BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER
BOUWKUNST.

31E JAARGANG
1911.

T.H.S.
BIBLIOTHEEK
DELFT.

'S-GRAVENHAGE
MOUTON & Co.

OFFICIEEL GEDEELTE.

MEDEDEELINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ.

	Blz.
Verslag vergadering Hoofdbestuur op Dinsdag 3 Januari 1911	1
Bezoek aan het Paleis op den Dam	25
Examens voor Bouwkundig-Opzichter, Bouwkundig-Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en af te nemen in 1911	46
Prijsvraag voor Arbeiderswoningen te IJsselstein	61
Examens der Maatschappij 1911	61
Brief Afdeeling Utrecht	61
Circulaire	62
Verslag vergadering Hoofdbestuur op Dinsdag 7 Februari	62
Verslag vergadering Hoofdbestuur op Dinsdag 7 Maart	110
Verslag betreffende de examens in het jaar 1911 voor het diploma van Bouwkundig-Opzichter, Bouwkundig-Teekenaar en voor Uitvoerder van Bouwwerken (onderbaas), ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst	158
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig-Opzichter 1911, Examenvragen	160
De fraaie Renaissancegevel in de Lange Hofstraat te Zutphen behouden	163
Verkiezing Hoofdbestuur	169
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter 1911, Examenvragen	170
Paleis-Raadhuis Vraagstuk	181
Verslag vergadering Hoofdbestuur op Dinsdag 11 April	182
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter 1911, Examenvragen	184
Tentoonstelling Dorpskerken	193
Wijzigingen en Aanvullingen in de Statuten en het Alg. Huish. Reglement, voorgesteld door het Hoofdbestuur	194
Paleis-Raadhuis	207
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar 1911, Examenvragen	208
Adres aan H. M. de Koningin, in zake Gemeente-architect te Gorkum	218
Verslag vergadering Hoofdbestuur op Dinsdag 2 Mei	220
Verslag Vergadering Hoofdbestuur met Raad der Afdeelingen op 2 Mei	221
Rapport van de Commissie tot herziening van Statuten en Alg. Huish. Reglement betreffende de door het Hoofdbestuur voorgestelde Wetswijzigingen	222
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (onderbaas) 1911. Examen vragen	223
Doorwerth	232
Gemeenschappelijke maaltijd. Vereeniging van Letterkundigen	232
Jaarverslag van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, 1910—1911	
Ontwerp-Begrooting voor het jaar 1911	237
106e Alg. Meivergadering op 30 en 31 Mei in het Gebouw der Maatschappij	243
Financieel Verslag over het Boekjaar 1910 van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, uitgebracht aan het Hoofdbestuur	247
Jaarverslag van de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect	247
Kort verslag over het jaar 1910 van de Permanente Commissie in zake de Honorariumtabel	248
IJsselsteinsche Prijsvraag	267
IXe Internationaal voor Architecten te Rome 1911	268
Excursie National Housing am Town-Planning Council	269
Verslag van de Alg. Meivergadering op 30 en 31 Mei 1911	269
Verslag Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 30 Mei 1911	273
Toevoeging Programma's der examens voor Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar, en Uitvoerder van Burg. Bouwwerken	279
Nieuwe Eereleden	279
Excursie National Housing and Town-Planning Council	291
Vergadering van Architect-Leden op Zaterdag 17 Juni 1910	295
Adres in zake herbouw van Binnenwijzend	303
Honorarium Gevelontwerpen	304
De reorganisatie der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst	325
Ontvangen boeken	328
Adres aan den Raad der Gemeente Schoonhoven	339
Nieuwe Leden	340
Verslag gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam 1910	352
Verslag Hoofdbestuursvergadering op Woensdag 19 Juli 1911	352
Adres in zake herbouw van Brakel	352
Algemeene Regelen voor Arbeidscontracten tusschen Architect en Ingenieur eenerzijds en Bouwkundig opzichter, Teekenaar of Opzichter-Teekenaar anderzijds	353
De gebrande Glasvensters in de Kerk der Ned. Herv. Gem. te Egmond a/d Hoef	363
Nieuwe Leden	375
Algemeene Regelen voor Arbeidscontracten	399
Alg. Sept.-Verg. Excursie te 's Gravenhage op Woensdag 20 Sept. en Donderdag 21 Sept. 425,	437
Concept Nieuwe Statuten en Algemeen Huish. Reglement	425
Het Diploma van Bouwk. Opzichter en Bouwkundig Teekenaar	426
Installatie van de Bouwverordeningen-Commissie	426
Concept Statuten en Alg. Huish. Regl. Bijv. No. 36.	

Blz.

Verslag Hoofdbestuursvergadering op Woensdag 6 Sept. 439
Donateurs 463
Bouwverordeningen-Commissie 463
Verslag der Alg. Sept.-Vergadering-Excursie der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op Woensdag 20 en Donderdag 21 Sept. 1911 463, 473, 485
Het Burgerwoonhuis 485
Conferentie over het Bouwkundig Element bij de Bescherming der schoonheid van Nederland 497 545, 683, 604, 607
Verslag Hoofdbestuursvergadering op Woensdag 1 November 533
Adres inzake het voormalig Beursgebouw te Vlissingen 557
Adres in zake uitbreiding Gebouw der Tweede Kamer 569
Uitloting 3% Obligatie-Leening. 595
Adres in zake de Vierjaarlijksche 595
Adres in zake den herbouw van den Toren der St. Jacobskerk te Vlissingen 596
Adres in zake den herbouw van den St. Jacobskerk te Vlissingen 596
Adres in zake de voorgenomen afbraak van de oude R. Kath. Kapel te Veere 596
Verslag Hoofdbestuursvergadering op Woensdag 6 December 596
Rapport der Commissie van Voorbereiding van het Examen Hoofdopzichter 598
Examens der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in het jaar 1912 619

AFDEELINGEN.

AMSTERDAM.

Prijsvraag van de Afd. Amsterdam en het Gen. „Architectura et Amicitia" 37
Verslag vergadering 26 Januari 1911 49
" " 16 Maart 1911 134
" " 27 April 1911. 208
Jaarverslag 1910—1911 244
Excursie naar het slot de Haar of Haarzuilen . . 801
Adres Koloniaal Instituut. 509
Verslag vergadering 2 November 1911 535

ARNHEM.

Verslag vergadering 28 December 1910 3
" " 15 Februari 1911 85
Jaarverslag 1910 245
Verslag vergadering 4 October 1911 486
" " 6 December 1911 602

'S-GRAVENHAGE.

Verslag vergadering 8 Februari 1911. 83
" " 21 Maart 1911 145
Jaarverslag 1910 245
Verslag vergadering 7 Juni 1911 281
" " 22 December 1911 619

Blz.

GRONINGEN.

Verslag vergadering 22 December 1910 13
Jaarverslag 1910—1911 246
Verslag vergadering 25 November 1911 596

UTRECHT.

Prijsvraag voor arbeiderswoningbouw te IJsselstein 86
Verslag vergadering 28 Maart 1911 264
" " 12 Mei 1911 238
Jaarverslag 1910—1911 246
Verslag Buitengew. vergadering 26 Sept. 1911 . 510
Verslag vergadering 14 November 1911 558

HAARLEM.

Jaarverslag 1910—1911 246

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BOUWKUNDE.

Station Woerden, door W. de Jong 16
Het Wagner Theater Scheveningen, Arch. H. P. Berlage Nzn. 30
Het Juliana Monument te 's-Gravenhage, Arch. J. Limburg B. I., door J. Gratama 40
De nieuwe Mariakerk op de Berg Sion te Jeruzalem 43
Openbare Leeszaal voor Utrecht, Arch. J. Stuivinga 100
Gebouw voor de Afdeeling van de Ned. Prot. Bond te Haarlem, Arch. J. J. van Noppen. 127
De Oosterbeeksche Meubelfabriek, door G. Versteeg 149
Hotel Restaurant Bosch Bredius. Arch. J. A. van Straaten Jr. 177
Beeldhouwwerk en Terra Cotta aan het Vredespalais, door J. Gratama 249
Toren te Velp (N.B.) en twee Landhuizen te Laren (N.H.), Arch. A. J. Kropholler. 333
Zusterhuis en Ziekenhuis van de Nederlandsche Hervormde Diaconesseninrichting op het terrein aan den Overtoom te Amsterdam, Arch. C. B. Postumus Meijjes 377
Landhuisje te Haamstee, Arch. Joh. Hoogenboom 391
De nieuwe Uniegebouwen van Zuid-Afrika, door J. C. Meischke 403
De nieuwe kantoren, magazijnen en werkplaatsen voor R. S. Stokvis en Zn., Ltd. Rotterdam, Arch. J. Verheul en C. N. van Goor 416
St. Willebrordus te Klein Zundert, door Jan Stuyt 514
Villa op het Museum terrein te Amsterdam, Arch. Ed. Cuipers. 521
Ziekenhuis Consalatio Afflictorum te Zevenaar, Arch. A. J. Joling 539
Iets over den Bouw van het Woonhuis van den Nederlandschen Gezant te Peking, door Joh. G. Robbers, B. I. 571
Landhuis te Bosch en Duin, Arch. J. Verheul Dzn. 586

Blz.

TECHNIEK, EN BOUWMATERIALEN.

Het dekvermogen van verven 178
Het Brandvrije Rieten Dak, door G. Versteeg . 199
Een Stedelijke Centrale voor verwarming . . . 216
Het huis van gewapend beton, door W. F. C. Schaap 251
Warmtetransmissie van Gewapend Beton, door F. F. Unger 286, 311, 315, 334
Over de Aestetica der Bouwmaterialen in verband met de „Heimatschutz"-beweging, door Oberbaurat H. Schmidt, Dresden 307
Over het verband tusschen den tijd van het vellen der boomen en de hoedanigheid van het hout . 336
Verslag van de Commissie tot onderzoek van Kalkzandsteen. 394
Een nieuwe uitvinding 448
Voorzorgsmaatregelen bij brandgevaar 472
Glasbeton-vloer en Daklichten 490
Betonwerken en den storm 508
Restauratie der Ned. Herv. Kerk te Roermond, door D. Boer 526
Kleinpflasterwegen, door B. J. Kerkhof 551
Brieven uit Goes, Gewapend beton zeeweringen . 564

STEDENBOUW, VERKEERSWEGEN, ENZ.

Buitenhof—Plaats 24
Het Damterrein 34
Lezing over de Voorstellen tot aanleg van Verkeerswegen in de Binnenstad en de toekomstige plaats van het Raadhuis te 's Gravenhage, door S. de Clercq 65, 75
De nieuwe Dambebouwing 71
Over den aanleg van verkeerswegen in de binnenstad van den Haag, door K. de Bazel 81
Stedenbouw, door J. G. Wattjes, B.-I. 98, 115, 129, 213, 330, 340
Het Uitbreidingsplan van 's Gravenhage. . . . 254
Verkeersverbetering Groenmarkt en Omgeving te 's Gravenhage, door J. F. van Hoytema . . . 387
Nog eens de verbetering? der Haagsche Verkeerswegen 423
Park Zorgvliet, door S. de Clercq 576
De bebouwing van het Damplein te Zaandam . . 501

KUNST IN HET ALGEMEEN.

GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST, DECORATUUR, KUNST EN KUNSTGESCHIEDENIS.

Indische Kunstnijverheid 10
Tentoonstelling van Nederlandsch-Indische decoratieve en toegepaste Kunst in Kristiania . . 23
Kunstnijverheid Museum te Haarlem. 34, 179
Voordrachten over Indië 48
Schoolwandversiering 72
Boekerij van het Museum van Kunstnijverheid Haarlem 72
Het ontwakende Indië 119
Het Koninklijk Paleis te Amsterdam als Kunstwerk, door A. W. Weissman . . 138, 152, 176, 190

Blz.

Dorpskerken, door A. W. Weissman . . 261, 274, 282
Protestantsche Kerkgebouwen. 527

MEDEDEELINGEN OVER OUDE EN NIEUWE GEBOUWEN MONUMENTEN, ENZ.

De Berckepoort te Dordrecht, door B. v. Bilderbeek 3
Oud Roosenburg 11
Een nieuw Koninklijk Paleis te Amsterdam . 12
Bayreuth te Scheveningen 24
Mainz 24
De Nieuwe Schouwburg te 's-Gravenhage . 34, 72, 131
De Museumquaestie te 's-Gravenhage . . . 35, 107
De Boompjeskerk te Amsterdam 36
Adres inzake behoud Berckepoort te Dordrecht . 36
De West-gevel der Nieuwe Kerk te Amsterdam . 45
De Verbouwing van het Kon. Paleis Het Loo . . 47
De Berckepoort te Dordrecht 60
Cementen reservoir, 2600 jaar oud 60
De gerestaureerde gevel van het huis Bethlehem te Gorinchem 71
Raadhuisbouw 72
Opening Rembrandthuis te Amsterdam 72
Verbouwing Tweede Kamer 72
Slot Moermond te Renesse (eiland Schouwen) . 84
Schouwburg te 's-Gravenhage 84
Een vaste brug over den Rijn te Arnhem . . . 92
Konink. Paleis te 's-Gravenhage 107
Middelburg 107
Het West-Friesche Museum te Hoorn 108
' Nieuw Raadhuis te Purmerend 108
Toren te Etten 108
Nieuwe Keizerlijke Opera te Berlijn 120
Gebouw, Alg. Ned. Diamantbewerkersbond . . 120
Het Homerische Ithaka 120
De Renaissancegevel in de lange Hofstraat te Zutphen 179
Merkwaardige vondst 180
Oud Goudleer. 180
Maastricht 192
Iets over de Berlijnsche IJspaleizen 215
Poeldijk 242
Het Stadhuis te Middelburg 242
De Haagsche Schouwburg Oud en Nieuw . . . 254
De begraven brug te Ruinerveen 254
Brieven uit Nijmegen. Een brug over de Waal . 258
Een bos en parkplan voor Rotterdam. 265
Het oude Venduhuis te Delft. 277
De Kloostergang te Utrecht 277
Het hoogste huis te New-York 278
Venetië 278
Het Rembrandthuis, door J. Gratama . . . 281, 301
Het Slot Doornenburg in verval, door G. Versteeg 287, 517
Na Driehonderd Jaren, door A. W. Weissman. . 308
Restauratie der St. Lebuinuskerk te Deventer. . 314
Bebouwing Dam 350
Het graf van Karel van Gelder te Arnhem . . . 350

Blz.

De pyramiden. 362
Het Glas in den Noorderkruiskerk der St. Janskerk te Gouda, door A. W. Weissman 365
Korfoe 374
Jena 374
Graftombe te Stavenisse 386, 405, 415
Het Haagsche Schouwburgvraagstuk. 398
Jt. Janskerk te 's Hertogenbosch 398
Branden. 398
Gewelfschilderingen te Enkhuizen. 408
Parijs 408
Kerkbeschilderingen te Ulrum 424
Een merkwaardige R. K. kapel 424
De Schoonhovensche kerk en toren 428
Glasramen Vredespaleis 436
De St. Quirinus kerk te Halsteren 448
De bouwvallen van Sennessa 448
Spits of Peperbus op den toren der St. Walburgskerk te Zutphen, door J. Gimberg 449
De St. Quirinuskerk te Halsteren, door Herm v. d. Kloot Meijburg. 465
Kerk en Toren te Schoonhoven 472
Herbouw St. Jacobskerk te Vlissingen 472
Aya Sofiakerk. 472
Opgravingen bij Liceusa 409
De Restauratie van de Bôrô-Boedoer, door J. H. Schaad 491
Bij de teekening van de Ned. Herv. Kerk te Bloemendaal 500
Het West-Friesch Museum te Hoorn gerestaureerd 543
Toren te Vledder. 544
Het voormalige Beursgebouw te Vlissingen met ondergang bedreigd 555
De Nederlandsch Hervormde Kerk te Gennep door P. van der Weiden. 566
Herbouw St. Jacobstoren te Vlissingen 594
Herbouw St. Jacobstoren te Vlissingen door R. . 602
Een Amerikaansch Pompeji 618
De Amsterdamsche Poort te Haarlem door J. Gratama 620
Vondst van Hindoe-oudheden 630

ONDERWERPEN VAN ADMINISTRATIVE, VAN SOCIALEN EN VAN RECHTSKUNDIGEN AARD.

Een en ander over de gevaren van het steenhouwersvak, door Dr. S. Elias, arts te Rotterdam 9, 21, 31
Rechtskwestie-Inzenders Prijsvraag Vredespaleis. 24
Nederlandsche Rechtspraak op Bouwkundig gebied door Mr. J. P. Bruynzeel 42, 56
Schoonheidscommissie en Inrichting voor M. T. O. te Arnhem, door G. Versteeg. 63
Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. 68, 104, 389, 502, 552, 581, 590
Ontwerp Steenhouwerswet 72

Blz.

Berner Conventie 95, 312
Steenhouwerswet 95
Algemeene administratieve voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren 111, 135, 146, 173, 187
Het ontslag van den Gemeente-Architect van Gorcum 165, 313
Schade voor den Aannemer tengevolge van onteigeningsgeschillen 202
Jaarverslag van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland over het jaar 1910. 263
Particulier Bouwkundig Werk, uitgevoerd door Ambtenaar-Architecten, door J. J. van Nieukerken 279
Openbaar Bouwkundig Werk door Particuliere Architecten, door G. Versteeg 296
Borgstelling en Gunning bij publieke aanbesteding, door G. W. van Heukelom 304
De Herziening der Hinderwet, door J. H. Schaad. 343, 355, 367, 379
Statuten Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven 351
De rechtspositie van den Directeur van Gemeentewerken, door L. H. E. van Hylckema Vlieg. 363, 365
De Aannemers en de nieuwe A. V. 396
Herziening Algemeene Administratieve Voorschriften 437
Commissie van advies in zake de bebouwing van Gemeentebouwterreinen te Amsterdam . . . 447
Bemerkingen Concept Alg. Adm. Voorwaarden . 463
Een „Denkschrift" van den Bond van Duitsche Architecten" 549, 560
Antwoord van de Beroepsvertegenwoordiging der Hoogere Saksische Rijksbouwkundige Ambtenaren 561
De Wettelijke bescherming van het Architectenberoep in Amerika, door F. Rud. Vogel, Hannover 584
Een belangrijk geval van Arbitrage 593

ONDERWIJS.

Vakonderwijs 24
Schoonheids Commissie en Inrichting voor M.T.O. te Arnhem, door G. Versteeg. 42, 56
Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage 71
De Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam 71
Het Hooger Kunstonderwijs in 's lands Vergaderzalen 73
M. T. School te 's Gravenhage 107, 556
Cursus Voortgezet en Hoogere Bouwkunst Onderricht van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam. 408
Vakschool-leeraren 408
Emailleeren 496

Blz.

Rijks Academie van Beeldende Kunsten. . . . 508
Commissie leerlingwezen 508
Een interessante Brochure van Otto Wagner 54, 101, 610, 626
Over Middelbaar Technisch Onderwijs door G. Versteeg 612, 621

NAT. PRIJSVRAAGREGELEN, PRIJSVRAGEN, TENTOONSTELLINGEN, WEDSTRIJDEN, CONGRESSEN, VERGADERINGEN, ENZ.

Prijsvraag Ver. Ambachts en Nijverheidskunst . 12
Een nieuw paleis van Justitie te Athene 72
Heemschut 7, 70, 95
Internationale Tentoonstelling van schoone kunsten te Rome in 1911. Afdeeling Architectuur . 9
Tentoonstelling van Smaakmisleiding, door J. Gratama. 13
Diés-Viering der Technische Hoogeschool te Delft 22
Nederlandsche Oudheidk. Bond 36
De „Vierjaarlijksche" te Amsterdam. . . . 48
Kon. Inst. van Ingenieurs 48
Delft. Vergadering van Practische Studie . . . 59
Vergadering Bond van Ned. Architecten . . . 60
Programma voor den eersten Gevelwedstrijd te Leiden 70
Stadsschoon van Amsterdam 70, 132, 251
Permanente Commissie in Zake Nat. Prijsvraag Regelen 82
De Slachthuisprijsvraag 90
Vergadering Bouwkunst en Vriendschap . . . 93
Veredeling van het ambacht 94
Prijsvraag van 't Woonhuis 96, 106
Prijsvraag Bismarck-Monument op de Elisenhöhe bij Bingen 105, 140, 408, 532
Jury Rapport betreffende de Prijsvraag Rochdale 117
Stedelijke Tentoonstelling van Kunstwerken van levende Meesters te Amsterdam in 1912 . . . 119
Internationale prijskamp te Chili 120
De IJsselsteinsche prijsvraag 133
Doorwerth 144
Prijsvraag Rochdale 144
Vergadering Bond van Nederl. Architecten . . 155
Prijsvraag Ontwerp Heerenkamer 156
Tentoonstelling Ambachts- en Nijverheidskunst . 167
- Opmetingen van D. F. Slothouwer 168
De Paleis-Raadhuisquaestie 179
Teekeningen van D. F. Slothouwer 201
Tentoonstelling van Nederlandsche en Nederlandsch-Indische decoratieve en toegepaste kunst in Kristiania. 204
De restauratie van de Doorwerth 238
Tentoonstelling Praktische studie te Delft . . . 240
Prijsvraag Ver: Kunst aan Allen, den Haag. . . 241
Permanente Prijsvraag Commissie. Toelichting bij het voorstel tot wijziging der Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen 255
Huishoudelijk Reglement voor de Permanente Prijsvraag-Commissie 257

Blz.

Prijsvraag Verkaveling Wijckerveld te Meersen . 266
Permanente Prijsvraag-Commissie 267
Samenkomst Directeuren, Adjuncten enz. van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem op Donderdag 13 en Vrijdag 14 Juli 1911. 290
J. H. Leliman-Prijsvragen 291, 371, 384
VIe Congres Internationaler Verband für die Materielprüfungen der Technik 302
Restaureeren van Monumenten, naar aanleiding van de herstelling van het kasteel Doorwerth. . 323
IXe Internationaal Congres voor Architecten te Rome 1911 . . . . . 325, 359, 459
Verbond van Ned. Kunstenaarsvereenigingen. . 337
Verslag van de VIIe samenkomst van Directeuren en hunne Adjuncten, Architecten en Ingenieurs van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht 346
Prijsvragen door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, uitgeschreven in 1911 359
Programma eener Prijsvraag voor een Societeitsgebouw in het Park te Rotterdam 384
Prijsvraag Officieren-Societeit te Rotterdam. 398, 459, 520
De excursies van het IXe Intern. Architecten Congres te Rome 422
De Utrechtsche Tentoonstelling 445
Internationale prijskamp voor l'erection d'un Monument Commémoratif de la fondation et l'Union Télégraphique Internationale . . . 447
Prijsvraag Monument Maceo. 448
Het nieuwe Raadhuis te Rotterdam . . 453, 483, 484
Congres voor Vakonderwijs ter gelegenheid van de tentoonstelling te Utrecht 457
Het Wereldtelegraafmonument te Bern . . . 472, 544
Prijsvraag Technische Hoogeschool 495
Vergadering Bond van Nederl. Architecten . . 506
Tentoonstelling van de moderne Kunstkring te Amsterdam 507
De Ambachtelijke Zuiverheid der Monumentale Schilderkunst 530
Christelijke Kunst 532
Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen 535
De Rotterdamsche Raadhuisbouw. 542
Prijsvragen Kon. Ned. Landbouwvereeniging . . 542
Huishoudelijk Reglement voor de Permanente Prijsvraag-Commissie 546
Prijsvraag Reclameplaat, Prentbriefkaart en Sluitzegel 554
Walcherens Stedenschoon 556
Tentoonstelling Oud-Grieksche en Romeinsche Kunstnijverheid 568
Prijskamp Beeldhouwkunst 568
Prijsvraag voor ontwerpen voor arbeiderswoningmeubileeringen 591, 617
J. H. Leliman-Prijsvraag B. 592

Blz.

Studie-Tentoonstelling van Bouwmaterialen . . 593
1e Jaarverslag der Perm. Prijsvraag-Commissie . 608

BOEKWERKEN.

Een zonderling boekje. De Architect en wat men van hem eischen mag, door W. Stok, Arch. te Rotterdam 19
Boekbeoordeeling van den Heer Leon. A. Springer over: Oud Nederlandsche Tuinkunst 30
E. Viollet-le-Duc. Geschiedenis van een Teekenaar, door E. Stoop en H. van der Hoop . . . 33
Rapporten uitgebracht door M. J. van Löben Sels en C. J. Hendricks aan het 2de intern. Wegencongres te Brussel 33
Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten: Klinker 34
Naar aanleiding van Oud Nederlandsche Tuinkunst, door Jhr. Sijpesteijn 45
Moderne Bauformen 154, 554
Ontvangen boekwerken 337
Wonderen der Wereld 374
Plaat en Boekwerken der Maatschappij 495
De Toren „De Oldehove" te Leeuwarden . . . 529

INGEZONDEN STUKKEN.

Weervastheid van Metselwerk door Prof. J. A. van der Kloes 34
Daar wordt weer een bladzijde uit het Geschiedenisboek van Nederl. Kunstnijverheid gescheurd door het moderne Verkeer, door W. C. Brouwer 84, 94
Rochdale, door C. de Graaf; antwoord van de Redactie v. h. Bouwk. Weekbl. 143
Een kort woord naar aanleiding van de Kroniek XXII door J. Gratama in het Bouwk. Weekblad van 18 Maart 1911, door Mr. A. J. E. A. Bik . 156
Op Sleeptouw, door A. Keppler 166
Paleis-Raadhuis, door K. de Bazel 203
Het Hek van „Rijnstroom" gered, door W. C. Brouwer 218
Het Brandvrije Rieten Dak, door A. P. Smits . . 253
Vragenbus 302
Aanbesteding N. V. G. H. v. d. Sandt en Co. Utrecht 313
Reorganisatie der Maatschappij, door C. N. v. Goor 371
Antwoord door J. Gratama 372
Het Oriënteeren op Situatieteekeningen door B. J. Kerkhof 407
Een Huis ingestort, door J. H. Schaad 447

ONDERWERPEN VAN VERSCHILLENDEN AARD.

De Afdeeling der Architect-Leden en de Contributieverhooging, door G. Versteeg 26
Maatschappij en Vakbelangen, door J. H. W. Leliman 37
Vakbelangen door W. v. Veen 50
Kopenhagen, de stad der koperen Torens, door D. F. Slothouwer 51

Blz.

De Schoonheid van Delft, door J. Gratama . . . 86
Modern Holland vertegenwoordigd door Oud-Hollandsche Renaissance, door J. Gratama . . 125
De Schoonheid van Delft, door A. le Comte. . . 142
Antwoord door J. Gratama 143
Het ongeval op het in aanbouw zijnd gebouw van de Afd. Haarlem van den Ned. Prot. Bond . . 157
Keizer Wilhelm als Architect 204
Een voordracht van B. en W. over de Paleis-Raadhuis-vraag 241
Aestetische opvoeding in Ned.-Indië 242
Aesthetische opvoeding van het publiek. . . . 242
Het Kunstenaarshuis van Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen 265
Behoud van Stadsschoon 276
Een Engelsch bezoek aan Amsterdam 277
's Gravenhage, de Raadzaal 289
Een steiger ingestort 314
Indrukken van Darmstadt, door F. J. Kubatz, B.I. 319
Merkwaardige tegenstelling van lotgevallen, door J. D. Landré C.Fzn. 321
Een bouwkundige gids voor Amsterdam. . . . 323
Rotterdamsche Parkplannen, door J. Gratama . 328
De ontsiering der Schapenduinen te Santpoort . 337
Parklaan Haarlem 338
De diefstal in de Omar Moskee 338
De invloed van gevels der huizen op de schoonheid van een stadswijk, door J. J. v. Nieukerken 345, 358
Ontzettende brand te Brakel. 350
Stadsbosch te Assen 350
Aerthetica bij Gemeentewerken, door J. A. Mulock Houwer 356, 368
Tentoonstelling te Roermond 362
Bond van Hoofdambtenaren van Publieke Werken 374
Paleis Raadhuis Vraagstuk 374
Een huis ingestort te Nijmegen 374, 381, 435
Patroonsbond van Nederlandsche Beeldhouwers 374
Het paleis Raadhuis Vraagstuk . . . 383, 393, 472
De gegoten huizen in Frankrijk 386
Schoonheidscommissie te 's-Gravenhage . . . 386
Das „Freilicht" Theater door J. D. Landré C. Fzn. 391
Een huis ingestort, door J. H. Schaad 406
Wandelingen in en om Rome, door A. W. Weissman 419, 430, 442, 451, 468
Personeel voor den dienst van den Waterstaat en de B. O. W. in Ned. Indië 435
Dekkersduin 436
Conferentie Bouwkundig Element Heimatschutz 439
Opwekking. 440
Behoud geboomte te Haarlem 448
Tentoonstelling te Nijmegen 448
Heimatschutz op Walcheren 459
Een belangrijke aesthetische kwestie door J. H. Schaad 478
Hollandsche Kunstenaars in de Vreemde, door Jac. v. Gils 482
Heemschut 496, 556, 568, 606, 618

Blz.

Het Rijksmuseum ontsierd 496
Ontsiering, door A. W. Weissman . . . 514, 503
Hoe sterven onze Monumenten? 505
Paleis — Raadhuis 507
Het oude Beursterrein te Amsterdam 508
Bond tot bescherming der schoonheid van 's-Gravenhage 508
De bouwkunst op de vierjaarlijksche te Amsterdam door de schilderkunst op zijde gezet, door J. Gratama 510
Het Koloniaal instituut te Amsterdam 518
Wandelingen aan de Overzijde van het IJ . . . 520
Monumentzorg en Muzea. door G. Dehio. . . . 522
Een belangrijke aesthetische kwestie te Zwolle . 531
Een Museum van Middeleeuwsche kunst te Haarlem 532
Bond Schoonheid van 's-Gravenhage 535
Nog eens de Vierjaarlijksche en de Bouwkunst door J. Gratama 538
De Nederlandsche buizen Industrie 542
Verhooging prijzen in bestekken voor lood en zinkwerken 543
Berlijnsche Indrukken, door H. T. Karsten . 547, 558
De groote club te Amsterdam 555
Bond van Ned. Architecten; adres in zake adjunct-Rijksbouwmeester 556
Hoe de Nieuwe Schouwburg te 's Gravenhage tot stand komt 566
H. P. Berlage te New-York 568
Ziekenhuisbouw te Dordrecht 568
Een „prachtig" affiche voor de Vierjaarlijksche te Amsterdam, door J. Gratama. 570
Memorie van Antwoord van den Minister van Binnenlandsche Zaken, Staatsbegrooting 1912. 594
Een nieuw Koninklijk Paleis. 594
Ontsiering van het Engelsche landschap. . . . 594
Nehalennia. 616
Het oordeel van Max Klinger over prijsvragen . 618
Schoonheidscommissie te Rotterdam 628
Werden und Wachsen vom Dorf und Stadt 617, 629
Het „prachtige" affiche voor de Vierjaarlijksche te Amsterdam 630
Kerkbrand 630

PERSONALIA.

Dr. P. J. H. Cuypers in Rusland. 71
A. Salm G.Bzn. 72
F. H. van Etteger 84
Wolter Jacobs † 96
A. M. A. Gulden, 50 jaar Gemeente-Architect . . 156
Jubileum H. Smeenge 180
Freem—Bremer 192
Prof. Dr. J. Bosscha † 192
J. van Looy † 192
J. H. Looisen † 218
25-jarig jubileum van Mej. Kerlen 218
J. M. van der Mey 241

Blz.

Verteg. Nederland op het Int. Congres voor de Bouwbedrijven enz. te Rome 254
Jubileum W. J. de Groot 278
Joh. Otzen † 290
Otto Wagner 70 jaar 327
V. G. A. Bosch † 436
Emiel Thielens † 448
W. K. de Wijs 460
Ter Herinnering aan V. G. A. Bosch 461
S. Uden Masman. 544
H. Daumet. † 606

PLATEN IN DEN TEKST.

Hoekhuis van het „Hof" te Dordrecht 4
Situatie van de Berckepoort en omgeving te Dordrecht. 5
Station te Woerden. Lengte en Dwarsdoorsneden van het Hoofdgebouw, voorgevel, zijgevel, enz. 16-19
Ontwerp van het Wagner-Theater te Scheveningen. Architect H. P. Berlage Nzn 28-29
Juliana-Monument te 's Gravenhage. Arch. J. Limburg. B. I. Plattegrond, Aanzicht en halve Doorsneden, enz. 40-41
Nicolaitoren, te Kopenhagen 52
De Petrikerktoren te Kopenhagen 52
De True Kirche, zooals zij thans is zonder koperen toren. 53
De True Kirche, zooals zij zou moeten worden met koperen toren 53
Voorstel B. en W. v/d aanleg verkeerswegen in de binnenstad te 's Gravenhage 66
De gerestaureerde gevel van het huis Bethlehem te Gorinchem 71
Prinsengracht Fluw. Burgwal. Variant v/d Heer van Liefland 76
Prinsegracht Zoutmanstraat: variant v. d. Heer van Liefland 77
Laan—Tollenstraat: Variant v d Heer van Liefland 78
Het Barock Hek van „Rijnstroom" 83
Het voormalig Venduhuis aan de Voorstraat te Delft. Naar een opmeting van den heer J. Th. van Rossum, Arch., Hof van Delft 87
Het voormalig Venduhuis aan de Voorstraat te Delft 88
Openbare Leeszaal voor Utrecht. Plan begane grond en verdieping, gevels, enz. Architect J. Stuivinga . . . . . 100—103
Hollands Paviljoen op de Exposition internationale du Nord de la France (Roubaix). Arch. J. Mutters Jr. . . . . 126—127
Gebouw voor de Afd. v. d. Ned. Protestantenbond te Haarlem, plattegrond, gevels, enz. Arch. J. J. v. Noppen . . . . . 128—132
Oosterbeeksche Meubelfabriek L. O. V. . 149—151
Examenopgaven Bouwk.-Opzichter, 1911, 161—162
Het Huis in de Lange Hofstraat te Zutphen. . . 164
Examenopgaven Bouwk.-Opzichter, 1911, 170—172

Blz.

Hotel-Restaurant Bosch van Bredius, plattegronden, gevels, enz. Arch. J. A. v. Straaten Jr. 176—178
Examenopgaven Bouwk. Opzichter, 1911 . . 184-186
„ „ „ „ 1911 . . 197-198
Brandvrij Rieten Dak, Stal te Oosterbeek . . 200-201
Toren van de Christiaanskerk te Kopenhagen, Reisschets van D. F. Slothouwer, B. I. . . . 202
Examenopgaven Bouwk. Teekenaar, 1911 . . 209-212
Examenopgaven Uitvoerder v. Burg. Bouwwerken, 1911 224-230
Albert Gessner. Charlottenburg. Schets behoorende bij een bebouwingsplan voor Lankwitz . 239
Situatie Lent. Nijmegen 259
Het Poortgebouw van de Doorenburg 287
De Oostmuur van 't Voorgeborght van de Doornenburg 288
Het Voorgeborght van de Doornenburg in 1732 . 289
Ontwerp voor de herstelling van het Kasteel Doornenburg in vogelvlucht gezien 290
Situatie Leidsche Plein 293
Rembrandthuis. De vroegere Schildercaemer . . 302
De Zuiderkerk te Amsterdam van de Z.W. zijde . 310
Groenburgwal en Zuiderkerkstoren te Amsterdam 310
De Toren van de Zuiderkerk 311
De Huwelijkstoren te Darmstadt. Arch. Olbrich . 320
De Olbrich-Bronnen op de Louisenplatz te Darmstadt 321
Twee Landhuizen te Laren, N.H. Arch. A. J. Kropholler 330-331
Toren van de Kapel der eerw. Zusters Redempt. te Velp N.-B. Arch. A. J. Kropholler 333
Het herstelde glas in de St. Janskerk te Gouda . 366
De voet van de Kutab-Minaret 372
De Kutab-Minaret bij Delhi 373
Ned. Herv. Diaconesseninrichting aan den Overtoom te Amsterdam, plattegronden, gevels, enz., Arch. C. B. Posthumus Meyjes . . . . 378—381
Situatie Verkeerswegverbetering Groenmarkt en omgeving-den Haag. Voorstel J. J. von Stein . 388
Landhuisje Haamstee Joh. Hoogenboom. Arch. . 390
De nieuwe Uniegebouwen te Pretoria 404
De nieuwe kerk te Stavenisse. Arch. H. J. Jesse . 406
De nieuwe kantoren, magazijnen en werkplaatsen van R. S. Stokvis en Zn. Ltd. te Rotterdam, plattegronden, perspectief, enz., architecten J. Verheul en C. N. van Goor. . . . . 416—419
Rome. Monte Pincio
„ De Spaansche trap met Santa Trinita Dei Monti 431
Het ingestorte huis in de Marienburgstraat te Nijmegen. 435
Piazza Bocca Della Verita te Rome 443
De St. Walburgskerk te Zutphen 450, 451
Rome. San Giovanni in Laterano
„ Porta San Giovanni 452
„ De Via Appia.
„ Grafteeken van Cecilia Metella 453
Portret V. G. A. Bosch. B. I. 461

Blz.

De St. Quirinuskerk te Halsteren 466, 467
Rome. San Paolo van binnen.
„ Kloostergang bij San Paolo. 469
„ San Lorenzo 470
Rome. Villa Pia 471
Situatie van het Gerechtsgebouw te Zwolle. . . 479
Gezicht op het Gerechtsgebouw te Zwolle . . . 480
Afbeeldingen Archiefgebouw te Zwolle 481
Glasbetonvloer; constructie, toepassingen 488—492
Bôrô-Boedoer 493, 494
„ „ Makarafiguur 495
Plan voor aanleg van straten en bebouwing op het gedempte gedeelte van de Voorzaan te Zaandam, vastgesteld door den gemeenteraad 498
Verbeterd plan, ingediend door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst 499
Ned. Herv. Kerk te Bloemendaal 501
De St. Willebrorduskerk te Klein Zundert. platte gronden, gevels, enz. Architecten Jos Ph. J. Cuypers en Jan Stuyt . . . . . 513—517
Het Hoofdgebouw van het Slot Doornenburg in 1732, met brug en kapel. 518
In het onderaardsche Doornenburg, de keuken . 519
Plan voor de plaatsing van het Koloniaal Instituut van den Architect H. J. M. Walenkamp . . . 519
St. Petrus aan het Heilig Avondmaal, door J. Toorop 520
Villa op het Museumterrein te Amsterdam, Architect Ed. Cuypers 522, 523
Dwarsdoorsnee kerk Roermond 526
St. Paulus, predikend voor de Grieken, door J. Toorop 529
De Oldehove te Leeuwarden 530
Voet van den Oldehove aan de Westzijde . . . 531
Verticale doorsneden van de Oldehove 532
Ziekenhuis te Zevenaar, plattegronden, gevels, Arch. A. J. Joling . . . . . 540—515
Kleinplasterweg 551
Het voormalige Beursgebouw te Vlissingen . . 555
Gewapend beton zeeweringen . . . . . 563—565
De Ned. Herv. Kerk te Gennep 566
De Nederlandsche Gezantschapsgebouwen te Peking, platte-gronden, gevels, enz. Architect Joh. G. Robbers B. I. . . . . 571—575
Plan bebouwing Park Zorgvliet 577
Landhuis te Bosch en Duin, plattegrond, enz. Arch. J. Verheul Dzn. . . . . 586—587
Klein Woningbouw . . . . . 588—589
Eenvoudige woning en leelijke moderne woning op Walcheren 616
Verandering bij de Amsterdamsche Poort te Haarlem. 622, 623

LOSSE PLATEN.

De Berekepoort te Dordrecht.
Voorgevel aan de Nieuwstraat en Achtergevel het Binnenpleintje.

Blz.

Het stemmige oude „Hof" te Dordrecht.
Het „Hof" bedorven aan deze zijde, tengevolge van te groote openheid door terugligging van de nieuwe School, in namaak renassance gebouwd . . . . . 4— 5
Juliana-Monument op het Juliana van Stolbergplein te 's Gravenhage. Arch. J. Limburg B.-I.
De Nieuwe Mariakerk op den Berg Sion te Jeruzalem, gezien van den stadsmuur . . . . 40— 41

Prijsvraag voor het Bismarck National Denkmal op de Elisenhöhe bij Bingerbrück:

Hans Ross, Neumünster Kiel, Haus Moll. . 140—141
Hotel-Restaurant „Bosch van Bredius" Arch. J. A. van Straaten Jr. . . . . 178—179
Westgevel van het slot Kronborg te Helsingörs, opmeting door D. F. Slothouwer.
Travee van den Zijgevel van de Beurs te Kopenhagen. Gebouwd 1619—1640 door Hans van Steinwinckel, opmeting door D. F. Slothouwer . . . . . 202—203
Albert Gessner, Charlottenburg. Leeraarswoning en Schoolgebouw in Lernsdorf . . . . 240—241
Beeldhouwwerk aan het Vredespalais.
Ontwerpen van W. Retera en Terra-Cotta van W. C. Brouwer . . . . . 250—251
Tentoonstelling Dorpskerken.
Kerk te Stedam (Groningen).
„ „ Gasselte (Drenthe).
„ „ Woubrugge (Z.H.).
„ „ Persingen (Gelderland) . . . . . 274—275

Blz.

Details uit het herstelde glas in den noorder kruisbeuk der St. Janskerk te Gouda.
De Heilige Stier van Mysore.
De Taj. Mahal te Agra . . . . . 366—367
De Kerk te Schoonhoven, uitwendig.
Het Heerengestoelte in de kerk te Schoonh. 340—341
De nieuwe Uniegebouwen te Pretoria.
Graftombe van Hieronymus Thuyl van Serooskerke in de kerk te Stavenisse . . . . . 304—305
De nieuwe kantoren, magazijnen en werkplaatsen van R. S. Stokvis en Zn. Ltd. Rotterdam, Architecten J. Verheul en C. N. van Goor . . . 418—419
Gezichten op Rome . . . . . 432—433
Villa's nabij den Haag, Architecten: Hoek en Wouters, J. Limburg, S. de Clercq, J. A. G. van der Steur, A. Broese van Groenau, Smits en Fels, C. Muysken.
Gezichten op Rome . . . . . 442—443
Reliefs van den Bôrô-Boedoer.
De deelnemers aan de excursie der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, gehouden 21 Sept. 1911 in den Rozentuin van het buiten „de Pauw". 486—487
Villa op het Museumterrein te Amsterdam. Arch. Ed. Cuypers . . . . . 522—523
Ziekenhuis te Zevenaar en het Altaar in de Kapel, Architect A. J. Joling.
Het West-Friesche Museum te Hoorn en de Toren te Vledder . . . . . 540—541
Gymnastiekgebouw te Grevesmühlen i. M. Architecten Glogner en Vermehren te Lübeck . 554—555
Het woonhuis van den Ned. Gezant te Peking. Arch. Joh. G. Robbers, B. I. . . . . 572—573

31ste JAARG. – 7 JAN. 1911. – No. 1.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.zn., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1–5 regels ƒ 1.–, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Examens der Maatschappij — Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering Afdeeling Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE. De Berckepoort te Dordrecht, door B. v. Bilderbeek. — Heemschut, door J. G. — De Internationale Kunsttentoonstelling te Rome, Afdeeling Architectuur. — Een en ander over de gevaren van het Steenhouwersvak. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

Op Maandag 26 Februari en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Marnixstraat 402, Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het *Diploma van Bouwkundig Opzichter*, ingesteld door de Maatschappij, volgens besluit van de Algemeene Vergadering op 28 Mei 1891 en herzien op de Algemeene Vergadering van 27 September 1907, goedgekeurd bij Ministerieele beschikking.

DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG TEEKENAAR.

Op Maandag 20 Maart en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Marnixstraat 402, Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het *Diploma van Bouwkundig Teekenaar*, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering gehouden op 27 September 1907, en goedgekeurd bij Ministerieele beschikking.

DIPLOMA VAN UITVOERDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS).

Op Maandag 27 Maart en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Marnixstraat 402, Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het *Diploma van Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas)*, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de algemeene Vergadering, gehouden op 23 September 1909, goedgekeurd bij Ministerieele beschikking.

Zij, die deze, of een dezer examens wenschen af te leggen, worden uitgenoodigd zich schriftelijk op te geven *vóór 15 Januari 1911*, aan het Bureau der Maatschappij Marnixstraat 402 Amsterdam.

Indien zich wederom zoovele candidaten aanmelden, als in vorige jaren, dan zullen ze in ploegen verdeeld worden. Eerst na afloop van alle examens zullen de resultaten worden bekend gemaakt.

Aan hen, die zich aangemeld hebben, zullen tijdig alle vereischte inlichtingen worden verstrekt.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 3 JANUARI 1911.

NIEUW-JAAR. De voorzitter opent de vergadering, herdenkt in groote trekken het afgeloopen jaar, wenscht onze Maatschappij veel voorspoed in het nieuwe jaar, om ten slotte de vraag te stellen: Wat zal de naaste toekomst brengen? Op het programma staat de door enkele Architect-Leden voorgestelde en ook door de Commissie van Financiën, blijkens haar Jaarverslag op de Algemeene Mei-vergadering 1910, verlangde contributie-verhooging. In aansluiting aan het besprokene op de Hoofdbestuursvergadering op 1 November 1910 werd het wenschelijk geoordeeld, de meening der leden door middel van een referendum betreffende dit punt te vernemen. Spreker herinnert ook aan het voorstel der heeren G. Versteeg c.s., waarin aangedrongen werd op het geven van meerdere macht en zelfstandigheid aan de groep der Architect-leden, die een eigen bestuur en een eigen organisatie in de Maatschappij zouden moeten verkrijgen (zie B. Weekblad nº. 23, 1910). Ten volle de groote belangstelling erkennend, die uit dit stuk spreekt, heeft het Hoofdbestuur destijds

echter dit voorstel niet overgenomen, overtuigd dat een dergelijke instelling op het oogenblik ontijdig is te achten en dat de belangen van den architect en van de architectuur in de huidige omstandigheden het best gebaat zijn bij handhaving van den bestaanden toestand.
Spreker wijst op het belangrijke artikel van den heer Versteeg in het B. Weekblad, waarbij de wenschelijkheid wordt uitgesproken dat, op het voetspoor van de Duitsche organisaties, ook in Nederland Verband-dagen zullen worden ingesteld. Dit zou een uitstekende gelegenheid geven op goed georganiseerde wijze de meening der architecten te vernemen over de belangrijke actueele onderwerpen.
Het best zou zijn geleidelijk te geraken tot een Federatie van bouwkundige vereenigingen, die ieder hare zelfstandigheid behoudt, maar de gemeenschappelijke belangen en verplichtingen gezamenlijk bespreekt, gelijk dit in België het geval is. Hiertoe zal het echter noodzakelijk zijn, dat, wanneer uitsluitend de belangen der architectuur en der architecten besproken zullen worden op de vergaderingen der Federatie, ook de andere bouwkundige lichamen een splitsing tusschen Architect-Leden en Gewone Leden tot stand brengen.
Spreker zou het zeer toejuichen, wanneer de stichting van een dergelijke Federatie dit jaar tot stand kwam, en rekent op de hulp en medewerking zijner medebestuurderen om dit hoogst belangrijke onderwerp nader te onderzoeken en eventueel voor te bereiden.

FONDS LELIMAN. De heer J. H. W. Leliman, daarna het woord verlangend, deelt mede, dat in overeenstemming met den wensch van wijlen zijnen vader, de erfgenamen in beginsel besloten hebben een bedrag tot stichting van een fonds-Leliman aan de Maatschappij te schenken, welks jaarlijksche baten in het algemeen voor bouwkundige doeleinden kan worden besteed, bij voorkeur in verband met den werkkring van de Maatschappij, studiebeurs, prijsvragen, uitbreiding bibliotheek, e. d. Nadere maatregelen moeten in deze nog getroffen worden.
Tevens deelt de heer Leliman mede, dat ook de Afdeeling Amsterdam onzer Maatschappij en het Genootschap Architectura et Amicitia begiftigd zullen worden, en wel door een bijdrage, waardoor deze beide vereenigingen gezamenlijk in staat gesteld worden twee prijsvragen uit te schrijven, een voor de jongere bouwkundigen met een bedrag van *f* 200 aan prijzen, en een voor de architecten met een bedrag van *f* 800 aan prijzen.
Op warme wijze bedankt de voorzitter namens het Hoofdbestuur den heer Leliman voor de toezegging van het hoog gewaardeerde en belangrijke bedrag voor het Fonds-Leliman aan de Maatschappij en voor de schenking aan hare Afdeeling Amsterdam.

NIEUWE LEDEN. In aansluiting aan het advies van de Commissie van Onderzoek zijn aangenomen als Architect Lid, de heer:
W. J. M. van den Wijnpersse, Kapitein der Genie, leeraar M. T. School te Utrecht, en als gewoon Lid de heeren: E. J. C. Meyll, Civ. Ing., Ing. 2de kl. b d B. O. W. in Ned. Indië. A. H. Wegerif, Gzn., architect te Apeldoorn.

EXAMEN COMMISSIE 1911. Op voorstel van den heer B. J. Ouëndag, die zich wederom beschikbaar heeft gesteld als voorzitter der Examen commissie 1911 op te treden, keurt het Hoofdbestuur goed de examencommissie van 1910 wederom voor 1911 te vragen, waarbij gevoegd zullen worden een aannemer, een lid van den Bond van Opzichters en Teekenaars en een arts.

COMMISSIE VOOR ONDERWIJS. Besproken wordt de wenschelijkheid het aantal Commissiën der Maatschappij uit te breiden en wel met een Commissie van Onderwijs, die een uitgebreid mandaat moet hebben, waardoor zij in staat zou zijn op bouwkundig gebied op snelle wijze advies te geven in onderwijszaken, voordrachten van praktischen en aesthetischen aard te houden, tentoonstellingen te arrangeeren, de bibliotheek der Maatschappij meer vruchtdragend te doen zijn voor het onderwijs, studie te maken van het technisch onderwijs, in verband met de examens der Maatschappij, enz.
Hoewel geen besluit genomen wordt, kan het Hoofdbestuur zich in beginsel zeer goed met de wenschelijkheid eener dergelijke commissie vereenigen en zal dit onderwerp nader ter sprake gebracht worden.

HAAGSCHE SCHOUWBURGKWESTIE. Bij de bespreking van dit onderwerp wordt medegedeeld, dat, naar verluid wordt, het niet de bedoeling der Haagsche Schouwburg commissie zou zijn, den twee buitenlandsche architecten en den Hollandschen architect uitgewerkte plannen te vragen, doch alleen hun advies te vragen op de vraag, of het mogelijk zou zijn op de plaats van den bestaanden schouwburg een nieuwen te bouwen. Daar echter deze zienswijze geenszins op te maken is uit den brief der Commissie aan het Hoofdbestuur gericht (zie B. Weekblad no. 47, 1910) acht het Hoofdbestuur het wenschelijk, dat de Schouwburgcommissie in de vak- en dagbladen meerdere helderheid geve in deze onduidelijke zaak. In verband met feiten, welke nog niet voor publicatie geschikt zijn, zal het Hoofdbestuur zich in deze niet officieel tot de Commissie wenden.

HEEMSCHUT. Bericht is ontvangen van de voorbereidende Commissie in zake Heemschut, dat de Statuten en het Huishoudelijk Reglement van den Bond, in aansluiting aan het besprokene op de vergaderingen der afgevaardigden der vereenigingen op 8 en 15 December, zijn vastgesteld; hierbij het verzoek, de Maatschappij als lid te doen toetreden.
Aan dit verzoek geeft het Hoofdbestuur gehoor; als afgevaardigde van de Maatschappij voor de vergadering van den Bond op 2 Februari a. s. wordt de heer J. Gratama benoemd.

ADRES BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN AAN H. M. DE KONINGIN IN ZAKE PALEIS OP DEN DAM. Door den Bond van Nederlandsche Architecten werd het besluit genomen om in een tot Hare Majesteit de Koningin te richten adres te verzoeken het sedert 1813 tot Koninklijk verblijf ingerichte Stadhuis aan den Dam te Amsterdam weder zijne oorspronkelijke bestemming terug te geven. Daar algemeen de wenschelijkheid gevoeld wordt, dat het Paleis weer Raadhuis wordt, heeft het bestuur van den B. N. A. gemeend, dat het op den weg ligt van alle lichamen, wier streven het is den kunstzin van het Nederlandsche Volk te ontwikkelen, om de handen in elkaar te slaan voor het beoogde doel. Naar aanleiding hiervan ontving de Maatschappij het verzoek zich bereid te verklaren het ontworpen adres te onderteekenen.
Tot zijn leedwezen kan het Hoofdbestuur niet aan het verzoek voldoen, van meening, dat het niet juist is Hare Majesteit te verzoeken het Paleis af te staan, zonder dat daarbij tegelijkertijd een nieuw terrein met een nieuw paleis wordt aangeboden. Eerst dan, wanneer er zekerheid verkregen zal zijn, dat een nieuw terrein en paleis zullen worden beschikbaar gesteld, is het oogenblik gekomen om een adres in dezen zin aan Hare Majesteit te richten.

STEENHOUWERSZIEKTE. Kennis genomen hebbende van het Rapport van de Commissie bestaande uit afgevaardigden van de verschillende technische vereenigingen, getiteld: Steenhouwersarbeid en Steenhouwersziekte, acht het Hoofdbestuur het wenschelijk, dat ook de Maatschappij zich over dit onderwerp uitspreekt en zullen binnenkort hieromtrent nadere mededeelingen gedaan worden.

GEDENKDAG TECHNISCHE HOOGESCHOOL. Den 9den Januari 1911 zal ter viering van den gedenkdag der Technische Hoogeschool eene buitengewone Senaatsvergadering worden gehouden te Delft, waarin door den Rector-Magnificus een rede zal worden gehouden over de lotgevallen der Hoogeschool in het jaar 1909—1910.
Het Hoofdbestuur ontving eene uitnoodiging daarbij tegenwoordig te zijn; den Algemeenen Secretaris wordt verzocht de Maatschappij in deze te vertegenwoordigen.

BENOEMING KLERK. Tot klerk der Maatschappij is definitief aangesteld, met ingang van 1 Januari 1911, de heer W. Penaat.
Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Algemeen Secretaris.
J. GRATAMA.

Afb. 1.

DE BERCKEPOORT TE DORDRECHT. Afb. 2.
VOORGEVEL AAN DE NIEUWSTRAAT EN ACHTERGEVEL AAN HET BINNENPLEINTJE.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 7 Januari 1911, No. 1

HET STEMMIGE, OUDE „HOF" TE DORDRECHT. Afb. 3.

HET „HOF" BEDORVEN AAN DEZE ZIJDE, TENGEVOLGE VAN TE GROOTE OPENHEID DOOR TERUGLIGGING VAN DE NIEUWE SCHOOL, IN NAMAAK RENAISSANCE GEBOUWD. Afb. 4.

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Woensdag 28 December 1910.

Tot deze vergadering waren uitgenoodigd de leden van de vereeniging van eigenbouwers, de leden van de afdeeling Arnhem van den N.O.T.B. en van den Nederlandschen Aannemersbond; vele leden dier vereenigingen hadden aan de uitnoodiging gevolg gegeven.

Na opening door den voorzitter, den heer W. F. C. Schaap, hield de heer H. L. de Jong een lezing over het onderwerp „Bouwkunst en onderwijs".

Spreker gaf verschillende wenken voor het geven van onderwijs aan bouwkundigen en wees er speciaal op, dat het ornamentteekenen niet genoeg tot zijn recht komt. De meeste der tegenwoordige architecten besteden ook te weinig zorg aan de ornamenteering hunner bouwwerken. Spreker wijt het ten deele ook aan onmacht en verwacht daarom verbetering van een doeltreffend onderwijs voor aanstaande bouwkundigen, speciaal wat betreft in de versieringskunst.

Nu raakt het ornament totaal op den achtergrond, groefjes en vierkantjes zijn de veel gebruikte, doch vrij onbeteekenende versieringsvormen, die men overal ziet toepassen.

Spreker geeft daarna een breed uitgewerkt historisch overzicht, waarbij hij de vier volgende vragen beantwoordt:

1e. Wat is bouwkunst? 2e. Wat is teekenen? 3e. Wat is bouwkundig teekenen? 4e. Wat is ornamentteekenen?

Deze voordracht werd met belangstelling gevolgd, en de vier vragen, die spreker gesteld had, werden door hem zóó beantwoord, dat geen der aanwezigen van de geboden gelegenheid om vragen te stellen gebruik maakte.

Wel ontspon zich naar aanleiding van deze lezing een bespreking over het M.T.O. Hier ter stede is sinds eenige jaren eene commissie werkzaam om te geraken tot de oprichting van eene M.T.S. Deze commissie, samengesteld uit de bestuursleden van de plaatselijke afdeelingen van de Maatschappij, den N.O.T.B., den bond van Technici, den Nederlandschen aannemersbond en van het departement Arnhem van de Maatschappij van Nijverheid, heeft zich verstaan met het bestuur van het genootschap Kunstoefening, welk genootschap zich zou omvormen tot eene M.T.S. Om de daartoe noodige gelden te bekomen, waren door het bestuur van dit genootschap in April 1910 subsidie aanvragen gericht tot regeering, provinciale staten en gemeentebesturen, voorshands echter nog zonder resultaat.

De heer Keurschot begon met de aandacht te vestigen op het rapport over M. T. O., uitgebracht door eene commissie uit den N. O. T. B. en wees er vervolgens op, dat het te Arnhem met de oprichting eener M. T. S. nog niet vlot gaat.

De heer Versteeg opperde het denkbeeld of een bezoek bij den Burgemeester niet bevorderlijk zou kunnen zijn om er een beetje den gang in te krijgen.

De heer Lensink meende dat, indien de regeering niet wilde subsidieeren, men goed zou doen te overwegen of niet beter zou zijn voorloopig nog wat kleiner te beginnen, alleen met subsidie van gemeente en provincie. Spreker vroeg, of de regeering de Arnhemsche M. T. S. wel van voldoende algemeen belang zou kunnen achten.

De voorzitter achtte het algemeen belang zeker wel in dit geval aanwezig en wees er op, dat de ambachtsscholen, waarvan de leerlingen allicht meer in de gemeente gevestigd blijven, rijkssubsidie genieten. Spreker meende gehoord te hebben, dat te Utrecht op die M. T. S. slechts 150 leerlingen per jaar onderwijs kunnen ontvangen, waaruit toch zeker wel blijkt, dat in de verschillende provinciën M. T. S. zeer wel reden van bestaan hebben.

De heer Elbers bracht in herinnering, dat ook door den minister bij zijne openingsrede in de Utrechtsche school gezegd is, dat hij hoopte, dat spoedig meerdere scholen in verschillende provinciën zouden tot stand komen.

Nadat nog verschillende sprekers het woord gevoerd hadden, werd besloten, dat de commissie, samengesteld uit verschillende plaatselijke vereenigingen weer eens bijeen zou komen met het doel te overwegen de middelen, welke zouden kunnen strekken om de adressen van het genootschap Kunstoefening er voor te behoeden, dat zij in de respectieve papiermanden van rijks-, provinciaal- en gemeentelijk bestuur zouden belanden.

Na een pauze werden eenige huishoudelijke zaken afgedaan. In de eerste plaats werd, na goedkeuring van de notulen der vorige vergadering, mededeeling gedaan van het bedanken van den heer H. Portheine Jr. als secretaris van de afdeeling.

De heer Keurschot las voor het rapport, dat eene commissie uit de afdeelingsleden heeft opgemaakt ter beantwoording van verschillende van het Hoofdbestuur ontvangen vragenlijsten omtrent den toestand der bouwbedrijven enz., in opdracht van het Hoofdbestuur aan een 70 tal architecten uit de provinciën Gelderland en Overijsel waren verzonden.

Bij de rondvraag herinnerde de heer Keurschot den voorzitter er aan, dat nog steeds niet benoemd zijn de twee architectleden van de afdeeling om zitting te nemen in eene commissie door de afdeeling Arnhem van den N. A. T. B. in het leven geroepen om de positie en arbeidsvoorwaarden der Arnhemsche opzichters en teekenaars onder de oogen te zien.

De voorzitter zeide toen dit op de volgende bestuursvergadering nog eens ter sprake te zullen brengen.

De heer Elbers vroeg of het niet mogelijk zou zijn bij het vaststellen van de vergaderingen er op te letten, dat deze niet samenvallen met die van andere technische vereenigingen, waarvan vele der afdeelingsleden van Bouwkunst lid zijn. De voorzitter zei overweging toe en dankte ten slotte den heer H. L. de Jong, den spreker van den avond, die een zoo goed voorbeeld aan zijne jongere medeleden heeft gegeven.

De Arnhemsche correspondent.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE BERCKEPOORT TE DORDRECHT.

DOOR B. VAN BILDERBEEK.

Wien de organen onzer bouwkundige vereenigingen leest, moet wel opvallen den regelmatig vloeienden stroom van adressen, gericht aan Rijk, Gemeente, Bestuurslichamen, enz., die trachten te verhinderen het zonder noodzaak vernietigen van oud bouwkunstig schoon, of wel te bewerken, dat aan goede aesthetische begrippen omtrent bebouwing, stadsuitbreiding, enz. worde voldaan, of wel te voorkomen, dat de belangen van onzen architectenstand worden benadeeld.

Getuigt dit aan de ééne zijde van intenser leven in onze bouwkunstige kringen, de keerzijde wijst er op, dat de belangen der bouwkunst bij de overheid niet altijd voldoende veilig zijn. Er blijft op dit gebied nog veel te doen. Leiden deze adressen ook niet immer tot het beoogde doel, het wachtwoord moet zijn „frappez toujours!" en men zal, op deze wijze de publieke belangstelling opwekkende, de overheid er toe brengen steeds meer met de belangen der bouwkunst en dus met het algemeen belang rekening te houden.

Voor eenige weken werd door onze Maatschappij een adres gericht aan het Gemeentebestuur van Dordrecht

HOEKHUIS VAN HET „HOF" TE DORDRECHT, MET DE OUDE BAGIJNHOFPOORT ER LOOS VOORGEPLAATST. Afb. 5.

(zie weekblad no. 47), waarin werd aangedrongen op het behoud van het gebouwencomplex genaamd „de Berckepoort". Waarschijnlijk zal aan weinigen dit gebouw en zijne historie bekend zijn en is het niet ondienstig er hier iets van af te beelden en mee te deelen, waarbij dan tevens gelegenheid zal zijn mogelijke oplossingen te bespreken.

Het gebouw „de Berckepoort" [1]) gelegen aan de Nieuwstraat tusschen Voorstraat en Hofstraat, dateert in zijn oorspronkelijken vorm uit het midden der 16e eeuw. Het werd gesticht door Jan Berck, koopman in Rijnsche wijnen, die met zijn vrouw Agnes van Dusseldorp uit Emmerik zich hier ter stede gevestigd had. Zeker is, dat er in 1563 reeds woonde zijn zoon Matthijs Berck, eveneens het wijnkoopersvak beoefenende. Voor dit bedrijf diende het ondergedeelte van het gebouw, hetwelk ruime, geheel overwelfde, koele kelders bevat, het bovengedeelte was bestemd voor woning.

De naam „Berckepoort", oorspronkelijk gebruikt voor de toegangspoort, welke zich aan de Voorstraat moet hebben bevonden, is later op het gebouw overgegaan en zijn oorsprong is uit het bovenstaande duidelijk af te leiden.

Matthijs Berck was een zeer aanzienlijk koopman en zijn woning zal destijds zeker tot een der aanzienlijksten hebben behoord, wat o. a. zou kunnen blijken uit het feit, dat in het voorjaar van 1572 de hertog van Alva, die de tot versterking en beveiliging der stad genomen maatregelen zelf in oogenschouw kwam nemen, zijn intrek nam ten huize van M. Berck. Den 22en Juni 1572 werd aan dezen, „ter cause van zekere kosten en „verschoten penningen, die hij gedaan hadde ter tijd, „als die hartoghe van Alva hier binnen tot synen huyze „gelogeerd was", betaald de somma van 7 £.

Toen kort daarop de overgang van de stad tot de Prinsenzijde plaats had, vertoefde ook de Graaf van der Marck ten huize van Berck, blijkens deze post der stadsrekening: „Betaalt Jan Cornelisz. van „dat hij zekere tinnen platteelen geleverd heeft „ten huyze van Matthijs Berck, toen de grave van „der Marck aldaar gelogeerd was, 15 sch. 5 d."

Sedert haar Geus worden was Dordrecht een zeer belangrijk punt voor de partij der vrijheid geworden en meermalen vertoefde de Prins van Oranje binnen haar veste. In 1575 verbleef hij er wederom tijdens zijn Zondagsgeboden vóór zijn huwelijk met Charlotte de Bourbon, dat op 12 Juni van dat jaar te Brielle voltrokken werd. Toen logeerde de Prins ten huize van Berck en de Prinses in het Hof. De stad getroostte zich bij die gelegenheid groote uitgaven. Niet alleen liet zij beide verblijven op haar kosten in orde brengen (o.a. 25 veynsteren ten huyze van Matthijs Berck in 't logement van sijner Excellentie, enz.), maar zij gaf ook „ter eere van den Heere Prince van Orange en de Princesse sijne vrouw", een schitterenden maaltijd, die niet minder dan 66 £ 13 sch. 4 gr. Vlaamsch kostte.

Het schijnt dus, dat de Prins en zijn gemalin gaarne in de Merwestad vertoefden en ook in 1576 vinden wij beiden er wederom. In Maart 1576 toch beviel Charlotte de Bourbon in de welingerichte huizinge van Matthijs Berck van haar eerste dochter Louisa Juliana, die later in het huwelijk trad met Frederik IV, Koning van Bohemen. Ter gelegenheid „van den doepe van 't kind van Zijnder Excellentie", werd weder een banket aangericht.

Nadien schijnt het huis van Berck niet meer voor vorstelijk verblijf gebezigd te zijn en na den dood van Prins Willem in 1584 vindt men bij bezoeken, eerst van den Graaf van Leicester en daarna van Prins Maurits, wel groote bedragen uitgetrokken voor reparatiën aan het vorstelijk verblijf, maar dit blijkt het Augustijnenklooster te zijn, dat juist die dagen dan ook met den naam van „het Hof" wordt aangeduid.

In 1586 stierf Matthijs Berck en hiermede schijnt het glorietijdperk van dit gebouw een einde te nemen. Reeds Berck's weduwe begon haar woning in te krimpen door verkoop van een der panden aan de Voorstraat en ook door Berck's afstammelingen, die tot in de 18e eeuw dit huis bleven bewonen, werden er gedeelten van vervreemd.

In deze eeuw stierf de familie Berck uit en kwam het huis aan Mr. Jacob Stoop. Of het deze ook als woning heeft gediend weten wij niet, doch het valt bijna te betwijfelen, omdat in het jaar 1768 de Berckepoort door zijn erfgenamen werd verkocht aan Gerrit Krebber, eigenaar van het logement de Pauw, op den hoek der Wijnbrug gelegen, die nog in hetzelfde jaar de helft aan een ander overdeed.

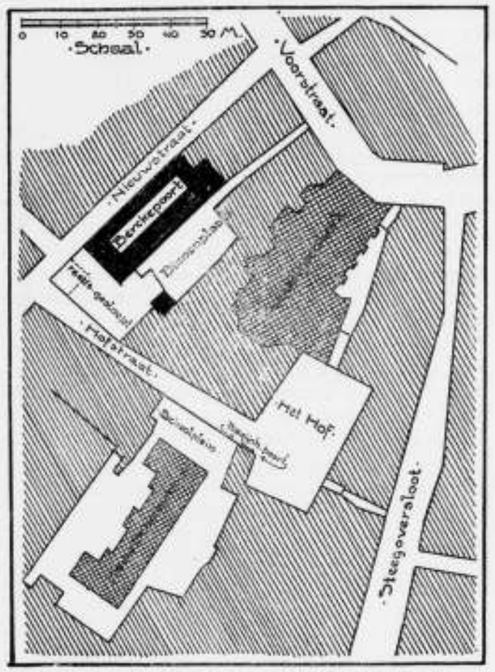
Mij dunkt zoo, dat reeds toen de Berckepoort als woning niet meer aan den toen geldenden smaak en eischen moet hebben beantwoord. In de 18e eeuw toch werden de groote heerenhuizen gebouwd of inwendig vertimmerd in de toen in zwang zijnde Lodewijkstijlen. Dit nu was met de Berckepoort niet geschied

[1]) Deze historische bijzonderheden zijn ontleend aan een artikel in de Dordrechtsche Courant van 2 Sept. j.l. van de hand van den bekwamen archivaris van Dordrecht, den heer J. L. van Dalen.

en nog heden vindt men er dan ook de oorspronkelijke zolderingen van moer- en kinderhoekjes, terwijl stucwerken, schoorsteenmantels en betimmeringen in Fransche stijlen ver zijn te zoeken. Dit maakt blijkbaar het gebouw als patricierswoning niet meer begeerlijk en als zoodanig is het te verklaren, dat het in handen kwam van een logementhouder. Ook dit was echter niet van langen duur, want den 10n Juli 1783 verkochten beide eigenaren de geheele huizing van de Voorstraat tot de Hofstraat aan de stad Dordrecht.

Sedert werd het gebouw voor allerlei doeleinden gebruikt. Een gedeelte diende nog als heerenhuis, daarna als hulpkazerne, zetel van het Armbestuur, school en bibliotheek. In het hoofdgebouw werden vergaderingen gehouden, anatomische lessen gegeven, belastingen geïnd, enz. totdat het ten slotte als schoolgebouw in gebruik is genomen, wat tot op heden zoo is gebleven.

De overheid heeft zich echter een slechte eigenares getoond. Doet aan den eenen kant de ouderdom van het gebouw zijn aanspraken gelden, hier staat tegenover, dat door de steeds wisselende bestemmingen en het gebrekkig onderhoud het gebouw deerlijk is verminkt. Het groote complex is nog slechts ten deele in stand en het behoeft geen verwondering te wekken, dat twijfel is ontstaan of hetgeen nog aanwezig is, wel waard is behouden te blijven.

SITUATIE VAN DE BERCKEPOORT EN OMGEVING TE DORDRECHT.

Het adres onzer Maatschappij vindt zijn oorzaak in het feit dat Burgemeester en Wethouders van Dordrecht het plan hebben kenbaar gemaakt om de Berckepoort te doen afbreken en terzelfder plaats een nieuwe school te bouwen. De oude school voldoet reeds lang niet meer aan redelijke eischen en het gebouw is volgens hen eene ruïne. Nog een factor is hierbij in 't spel, n.l. dat B. en W. van meening zijn, dat in de toekomst de Nieuwstraat verbreeding behoeft. Door den nieuwen gevel eenige meters terug te plaatsen wordt de gewenschte verbreeding verkregen, terwijl dan tevens de schoollokalen een beteren lichttoevoer zullen verkrijgen.

Door het actief optreden van een der raadsleden is een overijld besluit in dezen zin gelukkig voorkomen en de kwestie aangehouden.

De Berckepoort is geen monumentaal gebouw. De architectuur is van zeer eenvoudige opvatting (zie losse plaat). De Nieuwstraatgevel bestaat uit een samenvoeging van verschillende gedeelten, welke door de hoogteverschillen der onderverdeelingen de voor een monumentale werking noodige eenheid en regelmaat missen (afb. 1). De lange achtergevel is van een rustiger aspect door de plaatsing der negen groote kozijnen en de regelmatig hier tusschen aangebrachte banden en ankers. Ook hier echter wekt de geringe hoogte van den gevel en de niet onderbroken gootlijn geen grootschen indruk (afb. 2). Hiermede is echter de belangrijkheid van dit gebouw allerminst te niet gedaan. Ondanks de vele verminkingen, die de gevels hebben ondergaan, als het wijzigen der oorspronkelijke topgevels, het verwisselen der kozijnen, het dichtmetselen van bogen enz. zijn zij nog van prettige stemmingsvolle werking. De verweerde bruinroode baksteen, afgewisseld door de zandsteenen blokken en banden, geeft aan het geheel een schilderachtig aspect. Bovendien zijn er in Dordrecht maar enkele bouwwerken uit de 16e eeuw over en van alles wat het aan oude gebouwen bezit is dit nog het omvangrijkste.

Dordt, dat bekend is als een der belangrijkste oude steden van ons land, is, wat oude monumentale gebouwen betreft, treuriger bedeeld dan menig andere vaderlandsche stad. Een fraai raadhuis als te Delft, Gouda, Leiden, Middelburg, enz. vindt men er niet, noch b.v. een waaggebouw, vleeschhal, weeshuis, enz. als te Nijmegen, Alkmaar, Haarlem en vele andere steden. Wat er aan oude bouwkunst te vinden is, zijn, behalve de bekende groote kerk, slechts brokstukken, geveltjes hier en daar verspreid, steeds sporadischer, want met afbreken wordt regelmatig voortgegaan. Wat het oude deel onzer stad alsnog belangrijk maakt, zijn de typische binnenhavens, die de op-en-in-elkaar-hangende oude huizen weerspiegelen; het zijn de rustige straten en pleintjes, waarvan weder de oude huisjes het aspect bepalen.

Dat behalve het verlies van een historisch, zoowel als architectonisch belangrijk gebouw mede het stadsschoon ter plaatse wordt aangerand, wordt wel eens over 't hoofd gezien. Slechts zelden komt in de plaats van het oude iets beters, of zelfs van gelijke waarde en

meestal is met het verlies van het gebouw, mede het verlies van het stadsbeeld te betreuren.
Reeds kwam ons ter oore, dat B. en W. het plan hebben ter gemoetkoming aan de bezwaren, geuit tegen het sloopen van de Berckepoort en de verminking van het stadsschoon daar ter plaatse, een nieuwe school te doen bouwen in z.g. Dordtsche renaissancestijl. Zelfs werd op een vergadering van de vereeniging Vak en Kunst, waar de kwestie van het afbreken ter sprake was gebracht, besloten geen adhaesie te betuigen met het adres onzer Maatschappij, maar aan den Gemeenteraad te verzoeken, den nieuwen gevel aan de Nieuwstraat te doen bouwen in Oud-Hollandschen stijl, zooveel mogelijk met gebruikmaking van de oude steen.
't Is op deze plaats niet noodig op het minderwaardige van het copieeren van een ouden stijl te wijzen, wat bovendien een gezonde ontwikkeling der moderne bouwkunst tegenhoudt. En toch, vernamen we niet kortelings uit de dagbladen, dat zelfs het nieuwe hoofdgebouw der Technische Hoogeschool te Delft in Holl. renaissance zal worden gebouwd? Welk een opvoedende kracht moet er van zoo'n bouwwerk, waarin onze aanstaande bouwmeesters hun opleiding ontvangen, wel uitgaan. Wrevelig wordt men bij de gedachte, dat zelfs in de bakermat der architecten een dergelijke onzuivere kunstopvatting wordt geduld.
Mocht eventueel een slooping der Berckepoort niet te verhinderen zijn, dan is het te wenschen, dat het oude zal worden vervangen door een ter plaatse passend, goed, modern bouwwerk en niet door een schoolgebouw in renaissance stijl. Bovendien is hiermede reeds een ondervinding opgedaan, die niet tot navolging verlokt. Aan het Hofstraatje, dat leidt naar het rustige, schilderachtige binnenpleintje „het Hof" (in het historisch overzicht reeds genoemd) werden enkele jaren geleden eenige oude huisjes en poortjes weggebroken om daar ter plaatse een nieuwe school te stichten. Om het stemmige, oude stadsbeeld niet te schaden (zie afb. 3), en zooveel mogelijk aan te sluiten bij de omgeving, zou de nieuwe school gebouwd worden in Dordtsche renaissance. Tot welk averechtsch resultaat dit heeft geleid, zal een blik op bijgaande afbeelding doen zien (zie afb. 4). 't Is niet alleen de onbegrepen toepassing van dezen stijl, die dit heeft teweeg gebracht, doch de groote fout is hier gelegen in het terug liggen van het gebouw, waardoor de geslotenheid van het straatje en van het plein onherstelbaar is verloren gegaan.
Om de illusie meer volkomen te maken, heeft men een vrij gekomen zijgevel van het huisje op den hoek van het Hof, welk huisje nog was gespaard gebleven, van een nieuwen zijgevel, eveneens in, wat beter geslaagde, Holl. renaissance, voorzien. Er vóór plaatste men een fraai, oud poortje, dat vroeger aan het Bagijnhof stond, echter niet om weder aan haar bestemming als poort te voldoen, maar geheel als museumstuk, netjes door een hekje omgeven. (zie afb. 5). Was de achteruitligging van de school wellicht wenschelijk, een veel betere oplossing toch ware verkregen, indien het voorplein inplaats van door een ijzeren hek, door een flinken muur was afgescheiden, waarin dan gevoegelijk het poortje als toegang tot het voorplein zou kunnen hebben gediend. Het Hof en het Hofstraatje zouden een groot deel van hunne intimiteit behouden hebben en de schoolgevel had van eenvoudiger, rustiger oplossing kunnen zijn.
Keeren we terug tot ons onderwerp, de Berckepoort.
De motiveering, als zou het gebouw een ruïne zijn, is zeker bezijden de waarheid. Trouwens in een ruïne herbergt men geen school. Dat het gebouw na een ouderdom van drie- en eenhalve eeuw gebreken vertoont is niet te verwonderen. Vele hiervan hadden trouwens bij beter onderhoud voorkomen kunnen worden. Het leidt geen twijfel of door een met tact uitgevoerde restauratie kan het gebouw zeker behouden blijven.
De verbreeding der Nieuwstraat lijkt ons zeer weinig urgent. Deze dwarsstraat is nimmer bestemd een drukke verkeersweg te worden, daar zij geen doorgangsweg is, te minder door hare ligging tusschen twee wegen, die het drukke verkeer naar de nieuwe stadswijken geheel opnemen.
Voor schoolgebouw, beantwoordende aan de moderne eischen, is de Berckepoort, ook door restauratie, niet voldoende geschikt te maken. Er zou dan zooveel aan verbouwd en bijgebouwd moeten worden, dat de waarde van het oorspronkelijke oude gebouw toch verloren zou gaan. En waar eventueele aanbouwen toch geen letterlijke navolging van de bestaande architectuur mogen zijn, en het inwendige allicht geen verband meer zou houden met het uitwendige, zouden de oude gevels slechts als décors dienst doen.
Wenschelijker is, het gebouw zooveel mogelijk te laten zooals het is en er een andere bestemming aan te geven. Er is reeds op gewezen, dat het zeer bruikbaar zou zijn als museumgebouw voor de vereeniging „Oud Dordrecht" wier tegenwoordige lokaliteit veel te klein is geworden. Ook ons lijkt het hiervoor, zoowel wat afmeting, als ligging betreft, (in het hartje der stad en in de nabijheid der andere musea) zeer geschikt. Inwendig bevat het gebouw niets meer dan de oude zolderingen van moerbalken en kinderbalkjes. De moerbalken zijn alle nog onderstennd door gebeeldhouwde draagsteenen, doch overigens bevat het gebouw niets merkwaardigs meer. Alle schouwen en mogelijk bestaan hebbende betimmeringen, oude deuren, enz. zijn verdwenen. Juist een oudheidkundig museum zal zijn schatten goed in deze ruimten kunnen onderbrengen. De gevels zouden een tactvolle, niet te ingrijpende restauratie moeten ondergaan. Het oude cachet moet zooveel mogelijk ongeschonden worden bewaard, opdat geen moderne antiquiteit ontsta. Een geschikte oplossing zou b.v. zijn, wanneer op den hoek van Nieuwstraat en Hofstraat, ter plaatse van de reeds gesloopte huisjes, een passenden aanbouw (niet in Oud-Holl. stijl) kon worden gemaakt. In verband hiermede zou in de Hofstraat dan een toegangspoort of poortgebouwtje kunnen worden gebouwd, zoodat men via de rustige binnenplaats het museum zou kunnen bereiken. Zoodoende zou ook de aardige binnenplaatsgevel geheel tot zijn recht komen.

Het is te wenschen, dat in dezen zin een oplossing moge gevonden worden. Men bedenke, dat een gebouw van belangrijke historische en ook bouwkunstige waarde, niet dan wanneer beslist noodzakelijk mag worden opgeofferd. Het is niet immer mogelijk het oude, waardevolle schoon te behouden en ook het nieuwe heeft zijn recht van bestaan. Moet het oude verdwijnen, moge dan de overheid in de eerste plaats doordrongen zijn van haar plicht, in de plaats van dat oude, nieuw te stellen van minstens gelijke waarde.
Dordt, December 1910.

B. VAN BILDERBEEK.

„HEEMSCHUT".

Den 8sten en den 15den December 1910 hebben de afgevaardigden van verschillende belangstellende vereenigingen vergaderd ter vaststelling van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement van den Bond „Heemschut", die de vroegere vereeniging „Mooi Nederland" vervangt. Deze bond stelt zich ten doel te waken voor de schoonheid van Nederland.
Vertegenwoordigd waren op deze vergaderingen o.a.: A.N.W.B. Toeristenbond; Bond v. Ned. Architecten, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Genootschap Amstelodanum, Prov. Utrechtsch Genootschap, Ned. Bond voor Vreemdelingenverkeer, St. Lucas te Amsterdam, Arti et Amicitia te Amsterdam, Pulchri Studio, Rotterdamsche Kunstkring, Haagsche Kunstkring, Kon. Oudheidkundig Genootschap, Arti et Industriae, 't Koggeschip, Architectura et Amicitia, Vreemdelingenverkeer Bergen bij Alkmaar, de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten.
De vergaderingen werden geleid door den heer K. P. C. de Bazel, omgeven door de Commissie van Voorbereiding, bestaande uit de heeren Mr. G. A. P. M. van der Aa, Dr. J. Th. Oudemans, Mr. P. G. van Tienhoven en A. W. Weissman, in welke commissie de heer De Bazel ook zitting had.
Hoewel algemeen het doel van den Bond door de vergaderden volkomen werd onderschreven, waren op belangrijke punten betreffende de organisatie de meeningen meermalen verschillend.
Zoo werd bij het artikel Leden de wenschelijkheid geopperd, dat niet alle lichamen als lid kunnen toetreden, maar alleen zij, die blijkens hare statuten zich bemoeien met een of meer onderwerpen, die op den weg van den Bond Heemschut liggen. Dit met het oog op het stemrecht. Wenschte men wel alle vereenigingen toe te laten, ook zij, die niet deskundig zijn, dan moest het stemrecht beperkt worden tot de deskundigen.
Deze meening verwierf niet de meerderheid. Gevoeld werd de wenschelijkheid, het streven naar behoud van Hollands schoonheid zoo veel mogelijk door alle groepen der samenleving te doen bevorderen of er belangstelling voor te wekken.
Daarom werd bepaald: Als leden kunnen slechts worden aangenomen lichamen, die rechtspersoonlijkheid bezitten en zich vereenigen met het doel van den Bond.
Ook bij het artikel „geldmiddelen" was verschil van meening. Werd eenerzijds het noodzakelijk geacht, dat de Bond over tamelijk veel financiën moet beschikken, ten einde zijn veelzijdig programma naar behooren te kunnen uitvoeren (zie Statuten hieronder), anderzijds werd gemeend, dat deze middelen toch niet voldoende zullen zijn om werkelijk belangrijk finantieel bij te springen bij aankoop, subsidieering of medewerking bij vermeerdering, of handhaving van de schoonheid in stad en land.
In verband hiermede gaf ook de vraag der contributie een uitvoerig debat. Oorspronkelijk was voorgesteld, dat de jaarlijksche contributie zou bedragen: twee percent der contributieën van de vereeniging, die lid is, met een minimum van f 25, vermeerderd met één percent harer overige jaarlijksche inkomsten. Dit achtten vele afgevaardigden te zwaar; het minimum moest lager, om ook de kleine plattelands-vereenigingen het mogelijk te maken toe te treden; terwijl het verder wenschelijk werd gevonden een verplicht maximum als contributie te stellen.
Werd aanvankelijk hiervoor genomen f 10 minimum en f 100 maximum, bij nadere bespreking bleek dat ook dit nog voor vereenigingen, op wier medewerking men veel prijs stelde, te hoog werd geacht, zoodat ten slotte werd aangenomen: Leden betalen een jaarlijksche contributie van één percent der contributiën, die zij per jaar als lichaam ontvangen, met een maximum van f 50 en een minimum van f 5.
Was door de commissie eene stemgerechtigdheid voorgesteld, die verband hield met het aantal leden van het aangesloten lichaam, (minder dan 500 leden 1 stem, iedere 1000 meer 1 stem meer, max. aantal stemmen van 1 lichaam 6 stemmen), ten slotte werd, na behandeling van vele verschillende voorstellen, een volkomen gelijkheid der aangesloten lichamen aangenomen, zoodat bepaald werd, dat ter Algemeene vergadering ieder als lid aangesloten vereeniging één stem heeft. Verder zij naar de hieronder volgende aangenomen Statuten en Huish. Reglement verwezen.
2 Februari 1911 vergadert de Bond voor het eerst. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is als lid toegetreden. Wij wenschen den Bond een machtigen invloed toe ter bereiking van zijn uitstekend doel.

J. G.

STATUTEN EN HUISHOUDELIJK REGLEMENT VAN DEN BOND „HEEMSCHUT".

STATUTEN.

ARTIKEL 1. DOEL EN ZETEL VAN DEN BOND.
De Bond „Heemschut" stelt zich ten doel het waken voor de schoonheid van Nederland. Hij is gevestigd te Amsterdam en aangegaan voor een tijdvak van negen en twintig jaren, aanvangende op den dag der oprichting.
De Bond tracht zijn doel te bereiken onder anderen door:
1. Het opwekken van de algemeene belangstelling voor het doel van „Heemschut", zoowel bij het Nederlandsche volk als bij de besturende lichamen.
2. Het tegengaan van ontsiering, het handhaven en beschermen van de bestaande schoonheid en het vermeerderen van de schoonheid in stad en land, onder anderen door aankoop, subsidieering of het medewerken daartoe.
3. Het bijeenbrengen van de daarvoor noodige geldmiddelen.
4. Het bestudeeren der vraagstukken, die op het in stand houden en vermeerderen van het schoone en merkwaardige in stad en land betrekking hebben.
5. Het verzamelen van gegevens.
6. Het verstrekken van inlichtingen en adviezen.
7. Het doen houden van voordrachten en het verspreiden van geschriften.
8. Het nemen van alle geoorloofde maatregelen.

ARTIKEL 2. SAMENSTELLING VAN DEN BOND.
De Bond wordt gevormd door leden, eereleden, donateurs en correspondenten.

ARTIKEL 3. LEDEN.
Als leden kunnen slechts worden aangenomen lichamen, die rechtspersoonlijkheid bezitten en zich vereenigen met het boven omschreven doel. Het bestuur van den Bond kan de toelating als lid of donateur weigeren. Wie meent ten onrechte afgewezen te zijn kan verlangen dat de Algemeene Vergadering beslist.
Het lidmaatschap eindigt:
1. door royement tengevolge van wanbetaling;
2. door handelingen in strijd met het doel van den Bond, ter beoordeeling der Algemeene Vergadering.

ARTIKEL 4. EERELEDEN.
Eereleden worden door de Vergadering op voorstel van het Bestuur, benoemd.

ARTIKEL 5. DONATEURS.
Donateurs zijn lichamen of personen, die den Bond steunen, hetzij door een jaarlijksche bijdrage, hetzij door een gift in eens. Het bedrag van de bijdrage of gift wordt geregeld bij Huishoudelijk Reglement.

ARTIKEL 6. GELDMIDDELEN.
De geldmiddelen van den Bond worden verkregen door:
1. de contributiën der leden en de bijdragen van eereleden en donateurs;
2. de vrijwillige bijdragen, welke van de leden gevraagd zullen worden als voor een bemoeiing van den Bond de beschikbare middelen ontoereikend mochten zijn.
Het bedrag der contributiën en de wijze, waarop de vrijwillige bijdragen zullen worden gevraagd, regelt het Huishoudelijk Reglement.

ARTIKEL 7. CORRESPONDENTEN.
In verschillende gemeenten des Rijks worden door het Dagelijksch Bestuur correspondenten benoemd, wier taak het is aan het Bestuur inlichtingen te geven, wanneer zij meenen, dat de Bond ter bereiking van zijn doel moet optreden.

ARTIKEL 8. BESTUUR.
Het Bestuur bestaat uit vijftien personen, door de Algemeene Vergadering uit de leden der als lid tot den Bond toegetreden lichamen te kiezen. De Besturen dezer lichamen hebben het recht, tot acht dagen vóór de verkiezing, candidaten aan het Bestuur van den Bond op te geven, waarna door het Bestuur een aanbevelingslijst wordt opgemaakt.
De Voorzitter wordt door de Algemeene Vergadering benoemd. Het Bestuur benoemt den Onder-Voorzitter, den Eersten en den Tweeden Secretaris, benevens den Penningmeester uit zijn midden.
De genoemde vijf Bestuursleden vormen het Dagelijksch Bestuur van den Bond, hetwelk hem in rechten vertegenwoordigd. Het Bestuur regelt overigens zijne werkzaamheden volgens een door de Algemeene Vergadering goed te keuren Huishoudelijk Reglement.
Voor de eerste maal wordt het Bestuur staande de Vergadering gekozen.

ARTIKEL 9. VERGADERINGEN.
Er wordt jaarlijks ten minste één Algemeene Vergadering gehouden, welke ook door de eereleden, donateurs en correspondenten van den Bond kan worden bijgewoond. Ieder als lid aangesloten lichaam heeft ter vergadering één stem; wanneer een lichaam meer dan één afgevaardigde zendt, dan is één van deze met het uitbrengen der stem belast, waarop het lichaam recht heeft.

ARTIKEL 10. SLOTBEPALINGEN.
De Algemeene Vergadering is bevoegd omtrent de uitlegging dezer Statuten te beslissen. Een beslnit tot verandering dezer Statuten of tot ontbinding van den Bond kan slechts genomen worden door een met dit doel belegde Vergadering, als twee derden der uitgebrachte stemmen er zich vóór hebben verklaard en de helft der stemgerechtigde lichamen vertegenwoordigd is. Is dit niet het geval, dan wordt door een binnen één maand te houden Vergadering, onverschillig het aantal der opgekomenen beslist.
Deze Statuten treden in werking op den dag, dat de Koninklijke bewilliging zal zijn verkregen. Worden zij gewijzigd, dan wordt binnen één maand die bewilliging aangevraagd. Het Huishoudelijk Reglement, in deze Statuten bedoeld, mag geen bepalingen bevatten, die met deze Statuten in strijd zijn.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

ARTIKEL 1. Het Bondsjaar loopt van 1 Januari tot 31 December.

ARTIKEL 2. In de jaarlijksche Algemeene Vergadering brengt de 1e Secretaris een jaarverslag uit, wordt de rekening van den Penningmeester aan de goedkeuring dier Vergadering onderworpen en wordt de begrooting voor het volgende jaar vastgesteld. Tot deze Vergadering, welke gehouden wordt uiterlijk in de maand Mei, worden de leden minstens veertien dagen van te voren schriftelijk opgeroepen, terwijl hun tevens wordt medegedeeld, wat ter tafel zal worden gebracht. Voorstellen, door minstens vijf leden schriftelijk één week voor de vergadering bij den 1en Secretaris ingediend, moeten ter vergadering worden behandeld.

ARTIKEL 3. Alle stemmingen geschieden met volstrekte meerderheid, waarbij blanco stemmen niet tellen, behoudens in die gevallen, waar een grootere meerderheid in de Statuten is voorgeschreven. Bij het staken van stemmen over zaken is een voorstel verworpen. Heeft bij stemming over personen niemand de volstrekte meerderheid verkregen, dan heeft, voor iedere vacature, herstemming plaats tusschen het dubbeltal, dat de meeste stemmen op zich vereenigde. Verkrijgen de beide personen evenveel stemmen, dan beslist het lot.

ARTIKEL 4. Donateurs betalen een jaarlijksche bijdrage van minstens f 25.— of minstens f 500,— in eens.

ARTIKEL 5. Leden betalen een jaarlijksche contributie van één percent der contributiën, die zij per jaar als lichaam ontvangen, met een maximum van f 50.— en een minimum van f 5.—. De vrijwillige bijdragen in de Statuten bedoeld worden gevraagd per circulaire, na besluit van het geheele Bestuur.

ARTIKEL 6. Eereleden, donateurs, correspondenten en leden ontvangen kosteloos alle gewone drukwerken, die door den Bond worden uitgegeven.

ARTIKEL 7. Het Bestuur wordt op de jaarlijksche Algemeene Vergadering gekozen. Ieder lid van het Bestuur heeft zitting voor vijf jaren; drie Bestuursleden treden ieder jaar af volgens op te maken rooster en zijn voor de eerste maal herkiesbaar.
Tusschentijdsche vacaturen in het Bestuur worden vervuld in de eerstvolgende Algemeene Vergadering. In een tusschentijdsche vacature in het Dagelijksch Bestuur wordt door het Bestuur uit zijn midden voorzien. Tusschentijds gekozen leden hebben even lang zitting als hun voorganger zou hebben gehad.

ARTIKEL 8. Het Bestuur vergadert zoo dikwijls het door den Voorzitter wordt bijeengeroepen of drie zijner leden dit schriftelijk verlangen.
Het Dagelijksch Bestuur vergadert zoo dikwijls de Voorzitter of twee zijner leden dit wenschen.

ARTIKEL 9. Over voorstellen tot wijziging van dit Huishoudelijk Reglement wordt op eene Algemeene Vergadering beslist.

INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN SCHOONE KUNSTEN TE ROME IN 1911.

AFDEELING ARCHITECTUUR.

15 architecten hebben zich opgegeven om te exposeeren, t.w. de HH. G. van Arkel, K. P. C. de Bazel, H. P. Berlage Nzn., W. van Boven, P. G. Buskens, J. C. van Epen, J. B. van Loghem, Joh. D. Looijen, Jan de Meijer, D. van Oordt Hzn., Alb. Otten, B. J. Ouëndag, A. Salm G.Bzn., J. A. van Straaten, A. W. Weissman.
Tot leden voor de Toelatings Commissie werden gekozen de Heeren H. P. Berlage Nzn. en J. Gratama.
(12 H.H. brachten hun stem uit op H. P. Berlage Nzn.
6 „ „ „ „ „ „ J. Gratama.
De H.H. K. P. C. de Bazel en W. Kromhout Czn., kregen elk 2 stemmen.
De H.H. Prof. H. Evers, J. W. Hanrath, H. G. Jansen, Paul de Jongh, J. H. W. Leliman, Alb. Otten, elk 1 stem.
3 inzenders stemden niet, terwijl 1 „niet-inzender" vroeg of hij stem kon uitbrengen op de Commissie van Toelating).
De Commissie heeft 2 Januari jl. vergaderd en heeft geadviseerd (op een enkele uitzondering na), alle inzendingen, nagenoeg alle bekend van vorige tentoonstellingen, aan te nemen.

A. SALM G.Bzn.
Lid v. h. Regeerings Comité.

EEN EN ANDER OVER DE GEVAREN VAN HET STEENHOUWERSVAK.

DOOR DR. S. ELIAS, ARTS TE ROTTERDAM.
(Overgenomen uit: „De Steengroeve".)

Nu, zoowel in de Memorie van Toelichting, behoorende bij het wetsontwerp „tot beveiliging van werklieden bij steenhouwersarbeid", als in het Rapport eener Commissie van Technici, bijgestaan door geneeskundigen [1]), over ditzelfde onderwerp, de gevolgtrekkingen waartoe ik kwam in mijn proefschrift [2]) op grond mijner in 1906 ingestelde onderzoekingen in het debat gebracht zijn, meen ik goed te doen op dit onderwerp nader terug te komen en in het bijzonder de vraag te beantwoorden, of er sedert mijn onderzoek gezichtspunten geopend zijn, die tot eenige wijziging in de door mij gestelde gevolgtrekkingen aanleiding zouden kunnen geven.
Ik mag hier wel in herinnering brengen dat ik, in strijd met de zoo goed als algemeen heerschende opvatting, volgens welke *uitsluitend* het steenstof de oorzakelijke factor *is* van het veelvuldig voorkomen van tuberkulose onder de steenhouwers, op grond mijner Rotterdamsche onderzoekingen tot de gevolgtrekking kwam, dat dit voorkomen *kan* worden toegeschreven aan de beide factoren, die bij de beoefening van het steenhouwersvak optreden: *a.* het stof, *b.* den arbeid.
Ook kwam ik tot een afwijkende gevolgtrekking tegenover de vrij algemeen heerschende meening, dat de bewerking van hardsteen niet of weinig, die van zandsteen zeer gevaarlijk zou zijn. Ik stelde daartegenover de meening, *dat de gevaarlijkheid van hardsteen niet alleen onderschat wordt, doch voor die van zandsteen niet aantoonbaar onderdoet.*
Zonder te veel in herhalingen te treden of bekende literatuur te veel te herkauwen, wensch ik eenige punten over dit onderwerp nader onder de oogen te zien.

A. Nadeelen, verbonden aan de inademing van het stof.

1o. *Welken invloed heeft het geraken van steenstof in de gezonde long op deze en op het individu?*
Hier heerscht, althans wat den mensch aangaat, nog bijna volkomen duisternis. Zoo weten wij, om slechts enkele gewichtige punten te noemen, niets omtrent de veranderingen in de bloedsverdeeling, noch omtrent de scheikundige veranderingen, welke in de longen kunnen optreden. Of de aanwezigheid van steenstof een verwijderden invloed heeft op het individu, is onbekend.
Het beste, wat wij op dit gebied weten, danken wij aan Arnold [3]), die konijnen gedurende 14 tot 234 dagen en ook honden gedwongen heeft zandsteenstof in te ademen. Ook al komen de omstandigheden, waarin deze dieren verkeerden, niet overeen met die waaronder steenhouwers arbeiden, het is Arnold's blijvende verdienste nauwkeurig bij dieren aangetoond te hebben die veranderingen, welke *uitsluitend* aan het stof te wijten zijn. Voor het verrijken onzer kennis in deze richting bij den mensch zou allereerst noodig zijn een nauwkeurig onderzoek van overigens gezonde steenhouwerslongen, die gedurende zeer verschillende tijden aan den invloed van verschillende steensoorten waren blootgesteld geweest.
Wat vast staat is, dat daar, waar in de longen steenstof afgezet wordt, een vermeerdering van bindweefsel plaats vindt. Het is overbodig het als *chalicosis pulmonum* bekende anatomische beeld nader te beschrijven.
2°. *Zijn de veranderingen in de longen teweeggebracht door het steenstof bevorderlijk voor het ontstaan van tuberkulose, en veroorzaken zij het voortschrijden eener bestaande tuberkulose?*
Alvorens deze vragen te beantwoorden mogen eenige opmerkingen voorafgaan.
Vóór de ontdekking van den tuberkelbacil was het geloof, dat tengevolge van de inademing van het stof longtuberculose ontstaan kan, zóó vast, dat niemand het tegendeel durfde beweren of ook maar waagde aan dit „feit" te twijfelen [4]).
Toch was het reeds bekend, dat tuberkulose o.a. bij *steenkolenarbeiders* zeldzaam voorkwam. De verklaring van dit, door latere waarnemers als juist erkende feit, wisselt — natuurlijk — met de jaren. Merkel [5]) sprak van een bestaande neiging om aan te nemen, dat het steenkolenstof een specifieke werking tegenover tuberkelbacillen bezat. Arnold [6]) kan een dergelijke onderstelling nauwelijks aannemen; hij meende, dat het in de longen afgezette stof de afvoerwegen verstopte, waardoor een verspreiding der tuberkelbacillen verhinderd werd. Cornet [7]) meent de oorzaak te moeten zoeken in het hooge watergehalte der lucht in de steenkolenmijnen, tengevolge waarvan het zich op den grond bevindende sputum niet kan indrogen en opdwarrelen. Alsof er buiten de mijn geen gelegenheid ware om tuberkelbacillen in te ademen!
Nog bestaat het dogma der gevaarlijkheid van het stof in de hoofden van velen. „Overal", zegt b.v. Heyermans [8]), „wordt de inademing van anorganisch stof op den voet gevolgd door een verhoogde sterfte aan longtering". Tegenover deze woorden kunnen onder meer de volgende feiten gesteld worden: Cornet [9]), heeft waargenomen, dat *straatvegers* buitengewoon zelden aan tuberkulose lijden; het zelfde geldt voor *arbeiders in zwavelmijnen*, in weerwil van de ellendige omstandigheden waaronder deze menschen leven? [10]) De gezondheid van *arbeiders in gipsbranderijen* en in *kalkovens* wordt niet alleen door het werk niet geschaad, maar wellicht verhoogt deze arbeid het weerstandsvermogen tegen longtuberkulose [11]).
Arnold, die vele jaren rustig onderzocht en proeven nam alvorens zijn feiten mede te deelen, van wiens boek men zeggen kan dat het vaak aangehaald, maar weinig gelezen is, liet zich zeer omzichtig uit over een mogelijke voorbeschiktheid van steenhouwers voor tuberkulose. Zijn slotsom luidde: dat de verspreiding van tuberkelbacillen in het longweefsel bij de steenhouwerslong onder gunstiger voorwaarden plaats heeft, of en in hoeverre een dergelijke voorstelling aannemelijk is, deze vragen kunnen voorloopig niet beantwoord worden [12]).
Latere schrijvers zijn minder terughoudend in hun uitspraken; wij missen echter bij hen deugdelijke gronden daarvoor. De volgende, *aan het Rapport, ontleende aanhalingen — en waarop de commissie zich beroept om vraag 2 bevestigend te beantwoorden* — mogen dit aantoonen.
„Wegen ihres unter den Steinarbeitern, besonders den Steinmetzen, vorherrschenden Auftretens (n.l. van de tuberkulose) verdient sie die Bezeichnung „Berufskrankheit" in vollstem Masse. Denn lediglich der bei dem täglichem Arbeitsprocesz dieser gewerblichen Tätigkeit auftretende „Steinstaub" schafft erst die allergünstigste Prädisposition für die Ansiedlung der Tuberkelbacillen. Er bildet, wenn ach nicht die conditio sine qua non, so doch das einzige Moment, welches die ungemeine Häufigkeit gerade in diesem Beruf wissenschaftlich zu erklären im Stande ist" [13]).
Dr. Thomas Oliver in een hoofdstuk getiteld: „Stonemason's phthisis" van zijn werk „Diseases of occupation" (1908), zegt: „The irritation of the lung caused by dust would seem in some instances, especially in the early stages of the disease, to create a favourable soil for the implantation of the tubercle bacillus...." [14]).
Dr. G. Lovell Gulland, geneesheer van het „Royal Victoria Hospital for Consumption" te Edinburgh, publiceerde (Maart 1909) een studie over de door hem in genoemd hospitaal behandelde

[1]) Steenhouwersarbeid en steenhouwersziekte. Rapport van een commissie, enz., Rotterdam, 1910. (Waar in het volgende sprake is van „het Rapport" wordt dit bedoeld).
[2]) Elias, Iets over steenhouwers en hun vak, 1909.
[3]) Arnold „Untersuchungen über Staubinhalation und Staubmetastase", 1885.
[4]) Merkel, Die Staubinhalations-krankheiten, Handb. der Hyg. von von Pettenkofer und von Ziemssen, Th. II, Abthig. 4, blzd. 133.
[5]) ib. blzd. 168.
[6]) l. c. blzd. 144.
[7]) Cornet, Die Tuberkulose, 1907, blzd. 431.
[8]) Rapport, blzd. 61.
[9]) l. c. blzd. 111.
[10]) ib., blzd. 300.
[11]) Sommerfeld, Handb. der Gewerbekrankheiten, 1e 9B, blzd. 219.
[12]) l. c. blzd. 145.
[13]) Dr. Haeseler, zie rapport blzd. 15.
[14]) ib., blzd. 123.

steenhouwers lijdende aan tuberculose, in het geheel een 123 gevallen. Hij zegt o.a., dat, „a very large number of these later cases must certainly have owed their lung mischief largely to their occupation. In all probability the course of events is that the stonedust irretates the bronchi and bronchioles, and that the tubercle bacilli easely find a lodgment under these conditions" [1]).
„Wij moeten als gevolg van het steenstof aannemen", zegt Heyermans, „dat het weerstandsvermogen der longen dermate ondermijnd wordt dat de tuberkelbacil een goeden voedingsbodem vindt. Evenals onvruchtbare grond door mest gemaakt wordt tot een goeden cultuurbodem voor het graan, zoo worden gezonde longen door het steenstof gemaakt tot een gunstigen voedingsbodem voor den tuberkelbacil" [2]). In strijd met deze uitspraak lezen wij in hetzelfde *Rapport:* „Die Schwindsucht ist hier (n.l. „in den Kalkstein-, Porphyr- und Gipsbrüchen") fast unbekannt und das Durchschnittsalter der Arbeiter völlig normal" [3]).
In een werk van Jules Leleu over de arbeidstoestanden in België wordt de steenhouwer aldus beschreven: „Vivant en plein air, le front hâlé par le soleil et raffraichi par le vent, le carrier est, d'habitude, de gaillarde santé et d'humeur allègre" [4]).
Nu beweer ik niet, dat deze laatste .... fanfaronnade iets bewijst, doch hetzelfde mag m. i. van de daaraan voorafgaande .... wetenschap gezegd worden.
Omtrent den rechtstreekschen invloed, dien steenstof op de ontwikkeling van tuberkelbacillen heeft, weten wij niets.
Voor zoover mij bekend is, heeft niemand beter dan Tendeloo, zoo in de breedte als diepte, den invloed der oorzakelijke factoren op het ontstaan en de uitbreiding van tuberculose nagegaan. Hij beantwoordt de sub 2 gestelde vragen in dezen zin: *De veranderingen in de longen, ontstaan tengevolge van de inademing van steenstof, zijn oorzaak dat in de omgeving dier veranderingen de tuberkelbacil zich gemakkelijker vastzet. Aan den anderen kant kunnen deze zelfde veranderingen een snelle uitbreiding van het proces tegengaan* [5]).
Verder kunnen wij op dit oogenblik niet komen.
3o. *Uiten de steenhouwers klachten en vertoonen zij afwijkingen die aan het inademen van stof geweten moeten worden?*
In de mij ten dienste staande literatuur luidt het antwoord bevestigend. De algemeene voorstelling is deze: Tengevolge van het verblijf in een stoffige omgeving gaan de steenhouwers hoesten en opgeven; een aantal van hen krijgen door verloop van tijd een heesche stem en gaan meer of minder over benauwdheid klagen, tengevolge van chronische ontstekingen van neus, pharynx, larynx, bronchi, waarbij zich vaak emphyseem aansluit.
Voor een deel komt deze voorstelling ongetwijfeld hier vandaan, dat weinigen een aantal steenhouwers in hun gezonde dagen waargenomen hebben. „Dans l'état actuel de nos habitudes sociales", zegt Hericourt, „le médecin ne voit le plus souvent que les maladies qui finissent" [6]). Deze woorden gelden zeker voor *de* ziekte der steenhouwers: wanneer deze zich daarvoor onder behandeling stellen, zullen zij in de meeste gevallen reeds ernstige verschijnselen vertoonen, en van deze uitgaande, zal het ziektebeeld *in de verbeelding opgebouwd* zijn.
Ik meen dit op grond van ervaring, opgedaan bij het onderzoek van 177 steenhouwers, te mogen beweren. Ofschoon de kinderen (27 personen van 12—15 jaren) in volkomen dezelfde omstandigheden verkeerden als de volwassenen, had geen hunner ook maar den minsten last van het stof, noch van het opdwarrelende bij het bewerken hunner eigen steenstukken, noch van hetgeen door de werkplaats zweven kan; van heeschheid, hoesten en opgeven was geen sprake, ontsteking van luchtpijptakken kwam niet voor. Er bestond daarom voor mij geen aanleiding om den toestand van neus, keel en strottenhoofd nader te onderzoeken. Dit gold in hoofdzaak ook voor de volwassenen. Weliswaar verklaarden velen, dat de zandsteenstof onaangename gewaarwordingen opwekte, van ernstigen aard waren deze niet („het geeft dorst", „een akelig gevoel in de keel", „brandend", „benauwd", tengevolge waarvan men nu en dan moet schrapen of een enkelen keer kuchen), *hoesten veroorzaakte het in het geheel niet.* Bronchitis, kwam behalve bij steenhouwers met duidelijke tuberkulose, niet voor. Emphyseem werd tweemaal aangetroffen; het eerste vrij zware geval, betrof een man van 63 jaar, lang 153 cM., met sterke kyphoskoliose; het andere, zeer lichte geval, een man van 51 jaar.
Uit den „duur van het verzuim wegens ziekten en aard van deze" bleek dan ook, hoe opvallend weinig zij ziek waren geweest en dat zij aan ernstige ziekten der ademhalingsorganen zoo goed als in het geheel niet hadden geleden, zooals bijgaande tabel aantoont, die uitsluitend steenhouwers met duidelijke tuberkulose betreft. [1]).

(Wordt vervolgd.)

[1]) Rapport, bldz. 123.
[2]) Ib., bldz. 28.
[3]) Ibid., bldz. 118.
[4]) Rapport, bldz. 119.
[5]) Tendeloo, Studien über die Ursachen der Lungenkrankheiten, 1902, blzd. 202.
[6]) Hericourt, Les frontières de la maladie, 1905, bldz. X.

[1]) De morbiditeit van alle door mij onderzochte steenhouwers is in haar geheel in mijn proefschrift opgegeven, bldz. 23, 34 en 41.

BERICHTEN

Indische Kunstnijverheid.

In de N. R. Ct. wordt ook het onderwerp Indische Kunstnijverheid besproken. We lezen daarin:
De tiende aflevering van het tijdschrift „Het Huis Oud en Nieuw", die reeds eenigen tijd geleden verscheen, is geheel aan „de verheffing van de inlandsche kunstnijverheid" gewijd.
We hebben over deze verschijning gezwegen, omdat we in deze aflevering raadselachtige dingen vonden. Nu van verschillende zijden op bespreking aangedrongen wordt, zien we ons genoopt, dat stilzwijgen te laten varen.
Reeds bij vluchtige inzage dezer aflevering vallen oppervlakkigheden op, die een verheffing der inlandsche kunstnijverheid slechts kunnen schaden.
Wat toch is de aanleiding geweest tot het publiceeren dezer aflevering! De uitgever, de heer Eduard Cuypers heeft een reis naar Indië gemaakt en is vandaar vol vuur en bewondering voor de Indische kunstnijverheid teruggekeerd. Het staat zwart op wit in de Inleiding te lezen: „Gedurende mijn reis door Indië in het jaar 1909 ben ik op de meest welwillende wijze in de gelegenheid gesteld een bezoek te brengen aan de werkplaatsen van de inlandsche nijveren, zooals de batiksters, de weefsters, houtsnijders, vlechtwerkers, steen- en potten-bakkers, metaal- en lederbewerkers. Hetgeen deze nijveren, deze onbewuste artisten, zonder eenige leiding en met de meest primitieve werktuigen bereikten, was eene openbaring en schonk mij tevens de vaste overtuiging, dat onder deskundig toezicht en met toepassing van de moderne werktuigen al deze, tot op heden als huisvlijt opgevatte bedrijven, als industrie zouden beoefend kunnen worden, zoodat het afzetgebied zich niet alleen tot Indië en Boeatan in den Haag zou beperken, maar op de wereldmarkt, evenals Japan, een plaats zou kunnen innemen."
Men wrijft zich bij dezen aanhef de oogen uit! Als dus de heer Cuypers niet naar Indië gegaan was, zou deze openbaring uitgebleven zijn, zou hij niet tot het besef zijn gekomen, dat er iets voor die gindsche inlandsche kunst gedaan moest worden. Hier vinden we nu een Nederlander, een man op bouwkundig gebied werkzaam. Sinds jaren verschijnt rond hem een uitgebreide literatuur in tijdschriften en couranten, in afzonderlijke uitgaafjes. Er worden sinds jaren, en zelfs in zijn woonplaats, tentoonstellingen gehouden, waar menig fragment van Indonesisch kunstvermogen te zien is geweest.
De heer Cuypers blijft er onverschillig onder en moet een kostbare reis naar Java ondernemen om tot zijn openbaring te komen.
Het bezichtigen dier inlanders in hun onaanzienlijke hutjes, van hun primitieve werktuigen, schenkt hem tevens de genoemde, vaste overtuiging. Waarachter, het is moeilijk om beschaafde Nederlanders te bereiken!
Zou het niet beter geweest zijn, als de heer Cuypers vooraf beproefd had zich door kennisname van die literatuur voor te bereiden en met die kennis naar Java gegaan was om uit pure belangstelling ter plaatse te onderzoeken, wat ter verheffing dier inlandsche kunst gedaan kon worden? Er zou stellig een degelijker onderlegd plan daaruit zijn voortgekomen.
De leus heet wel „de verheffing van de inlandsche kunstnijverheid in Nederlandsch-Indië", maar deze vlag kan de lading niet dekken; het is eenvoudig een aanbeveling van een plan-Cuypers!
Dit plan Cuypers wordt door hem zelf slechts kortelijks vermeld. Hij wil dat eene vereeniging worde gesticht, welke zich ten doel stelt o.a. door het oprichten van werkplaatsen in verschillende centra van Indië, de kunstnijverheid in haren geheelen omvang te steunen, en waardeering en erkenning voor haar op te wekken.
In de eerste plaats dus belangstelling wekken voor de Indische Kunstnijverheid, iets hetgeen de vereeniging „Oost en West" sinds jaren doet en waarvoor dus geen nieuwe vereeniging noodig is. Voldoet „Oost en West" niet, welnu, het is ook de schuld van hen, die zich als de heer Cuypers weinig of niet met die vereeniging bemoeid hebben.
„Mijn plannen en denkbeelden over de eventueele werking dezer vereeniging zijn uitvoerig in de Indische couranten afgedrukt en besproken geworden, schrijft de heer Cuypers verder en met deze weinige indices moet de belangstellende lezer genoegen nemen. Zoo hij 't niet doet, is de eenige weg voor hem, een retourtje Den Haag te nemen en in de leeskamer Oost en West of in het Koninklijk Instituut de stapels Indische kranten na te zoeken.
Het is stellig een geluk voor den heer Cuypers, dat hij verzekeren kan, dat de eerste stappen in deze richting reeds door de Nederlandsch-Indische commissie gedaan zijn en „dat de pogingen van deze commissie zoowel moreel als financieel door tal van personen en instellingen onderstennd zijn". Dit begin zou anders weinig tot steun tot vertrouwen uitlokken!
Men zie het illustratieve deel van deze aflevering. In den aanvang vertelt een geel papiertje, dat „zeer fraaie afbeeldingen naar foto's van Nederlandsch-Indische bouwwerken" zich tusschen de advertentie-pagina's bevinden. Is dit kiesch, afbeeldingen van die wondere, hoogstaande Hindoe-architectuur als attractie tusschen advertentie-pagina's te plaatsen. En waarom is bij de vele zeer mooie, Indische vlechtwerken vergeten te vermelden, dat ze aan een artikel van Snelleman in dit zelfde tijdschrift ontleend zijn? Dat wekt bevreemding, vooral als men in het bijschrift leest, hoe groot ze precies zijn. Bij een teekening van Loeber staat zijn naam, bij een tweede wajang-afbeelding is eveneens toevallig vergeten te vermelden, dat ze aan een vroeger opstel in „Het Huis" ontleend zijn. De „openbaring" ware anders te ongelooflijk voorgekomen!
Indien dan ook niet de hh. Noto Soeroto, Djajadiningrat, Jasper, Ducroo en Van Dijck met bijdragen deze aflevering aangevuld hadden, zou zwijgen het eenig juiste geweest zijn. Nu krijgt dit plan een zeker gewicht, dat het in geen geval verdient. In de bijdragen van genoemde heeren zijn de motieven ter bestrijding te vinden.
Allereerst laten we de beide Javanen aan het woord. De regent van Serang schrijft o. a. „In den beginne moeten de werklieden vaste loonen hebben, waarbij dezen dus niet behoeven af te hangen van hetgeen zij geleverd hebben, want, indien zulks het geval is, zullen zij, voornamelijk door hun weinig begrip van werkverdeeling niet loonend kunnen werken." De heer Noto Soeroto schrijft over hetzelfde thema: „In den aanvang zullen de vaklieden tegen vaste loonen werken, zoodat dezen niet afhankelijk zijn van de hoeveelheid af te leveren werk".
Beiden raken het zwakke punt aan, hoe de vaklieden in de ateliers te krijgen zijn. Want terecht schrijft de heer Jasper: „Zij blijven het liefst in hun dorp, waar ze geboren zijn en zullen hun woning niet zoo licht verlaten, om ergens in een atelier voor goed of voor langen tijd te werken. De vraag naar werkkrachten zou hier dus het aanbod ver overschrijden, en niet dan tegen zeer hooge loonen zou men wellicht de nijveren uit verschillende streken in een centrale werkplaats kunnen samenbrengen."
Wij herhalen, dat is het zwakke punt! Met hooge loonen moet de zaak gered worden. En zooals het „Vaderland" in zijn Nr. van 5 Nov. terecht opmerkt, wordt het betreffende onderwerp hoofdzakelijk van commercieel, allhans van economisch standpunt beschouwd. Nu komt de vraag, laat het gelukken knappe Javanen in die centrale ateliers te verzamelen, met of zonder zachten dwang, laat hen onder Europeesch beleid heusche, inlandsche kunst voor Europeesch gebruik in grootere hoeveelheid afleveren, wie durft een voldoenden verkoop voorspellen?
Want dat weten wij genoeg van Hollandsche kunstnijverheid: het is moeilijk, mooie dingen te maken, maar nog moeilijker ze te verkoopen!
Die afzet-kwestie moet duchtig en zonder frasen bekeken worden
De vergelijking met J a p a n, door den heer Cuypers in de Inleiding gemaakt en door den heer Soeroto herhaald gaat niet op, is een leuze, die slechts tot teleurstelling aanleiding geven kan.
Het Japansche handwerk onderscheidt zich van het Europeesche door de meest onberispelijke, technische uitvoering, door de verzorging van alle kleinigheden, die de Europeesche werkman over het hoofd ziet. Sinds eeuwen is de Japansche sierkunst, die op dezen technischen basis berust, in Europa gewaardeerd; het Japansche goudlak, het aardewerk en ivoorsnijwerk zijn steeds als zeldzame schatten beschouwd. Van die omstandigheden hebben Engelsche kapitalisten geprofiteerd door een Japansche uitvoerindustrie te vormen. Een „Abklatsch" van Japansche kunst is goedkoop vervaardigd en dit bazarwerk is in grooten getale in Europa geplaatst geworden. Waarom, omdat het goedkoop was en op Japansch werk leek. En ook de overgang van huisvlijt tot industrie is niet zonder stormperiodes gegaan. De Japansche thuiswerker was niet te bewegen in fabrieken engros te werken en de Engelsche ondernemers moesten hun toevlucht nemen tot het echt-Japansche middel, kinderen uit arme gezinnen te koopen en daarmit is de tegenwoordige fabrieksbevolking gekweekt. Ook daar dus de moeilijke overgang van huisvlijt en industrie, waarbij tevens het aloude kunstkarakter verloren ging. Toch wordt de naam Japan genoemd en leggen de medewerkers in deze aflevering den nadruk op het Indisch kunstkarakter. Zoo iets is eenvoudig niet te rijmen.
Het Japansche export-werk is oppervlakkig mooi, maar goedkoop en nu wil men onder de ongunstige omstandigheden, door de Indische deskundigen zelf genoemd, een zaak gaan exploiteeren, die financieel op zware lasten moet rusten.
Die afzet-kwestie is dus, afgezien van alle moeilijkheden in Indië een over het hoofd gezien punt. Het gaat niet op, eenvoudig te spreken van een verkoop in Europa, zonder op degelijke grondslagen te berusten.
En deze zijn er nog niet! „Boeatan" heeft bewezen, dat het alleszins mogelijk is op kleine schaal mooie, bruikbare voorwerpen te verkoopen. Of dit nu reeds op grootere schaal mogelijk is, hangt geheel in de lucht!

Oud-Roosenburgh. De vraag of deze interessante oude Hofstede in de Watergraafsmeer behouden zal blijven en eventueel gerestaureerd, werd dezer dagen door velen gesteld, nu de Gemeente Amsterdam haar oog er op geslagen heeft.
De Amsterdamsche Correspondent van de N. R. Ct. schrijft hierover:
Of Oud-Roosenburgh, de hofstede in de Watergraafsmeer, al dan niet in handen der gemeente zal overgaan, is, naar wij vernemen, nog niet beslist.
Men mag hopen, dat het er van komt.
Met „de Huize" Frankendaal, ook aan den Middenweg gelegen en reeds sinds 1882 eigendom der gemeente, die het omliggend terrein tot stadskweekerij inrichtte, is Roosenburgh de eenig overgebleven buitenplaats in dezen voorheen met land- en lusthuizen zoo rijk gestoffeerden polder.
De familie Rutgers van Rozenburg, wier voorgeslacht de eerst-

genoemde hofstede oorspronkelijk heeft bewoond, ontleende aan dit bezit het toevoegsel van haar naam.
Moge het heerenhuis, nadat het in onzen tijd als café dienst deed, door aanbouw, danig zijn ontsierd, het zal niet moeilijk vallen het in zijn deftig achttiende-eeuwschen stijl terug te brengen. Ook de omgeving verkeert — sinds de laatste bewoner het goed verlaten heeft — in zeer verwaarloosden staat. Maar toch niet in zulk een mate, dat het vroeger aanzien van het buiten zich niet meer herkennen laat. Er behoort niet eens zooveel verbeeldingskracht toe om, bij een wandeling langs de dicht begroeide paden, zich terug te denken in den tijd, toen de poëet van „Het verheerlijkt Watergraafs- of Diemermeer bij de Stadt Amsterdam" in 1725 de glorie uitzong van het fraai bosschage:

O Lugtig Rozenburg, daar Rutgers rust geniet,
Hoe pronkt gij in mijn oog met breedgekruinde boomen!
Wie kan zijn ijver, wie zijn zanglust ooit betomen,
Als 't hem gelukken mag te wandlen in uw groen?
Uw bloemtuin bloeit altoos in eenderly saisoen,
Om u met recht den naam van Rozenburg te geven.

De eigenlijke tuin, in Lenôtre's stijl, door lanen van eerwaarde olmen omgeven, prijkt nog altijd met enkele van zijn vroegere sieraden, den koepel, die den naam draagt van Trianon de kunstig gebeeldhouwde fontein, geflankeerd door een Grieksche zuilengalerij, enz. enz. En achter wordt de plaats begrensd door een belommerd plantage, dat in ons polderland de heugenis oproept aan een echt stukje boschnatuur.
Waar men van onze stadsbewoners terecht de klacht verneemt over het gemis in de omgeving van wandelschoon, zou het in de rede liggen, dat ons gemeentebestuur van dit aardige plekje zich den eigendom verzekerde, om het tegen verder verval en anders stellig verdwijnen te behoeden. Gelegen op een half uur afstands van de Muiderpoort en met een rianten, door hoog geboomte omzoomden weg, aan de stedelijke grens verbonden, biedt Oud-Roosenburgh den wandelaars een alleraantrekkelijkst zitje. En nu wij — al is het laat en dank zij vooral ook het niet hoog genoeg te schatten streven der Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten, die reeds zoo groote dingen heeft tot stand gebracht — tot het inzicht komen van onzen duren plicht om ons natuurschoon uit sloopershanden te houden, schijnt het ons toe, dat ook onze stad de gelegenheid niet voorbij mag laten gaan om mede in die richting werkzaam te zijn. Wel wat eenzijdig hebben wij tot heden ons bepaald tot het optassen in musea van allerlei kunstproducten, met voorbijgaan van wat aan natuurschoon ten minste op even warme koestering recht kan doen gelden. Musea hebben ongetwijfeld hunne waarde — waar wat buiten, in zijn eigen omgeving, den smaak verheft en ook historisch waarde heeft, mag in onze belangstelling niet langer achterstaan.
Het is niet genoeg, dat wij te Amsterdam, met angstige bezorgdheid, oude gebouwen, als het Buitengasthuis, het Arsenaal bewaken — wat, buiten de grens, onder den rook der stede, binnen ons onmiddellijk bereik, door de eeuwen geijkt en in zijn stijl belangwekkend, nog overeind staat, is in niet minder mate onze liefderijke aandacht waard.
Het tolhuis over het IJ, dat in zijn kader van hoog geboomte, des zomers den bewoners aan de noordzij een zóó aangename verpoozing biedt, is reeds voor jaren her in handen der gemeente en door haar als ontspanningsplaats verpacht.
De zuidzij komt thans, op haar beurt, een zelfde gunst verzoeken en zou het met recht betreuren, als waarheid bleek, wat als gerucht de rondte doet, dat de stad, Oud-Roosenburgh, indien zij het in bezit mocht krijgen, ging bestemmen ter uitbreiding van de Oosterbegraafplaats. Voor die uitbreiding is land te over, zonder dat men aan Roosenburgh behoeft te raken. En prachtkerkhoven liggen niet in onze zede, gelijk dat wel elders pleegt te zijn, waar de doodenakker met zijn praalvertoon een plaats is van druk bezoek, lang niet altijd ter stille bedevaart.
Ons is de begraafplaats, een plaats der raste, zooals Vondel het met zoo diepen klank bezingt in zijn grafdicht op Isabella Le Blon:

Wie hoor ick op mijn graf?
Ghy minnaers gaet er af.
Wat koomt ghy rouwe draeghen
En mijne doot beklaeghen?
Ay staeckt uw droef gesteen....

Neen, om de dooden behoeven wij de levenden niet te ontrieven.
Een nieuw Koninklijk Paleis te Amsterdam. Dezer dagen is gemeld, dat weldra van B. en W. van Amsterdam een voorstel aan den Raad te wachten zou zijn, om zich tot de Regeering te wenden, met het verzoek, haar medewerking te willen verleenen tot den bouw van een nieuw Koninklijk Paleis. Dit „weldra" moet echter voorbarig heeten. Immers de N. R. Ct. verneemt, dat in het college van B. en W. omtrent deze zaak nog geen overeenstemming is verkregen. Publieke werken had het volgende plan opgemaakt:
Een nieuw Koninklijk Paleis, dat voldoet aan alle eischen, welke men aan een dusdanig gebouw moet stellen, zal, naar raming kosten 3 millioen gulden.
Daarvan zou het Rijk ten minste de helft moeten betalen en de gemeente zou bereid zijn tot een even groot offer, mits zij dan de vrije beschikking erlangde over het Koninklijk Paleis op den Dam, waarin dan weer de zetel van het gemeentebestuur zou worden gevestigd. Amsterdam zou haar f 1.500.000 voldoen voor de eene helft in geld en voor de andere in grond. Zij zou n.l. aan den Staat in eigendom aanbieden het gunstig gelegen terrein van de Amsterdamsche IJsclub, liggend in een omgeving van openbare gebouwen (het Rijks-Museum, het Stedelijk Museum, het Concertgebouw, de Rijkspostspaarbank enz.) en aanzienlijke woonhuizen.
Tot zoover het plan van Publieke Werken, dat reeds in bijzonheden berekend is.
Het verschil van gevoelen nu, in het college van B. en W., waarover hierboven gesproken werd, loopt over de vraag, of de gemeente zich te dezer zake moet wenden tot H. M. de Koningin, die immers het Koninklijk Paleis in bruikleen heeft van de hoofdstad, of dadelijk tot het Rijk. Eenerzijds wordt de meening verdedigd, dat het aanbeveling verdient Hare Majesteit niet rechtstreeks in de quaestie te betrekken, anderzijds zou men in deze niet gaarne de Koningin willen voorbijgaan. *Vad.*
Prijsvraag Ver. Ambachts- en Nijverheidskunst. In de door de Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst uitgeschreven prijsvraag ter verkrijging van een biljet voor hare in Februari e.k. te houden tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam kende de jury, bestaande uit de heeren H. P. Berlage Nzn., J. F. Duwaer, R. N. Roland Holst en S. H. de Roos, den eersten prijs toe aan den heer Walter van Diedenhoven, den tweeden aan den heer J. B. Henkelom, beiden te Amsterdam.
Een gedurende de uitspraak door één der jury-leden beschikbaar gestelde derde prijs (ter aanmoediging) werd toegekend aan den heer Jac. Jongert Jzn., te Beemster.

31ste JAARG. — 14 JAN. 1911. — No. 2.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1, —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Verslag Vergadering Afd. Groningen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek, Tentoonstelling van smaakmisleiding, door J. Gratama. — Het station Woerden. — Een zonderling Boekje, door J. G. — Een en ander over de gevaren van het Steenhouwersvak, door S. Elias (Vervolg.) — Dies-viering der Technische Hoogeschool te Delft. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AFDEELING GRONINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Door uitstedigheid bleef ik nog in gebreke melding te maken van de vergadering, door onze afdeeling belegd in samenwerking met het genootschap „Pictura" op Donderdag 22 December. Als spreker trad op de heer S. de Clercq die een zeer belangwekkend overzicht gaf van de bouwkunst op Java. Zoowel voor de keurige behandeling van het onderwerp als voor de schoone lichtbeelden, was een talrijk opgekomen publiek zeer dankbaar.

de 1e Secretaris
G. KNUTTEL.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XX.

DOOR J. GRATAMA.

TENTOONSTELLING VAN SMAAKMISLEIDING.

In het Stedelijk Museum te Amsterdam wordt van 25 December 1910 tot 22 Januari 1911 een merkwaardige tentoonstelling gehouden, georganiseerd door de Vereeniging „Kunst aan het Volk".

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Deze tentoonstelling is bescheiden, maar zij is tegelijk naar ik meen, eenig in de geschiedenis der menschheid, daar voor het eerst door middel van tentoonstellen van kunstnijverheid-voorwerpen, die volgens een zeker beginsel leelijk zijn en andere, die beter aan dit beginsel voldoen, bij wijze van aanschouwelijk onderwijs met voorbeeld en tegenvoorbeeld, getracht wordt de smaak te veredelen en die cultuur te bevorderen, welke verwant is aan bovengenoemd beginsel. De welbekende galanteriezaken, beginselloos drukwerk, mode-kleeding, namaak goudleer, enz. aan den eenen kant der zaal; aan den anderen kant de moderne voorwerpen, beheerscht door het voorschrift van logischen vorm voor bruikbaarheid, van waarheid in constructie en samenstelling, van eenvoud en duidelijkheid, in één woord de voorwerpen, zooals wij die als uitingen van onze Hollandsche moderne kunstnijverheid kennen. Onomwonden worden op etiquetten de slechte eigenschappen aan de eene zijde der zaal en de betere aan de andere zijde vermeld. De bedoeling van het geheel is door den heer H. P. Berlage in zijn openingsrede als volgt verduidelijkt:

„Met de tentoonstelling van smaakmisleiding, zooals het Bestuur haar heeft genoemd, meent de Vereeniging „Kunst aan het Volk" een goed werk te doen. Zij bedoelt hiermede te wijzen op de vele ongerechtigheden, die er worden begaan tegen de samenstelling, de wijze van bewerking en de versiering van de voorwerpen van dagelijksch gebruik, die wij gewoon zijn met den verzamelnaam van kunstnijverheid, of wel ambachts- en nijverheidskunst te betitelen. Want de slechte samenstelling dier voorwerpen in het algemeen is de oorzaak van smaakmisleiding, omdat het publiek bij het ontbreken van zuivere begrippen omtrent het materiaal, de samenstelling en de versiering van tallooze dingen, die wij voor ons dagelijksch gebruik noodig hebben, maar klakkeloos en voetstoots genoegen neemt met alles wat in den handel wordt gebracht, ofschoon dit alle mogelijke gebreken bevat. En dit zonder nog te spreken van den namaak van degelijke dingen uit den goeden tijd van kunstbloei. Hoewel het niet kan worden

ontkend, dat er in de laatste jaren in voordrachten en in geschrift herhaaldelijk de aandacht op dit kwaad wordt gevestigd, — met het resultaat dat er ook inderdaad wel bruikbaarder en mooier dingen zijn gemaakt, — toch is het aantal daarvan tegenover de massa producten van slechte fabriekswaar zóó uiterst gering, dat het voor hen, die belangstellen in de hoedanigheid van de gebruikskunst, een dringenden eisch blijft voortdurend op verbetering aan te dringen. Dit nu kan niet beter geschieden dan door het houden van tentoonstellingen zooals deze, waar door voorbeeld en tegenvoorbeeld de fouten worden aangewezen.

Immers berust het vermijden van deze fouten bij het publiek zelf want het is zeker in het algemeen niet waar, dat het publiek geen goede waar zou verlangen. Het zijn de fabrikant en de winkelier, die, speculeerende op de onwetendheid van het publiek, het verlangen naar goedkoopen schijn en het gering gevoel voor smaak, leelijke voorwerpen aanbieden en verkoopen. Evenwel zou het zeker onbillijk zijn niet te erkennen, dat ook sommige fabrikanten uit eigen initiatief reeds ernstig in de goede richting hebben gewerkt. Ook worden door velen, die meenen den smaak te leiden, dingen verlangd, die volkomen daarmee in strijd zijn, zoodat er misleiding is naar alle kanten. Er kan dan ook hierbij niet genoeg de aandacht gevestigd worden op het feit, dat het niet alleen de minder gegoeden zijn, die het onzuivere verlangen, maar dat ook zeer dure voorwerpen van slechte samenstelling koopers vinden. Hier staat tegenover, dat even goed als dure voorwerpen goed en mooi kunnen zijn, dit ook met de goedkoope het geval is, omdat het echte zuivere wel gradueel, maar niet principieel van den prijs afhankelijk is. Zoodra dus alleen goede voorwerpen worden verlangd, zal ook de fabrikant gedwongen worden alleen dezulke te maken en de winkeliers ze te verkoopen.

De tentoonstelling is alles behalve volledig. Het bijeenbrengen van een verzameling van voorwerpen, die alle fouten zou toelichten, zou bij de tallooze, die daarvoor in de termen vallen, zoo het al mogelijk ware, zeker eenige jaren van voorbereiding eischen. Toch is deze volledig genoeg om althans een algemeen denkbeeld te geven van den omvang van de gebreken, die in de ambachts- en nijverheidskunst bestaan.

Een catalogus daarvan te maken achtte het bestuur niet alleen niet noodig, maar zelfs ongewenscht. In een klein boekje werd een kort overzicht gegeven van de oorzaak der voorkomende gebreken, terwijl aan de tentoongestelde voorwerpen des te duidelijker deze gebreken kunnen worden getoetst, omdat deze nog op een etiket staan vermeld.

De tentoonstelling is, ten slotte, geen „aardige" en zeker ook geen „mooie", al moet er op worden gewezen, dat het bestuur er toch naar heeft gestreefd geen zoogenaamde „leelijkheidstentoonstelling" te maken. Het gelooft dan ook, in weerwil van de beperkte mogelijkheid, toch wel degelijk ook veel bezienswaardigs te hebben bijeengebracht. Hoe dit zij, in elk geval is zij een leerzame tentoonstelling, die dus bestudeerd wil worden. Wanneer de bezoekers er komen met de werkelijke bedoeling het tentoongestelde te bestudeeren, dus meer dan oppervlakkig te beschouwen, dan zullen zij zeker haar groote waarde leeren begrijpen. Want zij zullen de bedoeling waardeeren, die het inzicht poogt te verhelderen van hen, dus van koopers en verbruikers zelf, in wier macht het voornamelijk ligt ons langzamerhand van al het wanstaltige en onnatuurlijke te verlossen.

Gaarne de meening van den heer Berlage onderschrijvend, dat de tentoonstelling leerzaam is voor het publiek, en dat zij bestudeerd moet worden, meen ik toch te moeten betwijfelen of het publiek de groote waarde van het „streven in een betere richting" of het „streven in een goede richting", gelijk bij de „betere" voorwerpen staat, volkomen zal begrijpen.

Misschien zal het publiek in het algemeen de „prullen" leelijk vinden, misschien zal het, zich vasthoudend aan het beginsel, nader omschreven in de Catalogus-Toelichting, zich kunnen voorstellen dat de „moderne" voorwerpen dat beginsel huldigen, maar zeer waarschijnlijk is het dat het publiek, in zijn hart, koud blijft voor deze huidige kunstnijverheid en er, eerlijk gezegd, bitter weinig voor voelt. Ik spreek nu niet van de velen, die het moderne uit „modezucht" huldigen, ook niet van hen, wier schoonheidsgevoel op den laagsten trap staat; maar ik meen degenen, die nog eenigszins op hun eigen gevoel en oordeel afgaan. En voor dezen dient toch eigenlijk de tentoonstelling.

Een gevoel van ontevredenheid zal over hen komen; de leelijke helft achten zij ook leelijk, maar de met bescheiden opdringerigheid als beter aangekondigde andere helft achten zij *ook* geen kunst. Enkele gevallen van echt en grof namaak (bijv. goudleer) zullen zij volkomen erkennen; maar bij al die potjes, bij meerder modern drukwerk en menige reclameplaat, en vooral bij de afdeeling kleeding zullen zij niet willig meer beamen, wat dit aanschouwelijk onderwijs te kennen geeft.

Hoe komt dit?

De reden is, dat aan het hier geëxposeerde betere, „moderne" nog veel ontbreekt om het tot kunst, beter gezegd, tot hooge kunst te stempelen. Het is moeilijk analytisch hierover te schrijven, zonder nader duidelijk te omschrijven, wat dan kunst is. Algemeen, zelfs door volkomen bevoegde kenners en schrijvers, wordt gezegd, dat dit of dat kunst is, en wordt iets anders veroordeeld als zijnde *geen* kunst. Dit lijkt mij onjuist. In kunst is, absoluut gesproken (dus niet voor elk individu persoonlijk) geen grens te trekken, noch voor het minimum, noch voor het maximum. Men kan niet zeggen: dit of dat *is* kunst, men moet zeggen: dit of dat is voor diè volken, voor diè groepen, voor diè gelijkgezinden, voor diè personen of voor dezen bepaalden persoon kunst.

Men zou kunnen zeggen: Wanneer een ding, door menschenhanden gemaakt, iemand een ontroering van schoonheid (geluk) geeft, dan is dat een kunstvoorwerp *voor dien persoon.*

De kunsteigenschap is *algemeen* aanwezig in elk door menschen gemaakt voorwerp; de waardeering der kunstwaarde hangt van de ontwikkeling van het individu af. Het is onvruchtbaar te twisten over de vraag: is dit of dat kunst. De goede kunstkritiek stelt zich echter ten doel, zoo zuiver mogelijk de speciale waarde van de te behandelen kunst vast te stellen, en haar oordeel door de aanduiding der kunst-eigenschappen van het geheel en van de onderdeelen te *bewijzen.*

De wetenschappelijke psychologische kunstkritiek voor beeldende kunsten ligt nog in de windselen. Maar meer en meer wordt al ingezien, dat kleuren symbolische acquivalenten zijn van bepaalde gevoelens; dat vormen en lijnen bepaalde psychische indrukken maken, dat iedere klank zijn eigen menschelijke snaar aanraakt. Men is nu zoo ver, dat men het bestuur van een analytische, positieve, wetenschappelijke kunstkritiek gaat vermoeden.

Het zou echter te ver voeren, dit nu nader te behandelen; een volgende keer hierover meer.

Wanneer dus iemand zegt: dat is geen kunst, dan moet hij eigenlijk zeggen: dat is geen kunst voor mij, omdat ik van die en die ontwikkeling ben en dus van dit voorwerp een onaangenamen, leelijken indruk ontvang.

Wij moeten dus spreken van lagere en hoogere kunst, in verband met mindere en meerdere ontwikkeling.

De galanterie-artikelen, de namaak stoffen enz., kan men tot de lagere kunst rekenen, daar zij vrijwel algemeen zonder zin, zonder kern zijn en uit geen ontwikkelden geest zijn voortgekomen. Zij hebben echter, hoewel in het lagere en minderwaardige, vrijheid van doen en fantasie. En al is gevoel er in banaal, het spreekt toch en wel uitsluitend, (zonder eenige zinrijke basis). Deze voorwerpen vertolken volkomen den geest en het schoonheidsgevoel van hen, die ze deden ontstaan of ze mooi vinden. En hoewel zij voor een hooger ontwikkelde griezelig zijn om te zien, zijn zij toch kunst (al is het van de laagste).

De ontwikkelde stelt zich de hoogere kunst voor als een harmonie tusschen verstand en gevoel, dus tusschen bruikbaarheid, samenstelling, materiaal (als kern) en schoonheid van vorm, verhouding en kleur. Deze schoonheid, waarin hij zijn eigen gevoel terug vindt, maakt het voorwerp voor hem feitelijk tot kunst. De kunst is de schoon-bloeiende boom; de naakte stam en takken zijn de noodzakelijke kernbestanddeelen.

Aan een voorwerp van hooge kunstwaarde wil zoowel het verstand als het gevoel bevredigd worden, op deze wijze, dat het verstand geen reden tot kritiek heeft en het gevoel ongestoord kan genieten.

Wat toont nu de tentoonstelling van smaakmisleiding? Aan den eenen kant zeer lage kunst, aan den anderen kant een *demonstratie* van een der beginselen van hoogere kunst, nam. het beginsel van logischen vorm en waarheid. Deze zijde van de zaak is in hoofdzaak een intellectueel betoog, dat juist is, maar daarom nog geen hoogere kunst is. Heel deze moderne kunstnijverheid zit *onder den plak* van het verstand, van het inzicht, zoodat aan het scheppende gevoel een benepen plaatsje is toebedeeld. Vandaar de koelheid van het gewone publiek er tegenover, of de tevredenheid van anderen, die erkennen, dat dit ten minste niet leelijk is.

Waar in vroegere stijlperioden het scheppende gevoel vrijelijk heerschte in zooverre, dat het in de waarlijk klassiek schoone kunstuitingen het verstand zijn waren belangrijken, maar niet overheerschenden plaats gaf, of dat het soms de rede op zij zette, onlogisch werd, onconstructief, en een schoone decoratie voortbracht (Rococo), daar zien we dat de moderne kunst, wetend dat de grootste schoonheid op logischen basis staat, het plastisch niet veel verder brengt dan zekeren vorm te geven aan dit beginsel, en in het kunstwerk het verstandelijk zoo goed als niet te boven komt.

Een streven in goede richting noemt de tentoonstellingscommissie deze voorwerpen. Zeer juist: de nadruk er op te leggen dat een kunstwerk van hoogere beteekenis ook logisch moet zijn, is een goed streven.

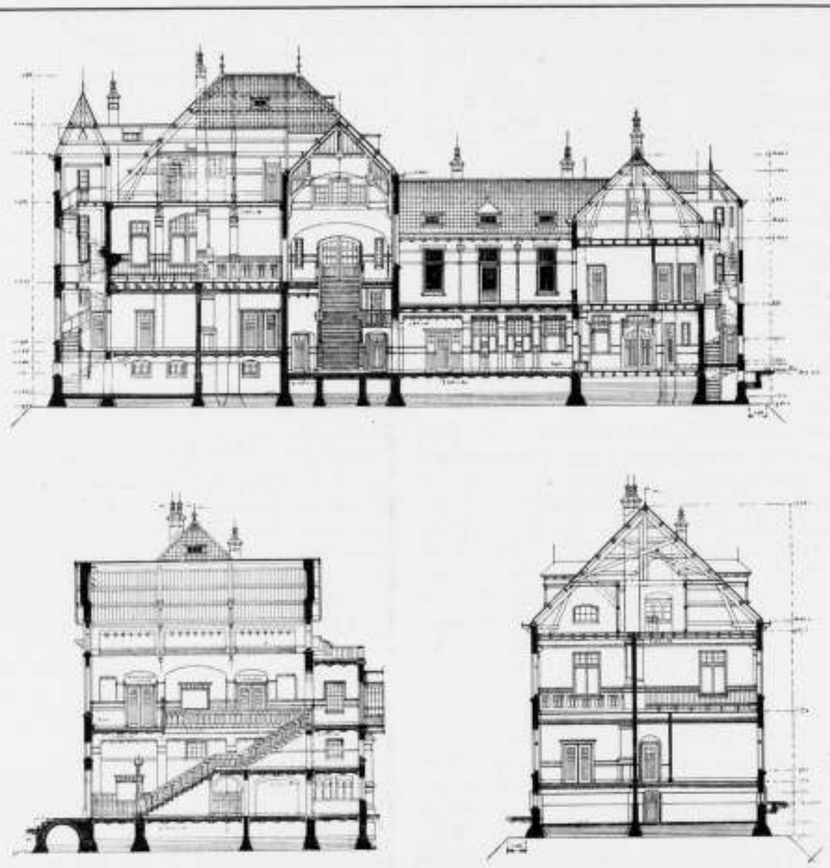
Voor hen, die dit inzicht al hebben is echter een dergelijke tentoonstelling niet noodig, daar zij dagelijks in de winkelstraten van Amsterdam goede en minder goede voorbeelden kunnen zien. Zij, die nog „bekeerd" moeten worden, zullen door het te eenzijdig verstandige en leven-looze van vele der hier tentoongestelde moderne voorwerpen moeilijk gewonnen worden en misschien in hun hart toch wel iets blijven voelen voor de wel beginsel-looze, verwarde, maar niet geheel fantasie- en gevoellooze voorwerpen der galanteriewinkel; of zij zullen, door gemis aan algemeen kunstinzicht, de geëxposeerde pogingen in de goede richting gaan aanzien voor volledige kunstwerken. Dit laatste is vooral waarschijnlijk (en gevaarlijk) daar deze personen gaan meenen, dat kunst een kwestie van verstand is, en dat een voorwerp mooi is, omdat het aan verstandelijke eischen voldoet.

De belangrijkste 3de groep ontbreekt op deze tentoonstelling, namelijk de groep van rationeele èn schoone voorwerpen. Deze hadden er kunnen zijn, ten eerste omdat in de huidige Hollandsche kunstnijverheid wel voorwerpen zijn aan te wijzen, die reeds een belangrijke schoonheid bezitten, en ten tweede had men fraaie historische voorbeelden in dezen zin kunnen nemen. Naast de wellevende, maar bijzonder slechte kunstproducten van den wansmaak, de eerste groep, naast de goed bedoelde maar theoretische producten van het heden, de 2de groep, zouden de meer volkomen uitingen van de 3de groep een uitmuntende toetsteen zijn voor de 1ste groep en zouden zij tevens kunnen aantoonen in hoeverre de 2de groep op den goeden weg is en wat haar nog ontbreekt.

Het is wel jammer, dat de waarlijk hoogere kunst zoo goed als geheel hier ontbreekt. Een onsympathieke houding van sommigen tegenover de moderne kunst, wier *streven* zij niet zien, maar wier resultaat alléén zij beoordeelen, en een malle en onbegrepen dweperij met de moderne kunst door anderen, die met hun verstand die kunst begrijpen, is een noodzakelijk gevolg hiervan.

In enkele onderdeelen is de commissie niet gelukkig geweest, zoo in de afdeeling kleeren. Zoo ergens, dan kon men hier merken, hoezeer de fijne, gevoelige en levende kunstuiting der kleeding in de „betere" voorbeelden herhaaldelijk vergroofd en verpoverd was door kunstzwak verstands-inzicht. Misschien hierover den volgenden keer iets meer.

Toch zou het jammer zijn, als deze tentoonstelling niet door velen werd bezocht. Zij is als cultuurbeeld hoogst interessant en wanneer men zich niet op sleeptouw laat nemen door de eenzijdigheid van een beginsel, maar volkomen het „streven" als een zeer lofwaardig streven erkent, dan valt er hier veel te zien en te .... leeren.

STATION TE WOERDEN. Lengte en Dwarsdoorsneden van het Hoofdgebouw. Schaal 1 op 300.

STATION WOERDEN

door W. DE JONG.

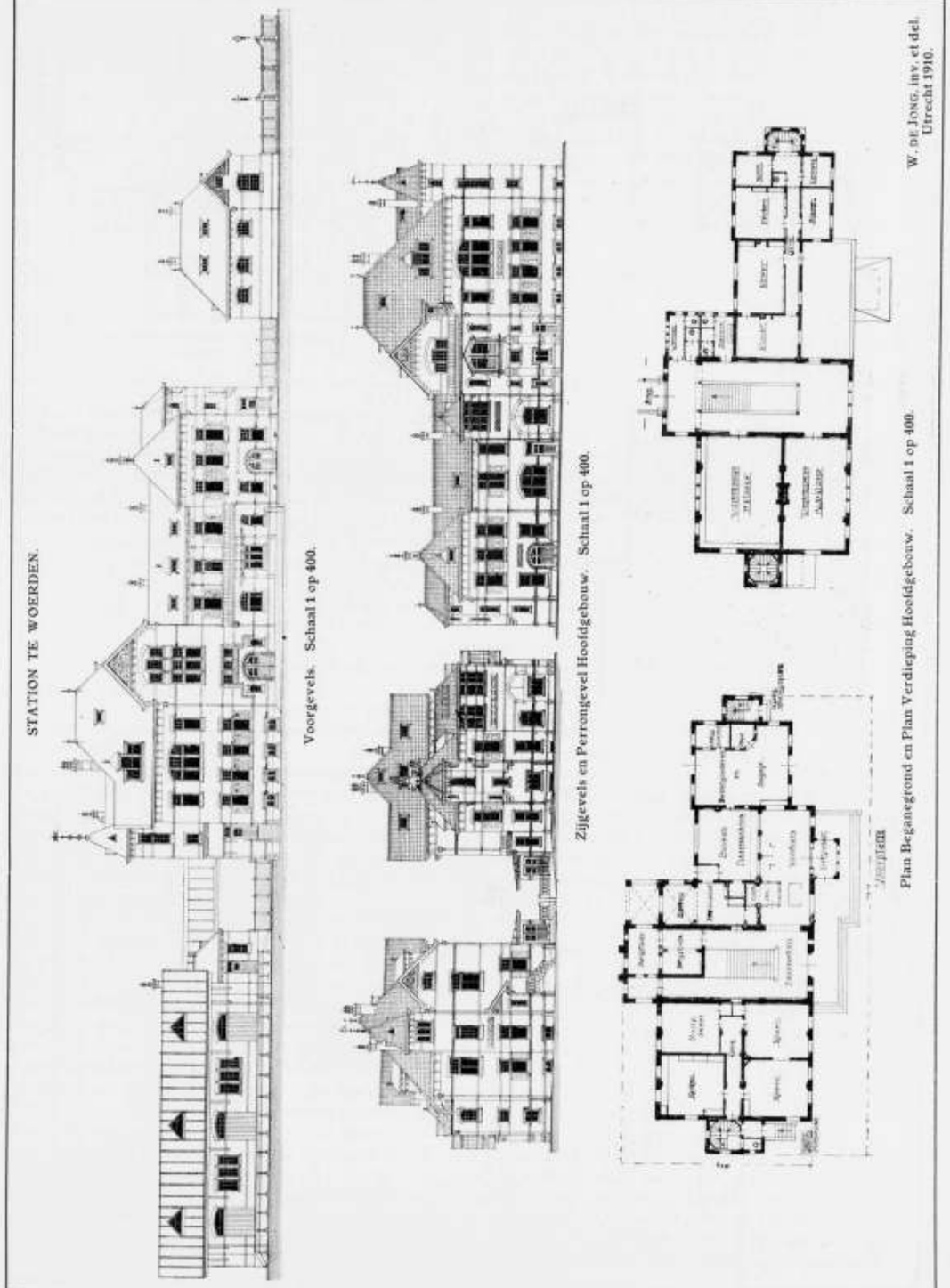
Reeds lang heeft de behoefte zich doen gevoelen aan een nieuw, meer definitief hoofdgebouw, op het station Woerden.

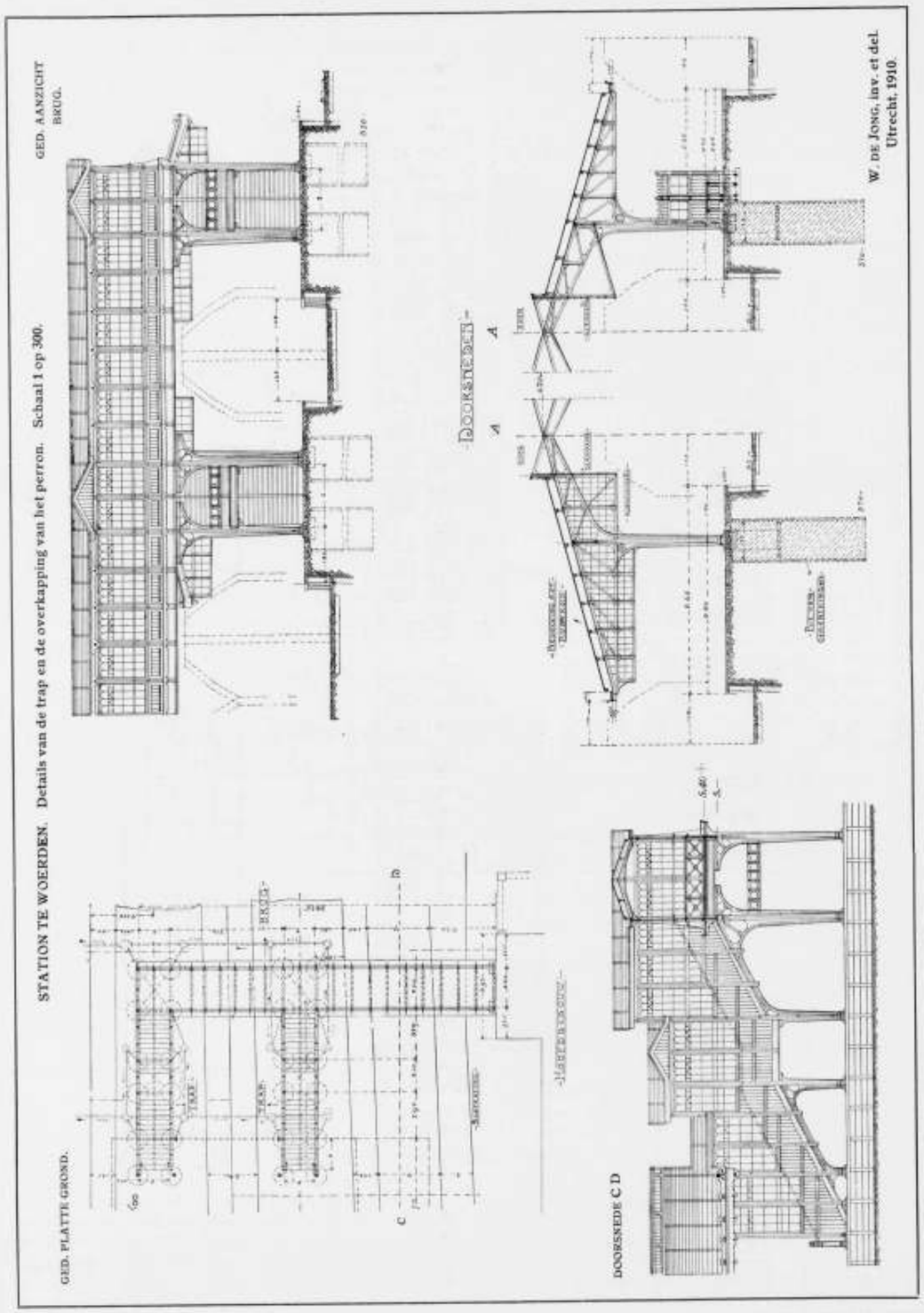
Het bestaande houten, een zeer primitief gebouw, dateerende van den aanleg der N. R. S. M[ij]., heeft eindelijk uitgediend, niet alleen wat het gebouw betreft, maar ook wat aangaat het vervoer van reizigers en goederen. Nu is het station Woerden niet een van die soort stations waar men in plaats van het bouwvallige, een nieuw gelijksoortig zou kunnen maken. Het verkeer is tusschen den tijd, dat het tegenwoordig hoofdgebouw werd gemaakt, en nu, veel veranderd, en het vervoer en treinenverkeer dermate toegenomen, dat eene geheel andere inrichting noodig gebleken is. Aan vele eischen moest nu voldaan worden, o. a.: het zonder hinder laten passeeren van sneltreinen, het ophouden van treinen voor de richtingen Utrecht, Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Leiden, en het veilig gaan naar de perrons van uit het hoofdgebouw voor de passagiers.

Met deze voorwaarden kwamen zeer vele bezwaren. Toch mocht het de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen gelukken, in overleg met het Rijk, een plan te ontwerpen, dat over en weer bevrediging kon vinden.

Eene eigenaardigheid van het plan is de plaats der wachtkamers op de verdieping. Dit is gedaan om reizigers, die soms geruimen tijd te Woerden op een aansluitenden trein moeten wachten, het trappen klimmen zooveel mogelijk te besparen. Zij hebben nu slechts eenmaal de trap op- en af te gaan, terwijl zij dat 2 maal zouden moeten doen, indien de wachtkamers op den beganen grond in het hoofdgebouw waren ondergebracht.

De hierbij gaande teekeningen geven daarvan in hoofd-

STATION TE WOERDEN.
Plattegrond Goederenloods en Bijgebouwtje.
Schaal 1 op 400.

zaak een denkbeeld. Met de uitvoering van dit plan zal nu spoedig een begin gemaakt worden.
Ter verduidelijking diene het volgende:
De distributie van het hoofdgebouw is zoo ingericht, dat het publiek toegang tot het gebouw heeft, door een tochtportaal op een vóór het gebouw gemaakte stoep. Door dit portaal komt men in een voorhuis, waarin zich de plaatskaartenloketten en de bagagebank bevinden. Van hier uit passeert men de contrôle en komt men in een trappenhuis. Een trap geeft toegang tot eene overbrugging over de sporen naar de perrons, zoomede tot de wachtkamers en privaten.
De overbrugging over de sporen is door middel van trappen met de perrons verbonden.
Teneinde zooveel mogelijk de passagiers te gerieven, zijn deze trappen en de brug, als ook een gedeelte van het perron (40 M.), overdekt.
De dienst voor bagage en bestelgoederen geschiedt van uit het hoofdgebouw naar de perrons op spoorstaafhoogte.
Boven de bureaux en lokaal voor bestelgoederen en bagage is de woning voor den opzichter, terwijl onder de wachtkamers de woning van den Stationchef is ontworpen.
Voor de trappen naar beide woningen zijn afzonderlijke uitbouwen gemaakt moeten worden.
De hoofdtrap in het trappenhuis staat onmiddellijk in verband met een hoofduitgang, welke bij druk verkeer gebruikt wordt om het lastige tegen elkander in loopen van komende en gaande reizigers te voorkomen.
Voor het goederenverkeer is ter vervanging van het loodsje op het perron, links van het hoofdgebouw, eene goederenloods ontworpen met verhoogde stoep.
Rechts van het hoofdgebouw zal een nevengebouw gemaakt worden, als verblijfplaats voor het dienstpersoneel, terwijl het verder gebruikt zal worden als magazijn van goederen, brandstoffen enz.
Door de uitbreiding van sporen en wissels is verplaatsing van de verhoogde los- en laadplaats noodzakelijk geworden, en is deze nu in onmiddellijke nabijheid van den toegangsweg gebracht.

Uit den aard der zaak worden de distributiën der verschillende gebouwen in beginsel door de desbetreffende Diensten van de Maatschappij aangegeven.
De gebouwen worden opgetrokken van roode baksteen met banden en vullingen van grijswitte steen.
De gehouwen steen is in hoofdzaak Silesisch graniet.
De daken van hoofd- en nevengebouw worden bedekt met roode pannen, die der goederenloods, brug, trappen en perronoverkapping met Reberoid (rood).
De brug, trappen op de perrons en perronoverkapping worden van ijzer vervaardigd.

Utrecht, December 1910.

EEN ZONDERLING BOEKJE,

DE ARCHITECT EN WAT MEN VAN HEM EISCHEN MAG, DOOR W. STOK, ARCHITECT TE ROTTERDAM.

Het nieuw jaar bracht een verrassing in den vorm van bovenstaand boekje. Het reclame maken door architecten is niet iets nieuws; wij denken aan advertenties, dienstaanbiedingen, die nog zeldzaam zijn; aan een architect, die achter op zijn brieven een etiquet plakt, met opschrift „Bekroond Zilveren Medaille, Tentoonstelling Brussel 1910", terwijl, heel vreemd, het etiquet verder het Hollandsch Paviljoen op die tentoonstelling voorstelt, dat *niet* door dezen pralenden architect is gebouwd; aan het bekende maandblad: Het Huis Oud en Nieuw, dat uitsluitend in zijn rubriek moderne kunst, werk van één architect geeft. De inhoud van het boekje van W. Stok is echter iets buitengewoons.
Nadat er eerst op gewezen wordt, dat het publiek nog niet weet wat een architect is, en zich nog veelal bedient van een timmerman-aannemer, wil schrijver door woord en beeld bijdragen tot meerdere voorlichting van het publiek omtrent datgene, wat men van den architect mag eischen. Gememoreerd wordt, wat de architect al moet weten en kennen en welke begaafdheden hij moet bezitten; er wordt op gewezen, dat er maar weinige van de in het adresboek zich noemende architecten in staat zijn zelf het hoofdwerk te doen, maar hiervoor krachten huren, die de architectuur feitelijk maken, terwijl de patroon de eer en het geld opstrijkt. Onder het hoofd: „De architect moet op zijn gebied veelzijdig zijn en in de eerste plaats veel hebben gezien," wordt een korte en oppervlakkige schets gegeven van de omvangrijkheid en het veel eischende van des architecten arbeid. Over het bestudeeren van de geschiedenis der bouwkunst loopt de schrijver vluchtig heen, roept en passant uit: „Wie staat niet met ontzag en bewondering vervuld, bij het aanschouwen der Egyptische overblijfselen van bouwkunst, bij de ruïnen der Grieksche tempels, die Romeinsche paleizen!" zegt, dat de architect door nauwkeurige historische studie, „gezicht krijgt op de ware en goede verhoudingen, dat geheimzinnig iets, dat een bouwwerk zoo aantrekkelijk maakt en waarmede het staat of valt," (het geheimzinnig iets, dat een bouwwerk doet vallen! Gr.) en staat bij één

deel der klassieke oudheid wat uitvoerig stil, verwijzend naar een Egyptische compositie van zijn hand, die, handig geteekend, als *Egyptische* compositie weinig waarde heeft, maar doet denken aan een fatsoenlijke reclameplaat van Lissonne.
De stijl, toch al niet te kuisch, vervalt hier tot dien van een museum provoost: „De ruïnen der Egyptische monumenten voeren ons terug naar de allervroegste tijden; en hoewel de geleerden het er niet over eens blijken, wie de eerste bewoners van dit oude land geweest zijn, is met zekerheid te bepalen, dat het zeer begaafde menschen waren en niet het minst op bouwkundig terrein. (Wat heeft dat met die onzekerheid der geleerden te maken? Gr.) Koning Menes wordt genoemd als stichter van het Koninkrijk aan het vruchtbare Nijldal en op zijne dynastie volgden er nog negen en twintig, eene tijdruimte vullende van c. o. 4000 jaren. Gedurende dit reusachtig tijdperk volgde de eene heerscher de andere op totdat, zooals aan alle aardsche zaken, ook daaraan een einde gemaakt werd en wel in 32 j. v. Chr., toen Egypte als Romeinsche provincie werd ingelijfd".
Verbeeldt de heer Stok zich, dat hij met dat weinig belangwekkend voorgedragen stukje geschiedenis de belangstelling van het publiek voor de bouwkunst zal wekken??
Een kort citaat uit Evers redt de positie niet.
Verder verwijst schrijver naar de titelplaat, waar op ongelukkige wijze de Zeustempel te Olympia doodgedrukt wordt door een omringende logge architectuur, waar zonder stijlverband de titel op vermeld is.
Daarna legt de schrijver den nadruk er op, dat de architect doorkneed moet zijn in materialen-kennis, burgelijke bouwkunde, in de praktische en economische kennis van verschillende bedrijven; hij moet koopman zijn, decorateur, teekenaar, meubelontwerper, enz.
Hierop volgt, dat de architectuur moet worden overgelaten aan hare ware dienaren, en beveelt schrijver zich aan met deze woorden:
„Door mijne opleiding, studie en ondervinding op het gebied der architectuur, beschouw ik mij volkomen gerechtigd als architect in den waren zin des woords op te treden en mij als zoodanig aan te bevelen. Alle studiën heb ik doorgemaakt, ik heb aan den schaafbank gestaan, ik heb gemetseld, ik heb einddiploma Academie, heb op de Pol. School te Delft onder leiding van Prof. Gugel gestudeerd, ben in de praktijk als opzichter werkzaam geweest, heb onnoemlijk (sic! Gr.) veel geteekend, en last not least, jaren lang in het buitenland bij de grootste architecten gewerkt, o.a. te Budapest, Weenen, Breslau, Hannover, enz. Niet iedereen in mijn vak kan op een dergelijken weg terug zien."
Na deze zelf-opkammerij volgt:
„Wanneer men dus vindt, dat ik een beetje (sic! Gr.) reclameachtig te werk ga, dan meen ik daartegen te mogen aanvoeren, dat het een gepaste reclame is, die trouwens voor het grootste deel ten goede komt aan hen, die den toets van goed architect kunnen doorstaan.
Ik geloof ook niet, dat iemand mij kwalijk zal kunnen nemen, dat ik in dit boekje mij zelf eenigszins (sic! Gr.) op den voorgrond heb geplaatst dat kòn ook niet anders; ik heb èn door woord èn door teekeningen willen laten zien, dat de architectuur niet als bijvak moet worden beschouwd en dat ik als bewijsmateriaal mijn eigen werk nam, ligt voor het grijpen."
De slotzin luidt:
„Ik hoop dan ook van harte, dat dit boekje moge worden gelezen en niet minder bekeken en wanneer ik daarbij nog een wensch mag uiten, dan is het deze: dat ik hoop, dat het als reclame veel werk moge bezorgen aan alle goede architecten in het algemeen en aan mij zelf in het bijzonder."
Volgt: Adres te R'dam en Den Haag van W. Stok, arch.

Ziezoo, wij zijn er. De laatste zin doet de deur dicht. Hierin worden alle goede architecten er bij gehaald; zij hebben dus recht van kritiek in deze, en ik geloof namens hen te handelen, als ik het hierbij doe.
De heer Stok staat terecht bekend als grappenmaker, en ik heb langen tijd gemeend hier een exquise geestigheid voor mij te zien. De grens tusschen ernst en spot was moeilijk te trekken. Ik ben echter meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat het helaas! ernst is. Als ironie had het boekje uitnemende eigenschappen; die architect, die lichtelijk begint op te snijden over de vele bekwaamheden van den architect; wat dik doet met groote woorden en groote getallen over het „reusachtige" tijdvak van oud-Egypte om de menschen te overbluffen; die steeds meer praat over de geweldige moeilijkheden van het architectenvak; ten slotte zegt, dat alleen goede architecten het werk moeten doen, zich daarbij rustig zelf tot die goede rekent, en eindigt met de hoop, dat in het algemeen deze bekwame architecten en hij in het bijzonder met opdrachten mag worden vereerd, ik zie dit type-architect al voor me. Helaas zijn er zoo meerdere. Het stuk is echter ernst en maakt daardoor de zaak onaangenamer. Want, afgescheiden van de vraag, of het wenschelijk of geoorloofd is, dat architecten reclame maken, zullen waarschijnlijk toch wel alle „goede" architecten het er over eens zijn, dat deze wijze van doen hoogst verkeerd en onwaardig is .... slecht werkt, daar het beschaafde publiek toch niet genegen zal zijn aan een zich zoo opdringerig en opsnijderig voordoend architect zijn vertrouwen te schenken.
De architectenstand is hiermede in het spel gekomen, en dáárom is het niet alleen geoorloofd, maar ook wenschelijk, dat onomwonden een oordeel over het boekje wordt uitgesproken.
En toch ben ik overtuigd, dat de heer W. Stok niet is, zooals uit het boekje zou worden opgemaakt. Ik zie er veel eer onhandigheid en ondoordacht handelen in, dan die echte, laag-bij-de-grondsche reclame zucht en het daarbij behoorend winstbejag. De heer Stok toont zich een niet onverdienstelijk architect en knap teekenaar, hoewel nog wel te zien is, dat tengevolge van zijne uiterst uitgebreide opleiding, — zie zelfbeschrijving — van die onnoemelijk vele vormen, die hij geteekend heeft, en van al die meesters, die hij gehad heeft, vele deelen zijner architectuur bestaan uit opeenstapeling van motieven zonder een zekere *eenheid*, en dat een eigen, beheerschte architectuur nog vaak gemist wordt.
Ook als ornamentist kan de heer Stok zich nog verbeteren; de titelplaat is niet stijlvol en onrustig; versiering en zetwerk der bladen lijkt Wagneriaansch, maar mist den fijnen klassieken geest van den grootmeester der moderne Weensche school.
Van de architectuur van het Abatoir en van de Graanpakhuizen is meer goeds te zeggen.

Resumeerende, valt het zeer te betreuren, èn voor den heer Stok, èn voor den architectenstand, dat dit boekje verschenen is, en zou het beter geweest zijn, als de schrijver eerst raad van vrienden had ingewonnen, die hem zeker tot andere gedachten zouden hebben gebracht.

J. GRATAMA.

EEN EN ANDER OVER DE GEVAREN VAN HET STEENHOUWERSVAK.

DOOR S. ELIAS, ARTS TE ROTTERDAM.

Overgenomen uit: Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde [1]).

(Vervolg van blz. 10.)

Duur van het verzuim wegens ziekten en aard van deze.

8 steenhouwers *nooit* met ondersch. 3, 4, 6, 9, 12, 17, 19 en 26 dienstjaren.
1 steenhouwer met 4 dienstjaren „wegens zware kou tweemaal een week".
2 steenhouwers met 7 dienstjaren ondersch.: een paar dagen wegens moeraskoorts".
„nu en dan een enkelen dag wegens kou".
2 steenhouwers met 8 dienstjaren ondersch.: „voor 6 jaar 14 dagen wegens longontsteking".
„voor 7 jaar 6 weken wegens leverziekte, en voor 4 jaar 4 weken wegens koorts".
1 steenhouwer met 16 dienstjaren „hoogstens een maand te zamen".
1 steenhouwer met 21 dienstjaren „hoogstens een week wegens koorts".
1 steenhouwer met 23 dienstjaren „nooit tot voor 2 jaar, is toen gaan sukkelen, 4 dagen thuis wegens steken linkerzij; weer naar het werk, hoesten. Doorgewerkt tot Augustus 1905; toen 1 maand thuis, hoesten, opgeven, moe, benauwd; gewerkt tot 15 November 1905, toen zeer vermoeid; 17 November naar het ziekenhuis tot 27 December; daarna niet meer gewerkt." (13 Februari 1907 aan phthisis pulmonum overleden).
2 steenhouwers met 24 dienstjaren No. 1: „voor 18 jaar een half jaar wegens rheumathiek".
No. 2: tot 1902 nooit ziek geweest, een paar maanden te voren hoest en kortademigheid. Maart 1902 bloedspuwing, daarna 8 weken thuis. Korten tijd gewerkt, daarna ongeveer 10 weken ziekenhuis Osnabrück: 6 weken weer gewerkt, daarna ongeveer 4 maanden ziekenhuis Bremen; 1903 weer gewerkt, daarna ongeveer 3 maanden ziekenhuis Hildesheim; enkele weken gewerkt, daarna ongeveer 8 weken ziekenhuis Osnabrück; weer aan het werk, daarna October 1904 — Maart 1905 ziekenhuis Reckinghausen; daarna naar Rotterdam; niet meer gewerkt; 16 December 1905 ziekenhuis alhier. Einde September 1906 overleden.
2 steenhouwers met 30 dienstjaren ondersch.: „3 dagen wegens cholera".
„hoogstens 1 week wegens verkoudheid".
1 steenhouwer met 44 dienstjaren. „Eenmaal 3 weken wegens bloedwateren."
1 steenhouwer met 55 dienstjaren „heb 52 jaar gewerkt, zonder ooit ziek geweest te zijn; in de laatste 3 jaar wat kortademig en nu en dan hoesten; in de laatste weken veel opgeven; werk den laatsten tijd slechts nu en dan; vak heeft geen kwaden invloed op mij gehad." Deze persoon, de oudste steenhouwer, 69 jaar, was 19 April bij mij; op 20 April bloedspuwing; in den zomer van 1906 overleden aan phthisis polmonum.

Niet verzwijgen wil ik, dat Sommerfeld's [2]) en Heyermans' [3]) bevindingen voor een deel van de mijne afwijken, doch zij aarzelen om het steenstof daarvoor aansprakelijk te stellen.

B. Nadeelen, verbonden aan den arbeid.

Door bijna alle steenhouwers wordt onderscheid gemaakt in de beoordeeling der nadeelen, die optreden, naar gelang zij hardsteen of zandsteen bewerken. Men is, na in eerstgenoemden steen gewerkt te hebben, *minder vermoeid* dan na de bewerking van zandsteen. Berucht is verder de *grendel*, een werktuig dat alleen bij het bewerken van zandsteen gebruikt wordt. Hij bestaat uit een tiental, door een ijzeren band tezamen gehouden, beitels, aan een steel bevestigd en wordt gehanteerd ongeveer als een bijl, met dit onderscheid echter, dat de handen, die den steel omvatten, slechts tot den schouder opgeheven worden; hij dient om de grove oneffenheden van een blok steen in korten tijd, met snel opeenvolgende slagen, te verwijderen.
Zijn nu de nadeelen, verbonden aan den arbeid, bevorderlijk aan het ontstaan van of voor het ongunstige verloop eener bestaande tuberculose? Het is bekend, dat *vermoeidheid* het individu minder weerbaar maakt in den strijd tegen ziektekiemen; daarvoor pleiten de waarnemingen bij ziekten en eenige dierproeven. Tendeloo [4]) wijst op de mogelijkheid, dat onder dien invloed het gif van tuberkelbacillen gemakkelijker in het bloed kan geraken. Van grooter gewicht lijken mij de *dreuningen* en *schokken*, die de borstkas bij den arbeid ondervindt. Iedereen kan zich van hun kracht overtuigen; ik ben er intusschen zeker van, dat geen geneesheer, wetende van welke onschatbare waarde rust is voor de genezing van sluimerende tuberculeuze processen, deze proef langen tijd zal voortzetten, uit vrees van zichzelf te benadeelen. Minder sterk dreunt en schokt het bovenste gedeelte van de borstkas bij het hakken in de hardsteen en Udelfanger zandsteen, heviger bij het bewerken der gevreesde zandsteensoorten. Bij het gebruik van den *grendel* heeft men bij iederen slag op de steen de gewaarwording, alsof men tegen de borst *gestompt* wordt. Ik heb mijzelf hiervan overtuigd. Dat onder dezen laatsten invloed eerder den inhoud van een verweekten tuberculeuzen haard in een bronchus of bloedvat kan geraken, lijkt mij — al is het *bewijs* hiervan ook niet geleverd — voor geen tegenspraak vatbaar. En dat door dergelijke stompen, door de tallooze schokken en dreuningen het snelle verloop eener longtuberkulose wordt begunstigd, onderscheidenlijk een sluimerende tuberkulose tot een klinisch duidelijke kan worden, mogen wij, op grond van de ervaring betreffende traumatische tuberkulose, aannemen. „De physische gelegenheid neemt hier wellicht toe; de hoofdzaak zal echter wel zijn, dat de prikkeldrempel daalt en latente bakteriën werkzaam worden" [5]).
Heyermans is tegen deze opvatting opgekomen, op grond van het ontbreken van een groote tuberkulose-sterfte o. a. bij vuurwerkers wier lichaam door het hanteeren van den zwaren voorhamer eveneens aan zware trillingen blootstaat [6]). Volgens Sommerfeld is echter longtuberkulose de voornaamste doodsoorzaak *ook der smeden*. Van de smeden in de Berlijnsche „Ortskrankenkasse" stierven in de jaren 1885—1893 750 per duizend aan ziekten der ademhalingsorganen, waaronder 666 per duizend aan longtering [7]).

[1]) Abusievelijk is in het vorig no. vermeld: Overgenomen uit „De Steengroeve".

[1]) Zie mijn proefschrift, blzd. 52.
[2]) Rapport, blzd. 77.
[3]) Tendeloo, l. c. blzd. 255 en 266.
[4]) Tendeloo, l. c. blzd. 395 en 192.
[5]) Rapport, blzd. 74.
[6]) Sommerfeld, *Handbuch der Gewerbekrankheiten*, blzd. 384.

C. De gevaarlijkheid van hardsteen en zandsteen.

Sommerfeld heeft het eerste door een nauwkeurig onderzoek van een groot aantal personen het veelvuldig voorkomen van tuberkulose onder zandsteenbewerkers aangetoond. Latere onderzoekingen (Elias, *Rapport*) hebben dit bevestigd. Minder gevaarlijk dan zandsteen wordt graniet geacht, het minst marmer. Graniet en marmer worden hier te lande in eenigszins belangrijke hoeveelheid niet bewerkt, zoodat alle gegevens te dien opzichte voor onze toestanden ontbreken. Door verschillende schrijvers wordt de gevaarlijkheid eener steensoort afhankelijk gesteld van:

1°. De hoeveelheid stof, die bij het bewerken vrij komt.
2°. Den vorm, en
3°. De zwaarte van het stof.
4°. De hardheid, en
5°. De scheikundige samenstelling van de steensoort.

Ad. 1. Wetenschappelijke bepalingen omtrent de *hoeveelheid van de vrijkomende stof* zijn nog zeer schaarsch. In 1909 zijn door den inspecteur van den arbeid H. J. Scholte [1]) een 14-tal waarnemingen gedaan. Uit dit onderzoek is geen enkele slotsom in het nadeel van den hardsteen te trekken. Velen — ook de steenhouwers zelve — meenen, dat hardsteen minder stuift dan zandsteen en o.a. ook daarom minder gevaarlijk zou zijn.

Mijn onderzoekingen geven geen aanleiding tot de onderstelling, dat zandsteen *meer* stof zou geven. Op het ruime open terrein der Rotterdamsche steenhouwerij werd ik in de gelegenheid gesteld vier steenhouwers, in een rij gehurkt, met gelijke werktuigen ieder een verschillende steensoort te zien bewerken. Alle omstanders en ook ik zelf konden vaststellen, dat terwijl van de verschillende zandsteensoorten een grooter aantal grove stukken afvlogen dan van hardsteen, het stofwolkje dat ter hoogte van den mond zweefde, bij niet ééne steensoort grooter was dan bij een andere.

Ik waag de onderstelling, dat verschillende waarnemers meer gelet hebben op het geheel der grove en fijnere stofdeelen. Weinu, de eerste kunnen zeker niet ingeademd worden, doch hoogstens nu en dan in neus en mond terecht komen; indien één der ietwat grovere splinters ook maar in de luchtpijp zou belanden — wat op zichzelf al niet denkbaar is —, dan zou een geweldige hoestbui moeten volgen; wij hebben er echter reeds tevoren op gewezen, dat hoesten onder de steenhouwers niet meer voorkomt dan waar ook in het gewone leven.

Afd. 2. Dat de neiging bestond en — men vergeve mij het woord — de vasthoudendheid nog bestaat, om naar den *vorm der stofdeeltjes* het gevaar der steensoort af te meten, moge het volgende aantoonen: Hirt achtte [2]) (1871) marmerstof alleen daarom de gevaarlijkste der steenstofsoorten, omdat dit onder het mikroskoop uit de scherpste en meest spitse deeltjes bleek te bestaan. Migerka (1892) schrijft [3]): „Der Structur nach zu schliessen, dürfte der Granitstaub durch seine, scharfkantige Anarzsplitter von besonders schädlichen Einflusse sein, gefährlich sind auch die scharfen Plättchen des kalksteines, am wenigsten schädigend der Sandstein da in dieser Staubsorte nur wenig verletzende Partikelchen vorkommen". Lovell Gulland meent [4]): „It seems to be a rule with regard to this disease that the finer the dust thrown off in stone-cutting, the more prevalent is phthisis likely to be among the workers. The granite cutters of Aberdeen for instance, are said not to be so numerously affected as men who work in freestone, from which the particles thrown off are fine and sharp".

„Het gevaarlijkst zijn die stofsoorten, wier fijnste deeltjes oneffen getande randen hebben of spits toeloopen; voor betrekkelijk onschadelijk gaan gladde, ronde stofdeeltjes door", zegt Sommerfeld [5]). Eenige regels verder lezez wij: „Ongetwijfeld is de vorm van het stof het gewichtigste kriterium voor de beoordeeling van zijn gevaarlijkheid (*waarop deze berust, blijkt uit niets*, E.), maar zeker spelen ook nog onbekende factoren een rol van groote beteekenis. Hoe zouden wij ons anders het feit kunnen verklaren, dat het bewerken van zandsteen gevaarlijker is voor de long dan van graniet en marmer, alhoewel het stof der beide laatstgenoemde steensoorten uit nog scherper, spitser deeltjes bestaat dan de zandsteen? Hoe zouden wij verder de eigenaardige werking van steenkolenstof, het stof van gebrande kalk en gips kunnen verklaren, welke op grond van statistische gegevens geen ongunstigen invloed op de ademhalingsorganen schijnen uit te oefenen?" *(Wordt vervolgd.)*

[1]) Rapport, bldz. 63; bldz. 154 vg).
[2]) Aangehaald naar Sommerfeld l. c. bldz. 189.
[3]) Rapport, bldz. 83.
[4]) Rapport bldz. 123.
[5]) Sommerfeld, l. c. bldz. 19.

DIES-VIERING DER TECHNISCHE HOOGESCHOOL TE DELFT, OP MAANDAG 9 JANUARI.

In een buitengewone, openbare vergadering van den Senaat der Technische Hoogeschool, heeft de rector-magnificus, prof. dr. J. Cardinaal, verslag gedaan van de lotgevallen der instelling in het studiejaar 1909/10.

Geen enkel jaar — aldus ving spr. aan — sinds de oprichting der Technische Hoogeschool in 1905, werd de doodsklok zoovele malen geluid; de dagen van rouw waren in het verslagjaar vele. Spr. memoreerde achtereenvolgens: het overlijden van den curator F. M. de Vries van Heyst, burgemeester van Delft, van prof. H. A. Ravenek. In 1876 leeraar, werd deze in 1879 hoogleeraar in de werktuigkunde; toen ten tijde waren er in dat vak twee, thans zijn er zes hoogleeraren. Ravenek ontwikkelde een buitengewone werkkracht om zijn onderwijs op de hoogte van den tijd te houden. Het technisch hooger-onderwijs heeft in hem een harer meest waardige vertegenwoordigers verloren.

Ook prof. P. van den Burg is aan de T. H. ontvallen. Op 7 November werd een merkwaardige loopbaan afgesloten. Als vrijwilliger bij de artillerie in dienst getreden, doorliep hij de officiersrangen tot dien van kapitein en eindigde als hoogleeraar in de mechanische technologie. Aan zijn onvermoeid streven is het te danken, dat hier te lande de papierkeuring werd ingevoerd en dat thans aan de T. H. een proefstation voor papier is toegevoegd.

Ten slotte betreurde spreker het overlijden van den oud-hoogleeraar P. Th. L. Grinwis Plaat.

Den afgetreden hoogleeraar dr. H. Linsenmann en den secretaris van curatoren, den heer R. A. J. Snetlage, die beide om gezondheidsredenen hun ambt neerlegden, wenschte spr. van harte gaarne herstel. Hij bracht hun dank voor wat zij in het belang der T. H. deden. In het bijzonder aan laatstgenoemde, die in 1891 hoofdrapporteur was van de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, inzake onderzoek technisch hooger-onderwijs in Europa en wiens rapport, thans van klassieke waarde, den grondslag vormde voor de latere reorganisatieplannen.

Welkom riep spr, toe aan hen, die de opengevallen zetels bezetten. In de eerste plaats aan mr. L. W. C. van den Berg, den nieuwen curator-burgemeester, en aan den civiel-ingenieur J. F. de Vogel, als secretaris van het curatorium.

In het optreden van den oud-hoofdingenieur te kl. van den waterstaat in Nederl.-Indië A. G. Lamminga, als hoogleeraar-opvolger van prof. Grinwis Plaat, ziet spr. het bewijs, dat het besef levendig wordt, dat de openbare werken in Nederl.-Indië ons als koloniseerende mogendheid dienen ter harte te gaan, opdat we het welzijn der inwoners zullen bevorderen en ons het bezit dier rijke landen meer en meer waardig maken.

Het aantal ingeschrevenen bedroeg 1178, waarvan voor de eerste maal 196 en voor enkele lessen 30 (voor 1908/9 waren de cijfers resp. 1204, 221 en 27). Het aantal vrouwelijke studenten bedroeg 57, waarvan voor de eerste maal 14 (voor 1908/9 resp. 56 en 24).

De kwesttie van het groenloopen wenschte spr. thans te laten rusten, niet, omdat zij onbelangrijk zou zijn, maar omdat bij elke belangrijke zaak er een tijd is, dat zij moet rusten om beter te kunnen worden overzien en deze tijd voor het groenloopenvraagstuk thans is aangebroken. Den studenten houdt spr. voor, er het gewicht van te blijven beseffen.

In Januari en Juni werd het ingenieursdiploma verkregen door 40 civiel (waaronder 2 dames), 5 bouwkundig, 41 werktuigkundig, 2 scheepsbouwkundig, 19 electrotechnisch, 26 scheikundig (waaronder 6 dames) en 9 mijningenieurs.

Vier promotiën tot doctor in de technische wetenschap vonden plaats.

Toegekend werden: 16 rijksbeurzen ad f 450 met vrijdom van collegegeld; zes ad f 650 uit het Baehrfonds; een ad f 1000 uit het s'Jacob-fonds en eene toelage ad f 120 uit het Lipkens-fonds.

In 1909 heeft de afdeeling der werktuigbouwkunde, scheepsbouwkunde en electrotechniek een drietal prijsvragen uitgeschreven, waarop vijf antwoorden inkwamen.

Straks zou spr. aan vertegenwoordigers dier afdeelingen het woord geven om verslag te doen van de uitkomsten. Spr. wenscht de afdeeling geluk met den verblijdenden uitslag.

Spr. beschouwde de T. H. als een levend organisme, niet als een mechanisme, dat met de regelmatigheid van een uurwerk zich altijd op dezelfde wijze beweegt. Dit zal blijken, als hij beschouwt wat er in wording is.

Wat in wording is? In de eerste plaats dient gedacht aan gebouwen en inrichtingen. Raadplegende het voorgaande drietal verslagen, klonk spr. daaruit de toon tegen: hoopvol, dankbaar, maar niet voldaan. Staande aan het begin van een nieuw driejarig tijdperk, achtte spreker het wenschelijk te trachten de oorzaken van dit verschijnsel na te gaan.

De tweede helft der voorgaande en het begin dezer eeuw zijn getuige geweest van een ontwikkelingsproces in de techniek, zooals geen tijdperk in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid dit kan aanwijzen. De gezichtseinder van den ingenieur heeft zich daardoor geweldig verruimd; nieuwe banen worden geopend en aan hemzelf worden hoogere eischen gesteld. Het hooger technisch onderwijs moet de mannen vormen, die aan deze eischen voldoen; het moet dus de vleugelen kunnen uitslaan, op straffe van door de daar buitenstaanden overvleugeld te worden. Naast de pogingen, om het onderwijs tot bloei te brengen, aangewend door de mannen van een voorgaand tijdperk, hebben uitwendige omstandigheden daaraan een krachtigen stoot gegeven. Spr. noemt er slechts drie: de snelle ontwikkeling der electro-techniek als zelfstandig ingenieursvak; de herleving van de liefde voor de studie der architectuurvakken en den sterk vermeerderden toevloed van studenten, waardoor in het tijdperk 1893—1905 het bezoek aan de T. H. ongeveer verviervoudigde.

En toen kwam de drang naar ruimte; ruimte van beweging, omdat het keurslijf der wet te nauw leek; ruimte voor de beoefening der studievakken; ruimte aan gebouwen, qualitatief en quantitatief. Aan dien aandrang werd gehoor gegeven. Een woord van dank werd gebracht aan het college van curatoren, voor de krachtige wijze waarop het de belangen der T.H. heeft bevorderd; aan regeering, volksvertegenwoordiging, gemeentebestuur, gemeenteraad van Delft, die medewerkten, al werden ook sommige verwachtingen teleurgesteld. De slotsom was echter, dat de T. H. er nog niet is en dat de weg naar den eindpaal nog lang is.

Spr. beschouwde den toestand der onderscheidene gebouwen, aanstippende, dat de afdeeling voor werktuig- en scheepsbouwkunde hare nieuwe woning in Sept. a. s. hoopt te betrekken. Het aantal ingeschrevenen voor de scheikunde was zoo groot, dat vooral de ruimte voor analytische scheikunde te klein bleek; het voor het onderwijs nadeelige stelsel van dubbele bezetting der 94 laboratoriumplaatsen moest worden toegepast. De afdeeling groeide van 14 studeerenden in 1868/9 tot 235 in 1909/10. Ook bij de afdeeling der architektuur neemt men sterken groei waar. Telde zij in 1894/5 een aantal van 4 studenten, in 1909/10 was dit 50. Ruimte kan ook een hier alles beheerschend vraagstuk worden. Van hoogerhand wordt erkend, dat er achterstand in de gebouwen is. Het voorwaarts schrijden wordt als een eisch erkend; eenige posten zijn op de begrooting uitgetrokken, maar op dit alles wordt een schaduw geworpen door den tegeneisch, om met 's rijks financiën te rekenen. Het zij zoo! De bloei van Nederland's oeconomisch leven is noodig, om dien van Nederland's instelling van technisch hooger onderwijs te bevorderen. Maar hier is wisselwerking: dat oeconomisch leven wordt wederkeerig door den bloei der T. H. tot hooger ontwikkeling gebracht. Spr., erkennende, dat curatoren de voorwaartsche beweging met vasten pas willen geleiden, hoopt, dat in eene niet te verre toekomst, veel, wat nu nog wensch is, werkelijkheid zal worden.

De geweldige uitbreiding van de bibliotheek licht spr. met enkele cijfers toe. Het aantal loopende periodieken bedraagt thans 1200; het aantal uitgegeven en op de leeszaal geraadpleegde boeken 20.000; de bouw van een nieuwe bibliotheek is thans verzekerd. Over de aanwinst met de bibliotheek van Van Marken is spr. hoogelijk verheugd; zij is van niet genoeg te schatten belang, daar zij hoofdzakelijk boeken over sociaal-economie bevat, en hierdoor de bibliotheek der T. H. in een leemte aanvult.

Den afgetreden rector, prof. S. G. Everts en den senaats-secretaris, prof. Franco, bracht spr. warmen dank voor hunnen arbeid.

Daarna brachten prof. Cop en prof. Franco namens de afd. Werktuigbouwkunde, Scheepsbouwkunde en Electrotechniek verslag uit over de in 1909 uitgeschreven prijsvragen.

BERICHTEN

Tentoonstelling van Nederlandsche en Nederlandsch-Indische decoratieve en toegepaste kunst te Kristiania.

Naar aanleiding van besprekingen van de Heeren Mr. J. H. Abendanon, oud-Departementschef in Ned.-Indië, Carel Henny te 's Gravenhage en E. A. von Saher, Directeur van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem met den Heer H. Grosch, Directeur van het Museum van Kunstnijverheid te Kristiania, zal in de maand April 1911 in laatstgenoemd Museum eene tentoonstelling van hedendaagsche Nederlandsche decoratieve en toegepaste kunst, alsmede van kunstvoorwerpen uit Nederlandsch-Indië afkomstig, gehouden worden.

De Heer H. Grosch heeft voor dit doel kosteloos eene zaal groot 14½ × 13 M. met vitrines beschikbaar gesteld, terwijl het in- en uitpakken der voorwerpen, het toezicht en verdere aan de tentoonstelling verbonden werkzaamheden eveneens kosteloos door ambtenaren van dit Museum zal worden verricht.

Het Bestuur der Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, alsmede de Heeren Abendanon en von Saher hebben de voorbereiding dezer tentoonstelling hier te lande op zich genomen, terwijl Mevrouw N. van Zuijlen Tromp, Voorzitster van „Boeatan", Vereeniging tot Bevordering der Indische Kunstnijverheid en Huisvlijt, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, hoogleeraar voor de oudh., instell., zeden, gew. der volken v. d. Indischen Archipel, Mr. C. Th. van Deventer, oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en J. E. Jasper, Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur op Java, hunnen steun aan deze onderneming hebben toegezegd.

De tentoonstelling zal een beknopt overzicht moeten geven van het beste dat Nederland op het gebied der moderne kunst voortbrengt, terwijl de kunst uit Nederlandsch-Indië eveneens door werken, die op artistieke uiting aanspraak kunnen maken, zal worden vertegenwoordigd.

De Commissie doet een beroep op de medewerking der kunstenaars, die zich op het gebied van de moderne toegepaste kunst en het kunstambacht bewegen, alsmede op de welwillendheid van de gelukkige bezitters van kunstvoorwerpen uit Nederlandsch-Indië, teneinde de tentoonstelling in Kristiania, die voor Nederland onder zeer gunstige voorwaarden zal plaats hebben, te doen slagen.

De afdeeling Indische kunst zal de volgende groepen bevatten: Batikwerken. Zijdenweefsels met en zonder gouddraad. Katoenen en wollen weefsels. Ikaten (door afbinding gekleurde weefsels). Goud- en zilversmidswerken. Koperwerken. Sieraden en wapens. Bamboe- en Houtsnijwerken. Beeldhouwwerken. Wajangpoppen in leder. Vlechtwerken.

Buitenhof — Plaats. De H. Ct. schrijft:

„De Gevangenpoort mag niet weg; van een brug over den Hofvijver zal wel niets komen. Wij vernemen, dat thans naar een nieuwe verbinding van Buitenhof en Plaats is omgezien, door doorbraak van de huizenrij aan het Buitenhof, zijde Gevangenpoort. Ons werden, wat het Buitenhof betreft, de huizen 41 en 42, van de „Ganterie française" en van de „Credietvereeniging Amsterdam" genoemd, als aangewezen voor sloping, indien het plan voortgang mocht hebben. Voor wat de doorbraak aan de Plaats aangaat, moet aan het pand, thans bij de broeders van St. Joannes de Deo in gebruik, en aan een of meer aangrenzende magazijnen — (de perceelen 13—17) — zijn gedacht.

„De nieuwe verbindingsweg zou hiermee een breedte van 15 à 20 Meter verkrijgen.

„Reeds moeten onderhandelingen tusschen gemeente en belanghebbenden geopend zijn."

Rechtsquestie. Inzenders Prijsvraag Vredespaleis. Het Gerechtshof te 's-Gravenhage heeft bevestigd het vonnis der Rechtbank aldaar, waarbij een aantal architecten niet ontvankelijk zijn verklaard in hunne vordering tegen de Carnegie-stichting, wegens niet-nakoming van de voorwaarden voor het program betreffende de prijsvraag voor den bouw van het Vredespaleis.

Het vonnis der Haagsche Rechtbank waarbij die vordering niet-ontvankelijk was verklaard, werd — zij het op andere gronden — bevestigd.

Wel was het Hof het met de Rechtbank eens, dat hier niet bestond een wederzijdsche overeenkomst tusschen de Carnegie-stichting en de 216 mededingers, vervat in het program, omtrent de prijsvraag; rechten en verplichtingen voor beide partijen sproten daaruit niet voort; dus kon niet gevorderd worden ontbinding van die overeenkomst, wijl hier enkel sprake was van een eenzijdige overeenkomst.

Doch dit bracht de vordering tot schadevergoeding nog niet van de baan, wijl deze was ingesteld niet als gevolg van de ontbinding, maar als een gevolg van de wanpraestatie der stichting aan hare eenzijdige overeenkomst.

Was hier nu wanpraestatie!

De beantwoording van die vraag hing hiervan af: of de uitspraak der jury verbindend was voor de stichting.

Die vraag beantwoordde het Hof bevestigend: de jury had (art. 9 van het program) niet alleen te beoordeelen welke ontwerpen uitmunten door kunst en constructie, maar welke het meest beantwoordden aan de eischen van het program. Het oordeel der jury is eene uitspraak, een beslissend oordeel, „wat bekend gemaakt wordt", hetgeen wijst op een definitieve beslissing, verbindend voor de stichting. En wijl deze niet mag afwijken van het oordeel der jury omtrent kunst en constructie, kan zij dit ook niet ten aanzien van het voldoen aan de eischen van het programma.

Bayreuth te Scheveningen. Omtrent het voorgenomen Wagner-theater ontving de heer Frank Luns eenige inlichtingen van Berlage, die hij in Het Theater meedeelt.

„De architect nam de segmentvormige zaal als grondplan aan. Het plan van den beganen grond doet ons gemakkelijk een denkbeeld van het geheel krijgen. Onder den peristyle van den inrij door, komen wij in de groote vestibule met links het plaatsbureau, rechts een opgang voor vorstelijke personen of hooge bezoekers. Wippen wij even deze trap op, daar geen andere verbindig tusschen dit aparte complex en het overige van 't gebouw bestaat. Boven komt deze opgang uit in een groote vierkante zaal, die met een paar toilet-kamers een foyer-geheel uitmaakt voor de Koningsloge. De wandelgang, achter de vestibule geeft links en rechts toegang tot de even of oneven loges en parterreplaatsen, terwijl eenerzijds een uitgebouwde foyer, anderzijds het café-restaurant, de twee terrassen, die den voorbouw omgeven, begrenzen. Vlak naast den ingang van foyer en café brengen de trappen ons naar linker- en rechter- loges. Achter de wandelgang zien wij een monumentaal ontworpen garderobe. Het ideale tijdperk dat zonder eindeloos wachten, lichamelijk letsel of kleerscheuren een hoed en jas terug te krijgen zijn, schijnt met dit gebouw ook te zullen aanbreken. Het bij moderne schouwburgen algemeen gevolg principe, steeds elk vijftal rijen zitplaatsen, door een aparte deur toegankelijk te maken en op die wijze plaatsverlies door zijgangen en ongewenscht gedrang te voorkomen, werd ook hier gehuldigd. Een zaal waar men van alle plaatsen af goed zien kan, is voor Nederland iets geheel nieuws, het wordt tijd, dat ons vaderland een dergelijk wonder eens te aanschouwen krijgt Zwaarhellend gebouwd, moet deze zaal minstens 1500 plaatsen bevatten, dit was een der eischen door Viotta gesteld. De aanwijzingen betreffende tooneel en omgeving zijn duidelijk genoeg op de ontwerpen zichtbaar. Berlage wees ons een zeer geschikt terrein te Scheveningen aan, waarop het Comité reeds 't oog gevestigd hield. Ruim genoeg om het theater van een park te omgeven, zou de Wagner-Schouwburg daar gelegen zijn op een sterk hellend terrein, aan drie kanten beschut, de voorzijde uitzicht gevende op het golvend duinlandschap, een aanblik, die in de pauze vanaf de terrassen genoten, niet zal nalaten de innerlijke stemming te verhoogen. Tusschen het kanaal en de Nieuwe Scheveningsche weg, op de hoogte van het Belgische park, zal dit theater gemakkelijk gelegen zijn voor het verkeer".

Vakonderwijs. Voor de tentoonstelling en het congres van leermiddelen, gereedschappen, enz., ten dienste van het vakonderwijs, zoowel voor meisjes als voor jongens, te Utrecht te houden in den zomer van van 1911 door den Nederl. Bond van Vakschoolleeraren en leeraressen, is het bestuur als volgt samengesteld: C. Menke, te Utrecht, voorzitter; W. Nooteboom, penningmeester; H. Bucker, secretaris, en F. J. Besseling, K. P. Bosch, J. Mension, C. Van Ouwerkerk en C. Roodvoets, leden. In het eerecomité hebben zitting: als eerevoorzitter, Z. Exc. mr. Th. Heemskerk, Minister van Binnenlandsche Zaken; als voorzitter, mr. H. Smeenge, Tweede Kamerlid; als leden o. m. mr. T. D. graaf Schimmelpenninck, Commissaris der Koningin van Utrecht; mr. A. T. baron Van Lynden, burgemeester van Utrecht; jhr. H. P. S. Bosch van Drakestein, Eerste Kamerlid; G. C. D. d'Ansmale baron Van Hardenbroek tot Hardenbroek, Eerste Kamerlid; jhr. mr. J. Röell, Eerste Kamerlid; dr. D. Bos, Tweede Kamerlid; mr. W. Dolk, idem; J. S. F. Hoogstraten, idem; jhr. mr. A. P. C. Van Karnebeek, idem; dr. A. Kuyper, idem; K. Ter Laan, idem; dr. W. H. Nolens, idem; jhr. mr. A. F. De Savornin Lohman, idem; jhr. mr. C. Feith, referendaris, chef der afdeeling Hooger en Middelbaar Onderwijs van Binnenl. Zaken; H. J. De Groot, inspecteur van het Middelbaar Onderwijs; Mr. D. Ragay, wethouder van Onderwijs te Utrecht; prof. mr. W. L. P. A. Molengraaff, J. N. Hendrix, voorzitter van den Ned. Aannemersbond en Raadslid te Amsterdam, enz. enz.

De commissie van advies is samengesteld uit: mej. E. A. Westendorp, directrice der Utrechtsche Industrie- en Huishoudschool; A. W. Barten, directeur der Vakschool voor de Typographie; M. C. Dwars, directeur der Middelbare Technische School voor de Bouwkunde; L. Van Essen Rz., directeur der Utrechtsche Ambachtsschool; J. De Jong Cz., directeur der Burgeravondschool, te Utrecht; E. Offermans, directeur der Kunstaardewerkfabriek St. Lukas, te Utrecht; B. J. Wetter, voorzitter van de Vakschool voor Kleermakers.

Cordova. Aan de Times wordt uit Spanje uitvoerig geschreven over opgravingen in Andalusië, waar men bezig is in de buurt van Cordova de overblijfselen van een Arabische stad uit de tiende eeuw bloot te leggen. Het is Az-Zahra, het verblijf, dat Abderrahman III liet bouwen met de voorstad Az-Zahra of Balis. De correspondent spreekt het vermoeden uit, dat het Spaansche gouvernement om de een of andere reden wil vermijden ruchtbaarheid te geven aan deze opgravingen.

Mainz. Te Mainz zijn in de fundamenten van een oud klooster Romeinsche en middeleeuwsche overblijfselen van groote waarde ontdekt. Men vond er een Romeinsche bestrating en een poort, inscripties op steenen, die inlichten omtrent het verleden van het klooster. Het oudheidkundig museum te Mainz zal met de vondsten verrijkt worden.

31ste JAARG. — 21 JAN. 1911. — No. 3.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. • H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., • Redacteur: J. GRATAMA. •

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Bezoek aan het Paleis op den Dam. — Verg. Afd. Amsterdam. — Verg. Ver. v. Handel, Nijv. en Gem. Belangen en Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Vakbelangen. De Afd. der A.-Leden en de Contributieverhooging, door G. Versteeg. — Het Wagner-Theater te Scheveningen. — Boekbeoordeeling, door Jhr. C. H. C. A. v. Sypesteijn. — Een en ander over de gevaren van het Steenhouwersvak, vervolg, door S. Elias, Arts. — Boek- en Plaatwerken. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

BEZOEK AAN HET PALEIS OP DEN DAM.

Op initiatief van de „Nederlandsche Vereeniging van Letterkundigen" heeft het Genootschap „Architectura et Amicitia" de leiding voor een bezoek aan het Paleis op den Dam op zich genomen, voor welk bezoek de leden van Amsterdamsche Vereenigingen van Kunstenaars en andere belangstellenden in de gelegenheid gesteld zullen worden. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en de Vereeniging Amstelodamum gaven op uitnoodiging van A. et A. den wensch te kennen, dat mede namens hen aan H. M. de Koningin het verzoek zou worden gericht, het Paleis te mogen bezoeken in een of meer groepen en daarbij tevens toegang te mogen verkrijgen tot die vertrekken, welke gemeenlijk niet voor vreemdelingen ter bezichtiging worden gesteld.

In antwoord op dit verzoekschrift werd een welwillend schrijven ontvangen, waarin wordt medegedeeld, dat bezwaar moet worden gemaakt tegen bezichtiging van het *geheele* Paleis, doch dat aan de leden van de vier in het verzoekschrift genoemde vereenigingen gaarne kosteloos wordt toegestaan, hetzij gezamenlijk of groepsgewijs, het Paleis te bezoeken.

De Heer A. W. Weissman heeft met groote welwillendheid de taak op zich genomen, de bezoekers voor te lichten en rond te leiden, waardoor een groot nuttig effect van het bezoek gewaarborgd is mits de groepen van bezoekers niet meer dan vijftig personen tellen. Vele der vertrekken kunnen namelijk geen grooter aantal personen bevatten, terwijl grootere groepen het voor velen bezwaarlijk zal maken, de toelichting van den Heer Weissman te volgen.

De afgevaardigden der vier vereenigingen besloten daarom eene zoodanige regeling te beramen, dat een practische indeeling der bezoekers zal mogelijk zijn, waarbij de wenschelijkheid in het oog zal worden gehouden de groepen samen te stellen uit leden van de verschillende vereenigingen: letterkundigen, oudheidkundigen, architecten, enz. Voor een aangename gedachtewisseling kan dit zeer bevorderlijk zijn.

Mitsdien verzoeken wij de leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zich voor deelneming aan deze excursies op te geven aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam, vóór 31 Januari a. s., waarna hun ten spoedigste het tijdstip van hun bezoek zal worden medegedeeld.

Met den Heer Intendant van het Paleis wordt overleg gepleegd om deze bezoeken alle in de maand Februari te kunnen doen plaats hebben.

Waar de gelegenheid voor een bezoek aan het Koninklijk Paleis onder zulke gunstige omstandigheden schaars geboden wordt en waar in dezen tijd de belangstelling voor het roemrijke gebouw zeer levendig kan worden geacht, vertrouwen wij, dat velen zich voor deelneming zullen opgeven.

Een vriendelijk verzoek ten leste: men geve zich vooral

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

spoedig op en men wachte daarmee niet tot de laatste dagen dezer maand. Dit vergemakkelijkt onze bemoeiingen.

De Alg. Secretaris.
J. GRATAMA.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

628e Algem. Vergadering, te houden op Donderdag 26 Jan. 1911, des avonds ten 8 ure in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstr. 402.

Agenda:

1e. Notulen, ingekomen stukken en mededeelingen van het Bestuur.
2e. Jaarverslag; Rekening en verantwoording over het jaar 1910 en begrooting over het jaar 1911.
3e. Verkiezing van twee bestuursleden, in plaats van de aftredende bestuursleden M. B. N. Bolderman en A. D. N. van Gendt, beide herkiesbaar.
4e. Ballotage van den heer W. J. Wisselink, Civ.-Ing., voorgesteld door de heeren M. B. N. Bolderman en A. D. N. van Gendt.
5e. Voordracht van den heer S. de Clercq te 's-Gravenhage, over: „Oude Bouwkunst op Java" toegelicht door lichtbeelden.

De Secretaris.
A. D. N. VAN GENDT.

N.B. De introductie wordt zoo ruim mogelijk opengesteld.

VERGADERING VAN DE VEREENIGING VOOR HANDEL, NIJVERHEID EN GEMEENTEBELANGEN EN VAN DE AFD. 'SGRAVENHAGE VAN DE MAATIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

op 8 Februari a.s., waar de heer S. de Clercq, architect te 's Gravenhage, zal behandelen: *De voorgestelde verkeerswegen en de plaats van het nieuwe Raadhuis te 's Gravenhage.*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAKBELANGEN.

door G. VERSTEEG.

DE AFDEELING DER ARCHITECT-LEDEN EN DE CONTRIBUTIEVERHOOGING.

Den 9en November 1910 mocht ik de mededeeling ontvangen, dat in de Hoofdbestuursvergadering van 1 November uitvoerig van gedachte is gewisseld over de onderwerpen, vermeld in het schrijven van den ondergeteekende en de heeren H. van der Kloot Meyburg, J. J. van Noppen, W. F. Overeijnder en J. van Wijngaarden van April 1910. Het door ons voorgestelde, om meerdere zelfstandigheid te geven aan den groep der architect-leden, heeft niet den bijval van het Hoofdbestuur mogen verwerven, omdat het geven van een eigen bestuur en zelfstandigheid aan de architectengroep er naar zijn oordeel toe zou leiden, dat deze groep zich zou vervormen tot eene vakvereeniging, hetgeen ten gevolge zou hebben den ondergang van de Maatschappij als algemeen bouwkunst-lichaam.

Overwegend, dat misschien over eenige jaren *de architectengroep* sterk genoeg zal zijn alle werkzaamheden van de Maatschappij over te nemen, acht het Hoofdbestuur het wenschelijk op het oogenblik den toestand te laten, zooals hij nu is, in de overtuiging, dat oogenblikkelijk niet alleen de belangen van den architect, maar ook die der architectuur hiermede het meest gebaat zijn.

Tegenover deze overweging van het Hoofdbestuur zij het mij vergund eenige aanteekeningen te maken.

In de eerste plaats wil ik er op wijzen, dat er in onze Maatschappij niet wel sprake kan zijn van een *architectengroep*. Wij hebben volgens artikel 3 der statuten vijf soorten van leden, waaronder architect-leden. Artikel 4 der statuten bepaalt, dat de *afdeeling* der architect-leden afzonderlijk kan vergaderen, indien het Hoofdbestuur daartoe toestemming geeft, maar niets is bepaald omtrent het *bestuur* van die afdeeling.

In de vergaderingen der architect-leden, die tot dusverre zijn gehouden, is het Hoofdbestuur van de Maatschappij opgetreden als bestuur van de architect-leden, eene bevoegdheid, die *niet* steunt op statuten en reglement.

Feitelijk is de afdeeling der architect-leden dus zonder bestuur, een toestand, die m. i. niet bestendigd kan blijven; men moet het eene doen of het andere; òf de architectengroep een bestuur geven, òf uit artikel 4 der statuten het woord *afdeeling* (der architect-leden) schrappen. Nu is het ook voorgekomen, dat de afdeeling der architect-leden in contact kwam met andere vereenigingen en trad voor die gelegenheid de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect op als representeerende genoemde afdeeling. Deze Commissie ontleent echter zoodanige bevoegdheid niet aan de statuten en het reglement; doordat de voorzitter van de Maatschappij tevens voorzitter der Commissie is, geeft haar optreden in zulke gevallen aanleiding tot conflicten *in* de Maatschappij; echter kan zij, doordat hare bevoegdheden niet wettelijk geregeld zijn, moeilijk naar *buiten* optreden.

De Commissie tot Behartiging der Vakbelangen is bij de reörganisatie feitelijk wel bedoeld te zijn de vertegenwoordigster van de afdeeling der architect-leden, maar het is verzuimd dit in de statuten en het reglement te bepalen.

Van dit verzuim kan men moeilijk het Hoofdbestuur of de Commissie, die de wijziging van de statuten en het reglement heeft voorbereid, een verwijt maken, omdat men twee jaren geleden zich nog uiterst moeilijk kon indenken hoe of na de reorganisatie het wezen van onze Maatschappij, haar aard en karakter zou afwijken van wat zij was onder het oude regime, volgens de bepalingen der wet, die tot 1906 van kracht was.

Sinds de reörganisatie is het Hoofdbestuur voortgegaan met het behandelen van allerlei onderwerpen, die ook de vakbelangen van den architect raken, hetgeen al weer een gevolg is van het gemis van eenige omschrijving in statuten of reglement, betreffende de taak en de bevoegdheid van de Commissie voor de Vakbelangen.

Ik wil hiervan allerminst het Hoofdbestuur een verwijt maken; het vergadert elke maand, het is eenvoudiger en men werkt vlugger de op de agenda voorkomende zaken af, dan door deze eerst weer naar de Commissie voor de Vakbelangen door te zenden.

Het Hoofdbestuur houde het mij echter ten goede, als ik beweer, dat desniettemin de regeling niet is, zooals zij behoort te zijn; het Hoofdbestuur, verkozen door de gewone leden en door de architect-leden, behoorde na de reörganisatie de vakbelangen van den architect aan de afdeeling der architect-leden te laten, d. i. aan de Commissie voor de Vakbelangen van den Architect, waarvan de leden uitsluitend door en uit de architect-leden worden gekozen.

Wil nu de reörganisatie van de Maatschappij verder doorwerken, dan zal het noodig zijn de statuten en het reglement in die richting te herzien en daarbij rekening te houden met de gebleken leemten. *De taak en de bevoegdheid van de Commissie voor de Vakbelangen zal in de eerste plaats dienen vastgesteld te worden.*

De door mij en mijne mede-ondergeteekenden gedane voorstellen (zie brief van 31 Maart 1909) geven de richting, waarin o. i. de reörganisatie moet worden doorgezet, vrij duidelijk aan en het heeft mij dan ook teleurgesteld, dat wel door het Hoofdbestuur onzen goeden wil geprezen wordt, doch dat deze voorstellen door hem niet kunnen worden overgenomen; te meer ben ik teleurgesteld, door het ontbreken van eene beredeneerde uiteenzetting van zijn standpunt.

Het Hoofdbestuur is verplicht leiding te geven, doch het blijft daarvan in gebreke; wel zegt het met enkele woorden, dat het wenschelijk is den toestand te laten, zooals die nu is, maar op deze wijze worden de belangen van de organisatie der architecten allerminst gediend. Het nieuwe Hoofdbestuur zal toch zeker niet kunnen beweren, dat de tegenwoordige regeling voldoet; daarvoor heeft het *oude* Hoofdbestuur te weinig „con amore" de reörganisatie tot stand helpen brengen.

En nu het referendum, waardoor het Hoofdbestuur de meening van de leden zal wenschen te vernemen! Noch in onze statuten, noch in het reglement komt het woord referendum voor. Ik betwijfel of het Hoofdbestuur de bevoegdheid heeft een referendum uit te schrijven, ik weet echter zeker, dat, hoe de uitslag daarvan ook moge zijn, een referendum nooit voor de leden van onze maatschappij *bindende* kracht kan bezitten.

Het wil mij dan ook voorkomen, dat tegen het besluit tot het uitschrijven van een referendum bij een breeden kring van architect-leden bezwaren zullen rijzen en dat velen dit zeer democratische middel, waardoor het Hoofdbestuur wil trachten de meening van de leden te vernemen, in zijn toepassing zeer autocratisch zullen oordeelen, daar het een uitstekend middel is, om de gewone leden en de architect-leden, die een weinig actief aandeel in ons vereenigingsleven nemen, te bereiken en als rem te gebruiken.

De moderne organisaties, wier *statuten* de gelegenheid aanbieden in gewichtige zaken door middel van een referendum te beslissen overeenkomstig den wensch van de meerderheid der leden, volgen een anderen en beteren, ofschoon voor hunne besturen wel wat moeilijker weg.

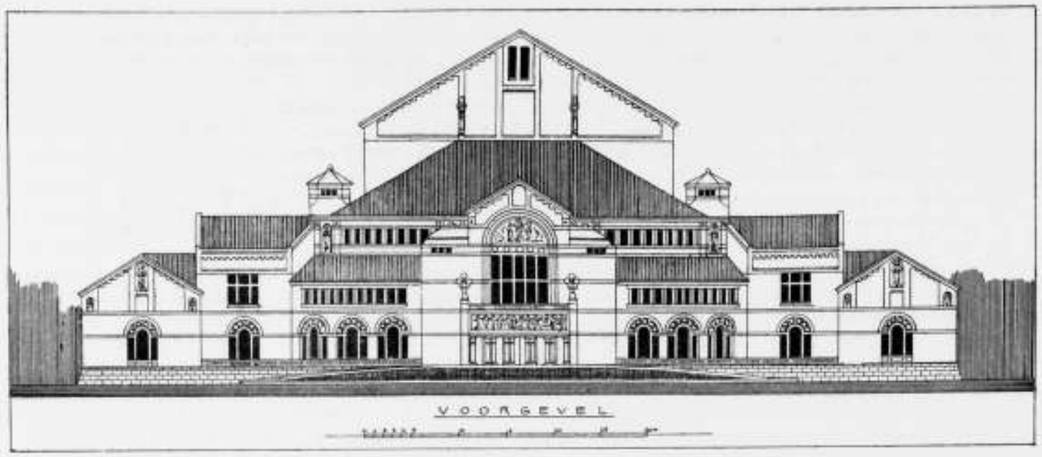
Deze organisaties behandelen het onderwerp, waarover de beslissing genomen moet worden, uitvoerig in *hun orgaan* en daarna wordt in *goed voorbereide en goed geleide vergaderingen de noodige tijd besteed aan de beraadslagingen over het onderwerp.* Wordt dan zoodanig onderwerp door de algemeene vergadering aangenomen, dan *kan* daarop volgen eene bekrachtiging door middel van het *referendum*. Wat gebeurt echter in onze Maatschappij? Een vijftal leden, die 31 Maart 1908 een voorstel doen, herhalen, na dat voeling met het Hoofdbestuur is gehouden, dat voorstel iets gewijzigd in April 1910. In de Meivergadering wordt van ongeveer kwart voor één tot kwart over één het voorstel door den Voorzitter ingeleid en in bespreking gebracht; in Januari 1911 komt door middel van enkele regels in het verslag van eene Hoofdbestuursvergadering, bij wijze van nieuwjaarswensch, ter kennis van de leden, dat hen een referendum boven het hoofd hangt.

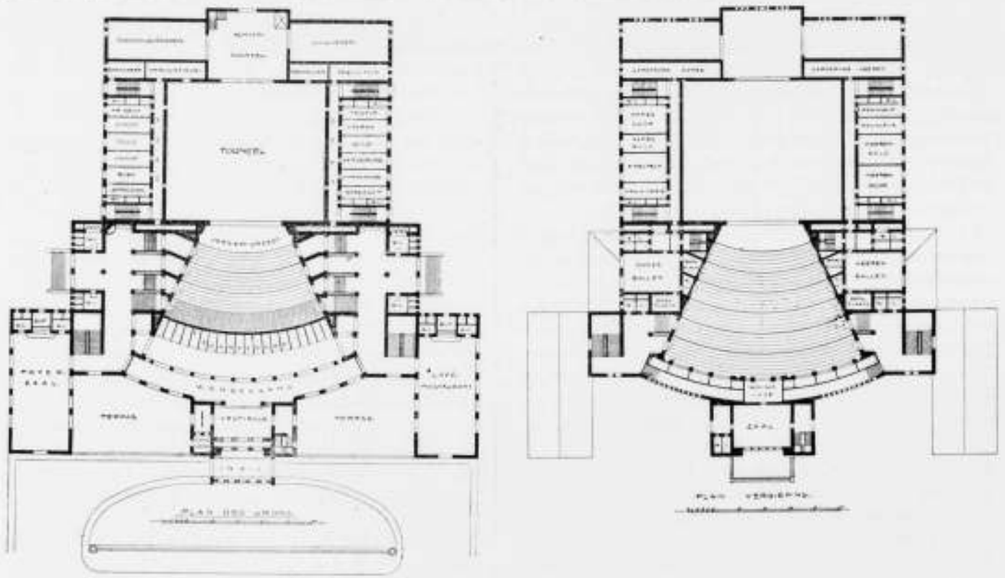
Volgens het verslag van de Meivergadering blijkt, dat door den heer W. van Veen, de voorzitter van de Utrechtsche afdeeling, den raad gegeven is onder de leden een *referendum* uit te schrijven of de Maatschappij eene vakvereeniging moet worden of niet; de heer van Veen constateert, dat er leden zijn, die de Maatschappij willen vervormen tot eene Vakvereeniging! De heer van Veen is daar niet voor te vinden. Zij, die de beweging in onze Maatschappij volgen, weten hoe oer-conservatief de aan voerder der Utrechtsche phalanx is. (Zou de oprichting van de club der Utrechtsche leden van het Genootschap Architectura ook niet een gevolg kunnen zijn van den weinig frisschen geest, die in de Afdeeling der aloude bisschopsstad heerscht?) Doch ter zake. Uit niets blijkt, dat op de Meivergadering het Hoofdbestuur gemachtigd is tot het uitschrijven van een referendum, wel blijkt iets anders uit dit verslag, n.l. dat de Afdeelingen van de Maatschappij, door het Hoofdbestuur daarnaar gevraagd, vrij gunstig oordeelen over het voorstel Versteeg c.s.

Het bestuur der Afdeeling Haarlem kon zich moeilijk vereenigen met het voorstel om in de Maatschappij te vormen een groep van architect-leden, met eigen bestuur en eigen finantieel beheer: dit zou leiden tot eene zuivere vakvereeniging, wat in strijd is met onze statuten. *Contributie-verhooging behoort in de eerste plaats gedragen te worden door de architect-leden; een bedrag niet gaande boven de f 5.— acht het bestuur raadzaam.*

Het bestuur der Afdeeling 's Gravenhage acht een *contributie-verhooging van f 5.— voor de architect-leden gewenscht,* echter onder bepaling dat de verhooging eerst in werking treedt als het betrokken lid den leeftijd van 30 jaar heeft bereikt; de Vakbelangen-Commissie meerdere zelfstandigheid te geven vindt het bestuur niet wenschelijk.

Het bestuur der Afdeeling Amsterdam kan zich met de strekking van het schrijven niet vereenigen, *maar ge-*

ONTWERP VOOR HET WAGNER-THEATER TE SCHEVENINGEN. ARCHITECT: H. P. BERLAGE NZN.

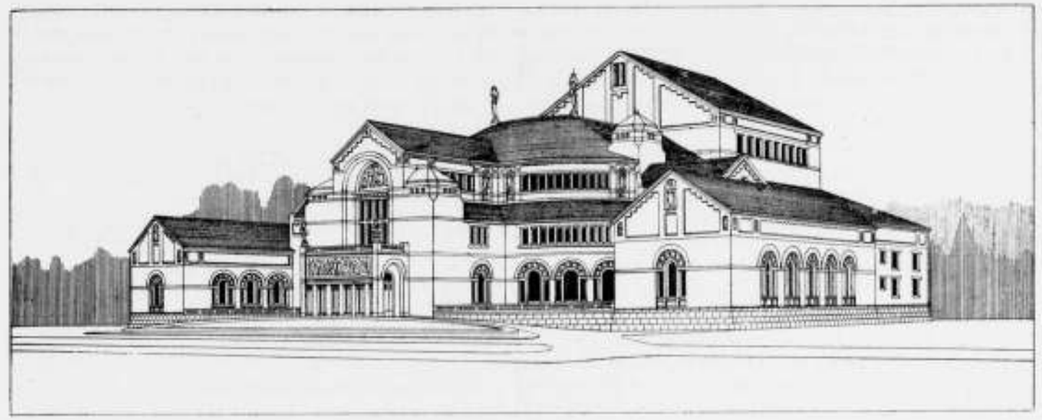
voelt sympathie voor contributie-verhooging voor de architect-leden; terwijl de Afdeeling Groningen van meening is, dat de oplossing, gegeven door de heeren Versteeg c.s. *een gezonden grondslag biedt om uit den tweeslachtigen toestand te geraken, waarin de Maatschappij verkeert betreffende hare leden.*

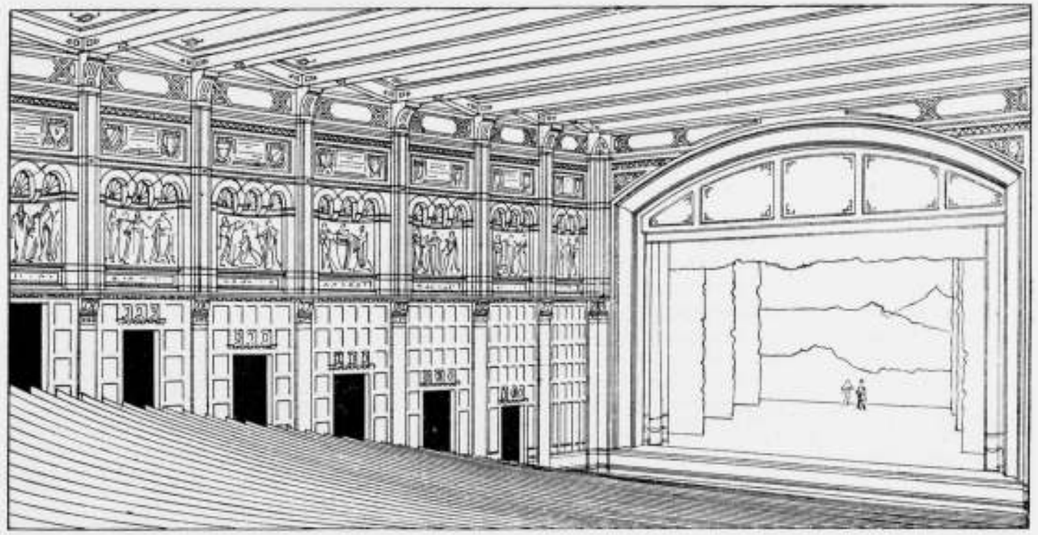
Het oordeel van de Afdeelingen Arnhem en Utrecht mis ik in dit verslag; misschien is dit niet gevraagd. *)

*) Aan alle Afdeelingen was advies gevraagd; de Afd. Arnhem en Utrecht hebben niet schriftelijk geantwoord; de voorzitter der Afd. Utrecht bracht op de vergadering het advies van het bestuur over. De Alg. Secr. J. GR.

Duidelijk blijkt dus, dat het voorstel van de Commissie van Financiën, dat door het Hoofdbestuur is overgenomen, om de contributie van gewone leden en architect-leden elk met *f* 3.— te verhoogen, niet is overeenkomstig het advies der Afdeelingsbesturen en evenzeer blijkt, dat omtrent het voorstel-Versteeg c.s. het oordeel van de Afdeelingsbesturen, in het algemeen genomen, niet ongunstig is.

Het zou beter geweest zijn, indien het Hoofdbestuur nu eens flink gedocumenteerd in het Weekblad voor den dag was gekomen en duidelijk had gemaakt *aan de verschillende leden, die voetje voor voetje willen trachten*

ONTWERP VOOR HET WAGNER-THEATER TE SCHEVENINGEN. PERSPECTIEF VAN HET GEBOUW EN VAN HET INWENDIGE VAN DE GROOTE ZAAL. ARCHITECT: H. P. BERLAGE NZN.

eene vakvereeniging van architecten in de Maatschappij tot stand te brengen, dat zij wat heet gebakerd zijn *en niet te hard moeten rukken aan onze organisatie, die nog een jong plantje is.* *)

Wat wil het Hoofdbestuur dan toch wel? Stel dat de f 3.— contributieverhooging voor de gewone leden en voor de architect-leden *in de Meivergadering* wordt aangenomen. Laat het Hoofdbestuur nu eens een exposé geven van wat in groote lijnen zijn plannen zijn, we hebben nu toch een *nieuw* Hoofdbestuur!

*) W. van Veen en J. Klinkhamer op de Meivergadering.

Laat het nu eens aantoonen, dat de belangen van den architect en van de architectuur in de huidige omstandigheden het best gebaat zijn bij handhaving van den bestaanden toestand (Verslag vergadering 3 Januari jl.). Dat het *oude* Hoofdbestuur niet inzag, dat nog alles ontbreekt aan de organisatie der architecten en dat we nog aan het begin staan, was te begrijpen; van het *nieuwe* Hoofdbestuur mogen wij echter wel verwachten, dat het de wil en de bekwaamheid heeft de noodige leiding te geven.

Straks staat er weer eene Meivergadering voor de deur en moet in haastigen spoed een programma worden

opgemaakt; het Hoofdbestuur zal weer in een uurtje samenzijn met de leden, enkele vragen terloops aanroeren, over contributieverhooging stemmen, enkele huishoudelijke zaken afdoen en dan gaan we weer voor een jaar uiteen; het *nieuwe* Hoofdbestuur doet precies wat het *oude* deed en de architecten-organisatie legt het loodje, we komen geen stap verder. De architect-leden, die hun stem uitbrachten op de *nieuwe* leden van het Hoofdbestuur,hebben het recht, nu hun candidaten een jaar zitting hebben gehad, in de a. s. Meivergadering een anderen toon te verwachten, dan daar tot nog toe heeft geklonken.

Laat het Hoofdbestuur nu eens beginnen met zijn goeden wil te toonen en de bespreking van hetgeen nog ontbreekt aan de organisatie onzer architect-leden op de a. s. Mei-vergadering aan de orde stellen en hieraan vastkoppelen het vraagstuk van de contributie-regeling, de tijd is nu nog beschikbaar om in ons orgaan de verschillende standpunten duidelijk uiteen te zetten en het voor en tegen te wikken en te wegen.

Misschien dat dan ook de conservatieve heeren Klinkhamer en van Veen eens in het Weekblad in een overtuigend pleidooi, hun standpunt nader uiteen komen zetten. Er moet leven in de brouwerij komen, we raken anders niet uit den *tweeslachtigen toestand waarin de Maatschappij verkeert, betreffende hare leden, we moeten op een gezonden grondslag komen* [1]).

Er is jong bloed gekomen en daarmede de zucht de nieuwere, moderne ideëen te doen zegevieren; aldus de heer J. Gratama in zijne beschouwing over het afgeloopen jaar. Moge de Meivergadering, en niet het minst de tijd die daaraan vooraf gaat, nu eens aan de Nederlandsche architecten toonen, dat deze schoon klinkende woorden van onzen literairen Algemeen secretaris niet geheel en al ijdel zijn geweest.

G. VERSTEEG.
1e Secretaris van de Commissie voor de Vakbelangen.

HET WAGNER-THEATER TE SCHEVENINGEN.

In aansluiting aan het bericht: „Bayreuth te Scheveningen" opgenomen in het vorig nummer van dit Weekblad (zie blz. 24) geven wij hierbij de teekeningen van het gebouw, ontleend aan het nieuwe en smaakvolle Weekblad „Het Theater". Het ontwerp is van H. P. Berlage Nzn.; wij vestigen er echter de aandacht op, dat zoowel de architecturale plannen als de nú bestaande voornemens omtrent de stichting van een Wagner-theater bij eventueele verwezenlijking door de omstandigheden veel kunnen gewijzigd worden, zoodat het geheel alleen als groot omlijnd plan, niet als in detail uitgewerkt project moet worden beschouwd.

De plattegronden en verdere teekeningen spreken duidelijk genoeg voor zich zelf; verder zij verwezen naar het bericht, bovengenoemd. De sector-vorm van de groote zaal is ontleend aan het Bayreuth-theater, waar zij door Wagner was aangegeven.

BOEKBEOORDEELING
VAN DEN HEER LEONARD A. SPRINGER, OVER: OUD-NEDERLANDSCHE TUINKUNST.

Die aan den weg timmert heeft veel berechts. Die een boek schrijft moet kritiek kunnen verdragen. Iets anders is het echter als zulke kritiek berust op aanhalingen uit het werk, *die er niet in staan*. Zoodanige unfaire handeling kan slechts voortkomen uit groote boosheid tegen den schrijver of uit het niet begrijpen van het gelezene. Ik geloof dat beide gevallen aanwezig zijn bij de kritiek van den heer Springer over mijn werk. (Weekblad 1910 No. 52).

Overslaande wat als persoonlijke meening van den heer Springer kan beschouwd worden, acht ik mij verplicht eenige staaltjes uit bovengenoemde kritiek te releveeren. Ik geef de zinnen zooals zij in het artikel van den heer S. voorkomen, met eene kleine opmerking van mij er achter.

Zoo op bladz. 618 kolom 2: „ *Wat in 't buitenland te zien was, is uitsluitend namaak van Nederlandsche of Vlaamsche kunst.*" Dit staat nergens in mijn werk.

Daarop volgt: „*Schoorvoetend gee't hij toe dat Italië de voorbeelden gaf.*" Er staat niets van. (Italië gaf ons niet de voorbeelden maar nieuwe begrippen over de Kunst.)

„*Maar per slot van rekening is Holland toch eigenlijk de bakermat van de tuinkunst.*" Die geweldige nonsens staat gelukkig niet in mijn boek.

„*Met zekere minachting wordt over de Fransche kunst* (Tuinkunst?) *uit die dagen gesproken. Waarom?*" (bladz. 618 kol. 2). Waar ik het oordeel van Fransche schrijvers aanhaalde laat de heer S. het *mij* zeggen!

„*Omdat volgens de meening van den schrijver in Frankrijk geen kleine tuinen te vinden waren, wel groote.*" Dit staat gelukkig weer nergens.

„*Over 't algemeen verwart de schrijver, als zoovelen, tuinbouw en tuinkunst.*" (blz. 619 kol. 1). De bedoeling van deze insinuatie is te duidelijk. Men moet maar durven en niet van bewijs spreken.

„*Zijn twijfel of er in 't laatst van de 18ᵗᵉ eeuw wel landschapstuinen aangelegd waren, pleit niet voor zijn onderzoek*" (blz. 619 kol. 2). Van dezen twijfel is mij niets bekend. Wat er wel staat is dat voorbeelden er van moeilijk te vinden zijn. Ik noem echter den tuin op het landgoed Zorgvliet. De Heer S. geeft als voorbeelden van zulke tuinen, eenige van *parkaanleg* op, wat voor hem blijkbaar hetzelfde is. Enz., enz.

Dat ik in mijn werk niet dieper inging op de enkele werken door buitenlanders hier aangelegd, is eenvoudig omdat dit niet in mijn kader paste. (blz. 619, kol. 1). Curieus is zeker de tirade van de Heer S. waarin hij mij veroordeelt omdat ik zoo hard was voor mijne voorgangers. Hoe kan ik dat nu in vredesnaam geweest zijn, waar ik al in de Inleiding betreurde dat mij die hulp ontbroken had. Het mooiste is echter dat de Heer S. na het verschijnen van zijn artikel, mij in een uitvoerig schrijven bekent „*dat toen* (hij) *in 1874 de tuinbouwschool verliet, er niemand was die* (hem) *iets omtrent de Oud-Hollandsche* (Nederl.) *Tuinkunst kon mededeelen*". Zelfs kon hij op het Prentenkabinet geen aanwijzingen krijgen waar hij oude afbeeldingen kon vinden, enz. Wie zijn nu mijne voorgangers?

De Heer S. is eenvoudig boos omdat ik wèl wat vond en tracht de beteekenis hiervan te verkleinen door het voor te stellen alsof ik heel wat anders schreef dan er werkelijk in mijn boek staat.

De Heer S., die indertijd verklaarde (Buiten 1908) er zelf geen enkel systeem op na te houden en wiens tijd te kostbaar is om er veel van te besteden voor studie (blz. 618 kol. 1), deed misschien ook beter geen kritiek te oefenen over onderwerpen omtrent welke hij in vorige geschriften steeds bewees nog niets te begrijpen. Ik bedoel hiermede het Gothische tijdperk. Dan zou hij nu niet dien onzin neergeschreven hebben boven aan blz. 618, kol. 1 te lezen, dat „*de meeste schrijvers over Tuinkunst dit tijdvak nog niet tot de eigenlijke* **kunst** *rekenen*".

's-Gravenhage, Januari 1911.

C. H. C. A. VAN SIJPESTEIJN.

EEN EN ANDER OVER DE GEVAREN VAN HET STEENHOUWERSVAK.

DOOR S. ELIAS, ARTS TE ROTTERDAM.

(Vervolg van blz. 22.)

Toch schijft Cornet [1]) nog (1907) over het geweldig aandeel dat de steenhouwers tot het aantal longlijders bijdragen: „De verklaring hiervan is zeer eenvoudig, omdat het spitse steenstof voortdurend de long beschadigt en deze plaatselijk praedisponeerende factor hier een ongewoon ernstige beteekenis krijgt". Ook Wigmann [2]) heeft waargenomen, dat graniet, marmer, in het algemeen de zgn. kristallijne gesteenten — waartoe ook hardsteen behoort — uit veel spitsere deeltjes bestaan dan zandsteen, en wil besluiten, dat gene *dus* veel nadeeliger voor de longen moeten wezen; hij deinst voor deze gevolgtrekking terug door Sommerfeld's mededeeling, dat zandsteenbewerkers ongezonder zijn, en vervolgt dan: „Ik kan mij dit slechts hierdoor verklaren, dat zandsteen meer stof ontwikkelt dan de kristallijne gesteenten". Over dit laatste punt heb ik reeds gesproken.

Op de Rotterdamsche steenhouwerij heb ik indertijd gelegenheid gehad het zwevende stof op te vangen. Eenige voorwerpglaasjes werden *ter hoogte van den neus* van den beitelenden steenhouwer gehouden en achtereenvolgens opgevangen stof van hardsteen, Udelfanger, Oberkirchner- en Bentheimer-zandsteen. Bij het nauwkeurig beschouwen van het stof 240-maal vergroot, bleek, dat verreweg het grootste deel bestond uit uiterst fijne korreltjes en puntvormige deeltjes; hier en daar waren wel enkele scherper-uitziende deeltjes, doch van een overwegen van deze bij de eene steensoort boven de andere was geen sprake. „De vraag komt mij gewettigd voor," schreef ik [3]), „of de verschillende onderzoekers wel het stof bekeken hebben", dat *uitsluitend voor inademing* in aanmerking kan komen. Zeker is dit niet het geval geweest met het zandsteenstof, dat Arnold voor zijn klassieke onderzoekingen heeft gebruikt en waarvan hij zegt: „*Het stof betrok ik uit een der vele steengroeven . . . Het werd door een fijne zeef geschud*", enz.

Heyermans heeft later steun aan mijn meening gegeven. „Het stof (dat hij onderzocht heeft) werd bij alle steensoorten verkregen door met een kleinen beitel op den steen te slaan en het stof op een glazen vertikaal gestelde plaat op te vangen". Ook bij zijn „onderzoek bleek het moeielijk uit den microscopischen structuur van de verschillende stofsoorten aanknoopingspunten te vinden voor de oplossing van het vraagstuk van den bijzonder nadeeligen invloed van het zandsteenstof". Toch schrijft hij eenige regels verder: „Bij het microscopisch onderzoek van graniet *kregen wij den indruk*, dat de eigenschappen van het stof niet onderdoen voor de nadeelen van het zandsteenstof. De *structeur leerde ons niets, evenals* Migerka *krygen wij den indruk*, dat de scherp glinsterende, mes- en zaagvormige kwartsdeelen, die in de granietpraeparaten gevonden worden, dat vooral de mica-deeltjes bijzonder kwaadaardig er uit zien. Doch het zandsteen geeft naar onze meening fijner en minder samenhangende stof. Ofschoon wij dus niet tot zekere resultaten konden komen, *kregen wij desniettemin den indruk*, dat graniet en zandsteen door den samenhang van de stofdeeltjes, den fijneren bouw van het stof tot de nadeeligste steensoorten behooren uit een hygiënisch oogpunt" [4]). En deze indrukken vormen dan weer een „aanwijzing" tot het trekken van de slotsom der grootere schadelijkheid van zandsteen!

Ad. 3. De grootere sterfte onder de zandsteenhouwers tegenover marmer- en granietbewerkers is ook al op deze wijze verklaard: „Dit komt hierdoor, dat het marmer- en granietsteen *zwaarder* is, dus niet zoo lang blijft zweven" [5]).

Dr. P. J. Schieveen Borman, alhier, heeft op mijn verzoek het soortelijk gewicht van eenige steensoorten bepaald.

Hij vond dit voor marmer. . . .	= 2.35
graniet	= 2.23
hardsteen . . .	= 2.55
Udelf. zandst. .	= 2.45
Oberk. . .	= 2.45
Benth. . .	= 2.68

een uitkomst, geheel verschillend van dien, welke wij hadden mogen verwachten. Doch ook al waren de uitkomsten omgekeerd geweest, dan was door niets bewezen of zelfs waarschijnlijk gemaakt, dat deze kleine verschillen invloed op de longen zouden kunnen uitoefenen.

Ad. 4. Ook in de *hardheid* van den steen heeft men een maatstaf voor zijn schadelijkheid gezocht: „Het is niet onverschillig, welke steensoort de steenhouwer uitsluitend of in overwegende mate bewerkt, omdat de afzonderlijke steensoorten de meest verschillende graden van hardheid bezitten" [3]).

Nu is reeds hiervoor medegedeeld, dat bij het bewerken der verschillende zandsteensoorten een grooter aantal grove stukken afvliegen dan bij het bewerken van hardsteen. Daarenboven verklaarde mij de directeur der Rotterdamsche steenhouwerij, „dat iedere zandsteen altijd zachter is dan hardsteen". Ten overvloedde wendde ik wij om inlichtingen betreffende de drukvastheid (weerstand tegen verbrijzeling) tot de firma Pelt & Hooykaas alhier; volgens deze firma bedroeg die drukvastheid voor:

Hardsteen. . . .	ongeveer	800	K.G.	per	cM.
Oberk. zandsteen.	„	800	„	„	„
Mainzer „	„	650	„	„	„
Weser „	„	750	„	„	„

getallen al weer geheel anders dan wij oorspronkelijk meenden te mogen verwachten.

Ad. 5. Naast den vorm van het stof lezen wij bij Sommerfeld [4]),

[1]) Afdeeling Groningen. blz. 270 jaarg. 1910.

[1]) l. c. blz. 501.
[2]) Wigmann, Der Staub in die Gewerben etc. *Arch. f. Hyg.*, 1894, Bd. 21, blz. 358.
[3]) Proefschrift, blz. 45.

[3]) Rapport, blz. 84 en vgl. (cursiveering door mij).
[4]) Heyermans, *Gezondheidsleer voor Arbeiders*, 1905 blz. 232.
[5]) Sommerfeld, Die hygienische Lage der Steinarbeiter Deutschlands, *hygien. Rundschau*, 1900, blz. 664.
[4]) Sommerfeld, *Handbuch* l. c. blz. 19.

speelt „vóór alles zijn *scheikundige samenstelling* een rol van beteekenis". Naar eenig bewijs voor deze uitspraak — voor zoover zij steenstof betreft — heb ik tevergeefs gezocht. Het eenige wat ik gevonden heb is, dat de mindere gevaarlijkheid van kalkzandsteen zou gelegen zijn in het feit, dat de daarin aanwezige koolzure kalk, „in aanraking" gekomen met het CO_2-houdende bloed in de longen, opgelost en aldus onschadelijk gemaakt zouden kunnen worden. Voor zoover ik heb kunnen nagaan, berust deze bewering enkel op de waarneming van Von Ins in 1875, die bij 2 konijnen de ingeademde *kalk* binnen korten tijd geheel uit de long zag verdwijnen. Daar echter kalkzandsteen naast kalk nog tal van andere bestanddeelen bevat, heeft men — zonder meer — geen recht tot de genoemde verstrekkende gevolgtrekking.

Op grond van het volgende besluit ik:

De meening, dat zandsteen gevaarlijker is dan hardsteen, op grond van de hoeveelheid stof, die bij het bewerken vrij komt, den vorm en de zwaarte der stofdeeltjes, de hardheid en de scheikundige samenstelling der steensoorten, is ten deele onjuist, ten deele onbewezen.

Statistische gegevens, waaruit het ongevaarlijke van hardsteen zou kunnen blijken, waren mij ten tijde van mijn onderzoek niet bekend. Daarentegen hebben mijn uitkomsten mij geleerd:

1o. dat de gevaarlijkheid van hardsteen niet alleen onderschat wordt; 2o. dat deze voor die van zandsteen niet aantoonbaar onderdoet.

Onder 41 personen boven het 15de jaar, die beweerden *uitsluitend in hardsteen* gewerkt te hebben, vond ik er 4 met zekerheid, 3 met groote waarschijnlijkheid (verlengd en verscherpt exspirium of bronchiaal ademen in een der longtoppen, habitus phthisicus, kortademigheid; in de anamnes was: bloed opgeven, gauw vermoeid zijn of zich minder krachtig gevoelen dan vroeger) lijdende aan tuberkulose; 3 hadden verdachte verschijnselen (verzwakt ademen in een der longtoppen, duidelijke demping; habitus phthisicus enz. als bij de vorigen), terwijl 4 personen naast een vaak zwakken lichaamsbouw de algemeene klachten en verschijnselen der reeds genoemden vertoonden.

Hieronder volgen mijn volledige uitkomsten [1]):

Tijd gedurende welke in zandsteen en hardsteen gewerkt is.

	Lijdende aan tuberkulose	Met groote waarschijnlijkheid tuberkulose	Verdacht op tuberkulose	Candidaat voor tuberkulose	Afwijking, niet van tuberkuleusen aard	Gezonden boven de 16 jaar	Gezonden beneden 16 jaar
Bijna uitsluitend zandsteen	—	—	—	2	—	2	
Meer zandsteen dan hardsteen	3	—	—	—	2	4	
Gelijkelijk „ en „	5	3	1	1	1	8	
Altijd hardsteen	4(1)	3	3(2)	4(6)	5	22	(17)
Bijna altijd hardsteen	2	3	1	1	2	13	(1)
Meer hardsteen dan zandsteen	7	7	4	5	6	24	
(Marmer)	—	—	—	—	1	1	

Elders [2]) heb ik op de moeilijkheden gewezen van de diagnose: beginnende tuberkulose, vooral wanneer men een groot aantal personen binnen een bepaalden tijd, met beperkte hulpmiddelen, slechts éénmaal kan onderzoeken. Daarom hebben tabellen als de juiste vermelde slechts een betrekkelijke waarde. In hoeverre immers de diagnosen juist geweest zijn, kan alleen een uitgebreid na-onderzoek leeren. Daarvoor is — voor mij — de tijd nog niet gekomen. Intusschen heb ik mij, zooveel mogelijk, van den gezondheidstoestand der onderzochte steenhouwers op de hoogte gehouden; de verkregen inlichtingen, die ik in mijn proefschrift vermeldde [3]), geven mij, voorloopig althans, vertrouwen in mijn diagnostiek.

[1]) De kinderen beneden 16 jaar zijn tusschen haakjes geplaatst.
[2]) Proefschrift, blz. 11 en 84.
[3]) Ibid., blz. 39, noot 1.

Welke gronden vinden wij nu in het *Rapport* voor de bewering, dat zandsteen gevaarlijker is dan hardsteen?

„Het is in de eerste plaats wel zeer merkwaardig, dat alle frappeerende onderzoekingen uit vroeger en later tijd hebben plaats gehad in streken, waar de zandsteen gevonden wordt, of in die industrieën, waar alleen zandsteen wordt bewerkt [1]).

Hiertegen kan aangevoerd worden, dat juist in de oudste bekende mededeeling over het opgenomen worden van stof in het longweefsel sprake is van tuberkulose onder marmerbewerkers [2]).

Waarom Belgische geneesheeren en de Belgische arbeidsinspectie tot nu toe omtrent den gezondheidstoestand van de hardsteen-bewerkers gezwegen hebben, is mij onbekend.

Ieder moge voor zich zelf uitmaken, of hij waarde wenscht te hechten aan het volgende — de commissie doet het wel —:

„In de verslagen van de Belgische arbeidsinspectie — wij zagen die over de jaren 1902—1907 — troffen wij geen enkel bericht aan, over den toestand der arbeiders in de zoo talrijke en groote Belgische hardsteen-carrières. Wel echter ontmoetten wij in het verslag van den medischen inspecteur over 1903 een opmerking over het optreden van tuberculose onder de werklieden, die de „pierres à rasoirs", blijkbaar een zeer harde zandsteensoort, bewerken. En in het verslag van dienzelfden ambtenaar over 1907: Dans les scieries et le pollisage de pierres à rasoir la plupart des jeunes ouvriers n'ont pas l'aspect robuste". Over die tienduizenden hardsteenbewerkers echter geen woord. In een werk van Jules Lekeu over de arbeiderstoestanden in België, in hetwelk o. m. een hoofdstuk is gewijd aan de steenindustrie, wordt de Belgische steenhouwer aldus beschreven: „Vivant en plein air, le front bâhlé par le soleil et raffraichi par le vent, le carrier est, d'habitude de gaillarde santé et d'humeur allègre".

Nu moge het laatste wat al te optimistisch zijn, het verschil spreekt toch in elk geval zeer duidelijk. Het is ook geheel in overeenstemming met de meening van de Belgische steenhouwersorganisatie. Op een verzoek om inlichtingen antwoordde ons het bestuur van de „Fédération des ouvriers marbriers, mouleurs, sculpteurs et tailleurs de pierre de la Belgique" d.d. 13 December 1907 het volgende:

„La situation sanitaire est favorable en Belgique pour les tailleurs de pierre, parce que ces derniers travaillent en grand air, et que la pierre belge n'est pas malsaine. Il n'en est pas de même pour les travailleurs travaillant la pierre de France et de Luxembourg, ces pierres nuisent à la santé par l'absorbtion de la pierre. La généralité des tailleurs en pierre belge vivent sur les chantiers jusqu'à 60 à 65 ans; les décès à l'âge prématuré se produisent par les accidents de travail" " [3]).

De commissie beweert verder te steunen „op zeer duidelijk sprekende cijfers", vervat in de laatste verslagen van den Duitschen steenhouwersbond. *Wij kunnen deze cijfers niet als bewijs toelaten;* immers in de Duitsche tabellen is nergens sprake van hardsteen. De vertaling in het Rapport van:

Granitsteinmetzen door: *steenhouwers in hardsteen en graniet.*
Schleifer door: *polijsters van hardsteen en graniet*

kan m. i. niet door den beugel [4]), te meer niet omdat de commissie op blz. 28 van haar rapport schrijft: „De hardsteen, door de steenhouwers in den regel „blauwe steen" genoemd, is afkomstig uit tal van Belgische groeven, voornamelijk gelegen bij Soignies en Escausines".

[1]) Rapport, blz. 118.
[2]) Proefschrift, blz. 1.
[3]) *Rapport*, blz. 118.
[4]) Ook na hetgeen de rapporteur, de heer P. Bakker Schut mij schreef — hetgeen ik met zijn machtiging hier herhaal —: «In Duitschland wordt onder den verzamelnaam «Graniet» niet alleen verstaan graniet, maar ook wat wij Hollanders «hardsteen» noemen, in sommige gedeelten van Duitschland o. a. in de Rijnprovincie wordt vrij veel hardsteen verwerkt" —, blijf ik de Duitsche tabellen wraken. Uit mijn inlichtingen blijkt, dat vergeleken met het gebruik van andere steensoorten, dat van hardsteen als onbeteekenend kan beschouwd worden. Bovendien blijkt uit de tabellen niet óf de districten in welke dan nog wel *eenige* hardsteen verwerkt wordt gegevens hebben verschaft, noch hoe groot het aantal hardsteenbewerkers is. Juist het toelaten van dergelijke vrijheden tot bewijs — zonder eenigen degelijken grond — staat het naderen der waarheid in den weg.

Daarenboven wijzen de Duitsche vakverslagen zelf op het onvolkomene hunner statistieken; zoo werden van 1 Juli 1905 tot 30 Juni 1907 van 461 leden overlijdens-advertenties in het vakblad aangetroffen, terwijl slechts omtrent 194 van deze personen bruikbare inlichtingen voor de statistiek werden verkregen. „De besprekingen omtrent de sterfte, oorzaken enz. verliezen een groot deel van haar waarde, omdat zij slechts op 42 pCt. van de sterfgevallen der leden betrekking hebben" [1]).

Rest tenslotte *enkel* het in het Rapport vermelde geneeskundige onderzoek —

naast het mijne het eenige, waarbij hardsteenbewerkers nauwkeurig onderzocht zijn —, waarvan de uitslag aldus saamgevat wordt: „Van de 230 voornamelijk hardsteenbewerkenden waren 13.5 pCt. tuberculeus, van de 64 voornamelijk zandsteenbewerkenden niet minder dan 21.9 pCt. Geheel zonder afwijking waren van de hardsteenbewerkers 70.4 pCt., van de zandsteenbewerkers slechts 57.8 pCt. Weliswaar is het getal der laatsten betrekkelijk gering en mogen dus op deze verhoudingscijfers, op zich zelve beschouwd, niet al te besliste conclusies gebouwd worden, maar toch is het groote verschil zeer sprekend" [2]).

Wanneer men dus ziet, dat ook volgens de verkregen uitkomsten der commissie de gevaarlijkheid van hardsteen zeer groot is, dan dringt zich de vraag op:

Waarom wordt in den volksmond — d. i. onder steenhouwers — hardsteen als ongevaarlijk beschouwd en zijn bepaalde zandsteensoorten (o. a. Oberkirchner, Bentheimer, Gildehauser) *zoo berucht?*

M. i. omdat bij de steenhouwers, die deze laatste soorten bewerken, veel vaker waargenomen wordt dan bij hen, die hardsteen of Udelfanger zandsteen bewerken: een sterven aan tering *na een kort ziekbed.* Het verloop dezer tering — „de steenhouwer" genoemd — is volgens de steenhouwers, en de personen, welke haar kennen, aldus: óf de te voren op het oog gezonde arbeider wordt in korten tijd ernstig ziek, begint veel te hoesten en op te geven, vermagert snel en gaat spoedig — vaak reeds binnen een half jaar — te gronde; óf hij wordt door een bloedspuwing overvallen, die meestal het begin van een spoedig einde is.

De anatomische oorzaak van dit verloop is mogelijk gelegen in het doorbreken van een peribronchiaal of perivasculair gelegen verweekten tuberculeuzen haard. Ook zonder bepaalde „doorbraak" is zulk een snel verloop mogelijk door snelle verkazing en verweeking met de zich daarbij aansluitende uitbreiding per continuitatem en metastatisch.

Zijn er nu factoren, die het vaker voorkomen van „de steenhouwer" bij het bewerken der gevreesde zandsteensoorten kunnen verklaren?

Wij hebben aangetoond, dat hiervoor niet in aanmerking komen de hoeveelheid stof, die bij het bewerken vrijkomt, de vorm en de zwaarte der stofdeeltjes, de hardheid en de scheikundige samenstelling der steensoorten.

Het lijkt mij niet twijfelachtig, dat deze gelegen zijn in de *grootere nadeelen, verbonden aan de bewerking der genoemde zandsteensoorten,* zooals door ons [3]) is uiteengezet.

D. Wettelijke maatregelen tot bescherming der gezondheid van steenhouwers. Hierover nog slechts een enkel woord, na hetgeen ik daarover elders [4]) heb gezegd. Naast hygiënisch ingerichte werkplaatsen komen o. a. in de eerste plaats in aanmerking: toelating tot het beroep niet vóór den 16-jarigen leeftijd en niet dan na voorafgaande keuring, periodieke herkeuring, een maximale 8-urige arbeidsdag, verbod van het gebruik van den grendel, verbod van stukwerk. Wanneer eenmaal deze maatregelen, die dan ook onvoorwaardelijk noodig zijn, zijn uitgevoerd, eerst dan zal *kunnen* blijken, of ook de „gevreesde zandsteensoorten" bewerkt kunnen worden, zonder de gezondheid der arbeiders te benadeelen.

Het *Rapport* wil verder gaan en vraagt het verbod van bepaalde zandsteensoorten. Welke? Wegens het ontbreken van statistische gegevens „is men (daarbij) aangewezen op empirische gegevens, en wel voornamelijk de ondervinding van de Hollandsche steenhouwers" [5]).

Ingrijpen van den wetgever, op dien grond alleen, kan men m. i. noch eischen, noch wetenschappelijk gerechtvaardigd achten.

[1]) *Jahresbericht für 1907.* Leipzig. Verlag des Zentralverbandes des Steinarbeiter Deutschlands. blz. 176.
[2]) Rapport, blz. 122.
[3]) Blz. 924, vgl.
[4]) Proefschrift, blz. 57, vgl.

BOEK-EN PLAATWERKEN

E. Violliet-le-Duc, Geschiedenis van een Teekenaar. Door E. Stoop en H. van der Hoop met een voorwoord van S. Jessurun de Mesquita, leeraar School van Kunstnijverheid te Haarlem. Wed. J. Ahrend & Zoon te Amsterdam.

Een welkome vertaling van een bekend Fransch werkje, behandelende de elementaire wetenschap dienstig voor den toekomstigen teekenaar; een werkje zoowel ouderwetsch als modern. Ouderwetsch in den verhalenden trant: waarbij een jongen van nature met opmerkingsgave bedeeld, door een origineele en heldere „bon ami" wordt opgevoed, en naast zijn lagere schoolonderwijs, door hem ingeleid wordt in de grondelementen der teekenkunst, — modern nog, in de zienswijze dat al die elementen afkomstig zijn van en blijvend samenhangen met de ons omringende natuur en cultuur, waarvan vooral de opmerkingsgave, gesteund natuurlijk door talent en ijver, de geheimen ontsluiten kan.

Is eenerzijds voor ouderen (wellicht niet voor den jeugdigen lezer waarvoor dit boekje is bedoeld) die verhalende trant soms vervelend, steeds blijft de bewondering voor de klare wijze waarop steeds weer bewezen wordt, dat de kennis voor den teekenaar geen abstractie is; een teekenaar dus niet iemand is, die met vrucht die en die theoretische boeken van die en die vakken heeft doorworsteld en zich bovendien geoefend heeft in het teekenhandwerk, doch een gare persoon, wiens kunst en kennis zich onverbreekbaar met de realiteit in contact voelt. Zeerzeker is een dergelijke beschouwingswijze nog waarachtig up-to-date te noemen.

De voordracht van het boekje is aantrekkelijk, niet het minst door de ieder wel bekende teekenwijze van V. l. D. We wenschen vertaalsters en uitgever, wat ook de steller van 't voorwoord verwacht, dat het in een lang verwachte behoefte zal voorzien.

D. C.

Rapporten uitgebracht door M. J. v. Löben Sels en C. J. Hendricks aan het 2e intern. wegencongres te Brussel (31 Juli—6 Augustus 1910) L. J. Veen Amsterdam.

Deze brochure, waarin de eerstgenoemde medewerker behandelt de materialen voor den aanleg en het onderhoud van wegen en de tweede: den aanleg van trottoirs in steden, geeft in beknopten vorm, en toegelicht door enkele plaatjes de ervaringen op dit gebied in Holland verkregen. Voor den Nederlandschen ingenieur of bouwkundige natuurlijk geenszins alles nieuwe opmerkingen, doch hoofdzaken in vaste conclusies gegoten en met statistisch materiaal hier en daar gestaafd, waarbij de klinker een alleszins goed figuur maakt.

De conclusies zijn dan ook:

Voor de wegen:

1. Klinkerbestrating verdient aanbeveling als toe te passen op alle wegen, mits het gewicht der transporten niet buitensporig zij.
2. Bij het aanleggen dezer wegen moet er voor gewaakt worden, dat de materialen steeds van dezelfde hardheid en vastheid zijn.

[1]) Rapport, blz. 124

3. De bewerking van het onderbed voor deze wegen vereischt dezelfde zorg als dat voor macadamwegen.
4. De prijs van klinkerbestrating (met Hollandsche klinkers) voor een goed geconstrueerden weg is lager dan die van hetzelfde werk met ander materiaal van gelijke kwaliteit.

De conclusies voor de trottoirs

In steden waar een druk voetgangersverkeer is moeten de trottoirs zoodanig geconstrueerd worden, dat aan de volgende voorwaarden voldaan is.

1°. Het plaveisel moet zooveel mogelijk één geheel vormen en bestand zijn tegen afslijting.
2°. het moet voldoende stroef zijn, zoodat het bij regen of bij vochtig weer niet glad wordt,
3°. het moet spoedig en snel opdrogen.
4°. hoewel het ondoordringbaar moet zijn voor groote hoeveelheden water, is het noodzakelijk dat uitwaseming van den ondergrond mogelijk blijft.
5°. de voegen moeten zoo klein mogelijk zijn en de contact-vlakken moeten zoo groot zijn dat de adhesie der steenen onderling er toe bijdraagt om ze op hun plaats te houden.
6°. het plaveisel moet zoodanig zijn dat het gemakkelijk is om gas-, water- en andere leidingen te leggen of te repareeren.
7°. de onderhoudskosten moeten weinig hoog zijn doordat de materialen een langen levensduur hebben en het oppervlak gelijkmatig afslijt.

Zonder te willen afdingen op de qualiteit van andere bestratingsmaterialen, welke voor trottoirs toepassing vinden, merken wij op dat in Nederland de baksteen zeer veel gebruikt wordt zoowel in steden als op wegen buiten de steden. Baksteen voldoet aan alle eischen bovengenoemd voor de constructie van trottoirs. Rijnsteen is in het bijzonder geschikt voor trottoirs; zijn weinig hooge prijs zoowel in aanleg als in onderhoud en zijne overige eigenschappen maken deze steensoort tot een product dat aan alle eischen, zoowel van de voetgangers als van de constructeurs, beantwoordt. D. C.

Vereeniging van Nederlandsche baksteen fabrikanten: Klinker (Tentoonstelling en Wegencongres te Brussel) L. J. Veen, Amsterdam.

Geheel van denzelfden huize is de brochure door het Bestuur van bovengenoemde vereeniging gepubliceerd, zeker van even klemmenden betoogtrant en van een inhoud, een grooteren kring van lezers n.l. ook leeken waardig. In een 30tal blz. en met een 24tal afbeeldingen van fabrikage en toepassing wordt de klinker van ontstaan tot gebruik gevolgd en, juist door het in 't oog houden van de strekking, is veel bereikt. Onze tijd heeft behoefte aan klare, beknopte, en toch volledige beschouwingen en we gelooven dat er hier aan zulk een behoefte is voldaan.

Het Bestuur hoopt, — ziedaar het slot van het voorwoord, — dat de tentoonstelling en deze gids er toe mede mogen werken dat de Hollandsche klinker ook buiten ons land meer bekend wordt en gewaardeerd, in het belang zoowel van onze eigen industrie als van den goeden naam van ons land op technisch gebied.

Een wensch waarbij we ons zeer zeker willen aansluiten.

D. C.

INGEZONDEN STUKKEN

WEERVASTHEID VAN METSELWERK.

De commissie tot onderzoek van den invloed der samenstelling van den mortel en der hoedanigheid van den bouwsteen op de weervastheid van het metselwerk (ingesteld op het Kopenhaagsche bouwmaterialen-congres Sept. 1909) heeft in haar vergadering van 15 October 1909 te Berlijn besloten tot verspreiding onder de vaklieden en belangstellenden van de volgende

VRAGENLIJST.

I. Zijn er in Uw omgeving bouwwerken met gebreken van den volgenden aard in het metselwerk?
a. Doorzijpelen van stuwdammen en dgl.
b. Ontspringen van kleine bronnen in de dagvlakken van kaai- en sluismuren, brughoofden en pijlers; korst en stalactietvorming.
c. Losraken der bovenste lagen van zulke metselwerken.
d. Losraken en uitbuiken van een korst ter dikte van een halven steen van zware muren.
e. Muuruitslag, afschilferen van natuur- en kunststeen, muurkanker.

II. In die gevallen zoo mogelijk aan te geven:
a. De samenstelling van den mortel.
b. De ouderdom van het metselwerk.
c. De soort en de herkomst van den steen.
d. Ingeval van kunststeen de samenstelling daarvan.
e. Of wel het adres, waar men een en ander kan te weten komen.

III. Waarin is in zulke gevallen de oorzaak te zoeken? b.v.
a. De samenstelling van den mortel.
b. De vorst.
c. Verontreiniging der lucht door zwaveligzuur enz.
d. De bestanddeelen van het water, zout, veen, zuren.

IV. Hebt ge de beschreven verschijnselen ooit waargenomen in gevallen, dat er enkel kalkmortel als metselspecie was gebruikt?

Men wordt verzocht de antwoorden in te zenden aan den Voorzitter der commissie PROF. J. A. VAN DER KLOES te Delft.

BERICHTEN

De Nieuwe Schouwburg te 'sGravenhage. Op uitnoodiging van de Schouwburg-commissie, hebben B. en W. thans vanwege de gemeentewerken den gemeente-architect J. J. Gort Jr. aangewezen, om deel uit te maken van de commissie van deskundigen tot het opmaken van een plan voor den bouw van een schouwburg op de tegenwoordige plaats.

Het Damterrein. Een goede tijding! B. en W. hebben, onder nadere goedkeuring van den gemeenteraad, eene overeenkomst gesloten met een groote Engelsche maatschappij, tot verkoop van het, na afbraak van het Commandantshuis en van het blok Adler-van Eijk, vrijkomende terrein aan den Dam. Het terrein zal eene oppervlakte verkrijgen van pl. m. 2500 M² en de gegadigde heeft zich bereid verklaard dezen grond in erfpacht te aanvaarden, tegen een jaarlijkschen canon van f 46.000. Na 75 jaar zullen de grond en de opstallen dus aan de gemeente komen. Men is ten stadhuize zeer verheugd om dezen loop van zaken. En terecht! Want indien de verkoop op deze voorwaarde doorgaat, dan kan de gemeente de kosten der onteigening geheel uit den opbrengst van den grond betalen. Bovendien zal ons dan bespaard blijven het schouwspel van een, jaar in jaar uit, braak liggend gemeente-bouwterrein in het centrum der stad, zooals het Oude-Beursterrein heeft geboden (en nog biedt, want er is nog altijd niet begonnen met den bouw van de nieuwe „Bijenkorf") en eindelijk wordt ook voldaan aan den wensch van hen, die, zoo in als buiten den raad, de noodzakelijkheid hebben betoogd, om, tegenover het donker gesloten front van het koninklijk paleis, dat vooral des avonds zoo somber kan doen, een vroolijken verlichten gevel te plaatsen, bij voorkeur die van een hotel-café-restaurant- *N. R. Ct.*

Kunstnijverheid Museum te Haarlem. In de Rotonde van het Museum voor kunstnijverheid te Haarlem is een kleine doch belangrijke tentoonstelling geopend. Zij heeft betrekking op een deel der uitgravingen, welke door den Weener oudheidkundige Graff verricht zijn, en bestaat uit een groot aantal kleedingstukken, welke in de graven van Koptische christenen (5e—7e eeuw) zijn gevonden. Deze weefsels, uit hennep, wol, bussum en papyrus als grondstoffen samengesteld, toonen, op welk hoog standpunt de textiel-kunst van dien tijd, waaruit zoo weinig tot ons is gekomen, gestaan heeft.

Niettegenstaande de grondstoffen in toestand van verwording verkeeren, overschittert op talrijke plekken de kleur: een diep bruin, haast violet purper, een fel rood, een schitterend groen over den algemeenen toon van vaalheid door ouderdom. Het algemeen aspect der groepeering van kleuren en ornamentiek geeft een denkbeeld van de weelderigheid der kleedingopvatting, welke onder deze Kopten voornamelijk in de nabijheid van Agnim heerschte. Deze kleedingopvatting is het prototype van de Liturgische gewaden, die thans nog bij den katholieken eeredienst in gebruik zijn. Het eenvoudige en naieve der ornamentatie met de eigenaardige hoedanigheden der grondstof geven aan deze fragmenten een bijzondere bekoring. Zij leveren inderdaad het bewijs, hoe goede combinatie van kleuren en eenvoudige kernige motieven een uitdrukking van grooten rijkdom kunnen vormen.

Van Fransche zijde zijn de eerste onderzoekingen, die betrekking hebben op de Koptische kunst, door Maspero bewerkstelligd. Verschillende monumenten in steen zijn door hem ontdekt en beschreven.

In verschillende musea van Europa zijn de opgravingen die betrekking hebben op de textielkunst der Kopten ondergebracht; het eerst te Weenen en Berlijn. Later zijn ook andere onderzoekers aan het werk gegaan, o. a. de bekende kanunnik, wijlen Dr. Bock uit Aken, die een prachtige verzameling van complete gewaden aan het licht bracht, welke in het Museum van de Westfaalsche vereeniging voor nijverheid te Dusseldorf is ondergebracht.

Nu het weven in ons land weder vaster schikking begint te krijgen, zal deze verzameling, die zoovele typen der weefkunst vertegenwoordigt, ongetwijfeld belangstelling wekken.

N. R. Ct.

De Museumquaestie te 's Gravenhage. Voor de Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen heeft in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis het Gemeenteraadslid de heer Jurriaan Kok over de Museumquaestie gesproken.

Het Vaderland vermeldt hiervan: Spr. vangt aan met te releveeren welke verschillende „quaesties" zich de laatste jaren in Den Haag hebben voorgedaan en hoe de meeste daarvan thans op meer of minder bevredigende wijze zijn opgelost. Bij de nog niet opgeloste behoort ook de Museumquaestie, waarvan spr. een overzicht geeft. In 1851 gesticht, werd terstond van de gemeente de meest mogelijke medewerking genoten, wat niet wegnam, dat eerst in 1872 het Museum geopend werd in twee bovenzalen van het Raadhuis.

Wordt thans van verschillende zijden wel eens betoogd, dat het Museum zich meer heeft uitgebreid dan in de bedoeling lag van de 6 oprichters, spr. meent dit te mogen bestrijden, omdat het toch onkenbaar is, dat in een museum voor geschiedenis alle kunst zou worden geweerd. Toen dan ook later het Museum werd overgebracht naar de Beestenmarkt, bleek ook het gemeentebestuur van meening, dat het ook een museum voor kunst behoorde te zijn. En ook toen het museum, weer later naar den Vijverberg werd overgebracht, bleef men dat inzicht huldigen.

Sedert een 20-tal jaren reeds zijn er verschillende pogingen gedaan om het Museum te vergrooten, — o.a. is er een plan geweest het te zetten bij de Kanonnengieterij, — al die pogingen zijn echter mislukt. En nog steeds wordt elk jaar in de verslagen geklaagd over gebrek aan ruimte. Spr. herinnert er aan dat enkele legaten zijn geweigerd, wel is waar óók omdat zij van geringe beteekenis waren, maar toch eigenlijk omdat er geen ruimte was. Toch meent spr., dat de Museumcommissie thans geen verandering wil omdat daardoor de pressie op het gemeentebestuur steeds grooter wordt, en daarmede de kans op een nieuw gebouw. Te betreuren is het intusschen, dat daardoor collecties moderne kunst van beteekenis voor Den Haag zijn verloren gegaan, o. a. de collectie-Drucker, die meer dan in Amsterdam in Den Haag had behoord. En wat er nog is — en daarbij zijn zeker stukken van belang, zegt spr. — is bijster slecht geplaatst. Wat overigens ook geldt voor de niet kunstvoorwerpen, die op een zonderling verwarde wijze zijn uitgestald.

Spr. herinnert aan de door dr. Hofstede de Groot gepopperde meening, dat alle collecties in Den Haag zouden moeten worden ondergebracht in één groot Museum, maar vreest, dat dit zou afsluiten op groote en moeilijk te overkomen bezwaren. Daartegenover staat trouwens de meening van dr. Bredius, dr. Martin, den Haagschen gemeente-archivaris dr. Van Gelder en den Haagschen Kunstkring, die voor centralisatie niets voelen. En ook spr. meent, dat het bijeenbrengen van alle gemeente-collecties en enkele Rijkscollecties in één gebouw, zooals ook door de Museum-commissie werd voorgesteld, een onbereikbaar ideaal is, en ziet een oplossing voor de Museumquaestie in de oplossing van de Stadhuisquaestie. Immers, wanneer ten gevolge van den aanleg van een nieuwen verkeersweg in de binnenstad, het Raadhuis zou kunnen worden verplaatst, zouden de twee oude gedeelten van het tegenwoordige Raadhuis een aangewezen plaats zijn voor de afdeeling Oude Kunst en Geschiedenis van een Stedelijk Museum, terwijl dan aangebouwd zou kunnen worden een nieuw gebouw voor de afdeeling Moderne Kunst, speciaal Haagsche School, die toch recht heeft op een waardig onderdak in Den Haag zelf. Om die of een dergelijke oplossing te bereiken zal het echter noodig zijn, dat de publieke opinie zich meer met de Museumvraag bezig houdt, en dat de verschillende in Den Haag bestaande vereenigingen zich combineeren, om op een oplossing aan te dringen.

Als tijdelijke maatregel zou dan veel van wat in het Museum aanwezig is, na gecatalogiseerd te zijn, kunnen worden opgeborgen, tot een definitieve oplossing gevonden is, waardoor zeer zeker het Museum belangrijk zou winnen.

De heer dr. Hofstede de Groot is het met den inleider niet eens, waar deze wil zoeken naar een geschikt gebouw, om daarin de bestaande collecties onder te brengen. Veeleer, zegt spr., behoort men eerst na te gaan wat er ondergebracht moet worden, om dan daarvoor een gebouw te stichten. Ook zet spr. nog eens uiteen zijn meening, dat alle collecties in één groot gebouw bijeengebracht behooren te worden, omdat al die afzonderlijke kleine musea toch niet bezocht worden. Spr. wil hiermede nu niet zeggen, dat alles bij elkaar moet worden gebracht, maar toch zeker behooren collecties kunstvoorwerpen van een zelfde soort te worden gecombineerd.

De heer Snijder van Wissenkerke juicht het toe, dat de meening van den inleider zoozeer is gewijzigd, zooals blijkt uit het voorstel, zooals hij dat dezen avond heeft toegelicht, in tegenstelling van het voorstel, dat door hem in het begin van dit jaar in den Raad is gedaan. Ook spr. meent dat er een deel uit het tegenwoordige Gemeente-Museum moet worden verwijderd, maar betwijfelt of dit kan wachten tot de door den heer Jurriaan Kok ontvouwde plannen zullen zijn verwezenlijkt. Daarom vraagt spr. of er nu in heel Den Haag geen localiteit is, waarin het teveel uit het Gemeente-Museum kan worden ondergebracht.

De heer Frowein acht het tegenwoordige Raadhuis ongeschikt voor Museum en zou het bovendien betreuren als de toestand van het tegenwoordige Raadhuis zou worden veranderd.

De heer Jurriaan Kok, de verschillende sprekers beantwoordend, zet de meening van dr. Bredius, zooals die vroeger werd uiteengezet, tegenover die van den heer Hofstede de Groot, wat betreft de nog beschikbare ruimte in het Mauritshuis en geeft nog eens een nadere motieveering van het in zijn inleiding geopperde plan. Op de vraag van den heer Snijder van Wissenkerke antwoordt spr., dat hem geen geschikte zaal bekend is om schilderijen onder te brengen. Spr. zal overigens gaarne zijn voorstel wijzigen voor zoover dit noodig blijkt, om het doel te bereiken, n.l. het oplossen van de Museumquaestie.

Nadat de heer Hofstede de Groot even kort heeft uiteengezet, dat de afstand tusschen hem en dr. Bredius niet zóó groot is als men uit de destijds gepubliceerde interviews meent te mogen opmaken, en de heer Jurriaan Kok nog eens kort heeft geantwoord, spreekt de voorzitter, de heer mr. W. Dolk, de hoop uit, dat deze avond in de toekomst geacht zal worden te zijn geweest een degelijke inleiding van de Museumbesprekingen.

Naar aanleiding van het bovenstaande heeft het bestuur van Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen zich daarom gewend tot de navolgende vereenigingen en besturen van inrichtingen met het verzoek een afgevaardigde namens hen aan te wijzen, die in een comité van studie en actie zal zitting nemen: Pulchri Studio; Haagsche Kunstkring; Die Haghe; Vereeniging Museum voor Moderne Kunst; Museum van Kunstnijverheid; Arti et Industriae; Kunst aan Allen; de Violier; Verfraaiingscommissie, Vreemdelingenverkeer; Departement 's Gravenhage van de Maatschappij van Nijverheid; Afd. 's Gravenhage Maatschappij van Bouwkunst; Museum ten bate van het Onderwijs; Middenstandsbestuurdersbond en Haagsche Bestuurdersbond.

Na ontvangst van de opgave der namen van de afgevaardigden zullen dezen opgeroepen worden tot het houden van een bespreking, die zal plaats hebben, zonder aan eenig vooraf vastgesteld plan in deze gebonden te zijn.

Ook kunnen later de betrokken vereenigingen of besturen gehoord worden vóórdat tot een definitieve actie wordt overgegaan.

Nederlandsche Oudheidkundige Bond. De Bond heeft een buitengewone algemeene vergadering uitgeschreven tegen 26 dezer in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht. Er zal daar beraadslaagd worden over Museum-budgetten, in te leiden door Dr. C. Hofstede de Groot, die de volgende stellingen verdedigen zal.

I. De beteekenis van eene openbare verzameling van schoone kunsten en dus ook het nut dat zij sticht, wordt bepaald door de meesterwerken van den eersten rang die zij bezit, niet door haren omvang, noch door het aantal middelmatige stukken.

II. Het behoort tot de taak van den Nederlandschen Staat in zijne openbare verzamelingen van schoone kunsten in de eerste plaats de meesterwerken op het gebied der Nederlandsche schilder-, teeken-, prent-, beeldhouw-, penning- en medailleerkunst, alsmede der verschillende uitingen van nationale kunstnijverheid zoo volledig en zoo representatief mogelijk bijeen te brengen.

III. Daarna groepeere men om deze meesterwerken kunstwerken van lageren rang, van baanbrekende voorgangers en talentvolle tijdgenooten en navolgers; eenerzijds om het belang, dat deze op zich zelf hebben, andererzijds om daardoor aanschouwelijk voor te stellen hoezeer de groote meesters uitblinken, hoe ze op hunne hoogte gekomen zijn, en welken invloed zij hebben geoefend.

IV. De meening uitgesproken door den minister van binnenlandsche zaken in zijne Memorie van Antwoord, Staatsbegrooting voor 1911 blz. 76: „dat onze musea nog niet het peil zouden hebben bereikt, waarop alleen de aankoop van hoogst kostbare voorwerpen zoude verantwoord zijn", gaat van eene onlogische grondgedachte uit. Een goed beheer brengt niet mee, dat men van het kleine uitga en eerst na completeering daarvan opklimme tot het meer belangrijke, doch dat men eerst het meest belangrijke trachte te verwerven en als dit bereikt is, overga tot het minder belangrijke.

V. De tegenwoordig op de staatsbegrooting voor de aanvulling onzer musea toegestane bedragen zijn op verre na niet voldoende om de daarin nog bestaande leemten aan te vullen.

VI. Het heerschende stelsel, waaronder alle toegestane, doch in den loop des jaars niet opgebruikte, credieten bij het einde daarvan in 's Rijks schatkist terugvloeien, is verwerpelijk, aangezien het in vele gevallen leidt tot aankoop van niet- of slechts in de tweede of derde plaats gewenschte kunstwerken.

VII. Bij de bestaande wetgeving op de comptabiliteit is het alleen mogelijk, de aan dit stelsel verbonden nadeelige gevolgen te voorkomen, door bij de wet een museumfonds te scheppen, waarin de jaarlijks toegestane bedragen kunnen bijeenvloeien en opgepot worden.

VIII. Het is niet noodig, noch zelfs wenschelijk, dit fonds voor alle musea van kunst gemeenschappelijk te maken, wel daarentegen aan iedere directie, zooals tot dusver, de beschikking te laten over het aan de inrichting onder zijn beheer toegestane crediet.

IX. Als voorbeeld van een voor de totstandkoming van dit fonds noodzakelijke wet kan mutatis mutandis de wet op het vestingfonds dienen.

X. Het is wenschelijk dat het bestuur van den Oudheidkundigen Bond bij de regeering al zijnen invloed aanwende, om de spoedige totstandkoming van een dergelijke wet te bevorderen.

De Boompjeskerk te Amsterdam. De sloopingvan de kerk van den H. Franciscus van Assisi, ook wel de Boompjeskerk genaamd, zal spoedig beginnen. Dit bedehuis bevindt zich in de Kalverstraat bij de Munt, in en achter die ouderwetsche geveltjes welke de jaartallen 1651, 1656 en 1661 dragen. Die huizen passen haast niet meer tusschen de nieuwe magazijnen, welke overdag en vooral 's avonds door schittering de aandacht trekken. Maar oudheidkundigen en ieder die de historische plekjes van Amsterdam graag behouden ziet, zullen de verdwijning van de „Boompjes" betreuren.

De Orde van den H. Franciscus heeft een nieuwe kerk doen bouwen aan den De Ruyterweg.

Adres in zake behoud Berckepoort te Dordrecht.

Dordrecht, 18 Jan. 1911.

Aan den Raad der Gemeente Dordrecht.

Geeft met den meesten eerbied te kennen, het Bestuur van de Vereeniging tot Instandhouding van Oude Gebouwen te Dordrecht, dat zij, nu door Uwen Raad weder het voorstel tot sloopingder Berckepoort in behandeling zal worden genomen, zich veroorlooft onder Uwe aandacht te brengen, dat dit gebouw uit historisch, zoowel als architectonisch oogpunt zéér belangwekkend is en de beweerde bouwvalligheid door meerdere bevoegde personen wordt ontkend. Bovendien is van de weinige gespaard gebleven 16de eeuwsche bouwwerken de Berckepoort de omvangrijkste.

Waar tegenwoordig de grootc waarde van de oude monumenten van kunst en historie meer algemeen wordt gevoeld en begrepen en zelfs pogingen in het werk worden gesteld, om tot een wettelijke bescherming dezer monumenten te geraken, zij de overheid er in de eerste plaats op bedacht, ook als voorbeeld voor anderen, slechts in de uiterste noodzakelijkheid tot vernietiging hiervan over te gaan.

Redenen waarom wij uw College met den meesten aandrang verzoeken *niet* tot sloopingvan de Berckepoort te willen besluiten, maar het daarheen te leiden, dat door een tactvolle restauratie het gebouw een meer waardige bestemming worde verzekerd.

PERSONALIA

Te 's Gravenhage overleed op 67 jarigen leeftijd de heer H. Wesstra Jr., Architect aldaar.

RECTIFICATIE.

In Kroniek XX zijn enkele storende fouten geslopen.
Gelieve te lezen,
voor: het *bestuur* van een analytische, positieve, wetenschappelijke kunstkritiek, enz. (blz. 14, 2de kolom, 5de regel v. o.):
het *bestaan* van een enz;
voor: En al is gevoel er in banaal, enz. (blz. 15, 1ste kolom, 12de regel v. b.): En al is het gevoel er in banaal, enz.
voor: Deze zijde van de *zaak* (blz. 15, 1ste kolom, 23ste regel v.o.): Deze zijde van de *zaal*, enz.
voor: wellevende (blz. 15, 2de kolom, middenin): wel levende.

31ste JAARG. – 28 JAN. 1911. – No. 4.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Bezoek Paleis op den Dam. — Prijsvraag Afd. Amsterdam en Gen. Archit. et Amicitia. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Maatschappij en Vakbelangen, door J. H. W. Leliman. — Het Juliana-Monument te 's Gravenhage, arch. J. Limburg, B. I. door J. G. — Nederlandsche Rechtspraak op bouwkundig gebied, door Mr. J. P. Bruynzeel. — De nieuwe Mariakerk te Jeruzalem. — De Westgevel der Nieuwe Kerk te Amsterdam. — Oud-Ned. Tuinkunst, door L. A. Springer. — Berichten. — Rectificatie. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

BEZOEK AAN HET PALEIS OP DEN DAM.

In aansluiting aan de uitnoodiging op blz. 25 wordt medegedeeld, dat introductie wordt toegestaan en dat het zeer op prijs zal worden gesteld als hiervan ruimschoots gebruik wordt gemaakt. De introducés moeten echter f0,50 betalen voor een gezelschapskaart, terwijl, zooals bekend gemaakt is, de leden van de Vereeniging van Letterkundigen, van Architectura et Amicitia, van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en van Amstelodamum vrijen toegang hebben.

Gaarne wordt opgave van deelname ontvangen bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam, vóór 31 Januari a. s., waarna ten spoedigste den deelnemers het tijdstip van hun bezoek zal worden medegedeeld.

de Alg. Secretaris
J. GRATAMA.

PRIJSVRAAG VAN DE AFD. AMSTERDAM EN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA."

Ingevolge de schenking van een bedrag door de erfgenamen van wijlen den heer J. H. Leliman, overeenkomstig den wensch van den overledene, aan de Afd. Amsterdam en aan het Gen. Architectura et Amicitia voor het uitschrijven van een tweetal prijsvragen, is in de gemeenschappelijke vergadering der besturen besloten de volgende prijsvragen uit te schrijven

a. een grootere prijsvraag, onderwerp: Kunstnijverheidmuseum.

b. een kleinere prijsvraag, onderwerp: Pleinafsluiting met plantsoenaanleg op het gedempte gedeelte van het Leidsche Plein.

Het bedrag der prijzen en de namen der Jury-leden zullen later bekend gemaakt worden.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

MAATSCHAPPIJ- EN VAKBELANGEN.

DOOR J. H. W. LELIMAN.

Het artikel van den heer Versteeg — toch niet in de qualiteit van Secretaris der Vakbelangen-commissie, die hij aan zijne onderteekening toevoegde, gepubliceerd in no. 3 van het „Bouwk. Weekbl." 1911? — getuigt, naar mij voorkomt, van een eenzijdige en beperkte opvatting van de wijze waarop de vakbelangen in en door de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst tot hun recht kunnen worden gebracht. Vandaar dat ik eenige bedenkingen er tegen wensch te opperen. Ik doe dit vooral, wijl ik overtuigd ben van de wenschelijkheid eener vakorganisatie van architecten en daarbij meen dat deze de meeste waarborgen voor welslagen biedt zoo zij in verband met de Mij. tot stand komt.

Dat doel nu, acht ik niet naderbij gebracht door een deel der Mij. tot eene zoodanige vakvereeniging om te

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

scheppen. Integendeel. Daarvan kan nooit de invloed uitgaan, welke de, tot architecten-vereeniging omgewerkte Mij. zelve zou ontwikkelen. Ons land telt bovendien waarlijk al genoeg vereenigingen, genootschappen, bonden, clubs, kamers en afdeelingen van vakgenooten! In den kleinen kring van ons vak is geene verdere splitsing, als waarop de heer Versteeg aanstuurt, gewenscht. Integendeel, met meer eenheid, en meer samentrekking, zijn krachtiger uitingen te wachten. Wanneer het oogenblik gekomen is om opnieuw de organisatie der Maatschappij in behandeling te nemen, dat men dan vooral geene nieuwe autoriteiten scheppe, geene nieuwe groepen stichte, geene nieuwe colleges instelle. De maatschappelijke machine is al rijkelijk ingewikkeld en biedt reeds gelegenheid te over tot wrijving en tot hapering. Eer dan verdere splitsing ligt voor de hand een streven naar vereenvoudiging en naar concentratie in de leiding en de verantwoordelijkheid, al ware het reeds om reden het getal van hen, die lust en gave voor flink besturen bezitten, waarlijk niet zoo ruim is.

Ook in dien gedachtengang lijkt mij het, uitsluitend uit architect-leden samengestelde, Hoofdbestuur dan ook in beginsel aangewezen, om de speciale groep van architectleden qualitate qua te vertegenwoordigen. Het lijkt mij buitendien geheel in het algemeen voor een bestuur onaannemelijk zich het recht tot uitsluitende vertegenwoordiging harer vereeniging te laten ontzeggen. En nu zou men hier overwegen naast het hoofdbestuur te stellen een gelijkwaardig college, en dat nog wel voor de vertegenwoordiging naar buiten van het eigenlijke werk der Mij., van hare belangrijkste ledengroep?

Wanneer het Hoofdbestuur heeft toegelaten dat de vakbelangen-commissie de architect-leden naar buiten representeerde, bij besprekingen met andere vereenigingen, dan was zulks een besliste, taktische misgreep, welke niet mag worden herhaald.

De Commissie voor de vakbelangen blijve uitsluitend een intern en adviseerend college, bestemd om, als geheel overbodig, te verdwijnen zoodra de Mij. als zoodanig en in haar geheel uitsluitend architecten-vereeniging zal zijn geworden.

Intusschen valt het te betreuren dat de commissie inmiddels niet zelf de gelegenheid aanvatte om, op de aangewezen wijze, d.i. door vruchtbaren arbeid, op haar enger terrein, hare beteekenis in het maatschappelijk leven te toonen. Hare geringe activiteit heeft menigeen teleurgesteld. Nog wacht op afdoening een breed-opgezet en rijk voorzien programma dat de vakbelangencommissie zichzelf stelde en welks frissche en vlotte afwerking ongetwijfeld het vertrouwen in de toekomst der architecten-groep en de bestuurs-qualiteiten harer commissie niet weinig zou hebben verhoogd.

Indien het Hoofdbestuur in motiveering zijner weigering om in te gaan op het voorstel Versteeg c. s. tot toekenning van zelfstandigheid aan de groep der architect-leden, slechts heeft geschreven hetgeen de heer Versteeg mededeelt, dan was dat antwoord inderdaad onvolledig. De zelfstandigheid dier groep zou verder reikende gevolgen hebben dan: „den ondergang van de Maatschappij als algemeen bouwkunst-lichaam." Dat op zich zelf zou niet beslissend zijn voor hen die zuivere vakorganisatie wenschen. Zij zou echter tevens — en daarop komt het aan — voor vele jaren beslist nadeelig werken op de behartiging dier vakbelangen en zonder dat daarvoor de toekomst eenige compensatie zou beloven.

De heer Versteeg tuurt zich, blijkens zijn artikel, blind op het slechts in schijn bestaande voordeel der oogenblikkelijke stichting eener vakorganisatie zonder zich, naar mij voorkomt, van de gevolgen naar alle zijden rekenschap te geven.

De bepleitte zelfstandigheid te verleenen zou neerkomen op de stichting eener Maatschappij in de Maatschappij. Een kiem van ontbinding is daarmede ingebracht. De eenheid van het geheel ging verloren, erger nog, het gevaar is niet denkbeeldig dat het „deel" neiging ging vertoonen, zich als voornamer te beschouwen dan het geheel, en dat zijn bestuur zich op het eerste plan in de Maatschappij wilde stellen.

Dit moet leiden tot onhoudbare toestanden, konflikten en moeilijkheden, die, reeds eer zij eene definitieve afscheiding uitlokten — na welke de Maatschappij zelve geen reden en geen mogelijkheid van bestaan zou behouden — haar naam en invloed zouden benadeelen, zonder dat deze op de afdeeling overgingen, en welke de Maatschappij de sympathie zouden doen verliezen van velen, die thans, ook als belangstellende buitenstaanders, haar streven willig steunen.

Een Hoofdbestuur, welks leden gekozen zijn als vertegenwoordigers van de belangen der Mij. in haar geheel en aan wie hare belangen dus in den ruimsten zin voor oogen hebben te staan, kan zulke risico niet aanvaarden, en te meer bestaat daartoe geene aanleiding wijl de belangen der Mij. in haar geheel genomen, in de praktijk volkomen parallel gaan aan die der architectleden meer in het bijzonder.

Zijn werkelijke voordeelen voor de behartiging der vakbelangen op den duur te verwachten van het voorstel-Versteeg c.s.? Geene.

In hun stelsel zouden de architecten wel direct eene speciale, zelfstandige organisatie erlangen, die der Mij. in haar geheel afbreuk deed.

Maar wat dan over eenige jaren? Gesteld, de afdeeling sloeg in — wat ook niet zeker is — dan zou de Mij. mogelijk te gronde gaan, in ieder geval kwijnen, en de afdeeling van haar hoogstens erven een min gunstige reputatie. En neemt de afdeeling niet op, dan is niets bereikt, maar alles verloren.

Dan lijkt mij het standpunt van het Hoofdbestuur toch verreweg verkieslijk als het zegt te overwegen dat misschien over eenige jaren de architectengroep sterk genoeg zal zijn alle werkzaamheden van de Maatschappij over te nemen. Mits dan ook beleidvol en stelselmatig op de versterking dier groep en van haar prestige worde aangestuurd en het hoofdbestuur de behartiging der vakbelangen in haar werkprogramma op den voorgrond plaatst. Hoe precies het deze nu denkt te bevorderen

is grootendeels bestuurszaak, afhangend ook van bijzondere omstandigheden en het ware ontaktisch aan te dringen op discussie in orgaan of vergadering wanneer slechts blijkt van activiteit, vasthoudendheid en systeem. Is dan het oogenblik gekomen om op nader te overwegen wijze, met opheffing der voortaan overbodige groep architect-leden, de Mij. in haar geheel te maken tot eene zuivere vakvereeniging, dan treedt als zoodanig op een onverzwakt, ongeschokt lichaam. Ik bepleit continuïteit, geleidelijke ontwikkeling, waarbij geene bestaande waarden noodeloos worden vernietigd, maar waarbij integendeel van alle ten einde toe wordt partij getrokken.

En hebben de vakbelangen daaronder te lijden? Neen. Er bestaat geen reden tot overijling, zoo geduld aan het eindresultaat door degelijke voorbereiding kan ten goede komen. Immers, na de reorganisatie is wettelijk vastgelegd dat de Maatschappij volkomen geleid en beheerscht wordt door hare architect-leden. Men moet al zeer vormelijk zijn en aangelegd voor theoretische beschouwingen, of nevenbedoelingen koesteren, om aan de Maatschappij het recht te willen ontzeggen zich eene volbevoegde architecten-vereeniging te achten. Niets belet onze Mij. om in hare tegenwoordige organisatie reeds te werken als ware zij reeds in optima forma eene vakvereeniging en wanneer van andere zijde zulks mocht worden tegengesproken, dan berust die tegenspraak op zeer formeele bedenkingen.

De enkele bevoegdheden die de architect-leden deelen met de gewone leden, oefenen op den feitelijken gang van zaken geen invloed. Erkennende te streven naar de zuivere architecten-vereeniging, wensch ik geenszins, pour le besoin de la cause, of meegesleept door de kritiek, de thans te dien aanzien bestaande leemte te overdrijven. Die „leemte" heeft — ik kom er op terug — ook hare voordeelen.

Want men vergete daarbij niet het volgende.

Wanneer de leden der Mij. thans een tweetal publicaties ontvangen die omvangrijk van inhoud kunnen zijn en rijk van uitvoering, en die aldus ook bij het publiek ons vak en onze kunst bekend maken; wanneer zij de beschikking hebben over de hulpbronnen der Mij.; wanneer deze eene zeer veelzijdige taak kan aanvaarden, tal van onderwerpen in studie nemen en kan wijzen op een naam, die omgekeerd het aanzien van het vak ten goede komt, dan geschiedt zulks niet uitsluitend met den steun van architect-leden. Hun aantal is daartoe niet toereikend. Zij kunnen thans de taak welke de Mij. vervult niet overnemen in haar vollen omvang. Wanneer dus aanstonds de zooeven bedoelde „leemte" werd aangevuld, zou het boven omschreven werk, waarmede de Mij. de vakbelangen dient, tot hun schade moeten worden ingekrompen.

De steun welke de gewone leden thans verleenen lijkt mij voor het welbegrepen vakbelang op dit oogenblik dan ook van véél grooter beteekenis dan het theoretische voordeel hunner eventueele uitsluiting of uittreding. Daar dringt het voorstel Versteeg c.s. nu weliswaar niet met even zoovele woorden op aan, maar het zou binnenkort de logische consequentie blijken van de verscherping der reeds bestaande scheiding tusschen beide groepen van gewone leden en architect-leden, welke nu reeds, bij gelijke verplichting zoo geheel verschillenden invloed bezitten.

Bij het streven naar de zuivere vakorganisatie mogen wij geene oude schoenen weggooien voor wij nieuwe — tevens betere! — hebben. De toestand is niet zoo, dat wij een zeker bezit in de waagschaal mogen leggen, om tot elken prijs verbetering te forceeren. Het feit zonder meer dat eene vereeniging uitsluitend en alleen uit architecten bestaat, is niet beslissend ter bepaling harer waarde voor de behartiging der vakbelangen. Daarbij komen — er bestaat neiging zulks over het hoofd te zien — nog andere factoren in het spel, en deze waarborgen, dat ook bij hare tegenwoordige organisatie de Mij. tot Bev. der Bouwk. — al mag zij bijv. geen collectief arbeidscontract sluiten — minstens evenveel voor de vakbelangen kan tot stand brengen als eenige zustervereeniging. Zij beschikt over minstens gelijke gelegenheid als eene dezer om juiste inzichten te helpen verspreiden, belangstelling voor de architectuur te wekken en tot billijke waardeering harer beoefenaars aan te sporen.

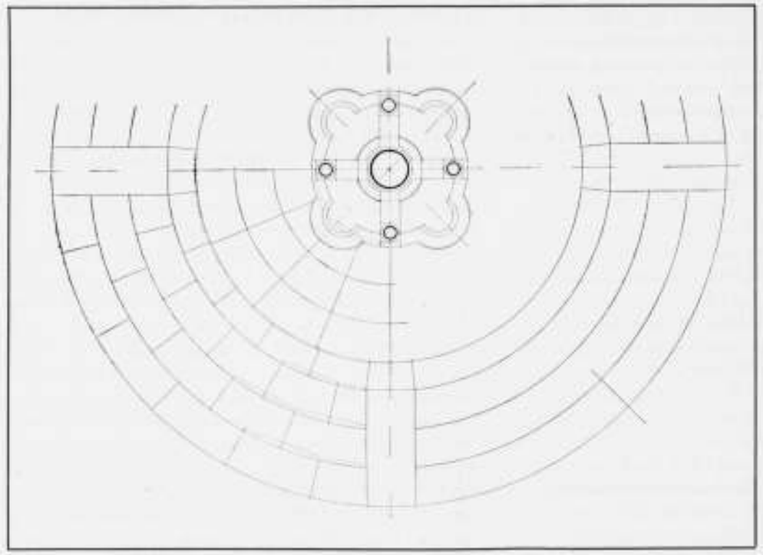
Het ligt in hoofdzaak aan de gestie van het Hoofdbestuur en den daadwerkelijken steun die het vindt — o.a. bij de vakbelangencommissie — of onze Mpij. zich in die richting zal weten te onderscheiden.

Er is echter nog eene dringende reden om niet thans reeds aan de nauwelijks bestaande regeling te gaan tornen.

Na hare reorganisatie heeft de Mpij — als elke Vereeniging in zoodanige omstandigheiden — behoefte aan stabiliteit en eensgezindheid. Er zijn verschillen van meening geweest en het lijkt mij ontaktisch thans reeds den strijd te heropenen, al heeft ook het resultaat der reorganisatie niet allen ten volle bevredigd. Zijn de architecten dan gedoemd om eeuwig te kibbelen ten koste van positief werk?

Nauwelijks is, na eene zéér langdurige onderbreking, de normale gang van zaken hersteld; laat de staat der geldmiddelen toe een veer van den mond te blazen; kan de noodige aandacht gewijd worden aan de periodieken, aan het openen van nieuwe bronnen van inkomsten en aan uitbreiding van het arbeidsveld; is in één woord de tijd van vruchtbaren arbeid gekomen of daar willen de Heeren Versteeg c. s. — die toch wel weten zullen dat in het allergunstige geval hunne ideeën een zéér sterke minderheid tegen zich zullen hebben — opnieuw de Maatschappij op haren en snaren zetten en haar stellen tegenover aanmerkelijke risico's. Ik betreur dat die twistappel thans, m.i. zoo ontijdig, in ons midden werd geworpen.

Ik meen aangetoond te hebben dat daartoe thans geen voldoende redenen bestaan — en zulks juist niet voor hen die de vakorganisatie mochten wenschen. Er kan nog veel veranderen en nog veel gebeuren eer de Maatschappij bereikte, wat met reden van haar moet verwacht worden. Maar, thans feitelijk één jaar nadat

PLATTEGROND JULIANA-MONUMENT TE 's GRAVENHAGE.
Schaal 1 op 80. Arch.: J. LIMBURG, B. I.

de reorganisatie in werking trad is het moment nog niet gekomen om haar af te keuren.
Daarvoor is de ervaring veel te kort.
Het ligt m.i. veeleer op den weg van hen die eene zuivere architecten organisatie wenschen voor te bereiden door middel van de Maatschappij tot Bev. der Bouwk. om eerst met alle krachten te werken voor de toename van het aantal architect-leden, opdat dit ten spoedigste zoodanige hoogte bereikt dat de Mij., op hen alleen steunend, haren arbeid in den vollen omvang zou kunnen voortzetten. Dat is weliswaar niet aanstonds bereikt, maar inmiddels is de tijd toch niet verloren, daar de toenemende beteekenis der groep Architect-leden het gezag der Mij. zal schragen en sterken.
Over enkele jaren kan het doel echter wel benaderd worden mits in con amore samenwerking de betrokkenen vereend blijven en men niet tot direct nadeel van het vakbelang en het vakaanzien tijd verkibbelt en kracht verspilt welke zooveel nuttiger voor vruchtdragenden en opbouwenden arbeid kon worden aangewend.
Amsterdam 24 Januari 1911.

HET JULIANA-MONUMENT TE 'S-GRAVENHAGE.

ARCH.: J. LIMBURG B. I.

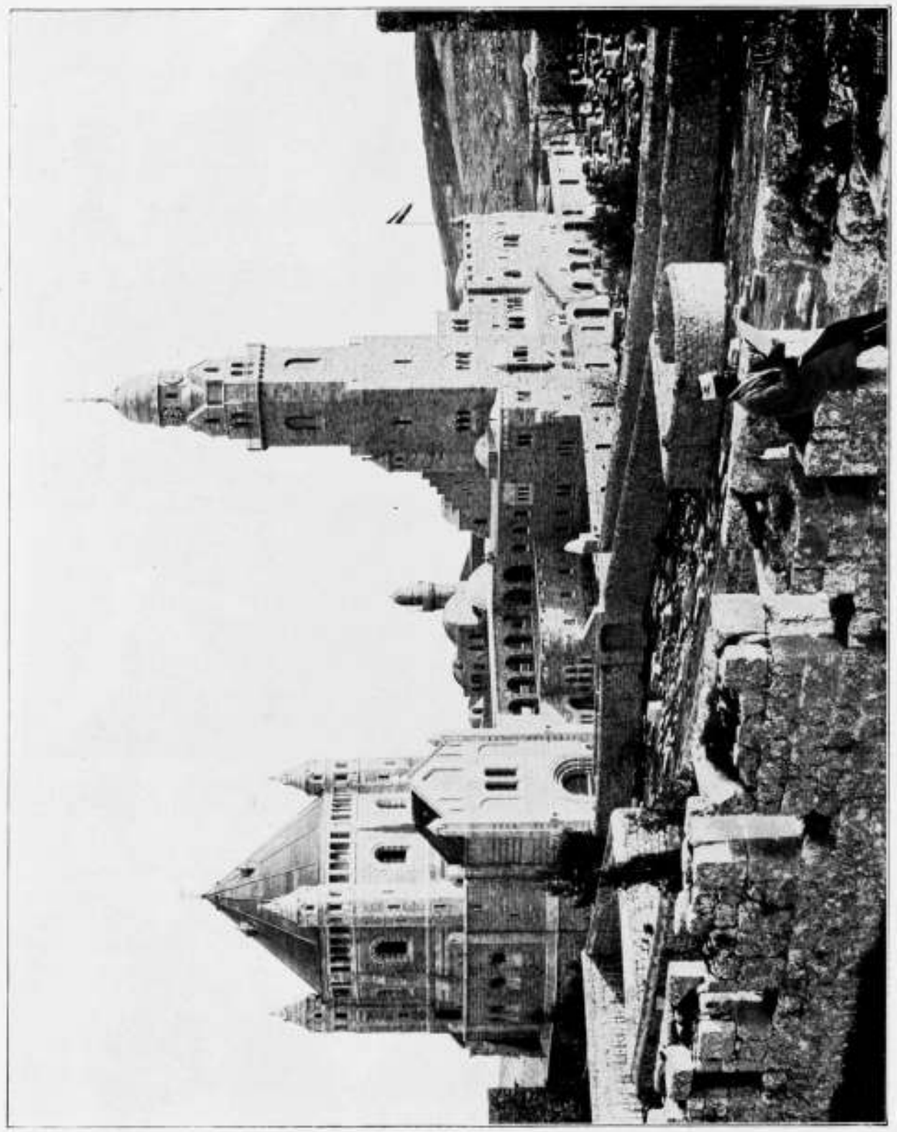
DOOR J. GRATAMA.

Verleden jaar is op het Juliana van Stolbergplein te 's-Gravenhage een monument opgericht, dat het volgende opschrift draagt: „In blijde heuchenis aan 30 April 1909 door 's-Gravenhaagsche ingezetenen gesticht." Het ontwerp is van J. Limburg, Bouwkundig ingenieur te 's-Gravenhage; bijgaande afbeeldingen maken een nadere beschrijving overbodig.
Het geheel is bescheiden maar heeft, in zijn groot gehouden eenvoud, zeer goede eigenschappen. Gegeven de niet groote bouwsom is het juist gezien van den architect op het vrij wijde plein het monument in de breedte te doen spreken. De rustige, strakke, geometrische lijnen, en niet het minst de flauw gebogen, forsche kom rustend op den zwaren en korten middenzuil en aan den rand op 4 smallere zuiltjes, zijn goed van werking.
Het middenmotief, vrijwel rechthoekig oprijzend boven den vlakken breeden onderbouw van cirkelvormigen trapaanleg, welke geaccentueerd wordt door de vier liggende leeuwen, is stoer zonder zwaar te zijn; bekroond door planten, — die echter op de photo te mager zijn en volgens de bedoeling van den architect een meer volle gebogen lijn als omtrek, aansluitend bij den rand der steenen kom, moeten hebben, — aan zijn voet geflankeerd door vier kleine kommen, eveneens met bloemen en groen, is er aan dit middenstuk en aan het geheel, bij gemis aan het levende en fraaie spel van waterstralen, toch een fijne bekoring.
Het ruime wordt bevorderd door de bestrating rondom het monument, waar om heen een plantsoentje is aangelegd, overeenkomstig het project van den architect. Afgesloten ten slotte door een laag hek wordt het monument belangrijk van omvang en „doet" het nog flink op het ruime plein.
Het fundament bestaat uit een plaat gewapend beton, van onderen vlak, die op de dunste plek 10 cM. dik is. De opbouw is van Oberkirchner zandsteen en uitgevoerd door de firma Ruymgaard te Rotterdam. De kleur, oorspronkelijk te nieuw en te helder, wordt al rijp; hier en daar komen mooie groene tonen tegen de grijze oker kleuren uit. Hierbij in den zomer heldere frissche kleurnooten der bloemen in de kommen en in het plantsoentje, waardoor een rustig en fijn kleurengeheel verkregen wordt.
Het hek, hoogst eenvoudig, is van Braat.
Waar in den mathematischen, gesloten opbouw zoo goed als geen ornament voorkomt, (een opschrift op den rand boven de trap, dat echter bij het groen worden der

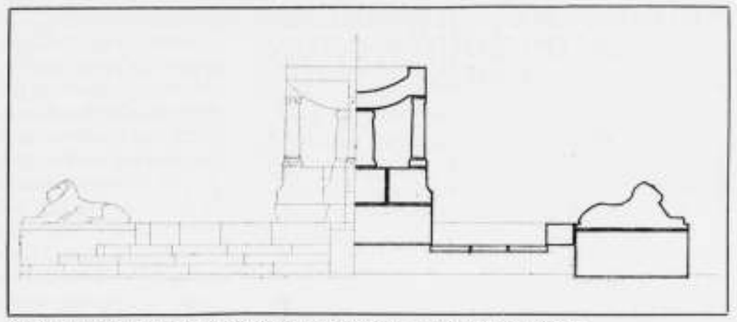
JULIANA-MONUMENT OP HET JULIANA VAN STOLBERGPLEIN TE 'S GRAVENHAGE.
ARCHITECT: J. LIMBURG B. I.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 28 Januari 1911, No. 4.

DE NIEUWE MARIAKERK OP DEN BERG SION TE JERUZALEM, GEZIEN VAN DEN STADSMUUR.

steen te onduidelijk wordt, zoodat hier spoedig de hulp van kleur zal moeten worden benut) trekken de gebeeldhouwde leeuwen de aandacht. Bedoeld als rustende maar sterke wachters op de vier hoeken, moeten zij op meer directe wijze dan de abstracte geometrie van het monument het vermag, het rustige, het krachtige en het min of meer plechtige van het geheel accentueeren. De leeuw is bij uitstek het symbool van waardigheid en macht.

AANZICHT EN HALVE DOORSNEDE VAN HET JULIANA-MONUMENT.
Schaal 1 op 80. Arch. J. LIMBURG, B. I.

Deze vier leeuwen zijn, door het eenvoudige van het monument zelf, van bijzondere waarde voor het geheel. Zij komen door de rustige omgeving volop tot hun recht. Vandaar dat zij, in verband met de goede architectonische waarde van het monument, kunstwerken van beteekenis moeten zijn.

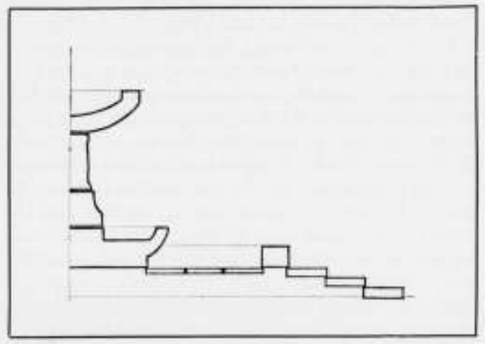
Het spijt mij te moeten zeggen, dat zij dit niet zijn. In plaats van de bijzonder levende, zijn zij de doode deelen van het geheel. Is, in globale lijn genomen, de liggende houding der beesten goed in aansluiting aan het breed liggende van het monument, de groote fout zit in de wijze waarop de beeldhouwer Altorf hier gestyleerd heeft. Veelal wordt, oppervlakkig en onjuist, styleeren, alleen begrepen als een terug brengen tot groote vlakten. Dit is hier gebeurd; de vormen zijn vervlakt, vergroofd: maar van een karakteruitbeelding, een *styleeren van eigenschappen* is weinig of niets te bespeuren. Merkwaardig, als voorbeeld hiervan, zijn de pooten, die zonder leven zijn, en aan dikke, ornamentaal-behandelde zwemvliezen doen denken. Ook de manen, als groote vlakken met beteekenis-looze lijnen, zijn zonder waarde, terwijl op de lijven vreemde „moderne" krullijnen zonder zin gehakt zijn.

De groote fout is, dat de beeldhouwer niet begrepen heeft, dat het zoogenaamde vervlakken een gevolg van iets moet zijn en niet een kunst-element op zich zelf is. Een leeuw styleeren wil zeggen: in een bepaald materiaal bepaalde karaktereigenschappen van de vormen van een leeuw weergeven. Gebeurt dit in steen, dan laat het materiaal niet toe, dat men kleine vormen hakt; vandaar vergrooting en vereenvoudiging. Daarenboven wil men in een geval als dit monument niet de rijkdom van de kleinere vormen. Men wil alleen enkele groote vormen, weergevend de kracht, ernst en waardigheid van deze vier wachters. De levende ruglijn met de achterpooten moet het gespierde lichaam in rust weergeven, maar niet verslapt en krachteloos als hier is geschied; de klauwen der voorpooten, als de machtige wapens vooruit geschoven, moeten sterk spreken en het geweldige en pezige uitduiden (zie de leeuwen op de Assyrische bas-reliefs) en de forsche kop, omgeven door de macht der manen, moet zelfbewustheid en waakzaamheid uitdrukken. In steen moet dit worden vertolkt, dusdanig, dat met het steen-karakter het leeuwenkarakter gegeven wordt. Wanneer dit goed gebeurt, wordt bij het beschouwen van het beeld noch de gedachte aan een werkelijken leeuw, noch die aan een levenloos stuk steen gewekt.

Goed styleeren beteekent: harmonie tusschen vorm-(leven)karakter en materiaal-karakter.

Er wordt tegenwoordig veel gestyleerd, en veelal slecht. Van de vereischte trits: kennis van leven, kennis van vorm (welke direct van het leven afhankelijk is) en kennis van materiaal ontbreken gewoonlijk de twee eerste. Een éénzijdige materiaaluiting is hiervan het gevolg; men denke slechts aan de vele „houterige" meubels en aan menig steen-gebleven beeld in de moderne kunst.

Het ware te wenschen dat te zijner tijd deze levenszwakke en tamelijk vormlooze, ingedutte leeuwen vervangen werden door sterke wachters, die, op de vier hoeken geplaatst, dan terecht belangrijke en levensvolle momenten in het geheel zouden zijn.

HALVE DOORSNEDE VAN HET JULIANA-MONUMENT.
Schaal 1 op 80. Arch. J. LIMBURG, B. I.

NEDERLANDSCHE RECHTSPRAAK OP BOUWKUNDIG GEBIED.

door Mr. J. P. BRUIJNZEEL.

Wederom zijn 5 jaren verloopen sedert ik in dit blad (Maart 1906 Nos. 11—13) een 5-jarig overzicht gaf van belangrijke rechtspraak op bouwkundig gebied en wederom valt er in dit lustrum een niet onbelangrijke oogst van leerzame uitspraken te vermelden.
De meeste uitspraken betreffen het

BOETEBEDING TUSSCHEN AANBESTEDER EN AANNEMER.

Dit beding toch — het laat zich zoo gemakkelijk overschrijven en opnemen in het bestek dat de aannemer voor elken dag van te late oplevering f . . . . . , zal verbeuren — is en blijft een gevaarlijk wapen in de handen van den niet al te nauwgezetten aanbesteder.
Hoe moet nu dit beding worden begrepen en wat zijn de rechtsgevolgen wanneer het is opgenomen? Kan de aanbesteder wanneer op den datum van oplevering blijkt dat het bestek nog niet in de fijnste finesses is nagekomen, zonder zijnerzijds iets van inverzuim-of ingebrekestelling te hebben doen blijken den aannemer kalmweg de boete inhouden van hetgeen er nog te betalen valt? m. a. w. is de in morastelling al dan niet een vereischte voor de opeischbaarheid der boete?
De Rechtbank te Amsterdam achtte de inverzuimstelling *niet* noodzakelijk; zij overwoog: „dat aangezien het „bestek niet spreekt van boete doch daarin bepaald „wordt, dat voor elken dag latere oplevering f 25. — op „de aannemingssom zal worden gekort, in het onder„havig geval mitsdien geen sprake is van boete in den „zin van art. 1340 B. W., doch wel van een recht in „zekere gevallen een bedrag in mindering te brengen „van de aannemingssom, en dat tot de uitoefening van „dit recht in morastelling *niet* kan worden geeischt."
Ook de Rechtbank te Rotterdam achtte in haar vonnis van 8 Januari 1906 de ingebrekestelling niet bepaald noodig en besliste: „Waar bepaald is dat voor „elken dag te late oplevering zeker bedrag op de aan„nemingssom zal worden gekort, kan deze korting „worden toegepast zonder „ingebrekestelling". In gelijken zin de Rechtbank te Tiel. Zij overwoog: „Waar „een straf is bepaald op het niet op den vastgestelden „dag opleveren, wijst dit beding uit den aard der zaak „reeds op de bedoeling bij partijen, dat door het enkel verloop van den dag de schuldenaar in gebreke zal zijn".
Het Hof te Amsterdam (18 Juni 1907) daarentegen achtte in het bovengenoemd geval de ingebrekestelling wel terdege noodzakelijk en vernietigde mitsdien het hierboven vermelde vonnis der Rechtbank aldaar. Het arrest hield in: „De bepaling van het bestek „voor elken „dag te late oplevering zal op de aannemingssom f 25 „worden gekort" behelst *niet* (zooals de Rechtbank te „Amsterdam beslist had) een recht van den aanbesteder „om ingeval van niet tijdige oplevering zonder in ver„zuimstelling een bedrag in mindering te brengen van „de aannemingssom, maar bevat een beding van straf, „gesteld op de niet tijdige oplevering van het werk, in „de plaats tredend van de vergoeding der schade, door „de vertraging te ondervinden. In dit geval kon de straf „eerst worden gevorderd wanneer de aannemer *na „voorafgaande ingebrekestelling*, in de tijdige vervulling „van de aangegane verbintenis nalatig was gebleven."
Op hetzelfde standpunt stelde zich de Rechtbank te Rotterdam in een vonnis van recenten datum, waarbij zij beslistte: „dat al bepaalt het onderhavige aanne„mingscontract dat ingeval van vertraging in de aflevering f 25 per dag op de aannemingssom zal worden „gekort, zoo blijkt uit de verdere bepalingen van het „contract, dat het hier eenvoudig betreft een beding „van straf. Daar de aannemer niet door een bevel of „soortgelijke acte in gebreke was gesteld en ook de ver„bintenis niet mede bracht, dat hij door het enkel ver„loop van den bepaalden termijn in gebreke zou zijn, „is de straf *niet* verschuldigd."
Ook in een vroeger vonnis had dezelfde Rechtbank hetzelfde standpunt ingenomen en overwogen: „Ook al is „bij de overeenkomst bepaald, dat voor elken dag dat „het werk later zal worden opgeleverd dan den daar„voor bepaalden datum een zeker bedrag van de aan„nemingssom zal worden gekort, heeft de aanbesteder „eerst recht op die korting wanneer de aannemer in „*gebreke* is. Zoodanige korting toch is een *straf* bepaling „en uit de wet volgt, dat de toevoeging eener strafbe„paling den schuldenaar *niet* in gebreke doet zijn door „het enkel verloop van den bepaalden termijn."
Het hierboven vermelde vonnis dier Rechtbank in afwijkenden zin mag dus wel als een uitzondering worden beschouwd, die den regel moet bevestigen. Nog zij vermeld een arrest van het Hof te 's Gravenhage inhoudende: „Het enkel opnemen van een tijdsbepaling in „een overeenkomst als tijdstip waarop een verbintenis „moet worden uitgevoerd, zelfs met beding van straf „brengt op zich zelf nog niet mede dat de debiteur, die „zijn verbintenis op het overeengekomen tijdstip niet „nakomt in gebreke is."
Dat de laatstgenoemde uitspraken ons rechtsgevoel beter bevredigen dan de eerstgenoemde, ligt voor de hand. Immers het boetebeding beoogt vergoeding van schade bij te late oplevering; het bedrag daarvan wordt bij het maken van het bestek, dus a priori gefixeerd ter voorkoming van debat. Doch het spreekt toch wel van zelf, dat de boete ook dan eerst te pas behoort te komen als er is: 1e. schade aan de zijde van den aanbesteder; 2e. te late oplevering welke den aannemer moet kunnen worden toegerekend. Dreigt den aanbesteder schade uit vermoedelijk te late oplevering, hij zitte niet stil doch late den aannemer op legale wijze blijken, dat hij hem in verzuim stelt. 1e om zijn recht op de bedongen boete te waarborgen. 2e om den aannemer alsnog tot meerderen spoed aan te sporen. Doet het geval zich voor (wat zeer vaak geschiedt, omdat het duidelijk is, dat de aannemer zelf gewoonlijk wel zal zorgen op tijd klaar te zijn om zijn termijn te kunnen ontvangen) dat de schuld niet bij den aannemer ligt, dan kan deze zich bijtijds door contra insinuatie zijn rechten voorbehouden.
Boete mag echter *niet* worden geheven, wanneer de te late oplevering niet aan den aannemer kan worden geweten. Zoo besliste de Rechtbank te Rotterdam 8 Juni 1906. „Boete is niet verschuldigd voor oponthoud ver„oorzaakt door de schuld van den aanbesteder". Deze uitspraak zal elken aannemer volkomen bevredigen. Meer dan een architect echter dient ze met nadruk onder het oog te worden gebracht. Bij hetzelfde vonnis telde de Rechtbank echter de Zondagen bij de boete dagen, zulks à la barbe van § 478 der A.V., welke beslissing, naar ik meen, wel geen enkelen aannemer zal voldoen.
Ter illustratie nog een geval uit de praktijk. Een principaal had zich van een architect voorzien, die met zijn teekeningen verre van op tijd gereed was, zoodat de aannemer niet geregeld voortkon. De architect zorgde er wel voor bij zijn principaal zich geheel schoon te wasschen van alle schuld, door de verantwoordelijkheid voor den tragen gang der werkzaamheden op den aannemer te wentelen, hem (den aanbesteder) er tevens op wijzende dat hij toch immers op de eieren zat en voor elken dag te late oplevering de boete kon inhouden. Den aanbesteder, die niet al te scrupuleus was uitgevallen, leek dit advies volkomen, immers het toeval wilde dat hij van zijn huis de nog loopende huur niet kon overdragen, zooals hij gehoopt had; de behoefte aan tijdige oplevering van het nieuwe pand bestond derhalve niet meer, en hij oordeelde het dus verstandig den aannemer maar te laten begaan, immers zijn wijze van bouwen was uitermate goedkoop daar hij met elken dag te late oplevering de boete ad *f* 25 verdiende. Toen het dan ook eindelijk op betalen aankwam, meende hij den eindtermijn wel geheel te kunnen inhouden. De aannemer was hiermede natuurlijk niet tevreden, en gelukkig voor hem werd hij door arbiters volkomen in gelijk gesteld.
Onze conclusie is derhalve deze: Inverzuimstelling is noodig wil er van toepassing van boete sprake kunnen zijn; anders wordt echter het geval wanneer in het bestek mocht zijn bepaald, dat de aannemer in gebreke zal zijn door het enkel verloop van den termijn, zonder dat ingebrekestelling noodig zal zijn. Deze zinsnede wordt vaak opgenomen in het bestek en door den aannemer argeloos geteekend, waardoor hij zichzelven schromelijk kan benadeelen. Toch zal ook in zoodanig geval den aannemer het recht niet kunnen worden ontzegd het bewijs te leveren dat de vertraging in de oplevering buiten zijn schuld is ontstaan, vermits b.v. de Directie voortdurend afwijkingen in het bestek heeft bevolen, of om eenigen anderen reden den aannemer niet in de gelegenheid heeft gesteld geregeld voort te werken.
In § 478 der A.V. is deze materie geheel in dezen zin geregeld en daarmede het recht des aannemers om zijn schuldplichtigheid te ontkennen voldoende erkend, al kan niet worden betwist dat het systeem van weglaten van alle aanmaningen en het leggen van de volle bewijslast op de schouders van den aannemer tot grove onbillijkheid aanleiding kan geven.
Ook zijn uitgezonderd de gevallen waarin wij te doen hebben met een zoogenaamd fatalen termijn, na verloop van welken in het geheel niet meer, of niet meer zonder schade voor de wederpartij kan worden gepraesteerd; zoo zal b.v. een tribune, die bij 's konings inhuldiging dienst moet doen geen waarde hebben, als de aannemer op dien dag niet met zijn werk gereed is. Hier treedt verzuim van rechtswege in, en komt in verzuimstelling dus niet te pas.
Nog verdient vermelding een enkel geval, waarin de Rechter de geëischte boete overmatig oordeelde en gebruik maakte van zijn bevoegdheid om de boete naar zijn inzicht op een lager bedrag, dan geëischt vast te stellen. Zulks deed het Hof te 's Gravenhage 2 Nov. 1909 overwegende: „waar de nog te verrichten werkzaamheden in vergelijking van het werk wel niet zonder belang, maar toch niet overwegend waren, waar de huizen, blijkens de getuigenverklaringen, door de huurders zijn betrokken, en de vertragingen in de opleveringen, blijkbaar gevolg waren van gebrek aan geld en van de verklaring van den architect, het Hof mitsdien termen vindt de straf aanmerkelijk te verminderen en te stellen op *f* 1 per dag, in het geheel op *f* 185", (er was *f* 2100 boete geëischt). Evenzoo de Rechtbank te Dordrecht, 12 Mei 1909. Zij overwoog: „dat weliswaar op „den datum van oplevering 1 April 1908 nog aan het „binnenwerk ontbraken: de ijzeren deurpaneelen, die „voor de urinoirs, handgrepen aan de ramen van de „bestuurskamer, zink in de blinden en een nieuwe bin„nendeur in plaats van de afgekeurde; dat na 1 April of „omstreeks dien tijd door de Directie is afgekeurd wat „het buitenwerk betreft: al het voegwerk, de dorpels „onder de raamkozijnen, de schoorsteen die totaal „scheef stond, de hoekkepers en vorsten op het dak, de „treedorpels van de achterdeuren, de vullingen boven „enkele ramen, het metselwerk boven aan den voor„gevel;
„dat waar echter de school op genoemden datum in ge„bruik was genomen en sedert in gebruik gehouden en „gedaagde zich met geen woord heeft beklaagd, dat de „geregelde gang van het onderwijs bemoeilijkt zou zijn, „door het na 1 April voltooien, wat als bovenvermeld „niet af was of verbeterd moest worden, de Rechtbank „een boete van *f* 25 per dag, makende over 63 dagen, „een bedrag ad. *f* 1575, zijnde bijna $^1/_6$ deel der aan„nemingssom, te hoog vindt en termen vindt deze te ver„minderen tot een bedrag van *f* 5 per dag en alzoo de „geheele boete over 63 dagen vast te stellen op een be„drag van *f* 315.

(Wordt vervolgd.)

DE NIEUWE MARIAKERK OP DEN BERG SION TE JERUSALEM.

Omtrent dit interessante bouwwerk geeft Dom Willibrod Verkade, Benedictijn van de bekende Beuroner Congregatie in „Van

onzen Tijd" het een en ander mede, waaraan wij het volgende ontleenen:

„De nieuwe Mariakerk dankt haar ontstaan aan de volgende feiten.
Toen keizer Wilhelm II in October 1898 een bedevaart naar 't heilige Land maakte, gelukte 't hem door bemiddeling van den sultan een stuk grond aan te koopen in de onmiddellijke nabijheid van de plaats, waar Christus met Zijn apostelen 't heilig Avondmaal hield en waar de Mohammedanen 't graf van David vereeren, dat den naam droeg: Dormitio Beatae Mariae Virginis d.i. Ontslaping van de heilige Maagd Maria; wijl een oeroude overlevering zegt, dat daar 't huis stond waar de Moeder Gods leefde en stierf. Zijne Majesteit stond dit stuk land ten eeuwigen gebruike af aan de Vereeniging van 't heilige Land, gevestigd te Keulen „om aan de Duitsche Katholieken een nieuw bewijs van zijn landsvaderlijke zorg te geven". Z. H. Paus Leo XIII sprak den wensch uit, dat ter eere van de heilige Maagd op deze plaats een kerk gebouwd zou worden; een verlangen, dat in Duitschland met een geestdrift vernomen werd, van welken de som van meer dan 500.000 Mark, die voor dit doel in één jaar gezameld werd, getuigt.
Alle katholieken, tot welke natie ze ook behooren, hebben waarlijk reden den Duitschen Keizer dankbaar te zijn, want aan maar weinige plaatsen in 't heilige Land zijn zooveel heilige herinneringen verbonden als aan 't betrekkelijk klein stukje aarde, waarop de nieuwe kerk en het klooster van de Dormitio B. M. V. staat. Dit dankt het op de eerste plaats aan de onmiddellijke nabijheid van de Avondmaalszaal (de kleine distantie is ongeveer 10 Meter).
't Is een ononderbroken traditie, die zegt, dat 't huis van de moeder van Johannes Marcus, waarheen de heilige Petrus zich begaf, nadat hij door den engel uit de gevangenis bevrijd was en waar velen verzameld waren in gebed, (Apost 12:12) zich op den Sionsberg bevond en hetzelfde is waar Jesus met Zijn apostelen 't heilige Avondmaal vierde. 't Bleef de gewone verzamelplaats van de Christengemeente van Jeruzalem, ja misschien de eenige kerk van de heilige Stad, totdat Constantijn in 326 de heilige Grafkerk bouwen liet."
Hierop volgen de meerdere historische bijzonderheden, waarna over den bouw medegedeeld wordt:

„De opgravingen, die bij den bouw van de nieuwe Mariakerk noodig waren, hebben bewezen, dat ze grootendeels op de plaats van de vroegere Hagia Sion staat. Van de kruisvaarderskerk werd weinig meer gevonden, van de oude basiliek echter talrijke zuilen, kapiteelen enz. en 't fundament van 't noordwest-deel van deze kerk. Voorwaar, vreugde moet elken trouwen Katholiek bezielen, wijl op Sion, op zoo 'n heilige plaats, hij weer in stille betrachting alle gebeurtenissen overwegen kan, die daar zijn geschied.
„De nieuwe Mariakerk bestaat uit een rondbouw, met 15 M. middellijn, waarin 6 kapellen aangebracht zijn, door een prachtigen koepel gedekt; een groot koor met absíde op 't oosten, waaraan een sacristij is aangebouwd, een voorhal met daarboven aangebrachte empore en een kript. 't Gebouw, dat een tentachtig dak heeft, wordt door vier torentjes met kegelafsluiting gestut, waarvan twee aan den westkant de trappen-verbindingen tusschen de kripta en de opene galerij onder 't looden tentdak mogelijk maken. Van deze galerij geniet men 't mooiste panorama, dat men zich kan voorstellen en kan men zich precies omtrent de ligging van de verschillende heilige plaatsen orienteeren.
„De zuilen- en peilerrijke onderkerk heeft een mooi versierde middelrotonde, waarin later een plastische groep van Maria's Dood opgesteld zal worden. Ook hier is plaats voor vele altaren, zoodat de priesters, die steeds een groot deel van elken pelgrimstocht uitmaken, in korten tijd allen de Heilige Mis kunnen opdragen, voor de morgen-rondgang in de stad begint. De kerk wordt hoofdzakelijk door 8 vensters boven in den rondbouw en door die van 't koor en de empore belicht. Alle wanden en gewelven behalve de zuilenstellingen van de empore enz. zijn zonder de minste versiering, omdat 't plan bestaat door marmerbekleeding en mozaïeken tot een voornaam geheel te komen. De zij-kapel, aan den heiligen Johannes den Dooper gewijd, die door de Rheinisch-Westphälischen Devotionsritter gesticht werd, geeft een flauw begrip van de toekomstige heerlijkheid.
„Aan de zuidzijde van de kerk ligt een klein, sierlijk binnenhofje, omgeven door de bibliotheek met museum. De gang, die naar 't klooster voert, scheidt 't van de „groote divan", de ontvangzaal, die nooit in het Oosten ontbreken mag. 't Eigenlijke kloostergebouw, dat maar bescheidene afmetingen heeft en twee verdiepingen hoog is, kan men als een aanbouw van den meer dan 40 meter hoogen klokketoren, waarvan drie etages bewoonbaar zijn, beschouwen. Een koel sousterrain bergt keuken, kelder enz., terwijl zich op de 1e etage de refter, het kapittel en de kleine divan bevinden. 't Geheel biedt plaats voor een kloosterfamilie van 12 koormonniken en 8 leekebroeders.
„Wat nu bijzonder opvalt bij deze waarlijk monumentale schepping, die de Duitsche bouwkunst alle eer aandoet, is eerstens de gelukkige combinatie van Europeesche en Oostersche bouwvormen. 't Is waarlijk een Duitsch gebouw, dat evenwel voortreffelijk in de Oostersche omgeving past; en dan is dit nieuwe heiligdom van Jeruzalem met een zorgvuldigheid en liefde tot in de kleinste details uitgevoerd, dat 't zijn wedergade op de heele wereld op dit punt zoekt. Men heeft dit voornamelijk ook te danken aan den uitvoerenden architect Benjamin Sondel en den bouwopzichter Gohl, beiden leden van de Duitsche Tempelkolonie in Jeruzalem, die onder de Arabische werklieden voortreffelijke arbeiders wisten te vormen.
„'t Interesseert misschien menigeen iets te hooren van de moeilijkheden, waarmee men bij den bouw van de Mariakerk te kampen had, omdat 't tegelijkertijd een blik in 't leven van 't Oosten geeft: 7000 kubieke meter aarde en rotsblokken op te ruimen en grootendeels op de ruggen van talrijke ezels weg te voeren, 't is waarlijk geen kleinigheid! Men moet namelijk bij 't bouwen van een huis in Jeruzalem eerst een of meer cisternen, waterputten, graven en uitmetselen, om voor 't volgend jaar water genoeg te hebben om kalk te blusschen en spijs aan te maken. De cisternen van de Dormitio zijn zeer groot, 't zijn als 't ware met gewelven gedekte kapellen en ze bevatten 900 kubieke meter water. Inderdaad werd de grootste op Pinksteren 1902 bij een eerste communie van talrijke kinderen, als kapel benut. Alle steenen voor den bouw der Mariakerk moesten uit de buurt van Bethlehem, dat 2 uur gaans van Jeruzalem ligt, op kameelen, muildieren en ezels naar de bouwplaats getransporteerd worden. Dan kwamen ze onder de handen van de talrijke steenhouwers, waarover de 70-jarige Bethlehemiet Aü Abdallak, 't opzicht voerde; en meest één voor één droegen de steendragers ze dan onder gezang naar de plaats van hun bestemming. Er zijn steendragers, die tot 800 pond op hun rug nemen en transporteeren. Moet zoo'n man een zware vracht dragen, dan wordt hij, door een stok gesteund, begeleid door 4 tot 6 kameraden, die voortdurend in de handen klappen, zingen en den profeet David aanroepen en den drager hier en daar zijn last afnemen en weer opleggen. Er waren arbeiders van allerlei rassen, stammen en geloofsbelijdenissen op de bouwplaats. De beeldhouwwerken werden evenwel bijna uitsluitend door Christenen uit Bethlehem en Betschala uitgevoerd. Vele arbeiders, die te ver weg woonden, gingen 's avonds niet naar huis, maar zochten zich een plekje uit tusschen de quadersteenen, om in een ouden mantel gehuld hun welverdiende nachtrust te nemen. Niet minder eenvoudig was hun levenswijze op ander gebied. Brood, vruchten en als 't goed ging, wat dikke melk of kaas was alles wat ze aten, de eenige spijs die alleen hier en daar door de bouwonderneming opgedischt werd; water de eenigste dronk, vleesch was een feest. Geen dropje alcohol kwam op de bouwplaats. Toch ging 't er vroolijk toe en nergens werd vast eendrachtiger gewerkt. De kosten waren, in aanmerking genomen de voortreffelijke uitvoering, niet zeer hoog. Tot nu toe heeft de bouw circa 1 millioen mark gekost.
Op den 21sten Maart 1905 namen de Benediktijnen van de Beu-

roner Congregatie, die door de vereeniging van 't H. Land te Keulen als wachters op den Sionsberg aangesteld zijn, bezit van 't nog onvoltooide klooster; en wie heden er een bezoek brengt, zal zonder twijfel den indruk krijgen, dat 't heiligdom in goede handen is. Een reeds zeer rijk museum, hoofdzakelijk van Palestinische oudheden, getuigt van inzicht en smaak; en ofschoon 't aantal monniken nog klein is, wordt de dienst in de kerk, die een voortreffelijke acoustiek heeft, zoo plechtig mogelijk gehouden. Misschien is 't niet overbodig te vermelden dat de Hollandsche Jeruzalempelgrims er een landgenoot zullen vinden, die gaarne bereid is zijn landgenooten van dienst te zijn."

DE WEST-GEVEL DER NIEUWE KERK TE AMSTERDAM.

Het Alg. Handelsblad schrijft hierover:
Weten vele Amsterdammers hoe de west-gevel der Nieuwe, de gevel aan den N. Z. Voorburgwal in de wereld is gekomen? Wie op den hoek van de Raadhuisstraat tegenover dien gevel gaat staan, en vandaar de kerk eens goed aankijkt, zal spoedig bemerken, dat wat hij daar ziet geen geheel is, dat het zeker oorspronkelijk niet zóó ontworpen is, dat het heel leelijk is ook.
Een soort van portaal, enkele meters diep en breeder dan het middenschip staat daar als het ware op zich zelf; het steekt zeer af natuurlijk tegen den gerestaureerden zuidelijken gevel maar ook tegen wat er verder van de kerk te zien is. Die vóórbouw is tot den eersten trans van natuurlijken steen; de bouworde Gothiek, hoewel niet fraai. Daarboven een stuk in gepleisterden baksteen; het onderste deel is hier blijkbaar nagevolgd, maar op vrij lompe manier. Bovendien is de raamtraceering in het groote spitsboogvenster van gegoten ijzer; de balustrade, die van zink was, en niet van zandsteen zooals aan de kerk zelve, is verdwenen. Het geheel wordt gedekt door een schuin dak, aansluitende aan de bekapping van de kerk; kaal en smakeloos. Dit alles is het product van verschillende tijden. De westgevel van de Nieuwe Kerk was oorspronkelijk een vlak opgaande gevel, afgesloten door twee hoektorentjes, die met spitsen waren afgedekt. Een top- of tuitgevel bekroonde dezen gevel en was met hogels en een kruisbloem versierd. Zoo is hij waarschijnlijk geweest tot den brand in 1645; bij de restauratie na die ramp werd besloten aan de westzijde een hoogen toren te doen bouwen: velen kennen zeker de oude gravure van den Dam, waarop deze toren geteekend is, als hij er in den tijd van den o. a. door Rembrandt geëtsten uitgever van gravures, Clement de Jonghe, al was. Men begon te bouwen en voltooide den toren tot den eersten trans: op vele oude schilderijen en teekeningen ziet men het zeer zware onderstuk van den toren, die van noord naar zuid een doorgang had. De hoektorentjes van den gevel zijn voor den bouw van den toren verwijderd, maar deze is, bij gebrek aan geld niet verder gekomen. Zoo heeft het gebouwde gedeelte gestaan tot 1783, sedert 1655 met een uitbouw er boven op, waarin de blaasbalgen voor het orgel werden geborgen. In 1783 werd de „onvolmaakte toren", die voor niets diende, toch een te erge stein-den-weg; men brak het buitenste gedeelte met de gewelven boven den doorgang af, maakte van het overblijvende, aan de kerk vastgebouwde deel, een vlakken muur en bracht den tegenwoordigen ingang aan.
Zoo bleef het tot in 1845. Toen besloot men den gevel te restaureeren en bouwde .... het reeds zoo even bewonderde bovenste deel van den gevel en het dakgedeelte, een zgn. wolfeinde aan het groote kerkdak vast. Van den ouden kerkgevel was toen niets meer te zien. In de plaats daarvan was gekomen het ergerlijke geheel dat wij nu kennen. Dat kan zoo niet blijven, reeds daarom niet omdat het werk van 1845 al even slecht van bouw als van ontwerp is en dringend herstel behoeft.
Vandaar de vraag: wat nu? Zal men den nu bestaanden toestand, het knoeiwerk van de helft der vorige eeuw oplappen en bestendigen? Zal men het aangebouwde verwijderen? Hoever zal men daarbij dan gaan, zal men beproeven den gevel van vóór 1645 te herstellen en dus ieder spoor van den „onvolmaakten toren" te niet doen? Of het stuk dat men er in 1783 van liet staan, behouden? Het is te begrijpen dat de heer C. B. Posthumus Meijjes, de architect van de kerkgebouwen der Nederd. Herv. Gemeente, in dezen niet alleen op eigen oordeel heeft willen afgaan. Hij heeft voorgesteld een commissie te benoemen om een plan tot restauratie van den westgevel der Nieuwe Kerk op te maken en dat is gebeurd. De heeren C. Muysken, F. J. Nieuwenhuis en C. H. Peters, alle drie architecten die aan restauraties van oude monumenten met veel succes gewerkt hebben, — wij herinneren slechts aan de Grafelijke Zalen — hebben zich vereenigd met het denkbeeld van den heer Posthumus Meijjes om den bouw van 1845 te verwijderen, daarentegen het oude deel van den onvolmaakten toren als van historische waarde te behouden en te herstellen en het bovenste deel van den gevel weer te brengen in den staat waarin het was vóór den torenbouw, dus den tuitgevel, met kruisbloem en hogels, de hoektorentjes, het spitsboogvenster, het roosraam, dat daarboven was aangebracht enz. te herstellen. Men bezit voor deze reconstructie vele gegevens: het bekende schilderij van de Nieuwe Kerk uit ± 1556, waarop de zuidgevel te zien is en de westgevel van ter zijde, en oude gravures van omstreeks 1612 en 1640, de laatste naar een schilderij; de aanzetten van de torentjes zijn nog aan de muren te zien; de vorm van het dichtgemetselde roosvenster is in de kerk, boven het orgel precies na te gaan. Bij uitvoering van dit plan krijgt men aan dezen gevel natuurlijk Gothiek uit allerlei tijden, maar bij andere oplossingen ook. Breekt men den heelen toren af, dan zou men in 1911sch werk den heelen gevel van vóór 1645 kunnen herstellen, doch bezit men daarvoor voldoende gegevens? Dan vervalt ook elke herinnering aan den torenbouw en — bijoverweging — men heeft geen plaats meer om de blaasbalgen voor het orgel, die, electrisch in beweging gebracht, in den uitbouw zullen worden ondergebracht, te bergen.
Zoodat er dus voor het plan van de vier architecten heel veel te zeggen is. En een maquette die van den aldus gerestaureerden gevel gemaakt en in de groote kerkeraadskamer te zien is, toont aan dat de uitvoering waarschijnlijk tot een zeer goed resultaat zal leiden: de tuitgevel met het roosvenster erin, met de torentjes en de balustrade die er vóór loopt maakt een zeer goeden indruk.

NAAR AANLEIDING VAN OUD-NEDERLANDSCHE TUINKUNST.

DOOR JHR. SYPESTEYN.

De Heer Jhr. Sypesteyn acht het noodig zich tegen mijn beoordeeling van zijn boek te verdedigen. Hiertoe heeft hij volkomen het recht. Maar, omdat ik niet met hem instem, mij nu van *unfairheid* te betichten is wat kras, en wel omdat ik aanhalingen zou gegeven hebben uit zijn werk, die er niet in staan en daartoe heeft hij het recht niet.
Hij beschuldigt mij ten onrechte verder, boos te zijn geweest en zijn boek niet goed gelezen te hebben doch is zijn toon niet veel boozer?
Wat die aanhalingen betreft, heeft hij groot ongelijk, want wat ik beweerde, heeft hij niet woordelijk gezegd en is dus geen aanhaling. Ik heb ook nergens gezegd, dat dezelfde woorden in zijn boek staan. Daarentegen is de strekking van de zaak wel degelijk dezelfde.
Ik zal de Hr. Jhr. S. niet lastig vallen over zijn onbehoorlijken en ongemanierden uitval, en zal dit maar toeschrijven aan zijn misnoegen dat ik zijn werk durf critiseeren, omdat naar mijn inzien er behalve zekere verdienste nog wel wat op valt aan te merken.
Reden van boos zijn is er *mijnerzijds* niet geweest, en elk onbevooroordeeld lezer zal moeten erkennen dat er waarlijk geen booze toon mijnerzijds heerscht en uit mijn bemerkingen slechts meening verschil blijkt. Doch ter zake.
Als de Hr. Jhr. S. zijn eigen boek goed naleest, zal hij moeten

erkennen, dat er uit te halen is, wat hij misschien niet zoo gemeend heeft.
Hij schrijft dan over de verhouding der Oud-Ned. Tuinkunst tot het buitenland, op blz. 70 enz. van zijn boek over de herkomst, enz. *De hoofdoorzaak van het geheel veranderde uiterlijk der tuinen was echter de hier in 't begin der 16e* **eeuw uit Italië** *doordringende invloed van de Renaissance*, en verder *De Nederlandsche stijl in de tuinen van de 16e eeuw stond onmiskenbaar onder den invloed van Italië maar van getrouwe navolging kan geen sprake zijn.*
Dit laatste gedeelte van zijn betoog behoeft niemand te verwonderen, omdat het vlakke Nederland andere eischen stelt als het bergachtig gedeelte van Italië waar de meeste en schoonste villa- en paleistuinen werden aangelegd.
Als de Hr. Jhr. S. echter de oudste afbeeldingen van „Villa d'Este" en anderen onbevooroordeeld wil vergelijken met de prenten van Vredeman de Vries, dan zal hij toch veel overeenkomst vinden en erkennen moeten, dat onderdeelen dier Italiaansche tuinen in de tuinen van ons vlakke Nederland en Vlaanderen wel degelijk nagebootst werden.
Maar de heer Jhr. S. wil à tort et à travers een zuivere primitieve tuinkunst in onze tuinen zien als voorbeeld van andere stijlen.
Verder zegt de Hr. Jhr. S. op blz. 72: *En deze nieuwe Nederlandsche stijl, want het hier bereikte was wel een bepaalde eigenstijl, vond overal navolging, vooral in Duitschland, doch bovenal in Engeland, dat zich geheel bij ons aansloot, zooals nog later zal blijken.*
Is dit niet evengoed als 't geen ik in mijn critiek zeide: dat wij volgens hem 't voorbeeld gaven en de anderen volgden.
De Heer Jhr. S. schijnt steeds van meening te zijn, dat, wat ik als algemeene opvatting van zijn betooging aangaf, dat ik mijn woord tot de zijne gemaakt zou hebben. Dit is al te dwaas. Want had ik zijn zeer weerlegbare betooging woord voor woord willen herhalen, dan had ik te veel van de ruimte van dit blad moeten vergen. Over zijn oordeel over de fransche Tuinkunst uit de 16e eeuw, leze men blz. 73 van zijn boek.
Ik zal verder maar niet op de aanvallen van den schrijver ingaan, want woorden ziften schijnt zijn grootste kracht te zijn.
Ik wil omtrent zijn meening over den Landschapsstijl nu ook zijn eigen woorden aanhalen als blijk, hoe onredelijk zijn aanval op mijn kritiek is. Op blz. 161 zegt Jhr. S.:
Hoewel de opkomst van den landschapsstijl reeds in de eerste helft der 18e eeuw plaats had, kan men er dus bij ons eigenlijk niet van spreken vóór de 19e eeuw. De pogingen iets in dien stijl aan te leggen, in de genre van die van Zorgvliet, waren in de **18e eeuw zóó zeldzaam,** *dat ik meen den landschapsstijl voor ons geheel tot de 19e eeuw te moeten rekenen.*
Blijkt uit deze woorden niet allerduidelijkst, dat de schrijver niet weet, dat, voor de 19e eeuw intrad, de landschapsparken en tuinen reeds *zeer algemeen waren en er reeds een groot aantal voorbeelden bestonden.* Pleit het dus niet tegen de nauwkeurigheid van zijn onderzoek, daar hij durft beweren, dat die parken en *tuinen in landschapsstijl* vóór de 19e eeuw *zoo zeldzaam* waren.
Ik noemde er nog maar enkele der meest bekenden op.
Wat zijn voorgangers betrof, waarover de heer Jhr. S. mij hard valt, is deze, dat tusschen 1874 en 1910, een ruimte van 36 jaar ligt. **Ik** vond nergens gegevens bij onze schrijvers, over Ned. Tuinkunst. **De heer Jhr. S.** heeft daarentegen *wel voorgangers* gehad. Hij weet het zeer goed, wie ik bedoel, en haalt hij er zelfs een aan of critiseert hun werken zonder ze te noemen.
Voor dat het werk van Jhr. S. verscheen zijn anderen reeds begonnen te zoeken en hun bevindingen neer te schrijven al zijn, die volgens Jhr. S. vol fouten en wisten zij er niets van. Schrijver dezes gaf in *1889* in Eigen Haard een *Proeve van Oud Hollandsche Tuinkunst* en veel zou hij bij heruitgaven door later onderzoek wijzigen.
Later gaf hij nog in verschillende tijdschriften als b.v. de Opmerker, Bouwkundig Weekblad, Het Nederl. Tuinbouwblad, Garten Flora enz. enz. verschillende stukken over oude Tuinkunst.
In de „Vragen van den Dag", vond men een jaar of wat later een niet onaardig stuk van B. van Hagen over onze Oude Tuinkunst. Laatst verscheen het door Jhr. S. aangehaalde stuk van Jonkvr. C. Engelen in „Het Huis Oud en Nieuw" Afl. 7, 1910. Dit deugde natuurlijk ook niet.
Zoo zijn er tal van schrijvers te noemen, in de laatste 20 jaren, die iets ten beste gaven over onze tuinkunst.
Verder vond de Heer Jhr. S. tal van buitenlandsche werken, die omstreeks 1874 (toen ik mijn onderzoek begon), nog niet bestonden.
De Heer Jhr. S. vond dus zijn weg reeds ten deele aangegeven, al negeert hij alles wat voor zijn boek verscheen.
Ik heb evenwel te veel van de ruimte van dit blad gevergd, de verdere hatelijkheden, die een man van opvoeding, die men in Jhr. S. zon verwachten, zeker niet passen, maar onbeantwoord latende.
Zij komen echter blijkbaar voort uit een brein van iemand die meende dat hij nu eens een boek schreef, waarop niets valt aan te merken, doch daar elk menschenwerk onvolmaakt is, is het zijne 't zeker ook.
Als de Heer Jhr. S. spreekt van woorden verdraaien doet hij zulks eerder, waar hij zijn woorden verkeerd terug geeft. Op de door hem aangehaalde bladzijde 618 kol. 1 schreef ik.
Mijns inziens is de schrijver te eenzijdig, oordeelt over de vakmannen naar den maatstaf van de enkelen, die iets van hun kostbaren tijd gaven ten dienste van 't algemeen.
Hun (de vakmannen die niet schrijven) *tijd is te kostbaar „dikwijls schiet er weinig tijd voor andere studie over."* Wat schrijft Jhr. S.? *De heer S. die indertijd verklaarde („Buiten" 1908) er zelf geen enkel systeem op na te houden en wiens tijd te kostbaar is om er veel van te besteden voor studie, (blz. 618) deed misschien ook beter geen kritiek te oefenen aan onderwerpen, omtrent welke hij in vorige geschriften steeds bewees nog niets te begrijpen."*
Zulk woordenverdraaierij is niet netjes en geen edelman waardig. Wie schrijft moet kritiek kunnen velen, en ik geloof dat mijn kritiek waarlijk niet in zulk een bui geschreven is, als waarin de Heer Jhr. S. scheen te zijn, toen hij zijn verdediging opstelde.
Al zal de Heer Jhr. S. op dit schrijven antwoorden, ik zal er niet meer op terug komen. Ik heb thans genoeg van de wijze van debateeren zooals de Heer Jhr. S. du haut de sa grandeur, dit gewend schijnt te zijn, en die hij zoowel in „Buiten" als nuin 't „Bouwkundig Weekblad" botvierde. Hij bedenke „Noblesse oblige".

LEONARD A. SPRINGER.

OFFICIEEL BERICHT.

EXAMENS VOOR BOUWKUNDIG-OPZICHTER, BOUWKUNDIG-TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BOUWWERKEN, INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST EN AF TE NEMEN IN 1911.

Door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zijn benoemd, onder goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, tot Leden van de Commissie, belast met het afnemen van de in Februari en Maart te houden Examens voor Bouwkundig-Opzichter, Bouwkundig-Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) de Heeren:

B. J. OUËNDAG, Lid van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Architect te Amsterdam, Voorzitter.
M. B. N. BOLDERMAN, Civiel-Ingenieur, Chef de Bureau van het Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.
H. VAN DAM, Consul van Italië, Leeraar in de wiskunde te Amsterdam.
JOSEPH HERMAN, Architect te Amsterdam.
J. MOLENSCHOT, Architect te Amsterdam.
J. A. V. D. SLUYS VEER, Architect te Amsterdam, Leeraar aan de Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand aldaar.
Mr. E. H. P. ROSENBOOM, Architect, Advocaat en Procureur te Amsterdam.
P. A. TIMMERS, Architect te Amsterdam.
H. LOTERIJMAN, Arts te Amsterdam.
G. VERSTEEG, Adjunct-Directeur der Gemeentewerken te Arnhem.
J. D. GANTVOORT, Architect te Deventer, leeraar aan de Burgeravondschool aldaar.
HERM. J. V. D. KLOOT MEYBURG, Architect te 's Gravenhage, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten aldaar.
W. DE VRIND JR., Bouwkundig-Ingenieur te 's Gravenhage, assistent aan de Techn. Hoogeschool te Delft.
M. VREYENHOEK, Bouwkundige te 's Gravenhage.
J. J. VAN NOPPEN, Architect te Haarlem, leeraar aan de Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam.
W. F. OVEREYNDER, Architect te Rotterdam.
P. A. WEELDENBURG, Architect te Rotterdam, leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen aldaar.
J. VAN WYNGAARDEN, Architect te Rotterdam, assistent aan de Technische Hoogeschool te Delft.
W. DE JONG, Architect te Utrecht, bouwkundige 1ste klas bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen aldaar.
H. BLETZ, Architect te Weesp.
F. DE HERDER, Aannemer te Zwolle.
J. GRATAMA, Bouwkundig-Ingenieur te Amsterdam, Algemeen-Secretaris van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. *Secretaris.*

46

BERICHTEN

Intern. Kunsttentoonstelling Rome 1911. Afd. Architectuur. H.H. Architecten-Inzenders welke hun inzendingen wenschen te verzekeren worden in kennis gesteld, dat de H.H. J. & J. M. Voorhoeve, Assuradeurs, Glashaven 17b, Rotterdam, in onderhandeling zijn met het sluiten van verschillende verzekeringen voor deze Tentoonstelling.
Federatie van Kunstenaarsvereenigingen. Te Amsterdam is dezer dagen eene vergadering gehouden om te spreken over het oprichten van eene Federatie van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen.
De volgende twaalf vereenigingen waren vertegenwoordigd: Algemeene Nederlandsche Toonkunstenaarsvereeniging; — Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst; — Genootschap „Architectura et Amicitia"; — Vereeniging „Arti et Industriae"; — Bond van Nederlandsche Architecten; — Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap"; — Vereeniging „Haagsche Kunstkring"; — Vereeniging „St.-Lucas"; — Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; — de „Moderne Kunstkring"; — Schilderkundig Genootschap „Pulchri Studio"; — ende Vereeniging van Letterkundigen.
Het doel der op te richten federatie is voornamelijk: de kunstenaars op verschillend gebied nader tot elkaar te brengen, en het bevorderen van hunne gemeenschappelijke belangen.
Na bespreking van de verschillende middelen, waardoor dit zou kunnen bereikt worden — o. a. door oprichting van een Bureau voor Auteursrecht; de stichting van een eigen gebouw; het houden van artistieke feesten, congressen, uitvoeringen, lezingen, enz., — besloot de vergadering in beginsel tot het oprichten van de federatie.
Aan eene commissie van vijf leden, waarin de vijf verschillende groepen van kunstenaars vertegenwoordigd zijn, is de verdere uitwerking van plannen opgedragen.
Berckepoort te Dordrecht. Bij de behandeling der gemeentebegrooting voor 1911 besloot de gemeenteraad tot den bouw eener nieuwe school X, een lagere school voor meisjes thans gevestigd in het gebouw de Berckepoort aan de Nieuwstraat. Het voorstel van B. en W. om de bestaande school af te breken en daar ter plaatse een nieuwe te bouwen werd evenwel aangehouden, naar aanleiding van een motie van den heer van Oldenborgh ten doel hebbende de verplaatsing dezer school naar een andere en den bouw van een nieuwe school op een nader aan te wijzen plaats; ook in verband met een pleidooi door mr. J. van Drooge gehouden tot behoud van het gebouw aan de Nieuwstraat uit een historisch en een bouwkundig oogpunt, zegden B. en W. toen een nader advies toe. Dat advies is thans verschenen en B. en W. handhaven hun voorstel tot afbraak en bouw eener nieuwe school terzelfder plaatse op grond, dat school X op deze voor die school uiterst gunstige plaats behoort gevestigd te blijven, dat de gemeente voor den bouw geen ander geschikt terrein beschikbaar heeft en met aankoop van grond een zeer belangrijke uitgaaf uit de gemeentekas gemoeid zal zijn.
Ten opzichte der bezwaren door mr. van Drooge aangevoerd, welke nog zijn ondersteund door het hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en door het bestuur van „Oud Dordrecht", verwijzen B. en W. naar een beschrijving van Jan van de Maas (Dordr. Ct. van 2 Sept. 1910), waaruit blijkt, dat het tegenwoordig gebouw de Berckepoort slechts een gedeelte is van hetgeen vroeger daaronder werd verstaan, terwijl zelfs van de eigenlijke poort niet anders valt aan te wijzen dan de plaats, waar die poort eens stond; ook vestigen zij de aandacht op het desbetreffend artikel in het Bouwkundig Weekblad, waarin o. m. gezegd wordt: „dat het geen verwondering behoeft te wekken, dat twijfel is ontstaan, of hetgeen nog aanwezig is, wel waard is behouden te blijven" en „de Berckepoort is geen monumentaal gebouw".
In ieder geval zou restauratie noodig zijn en de kosten daarvan schatten B. en W. op minstens f 15000; zij herinneren verder aan hetgeen door hen reeds voor het behoud van oude gebouwen of voorwerpen van bouwkundige beteekenis is gedaan en zeggen ten slotte, dat zij van oordeel zijn, dat de groote financieele opofferingen, welke behoud en restauratie met zich zouden brengen, niet gerechtvaardigd zijn om een gebouw in stand te houden, waarvan de beteekenis niet door hen wordt onderschat, maar niet zoo hoog wordt geacht, dat daarvoor alleen de bouw der nieuwe school achterwege zou moeten blijven; de bouwcommissie deelt het oordeel van B. en W., die verder nog zeggen, dat de afbraak van het gebouw, zooals van zelf spreekt, met de noodige zorgvuldigheid zal plaats hebben en de merkwaardige ankers en sluitsteenen zullen worden opgeborgen tot tijd en wijle deze voorwerpen een waardige plaats zullen kunnen verkrijgen.

N. R. Ct.

De verbouwing van het Kon. Paleis Het Loo.
De dagbladen berichten:
De verbouwing van het Kon. Paleis het Loo zal op 6 Februari alhier worden aanbesteed.
Het ligt in het plan, het gebouw te vergrooten door het aanbrengen van verschillende logeervertrekken voor vorstelijke personen, die het Kon. echtpaar komen bezoeken, hun gevolg en bediendenpersoneel, terwijl tevens verbeteringen zullen worden aangebracht, waardoor de in dienst van H. M. zijnde dignitarissen en het personeel ruimer, beter en brandvrij kunnen worden gehuisvest.

47

Men stelt zich voor, den bouw in 3 jaar te voltooien en wel: het eerste jaar het nieuwe gedeelte van den oostelijken vleugel, het tweede jaar den westelijken vleugel en het derde jaar de verbouwing van de hoofdpaviljoens, benevens de gebouwen voor den dienst der intendance en de bloemisterij.

Daar H. M. de Koningin den uitdrukkelijken wensch heeft te kennen gegeven, steeds gedurende de zomermaanden het Paleis te bewonen, zullen des winters de meeste werkzaamheden moeten worden verricht. Alleen in het derde jaar, dat van de verbouwing der hoofdpaviljoens, zal het hof in September Het Loo verlaten.

Het eenvoudige karakter van het Paleis aan de buitenzijde blijft geheel behouden (ook de witte bepleistering), en in dien geest zal ook de uitbreiding plaats hebben.

Aan den Oostelijken vleugel wordt, aldus de N. R. Ct., een cour gevormd, waaromheen de nieuwe logeervertrekken voor de hofdignitarissen en het personeel worden gebouwd. Verder komen in dit gedeelte de nieuwe keukens, provisiekamers, kamers voor porselein- en glaswerk, eetkamers voor officianten, en bedienden, linnen- en naaikamers en kamers voor de wasch.

Het postkantoor, thans aan het uiteinde van den Oostelijken vleugel, wordt, evenals de daarboven gelegen bureelen der intendance, geheel nieuw ingericht en vergroot; beide blijven op dezelfde plaats.

Langs de Zuidzijde van den Oostelijken vleugel en aan de zijde van den cour d'honneur worden, beneden, vertrekken ingericht voor logies van de heeren en dames der hofhouding.

Voorts komen hier de bureelen van den hofmaarschalk, den particulieren secretaris van H. M., het Kabinet der Koningin en den intendant van het Kon. Paleis en Domein Het Loo.

De hier thans aanwezige muziek- en kunstzaal wordt uitgebroken en naar den Westelijken vleugel verplaatst, waar nu de oude stallen zijn.

De wapenzaal, ook in den Oostelijken vleugel gelegen, blijft intact. Daarnaast komt een rook- en biljartzaal ten dienste van Z. K. H. den Prins en heeren der Hofhouding, welke zaal zal worden opgetrokken in oud-Hollandschen stijl.

De communicatie der vertrekken onderling geschiedt door lange corridors en ruime, statige trappenhuizen.

De westelijke vleugel wordt mede door aan- en bijbouw ingericht voor vertrekken voor heeren en dames der Hofhouding en bedienden. Tevens wordt hier de muziek- en kunstzaal gebouwd, met een salon tot ontvangst der gasten.

Het einde van dezen vleugel wordt bestemd tot bureelen voor den dienst der houtvesterij; ook met hier een conversatiezaal voor het bediendenpersoneel.

Voor de verbinding tusschen de beide vleugels, die thans niet anders kan plaats hebben dan door de kelders van het hoofdgebouw of door de vertrekken van Koningin en Prins, wordt een ondergrondsche tunnel aangelegd, terwijl de cour d'honneur, door een bestrating van gele, machinale klinkers, een geheel nieuw aanzien zal krijgen.

De drie midden-paviljoens, thans uit 2 en 3 étages bestaande, worden verhoogd tot 3 en 4 étages, bestemd voor verblijven van hofdames, vertrekken der Prinses, o. a. een leerkamer, en verder voor verblijven van vrouwelijke bedienden.

Op de weide ter zijde van het Park (bij de moestuinen), verrijzen magazijnen, timmerwinkel, voorraadschuren en woningen voor den timmermansbaas en den boschbaas, benevens een Oranjerie. Dienvolgens verdwijnt het geheele complex oude, houten bijgebouwen, dat nu zich ten Zuiden van het Paleis bevindt en de Paleisomgeving in niet geringe mate ontsiert.

De pannen daken aan de frontzijde van het Paleis zullen alle door leien daken worden vervangen.

De totale verbouwing omvat 273 nieuwe vertrekken, terwijl ongeveer 200, meest onbruikbare en zeer brandgevaarlijke komen te vervallen. Dit brandgevaar bestaat in den tegenwoordigen toestand vooral op de verdiepingen, waar de verblijven van het dienstpersoneel zich bevinden, dat, bij gebrek aan ruimte, in dakkamertjes is ondergebracht, die door aan weerszijden met beschilderd linnen beplakte houten beschotten zijn gescheiden.

De raming van het thans aan te besteden gedeelte bedraagt f 475.000, waaronder niet zijn begrepen verwarming, verlichting, waterleidingen, electrische geleidingen, enz.

De plannen zijn ontworpen door den rijksbouwmeester, den heer C. H. Peters alhier, onder wiens hoofddirectie de verbouw zal plaats hebben.

Voordrachten over Indië. Evenals vorige jaren hebben de heeren dr. H. F. R. Hubrecht en J. Dudok van Heel, namens het bestuur van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, de leiding genomen in zake de voortzetting van de voordrachten over Indië, die steeds zooveel belangstelling wekken.

De heer J. E. Jasper, controleur bij het Binnenlandsch Bestuur op Java, die volgens opdracht van het Gouvernement eenige onderzoekingen heeft gedaan naar de inlandsche kunstnijverheid, zal nu over dit onderwerp drie lezingen houden.

De heer Jasper, op Java geboren en gedurende vele jaren te midden der Javaansche bevolking werkzaam, is zeker een veilige gids bij een bezoek aan de dessa, een uitnemend deskundige ter voorlichting aan hen, die belang stellen in de inlandsche kunstnijverheid en ook in de geschiedenis der Javanen.

De drie lezingen zullen gehouden worden in de groote zaal van den Werkenden Stand, op den Kloveniersburgwal, op Woensdag 25 Jan., Woensdag 8 Febr. en Woensdag 1 Maart. De drie voordrachten zijn getiteld: „De Javaan in zijn leven en werken", „De inlandsche kunstnijverheid" en „Het Javaansche Vorstendom en zijn geschiedenis".

De „Vier-jaarlijksche" te Amsterdam. Op de vergadering, ten Stadhuize gehouden, onder leiding van den burgemeester jhr. mr. A. Röell, waren een groot aantal kunstenaars aanwezig, die leden zijn geweest van de commissie der tentoonstelling in 1907, benevens anderen, ook van elders, te weten de heeren: Bart van Hove, Karsen, Breitner, 't Hooft, Gorter, Bastert, Hart Nibbrig, Van Es, Van Soest, Schaap, Hesselink, prof. Derkinderen, prof. Van der Waay, prof. Dake, John. F. Hulk, de architecten A. Salm G.Bzn. en Ed. Cuypers; mr. J. A. Sillem, jhr. B. W. F. van Riemsdijk, Jan Brom, de wethouder Surrurier, de raadsleden C. B. Posthumus Meyjes, L. Simons en Kl. de Vries, — die in den Raad een voorstel tot afschaffing hebben ingediend — en de heer C. W. H. Baard, secretaris.

Nadat voor- en tegenstanders aan het woord waren geweest, werd besloten te adviseeren de Vierjaarlijksche wel te doen houden, echter niet in dit jaar, maar in het voorjaar van 1912.

Kon. Inst. v. Ingenieurs. Op de jongste vergadering van den Raad van Bestuur van het Kon. Instituut van Ingenieurs is herkozen tot president het Raadslid dr. J. Kraus en tot vice-president het Raadslid A. Deking Dura; tot penningmeester is gekozen het Raadslid A. J. M. Stoffels, zoodat de Raad van Bestuur, met ingang van het nieuwe Instituutsjaar aldaar aldus is samengesteld:

Dr. J. Kraus, president; A. Deking Dura, vice-president: A. J. M. Stoffels, penningmeester; A. P. Kopteyn, D. Croll, H. C. J. Gritters, W. De Jonge Dzn., C. J. Snijders, L. J. Vermaes; F. G. Waller, president van de afdeeling van Werktuig- en Scheepsbouw; C. Feldmann, president van de afdeeling voor Electrotechniek; J. H. Neiszen, president van de afdeeling voor spoorwegbouw en spoorwegexploitatie; P. H. Kemper, president van de afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde; R. A. Van Sandick, algemeen secretaris.

RECTIFICATIE.

Op blz. 33, artikel E. Viollet le Duc. Geschiedenis van een Teekenaar, staat 8ste regel v.o. een *gare* persoon enz.; te lezen: een *gave* persoon enz.

31ste JAARG. – 4 FEBR. 1911. – No. 5.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Hoofdbestuursvergadering. Vergadering Afd. Amsterdam. — Vergadering „Artibus Sacrum" en Afd. Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Maatschappij en Vakbelangen, door W. van Veen. Antwoord van J. H. W. Leliman — Kopenhage, de stad der koperen torens, door D. F. Slothouwer. — Een interessante brochure van Otto Wagner, door J. G. — Nederlandsche Rechtspraak op bouwkundig gebied, door Mr. J. P. Bruynzeel. — Vergaderingen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 7 FEBRUARI TEN 10½ URE.

Op de Agenda komt voor, o.a.:
Ingezonden stuk Versteeg.
Federatie Kunstenaarsvereenigingen.
Indienen bezwaren Nat. Prijsvraag Regelen.
Algemeene Mei vergadering.
Congres Bouwkundig Element in de Heimatschutz.
Rapport Bouwbedrijven.
Prijsvraag IJsselsteinsche Bouwmaatschappij.
Verbod toepassing Zandsteen.
Verzekering Ziekte en Ongeval Opzichters en Teekenaars.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

628ste Algemeene Vergadering gehouden op Donderdag 26 Januari 1911 's avonds 8 uur in het maatschappelijk gebouw, Marnixstraat No. 402.

De Vergadering wordt geleid door den Voorzitter, den Heer F. W. M. Poggenbeek.

Na lezing en goedkeuring der notulen worden door den Voorzitter eenige hartelijke woorden gewijd aan de nagedachtenis van den Heer J. H. Leliman en mededeeling gedaan van een schrijven van 28 Dec. 1910 van den Heer J. H. W. Leliman, waarin het voornemen van den Heer Leliman vermeld is, om de beide te Amsterdam gevestigde bouwkundige vereenigingen, Architectura et Amicitia en de Afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te verzoeken in onderlinge samenwerking ter herinnering aan hun eerelid, wijlen den Heer J. H. Leliman, in het jaar 1911 gezamenlijk uit te schrijven twee prijsvragen, één studieprijsvraag voor jongeren en één met een onderwerp van meer beteekenis, waarbij respectievelijk f 200 en f 800 in totaal f 1000 voor de beide prijsvragen beschikbaar gesteld wordt. De Heer Leliman verzoekt voorts van elke Vereeniging een gedelegeerde aangewezen te zien, om verder te zamen met hem de verdere regeling voor te bereiden.

Naar aanleiding van dit schrijven werd door het Bestuur een speciale vergadering belegd op 30 Dec. 1910, waarin dit schrijven met groote instemming ontvangen werd, terwijl de Heer F. W. M. Poggenbeek aangewezen werd als gedelegeerde.

Na gehouden bespreking met den Heer Leliman werd een gecombineerde vergadering van beide besturen gehouden en werden als onderwerpen vastgesteld: voor de groote prijsvraag een „Museum van kunstnijverheid, voor de kleine prijsvraag een „Monumentale afsluiting van het gedempte gedeelte van de Lijnbaansgracht."

Beide vereenigingen kiezen ieder 2 Juryleden voor de groote prijsvraag en deze vier leden kiezen te zamen een vijfde jurylid, terwijl voor de kleine prijsvraag, iedere vereeniging een jurylid kiest en deze beide tezamen een derde.

Respectievelijk worden door het Bestuur voorgesteld voor de eerste prijsvraag de Heeren A. le Comte te Delft en Jan Stuyt te Amsterdam terwijl voor de kleine prijsvraag de Heer A. W. Bos voorgedragen wordt.

Met algemeene stemmen worden deze drie heeren thans benoemd.

Tot den inmiddels binnengetreden Heer J. H. W. Leliman wordt een warm woord van dank gesproken voor zijn zeer schoonen daad.

Hierna wordt het woord gegeven aan den Heer S. de Clercq te 's Gravenhage tot het houden van zijn voordracht over „Oude bouwkunst op Java."

Deze doet zijn voordracht voorafgaan door de klacht dat de kennis van de oude Javaansche bouwkunst een stiefmoederlijke plaats in onze ontwikkeling inneemt en verder waarschuwt hij, dat hij zelf geheel en al Europeaan, en Europeesch voelend, niet de waardeering kan hebben door deze kunst welke zij bij de Oosterlingen vindt.

In den loop van de rede, die door talrijke lichtbeelden werd ver-

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

duidelijkt, deed hij de analogie uitkomen tusschen de godsdienstige begrippen van het Boeddhisme en de kunstvormen die men overal in de bouwwerken vindt. Hij wijst op het overwicht van het decoratief boven het constructieve gedeelte der Oostersche bouwkunst; op den overvloed van ronde versierde vaak barokke lijnen, versieringen enz. enz.; op het ontbreken van zuilen, hetgeen hij toeschrijft aan de onmogelijkheid om met de steensoort waarover men beschikte, zuilen uit één stuk te maken; op het eveneens ontbreken van bogen en gewelven, waarschijnlijk uit vrees voor aardbevingen; op de eenvoudige profileering en tal van andere bijzonderheden waardoor de Oostersche bouwtrant zich van andere onderscheidt.

Na de pauze behandelde spr. in details de prachtige Boroboedoertempel.

Een hartelijk applaus en welgemeende dankwoorden van den voorzitter waren de tolk van de vergadering waaruit bleek hoezeer deze voordracht op prijs gesteld werd. De voorzitter deed hierbij nogmaals een beroep op de leden om toch vooral beter op te komen, want voor zulk een schoone voordracht was wederom de opkomst veel te gering.

De pauze bood de gelegenheid om de rijke verzameling foto's te beschouwen die langs de wanden waren opgesteld.

Tevens werd in de pauze door de finantieele commissie bestaande uit de Heeren W. J. de Groot, B. J. Ouëndag en D. Kruijff Jr. een gunstig rapport uitgebracht over de rekening en verantwoording van het jaar 1910. — Deze rekening en verantwoording, alsmede de begrooting 1911, werden na de pauze door de vergadering goedgekeurd.

Vervolgens werd het jaarverslag gelezen en goedgekeurd. De aftredende bestuursleden M. B. N. Bolderman en A. D. N. van Gendt werden evenals de voorzitter bij acclamatie herkozen.

Ten slotte had de ballotage van den Heer W. J. Wisselink plaats. Met algemeene stemmen werd de Heer Wisselink als lid aangenomen. Niets meer aan de orde zijnde wordt de vergadering om half elf gesloten.

De secretaris,
A. D. N. VAN GENDT.

N.B. Wegens drukke werkzaamheden heeft de heer A. D. N. van Gendt het secretariaat neergelegd, maar blijft hij in het bestuur als Commissaris. Als secretaris is benoemd de heer J. Bakker, P. C. Hooftstraat 95, Amsterdam.

VERGADERING VAN „ARTIBUS SACRUM" EN DE AFD. ARNHEM VAN DE MAATIJ. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Den 27en Januari jl. heeft deze vergadering plaats gehad, waarbij de heer J. Gratama, Bouwkundig-Ingenieur, een voordracht met lichtbeelden hield over de kathedralen van Noord-Frankrijk.

Daar deze voordracht reeds in de afdeeling Amsterdam is gehouden en een verslag er van in B. Weekblad 1910 blz. 557 voorkomt, verwijzen wij daarnaar, en vermelden alleen nog, dat de spreker een aandachtig en dankbaar gehoor vond.

H. PORTHEINE Jr.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAKBELANGEN.

In het *Redactioneel Gedeelte* van het B. W. No. 3 pag. 27 noemt de heer Versteeg mij oerconservatief, waarbij de opmerking omtrent de afd. Utrecht, die hij tusschen haakjes laat volgen, duidelijk doet uitkomen, in welken zin hij deze kwalificatie bedoelt.

Het is niet mijne gewoonte dergelijke persoonlijkheden met gelijke munt te betalen — de heer Versteeg vinde er geenerlei voldoening in — doch ik meen er op te moeten wijzen, dat het toelaten van zulke ontboezemingen over personen het aanzien van ons blad in onzen ledenkring en de vakbelangen van den architect slechts kunnen schaden.

Vooral wanneer zulke aanvallen zóó slecht gemotiveerd zijn als hier 't geval is, waar alleen mijn vroeger geopperd en uit rechtvaardigheidsgevoel voortspruitend denkbeeld om „een referendum onder de leden uit te „schrijven over de zeer belangrijke vraag of de Maat„schappij tot eene vakvereeniging zal worden vervormd „of niet" de aanleiding vormt.

De angst, dien de heer Versteeg in zijn artikel voor een dergelijk referendum aan den dag legt, zal zich wel niemand in een vooruitstrevend man kunnen verklaren.

Wat zijn aanval op de afdeeling Utrecht betreft, kan ik mededeelen, dat het bestuur aan de vergadering dezer dagen de noodige maatregelen zal voorstellen om deze voor het vervolg te voorkomen en wel door hare rechten te laten gelden, die zij heeft èn als contribuante èn krachtens het werk, dat zij in eigen kring verricht.

Ik meen den heer Versteeg vooraf wel de verzekering te kunnen geven, dat wij daarbij de door hem genoemde Club van Utr. leden van A. et A. geheel buiten de zaak zullen laten.

Aan zijne uitnoodiging om mijn standpunt nader uiteen te zetten, zal ik niet voldoen, omdat dit geheel overbodig is. Mijn standpunt en dat van medestanders is, dunkt mij, voldoende uiteengezet o. a. in het verslag der afdeelingsvergadering van 27 April 1908, te vinden in 't B. W. No. 14 pag. 236 '37 van dat jaar, en verder op de Algemeene vergadering, waarik nimmer mijne opinie onder stoelen en banken stak.

Met den heer Leliman ben ik van meening, dat er nà de reorganisatie der Maatschappij slechts plaats mag zijn voor opbouwend werk.

Toch lijkt mij diens standpunt (B.W. No. 4) merkwaardig genoeg om er een oogenblik bij stil te staan.

Op haar verzoek om meerdere zelfstandigheid te geven aan de groep der arch.-leden, antwoordde het Hoofdbestuur blijkbaar aan de Commissie tot Behartiging der Vakbelangen:

„dat dit denkbeeld niet den bijval van het Hoofdbe„stuur heeft mogen verwerven, omdat het geven van „een eigen bestuur en zelfstandigheid aan de architec„tengroep er naar zijn oordeel toe zou leiden, dat deze „groep zich zou vervormen tot eene vakvereeniging, „hetgeen tengevolge zou hebben den ondergang van de „Maatschappij als algemeen bouwkunst-lichaam.

„Overwegende, dat misschien over eenige jaren *de „architectengroep* sterk genoeg zal zijn alle werkzaam„heden der Maatschappij over te nemen, acht het Hoofd„bestuur het wenschelijk op het oogenblik den toestand „te laten, zooals hij nu is enz.

En nu zegt de heer Leliman, het standpunt van het Hoofdbestuur verdedigend:

„Het voorstel van den heer Versteeg c. s. zou binnen„kort de logische consequentie blijken van de verscher„ping der reeds bestaande scheiding tusschen beide „groepen van gewone leden en architect-leden, welke „nu reeds bij gelijke verplichting, zoo geheel verschil„lenden invloed bezitten.

„Bij het streven naar de zuivere vakorganisatie mogen „wij geen oude schoenen weggooien voor wij nieuwe — te„vens betere! — hebben."

Dit argument — ik cursiveer hier opzettelijk — lijkt mij weinig sympathiek. Voor de waardigheid van den architectenstand is het toch zeker niet onverschillig *hoe* één harer organisaties tot stand komt?

Juist dáárom heb ik als architect steeds eene vakvereeniging van architecten, staande *nàást* de Maatschappij (als algemeen bouwkunst-lichaam) voorgestaan, omdat ik aan het streven naar eene zoodanige vereeniging *in* de Maatschappij steeds de implicite en m. i. zeer verwerpelijke gedachte toeschreef, die de heer Leliman hier oppert, thans nog na de reorganisatie.

Ik koester daarom den wensch, vooral nà het opstel van het lid Leliman, dat het Hoofdbestuur kome met eene duidelijke verklaring of zij, nog nà de reorganisatie, inderdaad den koers wenscht te volgen van geleidelijke vervorming der Mij in eene vakvereeniging.

Het hierboven afgedrukt antwoord van het Hoofdbestuur toch laat zeer aan duidelijkheid te wenschen over en kan aanleiding geven tot die onderstelling; want zooals de heer Leliman terecht opmerkt berust reeds thans de leiding geheel bij de architect-leden.

Utrecht Jan. 1911. VAN VEEN.

Het schrijven van den heer Van Veen, mij door de Redactie van het „Bouwk. Weekbl." ter lezing en voor zoover het mij aangaat ter eventueele beantwoording, toegezonden, geeft mij welbeschouwd weinig aanleiding tot repliek.

De drie richtingen zijn nu aan het woord geweest:

1. Van Veen: Alles blijft zooals het is. Eene vakvereeniging *buiten* de Maatschappij.
2. Versteeg c. s.: Direct eene vakvereeniging *in* de Mij.
3. Leliman: Voorbereiding der *vervorming der Mij. zelve tot eene vakvereeniging.*

Ik voor mij geloof duidelijk genoeg te zijn geweest om niet te worden misbegrepen of iemand voor eene verrassing te stellen en heb mij dus niet de bemerking betreffende het niet „ruiterlijke" van eenig argument aan te trekken. Dat zou ik alleen dan hebben te doen, indien het mijne bedoeling was tusschen de regels door te doen lezen.

Bij elk meeningsverschil ligt het voorde hand, dat de aanhangers van verschillende richtingen, elkanders denkbeelden „verwerpelijk" vinden. Zoo acht ik het — zelfs in hooge mate — verwerpelijk, indien de heer Van Veen uitsluitend buiten de Maatschappij om eene architecten-vakvereeniging wil. Het komt mij n.l. voor, dat hij aldus zou bevorderen dat de architecten aan de Maatschappij en haar werkkring werden onttrokken.

Misschien wil de heer Van Veen nader toelichten hoe hij zich dan de toekomst der Maatschappij als algemeen bouwkundig lichaam denkt. Wellicht zou die toelichting mij doen terugkomen op mijne opinie dat hetgeen hij wenscht, den langzamen dood der Mij zou ten gevolge hebben.

De drang in de richting van vakorganisatie lijkt mij onafwijsbaar en onweerstaanbaar.

Mijne bedoeling is haar zoo afgerond en krachtig mogelijk te doen ontstaan in en door de Maatschappij.

De heer Van Veen en ik verkondigen dus de beide uitersten.

J. H. W. LELIMAN.

KOPENHAGEN, DE STAD DER KOPEREN TORENS

door D. F. SLOTHOUWER.

Multimillionairs vindt men in iedere groote stad, maar multi-millionairs, die elk jaar tonnen geven om hunne stad fraaier en rijker aan kunstschatten te maken, zijn helaas een groote uitzondering.

Kopenhagen is zoo gelukkig onder hare inwoners een man te tellen, die er steeds op bedacht is om weer nieuwe schoonheden aan de reeds bestaande toe te voegen. Deze man is de brouwer Dr. Carl Jacobsen van de Carlsbergbrouwerij. 't Is onmogelijk alles wat hij gedaan heeft, hier op te noemen, men vindt zijn naam aan iedere kunstinstelling verbonden Zeker zal hij onsterfelijk zijn door zijn Carlsbergglyptotheek, een groot museum, dat hij gebouwd en gevuld heeft en waarin hoofdzakelijk de beeldhouwkunst op schitterende wijze vertegenwoordigd is. Men vindt er Egyptische, Grieksche, Romeinsche kunst en Deensche en Fransche modernen in rijke verzamelingen. Van de Denen H. W. Bissen en Jerichan, van de Franschen Falquière, Dubois, Barrais, Gautherin, Mercié, Rodin, Carpeaux en ook de modernste der modernen Maiecol. Bovendien een zaal vol met de kostelijkste Meuniers.

En nu juist heeft hij aan de stad overgedragen een nieuwe gift, een fraaien koperen kerktoren, den Nicolaïtoren (afb. 1) die intertijd afgebrand is en door zijne schenking van 200.000 kronen weer opgebouwd werd, waarmede hij ongetwijfeld een zeer goed werk gedaan heeft en waardoor de silhouet der stad, reeds rijk aan koperen torens nog gewonnen heeft.

Het is inderdaad merkwaardig hoe vele en hoe fraaie koperen torens men hier bezit — een der fraaiste is wel de Petrikerktoren (afb. 2); er is geen andere stad in de wereld, die daarop wijzen kan.

En de Kopenhagers zijn er met recht trotsch op.

De heer Carl Jacobsen is met vreugde vervuld dat iedereen zijn idee, om den Nicolaïtoren weer op te bou-

Afb. 1. NICOLAÏTOREN.
Geschenk van den Heer JACOBSEN.

Afb. 2. DE PETRIKERKTOREN TE KOPENHAGEN.

wen, zoo bewonderd heeft. Die vreugde is hem nu wat naar 't hoofd gestegen en de zaak neemt nu een vermakelijke wending, want het geld is dan toch gelukkig niet almachtig en er zijn grenzen, die zelfs voor den rijksten mensch niet te overschrijden zijn. Laten we dit tenminste hopen.

De heer Carl Jacobsen heeft natuurlijk zijne eigenaardigheden, zooals wel ieder in zijne positie zou hebben. Hij draagt b.v. altijd een roode roos, niet in zijn knoopsgat, maar in zijn mond en hij speelt er op elegante wijze mee wanneer men met hem spreekt. Zelfs toen de koning de Glyptotheek opende had Jacobsen zijn roode roos niet thuisgelaten. Maar dit is natuurlijk slechts een kinderachtig detail en ongetwijfeld is hij een zeer interessant man.

Maar nu is hij tot een botsing gekomen, nu vindt hij tegenstand bij de stad, die hij een nieuw geschenk aanbiedt. En over dit geschenk heeft zich een strijd ontsponnen waar ieder kunstenaar en ieder kunstlievend burger aan deelneemt. En zijn idee is misschien vermakelijk te noemen door de naïviteit.

Dat hij overigens met al zijne kunstgaven soms zeer onkunstzinnige denkbeelden heeft bleek mij in een gesprek dat ik met hem had en waarin ik hem o.a. vroeg waarom hij geen Duitsche moderne kunst in zijn museum had opgenomen. Ik had minstens een interessant exposé verwacht over het moderne Duitschland, maar neen, zijn antwoord was bekoorlijk door den eenvoud:

„Ja, inderdaad heeft de moderne Duitsche beeldhouwkunst vele fraaie scheppingen voortgebracht, maar het lijkt mij een dwaasheid om voor een statue die ik te München wou koopen 30.000 mark te betalen als ik voor 'tzelfde geld twee goede zaken in Parijs kan koopen".

Les affaires sont les affaires!

Welnu, de heer Jacobsen is zoo gecharmeerd van de hartelijke ontvangst aan zijn Nicolaïtoren te beurt gevallen, dat hij van geen ophouden weet en weer met een nieuwen koperen toren komt aandragen.

En deze koperen toren zal geplaatst worden op den vierkanten vlak afgedekten toren van de Fruekirke. (afb. 3). Nu is de naïviteit van den heer Jacobsen, als 't niet erger is, ook hier vermakelijk. Zijne redeneering is dat er op de Fruekirke een koperen toren gestaan heeft die er door de Engelschen in 1807 afgeschoten is. Wat is er schooner, zegt hij, dan deze toren weer op te bouwen (volgens afb. 4).

Afb. 3. DE FRUE KIRKE ZOOALS ZIJ THANS IS ZONDER KOPEREN TOREN.

Afb. 4. DE FRUE KIRKE ZOOALS ZIJ ZOU MOETEN WORDEN MET KOPEREN TOREN.

Maar hij vergeet dat de kerk, toen de koperen toren erop stond, een Renaissance baksteenkerk was, die echter sinds dien door den beroemden architect Hansen, vooral bekend uit Weenen, in Neo-klassiek is opgebouwd. Nu kan men zeer verschillend oordeelen over de artistieke waarde van deze kerk, geheel gepleisterd en met een gepleisterde kolonnade, maar het is toch zeker een geschiedkundig monument voor de neo-klassieke strooming in het begin der 19e eeuw.

Met een grootsch gebaar wil de heer Jacobsen doen voorkomen alsof deze verandering als een bijkomstig element beschouwd moet worden. En het slechte in zijne redeneering is, dat hij zegt, dat de silhouet van de stad ermee zal winnen en dat dit van meer belang is, dan dat een monument een eenigszins eigenaardige combinatie vertoont. Hoe merkwaardig zouden onze steden worden, wanneer de architecten dit principe huldigden.

Het treurige van 't geval is, dat vele architecten van grooten naam zich aan zijne zijde geschaard hebben, in tegenstelling gelukkig met vele andere groote kunstenaars. Een van de drogredenen der voorstanders van den koperen toren is o.a. dat het er weinig toe doet of de stijl een andere is en dat er vele voorbeelden zijn van een harmonisch geheel van twee verschillende elementen.

Ik geloof geen tijd en papier meer te hoeven verspillen om mijne Hollandsche collega's van deze dwaling te overtuigen.

Met dit alles blijft de heer Jacobsen een sympathiek man, vooral door zijn enthousiasme. Ik vind het bijv. een zeer beminnelijk idee van hem om de drie zoo schoone balletdanseressen hier — het Deensche ballet, op staatskosten onderhouden, is terecht beroemd — om deze drie, door het leven dansende schoone vrouwen te vereeuwigen in een fontein, de Danseressen-fontein, waardoor

hunne kostelijke gratie in steen zal worden vastgelegd. Laten we hopen dat de fontein er komt en de toren niet; maar zal hier de stem van het volk de stem der goden zijn?

D. F. S.

KOPENHAGEN, 5 Dec. '10.

EEN INTERESSANTE BROCHURE VAN OTTO WAGNER.

Zur Kunstförderung, ein Mahnwort, von Otto Wagner, is de titel van een brochure, die door den hoofdpersoon van de bekende Weensche architectuur-school eenigen tijd geleden in het licht is gezonden. Deze brochure is belangwekkend, in de eerste plaats al omdat een zoo begaafd en zoo hoogstaand artiest als Wagner aan het woord is, maar ook, omdat vele der door hem behandelde onderwerpen onze belangstelling over waard zijn.

Gedreven door een groote liefde voor hooge moderne kunst, geeft Wagner eerlijk en onomwonden zijn meening over den toestand der kunst-bevordering in Oostenrijk en de wijze, waarop een goed resultaat te verwachten is. Uit het boekje spreekt een sterke en zuivere vereering voor het waarachtig kunstenaarschap; schrijver wil, dat alleen de groote kunstenaars de leiding zullen hebben. Daar blijkbaar in Oostenrijk (evenals hier in Holland) de meest begaafde architecten betrekkelijk weinig tot hun recht komen en de middelmatigheid het terrein beheerscht, grijpt hij naar de pen, „op gevaar af zijn vriendenkring ver van zich te verwijderen."

Zelfbewust verwerpt hij philantropie tegenover kunstenaars, en is onverbiddelijk tegenover zwakke of middelmatige kunst; zijn leus is: „Kunst-bevordering beteekent, het goede erkennen en tot uiting te doen komen, alle hindernissen der kunst-bevordering op zij zetten, het sterke beschutten, al het middelmatige en zwakke onderdrukken."

Zal het autoritaire en het individueele van Wagner's beschouwingen niet door iedereen gewaardeerd worden, in het boekje is een zoo artistieke en fijne geest aan het woord, komt een zoo sterk en hooghartig kunstgevoel tot uiting, dat het belangwekkend is te vernemen, hoe Wagner denkt over de kunst-beoefening en de middelen, om de kunst een hoogere plaats in de huidige samenleving te verzekeren, over staatsbemoeiingen in deze, over architectenkamers, over goede kunst-opvoeding van het publiek, over de hervorming der kunstscholen, waarover de professor aan de Akademie van beeldende kunsten te Weenen zeer goede dingen zegt, over het kunstzwakke der gebouwen door de overheid gezet, over de verheffing van de bouwkunst tot voortdurende leidster der kunst, enz.

Hieronder volgt de vertaling van het belangrijkste uit het boekje.

J. G.

Er zijn omstandigheden waardoor de kunstenaar, hoezeer hij ook met zijn tijd moet woekeren en hoe weinig het ook op zijn weg ligt, gedwongen wordt voor het belang der kunst de pen op te vatten, en over dingen te gaan schrijven, waarover het beter is te spreken dan te zwijgen. Hiertoe behoort de beoefening van de beeldende kunst.

Onze kunst-beoefening, de bevordering der kunst, ligt in de hand van persoonlijkheden, of wordt door hen beïnfluenceerd, welke in de volgende categoriën verdeeld kunnen worden: Zij, die zelf bekennen van kunst niets te begrijpen — deze zijn het minst gevaarlijk —; zij, die beweeren iets van de kunst te begrijpen, of den indruk hiervan willen wekken; natuurlijk ontbreekt dezen elk kunstgevoel en tot deze kategorie behooren vooral de „Kunst-huichelaars"; zij, die een ontzaglijke wetenschappelijke, voornamelijk archeologische, ontwikkeling hebben en juist daardoor hunne natuurlijke kunst-gevoeligheid dooden, zij lijden aan kunst-verstarring en zien slechts door de bril der traditie; zij, die de bijval der menigte als leid-ster van hun handelen beschouwen, en voor wie de kunst dus bijzaak is; zij, die gelooven, dat van het publiek en van de kritiek steeds een zuiver kunst-oordeel is te verwachten en daarom hunne meening daarnaar vormen; eindelijk de „kunstenaars", die niet zien willen of zien kunnen, of die, helaas moet het worden gezegd, hunne zwakke overtuiging betreffende het bestaan van een „kunst van onzen tijd" door allerlei oorzaken hebben opgeofferd. Het aantal kunstenaars en leeken, die hun natuurlijk kunstgevoel, ondanks groot talent en groote ontwikkeling, ongerept bewaard hebben en wier invloed op de kunstbevordering juist daarom zeer goede gevolgen zou hebben, is gering en hun strijdlust in den regel niet al te groot. Hier komt bij, dat verreweg het grootste deel der menschen zich niet voor kunst interesseert, daar hunne hoofden geheel met wetenschap, politiek of zucht naar meer bezit is gevuld; dat bovendien door het streven van vele kunstenaars, om weder terug te keeren tot het uit-zich-zelf scheppen van kunstwerken, de kunst-kamp sterker dan ooit oplaaide, zoodat hieruit volgt, dat het met de kunst-beoefening, en dus met de kunst-bevordering bij ons, slecht staat.

Het eenige wat het publiek in de kunst misschien nog bemerkt, is, dat eenige volken uit de kunst van hun voorvaderen heden nog zeer goede inkomsten trekken, dat de kunst dus ook een economische factor is. De erkenning van het publiek gaat echter niet zoo ver, dat het de plicht begrijpt, ook kunstwerken te *scheppen*, om juist daardoor voor de volkswelvaart nieuwe bronnen te openen. De beteekenis van de kunst als kultuurdrager wordt door het publiek niet begrepen, en bestonden de genoemde, grijpbare voordeelen niet, speelde niet ijdelheid en mode een rol, dan zou het allang gezegd hebben: Kunst is overbodig.

Het is geen troost hier op te merken, dat dit verschijnsel in alle landen in vrijwel gelijke mate te bespeuren is; maar het is verheugend, dat de kunstenaars bijna overal zijn opgestaan om orde te scheppen.

Aan een eenheid onder de kunstenaars, waardoor de kunst-bevordering zeker goed gediend zoude zijn, is reeds daarom niet te denken, daar ieder kunstenaar zijn eigen waardemeter voor kunstwerken in zich heeft, zoodat kunstoordeelen reeds om deze reden steeds zullen verschillen, een omstandigheid die natuurlijk elke eenigheid onmogelijk maakt.

Aan een actieve parlementaire vertegenwoordiging betreffende kunstbevordering is bij de huidige politieke verhoudingen en bij de betreurenswaardige onverschilligheid van het publiek tegenover kunstzaken niet te denken. Ten slotte moet nog vermeld worden, dat er geen officieele of officieuse kunst niet is en er ook niet zijn kan, dat de kunst, die zich onmogelijk in een star systeem kan voegen, dit heelemaal niet kan in een wettige en parlementaire organisatie.

Kunst-bevorderen beteekent, het goede erkennen en tot uiting te doen komen, alle hindernissen der kunstontwikkeling op zij zetten, het sterke beschutten, al het middelmatige en zwakke onderdrukken.

Een dergelijke kunst-bevordering eischt in de eerste plaats een juiste en levendige kunst-gevoeligheid en tengevolge daarvan een juist oordeel over de scheppers. Dit is echter weer slechts van werkelijke kunstenaars te verwachten.

Juiste en levendige kunst-gevoeligheid met de macht, de kunst te bevorderen, in een persoon vereenigd, is heden niet mogelijk, hoezeer dit vroeger dikwijls wel het geval was, daar de macht aan de massa werd overgedragen, maar het kunstgevoel op deze niet kon worden overgedragen.

Om deze krachten weer te vereenigen, waardoor alleen een resultaat te bereiken is, moet een instelling gemaakt worden, die, juist werkend, hoop op een daadwerkelijke kunst-bevordering geeft. Wil de enkeling hier ingrijpen, daar hij door positie en ervaring gelooft hiertoe het recht te hebben, dan blijft hem alleen het middel over, bij den aanvang van deze beschouwing vermeld, en dit middel zal hier worden gebruikt, op gevaar af zijn „vriendenkring" ver van zich te verwijderen.

Een zeer eenvoudig middel, de kunst te bevorderen, zou zeker zijn een goede en diepgaande kritiek van bevoegde zijde over elk nieuw werk. Daar echter een dergelijke kritiek slechts weer van kunstenaars kan uitgaan, is zij reeds hierom onmogelijk. Het „waarom" behoeft hier niet nader verklaard te worden. Wat de zoogenaamde vak-kritiek betreft, zoo wordt hier, om hare waarde aan te toonen, verwezen naar het geschrift: „Gegen Klimpt" met voorwoord van Hermann Bahr, als eklatant voorbeeld.

De middelen, de beeldende kunsten te bevorderen zijn te brengen onder drie hoofdgroepen, die echter niet scherp begrensd kunnen worden, en wel:

Het volk tot de kunst opvoeden,
Reorganisatie van onze Kunstscholen,
en *Verheffing der bouwkunst tot voortdurende leidster der kunst.*

Het spreekt van zelf, dat dergelijke dingen slechts door de macht van den staat en daardoor van de land- en stadsbesturen zijn te verwezenlijken. Het is daarom het doel van deze brochure een reeks voorstellen en hunne uitvoeringen te geven, welke de besturen in staat stellen een doelbewuste hervorming der kunst-beoefening, resp. kunst-bevordering in te voeren.

Wat ten eerste de volksopvoeding tot kunst betreft, zoo moet men voor alles begrijpen, dat een dergelijke opvoeding door reorganisatie der scholen — die weinig materiaal hebben dat zich voor het doel eigent — slechts hoop geeft, dat de jeugd door toepasselijk onderricht tot beter en gezuiverd inzicht en halverwege een juist oordeel komen kan.

Hierdoor zou in de toekomst kunnen worden verwacht dat niet ieder streven in de kunst iets goeds en nieuws te scheppen, op mis-begrijpen, volkomen onverschilligheid of op verbitterde tegenstanders stoot, zooals dat tegenwoordig het geval is. In elk geval zou het oordeel van het publiek door een reorganisatie der scholen zoover ontwikkeld worden, dat het kaf van koren weet te onderscheiden.

Door de verheffing van het algemeen kunstoordeel wordt een juiste beoordeeling van de waarde van den kunstenaar mogelijk en wel zoo, dat de kunstenaar niet, gelijk heden ten dage, naar zijne goede en aangename manieren, of naar zijn min of meer stug karakter, of naar andere, soms zeer verdachte dingen, wordt geschat.

De maatstaf voor de waarde van den kunstenaar blijft steeds de waarde van zijn werk. Tot het taxeeren van deze waarde zijn, zooals van zelf spreekt, slechts kunstenaars van den eersten rang in staat. De juiste waardebepaling moet echter voor het Staatsbestuur de maatstaf der kunst-bevordering vormen. Natuurlijk betreft dit nimmer een materieele bevordering, en mag deze bevordering zich slechts in opdrachten uiten en wel zoo, dat de kwaliteit van de opdracht overeen komt met de waarde van den kunstenaar. Hierbij moet nog in het bijzonder opgemerkt worden, dat alle geldelijke ondersteuningen en ieder philantropisch standpunt tegenover kunstenaars, steeds schade voor de kunst (en hierom, niet om de kunstenaars gaat het) beteekent.

Ieder soort minderwaardigheid, zwakte en dilettantisme in de kunst moet, terwille daarvan, niet ontzien worden. Zoolang zwakte en dilettantisme, om zoo te zeggen, op eigen kosten experimenteeren, kan dit, als liefde voor de kunst, geduld worden; zoo gauw zij echter ten doel hebben met kunstwerken, op welke wijze dan ook, te concurreeren, moeten zij fel worden bestreden.

Dergelijke kunstbeschouwingen zullen natuurlijk kunstenaars-groepeeringen ten gevolge hebben, waaruit weder groepeeringen naar kwaliteiten volgen. De kwaliteit en de kwantiteit van zulke groepen staan in omgekeerde verhouding tot elkaar.

Het publiek wendt zich helaas steeds naar de kwantitatieve zijde, waaruit een onjuiste beoordeeling van den kunstenaar en daardoor een valsche beoordeeling der geschapen werken ontstaat. Het zelfbewustzijn van hem, die iets kan, doet hem veelheid en vereeniging mijden. Hoe hooger de kwaliteit, des te kleiner de groep. De werken van de kwalitatief eerste groep doen de menigte vreemd en ongewoon aan en blijven voor haar in den beginne onbegrijpelijk. Hierdoor lijdt de beoordeeling van den kunstenaar. Hoe meer de kunstenaar uit zich geeft, hoe meer hij openbaart, hoe meer individualiteit en stijl hij brengt, des te hooger staat zijne kwaliteit, des te onbehagelijker werkt hij op de menigte. Hij brengt voort onder zijn scheppenden drang.

Alleen enkele geroepenen zijn in staat werkelijk geboren kunst de menschheid aan te bieden. Een aantal onbekwamen echter probeert ook op dezen weg te wandelen. De door hen gemaakte werken stooten af en brengen het groote nadeel aan de waardeering van een kunst van onzen tijd; voor de menigte is echter zulk kunstloos gedoe steeds een welkome aanleiding haar misnoegen ook tegenover het nieuw geboren goede te toonen.

Wil men kunstenaars-kwaliteiten nader onderscheiden, in groepen indeelen, zoo kan voor den leek de volgende kwalificatie-lijst als aanknoopingspunt dienen.

1. Groep: natuur-afschrijvers, kopie-makers, aanhangers van het eklektisme, kunstenaars met onontwikkelden smaak en talenten; in deze groep behooren ook de dilettanten.
2. Groep: *a*. De impressionisten, op wie het object (voorbeeld) den uit het werk sprekenden indruk maakt, dus lijdend impressionisme;
   b. Zij, die op den beschouwer een zekeren, bedoelden indruk willen maken, dus bevelend impressionisme.
3. Groep: De stijleerenden, welke hunne werken bepaalde, uit henzelf geschapen vormen gegeven, dus de eigenlijke scheppende kunstenaars.

Tot beter begrip moet hieraan worden toegevoegd, dat ieder kunstenaar zich meer of minder door de beide eerste groepen heen geworsteld moet hebben, om bij groep 3 te komen.

(Wordt vervolgd).

NEDERLANDSCHE RECHTSPRAAK OP BOUWKUNDIG GEBIED.

door Mr. J. P. BRUYNZEEL.

(Vervolg van blz. 43. Slot.)

ART. 1645 B. W.

De zeldzame actie uit art. 1645 B. W. (10 jarige aansprakelijkheid van den bouwmeester-aannemer voor het vergaan van het gebouwde) werd zoover ik kon nagaan slechts eenmaal ingesteld, doch het vonnis in het betrokken geding gewezen geeft stof genoeg voor kritiek. De Rechtbank te Arnhem stelde zich ook weder op het standpunt dat van toepassing van art. 1645 B.W. eerst sprake kan zijn wanneer wij met geheel of gedeeltelijk te niet gaan en niet met hoogst ernstige gebreken in het gebouwde te doen hebben.

Dit vonnis is in overeenstemming alzoo met het vonnis dd. 20 Mei 1874 hetwelk ik vroeger (De Rechtspositie van den architect blz. 65) critiseerde. Schreef ik toenmaals „Bij een dergelijke opvatting wordt de inhoud van art. 1645 voor de meeste gevallen tot een ijdel voorschrift verlaagd, en blijft er van de strekking om den aanbesteder een waarborg te geven voor goed en deugdelijk werk, al heel weinig over," ook thans onderschrijf ik deze woorden nog ten volle. Van eenige analogie met de actie wegens verborgen gebreken bij koop wilde de Rechtbank te Arnhem blijkbaar niets weten. Zou echter het criterium voor de toewijsbaarheid der vordering in zoodanige gevallen niet veeleer moeten worden gezocht in het feit of de gebreken in het bouwwerk van zoodanigen aard zijn, dat het laten voortbestaan van den toestand eenvoudig onhoudbaar is — hetzij dat b.v. de bouwpolitie herstelling gebiedend voorschrijft, hetzij het gebouw voor zijn bestemming onbruikbaar is, hetgeen door deskundigen gemakkelijk valt uit te maken. In casu was het gebouw nog geen 10 jaar oud en deden zich de volgende gebreken voor: De fundamenten waren slecht aangelegd — daardoor waren de opgaande muren verzakt en gescheurd en daardoor weer de plafonds, het huis zag er in één woord desolaat uit. Nogthans moest de aanbesteder er mede tevreden wezen, de vraag of den aannemer schuld trof werd door den rechter *niet* onderzocht.

GOEDKEURING EN RECHT OP BETALING.

De vraag of een aanvaarding zonder protest als stilzwijgende goedkeuring van het gebouwde moet worden beschouwd en derhalve een behoorlijke oplevering in zich sluit werd wederom een enkele maal aan den Rechter ter beslissing voorgelegd. Het Hof te 's Hage zag in zoodanige aanvaarding — de huizen waren door de huurders met goedvinden van den aanbesteder betrokken — *niet* een goedkeuring van de oplevering; de Haagsche Rechtbank had reeds beslist, dat hierin niet meer dan een voor tegenbewijs vatbaar vermoeden is gelegen.

De Rechtbank te Tiel sprak in een analoog geval, waarin echter de aanbesteder naliet te omschrijven op welke punten de aannemer in gebreke was gebleven, als haar oordeel uit: „dat de aanbesteder, die de huizen „heeft verhuurd en daarvan geregeld de huurpenningen „int, terwijl hij ook zelf van de huurders aanmaningen „heeft ontvangen tot herstel van een gebrek of fout, ge„acht moet worden het werk te hebben aanvaard en stilzwijgend goedgekeurd."

Men zou allicht geneigd zijn in dit geval aan te nemen dat er aan de afwerking wel iets moet hebben gehaperd, als de aanbesteder aanmaningen tot herstel van gebreken ontvangt, welk punt de Rechtbank door het ambtshalve opleggen van een getuigenverhoor tot klaarheid zou hebben kunnen brengen; doch de Rechtbank ging daartoe niet over en moest derhalve de aanbesteder met de afwerking genoegen nemen, hij had zijn recht verwerkt om aanmerking te maken, omdat hij had aanvaard en stilzwijgend goedgekeurd. Zooals ik reeds vroeger schreef komt de leer van het Haagsche Hof mij voor de juiste te zijn; aanvaarding veronderstelt goedkeuring maar sluit deze niet in, behoudens tegenbewijs, hetwelk echter op de partij die aanvaard heeft *niet* op den aannemer, zooals het Hof besliste moet komen te rusten.

Niet zonder belang is het in dit verband te wijzen op des Rechters zienswijze omtrent de verbindende kracht van een verklaring van den architect, dat de oplevering naar behooren is geschied. Zoodanige verklaring is van nul en geener waarde besliste het Hof te 's Hage, zij verbindt den aanbesteder geenszins. Het Hof overwoog daarbij: „dat noch in den werkkring van den architect „in het algemeen, noch in het enkele feit van aanstelling „tot architect bij het werk door den aanbesteder, ligt „opgesloten een volmacht om de oplevering van het „aanbestede werk op te nemen en goed te keuren; „voorts dat de omstandigheid, dat hetgeen nog aan „het werk moest worden verricht in vergelijking met „het geheele werk, niet overwegend was, den architect „het recht *niet* kon geven, dat werk te brengen onder „het onderhoud, waartoe het niet behoorde en de des„betreffende verklaring van den architect voor den „aanbesteder niet verbindend kan doen worden." De Rechtbank te Rotterdam ging op dit punt iets verder en achtte den aanbesteder door opdrachten van *gering belang* van zijn architect aan den aannemer gedaan *wel* gebonden.

Weinige bouwkundigen zullen naar het mij voorkomt met de zienswijze, welke aan deze beslissingen ten grondslag ligt, vrede hebben. Waar den architect het toezicht op den bouw is opgedragen en wij dus niet te doen hebben met het geval dat de aanbesteder een aannemer laat bouwen onverschillig naar wiens ontwerp, terwijl hij zelf al of niet een opzichter als dwarskijker en controleur aanstelt en bezoldigt, m. a. w. zelf architect, ligt het *juist* in het karakter dier overeenkomst, dat de aanbesteder ook bedoeld heeft den architect te beschouwen als den man, die hem omtrent de al of niet behoorlijke oplevering heeft *voor te lichten* en dienaangaande te *beslissen*. Doet het geval zich voor dat de aanbesteder het beter weet of liever meent te weten dan zijn architect, dan is er alle reden om aan te nemen dat hij aan de overeenkomst met den aannemer een uitbreiding tracht te geven die buiten de oorspronkelijke bedoeling van partijen is gelegen, m.a.w. uit het bestek dingen tracht te halen, die er niet inliggen. Aan den anderen kant wordt de positie des aannemers onnoodig verzwaard, wanneer hij verplicht zijnde te werken volgens aanwijzing en goedkeuring van den architect slechts tot op zekere hoogte n.l., alleen bij opdrachten van *gering* belang zich aan diens bevelen zou hebben te storen.

Men dient daarbij ook niet over het hoofd te zien, dat de aanbesteder in de meeste gevallen met den aannemer buiten den architect om, geen of weinig voeling houdt, en den aannemer derhalve ook generlei rechtstreeksche opdrachten geeft, waardoor hij immers met zijn architect in botsing zou komen, doch dat hij wel stilzwijgend een oog in het zeil houdt en van den stand en voortgang der werkzaamheden zich op de hoogte houdt, waaruit volgt dat de opdrachten van zijn architect die gewoonlijk met zijn principaal overleg pleegt in zaken van eenig belang in den regel geacht kunnen worden van hem zelf te zijn uitgegaan en er voor de splitsing van opdrachten van groot en van gering belang alzoo zeer weinig grond bestaat.

Naar onze meening is de verklaring van den architect, ook al zegt het bestek dit niet nadrukkelijk, ten opzichte van de verhouding tusschen aanbesteder en aannemer, wel ter dege van waarde en tot op zekere hoogte *bindend;* daaraan echter een *onvoorwaardelijk* bindende kracht toe te kennen gaat o.i. te ver. Zij geeft een vermoeden, zelfs een sterk vermoeden, dat de aannemer zich tegenover den aanbesteder terecht op eenig feit beroept, en ontheft hem van den bewijslast; het zal derhalve de aanbesteder zijn, die zal hebben te bewijzen dat zijn architect zijn bevoegdheid te buiten ging, of een verklaring afgaf waardoor hij zijn principaal *niet* kon verbinden, b.v. omdat de inhoud met de waarheid strijdig is.

Het recht op betaling van den eindtermijn wordt in den regel afhankelijk gesteld van de goedkeuring van het werk. Moet nu het recht van betaling komen te vervallen, als de goedkeuring (als bij bestek voorgeschreven) door een of andere omstandigheid achterwege blijft? Het Gemeentebestuur van Brouwershaven was deze meening toegedaan en weigerde een aannemer de uitbetaling van zijn eindtermijn omdat niet zij, Burgemeester en Wethouders, zooals bij bestek bepaald, het werk hadden goedgekeurd. Een aannemer had een zeedijk hersteld, onder voortdurend toezicht van een door hen (B. & W.) aangestelden opzichter, benevens een hoofd-opzichter, en deze beide opzichters waren bij de menging van de betonspecie een weinig afgeweken van de samenstelling gelijk die bij bestek was voorgeschreven, omdat, zooals de aannemer in het midden bracht, deze uitteraard niet op dezelfde wijze wordt saamgesteld als een apothekersdrankje. De beide opzichters keurden het werk goed. B. & W. echter hielden zich angstvallig vast aan het voorschrift van het bestek 1 cement, 3 zand, 4 grint; en weigerden goedkeuring zoowel als betaling. De Rechtbank te Zierikzee (28 April 1908) stelde den aannemer volkomen in het gelijk, wees hem zijn vordering ten volle toe, en overwoog daarbij: „dat gemelde bepa„ling (regelende betaling afhankelijk van goedkeuring) „alleen regelt de wijze en tijd van betaling, zoodat daar„uit alleen volgt dat de aanbesteder verplicht is te be„talen, wanneer het werk ten genoege der Directie is „opgeleverd;

„dat daaruit echter nog niet volgt, dat indien de Direc„tie het werk niet goedkeurt, de aanbesteder in geen

„geval tot betaling verplicht is, bij welke opvatting de „aanbesteder het recht zou hebben om zich van betaling „te bevrijden door het werk *niet* goed te keuren. Dat in „zoodanig geval zal moeten worden uitgemaakt of de „aanbesteder een geldige reden heeft om het werk niet „goed te keuren, m. a. w. of de aannemer aan zijn ver„plichting heeft voldaan; dat gedaagde zelf dit heeft „gevoeld en dan ook de reden heeft opgegeven, waar„om hij het werk niet heeft goedgekeurd, zoodat thans „moet worden onderzocht of die reden als geldig moet „worden beschouwd;

„dat die reden hierin bestaat, dat blijkens den staat „van meer en minder werk de bestanddeelen der beton „zijn gemengd in een andere verhouding dan in het be„stek is voorgeschreven;

„dat de menging en verwerking der beton geschiedt op „het werk zelf onder voortdurend toezicht der directie „welke dus ieder oogenblik de samenstelling der beton „kan nagaan en zeer gemakkelijk kan constateeren, of „daarbij de bepalingen van het bestek werden in acht „genomen, terwijl volgens art. 27 der toepasselijk ver„klaarde Schouwsche voorwaarden de aannemer, tel„kens als hij tegen het bestek, de voorwaarden der aan„besteding of de daarop gegronde bevelen der Directie „handelt, een boete ad. f 10 op de aannemingssom ver„beurt";

„dat nu de Directie van het onderhavige werk aan den „eischer generlei korting heeft opgelegd, waaruit moet „worden opgemaakt, dat zij geen bepaalde overtreding „heeft geconstateerd en dat de opzichters van den ge„daagde bij het maken der beton op de samenstelling „daarvan geen aanmerking hebben gemaakt, ofschoon „zij blijkens den door hen geteekenden staat van meer „en minder werk wisten, dat de verhouding der bestand„deelen anders was dan in het bestek was aangegeven,

„dat daaruit volgt dat de opzichters van gedaagde de „menging der beton, zooals die gedaan is hebben goed„gekeurd, en dat Burg. en Weth. thans na afloop van het „werk niet meer het recht hebben om het werk af te „keuren alleen op grond van de samenstelling der „beton, die met medeweten en goedvinden van de door „hen zelve aangestelde personen is gemaakt;"

„dat derhalve de eischer moet geacht worden het werk „overeenkomstig het bestek en de voorwaarden te heb„ben uitgevoerd en recht heeft op de door hem gevor„derde betaling van den laatsten termijn; etc.

Een soortgelijk verweer voerde de borg van een aannemer, die tot betaling werd aangesproken. De vordering liep over heiwerk, hetwelk door het gemeentelijke bouwtoezicht van Amsterdam moest worden goedgekeurd. De aannemer ging na voltooiing van de fundeering, welke hij had onderaanbesteed voort met bouwen, keurde die fundeering niet alleen stilzwijgend doch ook nog schriftelijk goed, doch verklaarde zich onmachtig tot betaling. De aannemer van de fundeering sprak den borg van den aannemer tot betaling aan, doch deze weigerde omdat het Gemeentelijke bouwtoezicht gelijk geconditioneerd de goedkeuring niet had verleend. De Rechtbank te Amsterdam oordeelde dat dit verweer volstrekt niet opging en overwoog: „dat het beding, dat „het werk op keur van het Gemeentelijk bouwtoezicht „moet worden uitgevoerd, wel is waar aan den aanne„mer het recht gaf om de uitvoering van het werk door „bedoeld bouwtoezicht te doen keuren en hem niet dan „na goedkeuring tot aanvaarding verplicht, doch het„zelve den aannemer niet van betaling ontslaat, in„dien deze, zonder van zijn recht om het werk te doen „keuren gebruik te maken *op eigen risico* het werk „mocht hebben goed gekeurd en aanvaard in welk ge„val de eischer (aannenemer van de fundeering) is ge„dechargeerd." De borg werd mitsdien tot betaling veroordeeld.

RECHT OP BETALING VAN WERKZAAMHEDEN DOOR EEN BOUWKUNDIGE VERRICHT ZONDER NADRUKKELIJKE OPDRACHT.

Meer dan eens doet zich het geval voor, dat een bouwkundige voorloopige werkzaamheden heeft verricht, zonder dat het tot uitvoering van het werk komt. Al is in zoodanige gevallen met geen woord over kosten of honorarium gerept, dan is zulks geen reden deze werkzaamheden als om niet verricht te beschouwen, gelijk velen geneigd zijn te doen. Zoo verdient een vonnis van de Rechtbank te 's Hage opmerking. Een architect had voor verbouw en vergrooting van een Sanatorium voorloopig ontwerp met globale raming van kosten, alsmede een ontwerp met begrooting en bestek gemaakt, waarvoor hij *f* 1466,50 gedeclareerd had. Toen geen betaling volgde, deed hij den onwilligen betaler voor de Rechtbank dagen. Gedaagde zeide, dat hij steeds had gemeend dat dit alles uit welwillendheid geschied was, dat hij dus geen financieele verplichtingen op zich laadde. Men zou zoo zeggen, dat het toch wel verstandig zou zijn geweest zich hiervan bij den architect ter dege op de hoogte te stellen. De Rechtbank hielp echter den Gedaagde wel uit den droom en veroordeelde hem tot betaling, en of hij nu al tot in hoogste instantie voortprocedeerde, het mocht niets baten. De Hooge Raad besliste ten slotte: „Als iemand tot betaling wordt aan„gesproken krachtens een mondelinge gesloten over„eenkomst welke den plicht tot vergelding van bewezen „diensten meebrengt, mist de niet uitgesproken bedoe„ling dat deze diensten kosteloos zouden worden bewe„zen, de kracht om zijn betalingsplicht op te heffen."

Art. 1646. NOODZAKELIJKHEID VAN SCHRIFTELIJKE OPDRACHT VOOR HET RECHT OP BETALING VAN BIJWERK.

De rechtspraak betreffende dit artikel stelt zich thans nog lang niet algemeen op het standpunt, dat dit voorschrift er *niet* een is van openbare orde, d. w. z. dat het ontbreken van de opdracht bij geschrifte het recht op betaling *niet* in den weg staat, *mits de opdracht maar op eenigerlei wijze door de tegenpartij is erkend*, en deze erkenning niet is gegoten in den vorm van een onsplitstbare bekentenis waarvan de splitsing, behalve bij gebleken valschheid den Rechter niet geoorloofd is.

Zoo besliste het Gerechtshof te Amsterdam 18 Januari

1907: „Dat dit artikel *niet* strekt in het belang van de „openbare orde of de goede zeden, maar alleen een „voorschrift bevat in het belang van de aanbesteders, „ten einde dezen te beschermen tegen overrompeling, „een bescherming, waarvan zij al of niet kunnen ge„bruik maken; dat aangezien derhalve het schrift *niet* „wordt vereischt voor de bestaanbaarheid der over„eenkomst, maar art. 1646 alleen den aanbesteder het „recht verleent, om, ingeval hij het zijn belang en recht „acht de verbintenis te ontkennen en alleen genoegen te „nemen met schriftelijk bewijs voor zijn inwilliging." Een aannemer had plm. *f* 600 wegens bijwerk gevorderd; de tegenpartij erkende opdracht er toe gegeven te hebben én het bedrag niet te betwisten, doch beriep zich op het gemis van schriftelijke lastgeving. De Rechtbank nu verklaarde den eischer *niet* ontvankelijk, omdat zij het wetsvoorschrift van openbare orde achtte. Het Hof daarentegen vernietigde het vonnis en wees den eisch toe. De Rotterdamsche Rechtbank echter legde in haar vonnis van 9 April 1909 weer wel een neiging aan den dag om art. 1646 als van openbare orde te beschouwen. Een aannemer had ook plm. *f* 400 voor bijwerk gevorderd. De aanbesteder verdedigde zich met te beweren, dat het gepretendeerde bijwerk gedeeltelijk niet gedaan was, gedeeltelijk behoorde tot de aanneming en *voor zoover het bijwerk* was te duur berekend, maar dat de aannemer in allen gevalle geen schriftelijke lastgeving kon toonen en derhalve niets kon vorderen; de aanbesteder erkende dus dat de aannemer bijwerk verricht had, en ontkende niet dat hij er order toe gegeven had. Doch de Rechtbank stelde den aanbesteder in het gelijk. Zij oordeelde het gemis van schriftelijke machtiging voor den aannemer fataal, en overwoog daarbij dat volgens de A. V. § 472, elke afwijking van het bestek waaraan schrift ontbreekt, als *eigenmachtig* moet worden aangemerkt en dus geen recht op betaling geeft. — Of deze uitleg van § 468j § 472 als juist moet worden beschouwd, meen ik ten sterkste te moeten betwijfelen: de gelijkstelling toch van opgedragen bijwerk (doch zonder schriftuur) met niet opgedragen dus eigenmachtig verricht bijwerk staat zoover mij bekend nergens in de A. V. geschreven.

NALATIGHEID VAN DEN AANNEMER IN DE UITVOERING VAN HET WERK.

„Wanneer de aannemer het aangenomen werk als on„uitvoerbaar laat liggen, ook na tot hervatting te zijn „gesommeerd, dan is de aanbesteder ook zonder nader „overleg met den aannemer bevoegd om zelf het werk „uit te voeren". Aldus besliste de Rechtbank te 's Bosch 6 November 1906. Een aannemer had zich verbonden op een bepaalde plaats een put te graven met een waterrendement van 600 L. per minuut. Na gedeeltelijke uitvoering liet hij het werk in den steek op grond dat zoodanig waterrendement ten slotte toch niet zou worden verkregen.

De nalatige aannemer werd tot schadevergoeding veroordeeld en naar onze meening terecht. Al mogen sommigen meenen dat hier force majeure in het spel was welke den aannemer disculpeerde, toch zal bij nadere overweging moeten worden toegegeven, dat de aanbesteder, die van den aannemer-deskundige de stellige verzekering krijgt, dat hij hem het bij overeenkomst bedongene zal praesteeren, zich maar niet zonder meer heeft neer te leggen bij diens gebleken onmacht, die door elk voorzichtig vakman zou kunnen zijn voorzien.

Rotterdam, December 1910.

VERGADERINGEN

Delft. Vergadering van Practische studie, 19 Januari 1911.

Als spreker trad op de Heer H. P. BERLAGE met het onderwerp „*Baksteenbouw*". In Duitschland bekend onder den naam van „Backsteinrohbau"; men beschouwt daar den ongepleisterden dus gevoegden baksteenbouw als iets minderwaardigs, stelt dezen althans ver beneden den gebouwen steen. Tegenover deze opvatting wil spr. de zijne stellen en den baksteen een minstens gelijkwaardige plaats geven, vooral uit een oogpunt van aesthetiek. Dat de baksteen technisch den natuursteen overtreft is genoegzaam bekend, zelfs het graniet moet het afleggen, als het op vuurvastheid aankomt. Bekoord door baksteenbuizen in Sienna, gelegen tegen een begroeiden berg en getroffen door de kleurenpracht van een eenvoudig, massaal stuk muurwerk, was het spreker duidelijk geworden, dat het in 't bijzonder de baksteen was, die deze stemming te weeg bracht. In nadere definitie hiervan tredende met beschouwingen over constructie, zichtbaarheid der samenstellende deelen, voegen, eenvoudig en natuurlijk, evenals de natuur zelve, zien we aansluiting bij de natuur en is het boerenhuis als samengegroeid met het landschap. In 't algemeen is dit het best waar te nemen bij het begin der ontwikkeling van een stijl en verflauwt het bij de vergeestelijking of verfijning daarvan; bij den baksteen in de zeer fijne voegsneden zijn toppunt bereikend.

Bekleede en gecemente muren geven den natuurlijken opbouw niet te zien, bevredigen dus niet, al mogen dan schilderachtig witte huisjes in het groen op het eerste gezicht aangenaam aandoen.

In het cijclopen muurwerk vinden we wel zeer duidelijk deze aansluiting bij de natuur. De technische verfijning van den baksteen (verblendsteen) doet een dergelijke aansluiting verdwijnen — moderne renaissance villa — te vergelijken met een boom met bladeren van eenzelfde kleur.

Moge in sommige streken bepleistering van minderwaardigen baksteen uit een technisch oogpunt eenigen zin hebben, in Duitschland moet men de reden hierin niet zoeken, maar meer in den wensch om natuursteen te imiteeren. Moderne bouwwerken uit de Münchener school zouden ongetwijfeld in schoonheid gewonnen hebben, als ze in baksteen waren uitgevoerd; want het is vooral de stempel van den tijd, die er een zeer ongunstigen invloed op uitoefent. Oud pleisterwerk wordt vuil en vies, oud metselwerk wordt steeds mooier. Toch is ook in Duitschland een beweging voor het goed recht van den baksteen merkbaar, getuige menig geschrift van bevoegde hand, doch ook eenige gebouwen wijzen op een streven in de goede richting. Terug tot den baksteen, doch de leiding moeten de kunstenaars hebben niet de steenfabrikanten, dan krijgen we een materiaal dat alle moderne eischen kan bevredigen. Spr. ziet in den baksteen zelfs het symbool van onzen democratischen tijd, als enkeling nietig, als massa een groote macht, de groote vlakken en lijnen beheerschend.

Bovenstaande gedachten werden in detail uitgewerkt en tenslotte toegelicht aan de hand van lichtbeelden, beginnende met eenige bekende typen der Holl. renaissance, aanvankelijk de baksteen overheerschend, later de natuursteen en eindigend met goede

voorbeelden van moderne architectuur, — v.n. landhuisbouw — ook in Engeland en Duitschland, waarbij werd gewezen op de eenvoudige vlakke gevels, natuurlijken opbouw, logische groepeering en daardoor in harmonie met de omringende natuur.

DE CORRESPONDENT.

Vergadering Bond v. Ned. Architecten. Zaterdag 28 Jan. hield te Amsterdam de Bond van Nederl. Architecten een vergadering.

Ingekomen was o. a. een uitnoodiging van de Vereeniging van letterkundigen om mede te werken aan de oprichting van een federatie van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen.

De vergadering besloot principieel tot aansluiting van den Bond bij de Federatie.

Besloten werd eveneens tot aansluiting bij den Bond „Heemschut". Als afgevaardigden naar de algemeene vergadering van Heemschut werden aangewezen de heeren De Bazel, Berlage en Ingenohl.

Een voorstel tot wijziging der statuten, dat in de vorige vergadering niet in stemming kon komen, werd aangenomen.

Hierna kwam aan de orde het steenhouwersvraagstuk.

Door den heer Weissman werd de volgende motie voorgesteld.

De Bond van Ned. Architecten, gehoord de gevoerde besprekingen, is van oordeel, dat de maatregelen, voorgesteld in de thans bij de Tweede Kamer aanhangig gemaakte ontwerp van wet in zake het steenhouwersbedrijf, voldoende zijn, en dat er voorloopig, nu er zooveel verschil van meening omtrent dit vraagstuk valt op te merken, geen aanleiding bestaat voor het verbod van bepaalde steensoorten.

De heer v. Nieukerken stelde voor een beweging op touw te zetten voor het verbod van het verwerken van zandsteen.

Dit voorstel werd met algemeene stemmen op één na verworpen; de heer Weismann trok zijn motie in.

Met algemeene stemmen werd hierna aangenomen een motie van het bestuur, luidende:

„De Bond van Nederl. Architecten is van meening, dat maatregelen tot bescherming van den steenhouwersarbeid, en het toepassen van alle mogelijke voorbehoedmiddelen tegen de z. g. beroepsziekten, dringend gewenscht zijn".

Verworpen werd ten slotte een voorstel van het bestuur tot collectieve verzekering van dienstpersoneel der architecten, die niet aangesloten zijn bij den Bond van Technici.

Een door den heer Jansen ingediend voorstel om aan de regeering te verzoeken de opzichters onder de ongevallenwet te brengen, werd aangehouden.

BERICHTEN

De Berckepoort te Dordrecht. Op de agenda der jl. gehouden raadszitting kwam voor de kwestie der slooping van het gebouw „de Berckepoort".

Ook in het nader uitgebracht advies met uitvoerige toelichting (zie hieromtrent B. W. no. 4 onder „Berichten") bleven B. en W. bij hun oorspronkelijk voorstel om het gebouw te doen sloopen en ter plaatse een nieuwe school te bouwen.

Na het bekend worden van dit besluit zijn echter nog verscheidene stemmen opgegaan, die alle het behoud van de Berckepoort op goede gronden verdedigden. Behalve de adressen van onze Maatschappij en de vereeniging „Oud Dordt" waren nl. nog ingekomen adressen van de Vereeniging tot Instandhouding van Oude Gebouwen te Dordrecht, van den Oudheidkundigen Bond, van Jhr. mr. Victor de Stuers en nog een nader adres van de Vereeniging „Oud Dordt", terwijl ons ter oore kwam, ook de Minister een missive, hetzelfde doel beoogend tot B. en W. richtte. Behalve ons Weekblad bevatte ook het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond en de Bouwwereld een artikel waarin mede de instandhouding van dit gebouw werd bepleit.

Deze krachtige actie schijnen B. en W. van Dordrecht toch tot een ander inzicht gebracht te hebben. Bij het desbetreffende punt der agenda verklaarde de Voorzitter namens B. en W. in verband met de ingekomen adressen tot behoud van de Berckepoort, dat het woord „Wandalisme" niet in hun woordenboek voorkomt. Het belangrijkste dier adressen achtte Z.Ed.Achtb. dat van jhr. mr. Victor de Stuers, die de daad bij het woord voegt. Spr. gaf daarom in overweging, dit punt van de agenda af te voeren, totdat nader met jhr. de Stuers overleg zal zijn gepleegd.

In dit adres gericht aan den Raad, geeft Jhr. de Stuers te kennen met groot leedwezen te hebben vernomen, dat het denkbeeld gerezen is om de Berckepoort te vernielen, ten einde in de plaats daarvan een nieuwe school te bouwen. Hij wijst er op dat dit gebouw hoogst merkwaardig is om zijn fraaie architectuur en te beschouwen is als een uitmuntend type van de Dordtsche bouwkunst uit het begin der XVIde eeuw. De opmerking dat de Berckepoort slechts een gedeelte zou zijn van hetgeen vroeger daaronder werd verstaan en dat de ingangspoort niet meer bestaat, acht adressant zonder eenig gewicht, waar het gebouw dat thans aanwezig is, ten volle de belangstelling verdient. Hij betoogt dat 't er waarlijk treurig zou uitzien met onze monumenten, indien het feit dat in den loop der tijden een gedeelte verloren ging een argument mocht zijn om wat behouden bleef aan den moker prijs te geven. De vernieling van de Berckepoort zou de stad Dordrecht welke reeds zooveel monumentale bouwwerken verloren heeft en nog onlangs verschillende fraaie gebouwen zag sloopen, opnieuw verarmen en haar reeds te veel geschonden kunstschat opnieuw verkleinen. Jhr. De Stuers wijst er verder op dat de Berckepoort niet alleen om de bijzonder fraaie architectuur merkwaardig is, doch dat daaraan bovendien tal van historische herinneringen verbonden zijn.

In allen gevalle, zoo betoogt hij, behoort niet tot vernieling te worden overgegaan, tenzij absoluut vaststond dat geen andere solutie mogelijk is. En dit laatste is z. i. geenszins afdoende gebleken. Hij acht het volstrekt niet uitgesloten, dat ter plaatse met instandhouding en gebruikmaking der Berckepoort een voldoende school kan worden gesticht en hij verklaart zich bereid, zonder kosten voor de gemeente, dit punt nader te onderzoeken en de resultaten van dit onderzoek, toegelicht met ontwerpen, aan den Raad over te leggen.

Mocht dit werkelijk onmogelijk zijn, dan ware z. i. nog te onderzoeken, of niet voor de Berckepoort een andere gepaste bestemming te vinden ware. Maar de gemeente Dordrecht die niet noodlijdend is en om haar artistiek aanzien algemeen de aandacht, ook van den vreemdeling trekt, mag, volgens adressant, niet dan in de uiterste noodzakelijkheid tot vernieling besluiten; anders zou de daad met recht als vandalisme bestempeld worden.

Of op de hierin aangegeven wijze werkelijk een goede oplossing is te verkrijgen werd in het artikel in ons Weekblad reeds betwijfeld. Er zal waarschijnlijk aan het oude gebouw zooveel aanen verbouwd moeten worden, dat de waarde hiervan wel eens kon verloren gaan. Op een desbetreffende vraag, of ook aan het laatste gedeelte van het adres zal gevolg worden gegeven is door B. en W. bevestigend geantwoord.

Mij dunkt echter, dat diegene, die deze actie om behoud hebben gevoerd, voorloopig met het behaalde succes tevreden kunnen zijn.

CORRESPONDENT.

Cementen reservoir, 2600 jaar oud. De Amerikaansche archaeoloog B. H. Hill, het hoofd van de Amerikaansche school voor klassieke studiën te Athene, is bij opgravingen in Corinthe op een uit cement vervaardigde bron gestooten, die 2600 jaar lang uitstekend in stand is gebleven. De vier groote reservoirs der bron die ongeveer 400.000 liter water kunnen bevatten, zijn nog heden in zoo uitstekenden toestand, dat de watervoorziening door middel van deze bron thans even goed kan geschieden als in den ouden tijd.

31ste JAARG. –11 FEBR. 1911. – No. 6.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.zn., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Prijsvraag voor Arbeiderswoningen te IJsselstein. — De examens der Maatschappij 1911. — Brief Afd. Utrecht en Antwoord Hoofdbestuur. — Circulaire. — Verslag vergadering Hoofdbestuur. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Schoonheidscommissie en inrichting M. T. O. te Arnhem, door G. Versteeg. — Lezing verkeerswegen Den Haag, door S. de Clercq. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Prijsvragen. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

PRIJSVRAAG VOOR ARBEIDERSWONINGEN TE IJSSELSTEIN.

Het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, in zijne vergadering van 7 Februari 1911 kennis genomen hebbende van het „Programma voor de Prijsvraag voor den bouw van één-gezins-arbeiderswoningen aan den Poortdijk te IJsselstein, opgemaakt door de Afdeeling „Utrecht" der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst", konstateerende dat dit programma, met name in art. 8, regelende de prijzen, de uitvoering en het honorarium, belangrijke afwijkingen vertoont van de „Algemeene Regelen voor Nationale bouwkundige Prijsvragen" tot wier handhaving de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zich heeft verbonden krachtens de vergadering van de vertegenwoordigers uit de besturen der deelnemende Vereenigingen op 4 Mei 1910, keurt ten sterkste af, dat de afdeeling Utrecht door haar optreden ten deze den naam der Maatschappij zoowel als de belangen van den architektenstand op hoogst betreurenswaardige en onkollegiale wijze heeft benadeeld en brengt in herinnering de clausule in meergenoemde regelen „dat bij afkondiging van de vastgestelde regelen de aangesloten lichamen als hunne meening uitspreken, dat het niet geoorloofd is, dat eenig lid zich, hetzij als lid der jury, hetzij als mededinger zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking dezer regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk is in acht genomen".

Weshalve het Hoofdbestuur voornoemd den leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst met klem mededinging aan deze prijsvraag ontraadt.

Voor het Hoofdbestuur voornoemd:

(w.g.) J. H. W. LELIMAN, *Vice-Voorzitter.*
J. Gratama, *Secretaris.*

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ. 1911.

De examencommissie maakt bekend, dat zij aan het verzoek van hen, die alsnog tot een of meer der examens 1911 wenschen te worden toegelaten hoewel zij zich na den sluitingstermijn van 15 Januari hebben opgegeven, geen gehoor heeft gegeven, daar in de voornaamste dag- en technische bladen de oproep duidelijk is vermeld. Eveneens is het verzoek van hen, om tot het examen van Bouwkundig Opzichter of Bouwkundig Teekenaar, of Uitvoerder van Bouwwerken te mogen worden toegelaten, hoewel zij op 1 Maart 1911 den vereischten leeftijd respectievelijk van 23 en 25 jaar, nog niet hadden bereikt, afgewezen.

De Commissie brengt belanghebbenden in herinnering, dat in de tweede helft van December of in begin Januari de oproep in het Bouwkundig Weekblad en in de andere technische en dagbladen gepubliceerd wordt, zoodat het noodzakelijk is in dien tijd de bladen nauwkeurig te volgen.

Utrecht, 4 Febr. 1911.

Aan het
Hoofdbestuur der Mij. t. B. d. Bouwkunst
Amsterdam.

Mijne Heeren.

Namens de Afdeeling Utrecht, wier vergadering van 31 Jan. j.l. mij dit opdroeg, breng ik het volgende ter Uwer kennis.

In het Bouwkundig Weekblad No. 3 van Zaterdag 21 Januari j.l. komt, geheel misplaatst en in flagranten strijd met de waarheid, en zonder dat het bestuur der Afdeeling daarvan tijdig kennis werd gegeven, eene aantijging aan het adres onzer Afd. voor.

Hoewel geheel ongegrond, zal zij toch niet nalaten om bij sommigen een verkeerden indruk van het streven en het werk der Afd. te wekken.

Aangezien het niet aangaat om te antwoorden op elken aanval van den eersten den beste, die haar tracht af te breken, meenen wij U dringend te moeten verzoeken van dergelijke aanvallen, in ons gemeenschappelijk orgaan, voortaan verschoond te blijven.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Dit is naar het ons voorkomt ons goed recht, niet alleen op grond van de bijdragen der leden, maar ook op grond van het werk dat in eigen kring wordt verricht.
Wij verzoeken U beleefd om dit schrijven met Uw antwoord spoedig in 't Bouwkundig Weekblad te willen plaatsen.

Namens de Afdeeling voornoemd,
De Secretaris
R. RIJKSEN GZN.

Bovenstaand schrijven is ter tafel gebracht in de Vergadering van het Hoofdbestuur op 7 Februari j.l. Beantwoordend aan het verzoek, uitgedrukt in het slot van het schrijven, merkt het Hoofdbestuur op dat, gezien de geldende regeling van bevoegdheden, bemerkingen omtrent artikels, geplaatst in het Redactioneel gedeelte van het Maatschappelijk orgaan, behooren te worden gericht tot de Commissie van Redactie.

De Algem. Secretaris
J. GRATAMA.

Door toevallige omstandigheden is het ter kennis van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst gekomen, dat verspreid is eene circulaire behelzende uitnoodiging toe te treden tot het lidmaatschap der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Daar bedoelde circulaire, geheel buiten medeweten en voorkennis van genoemd Hoofdbestuur opgesteld en verspreid is, wijst het alle verantwoordelijkheid in deze van zich af.

De Algem. Secretaris.
J. GRATAMA.

VERSLAG VERGADERING HOOFDBESTUUR
op Dinsdag 7 Februari.

Door ongesteldheid van den voorzitter, den heer A. Salm G.Bzn. werd de vergadering geleid door den Vice-Voorzitter, den heer J. H. W. Leliman.

PRIJSVRAAG IJSSELSTEINSCHE BOUWMAATSCHAPPIJ. Daar deze prijsvraag, opgemaakt door de Afdeeling Utrecht onzer Maatij., op belangrijke punten niet voldoet aan de vastgestelde Nat. Prijsvr. Regelen, nam het Hoofdbestuur het besluit, vermeld op blz. 61.

REFERENDUM. In zake de door den heer Versteeg geopperde meening betreffende onwettigheid van het door het Hoofdbestuur te houden referendum, werd opgemerkt dat het woord „referendum" moet worden opgevat als *rondvraag*, ter verkrijging van gegevens ter beoordeeling van een contributieverhooging in verband waarmede het Hoofdbestuur zijn definitief voorstel kan formuleeren; over dit voorstel zal worden beslist op een Algemeene Vergadering, geheel overeenkomstig de bepalingen der Statuten.

BRIEF BESTUUR AFD. UTRECHT. Betreffende dit schrijven en antwoord verwijzen wij naar blz. 61 en 62.

BEZWAREN NAT. PRIJSVRAAG REGELEN. De diverse bij het Hoofdbestuur ingekomen bezwaren werden nader besproken; zij zullen, voor zoover het H. Bestuur deze heeft overgenomen, aan de Perm. Commissie worden opgezonden. De punten betreffen: Herziening vaststelling bedrag der prijzen; berekening totaal bedrag der prijzen als geen bouwvorm genoemd wordt; meer recht van medezegging aan de Prijsvraaguitschrijving; regeling van de Vergaderingen en honoreering der Perman. Commissie, en van de betaling der bij de voorbereiding door haar te maken onkosten voor drukwerk, enz.; wijziging verzekering tegen alle risico, daar weinig Nederl. verzekeringsmaatschappijen, hiertoe genegen zijn; benevens enkele minder belangrijke redactiewijzigingen.

RAPPORT BOUWBEDRIJVEN 1910. Evenals in voorafgaande jaren ontving het Hoofdbestuur van Afdeeling Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel het verzoek om een Rapport betreffende de bouwbedrijvigheid over 1910 te mogen ontvangen. De vragenlijsten, aan de Afdeelingen onzer Maatij. opgezonden, kwamen op tijd binnen, waarvoor het Hoofdbestuur zijnen dank betuigt.
Het concept Rapport, uit deze gegevens door den Algem. Secretaris opgesteld, werd goedgekeurd.

HERZIENING HONORARIUM-TABEL. De Commissie van den Bond van Ned. Architecten, belast met het onderzoek naar de toepassing van de Honorarium-Tabel onzer Maatschappij, achtte het wenschelijk, nadat een voorloopig rapport door haar was uitgebracht, de tabel op enkele punten te wijzigen of aan te vullen. De Commissie stelde er prijs op zich nader met het Hoofdbestuur onzer Maatschappij in contact te stellen en aan haar desbetreffend verzoek heeft het Hoofdbestuur gaarne voldaan.
In de gecombineerde commissie hebben zitting, namens den Bond, de heeren H. G. Jansen, Alb. Otten en J. P. Stok, terwijl voor de Maatschappij hiertoe door het Hoofdbestuur gevraagd zijn de heeren J. Limburg, C. B. Posthumus Meyjes en A. Salm G.Bzn.

COMMISSIE VOORBEREIDING EXAMEN B BOUWKUNDIG OPZICHTER. Van den heer Schaap is bericht ontvangen, dat hij de benoeming tot lid dezer Commissie aanvaardt zoodat deze Commissie nu compleet is en bestaat uit de heeren: A. W. C. Dwars, C. B. I. Dir. M. T. School te Utrecht; B. J. Ouëndag, Voorzitter Examen-Commissie der Maatij tot Bev. der Bouwkunst; A. Salm G.Bzn. Voorzitter der Maatsch. tot Bev. d. Bouwk. en W. F. C. Schaap, C. B. I. Dir. Gem. Werken te Arnhem.

COMMISSIE HERZIENING BOUWVERORDENINGEN. Het Hoofdbestuur mocht op zijn verzoek, zitting te willen nemen in dezeCommissie, een gunstig antwoord ontvangen van de heeren J. L. B. Keurschot en Mr. S. J. van Lier, zoodat de Commissie nu compleet is en bestaat uit de heeren J. W. C. Tellegen, C. I. Dir. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, vertegenwoordigend de Maatij t. Bev. d. Bouwkunst; A. W. Weissman, architect, voor den Bond v. Ned. Arch.; H. G. Jansen, architect, voor het Gen. Arch. et Amic.; C. J. Struijk, Dir. Bouw- en Woningtoezicht te Rotterdam, voor de Ver. Bouwk. en Vriendschap; A. Keppler, C. I. Insp. Bouw- en Woningtoez. te A'dam, voor de Soc. T. Ver. v. Dem. Ing. en Arch.; J. N. Hendrix, voorz. van den Ned. Aannemersbond, vertegenwoordigend dezen bond; J. L. B. Keurschot, Insp. Bouw- en Woning-toez. te Arnhem; J. M. A. Zoetmulder, Insp. der Volksgezondheid te Utrecht, Mr. S. J. van Lier, Commies bij Bouw- en Woningtoez. te Amsterdam.

COMMISSIE INZAKE LANDELIJKE UITBREIDINGSPLANNEN. Aangezien het wenschelijk geoordeeld werd deze Commissie, bestaande uit de heeren H. P. Berlage, architect, L. C. Dumont, B.I. en J. H. W. Leliman, B. I., uit te breiden met twee leden, zijn hiervoor aangezocht de heeren D. F. Tersteeg, tuinarchitect en J. G. Wattjes, B. I.

AGENDA MEIVERGADERING. Besloten werd te trachten aan deze vergadering een tentoonstelling van Moderne Kerkelijke Kunst te verbinden, waarbij een voordracht ter inleiding gehouden zal worden.
De heeren Jac. van Gils, C. B. Posthumus Meijjes, A. Salm G.Bzn., Jan Stuyt en J. Verheul zullen gevraagd worden in de Commissie van voorbereiding zitting te willen nemen.
Meerdere onderwerpen, om op de Meivergadering te doen behandelen, zijn besproken en zijn, met verzoek om praeadvies, in handen gesteld van de Commissie van Vakbelangen, zoodat het zich laat aanzien, dat een goed programma verkregen zal worden. Een definitief besluit is echter nog niet in deze genomen.

VERBOD TOEPASSING ZANDSTEEN EN VERZEKERING ZIEKTE EN ONGEVAL OPZICHTERS EN TEEKENAARS. Besloten werd deze onderwerpen aan de Commissie van Vakbelangen voor te leggen, teneinde haar praeadvies te mogen vernemen, en zoo er aanleiding toe blijkt te zijn, te doen behandelen in de a.s. Mei-vergadering.

CONGRES OPENBARE GEZONDHEIDSREGELING. Besloten is, de Maatschappij te doen toetreden als lid van de Vereeniging Nederlandsch Congres voor Openbare Gezondheidsregeling.

PRIJSVRAAG GEVEL TE LEIDEN. Van den Wethouder van Fabricage te Leiden was een Programma voor een gevelwedstrijd te Leiden ontvangen, met verzoek, indien het Hoofdbestuur belangstelling voor dezen wedstrijd voelde, hem te willen aanmoedigen. Het Hoofdbestuur nam met waardeering hiervan kennis; het loffelijke streven, de Stad Leiden te verfraaien, moet op prijs gesteld worden. Hierachter is het Programma opgenomen. De wensch werd geuit, dat het Leidsche Gemeentebestuur op den ingeslagen weg zou voortgaan, en het goede resultaat der prijsvraag ook met andere middelen ter kweking van kunstzin bij het publiek, zal trachten te verzekeren.

De Algem. Secretaris,
J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE EN INRICHTING VOOR M.T.O. TE ARNHEM.

DOOD G. VERSTEEG.

Burgemeester en Wethouders van Arnhem hebben besloten:
I. In te stellen een „schoonheidscommissie."
II. Voor deze commissie vast te stellen het navolgende reglement.
Art. 1. De commissie daartoe uitgenoodigd adviseert Burgemeester en Wethouders bij de beoordeeling van:
A. Bouw-ontwerpen en ontwerpen van terreinenindeelingen, waarvan B. en W. zich de goedkeuring hebben voorbehouden;
B. ontwerpen van door de gemeente Arnhem zelf te stichten gebouwen of bouwwerken en aanleg van terreinen.
Art. 2. De commissie geeft advies aan particulieren, die op terreinen niet aan de gemeente toebehoorend, wenschen te bouwen en zich tot haar met een schriftelijk verzoek om advies wenden.
Art. 3. 't Advies bedoeld in de Art. 1 en 2 zal voor wat gebouwen of bouwwerken betrekking hebben op het uitwendige aanzien.
Art. 4. De Commissie bestaat uit vier leden. B. en W. benoemen drie leden, terwijl de Directeur der gemeentewerken ambtshalve lid is.
Van de drie door B. en W. te benoemen leden, waarvan een als voorzitter fungeert, treedt om de twee jaren een lid volgens rooster af. Dit lid is onmiddellijk herkiesbaar.
Art. 5. De commissie regelt zelf haar wijze van werken.
Art. 6. De commissie adviseert zonder daarvoor geldelijke belooning te ontvangen; haar wordt een door B. en W. aan te wijzen en door de gemeente te bezoldigen secretaris toegevoegd.
Art. 7. Het Bureau der Commissie is gevestigd in het gebouw der gemeentewerken.
Aldus vastgesteld in de vergadering van B. en W. der gemeente Arnhem, 17 Jan. 1911.

Aldus luidde het besluit van B. en W. van Arnhem, dat ter visie lag voor de raadsleden (en ook voor de pers), terwijl B. en W. aan den raad machtiging vroegen en verkregen tot het benoemen van een secretaris van de commissie, wiens salaris *f* 250 zou bedragen.
Zooals de lezers van het Weekblad zich herinneren, heeft het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst eenigen tijd geleden den raad van de gemeente Arnhem verzocht voor Arnhem eene schoonheidscommissie in te stellen, daarbij wijzend op de te Amsterdam verkregen resultaten en waarbij het voorbeeld van de gemeente 's-Gravenhage werd aangehaald.
Ook mag de heer A. W. Weissman met voldoening denken aan de door hem dezen winter in de afdeeling Arnhem van de Maatschappij gehouden voordracht: *De overheid en de schoonheid.* Genoemde voordracht werd bijgewoond door den Burgemeester en den Secretaris van de gemeente, terwijl ook een tiental raadsleden tegenwoordig waren, waaronder er waren, die bekend stonden als te zijn geen voorstanders van eene schoonheidscommissie, welke heeren niet op het pleidooi van den heer Weissman ingingen, waaruit dus afgeleid kan worden, dat zij er door zijn bekeerd tot voorstanders.
Hoe dit ook zij, de commissie is ingesteld en zij kan direct aan het werk gaan, want de leden zijn reeds door B. en W. aangewezen.
Behalve de heer W. F. C. Schaap, c. b. i., die als directeur van gemeentewerken ambtshalve deel van de commissie uitmaakt, is zij samengesteld uit de heeren: V. G. A. Bosch, b. i., oud lid van het Hoofdbestuur van de Maatschappij te Arnhem, J. R. de Kruiff, architect te Oosterbeek, eerelid van de Maatschappij en oud-directeur van de Kunstnijverheidsschool te Amsterdam en W. G. Welsing, architect, bestuurslid van de afdeeling Arnhem van de Maatschappij.
Men ziet dus dat, al hebben B. en W. van Arnhem wel niet de benoeming van de leden der commissie gedaan in overleg met de besturen der vereenigingen van bouwkundigen, toch wel eene zeer bevoegde commissie is tot stand gekomen; alle leden zijn architect-leden van de Maatschappij.
In de Raadszitting van 6 Febr. jl. is over dit onderwerp het volgende besproken:
Het werd geapprecieerd dat B. en W. een schoonheidscommissie hebben ingesteld, doch enkele punten hadden beter geregeld kunnen worden, men vond dat deze commissie door den raad en niet door B. en W. behoorde te worden ingesteld; nu kunnen B. en W. ten allen tijde de commissie opheffen, hetgeen betreurd zou worden.
Verder achtte men het wenschelijk, dat ook particuliere vereenigingen medezeggingschap zouden hebben in de benoeming van de leden der Commissie.
Men achtte het verkeerd, dat ook de directeur van Gemeentewerken in de Commissie benoemd is, daar deze B. en W. zal moeten adviseeren indien een conflict tusschen de Commissie en B. en W. ontstaat. Gewezen werd verder op de moeilijkheid om een schoonheidscommissie samen te stellen, waarom het juist goed geoordeeld werd, dat B. en W. de benoeming aan zich gehouden hebben, want te Arnhem verkeert men in dit opzicht niet in gelijke omstandigheden als Amsterdam,

waar zich een voldoend aantal erkende autoriteiten op het gebied der bouwkunst bevinden.
Voorts waren er raadsleden, die weinig van het werk der Commissie verwachtten; er waren er die wel zich rekenden tot de bewonderaars der schoonheid maar niet in bewondering waren voor de schoonheidscommissie! Deze zou naar men vreesde allicht vijandig komen te staan tegenover iedere nieuwe richting!
Intusschen, de schoonheidscommissie is er en de proef zal, naar wij vertrouwen, niet tegenvallen.
Het raadslid dat vijandigheid vreesde tegenover iedere nieuwe richting, toonde door het maken van die opmerking weer eens hoe weinig notie of zelfs het ontwikkelde publiek, in het algemeen genomen, eigenlijk nog van bouwkunst heeft.
In een provinciestad, waar van een eigenlijke richting in de architectuur nog slechts in zeer beperkte mate sprake kan zijn, waar het aantal smaakvol ontworpen bouwwerken nog maar heel gering in aantal is, waar het slechts hoogst enkele malen voorkomt dat aan een architect het ontwerpen van een bouwwerk wordt opgedragen, om in zoo'n geval te kunnen spreken van iedere nieuwe richting, moet men een zeer vaag of wel zeer onjuist begrip hebben van wat men onder een nieuwe richting in de bouwkunst feitelijk verstaat.
Onder iedere nieuwe richting in de bouwkunst zal dat raadslid wellicht verstaan de fratsen en grillen der heeren revolutiebouwers, met meer of minder smaak, met meer of minder sterk gekleurde fantasie, en dan . . . we leven in het klassieke land van de vrijheid en elk Nederlander, beschaafd of onbeschaafd, is een vijand van alles wat op dwang gelijkt, al is het ook dwang ten goede, dwang van de Overheid, die de bouwers wil dwingen in te gaan tot de Schoonheid.
Er is veel werk te doen voor de commissie; een villapark en een nieuw stratenplan, beiden aansluitend aan het schoone park Sonsbeek, zijn in aanleg en reeds zijn daarvan perceelen in erfpacht uitgegeven en verkocht. De gebouwen, die reeds nu op deze terreinen gesticht worden, zijn op smaakvolle wijze door architecten ontworpen, zoodat, als de Arnhemsche schoonheidscommissie er de hand aan houdt, deze nieuwe aanleg in zijn geheel goed kan worden.
Ook de speculatiebouwers kunnen nu gedwongen worden met behoorlijke ontwerpen voor den dag te komen en daar zij daartoe wel niet allen in staat zullen zijn, volgt hieruit, dat zij meer en meer hun toevlucht tot de architecten-bureau's zullen moeten nemen. De architecten te Arnhem hebben tot nog toe in de nieuwere wijken slechts bij uitzondering hun talent kunnen toonen. Wij vertrouwen, dat hier nu verbetering in zal komen en het „bouw maar raak systeem" der eigenbouwers den nieuwen uitleg van onze gemeente niet zal gaan ontsieren. Er is nu, hopen wij, paal en perk gesteld aan den steeds verder om het schoone park Sonsbeek zich slingerenden gordel van in bonte verscheidenheid elkaar afwisselende in z. g. modernen villa-achtigen stijl opgetrokken woonhuizen.
Deze huizen, bewoond door niet het minst welgestelde deel der Arnhemsche bevolking, vormen een leelijke lijst om een schilderij van buitengewone schoonheid. Het is een gelukkig verschijnsel van onzen tijd, dat, waar het particulier initiatief leidt tot verontsiering, de Arnhemsche overheid getoond heeft een open oog hiervoor te hebben en met krachtige stem een tot hiertoe en niet verder heeft geroepen.
Intusschen zijn niet alle gemeentebesturen zoo gelukkig voor het grootste deel het bouwterrein in eigendom te bezitten. Zulke gemeenten kunnen onder de bestaande Nederlandsche wetgeving niet veel uitrichten met eene schoonheidscommissie.
Moge de bond „Heemschut" het groote werk ter hand nemen om bij onze regeering aan te dringen op wettelijke bepalingen in den geest, zooals onze Oostelijke naburen die reeds bezitten; na invoering hiervan zal meer algemeen de nuttige instelling van schoonheidscommissies toepassing kunnen vinden.

In dezelfde zitting van den Arnhemschen Gemeenteraad op Maandag 6 Februari is behandeld het adres van het Bestuur van het Genootschap Kunstoefening te Arnhem, waarin aan den Raad eene jaarlijksche subsidie van *f* 4000 verzocht werd met het doel de school van het genootschap te reorganiseeren tot eene Middelbaar Technische School.
Het adres, dat het genootschap voor hetzelfde doel richtte aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, d.d. April 1910, is afgedrukt op blz. 273 van den vorigen jaargang van het Weekblad: in dit adres werd gevraagd een jaarlijksche subsidie van het rijk groot *f* 6000.
Die *f* 6000 kan de regeering op de begrooting van 1911 niet beschikbaar stellen, en derhalve stelden B. en W. van Arnhem aan den Gemeenteraad voor afwijzend te beschikken op het adres van het Bestuur van het Genootschap Kunstoefening.
Het is in den Arnhemschen gemeenteraad gebleken dat daarin warme verdedigers zetelen van het Middelbaar Technisch Onderwijs; niet minder dan vier sprekers braken er een lans voor.
Men heeft aangetoond, dat de voortgezette cursussen van het Genootschap Kunstoefening noodzakelijk zijn, er is gewezen op de bijzondere behoefte aan M. T. O., de Arnhemsche jonge technici moeten naar Utrecht reizen, privaatlessen nemen.
Een spreker wees er op dat, waar de overheid bouwverordeningen en schoonheidscommissies in het leven roept, het ook haar plicht geacht mag worden in de gelegenheid tot opleiding der technici te voorzien. Men twijfelde er niet aan of de regeering zal wel steunen als de gemeente de zaak ter hand neemt; het Oosten van het land kan niet langer van M. T. O. verstoken blijven.
Van de tafel van B. en W. werd ook het vertrouwen uitgesproken dat steun van regeeringswege niet zal uitblijven. B. en W. voelen veel voor het technisch onderwijs en zullen de voorstellen afwachten, die haar uit den boezem van den raad zullen bereiken.
Voor het eerst is in de Arnhemsche Gemeenteraad de behandeling van het Middelbaar Technisch Onderwijs aan de orde geweest en het resultaat is voorshands niet ontmoedigend; de boom valt niet bij den eersten slag en de technici zijn niet gewoon van overheidswege verwend te worden, zoodat men met het verkregen resultaat voorloopig tevreden kan zijn.
In den Arnhemschen Gemeenteraad zijn verschillende warme voorstanders voor de oprichting van eene M. T. S.; stemmen er tegen zijn niet gehoord, B. en W. voelen er veel voor; het is dus zeker dat eerlang het volhardend streven der 6 plaatselijke technische vereenigingen succes zal hebben; met een beetje goeden wil zal reeds den volgenden winter met de voortgezette cursussen van het genootschap Kunstoefening een aanvang gemaakt kunnen worden.
Arnhem, 6 Februari 1911.

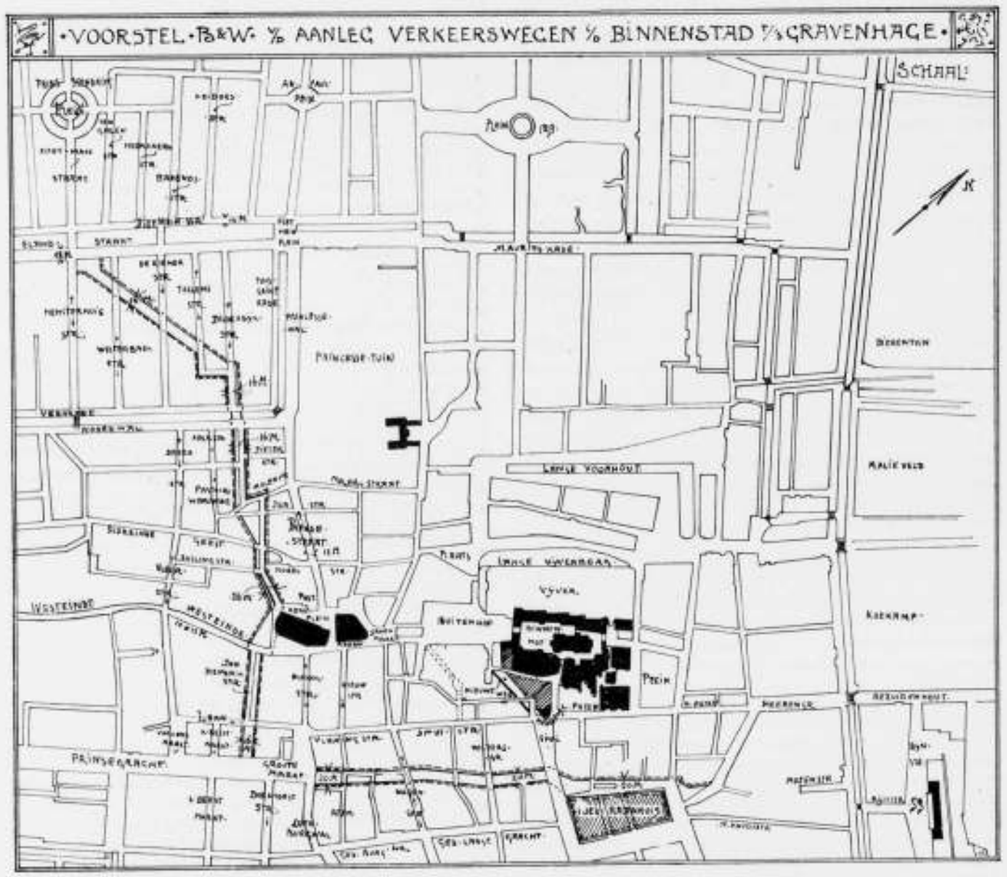
LEZING OVER DE VOORSTELLEN TOT AANLEG VAN VERKEERSWEGEN IN DE BINNENSTAD EN DE TOEKOMSTIGE PLAATS VAN HET RAADHUIS TE 'S-GRAVENHAGE.

Door S. DE CLERCQ, architect.

Gehouden in gecombineerde vergadering van de Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen, en de Afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Allereerst, beginnende met de bespreking der verkeerswegen, verbetering in de binnenstad, moet mij van 't hart een woord van erkentelijkheid dat dit vraagstuk, dat reeds zóó lang en zóó dringend een oplossing vraagt (zoodat het op zich zelf al een eigen geschiedenis heeft) te bestemder plaatse is onder oogen gezien, en ik voeg er direct bij: flink onder oogen gezien. Daaraan toch hebben we den ijver te danken waarmede ook andere personen zich tot varianten op dezen arbeid hebben gezet, varianten die elk hun eigen verdiensten en tekortkomingen bezitten.
Alvorens echter tot de bespreking der plannen zelf over te gaan en de concrete charmes en schaduwzijden van elk daarvan in 't licht te stellen, zij het mij vergund in 't kort de algemeene factoren te noemen die m.i. vraagstukken als de onderhavige beheerschen.

Bovenalles uit, gaan de factoren der *noodzakelijkheid* en der *kosten*. De noodzakelijkheid van een binnenstadsverbetering moet in klemmende mate aanwezig zijn, en kunnen worden aangetoond, alvorens men tot een straatverbreeding, grachtdemping of verkeerstraceering, overga. Het lijkt alsof deze opmerking overbodig zou zijn, en ze is het laçie geenszins. Talrijk zijn de voorbeelden waarbij grootheidswaan, of denkbeeldige noodzakelijkheden tot ingrijpen hebben geleid geheel overbodig ten opzichte van verkeer, enz.; en meestal tot schade van het stadsbeeld. Niet alleen kleine stadjes spreken daarvan als Medemblik, Delft, Leeuwarden e.a., doch Amsterdam met zijn Reguliersgracht, Leiden met zijn Rapenburg en den Haag met Smidswater en Nieuwe Uitleg worden in dezen zin onnoodig bedreigd.
Daarnevens is het geld een hoofdfactor zoodat in het geheele verloop van mijn voordracht, de kosten in 't oog moeten worden gehouden. Het is zeer gemakkelijk, en daaraan hebben vele stadsverbeteraars van voorheen en thans zich schuldig gemaakt, zich te laten gaan op dit gebied, en het stranden van menig aantrekkelijk plan is daarvan het gevolg geweest. Ook moeten we ons tevreden stellen met een min of meer partieele behandeling van de binnenstad, en niet van ons Daaglijksch Bestuur vergen dat opeens, alle verkeersverbetering juist nu worden aangevat. Beperking dus zoowel in 't aantal vraagstukken, als in de behandeling van elk afzonderlijk, blijft klemmenden eisch.
In versterkte mate geldt dit argument voor den Haag, niet omdat men overdreven vrees van belastingverhooging moet voeden, — daar tegenover staat bovendien dat alle inwoners haast, door zulk een verbetering van het stadscentrum zijn gebaat, doch nog om een gansch andere reden.
Laten we eerlijk zijn, en erkennen dat den Haag, wel verre van een metropool te zijn of te kunnen worden, is een provinciestad, een badplaats, „ein kleiner Residenz". Met deze kwalificatie meen ik niets vernederends, meen ik alleen het karakter van de plaats van onze inwoning juist te hebben gekenschetst, — en, we behoeven ons maar de allerliefste residenties van Duitsche verstendommen, als Stuttgart, Hannover, Arolsen, e.a. in het geheugen te roepen om te weten, dat we gelukkig moeten zijn nog te kunnen zeggen dat den Haag, in dien zin een provinciestad kan genoemd worden: — waarbij we dus de plicht erkennen dit karakter in stand te houden.
Troosteloos is van de moderne grootsteden dat ze allen aan elkaar gelijk worden wat haar citij aangaat, en dat een hoofdverkeersweg in Buenos-Aires, gelijk is aan een te Brussel, niet ongelijk aan een te Berlijn of Londen. Ze zijn zoo recht en zoo breed mogelijk, worden omzoomd door huurkazernes: beneden winkels, halfweg kantoren en boven verlichte reclameborden — de bodem is geasphalteerd, voorzien van wat rails zoo mogelijk, met wat trottoirs, en enkele pompeuze booglampen, kiosken, toilets, enz. verfraaien (?) het geheel.
En dan die recht doorgebroken boulevards, hoe zelden gaan ze boven de nuchterheid uit, hoe zelden sluiten ze behoorlijk aan met de zijstraten en straatjes, die er schots en scheef in moeten verloopen! Ze doen denken aan druktdoende parvenus, van buiten ligt de schijnschoonheid, het geldbezit er dik op — van binnen bezien was vroegere bekrompenheid ten minste natuurlijker.
Daarmede wilik geenszins zeggen dat iedere boulevard parvenuig is, geenszins, maar dan moeten ze ook in samenhang met de omgevende straten zijn, zooals b.v. de rechtlijnigheid der 18de eeuwsche aanleg dat was, berekend op grootschheid, op voornaamheid zoowel in traceering als opbouw. Daar evenwel hebben we te maken met een uiting van schoone cultuur, en niet uitsluitend met dom-verstandelijke, strategische, hygiënische en ingenieursbeginselen als nu dikwijls.
In ons geval, waar een Laat-Middeleeuwsche en Renaissance stadskern voor 't moderne verkeer moet worden geschikt gemaakt ligt het op onzen weg om slechts zoódanig in te grijpen als het karakter van een plaats als den Haag toelaat, gepast bescheiden zoo mogelijk in vriendelijke, broksgewijze afwisseling van stadsbeelden, met niet te veel eensachtigheden van ruimteontwikkeling of architectuur. De bescheidenheid van deze eischen nu, slaat terug op de bescheidenheid in de aan te wenden geldelijke kosten om dit doel te bereiken. Zoodat ik herhaal wat ik zooeven zeide: niet alleen de terugslag op de beurzen der ingezetenen, neen, ook het karakter der stad noopt er toe, het benoodigde aantal tonnen gouds niet op te voeren.
Eenmaal nagegaan de noodzakelijke en geldelijke voorwaarden wordt de vraag: wat moet er precies gebeuren, moet er verkeer geleid worden *langs* het centrum, of moet het centrum *zelf* worden ontlast. Deze twee dingen zijn inderdaad mogelijk, het eene veronderstelt dat een deel van 't verkeer b.v. tusschen twee buitenwijken, nu *door* de binnenstad voerend, beter *daarlangs* werd geleid; het andere dat het centrum steeds gedoemd zwaarder en zwaarder belast te zullen worden, *gemakkelijk bereikt* en *verlaten* moet kunnen worden.
Het langs- en omleiden van het verkeer geschiedt vooral, wanneer voorsteden uitsluitend door één weg met het centrum verbonden zijnde, uit dit isolement worden verlost. Zoo is b.v. door de N. Parklaan de Oude Scheveningsche weg ontlast; — met den nieuwen boulevard naar Voorburg, de Laan v. N. O. I. en een groot deel van 't Bezuidenhout ontlast; en ook voor den Delftschen weg ware, — hoewel niet binnen afzienbaren tijd te bereiken, — zulk een verlichting van het verkeer op de Wagenstraat als weldra door Wijk VII zal worden bereikt, op nog grooter schaal gewenscht.
Van dit soort zijn ook de zoogen. Ceintuurbanen, die zeer zeker

een grooten rol spelen, vooral voor tram- en wagenvervoer — doch die meestal een legen indruk maken zelfs in menige metropool. Men vergelijke b.v. de grachten in Amsterdam en de ceintuurbaan, met de radiale straten als: Leidschestraat, Utrechtschestraat, e. a. Ik geloof dat we in de te behandelen gevallen, zóó dicht bij het centrum, op deze ceintuurbaan-, en verkeersomleggings-denkbeelden niet te zeer den nadruk mogen leggen.

Integendeel, mijns inziens is hier meer aanwezig de andere genoemde wenschelijkheid van het ontlasten, het aftappen van het verkeer. Om dit goed te doen moet men op sommige plaatsen een nauwe aanraking zoeken met het city-verkeer, om het, zoowel voetgangers als voertuigen aanlokkelijk te maken, zich áf te wenden van de allerdrukste punten. Direct daartegenover staat echter dat het daardoor ook aanlokkelijker wordt, langs die wegen de allerdrukste punten te bereiken, zoodat op het goede aansluitingspunt met de city grooten nadruk moet worden gelegd. We zullen zien dat verscheidene ontwerpen dezen aftapstelregel hebben erkend.

In verband met het voorgaande komt dan aan de orde een beschouwing van de eindpunten van de doorbraak. Noemde ik er reeds één zijde van, ook de monding in de buitenstad, moet zooveel mogelijk geschieden op een plaats, waar verstrooiing van het verkeer in allerlei richting mogelijk is. Ook dit, hier zeer moeilijke vraagpunt heeft tot verschillende oplossingen geleid, zooals de, door ons te behandelen plannen, zullen verduidelijken. Zijn dan de beide eindpunten vastgelegd dan dient de weg globaal te worden getraceerd, en deze is dan meestal te verdeelen in een aantal tusschenvakken, waarvan sommige dikwijls vatbaar zijn voor verschillende oplossingen — zelfs wanneer over de andere onderdeelen daarvan, eenstemmigheid is verkregen.

Wat beheerscht het ontstaan en de vorm van deze tusschentraceeringen? Twee citaten van den erkenden schrijver over deze onderwerpen, van Camillo Sitte mogen hierop licht werpen.

„Bei so kolossaler Häufung der Menschen an einem Punkt, steigt
„der Wert des Baugrundes ungemein, und liegt es gar nicht in
„der Macht des Einzelnen oder der communalen Verwaltung
„sich der natürlichen Wirkung dieser Werthsteigerung zu entzie-
„hen, — weshalb allenthalb wie von selbst, Parcellirungen,
„und Strassendurchbrüche zur Ausführung kommen, wodurch
„auch in alten Stadteilen immer mehr und mehr Seitengassen
„entstehen, und eine Annäherung an das leidige (verfoeielijke)
„Baublocksystem sich ganz im Stillen vollzieht. Es ist das ein-
„fach eine Erscheinung, welche mit einer gewissen Höhe des
„Baugrundwerthes und des Strassenfluchtwertes naturgemäss
„zusammenhängt, und an sich nicht wegdecretirt werden kann.

En een tweede aanhaling:

„Der Wert jedes Bauplatzes steigt mit der *Grösse* seiner Strassenflucht."

Sitte constateert dus, dat, bij het grooter worden der steden, de doorbraken komen *moeten*, omdat naar de mate van meerdere

rooilijn om langs te bouwen, de meerdere waarde van het bouwterrein ontstaat; mooie rustige binnenstadstuinen vallen ten offer en worden volgebouwd, terwijl rustige straatwanden der oude stad worden verbrokkeld. Hygiënisch gaat meestal zulk een stadsgedeelte er niet op vooruit, stof en lawaai dringen overal door.

Toegepast echter op onze onderwerpen van hedenavond, zijn deze bezwaren daarom gering, omdat de wegen leiden door kwartieren, waar, wel verre van ruime behuizing en groote binnentuinen, de opeenpakking van woningen en bewoners zoo groot is, dat hier niet dan van verbetering sprake kan zijn.

Twee wegen nu staan bij de traceering door de tusschenblokken ten dienste: men kan gebruik maken van bestaande smalle straatjes, en men kan zich dwars door de perceelen een weg banen. Beide oplossingen worden gevolgd.

Bij de verbreeding van straatjes is een groot bezwaar dat, zooals we weten, de onteigening van perceelen niet alleen de waarde van terrein en opstal betreft, doch ook die van de bedrijven in die perceelen uitgeoefend, wanneer deze slecht te verplaatsen zijn. Nu is het eenmaal een feit dat in de centra van grootere steden zelfs in kleine straatjes, naast onbeteekenende, toch ook zeer belangrijke zaken worden gedreven, die, de eene min, de andere meer, bezwaarlijk zijn om naar elders te verplaatsen — en dat men dus, er toe besluitend zulk een straatjeskant te onteigenen, voor vele bedrijfswaarden groote bedragen zal moeten offeren. Als voordeelen staan hier echter tegenover, dat de straat zelve reeds voor een deel bestaat, dus niets kost, en dat de bouwblokken langs die straat slechts aan één zijde *iets* verkleind worden, dus niet versnipperen, hoewel natuurlijk het bouwblok aan die zijde, zooveel als de bouwverordening toelaat, zal worden volgebouwd: doch meestal met zeer bruikbare perceelen. Nu is het wel jammer, dat in deze perceelen niet de kleine zaken van vroeger gevestigd zullen worden, zulk een buurt krijgt te zeer een ander karakter; doch het is natuurlijk onmogelijk om, bij welke noodzakelijke verandering ook, de algemeene belangen te behartigen, zonder hier en daar met de bijzondere belangen in strijd te geraken.

Volgt men den tweeden weg, dan zal men slechts bij den aanvang en het einde der traceering eenige bedrijfsverplaatsing hebben te vergoeden, doch verder slechts minder waardevolle stukken hebben te onteigenen, met name erfjes, tuintjes enz. — er staat evenwel als bezwaar tegenover dat, indien dicht bij een straatje zulk een grooteren verkeersweg wordt aangelegd, het tusschenliggende bouwblok zeer smal wordt, de bebouwing onlogisch en onmogelijk omdat het moeilijk wordt om bij voldoende luchtruimte tusschen de bebouwingen van straatje en nieuwen verkeersweg nog bruikbare gebouwen te stichten. In verband hiermede wijs ik op de Elandstraat die aan de zijde van de Piet Heinstraat een vrij droevigen aanblik biedt van kleine winkeltjes, ateliers of tuintjes, die nooit tot behoorlijke straatwanden estetisch zullen kunnen worden omgewerkt. Slaagt men er daarentegen in de afstand tusschen straatje en nieuwen verkeersweg voldoende groot te doen zijn, dan verkrijgt men een toestand die zeer gewenscht is voor verkeer en bewoning, die ten bewijze daarvan veelvuldig in oude steden voorkomt. Zoo zijn hier in den Haag gelegen achter de breede Vijverberg, de Hooge Nieuwstraat; achter het groote Voorhout, de Kazernestraat; achter de ruime Heerengracht de Kasuaristraat, achter de breede Prinsessegracht Jan Evertstraat en Laan v. Roos en Doorn. Voortreffelijk zijn die achterstraatjes dan te benutten, zoowel in verband met luxe- als met zaken-bebouwing aan de groote verkeerswegen.

We zien dat bij de doorbraak van bouwblokken een algemeene gedragslijn niet is te bepalen en het dus van de plaatselijke omstandigheden zal afhangen een keuze te doen tusschen verbreeding van bestaande straatjes of vermijding daarvan.

Bij dit gedeelte van mijn onderwerp dringt zich nog de vraag op kan en moet de Gemeente meer onteigenen dan strikt noodzakelijk: ja of neen? De wettelijke mogelijkheid meer terrein dan voor de traceering zelve noodwendig te onteigenen schijnt, door allerlei uitspraken van rechtswege, al vaster en vaster te staan, — niet alzoo de financieele voordeelen in alle mogelijke gevallen.

In vroegere jaren heeft men de onteigening meestal zoo krap mogelijk genomen, ja zelfs bij de recente traceering van den verkeersweg Spui—Buitenhof is dit principe gehuldigd. Het directe voordeel is: men legt zoo min mogelijk gelden vast in de verkeersverbetering. De groote nadeelen zijn:

1o. dat de gemeenschap slechts in het bezit blijft van kleine waardelooze stukjes die niet in de waardevermeerdering daar ter plaatse kunnen deelen, zij zijn óf in 't geheel niets waard, óf kunnen slechts aan de belendende perceelen voor een appel en een ei verkocht worden, omdat ze geen eigen waarde bezitten en slechts zelden organisch met het bedrijf van den buurman kunnen worden samengesmolten,

2o. dat de toevallige waardevermeerdering van de aan dien weg uitkomende grootere perceelen, evenmin ten bate van de gemeenschap kan komen, dus ten bate van haar die de verkeersverbetering betaalt, doch van hen die, hetzij toevallig, hetzij speculatief, in het bezit van de aangrenzende perceelen zijn geraakt.

3o. dat er moeilijk invloed op de bebouwingswijze zelf kan worden uitgeoefend.

Neemt men de onteigening van de achter- en naastliggende perceelen op ruime schaal ter hand, dan ontwijkt men deze drie genoemde bezwaren, men houdt geen kleine waardelooze snippers, men trekt zelve het nut van de waardevermeerdering ook van grootere perceelen, en men kan invloed uitoefenen op de bebouwing. Ieder weet echter dat ook hier grenzen zijn. De mogelijkheid dat de nieuwe verkeersweg niet zoo doeltreffend is, en in den smaak valt als men vermoedt doet veel risico ontstaan, waarvoor het gemeentebestuur natuurlijk zijn stem niet zal geven, — en vooral zijn de perceelen van de doorbraak die men het liefste zou bezitten (om ze het voordeeligst van de hand te doen), de hoekperceelen bij groote straten, die voor dit doel dus zeer groote offers zullen vragen; — daarbij komt nog dat er een groote hoeveelheid aanbod zal zijn in de eerste jaren, waarmede niet in dezelfde mate gepaard zal gaan de vraag om terreinen, zoodat ook renteverlies zal zijn te boeken.

Toch komt het mij voor dat, indien men niet al te principieel de kleinste en evenmin de allergrootste onteigening voorstaat, en zich vooral niet te veel blind ziet op het bezit van hoekhuizen, maar zich toch wel degelijk hier en daar van grootere terreinen verzekert, de gemiddelde prijs per M² voordeeliger *móet* worden voor de gemeente. Men behoudt immers goed en duur verkoopbare terreinen in plaats van snippers, hoewel men natuurlijk meer geld dan strikt noodzakelijk, doch rendabeler, in de verkeersverbetering steekt. Waarom echter zou de gemeente ten algemeenen nutte (?) achter het net gaan visschen, als het rechten kan laten gelden vóór het net de vangst te beproeven.

Zie ik het wél, dan is bij de meeste plannen, naar mijne meening, (en ik sta hierin, men zie het ingezonden stuk van Prof. Valckenier Kips: N. Cour. 12 Jan. j.l., geenszins alleén) de onteigening wel wat krap genomen. Men versta mij echter wél, en beschuldige mij niet van opdrijven der kosten: mochten aan te leggen overzichtsstaten aangeven dat ik mij hier vergis, dan leg ik mij daarbij gaarne neer.

Daartegenover staat dat ik dankbaar gewag kan maken van de wijze waarop getracht is, gebruik te maken van het principe de rooilijnen te beheerschen. Door n.l. den getraceerden weg te leggen even binnen de eigenlijke onteigening, blijft de straat door een smalle strook van de belendende perceelen, die aan die straat komen te liggen, gescheiden, — en deze zullen alleen dán hun vensters en uitgangen naar dien weg kunnen keeren, dus meer direct van de voordeelen ervan kunnen profiteeren, wanneer zij zich aan een extra goedkeuring betreffende estetische bebouwing onderwerpen. Men behoudt daardoor den gewenschten invloed op het karakter van de bebouwing.

Thans nog een enkel woord over de breedte van dit soort straten. Men moet daarbij in aanmerking nemen met zeer kostbaren grond te doen te hebben, en moet dus eenigszins zuinig te werk gaan, echter weer niet zóó zuinig dat daarmede het bedoelde

effect van het verkeer voor langen tijd te verbeteren, te loor zou gaan. Natuurlijk kunnen ook hierin de inzichten van verschillende ontwerpers verschillend zijn, doch eenige hoofdpunten, moeten toch vast te leggen zijn.

Allereerst dan de opmerking dat, als eenmaal een breedte is aangenomen deze naar de zijde aan de buitenstad niet meer mag worden toegesnoerd, doch alleen verruimd. Het beste is dat de weg zelve zich verruimt, mogelijk is echter ook dat, uitsluitend echter op een daartoe zéér geschikt punt, een aantal straten wier breedte afzonderlijk wellicht geringer doch gezamenlijk (voor zoover ze loopen in de gewenschte richting) veel grooter is, het verkeer verstrooien. Ook naar aanleiding hiervan zal bij de ontwerpen nog een enkel woord moeten worden gesproken, waarbij ik vast vooruit wensch te constateeren dat het een fictie is, het verkeer naar een buitenwijk over een groot aantal parallel-wegen (niet ver van elkaar) te kunnen verspreiden.

Nu de breedte zelve. Deze werd aangenomen op 16 à 20 M. De maat van 16 M. nu is, als men toch eenmaal tot verkeers-verbetering overgaat te klein, en het verbaasde mij dat alleen de stem van Prof. Valckenier Kips, een zeer competente stem — en, indien ik goed meet óók het (in traceering door B. en W. ongeveer overgenomen) plan-Berlage zich daartegen verzetten.

Nemen we de standaardmaten als volgt: 2 trams: 4.50 M., 2 rijtuigen: 4.50 M., dan komen we voor den middenweg, indien we daar 2 tramsporen met aan iedere zijde 2 rijtuigsporen (1 stationeerend en 1 passeerend) voor wenschelijk aannemen op 13.50 M. Is de weg nu 16 M. breed, dan blijft er voor 2 trottoirs elk 1.25 M., hetgeen te weinig is.

Beter is de maat van 20 M., men houdt dan voor de trottoirs 6.50 M. d'i. 3.25 M. voor elk trottoir, een m.i. passende maat: niet te ruim, niet te smal in dit geval.

Een lans breken voor de breedte van 22 M., voorgesteld door Prof. Valckenier Kips, waarbij dus de trottoirs elk 1 M. breeder nog dus 4.25 M. zouden worden, zou ik volgaarne op mij nemen, doch ik ben er haast zeker van, dat er geen voldoenden aanhang voor te verkrijgen is, zoozeer zouden de kosten blijken te stijgen. Daarbij komt dat een trottoir van 3.25 M. breeder is dan dat in Parkstraat (3.00 M.) veel breeder dan in Lange Poten (2.00 M.) en Prinsestraat (2.00 M). Smaller middenspoor zou ik, vooral met het oog op sterk voertuigenverkeer in de toekomst, niet willen aanbevelen. Deze opmerking houdt echter niet in, dat ik niet de overtuiging zou hebben dat genoemde 20 M. slechts éven, éven voldoende zijn voor de naaste — welhaast niet meer voldoende voor een verre toekomst.

In verband hiermede moet ik nog inlasschen, dat ook op verkeersnijdingen alle aandacht moet worden gevestigd, dit is evenwel een vrij ingewikkeld punt in den stedenbouw, dat ik hier niet principieel, doch straks bij de plannen accidenteel denk aan te stippen.

Ten slotte zou ik, alvorens deze algemeene beschouwingen te beeindigen, nog een enkel woord over de estetische zijde van het vraagstuk in 't midden willen brengen; — mochten de aanwezigen het met mij eens zijn wanneer ik hier aan toevoeg: „Last not least."

Terwijl voor een plan van nieuwe buitenwijken die beschouwingen zeer talrijk zouden zijn, ligt het voor de hand dat in de binnenstad, waar het vraagstuk in zijn geheel toch reeds in een eng keurslijf van noodzakelijkheden is geregen, de estetische resultaten meer gevolgen dan oorzaken zullen zijn. Dit neemt echter niet weg, dat deze schoonheidseischen even klemmend zijn en dat profijt moet worden getrokken van alle de mogelijke charmes die te verkrijgen zullen zijn. M.a.w. zouden b.v. 2 traceeringen even goed zijn en een van beiden ook maar enkele schoonheidselementen meer bieden, de beoordeelingsschaal zou met kracht naar die zijde moeten overhellen. Want laten we toch niet vergeten, wat de zeeheldenbuurt, de archipel en zoovele andere treurige wijken ons met schade en schande hebben geleerd:

huizen mogen al slecht zijn, ze komen te vallen te eeniger tijd, — maar aan straten mag niets mankeeren, want ze duren eeuwiglijk!

Tot de te bevorderen schoonheidsfactoren behooren vooral

1°. de geslotenheid van het stadsbeeld: waarbij dus van afstand tot afstand de blik wordt begrensd en geïnteresseerd,

2°. de gunstige, liefst loodrecht op elkaar bijgebogen, kruising van dwarsstraten, waarbij allerlei toegespitste hoeken, schuine bebouwingen of vreemd gevormde peuterige plantsoentjes moeten worden vermeden.

3°. De nadere accenten die oude of nieuwe bouwwerken van importantie aan 't stadsbeeld geven, en die dus moeten worden behouden en aangekweekt.

Dat zulke regelen aan te houden zijn, moge blijken uit het zoo fraaie voorbeeld van de S-vormige Raadhuisstraat bij de Westertoren te Amsterdam, — ook de Prinsestraat hier (hoewel te smal en niet overal van aantrekkelijke bebouwing) is een aardig getraceerde straat; — eveneens voorspel ik een aangenaam verloop en aspect van de eerstkomende binnenstadsverbetering: verbinding van Spui en Buitenhof. Dit vooral wanneer een ministerie-begrenzing mogelijk ware; waarbij we als Cato-de-oudere ten opzichte van Carthago zullen hebben vol te houden: „Overigens is onze meening, dat Meddens moet vermietigd worden!"

Hiermede zijn de hoofdelementen, die het vraagstuk van binnenstads-verbeteringen beheerschen, in 't licht gesteld. Nemen we aan dat in dit geval elkeen overtuigd is, van de door mij voorgestelde noodzakelijkheid van deze binnenstads-verbeteringen als kern, (in beide richtingen toch zal ieder moeten toegeven dat nú het verkeer al zeer bedroevend verloopt) waaromheen zich later kleinere hebben te rangschikken; — en nemen wij aan dat eveneens een ieder instemt met het denkbeeld dat noch het karakter van de stad, noch haar financieele draagkracht, wettigen anders dan tot een bescheiden (alhoewel doeltreffende) traceering over te gaan, — dan is nú het oogenblik gekomen om, zij 't ook zeer in 't kort, de verschillende ontwerpen te beschouwen, elk in 't licht van de hiervóór door mij opgesomde factoren; — te weten:

1°. hoe wordt het verkeer: omgeleid óf ontlast?

2°. hoe zijn de eindpunten van de doorbraak, hoe de tusschentraceeringen?

3°. hoe staat het globaal met de kosten, volgens welk systeem is er onteigend en, worden de rooilijnen beheerscht?

4°. hoe groot is de breedte, hoe zijn de verkeerssnijdingen?

5°. hoe staat het met de estetische kwaliteiten?

(Wordt vervolgd.)

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XXV.

HET OPSCHUIF-SYSTEEM. Wij hadden onlangs het genoegen in de afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst onze denkbeelden omtrent het vraagstuk der volkshuisvesting, meer speciaal over het bouwen en exploiteeren van arbeiderswoningen door de gemeenten uiteen te zetten. Zooals bijna vanzelf spreekt hebben wij — als voorstanders van het z. g. n. *opschuif-systeem* — mede gelegenheid gevonden dat systeem warm te verdedigen; wij hebben dan doen uitkomen, dat het opschuif-systeem — beoogende een geleidelijke verbetering der volkshuisvesting — ons het meest wenschelijk voorkomt, omdat wij, dat systeem verwerpende, geplaatst worden voor de o. i. zeer gevaarlijke consequentie: *het bouwen van pauperswoningen.*

Het bouwen van nieuwe woningen voor de allerarmsten is naar onze innige overtuiging een „verbetering" der volkshuisvesting, die inderdaad geen *verbetering* mag worden genoemd. Immers, het is niet wel denkbaar, dat men overgaande tot stichting van zoodanige huisvesting, die woningen aan behoorlijke eischen van bewoonbaarheid — soliditeit, ruimte, open terrein, licht- en luchttoetreding en comfort — zou laten beantwoorden: integendeel, men komt uit een oogpunt van rentabiliteit er ontegenzeggelijk toe, woningen te bouwen, die in de discussiën in den Haagschen gemeenteraad, welke gevoerd zijn geworden bij de voordracht tot stichting van een aantal visscherswoningen te Scheveningen, zoo treffend-juist werden genoemd: *minimum-woningen.*

Nieuwe minimum-woningen! — te bouwen in den jare negentien honderd en elf; in een tijd, dat een streven tot *verbetering* der volkshuisvesting gaandeweg meer — zij het nog slechts op zwakke wijze — tot uiting komt.... is het eigenlijk niet een contradictio in adjecto?

En waarom? Omdat men naar onze meening dan veilig kan spreken van „slechte volkshuisvesting-*verbetering*", aangezien niet veel meer bereikt wordt dan het succes... dat er in de toekomst weer voldoende krotwoningen zijn: dat er in de toekomst óók weer onbewoonbaar te verklaren valt, of te ontruimen of *te sloopen tot verbetering der volkshuisvesting* ....

En nu zal men ons wellicht tegenvocren, dat dan toch in elk geval bereikt wordt, dat een aantal paupers gedurende een aantal jaren goed gewoond heeft, maar ook dàt is naar onze meening niet juist. Het hoogste wat bereikt wordt is, dat een aantal paupers gedurende *een zeer korten tijd* in *nieuwe* woningen heeft gewoond. Dat is alles, want na twee jaren is elk glimpje nieuwheid absent, terwijl bovendien het bewonen van minimumwoningen, waarbij geen onbebouwd terrein en waarin geen ruime vertrekken, niet voldoende gescheiden slaapplaatsen, slechts zeer, zeer matige inrichtingen tot faecaliën- en waterafvoer, bekrompen privaten, kortom, welke ternauwernood beantwoorden aan de minimumeischen die onze huidige bouwvoorschriften stellen, toch waarlijk niet is te beschouwen als een bizonder voorrecht, den allerarmsten bewezen.

Er zijn meer redenen, waarom wij het bouwen van minimum-woningen afkeuren, doch die doen in dit verband niet terzake. Wij hebben hier maar alleen de reden aangevoerd, waarom wij het opschuifsysteem prefereeren boven den aanbouw van „nieuwe krotwoningen". Bij het opschuifsysteem kunnen de nieuwe woningen aan de hoogste eischen beantwoorden, zoodat die nieuwbouw een werkelijke en duurzame verbetering der volkshuisvesting is, terwijl bij den aanbouw van nieuwe krotwoningen de volkshuisvesting inderdaad *niet* verbeterd wordt, althans niet *duurzaam.*

Waarom kunnen nu bij het stelsel van opschuiving zooveel betere woningen worden gebouwd?

In de eerste plaats omdat het bijbouwen van een beteekenend aantal aan zoo hoog mogelijke eischen van soliditeit, hygiène en comfort beantwoordende woningen de huurprijzen der oude woningen zeer beteekenend drukt en in de tweede plaats, omdat de bewoners uit onbewoonbaar verklaarde, ontruimde en gesloopte woningen verdreven, daardoor in de gelegenheid worden gesteld een ietwat betere huisvesting te bekomen. Hieruit volgt dus vanzelf, dat een succesvolle uitwerking van het opschuifsysteem van twee hoofdvoorwaarden afhankelijk is; 1e. dat van onder-af een zoo krachtig mogelijke opruiming wordt gehouden van de slechtste huisvesting door middel van aankoop en sloopping en door onbewoonbaarverklaring en 2e. dat voortdurend flinke aantallen aan hooge eischen beantwoordende woningen worden bijgebouwd. Wanneer aan die voorwaarden wordt voldaan, dan zullen de huurprijzen van de bestaan blijvende oude woningen zoodanig worden gedrukt, dat voor de uit hun woningen verdreven paupers weer huisvesting disponibel komt en naarmate beter aan de twee bedoelde voorwaarden wordt voldaan, naar die mate minder ten koste van de beurs der verdrevenen.

De ervaring hier in onze gemeente in het vorige jaar opgedaan, bevestigt het voorgaande volkomen. Door de te Arnhem gevestigde vereeniging „Volkshuisvesting" werd gedurende het jaar 1910 een complex van 115 woningen gebouwd op een parksgewijs aangelegd terrein op den Musschenberg; de weekhuren dezer woningen varieerden tusschen *f* 2.— en *f* 3.50. Schuin tegenover dat complex bevindt zich een blok van 10 oude woningen welke vóór de ingebruikstelling van „Volkshuisvesting" werden verhuurd, de bovenwoningen voor *f* 2.50, de benedenwoningen voor *f* 2.25 per week. De woningen van „Volkshuisvesting" zijn thans voor ongeveer $^3/_4$ voltooid en bewoond en nu doet zich reeds het merkwaardig verschijnsel voor, dat de huurprijzen van het bovengenoemde blok oude woningen door den eigenaar zijn verlaagd tot *f* 2.— voor de bovenwoningen en *f* 1.75 voor de benedenwoningen, terwijl het verhuren voor laatstgenoemde prijzen nog maar alles behalve vlug van stapel loopt.

Op eenigszins verderen afstand staan 4 oude woningen, welke vóór dien werden verhuurd voor *f* 2.— per week; de huurprijs is relatief niet te hoog, maar de huisjes zijn niet geriefelijk. Toch waren deze 4 woningen nimmer onbewoond; bij de eerste verhuringen van „Volkshuisvesting" echter verhuisden de bewoners alle daar heen en nadien ziet men de vier woninkjes telkens onbewoond en het gevolg zal *moeten* zijn, dat de huurprijs wordt verlaagd. In de naaste omgeving is de invloed van „Volkshuisvesting" dus reeds duidelijk merkbaar.

Maar ook *opschuiving* is te constateeren.

Tengevolge van onbewoonbaarverklaring, ontruiming en sloopings werden gedurende 1910 te Arnhem 79 gezinnen uit hun woningen verdreven. Van deze 79 gezinnen hebben 49 of 62 pct. een woning betrokken, van welke zonder eenige reserve is te zeggen, dat zij *beter* is, dan de door hen verlatene. Dat wijst dus op eenige verbetering, maar.... het ging nog te veel ten koste van de beurs dier bewoners. Van de 79 verdreven gezinnen toch hebben er 56 of 70.8 pct. een woning betrokken, van welke de weekhuur *hooger*, 13 of 16.4 pct. een woning betrokken van welke de weekhuur *lager* en 10 of 12.7 een woning betrokken van welke de weekhuur

gelijk was aan die van de door hen verlaten woning. 70.8 pct. heeft een *duurdere* en slechts 62 pct. heeft een *betere* woning betrokken, waaruit volgt dat de huisvesting van 8.8 pct. *wel* duurder, doch *niet* beter is geworden.

De opschuiving is er dus wel, maar haar kleven nog gebreken aan. Als evenwel „Volkshuisvesting" het hare voltooiing naderende plan, om nog een 200-tal woningen te bouwen, binnenkort ten uitvoer legt, zal de omvang dier gebreken wederom beteekenend verminderen en zal — bij een gestadig voortgaan op den ingeslagen weg — een duidelijk merkbare opschuiving in de volkshuisvesting te Arnhem een feit zijn.

Arnhem, Februari 1911.

J. L. B. KEURSCHOT.

PRYSVRAGEN

PROGRAMMA VOOR DEN EERSTEN GEVELWEDSTRIJD TE LEIDEN.

Vanwege het Gemeentebestuur van Leiden zal, als eerste gevelwedstrijd, in het eerste kwartaal van 1913 een beoordeeling plaats hebben van de gevels der huizen, welke in het tijdvak tusschen 1 Januari 1911 en 1 Januari 1913 binnen de gemeente Leiden zijn voltooid.

Het doel, dat met het uitschrijven van dezen wedstrijd wordt beoogd, omvat:

a. Het verkrijgen van medewerking in het algemeen bij het streven naar verfraaiing van het uiterlijk aanzien der gemeente;

b. Het opwekken van den kunstzin bij het publiek;

c. Het bevorderen van de Bouwkunst.

In verband met het vorenstaande zal ten aanzien van elken gevel de waarde uit een aesthetisch-bouwkundig oogpunt beoordeeld worden, beschouwd als onderdeel van het gebouw (als woonhuis, winkelhuis, heerenhuis, villa, arbeiderswoning, kantoorgebouw, school enz.), dat door dien gevel wordt afgesloten. Gebouwen, opgetrokken door de gemeente, zijn van mededinging uitgesloten.

De beoordeeling zal geschieden door een jury van drie leden, welke rechtstreeks noch zijdelings bij den bouw van een of meer der mededingende gevels mogen betrokken zijn.

De benoeming van twee dier leden zal geschieden door den Gemeenteraad uit twee voordrachten van twee personen, de eene opgemaakt door de Vereeniging tot Bevordering van Bouwkunst, de andere door de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer, beide te Leiden, tot het doen van welke voordrachten de genoemde vereenigingen in de laatste helft van het jaar zullen worden uitgenoodigd, de benoeming van het derde lid geschiedt door den Burgemeester van Leiden.

Het gemeentebestuur zal aan de jury een volledige lijst verstrekken van de gebouwen, welke in bovengenoemd tijdvak zijn voltooid, als datum van voltooiing zal gelden de datum, waarop de vergunning tot ingebruiknemen is afgegeven.

Door de jury kunnen de navolgende bekroningen worden toegekend, als:

A. Eerste prijzen:

1e. Een verguld zilveren medaille of f 100.— (ter keuze van den bekroonde) aan den ontwerper van den gevel, aan welken door de jury de grootste waarde uit een aesthetisch-bouwkundig oogpunt wordt toegekend.

2e. Een verguld zilveren medaille aan hem, voor wiens rekening de bekroonde gevel is gebouwd, indien deze niet de ontwerper daarvan is.

B. Tweede prijzen;

1e. Een zilveren medaille of f 50.— (ter keuze van den bekroonde) aan den ontwerper van den gevel aan welken door de jury na den eerst bekroonden gevel de grootste waarde uit een aesthetisch-bouwkundig oogpunt wordt toegekend.

2e. Een zilveren medaille aan hem, voor wiens rekening de bekroonde gevel is gebouwd, indien deze niet de ontwerper daarvan is,

C. Derde prijzen:

1e. Een bronzen medaille of f 25.— ter keuze van den bekroonde) aan den ontwerper van den gevel, aan welken door de jury na den in de tweede plaats bekroonden gevel, de grootste waarde uit een aesthetisch-bouwkundig oogpunt wordt toegekend.

2e. Een bronzen medaille aan hem, voor wiens rekening de bekroonde gevel is gebouwd, indien deze niet de ontwerper daarvan is.

Bovendien heeft de jury het recht een of meer eervolle vermeldingen toe te kennen, zoowel aan de ontwerpers van daarvoor in aanmerking komende gevels als aan hen, voor wier rekening de bekroonde gevels zijn gebouwd.

Alle medailles (c. q. de geldprijzen) en diploma's voor eervolle vermeldingen worden door het gemeentebestuur beschikbaar gesteld.

De uitslag van de beoordeeling door de jury zal zoo spoedig mogelijk bekend worden gemaakt in de plaatselijke bladen, in het Bouwkundig Weekblad en in het Weekblad Architectura.

De uitreiking der prijzen enz. (c. q. eervolle vermeldingen) aan de bekroonden zal plaats hebben op nader aan te geven plaats, dag en uur.

Leiden, Januari 1911.

De Wethouder van Fabrikage,
J. KOREVAAR P.Az.

BERICHTEN

Stadsschoon van Amsterdam. Op uitnoodiging van de Vereeniging „Amstelodamum" en onder leiding van haren voorzitter, prof. dr. H. Brugmans, is in het Muntgebouw eene vergadering gehouden van afgevaardigden van verschillende kunstenaars- en bouwkundige vereenigingen, ter bespreking van: het nemen van maatregelen in het belang van het architectonisch schoon der stad, niet enkel tot vastlegging in beeld of beschrijving, maar ook tot behoud van het bestaande.

Namens „Amstelodamum" werd de verklaring afgelegd, dat de vereeniging prijs stelde, bij een streven dat zij tot dusver alleen had pogen te vervullen, steun en medewerking te vinden bij andere vereenigingen, in de hoop door eendrachtige samenwerking en onder voorlichting van technisch en artistiek bevoegden nog beter het doel te bevorderen.

Als resultaat der vergadering werd besloten, een commissie te vormen waarin behalve „Amstelodamum" vertegenwoordigd zullen zijn: het Genootschap Architectura et Amicitia, de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het Kon. Oudheidkundig Genootschap, de Maatschappij „Arti et Amicitiae", de Vereeniging „St.-Lucas" en de Kunstkring „de Violier".

Na de definitieve samenstelling der commissie zal zij haar gedragslijn bepalen en een werkprogram vaststellen.

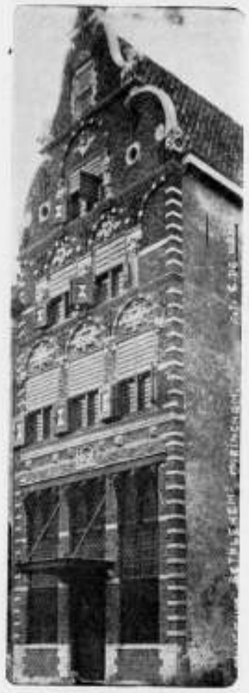
Heemschut. De nieuw-opgerichte Bond Heemschut, welke zich ten doel stelt te waken voor de schoonheid van Nederland, heeft te Amsterdam zijn eerste algemeene vergadering gehouden onder leiding van den heer K. P. C. de Bazel.

Medegedeeld werd dat reeds 21 vereenigingen, genootschappen en Bonden zijn toegetreden.

Over de samenstelling van het bestuur, dat uit vijftien personen zal bestaan, werd uitvoerig van gedachten gewisseld.

Hierna werden gekozen de heeren K. P. C. de Bazel, te Bussum; G. P. van Tienhoven, te Heemstede; mr. G. A. V. M. van der Aa, en dr. J. Th. Oudemans, te Amsterdam; A. W. Weissman, te Haarlem; E. W. Moes, te Amsterdam; mr. W. B. Buma, te Huizum (Fr.); G. Bosch en Jac. P. Thijsse, beiden te Bloemendaal; G. A. Pos, te Baarn; D. Fockema, te Arnhem; jhr. C. R. F. Krayenhoff, te Utrecht; Jan Kalf, S. de Clercq en A. le Comte, te 's-Gravenhage.

Mr. W. B. Buma werd als voorzitter aangewezen.

De gerestaureerde gevel van het huis Bethlehem te Gorinchem. Verwijzend naar B. Weekblad 1909 blz. 469 geven wij hierbij den gevel zooals deze gerestaureerd is.

In herinnering worde gebracht, dat door het loffelijk ingrijpen van Jhr. W. R. van Naerssen dit fraaie specimen van 16e eeuwsche Hollandsche architectuur is bewaard gebleven; door steun van Rijk, Provincie en Gemeente kon de Ver. Oud Gorkum de hoognoodige herstelling tot stand brengen; het buitenwerk is thans geheel klaar. Het huis zal ingericht worden tot Museum van Oudheden, betrekking hebbend op Gorkum en omstreken.

Voor een uitvoerige beschrijving verwijzen wij naar het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond Sept. 1909, waar de heer J. C. Overvoorde een en ander er over mededeelt.

Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage. Naar wij vernemen zijn sinds eenigen tijd ingrijpende plannen tot reorganisatie van het Bouwkundig onderwijs aan de Academie v. Beeldende Kunsten te 's Gravenhage, aanhangig gemaakt.

't Ligt in de bedoeling het onderwijs zoodanig te vervormen en uit te breiden dat behalve Lager vakonderwijs, ook Middelbaar technisch onderwijs zal worden gegeven. Bovendien wordt de mogelijkheid overwogen om, in verband met het karakter der Academie een afdeeling voor Hoogere Bouwkunst Onderwijs op te richten die zich dan bij het M. T. Onderwijs zal aansluiten, of liever als voortzetting daarvan kan worden beschouwd.

Nadere bijzonderheden kunnen nog niet medegedeeld worden.

Dr. P. J. H. Cuypers in Rusland. Dr. P. J. H. Cuypers, de in zijn hoogen ouderdom nog zoo jeugdig blijvende kunstenaar, die geen vermoeienis schijnt te kennen, heeft dezer dagen een reis gemaakt naar Rusland en daar o. a. St.-Petersburg, Moskou en Warschau bezocht.

Neerland's grootmeester was n. l. door den „president-organisateur du amite" van het te St. Petersburg gehouden architectencongres uitgenoodigd dit congres bij te wonen. Hoe hoog men onzen kunstenaar daar in het verre Rusland zelfs eert, bewees wel het feit, dat hij de eenige uitgenoodigde buitenlandsche gast van het congres was. Hiervan was de Groot-Hertogin Marie Paulowna voorzitster, die een tante des Tsaren is en een andere halfzuster van Prins Hendrik.

Onmiddellijk na zijn aankomst genoot dr. Cuypers de zeer bijzondere eer, door bemiddeling van onzen gezant een invitatie van den Tsaar te ontvangen tot bijwoning (met zijn dochter en hem vergezellenden vriend) van het groote feest der Epihania in de Russische kerk, alwaar na een onderbreking van 4 à 5 jaren de plechtige zegening van het water in het openbaar wederom zou plaats hebben in tegenwoordigheid van al de gezanten, hoogwaardigheidsbekleeders en hunne dames. Deze plechtigheid droeg een meer officieel karakter. Dr. Cuypers nam deze uitnoodiging aan. Na afloop der plechtigheid werden de genoodigden ten paleize ontvangen en werd hun een dejeuner-dinatoir aangeboden. *(De Tijd.)*

De Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Gelukkig vindt deze Academie, die al sinds jaren stiefmoederlijk bedeeld wordt en voortdurend zich ziet onthouden wat haar niet alleen moreel maar ook wettelijk toekomt, ook in de landsvertegenwoordiging de verdedigers van haar goed recht.

De heer v. Leeuwen heeft in de Eerste Kamer voor haar gepleit waarbij hij de geschiedenis van deze aangelegenheid in herinnering bracht. Spreker toonde aan dat geen instelling in den lande onder zoo ongunstige omstandigheden zulke gunstige resultaten heeft bereikt. De hoognoodige verbeteringen worden afgewezen om redenen van financieelen, van zoogenaamd-financieelen aard. Vervolgens besprak de redenaar de quaestie van het bouwkundig onderwijs vanwege Architectura et Amicitia". Er is thans aan de Academie anarchie; nu hier, dan daar wordt wat verbeterd. Er is geen stelsel bij de Regeering; verdere verwaarloozing zal ernstige gevolgen hebben. De Regeering zette de Academie op goeden basis; op den duur kan de tegenwoordige houding van de Regeering niet tot bezuiniging leiden. Even als in voorafgaande jaren was het antwoord van den Minister van Binnenlandsche Zaken weinig bemoedigend en laat het zich aanzien, dat er nog bitter weinig hervormd zal worden.

De heer Heemskerk zeide ongeveer:

Heeft de heer Van Leeuwen de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam een stiefkind van de regeering genoemd, er zijn er meer: men zie het gebouw van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken. Gaarne zou spr. overgaan tot de stichting van een nieuw gebouw, maar door den toestand van 's lands financiën kan daar voorshands niets van komen, dat zegt spr. in het belang van de academie zelf; belanghebbenden moeten zich nu op het standpunt stellen, wat zij kunnen verlangen in overeenstemming met den finantieelen toestand. De normaalschool voor teekenonderwijs en de Cursus voor Hooger Bouwkunstonderwijs, ingesteld door het genootsch. Arch. et Amic. staan feitelijk naast de academie. Bedoelde cursus betreft technisch onderwijs en zonder wetswijziging zou dit onderwijs niet aan de akademie onder te brengen zijn. Ook zullen er dan eenige hoogleeraren meer moeten komen. Wenscht men ook de teekenschool er onder te brengen, dan zullen ook de leeraren aan de academie komen en zal men een veel grooter gebouw noodig hebben. Al is ook dit jaar weer de kans verkeken, wij weten dat de wakkere directeur der Academie en de voorstanders van hervorming het bijltje er niet bij zullen neerleggen; frapper fort c'est frapper toujours.

Te hopen is het, dat spoedig de hooldstad van het land een kunstinstelling krijge, geheel waardig den titel Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te dragen. J. G.

De nieuwe Dam-bebouwing. Onlangs is bericht, dat voorloopige overeenstemming verkregen is tusschen B. en W. en een Engelsche combinatie, die op het na amoveering van het commandantshuis en het blok Van Eyk vrijkomend Damterrein een hotel-café-restaurant wil bouwen.

Het Hbld. meldt nu, dat de heer J. M. Van der Mey door deze combinatie is aangezocht als architect te willen optreden en dat hem waarschijnlijk een Engelsche architect zal toegevoegd worden. Met het oog op eventueelen bouw worden voorbereidende maatregelen getroffen. Trouwens de voordracht van B. en W. tot uitgifte van den grond in erfpacht zal niet verschijnen, voordat de teekeningen ingediend en goedgekeurd zijn.

De heer Van der Mey is met zijn ontwerp Forum Amstelodamum de winner van de Damprijsvraag, alleen werd hem die prijs om een technische kleinigheid niet toegekend, waarmee aan de bruikbaarheid voor de practijk van zijn ontwerp niet de minste afbreuk werd gedaan.

Een nieuw paleis van justitie te Athene. Het Consulaat-Generaal van Griekenland te Amsterdam, deelt in opdracht van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken te Athene ons mede, dat een internationaal concours is uitgeschreven, voor een ontwerp voor den bouw van een Paleis van Justitie te Athene.
Heeren architecten, die aan dit concours wenschen deel te nemen, kunnen nadere bijzonderheden en uitgebreide détails daaromtrent vernemen aan het Consulaat-Generaal van Griekenland te Amsterdam.

Ontwerp Steenhouwerswet. Door het hoofdbestuur van den Nederlandschen Steenhouwersbond is aan de Tweede Kamer een adres gezonden, waarin wordt aangedrongen, dat vooral de volgende punten in de wet behooren te worden geregeld:

1. Naast strenge bepalingen voor de inrichting der werkplaatsen, is het noodig bij elken patroon aan de arbeiders de gelegenheid wordt geheven in de open lucht te werken.
2. Steenhouwers, die door den geneesheer worden gerekend onder de lijders aan tuberculose, worden uit het bedrijf geweerd en opgenomen in een sanatorium voor longlijders; de tuberculose wordt gerekend een bedrijfsongeval te zijn en dus aan den getroffene een rente uitgekeerd.
3. Kinderen beneden den 16-jarigen leeftijd worden niet tot het steenhouwersbedrijf toegelaten.
4. Voor personen beneden de 18 jaar wordt de arbeidsdag bepaald op 6 uur.
5. Voor de volwassenen wordt ingevoerd een arbeidsdag van 8 uur.
6. Het gebruik van den grendel en van dergelijke werktuigen wordt verboden.
7. Het gebruik van Westfaalsche zandsteen (en dergelijke soorten) wordt verboden en evenzoo het klaar gemaakt invoeren er van.
8. Uit de leden van den Nederlandschen Steenhouwersbond worden contrôleurs bij de arbeidsinspectie benoemd, die nauwkeurig toezicht houden op de naleving van deze bepalingen.

Schoolwandversiering.
In aansluiting aan de beweging afdeeling Onderwijs voor schoolwandversiering, waarvoor, zooals bekend is, een commissie uit de Vereeniging van Leeraren bij het M. O. sedert eenigen tijd is samengesteld, heeft men thans te Arnhem in het gebouw van de 5-jarige H. B. S. een aantal voorwerpen aangebracht, die bedoelen, gangen en vestibules in denzelfden geest, die voorzit bij het plaatsen van platen en reproducties naar bekende meesters in de lokalen, te versieren. Bedoelde commissie heeft van de Rijkscommissie voor de vervaardiging en ruiling van reproducties van kunstvoorwerpen ontvangen een aantal gipsafgietsels, o. a. naar werken van Jean Claude Cocq, Rombout Verhulst, Jan Blommendaal, Daniël Pranch, Quellinus, Canova, e. a.

Raadhuisbouw. Door den heer J. F. L. Frowein, architect te 's Gravenhage, is een adres tot den Gemeenteraad gericht, waarin hij te kennen geeft:
dat hij dd. 20 Maart 1909 aan het College van Burgemeester en Wethouders van 's-Gravenhage inzond een volledig uitgewerkt ontwerp tot ver- en aanbouw van het bestaande Raadhuis;
dat dit ontwerp geheel aansluit bij de opvatting, neergelegd in het rapport, dd. 30 October 1908, uitgebracht door de commissie Muijsken c.s., en tevens rekening houdt met de verschillende eischen, die terloops kenbaar zijn gemaakt, als o.m.:
brandvrije ligging;
raadzaal ± 245 M².;
groote receptiezaal ± 420 M².;
kantoorruimte ± 2350 M². (raadhuisbouw 1565 en 1733 niet inbegrepen);
dat nu verkeerswegen en raadhuisbouw in de afdeelingen van den Raad in onderzoek zijn, door hem het vertrouwen wordt uitgesproken, dat, alvorens de Raad een beslissing neme omtrent de plaats, die voor het Raadhuis zal worden bestemd, ook zijn ontwerp dd. 20 Maart 1909 aan Burgemeester en Wethouders ingezonden, nader toegelicht door teekeningen en brochure, als bijlage hierbij gaande, in ernstige overweging zal worden genomen, aangezien de vraag, of het Raadhuis al of niet op zijn tegenwoordige plaats op de Groenmarkt kan blijven, zeker ten zeerste wordt beïnvloed door de overweging, of het mogelijk is op die plaats een gebouw op te richten, dat aan de gestelde eischen voldoet.

Hofvijver. Naar wij thans met zekerheid kunnen mededeelen heeft de Staat der Nederlanden de gemeente 's Gravenhage gedagvaard om den Hofvijver te laten in den toestand waarin hij is, daar het Rijk hem als zijn eigendom beschouwt.

Opening Rembrandthuis te Amsterdam. De opening van het Rembrandthuis te Amsterdam in de Joden Breestraat zal waarschijnlijk tegen het einde dezer maand niet kunnen plaats vinden, daar de afwerking der details nog gerumen tijd vereischt. In de groote schilderkamer, de expositie-zaal, waar thans ook de schouw voltooid is, heeft men nog een tafel geplaatst benevens drie vitrines, waarin eveneens etsen ter bezichtiging zullen worden gelegd. Deze vitrines worden geplaatst voor de steenen dammen, welke de vensters scheiden. Door dr. A. Bredius is een schilderij aan de stichting „Het Rembrandthuis" geschonken, bestemd om boven den schouw in de expositiezaal te worden opgehangen. Het doek geeft weer de ontmoeting en verzoening van Ezau en Jacob, geschilderd door Esayas of Jesajas van de Velde in het jaar 1615. *N. v. d. D.*

Boekerij van het Museum van Kunstnijverheid Haarlem. De boekerij van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, waarin thans ± 3000 boek- en plaatwerken op het gebied der kunstgeschiedenis der versierende kunsten en der kunstambachten alsmede een aanzienlijk aantal platen op verschillend gebied der decoratieve kunsten aanwezig zijn, zal van af 14 Februari tot 31 Maart a. s. tweemaal in de week en wel Dinsdag en Vrijdag des avonds van 7 tot 9 uur voor belangstellenden geopend zijn.
De Directie van het Museum is voornemens, indien deze proef slaagt en de beoefenaars der toegepaste kunst van voldoende belangstelling blijk zullen geven, ook gedurende volgende wintermaanden deze proef te herhalen.
Zooals bekend verzendt de Directie van genoemde boekerij door het geheele land boek- en plaatwerken kosteloos in bruikleen aan hen, die deze werken voor hunne studie wenschen. Het reglement wordt op aanvrage kosteloos toegezonden.

De nieuwe schouwburg te 's Gravenhage. Naar wij vernemen, zijn de plannen voor de stichting van een nieuwen schouwburg op de terreinen van de villa's, hoek Ouden Scheveningschen Weg—Timorstraat, tegenover het Vredespaleis, thans definitief opgegeven.

Verbouwing. Tweede Kamer. Met de voorgenomen uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, uitkomende op den Hofsingel, naar de zijde van de Hofstraat, wordt in den jongsten tijd grooten voortgang gemaakt. De aangrenzende panden zijn thans alle door het Rijk aangekocht. De huurder van het in den koop begrepen perceel aan den Hofsingel, waarin een cafeconcert wordt gehouden, heeft zelfs een belangrijk geldbedrag uitgekeerd gekregen om het huis, waarvan de huur nog doorliep, reeds met 1 Mei a. s. te verlaten. Hieruit blijkt het voornemen om met dien datum het terrein voor de verbouwing van het Kamergebouw vrij te maken.
Wij verwijzen hierbij naar het adres met teekeningen van de verfraaiings commissie te 's Gravenhage, behandeld en afgebeeld in B. Weekblad 1910 no. 18, dat èn voor de uitbreiding van de gebouwen der Staten Generaal èn voor een verruiming van de Kapelsbrug een aanduiding geeft.

PERSONALIA

De Société Régionale des Architectes du Nord de la France benoemde den heer SALM in haar vergadering van den 10 December 1910 tot „membre correspondant" van die Vereeniging. *)

*) Wegens een misverstand eerst hedes geplaatst.

31ste JAARG. – 18 FEBR. 1911. – No. 7.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.zn., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Commissie Voorbereiding Examen B. Bouwk. Opzichter. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Vakbelangen. — Lezing over de voorstellen tot aanleg verkeerswegen enz. te 's Gravenhage, door S. de Clercq. (Vervolg en slot). — Over den aanleg van verkeerswegen in de Binnenstad van den Haag, door K. de Bazel. — Vergaderingen. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

COMMISSIE VOORBEREIDING EXAMEN B. BOUWKUNDIG OPZICHTER.

In het verslag Vergadering Hoofdbestuur op 7 Februari j l. (zie Bouwkundig Weekblad blz. 62) is bij de samenstelling van bovengenoemde Commissie verzuimd mede te deelen, dat ook de heer B. W. Wierink, directeur van de Industrieschool van de Maatschappij van den Werkenden stand te Amsterdam in deze Commissie zitting heeft.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAKBELANGEN.

HET HOOGER KUNSTONDERWIJS IN 'S LANDS VERGADERZALEN.

Waarlijk het feit is belangrijk genoeg om er nog eens op terug te komen, te meer nu de verslagen in de bladen niet steeds correct of volledig waren. Wij klagen er wel eens over — en terecht — dat de kunsten niet steeds die erkenning vinden, die ook zij noodig hebben voor een gezonde ontwikkeling. Waar het onderwerp voor ons architecten zoo hoogst belangrijk is, mogen wij ook wel geheel open oog en oor zijn, wanneer op zoo merkwaardige wijze de belangen der kunst behandeld worden als dezen winter in de zittingen der 2de en 1ste Kamer geschied is.
Om de voorgeschiedenis nog eens kort te vermelden, diene, dat reeds in 1907 in het V.V. op de nooden der Rijks Academie van B. K. door verschillende kamerleden gewezen was en de Minister deze erkende, hoop gaf. In 1908, in 1909 herhaalde zich dit. In 1908 sprak Mr. N. G. Pierson voor de Academie, in 1909 (en zeer uitvoerig) de afgevaardigde van Vuuren. Bij de begrooting onlangs behandeld, opende Prof. van Hamel, nogmaals gesteund door den Heer van Vuuren, de besprekingen en in de Eerste Kamer werd de gedachtenwisseling op uitnemende wijze voortgezet door den oud-burgemeester van Amsterdam, Mr. van Leeuwen. Wij kunnen dus tevreden zijn, dubbel tevreden omdat het dispuut voor een groot deel over de bouwkunst ging.
En het resultaat?
Ook dit is merkwaardig. Merkwaardig omdat het de beteekenis en de bedoeling der wet van 26 Mei 1870 zoo duidelijk in het licht stelde.
Vermeld worde, dat het de eenige wet is, die ooit ten bate der beeldende kunsten gemaakt is. De architecten, die in deze zoo vaste en menigmaal geformuleerde wenschen hadden, stelden niet altijd genoeg voorop wat de wet eigenlijk *gebood*.
Welnu, na lezing der discussies mogen wij er hier nog wel eens aan herinneren. Wij hebben het nu wederom uit den mond van Z. Exc. gehoord, dat de bouwkunst in haar geheel niet aan de Academie gegeven wordt of mag worden. Hieraan hebben wij nooit getwijfeld. Maar het zou aan den anderen kant toch te artistiek zijn, om een zoo groot belang bouwkunstig onderwijs aan de Rijks Academie, dan maar eenvoudig te laten verloopen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

De reden tot onze verhoogde belangstelling is, dat wij van Z.Exc. den Minister ook de erkenning gehoord hebben, dat hij de wet en al de stukken daarbij behoorende heeft bestudeerd en dat de aesthetiek der bouwkunst en de geschiedenis der bouwkunst (voor architecten wel te verstaan) wel degelijk volgens de wet aan de Academie onderwezen moeten worden.
En wat is nu 40 jaren lang het geval?
Dit, *dat niettegenstaande wettelijk voorschrift, niettegenstaande de uitvoerige omschrijving in de M. v. T. bij de wet behoorende, het onderwijs nimmer gegeven werd en ook thans (niettegenstaande herhaalden aandrang) nog steeds niet gegeven wordt.*
En hiervan dient van de zijde der architecten uitdrukkelijk acte te worden genomen. Zal het waarlijk tot eere der bouwkunst strekken, indien een der weinige wettelijke bepalingen ten haren voordeele gemaakt, verwaarloosd en vergeten kan worden?
Hiertegen verzet aan te teekenen, was de bedoeling der redevoeringen der Heeren van Hamel en van Leeuwen. Nimmer lazen wij duidelijker dan in de handelingen (vergadering van 8 Februari 1911) waar de Heer van Leeuwen over de Academie aan het woord was, hoe de toestand eigenlijk is. Hij sprak aldus:

Wat den cursus voor de bouwkunst betreft beroept de Minister zich weer op de wet. Volgens de wet behoort volgens den Minister de bouwkunst niet in de Rijksacademie. Nu wil ik gaarne toegeven, dat om tot een rechte kennis van de bedoeling der wet te geraken aandachtige lezing van de wet, Memorie van Toelichting, Voorloopig Verslag en Memorie van Antwoord, en de gehouden besprekingen noodzakelijk is. Maar wie zich deze moeite getroost, zal zien, dat het inderdaad niet de bedoeling der wet was de *bouwkunst in haar geheel* aan de academie te doen onderwijzen, maar dat het evenmin in haar bedoeling lag elk onderwijs der bouwkunst aan de academie uit te sluiten.
De wet toch schreef reeds in de eerste redactie — zij is tweemaal ingediend — het onderwijs voor in de aesthetica *ook in betrekking tot de bouwkunst*. En blijkens de Memorie van Toelichting bedoelde de Minister daarmede een onderwijs voor architecten aan de academie, waardoor zij hun hoogere aesthethische vorming zouden kunnen voltooien.
Door de groote belangstelling door belanghebbenden getoond en door de opmerkingen van het Voorloopig Verslag daartoe geleid, kwam de Minister Fock er toe bij de wederindiening van zijn ontwerp zijn bedoelingen bij de woorden „aesthetiek der bouwkunst" nader te omschrijven. Hij deed dit door uitvoerig uiteen te zetten dat hij zich dit onderwijs van de aesthetiek gedacht had als een cursus die aan de academie *voor architecten* zou worden gegeven en waardoor dus de academie ook voor architecten de gelegenheid zou openen hun hoogere opleiding aan de academie te voltooien.
Ook werd in dit gewijzigd wetsontwerp, om nog meer tegemoet te komen aan de gemaakte opmerkingen, de bouwkunst gevoegd bij de kunstvakken, waarvoor de jaarlijksche wedstrijden zouden worden uitgeschreven. De Minister vindt dat in art. 12 van de tegenwoordige wet bepaald. Maar ook hiermede waren verschillende leden niet tevreden, en de heer Haffmans diende toen bij de mondelinge behandeling van het wetsoutwerp een amendement in, eerst om de „bouwkunst", later om de „hoogere bouwkunst" alsnog onder de onderwijsvakken van de academie te doen opnemen. Aanneming van dit amendement zou het onderwijs der bouwkunst aan de academie gevestigd hebben op de wijze, waarop het thans deel uitmaakt van het onderwijs aan de Technische Hoogeschool te Delft. En dit heeft de Kamer niet gewild. De Kamer bleef dus bij den tekst, zooals die door den Minister was voorgesteld en bij de opvatting door hem in de Memorie van Toelichting en de Memorie van Antwoord uiteengezet. Nu is het mij toch waarlijk niet duidelijk hoe het mogelijk zou zijn, dat met de overweging van het amendement-Haffmans, tevens het denkbeeld des Ministers verworpen zou zijn. De wet immers was zooals de Minister ze had voorgesteld en toegelicht inzake de aesthetiek der bouwkunst ten slotte aangenomen. Al de besprekingen naar aanleiding van het amendement-Haffmans bedoelden *alleen*, niet toe te geven aan den aandrang om de bouwkunst *in haar geheel* aan de academie te onderwijzen. Wij behielden dus den cursus in de aesthetiek der bouwkunst, waarop thans nog door mij is aangedrongen.

En dien cursus in de aesthetiek? Wij loopen zoo licht gevaar daarbij te denken aan een enkel uurtje gefilosofeer. Maar de bedoeling van den wetgever was een geheel andere. Hij heeft zich daarover niet zoo maar eens terloops „uitgelaten" zooals men uit sommige courantenverslagen zou moeten opmaken, maar hij heeft een uitvoerige en zorgzame omschrijving gegeven, opgenomen in zijn M. v. T. en door den Heer van Leeuwen in extenso voorgelezen in de zitting van den 8sten Febr. j.l., luidende:

„Voor hen, die er niet slechts naar streven om bouwkundig ingenieur te worden, die ook naar den kunstenaarslauwer haken, „voor hen opent de Akademie van beeldende kunsten, zoo als „die thans wordt voorgesteld, de gelegenheid om hunne aesthetische ontwikkeling verder te volmaken.
„Wordt daardoor echter, vraagt men welligt, de leercursus niet „onnoodig met een of twee jaren verlengd en dus onnoodig tijd „verloren?
„Het kan niet zoo gereedelijk worden toegegeven, dat een verblijf van een of twee jaren in een volkrijke stad na volbrachten „studietijd, als verloren tijd voor den architect zou te beschouwen zijn. Als hij de school verlaat, blijft hem nog veel te leeren „over, dat op de school onmogelijk geleerd kan worden: in de „eerste plaats heeft hij practische ervaring op te doen. Wanneer „hij zich in de stad, waar de Academie van beeldende kunsten „gevestigd is, daarop toelegt onder de leiding van een bekwaam „bouwmeester, die hem in de gelegenheid stelt te zien werken, „materiaal, werkvolk en werkplaatsen van den ambachtsman, „timmerman en smid nader te leeren kennen, die hem daarbij „ten gids strekt en het toezicht houdt op zijne voortdurende „oefening van trek- en teekenpen, en als hij daarbij tevens gebruik maakt van de gelegenheid, hem door de Academie van „beeldende kunsten gegeven, om dieper door te dringen in de „geheimen van de kunstgeschiedenis en der wetenschap van het „schoon, om met de zusterkunsten zoo al niet vertrouwd, dan „toch nader bekend te worden, dan zal die tijd, zoo besteed, niet „als verloren te beschouwen zijn, maar integendeel de schoonste „vruchten voor het leven afwerpen. Op die wijze zou bij uitstek „worden voldaan aan hetgeen verscheiden leden wenschten, die „voor de bouwkunst in de bres sprongen en zeiden: de reeds ge„vormde architect moest, om het zoo uit te drukken, op de Aca„demie eene hoogere wijding kunnen ontvangen".

Wij mogen dit dus eischen en het is wel merkwaardig dit te bedenken, wanneer men zich àl de pogingen herinnert in den loop der jaren reeds gedaan om de geheele uitsluiting der bouwkunst aan de Academie tegen te gaan.
De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft reeds in de zeventiger jaren ernstig en met nadruk geadresseerd en hare actie is waarschijnlijk niet vreemd aan de gunstige bepalingen der wet. Ook Architectura et Amicitiae heeft, vooral een 10 tal jaren geleden door een hartig adres het hare gedaan. Maar er blijft hier voor de architecten een onafwijsbare taak.
Zooals men zich misschien herinneren zal stond ook de bouwkunst voorgeschreven als een der kunstvakken waarvoor de jaarlijksche wedstrijden door de Rijks-Academie werden uitgeschreven. Het mag ons niet verbazen dat bij de ten uitvoerbrenging van dit voorschrift aan de bouwkunst weer het laatst gedacht werd. Maar onze Maatschappij liet het er niet bij zitten. Zij verzamelde in een brochure de afdoende argumenten, wist de zaak bij de Kamer ter sprake te brengen en kon met voldoening in 1900 den eersten wedstrijd voor de bouwkunst zien uitgeschreven.
Dat is bemoedigend.
Nu wacht ons het einde van den tweeden strijd, die reeds te lang op zich liet wachten: het aesthetisch en kunstaesthetisch bouwkundig onderwijs volgens de bedoeling en het voorschrift der wet van 26 Mei 1870.
Wat thans aan de Academie gedoceerd wordt is algemeene aesthetiek en kunstgeschiedenis, waarvoor een twee à drie middaguren per week beschikbaar zijn, voor den architect onmogelijk om bij te wonen.
Wat wij moeten verlangen dat is: den volledigen *avondcursus zooals de wetgever dien omschreven heeft.*
Wat op dien avondcursus precies onderwezen zal worden, wat van den cursus thans door de zorgen van Architectura et Amicitiae door middel van haar cursus voor voortgezet en hooger Bouwkunst-onderricht, daar gegeven, naar den Rijkscursus kan overgaan, dat is alles bijkomstig en mag de aandacht van de hoofdzaak niet afleiden. Die hoofdzaak is: uitvoering der wet. En wij zijn er van overtuigd dat alle bouwkundige vereenigingen, Architectura et Amicitiae niet uitgesloten, mede de eer der Bouwkunst en hare ontwikkeling zullen weten te dienen door te blijven vragen: uitvoering der wet.

M.

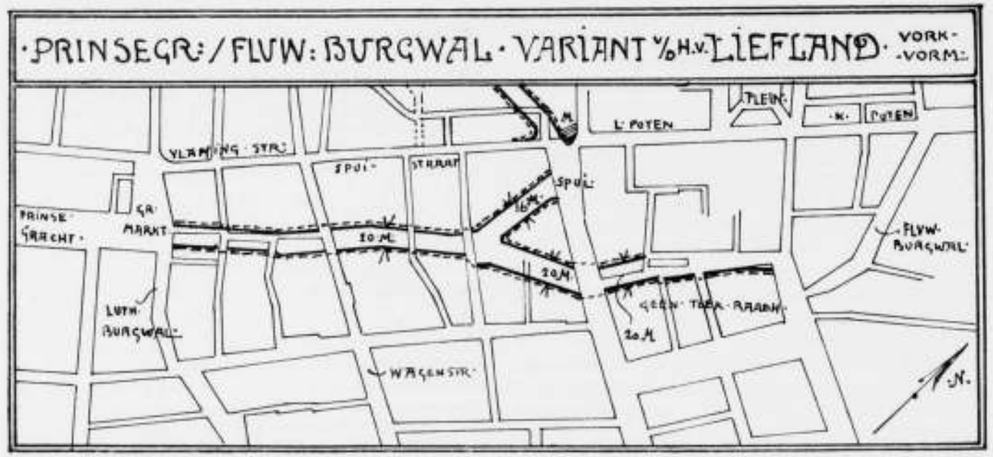
LEZING OVER DE VOORSTELLEN TOT AANLEG VAN VERKEERSWEGEN IN DE BINNENSTAD EN DE TOEKOMSTIGE PLAATS VAN HET RAADHUIS TE 'S-GRAVENHAGE.

Door S. DE CLERCQ, architect.

(Vervolg van blz. 68. Slot.)

Beginnende met de doorbraak van Prinsegracht, over Wagenstraat naar Spui en verder, kan ik constateeren dat er wat traceering aangaat groote eenstemmigheid heerscht; en op 't plan van B. en W. slechts de variant van den heer v. Liefland voorkomt: hier gelijktijdig te behandelen.
Gaan we nu achtereenvolgens de hoofdfactoren na.
1°. Het verkeer is hier op gemakkelijke wijze omgeleid; doch tevens wist den heer v. L. door een wijziging in traceering ook het aftapsysteem krachtig toe te passen. Inderdaad moet hem worden toegegeven dat niemand het Spui zal oploopen om langs den nieuwen verkeersweg te gaan, wanneer de bevolkte Spuistraat en Vlamingstraat geasphalteerd recht vooruit liggen. Al te véél waarde aan het ontlasten van Spui- en Vlamingstraat mag men echter weer niet hechten, het publiek wenscht nu eenmaal in de route en langs de bekende winkelstraten te loopen, zelfs al waren er nog zoo breede straten in de buurt (zie Kalverstraat te Amsterdam) — en men zou het publiek een ondienst doen, deze gezelligheidsneiging in te toomen. Alléén de menschen die haast hebben, benevens allermeest het tram- en wagenverkeer zullen den nieuwen weg kiezen. Doch hoeveel percent van de Hagenaars heeft haast?
2°. De eindpunten van de doorbraak zijn aan de eene zijde de Groote Markt in 't verlengde van de Prinsegracht, — aan de andere zijde het verloop in de Fluweelen Burgwal. Daarbij dient te worden aangestipt dat het eigenlijke eindpunt natuurlijk verder kan gezocht worden, en een doortrekking van Muzenstraat en toegang naar het Station Staatsspoor gewenscht zou zijn, — zelfs misschien nog wel verder. Dergelijke uitweidingen behooren echter niet tot ons bestek, waaraan wij ons, om niet te wijdloopig te worden, stipt zullen houden.
De tusschentraceeringen geschieden met gebruikmaking van Groenendal straat, Gedempte Raamstraat, — en verderop van Bagijnestraat en Schapesteeg — beide buurten, die daardoor zeker zullen zijn gebaat. Met schadelijke snijdingen en smalle bouwblokken loopt het aardig mede.
Bij de tusschentraceering Voldersgracht—Spui heeft de heer v. L. een variant ontworpen waarvan ik boven sprak, een vorkvorm waarvan één tak naar Lange Poten, één naar Kalvermarkt loopt; een weinigje voetgangers, wat meerder wagenverkeer zal daardoor worden ontrokken aan den nieuwen verkeersweg Buitenhof—Spui en aan de Lange Poten.
3°. Wat de kosten aangaat zijn beide plannen ongeveer gelijk. Alleen de heer v. L.'s vork, die m. i. voortreffelijk bij 't dessert aan de hoofdschotel zou kunnen worden toegevoegd, is een van de duurste dessertvorkjes die men zich denken kan. Hoewel ik het niet met den heer v. L. eens ben dat de nieuwe weg met deze toevoeging staat of valt, zou ik toch voor de verwezenlijking van dit denkbeeld een lans willen breken.
De algeheele onteigening is in beide gevallen mijns inziens veel te schraal, vooral bij de vork van den heer v. L. ware de 3-hoek die overblijft, het best totaal aangekocht; — de rooilijnen zijn echter vrijwel in handen gebleven.
4°. De breedte van 20 M. voor beide plannen aangehouden, behoeft naar 't geen ik boven schreef geen nadere toelichting; — de verkeerssnijdingen zijn door de logica voorgeschreven, alleen heeft de vorkvorm van den heer v. L. dit voor, dat het verkeer geleidelijk in het Spui vervloeit juist in de richting die men wenscht in te slaan, minder loodrecht dan bij 't plan van B. en W.
5°. De estetische kwaliteiten van beide plannen verschillen ook weinig, — ware de driehoek tusschen den vorkvorm van den heer v. L. als gebouwencomplex in één hand, dan zou daarmede eenigermate door de bebouwing de niet zeer fraaie straatwanden kunnen worden gered.

Minder eenstemmig zijn de gevoelens bij den verkeersweg Prinsegracht—Elandstraat en verder; waarvan ik u eenige traceeringen zal ontwikkelen, n.l. die van B. en W., die van H.H. Verburg c.s. en die van den heer Van Liefland. Toch wil ik u niet ontkennen dat zoowel van den heer Wesseling, als den heer Mouton e.a. plannen zijn ingekomen, die bij een breedere bespreking dan hedenavond mogelijk is, overweging zouden verdienen. Ik bespreek ze niet omdat ze m. i. het vraagpunt van de verbetering der binnenstad minder raken, dan wel een ruime kwartiersverbetering van de droevige wijk tusschen Westeinde en Veenkade. Zonder nu ook maar eenigszins te willen afdingen op de noodzakelijkheid daarvan, en de noodzakelijkheid deze verbetering doeltreffend te laten samenhangen met de stadskern, voeren deze overwegingen eenigermate uit den koers, te meer, waar in dezen geest eenmaal aanvangende, misschien nog tientallen varianten zouden zijn te ontwerpen. Ik stel mij dus op het m. i. juiste standpunt dat naar de zijde van Duinoord de radiale uit-

persing van verkeer, nu plaats hebbende op het einde van de Prinsestraat en Prinsessewal, moet worden vergemakkelijkt en dat daár het zwaartepunt van deze traceering gelegen is. Hoofdzaak is dus dat de Prinsestraat worde ontlast door een nevenstraat, en dat beide straten bij de Veenkade het verkeer zoo snel mogelijk moeten kunnen verstrooien.

Dit aftappen van het verkeer van de Prinsestraat, is hier beter gerechtvaardigd dan bij Spui- en Vlamingstraat, tevoren door mij besproken, omdat we hier te doen hebben met een straat waarin ononderbroken doorgaand verkeer plaats heeft van personen, voertuigen, trams, en wel het sterkst des morgens naar- en des middags vanuit de binnenstad. We hebben niet te doen zooals bij de Spuistraat en Vlamingstraat met winkelende of paradeerende voetgangers uitsluitend, weshalve deze wegen zelfs voor voertuigen worden afgesloten en trams er niet door gelegd kunnen. De Prinsestraat zal zich wel degelijk leenen tot verkeersvermindering, daarvoor zijn echter de eischen: goede aansluiting met de middenstad gemakkelijke verstrooiing van het verkeer verderop.

In de tweede plaats eerst komt m.i. de vraag om het verkeer van Luthersche Burgwal, van Prinsegracht, enz. om te leiden, teneinde het de middenstad met name de Schoolstraat (die nog wel eens verbreed zal moeten worden) te doen mijden, — omdat, wat ik reeds bij de ceintuurbanen constateerde, het verkeer in die richtingen altijd veel minder is, en veelal wagenverkeer zal zijn, dat zich desnoods eenige omwegen zal getroosten, indien het daarbij sneller vooruit kan komen. Zeer zeker zal dus die verkeersweg daarvoor noodzakelijk geschikt moeten zijn, — doch in de éérste plaats voor het aftappen van het hoofdverkeer van de middenstad. Het is nu, in hoofdzaak, in dit licht, dat naar mijne meening de plannen moeten worden beoordeeld.

Het plan van Burgemeester en Wethouders loopt van een betrekkelijk willekeurig punt van de Prinsegracht na doorbraak van één bouwblok en met gebruikmaking van de Jan Hendrikstraat naar 't Westeinde. Vandaar langs het Kerkplein waarvan een hoek wordt afgesneden, naar de aan één zijde verbreede Torenstraat, verbreede Korte Hoogstraat, verbreede Visschersdijk, naar eene overbrugging Noordwal—Veenkade, — sluit daarna aan op een, over een gedeelte verbreede Bilderdijkstraat, kruist diagonaalsgewijs Tollensstraat, de Riemerstraat en Westerbaenstraat, om uit te monden in de Elandstraat, bij Zoutmanstraat.

Gaan we weer onze 5 vooropgestelde hoofdfactoren na, dan zien we:

1e. Dat het verkeer Prinsegracht, Luthersche Burgwal, Boekhorststraat en daarachter wordt omgeleid, zoowel de Assendelftstraat als de Schoolstraat zullen worden vermeden; bovendien echter zien we dat rondom de Groote Kerk dus langs beide zijden van het Raadhuis, het verkeer van de binnenstad gunstig met den nieuwen verkeersweg samenhangt.

2e. Van de eindpunten voldoen die aan de stadszijde vrijwel, in bedenking zou echter kunnen worden gegeven de monding aan de Prinsegracht, hetzij recht over, of dichter bij de Boekhorststraat te kiezen, om daarvan de verkeersverschuiving te animeeren.

Het eindpunt bij de buitenwijken biedt grooter moeilijkheden. Waar zal een dergelijke weg moeten eindigen zóó, dat aan het einde daarvan het beste contract met allerlei buitenwijken wordt verkregen? De onoordeelkundige bebouwing van de dichters- en zeeheldenbuurt maakt deze vraag onmogelijk vatbaar voor een alleszins afdoend antwoord. Hadden we financieel carteblanche dan zou een uitmonding bij Bronovo, of wellicht bij het Koningsplein zijn aan te bevelen, meerdere straten zouden daar een zwaardere belasting zonder moeite kunnen dragen.

We voelen allen echter wel dat, daarmede de financieele grenzen verre overschreden zouden zijn, en rangschikken deze plannen voorloopig nog onder de utopieën.

Behalve het eindpunt zoo vér te zoeken, zou men het dichterbij kunnen stellen, en zeggen, eenmaal de Noordwal bereikt en het vaarwater overbrugd of overkluisd in pleinvorm, is voldoende verkeersverbetering verkregen.

Het plan van B. en W. houdt, daarin overeenstemmende met het plan Berlage, m.i. het juiste midden. Ook naar mijne meening is, hoewel faute-de-mieux het eindpunt Elandstraat aangewezen. De Elandstraat, mits beter geplaveid en aangekleed dan nu, geeft met de omliggende straten het verkeer gelegenheid zich zooveel doenlijk te verspreiden: de Elandstraat zelf is de breedste straat van de omgeving (18 M.). Een verbreeding van het stukje Zoutmanstraat tusschen Eland- en Piet Heinstraat ware wellicht nog te overwegen.

Beschouwen we de tusschen-traceeringen apart, dan zien we dat van het stuk Prinsegracht-Westeinde het eerste deel door het bouwblok is gebracht, de overblijvende blokken blijven van voldoende maat, het tweede deel is langs de Jan Hendrikstraat gebracht (zie mijn inleiding om daarvan de beteekenis te bepalen) doch ik maak er op attent dat door de breede onteigening van de Nutsspaarbank met grooten tuin, goede bebouwingsterreinen langs den nieuwen weg ontstaan.

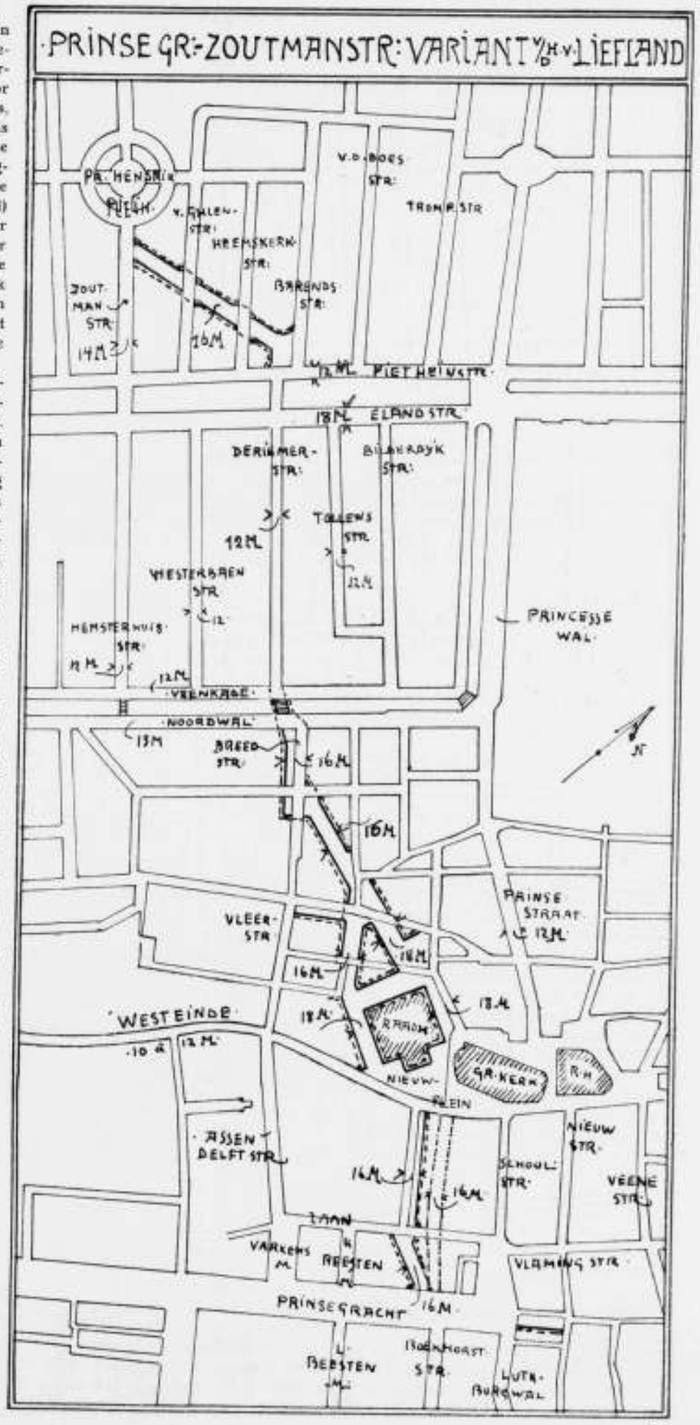
Het gedeelte Westeinde-Noordwal geeft aanleiding tot de volgende opmerkingen. Mijns inziens nadert de nieuwe rooilijn te veel den Jacobstoren, hoewel ik zeer goed begrijp dat dit aan

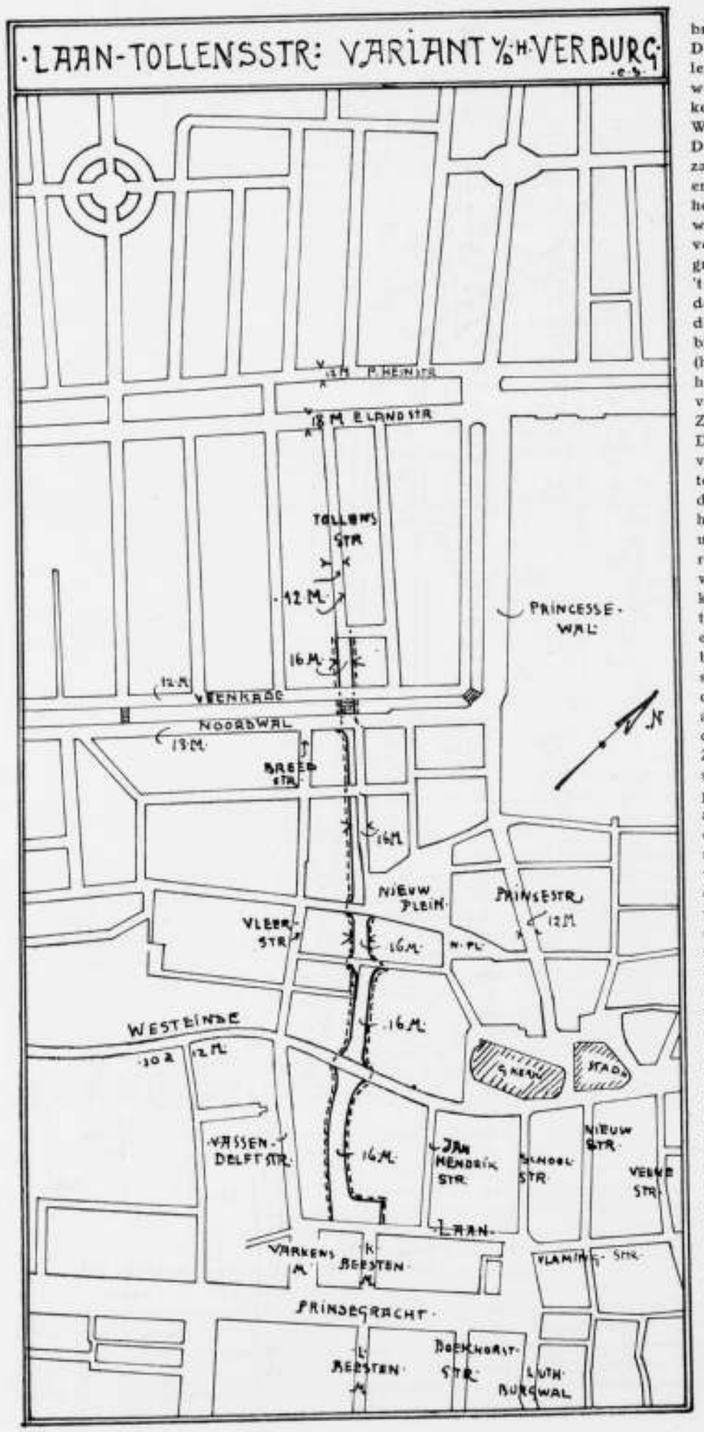
latere bebouwing, dus financieel, ten goede zal komen, terwijl ook het estetisch verloop van de Torenstraat daarmede is gebaat. Toch komt het mij voor dat de afstand van 16 M. daar te smal is, op die plaats toch stroomt beiderzijds van de kerk het verkeer krachtig toe. De hoekperceelen Westeinde en Zuilingstraat geven (evenals eenige verdere hoeken b.v. Idastraat en Noordwal) slechts waardelooze snippers. Zou er nog niet hier en daar een niet al te duur huisje te onteigenen zijn? Het pleintje Idastraat—Molenstraat is aantrekkelijk en ik hoop niet dat de variant in B. en W's toelichting, waarbij in 't vooruitzicht wordt gesteld dit 3-hoekje nog vol te bouwen, aanhangers zal vinden.

Voor den overgang naar de laatste tusschen-traceering is een vaste brug ontworpen in de richting Bilderdijkstraat. Is dit voldoende? In andere plannen wordt aangedrongen op algeheele overkluizing tusschen nieuwe-verkeersweg en Prinsestraat, een plan dat door extra adressen van daarwonenden wordt gesteund. Het komt mij voor dat deze algeheele overkluizing een goed denkbeeld is, bij het Piet Heinplein (al is ook de schoonheid ervan ver te zoeken) is het gemak daarvan te constateeren. Ik geloof zeker dat B. en W. alleen zuinigheidshalve dit onderdeel achterwege lieten doch dat zij bij een serieuzen aandrang van buiten, gaarne deze voor de hand liggende verkeersverbetering aan hun plan zullen willen toevoegen. Mocht dit geschieden dan zou de diagonaalstraat wellicht nog wat meer naar de Prinsestraat kunnen uitmonden, om den uitloop nog in de hand te werken. Stelt u voor welk een verruiming, welk een verlossing als de scheve brug bij de Toussaintkade wordt vervangen door zulk een plein, dat zeker niet leelijker zal zijn dan 2 verkeersbruggen vlak bij elkaar. (60 M. afst.).

Het laatste gedeelte van de traceering van B. en W. waarvan het eindpunt door mij reeds werd besproken is leelijk! kan niet anders dan leelijk zijn! Toch stel ik mij van het gebruik van deze diagonaalstraat zéér veel voor. Het is te optimistisch om te willen beweren dat de straten evenwijdig aan de Toussaintkade, het verkeer verspreiden zullen en elk voor een deel opnemen. Alléén een diagonaalweg kan hier pakken; — in de zich-rechthoekig-snijdende straten loopt men zoolang rechtuit totdat men gedwongen is af te slaan, en stelt zich niet voor de keuze: welke van de vele parallelstraten zou ik ditmaal eens bewandelen? Toegepast op dit geval: ieder zal de Prinsestraat, Princessewal en Piet Heinplein blijven loopen, wat niet de bedoeling is.

De kosten zijn zuinigjes berekend, doch de onteigening is mijns inziens slechts een enkele maal ruim genoeg. De rooilijnen eenerzijds van de tot 16 M. ver-

breede straten, blijven in handen.

De breedte van de straat is (zie mijn inleiding) te gering, en zou 20 M. moeten worden (als de vroeger besproken verkeersweg).

Waar in de richting van Loosduinen en Duinoord de stadsuitbreiding nog veel zal toenemen is de motiveering van B. en W. onvoldoende waar zij meenen dat het verkeer naar den Scheveningschen weg veel van de drukte zal afleiden. De verkeerssnijdingen zijn bij de Prinsegracht zeer goed te traceeren, blijven bij 't Westeinde niet zeer gunstig, geven bij de Noordwal mij nog eens aanleiding op de overkluizing aan te dringen; en zijn bij de Elandstraat door een klein pleintje (hoewel leelijk) practisch bevorderd. Ik herhaal hier ten slotte den wensch tot verbreeding van het eerste, korte stukje Zoutmanstraat.

De estetische kwaliteiten zijn vrij hoog, van den Jacobstoren is een effect van beteekenis te verwachten, de buigingen in de wegen zijn afwisselend. Het zou geheel tegen mijn wil zijn het water geheel uit de Haagsche binnenstad te verwijderen, een conclusie die niet door mijn voorkeur voor een pleinvormige overkluizing wordt weersproken. Het pleintje toch wordt klein omdat Prinsestraat en nieuwe weg in plan van B. en W. dicht bijeen liggen. Leelijk zal echter het laatste deel wel ten eenwigen dage blijven, doch is een zonde van onze vaderen die aan kinderen en kindskinderen zal worden bezocht!

Zooals u bemerkt zult hebben, heb ik slechts weinige bedenkingen tegen het plan van B. en W., het komt mij voor alleszins overdacht, zuinig, doeltreffend en hier en daar mooi te zijn — ik zou recapituleerende voornamelijk slechts willen toegevoegd zien:

dichter monding bij Luthersche burgwal en Boekhorststraat, pleinvormige overkluizing bij de Noordwal, en een straatbreedte van 20 M. Ik hoop dan ook zeer dat, waar zij hun plicht om zuinig met de gemeentelijke financiën om te springen hebben bewezen, B. en W. eventueel genegen zullen worden gevonden de meerdere kosten van deze, in mijn oogen, noodzakelijke toevoegingen te willen berekenen en overleggen, alvorens de definitieve beslissing valle.

Het plan Verburg c. s, is als volgt: door een verbreeding van de Laan wordt loodrecht daarop, dwars door de bouwblokken heen het Westeinde bereikt, vandaar wordt wederom dwars door bouwblokken de Geest gesneden, en ter rechter een pleintje ontworpen, ontstaande door wegbreken van een bouwblok tusschen Geest, Korte Molenstraat en Korte Hoogstraat. Daarna volgt een verbreeding van Pastoorswarande en Kalkoenstraat tot de Noordwal. Een brug en een doorbraakje en de Tollensstraat is bereikt, waarmede de taak als

volbracht wordt beschouwd, wanneer niet de variant van overkluizing, te voren door mij aangestipt, ware ontworpen en aanbevolen.

Gaan wij onze 5 hoofdpunten wederom kort na, dan komen we tot de slotsom:

1°. Het verkeer wordt uitsluitend omgeleid, het centrum zelf niet ontlast, m. i. een te eenzijdige opvatting van het gestelde vraagstuk. Bij dit omleiden is ten onrechte geen contract met de soms overbelaste Luthersche Burgwal en Boekhorststraat gezocht.

2°. Het eindpunt aan de Laan moet, hoezeer ook werd gepoogd, een behoorlijke aansluiting met de Prinsegracht te verkrijgen, op zijn minst gekunsteld worden genoemd; o. a. hadden de boekhuizen Beestenmarkt en Assendelftstraat dienen onteigend te worden. Het andere eindpunt, het verloop in de smaller wordende Tollenstraat, is m. i. niet gelukkig. De tusschen-traceering is vloeiend, de bouwblokdiepte groot genoeg, doch biedt verder geen reden tot bijzondere opmerkingen, behalve dat het ruime plein in 't midden zeer gunstig zal werken; — èn, wat eveneens van de plannen Wesseling en Mouton geldt, het armelijke kwartier aldaar op, men zou haast zeggen, afdoende wijze, wordt gereleveerd. De vraag blijft evenwel gewettigd of dit het hoofddoel van een verkeersverbetering van de binnenstad mag zijn; — men kent uit het voorafgaande hierover mijn opinie.

3°. De kosten zullen die van 't plan van B. en W. slechts weinig ontloopen, wanneer men billijkheidshalve het extra vak van de diagonaal-traceering van B. en W's. plan niet mede laat tellen, en noodzakelijke aanvullingen als de toegang van de Beestenmarkt naar het plan Verbrug wèl medetelt. — De onteigening is even krap, zoo niet nog zuiniger, — verloren terreinsnippers zijn er te over. De rooilijnen worden vrijwel beheerscht, behalve (als bij het plan van B. en W.) waar een bestaande verkeersweg eénzijdig wordt verbreed.

4°. De straatbreedte is dezelfde als van B. en W., m. i. dus te smal — terwijl, eenmaal over de Noordwal, zich het geval voordoet, dat de eigenlijke straatbreedte rechtuit, wordt versmald van 16 op 12 M., wat ik niet zou wenschen. Evenzeer als H.H. Verbrug c. s. van de diagonaalstraat van B. en W. vermoeden, dat zij alle verkeer zal opslorpen en de zijstraten leeg zal laten, zal meer nog in hun eigen plan de zich versmallende Tollensstraat overbelast worden, en niemand er aan gaan denken welke vele parallelstraten den eenen dag boven den anderen eens de voorkeur zou verdienen. — De verkeerssnijdingen geven geen aanleiding tot andere opmerkingen dan in het eerste plan.

5°. De estetische kwaliteiten zijn niet groot. Van den weg is zeer weinig te maken, en de flauw afgeronde hoeken, hoewel gemakkelijk in strakker belijning te veranderen, verdienen geen aanbeveling.

Het is mijn intieme overtuiging, dat er weinig succès van deze doorbraak voor 't algemeen stadsverkeer is te verwachten, — al is ook de wijk zelf er beter aan toe; en de overkluizingsvariant bij de Noordwal, die door den grooteren afstand der twee parallelstraten duurder zal zijn dan die van B. en W.'s project, mijns inziens zeer gewenscht.

Alleszins merkwaardig is het ontwerp van Liefland. Reeds bij den eersten oogopslag is de indruk, dat men hier te doen heeft met iemand, die gaarne groote lijnen traceert — bij nader inzien blijkt echter dat bij bij 't uitwerken, waarschijnlijk om financieele redenen, terug is gaan krabbelen. Ik weet natuurlijk niet hoe de opvatting van den Raad zijn zal bij 't vaststellen van deze verkeerwegen 't zij breed-royaal, bescheiden-zakelijk, of angstvallig-zuinigjes; — maar het komt mij voor dat, indien de heer v. L. voet bij stuk hadde gehouden en zijn grootsche traceering ook grootsch hadde uitgewerkt, zijn kansen beter zouden staan dan nu.

Het verloop van zijn weg is als volgt:

Bij de Prinsegracht begint de weg over de Boekhorststraat, hetzij schuin verloopend in de Jan Hendrikstraat en daar 't plan van B. en W. volgend, òf direct rechtuit, achter de Jan Hendrikstraat om, naar de Riviervischmarkt. Daar verrijst op een te scheppen pleintje het toekomstig raadhuis al of niet te verbinden met een onregelmatig bouwblok daarachter. Beiderzijds loopt een 16 en een 18 M. breede verkeersweg tezamenvallend schuinweg naar de Breedstraat, welke bij de uitmonding verbreed is tot 18 M. Een vaste overbrugging voert naar de Veerkade ingang de Riemerstraat (12 M. breed), welke zonder eenige wijziging gevolgd wordt tot de Piet Heinstraat. In het verschil in as van de de Riemer- en de Barendtstraat wordt een pleinverruiming gevonden en vandaar loopt een diagonaalstraat kruisende Heemskerk- en van Galenstraat naar de Zoutmanstraat tot even vóór het Prins Hendrikplein.

De hoofdgedachte is koener dan bij de andere plannen; — laat ons aan de gedétailleerde hoofdpunten zien, in hoeverre deze eigenschap is kunnen worden volgehouden.

1o. Het verkeer wordt gunstig omgeleid van Boekhorststraat en Luth. Burgwal; het centrum wordt uitnemender afgetapt dan dit bij 't plan van B. en W. ooit mogelijk is: de weg kan dus zeer druk worden.

2o. De eindpunten van de doorbraak aan de zijde van de stad, n.l. bij Prinsegracht en St. Jacobstoren zijn uitnemend. Anders is het met het andere eindpunt. In plaats van zooals toch te verwachten was op het Prins Hendrikplein uit te monden wordt de niet verbreede Zoutmanstraat nog eventjes gehinderd door een groot verkeer dat, daar geen andere uitweg vinden kan, terwijl op den hoek een soort Nieuw-Meddens ontstaat.

De beide tusschentraceeringen Prinsegracht—Westeinde geven blijk van helder inzicht, te verkiezen ware die waar het verlengde van de Boekhorststraat schuin verloopt naar de Jan Hendrikstraat. Bij het verloop rechtuit is weliswaar van gunstige binnenterreinen partij getrokken, doch het bouwblok tusschen nieuweverkeersweg en Jan Hendrikstraat is veel te klein om voor behoorlijke bebouwing in aanmerking te komen (zie mijn inleiding). Komende over 't Westeinde ontwikkelt zich een pleintje waaraan de ontwerper zich het toekomstig raadhuis heeft gedacht: eventueel met een daarachter gelegen blok zeker groot genoeg voor de naaste toekomst.

De bouwblokken langs de de Riemerstraat blijven wat ze zijn, die langs de diagonaalstraat worden onvermijdelijk leelijk zooals in het analoge geval bij 't plan van B. en W.

3°. De globale kosten zullen groot zijn. Ze zijn echter moeilijk met de andere plannen te vergelijken omdat de terreinen van een raadhuis van voldoende afmetingen mede verkregen worden. Behalve ter plaatse waar dit raadhuis zou moeten komen is de onteigening pijnlijk zuinigjes. De rooilijnen bij de groote doorbraken zijn in handen van de gemeente.

4°. En nu de breedten. Al zou ik die van Prinsegracht naar Westeinde gaarne op 20 M. zien gebracht, het plan v. L. is hierin niet achter te stellen bij de andere projecten. De afmetingen van het pleintje vóór het toekomstige raadhuis zijn echter te klein. De ongunstige toestand zou niet ongelijk worden, hoewel peuteriger, aan dien op den Dam te Amsterdam en overeenkomstig kerk en raadhuis tegenwoordig in den Haag: onregelmatig geplaatst kerk en Raadhuis, gebouwen onderling slechts 18 M. verwijderd die het pleintje zelf zullen doodrukken. De wegen daarlangs van 16 M. en 18 M. zijn doeltreffend, inderdaad zal de eene zijde meer dan de andere worden gebruikt; — en verderop: laten wij aannemen dat 18 M. tot aan de vaste brug voldoende zij. Hoe groot moet echter ieders verbazing zijn bij te zien dat nu opeens de breedheid in het plan van Liefland ophoudt, de weg die zoo van alle zijden op de meest royale wijze het verkeer tot zich trok, — verloopt in de de Riemerstraat (12 M.), zonder verbreeding, zonder overgang, zonder meer. Zou bijna dat geheele verkeer ernaar verlangen rechts en links de Noordwal en Veenkade te mogen inbuigen? Ge weet het reeds uit 'tgeen voorafgaat dat naar mijne meening het verkeer zoo lang mogelijk rechtuit zal gaan — en wee dan zijn stagnatie in de de Riemerstraat! Bovendien biedt de Westerbaenstraat geen hulp daar ze doodloopt in de Elandstraat, en de Hemsterhuisstraat zal niet verkozen worden, daar men de verderop geprojecteerde diagonaal-afkorting zal misloopen. Dit genoegennemen met een onvoldoenden bestaanden toestand, kan m. i. alleen te wijten zijn hieraan, dat de heer v. L. tegen de kosten van verbreeding van de de Riemerstraat moet hebben opgezien.

Over de diagonaalsnijding verder is weinig te zeggen, dan dat de eindapotheose zooals ik reeds mededeelde zeer, zeer tegenvalt: men wil het Prins-Hendrik-plein direct bereiken, doch laçie, bereikt het niet direct. [1])

De verkeerssnijdingen zijn gunstig daar waar de onteigeningen plaats hebben, op enkele kleine uitzonderingen na; — daar waar we echter genoegen moeten nemen met de nu reeds onvoldoende snijdingen van de de Riemerstraat en omgeving, zal bij het drukker verkeer, zoo uitnoodigend daarheen geleid, wel fatale verergering moeten intreden.

5°. Bijzonder estetische kwaliteiten zijn niet te vermelden, behalve bij het raadhuis-complex, hoewel ook daar critiek zou zijn te oefenen. Noemde ik reeds de stand van stadhuis en kerk ten opzichte van 't pleintje, ik zou aan die opmerking nog meerdere klem willen bijzetten door U het prachtige Delftsche marktplein en zijne toegangen in 't geheugen te roepen: hoeveel meer „aus einem Guss" is daar het vraagstuk opgelost.

Recapituleerende, spreek ik de overtuiging uit dat, hoeveel kwaliteiten het plan v. L. ook moge bezitten, het voor den Raad onaannemelijk zal blijken. Ongeacht de samenkoppeling aan de plaats van het raadhuis, en op de decisie daarover dus prejudicieerend, komen er te veel wonde plekken voor, dan dat hier van een gezonde verkeersverbetering sprake zou kunnen zijn. Het is jammer, zeer jammer — want had de Heer v. Liefland zijn grooten opzet niet in de détails laten varen, men had misschien gezegd: „wat duur!" doch zou er direct op hebben laten volgen: „maar wat doeltreffend en wat fraai!" — en op die wijze ware, mijns inziens, meer te bereiken geweest!

Niet veel woorden zal ik behoeven te spreken over het laatste voorstel van B. en W. n.l. dat de Keizerstraat in Scheveningen zal ontlasten. Niet ongelijk aan de belijning van Berlage, zijn zoowel de eindpunten als de tusschentraceering juist, de globale kosten zullen meevallen, de onteigening is hier wellicht terecht wat krap, omdat er geen zekerheid bestaat of deze buurt nu wel zoo betaalkrachtig zal bewoond worden in de toekomst. De breedte van 16 M. is voldoende, hoewel niet rijkelijk, verkeerssnijdingen van beteekenis komen niet voor, estetisch zijn geen bijzondere mee- of tegenvallers aan te stippen.

En nu nog mijne heeren een kort woord over de plaatsing van het Raadhuis.

Bij de bepaling van de plaats van het toekomstige Raadhuis, neem ik 2 gevallen aan:

het raadhuis blijft op de oude plek,

het raadhuis komt op een andere.

We beginnen met te constateeren dat centralisatie van de gemeentelijke bureaux gewenscht is, dat dus één gróót Raadhuis noodzakelijk is. Behalve op het voorbeeld van Rotterdam, wijs ik op de City-Council te Londen, en de raadhuizen te Kopenhagen, Stuttgart en elders. Waar het komt te staan is waarschijnlijk niet zóózeer van beteekenis, als dat zooveel mogelijk takken van gemeentezorg (de technische diensten als gas-, electriciteit-, waterleiding enz. natuurlijk uitgezonderd) bij elkander zijn gelegen. De voorstellen van B. en W. duiden op ± 8150 M², oppervlak, waar zullen moeten worden ondergebracht: representatie, raadzaal, zalen dagelijksch-bestuur met staf, burgerlijke stand, gemeentelijk belastingwezen, gemeentearchief, algemeene dienst, wellicht bouw- en woningtoezicht, enz., enz., enz.

Van de juiste onderverdeeling van de oppervlakten door B. en W. wenschelijk geacht in het toekomstige Raadhuis ben ik natuurlijk niet precies op de hoogte, doch ik mag aannemen dat ze in ieder geval, nu al grooter zullen moeten worden dan ze zijn; — en in de toekomst zich, in verband met de zich steeds vergrootende gemeentelijke bemoeiingen, nog meer zullen uitbreiden. Een paar cijfers mij uit openbaar gemaakte stukken bekend, wil ik u echter niet onthouden; zij spreken boekdeelen.

De in 1907 voorgestelde terreinaankoop voor het gemeentelijk archief aan het Colignyplein gaf aan B. & W. in de pen te verklaren dat daarvoor alléén reeds 2800 M², noodig waren, met inbegrip van de latere uitbreiding; — terwijl in andere stukken, over 1907 tot 1909 een uitbreiding van 300 M², voor bureaux werd aangegeven.

Nu kan men, zooals de heer Van Liefland in zijne toelichting, wel volhouden dat de bouw van een Raadhuis van 8150 M², oppervlakte volstrekt onnoodig is, en dat renteverlies een kostbare reserve is, — het lijkt mij echter gevaarlijk op deze, niet nader met cijfers versterkte, redeneeringen in te gaan. Zéér duur is het tegenwoordige systeem van 10-tallen raadhuisjes over de gemeente verspreid, zeer veel duurder echter wordt de huisvesting der gemeentelijke bureaux, wanneer mèt een grooter Raadhuis, na eenige jaren toch weer decentralisatie in zou treden: toch weer andere gebouwen er bij in gebruik zouden genomen worden.

Waar bovendien een stad als Rotterdam, óók centraliseerende, een oppervlakte van ± 10.000 M² zonder aarzelen goedkeurde, na 1952 nog te vergrooten met ± 6000 M² van de Doelen aan de Coolvest, dus tezamen dan ± 16000 M², — daar mag voor den Haag de helft van zulk een oppervlakte toch geen overdaad geacht worden.

In het ontwerp Vrijman voor de plaatsing van het Raadhuis op de oude plaats met overbrugging naar de vroegere 3-hoekjes ongeveer wordt de oppervlakte oude bouw 1785 M², die aan de overzijde der overbrugging 885 M², tezamen 2700 M² ten hoogste; hetgeen minder dan ⅓ van het toekomstige Rotterdamsche Raadhuis zou zijn. Daar de ontwerper natuurlijk gebonden was, doch de latere uitbreiding wel voorzag, wordt in de memorie van toelichting in het vooruitzicht gesteld dat zij zal moeten gevonden worden over de Annastraat; toevoegende aan de overbrugging der Groote Halstraat nog een tweede. Waarheen deze weg in consequentie doorgevoerd zou leiden, weet ik niet; doch zeker naar het allerduurste Raadhuis wat zich denken laat. Of gelooft ge soms niet mét mij dat men om, fatsoenshalve, eenig geheel te verkrijgen verplicht zou zijn met die uitbreiding tot de rooilijn van de Hoogstraat toe te gaan, waar nú *f* 400,— p. M², dán nog veel meer zal moeten betaald worden, ongerekend de schadevergoeding aan de bedrijven, verhuizing, enz.!

Bovendien behoeft men geen bouwkundige speciaal te zijn om te weten hoe lastig het is zulk een gebouwen-complex tot een organisch, gemakkelijk te overzien, bruikbaar geheel te maken.

Daarbij komt dat m. i., (doch het is hier de plaats niet op dit punt verder in te gaan), ook de gevelbehandeling van dat zich steeds uitbreidende Raadhuis, tot de allermoeilijkste behoort die zich laat denken; — waarbij onder meer de vraag zich voordoet, hoe de estetische aansluiting te vinden met de 2 verschillende stijlgedeelten die waard zijn ongeschonden te blijven? — een vraag die zelfs in architectenkringen nog tot geen eenstemmig antwoord heeft kunnen leiden [2]).

Ik kan daarbij echter niet tegenspreken, dat uit een oogpunt van bereikbaarheid, alsmede uit een beginsel van traditie de oude plaats als aangewezen zou zijn, — doch ieder zal 't met mij eens zijn dat als bij ons Nederlanders steeds de traditie had gezegevierd en niet de eischen van den nieuwen mensch, met nieuwe plannen, begrippen, en denkbeelden, — niets belangrijks, krachtigs, of levenwekkends in ons volk zou hebben geleefd en niets tot onze schitterende bloeiperiodes het aanzijn had kunnen geven. Het komt mij voor dat we daarom niet met een traan van weemoed, doch beter met een zucht van verlichting de onoplosbaarheid van het raadsel voor een doeltreffend Raadhuis op de oude plaats moeten erkennen, en omzien naar ander terrein.

Nu lijkt op het eerste gezicht dit de weg: een omgeschreven cirkel te trekken om onze gemeente, daarvan 't middelpunt na te gaan, en te zeggen: als de gemeente zal zijn volgebouwd (wat ten slotte het geval zal worden), heeft het Raadhuis dáár zijn meest harmonische plaats. Men kan daarbij zekere verschuivingen doen plaats hebben rond die kern alvorens de plaats vaststellen, wanneer tenminste terreinen daar te verkrijgen zijn.

Doet men dit voor den Haag dan komt men ongeveer op 't Plein 1813 uit. Ik behoef u niet te zeggen dat dan het Alexanderveld ter sprake moet komen, de plaats ook door Berlage voor 't Stadhuis bestemd. Daar nu is alles vóór, slechts één ding tegen: de Raadhuiskwestie, reeds jaren lang urgent en nu een oplossing nabij, wordt tot onbestemde toekomst verschoven. Eer de Gemeente en het Rijk het zoover eens zijn, dat die plek beschikbaar komt, eer de kazernes zijn verplaatst en de Raadhuisplannen vóór elkaar, zullen 10-tallen ja[ren] verstrijken; — wellicht is er dan reden om een ander terrein nóg weer beter te achten;.. in één woord men komt tot niets, terwijl allerzijds wordt begrepen, dat er nu eens iets gedáán moet worden.

Daarbij komt dat deze weg hoe logisch ook uitziend, met het oog op de moderne verkeersmiddelen te theoretisch is en trouwens nooit de meest gevolgde was. Beter is het, te zoeken naar punten waar in de buurt zich veel verkeer ophoopt, ten bewijze dat de inwoners het meest daár vertoeven, en, indien niet te kostbaar, dáár naar terreinen uit te zien.

Deze oplossing wordt veel gevolgd o.a. nu te Rotterdam waar het Raadhuis vèr noordelijk ligt, en de stad zich toch ook zuidelijk over de eilanden evenzeer uitbreidt.

Het Raadhuis op den Dam ligt eveneens ongeveer in 't centrum van een halven cirkel, en niet dus in 't midden van 't terrein, — nog méér terzijde ligt het in gebruik zijnde Raadhuis, — en ook ons tegenwoordige stadhuis, tegen de ligging als plaats waarvan, niemand opposítie zal voeren, ligt dus vrij ver van 't theoretische centrum verwijderd.

Zoeken we dus in verkeerscentra van de binnenstad! Wetende dat er nogal terrein noodig is en de kosten niet op willende jagen, blijft onze voorkeur óf bij de plaats in plan Van Liefland bij de Groenmarkt gelegen, óf bij de plaats van B. en W. gelegen bij het Plein. Uit een oogpunt van nabijheid van verkeer gelijk gunstig, staan zij ook wat betreft de duurte van terreinen op één niveau. Weliswaar is het plan van B. en W. 8000 M², beslaande, dat van Van Liefland 4456 M².; maar toch kan globaal worden gezegd: het terrein-Van Liefland zou evengoed vergroot, het terrein van B. en W. verkleind kunnen worden, doch — de eenheid van de grondprijzen bij gelijk oppervlak kan nooit ver uiteenloopen. Ook het Raadhuis zelf is bij beide plannen niet meer een complex van gebouwen waarbij bovengenoemde moeilijkheden van plattegrond en gevels optreden, — doch één gebouw dat monumentaal kan worden opgelost, practisch en overzichtelijk. Terwijl in beide gevallen de omgevende bebouwing nog ontstaan moet dus alle voordeelen daarvan biedt.

Wat zijn nu de verschilpunten die ons den doorslag kunnen geven? Mijns inziens alléén de plaats aan de verkeerswegen zelf en de estetische ligging.

Was ik nu overtuigd van de volmaakt juiste traceering van de door den Heer van Liefland ontworpen verkeerswegen, ik zou niet aarzelen de plaats van zijn Raadhuis de eere te geven die het toekwam; doch U weet allen uit hetgeen voorafging dat mijn bezwaren nogal klemmend zijn; ik herhaal: het m. i. onvoldoende, onregelmatige verloop van den verkeersweg naar Duinoord, geen zoo ruim verband met richting Scheveningen, niet zoo gunstig voor den weg Prinsegracht—Spui; — benevens direct omringende straten die geen van allen grooter breedte hebben dan 18 meestal 16 M. en de oudere straten zelfs minder, — waarbij een pleintje voorkomt van onvoldoende afmetingen voor volksdemonstraties, trouwpartijen, huldigingen, enz.

Bovendien zeide ik reeds met een enkel woord te voren, dat een toestand die aan de andere zijde van de kerk tot onze huidige bezwaren heeft geleid, weer wordt herhaald, alles op iets vergroote schaal, doch voor de toekomst niet afdoende, noch in practischen, noch in estetischen zin.

Wat nu betreft de verkeerswegen zelf, is het plan van B. en W. vér voor. De Turf- en Houtmarkt tezamen 35 à 40 M. breed en het Spui 31 M. breed aldaar, vormen schitterende verkeers- en beschouwingspunten, de Nieuwe-Markt 25 M. breed en de nieuwe verkeersweg van 20 aan de achterzijde bieden alle gelegenheid voor ruime toe- en afvoer van menschenmassa's.

De verkeersweg Holl. spoor—Scheveningen over 't Buitenhof komt er aan te liggen, eenmaal de Korte Houtstraat verbreed zal de weg van 't Plein naar Nieuwe Haven, wijk VIII, en achter gelegen wijken voeren. Denkt men zich daarbij een nog directer verkeer met 't Bezuidenhout dan nu reeds (n.l. door de Muzenstraat), en het contact met de Transvaalsche buurt langs den nieuwen verkeersweg en over de Prinsegracht, dan is het juist deze plek die in 't bijzonder profiteert van de voordeelen, die de toekomstige doorbraken zullen bieden. Uitbreiding zal vooreerst niet noodig zijn, doch is mogelijk in die buurt, mocht er echter teveel aan terrein zijn, niets belet de gemeentelijke bebouwing voor een deel voorloopig voor verhuring geschikt te maken en uit te geven (Beurs te Amsterdam).

Op mijn vooropgestelde vragen: hoe is de ligging aan het verkeer, en is die ligging estetisch te verwerken, kan ik niet anders dan een alleszins gunstig oordeel uitspreken over de plaats door B. en W. voor het Raadhuis bestemd, — en kan niet anders dan hen toewenschen dat hun wèl-doordacht pogen met gunstigen uitslag bekroond moge worden.

8 Febr. 1911.

OVER DEN AANLEG VAN VERKEERSWEGEN IN DE BINNENSTAD VAN DEN HAAG.

In zijn rede over bovengenoemd onderwerp heeft de heer S. de Clercq eenige zeer waardeerbare en m.i. op juiste beginselen gegronde meeningen verdedigd, die het mij doen betreuren dat hij, betreffende een der meest belangrijke factoren van de door hem behandelde stof, over de practische toepassing een oordeel geeft dat in merkwaardige tegenstelling is met de gronden van zijn betoog; en dat tevens eene appreciatie inhoudt over een zaak, die ik zeker verwachtte, dat integendeel door hem zou worden gelaakt. Ik wil met zijn verlof, omdat het een m.i. wezenlijk artistiek belang geldt, mijne van de zijne afwijkende meening mededeelen; en meen dat te kunnen doen ook vóór dat zijn geheele lezing is gepubliceerd, aangezien de bedoelde zaak in dat eerste deel geheel is afgehandeld.

Waar de heer de Clercq zich aansluit bij het beginsel: dat de *situatie* en planomgrenzing in bouwkunstaangelegenheden, — ik zou willen zeggen in alle aangelegenheden, — het eerste en meest domineerende belang vertegenwoordigt, door te zeggen: „huizen mogen al slecht zijn, ze komen te vallen te eeniger tijd, — maar aan straten mag niets mankeeren, ze duren eeuwiglijk" en, bij de opsomming der schoonheidsfactoren van een stadsbeeld noemt: „de gunstige, liefst loodrecht op elkaar bijgebogen kruising van dwarsstraten, waarbij allerlei toegespitste hoeken, schuine bebouwingen e. d. vermeden dienen te worden", en dan volgen laat: „.. zoo voorspel ik een aangenaam verloop en aspect van de eerstkomende binnenstadsverbetering: verbinding van Spui en Buitenhof", — doet dit zeer vreemd aan.

Wat toch is het geval? Deze doorbraak werd geprojecteerd schuin door een stel van zich nagenoeg rechthoekig kruisende straten en komt uit op het vierkante Buitenhof, vlak langs de eveneens rechthoekige oude ombouwing van het Binnenhof. Daardoor ontstaan bij de eindpunten juist die verfoeilijk leelijke scherpe hoeken en gewrongen bebouwing. De spreker gaf hier een oordeel dat niet harmonieert met zijne vooropgestelde schoonheidsfactoren en dat ook niet af te leiden schijnt uit nevenfactoren, als 't aanvaarden van praktische noodzakelijkheden e. d. Deze inconsequentie doet mij dit oordeel betreuren; maar meer nogde zaak zelve. Want wijl de door den heer de Clercq opgenoemde factoren werkelijk zijn afgeleid van door ervaring herhaaldelijk gestaafde schoonheidsregelen, is klaarblijkelijk dat met deze traceering gezondigd is tegen die schoonheidswetten; en dus reeds in beginsel en grondplan, een beletsel gesteld

[1]) Prof. Valckenier Kips merkte hierbij terecht op, hoe reeds C. Sitte er op wees dat er niet te veel straten-domweg op een plein behooren uit te monden; — en dat het plan van Liefland dit principe juist had volgehouden.
Dit zou m.i. slechts dan doeltreffend zijn, wanneer het laatste deel Zoutmanstraat (evenals de Breedstraat in dit plan) voor het meerdere verkeer ware geschikt gemaakt, door estetische verruiming, zoo niet dan blijft ik fauteuil-de-miens aan de directe uitmonding op het Prins-Hendrikplein de voorkeur geven.

[2]) Levendig debat tusschen twee bouwkundigen bewees de waarheid van deze bewering!

wordt, tegen het bereiken van zooveel mogelijk ideale schoonheid in het ruimtebeeld van dit stadsgedeelte.
Nog om een andere en niet minder belangrijke rede betreur ik deze uitspraak.
Het geldt hier een doorbraak in onmiddellijke aangrenzing van het Oude Hof, waardoor tevens de mogelijkheid ontstaat dat Hof aan deze zijde een waardige begrenzing te geven. Dit schoone hart van Den Haag demonstreert het duidelijkst de karakteristieke situatie en aanleg der stad; een rechthoekige situatie die het karakter van den geheelen ouden stadsaanleg heeft bepaald. Alle aanleg toch om het Oude Hof getraceerd, is daaraan, met doorvoering van hetzelfde stelsel, karakteristiek en organisch verbonden; Spuistraat—Pooten—Plein—Voorhout—Kneuterdijk—Hoogstraat—Veenestraat—Groote Markt—Prinsengracht—Noordwal—Prinsessewal—Mauritskade—Koninginnegracht—de Binnen- en Buitensingels. Dit begrip, ook prachtig in eere gehouden bij aanleg van Parkstraat, Plein 1813, Nassauplein, enz., toch waarlijk niet de minst bruikbaren voor het verkeer; wordt nu radicaal genegeerd door het voorgestelde tracee van dezen verkeersweg.
Hier wordt een dissonant geschapen en de karakteristiek van de oude stad in de hartstreek zelf aangetast, in strijd met alle regelen van harmonie. Dezelfde redenen van aanpassing bij het bestaande, die mij indertijd voor Amsterdam een onregelmatig Damplein deden bepleiten, dringen hier tot het volgen van het regelmatig stelsel van den stadsaanleg.
Door geen verandering zal het Haagsche stadsbeeld zoo worden verstoord als door het invoeren van dergelijke onharmonische situaties. Ik acht het onbegrijpelijk dat, waar „de schoonheidseischen klemmend zijn" zooals de heer de Clercq zegt, dergelijke eenvoudige regelen van harmonische verhouding kunnen worden veronachtzaamd en hoop dat al is dan hier misschien (?) niets meer te redden, dergelijke wijzigingen zelden tot stand zullen komen, zonder meer diepgaande aestetische overwegingen.
Bussum, 12-2-11. K. DE BAZEL.

In antwoord op het bovenstaande, moet ik constateeren dat de belangrijke opmerking van den Heer de Bazel, betreffende den verkeersweg Spui—Buitenhof, op 't oogenblik „niet meer te redden" geeft: voor de traceering van de hand van den Heer Berlage, in hoofdzaak overgenomen door B. en W., is de onteigeningswet reeds aangevraagd.
Waar de heer de Bazel, speciaal over mijne opmerking van deze min of meer diagonale straat spreekt, moge het nu geplaatste slot van mijne lezing hem versterken in de meening, dat ook ik deze straten hier uit den booze acht, — en alleen toelaatbaar bij klemmende „nevenfactoren", onder meer: wanneer een toch eenmaal bedroefd-leelijk kwartier (al is het ook volgens rechthoekig stelsel opgebouwd), — nu eenmaal *moet* worden verruimd, ten bate van het verkeer.
De heer de Bazel erkenne dat de verkeersweg Buitenhof—Spui, niet viel binnen het bestek van mijne lezing, en alleen terloops daarbij werd genoemd, reden waarom ook de, vluchtig op het kaartje (blz. 66) aangegeven, traceering, belaas niet heel precies is weergegeven.
Intusschen is de opmerking van den Heer de Bazel daarom niet minder belangwekkend, om onder oogen te worden gezien.
Doen wij dit, dan zullen wij toegeven dat inderdaad den Haag volgens een rechthoekig plan is opgebouwd, echter niet zóó consequent met passer en lineaal als uit de regels van den Heer de Bazel zou zijn op te maken. Lange Voorhout, Lange Vijverberg, Plaats, Fluweelen- en Luthersche Burgwal, mogen aantoonen dat men een indruk van rechthoekigheid van dit stadscentrum wist te verkrijgen, terwijl deze rechthoekigheid in het beloop der straten in werkelijkheid niet in allen deele consequent werd doorgevoerd. Men verge dus niet van alle huidige voorstellen te zijn: „plus royaliste que le roi".
Daarbij komt dat de uitmonding en afsluiting van dien nieuwen verkeersweg aan het Buitenhof en langs het Oude Hof rechthoekig worden zal en afgesloten door de Practizijnshoek; — terwijl het ook mogelijk zal zijn, indien over het perceel Meddens de beschikking kan worden verkregen (waarover naar gelukkig verluidt de onderhandelingen tusschen Rijk en Gemeente nog gevoerd worden) de diagonaalsgewijze inkijk vanaf het Spui, slechts aan één zijde n.l. die van de Spuistraat, de scheve hoek vormt door den heer de Bazel en mij zoo afgekeurd.
In een verkeersweg zelve loopend, zal men zich niet in die mate van den diagonalen stand van de straat rekenschap geven als op de kaart. Reeds vroegere schrijvers wezen erop: men wandelt niet op de kaart, men wandelt in de straat-gangen en pleinkamers van het stadsgebouw.
De mondingen moeten evenwel overdacht zijn en opgelost, hetgeen hier op één uitzondering na het geval wordt.
Uit deze korte mededeeling moge blijken dat de tegenstelling door den heer de Bazel wellicht terecht uit mijn tekst gelezen, in ieder geval niet zoo groot bedoeld is als hij concludeert. Anderzijds komt het mij voor dat de heer de Bazel zich wel iets te sterk tegen bedoelde traceering uit, hoezeer ik bij beschouwing van het ruimere beginsel aan zijne zijde sta. Daarbij komt dat, moge de ideale zijde van het vraagstuk zeker niet uit het oog verloren worden, de heer de Bazel toch uit eigen ervaring, evenzeer de andere zijden (te veel om nu hier uit te spinnen) zal kennen, die, óók met recht alle bouwtechnische vraagstukken, dus ook dit, mogen beïnvloeden.
Den Haag, 15.2.11. S. DE CLERCQ.

VERGADERINGEN

PERMANENTE COMMISSIE IN ZAKE NAT. PRIJSVRAAG REGELEN.

Zaterdag j.l. heeft te Amsterdam het bestuur van het Genootschap Architectura et Amicitia geïnstalleerd de Permanente prijsvraagcommissie, ingesteld door het genootschap bovengenoemd, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, den Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, met het doel de toepassing der algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen te bevorderen.
De heer Baanders, voorzitter van Architectura et Amicitia, memoreerde bij de installatie in 't kort de geschiedenis van het ontstaan der „regelen" en sprak den wensch uit dat de arbeid der commissie ten goede mocht komen aan de verspreiding van juiste begrippen, vooral in de leekenwereld, omtrent de eischen waaraan bij het uitschrijven van prijsvragen behoort voldaan te worden om de wederzijdsche rechten en verplichtingen van prijsvraaguitschrijvers en mededingers te waarborgen.
Na de installatie ging de commissie, bestaande uit de heeren A. Salm G.Bz., Paul J. de Jongh, architecten te Amsterdam en C. N. van Goor, architect te Rotterdam, in vergadering en koos eerstgenoemde tot haar voorzitter en laatstgenoemde tot haar secretaris. Zij vervolgde daar nu hare werkzaamheden met het ontwerpen van een schema voor haar huishoudelijk reglement en de bespreking van haar optreden tegenover de aan de orde zijnde prijsvragen.
In zake de IJsselsteinsche Prijsvraag nam de Commissie een besluit, door onderstaande brieven nader verduidelijkt:

Amsterdam 13 Februari 1911.

Correspondentie adres
's Gravendijkwal 71, Rotterdam.

Aan het Bestuur der IJsselsteinsche Bouwmaatschappij te IJsselstein.

WelEdelGeboren Heeren.

Naar aanleiding der publicatie van het Programma voor de prijsvraag voor den bouw van *éèngezins arbeiderswoningen* aan den Poortdijk te IJsselstein, door Uwe Vereeniging uitgeschreven, en waarvan het programma door de Afdeeling Utrecht der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst werd opgemaakt, heeft de Permanente Prijsvraag Commissie zich genoopt gezien zich met een schrijven tot het Bestuur dier Afdeeling te wenden waarvan wij U bijgaande een afschrift doen toekomen, U verzoekende Uwe medewerking te willen verleenen tot wijziging van dat programma ten einde het in overeenstemming te brengen met de algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen, waarvan U ingesloten een exemplaar aantreft.

Hoogachtend
de Permanente Commissie,
was get.: A. SALM G.BZN. *Voorzitter.*
was get.: C. N. VAN GOOR. *le Secretaris.*

Amsterdam, 13 Februari 1911.

Correspondentie adres
's Gravendijkwal 71, Rotterdam.

Aan het Bestuur der Afdeeling Utrecht van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

WelEdelGeboren Heeren.

Met bevreemding nam de Permanente Prijsvraag Commissie kennis van het programma voor de prijsvraag voor den bouw van *éèngezins arbeiderswoningen* aan den Poortdijk te Ysselstein, uitgeschreven door de *Ysselsteinsche Bouwmaatschappij*, welk programma werd opgemaakt door de Afdeeling Utrecht der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
De Commissie meent aan te mogen nemen, dat U de algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen, zooals die zijn samengesteld door de verschillende bouwkundige lichamen hier te lande, en die ook in No. 9 van bovengenoemd programma (laatste alinea) worden aangehaald, in haar geheel bekend zijn, en waar Uwe afdeeling is te beschouwen als een lid van een der lichamen die tot de samenstelling dier regelen medewerkte, is het haar onverklaarbaar dat door U geen rekening is gehouden met de 1e en 2e alinea van het laatste gedeelte van Art. 13 dier regelen.
Afgescheiden hiervan bevat het programma tal van bepalingen die met die der regelen in strijd zijn.
Wij maken U o. m. opmerkzaam op het onder No. 6 genoemde bedrag van *f* 750.—, dat na aftrek der prijzen ad te zamen f 300.— een bedrag van f 450.— overlaat aan honorarium voor den architect voor de bebouwing van een terrein groot 85 bij 60 M., en op het bedrag dier prijzen zelve, welke beide bedragen veel te laag te achten zijn om een redelijke belooning uit te maken, en in de verste verte niet voldoen aan het in art. 16 van „de regelen" daaromtrent vastgesteld.
Evenmin is toelaatbaar te achten wat in No. 8 is bepaald omtrent de uitvoering van het plan, wat niet alleen in strijd is met de regelen bovengenoemd, doch met de meest elementaire begrippen omtrent de moreele en artistieke rechten der prijswinners.
Wat betreft de samenstelling van de Jury meent de Commissie U op te moeten merken, dat slechts de minderheid daarvan uit architecten bestaat en dus in strijd is met art. 5 der „regelen".
Een en ander noopt de Commissie U te verzoeken stappen te willen doen om die wijzigingen in het programma te doen bewerkstelligen, die noodig zijn om dit in overeenstemming met de „Algemeene Regelen" te brengen, bij gebreke waarvan zij aan de bouwkundige lichamen moet adviseeren de medewerking aan de prijsvraag te ontraden.

HET FRAAIE BAROCK-HEK VAN „RIJNSTROOM", MET ONDERGANG BEDREIGD.
Zie onder Ingezonden.

Afschrift hiervan werd verzonden aan het Bestuur der *IJsselsteinsche Bouwmaatschappij.*

Hoogachtend
de Permanente Commissie,
was get.: A. SALM G.BZN. *Voorzitter.*
was get.: C. N. VAN GOOR. *le Secretaris.*

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.

De vergadering op Woensdag 8 Februari werd gehouden in combinatie met de Vereeniging van Handel en Nijverheid en Gemeentebelangen te 's-Gravenhage ter bespreking van de voorstellen tot verkeersverbetering in de binnenstad en in verband hiermede de plaats van het Raadhuis.
Als inleider van deze bespreking hield de heer S. de Clercq een voordracht waarvan men den inhoud elders in dit blad volledig vindt opgenomen.
Verscheidene aanwezigen waaronder Prof. Valkenier Kips en enkele gemeenteraadsleden namen aan het levendig debat deel, dat echter meer een versterking dan een verzwakking van het betoog van den heer de Clercq beoogde.
De gecombineerde vergadering werd gepresideerd door den heer Dolk, Voorzitter van de Ver. v. H. N. en G. B.

De Secretaris
J. F. VAN HOYTEMA.

INGEZONDEN STUKKEN

DAAR WORDT WEER EEN BLADZIJDE UIT HET GESCHIEDENISBOEK VAN NEDERL. KUNSTNIJVERHEID GESCHEURD, DOOR HET MODERNE VERKEER!

Sinds geruimen tijd is het den Leidenaren bekend, dat er een groote vaart gegraven moet worden, half om Leiden heen. Deze vaart zal nu den weg naar Utrecht, geheeten Hoogen Rijndijk, doorsnijden. Nu wil het akelig toeval, dat bij de projectie van dien vaart, ten slotte het besluit gevallen is, dat juist een gewezen Buitenplaats met een m. i. *prachtig* hek, door midden gesneden wordt, terwijl het hek staat opgeschreven om zijn vaderen te volgen, n.m. in het graf. Het feit ligt er, en om een hek uit Louis XIV zal men natuurlijk geen *vaart* verleggen voor het moderne verkeer. Doch.... is het niet geraden, en dan wel *zoo spoedig* mogelijk, eenig geld bij elkaar te trommelen, om dit in zijn geheel af te koopen, en het te offreeren aan het Rijks-Museum, of welk museum ook? Zuiver type van Hollandsch roemruchtig tijdperk, toen welvaart in ons kleine landje tierde, toen alles toch zoo veel schooner en gelukkiger was dan nu, nu door het moderne verkeer, het moderne leven tallooze gesichten gereed staan, om armen naar lichaam en geest te ontvangen, nu alle geld haast gestoken zit in *verkeer* (sporen en rails) of *gesichten*. Zoo intiem rustig als het hek daar staat, treft het ons door zijn zelfbewuste goed-verzorgdheid, degelijke welopgevoedheid.

Wie doet er mee? Ik vertrouw, dat het voor niet veel te verkrijgen zal zijn. In alle geval is het te probeeren. Gaarne zal ik eventueele kaartjes met vermelding van *bedrag* in ontvangst nemen, en na de eerste teekenen van instemming, een onderhoud aanvragen met den bezitter.

Komt, Heeren, toont, dat U werkelijk van *kunst houdt*. Toont, dat, nu U niet door de kunst wat verdient, (integendeel wat ervoor moet uitgeven) U mee wilt werken om te bewaren, wat anders binnen korten tijd, bij den eersten den besten oud-roest zal worden verkocht tegen zooveel centen het kilo oud-ijzer.

Als er dan weer een bladzijde wordt gescheurd uit het geschiedenisboek van Nederlandsche kunstnijverheid, laat ons het dan zien meester te worden en het inbinden bij de bladzijden met andere resten dier kunst, waar Nederland trotsch op wezen mag. Die kunst, die immers zoo door en door een afspiegeling was van Nederlandsch Grootheid.

WILLEM C. BROUWER.
Vredelust, Leiderdorp.

BERICHTEN

Slot Moermond te Renesse (eiland Schouwen). Het slot Moermond te Renesse, dat in 1908 met afbraak werd bedreigd, maar door van alle zijden gedane pogingen tot behoud is bewaard gebleven en daarop in 1909 door den toenmaligen eigenaar is hersteld, wordt thans, na in andere handen te zijn overgegaan, verder hersteld en voor bewoning ingericht. Al het oude zal daarbij met zorg gespaard en waar noodig vernieuwd worden. Hiermee is dus het voortbestaan van dit schilderachtig gebouw nog zoo veel te beter gewaarborgd.

Schouwburg te 's Gravenhage. De Nederlandsche Oudheidkundige Bond richtte een adres tot den Raad van 's Gravenhage, dat zij slechts aan zoodanige plannen voor een herbouw van den Schouwburg goedkeuring hecht, waarbij de uit architectonisch oogpunt zoo ongemeen fraaie voorgevel van het tegenwoordig gebouw ongeschonden zal worden gespaard, en zelfs liever te besluiten van den nieuwen Schouwburg elders, dan dat het verrijzen ervan te staan zou komen op het verlies van zulk een karaktervol bouwwerk als het bestaande, dat zoo geheel past in de eigenaardige omgeving, waarin het staat.

PERSONALIA

F. H. VAN ETTEGER.

Bij raadsbesluit van Maandag 10 October 1911 is aan den heer F. H. Etteger „op de meest eervolle wijze, onder dankbetuiging voor de zeer vele en langdurige diensten, aan de gemeente bewezen" ontslag verleend als gemeente-architect van Zutphen.

Door dit ontslag zal de heer Van Etteger op 1 Maart aanstaande de betrekking van gemeente-architect, waartoe hij door den raad bij besluit van 16 Februari 1878 benoemd werd, neerleggen.

Omdat hij onder de lezers van dit blad vele vrienden en kennissen telt, meende ik zijn aftreden hier met een enkel woord te moeten gedenken. Schreef ik niet voor vakmenschen, dan zou ik er op willen wijzen, hoe veeleischend mij in kleine gemeenten (ook in groote?) voor een gemeente-architect is. Hij moet de geheele bouwkunde beheerschen. Men verlangt van hem — en dat zeer te recht — dat hij een gemeentegebouw kan ontwerpen en straks den bouw ervan zal leiden, doch ook, dat hij een plan voor een haven of een stuw kan maken.

Zoowel in de burgerlijke als in de waterbouwkunde moet hij dus thuis zijn, om nog niet eens te spreken van zijne dagelijksche zorgen voor straten, pompen, riolen en wat al niet meer en de vele beslommeringen, welke de uitvoering van verschillende sociale wetten als hinderwet, woningwetenz. met zich meebrengt.

Aan al die eischen heeft de heer Van Etteger — het boven aangehaalde raadsbesluit zegt dat zoo vleiend voor hem — tot genoegen van het gemeentebestuur voldaan.

Onder zijne 32-jarige werkzaamheid alhier [1]) heeft hij vele nieuwe gebouwen gezet, waaronder het gymnasium, het gebouw voor rijksbelastingkantoren, enkele lagere scholen enz., terwijl een Noorder- en een Zuiderhaven werden aangelegd.

Al dadelijk bij zijn optreden kwam hij voor een zeer belangrijk werk te staan: het maken voor een plan voor de uitbreiding van Zutphen, dat toen zijne vesting ontmanteld.

Door de uitvoering van dat plan is het geheele buitenaspect van Zutphen veranderd.

Flinke toegangswegen leiden thans naar de stad, ruime singels kronkelen er omheen.

Sluiten we dit korte overzicht met den wensch, dat de heer Van Etteger nog vele jaren zijne welverdiende rust moge genieten.!

J. GIMBERG.
Zutphen, 13 Febr. 1911.

[1]) De heer Van Etteger was daarvoor achtereenvolgens werkzaam bij de S.S. te Helder, en de gemeentewerken te Dordrecht en Arnhem.

31ste JAARG. — 25 FEBR. 1911. — No. 8.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN.,
Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Voorstellen Algemeene Mei-vergadering. — Vergadering Afd. Arnhem. — Prijsvragen Arbeiderswoningen IJsselstein. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek, de schoonheid van Delft, door J. Gratama. — De slachthuisprijsvraag, door G. V. — Vergaderingen. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VOORSTELLEN ALGEMEENE MEI-VERGADERING.

Met het oog op de a. s. Algemeene Mei-vergadering worden de volgende artikelen van de Statuten en het Algemeen Huish. Reglement in herinnering gebracht.

STATUTEN.

ART. 29. Voorstellen tot wijziging dezer statuten worden òf door het Hoofdbestuur aan de orde gesteld òf door minstens 25 stemgerechtigde leden, waarbij minstens 10 Architect-Leden, òf door de Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement. Deze voorstellen worden schriftelijk ingediend en van eene toelichting voorzien en, wanneer deze niet van het Hoofdbestuur uitgaan, minstens twee maanden vóór hunne behandeling ter vergadering bij het Hoofdbestuur ingediend.

Zij worden in den regel op de Algemeene Mei-vergadering behandeld.

De voorstellen tot statutenwijziging worden met de toelichting zoo spoedig mogelijk in handen gesteld van de te benoemen Commissie tot Statuten-herziening en eene maand vóór de Algemeene Vergadering, waarop zij zullen worden besproken, in het Orgaan der Maatschappij gepubliceerd. Ook het rapport der Commissie met — eventueel — een advies en nadere voorstellen van het Hoofdbestuur, worden zoo spoedig mogelijk, maar in ieder geval eene week vóór de Algemeene Vergadering, op dezelfde wijze bekend gemaakt.

ALGEMEEN HUISH. REGLEMENT.

ART. 31. Geen voorstel wordt ter Algemeene Mei-vergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur. Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er voor zijn om een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergaderingen zullen worden behandeld, met de toelichtingen, zoo noodig, een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het Orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

De Algem. Secretaris.
J. GRATAMA.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op 15 Februari 1911. Lezing van den heer P. T. van der Wallen, Scheikundig Ingenieur te Brielle, over *Samenstelling en bereiding van mortels voor woonhuizen.*

Spreker gaf in het eerste deel zijner lezing een overzicht van de wijzen waarop de voornaamste samenstellende bestanddeelen der mortels worden gewonnen en gefabriceerd. In het tweede deel besprak hij de scheikundige samenstelling dier bestanddeelen en den invloed, die daardoor op de metselsteen wordt

uitgeoefend; hij gaf verklaringen van verschillende verschijnselen die zich in metselwerk voordoen, welke naar sprekers meening voornamelijk zijn toe te schrijven aan de onoordeelkundige menging in de mortels.
Een overzicht van deze uiterst belangrijke lezing is niet wel doenlijk, men loopt daarbij groot gevaar haar schade te doen. De spreker heeft zich bereid verklaard zijn lezing aan het Weekblad af te staan. Toch gaat daarvan niet zooveel leering uit als van het gesprokene toegelicht door fraaie lichtbeelden. Daarom wordt den zusterafdeelingen ernstig in overweging gegeven den heer van der Wallen uit te noodigen bij haar de lezing te willen houden.
Omtrent de mortels is bij velen zoo weinig bekend; de heer van der Wallen geeft ons eenig inzicht in deze zoo moeilijke materie.

De Voorzitter:
W. F. C. SCHAAP.

PRIJSVRAAG VOOR ARBEIDERSWONINGBOUW TE IJSSELSTEIN.

Aan
de Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

Nu het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zijne afkeuring meende te moeten uitspreken over de bovengenoemde, door ons geregelde prijsvraag, aan die afkeuring publiciteit gaf door middel van het Bouwk. Weekblad van 11 Febr. jl. no. 6 en daarbij tevens mededinging *met klem* meende te moeten ontraden, zij het ons vergund langs denzelfden weg door middel van Uw blad van antwoord te dienen.
Wij doen dit niet uit lust tot twistgeschrijf, doch alleen om *de schade, die door bovenbedoelde publicatie aan eene goede zaak werd toegebracht*, zooveel mogelijk te herstellen door mededingers en belangstellenden in te lichten.
In de eerste plaats zij medegedeeld, dat door het Hoofdbestuur *nimmer* om eenige inlichting omtrent de wording van de prijsvraag is gevraagd.
Op het gezegde, dat „de afdeeling Utrecht door haar optreden „ten deze den naam der Maatschappij zoowel als de belangen „van den architectenstand op hoogst betreurenswaardige en on„kollegiale wijze heeft benadeeld" zouden wij het volgende willen antwoorden.
Toen wij er — *geheel uit eigen beweging* — toe overgingen om in het onderhavige geval op een prijsvraag aan te dringen en deze te regelen, wisten wij met absolute zekerheid, dat het voornemen bestond om (zooals trouwens veelal het geval is) den bouw geheel zonder architect tot stand te brengen en dat wij dus door ons optreden de belangen van geen enkel architect schaadden.
Wij hadden bij ons streven naar eene prijsvraag in de eerste plaats op het oog — *overeenkomstig het devies der Maatschappij — „de bevordering der bouwkunst"* d. w. z. wij beoogden eene goede en voor de omgeving passende bebouwing te verkrijgen en eene misstand te voorkomen.
Daarnaast — maar niet uitsluitend — was het oog gericht op de belangen van den architectenstand door voor velen de mogelijkheid te scheppen zich in deze prijsvraag te onderscheiden en hunne krachten te meten met de kans op eene naar onze meening behoorlijke vergoeding.
Ten derde de belangen der volkshuisvesing: juist met het oog hierop hebben wij gemeend genoegen te mogen nemen met hetgeen de IJsselsteinsche Bouwmpij., die uitsluitend in dit belang werkzaam is (men zie de toelichting die in den aanhef van het programma is gegeven) aan prijzen en honorarium meende te kunnen geven, na herhaalde besprekingen met ons bestuur.
Juist met het oog op het goede doel mocht de prijsvraag op dit punt niet afstuiten.
Wij betreuren het op grond van het bovenstaande dan ook ten zeerste, dat het Hoofdbestuur ons werk, dat wij met recht pionierswerk mogen noemen, zonder ons eenige inlichting te vragen, met zijne publicatie heeft trachten af te breken.
Ook door de Permanente Prijsvraagcommissie werden wij op onze tekortkomingen (?) gewezen (zie Bouwk. Weekbl. no. 7 van 18 Febr. jl). Wij willen deze punt voor punt weerleggen.
1o. „Er is geen overleg gepleegd met de permanente Commissie". Het bestuur werd niet *aangezocht*, zooals art. 18 sub 2o der Nat. Prijsvr. Reg. luidt, doch voelde zich verplicht in het belang der bouwkunst zijne hulp *aan te bieden*. Het bestuur achtte daarom overleg met die commissie niet noodig.
2o. „Het bedrag der prijzen en het honorarium zijn te gering en „komen niet overeen met art. 16 der Nat. Prijsvr. Reg."
Hierop hebben wij reeds boven geantwoord.
Wij voegen er de vraag aan toe: Waarom de betrokken lichamen zich niet haasten om zich duidelijk uit te spreken over al of niet wijziging van dat artikel, nu uit hun eigen midden stemmen zijn opgegaan tegen de te hooge financieele eischen, die daarin worden gesteld? Men leze eens het verslag van de Septembervergadering der Maatschappij in het Bouwk. Weekbl. no. 39 van 24 Sept. 1910 en de motie, bij acclamatie aangenomen, waarbij het Hoofdbestuur wordt uitgenoodigd om stappen tot herziening der Nat. Prijsvr. Regelen in dezen zin te doen.
3o. „Wat in het bestreden Programma omtrent de uitvoering van „het plan is bepaald, is niet alleen in strijd met de Regelen, doch „bovendien met de meest elementaire begrippen omtrent de mo„reele en artistieke rechten des prijswinners".
Antwoord: zooals uit 't programma blijkt heeft de uitverkorene *het recht* om tegen bepaalde vergoeding te leveren het bestek, de voornaamste details en zijne persoonlijke *hoofd*leiding. Hij kan dus zijne opvattingen geheel tot haar recht brengen. De opzichter der IJsselsteinsche Bouwmij, die in haar vasten dienst is, moet dus naar *diens* aanwijzing te werk gaan.
Wij vragen nu ieder onbevooroordeelde in gemoede of de aanmerking van de perm. Commissie niet geheel misplaatst is.
4o. „In strijd met art. 5 der Nat. Prijsvr. Reg. bestaat de jury „slechts voor de minderheid uit architecten."
Over deze opvatting valt te twisten, doch wij wenschen geen namen van personen te noemen.
Wij willen evenwel de geciteerde aanmerking niet als eene insinuatie zien opgevat.
Wij kunnen er op wijzen, dat de Jury bestaat uit mannen, die, naast goeden smaak, veel kennis van arbeiderswoningbouw bezitten, die over voldoenden lust beschikken en onafhankelijk genoeg zijn om deze prijsvraag, voor zooveel van eene Jury afhangt, te doen slagen.

Namens het Bestuur der Afd. Utrecht van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
W. VAN VEEN, *Waarn. Secretaris.*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

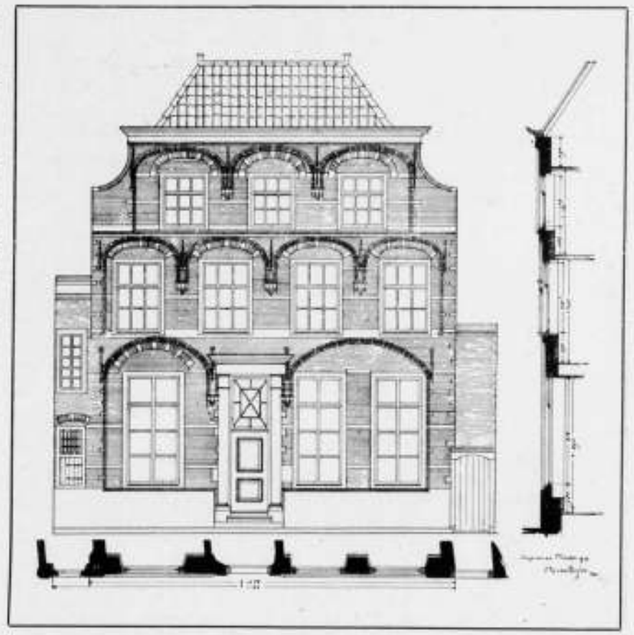
KRONIEK XXI.

DOOR J. GRATAMA.

DE SCHOONHEID VAN DELFT.

Dezer dagen bevatte de N. R. Ct. het volgende bericht:

Voor eenigen tijd meldden wij dat de mooie Oud-Hollandsche gevel van het voormalig verkoophuis der notarissen moest verdwijnen, om plaats te maken voor eene nieuwe pastorie van de St. Hypolituskerk.
De gevel blijft nu toch behouden. Het bestuur van genoemde kerk heeft de gemeente den gevel om niet aangeboden, mits zij de kosten van afbraak en transport, geschat op f 150 betaalt.
In de gisteren gehouden raadszitting stelde de voorzitter voor dit aanbod dankbaar te aanvaarden. Toen enkele raadsleden vreesden, dat de gemeente aan den gevel niets zou hebben, waarschuwden de heeren Post van den Burg en van Aggelen voor den toorn van Jhr. Mr. Victor de Stuers, waarna de raad met algemeene stemmen het crediet verleende.
De gemeente zal den gevel zuinig opbergen tot tijd en wijle hij kan opgesteld worden voor eenig te stichten gemeentegebouw.

HET VOORMALIG VENDUHUIS AAN DE VOORSTRAAT TE DELFT.
Naar een opmeting van den heer J. TH. VAN ROSSUM, Architect, Hof van Delft.
Schaal 1 op 150.

Het verschrikkelijk beeld, de toorn des heeren de Stuers geeselend den Raad van Delft, heeft volgens bovenstaand merkwaardig bericht den belangwekkenden ouden gevel van het voormalig venduhuis gered. Het is te hopen, dat een dergelijk schrikverwekkend visioen bij meerdere en ook meer belangrijke gevallen een Raad tot behouden van goede oude architectuur zal dwingen, maar tevens is daarbij te wenschen, dat de verschrikte raad een beter en grootscher besluit neemt, dan hierboven is vermeld. Het is zeker lofwaardig, dat de Delftsche overheid begrepen heeft, dat zij niet geheel ongemerkt een typische gevel mocht laten verdwijnen, dat zij „iets doen moest", maar even zeker is het, dat haar wijze om den gevel „te redden" aan bedenking onderhevig is. Immers, zij zal den gevel afbreken en zuinig opbergen, tot tijd en wijle hij kan worden opgesteld voor eenig te stichten gemeentegebouw. Maar wat zal zij opbergen? Niet veel meer dan puin met enkele min of meer gave geprofileerde baksteen en de stukken natuursteen. Hiermede zal zij dan later op een geheel andere plaats voor een *nieuw* gemeentegebouw een gevel maken, waarbij minstens voor de helft nieuwe steenen noodig zullen zijn, het geheel gemetseld door metselaars van onzen tijd. Grootte verkrachting van het authentiek oude, naïever en geesteloozer „spielerei" met oude architectuur en erger verhaspeling in zake behoud van Delftsche Schoonheid laat zich moeilijk denken. Wanneer men nagaat, dat niet alleen de nieuwe oude gevel geheel waardeloos zal zijn, maar dat ook aan het te stichten gemeentegebouw daarbij de gelegenheid zal ontnomen worden door een juiste en levende architectuur, met takt aansluitend bij het karakter van Delft, deze stad met een goeden modernen gevel te verrijken, dan wordt het duidelijk dat het verbouwen van den ouden gevel op bovengemelde wijze getuigt van een groote ontwetendheid èn van het waarlijk schoone en historische oude, èn van het goede en schoone nieuwe.
Hier klemt dus een reden te meer om uitvoeriger dit geval te bespreken.
De gevel van het Venduhuis is een interessant specimen van baksteen metselwerk uit de 2e helft der 16e eeuw; de baksteen uit dien tijd heeft een eigen formaat, een eigen kleur, een eigen karakter; ook de wijze van bewerken, het hakken der baksteen-profielen, het metselen, het min of meer onregelmatige van de ontlastingsbogen, het niet volkomen correcte van het werk, waardoor het begrip handwerk duidelijk spreekt, dit alles is kenmerkend en verleent aan den gevel, in verband met zijn hoofdlijnen en de kleurtegenstelling zijner materialen een eigen schoonheid. Behalve een 5-tal kleine corbeautjes bevat de gevel geen beeldhouwwerk. In den loop der tijden is de steen hier en daar verweerd en hebben er kleine zettingen plaats gehad, terwijl de gevel zelf beduidend veranderd is. Maar hoezeer ook verminkt en zelfs voor een groot gedeelte van zijn top beroofd, is de gevel toch nog „echt", op zijn oude plaats, met geen historischen namaak „opgesierd"; een oud, eerwaardig, fraai en romantisch stuk Delft, fraai vooral ook door zijn diep-roode baksteen, afgewisseld met grijs-geele zandsteen, door zijne fijngeteekende bogen, zoo volop een geestig baksteenarchitectuur; romantisch, zooals hij daar, in allerlei stemmingen van het weer, aan de smalle gracht staat, te midden van de meerendeels leelijke of onbelangrijke huizen van de Voorstraat.
Wat zal er nu gebeuren, als men den gevel gaat afbreken en later ergers anders weer opbouwt? Dat het historische daarbij geheel verloren gaat, behoeft zeker wel geen betoog. Maar ook de oude, artistieke waarde wordt geheel nihil, ja het nieuwe product is een vervalsching, daar het den schijn wil hebben oud te zijn. Niet alleen, dat er heel veel nieuwe-oude steenen bijgemaakt moeten worden, steenen, die beslist anders zijn dan de

HET VOORMALIG VENDUHUIS AAN DE VOORSTRAAT TE DELFT.

waarlijk oude — welker heldere roode kleur en taaiheid niet meer precies zoo verkregen kan worden — niet alleen, dat alle oude steenen afgehakt of schoongemaakt zullen worden en menig, zoo niet elk stuk natuursteen zal worden bijgehakt of vernieuwd, maar ook de geheele opbouw zal, hoe nauwkeurig hij ook geschiedde (zelfs al wordt de top niet meer compleet gemaakt, wat onwaarschijnlijk is) toch te correct, te angstvallig juist, te wetenschappelijk zijn, waarbij hij geheel het haast onmerkbaar toevallige en ongelijke, ik zou willen zeggen het levendige, van het oude voorbeeld noodzakelijk zal missen. Het artistieke onderscheid zal nog grooter zijn dan dat tusschen een gipsafgietsel en het origineele oude marmeren beeld.

Bedenken wij ten slotte nog hierbij, dat de oude gevel ontworpen is voor een bepaalde plaats, te zien op bepaalde wijze aan een kleine gracht, op bepaalde wijze verlicht door de zon, en dat de herbouwde namaak honderd tegen een in geheel andere omstandigheden zal zijn, daarbij een doodsch decor voor een *nieuw* gemeente gebouw, dan gaan wij pas goed inzien, hoe, ondanks den goeden wil, het genomen Raadsbesluit zeer bedenkelijk is te noemen.

Moet de oude gevel vallen, blijkt het werkelijk onmogelijk hem te behouden, laten dan ook de rechten van het moderne leven zich doen gelden en breek den gevel af, vernietig hem, waarbij alleen enkele fragmenten in een museum of voor onderwijs bewaard kunnen blijven. Maar laat de overheid van Delft daarbij nauwlettend waken, dat zij in de plaats van het fraaie oude iets krijgt, dat, zoo het al niet van gelijke schoonheid zal zijn als den afgebroken gevel, toch zich goed voegt in het karakter van Delft.

Ik behoef den lezer van de schoonheid van Delft niet te overtuigen; ik behoef de grootgehouden, vrij regelmatige maar toch in hooge mate schilderachtige aanleg van deze stad met hare vele interessant, echt-Hollandsche grachtjes, hare verrassende kijkjes, hare prachtige voorbeelden van Hollandsche bouwkunst van af den Romaanschen tijd met de zeldzame Oude Kerkstoren, tot aan den Empire-tijd toe, en vooral, ik behoef de fraaie kleuren van Delft bij zon of diepe grijze toonen van Delft in de herfst, in een woord, ik behoef het artistieke en kultuur-historische van Delft niet nader te omschrijven; de oude Prinsestad is bij landgenoot en vreemdeling terecht bekend als een der belangrijkste van de om hun schilderachtige en frissche schoonheid beroemde kleinere Hollandsche steden.

Het is de plicht der Delftenaren, en in de eerste plaats van het leiding gevende Gemeentebestuur, voor de schoonheid van Delft te waken; de ontvangen schat moet met takt bewaard blijven, tot genot van het levende geslacht en van het nageslacht. Gelukkig wordt algemeen al meer en meer ingezien, dat men slechts de tijdelijke bezitter is van de kunstvoortbrengselen uit vroegeren tijd; dat men zich niet genoeg kan doordringen van de moreele verplichting oude schoonheid te behoeden en nieuwe schoonheid te bevorderen.

Men bedenke, dat het nageslacht ons zal beoordeelen: dat Gemeentebesturen, die in de 50er jaren groote opruiming hebben gehouden onder de in hun oogen waardelooze antiquiteiten, die soms zonder eenige dringende

noodzakelijkheid oude architectuur afbraken, poorten sloopten, wallen slechtten en een prachtig stadskarakter eenvoudig tot een karaktelooze leegheid hebben vernietigd, dat die Gemeentebesturen nù scherp gevonnisd worden, nù, nu men soms met duizenden tracht terug te koopen wat toen voor enkele guldens werd verkocht. Menig oud schilderij, menig historisch stuk is hiervan het bewijs.

Maar kan men de overheid uit het midden der vorige eeuw nog verontschuldigen, door te zeggen, dat zij handelden overeenkomstig den geest van dien tijd, voor een tegenwoordig Gemeentebestuur geldt dit excuus niet meer en voor hem zou een verwaarloozing van kunst een bewijs zijn van ergerlijke achterlijkheid.

Stadschoonheid is kunst, en wel kunst op groote schaal, kunst van veel ruimer beteekenis en veel machtiger invloed op de smaakontwikkeling van het volk, dan schilderkunst of beeldhouwkunst. Immers deze beide laatsten worden slechts door weinigen genoten; niet iedereen heeft schilderijen of platen van beteekenis. Men kan ook zonder deze leven, maar men kan niet in een stad leven zonder dagelijks met den stadsaanleg, met stadsschoonheid of leelijkheid in aanraking te komen. Den verheffenden of ter neerdrukkenden invloed hiervan mag men niet onderschatten. Niet algemeen wordt de groote moreele waarde van de schoonheid van stad, architectuur en interieur genoeg begrepen; de tijd is echter niet verre dat deze kunsten die hooge en overheerschende plaats zullen innemen, die haar onder hare zusterkunsten toekomt.

De stad geeft het beeld van de samenleving; stadsschoonheid is steeds de hoogste uiting geweest van een wijs, krachtig en zelfbewust stadsbestuur.

Wat is de schoonheid van het huidige Delft? Als men aan Delft denkt, denkt men aan zijn grachten en daarna aan de belangrijke oude gebouwen, die het nog bezit, de torens, de kerken, het stadhuis, het gemeenlandshuis, enz. Toch vormen deze niet uitsluitend zijn schoonheid; zij zijn de meest belangwekkende beelden op den *voor*grond, maar het is vooral de passende *achter*grond, die Delft tot een zoo bij uitstek boeiende stad maakt, de achtergrond gevormd door het overgroot deel der bescheiden, eenvoudige woningen, die den blik niet trekken maar ook de stemming niet storen, de grootere en kleinere huizen uit de voorafgaande eeuwen, meerendeels verbouwd, verminkt, maar toch allen nog met een Delftsche stemming. En juist aan dezen achtergrond moet meer aandacht geschonken worden. Wij kunnen gerust aannemen, dat er al heel bijzondere omstandigheden moeten zijn, eer een der algemeen bekende monumenten van Delft, als Nieuwe en Oude Kerk, Stadhuis, Korenbeurs, Gemeenlandshuis, voormalig Gebouw van de O.-I. Compagnie, de Oostpoort, enz. zullen worden afgebroken. Ook voordat het romantische oude Wapenhuis van Holland, het fraaie, kloeke huis voor de Gemeentewerkinrichting, het Prinsenhof met zijn prachtige Poort, herinnerend aan de saai-nering, de Begijnhofpoort, het beroemde voorbeeld van Delftsche vroeg-Renaissances Koornmarkt n°. 81, De Waag, enz., voordat deze gebouwen verdwijnen zal er nog heel wat moeten gebeuren. Al deze zijn te beschouwen als de accenten van Delfts schoonheid. Maar zijn we wel even zeker van het behoud der minder bekende gebouwen, zooals het Politiebureau, het huis hoek Boterbrug en zijn buren, het huis Oude Delft—hoek Nickersteeg, het huis Oude Delft—Breestraat, ja van een reeks grootere en kleinere gebouwen geheel intact of met min of meer belangrijke Gothische, Renaissance en Barock fragmenten, huizen die niet in de kunstgeschiedenis-boeken voorkomen als stijlvoorbeelden, maar toch voor den beschouwer belang hebben en den overal aanwezigen, goeden achtergrond vormen van de Delftsche straat- en gracht-gezichten? Wanneer we bedenken, hoe veel moeite het gekost heeft het fraaie geveltje aan de Choorstraat te behouden, hoe het Venduhuis nu verdwijnt, hoe het wel sterk verknoeide maar toch belangrijke hoekhuis Valk—Oude Delft is afgebroken, hoe menig oud, bescheiden poortje weg is, hoe de bezoeker, telken male als hij weer in Delft komt, oude gevels mist, en de ontstane opening op gewoonlijk minder tactvolle wijze ziet bebouwd, hoe nu ook het oude Weeshuis veel kans heeft afgebroken te worden, als men heel Delft zoo overziet, dan wordt het ons duidelijk, dat op deze wijze langzaam maar zeker de schoonheid van Delft vernietigd wordt. Want, al blijven de belangrijkste gebouwen staan, hun omgeving wordt, bij gemis aan goede leiding, steeds meer storend.

En hier hebben wij het cardinale punt der kwestie. Wat blijft er van de schoonheid van het oude Delft over, als het oude Vrouwenhuis, enkele groote Barockhuizen, de oude Kerk, het Gemeenlandshuis, en nog enkele gebouwen, omgeven worden door reeksen moderne huizen, die in vrije kunst-concurrentie en naar willekeur gebouwd, en niet zich aansluitend bij de stemming van Delft, ieder hun eigen toon aanslaan en van de prachtige oude gracht een onrustige- en karakterlooze buurt maken? Hoe gemakkelijk is het unieke gedeelte Gemeenlandshuis—Oude Kerk met den statigen gevel van de voormalige Latijnsche School en de overige niet belangrijke, eenigzins versjofelde, maar ook niet storende huizen, niet te bederven!

Een fraaie oude gevel komt slechts tot zijn recht in een hem passende omgeving. Men moet daarom de waarde dezer omgeving niet onderschatten.

Toch gebeurt dit laatste nog te veel. De kunstgeschiedenis heeft ons eerbied gegeven voor de fraaie stijlvoorbeelden; nu gaan we een stap verder, en bekijken de kunst cultuur-historisch, de architectuur in haar omgeving.

Maar, zal men tegenwerpen, Delft kan toch niet altijd precies blijven zooals het nu is, het kan toch niet een volkomen ville-morte zijn? Neen, dit kan het natuurlijk niet. *maar Delft moet wel weten, wat het met zijn schoonheid wil.* Erkent het, dat het zijn faam te danken heeft aan het

karakter van oudheid en schilderachtigheid, dat het hierom zoo algemeen geprezen wordt, dat hiervoor de tallooze landgenooten en vreemdelingen het bezoeken, erkent het dus dat het essentieele element van zijn schoonheid ligt in het verleden en niet in het heden, dan is het *verplicht* voor die schoonheid te waken. Het behoeft hierbij geenszins bang te zijn voor een te enge belemmering van zijn eigen ontwikkeling; het voorbeeld van de fabriek van Van Marken en andere fabrieken om Delft duiden aan, dat groote industriecentra buiten Delft kunnen zijn. Welnu, voor de ontwikkeling der klein-industrie en -handel in Delft ga men met takt te werk. Men pooge niet door restaureeren en bijwerken in stijl al de oude toppen te voltooien, al de oude ramen te herstellen, al de oude straatgezichten te herkrijgen. Dit zou een dwaling zijn en op een artistieke mislukking, een historisch bedrog uitloopen. Men zorge slechts, dat de „Delftsche achtergrond" passend blijft, d.w.z. eenvoudig, zonder pretentie, zonder gewildheid; men late de oude huizen, en zelfs zij, die in het midden der vorige eeuw gebouwd zijn, zooveel mogelijk intakt, daar zij volkomen aan het doel beantwoorden; zijn zij te veel verwaarloosd, dan herstelle men ze, zonder angstvallig te trachten een stijlrestauratie te leveren, maar pogend met takt aan te sluiten bij de omgeving.
In de omgeving van de belangrijke gebouwen (zooals bijv. de Voorstraat, waaraan juist het voormalig Venduhuis nog eenige waarde gaf), kan de nieuwbouw meer domineeren. Maar kunstvolle aansluiting, overleg en liefde voor Delft moet er zijn.

Om dit te bereiken is leiding van het gemeentebestuur noodzakelijk. En waar het door den aankoop van den Vendu-gevel blijken heeft gegeven de schoonheid van Delft een goed hart toe te dragen, is de hoop gewettigd, dat het spoedig een meer practische en meer afdoende oplossing zal vinden voor de urgente kwestie, te behouden wat nu nog behouden kan worden. Het zou onbillijk zijn te verwachten, dat een Gemeenteraad als zoodanig bevoegd is over stadsschoonheid te oordeelen. Het onderwerp vraagt een speciale studie en vooral een niet-alledaagsche kunstgevoeligheid. Het zou daarom aanbeveling verdienen, dat de Gemeenteraad een Commissie van deskundigen benoemde, een z.g. schoonheidscommissie, die echter in dit geval een *uitgestrekte opdracht* kreeg, en wel, om over alle bouwaangelegenheden in Delft advies uit te brengen, zoodoende zorgend dat de Gemeenteraad, waar noodig, ontsiering kan tegengaan. Op het oogenblik wordt in Delft van officieele zijde zoo goed als geen leiding gegeven en nog minder macht uitgeoefend. Door particulieren is meermalen iets ten goede gedaan, en wij denken hierbij o.a. aan de vereeniging „Delfia" Maar deze bemoeiingen zijn verre van afdoende.
Daarom, laat Delft en zijn Gemeentebestuur weten wat ze willen; laten ze begrijpen dat alleen door leiding geven, door zorgvol ingrijpen in het oude en aanpassen van het nieuwe de huidige schoonheid van Delft nog zeer kan stijgen en de fraaie en belangwekkende stad ook voor het nageslacht bewaard blijft.
Laten zij bedenken wat steden als Brugge, Neurenberg e.a. gedaan hebben om hare schoonheid te behouden.
Mocht de afbraak van het Venduhuis meerdere menschen de oogen geopend hebben, en de stoot geven tot een actie in goede richting, zoo zou het verlies ruimschoots overtroffen worden door een goede winst.
Febr. 1911.

DE SLACHTHUISPRIJSVRAAG.

Het Tijdschrift voor Veeartsenijkunde van 1 Januari 1911, aflevering 1 (uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Veeartsenijkunde in Nederland) bevat een artikel over de door de regeering uitgeschreven slachthuisprijsvraag.
De vereeniging van directeuren van gemeentelijke slachthuizen in Nederland mocht van de regeering de bekroonde en aangekochte ontwerpen ter nader onderzoek ontvangen.
De uitslag van dit onderzoek, hetgeen het werk is geweest van drie leden, die door de vereeniging daartoe waren aangewezen, toont aan dat de critiek, die ook van bouwkundige zijde op het verloop van deze prijsvraag is uitgeoefend, niet geheel en al onverdiend is. Zooals onze leden zich herinneren zullen, is destijds ook in het Bouwkundig Weekblad het verloop van de slachthuisprijsvraag getrouw gevolgd en is in de Mei-vergadering van 1909 aan de orde geweest het voorstel om een commissie te benoemen ten einde te onderzoeken, of het met den eersten prijs bekroonde ontwerp geacht kon worden een aanbevelenswaardig type te zijn. Toen is besloten zoodanige commissie niet te benoemen, in hoofdzaak, omdat men vreesde, dat te veel critiek op de jury zou worden uitgeoefend.
Gelukkig heeft de Vereeniging van Slachthuisdirecteuren, hoewel meerdere harer leden deel van de jury hadden uitgemaakt, van een andere opvatting blijk gegeven, zoodat, dank zij haar groote onpartijdigheid, de gemeentebesturen in Nederland nu omtrent de waarde van de ingekomen ontwerpen volkomen op de hoogte kunnen zijn.
Hulde aan de Vereeniging van Slachthuisdirecteuren, die meer durf en minder côteriegeest aan den dag legde dan onze Mei-vergadering van 1909 te zien gaf.
Het bestuur van de Vereeniging wil het echter hierbij niet laten en overweegt daarom ernstig de mogelijkheid om harerzijds plannen van slachthuizen als in de prijsvraag bedoeld, te ontwerpen.
Wij vertrouwen, dat de Vereeniging van Slachthuisdirecteuren dit niet zal doen zonder overleg te plegen met de organisaties der bouwkundigen.
Men houde intusschen wel in het oog, dat het uitschrijven van z. g. typeprijsvragen weinig geacht kan worden te zijn het middel om werkelijk goede inrichtingen te verkrijgen. Zij, die over het oprichten van een of ander bouwwerk van openbaar nut hebben te beslissen, kunnen, als er goede voorbeelden bestaan, allicht in de meening verkeeren, dat, het maken van het bouwwerk met eenige wijzigingen natuurlijk, wel aan den eersten den besten bouwkundige kan worden opgedragen. Wij weten allen wel, dat elk bouwwerk zijn speciale eischen stelt, maar het is moeilijk de niet-technici hiervan te overtuigen en die hebben toch meestal te beslissen in de keuze van den bouwmeester.
Wij laten hier een afdruk van het artikel volgen. Dit munt uit door groote zakelijkheid. Systematisch zijn alle ingekomen projecten onderzocht en zonder er doekjes om te winden zijn de resultaten van dit onderzoek aan de regeering blootgelegd. G. V.

VEREENIGING VAN DIRECTEUREN VAN GEMEENTELIJKE SLACHTHUIZEN IN NEDERLAND.

HET OORDEEL DER VEREENIGING VAN DIRECTEUREN VAN GEMEENTELIJKE SLACHTHUIZEN IN NEDERLAND OVER DE ALS GEVOLG VAN DE DOOR DE REGEERING UITGESCHREVEN SLACHTHUIS-PRIJSVRAAG BEKROONDE EN AANGEKOCHTE ONTWERPEN.

Ten vorigen jare wendde de bovengenoemde vereeniging zich tot den Directeur-Generaal van den Landbouw met het verzoek in de gelegenheid te worden gesteld de bekroonde en aangekochte ontwerpen ter nader onderzoek te mogen ontvangen.
Aan het verzoek werd met de meeste welwillendheid voldaan. De vereeniging benoemde een aparte commissie ter onderzoek en vereenigde zich met haar rapport en haar voorstellen. Nadere bijzonderheden verstrekken het schrijven aan den Directeur-Generaal van den Landbouw en het rapport der door de Vereeniging benoemde commissie, hieronder afgedrukt.

LEIDEN,
ALKMAAR, den 31 October 1910.

Het Bestuur der Vereeniging van directeuren van gemeentelijke slachthuizen in Nederland heeft de eer UHoogedelgestrenge oprecht dank te zeggen voor de bereidwilligheid, waarmede de bekroonde en aangekochte ontwerpen van slachthuizen, resultaten van de door de Regeering uitgeschreven prijsvraag, aan de Vereeniging ter beoordeeling afgestaan werden.
De Vereeniging heeft een aparte commissie benoemd om de genoemde ontwerpen nader te bestudeeren, en heeft zich in haar algemeene vergadering van den 11en September jl. met het rapport en de voorstellen dier commissie vereenigd. Het bestuur neemt de vrijheid U, met terugzending der ontwerpen een exemplaar van het verslag der commissie te doen toekomen, daardoor tevens voldoende aan de opdracht der Vereeniging om aan UHoogedelgestrenge de door haar aangenomen voorstellen der beoordeelingscommissie mede te deelen.
Bovendien is het de plicht van het Bestuur U te doen weten, dat de Vereeniging ernstig de mogelijkheid overweegt, om harerzijds plannen van slachthuizen, als in de prijsvraag bedoeld, te ontwerpen, waarin echter de door de commissie bedoelde fouten worden gemist.

Het Bestuur voornoemd,
D. A. DE JONG, *Voorzitter.*
W. STUURMAN, *Secretaris.*

Aan
den heer Directeur-Generaal van den Landbouw.
's Gravenhage.

Rapport van de Commissie, benoemd door de „Vereeniging van Directeuren van gemeentelijke slachthuizen in Nederland" in hare vergadering van 1 Mei 1909, belast met het uitbrengen eener beoordeeling van de bekroonde en aangekochte ontwerpen voor slachthuizen, resultaten van de door de Nederlandsche Regeering uitgeschreven prijsvraag.

Bovengenoemde commissie, bestaande uit de Heeren Van Dulm, Van Oyen en Van Harrevelt, vergaderde op 5 Juni 1909 ten huize van laatstgenoemd lid. Nadat bij onderling goedvinden de heer Van Dulm was aangewezen als voorzitter en de heer Van Harrevelt als secretaris, werd de vergadering door eerstgenoemde geopend met een kort inleidend woord.
Daarna namen de besprekingen der slachthuisontwerpen een aanvang, waarvan hieronder een résumé volgt.
De commissie was eenparig van oordeel, dat men geen kritiek kon uitoefenen op de wijze van bekroning, omdat men de andere ingezonden onderwerpen niet kende; ook wenschte zij geen aanmerkingen te maken op fouten in de door de Regeering gestelde eischen begaan, al zijn die fouten oorzaak van gebreken in de ingezonden ontwerpen. De commissie wenschte slechts een beschouwing omtrent de bestudeerde ontwerpen zelf te leveren en naar aanleiding daarvan voor te stellen een advies aan de Regeering door de „Vereeniging van Directeuren enz." te doen uitbrengen.
Volgens voorstel van den heer Van Oyen stelde de commissie de volgende eischen vast, waaraan slachthuizen als bedoeld volgens haar inzicht moeten voldoen:
1o. Alle tot het slachthuis behoorende inrichtingen behooren onder één dak vereenigd te zijn, mits men daardoor niet in botsing komt met eischen der hygiëne.
2o. Indien het noodig is een verbindingsgang te maken, moet het slachthuis zoo worden ingericht, dat alle deelen door den gang gemakkelijk te bereiken zijn, het verkeer niet wordt belemmerd en het geslachte vleesch niet meer in aanraking kan komen met bedorven lucht of onreine voorwerpen.
3o. De onreine deelen moeten snel uit de slachtlokalen kunnen worden verwijderd en op zoodanige wijze, dat deze niet meer in aanraking kunnen komen met het geslachte vleesch.
4o. Lokalen voor verwerking van onreine stoffen en die voor waschaangelegenheden, privaten en urinoirs moeten zóóver van de hallen verwijderd liggen, als dit met het oog op de practische bruikbaarheid mogelijk is, en mogen geen hinder veroorzaken.
5o. Alle localen moeten voldoende verlicht en geventileerd zijn.
6o. Alle localen moeten voldoende ruim zijn.
7o. In het voor den dienst bestemde gedeelte van het slachthuis moeten minstens twee vertrekken aanwezig zijn, waarvan één voor administratie en één voor onderzoek. Van uit beide vertrekken moet men zooveel mogelijk toezicht kunnen houden op alles wat in het slachthuis omgaat.
8o. Er moeten zooveel mogelijk inrichtingen worden aangebracht, welke het slachthuisbedrijf voor directie en gebruikers gemakkelijk maken en de doelmatigheid van het geheel verhoogen (b.v. sterilisator, Kori-oven, weegplaats, lokaal voor het verkleinen van vleesch).
9o. De lokalen moeten gemakkelijk kunnen worden vergroot.
10o. Is er een koelhuis en machinekamer, dan moet de ligging van die lokalen ten opzichte van elkaar aan de eischen voldoen.
11o. Er moet voldoende rioleering zijn en gezorgd worden voor het onschadelijk maken der afgevoerde stoffen. De ligging en constructie der kolken en riolen moet zoodanig zijn, dat verstoppingen zonder schade aan de gebouwen en op weinig kostbare wijze kunnen worden verholpen.
12o. Er moet een stal- en slachtplaats zijn voor ziek en verdacht vee.
Volgens bovenstaande eischen beschouwd, heeft de commissie de ontwerpen beoordeeld als volgt:

Type A.

1. *„Dierenbescherming".*

1 onvoldoende.	5 voldoende.	9 voldoende.
2 valt weg.	6 niet geheel vold.	10 valt weg.
3 onvoldoende.	7 niet geheel vold.	11 voldoende.
4 niet geheel vold.	8 onvoldoende.	12 onvoldoende.

Totaal: 3 voldoende.
3 niet geheel voldoende.
4 onvoldoende.

2. „*X. Y. Z.*"

1 voldoenee.	5 voldoende.	9 voldoende.
2 voldoende.	6 voldoende.	10 valt weg.
3 voldoende.	7 voldoende.	11 voldoende.
4 niet geheel vold.	8 niet geheel vold.	12 onvoldoende.

Totaal: 8 voldoende.
2 niet geheel voldoende.
1 onvoldoende.

3. „*Ou*".

1 voldoende.	5 onvoldoende.	9 voldoende.
2 onvoldoende.	6 niet geheel vold.	10 valt weg.
3 onvoldoende.	7 onvoldoende.	11 onvoldoende.
4 onvoldoende.	8 onvoldoende.	12 onvoldoende.

Totaal: 2 voldoende.
1 niet geheel voldoende.
8 onvoldoende.

4. „*Holland*".

1 onvoldoende.	5 voldoende.	9 voldoende.
2 voldoende.	6 voldoende.	10 valt weg.
3 voldoende.	7 onvoldoende.	11 onvoldoende.
4 onvoldoende.	8 onvoldoende.	12 onvoldoende.

Totaal: 5 voldoende.
6 onvoldoende.

Type B.

5. „*Dierenbescherming*".

1 onvoldoende.	5 onvoldoende.	9 voldoende.
2 onvoldoende.	6 voldoende.	10 onvoldoende.
3 onvoldoende.	7 valt weg.	11 voldoende.
4 onvoldoende.	8 voldoende.	12 onvoldoende.

Totaal: 4 voldoende.
7 onvoldoende.

6. *(Drie dooréénloopende cirkels).*

1 voldoende.	5 onvoldoende.	9 voldoende.
2 voldoende.	6 onvoldoende.	10 voldoende.
3 voldoende.	7 valt weg.	11 onvoldoende.
4 niet geheel vold.	8 voldoende.	12 onvoldoende.

Totaal: 6 voldoende.
1 niet geheel voldoende.
4 onvoldoende.

Neemt men bij deze beoordeeling:
voldoende = 3,
niet geheel vold. = 2,
onvoldoende = 1,
dan krijgt men de volgende tabel:

	Type A. „Dierenbescherming".	Type A. „X.Y.Z."	Type A. „Ou".	Type A. „Holland."	Type B. „Dierenbescherming".	Type B. 3 ineénloopende cirkels.
3	3	8	2	5	4	6
2	3	2	1	0	0	1
1	4	1	8	6	7	4
Totaal	9 + 6 + 4 = 19	24 + 4 + 1 = 29	6 + 2 + 8 = 16	15 + 6 = 21	12 + 7 = 19	18 + 2 + 4 = 24

Volgens de beoordeeling der commissie moeten, wat hun verdienste betreft, de ontwerpen A. gerangschikt worden als volgt:
1. „X. Y. Z."
2. „Holland",
3. „Dierenbescherming",
4. „Ou",
en de ontwerpen B.

1. Drie ineénloopende cirkels.
2. „Dierenbescherming".

Na de beoordeeling der ontwerpen werd door de commissie besloten het volgende voorstel te doen aan de vergadering van de „Vereeniging van Directeuren, enz.

De commissie stelt voor:

Aan den Heer Directeur-Generaal van den Landbouw onder dankzegging voor de toezending van de bekroonde en aangekochte ontwerpen van slachthuizen met de daarop betrekking hebbende bescheiden, als de meening van de „Vereeniging van Directeuren van gemeentelijke slachthuizen in Nederland" te berichten:

1°. Dat, waar bij de beoordeeling der ingekomen ontwerpen ter beantwoording van de uitgeschreven prijsvraag voor een slachthuis, doelmatigheid en eenvoudigheid op den voorgrond zijn gesteld geworden en het architectonische gedeelte terecht geheel buiten beschouwing moest blijven, in de commissie, aan wie de beoordeeling werd opgedragen, meer plaats ingeruimd had moeten worden aan personen, die, als bestuurder van bestaande slachthuizen, uit ervaring bekend zijn geworden met de eischen, aan genoemde inrichtingen te stellen.

2°. Dat, waar in Nederland in den laatsten tijd eenige moderne slachthuizen zijn gebouwd, die in menig opzicht aan strenge eischen getoetst mogen worden, doch die alle in de praktijk blijken nog niet volmaakt te zijn, het in de eerste plaats de Directeuren van deze moderne slachthuizen zijn, die zich een juist oordeel over de meerdere of mindere doelmatigheid van een slachthuis gevormd zullen hebben en het dus bevreemding mag wekken, dat hun stem bij de beoordeeling der prijsvragen niet is gehoord geworden.

3°. Dat zij zich niet kunnen vereenigen met de uitspraak der jury in zake de prijsvraag voor een slachthuis.

4°. Dat in geen geval bevorderd mag worden het bouwen van slachthuizen volgens type A. motto „Dierenbescherming", omdat een aldus gebouwd slachthuis niet voldoet aan de hoofdeischen, die men uit een oogpunt van doelmatigheid en hygiéne moet stellen.

5°. Dat het aanbeveling verdient om in zoo ruim mogelijken kring bekend te maken het ontwerp Type A, motto „X. Y. Z." omdat het is een plan, hetwelk aan strenge eischen kan worden getoetst. Wel is waar bevat het volgens oordeel der commissie enkele fouten, maar deze zijn gemakkelijk te verbeteren, zonder ingrijpende wijzigingen in het ontwerp aan te brengen.

6°. Dat aan het ontwerp van een slachthuis met koelinrichting, ingezonden onder motto „Dierenbescherming" (type B) verschillende fouten kleven niet alleen, maar het bovendien ook door een minder gewenschte onderlinge ligging der lokalen afkeuring verdient.

7°. Dat naar de meening der vereeniging gegrond op het onderzoek der desbetreffende commissie het bekroonde type B. niet kan worden aanbevolen.

Aldus opgemaakt in opdracht van de commissie, benoemd door de „Vereeniging van Directeuren van gemeentelijke slachthuizen in Nederland" in haar vergadering van 1 Mei 1909, belast met het uitbrengen van een beoordeeling op de bekroonde en aangekochte ontwerpen voor slachthuizen, resultaten van de door de Nederlandsche Regeering uitgeschreven prijsvraag.

DEN HAAG, Augustus 1910.

VERGADERINGEN

Een vaste brug over den Rijn te Arnhem. Op Vrijdag 10 Februari is in eene openbare vergadering behandeld het plan tot overbrugging van den Rijn te Arnhem. De economische beschouwing van het onderwerp werd ingeleid door den Heer Nepveu, directeur van de Over-Betuwsche Stoomtram Maatschappij, die schetste welke voordeelen de Gemeente Arnhem van een vaste brug zou genieten, voornamelijk omdat de Over-Betuwe, nog meer dan reeds nu het geval is, zich wat handel en verkeer betreft op Arnhem zou zien aangewezen.

De Over-Betuwe, die door den aanleg van een Stoomtram uit haar isolement verlost is, wordt langzamerhand een tweede Westland, in plaats van het inheemsche landbouwersbedrijf worden allerlei cultures nu meer en meer beoefend in het groot volgens de moderne opvattingen.

Spreker wees er verder op dat aan rivieren gelegen steden, de kleinere zoowel als de groote, meestal aan de overzijde een nieuw stadsgedeelte tot ontwikkeling zien komen; beide deelen der gemeente behooren dan door een vaste brug verbonden te zijn, daar anders gedurende de wintermaanden bij ijsgang de verbinding tusschen beide oevers zeer bezwaarlijk is te onderhouden.

Spr. schetste vervolgens, aan de hand van verschillende voorbeelden, de verkeerstoename en ook de waardevermeerdering van het centrum der oude stad, zooals verwacht mocht worden na het tot standkomen van een stadsuitbreiding op den linker Rijnoever; ten eenenmale onjuist noemde spr. de bewering dat de oude stad in aanzien zou achteruitgaan.

Geschikt terrein voor industrie ligt in Arnhem 't beste aan den linker-Rijnoever.

Dat ook de regeering de belangrijkheid van een vaste verbinding der beide Rijnoevers erkent blijkt uit de belangrijke verhooging van de regeeringssubsidie aan de Overbetuwsche Tramweg-Mij. voor het wijzigen van de oorspronkelijk bedoelde 0.75 M. spoorwijdte in die van 1.06 M., de wijdte van het Arnhemsche net.

Spreker wees er op dat de brug te Arnhem ongeveer de helft zal kosten als van eene overbrugging der zooveel breedere Waal te Nijmegen; niettemin is men ook in die stad bezig met het beramen van plannen voor een vaste brug.

De civiel-ingenieur Leignes Bakhoven gaf eenige technische beschouwingen aan de hand der plannen van de Raadscommissie voor de vaste Rijnbrug, terwijl de teekeningen der daarbij behoorende projecten aan den wand hingen.

Er bestaan drie plannen en wel het plan van een overbrugging bij het Roermondsplein, een plan dat overbrugging beoogt bij de Haven, en ten derde een brugplan Betuwe-straat.

De drie plannen onderscheiden zich niet wat betreft de eigenlijke overbrugging van de rivier en van het winterbed.

De overbrugging van het zomerbed geschiedt in een overspanning van 133 M.

De geheele eigenlijke brug, hoezeer een bij uitstek interessant werk, levert geen buitengewone technische moeilijkheden op. Een ter zake bekwaam ingenieur zal er in samenwerking met een architect van goeden smaak ongetwijfeld een sterk en fraai bouwwerk van kunnen maken.

De drie plannen verschillen in de plaats waar de brug is ontworpen en in verband daarmede verschillende oplossingen, die voor de opritten naar de brug zijn aangegeven.

De toerit tot de overbrugging ter plaatse van het 65 M. breede Roermondsplein wordt lang 250 M. met een helling van 1 op 34. Het Nieuwe Plein blijft door de flauw gebogen toerit naar de brug goed afgesloten, zoodat dit plein een waardige entree tot de brug belooft te worden.

Wordt dit plan uitgevoerd, dan belooft het gezicht van het Nieuwe Plein op de brug zeer fraai te worden.

Spr. betoogt vervolgens dat dit plan verreweg de voorkeur verdient boven de beide andere projecten, omdat deze te veel in westelijke richting de rivier overbruggen terwijl het algemeene plan van de stad een overbrugging in meer oostelijke richting vraagt, — immers het knooppunt der voornaamste wegen ligt oostelijk van het Roermondsplein; het Velperplein is het eigenlijke stadscentrum, zoodat men wel zal doen de plaats der overbrugging daar niet te ver vanaf te bepalen.

Spr. wees er vervolgens op dat de Gemeente Arnhem er vooral voor dient te zorgen dat aan de overzijde van de rivier zich niet een stadsgedeelte zal ontwikkelen op het grondgebied van de plattelandsgemeente Elst; Als men bedenke hoe 't bij vele plattelandsgemeenten met de uitvoering der Woningwet gesteld is en hoe vaak daar tegen de eerste beginselen van stedenbouw wordt gezondigd, zal men inzien van hoe groot belang dat een grensregeling voor de te verwachten nieuwe bebouwing ter plaatse van de Rijnoverbrugging is. De brug en het viaduct op de Rijnkade zijn 9 M. hoog, zoodat men daar onder door kijkt en dat te gemakkelijker, naarmate men meer de brug nadert. Er bestaat dus geen vrees dat de brug ter plaatse van het Roermondsplein het fraaie uitzicht op Onderlangs zal wegnemen of benadeelen.

De kosten van een Brug op deze plaats worden begroot op *f* 1.415 000.— de oplossingen in meer Westelijke richtingen zijn ± *f* 125.000 goedkooper; dat betrekkelijk geringe verschil vond spr. geen motief om de brug niet uit te voeren op het meestgewenschte punt n. l. tegenover het Roermondsplein, de plaats voor een goeden stadsaanleg en met een goede aansluiting aan het wegennet.

Over eenigen tijd zal door mij nog een plaatsruimte in dit blad gevraagd worden voor eene afbeelding der brugprojecten, die door B. en W. met het rapport der raadscommissie ook ter inzage zijn gezonden aan de afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Arnh. Correspondent.

Bouwkunst en Vriendschap. In de 20 dezer gehouden vergadering heeft de heer J. Kuijper, hoofd-leeraar aan de Haagsche Academie, zijne meening ten beste gegeven over de plaats die de beeldhouwkunst tegenwoordig in de bouwkunde inneemt. Spreker, die in dit opzicht zeer pessimistisch gestemd bleek te zijn, gaat in herinnering een 40 jaar terug. Van bouwbeeldhouwkunst was toen in 't geheel geen sprake; de meening, dat ons land voor de toepassing der plastische kunst geen geschikte bodem zou zijn, had toen allerwege post gevat. Naar de opvatting van de toenmalige architecten vorderden de fundeeringen en voorzieningen tegen water, reeds zóóveel geld, dat er niets overbleef voor versiering. Ook in de kunstnijverheid toen niets dan lauwheid tegenover de beeldhouwkunst. De statuaire kunst werd beoefend; echter als geheel buiten de architectuur staande: vandaar de schepping in dien tijd van dorre, geestelooze, levenlooze standbeelden van Rembrandt, de Ruijter, e.a.

Toch zag men spoedig in dat zonder versiering de architectuur saai en dor zou blijven, doch door de zeer gebrekkige opleiding van de bouwkundigen in dien tijd, deden de catalogi van terracotta fabrieken dienst als toonaangevers voor versieringskunst. Daarna de bouwsierkunst in zink. Voorbeelden van zinken consoles onder balcons, zijn in dien tijd niet zeldzaam. Volgt een periode van toepassing van kunstzandsteen, even levenloos en kunsteloos. Ook tegenwoordig is de opleiding van den bouwmeester nog geen zoodanige, dat die hem in staat stelt zelfstandig de beeldhouwkunst, toe te passen als versieringskunst. Daardoor is de architectuur verstoken van de hulp zoowel van schilder- als beeldhouwkunst, wat buitengewoon is te betreuren, omdat deze drie moeten samengaan om tot een schoon geheel te komen. De eigenlijke beeldhouwkunst is er nog niet toe te brengen haar gaven dienstbaar te maken aan de architectuur.

Tusschen 70 en 80 ontwaakte een liefde voor de renaissance: waarschijnlijk naar Duitsch voorbeeld. De opleiding was toen, als reeds gezegd, onvoldoende om de studie van renaissance tot ware kunst te doen uitgroeien.

Spoedig daarna werden de bouwmeesters overwegend in wetenschappelijke richting gedrongen. Alle studie voerde tot bouwwetenschap en niet tot bouwkunst.

De schilderkunst heeft zich nog verder van de bouwkunst verwijderd dan hare zuster. Een onmiskenbaar commercialisme, een overheerschen van den kunstkooper, doet zich gevoelen. De kunstnijverheid, als onderdeel van de architectuur, gaat ook eigen paden, terwijl de roeping van den bouwmeester juist zou moeten zijn al deze onderdeelen aan zich te houden.

Echter, het eigen weg bewandelen dezer drie kunsten, toont, in gebrek aan eenheid in sculptuur en architectuur in de gebouwen, zeer slechte gevolgen te hebben. We zien dat de architectuur

niet meer de moederkunst is; doch dat allen naast elkander werken in plaats van dat een althans de leiding heeft. Plastisch denken is voorbij; de ornamentiek ontstaat op het teekenbord in plaats van in de klei. Geometrische figuren, geëigend voor textielwerk, worden in graniet gehakt.
Hoe komt dit alles.
Spreker meent door gebrek aan natuurstudie bij den architect. Zijne administratieve werkzaamheden, de wetenschappelijke zijde van het vak, nemen zóó veel tijd, dat voor de onmisbare studie van de natuur geen gelegenheid over blijft. In de oudheid waren de drie kunsten in één hand. Tegenwoordig komt de beeldhouwer, los van den architect, een stukje versiering ontwerpen; de uitvoering daarvan wordt dan veelal nog aan een derde overgelaten. Vandaar alles los van elkaar. Zonder dat innerlijke verband, dat we nog in enkele bouwwerken in Holland aantreffen, dat verband, dat aantoont dat bouwmeester en beeldhouwer in één vereenigd waren.
Hoe zouden we ook b.v. de renaissance goed kunnen bestudeeren, de vormen in ons opnemen, zonder uitgebreide natuurstudie? Zonder deze leidt alles tot nabootsing, tot levenlooze kleurlooze en kunstlooze architectuur.
Ook bij den beeldhouwer van heden voelt spreker een groot gemis; hij wijdt zich in hoofdzaak aan figurale kunst; de ornamentiek is hem vreemd; verder is de modelleur weer geen uitvoerder van zijn ontwerp, zoodat het te begrijpen is dat dorre figuraties, zonder gevoel het gevolg zijn van deze methode.
In Frankrijk was de stichting van de école des arts decoratifs, tegenover de école des beaux arts, het begin van de noodlottige scheiding van de drie kunsten.
Het groote kwaad ligt naar sprekers meening daarin dat we niet meer aan de bron studeeren, bij de natuur, doch dat de wetenschappelijke bouwkunst te veel van den architect vergt om zich nog met de zusterkunsten bezig te houden.
De eenige redding zou zijn: terugkeer tot de bezieling, tot de natuur, die in staat zal blijken ons weer tot een hooge kunst te voeren.
Een serie lichtbeelden verduidelijkte de bedoelingen van den spreker en toonde inderdaad aan, dat het gemis van eenheid, van samenwerking tusschen de architecturale en sculpturale kunst, leidt tot dorre, onbegrepen nabootsingen van vroegere cultuur.
Spreker meende in dit alles te kunnen berusten; te kunnen aanzien dat onze tegenwoordige architectuur, eenvoudig, hygiënisch, wetenschappelijk, kleurloos, koud en kunsteloos is, doch alleen daarom omdat in hem de vaste overtuiging bestaat dat de natuur ons weer zal overwinnen, en dat er weer een bouwkunst zal ontstaan die weergeeft wat we in haar gevoelen.

De voorzitter, den spreker zeer dankende voor zijn voordracht, meende toch enkele opmerkingen te moeten maken. De opvatting dat door de architecten zoo weinig gedaan wordt voor de kunstnijverheid, is niet juist. De laatste 15 jaren bewijzen het tegendeel. Een streven naar verbetering is onmiskenbaar. Met groote liefde wijden velen zich aan alles wat het kunstleven raakt. Men gevoelt dat niets onwaardig is om door den bouwkunstenaar behandeld te worden. Er wordt nog wel gewezen op schoone voorbeelden van vroeger doch niet meer om te copieeren doch om leering te trekken.
Spreker ziet veel lichtpunten terwijl de heer Kuijper alleen schaduw zag.
Laat ons geduld hebben; mogen we het hooge standpunt der Italianen nog niet hebben bereikt, de teekenen wijzen op het ontstaan van een nieuwe cultuur.
Duidelijk is ook een streven om meer universeel werkzaam te zijn. Na 50 jaar zal een stijging zijn waar te nemen. Spreker heeft noode onder de reeks getoonde lichtbeelden tal van goede voorbeelden van moderne bouwbeeldhouwkunst gemist. Er zijn er toch véél meer dan het eene getoonde specimen.
De bewondering van spreker voor het actueele streven naar verbetering noopt hem tegen de zeer pessimistische beschouwingen van den inleider op te komen.

De heer Kuijper geeft toe dat er wel goede voorbeelden zijn aan te wijzen, doch heeft alleen de bedoeling gehad aan te toonen hoe dwaas het is, zonder natuurstudie historische vormen te copieeren, welke methode nog veel te veel wordt toegepast. Streven naar verbetering is zeker waar te nemen. Echter is de verbetering van de kleine kunst grootendeels in handen van de decoratieve kunstenaars en niet in die van den architect, hetgeen spreker zeer betreurt. De enkele bouwmeesters die zich hiermede bezig houden zijn daarom te meer te waardeeren.
De leering moet worden getrokken, dat de bouwmeesters zich moeten ontwikkelen ook in de sculptuur, ons streven naar eenvoud heeft wel wat veel over boord doen gooien, waardoor de bouwbeeldhouwkunst het kind van de rekening werd. De architect moet gelegenheid geven dat de beeldhouwer in samenwerking zijne krachten ontplooie.
Het programma voor de prijsvraag voor den bouw van éengezinswoningen, uitgeschreven door de IJsselsteinsche Bouw Mij., gaf aanleiding tot een krachtig protest van het bestuur. De uitgeloofde prijzen, het toegezegde honorarium voor den met de uitvoering belaste en meer bepalingen zijn van dien aard, dat het bestuur dringend aanraadt, ingevolge de onlangs vastgestelde „Regelen", zich van deelneming te onthouden.

Veredeling van het Ambacht. De Vereeniging ter Veredeling van het Ambacht heeft te Amsterdam haar jaarlijksche algemeene vergadering gehouden, onder leiding van dr. H. F. R. Hubrecht.
Aan het door den secretaris, den heer Joh. Schmidt, uitgebracht jaarverslag is het volgende ontleend. De vereeniging gaf thans sinds de oprichting, tienmaal aan de beoefenaars van verschillende ambachten de gelegenheid om proeven van bekwaamheid af te leggen. Na 1 Jan. 1910 werden meer dan 500 programma's aangevraagd, niet alleen door werklieden, maar ook door velen, die zich met het onderwijs van toekomstige candidaten belasten. Door bedanken verliest de vereeniging 17 leden, waaronder 3 vereenigingen. Er zijn thans 219 persoonlijke leden en 31 vereenigingsleden. In Zuid-Holland zijn 11 vereenigingen en 75 personen lid.
De proefaflegginge hadden dit jaar plaats te Amsterdam, Assen, Roermodd en Zwolle, en wel in timmeren, meubelmaken, smeden, huisschilderen en metselen. 174 candidaten namen aan het examen deel, waarvan 83 slaagden, nl. 11 voor den graad van meester en 72 voor den graad van gezel.
De inkomsten bedroegen in het afgeloopen jaar *f* 5190. Er is een nadeelig saldo van *f* 3836.
In verband met de begrooting voor het nieuwe boekjaar en het groot nadeelig saldo van het afgeloopen jaar, deelde de voorzitter mede, dat aanmelding van een groot aantal candidaten te wachten is. Op voorstel van het bestuur werd besloten het theoretisch examen voor meester alleen af te nemen aan gezellen, die het practisch examen reeds met gunstig gevolg hebben afgelegd. Door dezen maatregel, waarvan de noodzakelijkheid betreurd werd, hoopt men dit boekjaar met een belangrijk kleiner nadeelig saldo (ongeveer *f* 300) te sluiten.
Tot lid van het hoofdcomité (Zuid-Holland) werd gekozen de heer A. Deking Dura te 's Gravenhage.
De vergadering werd daarna gesloten.

INGEZONDEN STUKKEN

ER WORDT WEER EEN BLADZIJDE GESCHEURD ENZ.

Zoo hebben wij Hollanders dan voor den zooveelsten keer te zien, dat het buitenland dermate onze Kunstnijverheid apprecieert,

dat het ons de dingen voor den neus wegkoop: want toen ik als gevolg van de belangstelling welke ik mocht ondervinden (?) d.w.z. van *één* particulier, die door een architect er opmerkzaam op was gemaakt.... er op uit ging, vernam ik, dat „tusschen den tijd van het inzenden van mijn stukje en het plaatsen daarvan, de koop reeds heeft plaats gehad."
En had nu zoo iets niet voorkomen kunnen worden? Evengoed als ik het hek daar gezien heb, hebben meerdere met mij kunnen begrijpen, dat dit eenmaal ten doode was opgeschreven.
Ten spijt van „elken dag een leerles" hebben de buitenlandsche opkoopers succes. Dat rijke Holland bezit nog zooveel en de bewoners hebben er heelemaal geen begrip van, dat zij voorbeelden van „gezonde" ongeconstrueerde kunst zoomaar voor 't grijpen hebben, dat het ons (zoo denken zij) al heel gemakkelijk is, kunstschatten meester te worden.
Wanneer eenmaal alles weg zal zijn, wanneer wij de stilte om ons heen hooren zullen, zullen wij bemerken, dat wij naar 't Buitenland studiereizen moeten gaan ondernemen, om het werk van onze voorzaten te bestudeeren.
Jonge levende kunstenaars worden door het Buitenland weggelokt.
Oude kunstnijverheid brokken worden door het Buitenland weggekocht.
Rest.... Nationale kunst-armoede!
Ziedaar wat onverschilligheid vermag voort te brengen.

WILLEM C. BROUWER,
Klein Vredelust
Leiderdorp.

BERICHTEN

BERNER CONVENTIE.

Onderstaand adres is dezer dagen aan de *Tweede Kamer der Staten-Generaal* verzonden:

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

geven met den meesten eerbied te kennen de ondergeteekenden, Bestuurderen van Vereenigingen van Nederlandsche kunstenaars,
dat zij het in de hoogste mate wenschelijk achtend, dat Nederland zoo spoedig mogelijk toetrede tot de *Herziene Berner Conventie van 13 November 1908;* zoowel ter bevrediging van het rechtsgevoel en tot herstel van den goeden naam van ons land in den vreemde, als terwille van de aanzienlijke moreele en materieele belangen van een groot aantal Nederlandsche schrijvers en kunstenaars;
dat zij eene breedvoerige uiteenzetting van de gronden, waarop hunne overtuiging berust, meenen achterwege te kunnen laten, daar deze gronden in de laatste jaren herhaaldelijk onder de aandacht van Uwe vergadering zijn gebracht, o. a. in adressen van: De Maatschappij *„Arti et Amicitia", de Berner Conventiebond, het Algemeen Nederlandsch Verbond, de Koninklijke Vereeniging „Het Nederlandsch Tooneel", het Nederlandsche Tooneelverbond, de Nederlandsche Uitgeversbond, de Vereeniging van Letterkundigen* en *de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst*;
dat zij echter, nu Uwe Vergadering eerstdaags zal hebben te beslissen over een Wetsontwerp, strekkende om onze toetreding, zij het dan ook met een voorbehoud op enkele punten, mogelijk te maken, nogmaals van hunne onverzwakte overtuiging blijk hebben willen geven; eene overtuiging die door de overgroote meerderheid van Nederlandsche kunstenaars, schrijvers en uitgevers wordt gedeeld;
redenen, waarom zij zich met het eerbiedig verzoek tot Uwe Vergadering richten, door goedkeuring van het genoemde Wetsontwerp de lang gewenschte toetreding van ons land bij de Berner Conventie mogelijk te maken.

't Welk doende enz.

Vereeniging van Letterkundigen,
K. J. L. Alberdingh Thijm, Voorzitter.
Frans Bastiaanse, Secretaris.
Maatschappij „Arti et Amicitiae",
Bart van Hove, Voorzitter.
A. F. Reicher, Secretaris.
Vereeniging „St. Lucas",
Breitenstein.
„Moderne Kunstkring",
J. Toorop, Voorzitter.
Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
A. Salm G.Bzn., Voorzitter.
J. Gratama, Secretaris.
Genootschap „Architectura et Amicitia",
H. A. J. Baanders, Voorzitter.
Algemeene Nederlandsche Toonkunstenaars Vereeniging,
M. C. v. d. Rovaart, 1e Voorzitter.

Heemschut. In zijn vergadering van 18 Februari heeft het Bestuur van den bond Heemschut de volgende heeren tot lid van het Dagelijksch Bestuur benoemd:
Mr. W. B. Buma, te Huizum bij Leeuwarden, *Voorzitter.*
E. W. Moes, Directeur van het Rijksprentenkabinet, te Amsterdam, *Onder-Voorzitter.*
A. W. Weissman, Architect, Heerengracht 330, te Amsterdam *te Secretaris.*
S. de Clercq, Architect, te 's Gravenhage, *2e Secretaris.*
G. A. Pos, te Baarn, *Penningmeester.*
Bovendien benoemde het Bestuur uit zijn midden eene Commissie, bestaande uit de heeren, K. P. C. de Bazel, Architect te Bussem, Jan Kalf, Secretaris der Rijks-Commissie voor de Monumenten, te 's-Gravenhage en A. W. Weissman, Architect te Amsterdam, welke Commissie een werkprogram voor den Bond zal opmaken. Het is de bedoeling, niet slechts ontsiering van stad en land door reclames en dergelijken tegen te gaan, doch ook die maatregelen te nemen, welke er toe leiden kunnen, dat nieuw te stichten bouwwerken stad en land ontsieren, zooals thans maar al te vaak het geval is.
Steenhouwerswet.*) De Memorie van Antwoord is verschenen betreffende het wetsontwerp, houdende bepalingen tot beveiliging van werklieden bij steenhouwersarbeid.
In de eerste plaats wordt hierin betoogd, naar aanleiding van de bestrijding, welke het wetsontwerp ondervond op grond van de omstandigheid, dat het slechts een regeling voor één bedrijf beoogt te geven, dat de vraag, of een wetsontwerp op den bedrijfsarbeid in het algemeen de voorkeur verdient boven afzonderlijke wetsontwerpen, slechts regeling behelzende voor één enkel bedrijf, louter door overwegingen van doelmatigheid dient te worden beantwoord. De onderzoekingen over den steenhouwersarbeid hebben een regeling urgent doen blijken en den weg aangewezen, waarlangs verbetering zal zijn te bereiken. En de Minister betwist, dat door de arbeidswetgeving voor speciale bedrijven het overzicht over de arbeidswetgeving zou verloren gaan. Grensoverschrijding zou ook niet kunnen zijn vermeden, wanneer de thans voorgedragen regeling in een meer algemeene wet zou zijn vervat. In het stelsel van speciale regelingen kunnen voorts de voor een bedrijf te ontwerpen regelen het best aan de bijzondere behoeften van het bedrijf worden aangepast. Vervolgens wordt in den breede bestreden het bezwaar, dat de voorgestelde maatregelen niet slechts voor de draagkracht van het bedrijf te zwaar zijn, maar bovendien niet alle noodig en wenschelijk zijn; dat met name niet de wering van zwakke personen uit het bedrijf had moeten zijn voorgesteld. De Minister

---

*) Door plaatsgebrek niet eerder opgenomen.

geeft toe, dat de voorgedragen regeling aan de werkgevers zware lasten zal opleggen. Maar dit mag geen reden zijn om na te laten hetgeen voor het wetsontwerp noodzakelijk is. Veeleer dient op andere wijze getracht, dat nadeel zooveel mogelijk op te heffen. Daaraan dankt het denkbeeld zijn ontstaan om een hooger invoerrecht te heffen op bewerkte natuurlijke steen.

De geneeskundige keuring, die over de toelating tot het beroep zal beslissen, is rationeel, aangezien daardoor zooveel mogelijk buiten het bedrijf blijven de personen van wie op grond van hun lichamelijke gesteldheid bij voorbaat kan worden gezegd, dat zij de risico van het vak niet zullen kunnen dragen. Dat is niet slechts wenschelijk, met het oog op de belangen van derden, die met hen zouden moeten werken en daardoor aan het gevaar zouden blootstaan van besmetting door de steenhouwersziekte bij uitnemendheid, de tuberculose.

Zeer zeker moet het publiek gezag met dwingende bepalingen van dezen aard spaarzaam zijn. Maar het geldt hier een geheel exceptioneele regeling, die practisch vrijwel zal neerkomen op de zorg dat physiek-ongeschikte jongelieden niet juist in een bij uitstek gevaarlijk bedrijf als dat der steenhouwers, een plaats zullen zoeken. Een nieuw beginsel wordt door zoodanige keuring ook niet ingevoerd. De Minister herinnert aan art. 4 der Arbeidswet, het Mijnreglement en het K. B. tot uitvoering der Caissonwet.

Hierna bestrijdt de Minister de meening, dat het ontwerp onvolledig is, wijl het niet bevat een verbod om in het bedrijf zandsteen, of althans bepaalde soorten zandsteen, te gebruiken. De meerdere schadelijkheid van zandsteen staat niet dermate vast, om tot zoodanig verbod te leiden. Men zou bovendien zeer wel voor het geval kunnen komen te staan, dat even schadelijke, ja nog schadelijker materialen daarvoor in de plaats traden. De Minister legt een aantal exemplaren over van het werk van dr. Elias, dat niet in den handel is, ter beschikking der Kamer.

Wat het denkbeeld aangaat, om de geldelijke gevolgen der voorgestelde bepalingen eenigermate een tegenwicht te doen vinden in een verhoogd invoerrecht, geeft de Minister toe, dat het zeker het best zal wezen, wanneer door gelijktijdige uniforme internationale regeling van de bescherming der steenhouwers iedere voorsprong van het buitenland kon worden voorkomen. Zulk een regeling echter vereischt zóó langdurig en moeilijk overleg, dat aan deze oplossing thans niet viel te denken. De bestaande steenhouwersondernemingen zouden dan ook zonder den voorgestelden tegenwerkenden maatregel den voor haar kunstmatig verzwaarden strijd niet kunnen volhouden. Het thans als tegenwicht voorgestelde middel bewijst echter geenszins, dat in het algemeen sociale bepalingen afhankelijk zouden moeten worden gesteld van beschermende maatregelen. Het ligt in de bedoeling, de voorgenomen tariefsverhooging een plaats te doen vinden in het wetsontwerp tot een algemeene herziening van het tarief.

Uit het met den Minister van Binnenlandsche Zaken gepleegd overleg is gebleken, dat het voorshands niet in de bedoeling ligt, een Rijksvakschool voor het steenhouwersbedrijf in het leven te roepen, noch ook een wetsontwerp, regelende het vakonderwijs voor steenhouwers, aan de wettelijke regeling van het vakonderwijs in zijn geheelen omvang te doen voorafgaan of aan te dringen bij de vakschoolbesturen op uitkeering van loon aan de leerlingen.

In vertaling zijn als bijlage bij de Memorie gevoegd de Duitsche voorschriften betreffende den steenhouwersarbeid.

Uit hetgeen in de Memorie bij de artikelen wordt medegedeeld, blijkt, dat alsnog beeldhouwersarbeid, voor zoover deze bestaat in het behouwen van steen, onder het bereik der wet zal vallen, terwijl belangrijke uitzonderingen kunnen worden toegestaan.

Bij de nieuwe omschrijving van het begrip „steenhouwersarbeid" zal ook het polijsten, slijpen en zagen daar buiten vallen.

Voorts wordt de gelegenheid opengesteld voor den arbeider, die voor het steenhouwersvak ongeschikt wordt verklaard, om voor nadere beslissing in hooger beroep te komen bij den Minister, die voor de herkeuring een of meer geneeskundigen aanwijst. Een arbeider kan binnen een jaar na de beslissing tot zijn niet-toelating niet aan een nieuw onderzoek worden onderworpen.

Bij de Memorie is gevoegd een Nota van Wijzigingen, een gewijzigd wetsontwerp en een dito, waarin de thans aangebrachte wijzigingen met rood zijn aangegeven. *Vad.*

Prijsvraag van 't Woonhuis. Onder leiding van het Genootschap A. et. A. is de prijsvraag uitgeschreven namens 't Woonhuis, Vijzelstraat 56—60 Amsterdam voor het ontwerp van een heerenkamer. De kamer is bestemd voor opstelling in een tentoonstellingsgebouw te Amsterdam, om daarna een vaste bestemming te krijgen. Het grondvlak van de kamer is groot 5 × 7 Meter, de hoogte ± 4½ Meter.

Inlichtingen worden verstrekt **tot 1 Maart a. s.** Inzendingen worden uiterlijk ingewacht 15 Maart bij het Genootschap A. et A. Parkzicht Amsterdam, alwaar ook programmas verkrijgbaar zijn. Uitgeloofd worden 3 prijzen: *f* 400.—, *f* 125.— en *f* 75.

De jury bestaat uit de Heeren K. P. C. de Bazel, C. W. Nijhoff, K. van Leeuwen en F. J. Zeegers, Adviseerend lid.

Plaatsgebrek belet het geheele programma in dit nummer op te nemen, doch zal zulks in het volgende nummer geschieden.

PERSONALIA

WOLTER JACOBS. †

Op 10 Februari ll. overleed te Groningen in den ouderdom van bijna 71 jaar de heer Wolter Jacobs.

Met hem is een kernachtige persoonlijkheid heen gegaan, die in zijne omgeving ongaarne zal gemist worden.

In zijne jeugd was hij door het verlies zijner ouders reeds vroeg op eigen kracht aangewezen.

Die kracht heeft hij dan ook nuttig besteed. Als timmerman begonnen en gelukkig na in de gelegenheid geweest te zijn de noodige teekenlessen te ontvangen wist hij zich al spoedig het vertrouwen zijner medeingezetenen te verwerven. Zijne zaak kwam tot bloei en eerst kort geleden trok hij zich in verband met zijn gevorderden leeftijd daaruit terug. Daarmede was hij echter nog niet een geheel rustend burger geworden. Aan allerlei onderwerpen van publiek belang had hij steeds zijne belangstelling gewijd en zoo vervulde hij ten laatste nog in verschillende vereenigingen bestuursfuncties.

Zeer geapprecieerd werd hij overal wegens zijn gezonden blik op de maatschappelijke vraagstukken. Daarbij paarde hij aan groote oorspronkelijkheid de gave om zijne denkbeelden op zeer sprekende wijze weer te geven.

De afdeeling Groningen der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst verliest in hem haren Tweeden Secretaris. Jaren achtereen heeft hij die functie bekleed.

Jacobs was een goeden steun voor de afdeeling. Men luisterde gaarne naar de practische opmerkingen, die hij daar ten beste gaf. Ongekend had hij een open oog voor het schoone in de bouwkunst en was hij vol belangstelling als op dat gebied wat aangeboden werd.

Een vergadering zonder Jacobs scheen niet compleet.

Op 14 Februari is Jacobs begraven. Ongewoon groot was het aantal van hen ter begraafplaats tegenwoordig. Aan het graf werd niet gesproken. Dit behoefde ook niet, want uit de aanwezigheid van zoovelen bleek — zooals iemand opmerkte — dat Jacobs vele vrienden had. Wat kan men beters van iemand zeggen? M. H.

31ste JAARG. — 4 MAART 1911. — No. 9.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Voorstellen Mei-vergadering. — Vergadering Hoofdbestuur. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Stedenbouw, door J. G. Wattjes. — Openbare Leeszaal te Utrecht, arch. J. Stuivinga. — Een interessante brochure van Otto Wagner, vervolg. — Soc. Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Prijsvraag Bismarck-Monument. — Prijsvragen. — Berichten. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VOORSTELLEN ALGEMEENE MEI-VERGADERING.

Met het oog op de a. s. Algemeene Mei-vergadering worden de volgende artikelen van de Statuten en het Algemeen Huish. Reglement in herinnering gebracht.

STATUTEN.

ART. 29. Voorstellen tot wijziging dezer statuten worden òf door het Hoofdbestuur aan de orde gesteld òf door minstens 25 stemgerechtigde leden, waarbij minstens 10 Architect-Leden, òf door de Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement. Deze voorstellen worden schriftelijk ingediend en van eene toelichting voorzien en, wanneer deze niet van het Hoofdbestuur uitgaan, minstens twee maanden vóór hunne behandeling ter vergadering bij het Hoofdbestuur ingediend.

Zij worden in den regel op de Algemeene Mei-vergadering behandeld.

De voorstellen tot statutenwijziging worden met de toelichting zoo spoedig mogelijk in handen gesteld van de te benoemen Commissie tot Statuten-herziening en eene maand vóór de Algemeene Vergadering, waarop zij zullen worden besproken, in het Orgaan der Maatschappij gepubliceerd. Ook het rapport der Commissie met — eventueel — een advies en nadere voorstellen van het Hoofdbestuur, worden zoo spoedig mogelijk, maar in ieder geval eene week vóór de Algemeene Vergadering, op dezelfde wijze bekend gemaakt.

ALGEMEEN HUISH. REGLEMENT.

ART. 31. Geen voorstel wordt ter Algemeene Mei-vergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur. Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er voor zijn om een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergaderingen zullen worden behandeld, met de toelichtingen, zoo noodig, een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het Orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

De Algem. Secretaris,
J. GRATAMA.

VERGADERING HOOFDBESTUUR op Dinsdag 7 Maart.

Behalve punten van huishoudelijken aard en die, welke nog niet gepubliceerd kunnen worden, bevat de agenda o. a.

Benoeming Commissie Tentoonstelling Moderne Kerkelijke Kunst.

Algemeene Mei-vergadering en Vergadering Raad der Afdeelingen.

Voorstellen wijzigingen Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement.

Voorstel der Commissie voor het congres Bouwkundig element Heimatschutz.

Verslag en voorstel Van Geuns—Leliman in zake handhaving bouwkundig karakter Volendam.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

STEDENBOUW.

door J. G. WATTJES, Bouwk. Ingenieur.

DE STRATEN.

Het maken van een stadsplan bestaat in hoofdzaak uit het traceeren van een net van straten. Hierbij worden onder straten ook begrepen grachten, pleinen, parken. De straten hebben ten doel de woningen toegankelijk te maken, ze van lucht en licht te voorzien en om andere straten toegankelijk te maken. Bij verschillende straten treden verschillende dezer doeleinden het meest op den voorgrond. Er doen zich gevallen voor, waarbij een straat alleen dient tot verbinding of tot toegankelijk maken van andere straten, terwijl de aangrenzende huizen met het hoofdfront aan andere straten liggen van welke zij licht en lucht bekomen en van waaruit ze toegankelijk zijn. Andere straten daarentegen dienen alleen tot toegang en tot verlichting en ventilatie van woningen. Dit zijn de zoogenaamd doodloopende straten, zooals die in Fransche steden meer voorkomen dan bij ons. De Franschen noemen ze „impasse". (Wij hebben hiervoor alleen maar de benaming slop of gang, die echter tevens het begrip onaanzienlijkheid en een zeer geringe breedte insluit, wat met het Fransche woord niet het geval is). In deze zelfde omstandigheid verkeeren ook de gangen en stegen, die achterpandsche perceelen toegankelijk maken.

In villaparken met ruime open bebouwing, in tuinsteden met groote tuinen, treedt de beteekenis van de straat als toevoerster van licht en lucht op den achtergrond en is het bereikbaar maken van de woningen en van andere straten hoofdzaak.

In den regel echter hebben alle straten in gelijke mate de functie woningen toegankelijk te maken en van licht en lucht te voorzien. Voor het bereikbaar maken van andere straten hebben de verschillende straten echter eene zeer ongelijke beteekenis. Straten, die in dit opzicht van veel belang zijn, noemt men verkeersstraten. Die straten, die voor het bereiken van andere straten van weinig belang zijn of weinig gebruikt worden, zullen we woonstraten noemen. Hiermede is natuurlijk niet bedoeld, dat verkeersstraten niet ook direct voor de toegankelijkheid, verlichting en ventilatie der woningen dienstbaar zijn. En evenmin, dat woonstraten het verkeer in het geheel niet dienen.

VERKEERS- EN WINKELSTRATEN. In de bestaande steden is het verkeer zeer ongelijkmatig over verschillende straten verdeeld. Het verkeer heeft zich steeds in enkele straten geconcentreerd, die door ligging of afmeting, of door andere omstandigheden zich daartoe het meest leenden. Soms ook zijn voor die voorkeur van het verkeer geen bepaalde redenen te vinden. De door het verkeer uitgezochte straten waren de geschikste straten voor de vestiging van winkels. Zoo zien wij, dat de verkeersstraten bijna allen tevens winkelstraten zijn. Als in een nieuwe stadswijk een straat zich tot verkeersstraat ontwikkelt, dan worden geleidelijk alle huizen aan de straat tot winkels ingericht. De winkels trekken op hun beurt bezoekers, ze verlevendigen de straat en maken haar ook als wandelplaats aangenaam en hierdoor neemt het verkeer nog meer toe. Er heeft dus tusschen de vestiging van winkels en de concentratie van het verkeer een zekere wisselwerking plaats. Ten slotte maken de winkels, dat ook in de straat gewandeld wordt uitsluitend om te wandelen. Zij veroorzaken de pantoffel-parade of werken deze gewoonte althans in de hand. De straat wordt behalve verkeers- en winkelstraat ook flaneerstraat.

Die pantoffel-paraden maakten evenwel de oude winkelstraten, doorgaans toch reeds smal, voor vlug doorgaand verkeer hoe langer hoe meer ongeschikt. Bovendien maken het steeds toenemende aantal der verkeersmiddelen en de steeds toenemende snelheid van het stadsverkeer de oude verkeers-, winkel- en flaneerstraten voor het moderne verkeer onvoldoende. Wij zien dan ook, dat in verschillende groote steden evenwijdig aan de oude winkelstraten nieuwe verkeerswegen worden aangelegd of voor het moderne verkeer geschikt gemaakt. In Amsterdam: Rokin en Damrak ter eene zijde, N.Z. Voorburgwal ter andere zijde van de oude flaneer-winkelstraten: Kalverstraat en Nieuwendijk; in Brussel de nieuwe Boulevards evenwijdig aan de oude winkelstraten reeks Rue Neuf enz.; in den Haag zijn plannen gedeeltelijk in uitvoering gedeeltelijk in voorbereiding of in overweging, tot het aanleggen van parallel verkeerswegen aan de oude winkelstraten Wagen- en Veenestraat en aan de Spuistraat; in Parijs zien we de Boulevard Sebastopol evenwijdig aan de Rue Saint Martin.

Toch troffen deze maatregelen niet overal doel. Dikwijls ziet men èn koetsiers èn flaneurs met halsstarrigheid aan de oude wegen vasthouden. In andere gevallen, waar nieuwe straten voor het verkeer werden aangebracht gaan de pantoffel parade en de winkels met het verkeer naar de nieuwe straat over en wordt deze de concurrent van de oude winkelstraat. De grootere breedte der straat, vooral de breedere trottoirs veroorloven een betere scheiding tusschen voetgangers en rijtuigverkeer. Zoo heeft de N. Z. Voorburgwal in Amsterdam verscheidene jaren na de demping tot op de laatste jaren als verkeersstraat geen dienst gedaan, terwijl in Brussel de nieuwe Boulevards de oude evenwijdige winkelstraten hebben overvleugeld. Met het aanleggen van nieuwe parallelstraten ging dan ook veelal gepaard het bij verordening verbieden of beperken van het verkeer in de oude flaneerstraten.

Het toenemen van het mechanisch verkeer en de daarmede gepaard gaande belangrijke vergrooting van de mogelijke snelheid zal meer en meer de combinatie van verkeers- en flaneerstraat ongewenscht maken.

Hiertoe draagt vooral ook bij de stank veroorzaakt door de benzine-auto's. Een combinatie van beiden zal

slechts dan niet bezwaarlijk zijn als de straat een zoodanige breedte heeft, dat zij in verschillende wegen voor het rijtuigverkeer en voor het voetgangersverkeer kan verdeeld worden, gescheiden door tusschenliggende stroken welke als plantsoen, gazons of als grachten zijn aangelegd. Hierdoor alleen zal de wandelweg geheel vrij kunnen zijn van het stof en den hinder van het verkeer (Maliebaan in Utrecht).

Dergelijke zeer breede verkeersstraten staan als winkelstraat ten achter bij de smalle oude winkelstraten. Juist die geringe breedte is als winkelstraat een voordeel, daar de winkels met hun uitstallingen aan beide zijden voor alle wandelaars zichtbaar zijn en het oversteken van de straat bijna geen moeite kost.

Nu zou men kunnen zeggen, dat voor de buitenwijken winkelstraten niet zoozeer noodig zijn. Dit is evenwel niet het geval. Ook in de nieuwe wijken vervormen zich de straten, die het meeste verkeer trekken tot winkelstraten. Daarbij verplaatst zich soms het centrum eener stad van de oude wijken naar een nieuwer gedeelte. Het is daarom wel gewenscht bij het ontwerpen van stadsuitbreidingen te zorgen, dat er straten zijn, welke goede winkelstraten zullen kunnen worden.

Nu kan men bij het opmaken van een uitbreidingsplan niet ordonneeren, dat bepaalde straten verkeersstraten zullen worden, en anderen winkelstraten. Eerst geruimen tijd na de voltooiing van de geprojecteerde wijk ontwikkelen zich verkeers- en winkelstraten. Het plan kan evenwel het ontstaan van goede verkeers- en winkelstraten in de hand werken. In het plan moeten de voorwaarden aanwezig zijn, die goede verkeersstraten, goede flaneerstraten, goede winkelstraten noodig hebben om zich te kunnen ontwikkelen. Zoo zal bij overigens gelijke omstandigheden een breede straat eerder verkeersstraat worden dan een smalle, een rechte eerder dan een gebogene, een over langen afstand ongebroken doorgaande straat, 't zij recht of gebogen, eerder dan een straat, die bij kruising met verschillende andere straten verspringt. Zoo zal onder gelijke omstandigheden een vlakke of weinig hellende straat eerder een verkeersstraat worden dan een met steile helling.

De voorwaarden voor de ontwikkeling van een winkel- en flaneerstraat, die niet tevens verkeersstraat is, zijn minder bekend, omdat tot nu toe de verkeers- en winkelstraten steeds gecombineerd ontstonden. Ook nu nog worden in de nieuwe wijken de verkeersstraten tegelijkertijd winkelstraat. Dit komt evenwel hierdoor omdat de verkeersstraten in onze nieuwe stadsgedeelten slechts juist voldoende zijn voor het tegenwoordig stadsverkeer in een wijk aan den buitensten rand van de stad. Zij zijn spoedig als verkeersstraat niet breed genoeg en daardoor zijn ze niet te breed voor winkelstraat. Het is altijd een nadeel der stadsuitbreidingen geweest, dat zij zijn ontworpen of gegroeid als een buitenste wijk. Hierdoor werd steeds te veel alleen rekening gehouden met hetgeen voor een buitenste wijk goed of voldoende was. Vooral wat het verkeerswezen betreft is er een groot verschil in de eischen, welke een randwijk en die welke een aan alle kanten ingebouwd stadsgedeelte stellen. Nu is iedere randwijk voorbeschikt om eens een rondom door stad omgeven wijk te worden. En wijken, die bij den aanleg als buitenste wijken voldoende zijn, zullen bij verdere uitbreiding der stad onvoldoende worden.

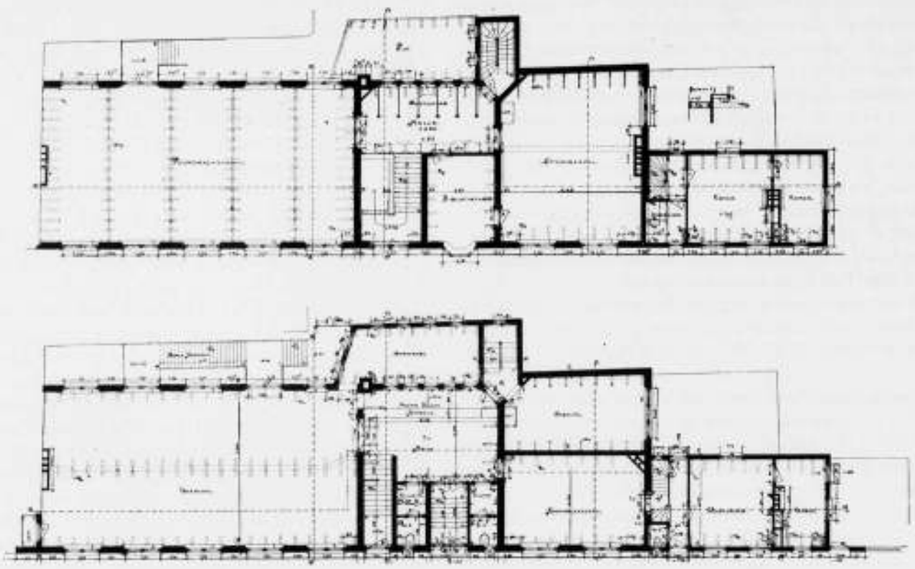
Een ander bezwaar van de randsgewijze aangroeiing der steden is dat er steeds te veel aandacht aan de concentrische straten en te weinig aandacht aan de radiale straten is geschonken. De concentrische straten worden over groote lengte tegelijk gebouwd of geprojecteerd, terwijl de radiale straten meer bij gedeelten worden aangelegd. Daardoor kunnen de concentrische straten over langen afstand een geheel vormen en zijn daardoor een dankbaar onderwerp voor den stadsplan-ontwerper. (De „Ringen" van verscheidene Duitsche steden o.a. van Keulen, de reeks Ceintuurbaan — Roelof Hartstraat — van Baerlestraat — Constantijn-Huygensstraat — Bilderdijkstraat — Frederik Hendrikstraat in Amsterdam). Van radiale straten kan in den regel telkens slechts een betrekkelijk klein gedeelte worden ontworpen. Van daar, dat deze telkens slechts over geringen afstand een eenheid vormen en de ontwerpers er slechts zelden monumentale straten van maken.

Wij zien dus, dat thans in de oude stadsgedeelten een scheiding tot stand komt tusschen verkeersstraten eenerzijds, winkel-flaneerstraten anderzijds. Deze scheiding vindt zijn oorzaak in de historische ontwikkeling van de stad en van het verkeer. Is deze scheiding echter ook op zich zelf gewenscht? Met andere woorden, moet het plan voor nieuwe wijken, waar men slechts met het tegenwoordig verkeer (en eventueele toekomstige uitbreiding daarvan) te maken heeft en waar men niet aan een bestaande bebouwing gebonden is, eene dergelijke scheiding in de hand werken? Moeten in het uitbreidingsplan direct parallelwegen geprojecteerd worden, een breedere voor het verkeer, een smallere als wandelstraat en winkelstraat? Het is moeilijk dit in het algemeen te beantwoorden. Flaneerstraten, straten waarin men wandelt om te zien en gezien te worden, zullen zich in de nieuwe wijken waarschijnlijk niet vormen, ook niet nadat zij opgehouden hebben randwijk te zijn. Daartoe zal wel steeds het oude centrum uitverkoren blijven. *)

Daarentegen is in de nieuwe wijken meer behoefte aan wandelwegen, aangename breede wegen, waar de ruime open bebouwing zooveel mogelijk frissche lucht van alle kanten laat toetreden en die voor onbemiddelde beurzen het buiten-zijn kunnen vervangen.

Vooral zijn zulke wandelwegen gewenscht voor die steden, die zooals Amsterdam en Rotterdam, natuurschoon en een veelheid van buitenwegen in hun onmiddellijke omgeving missen. De hier bedoelde wandelwegen zijn uit hun aard geheel ongeschikt voor winkelstraat. Hun functie komt meer overeen met die van de

*) Toch is dit niet steeds het geval. In Utrecht heeft men des Zondags een pantoffelparade in een van de wandelpaden van de Maliebaan, een nieuwe wijk, betrekkelijk ver van het oude centrum en geen winkelstraat.

OPENBARE LEESZAAL VOOR UTRECHT. Plan Beganegrond en Verdieping. Schaal 1 op 250. Architect: J. STUIVINGA.

parken. Wij zullen dan ook later bij het bespreken van parken op dit soort wegen terug komen.
Een combinatie van wandelweg met verkeersweg is niet uitgesloten, doch heeft bezwaren: de onveiligheid tengevolge van de steeds toenemende verkeerssnelheid, hinder van stof, de onaangename reuk der benzine-auto's. Eindelijk heeft ook de combinatie van verkeers- en winkelstraat bezwaren. Voor een winkelstraat heeft een smalle afmeting de voorkeur; de verkeersstraat moet breed zijn. Het stof werkt ook voor de winkels hinderlijk, het dringt tot zelfs door de ventilatie-openingen onder de winkelruiten in de etalages. Toch is aan de andere zijde voor een winkelstraat een druk voetgangersverkeer gewenscht. *(Wordt vervolgd.)*

OPENBARE LEESZAAL VOOR UTRECHT.

Arch. J. STUIVINGA.

Met een onderbouw van hard- en zandsteen zal de gevel worden opgetrokken van roode baksteen.
De bedekking van het gebouw geschiedt met pannen eveneens rood van kleur, terwijl de hooger opgaande middenbouw eindigt in een torentje, dat bekleed wordt met lood.
Het gebouw binnengaand, voert een granieten vestibuletrap naar de halle. Deze halle, tevens bestemd tot afgifte der boeken, geeft toegang tot de groote- en kinderleeszaal. Eerstgenoemde zaal groot 7.50 × 15 M. krijgt een balkzoldering gevormd door moer- en kinderbinten. Een 5-tal groote vensters aan beide langszijden der zaal geven haar een zeer ruime verlichting.
Grenzend aan deze zaal vindt men een garderobe-ruimte groot 2.50 × 6.50 M.
De afgifte der boeken in de halle grenst eveneens onmiddellijk aan de leeszaal en mede, door middel eener doorgaande diensttrap in het gebouw van souterrain naar den zolder, aan een 3-tal magazijnen, die ter onderlinge verbinding voorzien zijn van een boekenlift. Deze lift loopt van uit het souterrain tot op de verdieping in de studiezaal.
Vanuit de halle voert een steenen trap met teakhouten dektreden bekleed naar de verdieping. Hier ligt boven de leeszaal, eene zaal tot het houden van lezingen, tentoonstellingen enz. gelijk in afmeting aan eerstgenoemde zaal. Ook hier het licht als beneden aan weerszijden binnenvallend door totaal een 10-tal vensters.
In deze zaal blijft de houten kap die het gebouw dekt, geheel in het gezicht (*) Saamgesteld uit een 4 tal spanten heeft deze kap voor goede isolatie eene dubbele bebording.
Tot aan den nok van de kap gemeten krijgt deze zaal eene hoogte van 11 M. Een 10tal dakvensters werpen van boven nog licht in de zaal en dienen daarbij voor ventilatie.

(*) In de teekening-Langsdoorsnede komt voor een plafond van moer- en kinderbinten, zooals eerst de bedoeling geweest is.

PERSPECTIEF TEEKENING OPENBARE LEESZAAL VOOR UTRECHT. Architect: J. STUIVINGA.

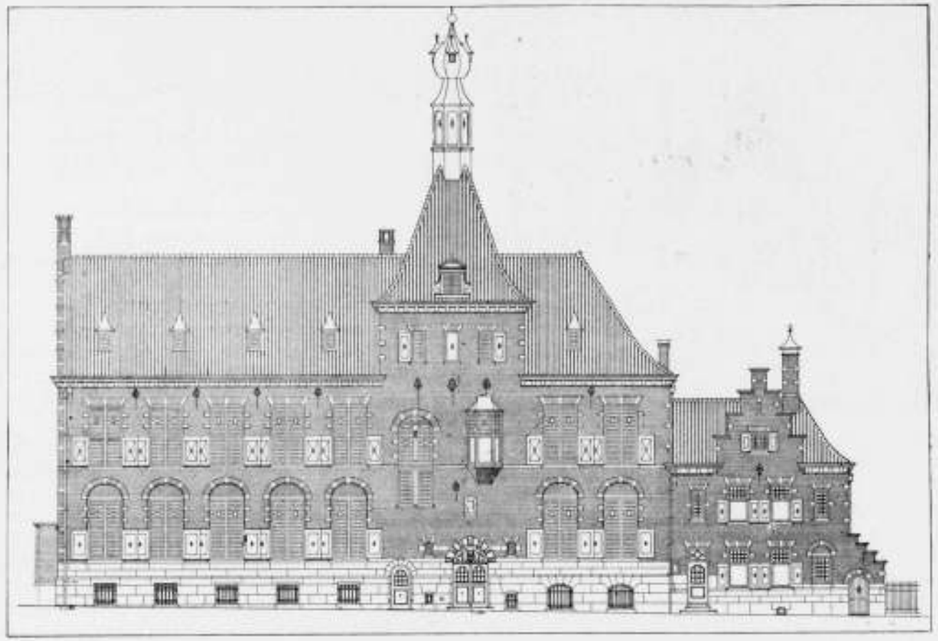
Op de verdieping vindt men verder eene studiezaal gr. 7 × 8 M. en eene kamer voor de bibliothecaresse.
Alle vensters op de beide hoofdverdiepingen worden bezet met glas in lood.
De halleruimten benevens de verschillende privaten worden voorzien van mozaikvloeren.
Lees- en voordrachtenzaal hebben door middel van een ijzeren trap een nooduitgang aan de achterzijde.
In het souterrain bevindt zich eene ruimte voor de centrale verwarming, eene binderij, bergplaats voor fietsen en verdere bergruimten.
Electrische verlichting.
De conciergewoning binnendoor in verbinding met het hoofdgebouw.
Bouw aangenomen voor *f* 41.204. 1 September gereed.
Bij aanvang van het werk bleek de grond zoo slecht te zijn dat de fundeering uitgevoerd moest worden in gewapend beton.
Door de centrale verwarming van het gebouw waartoe na aanbesteding besloten, worden de schoorsteenen niet uitgevoerd.

EEN INTERESSANTE BROCHURE VAN OTTO WAGNER.

ZUR KUNSTFÖRDERUNG. EIN MAHNWORT.

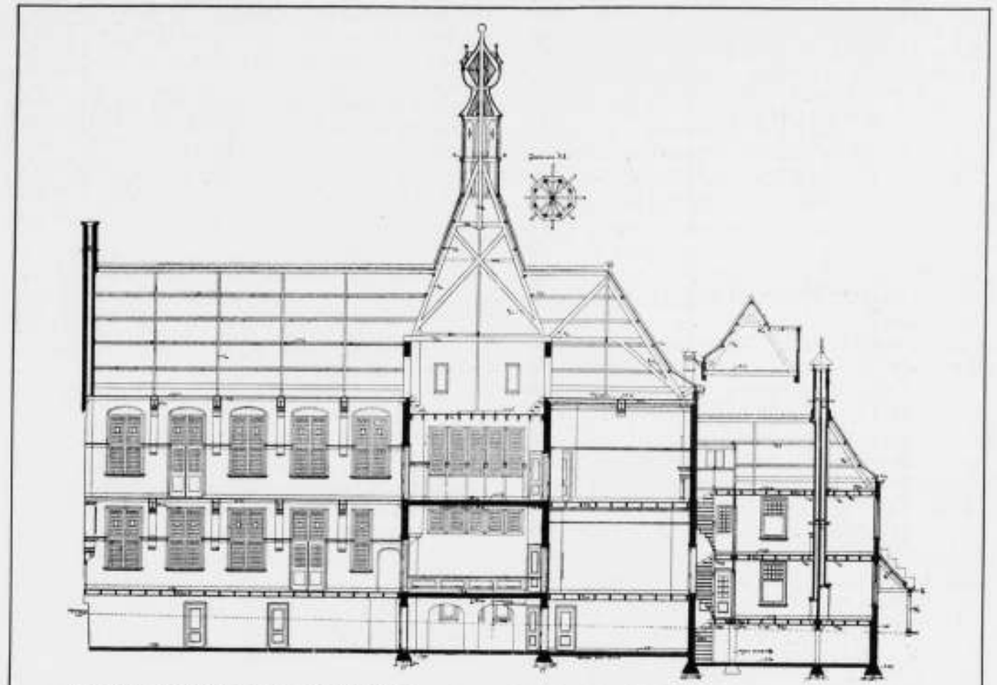
Vervolg van blz. 56.

Nadat Wagner er op gewezen heeft, dat door een goed publiek oordeel minderwaardige kritieken, welke blinden of kwaadwilligen in het gevlei komen, lam geslagen worden, vervolgt hij:
„Daar in de eerste plaats de plicht, het goede te erkennen, rust op het staatsbestuur, de voornaamste macht van alle kunstbevordering, zoo is van hem het bedoelde, goede oordeel te verlangen.
Tegenwoordig is echter het staatsbestuur niet in staat dit verlangen te bevredigen. Het moet daarom mogelijk gemaakt worden, dat het een juist kunst-oordeel verkrijgt, opdat het volk door de Regeering op den goeden weg wordt geleid. Er moet dus een kunst-autoriteit in het leven geroepen worden, opdat de bevordering der kunst en kunst-oordeelen niet van onbevoegden uitgaan of geheel onjuist gebaseerd zijn.
Om dit doel te bereiken wordt de noodzakelijkheid van de stichting eener instelling, die de Regeering in alle gevallen adviseert, dus bij alle kunst-vragen, hetzij het opdrachten, aankoopen, benoemingen of schoolreorganisaties betreft, tot een onafwijsbare plicht.
Het is duidelijk, dat een dergelijke instelling slechts uit een Raad kan bestaan, die uit de eerste praktisch-werkzame kunstkrachten is samengesteld.
De voorstellen tot vorming van een dergelijken Raad worden later besproken.
Hier zij vermeld, dat het laatste 8ste Intern. Architectencongres, waarop ook de Regeeringsvertegenwoordigers van alle kultuur-staten tegenwoordig waren, zich eenstemmig over een door schrijver dezes gedaan voorstel heeft uitgesproken, in dezen zin, dat een vruchtdragende bevordering der kunst door den staat slechts mogelijk is door het stichten van een Ministerie van Kunst, of door een Afdeeling in het Ministerie van Binnenlandsche Zaken (Ministerium für Kultus und Unterricht), die tot taak moet hebben alle kunst-kwesties volgens den uitspraak van een dergelijken Raad op te lossen.
De regeering van de Vereenigde Staten heeft dit congresbesluit reeds uitgevoerd, en ten gevolge van een onlangs gehouden actie van de American Institute of Architects, een Raad der Schoone Kunsten (Council of Fine Arts) in 't leven geroepen, die uit 21 architecten, 4 beeldhouwers, 4 schilders en 2 tuin-architecten bestaat. Deze Raad is ingevolge besluit van den President der Vereenigde Staten reeds benoemd en de ministers en de ambtenaren der regeering werden direct gelast, alle projecten van onder hen ressorteerende openbare bouwwerken, monumenten, bruggen, parken, uitbreidingen, zoo ook voor alle werken van beeldhouwkunst en schilderkunst, aan dezen Raad ter beoordeeling over te leggen. Dit regeeringsbesluit werd in het geheele land, blijkens alle kranten, met veel instemming begroet, daar men hiervan een groote verheffing van de kunst verwacht.
Een dergelijk verlangen om verbetering in zake de ondragelijke verhaspeling der kunst-onderwerpen drukt ook uit het streven, architectenkamers te stichten, welk onderwerp eveneens op het 8ste Internationale Congres ter sprake kwam. Daar echter deze Kamers met macht bedeeld moeten worden, die in het gebied der kunst ingrijpt, dragen zij den doodskiem in zich. Vooruit kan al gezegd worden, dat het onmogelijk is grondbeginselen over ontwikkeling, bereikte kunstenaars-kwaliteit, de grootte hiervan en de wijze om het door kunstenaars te doen verwerven, door Kamers vast te stellen; bepalen

VOORGEVEL: OPENBARE LEESZAAL VOOR UTRECHT. Schaal 1 op 250. Architect: J. STUIVINGA.

zich die Kamers er echter toe de honorarium- en de wetenschappelijke zijde van den architectenstand na te gaan en te bevorderen, dan hebben zij met de kunst niets te maken en is het beter de kunstzaken aan de enkele kunstenaarsgroepen over te laten.
De besluiten van deze kamers zouden juist daarom van weinig waarde zijn, daar zij op de essentiëele vraag van de bevoegdheid, op de duidelijke en rechtmatige konstateering: Wie is architect — wie niet? Wien komt de titel toe? geen antwoord kunnen geven.
De stichting van dergelijke kamers zou verder een niet sterk genoeg af te keuren verwijdering tusschen de bouwkunstenaars en de andere kunstenaars tengevolge hebben, wat in het belang der kunst zeker te vermijden is."
Wagner bespreekt daarna een geval, waarbij een zeer goed kunstenaar eerst na 3 proefjaren tot de Academie werd toegelaten en deze zonder diploma verliet, en gaat voort:
„De kiem van het onrechtmatige in het verlangen, architectenkamers dergelijke bevoegdheden te geven, ligt reeds in de grondgedachte. Met hetzelfde recht, waarmede iemand zich schilder of beeldhouwer kan noemen, kan hij zich ook den titel van architect toeeigenen. Slechts op één ding komt het aan, op het door het individu geschapen werk, niet op den titel.
Is den strijd om den titel „architect" reeds geheel onvruchtbaar, voor de toekomst wordt deze strijd door de zucht, architectenkamers te verkrijgen met de macht dezen titel te verleenen, zelfs gevaarlijk, en wel om de volgende reden: Een vereeniging, die zich ten doel stelt zoo mogelijk alle architecten onder hare macht te stellen, moet natuurlijk den kring harer opname sterk uitzetten. Door de grootte van den kring moet de kwaliteit van de leden in omgekeerde verhouding staan, zal in kunstvragen door de artistiek lager staande meerderheid een overheersching van de hoogerstaande minderheid plaats hebben, een omstandigheid, die natuurlijk slechts schade voor de kunst beteekent. In kunstvragen kan, mag juist geen meerderheids-overheersching zijn.
Wat beteekent nu de grens voor een meerderheid in zulke kamers, gezien het feit, dat in Lehmann's Woningids 783 personen zich architect noemen, terwijl een onpartijdige vakman echter in de grootste verlegenheid komt, wanneer hij 50 werkelijke bouwkunstenaars in Weenen moet opnoemen.
Het groeien van het ledental eener kunstenaarsvereeniging heeft naast de kwaliteits-vermindering steeds het reeds vermelde treurige gevolg, dat het publiek uit de kwantiteit onjuiste gevolgtrekkingen maakt met betrekking op de kwaliteit. Helaas denkt de overheid ook zoo, zoodat kunst-fouten steeds voorkomen. Juist nu er tegenwoordig zoo vele kunstrichtingen bestaan, houdt

OPENBARE LEESZAAL VOOR UTRECHT. Langsdoorsnede. Schaal 1 op 250. Architect: J. STUIVINGA.

het aangroeien van iedere groep met het vermeerderen van kunst-mislukkingen gelijken tred.

Het is de bedoeling van deze brochure, de onderwijs-autoriteiten ook voorstellen te doen met betrekking op de kunstopvoeding van het volk; om dit doel te bereiken zij hier een zeer vruchtbaar middel vermeld.
Dit middel bestaat in de uitgave van een Kunst-Tijdschrift, en wel een goedkoop, opdat het algemeen gelezen wordt. Dit tijdschrift zou ook bijdragen betreffende kultuur in het algemeen kunnen opnemen. Het zou niet erg zijn, als dat wekelijks verschijnend blad geen geldelijk voordeel, zelfs verlies met zich mede bracht, omdat het doel, het volk op te voeden tot waardeering van kunst, zoo hoog en voor het volkswelzijn zoo belangrijk is, dat alle kleine gedachten hierbij moeten verdwijnen.
Bij de stichting van een dergelijk weekblad is echter in de eerste plaats de kwestie, den goeden persoon te vinden. Hierbij moet opgemerkt worden, dat wij iemand hebben, half vreemdeling, half Oostenrijker, die uitstekend geschikt is voor de leiding van een dergelijk plan; om hem direct te noemen, het is Aug. Lux. Hij heeft herhaalde malen bewijzen van zijn juist oordeel, zijn overtuigingstrouw, en van zijne bekwame pen gegeven. Staat de Kunst-raad aan zijne zijde en vindt hij medewerking, zooals te verwachten is, van Klimt, Metzner, Hoffman, Moser, Andri, etc. (van de medewerking van schrijver dezer brochure en van zijne jongere gelijkgezinden kan hij zeker zijn) dan zou een dergelijk kunstweekblad een goede toekomst tegemoet gaan.
Moet de geldelijke kwestie — eigenlijk moest deze heelemaal niet van invloed zijn — toch een rol spelen, dan kan als tegenwicht het sterk gesubsidieerde, maar slechts vegeteerende maandblad „Kunst und Kunsthandwerk", haar onschuldig bestaan voor het welzijn van het te stichten weekblad eindigen.

De oplossing van de vraag, reorganisatie der kunstscholen staat met de volksopvoeding tot kunst-waardeeren in het nauwste verband en eischt, voordat op het onderwerp wordt ingegaan, vooral een kritische bespreking van de tot heden gebruikelijke opvoedingsmethoden. Deze geeft aanleiding tot de volgende bemerkingen.
Ons geheel schoolwezen baseert zich, zoo te zeggen, op één enkele menschelijke eigenschap, nl. op het geheugen. Het natuurlijk gevolg hiervan is, dat de kwaliteit van de ontwikkelde jeugd met deze eigenschap gelijken tred houdt, zoodat deze wijze van ontwikkeling tot een huldiging van dezen onjuisten zin „Weten is macht", moest leiden, terwijl deze huldiging echter den zin: „Kunnen is macht" toekomt.

(Wordt vervolgd.)

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

door J. L. B. KEURSCHOT.

XXVI.

HANDLEIDING VOOR WONINGBOUWVEREENIGINGEN. De Nederlandsche literatuur over het woningvraagstuk is wederom met een zeer belangrijk werk vermeerderd. Het Centraal-Bureau voor Sociale Adviezen heeft een „Handleiding voor Woningbouw-vereenigingen" het licht doen zien, waarvan men met recht kan zeggen, dat het een belangrijk werk is en dat het zeer veel nut zal kunnen stichten.

Het boek bestaat uit zes hoofdstukken, waarvan de eerste drie zijn bewerkt door Mr. D. Hudig Jr., Directeur van het Centraal-Bureau voor Sociale Adviezen en de laatste drie door H. C. A. Henny, Directeur van het Amsterdamsch Bouwfonds.

De door Mr. Hudig bewerkte hoofdstukken geven een verhandeling van „taak, oprichting, bouwplannen, rechtsvorm en toelating" der woningbouwvereenigingen terwijl in de hoofdstukken van den heer Henny, de „bouw- en exploitatiekosten, voorschotten en bijdragen volgens de woningwet en boekhouding" aan uitvoerige beschouwingen worden onderworpen.

Het voorwoord vangt aan met den volgenden zin:

De bedoeling van dit boekje is hun, die zich de verbetering der volkshuisvesting ten doel stellen en die te dien einde een vereeniging volgens de Woningwet in het leven wenschen te roepen, voorlichting te verleenen op den weg, die moet worden ingeslagen ter verkrijging van rechtspersoonlijkheid, toelating en een voorschot en hen aangaande punten van practisch beleid in te lichten."

Hieruit blijkt al dadelijk het doel van het boek en al lezende komt men tot de conclusie, dat de schrijvers het doel volkomen hebben bereikt: het zal voor zeer velen een handleiding zijn in de ruimste beteekenis van het woord.

Maar behalve een handleiding voor woningbouwvereenigingen geeft het werkje ook menige wetenschappelijke en practische beschouwing met betrekking tot het woningvraagstuk in het algemeen.

Ten bewijze van het laatste zullen wij Mr. Hudig het woord geven (bladz. VI):

„Er zij hier in 't kort aan herinnerd hoe de Woningwet zich voorstelt, dat de verbetering der volkshuisvesting zal worden aangepakt.

De wet gaat uit van de gedachte, dat het de taak der overheid is ervoor te zorgen, dat in de toekomst niet meer zulke slechte woningen zullen worden gebouwd als vroeger geschiedde. Daartoe zullen de gemeente bouwverordeningen vaststellen. De Gezondheidscommissies zijn, naast het gemeentebestuur, belast met het opsporen van slechte toestanden. Het nemen van maatregelen, die daarvan het uitvloeisel zijn: het voorschrijven van verbeteringen en het aan de bewoning onttrekken van slechte woningen, is de taak der gemeente."

Het is goed, dat door een man van gezag op dit gebied, als Mr. Hudig, nog eens is gewezen op de taak der Gemeentebesturen. Voor velen lijkt het wellicht overbodig; men denkt zeer waarschijnlijk, dat de Gemeentebesturen hun taak in deze wel kennen, maar toch is het niet zoo of het heeft althans den schijn van niet zoo te zijn.

In tal van gemeenten toch bespeurt men van de uitwerking der Woningwet niet het minste; voor eenige jaren geleden is er een bouwverordening vastgesteld, zeker, het was een wettelijke verplichting, maar de naleving dier verordening liet toevallig nog op zich wachten. En daarom kan nooit te veel op de plichten der Gemeentebesturen worden gewezen.

„Daarentegen — aldus vervolgt Mr. Hudig — wordt de voorziening in de behoefte aan nieuwe woningen, geheel in overeenstemming met de tegenwoordige inrichting der maatschappij, in hoofdzaak overgelaten aan het winstbeoogend particulier initiatief. De wet voorziet echter, dat dit particulier initiatief kan tekort schieten en heeft daarom op den goeden wil van belangstellenden gerekend. Deze kunnen, zoo ze bouwvereenigingen oprichten, die voldoen aan zekere vereischten, in de Woningwet en het Koninklijk besluit tot uitvoering daarvan gesteld en zijn toegelaten bij Koninklijk besluit als „uitsluitend werkzaam in het belang van verbetering der volkshuisvesting", voor deze vereenigingen steun van de overheid ontvangen, waarvan de belangrijkste vorm, is, dat geld op voordeelige wijze ter beschikking wordt gesteld."

Ook deze opwekking tot belangstellenden en ook vooral tot *belanghebbenden* is zeker niet overbodig te achten. Wanneer op dit terrein wat meer de handen aan den ploeg werden geslagen, zou de verbetering der volkshuisvesting in ons land heel wat intensiever zijn. Wij weten wel, de overheid maakt het werken in die richting niet gemakkelijk. De barricaden van administratieve en wettelijke formaliteiten, die moeten worden overwonnen zijn wel geschikt om te ontmoedigen, maar waar zulke groote belangen op het spel staan, moet men zich nu eenmaal maar niet laten ontmoedigen. Mr. Hudig zegt na een opsomming dier formaliteiten (bladz. 18):

„Het is hier niet de plaats om te beoordeelen of dit niet „des Guten zu viel" is. De wet is nu eenmaal zoo. Er is geen enkele reden om zich door dat alles te laten afschrikken."

Volkomen juist; „volharden bij het ideaal!" zij hier het wachtwoord!

Maar ook in ander opzicht maakt Mr. Hudig menige rake opmerking; zoo b.v. op bladz. 20:

„Hieruit zal wel voortvloeien, dat men in den regel niet voor de allerarmsten zal bouwen. Immers deze kunnen een beter woningtype niet bekostigen. Hiertegen is in den regel geen bezwaar. Immers, als de nieuwe woningen beter zijn dan bestaande, zal het gevolg zijn, dat de beter gesitueerde arbeiders erin trekken en de verbetering der volkshuisvesting voor de armeren door „opschuiving" wordt bereikt. In zijn buitengewoon lezenswaardig geschriftje „De Gemeente en het Woningvraagstuk" heeft de inspecteur der volksgezondheid Zoetmulder voorbeelden gegeven van zulke opschuiving in kleinere gemeenten, die allermerkwaardigst zijn. Als regel bouwe men dus niet voor de allerarmsten."

De gemeenteraad van Rotterdam, die juist dezer dagen besloot een groot aantal „nieuwe krotten" te bouwen, kan aan de hand van dit citaat uit Mr. Hudig's werk zich overgeven aan droef gepeins over zijn gemaakte fout. Ook de Haagsche Gemeenteraad, die onlangs een

besluit nam tot aanbouw van „minimum-woningen" mag meedoen.

Op dergelijke als de aangehaalde wijzen, slaat de schrijver nog menigmaal de spijker op den kop. Het bestek van deze behandeling laat echter niet toe verder daarop in te gaan.

Het slot van Mr. Hudig's gedeelte bevat tal van goede raadgevingen aan het adres van opzichters van woningvereenigingen, terwijl het gedeelte van den heer Henny voor hen mede van onschatbare waarde is.

Voorbeelden geeft deze schrijver op velerlei gebied; b.v. een berekening van de bouwkosten van een blok nieuwe woningen; de exploitatie-berekening van dat blok; vervolgens een rijke verzameling gegevens en cijfers met betrekking tot eenige vrij belangrijke woningexploitaties te Amsterdam; een plan van rentebetaling en aflossing van een voorschot van 50 jaren; verschillende modellen voor boekhouding en administratie, rekening uit het grootboek, boekingen in journaal en kasboek; afschrijvingen; model proef- en saldibalans; winst- en verliesrekening, enz. enz. Al deze voorbeelden en modellen zijn uitvoerig en duidelijk toegelicht, zoodat ook de leek er niet als vreemde voor behoeft te staan.

Na het voorgaande zullen wij niet nader behoeven aan te toonen, waarom wij de verschijning van deze „Handleiding" met groote sympathie begroetten en waarom wij deze uitgave van het Centraal-Bureau voor Sociale Adviezen het grootst mogelijke succes toewenschen. Welk succes natuurlijk grooter is, naarmate het getal lezers zich uitbreidt.

Wij wekken daarom ieder belangstellende in het woningvraagstuk op, het werk bij de erven J. J. Tijl te Zwolle te bestellen.

De prijs is *f* 1.50, van welke uitgave niemand spijt zal hebben.

ARNHEM, Maart 1911.

PRIJSVRAAG BISMARCK-MONUMENT OP DE ELISENHÖHE BIJ BINGEN.

Over het resultaat van deze prijsvraag, dat ook voor ons Hollanders van belang is, door analogie met meerdere van onze prijsvragen, bevat de N. Rott. Courant de volgende uitvoerige beschrijving:

In de zalen van het Kunstpaleis, het vroegere hoofdgebouw der bekende tentoonstellingen, zijn de inzendingen op de prijsvraag voor een Bismarck-monument tentoongesteld. Niet minder dan 371 ontwerpen zijn er te vinden, sprekende getuigen van de groote belangstelling, die deze prijsvraag in het artistieke Duitschland gevonden heeft. De talrijke zalen zijn met gipsmodellen gevuld en geen meter wandruimte is er ongebruikt gebleven.

Maar het is een vermoeiende tentoonstelling! Er is teveel en de doode gipskleur, het eeuwige monument-thema vermoeien. Weinig bezoekers zullen het geheel met dezelfde belangstelling kunnen bezoeken. Waren er maar hier en daar groene boompjes en wat planten neergezet! 't Zou een weldaad voor de bezoekers zijn geweest.

In ieder geval is het zeer aan te bevelen, een bezoek aan deze tentoonstelling over verscheidene dagen te verdeelen. Want stellig is ze dat waard, het allermeest voor architecten en beeldhouwers uit het nabijzijnde Holland, waar juist deze kunst nog op een zeer achterlijk standpunt staat.

Reeds bij een vluchtigen rondgang blijkt, hoezeer de moderne opvatting van een monument overheerschend is geworden. Niet tevergeefs hebben architecten als Bruno Schmitz gewerkt en men voelt duidelijk den invloed, die van de bekende Schmitz-monumenten op den Kyffhäuser, het gedenkteeken bij Leipzig en vooral van het prachtige Kaiser-Wilhelmmonument bij Koblenz uitgaat. Een groot, architektonisch geheel, geweldig van afmetingen, dat het beeldhouwerswerk omgeeft. Bouwkunst en beeldhouwkunst gaan hier te zamen. Wel vormt de laatste het hoogtepunt, maar ze is niet meer als vroeger de alleensprekende macht, die vooral in het geijkte standbeeld tot uitdrukking kwam. Typeerend is het, dat op deze tentoonstelling slechts één ontwerp onder motto „Walhalla" aan het oude standbeeld-type herinnert; een groote Bismarckfiguur op voetstuk, dat door verschillende figuren omgeven wordt. De dagen van het Niederwaldgedenkteeken zijn dus voorbij en we kunnen moeilijk dit gemis betreuren. Hoe naief ziet deze Germania eruit, van den oever af gezien, hoe klein als poppetje op den glooienden bergwand neergeplakt! Hoeveel krachtiger werkt niet in deze bergomgeving een oud stuk muur op den ruigen bergkam, een toren van een der vele ruines, door zijn basis van opklimmende muren als uitgegroeid op den bergtop! En van nabij gezien zijn het alleen de overmatig groote afmetingen, die imponeeren moeten. Trots de vele trappen en terrassen mist het geheel voornaamheid en kracht.

Maar men gaat op dit monumentaal gebied verder! De beeldhouwer wordt meestal op de tweede plaats teruggedrongen. In de meeste ontwerpen levert de architect het groot geheel, waarbij de beeldhouwer zich moet aansluiten. In enkele herinnert een Bismarck-beeld nog ietwat aan het oude standbeeld, in andere lost de beeldhouwkunst zich op in reliefs, die het bouwwerk sierend omkleeden. En zoo komen we van lieverlede terug naar het klassieke monument door een ander groot volk, de Romeinen men voorliefde neergezet: de triomfboog, bouwkunstige arbeid met aansluitend beeldhouwwerk.

En deze stroom wordt zoo sterk, dat zelfs beeldhouwers van naam in hun werk tot architectuur overgaan. Een goed voorbeeld is de gemoderniseerde Grieksche tempel, dien de bekende Prof. Basselt uit Dusseldorf inzond.

Vanzelf komen we hierbij op historisch gebied. Ook de tweede prijs, die de Dusseldorfer Fischer heeft veroverd, baseert op hetzelfde thema. Het Romaansche is evenzeer hier en daar te herkennen.

Een inzender geeft een Egyptische pyramidenbouw, waarvoor de arme Bismarck te kijk wordt gezet en een ander, even wijsgeerig van aanleg, gebruikt een onvervalscht lingga-motief, het Hindoeistisch motief van mannelijke kracht. Een derde laat uit een steenblok den Bismarck-kop komen en herinnert vrijwel aan de Egyptische grafkist.

Maar dat zijn uitersten, die hier voor de noodige afwisseling zorgen. Beeldhouwers doen ook daaraan mee! Een Bismarckbeeld met den IVen prijs gekroond stelt hem voor breedgezakt in een fauteuil en het gewicht van den IJzeren Kanselier is zoo groot, dat het onderlijf in de stoelzitting verdwijnt. Weer een ander dost den modernen staatsman als een naakten Germaan met passend dierenvel uit. Een naakte Bismarck ziet er troosteloos, als gebroken, oude man uit, en in een mausoleum, eveneens hier een geliefd thema, vinden we een reusachtigen Bismarck, die vrijwel aan een Chineeschen Boeddha herinnert.

Uitersten zijn er dus genoeg en ze kunnen dienen om het werkelijk-mooie, dat hier voldoende te vinden is, te beter te doen uitkomen. Er zijn talrijke prachtige ontwerpen, breed van opvatting en tegelijk voornaam van doen. Mooi opgeloste opgaven van bergbouw, stijgende terrassen, die de rots omvatten en de basis van het eigenlijke monument vormen.

Ook in de behandeling van het toren-motief, dat eveneens veel liefhebbers gevonden heeft, zijn heel wat interessante oplossingen te vinden.

De eerste prijs, dien de Munchenaar Halm veroverde, doet zulks

niet. Het is eigenlijk de meest nuchtere oplossing, die in een paar regels te beschrijven is: een cirkelvormige kolonnade, daarbinnen vier boomen, een rond vijvertje en een vrij tam Siegfriedbeeld. Het geheel zou goed passen voor een komponist of een lyrisch dichter maar voor Bismarck? Daarbij is de uitvoering praktisch aan bezwaren onderhevig. Ontzaglijk groot zou deze zuilenrondgang moeten zijn om op de gekozen Elisenhöhe bij Bingen eenigermate uit te komen en daardoor zou al dadelijk het intieme, dat het gipsmodel ontegenzeggelijk heeft, volkomen verloren gaan. De vier boomen, die op de bijgevoegde krijtteekeningen zulk een groote rol spelen, zullen op den winderigen bergtop wel nimmer boven den rondgang uitkomen.

Dat is dus weer het beroemde resultaat van zoovele prijsvragen! Een eerste prijs, die niet bruikbaar is en nimmer tot uitvoering komen zal. Een tweede prijs, een Griecksche tempel aan den Duitschen Rijn, die zelfs bij de schitterendste behandeling om de opvatting totaal onbruikbaar is. Men moet bij de diverse vierde prijzen gaan om bruikbare ontwerpen te vinden. En de commissie heeft juist dezer dagen aan de inzenders bericht, dat „Abänderungsvorschläge" gedaan zullen worden!

Dat stemt wrevelig op deze tentoonstelling! Welk een ontzaggelijke arbeid is hier van deze 371 menschen tezamen gebracht! Hoeveel geld is hier niet besteed! Want bijna allen zonden gipsmodellen, uitvoerige teekeningen, fotografieën, zelfs schilderijen in olieverf! We kennen een deelnemer, wien dit „eervolle" werk een kleine 5000 Mark heeft gekost, een tweede, die de vruchtelooze poging met 7000 Mark moet betalen zonder dat hun inzending iets uitvoeriger dan de andere was. Een kapitaal aan geld en geestkracht wordt dus hier eenvoudig in het water geworpen. Teleurstelling en naijver overheerschen in de dichte rijen der inzenders. De commissie is niet tevreden en het publiek evenmin. En jonge, onbekende talenten zijn er ook niet ontdekt, zoodat dit geliefkoosd motief van prijsvragen wegvalt.

En als de Duitsche Keizer, zooals aangekondigd is, in Wiesbaden deze collectie, die daarheen wordt getransporteerd, gaat zien, komt er stellig een storm over de arme commissieleden, omdat de geest der Berlijnsche Siegesallee heel niet terug te vinden is!

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG VAN „'T WOONHUIS", 1911.

De N.V. „'t Woonhuis", Vijzelstraat 56—60 te Amsterdam, schrijft onder de leiding van het Genootschap „Architectura et Amicitia" eene prijsvraag uit voor het ontwerp van een *Heerenkamer*.

De kamer is bestemd voor opstelling in een tentoonstellingsgebouw te Amsterdam, om daarna eene vaste bestemming te krijgen.

Omschrijving: Het grondplan van de kamer is beschreven in een rechthoek groot 5.— × 7.— meter; de ruimte van den stand. De hoogte wordt vrij gelaten, doch kan hoogstens 4.50 meter zijn. Een der lange zijden van den rechthoek wordt de open wand; de tweede lange zijde is gesloten. In eerstgenoemde worden verondersteld de ramen te zijn geplaatst. Deze kan geheel worden opengelaten of een afsluiting gegeven worden in tentoonstellingskarakter. Dit vertrek is bestemd te dienen als privé — kantoor en werkkamer van het hoofd eener groote zaak, en zal dus overeenkomstig die bestemming moeten zijn ingericht. De kamer zal een houten wandbekleeding en een stookplaats hebben en de navolgende meubelen bevatten:

a. een groote werktafel met kastjes (bureau ministre) vrij staande of ingebouwd,
b. de daarbij behoorende bureaustoelen, 1 of 2,
c. één boekenkast, of meerdere, vrij staande of ingebouwd,
d. twee kleine kasten voor berging van papier, sigaren, e.d.; eveneens vrijstaande of ingebouwd,
e. twee gemakkelijke stoelen; zoogenaamde easychairs,
f. twee gewone stoelen,
g. twee kleine tafels.

De vloerbekleeding en de wandbespanning (boven de lambriseering) zullen bij de uitvoering in overleg tusschen de prijsvraaguitschrijfster en den uitvoerenden eerst bekroonde worden vastgesteld. De kosten door deze bekleeding en bespanning gevorderd, zijn niet begrepen in de hierna te noemen bouwkosten.

Het plafond kan eene indeeling gegeven worden en overigens het tentoonstellingskarakter behouden. In het al of niet aanbrengen eener andere bovenafsluiting, worden ontwerpers vrij gelaten. Toepassing eener bovenafsluiting, die licht doorlaat, is gewenscht. Als hoofdmateriaal wordt eiken- of mahoniehout (in de was gezet) gedacht, terwijl andere materialen voor versieringen niet zijn uitgesloten.

Teekeningen: Gevraagd worden op schaal 1 à 20: a. het grondplan van de kamer, b. de wanden van de kamer, c. het plafond van de kamer.

Op schaal 1 à 10: de meubelen. Op de ware grootte: eenige belangrijke details, ook van de meubelen.

Bouwkosten: De kosten van de kamerbetimmering met de meubelen, de vloerbedekking en de bespanningen uitgezonderd, zullen ongeveer *f* 2500 mogen bedragen. Ter toelichting moet eene globale kostenbegrooting aan het ontwerp worden toegevoegd.

Algemeene Bepalingen: De mededinging staat open voor alle Nederlanders.

De ontwerpen moeten uiterlijk op 15 Maart 1911, worden ingeleverd, aan het Bureau van het Genootschap „Architectura et Amicitia", in „Parkzicht", Hobbemastraat, te Amsterdam. Voor alle overige bepalingen gelden onveranderd die, welke zijn vervat in de „Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen", waarvan op aanvrage exemplaren verkrijgbaar zijn aan bovengenoemd bureau.

De ontwerpen zullen anoniem moeten zijn, en moeten worden ingezonden onder een kenteeken of motto.

Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken.

Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten, omslagen moeten worden gevoegd:

a. een door den ontwerper onderteekende verklaring, luidende: „ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto ....." verklaart, dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is".
b. Een correspondentie-adres.

Het onder *b* genoemde omslag zal vóór de uitspraak der Jury door haar mogen worden geopend, om wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Elke omslag zal gemerkt moeten zijn met het motto. Het schrift op de teekeningen, van bijbehoorende stukken en eventueele correspondentie mag niet zijn het handschrift van den ontwerper. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken worden in een daarvoor passende lokaliteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden, in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig zal worden aangekondigd, te bezoeken.

Vragen om inlichtingen moeten vóór 1 Maart schriftelijk worden gericht aan de Jury, adres aan voormeld bureau, en worden geldend en bindend zoodra zij met de antwoorden in het Weekblad „Architectura" zullen verschenen zijn. Zooveel mogelijk zullen deze inlichtingen ook in andere bouwkundige bladen gepubliceerd worden.

Bekroningen. Voor 3 prijzen wordt door de N. V. „'t Woonhuis" een bedrag van f 400.— beschikbaar gesteld; waarvan de eerstbekroonde f 200.—, de tweede f 125.—, de derde f 75.— zal ontvangen; terwijl de eerstbekroonde de leiding zal zijn opgedragen van de uitvoering door de prijsvraag-uitschrijfster. Voor deze leiding en het vervaardigen der detailteekeningen zal de eerstbekroonde door de prijsvraag-uitschrijfster worden gehonoreerd overeenkomstig de vastgestelde honorariumtabel; d. i. met een bedrag gelijk aan 12 pCt. der bouwkosten.

Amsterdam, Februari 1911.

Gezien en goedgekeurd:
De Permanente
Prijsvraag Commissie:
A. Salm G.Bzn., *Voorz.*
C. N. van Goor, *Secr.*
Paul J. de Jongh.

De Jury:
K. P. C. de Bazel,
C. W. Nijhoff,
K. van Lekuwen,
F. J. Zeegers,
Directeur van „'t Woonhuis". Adv. lid.

Overdrukken van dit programma zijn kosteloos verkrijgbaar aan 't Woonhuis", Vijzelstraat 56—60 en aan het Bureau van het Genootschap „Architectura et Amicitia" Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam.

BERICHTEN

De Haagsche museumquaestie. De voorzitter der vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen, mr. W. Dolk, heeft geïnstalleerd de commissie, samengesteld uit afgevaardigden der verschillende vereenigingen, om te komen tot de oplossing van het Museum-vraagstuk.

De afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij van Bouwkunst wees als haren afgevaardigde aan den heer D. E. C. Knuttel; Arti et Industriae den heer Joh. Mutters; het Departement van Nijverheid den heer M. M. Couvee; de Haagsche Bestuurdersbond den heer J. J. van Langen; de Haagsche Kunstkring de heeren Buisman en v. Boven; de Vereeniging Die Haghe den heer dr. C. Hofstede de Groot; de Violier den heer Jan Kalf; Kunst aan Allen den heer dr. Edw. B. Koster; de Middenstandsbestuurdersbond den heer L. P. Maartens; het Museum voor Kunstnijverheid den heer mr. F. P. Vlielander Hein; het Museum voor Moderne Kunst den heer jhr. mr. Victor de Stuers; Pulchri Studio den heer F. P. ter Meulen; Vereen. voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen den heer J. Jurriaan Kok; de Verfraaiingscommissie den heer S. de Clercq, en Vreemdelingenverkeer den heer mr. A. Ferf. De Commissie koos tot haar voorzitter den heer J. Jurriaan Kok, en tot secretaris den heer S. de Clercq.

M. T. School te 's-Gravenhage. De Commissie tot onderzoek naar de wenschelijkheid van oprichting eener Middelbaar Technische School te 's Gravenhage, heeft een vragenlijst samengesteld, welke aan alle beoefenaars der Burgerlijke Bouwkunde, Waterbouwkunde, Scheepsbouwkunde, Metaalindustrie, Werktuigkunde, Electrotechniek en Kunst- en Nijverheidsvakken, gevestigd te 's Gravenhage, is verzonden.

Deze enquête betreft de volgende vragen:

1. In welke stad hebt Gij Uwe opleiding genoten of Uwe zelfstudie voltooid? 2. In welke inrichtingen van onderwijs of bij welke particulieren hebt Gij de lessen gevolgd, nadat Gij de lagere school verlaten hebt? Was dit dag- of avondcursus? 3. Hebt Gij de practijk beoefend tegelijkertijd, vóór of na de theoretische opleiding? 4. Is naar Uwe meening een goed ingerichte school voor middelbaar technisch onderwijs te verkiezen boven de door U gevolgde wijze van opleiding? 5. Hebt Gij een technisch-examen gedaan en zoo ja welk? Welk beroep oefent Gij thans uit? 6. In welk jaar zijt Gij geboren? 7. Welke mededeelingen acht Gij nog verder van belang?

Uit bovenstaande blijkt, dat de Commissie haar taak niet licht opvat en dat haar onderzoek grondig genoemd mag worden. Wij wenschen de Commissie flinke medewerking toe.

Koninklijk Paleis te 's Gravenhage. In de Standaard komt de volgende driestar voor:

„Het gerucht, dat eerlang aan ons Hof het bezoek zou te wachten zijn van den Koning van Engeland met zijn gemalin, en van den President der Fransche Republiek, heeft terecht weer de vraag aan de orde gesteld, of bij zulk hoog bezoek de Residentiestad opnieuw geheel voor Amsterdam zal moeten wijken.

In het ontvangen van zulke bezoeken niet in de Residentie, maar alleen in de hoofdstad, ligt iets onnatuurlijks. Men bezoekt iemand ter plaatse, waar hij woont, en verlangt niet dat hij zelf zijn huis verlaten zal en tijdelijk zijn tenten elders opslaan, om het bezoek te ontvangen. Wel bestaat onder de burgerij de gewoonte, bij groote familiefeesten, omdat men te klein behuisd is, in een hotel of zaal buitenaf te ontvangen, maar deze exceptie mag niet op het Koninklijk Huis worden toegepast, vooral niet, zoo van elders vorsten komen die in hun eigen land op waarlijk koninklijken voet gehuisvest zijn. Dat óók te Amsterdam ontvangen wordt, is uitnemend; dat kan niet anders, omdat de Residentie ten onzent niet tevens hoofdstad is; maar de Residentie mag in geen geval worden voorbijgegaan.

Nu is er op zich zelf niets op tegen, dat bijaldien een vreemd vorst met zeer groot gevolg komt, een deel van dit gevolg buiten het Paleis geherbergd worde. Reeds is het voormalig paleis van den Prins van Oranje hiervoor beschikbaar, en meer dan één Haagsch hotel leent zich zeer wel voor zulk een ontvangst. Bij Kronings- of Begrafenisplechtigheden, als de meeste hoven vertegenwoordigd zijn, is dit onder dak brengen in hotels dan ook in alle landen gewoonte. Zelfs in Madrid dat anders de hofvormen het hoogst houdt, was dit bij het jongste Kroningsfeest ook met onzen afgevaardigde het geval.

Maar ook al neemt men hiertoe de toevlucht, het Paleis in het Noordeinde blijft voor de ontvangst van hooggeplaatse vorsten, die met veel gevolg van hoogen rang komen, te eenenmale ongeschikt. Met de paleizen, in Berlijn, Weenen en Madrid behoeven we niet te wedijveren, maar wie de paleizen kent in Brussel, Kopenhagen, Munchen en andere Staten van den tweeden rang, voelt toch, dat we in onze Residentie te kort schieten. Onder onze Stadhouders kon zulk een klein, bekrompen en onaanzienlijk paleis er mee door, maar sinds Nederland een Koninkrijk is geworden, kan het zoo op den duur niet blijven.

De Amsterdamsche quaestie of het Paleis op den Dam aan de stad zal teruggaan, ligt geheel hier buiten. Het Paleis op den Dam blijft vorstelijk Paleis tot tijd en wijle in onze hoofdstad een eigen Koninklijk paleis zal gesticht zijn. Maar geheel afgezien hiervan moet ook in de Residentie zulk een Paleis aan ons vorstelijk Huis worden aangeboden, als met de eere van het Koningschap in overeenstemming is. Of dit doel bereikt zal kunnen worden door verbouwing en uitbreiding van het tegenwoordig paleis, dan wel of een geheel nieuw paleis zal moeten gesticht worden, is een vraag van ondergeschikt belang. Hoofdzaak is en blijft, dat onze Koningin in de plaats harer Residentie over een vorstelijke woning kunne beschikken, die haar in staat stelt ook vreemde vorsten waardig te kunnen ontvangen.

Dat dit een zeer belangrijke uitgave zal vorderen, is niet twijfelachtig. Zoo men toch tot bouwen overgaat, doe men het op eenmaal goed, en geve in zulk een paleis tevens een proeve van wat Nederlandsche bouwkunst scheppen kan. Iets wat te meer noodig dig is nu het Vredespaleis straks het Koninklijk paleis geheel in de schaduw zal stellen. De hooge prijs levert echter daarom geen bezwaar op, omdat het een uitgave voor eens is, die niet terugkeert, en, daar zulk een paleis voor 't minst twee eeuwen en meer geeft wat 't geven moet, per jaar gerekend, op niet meer dan een vijftienduizend gulden neerkomt".

Middelburg. In den loop van dit jaar zal de restauratie van den voorgevel van het stadhuis gereed komen, zooals die is ontworpen.

De toren aan de zijde van de Noordstraat en de zijgevel aan die straat zijn daaronder niet begrepen geweest.

Waar nu de gansche voorgevel na de herstelling een niterst fraaien aanblik oplevert, steekt daartegen het slecht onderhouden voorkomen van bedoelden toren, welke met den voorgevel als het ware een geheel uitmaakt, en van den zijgevel zeer sterk af.

Burgemeester en Wethouders zouden het daarom voor de gemeente van groot belang achten, indien ook die deelen van het raadhuis in den ouden luister konden worden hersteld.

De kosten dier herstelling raamt het dagelijksch bestuur op f 28,500.

Het zou die herstelling in zes jaren willen doen afloopen en wel gedurende vijf jaren f 5000 daaraan verwerken en in het zesde jaar f 3500.

Burgemeester en Wethouders stellen den raad voor tot de Koningin het verzoek te richten op de Staatsbegrooting, te beginnen met 1912, een subsidie uit te trekken voor de verdere restauratie van het stadhuis te Middelburg en wel gedurende vijf jaren f 2500 per jaar en gedurende het zesde f 1750, zijnde deze bedragen de helft van hetgeen jaarlijks zal worden verwerkt, terwijl de andere helft door de gemeente zal worden betaald.
De commissiën van fabricage en financiën vereenigen zich met dit voorstel. *N. R. Ct.*

Het West-Friesche Museum te Hoorn. [1]) Een zeer belangrijk werk nadert zijne voltooiing, namelijk de door het rijk ondernomen herstelling van het Westfriesch Museum. Dit gebouw, dat niet vrij is van architectonische fouten, is bekend bij allen die ooit Hoorn bezocht hebben en bij allen die belangstellen in de weinig uit vroegere eeuwen nog bewaard gebleven hardsteenen paleizen.
In het begin der 15e eeuw werd dit gebouw bewoond door den Proost van West-Friesland. Daarna werd het gebruikt als verblijf van de Gecommitteerde Raden van dit gewest, het Noorderkwartier van Holland. In de negentiende eeuw werd het de zetel der Arrondissementsrechtbank. Na de opheffing dier Rechtbank in 1878 werd het grootendeels tot Museum ingericht.
De gevel, uit 1630, is eenig in ons land. Op de hoeken der uitstekende kroonlijsten zijn leeuwen geplaatst, die de wapens van Hoorn, Alkmaar, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medemblik en Purmerend vasthouden. Deze gevel is geheel afgebroken geweest en al het hardsteen en beeldhouwwerk is nu vernieuwd, alles echter in den oorspronkelijken vorm. De leeuwen zijn schoongemaakt en van de daarop gelegde verflaag ontdaan. De wapens zijn opnieuw gepolychromeerd.
Voorts komen, in plaats van de groote ramen, kleine in lood gevatte ruitjes.
Bij het herstellingswerk is men tot de ontdekking gekomen, dat het in den bovengevel geplaatste wapen bedekt was met een ijzeren plaat, waarop het wapen van Oranje-Nassau was geschilderd. Bij het afschroeven van die plaat kwam een zeer geschonden gebeeldhouwd wapen te voorschijn, hetwelk na onderzoek is gebleken het wapen van Prins Willem II te zijn. Over dat afgehakte wapen was een ander wapen geschilderd. Thans echter is het opnieuw gebeeldhouwde wapen van den Prins opnieuw in den bovengevel aangebracht.
Aldus is het gerestaureerde gebouw wederom een sieraad voor de stad Hoorn geworden, dank zij de krachtige medewerking der Regeering, waardoor dit monument van laatmiddeleeuwsche en renaissance-bouwkunst, ook voor de toekomst bewaard kan blijven.
Tevens is het inwendige van het Museum aanmerkelijk verbouwd. *N. v. d. D.*

'n Nieuw Raadhuis te Purmerend. [1]) In den oostelijken gevel van 't tegenwoordige raadhuis te Purmerend vinden we 'n gedenksteen ingemetseld, waarop 't navolgend versje:
„Anno 1591 is dit Stadthuis geset.
„En door aenwas van nering hier wel op let.
„1633 tot vergrooting van de marct met macht
„En de vijselaerskonst alhier gebracht".
Daar de kaasmarkt in 1633 al meer en meer in bloei toenam en er dus ruimte te kort schoot, was goede raad duur en stond men voor 't feit, om of 't Stadhuis te sloopen en meer achterwaarts te bouwen, óf 't geheele gebouw op te vijzelen en eenige meters achteruit te plaatsen. Volgens 't versje heeft dit laatste met gunstig gevolg plaats gehad. In 1766 werd 't gebouw vernieuwd en verfraaid in den tegenwoordigen Dorischen stijl.
Nu is onlangs door de heeren Postema, gemeente-architect te Purmerend en Jan Stuijt, architect te Amsterdam (daartoe door Burg. en Weth. uitgenoodigd) en door de Commissie van Fabricage 'n ernstig onderzoek ingesteld naar den toestand van 't gebouw, dat waarschijnlijk na 1766 geen belangrijke reparatie meer heeft ondergaan.

[1]) Wegens plaatsgebrek is dit bericht niet eerder opgenomen.

De uitslag van dat onderzoek was allerongunstigst. In 't rapport der Commissie van Fabricage en dat der architecten wordt gezegd, dat de koppen der bind- of moerbalken, waarop de kinderbalken en vloeren rusten, in 'n vergevorderden staat van ontbinding verkeeren en dringend verder onderzoek en versterking vereischen; dat 't muurwerk aan den achtergevel belangrijke scheuren vertoont en blijk geeft van reeds vroegere reparatie; dat de kap slecht geconstrueerd is en de spantplaten van 't metselwerk gedeeltelijk afgeschoven en op sommige plaatsen verdwenen zijn, zoodat restauratie vrijwel onmogelijk zal zijn. Mocht de Raad evenwel tot restauratie of tot den bouw van 'n nieuw raadhuis besluiten, dan zouden in ieder geval de moerbalken zoo spoedig mogelijk moeten worden ondervangen, daar 't gebleken is, dat deze balken geen steun meer vinden in 't metselwerk. Dit laatste zelfs uit te stellen, zou de commissie onverantwoordelijk achten.
In de vorige raadsvergadering deelde 't lid Jan Lankelma (secret. van de Comm. van Fabr.) nog mede, dat 't geheele gebouw 20 c.M. overhelt en een der balken aan de zuidzijde niet meer in den muur ligt, doch aan den vloer hangt en de toestand zelfs gevaarlijk wordt.
Na dezen ongunstigen uitslag werd aan genoemde heeren architecten opgedragen, zoo spoedig mogelijk plannen en teekeningen op te maken en in te dienen, 1o. voor de restauratie van 't gebouw en 2o. voor 'n geheel nieuw raadhuis. Hieraan is reeds voldaan.
't Rapport der heeren luidde, dat de restauratie met bijtrekking van de conciergewoning, achter 't raadhuis gelegen, zal moeten kosten f 26,777, waaronder f 5000 is begrepen voor eventueele risico's, terwijl de bouw van 'n nieuw raadhuis zal bedragen f 44,985.
Ze raden echter aan, niet over te gaan tot restauratie, omdat men dan niet zal kunnen bereiken, wat men beoogt, namelijk 'n passende verruiming van den gemeentedienst.
Wanneer de Raad één der beide voorstellen zal aannemen, zal de gemeente-administratie en de vergaderingen van B. en W. en van den gemeenteraad worden overgebracht in 't thans nog leegstaande gebouw (villa Clementine) dat 't Rijk onlangs van de gemeente heeft aangekocht tot vestiging van 't kantongerecht, doch met Mei 1912 weder ontruimd moet zijn.
Volgens de teekening zal 't nieuwe raadhuis in ouden stijl worden opgetrokken met trapjesgevels, terwijl twee breede trappen den toegang zullen geven tot 't gebouw op de wijze van andere oude of ouderwetsch gebouwde raadhuizen in de lande. Uit 't midden van 't gebouw rijst 'n hooge, slanke toren, waarin klokkespel. *Alg. H. Bl.*

Toren te Etten. De heer S. Heerma van Voss te Leur heeft aan het gemeentebestuur van Etten en Leur toezegging gedaan, dat zoo de gelden tot restauratie van den monumentalen kerktoren te Etten niet gevonden kunnen worden uit het gevraagde Rijkssubsidie en de gemeentefondsen, hij die kosten wil dragen om zoodoende den toren voor de gemeente te behouden.

RECTIFICATIE.

In Kroniek XXI, blz. 86 e. v. zijn enkele storende fouten geslopen.
Blz. 87, 1ste kolom, 22ste regel v. onder, staat: Grootte verkrachting van het authentiek oude, enz. Gelieve te lezen: *Grooter* verkrachting enz.
Blz. 89, 2de kolom, 20ste regel v. boven staat:
. . . . hoekhuis Valk-Oude Delft, gelieve te lezen:
. . . . hoekhuis *Kolk*-Oude Delft.
Blz. 90, 1ste kolom 26ste regel v. boven staat:
In de omgeving van de belangrijke gebouwen, enz. Gelieve te lezen: In de omgeving van *onbelangrijke* gebouwen, enz.
In bericht „Heemschut" (blz. 95) staat vermeld, dat het de bedoeling is, ook die maatregelen te nemen, welke er toe leiden kunnen, dat nieuw te stichten bouwwerken stad en land ontsieren.
Dit moet natuurlijk zijn: *niet* stad en land ontsieren.

31ste JAARG. – 11 MAART 1911. – No. 10.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij voornitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Jaarverslag Afdeelingen. — Verkiezing Hoofdbestuur. — Voorstellen Algem. Meivergadering. — Prijsvraag arbeiderswoningen IJsselstein. — Verslag H. Bestuursvergadering 7 Maart. — Algemeene Administratieve voorschriften. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Stedenbouw, verv. door J. G. Wattjes, B.-I. — Jury Rapport Prijsvraag Rochdale. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

Den besturen der Afdeelingen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt in herinnering gebracht, dat art. 16 van de Statuten der Maatschappij bepaalt: Iedere Afdeeling zendt jaarlijks *voor den 1sten April* aan het Hoofdbestuur een verslag van den toestand en de werkzaamheid der Afdeeling.
Gaarne ziet het Hoofdbestuur genoemde verslagen vóór den vastgestelden datum tegemoet, adres bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De Algemeene Mei-vergadering is bepaald op Dinsdag **30 Mei** en Woensdag **31 Mei.**

Met het oog op de verkiezing van 3 leden van het Hoofdbestuur wordt in herinnering gebracht, dat art. 4 van van het Algem. Huish. Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens 10 Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect-Leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.
Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden voor het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het orgaan der Maatschappij.
De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen.
Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Meivergadering 3 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevolge van het periodiek aftreden der heeren: L. C. DUMONT, B. J. OUENDAG en J. VERHEUL, welke heeren herkiesbaar zijn.
Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand artikel worden de *candidaatstellingen* ingewacht tot uiterlijk *Woensdag 12 April* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VOORSTELLEN ALGEMEENE MEI-VERGADERING.

Met het oog op de Algemeene Mei-vergadering op Dinsdag 30 Mei en Woensdag 31 Mei worden de volgende artikelen van de Statuten en het Algemeen Huish. Reglement in herinnering gebracht.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

STATUTEN.

ART. 29. Voorstellen tot wijziging dezer statuten worden òf door het Hoofdbestuur aan de orde gesteld òf door minstens 25 stemgerechtigde leden, waarbij minstens 10 Architect-Leden, òf door de Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement. Deze voorstellen worden schriftelijk ingediend en van eene toelichting voorzien en, wanneer deze niet van het Hoofdbestuur uitgaan, minstens twee maanden vóór hunne behandeling ter vergadering bij het Hoofdbestuur ingediend.
Zij worden in den regel op de Algemeene Mei-vergadering behandeld.
De voorstellen tot statutenwijziging worden met de toelichting zoo spoedig mogelijk in handen gesteld van de te benoemen Commissie tot Statuten-herziening en eene maand vóór de Algemeene Vergadering, waarop zij zullen worden besproken, in het Orgaan der Maatschappij gepubliceerd. Ook het rapport der Commissie met — eventueel — een advies en nadere voorstellen van het Hoofdbestuur, worden zoo spoedig mogelijk, maar in ieder geval eene week vóór de Algemeene Vergadering, op dezelfde wijze bekend gemaakt.

ALGEMEEN HUISH. REGLEMENT.

ART. 31. Geen voorstel wordt ter Algemeene Mei-vergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur. Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er voor zijn om een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergaderingen zullen worden behandeld, met de toelichtingen, zoo noodig, een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het Orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

PRIJSVRAAG VOOR ARBEIDERSWONINGEN TE IJSSELSTEIN.

Naar aanleiding van het stuk van het Bestuur der Afd. Utrecht van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst (zie B. Weekblad blz. 86) gericht aan de Redactie van het Bouwkundig Weekblad, is het Hoofdbestuur van meening, dat de daarin vervatte argumenten geenszins wettigen noch afdoend verklaren, dat de prijsvraag voor arbeiderswoningen te IJsselstein, opgemaakt door de Afd. Utrecht, op belangrijke punten in strijd zijn met de „Algemeene Regelen voor Nationale bouwkundige Prijsvragen", welke mede-onderteekend zijn door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, welke regelen, in afwachting hunner herziening, onveranderd gehandhaafd blijven, krachtens besluit der vergadering van de afgevaardigden der deelnemende vereenigingen, gehouden 20 October 1910 en gepubliceerd in Bouwk. Weekblad 1910, no. 43, blz. 514.
Redenen, waarom het Hoofdbestuur verwijst naar zijne mededeeling te dezer zake, zie B. Weekblad blz. 61, en nogmaals in herinnering brengt de clausule van bovengenoemde regelen: „dat bij afkondiging van de vastgestelde regelen de aangesloten lichamen als hunne meening uitspreken, dat het niet geoorloofd is, dat eenig lid zich, hetzij als lid der Jury, hetzij als mededinger zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking dezer regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk is in acht genomen".

VERSLAG VERGADERING HOOFDBESTUUR op Dinsdag 7 Maart 1911.

Van het verhandelde zijn wij gemachtigd het volgende mede te deelen:

NIEUWE LEDEN. Op voorstel van de Commissie van Onderzoek heeft het Hoofdbestuur als Gewoon Lid aangenomen, de heeren: P. L. Buitendijk, aannemer te Goes; F. de Herder, aannemer te Zwolle; P. Smoor, bouwkundige en aannemer te 's Gravenhage; H. F. Wijker, opzichter-teekenaar bij den dienst der Publieke Werken te Amsterdam, benevens:
N.V. Bouwmaterialenhandel, te Haarlem; de Directie der Gemeentewerken te Leiden.

ALGEMEENE MEI-VERGADERING. Deze vergadering is vastgesteld op Dinsdag 30 Mei en Woensdag 31 Mei. De Agenda zal later medegedeeld worden. Betreffende de candidaatstelling voor de verkiezing van drie leden van het Hoofdbestuur en de gelegenheid tot het doen van voorstellen voor deze Algemeene Meivergadering wordt verwezen naar de hierboven staande officieele mededeelingen.

COMMISSIE VOORBEREIDING HOOFDBESTUURSVERGADERINGEN. Daar met het oog op de zich steeds uitbreidende agenda's der Hoofdbestuursvergaderingen de wenschelijkheid gevoeld wordt, eene Commissie van Voorbereiding in te stellen, die wekelijks vergadert en de ingekomen stukken en te behandelen onderwerpen onder oogen ziet, en die zaken afdoet, welke zich hiertoe leenen, wordt besloten deze Commissie in het leven te roepen. Hiervoor wordt aangewezen de bestaande Commissie van het Hoofdbestuur, belast met de dagelijksche leiding, bestaande uit de Amsterdamsche leden, de heeren A. Salm GBzn., voorz., J. H. W. Leliman, vice-voorzitter en B. J. Ouëndag, terwijl de Algemeene Secretaris hieraan is toegevoegd.
Het Hoofdbestuurs-reglement zal in dezen zin aangevuld en herzien worden.
Met het oog op het indienen van voorstellen of het doen van mededeelingen worden de leden onzer Maatschappij er attent op gemaakt, dat deze Commissie, te beginnen met April 1911, iederen Dinsdag 's middags om 2 uur vergadert.

INSTELLING ONDERWIJS-COMMISSIE. Nadere mededeelingen werden gedaan omtrent de wenschelijkheid deze Commissie in te stellen en de wijze, waarop zij zou moeten werken. Terecht wees de heer Ouëndag erop, dat, waar de examens der Maatschappij een steeds grooter omvang krijgen, het wenschelijk is, dat een permanente Commissie van Onderwijs benoemd wordt, die geregeld de leiding der examens in handen heeft. Tot heden berustte deze leiding teveel bij een enkelen persoon; de Commissie kan uitstekende diensten bewijzen bij het tijdig voorbereiden der examens en in het algemeen een goeden gang van zaken afdoende verzekeren.
Echter niet alleen aan de examens, ook aan andere punten betreffende technisch onderwijs in het algemeen zal de Commissie hare aandacht wijden. Een rijk veld wacht hier nog op vruchtbare ontginning; de volgende punten komen hiervoor in aanmerking:
a. Allereerst moet de Commissie zorgen voor de instandhouding, de verbetering en uitvoering der reeds bestaande drie examens voor Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken.
b. Vervolgens moet de Commissie zorgen, dat de Bibliotheek der Maatschappij in het bezit komt van een goed aantal leerboeken op bouwkundig gebied.
c. Het bevorderen van de litteratuur op dit gebied door steun te verleenen en aanwijzingen te geven; in het bijzonder geldt dit voor kleinere werken, daar hier aan de meeste behoefte bestaat.
d. De bestudeering en de bevordering van het bouwkundig correspondentie-onderwijs.
e. Het zoo noodig geven van adviezen aan Rijk, Gemeenten en particulieren op het gebied van technisch onderwijs.
f. Het steunen en voorbereiden van voordrachten van vooral practischen, doch ook van aesthetischen aard.
g. De bevordering van het vakonderwijs.
h. Het arrangeeren en steunen van tentoonstellingen, uitsluitend van opvoedkundigen aard op bouwkunstig en bouwkundig gebied (leergangen, boeken, plaatwerken, etc.).
i. In het algemeen studie maken van het technisch onderwijs.
Het Hoofdbestuur kon zich hiermede geheel vereenigen, zoodat bij de te behandelen Statutenwijzigingen op de a.s. Algemeene Mei-vergadering, ook voorgesteld zal worden door het Hoofdbestuur, een dergelijke Commissie in te stellen.

BIBLIOTHEEK-ARCHIEF-COMMISSIE. De aandacht werd er op gevestigd, dat, waar de bibliotheek nu geregeld en gecatalogiseerd wordt onder deskundige leiding, het wenschelijk zal blijken na te gaan, welke gebreken aan de bibliotheek kleven en op welke punten zij dringende aanvulling behoeft. Hiertoe wordt een Commissie ingesteld, waartoe zullen worden uitgenoodigd de heeren J. H. W. Leliman, de vader van het voorstel, A. W. Weissman en J. Gratama. Daar de bibliotheek in het bezit is van vele platen, photo's, teekeningen, enz. wordt het wenschelijk geacht hiervan een goed-geordende collectie te maken, nuttig voor den belanghebbende, zoodat ook op deze wijze de collecties der Maatschappij beter tot haar recht kunnen komen.

RONDVRAAG. In aansluiting bij de voorgenomen Statuten-wijziging zal door het Hoofdbestuur aan de Architect-Leden en de Gewone Leden der Maatschappij een vertrouwelijke rondvraag gericht worden, uitsluitend ter voorlichting van het Hoofdbestuur, waarvan de resultaten niet gepubliceerd zullen worden.

IJSSELSTEINSCHE PRIJSVRAAG. Betreffende het antwoord van het Bestuur der Afd. Utrecht onzer Maatschappij in zake de bezwaren, door het Hoofdbestuur gepubliceerd tegen de Prijsvraag voor arbeiderswoningen te IJsselstein, zie B. Weekblad blz. 86, was het Hoofdbestuur van meening, dat de in dit antwoord vervatte motieveering geenszins wettigde, dat het bestuur der Afdeeling Utrecht op belangrijke punten der prijsvraag afwijkt van de Nat. Prijsvraag Regelen, door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst erkend, en bleef het Hoofdbestuur het laken, dat de Afdeeling in het geheel geen voeling over dit onderwerp met het Hoofdbestuur heeft gehouden; ja, dat het zelfs niet van het bestuur der Afdeeling, maar van andere zijde het eerst het reeds gepubliceerde programma ontving.
De wording dezer prijsvraag mag geen invloed hebben op de meening van het Hoofdbestuur; dit grondt zijn oordeel uitsluitend op den tekst van het programma van de prijsvraag.

HERZIENING DER A. V. Ingekomen is een Ontwerp tot herziening van de Algemeene voorschriften voor het Uitvoeren en Onderhouden van Werken ten behoeve van Besturen en Particulieren, met bijbehoorende toelichting, opgesteld door een Commissie, benoemd door de Vereenigingen: „Vereeniging van Delftsche Ingenieurs", „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst" en „Nederlandsche Aannemersbond".
Ten einde aan dit ontwerp de meest mogelijke openbaarheid te geven, opdat alle belangstellenden in de gelegenheid gesteld worden opmerkingen of beschouwingen mede te deelen, verzocht de Commissie het ontwerp op te nemen in het Bouwkundig Weekblad, gelijk het ook in „De Ingenieur" en in „De Aannemer" zal worden geplaatst.
Gelet op de groote belangrijkheid der Algemeene Voorschriften besloot het Hoofdbestuur aan het verzoek gevolg te geven, en worden de leden onzer Maatschappij dringend verzocht hunne aandacht aan het ontwerp te wijden, en eventueele opmerkingen of beschouwingen te zenden aan den heer G. Versteeg, 1ste Secretaris Vakbelangen-Commissie, Pels Ryckenstraat 9, Arnhem.

BOUWKUNDIG KARAKTER VOLENDAM. De commissie in zake handhaving bouwkundig karakter Volendam werd diligent verklaard.

De Algem. Secretaris,
J. GRATAMA.

ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN VOOR HET UITVOEREN EN ONDERHOUDEN VAN WERKEN TEN BEHOEVE VAN BESTUREN EN PARTICULIEREN.

ONTWORPEN DOOR EENE COMMISSIE, INGESTELD VAN WEGE DE VEREENIGINGEN: „VEREENIGING VAN DELFTSCHE INGENIEURS" TE 'S-GRAVENHAGE, „MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST" TE AMSTERDAM EN „NEDERLANDSCHE AANNEMERSBOND" TE AMSTERDAM *).

Bij hen, ten behoeve van wie de hier toegelichte „*Administratieve Voorschriften*" werden ontworpen, zal het niet onbekend zijn, dat reeds jaren lang vooral in aannemerskringen ernstige grieven bestonden — en nog bestaan — zoowel tegen de formuleering als tegen de toepassing en uitlegging van vele bepalingen der A. V. voor de uitvoering van werken, waarvan voornamelijk die van Waterstaat ook op het meerendeel der Provinciale, Gemeentelijke en particuliere werken van toepassing zijn. Vandaar dan ook voortdurend verzet; eerst slechts sporadisch doch allengs krachtiger, voornamelijk tegen die bepalingen, waarin de belangrijkste beginselen — zooals ten aanzien van *gunning, borgstelling, schade-regeling, recht op betaling, beslissing van geschillen e. m. d.* — welke de overeenkomst van aanneming beheerschen, zijn neergelegd. Een verzet, waarbij tevens de bedoeling voorzat om de verschillende bestaande A. V. meer met elkander in overeenstemming te brengen en daarin te leggen eenheid van gedachte en beginsel.
Het resultaat van al deze pogingen, welke wij niet in bijzonderheden kunnen volgen, was in het algemeen intusschen niet zooals wel werd gewenscht. Wèl hier en daar in de verschillende Rijks-A. V. soms niet onbelangrijke partiëele verbeteringen, wèl in meerdere bestekken, Provinciale, Gemeentelijke en vooral particuliere, het bewijs, dat hunne ontwerpers meê wisten te gaan op den weg van vooruitgang en verbetering, doch niet in die mate, dat niet met recht, ook thans nog, gesproken kan wor-

*) Dit ontwerp met de daarbij behoorende toelichtingen wordt in zijn geheel in het Bouwkundig Weekblad opgenomen, opdat de leden onzer Maatschappij en andere belanghebbenden en belangstellenden in de gelegenheid gesteld worden nader met de behandeling van dit zoo belangrijke onderwerp kennis te kunnen maken. Zij, die opmerkingen of beschouwingen wenschen mede te deelen, worden verzocht deze te doen toekomen aan den heer *G. Versteeg, 1en Secretaris van de Vakbelangen-Commissie der Maatschappij tot bev. der Bouwkunst, Pels Rijckenstraat 9, Arnhem.*

den van eene verscheidenheid van opvattingen en bepalingen, waaraan eenheid ten eenenmale blijft ontbreken.
Het was duidelijk, dat, om te komen tot eene afdoende herziening der A. V., samenwerking van alle belanghebbenden en met name de medewerking der Ingenieurs- en Architecten-Vereenigingen eene noodzakelijkheid was.
Na zich te hebben vergewist van de bereidwilligheid der *Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst* om tot eene herziening der A. V. mede te werken, werd door het Hoofdbestuur van den *Nederlandschen Aannemersbond*, gedachtig aan de pogingen, reeds vroeger door de toenmalige *Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs* in het werk gesteld om nieuwe Administratieve Voorschriften te ontwerpen, het Bestuur der *Vereeniging van Delftsche Ingenieurs* aangezocht om in deze het initiatief te willen nemen, met het gevolg, dat deze vereeniging zich bereid verklaarde aan die uitnoodiging te voldoen.
Eenmaal zoover, was weldra eene commissie benoemd, waartoe door de Besturen van elk der bovengenoemde vereenigingen twee leden werden aangewezen, die op 11 Maart 1908 in eene te 's Gravenhage gehouden vergadering door den Voorzitter der Vereeniging van Delftsche Ingenieurs kon worden geïnstalleerd.
Korten tijd daarna ving zij hare werkzaamheden aan, waarvan het resultaat, belichaamd in een ontwerp der gewijzigde Administratieve Voorschriften, thans openbaar kan worden gemaakt.
In de volgende bladzijden wordt, voor zoover noodig, eene hier meer, daar minder uitvoerige toelichting gegeven op dezen arbeid.
Als leiddraad dienden der commissie daarbij in de eerste plaats de *„Administratieve Voorschriften, in 1892 uitgegeven vanwege de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs"* en verder de *A. V. van Waterstaat 1901*, in deze toelichting verder aangeduid als *„Rijks-A. V."*, terwijl mede gebruik werd gemaakt van eene *„Schets van Administratieve Bepalingen"* van de hand der aannemers-leden der commissie, waarin is aangegeven welke wijzigingen in hoofdzaak door de aannemers werden gewenscht.

De voornaamste grief tegen de bestaande A. V., zooals reeds dadelijk bleek uit eene *„Nota"* door de aannemers-commissieleden bij de commissie, op haar verzoek, ingediend, is wel deze, dat die A. V. in vele opzichten niet beantwoorden aan wat toch inderdaad haar doel moet zijn: te vormen een stel bepalingen tot regeling eener tusschen geheel gelijkberechtigde partijen gesloten overeenkomst.
De commissie is dus vóór alles uitgegaan van het standpunt, dat uit de redactie van haar ontwerp dit beginsel duidelijk zou moeten blijken.
Tevens is er naar gestreefd om de rechten zoowel als de verplichtingen van den aanbesteder, de directie en den aannemer zoo duidelijk mogelijk te omschrijven en de verantwoordelijkheid van elk dier bij het aannemingscontract op den voorgrond tredende partijen zooveel mogelijk scherp belijnd vast te leggen.
Daarbij is uitgegaan van deze twee hoofdbeginselen
1. dat de aannemer in het algemeen verplicht is de bevelen der directie op te volgen — en
2. dat de verantwoordelijkheid voor hetgeen uit het opvolgen dier bevelen voortvloeit niet op zijne, des aannemers, schouders mag worden gelegd.
Het oude systeem, dat feitelijk aan één der contractanten alle macht in handen gaf, is geheel verlaten en aan billijkheidsoverwegingen een ruime plaats ingeruimd. Bij de afzonderlijke bespreking van elk dier paragrafen zal dit nader blijken en zal tevens nog menig ander beginsel in het oog springen, dat, wat belangrijkheid aangaat, eene plaats naast de bovenvermelde zoude mogen vinden, doch waarvan de vermelding, om niet in herhalingen te vallen hier achterwege blijft.
De indeeling van het ontwerp vertoont vrij groote overeenkomst met die der Rijks-A. V. Ingrijpende verandering scheen der commissie in dit opzicht niet noodzakelijk; behoud van het bestaande, waar mogelijk, op utiliteitsgronden daarentegen gewenscht, niet alleen naar den vorm doch, zooals nader zal blijken, op menige plaats ook naar den inhoud.

Nadat de commissie haar ontwerp gereed had gemaakt, is dit onderworpen aan het oordeel van den heer Jhr. Mr. H. de Ranitz te 's Gravenhage, naar aanleiding waarvan nog verschillende wijzigingen zijn aangebracht.
Ten behoeve van eene gemakkelijke vergelijking is hierachter tegenover elk artikel van het ontwerp de daarbij behoorende toelichting afgedrukt.

De Commissie:

Voor de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs:
A. DEKING DURA, *Voorzitter*.
J. VAN HASSELT.

Voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst:
A. SALM G.Bzn.
G. W. VAN HEUKELOM.

Voor den Nederlandschen Aannemersbond:
J. N. HENDRIX.
W. DE VLUGT, *Secretaris*.

Amsterdam, 9 December 1910.

HOOFDSTUK I.

§ 1. CONTRACT VAN AANNEMING.

1. Het contract van aanneming wordt gesloten tusschen den aanbesteder eener- en een aannemer anderzijds.
2. De aannemer verbindt zich bij dat contract tot de uitvoering van een werk of tot eene levering binnen een bepaalden tijd tegen een vooraf bepaalde aannemingssom.
3. Het uit te voeren werk of de levering zijn — voor zooveel noodig — omschreven in een vooraf gereed gemaakt bestek.
4. De aannemer stelt zekerheid voor de nakoming zijner verplichtingen.
5. De aanbesteding heeft — zoo noodig na gedane aanwijzing — plaats
   1. bij onderhandsche overeenkomst, of,
   2. bij inschrijving, waartoe de gelegenheid kan worden opengesteld voor een ieder of uitsluitend voor uitgenoodigde gegadigden.

Toelichting.

§ 1. CONTRACT VAN AANNEMING.

Deze § bevat geheel nieuwe bepalingen, welke in de bestaande A. V. niet worden aangetroffen. De commissie achtte het echter noodig en nuttig in eene aanvangs-paragraaf, bij wijze van inleiding, in algemeene termen aan te geven de wijze, waarop eene besteding tot stand komt en daarin tevens met een enkel woord eenige der voornaamste punten te noemen, welke in de volgende paragrafen nader worden uitgewerkt. Zij kreeg daardoor tevens gelegenheid eenige wenschelijke bepalingen op te nemen betrekkelijk onderhandsche besteding en besteding bij inschrijving door vooraf uitgenoodigde gegadigden.

§ 2. BORGTOCHT.

1. Ter voldoening aan het bepaalde bij § 1, alinea 4, wordt door den aannemer een borgtocht gesteld ten bedrage van 10 pCt. der aannemingssom, tenzij in het bestek een ander bedrag is aangegeven.
2. Deze borgtocht kan zijn zakelijk of persoonlijk.
3. De zakelijke borgtocht wordt aan den aannemer teruggegeven en de verplichtingen van den persoonlijken borg eindigen, zoodra de waarde van het geleverde werk, verminderd met het aan den aannemer uitbetaalde, het bedrag van den borgtocht heeft bereikt, indien tevens de betalingstermijnen zoodanig zijn geregeld, dat tot den afloop van het werk de waarde van het geleverde het uitbetaalde deel der aannemingssom voortdurend met minstens het bedrag van den borgtocht overtreft.
4. De zakelijke borgtocht moet bestaan uit geldswaarde of uit geldswaardig papier, ter keuze van den aannemer. Het laatste moet zijn ten genoege van den besteder.
5. Van in geldswaarde gedane borgstelling wordt door den besteder geen rente vergoed. De vervallende coupons der als borgtocht gedeponeerde geldswaardige papieren worden op den vervaldag aan den aannemer uitgereikt.

6. Indien papieren, welke ter beurze van Amsterdam officieel zijn genoteerd, worden aangenomen, wordt hunne waarde berekend tegen 10 pCt. minder dan de laatste beursnoteering.
7. Bij zoodanigen teruggang in koers van de als borgtocht gedeponeerde geldswaardige papieren, dat deze niet meer de in het bestek voor den borgtocht voorgeschreven waarde vertegenwoordigen, is de aannemer gehouden den borgtocht aan te vullen binnen drie dagen na daartoe door den aanbesteder te zijn aangemaand. Bij niet-voldoening daaraan is de besteder gerechtigd de als borgtocht verstrekte geldswaardige papieren ter beurze te doen verkoopen en de opbrengst daarvan verder als borgtocht te doen dienen.
8. Indien de aannemer een persoonlijken borg stelt, moet deze zijn ingezetene des Rijks en ten genoege van den besteder. „Ook hier te lande gevestigde vennootschappen kunnen als borg worden toegelaten." Dat zij daartoe soliede moeten zijn behoeft niet te worden gezegd. Leden eener zelfde vennootschap mogen niet als elkanders borg optreden.
9. Wanneer de borg, voorgesteld door een der inschrijvers, niet is ten genoege van den besteder, kan deze den betrokken inschrijver uitnoodigen om binnen een door den besteder daarvoor te stellen termijn een anderen borg aan te wijzen.
10. De verplichtingen van den borg worden niet gewijzigd of opgeheven en de zakelijke borgtocht wordt niet teruggegeven, wanneer de aannemer mocht komen te overlijden voordat de verbintenis van den borg volgens het bepaalde sub 3 is afgeloopen.
11. De borg doet afstand van alle voorrechten van schuldsplitsing en uitwinning.
12. Tenzij het bestek uitdrukkelijk bepaalt, dat een zakelijke borgtocht wordt vereischt, wordt de keuze tusschen het stellen van een zakelijken of van een persoonlijken borgtocht aan elk der inschrijvers overgelaten.

Toelichting.

§ 2. BORGTOCHT. *(Rijks A. V. §§ 452/455 en 456/457.)*

Ten aanzien van dit belangrijke punt is in het ontwerp afgeweken van het heerschende stelsel der uitsluitend persoonlijke en onbeperkte borgstelling en werd door de commissie het stelsel, neergelegd in de A. V. der Burgerlijke Ingenieurs, overgenomen. De nadeelen aan de persoonlijke borgstelling verbonden, tamelijk uitvoerig uiteengezet in eene „Nota" van de aannemersleden der commissie, werden ook door de directie-leden geenszins denkbeeldig geacht. Het kan daarom zijn nut hebben de desbetreffende zinsnede uit die nota hier te herhalen. Zij luidt als volgt:

„Hoewel wij die nadeelen van voldoende algemeene bekend-
„heid achten, wenschen wij niettemin nog even nader daarop
„terug te komen, omdat juist hier een der meest wonde plek-
„ken van het huidige systeem van aanbesteden wordt gevon-
„den. Immers, de persoonlijke borgstelling maakt het mogelijk,
„dat als 't ware iedereen naar een werk kan inschrijven,
„indien hij er slechts in slaagt twee in de oogen der directie
„aannemelijke borgen te vinden. En dat gaat gemakkelijk
„genoeg. Vindt men al geen collega's bereid dezen dienst te
„bewijzen, welnu dan zijn er leveranciers te over, die, ver-
„lokt door de zekerheid van een zoet winstje, den aannemer
„uit den brand helpen. Naar vakkennis of financieele draag-
„kracht van den aannemer wordt niet of weinig meer ge-
„keken. De borgen zijn alles, de aannemer beteekent weinig
„of niets, en dit wetende, ziet men als 't ware dagelijks per-
„sonen zich aandienen als aannemer, die technisch noch finan-
„cieel in staat zijn een werk naar den eisch uit te voeren. Na-
„tuurlijk met de noodwendig daaraan verbonden gevolgen:
„minderwaardig werk en mitsdien tal van conflicten met de
„directie en, als de zaak ten slotte scheef loopt, geldelijke
„schade voor tal van personen, voornamelijk leveranciers of
„ook de borgen zelf, die dan het gelag betalen".

De onbeperkte borgstelling, zooals zij in de A. V. van Waterstaat wordt gevonden, heeft ongetwijfeld hare zeer bedenkelijke zijde, waar gevorderd wordt, dat de borg een verbintenis aangaat, waarvan hij den omvang niet kent, zonder dat daar voor hem eenig ander voordeel tegenover staat, dan dat hij bij voorkomende gelegenheid op wederdienst aanspraak zal kunnen maken. In het geheel afwentelen van alle risico ter zake van het werk, dat toch in het belang van den besteder wordt uitgevoerd, ligt ongetwijfeld iets immoreels.
Waar, zooals in Frankrijk en België, in plaats van een persoonlijke een zakelijke borgtocht wordt gevorderd, wordt dan ook steeds het risico tot een vooruit bepaald bedrag van de aannemingssom, meestal 10 %, beperkt.
In dit verband werd nog de mogelijkheid besproken *om de borgstelling geheel af te schaffen*. De commissie heeft intusschen, hoewel het beginsel, met name voor particuliere werken, waarde kan bezitten, niet kunnen besluiten een zoodanige regeling in haar ontwerp vast te leggen, op grond der overweging, dat in de allereerste plaats het Rijk daarin vooralsnog zeker niet zou willen treden, terwijl voor andere werken, desgewenscht, in elk bestek afzonderlijk kan worden bepaald, dat de aannemer noch een zakelijken, noch een persoonlijken borgtocht behoeft te stellen.
De geheele *vervanging van de persoonlijke door de zakelijke borgstelling*, welke volgens velen het middel tot verbetering zou zijn, vindt anderzijds nog zoovele tegenstanders, dat het niet geraden scheen in het ontwerp deze oplossing neer te leggen.
De redactie van het ontwerp der commissie stelt den borgtocht persoonlijk of zakelijk, ter keuze van elk der inschrijvers, tenzij het bestek nadrukkelijk zakelijke borgstelling voorschrijft. Het bedrag van den borgtocht wordt, tenzij het bestek anders aangeeft, in het algemeen beperkt tot 10 pCt. van de aannemingssom, terwijl hij eerst wordt teruggegeven en de verplichting van den persoonlijken borg eerst eindigt, wanneer de waarde van het geleverde werk, verminderd met het aan den aannemer uitbetaalde, minstens het bedrag van den borgtocht heeft bereikt. Bovendien moet gezorgd worden dat, door een doelmatige regeling der betalingstermijnen, deze verhouding tot den afloop van het werk behouden blijft.
De verdere uitwerking van § 2 eischt geen bijzondere toelichting. Slechts worde nog opgemerkt dat, ten einde het gevaar te ontgaan, gelegen in het stellen van een zakelijken borgtocht in handen van den besteder, in het daarop betrekking hebbende gedeelte van het inschrijvingsbiljet moet worden vermeld, dat de aannemer bereid is den zakelijken borgtocht te storten bij een met name aangewezen bankinstelling en het bewijs van depôt te stellen in handen van den besteder. Alleen wordt nog opgemerkt, dat, ter voorkoming van moeilijkheden, gewenscht is de betalingstermijnen zoodanig te regelen, dat de borgstelling zoo spoedig mogelijk eindigt en de gestorte waarborgsom zoo spoedig mogelijk kan worden teruggegeven.
Ten slotte meent de Commissie, in afwijking van de A. V. van Waterstaat, de gelegenheid te moeten openen, welke thans niet bestaat, dat maatschappijen, welke daarvan hun bedrijf maken, als borg worden toegelaten. Daaraan is het voordeel verbonden, dat omtrent de deugdelijkheid van den borg veel minder onzekerheid zal bestaan, terwijl omgekeerd het feit, dat een solide maatschappij zich als borg wil verbinden, meer waarborg geeft voor de soliditeit en de geschiktheid van den aannemer.

§ 3. AANWIJZING.

1. In de aankondiging van de besteding worden tijd en plaats opgegeven, waar de besteder voor de besteding aan gegadigden aanwijzing zal doen en de vereischte inlichtingen zal verstrekken; tevens wordt daarbij vermeld waar het bestek, de teekeningen en het na te noemen proces-verbaal van aanwijzing ter inzage liggen.
2. De aanwijzing zal steeds zoo tijdig voor de besteding geschieden, dat gegadigden over voldoenden tijd kunnen beschikken voor het maken eener nauwkeurige berekening der kosten van het werk of van de levering.
3. De inlichtingen, bij de aanwijzing gegeven, zijn bindend voor beide partijen, ook voor inschrijvers, die niet bij de aanwijzing tegenwoordig zijn geweest, voor zoover die inlichtingen opgenomen zijn in het proces-verbaal van aanwijzing.

4. Het proces-verbaal moet worden voorgelezen en blijft ter inzage op een aangegeven plaats.
5. Op de aanwijzing door gegadigden gedane vragen en de daarop van wege de directie gegeven antwoorden zullen alleen op bepaald daartoe te kennen gegeven verlangen in het proces-verbaal worden opgenomen.
6. Het staat den gegadigden vrij het proces-verbaal te teekenen.
7. Op de aanwijzing worden door de directie zooveel mogelijk vertoond monsters, het algemeen karakter der levering aangevend, benevens details van hoofdconstructies en belangrijke onderdeelen.
8. De gegadigden zijn gerechtigd de détails en monsters van hunne handteekening of zegel te voorzien.

Toelichting.
§ 3. AANWIJZING
vertoont in eenige opzichten een merkbaar verschil met § 446 der Rijks-A.V.
Al. 1 stelt de aanwijzing en het geven van inlichtingen als regel, terwijl *al. 2* den aannemer de zekerheid geeft, *dat hem tusschen de aanwijzing en de besteding voldoende tijd rest om eene nauwkeurige begrooting van het werk of de levering te kunnen maken.* Waar het thans, zelfs bij belangrijke werken, herhaaldelijk voorkomt dat de besteding slechts enkele dagen na de aanwijzing wordt gehouden, heeft de commissie daarin een misstand erkend, waarin naar hare meening moest worden voorzien.
Het bindend karakter der bij de aanwijzing gegeven inlichtingen, ook in de Rijks-A.V. aangenomen, wordt buiten twijfel gesteld in dien zin, dat dit ook geldt voor hen, die niet bij de aanwijzing tegenwoordig zijn geweest. Waar de directie voor die inlichtingen de verantwoordelijkheid moet dragen, behoort anderzijds duidelijk uit te komen, dat de aannemer niet bevoegd is zich daardoor niet gebonden te achten, op grond van de omstandigheid, dat hij misschien heeft verzuimd of het niet noodig heeft geacht bij de aanwijzing tegenwoordig te zijn.
Nieuw is de bepaling — *alinea 5* — dat in het procesverbaal van aanwijzing *bepaalde vragen met de daarop gegeven antwoorden moeten worden opgenomen*, indien gegadigden den wensch daartoe te kennen geven. De opneming van alle vragen en antwoorden — en zonder dat zulks bepaaldelijk wordt verzocht — kon bij de commissie geen instemming vinden, omdat dikwijls vragen worden gedaan, die daarvoor allerminst geschikt zijn. Het vastleggen van belangrijke vragen en antwoorden werd daarentegen nuttig en billijk geacht, ten einde te voorkomen dat later, zelfs te goeder trouw, uit verzuimen dienaangaande geschillen ontstaan.
Ten slotte brengt ook *alinea 7* nog eene verbetering door bepaaldelijk voor te schrijven, dat zooveel mogelijk *monsters, het algemeen karakter der levering aangevend*, op de aanwijzing moeten worden vertoond, *benevens détails van hoofdconstructies en belangrijke onderdeelen.*
§ 446 der Rijks-A.-V. bevat omtrent die details geen enkel voorschrift, terwijl ten opzichte van de monsters slechts de mogelijkheid wordt aangeroerd, dat zij worden vertoond. Het nut der gewijzigde redactie zal niet nader behoeven te worden aangetoond.
Overigens meent de commissie er in verband met de redactie van al. 2 bepaaldelijk op te moeten wijzen, dat, naar hare meening, de inschrijvers door het enkele feit hunner inschrijving zonder voorwaarden geacht moeten worden afstand te hebben gedaan van het recht tot het later opwerpen van excepties op grond van beweerde niet tijdige aanwijzing.

§ 4. BESTEDING.
1. *Onderhandsche overeenkomst.* Besteding bij onderhandsche overeenkomst heeft plaats wanneer een aannemer, buiten mededinging met anderen, wordt uitgenoodigd het werk of de levering uit te voeren.
2. *Besteding bij inschrijving.* Besteding bij inschrijving kan openstaan voor ieder of alleen voor uitgenoodigde gegadigden.
De inschrijvingsbiljetten moeten vrachtvrij en in gesloten omslag te bepaalder plaatse bezorgd worden.
3. Elk biljet, behoorlijk gezegeld, wordt door den inschrijver, en zoo een persoonlijke borgtocht gesteld wordt ook door zijn borg, eigenhandig onderteekend en volgens onderstaand model ingericht: [1])

Inschrijvingsbiljet.

De ondergeteekende(n) *(naam of namen en voornamen voluit geschreven)* wonende te
en domicilie kiezende te
verbindt/verbinden zich overeenkomstig de bepalingen van het bestek No. vastgesteld door
den 19 en de in het proces-verbaal van aanwijzing vermelde inlichtingen, tot de aanneming van:

(in te vullen het hoofd van het bestek en de aanduiding van het perceel).

voor een som van gulden
cents.
(zegge f)
Als borg tot een bedrag van hoogstens
gulden stelt zich *(naam en voornamen voluit)* wonende te

Gedaan te den 19
De borg De aannemer(s)

4. wanneer de aannemer een zakelijken borgtocht verlangt te stellen of de besteder zoodanigen borgtocht eischt, luidt het laatste gedeelte van het inschrijvingsbiljet als volgt:

Verder verklaart/verklaren de aannemer(s) zich bereid, om bij de toewijzing bij te deponeeren een zakelijken borgtocht ten bedrage van en het bewijs van dépôt tegen ontvangstbewijs te stellen in handen van den besteder.
Gedaan te den 19
De aannemer(s)

Het bovengenoemde bewijs van dépôt zal van den volgenden inhoud moeten zijn:
De ondergeteekende verklaart van naam en voornamen van den aannemer) en ten behoeve van (naam en voornamen van den aanbesteder) te hebben in ontvangst genomen (omschrijving van het zakelijk onderpand), ten einde te strekken tot waarborg voor de nakoming der verplichtingen door
als aannemer aanvaard jegens
als aanbesteder van het werk, bestaande in (omschrijving), omschreven in bestek
Gedaan te , den 19
(Handteekening van den bewaarnemer)

5. Op den gesloten omslag van het inschrijvingsbiljet wordt gesteld:
Inschrijvingsbiljet voor *(in te vullen het hoofd en nummer van het bestek en de aanduiding van het perceel)* aan te besteden te den 19
6. Op het uur en de plaats voor de besteding bepaald, worden de biljetten door of namens den besteder geopend en overluid gelezen. Gegadigden kunnen daarbij tegenwoordig zijn.
7. Gegadigden zijn bevoegd in hunne inschrijvingsbiljetten voorwaarden te stellen. Het staat den besteder vrij bij de gunning eene voorwaardelijke inschrijving aan te nemen.
8. Het inschrijvingsbiljet van den laagsten inschrijver blijft van kracht uiterlijk gedurende dertig dagen na den dag, waarop de aanbesteding heeft plaats gehad, met dien verstande, dat aan hem binnen dezen termijn bericht van de gunning moet zijn verzonden. Voor de overige inschrijvers bedraagt deze termijn veertien dagen. De besteder is echter bevoegd hem, mits vóór het eindigen daarvan, ten opzichte van een of meer der inschrijvers tot uiterlijk 30 dagen te verlengen. Door gunning aan een der inschrijvers houden de overige inschrijvingsbiljetten op van kracht te zijn.
9. Is door twee of meer inschrijvers het laagst ingeschreven, dan wordt door het lot beslist wie hunner als laagste inschrijver zal worden aangemerkt.

[1]) Woont de inschrijver buitenslands, dan moet door hem binnenslands domicilie worden gekozen.

Toelichting.
§ 4. BESTEDING *(Rijks A. V. § 446 450)*
geeft in alinea 7 een geheel nieuwe bepaling en in alinea 8 een niet onbelangrijke wijziging.
Alinea 7 omschrijft namelijk uitdrukkelijk *de bevoegdheid van gegadigden om in hunne inschrijvingsbiljetten voorwaarden te stellen.* De commissie achtte een dergelijke bepaling noodig ten einde te voorkomen, dat eene „inschrijving onder voorwaarden", op grond van dat feit alleen, ongeldig zou kunnen worden verklaard of per se nietig zou zijn. Uitteraard maakt deze bepaling overigens geen inbreuk op het recht des besteders om aan eene voorwaardelijke inschrijving de waarde toe te kennen, welke hij meent daaraan te moeten hechten. Volgens de Rijks-A. V. is eene voorwaardelijke inschrijving per se ongeldig en *mag* de besteder deze zelfs niet aannemen.
Alinea 8 brengt een wijziging in den tot dusverre gebruikelijken *termijn van beraad van 30 dagen*, die, behalve voor den laagsten inschrijver, *tot 14 dagen wordt verkort.* Bestaat er echter bezwaar het werk aan den laagsten inschrijver te gunnen, dan kan bedoelde termijn intusschen ook voor een of meer der andere inschrijvers tot uiterlijk 30 dagen worden verlengd.
De commissie heeft getracht op deze wijze tegemoet te komen aan het bezwaar tegen een termijn van 30 dagen, welke in verband met het recht der directie om aan een ander dan den laagsten inschrijver te gunnen, den betrokkenen schade kan berokkenen, b.v. door het samenvallen van meerdere werken in handen van denzelfden aannemer, die, voor een daarvan geen laagste inschrijver zijnde, op de gunning van dat werk niet heeft gerekend; of ook door het niet inschrijven naar andere werken door den aannemer, die, wèl laagste inschrijver zijnde voor eenig werk, op de gunning daarvan met grond meende te mogen staat maken.
Tegen verkorting van den termijn tot 14 dagen voor alle inschrijvers, hoewel in beginsel voorzeker wenschelijk, bestaat het practische bezwaar, dat het niet altijd mogelijk zal zijn een werk binnen 14 dagen te gunnen, met name niet indien daarvoor de goedkeuring van hoogere autoriteiten vereischt wordt.

§ 5. VEREISCHTEN WAARAAN DE AANNEMER MOET VOLDOEN.
1. Als aannemer bij openbare inschrijving komen alleen in aanmerking personen en vennootschappen, in Nederland domicilie hebbend of gekozen hebbend, die genoegzaam betrouwbaar zijn, de noodige geschiktheid en bekwaamheid bezitten en, desgevorderd, kunnen aantoonen op het oogenblik der besteding over voldoende geldmiddelen te beschikken om het werk of de levering naar behooren uit te voeren.
2. De beoordeeling of de aannemer aan de gestelde eischen voldoet, verblijft uitsluitend aan den besteder, zonder dat deze verplicht is zich omtrent zijne beslissing nader te verklaren.

Toelichting.
§ 5. VEREISCHTEN, WAARAAN DE AANNEMER MOET VOLDOEN. *(Rijks A. V. § 451.)*
Dat de beoordeeling of de aannemer aan de gestelde vereischten voldoet aan den besteder — voorgelicht natuurlijk door de directie — moet verblijven, is duidelijk. De vraag was echter of de besteder verplicht moet zijn zich omtrent zijne beslissing nader te verklaren. Overwegingen van practischen aard, o.m. deze dat de besteder dikwijls geen vrijheid heeft de bron der ingewonnen inlichtingen bekend te maken, hebben de commissie doen besluiten eene zoodanige verplichting niet in het ontwerp op te nemen. In het algemeen mag wel als vaststaande worden aangenomen, dat tot het voorbijgaan van een laagsten inschrijver niet zonder geldige redenen zal worden besloten.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

STEDENBOUW.

door J. G. WATTJES, Bouwk. Ingenieur.

Vervolg van blz. 100.

Wil men een scheiding tusschen rijtuigverkeer eenerzijds, winkelstraat met voetgangersverkeer anderzijds, in het plan bedoeld, verwezenlijken, dan zou dit op de volgende wijze te bereiken zijn.
In het uitbreidingsplan worden, daar waar behoefte aan een verkeersweg ondersteld wordt, twee evenwijdige doorgaande straten ontworpen, een breedere en een smallere, niet te ver van elkaar verwijderd. Als de wijk volbouwd is en er sprake van verkeer begint te komen, zal een van tweeën zich tot verkeersweg ontwikkelen. In die zelfde straat zullen zich winkels vestigen. Nu kan men beletten, dat de breedste straat zich tot verkeerswinkelstraat ontwikkelt, door tijdelijke belemmeringen aan te brengen, welke niet moeilijk te verwijderen zijn: een tijdelijk politie-posthuis, tijdelijk schoolgebouw of een plantsoen-aanleg, die het doorgaand karakter van de straat wegneemt. De straat wordt daardoor in een aantal langgerekte pleinen verdeeld. Door boomen is de afgeslotenheid, die door de lage tijdelijke huisjes wat onvolkomen is, te verbeteren.
Dergelijke lange pleinen kunnen aesthetisch zeer goed voldoen. Zie o. a. de Groote Markt in Delft en de Groote Markt in Groningen.
De andere straat zal, als inderdaad de plaats der parallelwegen voor verkeersstraat gunstig is, verkeers-winkelstraat worden. Neemt na verloop van tijd, door welke omstandigheid ook, het verkeer sterk toe, zoodat splitsing in een winkelstraat met voetgangersverkeer, en in een verkeersweg met rijtuigverkeer wenschelijk wordt, dan kan met zeer geringe kosten door het opruimen van de tijdelijke belemmeringen de breedere straat voor het verkeer opengesteld worden. Deze wijze tot verkrijgen van een splitsing van voetgangers en rijtuigverkeer is eenigszins in analogie met die, waarop in de oude stadsgedeelten die splitsing is tot stand gekomen. Ook daar vond men vaak naast de oude verkeersstraten andere wegen, die door betrekkelijk geringe verandering, als dempen van grachten, verbreeding van kaden, doortrekken van straten, voor moderne verkeersstraat waren geschikt te maken.
Een voordeel van een dergelijken opzet in het plan is ook nog dit, dat de reserve-verkeersstraten later kunnen worden dienstbaar gemaakt aan het doorvoeren van nieuwe spoorwegen tot in de bebouwing van de stad of tot den aanleg van binnenstadsche spoorwegen.
Zulke binnenstadsche spoorwegen zullen nu zeker binnen niet te lang tijdsverloop voor alle steden van eenige beteekenis een dringenden eisch worden, hetzij als verdere ontwikkeling van het tramverkeer zooals wij dit thans kennen, hetzij als nieuw vervoermiddel daar

naast. Vooral de city-vorming, zooals die in Amsterdam en Rotterdam al eenigszins bezig is zich te voltrekken — het zakenstad worden van de oude binnenstad en het verplaatsen van de gegoede woonwijken naar de uiterste randen, — doet een snelle veilige verbinding zonder veel tusschen gelegen halten van die buitenwijken met de kern noodzakelijk worden. Daarvoor wordt onze tram, rijdend in de openbare straat met haar steeds toenemend rijtuigverkeer, hoe langer hoe meer ongeschikt. Een zeer vlug, veilig en tijdzeker verkeer is alleen bereikbaar door op vrije baan rijdende tram- of spoorwegen.

Overigens is de boven geschetste opzet van reserveverkeerswegen slechts als uitzondering bedoeld en is dit systeem alleen aanbevelenswaardig voor de zeer belangrijke verkeerswegen.

In de traceering van het stratennet zal men het ontstaan van voetgangers-verkeerswegen in de hand kunnen werken. Voetgangersverkeer is voor winkelstraten een eerste vereischte; het hinderlijke rijtuigverkeer is niet noodig, al is het soms wenschelijk dat de winkels met rijtuigen bereikbaar zijn. Zulke voetgangerstraten zullen als nauwe eenigszins bochtige straten in het net kunnen worden ingelascht, de blokken min of meer in diagonaal-richting, althans in schuine richting doorsnijdend. Hierdoor maken ze gemakkelijk de straten van beiderlei richting toegankelijk en noodigen daardoor uit tot inslaan. Doorgaand karakter behoeven ze niet te hebben. Ze kunnen bij snijding met de woonstraten zonder bezwaar aanzienlijk verspringen. Zij blijven toch nog steeds een bekorting van den weg als men zich van een bepaald punt zoowel in de richting van het eene stel parallelle straten als in de richting van het stel straten loodrecht daarop moet verplaatsen. Een zeer geringe straatbreedte is nu voor deze straten toelaatbaar. Een zoodanige breedte toch is voldoende, waarbij de bouwverordening den bouw van een winkel en één woonverdieping voor de aanliggende huizen mogelijk maakt. Bij de meeste verordeningen geeft dit eene breedte van 6 à 7 M. Hier en daar kunnen deze straten ook als passage, als overdekte straat behandeld worden, of door poortopeningen aan een of aan beide zijde worden afgesloten.

Ook de nauwe straten in het opstel over dichtheid van bebouwing bepleit [1]) kunnen hiertoe dienen. Die straatjes welke het bouwblok dwars doorsnijden zonder dit evenwel in twee blokken te verdeelen, doordat de weinig aangesloten of de zeer lage bebouwing de eenheid van den hof niet te niet doet, kunnen bij gunstige ligging zeer goed voetganger-verkeersstraten worden.

CONCENTRATIE VAN HET VERKEER. Wij zien, dat het stadsverkeer een neiging heeft zich zaam te trekken tot enkele hoofdstraten. In oude steden zal dikwijls de indeeling van het stratennet deze centralisatie te weeg gebracht hebben. In het dikwijls verward net zijn slechts enkele straten, die min of meer als een eenheid doorloopen en voor een doorgaand verkeer geschikt zijn. Deze werden als van zelf verkeersstraten. Niet altijd echter is dit de oorzaak. Van twee schijnbaar even gunstig gelegen straten heeft dikwijls één zich tot verkeersstraat ontwikkeld. In de uitlegging van de 19e eeuw, waar meestal alle straten in dezelfde mate een doorloopend karakter hebben en ook de breedte niet veel verschilt, waar dus de traceering van het nieuwe stratennet geen aanleiding tot voorkeur door het verkeer kon geven, veroorzaakten de aanliggende oude gedeelten of de wijze van aansluiting van oud aan nieuw de vorming van verkeersstraten.

Waar in het bovenstaande het traceeren van verkeersstraten in het uitbreidingsplan werd aanbevolen, is stilzwijgend uitgegaan van de onderstelling, dat deze neiging tot centralisatie van het verkeer moet worden in de hand gewerkt.

Het is evenwel gewenscht na te gaan of dit inderdaad aanbeveling verdient. De centralisatie van het verkeer in de binnensteden heeft ons te veel moeilijkheden bereid, heeft te veel gevaar veroorzaakt, om zonder meer van de wenschelijkheid daarvan overtuigd te zijn. Kostbare verbeteringen en verruimingen in de binnenstad beoogden vaak een verspreiding van het verkeer, een ontlasten van de over belaste oude verkeerswegen. Dit wijst eerder op de wenschelijkheid tot gelijkmatige verspreiding van het verkeer over het geheele stratennet, dan tot het scheppen van voorwaarden die voor verkeersstraat-vorming zeer gunstig zijn.

De kwestie is echter deze. Datgene, wat in een historisch geworden zaak goed is, zelfs de beste oplossing mag heeten, behoeft daarom op zichzelf nog niet goed te zijn. Het vertegenwoordigt slechts „de beste der mogelijkheden". Bij de verbouwing van een bestaand gebouw zal men allicht een toestand maken, die nooit in een nieuw gebouw zou worden ontworpen. Een goede planoplossing voor een verbouwd gebouw zal daarom niet als voorbeeld voor een nieuw gebouw mogen strekken. Hetzelfde onderscheid geldt voor stadsverbetering en stadsaanleg.

Zoo moet ook worden nagegaan of een verspreiding van het verkeer, in de binnenstad dikwijls als de beste der mogelijkheden begeerd, ook daar, het meest aanbevelenswaardig is, waar men niet aan bestaande toestanden gebonden is.

Een verkeersstraat bevat evenals andere straten, ook woningen. Nu is het verkeer in de straat voor de bewoning minder aangenaam. Het geraas der wielen, het bellen der trams, de signalen van auto's, zijn voor de bewoners niet aangenaam. Wel is het geraas der wielen door de bestratingswijze te temperen, doch de andere verkeersgeluiden blijven en kunnen in een drukke verkeersstraat van een groote stad een zeer groote mate van hinderlijkheid bereiken. Wel hebben wij een groot aanpassingsvermogen, waardoor wij op den duur een aanhoudend geraas niet meer waarnemen. Nieuwe bewoners hebben evenwel eenigen tijd noodig om het zoover te brengen. En bij buitengewone omstandigheden, ernstige ziekte bijvoorbeeld, kan het verkeersgeraas, ondanks

[1]) Zie Bouwk. Weekblad 1910 No. 35.

ons normaal aanpassingsvermogen, zeer onaangenaam zijn.

In provinciesteden wordt vaak in zulke omstandigheden de straat op verzoek van de bewoners met een geluiddempend materiaal bestrooid. Het groote stadsverkeer laat zulk een maatregel niet toe; het neemt ook alleen het geraas der wielen weg.

Een tweede hinder van het verkeer is de stofproductie, die vooral bij geconcentreerd verkeer sterk optreedt. Ook hier zijn maatregelen tegen te nemen, doch voor stadsstraten ook al weer niet op voldoende wijze. Juist die bestratingswijzen, die het geraas het best vermijden, asphalt en houtbestrating, zijn in het opzicht van stofproductie zeer ongunstig. Het fijne stof der asphaltstraten is zeer onaangenaam en nadeelig. En ook het organisch stof der houtbestrating wordt door sommige hygienisten als zeer gevaarlijk beschouwd. Tengevolge van de zeker te verwachten toename van het automobielverkeer zal de stofplaag zeker wel niet verminderen.

Het ventileeren van woningen aan de zijde van drukke verkeersstraten is dan ook gedurende grooten tijd van den dag onmogelijk.

In de derde plaats maakt druk verkeer de straat als speelplaats ongeschikt. De straat is toch de meest voor de hand liggende, de bijna onmisbare speelplaats voor de jeugd. Om zich hiervan te overtuigen behoeft men slechts op een Zondag of op een der vrije middagen te kijken in de straten van dichtbevolkte arbeiderswijken. De straat is dan het eigendom van de hoepelende, knikkerende, voetballende jeugd. Tot zelfs in straten met tamelijk veel verkeer en met tramverkeer wordt de straat als speelterrein gebruikt. En ook in minder dichtbevolkte wijken ziet men hetzelfde verschijnsel: de straat als speelplaats gebruikt, ook al mag het dan hier uit den aard der zaak minder opvallen. Hier is immers voor hetzelfde aantal spelers een zooveel grooter straatoppervlak beschikbaar.

Parken, speeltuinen, sportterreinen veranderen aan deze zaak niets. De straat is in de onmiddellijke nabijheid. Er is geen opzet voor noodig er heen te gaan, men is er. Om te knikkeren, te hinkelen of touwtje te springen gaan de kinderen niet eerst naar een nabijgelegen park of speeltuin wandelen. Daar wordt direct de straat voor gebruikt.

Waar in dezen tijd zoozeer geijverd wordt voor lichamelijke ontwikkeling, voor sport, voor spelen in de open lucht, daar zal het gebruik van de openbare straat als speelterrein, ondanks uitbreiding van sportterreinen, eer toe- dan afnemen.

In drieërlei opzicht is ieder verkeer dus hinderlijk voor de bewoonbaarheid der straat. Deze hinderlijkheid neemt met de concentratie van het verkeer toe.

Nu kan men bij het traceeren van een stratennet van eene stadsuitbreiding van tweeërlei standpunt uitgaan. Men kan trachten het verkeer en dus ook de hinder over alle straten zoo gelijk mogelijk te verdeelen. Alle straten zullen dan zoo goed mogelijk voor het moderne verkeer moeten worden ingericht en de verkeerssnelheid in alle straten zoo noodig in gelijke mate worden beperkt.

Of men kan trachten het verkeer zooveel mogelijk tot enkele straten te beperken. Deze straten, die een nu sterk geconcentreerd verkeer zullen hebben, kunnen dan met de uiterste zorg voor het moderne verkeer worden ingericht, de breedte zoodanig genomen, dat de verkeershinder voor de omliggende woningen zoo gering mogelijk is. De overige straten worden hierdoor rustige, veilige woonstraten.

(Wordt vervolgd.)

JURY-RAPPORT BETREFFENDE DE PRIJSVRAAG-ROCHDALE.

Op de prijsvraag waren binnen den vastgestelden termijn tot 30 November 1910 19 ontwerpen ingekomen.

De Jury is van meening, dat de inzendingen, in haar geheel genomen, niet op een hoog peil staan. Nieuwe oplossingen, voor uitvoering vatbaar, ontbreken, terwijl de architectonische waarde der projecten niet groot is.

Algemeen ontbreekt den gevels het juiste karakter, terwijl, op een enkele uitzondering na, geen rekening is gehouden met eene voldoende afsluiting van de bestaande, minder fraaie bebouwing.

Voor bijna alle oplossingen is de rentabiliteit, een der belangrijkste punten van deze prijsvraag, het struikelblok geweest, hetzij door een te zeer gebroken voor- of achtergevel-rooilijn, (waardoor veel buitenmuren) hetzij door een architectuur, die niet voldoende eenvoudig is gehouden, hetzij doordat het betrekkelijk gering aantal woningen de kosten van den grond per woning te zeer deed stijgen.

Buiten mededinging waren de ontwerpen, motto's: *Puur donner Acte de Présence* en *Wingerd*.

Ten einde een vergelijking der ontwerpen te vergemakkelijken, zijn deze naar de volgende punten achtereenvolgens beoordeeld: *Rentabiliteit, Bouwverordeningen, Verkaveling der terreinen, Planindeeling* en *Architectonische waarde*.

Uit de in het programma verstrekte gegevens valt op te merken, dat de stichtingskosten per woning, alles inbegrepen, een bedrag van f 2670 niet noemenswaard mogen overschrijden. Daar verder de eigenlijk gezegde bouwkosten wel niet veel lager dan gemiddeld f 1700 per woning zijn te ramen, is in verband met de verdere gegevens van het programma reeds vooruit te zeggen, dat wanneer het aantal woningen daalt beneden 168, de rentabiliteit van het bouwplan in gevaar wordt gebracht.

Ten einde dit te onderzoeken, werd een lijst samengesteld, bevattende de respectieve bedragen voor grondkosten; bouwkosten; honorarium Architect en idem Opzichter; renteverlies tijdens den bouw; kosten aanleg straat en idem tuin; totale kosten; kosten van bouw en tuin en straat (a); totaal aantal woningen en specificatie van de 4 verschillende typen; kosten per woning berekend uit (a) en kosten per M². (zooals deze door de inzenders waren opgegeven).

Vele projecten voldoen aan de hierboven omschreven voorwaarden, indien men den door de inzenders opgegeven eenheidsprijs per M². der gebouwen als grondslag neemt voor de berekening der bouwkosten. Deze eenheidsprijs is echter menigmaal zoo laag gesteld, dat de Jury het niet mogelijk oordeelde daarvoor eene behoorlijke uitvoering te verkrijgen.

Alle ontwerpen werden aan de voorschriften der Amsterdamsche Bouw-verordeningen getoetst benevens aan de eischen van het Programma. Hierdoor vielen af, de ontwerpen met de motto's: *Het wapen van Amsterdam in 2 driehoeken*, daar hierin 6 woningen op een trap zijn geprojecteerd, in strijd met het programma. Motto: *Drie op een trap*, daar hierin de binnentuin als openbare Gemeentegrond werd beschouwd, wat niet mogelijk is. De hierbij behoorende berekening van kosten werd, door de aanzienlijke vermindering der grondkosten, onjuist.

Motto *C. B. R.*, waarbij voorportalen aan de woningen ontbreken, in strijd met de B. Verord.
Motto *Harap*, idem.
Motto *B in Rechthoek*, waarin meerdere woningen hetzelfde bezwaar hebben.
Motto *Voici*, 2de oplossing, waarin 4 à 6 woningen één gemeenschappelijke trap hebben, in strijd met het programma.
Motto XXX, waarin verschillende trappen niet direct buitenlicht hebben, in strijd met de B. Verord.
Bij motto *C. B. R. 1910* voldoet de achtergevel-rooilijn niet aan de B. Verord. De Jury meende echter in deze te mogen rekenen op het vaststellen van speciale rooilijnen door den Gemeenteraad, terwijl zij de toevoer van licht en lucht ten aanzien van het bouwblok niet onvoldoende achtte.
Meerdere ontwerpen hadden kleine tekortkomingen in zake de B. Verord., welke echter niet van overwegend belang werden geacht.
Hierna werden alle ontwerpen naar hunne verkaveling der terreinen en plattegronden bekeken, met het gevolg, dat ten slotte de volgende ontwerpen voor een nader onderzoek in aanmerking kwamen: motto: *Risposta, Hano, C. B. R. 1910* en *Licht Lucht*. Alvorens deze te bespreken volgen eenige opmerkingen over de overblijvende projecten.
Motto: *Dat zij practisch, hygiënisch en waardevol zijn*. Het streven, zooveel mogelijk aan de hygiënische eischen van den woningbouw te voldoen, is in dit ontwerp sterk sprekend, door een overhoeksche plaatsing der perceelen. De zeker origineele oplossing heeft echter enkele punten, waar de lucht- en lichttoevoer minder goed is, zoo bij de vertrekken, wier ramen onder de buitentrap uitkomen.
Door de vele buitengevels wordt de bouw niet goedkoop, zoodat de opgegeven prijs van f 7,50 à f 8 per M³ te laag is te noemen; zelfs bij aanneming van dezen eenheidsprijs waren de stichtingskosten per woning, buiten den tuinaanleg, nog f 3046. De plattegrond der perceelen biedt goede woningen. De architectuur, ontstaan door de inspringende hoeken aan den voorgevel, is niet gelukkig; overigens vertoont het ontwerp een niet-onbekwame hand. Voor practische uitvoering is deze oplossing niet geschikt.
Motto: *Dool ik, wacht U*. De verkaveling der perceelen is niet kwaad; de bouw van de inspringende perceelen geeft met het oog op de bepalingen der bouwverordening eenige bezwaren; een betere oplossing is hiervoor echter wel te vinden.
Een bezwaar is, dat op meerdere plaatsen de toegang tot de woningen aan den binnentuin ligt.
De plattegrond der woningen is, in het algemeen genomen, voldoende; echter voldoen meerdere slaapkamers niet geheel aan art. 148 der Bouwverordening betreffende de grootte van den buitenmuur, terwijl ook de lichtinval bij enkele keukens en woonkamers in de hoekoplossing niet voldoende is.
De door den inzender opgegeven stichtingskosten per woning, groot f 2676, kunnen een behoorlijke rentabiliteit doen verwachten. Echter moeten de eigenlijke bouwkosten, groot gemiddeld f 1760 per woning, volgens den eenheidsprijs van f 7,05 per M³, als een te laag geraamd bedrag worden beschouwd. De architectuur is zwak.

Motto: *O. O.* De verkaveling der terreinen is eenvoudig, waardoor de indeeling economisch werd.
De stichtingskosten per woning, gemiddeld berekend op f 2663, zijn niet hooger dan overeenkomstig het programma kan worden toegelaten; zij komen aannemelijk voor met het oog op den hoogst nuchteren bouwtrant; hierbij is een eenheidsprijs van f 7,50—f 9,— als niet te laag te beschouwen. Een door den inzender gemaakte fout, waardoor hij de kosten van den grond ongeveer f 20.000 te hoog berekent, is mede een voordeel der exploitatie-rekening.
Echter is de plattegrond der woningen dor, zonder eenige verdienste, en geheel volgens het type der minder goede eigenbouwerij, terwijl de oplossing van den scherpen hoek van het terrein slecht is te noemen.
De architectuur is zonder waarde.

Motto *November*. Door het projecteeren van een schuine dwarsstraat wordt de oplossing ten gevolge van meerdere scherpe hoeken, noodeloos moeilijk.
De plattegronden hebben naast goede, ook minder gelukkige eigenschappen; tot deze laatste behooren o. a. het projecteeren van een slaapkamer in een uitbouw, en slechts door een 2de slaapkamer toegankelijk; de lucht en lichtkokers, en het door verschillende vertrekken niet voldoen aan art. 148 der Bouwverordening. De opgegeven prijs van f 6.50—f 7.— per M³ is onvoldoende, zoodat ook de raming der bouwkosten, zijnde gemiddeld f 1595 per woning, te laag wordt geacht. Heeft de architectuur der voorgevels wel enkele goede gedeelten, die der achtergevels heeft weinig waarde.
Motto *Twee stippen*. Zwak van architectuur, heeft het verdienstelijk streven, lage perceelen te maken, bestaande uit 2 woningen boven elkaar; het wonen van 8 gezinnen aan den kleinen binnenplaats, wordt door zijn groote ongerieflijkheid, niet wenschelijk geacht.
Motto *Tempis Fugit*. De verkaveling is eenvoudig en gesloten; de perceelen zelf zijn echter weinig economisch behandeld, vooral ook ten gevolge van veel gangen en binnenplaatsen. De opgegeven prijs van f 6,10 de M³ is veel te laag.
Motto *Voici*. De indeeling van het terrein heeft verdienste, maar is te veel verbrokkeld. Een groot gebrek der plattegronden is, dat meerdere slaapkamers zeer slecht verlicht worden, door een niet te motiveeren inbouw in den voorgevel. De gevels vertoonen op meerdere plaatsen een eenigszins onrustigen bouwtrant en weinig karakter. Verschillende opgaven, in het programma gevraagd, ontbreken.
Van de volgende 2 ontwerpen, buiten mededinging, zij opgemerkt:
Motto *Wingerd* heeft een origineele verkaveling der terreinen, die gelegenheid biedt veel perceelen te zetten; hierbij moet echter als bezwaar vermeld worden, dat de afwisselend aan de twee straten gelegen ingangen der verschillende perceelen sommige bezoekers voor het bereiken van den ingang tot een grooten omweg zouden noodzaken. Een fout is ook het ingewikkelde van de trappen.

Motto: *Pour donner acte de présence*. De verkaveling der terreinen en de indeeling der plattegronden hebben goede eigenschappen; de ligging der trappenhuizen is origineel en kan een voldoende oplossing geven.
Ten gevolge van het ontbreken der noodige teekeningen is de Jury niet in staat verder over het project te oordeelen, hetgeen de Jury betreurt.
Over de 4 laatste projecten, die voor een nader onderzoek in aanmerking kwamen, het volgende:

Motto: *Risposta*. De verkaveling van het terrein is goed, ook de indeeling der perceelen valt in menig opzicht te prijzen.
Totaal 168 woningen, waarvan 36 met 1 slaapkamer, 40 met 2 slaapkamers en 92 (55 %) met 3 slaapkamers of 2 slaapkamers + een 2e woonkamer.
Door de meerderheid der Jury [1]) wordt het een voordeel geacht, dat bij alle type-woningen de woonkamer direct met de slaapkamers in verbinding staat (dit met het oog op verwarming, toezicht en nuttig gebruik der ruimte) en dat de keuken door den gang van de woonkamer is gescheiden.
De vormen van woonkamer en keuken zijn gunstig; minder goed is die van enkele slaapkamers, waar het ledikant in een nis staat en daardoor te veel van licht en lucht is afgescheiden.
Van de sprongen in den achtergevel is partij getrokken om het privaat direct buiten licht te geven; hier staat echter tegenover dat de zeer gebroken achtergevellijn een ongunstigen invloed op de bouwkosten uitoefent.
Dit laatste bezwaar doet zich nog sterker gelden bij den voorgevel, die rijk geleed, den bouw duur maakt, gelijk eveneens de dak-verbrokkeling. De stichtingskosten per woning, groot f 2710,

[1]) De minderheid is van gevoelen dat, hoe overigens de woonruimte ook ontworpen moge worden, het gewenscht is, dat alle vertrekken van den gang uit te bereiken zijn.

zijn iets hooger dan het programma toelaat; bovendien wordt het meer dan twijfelachtig geacht, dat het geheele complex voor f 7.90 per M³ kan worden gebouwd.
Op een 4-tal plaatsen (binnenhoeken,) voldoet de toevoer van licht in de keuken niet aan de bouwverordening; het wordt echter niet onmogelijk geacht dit bezwaar op te heffen.
De architectuur vertoont goede eigenschappen; door te veel sprongen en dakpartijen is de gevel echter wat onrustig.

Motto: *Hano*. De verkaveling van het terrein is eenvoudig en gesloten gehouden; de aanleg van een plantsoen met speeltuin is goed.
Door deze verkaveling ontstaat een betrekkelijk gering aantal woningen (140), waarvan de geringe diepte een voordeel is voor toevoer van licht en lucht, doch ongunstig werkt op de kosten per woning. Hierbij een vrij rijk behandelde gevelarchitectuur, zoodat ook hier het groote bezwaar is, dat de opgave der stichtingskosten per woning groot f 2790, waarbij van den te lagen eenheidsprijs van f 7.— per M³ is uitgegaan, bij uitvoering zal blijken te laag te zijn, te meer daar ook voor rente-verlies tijdens den bouw een te klein bedrag is gesteld.
In het geheel 140 woningen; hiervan 12 met 1 slaapkamer, 40 met 2 slaapkamers, 52 met 3 slaapkamers en 36 met 2 slaapkamers + een extra woonkamer dus 63 % van de woningen in type III en IV samen.
Hoewel de indeeling der woningen niet slecht is, is zij toch, met het oog op de kosten, te ruim. Hiertoe werken de aangebrachte gangen mede.
Het aanbrengen van een tweede trap, waardoor de bewoners der verdiepingen ook in staat zijn de binnentuin te bereiken, is aardig gevonden, hoewel de moeilijkheden, die zich hierbij bij de exploitatie zullen voordoen, niet onderschat moeten worden.
De architectuur is niet zonder verdienste, maar is te samengesteld en dientengevolge te kostbaar.

Motto: *C. B. R. 1910*. Ook hier is de geheele aanleg van een binnentuin niet slecht; alhoewel de achtergevelrooilijnen niet aan de B. Verord. voldoen, wordt dit geen overwegend bezwaar geacht, aangezien door den gemeenteraad voor dit geval wel bijzondere rooilijnen zouden worden vastgesteld.
Totaal 188 woningen; hierbij 24 met 1 slaapkamer; 34 met 2 slaapkamers; 63 met 3 slaapkamers en 67 met 2 slaapkamers + een 2de woonvertrek, dus 69 % in type III en IV.
De indeeling der woningen heeft het groote bezwaar dat in vele woningen de respectieve woonkamers en slaapkamers in de inspringende gevelhoeken vlak bij elkaar liggen, waardoor groote onvrijheid ontstaat.
De woonkamers aan deze hoeken gelegen, zijn in ongunstigen toestand, vooral aan den Noordkant, voor verlichting in het algemeen en voor zonnenschijn in het bijzonder.
Het verdient geen aanbeveling dat in meerdere woningen een der slaapkamers slechts door een andere slaapkamer te bereiken is.
Tengevolge van de vele sprongen in voor- en achtergevel is de bouw kostbaar. In verband hiermede wordt het niet mogelijk geacht, dat voor den opgegeven prijs van f 8.30 per M³, de perceelen gezet kunnen worden.
De stichtingskosten per woning worden gesteld op f 2900, hooger dus dan met den in het programma gestelden huurprijs zou overeenkomen. Daarenboven is te voorzien dat door de groote lengte der buitenmuren de raming der bouwkosten ad gemid. f 2040 per woning nog teleurstelling zal opleveren. De architectuur is eenvoudig en hier en daar verdienstelijk.
Motto *Licht Lucht*. De verkaveling van het terrein is eenvoudig; de perceelen zijn breed en niet diep, maar er is van de breedte niet partij getrokken, o. a. door de trap in de breedte aan den gevel te plaatsen.
De gemiddelde kosten per woning, begroot op f 2810, wijken niet onbelangrijk af van den prijs, door het programma geëischt, waarbij de Jury van meening is, dat de eenheidsprijs per M³, niet tot f 7.17 kan dalen, wil een behoorlijke uitvoering gewaarborgd zijn.

Aantal woningen totaal 148, waarvan 16 met 1 slaapkamer, 16 met 2 slaapkamers; 60 met 3 slaapkamers en 56 met 2 slaapkamers + een 2de woonvertrek, dus 85 pCt. in type III en IV samen. Hoewel de indeeling der woningen voldoende is, toont de plattegrond in type III en IV verbrokkeling, vooral in de portalen; de keuken is slechts ± 1.40 M. breed (dus te smal) en de balcons er achter van ± 1.30/1.30 M. zijn veel te klein. De architectuur is zonder beteekenis.
Met het oog op het bovenstaande is de Jury van meening, dat geen der ontwerpen voor een prijs in aanmerking kan komen, maar besluit zij een drietal belooningen uit te keeren, ieder van f 200 overeenkomstig art. 5 der Bepalingen van het Programma en wel aan de ontwerpers van de projecten, motto: *Risposta, Hano en C. B. R. 1910*.

Vastgesteld in de Vergadering der Jury op 15 Februari 1911.

De Jury:
H. P. Berlage Nzn., *Voorzitter*.
J. Gratama, *Rapporteur*.
J. E. van der Pek.
J. N. A. Zoetmulder.
Ch. Koster.
P. Roeland.
A. Keppler.

De ingekomen ontwerpen worden van Maandag 13 Maart—Maandag 20 Maart tentoongesteld in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering d. Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

BERICHTEN

Stedelijke tentoonstelling van Kunstwerken van levende Meesters te Amsterdam in 1912. Naar wij vernemen is de „Vierjaarlijksche Tentoonstelling van Kunstwerken van Levende Meesters in 1912 verzekerd. De Raad van de Gemeente Amsterdam heeft besloten bedoelde tentoonstelling dit jaar niet te houden doch uit te stellen tot het voorjaar van 1912 zoodat een ruime tijd van voorbereiding het mogelijk zal maken dat deze Tentoonstelling zeer belangrijk kan worden.
Verschillende artisten werden door den Burgemeester uitgenoodigd om zitting te nemen in het Uitvoerend Comite en had 8 Maart j.l. een eerste vergadering plaats ten Raadhuize.
De Burgemeester Roëll schetste in groote trekken het voorloopig programma en werd dit na uitvoerige besprekingen vastgesteld om nader te worden uitgewerkt door den Vice-Voorzitter Prof. Dake, bijgestaan door de H.H. Basterd, Hesseling Muller en den Heer Baard, Conservator van het Stedelijk Museum en die zich met het secretariaat zal belasten.
Naar wij verder vernemen wordt de Tentoonstelling in 4 hoofdgroepen verdeeld, t.w. Schilderijen en Aquarellen met een onderverdeeling van Portretkunst, Naaktschilderen, Landschappen, Zeestukken en onderwerpen welke niet onder deze groepen vallen.
Voorts Prentkunst, Beeldhouwkunst en Bouwkunst.
Uitgeloofd worden 2 Eeremedailles, 11 gouden medailles, 9 zilveren en 7 bronzen medailles verdeeld over de bovengenoemde groepen. Voor de Bouwkunst worden verkrijgbaar gesteld 2 gouden, 1 zilveren en 1 bronzen medaille. In de Commissie van Voorbereiding van deze groep hebben zitting de HH. De Bazel, Berlage en Salm.

Het ontwakende Indië. *De batikhandel.* Er is misschien, zoo zegt het Soer. Hbld. geen handelsartikel, dat, alvorens den gebruiker te bereiken door de handen van zoovele tusschenpersonen gaat als de voortbrengselen der batikindustrie; deze tusschenpersonen moeten allen geld verdienen en vandaar de buitensporig hooge eindprijzen en als gevolg daarvan gebrek aan uitbreiding van den verkoop.
Te Solo en Jogja worden o. a. kleedjes gefabriceerd, van eenvoudige teekening, die aldaar voor pl. m. f 0.75 per stuk aan de groothandelaren worden verkocht. Diezelfde kains kosten in West-

Java f 2 à f 2.50 en op de buitenbezittingen ... f 5 à f 6. Wel is in die prijzen een zeker percentage aan vrachtkosten begrepen, maar bijzonder hoog zijn die kosten niet; dit blijkt wanneer men in aanmerking neemt, dat het vervoer doorgaans in vrij groote hoeveelheden van honderden K. G. plaats vindt en de vracht voor 50 KG. kains van Jogja naar Batavia bijv. nog geen f 2 bedraagt; dat is niet veel meer — zoo niet minder — dan 1 cent vracht per kleedje.

Er is nog een andere omstandigheid, die de batikindustrie in hare ontwikkeling belemmert, en wel het ellendige voorschottenstelsel.

De batikfabrikanten zitten namelijk voortdurend diep in de schuld bij hun groote afnemers, Chineesche groothandelaren.

De Chinees geeft geen voorschot of hij moet er voordeel bij hebben en daar heeft hij ook voor gezorgd. De batik-fabrikanten worden n. l. door het verfoeilijke stelsel verplicht al hetgeen zij fabriceeren, af te leveren tegen lage prijzen aan hun schuldeischers, die er zorg voor dragen, dat hun slachtoffers nooit uit de schuld komen. Met de meeste „bereidwilligheid" worden die voorschotten den inlandschen batikwerker opgedrongen.

Het onmiddellijk gevolg van dit stelsel is, dat men te Solo, Jogja, Pekalongan, enz. slechts bij uitzondering in de gelegenheid is batik-waren rechtstreeks uit handen der vervaardigers zelf te koopen en bovendien op die plaatsen van herkomst zelven de batiks tegen onevenredig hooge prijzen worden verkocht.

Het komt er dus ten slotte op aan — wil men de batik-industrie in Ned.-Indië tot hoogeren bloei brengen — het aantal tusschenpersonen in den batik-handel tot een minimum te beperken, door op de een of andere wijze de handelaren, die het publiek van het artikel voorzien, in de gelegenheid te stellen hunne waren rechtstreeks liefst van de batikkerijen zelve te betrekken.

Om dit laatste doel zooveel mogelijk te bereiken, hebben een aantal ondernemende inlandsche handelaren het initiatief genomen voor de oprichting eener naamlooze vennootschap, die, wanneer de medewerking van de batikhandelaren groot genoeg is, in de toekomst geheel zal kunnen optreden als tusschenpersoon voor de batikkerijen eenerzijds en de batikkooplieden anderzijds. Een kapitaal van f 200.000 werd reeds volgestort, welk bedrag voor een groot deel noodig zal zijn om de batikkerijen vrij te koopen van den grooten schuldenlast, waaronder zij gebukt gaan. De batikkerijen zullen zich dan moeten verbinden uitsluitend aan de vennootschap te leveren, zoodat die dus een soort trust zal zijn in den goeden zin van het woord. In de toekomst hoopt men dan de geheele batik-industrie daarin op te nemen.

Wanneer het mocht gelukken de batikkers en de detailverkoopers aldus nader bijeen te brengen en door het wegvallen van de duizenden tusschenpersonen, de kosten op den verkoop belangrijk te verminderen, dan zal het verbruik van batikwerk, dat nu ook in Europa meer en meer gevraagd wordt, zich steeds kunnen uitbreiden en daardoor de batikindustrie een grootere bron van inkomsten kunnen worden voor de inlandsche bevolking.

Een verblijdend verschijnsel is het dat deze poging om de batikindustrie tot hoogeren bloei te brengen, uitgaat van inlandsche handelaren.

Nieuwe Keizerlijke Opera. De nieuwe Keizerlijke Opera die te Berlijn in den Tiergarten zal worden gebouwd, volgens ontwerpen door den Keizer goedgekeurd, zal f 12,000,000 kosten en naar men verwacht, het geriefelijkste Operagebouw ter wereld worden.

De zaal zal 2500 zitplaatsen bevatten en in de Koningsloge zal plaats zijn voor ongeveer honderd menschen. De Keizer en de Keizerin zullen er ieder een reeks vertrekken hebben en er zal een Koninklijke eetzaal, een theezaal en een keuken zijn. Het tooneel wordt 120 voet breed en 90 voet diep en in het orkest is plaats voor 120 muzikanten. De kleedkamers der zangeressen en zangers worden van badkuipen voorzien en er zullen restauratiezalen zijn voor hen en voor het tooneelpersoneel.

Het opera-ontwerp vindt in het Heerenhuis nogal tegenkanting. De radicalen en socialisten vooral verzetten zich tegen de groote uitgaven voor een gebouw, waarover de staat weinig te zeggen zal hebben, daar de Kroon, op zeer voordeelige voorwaarden, eigenares zal worden van het grootste deel der aandeelen.

Ook de plannen omtrent het uitwendige van het gebouw worden niet onverdeeld goedgekeurd en zij zijn reeds van eenige zijden scherp gecritiseerd. *N. v. d. D.*

Internationale prijskamp te Chili. De regeering van Chili heeft een internationalen prijskamp uitgeschreven voor een groot aantal omvangrijke monumenten. In de eerste plaats wil men een Onafhankelijkheidsmonument in den vorm van een triomfboog hebben; waarop dan de ontwikkeling der republiek op allerlei gebied moet worden voorgesteld. Voor de uitvoering van dit werk zijn 240.000 dollar beschikbaar. Een eerste prijs van 10.000, en een tweede van 5000 dollar zijn uitgeloofd. Voorts moeten er gedenkteekenen komen voor vijf staatslieden. Aan de vereeniging van één dezer wil men maar 20.000 dollar spandeeren; de andere mogen ieder 60.000 dollar kosten; voor elk dezer beeldhouwwerken zijn eerste prijzen van 2000 en tweede prijzen van 1000 dollar beschikbaar. De met een pseudoniem te onderteekenen ontwerpen moeten vóór 1 September van dit jaar bij 't Chileensche gezantschap te Parijs worden ingezonden.

Gebouw Alg. Ned. Diamantbewerkersbond. Door de jongere leden van den Alg. Ned. Diamantbewerkersbond zal, ter gelegenheid van de invoering van den acht-urigen arbeidsdag in de Amsterdamsche diamantnijverheid, aan het bestuur een huldeblijk worden aangeboden. Het wordt ontworpen door Berlage en Roland Holst, en zal hierin bestaan dat de kamer, thans bij den bondsvoorzitter-redacteur in gebruik, zal worden ingericht tot bestuurs- en ontvangkamer. Daartoe zal in dit vertrek worden aangebracht een eiken muurbetimmering, waarin vier paneelen, 1.30 × 2 meter elk, drie bestemd voor schilderingen en een bevattend een oorkonde. Zolder, vloer en huisraad zullen eveneens van eikenhout worden vervaardigd.

De wandschilderingen zullen voorstellen de verdeeling van het etmaal, zooals de diamantbewerkers zich die voorstellen, nl. acht uren werken, acht uren ontspanning en acht uren rust.

(N. R. Ct.)

Het Homerische Ithaka. Prof. Dörpfeld, afscheid nemende als directeur van het Duitsch archeologisch instituut te Athene, heeft als zijn overtuiging uitgesproken, dat het tegenwoordige Leukas hetzelfde moet zijn als het homerische Ithaka, de geboorteplaats van Odysseus. Hij stelt zich voor in een boek deze meening toe te lichten, gebruik makende van de resultaten der jongste nasporingen aan de monding van de baai die de haven van Leukas vormt. Men heeft daar een groot huis aangetroffen, door het grondwater overstroomd, zoodat verde exploratie niet mogelijk was, en een aantal cirkelronde graven, van vijf tot tien meter in doorsnede, waarin menschelijke overblijfselen lagen met eenvoudige sieraden en gereedschap. Uit het aantal dier grafputten, vijftien, maakt men op, dat hier vijftien generaties ter aarde besteld zijn.

Te Pergamon heeft het Duitsche Instituut zich den laatsten tijd bezig gehouden met het verder onderzoek van het heiligdom van Demeter. Ook in het gymnasium en het theater werd gewerkt. Daar legde men de steunmuren bloot van het oudste theater en op de scene een aantal steenen holten, die gediend moeten hebben om de houten palen op te zetten voor het tooneelgebouw, in dier voege dat zonder moeite de ombouwing der scene kan worden veranderd. *Alg. Hand. Bl.*

31ste JAARG. – 18 MAART 1911. – No. 11.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Aanbestedingen. — Jaarverslag Afdeelingen. — Verkiezing Hoofdbestuur. — Voorstellen Algem. Meivergadering. — Vergadering Afdeeling 's Gravenhage. — Algemeene Administratieve voorschriften, vervolg. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Kroniek door J. Gratama. — Gebouw Ned. Prot. Bond te Haarlem. Arch. J. J. v. Noppen. — Stedenbouw, slot door J. G. Wattjes. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AANBESTEDINGEN.

Heeren architecten worden er attent op gemaakt, dat de bovenzaal van het Gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam, zich uitstekend leent tot het houden van aanbestedingen; waarvan reeds door vele architecten gebruik wordt gemaakt.

De Zaalhuur bedraagt per aanbesteding f 5.—.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

Den besturen der Afdeelingen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt in herinnering gebracht, dat art. 16 van de Statuten der Maatschappij bepaalt: Iedere Afdeeling zendt jaarlijks *voor den 1sten April* aan het Hoofdbestuur een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling.

Gaarne ziet het Hoofdbestuur genoemde verslagen vóór den vastgestelden datum tegemoet, adres bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De Algemeene Mei-vergadering is bepaald op Dinsdag **30 Mei** en Woensdag **31 Mei.**

Met het oog op de verkiezing van 3 leden van het Hoofdbestuur wordt in herinnering gebracht, dat art. 4 van van het Algem. Huish. Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens 10 Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect-Leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.

Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden voor het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het orgaan der Maatschappij.

De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen.

Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Meivergadering 3 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevolge van het periodiek aftreden der heeren: L. C. DUMONT, B. J. OUENDAG en J. VERHEUL, welke heeren herkiesbaar zijn.

Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand artikel worden de *candidaatstelllingen* ingewacht tot uiterlijk *Woensdag 12 April* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

In aansluiting aan het bovenstaande verzoekt de heer J. Verheul ons te berichten, dat hij zich niet herkiesbaar stelt.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VOORSTELLEN ALGEMEENE MEI-VERGADERING.

Met het oog op de Algemeene Mei-vergadering op Dinsdag 30 Mei en Woensdag 31 Mei worden de volgende artikelen van de Statuten en het Algemeen Huish. Reglement in herinnering gebracht.

STATUTEN.

ART. 29. Voorstellen tot wijziging dezer statuten worden òf door het Hoofdbestuur aan de orde gesteld òf door minstens 25 stemgerechtigde leden, waarbij minstens 10 Architect-Leden, òf door de Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement. Deze voorstellen worden schriftelijk ingediend en van eene toelichting voorzien en, wanneer deze niet van het Hoofdbestuur uitgaan, minstens twee maanden vóór hunne behandeling ter vergadering bij het Hoofdbestuur ingediend.

Zij worden in den regel op de Algemeene Mei-vergadering behandeld.

De voorstellen tot statutenwijziging worden met de toelichting zoo spoedig mogelijk in handen gesteld van de te benoemen Commissie tot Statuten-herziening en eene maand vóór de Algemeene Vergadering, waarop zij zullen worden besproken, in het Orgaan der Maatschappij gepubliceerd. Ook het rapport der Commissie met — eventueel — een advies en nadere voorstellen van het Hoofdbestuur, worden zoo spoedig mogelijk, maar in ieder geval eene week vóór de Algemeene Vergadering, op dezelfde wijze bekend gemaakt.

ALGEMEEN HUISH. REGLEMENT.

ART. 31. Geen voorstel wordt ter Algemeene Mei-vergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur. Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er voor zijn om een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergaderingen zullen worden behandeld, met de toelichtingen, zoo noodig, een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het Orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering met Dames op *Dinsdag 21 Maart 1911* des avonds ten 8 ure, in zaal 4 van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis, Groenmarkt, 's-Gravenhage.

Agenda:

1. Mededeelingen van het Bestuur.
2. Voordracht met lichtbeelden van den heer J. Gratama, Bouwk. Ingenieur te Amsterdam. Onderwerp: *Populaire Kunstbeschouwing over de Gothiek in Noord-Frankrijk.*

J. F. VAN HOYTEMA, 1e Secr.
30 Celebesstraat.

Introductiekaarten aan te vragen bij den Secretaris.

ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN VOOR HET UITVOEREN EN ONDERHOUDEN VAN WERKEN TEN BEHOEVE VAN BESTUREN EN PARTICULIEREN.

ONTWORPEN DOOR EENE COMMISSIE, INGESTELD VAN WEGE DE VEREENIGINGEN: „VEREENIGING VAN DELFTSCHE INGENIEURS" TE 'S-GRAVENHAGE. „MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST" TE AMSTERDAM EN „NEDERLANDSCHE AANNEMERSBOND" TE AMSTERDAM *).

Vervolg van blz. 115.

§ 6. GUNNING.

1. Wanneer de inschrijving uitsluitend is opengesteld geweest voor uitgenoodigde gegadigden, wordt het werk of de levering gegund aan den inschrijver, wiens aanbieding voor den besteder het voordeeligst is, mits door dezen inschrijver geen voorwaarden zijn gesteld, die door den besteder onaannemelijk worden geacht.
2. Wanneer de gelegenheid tot inschrijven voor een ieder was opengesteld, geschiedt de gunning van het werk of de levering in het algemeen aan den laagsten inschrijver, mits deze voldoet aan de vereischten, genoemd in § 5 en door hem geen voorwaarden worden gesteld, die door den besteder onaannemelijk worden geacht.
3. Wanneer een inschrijver te kennen geeft en, desgevorderd, het bewijs kan leveren zich in zijne berekening vergist te hebben, staat het den aanbesteder vrij de bedoelde inschrijving als niet ingekomen te beschouwen.
4. Indien de aanbesteder bezwaar heeft om het werk aan den laagsten inschrijver te gunnen, zal hij dezen daarvan kennis geven minstens 4 dagen voor en aleer het werk aan een anderen inschrijver wordt opgedragen.
5. Zoo spoedig mogelijk na de gunning zendt de besteder de contracten van aanneming met de daarbij behoorende stukken ter onderteekening aan den aannemer.
6. Binnen acht dagen na ontvangst daarvan zendt de aannemer die stukken, van zijne handteekening voorzien, aan den besteder terug.
7. Wordt door hem een persoonlijke borg gesteld, dan zal hij hebben te zorgen, dat die stukken en de desbetreffende borgstelling vóór de terugzending der bovengenoemde contracten en bestedingsstukken ook door den borg worden onderteekend.
8. Wordt door hem een zakelijken borgtocht gesteld, dan stort hij dien vóór de terugzending der bovengenoemde contracten en bestedingsstukken bij den daarvoor aangewezen bewaarnemer en stelt het bewijs van dépôt tegen ontvangstbewijs in handen van den besteder.
9. Bij nalatigheid van den aannemer in het tijdig terugzenden dier stukken vervalt de gunning en is hij gehouden, zonder dat daartoe inverzuimstelling noodig is, aan den aanbesteder eene schadeloosstelling uit te keeren ten bedrage van 10 pCt. der inschrijving.
10. De betaling van deze schadeloosstelling ontslaat den aannemer van alle verdere verplichtingen tegenover den besteder.

Toelichting.

§ 6. GUNNING. *(Rijks A. V. § 449).*

Wanneer gegadigden door den besteder tot inschrijving zijn uitgenoodigd, heeft deze door die uitnoodiging reeds verklaard de uitgenoodigden voor de uitvoering bekwaam en geschikt te achten en gaat het niet aan een van hen als aannemer te weigeren op grond van beweerde mindere bekwaamheid of geschiktheid.

Staat de inschrijving voor een ieder open, dan heeft beoordeeling van de bekwaamheid en geschiktheid eerst na de inschrijving plaats.

De commissie heeft gemeend zich op het standpunt te moeten stellen, dat *de gunning*, ook bij publieke besteding, *in het algemeen aan den laagsten inschrijver behoort te geschieden*, mits deze voldoet aan hooge eischen van technische bekwaamheid, financieele draagkracht en betrouwbaarheid, waaraan in § 5 uitdrukking is gegeven.

Practisch bestond intusschen bij enkele leden der commissie wel eenig bezwaar tegen deze redactie uit hoofde van de groote moeilijkheid van beoordeeling der technische bekwaamheid van den aannemer, welk bezwaar ten slotte echter moest wijken voor de overweging, dat een soliede laagste inschrijver billijkheidshalve niet mag worden voorbijgegaan.

In deze § geeft overigens *alinea 3* nog aanleiding tot eene korte bespreking. Zij geeft den besteder de *bevoegdheid* om den aannemer, die zich in zijne berekening heeft vergist en dit, desgevorderd, ook kan aantoonen, van zijne inschrijving te ontslaan. Nadrukkelijk waakt de vastgestelde redactie er intusschen voor, dat geen inschrijver aan deze bepaling een *recht* kan ontleenen, wat de deur wijd open zou zetten voor misbruiken.

Ook *alinea 4* voorziet in een reeds lang gevoelden misstand. Den besteder wordt daarbij de verplichting opgelegd om, indien hij bezwaar heeft het werk aan den laagsten inschrijver te gunnen, dezen daarvan kennis te geven minstens vier dagen voor en aleer het werk aan een ander wordt opgedragen. Het voorbijgaan van den laagsten inschrijver blijft altijd een daad, welke slechts na rijp beraad dient te geschieden, daar het den betrokkene in naam en crediet groote schade kan berokkenen. De termijn van vier dagen stelt den belanghebbende in de gelegenheid zich tegen de te zijnen aanzien gerezen bezwaren te verdedigen en kan, indien die verdediging juist blijkt, ondoordachte besluiten van de zijde des besteders voorkomen.

§ 7. BESTEDINGSKOSTEN.

1. Alle kosten der besteding komen ten laste van den aanbesteder. Echter heeft de aannemer niet het recht om op kosten van den besteder registratie van het bestek te vorderen.
2. Voor het geval registratie van het bestek noodig mocht worden tengevolge van een geschil tusschen den aanbesteder en den aannemer, zullen de kosten daarvan komen ten laste van partijen, voor zoover zij in het ongelijk worden gesteld.

Toelichting.

§ 7. BESTEDINGSKOSTEN

wijkt geheel af van § 450 der Rijks-A. V. De commissie achtte het minder juist deze kosten te brengen ten laste van den aannemer, behoudens de uitzondering, genoemd in de tweede zinsnede van al. 1. Te dezen aanzien, de kosten van het registreeren van het bestek enz., is bepaald, dat de aannemer zulks niet van den besteder op diens kosten mag vorderen. De commissie achtte het onjuist en in strijd met de billijkheid, dat de aannemer het in zijne macht zou hebben den besteder zonder noodzaak op kosten te jagen, die gewoonlijk kunnen worden vermeden. Wordt de registratie echter noodig tengevolge van een geschil, dan schijnt het eveneens in overeenstemming met de billijkheid, dat de kosten daarvan komen voor rekening van partijen, voor zoover zij in het ongelijk worden gesteld.

§ 8. OVERDRACHT VAN HET WERK.

1. De aannemer draagt onder geen voorwendsel de uitvoering van het werk aan een ander over zonder schriftelijke machtiging van den aanbesteder.

Toelichting.

§ 8. OVERDRACHT VAN HET WERK. *(Rijks A. V. § 473)*

eischt geen nadere bespreking of toelichting.

HOOFDSTUK II.

§ 9. VERPLICHTINGEN VAN DEN BESTEDER.

1. De besteder stelt den aannemer in de gelegenheid het werk te verrichten en zorgt, dat hem op zijn verzoek alle gegevens worden verstrekt, die voor eene behoorlijke samenstelling der werken noodig zijn.
2. Voor de tijdige levering van datgene, wat voor de uitvoering der werken noodig is, doch waarvan de levering niet behoort tot de verplichtingen van den aannemer, is de besteder aansprakelijk.

Toelichting.

§ 9. VERPLICHTINGEN VAN DEN BESTEDER.

In de Rijks-A. V. wordt een dergelijke bepaling niet aangetroffen, vermoedelijk omdat de verplichting van den besteder, in deze § omschreven, zoo voor de hand ligt, dat opzettelijke vermelding onnoodig scheen.

Niettemin zou verzuim van de zijde des besteders den aannemer in moeielijkheden kunnen brengen en hem — vooral ten aanzien van de termijnen van oplevering — meer of minder belangrijke schade kunnen berokkenen. De commissie heeft het daarom noodig geacht deze mogelijkheid door opneming der onderhavige § te voorkomen.

§ 10. DIRECTIE.

1. De uitvoering van het werk wordt van de zijde des besteders geleid door een door dezen aan te wijzen persoon (directie) of — ingeval van afwezigheid van dezen — door diens plaatsvervanger.
2. De namen van dezen persoon en van zijne plaatsvervangers worden door den besteder ter kennis van den aannemer gebracht, ten ware zij uit het bestek mochten blijken.
3. De besteder heeft het recht tijdens den duur van het werk wijziging in de directie te brengen zonder den aannemer daarvoor redenen op te geven. Van deze wijzigingen ontvangt de aannemer schriftelijk mededeeling.
4. De directie treedt bij de uitvoering der werken op als gemachtigde van den besteder. De aannemer is verplicht alle bevelen, door de directie gegeven en voortvloeiend uit de bepalingen der overeenkomst of van het bestek, stipt na te komen als werden zij door den besteder zelf gegeven.
5. In geval van afwezigheid van den sub 1 bedoelden persoon is van de op het werk aanwezige plaatsvervangers alleen de hoogste in rang bevoegd tot het geven van de in de vorige alinea bedoelde bevelen. Tot het gelasten van afwijkingen van het bestek of van uitvoering van meer werk is zoowel de sub 1 bedoelde persoon als zijn plaatsvervanger bevoegd; de plaatsvervanger echter alleen voor zóover deze daartoe schriftelijk door den besteder is gemachtigd.

Toelichting.

§ 10. DIRECTIE. *(Rijks A. V. § 494).*

In deze paragraaf worden reeds dadelijk twee belangrijke vraagpunten geregeld, n.l. deze of, althans in dit ontwerp, de voorkeur dient te worden gegeven aan eene *één-* dan wel aan eene *meerhoofdige directie* (het systeem der Rijks-A. V.) en voorts welke de *verhouding is tusschen den besteder en de directie* met het oog op de positie en de belangen van den aannemer.

Bij het Rijk en andere openbare lichamen bestaat hiertegen allicht bezwaar, doch in het algemeen is de commissie van meening dat de aannemer nimmer mag komen te staan tegenover eene meerhoofdige directie, opdat hij niet in twijfel behoeft te verkeeren wiens bevelen hij heeft op te volgen. Ten einde echter eene regeling te vinden, welke desnoods ook voor andere dan particuliere werken zou kunnen dienen, heeft de commissie in het ontwerp de *éénhoofdige directie met plaatsvervanging* aanvaard, zooals nader in de alinea's 1, 2, 3 en 5 is uitgewerkt en waaromtrent verder nog slechts behoeft te worden opgemerkt, dat de kennisgeving, bedoeld in al. 2, niet schriftelijk behoeft te geschieden, ten einde de mogelijkheid uit te sluiten dat later, ingeval van verzuim dienaangaande, een beroep op het ontbreken der schriftelijke mededeeling zou kunnen worden gedaan.

---

*) Dit ontwerp met de daarbij behoorende toelichtingen wordt in zijn geheel in het Bouwkundig Weekblad opgenomen, opdat de leden onzer Maatschappij en andere belanghebbenden en belangstellenden in de gelegenheid gesteld worden nader met de behandeling van dit zoo belangrijke onderwerp kennis te kunnen maken. Zij die opmerkingen of beschouwingen wenschen mede te deelen, worden verzocht deze te doen toekomen *vóór 1 Mei 1911 aan den heer G. Versteeg, 1ste Secr. van de Vakbelangen-Commissie der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Pels Rijckenstraat 9, Arnhem.*

Wat de positie der directie betreft plaatst het ontwerp zich op het standpunt, dat deze den besteder tegenover den aannemer vertegenwoordigt, aangezien voor den aannemer het beginsel geldt, dat hij alle bevelen der directie moet nakomen, doch waaruit dan voor hem ook geen risico of verantwoordelijkheid mag voortvloeien in dien zin, dat de besteder, als het op betalen aankomt, zich niet moet kunnen verschuilen achter de directie met de bewering dat hij, besteder, voor de handelingen der directie niet aansprakelijk is.
Dit standpunt is, blijkens hierover ingewonnen advies, juridisch volkomen houdbaar. Ter voorkoming van misbruiken is het echter dienstig te bepalen, dat tot het gelasten van afwijkingen van het bestek of uitvoering van meer werk de plaatsvervangers der directie alleen bevoegd zijn, indien zij door den besteder tot het geven van dergelijke bevelen schriftelijk zijn gemachtigd.

§ **11**. GEMACHTIGDE VAN DEN AANNEMER.
1. Gedurende de uitvoering moet de aannemer op het werk aanwezig zijn, tenzij hij een gemachtigde heeft gesteld, geschikt hem zoodanig te vervangen, dat de voortgang van het werk niet door zijne afwezigheid wordt vertraagd.
2. De directie is bevoegd de vervanging van den gemachtigde te eischen, zoo haar bekend of gebleken is, dat deze de voor zijne taak noodige geschiktheid mist.

Toelichting.
§ **11**. GEMACHTIGDE VAN DEN AANNEMER.
Hierbij valt alleen op te merken, dat de goedkeuring der directie, geëischt in § 454 der Rijks-A. V., is uitgeschakeld op grond der overweging, dat wel de directie het recht moet bezitten de verwijdering van het werk van ongeschikt personeel van den aannemer te eischen, doch uitsluitend wanneer die ongeschiktheid op goede gronden aan de directie bekend is of tijdens de uitvoering van het werk blijkt.

§ **12**. EIGENDOM DER BOUWSTOFFEN.
1. Alle bouwstoffen, aangevoerd op het werk of op terreinen, waarover de besteder de beschikking heeft, worden, zoodra zij zijn goedgekeurd, eigendom des besteders, zonder dat deze uit eenigen hoofde voor de betaling dier bouwstoffen aansprakelijk is.

Toelichting.
§ **12**. EIGENDOM DER BOUWSTOFFEN.
Volgens hierover ingewonnen advies is de voorgestelde redactie rechtsgeldig en voldoende om den besteder te vrijwaren tegen vorderingen van de zijde der leveranciers; art. 230 van het W. v. K. levert hierbij voor den besteder geen gevaar op.
Hetgeen verder in § 491 der Rijks-A.V. voorkomt, kan vervallen.

§ **13**. AFBRAAK.
1. Afbraak wordt het eigendom des aannemers, tenzij het bestek het tegendeel bepaalt.
2. De afbraak, die aan den aannemer komt, moet, zoo de directie dit verlangt, alvorens het nieuwe werk wordt aangevangen, vervoerd worden op ten minste 200 M. van het werk.
3. Afbraak, die aan den besteder verblijft, wordt, behoorlijk gesorteerd, neergelegd op een door den besteder aan te wijzen plaats binnen 200 M. van het werk, tenzij het bestek anders bepaalt.

Toelichting.
§ **13**. AFBRAAK
komt in haar geheel tamelijk wel overeen met § 492 der Rijks-A.V. en vereischt uit dien hoofde geen afzonderlijke bespreking. Vermelding verdient intusschen, dat wat in § 492 wordt gezegd omtrent „oude bouwstoffen", uit het ontwerp is verwijderd, aangezien daaromtrent naar het oordeel der commissie, voldoende wordt voorzien bij de paragraaf betreffende keuring van bouwstoffen. (§ 35).

§ **14**. GEVONDEN VOORWERPEN.
1. De aannemer, zijne arbeiders of andere bij het werk in dienst zijnde personen stellen alle voorwerpen, die uit het oogpunt van natuurlijke historie, oudheid- of geschiedkunde merkwaardig zijn en gedurende de uitvoering der werken op de bouwplaats worden gevonden, terstond in handen van de directie.
2. Met de onderteekening van de overeenkomst van aanneming wordt de aannemer geacht voor zich en zijne arbeiders uitdrukkelijk afstand te hebben gedaan van het eigendomsrecht op het gevondene, bedoeld bij artikel 642 B.W. Den vinder wordt evenwel eene schadeloosstelling verleend, geëvenredigd aan de waarde van het gevondene.
3. De arbeiders of andere personen, van wie ontdekt wordt, dat zij zich aan het verbergen of vervreemden van bovenbedoelde voorwerpen hebben schuldig gemaakt, worden terstond van het werk verwijderd.

Toelichting.
§ **14**. GEVONDEN VOORWERPEN
sluit zich, behoudens verandering van den titel en eene wijziging in verband met het gewijzigd karakter der borgstelling, aan bij § 484 der Rijks-A. V. Ten aanzien van voorwerpen, niet vallende onder deze §, geldt het gemeene recht.

§ **15**. ASSURANTIE.
1. De aannemer is verplicht alle voor het werk aangevoerde materialen en alle reeds uitgevoerde werken ten name van den besteder bij een door dezen goed te keuren assurantie-maatschappij te verzekeren en tot het einde van den onderhoudstermijn verzekerd te houden tegen die schaden, waartegen geassureerd kan worden, voor zoover dit in het bestek is voorgeschreven. Het bedrag der verzekering zal minstens gelijk moeten zijn aan de waarde, welke het reeds gemaakte werk en de goedgekeurde materialen te zamen moeten hebben om de uitkeering van den eerstvolgenden termijn van betaling te wettigen.
2. De polissen, zoomede de kwitanties der betaalde premiën, worden door den aannemer in handen van den besteder gesteld, die, bij het minste verzuim, gemachtigd is om zonder ingebrekestelling tot verzekering op kosten van den aannemer over te gaan.
3. Bij voorkomende schade worden de assurantiepenningen aan den besteder uitgekeerd.
4. De aannemer is gehouden zonder verwijl het beschadigde in vorigen staat te herstellen.
5. De besteder keert betgeen de door hem ontvangen assurantiepenningen meer bedragen dan de door hem betaalde termijnen, verminderd met de waarde van het onbeschadigd gebleven deel van het werk, aanstonds aan den aannemer uit.
Mocht de volgens het bestek geëischte waarborgsom aan den aannemer reeds zijn teruggegeven, of mochten de verplichtingen van den persoonlijken borg reeds zijn geëindigd, dat zal de besteder bovendien bevoegd zijn van de assurantie-penningen onder zich te houden een bedrag, gelijkstaande met de volgens het bestek geëischte waarborgsom, ten einde te dienen als waarborg voor het herstel der schade.
6. Het bedrag, dat krachtens alinea 5 dezer paragraaf van de assurantie-penningen wordt ingehouden, wordt door den besteder aan den aannemer uitgekeerd naar gelang van de vordering van het herstel der schade, in termijnen van ten hoogste vijf duizend gulden, tenzij anders wordt overeengekomen.
7. Van het beding, vermeld in alinea 3, moet in de polissen melding worden gemaakt.

Toelichting.
§ **15**. ASSURANTIE.
Bij de besprekingen over dit zeer belangrijke punt, dat in de bestaande A. V. niet tot zijn recht komt en slechts als terloops in de voorlaatste alinea van § 475 der Rijks-A.V. even wordt aangeroerd, kwam de commissie tot het besluit, dat een volledige regeling dienaangaande in het ontwerp niet mocht ontbreken, omdat groote belangen, zoowel van den besteder als van den aannemer, daarbij betrokken zijn.
Met name was de commissie van meening, dat de bestaande regeling geen voldoende zekerheid biedt, dat:
a. de assurantie-penningen zullen komen in handen van den besteder;

b. deze penningen zullen worden aangewend ten bate van het werk.
De commissie meent eene bevredigende oplossing te hebben gevonden in de redactie van § 15, waarin den aannemer de verplichting wordt opgelegd het beschadigde te herstellen, terwijl de besteder de assurantie-penningen ontvangt en deze aan den aannemer uitkeert, naar gelang van den voortgang van het herstel der schade in termijnen van hoogstens *f* 5000.—.
De omstandigheid dat het bedrag der assurantie steeds hooger moet zijn dan de waarde van het reeds gemaakte werk en de betrokken Maatschappij door den besteder moet worden goedgekeurd, terwijl ook de polissen en kwitanties in zijne handen moeten worden gesteld, vergrooten nog zijne zekerheid, te meer daar hij, in geval van verzuim van de zijde des aannemers, zonder eenige ingebrekestelling bevoegd is tot verzekering op kosten van den aannemer. Daartegenover staat, dat, billijkheidshalve, de verplichting van den aannemer zich niet verder uitstrekt dan tot die schaden, waartegen geassureerd kan worden en voor zoover het bestek hem de verplichting daartoe oplegt.
Détail-regelingen zullen, desverlangd, in de polissen kunnen worden getroffen.
De Commissie heeft overwogen om aan den aannemer de verplichting op te leggen om door verzekering te voorkomen, dat de besteder schade lijdt door de vermeerdering der kosten van directie en toezicht, die het gevolg zijn van een ramp, en dat hij en de directie en haar personeel schade lijden door het te niet gaan van hun in eigendom toebehoorende goederen, op het werk aanwezig. Zij is daarvan echter teruggekomen wegens de moeielijkheden aan zoodanige regeling verbonden en uit overweging, dat de redenen, welke het doelmatig maken om den aannemer te verplichten voor de verzekering van het werk zelf te zorgen, niet gelden voor de hier bedoelde schade.
De besteder en de directie en haar personeel kunnen zich voor schade beveiligen door een directe verzekering ten eigen name.

HOOFDSTUK III.

§ **16**. AANVANG VAN HET WERK.
1. De datum van aanvang van het werk of der levering wordt den aannemer door de directie schriftelijk medegedeeld.
2. Wanneer oplevering op een bepaalden datum noodig is, staat het den aannemer vrij onmiddellijk na de gunning met het werk te beginnen, tenzij in het bestek een andere datum van aanvang is vastgesteld.
3. Van den datum van aanvang af is het geheele werk of de levering voor rekening en risico van den aannemer behoudens het bepaalde bij § 44.

Toelichting.
§ **16**. AANVANG VAN HET WERK
geeft de regeling weer, neergelegd in § 463 der Rijks-A. V., behoudens de aanvulling in al. 2, welke den aannemer de bevoegdheid geeft onmiddellijk na de gunning met het werk te beginnen, indien oplevering op een bepaalden datum noodig is
Overigens geeft deze § geen aanleiding tot eenigerlei opmerking. Slechts worde in dit verband nog verwezen naar al. 2 van § 23, waar de gevolgen geregeld worden van overschrijding van den vastgelegden datum van oplevering tengevolge van vertraging in de gunning van het werk.

§ **17**. TOESTAND VAN HET TERREIN BIJ DEN AANVANG VAN HET WERK.
1. De aannemer kan, mits binnen 14 dagen na de gunning, schriftelijk vorderen, dat de toestand van het terrein vóór den aanvang van het werk opnieuw — in samenwerking met de directie — wordt vastgesteld.
2. Voor deze vaststelling levert de aannemer kosteloos de noodige hulpmiddelen en arbeidskrachten, terwijl de directie, eveneens kosteloos, hare medewerking verleent.
3. Blijkt daarbij, dat de toestand anders is dan in het bestek is omschreven of op de teekeningen is aangegeven, dan zullen de daarnit voortvloeiende meerdere of mindere kosten worden verrekend op den voet van meer of minder werk.

Toelichting.
§ **17**. TOESTAND VAN HET TERREIN BIJ DEN AANVANG VAN HET WERK.
In de Rijks-A. V. wordt omtrent dit punt geen enkele regeling gevonden. Noch § 483, noch § 490 der A. V. bevat eenige bepaling dienaangaande. Intusschen komt het voor — in hoofdzaak, hoewel niet uitsluitend, bij baggerwerken — dat de teekeningen lang voor de aanbesteding zijn gereed gemaakt en dientengevolge bij den aanvang van het werk niet meer in overeenstemming zijn met den bestaanden toestand. De commissie heeft daarom gemeend den aannemer het recht te moeten verleenen een nieuwe opmeting te verlangen. Blijkt daaruit inderdaad een anderen toestand dat in het bestek is omschreven of op de teekeningen is aangegeven, dan vinde verrekening plaats op den voet van meer of minder werk. Duidelijk is, dat deze regeling evengoed in het voordeel van den besteder als van den aannemer kan zijn.

§ **18**. VERGISSINGEN.
1. Indien in het bestek, de teekeningen of de daarbij behoorende stukken vergissingen zijn geslopen, zal de herstelling daarvan geen verrekening ten gevolge hebben, tenzij de aannemer kan aantoonen, dat hij door de herstelling schade lijdt.
2. Ingeval van verschil tusschen bestek, bijbehoorende teekeningen en de op de aanwijzing vertoonde teekeningen, geldt in de eerste plaats het bestek, vervolgens de daarbij behoorende teekeningen en in de laatste plaats de op de aanwijzing vertoonde teekeningen, tenzij de teekeningen, op de aanwijzing vertoond, juist verbetering bedoelen van het bestek of de bijbehoorende teekeningen.

Toelichting.
§ **18**. VERGISSINGEN.
Ook dit punt is zeer onvolledig in de Rijks-A. V. geregeld. Paragraaf 483 der Rijks-A. V. vermeldt slechts
„dat bij onverhoopt verschil in de opgaven of teekeningen
„de aannemer gehouden is de levering en de uitvoering
„zoodanig te doen als de aard van het werk vereischt,
„*zonder daarvoor extra-betaling te kunnen vorderen.*"
Deze regeling is niet billijk, daar op grond daarvan de aannemer voor elk abuis, door wien ook gemaakt, aansprakelijk kan worden gesteld.
Herstel van vergissingen zal, des noodig, ten allen tijde moeten plaats vinden. De verantwoordelijkheid daarvoor moet echter berusten bij hem, die ze heeft begaan, waaruit volgt dat de aannemer aanspraak moet kunnen doen gelden op vergoeding, mits hij bewijst dat het herstel der vergissingen hem schade heeft berokkend. *(Wordt vervolgd.)*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XXII.

DOOR J. GRATAMA.

MODERN HOLLAND VERTEGENWOORDIGD DOOR OUD-HOLLANDSCHE RENAISSANCE. Het Rapport van de Commissie belast met het beantwoorden der vragen, door het Hoofdbestuur der Maatschappij van Nijverheid gesteld, betreffende de ondervindingen, opgedaan op de Wereldtentoonstelling te Brussel, is verschenen. Menig goede opmerking wordt daarin gemaakt.
Bijzonder wordt echter onze aandacht getrokken door de vraag: Heeft de inrichting van de Nederlandsche Afdeeling aan haar doel beantwoord, waarop de Commissie antwoordt:

„Eene principieele fout schuilde er in den stijl: Oud Hollandsch. Eene tentoonstelling moet een beeld geven van het *heden*; niet

HOLLANDS PAVILJOEN OP DE EXPOSITION INTERNATIONALE DU NORD DE LA FRANCE (ROUBAIX). Arch. JOH. MUTTERS JR.

wat er *geweest* is, maar wat er *juist nu* is moet men tentoonstellen. Het teruggaan naar vroegere tijden verraadt, indien het noodzakelijk is, armoede. Wij gelooven echter niet dat die noodzakelijkheid bestond.

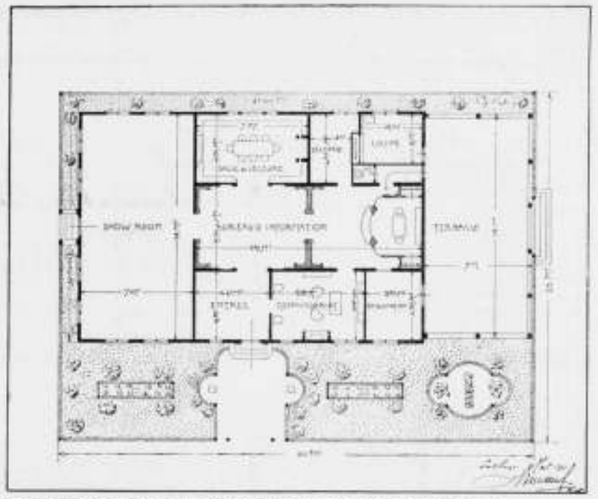
Het Rapport is in de vergadering van het departement Amsterdam van de Maatschappij van Nijverheid, gehouden 13 Maart j.l. ter sprake gebracht.
Het Alg. H. Blad bericht hierover:

Door den heer Katz, secretaris van de Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen en van de regeeringscommissie voor de tentoonstellingen te Roubaix en te Berlijn te houden, werden eenige bedenkingen geopperd tegen de antwoorden der commissie.
Waar de commissie zich op het standpunt heeft geplaatst, dat gebroken dient te worden met de gewoonte om de tentoonstellingsgebouwen op te trekken in Oud-Hollandschen stijl, daar verzekerde spr. dat ook te Berlijn en te Roubaix die stijl zal worden gevolgd en dat zulks gewenscht is in het belang van het representatieve karakter van het gebouw. 99% van de bezoekers zijn leeken, die zulk een gebouw wel aantrekkelijk vinden. Bovendien, wil men den buitenlanders onze hedendaagsche architectuur toonen, dan kan zulks door een afdeeling voor hedendaagsche Nederlandsche architectuur in het gebouw geschieden. Ook gaf de heer Katz een aantal wenken voor inzenders, als aanvulling van het rapport.
Door den voorzitter, zoowel als door den secretaris der commissie, den heer Van Haersolte werd het denkbeeld om steeds maar uit te komen met gebouwen in Oud-Hollandschen stijl, uitvoerig bestreden. Daar met het oog op het vergevorderd uur de discussie zeer moest worden beperkt, werd besloten het rapport aan het hoofdbestuur op te zenden, vergezeld door de bemerkingen, door den heer Katz gemaakt. De vergadering gaf echter daarbij met algemeene stemmen te kennen dat ten aanzien van het paviljoen de Oud-Hollandsche stijl dient te worden verlaten.

Verheugen wij ons, dat de vergadering *met algemeene stemmen* zich aansloot bij het oordeel van het Rapport en dus den oud-Hollandschen stijl afkeurde, aan den anderen kant verblijden wij ons met een doode musch, want zoowel te Roubaix als te Berlijn zal Holland zich wederom toonen in stijl-namaak uit de 17e eeuw.
Dit mag niet geschieden zonder een krachtig protest van onze zijde. Reeds met het Hollandsche Paviljoen te Brussel is van verscheidene zijden gewezen op het onlogische, het dwaze, het karakterlooze, ja het immoreele, de beteekenis van Hollands huidige nijverheid en kunst te vertolken door een, uit zijn aard, mislukten namaak van de architectuur uit onzen gouden eeuw. Ook wij hebben toen onze meening niet onder stoelen of banken gestoken. (Bouwk. Weekblad 1909, blz. 547 e.v.) Al de argumenten, die toen tegen het toepassen van den oud-Hollandschen stijl zijn gebezigd, zouden nu wederom vermeld kunnen worden; het krachtige verlangen van het moderne Holland, zijn ware en eigen beteekenis in juiste vormen te toonen zou nu wederom een actie kunnen beginnen tegen het onlogische en kermisachtige, de klein-burgerlijke Hollandsche architectuur der 17de eeuw te gebruiken voor een vertegenwoordiging van Holland in 1911! Afgezien van de practische en aesthetische moeilijkheden en onjuistheden, die het bezigen van dien stijl (zuiver architectonisch gedacht) heeft voor een gebouwtje op een moderne tentoonstelling, is het voor het zich ontwikkelend Jong-Holland in hooge mate grievend het vaderlandsche paviljoen te zien in een maskerade-kleed der 17de eeuw! Maar het heeft langzamerhand iets van vechten tegen de bierkaai, wanneer nogmaals getracht zou worden de desbetreffende personen te willen overtuigen van het in zijn wezen zoo minwaardige der toepassing van den ouden, glorierijken stijl.
Een der onderdeelen, waarmede Holland op de Brusselsche Tentoonstelling buitengewonen roem heeft behaald, is de moderne kunstnijverheid geweest. Wat zou nu logischer geweest zijn dan bij het Hollandsche Paviljoen te Roubaix, dat óók moderne kunstnijverheid zal bevatten, de bouwtrant en de inrichting te doen zijn overeenkomstig de eischen van hen, die zoo bij uitstek getoond hadden, iets bijzonder goeds te kunnen maken, in overleg dus met de moderne kunstnijveraars? Natuurlijk was dan verlangd een modern paviljoen, waardoor het mogelijk zou zijn, dat de vreemdeling een *waar* beeld kon krijgen van onze huidige kunstpraestaties.
Wij vernemen, dat algemeen de toonaangevende personen in de kunstnijverheid ten zeerste ontstemd zijn over het Oud-Hollandsche van het paviljoen, en zich geheel aansluiten bij het oordeel van de Commissie, hier boven genoemd; ja, een der eersten onder hen moet formeel *geweigerd* hebben, zijn werk in een dergelijk huis ten toon te stellen.
Dit is een kras middel, maar misschien het eenige, om leden van Tentoonstellings-commissiën in het vervolg te dwingen rekening te houden met de moderne Hollandsche kunst. Het ware te wenschen, dat meerderen dit middel te baat namen.

Het is voor ons architecten een vakbelang, zich met deze kwestie te bemoeien. Gelijk voor de tentoonstelling te Brussel de architect gedwongen werd, tegen diens

zin, den Oud-Hollandschen stijl te gebruiken, meenen wij zeker te weten dat ook de architecten van de paviljoens te Roubaix en Berlijn, ondanks hun tegenwerpingen gedwongen werden hun eigen moderne inzichten op zijde te zetten om zich van de oude architectonische motieven te bedienen.
Voor wie eenigszins zuiver architectonisch gevoel heeft, zijn de van latten en stuc nagemaakte „miskleurige" baksteenmuren en de geheel ongemotiveerde hooge daken, die de oud-Hollandsche Tentoonstellings-paviljoens kenmerken, onware en onwaardige bouwkunst-uitingen.
Helaas staat het bouwkunst-inzicht in Holland in het algemeen nog zoo laag, dat zelfs commissieleden van een tentoonstelling niet inzien, dat een waarachtige, zuiver uit doel en materiaal voortkomende tentoonstellings-architectuur principieel hooger staat en dus grooter schoonheid kan hebben, dan een van minwaardig materiaal vervaardigde quasi namaak van een fraai historisch voorbeeld.

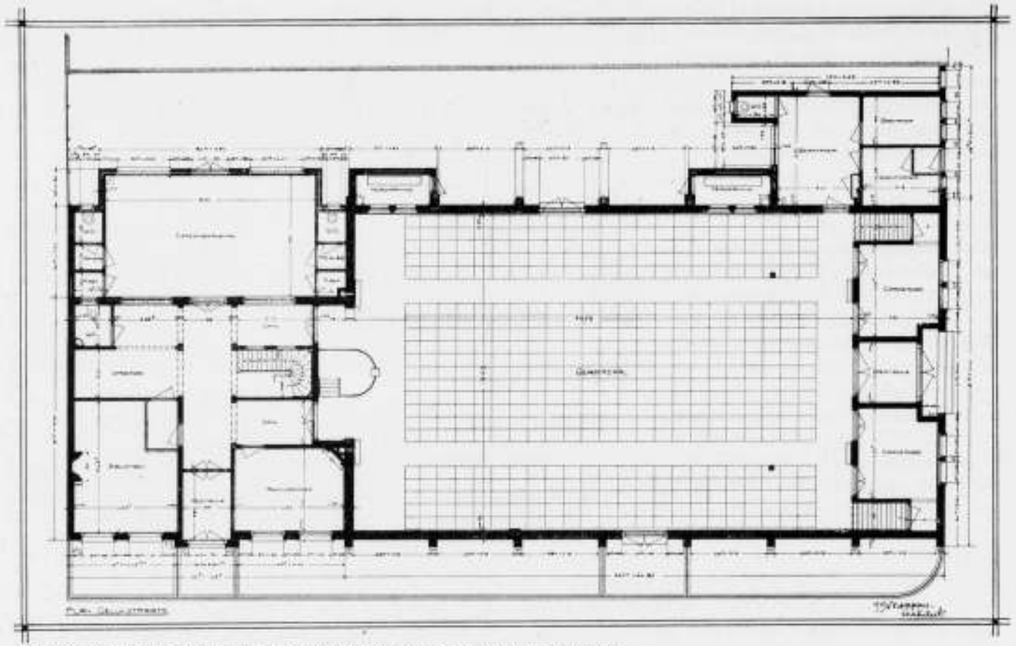
PLATTEGROND VAN HET HOLLANDSCH PAVILJOEN OP DE TENTOONSTELLING TE ROUBAIX.

Het Duitsche paviljoen te Brussel liet, ondanks al zijn onvolkomenheid, duidelijk zien in welke richting goede tentoonstellings-architectuur te scheppen is.
Maar de Duitschers hebben daarbij ook getoond, dat de waarde van een tentoonstelling ligt in het ernstig en goed georganiseerd toonen wat een land beteekent in zijn nijverheid en kunst, en dat het kermisachtige tot zijn eigen terrein moet worden teruggedrongen.
Het is te hopen, dat ook Nederland spoedig dit juiste standpunt zal innemen.

GEBOUW VOOR DE AFDEELING VAN DEN NED. PROTESTANTENBOND TE HAARLEM

OP EEN TERREIN AAN DE JACOBSTRAAT EN ZIJLVEST ALDAAR.

In den zomer van het vorige jaar werd door de afdeeling Haarlem van den Ned. Protestantenbond een besluit genomen, tot het stichten van een gebouw overeenkomstig het ontwerp, waarvan hierbij enkele afbeeldingen zijn geplaatst.
Het terrein waarop het gebouw thans wordt opgetrokken is gunstig gelegen, ongeveer in het midden van de stad en in eene omgeving waar reeds groote bouwwerken als de school voor M. U. L. O. en de H. B. S. zijn verrezen.
De afmetingen van het bouwterrein waren in verband met de verkaveling als het ware vastgelegd, zooals de situatie dat duidelijk doet zien. Een strook ter breedte van 2,50 M. langs de Vestestraat moest onbebouwd blijven en worden afgesloten met een ijzeren hekwerk. Voorsprongen voor steunbeeren waren veroorloofd. Overigens is van de voorhanden ruimte zooveel mogelijk partij getrokken, wat in verband met de bouwverordening voor een hoekperceel mogelijk was.
Alvorens met den bouw werd aangevangen, zijn in verband met de eigenaardige gesteldheid van den bodem in deze omgeving, grondboringen verricht, waaruit is gebleken, dat de vaste zandplaat, welke buitengewoon hard was, aan de eene zijde van het bouwterrein 6,50 M., aan de andere zijde 8,00 M. beneden den bovenkant van het terrein was gelegen, dus een verschil van ± 1,50 M. op een afstand van ± 40 M. Aangezien de palen in de harde zandplaat enormen stuit hadden en slechts een klein gedeelte daarin konden doordringen, is het onderzoek van veel nut geweest om de afmetingen van de palen intijds vast te kunnen stellen.
Bij het grondonderzoek is tevens gebleken dat verschillende fundeeringsmuren van gashouders e. d. op sommige plaatsen ter diepte van 3 — 4 M. onder den grond aanwezig waren, overblijfselen van de voormalige gasfabrieken. — Daardoor konden bij de aanwijzing voor de besteding verschillende gegevens aan de inschrijvers worden verstrekt, om zooveel als mogelijk was, risico te voorkomen.
Het gebouw rust op ± 300 palen. De fundeeringen zijn gemetseld met toepassing van spaarbogen.
Het gebouw bestaat uit drie afdeelingen, welke zijn ingedeeld als volgt:
De eerste afdeeling aan de Vestestraat met bestuurskamer, bibliotheek, garderobe's, trappenhuis en catechiseerlokaal voor gelijkstraats; met woning voor den bewaarder en kamers voor de zuster van de wijkverpleging op de verdiepingen.
De tweede afdeeling, het hoofdgebouw met gehoorzaal,

GEBOUW VOOR DE AFD. V. D. NED. PROTESTANTENBOND TE HAARLEM.
Schaal 1 op 216.

Architect: J. J. VAN NOPPEN.

garderobe's en gaanderij. Het geheel is berekend op ruim 600 zitplaatsen.

De derde afdeeling aan de Jacobstraat bestemd voor wijkverpleging met wacht-, bad-, en werkkamer.

De hoofdgevels worden opgetrokken van kleurige klinkers met toepassing van natuursteen, voor neuten, dorpels, banden, dekplaten, aanzet-, sluit-, en gevelsteenen. Alle dakvlakken worden gedekt met leiën. De ramen van het hoofdgebouw worden bezet met glas in lood. De deuren van de hoofdingangen worden samengesteld van Amerikaansch grenenhout en afgehangen aan gesmeed ijzeren siergehengen. De half cirkelvormige boog in den gevel aan de Jacobstraat is bestemd voor het aanbrengen van een opschrift.

Voor het plafond in de gehoorzaal zijn tongewelven toegepast, samengesteld uit sierschenkels, gordingen en beschieting, met toepassing van lijstwerk voor hoofdliggers, ribben, e. a. alles met eenvoudige profileeringen bewerkt. De gewelven zijn bevestigd tegen de kapconstructie, welke een spanning heeft van ruim 13 M., waarbij gebruik is gemaakt van trekstangen. De wanden van de gehoorzaal worden tot eene hoogte van ± 1,50 M. voorzien van lambrizeering. De stippellijnen in de nis, te zien op de dwarsdoorsneden, duiden de plaats aan, waar eventueel een gelegenheid kan worden gemaakt voor het plaatsen van een orgel. De nis is daarom zoo hoog gemaakt.

De verschillende timmerwerken worden gedeeltelijk geverfd, gedeeltelijk gebeitst. De muurwerken worden geschuurd en met frescoliet bestreken.

Voor de verwarming en verlichting zal gas worden gebezigd. De ventilatie geschiedt door verstelbare roosters in de gewelven en door het torentje op de hoofdtrap. Het geheel is eenvoudig opgevat.

Het dagelijksch toezicht bij den bouw is opgedragen aan den heer N. A. de Ridder.

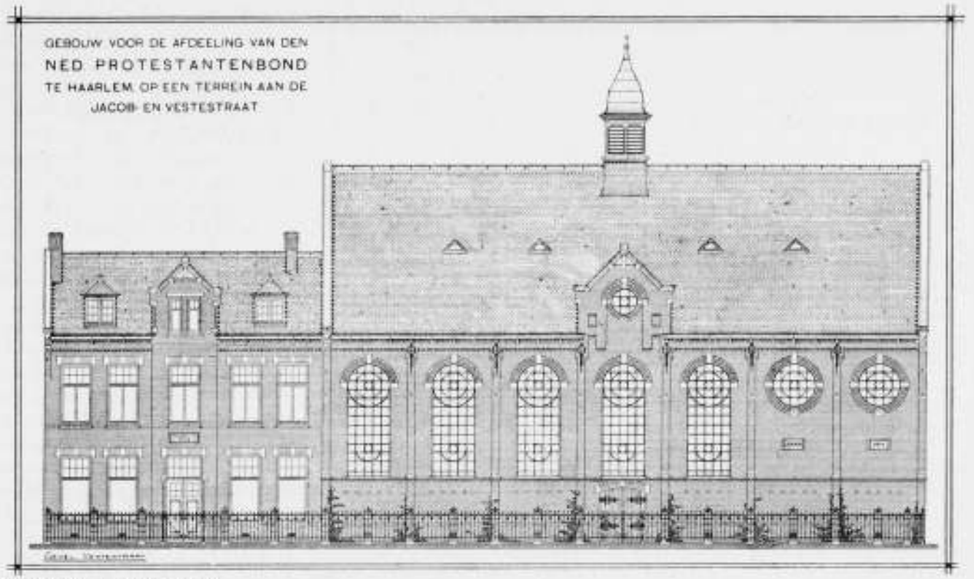
Het werk werd bij onderhandsche aanbesteding opgedragen aan den heer M. Nederkoorn, aannemer te Haarlem, voor de som van *f* 34.600.— onder welk bedrag niet is begrepen de kosten voor meubileering en de installatiën voor verwarming en verlichting, welke laatste zijn opgedragen aan de firma H. Koning en Zoon te Haarlem.

De levering van de stalen ramen, ventilatieroosters e. d. werd opgedragen aan het Technisch bureau Moens en Beck te Bloemendaal; het glas in lood aan de firma Sabelis en Co. te Haarlem.

Het gebouw zal in de maand Juli e. k. plechtig worden ingewijd.

Haarlem, Maart 1911.

De architect,
J. J. v. NOPPEN.

ZIJGEVEL. Schaal 1 op 216.

STEDENBOUW,

door J. G. WATTJES, Bouwk. Ingenieur.

Vervolg van blz. 117. (Slot.)

In het eerste systeem behooren alle straten van ongeveer gelijke breedte te zijn, allen in dezelfde mate doorgaand te wezen. Alle afwijking van den regelmaat in het plan, die noodzakelijker wijs een bevoorrechting door het verkeer van een der straten boven de anderen zal ten gevolge hebben, dient te worden vermeden.

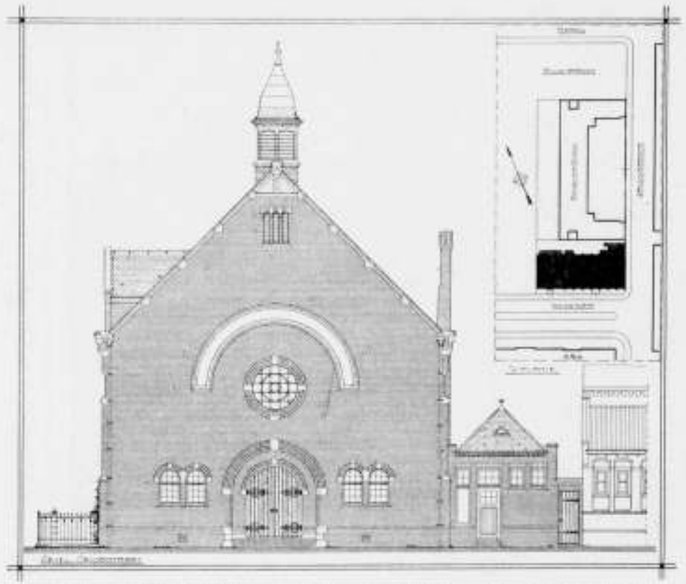
Ook dan nog is de aansluiting van dit net aan het bestaande gedeelte een bron van ongelijkheid. Wij zagen reeds dat de stadsuitbreidingen der 19e eeuw, meest in deze richting opgezet, toch verkeersstraten hebben zien vormen. Een zeer kunstige overgang tusschen oud en nieuw zou misschien den invloed van de bestaande verkeersstraten kunnen opheffen. Ook dan nog is er gevaar dat het verkeer zijn neiging tot centralisatie zal volgen en bepaalde wegen zal verkiezen.

De neiging van het verkeer tot concentratie en tot volharding bij eens gekozen wegen, treedt duidelijk voor den dag bij de verkeersweg: Hobbema-straat—P. C. Hooftstraat—Van Baerle-straat in Amsterdam. Het verkeer blijft de P. C. Hooftstraat, de oudste straat, volgen ofschoon de breede parallelweg: Paulus Potterstraat minstens even gunstig en voor het verkeer naar de Willemsparkweg nog gunstiger gelegen is, omdat bij het volgen der Paulus Potterstraat twee nauwe rechthoekige afbuigingen (Hobbema-P. C. en P. C.-van Baerle) van de drie vermeden worden.

Mag bij een geheel nieuwe stad deze bedoeling van gelijkmatige verkeer-verspreiding misschien kunnen slagen, bij uitbreiding van bestaande steden komt in ieder geval van deze bedoeling niets terecht. En het gevolg van den regelmatigen opzet is dan, dat de verkeersstraten, die zich ondanks de bedoeling toch gevormd hebben te smal, de woonstraten, die geen verkeer tot zich hebben getrokken te breed zijn. Het is daarom beter het net zoodanig te traceeren, dat het verkeer zich tot bepaalde straten beperkt. Aan deze straten is dan alle aandacht te wijden, opdat zij niet alleen voor het tegenwoordig verkeer maar ook voor een zeer sterke verkeerstoename geschikt zijn. Voor deze weinige straten kan tevens eene oplossing gezocht worden, die den verkeershinder voor de bewoners zoo veel mogelijk uit den weg ruimt. De overige straten zullen hierdoor van het voor de bewoners zoo lastige groote-stadsverkeer ontlast worden.

Het uitbreidingsplan moet bij dit systeem bevatten een net van hoofdstraten, die geheel en al voor een intens en snel verkeer berekend zijn. De blokken door deze hoofdverkeerswegen ingesloten kunnen enkele sekundaire verkeersstraten bevatten, maar moeten overigens worden onderverdeeld door een stratennet, dat zooveel mogelijk voor doorgaand verkeer *ongeschikt* is.

Er is nog iets, dat voor dit systeem — voor centralisatie van het verkeer — pleit. De verkeerswegen in onze oudere stadsgedeelten zijn dikwijls onvoldoende van afmeting voor de hoeveelheid der verkeersmiddelen en voor de tegenwoordig bereikbare snelheid. Dit veroorzaakt opstopping van het verkeer en gevaar. Om daarin verbetering te brengen, wordt dikwijls het verkeer in deze straten kunstmatig verminderd. Om de hoeveelheid der voertuigen te beperken, worden de verkeersstraten voor bepaalde soorten van verkeers-

GEBOUW NED. PROT. BOND TE HAARLEM. — VOORGEVEL. — Schaal 1 op 216.

middelen gesloten (verbod van berijden met rijwielen, met motorrijtuigen).

Om de snelheid van het verkeer te matigen worden voor die voertuigen met de grootste bereikbare snelheden snelheidsgrenzen vastgesteld, die vaak belangrijk van de bereikbare snelheid verschillen. (De redactie dezer voorschriften geeft vaak aanleiding tot de niet bedoelde ongerijmdheid dat door paarden getrokken voertuigen, zonder rem, veel sneller mogen rijden dan de van krachtige remmen voorzien en veel gemakkelijker zwenkbare motorrijtuigen).

In vele verkeersstraten mogen door paarden voortbewogen voertuigen niet sneller dan stapvoets rijden. Voor rijwielen gold langen tijd voor vele straten als snelheidsgrens de snelheid van een paard in matigen draf. Motorrijtuigen, die tegenwoordig wel 80 à 90 KM. per uur kunnen rijden, zien zich vaak gedwongen tot een maximum snelheid van 10 à 12 K.M. per uur.

Dergelijke belemmeringen van het verkeer zijn ongewenscht, hoezeer ze ook door de onvoldoendheid der oude verkeerswegen dringend noodzakelijk zijn.

Het verkeer wordt er door verspreid, terwijl het juist wenschelijk is het te concentreeren. Daar in den regel de snelheids beperking of het verbod alleen voor de verkeerswegen wordt uitgesproken, krijgen andere straten, de tot nu toe rustige en veilige woonstraten, het snelle auto- en rijwielverkeer. Wel stelt eene algemeene snelheidsgrens aan de snelheid van rijden ook in deze straten een maximum, doch deze algemeene maximumsnelheid zal steeds te groot zijn om voor woonstraten ongevaarlijk te zijn, als men de ontwikkeling van het verkeer en van de techniek niet al te zeer dwarsboomen wil.

Deze straten, dikwijls minder doorgaand dan de verkeersstraten, bieden voor een snel verkeer meer gevaar en belemmeringen aan. Eene matige doch niet al te geringe snelheid voor auto's en rijwielen, is juist gevaarlijk voor in den regel stille straten, waar slechts zeer sporadisch zoo een voertuig doorsnort. Een dergelijke straat wordt vertrouwd als speelplaats voor de jeugd, als wandelplaats voor gebrekkigen en ouden van dagen en geeft juist daardoor gevaar voor ongelukken.

De voor onze binnensteden geldende verkeersregeling gaat uit van het ongezond systeem, dat voor de verkeersstraten eene kleinere maximum-snelheid wordt toegelaten dan voor de woonstraten, dat bepaalde voertuigen (de snelsten) niet in verkeersstraten en wel in de woonstraten worden toegelaten. Dit is juist het tegendeel van den toestand zooals die behoorde te zijn.

Hierbij moeten de verkeersstraten zijn opengesteld voor ieder verkeersmiddel en voor iedere snelheid, slechts met beperkende bepalingen voor verkeerstraat-snijdingen of ontmoetingen.

Voor secundaire verkeerswegen kan eene zeer groote maximumsnelheid worden bepaald.

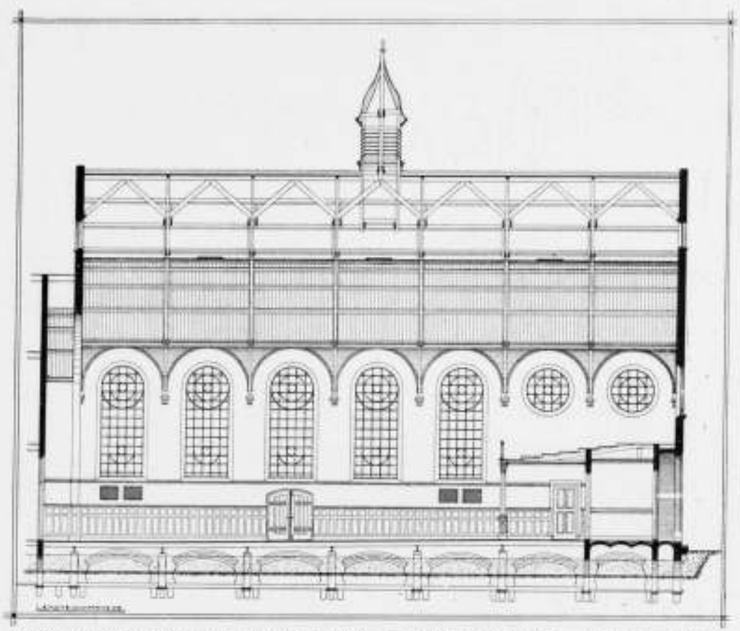
Voor de overige straten, dat zijn de woonstraten, zijn strenge beperkende bepalingen op hun plaats.

Hiervoor kan eene algemeene betrekkelijk zeer geringe maximum-snelheid bepaald worden. Uit sommige dezer woonstraten kunnen bepaalde vervoermiddelen worden buitengesloten. Ook kunnen voor enkele straten nog geringere snelheden worden vastgesteld of wel het rijden in een van beide richtingen verboden.

Alle voertuigen kunnen dan met hun grootste bereikbare snelheid tot dicht bij hun doel komen, slechts een zeer klein gedeelte, nl. de afstand van de naastbijgelegen verkeersstraat tot het doel, behoeft met beperkte snelheid te worden afgelegd. Het verlies in tijd door dit laatste wordt ruimschoots gecompenseerd door de groote snelheid over den langen afstand.

Bij den aanleg onzer tegenwoordige nieuwe stadsgedeelten, de uitleggingen van de laatste helft der 19e eeuw, schijnt men te veel te zijn uitgegaan van het standpunt, dat iedere straat voor alle soorten van voertuigen toegankelijk moet zijn. Steegjes, die door palen voor het wagenverkeer zijn afgesloten, zooals men die in de oude steden aantreft, werden in de nieuwe wijken angstvallig vermeden. Toch zijn het dikwijls weinig kostbare en handige voetgangersverkeerswegen.

Het is volstrekt niet noodig, dat alle straten voor ieder verkeersmiddel geschikt zijn. Zelfs is dit niet gewenscht. Het is echter wel noodig, dat er straten aanwezig zijn, in voldoende mate en op voldoenden afstand, waarin

GEBOUW NED. PROT. BOND TE HAARLEM. — LANGSDOORSNEDE. — Schaal 1 op 216.

ieder verkeersmiddel wordt toegelaten en zijn grootst mogelijke snelheid kan bereiken.

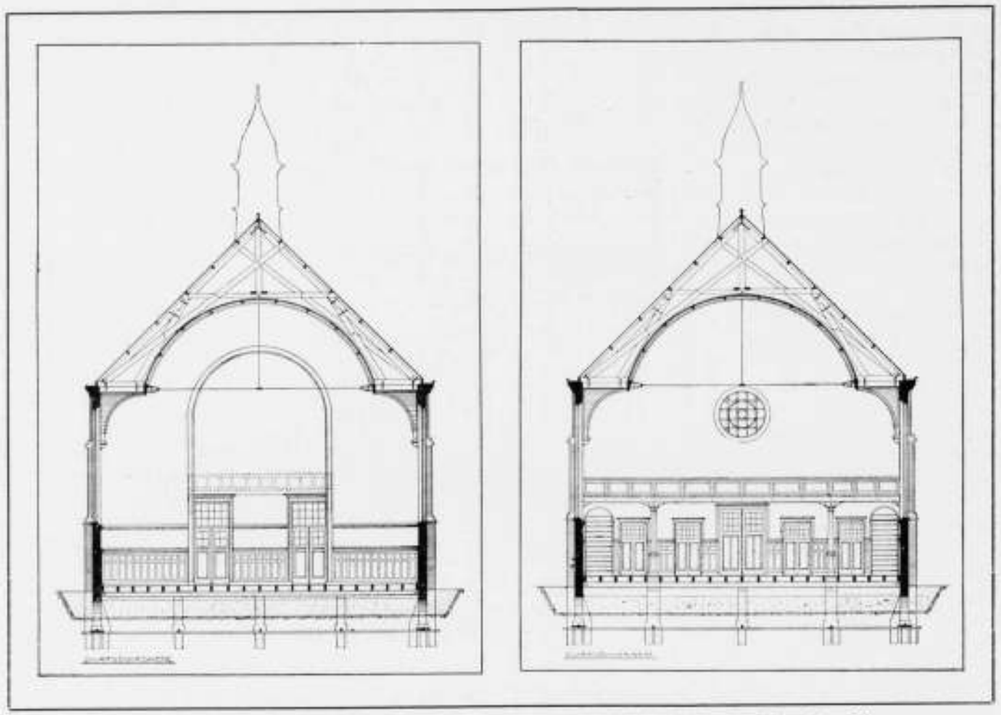
Het systeem der verkeersregeling in onze oudere stadsgedeelten werd boven een verkeerd systeem genoemd. Het is niet de bedoeling hiervan iemand een grief te maken. De aanleg der oudere stadsgedeelten, niet berekend op ons hedendaagsch verkeer, noodzaakt tot dit systeem, zoolang niet door ingrijpende en zeer kostbare wijzigingen die aanleg verbeterd is. Dit verkeerde systeem is geleidelijk uit de omstandigheden gegroeid. Juist hierdoor bestaat er evenwel groot gevaar, dat dit historisch gegroeide systeem als het ware wordt beschouwd ook voor den aanleg van nieuwe wijken. Te veel reeds hebben in de nieuwe wijken onzer groote steden alle straten een gelijke breedtemaat, alsof het er om te doen is geweest, het verkeer over alle straten gelijkelijk te verdeelen. Dit gelukt toch niet, en het eenige gevolg hiervan, zooals reeds werd opgemerkt, is dat na verloop van eenigen tijd, als zich ondanks dezen opzet toch verkeersstraten in het nieuwe kwartier hebben ontwikkeld, deze verkeersstraten te smal zijn en de woonstraten door elkaar genomen te breed.

Men behoeft daartoe slechts te letten op de Ferdinand Bolstraat, de P. C. Hooftstraat, de de Clercqstraat te Amsterdam; de Piet Heinstraat, de Bezuidenhoutsche weg, te Den Haag; de Nachtegaalstraat te Utrecht. Deze lijst van straten die kort na hunnen aanleg onvoldoende blijken voor het verkeer is gemakkelijk nog met een groot aantal te vermeerderen. Wij zullen heel spoedig in de verkeersstraten onzer nieuwe wijken aanwijsborden zien, die deze straten voor auto en rijwielverkeer sluiten of voor deze voertuigen slechts eene kleine toegelaten snelheid aanwijzen. Wij zullen spoedig zien, dat ook in deze nieuwe wijken het verkeer, dat zich uit zich zelf tot enkele straten heeft geconcentreerd, over de geheele wijk wordt verspreid, dat de woonstraten als speelplaats onveilig gemaakt worden door de met onbeperkte of weinig beperkte snelheid rijdende auto's, die uit de verkeersstraten, waarin ze thuis behooren, verdreven zijn door snelheids-beperkingen of algeheel verbod.

De verkeersregeling, waarop het traceeren van het stratennet van het uitbreidingsplan zich moet baseeren is dus deze: Geenerlei verkeersbeperking noch door verordening noch door vorm en aansluiting der straten, behoudens veiligheidsmaatregelen bij snijdingen, voor een stel hoofdstraten: de hoofdverkeersstraten; kleine beperking in beiderlei opzicht voor de secundaire verkeerswegen; groote beperking van snelheid en hier en daar uitsluiting van bepaalde voertuigen voor alle overige straten: de woonstraten. Geldt dit in de eerste plaats voor de groote steden, ook voor het ontwerpen van uitbreidingsplannen van grootere provinciesteden is het wenschelijk deze verkeersregeling als uitgangspunt te nemen. Slechts is hierbij niet op een zoo intensief verkeer te rekenen en kunnen de verkeerswegen daardoor bescheidener afmeting krijgen, dan voor de groote steden wenschelijk is, terwijl verkeerssplitsing voor verschillende soorten van voertuigen minder ver behoeft te worden doorgetrokken. Hier is het echter ten zeerste geraden met de mogelijkheid van snelle ontwikkeling der plaats rekening te houden, waardoor de provinciesteden van thans, spoedig in gelijke conditie kunnen komen met onze hedendaagsche groote steden.

BERICHTEN

De Nieuwe Schouwburg te 's Gravenhage. Uit de dagbladberichten valt op te maken, dat de Schouwburgcommissie ernstige pogingen doet, den ouden fraaien gevel van den bestaanden Schouwburg te redden. Natuurlijk verheugen wij ons hierover ten zeerste; toch geeft een *nieuwe* Schouwburg achter de bestaanden *ouden* gevel verschillende practische en aesthetische moeilijkheden; vandaar dat o. i. nog steeds de juiste en afdoende oplossing is: den nieuwen schouwburg op een geheel nieuw ter-

GEBOUW VOOR DE AFD. V. D. NED. PROT. BOND TE HAARLEM. — DWARSDOORSNEDEN. — Schaal 1 op 216.

rein, waarbij volkomen gelegenheid zal zijn den schouwburg aan alle eischen te doen voldoen en een waarlijk goed-modern gebouw gezet kan worden; en het voormalige paleis, nu schouwburg, een passende bestemming te geven, bijv. museum. Omtrent de plannen voor den nieuwen schouwburg bericht de N. Ct.:

„Naar we vernemen, zal de heer J. J. Gort Jr., de gemeente-architect, die op uitnoodiging van de schouwburg-commissie door B. en W. aangewezen werd om deel uit te maken van de commissie tot het opmaken van een plan voor den bouw van een schouwburg op de tegenwoordige plaats, binnenkort met zijn plannen gereed zijn. De heer Gort maakte twee ontwerpen, een voor een geheel nieuwen schouwburg op de tegenwoordige plaats; een ander met behoud van den bestaanden gevel. In de eerste week van April zal hij zijn plannen bij de schouwburg-commissie indienen. Tegen dien tijd kan ook verwacht worden de indiening van de plannen der beide buitenlandsche architecten van bedoelde commissie.

De leden der commissie ontwierpen hun plannen onafhankelijk van elkaar; echter zullen ook de buitenlandsche architecten twee ontwerpen inzenden, evenals de heer Gort, van een nieuwen schouwburg en voor een met behoud van den ouden gevel."

Stadsschoon van Amsterdam. In de commissie van afgevaardigden van vereenigingen, die zich op initiatief van Amstelodanum hebben vereenigd in het belang van het behoud van stadsschoon, hebben thans zitting genomen de volgende heeren, allen bestuursleden der vermelde vereenigingen: C. W. H. Baard, conservator van het stedelijk museum, voor het Koninklijk oudheidkundig genootschap; M. B. W. Bolderman, voor de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering van Bouwkunst; C. M. Garms, voor St. Lucas; Jan de Meijer, voor Architectura et Amicitia; Ed. Karsen, voor Arti et Amicitia; A. J. Joling, voor den Katholieken Kunstkring de Violier; en G. van Arkel voor Amstelodanum.

Op voorstel van laatstgenoemde zijn de heer Baard tot voorzitter en de heer Bolderman tot secretaris benoemd. In de Vrijdagavond gehouden vergadering, waarop de commissie aldus is geconstitueerd, is een werkwijze vastgesteld, waardoor men op de snelst mogelijke manier van het gemeentelijk bouw- en woningtoezicht kan vernemen, wanneer eenig oud gebouw met sloopingwordt bedreigd. De commissie zal dan alle maatregelen overwegen om dit te verhoeden, indien het gebouw uit een schoonheidsoogpunt verdient behouden te blijven.

De commissie zal zich hiertoe intusschen niet beperken, maar ook invloed trachten te krijgen op de uitvoering van nieuwe werken, zonder daarbij echter op het terrein te komen van de reeds bestaande stedelijke schoonheidscommissie.

Ned. Vereeniging voor Teekenonderwijs. De Minister van Binnenlandsche Zaken, brengt ter kennis van belanghebbenden, dat in den zomer van dit jaar gelegenheid zal worden gegeven tot het afleggen van de examens voor de akten van bekwaamheid tot het geven van Middelbaar Onderwijs in het teekenen (Ma tot en met Mk) en het boetseeren (O.).

Zij die zich aan deze examens wenschen te onderwerpen, moeten zich vóór 1 April e. k. aanmelden bij den Inspecteur van het Middelbaar Onderwijs, H. J. de Groot, te 's-Gravenhage, bij schrijven op ongezegeld papier, met nauwkeurige en duidelijke opgave van naam, voornamen (voluit geschreven), woonplaats en adres, met overlegging van geboorte-akte en, eventueel van de akte van bekwaamheid, waaruit het recht op vrijstelling van eenig deel der examens moet blijken.

Degenen, wier aanvragen op 1 April 1911 niet zijn ingekomen, kunnen niet tot de examens worden toegelaten.

Correspondentie. Door plaatsgebrek blijft het ingezonden stuk van den heer de G. liggen tot het volgend no. van het Bouwk. Weekblad.

31ste JAARG. – 25 MAART 1911. – No. 12.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. De IJsselsteinsche Prijsvraag. — Jaarverslag Afdeelingen. — Verkiezing Hoofdbestuur. — Voorstellen Algem. Meivergadering. — Vergadering Afdeeling Amsterdam. — Algemeene Administratieve voorschriften, vervolg. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Het Koninklijk Paleis te Amsterdam als Kunstwerk, door A. W. Weissman. — Bismarck National Denkmal, door D. F. Slothouwer. — De schoonheid van Delft, door A. le Comte, met antwoord van J. Gratama. — Ingezonden. — Berichten. — Met plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

DE IJSSELSTEINSCHE PRIJSVRAAG.

19 Maart 1911.

Aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

WelEd. Geb. Heeren.

Na herhaalde correspondentie met de IJsselsteinsche Bouwmaatschappij, heeft deze ten slotte d.d. 18 Maart j.l. bericht niet genegen te zijn wijzigingen in het Programma der door haar uitgeschreven prijsvraag te brengen, om dit meer in overeenstemming te brengen met de Algemeene Regelen voor Nationale bouwkundige Prijsvragen, zoodat de Permanente Prijsvraag-Commissie de deelneming aan die prijsvraag moet ontraden.

Hoogachtend,
uw dw.
C. N. VAN GOOR,
Secretaris P.P.C.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

Den besturen der Afdeelingen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt in herinnering gebracht, dat art. 16 van de Statuten der Maatschappij bepaalt: Iedere Afdeeling zendt jaarlijks *vóór den 1sten April* aan het Hoofdbestuur een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling.

Gaarne ziet het Hoofdbestuur genoemde verslagen vóór den vastgestelden datum tegemoet, adres bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De Algemeene Mei-vergadering is bepaald op Dinsdag **30 Mei** en Woensdag **31 Mei**.

Met het oog op de verkiezing van 3 leden van het Hoofdbestuur wordt in herinnering gebracht, dat art. 4 van het Algem. Huish. Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens **10** Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect-Leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.

Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden voor het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het orgaan der Maatschappij.

De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle cadidaatgestelden was opgenomen.

Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Meivergadering 3 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevolge van het periodiek aftreden der heeren: L. C. DUMONT, B. J. OUENDAG en J. VERHEUL, welke heeren herkiesbaar zijn.

Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand artikel worden de *candidaatstellingen* ingewacht tot uiterlijk *Woensdag 12 April* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

In aansluiting aan het bovenstaande verzoekt de heer J. Verheul ons te berichten, dat hij zich niet herkiesbaar stelt.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VOORSTELLEN ALGEMEENE MEI-VERGADERING.

Met het oog op de Algemeene Mei-vergadering op Dinsdag 30 Mei en Woensdag 31 Mei worden de volgende artikelen van de Statuten en het Algemeen Huish. Reglement in herinnering gebracht.

STATUTEN.

ART. 29. Voorstellen tot wijziging dezer statuten worden òf door het Hoofdbestuur aan de orde gesteld òf door minstens 25 stemgerechtigde leden, waarbij minstens 10 Architect-Leden, òf door de Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement. Deze voorstellen worden schriftelijk ingediend en van eene toelichting voorzien en, wanneer deze niet van het Hoofdbestuur uitgaan, minstens twee maanden vóór hunne behandeling ter vergadering bij het Hoofdbestuur ingediend.
Zij worden in den regel op de Algemeene Mei-vergadering behandeld.
De voorstellen tot statutenwijziging worden met de toelichting zoo spoedig mogelijk in handen gesteld van de te benoemen Commissie tot Statuten-herziening en eene maand vóór de Algemeene Vergadering, waarop zij zullen worden besproken, in het Orgaan der Maatschappij gepubliceerd. Ook het rapport der Commissie met — eventueel — een advies en nadere voorstellen van het Hoofdbestuur, worden zoo spoedig mogelijk, maar in ieder geval eene week vóór de Algemeene Vergadering, op dezelfde wijze bekend gemaakt.

ALGEMEEN HUISH. REGLEMENT.

ART. 31. Geen voorstel wordt ter Algemeene Mei-vergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur. Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er voor zijn om een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergaderingen zullen worden behandeld, met de toelichtingen, zoo noodig, een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het Orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

De Alg. Secretaris
J. GRATAMA.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

629e Algemeene Vergadering, gehouden op Donderdag 16 Maart 1911 's avonds ten 8 ure in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402.
De vergadering werd geleid door den Voorzitter, den Heer F. W. M. Poggenbeek.
Na lezing en goedkeuring der notulen werd het woord gegeven aan den Heer A. W. Weissman, die tot onderwerp zijner voordracht had gekozen: Het Koninklijk Paleis te Amsterdam als kunstwerk.
Spreker herinnerde er aan, dat in het jaar 1848 door het hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op plechtige wijze het feit werd herdacht, dat voor 200 jaar de eerste steen van het Stadhuis te Amsterdam werd gelegd. Echter nog geen 25 jaar daarna begon de belangstelling voor het gebouw te verminderen en kwamen de bouwwerken der Vroeg-Renaissance in trek. Alberdingk Thijm echter deed met zijn wel versneden pen de belangstelling weder herleven.
Omtrent de plaats van geboorte van den grooten bouwmeester bestond aanvankelijk verschil, doch uit goede gegevens was spreker gebleken, dat Jacob van Campen te Haarlem geboren was.
Van Campen leefde ook in zijn kunstuitingen volkomen in den geest van zijn tijd en had groote voorliefde voor het klassieke, voornamelijk voor de werken van Palladio.
Het voormalig stadhuis, thans het koninklijk Paleis, getuigt volkomen van die studie, wat de gevels aanbetreft. In den plattegrond schuilt evenveel symboliek als in dien eener kathedraal uit de middeleeuwen. Gelijk zulk een kerk georienteerd is, zoo loopt ook de as van het Amsterdamsch stadhuis van het Westen naar het Oosten.
Aan de oostzijde waar het koor der kerk zich bevindt, is de Vierschaar ontworpen, waar het Heilige Recht, het hoogste der stedelijke Privilegiën werd gediend. — Rechts, dus aan de hoogere zijde, plaatst van Campen de vertrekken van den Regeerenden Burgemeesteren en van den oud Raad, die de eigenlijke machthebbenden waren, links, aan de lagere zijde, ordonneerde hij de Justitiekamer, de kamer der vroedschap en die der Weesmeesteren, welke collegiën in minder aanzien waren.
De plattegrond wordt beheerscht door een langwerpig vierkant dat 200 Amsterd. voet lang en 120 voet breed is — en bijna overal is die verhouding van 5 tot 3 terug te vinden. Het geheel wordt door een ongekende regelmaat beheerscht.
Spreker besprak verschillende onderdeelen van het bouwwerk en gaf een serie lichtbeelden naar oude prenten en fotografische opnamen ten beste, welke met groote belangstelling door de vergadering werd gevolgd.
Een eigenaardig sieraad vormen de groote frontons aan voor- en achtergevel; de gevels bewijzen met welk een meesterschap Van Campen zijn ordonnantiën wist te ontwerpen. Vooral verdient opmerking hoe de trappen aan de vier hoeken van het gebouw in den gevel duidelijk zijnuitgedrukt en niet zooals dit in Italië geschiedde, achter gewone vensters werden weggewerkt.
Men heeft wel eens beweerd, dat het gebouw niet de juiste uitdrukking is van den geest der 17e eeuw. Een gebouw in den trant van Hendrik de Keijzer of in de manier van de Haarlemsche Vleeschhal, zoo werd gezegd, zou beter hebben uitgedrukt, dat de Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden het toppunt van haar macht bereikt had.
Wie echter zoo oordeelen doen Jacob van Campen niet alleen onrecht, doch toonen niets te weten van de geestelijke stroomingen, die in onzen gouden eeuw toch zoo duidelijk zijn waar te nemen; de liefde voor alles wat klassiek was kenmerkt dien tijd, niet slechts dichters of geleerden, maar allen die toen op eenige beschaving aanspraak wilden maken gingen bij de klassieken ter school.
De Heer Weissman stond zijn in den breede uitgewerkte voordracht aan het Bouwkundig Weekblad af, zoodat deze in zijn geheel daarin zal worden opgenomen.
De vrij talrijke vergadering gaf door een krachtig applaus teekenen van haar waardeering, en de voorzitter sprak daarna een hartelijk woord van dank voor de belangrijke voordracht en de bijzondere fraaie collectie lichtbeelden, welke de spreker daarbij den aanwezigen had getoond.
Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering te ongeveer half elf gesloten.

De Secretaris
J. BAKKER.

ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN VOOR HET UITVOEREN EN ONDERHOUDEN VAN WERKEN TEN BEHOEVE VAN BESTUREN EN PARTICULIEREN.

ONTWORPEN DOOR EENE COMMISSIE, INGESTELD VAN WEGE DE VEREENIGINGEN: „VEREENIGING VAN DELFTSCHE INGENIEURS" TE 'S-GRAVENHAGE. „MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST" TE AMSTERDAM EN „NEDERLANDSCHE AANNEMERSBOND" TE AMSTERDAM *).

Vervolg van blz. 125.

§ 19. BESTEKSAFWIJKINGEN. MEER EN MINDER WERK. VERWISSELING VAN WERKEN OF LEVERINGEN.

1. De directie is bevoegd namens den besteder de uitvoering van meer en minder werk te gelasten en al zoodanige wijzigingen in het bestek, in de samenstelling der werken en in de voorwaarden van uitvoering aan te brengen, als zij vóór of tijdens de uitvoering noodig oordeelt, behoudens billijke verrekening met den aannemer.
2. De uitvoering van dit meer en minder werk, alsmede de wijzigingen, vermeld in de voorgaande alinea, zullen den aannemer schriftelijk worden gelast.
3. Hij moet zich die wijzigingen laten welgevallen, ook wanneer daardoor de omvang van het werk of der levering vermeerderd of verminderd wordt, voor zoover deze vermeerdering of vermindering niet grooter is dan 10 pCt. van het bedrag der aannemingssom.
4. Elken eersten of tweeden werkdag der week dient de aannemer bij de directie in een onderteekenden staat in duplo van het werk, dat in het bestek of de overeenkomst niet is genoemd en in de voorafgaande week is verricht. Binnen 8 dagen geeft de directie een door haar voor gezien geteekend exemplaar van dien staat aan den aannemer terug. Ingeval van geschil vermeldt de directie op het teruggegeven exemplaar wat door haar wèl en wat niet wordt goedgekeurd.
5. De verrekening van het bovenbedoelde meer of minder werk geschiedt naar de eenheidsprijzen, in het bestek of de overeenkomst vermeld.
6. Indien a) de eenheidsprijzen ontbreken of b) bij het opmaken der eindafrekening blijkt, dat door de verschillende wijzigingen te zamen een of meer der volgens het bestek te leveren of te verwerken hoeveelheden aan materiaal of het bedrag van het uit te betalen arbeidsloon met meer dan 10 pCt. is vermeerderd of verminderd, zal de verrekening van dat meerdere of mindere (in het sub b genoemde geval voor zooveel die vermeerdering of vermindering grooter is dan evengenoemde 10 pCt.) geschieden volgens eenheidsprijzen, in overleg met den aannemer naar billijkheid vast te stellen.
7. Indien de materialen worden verwerkt onder andere omstandigheden of op andere tijden dan in het bestek zijn omschreven, worden de eenheidsprijzen, zoo mogelijk, in onderling overleg gewijzigd.
8. Ingeval in de eenheidsprijzen zoowel materialen als arbeidsloonen zijn begrepen, worden zij, indien verrekening moet plaats vinden, zoo noodig, gesplitst.
9. Tenzij dit anders beschreven is, worden onder de eenheidsprijzen alle kosten, geene uitgezonderd, zooals daar zijn die van aanschaffing, vervoer, arbeidsloon, verzekering van werklieden, zegel, leges en registratierecht, winst enz., begrepen.
10. Wanneer bij de eindafrekening het bedrag van het minder werk dat van het meerder werk overtreft, wordt het verschil- en wanneer geen meerder werk is voorgekomen het totaal bedrag aan minder werk met 10 pCt. verminderd en het overblijvend bedrag van de aannemingssom gekort.
11. De besteder zal de reeds aangevoerde of blijkens den vrachtbrief afgezonden bouwstoffen, welke tengevolge van de vermelde afwijkingen niet kunnen worden gebruikt, overnemen of de daaruit voor den aannemer voortspruitende schade vergoeden. Dezelfde verplichting bestaat ten opzichte van opzettelijk ten behoeve van het werk bestelde bouwstoffen, ook wanneer deze nog niet zijn afgezonden.
12. Ingeval tot een belangrijke uitbreiding van het werk of de levering wordt besloten, staat het den besteder vrij daarin door afzonderlijke aanbesteding te voorzien.
13. Ook kunnen in een loopend jaar werken of leveringen bevolen worden, waartoe de aannemer eerst in een volgend jaar verplicht zou zijn, en omgekeerd, mits hij voor die vervroegde of vertraagde oplevering of wijziging schadeloos worde gesteld, indien daartoe termen bestaan.
14. In afwijking van het bepaalde bij artikel 1646 B. W., zal het gemis van eene schriftelijke opdracht van de directie of het niet vermelden in de staten, bedoeld bij al. 4 dezer paragraaf, den aannemer zijn recht op betaling van meerder werk niet ontnemen, wanneer hij door andere middelen aantoont, dat de opdracht daartoe door hem is ontvangen.

Toelichting.

§ 19. BESTEKSAFWIJKINGEN — MEER EN MINDER WERK — VERWISSELING VAN WERKEN OF LEVERINGEN

overeenkomende met §§ 467 sub 1, 468 en 469 der Rijks-A. V., verschilt daarvan echter in zooverre, dat in de Rijks-A. V. de Minister (besteder), doch in het stelsel der commissie de directie bevoegd is tot wijziging van het bestek, de samenstelling der werken en de voorwaarden van uitvoering als nader in deze § omschreven. In het algemeen is daarbij anderzijds vastgelegd de aanspraak van den aannemer op billijke schadeloosstelling.
Voorts zijn in verband daarmede de gevallen van geheele of gedeeltelijke *schorsing* of van *staking* van het werk, in twee geheel afzonderlijke paragrafen, buiten verband met § 19, geregeld, aangezien te dien aanzien niet de directie, doch uitsluitend de besteder bevoegd is.
De in de Rijks-A.-V. gemaakte onderscheiding tusschen „meer en minder werk" en „verwisseling van werken" is door de commissie niet behouden.
„Verwisseling van werk" toch is feitelijk niet anders dan „meer en minder werk", en in de Rijks-A. V. heeft de onderscheiding dan ook alleen in zooverre beteekenis, dat tot „verwisseling" de directie zonder hoogere goedkeuring bevoegd is, terwijl voor „meer en minder werk" bovendien de toestemming van den Minister noodig is. Waar nu in het stelsel der commissie de bevoegdheid in beide gevallen bij de directie alleen berust, was er geen reden om de onderscheiding, die toch niet scherp te trekken is, te behouden.
Bij lezing dezer § zal verder de aandacht trekken, dat voor de in § 19 bedoelde wijzigingen de *schriftelijke lastgeving behouden is.* Het is echter bekend dat, zoo aan dit voorschrift niet de hand wordt gehouden, in verband met het bepaalde bij art. 1646 B. W. den aannemer aanmerkelijke schade kan worden berokkend. In het ontwerp is de mogelijkheid daartoe dan ook uitgeschakeld door de bepaling in *alinea 14*, dat de aannemer zijn recht op betaling van meerder werk niet verliest, wanneer hij door andere middelen kan aantoonen, dat de opdracht daartoe door hem is ontvangen.
Overigens gaat het ontwerp uit van het beginsel eener zeer ruime bevoegdheid van de directie, ruimer zelfs dan § 468 der Rijks-A. V. haar toekent.
Paragraaf 468 beperkt die bevoegdheid tot 10 pCt. van het bedrag der aannemingssom. Wel kent ook het ontwerp der com-

*) Dit ontwerp met de daarbij behoorende toelichtingen wordt in zijn geheel in het Bouwkundig Weekblad opgenomen, opdat de leden onzer Maatschappij en andere belanghebbenden en belangstellenden in de gelegenheid gesteld worden nader met de behandeling van dit zoo belangrijke onderwerp kennis te kunnen maken. Zij die opmerkingen of beschouwingen wenschen mede te deelen, worden verzocht deze te doen toekomen *vóór 1 Mei 1911 aan den heer G. Versteeg, Iste Secr. van de Vakbelangen-Commissie der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Pels Rijckenstraat 9, Arnhem.*

missie eene soortgelijke *beperking*, doch alleen ten opzichte der *wijze van verrekening*. De bevoegdheid tot wijziging is echter onbeperkt.
Bedoelde verrekening geschiedt in het algemeen naar de *eenheidsprijzen*, in het bestek of de overeenkomst vermeld tenzij:
a) de eenheidsprijzen ontbreken — en
b) bij de eindafrekening blijkt, dat een of meer der volgens het bestek te verwerken hoeveelheden aan materialen of arbeidsloon met meer dan 10 pCt. is vermeerderd of verminderd. In beide gevallen zal de verrekening geschieden volgens eenheidsprijzen, in overleg met den aannemer naar billijkheid vast te stellen, in geval b voor zoover de vermeerdering of vermindering meer bedraagt dan 10 pCt. van het volgens bestek te verwerken bedrag.
De verrekening naar eenheidsprijzen, in het bestek of de overeenkomst vastgelegd, kan door verschillende oorzaken aanleiding geven tot onbillijkheid. Ten einde daarin te voorzien, is de mogelijkheid van *herziening* of *splitsing der eenheidsprijzen* in het ontwerp opgenomen. *(Alinea's 7 en 8.)*
De bepaling, vervat in de voorlaatste alinea van § 468 der Rijks-A. V., is in het ontwerp overgenomen; zij is echter uit een oogpunt van billijkheid uitgebreid tot bouwstoffen, opzettelijk ten behoeve van het werk besteld, zelfs wanneer zij nog niet zijn afgezonden.

§ 20. SCHORSING VAN HET WERK.
1. De besteder is bevoegd de uitvoering van het werk voor het geheel of voor een gedeelte tijdelijk te doen schorsen.
2. Ingeval van geheele of gedeeltelijke schorsing der uitvoering van het werk of der levering krachtens al. 1 dezer paragraaf, is de besteder gehouden aan den aannemer de kosten, schaden en interessen te vergoeden, welke laatstgenoemde zal kunnen bewijzen tengevolge der schorsing te hebben geleden, tenzij de schorsing is bevolen wegens eigenmachtige of verkeerde handelingen van de zijde des aannemers.
3. Indien de tijd, gedurende welken de uitvoering geheel geschorst is of zal zijn, meer bedraagt dan zes maanden, is de aannemer bovendien bevoegd de overeenkomst op te zeggen.
4. Maakt hij van deze bevoegdheid tot opzegging geen gebruik, dan zal hij niettemin kunnen eischen, dat het reeds uitgevoerde gedeelte van het werk of der levering vanwege den besteder opgenomen en tegen betaling door dezen worde overgenomen, overeenkomstig daarvan op te maken staat.
5. Wanneer door toedoen of op last van den besteder of door het niet tijdig uitvoeren van leveringen, welke niet tot de verplichtingen van den aannemer behooren of waarvoor in het bestek geldsommen zijn aangegeven, die ter beschikking van de directie zijn gesteld, de uitvoering van een gedeelte der werkzaamheden gedurende meer dan drie maanden is vertraagd en het werk overigens geheel is voltooid, kan de aannemer vorderen, dat het geheele werk als voltooid wordt opgenomen en de werken, waarvan de uitvoering vertraagd werd, als minder werk in rekening worden gebracht.

§ 21. STAKING VAN HET WERK.
1. De besteder is bevoegd de uitvoering van het werk geheel te doen staken.
2. Ingeval van geheele staking van het werk of der levering krachtens al. 1 dezer paragraaf, vervalt de overeenkomst, behoudens de verplichting van den besteder om aan den aannemer alle kosten, schaden en interessen benevens de winstderving te vergoeden, die deze zal kunnen bewijzen tengevolge van de staking te hebben geleden.

Toelichting.
§ 20. SCHORSING VAN HET WERK en
§ 21. STAKING VAN HET WERK
stemmen in hoofdzaak overeen met de §§ 470 en 471 der Rijks-A.V. *Alinea 5* van § 20 regelt echter eenige gevallen, in de Rijks-A.V. niet voorzien. Eene toelichting mag overbodig worden geacht, daar de redactie op zich zelf alleszins duidelijk is. Men denke b.v. aan de vele toepassingen van het gewapend beton, waarvan de uitvoering veelal geheel aan het toezicht en de contrôle van den aannemer van een bouwwerk onttrokken is.

§ 22. ONUITVOERBAARHEID.
1. Indien de aannemer tijdens de uitvoering van het werk beweert, dat het ontwerp geheel of ten deele onuitvoerbaar is, heeft hij, zoo dienaangaande tusschen de directie en hem verschil van meening mocht bestaan, het recht de uitspraak van scheidslieden in te roepen.
2. Wordt de aannemer in het ongelijk gesteld, dan komen de vertraging en andere gevolgen zijner ongegronde bewering te zijnen laste.
3. Wordt de aannemer in het gelijk gesteld, dan wordt het ontwerp zoodanig gewijzigd, dat de uitvoering van het werk mogelijk wordt. De meerdere of mindere kosten, welke daarvan het gevolg zijn, zullen op den voet van meer en minder werk worden verrekend, terwijl bovendien vergoeding voor geleden schade wordt uitgekeerd, indien daartoe aanleiding bestaat.
4. Blijkt zoodanige wijziging niet mogelijk, dan zal de overeenkomst worden ontbonden, behoudens het recht des aannemers op schadeloosstelling, zoo daartoe termen bestaan.

Toelichting.
§ 22. ONUITVOERBAARHEID.
De hier behandelde materie is in de Rijks-A.V. niet geregeld. Gevallen, zooals zich in de practijk reeds hebben voorgedaan, kunnen echter aanleiding geven tot groote moeilijkheden. De commissie heeft derhalve getracht in deze paragraaf eene regeling te treffen, welke met de belangen van beide partijen rekening houdt.

HOOFDSTUK IV.

§ 23. TERMIJNSVERLENGING.
1. Een in het bestek genoemde termijn, binnen welken door den aannemer aan een bepaald omschreven verplichting moet voldaan zijn, wordt vanzelf verlengd met het aantal dagen, gedurende welke de besteder niet voldoet aan het bepaalde bij § 9, of door oorzaken, onafhankelijk van den wil des aannemers, geen uitvoering kan worden gegeven aan hetgeen tot diens verplichtingen behoort.
Het is onverschillig of die dagen vóór dan wel na den in het bestek vastgestelden termijn voorkomen.
2. Indien een bepaalde datum van oplevering in het bestek is vastgesteld, wordt de termijn van oplevering verlengd met het aantal dagen, dat de gunning meer dan 14 dagen na de besteding plaats vindt.
3. Het uitvoeren van meer of ander werk dan in het bestek is bepaald geeft, indien de oplevering van het werk daardoor wordt vertraagd, recht op termijnsverlenging.
4. Staking van werkzaamheden tengevolge van het ontbreken op het werkterrein van de noodige bouwstoffen of tengevolge van het niet voldoen door leveranciers van den aannemer aan hunne verplichtingen, geeft, gevallen van overmacht uitgezonderd, geen recht op termijnsverlenging.
5. Eene korting, toegepast wegens overschrijding van eenigen termijn, geeft recht op verschuiving van de afhankelijke termijnen.
6. Partiëele en algemeene werkstakingen en uitsluitingen, uitgaande van behoorlijk georganiseerde vakvereenigingen, zullen worden beschouwd als overmacht en geven recht op termijnsverlenging.

Toelichting.
§ 23. TERMIJNSVERLENGING.
De regeling van § 464 der Rijks-A. V., waarbij het oordeel van den besteder beslissend is, is in zooverre verlaten dat verschillende gevallen met name worden genoemd, waarin de aannemer recht heeft op termijnsverlenging, terwijl *alinea 4* — behoudens overmacht — een beroep van den aannemer op het ontbreken van bouwstoffen of op de nalatigheid zijner leveranciers bij voorbaat uitschakelt.
Nieuw is de slotalinea dezer §. Aan dit onderwerp is in de bestaande A. V. geen aandacht gewijd. Gezien de in de laatste jaren veelvuldig voorkomende arbeidsconflicten, heeft de commissie echter gemeend het in haar ontwerp niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan. Zij acht het niet billijk, dat de aannemer door vrees voor overschrijding van de voor hem verbindende termijnen van oplevering tot toegeven aan dikwijls onbillijke eischen der werklieden zou kunnen worden gedwongen.
Hierbij worde intusschen opgemerkt, dat het niet de bedoeling is den aannemer een recht op termijnsverlenging toe te kennen bij elk geschil tusschen hem en zijne werklieden. Slechts bij werkstakingen, waarbij vooral ook te denken is aan de zoogenaamde solidariteitsstakingen, en uitsluitingen, uitgelokt door behoorlijk georganiseerde vakvereenigingen, zal hij zich op overmacht kunnen beroepen.

§ 24. KORTING BIJ TERMIJNSOVERSCHRIJDING.
1. Voor elken dag, waarop de aannemer later dan den overeenkomstig § 23 verlengden termijn voldoet aan de verplichting, welke in het bestek aan dien termijn is verbonden, kan eene korting op de aannemingssom worden toegepast.
2. Het bedrag dezer korting wordt in het bestek bepaald.
3. Geen korting wordt verbeurd voor Zondagen en dagen als genoemd in § 40, verstreken na den opleveringstermijn.
4. Korting wegens termijnsoverschrijding wordt eerst toegepast nadat den aannemer door de directie schriftelijk is medegedeeld, dat de gestelde termijn van oplevering, eventueel verlengd volgens § 23, is verschenen.

Toelichting.
§ 24. KORTING BIJ TERMIJNSOVERSCHRIJDING. *(Rijks A. V. § 465).*
Alleen de 4de alinea van deze § behoeft toelichting. Zij legt de directie de verplichting op om aan den aannemer mede te deelen, dat de gestelde termijn van oplevering is verschenen; zoolang dit niet is geschied, kan geen korting wegens te late oplevering worden toegepast.
Deze bepaling heeft ten doel om den aannemer in de gelegenheid te stellen tijdig in verzet te komen tegen, naar zijne meening, onjuiste toepassing van de bepalingen omtrent termijnsverlenging. Onder de bestaande regeling geeft dit somtijds aanleiding tot geschillen bij de eindafrekening, die dan moeilijk meer zijn uit te maken, terwijl de beslissing geen moeilijkheden zou hebben opgeleverd, wanneer het geschil tijdig was aangebracht.

§ 25. OPNEMING.
1. Alle opnemingen van het werk of van gedeelten daarvan geschieden zoo spoedig mogelijk, doch uiterlijk binnen acht dagen na aanvraag van den aannemer.
2. Het tijdstip van eene opneming wordt den aannemer minstens drie dagen van te voren medegedeeld; hij heeft het recht de opneming bij te wonen.
3. Binnen drie dagen na de opneming wordt de uitslag schriftelijk aan den aannemer medegedeeld.
4. Wanneer uit deze mededeeling blijkt, dat de directie het werk als niet gereed zijnde beschouwt, zal, indien dat gereedmaken binnen 14 dagen kan geschieden en de daaraan verbonden kosten een bedrag, gelijk staande met $^1/_4$ pCt. der aannemingssom, maar minstens 100 gulden, niet overschrijden, geen korting voor te late oplevering worden toegepast. De dagen, verloopen tusschen de aanvraag tot opneming en de opneming zelve, worden bij de berekening van korting wegens te late oplevering niet in aanmerking genomen.

Toelichting.
§ 25. OPNEMING
geeft, behoudens wijzigingen van ondergeschikt belang, de regeling weer, thans in § 466 der Rijks-A. V. omschreven. Twee daaraan toegevoegde nieuwe alinea's voorkomen de toepassing van korting voor kleine onvolkomenheden als bij bijna elke opneming aan den dag komen en schrijven voor, dat de dagen, verloopen tusschen de aanvraag tot opneming en de opneming zelve bij de berekening der korting buiten rekening blijven.

§ 26. BETALING.
1. De betaling der aannemingssom geschiedt volgens de in het bestek of de overeenkomst bepaalde termijnen.
2. In verband met § 12 wordt bij het beoordeelen of het werk genoegzaam gevorderd is om het certificaat voor een betalingstermijn te kunnen afgeven, behalve de kosten van het reeds gemaakte werk, ook de waarde van de goedgekeurde, op het werk of op de terreinen, waarover de besteder de beschikking heeft, aangevoerde, doch nog niet verwerkte bouwstoffen in rekening gebracht.
3. Van elken termijn van betaling legt de aannemer aan de directie eene gedagteekende declaratie over. Indien niet vooraf door den aannemer eene aanvraag tot opneming der werken is geschied, wordt de indiening dezer declaratie als zoodanige aanvraag beschouwd.
4. De betaling der termijnen heeft plaats binnen 14 dagen nadat de werken zijn opgenomen en goedgekeurd.
5. Bij vertraging van de betaling heeft de aannemer aanspraak op vergoeding van rente. Wanneer om eenige reden de betaling niet volledig kan plaats vinden, kan gedeeltelijke betaling op rekening geschieden.
6. Indien in het bestek of de overeenkomst bepaald is, dat de aannemer aan den besteder heeft te vergoeden de waarde van oude materialen, snoeisel, grasgewas of wat dies meer zij, legt hij daarvan de kwitanties over bij zijne declaratie voor den eerstvolgenden termijn na de storting. Dergelijke kwitanties worden door den aannemer ook overgelegd, wanneer hem het doen van betalingen aan derden is opgedragen.
7. Wanneer de termijn van oplevering is verlengd of door omstandigheden, onafhankelijk van den wil des aannemers, het werk of een gedeelte daarvan niet op den bepaalden tijd voltooid kan worden en de betaling der aannemingssom of der termijnen daardoor wordt vertraagd, heeft op de aannemingssom eene betaling plaats ter waarde van het gemaakte werk.
De som welke ingehouden wordt, moet echter toereikend zijn om de kosten van het ontbrekende werk volkomen te dekken, en bovendien voldoende om daaruit te vinden den vereischten borgtocht en eventueel verschuldigde kortingen.
8. Cessiën, welke bij eventueele verdeeling der aannemingssom het den aannemer toekomende aandeel blijken te overschrijden, zullen voor zoover zij dat aandeel hebben overschreden niet worden erkend.
9. Bij verschil over de vordering heeft de aannemer recht op uitkeering van het gedeelte der vordering, waarover geen verschil bestaat.

Toelichting.
§ 26. BETALING
wijkt, behoudens weglating der laatste alinea's in verband met het systeem van borgstelling, in dit ontwerp gehuldigd, slechts weinig af van § 476 der Rijks-A. V.
Alinea 4 verkort den termijn, binnen welken de betaling moet geschieden tot 14 dagen, terwijl *alinea 5* den aannemer het recht toekent op vergoeding van rente ingeval de betaling wordt vertraagd.
Alinea 3 der Rijks-A. V. is weggelaten omdat, volgens het daarover ingewonnen rechtskundig advies, ook bij overlegging der in de Rijks-A. V. vermelde verklaring, het recht van den besteder op bouwstoffen, die zich bevinden op grond, die niet aan den besteder toebehoort, hoogst twijfelachtig is.
Eindelijk is in *alinea 9* bepaald, dat bij verschil over de vordering dat gedeelte, waarover geen verschil bestaat, aan den aannemer moet worden uitgekeerd. Eene bepaling, waarvan de billijkheid door niemand zal worden betwist, maar die niettemin, blijkens de ondervinding, dringend noodig is.

§ 27. AFREKENING VAN KORTINGEN EN VERGOEDINGEN.
1. De verrekening der kortingen geschiedt door inhouding van het bedrag op een der termijnen van betaling; als regel op den eerstvolgenden.
2. De besteder is gehouden alle schadeloosstellingen en vergoe-

dingen, welke hij aan den aannemer verschuldigd is, te voldoen binnen 4 weken nadat over het bedrag daarvan tusschen besteder en aannemer is overeengekomen, of, ingeval van geschil, binnen 4 weken na de dagteekening van de uitspraak der scheidsmannen. Bij vertraging van de betaling heeft de aannemer recht op vergoeding van rente.

Toelichting.

§ **27.** AFREKENING VAN KORTINGEN EN VERGOEDINGEN.

Deze § komt overeen met al. 1 van § 478 der Rijks-A. V. In het stelsel der commissie wordt duidelijk uitgedrukt, dat *als regel* de verrekening der kortingen bij den eerstvolgenden betalingstermijn moet geschieden. De commissie acht het in het algemeen onjuist, dat de aannemer eerst veel later voor kortingen komt te staan, waarvan de juistheid op het oogenblik der verrekening niet steeds meer zal kunnen worden beoordeeld.

Voor bijzondere gevallen kan overigens van dezen regel worden afgeweken. Stellig wordt echter gezegd, dat de verrekening ook dan moet geschieden bij een der betalingstermijnen. De commissie meent dat bij het einde van het werk ook *alle* kortingen moeten zijn afgerekend. De mogelijkheid, voorzien in § 478 der Rijks-A.V., om de kortingen ook op *andere wijze* af te rekenen, welke veel te ruim en veel te onbestemd is, wordt daardoor afgesneden. De inhouding op betalingstermijnen ligt zoo voor de hand en is zoo eenvoudig, dat geen andere wijze van invordering behoeft te worden toegelaten.

Al. 2 dezer § vereischt weinig toelichting. Het is niet meer dan billijk, dat ook de besteder, die zijnerzijds tot schadeloosstelling of vergoeding aan den aannemer gehouden is, zich van die verplichting binnen een bepaalden, niet te langen tijd moet kwijten.

HOOFDSTUK V.

§ **28.** VOORZIENING IN GEMEENSCHAP EN AFWATERING.

1. De aannemer mag bij de uitvoering van werken geen stremming of stoornis veroorzaken, noch in de afwatering noch in het vervoer te water of te land, zonder machtiging van de directie.
2. De directie is verplicht die machtiging te verleenen indien de stremming of stoornis voor de uitvoering der werken noodzakelijk is.
3. Kan door omstandigheden, buiten het werk gelegen, de machtiging niet worden verleend, dan heeft de aannemer recht op schadeloosstelling.
4. Het maken en onderhouden van tijdelijke werken en hulpmiddelen alsmede afsluitingen, waarschuwingsborden enz., gedurende den aanleg van werken noodig, komt ten laste van den aannemer; hetzelfde geldt voor de maatregelen van veiligheid, voorgeschreven bij punt 2 van art. 427 van het Wetboek van Strafrecht.
5. Na afloop van het werk worden alle tijdelijke werken en hulpmiddelen, enz. op de eerste aanzegging der directie en te haren genoege door den aannemer op zijne kosten volledig weder opgeruimd.

Toelichting.

§ **28**. VOORZIENING IN GEMEENSCHAP EN AFWATERING

sluit zich aan bij het bepaalde in § 480 der Rijks-A. V. Bovendien wordt voorgeschreven, dat de directie de in alinea 1 bedoelde machtiging niet mag weigeren, indien zij voor de uitvoering van het werk onontbeerlijk is, terwijl overigens ook is voorzien in het geval (ontbreken der medewerking van waterschaps- en dergelijke autoriteiten) dat de uitvoering van het werk wordt vertraagd tengevolge van het ontbreken der machtiging om redenen, buiten het werk gelegen.

§ **29.** VERBAND VAN HET WERK MET ANDERE WERKEN.

1. De aannemer moet gedoogen, dat door hen, aan wie dit door den besteder wordt opgedragen, tegelijkertijd en terzelfder plaatse wordt gearbeid en daarbij onder billijke schadeloosstelling gebruik wordt gemaakt van des aannemers, op het werk aanwezige, werktuigen en hulpmiddelen.
2. Wanneer verschillende werken in elkander grijpen of elkander raken, treden de aannemers zooveel noodig over de uitvoering met elkander in overleg en doen, voordat de arbeid op zulke punten aanvangt, daarvan mededeeling aan de directie.
3. Indien de aannemers zich niet of niet spoedig verstaan of indien de directie tegen de overeengekomen regeling bezwaar heeft, zoo beslist deze hoe de uitvoering door elk der aannemers moet geschieden.
4. Meent de aannemer zich niet bij de beslissing der directie, in de voorgaande alinea bedoeld, te kunnen neerleggen of is hij van oordeel, dat hem daardoor nadeel wordt berokkend, hetwelk niet voor zijne rekening behoort te komen, dan wordt de beslissing van scheidslieden ingeroepen.

Toelichting.

§ **29**. VERBAND VAN HET WERK MET ANDERE WERKEN

is thans geregeld in de laatste drie alinea's van § 453 der Rijks-A.V. Deze regeling is eveneens in hoofdzaak behouden.

Alinea 1 stelt nadrukkelijk de verplichting van den aannemer vast om gelijktijdige werkzaamheden van andere aannemers op zijn werk toe te laten. In één opzicht gaat het ontwerp der commissie echter verder, daar het, ter bevordering van den goeden en snellen voortgang van het werk en ter voorkoming van onwil of tegenwerking van de zijde van den aannemer, dezen verplicht zijne op het werk aanwezige hulpmiddelen en werktuigen — behoudens billijke schadeloosstelling — ter beschikking te stellen van de andere aannemers.

(Wordt vervolgd.)

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET KONINKLIJK PALEIS TE AMSTERDAM ALS KUNSTWERK.

DOOR A. W. WEISSMAN.

Toen het den 28sten October 1848 twee honderd jaar geleden was, dat de eerste steen van het stadhuis te Amsterdam werd gelegd, riep de Voorzitter der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de heer D. D. Büchler, de leden in een plechtige vergadering bijeen, waar in gebonden en ongebonden stijl de lof van dat gebouw en van zijn schepper, Jacob van Campen, werd verkondigd.

Doch vijf en twintig jaren later, toen de zoogenaamd „redegevende" bouwkunst in ons land aanhangers kreeg, die de „Grieksche tempelfronten" uit den booze achtten, begon de waardeering voor wat eens „'s werelds achtste wonder" geprezen was, te verminderen. Alleen de gebouwen, die de Renaissance hier te lande tot 1625 had gesticht, konden nog genade vinden. Velen meenden, in vollen ernst, dat wat na dien tijd gebouwd was, geen kunstwaarde meer had.

J. A. Alberdingk Thijm, die overigens een bewonderaar van, ja een ijveraar voor de „redegevende" kunst was, werd die miskenning van Amsterdam's stadhuis een ergernis. Nadat hij al in 1862 Jacob van Campen tot den held van een romantisch verhaal had gemaakt, greep hij eerst in 1872, toen in 1883 naar zijn welversneden pen om met al de geestdrift, die in hem was voor de eer van het bouwwerk en zijn ontwerper op te komen.

Zijn woord vond weinig weêrklank, en dat is niet te verwonderen. De Amsterdammers kenden het stadhuis niet meer, dat, sinds 20 April 1808 als paleis in gebruik, hun één en vijftig weken van het jaar zijn door blinden gesloten vensters toonde.

De pracht van de Burgerzaal en de galerijen was verduisterd door de als marmer geschilderde houten schotten, aangebracht om ze in vertrekken af te deelen. De weinige Nederlanders, die, als het hof te Amsterdam was, in het gebouw werden toegelaten, vonden dan geen gelegenheid, zoo zij er al lust in mochten hebben, om van de schoonheden, daar aanwezig, te genieten. Nog veel minder konden zij den zin van wat ter versiering gemaakt was, vatten. Wel niemand dergenen, die aan de koninklijke tafel aanzaten, bevroedde, waarom de galerij, in welke de vorstelijke gastvrijheid genoten werd, versierd was met beelden van goden en godinnen, waarom Icarus boven een der deuren omlaag scheen te storten en boven een andere Arion op een dolfijn de golven kliefde. Misschien heeft zelfs wel eens iemand gedacht, dat het beeld van Saturnus, die een kind verslindt, eerder bij menscheneters, dan in een koninklijke eetzaal paste.

Slechts in enkele vertrekken werden de gasten toegelaten. Wie wat meer van het paleis wilde zien moest wachten, tot het gebouw onbewoond was; een bediende leidde hem dan door de zalen, waar zoowel de meubelen als de gordijnen en de tapijten onder hoezen en dekkleeden verborgen waren. Zoo kreeg men geen grooten indruk van een bouwwerk, dat eens de glorie van Amsterdam was geweest. Zelfs de stads-geschiedschrijver Jan Wagenaar, wien anders de 18e eeuwsche bedachtzaamheid zich tot een beschrijving zonder meer doet bepalen, roemt het stadhuis, waarvan hij zegt: „Het heeft zekerlijk hier te lande geen wedergade en wordt, in andere landen, door weinige gebouwen geëvenaard, door nog kleiner getal overtroffen".

Een groot kunstenaar heeft dit werk voortgebracht. Zijn naam is tot het nageslacht gekomen, dat Jacob van Campen heeft meenen te eeren, door een straat in een treurige speculatie-bouwersbuurt naar hem te doopen.

Van Campen was oorspronkelijk schilder. Houbraken, die in het begin der 18e eeuw leefde, zegt van hem: „Daar wordt verhaald, dat hij in zijn tocht, dien hij deed naar Italiën, voornemens was zich in die luchtstreek te oefenen naar de schilderkunst der alderberuchtste kunstschilders. Dan, zeggen de chronijkschrijvers, hij ontmoette bij den weg een waarzegster, die hem om een aalmoes vroeg en zich aanbood, om hem goeder geluk en zijn toekomend fortuin te voorzeggen. Jacob van Campen gaf haar eenig geld en liet haar zijn hand kijken, waarop zij hem aanstonds zei, dat hij een schilder was, die naar Italiën trok, om aldaar zijn kunst voort te zetten. Doch, vervolgde zij, gij gaat als schilder daar naar toe, maar gij zult als bouwmeester wederkeeren en in uw vaderland worden gebruikt tot heerlijke werken. Ook voorzeg ik U, dat het oud stadhuis van Amsterdam zal afbranden, maar dat gij uit deszelfs assche een heerlijker gebouw zult doen oprijzen, waardoor uw naam tot aan het gesternte zal steigeren en eeuwiglijk, gelijk een ceder van den Libanon, groenen bij de naneven".

Dan laat Houbraken volgen: „De jonge kunstenaar lachte met die voorzegging, welke echter in allen deele op tijd en wijlen is vervuld geworden. Hij was de voornaamste Bouwheer, die gebruikt is geworden in het stichten van het Stadhuis van Amsterdam, geschat, en bij de gantsche waereld goedgekeurd, voor het achtste waereldswonder".

Houbraken had gezegd: „Jacob van Campen, heer van Rambroek, was een Haarlemmer van geboorte, doch het jaar van zijn levensbegin is mij onbekend". Daarentegen had Vondel gezongen, dat Amersfoort den meester had gebaard, om bou- en teekenkonst te heffen uit het stof".

De twee Haarlemsche stedebeschrijvers, Ampzing en Schrevelius, die Van Campens tijdgenooten waren, noemen hem onder de beroemde mannen die de stad heeft opgeleverd. Zoo zegt Dr. Samuel Ampzing in 1628: „Van Campen en behoeft voor niemand oock te wijcken, Ja, gaet de croon van 't hooft van alle schilders strijcken". Dr. Theodorus Schrevelius, rector der Latijnsche School te Haarlem, zegt in 1647: „Alle deze noch overtreft Jacob van Campen, soo noble schilder als geswinde mathematicus en Architect van den Prince van Orangiën zijn Hoogheijdt; zelf een man van groote middelen, dewelche uyt de konst gheen winst ghesocht heeft, maer een naem".

Dit alles scheen er op te wijzen, dat Jacob van Campen inderdaad te Haarlem geboren was. Maar het bewijs daarvoor leek niet te vinden, aan Vondels woord werd groote waarde gehecht en toen kwam men er toe, aan te nemen, dat twee personen den naam van Jacob van Campen hadden gedragen; een daarvan, te Amersfoort geboren, zou dan architect, de andere, wiens wieg te Haarlem had gestaan, schilder geweest zijn.

Toen ik mij, nu tien jaar geleden, metterwoon in de Spaarnestad vestigde, kreeg ik gelegenheid, mij aan het onderzoek van het vraagstuk te wijden. De uitkomsten zijn te vinden in „Oud-Holland" van 1902. Het bleek, dat de twee personen niet bestaan hadden, doch dat er slechts één Jacob van Campen geweest was, die 2 Februari 1595 te Haarlem geboren en 16 Juli van dat jaar in de Groote Kerk aldaar was gedoopt.

Hadden bouwmeesters als Hendrik de Keyser zelf hamer en beitel gehanteerd, waren zij uit den gezeten burgerstand afkomstig, Jacob van Campen behoorde tot de aanzienlijken van zijn tijd. Zijn grootvader Jacob van Campen was een rijk Amsterdamsch koopman, die, met de zuster van den bekenden Roemer Visscher gehuwd, een fraai huis aan het Damrak bewoonde. Zijn vader, Pieter Jacobsz. van Campen, was in 1594 met de zeer vermogende Gerritje Claes Berendsdochter gehuwd, die hem de heerlijkheid Randenbroek bij Amersfoort aanbracht. Pieter van Campen woonde te Haarlem en behoorde tot de eerste vijf Regenten van het Oude Mannenhuis. Toen hij in 1615 stierf liet hij zijn zoon een aanzienlijk vermogen na, hetwelk nog vergroot werd, toen in 1617 ook de weduwe van Jacob van Campen te Amsterdam overleden was.

De jonge Jacob van Campen had te Haarlem de Latijnsche School bezocht, en was reeds in 1614 als schilder in het St. Lucasgild dier stad opgenomen. Het behoorde in het begin der 17e eeuw tot den goeden toon, dat jongelieden uit welgestelde gezinnen eenige jaren in Italië gingen doorbrengen. Pieter Corneliszoon Hooft had het voorbeeld gegeven, dat weldra door velen zou worden nagevolgd. Italië was het land der klassieken, waarbij niet alleen dichters en geleerden, doch allen, die in de 17e eeuw op beschaving aanspraak maakten, ter schole gingen.

In de bouwkunst had reeds een halve eeuw vroeger de klassieke Italiaansche richting hier te lande aanhangers gehad. Dit bewijst de aftrek, die een vertaling der werken van Sebastiano Serlio had, in 1553 door Pieter Coeck van Aelst uitgegeven en vele malen herdrukt. Nog in 1606 bezorgde de Amsterdamsche boekverkooper Cornelis Claesz een nieuwe uitgaaf.

Carel van Mander, die te Haarlem woonde, en in de eerste jaren der 17e eeuw zijn bekend „Schilderboeck" deed verschijnen, prijst de vertaling van Coeck als „een ernstigen arbeydt, waerdoor de verdwaelde const van metselrije in het licht gebracht en op den rechten wech is geholpen, soodat men de dinghen, die van Pollio Vitruvio doncker beschreven sijn, lichtelijck verstaen can".

Van Mander was niet ingenomen met den trant waarin later de zoozeer geroemde Lieven Key bouwde. Hij prijst de klassieken als het eenig goede voorbeeld en zijn woord zal op den jongen Jacob van Campen zeker wel indruk gemaakt hebben.

Van Campen moet zich in Italië vooral te Vicenza, de stad van Andrea Palladio, hebben opgehouden. Palladio, in 1518 geboren en in 1580 gestorven, heette eigenlijk Andrea di Pietro. Hij was als jong steenhouwer te Vicenza werkzaam bij het bouwen van een huis voor den rijken Giangiorgio Trissino, die behagen in hem vond en hem een klassieke opvoeding deed geven. Op verlangen van dien kunstbeschermer noemde Andrea zich voortaan Palladio, naar de godin der wijsheid.

Palladio bestudeerde te Rome de antieke overblijfselen en onderging, evenals zijn tijdgenoot Giacomo Barozzi da Vignola, den invloed van Michelangelo, tot wiens grootsche opvatting hij zich voelde aangetrokken. Palladio vond een navolger in Vincenzo Scamozzi, die in 1616 gestorven is en met wien Van Campen waarschijnlijk nog op zijn reis in Italië heeft verkeerd.

De eigenaardigheden, waardoor Palladio's bouwtrant zich onderscheidt, kan men vooral te Vicenza leeren kennen. Het Palazzo Valmarana geeft, evenals de Loggia Bernarda, een ordonnantie te zien met pilasters of muurzuilen ter volle hoogte van den gevel, zooals Michelangelo ze voor de paleizen op het kapitool te Rome ontworpen had. Bij de Basilica en het Palazzo Porto-Barbaran heeft iedere verdieping haar afzonderlijke pilasterorde.

Palladio heeft de Toskaansche en de Dorische orde betrekkelijk zelden toegepast, doch meest aan de Jonische, de Korinthische en de Composiete orde de voorkeur gegeven. Alleen de Basilica is in gehouwen steen uitgevoerd, doch overigens moest Palladio meest van gebakken steen gebruik maken, waaraan hij, door bepleistering, het aanzien van gehouwen steen trachtte te geven.

Een eigenaardigheid van den bouwmeester was, dat hij gaarne van festoenen als versiering gebruik maakte. Al deze motieven, door Palladio gebezigd, vinden wij ook in de werken van Jacob van Campen.

Toen de jonge kunstenaar weder in zijn vaderland teruggekeerd was bleef hij aanvankelijk schilderen. In 1623, toen zijn nicht Maria Tesselschade Roemers met Allart Crombalch trouwde, maakte Jacob van Campen op de bruiloft kennis met Constantijn Huygens, met wien hij, tot aan zijn dood, door hechte vriendschapsbanden bleef verbonden. Door Huygens kwam Van Campen met de Oranjevorsten in betrekking. Ook de rijkste Amsterdammer van dien tijd, Balthazar Koymans de jonge, telde den jongen kunstenaar onder zijn „zeer gemeensame vrienden".

In 1626 werd Van Campen met de heerlijkheid Randenbroek bij Amersfoort, die hij van zijn moeder had geërfd, beleend. In dien tijd begonnen de rijkgeworden burgers dergelijke heerlijkheden te koopen en zoo moest Van Campen, die alleen door zijn geboorte reeds Heer van Randenbroek was geworden, wel bij hen in aanzien staan.

Iemand met zulke goede relaties, daarenboven fijn beschaafd en gefortuneerd, moest ook als architect wel spoedig in trek komen. Reeds in 1626 vroeg Koymans aan Van Campen, om voor hem den gevel te ontwerpen van het prachtige huis, dat hij aan de Keizersgracht over de Westermarkt liet bouwen.

In 1633 werd Van Campen belast met het maken der plannen voor de huizen, die Joan Maurits van Nassau en Constantijn Huygens aan het Plein te 's Gravenhage lieten bouwen. Weldra was de bouwmeester ook bij Frederik Hendrik in de gunst, die hem het ontwerpen der paleizen te Honselaarsdijk en te Rijswijk opdroeg.

De regeering van Amsterdam had in 1636 den toen reeds vermaarden kunstenaar de Heilegewegspoort laten ordonneeren, en hem ook omtrent andere werken geraadpleegd.

(Wordt vervolgd.)

HET BISMARCK NATIONAL-DENKMAL.

„Immer näher rückt der Tag, an dem vor 100 Jahren Bismarck, der getreue Eckart des deutschen Volkes, geboren wurde. Der 1 April 1915 soll Deutschlands Söhne an dem National-Denkmal Bismarcks zu gemeinsamer Jahrhundertfeier vereint sehen."

„Auf der Elisenhöhe bei Bingerbrück, auf einem durch günstige Lage und glücklichen Maszstab bevorzugten Hügel, auf dem äuszersten Vorsprung des Hunsrück ins Rheinthal, will das deutsche Volk dieses Wahrzeichen der Dankbarkeit und Verehrung errichten."

PRIJSVRAAG VOOR HET BISMARCK NATIONAL DENKMAL OP DE ELISENHÖHE BIJ BINGERBRÜCK.

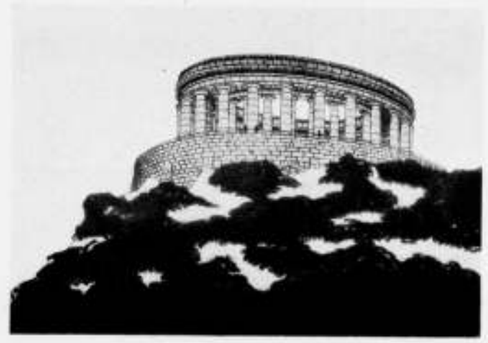
1STE PRIJS. PROF. DR. BESTELMEYER — DRESDEN EN PROF. HAHN — MÜNCHEN.

2DE PRIJS. FRANS BRANTZKI — KEULEN.

2DE PRIJS. ALFRED FISCHER — DUSSELDORF. DE GROEPEN VAN W. KNIEBE, DUSSELDORF.

3DE PRIJS. OTTO KURZ EN BLEEKER, BEELDHOUWER, MÜNCHEN.

3DE PRIJS. PROF. RICHARD RIEMERSCHMID — MÜNCHEN.

HANS ROSS, NEUMÜNSTER-KIEL. HAUS MOLL, NEUMÜNSTER

HANS ROSS, NEUMÜNSTER-KIEL. ERKER DER WOHNDIELE DES HAUSES MOLL-NEUMÜNSTER.

Aldus luidde de oproep waarmede alle Duitsche kunstenaars werden uitgenoodigd tot de prijsvraag voor het Bismarck National-Denkmal.
En men zou zeggen, dat er geen gebrek aan belangstelling was: er werden 379 ontwerpen ingeleverd. Elk ontwerp bestond uit minstens 7 teekeningen, terwijl de meesten één of meer modellen hadden ingezonden.
Meer dan 2500 teekeningen zijn in het Kunstpalast te Düsseldorf tentoongesteld.
Een overzicht daarover te krijgen is haast ondoenlijk. Met moeite heb ik in deze 63 zalen de prijswinnaars opgezocht.
Een eerste prijs van 20.000 mark verkreeg het ontwerp van Prof. Dr. Bestelmeijer — Dresden en Prof. Hahn — München (afb. 1). Deze beslissing baart m. i. terecht eenige verwondering. De jury bestond uit niet minder dan zestien bekende mannen, die waarschijnlijk wel zestien verschillende meeningen gehad hebben. Zoo waren daarbij Prof. Theodor Fischer — München, Prof. August Gaul — Berlin, Dr. Ludwig Hoffmann — Berlin, Prof. Lichtwark — Hamburg, Dr. H. Muthesius — Nikolassee, Prof. Schumacher — Hamburg en Prof. Tuaillon — Berlin. Het resultaat is geweest, dat een van de minstzeggende projecten uitverkoren is.
Het stelt een oud-germaansch heldenmonument voor, een krans van steenen pijlers, die een architraaf dragen. Boven den ingang aan den achterkant is het grootsche doel uitgedrukt door een Bismarck-buste of -relief. Binnenin, temidden van eenige boomen, die ongetwijfeld het bekoorlijkste deel van het ontwerp vormen staat het standbeeld van een jeugdigen Siegfried die het zwaard probeert, symbool van het, door Bismarck tot nieuwe groote daden gevoerde, Duitsche volk.
Welke de bijzondere verdiensten zijn van dit ontwerp is me niet duidelijk; één voordeel heeft het ontegenzeggelijk en wel dat het de gestelde bouwsom van 1.800.000 Mark zeker niet overschrijdt.
Een tweede prijs van Franz Brantzky-Köln (afb. 2) gaat ongeveer van dezelfde gedachte uit. Maar het vertoont een meer grootsche behandeling, het is veel meer monumentaal, 't is veel meer „urwüchsig"; misschien is het wel het beste wat men op deze tentoonstelling vinden kan. Eveneens een tweede prijs kreeg Alfred Fischer-Düsseldorf (afb. 3), waarom is mij een volslagen raadsel. Het is niet anders dan een zeer vreemdsoortige en slecht afgedekte tempelbouw, die zich zeer onbeholpen aan de omgeving tracht aan te sluiten.
Derde prijzen kregen het ontwerp van Otto Kurz en Bleeker (afb. 4), beiden München, alweer een ronde kolonnade, maar nu een dubbele, en het ontwerp van Richard Riemerschmid, München (afb. 5), een koepelbouw met zeer slap silhouet en met contreforten die zulke gemoedelijke renaissance-vormen vertoonen, zooals men dit alleen uit München verwachten kan.
Bovendien werden 15 ontwerpen aangekocht waaronder van Prof. Dr. Bestelmeyer, Dresden, Prof. v. Thiersch, München, Prof. Läuger, Karlsruhe, en Prof. Wilh. Kreis, Düsseldorf.
Zietdaar het resultaat van deze nationale prijsvraag. Het geheel lijkt me zoodanig mislukt, dat het haast niet de moeite waard lijkt nog veel verder op de zaak in te gaan.
Maar wel merkwaardig is het, dat geen erkende grootheid, d. w. z. in bepaalde kringen erkende grootheid, een prijs gekregen heeft. Meegedaan hebben er wel enkele, zoo bijv. Friedrich v. Thiersch — München, Hermann Billing — Karlsruhe, Bodo Ebhardt — Berlin, Wilhelm Kreis — Düsseldorf, Hugo Licht — Leipzig. Maar ook velen hebben zich van mededinging onthouden. Waarom? Waar is Bruno Schmitz, volgens den Werdandi-Bund, de moderne Duitscher par excellence, waar is Paul Wallot, Martin Dülfer? En hoe is Hugo Lederer, de schepper van het Hamburgsche Bismarckdenkmal voor den dag gekomen? Hij had beter gedaan zijn naam maar niet te publiceeren. En zoo ook v. Thiersch.
Ik zal hier niet vervallen in een opsomming van de ongelooflijke dwaasheden, die hier vertoond zijn. Temidden van de rampzaligheid van al dezen vruchteloozen arbeid kan men niet anders dan onbedaarlijk lachen bij het aanschouwen van een ontkleeden Bismarck van 60 meter hoog, gezeten op een stoel van 20 meter, of bij het beschouwen van een ontwerp dat niets anders is dan een hoofd, maar zoo een ontzaglijk groot hoofd, dat men verstoppertje zou kunnen spelen achter een van zijn drie haren.

Men is moe van het gejuich voor den man, die Duitschland gemaakt heeft. Elke stad heeft haar Bismarckdenkmal, haar Bismarckstrasse en haar Bismarckfeier. Men krijgt er genoeg van.
En de belangstelling van deze meer dan 600 artiesten is daaruit te verklaren, dat ze de prijsvraag als een interessant probleem tot het scheppen van architectonische buitenissigheden hebben opgevat. Maar dat dit niet de ware manier is tot iets grootsch te komen, daarvan geeft deze tentoonstelling een duidelijk bewijs.

Hagen i. W., Maart 1911.

D. F. S.

DE SCHOONHEID VAN DELFT.

In het artikel van 25 Februari 1911 behandelt de Heer Gratama bovengenoemd onderwerp, naar aanleiding van de intentie van den Gemeenteraad, om den gevel van de Voorstraat zorgvuldig te laten afbreken en als het kan, elders weder toe te passen.
Had de Heer Gratama inplaats van voorop, de conclusie om toch vooral niet meer tot herbouw over te gaan, achteraan een plaats aangewezen, dan zou de argelooze lezer na de zoo sympathieke beschrijving van het mooie karakter van Delft zeker tot groote verbazing geraakt zijn. Door de zoo besliste en lang niet malsche omlijsting van deze conclusie zoo voorop in het artikel te plaatsen, wordt de weerstand daartegen om zoo te zeggen al eenigszins verlamd; men legt er het bijltje dan

maar bij neder, de nadere warmgevoelde passages als een zacht balsem op de wonde dankbaar aanvaardende. Deze rhetorische wending, die waarlijk zijn effect niet mist, mag er ons toch niet van terug houden, de argumenten, waarmede de totale verdwijning van den fraaien gevel, ik zou haast zeggen gelast wordt, eens nader te toetsen aan feiten en aan opvatting. Dat ik mij daarbij blootstel aan een getuigenis van „groote onwetendheid èn van het waarlijk schoone en historische oude, èn van het goede en schoone nieuwe" moet ik voor de zaak die ik voorsta, over hebben.

Hoewel niet in direkt verband met dit onderwerp, mag ik hier toch niet, zonder eenig protest aan te teekenen, de elders nog sterker vernomen meening zwijgend voorbijgaan, dat Delft eene *ville-morte* zou zijn. Integendeel Delft is een stad, die zich sterk ontwikkelt, zich uitbreidt, zoo goed en kwaad de ongunstige omstandigheden om haar heen dit toelaten, haar kleed is haar veel te nauw geworden, en ook geestelijk komt Delft waarlijk wel een eereplaats in ons land toe. Dat noemt men toch geen ville-morte!

Welke zijn nu de argumenten, waarmede de Heer Gratama de totale vernieling als bouwmonument van dezen gevel bepleit?

Zijn betoog dat de Gemeente niet veel meer dan puin zal opbergen met enkele min of meer gave geprofileerde baksteen en de stukken natuursteen, overziet vooreerst dat de zuivere teekening van het geheel bestaat met uitzondering van den top, dat formeelen zullen gemaakt worden, die de fraaie welving der 9 verschillende boogvormen precies zullen weergeven, dat de helling naar voren, die zoo kenmerkend is voor alle gebouwen uit dien tijd, nauwkeurig bepaald wordt, en men ten slotte alle profielen en stukken natuursteen in bezit heeft.

Noemt de Heer Gratama dit puin, dan moet ik daartegenover stellen, dat ik meer waarde hecht aan eene fraaie gevelteekening, die dat puin eenvoudig weer zal doen herleven.

Deze mijne opvatting heeft ook bij anderen voorgezeten, toen b.v. de toren van Overschie afgebrand was, en de architect, ditmaal eigen werk terzijde stellende, den ouden vorm weer zoo goed mogelijk deed verrijzen, of toen het Leidsche studentencorps den aardigen Breedstraatgevel, die plaats moest ruimen voor de nieuwe Societeit, met teedere zorg aan de Polytechnische school afstond, of toen de gevel op de markt aan de Zuidzijde te Delft van den grond af weer werd opgebouwd.

Het bezwaar verder van „nieuwe steen" te moeten toepassen vervalt, als men weet dat de Gemeente-Architect nu reeds oude bruikbare steen van precies denzelfden vorm en kleur ter zijde laat leggen. Dat het metselaars van onzen tijd moeten zijn, die den gevel zullen opmetselen, ja! ik geef toe, daar is niet aan te ontkomen, maar is dat nu werkelijk zoo een bezwaar?

Ook de vrees, dat bij eene verplaatsing de zonnewerking niet precies dezelfde zal zijn, verliest van zijn waarde als men bedenkt, dat de zon in haar beloop nu ook op ieder uur van den dag eene andere verlichting geeft; een standbeeld, waar de licht- en schaduwwerking van nog ingrijpender belang is, dan bij eenen vlakken gevel, wordt toch zoo maar uit het atelierlicht onder heel andere omstandigheden in de openlucht neergezet, zonder dat daar bezwaren tegen aangevoerd worden.

En eindelijk gelooft de Heer Gratama niet, afgezien van alle andere overwegingen, dat wanneer de Gemeente door den herbouw van dien gevel het feit voor goed vaststelt, dat Delft aan zijn kunstwerken hooge waarde toekent en ze op alle mogelijke wijzen voor totalen ondergang tracht te redden, dit alleen reeds eene groote kracht ten goede zal uitwerken; zouden die enkele meters Gemeentegrond, die een dergelijke gevel noodig zal hebben, dan werkelijk onnut verspild zijn?

Neen, deze argumenten acht ik niet krachtig, maar er is eene andere kracht, die den Secretaris van de Maatschappij aanzette tot zijne conclusie, en waar ik meer eerbied voor koester. Het is zijn jongere, laten wij het zonder eenige kwade bedoeling noemen, overmoed, die een défi werpt naar het oude, naar het schijnbaar doode, en die hem voorspiegelt een bloei, een opbouw van het „nieuwere" van gelijke, neen als het kon van hoogere waarde, dan hetgeen de hoogste bloeiperioden van onze Hollandsche Bouwkunst schiepen.

Wie meer dan ik hoopt, dat dat ideaal vervuld worde? De uitbreiding der stad schenkt er ruimschoots gelegenheid toe. Doch moge daarbij de kern van de stad intact blijven, zooveel in ons vermogen is; laat er met pijnlijke zorgvuldigheid voor gewaakt worden te redden, wat er nog over is.

A. Le COMTE.

Het verheugt mij, dat de heer Le Comte alléén kritiek geeft op mijn betoog, den gevel aan de Voorstraat niet op een andere plaats te herbouwen, en de rest van mijn artikel, bevattende een omschrijving van de schoonheid van Delft en de wijze haar te behouden, onbesproken laat. Ik meen hieruit te mogen concludeeren, dat de heer Le Comte het dus met dit gedeelte, de hoofdzaak van mijn schrijven, eens is. De aanleidende oorzaak van mijn artikel was de afbraak van het voormalig Venduhuis; maar mijn schrijven richt zich, als belangrijkst element, tot Delft en zijn Gemeenteraad, met de woorden: *Delft moet wel weten wat het met zijn schoonheid wil.* Erkent het, dat zijn schoonheid ligt in het oude, schilderachtige karakter, dan moet het voor *die* schoonheid waken. Dit waken geschiedt niet alleen door het taktvol in stand houden der oude gebouwen, maar vooral, en in de grootste mate, door het goed laten aanpassen van de noodzakelijk nieuwe architectuur aan de oude.

Ik heb het moderne, levende element erkend en gewezen op de noodzakelijkheid, dat door Delfts bestuur leiding moet worden gegeven, dat het de groote beteekenis van Delfts schoonheid volkomen moet waardeeren; dat het kunstzinnig en taktvol moet optreden en ingrijpen, geleid door eene Commissie van bevoegden en het werk toevertrouwend aan zorgzame handen vol piëteit.

Nu ik mag aannemen, dat de groote kenner en verdediger van Oud-Hollandsche kunst, de heer le Comte het hiermede eens is, is dit voor mij een belangrijke steun in mijn overtuiging.

Het verwijt, van den heer le Comte tegen hen, die Delft een „ville morte" noemen, geldt niet mijn stuk, daar ik juist een zoo belangrijke plaats afsta aan de moderne bouwkunst in Delft, die echter in harmonie moet zijn met het karakter van deze schilderachtige stad. (Volledigheidshalve zij vermeld, dat harmonie hier geenzins beteekend: namaak van de oude stijlen.)

En nu de afbraak van den gevel aan de Voorstraat, waarover ik principiëel met den heer le Comte verschil.

Ten eerste zij gezegd, dat ik het liefst den gevel behouden zag, blijvend op zijn oude plaats. Wordt hij afgebroken, dan wordt de steen dusdanig beschadigd, dat zij óf puin wordt, óf belangrijk in zijn karakter verandert. Het merkwaardige van dezen vrij eenvoudigen gevel is hoofdzakelijk het oude baksteen metselwerk; zelfs al zou men de hoofdlijnen der architectuur en de helling van den gevel nauwkeurig kunnen namaken, dan zou toch het karakter van het metselwerk anders zijn.

Bij een architectuur met veel ornament en architectuurmotieven, als natuursteenen pilasters of zuilen, frontons enz., zou dit bezwaar minder zwaar wegen; hier echter is het metselwerk hoofdzaak, en dus is het wel zeker van veel invloed of metselaars uit de 16de dan wel uit de 20ste eeuw dit maken. Ik hoef natuurlijk er niet op te wijzen, dat al de toevalligheden, die de gevel nu in zijn metselwerk heeft, bij namaak verdwijnen zouden.

Tot staving van zijn meening haalt de heer le Comte den herbouw aan van den gevel op de markt, zuidzijde. Maar ik vraag mij in alle ernst: meent de kunstkenner en kunstenaar le Comte wel volkomen, wat hij hier zegt? Ziet hij niet, wat vele, minder bevoegden, met één oogopslag zien, dat dit een vrij doodsch stuk architectuur is, wel *lijkend* op Oud-Hollandsche Renaissance, maar toch in zijn innerlijke kunstwaarde er ver van verwijderd? Het levendige, bewegelijke, datgene wat den kunstminnaar als het kunstvolle erkent en geniet, is hier afwezig. Volgens dit voorbeeld zou men m. i. juist willen dat de Vendu-gevel *niet* weder werd opgebouwd. De omstandigheden waaronder de toren van Overschie weer zoo goed mogelijk in den ouden vorm werd hersteld, zijn mij onbekend, en dus kan ik hierover niet oordeelen. Wel is echter te zeggen, dat het „zoo goed mogelijk in den ouden vorm opbouwen" een onvrije kunstdaad is, die dus de kunst zelf belemmert, en het zeker gewettigd is de vraag te stellen of een herbouw van den spits volgens een ontwerp van een begaafd hedendaagsch architect niet beter zou zijn geweest; in vroegere tijden deed men evenzoo en bouwde bijv. een Renaissancespits op een Gothischen onderbouw.

Het fraaie geveltje van de Breedstraat te Leiden, dat nu als muurfragment in de tuin van het Hoofdgebouw der T. H. te Delft staat, is een museumstuk en dient voor het onderwijs. Het neemt geen deel in het Delftsche stadsbeeld: het is een blinde muur, zonder huis, zonder dak. Het heeft niet de bedoeling authentiek te zijn; het is een restauratie. En zeer zeker is het een gelukkige gedachte geweest de compositie van dit vrij wel unieke geveltje voor het onderwijs te behouden.

Maar het herbouwen van den Vendu-gevel op een andere plaats, dus in andere omgeving, misschien Noord gelegen, en dus geheel zonder zon, aan een groot plein, of aan een te nauwe straat, geplakt voor een nieuw te stichten gemeentegebouw, is iets geheel anders.

Kan men hem voor onderwijs-doeleinden gebruiken, duidelijk als fragment van een huis bij de collectie van de T. H. S. tentoonstellen, dan zou dit een goede oplossing zijn, hoewel het de vraag is of de gevel er typisch genoeg voor is. Maar dit wil men niet, men wil bij den herbouw zóó nauwkeurig te werk gaan, dat het volkomen lijkt, alsof die gevel altijd op zijn nieuwe plaats in Delft heeft gestaan, alsof hij geheel authentiek oud is, een echt stuk Oud-Delft. En hierinzit juist het verwerpelijke, daar een historische en artistieke onwaarheid ontstaat.

Herbouwt men een gevel ter plaatse, dan is een gedeelte van de historische waarheid gered, al kan de artistieke leugen (in de meeste gevallen) niet geloochend worden; herbouwt men echter den gevel op een andere plaats, dan is daarenboven de historie geheel uit elkaar gerukt vrij wel vernietigd, terwijl toch de nieuwe gevel historie wil geven.

Maar wat te denken van de drievoudige zonde, als deze gevel tevens geplakt zal worden voor een nieuw te stichten gemeentegebouw! De heer P. v. d. B. bracht in de Delftsche gemeenteraadszitting van 1 Febr. jl. den gevel ter sprake in verband met den gevel voor de nieuwe H. B. School! Dit wordt langzamerhand een dergelijke verwarring van bouw-kunst-inzichten, dat het onmogelijk meer is van kunst te spreken.

Mijn hartgrondige hoop is, dat Delft, en daarbij in de eerste plaats zijn gemeentebestuur, spoedig zal inzien, dat behoud van Delfts schoonheid voor alles eischt zuiver behoud van het oude en tactvolle toepassing van de uit de moderne levensbehoeften voortkomende nieuwere bouwkunst, zoodat het totaal karakter van Delft bewaard blijft. Maar er is niets zoo storend in een oude schoone stad dan doodsche copieën van haar eigen monumenten.

Delft moet een kunstvolle stad blijven; daarom, moet iets van het oude vallen, laat dan het nieuwe levend zijn en aan hooge eischen voldoen.

En hiertoe is leiding van de overheid gebiedend noodzakelijk.

J. GRATAMA.

INGEZONDEN STUKKEN

Geachte Redactie.

In het B. W. 1910 bldz. 505 is afgedrukt een schrijven van het Hoofdbestuur aan het bestuur der bouwvereen. „Rochdale",

waarbij het zich genoodzaakt ziet „den leden der Maatschappij de deelname aan deze prijsvraag (Rochdale) te ontraden".
In het B. W. 1911 bldz. 110 is afgedrukt „dat het niet geoorloofd is, dat eenig lid zich, hetzij als lid der jury hetzij als mededinger zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking dezer regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk is in achtgenomen".
In hetzelfde B. W. 1911 bldz. 119 is afgedrukt het jury rapport prijsvraag „Rochdale" en onderteekend door juryleden, die toch lid zijn der Maatschappij.
Zijn bovengenoemde stukken ernst?
Ik vraag dit daar de jury voor de Ysselsteinsche prijsvraag ook uit eenige leden der M. t. b. d. B. bestaat.
De volgende conclusie zou ik willen trekken:
Wanneer het Hoofdbestuur een besluit neemt, moet zij dat besluit ook krachtdadig handhaven, zooals andere bonden een besluit handhaven b.v. zooals de Alg. Ned. Diamantbewerkersbond een besluit uitvaardigt en uitvoert.
Een royeeren van verschillende leden, waaronder ook ondergeteekende, zou dan zeer gewenscht zijn en wel overeenkomstig art. 5 bldz. 7 van de statuten van 1908.

Achtend
C. DE GRAAF.
Jurylid prijsvraag Ysselstein
A. lid der M. t. b. d. B.

Utrecht, 13 Maart 1911.

Het zij ons vergund den heer de Graaf op te merken, dat deze vergelijking van de IJsselsteinsche prijsvraag met die van Rochdale onjuist is.
Het progamma van de Prijsvraag Rochdale was vastgesteld, voor dat de Nationale Prijsvraag Regelen definitief waren goedgekeurd. Met het oog op de vrij belangrijke wijzigingen, die nog bij de voorlaatste besprekingen dezer Regelen hadden plaats gehad, heeft de Jury bij het opmaken der Rochdale prijsvraag met de Concept Regelen niet volkomen rekening gehouden.
Toen de Regelen waren vastgesteld verklaarden de bouwkundige lichamen zich tegen de prijsvraag.
Getracht werd een vergelijk te treffen tusschen het bestuur van Rochdale en de bouwkundige vereenigingen; dit gelukte niet. De architect-Juryleden achtten het nu wenschelijk, dat de prijsvraag werd ingetrokken en verzochten het Bestuur van Rochdale hiertoe over te gaan. (Zie B. Weekblad 1910 blz. 490 e.v.) Daar echter enkele inzenders hunne projecten reeds bijna gereed hadden, hunne rechten lieten gelden en eischten, dat de prijsvraag zou doorgaan, was het Bestuur gedwongen, ten einde rechtskundige kwesties inzake verantwoordelijkheid te ontgaan, de prijsvraag door te zetten. Om nu een rechtskundige juiste afwikkeling van zaken te waarborgen, verklaarden de architect-Juryleden zich bereid aan te blijven, daarbij echter te kennen gevend, dat zij zich niet meer met het programma konden vereenigen. De regelmatige afwikkeling van zaken, waartoe ook behoorde publicaties in het Bouwk. Weekblad, heeft nu plaats gehad.
De IJsselsteinsche prijsvraag heeft echter geheel andere omstandigheden: de Nat. Prijsvraag Regelen waren echter reeds lang vastgesteld, toen het Programma werd opgesteld. Het Bestuur der Afdeeling Utrecht heeft zich uit vrijen wil met de prijsvraag bemoeid en heeft ten slotte een programma gemaakt, dat in strijd is met de Regelen. Ook blijkt nog niet, dat het op zijn besluit en bemoeiingen wenscht terug te komen. Het neemt dus bewust een positie in tegen het bepaalde in de N. Prijsvr. Regelen.
De architect-Jury Leden van Rochdale verklaarden zich solidair met de uitspraken van de bouwkundige vereenigingen, en bleven alleen, *nood gedwongen*, aan als Jury-lid; de architect-Jury Leden van de IJsselsteinsche Prijsvraag verklaren zich niet solidair met de vastgestelde en door de vereeenigingen erkende Regelen, en blijven uit vrijen wil aan als Jury lid.
Door dit groote en principieele verschil is het onjuist de prijsvraag Rochdale te vergelijken met de IJsselsteinsche prijsvraag. Betreffende het punt: royeeren van enkele leden der Maatschappij, moet de heer de Graaf zich wenden tot het Hoofdbestuur.

DE REDACTIE VAN HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD.

BERICHTEN

Doorwerth. Voor de herstelling van het kasteel de Doorwerth, bij Arnhem, heeft onlangs de minister van Binnenlandsche Zaken als voorwaarde voor het ontvangen van rijks-subsidie gesteld, dat het kasteel dan geheel in den vroegeren toestand moet teruggebracht worden. Wijl echter over dien vroegeren toestand geen zekerheid bestaat en men dus voor een groot deel zal moeten werken op grond van veronderstellingen, achtte het bestuur der Vereeniging „Doorwerth" dit een groot bezwaar. De meerderheid van het bestuur (8 van de 10 leden) had daarom aan de leden voorgesteld, het subsidie wel te aanvaarden, doch onder protest.
In eene te Arnhem onder voorzitterschap van den heer F. A. Hoefer gehouden vergadering van bovengenoemde Vereeniging werd dit voorstel bestreden door den heer Fockema, die de mogelijkheid niet wilde uitsluiten dat de minister alsnog bereid zou zijn wijziging in zijne plannen te brengen. Hij stelde voor, het aangeboden rijks-subsidie eenvoudig te aanvaarden, onder waardeering van de inzichten van het bestuur.
De heer Kalf betoogde, dat het „aanvaarden onder protest" strijdt met goede logica; men moet aanvaarden of verwerpen. Hij stelde voor, eene commissie van drie deskundigen te benoemen om te trachten den minister tot andere gedachten te brengen en de beide plannen te doen onderzoeken.
De heer De Stuers achtte een dergelijke commissie nutteloos, wijl de zaak reeds voldoende door deskundigen is onderzocht.
De heer Fockema betoogde, dat de minister dan toch zou eindigen met opnieuw het oordeel te vragen van zijne adviseurs, de heeren Cuypers en De Stuers, en dan was men weer even ver als thans.
Ten slotte werd het voorstel-Kalf (benoeming van drie deskundigen) aangenomen met 15 tegen 5 stemmen (en 2 onthoudingen).
Tot leden dier commissie werden benoemd de heeren Frederiks en Peters, architecten, (of, wanneer een van beiden bedankt, de heer Weve) en voorts de heer Kalf als archæoloog.
Nadat de heer Fockema zijne motie had ingetrokken, werd de vergadering gesloten.
Dit bericht ontleenen wij aan het N. v. d. D.
De adviseurs van den minister, de heeren dr. P. J. H. Cuypers en Victor de Stuers wenschen de niet-middeneeuwsche gang- en portovemuren op de binnenplaats van het kasteel te amoveeren, omdat deze deelen van het bouwwerk geen voldoende kunstwaarde bezitten. De architect van de vereeniging Doorwerth, de heer Jos. Cuipers B. N. A. wenscht daarentegen te behouden wat in den loop der tijden door de verschillende bezitters van het kasteel is bijgebouwd.
Zooals men ziet is het een uiterst belangrijk vraagstuk dat ter oplossing aan de bovengenoemde commissie is gegeven. In een volgend nummer zal over dit onderwerp nader door onzen correspondent worden bericht.
Prijsvraag Rochdale. De inzenders op deze prijsvraag, welke een belooning van f 200 ontvingen, zijn de heeren, W. Noorlander te Amsterdam, motto Risposta; Z. Gulden en M. Geldmaker, te Amsterdam, motto Hano; A. H. Zinsmeister te 's Gravenhage, motto C. B. R. 1910.

31ste JAARG. – 1 APRIL 1911. – No. 13.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Vergadering Examen-commissie. — Verkiezing Hoofdbestuur. — Vergadering Afdeeling 's-Gravenhage. — Algemeene Administratieve voorschriften, vervolg. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — De Oosterbeeksche Meubelfabriek, door G. Versteeg. — Het Koninklijk Paleis te Amsterdam als Kunstwerk, door A. W. Weissman. vervolg. — Boek- en Plaatwerken. — Vergaderingen. — Ingezonden. — Prijsvragen. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING EXAMEN-COMMISSIE.

De Commissie, belast met het afnemen der Examens voor Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (onderbaas) zal hare eindvergadering houden op Dinsdag 4 Maart ten 10 ure v.m. in het gebouw der Maatschappij. De uitslag der examens zal daarna ten spoedigste den belanghebbenden schriftelijk worden medegedeeld.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De Algemeene Mei-vergadering is bepaald op Dinsdag **30 Mei** en Woensdag **31 Mei**.
Met het oog op de verkiezing van 3 leden van het Hoofdbestuur wordt in herinnering gebracht, dat art. 4 van het Algem. Huish. Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens **10** Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect-Leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.
Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden voor het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het orgaan der Maatschappij.
De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle cadidaatgestelden was opgenomen.
Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Meivergadering 3 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevolge van het periodiek aftreden der heeren: L. C. DUMONT, B. J. OUËNDAG en J. VERHEUL, welke heeren herkiesbaar zijn.
Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand artikel worden de *candidaatstellingen* ingewacht tot uiterlijk *Woensdag 12 April* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

In aansluiting aan het bovenstaande verzoekt de heer J. Verheul ons te berichten, dat hij zich niet herkiesbaar stelt.

De Algem. Secretaris,
J. GRATAMA.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Dinsdag 21 Maart.
In deze vergadering, die zich door een talrijk damespubliek kenmerkte, trad de Heer J. Gratama op met een „populaire kunstbeschouwing, over de Gothiek in Noord-Frankrijk". Het was hierbij minder zijn doel de Gothiek uit een zuiver stijl-oogpunt te behandelen, veeleer zijn gehoor nader te brengen tot de innerlijke aestetische en religieuse beginselen, tot het eigenlijke wezen der Gothiek. Door talrijke lichtbeelden werd de aandachtige toehoorder door vele steden van Frankrijk gevoerd, zooals Parijs, Chartres, Laôn, Reims, Amiens en Beauvais. Aan elk monument knoopten zich beschouwingen vast, die hier wezen op de grootsche gevoeligheid van een kerkportaal, daar op het machtig religieus verlangen, dat uit de eindeloos hoog opstijgende pijlerbundels spreekt; nu eens de aandacht vestigden op het steeds doorgevoerd beginsel, den steen tot symbolische ornamentiek te dematerialiseeren, dan weer op het dualisme tusschen afgeslotenheid en licht-openheid, tusschen mystiek van het veilige geloof en dat van het extatisch geloof.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Spreker schetste zijn indrukken bij het beschouwen van de Notre-Dame te Parijs, van buiten als een anachronisme in de moderne wereldstad, van binnen vol van de heiligheid van het Middeneeuwsche geloof.
Hij drong door in het wezen der lijnen, de ontwikkeling van de klassieke, de meest harmonieuse lijn, de rondboog, tot de accentvolle spitsboog; hij verklaarde welke waarde er ligt in het gebrand glas als afsluitende en toch lichtdoorlatende kleurenwand, maar ook legde hij den vinger op de wondeplek der gothiek die zich door uitputting van haar systeem, door haar grenzenloos verlangen naar verijling, ook in de materie, te gronde richtte.
De waarnemende Voorzitter, de heer de Clercq, dankte uit naam van de Vergadering voor de inhoudrijke en boeiende voordracht en sprak de hoop uit, dat een volgende maal de spreker ons nog eens nader zou voeren tot het wezen der horizontale lijn in de bouwkunst, zooals hij ons nu in zekeren zin langs de verticale had omhoog gevoerd.

De Secretaris
J. F. VAN HOYTEMA.

ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN VOOR HET UITVOEREN EN ONDERHOUDEN VAN WERKEN TEN BEHOEVE VAN BESTUREN EN PARTICULIEREN.

ONTWORPEN DOOR EENE COMMISSIE, INGESTELD VAN WEGE DE VEREENIGINGEN: „VEREENIGING VAN DELFTSCHE INGENIEURS" TE 'S-GRAVENHAGE. „MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST" TE AMSTERDAM EN „NEDERLANDSCHE AANNEMERSBOND" TE AMSTERDAM *).

Vervolg van blz. 138.

§ 30. ORDE BIJ DE WERKZAAMHEDEN. — NALEVEN VAN WETTEN EN BESLUITEN, VERORDENINGEN, ENZ.
1. Het handhaven der goede orde en de zorg voor de veiligheid op het werk zijn aan den aannemer opgedragen.
2. De aannemer gedraagt zich naar de wetten, besluiten, verordeningen, reglementen, keuren, enz. van de bevoegde openbare macht. Alle daarvoor noodige kosten, zoo wegens verplichting als verzuim, komen te zijnen laste.
3. De directie is verplicht om zorg te dragen, dat de krachtens bedoelde wetten, besluiten, enz. ten behoeve van het werk noodige vergunningen, ontheffingen en dergelijke, voor zoover deze niet door den aannemer zelf behooren te worden aangevraagd, tijdig ter beschikking van den aannemer zijn. Zij is tevens verplicht de gegadigden te wijzen op alle buitengewone bepalingen, voorschriften en dergelijke in verband met het werk, welke hun niet bekend kunnen zijn.
4. Indien de directie verzuimd heeft te voldoen aan de verplichtingen, haar opgelegd krachtens de voorgaande alinea, en dit verzuim aanleiding geeft tot moeilijkheden bij of vertraging in de uitvoering van het werk, heeft de aannemer aanspraak op vergoeding der te dier zake door hem te lijden schade.
5. Indien de bepalingen eener plaatselijke bouwverordening aan de uitvoering van het werk zwaarder eischen stellen dan het bestek omschrijft, komen de daardoor veroorzaakte meerdere kosten ten laste van den besteder.

Toelichting.
§ 30. ORDE BIJ DE WERKZAAMHEDEN, — NALEVING VAN WETTEN EN BESLUITEN, VERORDENINGEN, ENZ.
is in de Rijks-A. V. — al. 3 en 4 van § 479 — zeer onvoldoende geregeld.
Paragraaf 30 van het ontwerp bevat een volledieger, van de bestaande in menig opzicht afwijkende regeling; de alinea's 3, 4 en 5 zijn geheel nieuw, terwijl al. 1 en al. 2 in het algemeen de verplichting van den aannemer vaststellen.
Alinea 3 bepaalt dat, indien er bijzondere, buitengewone bepalingen ten opzichte van het werk in acht moeten worden genomen, welke niet van algemeene bekendheid zijn, deze den aannemer moeten worden medegedeeld.
Alinea 5 dat, zoo er strijd bestaat tusschen de bepalingen van het bestek en die der bouwverordening en deze laatste moeten worden opgevolgd, de meerdere kosten, veroorzaakt doordat de bouwverordening zwaarder eischen stelt dan het bestek, ten laste komen van den besteder.

§ 31. AFBAKENING, PEILINGEN, OPMETINGEN, ENZ.
1. De aannemer is verplicht ten behoeve van het aangenomen werk gedurende de uitvoering op zijne kosten de vereischte profielen te maken en te stellen en de geschikte personen en hulpmiddelen als: vaartuigen, maatstokken, peilgereedschappen, waterpassen, winkelhaken, baken, enz. ten gebruike te stellen van de directie tot het doen van peilingen en opmetingen.
2. De aannemer verleent, desgevorderd, bij die werkzaamheden de vereischte hulp en onderhoudt de gedane uitbakeningen, zoolang de directie dit noodig oordeelt, in voldoenden staat.

Toelichting.
§ 31. AFBAKENING, PEILINGEN, OPMETINGEN, ENZ.
komt overeen met § 490, en

§ 32. MAATREGELEN TEN BEHOEVE VAN DE VEILIGHEID.
1. De aannemer is verantwoordelijk voor de deugdelijkheid der hulpwerken, tenzij de samenstelling door de directie is voorgeschreven, in welk geval hij alleen verantwoordelijk is voor de goede uitvoering en het onderhoud.
2. Steigers en trappen, bruggen en vonders van 3 M. lengte of meer worden, voor zoover de aanvoer van bouwstoffen daardoor niet wordt belemmerd, van stevige leuningen voorzien: langs de steigers worden kantdelen aangebracht.
3. Bij gladheid door sneeuw, vorst of andere oorzaken worden de steigerplanken, balken en in het algemeen alle planken, waarover boven den beganen grond geloopen wordt, met asch of zand bestrooid.
4. Wanneer de directie de hulpwerken onvoldoende verklaart, is de aannemer tot versterking verplicht, zonder dat zijne aansprakelijkheid daardoor verminderd wordt.
5. Meent de aannemer, dat de samenstelling voldoende is, zoo kan hij het oordeel van scheidslieden inroepen. Hij wordt daardoor echter niet ontheven van de verplichting tot opvolging der ontvangen bevelen. Verklaren scheidslieden de aangebrachte versterkingen voor onnoodig, dan ontvangt de aannemer daarvoor vergoeding op den voet van meer werk.

Toelichting.
§ 32. MAATREGELEN TEN BEHOEVE VAN DE VEILIGHEID.
met § 461 der Rijks-A.V. De bedoeling der aanvulling van al. 1 van § 32 zal ook zonder toelichting duidelijk zijn, terwijl de alinea's 4 tot en met 7 van § 461 overbodig kunnen worden geacht in verband met dienaangaande reeds bestaande wettelijke bepalingen.

§ 33. WERKTERREIN, SCHUTTINGEN, LOODSEN, KETEN, GEREEDSCHAPPEN, MALLEN EN MONSTERS.
1. Het werkterrein wordt, voor zooveel noodig, afgesloten met schuttingen van voldoende hoogte, die tusschen zonsondergang en zonsopgang voldoende moeten worden verlicht.
2. Wanneer tusschen zonsondergang en zonsopgang of op donkere plaatsen wordt gewerkt, zorgt de aannemer voor in alle opzichten voldoende verlichting.
3. De aannemer zorgt, behalve voor kalkloodsen, zooveel noodig voor doeltreffend ingerichte en behoorlijk afgesloten, van waterdichte daken voorziene en verlichte loodsen tot bewaring en bereiding der bouwstoffen, timmerwerken, enz. Deze loodsen zijn daartoe voorzien van vloeren alsmede van afsluitbare ruimten voor het bergen van verfstoffen en dergelijke.
4. De loodsen voor kalk, tras, cement en zand voor de bereiding der mortels moeten zijn waterdicht, ingericht volgens door de directie goedgekeurde teekeningen en voorzien van de noodige bergplaatsen.
Zij moeten de noodige ruimte bevatten voor het bereiden der mortels.
De binnenruimte moet worden bestraat.
In de loods moet een vertrekje voor den opzichter worden afgeschoten, voorzien van een tafel, stoelen en een sluitbaar kastje; het moet dagelijks worden schoongehouden en, zoo noodig, worden verwarmd en verlicht.
De sleutels der loodsen berusten buiten den gewonen werktijd bij den betrokken opzichter.
5. Wanneer keten ten behoeve van de directie op de werken noodig zijn, worden zij in het bestek of de overeenkomst omschreven.
6. Het plaatsen en inrichten van keten, werkplaatsen en loodsen en het opslaan van bouwstoffen geschiedt door den aannemer in overleg met de directie.
7. Na afloop van het werk blijven de loodsen, keten, directie-verblijven, afsluitingen, steigers, e.d. het eigendom van den aannemer en worden op last van de directie ten spoedigste opgeruimd.
8. Al de tot de uitvoering noodige gereedschappen, mallen monsters, enz., zoo ook de gereedschappen, door vaste arbeiders te bezigen, worden door en op kosten van den aannemer ten genoege van de directie geleverd en onderhouden.

Toelichting.
§ 33. WERKTERREIN, SCHUTTINGEN, LOODSEN, KETEN, GEREEDSCHAPPEN, MALLEN EN MONSTERS,
bevat in eene § verschillende bepalingen van de §§ 362, 474 en 484 der Rijks-A.V., met name de eerst- en laatsgenoemde. De aangebrachte wijzigingen zijn alle van ondergeschikt belang.
Nieuw is het bepaalde bij *alinea 2*, welke zonder toelichting duidelijk zal zijn.
Alinea 6 legt den nadruk op het noodzakelijk overleg tusschen directie en aannemer bij het plaatsen en inrichten van loodsen enz., waardoor het recht der directie om ook in dit opzicht haar medezeggenschap te doen gelden voldoende wordt vastgelegd.
Alinea 7 bevestigt het eigendomsrecht van den aannemer op loodsen, keten, enz. na afloop van het werk, terwijl zij tevens zijne verplichting tot onverwijlde opruiming vastlegt.

§ 34. HULPMIDDELEN VAN DEN BESTEDER.
1. Indien den aannemer het gebruik van gebouwen, werktuigen of hulpmiddelen van den besteder is vergund, draagt hij zorg voor het onderhoud en de assurantie tijdens den duur van het werk, een en ander voor zijne rekening.
2. Na afloop van het werk stelt de aannemer de in gebruik verkregen gebouwen weder ter beschikking van den besteder en deponeert de hem verstrekte werktuigen en hulpmiddelen op een aan te wijzen plaats nabij het werk.

Toelichting.
§ 34. HULPMIDDELEN VAN DEN BESTEDER. *(Rijks A. V. § 489).*
Deze bepaling vertoont eveneens veel overeenkomst met de regeling, dienaangaande voorgeschreven in de Rijks-A. V.
De verplichting van den aannemer tot herstelling der hulpmiddelen werd niet overgenomen. Voor zoover deze met recht ten laste van den aannemer komt, bezit de besteder voldoenden waarborg in den onderhoudsplicht des aannemers, terwijl een speciale verplichting tot herstelling naast die tot onderhoud, aanleiding zou kunnen geven tot verwarring.
In de tweede alinea is bepaald, dat de gehoudenheid des aannemers in deze beperkt blijft tot teruggave der door hem in gebruik genomen hulpmiddelen in den staat, waarin hij deze van den besteder heeft ontvangen.

§ 35. KEURING VAN BOUWSTOFFEN.
1. De bouwstoffen en verdere zaken voor het werk bestemd worden vóór het verwerken door de directie gekeurd.
2. De keuring geschiedt in den regel op het werk in tegenwoordigheid van den aannemer of diens gemachtigde; zij geschiedt elders wanneer de omstandigheden daartoe aanleiding geven.
3. De directie is bevoegd de bouwstoffen door derden te doen onderzoeken. De kosten van dergelijk onderzoek zijn voor rekening van den besteder, tenzij in het bestek anders is bepaald.
4. Kosten vallende op onderzoekingen als bedoeld in de vorige alinea, die afkeuring van bouwstoffen tengevolge hebben, zijn voor rekening van den aannemer.
5. Waardevermindering van voor de keuring gebezigde bouwstoffen wordt den aannemer niet vergoed.
6. Wanneer goedgekeurde bouwstoffen vóór de eindoplevering onder de behandeling miswerkt of gebrekkig worden bevonden, worden zij alsnog afgekeurd en moeten, hetzij zij reeds verwerkt zijn of niet, worden vervangen.
7. De goedgekeurde bouwstoffen worden zooveel mogelijk door de directie gemerkt.
8. De afgekeurde bouwstoffen worden op aanzegging van de directie van het werk verwijderd of volgens hare aanwijzing geborgen.
9. Het is den aannemer verboden bouwstoffen te verwerken, die niet zijn goedgekeurd.
10. Worden afgekeurde bouwstoffen geheel of gedeeltelijk verwerkt bevonden, zoo vervalt de aannemer in eene korting van ten hoogste 100 gulden. Bovendien moet, indien de directie zulks verlangt, zoodanig werk onmiddellijk worden afgebroken en zonder vergoeding naar de voorschriften hersteld.
11. Ingeval ongekeurde bouwstoffen verwerkt worden, kan den aannemer eene korting van ten hoogste 50 gulden worden opgelegd. Zoo de directie het noodig acht is de aannemer tevens verplicht het ongekeurde weg te breken en door goedgekeurde bouwstoffen te vervangen (zie § 323 A. V.).
12. De aannemer verleent bij de keuring de noodige hulp van werklieden en gereedschappen.

Toelichting.
§ 35. KEURING VAN BOUWSTOFFEN.
in de Rijks-A. V. gebracht onder de „Technische Bepalingen", § 323, is in het ontwerp der commissie opgenomen in het administratieve gedeelte.
Op enkele verschillen tusschen de regeling, neergelegd in § 323 en het ontwerp moge de aandacht worden gevestigd.
In beide wordt de mogelijkheid voorzien, dat de keuring elders dan op het werk geschiedt — *alinea 2*. — De commissie achtte het echter gewenscht, dat de beslissing omtrent de noodzakelijkheid van keuring elders niet uitsluitend bij de directie berust.
Onderzoek der bouwstoffen door derden op verlangen der directie is behouden. Ten aanzien der daarop vallende kosten gaat het ontwerp der commissie intusschen meer stellig uit van het beginsel dat deze, tenzij het bestek daaromtrent anders bepaalt, komen voor rekening van den besteder, behalve wanneer het onderzoek tot afkeuring leidt, in welk geval de billijkheid medebrengt dat zij door den aannemer worden gedragen.
Nieuw is de bepaling — *alinea 5* — dat waardevermindering van voor de keuring gebezigde bouwstoffen den aannemer niet wordt vergoed.
Alinea 6 vervangt al. 4 van § 323 der Rijks-A.V. Het verschil is duidelijk. Paragraaf 323 geeft de directie de bevoegdheid om, indien tijdens de uitvoering van het werk blijkt dat de gebezigde bouwstoffen verborgen of niet dadelijk opgemerkte gebreken bezitten, waardoor aan de deugdelijkheid van het werk afbreuk wordt gedaan, de vervanging dier bouwstoffen door andere te eischen. De commissie meende echter te moeten waken tegen een averechtsche toepassing dier bevoegdheid, in dien zin, dat niet op grond van onbeteekenende afwijking van de gestelde eischen de vervanging van reeds goedgekeurde bouwstoffen moet kunnen worden geëischt, noch ook van den aannemer de

---

*) Dit ontwerp met de daarbij behoorende toelichtingen wordt in zijn geheel in het Bouwkundig Weekblad opgenomen, opdat de leden onzer Maatschappij en andere belanghebbenden en belangstellenden in de gelegenheid gesteld worden nader met de behandeling van dit zoo belangrijke onderwerp kennis te kunnen maken. Zij die opmerkingen of beschouwingen wenschen mede te deelen, worden verzocht deze te doen toekomen *vóór 1 Mei 1911 aan den heer G. Versteeg, 1ste Secr. van de Vakbelangen-Commissie der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Pels Rijckenstraat 9, Arnhem.*

leveringen *een ander soort* bouwstoffen dan de oorspronkelijk voorgeschrevene moet kunnen worden gevorderd.
Dit laatste toch zou in de redactie van § 323 der Rijks-A.V. mogelijk zijn.
Wat betreft *het merken* der bouwstoffen is de commissie van oordeel dat — om moeilijkheden met leveranciers te ontgaan — het beoogde doel: te voorkomen dat afgekeurde of ook ongekeurde bouwstoffen worden verwerkt, evengoed kan worden bereikt door alleen de goedgekeurde bouwstoffen te merken — *alinea 7.*
Een laatste afwijking van de bestaande bepalingen is neergelegd in *alinea 11.* De Rijks-A. V. toch stellen het verwerken èn van afgekeurde èn van ongekeurde bouwstoffen gelijkelijk strafbaar met eene korting van ten minste vijftig gulden. De commissie meende intusschen, dat het verwerken van *ongekeurde* bouwstoffen een vergrijp is van minder ernstigen aard dan het verwerken van *afgekeurde* bouwstoffen, en zelfs dat er zich gevallen kunnen voordoen, waarin het verwerken van *ongekeurde* bouwstoffen onvermijdelijk of althans verklaarbaar is. Op grond daarvan stelt het ontwerp in alinea 11 de toepassing der korting *facultatief.*

§ **36.** HERKEURING VAN BOUWSTOFFEN.

1. De aannemer is bevoegd herkeuring van afgekeurde bouwstoffen te vorderen, mits deze wordt aangevraagd bij aangeteekend schrijven binnen acht dagen nadat de afkeuring *bij aangeteekend schrijven* door de directie aan den aannemer is medegedeeld.
2. De aanvraag tot herkeuring ontheft den aannemer niet van de verplichting om de afgekeurde bouwstoffen ton spoedigste door andere te vervangen, tenzij de directie hem schriftelijk heeft toegestaan den uitslag der herkeuring af te wachten.
3. De herkeuring geschiedt door één of drie keurmeesters, door de directie en den aannemer in gemeen overleg aan te wijzen.
4. Aan deze keurmeesters is uitsluitend opgedragen de beantwoording der vraag of de afgekeurde bouwstoffen al dan niet voldoen aan de in het bestek gestelde eischen, in redelijken zin opgevat.
Zij doen zoo spoedig mogelijk uitspraak, na verhoor van partijen; zij zijn bevoegd het doen der door hen noodig geachte onderzoekingen aan door hen aan te wijzen deskundigen op te dragen. Indiening van schriftelijke memoriën heeft slechts plaats wanneer de keurmeesters dit noodig achten.
De uitspraak der keurmeesters is verbindend voor partijen.
De kosten der herkeuring worden bij de uitspraak *door keurmeesters* vastgesteld en komen ten laste van de partij, welke in het ongelijk wordt gesteld.
5. Wanneer partijen binnen 14 dagen na de aanvraag der herkeuring niet tot eenstemmigheid zijn gekomen omtrent het aantal der keurmeesters of omtrent hunne keuze, worden deze, op verzoek van de meest gereede partij, aangewezen door den voorzitter van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland uit de leden van dien Raad.
De voorzitter wijst drie keurmeesters aan, tenzij partijen schriftelijk verklaren in de uitspraak van slechts één keurmeester te zullen berusten.
6. Wanneer beslist wordt, dat de afkeuring ten onrechte heeft plaats gehad, heeft de aannemer recht op vergoeding van de dientengevolge geleden schade. Bij geschil over het bedrag dier schade, wordt dit door scheidslieden vastgesteld.
7. Eene vordering tot vergoeding van schade, geleden tengevolge van afkeuring van bouwstoffen, is niet ontvankelijk wanneer de aannemer verzuimd heeft tijdig herkeuring aan te vragen.

Toelichting.

§ **36.** HERKEURING VAN BOUWSTOFFEN.

In de Rijks-A. V. is bij geschil over het al of niet terecht afkeuren van bouwstoffen aan den aannemer niet de bevoegdheid toegekend om de benoeming van eene Commissie van Advies te vorderen. De beslissing van geschillen van dezen aard berust dus bij de directie met beroep op den Minister in hoogste ressort.
Daar, waar voor de beslissing van alle geschillen, van welken aard ook, arbitrage is toegelaten, kan deze uit den aard der zaak ook worden ingeroepen ter beslissing van de vraag of bouwstoffen terecht of ten onrechte zijn afgekeurd. Blijkt het laatste het geval te zijn, dan kan de aannemer vergoeding vorderen van de door de afkeuring geleden schade.
Die schade zal bestaan uit twee elementen:
1. De directe schade, veroorzaakt door de terugneming van de afgekeurde bouwstoffen en hunne vervanging door andere.
2. De indirecte schade, geleden door den aannemer, hoofdzakelijk tengevolge van het oponthoud, dat gewoonlijk door de afkeuring wordt veroorzaakt.
De eerstgenoemde schade komt gewoonlijk niet ten laste van den aannemer zelf, maar van den leverancier, wanneer deze, zooals gewoonlijk, op keur der directie heeft verkocht.
Ter zake van deze schade gaat de aannemer zelden of nooit tot arbitrags over, aangezien hij daardoor niet wordt getroffen. Er is dan ook een beweging onder de leveranciers gaande om in de contracten van levering de bepaling op te nemen, dat de aannemer verplicht is bij afkeuring arbitrage aan te vragen, wanneer de leverancier meent, dat zij ten onrechte heeft plaats gehad.
Ook de vorderingen tot vergoeding van de indirecte schade, tengevolge van de afkeuring geleden, behooren tot de hooge uitzonderingen. Wellicht is dit te wijten aan de omstandigheid, dat deze vordering moeilijk kan worden ingesteld, afgescheiden van de vordering tot vergoeding van de schade, die ten laste van den leverancier komt. Wellicht ook aan de moeilijkheid om later uit te maken of de afkeuring terecht heeft plaats gehad. De ondervinding leert toch, dat arbitrage slechts uiterst zelden wordt aangevraagd gedurende de uitvoering van een werk. Bijna zonder uitzondering geschiedt dit eerst wanneer men bij de eindafrekening het niet eens kan worden.
Het verdient aanbeveling om de beslissing over geschillen terzake van de keuring van bouwstoffen te splitsen in twee instantiën:
1. een herkeuring, waarbij wordt uitgemaakt of de afkeuring terecht of ten onrechte heeft plaats gehad;
2. een aanvraag om vergoeding van de ten gevolge van onrechtmatige afkeuring geleden schade.
De behandeling van het eerste geschil is spoedeischend en behoort plaats te hebben onmiddellijk na de afkeuring. Aan den aannemer behoort het recht te worden toegekend om herkeuring aan te vragen; de uitoefening van dit recht behoort echter te worden gebonden aan een korten termijn, b.v. acht dagen. Laat hij deze ongebruikt voorbijgaan, dan verbeurt hij het recht om ter zake der afkeuring eenige schadevergoeding, van welken aard ook, te vorderen.
Dit brengt dus mede, dat van de afkeuring schriftelijk bericht aan den aannemer moet worden gezonden. Wordt dit door de directie verzuimd, dan is daarvan het gevolg, dat de termijn, gedurende welken de aannemer herkeuring kan aanvragen, blijft doorloopen. Het belang der directie brengt dus mede om voor de naleving van dit voorschrift te zorgen in alle gevallen, waarin kans bestaat, dat herkeuring zal worden aangevraagd.
De verplichting tot levering van andere bouwstoffen ter vervanging van de afgekeurde in afwachting van den uitslag der herkeuring moet blijven bestaan, tenzij de directie te kennen geeft, dat zij dit niet noodig acht, wat, wanneer dit zonder nadeel voor het werk kan geschieden, in het belang van den besteder is, aangezien daardoor de schade, door de afkeuring veroorzaakt, vermindert.
De herkeuring moet spoedig afloopen; dus is eene eenvoudige behandeling, liefst zonder wisseling van schriftelijke memories, noodig. Zij zal het best kunnen worden verkregen door de beslissing op te dragen aan één of drie arbiters, door partijen in gemeen overleg te benoemen. Zij behooren in de keuze dier arbiters geheel vrij te zijn. Er is geen reden de keuze te beperken tot de leden van den Raad van Arbitrage; zij zou daardoor te beperkt zijn. Kunnen partijen het over de keuze der arbiters niet eens worden binnen een bepaalden, korten termijn, dan zullen de arbiters moeten worden benoemd door den voorzitter van den Raad van Arbitrage uit de leden van den Raad. Wordt eenmaal de zaak voor den Raad gebracht, dan behooren de regelen

Fig. 1.

van den Raad in acht te worden genomen. Voor den voorzitter zou een geheel onbeperkte keuze gevaren kunnen opleveren. De voorzitter moet drie arbiters aanwijzen, tenzij partijen verklaren de beslissing aan slechts één arbiter te willen opdragen.
Wordt bij de herkeuring beslist, dat de afkeuring terecht heeft plaats gevonden, dan is daarmede het geschil beëindigd en komen de kosten ten laste van den aannemer.
Heeft de afkeuring ten onrechte plaats gehad, dan komen de kosten der herkeuring ten laste van den besteder en heeft de aannemer bovendien aanspraak op vergoeding van de schade, welke tengevolge van de afkeuring is geleden, zoowel door vervanging der bouwstoffen als uit anderen hoofde.
Heeft de directie den aannemer ontheven van de verplichting om de afgekeurde bouwstoffen hangende de herkeuring te vervangen, dan mogen de eerstafgekeurde bouwstoffen alsnog worden gebruikt en is er van vergoeding van schade, geleden door de vervanging, geen sprake.
De vaststelling van de verschuldigde schadevergoeding is niet spoedeischend; bij geschil daarover kan arbitrage plaats hebben op dezelfde wijze als voor geschillen van anderen aard is voorgeschreven.
De bepalingen omtrent herkeuring schijnen te moeten worden opgenomen in de Administratieve A. V. In de statuten van den Raad van Arbitrage behoeft alleen te worden gesanctionneerd de bevoegdheid van den voorzitter, om, ingeval partijen het niet eens kunnen worden, deze arbiters aan te wijzen.
Hunne taak is dus uitsluitend om te beslissen of de bouwstoffen al dan niet terecht zijn afgekeurd, met andere woorden of de bouwstoffen voldoen aan de bepalingen van het bestek, op redelijke wijze opgevat. Ter onderscheiding van de scheidslieden in andere gevallen, zou men hen duidelijkheidshalve „Keurmeesters" kunnen noemen. *(Wordt vervolgd.)*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE OOSTERBEEKSCHE MEUBELFABRIEK

DOOR G. VERSTEEG.

Het Weekblad no. 44 van den vorigen jaargang bevat eene beschrijving van de meubelfabriek Labor Omnia Vincit te Oosterbeek, waarheen de afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op 19 October j.l. eene excursie had ondernomen.
Deze beschrijving kwam voor in de rubriek Sociale Hygiëne en Techniek: de heer Keurschot heeft, zich strikt houdend aan de grenzen die hij meent aan het gebied van deze rubriek te moeten stellen, verhaald van de schoone ligging der fabriekslokalen en het vriendelijk uiterlijk der inrichting geroemd.
Cliché no. 1 en no. 2 kunnen den lezer een indruk hiervan geven: de fabriek en de woningen van de meubelmakers maken inderdaad een zeer gunstigen indruk.
Verder heeft de heer Keurschot verhaald van de uitstekende voorwaarden, waaronder hier de arbeid verricht wordt, de maatregelen, die getroffen zijn om de nieuwste vindingen op het gebied der hygiëne toe te passen. Het personeel heeft hier aandeel in de winst; allerlei inrichtingen zijn ten bate van het personeel ingesteld, b.v. een vacantieweek, de Engelsche Zaterdag, 10 urige arbeidsdag enz. enz. Kortom een inrichting, zooals men ze met een kaarsje zal kunnen zoeken.
De heer Keurschot heeft in uitzicht gesteld, dat beschouwingen over de toonkamers en het aesthetisch genot, dat de excursie opleverde bij eene latere gelegenheid in het weekblad zouden verschijnen.
Deze gelegenheid heeft eenige maanden op zich laten wachten, daar de directeur van de nieuwe fabriek in den eersten tijd nog niet genoeg met zijn bedrijf op streek was om te kunnen toonen in welke richting hij zijn kracht wil zoeken; zij heeft zich echter voorgedaan nu in de tweede helft van Februari door de fabriek eene expositie is gehouden in het geheelonthouders volkskoffiehuis „de Vooruitgang" te Arnhem.
Het bestuur van deze zeer nuttige instelling meende, en hierin zal het zeker weinig tegenspraak ontmoeten, dat een vriendelijk en goed gemeubileerd tehuis voor den arbeider een zeer krachtig middel is ter ondersteuning van het doel der vereeniging; de uithuizigheid zal er door afnemen.
Deze vereeniging, die behalve een koffiehuis ook een hotel exploiteert, waar arbeiders, die zich eenigen tijd

WONINGEN VAN DE MEUBELMAKERS DER OOSTERBEEKSCHE FABRIEK L. O. V. Fig. 2.

in Arnhemsch mooie omstreken willen verlustigen, tegen zeer matige tarieven een kamer kunnen huren, heeft gedurende de wintermaanden kamers leegstaan en in deze vertrekken werd door Labor Omnia Vincit tentoongesteld, wat zij op het gebied van meubileering van arbeiderswoningen wil trachten ingang te doen vinden.

Deze tentoonstelling is in verschillende opzichten een succes geweest. Midden in een arbeiderswijk gelegen en in een gebouw dat een middelpunt van de arbeidersbeweging vormt, was het bezoek zeer groot, niet minder dan 1500 bedroeg het aantal der betalende bezoekers, terwijl ook menige bestelling op de meubelen genoteerd werd.

Aangemoedigd door dit succes is de directeur van de meubelfabriek, de heer G. Pelt J.Jr., voornemens gevolg te geven aan de uitnoodigingen, die tot hem gericht zijn van uit Amsterdam, Rotterdam (Ons Huis), Zeist, Baarn enz., om ook in die plaatsen dergelijke exposities te houden.

Het wil mij voorkomen, dat bij de lezers van ons weekblad wel eenige belangstelling voor deze exposities zal bestaan en daarom deed het mij genoegen, van den directeur, eenige cliché's te mogen ontvangen, waarop een drietal der interieurs voor arbeiderswoningen zijn afgebeeld.

Slechts zij, die zich wel eens de moeite hebben gegeven zeer eenvoudige en goedkoope meubelen te ontwerpen, kunnen volkomen weten, op welk een uiterst moeilijk en ondankbaar terrein de heer Pelt zich heeft begeven, vooral als men zich op het standpunt stelt, dat de soliditeit niet mag worden opgeofferd en men daarbij een aangenamen zij het dan ook eenvoudigen, vorm wil trachten te vinden.

Houdt men daarbij in het oog, dat de werklieden aan deze modelfabriek onder buitengewoon gunstige voorwaarden arbeiden, dan kan men nagaan, dat het in den handel brengen van concurreerende meubelen voor arbeiderswoningen, onder zulke buitengewone omstandigheden slechts mogelijk kan zijn, met buitengewone inspanning van allen, die aan deze fabriek verbonden zijn, meubelmakers, ontwerper en directeur.

De resultaten, die men te zien krijgt, toonen dat er gewerkt is en dat voor betrekkelijk lagen prijs meubelen geleverd kunnen worden, beter en van meer smaak getuigend dan wat men tot nog toe in het tehuis van den werkman aantreft.

Dit streven is vooral in dezen tijd, nu men door den goeden invloed van de woningwet langzamerhand in verschillende plaatsen van ons land een beter type van arbeiderswoning ziet bouwen, van zeer veel belang.

De architecten, verbonden aan de vereenigingen tot verbetering der volkshuisvesting zullen zeker met zeer veel genoegen zien dat men hun aardige, gezonde en smaakvol ingerichte woningen ten slotte ook eens van een passende meubileering wil voorzien.

Wel heb ik hooren beweren, dat op de te Amsterdam gehouden tentoonstelling met voorbeelden en tegen voorbeelden het publiek per slot van rekening de als door de aanrichters der tentoonstelling afschrikwekkend bedoelde meubileering mooier vond dan de eenvoudige meubelen van goeden smaak, maar hierover zal men niet te sceptisch oordeelen. Alle begin is moeilijk en men zal, door goede meubelen onder de aandacht van den werkman te brengen, langzamerhand terrein veroveren. Trouwens, men zij indachtig, dat de werkman in allerlei zaken tracht na te volgen wat hij ziet van de meer met aardsche goederen gezegende kringen der burgerij; gaan die met hunne woninginrichting den goeden kant uit, dan zal de werkman wel volgen.

Hierbij komt nog, dat het streven naar intellectueele ontwikkeling bij de werklieden in de laatste jaren beduidend is toegenomen, meerdere ontwikkeling, kortere arbeidstijden, en betere woningtoestanden zijn alle factoren, die er toe zullen leiden, dat het tehuis van den werkman langzamerhand er anders zal gaan uitzien. Van lieverlede zullen de glimmend geverfde of met fineer beplakte mahoniehouten kastjes, de stoelen,

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

MODELKAMERS VAN DE OOSTERBEEKSCHE MEUBELFABRIEK L. O. V.

waarop men eigenlijk niet goed kan zitten, de tafel met gedraaide poten, het wankele étagèretje, zooals wij die dingen kennen uit het „salon" van den werkman, wel tot het verleden gaan behooren.

Het drietal intérieurs, dat hier wordt afgebeeld, vertoont meubelen meerendeels goed van vorm en verhouding, van goede materialen vervaardigd en uitstekend afgewerkt. Afbeelding 3 stelt voor een z.g. nette kamer, de meubels vervaardigd van iepenhout, tafel, kastje, étagère en spiegel, vier stoelen en een leuningstoel met grijs manchester zittingen kunnen geleverd worden tegen den prijs van f 125. In eikenhout uitgevoerd wordt de prijs ± 15 % hooger.

Het iepenhout is voor eenvoudige meubelen zeer bruikbaar, verschillende meubelen van uit het begin der vorige eeuw zijn nog in volkomen bruikbaren staat, ook de kleur is niet leelijk. Met eenige verwondering zagen wij, dat sommige van iepenhout vervaardigde meubelen gebeitst waren. In een der vertrekken hadden de meubelen een roode kleur; waarschijnlijk is dit gedaan, opdat de aanstaande gebruikers zich kunnen inbeelden een meublement van het veel kostbaarder mahoniehout te bezitten. Daarnaast zagen wij het intérieur, voorgesteld op afbeelding no. 4, de meubelen van beukenhout en gebeitst waren in een donkere staalblauwe kleur.

Wij voelen niet veel voor dergelijke goedkoope middelen en achten deze niet overeenkomstig de degelijke principes, waarvan dit werk overigens getuigt.

De stoelen van dit intérieur zijn nog niet in het stadium van „overontwikkeling", moeten eer nog beschouwd worden te behooren tot de onontwikkelde periode. Onze bekende eenvoudige Oud-Hollandsche stoel met ronde stijlen, gedraaide sporten en uitgezaagde rugregels zal wellicht met vrucht dienstbaar gemaakt kunnen worden bij een tweede editie van dit intérieur, dit is slechts eene opmerking, die wij meenden in het belang van de zaak zelve te mogen maken.

Daarentegen zijn de beide kasten in dit intérieur uitnemend practisch, zeer voor het gebruik geschikt en in allen eenvoud goed bekeken wat betreft verhouding en detailleering; ook het hang- en sluitwerk is voor goedkoope meubelen zeer degelijk en met smaak gekozen.

De prijs van dit woonkameramеublement bedraagt f 110.

Afbeelding no. 5 stelt voor een *salon* voor den werkman, iets dergelijks moet wel den heer Keurschot voor oogen gestaan hebben, toen hij zijn enthousiast artikel schreef over het salon van den werkman; de prijs van deze meubelen is zeer goedkoop; voor f 72,— een salonameublement is werkelijk te geef!

De belichting en grootte der kamers is in overeenkomst met de afmetingen van woonvertrekken voor arbeiders, de verdere inrichting was ook zooveel mogelijk er op gericht de intérieurs een gezellig aanzien te geven, de vloerbedekking, gordijnen en verder wat boeken, aardewerk, planten en bloemen droegen daartoe veel bij.

Het bezoek was vooral op de Zondagen bijzonder druk en velen uit de arbeidersklasse, die van plan zijn een huishouding op te richten, deden bestellingen, zoodat èn voor het publiek èn voor de meubelfabriek deze tentoonstelling een succes geweest is.

Het spreekt van zelf, dat bij de lage verkoopsprijzen van deze interieurs op de levering er van slechts winst is te behalen, indien de meubelen bij honderden tegelijk gemaakt kunnen worden, met toepassing van de meest geperfectioneerde machines en met zoo weinig mogelijk handenarbeid. Voorloopig wordt dan ook het vervaardigen van deze goedkoope meubelen door de Oosterbeeksche fabriek nog als een proefneming beschouwd en wil zij door er bekendheid aan te geven, trachten belangstelling voor haar streven op te wekken.

Als bron van inkomsten zal het vervaardigen van deze eenvoudige meubelen voorloopig niet veel te beteekenen hebben; in de meubelmagazijnen, waar de werkman tot nog toe gewoon is zijn meubels te koopen, kan hij allicht nog voor minder geld terecht. Het zijn dan wel massaproducten, weinig aantrekkelijk voor hem, die prijs stelt op iets degelijks, maar het goedkoope oefent altijd een bijzondere aantrekking uit en men kan het zich, vooral van de huismoeders der werklieden die heel veel moeite hebben om rond te komen, wel verklaren dat zij op de koopjes uit zijn, vooral als het goedkoope door een krul of een goedkoope, zij het ook weinig zeggende versiering, aantrekkelijk gemaakt wordt.

Als men nagaat hoe bitter weinig bewijzen van goeden smaak men in den regel nog aantreft in de woningen der meer gegoeden, dan kan men begrijpen, hoe uiterst moeilijk het zal zijn om inderdaad de werklieden te gaan voorzien van betere meubelen.

Voorloopig zal het grootste debiet der meubelen als waarover in dit artikel sprake is, wel gezocht moeten worden in den kring der beter betaalde en ontwikkelde arbeiders en nog meer in den breeden kring van arbeiders met het hoofd, de kleine ambtenaarsstand.

De directeur van Labor Omnia Vincit, de heer G. Pelt J.Jr., is behalve iemand met een warm hart voor den arbeider, toevallig ook een uiterst bekwaam zakenman.

Naast het eenvoudige werk vervaardigt hij, en tot nu toe in hoofdzaak, zeer kostbare meubelen en interieurs. Hiermede moet het geld verdiend worden, waardoor de inrichting in staat zal zijn de meubelmakers de arbeidsvoorwaarden te verschaffen, waarvan de heer Keurschot verhaalde. Geen geld, geen Zwitsers en waar de meubelfabriek L. O. V. door haar uitstekende arbeidsvoorwaarden kan beschikken over een keurkorps van hoogst bekwame meubelmakers, ziet dit werk er ook kranig uit en ontbreekt het niet aan bestellingen voor betere meubelen.

Wij hebben dan ook het beste vertrouwen in het welslagen van deze sympathieke onderneming en bevelen haar aan in de eerste plaats bij de architecten; meer dan anderen zijn deze in de gelegenheid mede te werken tot verheffing van den goeden smaak van het publiek; tevens is het in het belang van den architect, dat goede woninginrichtingen tegen lagen prijs verkrijgbaar worden gesteld, want niets is zoozeer van invloed op het inwendig aanzien der door hen gebouwde woningen als een smaakvol interieur. Al is het woonhuis uit- en inwendig nog zoo wel verzorgd, zonder goede meubileering komt het werk van den architect niet tot zijn recht en de moeite aan het ontwerp besteed is voor een goed deel vruchteloos, als niet de inrichting van het huis daarmede in overeenstemming is. Zij, die hiervan nog niet overtuigd mochten zijn kunnen wij aanraden eens een nieuw gebouwd blok arbeiderswoningen ook van binnen te gaan zien; men zal dan merken hoe groot het contrast is tusschen de van buiten in hun frissche kleuren zoo vriendelijk uitziende woningen en het inwendige. Slechts enkele er van, die door netheid en meubileering uitmunten zal men met genoegen bezien, bij het meerendeel zal men zijn bezoek liefst zoo kort mogelijk doen zijn. Het zal daarom een hoogst nuttig werk zijn als de architecten er bij de besturen der woningverordeningen op aandringen, dat bij wijze van voorbeeld enkele der woningen voorzien worden van eenvoudige, smaakvolle meubileering; dit kan niet anders dan van gunstigen invloed zijn. Het is de verdienste van het bestuur van het Arnhemsch geheelonthouders koffiehuis, dat het de arbeiders in de gelegenheid gesteld heeft eens kennis te maken met goed ingerichte woonvertrekken en het is de verdienste van de meubelfabriek L. O. V., dat zij getracht heeft aan te toonen, dat voor den eenigszins welgestelden werkman het wel mogelijk is zich in te richten voor een prijs, die zijn middelen niet te boven gaat.

Arnhem, Maart 1911.

HET KONINKLIJK PALEIS TE AMSTERDAM ALS KUNSTWERK.

DOOR A. W. WEISSMAN.

Vervolg van blz. 140.

Den 28 Januari 1640 besloot de Amsterdamsche Vroedschap, een nieuw Stadhuis te laten bouwen, en gaf aan Burgemeesteren machtiging, daarvoor een ontwerp te doen maken. Jacob van Campen, die toen in Den Haag verbleef, ging 15 Februari 1640 met zijn vriend Constantijn Huygens naar Amsterdam, waar zij bij Pieter Corneliszoon Hooft, die op de Keizersgracht bij de Heerenstraat woonde, hun intrek namen. Burgemeesteren overlegden toen met den bouwmeester over het plan voor het Stadhuis.

Dat plan had aanvankelijk bescheiden afmetingen, want toen het 10 December 1642 werd ingediend, vertoonde zijn voornaamste gevel slechts een breedte van 40 Meter. Den 11 October 1646 verklaarden Burgemeesteren aan de Vroedschap, dat zij andermaal den bouwmeester geraadpleegd hadden, en tot de overtuiging gekomen waren, dat het Stadhuis aanzienlijker afmetingen behoorde te hebben. Zij werden toen gemachtigd het „naer vereysch van 't werck" te vergrooten.

In 1647 heeft Van Campen de teekeningen gemaakt, waarnaar de uitvoering zou plaats hebben. Pieter Post, die reeds vroeger had:

„Gevroevrout door sijn Penn, hetgeen dat uyt den sinn,
Den reden-rijcken sinn van Campen wierd geboren,"

zooals Huygens het uitdrukt, had den meester ook bij het ontwerp van het Stadhuis bijgestaan.

Post was destijds architect van den Prins van Oranje en als zoodanig verplicht in Den Haag te wonen. Zijn hulp kon dus slechts van tijdelijken aard zijn. Van Campen kreeg daarom een anderen helper en wel Willem de Keyser, die in 1647 door Burgemeesteren werd aangesteld tot Stads-steenhouwer, met het beding, „dat hij der Stadt in de teyckenkonst" zou ten dienste staan, waarvoor hij een verhooging van zijn jaarwedde kreeg. Deze Willem de Keyser, de derde zoon van den beroemden Hendrik de Keyser, was na den dood zijns vaders naar Engeland gegaan, waar toen zijn zuster Maria woonde, die met Nicholas Stone, meester-steenhouwer van Koning Karel I, getrouwd was. Stone, die met Inigo Jones, des Konings bouwmeester, zeer bevriend was, heeft de in zuiver Palladiaanschen trant gehouden ontwerpen van dien kunstenaar uitgevoerd. In 1640, toen de burgeroorlog uitbrak, keerde Willem de Keyser naar Amsterdam terug, waar hij zich als steenhouwer vestigde. Het is te begrijpen, dat hij voor Jacob van Campen een zeer goed helper was.

Maar, hoeveel verdiensten Post en De Keyser gehad mogen hebben, het ontwerp voor het Stadhuis is „uyt den reden-rycken sinn" van Jacob van Campen geboren. De meester heeft dat ontwerp zóó gemaakt, als de toenmalige regeeringsvorm dit vereischte. In den plattegrond schuilt evenveel symboliek als in dien eener kathedraal uit de middeneeuwen. Gelijk zulk een kerk georiënteerd is, zoo loopt ook de as van het Amsterdamsche Stadhuis van het westen naar het oosten. Aan de oostzijde, waar het koor der kerken zich bevindt, is de Vierschaar ontworpen, waar het Heilig Recht, het hoogste der stedelijke privilegiën, werd gediend. Rechts, dus aan de hoogere zijde, plaatste Van Campen de vertrekken van de Regeerende Burgemeesteren, van den Oud-Raad en van de Thesaurieren-Ordinaris, die de eigenlijke machthebbers waren. Links, aan de lagere zijde, ordonneerde hij de Justitiekamer, de Kamer der Vroedschap, en die der Weesmeesteren, welke collegiën in minder aanzien stonden.

De plattegrond wordt beheerscht door een langwerpig vierkant, dat 200 Amsterdamsche voet lang en 120 voet breed is. Dit vierkant heeft de hoeken der galerijen op de voornaamste verdieping bepaald. De galerijen zijn 20 voet breed, en loopen om twee binnenplaatsen van 72 bij 43 voet, die dus dezelfde verhoudingen hebben als het groote langwerpige vierkant der galerijen, namelijk 5 : 3. Deze verhouding beheerscht ook overigens den plattegrond. Zoo zijn de terugspringende risalieten aan den voor- en achtergrond 55 voet lang en 33 voet breed. De terugspringende risalieten der zijgevels, eveneens 33 voet breed, zijn twee maal 55 voet lang. De middenrisalieten van voor- en achtergevel zijn 55 voet breed en 90 voet lang, zoodat ook hier de verhouding van 5 : 3 in acht is genomen. De vier hoekpaviljoenen zijn kwadraten van 42 voet; zulk een kwadraat wordt ook ingenomen door de Vierschaar met de daarachter liggende trap. De hoofdlijnen van den plattegrond vertoonen dus een groote regelmaat. Maar in de onderdeelen is die regelmaat hier en daar verloren gegaan. De oudste afbeeldingen der plattegronden, welke wij kennen, zijn de koperprenten, die Dancker Danckerts in 1661 naar teekeningen van Jacob Vennecool liet maken. Deze Vennecool heeft van 1653 tot 1654 voor Van Campen teekenwerk verricht, en hij kan dus wel van de bedoelingen des meesters op de hoogte geweest zijn. Doch bij het vervaardigen der plattegronden in 1661 heeft hij zich, zooals begrijpelijk is, aan den bestaanden toestand gehouden.

Beschouwt men den plattegrond gelijkstraats, dan ziet men, hoe vooral hier veranderingen zijn gemaakt, die de groote lijnen van Van Campens plan zeer schaden. De zuidelijke helft, aan de Wisselbank toegewezen, is geheel in Van Campens geest. Hier loopen de galerijen om de binnenplaats door, en geven toegang tot vertrekken welke met die op de eerste verdieping in ligging overeen komen. In de noordelijke helft zijn twee zijden der galerijen echter in gevangenissen veranderd, waardoor de symmetrie verloren is gegaan en de groote lijnen uit den plattegrond verdwenen.

Jacob van Campen had de gevangenissen in de kelders ontworpen. Waarschijnlijk vond men die later te gering in getal, en werden daarom nog de twaalf op de verdieping gelijkstraats gemaakt, waardoor de plattegrond bedorven is.

De man, die voor deze veranderingen de verantwoordelijkheid draagt is Daniël Stalpaert, die in 1648 tot stadsarchitect aangesteld, de uitvoering van het Stadhuis heeft geleid.

Toen hij in dienst der stad kwam was het ontwerp voor het gebouw reeds geheel gereed, het heiwerk afgeloopen en de eerste steen, in bijzijn van Jacob van Campen, den 28 October 1648 door de zonen en neven der vier Regeerende Burgemeesteren gelegd. Stalpaert, in 1615 te Amsterdam geboren, was, toen hij in 1639 met Margrieta Fransen trouwde, kunstschilder. Hoe hij zich tot architect heeft gevormd, is onbekend. Aanvankelijk schijnt zijn verhouding tot Van Campen zeer goed geweest te zijn, doch later begon hij tegen dien meester te intrigeeren en hij wist hem in 1654 zelfs zóó uit de gunst der Burgemeesteren te dringen, dat Van Campen zich op zijn landgoed Randenbroek bij Amersfoort terugtrok, om zich verder niet meer met het groote werk te bemoeien.

Terwijl Pieter Post en Willem de Keyser zich als medewerkers van Van Campen steeds op den achtergrond hielden, begon Stalpaert zich meer en meer tegenover den meester te doen gelden, ja hij gaf zich zelfs voor den eigenlijken ontwerper van het Stadhuis uit.

Jonkheer Everard Meyster, een schatrijk edelman, die met Van Campen bevriend was, kwam voor Van Campen op in een gedicht, waarin hij zei:

Ja, d'Heer van Campen zelfs, hoe rijck van geest, van
[stellingh,
Leeft sonder haet-te-nyt, noch buyten 's anders quel-
[lingh,
Daer 't al vast op sijn Kerf en Reek'ningh wordt gestelt,
Wat 's anders raed (van aff-off toe doen) vaeck misstelt.

Stalpaert stelde dus dikwijls wijzigingen in het plan voor, die uitgevoerd werden tegen den zin van Van Campen. Die wijzigingen hebben wel is waar aan de werking van het geheel geen schade kunnen toebrengen, doch zijn in de details hier en daar duidelijk merkbaar.

Men heeft in de 19e eeuw dikwijls aanmerking gemaakt op de zeven deuren, aan de zijde van den Dam aangebracht, en, omdat die zoo klein zijn, wel van het „huis zonder deur" gesproken. Die deuren werden echter pas in 1808 in de bogen geplaatst. Van Campen had een open galerij ontworpen, die aan wederszijden door twee openingen tot twee voorhuizen toegang gaf. Tusschen die ingangen zijn vensters aanwezig, welke, niet van ramen, doch van bronzen hekken voorzien, aan het volk gelegenheid gaven, het spannen van de Vierschaar bij te wonen.

Ter versiering dezer Vierschaar, van de Galerijen en van de Burgerzaal, die zich in het midden van het gebouw bevindt, had Van Campen beeldhouwwerk in wit marmer bedoeld. Om dit uit te voeren ontbood hij in

1650 Artus Quellinus uit Antwerpen, op wien hij waarschijnlijk door de Vlaamsche schilders die onder zijn leiding en naar zijn ontwerpen de Oranjezaal van het Huis ten Bosch bij Den Haag versierd hadden, opmerkzaam was gemaakt.
Ook Quellinus met zijn helpers hebben uitvoerige teekeningen van Van Campen gekregen, om naar te werken. Alles is, tot in de kleinste bijzonderheden, door den bouwmeester aangegeven. Daardoor is een geheel ontstaan, dat J. A. Alberdingk Thijm terecht „encyclopedisch" genoemd heeft.
In de Vierschaar hebben alle versierselen op de Straffende Gerechtigheid betrekking. Boven de marmeren bank, waarop Schout en Schepenen plaats namen, ziet men vier beelden van misdadige vrouwen, waarvan twee uit schaamte het gezicht bedekken en de twee andere met gelatenheid haar vonnis schijnen af te wachten. Op hoofd en schouders dragen deze beelden kussens in den vorm van Jonische kapiteelen, waarop het hoofdgestel rust.
Deze kariatiden zijn uitmuntend gemodelleerd, en den beeldhouwer wel waardig, die zich in Vlaanderen reeds een grooten naam had gemaakt. Quellinus was in 1609 te Antwerpen geboren, en had onderricht genoten van den vermaarden François Duquesnoy, wiens werken met zorg naar de natuur zijn gevolgd en, ofschoon decoratief van opvatting, toch vrij zijn van den ietwat theatralen zwier, die bijvoorbeeld het werk van Italiaansche beeldhouwers uit dien tijd, als Lorenzo Bernini, kenmerkt.
De drie reliëfs, tusschen deze beelden aangebracht, geven tafereelen uit de Oudheid weder, die op de rechtspraak betrekking hebben Men ziet Seleucus, die zich een oog laat uitsteken, omdat hij zijn zoon tot het verlies van beide oogen had moeten veroordeelen en hem er althans één wil laten behouden. In het midden beslecht Salomo den twist tusschen de twee vrouwen, rechts laat Brutus, opdat aan het recht voldaan worde, zijn zoon onthoofden.
Ofschoon deze reliëfs ook vele schoonheden hebben, zijn zij toch te zeer schilderijen in marmer, om den beschouwer geheel te kunnen voldoen. De composities zijn blijkbaar door een schilder gemaakt, die met wat in de plastische kunst kan uitgedrukt worden, geen rekening heeft gehouden. Perspectievische effecten, die op een schilderij gemakkelijk verkregen kunnen worden, leveren voor den beeldhouwer onoverkomelijke bezwaren op.
Bijzonder fraai zijn de kinderfiguurtjes met doodshoofden, die den zetel van den Secretaris omgeven. Ook de beelden van de Gerechtigheid en de Voorzichtigheid, tusschen de hekken aan de zijde van den Dam geplaatst, hebben veel goeds, doch misschien het beste reliëf, in dit vertrek aanwezig is dat tegen den zetel van den Secretaris, hetwelk in een sobere compositie de Stilzwijgendheid in de gedaante van een jonge vrouw voorstelt. Waarschijnlijk is dit door Rombout Verhulst gemaakt.
Buiten deze figurale voorstellingen bevat de Vierschaar ook een schat van wat men nu decoratief of ornamentaal beeldhouwwerk noemt. Dit heeft alles een zinnebeeldige beteekenis. Behalve het zwaard der gerechtigheid, den vredespalm, het hoofd van Medusa, de staven der Romeinsche lictoren, doodshoofden en slangen is vooral plantaardig ornament aangebracht. De planten, die gekozen werden, zijn verschillende soorten van distels, hulst en schadelijke gewassen. Met de grootste zorg en uitvoerigheid is iedere plant wedergegeven, zoodat een botanicus de soorten onmiddellijk zou kunnen herkennen.
Het valt moeilijk aan te nemen, dat dit werk van Quellinus zelf is. Waarschijnlijk heeft hij uiterst bekwame helpers gehad, om deze ornamenten te maken, die eerst door Van Campen waren geteekend.
In 1654 was de versiering van de Vierschaar tot de hoogte van de eerste kroonlijst gereed. Ware de zaal naar Van Campen's ontwerp voltooid, dan zouden de wanden boven deze lijst met zinnebeeldige schilderwerken zijn versierd, en ook het gewelf met een voorstelling van het Laatste Oordeel, met Sibillen en Evangelisten zijn beschilderd.
In plaats van deze schilderwerken liet Stalpaert echter de wapens der in 1655 dienstdoende schepenen in steen uithouwen, en, boven den zetel van den secretaris, een gedenksteen aan de plechtigheid van 28 October 1648 plaatsen. Op dien steen staat de Stedemaagd, aan haar voeten zitten twee watergoden, die IJ en Amstel verbeelden.
De Vierschaar geeft dus slechts, wat haar benedendeel betreft, de bedoeling van Van Campen weder. Voor wat men daarboven ziet, is Stalpaert verantwoordelijk, die op verlangen van Burgemeesteren ook het venster in den zuidelijken muur maakte, dat, in hun kamer uitkomende, hen gelegenheid gaf, het spannen van de Vierschaar bij te wonen. Ook om dit venster zijn witmarmeren versierselen aangebracht, die, naar teekeningen van Stalpaert uitgevoerd, doen zien, hoe een minder gelukkig ontwerp door de bekwaamheid der uitvoerders niet gered kon worden.

(Wordt vervolgd.)

BOEK-EN PLAATWERKEN

Moderne Bauformen. *Verlag Julius Hoffmann, Stuttgart. Vertegenwoordigers voor Holland: Wed. J. Ahrend en Zn., Amsterdam, Maandblad; prijs f 15,60 per jaar.*
Duitschland bezit tal van goede geïllustreerde kunstbladen, ook op het gebied van bouwkunst en kunstnijverheid. Het zich krachtig ontwikkelend land geeft aan een groote schare van artiesten gelegenheid zich te uiten; het nut van publicatie tot voorlichting van het publiek wordt hier blijkbaar zeer goed ingezien; vandaar de vele, fraai uitgevoerde bladen. Tot de beste hieronder behoort: Moderne Bauformen, dat zijn 10e Jaargang is ingegaan. Handig van formaat, bevat het weinig tekst en reeksen afbeeldingen, die bijna zonder uitzondering, uitstekend geslaagd genoemd moeten worden. Iedere aflevering bevat 56 pagina's en 8 losse platen, waarvan meerdere in kleuren. De redactie, geleid door Dr. C. Baer, lijkt mij in goede handen, daar een bezadigde keus uit de zoo ongelijke hedendaagsche Duitsche architectuur te merken is. Het is blijkbaar de bedoeling de afleveringen als Sonderheft samen te stellen; zoo bevat afl. 1 1911 uitsluitend werk van Prof. Wilhelm Kreis te Dusseldorf; afl. 2 Neue Schweizerische Architektur; afl. 3 werken van Hans Erlwein te Dresden. Opvallend is, hoe de Duitsche architectuur rustiger en beschaafder wordt; wel ontbreekt nog wel eens de zuivere, gekuischte smaak, maar aan den anderen kant spreekt een forsche opzet en een jonge kracht, die ook Hollandsche architecten tot voorbeeld kan strekken.
Hoezeer Duitsche opvattingen soms die van Holland zeer nabij kunnen komen, bewijst de afbeelding op de losse plaat van het vorig nummer van het Bouwkundig Weekblad, voorstellend: buitenaanzicht en interieur van Haus Moll, te Neumünster, architect Hans Ross; deze afbeeldingen laten tevens zien, hoe voortreffelijk de afbeeldingen in „Moderne Bauformen" zijn. Door een abuis zijn beide clichés een week te vroeg geplaatst.
„Moderne Banformen" is een blad, dat wij gaarne aanbevelen.

J. G.

VERGADERINGEN

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

In „American" te A'dam hield Zaterdag 25 Maart j.l. de Bond van Nederlandsche Architecten zijn derde jaarvergadering onder voorzitterschap van den heer K. P. C. de Bazel. Op verzoek van een der leden werd besloten voortaan niet meer op Zaterdag te vergaderen.
In het jaarverslag van den secretaris, den heer C. N. van Goor, wordt het goed recht van het bestaan van den Bond uitvoerig aangetoond. Met zustervereenigingen werd herhaaldelijk ter bereiking van gemeenschappelijk beoogde doeleinden samengewerkt in een commissie ter bestudeering der verschillende bouwverordeningen, met het doel te trachten daarin meer eenheid te verkrijgen. Steun werd verleend aan adressen van zustervereenigingen tot regeeringscolleges en zelfstandige adressen werden verzonden. De onderhandelingen met den Bond van Technici en den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond, omtrent het sluiten van een collectief arbeidscontract, leidden tot het sluiten van een zoodanig contract met eerstgenoemden Bond.
Het aantal leden bedroeg den 21 December 1910 42, waarvan 15 te Amsterdam, 7 te Rotterdam, 5 in Den Haag en 2 te Utrecht.
De rekening van den penningmeester, den heer P. J. Houtzagers, sloot met een voordeelig saldo van f 35.
De begrooting voor het vierde bondsjaar werd daarna vastgesteld. Aangenomen werd het bestuursvoorstel tot heffing van 12 pCt. over de aanslagen der leden in de Bedrijfsbelasting.
Tot bestuursleden werden herkozen de heeren K. P. C. de Bazel en H. P. Berlage. Voor de vacature Ingenohl werd gekozen de heer J. E. van der Pek. Bij acclamatie werd tot voorzitter herkozen de heer Bazel.
Tot leden van de Commissie van Onderzoek werden herkozen de heeren A. W. Weissman en H. G. Jansen.
Eenige discussie volgde over het bestuursvoorstel tot het scheppen van een categorie aspirant-leden van den Bond.
De voorzitter wees er op, dat men de jongere architecten, die sympathie gevoelen voor de beginselen van den Bond, doch wegens onvoldoende practijk nog niet in de termen vallen om als lid te kunnen toetreden, op deze wijze aan den Bond kan binden en tevens het ledental van den Bond wordt versterkt. Als aspirant-leden zouden slechts moeten worden toegelaten degenen, die in aanmerking komen later lid te worden. Het voorstel vond algemeen instemming, doch een nadere regeling werd tot een volgende vergadering aangehouden.
Vervolgens kwam aan de orde de vraag van de Commissie voor de Bouwverordeningen, betreffende het program van werkzaamheden dezer commissie. In deze commissie bestaat n.l. een meerderheid en een minderheid. De commissie meende haar taak te moeten beperken tot het grondig onderzoek der Amsterdamsche Bouwverordening, terwijl het bestuur wenschte, dat de commissie een vergelijkend onderzoek zou instellen van de Nederlandsche Bouwverordeningen.
De heer Ingenohl wees er op, dat B. en W. van Amsterdam niet veel aandacht hebben gewijd aan het werk der commissie. Spr. acht het nu monnikenwerk de Amsterdamsche Bouwverordening, die vermoedelijk de eerste tien jaar niet meer zal worden herzien, nader in deze commissie te behandelen. Een vergelijkend onderzoek van de bouwverordeningen in de verschillende plaatsen is wenschelijk; bij de samenstelling van deze verordeningen in onze groote steden is geen rekening gehouden met het feit, dat de eischen van het vak overal dezelfde zijn.
Enkele voorbeelden werden door hem genoemd, om die hinderlijke ongelijkheid te illustreeren, hinderlijk althans voor die architecten, welke ook elders werken dan in de plaats hunner inwoning. Zoo wees hij er op dat, terwijl men in Amsterdam — volgens hem terecht — bij eenigszins belangrijke bouwwerken voor de fundeeringen twee rijen palen eischt, dit in Rotterdam volstrekt niet noodig wordt geoordeeld en men daar, zelfs voor zeer hoog opgaande gebouwen, één rij palen voldoende acht, ofschoon de bodem van Rotterdam toch zeker niet minder week is dan die van de hoofdstad, waar men althans „op stuit" kan heien, wat in Rotterdam zelfs met veel langere palen dikwijls nog niet mogelijk is.
Zoo mag in Rotterdam een afwateringspijp voor hemelwater, niet tegen een voorgevel worden geplaatst, doch moet de loozing van een dakgoot aan de voorzijde, eerst naar binnen of naar achteren worden gevoerd, om dan weer, onder den grond, naar de voorzijde terug te keeren en in de straat aan het gemeenteriool aan te sluiten! Als reden geeft men op bang te zijn voor bevriezing van de dakpijp, waardoor water op den openbaren weg zou kunnen vallen. In Amsterdam geldt die, voor het vak dikwijls zeer hinderlijke bepaling niet, maar wordt eenvoudig den kortsten weg toegestaan en plaatsing van de pijp aan den voorgevel getolereerd. Nu meent spr., dat 't gevaar voor bevriezing in Rotterdam niet grooter zal zijn dan hier en dat zoo'n beetje water uit een bevroren pijp overal even veel of even weinig schade aan den openbaren weg kan toebrengen. Ook is het immers geheel in 't belang van den eigenaar van het huis, die pijp onmiddellijk te doen herstellen. Het derde voorbeeld dat spr. aanhaalde betrof het brandgevaar. Zeer juist wordt het te Amsterdam noodig geacht dat de voordeuren van schoolgebouwen naar buiten open draaien met het oog op een eventueele paniek. In Rotterdam denkt men daarover weer anders en wordt bij vergunningen voor scholenbouw voorgeschreven, dat de voordeuren naar binnen moeten draaien. Ook hier is natuurlijk geen plaatselijk verschil te verdedigen en zoo zijn er meer voorbeelden (een der aanwezigen wees nog op de Arnhemsche verordening) die overeenstemming wenschelijk maken.
Spreker vertegenwoordigt in de commissie de minderheid en sluit zich aan bij de meening van het bestuur.
De heer Joling verdedigde het standpunt der meerderheid in de commissie, spr. acht het een onbegonnen werk de Bouwverordeningen te herzien over het geheele land. Men meent reeds met Amsterdam voldoende, ja veel werk te hebben. Dat de eerste tien jaar geen herziening der Amsterdamsche Verordening te wachten is, geeft spr. niet toe. De commissie is haar arbeid begonnen toen niet bekend was, dat zoo spoedig een herziening aanstaande was.
De heer Weissman is van oordeel, dat beide partijen gelijk hebben, spr. zou als maatregel van verzoening in de commissie ook eenige leden uit andere plaatsen willen benoemen.
De heer P. de Jongh herinnert er aan, dat de commissie een taak van zoo verre strekking niet heeft aanvaard. De heer van Goor

wees er op, dat de commissie indertijd is ingesteld met het doel meer eenheid te verkrijgen in bepalingen der verschillende Bouwverordeningen.
De voorzitter zou het een uitstekend plan van actie achten voor den Bond indien de door hem benoemde commissie accidenteel te werk ging en telkens wanneer ze in de verschillende bouwverordeningen een struikelblok vond hierop wees.
De heer P. de Jongh ontkende niet het nut van plaatselijke commissies, doch bij het instellen der commissie is slechts gedacht aan Amsterdam.
De voorzitter wees er op, dat de Amsterdamsche architecten veelal door het geheele land werken.
Besloten werd met groote meerderheid van stemmen, dat de Commissie voor de Bouwverordeningen over het geheele land zal werken.
Dit besluit zal aan de commissie worden medegedeeld opdat ze zelf verder zal kunnen besluiten wat haar te doen staat.
Een voorstel van het bestuur in zake het geschil P. A. J. Moojen te Weltevreden en Ed. Cuypers te Amsterdam werd behandeld in een vergadering met gesloten deuren.
Bij de rondvraag bepleitte de heer Frowein het nut van een archief voor teekeningen van Nederlandsche architecten.
Vervolgens begaf het gezelschap zich naar het Koninklijk Paleis, waar de heer Weissman als gids fungeerde.
De voorzitter zei ten slotte den heer Weissman dank voor zijn interessante, geestige toelichtingen en sprak den wensch uit, dat spoedig het Paleis aan zijn oorspronkelijke bestemming zal worden teruggegeven.

INGEZONDEN STUKKEN

EEN KORT WOORD NAAR AANLEIDING VAN DE KRONIEK XXII DOOR J. GRATAMA IN HET BOUWKUNDIG WEEKBLAD VAN 18 MAART 1911.

Jong-Holland en toonaangevende personen in de kunstnijverheid zouden „ten zeerste" gegrieft zijn, omdat de Regeerings-Commissie voor de Internationale Tentoonstelling voor Noord-Frankrijk (Roubaix 1911) het Vaderlandsche paviljoen in een „maskeradekleed der 17e eeuw" zou hebben gestoken, een kleed niet passend aan „een gebouwtje op eene moderne tentoonstelling."
De architecten voor het Brusselsche, nu weer die voor de paviljoens te Roubaix en Berlijn zouden — ondanks hunne tegenwerpingen — zijn gedwongen geworden hunne eigene moderne inzichten op zijde te zetten.
Verdient dit snood bestaan dezer Commissiën, meer bijzonder dat van de Commissie voor de Tentoonstelling te Roubaix, wel zooveel eer en zooveel verontwaardiging ?
Laat ik pogen de zaak recht te zetten.
Er was voor het Nederlandsche paviljoen ter tentoonstelling te Roubaix een modern gebouw ontworpen door het lid der Commissie, den architect Mutters, een ontwerp waarmede de Commissie — in beginsel — zich reeds had vereenigd.
Gedurende het verder overleg, onder meer omtrent de kosten van het gebouw, bleek gaandeweg meer stellig en duidelijk, dat het Fransche Tentoonstellings-Comité wenschte de toepassing van den Oud-Hollandschen stijl. Met dezen uitdrukkelijken wensch van het Fransche Comité diende rekening gehouden te worden, niet alleen om redenen van internationale beleefdheid, doch ook omdat dit Comité zich bereid had verklaard het benoodigde terrein, kosteloos ter beschikking te stellen. Wijders scheen — sterker durf ik mij niet uit te drukken — dat Comité het een aantrekkelijk denkbeeld te achten, dat de oud-hollandsche stijl toepassing zoude vinden op eene tentoonstelling, te houden in het land van den Noord-Franschen architect Cordonnier, in een streek met vele, deels op den voorgrond tredende sympathiën met het land der Vlaamsche Nederlanden.
De kwestie, of gebroken dient te worden met „de gewoonte om „tentoonstellingsgebouwen op te trekken in Oud-Hollandschen stijl", — een kwestie die elders aan de orde is gesteld — laat ik onbesproken. Alleen de opmerking, dat het paviljoen niet was bestemd als gebouw om „ten toon te stellen", doch als gebouw voor een „handelsinlichtingsdienst met lees- en uitstalkamer".
's Gravenhage, 22 Maart 1911.

De Voorzitter der Nederlandsche Commissie en Regeerings-Commissaris bij de Intern. Tentoonstelling voor Noord-Frankrijk.
MR. A. J. E. A. BIK.

Aan het bovenstaande heb ik weinig toe te voegen, daar het de keuze van den Oud-Hollandschen stijl voor het Hollandsche paveljoen te Roubaix niet verdedigt, maar alleen aantoont, dat op aandrang van het Fransche comité deze stijl is gekozen. Aangenaam is het te vernemen, dat de Hollandsche Commissie zich reeds vereenigd had met een modern ontwerp van den architect Mutters, waaruit de conclusie getrokken mag worden, dat deze Commissie de Oud Hollandsche stijl niet gewild heeft.
Er blijft dus de hoop, dat in de toekomst de Hollandsche Commissie meer beslist en onafhankelijk zal weten op te treden en Holland niet zal doen vertegenwoordigen op de wijze zooals de vreemdelingen dit wenschen, maar zooals zij zelf het voor de waardigheid van Holland passend acht.
J. GRATAMA.

PRYSVRAGEN

Ontwerp van een Heerenkamer. Op de prijsvraag door de N. V. „'t Woonhuis" onder leiding van het Genootschap „Architectura et Amicitia" uitgeschreven voor een ontwerp van een „heerenkamer" met meubelen en betimmering, zijn 25 antwoorden ingekomen. De Jury heeft de prijzen, zooals die in het programma genoemd werden, niet kunnen toekennen, doch zij heeft het beschikbaar bedrag in 5 premies toegewezen aan de ontwerpen onder de motto's „Eenheid" f 150; „Orde" f 100; „ ⊃ " f 25: „Jo" f 50; „X IJ" f 25; waarvan ontwerpers bleken te zijn respectievelijk de heeren J. Crouwel Jr. te Amsterdam, W. Verschoor te 's Gravenhage, no. 3 wenscht onbekend te blijven, A. H. Jansen te Amsterdam en Hulshoff en Kok te Amsterdam. Over de opdracht tot uitvoering wordt nader onderhandeld.
Het Jury-Rapport is afgedrukt in „Architectura" no. 12, 1911.

PERSONALIA

A. M. A. GULDEN, 50 jaar Gemeente-Architect.

Heden is het 50 jaar geleden, dat de heer A. M. A. Gulden te Zalt-Bommel als gemeente-architect in functie trad.
De heer Gulden was eerst werkzaam bij de Maatschappij tot Exploitatie van S.S., totdat hij, 1 April 1861, als architect van de gemeente Doesburg werd aangesteld. Op zijne eerste standplaats bleef hij vier jaar, tot 1 April 1865, toen hij benoemd werd tot gemeente-architect te Zalt-Bommel, waar hij nog steeds in die betrekking werkzaam is. Ook is de heer Gulden als leeraar aan de avondteekenschool aldaar verbonden.
Vele zijn de werkzaamheden geweest, verricht door den jubilaris in zijn lange loopbaan als gemeente-ambtenaar; talrijke bouwwerken in de omgeving dier gemeente en elders werden naar zijn plannen uitgevoerd. Met jhr. Victor de Stuers heeft hij krachtig gestreden voor het behoud van het bekende huis van Maarten van Rossum, zoodat mede door zijn toedoen dit merkwaardige thans geheel gerestaureerde gebouw — nu de zetel van het kantongerecht — voor afbraak bewaard is gebleven. Een groot aantal bouwkundigen, over 't geheele land verspreid, ontvingen bij hem hun opleiding.

31ste JAARG. — 8 APRIL 1911. — No. 14.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: Het ongeval te Haarlem. — OFFICIEEL GEDEELTE. Verkiezing Hoofdbestuur. — Verslag betreffende de Examens der Maatschappij 1911. Examenvragen Bouwkundig Opzichter, 1ste groep. — Fraaie Renaissancegevel te Zutphen behouden, met adres van het Hoofdbestuur en van de Afd. Arnhem. — Vergadering Afd. Utrecht. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Vakbelangen. Het ontslag van den Gemeentearchitect van Gorkum. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia.

HET ONGEVAL OP HET IN AANBOUW ZIJND GEBOUW VAN DE AFD. HAARLEM VAN DEN NED. PROT. BOND.

Met ontsteltenis werd in bouwkundige kringen het bericht vernomen van het ongeluk den heer J. J. van Noppen, architect en diens opzichter, den heer N. A. de Ridder, Zaterdag jl. overkomen. Het krantenbericht liet ten opzichte van den heer de Ridder helaas geen hoop meer over; 's nachts overleed hij. Het mag de zoo diep getroffen ouders, die hunnen eenigen zoon verloren, misschien tot troost strekken, dat de overledene algemeen geacht werd als braaf mensch, dat hij diep betreurd wordt door zijnen chef, den heer van Noppen en dat hij, ondanks zijn jeugdigen leeftijd van 21 jaar, een goeden naam had als opzichter, en nog veel van hem verwacht werd.
Gelukkig was het bericht omtrent den heer van Noppen gunstiger; toch was de Examen-commissie der Maatschappij, waarvan de heer van Noppen deel uitmaakt, onder den indruk van het onheil en werden alle feestelijkheden bij het beeindigen der examens uitgesteld. Men leefde in bange onzekerheid.
Des te meer verheugd was de vergadering der Commissie, toen zij in haar eindvergadering op Dinsdag 4 April j.l. een schrijven mocht ontvangen, wel niet eigenhandig door den heer van Noppen geschreven, maar toch door hem zelf gedicteerd, waaruit bleek, dat hij bij bewustzijn was, en dat de toestand gunstig genoemd kon worden.
Uit dit schrijven vermelden wij:
„Het ongeval heeft zich als volgt toegedragen. Ik bracht Zaterdagmiddag ongeveer half vier een bezoek aan het werk en beklom, om het gewelf te bereiken, een hulpsteiger, die reeds langen tijd dienst deed, gevolgd door mijnen opzichter; terwijl ik een nog hooger gedeelte moest bereiken, beklom ik een ladder; de opzichter stond vlak achter mij.
Plotseling een hevig gekraak, een korteling breekt, en wij vallen van een hoogte van ± 7 M. naar beneden. De heer de Ridder kwam met het hoofd op een balk terecht en bekwam een ernstige schedelbreuk; hij is zonder tot het bewustzijn te zijn gekomen om half twee des nachts overleden in 't bijzijn zijner ouders.
Ik ben tusschen de balken gevallen en werd op zes plaatsen gekneusd, zonder dat echter iets gebroken is".
De brief eindigt met de mededeeling, dat het zich laat aanzien, dat na enkele weken alles weer terecht zal zijn gekomen.
Van harte verheugen wij ons over dezen gelukkigen afloop en hopen onzen geachten collega spoedig geheel hersteld weder in ons midden te zien.

De Redactie.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De Algemeene Mei-vergadering is bepaald op Dinsdag **30 Mei** en Woensdag **31 Mei**.
Met het oog op de verkiezing van 3 leden van het Hoofdbestuur wordt in herinnering gebracht, dat art. 4 van het Algem. Huish.

Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens 10 Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect-Leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.
Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden voor het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het orgaan der Maatschappij.
De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle cadidaatgestelden was opgenomen.
Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Meivergadering 3 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevolge van het periodiek aftreden der heeren: L. C. DUMONT, B. J. OUENDAG en J. VERHEUL, welke heeren herkiesbaar zijn.
Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand artikel worden de *candidaatstellingen* ingewacht tot uiterlijk *Woensdag 12 April* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

In aansluiting aan het bovenstaande verzoekt de heer J. Verheul ons te berichten, dat hij zich niet herkiesbaar stelt.

De Algem. Secretaris.
J. GRATAMA.

VERSLAG BETREFFENDE DE EXAMENS IN HET JAAR 1911 VOOR HET DIPLOMA VOOR BOUWKUNDIG-OPZICHTER, BOUWKUNDIG-TEEKENAAR EN VOOR UITVOERDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS), INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De Commissie door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst benoemd, onder goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, belast met het afnemen van de examens voor bovengenoemde diploma's, bestond voor het jaar 1911 uit de Heeren:
B. J. OUENDAG, Voorzitter, Amsterdam; H. BLETZ, Vice-Voorzitter, Weesp; M. B. N. BOLDERMAN; H. VAN DAM; JOSEPH HERMAN; J. MOLENSCHOT; J. A. v. d. SLUYS VEER; Mr. E. H. P. ROSENBOOM; P. A. TIMMERS en H. LOTERIJMAN, arts, allen te Amsterdam; G. VERSTEEG, te Arnhem; J. D. GANTVOORT, te Deventer; HERM. J. v. d. KLOOT MEIJBURG; M. VRIJENHOEK en W. DE VRIND Jr., te 's-Gravenhage; J. J. VAN NOPPEN, te Haarlem; W. F. OVEREIJNDER, P. A. WEELDENBURG en J. VAN WIJNGAARDEN te Rotterdam; W. DE JONG te Utrecht, F. DE HERDER te Zwolle en J. GRATAMA te Amsterdam, Algemeen Secretaris der Maatschappij, tevens belast met het Secretariaat der examen-Commissie.
In de eerste bijeenkomst van de Commissie, gehouden op Maandag 30 Januari 1911, werd de algemeene regeling van de examens besproken en in het bijzonder de regeling voor het examen voor Uitvoerder van Bouwwerken (onderbaas), hetwelk voor het eerst zou worden afgenomen, terwijl verder de examinatoren voor de verschillende vakken werden aangewezen.
In de tweede bijeenkomst, gehouden op Zaterdag 4 Februari 1911, werden de te behandelen onderwerpen voor de candidaten behandeld en verschillende regelingen definitief vastgesteld.
Deze beide vergaderingen, benevens de eindvergadering der Examen-commissie, vonden te Amsterdam plaats in het Maatschappelijk Gebouw, waar ook de examens werden afgenomen.
Voor het examen voor het diploma voor Bouwkundig-Opzichter hadden zich aangemeld *151* candidaten, waarvan *13* candidaten door het niet beantwoorden aan de eischen van het programma of terugtrekken, moesten worden afgevoerd, zoodat *138* candidaten aan het examen deelnamen.
Door loting werd dit aantal candidaten in 4 groepen verdeeld.
De eerste groep van *39* candidaten, waaronder enkele die zich reeds vroeger aan een examen voor dit diploma hadden onderworpen, werd geëxamineerd op 27 en 28 Februari en 1 en 2 Maart 1911.
De tweede groep van *33* candidaten, waaronder weder eenige die aan een examen van vroeger jaar hadden deelgenomen, werd geëxamineerd op 6, 7, 8 en 9 Maart 1911.
De derde groep van *43* candidaten, waaronder weder eenige die aan een examen van een vroeger jaar hadden deelgenomen, werd geëxamineerd op 13, 14, 15 en 16 Maart 1911.
De vierde groep van *23* candidaten, waaronder weder eenige die aan een examen van een vroeger jaar hadden deelgenomen, werd geëxamineerd op 27, 28, 29 en 30 Maart 1911.
Voor het examen voor het diploma voor Bouwkundig-Teekenaar hadden zich aangemeld *21* candidaten, waarvan door verschillende oorzaken *2* candidaten moesten worden afgevoerd, zoodat *19* candidaten aan het examen hebben deelgenomen.
Van dit aantal waren *15* candidaten reeds in het bezit van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter, terwijl *4* candidaten aan het examen voor het diploma voor Bouwkundig-Opzichter in de eerste groep van dit jaar waren geëxamineerd.
De candidaten voor dit diploma werden geëxamineerd op 20, 21, 22, 23 en 24 Maart 1911. De duur van dit examen was voor hen, die reeds in het bezit waren van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter of aan het examen voor dit diploma van dit jaar hadden deelgenomen en in de vakken, waarvoor vrijstelling wordt verleend, voldoende cijfers hadden bekomen, slechts *4* dagen.

Voor het examen voor het diploma voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) hadden zich aangemeld *19* candidaten, waarvan door verschillende oorzaken *10* candidaten moesten worden afgevoerd, zoodat *9* candidaten aan het examen hebben deelgenomen, waarvan *1* candidaat reeds in het bezit was van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter en *2* candidaten aan het examen voor laatstgenoemd diploma in de eerste groep van dit jaar waren geëxamineerd.
De candidaten van dit diploma werden geëxamineerd op 27, 28, 29 en 30 Maart 1911.
De duur van dit examen was voor hen, die reeds in het bezit waren van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter of aan het examen voor dit diploma van dit jaar hadden deelgenomen en in de vakken, waarvoor vrijstelling wordt verleend, voldoende cijfers hadden bekomen, *3* dagen terwijl het voor de overigen *3½* dag was.
Op 4 April 1911 werd door de Examen-Commissie de eindvergadering gehouden en bleek het dat geslaagd waren:
68 Candidaten voor het diploma voor Bouwkundig-Opzichter.
7 Candidaten voor het diploma voor Bouwkundig-Teekenaar en
5 Candidaten voor het diploma van Uitvoerder van Bouwwerken (onderbaas).
In verband met het behaalde rangnummer zijn geslaagd voor het diploma voor Bouwkundig-Opzichter de Heeren:
No.
1. G. HOGERVORST, Haarlem.
2. L. FRANCKEN, Hommerts (Fr.)
3. B. G. GODRON, Apeldoorn.
4. C. VAN DE LINDE, Kloetinge (Z.)
5. L. PLOEGER, Omval (b/Alkmaar).
6. G. REPKO, Amsterdam.
7. W. KUIPER, Sneek.
8. R. TEN KATE EZN., Leiden.
9. H. J. HOYTINK, Amsterdam.
10. K. KROON WZN., Alkmaar.
11. W. FAASEN, Dordrecht.
12. S. J. BOONSTRA, Leeuwarden.
13. R. DE BAKKER, Omval (bij Alkmaar).
14. P. WISSE, Hilversum.
15. J. PIJNENBURG, Vught.
16. W. PATHUIS, Vriescheloo.
17. J. NEGRIJN, Schoten N. H.
18. A. C. VAN LIERE JR., Haarlem.
19. G. POSMA, Zwolle.
20. P. J. COLIJN, Leiden.
21. F. Blaauw, Eenrum (Gron.).
22. T. J. Hanskamp, Utrecht.
23. J. H. Post, Amersfoort.
24. H. LUCAS, Haarlem.
25. C. D. KOSTER RZN., Rotterdam.
26. G. W. ROELOFS, Amsterdam.
27. P. N. NEDERVEEN, Akersloot, N. H.
28. J. MENKVELD, Assen.
29. J. H. VISSER, Leiden.
30. C. DRAAK, Nieuwendam.
31. P. REUS, den Haag.
32. G. DE JONG, den Haag.
33. H. F. HERMANS, Vught.
34. J. F. A. VAN BEEK, Haarlem.
35. W. P. VAN DER ZWEEP, Leeuwarden.
36. J. M. WINGELAAR, den Haag.
37. A. MEINTEMA PZN., Rauwerd (Fr.).
38. W. A. HARTOG, Bloemendaal.
39. H. STROOBACH, Amsterdam.
40. W. J. F. VAN DEN BERG, Amsterdam.
41. A. S. VELLINGA, Blija (Fr.).
42. A. KORTEWEG, Rotterdam.
43. JOH. ELLES, Leiden.
44. G. VAN WESSEM JR., Brielle.
45. J. D. KLEINHOUT, de Steeg.
46. W. JOFFER, Amsterdam.
47. ALPH. VAN OOSTERHOUT, Breda.
48. H. GAZENBEEK, Oosterbeek.
49. CH. VAN DOORN, Dordrecht.
50. P. DE REGT, Colijnsplaat.
51. W. KROES, Arnhem.
52. K. MASTENBROEK, Vlaardingen.
53. R. A. C. VAN DER BIJL, Amstelveen.
54. P. H. VAN ALTENA, de Bildt.
55. J. B. A. RAMAKER, Zwolle.
56. P. LEITH JR., Haarlem.
57. J. G. SORBER, Heemstede.
58. D. v. D. WAAL, Rotterdam.
59. JOS. FABRIE, Vlijmen.
60. P. H. ALTHOF GZN., Zwolle.
61. F. WIELSMA CZN., Sneek.
62. N. HOLLANDER, Amsterdam.
63. D. J. DE JONG, Amsterdam.
64. Jb VISSER, Zeist.
65. J. D. GOSHER, Zwolle.
66. JOH. OLIJ, Sneek.
67. R. KWIST PZN., Hillegom.
68. E. W. MEIJBOOM, Hoogvliet.

Voor het diploma voor Bouwkundig-Teekenaar zijn in verband met het behaalde rangnummer geslaagd de Heeren:
No.
1. C. KRUIJSWIJK, Dordrecht.
2. K. WIEDIJK, Amsterdam.
3. W. J. KLOK, Amsterdam.
4. G. KOOPMAN, Haarlem.
5. W. B. BLITTERSWIJK, Amsterdam.
6. H. L. SATTER, Rotterdam.
7. G. REPKO, Amsterdam.
Van deze geslaagden zijn Nos. 1, 2, 3, 4, 5 en 6 reeds in het bezit van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter, terwijl No. 7 dit jaar ook dat diploma verwierf.

Voor het diploma voor Uitvoerder van Bouwwerken (onderbaas) zijn in verband met het behaalde rangnummer geslaagd de Heeren:
No.
1. J. VAN DEN BELT, Deventer.
2. JOH. OVERBOOM, Alkmaar.
3. D. J. DE JONG, Amsterdam.
4. G. LOOIJEN, den Haag.
5. A. KORTEWEG, Rotterdam.

Van deze geslaagden is No. 1 reeds in het bezit van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter, terwijl Nos. 3 en 5 dit jaar ook dat diploma verwierven.

Op de eindvergadering der commissie werden nog enkele veranderingen voor volgende examens besproken, die aan het Hoofdbestuur der Maatschappij ter nadere overweging zullen worden aangeboden, en werd de buitengemeen inspannende arbeid van de examencommissie door den Voorzitter herdacht, die de leden dezer commissie daarvoor hartelijk dank betuigde omdat daardoor de examens dit jaar weder ten volle geslaagd zijn.
Het gemeenschappelijk diner, dat door de Maatschappij aan de leden der examen-commissie wordt aangeboden en waarmede gewoonlijk de werkzaamheden worden besloten, werd op verzoek der commissie tot later uitgesteld, omdat door het droevig ongeval aan het lid der commissie, den heer J. J. van Noppen, even na afloop der examens overkomen en waarover in dit blad hierboven nadere bijzonderheden vermeld worden, het beter geoordeeld werd dit thans niet te doen plaats hebben.

B. J. OUËNDAG,
Voorzitter der Commissie.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER 1911,

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 28STEN MEI 1901 EN HERZIEN OP DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 27 SEPTEMBER 1907 EN VAN 23 SEPTEMBER 1909.

Behalve de hieronder volgende vraagstukken, werd elken candidaat een mondeling examen afgenomen over de volgende onderwerpen:

Burgerlijke Bouwkunde.
a. Grondwerken.
b. Steenconstructie.
c. Houtconstructie.
d. IJzerconstructie.
e. Dakbedekkingen.
f. Stucadoor-, Schilder- en Behangwerken.
g. Afvoerleidingen.

Bouwmaterialen.
Bouwkundige berekeningen met behulp van een vademecum.
Kennis van het maken van eenvoudige begrootingen en materialenstaten.
Kennis en het gebruik van meet- en waterpasinstrumenten.
Gereedschappen en werktuigen.
Kennis van het aanleggen van gas- en waterleidingen.
Kennis van de Bouwwetgeving.
Kennis van het verstrekken van de eerste hulp bij ongelukken en maatregelen tot voorkoming van beroepsziekten.

EXAMENVRAGEN. *)

1STE GROEP.

MAANDAG 27 FEBRUARI, voorm. 9—10 uur.

OPSTEL.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen, waarvan echter slechts één beantwoord behoefde te worden.

1. Hoe wordt baksteen gemaakt?
   Welke soorten zijn er, en hoe verschillen deze?
2. Geef een rapport omtrent den stand der werkzaamheden van een gebouw, dat gereed is om bekapt te worden.

MAANDAG 27 FEBRUARI, voorm. 10—12.

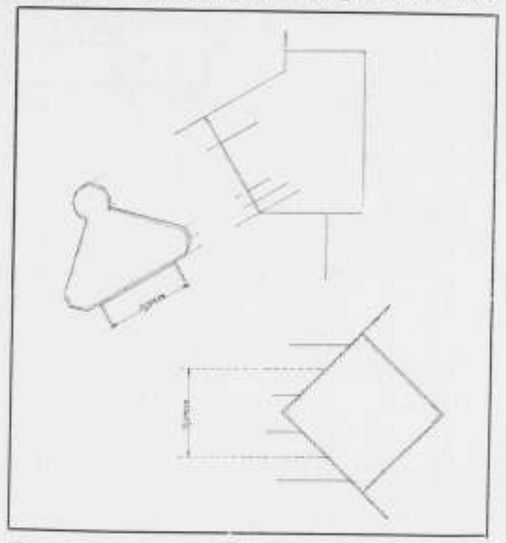
BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

De candidaten ontvingen de drie onderstaande tee-

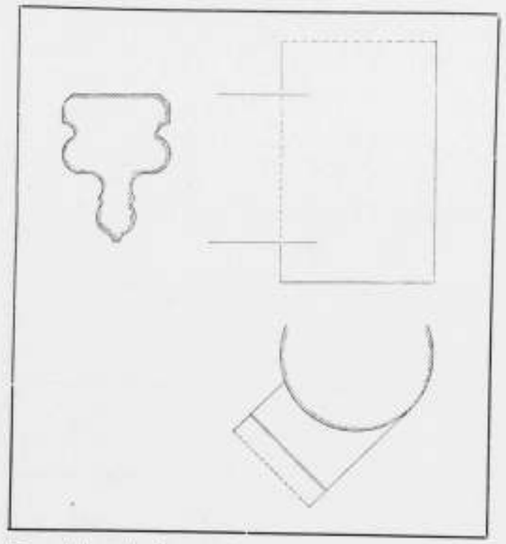
*) De examenvragen voor de examens van Bouwk. Opzichter 1911, voor Bouwk. Teekenaar 1911 en voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1911 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, bij het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Belanghebbenden worden gewezen op art. 3 der Statuten van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, waar bepaald wordt:
Buitengewone Leden kunnen worden de Adspirant-Architect Leden en de Aspirant Gewone Leden, waaronder voornamelijk verstaan worden studeerenden voor Architect, Bouwkundig Opzichters en Teekenaars.
Om Buitengewoon Lid te kunnen zijn moet men den leeftijd van 19 jaren hebben bereikt, maar mag men dien van 26 jaren niet zijn ingetreden.
Bouwkundig Opzichters, in het bezit van het Diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891 en Bouwkundig Teekenaars, in het bezit van het diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 27 September 1907, die onafgebroken Buitengewoon Lid der Maatschappij geweest zijn, kunnen op aanvrage dit tot hun dertigste jaar blijven. Om Buitengewoon Lid te worden moet men worden toegelaten door het Hoofdbestuur.
Art. 29 Alg. Huishoudelijk Reglement bepaalt:
De Buitengewone Leden ontvangen kosteloos het Weekblad en het Tijdschrift.
Art. 4 Statuten.
De Buitengewone Leden hebben vrijen toegang tot de Bibliotheek, de Verzamelingen en Tentoonstellingen van de Maatschappij.
De contributie bedraagt per jaar *f* 7.50.

keningen op een schaal vier maal grooter dan deze.

Voltooi de projectie van bovenstaand aanzetstuk der muurafdekking.

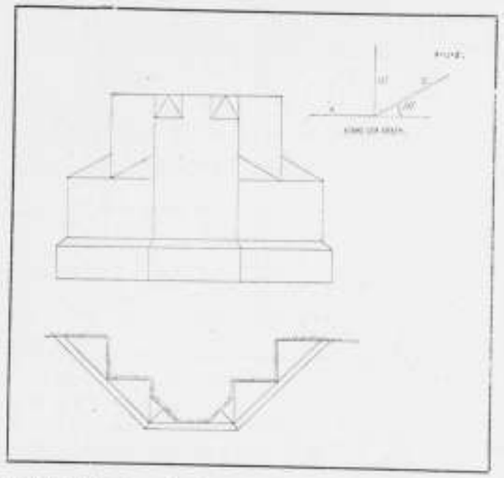

Bepaal de projectie van de aansluiting van bovenstaande gewelfrib tegen den pijler.
Teeken rechts-bovenstaand basement in scheeve projectie.

MAANDAG 27 FEBRUARI, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een kap. Zie fig. 1.
Gevraagd te teekenen in potlood op schaal 1 op 5, de

details bij a, b, c, d, e, f en g, waaruit de geheele samenstelling duidelijk blijkt.
De voornaamste zinkconstructies op ware grootte te teekenen.

DINSDAG 28 FEBRUARI, voorm. 8½—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van ramen en deuren. Zie fig. 2.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van: A, B, C, D, E, F, G, H, K, L en M, benevens een detail van het binnendeurkozijn.

DINSDAG 28 FEBRUARI, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

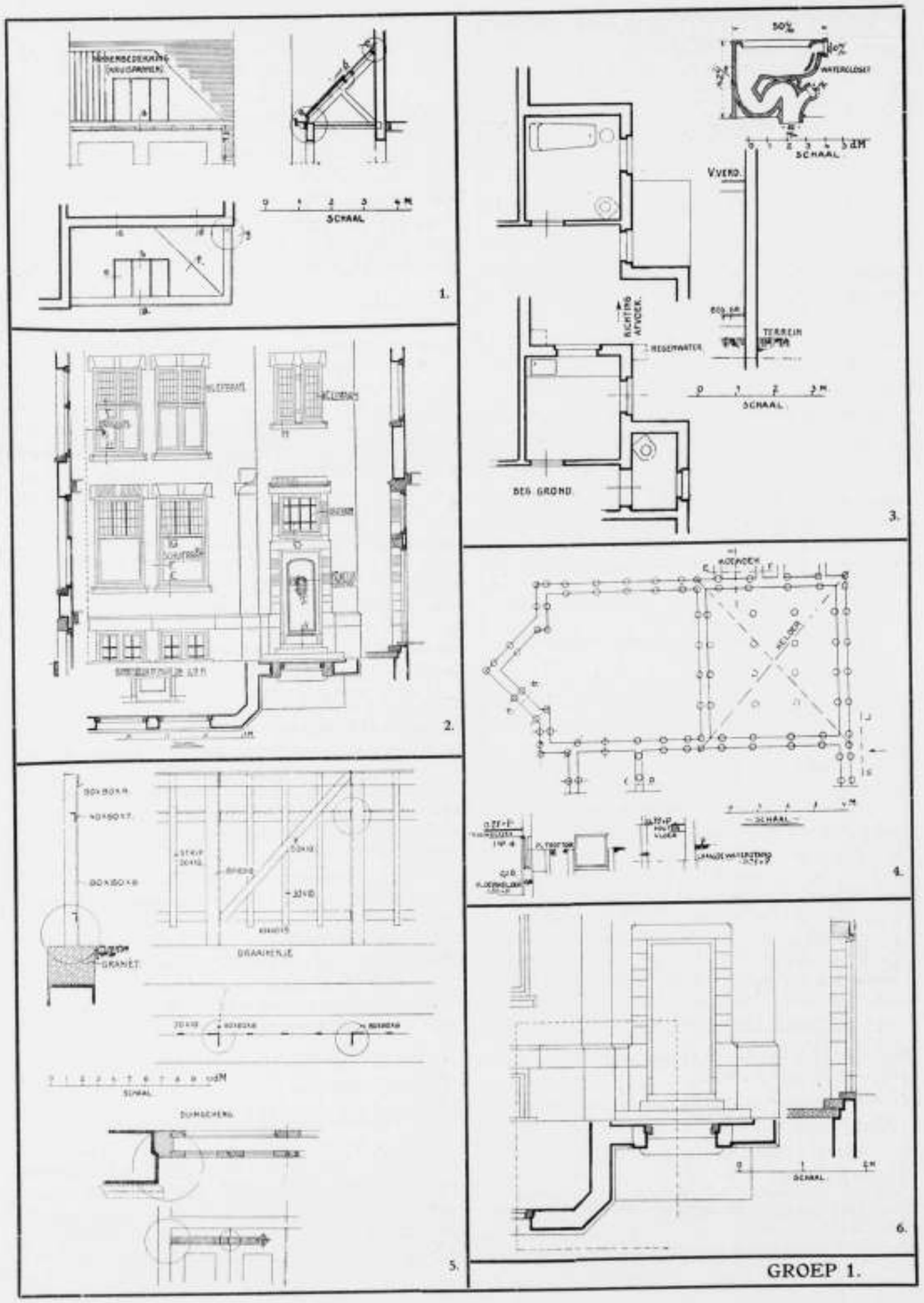
De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een rioleeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 3.
Op deze teekening zijn aangegeven twee op verschillende verdiepingen gelegen closets, gootsteen en bad.
Gevraagd te teekenen, schaal 1 à 20, de samenstelling der rioleering binnen- en buitenshuis, alles behoorlijk geventileerd.
De stand- of valleiding van gëasph. ijzeren- of looden buis wijd 12½ cM.; de grondleiding eveneens 12½ cM. van gëasph. ijzeren of ijzeraarden buis.
Bad- en gootsteenafvoer wijd 5 cM. van looden buis naar gemetselde schepput.

WOENSDAG 1 MAART, v.m. 8½—10 uur.

MEETKUNDE.

1. Een terrein in den vorm van een rechthoek is vijfmaal zoolang als breed.
Bereken de zijden en het oppervlak van dat terrein indien de diagonaal 20[26 M. lang is.

2. Een cirkel en een kwadraat hebben elk een omtrek van 628 c.M.
Bereken het verschil hunner oppervlakten.

GROEP 1.

3. In een cirkel wiens straal 8 d.M. lang is, wordt een regelmatige zes- en achthoek beschreven.
Hoeveel bedraagt de som der oppervlakte van die veelhoeken?

4. Een cilinder hoog 12 c.M. met een grondvlak, waarvan de straal 3 c.M. lang is, heeft een inhoud gelijk aan een regelmatig viervlak.
Bereken de ribbe van dat viervlak.

5. Een bol heeft een middellijn van 5 cM.
Bereken de straal van den bol wiens inhoud half zoo groot is.

WOENSDAG 1 MAART, voorm. 10—12 uur.

OPMETEN.

De candidaten maakten eene opmeting van een detail van een naburig gebouw, welke daarvan in teekening werd gebracht.

WOENSDAG 1 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een fundeeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 4.
Op deze teekening de volledige paalfundeering te teekenen. Verder op schaal 1 op 10 de doorsneden A B, C D, E F, G H en het aanzicht bij K L.

DONDERDAG 2 MAART voorm. 8½—9½ uur.

STELKUNDE.

1. Ontbind in factoren:

$$4x^2 - 4xy - 3y^2 \text{ en } x^2 - y^2 - z^2 + 2yz$$

2. Vereenvoudig:

$$\left(\frac{m-n)^2 - p^2q^2}{q(m-n)} \times \frac{m-n}{m-n+pq}\right) : \frac{m-n-pq}{q}$$

3. Los de volgende vergelijkingen op:

a) $\frac{1}{5}x + 7 = \frac{3\frac{1}{4}x}{5} + 4\frac{3}{4}$

b) $3\frac{1}{4}x + 15y = 80$ en $17x - 6\frac{1}{4}y = 77\frac{1}{2}$.

c) $5x^2 - \frac{5}{6}x = \frac{3}{16}$

DONDERDAG 2 MAART, voorm. 9½—12 uur.

BOUWKUNDE.

De Candidaten ontvingen eene schetsteekening van een ijzeren draaihekje. Zie fig. 5.
Gevraagd te teekenen op ware grootte, de met een cirkel omgeven details van het draaihekje en van het duimgeheng.

DONDERDAG 2 MAART, nam. 1—2 uur.

REKENEN.

1. Los de volgende evenredigheid op:

$$\frac{0{,}27}{81} : \frac{11\frac{1}{2} \times}{69} = \frac{1\frac{1}{3}}{2\frac{1}{4}} : 15$$

2. Vereenvoudig:

$$3\left(3\tfrac{2}{3} - 6{,}5\right) : \frac{5}{9} - \frac{17}{240}$$
$$4\left(5\tfrac{1}{3} - 26\right) \quad \frac{7}{27}$$

3. Bepaal het quotient van:

$$\sqrt[3]{267089984} : \sqrt{59536}$$

(De geheele bewerking moet worden overgelegd).

4. Een muur lang 20 M., hoog 4 M. en dik 45 c.M., wordt opgetrokken uit steenen waarvan er met de kalk 735 in de M³. gaan. Hoeveel steenen zijn er voor dien muur benoodigd, indien men 3% voor het inwerken rekent?

5. Het loon van 10 timmerlieden en 3 jongens bedraagt ƒ 198 per week. Hoeveel ontvangt ieder hunner van dat bedrag, indien het loon van een jongen ⅓ bedraagt van dat van een timmerman?

DONDERDAG 2 MAART, nam. 2—5 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een gevel detail. Zie fig. 6.
Gevraagd in teekening te brengen, op schaal 1 op 10, den volledigen uitslag van het steenhouwwerk, van het omlijnde gedeelte, zoodat de aansluitingen, de afmetingen en de verankering (dookgaten) duidelijk zichtbaar zijn.
Bovendien daarbij te voegen een staat van het steenhouwwerk (hardsteen).

DE FRAAIE RENAISSANCEGEVEL IN DE LANGE HOFSTRAAT TE ZUTPHEN BEHOUDEN.

Ieder, die Zutphen's monumenten kent, weet dat deze stad in den sierlijken, Oud-Hollandschen gevel van 1631 een stuk architectuur bezit van hooge waarde. De fraaie verhoudingen en de rijzigheid van dit specimen der bouwkunst uit onzen gouden eeuw hebben steeds de bewonderende aandacht van deskundigen en leek getrokken. Bijgaand cliché, welwillend ter leen afgestaan door de Redactie van „Het Huis Oud en Nieuw", geeft ten naasten bij een indruk van de beteekenis van dit gebouw.
Sedert eenigen tijd te koop gesteld, achtten B. en W. het bestaan van dit monument bedreigd en hebben zij aan den raad voorgesteld het aan te koopen.
Zij deden dit onder overlegging van een brief van den gemeentearchitect, die terecht klaagde over de zeer bekrompen en slechte wijze, waarop de bureaux van publieke werken en gemeentereiniging in het stadhuis gehuisvest zijn en daarom voorstelde beide bureaux in het oude huis onder dak te brengen.
Het verheugt ons te kunnen mededeelen dat de Raadsvergadering van 3 April j.l. het voorstel van B. en W. heeft aangenomen, zoodat het behoud van den gevel verzekerd is.
Van bevoegde zijde tijdig ingelicht, had het Hoofdbestuur het volgende adres ingediend:

1 April 1911.

Aan den Raad der Gemeente Zutphen.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
dat het met veel ingenomenheid heeft kennis genomen van het bericht in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 30 Maart j.l.,

HET HUIS IN DE LANGE HOFSTRAAT TE ZUTPHEN.
Gebouwd in 1631. Door de Gemeente Zutphen aangekocht. (*)

vermeldend dat Burgemeester en Wethouders Uwer gemeente, beducht voor het behoud van den fraaien Renaissancegevel in de Lange Hofstraat, Uw College voorstellen dit monument aan te koopen.
Deze gevel, in hooge mate belangrijk door zijne juiste architectonische verhoudingen, zijne karakteristieke ornamentatie en zijne kunst-historische beteekenis, is goed bewaard gebleven en behoort tot de schoonste architectuur-scheppingen, die Zutphen bezit.
Reeds menige interessante, oude gevel moest Zutphen verliezen; herinnerd zij o. a. aan het huis in de Waterstraat, gebouwd in 1625, afgebroken in 1885; zooveel te meer is er dus reden, te bewaren wat Zutphen nog aan karakteristieks en schoons uit ouden tijd bezit.
En waar het behoud van den gevel van 1631 in de Lange Hofstraat wel het best verzekerd wordt wanneer de Gemeente hem aankoopt, vertrouwt het Hoofdbestuur dat Uw College, overtuigd van de schoonheid en historische beteekenis van dit monument, zich met het voorstel van Burgemeester en Wethouders zal vereenigen, en dus doende den gevel voorgoed voor Zutphen gered zal zijn.

't Welk doende, enz.,
Namens het Hoofdbestuur voornoemd,
(w.g.) A. SALM G.Bzn, *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

Ook de Afdeeling Arnhem onzer Maatschappij had een adres gezonden:

Aan den Raad der Gemeente Zutphen.

Het Bestuur van de Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft de eer het volgende onder Uwe aandacht te brengen.
In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 30 Maart komt een bericht voor, waarin wordt medegedeeld, dat Burgemeester en Wethouders aan Uwen Raad voorstellen het aankoopen van het woonhuis in de Lange Hofstraat, tegenover het Raadhuis, met den mooien renaissance-gevel.
Waar het hier geldt het behoud van een monument uit het meest roemrijke tijdperk van onze nationale kunst, verheugt het onze afdeeling ten zeerste, dat Burgemeester en Wethouders van Uwe Gemeente wederom groote belangstelling getoond hebben voor het stadsschoon dat Uwe Gemeente gelukkig nog in zoo groote mate bezit. Het College zal door zijn voorstel eene groote sympathie ondervinden bij allen, die oog hebben voor het bekoorlijke stadsbeeld, waarin de renaissance-gevel in de Lange Hofstraat zulk een belangrijk element vormt.
Het zou ten zeerste te betreuren zijn, indien vroeg of laat deze gevel zou moeten verdwijnen en waar nu voor het mooie huis een zeer goed emploi gevonden is, vertrouwt het Bestuur van de afdeeling voornoemd dat Uwen Raad zal kunnen besluiten tot aanneming van het voorstel van Burgemeester en Wethouders tot aankoop van bovengenoemd perceel.
Met de meeste hoogachting,

Het Bestuur van de Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

(w.g.) W. F. C. SCHAAP, *Voorzitter.*
W. G. WELSING, *waarnemend Secretaris.*

(*) Cliché welwillend ter leen afgestaan door de Redactie van „Het Huis Oud en Nieuw".

AFDEELING UTRECHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Dinsdag 28 Maart ten 7½ uur vergaderde de afdeeling Utrecht van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen. Na lezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering, werden achtereenvolgens de punten van de agenda behandeld.
De heer J. F. Kok werd door den voorzitter hartelijk toegesproken, onder dankbetuiging voor de vele belangrijke diensten, die de afdeeling hem gedurende een 35 tal jaren als bestuurslid en penningmeester te danken had, terwijl aan hem namens de afdeeling het eere-lidmaatschap werd aangeboden. De daarop betrekking hebbende oorkonde was verdienstelijk geteekend door het medelid Corn. de Graaf.
De heer Kok aanvaardde dankbaar de niet verwachte onderscheiding.
Op voorstel van den voorzitter ging men over tot de verkiezing van een nieuw bestuurslid (door vertrek van den heer Rijkse naar Batavia noodig geworden). Gekozen werd de heer Corn. de Graaf. De heer M. E. Kuiler werd als waarn. Secretaris uitgenoodigd de functie van Secretaris op zich te willen nemen; hij aanvaardde die uitnoodiging, waarna de benoeming daartoe volgt.
De voorzitter gaf een uitvoerig verslag omtrent de werkzaamheden der afdeeling in zake de door haar uitgeschreven prijsvraag voor arbeiderswoningen te IJsselsteyn en het daarbij ingenomen standpunt. Een en ander had bij enkele leden, zoowel als bij het Hoofdbestuur, eenige bestrijding ondervonden. De vergadering ging accoord met de handelwijze van het bestuur der afdeeling en bracht hulde aan de werkwijze en goede bedoeling daarvan.
Mededeeling werd gedaan dat tot leden der schoonheidscommissie plan-Baanstraat, door het Dagel. bestuur der Gemeente zijn benoemd de heeren: F. J. Nieuwenhuis, Prof. Vogelzang, G. B. Brom, Gabriëls en J. Stuivinga.
Een voorstel van het bestuur tot oprichting van een leeskring in verband waarmede eenige contributieverhooging, werd door de meerderheid der leden met instemming aanvaard.
Ten slotte werd door de vergadering besloten, dat door het bestuur uit de leden eene commissie zal worden benoemd, die zich zal bezig houden met het ontwerpen van eene proeve eener verordening tegen stads ontsiering en daarbij de gebruikelijke toelichting zal geven.
Daarna zal dit belangrijke onderwerp in de vergadering der afdeeling worden ter sprake gebracht en het vertrouwen werd uitgesproken, dat het werk op deze wijze tot stand gebracht van veel nut zal zijn. De vergadering werd te 10¼ uur door den voorzitter gesloten.

De Secretaris
M. E. KUILER.
(Catharijnesingel 1)

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAKBELANGEN

HET ONTSLAG VAN DEN GEMEENTE-ARCHITECT VAN GORKUM.

Eenigen tijd geleden vermeldden de bladen, dat in de geheime Raadsvergadering van Gorkum op 17 Juni 1910 met 9 tegen 6 stemmen, na zeer ampele bespreking, de Gemeente-architect met 1 Januari 1911 uit zijne betrekking zou worden ontslagen, tenzij hij voor dien datum eervol ontslag vraagt en verkrijgt. Daar de architect vóór den bepaalden termijn geen verzoek om eervol ontslag had ingediend, werd oneervol ontslag gegeven, met 9 tegen 6 stemmen. Onder de tegenstemmers was o.a. het college van Burgemeesters en Wethouders.
Daar de zes punten, waarop het ontslag gebaseerd is (zie hieronder) oogenschijnlijk niet belangrijk genoeg waren, om een ambtenaar op deze wijze te ontslaan, en de Gemeente-architect de heer S. Uden Masman Architect-Lid is onzer Maatschappij, besloot het Hoofdbestuur nadere inlichtingen te vragen, ten einde deze kwestie te kunnen beoordeelen. Inmiddels heeft de heer Uden Masman onderstaande stukken gestuurd aan de Redactie van het B.Weekblad, behelzend afschriften van een adres aan H. M. de Koningin om vernietiging van het Raadsbesluit en van eene memorie van toelichting van Mr. J. van Drooge te Dordrecht, met verzoek deze op te nemen, aan welk verzoek de Redactie hierbij voldoet.

Aan Hare Majesteit
de Koningin der Nederlanden.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen:
Synco Uden Masman, te Ruurlo, te dezer zake woonplaats kiezende te Dordrecht aan het Stadhuisplein ten kantore van zijn raadsman, Mr. J. van Drooge, advocaat en procureur aldaar:
dat hij bij besluit van den Raad der Gemeente Gorinchem van 3 Maart 1911, waarvan afschrift hierbij gaat, is ontslagen als architect dier gemeente;
dat hij van meening is, op de gronden en motieven in bijgaande toelichting van zijn raadsman vervat, dat dit besluit is in strijd met het algemeen belang;
Redenen waarom hij zich wendt tot Uwe Majesteit met eerbiedig verzoek, bovenbedoeld besluit van den Raad der gemeente Gorinchem van 3 Maart 1911 overeenkomstig art. 153 j° art. 150 der Gemeentewet te vernietigen, althans te schorsen, op grond van strijd met het algemeen belang.

't Welk doende, enz.
Ruurlo, Maart 1911.

Aan Hare Majesteit
de Koningin der Nederlanden.

Mevrouw!

Tot toelichting van het verzoek, aan Uwe Majesteit gericht door S. Uden Masman, ontslagen gemeente-architect van Gorinchem, veroorlooft zich ondergeteekende, zijn raadsman, het volgende eerbiedig onder Hare aandacht te brengen:

De heer S. Uden Masman werd den 31 Januari 1903 benoemd tot gemeente-architect te Gorinchem. Reeds twee jaren later werd op voordracht van Burgemeester en Wethouders door den Raad zijn salaris verhoogd met f 200.—, omdat zijn ambtswaarneming alleszins redenen tot tevredenheid had gegeven. En thans, nog geen zeven jaren later, wordt hij door den Raad niet op zijn verzoek en niet eervol ontslagen.
Het ontslag geschiedde niet op voordracht van, integendeel ondanks Burgemeester en Wethouders, op voorstel van negen raadsleden, zijnde de meerderheid in den Raad. Een afschrift van het besluit, bevattende de motieven der voorstellers, is bij dit verzoek gevoegd.
Wat zijn nu de gronden geweest van dit ontslag?
In alle bijzonderheden is de geschiedenis te vinden in de mede hierbij overgelegde brochure van verzoeker, waarin alle op de zaak betrekking hebbende bescheiden zijn opgenomen. In 't kort komt zij hierop neer.

Nadat het plan een onderwerp van uitvoerige besprekingen had uitgemaakt bij Burgemeester en Wethouders en de Raadscommissie voor gemeentewerken, besloot de Raad op 22 Mei 1908 tot uitbreiding der algemeene begraafplaats te Gorinchem, op 10 Juni d.a.v. had de aanbesteding plaats, en kort daarop werd met het werk een aanvang gemaakt.
Bedoeld was een uitbreiding van de oude begraafplaats. De nieuwe moest dus aansluiten bij de hoogte van de oude. Ongelukkig ligt de oude begraafplaats allerminst horizontaal. In het bestek was daarmee rekening gehouden door ook voor de nieuwe begraafplaats een afhellende ligging te projecteeren, doch bij de uitvoering bleek (zooals dat bij uitvoering van werken telkens het geval is) dat in werkelijkheid toepassing van het bestek nog niet een goede aansluiting zou geven. Met het oog daarop maakte de architect het verschil tusschen hoogste en laagste punt van het werk nog grooter dan in het bestek was aangegeven. Inderdaad kreeg het nieuwe terrein door deze wijziging tevens een eenigszins „scheluwen" vorm", wat hij niet als een overwegend bezwaar heeft beschouwd. Was echter de hand precies gehouden aan het bestek, dan was een minder geleidelijke aansluiting met de bestaande begraafplaats verkregen en was de ongelijke hoogte der oude begraafplaats nog meer in het oog gesprongen.
Toch heeft de architect bij deze bestekswijziging een fout begaan. Hij heeft Burgemeester en Wethouders daarin niet gekend.
Het is twijfelachtig of hij tot een wijziging als deze, waardoor geen meerder werk werd veroorzaakt, juridisch al dan niet bevoegd was. Hij oordeelde de wijziging zoo in het belang van het werk, zoo vanzelf sprekend, dat hij er toe is overgegaan zonder voorkennis van Burgemeester en Wethouders.
Hij betreurt dit ten zeerste en volmondig heeft hij zulks erkend.
De voorstellers, om aan deze ruiterlijke bekentenis de kracht te ontnemen, gelieven te spreken van een „langdurige verzwijging" dier bestekswijziging. Door een onderzoek bij Burgemeester en Wethouders zal de onjuistheid dezer bewering blijken. Tegenover hen heeft de architect de wijziging allerminst verzwegen. Dat de voorstellers daarvan eerst later hebben vernomen, schijnt hun te hinderen. Had de architect tegenover hen maar de nederige man gespeeld, hij ware wellicht niet ontslagen.

Den 5 October 1908, toen het werk noch gereed, noch opgeleverd was, werd den architect door Burgemeester en Wethouders medegedeeld, dat allerlei praatjes de ronde deden over ernstige knoeierij, die bij het werk zou hebben plaats gehad tusschen hem en den aannemer. De geruchten kwamen hierop neer, dat er 3 à 4000 M³. zand te weinig geleverd zou zijn en dat de hand gelicht zou zijn met verschillende bepalingen van het bestek, speciaal wat betreft de menging van klei en zand.
Burgemeester en Wethouders vonden daarin aanleiding een onderzoek te doen instellen door de heeren J. A. Blok en C. J. van der Meulen, dijkopzichters, de eerste van den „Alblasserwaard", de tweede van de „Vijfheerenlanden".
Nog vóór deze heeren hun onderzoek begonnen, namen twee gemeenteraadsleden, waaronder de eerste voorsteller, in den vroegen morgen van Zondag 11 October 1908 de spade ter hand en stelden geheel op eigen gelegenheid op hunne wijze een onderzoek in, door een paar gaten te graven op het werk.
De beide door Burgemeester en Wethouders benoemde deskundigen kwamen tot de conclusies, dat het werk voor een gedeelte lager lag, dan in het bestek was aangegeven (het werk was immers nog niet gereed voor de oplevering), dat de menging van klei en zand voldoende was te achten en dat naar hunne meening de besteksafwijking niet had behooren te geschieden zonder bekrachtiging van Burgemeester en Wethouders.
Deze conclusies waren eenigen raadsleden niet naar den zin. Toen Burgemeester en Wethouders de zaak in den Raad wilden brengen, vroegen en verkregen zij van Burgemeester en Wethouders verlof op eigen gelegenheid een onderzoek in te stellen. Iets informeelers laat zich moeilijk denken. Van de zijde van Burgemeester en Wethouders is het verleenen van dit verlof te verklaren uit de overweging, dat zij zelfs den schijn wilden vermijden, alsof zij in deze openbaarheid vreesden. Maar dat hier eenige raadsleden, niet door den raad daartoe aangewezen, zelfs met besliste uitsluiting van andere raadsleden, op eigen gelegenheid een onderzoek gaan instellen, dat straks moet dienen om den Raad voor te lichten, schijnt ons o n g e h o o r d.
Dit informeele onderzoek had volgens hun beweren plaats door den deskundigen Schneider, opzichter van de Linge Uitwatering, Lodder, dijkopzichter te Zalt-Bommel, en Van Thiel de Vries, aannemer te 's-Gravenhage. Doch het rapport is geteekend niet door deze deskundigen maar door de raadsleden, die het onderzoek hadden gevraagd. Hadden de deskundigen misschien bezwaar de gemaakte conclusies te onderteekenen?
Deze conclusies luiden:
1o. dat bestek en teekeningen niet practisch genoeg gemaakt zijn voor de uitvoering van dit werk;
2o. dat de nieuwe begraafplaats gemiddeld 37 c.M. lager ligt dan de oude en gemiddeld 14 c.M. lager dan op de profielteekening is aangegeven;
3o. dat de gemeente-architect het bestek onbevoegd heeft gewijzigd ten nadeele van de gemeente;
4o. dat de grondmenging niet volgens het bestek heeft plaats gehad;
5o. dat de grond nergens tot 1.80 M. — terrein is doorgegraven;
6o. dat de verharding der voetpaden niet volgens bestek is uitgevoerd;
7o. dat onnoodig veel geld is uitgegeven aan de gebouwen en aan den onpractischen opzet van het geheel.
In het besluit, waarbij het ontslag wordt verleend, is het laatste bovengenoemde punt weggelaten. Geen wonder; de zinkversiering van de gebouwen, waarop daarin wordt gedoeld, kwam in het ontwerp-bestek niet voor, doch is opgenomen ten verzoeke van de raadscommissie voor gemeente-werken, waarin twee der ontslag-voorstellers zitting hadden, die ook verder in de voorbereiding der zaak steeds is gekend. Daarom is ook de klacht achteraf over bestek en teekeningen van de zijde dezer zelfde heeren zoo buitengewoon zonderling. Van de overige punten wordt dezerzijds erkend, dat de architect het bestek onbevoegd heeft gewijzigd (niet dat de gemeente daardoor nadeel heeft geleden) en de rest is in strijd met de meening van de deskundigen door Burgemeester en Wethouders aangewezen. En toch is op deze punten van beschuldiging de architect ontslagen.
De architect werd door Burgemeester en Wethouders in de gelegenheid gesteld, schriftelijk zich te verweren tegen het verslag en de conclusies der raadsleden, hetgeen hij deed bij missives van 15 April en 27 Mei 1910. In dit laatste schrijven, dat aan zijn tegenstanders is ter inzage gezonden door Burgemeester en Wethouders, vroeg hij aan het slot (blz. 65 der brochure) „e e n b e s l i s t o n p a r t i j d i g o n d e r z o e k d o o r e e n c o m m i s s i e v a n d e s k u n d i g e n, samengesteld hetzij buiten de connectiën van alle belanghebbenden en vorige onderzoekers om, hetzij zooals een arbitrage-commissie gewoonlijk wordt benoemd."
In plaats van dat dit onderzoek werd toegestaan, werd in de geheime Raadszitting van 17 Juni 1910 de volgende motie voorgesteld en aangenomen met de stemmen dergenen, die ook thans tot het ontslagbesluit hebben medegewerkt:
De gemeenteraad, overwegende, dat bij onderzoek naar de uitvoering der werken aan de Algemeene begraafplaats alhier gebleken is:
1o. dat bestek en teekening ten eenenmale onvoldoende waren voor een behoorlijke ten uitvoerlegging van het werk en om te kunnen controleeren of het werk naar behooren werd geleverd;
2o. dat de nieuwe begraafplaats gemiddeld 0.37 M. lager ligt dan de oude, in strijd met het raadsbesluit van 22 Mei 1908;
3o. dat meermalen onbevoegd het bestek gewijzigd is ten nadeele van de gemeente;
4o. dat de grondmenging niet volgens bestek heeft plaats gehad;
5o. dat de verharding der paden niet volgens bestek is uitgevoerd;
6o. dat de finantieele belangen der gemeente zeer ernstig geschaad zijn door de onkunde en nalatigheid van den gemeente-architect;
spreekt de wenschelijkheid uit, dat de gemeente-architect zoo spoedig mogelijk na 1 Januari 1911 uit zijn betrekking worde ontslagen tenzij hij vóór dien datum eervol ontslag vraagt en verkrijgt: en verzoekt Burgemeester en Wethouders dit aan den gemeente-architect mede te deelen.

De architect heeft aan den wenk van deze motie geen gehoor gegeven. Overtuigd van het rechtvaardige zijner zaak heeft hij het ontslag afgewacht. Hij heeft geweigerd vrijwillig heen te gaan en zoodoende verder ongelijk te bekennen dan hij had gedaan en hij met zijn geweten overeen kon brengen, of een deemoedige houding aan te nemen om zoodoende zijn betrekking te behouden.
Wel heeft hij, in de meening dat sommigen zijner tegenstanders in den Raad niet voldoende op de hoogte waren, alle stukken en gegevens verzameld in de reeds meergenoemde brochure, die hij aan alle raadsleden heeft toegezonden, en waarvan een exemplaar hierbij gaat. (*)
Het heeft niet mogen baten. Zonder ook maar eenigszins nota te nemen van zijn verzoek om een onpartijdig onderzoek en ondanks het verzet van Burgemeester en Wethouders, hebben dezelfde raadsleden, die voor de genoemde motie hadden gestemd, op 3 Maart j.l. zijn ontslag doorgedreven. Den architect werd geene gelegenheid gegeven van het voorstel kennis te nemen of de beschuldigingen langs officieelen weg te weerleggen. Zoo ooit, dan is hier gebleken hoe noodig een wettelijke voorziening is in gevallen als het onderhavige. Een onbehagelijk, angstig gevoel moet elken gemeente-ambtenaar bekruipen wanneer hij kennis neemt van wat hier heeft kunnen geschieden.
Een onderzoek door deskundigen op last van Burgemeester en Wethouders ingesteld wordt eenvoudig genegeerd. Een meerderheid in den Raad, te voren dus zeker van de overwinning, treedt als aanklagers op en rechters tevens, gaat met opzettelijke uitsluiting van andere raadsleden een onderzoek instellen en

(*) Deze brochure is te omvangrijk om haar hier over te nemen. DE RED.

veroordeelt den betrokken ambtenaar zonder ook maar nota te nemen van zijn verzoek om een onpartijdig deskundig onderzoek.
Wel nooit zal zulk een treffend motief zijn geleverd voor onverwijlde invoering van administratieve rechtspraak als hier.
Maar zoolang die nog behoort tot de vrome wenschen, eischt het algemeen belang, de rechtspositie van den ambtenaar in 't algemeen, dat in gevallen als dit ter bescherming van dat belang het middel worde gehanteerd, dat de Gemeentewet geeft aan de Kroon, om te vernietigen al wat in strijd met het openbaar belang door gemeentebestuten wordt ondernomen.
Hier is een man getroffen, die een ruggegraat toonde te bezitten. Hij is veroordeeld hoewel, misschien juist, omdat, hij vroeg om recht in plaats van zich te verootmoedigen voor den Raad. Allerlei kleinsteedsche invloeden, die in een stadje van twaalf duizend inwoners natuurlijk een groote rol spelen, hebben daarbij medegewerkt.
Het is niet noodig al deze kleinheden en kleinigheden hier op te halen. Om een groot belang gaat het wanneer wij Uwe Majesteit eerbiedig verzoeken in te grijpen. Van de feiten, waarom de architect is ontslagen, staat alleen vast, dat hij het bestek heeft gewijzigd. Natuurlijk is dat geen voldoende grond voor dit ontslag. De aanklagers zelf hebben dit erkend, door nog zes andere punten aan te voeren. Maar naar de juistheid dier punten wordt een onpartijdig deskundig onderzoek hem onthouden door degenen, die zich tot zijn aanklagers hebben opgeworpen en rechters tevens.

Om de veiligheid van des ambtenaars positie gaat het hier; die is in gevaar, wanneer zulke dingen kunnen gebeuren.
Daarom is het, dat wij Uwe Majesteit met eerbiedigen aandrang verzoeken, het besluit te vernietigen, althans te schorsen en het onderzoek te gelasten, waarop de ontslagene bij den Raad tevergeefs heeft aangedrongen.

't Welk doende, enz.

iNGEZONDEN STUKKEN

OP SLEEPTOUW.

Door eene Commissie ingesteld vanwege de vereenigingen: „Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Nederlandsche Aannemersbond zijn ontworpen Algemeen Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren. — Nieuwe A. V.'s. — Drooge lectuur!
Behoefte om deze nieuwe voorwaarden uit te pluizen wordt dezerzijds niet gevoeld en gaarne aan meer zaakkundigen overgelaten. — Toch heeft eene bepaling zoo prikkelend gewerkt, dat ik niet nalaten kan mijne verontwaardiging te luchten.
Die bepaling komt voor in hoofdstuk IV § 23 onder 6. Deze § handelt over „Termijnsverlenging". Het zesde lid luidt „Particeele en algemeene werkstakingen en uitsluitingen, uitgaande van behoorlijk georganiseerde vakvereenigingen, zullen worden beschouwd als overmacht en geven recht op termijnsverlenging".
De toelichting luidt.
„Nieuw is de slot-alinea dezer §. Aan dit onderwerp is in de bestaande A. V. geen aandacht gewijd. Gezien de in de laatste jaren veelvuldig voorkomende arrbeidsconflicten heeft de Commissie echter gemeend het in haar ontwerp niet met stilzwijgen te mogen voorbij gaan. Zij acht het niet billijk, dat de aannemer door vrees voor overschrijding van de voor hem verbindende termijnen van oplevering tot toegeven aan dikwijls onbillijke eischen der werklieden zou kunnen worden gedwongen.
Hierbij wordt intusschen opgemerkt, dat het niet de bedoeling is den aannemer een recht op termijnsverlenging toe te kennen bij elk geschil tusschen hem en zijne werklieden slechts bij werkstakingen, waarbij vooral ook te denken aan de zoogenaamde solidariteitsstakingen en uitsluitingen, uitgelokt door behoorlijk georganiseerde vakvereenigingen, zal hij zich op overmacht kunnen beroepen".

Door het gunstigste over de afgevaardigden van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs en van de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst te denken, moet men tot de conclusie komen dat die heeren door de aannemers-afgevaardigden heerlijk „op sleeptouw" zijn genomen. — Want zijn de afgevaardigde Ingenieurs en Architecten overtuigd van het goed recht van deze bepaling, welnu dan hebben zij in den strijd tusschen kapitaal en arbeid hunne Vereenigingen, die zij vertegenwoordigen, de zijde van het kapitaal doen kiezen; terwijl die beide vereenigingen steeds pogen — het licht niet altoos — buiten den klassenstrijd te blijven.
Doch er is meer, door het opnemen dezer bepaling worden de belangen van den aanbesteder ten sterkste geschaad, belangen waarvoor juist de Ingenieur of de Architect heeft op te komen.
Dit aan te toonen is eenvoudig. Een der voordeelen der aanneming wordt steeds genoemd: dat de aanbesteder, zonder zich verder met de oprichting van een bouwwerk te bemoeien, op een gestelden datum de beschikking over dat bouwwerk krijgt tegen een vooraf vastgesteld bedrag. Wordt het werk later opgeleverd dan vindt hij of liever behoort hij in het bedrag der kortingen de vergoeding terug te vinden van de schade, welke hij lijdt door het later in gebruik krijgen van het gebouw.
Welnu, een werkstaking uitgaande van een behoorlijk georganiseerde vakvereeniging (d. w. z. een stukje moderne klassenstrijd) zal met handhaving der bepaling voor de aannemers een veel minder groote verschrikking zijn, immers een groot deel van de nadeelen worden afgewenteld op de aanbesteders. Het stilliggen van het werk is voor de aannemers veel minder nadeelig dan eertijds, immers kortingen bij termijn-overschrijding zullen niet plaats hebben.
Bovendien is de mogelijkheid niet uitgesloten dat de aannemers, indien de werkstaking of uitsluiting voor hen gunstig verloopt, nog een zoet winstje opstrijken, terwijl de aanbesteder hoe het verloop ook is steeds schade lijdt.
In de commissie is blijkbaar toegegeven aan de eischen der aannemers, eischen die gesteld worden bij iedere aanbesteding, en reeds door vele ingenieurs en architecten worden toegegeven, maar ook vaak van de zijde der aanbesteders niet voor inwilliging vatbaar worden geacht.
Zoo wordt reeds gedurende enkele jaren in Amsterdam bij het aanbesteden van den bouw van arbeiderswoningen door Woningwet-vereenigingen van de zijde van den aannemersbond geeischt, opneming der bovengenoemde bepaling.
Die vereenigingen, bestaande veelal uit arbeiders, weigerden, doch waren met goedkeuring van het bestuur der gemeente — hun geldschietster — bereid om in geval van termijnsoverschrijding door uitsluiting of werkstaking door arbitrage te doen uitmaken, of korting op de aannemingssom gerechtvaardigd zou zijn of niet.
De aannemers wezen dit voorstel botweg af. In hun strijd met de arbeiders wenschten zij alsnog geen arbitrage. — Die vereenigingen bleven hunnerzijds weigeren, met het gevolg dat de leden van den aannemersbond niet mededongen. — Die strijd is in Amsterdam nog niet ten einde.
En midden in dien strijd ziet men, dat afgevaardigden van de Vereeniging van Delftsche ingenieurs en van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de zijde van den Aannemersbond kiezen, tegen de arbeiders en bovendien tegen de belangen der aanbesteders. 't Is welletjes.

A. KEPPLER C.I.

BERICHTEN

Tentoonstelling Ambachts- en Nijverheidskunst. In het Stedelijk Museum te Amsterdam heeft de Vereeniging voor Am-

bachts- en Nijverheidskunst een tentoonstelling van werken harer leden georganiseerd; plaatsgebrek belette ons de aandacht voor haar te vragen. Deze tentoonstelling geeft een goed beeld van wat de huidige Nederlandsche Kunstnijverheid vermag; echter worden noode enkele goede krachten gemist, zoo werk van K. P. C. de Bazel.

Hoofdelementen zijn de volledige interieurs ontworpen door Jac. van den Bosch (Dameskamer in mahoniehout, uitgevoerd door 't Binnenhuis), door H. P. Berlage (kleine vergaderzaal en bibliotheek in eikenhout, uitgevoerd door 't Binnenhuis) en door H. J. M. Walenkamp (eetzaal in mahoniehout, uitgevoerd door 't Modelhuis); deze zelfde interieurs hadden op de Brusselsche Tentoonstelling een groot succes. Schade aan den toon van het geheel doet het bovenlicht, hier voor de opstelling noodzakelijk; met het meer levendige en directe staande licht gedacht, zullen deze zeer verdienstelijke kamers nog heel wat beter tot hun recht komen.

Het zou ons te ver voeren de verschillende inzendingen te memoreeren; vrijwel alle bekende sier- en nijverheidskunstenaars, behoudens een enkele, zijn vertegenwoordigd, zoodat niet alleen interieurs, meubels, maar ook zilver- en koperwerk, houtsnijwerk, aarde- en sectielwerk, boekbanden, reclamekunst, zetwerk, vlechtwerk, decoratieve ontwerpen, gebattikt trijp, perkament enz. ontwerpen voor Smyrnatapijten, goudleder, borduur- en handwerken (waarbij zeer fraaie specimen van vlechtwerk in de techniek van Oud-Egypte) enz.

Na de tentoonstelling van smaakmisleiding, georganiseerd door „Kunst aan het Volk", waarop de moderne kunstnijverheid nog al zwak vertegenwoordigd was, doet deze expositie zooveel te aangenamer aan en geeft zij vertrouwen in de toekomst, naast erkentelijkheid voor het vele goede en schoone, dat reeds bereikt is.

Merkwaardig is het, in dit moderne milieu schetsen en teekeningen voor glas- en wandversieringen van de hand van Dr. P. H. J. Cuypers te zien, een der voorloopers van de moderne kunstnijverheid; het onderscheid tusschen toen en nu valt op, en de levenskracht, de vrijheid en de vindingrijkheid der jongeren tegenover het meer angstvallig vasthouden aan de Gothische vormen door den nestor, valt te loven.

De belangrijke tentoonstelling blijft geopend tot 17 April a. s. en is een bezoek overwaard.

Tentoonstelling opmetingen van D. F. Slothouwer (Prix de Rome). In het gebouw der Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam zijn van 2 tot en met 9 April van 9—4 uur tentoongesteld de teekedingen, door den Heer D. F. Slothouwer vervaardigd op zijn studiereis door Denemarken en Duitschland. De volgende Toelichting is bij de fraaie teekeningen gegeven:

HET SLOT KRONBORG TE HELSINGÖRS.

Op de Noordelijke punt van het Deensche eiland Seeland, daar waar de Sont zich tot een straat vernauwt, liet Koning Frederik II in de jaren 1574—85 een versterkt slot bouwen, waaraan hij den naam Kroneborg gaf. Het was niet alleen bedoeld als paleis, maar tevens als vesting, van waaruit de toegang tot de Oostzee bestreken kon worden.

Zijn opvolger, Christiaan IV, de zoo kunstzinnige koning, die zijne architecten en zijne beeldhouwers uit Holland liet komen, gaf blijk van zijn groote liefde voor dit slot door het, na den brand van September 1629, in weerwil van zijne berooide financiën, weer te laten opbouwen.

Er worden verschillende namen genoemd voor de architecten van dit zeer belangrijke bouwwerk, zoo schijnt eerst een zekere Hans Paaske in dienst van Frederik II geweest te zijn. Hoogstwaarschijnlijk echter is het, dat den Nederlander Anton Obergen de eer van dit schitterend monument toekomt.

En Nederlandsch is het bouwwerk zeer zeker. Het is een zoo grootsch voorbeeld van onze Renaissance, als er in ons land geen te vinden is.

Kronborg vertoont een haast quadratisch plan en bestaat uit 4 vleugels, die een cour omsluiten. Op alle vier de hoeken staat in rijke verscheidenheid een toren — de niet hooge torenvormige bekroning van den Zuid-West hoek is afgebrand — terwijl het geheel beheerscht wordt door een vijfden toren, die zich boven den ingang in de cour verheft en die met bewegingsvolle vormen omhoog stijgend een kostelijk contrast vormt met de majestueuze rust der horizontale lijnen van de ongeveer tachtig meter lange gevels.

Ook de Noord-Westelijke toren is bijzonder fraai van compositie. De verhoudingen zijn zeer nobel, de profileering is krachtig en gevoelig, het beeldhouwwerk, dat met beslistheid tot enkele deelen is beperkt, is voortreffelijk van uitvoering en de kleurenrijkdom van den zandsteen en van het groene patina der koperen daken overtreft alle verwachtingen.

De grootschheid, waarmee dit slot gecomponeerd is, en die ook uit de geheele verdere behandeling spreekt, stempelt het tot een der belangrijkste bouwwerken van Noordelijk Europa.

Sinds langen tijd wordt het als kazerne gebruikt, maar kort geleden is door de Deensche regeering besloten het garnizoen eruit te verwijderen, zoodat het dan met meer piëteit behandeld zal worden en vermoedelijk als museum dienst zal doen.

Koning Christiaan IV, die zijne hoofdstad met fraaie bouwwerken, zooals het kasteel Rozenborg en de Holmenskerk, versierde, liet in de jaren 1619—1640 door den Nederlander Hans van Steenwinckel een beurs bouwen.

Het werd een lang gestrekt gebouw, dat hij door een koninklijken gril verrijkte en versierde met een looden toren, die gevormd werd door de in elkaar gewonden staarten van vier draken. Ook deze toren liet hij in Nederland maken.

Het gebouw kreeg een granieten sokkel en werd verder uit baksteen en zandsteen, met rijke toepassing van beeldhouwerk, opgetrokken. De dakbedekking is nu geheel van koper, maar is misschien oorspronkelijk, evenals de toren, van lood geweest.

De benedenverdieping werd ingenomen door kantoren, terwijl de geheele bovenverdieping voor de beurszaal en de nevenzalen bestemd was.

Zoo is het nog alles gebleven.

Maar de gevels hebben hunne bekoring verloren na de restauratie in de jaren 1878—1882. Men heeft toen gemeend om het eens zeer degelijk aan te pakken en koos voor de baksteen een glasharde, nageperste, fabriekmatige steen, die, zonder eenige kleurschakeering, het geheel meedoogenloos bederft. Ook de teruggelegde voeg werkt zeer slecht. En in plaats van de glas-in-loodruiten, werden spiegelruiten gebruikt, die in deze typische kruiskozijnen als anachronisme storen.

Op deze teekening is de oude toestand weergegeven, zoodat men een indruk kan krijgen van de fijne, goed geproportioneerde en voorname architectuur, die een fraai voorbeeld genoemd mag worden van Hollandsche Renaissance.

Ook *de toren der Petrikerk te Kopenhagen* en het *Kramergildehuis te Hildesheim* zijn vertegenwoordigd.

PERSONALIA

Bij Kon. besluit is met ingang van 1 Mei benoemd tot hoogleeraar aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam J. J. Aarts, leeraar aan de Academie voor Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage.

31ste JAARG. — 15 APRIL 1911. — No. 15.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. • H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN., • Redacteur: J. GRATAMA. •

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Verkiezing Hoofdbestuur. Jaarverslag Afdeelingen. — Jaarverslag Commissiën. — Examenvragen Bouwk. Opzichter 1911. — Algem. Administratieve Voorwaarden, vervolg. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Het Koninklijk Paleis te Amsterdam als kunstwerk, vervolg, door A. W. Weissman. — Hotel-Restaurant: „Bosch van Bredius", J. A. van Straaten Jr. Architect. — Het dekvermogen van verven. — Berichten. — Personalia. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

In aansluiting aan het bepaalde in art. 4 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, wordt medegedeeld dat de volgende lijsten van Candidaatgestelden voor de verkiezing van het Hoofdbestuur zijn ingekomen:

Candidaat gesteld de heeren:
L. C. DUMONT, B.-I., Dir. Openb. Werken te Haarlem.
B. J. OUËNDAG, architect te Amsterdam.
W. F. OVEREIJNDER, architect te Rotterdam.
Gesteld door de volgende Architect-Leden te Rotterdam:

ALB. OTTEN.	A. J. TH. KOK.
J. HERMAN DE ROOS.	G. J. BAKKUS.
JAC. VAN GILS.	P. A. WEELDENBURG.
F. VAN BEERS.	H. V. D. KLOOT MEIJBURG.
J. VAN WIJNGAARDEN.	D. B. LOGEMANN.

Candidaat gesteld de heeren:
L. C. DUMONT, B. I., Dir. Openb. Werken te Haarlem.
B. J. OUËNDAG, Architect te Amsterdam.
A. W. C. DWARS, C. B. I., Dir. Midd. Tech. School te Utrecht.
Gesteld door de Architect-Leden van de afdeeling Haarlem.

Candidaat gesteld de heeren:
B. J. OUËNDAG, Architect te Amsterdam.
JAN STUIJT, Architect te Amsterdam.
W. F. OVEREIJNDER, Architect te Rotterdam.
Gesteld door de Architect-Leden van de Afdeeling Arnhem.

Candidaat gesteld de heeren:
M. B. N. BOLDERMAN, Civ. Ing. Chef de bureau bij het Gem. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.
L. C. DUMONT, B. I., Dir. Openbare Werken te Haarlem.
B. J. OUËNDAG, architect te Amsterdam.
Gesteld door de volgende Architect-leden te Amsterdam:

F. W. M. POGGENBEEK.	J. H. W. LELIMAN.
A. D. N. VAN GENDT.	A. W. BOS.
E. M. ROOD.	P. H. VAN NIFTRIK.
J. BAKKER.	JOSEPH HERMAN.
C. B. POSTHUMUS MEIJJES	P. A. TIMMERS.

Candidaat gesteld de heeren:
L. C. DUMONT, B. I., Dir. Openbare Werken te Haarlem.
B. J. OUËNDAG, architect te Amsterdam.
A. W. C. DWARS, C. B. I., Dir. Middelb. Tech. School te Utrecht.
Gesteld door de volgende Architect-leden te 's-Gravenhage:

G. C. BREMER.	D. E. C. KNUTTEL.
J. J. L. BOURDREZ.	J. LIMBURG.
S. DE CLERCQ.	JOH. D. LOOYEN.
J. F. VAN HOYTEMA.	CH. STEFFENS.
J. JURRIAAN KOK.	J. A. G. VAN DER STEUR.

In herinnering wordt gebracht, dat art. 4 van het Alg. Huishoudelijk-Reglement bepaalt ten opzichte van de *candidaat-gestelden*:
De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen.
Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.
In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat bovengenoemde candidaatgestelde heeren, zoo zij eventueel geen candidaat wenschen te zijn, uiterlijk Woensdag 26 April a. s. hiervan schriftelijk kennis moeten geven aan den Algem.-Secretaris der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

In Bouwkundig Weekblad n°. 10, 11 en 12, 1911, is herinnerd aan Art. 16 der Statuten, bepalende dat iedere Afdeeling *vóór den 1sten April* een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling zendt aan het Hoofdbestuur.
Daar enkele Afdeelingen nog geen verslag gezonden hebben, worden zij verzocht dit alsnog *spoedig* te willen doen.

JAARVERSLAG COMMISSIËN.

In herinnering wordt gebracht dat de reglementen voor de Commissie van Financiën, voor de Commissie van Redactie, voor de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect en voor de Commissie van Arbitrage bepalen, dat deze commissies *minstens twee weken voor de Algemeene Meivergadering* een verslag opmaken, dat aan het Hoofdbestuur wordt opgezonden en tegelijk met het jaarverslag van de Maatschappij in het Bouwkundig Weekblad wordt gepubliceerd.

VERSLAG VERGADERING HOOFDBESTUUR OP 11 APRIL J.L.

Wegens plaatsgebrek wordt het verslag van de Hoofdbestuursvergadering op 11 April j.l. niet in dit no. van het B. Weekblad opgenomen, maar zal het in het no. van 22 April a.s. verschijnen.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER 1911,

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 28STEN MEI 1901 EN HERZIEN OP DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 27 SEPTEMBER 1907 EN VAN 23 SEPTEMBER 1909.

EXAMENVRAGEN [1]) 2de GROEP.

MAANDAG 6 MAART, voorm. 9—10 uur.

OPSTEL.

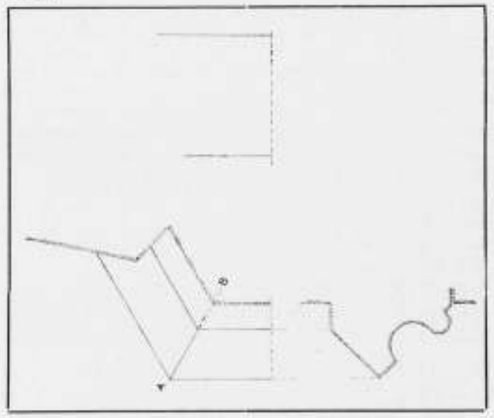
De candidaten ontvingen de twee volgende onderwerpen, waarvan echter slechts één behandeld behoefde te worden.

1. Omschrijf de volgorde en de wijze van behandeling der stucadoorwerken. De samenstelling der verschillende mortels hierbij te vermelden.
2. Geef eene omschrijving van verschillende soorten van fundeeringen.

MAANDAG 6 MAART, voorm. 10—12 uur.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

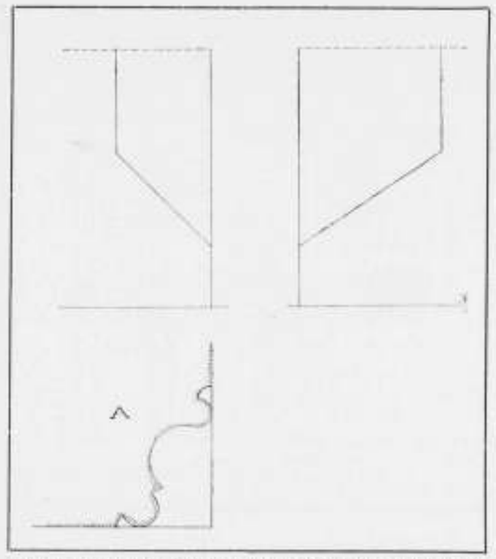
De candidaten ontvingen de drie onderstaande teekeningen op een schaal ongeveer vier maal grooter dan deze.

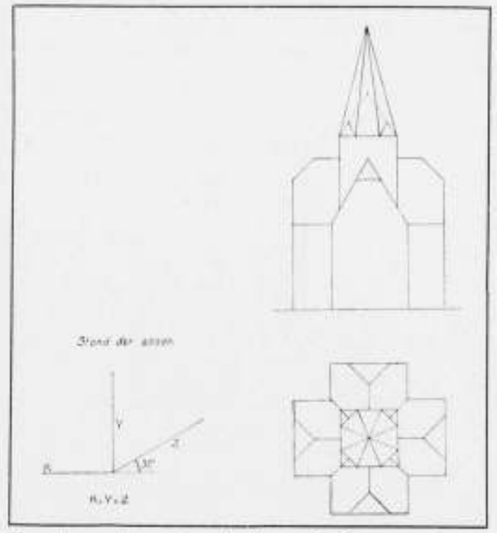
Bepaal de aansluiting van de lijst tegen het gebroken vlak en ontwikkel het profiel volgens A. B.
Ontwikkel vervolgens de aansluiting tegen het gebroken vlak in een plat vlak.

---

[1]) De examenvragen voor de examens van Bouwk.-Opzichter 1911, voor Bouwk.-Teekenaar 1911 en voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1911 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld bij het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Bepaal voor- en zijaanzicht der beëindiging van profiel A.

Bepaal van bovenstaande figuur de scheeve projectie.

MAANDAG 6 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een kap, schaal 1 op 50. Zie fig. 1.
Gevraagd te teekenen in potlood op schaal 1 op 5 de details bij a, b, c, d, e, f en g, waaruit de geheele samenstelling duidelijk blijkt.
De voornaamste zinkconstructies op ware grootte te teekenen.

DINSDAG 7 MAART, voorm. 8½—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van ramen en deuren, schaal 1 op 25. Zie fig. 2.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van: A, B, C, D, E, F, G, H, K, L, M en N, benevens een detail van het binnendeurkozijn (in steensmuur).

DINSDAG 7 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een rioleeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 3.
Op deze teekening zijn aangegeven twee op verschillende verdiepingen gelegen closets, gootsteen en bad.
Gevraagd te teekenen op schaal 1 op 20, de samenstelling der rioleering binnen- en buitenshuis, alles behoorlijk geventileerd.
De stand- of valleiding van geasph. ijzeren of looden buis, wijd 12,5 c.M., de grondleiding wijd 12,5 c.M. van geasph. ijzeren of ijzeraardenbuis
Bad- en gootsteenafvoer, wijd 5 c.M., van looden buis naar gemetselde schepput.

WOENSDAG 8 MAART, voorm. 8½—10 uur.

MEETKUNDE.

1. Een terrein in den vorm van een gelijkzijdigen driehoek heeft een oppervlakte van 36½ — 3 M².
   Bereken de zijde en de loodlijn van den driehoek.
2. Van een rechthoek zijn de zijden 12 en 5 d.M.
   Bereken de zijden van een daarmede gelijkvormigen rechthoek wiens oppervlakte vijfmaal zoo groot is.
3. Een cirkel heeft een middellijn van 1 M. Op een afstand van 12 d.M. van den cirkel wordt daaraan een raaklijn getrokken.
   Bereken de lengte dier raaklijn en de oppervlakte en den omtrek van den cirkel.
4. Van een afgeknotten kegel is de straal van het grondvlak 12 c.M., die van het bovenvlak 8 c.M. en de hoogte 6 c.M.
   Bereken den inhoud en het ronde oppervlak van den kegel waarvan de afgeknotte een deel uitmaakt.
5. Van een bol met een middellijn van 16 c.M. wordt een segment afgesneden hoog 4 c.M.
   Bereken het geheele oppervlak en den inhoud van dat segment.

WOENSDAG 8 MAART, voorm. 10—12 uur.

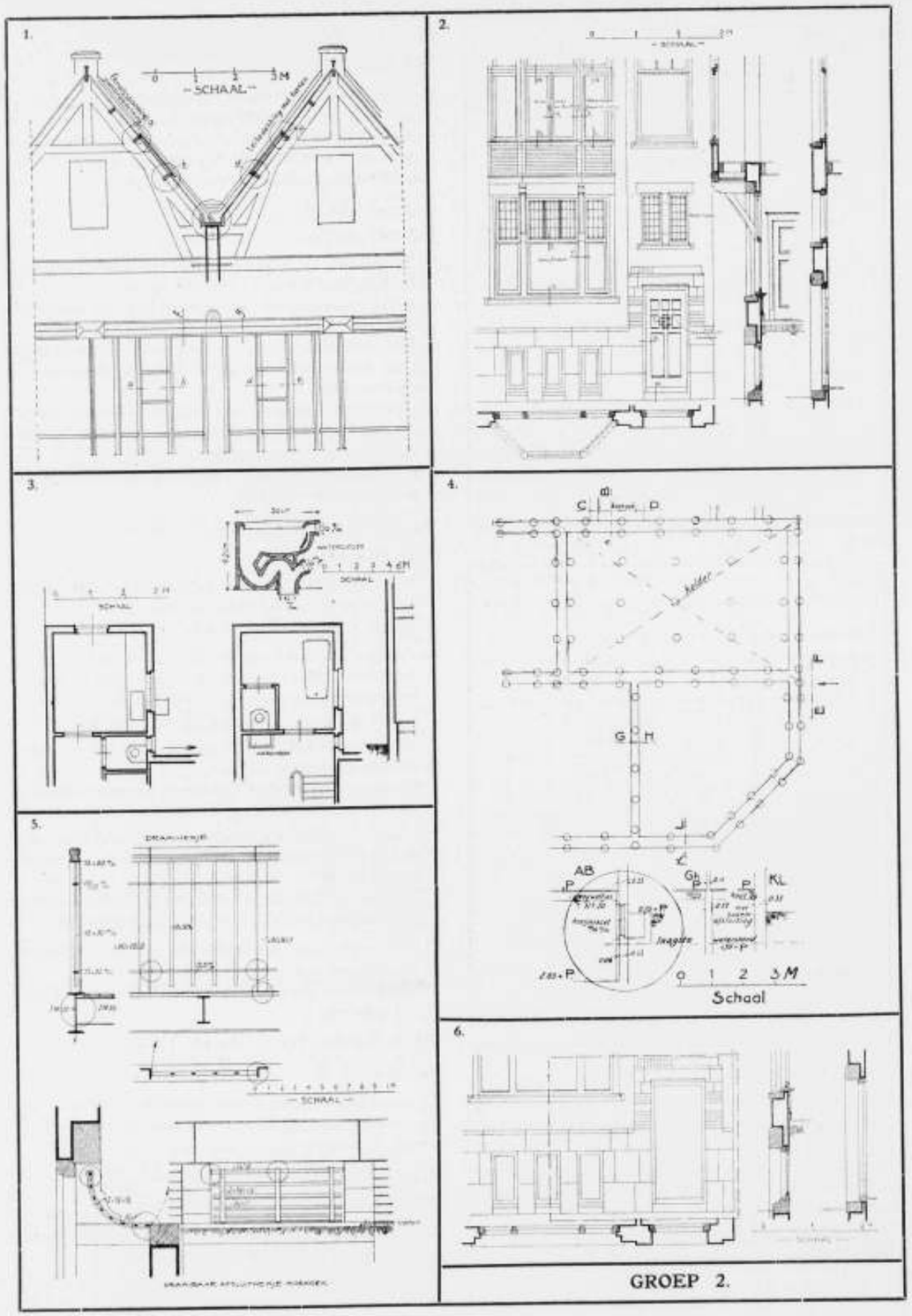
OPMETEN.

De candidaten maakten eene opmeting van een detail van een naburig gebouw, welke daarna in teekening werd gebracht.

WOENSDAG 8 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een fundeeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 4.

GROEP 2.

Op deze teekening de volledige paalfundeering te teekenen. Verder op schaal 1 op 10 te teekenen de doorsneden AB, CD, GH, KL, en het aanzicht bij EF.

DONDERDAG 9 MAART, voorm. $8^1/_2$—$9^1/_2$ uur.

STELKUNDE.

1. Ontbind in factoren:
$49\,x^2y - 42\,xy^2 + 8\,y^3$ en $27\,x^2 + 36\,xy + 12\,y^2 - 12z^2$

2. Vereenvoudig:
$$\left(m^2 - n^2 + \frac{2npx - p^2}{x^2}\right) : \left(m - n + \frac{p}{x}\right)$$

3. Los de volgende vergelijkingen op:

a. $$\frac{4x-3}{2x+5} = \frac{8x-23}{4x-5}$$

b. $^1/_3\,x + {}^2/_7\,y = 5$ en $7^3/_4\,x = 10\,y - 13^1/_2$

c. $$x^2 - {}^1/_8\,x = {}^{10}/_{32}$$

DONDERDAG 9 MAART, voorm. $9^1/_2$—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening, schaal 1 op 10, van een draaihekje en van een draaibaar afsluithekje bij een koekoek. Zie fig. 5.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van de met een cirkel aangegeven gedeelten, met duidelijke aangifte van de sluiting en draaiconstructie.

DONDERDAG 9 MAART, nam. 1—2 uur.

REKENEN.

1. Los de volgende evenredigheid op:
$$11^1/_2 : \frac{0.6}{0.9} = {}^1/_2 : 10\,x$$

2. Vereenvoudig:
$$\left(\frac{4}{3}\ \frac{1.5}{4}\right) : \left(\frac{23}{3}\ \frac{1}{9}\right)$$
$$\left(\frac{1}{3}\ \frac{{}^2/_3}{18^1/_{20}} + \frac{1^1/_2}{4}\right) \times \frac{9}{6^1/_2}$$

3. Bereken het product van:
$\sqrt[3]{\ }$ 126506008 en $\sqrt{\ }$ 251001

(De geheele bewerking moet worden overgelegd).

4. Twee aannemers meten de lengte van een terrein, de eerste bepaalt de lengte in Meters en de tweede in Amsterdamsche ellen (0.688 M.). Het aantal ellen is 312 grooter dan het aantal meters. Hoeveel Meters bedraagt de lengte van het land?

5. Een rechthoekig bouwterrein 12 bij 6 Meter moet 3 Meter worden opgehoogd. Hoeveel M^3 zand is daarvoor noodig indien 5 % voor inklinking wordt gerekend en de verzakking buiten rekening blijft?

DONDERDAG 9 MAART, nam. 2—5 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een geveldetail, schaal 1 op 25. Zie fig. 6.

Gevraagd in teekening te brengen op schaal 1 op 10, den volledigen uitslag van het steenhouwwerk van het omlijnde gedeelte, zoodat de aansluitingen, afmetingen en verankering (dookgaten) duidelijk zichtbaar zijn.
Tevens daarbij te voegen de staat van het steenhouwwerk.

ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN VOOR HET UITVOEREN EN ONDERHOUDEN VAN WERKEN TEN BEHOEVE VAN BESTUREN EN PARTICULIEREN.

ONTWORPEN DOOR EENE COMMISSIE, INGESTELD VAN WEGE DE VEREENIGINGEN: „VEREENIGING VAN DELFTSCHE INGENIEURS" TE 'S-GRAVENHAGE, „MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST" TE AMSTERDAM EN „NEDERLANDSCHE AANNEMERSBOND" TE AMSTERDAM *).

Vervolg van blz. 149.

§ 37. VERANTWOORDELIJKHEID VOOR DE OP HET WERK AANWEZIGE BOUWSTOFFEN.

1. De aannemer is verantwoordelijk voor de aangevoerde bouwstoffen, ten behoeve van de uitvoering van het werk bestemd, alsmede van de bouwstoffen van welken aard ook, die uit vernieuwing of herstelling voortkomen en volgens de bepalingen van het bestek of de overeenkomst niet aan hem verblijven.
2. Hij is mitsdien verplicht nieuwe gelijksoortige bij te leveren in de plaats van verloren, vermiste of beschadigde zoowel van de nieuw aangevoerde als van de uit de afbraak afkomstige bouwstoffen.

Toelichting.
§ 37. VERANTWOORDELIJKHEID VOOR DE OP HET WERK AANWEZIGE BOUWSTOFFEN
is gelijkluidend aan § 493 der Rijks-A.V. en vereischt geen nadere toelichting.

§ 38. GEBRUIK VAN HULPMIDDELEN EN WERKTUIGEN VAN DEN AANNEMER DOOR DEN BESTEDER.

1. Wanneer het werk ingevolge de bepalingen der §§ 48 of 49 niet door den oorspronkelijken aannemer wordt uitgevoerd, heeft de besteder het recht gebruik te maken van de aan dien annemer toebehoorende, op het werk aanwezige hulpmiddelen en werktuigen.
2. Vergoeding voor het gebruik dier hulpmiddelen en werktuigen is door den besteder alleen verschuldigd, wanneer de gewijzigde verhouding geen gevolg is van nalatigheid van den aannemer.
3. Wanneer tijdens het gebruik door den besteder aan de hulpmiddelen of werktuigen schade wordt toegebracht, wordt deze den aannemer vergoed. Bij geschil over het bedrag der schade, wordt deze door scheidslieden bepaald.

Toelichting.
§ 38. GEBRUIK VAN HULPMIDDELEN EN WERKTUIGEN VAN DEN AANNEMER DOOR DEN BESTEDER
wordt in de Rijks-A. V. niet aangetroffen. Toelichting acht de commissie echter overbodig. Het geldt hier een bij uitstek practische bevoegdheid van den besteder in het belang van het werk, waaruit voor den betrokken aannemer of diens rechtverkrijgenden geen nadeel kan voortvloeien.

§ 39. MAATREGELEN TEN BEHOEVE VAN DE GEZONDHEID, VERPLEGING, ENZ.

1. De aannemer zorgt dat goed drinkwater en het noodig aantal

*) Zij, die opmerkingen of beschouwingen wenschen mede te deelen worden verzocht deze te doen toekomen **vóór 15 Mei a.s.** *aan den heer G. Versteeg, 1ste Secr. van de Vakbelangen Commissie der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Pels Rijckenstraat 9, Arnhem.*

privaten ten behoeve van de werklieden op het werk aanwezig zijn.
2. Wanneer bij bestek of overeenkomst is voorgeschreven voor eenig werk een verbandkist beschikbaar te stellen en omtrent den inhoud daarvan geen voorschriften worden verstrekt, behoort zoodanige kist te bevatten:
8 pakjes sublimaatwatten (elk pakje van 25 grammen);
5 pakjes jodoformgaas (20 %) elk van 1 M. (in blikken doos);
10 cambric zwachtels, elk lang 7½ M. en breed 0.05 M.;
2 vierkante doeken;
5 driekante doeken;
1 jodoformstrooier, bevattende 25 grammen jodoform;
1 doosje met antiseptische kleefpleister;
1 snoer van Foulis;
2 Peansche pincetten;
1 rechte chirurgische schaar;
6 hechtnaalden (in doosje);
1 klosje (6 M.) sublimaatzijde (No. 2);
20 spelden;
2 spalken van gegalvaniseerd ijzerdraad (breede);
1 streng bindtouw;
1 knijptang;
1 stevige schaar tot het losknippen van kleedingstukken;
1 beker;
1 stuk zeep;
1 nagelborstel;
1 blikken waschbekken;
1 irrigator (van glas) van 1 liter inhoud;
2 flesschen 2½ % phenol-oplossing. Elke flesch van 1500 grammen inhoud en voorzien van een doodshoofd en het opschrift „Vergift".
1 fleschje met 25 grammen ammonia liquida (vliegende geest).
Alle verbandmiddelen moeten in perkamentpapier zijn verpakt en op elk pakje moet zijn vermeld wat zich daarin bevindt.
3. Voorts moet de kist een drietal handleidingen tot gebruiksaanwijzing bevatten.
4. De inhoud dezer kisten moet na gebruik onverwijld weder worden aangevuld en, zoo dikwijls de directie dit noodig oordeelt, door een door haar aan te wijzen deskundige worden onderzocht. Deze doet van zijne goedkeuring schriftelijk blijken, terwijl de aannemer de kosten van het onderzoek betaalt.
5. Indien de aannemer verplicht is in de huisvesting van zijne werklieden te voorzien, wordt zulks in het bestek bepaald.
6. De daarvoor noodige keten of verblijven moeten aan de volgende bepalingen voldoen:
De keten of verblijven hebben loodrechte wanden van minstens 1.50 M. hoogte en zijn voorzien van het noodig aantal lichtramen van voldoende afmetingen, die tevens voor luchtverversching dienen.
Wanden en daken zijn waterdicht en tochtvrij, de vloer is minstens 0.25 M. boven het omliggende terrein verheven.
Voor ieder daarin gehuisvest persoon is beschikbaar een slaapplaats, minstens lang 1.80 M. en breed 0.75 M., hoog minstens 0.50 M. boven den vloer; de verschillende slaapplaatsen zijn door schotten van elkander afgescheiden.
Voor elk in de keet of het verblijf aanwezig gezin wordt een geheel afgesloten slaapvertrek gemaakt.
In deze keten of verblijven worden geleverd de noodige houten tafels en banken en minstens ééne voldoende kookkachel met brandvrij ingerichte, goed trekkende rookgeleiding, tot voldoende hoogte buitendaks uitgaande.
7. Alvorens de keten of de verblijven door de arbeiders mogen worden betrokken, worden zij vooraf door de Directie goedgekeurd; dit geldt eveneens omtrent de plaats waar zij zullen worden opgericht.
8. Worden als keten ingerichte vaartuigen voor huisvesting gebruikt, dan is hetgeen hiervoren omtrent de slaapplaatsen en het slaapvertrek is bepaald, voor zooveel dit mogelijk is, daarop van toepassing.
9. Indien de aannemer verplicht is in de huisvesting zijner werklieden te voorzien, komen mede te zijnen laste:
a. de dagelijksche reiniging van het terrein rondom de arbeiderswoningen op een voldoenden afstand en aftapping van bedorven of stilstaande poelen;
b. herhaalde levering van zuiver ligstroo;
c. het beschikbaar stellen van de noodige geneeskundige hulp en medicijnen.
10. Indien den aannemer bij het bestek de verplichting om in de huisvesting van zijne werklieden te voorzien *niet* wordt opgelegd, zullen de keten of verblijven, die hij niettemin voor zijne werklieden mocht oprichten of beschikbaar mocht stellen, eveneens aan de vorenstaande bepalingen moeten voldoen.

Toelichting.
§ **39**. MAATREGELEN TEN BEHOEVE VAN DE GEZONDHEID, VERPLEGING, ENZ.
komt, behoudens eene verplaatsing van de 2e alinea, overeen met de wel wat uitvoerige, doch niettemin aannemelijke regeling van § 460 der Rijks-A. V.

§ **40**. WERKTIJD.
1. Op het werk mag door dezelfde werklieden per etmaal niet langer worden gewerkt dan door de ter plaatse bestaande arbeidsovereenkomsten of, bij gebreke daarvan door het plaatselijk gebruik als maximum-arbeidsduur wordt aangegeven. Echter zal niet langer dan 11 uur per etmaal mogen worden gewerkt.
2. In bijzondere gevallen kan door de directie in het belang van het werk gedurende een door haar te bepalen tijd langer werktijd worden toegestaan of geëischt.
3. Vóór zonsopgang en na zonsondergang, alsmede op Zon- en feestdagen mag niet gewerkt worden, tenzij op lastgeving of met schriftelijke vergunning van de directie. Ingeval van overtreding van dit verbod wordt, onverminderd het bepaalde bij § 46, het gemaakte werk, zoo noodig, door den aannemer op diens kosten afgebroken of opgeruimd.
4. Wanneer de directie het werken op Zon- en feestdagen in buitengewone omstandigheden gelast of vergunt, vraagt de aannemer daartoe bovendien ingevolge de Wet van 1 Maart 1815 (Staatsblad No. 21) vergunning aan den burgemeester der gemeente, waarin het werk gelegen is. Bij weigering door den burgemeester geeft de aannemer daarvan onverwijld kennis aan de directie.
5. Tot de feestdagen worden gerekend te behooren de Paasch- en Pinksterdagen, de Kerstdagen, de Goede Vrijdag, Hemelvaartsdag en Nieuwjaarsdag.
6. Voor het werken op Goeden Vrijdag en Nieuwjaarsdag, wanneer deze laatste niet op Zondag valt, is alleen vergunning van de directie noodig.

Toelichting.
§ **40**. WERKTIJD. *(Rijks-A. V. § 485).*
Hierbij wordt alleen opgemerkt, dat ten aanzien van den werktijd de commissie zich in *alinea 1* op het standpunt heeft geplaatst, dat de regeling van den arbeidsduur het best in elk bestek afzonderlijk kan worden vastgesteld in verband met ter plaatse bestaande arbeidscontracten of, bij gebreke daarvan, met het plaatselijk gebruik. Voor het geval dat ook dit niet bestaat is echter een maximale arbeidsduur van 11 uur per etmaal voorgeschreven.

§ **41**. ARBEIDSLOON.
1. Aan de werklieden zal geen lager loon mogen worden betaald dan door de ter plaatse bestaande arbeidsovereenkomsten of, bij gebreke daarvan, door het plaatselijk gebruik wordt aangegeven.
2. De aannemer is verplicht aan de directie, op daartoe door haar gedaan verzoek, afschrift te verstrekken van de door hem aangehouden loonlijsten. De directie is tevens bevoegd de uitbetaling der werklieden bij te wonen of zich daarbij te doen vertegenwoordigen.

Toelichting.
§ **41**. ARBEIDSLOON.
wordt in de bestaande A. V. niet aangetroffen. Waar echter eene regeling omtrent het minimum-loon even noodzakelijk is als omtrent den werktijd en in meerdere mate nog dan de arbeidsduur afhangt van plaatselijke omstandigheden, heeft de commissie dit punt, in aansluiting aan § 40, op overeenkomstige wijze geregeld. Het tweede lid dezer § dient er voor te waken, dat het bepaalde bij alinea 1 geen doode letter blijft.

§ **42**. VORDERINGEN VAN WERKLIEDEN TOT UITBETALING VAN LOON.
1. Mocht de besteder krachtens art. 1650 B.W. tot betaling van door den aannemer aan werklieden verschuldigd loon worden aangesproken, dan is hij verplicht daarvan ten spoedigste bij aangeteekend schrijven aan den aannemer kennis te geven.

Toelichting.
§ **42**. VORDERINGEN VAN WERKLIEDEN TOT UITBETALING VAN LOON.
De tegenwoordige regeling van § 459 der Rijks-A.V. is volgens de meening van den geraadpleegden rechtsgeleerde onnoodig omslachtig. Wanneer de besteder krachtens art. 1650 B. W. in rechten wordt aangesproken tot betaling van terzake van het werk verschuldigd loon, moet hij niet verplicht zijn te procedeeren voor een zaak, die hem niet aangaat, maar zich kunnen refereeren aan het oordeel van den rechter om gewaarborgd te zijn zoowel tegen vorderingen van den aannemer wegens ten onrechte gedane betaling als tegen veroordeeling in de kosten. Hiertegenover is het echter behoorlijk, dat hij den aannemer in kennis stelt met de ingestelde vordering, opdat deze gelegenheid heeft zich daartegen te verweren.

§ **43**. ONGESCHIKTE WERKLIEDEN.
1. De directie is bevoegd de onmiddellijke verwijdering van het werk te eischen van ongeschikte en onbekwame personen, die bij of voor den aannemer werkzaam zijn.

Toelichting.
§ **43**. ONGESCHIKTE WERKLIEDEN *(Rijks A. V. § 458).*
geeft geen aanleiding tot toelichting.

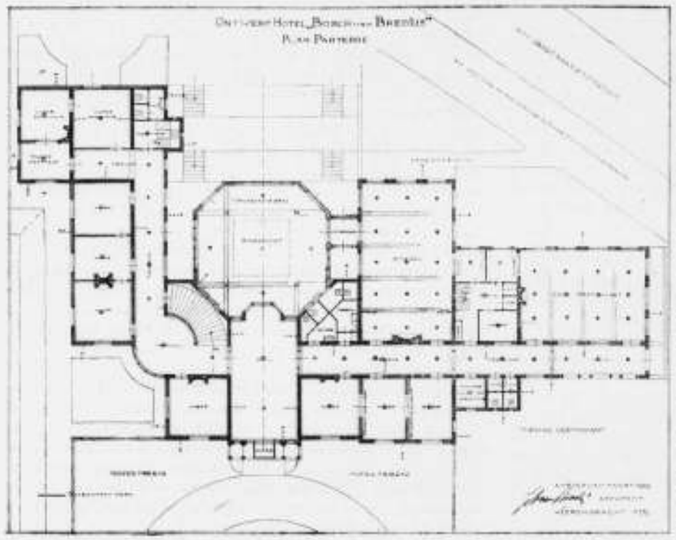
§ **44**. SCHADE.
1. Schade, ook aan belendende eigendommen, veroorzaakt door nalatigheid, onvoorzichtigheid, gebrek aan middelen of verkeerde maatregelen van den aannemer, of wel door rampen, waartegen hij volgens de bepalingen van het bestek verplicht was eene verzekering te sluiten, wordt door hem voor zijne rekening hersteld.
2. Het herstel van schade, ontstaan door overmacht en in het algemeen door omstandigheden, onafhankelijk van den wil des aannemers, en niet vallende onder het risico, dat volgens de bepalingen van de overeenkomst of van het bestek ten laste van den aannemer is, komt voor rekening van den besteder.
3. Ingeval de schade niet ten laste van den aannemer komt, worden de kosten, gemaakt om aan te toonen dat de oorzaak der schade onafhankelijk is van zijn wil, alsmede die wegens de voorziening en beteugeling der schade, hem vergoed.
4. Bij het ontstaan van schade geeft de aannemer daarvan schriftelijk of telegrafisch kennis aan de directie en neemt terstond de noodige maatregelen tegen verdere uitbreiding.
5. Bij aanwezigheid der directie handelt de aannemer echter onder hare goedkeuring.
6. Zoo door nalatigheid des aannemers de schade zich heeft uitgebreid, komen de meerdere kosten van het herstel te zijnen laste.
7. Verlies van of schade aan voor een werk bestemde en goedgekeurde bouwstoffen, ontstaan door dijk- of oevervallen, ijsgang, storm, stormvloed, onweder, brand of andere oorzaken, welke als buitengewone omstandigheden zijn aan te merken, wordt den aannemer door den besteder vergoed, indien de gelegenheid niet heeft bestaan die bouwstoffen tegen dat verlies of die schade te verzekeren.
8. In geen geval wordt wegens het verlies of de schade, in de alinea's 1, 2 en 7 bedoeld, vergoeding toegekend, indien de aannemer, desverlangd, niet kan aantoonen dat hij alle middelen, waarover hij had te beschikken, heeft aangewend om het verlies of de schade te voorkomen of te beperken.

Toelichting.
§ **44**. SCHADE
behoeft, hoe belangrijk het punt ook zij, dat daarin wordt geregeld, geen uitvoerige toelichting. De alinea's 3 tot en met 8 komen vrijwel geheel overeen met de bestaande, in § 475 der Rijks-A.V. neergelegde regeling.
Het beginsel der schadeloosstelling echter, neergelegd in de alinea's 1 en 2, draagt in het ontwerp der commissie een geheel ander karakter dan dat, waarvan de Rijks-A. V. uitgaan. Deze laatste gaan uit van het beginsel dat in het algemeen alle schade komt voor rekening van den aannemer, *tenzij hij kan aantoonen*, dat de schade is ontstaan door omstandigheden, onafhankelijk van zijn wil. Iedereen weet intusschen hoe moeilijk zoodanig bewijs in vele gevallen is bij te brengen. De commissie was dan ook van meening, dat zoodanig bewijs niet mag worden gevorderd. Het is h. i. voldoende, dat de aannemer de aanwezigheid van zoodanige omstandigheden op goede gronden aannemelijk maakt. Wordt dit door de directie betwist, dan zal door scheidslieden moeten worden beslist.
In het ontwerp is uitgegaan van de, naar het oordeel der commissie, juiste gedachte, dat, behalve in bepaalde, met name genoemde gevallen, bedoeld in alinea 1, de schade voor rekening is van den besteder. De verantwoordelijkheid van den besteder is anderzijds echter beperkt tot schade veroorzaakt door overmacht of door omstandigheden, onafhankelijk van den wil des aannemers, welke begrippen elkander in de meeste gevallen trouwens zullen dekken.
Overigens is er voor gewaakt, dat er geen verwarring behoeft te ontstaan tusschen schade (door rampen, overmacht e.d.) en risico bij de uitvoering van het werk. Ook hiervan kan belangrijk verlies het gevolg zijn, dat echter voor rekening van den aannemer behoort te komen. Vandaar de bepaling in *alinea 2*, welke den besteder de bevoegdheid geeft die risico's krachtens besteksbepaling ten laste van den aannemer te brengen. In dit opzicht spreekt de commissie echter als haar oordeel uit, dat werken, waaraan een zeer groot risico verbonden is door de kans op afschuivingen, verzakkingen en verzinkingen e. d., zooveel mogelijk als tariefwerk behooren te worden uitgevoerd.
De besteder zal dan nimmer meer behoeven te betalen dan de werkelijke kosten van het werk. In sommige gevallen zou zulks voor hem een schadepost kunnen zijn; daartegenover staat echter dat in tal van andere, zoo niet de meeste gevallen de besteder het bedrag zou uitsparen, dat door den aannemer tot dekking van deze risico's in zijne rekening is opgenomen.

§ **45**. AANSPRAKELIJKHEID VAN DEN AANNEMER.
1. In afwijking van het bepaalde bij art. 1645 B. W., wordt de duur der aansprakelijkheid van den aannemer beperkt tot de eindoplevering van het werk, tenzij het bestek of de overeenkomst anders bepaalt.
2. De aannemer draagt geen aansprakelijkheid voor onderdeelen van het werk, welke door den besteder of de directie ter levering of bewerking aan derden zijn opgedragen, ook al geschiedt de betaling daarvan door zijne tusschenkomst.

Toelichting.
§ **45**. AANSPRAKELIJKHEID VAN DEN AANNEMER
wijkt af van de bekende bepaling van artikel 1645 B. W. Waar de aannemer slechts de bevelen der directie opvolgt en de door haar ontworpen constructies uitvoert, dient ook de verantwoordelijkheid daarvoor, althans indien de uitvoering naar den eisch geschiedde, voor rekening van den besteder te komen.
Ook de bedoeling van *alinea 2* is duidelijk. Zeer dikwijls worden ten behoeve van een werk, leveringen gedaan door derden of gedeelten van het werk door derden uitgevoerd op last van den besteder of van de directie, buiten den aannemer om. Nu eens geschiedt de betaling daarvan door tusschenkomst van den aannemer, dan eens heeft hij zelfs daarmede niets uitstaande, doch in ieder geval brengt de billijkheid mede, dat hem geen aansprakelijkheid treft voor de desbetreffende onderdeelen.

(Wordt vervolgd.)

HOTEL-RESTAURANT „BOSCH VAN BREDIUS"
Plan Beganegrond. Schaal 1 op 400. Arch. J. A. VAN STRAATEN Jr.

het stadhuis als paleis werd ingericht, werden weggenomen.
Van Campen heeft de versiering der Galerijen met wijs beleid in de vier hoeken het rijkst geordonneerd. Zoo bereikte hij, dat men in iedere Galerij steeds aan beide einden beeldhouwwerk aanschouwde.
Aan de noord- en zuidzijde der lange Galerijen bevinden zich de vier hoofdtrappen van het gebouw, aan het einde der korte Galerijen ziet men telkens twee ingangen naar de voornaamste vertrekken. Het midden van ieder der acht wanden is gevuld door het beeld van een god of godin uit de oudheid. Zij zijn Cybele, die de aarde, Diana, die de maan, Apollo, die de zon en Mercurius, Jupiter, Mars, Venus en Saturnus, die de vijf in de 17e eeuw bekende planeten voorstellen. De plaatsing dezer beelden geschiedde niet willekeurig. Cybele staat bij den ingang naar de zaal der Vroedschap en naar die der Weesmeesters, waar voor de aardsche belangen der burgerij werd gezorgd. Saturnus, de god des tijds, versiert den muur bij de trap, waarmede men naar den koepeltoren, die het uur aangeeft, opklimt. Waar Venus is opgesteld vindt men de trap, welke naar de Kamer van Huwelijkszaken leidt. Mars duidt met zijn angstwekkende attributen zoowel den ingang naar de zaal der Lijfstraffelijke Rechtspleging als den opgang naar de zaal van den Krijgsraad aan. Apollo kreeg zijn plaats bij de deuren die toegang gaven naar de kamers van Thesaurieren-extraordinaris en van de Commissarissen voor kleine zaken. De eersten inden de belastingen en hun speurzin drong even ver door als de stralen van den Zonnegod, de tweeden spraken recht in zaken van geringen omvang, en moesten, voor alles, trachten, de partijen met elkander te verzoenen, dus in die harmonie te brengen, waarvan Apollo het zinnebeeld is. Jupiter, de god met de grootste macht, staat aan de zijde der Secretarie, waardoor Burgemeesteren hun macht naar buiten deden blijken. De trap, waarvoor hij zijn plaats heeft, leidt weder naar de zaal van den Krijgsraad. Waar Mercurius is opgesteld vindt men de trap, die afdaalt naar de Wisselbank, de instelling, waardoor de handel van Amsterdam tot zoo grooten bloei kwam. Eindelijk ziet men Diana staan tusschen de ingangen naar kamers van den Oud-Raad en die van Thesaurieren-Ordinaris, welke colleges, onder meer, ook wat op jacht en visscherij betrekking had, behandelden.
De beelden staan op voetstukken, die bij de vier trappen, waar veel verkeer was, onversierd zijn gelaten, doch overigens met toepasselijk reliëf-beeldhouwwerk prijken, dat, ofschoon het anderhalve eeuw lang onder

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET KONINKLIJK PALEIS TE AMSTERDAM ALS KUNSTWERK.

DOOR A. W. WEISSMAN.

Vervolg van blz. 140.

Zoowel aan de noordzijde als aan de zuidzijde der Vierschaar bevinden zich ruime voorhuizen. Uit ieder daarvan kon men weleer een trap bereiken, die naar de Burgerzaal leidt. Doch sedert in 1808 het noordelijke voorhuis voor de wacht van het paleis bestemd werd, is de aan die zijde aanwezige trap buiten gebruik gesteld en door een vloer aan het gezicht onttrokken.
Eigenaardig is het zeker, dat juist de Galerijen en de Burgerzaal, de eenige ruimten van het gebouw, waar het publiek den geheelen dag toegang had, zoo rijk met marmeren beeldhouwwerk werden versierd. Lieten de 17e eeuwsche regeerders van Amsterdam het volk ook al niet toe in de zalen, waar zij beraadslaagden, zij zorgden toch dat de burgerij, die daarbuiten moest blijven, kunst van de beste hoedanigheid te zien kreeg. Het ontwerp voor de marmerwerken in de Burgerzaal en op de Galerijen toont ons weder den „rede-rijcken sin" dien Huygens in zijn vriend Van Campen zoo bewonderde. Zaal en Galerijen vormen één grootsch geheel, dat men pas weder zou kunnen genieten, indien de „bij wijze van marmer" geschilderde houten schotten, waardoor er vertrekken van gemaakt werden, toen

HOTEL-RESTAURANT „BOSCH VAN BREDIUS".
Voorgevel (Zuidzijde) en Zijgevel (Oostzijde).
Architect: J. A. VAN STRAATEN JR.

HOTEL-RESTAURANT „BOSCH VAN BREDIUS".
Gezicht uit het Noord-Westen. Zijgevels. Schaal 1 op 300.
Architect: J. A. VAN STRAATEN JR.

het bereik van het publiek is geweest, geen beschadiging vertoont. In den tijd der gilden, toen ieder een vak geleerd had en wist te waardeeren, wat kunstvaardigheid was, werd zulk werk geëerbiedigd.

Onder Cybele ziet men de vruchten der aarde in groote verscheidenheid, onder Mars een wapentrofee, onder Apollo een trofee van speeltuigen, onder Diana een trofee van jachtgerei en vischnetten. De versierselen, die op de vier andere beelden betrekking hebben, zijn als reliëfs in de dagzijden der bogen van de trappen aangebracht. Zij vallen tegenwoordig weinig in het oog, omdat in 1808 die bogen door houten schotten en deuren zijn gevuld.

Korinthische pilasters verdeelen de Galerijen in regelmatige vakken. Tusschen de kapiteelen der pilasters bracht van Campen telkens een festoen aan. Deze festoenen vertoonen eene groote verscheidenheid, en zijn steeds op toepasselijke wijze samengesteld. Men vindt er de attributen der acht goden en godinnen, en overigens zulke voorwerpen in toegepast, als dienen konden om de bestemming der vertrekken aan te duiden. Bij de Assurantiekamer ziet men slaapbollen, zinnebeelden der gerustheid, bij de Desolate Boedelkamer ratten, die aan boeken knagen, bij de Secretarie pennen, zegels, perkamenten, sloten en dergelijke voorwerpen, die door de Secretarissen werden gebruikt.

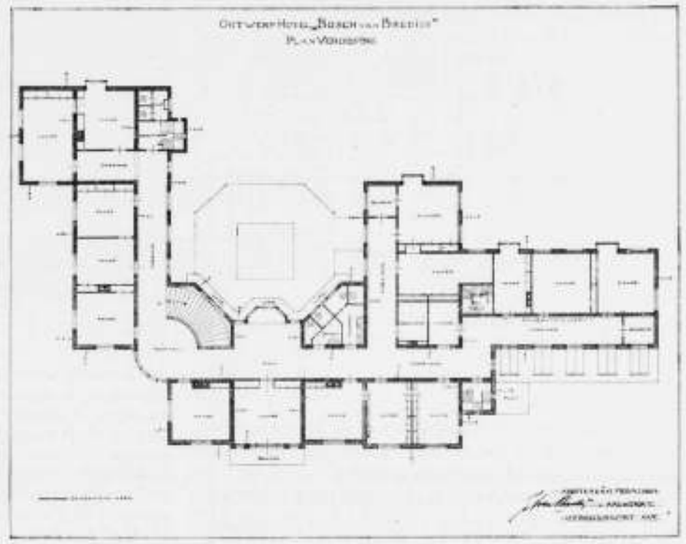
Bovendien is de omlijsting van iedere deur op toepasselijke wijze met marmeren beeldhouwwerk getooid. Twee dier omlijstingen, welke de deuren naar de Justitiekamer en naar de Kamer van Burgemeesteren versieren, zijn sinds 1801 achter spiegels verstopt. De overige bleven echter gelukkig zichtbaar. Boven de deuren aan de oost- en westzijde zijn bogen aangebracht, waarin reliëfs zijn geplaatst, die ofschoon alle acht van dezelfde ordonnantie, toch in hunne onderdeelen verschillen. Bij Cybele zijn de leeuwen, welke deze godin vergezellen, als motief genomen, bij Mars grijnzen diens wolven den beschouwer aan, bij Apollo ziet men hanen, bij Diana vissehen. Deze dieren zijn telkens met kinderen naast zich voorgesteld.

Boven de twee deuren aan de noord- en zuidzijde, die een anderen vorm hebben, daar er geen bogen gemaakt zijn, is de bestemming der vertrekken door reliëfs aangeduid. Boven de deur der Desolate Boedelkamer, waar Rembrandt één jaar na de inwijding van het Stadhuis reeds moest binnengaan, is, zeer toepasselijk, de val van Icarus verbeeld, wiens vleugels smolten, toen hij te hoog wilde vliegen en te dicht bij de zon kwam.

Men ziet hier ook zijn vader Dedalus, die de vliegkunst had uitgevonden, maar zich zóó hoog niet waagde, voorgesteld. Naast dit reliëf hangen festoenen af, die uit planten zijn samengesteld, welke slechts zeer kort bloeien. In de reliëfs op de architraven ziet men afgekloven schedels van vogels en konijnen, zegels, verbroken sloten en twee kleine geldzakjes. Dit alles zinspeelt natuurlijk op den desolaten toestand van hen, die hier binnen moesten gaan.

De deur daarnaast leidde naar de Assurantiekamer. Daarboven prijkt een voorstelling van Arion, die, op een dolfijn gezeten en de harp bespelend, rustig over de baren rijdt. Zoo rustig konden ook de reeders zijn, wier schepen verzekerd waren. Daarop zinspelen ook de slaapbollen, in de festoenen en de andere versierselen toegepast.

(Wordt vervolgd.)

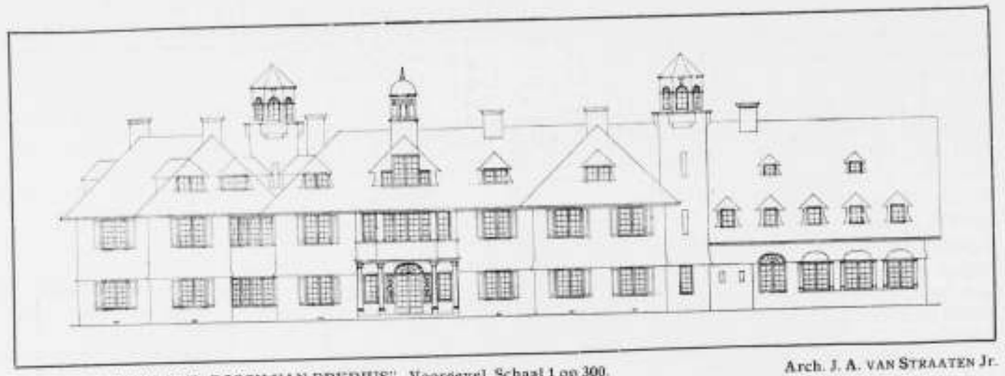

HOTEL-RESTAURANT „BOSCH VAN BREDIUS".
Plan Verdieping. Schaal 1 op 400. Arch. J. A. VAN STRAATEN JR.

HOTEL-RESTAURANT „BOSCH VAN BREDIUS".

Het Hotel-Restaurant „Bosch van Bredius", gelegen nabij de bekende uitspanning Jan Tabak in 't Gooi, is opgericht in 1909, en gelegen in een van de schoonste plekken van 't bekende bosch. Aan voorzijde en café-restaurant zijde heeft men gezicht op 't bosch met zijne statige beukenboomen; aan de achterzijde kijkt men over landerijen en slooten naar Huizen en op den toren van Naarden.

Bij den ontwerper heeft direct het doel voor oogen gestaan dit schoone natuurgedeelte zoo min mogelijk door een vrij groot bouwwerk te schaden. Vandaar dat de diverse ruimten voor een Hotel-Restaurant zoo op-

HOTEL-RESTAURANT „BOSCH VAN BREDIUS". Voorgevel. Schaal 1 op 300. Arch. J. A. VAN STRAATEN Jr.

gevat en gedistribueerd zijn, dat een hoog gebouw vermeden kon worden.

Zooals bijgaande plattegronden van de étages aantoonen, is er op gelet dat de kamers, zelfs de gangen, een mooi uitzicht op natuurschoon geven.

De étages zijn betrekkelijk laag gehouden, d. i. 3 M. begane grond en 2.80 eerste étage, om het gewenschte effect, d. i. de boomen boven 't gebouw uitstekend, te verkrijgen.

De materialen aan dit gebouw gebruikt, zijn voor sousterrein, keukens en fundeeringen: klinkers met spouw gemetseld.

De opvolgende étage van baksteen (hardgrauw) en deze aan de buitenkant bepleisterd en afgewerkt, rough cast, d. i. riviergrint met cement.

Het dak met leien (maasdak) belegd.

Het buitenverfwerk is wit en groen.

Het geheele gebouw is op eenvoudige en sanitaire wijze afgewerkt.

De firma C. Alberts en Zn., aannemers te Amsterdam, maakten het werk binnen 5 maanden gereed.

De directeur van „'t Woonhuis", de Heer Zeegers, verzorgde de installatie (meubilair enz.) op eenvoudige doch smaakvolle wijze. J. A. VAN STRAATEN Jr.,
Architect.

HET DEKVERMOGEN VAN VERVEN.

Voor de „Vereeniging van Nijveren" te Deventer heeft de heer C. P. van Hoek uit Amsterdam den 27en Maart jl. een lezing gehouden over bovengenoemd onderwerp. Spr. begon met te zeggen, dat het dekvermogen van verven nog maar weinig bestudeerd is en daardoor aanleiding geeft tot allerlei misvattingen. Vooral in den strijd tegen het loodwit verwart men bijv. dikwijls het bedek- of uitstrijkvermogen met het dekvermogen, dat feitelijk alleen in betrekking staat tot het onzichtbaarmaken van den ondergrond.

Het dekvermogen wordt geheel bepaald door de volgende lichtverschijnselen: 1e lichtreflektie, 2e lichtabsorptie, 3e lichtrefraktie en 4e door opalescentie. Vervolgens werd aan de hand van talrijke konstruktie-teekeningen de reflektie van het licht uiteengezet, en vooral gewezen op de regelmatige en de diffuse reflektie. De reflektie, die aan de oppervlakte van verflaag of verfstofkorreltjes optreedt, verzwakt het invallende licht, zoodat de stralen, die tot den ondergrond doordringen, daardoor gereflekteerd worden en weder uittreden, aan intensiteit zijn afgenomen. Is deze afname zeer groot, dan is de ondergrond in meerdere of mindere mate onzichtbaar. De verzwakking door reflektie staat echter in direkt verband met het reflektievermogen der verfstofkorrels en in de hoeveelheid per volume-eenheid. Fijnere maling en sterkere koncentratie doen die hoeveelheid vermeerderen, waardoor grootere ondoorzichtigheid moet optreden bij die verven, welke bereid zijn met sterk reflekteerende verfstoffen.

Naast reflektie vindt steeds absorptie plaats, zelfs bij witte substanties. Deze absorptie is ook op het dekvermogen der verven van zeer veel invloed. Eerstens worden er door de lijnolie reeds verschillende stralen geabsorbeerd en vervolgens vertoonen ook de meeste verfstoffen een groot absorptie-vermogen. Daardoor heeft eveneens weer afname van de intensiteit der doordringende en uittredende lichtstralen plaats. Hieruit volgt, dat bij sterkere absorptie de ondoorzichtigheid toeneemt. Bij witte en lichte verven is de reflektie, bij donkere tot zwarte verven de absorptie van overwegend belang voor de dekkende werking.

Hiernaast zijn de brekingsverschijnselen van het licht van veel invloed op de mate van ondoorzichtigheid. Bestaat er bijv. geen brekingsverschil tusschen bindmiddel en verfstofkorrel, dan kan het licht in rechte richting door de verflaag dringen, den ondergrond bereiken, daardoor gereflekteerd worden en vervolgens uittreden. De rechte lijn, die een lichtstraal dan beschrijft, kan als den korsten weg worden aangemerkt. Meestal bestaat er echter brekingsverschil tusschen verfstof en bindmiddel, zoodat de baan van een lichtstraal door een gebroken lijn kan worden voorgesteld. Hoe grooter het brekingsverschil der bestanddeelen van een verflaag is, hoe sterker een doordringende lichtstraal telkens zal gebroken worden en hoe langer ook de te doorloopen weg wordt. Spreker toonde aan de hand van verschillende konstruktie teekeningen aan, dat in dit opzicht tamelijk aanzienlijk verschil viel te konstateeren bij verflagen van lijnolie met krijtwit, zwaarspaat, zinkwit en loodwit. Alle omstandigheden, als dikte der laag, grootte en plaatsing der korrels, invalshoek, plaats der ontmoeting van den straal, enz. waren geheel gelijk genomen; alleen de brekingsindices der verfstofkorrels verschilden. Krijtwit heeft een brekingsindex van 1.57, zwaarspaat van 1.64, zinkwit van 1.90, en loodwit van 2.00. Bij krijtwit was alzoo het brekingsverschil ten opzichte der lijnolie (lijnolie heeft een brekingsindex van 1.48) zeer gering, bij loodwit echter veel aanzienlijker. Er bleek uit de konstruktie-teekeningen, dat de te doorloopen weg langer wordt bij grooter brekingsverschil. Het brekingsverschil werkt dus de absorptie in de hand. Betreffende het aantal ontmoetingen der verfstofkorreltjes bleek, dat dit bij de loodwitverflaag één minder was, dan bij de overige voorbeelden. Hieruit kan de gevolgtrekking gemaakt worden, dat het brekingsverschil soms van nadeeligen invloed op de reflektie kan zijn. Spr. wees er echter met nadruk op, dat het hier slechts een konstruktie geldt, en dat bij andere konstrukties wellicht ook andere resultaten zouden waargenomen kunnen worden. Men behoeft echter niet tot in oneindigheid te konstrueeren, aangezien wel met eenige zekerheid kan aangenomen worden, dat uit het meerendeel der konstrukties zou blijken, dat de te doorloopen weg, zoowel als het aantal ontmoetingen, met het brekingsverschil zullen toenemen. Dat deze toename echter van zoo overwegenden invloed zou zijn, dat hiervan het dekvermogen geheel afhankelijk is, kan niet worden verondersteld. Uit de teekeningen bleek n.l., dat het wegverschil slechts in geringe mate toenam en zelfs bij zinkwit iets was terug gegaan. En verder dat het aantal ontmoetingen bij krijtwit, zwaarspaat en zinkwit gelijk bleef en bij loodwit zelfs met één was verminderd. De oorzaak der dekkende werking moet echter wel in verband staan met het brekingsverschil tusschen verfstof en bindmiddel, want vermengt men gelijke hoeveelheden glaspoeder met vloeistoffen, die een verschillend brekingsvermogen vertoonen, dan zal dát mengsel het ondoorzichtigst zijn, waarvan het brekingsverschil tusschen vloeistof en glaspoeder het grootst is. En omgekeerd zal ook dát mengsel het doorzichtigst zijn, waarvan het brekingsverschil het geringst is. Spr. demonstreerde dit verschijnsel met verschillende van deze mengsels in kleine fleschjes.

De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat de mate van ondoorzichtigheid grootendeels afhankelijk is van het verschijnsel der totale reflektie, dat bij grooter brekingsverschil tusschen twee mediums ook in sterkere mate optreedt. De totaal gereflekteerde stralen kunnen niet op de gewone wijze uittreden, maar worden sterk verstrooid, zoodat zij den ondergrond niet zichtbaar kunnen maken.

Spr. toonde verder nog aan de hand van konstruktie-teekeningen aan, dat fijnere maling en sterkere koncentratie der verven van veel invloed is op deze totale reflektie en op de absorptie en de gewone reflektie. En voorts, dat bij drievoudige lagen het dekvermogen ongeveer viervoudig toeneemt.

Ten slotte werd gewezen op het essentieele verschil tusschen kleur- en dekvermogen, in hoofdzaak om aan te toonen, dat door bepaling van het eene, niets omtrent het andere kan worden vastgesteld. Het dekvermogen van verven is dus onmogelijk door middel van kleurproeven te kontroleeren, afgezien nog van het feit, dat zich bij deze proeven allerlei wisselvalligheden kunnen voordoen, die de resultaten van twijfelachtige waarde maken. De eenige manier, om een verf op dekvermogen te onderzoeken, is de uitstrijking in een laag. Ter verkrijging van vergelijkbare resultaten dient men van verflagen van bepaalde dikte uit te gaan. Het is echter onmogelijk deze uit de hand aan te brengen. Spr. is bezig hiervoor een apparaat te konstrueeren, om langs mechanischen weg verflaagjes en huidjes te verkrijgen. Mocht dit geheel naar wensch gelukken, dan is ongetwijfeld het fysisch verfonderzoek weer een kleine schrede vooruit gebracht.

In de pauze en na de lezing hadden de bezoekers gelegenheid van een kleine expositie van boekwerken en tijdschriften op schildersgebied te profiteeren. Deze kollectie, uit de private bibliotheek van den heer Van Hoek, trok zeer de aandacht.

BERICHTEN

De Renaissancegevel in de Lange Hofstraat te Zutphen. Van deskundige zijde ontvingen wij de volgende beschrijving van dit gebouw:

In de Raadszitting van 3 April 1911 besloot de Raad der Gemeente Zutphen tot aankoop van een huis in de Lange Hofstraat no. 3. Dit huis met zijn nog goeddeels ongeschonden gevels dateert vermoedelijk uit 1631, en werd door een leerling van Lieven de Key gebouwd. De gevel, afgebeeld op blz. 164, is verreweg mooier dan de toch ook mooie achtergevel, die veel soberder van uitvoering is, en in den loop der jaren reeds enkele wijzingen schijnt te hebben ondergaan. Inwendig is het gebouw herhaaldelijk vertimmerd. Meer dan een keer schijnt de ruimteverdeeling gewijzigd te zijn. Ter zijde van het huis staat ongeveer in het midden der lengte een toren. De plaatsing der kasten en de muurdikten in het huis doen vermoeden, dat van uit dien toren ook een toegang tot het huis moet zijn geweest, zoo het niet de eenigste toegang was. Echter behoort sedert jaren die toren niet meer bij het thans aangekochte huis. Volgens vroegere Kadastrale Kaarten heeft het huis deel uitgemaakt van een vrijstaand gebouw met binnenplaats, op welke binnenplaats ook de toren is aangeduid. In het bezit van den Heer Mr. N. Cramer te den Haag is een aquarel van het huis. Op deze aquarel staat in den top van het huis te lezen 1632, en zijn de bovenste twee rijen ramen voorzien van kleine ruitjes. Dit zijn wel de eenigste afwijkingen, die de aquarel met den tegenwoordigen toestand vertoont, uitgezonderd het ontbreken van luiken en de verandering van een raam in een deur. In het huis vindt men weinig eikenhout; behalve het kaphout bijna alles grenen of vurenhout. De profileeringen zijn zeer eenvoudig. De uit het huis gesloopte en aan het museum in den Wijnhuistoren in bruikleen afgestane schoorsteen behoort ook thans, door den aankoop van het huis, aan de gemeente. Deze schoorsteen is, behalve de kleine gobelin, die er eertijds in moet hebben gezeten, nog compleet, al is het marmer dan ook hier en daar geschonden. De aderen van het marmer vertoonen op een plaats een teekening, die aan een herten gewei doet denken. De kelder is met zware bogen overwelfd. Bij het maken van putten tot op 2 Meter onder den thans bestaanden keldervloer was nog niet het begin der fundeering te vinden. De mooie zolderingen, nog verstopt onder de moderne gipsplafonds, zullen wel de moeite van het restaureeren loonen. Het gebouw zelf maakt een zeer solieden indruk en verkeert in goeden toestand. Gelukkig dan ook dat door aankoop het gebouw, dat inwendig reeds zoo geleden heeft, voor een moderniseering ook van buiten, verder gespaard zal blijven.

De Paleis-Raadhuisquaestie. De Vereeniging „Amsterdamsche Belangen" heeft een actie aangevangen tot het weder in gebruik stellen van het paleis als raadhuis, en gelijktijdig met deze actie een beweging op touw gezet tot het aanbieden aan H. M. de Koningin van een nieuw paleis in de hoofdstad. Vooral ook die laatste beweging heeft haar bewijzen van ingenomenheid bezorgd van vele stadgenooten.

Het bestuur heeft nu een groote openbare vergadering belegd in de groote zaal van het Concertgebouw. De heeren prof. mr. D. Josephus Jitta, hoogleeraar te Amsterdam, A. W. Weissman (als plaatsvervanger van den heer K. P. C. de Bazel,) en Jos. Th. J. Cuypers, architect, werden bereid gevonden als sprekers op te treden in bovenbedoelde vergadering, welke Woensdag 5 April a.s. des avonds te acht uur is gehouden.

De vergadering was vrij goed bezet. Daar nieuwe gezichtspunten niet geopend werden, kunnen wij hier van een verslag afzien.

Met op een na algemeene stemmen werdt de volgende motie aangenomen:

De openbare vergadering, gehouden op den 5den April 1911 in het Concertgebouw, gehoord de toelichting in zake het Paleis-Raadhuis-vraagstuk, spreekt den wensch uit:

dat Rijk, Gemeente en Burgerij de Vorstelijke Familie een Harer waardig verblijf aanbieden,

opdat het oude Raadhuis weer voor zijn oorspronkelijk gebruik bestemd worde.

besluit dit ter kennis te brengen van de Regeering, Gemeente en Burgerij.

Museum van Kunstnijverheid Haarlem. De Tentoonstelling van oude kleederdrachten en daarmede in verband staande voorwerpen zal vermoedelijk spoedig geopend kunnen worden. De voorbereiding daarvan vraagt meer tijd dan men aanvankelijk had verwacht; aanzienlijke inzendingen, die werden toegezegd, moeten nog worden ontvangen, terwijl de Directie nog gaarne inzendingen zal aanvaarden. Alleen door algemeene samenwerking kan deze tentoonstelling aan haar doel en de verwachtingen, die men er van koestert, beantwoorden.

De ingezonden voorwerpen worden behoorlijk verzekerd, terwijl ze tevens met de meeste zorg behandeld zullen worden.

Voor inzendingen wende men zich aan den Directeur van genoemd museum.

Autoriteiten en Bouwkunst. Het onderstaande knipten we uit „Limburgs Belang" van 6 dezer. Het is een gedeelte van het verslag der raadszitting te Maastricht op 3 April j. l.
Het spreekt voor zichzelf.
Bij de ingekomen stukken was een verzoekschrift van het Oudheidkundig Genootschap in Limburg, om bij den bouw van de nieuwe meisjesschool in de Linculenstraat er zooveel mogelijk op te letten, dat de bouwtrant van het Oud Gereformeerd Weeshuis, dat daar in de nabijheid staat, gevolgd werd.
Voorz. Het request is niet op zegel en kan dus niet in behandeling komen, doch ik heb reeds in dien zin een wenk gegeven aan den directeur der gemeentewerken.
De heer *Köbben* is nog altijd geporteerd voor het uitschrijven van een prijsvraag voor het bouwen dier school.
Voorz. Hieraan zijn groote bezwaren en kosten verbonden. Niet alleen, dat er prijzen aan de winners moeten worden uitbetaald, maar zij hebben ook het recht, het werk uit te voeren, of wel moet hun, wanneer men hen het werk *niet* laat uitvoeren, een zekere som als schadeloosstelling worden uitbetaald. Bovendien heeft de gemeente daarvoor haar eigen, bezoldigde ambtenaren en trouweus, ze behoeven het gebouw vlak er tegenover maar te copieeren.
De heer *Marres* zegt: Voor 1 % heeft men de mooiste plannen. Ik laat altijd, als ik laat bouwen, twee plannen maken, en kies het mooiste. Voor gewoon werk kan men volstaan met de gewone ambtenaren, doch voor buitengewoon werk moet men ook buitengewone ambtenaren gebruiken. Het bouwen van het eenvoudige schakelstation heeft men aan een vreemden architect opgedragen. Men vergete niet, dat de architectuur een kunst op zich zelf is.
De heer *Janssen* stelt voor, dat men het gemeentelijk bouwplan ter beoordeeling zendt aan een autoriteit op het gebied van architectuur.
De heer *Schaepkens* vindt beter voor alles, wat nog gebouwd wordt, een vaste architectonische commissie te benoemen.
De heer *Olterdissen* wil het bouwplan laten beoordeelen door het Oudheidkundig Genootschap zelve, wier voorzitter niemand minder is dan Dr. Cuypers.
Het voorstel van den heer Janssen wordt zonder stemming aangenomen.

Merkwaardige vondst. In een beerput in de Oude Ebbingestraat te Groningen zijn heiligen beeldjes gevonden. Naar de *P. G. Ct.* meldt, zijn deze door aankoop het eigendom geworden van het Museum van Oudheden aldaar.
De conservator van het Museum, jhr. mr. J. A. Feith, deelde aan genoemd blad het volgende mede:
De beeldjes zijn in hoog relief in rood koper gedreven borstbeelden van apostelen. Zij zijn met een laag hooggekleurd goud overdekt geweest, welke bij sommige beeldjes nog grootendeels bewaard is gebleven. Op enkele der boeken, welke de apostelen voor hun borst houden, zijn sporen van email te zien, terwijl in de oogkassen der figuren, thans hol, ongetwijfeld edelgesteenten of stukjes email hebben gezeten. De kleedij der apostelen, hun haartooi, de houding der vingers, gelaatsuitdrukking en geheele bewerking geven duidelijk aan, dat men hier heeft te doen met vroeg Romaansche kunst uit de 12e, zoo niet het begin der 12e eeuw. Nader wordt dit bevestigd door de vele brokstukken en stukjes bewerkt koper, mede uit den put opgedolven. Deze zijn in bladkoper gedreven heiligenfiguren en ornamentwerk, zij zijn echter dermate door een mes in stukken gesneden, geschonden en onvolledig, dat het nog niet is mogen gelukken daaruit weder volledige menschenfiguren saam te stellen.
Zonder eenigen twijfel zijn de beeldjes afkomstig van een reliekschrijn- of reliquiekast. Aan de lange zijden van zulk een schrijn vindt men zeer dikwijls de beelden der 12 apostelen, waarvan er in dit geval acht zijn teruggevonden. Aan de korte wanden van dergelijke kisten ziet men doorgaans de kruisiging van Jezus Christus en de aanbidding der drie koningen of wijzen uit het Oosten. Dat dit ook hier het geval is geweest, blijkt voor het eene uit het prachtig gedreven hoofd van Christus in neerhangende houding met gesloten oogen, dat eveneens tot den gevonden schat behoort, als voor het andere uit de opschriften: „Caspar, Melchior, Balthasar" eveneens gevonden. Het gedreven dunne koperwerk is het belegsel van de kist, welke waarschijnlijk van een zadeldak voorzien is geweest.
Rondom den schrijn hebben twee banden van dun koper geloopen. Zij zijn ten deele in een 50-tal brokstukjes bewaard gebleven. De onderste bevat in vroeg-Gothisch letterschrift de namen der apostelen, welke dus onder elk beeldje hebben gestaan, alsmede de namen der bovengenoemde drie koningen. De bovenste band, welke een Latijnsch opschrift in Romaansche letters bevat, dat echter nog niet geheel weder tot een zin is gereconstrueerd kunnen worden, vertoont o. a. het woord *WALTPVRG*. Men mag daaruit met eenige zekerheid de gevolgtrekking maken, dat de reliekschrijn afkomstig is van de nabij gelegen oude St. Walburgkerk, welke, zooals men weet, in het begin der 17e eeuw is afgebroken.
Een mede in den put gevonden krukje uit het midden der 16e eeuw en het geweld, waarmede het belegsel is doorgesneden, en waarvan de ledige hulzen of houders van edelsteenen getuigen, roepen ons de waarschijnlijkheid voor den geest, dat in de dagen van den beeldenstorm deze schrijn uit de kerk is gehaald, van zijne edelsteenen is beroofd en daarop vernield, terwijl de destijds waardeloos geachte koperen beelden en brokstukken van belegsel ter voorkoming van mogelijke ontdekking in den beerput zijn gesmeten. Boven het gewelf van den put is eenige jaren later de muur gebouwd van het huis, dat in zijn gevel nog sporen van begin 17e eeuwschen bouwtrant bewaart. De beeldjes, welke nog eene grondige en zorgvuldige reiniging zullen moeten ondergaan, zullen van Maandag 27 Maart af in het Groningsch Museum ter bezichtiging worden gesteld.

Oud goudleer. In het stadhuis te 's-Hertogenbosch vindt men nog twee vertrekken met prachtig oud goudleer, eene wandbekleeding welke behoort tot eene oud-vaderlandsche kunstnijverheid, welke bijna niet meer wordt beoefend. Het eerste dezer vertrekken is de zoogenaamde oude trouwkamer, met een goudleeren behangsel van omstreeks 1660: het tweede de wethouderskamer, waar het behang dagteekent van omtrent 1740.
De centrale verwarming, vijandin als in zooveel andere gevallen van merkwaardige oude zaken, had hier reeds veel schade aangericht, maar de waarde van het goudleer in de wethouderskamer werd toch getaxeerd op *f* 17,000, dat in de trouwkamer, hoewel ouder maar meer geschonden, nog op *f* 12,000.
Het Gemeentebestuur van 's-Hertogenbosch is in overleg getreden met den directeur van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, dr. A. Pit, te Amsterdam, met het gevolg dat in de jongste zitting van den Raad is besloten een oordeelkundige restauratie op te dragen aan den heer Jan Mensing, chef van de bekende boekbindersfirma C. J. Mensing, te Amsterdam, die zich ook met groot succes heeft toegelegd op de vervaardiging van goudleer naar oud-Hollandschen trant.

PERSONALIA

JUBILEUM Mr. H. SMEENGE.

Dezer dagen was het 25 jaar geleden dat Mr. H. Smeenge, de bekende afgevaardigde voor Meppel, voor het eerst zitting nam in de 2de Kamer der Staten-Generaal. Natuurlijk is van verschillende zijden deze gelegenheid aangegrepen om den algemeen geachten jubilaris te huldigen. In Amsterdam, maar vooral op 11 en 12 April te Meppel en omstreken is feest gevierd op een wijze, die duidelijk de groote populariteit van dezen afgevaardigde aantoonde. Echter niet alleen door politieke, ook door technische kringen is de man gehuldigd, die terecht werd genoemd „de vader van het leerlingwezen" en die herhaaldelijk het vakonderwijs heeft bevorderd. Ook het Hoofdbestuur onzer Maatschappij zond een telegram van hulde.

31ste JAARG. – 22 APRIL 1911. – No. 16.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Herziening Honorarium Tabel. — Paleis Raadhuis Vraagstuk. — Jaarverslag Afdeelingen. — Jaarverslag Commissiën. — Verkiezing Hoofdbestuur. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering Afdeeling Amsterdam. — Examenvragen Bouwk. Opzichter 1911. 3de groep. — Algem. Administratieve Voorwaarden, slot. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Het Koninklijk Paleis te Amsterdam als kunstwerk, door A. W. Weissman. Slot. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HERZIENING HONORARIUM TABEL.

Met het oog op de herziening der Honorarium Tabel, ter hand genomen door de gecombineerde Commissie van den Bond van Ned. Architecten en van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, verzoekt het Hoofdbestuur den leden, die opmerkingen wenschen te maken over de bestaande Regelen, deze mede te deelen aan den Secretaris der Commissie, den heer J. Gratama, adres Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

PALEIS-RAADHUIS-VRAAGSTUK.

Door den Bond van Nederl. Architecten c. s. is een adres gericht aan Hare Majesteit de Koningin, met verzoek het sedert 1813 tot Koninklijk verblijf ingericht Stadhuis aan den Dam te Amsterdam weder zijn oorspronkelijke bestemming terug te willen geven.
Daar dit adres door meerdere bouwkundige vereenigingen onderteekend is en dus de schijn gewekt wordt, dat alle architecten aan dit adres adhaesie hebben betuigd, stelt het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst er prijs op, nadrukkelijk te verklaren, dat het aan het verzoek, genoemd adres te onderteekenen, niet heeft willen voldoen, daar het van meening is, dat het niet juist is Hare Majesteit te verzoeken het Paleis af te staan, zonder dat daarbij tegelijkertijd een nieuw terrein met een nieuw paleis wordt aangeboden.
Eerst dan wanneer er zekerheid verkregen zal zijn, dat er een nieuw terrein en een nieuw paleis beschikbaar gesteld zullen worden, acht het Hoofdbestuur het oogenblik gekomen, een adres in bovenbedoelden zin aan Hare Majesteit te richten.
In aansluiting hiermede vereenigt het Hoofdbestuur zich met de motie, aangenomen in de Openbare Vergadering van de Vereeniging: „Amsterdamsche Belangen", gehouden in het Concertgebouw te Amsterdam, luidende:
„De Openbare Vergadering, gehouden op den 5en April 1911 in het Concertgebouw,
gehoord de toelichting in zake het Paleis-Raadhuis-vraagstuk,
spreekt den wensch uit: dat Rijk, Gemeente en Burgerij de vorstelijke familie een harer waardig verblijf aanbieden,
opdat het oude Raadhuis weer voor zijn oorspronkelijk gebruik bestemd worde;
besluit dit ter kennis te brengen van Regeering, Gemeente en Burgerij.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

In Bouwkundig Weekblad n°. 10, 11 en 12, 1911, is herinnerd aan Art. 16 der Statuten, bepalende dat iedere Afdeeling *vóór den 1sten April* een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling zendt aan het Hoofdbestuur.
Daar enkele Afdeelingen nog geen verslag gezonden hebben, worden zij verzocht dit alsnog *spoedig* te willen doen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

JAARVERSLAG COMMISSIËN.

In herinnering wordt gebracht dat de reglementen voor de Commissie van Financiën, voor de Commissie van Redactie, voor de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect en voor de Commissie van Arbitrage bepalen, dat deze commissies *minstens twee weken voor de Algemeene Meivergadering* een verslag opmaken, dat aan het Hoofdbestuur wordt opgezonden en tegelijk met het jaarverslag van de Maatschappij in het Bouwkundig Weekblad wordt gepubliceerd.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

In aansluiting aan het bepaalde in art. 4 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, wordt medegedeeld dat de volgende lijsten van Candidaatgestelden voor de verkiezing van het Hoofdbestuur zijn ingekomen:

Candidaat gesteld de heeren:
L. C. DUMONT, B.-I., Dir. Openb. Werken te Haarlem.
B. J. OUËNDAG, architect te Amsterdam.
W. F. OVEREIJNDER, architect te Rotterdam.
Gesteld door de volgende Architect-Leden te Rotterdam:

ALB. OTTEN.	A. J. TH. KOK.
J. HERMAN DE ROOS.	G. J. BAKKUS.
JAC. VAN GILS.	P. A. WEELDENBURG.
F. VAN BEERS.	H. V. D. KLOOT MEIJBURG.
J. VAN WIJNGAARDEN.	D. B. LOGEMANN.

Candidaat gesteld de heeren:
L. C. DUMONT, B. I., Dir. Openb. Werken te Haarlem.
B. J. OUËNDAG, Architect te Amsterdam.
A. W. C. DWARS, C. B. I., Dir. Midd. Tech. School te Utrecht.
Gesteld door de Architect-Leden van de afdeeling Haarlem.

Candidaat gesteld de heeren:
B. J. OUËNDAG, Architect te Amsterdam.
JAN STUIJT, Architect te Amsterdam.
W. F. OVEREIJNDER, Architect te Rotterdam.
Gesteld door de Architect-Leden van de Afdeeling Arnhem.

Candidaat gesteld de heeren:
M. B. N. BOLDERMAN, Civ. Ing. Chef de bureau bij het Gem. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.
L. C. DUMONT, B. I., Dir. Openbare Werken te Haarlem.
B. J. OUËNDAG, architect te Amsterdam.
Gesteld door de volgende Architect-leden te Amsterdam:

F. W. M. POGGENBEEK.	J. H. W. LELIMAN.
A. D. N. VAN GENDT.	A. W. BOS.
E. M. ROOD.	P. H. VAN NIFTRIK.
J. BAKKER.	JOSEPH HERMAN.
C. B. POSTHUMUS MEIJJES	P. A. TIMMERS.

Candidaat gesteld de heeren:
L. C. DUMONT, B. I., Dir. Openbare Werken te Haarlem.
B. J. OUËNDAG, architect te Amsterdam.
A. W. C. DWARS, C. B. I., Dir. Middelb. Tech. School te Utrecht.
Gesteld door de volgende Architect-leden te 's-Gravenhage:

G. C. BREMER.	D. E. C. KNUTTEL.
J. J. L. BOURDREZ.	J. LIMBURG.
S. DE CLERCQ.	JOH. D. LOOYEN.
J. F. VAN HOYTEMA.	CH. STEFFENS.
J. JURRIAAN KOK.	J. A. G. VAN DER STEUR.

In herinnering wordt gebracht, dat art. 4 van het Alg. Huishoudelijk-Reglement bepaalt ten opzichte van de *candidaat-gestelden:*
De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen.
Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.
In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat bovengenoemde candidaatgestelde heeren, zoo zij eventueel geen candidaat wenschen te zijn, uiterlijk Woensdag 26 April a. s. hiervan schriftelijk kennis moeten geven aan den Algem.-Secretaris der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VERSLAG VERGADERING HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 11 APRIL.

NIEUWE LEDEN. Op voordracht van de Commissie van Onderzoek zijn de volgende leden aangenomen:
Als Architect-Lid de heer D. F. Tersteeg, tuinarchitect te Naarden.
Als Gewoon Lid de heeren: Isaäc Godee, bouwkundige te 's-Gravenhage; G. H. Kleinhout, chef de bureau te Amsterdam.
Het Hoofdbestuur heeft meerdere candidaten-Architect-Lid, die ook door de Commissie van Onderzoek niet waardig waren gekeurd voor het Architect-lidmaatschap, daar zij niet aan de te stellen eischen voldoen, afgewezen.

AGENDA ALG. MEIVERGADERING. De agenda voor de Alg Meivergadering op 30 en 31 Mei a.s. is besproken en in hoofdlijnen vastgesteld; het volledig programma zal spoedig nader bekend gemaakt worden.

VOORGESTELDE WETSWIJZIGINGEN. De door het Hoofdbestuur voor te stellen wijziging betreffende de indeeling der leden, de contributieverhooging en andere wijzigingen in Statuten en Alg. Huish. Reglement werden in principe vastgesteld.
De voorstellen, met toelichting, zullen volledig worden gepubliceerd in het Bouwk. Weekblad van 29 April a.s.

DUBBELTALLEN CANDIDATEN COMMISSIËN. Opgemaakt zijn de dubbeltallen candidaten voor de Commissie van Redactie, welke Commissie in haar geheel aftreedt op de a.s. Alg. Meivergadering, en dubbeltallen voor de vacaturen C. P. Posthumus Meyjes en H. Evers, in de Commissie van Onderzoek.
De heer Posthumus Meyjes treedt volgens rooster af en is niet herkiesbaar; de heer Evers treedt tusschentijds af wegens drukke werkzaamheden.
De namen der candidaten zullen tegelijk met de (definitieve) candidaten voor het Hoofdbestuur in het Bouwk. Weekblad van 29 April a.s. gepubliceerd worden.

De heer J. F. Staal heeft zich, met het oog op zijn gezondheid, tot zijn leedwezen genoodzaakt gezien te bedanken als lid van de Commissie van Financiën. Het Hoofdbestuur, het heengaan van den heer Staal ten zeerste betreurend, benoemt als plaatsvervanger de heer W. A. E. van Geuns, C. I., welke de benoeming heeft aanvaard.

ONTSLAG PORTIER. Ten gevolge van het ontslag van den portier van het Gebouw der Maatschappij wordt de Commissie van Voorbereiding van het Hoofdbestuur opgedragen, de benoeming van eenen nieuwen portier-kantoorknecht te regelen.

RETRIBUTIE AFD. GRONINGEN. Goedgekeurd wordt het verzoek van de Afd. Groningen, hare gewone jaarlijksche retibutie, zijnde f 2 per lid, te mogen ontvangen voor 1911.

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ 1911. De heer Ouëndag doet verslag van de examens voor Bouwk.-Opzichter, Bouwk.-Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas). Wij kunnen hierbij verwijzen naar het Verslag gepubliceerd in Bouwk. Weekblad no. 14, blz. 158 e.v.
Het examen, dat door een 4de groep van Bouwk.-Opzichters en door het nieuwe examen voor Onderbaas dit jaar wederom meer voorbereiding en arbeid eischte, vraagt veel energie en toewijding van de examinatoren. Hulde brengt spreker aan allen, die ook dit jaar het examen weer hebben doen slagen. Het Hoofdbestuur vereenigt zich geheel met de woorden van den heer Ouëndag; de voorzitter, de heer Salm wijst er op, dat, hebben de examinatoren den oprechten dank van de Maatschappij verdiend, de Voorzitter der Examen-commissie, de heer Ouëndag, voor alles den lof van de goed georganiseerde en uitstekend voorbereide examens toekomt. Het mag bekend verondersteld worden, dat de heer Ouëndag de ziel is der examens en dat hij den grooten en vermoeienden arbeid van de voorbereiding vrijwel alleen tot stand heeft gebracht. Het Hoofdbestuur betuigt hem hiervoor zijn grooten dank en hoopt, dat de heer Ouëndag nog vele jaren als voorzitter de leiding der Examens zal mogen behouden.
Op voorstel van de Examen-commissie besluit het Hoofdbestuur aan de a.s. Algem. Meivergadering voor te stellen aan de programma's toe te voegen, dat een Candidaat voortaan niet meer dan drie keer tot hetzelfde examen zal worden toegelaten.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN BIJ GELEGENHEID VAN DE ALGEM. MEI-VERGADERING. De Commissie van voorbereiding der Tentoonstelling van Hedendaagsche Kerkelijke Kunst heeft bericht, dat zij besloten heeft dit jaar van dit voornemen af te zien. Zij geeft echter het Hoofdbestuur in overweging te zijner tijd, eventueel het volgend jaar, deze tentoonstelling te houden, maar dan op grooter schaal, zoodat de Hedendaagsche Kerkelijke Kunst er compleet in vertegenwoordigd zal zijn, waaronder ook de kerkelijke kunstnijverheid in ruime mate begrepen moet worden.
Een dergelijke tentoonstelling, die een langer termijn van voorbereiding vraagt dan nu gegeven kon worden, belooft in alle opzichten belangrijk te zijn.
Voor de tentoonstelling, te openen op de a.s. Mei-vergadering heeft de Commissie tot onderwerp gekozen: Dorpskerken, in Nederland gebouwd tot aan het jaar 1800. De Commissie vleit zich voor dit aantrekkelijk onderwerp een niet onbelangrijke collectie photo's en teekeningen bijeen te kunnen brengen.
Het Hoofdbestuur kan zich met het bovenstaande geheel vereenigen.

TENTOONSTELLING EN CONGRES VAKONDERWIJS, ZOMER 1911, TE UTRECHT. De Ned. Bond van Vakschoolleeraren en leeraressen heeft het voornemen van 9—18 Sept. 1911 eene tentoonstelling te houden van leermiddelen, materialen, schoolbehoeften, gereedschappen, werktuigen, enz. ten dienste van het vak- en teekenonderwijs, industrie- en huishoudonderwijs in het „Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen" te Utrecht. Tevens zal gedurende 2 dagen een Congres gehouden worden, in verband met deze tentoonstelling georganiseerd door desbetreffende vereenigingen.
Naar aanleiding van eene circulaire van bovengenoemden bond met verzoek om steun, besluit het Hoofdbestuur een geldelijke bijdrage toe te zeggen.

RAAD VAN ARBITRAGE VOOR DE BOUWBEDRIJVEN IN NEDERLAND. Ingekomen is een schrijven van het bestuur van dezen Raad, waarbij het mededeelt, dat de wijzigingen in de Statuten van den Raad sinds 26 Februari j.l. in werking zijn getreden. Exemplaren van deze statuten werden er bij gezonden; deze liggen ter inzage voor belangstellenden op het bureau der Maatschappij.
Ingevolge het bepaalde in de Statuten werd de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst uitgenoodigd 9 nieuwe leden voor den Raad aan te wijzen om als lid op te treden naast de 6 reeds gekozen leden en daarenboven 2 der hetzij reeds zitting hebbende, hetzij nieuw te benoemen leden van den Raad aan te wijzen als buitengewoon bestuurslid.
Het Hoofdbestuur heeft deze 9 leden benoemd.
Verder wordt, op verzoek van den Raad, f 100 beschikbaar gesteld ter bestrijding van door den Raad gemaakte onkosten.*)

HONORARIUMBEREKENING VOOR RIJKERE GEVEL-ONTWERPEN. Ingekomen is het verzoek van een architect, te willen mededeelen, of de bestaande Regelen voor berekening en uitbetaling van honorarium aan architecten ook voorzien in het geval, dat uitsluitend een rijker bewerkt gevel-ontwerp door een architect vervaardigd wordt. De in 1910 voor Amsterdam vastgestelde speciale honorariumberekening voor gevelontwerpen van eenvoudige bouwwerken (zie B. Weekblad 1910, blz. 594) voorzien niet in het bovengenoemd geval. Gevraagd werd eventueel Regelen of een oplossing voor de honoreering aan te geven.
Het Hoofdbestuur besluit de vraag over te leggen aan de Honorariumtabel-Commissie, welke dienzelfden avond vergadert.
Met het oog op de werkzaamheid dezer Commissie verzoekt het Hoofdbestuur den leden, die opmerkingen wenschen te maken over de bestaande Regelen, deze mede te deelen aan den secretaris der Commissie, den heer J. Gratama, adres bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

SCHADE DOOR VERTRAGING VAN HET WERK BIJ ONTEIGENINGS-GESCHILLEN. Van het Hoofdbestuur van den Nederl. Aannemersbond is een schrijven met toelichting ontvangen, waarin gewezen wordt op de onbillijkheid, dat aannemers meermalen belangrijke schade moeten lijden door vertraging in de uitvoering van het werk, als gevolg van het niet beschikbaar zijn van terreinen, waarover procedures tot vaststelling van het bedrag der schadeloosstelling hangende zijn.
Medewerking aan het Hoofdbestuur onzer Maatschappij wordt gevraagd, opdat de aannemer in dergelijke gevallen in het vervolg geen schade meer zou lijden.
Het Hoofdbestuur besluit brief en toelichting in haar geheel in het Bouwk. Weekblad af te drukken, opdat alle belanghebbenden er kennis van kunnen nemen. (Plaatsgebrek belet het stuk in dit Weekblad op te nemen).

BOUWEN DOOR HEIDEMAATSCHAPPIJ EN LANDBOUWINSTITUUT. Het feit, dat de Nederlandsche Heidemaatschappij te Utrecht optreedt als aanbesteedster van boerderijen, waarop het Hoofdbestuur van bevriende zijde is gewezen, geeft het Hoofdbestuur aanleiding te trachten inlichtingen te verkrijgen op welke wijze door instellingen als de Nederl. Heidemaatschappij en het Landbouwinstituut te Wageningen de bouwkunst behartigd wordt.

*) Bij de stichting van den Raad heeft de Maatschappij een bedrag van f 500 toegestaan, ter bestrijding der onkosten. Hiervan is tot heden f 300 gestort.

ten einde na te gaan in hoeverre deze behartiging juist is, ook in verband met het streven tegen ontsiering van het land.

JUBILEUM MR. H. SMEENGE. De voorzitter deelt mede, dat aan Mr. H. Smeenge bij gelegenheid van zijn zilveren jubileum als lid van de 2de Kamer, door het Hoofdbestuur het volgende telegram van hulde is verzonden:
Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wenscht U, den vader van het leerlingwezen en den krachtigen bevorderaar van het vakonderwijs in Nederland, van harte geluk met Uw zilveren feest, en hoopt dat U nog lang voor het onderwijs gespaard moge blijven.

PERM. PRIJSVRAAG-COMMISSIE. De voorzitter brengt in herinnering, dat van de Perm. Prijsvraag-Commissie een schrijven is ontvangen, waarbij de Commissie de deelname aan de IJsselsteinsche prijsvraag ontraadt. Dit schrijven is reeds gepubliceerd in Bouwk. Weekblad no. 12, 1911, blz. 133.
Verder wordt medegedeeld, dat de Commissie binnenkort aan de deelnemende vereenigingen zal overleggen ter bespreking: het Huishoudelijk Reglement der Commissie, benevens de voorgestelde wijzigingen in de Nat. Prijsvraag Regelen.

SOCIÉTÉ CENTRALE D'ARCHITECTURE DE BELGIQUE. Deze société heeft een Commissie benoemd ter bestudeering van den stadsaanleg, waarvan de heer Charles Buls, oud-burgemeester van Brussel, erepresident van de Société en erelid onzer Maatschappij, voorzitter is. Daar de Maatschappij gevraagd is hare publicaties betreffende dit onderwerp te willen zenden aan de Commissie, heeft het Hoofdbestuur hiertoe afl. 4—5 van Bouwkunst 1910, behelzend het artikel van den heer H. P. Berlage N.zn. over stadsuitbreiding in het algemeen en die van Den Haag in het bijzonder, beschikbaar gesteld.

ADRES VAN DEN BOND V. NED. ARCH. C. S. IN ZAKE DE PALEIS-RAADHUIS KWESTIE. Het heeft de aandacht van enkele Hoofdbestuursleden getrokken, dat waar het adres van den Bond v. Ned. Arch. c. s. (behelzend het verzoek aan H. M. de Koningin het Paleis aan den Dam zijn oorspronkelijke bestemming terug te willen geven) door meerdere bouwkundige vereenigingen onderteekend is, de schijn gewekt is dat alle architecten zich met dat adres vereenigen. Het Hoofdbestuur heeft destijds het adres niet onderteekend en zich tegen de strekking er van verzet, daar het van meening is, dat eerst een nieuw paleis aan H. M. de Koningin moet worden aangeboden, alvorens van een verzoek tot teruggave van het Raadhuis sprake kan zijn. Het Hoofdbestuur kan zich volkomen vereenigen met de motie aangenomen in de Algemeene Vergadering van de Vereeniging „Amsterdamsche Belangen", gehouden 15 April jl. (Zie Officieel bericht op blz. 181).

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Algem. Secretaris,
J. GRATAMA.

630e ALGEMEENE VERGADERING VAN DE AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST,

op Donderdag 27 April a. s. ten 7½ ure nm. in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402. De Heer A. Knapen, architect te Schaerbeek, zal spreken over zijn systeem van droging en luchtzuivering van oude en nieuwe gebouwen.
Daarna voordracht van den Heer Johan Mutters Jr. architect te 's Gravenhage over het „Stadhuis te Kopenhagen" met lichtbeelden.
Goede opkomst der leden wordt verzocht. Introductie is zoo ruim mogelijk opengesteld.

De Secretaris,
J. BAKKER.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER 1911,

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 28STEN MEI 1901 EN HERZIEN OP DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 27 SEPTEMBER 1907 EN VAN 23 SEPTEMBER 1909.

EXAMENVRAGEN [1]) 3de GROEP.

MAANDAG 13 MAART, voorm. 9—10 uur.

OPSTEL.

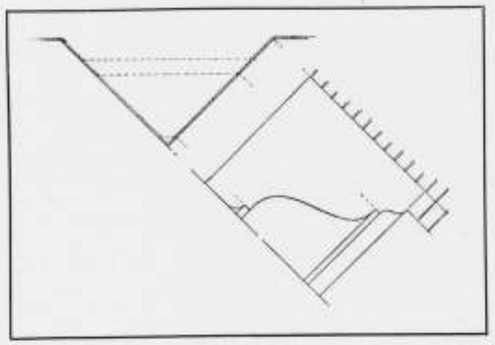
De candidaten ontvingen de twee volgende onderwerpen, waarvan echter slechts één behandeld behoefde te worden.

1. Wat zijn de voorbereidende werkzaamheden en welke maatregelen moeten genomen worden tot eene goede uitvoering van eene nieuwe bekapping op een bestaand huis, hetwelk tijdens de uitvoering bewoond blijft?
2. Welke werkzaamheden zijn noodig voor het stellen van kozijnen en het leggen van balklagen en vloeren?

MAANDAG 13 MAART, voorm. 10—12 uur.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

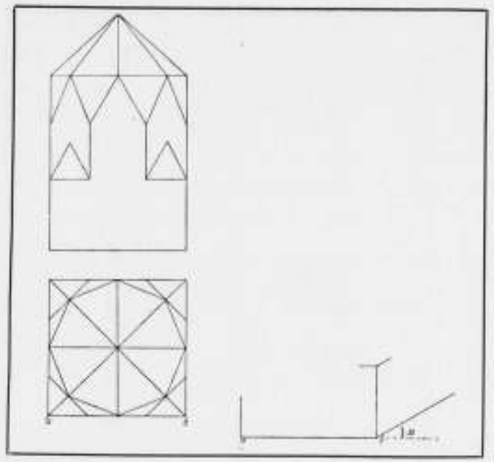
De candidaten ontvingen de drie onderstaande teekeningen op een schaal ongeveer vier maal grooter dan deze.

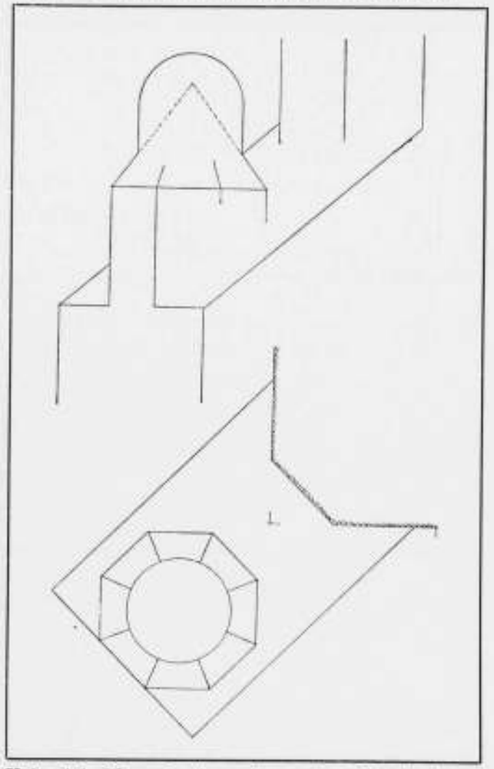
Teeken van bovenstaande overkraging de 2de projectie.

---

[1]) De examenvragen voor de examens van Bouwk.-Opzichter 1911, voor Bouwk.-Teekenaar 1911 en voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1911 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld bij het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Teeken bovenstaand lichaam in scheeve projectie.

Voltooi de 2de projectie van bovenstaande beëindiging.

MAANDAG 13 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een kap, schaal 1 op 50. Zie fig. 1.

Gevraagd te teekenen in potlood op schaal 1 op 5 de details bij a, b, c, d, e, f en g, waaruit de geheele samenstelling duidelijk blijkt.

DINSDAG 14 MAART, voorm. 8½—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van ramen en deuren, schaal 1 op 25. Zie fig. 2.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van: A, B, C, D, E, F, G, H, K, L, M en N, benevens een detail van het binnendeurkozijn.

DINSDAG 14 MAART, voorm. 1—5½ uur.

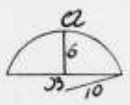
BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een rioleeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 3.
Op deze teekening zijn aangegeven twee op verschillende verdiepingen gelegen closets, gootsteen en bad.
Gevraagd te teekenen op schaal 1 op 20, de samenstelling der rioleering binnen- en buitenshuis, alles behoorlijk geventileerd.
De stand- of valleiding van geasph. ijzeren of looden buis, wijd 12,5 c.M.; de grondleiding wijd 12,5 c.M. van geasph. ijzeren of ijzeraardenbuis.
Bad- en gootsteenafvoer, wijd 5 c.M., van looden buis naar gemetselde schepput.

WOENSDAG 15 MAART, voorm. 8½—10 uur.

MEETKUNDE.

1. Een glas in den vorm van een ruit heeft een oppervlakte van 30 d.M²., de kortste diagonaal heeft een lengte van 6 d.M. Bereken de langste diagonaal en de zijde.
2. Een bord in den vorm van een cirkel heeft een oppervlakte van 314 d.M². Om dit bord wordt een rand gelegd overal even breed, waardoor de oppervlakte een ⅛ gedeelte grooter wordt. Bereken de breedte van den rand.
3. In een cirkel met een middellijn van 4 d.M., wordt een regelmatige zes- en twaalfhoek beschreven. Bereken het verschil der oppervlakten en omtrekken dier veelhoeken.
4. Van een regelmatige vierzijdige piramide zijn de ribben van het grondvlak 6 d.M. en de opstaande ribben 10 d.M. Bereken den inhoud en de geheele oppervlakte dier piramide, alsmede de oppervlakte van het vlak dat, evenwijdig aan het grondvlak getrokken, de piramide in twee gelijke deelen verdeelt.

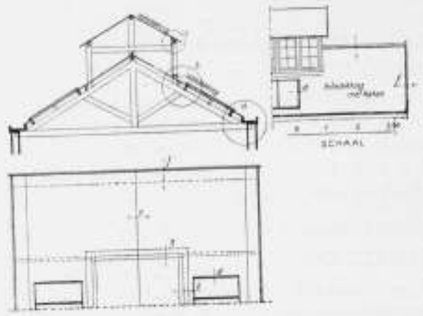
5. Van nevenstaand bolsegment is de pijl AB 6 d.M. en de straal van den bol waartoe dat segment behoort 10 d.M. Bereken de geheele oppervlakte en den inhoud van dat segment.

WOENSDAG 15 MAART, voorm. 10—12 uur.

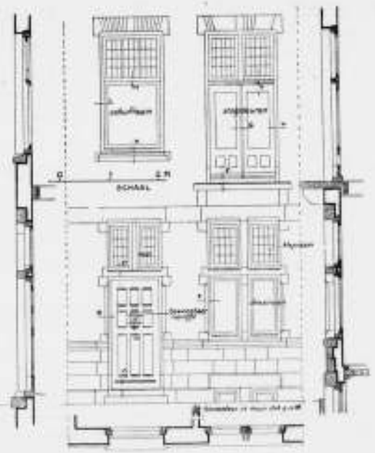
OPMETEN.

De candidaten maakten eene opmeting van een detail van een naburig gebouw, welke daarna in teekening werd gebracht.

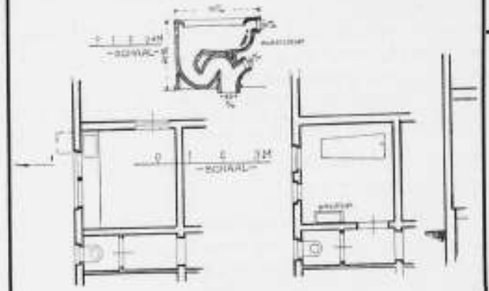
1.

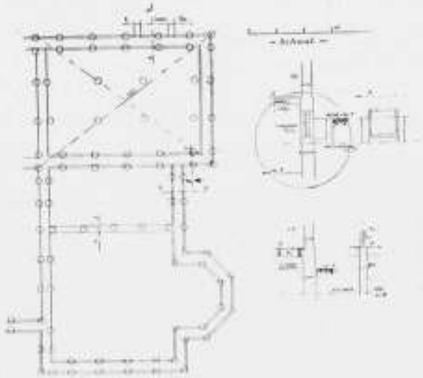
2.

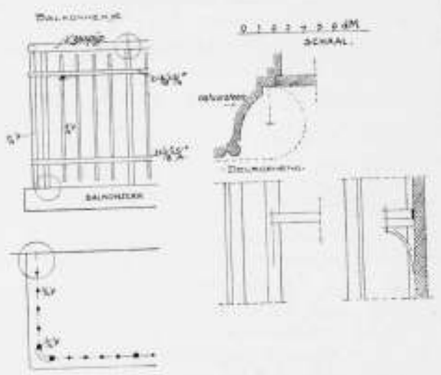
3.

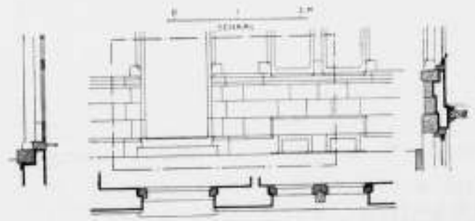
4.

5.

6.

GROEP 3.

WOENSDAG 15 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een fundeeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 4.
Op deze teekening de volledige paalfundeering te teekenen. Verder op schaal 1 op 10 te teekenen de doorsneden AB, CD, GH, KL, en het aanzicht bij EF.

DONDERDAG 16 MAART, voorm. 8½—9½ uur.

STELKUNDE.

1. Ontbind in factoren:
$x^2 - 12x + 35$ en $4y^2 - 20yz + 25z^2 - 36x^2$.

2. Vereenvoudig:
$$\left(\frac{m-1}{(m+1)^2} - \frac{m+1}{(m-1)^2}\right)\left(\frac{5(m^2-1)^2}{18m^2+6}\right) + \frac{8}{3}$$

3. Los de volgende vergelijkingen op:

a. $$4\tfrac{1}{2}x + \frac{5\tfrac{1}{2} - x}{3} = \frac{6\tfrac{3}{4}x}{18} + 17$$

b. $$27\tfrac{1}{2}x - \frac{1}{3} = 11\tfrac{1}{4}y + 15\tfrac{1}{4}x$$
$$\text{en } \tfrac{7}{8}x = \frac{1}{24}y + \frac{10}{3}$$

c. $$2x^2 - 8\tfrac{1}{2}x = -\frac{8}{3}$$

DONDERDAG 16 MAART, voorm. 9½—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening, schaal 1 op 10, van een balconhekje en van een deurgeheng. Zie fig. 5.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van de met een cirkel aangegeven gedeelten.

DONDERDAG 16 MAART, nam. 1—2 uur.

REKENEN.

1. Los de volgende evenredigheid op:
$$5\tfrac{1}{2} : \frac{6\tfrac{1}{4}}{5\tfrac{1}{8}} = \frac{0.75}{0.75} : 27x$$

2. Vereenvoudig:
$$\frac{\tfrac{8}{9} \times \tfrac{5}{16} \times 0.75 \times \tfrac{11}{25}}{(7\tfrac{1}{2} - \tfrac{5}{6}) : \frac{2\tfrac{1}{2}}{1\tfrac{1}{2}}} = \frac{1}{40}$$

3. Hoeveel bedraagt het verschil tusschen:
$$\sqrt[3]{292754944} \text{ en } \sqrt{2954961}.$$

(De geheele bewerking moet overgelegd worden)
4. Een aannemer neemt een werk aan voor *f* 4466.40; doch hij verliest $6\tfrac{11}{20}\,\%$. Voor welk bedrag had hij dat werk moeten aannemen om 10 % te verdienen?
5. Een werk kan door 30 werklieden in 20 dagen afgemaakt worden. Zij werken te zamen 4 dagen waarna er 6 vertrekken, de overige werken 12 dagen, waarna er weder 8 vertrekken. Hoeveel dagen duurt het werk langer?

DONDERDAG 16 MAART nam. 2—5 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een geveldetail, schaal 1 op 25. Zie fig. 6.
Gevraagd in teekening te brengen op schaal 1 op 10, den volledigen uitslag van het steenhouwwerk van het omlijnde gedeelte, zoodat de aansluitingen, afmetingen en verankering (dookgaten) duidelijk zichtbaar zijn.
Tevens daarbij te voegen de staat van het steenhouwwerk.

ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN VOOR HET UITVOEREN EN ONDERHOUDEN VAN WERKEN TEN BEHOEVE VAN BESTUREN EN PARTICULIEREN.

ONTWORPEN DOOR EENE COMMISSIE, INGESTELD VAN WEGE DE VEREENIGINGEN: „VEREENIGING VAN DELFTSCHE INGENIEURS" TE 'S-GRAVENHAGE, „MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST" TE AMSTERDAM EN „NEDERLANDSCHE AANNEMERSBOND" TE AMSTERDAM *).

Vervolg van blz. 175. Slot.

§ **46.** KORTINGEN WEGENS HANDELINGEN VAN DEN AANNEMER, IN STRIJD MET HET BESTEK OF DE OVEREENKOMST.

1. Behalve de kortingen bedoeld in de §§ 24 en 35, kan op de aannemingssom eene korting van ten hoogste *f* 50.— worden toegepast voor elke nalatigheid in het nakomen van of elke daad in strijd met de bepalingen van het bestek, de overeenkomst of van deze Voorschriften en de daaruit voortvloeiende bevelen.
2. De toepassing kan voortgaan voor elken dag waarop de aannemer nalatig blijft, een met de bepalingen van het bestek, de overeenkomst of met deze Voorschriften strijdige handeling voortzet, of geen gevolg geeft aan een gegeven bevel.
3. Korting wegens nalatigheid gaat eerst in, nadat de aannemer door de directie bij aangeteekend schrijven op zijne nalatigheid opmerkzaam is gemaakt en hij in gebreke is gebleven, daarin binnen een in dat schrijven gestelden termijn te voorzien.
Korting wegens daden, in strijd met de bepalingen van het bestek, de overeenkomst of van deze Voorschriften en de daaruit voortvloeiende bevelen, kan alleen worden toegepast, wanneer zij zoo spoedig mogelijk — uiterlijk binnen 14 dagen — na het constateeren der overtreding aan den aannemer bij aangeteekend schrijven is medegedeeld.

Toelichting.

§ **46.** KORTINGEN WEGENS HANDELINGEN VAN DEN AANNEMER IN STRIJD MET HET BESTEK OF MET DE OVEREENKOMST.

De twee eerste zinsneden van deze § zijn gelijkluidend met § 477 der Rijks—A. V.
Door toevoeging van het derde lid wordt voorkomen, dat korting wordt toegepast, zonder dat de aannemer in de gelegenheid is gesteld aan de bezwaren der directie wegens nalatigheid in de nakoming van besteksbepalingen een einde te maken. Daden, gepleegd in strijd met het bestek, zijn, zooals van zelf spreekt, ook zonder zoodanige voorafgaande waarschuwing strafbaar. Hier is constateering voldoende, maar deze moet dan ook onmiddellijk aan den aannemer worden medegedeeld.

§ **47.** EIGENMACHTIGE AFWIJKING VAN HET BESTEK.

1. Afwijkingen van het bestek en van de daarbij gevoegde plannen en teekeningen staan den aannemer niet vrij, tenzij op last of met machtiging van de directie.

---

*) Zij, die opmerkingen of beschouwingen wenschen mede te deelen worden verzocht deze te doen toekomen **vóór 15 Mei a.s.** *aan den heer G. Versteeg, 1ste Secr. van de Vakbelangen Commissie der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Pels Rijckenstraat 9, Arnhem.*

2. Indien de eigenmachtige afwijking het maken van eenig werk betreft, is hij, onverminderd het bepaalde bij § 46, verplicht dit, desgevorderd, zonder vergoeding te vervangen.
3. De aannemer is tot schadevergoeding gehouden, indien het bewijs kan worden geleverd, dat door zijn eigenmachtige handeling de besteder schade heeft geleden.

Toelichting.

§ **47.** EIGENMACHTIGE AFWIJKING VAN HET BESTEK.

bestendigt, behoudens enkele détails, het bepaalde bij § 472 der Rijks — A. V. en behoeft dus geen nadere toelichting.

§ **48.** IN GEBREKE BLIJVEN VAN DEN AANNEMER.

1. Indien de aannemer niet handelt naar de bepalingen van het bestek en de bevelen der directie, kan deze hem een termijn stellen, binnen welken hij alsnog zijne verplichtingen heeft na te komen. Deze termijn zal, behoudens dringende gevallen, minstens tien dagen bedragen.
2. Heeft de aannemer na het verstrijken van dien termijn niet aan zijne verplichtingen voldaan, zoo zal de besteder, onverminderd de toepassing van § 46, de uitvoering daarvan aan anderen kunnen opdragen op kosten van den aannemer. Deze kosten worden ingehouden van de aan den aannemer verschuldigde gelden en, zoo deze ontoereikend zijn, verhaald op den aannemer of den gestelden borgtocht.
3. Indien de aannemer van oordeel is, dat de opvolging van den hem gegeven last niet tot zijne verplichtingen behoort, of de lastgeving ten onrechte aan hem is verstrekt, zal hij den besteder tijdig vóór het verstrijken van den in al. 1 genoemden termijn daarmede in kennis stellen. Gaat de besteder desniettegenstaande over tot de maatregelen, genoemd in al. 2 dezer paragraaf, dan heeft, zoo daartoe termen bestaan, de aannemer aanspraak op schadevergoeding.

Toelichting.

§ **48.** IN GEBREKE BLIJVEN VAN DEN AANNEMER.

§ 457 der Rijks-A. V. Oogenschijnlijk bestaat tusschen de redactie dezer beide §§ een aanmerkelijk onderscheid. Inderdaad is dit onderscheid echter slechts van formeelen aard, in verband met het verschil tusschen de wijze van borgstelling in de Rijks-A. V. en in het ontwerp der commissie. De termijn, in § 457 der Rijks A. V. aan de borgen gesteld, kan in het ontwerp ten opzichte van den aannemer in acht worden genomen, terwijl overigens dezelfde gang van zaken gevolgd wordt. Alleen bezit in *alinea 3* de aannemer een waarborg voor schadeloosstelling, voor zoover ten onrechte door den besteder genomen maatregelen daartoe aanleiding geven.

§ **49.** ONVERMOGEN OF OVERLIJDEN VAN DEN AANNEMER.

1. Wanneer de aannemer het werk verlaat of laat liggen, zoomede wanneer hij in staat van faillissement wordt verklaard, onder curateele wordt gesteld of komt te overlijden, kan het werk met goedvinden van den besteder worden voortgezet door den curator of de erfgenamen van den aannemer.
2. De curator of de erfgenamen geven binnen veertien dagen nadat zich een der bovenvermelde gevallen heeft voorgedaan van hunne geneigdheid om het werk voort te zetten of te voltooien kennis aan den besteder, die wederom binnen veertien dagen bericht of hij het aanbod om het werk voort te zetten aanneemt of niet.
3. Wanneer de besteder den genoemden termijn laat verloopen zonder deze kennisgeving te doen, wordt hij geacht het aanbod tot voortzetting van het werk niet aan te nemen.
4. Wordt het aanbod aangenomen, dan treden de curator of de erfgenamen in alle rechten en verplichtingen van den aannemer.
5. Alle nog niet verstreken termijnen van oplevering worden in dit geval verlengd met het aantal dagen, verloopen tusschen den dag, waarop een der in den aanvang dezer § genoemde gebeurtenissen voorviel en dien waarop de curator of de erfgenamen bericht ontvingen van de aanneming door den besteder van het aanbod tot voortzetting van het werk.
6. De besteder is bevoegd, hangende de beslissing omtrent de voortzetting van het werk, alle maatregelen te nemen, die strekken tot het voorkomen van schade aan het reeds uitgevoerde werk of om te verhinderen, dat de kosten van hetgeen nog moet worden uitgevoerd door de staking worden verhoogd.
7. Wanneer het werk door den curator of door de erfgenamen wordt voortgezet, worden de door den besteder krachtens al. 6 gemaakte kosten bij de betaling van den eerstvolgenden termijn afgehouden.
8. Wanneer het aanbod om het werk voort te zetten niet wordt aangenomen of wel wanneer zoodanig aanbod niet of niet tijdig is gedaan, wordt door den besteder eenerzijds en den curator of de erfgenamen anderzijds met den meesten spoed overgegaan tot de bepaling der waarde van de gedane leveringen en der uitgevoerde werken.
Zoodra daaromtrent tusschen partijen overeenstemming is verkregen, zal — behoudens het bepaalde in de alinea's 11 en 12 dezer § — op den grondslag dezer waardebepaling afrekening plaats vinden.
9. Voor het geval dat de verplichting van den borg nog niet is geëindigd op het oogenblik dat zich een der bovengenoemde omstandigheden voordoet, wordt ook deze opgeroepen om bij de bepaling der waarde mede te werken.
10. Wanneer partijen daaromtrent niet tot overeenstemming kunnen geraken, wordt die waarde door scheidslieden bepaald.
11. Wanneer de curator of de erfgenamen niet geneigd zijn om het werk voort te zetten, is de besteder bevoegd het te laten voltooien bij openbare of onderhandsche aanbesteding, mits daartoe worde overgegaan binnen drie maanden nadat zich een der omstandigheden, bedoeld in al. 1 dezer paragraaf, heeft voorgedaan.
12. Wanneer het werk op deze wijze meer kost dan de eerste aannemingssom, wordt dit meerdere, doch hoogstens tot het bedrag van den in het bestek bepaalden borgtocht, verhaald op den curator of de erfgenamen van den aannemer en, zoo noodig, op den borg of op den borgtocht, wanneer deze nog niet zijn afgeloopen.
13. In alle andere gevallen wordt het door den besteder verschuldigde ten volle uitbetaald, de zakelijke borgtocht ten spoedigste teruggeven en is de borg van alle verplichtingen ontslagen.

Toelichting.

§ **49.** ONVERMOGEN OF OVERLIJDEN VAN DEN AANNEMER.

wijkt om dezelfde, bij § 48 genoemde reden, de uitschakeling der onbeperkte persoonlijke borgstelling, af van het bepaalde bij de §§ 456 en 457 der Rijks-A. V.
Een principieel onderscheid is overigens, dat volgens de bestaande regeling de besteder het recht bezit het werk te doen voortzetten op de wijze, als hem het meest doelmatig voorkomt, terwijl het ontwerp der commissie die bevoegdheid toekent aan hem of hen, die in rechten treden van den aannemer, behoudens goedkeuring van den besteder.
Is laatsgenoemde niet bereid om het aanbod tot voortzetting door de rechtverkrijgenden van den aannemer te aanvaarden, dan zal finale afrekening met den boedel des aannemers, op den grondslag als in *alinea 8* vermeld, moeten plaats vinden.
Gaat daarentegen de weigering om het werk voort te zetten — in de bevoegdheid waartoe het essentieele verschil ligt tusschen de bestaande regeling en het ontwerp der commissie — uit van de rechtverkrijgenden van den aannemer, dan wordt tegen mogelijk daaruit voortvloeiend nadeel voor den besteder gewaakt, door dezen het recht te verleenen daarin door aanbesteding te voorzien binnen den in *alinea 11* vermelden tijd en blijft de boedel des aannemers of eventueel de persoonlijke borg aansprakelijk voor het bedrag, dat het werk dientengevolge meer zal kosten dan de oorspronkelijke aannemingssom, mits tot geen hooger bedrag dan de in het bestek bepaalde borgtocht. Met volkomen bescherming van de rechten des besteders wordt in het ontwerp derhalve meer dan in de Rijks-A. V., rekening gehouden met de belangen van des aannemers rechtverkrijgenden, speciaal van van zijne erfgenamen.
Eindelijk is rekening gehouden met de Faillissementswet, die geen „bewindvoerder" of „staat van kennelijk onvermogen" meer kent.

§ **50.** NIET NAKOMEN VAN ZIJNE VERPLICHTINGEN DOOR DEN BESTEDER.

1. Wanneer de aannemer meent, dat door eenig doen of laten van den besteder vertraging ontstaan is of schade wordt geleden, kan hij den besteder daarvoor aansprakelijk stellen, mits zulks geschiede vóór den eerstvolgenden termijn van betaling.

Toelichting.

§ **50.** NIET NAKOMEN VAN ZIJNE VERPLICHTINGEN DOOR DEN BESTEDER.

Wat de Rijks-A. V. betreft, bestond blijkbaar geen aanleiding eene dergelijke bepaling daarin op te nemen. Van den Nederlandschen Staat wordt uit den aard der zaak aangenomen, dat hij zijne verplichtingen te allen tijde zal nakomen. Ten aanzien van particuliere besteders bestaat intusschen de mogelijkheid van het tegendeel. De commissie heeft dan ook gemeend in deze paragraaf eventueele aanspraken van den aannemer op schadeloosstelling te moeten vastleggen.

§ **51.** AFKORTINGEN.

1. In bestekken en overeenkomsten hebben de onderstaande afkortingen de daarachter geplaatste beteekenis:

A.V.	= deze Algemeene Administratieve Voorschriften.
K.M.	= 1000 M.
H.M.	= 100 M.
M.	= 1 M.
d.M.	= Decimeter.
c.M.	= Centimeter.
m.M.	= Millimeter.
M.²	= Vierkante Meter of centiare.
A.	= 100 vierkante Meter of Are.
H.A.	= 10000 vierkante Meter of Hectare.
M.³	= Kubieke Meter of stère.
K.G.	= Kilogram.
H.L.	= Hectoliter.
L.	= Liter.
S.T.	= Scheepston.
P.	= Peil.
A.P.	= Amsterdamsch Peil.
N.A.P.	= Herzien Amsterdamsch Peil.
K.P.	= Kanaalpeil.
L.W.	= Gemiddeld laag water.
H.W.	= Gemiddeld hoog water.
V.Z.	= Volzee of hoogwater.
M.R.	= Middelbare rivier-zomerstand.

Toelichting.

§ **51.** AFKORTINGEN. *(Rijks-A. V. § 482.)*

De commissie heeft gemeend aan deze § — in tegenstelling met de Rijks-A.V. — geheel afzonderlijk eene plaats te moeten geven buiten het verband der overige bepalingen.
De bestaande redactie is echter niet voldoende. Zij moet niet voorschrijven welke verkortingen in de bestekken zullen worden gebezigd, maar veeleer welke beteekenis de opgesomde verkortingen hebben, wanneer zij in bestekken voorkomen.

§ **52.** GESCHILLEN.

1. Alle geschillen welke ook (daaronder begrepen die, welke slechts door één der partijen als zoodanig worden beschouwd) welke naar aanleiding van de onderwerpelijke overeenkomst van aanbesteding en aanneming, of van die, welke daarvan het uitvloeisel mochten zijn tusschen den aanbesteder of de namens hem met de leiding en het toezicht belaste personen (directie) en den aannemer mochten ontstaan, zullen alleen en uitsluitend worden onderworpen aan het oordeel van een scheidsgerecht, gekozen uit den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, overeenkomstig de bepalingen van de Statuten van genoemden Raad.
2. Aanbesteder en aannemer doen mitsdien afstand van hun recht tot het inroepen der tusschenkomst van den gewonen rechter, die bij gebreke van deze overeenkomst geroepen zoude zijn over een tusschen hen gerezen geschil uitspraak te doen.
3. Het scheidsgerecht oordeelt als goede mannen naar billijkheid en omtrent deze arbitrage gelden verder de bepalingen, voorgeschreven in de statuten van den Raad voornoemd.
4. Alle kosten, ontstaan uit de arbitrage, het honorarium der arbiters daaronder begrepen, en ook de reis- en verblijfkosten, komen ten laste van de partij of van de partijen, welke daarvoor door het scheidsgerecht wordt of worden aangewezen en worden door het scheidsgerecht bij zijne beslissing bepaald.
5. Gedurende de voorbereidende maatregelen tot benoeming van het scheidsgerecht uit den Raad en verder gedurende de behandeling van het geschil zullen de werkzaamheden door den aannemer inmiddels worden voortgezet, bij gebreke waarvan daarin door of vanwege den aanbesteder, na aanmaning, voor rekening van den aannemer wordt voorzien, behoudens de verrekening, welke eventueel het gevolg zal zijn van de beslissing van het scheidsgerecht. Bericht per telegraaf of bij aangeteekenden brief geldt voor behoorlijke aanmaning.
6. Wanneer door het oponthoud, verbonden aan de scheidsrechterlijke beslissing, nadeel wordt veroorzaakt, kan het scheidsgerecht bepalen, dat door de partij, die in het ongelijk wordt gesteld, dat nadeel zal worden vergoed.
7. De uitspraak van het scheidsgerecht geldt als een voor partijen bindend advies en heeft de kracht van een tusschen hen gesloten overeenkomst, ook wat de kosten betreft.
8. In al de gevallen, waarin de wet zulks gedoogt, kan de eischende partij in plaats van het uitbrengen van een bindend advies te vragen, of zelfs na het uitbrengen daarvan, de tusschenkomst van den Raad inroepen ter verkrijging van eene uitspraak, een executorialen titel opleverend.
9. Geen arbitrage kan worden aangevraagd later dan eene maand nadat de beslissing van den aanbesteder omtrent de eindafrekening ter kennis van den aannemer is gebracht.
Het verzoek om arbitrage is verder niet ontvankelijk, wanneer niet binnen acht dagen na het ont-staan van een geschil de partij, die zich bij de opvatting der andere niet kan neerleggen, aan deze bij aangeteekend schrijven heeft kennis gegeven, dat zij zich voorbehoudt arbitrage aan te vragen. In dit geval staat het elk der beide partijen vrij aanstonds het oordeel van het scheidsgerecht in te roepen of dit eerst te doen na afloop van het werk.

Toelichting.

§ **52.** GESCHILLEN. *(Rijks A. V. § 495 t. m. 497).*

Het zal wel geen bevreemding wekken, dat de commissie zich hier heeft uitgesproken voor het beginsel, dat *alle* geschillen moeten worden beslist door arbitrage en meer in het bizonder door een scheidsgerecht, gekozen uit den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, overeenkomstig de door dien Raad vastgestelde regelen.
In het ontwerp is derhalve opgenomen de arbitrage-bepaling, welke door den Raad wordt aanbevolen, echter, op het daarvoor ingewonnen rechtskundig advies, met eenige wijziging en aanvulling.
Alinea 1 heeft ten doel, de bepaling, welke recht geeft op arbitrage, zoo ruim mogelijk te stellen, ten einde het recht van beroep in vollen omvang toe te kennen en daardoor tevens processen voor den burgerlijken rechter en over de competentie van arbiters af te snijden.
Verder is de bepaling aangevuld met de nieuwe *alinea's 6* en *9*.
De eerste schrijft voor, dat wanneer de scheidsrechterlijke beslissing oponthoud en daardoor schade veroorzaakt, de partij, die in het ongelijk wordt gesteld, daarvoor verantwoordelijk is. Deze bepaling, waarvan de billijkheid niet betwist zal worden, zal tevens strekken om te voorkomen dat tijdens de uitvoering van het werk lichtvaardig tot het vragen van een scheidsrechterlijke beslissing wordt overgegaan.
De nieuwe *alinea 9* strekt eenerzijds om te voorkomen dat de aanbesteder nog gedurende gerumen tijd na afloop van het werk aan aanspraken van de zijde des aannemers zal blootstaan en anderzijds om den aannemer niet te dwingen aanstonds elk geschil op verheurte van zijn recht aan scheidslieden te onderwerpen. Dit zou veel te kostbaar zijn, maar bovendien zal de aannemer, wanneer hij dadelijk moet beslissen, dikwijls ter wille

van een goede verstandhouding met den besteder van arbitrage afzien, terwijl hij daarover later, wanneer de goede verstandhouding is verbroken, berouw zal hebben. Men heeft daarom een middenweg gekozen; een aannemer, die zijne bezwaren stil houdt, kan niet later daarmede voor den dag komen. Omgekeerd is het echter voldoende, dat hij op besliste wijze aan den besteder te kennen geeft, dat hij zich niet met diens bevelen of inzichten vereenigt. De aannemer maakt dan later voor zich zelf uit of hij zijne grieven al dan niet, mits binnen een bekwamen termijn, waarvoor is aangenomen eene maand na de beslissing van den besteder over de eindafrekening, vervolgen wil.
Daarentegen moet de aanbesteder het recht hebben te vorderen, dat aanstonds de beslissing van scheidslieden wordt ingeroepen; het kan toch voor hem van groot belang zijn zoo spoedig mogelijk te weten of hetgeen hij van den aannemer vraagt rechtmatig is of niet.
In verband met deze regeling konden uit de meeste artikelen der A. V. alle bepalingen over arbitrage achterwege blijven, met uitzondering o. a. van de nieuwe regeling betreffende de herkeuring van bouwstoffen, vervat in paragraaf 36.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET KONINKLIJK PALEIS TE AMSTERDAM ALS KUNSTWERK.

DOOR A. W. WEISSMAN.

Vervolg van blz. 177. Slot.

Aan de zuidzijde hebben de deuren naar de Secretarie een zelfde ordonnantie. Boven de eene aanschouwt men in een reliëf een hond, die bij het lijk van zijn meester waakt, als zinnebeeld der Trouw die van een Secretaris verwacht werd. De andere deur vertoont een jonge vrouw, die de Stilzwijgendheid voorstelt, waartoe een Secretaris verplicht was. In de festoenen en andere versierselen zijn aan de Secretarie de verschillende dingen, die daar dagelijks gebruikt werden, toegepast.
Evenals in de Vierschaar had Van Campen ook op de Galerijen aan schilderwerk een rol toebedeeld. Hoe hij zich dit gedacht had, weten wij niet. Enkele velden in de hoeken zijn inderdaad beschilderd met tafereelen uit de vaderlandsche geschiedenis.
Daar de houten schotten het licht onderscheppen, dat vroeger op deze tafereelen viel, is het onmogelijk ze te beoordeelen. Aan de oostzijde zijn het schilderijen in olieverf, aan de westzijde fresco-schilderingen. Men heeft een kwart eeuw geleden gedacht, dat Rembrandt een der schilderijen gemaakt had, doch dit is onjuist gebleken.
De tongewelven der galerijen zijn van gebeeldhouwd ornament voorzien, dat niet meer door Van Campen, maar door Stalpaert werd ontworpen.
Beroemd is al van ouds de Burgerzaal, die het midden van het gebouw inneemt. Zij heeft zeer aanzienlijke afmetingen en is indrukwekkend door haar groote hoogte, welke die eener kerk uit de middeneeuwen evenaart. Alleen het benedenste deel der zaal is naar Van Campens ontwerp versierd.
Men ziet daar dezelfde Korinthische pilasters en festoenen als op de galerijen. Aan de twee einden der zaal is telkens een Korinthisch portiek aangebracht, dat door een toepasselijke groep van wit marmer wordt bekroond. Die aan de oostzijde verbeeldt de Stedemaagd tusschen de Kracht en de Wijsheid, die aan de westzijde, waar de Schepenzaal is, stelt voor de Gerechtigheid, die de Hebzucht en den Nijd vertreedt, en aan wier zijden de Dood en de Straf een plaats kregen. Van Campen heeft de Hebzucht voorgesteld in de gedaante van Midas, die, na eerst van de goden de gunst te hebben verkregen, dat alles wat hij aanraakte in goud veranderde, sedert de voor hem noodlottig geworden gunst van hem was weggenomen, ezelsooren moest dragen, die hem aan de dwaasheid zijner hebzucht herinnerden.
Tot aan de eerste kroonlijst is de Burgerzaal met smaak versierd; vooral de figuren der vier elementen boven de bogen der galerijen munten uit. Doch boven de kroonlijst is de versiering minder gelukkig. Wat Van Campen daar bedoeld had, bleef onbekend. Stalpaert liet er nissen maken, die hij met modellen der zes reusachtige bronzen beelden van de beide gevelfronten vulde. Die beelden, bestemd om van veel grooter afstand te worden gezien, maken in de zaal geen goeden indruk. Reeds in het begin der 18e eeuw waren zoowel de kap als het houten gewelf der Burgerzaal zóó vergaan, dat zij vernieuwd moesten worden. Naar een ontwerp van Jan Goeree werd het nieuwe gewelf in 1705 beschilderd. In die beschildering is de invloed van de gebroeders Marot, die den stijl van Lodewijk XIV naar ons land hadden gebracht, te herkennen.
Van den vloer der zaal, die ingelegd is met den sterrenhemel en de twee halfronden der aarde, is door het tapijt niets meer te aanschouwen. Weinig gelukkig is het effect der vaandels op den vijand veroverd, die Lodewijk Napoleon in 1806 uit de Hofzaal in Den Haag naar hier deed overbrengen.
De Vierschaar, de Burgerzaal en de Galerijen zijn de belangrijkste ruimten van het Stadhuis. De daar aanwezige beeldhouwwerken in marmer geven ons een zeer hoogen dunk van Jacob van Campen, die ze zoo zinrijk en sierlijk wist te ontwerpen. De schoonheid dezer beeldhouwwerken zou nog meer blijken, het geheel zou zich nog grootscher voordoen, als koning Lodewijk Napoleon's schotten verwijderd en bijvoorbeeld door schuifgordijnen vervangen konden worden.
De vertrekken aan de gevels voldoen veel minder goed. Dat ook hier Van Campen zijn talent en smaak zou hebben doen blijken, als het hem gegeven ware geweest, deze zalen te versieren, is niet twijfelachtig. Doch toen hij in 1654 Amsterdam verliet, moest aan die versiering nog worden begonnen. De ontwerpen werden door Stalpaert gemaakt, die, welke verdiensten hij ook gehad moge hebben, tegen zulk een taak niet was opgewassen. Was Van Campen, naar Huygens zei, „un facheux homme à gouverner", iemand die, waar het zijn kunst gold, onwrikbaar op zijn stuk bleef staan, Stalpaert was de onderdanige dienaar. De heeren van den Oud-Raad hebben na Van Campens heengaan hun stads-architect alles laten maken, zooals zij het verlangden.

Om Burgemeesteren gelegenheid te geven, in de Vierschaar te zien, werd het venster gemaakt, ter wille waarvan de ordonnantie van het vertrek werd bedorven, en de schoorsteen een andere plaats kreeg, dan Van Campen had bedoeld.
De zaal van den Oud-Raad en die van de Vroedschap werden ieder van twee schoorsteenen voorzien, die veel te breed zijn en blijkbaar zóó gemaakt werden, om groote schoorsteenstukken te kunnen plaatsen.
Men mag er Stalpaert niet te hard over vallen, dat hij aan den wensch der heeren gehoor gaf. Maar wel moet het worden betreurd, dat hij, waar hij vrij kon scheppen, geen fijner smaak heeft getoond.
In het bijzonder de versiering der gewelven en zolderingen in de zalen laat veel te wenschen over. Zij is zoo plomp en ongevoelig, dat het geheele aanzien der zalen daardoor wordt geschaad.
De plattegrond, die Jacob Vennecool in 1661 van de voornaamste verdieping maakte en als koperprent in het licht gaf, toont de Schepenzaal als een vertrek, dat de volle breedte van het achterste middenrisaliet heeft. Een zeer klein kamertje tusschen de Rekenkamer en het vertrek van Schepenen-extraordinaris is als „Schoutscomptoir" aangeduid. Dit hokje werd voor den Schout echter te klein geacht en daarom liet men aan de noordzijde der Schepenkamer een zoogenaamde „hangkamer" maken, die door pijlers geschraagd, het aanzien der zaal bederft.
Is de voornaamste verdieping van het gebouw met groote pracht ingericht, wat zich daarboven bevindt toont een uiterst sobere behandeling. Die tweede verdieping had men eigenlijk voor den dienst niet noodig, en in 1653, toen de eerste Engelsche oorlog de schatkist van Amsterdam schraal voorzien deed worden, was dan ook besloten, haar weg te laten en alleen aan de middenpartij, waar zich de Burgerzaal bevindt, de volle hoogte te geven. Later, toen de vrede met Engeland was gesloten, kwam men tot andere gedachten.
Op de bovenverdieping hebben slechts enkele Colleges vergaderd. Het voornaamste daarvan was de Krijgsraad, maar de groote zaal, voor dit lichaam bestemd, is altijd een holle en kale ruimte gebleven. De overige ruimte diende tot het bergen van archieven, wapenen en wat dies meer zij.
Door de tweede verdieping heeft het gebouw zeker statigheid verkregen. De Palladiaansche gevels zijn deftig en ofschoon niet zonder versiering, toch betrekkelijk eenvoudig. De rijkdom toonde zich naar buiten slechts in de kostbaarheid der bouwstof, die overal zandsteen is.
Alle vensters gelijkstraats hadden oorspronkelijk zwarte ijzeren traliën, die aan de zuidzijde de schatten der Wisselbank tegen inbrekers beschermden en aan de noordzijde den gevangenen het vluchten beletten.
In de composietkapiteelen en de festoenen, waarmede de gevels prijken, is dezelfde symboliek te vinden, als binnen de marmerwerken te aanschouwen geven.
Een eigenaardig sieraad vormen de groote frontispiecen aan voor- en achtergevel. Zij zijn van wit marmer, dat door den tijd een grijze tint heeft gekregen. Marmer is slecht bestand tegen ons klimaat, en zoo is het dan ook niet te verwonderen, dat de beelden aan den westkant vooral geleden hebben. Doch het gebezigde marmer moet wel van uitmuntende hoedanigheid zijn geweest, anders zou na ruim twee en een halve eeuw de schade grooter afmetingen hebben gekregen.
De frontispiesen zijn in 1656 en 1657 gemaakt. Dat aan den Dam, hetwelk door de levendige beweging der beelden aan het werk der latere Grieksche kunstenaars, zooals dat te Pergamon aan het licht werd gebracht, herinnert, is geheel naar de bedoeling van Jacob van Campen. Aan de zijde van den Voorburgwal echter had hij een andere compositie ontworpen, dan men er nu ziet. In het midden zat de Stedemaagd op haar troon, en ter wederszijden van haar waren de toen gebruikelijke vrachtsleden te zien, die, met verschillende koopwaren beladen, over de keien der straten door paarden werden voortgetrokken. Het Rijks-Prentenkabinet bezit een schets van deze compositie. Het motief was wat nuchter, en hetgeen daarvoor nu in de plaats is gekomen, de figuren der vier werelddeelen, die hun schatten aanbrengen, voldoet veel beter.
De koepeltoren werd pas in 1665, dus elf jaar nadat Van Campen zich aan het werk had onttrokken, gemaakt. Zoo als wij hem thans zien komt hij niet geheel en al met de teekening overeen, die Vennecool er van gaf. Op die teekening is de eigenlijke koepel slanker, de wijzerplaat wordt door een beeld van Saturnus gedragen, beelden, die de acht windstreken voorstellen omgeven den koepel, en in de plaats van het Koggeschip ziet men een meermin.
Op de hoekdaken staan koperen keizerskronen, ter herinnering aan Keizer Maximiliaan, die der stede wapen met zijn kroon versierde. De vier adelaars, die iedere kroon dragen zijn de wapendieren van het Heilige Roomsche Rijk. Een volksgeloof wil, dat deze versieringen pas in 1811, toen Napoleon in het gebouw zijn intrek nam, zouden zijn aangebracht. Zelfs een bekend, nu overleden, heraldicus meende, dat dit waarheid was!
De gevels bewijzen, met welk een meesterschap Van Campen zijn ordonnanties wist te ontwerpen. Vooral verdient opmerking, hoe de trappen aan de vier hoeken van het gebouw in den gevel duidelijk zijn uitgedrukt, en niet, zooals dit bijvoorbeeld in Italië geschiedde, achter gewone vensters werden weggewerkt.
Behalve de festoenen, de kapiteelen en de frontispiesen hebben de gevels geen andere versieringen dan de zes beelden, op voor- en achtergevel geplaatst. Die beelden werden naar modellen van Quellinus door François Hemony in brons gegoten. Op den voorgevel staat het beeld van den Vrede, die in 1648 aan den tachtigjarigen oorlog een einde maakte, als een vrouw met een palmtak en den staf van Mercurius in de handen. Naast haar staan de beelden van de Voorzichtigheid en de Rechtvaardigheid, die bij het regeeren in acht genomen moeten worden. De beelden op den achtergevel zeggen ons, hoe Amsterdam, door Wakkerheid en Gematigdheid eens de wereld beheerschte.

Men heeft wel eens beweerd, dat het gebouw niet de juiste uitdrukking is van den geest der 17e eeuw. Een gebouw in den trant van Hendrik de Keyser of in de manier van de Haarlemsche Vleeschhal, zoo werd dan gezegd, zou beter hebben uitgedrukt, dat de Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden het toppunt van haar macht bereikt had.

Wie echter zoo oordeelen, doen Jacob van Campen niet alleen onrecht, doch toonen niets te weten van de geestelijke stroomingen, die in onze gouden eeuw toch zoo duidelijk zijn. De liefde voor al wat klassiek was kenmerkt dien tijd; niet slecht dichters en geleerden, maar allen die toen op eenige beschaving aanspraak wilden maken, gingen bij de klassieken te school.

Het is zeker zeer merkwaardig, dat te midden van al dit klassicisme onze beroemde schildersschool heeft kunnen bloeien. Misschien wordt dit daardoor verklaard, dat de schilders der 17e eeuw nu juist niet door beschaving, zooals men die toen begreep, hebben uitgemunt, maar dat zij, zich meer handwerkslieden voelend en als zoodanig ook gewaardeerd, de werken schiepen, die het nageslacht hooger schat, dan hun tijdgenooten deden.

Mocht wellicht iemand als Hendrik de Keyser zich nog min of meer handwerksman hebben gevoeld, Jacob van Campen kon niet anders, dan aan de klassieke neigingen van de beschaafde klasse, waartoe hij behoorde, uitdrukking geven.

Hoe goed hij daarin geslaagd is, bewijst de lof, door de besten zijner tijdgenooten hem voor zijn Stadhuis toegezwaaid.

BERICHTEN

Freem-Bremer. De heer A. R. Freem, Architect te Arnhem, heeft zich geassocieerd met den heer G. C. Bremer, Bouwkundig Ingenieur te Rotterdam. Het kantoor blijft gevestigd: Prins Hendrikstraat 63, Arnhem.

Maastricht. Onze Correspondent schrijft: Hier ter stede en in de naaste omgeving bestaan plannen voor belangrijke technische werken.

Voor de stad zelf staan niet minder dan een nieuw station, een ambachtsschool, een nieuwe lagere school en een electrischtramnet op het programma en voor de omgeving zijn plannen in bewerking voor een waterleiding die geheel Zuid-Limburg ten Oosten van de Maas, zal voorzien van drinkwater, benevens een stoomtram van Sittard naar Maaseyck en een electrische tram van Maastricht naar Vaals.

Omtrent het nieuwe station der Mij. tot Expl. van Staatspoorwegen kan worden meegedeeld dat nu de plannen door de Regeering zijn goedgekeurd wellicht nog dit jaar of uiterlijk begin 1912 de aanbesteding is te wachten. Met den aanleg van lijnen, voorkomende op de nieuwe projecten, zal dezen zomer reeds begonnen worden.

Omtrent de electrische tram wordt door B. en W. onderhandeld met de Algemeine Elektrizitäts Gesellschaft, die den aanleg en de exploitatie op zich zal nemen. De tram zal loopen van de Brusselsche poort, over het Vrijthof naar het station S.S., waar ze op het Stationsplein in aansluiting zal worden gebracht met den ontworpen electrischen tramweg van Maastricht naar Vaals, die door de A. E. G. weldra aangelegd zal worden.

Verder zal de gemeente dan zorgen voor een aansluiting op de Belgische locaalspoorwegen.

De A. E. G. zal verplicht zijn binnen 10 maanden na de goedkeuring der plannen door B. en W., de lijn in exploitatie te brengen en daarbij moeten zorgen dat de electrische lijn wordt geopend binnen twee maanden, nadat de paardentramdienst gestaakt zal zijn. De gemeente heeft voorts recht van naasting en kan eischen dat bij een rente van 5% in de stad nog twee zijlijnen worden aangelegd binnen 5 jaar na de opening der bovengenoemde hoofdlijn.

Tusschen 't Vrijthof en het station zal dubbel spoor, tusschen de Brusselsche poort en het Vrijthof enkel spoor worden gelegd.

De stroomtoevoer zal volgens het trolley-stelsel plaats hebben.

Voor de hierboven aangehaalde waterleiding, die men voornemens is over geheel Zuid-Limburg aan te leggen, bestaat een Comité, dat thans aan de verschillende gemeentebesturen een ontwerp-Roelants met beschrijving heeft toegezonden.

Hieruit blijkt dat de prise d'eau in de Maasvallei bij Bunde is ontworpen. Daar zullen putten gemaakt worden en zal tevens het pompstation komen, vanwaar het water naar verschillende reservoirs, die op de hoogstgelegen punten van Zuid-Limburg zullen gebouwd worden, gevoerd zal worden.

Uit deze reservoirs gaan de afvoerleidingen naar de verschillende gemeenten met hun buurtschappen en gehuchten. Maastricht is bij dit plan niet inbegrepen, omdat het westelijk van de Maas ligt en sedert 1887 een goede waterleiding heeft.

De begrooting van deze waterleiding komt op een half millioen gulden, met inbegrip van het pompstation dat op ƒ 420.000 geraamd is. Hierbij is gerekend op stoomkracht, bij eventueel electrisch bedrijf zou ongeveer ƒ 200.000 bespaard kunnen worden.

PERSONALIA

Prof. Dr. J. BOSSCHA †

Te Heemstede is 15 April j.l. overleden prof. Dr. J. Bosscha in den leeftijd van bijna 80 jaren. In Bosscha verliest ons land een geleerde, zooals er weinigen gevonden worden. Veelzijdig ontwikkeld, heeft hij vooral op het gebied der natuurkunde zich bijzonder verdienstelijk gemaakt. Men denke slechts aan zijn bekend leerboek der Natuurkunde, waarvan dezer dagen een 7de druk verscheen. In 1873 werd hem het professoraat in de natuurkunde aan de Pol. School opgedragen en in 1878 volgde hij Cohen Stuart op als directeur dezer instelling. In 1885 nam hij ontslag wegens zijne benoeming tot secretaris van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen.

Met groote liefde heeft Bosscha zich gegeven aan de uitgaaf der werken van Christiaan Huygens, welke de Holl. Maatschappij der Wetenschappen, onder Bierens de Haan, was gaan uitgeven. Hij zette diens werk voort en zoo zijn thans tien lijvige deelen van dat werk verschenen.

Prof. Bosscha heeft op het onderwijs en vooral zijdelings op de ontwikkeling der natuurwetenschappen in Nederland een zeer belangrijken invloed geoefend. Hoezeer hij, als een echt „geleerde" van den ouden stempel, zijn wetenschappen beheerschte en overzag, toonde hij bij de opening van het Natuur- en Geneeskundig congres te Haarlem, twaalf jaren geleden in een rede die beroemd gebleven is. Bosscha zal een der grootste figuren blijven uit de tweede helft der negentiende eeuw, die in ons land, evenals elders, een zoo machtigen opbloei der theoretische en toegepaste natuurwetenschap aanschouwd heeft.

J. VAN LOOY. †

Dezer dagen overleed de Amsterdamsche architect J. van Looy, vooral bekend bij de oudere architecten.

Verschillende grootere bouwwerken vooral in Amsterdam, zijn van zijn hand. Zoo o. a.: de winkels van de boekhandelaren Gebroeders Schröder op het Rokin; en Allert de Lange op het Damrak, de winkels van Schakel op den Heiligenweg, verschillende tabakskantoren, als het groote gebouw van Gebroeders Manus op den Binnen Amstel en Frascati in de Nes.

31ste JAARG. – 29 APRIL 1911. – No. 17.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Tentoonstelling Dorpskerken. — Herziening Honorarium Tabel. — Jaarverslag Commissiën. — Vergadering Hoofdbestuur. — Afd. 's Gravenhage. — Wijzigingen en Aanvullingen in de Statuten en het Alg. Huishoudelijk Reglement. — Examenvragen Bouwkundig Opzichter 1911, 4de groep. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Het Brandvrije Rieten dak, door G. Versteeg. — Teekeningen van D. F. Slothouwer, B. I. — Schade voor den aannemer tengevolge van onteigeningsgeschillen. — Ingezonden. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

Met het oog op de Tentoonstelling van photo's en teekeningen van Dorpskerken, in Nederland gebouwd van af de oudste tijden tot aan 1800, welke Tentoonstelling op de a.s. Algemeene Meivergadering geopend zal worden, verzoekt de Commissie van Voorbereiding bezitters van photo's, teekeningen, platen, gravures (ook oude) betreffende dorpskerken en hunne directe omgeving (dorpsgezicht) deze voor genoemd doel ter leen te willen afstaan en vóór 15 Mei a.s. op te zenden aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

HERZIENING HONORARIUM TABEL.

Met het oog op de herziening der Honorarium Tabel, ter hand genomen door de gecombineerde Commissie van den Bond van Ned. Architecten en van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, verzoekt het Hoofdbestuur den leden, die opmerkingen wenschen te maken over de bestaande Regelen, deze mede te deelen aan den Secretaris der Commissie, den heer J. Gratama, adres Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

JAARVERSLAG COMMISSIËN.

In herinnering wordt gebracht dat de reglementen voor de Commissie van Financiën, voor de Commissie van Redactie, voor de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect en voor de Commissie van Arbitrage bepalen, dat deze commissies *minstens twee weken voor de Algemeene Meivergadering* een verslag opmaken, dat aan het Hoofdbestuur wordt opgezonden en tegelijk met het jaarverslag van de Maatschappij in het Bouwkundig Weekblad wordt gepubliceerd.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 2 MEI A.S.

Op de Agenda komt voor o.a.:
Agenda Meivergadering.
Jaarverslag der Maatschappij.
Financieel Jaarverslag en Begrooting 1911.
Aanvulling Commissie Bouwverordening.
Reglement Bibliotheek-Commissie.
Verbetering van het Maatschappelijk Gebouw.
Ontslag Gemeente-Architect van Gorkum.
Propaganda voor de bouwkunst in de dagbladen.
Des namiddags:
Gecombineerde vergadering met den Raad der Afdeelingen.
Zoo noodig na afloop voortzetting van de Hoofdbestuursvergadering.

AFD. 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, afdeeling 's-Gravenhage, heeft een gecombineerde vergadering met de Vereeniging van Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen, Dinsdag 25 April j.l. gehouden, in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis. De heer W. F. C. Schaap, c. b. i., directeur van Gemeentewerken te Arnhem, heeft gesproken over: „Het Slachthuis". Woensdag is op initiatief der beide vereenigingen een excursie gehouden naar het nieuwe Slachthuis te 's-Gravenhage.

WIJZIGINGEN EN AANVULLINGEN IN DE STATUTEN EN HET ALG. HUISH. REGLEMENT, VOORGESTELD DOOR HET HOOFDBESTUUR EN TE BEHANDELEN OP DE A. S. ALG. MEIVERGADERING.

STATUTEN ART. 3. 1e ALINEA te lezen.
De Maatschappij bestaat uit:
Eereleden. *)
Eerecorrespondenten.
Architectleden.
Buitengewone Leden.
Aspirant Leden en
Kunstlievende Leden.

IDEM. 2e ALINEA te lezen:
Als Eereleden kunnen in aanmerking komen personen, in of buiten Nederland woonachtig en als *Eere correspondent personen, buiten Nederland woonachtig*, die de Bouwkunst enz.

IDEM 3e ALINEA te lezen:
Om Architect Lid te worden moet men minstens één jaar Buitengewoon Lid zijn geweest. Door de nader te noemen Commissie van Onderzoek kan men echter, op voorstel dezer Commissie, direct nadat men Buitengewoon Lid is geworden, voorgedragen worden voor het Architect-Lidmaatschap. Om Architect-Lid te worden moet men óf een Diploma bezitten als Architect óf Bouwkundig Ingenieur enz.

IDEM BLZ. 5. 3e REGEL. v. b. te lezen:
Om Buitengewoon Lid te worden, moet men de bouwkunde of een aanverwant vak, in den meest uitgebreiden zin van het woord, genomen beoefenen of beoefend hebben, den leeftijd van 21 jaar hebben bereikt en *door 2 Buitengewone of Architect-Leden aan het Hoofdbestuur worden voorgedragen, dat over de toelating beslist.*

IDEM BLZ. 5, 10e REGEL laten vervallen:
de alinea: Bouwkundige Vereenigingen, instellingen van Onderwijs, enz.

IDEM BLZ. 5, 13e REGEL te lezen:
Aspirant Leden kunnen zijn de studeerenden voor Architect, Bouwkundig Ingenieur of Bouwkundige. Om Aspirant-Lid te zijn moet men den leeftijd enz.

IDEM ART. 5 LAATSTE ALINEA, te lezen:
Kunstlievende Leden kunnen allen worden, *die zich uit belangstelling bij de Maatschappij willen aansluiten. Vereenigingen, Inrichtingen van Onderwijs, Colleges en andere Lichamen kunnen Kunstlievend Lid worden.*

STATUTEN ART. 4, 2e ALINEA, te lezen:
Alleen de Architect-Leden hebben het recht candidaten voor het Hoofdbestuur te stellen, *uit welke Candidaten door de Architect-Leden het Hoofdbestuur gekozen wordt.* Alleen Architect-Leden kunnen Leden van het Hoofdbestuur zijn.
Alleen den Architect-Leden wordt het stemrecht toegekend tot het kiezen van Leden voor de Commissie van Onderzoek, zoomede voor de Permanente Commissie enz.

IDEM BLZ. 7, 10e REGEL v. b. te lezen:
. . . kan zulk een lid door het Hoofdbestuur worden geschorst *voor hoogstens een jaar met beroep op de eerstvolgende Algem. Vergadering* en door een Algem. Vergadering worden geroyeerd. Over het enz.

VERDER OVERAL IN DE STATUTEN TE VERANDEREN:
Gewoon Lid door Buitengewoon Lid; Buitengewoon Lid door Aspirant Lid.

ALG. HUISH. REGLEMENT. ART. 1, 7e REGEL v. b. te lezen:
Door dezen wordt het formulier *van een Architect-Lid aan de Commissie van Onderzoek, van een Buitengewoon Lid aan het Hoofdbestuur ter hand gesteld. In het eerste geval brengt de Commissie van Onderzoek rapport uit* aan het Hoofdbestuur zooals omschreven is in de statuten.
Wie lid is geworden enz.

ALG. HUISH. REGLEMENT. ART. 2, te lezen:
De contributie bedraagt per jaar:
Voor de Architect-Leden *fl. 20.—*.
Voor de Buitengewone Leden *fl. 15.*
Voor de Adspirant-Leden *fl 7.50.*
Voor de Kunstlievende Leden *minstens fl 15.*
Voor kunstlievende Leden is deze bepaling niet van terugwerkende kracht, zoodat zij, die fl 5 contributie betaalden, dit kunnen blijven doen.

De Eereleden en de Eerecorrespondenten betalen geen contributie.
De contributie moet telkens voor de helft enz.

ALG. HUISH. REGLEMENT. ART. 26 2e ALINEA te lezen:
De Eerecorrespondenten ontvangen het Tijdschrift. De Kunstlievende Leden ontvangen alle uitgaven, waarop de Architect-Leden en de Buitengewone Leden recht hebben. De Kunstlievende Leden, welke ingevolge de bepaling, vóór de wijziging van het Alg. Huish. Reglement in 1911 van kracht, fl 5.— contributie betalen, ontvangen de aflevering of afleveringen van het tijdschrift, welke de „Oude Gebouwen" vervangen.
Het Hoofdbestuur bepaalt welke andere uitgaven gratis enz.

VERDER OVERAL IN HET ALGEMEEN HUISH. REGL. TE VERANDEREN:
Gewoon Lid door Buitengewoon Lid.
Buitengewoon Lid door Aspirant Lid.

TOELICHTING.
Het Hoofdbestuur stelt voor, dat de Maatschappij ook een groep Eerecorrespondenten zal stichten, gelijk dit bij alle Buitenlandsche Bouwkundige Vereenigingen het geval is. Die buitenlandsche personen, welke niet voor de hoogere onderscheiding: Eerelid, in aanmerking komen, maar die de Maatschappij toch gaarne een blijk van erkenning wil geven, kunnen Eerecorrespondent worden.
Instemmende met den wensch van het overgroot gedeelte der Architect-Leden om de groep der Architect-Leden juist en afdoende vertegenwoordigd te hebben, waartoe het Hoofdbestuur is aangewezen, stelt het Hoofdbestuur bovenstaande indeeling der leden en stemgerechtigdheid tenopzichte van de verkiezing van het Hoofdbestuur, voor. De Commissie tot behartiging van de Vakbelangen van den Architect wordt nu overbodig en vervalt dus.
Waar de Candidaatstelling van het Hoofdbestuur toch reeds uit en door de Architect-Leden geschiedde, acht het Hoofdbestuur de verkiezing van leden van het Hoofdbestuur uitsluitend door de Architect-Leden een wijziging van weinig ingrijpenden aard. Het is billijk, dat, afgescheiden van alle overige maatregelen en waar vermeerdering van inkomsten noodzakelijk is, de Architect-Leden bij meerdere rechten ook meerdere contributie zullen betalen, vandaar hunne contributie gebracht op f 20.—.
Deze contributie-verhooging is noodig, wil de Maatschappij hare verplichtingen blijven voldoen en hare werkzaamheden naar behooren blijven vervullen. Wij noemen o.a. de verzekering der toekomst van hare ambtenaren en beambten; de stijging der algemeene onkosten, noodzakelijk tengevolge van het instellen van nieuwe Commissies, de dringende verbetering van het interieur van het Maatschappelijk gebouw, enz.
De bovenstaande groepeering der leden is ook om andere redenen voorgesteld en wel: om de toetreding als lid van de Maatschappij te vergemakkelijken en te bespoedigen.
In aanmerking genomen dat het onderzoek door de Commissie van Onderzoek naar capaciteiten en antecedenten der aspirant Architect-Leden veel tijd vordert, temeer, daar de Leden niet in éénzelfde plaats wonen en niet voor *elk* afzonderlijk kunnen vergaderen, verstrijken er soms vele maanden tusschen de aanvragen en het rapport van de Commissie aan het Hoofdbestuur. Daar voor een groot deel den wensch om lid te worden in verband staat met het ontvangen der periodieken van de Maatschappij, heeft dit al menig candidaat ontstemd en de belangstelling voor de Maatschappij verflauwd. De opmerking is besproken, dat wanneer 2 Architect-Leden of 2 Buitengewone Leden een Candidaat-Buitengewoon-Lid voorstellen, dit reeds een waarborg moet zijn voor de standing en capaciteiten van den voorgestelden candidaat.
Deze candidatuur wordt in handen gesteld van de Commissie uit het Hoofdbestuur belast met de dagelijksche leiding, welke een voorloopig onderzoek instelt en daarover rapporteert in de eerstvolgende Hoofdbestuursvergadering, die dan over al of niet toelating beslist.
Hoogstens na 1 maand kan de Candidaat dus reeds Lid zijn, ontvangt direct de periodieken en contribueert evenals nu f 15. Deze toestand blijft voor hem, die Arch.-Lid wenscht te worden, een jaar bestendigd. Het stemrecht voor het Buitengewoon Lid is echter beperkt; hij kan o.a. niet medestemmen over de verkiezing van het Hoofdbestuur.
Wenscht het aldus aangenomen Buiteng. Lid na afloop van dien termijn Architect-Lid te worden, dan wordt de aanvrage daarvoor door de Commissie van Onderzoek op de thans voorgeschreven wijze verder behandeld. In verband met de gewijzigde bevoegdheden der nieuwe leden en groepen meent het Hoofdbestuur zonder bezwaar alleen de Candidatuur voor de Arch.-Leden aan de Commissie van Onderzoek te kunnen onderwerpen.
Wenscht het candidaat Lid om welke reden dan ook, van bovenstaande formaliteiten verschoond te blijven, dan wordt hij in de gelegenheid gesteld Kunstl. Lid te worden. Daarfoe heeft hij zich aan te melden aan het Hoofdbestuur, betaalt f 15 contributie, steunt de Maatschappij in haar streven en ontvangt al de Uitgaven der Maatschappij.
(Ter herinnering diene, dat dit op het oogenblik niet kan, omdat de Kunstl. Leden volgens de vigeerende Statuten de bouwkunst niet mogen beoefenen).
Alleen moet worden opgemerkt, dat deze catagorie Kunstl. Leden geen stemrecht wordt toegekend.
Onder de tegenwoordige Kunstl. Leden zijn er reeds velen die f 15 betalen en daarvoor alle Uitgaven der Maatschappij ontvangen. De nieuwe bepaling is niet van terugwerkende kracht voor die tegenwoordige Kunst. Leden, welke f 5 betalen en daarvoor de aflevering van „Bouwkunst" ontvangen, welke hiervoor in aanmerking komt.
Door enkele Arch.-Leden is aan het H. Bestuur de vraag gesteld, of het voor een Arch.-Lid niet mogelijk is wanneer de nieuwe indeeling der leden heeft plaats gehad, dat een Arch.-Lid op zijn verlangen overgeplaatst wordt naar de groep der Buiteng. Leden of der Kunstl. Leden. Hiertegen heeft het H. Bestuur geen bezwaar.

STATUTEN. ART. 10, te laten vervallen:
a. De Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect.

STATUTEN. ART. 10, toe te voegen:
e. De Commissie van Onderwijs.
f. De Bibliotheek-Commissie.
g. De Commisssie tot behartiging van Sociale en Technische Vraagstukken.
Verder wordt e—d; f—h; g—k; h—l.

ALG. HUISH. REGLEMENT. ART. 13, toe te voegen:
e. De Commissie van Onderwijs behartigt het bouwkundig en bouwkunstig onderwijs in den ruimsten zin van het woord. Zij bestaat uit 5 leden, waarvan ten minste 3 Architect-Leden moeten zijn en de overige twee Architect-Leden of Buitengewone Leden kunnen zijn. De Commissie wordt gekozen door het Hoofdbestuur binnen een maand na de daarvoor in aanmerking komende Alg. Meivergadering. De Commissie treedt ieder jaar op den dag van verkiezing van nieuwe Commissieleden volgens rooster af, met dien verstande, dat na het eerste en het tweede jaar 2 leden aftreden en na het 3de jaar 1 lid. De leden zijn direct herkiesbaar.

f. De Bibliotheek-Commissie adviseert het Hoofdbestuur omtrent het beheer der Bibliotheek en omtrent het aanschaffen van nieuwe boeken en plaatwerken, en verleent hare medewerking bij de inrichting van de bibliotheek en hare verzamelingen. Zij bestaat uit 3 leden, waarvan 2 Architect-Leden moeten zijn en het 3de lid Architect-Lid, Buitengewoon Lid of Kunstlievend Lid kan zijn. De Commissie wordt gekozen door het Hoofdbestuur binnen een maand na de daarvoor in aanmerking komende Alg. Meivergadering. De Commissie treedt om de 3 jaar op den dag van verkiezing der nieuwe Commissieleden, voor het eerst in 1919 in haar geheel, af, doch is herkiesbaar.

g. De Commissie tot Behartiging van Sociale en Technische Vraagstukken stelt zich ten doel de algemeene vraagstukken op sociaal en technisch gebied het bouwvak betreffende, in den ruimsten zin genomen, te bestudeeren en het Hoofdbestuur hierover en ook omtrent de door het Hoofdbestuur aan de Commissie voorgelegde vraagstukken te adviseeren. Zij bestaat uit 7 leden, waarvan 4 leden Architect-Leden moeten zijn en de overige 3 Architect-Leden of Buitengewone Leden kunnen zijn.
De Commissie wordt op eene Algemeene Vergadering gekozen door de Architect-Leden en de Buitengewone Leden, uit een voordracht van dubbeltallen, opgemaakt door het Hoofdbestuur. Zij treedt ieder jaar op den dag der Alg. Meivergadering volgens rooster af, met dien verstande dat na het eerste jaar 2 leden, na het tweede jaar 2 leden en na het derde jaar 3 leden aftreden. De leden zijn direct herkiesbaar.

Verder wordt e—d; f—h; g—k; h—l.

ALG. HUISH. REGLEMENT ART. 13 te lezen:
h. De Commissie van Stemopneming bij het verkiezen van leden voor het Hoofdbestuur en *k.* de Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording van het Hoofdbestuur bestaan ieder uit 3 Architect-Leden of Buitengewone Leden, *benoemd op de Algemeene September-vergadering.*
De Commissie van Stemopneming heeft, enz.

ALG. HUISH. REGLEMENT ART. 13, te lezen:
De Commissie tot herziening van Statuten en Alg. Hnish. Reglement bestaat uit 5 of meer Architect-Leden te benoemen door het Hoofdbestuur, *wanneer herziening aan de orde wordt gesteld.*

ALG. HUISH. REGLEMENT ART. 13 toe te voegen:
Bij tusschentijdsche vacaturen in een der bovengenoemde Commissiën heeft het Hoofdbestuur het recht een plaatsvervangend lid aan te wijzen, dat zitting heeft tot aan de desbetreffende verkiezing op de eerstvolgende Algemeene Vergadering.

TOELICHTING.
Het Hoofdbestuur acht de instelling eener *Comm. v. Onderwijs* gewenscht. Waar de examens der Mij. een steeds grooter omvang krijgen, is het noodig dat een permanente Comm. v. Onderwijs benoemd wordt, die geregeld de leiding der examens in handen heeft. Tot heden berustte deze te veel bij een enkelen persoon; de Commissie kan uitstekende diensten bewijzen bij het tijdig voorbereiden der examens en in het algemeen een goeden gang van zaken afdoende verzekeren.
Echter niet alleen aan de examens, ook aan andere punten betreffende technisch onderwijs in het algemeen zal de Commissie hare aandacht wijden. Een rijk veld wacht hier nog op vruchtbare ontginning; de volgende punten komen hiervoor in aanmerking:
a. Allereerst moet de Commissie zorgen voor de instandhouding, de verbetering en uitvoering der reeds bestaande examens voor Bouwkundig-Opzichter, Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas).
b. Vervolgens moet de Commissie zorgen, dat de Bibliotheek der Maatschappij in het bezit komt van een goed aantal leerboeken op bouwkundig gebied.
c. Het bevorderen van de litteratuur op dit gebied door steun te verleenen en aanwijzigingen te geven; in het bijzonder geldt dit

*) Het nieuw gerediigeerde is cursief gedrukt.

voor kleinere werken, daar hieraan de meeste behoefte bestaat.
d. De bestudeering en de bevordering van het bouwkundig correspondentie-onderwijs.
e. Het zoo noodig geven van adviezen aan Rijk, Gemeenten of Particulieren op het gebied van technisch onderwijs.
f. Het steunen en voorbereiden van voordrachten van vooral practischen, doch ook van aesthetischen aard.
g. De bevordering van het vakonderwijs.
h. Het arrangeeren en steunen van tentoonstellingen uitsluitend van opvoedkundigen aard op bouwkunstig en bouwkundig gebied (leergangen en boeken, plaatwerken, etc.)
i. In het algemeen studie maken van het technisch onderwijs.

Ten opzichte van de instelling eener *Bibliotheek Comm.* valt op te merken, dat waar de bibliotheek nu geregeld en gecatalogiseerd wordt onder deskundige leiding, het wenschelijk zal blijken na te gaan, welke gebreken aan de bibliotheek kleven en op welke punten zij dringend aanvulling behoeft. Hiertoe wordt een Comm. ingesteld. Daar de bibliotheek in het bezit is van vele platen, photo's, teekeningen, enz. zal getracht worden hiervan een goed-geordende collectie te maken en deze te vermeerderen, door meer regelmatig platen en bouwkundige ontwerpen te verzamelen, zoodat ook op deze wijze de collecties der Maatij. tot haar recht kunnen komen.

De Commissie tot Behartiging van Sociale en Technische Vraagstukken is in het leven geroepen ten einde over deze onderwerpen het oordeel zoowel van architecten als van niet-architecten leden onzer Maatij. te vernemen. Het resultaat van een dergelijk samengaan kan niet anders dan vruchtbaar zijn, terwijl de Maatij. door hare organisatie bij uitstek in de gelegenheid is door hare groepen van Arch.-Leden en Buiteng. Leden een dergelijke Commissie in te stellen.
Gemeend wordt dat in deze Commissie de Buiteng. Leden tot hun recht kunnen komen; zij kunnen in deze Comm. zitting nemen en hebben het stemrecht tot verkiezing der leden dezer Comm.
De speciale vakbelangen van den architect worden behartigd door het Hoofdbestuur. (Zie de toelichting op de indeeling der Leden).

Het is gewenscht dat bepaald wordt, dat de Commissie van stemopneming en de Commissie tot nazien van rekening en verantwoording van het H.-Bestuur, gekozen worden op de Alg. September vergadering. De huidige redactie zegt: „benoemd op en door de vergadering voorafgaande aan de Alg. Meivergadering". Daar echter niet vast te stellen is, welke deze vergadering zal zijn, is het beter de vaststaande Alg. September vergad. hiervoor te nemen.

STATUTEN ART. 12 2DE ALINEA te lezen:
In die Statuten of Reglementen moet worden bepaald, dat de Afdeeling of haar Bestuur geen besluiten mag nemen of handelingen mag verrichten welke strijdig zijn met de besluiten en handelingen van een Algemeene Vergadering der Maatschappij, van eene vergadering der Architect-Leden en van het Hoofdbestuur; vervolgens dat vergaderingen der Afdeelingen, waar zaken enz.

TOELICHTING.
Met het oog op het optreden van de Afd. Utrecht in zake de IJsselsteinsche Prijsvraag, in absoluten strijd met het besluit der Vergadering van Architect-Leden op 6 April 1910, wordt het bovenstaande voorgesteld.

ALG. HUISH. REGLEMENT. ART. 17 toe te voegen:
De Raad der Afdeelingen is verplicht in de maand April een vergadering te houden ten einde de onderwerpen voor te bereiden, welke in de verplichte vergadering van den Raad met het Hoofdbestuur ter tafel gebracht zullen worden.

TOELICHTING.
Art. 17 bepaalt, dat de Raad der Afdeelingen zelfstandig vergadert, wanneer minstens de helft der Afdeelingen zulks noodig oordeelt. Het is gebleken dat dit bezwaarlijk is, en dat, hoewel er belangrijke onderwerpen (o. a. houding Afd. Utrecht) te bespreken waren ter voorbereiding van de vergadering van den Raad met het Hoofdbestuur, de helft er niet voor was en dus de Raad niet heeft vergaderd.

DE VOLGENDE DRUKFOUTEN TE HERSTELLEN.
Alg. Huish. Reglement, blz. 8, 4de regel v. b. aan te vullen met: binnen een maand *na de daarvoor in aanmerking komende Alg. Meivergadering.*
Alg. Huish. Reglement, blz. 14, 4de regel v. o., te verwisselen: *8 met 9.*

Voor het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER 1911,

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 28STEN MEI 1901 EN HERZIEN OP DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 27 SEPTEMBER 1907 EN VAN 23 SEPTEMBER 1909.

EXAMENVRAGEN [1]) 4DE GROEP.

MAANDAG 20 MAART, voorm. 9—10 uur.

OPSTEL.

De candidaten ontvingen de twee volgende onderwerpen, waarvan echter slechts één behandeld behoefde te worden.

1. Geef eene omschrijving van de gebruikelijke baksteensoorten (waalvorm). Hierbij tevens te vermelden voor welke doeleinden genoemde soorten worden gebezigd.

2. Welke zijn de werkzaamheden voor het maken van een waterdichten kelder in een hoekhuis, waarvan de bovenkant van den keldervloer ± 50 cM. beneden de houten fundeering der gevels komt te liggen.

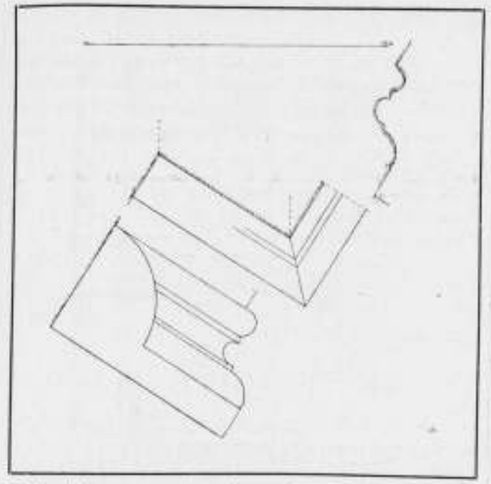
MAANDAG 20 MAART voorm. 10—12 uur.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

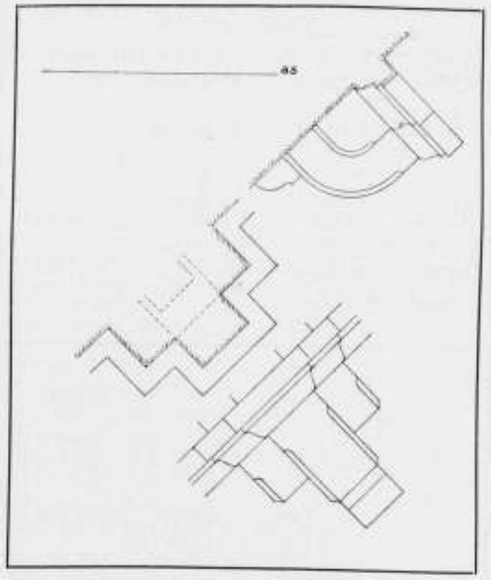
De candidaten ontvingen de drie onderstaande teekeningen op een schaal ongeveer vier maal grooter dan deze.

---

[1]) De examenvragen voor de examens van Bouwk.-Opzichter 1911, voor Bouwk.-Teekenaar 1911 en voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1911 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld bij het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Voltooi de eerste en tweede projectie van bovenstaand sokkelprofiel dat tegen een gebogen oppervlak loopt.

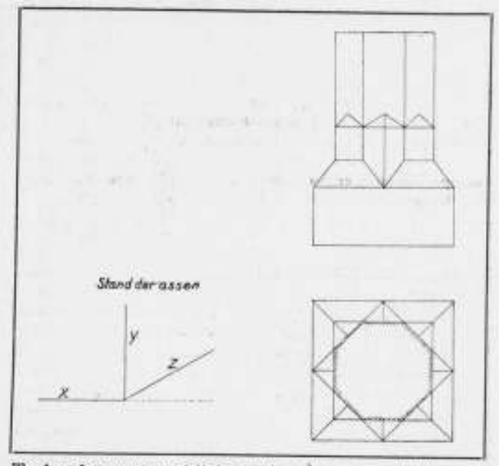

Voltooi de tweede projectie van bovenstaande console.

MAANDAG 20 MAART nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een kap, schaal 1 op 50. Zie fig. 1.
Gevraagd te teekenen in potlood op schaal 1 op 5 de details bij a, b, c, d, e, f en g, waaruit de geheele samenstelling duidelijk blijkt.
De zinkconstructies op ware grootte te teekenen.

Teeken bovenstaand lichaam in scheeve projectie.

DINSDAG 21 MAART voorm. 8½—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van ramen en deuren, schaal 1 op 25. Zie fig. 2.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van: A, B, C, D, E, F, G, H, K, L, M en N, benevens een detail van het binnendeurkozijn.

DINSDAG 21 MAART, voorm. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een rioleeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 3.
Op deze teekening zijn aangegeven twee op verschillende verdiepingen gelegen closets, gootsteen en bad.
Gevraagd te teekenen op schaal 1 op 20, de samenstelling der rioleering binnen- en buitenshuis, alles behoorlijk geventileerd.
De stand- of valleiding van geasph. ijzeren of looden buis, wijd 12,5 cM.; de grondleiding wijd 12.5 c.M. van geasph. ijzeren of ijzeraardenbuis.
Bad- en gootsteenafvoer, wijd 5 c.M., van looden buis naar gemetselde schepput.

WOENSDAG 22 MAART, voorm. 8½—10 uur.

MEETKUNDE.

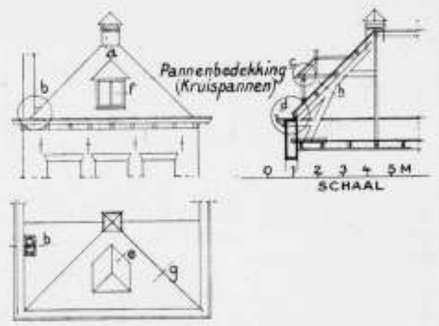
1.

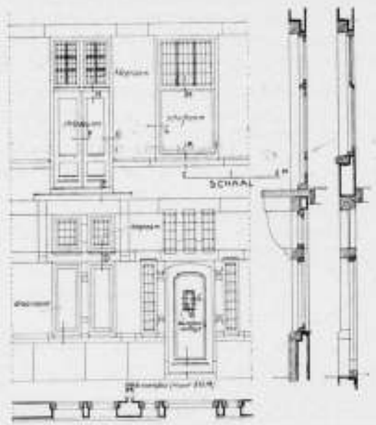
Van nevenstaanden driehoek is hoek A recht. De loodlijn uit A op B C neergelaten verdeelt die in twee deelen B D = 10 en C D = 40 cM.
Bereken de lijnen A B, A C en A D en het oppervlak van den driehoek.

2. Aan twee cirkels met stralen van 8 en 12 dM. en waarvan de afstand der middelpunten 24 dM. bedraagt,

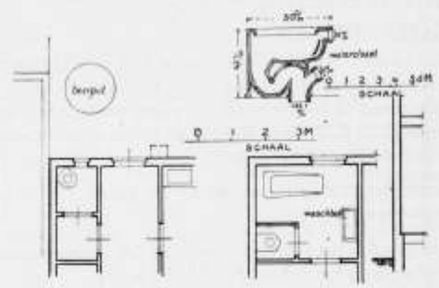
1.

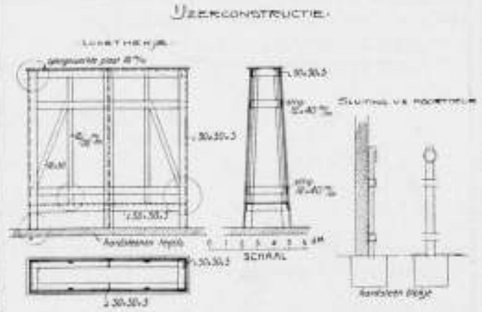
2.

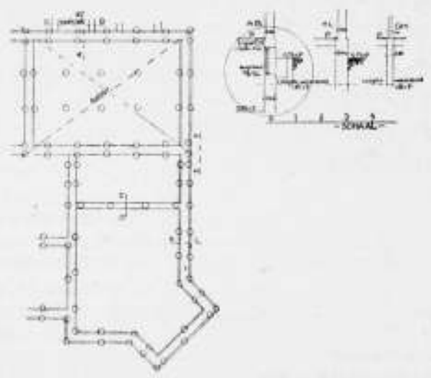
3.

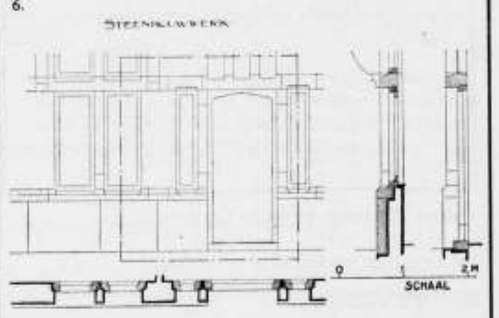
5.

4.

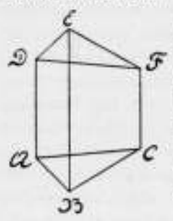
6.

GROEP 4.

worden de gemeenschappelijke raaklijnen getrokken. Hoe lang zijn die raaklijnen?

3. Verdeel een cirkel, met een straal van 6 dM., door gelijkmiddelpuntige cirkels in drie gelijke deelen. Hoe lang zijn de stralen der cirkels die daartoe moeten beschreven worden?

4. Van nevenstaand afgeknot driezijdig prisma zijn: AB = 12, BC = 20 en AC = 22 en de opstaande ribben AD = 24, BE = 30 en CF = 15 dM.
Bereken den inhoud van dit prisma, en de som der oppervlakten der opstaande rechthoekige trapeziums.

5. Van nevenstaanden halven bol is gegeven: AB = AC = 10 en AD = CD = 5 dM.
Bereken den inhoud der beide deelen waarin de halve bol door het vlak DE verdeeld wordt.

WOENSDAG 22 APRIL voorm. 10—12 uur.

OPMETEN.

De candidaten maakten eene opmeting van een detail van een naburig gebouw, welke daarna in teekening werd gebracht.

WOENSDAG 22 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een fundeeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 4.
Op deze teekening de volledige paalfundeering te teekenen. Verder op schaal 1 op 10 te teekenen de doorsneden AB, CD, GH, KL, en het aanzicht bij EF.

DONDERDAG 23 MAART, voorm. 8½—9½ uur.

STELKUNDE.

1. Ontbind in factoren:
$x^4y + 4x^3y^2 - 21x^2y^3$ en $x^2 + 6xy + 9y^2 - 16z^2$
2. Vereenvoudig:
$$\left(x+y+\frac{x^2+y^2}{x-y}\right)\left(x-y-\frac{x^2+y^2}{x+y}\right) : \frac{-2xy}{x-y}$$
3. Los de volgende vergelijkingen op:

a. $\dfrac{3\frac{1}{2}x^2}{2x} 17\frac{1}{2} = -x - \frac{3}{2}$,

b. $(x-2)(y-3) = 7\frac{1}{2}x - 28$ en $\dfrac{1}{x} + \dfrac{1}{y} = \dfrac{1}{2}$

c. $3x^2 - 1\frac{1}{2}x = 67\frac{1}{2}$.

DONDERDAG 23 MAART, voorm. 9½—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening, schaal 1 op 10, van een lokethekje en van een poortdeursluiting. Zie fig. 5.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van de met een cirkel aangegeven gedeelten.

DONDERDAG 23 MAART, nam. 1—2 uur.

REKENEN.

1. Los de volgende evenredigheid op:
$$3\tfrac{1}{2} : 99 = 0{,}25 : 11\tfrac{1}{9} = 4\tfrac{1}{10} : x.$$
2. Vereenvoudig:
$$\sqrt{\frac{7}{8}} - \frac{1}{29}\left(4 - \frac{2\frac{3}{5}}{5}\right) : \frac{89}{240}$$
Bereken de som van:
3. $\sqrt[3]{14172488}$ en $\sqrt{234256}$
(De geheele bewerking moet worden overgelegd).
4. Een terrein is lang 5 Rijnl. Roeden 4 voet en breed 3 Rijnl. Roeden, bereken de oppervlakte in M².
5. Drie ploegen werklieden moeten verdeelen f 1665.—. De eerste ploeg bestaat uit 20 man, die 12 dagen gewerkt hebben, de tweede ploeg uit 15 man die 14 dagen arbeidden en de laatste ploeg uit 12 man, die 18 dagen werkten.
Hoeveel ontvangt iedere ploeg en iedere werkman?

DONDERDAG 23 MAART nam. 2—5 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een geveldetail, schaal 1 op 25. Zie fig. 6.
Gevraagd in teekening te brengen op schaal 1 op 10, den volledigen uitslag van het steenhouwwerk van het omlijnde gedeelte, zoodat de aansluitingen, afmetingen en verankering (dookgaten) duidelijk zichtbaar zijn.
Tevens daarbij te voegen de staat van het steenhouwwerk.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET BRANDVRIJE RIETEN DAK.

door G. VERSTEEG.

In de laatste jaren begint men weder in te zien, dat het rieten dak vele eigenschappen heeft, die maken, dat voor bepaalde gevallen deze soort van dakbedekking te verkiezen is boven andere.
Voor eenvoudige gebouwen in een landelijke omgeving zijn weinig materialen toe te passen, waarvan de kleur zoo goed harmonieert met het landschap en met het bouwwerk; gezwegen nog van de practische voordeelen die het materiaal aanbiedt, als beschutting tegen warmte en koude, ook is de spontane ventilatie van groote hygiënische beteekenis.
Al is men het over de goede eigenschappen van het rieten dak vrij wel eens, toch weegt de minder goede eigenschap, de groote brandbaarheid, bij velen zoo zwaar dat daardoor de toepassing van het materiaal

BRANDVRIJ RIETEN DAK. Afb. 1.

hoe langer hoe meer op den achtergrond geraakte. De premiën der brandverzekeringsmaatschappijen zijn voor rieten daken buitengewoon hoog, zelfs is in de meeste gemeenten met het oog op het groote brandgevaar de toepassing er van verboden. In hoeverre dit nu al of niet te motiveeren is (men zou kunnen wijzen op vele met riet bedekte boerenwoningen, die reeds honderden jaren oud zijn) kan hier in het midden gelaten worden. De architecten hebben zich aan de gestelde bepalingen te onderwerpen en het meerendeel schikt zich vrijwel daarin; er is tegenwoordig op het gebied der Bouwmaterialen keus te over en de handelaren zijn verbazend ijverig in hunne pogingen om voor allerlei en daarenboven tal van „moderne" fabrikaten een afzetgebied te vinden. In onnoemelijke verscheidenheid en onder allerlei klinkende namen wordt dakbedekkingsmateriaal in den handel gebracht. Men heeft ten eerste gebakken en geglazuurde pannen en cementpannen in elken verlangden vorm en kleur, gegolfd gegalvaniseerd plaatijzer, ultra-moderne materialen als ruberoïd, congoliet e.d., asbestleien, enz.

Om van de goede materialen, die er onder schuilen, geen kwaad te spreken, dient toegegeven te worden, dat sommige er van werkelijk degelijke en weinig kostbare dakbedekkingen opleveren: uit aesthetisch oogpunt beschouwd is echter op het meerendeel veel af te dingen en zijn zij niet gelijkwaardig met gewone dakpannen, leien en rietbedekkingen, zooals die van ouds in ons land inheemsch zijn.

Daarvoor is de vorm van de meeste dakpannen dikwijls te grillig of te weinig regelmatig en de kleur vaak te schril, terwijl de andere groep van materialen weer door hare te groote eentonigheid het dak een doodsch aanzien geeft.

Zooals hierboven gezegd, vinden vele architecten, al zijn het niet de meest artistieke vakgenooten, nog wel behagen in de „moderne" dakbedekkingen, maar gelukkig begint dit getal steeds kleiner te worden.

Ook het streven van „Heemschut" is er op gericht de oude en beproefde materialen weer de plaats toe te doen kennen die zij, in de afgeloopen kwart eeuw van naar ultra-moderniteit zoekend industrialisme, dreigden te verliezen. Men gaat meer en meer inzien, dat het rammelende, het weinig samenhangende en het gebrek aan harmonie met de omgeving van zoo menige villawijk voor een niet gering deel gesteld moet worden op rekening van den vorm der dakvlakken en hun bedekking.

Zeer lezenswaard op dit gebied is dan ook een artikel in de Deutsche Bauzeitung, voorkomend in Nos. 18 en 19 van den loopenden jaargang „Zur Aesthetik der Baustoffe", waarop, zoo de redactie hiervoor ruimte beschikbaar wenscht te stellen, nader teruggekomen kan worden.

Wij hebben reeds opgemerkt, dat de lichte ontvlambaarheid van het rieten dak de keerzijde van deze medaille is. In het Bouwkundig Weekblad van 23 Oct. 1909 wijst de heer Tutein Nolthenius in een artikel: „Onbrandbare rieten en strooien daken" op een Duitsch geschriftje: „Das feuersichere Strohdach", dat uitgegeven is door de verfraaingsvereeniging te Worpswede, de bekende kunstenaarskolonie, en geschreven door den heer Hans am Ende, waarin een volledige beschrijving gegeven wordt van de wijze waarop het onbrandbare dak wordt samengesteld.

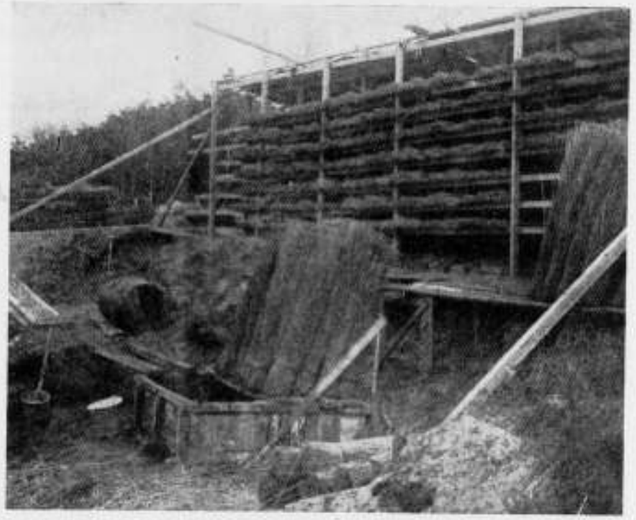
In plaats van de bossen riet direct op het dak te leggen bezigt men rieten platen, die laagsgewijze op het dak worden aangebracht, na vooraf te zijn gedrenkt in een brij, die bestaat uit leem, water, gips en ammoniacwater. Verder bevat het geschriftje een verslag van een brandproef, waarbij aangetoond wordt, dat het op deze wijze brandvrij gemaakte dak werkelijk onbrandbaar is; bij den brandproef viel het eerst in toen de houten latten verbrand waren. Het op deze wijze vervaardigde z. g. Gernentz-dak mag zich volgens den heer Tutein Nolthenius in Duitschland reeds in eene veelvuldige toepassing verheugen, en het zal volgens hem ook in Nederland een groote toekomst hebben.

De leden van de Maatschappij, die het Gebouw in de Marnixstraat in het afgeloopen jaar bezocht hebben, zullen waarschijnlijk wel de monster-rietplaat van het „Gernentz" dak daar gezien hebben, die naar ik meen, reeds op de laatste Meivergadering geëxposeerd was.

Op het oogenblik kan men nabij Station Oosterbeek Hoog een vrij groot stalgebouw in aanbouw zien op het landgoed Dreijerheide van den heer de Bruijn; het ligt naast den spoorbaan, zoodat het waarschijnlijk reeds veler aandacht getrokken heeft, dat daar de rietdekker aan het werk is.

De architect van dit bouwwerk, de heer A. R. Freem te Arnhem, heeft een brandvrij rieten dak toegepast; het dekken zal nog wel 2 à 3 weken duren, zoodat zij, die er belang in stellen, wellicht nog de gelegenheid kunnen vinden het aanbrengen van de bedekking te gaan zien.

De heer Freem was aanvankelijk voornemens geweest het „Gernentz" dak toe te passen, doch is daarvan teruggekomen. Nadat hij een proefmat met toestel om de verdere matten op maat te kunnen vervaardigen uit Worpswede had ontvangen, bleek hem dit systeem te omslachtig in de toepassing, vooral voor dit bouwwerk, waar in de dakvlakken dakvensters geprojecteerd waren met ronde, in het dakvlak vloeiend overgaande afdekking. Hij wendde zich tot den rietdekker Teunissen van Manen te Briel, die sinds jaren rieten daken van boerenwoningen maakt en repareert; deze voert de dekking nu uit op de gewone manier, nadat het riet vooraf brandvrij gemaakt wordt. De heer Freem was voornemens voor het Weekblad eene beschrijving te geven van het door hem toegepaste brandvrije rieten dak, hij is daar echter door ongesteldheid op het oogenblik niet toe in staat en daar verwacht mag worden, dat dit onderwerp verschillende lezers van dit blad interesseert, heeft schrijver dezes het op zich genomen te doen wat de heer Freem van plan was.

BRANDVRIJ RIETEN DAK. Afb. 2.

Zooals afbeelding 1 aantoont, heeft het stalgebouw een aangenaam silhouët en is het, zooals in dit geval zeker gewenscht was, zeer eenvoudig van opvatting.

Afbeelding 2 stelt voor de inrichting, waarin na de onderdompeling in den bak met het brandvrijmakende mengsel, het riet op latten te drogen gelegd wordt. Het mengsel bestaat uit 6 deelen leem, 1 deel gips, 2 deelen ammoniakwater (4 %) en 6 à 8 emmers water.

De prijs van deze grondstoffen is uit den aard der zaak weinig kostbaar (1 H.L. ammoniakwater kost ± ƒ 0.40). Alleen het indompelen, op de rekken plaatsen en weer aan bossen binden van het riet kost eenig arbeidsloon, deze arbeid moet vooral met beleid geschieden opdat het riet niet zal breken. De prijs per M² van een brandvrij rieten dak bedraagt circa ƒ 2,75 bij eene dikte van 22—26 c.M.

Aanvankelijk geschiedde het drogen door middel van vuurpotten; dit bleek echter veel te kostbaar, maar bovendien zeer bedenkelijk, daar door onvoorzichtigheid der werklieden een begin van brand ontstaan is.

Dit ongeval heeft als goede zijde gehad, dat hiermede is aangetoond de onbrandbaarheid van het materiaal, terwijl van een dakvlak de sporen en de latten verbrandden, is het riet niet ontvlamd, hoewel de hitte, die er onder ontwikkeld werd, zoo groot was, dat het verkoolde.

Het gevaar, dat door het vallen van vonken op de dakbedekking brand zou kunnen ontstaan, is dus bij het toepassen van de hier gevolgde werkwijze totaal uitgesloten en kan deze bedekking, wat onbrandbaarheid betreft, gelijk gesteld worden met een pannendak.

Het uiterlijk van het dak heeft door de bewerking in het geheel niet geleden; alleen de groenachtige kleur, die een nieuw niet geprepareerde rieten dak heeft, is verdwenen door de bewerking en het dak ziet er uit of het reeds eenigen tijd oud is. De nokken van den kap zijn afgedekt met zeer groote blauwe vorstpannen, hetgeen een zeer soliede afwerking vormt, terwijl de kleur goed harmonieert met die van het rieten dak.

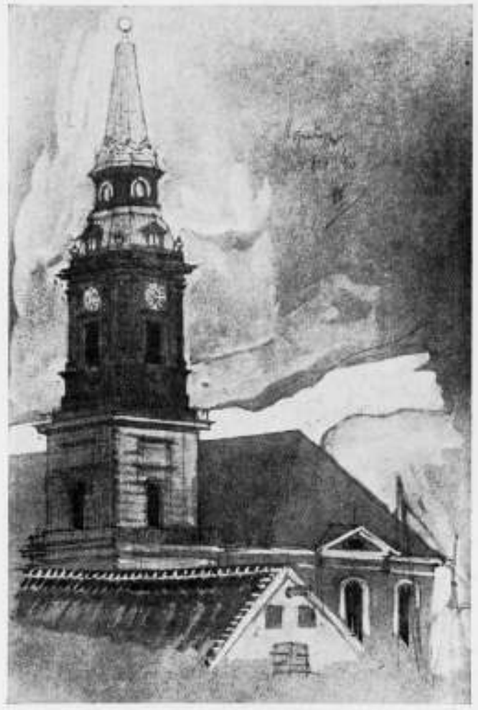
In de beschrijving van het „Gernentz" dak is er nog sprake van dat het dak, nadat het geheel gereed is, wordt begoten met een verdunde oplossing van het brandvrij makend mengsel, dit schijnt bij de door den heer Freem gevolgde methode niet noodig te zijn; verder wordt in Duitschland aan het brandvrijmakende mengsel zout toegevoegd, ook dit laat men hier achterwege met het oog op het ijzerdraad waarmede het riet aan de houten latten bevestigd wordt.

Ten slotte kan vermeld worden dat, hoewel de Oosterbeeksche bouwverordening het toepassen van rieten daken verbood, tegen de hier gevolgde werkwijze geen bezwaren zijn ingebracht.

Arnhem, 10 April.

TEEKENINGEN VAN D. F. SLOTHOUWER.

Dezer dagen heeft de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam de opmetingen en reisschetsen tentoongesteld, door den heer D. F. Slothouwer, Bouwk. Ingenieur, Prix de

TOREN VAN DE CHRISTIAANSKERK TE KOPENHAGEN.
Reisschets van D. F. SLOTHOUWER B. I.

Rome voor de Bouwkunst, op zijne studiereis door Denemarken en Duitschland gemaakt. Wij geven hierbij een tweetal van de belangrijkste opmetingen, en verwijzen voor de beschrijving van de afgebeelde gebouwen naar de toelichting, voorkomend in Bouwkundig Weekblad n°. 14, 1911, blz. 168.

Het teekenwerk vertoont een bekwame en sierlijke hand; en behalve uit de keuze van de afgebeelde architectuur kan men ook uit het karakter van deze teekenkunst goed nagaan, op welke wijze de heer Slothouwer de fraaie oude bouwkunst bewondert. Er spreekt een zekere voorname houding uit deze teekeningen; een houding, die niet *direct* wijst op ernstige, minitieuse bestudeering, maar toch geenszins deze uitsluit; een houding, die meer spreekt van een elegant, artistiek en betrekkelijk groot zien van architectuur, zoodat de teekeningen wel verre van het moeizame van vele studie-teekeningen te bezitten, de plezierige indruk wekken dat de maker op aangename wijze werkt, en, rustig zichzelf blijvend, de groote schoonheden der bewonderde monumenten beschouwt en geniet.

Het lijkt mij, dat de heer Slothouwer een voor jonge architecten zeer benijdenswaardige studie-reis maakt en dat hij, zonder het studieuse te verwaarloozen, terecht de toegekende Prix de Rome ook beschouwt als een middel om, in het algemeen, ruimer en juister inzichten te verkrijgen in de buitenlandsche oude en nieuwe bouwkunst. Welk een persoonlijk opmerker hij is, is den lezers van ons blad voldoende bekend door zijn artikelen. Bijgaande reproductie geeft een denkbeeld van zijne vaardigheid als reisschetsen-teekenaar. Spoedig gaat de heer Slothouwer weer op reis, ditmaal naar het Noorden van Italië, het land van de nobele architectuur.

Wij wenschen hem een schoone reis toe.

J. G.

SCHADE VOOR DEN AANNEMER TEN GEVOLGE VAN ONTEIGENINGSGESCHILLEN.

Aan het Bestuur der Vereeniging
„Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst."

Geeft met verschuldigde hoogachting te kennen het Hoofdbestuur der Vereeniging „Nederlandsche Aannemersbond", goedgekeurd bij K. B. dd. 27 April 1896. No. 51 en 4 Maart 1907, No. 14, gevestigd te Amsterdam aan de Heerengracht No. 255a,

dat in de Jaarlijksche Algemeene Vergadering dezer Vereeniging, gehouden op 13 en 14 Juli 1910 te Leeuwarden en Sneek, aan de orde werd gesteld het onderwerp: *de Nederlandsche Onteigeningswet en de desbetreffende procedure;*

dat uit de besprekingen ten duidelijkste (immers door voorbeelden, aan de practijk ontleend, bewezen) is gebleken, dat de aannemers van werken herhaaldelijk belangrijke schade lijden door vertraging in de uitvoering van het werk, als gevolg van het niet beschikbaar zijn van terreinen, waarover procedures tot vaststelling van het bedrag der schadeloosstelling hangende zijn;

dat het echter ten eenenmale in strijd is met recht en billijkheid, dat, als in casu, de aannemer dupe wordt van geschillen tusschen den aanbesteder en derden;

dat het derhalve noodig zal zijn maatregelen te treffen om schade, uit den hoofde als boven vermeld, geheel te voorkomen, dan wel, in de gevallen waar zulks niet mogelijk zoude blijken, dergelijke schaden volledig te vergoeden;

dat naar aanleiding daarvan de vergadering aan adressant heeft opgedragen om zich ter zake te wenden tot de autoriteiten, wier medewerking tot verbetering van den gewraakten toestand zal kunnen leiden;

Redenen, waarom adressant zich veroorlooft, de medewerking te verzoeken van Uw Bestuur *opdat hetzij geen werken worden aanbesteed, alvorens alle eventueele onteigeningsgeschillen geregeld zijn,* dan wel *in de bestekken eene bepaling worde opgenomen, op grond waarvan de aannemer, indien de uitvoering van het werk vertraging of moeilijkheden mocht ondervinden tengevolge van het niet geregeld zijn der onteigeningsprocedures, voor schaden, daaruit voortvloeiende, volledige vergoeding kan eischen.*

't Welk doende, enz.

Het Hoofdbestuur voornoemd:

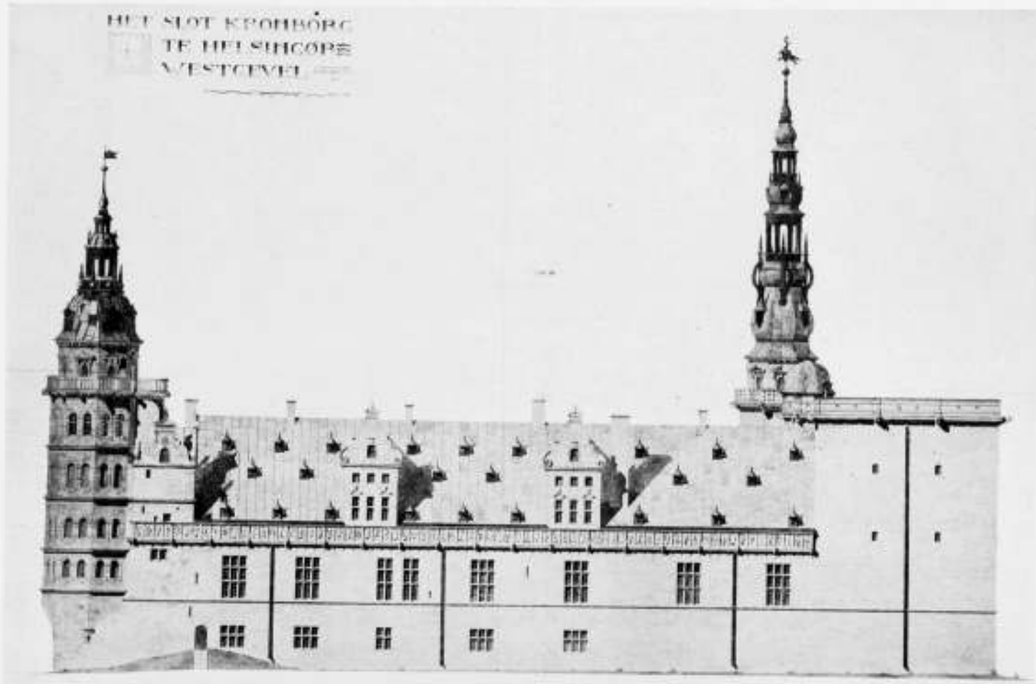
J. N. HENDRIX, *Voorzitter.*
W. DE VLUCHT, *Secretaris.*

Amsterdam, April 1911.

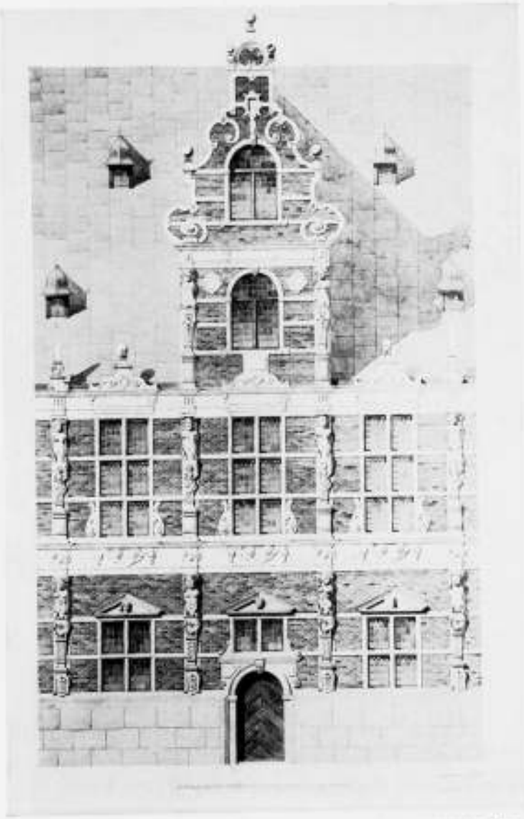
TOELICHTING.

Het komt, zooals bekend mag worden geacht, niet zelden voor, dat ten behoeve van de uitvoering van werken ten algemeenen nutte, als spoorwegen, kanalen, wegen, e.d., particulier bezit moet worden onteigend, waarin ten onzent wordt voorzien door de Wet van 28 Augustus 1851, gewijzigd of aangevuld in de jaren 1861, 1877, 1886 en 1901.

Aan deze in menig opzicht ongetwijfeld verouderde wet kleven — ook naar het oordeel van rechtsgeleerden van naam en getuige de herhaalde pogingen om voor het onteigeningsinstituut eene doelmatige en afdoende regeling te scheppen — tal van ge-

WESTGEVEL VAN HET SLOT KRONBORG TE HELSINGÖRS, gebouwd onder Christiaan IV, waarschijnlijk door den Nederlander ANTON OBERGEN; ± 1630. Muren van zandsteen; daken met koper bedekt.
Opmeting, gemaakt door D. F. SLOTHOUWER, op zijn studiereis als Prix de Rome — Bouwkunst.

TRAVEE VAN DEN ZIJGEVEL VAN DE BEURS TE KOPENHAGEN, GEBOUWD 1619—1640 DOOR HANS VAN STEENWINCKEL.

SOKKEL VAN GRANIET; MUURWERK VAN ROODE BAKSTEEN MET ZANDSTEEN; HET DAK MET KOPER BEDEKT.

Opmeting gemaakt door D. F. SLOTHOUWER, op zijn studiereis als Prix de Rome — Bouwkunst.

breken, waarbij wij echter niet nader zullen stilstaan, doch op een waarvan hier in het bijzonder dient gewezen, aangezien het de aanleiding vormt tot vorenstaand verzoekschrift.

Maar al te dikwijls — ook dit mag bekend worden geacht — heeft onteigening tot gevolg meer of minder langdurige processen over het bedrag der aan de eigenaars der onteigende perceelen toe te kennen schadeloosstelling. In vele gevallen bestaat daaromtrent tusschen hen en de onteigenende partij geen overeenstemming, zoodat ten slotte de rechter zal moeten beslissen.

Deze geschillen zouden echter op zich zelf den aannemer niet behoeven te verontrusten, ware het niet, dat juist daardoor ook zijne belangen dikwijls ernstig worden en zeker kunnen worden benadeeld, aangezien de wet de vrije beschikking over reeds voor onteigening aangewezen perceelen niet toestaat, zoolang de procedures over het bedrag der schadeloosstelling niet ten einde zijn gebracht.

De aannemer zal dientengevolge in tal van gevallen weken, somtijds zelfs maanden moeten wachten alvorens het werk op de in het geding betrokken terreinen te kunnen aanvangen of voortzetten.

Het zal geen lang betoog behoeven, dat daaruit voor den aannemer schade in allerlei vorm kan voortspruiten. Schade als gevolg van te late oplevering (boete of renteverlies bij uitgestelde betaling der termijnen); schade wegens uitvoering van het werk in minder gunstig seizoen dan waarop bij de inschrijving mocht worden gerekend; schade door kostbaarder vervoer en langduriger gebruik van materiaal e.m.d., zooals de navolgende, aan de practijk ontleende voorbeelden, die overigens nog gemakkelijk zijn te vermeerderen, nader zullen aantoonen.

Zoo zijn er vele moeilijkheden geweest bij den bouw der spoorlijn Groningen—Delfzijl. Daar moesten o. a. twee duikers op pl.m. 300 Meter afstand van elkander gemaakt worden; een daarvan werd gemaakt in de maand Mei, terwijl de andere wegens de onteigening niet vóór Augustus daaropvolgend over een jaar gemaakt kon worden.

De lijn Venlo—Nijmegen heeft veel last en schade veroorzaakt door het wachten op de beschikking over den grond; kort bij elkander liggende bruggen moesten geruimen tijd na elkander gemaakt worden. Om de laatste wachterswoning te kunnen maken, moest het materiaal 2½ uur per as vervoerd worden, omdat de eigenaar van een wel voor onteigening aangewezen, doch wegens het nog niet afloopen der procedure nog niet onteigend perceeltje heide verhinderde daarover het spoor te leggen.

Zoo is gewacht moeten worden met het graven van het Merwede-kanaal te Loenersloot, met het maken der lijnen Zwaluwe—Baardwijk, Utrecht—Hilversum en Hilversum—Amersfoort. Zoo betaalde een aannemer f 250.— bij de normaliseering van de Schipbeek onder de gemeente Markelo voor een hoekje grond van f 30.— à f 40.— waarde, alleen om maar vooruit te kunnen.

Een Geniewerk in Noord-Holland veroorzaakte een aannemer, wegens het niet in orde zijn der onteigening een belangrijke schade; hij kreeg daardoor f 3500.— boete, die hem niet werd afgehouden, maar hij moest hierdoor, afgezien van zijne te late oplevering, ook nog eenige maanden op f 30.000.— wachten, omdat de rekenkamer het over die boetekwijtschelding niet eens kon worden. Behalve die schade kostte het den aannemer toch f 3400.— voor duurder werken, omdat het werk thans in den winter gemaakt moest worden. 't Slot is geweest, dat hem na 8 maanden wachtens een bedrag van f 1700.— werd vergoed.

Voor de lijn Coevorden—Gasselternijeveen zijn door den aannemer zelfs enkele perceelen afgekocht.

Bij de verbreeding en verdieping der Norgervaart is vele maanden gewacht door de aannemers op de onteigening.

Bij de spoorlijn Hellendoorn—Goor is door den aannemer groote schade geleden wegens het wachten op de onteigening te Goor.

De spoorlijn Winterswijk—Neede kon niet op tijd opgeleverd worden, wegens het wachten op een stukje grond in de gemeente Eibergen; ten slotte werd door den aannemer veel geld gegeven om het hulpspoor er over te mogen leggen.

De verbetering van de rivier de Vecht in Overijsel tusschen Rechteren en Vilsteren zou tijdens den hoogen waterstand door baggering met veel succes uitgevoerd hebben kunnen worden; evenwel bleek, dat de gronden, die onteigend zouden worden, nog niet ter beschikking waren wegens verschil over de schaderegeling. In Mei kwamen de gronden ter beschikking van den aannemer; groote schade werd hierdoor geleden, omdat de grond, die bij hoogen waterstand gebaggerd had kunnen worden in groote onderlossers, nu in kleine bakken vervoerd moest worden daarna opgelost en dan per spoor vervoerd naar de bestemde plaats.

De grond kostte hierdoor aan stuivers wat hij in 't eerste geval aan centen zou hebben gekost.

Bij het maken der spoorbaan Assen—Stadskanaal werd veel schade door de aannemers geleden, daar bij den aanvang verschillende tusschenperceelen niet onteigend waren. Dit gaf aanleiding tot groote vertraging en groote schade, omdat geen doorloopende verbinding in het werk verkregen werd en een goede regeling niet mogelijk was.

Bij het maken der spoorbaan Mariënberg—Almelo had het niet gereed zijn met de onteigening der gronden het gevolg, dat de aannemer genoodzaakt was midden in het werk te beginnen en daarvoor het groot spoormaterieel moest transporteeren eerst van Mariënberg naar het Kanaal over expres aan te leggen hulpspoor, van daar per zolderschuit naar Vroomshoop en verder weer per expres aan te leggen spoor naar het werk; kortom, ook hier is veel vertraging door de onteigening ondervonden en werd veel schade geleden.

Het kan voorzeker geen bevreemding wekken, dat in de kringen der ter zake belanghebbenden, met name in den boezem van den Nederlandschen Aannemersbond, deze misstand, wijzende op eene ernstige leemte in de wet, zeer de aandacht trok en ter sprake kwam en dat gezocht werd naar middelen van redres.

Vast toch staat — en wij achten dit inderdaad voor geen redelijke tegenspraak vatbaar — dat geen aannemer dupe mag worden van geschillen tusschen den aanbesteder van het door hem uit te voeren werk en derden over zaken, waarbij hij slechts de rol van lijdelijk toeschouwer kan vervullen.

En nu wil het ons voorkomen, dat het — afgezien van de mogelijkheid en wenschelijkheid om te bekwamer tijd bij de Regeering aan te dringen op eene herziening der Onteigeningswet — juist de besteder is, die hier krachtig kan medewerken tot het in het leven roepen van een beteren toestand, indien hij zou kunnen besluiten om geen werken aan te besteden voordat alle onteigeningskwesties volkomen geregeld zijn, dan wel, waar zulks absoluut onmogelijk mocht zijn, den aannemer bij besteksbepaling volledig te vrijwaren voor schade, welke hij uit bovenvermelden hoofde zou kunnen lijden.

Wij vertrouwen, dat Uw Bestuur, de bezwaren van onzen Bond erkennende, aan het in vorenstaand adres neergelegde verzoek wel zal willen voldoen en, waar mogelijk, de gevraagde medewerking wel zal willen verleenen.

INGEZONDEN STUKKEN

PALEIS-RAADHUIS.

Het stukje waarbij het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst: *„er prijs op stelt, nadrukkelijk te verklaren, dat het niet heeft willen voldoen aan het verzoek, het adres te steunen,* dat door den Bond van Nederlandsche Architecten en vele andere kunstlichamen, tot H. M. de Koningin is gericht; wekt een gevoel van eigenaardige — . . . bevreemding; om geen krasser woord te bezigen.

Bevreemding nl. 1e omdat blijkens de verklaring dat het Hoofdbestuur zich vereenigt met de concertgebouw motie, omtrent de hoofdzaak van het streven, het weder voor zijn oorspronkelijke gebruik bestemmen van het Raadhuis, geen verschil van meening bestaat.

Bevreemding 2e omdat de voorwaarde waaronder het zegt te meenen een dergelijk adres te kunnen steunen, reeds bij de toelichting in zake de vraag om adhesie vanwege den B. N. A. werden onder de oogen gezien, ter kennis van het Hoofdbestuur gebracht en toen blijkbaar ter zijde gesteld.

Deze toelichting luidde o.a.:

„Bij de samenstelling van het adres is dit punt door het Bestuur zeer ernstig overwogen, doch het meende in **dit** adres daarvan niet te moeten gewagen.

1e. *Omdat het vanzelf sprekend is dat het stadhuis slechts dan aan zijne oorspronkelijke bestemming kan worden teruggegeven indien, op andere wijze, voor een behoorlijk verblijf voor H. M. wordt gezorgd.*

2e. Dat echter het aanbieden van een paleis aan H. M. de Koningin door particulieren geen zin heeft, daar het volgens de grondwet de taak der Regeering is voor de huisvesting van H. M. de Koningin te zorgen en particulieren der Regeering die taak niet uit de handen kunnen nemen, zoodat eene eventueele aanbieding slechts aan de Regeering zou kunnen plaats hebben.

3e. Dat verwacht mag worden dat bij de a.s. behandeling van het Dam-vraagstuk in den Amsterdamschen gemeenteraad tevens beslist zal worden over de eventueele aanbieding van een bouwterrein voor een nieuw paleis, wat gevolgd zou kunnen worden door een alleszins toe te juichen offer door de Amsterdamsche burgerij voor den bouw daarvan, welke laatste echter een spontane daad zou dienen te zijn waarop niet vooruit moet worden geloopen.

4e. Dat ten slotte, waar de zaak aan alle kanten bij regeering en stadsbestuur wordt overwogen, het adres mede bedoelt het bezwaar te ondervangen dat bij de behandeling in stads- en landsbestuur de vraag zal worden tegengeworpen of H.M. de Koningin wel het gebruik van het *onde stadhuis* door dat van een *nieuw paleis* vervangen zou willen zien, een vraag die beter rechtstreeks in den vorm van dit adres kan worden gedaan door ten deze niet-verantwoordelijke lichamen, dan door regeeringscolleges."

Duidelijk was ons gebleken; dat ook adressanten in geen enkel opzicht meenden dat het Paleis als zoodanig kon worden afgestaan, zonder dat op andere en meer doeltreffende wijze in de behoefte was voorzien. Daarom ook werd *niet* gevraagd het Paleis „af te staan" of „terug te willen geven" hetgeen er ten onrechte en te goeder of kwader trouw door tegenstanders en ook door *deze* — medestanders — van wordt gemaakt; maar: „beschikbaar te willen stellen".

Bevreemding wekt de verklaring ten 3e, omdat hier met zoo zwakke redenen wordt gepoogd redelijk te doen schijnen, wat inderdaad zeer onredelijk is; n.l. dat vakgenooten, in het nastreven eener zaak waarin zij inderdaad homogeen zijn, niet alleen deze homogeniteit en eensgezindheid niet toonen, maar zelfs den schijn van verdeeldheid demonstreeren en aldus de zaak zelve ernstig dreigen te schaden.

En eenige *eigenaardige* bevreemding zeide ik dat deze „nadrukkelijke verklaring" van het Hoofdbestuur wekt; omdat er nog eens te meer uit blijkt, hoe de betreurenswaardige neiging om neven de zakelijke gronden, argumenten te vinden om eenige zaak, al of niet van principieel belang, te contrarieeren, steeds voortgaat scheiding in stee van samengaan te bevorderen. Dit nu opent een weinig bemoedigend verschiet voor de oogen van hen, die idealen omtrent eenstreving koesteren.

Laat ons echter hopen dat dit weder een der zwakke oogenblikken is geweest waarin de voetstap wankelde, maar waardoor tevens de bezinning gewekt wordt en de steun gezocht voor meer stabiele lichaamshouding in de toekomst.

Bussum, 23-4-'11.

K. DE BAZEL,
Architect B.N.A.

BERICHTEN

Tentoonstelling van Nederlandsche en Nederlandsch-Indische decoratieve en toegepaste Kunst te Kristiania. Deze tentoonstelling zou aanvankelijk in de maand April in het Museum van Kunstnijverheid te Kristiania plaats hebben, doch daar de tentoonstelling der Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst ongeveer half Maart in het Stedelijk Museum te Amsterdam geopend werd en een groot deel der daar aanwezige werken, voor Kristiania bestemd zijn, werd eerstgenoemde tentoonstelling tot begin Mei uitgesteld.

De bedoeling is om eene uitgezochte verzameling, zoowel uit Nederlandsch-Indië als uit Nederland afkomstig, naar Christiania te zenden, teneinde te doen blijken, dat Nederland en zijne koloniën op het gebied der toegepaste kunst niet ten achter zijn gebleven, doch eene eervolle plaats innemen. — Tevens zal van deze gelegenheid gebruik worden gemaakt om, wat onze moderne kunst betreft, op de Skandinavische eilanden handelsrelaties aan te knoopen.

Het Nederlandsche Comité, bestaande uit: Mevr. N. van Zuylen—Tromp, Mr. J. H. Abendanon, Mr. C. Th. van Deventer, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, J. E. Jasper, Jac. van den Bosch, Carel Henny en E. A. van Saher, doet dan ook een beroep allereerst op hen, die over oude of nieuwe, in Indië vervaardigde kunstwerken beschikken, als ook op de voortreffelijke Nederlandsche kunstenaars op het gebied der moderne kunstuiting, om hunne medewerking te verleenen tot het verwezenlijken van bovengenoemd plan.

Verschillende inzendingen, vooral van kostbare Indische weefsels, werden voor dit doel reeds ontvangen, doch er moet nog veel meer worden ingezonden, wil de tentoonstelling aan het plan dat het Comité koestert, om met eene uitgezochte verzameling voor den dag te komen en een goed figuur te slaan, beantwoorden.

De prospectus der tentoonstelling kan bij den Directeur van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem worden aangevraagd.

Utrecht. Men schrijft aan het U. D.:

In de laatste weken is een fraai beeldhouwwerk uit den Renaissance-tijd, dat zich in de Pieterskerk te Utrecht verschool onder een dikke laag witkalk, weder tot z'n recht gekomen. Het is het grafmonumentje van den scholaster van St. Pieter, Willem van Asch, die tevens assessor was van de Revisiekamer, — een man, in zijn tijd geëerd en die zich nog na zijn dood verdienstelijk maakte door legaten aan de (nog bestaande) Zeijlenskameren en aan de bibliotheek van het kapittel van St. Pieter die thans in onze Universiteitsbibliotheek is opgenomen.

Maar meer nog dan als herinnering aan den sympathieken Utrechtschen burger, verdient het stuk onze aandacht als een fraai en nagenoeg ongeschonden voortbrengsel der Utrechtsche beeldhouwkunst. Het was de Provinciale commissie voor de Utrechtsche monumenten, die heeft willen zorgen, dat het droevig verwaarloosde monumentje weder hersteld werd en zich nu wederom vertoont in zijn ouden glans; de heer L. H. J. M. van Asch van Wijck heeft dit te waardeeren initiatief willen ondersteunen met een subsidie, om de nagedachtenis van zijn voorzaat te eeren.

Keizer Wilhelm als architect. Keizer Wilhelm blijft, als men de bladen mag gelooven, zich geroepen voelen zijn talenten op elk gebied der kunst te vertoonen. Thans zou hij als architect naar lauweren streven. Hij heeft het ontwerp geteekend voor een paviljoen in den vorm van een Romeinschen tempel, bestemd om de Augusta-Victoria-bron te Homburg te omgeven. Op den buitengevel van het gebouw zou deze keizerlijke opdracht zijn te lezen: „Nimf, geef den zieken het water dat hen moet genezen. Moge God hen vroolijk en genezen doen terugkeeren naar hun gezin".

Professor Jacobi te Homburg heeft het ontwerp naar de schetsen van den keizer uitgewerkt.

Prijsvraag. Boekband. Volgens het reglement van het D. A. Thiemefonds, onder beheer staande van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, wordt uit de rente van dit fonds om de vijf jaar een premie uitgekeerd voor een of meer der meest uitnemende werkstukken op het gebied der fabrieks-, handwerks- of kunstnijverheid, ingezonden op een uitgeschreven prijsvraag. Ingevolge deze bepaling wordt ditmaal een tweeledige prijsvraag uitgeschreven voor a. een luxe-band in 4o. formaat; b. een bibliotheekband in royaal 8o. formaat.

De uit te keeren premie bedraagt: voor a. 1e prijs f 100, 2e prijs f 50; voor b. 1e prijs f 50, 2e prijs f 25.

De inzendingen worden vóór 1 Mei 1912 vrachtvrij ingewacht bij den heer dr. A. G. C. de Vries, Singel 146, Amsterdam, secretaris der vereeniging, bij wien ook het programma te bekomen is.

De beoordeeling zal geschieden door een jury, bestaande uit de hh.: G. S. de Clercq, K. Groesbeek, M. van Notten, W. P. van Stockum Jr., J. Visser, dr. A. G. C de Vries, B. W. Wierink.

Korfoe. Bij Garitsa, op het eiland Korfoe, worden archaeologische nasporingen verricht in de daar aanwezige tempelbouwvallen. De opgravingen leverden reeds veel belangrijks uit het oud-Grieksche tijdvak. Nu pas weer is een groot sfinx-reliëf aan het licht gebracht en verder een fragment van een slangenkop (vermoedelijk de veelhoofdige waterslang, door Hercules bij Lerna gedood, voorstellende).

De opgravingen vinden plaats met steun van de Grieksche regeering. De plaats waar gegraven wordt is het marktplein van het oud-Grieksche Korkyra. De tempel-ruine, welke daar voor den dag is gekomen, dateert uit den aanvang der zesde eeuw v. C. Beelden, die deel uitgemaakt hebben van de gevelversiering, zijn teruggevonden; de meeste in tamelijk goeden staat.

Zoo b.v. een leeuwenkop, een Gorgo-hoofd, enz. De tempel moet er een zijn geweest van aanzienlijke afmetingen; en oudheidkundigen roemen de vondsten als van het grootste belang.

Dr. F. Versakis, een Grieksch geleerde, die in Duitschland heeft gestudeerd, heeft de leiding der opgravingen. *N. R. Ct.*

Ned. Handweefkunst. Te 's-Gravenhage is opgericht een Bond voor Nederlandsche Handweefkunst. De Bond stelt zich ten doel de handweefkunst in Nederland te bevorderen en de belangen der Nederlandsche weefsters te behartigen door:

1°. het aanschaffen en verkoopen zonder het doel winst te behalen van weefmateriaal, weefgetouwen en onderdeelen van weefgetouwen bij voorkeur uit Nederland betrokken;

2°. het doen ontwerpen van weefpatronen door Nederlandsche Kunstnijveren, welke patronen in huur of verkoop zullen worden afgestaan;

3°. het inrichten van tentoonstellingen, zoowel van het werk der bondsleden onderling als van het weefwerk uit andere landen;

4°. gelegenheid te geven tot verkoop van weefsels;

5°. het houden van lezingen en kunstbeschouwingen in verschillende plaatsen des lands, om de handweefkunst meer algemeen bekend te maken;

6°. het handweven op het leerprogram te brengen der meisjesscholen;

7°. het uitzenden van leeraressen tot het geven van cursussen in verschillende plaatsen des lands;

8°. het geven van de meest uitgebreide inlichtingen omtrent mogelijk te geven lessen en andere wettige middelen, die aan het doel bevorderlijk kunnen zijn.

De contributie der leden bedraagt *f* 1,50 als minimum, de bijdrage der donateurs ten minste *f* 10 's jaars. In andere plaatsen worden afdeelingen en correspondentschappen opgericht.

Het ligt in de bedoeling in Sept. a. s. hier een depôt te openen.

Presidente van den Bond is mej. W. G. C. Booms, alhier, penningmeesteresse mevr. Van Oosterzee—De Hartog te Rijswijk en secretaresse mevr. C. J. Van der Houven van Oordt—Pollones alhier, bij wie alle inlichtingen zijn te bekomen.

Verder zijn lid van het hoofdbestuur mej. Marg. Verwey te Amsterdam, mej. L. Wildt te Amersfoort en mevr. Mauser—Vrij te Delft.

Rijks-academie van Beeldende Kunsten. In het gebouw der Rijks-academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam zal, te beginnen op Maandag 29 Mei, plaats hebben het examen, bedoeld in art. 11 der wet van 26 Mei 1870 (Staatsblad n°. 78), gevolgd door den prijskamp in de beeldhouwkunst, als bedoeld in art. 12, 1ste lid, dier wet.

De wedstrijd bestaat in: a. een proefkamp; b. een eindkamp.

Hoogstens ten getale van vier worden de mededingers, die het best in den proefkamp voldeden, tot den eindkamp toegelaten.

De jury voor elk der beide kampen, door de commissie van toezicht op de Rijks-academie van Beeldende Kunsten benoemd, bestaat uit de heeren:

prof. A. J. Derkinderen, directeur der Rijks-academie voormeld, voorzitter; jhr. B. W. F. van Riemsdijk, hoofddirecteur van 's Rijks Museum, secretaris; Bart van Hove, hoogleeraar aan genoemde Academie; A. W. M. Ode, hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, en Charles van Wijk, beeldhouwer te 's-Gravenhage.

Het Valkenhof te Nijmegen. Bij de ontginning van het Valkenhof te Nijmegen zijn belangrijke vondsten gedaan, meldt de Arnh. Ct. Had een gelukkig toeval reeds tijdens de slooping in 1796 den Noordwestelijken waltoren en een gedeelte van den ouden in tufsteen gemetselden walmuur, dat tegen den toren aansluit, voor de toekomst behouden, thans bleek, dat de plaats, waar zich aan noord- en oostzijde van den burcht den ringmuur bevond, nauwkeurig was bewaard door de gedeelten van de baksteenbekleeding, die den ringmuur in den loop der eeuwen had versterkt en die, als te zeer waardeloos voor den slooper, in den grond zijn achtergebleven.

Deze vondst is van groote beteekenis, want door het vinden van dien ringmuur kan het overige van het grondplan daarnaar worden hersteld.

Ook is nog gevonden een gedeelte der burg, die destijds tot den burcht toegang verschafte; ook een gedeelte van den voormuur van de hoofdpoort.

Nieuwe methode om boomen te vellen. Hugo Gantke te Berlijn, heeft een nieuwe methode bedacht, om sneller boomen te vellen, dan tot nu toe met bijl en zaag mogelijk was.

Deze methode bestaat hierin, dat een, om den boomstam gelegden stalen draad, door middel van een electromotor snel heen-en-weer bewogen wordt; de staaldraad wordt door de groote wrijving gloeiend en brandt dan heel gemakkelijk door den stam.

Als voordeelen worden genoemd:

1o. Er vormt zich op de doorsnede een verkoling, die den boom voor bederf behoedt, als hij voorloopig noch in het bosch blijft liggen.

2o. Het vellen geschiedt zeer vlug. Zoo kan één man met deze inrichting dubbel zooveel presteeren, als twee mannen met een handzaag.

Het benoodigd vermogen is 1,5 tot 7 P.K., naar gelang de hardheid van het hout en de dikte van den stam.

3o. De vernieuwingskosten van den staaldraad, die bij elken boom vernieuwd moet worden, bedragen slechts 1 tot 6 pf.; dus veel minder, dan bij de oude wijze van vellen het scherpen der zagen en slijpen der bijlen kost.

Duidelijkheidshalve zij hier nog bijgevoegd, dat de eigenlijke arbeids-draad niet langer is dan 2 × de diameter van den stam; deze staaldraad is met klemmen aan de touwen gekoppeld, die naar den electromotor voeren. *Electr. en Werkt. Weekbl.*

De Parijsche schandalen. De, met zekere „blague", door Hamon afgelegde bekentenis, dat hij behalve de hem ten laste gelegde verduistering van 70.000 frcs., nog bovendien 200.000 frcs. zich heeft toegeëigend, heeft de talrijke vrienden van den gearresteerden architect, Chedanne, architect van het departement van buitenlandsche zaken weer wat bemoedigd. Hamon heeft feitelijk slechts tot dusverre zichzelf aangeklaagd. In verband daarmede namen de vrienden aan, dat Chedanne het slachtoffer van kuiperijen en duistere machinatiën was. In kunstkringen circuleert nu een protest, dat met talrijke handteekeningen is voorzien. De schilder Devambez, door wiens toedoen de zaak-Chedanne eigenlijk een aanvang genomen heeft, toonde zich bui-

tenmate berouwvol en was een der eersten, die het protest hebben onderteekend. Ook de bladen hebben zich in twee partijen verdeeld, waarvan de eene partij juist zoo overtuigend en nadrukkelijk de schuld van den architect, als de andere diens onschuld volhoudt. Inmiddels stoort men zich in het ministerie van Buitenlandsche Zaken niet aan de klaagredenen der vrienden van den invloedrijken Chedanne. En daarvoor schijnen goede gronden te zijn. Een hoog ambtenaar van het ministerie heeft te dien opzichte opgemerkt, dat het juist de vrienden van Chedanne zijn, die opdrachten voor hem hebben uitgevoerd, welke hem het krachtigst verdedigen. Eenige staaltjes van Chedanne's optreden doen thans opgeld. Bij het jongste bezoek aan Parijs gaf Chedanne niet minder dan 97.000 frcs. uit aan het inrichten van het verblijf voor de Koninklijke gasten, in het ministerie van Buitenlandsche Zaken. Van deze 97.000 frcs., moest 5 pCt. provisie voor den architect af. In het Fransche gezantschapsgebouw te Berlijn werd voor werk, dat op 80.000 frcs. begroot was, 350.000 frcs. uitgegeven. De gezant in Christiania had gordijnen noodig, en wilde deze in Noorwegen laten koopen. Chedanne riep moord en brand over zulk gebrek aan vaderlandsliefde en eischte dat de stof uit Parijs werd betrokken. Intusschen blijkt nu, dat de gordijnen uit een Duitsche fabriek, waarmede Chedanne in relatie stond afkomstig zijn. De gezant te Cettinje had verlof gekregen voor 6000 frcs. boomen in zijn tuin te koopen; hij wilde zich deze natuurlijk in Montenegro aanschaffen. Ongelukkigerwijze had hij niet op de 5 pCt. provisie voor Chedanne gerekend. Deze beval hem daarom de boomen niet in Montenegro aan te schaffen, doch liet ze uit Parijs komen. Wel waren ze dood voor ze den tuin van het gezantschapsgebouw te Cettinje hadden bereikt, doch Chedanne had zijn 5 pCt. Door zulk een wijze van optreden wist Chedanne, wiens salaris als architect van het ministerie 18.000 frcs. bedroeg, er jaarlijks 100.000 à 150.000 frcs. uit te kloppen. *Vad.*

De baden van Diocletianus te Rome. In de Times van voor eenige dagen wordt er op gewezen, dat de tentoonstelling van 1911 te Rome zeker één ding van waarde zal nalaten: de uitgraving en afzondering van de baden van Diocletianus; onder de archaeologische restauraties van de laatste jaren een van de meest belangrijke te noemen. Het blad deelt daarna mede hoe Diocletianus in 302 n. Chr. een begin maakte met den bouw, die drie jaar later door zijn opvolgers voltooid werd.

De baden waren van enorme afmetingen en besloegen een vierhoekige ruimte van ongeveer 13 H.A. Sporen van de buitenmuren zijn nog steeds te vinden in de kerken van Sint Bernard en in de Via Viminale, waar twee ronde hallen het front begrensden. Binnen de oorspronkelijke ruimte waren bibliotheken, tuinen enz. en dan de baden zelf. Waarschijnlijk zijn deze baden geschonden en beschadigd bij gelegenheid der plundering van Rome door Alarik, ofschoon men beweert dat zij nog in gebruik waren ten tijde van Theodorik.

Urbanus II schonk in de 11de eeuw de ruines aan St. Bruno om er een Karthuizer klooster van te maken. Niet toen echter eerst later werden daar een kerk en een klooster gebouwd. Sixtus V deed daarna, om bouwmateriaal te verkrijgen bijna 100.000 kub. meters van metselwerk, dat nog was blijven staan uiteen springen, terwijl andere pausen de oude gewelven voor het opslaan van koren deden gebruiken. Werden in vroegere tijden de baden dus vernield of voor allerlei doeleinden gebezigd, weinig geschikt om hen in goeden staat te doen blijven, het nieuwe Italië handelt aanvankelijk niet beter. Later zag men in dat de ruines een beter lot verdienden. Nu is onteigend, gesloopt, uitgegraven en voorzoover noodig bijgewerkt. Het resultaat van het werk van het afgeloopen half jaar is dat men nu van buiten de schoonheid der vervallen muren kan bewonderen, omgeven door een het oog aangenaam aandoenden tuin. Van binnen uit ziet men 12 groote gewelfde zalen, die voorloopig waterdicht zijn gemaakt, en waarin de archaeologische tentoonstelling van 1911 kon worden ingericht.

De bouwvallen hebben niet het imposant grootsche van de baden van Caracalla, zij bieden ook niet zooveel gelegenheid voor wetenschappelijke nasporingen, maar niettemin bezitten zij ontegenzeggelijk een eigen schoonheid en belangrijkheid.

Onder de vele oudheidkundigen en kunstenaars die op deze restauratie hebben aangedrongen waren het vooral de beeldhouwer Apolloni en professor Lanciani, die het gouvernement van Italië hebben weten te bewegen hiertoe gelden te bestemmen. Hun komt veler dank toe. *Alg. H. Bl.*

OFFICIEELE BERICHTEN.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

In aansluiting aan het bepaalde in art. 4 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, wordt medegedeeld, dat de lijst der *candidaten* in alphabetische volgorde bestaat uit de heeren:

M. B. N. BOLDERMAN, Civ. Ing. Chef de bureau bij het Gem. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.
L. C. DUMONT, B. I., Dir. Openb. Werken te Haarlem.
A. W. C. DWARS, C. B. I., Dir. Midd. Tech. School te Utrecht.
B. J. OUËNDAG, Architect te Amsterdam.
W. F. OVEREIJNDER, Architect te Rotterdam.
JAN STUIJT, Architect te Amsterdam.

Voor de namen der voorstellers wordt verwezen naar Bouwkundig Weekblad 1911 no. 16.

VERKIEZING COMMISSIËN.

Commissie van onderzoek. Volgens art. 13 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement treedt op de a.s. Meivergadering in de commissie van onderzoek volgens rooster af de heer C. B. POSTHUMUS MEIJJES die niet direct herkiesbaar is; de heer H. EVERS treedt tusschentijds af wegens drukke werkzaamheden.

Het hoofdbestuur heeft het volgende dubbeltal opgemaakt:

F. W. M. POGGENBEEK — T. G. SCHILL.
J. A. G. VAN DER STEUR — J. A. MULOCK HOUWER.

Commissie van Redactie. Volgens art. 13 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement treedt deze commissie ieder jaar op de Meivergadering in haar geheel af doch is herkiesbaar.

Het Hoofdbestuur heeft het volgend dubbeltal opgemaakt:

S. DE CLERCQ. — J. LIMBURG.
H. VAN DER KLOOT MEIJBURG. — ALB. OTTEN.
A. SALM GBZN. — J. H. W. LELIMAN.

De verkiezingen zullen plaats hebben op de Algemeene Meivergadering op 31 Mei a.s.

31ste JAARG. — 6 MEI 1911. — No. 18.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. De IJsselsteinsche Prijsvraag. — Paleis Raadhuis. — Tentoonstelling Dorpskerken. — Herziening Honorarium Tabel. — Jaarverslag Commissiën. — Verkiezing Hoofdbestuur. — Verkiezing Commissiën. — Rapport Commissie Herziening Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement en Verslag. — Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering Afdeeling Amsterdam. — Examenvragen Bouwkundig Teekenaar 1911. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Stedenbouw, door J. G. Wattjes, B. I. — Iets over de Berlijnsche IJspaleizen, door B. J. Kerkhof. — Een stedelijke Centrale voor Verwarming. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

IJSSELSTEINSCHE PRIJSVRAAG.

Door het Hoofdbestuur is het volgende besluit genomen:

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, vergaderd 2 Mei 1911,
gelet op artikel 5 in verband met artikel 1 der Statuten van bovengenoemde Maatschappij,
gelet op de eerste der Slotbepalingen van de Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen,
heeft besloten de Heeren:
C. de Graaf, Architect te Utrecht en
R. Rijksen Gzn., Architect, nu vertoevend te Batavia,
voor een tijdvak van één week, ingaande Donderdag 4 Mei 1911, te schorsen als Architect-lid der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
wegens het aanvaarden van het Jury-lidmaatschap van de Prijsvraag, uitgeschreven door de IJsselsteinsche Bouwmaatschappij.

Voor het Hoofdbestuur voornoemd
A. SALM GBZN., Voorzitter.
J. GRATAMA, Secretaris.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

PALEIS-RAADHUIS.

Het ingezonden stuk van den Heer K. P. C. de Bazel, voorkomende in Architectura no. 17 1911, doet duidelijk uitkomen, welk principieel verschil er bestaat tusschen het adres van den Bond van Ned. Architecten c.s. en de Concertgebouw-motie.

Waar de beide opvattingen van weerskanten duidelijk uiteengezet zijn, acht het Hoofdbestuur het niet noodig nogmaals zijne meening nader te verklaren.

Het Hoofdbestuur wenscht echter op te merken, dat het zich volkomen vrijheid voorbehoudt steeds zijne meening te uiten, wanneer het dit ter wille van het te behandelen onderwerp noodig acht.

Het is onredelijk zulks op te vatten als een neiging tot „contrarieeren".

Voor het Hoofdbestuur
van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
J. GRATAMA, *Secretaris.*

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

Met het oog op de Tentoonstelling van photo's en teekeningen van Dorpskerken, in Nederland gebouwd van af de oudste tijden tot aan 1800, welke Tentoonstelling op de a.s. Algemeene Meivergadering geopend zal worden, verzoekt de Commissie van Voorbereiding bezitters van photo's, teekeningen, platen, gravures (ook oude) betreffende dorpskerken en hunne directe omgeving (dorpsgezicht) deze voor genoemd doel ter leen te willen afstaan en vóór 15 Mei a.s. op te zenden aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

HERZIENING HONORARIUM TABEL.

Met het oog op de herziening der Honorarium Tabel, ter hand genomen door de gecombineerde Commissie van den Bond van Ned. Architecten en van de Maat-

schappij tot Bevordering der Bouwkunst, verzoekt het Hoofdbestuur den leden, die opmerkingen wenschen te maken over de bestaande Regelen, deze mede te deelen aan den Secretaris der Commissie, den heer J. Gratama, adres Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

JAARVERSLAG COMMISSIËN.

In herinnering wordt gebracht dat de reglementen voor de Commissie van Financiën, voor de Commissie van Redactie, voor de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect en voor de Commissie van Arbitrage bepalen, dat deze commissies *minstens twee weken voor de Algemeene Meivergadering* een verslag opmaken, dat aan het Hoofdbestuur wordt opgezonden en tegelijk met het jaarverslag van de Maatschappij in het Bouwkundig Weekblad wordt gepubliceerd.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

In aansluiting aan het bepaalde in art. 4 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, wordt medegedeeld, dat de lijst der *candidaten* in alphabetische volgorde bestaat uit de heeren:

M. B. N. Bolderman, Civ. Ing. Chef de bureau bij het Gem. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.
L. C. Dumont, B. I., Dir. Openb. Werken te Haarlem.
A. W. C. Dwars, C. B. I., Dir. Midd. Tech. School te Utrecht.
B. J. Ouendag, Architect te Amsterdam.
W. F. Overeijnder, Architect te Rotterdam.
Jan Stuijt, Architect te Amsterdam.

Voor de namen der voorstellers wordt verwezen naar Bouwkundig Weekblad 1911 no. 16.

De verkiezingen zullen plaats hebben op de Algemeene Meivergadering op 31 Mei a.s.

VERKIEZING COMMISSIËN.

Commissie van Onderzoek. Volgens art. 13 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement treedt op de a.s. Meivergadering in de commissie van onderzoek volgens rooster af de heer C. B. Posthumus Meijjes die niet direct herkiesbaar is; de heer H. Evers treedt tusschentijds af wegens drukke werkzaamheden.

Het hoofdbestuur heeft het volgende dubbeltal opgemaakt:

F. W. M. Poggenbeek — T. G. Schill.
J. A. G. van der Steur — J. A. Mulock Houwer.

Commissie van Redactie. Volgens art. 13 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement treedt deze commissie ieder jaar op de Meivergadering in haar geheel af doch is herkiesbaar.

Het Hoofdbestuur heeft het volgend dubbeltal opgemaakt:

S. de Clercq. — J. Limburg.
H. van der Kloot Meijburg. — Alb. Otten.
A. Salm Gbzn. — J. H. W. Leliman.

De verkiezingen zullen plaats hebben op de Algemeene Meivergadering op 31 Mei a.s.

RAPPORT COMMISSIE TOT HERZIENING VAN STATUTEN EN ALG. HUISH. REGLEMENT EN VERSLAG HOOFDBESTUURSVERGADERING.

Ontvangen is van de Commissie tot Herziening van de Statuten en het Alg. Huish. Reglement haar Rapport over de door het Hoofdbestuur voorgestelde Wijzigingen en Aanvullingen in de Statuten en het Alg. Huish. Reglement.

Dit Rapport, benevens het Verslag der Hoofdbestuursvergadering op 2 Mei j.l. wordt gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad van Zaterdag 13 Mei a.s.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

630e Algemeene Vergadering gehouden op Donderdag 27 April 's avonds ten 7½ uur in het gebouw der Maatsch. Marnixstr. 402. De vergadering werd geleid door den Voorzitter, den Heer F. W. M. Poggenbeek.

Van den Heer A. D. N. van Gendt was kennisgeving ontvangen, dat hij verhinderd was de vergadering bij te wonen.

De Voorzitter heet de aanwezigen welkom en deelde mede dat de Heer Joh. Mutters Jr. door ongesteldheid verhinderd was zijne toegezegde lezing over: „Het Stadhuis te Kopenhage" te houden welke hij daarom uitstelde tot het najaar en gelukkig was de Heer J. Gratama bereid gevonden zijne nu op de agenda aangekondigde lezing over: „De aesthetische waarde van het raam voor de buiten- en binnenarchitectuur" te houden. Eerst werd het woord gegeven aan den Heer Aug. Hermans, die namens den Heer Knapen een zeer belangrijke voordracht hield over „De oorzaak en het ontstaan van vocht in muren en gebouwen" en de middelen besprak om zulks te voorkomen of weg te nemen; daarna gaf de Heer Knapen, met verduidelijking van eenige lichtbeelden een toelichting op welke wijze hij door toepassing van zijn systeem — hetwelk reeds met succes ook in ons land o. a. aan het kasteel „Haarzuijlen" werd aangewend — het droogmaken van vochtige muren heeft weten te bereiken.

De Heer Dr. P. J. H. Cuypers, ter vergadering aanwezig, gaf welwillend daarvan een nadere verklaring en deed de toezegging, de Leden in de gelegenheid te willen stellen gezamenlijk het resultaat van het bij Haarzuijlen toegepaste „systeem Knapen" te gaan bezichtigen — hetgeen door den Voorzitter dankbaar werd aanvaard; een dag hiervoor b. v. in de maand Juni zal in overleg met Dr. Cuypers worden vastgesteld.

Alsnu verkreeg de Heer J. Gratama het woord. Spr. gaf met duidelijke verklaring van fraaie lichtbeelden een overzicht van de belangrijke plaats welke het venster in alle bouwstijlen heeft ingenomen en deed daarbij vooral uitkomen de gewenschte eenheid, welke het venster in zijn onderverdeeling met de aansluitende architectuur moet vertoonen. Daar de voordracht opgenomen zal worden in het Tijdschrift der Maatschappij, zien wij hier van een verslag verder af.

Ook dezen spreker werd door den Voorzitter onder applaus der vergadering dank gezegd voor zijn voordracht.

De Heer Aug. Hermans verklaarde zich bereid in overleg en met medewerking van den Heer Knapen zijn voordracht om te werken en voor het Bouwkundig Weekblad ter plaatsing af te staan.

Niets meer aan de orde zijnde werd onder dankzegging voor de belangstelling der aanwezigen, inzonderheid aan Dr. Cuypers, de niet druk bezochte vergadering gesloten.

De Secretaris.
J. Bakker.

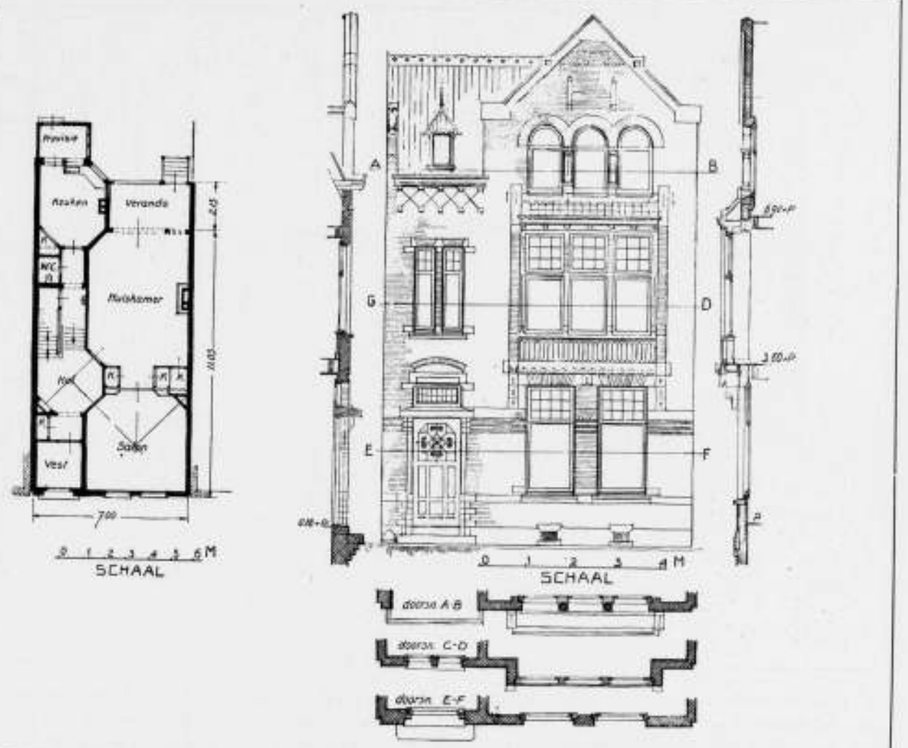
EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG TEEKENAAR 1911. [1]

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 27STEN SEPTEMBER 1907.

Behalve de hierachter opgegeven vraagstukken, die aan

[1] De examenvragen voor de examens van Bouwk.-Opzichter 1911, voor Bouwk.-Teekenaar 1911 en voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1911 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld bij het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Fig. 1.

de candidaten ter uitwerking werden voorgelegd, werd elken candidaat een mondeling examen afgenomen over de volgende onderwerpen:

Burgelijke Bouwkunde:
a. Grondwerken.
b. Steenconstructie.
c. Houtconstructie.
d. IJzerconstructie.
e. Dakbedekkingen.
Bouwstijlen.
Bouwkundige berekeningen met behulp van een vademecum.
Bouwmaterialen.
Kennis van het maken van eenvoudige begrootingen en materialenstaten.
Kennis en gebruik van meet- en waterpasinstrumenten.
Bekendheid met de Bouwwetgeving.

EXAMENVRAGEN.

MAANDAG 20 MAART, voorm. 9—12 uur, en nam. 1—3 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een plattegrond (schaal 1 op 100) en gevel (schaal 1 op 50) van een heerenhuis. Zie fig. 1.

Gevraagd, naar deze schetsen een nauwkeurige teekening te maken op schaal 1 op 50, zooals voor een beteksteekening gebruikelijk is.

MAANDAG 20 MAART, nam. 3—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een kapplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 2.

Gevraagd op deze teekening de samenstelling van de bekapping aan te geven en de doorsneden te voltooien. Op een schaal van 1 op 10 de gootlijst en verschillende details aan te geven. De houtverbindingen juist aan te geven en de houtzwaarten en hoofdmaten in te vullen. De dakschilden worden met leien gedekt, het plat met houtcement.

DINSDAG 21 MAART, voorm. 8½—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een plattegrond van een huis, schaal 1 op 100. Zie fig. 3.

Gevraagd, te teekenen een plan van de paalfundeering met de kespen, schuifribben, vloerplaten, enz., alsmede van de rioleering, op een schaal van 1 op 50.

Fig. 2.

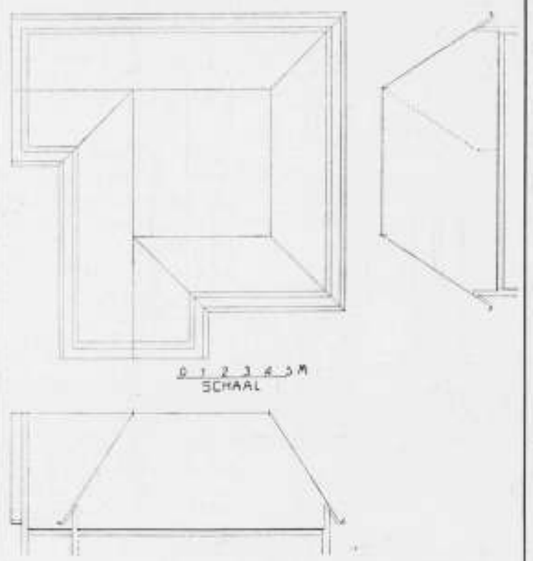
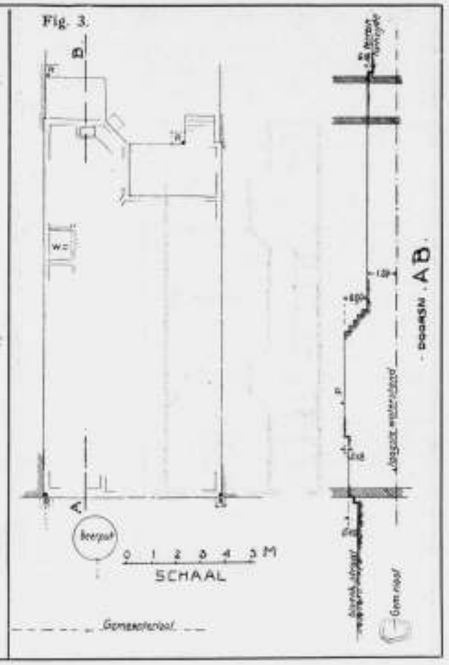

Fig. 3.

De afvoer faecaliën moet gescheiden blijven van het huis- en hemelwater.
Van de fundeering, putjes en beerput met overstort doorsneden te maken op eene schaal van 1 op 10.

DINSDAG 21 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

Van den voorgevel van het Heerenhuis (zie fig. 1), het ondergedeelte tot halverwege de 1ste verdieping eene detailteekening te vervaardigen op eene schaal van 1 op 20, waaruit de constructies moeten blijken. De maten inschrijven.
Aan dezen gevel, die in potloodlijnen behandeld kan worden, de schaduw te construeeren en in vlakke tinten in kleur op te werken.

WOENSDAG 22 MAART, voorm. 8½—10 uur.

BOUWKUNDE.

In verband met de door den candidaat vervaardigde bestekteekening en het geveldetail, een kozijnstaat met de noodige details op ware grootte te leveren, zooals dit voor de uitvoering zou worden verlangd.
(Op de door den candidaat gemaakte teekeningen is aangegeven welke eischen omtrent draaien, schuiven, tuimelen, enz. aan deur en ramen worden gesteld.)

WOENSDAG 22 MAART, voorm. 10—12 uur.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

De candidaten ontvingen de teekeningen van fig. 4 en 5 op een schaal ruim drie maal grooter dan deze.

Gevraagd van de nisvormige overkraging (zie fig 4) de horizontale projectie en doorsnede te voltooien. Teeken vervolgens stuk A in scheeve projectie.

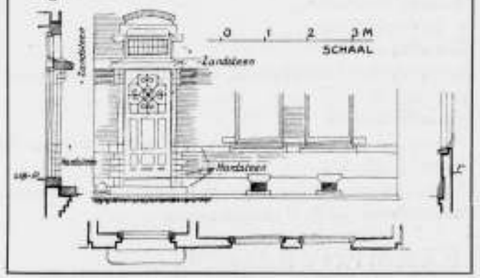
Voltooi van het lichaam (zie fig. 5) de horizontale en verticale projecties, benevens het zijaanzicht.

WOENSDAG 22 MAART, nam. 1—3½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een gedeelte van den gevel, schaal 1 op 50. Zie fig. 6.

Fig. 6.

Gevraagd, van dit gedeelte de teekening van het steenhouwwerk te maken op een schaal van 1 op 10, waarop de verschillende stukken duidelijk zichtbaar zijn. Alle maten invullen.
Hierbij tevens een hardsteen- en zandsteenstaat te leveren.

Fig. 4.

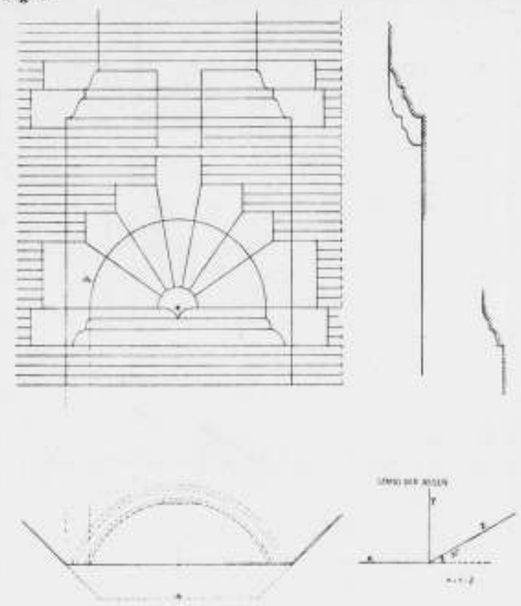

Fig. 7.

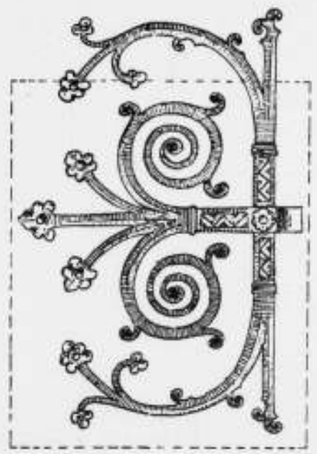

Fig. 5.

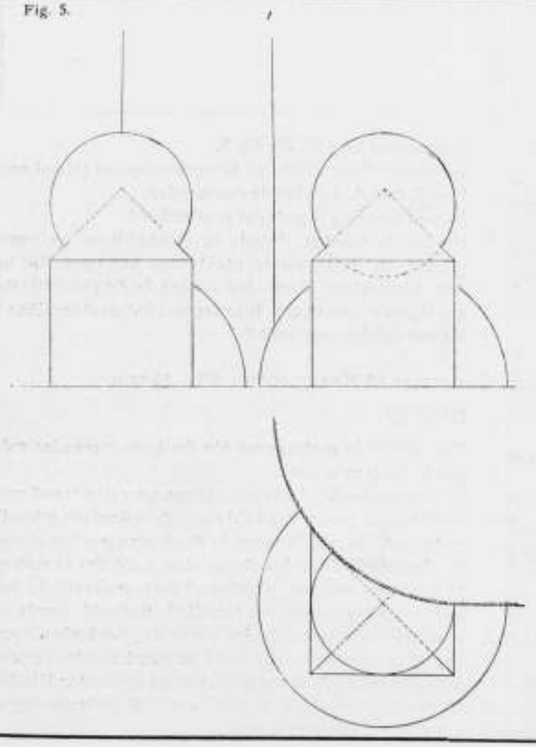

Fig. 9.

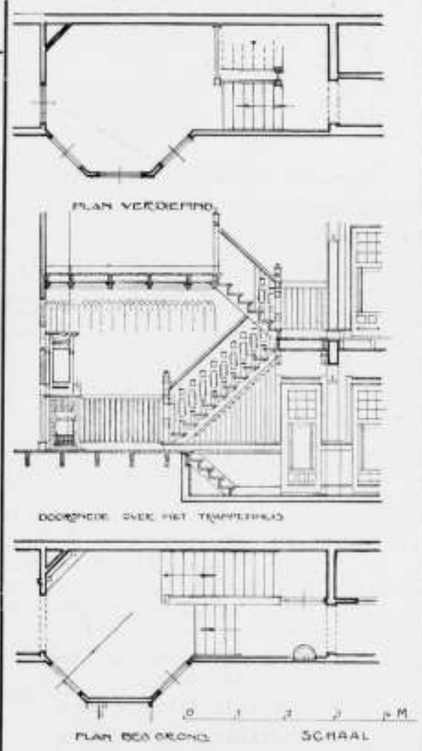
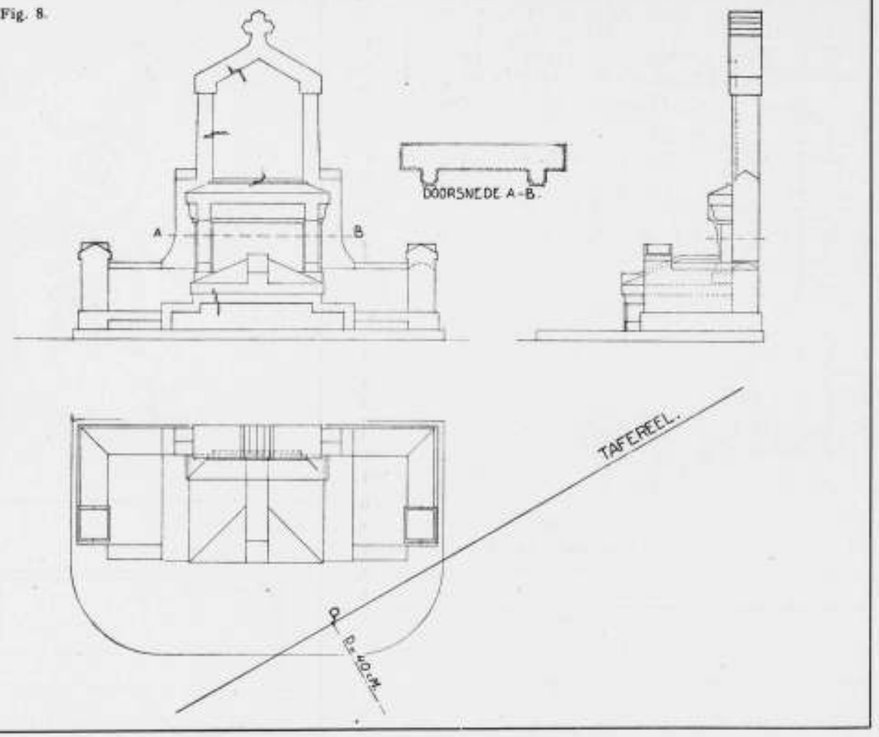

Fig. 8.

WOENSDAG 22 MAART, nam. $3^1/_2$—$5^1/_2$ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schets van een gesmeed ijzeren deurgeheng. Zie fig. 7.
Gevraagd hiervan een detail-teekening te maken op ware grootte in potloodlijnen zonder schaduw. Het is gewenscht een gedeelte op te werken.

DONDERDAG 23 MAART, voorm. $8^1/_2$—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een teekening van een monumentje, op een schaal ongeveer vier maal grooter dan fig. 8.
Gevraagd dit monumentje in perspectief te brengen met aanduiding der schaduw.
De hoogte van de horizon is $6^1/_2$ cM.; de distantie is 40 cM. De zonnestralen zijn evenwijdig aan het tafereel, en maken een hoek van 45° met den grond, terwijl zij van links invallen.
Het opwerken kan geschieden in potloodlijnen met een vlakken tint voor de schaduw.
Constructielijnen moeten zichtbaar blijven.

DONDERDAG 23 MAART, nam. 1—$5^1/_2$ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schets van een betimmering, schaal 1 op 50. Zie fig. 9.
Gevraagd deze schets uit te werken op een schaal van 1 op 20 met de vereischte doorsneden.
De betimmering is gedacht in eikenhout.
Hierbij de noodige details te vervaardigen op ware grootte en in de eerste plaats van het paneeltje in den schoorsteen boven den spiegel. In dit paneeltje de navolgende spreuk aan te brengen: „Sol lucet omnibus" (de zon schijnt voor ieder).

VRIJDAG 24 MAART VOORM. $8^1/_2$—10 UUR.

OPSTEL.

Een opstel te maken over één der twee hieronder volgende onderwerpen:
I. Schrijf een brief aan een collega over den stand van het bouwen (meer bepaald op architectonisch gebied) gedurende de laatste jaren, in de plaats uwer inwoning.
II. Omschrijf de volgorde en den aard der te maken teekeningen van een vrijstaand huis, wanneer de bestekteekeningen zijn vervaardigd. Bedoeld wordt te omschrijven eene zoodanige aflevering der teekeningen aan den aannemer, dat het bouwwerk zonder vertraging glas- en waterdicht kan worden gemaakt. Hierbij tevens te vermelden op welke schaal de teekeningen moeten worden vervaardigd.

VRIJDAG 24 MAART, VOORM. 10—12 UUR.

MEETKUNDE.

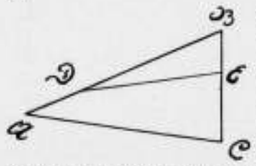
1) In een cirkel met een straal van 4 dM. wordt een regelmatigen vijf- en tienhoek beschreven. Bereken de oppervlakte der beide veelhoeken. (Leg die berekeningen over).

2) Construeer de lijn bepaald door de formule:

$$\frac{1}{20}\left(a\sqrt{3} + \sqrt{ab} + \frac{ab}{c} + \frac{abc}{de}\right)$$

De lijnen a, b, c, d, e, zijn respectievelijk 5, 4, 3, 2 en 1 cM.

3)

Van nevenstaanden driehoek zijn gegeven:
AB = 40, BC = 30, AC = 38, AD = 10 en BE = 10 dM.
Bereken de oppervlakte van driehoek DBE.

4) Van een obelisk is het grondvlak een kwadraat van 6 bij 6 Meter, het bovenvlak is een rechthoek van $5^1/_2$ bij 5 Meter.
Bereken den inhoud der obelisk indien zij 12 M. hoog is.

5) Een regelmatige vierzijdige pyramide hoog 8 M. wordt door vlakken evenwijdig aan het grondvlak in drie gelijke deelen verdeeld. Op welke afstanden van den top der pyramide moeten die vlakken getrokken worden?

VRIJDAG 24 MAART nam. 1—$2^1/_2$ uur.

STELKUNDE.

1. Ontbind in factoren:

$$12x^2 - xy - 20y^2 \text{ en } 9x^2 + 4y^2 + 12xy - 25$$

2. Vereenvoudig:

$$\left(a + b + c + \frac{c^2 - a^2}{a + b - c}\right) \times \frac{(a+b)^2 - c^2}{(a+b)^2}$$

3). Los de volgende vergelijkingen op:

a) $\dfrac{x-9}{x+12} = \dfrac{x+5}{x+20}$

b) $7^1/_2\, x + 5^1/_4\, y = 36, \quad 3x + 4y = 22$

c) $x^2 - 1.5x = 7.$

VRIJDAG 24 MAART, nam. $2^1/_2$—5 uur.

REKENEN.

1. Los de volgende evenredigheid op:

$$\frac{0{,}006}{30^1/_2} : \frac{2{,}5}{0{,}27\overline{5}} \quad 12 : 16x$$

2. Vereenvoudig:

$$(2^1/_3 + {}^1/_8) \times \frac{12}{59} : \left(\frac{3}{4} : \frac{6}{7}\right)$$

3) Een kubus heeft een inhoud van 129554216 c.M.³. Hoe lang is de lichaamsdiagonaal?

4. Een teekening 50 bij 40 cM. moet op de helft van de ware grootte afgeleverd worden. Wat worden alsdan de afmetingen?

5) Voor een door 3 Teekenaars afgeleverd werk wordt ƒ 1140 betaald. De werktijd van den 1sten teekenaar tot dien van den 2den verhoudt zich 2 : 3 en tot dien van den 3den als 4 : 9.
Hoeveel komt ieder van dat bedrag toe?

REDACTIONEEL GEDEELTE.

STEDENBOUW.

door J. G. WATTJES, Bouwk. Ingenieur.

DE STRATEN.

INTERCOMMUNALE WEGEN.

Bij de uitbreiding van de grootere provinciesteden, en eveneens bij die van kleinere plaatsen, is er een bijzondere soort van verkeerswegen, die meer bepaald de aandacht vragen. Dit zijn de intercommunale wegen, die in deze plaatsen uitmonden of die ze doorsnijden. De bestaande wegen worden hierbij altijd in het plan opgenomen. Dat is zeer juist en strookt met den goeden regel om zooveel mogelijk van het bestaande gebruik te maken. Het is echter niet altijd wenschelijk deze wegen ongewijzigd in het plan op te nemen en wel om twee redenen. In de eerste plaats is de afmeting van deze buitenwegen zeer vaak voor het hedendaagsch verkeer op deze wegen onvoldoende. Vooral in het westelijk gedeelte van ons land is dit het geval. In de tweede plaats worden deze wegen, waar zij de dorpen en steden doorsnijden, in den regel tot zeer smalle en hoekige dorpsstraten versmald. Daar waar verschillende buitenwegen op een stadje of dorp uitmonden, worden deze op zeer onvoldoende wijze door de stads- en dorpsstraten verbonden. Voorbeelden van te smalle buitenwegen leveren alle van Amsterdam uitgaande straatwegen op. Amsterdam—Utrecht (zie vooral het gedeelte Duivendrecht—Abcoude), Amsterdam—Diemen, Amsterdam—Haarlem, Amsterdam—Leiden, Amsterdam—Amstelveen. Verder: Utrecht—Hilversum, Utrecht—de Bilt (eerste gedeelte), Den Haag—Loosduinen. Typische voorbeelden van geheel onvoldoende gedeelten in de oude dorpen vertoonen de gedeelten van den straatweg Amsterdam—Utrecht voor zoover zij liggen in de dorpen Abcoude en Loenen. Eveneens de weg van Amsterdam naar het Gooi, waar deze de stadjes Muiden en Naarden doorsnijdt; hier verergert de stoomtram den toestand aanmerkelijk Onvoldoende verbinding door de stadsstraten hebben de wegen Zutfen—Dieren en Zutfen—Deventer en deze laatste weg met Deventer—Diepenveen, allen deel uitmakend van den grooten weg Arnhem—Zwolle.
Vóór het optreden van het rijwiel- en het auto-verkeer leverde deze toestand geen bezwaren op. De spoorwegen hadden een groot gedeelte van het verkeer aan de oude buitenwegen onttrokken. Daarbij was in den

regel iedere plaats het eindpunt eener tocht, op zijn allerminst pleisterplaats. Het gebruik van trekdieren als beweegkracht maakt verder het voortdurend onderhouden eener groote snelheid onmogelijk, zoodat zelfs de grootste hindernissen in de dorpen het verkeer niet noemenswaard bemoeilijkte. Bezwaren begonnen zich 't eerst voor te doen met den aanleg van stoomtramwegen, die de wegen van het gewoon verkeer volgden en deze door haar groote snelheid onveilig maakte. Ook hier echter komt de omstandigheid, dat ieder dorp een halte is, ten goede.

Erger werd de toestand toen het rijwielverkeer een groote vlucht nam, terwijl thans, nu het auto-verkeer begint door te dringen, voorziening meer dan ooit noodig is. Juist in het Westen van ons land: Noord- en Zuid-Holland en Utrecht, waar de plaatsen zeer dicht bij elkander liggen, wordt menige plaats doorgereden voordat voor wielrijder of automobilist een pleisterplaats noodig is. Iedere stad en ieder dorp vormt op de verbindingswegen der groote plaatsen een hinderlijke belemmering door de plaatselijke vernauwing, door de hoeken en scherpe bochten in den grooten weg. In de kleine uitstapjes, voor auto's halve-dags-tochtjes meest: Amsterdam—Hilversum, Amsterdam—Zandvoort, Amsterdam—Baarn, Haarlem—Leiden, Den Haag—Rotterdam komen deze belemmeringen in grooten getale voor.

De besturen van al die door groote wegen doorsneden plaatsen trachten het gevaar te beperken door bepalingen omtrent de maximum-snelheid. De motor- en rijwielwet verleent hiertoe aan de gemeentebesturen de bevoegdheid. Zij waakt echter tevens tegen al te groote snelheidsvrees bij de besturen der plattelandsgemeenten, door een minimum- vast te stellen, waar beneden de voor te schrijven maximum-snelheid niet mag dalen. Op den duur echter zullen al dergelijke beperkende bepalingen niet te handhaven zijn. Met de vergrooting van de bereikbare snelheid gaat steeds gepaard eene vergrooting van de toe te laten snelheid. Te strenge bepalingen in dit opzicht doen slechts het aantal overtredingen toenemen, omdat zij haast dwingen tot overtreding. Beter dan het uitvaardigen van deze beperkende bepalingen is het door middel van het uitbreidingsplan aan de behoeften van het modern verkeer zooveel mogelijk tegemoet te komen. Dit kan geschieden door het smalle bochtige gedeelte van den weg in de kom van het dorp te vervangen door een nieuwe breede weg, die buiten de bestaande bebouwing om op geschikte wijze de buitenwegen verbindt.

Bij die dorpjes of kleine steden, waar veel buitenwegen te zamen komen, verdient het aanbeveling om de bestaande bebouwing een ringweg te projecteeren, die al deze wegen opneemt. Daardoor wordt aan het doorgaand verkeer gelegenheid geboden om buiten de kom heen te rijden. In zoo een geval zijn snelheidbeperkende bepalingen voor alle wegen binnen dezen ringweg billijk en daardoor ook te handhaven.

Die ringwegen moeten zoo dicht mogelijk om de bestaande bebouwing worden geprojecteerd, als met een doelmatig behoud van het bestaande is overeen te brengen. Voor meer belangrijke steden kan het dan soms nog aanbeveling verdienen, door verbetering van de binnenstad, een of meer straten van flinke afmeting te krijgen, die tegenovergestelde punten van den ring meer rechtstreeks verbinden. Dit houdt dan echter geen onmiddellijk verband meer met het uitbreidingsplan.

Alleen ter wille van deze verkeersverbetering, ter wille van het aanleggen van een intercommunalen verkeersweg buiten den kom van het dorp is het gewenscht een uitbreidingsplan vast te stellen. Immers, daar waar de verplichting niet aanwezig is, bestaat toch de bevoegdheid daartoe.

Dergelijke omgelegde intercommunale wegen en ringwegen behooren zeer breed te zijn. Men kan ze bijna niet te breed maken. Het is toch zeer gewenscht dat ze ook bij zeer sterke voortgezette ontwikkeling van het verkeer voldoende blijven. Het onaangename van deze groote breedte kan geheel worden weggenomen door boombeplanting. Daardoor zullen na verloop van eenigen tijd mooie lanen ontstaan, die de trots van het dorp zullen uitmaken, zooals de Middachter laan de trots is van de Steeg. Deze wegen behoeven de gemeenten slechts weinig te kosten. De Gemeente begint met het vaststellen van een klein uitbreidingsplan, waarin deze weg wordt opgenomen. Op het voor dezen weg bestemde terrein wordt bouwverbod gelegd.

Ten einde volgens het voorschrift van de Woningwet niet meer dan het derde gedeelte van de terreinen van één eigenaar met bouwverbod te treffen, is het doelmatig deze wegen zooveel mogelijk zoo te projecteeren, dat de hartlijnen ongeveer met de eigendomsgrenzen samenvallen.

Dit heeft bovendien het voordeel, dat de eigenaars meer onafhankelijk van elkaar hun terreinen kunnen exploiteeren. Bepaald verder de verordening, dat niet gebouwd mag worden, dan aan een aangelegden en verharden weg of weggedeelte, dan komen de kosten van aanleg van den weg op de schouders der eigenaars. Toch varen dezen er niet slecht bij. Tegenover deze aanlegkosten en het betrekkelijk groot grondverlies door de groote breedte der weg, staat het voordeel, dat de hun overschietende terreingedeelten zeer waardevol worden. Deze verkeersweg toch zal al spoedig den besten stand van het dorp worden en de terreinenprijzen zullen daar dus het hoogst stijgen. De eigenaars hebben verder belang bij het kosteloos overdragen van de door hen aangelegde weggedeelten, waardoor zij van de onderhoudsverplichting worden ontslagen en de gemeente heeft dan slechts voor eenige verfraaiing, voor de boombeplanting te zorgen. Zoo kunnen op deze wijze alle belangen gelijkelijk gediend worden.

Is er geen of slechts zeer weinig behoefte aan uitbreiding van de plaats, dan zal op deze wijze de weg niet tot stand komen, maar dan wordt toch door het dan niet bezwarende bouwverbod mogelijk gemaakt, dat later zonder veel kosten zoo een weg tot stand komt.

Bij de groote steden komen zulke de bebouwing doorsnijdende doorgaande intercommunale wegen niet voor. Hier verliezen zich deze wegen in het straten-net. Toch is ook hier met het intercommunale verkeer rekening te houden. Het is gewenscht, dat de intercommunale wegen in de stad eene goede voortzetting vinden tot in of tot dicht bij het centrum. Nu werd er reeds op gewezen, dat de buitenwegen in ons land, vooral in het centrum verre van voldoende zijn. Men zal er vroeger of later toe moeten overgaan eene systematische verbetering in ons wegennet te brengen. Dikwijls zal dit kunnen geschieden door verbreeding van de bestaande wegen. Soms echter, en vooral in de nabijheid van de steden, zal het voordeeliger uitkomen nieuwe wegen te maken. Hierdoor zal men dure onteigeningen van gebouwen en neringen aan de oude wegen, zooals die overal dicht bij de steden aangetroffen worden, ontgaan.

Een goed voorbeeld van een dergelijke van royaal opgevatte verbetering levert ons een groot gedeelte van den weg tusschen Abcoude en Baambrugge van den straatweg Amsterdam—Utrecht ter vermijding van de smalle en zeer bochtige weg langs het Gein. Volgens de overlevering werd deze radicale verbetering uitgevoerd op bevel van Napoleon en wordt deze weg daarom nog aangeduid met de Fransche benaming „de Coupure".

(Wordt vervolgd.)

IETS OVER DE BERLIJNSCHE IJSPALEIZEN

DOOR B. J. KERKHOF.

Voor den architect der wereldstad is weer een nieuw vraagstuk op het gebied van theaterbouw tot oplossing te brengen, nl. het bouwen van ijspaleizen. Want behalve de gewone moeilijkheden, verbonden aan den theaterbouw, stellen deze inrichtingen nog zeer bijzondere eischen: ze moeten warm zijn en het moet er vriezen, ze moeten luxueus zijn en toch een sportief karakter dragen, ze moeten gezellig zijn en daarbij van reusachtige afmetingen. Dit laatste vooral omdat ze zich verheugen in een ongekenden toeloop van menschen: ze trekken zoowel beoefenaars als liefhebbers van sport en het gewone variété-publiek zoowel als de meer artistiek begaafden.

Ze zijn dan ook waarlijk schitterend, deze nieuwe attracties der wereldsteden. Te Berlijn zijn er op 't oogenblik twee, een in de Lutherstraat en een in de Potsdammerstraat. 't Eerste, tevens het oudste, is mooier en voornamer dan het nieuwere in de Potsdammerstraat. Dit is daarentegen weer veel grooter, het kan niet minder dan 10.000 menschen herbergen.

Het ontwerp voor beide heeft oorspronkelijk vrijwel dezelfde gedachte tot grondslag, mogelijk zijn het wel nabootsingen van dergelijke inrichtingen te Parijs en Londen, maar naar de cijfers te oordeelen, zijn de Duitsche in grootte verreweg de meerdere van hunne buitenlandsche voorgangsters, want het kleinste te Berlijn is zelfs nog driemaal zoo groot als het bekende Palais de Glace te Parijs.

Van de Berlijnsche, die ik beide bezocht, moge ik hieronder iets mededeelen. Het gebouw in de Lutherstraat heb ik overdag niet gezien, ik wil dus over het uiterlijk niet oordeelen en alleen van het interieur en de constructie iets vertellen.

Het centrum van het ijspaleis is natuurlijk de ijsvlakte, deze is in het midden gehouden, omdat ze, evenals in een circus, eigenlijk de plaats van vermakelijkheid is. Hier omheen zijn in het gebouw aan de Lutherstraat aan drie zijden zitplaatsen gebouwd, eenigszins theatersgewijze, maar met horizontale vlakken en met tafels en stoelen ingericht als café-restaurant, slechts op enkele plaatsen onderbroken door breede trappen, die tot de ± 1 M. lager liggende ijsvlakte voeren. De vierde zijde is afgesloten door spiegels van reusachtige afmetingen, die den aanblik der zaal niet onbelangrijk verruimen.

Hierboven zijn decoratieve stukken geplaatst en is de ruimte voor het uitstekend bezette orkest uitgebouwd. Het paleis in de Lutherstraat, dat in vergelijking met het andere in de Potsdammerstraat, alleszins fijner geacht moet worden, zoowel wat architectuur, decoratie, publiek en toegangsprijs betreft, is een schepping van den architect Walter Hentschel, die reeds op gebied van theaterbouw in Berlijn zijn sporen verdiend had. Hij heeft er iets bijzonders en geheel eigenaardigs van weten te maken.

De toe- en uitgangen zijn ruim en breed opgevat en vooral van het licht is goed partij getrokken. Overdag stroomt het binnen door groote, halfcirkelvormige ramen, die het sober gedecoreerde en 18 M. hooge tongewelf van cementbeton op verschillende plaatsen doorbreken. 's Avonds worden ijsbaan en toeschouwersruimte door duizende gloeilampjes en electrische kronen schitterend verlicht. En evenals op het tooneel is ook hier handig partij getrokken van al de voordeelen, die electrisch licht tot verhooging van het effect kan bieden. Bij voorstellingen als kunstrijden, walsen, solo- en paarrijden werpen zoeklichten hun sterke stralen op de uitvoerders, terwijl bij andere gelegenheden door gekleurd licht op de baan en halfdonkere galerijen het geheel een tooverachtig effect oplevert met de gracieus bewegende gestalten, die als in zwevenden toestand, geluidloos over de spiegelgladde vlakte voortglijden.

Door de schepping van deze inrichtingen zijn vanzelf de onaesthetische en onaangenaam rommelende rolschaatsenbanen in één slag ten ondergang gedoemd, zelfs de danskunst moet het in sierlijkheid afleggen tegen hetgeen hier op de schaats wordt gepresteerd.

De beide hoofdingangen aan de Lutherstraat voeren tot de groote vestibule met garderobes, vanwaar men door tourniquets ter weerszijden naar de ijsbaan kan komen.

Deze ijsbaan heeft een oppervlakte van 2000 M² en biedt ruimte voor een ongehinderd en vrij bewegen van ongeveer 1500 schaatsenrijders. Zij is in parterre en op de 1e verdieping door een ± 5 M. breede gaanderij omgeven, waarop men zich bij een heerlijke temperatuur van 15 à 16° Celsius aan tafeltjes kan zetten en het Berlijnsche mondaine leven van nabij gadeslaan. Het is een zeer bizondere attractie, zoowel uit oogpunt van sport

als van schoonheid, zoowel tot amusement als voor een ontspanning in het moderne grootstadsleven.
Behalve de ventilatie, die zeer bizondere zorg eischt, is het hier natuurlijk nog de installatie om het water te doen bevriezen, die een speciaal technische studie noodig maakt. Deze installatie berust bij het gebouw in de Lutherstraat op het z.g. zwaveligzuur-compressiesysteem, dat gebaseerd is op het verdampen van een licht vervliegende vloeistof bij een temperatuur onder het vriespunt. Deze verdamping heeft plaats in de buizen van een met zoutwater gevulde koelinrichting. Daar, zooals bekend is, voor het verdampen van een vloeistof warmte noodig is, moet deze aan de omgeving van het buizennet, dus aan het zoutwater onttrokken worden. Hierdoor kan dit tot — 10° Celsius afgekoeld worden, terwijl het door het hooge zoutgehalte niet bevriest. Na deze afkoeling wordt het zoutwater van uit dit eigenlijke „koude" reservoir door zeer snelwerkende pompen naar de ijsbaan gevoerd en daar door een buizennet gestuwd, dat over de geheele baan even onder den waterspiegel is aangelegd en dat een gezamenlijke lengte heeft van 20.000 M. Door de inwendige koude der buizen wordt het omgevende water bevroren en kan men een 12 cM. dikke ijsvlakte onderhouden.
De genoemde vloeistof, die tot afkoeling van het zoutwater verdampt, gaat niet verloren; ze wordt door compressie en condensatie weer in vloeibaren toestand teruggebracht, zoodat ze opnieuw het van de ijsbaan terugkomende water, dat dan vanzelf weer eenigszins verwarmd is, kan afkoelen, waardoor een economisch werkenden cirkelgang ontstaat. Behalve de kracht, waarvoor een Lanz locomobiel van 250 P. K. benoodigd is, vraagt deze vriesmachine dan ook slechts weinig toevoer van water, omdat ze in dat opzicht, zooals boven omschreven, zeer zuinig werkt.
Buiten de ijsbaan bezit het gebouw nog allerlei afdeelingen ten dienste van lichaamskultuur en zeer omvangrijke badinrichtingen. Men beoefent daar in de Zanderzaal heilgymnastiek en onder leiding van artsen is door ieder een speciale kuur te maken tegen het gebrek aan beweging bij geestelijken arbeid en de gevolgen van een zittende levenswijze, voor welke kuren alle mogelijke werktuigen en benoodigdheden ten dienste staan. Men vindt er verder een orthopædisch kinderinstituut, een academie tot opleiding voor alle denkbare takken van sport en zooals reeds gezegd, een enorme badinrichting, waar men zoowel warme, koude, heele, halve en douchebaden als electrische lichtbaden en baden met galvanischen, faradischen en wisselstroom in vol- of viercellenbad, alsmede alle mogelijke geneeskundige en kosmetische baden kan nemen en zelfs, als men zich met de lift naar het dak laat brengen, lucht-, en zonnebaden.
Het gebouw in de Potsdammerstraat, Hohenzollern-Sportpalast genaamd, is veel grooter, maar niet zoo gezellig en niet zoo mooi van architectuur. Regierungsbaumeister Dernburg was hier architect. De arena heeft hier ook een langwerpigen vorm maar met afgeronde hoeken aan de einden. Ze is 85 M. lang en 47 M. breed en heeft een oppervlakte van 3400 M². De ruimte voor de toeschouwers is hier rondom de ijsbaan en meer amphitheatrisch gebouwd, hoewel toch ook een galerij aanwezig is. Boven en beneden is het hier ook met tafels en stoelen gezellig ingericht, op een tweede galerij bevinden zich ter weerszijden groote ruimten voor twee orkesten, die zich gedurende den heelen avond bij afwisseling laten hooren. De zaal wordt overspannen door een, aan het gezicht ontnomen ijzerconstructie, die een spanning heeft van 54 M. De verlichting is hier zoo mogelijk nog schitterender dan in de Lutherstraat, er branden 200 booglampen en 8000 gloeilampjes, terwijl elk tafeltje zijn electrische staande lamp heeft, waarvan de zijden kappen van helder geel, groen en rood een aardig kleureffect maken.
Deze onderneming is ruimer opgevat, slechts twee maanden in den winter en één in den zomer wordt het gebouw aan de ijssport gewijd, in andere tijden aan watersport, athletiek, lawn-tennis, voetbal, wielrennen, olympische spelen, zwem-, turn- en paardesport, groote muziekuitvoeringen, zangersfeesten, tentoonstellingen voor het automobielwezen en de luchtscheepvaart, militaire vertooningen, schuttersfeesten, en d. g. Het is duidelijk, dat door deze veelzijdige bestemming het eigen karakter van het ijspaleis moest verloren gaan en waar dit het meest door „den Reiz des Neuen" de belangstelling van het tegenwoordige menschdom opwekt, is het noodwendig gevolg, dat het gebouw in de Lutherstraat een grootere attractie is dan de met haar concurreerende reuzeninrichting in de Potsdammerstraat.
Beide zijn voor een bezoek echter sterk aan te bevelen.

EEN STEDELIJKE CENTRALE VOOR VERWARMING.

Een maatschappij voor centrale verwarming heeft onlangs te Crawfordsville, in de Vereenigde Staten, haar stedelijke verwarming voltooid.
„Het Vaderland" meldt hierover:
De inrichting moet de noodige warmte geheel en al zelf produceeren, zonder gebruik te maken van afgewerkten stoom uit machines met andere bestemming. Zij ontwikkelt ze, als bedrijfsmaatschappij, uit steenkool en verkoopt ze, evenals een gasfabriek het gas, enz.
Het doel is, door deze centrale de geheele stad van warmte te voorzien. Het thans voltooide buizennet strekt zich echter nog alleen uit over het zakenkwartier en een groot deel van het woningkwartier der stad. Toch zijn de centrale aanleg en de hoofdbuizen nu reeds van voldoende capaciteit om de nog buiten het net staande huizen, alsmede eventueel te bouwen nieuwe, zonder bezwaar te kunnen aansluiten.
De stad Crawfordsville heeft thans een bevolking van ongeveer 12.000 zielen. Zij ligt aan drie spoorlijnen en heeft zelf twee tramlijnen. Alle drie de spoorlijnen voeren steenkool uit de kolenvelden van Indiana aan.
De centrale ligt zeer gunstig ten opzichte van de te bedienen stadsgedeelten, zij het ook niet direct in het centrum der stad. Zoo liggen de zakenwijken het dichtst bij de centrale; daar zijn trouwens ook de groote verbruikers gevestigd.
Het verst af zijnde perceel, dat de inrichting van warmte te voorzien heeft, ligt thans op ongeveer 1600 M. van de centrale. Deze centrale is een fraai, brandvrij gebouw, dat tevens de kantoren der maatschappij bevat. De ondernemers hebben met den aanleg dezer warmteleiding een staaltje van bijzondere werkkracht geleverd. Het werk begon toch op 14 Juli 1909, en reeds den 15n October 1909 kon de aanleg in gebruik worden genomen; in dienzelfden korten tijd werd tevens een buizennet van 11.200 M. lengte voltooid. Het gebouw der centrale staat op de plaats eener vroegere fabriek. Het bouwterrein moest voor den nieuwen aanleg ongeveer 4 M. afgegraven worden, waartoe circa 5700 kub. meter grond verplaatst moest worden.
De centrale bevat vier ingemetselde ketels, waarvan twee voor heet water en twee voor stoom; behalve de circulatiepompen voor het heete water als machine-aanleg, moeten nog de condensator voor afgewerkten stoom en de voorwarmer voor het voedingswater genoemd worden. De ketels hebben kettingroosters, inrichtingen voor kunstmatige zuiging en aschtransport. Van alles is een dubbel stel aanwezig, ten einde het bedrijf onder alle omstandigheden in gang te kunnen houden.
De heetwaterketels zijn speciaal voor dit doel geconstrueerd; elke ketel heeft ongeveer 340 vierk. meter verwarmend oppervlak; de stookgasgeleidingen zijn zoo gunstig mogelijk in vijf nauwe kanalen over de verwarmingsoppervlakken verdeeld. Het stookgas legt hierdoor een weg van 25 M. af, alvorens het den ketelmuur verlaat. De koudste gassen ontmoeten het koudste water, de heetste gassen omgekeerd het warmste. De waterbeweging is zoo door de ketels geleid, dat het heetste water dicht bij den uitlaat staat. De stoomketels leveren den noodigen bedrijfsstoom voor de pompen en andere hulpmachines. Het zijn 125 P.K. cylinderketels met circa 9 atm. druk. De ketels hebben met zorg gekozen armaturen, waaronder de voedingswaterregelaar voor de stoomketels, met alarmtoestellen voor hoogsten en laagsten waterstand. Alle vier ketels zijn voorzien van Greenketting-roosterhaarden en van mechanische aschloozing. De watercylinders rondom den vuurhaard zijn verbonden met een koeltoestel, dat op het dak van het gebouw geplaatst is; daar bevindt zich ook het hiervoor bestemde bijvullings- en egaliseeringsreservoir. Voor den kunstmatigen luchttoevoer naar den rooster dient een ventilator van 2.70 × 1.40 M., die met behulp van een drijfriem door een 250 à 300 mM. horizontale stoommachine gedreven wordt en tusschen de 100 en 250 omwentelingen per minuut maakt.
De ketelvoedingspompen regelen zich zelf naar gelang van den voorhanden stoomdruk, hebben met geelkoper gemonteerde cylinder en zijn van geelkoperen armaturen voorzien.
De circulatiepompen, die het heete water door het stadsbuizennet moeten stuwen, zijn centrifugaalpompen, rechtstreeks gedreven door stoomturbines, en hebben een vermogen van 5600 L. per minuut op 40 M. standbuishoogte, bij 35.000 omwentelingen per minuut. De pompen regelen zich zelf naar gelang van den waterstand in de standbuis, en wel door gelijkmaking van den stoomtoevoer met den pompwaterdruk op de luchtklep der pompleiding.
Al de afgewerkte stoom van de verschillende machines wordt naar een condensator geleid, die de warmte daarvan gebruikt voor levering in het stadbuizennet.
De circulatiepompen nemen het water op, zoodra het in de centrale terugkeert, en persen het dan eerst door den condensator. Van daar wordt het in de heetwaterketels verder gevoerd. Door deze inrichting kunnen de pompen met het koudste water in het systeem werken, en tegelijkertijd heerscht er in den condensator het grootst mogelijke temperatuurverschil tusschen water en stoom ten gunste eener vlotte condensatie.
De condensator is een staande ketel, door twee binnenbodems in drie vakken verdeeld. Door het middenvak loopen koud getrokken geelkoperen pijpen, aan weerszijden sluitend in de binnenbodems bevestigd. Het water komt koud in het onderste vak, stroomt door de koperen pijpen en vloeit warm van boven weer af. De afgewerkte stoom komt van boven in het tusschenvak en omhult de koperen pijpen; het condensatiewater vloeit van onderen weg. De condensator bevat 648 geelkoperen pijpen van 2.75 meter lengte en 25 mM. diameter, en kan, zoo noodig, ook met directen stoom verwarmd worden.
De waterverzorging is voor de stad Crawfordsville zelf een ernstige quaestie; de verwarmingsmaatschappij heeft daarom een eigen pijpwel op haar terrein laten boren. Deze wel is 58 M. diep, waarvan de laatste 20 M. door een rotsbodem is geboord. Het water staat tot ongeveer 9 M. onder de aardoppervlakte en is tamelijk bruikbaar. Al het water, dat voor de circulatie in het stadsbuizennet wordt gebruikt, wordt vooraf gezuiverd in het toestel, dat ook voor de reiniging van het voedingswater dient. De centrale heeft een eigen aanleg voor electrisch licht. De dynamo wordt rechtstreeks door een stoomturbine gedreven; de lichtleidingen kunnen echter ook aan den stadskabel aangesloten worden. De geheele aanleg is rijk voorzien van alle noodige meet- en controle-instrumenten. Een schakelbord vereenigt in het pomplokaal den waterstandsmanometer met den thermometer, die in directe verbinding staan met gelijke toestellen in het bureau van den directeur, zoodat deze den stand van het bedrijf direct kan overzien en contróleeren.
Het stadsbuizennet verlaat de centrale in twee richtingen; een hoofdbuis van 360 mM. inwendigen diameter gaat naar het Zuiden, een andere van 150 mM. inw. diameter naar het oosten. De leidingen der kleinste afmetingen verzorgen het oostelijk deel der stad dat uitsluitend uit woonhuizen bestaat. De groote leiding gaat naar het zakenkwartier en de woonkwartieren in het zuiden en westen der stad. Het stadsbuizennet ligt over zijn geheele uitgestrektheid in gemetselde kanalen van verglaasden steen; de buizen zijn tegen warmteverlies beschermd door een isoleerende bekleeding van 3 mM. dik asbestpapier, waarover 20 mM. dik wolvilt, terwijl daaromheen nog weer een bekleeding van waterdichte stof van 7 mM. dikte is aangebracht. De buizen worden over gegoten ijzeren rollenlagers geleid, zoodat zij vrije beweging hebben om uit te zetten en te krimpen. De rollenlagers zijn zoo ingericht, dat de zooeven genoemde isoleering onafgebroken over het lager heen gevoerd kan worden.
Ter nivelleering van het uitzetten en krimpen der leidingen zijn stopbus-compensators aangebracht, met een geelkoperen expansiebuisje tusschen betrouwbare verpakking. Ten einde het vastliggen der buizen te verzekeren, zijn zij verankerd in de betonlaag, waarop de kanalen rusten. Alle vertakkingsbuizen hebben bij het punt, waar zij de hoofdbuis verlaten, afsluitkranen, boven elk van welke zich een schacht bevindt, in aansluiting met het kanaal. Deze schachten hebben van boven een mangat, met een gegoten ijzeren deksel gesloten, en zijn zeer ruim gemaakt, terwijl het water dat zich onderin mocht verzamelen, in de stedelijke rioleering wordt afgevoerd.
De 360 mM. buis gaat van de centrale uit ongeveer een halve bloklengte tot aan de eerste straat; hier vertakt zij zich in drie richtingen, een 75 mM. buis naar 't oosten en een 200 mM. buis naar het westen, terwijl de 300 mM. buis zich in zuidelijke richting voortzet tot aan het naastbijgelegen huizenblok, waar zij zich andermaal in drieën vertakt: een 200 mM. buis naar het westen, een 100 mM. buis naar het oosten en een 200 mM. buis, die de zuidelijke richting blijft volgen. Deze zuidelijke buis verzorgt nog twee huizenblokken, waarna zich weer een 100 mM. buis westwaarts vertakt.
In haar verdere voortzetting vertakt zich de 200 mM. buis opnieuw in drie richtingen: een 150 mM. buis naar het oosten, een 150 mM. buis naar het zuiden en een 200 mM. buis naar het westen. Op deze zijtakken, die de richting der straten volgen, sluiten de verbindingsleidingen met de huizen rechthoekig aan.
De voedingsleidingen komen van boven uit de vertakkingsbuizen, vanwaar zij met een bochtstuk, dat op een teerling rust, naar de huizen loopen. Aan het bochtstuk bevinden zich afsluitkranen.
In de huizen zelf zijn ook weer afsluitkranen, zoo gemaakt, dat zij de leidingen naar twee kanten afsluiten, zoodat telkens twee belendende perceelen door één voedingsbuis kunnen worden verzorgd.
Het leggen der dwarsleidingen van de straat in huis geschiedt op dezelfde wijze en met gelijke zorgvuldigheid als het leggen der hoofdbuizen. De verwarmingsmaatschappij behoudt zich het

recht voor de buizen buitenshuis te beproeven, af te nemen en geregeld na te zien.
De verwarmingstoestellen in de verschillende vertrekken moeten automatische regeling van den warmtetoevoer volgens de kamertemperatuur hebben (thermostaten). Deze thermostatische contrôle is door de maatschappij voorgeschreven en zij gebruikt daarvoor toestellen, die de thermostatische beweging door luchtdruk op de vliezen van warmwaterluchtkleppen overbrengen. Daarvoor is een luchtdrukleiding gemaakt, die zich over het geheele stadsbuizennet uitstrekt en tegelijk met de aansluiting der gebouwen aan het net, in huis geleid en met de thermostaten verbonden wordt.
Voor warmwaterlevering ten behoeve van keuken, badkamer enz., worden afzonderlijke inrichtingen vereischt. Staande persketels zijn verbonden met dunne koperen verwarmingspijpen, die aan het stadsbuizennet kunnen worden aangesloten. In den regel zijn deze persketels bovendien met een gaskachel verbonden.
De geheele aanleg dezer stedelijke centrale verwarming heeft tot nu toe tot aller tevredenheid gewerkt, zoodat elken dag nieuwe aanvragen om aansluiting inkomen.
De maatschappij, die dezen aanleg heeft tot stand gebracht en exploiteert, is de „Central Engineering Company of Chicago". Zij stelt zich ten doel het maken van plaatselijke centrale verwarmingsinrichtingen, ten einde die als bedrijfsonderneming te exploiteeren.

INGEZONDEN STUKKEN

HET HEK VAN „RIJNSTROOM" GERED.

Het zal zeker met genoegen vernomen worden, dat het fraaie monumentale hek van *Rijnstroom* (Hooge Rijndijk, afb. in Bouwkundig Weekblad 1911, blz. 83) behouden blijft. De waarnemende conservator van het Museum „de Laekenhal" alhier, kon het reeds het vorige jaar voor deze inrichting aankoopen, doch er waren verschillende redenen, die het gewenscht maakten dezen aankoop niet bekend te maken. Nu heden begonnen is met het overbrengen van het hek naar het museum is geheimhouding niet meer noodig. Voorloopig zal het op de voorplaats van het museum worden opgesteld, *om later als er een geschikte gelegenheid zich voordoet een definitieve plaatsing te verkrijgen.* (Cursiveering is van mij). Door den tand des tijds heeft het hek nogal geleden, doch na een oordeelkundige restauratie zal het dan weer in zijn ouden luister prijken . . . .
Ik cursiveerde een gedeelte, en wel om dezen reden, dat ik vernam, (zij het dan ook mompelende, en zeer onzeker) dat er plannen bestaan, om de *nieuwe H. B. S.* die verrijzen moet, met dit hek te sieren en het zoodoende zeer zeker ten doode te doen opschrijven. Wij weten allemaal wel, dat de jongens van de H. B. S. nog niet voldoende respect *kunnen* hebben, voor wat wij zoo gaarne zeer precieus zouden willen bewaren.
Opdat *dit nooit plaats hebbe*, cursiveerde ik.

WILLEM C. BROUWER,
Vredelust, Leiderdorp.

BERICHTEN

Bureau Gantvoort-Knuttel. De heer J. D. Gantvoort, architect te Deventer, heeft zich van af 1 Mei geassocieerd met den heer W. P. C. Knuttel, Bouwkundig Ingenieur te 's Gravenhage. Het bureau blijft voorloopig alleen gevestigd te Deventer, Polstraat No. 46.

Museum van Kunstnijverheid te Haarlem. De Tentoonstelling van Kleederdrachten belooft merkwaardig te worden, nog steeds komen er nieuwe inzendingen, terwijl andere nog worden verwacht, zoodat de Directie genoodzaakt is, de opening dezer tentoonstelling eenigen tijd uit te stellen.
Kleedingstukken van allerlei aard zijn er ingekomen, zoowel wat betreft de gewone volksdrachten, als kleederen van patricische familiën, zoodat het geheel, als de regeling eenmaal gereed is, aantrekkelijk zal zijn. In de tweede helft van de maand Mei zal alles gereed zijn en de opening plaats hebben.
Het eerste gegoten huis in Nederland. Te Santpoort is 3 Mei j.l. onder leiding der heeren H. J. Harms Jr. en H. Hana voor den eersten keer in ons land een huis gegoten, volgens het systeem van Edison, dat het mogelijk maakt beton gedurende den tijd van verwerken volkomen vloeibaar te houden.
Hoewel de proef niet volkomen is geslaagd, waren over het algemeen de meeningen van deskundigen er over gunstig.
Wij hopen spoedig uitvoeriger op deze zeer belangrijke gebeurtenis terug te komen.

LAATSTE BERICHTEN.

OFFICIEEL BERICHT.

Door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is het volgende adres verzonden:

Aan Hare Majesteit
de Koningin der Nederlanden.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen:
het *Hoofdbestuur* van de *Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst*, gevestigd te Amsterdam;
dat het kennis genomen heeft van het adres door SYNCO UDEN MASMAN, te Ruurlo, tot Uwe Majesteit gericht, behelzend verzoek tot vernietiging, althans schorsing, van het besluit van den Raad der Gemeente Gorinchem van 3 Maart 1911, waarbij hij is ontslagen als architect dier Gemeente;
dat het in de feiten in de bijbehoorende toelichting vermeld, aanleiding vindt, bij Uwe Majesteit eerbiedigelijk bedoeld verzoek te ondersteunen.

't welk doende, enz:
het Hoofdbestuur voornoemd,
A. SALM G.BZN, *Voorzitter*,
J. GRATAMA, *Secretaris*.

Amsterdam 4 Mei 1911.

PERSONALIA

J. H. LOOISEN, †

In den Haag is op hoogen leeftijd overleden de heer J. H. Looisen, bouwkundige, sedert 16 jaar gepens. hoofdopzichter bij de G. W. en oud-leeraar aan de Akademie van beeldende kunsten te 's Gravenhage. De overledene kwam in 't jaar 1857 in dienst der gemeente en onderscheidde zich als een zeer verdienstelijk en bekwaam ambtenaar. Hij verwierf verschillende gouden en zilveren medailles, o. a. de groote Rijksmedaille voor zijn ontwerp voor een kweekschool voor de zeevaart.
Verscheidene architecten, werden door hem gevormd.

25-JARIG JUBILEUM VAN MEJ. KERLEN.

2 Mei j.l. heeft Mej. J. M. E. Kerlen onder blijken van veler belangstelling haar 25-jarig jubileum gevierd als Directrice van de Dagteeken- en Ambachtsschool voor Meisjes te Amsterdam.

31ste JAARG. – 13 MEI 1911. – No. 19.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Algemeene Mei-vergadering op 30 en 31 Mei. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur op 2 Mei. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur met Raad der Afdeelingen op 2 Mei. — Rapport Commissie tot Herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement. — Examenvragen Onderbaas 1911.

OFFICIEEL GEDEELTE.

106DE ALGEMEENE MEIVERGADERING OP 30 EN 31 MEI A.S. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

AGENDA:

DINSDAG 30 MEI.

ALGEMEENE VERGADERING IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TEN 1½ URE N.M.

Bespreking van de onderwerpen:
1. Particulier bouwkundig werk door ambtenaar-architecten, ingeleid door den heer J. J. van Nieukerken.
2. Openbaar bouwkundig werk door particuliere architecten, ingeleid door den heer G. Versteeg.
3. Borgstelling en gunning bij particuliere aanbestedingen, ingeleid door den heer G. W. van Heukelom.

TEN 8 URE N.M.

1. Benoeming Eereleden en uitreiking Medaille der Mij
2. Voordracht met lichtbeelden over: „Dorpskerken in Nederland", door den heer A. W. Weissman.
3. Opening der Tentoonstelling van photo's, teekeningen, enz. van Dorpskerken, in Nederland gebouwd vanaf de oudste tijden tot aan de 19de eeuw.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

WOENSDAG 31 MEI.

ALGEMEENE VERGADERING TEN 10½ URE IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

AGENDA:

1. Verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen; desgewenscht bespreking van dit Verslag.
2. Verslag over het verhandelde ten verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur.
3. Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Hoofdbestuursleden.
4. Benoeming door den Voorzitter eener Commissie van Stemopneming — Stembureau — van drie leden ter vergadering aanwezig.
5. Verkiezing van den Voorzitter van het Hoofdbestuur.
6. Rapport van de Commissie tot het nazien der rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar.
7. Verslag van de Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij.
8. Behandeling en vaststelling van de begrooting over het loopende jaar.
9. Uitloting van aandeelen in de geldleeningen der Maatschappij.
10. Verkiezing van 2 leden in de Commissie van Onderzoek en van 3 leden in de Commissie van Redactie.
11. Voorstel van het Hoofdbestuur, aan de Programma's van Eischen voor het examen van Bouwkundig Opzichter, idem voor Bouwkundig Teekenaar en idem voor Uitvoerder van burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas) toe te voegen: Een candidaat mag niet meer dan drie keer aan hetzelfde examen deelnemen.

TEN 2 URE, N.M.

Voortzetting van de Algemeene Vergadering ter bespre-

king van de door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Statuten en het Alg. Huish. Reglement. (Zie de voorstellen enz. in B. Weekblad n°. 17, blz. 194 en het Rapport der Comm. tot herz. v. Stat. en Alg. Huish. Reglem. in dit n°. van het Weekblad).

TEN 6 URE N.M. GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD.

(Heeren deelnemers worden beleefd verzocht in verband met het nemen van maatregelen voor een verzorgd menu en het reserveeren van een geschikte zaal, zich zoo spoedig mogelijk op te geven aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, zoodat uiterlijk Dinsdag 30 Mei alles geregeld kan worden. Evenals het vorig jaar zal de prijs per couvert gesteld worden op ƒ 2.50 per couvert inclusief een halve flesch wijn.)

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 2 MEI J.L.

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn, op advies van de Commissie van Onderzoek, aangenomen als gewoon Lid, de heer: J. W. Klein, Dir. N.V. Bouw-Maatij. „de Eendracht" te Amsterdam, en Het Bureau der Gemeentewerken te Leeuwarden.

VERSLAG DER COMMISSIE VOOR HERZIENING VAN STATUTEN EN ALGEM. HUISH. REGLEMENT. Uitvoerig werd van gedachten gewisseld over de in dit Verslag door genoemde Commissie gedane voorstellen. Het werd zeer op prijs gesteld, dat de Commissie grondig de voorgestelde wetswijzigingen heeft nagegaan en daaruit conclusies heeft getrokken, ten opzichte van een nieuwe ledenindeeling die zeer zeker de overweging ten volle waard zijn. Het Verslag der Commissie is in dit no. van het B. Weekblad opgenomen.

BEGROOTING DER MAATSCHAPPIJ 1911. De Concept-Begrooting voor het jaar 1911, opgemaakt door de Commissie van Financiën, werd na bespreking door het Hoofdbestuur goedgekeurd; mededeeling werd gedaan van het Financiëel Jaarverslag, uitgebracht door de Commissie van Financiën, waarmede het Hoofdbestuur zich vereenigde.
De begrooting wordt gepubliceerd in het B. Weekblad van 20 Mei a. s.; het Finantiëel Jaarverslag in B. Weekblad van 27 Mei a. s.

JAARVERSLAG DER MAATSCHAPPIJ. Het Jaarverslag der Maatschappij van Mei 1910—Mei 1911 werd door het Hoofdbestuur besproken en goedgekeurd; het wordt gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad van 20 Mei a.s.

COMMISSIE IN ZAKE BOUWVERORDENINGEN. Het Hoofdbestuur mocht van den heer J. W. C. Tellegen de zeer gewaardeerde toezegging ontvangen, het voorzitterschap van deze Commissie te willen aanvaarden; voor secretaris zou het gaarne iemand benoemen die zoo mogelijk de bekwaamheid van architect bij die van meester in de rechten bezat. Het is zoo gelukkig geweest den heer E. H. P. Rozenboom, advocaat en procureur, Architect-lid der Maatschappij, hiertoe gevraagd, bereid te vinden het secretariaat op zich te nemen. Tevens is de Commissie met enkele particuliere architecten uitgebreid, zoodat zij nu bestaat uit de heeren:
J. W. C. Tellegen, C. I. Dir. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, vertegenwoordigend de Maatij t. Bev. d. Bouwkunst; A. W. Weissman, architect, voor den Bond v. Ned. Arch.; H. G. Jansen, architect, voor het Gen. Arch. et Amic.; C. J. Struijk, Dir. Bouw- en Woningtoezicht te Rotterdam, voor de Ver. Bouwk. en Vriendschap; A. Keppler, C. I. Insp. Bouw- en Woningtoez. te A'dam, voor de Soc. T. Ver. v. Dem. Ing. en Arch.; J. N. Hendrix, voorz. van den Ned. Aannemersbond, vertegenwoordigend dezen bond; J. L. B. Keurschot Insp. Bouw- en Woningtoez. te Arnhem; Mr. S. L. van Lier, Commies bij Bouw- en Woningtoez. te Amsterdam, J. H. de Roos, architect te Rotterdam; W. F. C. Schaap, C. B. I. Dir. Gem. Werken te Arnhem; Jan Stuyt, architect te Amsterdam, J. M. A. Zoetmulder, Insp. der Volksgezondheid te Utrecht.

RAAD VAN ARBITRAGE IN DE BOUWBEDRIJVEN. Ingevolge het verzoek van het Bestuur van dezen Raad, in aansluiting aan de gewijzigde Statuten heeft het Hoofdbestuur de volgende negen leden benoemd, om de Maatschappij te vertegenwoordigen, de heeren: M. A. C. Hartman, P. J. Houtzagers, D. E. C. Knuttel, J. Limburg, J. A. Mulock Houwer, Alb. Otten, B. J. Ouëndag, Jan Stuyt, G. Versteeg, welke allen de benoeming hebben aanvaard. In den Raad hebben reeds zitting voor de Maatschappij de heeren: G. W. van Heukelom, J. F. Klinkhamer, C. Muysken, C. B Posthumus Meijjes, A. Salm, G.Bzn. en J. Verheul Dzn. Voor de twee, door den Raad gevraagde buitengewone bestuursleden heeft het Hoofdbestuur benoemd de heeren: C. B. Posthumus Meijjes en B. J. Ouëndag.

PRIJSVRAAG IJSSELSTEIN. Zooals reeds gepubliceerd is in Bouwk. Weekblad no. 18, blz. 207, heeft het Hoofdbestuur besloten de heeren C. de Graaf en R. Rijksen Gzn. voor een week te schorsen als Architect-Lid der Maatschappij t. bev. d. Bouwkunst, wegens het aanvaarden van het Jury-lidmaatschap van de Prijsvraag, uitgeschreven door de IJsselsteinsche Bouwmaatschappij.
Na rijp beraad heeft het Hoofdbestuur dit besluit genomen, overwegende dat, waar de Maatschappij de Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen heeft onderteekend, zij, in gevolge de eerste der slotbepalingen van deze Regelen, ook de moreele verplichting heeft te zorgen dat de leden der Maatschappij zich aan de Regelen houden. Artikel 5 in verband met artikel 1 der Statuten geeft hiertoe het recht.
Gemeend werd, dat waar hier voor het eerst zich een dergelijk conflict voordoet, het volstaan kan met een korte schorsing, bij wijze van waarschuwing. Opgemerkt werd, dat niet alleen de architect-jury-leden der IJsselsteinsche Prijsvraag, maar feitelijk ook de Afd. Utrecht verantwoordelijk was voor deze prijsvraag. Daar echter in de Statuten der Maatschappij geen desbetreffende verplichting voor de Afdeelingen voorkomt, heeft het Hoofdbestuur voorgesteld de Statuten art. 12, 2de alinea te lezen (zie Bouwk. Weekblad, no. 17, pag. 196):
„In die Statuten of Reglementen moet worden bepaald, dat de Afdeeling of haar bestuur geen besluiten mag nemen of handelingen mag verrichten, welke strijdig zijn met de besluiten en handelingen van een Algemeene Vergadering der Maatschappij, van eene vergadering der Architect-Leden en van het Hoofdbestuur."

CONGRES GEZONDHEIDSREGELING. Het Hoofdbestuur heeft als vertegenwoordiger van de Maatschappij tot bev. d. Bouwkunst op het Nederlandsch Congres voor Openbare Gezondheidsregeling, te houden 16 en 17 Juni a.s. te Rotterdam, benoemd de heer Alb. Otten, die de benoeming heeft aanvaard.

PROEF ONTBRANDBAAR RIETEN EN STROOIENDAK. Door den voorzitter der Maats. werd een schrijven van den voorzitter van het Genootschap Architectura et Amicitia ter tafel gebracht, waarin het plan werd besproken een actie te beginnen het rieten dak weer in eere te herstellen, door het houden van een goed voorbereide brandproef met het tegen brandbaarheid gepreparеerde rieten dak, behandeld volgens de wijze waarop de heer A. R. Freem, architect te Arnhem, het rieten dak voor een koetshuis te Oosterbeek heeft ontbrandbaar gemaakt. Gevraagd werd de moreele en finantieele steun van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Het was den voorzitter van het Genootschap Architectura et Amicitia blijkbaar onbekend, dat het Hoofdbestuur reeds sedert eenigen tijd zijne aandacht op dit onderwerp gevestigd heeft, naar aanleiding van een artikel van den heer R. P. J. Tutein, Nolthenius, verschenen in B. Weekblad no.43, 1909, behandelend het brandvrije z.g. Gernentz dak toegepast in Worpswede; dat een model van het raam bij deze methode gebruikt, benevens een monster gepreparеerde bos stroo en de toelichtende brochure, sinds dien voor belangstellenden op het gebouw ter nadere kennismaking aanwezig was; dat in Juli 1910 het Hoofdbestuur besloten heeft stappen te doen tot het nemen van een officieelen brandproef in tegenwoordigheid van autoriteiten en van vertegenwoordigers van assurantie-maatschappijen (zie Bouwkundig Weekblad 9 Juli 1910). Ten einde een overzicht van de te maken onkosten te verkrijgen heeft het Hoofdbestuur zich de medewerking verzekerd van den heer Methorst, rentmeester te Zevenaar, die zeer veel voor het plan voelde en in overleg met wien de officieele proef nader wordt voorbereid. De door een deskundige op te maken begrooting van onkosten voor het proefhuisje wachtte op den overkomst van den Duitschen specialiteit-rietdekker, wien een toepassing van dit onbrandbare rieten dak in Holland zou worden opgedragen. Spoedig zal nu het overzicht der kosten verkregen zijn.
Ten einde de noodige gelden bijeen te krijgen zal een lijst voor bijdragen circuleeren bij autoriteiten, vereenigingen en particulieren, die bij het onderwerp betrokken zijn of er belang in stellen; het Hoofdbestuur mocht reeds een belangrijke gift in deze ontvangen.
Het Hoofdbestuur verheugde er zich over, dat ook in den boezem van „Architectura et Amicitia de wensch ontstaat door een officieelen brandproef in Nederland overtuigend aan te toonen, dat het riet onbrandbaar gemaakt kan worden; in verband met het bovenstaande werd besloten het Gen. A. et A. te verzoeken de Maatij. t. bev. d. Bouwkunst in hare reeds gevorderde voorbereiding van den brandproef moreel en finantieel te steunen.

RAADHUIS-PALEIS. Naar aanleiding van het ingezonden stuk van den heer K. P. C. de Bazel in B. Weekblad No. 17, blz. 203, besloot het Hoofdbestuur een kort antwoord te publiceeren in den geest zooals geschied is in B. Weekblad No. 18 pag. 207.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Alg. Secretaris
J. GRATAMA.

VERSLAG VERGADERING HOOFDBESTUUR MET RAAD DER AFDEELINGEN OP 2 MEI J.L.

Op de Agenda stonden o.a. 3 punten, betreffende de verhouding van de Maatschappij en hare afdeelingen.
Deze waren:
1. Hoe is de band tusschen de Maatschappij en de Afdeelingen te versterken?
2. Adviezen der Afdeelingsbesturen aan het Hoofdbestuur over vraagstukken van plaatselijk en algemeen belang.
3. Vertegenwoording der Afdeelingen op de Algemeene Vergadering der Maatschappij.
Uitvoerig werd over deze punten van gedachten gewisseld.
De voorzitter, de heer A. Salm G.Bzn., merkte op, dat vroeger de band tusschen de Afdeelingen en de Maatschappij sterk was; de Afdeelingen waren te vergelijken met de riviertjes, die de groote stroom, de Maatschappij, voedden. Tegenwoordig is de toestand veranderd; krachtens de huidige Statuten staan de Afdeelingen vrij los van de Maatschappij. Dit kan tot moeilijkheden aanleiding geven, zooals o.a. gebleken is uit het optreden der afdeeling Utrecht in zake de IJsselsteinsche Prijsvraag. Ten einde dergelijke gevallen krachtens de Statuten in het vervolg te voorkomen, heeft het Hoofdbestuur voorgesteld aan art. 12 der Statuten, 2de alinea, toe te voegen:
„In die Statuten of Reglementen moet worden bepaald, dat de Afdeeling of haar Bestuur geen besluiten mag nemen of handelingen mag verrichten welke strijdig zijn met de besluiten en handelingen van een Algemeene Vergadering der Maatschappij, van een vergadering der Architect-Leden en van het Hoofdbestuur."
Afdeeling 's Gravenhage lichtte de punten 2 en 3 toe. Zij achtte het wenschelijk, dat er meer voeling is tusschen de Maatschappij en hare Afdeelingen, tusschen Hoofdbestuur en Afdeelingsbestuur. Er moet een zekere eenheid zijn, waardoor de Afdeelingen de besluiten van de Maatschappij kunnen uitvoeren.
Omgekeerd moeten de Afdeelingen dan ook meer recht van medezegging hebben op den gang van zaken der Maatschappij, dan nu het geval is.
Op de Algemeene Vergaderingen komen de Afdeelingen niet tot haar recht; zij zijn er niet officieel vertegenwoordigd; misschien verdient het overweging hierin verandering te brengen en bijv de Afdeelingen te doen vertegenwoordigen met een aantal stemmen, evenredig aan het aantal harer leden.
Verder worden over vraagstukken van plaatselijk en algemeen belang meermalen de Afdeelingsbestuur niet gehoord en adviseert het Hoofdbestuur op eigen gelegenheid. Natuurlijk kunnen hiertoe redenen aanwezig zijn o.a. tijdgebrek, maar het gevolg is, dat de band tusschen Maatschappij en Afdeeling steeds losser wordt.
Afdeeling Groningen vroeg, of het niet mogelijk zou zijn de oude toestand weer terug te krijgen, in dien zin, dat het Hoofdbestuur uit de Afdeelingsbesturen gekozen wordt?
Algemeen werd wel het bezwaar gevoeld, dat de Afdeelingen niet genoeg betrokken zijn bij den gang van zaken der Maatschappij; echter was het bezwaarlijk een goede oplossing te vinden. Een der hoofdredenen hiervan is wel, dat de Maatschappij na hare reorganisatie anders is samengesteld wat hare ledengroepeering en stemgerechtigdheid betreft dan de Afdeelingen, die nog in den ouden toestand verkeeren. In de Maatschappij bestaan de groepen van Architect-Leden en van Gewone Leden; de eerste alleen hebben het volledig stemgerecht; zij stellen candidaten voor het Hoofdbestuur, terwijl het Hoofdbestuur nu voorstelt, hun ook uitsluitend het stemrecht voor het verkiezen der Hoofdbestuursleden te geven.
In de Afdeelingen hebben meerdere personen (te vergelijken met de Gewone Leden der Maatschappij), volledig stemrecht, dat zij in de Maatschappij niet hebben. Hier komt nog bij, dat vele leden der Afdeelingen geen lid zijn van de Maatschappij.
Vandaar dat het moeilijkheden zal geven, de Afdeelingen een aantal stemmen toe te kennen op de Alg. Vergaderingen.
Verder werd opgemerkt, dat licht de Afdeeling met de haar toegekende stemmen een onjuist overwicht zou verkrijgen op deze vergaderingen. Men houde in het oog, dat slechts een kleine percentage der Maatschappij leden in Afdeelingen georganiseerd is.
De Afdeeling 's-Gravenhage verdedigde verder de wenschelijkheid dat de Afdeelingen meer moeten medebesturen in de Maatschappij dan tot heden het geval is. Zooals de toestand nu is, zijn de Afdeelingen meer of min onmondig, om de term van den Groningschen vertegenwoordiger te gebruiken. Het gaat niet alleen om meerdere belangstelling te wekken onder de Afdeelingsleden, het gaat om een verandering in de verhouding tusschen Maatschappij en Afdeeling. Zou het niet mogelijk zijn, dat bijv. de Algemeene Vergaderingen door Hoofdbestuur en Raad der Afdeelingen samen werd uitgeschreven?
Opgemerkt werd, dat het kiezen der H. Bestuursleden uit de Afdeelings Besturen te bindend is gebleken; immers een geschikt H. Bestuurslid kan wonen in een plaats waar geen Afdeeling is.
Teneinde meerdere samenwerking te verkrijgen werd voorgesteld, het aantal vergaderingen van het Hoofdbestuur met den Raad der Afdeelingen uit te breiden.
Een 2de voorstel was: De Afd. Besturen het recht te geven een lid af te vaardigen naar de Hoofdbestuursvergaderingen met een adviseerende stem, gelijk ook vroeger dit recht bestond.
Van meerdere zijden wordt hiervoor veel gevoeld; echter wordt hiermede niet tegemoet gekomen aan het verlangen van enkele Afdeelingen, meer directe medezeggingschap te hebben in het bestuur der Maatschappij.
Waar geklaagd wordt, dat de leden der Afdeelingen over het algemeen weinig belangstelling toonen, wordt gewezen op art. 12 der Statuten der Maatschappij, bepalend: „In die statuten of reglementen (der Afdeelingen) moet worden bepaald, dat vergaderingen der Afdeelingen, waar zaken, de Maatschappij betreffende, worden behandeld, toegankelijk zijn voor alle leden der Maatschappij, die onder het ressort der Afdeelingen behooren. Die leden moeten worden opgeroepen tot het bijwonen van

zulke vergaderingen". Hierdoor is het mogelijk, de vergaderingen meer bezet te krijgen en de leden der Maatschappij voor de werking der Afdeeling te interesseeren.
Daar geen oplossing gevonden werd, werd besloten het punt aan te houden; de Raad der Afdeelingen zal een vergadering uitschrijven met vertegenwoordigers van het Hoofdbestuur, waar de geheele agenda nog eens behandeld zal worden; de afd. 's-Gravenhage zal dan uitvoeriger haar voorstel toelichten.
Als bestuur van den Raad der Afdeelingen trad af Afd. Groningen, en is nu, volgens alphabetische volgorde, Afd. Haarlem als Bestuur aangewezen.

Ten slotte vroeg de secretaris van de Afd. 's Gravenhage inlichtingen omtrent de Medan-Hotel-Prijsvraag, waarvan het Programma December 1910 door het Hoofdbestuur was ontvangen. Waar het hier een Indische prijsvraag geldt, achtte hij het onjuist dat de Nat. Prijsvraag Regelen in al hare strengheid waren toegepast, en dat het Hoofdbestuur niets over deze prijsvraag heeft gepubliceerd. Hierop antwoordde het Hoofdbestuur, dat er redenen waren waarom het zijne medewerking aan deze prijsvraag (dus ook publicatie) moest onthouden; niet op een enkele, maar op meerdere punten was de prijsvraag niet voldoende bevonden.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE TOT HERZIENING VAN STATUTEN EN ALG. HUISH. REGLEMENT BETREFFENDE DE DOOR HET HOOFDBESTUUR VOORGESTELDE WETSWIJZIGINGEN.

De Commissie tot herziening van Statuten en Huishoudelijk Reglement hield op 26 April jl. eene vergadering ter bespreking van de door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Stat. en Huish. Reglement der Maatschappij.
In de eerste plaats werd besproken de voorgestelde wijziging in de verdeeling der leden en de daarmede samenhangende aanvullingen en wijzigingen.
De Commissie was van meening, dat uit die voorstellen, o.a. uit de aanduiding der technische niet-architectleden als *buitengewone* leden en uit de toekenning van het recht om candidaten te stellen en van het stemrecht uitsluitend aan de architect-leden, ten duidelijkste blijkt, dat de bedoeling van het Hoofdbestuur met deze voorstellen is, de Maatschappij te vervormen tot eene vakvereeniging van architecten.
De meerderheid der Commissie kon zich met deze bedoeling zeer goed vereenigen, en zou het ook harerzijds toejuichen, indien bedoelde wijziging in het karakter der Maatschappij tot stand kwam.
Een lid der Commissie daarentegen achtte een dergelijke wijziging ongewenscht en kon zich noch met de omzetting der Maatschappij tot eene vakvereeniging, noch met de toekenning van het stemrecht uitsluitend aan architect-leden vereenigen, hoewel hij de verhoogde contributie voor de Architect-leden goedkeurde, zoo ook het opheffen der Commissie tot Behartiging der Vakbelangen van den Architect.
Al is nu de meerderheid der Commissie het met de grondgedachte der voorgestelde wijzigingen eens, op verschillende punten kon zij zich met de uitwerking dier grondgedachte niet vereenigen. In de eerste plaats meent zij, dat het voorgeschreven proefjaar voor architect-leden in zeer vele gevallen ongewenscht is en aspiranten zal weerhouden, zich als lid der Maatschappij op te geven. Vele aspiranten toch, omtrent wier aanspraken op het architect-lidmaatschap geen twijfel kan bestaan, zullen juist lid willen worden, om mede te kunnen werken aan de oplossing van vraagstukken, voor den architect van belang, die op een bepaald oogenblik in de Maatschappij aan de orde komen. Wanneer nu dergelijke leden gedurende een jaar geen recht van medespreken hebben, zullen in vele gevallen de vraagstukken, die juist hunne belangstelling trokken, buiten hen om reeds afgehandeld zijn, wanneer zij eindelijk architect-lid worden en daarmede voor hen het dadelijk werkend motief vervallen zijn, om lid te worden.
Blijkbaar heeft het Hoofdbestuur deze moeielijkheid ook gevoeld, en stelt het daarom voor, dat aan sommige aspiranten dispensatie verleend kan worden. De Commissie meent echter, dat deze onmiddellijke scheiding der aspiranten in 2 groepen één groep van menschen van erkende verdiensten en één groep waarvan dit minder algemeen bekend is, aanleiding zal geven tot onaangenaamheden en gevoelens van gegriefdheid, daar de niet terstond toegelatenen reeds dadelijk bij hunne aanmelding een brevet van een zekere minderwaardigheid krijgen. De Commissie voelt dan ook veel meer voor het behoud van den tegenwoordigen toestand en meent dat de bestaande grieven grootendeels kunnen worden weggenomen door eene snellere werkwijze der Commissie van Onderzoek en door den aspiranten reeds terstond het Bouwkundig Weekblad te zenden, ook al zijn zij nog niet toegelaten.
In de tweede plaats wenscht de Commissie onder „buitengewone leden" alleen die bouwkundige leden te brengen, die het bouwvak van den Directiekant beoefenen, zooals ingenieurs, opzichters, enz.
Waar de Maatschappij thans een architecten-vereeniging zal worden, behooren naar de meening der Commissie, zij die het bouwvak van den uitvoerenden kant beoefenen en die dus bij de doeleinden der Maatschappij slechts een indirect belang hebben van de andere groepen gescheiden te worden.
Onder de buitengewone leden zou de Commissie dan nog eene administratieve scheiding willen maken in twee soorten. Tegen de voorgestelde *aspirant-leden* toch heeft de Commissie ernstig bezwaar, daar deze benaming de positie dier leden geenszins weergeeft. De Commissie zou daarom deze leden eveneens willen brengen onder de buitengewone leden, zoodat men in die groep 2 categorieën krijgt, de eene bestaande uit de studeerenden voor architect enz. en de opzichters enz. niet ouder dan 26 jaar, door het Hoofdbestuur aangeduid als „aspirant-leden", de tweede categorie bestaande uit de overige buitengewone leden. Tusschen beide categorieën zal slechts een onderscheid in contributie-bedrag en stemrecht bestaan, terwijl bij het bereiken van den 26 jarigen leeftijd het lid van de eene categorie van zelf in de andere overgaat, zonder dat dit zich in verandering van benaming uitdrukt.
De Commissie zou dus boven de thans voorgestelde wijzigingen, de voorkeur geven aan eene wijziging, waarbij de leden werden verdeeld in de volgende groepen.
1. Eereleden en eerecorrespondenten.
2. Architect-leden.
3. Buitengewone leden (zij, die het bouwvak van den Directiekant beoefenen met uitzondering der Architect-leden) wederom administratief verdeeld in 2 groepen als boven uiteen gezet.
4. Als vierde groep zou de Commissie dan willen nemen al die leden, welke niet tot een der drie bovenstaande groepen te brengen zijn, maar die toch, om welk motief ook, de Maatschappij willen steunen of hare uitgaven ontvangen. Aan deze groep zou de Commissie de benaming van „Donateurs" willen geven, inplaats van „Kunstlievende leden" welke benaming vaak niet met den feitelijken toestand zal strooken.
In verband met het karakter van deze groep leden en om hen te onderscheiden van de buitengewone leden, zou de Commissie het gewenscht achten dat het bedrag der contributie voor de „Donateurs" worde bepaald op *minstens* f 15. (terwijl deze bepaling van geen terugwerkende kracht is voor de tegenwoordige Kunstlievende leden die f 5.— betalen, zoodat daardoor het bestaan van geen afdeeling in gevaar is, zooals een der Commissie-leden opmerkte.
In verband met de wijziging in het karakter der Maatschappij acht de Commissie het nog gewenscht, dat dit nieuwe karakter in art. 1 der Statuten duidelijker uitkomt door de behartiging der vakbelangen van den architect voorop te stellen als doel der Maatschappij. In art. 2 der Statuten dient het middel 4: „nemen van leiding en het geven van advies enz." meer naar voren te komen.
Ten slotte acht de Commissie het wenschelijk, dat, in verband met het overwegend gewicht, dat aan de architect-leden zal worden toegekend bij het voorstellen van Candidaten voor Architect-lid ook de namen der voorstellers zullen worden gepubliceerd, hetgeen der ernst bij het voorstellen van Candidaten slechts ten goede zal kunnen komen.
Naar aanleiding van de overige voorstellen tot wijziging en aanvulling heeft de Commissie de navolgende opmerkingen te maken:
Daar het resultaat van de werkzaamheden der Commissie tot behartiging der Vakbelangen van den Architect niet aan de verwachtingen beantwoord heeft, acht de Commissie tot herziening v. Stat. en A. H. regl. het niet gewenscht om een Commissie in anderen vorm, n.l. de „Commissie v. Sociale en Technische Adviezen" in te stellen. De leden zijn te verspreid en zijn deze vergaderingen slecht bezocht.
Voor elk bizonder geval zouden Commissie leden kunnen worden benoemd, die geacht kunnen worden van het desbetreffend vraagstuk geheel op de hoogte te zijn en wordt dan ook vlugger en doeltreffender gewerkt. In het algemeen was een lid tegen Commissies en zag liever dat het Hoofdbestuur zich geen werk uit handen liet nemen. Het H. Bestuur kan echter niet alles doen en is het juist goed dat ook andere Leden der Mij. mede werkzaam zijn in het belang van het Maatschappelijk werk.
Met genoegen werd vernomen dat er een Commissie van Dag. Leiding of voorbereiding is gekozen uit 3 heeren van het H. bestuur, welke wekelijks bij elkander komen. De door een der leden gemaakte opmerking of deze Commissie niet moet genoemd in Statuten of A. Huish. Reglement, werd niet ondersteund. Het is een regeling van de werkzaamheden van het H. bestuur en behoort in het Huish. Reglement van het H. Bestuur nader omschreven te worden.
Wel wordt de wenschelijkheid uitgesproken dat bij het verslag in het Bouwk. Weekblad tevens de namen vermeld worden van de aanwezige Leden van het Hoofdbestuur, welke medewerkten tot het nemen van besluiten in de desbetreffende verslagen vermeld.
Ook werd door de meerderheid der Commissie met instemming kennis genomen van het doel en den werkkring der Onderwijscommissie en kan ook de Bibliotheek-commissie veel goed verrichten.
Bij de samenstelling dezer Commissie besluite men echter dat de Alg. Secretaris van de Mij. ambtshalve daarvan lid is.
Wat de bestaande Commissies betreft zou de Permanente Commissie bij de herziening wel wat nader omschreven mogen worden. Er zijn namelijk leden die niet weten wat dat voor een Commissie is.
Zoo blijkt er ook verschil van opvatting te bestaan betreffende de tegenwoordige Correspondenten der Mij. en de bedoelde Lid-Correspondenten. Het bleek dat de laatst bedoelde categorie Leden tot op heden niet benoemd zijn en zou de Commissie het H. Bestuur in overweging geven daaraan zijn aandacht te wijden, terwijl betreffende de andere correspondenten die benoemd zijn door de Redactie, allicht iets ingelascht zou kunnen worden in de omschrijving omtrent deze Commissie in het A.H. Reglement.
Een minderheid der leden was tegen het verder afbakenen der bevoegdheid van de Afdeelingen en voelde ook weinig voor een 2e verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen. Als de HH. uitgenoodigd worden te vergaderen en zij komen niet, hetzij uit weinig belangstelling of activiteit, hetzij omdat ze het onnoodig vinden, dan verschijnen die zelfde afgevaardigden toch niet al staat in het Alg. Huish. Reglement, dat zulk een vergadering verplichtend is.
Niettemin zou het wenschelijk zijn dat de band tusschen de Mij. en haar Afdeelingen wat nauwkeuriger bepaald kon worden en werd gewezen op de ingezonden stukken in het Bouwk. Weekblad naar aanleiding van de IJsselsteinsche prijsvraag.
Van weerszijden moet de band wat aangehaald of men hefte de Afdeelingen op. Geen der Leden der Commissie doet daaromtrent verdere voorstellen in verband met de a.s. wijzigingen van Statuten en Alg. Huish. Reglement.
Mocht de voorgestelde reorganisatie doorgaan betreffende de nieuwe indeeling van de Leden, stemrecht, enz., dan komt het de meerderheid der Commissie voor dat nader omschreven moet worden, dat de Architect-leden zich hebben te onderwerpen aan de bepalingen vervat in de Statuten, het Alg. Huish. Reglement en aan de besluiten op de vergaderingen van de Architectleden genomen, en met die bepaling art. 5 aan te vullen.
Ook acht zij het wenschelijk dat de voorgeschreven Agenda op de Alg. Vergadering in Mei aangevuld worde met:
Mededeelingen van het H. Bestuur omtrent het standpunt van de Maatschappij betreffende actueele vraagstukken, betrekking hebbende op het beroep van den Architect en de Bouwkunst, en dat daarvan een overzicht worde gegeven welke actueele vraagstukken in dat jaar behandeld zullen worden of dat daarvoor Commissies worden benoemd en uitgenoodigd voor praeadvies aan het H. Bestuur enz., terwijl op de volgende Algemeene Vergadering het rapport van die Commissies kan worden medegedeeld en besproken.
Ten slotte maakt de Commissie nog enkele opmerkingen betreffende drukfouten en onjuiste redactie, waarvan reeds door den heer Alg. Secretaris nota is genomen.
Amsterdam, 4 Mei 1911.

Voor de Commissie,
MR. E. H. P. ROSENBOOM, A. L. M. B.
Advocaat en Procureur.
A. SALM G.Bz., A. L. M. B.
Rapporteurs.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN UITVOERDER VAN BURGERLIJKE BOUWWERKEN (ONDERBAAS) 1911.

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 23STEN SEPTEMBER 1909. [1])

Behalve de hierachter opgegeven vraagstukken, die aan de candidaten ter uitwerking werden voorgelegd, werd elken candidaat een mondeling examen afgenomen over de volgende onderwerpen:

BOUWKUNDE.
Uitslaan.
Metselwerk.
Dakbedekkingen, enz.
Sloten, etc.
BOUWMATERIALEN.
GEREEDSCHAPPEN, HULPMATERIAAL, ENZ.
MEET- EN WATERPASINSTRUMENTEN.
VERKLAREN IJZERTEEKENING.
ADMINISTRATIE.

[1]) De examenvragen voor de examens van Bouwk.-Opzichter 1911, voor Bouw.-Teekenaar 1911 en voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1911 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld bij het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

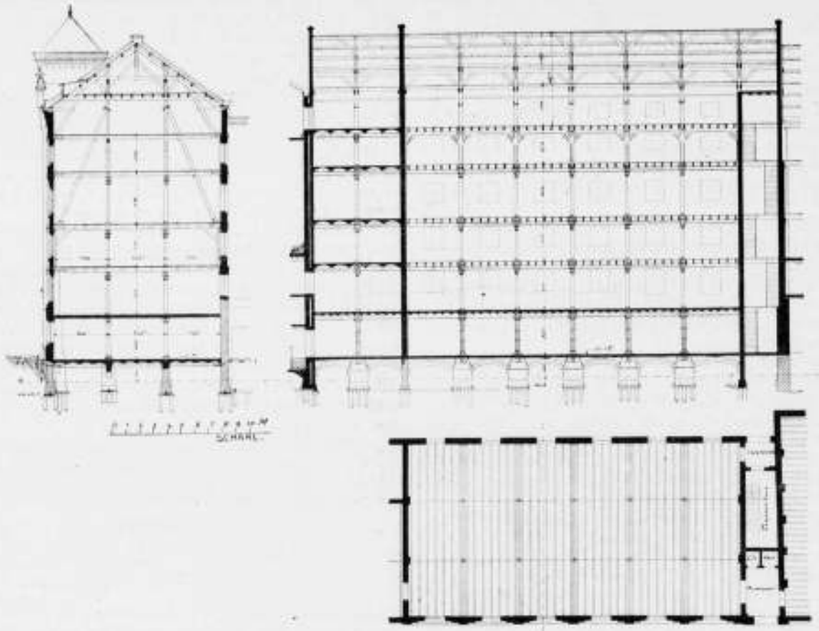

Fig. 1.

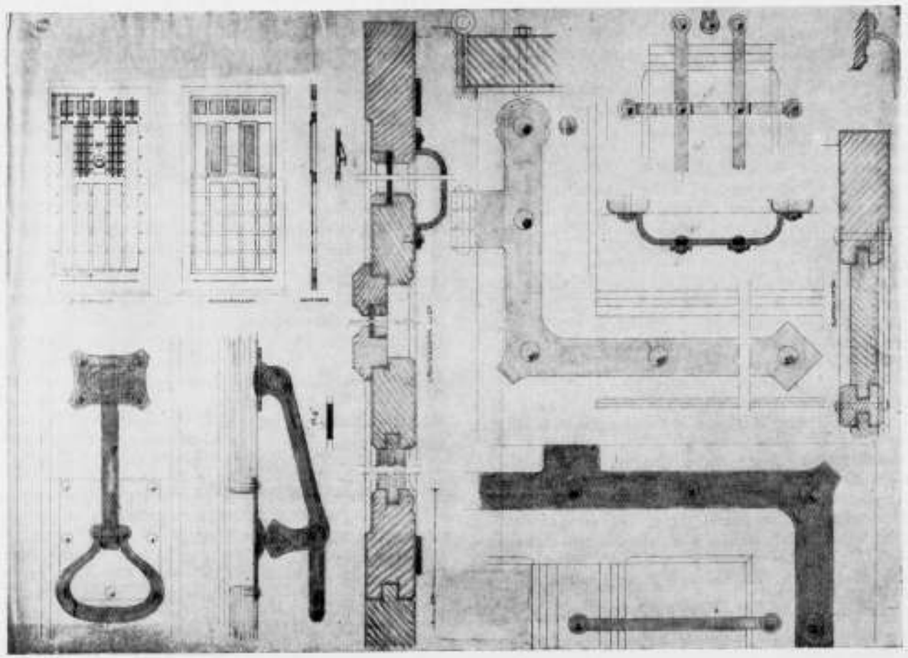

Fig. 2. DEUR MET DETAILS. Schalen 1 op 55 en 1 op 5.5.

WETGEVING.
EERSTE HULP BIJ ONGELUKKEN EN VOORKOMING BEROEPSZIEKTEN.

EXAMENVRAGEN.

MAANDAG 27 MAART, voorm. 9—10 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten, ontvingen een teekening van plattegrond en doorsneden van een pakhuis, schaal 1 op 100. Zie fig. 1.
De teekening wordt gegeven om nauwkeurig na te gaan de wijze van opstellen van de ijzeren kolommen, het leggen van balken, het stellen van de kap, besteigering, metselwerken etc. en hiervan mondeling verklaring te geven.

MAANDAG 27 MAART, voorm. 10—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een teekening van een voordeur, schaal 1 op 10 met details, ware grootte van het hout en ijzerwerk. Zie fig. 2.
Deze voordeur moet door den candidaat op de plank gezet worden, zoodat daarnaar gewerkt kan worden.

MAANDAG 27 MAART, nam. 1—3 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een goót met lantaarnraam, en van een detail (knik) van een Mansardekap. Zie fig. 3.
Gevraagd te teekenen de details ware grootte van de met een cirkel omgeven gedeelten met duidelijke aangifte van de zinkconstructies en de houten raamroeden van de lantaarn.

MAANDAG 27 MAART, nam. 3—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een kap met ankerwerk, stroppen, enz., schaal 1 op 100. Zie fig. 4.
Gevraagd te teekenen de details ware grootte van de ankers, beugels, etc., met de letters a, b, c en d aangegeven.

DINSDAG 28 MAART, voorm. 8½—11 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een teekening van een woonhuis, schaal 1 op 100. Zie fig. 5.
Gevraagd van den kelder van dit woonhuis gerekend tot aan bovenkant trasraam, (gelijk rollaag onder raam begane grond) een staat te maken van de verschillende, daaraan benoodigde materialen en de prijzen bepalen per M³. van de metselwerken, waarbij gerekend wordt, dat het huis ligt in de nabijheid van het groote vaarwater.

DINSDAG 28 MAART, voorm. 11—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een teekening van een vestibule met trap, betimmering en bank op schaal 1 op 20, zie fig. 6, benevens de teekening van een plafond van een studeerkamer op schaal 1 op 50, met details ware grootte, zie fig. 7.
Gevraagd de werkloonen te schatten en op een staatje te vermelden, van de trap met betimmering en bank en de raambetimmering met de bank daaronder (achter

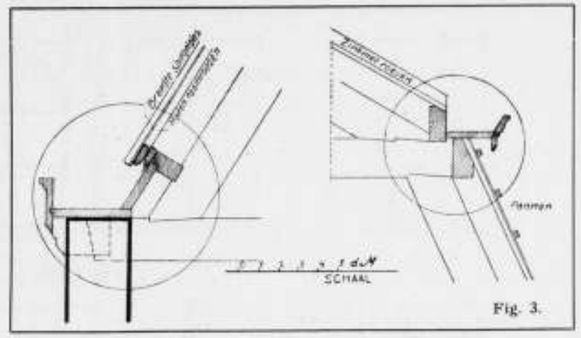

Fig. 3.

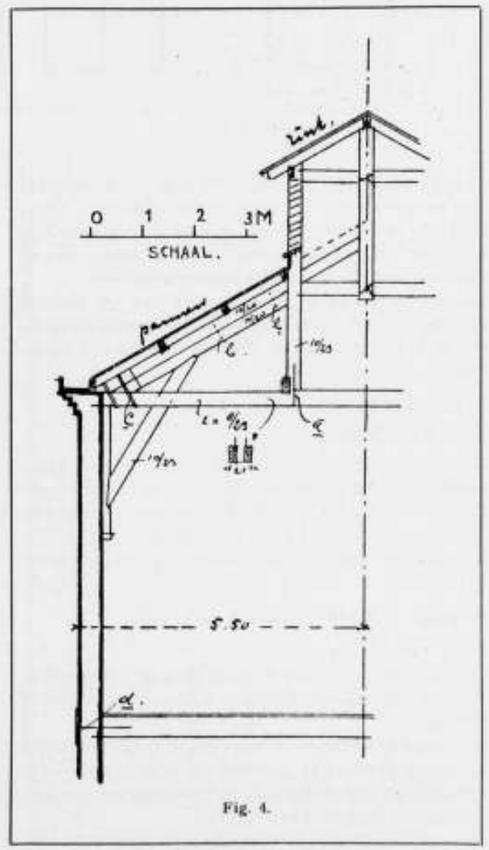

Fig. 4.

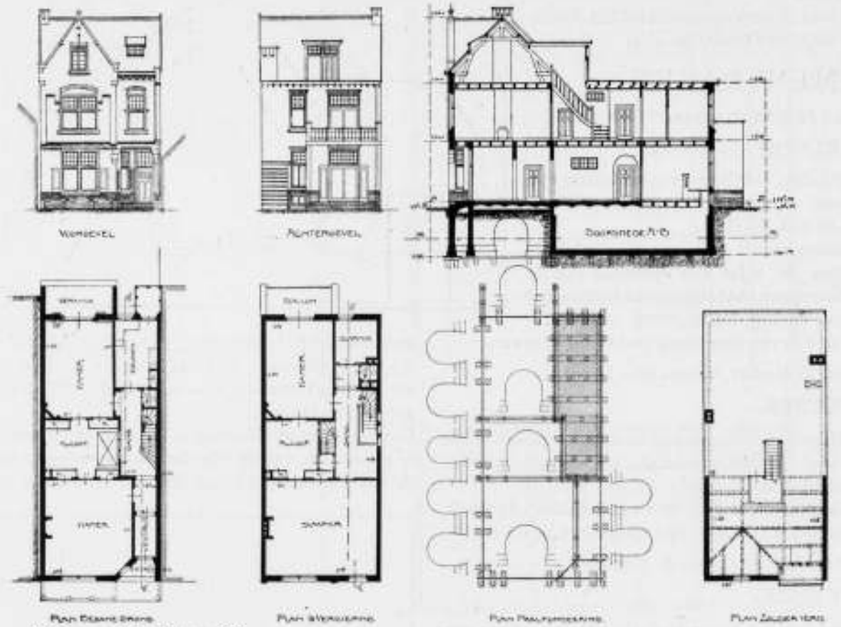

Fig. 5. Schaal 1 op 300.

de bank bevindt zich een opschuivend luik voor afsluiting benedenraam). Het houtwerk is gedacht in eikenhout; de muren worden fijn geschuurd met specie in kleur; de schoorsteenmantel en de dagzijden van de poortopening zijn van Oberkirchner zandsteen.
Bovendien ook te bepalen de prijs van het gestucadoorde plafond met houten kooflijst, waarbij gerekend wordt dat alleen aan de plafond hangers zijn aangebracht.

DINSDAG 28 MAART, nam. 1—2½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een teekening van een geveldetail, schaal 1 op 20 (zie fig. 8); idem van een geveldetail, schaal 1 op 25 (zie fig. 9) en idem van een plan van een villa, schaal 1 op 50 (zie fig. 10).
Gevraagd op deze drie teekeningen de gevraagde maten in te vullen.

DINSDAG 28 MAART, nam. 2½—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een teekening van een drielicht met draaiende luiken in kasten, schaal 1 op 20. Zie fig. 11.
Gevraagd te teekenen op ware grootte: alle details van de luiken (zoowel in gesloten als open stand) van de kozijnstijlen met de ramen, betimmering enz., waaruit de constructie geheel kan blijken.
Het middenraam is schuivend en de zijraampjes zijn vast. Het kozijnhout is zwaar 0,12 × 0,18 M., de ramen dik 0,045 M. en de luiken dik 0,032 M. met plaatijzeren paneelen.

WOENSDAG 29 MAART, voorm. 8½—10 uur.

VORMLEER.

De candidaten ontvingen de teekeningen fig. 12 en fig. 13 op een schaal, ongeveer drie maal grooter dan deze. Gevraagd van den kap met schoorsteen (fig. 12) het aanzicht te voltooien en het dakvlak *a* te ontwikkelen. Op teekening fig. 13 de aansluiting van bak en buis aan te geven.

WOENSDAG 29 MAART, voorm. 10—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een plan voor een kleine villa schaal 1 op 100. Zie fig. 14.
Van dit plan bouwlatten van 2 gevels te maken, benevens de kop- en laagverdeeling aangeven.

WOENSDAG, 29 MAART, nam. 1 - 3 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schets van een plattegrond van een huis schaal 1 op 100. Zie fig. 15.
Gevraagd op deze teekening de geheele rioleering aan te geven. De faecaliën worden afgevoerd naar een beerput met overstort.

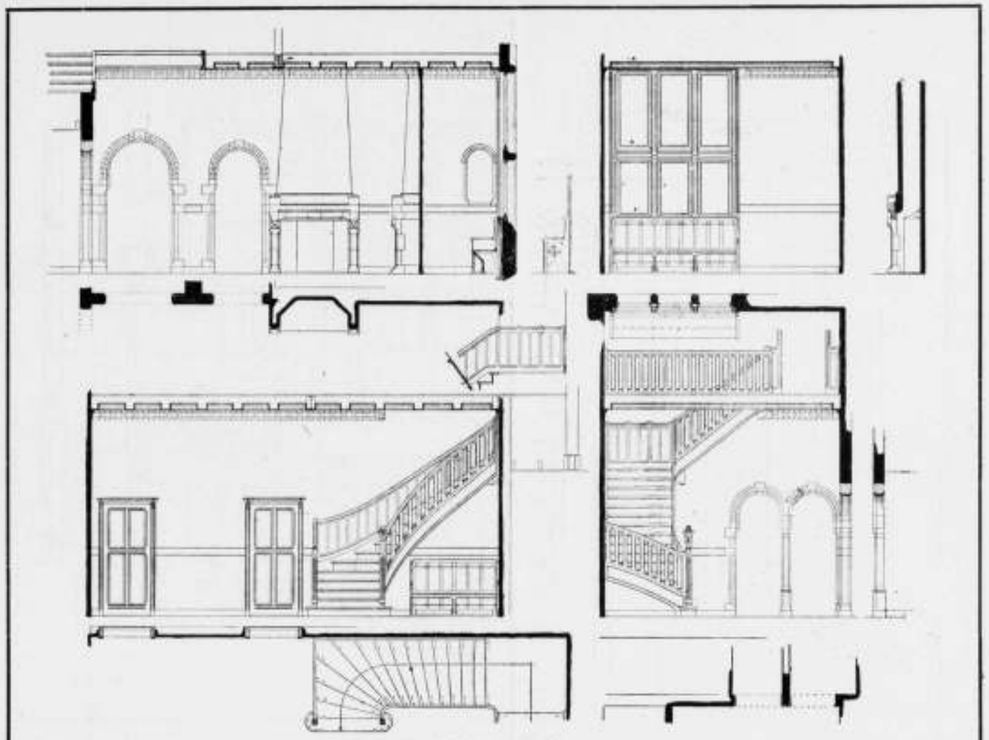

Fig. 6. Schaal 1 op 100.

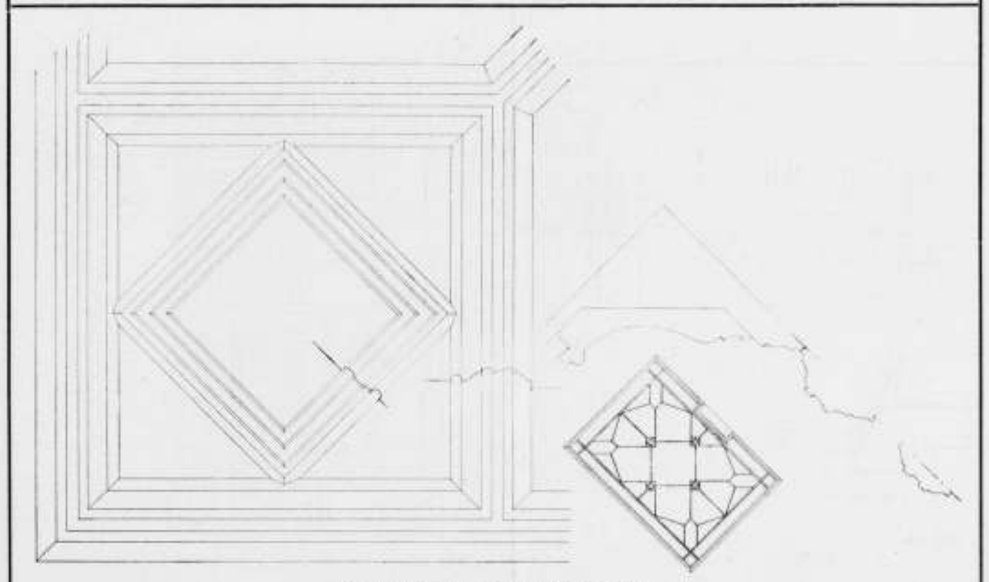

Fig. 7. Schaal 1 op 200, details 1 op 4.

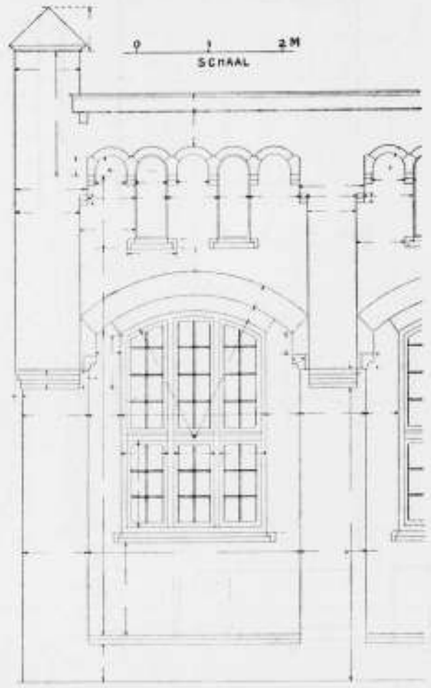

Fig. 8.

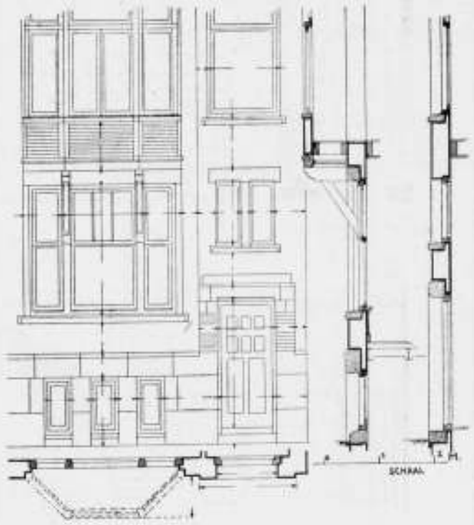

Fig 9.

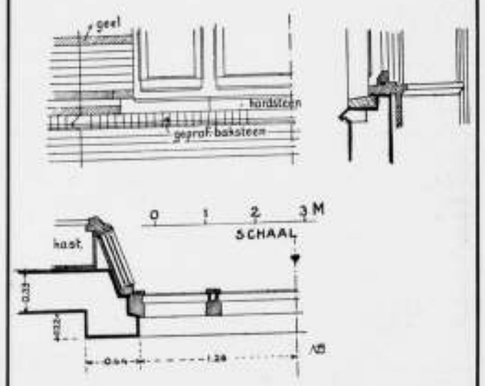

Fig. 11.

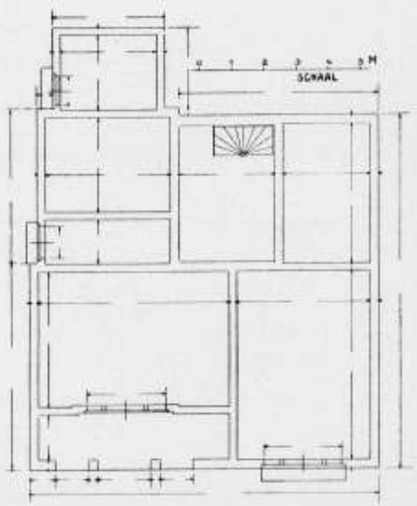

Fig. 10.

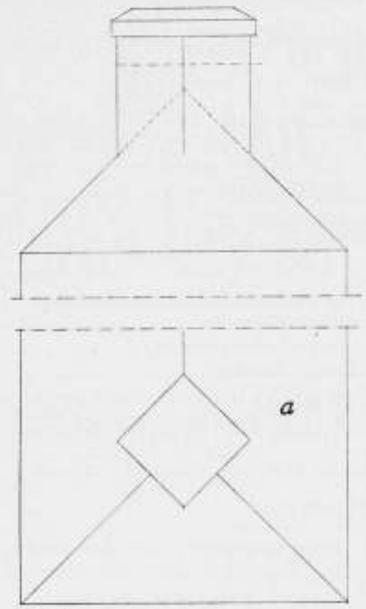

Fig. 12.

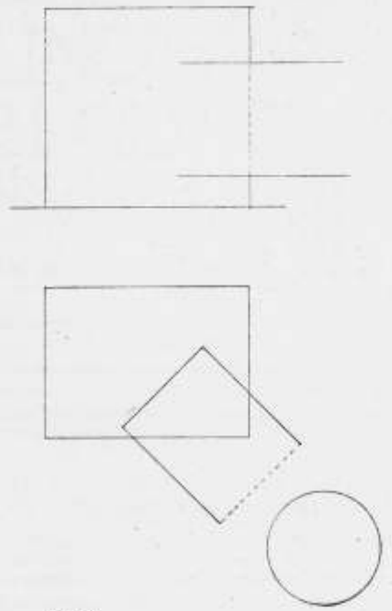

Fig. 13.

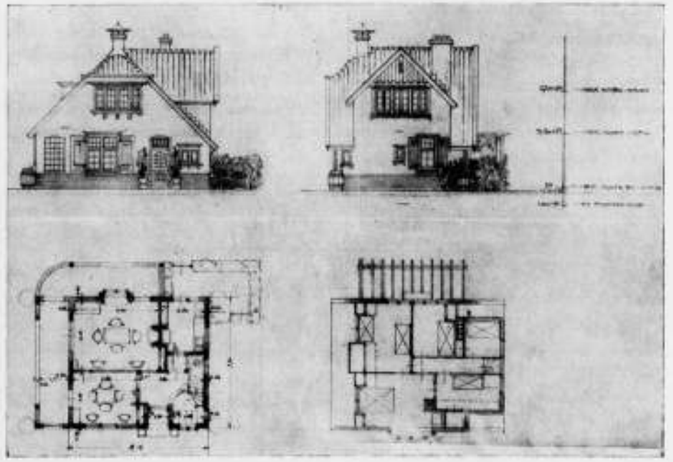

Fig. 14. Schaal 3.3 op 1000.

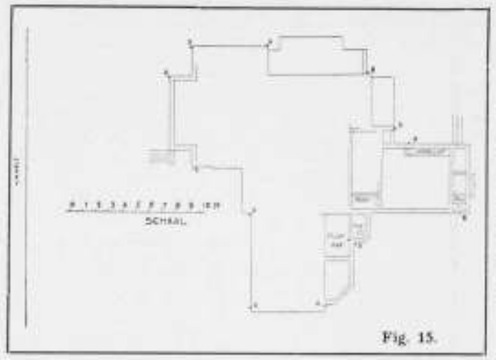

Fig. 15.

Verder moet er voor watervoorziening een regenbak en een welput op het terrein worden gemaakt.
Van de verschillende putten worden gevraagd details op schaal 1 op 10.
Overstort beerput en badwater geschiedt niet naar de vaart.
R = regenwater;

WOENSDAG 29 MAART, nam. 3—5 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een plan van een gebouw, dat verondersteld wordt te liggen aan diep vaarwater; aan de andere zijde is een dijk, waarin spoorrails en tunnels door de dijk naar het binnenvaarwater, schaal 1 op 100. Zie fig. 16.
Gevraagd op deze teekening te vermelden de wijze van afdamming, beheiïng, de uitvoering van de grond- en metselwerken en aangifte van den opslag van materialen.

DONDERDAG 30 MAART, voorm. $8^1/_2$—$9^1/_2$ uur.

OPSTEL.

De candidaten moesten een opstel maken over een der twee hieronder volgende onderwerpen.
[1]) Omschrijf de wijze en den aard der eerste werkzaamheden betreffende den bouw van een vrijstaand huis, dat op staal (zandgrond) is gefundeerd.
[2]) Wat is de taak van een uitvoerder van bouwwerken?

DONDERDAG 30 MAART, voorm. $9^1/_2$—11 uur.

REKENEN.

1. Bepaal de som van:
5 A + 125 cA + 212 dM² = cM².
17 M³ + 4125 dM³ + 0,005 cM³ = cM³.
12 HL + 314 DL + 12 L = cL.

2. Vereenvoudig:

$$\left((2^1/_3 + 4^1/_2 - 3^1/_6)\, 5^1/_3 \right) : \frac{137}{9}$$

3. Hoe is de amsterdamsche Roede verdeeld?
Vul in: 1 amsterdamsche voet = cM.
Hoe is de engelsche el verdeeld?
Vul in: 1 engelsche voet = cM.

4. Een balk is laag 6 Meter, breed en dik 3 dM.
Bereken den inhoud van dien balk in mM³.

DONDERDAG 30 MAART, voorm. 11—$12^1/_2$ uur.

MEETKUNDE.

1. Een houten betimmering heeft den vorm van een gelijkzijdigen driehoek en heeft een oppervlakte van 3 M². Hoelang is de zijde van dien driehoek?

2. Een ruit en een kwadraat hebben gelijke oppervlakte. De diagonalen van de ruit zijn 9 en 4 d.M. lang. Bereken de zijde van het kwadraat en die van de ruit.

3. In een cirkel met een straal van 2 d.M. is een regelmatige zes- en driehoek beschreven. Bereken de oppervlakte van dien zes- en driehoek.

4. Van een trapezium zijn de evenwijdige zijden 4 en 10 M. lang en de beide andere zijden 8 en 10 M. Bereken de oppervlakte van het trapezium.

5. Een paal lang 12 M. heeft aan den kop een middellijn van 3, en aan den voet een middellijn van 1.6 d.M. Hoeveel d.M³. hout bevat die paal?

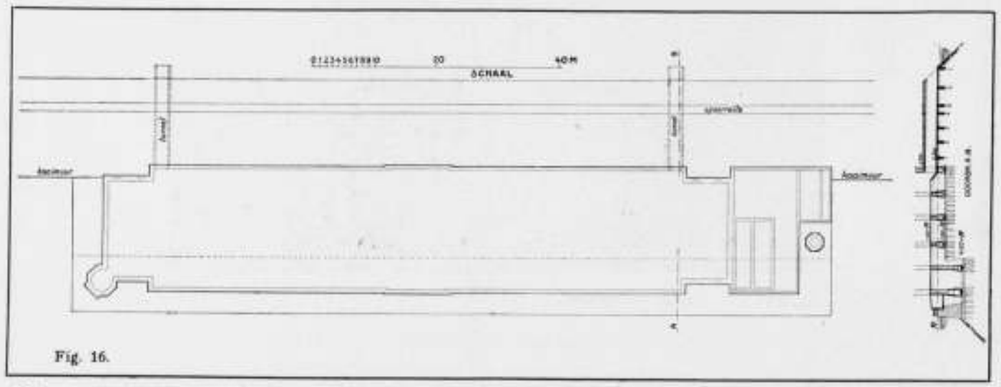

Fig. 16.

31ste JAARG. – 20 MEI 1911. – No. 20.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Algemeene Mei-vergadering. — Stembiljet Hoofdbestuur. — Doorwerth. — Tentoonstelling Dorpskerken. — Gemeenschappelijke Maaltijd, Ver. v. Letterk. — Jaarverslag Maatschappij. — Concept Begrooting 1911. — Vergadering Afd. Utrecht. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — De restauratie van de Doorwerth. — Boek- en Plaatwerken. — Tentoonstelling Practische studie te Delft. — Prijsvragen. — Berichten. — Rectificatie. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

106DE ALGEMEENE MEIVERGADERING OP 30 EN 31 MEI A.S. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

AGENDA:

DINSDAG 30 MEI.

ALGEMEENE VERGADERING IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TEN $1^1/_2$ URE N.M.

Bespreking van de onderwerpen:
1. Particulier bouwkundig werk door ambtenaar-architecten, ingeleid door den heer J. J. van Nieukerken.
2. Openbaar bouwkundig werk door particuliere architecten, ingeleid door den heer G. Versteeg.
3. Borgstelling en gunning bij particuliere aanbestedingen, ingeleid door den heer G. W. van Heukelom.

TEN 8 URE N.M.

1. Benoeming Ereleden en uitreiking Medaille der Mij.
2. Voordracht met lichtbeelden over: „Dorpskerken in Nederland", door den heer A. W. Weissman.
3. Opening der Tentoonstelling van photo's, teekeningen, enz. van Dorpskerken, in Nederland gebouwd vanaf de oudste tijden tot aan de 19de eeuw.

WOENSDAG 31 MEI.

ALGEMEENE VERGADERING TEN $10^1/_2$ URE IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

AGENDA:

1. Verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen; desgewenscht bespreking van dit Verslag.
2. Verslag over het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur.
3. Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Hoofdbestuursleden.
4. Benoeming door den Voorzitter eener Commissie van Stemopneming — Stembureau — van drie leden ter vergadering aanwezig.
5. Verkiezing van den Voorzitter van het Hoofdbestuur.
6. Rapport van de Commissie tot het nazien der rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar.
7. Verslag van de Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij.
8. Behandeling en vaststelling van de begrooting over het loopende jaar.
9. Uitloting van aandeelen in de geldleeningen der Maatschappij.
10. Verkiezing van 2 leden in de Commissie van Onderzoek en van 3 leden in de Commissie van Redactie.
11. Voorstel van het Hoofdbestuur, aan de Programma's van Eischen voor het examen van Bouwkundig Opzichter, idem voor Bouwkundig Teekenaar en idem voor Uitvoerder van burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas) toe te voegen: Een candidaat mag niet meer dan drie keer aan hetzelfde examen deelnemen.

TEN 2 URE, N.M.

Voortzetting van de Algemeene Vergadering ter bespreking van de door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Statuten en het Alg. Huish. Reglement. (Zie de voorstellen enz. in B. Weekblad n°. 17, blz. 194 en het Rapport der Comm. tot herz. v. Stat. en Alg. Huish. Reglem. in B. Weekblad n°. 19, blz. 222).

TEN 6 URE N.M. GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD.

(Heeren deelnemers worden beleefd verzocht in verband met het nemen van maatregelen voor een verzorgd menu en het reserveeren van een geschikte zaal, zich zoo spoedig mogelijk op te geven aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, zoodat uiterlijk Dinsdag 30 Mei alles geregeld kan worden. Evenals het vorig jaar zal de prijs gesteld worden op ƒ 2.50 per couvert inclusief een halve flesch wijn.)

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

STEMBILJET HOOFDBESTUUR.

Het stembiljet voor de verkiezing van 3 leden in het Hoofbestuur is den Architect-Leden en den Gewone Leden Zaterdag 13 Mei j.l. toegezonden.
In herinnering wordt gebracht dat het biljet vóór 22 Mei a.s. moet worden teruggezonden, op de wijze als op het biljet is aangegeven.
Heeren leden, die het biljet niet ontvangen mochten hebben of door het in ongereede raken van het oude een nieuw wenschen, kunnen dit verkrijgen, wanneer hiertoe aanvraag gedaan is bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

DOORWERTH.

Door het Hoofdbestuur is het volgende schrijven verzonden [1]):

12 Mei 1911.

Aan de Algemeene Vergadering van de vereeniging „De Doorwerth" te houden Zaterdag 13 Mei te Arnhem.

Mijne Heeren.

Naar aanleiding van het verschil, dat tusschen deskundigen is ontstaan over de restauratie van enkele deelen van het Kasteel Doorwerth, (gang langs den Zuidvleugel, vestibule met portaal aan den Westwand van den Oostvleugel) en in verband met het besprokene op Uwe laatste vergadering, met de desbetreffende stukken in de bladen en met het Rapport der Commissie, door U te dezer zake benoemd, hebben wij de eer U het volgende mede te deelen.
Zonder de details van het vraagstuk te willen beoordeelen, meenen wij, dat, afgezien van de aesthetische waarde van den genoemden gang, het als zeer waarschijnlijk mag worden beschouwd, dat een dergelijke gang reeds sedert 1550 aanwezig is geweest, (Zie het Rapport Uwer Commissie) zoodat het geheel wegnemen van dit bouwdeel het beeld van de historische vervorming van het kasteel tot zetel van een landedelman belangrijk zal schaden.
In hoeverre een meer aesthetische wijziging in de architectuur van dezen gang, overeenkomstig onze huidige bouwwijze gewenscht is, zoodat hij als historisch gedocumenteerd bouwdeel aanwezig blijft, laten wij gaarne aan Uwe beoordeeling over.
Maar het behoud van het Kasteel in zijne ontwikkeling van in den loop der eeuwen aangebouwd, geschiedkundig monument moet voor alles gehandhaafd blijven, zoodat een bijwerken of herstellen in ouden stijl moet worden vermeden.
Wordt het portaal beschouwd als te zijn zonder historische waarde, dan is het gewettigd dit af te breken en een gewijzigde ingang te maken, waarbij echter o. i. den architect, belast met de restauratie van Doorwerth, zekere vrijheid van ontwerpen zonder voorkeur voor historische voorbeelden moet worden gelaten.
Wij meenen U echter in het algemeen niet ernstig genoeg van de noodzakelijkheid te kunnen doordringen er voor te waken, dat het documenteele van de Doorwerth zoo zuiver mogelijk bewaard blijve.

Met de meeste hoogachting

Voor het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

(w.g.) A. SALM G.Bzn. Voorzitter.
„ J. GRATAMA, Secretaris.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

De tentoonstelling van photo's, teekeningen en andere afbeeldingen van dorpskerken, gebouwd van af de oudste tijden tot aan 1800, welke in het gebouw der Maatschappij gehouden wordt en op de a.s. Algemeene Mei-vergadering geopend zal worden, belooft belangrijk te worden. Reeds meerdere collecties zijn ingezonden, o.a. door de Rijkscommissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, door het Bureau ter bewaring van en het toezicht op de Monumenten van Geschiedenis en Kunst (Ministerie van Binnenlandsche Zaken), door den heer C. H. Peters, die een fraaie en complete collectie photo's en opmetingen van Groninger kerken heeft beschikbaar gesteld, door de heeren Verheul, Jos. Th. J. Cuypers, e. a. Ook van meerdere Archieven mocht de Commissie van Voorbereiding steun ontvangen.
Zij, die in het bezit zijn van afbeeldingen van karakteristieke dorpskerken (ook goede ansichten) zonder of met hare omgeving (dorpsgezicht) en deze afbeeldingen voor de Tentoonstelling ter leen willen afstaan, worden beleefd verzocht deze *vóór Donderdag 25 Mei* op te zenden aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

[1]) Voor nadere bijzonderheden betreffende dit onderwerp wordt verwezen naar het verslag der desbetreffende vergadering op blz. 238 van dit Weekblad.

GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD VEREENIGING VAN LETTERKUNDIGEN.

Het Hoofdbestuur brengt hierbij onderstaand schrijven ter kennis van de leden der Maatschappij:

Hilversum, 7 Mei 1911.

Aan het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Mijne Heeren.

Op Zaterdag 3 Juni 1911 houdt de Vereeniging van Letterkundigen hare Jaarvergadering te 's-Gravenhage.
Na afloop dier vergadering zal er des namiddags te 6 ure in het Hotel De Witte Brug een gemeenschappelijke maaltijd plaats hebben van de leden onzer Vereeniging.
Onder meer zal op dien dag worden herdacht het feit van Nederlands aansluiting bij de Berner Conventie, voor welke aansluiting, in het belang der Nederlandsche Letterkundige Kunst en in het belang der Nederlandsch kunst in het algemeen, de Vereeniging van Letterkundigen van hare oprichting af heeft geijverd.
Het Bestuur der Vereeniging van Letterkundigen zou het nu zeer op prijs stellen, als aan dien maaltijd niet alleen hare eigen leden, maar ook leden deelnamen van die Vereenigingen, met welke eene Federatie staat te worden gevormd.
Daarom noodigt het Bestuur der Vereeniging van Letterkundigen U uit, wel ter kennis van uwe Leden te willen brengen, dat zij aan dit diner zullen kunnen deelnemen à *f* 2.50 de persoon, en dat hun — zoo zij die deelname wenschen — in het belang eener goede regeling wordt verzocht zich voor einde Mei op te geven bij den Heer G. F. Haspels, penningmeester van de Vereeniging van Letterkundigen, Nieuwe Haven, Rotterdam.

Namens het Bestuur der Vereeniging van Letterkundigen

De Secretaris

FRANS BASTIAANSE.

JAARVERSLAG VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, 1910—1911.

Het Hoofdbestuur biedt hierbij den leden een overzicht aan van de werkzaamheden der Maatschappij en van den toestand waarin zij verkeert. Kon in het voorafgaande verslag geconstateerd worden, dat de Maatschappij in bloei toenam, en dat een flinke opgewektheid zich vertoonde in het vereenigingsleven, ook van het afgeloopen jaar kan dit gezegd worden.

Leden. Het aantal leden bedroeg op 1 Mei 1911, 894, tegen 867 een jaar geleden. Van deze zijn 20 Eerelid, 343 Architect-Lid, 260 Gewoon Lid, 190 Buitengewoon Lid en 81 Kunstlievend Lid; verleden jaar was dit respectievelijk 21, 331, 261, 158 en 96. De belangrijke vermeerdering der leden wordt met voldoening geconstateerd; in aanmerking moet daarenboven nog genomen worden, dat op het resultaat van invloed is het schrappen van meerdere leden, wegens het sedert enkele jaren niet voldoen hunner contributie.
De Maatschappij betreurt het verlies tengevolge van overlijden van de Eereleden: Mr. C. Fock en J. H. Leliman en van de Architect-Leden Jhr. J. P. E. Hoeufft van Velzen, J. N. Landré, N. C. v. d. Kloot Meyburg en H. Wesstra Jr., en van het Kunstlievend Lid W. Jacobs.
Ook zij hier herdacht het heengaan van den heer J. G. v. Niftrik, oud-voorzitter der Maatschappij, die in den laatsten tijd geen lid der Maatschappij meer was.

Hoofdbestuur en Commissiën. 25 Mei 1910 had de verkiezing van 4 leden van het *Hoofdbestuur* plaats, tengevolge van het aftreden der heeren W. J. de Groot, G. W. van Henkelom, D. E. C. Knuttel en A. Salm G.Bzn., waarvan de drie eersten zich niet herkiesbaar gesteld hadden. Gekozen werden de Heeren S. de Clercq, J. H. W. Leliman, Alb. Otten en A. Salm G.Bzn., waarvan de laatste als voorzitter herkozen werd, terwijl op de daarop volgende Hoofdbestuursvergadering de Heer J. H. W. Leliman als Vice-Voorzitter werd aangewezen, zoodat het Hoofdbestuur nu bestaat uit de Heeren A. Salm G.Bzn., Voorzitter; J. H. W. Leliman, Vice-Voorzitter; S. de Clercq, L. C. Dumont, J. Limburg, B. J. Ouëndag, Alb. Otten, W. F. C. Schaap en J. Verheul Dzn. Op de a.s. Meivergadering op 31 Mei treden volgens rooster af de heeren L. C. Dumont, B. J. Ouëndag en J. Verheul Dzn. waarvan de laatste zich niet herkiesbaar heeft gesteld. Candidaten voor de vacaturen zijn de heeren: M. B. N. Bolderman, L. C. Dumont, A. W. C. Dwars, B. J. Ouëndag, W. F. Overeijnder en Jan Stuyt, waaruit 31 Mei a.s. gekozen moet worden.
Ten einde zijne werkzaamheid beter te organiseeren, heeft het Hoofdbestuur ingesteld eene *Commissie van Voorbereiding* bestaande uit 3 leden, die iedere week Dinsdags om 2 uur n. m. vergadert.

In aansluiting aan Art. 13 van het Alg. Huish. Reglement treedt op 31 Mei a. s. in de *Commissie van Onderzoek* volgens rooster af de heer C. B. Posthumus Meyjes, die niet direct herkiesbaar is, terwijl de heer H. Evers wegens drukke werkzaamheden heeft bedankt; de voordracht tot voorziening in deze vacature bestaat uit de heeren F. W. M. Poggenbeek — Th. G. Schill, J. A. G. van der Steur — J. A. Mulock Houwer.

In de *Commissie van Financiën* werd, ingevolge het tusschentijds bedanken van den heer W. J. de Groot als lid dezer Commissie door het Hoofdbestuur als plaatsvervanger benoemd de heer B. J. Ouëndag, die tevens als gedelegeerd lid van de Commissie werd aangewezen. 8 Febr. 1910 was de wetswijziging aangenomen, bepalende dat aan de Commissie een 4de lid zou worden toegevoegd, meer speciaal belast met de organisatie van de Permanente Tentoonstelling in het gebouw der Maatschappij. Hiertoe werd benoemd de heer W. van den Berg.
Om gezondheidsredenen zag de heer J. F. Staal zich genoodzaakt in April 1911 te bedanken; de heer W. A. E. van Geuns werd in zijn plaats benoemd, zoodat de Commissie nu bestaat uit de heeren:
L. C. Dumont, voorzitter, W. van den Berg, W. A. E. van Geuns, en B. J. Ouëndag, terwijl secretaris is de Alg. Secretaris der Maatij. de heer J. Gratama.

Op de a. s. Alg. Meivergadering treedt de geheele *Commissie van Redactie* af, doch is herkiesbaar; de voordracht tot voorziening in deze Commissie bestaat uit de heeren: S. de Clercq — J. Limburg, H. v. d. Kloot Meyburg — Alb. Otten, A. Salm G.Bzn. — J. H. W. Leliman.
Voor den uitslag der verkiezingen van de verschillende Commissiën op 25 Mei 1910: zie onder Bijeenkomsten.

Secretariaat, Redactie, Administratie.
Nadat op 1 Mei 1910 de heer C. J. Stroër op zijn verzoek eervol ontslag gekregen had als adjunct-secretaris, is na een proeftijd van 3 maanden aangesteld tot Klerk der Maatschappij, de heer W. Penaat. In April 1911 is de portier van het gebouw der Maatschappij K. A. Damler ontslagen en in diens plaats aangesteld G. F. van Luyn als portier-kantoorknecht
Sedert 1 April 1910 is als accountant werkzaam de heer L. G. Verburg L.Gzn.

Uitgaven.
De periodieken zijn in het afgeloopen jaar regelmatig en compleet verschenen; dank zij den flinken steun der medewerkers was steeds copy voorradig; aan allen, die hiertoe medegewerkt hebben, onzen hartelijken dank, in het bijzonder aan de Secretarissen der Afdeelingen voor hunne uitvoerige verslagen, verder aan de Correspondenten van het Bouwkundig Weekblad en de verzorgers der verschillende rubrieken, als: Sociale Hygiëne en Techniek, Kroniek, enz.
Het 2 maandelijks tijdschrift „Bouwkunst" mag zich in veler sympathie verheugen; meerdere artikelen wachten op plaatsing en in verband met de ruime toevoer van copie en de wensch, door het tijdschrift vooral ook in de leeken kringen betere begrippen van en liefde voor de bouwkunst te geven, zou het aanbeveling verdienen het blad maandelijksch te maken.
Hoewel wij meenen, dat Weekblad en Tijdschrift op den goeden weg zijn en dat zij krachtig medewerken het streven der Maatschappij te bevorderen, is het hier toch de plaats op enkele leemten te wijzen.
Waar de leden der Commissie van Redactie niet alle in Amsterdam wonen, wordt het geregeld vergaderen der Commissie meermalen als een onoverkomelijk bezwaar gevoeld, zoodat ten slotte een herhaaldelijk bijeenkomen ter bespreking van de actueele onderwerpen voor het Weekblad achterwege blijft. De wenschelijkheid wordt door de Redactie gevoeld, dat uitsluitend Amsterdamsche leden in de Commissie van Redactie zitting zullen nemen.
Betreurd wordt, dat het tijdschrift „Bouwkunst" de moeilijkheid ondervindt, bijdragen bevattend beschrijvingen of beoordeelingen van bouwkunstig werk van de meest-gestaagde moderne richting te verkrijgen. Het gevolg is, dat naar de meening der Redactie te veel plaats moet worden afgestaan aan onderwerpen van oudheidkundigen aard.
Van de artikelen, die bijzonder de aandacht trokken, zullen wij geen noemen uit vrees onvolledig te zijn.

De Monografie der Grafelijke Zalen. Dit prachtwerk, waarvan nog exemplaren voorradig zijn, werd in het afgeloopen jaar herhaaldelijk verkocht; in herinnering wordt gebracht, dat de prijs voor een ingenaaid exemplaar bedraagt f 1.35 en gebonden f 4.35.

Examenvragen. De boekjes bevattende de vraagstukken van het examen ter verkrijging van het Diploma van Bouwkundig Opzichter en Bouwkundig Teekenaar, afgenomen in 1910 en voor den prijs van f 0.50 en f 0.25 verkrijgbaar gesteld, werden in een groot aantal verkocht.

Honorarium-Regelen. Ook de Regelen voor de berekening en uitbetaling van het Honorarium voor Architecten, door de Maatschappij à f 0.15 per stuk en f 1.12½ de 10 stuks verkrijgbaar gesteld, werden veel verkocht.

Bijeenkomsten.
Aan de *Alg. Meivergadering*, gehouden 24 en 25 Mei 1910, was een tentoonstelling verbonden van Reis- en Architectuurschetsen, die zeer de aandacht trok. Voor het verslag der vergadering zelf wordt verwezen naar Bouwk. Weekblad No. 23, 1910.
In de avondvergadering van 24 Mei hebben de heeren W. F. C. Schaap en J. L. B. Keurschot ingeleid het onderwerp „Overzicht van verschillende bouwverordeningen en de wenschelijkheid eenige meerdere eenvormigheid te bereiken." Vele deskundige vereenigingen en instellingen hadden afgevaardigden gezonden, terwijl ook belangstellenden en leden in grooten getale waren opgekomen. De volgende motie werd aangenomen:
„De vergadering, gehoord de inleiding en de besprekingen, draagt het Hoofdbestuur op zich in verbinding te stellen met

andere vereenigingen van belanghebbenden om stappen te doen tot het geraken van meerdere eenheid in den gedachtengang van de voorschriften op het bouwen en wonen en zoo noodig te geraken tot een Nederlandsche bouwwet."

Vóór de Alg. Vergadering op 25 Mei was gelegenheid de prijsvraag van de Binnenlandsche Exploitatie Maatschappij van Onroerende Goederen, uitgeschreven door de Afd. Haarlem te bezichtigen.

In herinnering zij verder gebracht, dat gekozen werden: in de Commissie van Onderzoek de heer H. Evers; in de Commissie van Redactie de heeren S. de Clercq, H. v. d. Kloot Meyburg en A. Salm GBzn.; dat het programma van Eischen voor het Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) werd aangenomen en dat in bespreking werd gebracht het onderwerp: Contributie-verhooging naar aanleiding van een desbetreffend schrijven van de heeren G. Versteeg c.s., waarbij contributieverhooging werd voorgesteld in verband met het toekennen van meerdere zelfstandigheid aan de groep der Architect-Leden. De besprekingen waren voorloopig en het Hoofdbestuur werd opgedragen het gesprokene tot een voorstel te formuleeren. 's Middags hield de heer F. A. Hoefer een voordracht met lichtbeelden over „Neerlands karakter in zijne bouwwerken".

Hierna werd een geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd gehouden in Krasnapolsky.

20—21 September 1910 had de *Alg. Septembervergadering* plaats. Voor de uitvoerige beschrijving wordt verwezen naar Bouwk. Weekblad no. 39, 1910. In Leiden, waar de deelnemers ten stadhuize door de burgemeester waren ontvangen, werd de Alg. Vergadering gehouden in de 17e eeuwsche voormalige Weeskamer van het oude raadhuis. In verband met het mislukken van verschillende prijsvragen tengevolge van de vastgestelde Nationale Prijsvraagregelen, werd de volgende motie aangenomen: „De Architect-Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, vereenigd bij gelegenheid der Algemeene September-vergadering, gehouden 20 September 1910 in de voormalige Weeskamer ten Raadhuize te Leiden, spreken de wenschelijkheid uit, dat de Nat. Prijsvraag-regelen, gepubliceerd in Bouwk. Weekblad No. 34 van den 20sten Aug. 1910, herzien zullen worden zoodanig, dat deze regelen zich beter aanpassen aan de eischen der praktijk en dragen het Hoofdbestuur op zich daartoe in verbinding te willen stellen met de betrokken bouwkundige vereenigingen."

Tot leden der *Commissie voor het nazien van de Rekening en Verantwoording* werden benoemd de heeren: Freem, Van Geuns en Zwiers, en tot leden voor de *Commissie voor atemopneming* de heeren Heyn, Van Hoytema en Timmers.

In zake den bouw van den nieuwen schouwburg te 's Gravenhage werd er op gewezen, dat de Hollandsche Architecten op ongemotiveerde wijze gepasseerd werden, en werd het Hoofdbestuur opgedragen deze zaak ter harte te nemen.

's Middags had een bezoek aan de monumenten van Leiden plaats onder leiding der heeren W. C. Brouwer en H. J. Jesse, waarna de geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd gehouden werd in de bovenzaal van „In den Vergulden Turk" te Leiden. Woensdag 21 Sept. werd per boot, begunstigd door fraai weer, een zeer geslaagde tocht ondernomen naar Gouda en Oudewater, waar de deelnemers werden rondgeleid door de heeren L. Koole Wzn. en A. W. Weissman. De gemeenschappelijke lunch en maaltijd werden aan boord gebruikt.

Handelingen, Tijdelijke Commissiën en Vertegenwoordiging der Maatschappij.

Hoewel niet direct tot de handelingen behooren, meenen wij dat hier een woord van groote waardeering op zijn plaats is aan de erfgenamen van wijlen J. H. Leliman, in leven oud-voorzitter en eerelid der Maatschappij, welke aan de Maatschappij een *fonds-Leliman* hebben geschonken, waarvan de jaarlijksche baten in het algemeen voor bouwkundige doeleinden kunnen worden gebruikt, bij voorkeur in verband met de werking der Maatschappij.

Was in 1909 de reorganisatie der Maatschappij in hoofdzaak afgeloopen en kon meer naar buiten worden opgetreden, ook in 1910 was dit het geval. De Maatschappij had gelegenheid zich in den nieuwen toestand in te werken en een regelmatige gang van zaken is geschapen. De verschillende vaste en tijdelijke Commissiën hebben de werkzaamheid der Maatschappij goed verdeeld.

In het afgeloopen jaar werden de *voorstellen tot contributieverhooging* en verdere *hervorming der Maatschappij* wederom nader onder de oogen gezien. Wij kunnen hierover kort zijn, daar het verloop van de behandeling van dit onderwerp nog niet beeindigd is en algemeen bekend verondersteld mag worden.

Voor de definitieve, door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen in de Statuten en het Alg. Huish. Reglement verwijzen wij naar Bouwk. Weekblad No. 17, 1911 en voor het Rapport der Commissie tot herziening van Statuten en Alg. Huish. Regl., naar Bouwk. Weekblad No. 19, 1911.

Examen voor Bouwk.-Opzichter, Bouwk.-Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken. Tengevolge van de zeer gewaardeerde Rijkssubsidie was het mogelijk de examens ook finantieel te behandelen, zooals het behoort en kon aan de behoeften van deze zich steeds uitbreidende examens worden voorzien. Uit den grooten toevoer van Candidaten en de vraag naar gediplomeerden blijkt ten duidelijkste, hoezeer deze diploma's naar waarde worden geschat. Dankbaar wordt hier de medewerking van allen herdacht, die ook dit jaar de examens met goed resultaat hebben voorbereid en afgenomen, inzonderheid de voorzitter der Examen-Commissie, de heer B. J. Ouëndag; de examen-commissie bestond uit de heeren B. J. Ouëndag, voorzitter; H. Bletz, vicevoorzitter; M. B. N. Bolderman; H. van Dam; Joseph Herman; J. Molenschot; J. A. v. d. Sluis Veer; Mr. E. H. P. Rosenboom; P. A. Timmers; H. Loterijman; G. Versteeg; J. D. Gantvoort; Herm. J. v. d. Kloot Meijburg; M. Vrijenhoek; W. de Vrind Jr.; J. J. van Noppen; W. F. Overeijnder; P. A. Weeldenburg; J. van Wijngaarden; F. de Herder; terwijl Secretaris was de heer J. Gratama.

Voor het verslag wordt verwezen naar Bouwk. Wkbl. No. 14, 1911; in herinnering wordt gebracht, dat 138 Candidaten deelnamen aan het examen Bouwk. Opzichter, 19 aan het examen Bouwk. Teekenaar en 9 aan dat van Onderbaas; respectievelijk slaagden 56, 7 en 5.

Het programma van Eischen voor het Bouwk. Opz. examen werd in dien zin gewijzigd, dat niet meer gevraagd werd bekendheid met de voorschriften omtrent het bouwen opgenomen in de Woningwet, maar dat hiervoor in de plaats is gekomen: Drankwet.

Het Hoofdbestuur stelt voor verder in de programma's der drie examens op te nemen, dat een Candidaat niet meer dan drie keer zich aan hetzelfde examen mag onderwerpen.

Daar van verschillende zijden de wensch te kennen was gegeven, dat ook het examen B. Bouwkundig-Opzichter, nader omschreven in het Rapport der Bekwaamheidsacten Commissie, ingesteld door den Alg. Ned. Opz. Teek. Bond zou worden afgenomen door de Maatschappij, heeft het Hoofdbestuur na een bespreking met bovengenoemden Bond, in beginsel hiertoe besloten en werd een Commissie van voorbereiding benoemd, bestaande uit de heeren: A. W. C. Dwars, B. J. Ouëndag, A. Salm G.Bzn., W. F. C. Schaap en B. W. Wierink.

Waar de voorbereiding der examens een steeds grooteren omvang krijgt en tot heden te veel de leiding ervan berust bij één persoon, en waar de bemoeiingen der Maatschappij in zake Technisch Onderwijs zich nog verder kunnen uitstrekken, stelt het Hoofdbestuur voor, dat een vaste *Commissie van Onderwijs* in het leven geroepen zal worden (Zie voorstellen Wijziging Statuten en Alg. Huish. Reglement).

Adressen. In het afgeloopen jaar deden zich herhaalde malen onderwerpen van publiek bouwkundig belang voor, waarover het Hoofdbestuur het wenschelijk achtte zijn meening kenbaar te maken, door desbetreffende adressen in te dienen.

Zoo werd bij den Raad van Dordrecht aangedrongen op het behoud van de Berkepoort aldaar; de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd gewezen op de bouwkundige beteekenis van het Arsenaal en de wenschelijkheid uitgesproken, dit gebouwencomplex te bewaren; aan den Raad der Gemeente te Gorkum werd door middel van een adres verzocht mede te werken dat het fraaie huis Bethlehem aldaar hersteld zou worden; aan den Raad der Gemeente Zutphen werd verzocht het voorstel van B. en W. aan te nemen, strekkende tot aankoop door de gemeente van het gebouw met de fraaie Renaissance aan de Lange Hofstraat aldaar.

Het verblijdend verschijnsel doet zich voor, dat in den lande de nuttigheid van de z.g. Schoonheids-Commissies wordt ingezien. Te dezer zake werd een adres gericht tot B. en W. van Utrecht, waarin de wenschelijkheid werd uitgesproken een dergelijke Commissie voor Utrecht in het leven te roepen.

In gelijken zin werd aan den raad der gemeente Arnhem een adres verzonden. Ook ten opzichte van enkele prijsvragen gaf het Hoofdbestuur zijne meening te kennen. Om advies gevraagd betreffende een prijsvraag voor een ziekenhuis te Kampen gaf het aan den Raad der gemeente Kampen te kennen, dat ernstige bezwaren aan het programma verbonden waren. B. en W. van Rotterdam werden herinnerd aan het adres van het Hoofdbestuur dato 5 Aug. 1909, waarbij aangedrongen werd op het uitschrijven van een prijsvraag voor het nieuw te bouwen Raadhuis aldaar.

In zake den bouw van een nieuwen Schouwburg te 's Gravenhage werd bij den Raad aldaar een adres ingediend, waarin het Hoofdbestuur zijn vertrouwen uitsprak, dat uitsluitend Nederlandsche Architecten voor het maken van schetsontwerpen in aanmerking zouden komen.

In een adres aan H. M. de Koningin werd herinnerd aan het adres der Maatschappij, ingediend 16 November 1904, betreffende de wenschelijkheid van het invoeren van auteursrecht voor de beeldende kunsten. Betreffende dit zelfde onderwerp, onderteekende het Hoofdbestuur een adres van verschillende Kunstenaarsvereenigingen, in Februari 1911 bij de Tweede Kamer ingediend.

Commissie bouwverordeningen. In aansluiting aan de motie, aangenomen op de Algemeene Mei-vergadering van 25 Mei 1910 heeft het Hoofdbestuur een Commissie benoemd, inzake meerdere eenheid in den gedachtengang van de voorschriften op het bouwen en wonen en het geraken tot een Nederlandsche bouwwet, bestaande uit de heeren: J. W. C. Tellegen, Voorzitter; Mr. E. H. P. Rosenboom, Secretaris; A. W. Weissman voor den Bond van Nederlandsche Architecten, H. G. Jansen voor het Genootschap Architectura et Amicitia; C. J. Struyck voor de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap; A. Keppler voor de Soc. T. Ver. van Dem. Ing. en Arch.; J. N. Hendrix voor den Ned. Aann. Bond, J. L. B. Keurschot, Mr. S. J. van Lier, J. H. de Roos, W. F. C. Schaap, Jan Stuyt en J. M. A. Zoetmulder.

Commissie ter Herziening van de Honorarium tabel. Op verzoek van de Vakbelangen-Commissie hebben de heeren J. H. W. Leliman, J. E. v. d. Pek en B. J. Ouëndag opgesteld een concept. Regelen voor de berekening van het Honorarium van Architecten, bij den bouw van bouwblokken. Daar op verzoek van den Bond van Ned. Architecten de Maatsch. met den Bond in overleg zou treden teneinde de Honorariumregelen nader te onderzoeken, is een gecombineerde Commissie benoemd, waarin voor den Bond zitting hebben de heeren H. G. Jansen, Alb. Otten en J. P. Stok en voor de Maatschappij de heeren J. Limburg, C. B. Posthumus Meijjes en A. Salm GBzn., waaraan als Secretaris is toegevoegd de heer J. Gratama welke Commissie 11 April j.l. is geinstalleerd. De Leden der Maatschappij werden verzocht eventueele bezwaren tegen de bestaande Regelen bij de Commissie in te dienen.

Commissie Landelijke Uitbreidingsplannen. Naar aanleiding van het vaststellen van het uitbreidingsplan der Gemeente Hilversum, werd de wenschelijkheid gevoeld nader te onderzoeken aan welke eischen in groote lijnen gegeven, uitbreidingsplannen van landelijke gemeenten moeten voldoen. Hiertoe werd een Commissie benoemd, bestaande uit de heeren H. P. Berlage, L. C. Dumont, J. H. W. Leliman, waaraan later toegevoegd werden de heeren D. F. Tersteeg en J. G. Wattjes; vermoedelijk zal in najaar van 1911 het Rapport der Commissie verwacht kunnen worden.

Nat. Prijsvraag Regelen. In aansluiting aan de motie der Algemeene September Vergadering op 20 September 1910 had het Hoofdbestuur zich gewend tot de deelnemende vereenigingen ten einde herziening der Nat. Prijsvraag Regelen voor te bereiden en werd voorgesteld de Regelen voorloopig buiten werking te stellen. In de vergadering der afgevaardigden van deze vereenigingen, 20 October 1910 gehouden, bleek echter een herziening ongewenscht, wel enkele wijzigingen en werd ook de buiten werkingstelling verworpen. De Permanente Prijsvraagcommissie werd benoemd door de vereenigingen en bestaat uit de heeren C. N. van Goor, P. J. de Jongh en A. Salm GBzn. De Maatschappij heeft hare bezwaren tegen de Regelen bij deze Commissie ingediend; betzelfde hebben de andere vereenigingen gedaan, zoodat nu spoedig de voorstellen tot wijzigingen, opgesteld door de Commissie, tegemoet gezien kunnen worden.

Rapport Bouwbedrijven. Evenals in het vooralgaande jaar is dit jaar aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel op diens verzoek door het Hoofdbestuur een Rapport uitgebracht betreffende de bouwbedrijvigheid in Nederland over 1910. De vragenlijst, overgelegd door Afd. Handel, was aan de Afd. der Maatschappij ter beantwoording opgezonden, en vlug beantwoord. Aan de Afdeelingen wordt hartelijk dank betuigd voor haar medewerking.

Officieele Proef ontbrandbaar Rieten en Strooien dak. Nadat de aandacht op dit onderwerp gevestigd was door een artikel van den heer R. P. J. Tutein Nolthenius, opgenomen in Bouwkundig Weekblad no. 43, 1909, besloot het Hoofdbestuur 5 Juli 1910 stappen te doen tot het nemen van een officieelen brandproef in tegenwoordigheid van autoriteiten en van vertegenwoordigers van assurantie-maatschappijen (zie Bouwkundig Weekblad 9 Juli 1910). Ten einde een overzicht van de te maken onkosten te verkrijgen heeft het Hoofdbestuur zich de medewerking verzekerd van den heer Methorst, rentmeester te Zevenaar, die zeer veel voor het plan voelde en in overleg met wien de officieele proef nader wordt voorbereid. Spoedig zal nu het overzicht der kosten verkregen zijn.

Om de noodige gelden bijeen te krijgen zal een lijst voor bijdragen circuleeren bij autoriteiten, vereenigingen en particulieren, die bij het onderwerp betrokken zijn of er belang in stellen; het Hoofdbestuur mocht reeds een belangrijke gift in deze ontvangen.

Arbeidscontract. Op verzoek van de Vakbelangen Commissie is door de heeren J. Limburg en G. Versteeg, een concept model arbeidsovereenkomst tusschen Architecten en Opzichters en Teekenaars opgemaakt. Dit Concept is door het Hoofdbestuur behandeld en vastgesteld, in verband met opmerkingen door afgevaardigden van den A. N. Opz. en Teek. Bond gemaakt. Het concept is gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad No. 45, 1910 en zal in een vergadering van Architect-leden definitief worden vastgesteld.

Congres Heimatschutz. De Commissie in zake Heimatschutz werd 1 Augustus 1910 door het Hoofdbestuur opgedragen het bouwkunstige gedeelte van het Heimatschutz-vraagstuk in studie te nemen. Deze Commissie, bestaande uit de heeren S. de Clercq, J. Gratama, H. v. d. Kloot Meyburg en J. H. W. Leliman, heeft hare meening te kennen gegeven en een schrijven aan het Hoofdbestuur, gepubliceerd in Bouwk. Weekblad no. 50, 1910, waarbij voorgesteld wordt dat een Nationaal Congres van Nederlandsche Architecten zal worden uitgeschreven, ten einde speciaal de bouwkundige vraagstukken van dit onderwerp in bespreking te brengen.

Het Hoofdbestuur heeft zich hiermede vereenigd; het is de bedoeling dit congres in het najaar van 1911 te doen plaats hebben.

Haagsche Schouwburg. In aansluiting aan het gesprokene op de Algemeene September Vergadering van 20 September heeft het Hoofdbestuur een adres bij den Raad der Gemeente 's Gravenhage ingediend, waarin het zijn vertrouwen uitspreekt, dat alleen Nederlandsche Architecten in aanmerking zullen komen voor het maken van Schetsontwerpen.
Daarna ontving het Hoofdbestuur van de Schouwburg-Commissie het verzoek een Nederlandschen Architect, naast den uitgenoodigden Engelschen en Duitschen, aan te wijzen. Het Hoofdbestuur heeft dit geweigerd, daarbij zijn adres in herinnering brengend en tevens verwijzend naar de Regelen voor Internationale en voor Nationale Prijsvragen. De Commissie heeft hierop zelf haar keuze gedaan.

Prijsvraag Rochdale. Hoewel het streven van de vereeniging Rochdale, voor een complex bouwblokken een prijsvraag uit te schrijven, lofwaardig was te noemen, bevatte het programma echter meerdere belangrijke bepalingen, in strijd met de later vastgestelde Nationale Prijsvraag Regelen, zoodat het Hoofdbestuur het bestuur van Rochdale verzocht de prijsvraag in overeenstemming met de Regelen te maken; in gelijken zin deden de andere bouwk. Vereenigingen. Op voorstel van Rochdale werd een vergadering bijeengeroepen van Afgevaardigden der vereenigingen met de Architect-Leden der Jury; de Maatschappij was hierbij vertegenwoordigd door den heer B. J. Ouëndag. Een wederzijdsche bevredigende oplossing werd niet gevonden, zoodat ten slotte het Hoofdbestuur de mededinging aan deze prijsvraag den leden der Maatschappij moest ontraden.

IJsselsteinsche Prijsvraag. Eveneens moet het Hoofdbestuur mededinging ontraden aan de prijsvraag, uitgeschreven door de IJsselsteinsche Bouwmaatschappij, en opgemaakt door de Afdeeling Utrecht onzer Maatschappij, daar deze prijsvraag op belangrijke punten niet in overeenstemming was met de N. P. Regelen; in gelijken geest oordeelde de Permanente Prijsvraag Commissie. Aan het Hoofdbestuur der Afdeeling richtte het Hoofdbestuur een schrijven, waarin het ten sterkste afkeurde, dat het Afdeelingsbestuur zich niet aan de door de Maatschappij en deelnemende Vereenigingen vastgestelde Prijsvraag Regelen gehouden had.

Paleis Raadhuis. Waar het adres aan H. M. de Koningin, opgesteld door den Bond van Ned. Architecten en onderteekend door meerdere vereenigingen en instellingen, alleen verzocht het beschikbaar-stellen van het Paleis voor Raadhuis, zonder dat daarbij een nieuw paleis wordt aangeboden, heeft het Hoofdbestuur genoemd adres niet mede onderteekend, en heeft het zijn meening in deze in het Bouwk. Weekblad en de dagbladen bekend gemaakt.

Huldeblijk Drucker. De Voorzitter onzer Maatschappij en de Voorzitter van het Gen. Architectura et Amicitia, daartoe uitgenoodigd door Mr. D. Baron van Hoogendorp, hebben zich belast met het verzamelen van bijdragen van architecten, inzake het huldeblijk-Drucker. De secretarissen der Bouwk. Vereenigingen hebben de architecten uit de ledenlijsten genoteerd, waarna het bureau der Maatschappij de verdere leiding heeft genomen.

Over de werkzaamheid der Maatschappij inzake vakbelangen, zie het verslag van de desbetreffende Commissie, dat opgenomen wordt in B. Weekblad no. 21.

De Maatschappij is vertegenwoordigd in den *Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven* door den heer A. Salm G.Bzn. In dezen Raad zijn mede vertegenwoordigd de Nederlandsche Aannemersbond en de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs. Voortdurend breidt de werkzaamheid dezer Commissie zich uit en worden meer en meer door middel van dezen Raad de geschillen beslecht.
Het Hoofdbestuur is vertegenwoordigd in de *Commissie van advies bij de beoordeeling van Bouwontwerpen*, ingeleverd bij aanvraag voor erfpacht of koop van Gemeenteterreinen te Amsterdam, door den heer A. Salm G.Bzn.

In de Commissie tot *Herziening der Administratieve voorschriften* en voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat Handel en Nijverheid, hebben voor de Maatschappij zitting de heeren G. W. van Heukelom en A. Salm G.Bzn.

De Bond van Houthandelaren in Nederland heeft het initiatief genomen tot het vormen eener *Commissie tot vaststelling van normale eischen*, waaraan hout in het algemeen moet voldoen. Voor de Maatschappij hebben hierin zitting de heeren D. A. N. Margadant en J. Verheul Dzn., terwijl in deze Commissie mede vertegenwoordigd zijn: de Ned. Aannemersbond, de Bond van Houthandelaren, de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs en het Kon. Inst. van Ingenieurs.

Bij de oprichting van den federatieven Bond „Mooi Nederland", later geheeten „Heemschut" was de Maatschappij vertegenwoordigd door den heer J. Gratama. Nadat de Statuten van den Bond waren vastgesteld is de Maatschappij als Lid toegetreden.

Op de *Town Planning Conference*, van 10—15 October te Londen gehouden, was de Maatij. vertegenwoordigd door den heer J. H. W. Leliman, vice-Voorzitter der Maatschappij.

Van 8—14 October is het *4de Congres-International d'Art. Public* te Brussel gehouden; de heer A. Salm G.Bzn., Voorzitter der Maatschappij, heeft hierbij de Maatschappij vertegenwoordigd.

Het *6e Congres der Belgische Architecten* te Brussel gehouden, is namens de Maatschappij bijgewoond door den heer J. Gratama Alg. Secr. der Maatschappij.

Op de *Alg. Verg. van de Ver. tot bevordering van de Vakopleiding van Handwerklieden* gehouden te Utrecht, was de Maatschappij vertegenwoordigd door den heeren J. J. Weve, C. B. I. Dir. Gem. Werken te Nijmegen en Oscar Leeuw, architect te Nijmegen.

De Maatschappij is als lid toegetreden van de Vereeniging: *Congres voor Openbare Gezondheidsregeling*.

Op het *Zilveren Jubileumfeest* van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, gehouden 27 October, was het Hoofdbestuur, voor zoover daartoe niet verhinderd, aanwezig. Bij dezen gelegenheid werd deze Vereeniging de zilveren medaille der Maatschappij met oorkonde aangeboden.

Het XI Lustrum van het Genootschap Architectura et Amicitia is 12 Nov. gevierd; op dit feest was het Hoofdbestuur door zijnen Voorzitter en zijnen Vice-Voorzitter, de heeren A. Salm G.Bzn J. H. W. Leliman, vertegenwoordigd.

Tentoonstellingen. In het gebouw is gehouden een tentoonstelling van Reis en Architectuurschetsen, vervaardigd door Architecten (Zie onder Bijeenkomsten); in de benedenzaal zijn tentoongesteld geweest de antwoorden, ingekomen op de Prijsvraag Rochdale.

Gebouw. Belangrijke veranderingen vonden in het gebouw niet plaats: de werkzaamheden betroffen uitsluitend onderhoud
De vergaderzaal werd voor vergaderingen van verschillende Commissies gebruikt en geëxploiteerd, door verhuren aan de Afd. Amsterdam onzer Maatij., den Raad van Arbitrage in de Bouwbedrijven, de Afd. Amsterdam van Christ. Science Soc. en andere corporaties. Verschillende architecten houden hun aanbestedingen in het gebouw, dat zich zeer goed hiertoe leent. Dit voorbeeld vindt meer en meer navolging.

Bibliotheek. Een deskundige is benoemd, die de bibliotheek Catalogiseert en verder behulpzaam zal zijn bij de ordening. Ten einde te onderzoeken op welke punten de bibliotheek aanvulling behoeft, en boeken en platen het beste tot hun recht komen, stelt het Hoofdbestuur voor een vaste *Bibliotheek-Commissie* te benoemen (Zie voorstellen statuten en Alg. Huish. Reglement-Wijzigingen.)

ONTWERP-BEGROOTING voor het jaar 1911, zooals deze door de Commissie van Financiën is opgemaakt en door het Hoofdbestuur is goedgekeurd.

Volgn.	Vermoedelijke Ontvangsten:	Begr. voor 1910.	Ontv. over 1910.	Begr. voor 1911.
1	Contributie's leden	f 10950 —	f 10996 04	f 11255 —
2	Huuropbrengst gebouw, Tentoonstellingen, vergaderingen enz.	„ 4000 —	„ 4575 24	„ 4450 —
3	Opbrengst uit het contract met den Uitgever der werken van de Maatschappij	„ 7000 —	„ 8019 10[1]	„ 7700 —
4	Verkoop plaatwerken enz.	„ — —	„ 159 05[2]	„ 50 —
5	Bijdrage Prijsvragen	„ — —	„ — —	„ — —
6	Legaat Godefroy	„ 500 —	„ 500 —	„ 500 —
7	Fonds Leliman	„ — —	„ — —	„ 250 —
8	Examen Bouwkundig-Opzichter Bouwkundig-Teekenaar en Onderbaas	„ 6425 —	„ 4865 —	„ 6315 —
9	Steun periodieken	„ —	552 51[3]	„ —
10	Toevallige baten	„ 800 —	„ 1323 18[4]	800 —
	Toelichting:			
	Art. 1. De Maatschappij bezat op 1 Januari 1911, behalve 20 Eereleden, 325 Architect-Leden, 259 Gewone-Leden, 184 Buitengewone-Leden en 81 Kunstlievende Leden.			
	Art. 8. Het cijfer wordt samengesteld als volgt:			
	a. Bijdrage der Maatschappij	f 900.—		
	b. Subsidie van het Rijk	„ 5000.—		
	c. Examengelden der Examinandi	„ 2565.—		
		f 8465.—		
	Af vergoeding voor onkosten uit de examens voortvloeiend	f 2150.—		
	Blijft	f 6315.—		
		f 29675 —	f 30990 14	„ 31320 —

Volgn.	Vermoedelijke Uitgaven:	Begr. voor 1910.	Uitgaven over 1910.	Begr. voor 1911.
	Dekking der nadeelige Saldi over 1909 & 1910 en vorige jaren	f 2136 —	f — —	f — —
1	Uitgaven van de Periodieken, inbegrepen Honorarium der medewerkers en teekenwerk	„ 9800 —	„ 11262 74[5]	„ 10700 —
2	Prijsvragen	„ 1 —	„ — —	„ 1 —
3	Fonds Eereprijsvraag Godefroy	„ 25 —	„ 25 —	„ 25 —
4	Uitkeeringen aan de afd: art. 15 der Statuten art. 19 H. R.	„ 75 —	„ 57 —	„ 75 —
5	Onderwijs en Examen Opz. & Teekenaar, Onderbaas	„ 6425 —	„ 4956 07	„ 6315 —
6	Aanschaffen Boekwerken, Periodieken enz. ten behoeve van de Bibliotheek, Catalogiseeren en drukken Catalogus	„ 550 —	„ 66 72[6]	„ 600 —
7	Aanschaffen boekwerken fonds Leliman	„ — —	„ — —	„ 250 —
8	Reis- en Verblijfkosten (Hoofdbestuur, Commissieleden, Secretaris)	„ 600 —	„ 431 22	„ 400 —
9	Bureau-behoeften, bureau-drukwerken, telefoon-abonnement, schrijfmachine	„ 650 —	„ 594 85	„ 850 —
10	Kosten van verkiezingen en vergaderingen	„ 150 —	„ 370 38	„ 300 —
11	Inningskosten der Contributies, Vrachten, porto's, telegrammen en Int. telefoongesprekken	„ 400 —	„ 588 58[7]	„ 550 —
12	Onderhoud gebouw, meubil. enz.	„ 400 —	„ 425 18	„ 1400 —
13	Pers. belasting, Grondbel. Precario, Straatbelasting	„ 325 —	„ 323 49	„ 325 —
14	Verzekeringen	„ 107 —	„ 13 02	„ 270 —
15	Vuur, licht en water	„ 350 —	„ 392 54[8]	„ 375 —
16	Schoonhouden, puibewassching	„ 50 —	„ 61 63[9]	„ 70 —
17	Tractementen (Secretaris-Redacteur, Klerk, Accountant en beambte-Concierge)	„ 4000 —	„ 3863 43	„ 4550 —
18	Rente der 4% Hypoth. Leening	„ 2300 —	„ 2300 —	„ 2280 —
19	Aflossing dezer Leeningen	„ 500 —	„ 500 —	„ 500 —
20	Rente der 3½% Geldleeningen	„ 168 —	„ 168 —	„ 160 50
21	Aflossing dezer Leeningen	„ 250 —	„ 250 —	„ 250 —
22	Verbeteren Tentoonstellingsruimten	„ 100 —	„ 64 30	„ 100 —
23	Bijdrage in de kosten van stichting van den Raad van Arbitrage, onkosten ingestelde en in te stellen Commissies, A. V. bouwverord., honor.-tabel, hout, landelijke gemeenten, enz.	„ 200 —	— —	„ 200 —
24	Lidmaatschappen, Vereenigingen en Congressen (vertegenw.)	— —	— —	„ 75 —
25	Pensioen Weduwen- en Weezenverzekering	— —	— —	„ 500 —
26	Onvoorzien	„ 113 —	„ 1186 36	„ 198 50
		f 29675 —	f 27900 53[5]	f 31320 —

Bureau van Plaatsing. Nog steeds wordt van deze instelling veel gebruik gemaakt, al zijn er meerdere gelijksoortige bureaux; herhaaldelijk worden opzichters en teekenaars geplaatst en is de aanvraag om in de lijst opgenomen te worden, belangrijk te noemen.

De Alg. Secretaris
J. GRATAMA.

AFDEELING UTRECHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De afd. Utrecht van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst hield Vrijdag 12 dezer in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen, onder voorzitterschap van den heer Van Veen een algemeene Vergadering.

Na lezing en goedkeuring der notulen der vorige vergadering werden achtereenvolgens de punten der agenda behandeld.

1. Het afgeven van een mandaat aan den afgevaardigde voor de Alg. Vergadering der Mij en wel inzake wijzigingen en aanvullingen in de Statuten en het Algemeen Huishoudelijk Reglement, voorgesteld door het Hoofdbestuur, n.l. a. nieuwe regeling voor eereleden, eerecorrespondenten, architect-leden, buitengewone leden, aspirant- en kunstlievende leden, met de daarbij voorgestelde contributieverhooging voor de architect-leden;

b. verandering van art. 10 der Statuten in het bijzonder meer regelende de commissie van onderwijs, voor de bibliotheek en die voor sociale en technische vraagstukken;

c. verandering van art. 12 al. 2 der statuten; dit naar aanleiding der IJsselsteinsche prijsvraag voor den bouw van arbeiderswoningen (hiervan had de afd. Utrecht de leiding op zich genomen, als gevolg waarvan twee architect-leden voor den tijd van acht dagen door het Hoofdbestuur zijn geschorst van hun lidmaatschap).

De Secretaris der Jury voor de IJsselsteinsche prijsvraag werd verzocht verslag te doen en deelde mede, dat op de prijsvraag voor eengezinsarbeiderswoningen 84 ontwerpen en 2 modellen waren ingekomen. Naar het oordeel van de jury staat de inzending in haar geheel op een hoog peil, zoowel wat de distributie van de woningen als de architectonische waarde van de gevels betreft.

Het is een verblijdend teeken, dat de architecten zich meer en meer op dit deel van het woningvraagstuk toeleggen, dat zij het monopolie van klein woningbouw langzamerhand ontworstelen aan de handen van onbevoegden, waardoor zij de bouwkunst ten zeerste bevorderen.

Hoewel de uitgeloofde prijzen en de opzet van de geheele prijsvraag naar de meening van enkelen niet voldeden, schijnt het dat de architecten zich niet door eenzijdige beoordeeling hebben laten weerhouden, hun werk in te leveren.

De jury, bestaande uit de heeren W. de Man, civiel-ingenieur, lid van den Centralen gezondheidsraad te Utrecht, D. Komen, hoofdinspecteur van het bouw- en woningtoezicht te Utrecht, A. v. d. Koppel, industrieel te IJsselstein, D. E. Wentink, architect, inspecteur der Volksgezondheid te Utrecht, en C. de Graaf, architect te Utrecht, besloot na verschillende schiftingen de onderstaande vijf onderscheidingen toe te kennen:

1e premie f 175 motto „32", ontwerper de heer K. van den Berg, architect te Utrecht.

2e premie f 75 motto „arbeid", ontwerper de heer G. J. Bosma, architect te 's Gravenhage.

3e premie f 50 motto „de 20ste eeuw", ontwerper te heer G. H. Mol te Breda.

1e eervolle vermelding motto „Eudokia", ontwerpers C. J. L. van den Harst en W. de W. te Rotterdam.

2e eervolle vermelding motto Cirkel waarin Egyptische driehoek, ontwerper de heer A. van Hattem, architect te Utrecht.

Onder dankbetuiging aan de jury, in het bijzonder aan den heer De Graaf, als secretaris daarvan, voor den belangrijken arbeid ter verbetering van volkshuisvesting, deelde de voorzitter mede, dat binnen korten tijd, zoowel leden als belanghebbenden in de gelegenheid zullen gesteld worden, de ingezonden ontwerpen te bezichtigen, aangezien het voornemen bestaat, hiervan eene tentoonstelling te houden.

Tijdens de bespreking van de jaarlijksche excursie werden verschillende voorstellen gedaan, n.l.: 1. Bezoek aan Dordrecht en verder per stoomboot naar Rotterdam ter bezichtiging der havenwerken; 2. naar Leiden met plateel- en steenfabrieken te Leiderdorp; 3. den Haag, in het bijzonder het Vredespaleis; 4. Nijmegen en omgeving met de steenfabrieken. Het bestuur werd gemachtigd keuze te doen en daarna de zaak te regelen.

Verder had eene breedvoerige bespreking plaats ter zake de regeling van de uit te voeren werken voor de lustrumfeesten, in het bijzonder die, welke betrekking hebben op de openluchtspelen onder de gemeente Houten, waarvan de wijze van besteden geen normaal verloop had en welker uitvoering is opgedragen aan werkkrachten, woonachtig buiten de gemeente Utrecht.

Nog werd mededeeling gedaan dat de leeskring, tot welker oprichting in de jongste vergadering werd besloten, 1 October a.s. zal aanvangen.

De vergadering werd ten 10½ ure door den Voorzitter gesloten.

De Secretaris.
M. E. KUILER.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE RESTAURATIE VAN DE DOORWERTH.

Zooals uit de voorlaatste vergadering van de Vereeniging Doorwerth en uit de verschillende artikelen in de dagbladen bekend verondersteld mag worden bestaat er meeningsverschil omtrent enkele deelen bij de restauratie van de Doorwerth.

Het meeningsverschil liep — dit worde herinnerd — over de vraag of de gang langs den Noordwand van den Zuidelijken gevel en 't portaal tegen den Westwand van den Oostelijken gevel, al of niet moeten worden afgebroken.

De Regeering meent op grond van het advies harer raadslieden (de heeren De Stuers en P. J. H. Cuypers), die beide als 19de eeuwsche toevoegsels beschouwden, dat zij verdwijnen moeten; de vereeniging was over die vraag verdeeld en droeg een onderzoek aan eene commissie op, die bestaat uit de heeren J. A. Frederiks, C. H. Peters en Jan Kalf.

De Commissie, die uitvoerig de wordingsgeschiedenis der bedoelde onderdeelen onderzocht, kwam tot de merkwaardige conclusie, dat de gang niet in de 19e eeuw is gebouwd, maar in aanleg van 1550 dateert, doch dat het portaal is uitgevoerd in de jaren 1837—1853.

In haar uitvoerig verslag komt de commissie tot de volgende conclusie:

„De beantwoording der vraag welke der beide voorgestelde herstellingswijzen, die van uwen architect, of die van de heeren Dr. Cuypers en de Stuers, de voorkeur verdient, verschilt naar gelang van het standpunt, waarop men zich stelt.

Beziet men haar uit een aesthetisch oogpunt, vraagt men op welke wijze het kasteel als geheel, en inzonderheid de binnenplaats, het fraaiste aanzien zullen verkrijgen, dan dient het denkbeeld van de heeren Dr. Cuypers en de Stuers te worden gevolgd, waardoor de leelijke nauwheid van het binnenplein voor aangenamer verhoudingen zal plaats maken, en de karakterlooze gangmuur en de wanstaltige vestibule enz. zullen verdwijnen. Het valt niet te ontkennen, dat deze deelen een ieder, die door de poort binnenkomt, hoogst onaangenaam treffen en dat zij geheel in strijd zijn met het karakter van een middeleeuwsch kasteel. Van aesthetisch standpunt is het behoud dezer onderdeelen, die de schoonheid van het geheel zoo zeer schaden, niet te rechtvaardigen, en sedert zij bovendien hunne beteekenis hebben verloren, daar het kasteel niet meer voor woning behoeft te dienen, zijn er ook geen practische redenen, die het noodig maken dit volstrekt waardelooze werk in stand te houden.

ALBERT GESSNER, CHARLOTTENBURG. SCHETS BEHOOREND BIJ EEN BEBOUWINGSPLAN VOOR LANKWITZ.
Uit: MODERNE BAUFORMEN, Afl. 4, 1911. Verlag JULIUS HOFFMAN.

Staat men echter op historisch standpunt en wil men de geleidelijke ontwikkeling van een zeer eenvoudigen dertiende-eeuwschen zaalburcht tot de ruime en geriefelijke woning van een negentiende-eeuwschen landedelman zooveel mogelijk laten blijken, dan zal men in hoofdzaak aan de opvatting van den architect Uwer Vereeniging wenschen vast te houden, hoezeer het betreurend, dat de laatste bouwheer van het kasteel op zoo smakelooze wijze is te werk gegaan. Waar het vaststaat, dat de zuidelijke vleugel van het kasteel van het oogenblik af, waarop hij de tegenwoordige uitgestrektheid had verkregen (plm. 1550), nimmer zonder gang heeft bestaan, zal men reeds daarom de gang willen behouden, hoe leelijk die ook zij.

De beide eerst-ondergeteekenden, de voorkeur gevend aan het aesthetische standpunt, achten het wegbreken der gang in het belang der schoonheid van het kasteel dringend gewenscht, en zij kunnen niet toegeven, dat het behoud van dezen aanbouw door eenige historische overweging zou worden geboden, daar hij in zijne tegenwoordige gedaante grootendeels uit 1840 dagteekent en het, huns inziens, niet aangaat ook alle ontsieringen te respecteeren, die in verloop van tijd aan een oud gebouw zijn toegebracht. Zij meenen, dat door afbeeldingen de vroegere toestand voldoende kan worden vastgelegd, en vinden geen bezwaar in eene herstelling van den tegenwoordigen binnenmuur der gang in welken immers genoegzame aanwijzingen betreffende zijn vroegeren toestand zijn bewaard gebleven.

De laatst-ondergeteekende echter is van oordeel, dat het ongeoorloofd is een oud gebouw te wijzigen volgens moderne schoonheidsbegrippen.

De zestiende-eeuwsche bouwmeester, die de gang optrok, zag in de vernauwing van het binnenplein geen bezwaar, men geeft dus een verkeerde voorstelling der aesthetica van het verleden door de gang weg te breken. Men zou daardoor bovendien eenen muur, die steeds binnenmuur was (den noordmuur), tot buitenmuur maken en het gebouw aantasten in wat juist de bijzondere documenteele waarde ervan uitmaakt, in zijn historischen aanleg, die een zoo duidelijk overzicht geeft van de geriefelijkheidseischen, in verschillende eeuwen aan eene kasteelwoning gesteld. Hij is ook van meening, dat de tegenwoordige gangmuur, door hem met klimop te doen begroeien, zijn leelijk aanzien spoedig zal verliezen, en dat juist de betrekkelijke nauwheid van het binnenplein een eigen bekoring zal blijken te bezitten en een zeer karakteristiek en authentiek beeld geven van een kasteel, zooals het sinds het midden der zestiende eeuw bewoond werd.

De keuze tusschen deze beide opvattingen, de beslissing in dit zuiver principieel verschil, is thans de taak uwer vereeniging, want een compromis tusschen het meer-aesthetische en het zuiver-historische standpunt is, ten aanzien der gang, niet mogelijk". Wat het portaal betreft echter zijn de drie rapporteurs van meening, dat het mogelijk is terug te komen tot den toestand van omstreeks 1700, waarvoor niets anders zou behoeven weggebroken te worden dan de karakterlooze, van omstreeks 1840 dagteekenende vestibule met voorportaaltje.

Door den heer Jan Kalf was voorgesteld den Minister van Binnenlandsche Zaken als volgt te berichten:
1e. dat er bezwaar tegen bestaat gevolg te geven aan het door de adviseurs van Z. Exc. geopperde denkbeeld; de langs den Zuidgevel van het kasteel aanwezige gang af te breken, daar uit het rapport der deskundigen gebleken is, dat deze gang, gelijk met de tweede vergrooting van dien vleugel, omstreeks 1550, is aangelegd, zoodat de afbraak der gang het kasteel zou brengen in een staat, waarin het nimmer heeft verkeerd.
2e. dat het raadzaam is, in afwijking van het aanvankelijk dezerzijds voorgestelde, de bedaking der gang zonder onderbreking te doen aansluiten bij het dak van den zuidgevel, gelijk ook voor de restauratie het geval was.
3e. dat ten aanzien der op het binnenplein aanwezige aanbouwen aan den wensch der adviseurs van Z.Exc. gaarne gevolg zal worden gegeven, voor zoover betreft de afbraak van de vestibule en het voorportaaltje.
4e. dat het echter wenschelijk wordt geacht het zeker van voor 1700 dagteekenende onde portaal, overeenkomstig het voorstel der deskundigen, te behouden, ook omdat daardoor voorkomen wordt de restauratie van een muur, voor welke herstelling in den ouden toestand voldoende gegevens ontbreken, terwijl men daardoor tevens ontkomt aan de anders onvermijdelijke verandering der hoofdtrap, die de kosten der restauratie noodeloos zou verhoogen.
De vergadering der Ver. Doorwerth, waarin het bovenstaande ter sprake is gebracht heeft 13 dezer te Arnhem plaats gehad.
Nieuwe gezichtspunten werden hierop niet geopend;
De heer Kalf resumeerde, dat de commissie eenstemmig is in het constateeren der feiten, o.a. dat de gang dateert van het midden der 18e eeuw en dat er alleen verschil bestaat over de vraag of deze moet verdwijnen of gehandhaafd blijven.
De heer Cuypers zegt, dat steeds aandringen op behoud van het historische, alle restauratie onmogelijk zou maken.
Het voorstel van de meerderheid der commissie noemt spr. rationeel.
De heer Frederiks, lid der commissie, zegt, dat de meerderheid van de commissie evengoed als de heer Kalf voor het historische gevoelt, maar alleen zoover, tot een bewoner van een kasteel er aan gaat knoeien.
De heer Kalf is van meening, dat de taak der commissie alleen was advies te geven, geen beslissing te treffen. Zijn voorstel staat buiten dat rapport, is gedaan als lid van de vereeniging.
De heer Kalf wijst verder op een inconsequentie in het advies van de heeren de Stuers en Cuypers; nu zij de gang willen afbreken, zouden zij om consequent te zijn, veel meer moeten verwijderen. De heeren zijn inconsequent, maar dat moet men in zekeren zin zijn. Spr. heeft zich afgevraagd wat het essentieele van het gebouw is. En dan is de gang voor spr. van groot gewicht.
De heer de Stuers wenscht de vereeniging geluk dat zij heeft te beslissen over een zaak die zoo uitvoerig belicht is. De ingekomen adressen neemt spr. voor kennisgeving aan. Tot de zaak komende, zegt spr. dat hij het advies der commissie op hooge waarde schat, al heeft dan ook alles in dit rapport spr. volstrekt niet bevredigd.
Het is verkeerd te zeggen, dat de heeren de Stuers en Cuypers staan tegenover het bestuur: er zijn geen plannen en voorstellen van het bestuur, aangezien de heer Hoefer de zaken geheel alleen heeft behandeld. De heer Kalf heeft spr. gewaarschuwd dat de heer Hoefer rare dingen wilde gaan doen aan het kasteel. Spr. had hoop de plannen wel eens te zullen zien, maar dat is niet geschied en toen heeft spr. zich gewend tot den Minister.
Desgevraagd zegt de heer de Stuers dat de gang geen essentieel gedeelte is. Men heeft die gang niet noodig en ze is bovendien leelijk.
De heer Kalf repliceert en meent, dat de Minister wel degelijk dit van nieuwe feiten rijk voorziene rapport zal beoordeelen: ook van een uitspraak in kunstzaken is cassatie mogelijk.
De heer Gouda Quint wil de Doorwerth behouden, zooals het kasteel altijd geweest is; hij steunt daarom het voorstel-Kalf.

Het voorstel van de adviseurs van den Minister (wegbreken van de gang) wordt verworpen met 19 tegen 5 stemmen en 1 blanco. Het voorstel-Kalf wordt aangenomen met 20 tegen 5 stemmen. De vergadering werd daarop gesloten.

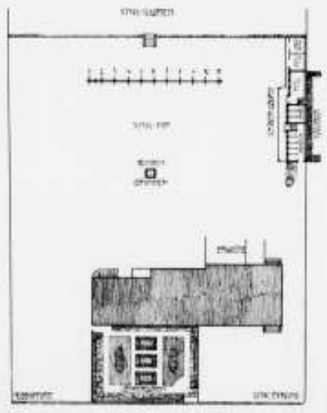
BOEK-EN PLAATWERKEN

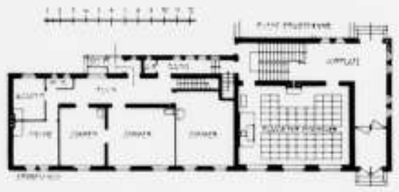
„Moderne Bauformen" gaat door met het geven van interessante afleveringen. Zoo is Afl. 4 bijna geheel gewijd aan werk van Albert Gessner, een der beste architecten in Duitschland.
Zijn werk kenmerkt zich door weloverwogenheid, eenvoud en schilderachtigheid. Vooral bekend zijn van hem de blokken huurhuizen; meerdere worden in deze aflevering afgebeeld, die bewijzen hoezeer Gessner van dit door velen saai behandeld onderwerp iets groots en toch iets levendigs weet te maken.
In een korte voorrede, die vrij goed de beteekenis van Gessner weergeeft, wordt gezegd: „Wat Gessner maakt is intiem, behagelijk, maar het bestaat niet uit geïmiteerde Romantiek; het is modern het is voortgekomen uit onze moderne ziel en haar verlangen."
Hoewel de architectuur zijner blokken huurhuizen de gedachte aan een landshuis soms oproept, is het toch onjuist, dat geheel als een fout te beschouwen, al lijken zijn huizen niet op het meer monumentale en eenvormige zakelijke type, waarin wij ons het stadshuurhuis denken.
Verklaarbaar is dat de inleiding zegt: „In elk geval valt het niet te loochenen, dat wanneer men zijn huizen, die meestal tot complexen, geheele straten en blokken vereenigd zijn, in de groote stad ontmoet, zij in het geheel niet vreemd of als theater-koulissen doen.
Het talent van Gessner blijkt ook uit kleinere opgaven, o. a. uit het kleine schoolgebouw te Zernsdorf, op de losse plaat afgebeeld.
De rijk geïllustreerde afl. (veel platen, weinig tekst) bevat verder werk van Herm. Billing, Aug. Koch, O. Printcher, e. a.

TENTOONSTELLING PRACTISCHE STUDIE TE DELFT.

Op Zaterdag 13 dezer werd in het gebouw „de Koreenbeurs" een tentoonstelling geopend van ontwerpen, photo's en modellen van bouwwerken van den architect H. P. Berlage.
Prof. H. Evers hield hierbij een korte rede, verhengde zich in het tot stand komen dezer expositie, als een periode van zonneschijn in het leven van Practische studie, van een tijdperk waarin onweerswolken dreigden, hierbij doelende op plannen tot splitsing der civiele en bouwkundige deelen dezer vereeniging. Deze splitsing moge in de groote Maatschappij helaas bestaan, in een gezelschap als dit moest concentratie vóórop staan en deze tentoonstelling was het bewijs, dat men daarvan thans weer doordrongen was, Spr: achtte het werk van den architect Berlage een gelukkige keuze — door zijn lezingen in dezen kring geen onbekende — zal 't velen belang inboezemen het werk te zien van den man, die door bestudeering van het verleden de beginselen van het heden vond, ter aanpassing aan de moderne eischen van dezen tijd.
De voorzitter van Practische studie bood daarna den Heer Berlage het eerelidmaatschap van P. C. aan en bracht tevens dank aan allen, die tot welslagen dezer expositie hadden meegewerkt.
De heer Berlage dankte met een enkel woord en accepteerde onder luid applaus gaarne deze benoeming.
Bij deze opening waren aanwezig de Rector-magnificus en verscheidene hoogleeraren der T. H., het Dagelijksch Bestuur van

ALBERT GESSNER. CHARLOTTENBURG. LEERAARSWONING EN SCHOOLGEBOUW IN ZERNSDORF.
SITUATIE EN PLAN BEGANEGROND.
Uit: „MODERNE BAUFORMEN" Afl. 4. 1911. Verlag JULIUS HOFFMAN.

Delft en verdere genoodigden. De oud-hoogleeraar Dr. J. Kraus had telegrafisch bericht van verhindering gezonden.
Bij onzen vluchtigen rondgang konden wij een indruk krijgen van het vele en het veelzijdige door den Heer Berlage gepresteerd. Behalve de bekende fraaie teekeningen van ontwerp vredespaleis, uitbreidingsplan den Haag, verzekeringsgebouwen, Beethovenhuis, vergaderzaal Beurs, etc. zagen wij naast de kleinere ontwerpen en photo's ook mooie voorbeelden van versieringskunst. Een druk bezoek gedurende de vier expositie dagen, was het bewijs dat deze tentoonstelling zeer geslaagd mag heeten.

PRYSVRAGEN

De Ver. „Kunst aan Allen" te 's Gravenhage heeft uitgeschreven een prijsvraag tot het bekomen van een ontwerp voor de vervaardiging van goedkoope woonkamermeubelen.
Gevraagd wordt een ontwerp voor burger-woonmeubelen, bestaande uit een buffet, vier stoelen, twee armstoelen, een tafel en een kleinen spiegel.
Het geheele ameublement in eikenhout uitgevoerd door een modern ingerichte meubelfabriek, mag, bij een aanmaak van 50—100 ameublementen in eens, den verkoopprijs van 150 gulden niet te boven gaan. De meubels moeten, behalve degelijkheid en practische bruikbaarheid, goede vormen bezitten.
Gevraagd worden teekeningen op een schaal van 1 à 10, benevens alle noodige details op ware grootte.
Alle teekeningen moeten in zwarte inktlijnen worden uitgevoerd, zonder schaduw of arceering.
Als prijs voor het beste ontwerp, beantwoordende aan de bovenomschreven eischen, wordt uitgeloofd een som van *f* 30 ineens, benevens 2 pCt. van de eerst ontvangen *f* 15000 aan verkochte meubels. Daarna wordt het ontwerp het vrij eigendom der vereeniging voornoemd. Kan door onvoldoende deelname of anderszins niet tot aanmaak worden overgegaan, dan ontvangt de eerste prijswinner een extra prijs van *f* 30 boven den reeds uitgekeerden.
Als 2de prijs kan een premie van *f* 25 worden uitgekeerd.
Alle inzendingen, uitgezonderd het bekroonde ontwerp, worden na uitspraak van de jury aan het correspondentieadres teruggezonden, terwijl de Vereeniging zich het recht voorbehoudt, de teekeningen eerst ten toon te stellen.
Van de zijde der Vereeniging „Kunst aan Allen" zal zooveel mogelijk de aankoop der meubelen onder hare plm. 5500 leden worden bevorderd.
De jury zal bestaan uit de heeren K. P. C. de Bazel, H. P. Berlage en Corn. van der Sluys.
Alle stukken, ter beantwoording van deze prijsvraag, moeten vóór of op 1 October 1911, des namiddags 2 uur, franco ontvangen zijn door den secretaris der Vereeniging „Kunst aan Allen", Mr. A. de Stoppelaar, Stephensonstraat 37 te 's Gravenhage.

BERICHTEN

P. W. Amsterdam. Naar wij vernemen is het bureau der P. W. te Amsterdam versterkt met een tijdelijk ambtenaar in den persoon van den Hr. J. M. van der Meij, architect, welke een gedeelte van zijn beschikbaren tijd besteedt tot het uitwerken van gevelontwerpen van gemeentegebouwen.
Als zoodanig werd ons genoemd het nieuwe Laboratoriumgebouw ten dienste van Professor Hugo de Vries, waartoe een deel van het hoofdgebouw Hortus Botanicus zal worden omgebouwd.
Een voordracht van B. en W. over de Paleis-Raadhuis-vraag [1]**.** Burg. en Weths. hebben hun onderzoek omtrent de Paleis-Raadhuis-quaestie ten einde gebracht en daaromtrent een voordracht bij den Gemeenteraad ingediend.
Zij verklaren dat er bij hen verschillende bezwaren zijn gerezen omtrent de mogelijkheid om het vroegere Raadhuis (het Paleis op den Dam) weder tot Stadhuis in te richten.
De uitspraak van de Dam-commissie, dat het gebouw uit een oogpunt van den dienst daartoe nog geschikt zou zijn, kunnen zij niet dan met groote reserve aanvaarden. Maar — B. en W. willen, als het verlangen naar een respresentatief stadhuis den doorslag moet geven, het paleis, hoewel voor hen niet begeerlijk, daarom toch niet onaannemelijk noemen.
Zij merken daarbij evenwel op dat toch zeker 3/5 deel van het Prinsenhof bezet zal moeten blijven en men dus inderdaad, instede van één Stadhuis, er twee zal hebben, met al den lastigen aankleve van dien.
Afgescheiden nog van de uitgaven voor een nieuw paleis voor de Koningin, en de f 700.000 geraamd voor de inrichting van het Paleis tot Stadhuis, zullen dus nog andere geldelijke offers gevraagd worden.
Daarbij komt dat als Paleis ook het gebouw op den Dam zijn geschiedenis heeft en deze traditie zal niet kunnen vereenigd worden met het bezigen van het gebouw als Stadhuis, op de wijze, als de Dam-commissie wil, door eenige vertrekken voor de Koninklijke familie te reserveeren.
Als het eenparig gevoelen van het college, zeggen B. en W., dat, als tegen die oplossing de bezwaren bestaan, die zij vermoeden; als zij zou vermoeden, dat het jaarlijksche Koninklijk bezoek minder geregeld plaats vond of zijn traditioneel karakter verloor; als van die oplossing bijv. het gevolg was, dat de groote audiënties van autoriteiten en particulieren uit den lande, die jaarlijks aan Amsterdam zooveel levendigheid bijzetten, naar Den Haag werden verplaatst; als daardoor Amsterdam niet meer voor de officieele ontvangst van vreemde souvereinen en staatshoofden werd aangewezen, zij er verre de voorkeur aan zouden geven, indien aan het Koninklijk Paleis zijne tegenwoordige bestemming niet werd ontnomen.
Hellen B. en W. er dus toe over, om in de zóó gewenschte verbetering van den Stadhuistoestand door geleidelijke vernieuwing en uitbreiding van het tegenwoordige gebouwencomplex te voorzien, er is één grond, die hun zienswijze zou kunnen doen veranderen.
Deze nl. dat de regeering inderdaad zou meenen dat het Paleis, als verblijfplaats voor de Koningin niet meer aan zijn doel zou beantwoorden en van die zijde verandering gewenscht werd.
Indien dit niet zoo mocht blijken, zooals door sommigen wordt gewild, met een beroep op de geschiedenis van de jaren 1810—1813, het Paleis van de regeering terugvroeg.
Na gewezen te hebben op de groote geldelijke offers, welke van de gemeente zullen gevergd worden als men vasthoudt aan den eisch van een nieuw koninklijk paleis, naast het bezit van twee stadhuizen, en er de aandacht op te hebben gevestigd, dat een volkomen bevredigende oplossing van het Stadhuis-vraagstuk in elk geval kan worden verkregen door het bestaande Stadhuiscomplex te verbouwen en te vergrooten op de wijze als door de commissie wordt aanbevolen, zeggen B. en W.:
Zijn wij op grond van deze conclusiën geneigd den voorzichtigen, minder kostbaren en zeker korteren weg aan te bevelen, die tot verbouwing van het tegenwoordige Stadhuis voert, dien weg zouden wij — wij herhalen het, — niet willen inslaan, indien ons bleek, dat de Regeering, hetzij wegens de ongeschiktheid van het Paleis als woonverblijf, hetzij om andere redenen, het verlangen koesterde om dit weder ter beschikking van de Gemeente te stellen. In dit geval zouden wij het willen aanvaarden en opnieuw voor Stadhuis bestemmen. Immers, dan zou die teruggave waarschijnlijk gepaard kunnen gaan met eene regeling in zake den bouw van een nieuw paleis, die geen geldelijk offer vorderde, dat de financieele krachten der Gemeente te boven ging.

[1]) Door plaatsgebrek konden meerdere berichten in het vorig n°. van het B. Weekblad niet worden opgenomen.

Alvorens dus een definitieve voordracht tot oplossing van het Stadhuisvraagstuk aanhangig te maken, vragen B. en W. de machtiging van den Raad om zich dienaangaande bij de Hooge Regeering te vergewissen.
Zij formuleerden dit in het volgende voorstel:
De Raad besluit
Burg. en Weths. uit te noodigen, om, alvorens omtrent de voorziening in de behoefte aan een nieuw stadhuis definitieve voorstellen te doen, zich tot den minister van binnenlandsche zaken te wenden met de vraag:
1°. of bij de Hooge Regeering voornemens bestaan, of wenschen in overweging zijn, die binnen afzienbaren tijd zouden kunnen leiden tot het onttrekken van het Koninklijk Paleis op den Dam aan zijne tegenwoordige bestemming;
Zoo ja,
2°. of de Regeering alsdan bereid zou zijn met het Gemeentebestuur van Amsterdam in overleg te treden omtrent:
a. de stichting van een waardig Koninklijk verblijf binnen de gemeente Amsterdam,
b. het, na voltooiing daarvan, wederom ter beschikking dier gemeente stellen van het Koninklijk Paleis op den Dam, opdat dit opnieuw tot Raadhuis zou kunnen worden bestemd.

De Overheid en Schoonheid. Door „Heemschut" is den 4den Mei j.l. het volgende adres ingediend bij den Minister van Justitie, waarbij commentaar overbodig is:
Het bestuur van den Bond „Heemschut" tot bescherming der schoonheid in Nederland, heeft vernomen, dat vanwege Uwer Excellenties departement op de Blijmarkt te Zwolle een gebouw voor het rechterlijk archief zal worden gesticht, welk bouwwerk blijkens de ontwerpen daarvoor gemaakt, geheel het karakter van een pakhuis met een plat dak zal verkrijgen, waarom het, ook door zijn groote hoogte, de bestaande omgeving ontsieren zal. Het bestuur is er van overtuigd, dat het voldoende zal zijn, de aandacht van Uwe Excellentie op deze zaak te vestigen, om te voorkomen, dat deze ontsiering plaats vinde, en verklaart zich, indien Uwe Excellentie dit mocht wenschen, gaarne bereid om aan te geven, hoe een archiefgebouw zou kunnen worden gemaakt, dat, beter dan het thans ontworpene, in de omgeving past."

Poeldijk. Met zekerheid wordt gemeld, dat „Torenzicht", het oude slot aan de oostzijde van Poeldijk — volgens de overlevering 'n jachtslot van Van Oldenbarneveldt — in andere handen is overgegaan, nadat 't ongeveer anderhalve eeuw aan de familie E. heeft toebehoord. Het zal door den nieuwen eigenaar weer geheel in zijn oorspronkelijken stijl worden gerestaureerd; dit monumentale gebouw uit de oudheid, het eenige wat nog bestaat van de vele oude heerlijkheden, waaraan het Westland voorheen zoo rijk was, zal dus behouden blijven.
Van den achthoekigen toren, waarvan het bovengedeelte plat is afgewerkt, met een ijzeren balustrade omzet heeft men een prachtig vergezicht naar de zeezijde, Den Haag, Delft, Schiedam, Vlaardingen, Maassluis, Brielle en de in dien cirkel gelegen dorpen en niet het minst over de bloeiende tuinen van 't Westland. Dat het slot door zeer velen bezocht is, blijkt wel uit de tallooze namen, die men in den toren aantreft.
Destijds te Amsterdam op de tentoonstelling van hotel- en reiswezen in de afdeeling „Oud-Holland" is het gebouw gecopieerd.

Aesthetische opvoeding in Nederlandsch-Indië. Het hoofdbestuur der vereeniging van Leeraren in Ned.-Indië heeft aan een drietal leden opgedragen middelen te beramen die tot verbetering konden leiden. Als uitvloeisel daarvan is besloten tot een tentoonstelling, welke zal gehouden worden omstreeks October 1911 te Batavia en daarna zoo mogelijk te Semarang en te Soerabaja. Deze expositie zal verdeeld worden in de volgende groepen: ontwerpen van schoolgebouwen, schooltuinen, kinderkamers en hunne inrichting; — modellen van school- en kinderkamermeubilair, id. ten dienste van het onderwijs; — platen ten gebruike bij het onderwijs; — wandversiering (voorstellingen van algemeenen aard, reproductie naar werken der beeldende kunst en kunstnijverheid); — prentenboeken; — speelgoed.
Tevens zal een eenvoudige schooltentoonstelling worden ingericht, b. v. betreffende weefkunst en de moderne schilderkunst. Bekroningen zullen niet worden toegekend.
Uit Nederland zal naar Batavia worden gezonden al wat voor de inzending door den Nederlandschen boekhandel op het gebied van onderwijs en opvoeding op de Brusselsche tentoonstelling geschikt geoordeeld wordt.
Ook in Nederland is een comité gevormd, samengesteld uit de heeren: mr. C. Th. van Deventer, voorzitter, oud-lid der Tweede Kamer, Den Haag; E. A. von Saher, plaatsvervangend voorzitter, directeur van het Kunstnijverheidsmuseum, Haarlem; J. van Ingen, secretaris-penningmeester, exporteur, Amsterdam; C. J. A. van Dishoeck, 2e secretaris, uitgever, Bussum; C. W. H. Baard, directeur van het Stedelijk Museum, Amsterdam; dr. J. Dekker, directeur van het Koloniaal Museum, Haarlem; S. L. van Looy, uitgever, Amsterdam; M. A. Rost van Tonningen, gep. luit. gen. in Indië, voorzitter van „Oost en West", Den Haag; dr. E. B. Kielstra, oud-lid der Tweede Kamer, voorzitter van het Ind. Genootschap, Den Haag; J. E. Jasper, controleur B. B. in Ned.-Indië, tijdelijk hier te lande; Leonhardt A. Springer, tuinarchitect, Haarlem; J. W. H. Berden, directeur van de Rijksschool voor Kunstnijverheid, Amsterdam; E. A. H. van der Heide, directeur van het Schoolmuseum, Amsterdam; Henri van der Mandere, lid van het comité van kunstambacht en nijverheid, Scheveningen; H. van Ingen, uitgever, Bussum; B. W. Wierink, voorzitter van de Ned. Vereeniging van Teekenonderwijzers, Amsterdam; J. D. Ros, voorzitter der vereeniging Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs, Den Haag.
Omtrent deze tentoonstelling kan nog worden medegedeeld, dat de directeur van het Stedelijk Museum, te Amsterdam, de heer C. W. H. Baard, een zaal in dit museum beschikbaar heeft gesteld, waarin de voorwerpen, behoorende tot de inzendingen uit Nederland, voorloopig kunnen worden tentoongesteld.
N. v. d. D.

Het Stadhuis te Middelburg. De voorgevel van het Stadhuis aldaar is gedurende een groot aantal jaren steeds gedeeltelijk aan het oog onttrokken geweest door een stelling.
Nauwelijks was een gedeelte gerestaureerd of direct weer een ander gedeelte onderhanden genomen.
Maar thans is hieraan een einde gekomen; de laatste stelling aan de Westzijde van het gebouw is verleden week afgebroken, en nu vertoont de voorgevel zich weer geheel zooals hij in gothischen stijl in het begin der 16e eeuw door den Mechelschen architect Anthonius Kelderman en zijne zonen gebouwd is.
De beelden van de graven van Holland en Zeeland van Dirk V af tot Philips I, die in den gevel staan, zijn allen afgenomen, en vernieuwd en hebben nu hun plaats weder ingenomen in de ook geheel gerestaureerde nissen.
Indien het Rijk, dat ook deze restauratie finantiëel steunde, wil medewerken, zal binnenkort begonnen worden met de vernieuwing van den Oostelijken Zijgevel. *Alg. H.Bl.*

Aesthetische Opvoeding van het Publiek. Te Mannheim heeft men in een door den burgemeester voorgezeten groote vergadering eene vereeniging gesticht, die zich ten doel stelt de bevordering van het begrip der beeldende kunst onder alle standen der bevolking. Staande de vergadering traden 700 personen toe. De vereeniging begint hare werkzaamheden met lezingen, driemaal per week, over kunstonderwerpen. Verder wordt een bureau gesticht waar iedereen gratis voorlichting ontvangen kan, vooral met het oog op artistieke woninginrichting en woningbouw. Tentoonstellingen, het uitgeven van populaire geschriften en dergelijke middelen zullen voor de overige propaganda zorgen.

RECTIFICATIE.

Het artikel „Een stedelijke Centrale voor Verwarming", opgenomen in Bouwk. Weekblad No. 18 staat vermeld als overgenomen uit „Het Vaderland". Dit is een abuis, daar het overgenomen is uit het „Centraal Blad voor de Bouwbedrijven".

31ste JAARG. – 27 MEI 1911. – No. 21.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Algemeene Mei-vergadering. — Jaarverslag Afd. Amsterdam, Afd. Arnhem, Afd. 's Gravenhage, Afd. Groningen, Afd. Haarlem en Afd. Utrecht. — Finantieel Verslag over het boekjaar 1910. — Jaarverslag Vakbelangen-Commissie. — Jaarverslag Perm. Commissie in zake Hon. Tabel. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek, Beeldhouwwerk en Terra-cotta aan het Vredespaleis, door J. Gratama. — Het huis van gewapend beton, door W. F. C. Schaap. — Bond Heemschut. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

106DE ALGEMEENE MEIVERGADERING OP 30 EN 31 MEI A.S. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

AGENDA:

DINSDAG 30 MEI.

ALGEMEENE VERGADERING IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TEN 1½ URE N.M.

Bespreking van de onderwerpen:
1. Particulier bouwkundig werk door ambtenaar-architecten, ingeleid door den heer J. J. van Nieukerken.
2. Openbaar bouwkundig werk door particuliere architecten, ingeleid door den heer G. Versteeg.
3. Borgstelling en gunning bij publieke *) aanbestedingen, ingeleid door den heer G. W. van Heukelom.

TEN 8 URE N.M.
1. Benoeming Eereleden en uitreiking Medaille der Mij.
2. Voordracht met lichtbeelden over: „Dorpskerken in Nederland", door den heer A. W. Weissman.
3. Opening der Tentoonstelling van photo's, teekeningen, enz. van Dorpskerken, in Nederland gebouwd vanaf de oudste tijden tot aan de 19de eeuw.

WOENSDAG 31 MEI.

ALGEMEENE VERGADERING TEN 10½ URE IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

AGENDA:
1. Verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen; desgewenscht bespreking van dit Verslag.
2. Verslag over het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur.
3. Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Hoofdbestuursleden.
4. Benoeming door den Voorzitter eener Commissie van Stemopneming — Stembureau — van drie leden ter vergadering aanwezig.
5. Verkiezing van den Voorzitter van het Hoofdbestuur.
6. Rapport van de Commissie tot het nazien der rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar.
7. Verslag van de Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij.
8. Behandeling en vaststelling van de begrooting over het loopende jaar.
9. Uitloting van aandeelen in de geldleeningen der Maatschappij.
10. Verkiezing van 2 leden in de Commissie van Onderzoek en van 3 leden in de Commissie van Redactie.
11. Voorstel van het Hoofdbestuur, aan de Programma's van Eischen voor het examen van Bouwkundig Opzichter, idem voor Bouwkundig Teekenaar en idem voor Uitvoerder van burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas) toe te voegen: Een candidaat mag niet meer dan drie keer aan hetzelfde examen deelnemen.

TEN 2 URE, N.M.

Voortzetting van de Algemeene Vergadering ter bespreking van de door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Statuten en het Alg. Huish. Reglement. (Zie de voorstellen enz. in B. Weekblad n°. 17, blz. 194 en het Rapport der Comm. tot herz. v. Stat. en Alg. Huish. Reglem. in B. Weekblad n°. 19, blz. 222).

TEN 6 URE N.M. GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD.

(Heeren deelnemers worden beleefd verzocht in verband met het nemen van maatregelen voor een verzorgd menu en het reserveeren van een geschikte zaal, zich zoo spoedig mogelijk op te geven aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, zoodat uiterlijk Dinsdag 30 Mei alles geregeld kan worden. Evenals het vorig jaar zal de prijs gesteld worden op ƒ 2.50 per couvert inclusief een halve flesch wijn.)

*) Alsnieuwelijks in het vorig Weekblad genoemd particuliere aanbesteding.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

AFDEELING AMSTERDAM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, opgericht 15 October 1852.

JAARVERSLAG 1910—1911.

LEDEN. In den loop van 1910 heeft de Afdeeling een zeer groot verlies gehad door het overlijden van twee honoraire leden, n.l. de heeren J. H. Leliman, H. Molemans en door het overlijden van haar oud-penningmeester, den heer J. N. Landré. Voorts verloor zij 7 leden waarvan 2 door overlijden en 5 door bedanken, terwijl 4 nieuwe leden werden aangenomen, zoodat het aantal leden op 1 Januari 1910 bedroeg 119, in welk getal begrepen zijn 4 honoraire leden.

BESTUUR. Het Bestuur bleef evenals in het jaar 1909 samengesteld als volgt: F. W. M. Poggenbeek, Voorzitter, M. B. N. Bolderman, Vice-Voorzitter, A. D. N. van Gendt, Secretaris, E. M. Rood, Penningmeester, J. Bakker, Commissaris.
Het bestuur vergaderde in den loop van 1910 negen keer ter voorbereiding van de vergaderingen der Afdeeling en ter bespreking harer belangen in het algemeen of bijzonder.

VERGADERINGEN. Het aantal bijeenkomsten bedroeg zes. De verslagen over deze bijeenkomsten werden steeds in het Bouwkundig Weekblad gepubliceerd.
De vergaderingen mochten zich in 't algemeen in zeer goede opkomst verheugen, waarbij echter evenals bij het vorige jaarverslag opgemerkt dient te worden, dat het percentage van leden onder de aanwezigen op die vergaderingen zeer gering is, terwijl de aanwezigen gewoonlijk voor een groot deel bestaan uit geïntroduceerde en belangstellende niet-leden, die gebruik maken van de ruime introductie.
Het Bestuur doet een zeer ernstig beroep op de leden om van meerdere belangstelling blijk te geven, hierdoor zal de taak van het Bestuur om toezeggingen van sprekers te verkrijgen tot het houden van voordrachten, ten zeerste verlicht worden, want de weinige belangstelling blijkende uit een zeer slechte opkomst, heeft als gevolg, dat steeds minder sprekers bereid gevonden worden om de vergaderingen te willen opluisteren met hunne voordrachten.
Hieronder volgt een kort overzicht van de gehouden vergaderingen in 1910.

622ste vergadering. 26 Januari 1910. Het eerste gedeelte van deze bijeenkomst is bestemd voor de behandeling van de gewone huishoudelijke zaken, als vaststelling jaarverslag, opmaking begrooting voor 1910, nazien der rekening en verantwoording over 1909, waarbij de heeren B. J. Ouëndag, Ferd. Engers en Mr. S. H. P. Rosenboom als finantieele Commissie een gunstig advies uitbrengen.
De verkiezing van een Voorzitter heeft als uitslag dat de heer F. W. M. Poggenbeek bij acclamatie als zoodanig herkozen wordt.
Het tweede gedeelte van deze bijeenkomst wordt aangevuld door een voordracht van den heer Theo Reuter uit Blaricum over landhuizen, welke voordracht een aandachtig gehoor vindt.

623ste vergadering. 28 Februari 1910. In deze vergadering wordt de Heer J. Bakker bij acclamatie als bestuurslid herkozen, en geeft de Heer L. A. Sanders te Amsterdam een alleszins belangrijke voordracht over „Gewapend Beton" terwijl aan de wanden een serie teekeningen van de hand van den Heer Joseph Herman, betreffende een Academie-gebouw tentoongesteld zijn.

624ste vergadering. 31 Maart 1910. In deze vergadering heeft de prijsuitreiking plaats aan de bekroonden in zake de prijsvraag van een Bewaarplaats voor kleine kinderen (crèche). De antwoorden op genoemde prijsvraag zijn in een aangrenzende zaal tentoongesteld.
Hierna houdt de Heer I. N. Hendrix te Amsterdam een zeer belangrijke inleiding over het onderwerp „Partiëele Aanbesteding", waarna de avond besloten wordt met een warm debat hierover.

625ste vergadering. 27 April 1910. In deze vergadering wordt rapport uitgebracht door een Commissie, samengesteld uit de Heeren M. B. N. Bolderman, F. 's Jacob en J. H. W. Leliman, over de vraag of het al of niet wenschelijk zou zijn bij de Regeering aan te dringen tot oprichting van Rijks-proefstations voor keuring van bouwmaterialen.
Hierna geeft de Heer Prof. K. Sluyterman, Hoogleeraar te Delft, een voordracht over Noord-Frankrijk, welke voordracht toegelicht wordt door een serie zeer fraaie lichtbeelden.

626ste vergadering. 6 October 1910. In een vlotte causerie wordt door den Heer Willem C. Brouwer uit Leiderdorp een voordracht gehouden over „Terra-cotta van vroeger en nu". Een expositie van voorwerpen in dit materiaal en een serie lichtbeelden geven een zeer duidelijk beeld van het werk door den spreker gemaakt.

627ste vergadering. 24 November 1910. Toegelicht door een serie van zeer schoone lichtbeelden, geeft de Heer J. Gratama, B.-I., Algemeen Secretaris der Maatschappij, een buitengewoon belangrijke kunstbeschouwing over de Gothiek in Noord-Frankrijk. Deze vergadering is bijzonder goed bezocht, waarbij opgemerkt kan worden, dat vele leden van zustervereenigingen gehoor gegeven hebben aan de uitnoodiging om deze vergadering bij te wonen, welke opkomst ten zeerste gewaardeerd wordt.

COMMISSIËN EN VERTEGENWOORDIGING DER AFD. De Heeren B. J. Ouëndag, Ferd. Engers en Mr. S. H. P. Rosenboom, fungeerden in de vergadering van 26 Januari 1910 als Commissie voor het nazien van de rekening en verantwoording van den Penningmeester.
In de Gemeentelijke Commissie van advies ter beoordeeling van bouwplannen bij aanvragen voor Gemeenteterrein in koop of erfpacht, was de Afdeeling vertegenwoordigd door den Heer J. H. W. Leliman.
In den Raad der Afdeelingen, waarvan een bijeenkomst plaats vond in Mei 1910, werd de Afdeeling vertegenwoordigd door de Heeren F. W. M. Poggenbeek en A. D. N. van Gendt.

Naar aanleiding van eene uitnoodiging van het Bestuur van Architectura en Amicitia tot bijwoning van een feestavond ter eere van het lustrum van bovengenoemd genootschap werd de Afdeeling vertegenwoordigd door de Heeren F. W. M. Poggenbeek en A. D. N. van Gendt.

De Afdeeling werd voorts op 5 December 1910 door haar geheele Bestuur vertegenwoordigd bij de begrafenis van haar Eerelid wijlen den Heer J. H. Leliman, terwijl aan het graf de gevoelens van het Bestuur door den Voorzitter den Heer F. W. M. Poggenbeek vertolkt werden.
Bijzondere vermelding verdient nog een schrijven van 28 Dec. 1910 van den Heer J. H. W. Leliman, waarin het voornemen van den Heer Leliman vermeld is om de beide te Amsterdam gevestigde bouwkundige vereenigingen Architectura et Amicitia en de Afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te verzoeken in onderlinge samenwerking ter herinnering aan hun eerelid, wijlen den Heer J. H. Leliman, in het jaar 1911 gezamenlijk uit te schrijven twee prijsvragen, één studieprijsvraag voor jongeren en één met een onderwerp van meer beteekenis, waarbij respectievelijk f 200.— en f 800.— in totaal f 1000.— voor de beide prijsvragen beschikbaar gesteld wordt.
De Heer Leliman verzoekt voorts van elke vereeniging een gedelegeerde aangewezen te zien, om verder te zamen met hem de verdere regeling voor te bereiden.
Naar aanleiding van dit schrijven werd door het Bestuur een speciale vergadering belegd op 30 Dec. 1910 waarin dit schrijven met groote instemming ontvangen werd, terwijl de Heer F. W. M. Poggenbeek aangewezen werd als gedelegeerde.

DE LEESKRING. In den leeskring der Afdeeling circuleerden de navolgende tijdschriften:
Bouwkundig Weekblad, (2 maandelijksche) Bouwkunst, De Opmerker, Architectura, Maandblad voor het Teekenonderwijs, De Bouwwereld, Het Huis Oud en Nieuw, Bulletin van den Oudheidkundigen Bond, Klei, De Aannemer, De Gas- en Waterfitter, Technisch Weekblad, De Industrie, Gas, De Ingenieur, Tijdschrift

der Maatschappij van Nijverheid, Tijdschrift voor Sociale Hygiëne, St. Lucas, De Nederlandsche Klei-industrie, Maandblad voor Vakopleiding, La Construction Moderne, Architektonische Rundschau, Deutsche Bauzeitung, Deutsche Bauhütte, Zentralblatt der Bauverwaltung, Innen-Dekoration, Der Städtebau, Wiener Banindustrie Zeitung, Schweizerische Bauzeitung (mit Monatsh. Das Bautenalbum), The Builder, The Studio, The Art Journal.
De administratie van den leeskring werd welwillend door den Heer J. H. W. Leliman gevoerd, waarvoor hem hier opnieuw openlijk de dank der Afdeeling gebracht wordt.
De leescirkel verdient door de belangrijke samenstelling een veel grooter aantal lezers te hebben, zoodat het Bestuur de leden dringend uitnoodigt tot deelname hieraan, opdat deze zich verder kan ontwikkelen, waarbij met de wenschen der deelnemers gaarne en zooveel mogelijk zal worden rekening gehouden.

DE FINANTIEELE TOESTAND. De stand der geldmiddelen is minder bevredigend als in het vorige jaar, zoodat versterking van het ledental buitengewoon wenschelijk is.

Doordien de firma Ed. H. Sikken, uitgever van den leeskring opnieuw hare medewerking gratis verleende en velen welwillend tijdschriften afstonden ter circulatie, vorderde de portefeuille geen offers uit de kas.

Goedgekeurd in de Algemeene Vergadering van 26 Januari 1911.

De Voorzitter,
F. W. M. POGGENBEEK.

De Secretaris,
A. D. N. VAN GENDT.

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1910.

BESTUUR. In het Bestuur kwam wijziging, doordat de heer Portheine in den loop van het jaar bedankt heeft.
Het Bestuur is samengesteld als volgt:

W. F. C. SCHAAP,	Voorzitter.
W. E. WELSING,	Onder-Voorzitter.
W. A. LENSINK,	Penningmeester.
J. PERSYN,	Commissaris.
ALB. KOOL,	Secretaris.

LEDEN. In het begin van het jaar 1911 bestond de afdeeling uit 67 leden, waarvan 20 leden der Maatschappij.

VERGADERINGEN. Er werden gehouden 6 vergaderingen en wel op 26 Januari, 3 Maart, 14 April, 18 Mei, 2 November en 28 December. Verschillende belangrijke onderwerpen werden in deze vergaderingen behandeld, terwijl zij over het algemeen goed waren bezocht. Ook mocht de afdeeling de eer genieten de gemeentelijke autoriteiten in hare bijeenkomsten aanwezig te zien.

KAS. Volgens het verslag van den penningmeester was er een klein nadeelig saldo.
De rekening en de verantwoording van den penningmeester werd goedgekeurd.

EXCURSIES. De zomerexcursies hadden ten doel de bezichtiging van de Electriciteitstentoonstelling te Nijmegen en het kasteel te Doornenburg en van de Doorwerth. In Augustus werd het Gemeentelijk Slachthuis te Arnhem bezocht.

KUNSTBESCHOUWINGEN. In de vergadering van 3 Maart: Expositie van teekeningen van „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam. In samenwerking met de vereeniging „Artibus Sacrum" werd de bekende verzameling reisschetsen geëxposeerd.

VOORDRACHTEN. In de vergadering van 26 Januari: Voordracht van den heer J. L. B. Keurschot, Inspecteur Woningtoezicht, alhier, over *Woningonderzoek en Woningtoezicht.*
In de vergadering van 3 Maart: Voordracht van den heer H. Portheine Jr., architect van de restauratiewerken van de St. Eusebiuskerk, alhier: *Geschiedkundige mededeelingen* betreffende den bouw der St. Eusebiuskerk.
In de vergadering van 14 April: Voordracht van den heer J. H. W. Leliman, bouwkundig ingenieur en architect te Amsterdam over *Ontsiering van stad en land.*
In de vergadering van 2 November: Voordracht van den heer A. W. Weissman over *Schoonheid en overheid.*
In de vergadering van 28 December: Voordracht van den heer H. L. de Jong, architect, alhier, over *Bouwkunst en onderwijs.*

BEHANDELDE ONDERWERPEN. In de vergadering van 3 Maart werd besloten tot het instellen eener commissie ter bevordering van een restauratie van het benedengedeelte van den toren der St. Eusebiuskerk.
In de vergadering van 18 Mei werd door het daartoe afgevaardigd lid verslag uitgebracht van hetgeen in de vereeniging „Doorwerth" behandeld was.
In de vergadering van 2 November werd toegekend een eerste prijs in de prijsvraag voor een diploma voor het lidmaatschap onzer afdeeling aan het lid G. J. Hooyerink en een tweede prijs aan den heer J. C. Stoffels.
In de vergadering van 28 December bracht de commissie tot instelling van een onderzoek naar de bouwbedrijvigheid in de provincies Gelderland en Overijssel haar verslag uit.

ADRESSEN. In dit verslagjaar zijn geen adressen verzonden. Wel kan onder dit hoofd worden opgemerkt, dat de afdeeling in vereeniging met de andere plaatselijke vereenigingen van technici zich gewend heeft tot het Bestuur van het genootschap „Kunstoefening", dat daarna adressen om subsidie richtte tot Rijk, Provincie en Gemeenten.

De Secretaris,
ALB. KOOL.

AFD. 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1910.

Het afgeloopen jaar heeft weder bewezen dat de afdeeling op den weg is van langzamen doch gestadigen vooruitgang en dat er op het gebied, waarop zij zich beweegt, veel te verrichten valt in het belang van de Haagsche architecten en van de bouwkunst in het algemeen. Het ledental is stijgende en was bij den aanvang van het nieuwe jaar op 117 gekomen.
De inkomsten der Vereeniging hielden met dit aantal gelijken tred, doch werden de uitgaven zooveel mogelijk beperkt waardoor de finantiën redenen tot tevredenheid geven. Dit is mogelijk geworden door de zeer gewaardeerde medewerking van enkele leden zelf die door het houden van interessante lezingen de uitgaven aan voordrachtshonoraria tot een minimum terugbrachten.
De bijeenkomsten waren weder 7 in getal en brachten de volgende sprekers in ons midden.
14 Januari. Lezing van den Heer J. H. Leliman B. I. die een warm pleidooi hield voor de maatregelen tegen de ontsiering van stad en land en het doel der Heemschut-vereeniging uiteenzette.
11 Februari. Lezing van den Heer W. van Bovenover het actueele onderwerp Uitbreidingsplan en bouwverordening waarbij voornamelijk de Haagsche verordening ter sprake kwam.
14 Maart. Vergadering met dames-introductie waarop de heer Hoefer een belangwekkende causerie hield over de kunst in Overijssel.
8 April. Lezing van den Heer G. Knuttel B.I. over het onderwerp „toepassing van driehoeksystemen bij het ontwerpen van gebouwen". Deze bijeenkomst werd bijgewoond door een groot aantal Delftsche studenten.
4 November. Spreker de Heer S. de Clercq met een boeiende voordracht over Oude bouwkunst op Java. Vele leerlingen der Haagsche academie waren hierbij onder zijn gehoor.

2 December. Op deze vergadering werd het woord gevoerd door den Heer Bourdrez die mededeelingen deed over de ervaring met het gewapend beton.
In 2 gevallen meende de afdeeling zich te moeten uitspreken in vraagstukken van gemeentelijk belang namelijk bij den aanbouw eener kosterswoning aan de Jacobskerk te 's Gravenhage, waartegen werd geprotesteerd en bij het voorstel van de schouwburgcommissie waarbij de afd. verzocht den bouw op te dragen aan Nederlandsche, bij voorkeur Haagsche architecten. Op beide adressen aan den Gemeenteraad werd afwijzend beschikt.
Van 12—16 Juni werd een tentoonstelling gehouden van de inzendingen van de Prijsvraag der binnenlandsche Exploitatie Mij. te Haarlem.
Onder groote belangstelling werd een excursie georganiseerd naar het Hotel „Oud Wassenaar". Onder leiding van de Heeren Hoek en Wouters, de architecten van de verbouwing, reden de deelnemers naar het fraai gelegen hotel waar hun een namiddag thee werd aangeboden.
Het bestuur zag zich als volgt samengesteld.
D. E. C. Knuttel, voorz., J. A. G. v. d. Steur, onder-voorz., J. F. van Hoytema, 1e secr., J. J. L. Bourdrez, Penningmeester, S. de Clercq, 2e secr., Joh. D. Looyen, bibliothecaris, G. C. Bremer, commissaris.
Het liet zich vertegenwoordigen bij de actie voor middelbaar technisch onderwijs door den Heer J. F. v. Hoytema en bij de besprekingen van het museum-vraagstuk door den Heer D. C. E. Knuttel.
Mogen velen en vooral vele leden ook dit jaar weder aan den bloei der afdeeling meewerken.

De Secretaris,
J. F. VAN HOYTEMA.

AFDEELING GRONINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1910—1911.

Een gevoelig verlies leed onze afdeeling door het overlijden van den 2en secretaris, den heer W. Jacobs, aan wien in het Bouwkundig Weekblad reeds woorden van herinnering zijn gewijd.
Het ledental is nu tot 12 geslonken.
Het winterseizoen 1910/1911 werd 5 Nov. geopend met een verhandeling van den voorzitter, den heer Mulock Houwer, betreffende de schoonheid der groote stad, naar aanleiding van een werkje van August Endel.
22 December werd Pictura ter hulpe geroepen om het mogelijk te maken den heer S. de Clercq uit te noodigen ons te doen genieten van zijn lezing over Buddhistische Bouwkunst op Java.
28 Januari werd een huishoudelijke vergadering gehouden, waarop de aftredende bestuursleden herkozen werden, terwijl Zaterdag 8 April de slotvergadering plaats had, waar het woord werd gevoerd door de heeren v. d. Lee en Knuttel; de eerste besprak het kunstambacht in verband met de beeldhouwkunst, de laatste vertelde een en ander uit de geschiedenis der houtconstructie.
Rest mij nog te memoreeren, dat een goedgeslaagde zomerexcursie werd ondernomen, die vijf onzer leden Enkhuizen—Hoorn—Amsterdam deed bezoeken.

De 1e Secretaris:
G. KNUTTEL.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1910—1911.

Het jaar 1910 heeft zich voor de afdeeling niet gekenmerkt door gebeurtenissen, die van bijzonderen invloed waren op den gewonen gang van zaken. Het jaarverslag is derhalve kort.
De vergaderingen werden vrij geregeld bezocht en droegen het karakter van huiselijke bijeenkomsten, waar steeds een vriendschappelijke geest heerschte.
Vermelding dient gemaakt te worden van het overlijden van een architect-lid uit den kring der afdeeling, den WelEd. Gestr. Heer F. G. N. Haitsma Mulier, B. I. Hoewel sedert jaren lid van de Mij. voor Bouwkunst, nam hij aan hare werkzaamheden weinig deel. De bouwkunst echter verliest in hem een niet onverdienstelijk beoefenaar. Werd aan het begin van dit verslag gezegd, dat het jaar 1910 zonder bijzondere gebeurtenissen voor de afdeeling verliep, zoo mag zij toch bogen op een succes met de prijsvraag, die door haar namens de Binnenlandsche Exploitatie Mij. werd uitgeschreven. De deelneming toch, in aanmerking genomen het eigenaardige en ongewone van de vraag, was zeer voldoende, niet minder het gehalte van de inzendingen, waarover door de Heeren Salm, Berlage en Verheul een degelijk rapport werd uitgebracht.
Een bijzonder woord van hulde zij hier gebracht aan deze Exploitatie Mij, die met zoo ruimen blik inzag de mogelijkheid van een goed samengaan van een voordeelige Exploitatie en een voldoen aan de eischen voor een aesthetisch geheel.
Het ledental bleef vrijwel stationnair, het bedroeg aan het einde van het jaar 30, waarvan 17 architect-leden, 9 gewone leden en 4 kunstlievende leden.
In het Bestuur kwam geen verandering. Door bijzondere omstandigheden bleef de voorzitter, de heer L. C. Dumont, die aan de beurt van aftreden was, de vergadering leiden, in afwachting tot een ander zijn plaats zou willen innemen.
Ook de Secretaris, die in 1909 slechts voor één jaar de benoeming had aangenomen, bleef gedurende 1910 in functie. Het Bestuur was in 1910 saamgesteld uit de heeren L. C. Dumont, voorzitter, J. B. Lasschuit vice-voorzitter, J. W. G. Droste, secretaris, L. G. Vreugde 2de secretaris en P. Kleiweg Dijserinck, penningmeester.
De finantieele toestand was niet ongunstig, zoodat kon worden overgegaan tot de uitloting van 4, in plaats van 2 aandeelen der rentelooze leening voor het verkrijgen van een eigen medaillestempel.
Zeer zeker mag uit dit gunstige resultaat niet afgeleid worden, dat de afdeeling in bloeienden toestand verkeert. De afdeeling ondervond de gevolgen van de verbazende uitbreiding van het vereenigingsleven op elk gebied, dat tot overlading voert.
Moge echter het kalme leven van 1910 zijn als de stilte die den storm vooraf gaat, een heilzame storm, zoodat deze afdeeling in 1911 zal opbloeien met frissche kracht, tot heil van de Bouwkunst, tot een zegen voor de beoefenaars en de stad Haarlem.
Haarlem, 25 Maart 1911.

De Secretaris.
J. B. VAN LOGHEM.

AFDEELING UTRECHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1910—1911.

Het ledental bedroeg op 1 Januari j.l. 75, n.l. 14 Archit. leden, 29 gewone leden, 7 kunstlievende leden en 25 leden van de afdeeling.
Het bestuur onderging eenige wijziging, aangezien de Penningmeester, de Heer Kok aftrad, wegens hoogen ouderdom, en de Heer van Hilten zich genoopt zag te bedanken als Secretaris. De Heeren Komen en Zuilen werden als bestuursleden gekozen.
Er werden zeven vergaderingen belegd, waarin meermalen lezingen over verschillende onderwerpen werden gehouden. O.a. door prof. Gips, over Reisindrukken uit Florence, door den Heer Rijksen over Geschiedenis der Kunstwerken uit de middeneeuwen en door den ingenieur Tjaden over ontginning van Steengroeven.
Op verzoek van tien leden werd eene buitengewone vergadering belegd, ten einde daarin te overwegen de Gemeente Utrecht uit te noodigen tot het uitschrijven van een prijsvraag voor den bouw van het voorgestelde paviljoen in het Wilhelminapark.
Een adres werd aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche zaken gericht met verzoek middelen te beramen tot verbetering van den toestand der kloostergang alhier.

Eene tentoonstelling van Reisschetsen van Nederlandsche Bouwmeesters werd gehouden.
Het 35-jarig bestaan der afdeeling werd op feestelijke wijze herdacht. De voorzitter opende met eene feestrede waarin hij de geschiedenis der afdeeling, van af de geboorte schetste en hulde bracht aan een viertal leden, die reeds meer dan 25 jaar de afdeeling steunden.
De Heer J. de Quack was uitgenoodigd en gaf eene Causerie over „Bouwkunst en Hygiène", die zeer belangrijk was.
Verder werd eene tentoonstelling bezichtigd van foto's en teekeningen betrekking hebbende op de restauratie van den Domtoren.
Van de excursiereis naar het kasteel Middachten bij Dieren werd een ruimschoots gebruik gemaakt.

De wnd. Secretaris,
M. E. KUILER.

FINANTIEEL VERSLAG VOOR HET BOEKJAAR 1910 VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, UITGEBRACHT AAN HET HOOFDBESTUUR.

Ter voldoening aan het bepaalde in Art. 10 van haar reglement, heeft de Commissie van Financiën de eer U hierbij haar jaarverslag over 1910 aan te bieden.
De deskundige door U benoemd en o.a. belast met het opmaken van de rekening en verantwoording over het afgeloopen boekjaar heeft de volgende stukken ingediend, waarmede de commissie accoord gaat.
1o. Rekening en Verantwoording overeenkomstig de begrootingsposten.
2o. De balans op 31 December 1910.
3o. Rekening en Verantwoording van het Fonds Godefroy.
4o. Balans van dit fonds op 31 December 1910.
Bovengenoemde stukken bevinden zich in de brandkast van het Maatschappelijk gebouw.
Naar aanleiding van de twee eerstgenoemde stukken meent de Commissie U het verblijdend feit te moeten opmerken, dat het voordeelig saldo over het afgeloopen jaar fl. 3089.65[5] bedraagt; waardoor de nadeelige saldi over 1908 en 1909 zijn ingehaald en dus de verwachtingen in het verslag van het vorig jaar uitgesproken tot verwezenlijking zijn gekomen.
Mag hieruit worden afgeleid, dat het afgeloopen jaar finantieel voor de Maatschappij niet ongunstig is te noemen, toch meent de Commissie dat bij het opmaken van de begrooting voor het volgend jaar de noodige zuinigheid dient te worden betracht om tot eenige kapitaalvorming te kunnen geraken, ten einde in staat te kunnen zijn in onverhoopt minder voordeelige jaren of in buitengewone omstandigheden over de noodige gelden te kunnen beschikken. Ook dunkt het in dit verband overweging tot snellere aflossing van de 3 % leeningen over te gaan.
Ten aanzien van het fonds Godefroy wordt opgemerkt, dat alle stortingen hebben plaats gehad, dat dit thans afzonderlijk wordt geadministreerd en dat het bedrag in het fonds aanwezig thans bedraagt fl. 584,04.
Aan de hand van de verkregen cijfers is door de Commissie een conceptbegrooting voor het jaar 1911 opgemaakt, welke zij U hierbij aanbiedt. (Zie B. Weekblad no. 20, blz. 237).
Post voor post deze begrooting na te gaan, acht de Commissie in dit stuk niet op haar plaats; voor enkele posten wenscht zij echter eene uitzondering te maken.
In verband met het boven opgemerkte acht de Commissie het niet wenschelijk op de begrooting een post beschikbaar saldo over vorig boekjaar te plaatsen.
Zij wijst er verder met dankbaarheid op, dat onder de posten van ontvangst een nieuwe gebracht is kunnen worden „Fonds Leliman" genaamd uit welke post in overeenstemming met de wenschen van den stichter, die zooveel warme belangstelling voor de Maatschappij heeft getoond, elk jaar een afwisselende bestemming kan worden gegeven. Voor dit jaar stelt de commissie voor het beschikbaar gestelde bedrag te bestemmen voor het aanschaffen van boekwerken voor de bibliotheek.
Ontvangsten post 3.
Voorzichtigheidshalve is, omdat de opbrengst uit het contract wisselvallig is, deze post lager geraamd dan de genoten opbrengst in 1910.
Ontvangsten post 8.
Evenals in het afgeloopen jaar zijn wij in staat gesteld wederom, dank zij den Voorzitter der examencommissie en den steun van den Inspecteur van het Middelbaar onderwijs, een post van fl. 5000 als Rijkssubsidie op de begrooting te brengen als tegemoetkoming in de kosten der examens, door de Maatschappij ingesteld, nu ook uitgebreid voor Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas).
Uitgaven post 9.
Voor het aanschaffen van een nieuwe schijfmachine is een bedrag uitgetrokken, waardoor de voorgestelde verhooging van dezen post wordt verklaard.
Uitgaven post 12.
Bij de verhooging van dezen post is o. a. gerekend op het verven van het trappenhuis en het verbeteren van de bovenwoning.
Uitgaven post 17.
Verhooging van dezen post houdt verband met periodieke tractementsverhooging.
Uitgaven post 24.
Deze post is ingevoerd omdat jaarlijks voor deze aangegeven doeleinden gelden worden uitgegeven, welke tot nu toe op andere begrootingsnummers werden gebracht.
Uitgaven post 25.
Het verheugt de Commissie, dat zij deze post op de begrooting heeft kunnen brengen.

Is het aan de Commissie gelukt eene begrooting op te maken, welke niet onbevredigend is te noemen, althans wanneer de ontvangsten met de geraamde bedragen zullen overeenstemmen, toch acht de Commissie, zooals zij ook reeds in haar verslag van het jaar 1909 mededeelde, versterking van de geldmiddelen noodzakelijk, opdat de Maatschappij zich zoowel innerlijk als naar buiten, krachtig zal kunnen ontwikkelen.
De heer J. F. Staal zag zich genoodzaakt wegens gezondheidsredenen zijn ontslag aan te vragen als lid der Commissie. De Commissie betreurt het heengaan van haar medelid, waarmede zij steeds op de aangenaamste wijze heeft samengewerkt.

De Commissie van Financiën:
L. C. DUMONT, *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

1 Mei 1911.

JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE TOT BEHARTIGING VAN DE VAKBELANGEN VAN DEN ARCHITECT.

Deze commissie is ingesteld bij de reorganisatie van de Maatschappij in 1908.
Volgens het Huishoudelijk Reglement is de Voorzitter van de Maatschappij voorzitter dezer Commissie; tot leden werden benoemd in de Mei-vergadering van 1909, C. W. van Henkelom C.I. Oscar Leeuw, J. Limburg B.I., Mulock Houwer C.B.I., W. F. Overeinder en G. Versteeg.
Werd in het eerste jaarverslag van de Commissie (blz. 247 B.W. 1910) melding gemaakt van het weinige dat door de Commissie behandeld is — hetgeen zijn oorzaak vond in den weinig gevorderden staat van voorbereiding, waarin de bestudeering van bijna alle punten van het werkprogram der Commissie zich nog bevond — dit tweede jaarverslag kan niet anders doen dan die klacht herhalen. Als oorzaak van de geringe vordering werd in het eerste jaarverslag genoemd het te ver uiteenwonen van de

leden der Commissie en werd gezocht naar een middel om beter resultaat te krijgen door de leden uit te noodigen bepaalde onderwerpen voor hunne rekening te nemen.
Een vijftal leden is daartoe bereid bevonden; het resultaat van hun arbeid heeft echter ook niet beantwoord aan de verwachtingen, zoodat ook het tweede jaarverslag daar de sporen van draagt.
Het werkprogram van de Commissie bevatte 15 punten.
Een aantal hiervan is in den loop van het jaar, door allerlei oorzaken, hetzij tot een oplossing gekomen, hetzij naar een speciale Commissie verwezen.
Nu het Hoofdbestuur voorstelt het instellen van eene Onderwijscommissie kunnen de punten:
4. *Technische en algemeene ontwikkeling van jongdige architecten* en het daarmede samenhangende 5 *Architectendiploma* en punt 15 *Het geven van leiding aan de beweging tot verkrijging van H. T. O.* afgevoerd worden van het werkprogram van de commissie voor de vakbelangen.
Punt 6 *Herziening Honorariumtabel* is reeds in behandeling bij een speciale commissie, terwijl ook punt 7 *Prijsvraagregelen* geregeld is, evenals punt 8 *Wettelijke bescherming van den artistieken eigendom.*
De punten 9, 10 en 11. *Verstandhouding van den architect tot zijn technisch personeel. Regelen omtrent loon en arbeidsduur. Arbeidscontract* kunnen als afgedaan beschouwd worden nu het concept arbeidscontract gereed is.
Punt 12. *Onderzoek naar de mogelijkheid van meerdere eenvormigheid in de voorschriften der verschillende Bouwverordeningen in ons land* is ook aan de werkzaamheid der commissie ontrokken, door dat het Hoofdbestuur hiervoor een speciale commissie heeft benoemd.
Punt 13. *Wetten of verordeningen, waardoor het onaesthetisch bouwen wordt gekeerd* en 14 *Heimatschutz* zijn, nu de vereeniging Heemschut is opgericht in goede handen, zoodat ook met dit punt het werkprogram van de Commissie is ontlast.
Er blijft nu over punt 1 *Samenwerking met andere vereenigingen.* (het is hier misschien de plaats te verwijzen naar het artikel van den 1en secretaris in het B. W. 1910 blz. 566 en 578).
Punt 2. *Bevordering van den Bond tusschen de Maatschappij en de jongere bouwkundigen, vooral ook de studeerenden aan de T. H. S. te Delft.* De heer Limburg, op wiens voorstel dit punt op de agenda is gebracht, heeft in de afgeloopen twee jaren den tijd nog niet kunnen vinden hieraan zijn krachten te wijden, het geen zeer te betreuren is daar het werkelijk hoog tijd wordt dat aan dit punt meerdere aandacht wordt geschonken vooral nu de B. N. A. overweegt de instelling van aspirant-leden.
Punt 3. *Architectenkamers.* Omtrent dit punt zijn ook onze Oostelijke naburen nog niet tot klaarheid gekomen, zoodat het raadzaam lijkt, de behandeling hiervan nog wat aan te houden.
Deze 3 punten zijn het dus, die door de Commissie tot behartiging van de vakbelangen nader behandeld kunnen worden tenzij . . . . door de voorgestelde wetswijziging de commissie mocht worden opgeheven.
Hiervoor is inderdaad veel te zeggen; door het tweeslachtig karakter waarin de Maatschappij ook na hare reorganisatie is blijven verkeeren en doordat omtrent de Commissie voor de vakbelangen in Statuten en Reglement weinig is geregeld heeft deze commissie een kwijnend bestaan geleid, wat aan twee dingen hoofdzakelijk is te wijten.
Het Hoofdbestuur, dat maandelijks vergadert met een agenda die door den algemeenen secretaris steeds wordt samengesteld uit de ingekomen stukken, bleef de architecten-vakbelangen met der daad behartigen en verder toonden de leden van de commissie over het algemeen weinig neiging tot bestudeering der punten van het wel wat te zeer overladen werkprogram. Het zal daarom overweging verdienen de bestudeering der 3 punten die nog overbleven op te dragen aan leden, die zich daartoe aangetrokken gevoelen.
Het is voor het aanzien van de Maatschappij van het hoogste gewicht dat eene regeling getroffen wordt om werkelijk te verkrijgen, dat de voor het architectenvak belangrijke vraagstukken grondig bestudeerd worden.

Den 7en Juni 1910 vergaderde de commissie met het Hoofdbestuur ter behandeling van de concept-honorarium-regelen voor het bouwen van bouwblokken (blz. 278, 279 B. W. 1910).
Den 5en Juli 1910 vergaderde de commissie met het Hoofdbestuur ter behandeling van het concept-model Arbeidscontract (blz. 326 B. W. 1910).
Dit concept is vastgesteld in de Hoofdbestuursvergadering van 3 October 1910 (B. W. 1910, blz. 529 en 530) en zal nader behandeld worden in eene vergadering van Architect-leden. Verder zijn door de commissie praeadviezen aan het Hoofdbestuur uitgebracht over de navolgende onderwerpen:
Steenhouwersvraagstuk; Borgstelling en gunning bij publieke aanbesteding; Particuliere aanbesteding en *Collectief verzekeren van opzichters en teekenaars.*
De commissie vergaderde daartoe op Dinsdag 18 April; tegenwoordig waren behalve voorzitter en 1e secretaris de heer van Henkelom, terwijl bericht van verhindering was ontvangen van de heeren Overeynder, Leeuw en Mulock Houwer. In deze vergadering werden de concept-preadviezen behandeld, terwijl de praeadviezen voor medio April, den door het Hoofdbestuur bepaalden tijd, werden ingezonden.
Arnhem, 25 Mei 1911.

De 1e Secretaris
G. VERSTEEG.

KORT VERSLAG OVER HET JAAR 1910 VAN DE PERMANENTE COMMISSIE IN ZAKE DE HONORARIUMTABEL.

In 1910 werden door deze Commissie enkele zaken behandeld. Allereerst een geschil over het honorarium voor den bouw van een villa. De architect had een plan ingediend, waarvan de bouwkosten hooger waren begroot, dan de vooraf bepaalde bouwsom. Bij onderhandsche aanbesteding bleek het inschrijvingscijfer de begrooting nog te overschrijden. De bouwheer besloot daarom den bouw door een ander te laten uitvoeren en weigerde den architect honorarium uit te betalen, daar deze niet aan de opdracht had voldaan, voor het bepaalde cijfer een ontwerp te leveren.
De architect eischte betaling voor bestek en teekeningen door hem opgemaakt, daar de hoogere kosten volgens hem waren voortgevloeid uit de hoogere eischen door den bouwheer voor zijn villa gesteld.
De Commissie concludeerde dat den architect een honorarium toekwam, berekend over het cijfer als maximum destijds door partijen gesteld, benevens verschotten aan reizen, drukkea van bestek en teekeningen.

Vervolgens werd aan de uitspraak der Commissie onderworpen een geschil over het honorarium voor de verbouwing van een Hotel-Restaurant.
De architect had plannen, bestek en begrooting ingeleverd voor belangrijke verbouwingen.
Om verschillende redenen werd de architect van zijn opdracht ontheven en werden later de werken door een ander uitgevoerd.
De architect vermeenende, dat volgens *zijn* ingeleverde plannen enz. deze bouw was geschied, eischte overeenkomstig art. 9 laatste alinea van de honorarium tabel het volle honorarium over de bouwkosten, zooals deze door hem waren begroot.
Bij onderzoek bleek echter aan de Commissie, dat niet volgens de gegevens van eischer was gebouwd, doch dat op andere wijze de verbouwing was geschied.
De eisch van den architect werd daarom afgewezen en de Commissie bepaalde het hem toekomende honorarium over het door hem geleverde werk aan teekeningen, bestek en begrooting, berekend over het eindcijfer dezer begrooting. Tusschen deze

BEELDHOUWWERK AAN HET VREDESPALEIS:
ONTWERPEN VAN W. RETERA.

KAPITEEL IN DEN CORRIDOR, uitgevoerd in „Mereuil"; hoogte ± 60 cM.

„STUDIE". Beeld in den voorgevel, uit te voeren in Obernkirchener zandsteen, hoogte ± 2.10 M.

VIERLICHT VENSTER IN DEN ZIJGEVEL, uitgevoerd in Obernkirchener zandsteen, de kapiteelen hoog ± 37 cM.

CONSOLE VOOR DE GORDELBOGEN VAN HET HOUTEN TONGEWELF IN DE GROOTE RECHTZAAL, uit te voeren in Tercé Normandoux; hoog ± 1.30 M. (De verlichting is hier wat te sterk, zoodat de ornamentatie hard lijkt, terwijl zij in werkelijkheid zachter is).

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 27 Mei 1911, No. 21.

TERRA-COTTA IN DE BINNENPLAATS VAN HET VREDESPALEIS;

ONTWORPEN EN UITGEVOERD DOOR W. C. BROUWER, LEIDERDORP.

PANEEL IN DE TRAVÉE VAN DE BINNENPLAATS tot scheiding van voor en achtergebouw, breed ± 2.50 M. Het geheel bestaat uit 64 deelen.

SLUITSTEEN hoog ± 60 cM.

DETAIL VAN DE OMLIJSTING VAN EEN DRIELICHT IN DE BINNENPLAATS. Het profiel is totaal groot ± 77 cM.

FRIES. Van den trapuitbouw op de binnenplaats. Het hier afgebeelde is totaal hoog 75 cM.

partijen waren verder nog verschillende kleinere geschillen over reeds door den architect gepresteerden arbeid, welke alle door de Commissie werden onderzocht en beslecht.

Door het Hoofdbestuur der Maatschappij ontving de Commissie nog verschillende aanvragen om inlichting omtrent de berekening of de toepassing van de honorarium tabel; deze werden door den Voorzitter, zoo noodig na bespreking met enkele leden der Commissie, beantwoord.

Twee aanvragen van architecten tot de Commissie gericht, om uitspraak te doen in geschillen over het naar hunne meening hun toekomende honorarium, konden niet worden opgelost daar de bouwheeren op een hun daartoe door den Voorzitter der Commissie gedaan verzoek, weigerden de tusschenkomst der Commissie te aanvaarden en het geschil aan haar uitspraak te zullen onderwerpen.

De Commissie wenscht de Architecten er nogmaals ernstig op te wijzen, dat het ter voorkoming van dergelijke weigeringen toch van het grootste belang is, dat bij de aanvaarding van een opdracht door den architect den bouwheer wordt ter hand gesteld een exemplaar van de honorariumtabel met bijbehoorend contract.

Voor de Commissie:
C. B. POSTHUMUS MEYJES,
Voorzitter.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XXIII.

DOOR J. GRATAMA.

BEELDHOUWWERK EN TERRA-COTTA AAN HET VREDESPALEIS.

Dezer dagen had ik het voorrecht en het genoegen het in aanbouw zijnde vredespaleis meer van nabij te mogen beschouwen. Het buitenwerk van het paleis is ongeveer voltooid, in zooverre, dat men het hoofdsilhouet kan zien; ook de torens beginnen zich te teekenen. Het gebouw is echter aan de voor- en zijgevels nog omgeven door een steigerwerk, waarvan de soliditeit een genoegen is te zien. Trouwens, heel het aspect van de bedrijvigheid van dezen bouw, prachtig omgeven door geboomte, is een interessant schouwspel. En klimt men op de steigers, bekijkt men het werk van dichter bij, dan wordt de indruk gewekt, dat de uitvoering zeer degelijk en gezond is, goed verzorgd, waarbij geen rekening gehouden wordt met de bekende „minimum" eischen, waarmede zoo menig bouwheer zijn architect vervolgt. Het is aangenaam deze welvaart van den bouw te zien: loodbekleeding, die toegepast wordt zoo ruim als het inderdaad voor uitstekend werk behoort; de muren flink van dikte en niet zoo dun, dat ze nog net met voldoende zekerheid hun last kunnen dragen; natuursteen ruim aangebracht en waar noodig, rijkelijk versierd. Het is inderdaad een verademing, als men na den veelal „goedkoopen" bouw van de moderne stadhuizen, deze flinke en onbekrompen uitvoering ziet. Wat deze aangename aandoening versterkt, is de niet schrale wijze, waarop ornament is aangebracht. In Holland behoort bouwkundig beeldhouwwerk tot de uitzonderingen en te meer wordt daarom de nieuwsgierigheid en de verbeelding gewekt, wanneer, zooals hier, overal achter stellingen of gedeeltelijk achter planken verborgen, gebeeldhouwde of terra-cotta kapiteelen, friezen, basreliefs enz. zich toonen.

Hoewel een zuiver beoordeelen van dit ornament eerst dan mogelijk zal zijn, als het geheel voltooid is en we de gefigureerde deelen goed op zich zelf en in verband met hunne omgeving kunnen beschouwen, valt er, m. i. toch al met zekerheid vast te stellen, dat de versiering in het algemeen met distinctie wordt toegepast. Dit lijkt geen bijzondere lof; maar als we bedenken, dat bij een ruime beurs en ruime toepassing van beeldhouwwerk allicht de neiging ontstaat het ornament „rijk" te behandelen en de architect, nu eens volkomen vrij gelaten, gevaar loopt zich te veel door weeldezucht te laten meesleepen in plaats van deze te beheerschen, en als we daarbij bedenken, dat juist het onderwerp „Vredespaleis" neiging geeft het vredes-idee en wat daarmede verwant is te pas, maar misschien ook te onpas en te veel te laten spreken, dan is het woord distinctie hier een onderscheiding.

De directie was zoo welwillend toe te staan, dat enkele details voor het B. Weekblad werden gereproduceerd. Het afgebeelde pretendeert niet te geven een keuze uit het beste; uit den grooten rijkdom van ornamenten werd een greep gedaan, ook al in verband met de mogelijkheid een photo er van te verkrijgen.

Toch kunnen de cliché's ongeveer een idee geven van het soort werk.

Zooals bekend is, is den beeldhouwer W. Retera een belangrijk deel van het beeldhouwwerk buiten en binnen opgedragen, terwijl de versiering van de cours in terra cotta door W. C. Brouwer is geleverd. Verder zijn voor de beelden in de gevels verschillende kunstenaars gevraagd.

Dat de bouwmeesters met zorg hunne artistieke hulpkrachten hebben uitgezocht is te bespeuren; zoowel het werk van Retera als van Brouwer sluit zich goed aan bij den geest, die de geheele architectuur van het Vredespaleis bezielt.

Deze geest nader te beschrijven is nu, wegens den onvoltooiden staat van het geheel, nog niet mogelijk; maar toch geloof ik wel, dat de belofte nagekomen wordt, die reeds door de bestekteekeningen in 1910 gewekt werd en toen door mij is omschreven ongeveer in de woorden: Zeker, de Wereldvrede zal niet bepleit worden is een tempel, ter harer eere gesticht; maar het Hof van Arbitrage krijgt een tehuis, dat er mag zijn, dat aan een goede zakelijkheid paart een smaak en een fijne rijkdom van goeden huize.

Beschaafd is het gebouw, beschaafd is ook het beeldhouwwerk van Retera. De stijl van dit werk, die men, niet geheel juist, byzantine moderne zou kunnen noemen, bewijst, dat de beeldhouwer ondergeschikt blijft aan den architect. Immers, het byzantijnsche aan deze uiting is,

dat de hoofdlijnen van den bouwkunstigen vorm bij de ornamentatie bewaard blijven (zie het afgebeelde kapiteel). Hierdoor behoudt de architectuur volop hare strengheid, terwijl van dichter bij bezien, de versierde deelen gelegenheid hebben een fijne en ingetogen rijkdom van vormen te vertoonen.

Een zwaar en op zich zelf levend, sprekend relief-ornament is hierbij uitgesloten; als van zelf heeft deze wijze van versieren iets geestelijks, iets wel overwogens.

Misschien dat later gelegenheid zal zijn meer uitvoerig op de kunstwaarde van dit werk van Retera in te gaan; ik verwijs nu naar de afbeeldingen en wil ten slotte iets over het zeker niet minder belangrijke werk, de terracotta van Brouwer, zeggen.

De cour van het Vredespaleis verrast den beschouwer in het algemeen, en zeker den Hollandschen architect. Opgebouwd van mooie kleurige Leidsche steen, handvorm, intiem van architectuur met goed verdeelde ramen, als geheel door de uitspringende partijen van de hoofdtrap en bibliotheek-uitbouw interessant van werking, wordt de blik langzamerhand getrokken naar de fijn en rijk bewerkte partijen van terra cotta, die, in het drielichtraam van de bibliotheek-uitbouw een hoofdmoment vormend, verder in friezen, banden, bekroningen, enz. op gelukkige wijze zijn aangebracht.

Het effect munt uit door eenheid en rust: eenheid van kleur, daar de terra cotta alleen iets rooder is dan de baksteen, maar volkomen in den toon blijft; rust daar de schaal, door de uit haar aard niet groote brokken terra cotta, met betrekkelijk fijn ornament voorzien, in grootte harmoniert met de omgevende baksteen.

Het is baksteen, versierd met veredelde baksteen, waardoor ook een innerlijke eenheid spreekt, en het lijkt of uit de baksteen zelf een natuurlijke ornamentatie groeit.

Het zou nu te ver voeren er nader op te wijzen, dat zandsteen in baksteen, in Holland gebruikelijk, noodwendig een verbreking van het muurvlak voor het oog tengevolge heeft; dat dit een middel kan zijn voor zeer levendige effecten (zie onze Hollandsche Vroeg-Renaissance) maar dat het strijdig is met de gedachte aan rust en statigheid; (vandaar dat de Barock de zandsteenbanden versiering niet toepaste).

Hoewel betrekkelijk rijk, is de versiering toch ondergeschikt gehouden aan de muren en architectuur-deelen, en ziet men eerst van dichterbij het bij alle regelmaat toch speelsche en levendige reliëf van de terra cotta, geboetseerd door Brouwer, die, misschien minder geestelijk bezonken dan Retera, daar tegenover zijn ornamenten iets volop bloeiends en tintelends geeft, dat zeker niet van mindere waarde is.

Een dergelijke ruime en consequente toepassing van terra-cotta is eenig in Holland. En waar hier een zoo fraai en zoo ongemeen effect bereikt wordt, zijn wij de architecten van het Vredespaleis grooten dank verschuldigd, dat zij dit zóó gewild en aangedurfd hebben.

Nu kunnen de Hollandsche architecten zien, op afdoende wijze, dat er een materiaal is, zoo volkomen geschikt voor onze baksteenarchitectuur, (en toch zoo weinig nog gebruikt) een materiaal, dat wat kosten betreft, niet duurder is dan op gelijke wijze bewerkte zandsteen.

Ik wil eerlijk bekennen, dat deze cour mij een verrassende blik heeft gegeven op de waarde van de terracotta en dat de wensch levendig is, dat de architecten dit materiaal meer en meer zullen gaan gebruiken. En als eenmaal dit mocht gebeuren, dan komt een groot deel van de eer, dit artistiek materiaal in Holland te hebben doen waardeeren, toe aan den ontwerper van de Vredespaleis-terra-cotta's, W. C. Brouwer, die met veel energie en toewijding zich gekweten heeft van de zware opgaaf, heel deze cour-versiering te ontwerpen en uit te voeren, en die, gezwegen van de verdienste, de vele technische moeilijkheden van zoo'n opgaaf te hebben overwonnen, daarbij de groote waarde bezit een scheppend talent van beteekenis te zijn.

HET HUIS VAN GEWAPEND BETON.

In den laatsten tijd hebben tijdschriften en couranten ons in kennis gesteld met den bouw van een huis van gewapend beton, onder Santpoort, door de heeren H. J. Harms Jr. en H. Hana, onder medewerking van den architect H. P. Berlage Nzn.

Als een der voordeelen van het gewapend beton wordt genoemd de slechte warmtegeleiding of lage transmissie. Daarmede houdt de goedkoopte van den bouw ten nauwste verband.

Van een juiste vergelijking t. d. o. mag dus de vraag gesteld worden, welke muurdikte in cementijzer is noodig om dezelfde transmissie te bereiken als bij een baksteenmuur van bijv. 0.22 M. Om deze vraag te beantwoorden moet men kennen de transmissie coëfficienten van baksteen en gewapend beton. Die van het laatste zal echter wel afhankelijk zijn van de ijzerhoeveelheid welke naar gelang van den aard der constructie, zeer veranderlijk kan zijn.

Daar de transmissiecoëfficient van ijzer hoog is (door B. H. Thomas wordt zij op 20—28 aangegeven) zal die van cementijzer wel niet beneden die van beton dalen.

Nu is het moeilijk in de gewone vaklitteratuur transmissiecoëfficiënten voor verschillende materialen op te sporen.

In „Hutte" vond ik voor muurwerk in breuksteen 1.3 tot 2.1 al naar de dichtheid van de steensoort, in een werkje van Grünzweig en Hartmann voor beton 1.3, voor baksteen 0.60, dit wil dus zeggen dat bij één graad temperatuursverschil en een dikte van het materiaal van één meter per kwadraatmeter en per uur bij beton 1.3 calorie en bij baksteen 0.6 calorie worden uitgewisseld.

Voor de bepaling der muurdikte in beton, welke dezelfde transmissie heeft als baksteen, kan wel toegepast worden de eenvoudige formule van Péclet, volgens welke de transmissie is

$$W = \frac{1}{\frac{e}{c}}$$

waarin is: e de dikte der muur en c de transmissiecoëfficient voor het materiaal waaruit de muur bestaat.

Nu moet dus zijn

$$\frac{1}{\frac{e\ \text{baksteen}}{c\ \text{baksteen}}} = \frac{1}{\frac{e\ \text{beton}}{c\ \text{beton}}}$$

waarin e beton de onbekende is.

$$e\ \text{beton} = \frac{e\ \text{baksteen} \times c\ \text{beton}}{c\ \text{baksteen}}$$

Tegenover een muurdikte in baksteen in 0.22 M. wordt

$$e\ \text{beton} = \frac{0.22 \times 1.3}{0.6} = 0.477\ \text{M.}$$

Ten opzichte van de warmtetransmissie zou dus een muurdikte in beton van 47,7 c.M. equivalent zijn met een baksteenmuur van 22 c.M.

De vraag mag dus gesteld worden of bij een dergelijke muurdikte het finantieel voordeel nog wel is aan de zijde van het beton; zoo niet, dan is het zeker niet aan die van cementijzer.

Gaat men echter de muurdikte zoodanig verminderen dat zij statisch gelijkwaardig is met een steensmuur of zelfs meer dan deze, dan zal door de grootere transmissie meerdere warmte productie in de door de muren omsloten ruimten noodig zijn, m.a.w. er zal harder moeten worden gestookt, waardoor dus het finantieel voordeel bij den bouw door het dito nadeel in het gebruik te niet kan gaan.

Over meerdere warmte in de huizen gedurende den zomer zal ik niet uitwijden.

Ik vermeet mij echter niet eenig oordeel te vellen.

Over 't algemeen is omtrent transmissie coëfficiënten in 't bijzonder die van Hollandsche materialen weinig bekend.

Ik vertrouw echter dat de constructeurs en hun adviseur deze zaak voldoende onder de oogen zullen hebben gezien, daar zij toch voor eene nieuwe toepassing van cementijzer voor huizenbouw van de allergrootste beteekenis is.

Zij zouden dus in het belang van dien bouw goed doen eenige opheldering te geven, wat hun zeker niet moeilijk zal vallen, daar het hier in hoofdzaak gaat om de transmissie coëfficiënten.

Mogelijk zijn door hen t.d.o. proeven genomen of staan hun juistere cijfers, dan ik kan vinden, ter beschikking. Ook zou het kunnen zijn dat door hen eene constructie wordt toegepast, waardoor de transmissie binnen enge grenzen wordt beperkt, zonder dat daardoor de bouwkosten weer belangrijk stijgen.

Ik meen dat hiermede een vraagpunt is gesteld, welke wel eenige opheldering verdient.

Arnhem, 21 Mei 1911. W. F. C. SCHAAP.

BOND „HEEMSCHUT".

De eerste algemeene vergadering van den Bond Heemschut werd gehouden op Woensdag 24 Mei 1911, des namiddags ten halftwee, in het gebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam. De agenda vermeldde o.a.:

Verkiezing van drie leden van het bestuur, daar de heeren dr. J. Th. Oudemans, te Amsterdam, Jac. P. Thijsse en G. Bosch, beiden te Bloemendaal, in de vergaderiug van 2 Februari 1911 gekozen, de benoeming niet hebben aanvaard.

Verkiezing van een voorzitter uit het voltallig bestuur.

Verkozen werden de heeren Mr. W. H. de Beaufort, lid van de 2de Kamer, te Leusden; T. J. J. M. van Rijckevorsel, te 's Hertogenbosch en J. H. W. Leliman, te Amsterdam.

Bij acclamatie werd de heer De Beaufort als voorzitter aangewezen.

Over het punt: mag het Bestuur van den Bond zelfstandig optreden, of moet zij bij voorkomende gevallen steeds handelen in overleg met de desbetreffende deskundige vereenigingen, ontstond een warme discussie.

Daar dit onderwerp echter onvoorbereid ter sprake kwam werd besloten het aan te houden tot de volgende Algem. Vergadering. Ondertusschen zal het Bestuur zich in verbinding stellen met de verschillende aangesloten vereenigingen, ten einde hare adviezen hierover te vernemen.

Mededeeling werd gedaan van het volgende **Jaarverslag**:

Bestuur. Door de constitueerende vergadering van 2 Februari 1911 werden tot leden van het bestuur gekozen de heeren: Mr. W. B. Buma te Huizum, Mr. G. A. P. M. van der Aa te Amsterdam, K. P. C. de Bazel te Bussum, G. Bosch te Bloemendaal, S. de Clercq te 's-Gravenhage, A. le Comte te 's-Gravenhage, D. Fockema te Arnhem, Jan Kalf te 's-Gravenhage, Jhr. C. R. F. Krayenhoff te Utrecht, E. W. Moes te Amsterdam, Dr. J. Th. Oudemans te Amsterdam, G. A. Pos te Baarn, Jac. P. Thijsse te Bloemendaal, Mr. P. G. van Tienhoven te Heemstede en A. W. Weissman te Haarlem.

De heeren Dr. J. Th. Oudemans te Amsterdam, Jac. P. Thijsse en G. Bosch, beiden te Bloemendaal aanvaardden de benoeming niet.

De vergadering wees als voorzitter aan Mr. W. B. Buma, die de benoeming slechts aannam tot de eerstvolgende Algemeene Vergadering, om den Bond niet in ongelegenheid te brengen.

Het Bestuur benoemde den heer F. W. Moes tot onder-voorzitter, den heer A. W. Weissman tot eersten secretaris, den heer S. de Clercq tot tweeden secretaris en den heer G. A. Pos tot penningmeester, welke vijf heeren tezamen het Dagelijksch Bestuur van den Bond vormden.

Het Bestuur hield drie vergaderingen, waarin verschillende onderwerpen aan de orde kwamen.

Leden. Als leden zijn tot den Bond toegetreden: Het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam. — De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam. De Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer te Bergen (N.H.). De Vereeniging Amstelodamum te Amsterdam. De Verfraaiingsvereeniging Delfia te Delft. De Afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Utrecht. Het Schilderkundig Genootschap Pulchri Studio te 's Gravenhage. De Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. De Nederlandsche Hotelhoudersbond te Amsterdam. De Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer op Walcheren, te Middelburg. De Maatschappij Arti et Amicitiae te Amsterdam. De Vereeniging Arti et Industriae te 's-Gravenhage. Het Nederlandsch Algemeen Verbond te Dordrecht. De Oudheidskamer Twenthe te Enschedé. De Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam. De Vereeniging tot verfraaiing van Haarlem. De Katholieke Kunstkring de Violier te Amsterdam. De A. N. W. B. Toeristenbond voor Nederland te Baarn. De Vereeniging Pictura Veluvensis te Renkum. De Vereeniging Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs te 's-Gravenhage. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. De Nationale Bond voor

Vreemdelingenverkeer te Utrecht. De Haagsche Kunstkring te 's-Gravenhage. De Nederlandsche Oudheidkundige Bond te 's-Gravenhage. De Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer te Leek (Gr.). De Vereeniging In Consten Een te Nijmegen. De Vereeniging Edams Museum te Edam. Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht. De Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst te Amsterdam.

Verschillende lichamen vroegen Statuten en Huishoudelijk Reglement van den Bond aan, zoodat verwacht mag worden dat het ledental zich zal uitbreiden.

Werkprogramma. Het Bestuur wees uit zijn midden de Heeren K. P. C. de Bazel, Jan Kalf en A. Weissman aan om een werkprogramma voor Heemschut op te maken.

Nadat het ontwerp daarvoor bij het Bestuur was ingekomen werd het behandeld, vastgesteld en gedrukt. Het zal zoo ruim mogelijk worden verspreid.

Correspondenten. Een voorloopige lijst van Correspondenten werd door het Bestuur opgemaakt. Het verzenden der uitnoodigingen om als Correspondent op te treden moet echter wachten tot de Statuten de koninklijke goedkeuring zullen hebben verkregen.

Buitenland. Het Bestuur stelde zich in verbinding met den heer Fritz Koch te Meiningen, Geschäftsführer des Bundes Heimatschutz in Duitschland, om de organisatie van dit lichaam te leeren kennen.

Bemoeiingen Toen gevreesd werd, dat de buitenplaats Scheybeek te Beverwijk, welke te koop was, in handen van bouwspeculanten zou vallen, vestigde men onze aandacht hierop. Daar deze buitenplaats echter door een aanzienlijk Amsterdammer werd gekocht behoeide Heemschut niet op te treden.

Naar aanleiding van mededeelingen uit *Zwolle* omtrent de voorgenomen stichting van een gebouw voor het Rechterlijk Archief aldaar, waardoor groote ontsiering dreigde, werd aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie het volgend adres gezonden.

„Het Bestuur van den Bond Heemschut tot bescherming van de „Schoonheid van Nederland heeft vernomen, dat vanwege Uwer „Excellenties Departement op de Blijmarkt te Zwolle een ge„bouw voor het Rechterlijk Archief zal worden gesticht, welk „bouwwerk, blijkens de ontwerpen, daarvoor gemaakt, geheel „het karakter van een pakhuis met plat dak zal verkrijgen, waar„om het, ook door zijn groote hoogte, de bestaande omgeving zal „ontsieren. Het Bestuur van den Bond is er van overtuigd, dat „het voldoende zal zijn, de aandacht van Uwe Excellentie op „deze zaak te vestigen, om te voorkomen, dat deze ontsiering zal „plaats vinden, en het verklaart zich gaarne bereid, indien Uwe „Excellentie dit mocht wenschen, aan te geven, hoe een Archief„gebouw zou kunnen worden gemaakt, dat, beter dan het thans ontworpene, in de omgeving past".

Vertrouwd mag worden, dat op dit adres een bevredigend antwoord zal worden ontvangen.

De hulp van Heemschut werd ingeroepen om de bedreigde bosschen van *Gaasterland* te behouden. Het Bestuur stelde zich omtrent deze zaak in verbinding met de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, die reeds herhaalde malen bosschen heeft weten te redden.

Uit Friesland kreeg het Bestuur bericht, dat het voornemen bestaat de zeer oude kerk te *Wiermn* af te breken, die, geheel van tufsteen gebouwd, als voortbrengsel van Romaansche kunst waarde heeft, en bovendien in het landschap zich schilderachtig voordoet. In samenwerking met den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond heeft Heemschut gepoogd, het afbreken der kerk te voorkomen. De pogingen zullen echter waarschijnlijk niet de gehoopte uitkomst hebben; misschien zal het gelukken, althans den toren te behouden.

Uit *Katwijk aan Zee* werd gemeld, dat het Bestuur der Domeinen het voornemen heeft, de duinen tusschen Katwijk en Noordwijk te doen afgraven, waardoor de schoonheid van deze streek zeer zou lijden. Getracht zal worden, in overleg met de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, het ontsieren door deze afgraving tegen te gaan.

Tweemaal werd de aandacht van het Bestuur gevestigd op ontsierende reclames. De eerste is een bord, in de nabijheid van het station van den Staatsspoorweg te Oosterbeek, op een der mooiste punten geplaatst door de Oosterbeeksche Meubelfabriek „Labor Omnia Vincit", welke zich ten doel stelt, de verheffing van den smaak der werklieden, door voor hen goede en goedkoope meubelen te vervaardigen.*) De tweede reclame is de groote stoel, geplaatst in een weiland bij Haarlem, door de kunstnijverheidwerkplaats „Onder den Sint Maarten" te Haarlem. Aan de leiders dezer fabrieken, welke artistieke doeleinden nastreven, werd namens den Bond verzocht, deze reclames, die de omgeving ontsieren, te doen verwijderen.

Naar aanleiding van een bericht, dat een boerenwoning te *Westerblokker* die van 1659 dagteekent en in het eerste deel der „Noord-Hollandsche Oudheden" beschreven is, zou worden gesloopt, werd een onderzoek ter plaatse ingesteld. Het huis, waarvan de zuidelijke gevel een trapjestop heeft en met een deurkalf prijkt, waarop in snijwerk een voorstelling van den Barmhartigen Samaritaan te zien is, ging onlangs in eigendom van den heer Koeman, burgemeester der gemeente Blokker, over. Daar de ankers verteerd waren, dreigde de gevel in te storten. Nadat echter de ankers vernieuwd zijn is er voor instorten geen gevaar meer. De eigenaar gaf de verzekering, voorloopig niet tot het sloopen van het gebouw te zullen overgaan en aan het Bestuur bericht te zullen zenden als er nieuw gevaar mocht dreigen. Zoo is dan dit bouwwerk behouden; den eigenaar komt de hulde toe van allen, die op het behoud van zulke schilderachtige en merkwaardige voortbrengselen uit het verleden prijs stellen.

Vernomen werd, dat het voornemen bestaat, door kazernes, die aan den Vuchtschen straatweg bij *'sHertogenbosch* zullen worden gebouwd, die schoone wandeling te bederven. Het Bestuur zal aan deze zaak zijn aandacht wijden.

Een artikel over ontsieringen te *'s-Gravenhage* van den hoefijzercorrespondent in het Algemeen Handelsblad van 26 April 1911 gaf het Bestuur aanleiding, zich met den schrijver in verbinding te stellen. Het Bestuur zal zich tot den Raad van 's-Gravenhage wenden om er op aan te dringen, dat wanneer de terreinen nabij de Witte Brug voor het houden van tentoonstellingen bestemd worden, althans het meest karakteristieke deel, de warmoezenierderijen, ongeschonden blijve en alleen de weilanden voor tentoonstellingen worden gebruikt.

Aan de Directie der Zuid-Hollandsche Electrische Spoorwegmaatschappij zal worden gevraagd, de ontsiering van het duinlandschap door het plaatsen van reclames langs de lijn te beletten en aan den Minister van Waterstaat zal om medewerking verzocht worden, ten einde deze ontsiering van den rijksweg ongedaan te maken.

Ook langs andere spoor- en straatwegen neemt het getal der ontsierende reclameborden zeer toe. Het zal noodzakelijk zijn, dat bij de wet regelen worden gegeven, die voorkomen, dat iemand zijn eigendom misbruikt, gelijk hij doet, wanneer hij er reclames op plaatst, waardoor het stads- of landschapsschoon wordt bedorven. De actie tot het verkrijgen van zulk een wet kan zich aansluiten bij die door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond tot bescherming van gedenkteekenen bij de wet ondernomen.

Er blijft voor den Bond Heemschut dus nog veel te doen. Dat in den korten tijd van zijn bestaan reeds zoo dikwijls zijn hulp werd ingeroepen, ofschoon nog geen Correspondentschappen konden worden ingesteld, getuigt van belangstelling in zijn streven.

Moge die belangstelling blijven bestaan, dan zal Heemschut zeker veel tot het behoud der schoonheid in Nederland kunnen bijdragen, vooral wanneer het zijn werkprogram tot uitvoering kan brengen.

De 1ste Secretaris:
A. W. Weissman.

*) Op de vergadering werd medegedeeld, dat deze fabriek aan het verzoek van den Bond gevolg zal geven.

Op de Vergadering werd de volgende circulaire, bevattende het **werkprogramma,** rondgedeeld:

De schoonheid van Nederland is al van ouds bekend. In geen ander land hebben de schilders en de teekenaars zich, sedert de vijftiende eeuw, met zóóveel ijver en kunst op het wedergeven dier schoonheid toegelegd.

Tot het laatst der achttiende eeuw is de schoonheid van Nederland vrijwel ongerept gebleven. Wel ondergingen steden, dorpen en gehuchten vóór dien tijd veranderingen, doch die veranderingen gaven nooit tot ontsiering aanleiding, omdat steeds nieuwe kunst in de plaats kwam van de oude, die verdween.

Dan zien wij de negentiende eeuw mêedoogenloos den moker zwaaien, wateren dempen, gedenkteekenen doen verdwijnen, zonder iets te kunnen voortbrengen, hetwelk met het oude op één lijn mocht worden gesteld.

Wanneer wij de oude afbeeldingen van steden en dorpen beschouwen, dan treft ons steeds het harmonisch geheel. Doch wie door onze hedendaagsche steden of dorpen wandelt kan haast geen schrede doen, zonder dat hij de een of andere oorzaak tot ergernis vindt. Overal is de niets ontziende reclame er op uit, door zoo schril mogelijke tegenstellingen de aandacht van den voorbijganger te trekken. Ook in de kleine steden en de dorpen, waar landgenoot en vreemdeling heen gaan om schilderachtigheid te bewonderen, is reeds veel bedorven. Dit mag niet zoo blijven.

Daarom werd in het begin van dit jaar de Bond „Heemschut" opgericht, die zich ten doel stelt, te waken voor de schoonheid van Nederland.

De bemoeiing van „Heemschut" omvat:

1. Het beschermen van bestaande, uit eenig oogpunt belangrijke, bouwwerken en gedenkteekenen.
2. Het beschermen van bestaande schoonheid in de natuur.
3. Het medewerken tot instandhouden en aankweeken van volkskunst, volksfeesten en volkskleederdrachten.
4. Het tegengaan van ontsierende reclames.
5. Het bevorderen, dat nieuw te stichten bouwwerken aan de eischen der schoonheid voldoen.
6. Het doen houden van technische voordrachten voor openbare ambtenaren, die op het bebouwen van stad en land invloed hebben.
7. Het doen houden van wetenschappelijke voordrachten voor leeraren en onderwijzers, om hun in staat te stellen, bij de jeugd kennis van en liefde voor de schoonheid van Nederland op te wekken.
8. het doen houden van populaire voordrachten met lichtbeelden, om het publiek in alle streken des lands de schoonheid der omgeving te leeren kennen en te doen waardeeren en het duidelijk te maken zoowel hoe die schoonheid kan worden behouden als hoe zij te loor gaat. In deze voordrachten moet op het groote belang dat voor ons land, wegens het vreemdelingenverkeer, aan het behoud der schoonheid verbonden is, worden gewezen.
9. Het zenden aan de pers van mededeelingen en opstellen, welke tot voorlichting van het publiek dienstig zijn.
10. Het verspreiden van geïllustreerde boeken en vlugschriften.
11. Het uitgeven van een maandschrift.
12. Het uitschrijven van studie-prijsvragen.

Toelichtingen.

Tot 1. De Bond zal zich, ten opzichte der bescherming van bestaande gedenkteekenen, aansluiten bij de beweging door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond begonnen, om tot een bescherming door de wet te geraken, en zoolang die nog niet is verkregen, alle pogingen steunen, die gedaan worden om bestaande bouwwerken te behouden.

Tot 2. Wat het beschermen van bestaande schoonheid in de natuur aangaat zal de Bond zich verstaan met de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland en zich verder bepalen tot het opwekken van belangstelling voor deze schoonheid in den ruimsten kring. In bijzondere gevallen zal de Bond de pogingen steunen, die tot behoud van het landschaps- of stadsschoon door op dit gebied reeds werkzame lichamen worden ondernomen.

Tot 3. In vele streken van Nederland dragen karakteristieke volkskunst, volksgebruiken, volksfeesten en volkskleederdrachten zeer veel tot de eigenaardige schoonheid bij. De Bond zal daarom trachten, dit alles zooveel mogelijk te verheffen en in stand te doen blijven, door gepaste middelen aan te wenden, en vereenigingen, die hetzelfde doel beoogen, te steunen.

Tot 4. Het tegengaan van ontsierende reclames zal een der voornaamste bemoeiingen van den Bond zijn. Hij zal trachten, gedaan te krijgen, dat door de wet aan deze steeds meer toenemende ontsieringen van stad en land paal en perk worde gesteld, daar juist de schoonste punten voor reclame-doeleinden worden geëxploiteerd. In afwachting van die bepalingen zal de Bond het publiek er op wijzen, dat de reclamemakers, die toch de gunst van dat publiek zoeken, door het bederven der schoonheid van stad en land zich die gunst onwaardig maken, zoodat hun welbegrepen belang vordert, daarmede niet voort te gaan, maar andere middelen te zoeken, om hun doel te bereiken.

Tot 5. Niet minder belangrijk zal de bemoeiing van den Bond zijn in zake het stichten van bouwwerken, die aan de eischen der schoonheid voldoen. Reeds bestaan in enkele groote gemeenten „Schoonheidscommissies", waarvan invloed ten goede uitgaat. Daar echter die commissies uit den aard der zaak slechts zeer beperkt in aantal zullen zijn, stelt de Bond in een „Schoonheidsraad", welke zijn diensten overal verleent, waar dit noodig is. De taak van dezen Raad zal zijn, adviezen te geven omtrent alles wat van invloed kan wezen op de schoonheid van stad en land. De Raad zal door het Dagelijksch Bestuur van den Bond, dat voorgelicht wordt door de Correspondenten, om advies gevraagd worden, waarna dit Bestuur dat advies ter kennis brengt van wien het aangaat.

Ter beschikking van den „Schoonheidsraad" zal de noodige bezoldigde technische hulp worden gesteld.

Het Dagelijksch Bestuur brengt de instelling van den „Schoonheidsraad" ter kennis van alle openbare bestuurslichamen, die voor zulk een kennisgeving in aanmerking komen.

De „Schoonheidsraad" zal, indien dit noodig blijkt, Gewestelijke Commissies aan het Bestuur ter benoeming voordragen. De taak dezer Commissies zal overeenkomen met die, welke door de „Schoonheidscommissies" in de groote gemeenten moet worden vervuld.

De „Schoonheidsraad" zal niet slechts advies geven ten opzichte der stichting van gebouwen, maar ook omtrent verandering in aanzien van het landschap en bij wijziging of uitbreiding eener bebouwing.

INGEZONDEN STUKKEN

HET BRANDVRIJE RIETEN DAK.

Het blijkt, uit een desbetreffende vraag van den Voorzitter van het Genootschap A. et A. (zie het verslag van de 1295e ledenvergadering op 26 April l.l. in Architectura van 29 April 1911) aan den voorzitter van de Mij. t. Bev. der Bouwk. en van den B. N. A. dat het Hoofdbestuur van de Mij. reeds sedert eenigen tijd zijn aandacht op dit onderwerp gevestigd heeft en in Juli 1910 besloten heeft stappen te doen tot het nemen van een officieele brandproef; dat in verband met de op te maken begrooting van onkosten voor het proefdak gewacht wordt op de overkomst van den duitschen-specialiteit-rietdekker, wien dit onbrandbare

rieten dak in Holland zou opgedragen worden. (Zie verslag van de hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 2 Mei j.l. B. W. van Zaterdag 13 Mei 1911).
Zoo het in de bedoeling mocht liggen het proefdak volgens het z.g. Gernentz dak toegepast in Worpswede te vervaardigen, wil ik er op wijzen, dat het mijn inziens de voorkeur zal verdienen het sindsdien door den architect Freem te Oosterbeek toegepaste systeem te volgen, zooals ook de Voorzitter van A. et A. heeft voorgesteld, en wel omdat de werkwijze daar gevolgd, geheel op de tot nu toe gebruikelijke berust: nadat het riet van te voren brandvrij gemaakt is, zoodat hiermede de aesthetische werking van het rieten dak behouden blijft.
Dit kan nu evenwel niet gezegd worden van het z.g. Gernentz dak, waarbij de van te voren gereedgemaakte matten als platen worden opgebracht. Ik behoef niet te betoogen, dat hiermede het eigenlijke karakter van het rieten dak leelijk in de verdrukking gebracht wordt, daar iedereen, die met mij het rieten dak toegepast heeft, weet dat juist de bekoring en voordeelen zitten in de mogelijkheid dat met het z.g. opkloppen met den dekspaan die fraaie soepele overgangsvormen om de toppen en dakvensters en in de killen verkregen kunnen worden, welke zoo menig oud-boerenhuis en enkele onzer nieuwe landhuizen onze bewondering wekken.
Het komt mij daarom voor, dat het wenschelijk is, de eerste officieele brandproef in Nederland te houden volgens het systeem van den architect Freem, die de eerste in den lande is, wien het gelukt is op de onde wijze een brandvrij rieten dak samen te stellen, hetwelk bij een *toevallige* brandproef zeer betrouwbaar is gebleken en waarbij tevens de schoonheidswerking behouden kan blijven.

Haarlem 18 Mei '11. A. P. SMITS.
Architect B. N. A.

BERICHTEN

's-Gravenhage. Het uitbreidingsplan dat de gemeente als variant op Berlage's plan opmaakt en dat vele ingrijpende wijzigingen op het laatstgenoemde vertoont werd eenigen tijd geleden in handen gesteld der gezondheidscommissie, die daarover thans het volgend advies heeft uitgebracht.
De bezwaren die de Commissie aanvoert zijn de volgende:
1e Er zijn geen terreinen aangewezen voor uitbreiding van Scheveningen.
2e De verhouding tusschen open en gesloten bebouwing is in het Westen en Zuiden niet gunstig.
3e Aan de wenschelijkheid van gebogen straten is, voor wat betreft de gesloten bebouwing te weinig aandacht geschonken.
4e De verbinding tusschen Charlotte de Bourbonstraat en Rijswijkschen weg laat te wenschen over.
5e In Zorgvliet zijn te veel rechte wegen ontworpen.
6e De diepte der bouwblokken gelegen aan breede wegen en pleinen is dikwerf onvoldoende.
7e Vele bouwblokken hebben een vorm, die zeer moeilijke oplossingen voor de bebouwing medebrengt.
8e ten onrechte zijn niet in het ontwerp opgenomen de in het midden der bouwblokken gelegen „squares" van het plan Berlage.
9e Er is blijkbaar geen aandacht geschonken aan de eischen van het marktwezen en meer bepaaldelijk is geen terrein aanwezig voor de groentemarkt.
10e. Er zijn geen terreinen voorloopig gereserveerd voor het oprichten van inrichtingen vallende onder de Hinderwet.
11e. Er zijn geen plaatsen voor open zweminrichtingen aangewezen. Tevens doet de commissie hierbij als hare meening kennen dat het wenschelijk is.
a. een spoedige en ruime uitlegging der gemeentegrenzen mede teneinde terreinen voor begraafplaatsen in het oosten en het westen te kunnen aanwijzen.
b. het gedurende 10 jaar openhouden van het (op plan Berlage aangewezen) eventueel voor goederen-emplaçement te bestemmen terrein aan de Trekvliet.
c. Verplaatsing van de oude gasfabriek.
In een uitvoerig antwoord hebben B. en W. enkele punten nader toegelicht, andere bezwaren weerlegd.
De Haagsche schouwburg oud en nieuw. B. en W. stellen den Gemeenteraad voor de volgende maatregelen te nemen tot vermindering van het gevaar voor en bij brand in den schouwburg.
a. ter vermindering van het gevaar *voor* brand;
ontruiming van het schouwburggebouw door den tot nu toe inwonenden directeur en concierge;
b. ter vermindering van het gevaar bij brand;
het wegbreken van een aantal plaatsen parket- parterre-, 3e en 4e rang.
het aanbrengen van voetlatten ter vervanging van voetkussens,
het verwijderen van 23 logedeuren op den 1en en 2en rang welke allen zullen zijn ter vervangen door portières;
het verbeteren van een trap tegenover het midden tusschenpad 4e rang, het wegbreken van de 2 zijtrappen achter dien rang en van schotwerk aldaar en het maken van 2 nieuwe trappen naar den 3en en van 2 nieuwe zijtrappen;
het aanbrengen van kaarslichten in lantaarns met rood glas boven alle nooduitgangen.
De kosten zullen bedragen aan schadevergoeding f 3,140 terwijl voor de uitvoering een bedrag gevorderd wordt van f 3135.
Men is thans druk bezig met de behandeling der schetsontwerpen voor den nieuwen schouwburgbouw die ten getale van 4 zijn ingekomen te weten één uit Engeland, één uit Duitschland één van den gemeentearchtect J. Gort en één ongevraagd van den architect Kuypers.
De begraven brug te Buinerveen. Te Buinerveen (Dr.) is onder het veen een van boomstammen vervaardige brug of weg ontdekt, die daar vóór eeuwen is gemaakt om het veen over te trekken. Vermoedelijk dateert zij uit den Romeinschen tijd evenals de Valtherbrug, die in het begin der 19de eeuw werd ontdekt; zij ligt evenals deze op een diepte van 1 M, beneden den beganen grond. Met zekerheid is de juiste tijd nog niet bepaald. Van de brug was een stuk van ongeveer 5 M. blootgelegd. De brug bestaat uit 2 lagen. De bovenste laag is van grenenhout, de onderste van berken met hier en daar hout van kersenboomen. De dennenstammen liggen naast elkander in eene richting N.Z. De daaronder gelegen berkenstammetjes liggen naast elkander in de richting der brug. De palen van het dennenhout dragen de sporen van menschelijke bewerking, alle zijn gehakt aan de einden en wel puntig toeloopend.
Onder de brug bevindt zich nog een veenlaag ter dikte van $^1/_2$ M.
In de laag boven de brug bevinden zich de stompen van boomen. Zelfs komen die hier en daar voor boven de brug zelf.
De uitgegraven boomen hebben een middellijn van 1 tot 4 d.M.
De brug strekt zich waarschijnlijk uit over eene lengte van 1 K.M.
Merkwaardig is het vinden van keien in 't overgansveen van den bondsrug af, juist in de richting van de brug. Het schijnt dat men het veen eerst wilde overtrekken met behulp van dien keienweg, daarna, toen het veen te dik werd, met behulp van den houten weg. *Vad.*

PERSONALIA

Int. Congres voor de Bouwbedrijven enz. te Rome.

Bij K. B. van 4 Mei is benoemd tot vertegenwoordiger der Ned. Regeering op het te Rome in Oct. te houden *„Ime Congrès Int. de l'Industrie du Bâtiment et des Travaux Publics"*, A. Deking Dura, c. i., voorz. van den raad van arbitrage voor de bouwbedrijven te 's Gravenhage. *(St. Ct.)*

31ste JAARG. – 3 JUNI 1911. – No. 22.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1. —, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Tentoonstelling Dorpskerken. — Wijzigingen der Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen, en Concept Huishoudelijk Reglement, opgesteld door de Permanente Prijsvraag Commissie. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Brieven uit Nijmegen; een brug over de Waal, door X. — Dorpskerken, door A. W. Weissman. — Jaarverslag Raad van Arbitrage in de Bouwbedrijven. — Het Kunstenaarshuis van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

De tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen, enz. van dorpskerken, gebouwd van af de oudste tijden tot aan het jaar 1800, is op de Algemeene Vergadering van Dinsdagavond 30 Mei jl. geopend. Voornamelijk samengesteld uit de collectie van het Ministerie van Binnenlandsche zaken, van de Rijkscommissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, van verschillende Archieven, van den heer C. H. Peters en andere particulieren, geeft zij een beeld van de aardige dorpskerken in de vorige eeuwen gebouwd, die zoo uitstekend zich aansluiten bij de omgeving, een goed en eigen karakter hebben, en daardoor voor menige moderne dorpskerk beschamende voorbeelden zijn.
De tentoonstelling is een maand geopend en dagelijks te zien van 10 uur v. m. tot 5 uur n. m. in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE.

TOELICHTING BIJ HET VOORSTEL TOT WIJZIGING DER ALGEMEENE REGELEN VOOR NATIONALE BOUWKUNDIGE PRIJSVRAGEN *).

De Permanente Prijsvraag-commissie heeft gemeend niet eene algeheele herziening der Algemeene regelen te moeten ondernemen, doch zich te moeten beperken tot die bepalingen ervan die gebleken zijn bij de toepassing tot moeielijkheden aanleiding te kunnen geven.
In 't bizonder traden deze moeielijkheden op den voorgrond waar het bij het uitschrijven van prijsvragen gold de bepaling van het bedrag der uit te loven prijzen, en dit in verband met de in de Algemeene regelen daartoe aangehaalde honorariumtabel voor bouwkundige werkzaamheden der Mij t. b. d. Bouwkunst.
Het bleek n.l. dat deze niet in alle gevallen zonder meer toegepast kan worden zonder tot onkosten voor de prijsvraaguitschrijver te leiden, die onevenredig hoog te achten waren met betrekking tot het nut, dat deze van de prijsvraag zoude kunnen trekken.
Ook gaf de bepaling omtrent de publicatie der inlichtingen door de jury aanleiding tot verschil van opvatting.
Verder werd de meening vernomen dat in 't algemeen de rechten van den prijsvraaguitschrijver niet overal voldoende in de regelen verzorgd waren.
Ten slotte kwamen bij de vaststelling van het huishoudelijk reglement voor de P. P. C. nog eenige leemten in de A. R. aan den dag, die aanvulling behoefden.
Een en ander gaf de Mij t. b. d. Bouwkunst aanleiding een aantal desiderata te formuleeren, die zij de P. P. C. bij het concipieeren der wijzigingen en aanvullingen van de algemeene regelen in overweging gaf.
De aangebrachte wijzigingen betreffen:
Art. 3. De P.P.C. was van oordeel dat dit artikel meer tehuis behoorde in hoofdstuk 4, daar het geheel het karakter van een programma-bepaling heeft. Het woord risico werd door het Hollandsche woord schade vervangen.
Door deze verplaatsing van het artikel heeft een terugschuiving der artikelnommers plaats.
Art. 4 (nieuw 3). Het kwam de P.P.C. gewenscht voor, in de regelen vast te leggen dat de permanente prijsvraagcommissie is een zelfstandig lichaam, gekozen door de constitueerende vereenigingen en verder duidelijk in de regelen te doen uitkomen dat slechts de 4 bouwkundige Vereenigingen, die in werkelijkheid deze regelen samenstelden, als de verantwoordelijke lichamen zouden te beschouwen zijn voor de zorg der handhaving en toepassing ervan; doch ook dat bij haar de beslissing over mogelijke wijzigingen der regelen enz. zou berusten. Dit om te voorko-

*) Deze voorstellen tot wijziging, opgesteld door de P. P. C., benevens haar concept Huish. Reglement worden in het B. Weekblad opgenomen, zoodat de leden der Maatschappij in de gelegenheid gesteld worden er van kennis te nemen. Zij worden verzocht hunne eventueele bemerkingen **vóór Maandag 12 Juni a. s.** mede te deelen aan den Alg. Secretaris der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

men dat een wellicht voortdurend grooter wordend aantal vereenigingen, dat de regelen onderschrijft en aanvaardt, tot voortdurend grooter omslag bij de toepassing aanleiding zou geven.
De P. P. C. wijzigde daartoe den aanhef van art. 4 in bedoelden zin.
De tweede wijziging van art. 4 betrof de bepaling dat de P.P.C. zich weliswaar ter beschikking van den prijsvraaguitschrijver heeft te stellen om deze bij het uitschrijven te adviseeren, doch zij overwoog tevens dat een prijsvraaguitschrijver dit aanbod niet behoeft te accepteeren, in welk geval van het geven van advies door de P.P.C. geen sprake kon zijn.
Zij voegde daarom ter bestemder plaatse het woord: „desgevraagd" in.
Verder werd aan art. 4 toegevoegd eene clausule betreffende de bestrijding der onkosten die uit de bemoeiingen der P. P. C. voortvloeien. Zij was hierbij van oordeel dat evenals de onkosten van de jury ten laste van den prijsvraaguitschrijver komen dit ook het geval dient te zijn wanneer hij van de diensten der P. P. C. respectievelijk een der constitueerende vereenigingen gebruik maakt.
De positie der P. P. C., blijkt hierbij een tweeledige te zijn; n.l. in haar verhouding tot een prijsvraaguitschrijver, en in die tot de constitueerende vereenigingen.
Waar zij ten bate van een prijsvraaguitschrijver werkzaam is, dienen de door haar te presteeren diensten gehonoreerd te worden, b.v. volgens de honorariumtabel voor bouwkundig werkzaamheden.
Waar zij als orgaan der constitueerende vereenigingen optreedt geeft zij wel haar arbeid gratis, doch zijn aan haar vergaderingen enz. onkosten verbonden, die op een of andere wijze bestreden moeten worden.
De P. P. C. meent dat, waar zij in 't algemeen ten bate van het prijsvraagwezen werkzaam is, ook haar onkosten ten laste daarvan moeten komen doch dat, indien de inkomsten daaruit te kort mochten schieten, de constitueerende vereenigingen dit te kort behooren te dragen, en welgelijkelijk, daar eene verdeeling der kosten b.v. naar rato van het aantal leden omslachtig zou zijn en toch niet billijk omdat niet in alle vereenigingen het aantal van prijsvragen profiteerenden niet in dezelfde verhouding tot het geheele aantal leden der vereeniging staat.
Zij stelde daarom voor dat in geval van hare diensten gebruik zal worden gemaakt door een prijsvraaguitschrijver, deze eene vooraf overeen te komen som zal storten, te bepalen in verhouding tot den door haar vermoedelijk te leveren arbeid en vergroot met een bedrag voor de algemeene onkosten.
Mocht een prijsvraaguitschrijver met voorbijgaan der P. P. C. de diensten van een der continueerende vereenigingen verlangen, dan zou de door hem te storten som na aftrek der door deze vereeniging te maken onkosten in de kas der P. P. C. gestort behooren te worden.
Deze laatste regeling is echter als betreffende de verhouding der P. P. C. tot de constitueerende vereenigingen niet in de algemeene regelen op haar plaats doch in het huishoudelijk reglement opgenomen.
Art. 5 (nieuw 4). Ook hier is ter bestemder plaatse het woord „desgevraagd" ingelascht, waarvoor dezelfde overwegingen als bovengenoemd golden.
Waar het voor kan komen, bij prijsvragen door gemeentebesturen uitgeschreven, dat tot lid der jury benoemd zijn technische ambtenaren die niet in den strikten zin van het woord als architect zijn aan te merken, doch desniettemin zeer bevoegde beoordeelaars kunnen zijn, meende de P. P. C. zulke juryleden als met de architecten gelijk bevoegd te mogen beschouwen en vulde in dien geest het artikel aan.
Art. 9 (nieuw 8). De laatste alinea van dit artikel werd als hebbende het karakter van eene programmabepaling naar hoofdstuk 4 overgebracht en met No. 19 genummerd.
Art. 14 (nieuw 16). Het kwam de P. P. C. voor dat de redactie der 1e alinea van art. 14 tot moeielijkheden aanleiding zou kunnen geven, bijaldien een in het buitenland, of zelfs in een ander werelddeel vertoevend Nederlander aan eene prijsvraag hier te lande zou medewerken.
Niet ondenkbaar is het geval dat bij eene vlugge beoordeeling der ingekomen ontwerpen de uitspraak reeds zou hebben plaats gehad voordat eene uit het buitenland komend antwoord was ingeleverd.
Zij stelde daarom voor dat in 't buitenland, binnen Europa vertoevende inzenders, tegelijk met de verzending van hun ontwerp telegrafisch daarvan kennis zullen geven aan het adres van inzending, en dat zij die in een ander werelddeel verblijven hebben te zorgen dat hun ontwerp op den in 't programma vastgestelden datum is ingekomen.
Hierdoor komt weliswaar een zoodanig inzender in eenigszins ongunstiger conditie doch eene andere oplossing schijnt niet mogelijk, waar het niet vooraf bekend kan zijn of mededingers uit andere werelddeelen zullen inzenden, tenzij men ook hen in de gelegenheid zou willen stellen telegrafisch van hunne inzending kennis te geven en de beoordeeling opschorten tot hun ontwerp is ingekomen.
Art. 16 (nieuw 15) Zooals reeds in den aanhef dezer toelichting is opgemerkt heeft dit artikel, handelende over het bedrag der uit te loven prijzen aanleiding tot moeielijkheden gegeven.
Door de Mij. t. b. d. Bouwkunst was voorgesteld als grondslag voor dit bedrag te nemen het honorarium voor den werkelijk geleverden arbeid volgens de honorariumtabel.
De P. P. C. was echter van meening dat waar allicht verschil van inzicht zou kunnen ontstaan omtrent wat als den werkelijk geleverden arbeid zou zijn te beschouwen, het beter was van het volledig honorarium als grondslag uit te gaan doch hiervan bepaalde fractie's te nemen in verband met den aard van het bouwwerk dat het onderwerp der prijsvraag is.
Zij stelde daarom vast dat als norm voor het totaal bedrag der prijzen zou worden aangenomen:
voor werken der eerste klasse $^1/_2$ van het volledig honorarium.
" " " tweede " 4.7 " " " "
" " " derde " 5.7 " " " "
" " " vierde " 5.7 " " " "
f 30.000 en hooger.
voor werken der vierde klasse v. f 1200 — f 30.000 1/1 v.h Voll. hon.
Zij stelde zich daarbij voor dat in de eerste klasse zouden gerangschikt worden die werken waarbij veel herhalingen van een zelfde onderdeel voorkomen als b.v. uitgebreide blokken arbeiderswoningen, en andere zeer eenvoudige bouwwerken.
De werken der vierde klasse meende zij te moeten splitsen in twee rubrieken, en wel van beneden en boven de f 30000.— overwegende dat de arbeid voor werken in deze klasse belangrijk toeneemt naarmate het bedrag kleiner wordt. Immers onder de kleinere sommen zullen veelal vallen de ontwerpen voor meubileering, betimmering en dergelijken, die slechts uit hunne detailteekeningen te beoordeelen zijn; terwijl bij grootere sommen het onderwerp eerder een bouwwerk zal betreffen dat niet in al zijn onderdeelen gedetailleerd behoeft te zijn voor de beoordeeling van zijn waarde.
Ter toelichting van de werking van bovengenoemde schaal volgt hier een staatje met eenige voorbeelden voor bouwwerken van verschillende klassen en bouwsommen.

bouwsommen.	1e klasse.		2e klasse.		3e klasse.		4e klasse f 1200—f 30000.		5e klasse f 30000 & hoog.	
	% van het volledig honorarium.	bedrag d. prijzen bij $^1/_2$ % v. volledig honorarium	% van het volledig honorarium.	bedrag d. prijzen bij 4.7 % v. volledig honorarium.	% van het volledig honorarium.	bedrag d. prijzen bij 5.7 % v. volledig honorarium.	% van het volledig honorarium.	bedrag d. prijzen bij 5.7 % v. volledig honorarium.	% van het volledig honorarium.	bedrag d. prijzen bij 5.7 % v. volledig honorarium.
f 5000	—	—	—	—	—	—	11.88	f 594.—	—	—
„ 25000	4.8	f 600.—	5.8	f 828.—	7.5	f 1339.—	9.8	„ 2450.—	—	—
„ 50000	4.1	„ 1025.—	5.1	„ 1457.—	6.54	„ 2335.—	—	—	9.3	f 3321.—
„ 120000	3.55	„ 2130.—	4.55	„ 3120.—	6.—	„ 5143.—	—	—	9.—	„ 7714.—
„ 250000	3.—	„ 3750.—	4.—	„ 5714.—	5.—	„ 8928.—	—	—	9.—	„ 16071.—

De hierbij gegeven cijfers der percentages zijn ontleend aan de honorariumtabel in haar tegenwoordigen vorm. Bij wijziging in verband met de onderhanden herziening der tabel zouden wellicht de aangenomen *fractie's* eveneens wijziging behoeven.

De P.P.C. meende verder dat voor 't geval het bedrag der uit te loven prijzen door een prijsvraaguitschrijver niet in overleg met haar is vastgesteld, zij niettemin de beslissing behoort te hebben omtrent de juistheid van het bedrag in verband met de klassificatie van het bouwwerk dat het onderwerp der prijsvraag is, en de hoegrootheid der bouwsom.
Dit laatste voor de bijzondere gevallen waarin de honorariumtabel niet voorziet.
Nog meende zij art. 16 te moeten aanvullen voor die gevallen waarbij geen bouwsom als grondslag voor de berekening van het bedrag der prijzen kan aangenomen worden als b.v. bij plannen voor stedenbouw, gevelontwerpen en dergelijken, en dit in dien zin dat de beslissing omtrent het bedrag der uit te loven prijzen aan de P.P.C. kan verblijven in geval dat bedrag in overleg met haar wordt vastgesteld; en dat zij de beslissing omtrent de juistheid van dat bedrag zal hebben, voor 't geval dit buiten haar om door een prijsvraag-uitschrijver is bepaald.
Door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst was voorgesteld dat bij, *besloten* prijsvragen: *ieder der uitgenoodigde architecten een vooraf te bepalen honorarium zal ontvangen door den prijsvraaguitschrijver desgevraagd in overleg met de P.P.C. vast te stellen.*
De P.P.C. was van oordeel dat de bestaande bepaling waarbij dat honorarium op $^1/_4$ van het totale verschuldigde honorarium bij opdracht is bepaald de voorkeur verdient. Zij meende dat wanneer een prijsvraaguitschrijver een keuze kan doen uit 4 ontwerpen door even zoovele door hem, blijkens de uitnoodiging als volkomen competent beschouwde krachten vervaardigd een totaal som aan belooningen gelijkstaande, met eenmaal het volledige honorarium gerechtvaardigd is te achten.
Art. 18 (nieuw 9). Om verschil van opvatting omtrent de publicatie der inlichtingen van de jury te voorkomen, wijzigde de P. P. C. art. 18 in dien zin dat verplichtend gesteld wordt de *publicatie* in de organen der constitueerende vereenigingen, en de mededeeling ter publicatie aan de voornaamste vakbladen ter beoordeeling der P. P. C. Dit artikel werd voorts overgebracht naar hoofdstuk 3, waar de overige verplichtingen van de jury omschreven worden.
De artikelen 9 tot 19 behoorende tot hoofdstuk 4 der regelen verkregen behalve een andere nummering ook een andere opvolging der nummers waardoor naar de meening der P. P. C. dit hoofdstuk meer overzichtelijk werd.
Art. 20 werd als nieuw artikel toegevoegd, en betreft de periodieke herziening der regelen.
De P. P. C. was van oordeel dat dit art. niet gemist mocht worden.
Ten slotte stelt zij voor, het appendix aan het slot der regelen, als een artikel daarvan te beschouwen, en den aanhef daarvan, dienovereenkomstig te wijzigen.
Zij meende dit te mogen doen daar ten slotte de constitueerende vereenigingen als de samenstellers der regelen zijn aan te merken, al zijn zij voorbereid door vertegenwoordigers dier vereenigingen.
In overeenstemming hiermede wordt dan de onderteekening door de constitueerende vereenigingen eenigszins gewijzigd en gescheiden gehouden van die der vereenigingen die de regelen aanvaard hebben of eventueel nog zullen aanvaarden.
Deze beide laatste artikelen zijn in een afzonderlijk hoofdstuk met den titel: *„slotbepalingen"* ondergebracht.

De Permanente Prijsvraagcommissie,

A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*
PAUL J. DE JONGH, *Penningmeester.*

CONCEPT.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT VOOR DE PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE

bedoeld bij art. 3 der algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen ingesteld door de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst", te Amsterdam; het Genootschap „Architectura et Amicitia", te Amsterdam; de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", te Rotterdam; den „Bond van Nederlandsche Architecten", te Amsterdam; in dit reglement aangeduid met *„de Algemeene regelen"* en *„de constitueerende vereenigingen"*.

Art. 1.

De Commissie heeft volgens art. 3 der „algemeene regelen" tot taak te bevorderen dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regelen worden toegepast.
In 't bijzonder is zij gehouden:
1o. Het ter algemeene kennis brengen der *„algemeene regelen"*, in 't bijzonder bij die lichamen en personen op wier weg het ligt prijsvragen uit te schrijven.
2o. Kennis te nemen van de programma's der prijsvragen welker uitschrijving haar ter kennis komen, deze aan de algemeene regelen te toetsen en eventueel zich te richten tot de(n) prijsvraaguitschrijver(ster) indien het programma daar aanleiding toe geeft.
3o. Hare bemiddeling aan te bieden daar waar het te harer kennis komt dat een prijsvraag zal worden uitgeschreven en de aandacht op de algemeene regelen te vestigen, en in verband daarmede hare diensten te geven waar deze gevraagd worden.
4o. Gemotiveerd advies te geven aan de constitueerende vereenigingen omtrent de al of niet wenschelijkheid der medewerking aan die prijsvragen.
5o. Materiaal te verzamelen, waardoor de kennis van wat op prijsvraaggebied voorvalt, vermeerderd kan worden.

Art. 2.

De Commissie heeft de bevoegdheid te bepalen wat als een prijsvraag in den zin als in de algemeene regelen bedoeld, is te beschouwen.
Indien in eenig prijsvraag programma bepalingen voorkomen die, hoewel in strijd met den letter der algemeene regelen, naar het oordeel der Commissie niet strijden tegen den geest ervan of tegen de bedoeling die bij de samenstelling der regelen heeft voorgezeten, of wanneer de letterlijke toepassing der regelen tot onnoodige omslag en kosten voor den prijsvraaguitschrijver zouden kunnen leiden heeft de Commissie de bevoegdheid bij haar advies daarmede rekening te houden en eventueel tot modificatie op ondergeschikte punten in de toepassing der regelen te adviseeren.

Art. 3.

De Commissie bestaat volgens art. 3 der „algemeene regelen" uit 3 leden van welke telken jare een lid aftreedt, dat herkiesbaar is met dien verstande dat geen lid langer dan drie achtereenvolgende jaren zitting kan hebben.
Het werkjaar van de commissie loopt van 1 Januari tot 31 December.

Art. 4.

Bij de verkiezing der leden van de P. P. C. is de oudste der constitueerende vereenigingen belast met de regeling dier aangelegenheid en de zorg voor de daarmit voortvloeiende kennisgevingen aan de andere constitueerende vereenigingen en de P. P. C. met inachtneming van het verder in dit artikel bepaalde.
Voor de Verkiezing van een 't zij periodiek of tusschentijds vrijwillig aftredend lid beveelt de P. P. C. een candidaat aan en geeft daarvan kennis aan de constitueerende Vereenigingen.
Indien deze den aanbevolen candidaat overnemen of zelfstandig een candidaat stellen, geven zij daarvan kennis aan de oudste der constitueerende vereenigingen binnen twee weken nadat hen de aanbeveling der P.P.C. bereikte.
Uit de candidaten wordt bij gewone meerderheid het lid geko-

zen. Bij een gelijk aantal stemmen op meerdere candidaten beslist het lot.

Wanneer de P.P.C. in haar geheel aftreedt dan geeft zij daarvan kennis aan de constitueerende Vereenigingen en zal de verkiezing eener nieuwe commissie plaats hebben op de volgende wijze: Elke vereeniging kiest binnen twee weken na ontvangst van bovenbedoelde kennisgeving drie candidaten en geeft daarvan kennis aan de oudste der constitueerende vereenigingen. De 3 candidaten welke de meeste stemmen, doch minstens de volstrekte meerderheid, hebben verkregen, zijn gekozen. Bij gelijk aantal stemmen op meerdere candidaten beslist het lot. Mocht geen der candidaten de volstrekte meerderheid hebben verkregen, dan wordt bij gewone meerderheid door de vereenigingen gekozen uit de zes candidaten die de meeste stemmen verwierven.

Elk lid der P.P.C. blijft in functie tot zijn opvolger heeft zitting genomen.

Art. 5.

De Commissie regelt en verdeelt onderling de werkzaamheden.

Art. 6.

De voorzitter leidt de vergaderingen, welke door hem in overleg met de beide andere Commissieleden worden belegd; hij onderteekent met den secretaris de daarvoor in aanmerking komende stukken.

Art. 7.

De secretaris houdt aanteekening van het verhandelde in de vergaderingen, voert in overleg met den voorzitter de correspondentie, en maakt jaarlijks een verslag op van de werkzaamheden der Commissie, waarvan een exemplaar aan elk der constitueerende vereenigingen wordt gezonden.

Hij bewaart alle ingekomen en houdt copie der uitgaande stukken, en is belast met de zorg voor alles wat tot het archief der Commissie kan geacht worden te behooren.

Art. 8.

De penningmeester beheert de aan de Commissie toevertrouwde gelden, doet alle betalingen en geeft jaarlijks rekening en verantwoording van zijn gehouden beheer, dat voor zijne décharge de goedkeuring der besturen van de constitueerende vereenigingen moet hebben.

Art. 9.

De Commissie vergadert zoo dikwijls zij dit noodig oordeelt, doch minstens één per jaar voor de vaststelling van haar jaarverslag de jaarrekening en de regeling der aftreding.

Deze vergadering wordt gehouden in de maand November van elk jaar, en binnen 2 weken na die vergadering moeten de stukken in de vorige alinea genoemd, ter kennis der constitueerende vereenigingen zijn gebracht.

Indien binnen een maand na ontvangst der stukken, door de C.V. geen aanmerkingen daarop zijn gemaakt, worden zij geacht goedgekeurd te zijn.

Art. 10.

Voor het nemen van een besluit moet de Commissie voltallig zijn. Stemming over personen heeft met gesloten briefjes, over zaken, mondeling plaats.

Art. 11.

De onkosten der P. P. C. worden bestreden uit:

De bedragen bedoeld in art. 4 laatste alinea der Algemeene Regelen, door de prijsvraaguitschrijvende lichamen of personen, die zij van advies diende in haar kas te storten.

Ingeval door een prijsvraaguitschrijver de bemiddeling eener constitueerende vereeniging is ingeroepen, zal het bedrag dat na aftrek der door die vereeniging gemaakte onkosten van de door den prijsvraaguitschrijver gestorte som mocht overblijven, gestort worden in de kas der P. P. C.

Voorzoover deze bedragen niet toereikend zijn worden de onkosten der P. P. C. gelijkelijk gedragen door de constitueerende vereenigingen.

De directe bemoeiingen der P. P. C. wanneer door een prijsvraaguitschrijver van hare diensten wordt gebruik gemaakt zullen worden vergoed volgens de honorarium-tabel voor bouwkundige werkzaamheden van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

De kosten door de leden der P. P. C. te maken voor het bijwonen der vergaderingen enz. worden uit de kas vergoed en wel de reiskosten volgens de eerste klasse.

Art. 12.

Indien de herziening der algemeene regelen, bedoeld bij art. 19 daarvan, wordt ondernomen, dan zal deze worden voorbereid en geleid door de P. P. C. welke daartoe tijdelijk wordt uitgebreid met 4 leden waarvan elk der constitueerende vereenigingen een lid aanwijst.

Het concept der voorgestelde wijzigingen wordt door de constitueerende vereenigingen behandeld en al of niet gewijzigd aan de P. P. C. teruggezonden die met de eventueel gemaakte opmerkingen rekening houdend een nieuw concept opstelt dat in een gecombineerde vergadering der P. P. C. met de besturen der constitueerende vereenigingen behandeld en definitief vastgesteld wordt.

Art. 13.

Het huishoudelijk reglement wordt om de drie jaar herzien door de P. P. C. Tusschentijdsche wijzigingen kunnen op voorstel der P. P. C. of een of meer der constitueerende vereenigingen worden aangebracht en behoeven om van kracht te zijn de goedkeuring der constitueerende vereenigingen.

Aldus opgemaakt in de vergadering der P. P. C. van 27 April 1911.

A. SALM G.B.zn., *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*
PAUL J. DE JONGH, *Penningmeester.*

Goedgekeurd door enz.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BRIEVEN UIT NIJMEGEN.

EEN BRUG OVER DE WAAL.

Reeds in het jaar 1648 kwam een commissie uit den Nijmeegschen Raad tot de conclusie, dat het „dienstig, geryffelick en voordelich" zou zijn „als men eene brughe over den Waelstroom mochte hebben". En sedert dien tijd is de toestand niet noemenswaard verbeterd. Weliswaar is er bij Nijmegen in de tijdsperiode, die ons van 1648 scheidt, een spoorbrug over de Waal gekomen, maar bij een vergelijking van de factoren, die invloed kunnen hebben op een dergelijken bruggenbouw, is de behoefte aan een brug voor gewoon verkeer daar ter plaatse toch nog belangrijk vergroot.

Deze behoefte nu blijkt in de laatste jaren duidelijker dan ooit en wel door den aard van het verkeer. Dacht men aanvankelijk bij den aanleg en de opkomst der spoorwegen, dat de gewone wegen op den duur voor het grootverkeer van weinig beteekenis zouden zijn en gaf men nog geen 50 jaar geleden van overheidswege last, de verharding der Rijksstraatwegen om deze redenen te versmallen, teneinde de onderhoudskosten te verlagen — thans erkent men weer de groote beteekenis van goede verkeerswegen en ziet men in, dat het verkeer zoodanig veranderd is, dat goede wegen nu nog meer dan vroeger noodzakelijk zijn.

In de eerste plaats eischen de vele rijwielen en automobielen een goeden weg. Het gewone verkeer per as neemt in de laatste jaren ook wel toe, maar toch zeker niet in die mate als het gebruik van rijwielen, motorrijwielen, automobielen, motoromnibussen en dergelijke moderne vervoermiddelen.

Dit blijkt o. a. duidelijk als men verkeersstatistieken over de laatste jaren met elkaar vergelijkt. En dat thans aan een brug voor gewoon verkeer bij Nijmegen behoefte bestaat, moge blijken uit onderstaande verkeerscijfers, die evenals meer bijzonderheden in dit artikel ontleend zijn aan de Gemeentebladen van Nijmegen No. 12 van 1911 en No. 17 van 1908.

Volgens waarnemingen gedaan op de gierpont „Zeldenrust", die thans de gemeenschap van de beide Waaloevers onderhoudt, zijn op den 2en Pinksterdag van het vorig jaar over de Waal gepasseerd:

6500 voetgangers,
2060 rijwielen en
76 automobielen, terwijl er verscheiden marktdagen voorkomen dat daar meer dan 250 boerenkarren overgezet worden.

Van 1 Oct. 1909 tot 30 Sept. 1910 passeerden hier:

715.000 personen.
10.000 stuks vee.
152.000 rijwielen.
750 motorrijwielen.
6.600 auto's.
44.000 diverse karren en voertuigen.

Me dunkt dat deze getallen een streven naar een betere verbinding als thans door de gierpont „Zeldenrust" wordt geboden, wettigen.

Dit vervoermiddel werd door Hopman Hendrick Heuck in 1651 uitgevonden, als belooning voor zijn vinding mocht hij zoolang hij leefde met zijn familie gratis overvaren.

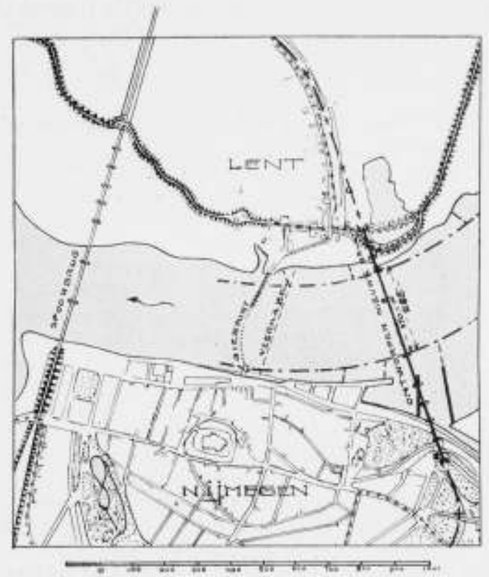
Het ligt dus voor de hand dat de pont uit den tijd raakt en bij de tegenwoordig zoo nagestreefde verkeerssnelheid niet meer aan billijke eischen voldoet.

Het overvaren duurt te lang, het wachten op een overvaart duurt dikwijls nog langer en bij hoog water en ijsgang zijn de belemmeringen, die in normale gevallen door de drukke scheepvaart ook al groot zijn, dikwijls van dien aard, dat men de passage bijna geheel gestremd kan achten.

Toen men de middeneeuwsche gierpont wel zoetjesaan onvoldoende begon te achten, en men aan een vaste brug om hare hooge aanlegkosten nog niet durfde denken, heeft men lang het voornemen gekoesterd, den overzetdienst te verbeteren door middel van stoombootjes. Vóór 1877 moest men daarmede tusschen Rotterdam en Feijenoord ook volstaan!

De bezwaren voor een overtocht te water bleken echter steeds te groot om veel onkosten te maken tot verbetering der gierbrug en om de groote bezwaren aan den ijsgang op de rivier te ontgaan, heeft men toen achtereenvolgens vier middelen om de rivier te passeeren aan een nader onderzoek onderworpen:

1°. een zweefbrug. (Pont à transbordeur);

SITUATIE.

2°. een tunnel;
3°. een brug, waarbij van de bestaande spoorbrugpijlers gebruik werd gemaakt; en
4°. een op zichzelf staande vaste brug.

Bij een beoordeeling van een verbinding der beide Waaloevers, heeft men te letten op drie hoofdzaken, nl.: het groote doorgaande verkeer, het buurtverkeer en de onderlinge communicatie van de beide laaggelegen oevers der rivier.

Een zweefbrug biedt een geschikte verbinding der oevers, omdat ze laag gehouden kan worden en dan geen opritten noodig maakt. Ze is echter voor het verkeer ontegenzeggelijk een beletsel, omdat ze geen doorgaande verbinding geeft. Aangezien nu te Nijmegen de oeververbinding slechts bijzaak is, kon aan een transbordeur, afgezien nog van de kosten van aanleg en beweegkracht, niet gedacht worden.

Een tunnel zou eveneens in hoofdzaak een oeververbinding geven en is in dit geval om de situatie totaal ongeschikt, omdat de stad hoog boven het niveau der rivier gelegen is. Een tunnel zou dus de toch al steile en lange afritten van de stad komende nog belangrijk verzwaren en derhalve het verkeer te zeer belemmeren door de lage ligging.

Een gebruikmaking van de spoorbrugpijlers is om het voordeel, dat er oppervlakkig beschouwd aan verbonden zou zijn ernstig onderzocht, maar niet geschikt geacht. In de eerste plaats is de ligging der spoorbrug ten opzichte van de stad Nijmegen niet gunstig en geriefelijk te noemen, maar grooter bezwaren deden zich nog voor, toen de bestaande spoorbrugonderbouw in een ontwerp voor een brug voor gewoon verkeer moest

worden opgenomen. Er mocht n.l. niet aan veranderd of uitgebreid worden.
Men had daarbij drie mogelijkheden:
1°. verschuiving van de spoorbrug en de bouw van de nieuwe gewenschte brug daarnaast.
2°. de bouw van twee smalle bruggen aan weerszijden der bestaande spoorbrug.
3°. inrichting van de bestaande spoorbrug tot gewoon verkeer en de bouw van twee nieuwe smalle bruggen voor enkel spoor aan weerszijden daarvan.
Bij onderzoek bleek echter geen van deze plannen een mooie oplossing te bieden. Een groot voordeel van de omvangrijke studie, die deze onderzoekingen meebrachten, was evenwel, dat alle gedachten geconcentreerd werden op een afzonderlijk staande vaste brug; deze bleek het ideaal te zijn.
Er vormde zich toen — ongeveer 5 jaar geleden — uit alle vereenigingen, die de economische belangen van Nijmegen voorstaan, een commissie, die zich beijverde voor het Waaloverbruggingsvraagstuk en die tot de verdere ontwikkeling ervan ontzaggelijk veel heeft bijgedragen. Deze Burgerij-Commissie heeft indertijd aan den heer Wouter Cool c. i., het maken van een ontwerp voor een vaste brug opgedragen. Bij dit ontwerp werd de nieuwe brug aan de westzijde van de stad gedacht naast de spoorbrug. De kosten werden op hoogstens 2½ millioen gulden geraamd.
Aan de hand van dit ontwerp is sterk gepropageerd, zoowel bij de burgerij als de autoriteiten en bij het Gemeentebestuur was het vraagstuk voortdurend in studie. Over de situatie werd van gedachten gewisseld en na vele vergaderingen en besprekingen kwam men in 1908 zoover, dat de Gemeenteraad van Nijmegen aan den Minister van Waterstaat de volgende vragen richtte:

a. „Of er van regeeringswege bezwaren bestaan tegen den bouw van een vaste brug aan de Oostzijde van de stad of wel de rivier passeerende ter plaatse, waar thans de gierbrug afvaart.

b. Zoo neen, aan welke eischen van veilig scheepvaartverkeer, oeverbescherming, water- en ijsafvoer, zulk een brug met hare toegangen zal moeten voldoen."

Na lang wachten — achteraf blijkt dat in den tusschentijd van regeeringswege het vraagstuk zeer serieus bestudeerd is — kwam in het laatst van 1910 van den Minister het verblijdende antwoord dat tegen den bouw van een brug aan de Oostzijde der stad, uit een oogpunt van rivierbelang, geen overwegend bezwaar bestond. Tegen een ligging ter plaatse van de gierbrug voerde de Minister aan, dat deze plaats ongunstig was ten opzichte van het winterbed, dat daar geen pijler in de rivier gedoogde en mede voor de scheepvaart.
Bij dit schrijven was een nota gevoegd, die de voornaamste eischen bevatte, waaraan een overbrugging als de onderwerpelijke heeft te voldoen en tevens een globale raming van kosten. De Minister wees er ten slotte in zijn missieve nog op, dat de definitieve plannen aan het oordeel der Centrale commissie voor de Rijnvaart moesten worden onderworpen.
Voor de ligging der brug gaf de Minister de plaats aan, zooals die is geteekend op de hierbij gevoegde situatieteekening. Omtrent den bouw werd het volgende geconditioneerd.
De as der brug moet een rechte lijn worden, zij is ongeveer normaal op de toekomstige normaallijnen gericht. De brug zal tusschen de normaallijnen, die volgens de nieuwste plannen 260 M. van elkaar verwijderd zijn met een verwijding bij de ontworpen brug tot 268 M., slechts een pijler mogen hebben. Ter hoogte van middelbaren rivierstand zal de brug dan één doorvaartopening moeten krijgen met een breedte van 170 M. en een ter breedte van 90 M. in den dag. Verder landwaarts zullen dan aan den linkeroever nog minstens drie doorstroomingsopeningen moeten komen wijd in den dag respectievelijk, 90 M., 57.50 M. en 57.50 M. en aan den rechteroever, dus naar Lent, zal de brug nog verlengd moeten worden met drie doorstroomingsopeningen ieder wijd 36 M. in den dag. De brug zal dus tusschen haar beide landhoofden minstens 7 pijlers moeten krijgen. (op de teekening zijn er 9 aangegeven). Voor de hoogte der brug werd ongeveer hetzelfde peil aangehouden als waarop de spoorbrug ligt, n.l. voor onderkant overspanning van de doorvaartopeningen 22 M. + N.A.P.
Ten slotte werd nog als eisch gesteld dat een gedeelte van den Noordelijken Waalbandijk op de wijze als op de teekening is aangeduid, moet worden omgelegd.
De bijgevoegde raming had de volgende hoofdposten:

IJzerconstructie bovenbouw	ƒ 1.206.000.—
Brugdek van rijvlak en trottoirs . . .	„ 74.300.—
Onderbouw van pijlers en landhoofden	„ 855.000.—
Oprit Noordzijde	„ 200.000.—
Toegangen Zuidzijde	„ 30.000.—
Dijksverlegging Noordzijde	„ 65.000.—
Opruimingen winterbed Noordzijde .	„ 14.000.—
Algemeene kosten van opmetingen, toezicht, enz.	„ 106.000.—
	ƒ 2.650.000.—

Naar aanleiding van dit ministerieel antwoord heeft de Raad van Nijmegen primo April j.l. in beginsel besloten tot den bouw eener vaste brug aan de Oostzijde der stad. Over de ontworpen verkeersleiding bij Nijmegen is men het nog wel niet geheel eens, maar de hoofdzaak is thans toch wel teruggekomen op de financieele zijde van het vraagstuk.
Men is hieromtrent zeer optimistisch en rekent op flinke bijdragen van het Rijk, de Provincie, van de omliggende gemeenten, de Betuwe, Polderbesturen, Tramwegmaatschappijen, Automobielclub, Wielrijdersbond enz. Bovendien zal door de opbrengst van een bruggeld een leening gedekt kunnen worden.
Het is wel te voorzien dat binnen een niet te lang tijdperk deze ontbrekende schakel tot stand zal komen. Daarmede zal voor Nijmegen ongetwijfeld een periode van opbloei aanbreken, want als de Waaloverbrugging er eenmaal is, zal het verkeer er vanzelf heen geleid worden en zal het bij ijsgang niet meer noodig zijn dat een automobiel van Holland naar het Zuiden over de vaste bruggen te Ruhrort of Keulen moet rijden. De Nijmeegsche Waalbrug zal dan de eenige vaste verbinding zijn van Noord en Zuid; de groote verkeersweg loopt er nu al over maar als de brug er is, zal deze heirbaan nog veel belangrijker verkeersader tusschen Noord en Zuid, van Holland naar België, Frankrijk en Zuid-Duitschland worden. Nijmegen zal dan de Betuwe, dat zich als een tweede Westland gaat ontwikkelen, weer een geriefelijk gelegen marktplaats bieden en de tramwegen der Betuwe, die dezelfde spoorwijdte hebben als die welke ten Zuiden van de Waal bij Nijmegen samenkomen, zullen over de brug doorgetrokken, gemakkelijk met het Zuidelijk net verbonden kunnen worden. Lent zou de voorstad van Nijmegen worden en de omgeving van Lent zou, gelegen aan den grooten scheepvaartweg, (over de Waal bij Nijmegen passeeren jaarlijks veel meer goederen dan met de gezamenlijke spoorwegen in Nederland vervoerd worden) een gunstige plaats zijn voor een industriewijk.
Ten slotte zou de waterstaatkundige toestand der rivier, ook uit een oogpunt van scheepvaartbelang, door een opruiming der gierbrug met haar lange schipbrug aan de Noordzijde en den voor de scheepvaart hinderlijken veerkabel, zeer verbeterd worden. De verbinding der laaggelegen oevers zou dan b. v. door een motorbootje onderhouden kunnen worden.
De toegang vanuit de stad naar de brug zal eenvoudig zijn te bereiken, omdat Nijmegen hoog gelegen is en dus van het zuidelijk eind der brug een boogvormige toegangsweg naar het hart der stad is te maken. De brug moet echter ook met de Waalkade verbonden worden. Deze kade ligt belangrijk lager dan het niveau der brug en daarom zullen hiervoor trappen en een oprit aangelegd moeten worden. Trappen voor de voetgangers, een oprit voor het vervoer per as. Nijmegen ligt bizonder gunstig voor een brug over de Waal en de situatie der brug zooals die thans ontworpen is, moet als zeer doelmatig aangemerkt worden. De stad ontwikkelt zich sterk naar het Oosten, de ontworpen groote verkeersweg zou het Nijmegen der toekomst in het hart raken. Bedriegen de voorteekenen niet, dan staat de Waaloverbrugging er goed voor en zullen we het spoedig beleven dat de eerste steen gelegd wordt. X.

DORPSKERKEN.

door A. W. WEISSMAN.

Voordracht gehouden op de Alg. Meivergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op Dinsdagavond 30 Mei.

In de middeneeuwen was de kerk in stad en dorp het voornaamste gebouw. Toen in de zevende en achtste eeuw hier te lande het Christendom werd gepredikt, was het eerste werk der zendelingen, om een kleine houten kerk te bouwen, waar de eeredienst kon worden uitgeoefend.
Die houten kerken schijnen, vooral in het westen des lands, nog lang te hebben bestaan. De bevolking was nog in de twaalfde eeuw in het graafschap Holland zóó weinig talrijk, dat er slechts vier parochiekerken aanwezig waren, en de buurten, waaruit later de steden zouden ontstaan, zich moesten vergenoegen met eene kapel, die kerkelijk aan een der vier parochies ondergeschikt was.
De oudste steenen dorpskerken verrezen in het oosten des lands. De reden daarvan is, dat in die streken door de Utrechtsche bisschoppen vele kapittels werden gevestigd, welke middenpunten van beschaving en welvaart zijn geworden. Vooral in de elfde eeuw hebben die kapittels, welker leden de regelen van den H. Benedictus volgden, veel dorpskerken gesticht.
In de twaalfde en dertiende eeuw zijn het de Praemonstrateusers en de Cisterciensers, die in Nederland kloosters bouwen, welker bewoners niet alleen voor het geestelijk maar ook voor het stoffelijk welzijn der streek, die zij voor hun stichting gekozen hebben, zorgen.
In de middeneeuwen behoorden alle tegenwoordige provinciën des rijks, met uitzondering van Noord-Brabant en Limburg, waar de bisschop van Luik zijn kromstaf zwaaide, tot het bisdom Utrecht. Deze kerkvorst had echter ook het wereldlijk gezag in de tegenwoordige provinciën Utrecht, Overijssel, Drenthe en Groningen. Te Utrecht hadden de bisschoppen niet slechts hun kathedraal, maar ook vijf kapittelkerken gebouwd, die in het begin der twaalfde eeuw gereed waren gekomen. Voor die kerken was van tufsteen gebruik gemaakt, die langs den Rijn uit de streken van Andernach werd aangevoerd. Slechts voor dicht bij de rivieren gelegen dorpskerken kon deze bouwstof gebezigd worden, doch voor de overige diende naar een ander materiaal te worden omgezien. Dit werd gevonden in de gebakken steen, die echter pas sedert 1200 ongeveer hier te lande is vervaardigd. Waar vóór dien tijd geen tufsteen te verkrijgen was bleef men zich met een houten kerk behelpen. De dorpskerken van tufsteen zijn dus vóór 1200 gebouwd, die van gebakken steen ontstonden tusschen 1200 en 1400 en daarna zien wij de beide bouwstoffen tegelijkertijd gebruiken, en ontstaat de zoogenaamde „berg- en baksteen"bouwwijs omdat men, bij het vervangen eener kerk door een grootere, de afkomende groefsteen bezigde om vensteromlijstingen, blokken en banden daarvan te maken.
De oudste dorpskerken hebben een zeer eenvoudigen plattegrond, en bestaan slechts uit een beuk, die soms, maar niet altijd, in een koornis eindigt. Van vele dezer kerken is de oorspronkelijke koornis niet meer aanwezig, omdat die, toen de meerdere luister van den eeredienst grooter ruimte eischte, door een vijftiende eeuwsch koor werd vervangen.
Doch soms ziet men ook in de plaats der koornis een rechthoekige afsluiting, die niet van een latere verandering afkomstig is, doch van den aanvang af heeft bestaan. Vooral in Friesland en Groningen treft men deze afsluitingen aan. Dat zij daar zoo veelvuldig zijn wordt verklaard door den invloed der Cisterciensers, wier regel den grootsten eenvoud bij het bouwen van kerken voorschreef.

In de twaalfde eeuw heeft een dorpskerk reeds soms den vorm eener basiliek. Een voorbeeld daarvan vindt men te Hoensbroek, een dorp, ten zuidoosten van Sittard in Limburg gelegen. Voor den middenbeuk dezer kerk staat een zware toren, die blijkbaar gediend heeft, om de dorpsbewoners in tijden van oorlog een veilige schuilplaats te verschaffen. Zulke torens komen bij veel oude dorpskerken voor. De toegang is dan oorspronkelijk door een deur, in de kerk uitkomende, geweest. Die toegang werd door een ladder bereikt, welke naar binnen gehaald werd, als de vluchtelingen in den toren waren. Bij veel van zulke torens heeft men later in den westelijken muur een deur gemaakt, gelijk er ook te Hoensbroek een te zien is.

In het jaar 1903 vertoonde de kerk te Hoensbroek zich als een schilderachtig gebouw. De zijbeuken der basiliek waren met den middenbeuk onder één dak, in de muren waren achttiende-eeuwsche vensters ingebroken, het koor had vijftiende eeuwsche vormen. Het geheel bezat veel bekoorlijkheid. Sedert is men echter aan het restaureeren gegaan. De basilikale vorm werd hersteld en zoo vertoont het gebouw dan nu, wat men meent, dat zijn oorspronkelijke vorm geweest is. Doch de bekoorlijkheid, die de oude kerk vertoonde, is nu ver te zoeken.

Erger nog verging het de zeer oude kerk, die te St. Odiliënberg ten zuiden van Roermond te vinden is. Wie haar daar nu zoekt ziet een vrijwel geheel vernieuwde kerk, welker archeologische waarde al even gering is als haar kunstwaarde.

Dat stijl-eenheid, zooals die te St. Odiliënberg door den restaurator bewerkt is, geen eisch van schoonheid is, bewijst een andere kerk in Limburg, te Noorbeek, ten zuiden van Maastricht. Daar hebben de toren en de middenbeuk een Romaansch karakter, de zijbeuken en het koor zijn uit de vijftiende eeuw en de achttiende eeuw heeft aan de zuidoostzijde een eigenaardig bouwdeel toegevoegd. Deze zoo uiteenloopende vormen leveren toch een bijzonder fraai geheel op.

Een andere Limburgsche kerk, te Lemiers, onderscheidt zich door een hoogst eenvoudige gedaante. Aan een vierkant schip sluit een vierkant koor, dat iets smaller is. Hier en daar geeft een klein venster licht; uit de mooigetinte pannen daken rijst een kleine toren, van hout en met leien bekleed, omhoog De mergelsteen is in de muren verweerd en verkleurd. Het onregelmatige verband wijst op de groote oudheid van het gebouw. Deze kerk te Lemiers, zoo simpel, zoo geheel zonder eenige pretentie, is in haar tegenwoordige staat een gedenkteeken van groote waarde, dat ook hem, wien het uitsluitend om schoonheid te doen is, bevredigt. Maar wanneer ooit een restaurator de muren gaat gelijk maken, het dak vernieuwen en de latere toevoegselen door iets „stijlvols" vervangen, dan is het met de waarde van dat gedenkteeken gedaan.

De Limburgsche kerken zijn allen van groefsteen gemaakt, die daar betrekkelijk gemakkelijk te verkrijgen was. Gaan wij echter naar Gelderland, dan zien wij er alleen bij de oudste dorpskerken tufsteen gebezigd. Een voorbeeld geeft de kerk te Kerkwijk in de Bommelerwaard, waar de nabijheid van de Waal het aanvoeren van het materiaal gemakkelijk maakte. Alleen het schip bestaat hier uit tufsteen, die, zooals dit in de elfde eeuw gebruikelijk was, in betrekkelijk kleine stukken is toegepast. De lisenen van den Romaanschen stijl, door bogen verbonden, vormen het eenig sieraad der muren. Oorspronkelijk waren de vensters zeer klein, gelijk men aan een, dat bleef bestaan, doch dichtgemetseld is, kan zien. Van veel later dagteekening zijn de nu aanwezige groote raamopeningen, die men in de negentiende eeuw met gegoten ijzeren ramen heeft gevuld. Tegen de kerk is in de dertiende eeuw een toren van gebakken steen gebouwd, die nog wel de lisenen en de boogfriezen van den Romaanschen stijl vertoont, maar waar het toepassen van spitsbogen aan de galmgaten den overgang naar de Gothiek doet zien. Het tegenwoordig dak der kerk komt met zijn nok bijna tot den bovenkant der torenmuur. Dit schijnt er op te wijzen, dat dit dak van latere dagteekening moet zijn. Aan den zuidkant van den toren is een aanbouwsel gemaakt, dat, zeker zóó niet door de oorspronkelijke ontwerpers bedoeld, toch voor het aanzien van het geheel van een gunstige werking is.

Misschien de mooiste middeneeuwsche dorpskerk van geheel Gelderland is die te Persingen bij Beek. Ieder, die wel eens van Nijmegen langs den prachtigen Ubbergschen weg naar Beek is gewandeld, herinnert zich de schilderachtige groep, die hij ter linkerzijde uit de vlakte zag oprijzen. Persingen moet vroeger een plaats van beteekenis zijn geweest, maar is nu tot een gehucht geworden. De kerk, uit de veertiende eeuw afkomstig, bestaat geheel uit gebakken steen, die door den tijd allerlei tinten heeft gekregen. Een toren verheft zich aan de westzijde. Beneden bijna zonder vensters, en alleen van een deur voorzien, heeft hij van boven ruime galmgaten, die echter dichtgemetseld zijn, daar geen klok meer aanwezig is, wier geluid zich over de vlakte zou kunnen laten hooren. Een schip met zware steunbeeren, betrekkelijk laag, daartegen een hooger, veelhoekig gesloten koor, een uitbouwsel aan de zuidzijde, ziedaar de eenvoudige elementen van dit kunstwerk.

Het bouwwerk dient al lang niet meer voor den eeredienst. De vensters en deuren wijzen op de wereldlijke doeleinden, waarvoor het wordt gebruikt. Hoe de oorspronkelijke vensters zich vertoonden, kan men nog slechts gissen. Maar de massa van het bouwwerk is zóó mooi, het vormt zulk een voortreffelijk geheel met zijn omgeving van hoog geboomte, dat wel niemand, die gevoel voor schoonheid heeft, daar iets aan zou willen veranderen. Moge de restaurator nimmer die schoonheid vernietigen!

Ten noordoosten van Nijmegen ligt Bemmel, dat ook een aardige kerk heeft. De toren, in gebakken steen opgehaald, is nog Romaansch, met boogfriezen en zuiltjes in de galmgaten, zooals de beginnende dertiende eeuw die placht te maken. De kerk, met kruisbeuk en veelhoekig gesloten koor zal ook wel van gebakken steen gebouwd zijn, doch door pleisterwerk, dat helder gewit

is, kan men van het materiaal niets zien. Zulk pleisterwerk is natuurlijk niet te verdedigen. Maar al zal de oudheidliefhebber het onvoorwaardelijk afkeuren, de schilder zal wat voelen voor de tegenstelling tusschen de witte muren en de pannendaken.

Een voorbeeld, van wat alleen de werking der massa kan doen, geeft de kerk te Duiven bij Zevenaar. Aan een Romaanschen toren zijn hier een Gothisch schip en koor gebouwd, die aan de zuidzijde verbreed zijn, zóó dat de daken daar tot dicht bij den grond komen. De vensters in den veelhoek van het koor zijn dichtgemetseld, en al kan men de plaats nog zien, waar zij eens waren, dit verlevendigt de vlakke muren van het koor toch niet. Maar de goede verdeeling der massa's geeft aan dit gebouw zijn groote aantrekkelijkheid.

(Wordt vervolgd.)

JAARVERSLAG VAN DEN RAAD VAN ARBITRAGE VOOR DE BOUWBEDRIJVEN IN NEDERLAND OVER HET JAAR 1910.

In het jaar 1910 werden bij den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland 5 geschillen aanhangig gemaakt.

In 2 dezer geschillen is de uitspraak nog niet gevallen. Aan de korte bespreking der 3 andere gaat vooraf de bespreking van een geschil reeds in 1909 aanhangig gemaakt, die in het jaarverslag over 1909 geen plaats meer kon vinden.

In laatstbedoeld geschil, hetwelk verband hield met het maken van rioleerings- en bestratingswerken ten behoeve van eene Gemeente, meenden de aannemers wegens door hen verricht meer werk ƒ 1075.— te vorderen te hebben.

De directie van het werk had den aannemers opgedragen het terrein ter plaatse, waar de bestratingen zouden komen, tot 0.20 M. onder den onderkant of 0.30 M. onder den bovenkant der te maken bestrating te ontgraven en om in de aldus gemaakte gleuf een zandbed aan te brengen zoo dik, dat na het aanbrengen der bestrating de dikte van het zandbed onder de bestrating 0.20 M. zou zijn. De aannemers achtten zich niet verplicht het werk overeenkomstig de gegeven opdracht uit te voeren en waren van meening, dat volgens het bestek niet het zandbed onder de bestrating, doch het voor de bestrating gereed gemaakte zandbed, eene dikte moest hebben van 0.20 M. en dat ze dus volgens het bestek niet gehouden waren het terrein zoo diep te ontgraven als de directie verlangde. Zij meenden, dat zij door het werk overeenkomstig de voormelde opdracht van de Directie uit te voeren, de gleuf van het zandbed 0.10 M. dieper en het zandbed 0.10 M. dikker gemaakt hadden dan het bestek voorschreef en eischten genoemd bedrag van ƒ 1075.— wegens meer geleverd zand en meer verwerkten grond. De des betreffende artt. van het bestek luidden als volgt: „De afgravingen en ophoogingen moeten zoodanig geschieden dat voor de te maken bestratingen een zandbed van 0.20 M. dikte bestaande uit rivierzand wordt aangebracht." Verder: „De aardenbaan voor de bestrating moet behoorlijk worden ingewaterd" en ten slotte: „Nadat de aardenbaan voor de bestratingen op de wijze als te voren is aangegeven gereed is gemaakt, wordt daarna de bestrating aangebracht onder toevoeging van het noodige zand- en dekzand, waarvoor rivierzand gebezigd moet worden."

Het scheidsgerecht was van meening dat de bewoordingen van de laatstgenoemde zinsnede aantoonen, dat in de eerstgenoemde zinsnede de dikte van het zandbed is aangegeven, zooals deze moet zijn, vóórdat met de bestrating een aanvang wordt gemaakt, zonder dat daaruit mag worden afgeleid, dat, na het aanbrengen van de bestrating, nog een laag van die dikte onder de bestrating aanwezig moet zijn.

Het scheidsgerecht meende echter, dat, tengevolge van de hierboven genoemde opdracht van de Directie, niet 0.10 M. meer is ontgraven, maar slechts 0.04 M. meer dan het bestek voorschreef. Immers op het 0.20 M. dikke zandbed bestratende, brengt men de onderzijde van de steenen enkele c.M. dieper dan de oorspronkelijke hoogte van het zandbed ook in verband met de in casu vereischte inwatering van het zandbed en instamping van de bestrating. Onder de bestrating houdt het zandbed dus eene blijvende dikte van 0.16 M. waarop de bestrating komt van 0.10 M., zoodat eene ontgraving ter diepte van 0.26 M. onder de bovenkant der bestrating geacht moet worden in de bedoeling van het bestek gelegen te hebben. Waar de Directie last gaf tot 0.30 M. te ontgraven, kan men eene ontgraving van 0.04 M. als meer werk beschouwen. Bij de mondelinge behandeling van het geschil bleken partijen het eens te zijn betreffende de oppervlakte der bestrating, die de aannemers oorspronkelijk te laag hadden opgegeven, zoodat, met die vermeerderde oppervlakte tot grondslag, den aannemers door het scheidsgerecht ƒ 622.20 werd toegekend. De kosten dezer arbitrage beliepen ƒ 212.25, terwijl werd vastgesteld dat dit bedrag door ieder der partijen voor de helft zou worden gedragen.

Het eerste der in 1910 aanhangig gemaakte geschillen betrof vloeren door den aannemer in een fabrieksgebouw te leggen. Daar deze vloeren op verschillende plaatsen gebreken vertoonden en, nadat deze gebreken hersteld waren, weer dergelijke gebreken vertoonden op de niet herstelde gedeelten, weigerde de aanbesteder af te rekenen en het nog verschuldigde bedrag der aannemingssom ad ƒ 4823.— te betalen, van oordeel zijnde, dat zich na de herstelling, die de aannemer aanbood vóór de betaling te doen, zich wel weer nieuwe gebreken zouden kunnen vertoonen, terwijl de aanbesteder mede van oordeel was, dat de vlakheid en afwerking der vloeren te wenschen overliet en dat deze, mede op dien grond, niet konden geacht worden te voldoen.

Partijen wenschten eene uitspraak van het scheidsgerecht in hoofdzaak ten aanzien van de vraag welke schikking of regeling tusschen partijen behoorde te worden getroffen, maar zij gaven uitdrukkelijk te kennen, dat deze vraag niet beperkend bedoeld was en dat men van het scheidsgerecht een volledig advies wenschte, waarbij ook aan de technische zijde van eventueel te bevelen maatregelen alle aandacht zou worden geschonken.

In het bestek leest men: „De vloeren, bedoeld worden de cement ijzervloeren, moeten aan de bovenzijde worden voorzien van een laag sterke portland-mortel ter dikte van $2^1/_2$ cM., bestaande uit 1 deel cement op $1^1/_2$ deel scherp rivierzand, en moeten te bovenzijde worden gepolijst." Verder: „de aannemer der hiervoren beschreven betonwerken blijft voor de deugdelijkheid der constructie en der geleverde materialen gedurende 2 jaar na oplevering geheel verantwoordelijk en is verplicht alle gebreken, die zich mochten voordoen gedurende dien tijd en voortspruitende uit slechte constructie of verwerking van slechte materialen, voor zijne rekening onmiddellijk te herstellen." Hoewel de aannemer zich dus eerst verbonden had in alle opzichten goede vloeren te leveren, zooals in het bestek nauwkeurig beschreven stonden, deelde hij later schriftelijk aan den bouwheer mede, dat hij voor vloeren op de in het bestek omschreven wijze afgepleisterd niet kon instaan en stelde hij eene andere wijze van afwerken voor — eene bekleeding met afval van quenastkeien — waarvoor hij ƒ 0.50 per M². extra vroeg. In de verandering van bekleeding der vloeren en in de verhooging van den prijs werd door den bouwheer toegestemd, waaruit naar de meening van het scheidsgerecht voortvloeide, dat nu ook de volle verantwoordelijkheid voor de blijvend goede constructie der dekvloeren bij den aannemer berustte. Bij de bezichtiging in loco bleek aan het scheidsgerecht, dat zoowel de bovenhuid als de onderlaag der vloeren niet aan redelijke eischen beantwoordden.

Het scheidsgerecht was van oordeel dat op den aannemer de volgende verplichtingen rustten. „De aannemer moest over de oppervlakten, welke op de aan de uitspraak gehechte en gewaarmerkte teekeningen met een blauwe of roode arceering waren aangeduid, de vloeren afhakken tot zoodanige diepten, als de aannemer, mede met het oog op de hieronder nader te vermelden

eischen, zou vermeenen te behooren, maar ten minste ter diepte van $^1/_2$ cM.; daarop moest hij aanleggen nieuwe quenastvloeren als door hen in afwijking van het bestek voorgesteld, echter van beter aan het doel beantwoordende melange en van deugdelijker bewerking ter dikte van ten minste $1^1/_2$ cM., zoodanig dat het bovenvlak van alle vloeren op eenzelfde verdieping in aansluiting met de niet af te hakken vloeren overal even hoog kwam te liggen en zich nergens ongelijkheden voordeden. Deze werkzaamheden moesten aanvangen op zijn vroegst 7 en uiterlijk 14 dagen na de dagteekening dezer uitspraak en geregeld en met spoed worden voortgezet, zoodat zij vóór een bepaalden datum waren afgeloopen. De aldus hernieuwde vloeren had de aannemer te garandeeren gedurende een jaar, nadat eene vernieuwde verdieping over de geheele oppervlakte was opgeleverd en goedgekeurd, van welke oplevering en goedkeuring schriftelijk moest blijken."

Het scheidsgerecht was van oordeel dat op den aanbesteder de volgende verplichtingen rustten: „Hij had binnen de bovenbepaalde data, de in de bovenbedoelde teekeningen gearceerde oppervlakten ter beschikking van den aannemer te stellen, des, dat deze steeds tenminste ééne der door blauwe of roode arceering aangeduide gedeelten eener verdieping vrij en onbelemmerd te zijner beschikking had tot vernienwing van de zich daarin bevindende vloeren en wel elk bovenbedoelde gedeelte gedurende tenminste 4 achtereenvolgende weken. Na voltooiing en oplevering van eene geheele verdieping moest de opneming en keuring geschieden overeenkomstig par. 466 der A. V. van Waterstaat van 1 Februari 1901. De aanbesteder, die nog *f* 4823.— van de aannemingssom niet betaald had, behoorde na goedkeuring van eene verdieping deze met *f* 2.— per M^2 voor het vernieuwde gedeelte vloer te betalen, terwijl het bij goedkeuring der laatste verdieping nog onvoldane gedeelte der *f* 4823.— alsdan in zijn geheel behoorde te worden voldaan":

De kosten der arbitrage beliepen *f* 353.18 en werden in haar geheel ten laste van den aannemer gebracht.

Het tweede der in het jaar 1910 aanhangige gemaakte geschillen betrof de afkeuring van een partij Schwarzwalder dennenhout wegens vuur of broei.

Het bestek vermeldde, dat het dennenhout moest zijn Rijnsch dennen of in kwaliteit daaraan gelijk, gezond, hard en droog, zonder scheuren, groote kwasten of andere gebreken. De partij, waarover het geschil liep, bestond uit 278 balken in verschillende lengte, breedte en dikte en was in totaal 172.635 M^3. Het hout leek oogenschijnlijk goed. Toen echter verschillende balken aan een nader onderzoek werden onderworpen, werd ontdekt dat een groot percentage roode strepen en vlekken als gevolg van verbroeiing of vervuring vertoonde. Niet alleen werden deze teekenen aan den buitenkant waargenomen, waar zij door besmetting door het langen tijd nat op elkander liggen konden zijn ontstaan, maar ook inwendig werden dergelijke ziektekiemen gevonden en wel zoo ver van de oppervlakte dat dit niet alleen aan de bovenbedoelde omstandigheid kon te wijten zijn. Het scheidsgerecht meende, dat men bij het aannemen van dergelijk hout de grootste voorzichtigheid in acht moest nemen, vooral bij werk dat niet als „tijdelijk" kan worden beschouwd. Verschillende door het scheidsgerecht uitgesneden roode splinters vertoonden uiterlijk nog alle eigenschappen van goed hout, doch droegen de ziektekiemen in zich. Na korter of langer tijd moest het vernielingsproces zich ook in die uiterlijk gezonde stukken openbaren en dit was te eerder het geval, waar men mocht veronderstellen dat dit hout na gereedkomen van het werk in geene gunstige conditie zou verkeeren; het hout, gebruikt voor loodsen aan eene kade, zou allicht dan eens droog, dan eens vochtig, dan weer nat zijn.

Van de door het scheidsgerecht onderzochte balken werd slechts bij 25 % het genoemde gebrek niet gevonden.

Het scheidsgerecht meende, dat, waar ongeveer 75 % der nauwkeurig onderzochte balken eigenschappen vertoonden, die in verband met het hiervoren genoemde art. van het bestek en par. 324 der A. V. als gebreken moesten worden beschouwd, de afkeuring van de geheele partij en bloc gerechtvaardigd was. Echter sloot deze afkeuring en bloc naar de meening van het scheidsgerecht niet de bevoegdheid van den aannemer uit, indien er onder de partijen een zeker aantal balken waren, die naar des aannemers meening absoluut geene gebreken vertoonden, deze, als er voor het onderhavige werk nog hout noodig was, nogmaals ter keuring aan te bieden.

Met bovenbedoeld voorbehoud gaf het scheidsgerecht als zijne meening te kennen, dat de partij Schwarzwalder dennenhout terecht door of namens den aanbesteder was afgekeurd.

De kosten van dit advies werden door het scheidsgerecht bepaald op *f* 409.65, welk volle bedrag ten laste van den aannemer werd gebracht.

Het derde der in 1910 aanhangig gemaakte geschillen, waarin reeds uitspraak is gedaan, houdt verband met den bouw van eene tweede schutsluis naast een bestaand verlaat, een werk ten behoeve van eene gemeente verricht.

Tusschen aanbesteedster en aannemer is verschil gerezen allereerst betreffende het meer werk. De aannemer die bij het ontstaan van het geschil reeds *f* 6500.— meer werk had betaald gekregen, vroeg uit dezen hoofde nog betaling van *f* 5572.05. De aanbesteedster verklaarde zich bereid *f* 2510.48 te betalen, het scheidsgerecht stond *f* 4875.48 toe.

Een tweede geschilpunt betrof de inhouding van *f* 8100.— wegens overschrijding der opleveringsdata. Het scheidsgerecht overwoog dienaangaande o. a. dat, waar er een totaal bedrag aan meer werk geweest is van ruim *f* 11375.48 dit aanleiding gaf te onderzoeken, of er geen termen waren, de 4de alinea van par. 468 der A. V. toe te passen, uit welke paragraaf volgt dat meer werk reden kan zijn tot verlenging van de opleveringstermijnen. Het scheidsgerecht kwam toen na verschillende overwegingen betrekkelijk den omvang van dit meer werk, en den tijd, waarop het was opgedragen, tot de conclusie dat een bedrag van *f* 3800.— moest worden gekort.

Ten slotte hadden partijen verschil over de rentebetaling. Dienaangaande overwoog het scheidsgerecht dat de aanbesteedster aan den aannemer 2 betalingsmandaten had aangeboden, een voor het verrichte meer werk, en een voor het per resto op de aannemingssom verschuldigde resp. groot *f* 2480.48 en *f* 6840.— Naar het oordeel van het scheidsgerecht waren deze betalingsmandaten ten onrechte door den aannemer niet aanvaard, die zulks immers had kunnen doen onder reserve zijner rechten, maar die eene dergelijke aanvaarding zelfs niet beproefd had.

Het totale door den aannemer gevorderde bedrag was *f* 20612.05 behalve de door hem gevorderde rente; de Gemeente had zich bereid verklaard tot betaling van *f* 9350.48 zonder rente. Het scheidsgerecht bepaalde dat de aanbesteedster had te betalen *f* 16115.48, te vermeerderen met rente ad 5% van af den dag waarop de verschillende bedragen, waaruit bovengenoemd totaal bedrag is samengesteld, betaald hadden moeten zijn tot den dag der voldoening, met dien verstande dat geene rente betaald behoeft te worden van de bedragen, die per betalingsmandaat zijn aangeboden, vanaf den dag waarop dit is geschied.

De kosten van het advies bedroegen *f* 977.09 waarvan *f* 615.57 werd gebracht ten laste van de aanbesteedster en *f* 361.52 ten laste van den aannemer.

In den loop van het jaar 1910 had de periodieke aftreding van de helft van de leden van den Raad plaats.

Alle aftredenden werden herkozen. Het waren de heeren J. J. 's Jacob, lid van den Raad van Administratie der H. IJ. S. M. te Amsterdam; P. H. Kemper, Hoofdinspecteur-generaal van de Rijks Waterstaat te 's Gravenhage; W. K. du Croix, Ingenieur van den Rijkswaterstaat te Breda; J. F. Klinkhamer, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft; A. Salm G.Bzn., Architect te Amsterdam; C. Muysken, Architect te Baarn; W. de Vlugt, aannemer te Amsterdam; F. de Herder, aannemer te Zwolle; A. H. Weijers Wzn., aannemer te Tilburg; W. F. Hoijinck, aannemer te Westervoort; J. v. Noordenne, aannemer te Utrecht en B. Groenewegen, aannemer te Haarlem.

De heer J. N. Kruizinga, aannemer te Groningen zag zich genoodzaakt wegens ziekte voor het lidmaatschap van den Raad te bedanken, evenals de heer A. Stigter, aannemer te 's Hage. In deze beide vacaturen werd voorzien door de benoeming tot leden van den Raad van de heeren H. Ibelings, aannemer te Groningen en A. J. de Haan, aannemer te Amsterdam.

27 September 1910 werd de Jaarl. Algemeene Vergadering te Amsterdam gehouden. Op deze vergadering werden verschillende wijzigingen in de Statuten aangebracht. Het aantal leden van den Raad werd uitgebreid en vastgesteld op 15 leden-ingenieur, 15 leden-architect en 15 leden-aannemer. De mogelijkheid werd geopend ter besparing van kosten en ter bespoediging van de behandeling van de geschillen, de berechting van kleine geschillen, d.w.z. die beneden f 1000.— door één scheidsman te doen plaats hebben, terwijl geschillen van boven dit bedrag door één scheidsman zouden kunnen worden berecht wanneer *beide* partijen dit wenschten. Verder werd de mogelijkheid geopend met grooten spoed een geschil te behandelen, wanneer de aard van dit geschil het eischte.

Aldus vastgesteld in de vergadering van het Bestuur van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland van 31 Maart 1911.

Namens het Bestuur:
A. DEKING DURA.
Voorzitter.
Mr. M. A. VAN BOOVEN,
Secretaris.

HET KUNSTENAARSHUIS VAN HET VERBOND VAN NEDERLANDSCHE KUNSTENAARSVEREENIGINGEN.

In verband met het referendum, uitgeschreven onder de Nederlandsche Architecten, leden der Bouwkundige Vereenigingen, welke op de voorbereidende vergaderingen voor het tot stand komen van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen aanwezig waren, deelt de commissie voor het Kunstenaarshuis het volgende mede:

Op de vergadering van afgevaardigden der deelnemende Vereenigingen op 13 April j.l. is de voorbereiding voor de stichting van het Kunstenaarshuis in bespreking gebracht, waartoe de commissie voor de samenstelling van een Concept Statuten en Huish. Reglement in haar Rapport een globale omschrijving van hare gedachten omtrent dit huis had gegeven. Vrijwel algemeen werd de wenschelijkheid gevoeld, de voorbereiding van dit Kunstenaarshuis niet uit te stellen, maar ten spoedigste hiermede te beginnen, zoodat het voorstel van een der aanwezigen, met de voorbereiding van het Kunstenaarshuis te wachten, totdat het Verbond definitief zou zijn opgericht, met op twee na algemeene stemmen werd verworpen.

De vraag werd gesteld, op welke wijze men zou geraken tot het aanwijzen van den architect, die eventueel met den bouw belast zou kunnen worden. Van meer dan eene zijde werd aangedrongen hiervoor een nationale bouwkundige prijsvraag uit te schrijven.

Hiertegen werd echter opgemerkt, dat van een definitieven bouw voorloopig nog geen sprake kan zijn; er zal een Maatschappij gesticht moeten worden, die den bouw van het huis mogelijk kan maken; deze Maatschappij heeft natuurlijk het recht de architect aan te wijzen op de wijze die haar goeddunkt. Om echter de Maatschappij te kunnen stichten, moet een definitief plan worden opgemaakt, en hiertoe is een adviseerende architect noodig. De eventueele commissie, die tot opdracht heeft het Kunstenaarshuis zoover voor te bereiden, dat de financiers voor de te stichten Maatschappij alle gegevens kunnen verkrijgen, kan geen prijsvraag uitschrijven, daar alle noodige gegevens ontbreken; zoo is in geen enkel opzicht de keuze van een terrein vastgesteld, geld voor prijzen en onkosten voor een prijsvraag ontbreken.

Een prijsvraag zou alleen kunnen worden uitgeschreven door de Maatschappij, maar de Maatschappij kan slechts gesticht worden, als een definitief plan voor het huis vaststaat. Dit definitieve plan vraagt de aanwijzing van een adviseerend architect.

Gehoord deze toelichting was de vergadering van oordeel, dat een prijsvraag, om de adviseerende architect aangewezen te krijgen, was uitgesloten.

Daar echter gemeend werd, dat een bekwaam en ervaren architect betrokken moest worden bij de voorbereiding van het huis, en de waarschijnlijkheid groot is, dat deze adviseerende architect later ook door genoemde Maatschappij wordt aangewezen voor den definitieven bouw, werd de wenschelijkheid gevoeld, door een rondvraag onder de architecten den adviseerenden architect aan te wijzen.

Hierna kwam aan de orde het voorstel, eene Commissie te benoemen, waarin de vijf kunstenaarsgroepen vertegenwoordigd zouden zijn, met dien verstande, dat de architect in deze commissie verklaart in geen enkel opzicht voor den bouw van het huis in aanmerking te zullen komen; deze Commissie zal de stichting van het Kunstenaarshuis nader voorbereiden en zij heeft het recht zich een architect te assumeeren op de wijze als haar goeddunkt. De wenk werd echter aan de commissie gegeven, dit te doen door middel van een referendum. Dit voorstel werd met op één na algemeene stemmen aangenomen; in de Commissie nu werden onderstaande heeren gekozen, respectievelijk vertegenwoordigend de kunstuitverheid, de schilderkunst, de bouwkunst, de muziek en de letterkunde.

Het referendum heeft plaats gehad, met het gevolg dat de heeren K. P. C. de Bazel en H. P. Berlage elk het hoogste aantal stemmen, namelijk 34, verkregen. Hierop volgden architecten met 7 en minder stemmen. De Commissie heeft, gebruik makend van haar mandaat, schriftelijk tusschen deze twee gestemd, zoodat de heer H. P. Berlage met algemeene stemmen werd aangewezen. De Commissie was zoo gelukkig den heer Berlage bereid te vinden als adviseerend architect in haar midden te willen plaats nemen.

De Commissie voor het Kunstenaarshuis:

JAC. v. d. BOSCH.
C. BREITENSTEIN.
JAN GRATAMA.
A. D. LOMAN Jr.
HERMAN ROBBERS.

BERICHTEN

Een bos- en parkplan voor Rotterdam. Door uitgraving der ontworpen Waalhaven zal een 20.000.000 M^3. grond vrijkomen, welke B. en W. zich voorstellen niet in, maar om de Kralingse Plas te doen brengen; met het doel om daar geen bouwterrein, maar een bos- en park-aanleg van te maken. Een daad van koene zelfbewustheid; een 250 hectaren gronds, of rekent men de plas mede, niet minder dan 450 hectaren in de onmiddelike omgeving en wie weet hoe ganw: in de stad zelf, worden daarmee voor genot en ontspanning bestemd; er zijn daartoe natuurlik in het plan de nodige sportterreinen, buitenrestauraties, aanlegsteigers, een villa-wijk enz. aangewezen.

De plas, als machtig centraal motief in den aanleg maakt de keuze van het terrein tot een zeer gelukkige, al zal het de gemeente veel wijs beleid en offers kosten, om een mooi verband met de stad zelf te scheppen.

Wanneer het plan door de gemeenteraad zal zijn aangenomen, wat wel te verwachten is, dan zal er naar schatting een 30 jaar mee gemoeid zijn eer de gehele aanleg klaar is, men moet zich dus geen illusies voor over morgen maken.

In ieder geval heeft de stads-uitbreiding in oostelike richting hiermee een ruggegraad; de pas aangenomen plannen voor park- en villaaanleg op de buitens Vredehof en Rozenburg, die

in dit licht gezien, al reeds wat klein aandoen, zullen bij verdere uitwerking wellicht de invloed hiervan ondervinden; en zo kan in de toekomst een stadsdeel ontstaan, dat voor geen andere Hollandse in schoonheid en aantrekkelijkheid achterstaat.
Rotterdam treedt langzaam, maar met grote gebaren van de periode der nuttigheid in die, waar de ethiese behoeften ook worden gevoeld. *Corr.*

Jaargeld „schoone Bouwkunst." De commissie van toezicht op de Rijksacademie van Beeldende Kunsten heeft aan den Min. van Binnenl. Zaken overgelegd het rapport der jury, belast met de beoordeeling van het werk, ingezonden door den heer D. F. Slothouwer, die bij K.B. van 14 Dec. 1909 voor de eerste maal begiftigd is met het jaargeld, bedoeld bij art. 15 der wet van 26 Mei 1870 (St.bl. no. 78), om hem in de gelegenheid te stellen zich in de schoone bouwkunst te volmaken.
Steunende op dat rapport heeft de commissie van toezicht den Minister voorgesteld het daarheen te leiden, dat hem voor de tweede maal het jaargeld worde verleend.
Naar aanleiding daarvan is bij K.B. van 26 April aan D. F. Slothouwer evengemeld jaargeld toegekend, ten einde hem in de gelegenheid te stellen zich in de schoone bouwkunst te volmaken. *(St Ct.).*

LAATSTE BERICHTEN.

OFFICIEEL GEDEELTE.

Kort Verslag Alg. Meivergadering 30 en 31 Mei. Door tijdsgebrek verhinderd een uitvoerig verslag van de Meivergadering reeds in dit No. van het Weekblad te geven, volgt slechts een korte vermelding van het verhandelde:
Op de middagvergadering van Dinsdag 30 Mei, gepresideerd door den heer A. Salm G.Bzn, leidde de heer G. W. van Heukelom het onderwerp in „Borgstelling en gunning bij publieke aanbestedingen", waarbij spreker tot basis van zijne beschouwingen nam het concept Algem. Administratieve Voorwaarden, opgesteld door de Commissie uit den Ned. Aannemersbond, de Ver. van Delftsche Ingenieurs en de Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst. Op de heldere uiteenzetting volgde eenig debat.
Hierop voerde de heer J. J. v. Nieukerken het woord over: „Particulier bouwkundig werk uitgevoerd door ambtenaar-architecten" en de heer G. Versteeg over: „Openbaar bouwkundig werk door particuliere architecten".
Alle drie de sprekers vonden voor hunne belangrijke voordrachten een zeer belangstellend gehoor. Moties werden niet genomen; de onderwerpen zullen spoedig nader behandeld worden.
Ten 8 ure n. m. werd de Algemeene Vergadering voortgezet. Vele genoodigden waren aanwezig; zoo het bestuur van de Vereeniging: Maatschappij voor den Werkenden Stand, Afd. Ambachtsscholen; bestuursleden van Heemschut, de Secretaris van de Rijkscommissie voor de Ver. v. Gesch. en Kunst; bestuursleden van zustervereenigingen, e.a.
Na een hartelijk en toepasselijk woord bood de Voorzitter de medaille der Maatschappij met oorkonde den voorzitter der Ver. Maatschappij voor den Werkenden Stand, Afd. Ambachtsscholen aan, welke onderscheiding gegeven werd naar aanleiding van het plaats gehad hebbend 50 jarig jubileum van de eerste Ambachtsschool te Amsterdam.
Tot Eereleden werden benoemd, op voorstel van het Hoofdbestuur de heeren M. H. Daumet, membre de l'Institut, Ancien Président de la Société Centrale des Architectes, President du Comité Permanent International des Architectes; en Dr. P. J. H. Cuypers, Membre de l'Institut, Oud-Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Vice-Président du Comité Permanent International des Architectes.
Hierna verkreeg het woord de heer A. W. Weissman, welke een gewaardeerde lezing met lichtbeelden hield over de Nederlandsche Dorpskerken, waarna de tentoonstelling van photo's, teekeningen, enz. van Nederlandsche Dorpskerken, vóór 1800 gebouwd, geopend werd.
De tentoonstelling trok zeer de aandacht, daar zij een verrassenden kijk geeft op de schilderachtige en architectonische schoonheid van onze oude dorpskerkjes.
Woensdagochtend 31 Mei werd besteed tot het behandelen van de huishoudelijke zaken der Maatschappij.
Tot Hoofdbestuursleden werden gekozen de heeren B. J. Ouëndag, L. C. Dumont en Jan Stuyt.
In de Commissie van Onderzoek werden gekozen de heeren F. W. M. Poggenbeek en J. A. G. van der Steur, terwijl de bestaande Commissie van Redactie in haar geheel herkozen werd.
Bij acclamatie werd de heer A. Salm G.Bzn. wederom als Voorzitter van het Hoofdbestuur aangewezen.
De Commissie tot het nazien der Rekening en Verantwoording verklaarde, dat de administratie volkomen accoord was bevonden.
De Concept-begrooting, opgesteld door de Commissie van Financiën, werd goedgekeurd.
Het voorstel, aan de programma's van eischen voor de examens der Maatschappij toe te voegen: een candidaat mag niet meer dan driemaal aan hetzelfde examen deelnemen, werd zonder discussie aangenomen.
De middagvergadering was voor de Maatschappij van buitengewoon belang, daar, na uitvoerige discussie, de voorgestelde wetswijzigingen overeenkomstig het Rapport van de Comm. tot Herz. van Statuten en Alg. Huish. Regl., en bloc met groote meerderheid van stemmen werden aangenomen. Hierdoor gaf de vergadering ten duidelijkste de wenschelijkheid te kennen, dat de vakbelangen van den architect, meer dan tot heden het geval was, tot hun recht moeten komen in de Maatschappij en de Maatschappij in de richting van een vakvereeniging van architecten moet worden ontwikkeld.
Dat dit besluit, een logisch gevolg van de in 1908 begonnen reorganisatie, van verstrekkenden invloed zal zijn op de bevordering van den architectenstand in het algemeen en voor het streven der Maatschappij in het bijzonder, behoeft geen nader betoog.
Opgewekt eindigde deze vergadering, waarna een geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd in Krasnapolsky gehouden werd.
J. G.

Prijsvraag Verkaveling Wijckerveld te Meersen. De Permanente Commissie wendde zich naar aanleiding van enkele bepalingen in het programma voor bovengenoemde prijsvraag, met name die omtrent het bedrag der uit te loven prijzen en die omtrent den geestelijken eigendom der ontwerpen, tot den prijsvraag-uitschrijver, met het verzoek daarin die wijzigingen aan te brengen, die zij gewenscht achtte om de bepalingen meer in overeenstemming te doen zijn met de strekking en geest der Algemeene Regelen.
Uit een, als antwoord daarop ontvangen schrijven, meent de P. P. C. te moeten opmaken, dat de prijsvraag-uitschrijver niet geneigd is aan de door haar geopperde bezwaren tegemoet te komen, weshalve de P. P. C. zich andermaal met een schrijven tot den prijsvraag-uitschrijver richtte.
Van het daarop te ontvangen antwoord zal de aard van het door de P. P. C. te geven advies omtrent de medewerking aan de prijsvraag afhangen.

De Permanente Prijsvraag-Commissie,
A. SALM GBZN.
P. J. DE JONGH.
C. N. v. GOOR.

31ste JAARG. – 10 JUNI 1911. – No. 23.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Vergadering Architect-Leden. — Tentoonstelling Dorpskerken. — IJsselsteinsche Prijsvraag. — Prijsvraag Wijckerveld. — IXe Internationaal Congres voor Architecten te Rome 1911. — Excursie Nat. Housing and Town Planning Council. — Verslag Algemeene Meivergadering 30 en 31 Mei. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur 30 Mei. REDACTIONEEL GEDEELTE. Dorpskerken, door A. W. Weissman, vervolg. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING ARCHITECT-LEDEN.

Het Hoofdbestuur deelt mede, dat een Vergadering van Architect-Leden gehouden zal worden *Zaterdag 17 Juni a.s. ten 2 ure n.m.* in het Gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, ter bespreking van de onderwerpen:
Concept Model Arbeidsovereenkomst (gepubliceerd B. Weekblad 1910, blz. 529).
De voorgestelde wijzigingen der Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen, en het concept Huishoudelijk Reglement der Permanente Prijsvraag-Commissie.
De Architect-Leden der Maatschappij worden tot *Vrijdag 16 Juni a. s.* in de gelegenheid gesteld eventueele bezwaren tegen de voorgestelde wijzigingen en concept Huish. Regl., gepubliceerd in B. Weekblad no. 22, blz. 255 e. v. in te dienen bij het bureau der Maatschappij.
Zaterdag 17 Juni ten 10½ ure v.m. vergadert het Hoofdbestuur.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

In herinnering wordt gebracht dat de tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen enz. van Dorpskerken, gebouwd in Nederland tot aan het jaar 1800, in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam dagelijks te zien is van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

IJSSELSTEINSCHE PRIJSVRAAG.

Door het Hoofdbestuur is het volgende besluit genomen:
Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, vergaderd 30 Mei 1911,
gelet op het verslag van de vergadering der Afdeeling Utrecht van genoemde Maatschappij, gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad No. 20, 1911 blz. 238, waaruit blijkt dat de Heer D. E. Wentink, Architect, Inspecteur van de Volksgezondheid, deel heeft uitgemaakt van de Jury van de Prijsvraag, uitgeschreven door de IJsselsteinsche Bouwmaatschappij, welk feit aan het Hoofdbestuur niet bekend was gemaakt en het voor het eerst uit genoemd verslag verneemt,
gelet op artikel 5 in verband met artikel 1 der Statuten van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
gelet op de eerste der Slotbepalingen van de Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen,
heeft besloten den Heer D. E. Wentink, Architect, Inspecteur van de Volksgezondheid te Utrecht
voor een tijdvak van één week, ingaande Zaterdag 3 Juni 1911, te schorsen als Architect-Lid der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, wegens het aanvaarden van het Jury-lidmaatschap van de Prijsvraag, uitgeschreven door de IJsselsteinsche Bouwmaatschappij.

Voor het Hoofdbestuur voornoemd,
J. GRATAMA, *Secretaris.*

PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE.

AMSTERDAM, 2 Juni 1911.

Aan de Besturen der Constitueerende Vereenigingen.

WelEdgeb. Heeren,

Voldoende aan het bepaalde bij art. 4 der Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen heeft de Permanente Prijsvraag-Commissie de eer U te adviseeren, de deelneming te ontraden aan de *prijsvraag voor de verkaveling ter bebouwing van de gronden behoorende tot de villa „Wijckerveld", gelegen in het Wijkerveld onder de gemeente Meerssen, uitgeschreven door de erfgenamen van wijlen den Heer en Mevrouw Eugène Regnat-*

Regout overleden ter villa Wijckerveld en dit op de volgende gronden:

1°. Het in art. 5 alinea 1 van het programma uitgeloofde bedrag voor prijzen ad *f* 600.— is in verband met het nut dat de prijsvraaguitschrijver van een goed bebouwingsplan kan trekken te laag te achten en dient minstens *f* 1000.— te zijn waarvan *f* 600.— als eerste prijs behoort te worden uitgeloofd.

2°. de bepaling van art. 5 alinea 4, luidende: *„de uitschrijvers „zijn hoegenaamd niet gebonden aan den ontwerper van een der „bekroonde of aangekochte ontwerpen eenige verdere werkzaam„heid betrekkelijk den stratenaanleg, de verkaveling of bebouwing „op te dragen"* komt de P.P.C. voor in strijd te zijn met het geestelijk eigendomsrecht van den bekroonde. Zij overwoog dat, wanneer eventueel tot uitvoering van het stratenplan van het bekroonde ontwerp wordt overgegaan, tenminste de voorbereidende werkzaamheden tot aan de uitvoering toe, d. i. dus het maken van het definitieve plan, met de gevorderde omschrijving voor de uitvoering enz., aan den bekroonde diende te worden opgedragen en dit behoorde te worden gehonoreerd. De P.P.C. is van oordeel dat dit ook in 't belang van den prijsvraaguitschrijver is, daar geacht kan worden dat de bekroonde in staat zal zijn, bij de nadere uitwerking van zijn plan, behartigenswaardige wenken te geven en goede oplossingen voor te wijzigen onderdeelen, aan de hand te doen.

3°. Het bij art. 10 alinea 4 bepaalde, luidende: „Elk prijsvraagontwerp, *voor zoover niet door de uitschrijvers in eigendom verkregen* blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger enz. is voor wat het onderstreepte gedeelte betreft in strijd met wat in de Algemeene Regelen omtrent het geestelijk eigendom is bepaald, en is niet toelaatbaar.

Naast het gereleveerde, heeft de P.P.C. nog bezwaren tegen eenige andere bepalingen van het programma, handelende over de benoeming van een plaatsvervangend jurylid, het verstrekken en publiceeren van de door de jury te geven inlichtingen, de verzekeringssom der ontwerpen enz., welke echter van minder gewicht dan de voornoemden te achten zijn, en die zij dus meent *hier* niet in den breede te behoeven te ontwikkelen.

De P.P.C. stelde den prijsvraaguitschrijver, via het lid der jury dat zich met de administratie van de prijsvraag belast, in kennis met hare bezwaren, met het verzoek daaraan tegemoet te willen komen, waaraan deze echter niet wenscht te voldoen, weshalve, hem is bericht dat de P.P.C. zich genoopt ziet de deelneming aan de prijsvraag te ontraden.

De Permanente Prijsvraag Commissie:
A. SALM G.B.ZN.
P. J. DE JONGH.
C. N. VAN GOOR.

IXE INTERNATIONAAL CONGRES VOOR ARCHITECTEN TE ROME IN 1911.

Het Congres, waarvan Z.M. de Koning van Italië het beschermheerschap heeft aanvaard en waarvan de Ministers van Buitenlandsche Zaken, Onderwijs en Schoone Kunsten, Eere-Presidenten zijn, zal worden gehouden van 2—10 October, — dank de medewerking van den Burgemeester van Rome — in de historische „Sala degli Orazi en Curiazi".

De navolgende onderwerpen zijn vastgesteld door het Comité Permanent International des Architectes:

I.

Le ciment arme, son emploi dans les differents pays, de l'opportunité de son application aux constructions artistiques au point de vue technique et décoratif.

II.

Droits et Devoirs de l'architecte envers son client (*).

III.

Éducation technique et artistique et diplôme d'Architecte (*).
Exercise de la profession hors de la patrie de l'architecte.

IV.

Considératon sur l'architecture moderne,

V.

De l'exécution des travaux d'architecture de l'État et des autres administrations publiques.

VI.

De l'utilité d'un dictionnaire des termes comparés en architecture.

VII.

Les Académies étrangères à Rome; leur histoire; les études et les projets rapportés par les étudiants, influence exercé par ces écoles dans les pays qu'elles représentent.

Over het onderwerp: „Plans régulateurs, règlements municipaux et esthétiques des villes" — oorspronkelijk niet op het programma voorkomende — worden desniettemin schriftelijke beschouwingen ingewacht en kan ook op een der bijeenkomsten nader besproken worden. De heer Stübben zal waarschijnlijk daarover het een en ander mededeelen, terwijl ook van Italiaansche zijde opmerkingen zullen worden gemaakt, die niet in alle opzichten de stellingen van den heer Stübben aannemen, — doch daarover nader.

De heer Berlage is o. a. benoemd als rapporteur over onderwerp I.

Als officieele taal zou uitsluitend „Fransch" worden toegelaten, doch in aansluiting aan een vroeger besluit op het Congres te Weenen, wordt ook toegestaan Italiaansch, Duitsch en Engelsch.

De Secretarissen van de Comité's der verschillende landen zullen de bijdragen van belangstellenden betreffende de bovengenoemde punten vóór 15 Augustus a. s. het Uitvoerend Comité te Rome ter hand stellen. Het is daarom dat ondergeteekende verzoekt aan hen, die in het belang der architectuur en der professie van den architect en uit belangstelling hunne meeningen wenschen kenbaar te maken, dit te doen liefst in het Fransch, (desnoods in het Duitsch) en hem te doen toekomen *uiterlijk 31 Juli a.s.* aan zijn adres te Amsterdam, Weesperzijde 26; voor verdere redactie en inlevering wordt door hem gezorgd.

Het voornemen bestaat om aan het Congres verschillende excursies te verbinden, waaromtrent evenwel nog geen vaste voorstellen konden worden gedaan.

In de morgenuren wordt vergaderd, terwijl in de middaguren verschillende merkwaardigheden en monumenten van Rome zullen worden bezocht.

Aan het Congres is voorts nog een samenkomst der Congressisten verbonden te Venetië.

De deelname is vastgesteld op Lire 25.— met inbegrip van het Verslag „Compte rendu" van het Congres.

Voorts betalen de „membres agrégés" — hieronder worden gerekend *uitsluitend* de echtgenoote en kinderen van het effectief lid — Lire 15.—.

De inschrijvingen, verhoogd met 5 % voor administratiekosten en porto's, moeten gezonden worden aan het adres van ondergeteekende.

Binnenkort worden de uitnoodigingen ter deelname aan het Congres verzonden en zal het zeer op prijs worden gesteld, wanneer H.H. Congressisten zich zoo spoedig mogelijk opgeven, opdat het Uitvoerend Comité te Rome ten spoedigste doeltreffende maatregelen nemen kan, in verband met het aantal Congressisten dat verwacht mag worden.

Tot voorkoming van ongewenschte belangstelling van alle mogelijke particulieren, die met de architectuur of met de professie van den architect niets te maken hebben, is aangenomen, dat *uitsluitend* inschrijvingen worden aangenomen van *architecten*.

Ongelukkigerwijze is verzuimd om dit in het programma en reglement — dat den Koninklijken Beschermheer ter goedkeuring is aangeboden — *duidelijk* te doen uitkomen, zoodat daaraan een appendix zal worden toegevoegd, dat de Secties van de verschillende landen het recht geeft daaromtrent strenge controle te houden.

In het volgend no. zullen de namen van de gekozen rapporteurs worden medegedeeld, een benoeming welke niet genoeg voorbereid werd en te haastig geschied is.

De Secretaris van de Sectie „Nederland" van het Comité Permanent International des Architectes,
A. SALM G.Bzn.

(*) Punten op de Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op 31 Mei j.l. reeds genoemd.

EXCURSIE NATIONAL HOUSING AND TOWN PLANNING COUNCIL.

Naar aanleiding van het bezoek der leden van de National Housing and Town Planning Council aan Amsterdam (zie onder Berichten) heeft het Hoofdbestuur het volgende telegram aan het gezelschap gezonden:

The Board of Directors of the Netherlands Society for the Propagation of Architecture bids you a hearty welcome on your trip to Holland in quest of information and gives utterance to the wish, that you will carry away with you on your further journey the best souvenirs of this visit.

J. H. W. LELIMAN, *vice-president.*
J. GRATAMA, *secretary.*

VERSLAG VAN DE ALGEMEENE MEIVERGADERING OP DINSDAG 30 EN WOENSDAG 31 MEI 1911, IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Dinsdagmiddag ten 1½ ure n.m. opende de Voorzitter de goed bezochte Algemeene Meivergadering, heette de aanwezigen welkom en herinnerde er aan, dat de middag bestemd was voor de behandeling van drie onderwerpen, belangrijk voor het vak van den architect, terwijl Woensdag de huishoudelijke onderwerpen besproken zouden worden.

Hierna verkreeg de heer G. W. van Heukelom het woord, ter inleiding van het onderwerp: Borgstelling en Gunning bij Publieke Aanbestedingen.

Spr. herinnerde aan de actie, door den Nederl. Aannemersbond gevoerd tegen de bestaande voorschriften, ten aanzien van de wijze van gunning en borgstelling.

Naar aanleiding daarvan werd een Commissie gevormd, bestaande uit twee leden der Vereeniging van Delftsche ingenieurs, twee leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en twee leden van den Ned. Aannemersbond. Van deze Commissie heeft spreker zelf deel uitgemaakt.

Spreker ging haar Rapport, dat opgenomen is in B. Weekblad 1911 No. 10, 11, 12, 13, 15 en 16 uitvoerig na en kwam tot de conclusie: Het is wenschelijk dat gunning en borgstelling bij publieke besteding geregeld worden overeenkomstig de bepalingen, vervat in de nieuwe Algem. Administratieve Voorschriften, ontworpen door bovengenoemde Commissie. Naar sprekers meening is aan zakelijke borgstelling boven persoonlijke borgstelling de voorkeur te geven.

Daar de inleiding van den heer van Heukelom benevens het daarop volgend debat wordt gepubliceerd in het B. Weekblad, zien wij van een verslag af.

De voorzitter bedankte den heer van Heukelom voor de heldere uiteenzetting zijner denkbeelden; besloten werd in een andere vergadering, waarbij de A. V. in het algemeen nader besproken zullen worden, het onderwerp wederom aan de orde te stellen.

De heer J. J. van Nieukerken besprak hierna het onderwerp: Particulier bouwkundig werk door ambtenaren-architecten. Spreker formuleerde geen conclusie ingevolge de wensch van het Hoofdbestuur, maar ontvouwde op breede wijze de argumenten, die vóór en tegen het ontwerp te berde zijn te brengen. Een uitvoerig verslag van de interessante voordracht wordt in het B. Weekblad opgenomen, tegelijk met de zeer doorwerkte en degelijke inleiding van den heer G. Versteeg over: Openbaar bouwkundig werk door particuliere architecten, die met veel bijval werd gevolgd. Spreker wenschte de vergadering in kennis te stellen met een door hem geformuleerde conclusie:

„De overheid zorge er voor, dat alleszins bekwame architecten — practisch zoowel als aesthetisch — in ambtelijken dienst genomen worden tot een aantal, voldoende voor den normalen gang van zaken. Zij geve deze ambtenaren een plaats in de ambtelijke organisatie, waardoor volledige ontplooiing van hun artistiekkunnen mogelijk wordt en een salaris, dat niet te zeer blijft onder het gemiddelde inkomen van dat der particuliere architecten. In tijden van buitengewone drukte make de overheid gebruik van de diensten van particuliere architecten, zoo mogelijk van hen, die zich bewegen op het speciale gebied der bouwwerken, welke de Gemeente behoeft.

Bouwwerken, die tot het gebied der monumentale bouwkunst gerekend kunnen worden, drage de overheid slechts op aan de allereerste krachten. Zijn deze niet in ambtelijken dienst, dan geve de overheid de opdracht aan vooraanstaande particuliere architecten onder voldoende waarborgen voor degelijkheid van de constructieve uitvoering.

Kleinere gemeenten, wier financiën de aanstelling van een ambtenaar-architect niet toelaten, dragen voor nieuwe bouwwerken het maken van het ontwerp (al of niet met de uitvoering) op aan een particulier architect.

De overheid ga niet in op door particuliere architecten ongevraagd in te dienen bouwplannen, daar dit is te beschouwen als strijdig met de waardigheid van het architectenberoep en krenkend voor den architect-ambtenaar, tenzij de architectenorganisatie oordeelt, dat het openbaar belang de indiening van zulk een bouwplan wettigt.

Is het voor de overheid een moeilijke vraag om over de al of niet voldoende artisticiteit van hunne leidende architect-ambtenaren te beslissen, in de schoonheidscommissie kunnen de stedelijke autoriteiten een betrouwbaar raadgever vinden, terwijl lichamen als Heemschut en gewestelijke lichamen, die voor de ontsiering van stad en land waken, hun invloed bij staat, gewest en maatschappijen kunnen aanwenden.

Zijn deze lichamen voor deze taak misschien nog niet berekend, dan dienen zij in die richting versterkt te worden. De organisaties der architecten kunnen in dit streven een uiterst dankbaar arbeidsveld van practische beteekenis vinden".

Nadat de Voorzitter de vorige sprekers bedankt had en zijn ingenomenheid te kennen had gegeven, dat ook meerdere leden van den Bond van Ned. Architecten op de vergadering aanwezig waren en dat een bestuurslid van den Bond, de heer v. Nieukerken, op deze vergadering een inleiding heeft gehouden, waaruit blijkt, dat wederzijdsche samenwerking tusschen Bond en Maatschappij mogelijk is, bracht de Voorzitter in herinnering, dat op de Architectencongressen te Brussel en te Londen moties waren aangenomen in den geest van de conclussie des heeren Versteeg. Ook Wagner heeft te Weenen duidelijk zijn standpunt uiteen gezet, dat daarop neerkomt, dat er geen zekerheid is, dat de ambtenaar architect kunstenaar is. De ambtenaar toch heeft meestal wel een voldoende technische doch een niet voldoende artistieke opleiding gehad en wordt gekozen en benoemd door colleges, die onbevoegd zijn over het kunstenaar-zijn te oordeelen. Verder is een groot bezwaar, dat de ambtenaren het meestal veel te druk hebben. Vandaar dat veel belangrijk werk door ondergeschikten wordt voorbereid en uitgevoerd, zoodat het inderdaad noodzakelijk is dat de belangrijke openbare bouwwerken door particulieren moeten worden gebouwd.

De Belgen hebben ook in dien zin hun meening geuit; zij vinden bovendien, dat de particuliere architecten haast nooit in de gelegenheid gesteld kunnen worden groote monumentale gebouwen te ontwerpen, wegens het monopolie dat berust bij de ambtenaar-architecten. Zij wenschen daarom voor belangrijke ge-

bouwen zoo mogelijk prijsvragen uit te schrijven of wel een architect op andere wijze daarvoor te benoemen.
De Engelschen gaan met de Belgen mede, hoewel een stap in deze richting (de County Council prijsvraag) aanleiding tot niet algeheele tevredenheid heeft gegeven. Op het hierboven bedoeld congres te Londen konden enkele sprekers zich niet goed voorstellen, wat voor verschil er eigenlijk is tusschen een ambtenaar-architect, die zijn ontslag neemt en particulier werk uitvoert, of wel een particulier architect die tot ambtenaar wordt benoemd.
In Duitschland is men tevreden met den toestand, omdat de groote gebouwen bijna allen door middel van prijsvragen behandeld worden.
Discussie werd verder niet over de onderwerpen gevoerd; besloten werd beide later op een Algemeene Vergadering verder te behandelen.
Bij rondvraag gaf de heer W. J. de Groot zijne verwondering te kennen over de wijze, waarop de Commissie voor het Kunstenaarshuis voor het Verbond van Kunstenaarsvereenigingen den architect voor dat huis zich heeft doen aanwijzen.
Dat hiervoor een referendum is gebezigd, terwijl juist de strooming tegenwoordig sterk is voor een prijsvraag, achtte spreker bedenkelijk, te meer daar dit voorbeeld voor Rijk en Gemeente een prachtige aanleiding kan zijn bij voorkomende gevallen óók geen prijsvraag uit te schrijven.
Nadat ook de heer Kromhout zijne ontstemming over dit referendum had te kennen gegeven, en de Voorzitter had medegedeeld, dat ook het Hoofdbestuur deze handeling zeer had bevreemd, gaf de heer J. Gratama, lid van bovengenoemde commissie, een overzicht van den gang van zaken. Daar dit overzicht gepubliceerd is in Bouwkundig Weekblad 1911 No. 22 blz. 265, wordt daarnaar verwezen.
Van verschillende zijden bleef men echter de gevolgde handelwijze afkeuren en werd het geheel verkeerd-geoordeeld, het Kunstenaarshuis voor te bereiden, terwijl het Verbond nog niet gesticht is.
De Voorzitter deelde mede, dat dien ochtend het Hoofdbestuur besloten had de Maatschappij niet te doen toetreden tot het Verbond van Ned. Kunstenaarsvereenigingen. Behalve dat de stemgerechtigheid in het Verbond verkeerd verdeeld werd gevonden — n.l. niet in evenredigheid met de toegestane vertegenwoordiging der toetredende lichamen, zoodat vereenigingen met een groot of een klein aantal leden, met een vertegenwoordiging van 10 of 1 afgevaardigde slechts een stem kunnen uitbrengen — is de contributie tegenover de te verwachten voordeelen bij toetreding — n.l. evenredig aan het aantal leden der toetredende vereenigingen, wat voor de Maatschappij zou zijn ± f 100.— te hoog voor de financiën der Maatschappij, gelet op het feit, dat voor dringende verbeteringen en uitbreidingen der werkzaamheden der Maatschappij contributie-verhooging is aangenomen.
Daarenboven moet de Maatschappij nog te zeer haar aandacht wijden aan hare eigen interne belangen om op dit oogenblik werkzaam te kunnen zijn in een dergelijk algemeen lichaam als het Verbond is.

Ten 8 ure n.m. werd de vergadering heropend. Verscheidene gasten waren aanwezig. In de eerste plaats het Bestuur van de „Vereeniging Maatschappij voor den Werkenden Stand, Afd. Ambachtsscholen", vertegenwoordigd door zijnen Voorzitter, den Heer D. van Bosse, zijnen Secretaris, den Heer Mr. J. Woudenberg Hamstra en meerdere leden; verder was de Rijkscommissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst vertegenwoordigd door zijnen Secretaris, den heer J. Kalf; het Oudheidkundig Genootschap door den heer Moes.
De Bond Heemschut, de Vereeniging De Violier en andere zustercorporaties hadden afgevaardigden gezonden, terwijl ook enkele personen, die afbeeldingen hadden afgestaan voor de Tentoonstelling van Dorpskerken, aan de invitatie voor deze Alg. Vergadering hadden gehoor gegeven; zoo de heer Grolman, kunstschilder te Utrecht.
De Voorzitter opende de vergadering na allen en meer speciaal de gasten te hebben welkom geheeten. Hij deed daarna mededeeling van een besluit van het Hoofdbestuur om de Architectleden op deze Alg. Vergadering voor te stellen tot Eerelid van de Maatschappij te benoemen de heeren H. Daumet, membre de l'Institut, Ancien Président de la Société Centrale des Architectes (de France), Président du Comité Permanent International des Architectes te Parijs, benevens de heer Dr. P. J. H. Cuypers, eveneens membre de l'Institut, Oud-Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en vice-président du Comité Permanent International des Architectes.
Is de eerste een algemeen geacht en hoog verdienstelijk architect, de tweede is het niet minder. Dr. Cuypers, de Nestor der Nederlandsche Architecten, had al lang Eerelid van de Maatschappij moeten zijn.
De Maatschappij wenscht den man te eeren, die een zoo belangrijk aandeel heeft gehad in de bevordering der Nederlandsche Bouwkunst.
Met een algemeen applaus bezegelde de vergadering deze woorden. De voorzitter deelde mede, dat hij in de vergadering van het Comité Permanent International des Architectes, welke Donderdag 2 Mei te Parijs gehouden wordt en die hij als secretaris bijwoont, de heeren Daumet en Cuypers het besluit der vergadering zal overbrengen en de op perkament gedrukte oorkonde zal overhandigen.
Hierop richtte de voorzitter zich tot den voorzitter van de Ver. Mij. v. d. Werk. Stand, Afd. Ambachtsscholen. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wenscht blijkt te geven van de belangstelling der architecten in de zaak van het Vakonderwijs bij gelegenheid dat het 50 jaar geleden was, dat de eerste Ambachtsschool in ons land was opgericht, voor welke oprichting het initiatief is uitgegaan van den toenmaligen secretaris der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, wijlen den heer J. H. Leliman. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft hiertoe de eerste officieele gelegenheid, deze Algemeene Meivergadering, te baat genomen en zij biedt de eerepenning der Maatschappij met oorkonde aan de Vereeniging aan.
De oorkonde luidt:

AMSTERDAM, 30 Mei 1911.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gesticht in 1842 beschermvrouwen H. M. de Koningin en H. M. de Koningin-Moeder, vereert in hare Algemeene Vergadering van 30 Mei 1911 de

MEDAILLE

geslagen op het stempel der Maatschappij aan de Vereeniging „Maatschappij voor den Werkenden Stand, afdeeling Ambachtsscholen", ter eere van het vijftig jarig bestaan der eerste Ambachtsschool te Amsterdam.
Deze medaille wordt aangeboden als een blijk van hoogachting en waardeering voor hetgeen de Vereeniging „Maatschappij voor den Werkenden Stand, afdeeling Ambachtsscholen", tot bevordering van het Ambachtsonderwijs heeft tot stand gebracht.

Het Hoofdbestuur van de
Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
(w.g.) A. SALM G.BZN., *Voorzitter.*
„ J. GRATAMA, *Secretaris*

De heer Van Bosse bedankte met een toepasselijk woord.
Hierop verkreeg de heer A. W. Weissman het woord, die het gehoor boeide met een lezing over de Nederlandsche dorpskerken, waarbij hij behalve vele historische bijzonderheden, ook de gevallen besprak dat restauratie minder wenschelijk is te achten. Een reeks fraaie lantaarnplaatjes lichtte daarna het gesprokene toe.
De lezing wordt in haar geheel in het Bouwkundig Weekblad gepubliceerd, zoodat wij hier van een verslag afzien.
Nadat een krachtig handgeklap den spreker had beloond voor zijn interessante voordracht, sprak de voorzitter nog een extra woord van hulde, waarbij hij de voortdurende bereidwilligheid en groote kennis van den heer Weissman prees, die ook nu weer op bewonderenswaardige wijze aan den dag was gekomen, daar

het onderwerp Dorpskerken eigenlijk nog nooit wetenschappelijk en artistiek behandeld was geworden.
Hierna herdacht de Voorzitter degenen, die hadden medegewerkt tot het samenstellen der Tentoonstelling van afbeeldingen van Dorpskerken, in de eerste plaats de Commissie van Voorbereiding, bestaande uit de heeren Jan Stuyt, Voorzitter; M. Brinkman, Jac van Gils, Tj. Kuipers, J. Verheul en de secretaris J. Gratama; verder den heer Royer, referendaris aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, den heer A. Mulder, Rijksarchitect voor de monumenten; den heer J. Kalf, secretaris van de Rijkscommissie over de Monumenten van Geschiedenis en Kunst; den heer C. H. Peters, voor zijne fraaie collectie Groninger kerken, de verschillende archivari, o.a. den heer Bruinvis te Alkmaar en particulieren, o.a. den heer Verheul en den heer Grolman, kunstschilder, voor zijne verschillende schilderijen.
De tentoonstelling van afbeeldingen van Dorpskerken werd hierop geopend en trok algemeen de aandacht. De zaal was verbeterd en versierd, waartoe de Zeister fabriek van koperwerken door het afstaan van Oud-Hollandsche Kaarsenkronen en de heer N. le Grand, directeur van het Modelhuis door het leenen van tapijten en meubels welwillend hadden medegewerkt.

Woensdag 31 Mei werd ten 10½ ure de Algemeene Meivergadering heropend. Daar de Voorzitter, de heer A. Salm G.Bzn., door drukke bezigheden ten gevolge van reeds genoemde reis naar Parijs, verhinderd was aanwezig te zijn, leidde de Vice-voorzitter, de heer J. H. W. Leliman, de bijeenkomst.
Na een woord van welkom aan de aanwezigen, werd de agenda, bevattende de huishoudelijke aangelegenheden, successievelijk afgehandeld. Het verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen, gepubliceerd in B. Weekblad no. 20 1911, gaf geen reden tot opmerkingen, zoodat het werd goedgekeurd.
Bij het punt: verslag over het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur, gepubliceerd in B. Weekblad no. 19 1911, merkte de heer v. Veen op, dat de Afd. Utrecht geen afgevaardigde naar deze vergadering had gezonden, aangezien de agenda haar te laat was toegezonden; hij teekende protest aan, dat zulks in het verslag aan onwil was toegeschreven.
De Vice-voorzitter merkte hierbij op, dat bijzondere redenen oorzaak waren, dat de agenda dit jaar laat was toegezonden; echter hadden de andere Afdeelingen wel afgevaardigden gezonden. De agenda zal later nog eens in haar geheel behandeld worden. In het verslag kan hij geen verwijt aan de Afd. Utrecht vinden.
De commissie van Stemopneming deed hierna mededeeling van het volgende:

PROCES-VERBAAL,
van de gehouden stemming op 30 Mei 1911, ter verkiezing van drie leden van het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gehouden in het gebouw der Maatschappij Marnixstraat 402, Amsterdam.
Ingekomen waren 255 stembilletten, hiervan waren geldig 251 stembiletten, ongeldig 4 stembilletten.
Van de geldige stemmen werden uitgebracht op: den heer M. B. N. Bolderman 51, den heer L. C. Dumont 184, den heer A. W. C. Dwars 89, den heer, B. J. Ouëndag 227, den heer W. F. Overeijnder 85, den heer Jan Stuyt 104 stemmen.
Zoodat zijn gekozen de heeren: *B. J. Ouëndag, L. C. Dumont, Jan Stuyt.*

w.g. P. HEIJN.
„ P. TIMMERS.
„ J. F. VAN HOYTEMA.

Amsterdam 30 Mei 1911.

Met applaus werd deze uitslag ontvangen. De vice-voorzitter bedankte de Commissie voor hare werkzaamheid en wijdde daarna waardeerende woorden aan de heeren Dumont en Ouëndag, die als bestuurslid steeds krachtig hebben medegewerkt voor de bloei van de Maatschappij, en aan den heer Jan Stuyt, wiens verkiezing hij een heuglijk feit noemde.
Hierna herdacht spreker den heer J. Verheul, aftredend bestuurslid, die jaren lang zitting heeft gehad in het Hoofdbestuur en met hart en ziel de Maatschappij is genegen. Veel heeft hij voor de Maatschappij gedaan, waarvoor hem gaarne hulde wordt gebracht. Spijt het de Maatschappij hem niet meer te zien medebesturen, spreker twijfelde niet of de heer Verheul zal ook aan de andere zijde van de bestuurstafel met onverflauwde ijver medewerken tot het doel der Maatschappij. Een krachtig applaus volgde hierop.
De heeren Joh. D. Looyen, Joh. Gort en J. A. v. d. Sluys Veer werden aangewezen om het Stembureau te vormen.
Op voorstel van den heer F. W. M. Poggenbeek werd de heer A. Salm G.Bzn. bij acclamatie tot Voorzitter van het Hoofdbestuur herkozen. De Vice-voorzitter wenscht hierop, onder daverend applaus, de Maatschappij geluk met deze benoeming; de vele verdiensten van den heer Salm als voorzitter en de wijze, waarop hij steeds de belangen der Maatschappij behartigt achtte spreker te bekend, om ze nog eens uitvoerig te vermelden.
De Commissie tot nazien van Rekening en Verantwoording, bestaande uit de heeren J. A. van Lunteren, J. A. v. d. Sluys Veer en L. Zwiers bracht bij monde van den heer v. d. Sluys Veer rapport uit, daarbij verklarend dat alles in orde was bevonden.
Tot bijzondere opmerkingen was geen aanleiding. De Commissie werd bedankt, waarna de Concept-Begrooting 1911, opgemaakt door de Commissie van Financiën en goedgekeurd door het Hoofdbestuur, in bespreking werd gebracht. Ook deze gaf geen reden tot discussie; de Voorzitter der Commissie, de heer L. C. Dumont gaf aan den hand van het Verslag der Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij bij verschillende onderwerpen der begrooting toelichtingen.
De heer W. C. Brouwer stelde voor het honorarium voor bijdragen in B. Weekblad en Tijdschrift te verminderen, bijv. te halveeren, en het vrijkomende geld bijv. te besteden voor het houden van tentoonstellingen, gelijk die der Dorpskerken.
De Vice-voorzitter meende, dat dit minder goed zou zijn, daar meer dan men zou denken, door de inzenders prijs gesteld wordt op honoreering, al is deze niet hoog. De redacteur, de heer J. Gratama sloot zich hierbij geheel aan; waar nu een goede medewerking is verkregen is het niet raadzaam, wijzigingen aan te brengen, die den toevoer van copy konden verminderen.
De begrooting werd hierna, onder dankzegging aan de Commissie van Financiën, goedgekeurd.
De heeren P. Kleiweg Dyserinck, J. A. Mulock Houwer en P. A. Weeldenburg werden belast met de uitloting van 5 aandeelen in de 4½% hypothecaire leening.
Uitgeloot werden de nos 595, 213, 389, 256 en 111.
Na de heeren voor hunne bemoeiingen bedankt te hebben werd overgegaan tot verkiezing van 2 leden in de Commissie van Onderzoek; de uitslag was als volgt: aantal stemmen uitgebracht, op de heeren: F. W. M. Poggenbeek 21, Th. G. Schill 9, J. A. G. van der Steur 21, J. A. Mulock Houwer 3, zoodat gekozen zijn de heeren Poggenbeek en v. d. Steur.
De Vice-voorzitter wijdde daarna waardeerende woorden aan de aftredende leden in deze Commissie, de heeren C. B. Posthumus Meyjes, die niet herkiesbaar was en die als secretaris een zeer belangrijk aandeel in de werkzaamheden heeft gehad en prof. H. Evers, die wegens drukke werkzaamheden moest bedanken.
De uitslag voor de verkiezing van de Commissie van Redactie was als volgt: aantal stemmen uitgebracht op de heeren: S. de Clercq 26; J. Limburg 6; H. v. d. Kloot Meyburg 25; Alb. Otten 5; A. Salm G.Bzn. 23; J. H. W. Leliman 12; zoodat de aftredende Commissie in haar geheel herkozen werd.
De heeren van het stembureau werden voor hun arbeid bedankt, waarna ten slotte zonder discussie werd aangenomen het voorstel van het Hoofdbestuur, aan de Programma's van Eischen voor het Examen van Bouwkundig-Opzichter, Bouwkundig-Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas) toe te voegen: Een candidaat mag niet meer dan drie keer aan hetzelfde examen deelnemen. Hierna werd de vergadering verdaagd.

Ten 2 ure n. m. werd de Alg. Vergadering heropend ten einde de belangrijke, door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Statuten en het Alg. Huish. Reglement te bespreken, in verband met het Rapport, uitgebracht door de Commissie tot herziening van Statuten en Alg. Huish. Reglement.
Voor dat de besprekingen geopend werden, deelde de heer Leliman den heer Salm mede, dat hij dien ochtend als Voorzitter herkozen was. Het applaus bij die mededeeling door de Vergadering was het bewijs van het volkomen vertrouwen, dat de Maatschappij in de leiding van den heer Salm stelt.
De heer Salm dankte met enkele woorden, waarna hij wees op het groote gewicht van de heden middag te nemen besluiten.
Uitvoerig ging hij de na 1908 voorgestelde hervormingen na; steeds meer blijkt, hoe de architecten zich hechter willen aansluiten en vooral hunne vakbelangen afdoende willen zien behartigd. De Maatschappij heeft hare schifting gemaakt tusschen Architect-Leden en Gewone-Leden; ook de andere vereenigingen zullen dit moeten doen, zal een juiste onderlinge samenwerking mogelijk zijn.
Bij de opening van de Januari vergadering van het Hoofdbestuur heeft spreker aangedrongen op het vormen van een Federatie van de architect-leden uit de Bouwkundige Vereenigingen, waardoor gemeenschappelijk de vakbelangen van den architect behartigd konden worden op de wijze der Verbanddagen in Duitschland. Dit voorstel werd toen niet onderstennd. Daarna zijn deze voorstellen gekomen, tot welker totstandkoming spreker krachtig heeft medegewerkt. Deze voorstellen zullen een zuiverder toestand geven en zijn beter dan die, welke indertijd door den heer Versteeg zijn ingediend betreffende het instellen van een Instituut van Architect-Leden in de Maatschappij met een eigen bestuur. Dit Instituut toch zou noodzakelijk tweeslachtigheid en scheuring in de Maatschappij te weeg brengen.
Het verheugde spreker,dat de voorgestelde wijzigingen de goedkeuring wegdragen van velen, die zich voor de reorganisatie der Maatschappij interesseeren. Spreker deelde het oordeel van enkelen mede, zoomede enkele brieven betreffende deze aangelegenheid, alle getuigend van sprekers opmerking: „dat de bakens verzet moeten worden naar het getij".
In 1908 maakte de Maatschappij hiermede een begin, doch zij moet er nu mee doorgaan.
Daar het Hoofdbestuur in zijn vergadering van 30 Mei j l. zich volkomen met het Rapport der Commissie tot herziening van Statuten en Alg. Huish. Regl. heeft vereenigd, zijn de Bestuursvoorstellen vervallen en kunnen de voorstellen der Commissie in behandeling komen. Hierop las de Voorzitter dit Rapport voor en verklaarde het hier en daar nader. Dat door de voorgestelde maatregel het ledenaantal zal verminderen achtte spreker niet waarschijnlijk; zeer weinig Gewone Leden toch maken van hun gedeeltelijk stemrecht gebruik, getuige o. a. de plaats gehad hebbende verkiezing voor het Hoofdbestuur.
Ook de voorgestelde contributieverhooging voor de Architectleden wordt vrijwel algemeen noodzakelijk en wenschelijk geacht. De voorzitter hoopte van harte, dat de voorstellen waarvan hij overtuigd is dat zij in het belang der Maatschappij zijn, zullen worden aangenomen.
De heer Mulock Houwer betreurde het, dat er een streven heerscht de Maatschappij tot een Vakvereeniging van Architecten te maken. De omstandigheden zijn er misschien wel voor, maar hij acht het een achteruitgang voor de Maatschappij. Zij moet volop blijven een Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; de bouwkunst heeft hare beoefenaars in alle rangen en standen. Deze onderling goed te doen werken moet het doel der Maatschappij zijn.
De contributieverhooging maakt het moeilijk, zoo niet onmogelijk, dat de Afd. Groningen nog Afdeeling der Maatschappij blijft. Wordt de Maatschappij Vakvereeniging, dan zijn de afdeelingen overbodig.
De heer Leliman meende, dat de heer Mulock Houwer de toestand overdreven ziet, en betoogt dat de aanraking tusschen de verschillende groepen niet wordt uitgesloten; alleen de vakbelangen van den architect zullen uitsluitend door architecten behartigd worden.
De heer Van Goor merkte hier tegen op, dat niet zoozeer het zwaartepunt der wijzigingen ligt in contributieverhooging en indeeling der leden, maar wel in de vraag: moet de Maatschappij een vakvereeniging van architecten worden of moet zij een gemengde vereeniging blijven. Over dit principieele punt moeten eerst de discussies geopend worden. Spreker zet uiteen, dat een vakvereeniging alleen gesticht kan worden door hen, die volkomen dezelfde belangen hebben. Daar de Maatschappij ook na overname der wijzigingen, steeds de belangen der andere ledengroepen zal moeten behartigen, kan zij dus nooit een vakvereeniging worden. Dit kan alleen, als er maar één groep is, architect-leden, en de andere groepen er uit verwijderd zijn.
De heer Van Veen zet namens de Afd. Utrecht de principieele bezwaren uiteen, die hij tegen de hervorming tot vakvereeniging heeft. Hij acht het ontnemen van het stemrecht aan de gewone leden ongewenscht; er zijn onder hen vele bekwame lieden, die meewerken tot bevordering der Bouwkunst en in de Maatschappij thuis behooren. Wordt de Maatschappij vakvereeniging, dan wordt afgebroken wat in den loop der jaren moeizaam is opgebouwd. De Maatschappij als algemeen bouwkundig lichaam moet bewaard blijven.
Wat de contributieverhooging betreft, zijn er in zijn kring ook wel Gewone Leden, die deze willen betalen, maar dan ook hun rechten willen blijven behouden.
Volgens de heer W. J. de Groot had de heer Van Goor de zaak principieel gesteld, maar hij heeft het eigenlijk te principieel gedaan. Met deze statutenwijzigingen blijft de Maatschappij aan haar doel voldoen; alleen de vakbelangen van den architect zullen meer speciaal tot hun recht komen. Stond spreker aanvankelijk eenigszins vijandig tegenover deze voorstellen tot wijziging, hij acht deze nu echter wenschelijk.
Zij zijn een logisch gevolg van den groei der Maatschappij. De heer van Goor zegt, dat een vakvereeniging slechts één soort leden kan hebben en geen Buitengewone Leden en geen Donateurs. Dit acht spreker onjuist. Deze leden toch maken het mogelijk, dat de architecten buiten hun vakvereeniging nog veel kunnen doen in het belang van de bouwkunst. Spreker bespreekt den Bond v. Ned. Architecten, die z.i. zich niet altijd consequent aan zijn principes gehouden heeft. Zou de Bond geen donateur aannemen, die bijv. ƒ 10.000 's jaars betaalde?
Door aanneming der voorstellen wordt niets in de Maatschappij principieel veranderd.
Dat de Gewone Leden bij deze voorstellen geen stemrecht wordt toegekend, achtte spreker niet erg. De Gewone Leden toch hebben zoo goed als nooit van hun stemrecht gebruik gemaakt en zich nooit met de zaken der Maatij bemoeid.
Spreker had een voorstel. 't Is een warme dag, laten wij niet langer vergaderen, laten wij niet langer blijven staan op het oude standpunt maar meegaan met den stroom des tijds. Hij is erkentelijk, dat het nieuwe Hoofdbestuur deze belangrijke voorstellen gedaan heeft en stelt voor ze aan te nemen.
De heer van Goor speet het, dat de heer de Groot den Bond van Ned. Architecten in het debat heeft gebracht. Gesteld eens dat de Bond niet steeds consequent was geweest, dan is dit nog geen voorbeeld voor deMaatschappij. Spreker herhaalde, dat, wil de Maatschappij een vakvereeniging worden, er slechts één soort leden mag zijn; de overige mogen giften geven of moeten als abonnés van de bladen beschouwd worden.
De heer W. C. Brouwer stelde zich de Maatschappij voor als een kern van architecten, met de Gewone Leden er om heen. Tusschen hen moet contact zijn. De bevordering van de belangen van den architect zal de architectuur doen bloeien.
De heer Krap merkte op, dat er Gewone Leden zijn, die reeds 30 of 40 jaren lid der Maatschappij zijn. Het gaat niet aan deze eenvoudig het stemrecht te ontnemen; hij zou het betreuren, als de voorstellen werden aangenomen.

In antwoord op de vorige sprekers merkte de heer de Groot op, dat de Gewone Leden geen blijk van groote belangstelling hebben gegeven voor de voorgestelde wijzigingen, daar zij slechts zeer schaars aanwezig zijn. Zij hebben nu nog het stemrecht en zij konden in grooten getale komen om de zaak mede te beslissen. De beslissing, die nu genomen wordt, is in alle opzichten wettig.
Zuiver gelijk belanghebbend zijn niet alle Architect-Leden, daar er zoowel ambtenaar-architecten als vrije architecten onder begrepen zijn. Er zal een compromis tusschen hen gevonden moeten worden in de Maatschappij.
Nadat de heer F. W. M. Poggenbeek ondersteund had wat de heer de Groot had gezegd, onderwierp de heer v. Hoytema de voorstellen aan kritiek.
De voorstellen zijn z. i. tweeslachtig en volgen twee wegen, die gemeleerd zijn:
Er is mogelijk: 1ste een absolute vakvereeniging; hierbij mag er noodzakelijk maar één groep leden zijn. 2de. De Maatschappij wil trachten een algemeen lichaam te blijven; maar dan moeten de gewone leden het stemrecht behouden. De Architect-Leden kunnen dan een afzonderlijke groep erin vormen.
De voorzitter deed nog eens de wenschelijkheid uitkomen, dat het Hoofdbestuur zuiver de Architect-Leden vertegenwoordigt, zoodat het ook alleen door hen gekozen moet worden. De naam Architect-Lid moet bewaard blijven, omdat zij reeds eenig burgerrecht heeft verkregen.
De tegenwoordige leden zijn geschift in tweeën; de eene partij staat aan de zijde van de directie en de anderen zijn zij, die niet tot de directie behooren.
Nadat de heer van Goor nogmaals had aangedrongen, dat een principieele beslissing genomen zou worden over de vraag: vakvereeniging of niet, daar het niet mogelijk is, gelijk de voorgestelde wijzigingen vragen, de kool en de geit te sparen, motiveerde de heer W. Kromhout, waarom hij zijn stem vóór de voorstellen zal geven. De transformatie in de Maatschappij heeft hetzelfde doel als de Bond van Nederl. Architecten; zij doet alleen gelijdelijk aan, wat de Bond ineens heeft gedaan. Spreker juichte dit toe, daar het wijst op de verhoogde waarde van den architectenstand.
De heer Van Veen merkte daarbij op, dat al hebben de Gewone Leden niet vaak gebruik gemaakt van hun stemrecht, zij er toch op gesteld zijn het te behouden. Immers, wordt het hun ontnomen dan is dit voor hen een knak in de belangstelling voor de zaken der Maatschappij. Spreker was het geheel eens met den heer v. Goor, dat, wordt de Maatschappij een vakvereeniging, er ook maar één soort leden mag zijn.
In stemming werd hierop gebracht de vraag, of men zich met de strekking der voorstellen vereenigde. Dit werd met 30 stemmen voor en 5 tegen bevestigend beantwoord door de vergadering.
Hierna wilde de Voorzitter artikel voor artikel in behandeling brengen, waarop de heer De Groot, verwijzend naar het door hem gesprokene in den aanvang der vergadering, voorstelde, nu de principieele quaestie beslist was, de voorstellen en bloc aan te nemen.
Onder applaus werden de voorstellen daarna door de vergadering en bloc aangenomen en werd het aan het Hoofdbestuur overgelaten de voorstellen nader te redigeeren.
De heer Van Veen wenschte nog een punt van de voorstellen in bespreking te brengen. De voorzitter merkte op, dat dit nu niet kon worden toegelaten, daar de voorstellen en bloc zijn aangenomen. De heer Van Veen verweet het Hoofdbestuur, dat het aan deze wijze van behandeling zijne goedkeuring hechtte en meende, dat het had moeten protesteeren; hij had daarenboven vóór het applaus het woord gevraagd. Daar de vergadering zich hiermede niet vereenigde, wenschte de heer v. Veen dat van dit protest in het verslag melding zal worden gemaakt.
Nadat de heer Weissman een lofspraak had gehouden op de gelukkige beslissing, zoo juist genomen, die hij beschouwde als de eerste schrede op den goeden weg, en waardoor het mogelijk wordt het prestige van den architect te doen stijgen, gaf de heer Kalma te kennen, dat hij als Gew. Lid bedankte.
De voorzitter gaf zijne groote ingenomenheid met het resultaat van deze vergadering te kennen, en wenschte de Maatschappij geluk met de belangrijke beslissing. Deze dag zal er een zijn van buitengemeene beteekenis voor de Maatij.
Waar nu de vakbelangen op den voorgrond gesteld worden, wilde hij alvast ingevolge het voorstel Versteeg, enkele punten op de agenda voor de volgende Alg. Meivergadering plaatsen: 1e. Bescherming van de positie van den architect door het instellen van het architecten-diploma; 2e. Rechtspositie van den architect tegenover den bouwheer. (De voorzitter zal medewerken om te verzekeren dat deze punten ook op het Congres te Rome zullen worden behandeld, welke punten in de a.s. vergadering van het Comité Perm. Intern. zullen worden vastgesteld). 3e. de hervorming der Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.
Besloten werd de Alg. Septembervergadering in Den Haag te houden, waarna de vergadering werd gesloten.

De nieuwe Statuten en Alg. Huish. Reglement treden in werking bij het begin van het nieuwe vereenigingsjaar op 1 Januari 1912.

Tot slot van dezen dag werd een zeer geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd gehouden in Krasnapolsky, waarbij een 30-tal leden aanzaten.
Nadat de eerste dronk gewijd was aan de beschermvrouwen der Maatschappij, H. M. de Koningin en H. M. de Koningin-Moeder, werd bij het dessert menig hartelijk woord gesproken.
Daarna zat men nog lang gezellig bijeen.

De Alg. Secretaris
J. GRATAMA.

VERSLAG HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 30 MEI 1911 ten 10½ ure v. m.

HERZIENING STATUTEN EN ALG. HUISH. REGLEMENT. Uitvoerig werd van gedachten gewisseld over het Rapport, uitgebracht door de Commissie tot Herziening van Statuten en Alg. Huish. Reglement in zake de door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Statuten en het Alg. Huish. Regl.
In dit Rapport wordt duidelijker en meer consequent dan in de voorstellen van het Hoofdbestuur het standpunt ingenomen, dat de Maatschappij zich moet vervormen in de richting van eene vakvereeniging van architecten.
Met groote meerderheid (één stem tegen) kon het Hoofdbestuur zich ten slotte met het Rapport vereenigen, daarbij besluitend, dat slechts één groep, de architect-leden, stemrecht zullen hebben.

RAAD VAN ARBITRAGE VOOR DE BOUWBEDRIJVEN. Daar de heer J. F. Klinkhamer als lid van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland heeft bedankt, heeft het Hoofdbestuur in deze vacature voorzien, door den heer A. D. N. van Gendt, architect te Amsterdam, te verzoeken de opengevallen plaats in te nemen, aan welk verzoek de heer van Gendt heeft voldaan.

VERBOND KUNSTENAARSVEREENIGINGEN. Van de Commissie tot voorbereiding van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen waren de concept-Statuten en Alg. Huish. Reglement van dit Verbond ontvangen, met verzoek te willen mededeelen of de Maatschappij tot het Verbond zal toetreden. Het Hoofdbestuur kon zich echter niet geheel met de Statuten en Alg. Huish. Reglement vereenigen en had meerdere bezwaren tegen de toetreding; deze zijn reeds vermeld in het verslag van de Alg. Meivergadering op Dinsdag 30 Mei. (Zie hierboven). Met groote meerderheid (1 stem tegen) besloot het Hoofdbestuur de Maatschappij niet tot het Verbond te doen toetreden.

STEENHOUWERSWET. Daar bij de behandeling van deze wet in de Tweede Kamer de bezwaren, die het verbod van het gebruik

van zandsteen en het invoeren van bewerkte zandsteen met zich medebrengen, geenszins voldoende zijn te berde gebracht en in het algemeen de gehouden besprekingen gemis aan goede technische voorlichting verraden, overwoog het Hoofdbestuur de wenschelijkheid alsnog een adres met uitvoerige toelichting bij de Tweede Kamer in te dienen.
Daar echter de tijd van voorbereiding gering is en later, wanneer de uitvoering dier Wet bij Kon. Besluit geregeld zal worden er gelegenheid zal zijn op dit onderwerp terug te komen, werd besloten het door de vakbelangen-commissie uitgebracht praeadvies over dit onderwerp op een vergadering van architectleden in behandeling te brengen.

ALG. NED. OPZ.- EN TEEK. BOND. Van het bestuur van den Alg. Nederl. Opzichters en Teekenaars-bond, was mededeeling ontvangen, dat de volgende motie door den Bond was aangenomen: „Het Congres van den Algem. Nederl. Opzichters en Teekenaarsbond, gehouden te Enschede op 25 Mei 1911, kennis genomen hebbende van het model arbeidscontract, ingezonden door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst;
mede kennis genomen hebbende van de voorgenomen Statutenwijziging van genoemde Maatschappij, door aanneming waarvan dit lichaam zal worden omgevormd tot een patroonsorganisatie; besluit zich op grond daarvan te onthouden van het voorstellen van verbeteringen op genoemd concept arbeidscontract tot aan het tijdstip, waarop bedoelde Statutenwijziging heeft plaats gehad."
Deze motie werd voor kennisgeving aangenomen. Opgemerkt werd echter, dat onjuist in de motie wordt gesproken van een model arbeidscontract, ingezonden door het Hoofdbestuur der Maatschappij, daar van een inzenden geen sprake is geweest. Het Hoofdbestuur heeft voor de architect-leden een concept-modelarbeidsovereenkomst opgesteld, hetwelk in eene vergadering der architect-leden behandeld en vastgesteld moet worden. Enkele Bondsbestuurderen zijn in de gelegenheid geweest officieus inzage van het concept te krijgen en opmerkingen te maken; een indienen van dit concept bij het Bondsbestuur is nooit geschied.

VERGADERING ARCHITECT LEDEN. Besloten werd de eerstvolgende vergadering van Architect Leden te doen plaats hebben op Zaterdag 17 Juni a. s., ten 2 ure n. m. ter behandeling van de onderwerpen: Arbeidscontract en voorgestelde wijzigingen in de Nationale Prijsvraag Regelen, benevens concept Huish. Reglement der Perm. Prijsvr. Commissie.
Het Hoofdbestuur zal vergaderen Zaterdag ochtend 17 Juni a. s.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DORPSKERKEN.

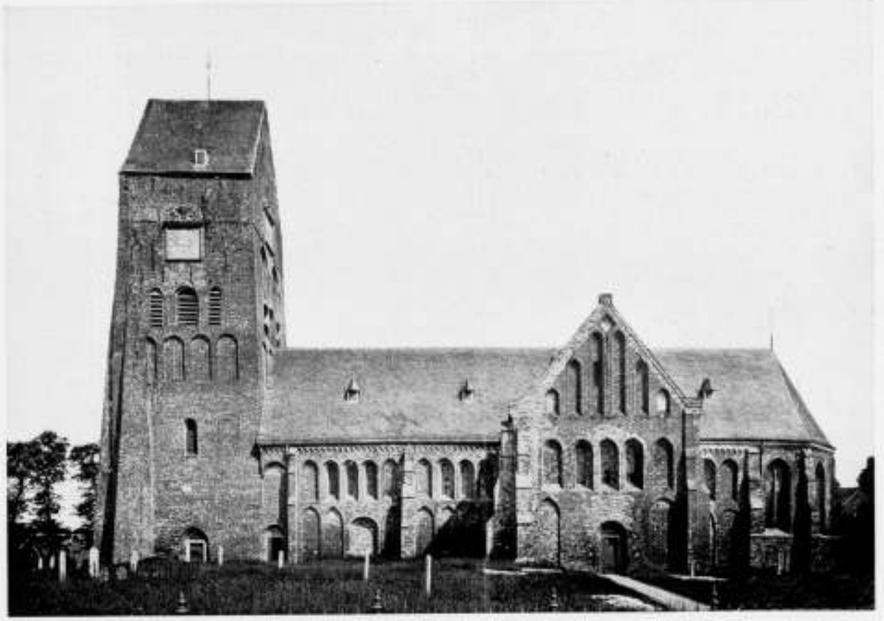
door A. W. WEISSMAN.

Voordracht gehouden op de Alg. Meivergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op Dinsdagavond 30 Mei.

(Vervolg van blz. 263.)

Een naburige kerk, die te Rheden, was vroeger minder belangrijk voor den schilder, dan voor den oudheidliefhebber. Sinds zij gerestaureerd is zou het mij niet verwonderen, dat zij ook voor de archeologen veel van haar waarde verloren heeft.
De Romaansche toren werd in de twaalfde eeuw voor een minder hooge kerk gebouwd. Het schip met zijn zuiderzijbeuk en het koor zijn zeker van veel later dagteekening, en niet in verhouding tot den toren. Daarom heeft de massa niet zulke fraaie lijnen als wij te Duiven zagen. Al de Romaansche torens, die wij tot dusver aan Gelderse kerken aantroffen, hadden een zeer eenvoudig karakter.
Dat echter de bouwmeesters van het begin der dertiende eeuw soms ook wel eens naar een meer decoratief effect streefden, bewijst de toren te Garderen op de Veluwe, die geheel in gebakken steen is uitgevoerd. Men denkt aan sommige kerken van Noord-Italië als men de spitsboog- en rondboognissen ziet, die hier tot verlevendiging der torenmuren zijn aangebracht.
Het motief viel in den smaak van den negentiendeeeuwschen architect, wien werd opgedragen, een kerk tegen den toren te bouwen. Doch de oude Romeinen wisten reeds, dat als twee hetzelfde doen, het toch niet hetzelfde is. De negentiende eeuwsche architect heeft met het motief van zijn voorganger niets weten te beginnen.
Verplaatsen wij ons nu naar meer noordelijke streken en wel eerst naar Drenthe. Daar vinden wij te Havelte, een dorp tusschen Meppel en Steenwijk, een kerk, die zich van al de tot dusver besprokene onderscheidt door haar hoogen toren, welke een betrekkelijk lage spits heeft. Door zijn afmetingen staat die toren in een andere en betere verhouding tot de kerk, dan wij elders vonden.
De toren, met zijn vier verdiepingen, zijn smalle Gothische nissen en zijn vierkant uitgebouwden traptoren heeft iets weerbaars en geslotens, hetwelk op de dertiende eeuw als tijd van de stichting wijst. Aan dien toren sluit zich een schip van drie gewelfvelden, dat in een veelhoekig gesloten koor eindigt. De vensters van het schip zijn kleiner dan die van het koor. Blijkbaar zijn verschillende bouwmeesters hier na elkander aan het werk geweest. De eene heeft zich om het werk van den anderen niet bekommerd, en toch hebben zij, als het ware bij instinct, de schoonheid van het geheel weten te behouden.
Te Anloo, ten Noorden van Assen, bevindt zich een andere kerk, wier oorspronkelijke Romaansche vormen door latere veranderingen grootendeels te loor zijn gegaan, doch die de aandacht verdient om haar toren, welke met zijn zadeldak ons het type vertoont, dat in Groningen en Friesland algemeen is. Bij deze torens loopt de as van het dak steeds van het Oosten naar het Westen, terwijl elders, bijvoorbeeld te Oudewater, de richting van het Noorden naar het Zuiden is.
De kerk te Anloo is merkwaardig om haar gewelven, die toonen hoever men het omstreeks 1200 reeds in de kunst van het welven had gebracht.
In Groningen werden de kerken sedert het begin der dertiende eeuw van gebakken steen gemaakt. Een der meest eigenaardige dorpskerken uit die provincie vindt men te Stedum. Zij bezit een hoogen, zwaren toren en is, op de koornis na, uit de dertiende eeuw afkomstig. Gelijk de meeste kerken, onder den invloed van de Cis-

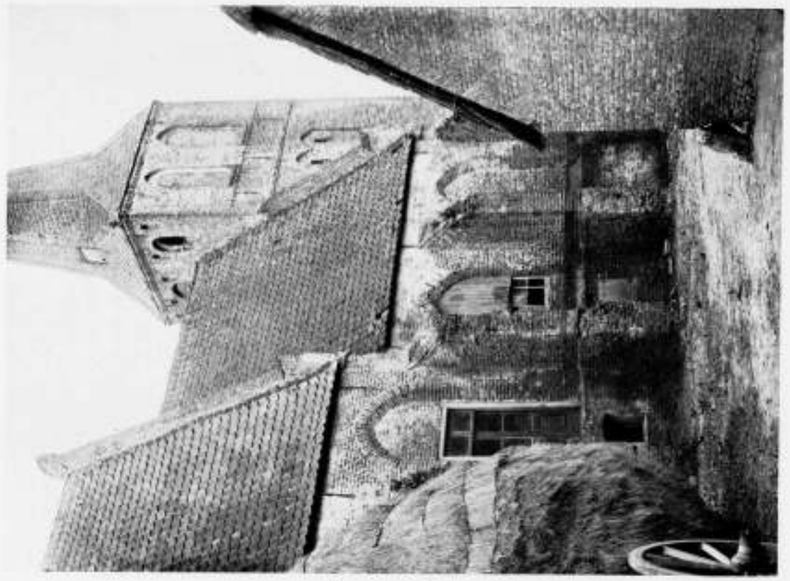
TENTOONSTELLING DORPSKERKEN IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

KERK TE STEDUM (GRONINGEN).

KERK TE GASSELTE (DRENTHE).

KERK TE PERSINGEN (GELDERLAND).

KERK TE WOUBRUGGE (ZUID-HOLLAND).

terciënsers gebouwd, eindigde haar koor oorspronkelijk rechthoekig. De nis werd pas in de vijftiende eeuw gemaakt.

De kerk te Stedum geeft een voorbeeld van de decoratieve behandeling van gebakken steen. Om de muren van buiten te verlevendigen zijn reeksen van nissen gemaakt, die deels als omlijsting der vensters dienen, deels alleen tot sieraad strekken. Merkwaardig is, dat deze nissen beneden den spitsboog, doch boven den rondboog vertoonen. De gewelven maakten zware steunbeeren noodzakelijk, waardoor de muren zeer verlevendigd worden. Een belangrijk element van de schoonheid vormt het groote formaat der warm rood getinte gebakken steenen, die in onregelmatig verband met breede voegen zijn verwerkt.

Hetzelfde stelsel van nissen is ook toegepast aan de kerk te Zuidbroek, die geen toren heeft en wier plattegrond een kruis met gelijke armen vertoont. Door vlechtingen in de nissen is hier het decoratief effect nog verhoogd, terwijl ook van profielsteen een bescheiden gebruik werd gemaakt. Zoo zien wij hier dus een behandeling van het materiaal, gelijk wij die ook aan den toren te Garderen zagen. Herinneringen aan Noord-Italiaansche kunst worden door deze kerken gewekt.

Ook in het Noordoosten der provincie Friesland zijn dergelijke bouwwerken niet zeldzaam. Een voorbeeld geeft het schip der kerk te Hautumhuizen, welker kleine rondboogvensters door profielsteen worden omgeven, terwijl de nissen oorspronkelijk met vlechtingen gevuld waren, waarvan er nog één in wezen bleef.

Een zelfde karakter vertoont de kerk te Jorwerd, waar de muren, door het inbreken van groote vensters en door herstellingen wel zeer veranderd zijn, maar waar de toren, die een zadeldak als bekroning heeft, bijzonder rijke boogfriezen, nissen en vlechtwerken vertoont. In de galmgaten schijnen oorspronkelijk zuiltjes te hebben gestaan.

Deze Groningsche en Friesche kerken uit de dertiende eeuw zijn dikwijls in steen overwelfd, waardoor aan het interieur een groote waardigheid wordt gegeven. De kunst van het welven was in het Noorden van Frankrijk gedurende de twaalfde eeuw door het toepassen der ribben tot groote volkomenheid gebracht. De Cisterciënsers, uit Noord Frankrijk afkomstig, brachten die kunst mede naar het Groningen en Friesland. Een fraai voorbeeld van zulk een overwelfd gebouw is de kerk te Augustinusga. De ribben rusten hier op kraagsteenen, die betrekkelijk laag in de muren geplaatst zijn. Door de uitmuntende verhoudingen maakt deze Friesche kerk, die nog hare oude meubelen en kaarskronen bezit, een grooten indruk op wie haar binnentreedt.

Onder de Nederlandsche kerken is die te Aardenburg in Zeeuwsch-Vlaanderen zeker een der merkwaardigste, daar haar schip de vormen der Fransche Vroeg-Gothiek vertoont. Toen Aardenburg deze kerk begon te bouwen, was het nog een Vlaamsch dorp, dat als bedevaartsplaats druk bezocht werd. De bedevaartgangers brachten zooveel geld aan, dat eene aanzienlijke kerk kon worden begonnen. Weldra werd het dorp tot een stad verheven, en toen, in de vijftiende eeuw, het oude koor te klein bleek, werd een nieuw gemaakt, dat aanzienlijke afmetingen heeft, en thans alleen voor de godsdienstoefeningen der Hervormden wordt gebruikt. Tegenwoordig kan de gemeente Aardenburg wel als een dorp worden aangemerkt. De kerk vertoont de eigenaardigheid, dat haar toren niet voor den middenbeuk, maar voor den noorder-zijbeuk geplaatst is, zoodat in den westelijken gevel een venster kon worden gemaakt, welks Vroeg-Gothische omlijsting nog bestaat, al zijn de traceeringen er niet meer in, doch door twee latere vensters vervangen. Wellicht is het de bedoeling geweest, ook aan de zuidzijde een toren te bouwen.

De kerk te Aardenburg vertoont denzelfden bouwtrant als aan die te Damme en te Brugge is toegepast. Van buiten levert het schip, vrijwel geheel uit gebakken steen gebouwd, door de goede verdeeling der massa's een schoon geheel op. Dat de toren door een spits van hout in Renaissancestijl wordt bekroond, zet er zekere levendigheid aan bij.

Van binnen is het schip bijzonder merkwaardig. Zijn drie beuken worden door korte zuilen gescheiden, zooals men ze ook in sommige Fransche kerken, zooals de Nôtre-Dame te Parijs, vindt. Aan de zuidzijde hebben deze zuilen kelkvormige kapiteelen met achtkante dekstukken. Van de voetstukken is alleen de bovenste geleding te zien; het overige is onder de zerken verborgen. De zuilen aan de noordzijde hebben niet allen dezelfde gedaante. De meest westelijke, die den toren steunt, is eigenlijk een pijler met drie halve zuilen er tegenaan geplaatst. Al deze zuilen hebben kelkvormige kapiteelen; de zuil, die dan naar het oosten volgt, is van een soortgelijk kapiteel voorzien. Hier vertoont zich ook een achtkant voetstuk, door een profil gedekt. Waarschijnlijk hebben alle zuilen zulke voetstukken gehad, die later zijn weggehakt en door een geleding werden vervangen. De volgende zuil heeft een vierkant, op de hoeken afgeschuind dekstuk en een laag kapiteel, dat met de naar waterkers gestyleerde bladen is bezet, die in sommige Fransche kerken der twaalfde eeuw, zooals die te Saint-Leu-d'Espérent, te zien zijn. Wellicht is deze zuil van vroeger dagteekening dan de andere en nog afkomstig uit de vorige kerk.

De Vlaamsche kerken zijn vooral merkwaardig om haar triforium. Dit triforium wordt hier niet, zooals elders, door de schalken van den middenbeuk in vakken gescheiden, doch vormt één doorloopende arcade. Dit bewijst, dat de middenbeuk niet voor overwelving is aangelegd. Vergelijkt men het triforium te Aardenburg met dat der Lieve Vrouwekerk te Brugge, dan ziet men overeenkomst en verschil tevens. Zoowel te Brugge als te Aardenburg ziet men vierkante pijlers, die aan beide zijden in slanke kolonnetten, bij wijze van schalken eindigen. Te Aardenburg vormen die pijlers een doorgaande reeks. Te Brugge daarentegen worden zij door zuiltjes afgewisseld, en is boven iedere pijler van het schip een breeder gedeelte gemaakt, waartegen een schalk, die de gewelfribben draagt, is aangebracht. Ik houd het er voor, dat de Brugsche kerk oorspronkelijk

een zelfde triforium had als die te Aardenburg, doch dat het veranderd is, toen men besloot den middenbeuk te overwelven.
Te Aardenburg is de middenbeuk niet overwelfd, en ofschoon de zijbeuken wel voor overwelving bestemd zijn, is die ook daar niet uitgevoerd.
Merkwaardig is ook de kruisbeuk dezer kerk, die niet buiten de zijbeuken uitsteekt.
De eigenlijke Provincie Zeeland bevat zulke oude dorpskerken niet. Maar dat daar in de veertiende en vijftiende eeuw welvaart heerschte, is toch aan menig bouwwerk te zien. Niet alleen de stadhuizen spreken van Zeelands bloei in dien tijd, ook aan belangrijke kerken ontbreekt het geenszins. Merkwaardig zijn hier vooral de hooge en zware torens, die werden gebouwd en die aan vele Zeeuwsche dorpen een ongewoon aanzien geven, daar elders zulke torens slechts in steden te vinden zijn.
De toren te 's Heer Arendskerke schijnt van omstreeks 1300 te dagteekenen. Hij is geheel van gebakken steen en herinnert in menig opzicht aan Vlaamsche torens, bijvoorbeeld die te Damme. Door de zware steunbeeren en de slanke spitsboognissen heeft deze toren iets zeer rijzigs gekregen, daar de loodlijnen sterk spreken. De spits, die nu de bekroning vormt is waarschijnlijk zóó niet door den ontwerper bedoeld. Een hooge spits, door hoektorentjes omgeven, zooals de toren van het stadhuis te Sluis en die der Oude Kerk te Delft die hebben, zal ook hier wel als bekroning gedacht zijn. Van de kerk is alleen nog maar het schip over, dat een vijftiende eeuwsch karakter heeft. De kleine kerk tegen den zwaren toren maakt een zeer bijzonderen indruk. Een restauratie heeft echter aan de kerk een al te nieuw aanzien gegeven.
De dorpskerken in Noord-Brabant behooren ook meest allen tot de veertiende en vijftiende eeuw. Soms is hier een rijke toren aan de westzijde geplaatst, zooals te Gastel, in het westelijk deel der provincie. Deze toren dagteekent uit de vijftiende eeuw, doch het stelsel is hetzelfde, als wij aan den toren te 's Heer Arendskerke zagen toegepast. Ook hier domineeren de loodlijnen, en staan steunbeeren op de hoeken. Maar door het afwisselen van gebakken en gehouwen steen, gelijk dit in de vijftiende eeuw gebruikelijk was, is grooter levendigheid verkregen. De nissen zijn van traceeringen voorzien en de steunbeeren eindigen in overhoeksch geplaatste fialen, zooals de latere gothiek die gaarne aanbracht. Aan de zuidwestzijde is een achtkante traptoren gemaakt, die het effect der loodlijnen nog versterkt. De kerk te Gastel, die drie beuken heeft, waarvan de middenste de hoogste is, vertoont een aanleg, die in de veertiende eeuw niet zeldzaam is, en als een overgang van het systeem met beuken van gelijke hoogte naar dat der basiliek kan beschouwd worden.
Bijzonder sprekend is zoowel bij de Zeeuwsche als de Noord-Brabantsche torens de tegenstelling met de lage huisjes van het dorp. De torens lijken daardoor nog grooter, dan zij zijn.
Dat in de vijftiende eeuw de bouwmeesters soms hun torens te rijk, en daardoor onrustig maakten, bewijst die te Alfen in Noord-Brabant. Hier zijn de steunbeeren zoo met fialen bezet, die, door het telkens overgaan van het vierkant in het achtkant, als het ware opzettelijk zijn aangebracht, dat de werking van de massa daardoor benadeeld wordt. Bij een dorpstoren van maar bescheiden afmetingen is zulk een overvloed van details niet op zijn plaats.
Als de toren grooter en zwaarder is, dan doet zulke rijkdom niet zoo onrustig. Dit leert ons de kerk te Hilvarenbeek in Noord-Brabant, welke, in aanzien, menige middeneeuwsche stadskerk overtreft. Tegen beuken van gelijke hoogte staat hier een torenreus, die, ofschoon onvoltooid, toch tot de hoogste der provincie behoort. Aan dezen toren vinden wij de slanke nissen, die wij ook te Gastel zagen, en de steunbeeren van den toren te Alfen, die met fialen bezet zijn. Het schijnt dat de toren uit het begin der vijftiende eeuw dagteekent, doch dat hij in het begin der zestiende eeuw van een portaal werd voorzien. Dit portaal bezit de banden van groefsteen, voor dien tijd zoo kenmerkend, en vertoont de rijke vormen, die, bijvoorbeeld, ook aan den toren der kerk te Monnikendam te zien zijn.
De toren te Hilvarenbeek wordt door een spits in Renaissancestijl bekroond. Die spits gaat eerst van het vierkant in het achtkant over en wordt afgesloten door de gebogen lijnen, die de zestiende eeuw in zwang had gebracht, om dan in den bekenden peervorm te eindigen. Natuurlijk was zulk een bekroning door de meesters, die den toren begonnen, niet bedoeld. Het verdient echter opmerking, hoe goed hun opvolgers zich bij hun werk wisten aan te sluiten, al bedienden zij zich van een gansch anderen stijl.
Een bijzonder fraai geheel vormt de kerk te Halsteren bij Bergen-op-Zoom, welk gebouw, daar de katholieken het ontruimen gaan, om een nieuwe kerk in gebruik te nemen, dreigt te verdwijnen. Dit zou ten zeerste te betreuren zijn, en daarom zal ieder, die voor de schoonheid van het gebouw oog heeft, hopen, dat de pogingen, die gedaan worden om dit gedenkteeken te redden, met goeden uitslag zullen worden bekroond.

(Wordt vervolgd.)

BERICHTEN

Behoud van stadsschoon. — B. en W. van Haarlem hebben tot de architecten aldaar een rondschrijven gericht, waarin het college een beroep doet op hunne medewerking tot behoud van het stadsschoon. In de laatste jaren — aldus het schrijven — zijn meerdere typische gevels uit vroegere eeuwen opgeruimd, welke in enkele gevallen door fraaie gevels vervangen werden. Vaak kwam het echter voor, dat een schoon stuk werk uit den vroegeren tijd plaats moest maken voor een bouwwerk, waarbij meer rekening was gehouden met het benutten van de opengekomen ruimte dan met de verzorging van het uiterlijk aanzien. Dat achten B en W. te betreuren, en daarom zouden zij het op hoogen prijs stellen, wanneer bij voortduring gelet werd op het behoud van de oude gevels. *N. v. d. D.*

Bloemendaal-Santpoort. Aan de Provinciale Staten van Noord-Holland is door een groot aantal bewoners van Bloemendaal en Santpoort het volgende adres verzonden:

Geven met verschuldigden eerbied te kennen de volgende ondergeteekenden, allen wonende te Bloemendaal of Santpoort in de nabijheid van het gesticht Meerenberg, ten deze domicilie kiezende ten huize van den mede-ondergeteekende W. Berdenis van Berlekom, te Bloemendaal aan den Johannes Verhulstweg,
dat zij met leedwezen hebben waargenomen de wijze, waarop een gedeelte van de bekende schilderachtige Schapenduinen, gelegen tegenover voormeld gesticht, gesloopt wordt en gebruikt wordt tot het bouwen van woningen voor beambten van voormeld gesticht,
dat, hoewel het geaccidenteerde en boschrijke terrein alle gelegenheid bood om, volgens den geest van den tegenwoordigen tijd, een schilderachtige tuinstad te stichten, naar de bescheiden meening van ondergeteekenden alles is verzuimd wat tot dat doel kon leiden.
dat toch alle boomen en heesters zijn gerooid en het terrein volkomen vlak is gemaakt en bebouwd is met eentonige, gelijkvormige arbeiderswoningen, zooals men deze in de grootere steden kan waarnemen,
dat toch hierdoor moedwillig en zonder eenig redelijk motief een der schoonste gedeelten van de gemeente Bloemendaal van alle natuurschoon wordt beroofd en daardoor alle aantrekkelijkheid verliest, tengevolge waarvan de waarde der in den omtrek gelegen onroerende goederen onnoodig wordt gedeprécieerd.
dat ondergeteekenden een dergelijke wijze van handelen in strijd achten met het publiek belang in het algemeen en van de gemeente Bloemendaal in het bijzonder, terwijl zij overtuigd zijn, dat door een grondiger studie van het vraagstuk, door een betere aansluiting van deze bebouwing van het Schapenduin aan die van het Duinlustpark en vooral door de leiding dier werken toe te vertrouwen aan een bekwaam en artistiek ontwikkeld vakman, een schoon geheel kan worden verkregen, waarop de provincie ten allen tijde met trots zou kunnen wijzen en waardoor de belangen der geheele omgeving niet benadeeld, doch bevorderd zouden worden.
Redenen waarom ondergeteekenden zich eerbiedig tot u wenden met beleefd, doch dringend verzoek uw bijzondere aandacht aan bovengemelde zaak te wijden en maatregelen te beramen om verdere bebouwing op dezelfde wijze, en in het belang van het gesticht Meerenberg, en in dat van de gemeente Bloemendaal, in het bijzonder van bewoners uit den omtrek, te voorkomen, opdat het natuurschoon van deze lieflijke streek zooveel mogelijk behouden blijve. *N. v. d. D.*

Het oude Vendu-Huis te Delft. Bij het afbreken van de houten deurstijlen van het oude Vendu-Huis, die uit de XVIIIe eeuw dateeren, is er eene belangrijke Laat-Gothische deuromlijsting te voorschijn gekomen, van natuursteen en baksteen samengesteld en nooit geverfd geweest.
Het bestaande werk bestaat uit een rijke profileering van tolaanvorm en torse kolom, met horizontale voetlijst en hoog plint van hardsteen; de rest is afwisselend uit zandsteen en telkens vijf lagen rooden baksteen saamgesteld. De uiteinden van deze baksteenen is in profiel (uit de hand) hetzelfde wentelend beloop gegeven, als de kolomvorm van zandsteen vertoont.
De kolom eindigt tegen een smal horizontaal profiel, dat als latij doorgeloopen heeft en in de beide hoeken door een klein wapenschild (voor de helft nog aanwezig) is afgesloten. Daarop kwam de overdekking, waarschijnlijk in korfboogvorm; daarvan is echter slechts het eerste boogstuk met zijn groot holprofiel overgebleven.
De vorm van deze bepaald merkwaardige deuromlijsting uit de Laat-Gothisch periode is met deze grootendeels behouden gebleven fragmenten, weer geheel te reconstrueeren, en sluit zich in hoofdzaken aan bij dergelijke vormen aan het hoekhuis van de Wijnhaven en Boterbrug en het huis aan de Oostzijde van de Koornmarkt.
Deze vondst maakt de zorgvolle wijze van afbreken van dit pand nu des te meer vruchtdragend. A. LE COMTE.

Een Engelsch bezoek aan Amsterdam. Door een 60 tal Engelschen, waarvan het grootste gedeelte bestond uit burgemeesters en wethouders van groote Engelsche steden is een bezoek gebracht aan Amsterdam.
Dit gezelschap onderneemt een studiereis naar Amsterdam, Bremen, Hamburg, Kopenhagen en Stockholm, om den stedenuitleg en alles wat in verband staat met de verbetering van den woningtoestand te bestudeeren. Het initiatief is genomen door den „National Housing and Town Planning Council".
Het gezelschap werd door Burgemeester Röell in de Raadszaal ontvangen, waar de heeren A. W. Bos, directeur van Publieke Werken en J. W. C. Tellegen, directeur van het Bouw- en Woningtoezicht, mededeelingen deden betreffende datgene wat voor de excursionisten van belang is.
De eerste sprak in hoofdzaak over den groei van de stad, de laatste over de woningtoestanden en de wijze waarop deze verbeterd werden, waarbij vooral de verbetering van de Jodenbuurt veel belangstelling vond.
Bij het bezoek aan oud- en nieuw Amsterdam, dat daarop volgde, werden de oude bekende grachten zeer geroemd wat schoonen en hygiënischen aanleg betreft.
Ook het Bagijnhof trok de aandacht, waarbij de bebouwing der nieuwere wijken te meer als weinig karakteristieke architectuur zich vertoonde.
Betreurd werd dat hierbij de nationale overleveringen zoo geheel ter zijde waren gesteld.

De Kloostergang te Utrecht. In een uitvoerige nota van den wethouder der gemeente Utrecht, Fockema Andreae, bij de voordracht van B. en W. inzake de Kloostergang — komt deze tot de conclusie, dat van de bestaande Kloostergangen verreweg de meeste geheel zonder glasruiten zijn.
Ten aanzien van de kloostergangen uit den Romaanschen tijd spreekt dit van zelf, want daar is van eigenlijke vensters geen sprake; in dien stijl kon aan een beglazing niet worden gedacht.
Anders werd dit in de Gothische periode, toen de buitenkant van een kruisgang bestond uit een muur, waarin boogvormige vensters, welker bovenstuk vooral van dikwijls zeer kunstig traceerwerk was voorzien. Hier was voor eene beglazing alle gelegenheid, vooral in de latere periode, toen de glasindustrie tot grooten bloei was gekomen. De geschiedenis leert evenwel, dat men er slechts betrekkelijk zelden toe is overgegaan, glas in de vensters aan te brengen, althans wat de groote benedenvakken betreft.
In de zuidelijke landen met een zacht klimaat kan zich dit wel verklaren, maar in regenachtige en koelere streken zou men eerder verwacht hebben, dat de gangen zooveel mogelijk met glas zouden zijn gedekt. Een kruisgang toch diende niet alleen als verbinding tusschen de verschillende, voorname kloostergebouwen, maar was bovendien overdag een voorname verblijfplaats voor de kloosterlingen, voorzoover hunne kerkelijke of andere plichten hen niet elders riepen. Er moest dus veel aan gelegen zijn die gangen voor regen, wind en koude af te sluiten.
Inderdaad heeft men daartoe in vroeger eeuwen hier en daar — o.a. op enkele plaatsen in Engeland — glas in de vensters aangebracht. Toch is de beglazing geen regel geworden en zelfs is op enkele plaatsen, waar de praktijk het aanbrengen van glas tot een noodzakelijkheid had gemaakt, dit glas later, toen de kloostergangen van bestemming waren veranderd, weer uit de vensters verwijderd.
Het zou schrijver niet verwonderen, als niet in de laatste plaats aesthetische redenen er toe hebben geleid, dat men vrij algemeen van een beglazing van de vensters in kloostergangen heeft afgezien. Want werkelijk wordt het effect, zoowel naar buiten als binnen, door aanwezigheid van glasruimten zeer benadeeld.
Het is dus evenzeer te verklaren als toe te juichen, dat in den tegenwoordigen tijd, nu de kloostergangen meerendeels niet meer de rol vervullen van vroeger, in die gangen slechts zelden beglaasde vensters worden aangetroffen. Waar men ze wel vindt zijn daarvoor meestal bijzondere redenen aan te wijzen.
De sierlijke, veelal gekleurde glasruiten, welke de vensters van de kloostergang der Cathedraal van Gloucester vullen, zijn

schenkingen, in den loop der vorige eeuwen door particulieren gedaan en bevatten een herinnering aan in de geschiedenis van Gloucester bekende persoonlijkheden of eenige andere bijzondere voorstelling. Het nog betrekkelijk zeer jonge, in Gothischen stijl opgetrokken universiteitsgebouw in Marburg bezat een zgn. „Kreuzgang", welke zoozeer als binnenwandelgang een onderdeel van het gebouw uitmaakt (er is o. a. centrale verwarming), dat het te begrijpen is, dat men de vensters van glas heeft voorzien.

Schrijver stelt vervolgens de vraag, of zulk een speciale reden ook aan te wijzen is voor de beglazing van verschillende kloostergangen hier te lande.

Ten aanzien van de thans verdwenen kloostergangen, waarvan het bekend is dat ze glas in de vensters hebben gehad (Graaf Monikenklooster te Amsterdam en St. Catharinaklooster te Breda), tasten wij in 't duister. Wellicht heeft ons vochtig klimaat meer dan elders naar een goede beschutting doen verlangen. Iets minder onzeker is de kwestie bij de drie thans nog bestaande Gotische kloostergangen (te Maastricht, Middelburg en Utrecht), welke alle oorspronkelijk geheel open zijn geweest en twee waarvan eerst in den allerlaatsten tijd, bij de restauratie, een beglazing hebben gekregen.

Van de Gothische kloostergangen, behoorende bij de St. Servaaskerk te Maastricht, weten wij, dat ze ongeveer in het midden der XVde eeuw gebouwd zijn en aanvankelijk geheel open waren. Bij de restauratie, in het laatst der vorige eeuw, heeft men het, naar een schrijver van bevoegde zijde mededeelde, met het oog op het van de gangen te maken gebruik gewenscht geacht, na dat dit vroeger al had plaats gehad, glas in de vensters aan te brengen.

Om dezelfde reden schijnt men de nieuw opgebouwde kruisgangen van de abdij te Middelburg ervan te hebben voorzien, hoewel de oude gangen geheel open waren.

Dit laatste kan ook gezegd worden van de Gothische kloostergang van den Dom te Utrecht, waarvan de Oostelijke en de Zuidelijke vleugel omstreeks 1400 gebouwd zijn en de Westelijke in 1460 voltooid werd. Dat de vensters in deze gang vóór de laatste restauratie nooit glas bevat hebben blijkt uit tal van in den topographischen atlas dezer gemeente berustende teekeningen en afdeelingen uit vroeger en later tijd. Eerst bij de restauratie omstreeks het jaar 1890 zijn de vensters van glas voorzien, naar alle waarschijnlijkheid met de bedoeling om — misschien naar het voorbeeld van Marburg? — aan de gang het karakter te geven van eene wandelplaats voor studenten in de tusschenkwartieren der colleges, ook in den winter en bij regenachtig weer, m. a. w. van eene salle des pas perdus.

Dit denkbeeld vond geenszins algemeene instemming en werd o.m. bestreden door den senaat der rijks universiteit in een tot het college van curatoren gerichten brief van 14 Juli 1889, waarin de vele ernstige nadeelen van eene beglazing in het volle licht worden geplaatst en de daarvan verwachte voordeelen tot hunne juiste, bescheiden afmetingen teruggebracht. Het klemmende betoog van den senaat trof echter geen doel; de glasruiten werden toch in de vensters der kloostergang aangebracht. Tot een „salle des pas perdus" voor de studenten is de gang nooit geworden, de vermeende voordeelen van een beglazing bleven uit en de verschillende aangeduide nadeelen doen zich daarentegen in klimmende mate gevoelen.

Nu de zaken zoo staan en bovendien de glasruiten langzamerhand een dankbaar mikpunt voor baldadigen zijn geworden, meent schrijver dat er alle aanleiding voor het rijk bestaat om, nu toch eenige herstellingen aan de gang moeten geschieden, op het besluit van 20 jaar geleden terug te komen en het glas weder uit de vensters te verwijderen. Het in goeden staat onderhouden van de kloostergang zou voortaan minder bezwaar ontmoeten en bovendien zou het monument er in aanzien en schoonheid door stijgen. Een lijst van overgelegde afbeeldingen en een beknopt literatuuroverzicht zijn aan deze studie toegevoegd. *Utr. N.Bl.*

Vredespaleis. Het wetsontwerp tot aanvulling en verhooging van het IIIde Hoofdstuk (Buitenl. Zaken) der Staatsbegrooting 1911 gaf in de afdeelingen in de eerste plaats aanleiding tot de vraag of door de Regeering ter versiering van het Vredespaleis niet reeds zijn afgestaan een geschilderd plafondstuk door G. de Lairesse en een stel groote wandschilderingen door F. Bol. Voorts wilde men gaarne weten, waarom de keuze gevallen is op een voortbrengsel der glasbrandkunst en niet op een product van eenigen anderen tak van kunstnijverheid, als bijv. de ceramiek, de goud- en zilversmeedkunst, de meubelmakerskunst, waarin ons land wellicht meer uitmunt. Gevraagd werd waarop de begrooting van f 18.000 berust en hoe groot de oppervlakte der ramen is. Ook wenschte men te weten of, overeenkomstig de handelwijze van buitenlandsche regeeringen, de ramen aan de Carnegie-stichting zullen worden aangeboden, dan wel of het aangevraagde bedrag in haar kas zal worden gestort. In beide gevallen werd in overweging gegeven zorg te dragen dat tusschen de verschillende hier te lande bestaande glasbranders een prijskamp worde gehouden.

Het hoogste huis te New-York. De plannen zijn goedgekeurd voor den bouw van het hoogste huis, tot dusver in de stad New-York opgetrokken. Het gebouw zal 750 voet hoog zijn, en 30 verdiepingen bevatten met een torenbouw daarboven van 25 verdiepingen.

Venetië. De herstelling van den San Marcotoren te Venetië, nadert haar voltooiing. Binnen weinige maanden zal dezelfde vergulde engel, die voor den val in Juli 1902 de spits bekroonde, weer boven de lagunen blinken.

PERSONALIA

JUBILEUM W. J. DE GROOT.

Den 1sten Juni j.l. was het 25 jaar geleden, dat de heer W. J. de Groot, onder-directeur van Publieke Werken te Amsterdam, in gemeentedienst trad. De jubilaris werd in den kring zijner ambtgenooten gehuldigd door den wethouder van Publieke Werken, den heer Th. F. A. Delprat, en den heer A. W. Bos, directeur van dien diensttak. Bij die gelegenheid werd hem een huldeblijk aangeboden, benevens, namens alle ambtenaren van P. W., een fraai bloemstuk.

Te vier uur ving in Parkzicht de receptie aan, die druk bezocht was en waar een groot aantal bloemstukken reeds getuigden van de sympathie, waarin de jubilaris zich mag verheugen.

Ook de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst had aan haren zoo verdienstelijken Oud Vice-Voorzitter een lauwerkrans gezonden. Het bestuur der Maatschappij, voor zoover niet uitstedig, kwam den heer De Groot begroeten; evenzoo het bestuur van de Afd. Amsterdam der Maatschappij. Ook van de zijde der hooofdambtenaren uit de verschillende takken van gemeentedienst was de belangstelling zeer groot. Hadden velen bloemstukken gezonden, anderen kwamen den jubilaris persoonlijk de hand drukken.

RECTIFICATIE.

Bij de situatieteekening van de ontworpen Waalbrug bij Nijmegen voorkomend in het Bouwkundig Weekblad No. 22 moet nog de volgende toelichting gegeven worden:

— · — · — · Toekomstige normaallijnen van de Waal.
+ — + — + — Opritten en wegaansluitingen.
+ + + + + + Stoomtramlijnen.

31ste JAARG. – 17 JUNI 1911. – No. 24.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. • H. v. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN.. • Redacteur: J. GRATAMA. •

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1. —, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Tentoonstelling Dorpskerken. — Toevoeging Programma's Examens der Maatschappij. — Onze nieuwe Eereleden. — Particulier Bouwkundig Werk, uitgevoerd door Ambtenaar-Architecten, door J. J. v. Nieukerken. — Excursie Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Kroniek-Rembrandthuis, door J. Gratama. — Dorpskerken, door A. W. Weissman, vervolg en slot. — Warmtetransmissie van Gewapend Beton, door F. G. Unger. — Het slot Doornenburg in verval, door G. Versteeg. — De katholieke kunst in dezen tijd. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

In herinnering wordt gebracht dat de tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen enz. van Dorpskerken, gebouwd in Nederland tot aan het jaar 1800, in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, dagelijks geopend is van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.; Zondags van 10 uur v.m. tot 12 uur v.m.

TOEVOEGING PROGRAMMA'S DER EXAMENS VOOR BOUWK. OPZICHTER, BOUWK. TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BURG. BOUWWERKEN.

In de Algemeene Vergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gehouden 31 Mei j.l. is besloten aan de Programma's van eischen voor het Examen van Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken toe te voegen:

Een candidaat mag niet meer dan drie keer aan hetzelfde examen deelnemen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

ONZE NIEUWE EERELEDEN. (*)

Na een toespraak van den Voorzitter der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in de vergadering van het Comité Permanent International des Architectes te Parijs en het overhandigen der certificaten van het Eerelidmaatschap der Maatschappij aan de heeren H. Daumet en Dr. P. J. H. Cuypers, antwoordde de eerste ongeveer het volgende:

Monsieur le President!

Je suis profondément reconnaissant de la distinction, qui m'a été offerte à la séance d'ouverture de notre réunion à Paris des délégués des Congrès Internationaux d'Architectes, du diplôme de Membre d'Honneur de votre Société. Je vous adresse, Monsieur le Président, l'hommage de mes très vifs remerciments, aussi qu'a mes confrères architectes.

Il m'a été particulièrement précieux de recevoir cette distinction en même temps que votre illustre confrère, Mr. P. J. H. Cuypers, architecte de sa gracieuse Majesté la Reine des Pays-Bas, votre auguste souveraine. Je vous présente, Monsieur le Président aussi qu'à mes honorables confrères, l'expression de mes sentiments confraternels et dévoues.

De heer Dr. Cuypers betuigde daarna evenzoo op hartelijke wijze zijn dank voor de toekenning van het Eerelidmaatschap der Maatschappij en verzocht de Architect-Leden der Maatschappij hiervan in kennis te stellen.

PARTICULIER BOUWKUNDIG WERK, UITGEVOERD DOOR AMBTENAAR-ARCHITECTEN

DOOR J. J. VAN NIEUKERKEN.

VERSLAG van de inleiding, gehouden op de Algemeene Meivergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op Dinsdag 30 Mei j.l.

Spreker begint met op te merken, dat het aardsche paradijs nog niet bereikt is, steeds doen zich nieuwe kwesties voor, tengevolge van belangen- en meeningsverschillen. En zoo is ook aan de orde van den dag de vraag, of het wenschelijk is, dat particulier werk uitgevoerd wordt door ambtenaar-architecten.

Dat deze vraag gesteld wordt behoeft ons niet te verwonderen.

(*) Dit bericht te laat ontvangen om het nog in het vorige No. van het Bouwk. Weekblad op te nemen.

Wij leven in den tijd van Staatszorg; alle groepen vereenigen zich ten einde zich door de wet te doen beschermen.
Het bestuur van de Maatschappij had spreker gevraagd een inleiding van het onderwerp te houden, waarbij het geenszins de bedoeling was tot een motie of conclusie te komen. De aandacht diende er alleen op gevestigd te worden. Deze vrijheid is spreker aangenaam; hij kan nu rondspartelen in het onderwerp en naar voren brengen wat vóór en wat tegen het uitvoeren van particulier werk door ambtenaar-architecten te zeggen is.
En dan is het volgende er vóór te zeggen:
Bezien we de zaak breed, en verlangen wij, dat de beste architect ook het beste werk moet krijgen, dan is het onverschillig of dit een vrij architect of een ambtenaar is. Is dit voor het werk zelf goed, ook voor de gemeenschap is dit standpunt wenschelijk, daar zij recht heeft op het beste.
Bedenken wij, dat de ambtenaar-architect in vele gevallen tengevolge van zijn werkzaamheid specialiteit is, bijv. in schoolbouw en andere utiliteitswerken, dan volgt daaruit, dat zij bij den bouw van deze werken het meest bevoegd zijn. Gelijk men voor eene operatie gaat naar eene specialiteit, zou men ook voor die speciale gevallen moeten gaan naar een ambtenaar-architect, die werkzaam in zijn speciaal vak is.
Ten derde is het voor vele jonge ambtenaar-architecten wenschelijk, zoo niet noodzakelijk, dat zij er particulier werk bij uitoefenen. Immers, pas afgestudeerd, of hunne opleiding voltooid, hebben zij voorloopig weinig of geen werk. Zij worden dan ambtenaar om in hunne behoeften te voorzien en langzamerhand voor de uitoefening van particulier werk in aanmerking te komen. De ambtenaarsstand is dan de ladder, waarlangs zij hopen op te klimmen om ten slotte met voldoende connecties en ervaring geheel over te gaan tot het bedrijf van den vrijen architect.
Men zou kunnen opmerken, dat de jonge architect door een publieke prijsvraag de aandacht op zich zou kunnen vestigen. Mag al een enkele keer op deze wijze een jong architect een bekroning en uitvoering gekregen hebben, met het gevolg dat hij zich langzaam een positie verwierf, in het algemeen kan niet gezegd worden, dat bij prijsvragen steeds de meest talentvolle tot zijn recht komt.
Bij een prijsvraag speelt het geluk een groote rol; de persoonlijke opvatting of voorkeur voor richting en stijl van de Jury is van grooten invloed; zeer weinig prijsvragen hebben jonge architecten een carrière als vrij architect geopend.
Bij een besloten prijsvraag zal de jonge architect, ook al wou hij nog zoo graag, niet licht worden uitgenoodigd, daar hij niet bekend genoeg is.
Ten slotte zij nog opgemerkt, dat de prijsvraaguitschrijver lang niet altijd van oordeel is, dat de eerste prijswinnaar inderdaad ook voor de uitvoering de geschikste man is.
Het is dan ook begrijpelijk, dat vele jonge architecten om bovengenoemde redenen ambtenaar worden, en spreker zou heel wat architecten kunnen opnoemen, die den ambtenaarsstand op deze wijze gebruikt hebben om ten slotte zich als particulier architect te vestigen.
Spreker is van dit systeem geen voorstander; het geeft ongezonde toestanden. Het beste ware, dat de ambtenaar voldoende werd betaald, waardoor bijwerk onnoodig werd. Maar in den tegenwoordigen tijd is het begrijpelijk, dat deze weg gevolgd wordt; menig ijverige en talentvolle jonge architect lijdt gebrek, hij wordt ambtenaar; het opklimmen in dezen dienst duurt lang, de bezoldiging is niet hoog; natuurlijk dat hij naar particulier werk uitziet om in de behoeften van zich en de zijnen voldoende te voorzien.
Ten slotte is er veel voor te zeggen, dat de ambtenaar, die zich uitsluitend aan één soort werk wijdt, particulier werk uitvoert, daar hij zoodoende meer ervaring kan verkrijgen en ook op meer directe wijze voeling houdt met de maatschappij. In zijne betrekking gewoon over vrij ruime bouwbedragen en zeer voldoende hulpkrachten te beschikken, wordt hij nu gedwongen rekening te houden met een kleine beurs, met een benepen bouwsom, waardoor zijn energie geprikkeld en zijn vernuft gescherpt wordt.

Spreker had bij bovengenoemde gevallen alleen het oog op fatsoenlijke architecten, die een honorarium verlangen gelijk aan dat, hetwelk een vrij architect voor de verrichte werkzaamheden zou vragen.
Een ding staat echter op den voorgrond. Komt men tot de conclusie, dat de ambtenaar particulier werk mag verrichten, dan moet het openbare bouwkundige werk ook toegankelijk zijn voor particuliere architecten.

Spreker ontveinsde zich niet, dat, valt er dus vóór, er ook tegen valt te pleiten. De Bond van Ned. Architecten heeft dit uitgedrukt in de volgende motie:
„De Bond van Nederl. Architecten, van meening dat het in het „belang van een deugdelijke ontwikkeling der bouwkunst noodzakelijk is, dat aan de ambtenaren, die in dienst van Rijk, Gemeente of andere openbare lichamen, als zoodanig belast zijn met het ontwerpen en het leiden der uitvoering van bouwwerken, volledig worde gewaarborgd eene vrije en zelfstandige positie ten opzichte van het aan hem toevertrouwde werk;
„dat zij daardoor de volle persoonlijke verantwoordelijkheid voor de artistieke en technische kwaliteiten van hun werk verkrijgen en zich mitsdien volkomen daaraan moeten kunnen wijden; dat buitendien hunne gesalarieerde functie eene vrije concurrentie met particuliere architecten niet rechtvaardigt;
„spreekt als zijne meening uit, dat aan de ambtenaren niet mag worden toegestaan het aanvaarden van opdrachten en het uitvoeren van werken van particulieren of andere instellingen.
Met deze toelichting:
„Aanleiding tot het stellen der motie heeft de Bond van Nederl. Architecten gevonden in het feit, dat vele bouwwerken van grooten en kleinen omvang worden gemaakt in particulieren dienst, door ambtenaren in dienst van openbare lichamen en dit dikwijls tegen de instructiën in, die aan de ambtenaren zulk werk verbieden.
„Dit is in tweeërlei opzicht afkeurenswaardig. In de eerste plaats is het duidelijk dat genoemde ambtenaren, die veelal belast zijn met de zorg voor vele en uitgebreide openbare werken, een deel van hun tijd, gedachten, bemoeiingen en persoonlijken arbeid moeten onttrekken aan den dienst dien zij als ambtenaren hebben te vervullen. Zelfs bij den meesten ijver en de grootste werkkracht is het het bijna zeker, dat er in meerdere of mindere mate veronachtzaming van de hen toevertrouwde belangen moet plaats hebben, en dat meer aan ondergeschikten moet worden overgelaten dan met die belangen strookt.
„Het gevaar dat niet altijd door den ambtenaar het particuliere van het ambtelijk werk op zijn bureau of bureau's stipt van elkander gescheiden zal worden gehouden, is niet denkbeeldig, te minder waar hij uit den aard der zaak over een uitgebreid ondergeschikt personeel zal kunnen beschikken; en dat dit een demoraliseerenden invloed zoowel op den chef als op ondergeschikten zal moeten uitoefenen, behoeft geen nader betoog.
„In de tweede plaats treedt de ambtenaar-particulier architect in concurrentie met den particulieren architect, en dit op een wijze die evenmin op moraliteit kan aanspraak maken, wegens de ongelijke verhouding waaronder beiden werken.
„Is het dus een billijke eisch te achten, die aan den ambtenaar te stellen is, dat hij zijn geheele werkkracht, zijn toewijding en kunstenaarschap geeft in dienst van het lichaam, dat hem aanstelde, wederkeerig mag als eisch gesteld worden, dat het hem ook verzekere een onafhankelijk bestaan, overeenkomstig de hooge eischen, die aan hem gesteld worden, de verantwoordelijke positie, die hij inneemt en de waarde van den arbeid, die van hem verlangd wordt.
„Het is natuurlijk niet mogelijk om hiervoor regels vast te stellen, maar wel mag aangenomen worden, dat de belooningen ruim moeten zijn, eerstens om genoemde redenen en ten tweede om de geschikte krachten bereid te vinden in ambtelijke werkkring hun gaven beschikbaar te stellen.

Dat de Bond van Nederl. Archit., die een vakbond is, tot deze motie is gekomen, is volkomen begrijpelijk. Spreker kan zich met de motie en de toelichting volkomen vereenigen, daar zij op een gezonde basis rust.
In deze toelichting zijn reeds de grondige argumenten genoemd, zoodat spreker er niet veel aan heeft toe te voegen; bij enkele punten wil hij echter wat langer stil staan.
Het valt niet te ontkennen, dat sommige ambtenaar-architecten overladen zijn met werk, en dat zij hun volle kracht aan hun ambtelijk werk moeten geven. Hebben zij er particulier werk bij, dan moeten zij twee heeren te gelijk dienen, waarvan het gevolg is, dat het eene werk lijdt ten koste van het andere. De overheid heeft dit in het algemeen ook zoo begrepen en den ambtenaar particulier werk verboden. Wij weten echter allemaal wel, hoe de hand met dit verbod vaak is gelicht.
Het gevaar, verbonden aan het particuliere bouwen door ambtenaren is niet denkbeeldig. Gesteld dat de ambtenaar zijn particulier werk door ondergeschikten in den tijd van den ambtelijken dienst laat uitvoeren, dan ontneemt hij daardoor tijd van den dienst en ontvangt hij wederrechtelijk zijn loon.
Maar laten wij aannemen, dat dit zeldzaam geschiedt, en dat hij zijn ondergeschikten in hun vrijen tijd het werk laat verrichten, dan geldt toch het bezwaar, dat hij daardoor werk ontneemt aan anderen, die zich op 't gebied van den particulieren architect bewegen en die vaak een harde dobber hebben een stuk brood te verdienen. Niet alleen wordt dus benadeeld de vrije architect, maar met hem tevens opzichters en teekenaars, die in particulieren dienst werk zouden kunnen vinden, hetgeen hen in dat geval door de ondergeschikte ambtenaren, die vast loon hebben, ontnomen wordt.
Wanneer een hoofdambtenaar particulier werk laat doen door zijn ondergeschikten, dan heeft hij een grooten voorsprong boven zijn particuliere collega's. Gesteld de ambtenaar weet zijn personeel te vormen en te ontwikkelen, dan verkrijgt hij buitengewoon goed geschoold en voor hem geschikte hulpkrachten, waarop hij steeds kan rekenen en die met den geest van zijn werk vertrouwd zijn. Hiervan kan hij ook voor zijn particulier werk profiteeren, terwijl een particulier architect, die meestal niet een dergelijke staf van geschoold personeel heeft, bij hem achter staat.
Gelukkig intusschen dat dit feit niet als regel is aan te nemen en de particulier architect met zijn personeel veel meer weet te doen dan de ambtenaar-architect met het zijne.
Maar heel dikwijls komt het voor, dat wanneer een particuliere architect zijn ondergeschikten heeft geschoold, gebrek aan werk of hooger salaris, door den ondergeschikte verlangd, oorzaak is dat zij den architect verlaten, zoodat de architect bij een belangrijke opdracht zich wederom van nieuw en niet met hem vertrouwd personeel moet voorzien.
De concurrentie tusschen den vrijen en den ambtenaar-architect is dus niet gelijk en zeer ten nadeele van eerstgenoemden. Door vrijheid te laten aan den ambtenaar-architect wordt tevens het kwaad in de hand gewerkt, dat men voor verschillende bouwwerken, die met subsidiën van de overheid worden gesteund, gaat naar de ambtenaar-architecten, die direct of indirect de ontwerpen voor die bouwwerken moeten beoordeelen. De werkgever acht dit niet ten onrechte de veiligste weg om de plannen goedgekeurd en daardoor de subsidie te krijgen.
Zoo herinnerde spreker zich de opdracht van verschillende scholen aan een ambtenaar, eenvoudig omdat die ambtenaar zelf als ambtenaar den bouw moest beoordeelen of wel een vriend dit liet doen, zoodat de zaak altijd in orde kwam. Bij de bouwpolitie in verschillende plaatsen heeft dit stelsel ook krachtig gewerkt en het zou niet moeilijk zijn, talrijke voorbeelden aan te halen, waarbij ambtenaren het door hen of hunne collega's gemaakte werk ter beoordeeling kregen en dit werk dus altijd werd goedgekeurd, terwijl er bij projecten van particuliere architecten vele moeilijkheden en bezwaren werden gemaakt. Spreker wil geenszins zeggen, dat dit euvel nog altijd even sterk voorkomt, maar het heeft bestaan en hij vreest, dat het nog niet geheel tot het verleden behoort. Spreker laat hierbij buiten beschouwing hoevelen er onder die ambtenaren waren, die een klein winstje een zoet winstje vonden en voor een appel en een ei de zaakjes opknapten, zeer ten nadeele van het vak en van de positie des architecten.
Spreker heeft het pro en contra nu vermeld. Een conclusie zal hij niet nemen; alles nog eens samenvattend, acht hij de wenschelijkheid de werkzaamheid van den ambtenaar-architect af te bakenen, geheel in overeenstemming met den geest van den tijd.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Op Woensdag 7 Juni hield de afdeeling 's Gravenhage een zeer geslaagde excursie naar den Bouw van het Vredespaleis. Onder leiding van den heer J. A. G. v. d. Steur werd het gebouw van buiten en van binnen bezichtigd. Het verkeerde in een gunstig stadium om een indruk te krijgen van de superieure wijze van uitvoering van de ruimte ontwikkeling en van de decoratieve werking van terra-cotta en beeldhouwwerk.
De deelname was bijzonder groot, een bewijs hoezeer de welwillendheid van den heer Van der Steur gewaardeerd werd.

De Secretaris,
J. F. VAN HOYTEMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XXIV.

DOOR J. GRATAMA.

HET REMBRANDTHUIS.

Door de Koningin Zaterdag j.l. geopend, is het Rembrandthuis aan de Jodenbreestraat te Amsterdam vanaf Zondag j.l. voor het publiek tegen entree toegankelijk.
Men mag aannemen, dat in vele kringen voor dit huis een buitengewone belangstelling bestaat. Immers het geldt hier het huis, waar Rembrandt van 1639—1658 in gewoond en gewerkt heeft, de rijpe en rijke middenperiode dus van zijn kunst.
De Rembrandt-bewonderaars (en deze zijn er vele) zullen in hooge mate verlangend zijn de interieurs te zien, waarin de groote meester heeft geleefd; zij zullen gretig hunne oogen laten gaan over de wanden, de zolderingen, de deuren; zij zullen het lichteffect bespieden, zooals het in de ruimten heerscht, vooral dit lichteffect, omdat het de levende werking, de ziel der ruimten is en Rembrandt de schepper van de velerlei mysteries van licht in donker. Maar niet alleen aestetisch en historisch, ook architectonisch raakt het Rembrandthuis aan de fijnste problemen.
Immers, uit de dagbladberichten was genoegzaam bekend, dat, nadat Rembrandt in 1658 het huis had verlaten, het perceel in den loop der tijden dusdanig was vertimmerd en verknoeid, ten slotte bewoond door veel huisgezinnen der lagere standen, dat het inwendige geheel was verhaspeld en alleen door zeer nauwkeurige studie en scherpzinnige ontdekkingen en combinaties — waarbij de beschrijving van Rembrandts boedel in 1656 groote diensten heeft bewezen — het mogelijk is geweest de oorspronkelijke ruimten in hunne hoofdvormen te herstellen. Een gelukkig

feit was, dat de oude balklaag van moer- en kinderbinten bewaard is gebleven, waardoor de belangrijke factor: hoogte der verdiepingen zuiver historisch is.
Maar wat moest er verder gedaan worden met de, na afbraak van de vele schotten en vertimmeringen, vrijkomende, ontredderde binnenboel, waarin zoo goed als alle aanduidingen omtrent de oude deuren en hun plaats, trap enz. ontbraken?
De Stichting Rembrandt-Huis had in 1907 het perceel van de stad aangekocht, daartoe in staat gesteld door de ruime gift van Jhr. P. Hartsen. Zij wenschte het perceel, dat in hooge mate wrak bleek, zooveel mogelijk te herstellen, en het voor museum van Rembrandt-etsen in te richten.
Ziet daar een precieuse maar uiterst moeilijke opgaaf aan den architect van deze herstelling, K. P. C. de Bazel, gesteld: een museum, waardig en geschikt voor de zoo prachtige, zoo levende, zoo grootsche en intieme etsen van Rembrandt, en tegelijk zooveel mogelijk zuiver bewaren van hetgeen nog over was van Rembrandt's woning.
Alleen een architect, die diep Rembrandts kunst kan aanvoelen, die de nauwgezetheid en eerlijkheid van den historicus heeft en daarbij toch kunstenaar blijft om vrij te scheppen, in harmonie met het geheel, kon hier een goede oplossing geven.
Het verheugt mij, dat het inderdaad de Bazel gelukt is aan deze eischen te voldoen en dat daardoor het interieur van het Rembrandt-huis van groote distinctie is, zonder historische maskarade, een fijn en zeer bijzonder Rembrandt-museum.
Laten wij een en ander eens nader bekijken.
Door een nagemaakt Oud-Hollandsche voordeur (de eenige onjuistheid m. i. van den gevel, zie Bouwkundig Weekblad 1910, blz. 385,) komt men in het statige *Voorhuys*, dat met zijn hooge ramen met glas in lood, zijn zware, donkere eiken moer- en kinderbinten en zijn steenen vloer van vierkante wit marmer en hardsteen platen, schilderijen van Vermeer of de Hoogh voor den geest roept. De muren zijn gepleisterd. Oorspronkelijk is rechts een schouw geweest, die echter (gelukkig) niet is hersteld; alleen de vorm der rookvang is uit de raveeling der balken terug te vinden.
Met enkele fraaie meubelen is deze ruimte deftig aangekleed. Een, voor het doel zeer praktische oude wisseltafel met balpooten, staat bij de voordeur en dient voor den museumbewaarder. Een statige, gebeeldhouwde vier-deurskast uit de 17de eeuw staat uitstekend tegen den grooten zijmuur. De achterwand van deze ruimte wordt gevormd door eenmuur, waarachter de trap naar de verdieping ligt en toegankelijk door een hoogst eenvoudige poortopening rechts, terwijl links een dergelijke opening voert naar de „Agtercamer".
Het is een gelukkige gedachte geweest deze trap niet te zeer te laten spreken. Immers, oorspronkelijk was een kleine spiltrap aan het eind van het Voorhuys; deze trap, die niet meer bestond zou veel te klein zijn voor het museumbezoek. De ruimere trap ligt nu verscholen achter den achterwand, alleen boven den wand zichtbaar door een balustrade, zoodat de ruimte in hare betrekkelijke afgeslotenheid fraai van werking is.
Voor den achterwand staat een rijk gesneden oud Hollandsche kist. Enkele kostbare voorwerpen als: blauw Chineesche kom tusschen twee aardglobes op de kast, Italiaansche koperen potten op de kist, alles ter leen afgestaan door de heeren Frederik Muller, staan hier goed op hun plaats. Merkwaardig is ten slotte een gekleurde kaart van Friesland waarop ook St. Anna Parochie, de geboorte plaats van Rembrandts vrouw, Saskia van Eulenburg is aangegeven.
De herdenkingsplaat in den rechter zijmuur van het voorhuijs geplaatst vermeldt:

Rembrandt's Woning.
1639—1658

Dit huis, waarvan de oude gevels, muren en zolderingen de indeeling aangaven der voornaamste vertrekken, doch waarvan de oorspronkelijke vensters, ten deele de deuren, betimmeringen en de meubelen geheel verdwenen waren, werd in de jaren 1908—1911 hersteld, van nieuw ontworpen ruimere trap en betimmeringen voorzien en ingericht voor het tentoonstellen van Rembrandt's etsen en teekeningen.

De deur links geeft toegang tot de „Sydelcamer", die met zijn twee hooge kruisramen, bezet met glas in lood, eveneens fraai van verlichting is. Hier is een eiken betimmering aangebracht van vlakke paneelen, met zeer fijne profielen, kenmerkend voor de Bazel, maar ook wel verwant aan de Hollandsche Renaissance.

(Wordt vervolgd).

DORPSKERKEN.

door A. W. WEISSMAN.

Voordracht gehouden op de Alg. Meivergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op Dinsdagavond 30 Mei.

(Vervolg en slot van blz. 276.)

Was, bij de kerken in Noord-Brabant die wij tot dusver beschouwden, de toren het dominee-rend motief, te Halsteren heeft dit bouwdeel geen groote afmetingen. Men ziet hier een eenvoudigen toren van gebakken steen, uit de veertiende eeuw, waaraan oorpronkelijk een tamelijk lage kerk gebouwd was. In de veertiende eeuw werd het schip van zijbeuken en een kruisbeuk voorzien, waar gebakken en gehouwen steen afwisselend toepassing vonden. Later schijnt het schip verhoogd, zoodat de basilikale vorm ontstond. Maar de kruisbeuk liet men bestaan, en zijn nok kwam in een der vensters van het schip, dat daarom door een nis moest worden vervangen. Een sacristie aan de oostzijde van dien kruisbeuk draagt zeer veel bij tot de schilderachtigheid van het geheel.
Een soortgelijken aanleg vinden wij bij de kerk te Heeswijk in Noord-Brabant. Hier ontbreekt echter de kruisbeuk en zijn de drie beuken van het schip door één dak gedekt, waarin de vensters der zijbeuken met afzonderlijke daken uitkomen. Deze dakconstructie is blijkbaar van later tijd. Een steunbeer aan de oostzijde

toont aan, dat in de veertiende eeuw een basiliek bestaan moet hebben. Het domineeren van het dak geeft aan het geheel iets bijzonder aantrekkelijks. Vooral mooi is de tegenstelling daarvan met het lagere en smallere koor.
Een ander type eener vijftiende eeuwsche kerk levert die te Bergeik, ten zuiden van Eindhoven. Hier vertoont de plattegrond een kruis met armen van ongeveer dezelfde lengte. De oostelijke arm eindigt in drie zijden van den achthoek, de westelijke is door het aanbouwen van zijbeuken verbreed. Uit het dak rijst een kleine houten toren. Het toepassen van gehouwen steen is tot enkele onderdeelen beperkt. De al te opdringerige traceeringen, nu in de vensters aanwezig, zijn van een restauratie afkomstig en storen bij de rust, die de groote muurvlakken geven.
Dat ook een zeer kleine kerk, waar slechts de meest eenvoudige vormen werden gebruikt, een kunstwerk van veel bekoorlijkheid kan zijn, leert ons de Kapel van St. Anna te Heusdenhout bij Ginneken. Wij zien hier één beuk, aan de oostzijde van een altaarnis voorzien en omgeven door steunbeeren, waarvan de twee, midden tegen den westelijken gevel geplaatst, tot een klokkenstoel zich verbreeden, die door een geestig leien dakje wordt bekroond.
Zagen wij bij sommige Noord-Brabantsche kerken een hoog schip en een lager koor, de kerk te Mook, in het noorden van Limburg, heeft een hoog koor, dat tegen een lager schip sluit. Het schip en de toren zijn blijkbaar uit de dertiende eeuw afkomstig, het koor en de kruisbeuk uit de vijftiende eeuw. Bij het restaureeren, toen de venstertraceeringen werden gemaakt, heeft men op dit verschil niet gelet en zoo prijken nu dertiende eeuwsche vullingen in de vensters van het vijftiende eeuwsche koor. Kerk en toren zijn geheel gewit, wat wel een aardig effect maakt, maar de vormen der architectuur te zeer verbergt, dan dat men niet zou mogen wenschen, het witsel verwijderd te zien.
Van de Geldersche kerken hebben wij er reeds eenige der oudste beschouwd. Ook onder die, uit later tijd afkomstig zijn er, welke de aandacht verdienen. Te Kerkdriel in de Bommelerwaard vindt men er een uit de vijftiende eeuw, in kruisvorm tegen een toren van omstreeks 1300 gebouwd. Het schip heeft zijbeuken, die onder één dak met den middenbeuk aangebracht, ook den toren insluiten. De torenmuren zijn weinig hooger dan de nok van het dak der kerk. Daarom werd op den toren een slanke houten spits geplaatst, die, door de jaren, eigenaardige krommingen heeft gekregen.
Opmerking verdient de vierkante traptoren aan de zuidzijde van den toren aanwezig en overeenkomende met dien te Havelte in Drenthe. De toren bestaat vrijwel geheel uit gebakken steen; aan de kerk komen de banden van groefsteen voor, die op het laatst der vijftiende eeuw als den tijd der stichting wijzen. Een bijzondere bekoring ontleent deze kerk aan haar omgeving van boomen waaruit zij zoo geestig oprijst.
Een soortgelijk effect maakt de kerk te Brakel, ook in de Bommelerwaard. Hier eindigen de zijbeuken echter aan de oostzijde van den toren, terwijl ook de kruisbeuk ontbreekt. De traptoren, achtkant, staat te Brakel aan de noordzijde. Maar het hooge kerkdak, dat de drie beuken overhuift, steekt ook schilderachtig boven het geboomte der omgeving uit.
In de Bommelerwaard vindt men nog twee dorpskerken, die doen zien, dat zelfs met de meest disparate elementen nog een zeer aantrekkelijk geheel kan gevormd worden.
Zoo is aan de kerk te Bruchem een achttiende eeuwsch portaal tegen een in de zeventiende eeuw veranderde vijftiende eeuwsche kruiskerk geplaatst, uit welker koor zich een kleine spits verheft. In de negentiende eeuw is de kerk gepleisterd, wat zeker te betreuren valt, maar toch bleef de groote bekoorlijkheid van het geheel bestaan. Simpeler is de kerk te Hedel, blijkbaar een in de achttiende eeuw verbouwde schepping uit de vijftiende eeuw. Alleen de kruisbeuk en het koor bestaan nog maar. De oorspronkelijk tamelijk groote vensters zijn ten deele dichtgemetseld en met houten ramen gedicht, boven het kruis verheft zich een achtkante toren. Zoo ontstond een fraai geheel, waarin niets stoort dan het witsel, dat de Hollandsche zindelijkheid op de drempels der vensters en boven de steunbeeren heeft aangebracht. Maar misschien is het nu wel wat vuiler geworden, dan toen onze afbeelding werd vervaardigd.
Het ontbreekt ook in de andere provinciën niet aan aardige dorpskerken uit de latere middeleeuwen. Doch mijn bestek dwingt mij tot beperking, en zoo moet ik mij bepalen tot het doen van een enkele greep.
De bewoners van Friesland zullen het mij kwalijk nemen, als ik Hindeloopen een dorp noem. Immers reeds sedert 1225 behoort het onder de elf Friesche Steden, die, met de dertig grietenijen, in de Staten der Provincie vertegenwoordigd waren. Veel hoofden, veel zinnen, en zoo ging het dan ook in Friesland .... op zijn elf-en-dertigst.
Maar nu is Hindeloopen toch niet meer dan een dorp.
De kerk uit de vijftiende eeuw, met een misschien nog ouderen toren, werd in de zeventiende eeuw verbouwd en door een zuidelijken zijbeuk vergroot. Zoo is een aardig geheel ontstaan. Met den ouden toren vormen de achtkante spits en het portaal aan de zuidzijde, beide in Renaissance stijl, een mooie tegenstelling.
Uit het begin der zestiende eeuw is de kerk te Oosthuizen, ten zuidwesten van Hoorn afkomstig, die den vorm van een kruis met armen van gelijke lengte heeft. Als bouwstof is gebakken steen gebruikt, met banden en blokken van zandsteen. Uit het kruis rijst een torentje, dat de bekende opengewerkte peer als bekroning heeft. De vensters bezitten nog traceeringen, uit gebakken en gehouwen steen samengesteld. Is deze kerk van buiten fraai, zij verdient ook dat men haar binnentreedt, daar zij nog enkele harer zestiende eeuwsche meubelen, zooals het koorhek en het orgel van 1521 heeft behouden. In den zuiderkruisbeuk ziet men ook nog twaalf rouwkassen hangen, die aan de vernietiging, in 1795 voorgeschreven, ontkomen zijn. En ook

vindt men daar de marmeren graftombe, die de keizerlijke „Statuarius" Baurscheit in 1721 voor den Hoornschen Burgemeester Frans van Bredeloff maakte en die een zeer eigenaardig werk uit den Baroktijd is. Van de zeventiende eeuwsche glazen zijn slechts fragmenten over.

Vele Noord-Hollandsche kerken werden in de zeventiende eeuw met zulke gebrandschilderde glazen versierd. Een voorbeeld geeft de kerk te Egmond op den Hoef, waarvoor Jonkheer Jan van Egmond in 1480 den eersten steen legde, gelijk een opschrift boven den westelijken ingang, om het wapen van Egmond aangebracht, ons leert. Deze kerk stond bij het kasteel of hof te Egmond, waarvan nog een stuk muur overgebleven is. Bij het beleg van Alkmaar werden zoowel het kasteel als de kerk door brand verwoest. Het heeft tot 1630 geduurd eer men de kerk weder herstelde. Er werd toen een nieuw dak gemaakt, met een toren boven het oostelijk gedeelte. De oude muren bleven bestaan en werden slechts waar dit noodig was, wat bijgewerkt. Zoo vertoont de kerk een zeer eigenaardig type, daar het werk der vijftiende en der zeventiende eeuw tot een geheel is versmolten. Treedt men het gebouw binnen, dan ziet men, hoe fraai het effect der gebrandschilderde glazen is. Frederik Hendrik, Holland, Westfriesland. Haarlem en de Noord-Hollandsche steden hebben ieder een der vensters geschonken en daarin hun wapen en verschillende zinnebeelden doen aanbrengen. De glasschilderkunst had in 1634 nog bekwame beoefenaars, die zonder met hun zestiende eeuwsche voorgangers te kunnen wedijveren, toch vooral in het zoogenaamde „grisaille" uitmunten.

Omstreeks denzelfden tijd, dat de kerk te Egmond op den Hoef hersteld werd, is die te Bloemendaal gebouwd. Het dorp heette toen nog Aelbertsberg, gelijk het dan ook in het opschrift, dat vermeldt, hoe 17 Maart 1635 de eerste steen gelegd werd, wordt genoemd. Deze kerk heeft in plattegrond den vorm van een langwerpig achtkant, met twee vierkante lagere uitbouwsels. Gebakken steen is in hoofdzaak de bouwstof. Ieder, die wel eens te Bloemendaal geweest is, kent deze aardige dorpskerk, die, zoo eenvoudig van lijnen, door de goede verhoudingen en het geestige torentje, dat uit het dak rijst, zulk een gelukkig effect maakt. Ook hier waren vroeger geschilderde glazen aanwezig, die aan het interieur luister bijzetten, doch die men nu in de groote zaal van het stadhuis te Haarlem moet gaan zoeken.

Ongeveer hetzelfde karakter als deze kerk heeft die te Woubrugge. De uitbouwsels aan het langwerpig achtkant ontbreken hier echter, doch zijn vervangen door halve veelhoeken aan de lange zijden, zoodat een plattegrond ontstaan is, die eenigszins aan dien der Nieuwe Kerk te 's Gravenhage doet denken. Die plattegrond is voor den Hervormden eeredienst zeer geschikt en heeft ook aanleiding gegeven tot een gelukkig silhouet van het gebouw, dat door een twaalfkantige spits wordt bekroond. Alle versierselen zijn bij deze zeventiende eeuwsche kerken achterwege gelaten. Bijzonder geslaagd is de gebogen lijn van het bovendeel der steunbeeren.

Is het niet bekend, wie de ontwerper van deze fraaie kerk was, wij weten, dat Daniël Stalpaert, stadsarchitect van Amsterdam, de kerken te 's Graveland en te Oudshoorn heeft ontworpen. Stalpaert moge, om wat hij aan het Amsterdamsch Stadhuis in de plannen van Jacob van Campen veranderde, ons minder sympathiek voorkomen, zijn dorpskerken toonen ons toch een eigenaardig talent.

Stalpaert heeft, zoowel te 's Graveland, te Oudshoorn als te Amsterdam aan de Oosterkerk, het motief gebruikt, dat Jacob van Campen in 1645 het eerst aan de Nieuwe Kerk te Haarlem had toegepast, namelijk een vierkanten plattegrond, welke door vier pijlers in een kruis en vier kwadraten verdeeld is. Te Haarlem kon, omdat de kerk tegen den fraaien toren, door Lieven de Key in 1613 opgetrokken, gebouwd moest worden, deze plattegrond niet in de dakbedekking uitgedrukt worden. Te 's Graveland en te Oudshoorn, doch vooral te Amsterdam heeft Stalpaert van dit element uit het ontwerp op zeer gelukkige wijze partij weten te trekken, en zoo, ook al nam hij de grootste soberheid in acht, een fraai effect bereikt. Een torentje uit het dak oprijzend werkt daartoe niet weinig mede.

De kerk te Oudshoorn prijkt met gebrandschilderde glazen van 1670, waardoor het interieur een eigenaardig cachet heeft. Die glazen zijn op zeer verdienstelijke wijze door den heer J. L. Schouten te Delft hersteld.

Dat men ook in de 18e eeuw nog wel een goede dorpskerk wist te maken, bewijst die te Ouderkerk aan den Amstel, waarvan de eerste steen den 2 Mei 1774 door Balthazar Nolthenius werd gelegd. Het ontwerp van deze kerk, door den architect H. Viervant gemaakt, is in het bezit van het Genootschap Architectura et Amicitia. De plattegrond is een kruis met gelijke armen, uit de kruising der daken stijgt een geestige toren, en de versiering in den stijl naar Lodewijk XVI genoemd, bepaalt zich tot eenig beeldhouwwerk om de deuren.

In de negentiende eeuw zijn zeer veel dorpskerken door de Roomschen gebouwd, hetzij ter vervanging der oude kerken, die in het bezit der Hervormden waren gebleven, hetzij omdat die oude kerken te klein of te weinig luisterrijk werden geacht. Vóór 1860 werd voor die kerken meest den klassieken stijl gekozen, zooals die zich sinds het begin der eeuw had gevormd. De zijgevels van zulke kerken bleven onversierd, alleen aan den voorgevel werden de pilasters, lijsten, nissen en frontons, die de stijl verlangde, toegepast. Voor groefsteen, zooals zulk een architectuur vereischte, bezat men de middelen niet en zoo moesten stucadoor en timmerman doen, wat eigenlijk des steenhouwers was. Zulke kerken passen al heel slecht in een landelijke omgeving en daar, waar ze verrezen waren, werden zij, na 1860, dikwijls door andere, in Gothischen stijl, vervangen.

De pogingen, om den Gothischen stijl in de negentiende eeuw te doen herleven, werden door velen toegejuicht, door anderen als iets onmogelijks beschouwd. Zeker is het, dat het bouwen van dorpskerken den architecten een gelegenheid bood, om te toonen, dat zij met hun

voorgangers uit de middeneeuwen konden wedijveren. Wanneer wij nu die Gothische dorpskerken, in de negentiende eeuw verrezen, beschouwen, dan zullen wij er maar zeer weinige vinden, die ons bevredigen. Dikwijls hebben de architecten zich moeite genoeg gegeven, maar zij waren er zich niet bewust van, wat de bekoorlijkheid eener oude dorpskerk uitmaakt. Die bekoorlijkheid wordt veroorzaakt door den eenvoud der vormen en het als samengroeien met de omgeving.

Zelfs in de vijftiende eeuw, toen hier te lande zulke rijke stadskerken verrezen, bleven de dorpskerken een uiterst eenvoudig karakter behouden. Die eenvoud ontbreekt aan de Gothische dorpskerken der negentiende eeuw, die met al de motieven, welke aan den stijl konden worden ontleend, werden opgesmukt. Zelfs de stadskerken hadden bij ons in de middeneeuwen maar één toren, dus maakte men er aan de dorpskerken ook slechts één. Doch de moderne dorpskerken hebben vaak twee torens aan den gevel, soms nog een toren of koepel boven het kruis en zij missen daardoor het eenvoudig karakter, dat aan zulk een bouwwerk in de eerste plaats past.

Daarenboven is de plattegrond dezer kerken veel te ingewikkeld meestal en schijnt het, alsof die voor een kathedraal in duodecimo werd gemaakt. De vensters pronken met rijkdom van traceeringen, aan de gevels is door afwisseling van bouwstoffen iets onrustigs gegeven. Geen plekje treft men aan dat onversierd is gebleven. Beeldhouwwerk van weinig kunstwaarde is met kwistige hand overal verspreid.

Treedt men zulk een kerk binnen, dan ziet men de bontheid der zoogenaamde polychromie met de schreeuwende kleuren der fabriekmatig vervaardigde gebrandschilderde glasvensters op de onaangenaamste wijze wedijveren. Zelfs mooie oude kerken, bijvoorbeeld die te Wouw, werden door deze kakelbonte versiering ten eenenmale bedorven. De pronk der goedkoope kerksieraden is daarenboven in de meeste dezer kerken zeer hinderlijk.

Tot welke smakeloosheden men bij het bouwen van dorpskerken in de negentiende eeuw soms is vervallen, leert ons die te Oudenbosch, die een verkleinde navolging is van.... de St. Pieterskerk te Rome, met den gevel van San Giovanni in Laterano er voor!

Wanneer wij weder goede dorpskerken zullen krijgen, dan moeten zij, wien de ontwerpen daarvoor gevraagd worden, in de eerste plaats den eenvoud gaan betrachten. Zij dienen te bedenken, dat de oude meesters, wier namen wij niet eens kennen, door soberheid het effect, dat wij nu zoo bewonderen, hebben verkregen. Ontbreekt het geld voor een hoogen toren, welnu, een lage toren voldoet ook, en hij wordt er niet beter op, wanneer men hem door een spichtige houten spits, dikwijls ten deele nog, om bouwstof te sparen, doorluchtig, gaat bekronen. Zijn maar bescheiden middelen beschikbaar, dan zondere men daar niets van af voor goedkoope versierselen, die wezenlijk de schoonheid van het geheel niet zullen verhoogen.

Geldt dit alles voor de Roomsche dorpskerken, wat de Protestantsche aangaat bestaan weder andere bezwaren. Tot ongeveer 1880 werden die meest opgetrokken in de vormen der zoogenaamde Waterstaats-Romantiek, die een verbastering was van den bouwtrant, zooals de Duitsche architecten, naar het voorbeeld van Gärtner, dien hadden toegepast. Men noemde dat „rondbogenstijl". De vensters werden met de beruchte gegoten ijzeren ramen gedicht, de lijstwerken om vensters en deuren door den stucadoor getrokken, de gootlijsten werden uit hout samengesteld, voor de bekapping werd een flauwe helling gekozen, de spanten werden òf weggestucadoord òf door figuurzaagwerk opgesierd.

Zulke kerken, dikwijls tegen mooie oude torens geplaatst, bewijzen wel de onmacht der negentiende eeuw.

Na 1880 komt een andere stijl in den smaak, die wel eens als Delftsche Renaissance is aangeduid, en die zijn motieven vond deels in den bouwtrant van omstreeks 1600, deels in Duitsche voorbeelden. Voor de kerken, in dien stijl gebouwd, geldt hetzelfde, wat voor de Roomsche kerken werd opgemerkt.

In hun streven, om een voor den Protestantschen eeredienst geschikten plattegrond te ontwerpen, zien de bouwmeesters de goede voorbeelden uit de zeventiende eeuw over het hoofd, en wagen zich aan een veel te ingewikkelde verdeeling van den plattegrond, die tot allerlei moeilijkheden bij de gevels aanleiding geeft. Die gevels worden versierd met een rijkdom, die alle rust verbant. Als torens worden gemaakt, dan krijgen die spitsen, zoo druk met balustrades, luikjes, lijsten en andere sieraden bezet, dat zij geheel en al een kerkelijk karakter missen.

Soms wordt ook een versmelting van de Delftsche Renaissance met de Moderne Gothiek beproefd, doch natuurlijk met geen goede uitkomst.

Slechts dan zal de toekomst verbetering brengen, wanneer men voor de Roomsche dorpskerken de middeneeuwsche voorbeelden gaat volgen, en voor de Protestantsche die der zeventiende eeuw. Dit volgen mag natuurlijk geen copieeren zijn, want een copie kan uiteraard geen kunstwerk wezen.

Maar de Roomsche architect moet er zich rekenschap van gaan geven, welke de middelen waren, waardoor zijn middeneeuwsche voorganger een gelukkiger uitkomst verkreeg dan hij. De Protestantsche architect zal zich dienen af te vragen, of de zoo sobere en toch zoo karakteristieke werken van een Stalpaert en zijn tijdgenooten niet veel beter aan de eischen der schoonheid en der bruikbaarheid tevens voldoen, dan de pretentieuze architectuur, die tot dusver in zwang was.

Beiden mogen zich den regel van Nicolaas Beets

„Wat schoon is moet eenvoudig zijn"

als motto kiezen. En wanneer zij dit doen, wanneer zij met ernst er naar streven, dit voorschrift te volgen, dan zullen de dorpskerken der toekomst weer kunstwerken kunnen worden.

Hopen wij, dat die toekomst niet verre zij!

30 Mei 1911.

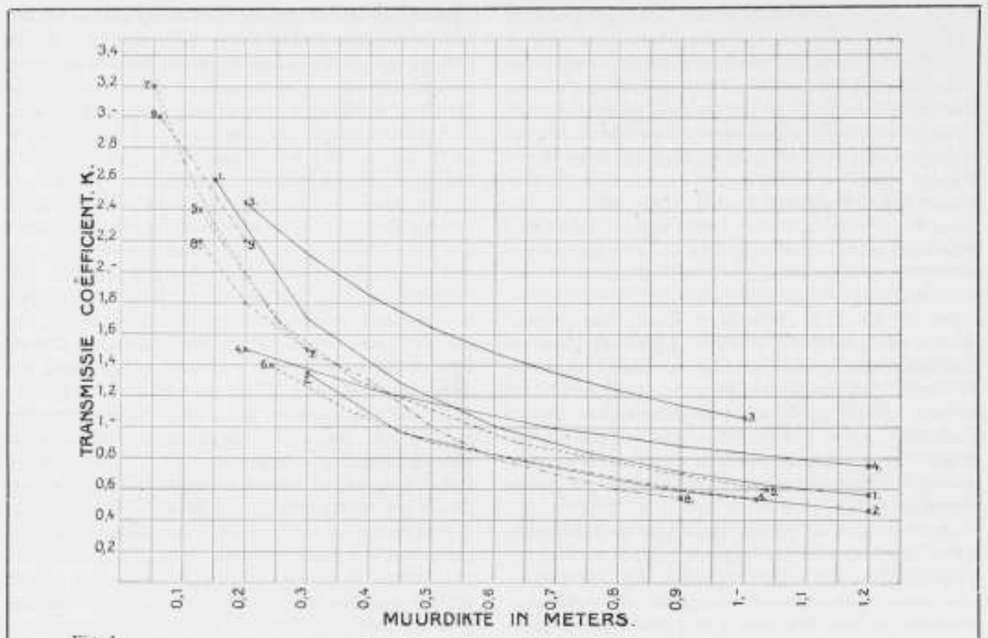

Fig. 1.

WARMTETRANSMISSIE VAN GEWAPEND BETON

DOOR F. G. UNGER.

Het artikel van den heer W. F. C. Schaap over het huis van gewapend beton in No. 21 van dit blad en het daarin besproken doorlatingsvermogen voor warmte van dit materiaal en van baksteen geven mij aanleiding hier een en ander mede te deelen over de transmissiecoëfficienten van deze bouwstoffen en over transmissiecoëfficienten en de berekening der warmteverliezen in het algemeen.

Er bestaat n.l. op dit gebied nog onvoldoende kennis, eenerzijds ten opzichte van de juistheid der gebruikelijke coëfficienten en verdere factoren, anderzijds ten opzichte van de vereischte nauwkeurigheid der berekeningen, en terwijl men in het eene deel der berekeningen met de muts gooit naar de grootte van een transmissiecoëfficient, rekent men een eind verder het warmteverlies uit tot in eenheden, soms zelfs in decimalen van calorien „nauwkeurig."

De vergelijking van het warmtedoorlatingsvermogen van bovengenoemde veel gebruikte bouwmaterialen zal eene aanleiding zijn om op deze dwaze inkonsekwentie en op de groote leemte, die op dit gebied nog in onze kennis bestaat, nog eens de aandacht te vestigen.

Ten einde de transmissiecoëfficienten van beton en baksteen duidelijk te kunnen vergelijken, heb ik mij van de grafische voorstelling bediend en wel van de coëfficienten gepubliceerd door toonaangevende autoriteiten, n.l. door Prof. H. Rietschel, te Charlottenburg, door de „Österreichischen Ingenieur- und Architektenverein" en door den Franschen ingenieur Péclet.

In fig. 1 zijn deze coëfficienten grafisch weergegeven; men bedenke dat zij gelden voor het in de betreffende landen gebruikelijke bouwmateriaal. Aangezien genoemde autoriteiten de coëfficienten niet geven voor geheel dezelfde muurconstructies (Rietschel geeft bijv. de coëfficienten voor een muur uitsluitend van baksteen, de Österr. Verein die voor baksteen aan de binnenzijde bepleisterd), heb ik slechts die constructies kunnen kiezen, welke zoo veel mogelijk met elkaar overeenkwamen. Volledigheidshalve heb ik er de coëfficienten voor spouwmuren bijgevoegd. De coëfficienten van de Österr. Verein zijn met getrokken lijnen, die van Rietschel met stippellijnen en die van Péclet met punt-streep lijnen aangeduid, terwijl hier volgt op welke muurconstructies zij betrekking hebben.

Coëfficienten der Österr. Ingenieur- und Architekten Ver:.

Lijn 1. Baksteen-muur, aan de binnenzijde gepleisterd.
„ 2. „ „ „ , met spouw van 5 cM.
„ 3. Muur van gestampt beton.
„ 4. „ „ „ „ met spouw.

De wijdte van de spouw is in het laatste geval niet opgegeven, terwijl noch voor geval 2, noch voor geval 4 is medegedeeld of de muurdikte is gemeten inclusief of exclusief spouw.

Coëfficienten van Prof. H. Rietschel:

Lijn 5. Baksteen-muur, ongepleisterd.
„ 6. „ „ „ , met spouw.
„ 7. Muur van gestampt beton.

Coëfficienten van Péclet.

Lijn 8. Baksteen-muur, ongepleisterd.
„ 9. Muur van gewapend beton.

Ten slotte zij nog vermeld dat in den kalender van H. J. Klinger als transmissiecoëfficient voor een monierwand (vlechtwerk van ijzerdraad met cementopvulling) van 5 cM. dikte als transmissiecoëfficient 4 wordt aangegeven.

Zooals men ziet, is de loop der lijnen afwijkend. Vergelijken wij bijv. de lijnen 1, 5 en 8. Voor eene muurdikte van 22 cM. geeft lijn 1 k = 2,18, lijn 5 k = 1,86, lijn 8 k = 1,74; dus is de transmissiecoëfficient van baksteenen muren volgens de Österr. Ver. 25 % en volgens Rietschel 7 % hooger dan die van Péclet.

Vergelijken wij de lijnen 3, 7 en 9, dan vinden wij voor eene muurdikte van 22 cM.: volgens lijn 3 k = 2,38, lijn 7 k = 1,9, lijn 9 k = 2,1, dus is de transmissiecoëfficient voor betonmuren volgens de Österr. Ver. 25 % en volgens Péclet 10 % hooger dan die van Rietschel.

We zien voorts, dat lijn 9 (beton) ligt onder lijn 1 (baksteen) en dat lijn 7 (beton) lijn 5 en 8 (baksteen) snijdt bij muurdikte van 25 tot 30 cM.

Ten slotte zij nog gewezen op de lijn 2 en 6 (baksteen met spouw) en 4 (beton met spouw). Bij muurdikten van 20 tot 30 cM. liggen de transmissiecoëfficienten vrij dicht bij elkaar, bij grooter dikten wordt de coëfficient voor beton belangrijk hooger.

Al is men geneigd uit deze gegevens de conclusie te trekken, dat beton meer warmte doorlaat dan baksteen, zoo is zulks toch nog niet met zekerheid te zeggen en dient men te kunnen beoordeelen op grond van welke gegevens deze cijfers zijn berekend en zoo noodig nauwkeurige proeven tot het vaststellen van juiste cijfers te doen.

Den Haag.

(Wordt vervolgd).

HET SLOT DOORNENBURG IN VERVAL

In het Mei-nummer van *Het Huis Oud en Nieuw* geeft de heer D. J. van der Ven eene beschrijving van het Kasteel Doornenburg, 't Over Betuwsche slot, dat tot voor korten tijd moeilijk bereikbaar nu door de Betuwsche Stoomtram vrij gemakkelijk van uit Nijmegen en Arnhem bezocht kan worden.

Voor het uitgebreide artikel heeft de heer van der Ven de geheele Doornenburgsche bibliografie doorgewerkt en hij wil opnieuw de belangstelling wekken voor het hoogstinteressante bouwwerk.

Hij en velen met hem betreuren het, dat een bouwwerk van zulk een kostbare architectuur jaarin jaaruit blijft liggen, overgelaten aan 't diepste verval, waaraan zelfs geene herstellingen worden aangebracht om de merkwaardige overblijfselen voor den algeheelen ondergang te bewaren.

De schrijver heeft de hoop het massale Doornenburg wat naar voren te brengen; de tijd is er wel gunstig voor, nu meerdere waardeering voor de historische Vaderlandsche bouwwerken ook door de oprichting van Heemschut is gebleken. Hij hoopt

HET POORTGEBOUW VAN DE DOORNENBURG.
Voorjaar 1910. Binnenaanzicht. *)

dat volgens het voorbeeld van Haar-Zuilen een man van fortuin dit vervallen slot in zijn ouden luister zal herstellen, te meer daar het ligt in een bloeiende en uiterst vruchtbare streek, aan de splitsing van Waal en Rijn.

Het artikel is rijkelijk geïllustreerd: enkele cliché's zijn hierbij, dank zij de welwillendheid van de Redactie van Het Huis Oud en Nieuw, afgebeeld. Aan de hand van deze afbeeldingen wandelt de heer van der Ven met den lezer door het geheele gebouwencomplex, geen hoekje onbezocht latend, verhaalt daarbij veel van de geschiedenis van dit slot en maakt vergelijkingen tusschen de afbeeldingen uit vroeger tijd en de foto's het vorige jaar door den heer Jos. Raemakers genomen.

De heer van der Ven is op het gebied der plantkunde geen vreemde en vertelt aardige bijzonderheden van de begroeiing die op verschillende plaatsen in de ruïne wordt aangetroffen. Hij maakt hierdoor het artikel stellig ook meer genietbaar voor een grooter publiek, zonder dat aan de bouwkundige wetenswaardigheden te kort wordt gedaan.

Ongetwijfeld is dit eene manier om bij het groote publiek belangstelling te wekken voor onderwerpen als de hier behandelde; de architecten en oudheidkundigen behoeven niet meer overtuigd te worden van het groote verlies dat de totale ondergang van dit belangrijke bouwwerk zou te beteekenen hebben.

De publieke opinie moet zich in deze gaan uitspreken en deze wakker te krijgen gelukt m. i. slechts door artikelen als die van den heer van der Ven, en daarom is zijn arbeid in hooge mate te waardeeren.

In 1903 is reeds de aandacht van de regeering op dit slot gevallen en zijn opmetingen gedaan.

Deze afbeeldingen geven ook een zeer goeden indruk van het voorplein geheel omsloten en met eene oppervlakte van 3500 M².

Als men in later jaren tevergeefs uitziet naar een Oud Nederlandsch slot met voorburg, zal men nog betreuren, dat Doornenburg gesloopt is geworden, een reliek, dat misschien in zijn profiel minder schoon moge wezen dan de Doorwerth, maar dat als type van onvervalscht middeleeuwsche bouwkunst toch zeer zeker onze belangstelling verdient.

Tot zoover het artikel van den heer van der Ven, dat zal voort-

*) Ontleend aan het artikel: Het slot Doornenburg, door D. J. van der Ven, in afl. 5, 1911 van Het Huis Oud en Nieuw.

DE OOSTMUUR VAN 'T VOORGEBORCHT VAN DE DOORNENBURG in 't voorjaar 1919. *)

gezet worden in een volgend nummer van het Huis Oud en Nieuw en dat, naar mij werd medegedeeld, ook tot billijken prijs afzonderlijk zal worden uitgegeven.

In hoeverre of het te wenschen is dat ook de Doornenburg eenmaal als Haar-Zuilen zal worden gerestaureerd kan in het midden gelaten worden; na het verloop dat de geschiedenis van de restauratie van den Doorwerth gehad heeft is de kans hierop niet zoo heel groot meer.

Wel is het ten zeerste te hoopen, dat niet lang meer gewacht zal worden met de hoogst noodige herstellingen die, wij hebben er ons persoonlijk van overtuigd, moeilijk uitstel meer kunnen lijden.

Afb. 1 toont heel duidelijk aan, dat van het poortgebouw de eene dakspits geheel is verdwenen, terwijl van de andere nog slechts enkele sparren den vorm van het dak aangeven. Hier bijvoorbeeld zou met slechts enkele guldens een voorloopige herstelling kunnen worden aangebracht, waardoor de torenspits op zijn plaats bevestigd zou blijven zoodat men bij latere herstelling zich niet in gissingen zou behoeven te verdiepen.

Wij spreken de hoop uit dat het artikel van den heer van der Ven door velen gelezen zal worden; de Doornenburg, door velen hooger geschat dan de Doorwerth, kan er niet anders dan wel bij varen.

G. VERSTEEG.

ARNHEM, 4 Juni 1911.

DE KATHOLIEKE KUNST IN DEZEN TIJD.

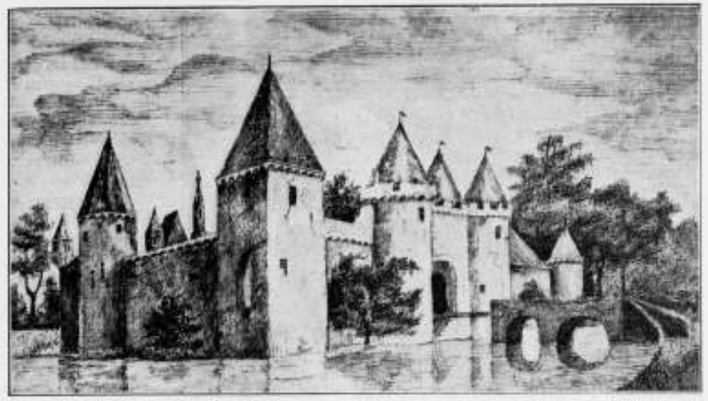
Over dit ontwerp heeft dezer dagen de heer Alph. Laudy het woord gevoerd voor de leden en genoodigden van den Amsterdamschen Kunstkring „De Violier". „Het Vaderland" meldt hierover:

Spr. wenschte noch mee te dwepen in de dithyramben der kunstfanatieken, die met de kunst godsdienstje willen spelen, noch in de overdrijvingen van wie wel eens neiging vertoonde om andere dan liturgische kunst — b.v. de „Missa Solemnis" van Beethoven — een tik met een paaschkaars te geven. Boven de kunst staat de godsdienst als de hemel boven een regenboog, en de mensch blijft verantwoordelijk voor de verrichtingen van den kunstenaar, maar over de waarde van kunstwerken hebben alleen de kunstcritici te oordeelen, en spr. weigerde dan ook een roomsche aesthetica als zoodanig aan te nemen, daar alle kunstenaars onder gelijke schoonheidswetten scheppen. Of zij door een heiden of een gedoopte wordt opgeroepen, de schoonheid is souverein door haar verschijningskracht; maar zij kan opbloeien uit een door katholiek gevoel bewogen gemoed en verbeelding als de kunst van Dante en Angelico, de kunst van Vondel's Kruisberg en een bladzijde van Ruusbroek, — dat is de kunst van het tabernakel, de kunst van het Katholicisme.

De geschiedenis der katholieke kunst narekenend, zeide spr., dat haar decadentie begon toen de binnenbouw der middeleeuwsche beschaving werd gesloopt. Maar het heimwee naar de middeleeuwen bleef bloeden in de kunstenaars en zoo kregen wij de romontiek, een nabloei van de middeleeuwsche schoonheid en die een geur afgaf als van wierook. Spr. memoreerde Brentano, Eichendorff, v. Goerres, Chateaubriand, en hoe archeologen de verzonken traditie opgroeven. Viollet le Duc het Gothische bouwstelsel weer ineentimmerde en Reichensberger het Roomsche Germanje wist te suggereeren, dat de droom van den Keulschen Dom, die langs den Rijn in ruinen lag, wel opnieuw kon worden gedroomd — toen zag men het wonderwerk gebeuren, dat die reusachtige steenen ciborie weder omhoog werd geheven als een zegen van den ouden tijd over den nieuwen. Ook in ons land werd de onderbroken beschaving weer op de middeleeuwen aangesloten door Thijm, Cuypers en de Utrechtenaren. Zoodra zij maar een beetje uit de woelingen der tijden waren geraakt, gingen de Katholieken weer ijverig meedoen aan kunst, de neo-Gothiek schreed door Europa en plaatste in kerktorens overal de teekenen van haar doortocht, in de kerkelijke muziek werd veel gewijd talent vruchtbaar, spr. herinnerde aan de schilderscholen der Nazareners en Benroners en noemde de namen van Diepenbrock, Edw. Elgar, C. Frank, d'Indy, Bruckner, Tinel, Thompson, Verdaguer, Schaepman, Gezelle, Coloma, Hansjakob, Sheehan, Droste-Hüllhoff, Handel-Mazetti, Manzoni, Fogazzaro, Veuillot, Hello, Bloy, Verlaine, Coppée, Jörgensen, Toorop enz.

Intusschen heeft de goede trouw der Katholieken, aldus spr., ook heel wat wankunst aanvaard en beschermd. En al loopt er een trait-d'union van de neo-Gothiek naar de hedendaagsche kunstnijverheid en architectuur, de Katholieken waren er niet bij, toen de kunst der tachtigers zich als een krachtig zuiveringsproces in letterkunde ging uitvoeren en toen Ruskin en Morris een nieuwe schoonheid gingen oproepen; de ontwikkeling der moderne muziek is hun voorbijgegaan, zij bezitten geen enkelen dramaturg en het is om te huilen van verdriet door de zielzorg en en van armoede door de Katholieke kunst, dat het volk, waarvoor vroeger de Goeden Vrijdag-liturgie het geweldigste dramatische zangspel was en dat het mysteriespel het tegelijk boeiendste en stichtelijkste vermaakt, nu wordt opgevoerd door de opera, de operette en het theater, alle drie reusachtig van onderneming en monsterachtig van onafhankelijkheid, — en wij staan er machteloos bij met wat dilettantenwerk. Voorheen werden in de kathedralen het geloof en het genie van het Katholicisme saamgetrokken, maar de nieuwere kathedralen, die spr. zag opreizen in Europa, onthulden hem eerst diep het besef van wat aan de middeleeuwen verloren werd. Vergeleken bij de oude Notre Dame is de koepel van berouw, die Frankrijk bouwde over

de zonden van Parijs in de Mont-Martre basiliek een leeg bouwsel van vroomheid zonder ontroeringskracht; in Lourdes, waar het zielleven der Roomsche volkeren in geloofslyriek bijeenvloeit, bouwde de Maria-vereering een andere basiliek, die aan Huysmans een zijner groote ergernissen bezorgde; in Londen vroeg men van een in de Gothiek opgevoed architect als Bently een vroeg-Byzantijnsche kathedraal, die ondanks detailschoonheden het herlevende Engelsche Katholicisme, dat zij moest verzinnebeelden, allesbehalve in monumentale schoonheid houdt opgericht; het Roomsche Amerika calqueert op groote schaal de Europeesche heiligdommen, en de bezoekers van het jongste eucharistisch congres te Montreal vonden in die stad als hoofdkathedraal een nagemaakten Sint Pieter, als kathedraal van O. L. Vrouw een nagemaakten Notre-Dame en als voornaamste kerk der Jezuïeten een kopy van hun beste model: de romeinsche Gesu.

HET VOORGEBORCHT VAN DE DOORNENBURG IN 1732. Naar eene teekening van C. PRONK. *)

Vergeleken bij zulken slappen namaak mogen wij ons gelukwenschen met de nieuwe Haarlemsche kathedraal, een forsch en waardig gedenkteeken van den mannelijken zin, waarmee het eerste geslacht, dat na de herstelde hiërarchie is geboren, aan de wederoprichting toog van zijn ineengestorte idealen.

Ook wij, Katholieken, kennen het type van den „orator dydacticus", die zijn leven verdoet in zelfgenoegzaamheid, doch 't ware beter zoo hij zich en de vrienden, aan wie hij zijn weinig moeilijke idealen aanpraat, wat ernstiger vragen voorlegde als de volgende: Wordt de normaal gevormde smaak niet onophoudelijk geergerd door de leelijkheid van zoogenaamde religieuze artikelen, gefabriekte gipsen, prentjes door den onzin uitgedacht en door de smakeloosheid in elkaar geknutseld? Is het niet verbijsterend, dat een componist als Tinel de ontwikkeling der toekomstige kerkmuziek verwacht van ... Bach! De niet-Katholieken bezitten een beteekenende epiek, die echter tegenwoordig geheel uitstroomt in den roman, waarin elk levensmilieu zich spiegelt — Streuvels schreef den roman van het land, Robbers den roman van het gezin, Marie Antink den roman van het dienstmeisje, Joanna v. Breevoort den Protestantschen, C. v. Bruggen den Joodschen roman, doch waar is de Katholieke roman? Waar zijn onze schoone mystieken, wier zielsverwikkeling ook een prachtige taallyriek heeft doorsidderd? Het is een groot-tragisch feit, maar een feit, dat wij kunst en beschaving in Europa niet meer leiden, de middeleeuwen zijn stuk geslagen en overal verspreid liggen nog maar mooie fragmenten, individueele schoonheid en een gebroken verleden.

Sinds het begin dezer eeuw zijn echter ook de Katholieken, vooral in Duitschland en Nederland, actief geworden op een moderne Katholieke kunst, en in het tweede deel zijner rede formuleerde spr. de voorwaarden, waaronder zij zich te ontwikkelen heeft, t. w. innerlijke verdieping, het verwerven der nieuwere techniek, het vestigen van een breede kunstcritiek, onderscheiden van de paedagogische, een krachtiger samenleving om te geraken tot een gemeenschappelijke monumentale kunst — spr. herinnerde aan het pogen van Berlage en Adama van Scheltema — en deed een beroep op de Katholieke geestelijkheid om haar medewerking ook voor de inrichting eener tentoonstelling van kerkelijke smaakmisleiding, waarop in gruwelkamers de teekeningen, naar bouwknoeisels en hedendaagsche timmermans-architectuur, de Mis- en altaarstiksels van meer goeden wil dan goeden smaak, de ja-knikkende engeltjes met natuurlijk haar e.d. zouden berecht worden.

Ten slotte werd de vraag besproken, of de Katholieke kunst nog een nieuwe stijl zal scheppen. Laten wij, aldus spr., toch niet zoo wild zijn op een nieuwen stijl, die niet geforceerd kan worden naar virtuozen-manier, doch die groeien moet, daar de kunst het leven volgt en niet omgekeerd.

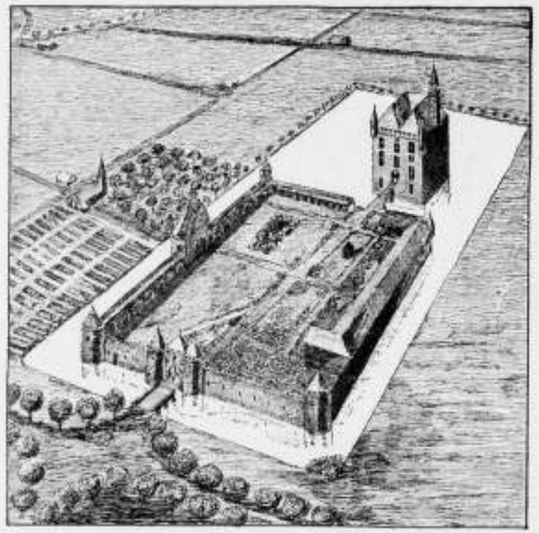
Het onveranderlijke geloofsobject doet in dezen tijd de kunstenaarsziel niet meer aan als in de middeleeuwen, en daarom is een nieuwe stijl ook voor de Katholieke schoonheid zeer wel mogelijk. Spr. spoorde daarom aan tot het uitzingen dezer geloofsschoonheid in het klankbord van onzen eigen tijd. De Fin Saarinen ontwierp een vredespaleis, dat in oorspronkelijke conceptie onze latere torenkunst ver overwint en toen spr. in het koopmanshuis van Tietz te Düsseldorf stond, heeft hij zich afgevraagd, waarom vele hedendaagsche kerken niet zulk een waardigen indruk geven als de edel ombouwde ruimte van dit Warenhuis? De volle waarheid behoeft ook een volle kunst, want de waarheid is onuitputtelijk als de zee, die aan alle eeuwen haar diepe geheimen hield toegewend, maar geheel eigen schoonheden bewaarde voor Israëls, Mesdag en de Marissen. Anders was het zonnelied van den Osirisdienst der Egyptenaren, anders het broederlijke zonnelied, dat Franciscus v. Assisië van zijn ascetische bergen zong, anders het zonnelied, dat een late Fransche romanticus, Edm. Rostand, een verliefden, geëxalteerden haan laat kraaien, anders weer zal het lied zijn van de zon, te zingen door den kunstenaar, die haar zal zien rijzen over de herboren Katholieke wereld.

*) Ontleent aan het artikel: Het slot Doornenburg, door D. J. van der Ven, in afl. 5, 1911 van Het Huis Oud en Nieuw.

BERICHTEN

's Gravenhage. De Gemeenteraad van 's Gravenhage heeft in zijne vergadering op 29 Mei j.l. het besluit genomen de oude raadzaal te verlaten en tijdelijk te vergaderen in het gebouw Javastraat No. 26, dat zal worden ingericht tot vergaderzaal, kamer van B. en W., ontvang- en receptiezalen en bijbehoorende vertrekken.

Oorspronkelijk werd dit huis aangekocht om in de toekomst het grootsche plan te verwezenlijken, de Alexanderstraat door te trekken tot het Alexanderveld dat een monumentale bestemming zou verkrijgen en het mag als een gelukkig toeval worden beschouwd, dat de heer Vas Dias ontdekte, dat de bestaande in-

ONTWERP VOOR DE HERSTELLING VAN HET KASTEEL DOORNENBURG, in vogelvlucht gezien. *)

richting zich goed leent om daarin den zetel van het Gemeentebestuur over te brengen.
Dringend noodzakelijk is deze verhuizing inderdaad. Niet alleen zullen de raadsleden een verblijf vinden, waar zij niet zooals in de bestaande zaal „arbeid in caisson" verrichten, doch waar zij zich hygiënisch in gunstiger positie zullen bevinden en zal de ruimte voor pers en publiek een hoognoodige uitbreiding verkrijgen, maar tegelijkertijd zal het inrichten der receptiezalen, het gemeentebestuur in staat stellen, internationale congressen te ontvangen en de vredesconferentie van 1913 te verwelkomen. De vrees is niet geheel ongegrond dat deze tijdelijke voorziening het nieuwe Raadhuis op den achtergrond zal schuiven. Wij zouden dit diep betreuren, want het nieuwe Raadhuis kan moeilijk lang op zich laten wachten en wij zouden er de voorkeur aan geven nog eenigen tijd de bestaande zaal te gebruiken dan dat de Stadhuiskwestie zou worden vertraagd.

Samenkomst Directeuren, Adjuncten enz. van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem op Donderdag 13 en Vrijdag 14 Juli 1911.

De Agenda voor deze samenkomst ziet er smakelijk uit en bevat belangrijke onderwerpen, o.a.: *Donderdagochtend:* Samenkomst en ontvangst ten gemeentehuize; daarna bezichtiging van dit gebouw. Ten 11½ uur v.m.: vergadering waarop de heer W. F. C. Schaap een voordracht met lichtbeelden zal houden over: „*De ontwikkeling van Arnhem gedurende de jongste 25 jaren.*" Daarna bezichtiging van Musis Sacrum, en ten 1¾ ure n.m.: *Booftocht op den Rijn* naar de Petroleumbergplaats en de doorgraving bij Malburgen. Ten 3 ure n.m. *Bezichtiging van kaarten*, teekeningen, modellen en foto's van eigendommen en uitgevoerde gemeentewerken, geëxposeerd in de gebouwen der Gemeentewerken. Bezoek aan het *Slachthuis*, de *Electrische Centrale* en de *Tramremise*. Des namiddags maaltijd in Hôtel Sonsbeek, theedrinken in het Park. *Vrijdagochtend* 10 uur vergadering, waarop de volgende onderwerpen behandeld zullen worden: *Het bouwkundig element in den dienst der gemeentewerken*, in te leiden door den heer J. A. Mulock Houwer; *Woningtoezicht*, voordracht door den heer J. L. B. Keurschot; *Ervaringen met verschillende soorten asphaltbestrating*, voordracht door den heer M. A. Brinkman Visser; *Demonstratie met de electrische tooneelverlichting* in den Stadsscheuwburg. Namiddags *Automobieltocht* ter bezichtiging van verschillende gebouwen, o. a. *H. B. S.*, de nieuwe *arbeiderswijk* op den Musschenberg (Tuinstadaanleg); *pension Monnikenhuize;* villapark: *„De Braamberg"*; verschillende *scholen, parken* enz.

De rubber-tentoonstelling te Londen. De rubbertentoonstelling, welke den 24en Juni of wellicht den 26en Juni in de Royal Agricultural Hall te Londen geopend wordt, belooft heel belangrijk te worden, vooral voor ons land, dat op deze expositie een zeer voorname rol zal spelen. De Hollandsche afdeeling zal niet minder dan 600 vierk. M. beslaan of ongeveer ⅛ van het oppervlak der geheele tentoonstelling. Het centrum dezer afdeeling zal gevormd worden door de pendoppo, welke ook op de Brusselsche tentoonstelling heeft gestaan. Daaromheen zal de architect Ed. Cuypers, aan wien de samenstelling is opgedragen, in denzelfden stijl een expositiewand met vitrines en tafels bouwen.

(Tel.)

PERSONALIA.

JOH. OTREN. †

Prof. Johannes Otren, de bekende Duitsche bouwer van moderne Protestantsche kerken, is te Berlijn overleden. Leerling van C. W. Hase, sluit zijn werk zich vooral bij de Gothiek aan, soms bij de Romaansche kunst. Hoewel zijne talrijke werken meer door de oudere dan door de jonge generatie van architecten bewonderd worden, valt toch niet te ontkennen, dat ondanks de voorkeur van Otren voor de middeneeuwsche vormen en het vaak nuchtere en weinig-levende van zijne ornamentatie, hij toch een architect van beteekenis is wat betreft de ruimte-ontwikkeling zijner gebouwen. Het moeielijke probleem, dat hij zich stelde, om bij den protestantschen centraalbouw de Gothische vormen te gebruiken, heeft hij meermalen met veel tact en talent opgelost. Het meerendeel zijner kerken is in baksteen uitgevoerd. Tot de bekendste behooren: de Luther-Kirche, en de George-Kirche te Berlijn, de Berg-Kirche en de Ring-Kirche te Wiesbaden; de St. Petri-Kirche te Altona, e. a.

Naar aanleiding van de Wereld-Tentoonstelling te Brussel zijn o. m. de volgende Belgische onderscheidingen toegekend: tot *Commandeur Orde Leopold II*; de heer *H. J. de Groot*, te 's Gravenhage, inspecteur van het Midd. Onderwijs, lid der centrale Commissie tot inrichting van de Afdeelingen van Nederland en zijne Koloniën;
tot *Officier Kroonorde:* de heer *J. van Hasselt*, te Amsterdam, Oud-directeur van Publieke Werken te Amsterdam, lid van voornoemde centrale Commissie; de heer *R. P. J. Tutein Nolthenius* te Amsterdam, lid van het Hoofdbestuur der Maatschappij van Nijverheid, lid van voornoemde centrale Commissie en voorzitter van de Bijzondere Commissie voor de Kunstnijverheid;
tot *Ridder Kroonorde;* de heer *Ed. Cuypers*, architect te Amsterdam; architect van de Indische Afdeeling in het Hollandsch Paviljoen, de heer *E. H. von Saher*, te Haarlem, directeur van het Museum en de school voor Kunstnijverheid, lid en secretaris eener bijzondere Commissie; de heer *Jac. van den Bosch* te Bloemendaal, voorzitter van de Ned. Ver. voor Ambachts- en Nijverheidskunst, lid eener bijzondere Commissie;
tot *Ridderorde Leopold II*: de heer J. M. Lob, directeur Plateelbakkerij: De Distel, te Amsterdam, lid eener bijzondere Commissie; de heer *H. J. M. Walenkamp Czn.* architect te Amsterdam, lid eener bijzondere Commissie.

RECTIFICATIE.

Op de losse plaat in het vorig No. van het Bouwk. Weekblad staat een kerk vermeld als te Gasselte (Drenthe). Dit moet zijn Kerk te *Leermens (Groningen).*

31ste JAARG. – 24 JUNI 1911. – No. 25.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.zn., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Tentoonstelling Dorpskerken. — Toevoeging Programma's der Examens. — Examen-Vragen Bouwk. Opz., Teek. en Onderbaas. — Excursie Nat. Housing and Town-planning Council. — J. H. Leliman — Prijsvragen A. Museum Moderne Kunstnijverheid. B. Afsluiting Leidsche Plein. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur op 17 Juni. — Verslag Vergadering Architect Leden op 17 Juni. — Openbaar Bouwkundig werk door particuliere architecten, door G. Versteeg. — Excursie Afd. Amsterdam. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek. Rembrandthuis, slot, door J. Gratama. — Vragenbus. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

In herinnering wordt gebracht dat de tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen enz. van Dorpskerken, gebouwd in Nederland tot aan het jaar 1800, in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, dagelijks geopend is van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.; Zondags van 10 uur v.m. tot 12 uur v.m.

TOEVOEGING PROGRAMMA'S DER EXAMENS VOOR BOUWK. OPZICHTER, BOUWK. TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BURG. BOUWWERKEN. (Onderbaas).

In de Algemeene Vergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gehouden 31 Mei j.l. is besloten aan de Programma's van eischen voor het Examen van Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas) toe te voegen:

Een candidaat mag niet meer dan drie keer aan hetzelfde examen deelnemen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

EXAMENVRAGEN BOUWK. OPZICHTER, BOUWK. TEEKENAAR EN ONDERBAAS 1911.

De vragen, gesteld in het Examen tot verkrijging van het diploma van Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas), afgenomen in het jaar 1911, zijn afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, respectievelijk voor den prijs van ƒ 0.80, ƒ 0.50, en ƒ 0.50, inclusief porto-kosten voor verzending.
Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

EXCURSIE NATIONAL HOUSING AND TOWN-PLANNING COUNCIL.

Naar aanleiding van het bezoek van deze Excursie aan de stad Amsterdam, had het Hoofdbestuur der Maatij. t. bev. d. Bouwkunst een telegram van verwelkoming gezonden.
Hierop heeft de secretaris van de Nat. Housing and Town-planning Council, de heer Henry R. Alderidge, mondeling bedankt, verklarend dat hij zeer getroffen was door deze attentie van de Maatschappij en de hartelijke wenschen in het telegram geuit, en verzocht den dank van de excursionisten aan de Maatschappij te willen overbrengen.

J. H. LELIMAN — PRIJSVRAGEN.

Door de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en door het genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, daartoe door een bijdrage in staat gesteld, wordt ter nagedachtenis van wijlen den Heer J. H. Leliman uitgeschreven de navolgende prijsvragen: *)

A. MUSEUM VOOR MODERNE KUNSTNIJVERHEID.
PROGRAMMA.
ART. 1. WAT VERLANGD WORDT.
Er wordt gevraagd een ontwerp voor een museum van moderne kunstnijverheid.

*) De programma's zijn kosteloos verkrijgbaar aan het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Het terrein, een rechthoek van 100 × 150 M. is gedacht gelegen te zijn in een buitenwijk van een moderne stad.
Het museum moet bevatten:
Op het verhoogd Parterre:
een entrée;
een vestibule met ontvangzaal, tevens garderobe in verband met een of twee monumentale trappen;
een zaal voor meubelen en tapijten, groot ± 300 M².;
een zaal met vitrines voor diverse technieken, als goud- en zilverwerk, leerwerk, textielkunst, batikwerk, glaswerk, houtsnijkunst, ivoorwerken, emails, koperwerk, klein smeedwerk enz., groot ± 300 M².;
een zaal voor fayence, groot ± 350 M².
Verschillende kleine vertrekken voor kamerinrichting, te zamen groot ± 550 M².;
een kamer voor suppoosten;
" " " het exposeeren en verkoopen van fotografiën.
Toiletten voor dames en heeren.
Op de verdieping:
een vestibule;
een zaal voor blijvende tentoonstelling van buitenlandsche kunst, groot ± 300 M².
een zaal voor tijdelijke tentoonstelling van buitenlandsche kunst, groot ± 300 M².;
een zaal voor bibliotheek, grafische kunst, teekeningen, sierkunst, groot ± 350 M².
Buitendien moet er in ruime mate gelegenheid zijn voor het plaatsen van afgietsels en bouwkundige fragmenten.:
een kamer voor den directeur;
" " " " onderdirecteur;
" " " de administratie, groot ± 60 M².;
twee kamers voor het maken van teekeningen en voor speciale studie;
toiletten voor dames en heeren.
In het Souterrain:
Een conciergewoning;
ruimte voor centrale verwarming met brandstoffenbergplaats;
pakkamers met afzonderlijken, ruimen toegang van buiten;
bergruimten voor kisten enz.;
werkplaatsen;
fietsenbergplaats.

Verder moet het gebouw bevatten twee liften en twee diensttrappen.
Het is wenschelijk de lokalen te rangschikken om een monumentalen binnenhof.
Gevraagd worden:
een situatieteekening op de schaal 1 à 400, waarop aangegeven is de aanleg om het gebouw, met eventueele buitentrappen, enz.;
de drie plattegronden op de schaal 1 à 100;
de hoofdgevel op de schaal 1 à 100;
de drie andere gevels op de schaal 1 à 200;
twee hoofddoorsneden op de schaal 1 à 100.
Een belangrijk uit- of inwendig detail op de schaal 1 à 20.
Een perspectiefteekening die als schets behandeld kan zijn.
Een korte memorie van toelichting met opgave van de voornaamste toe te passen materialen.
De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten
De teekeningen mogen niet gerold zijn.

ART. 2. *Motto; Correspondentie-adres.*
Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, waarin zich de naam van den ontwerper bevindt. Op de buitenzijde der enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan en een motto, dat ook voorkomt op elk der teekeningen en stukken bij de inzending behoorende.

ART. 3. *Prijzen.*
Als eerste prijs wordt uitgeloofd een bedrag van *f* 450.—
" tweede " " " " " " " 150.—
Wanneer geen der inzendingen voor een volledige bekroning in aanmerking komt heeft de jury het recht het bedrag der prijzen onder enkele der inzenders, die zij meent dat daarvoor in aanmerking komen, te verdeelen. In dit geval zullen de naambrieven dier inzenders niet zonder toestemming hunner correspondenten geopend worden. Door deze toestemming verklaart de inzender de hem toegekende belooning te aanvaarden.

ART. 3. *Inlichtingen.*
Inlichtingen moeten schriftelijk gevraagd worden aan den Secretaris der jury, den Heer J. Limburg b.i. Nassau Dillenburgstraat 17 den Haag, uiterlijk tot vier weken na het publiceeren van het programma.
De gestelde vragen met de antwoorden zullen na dezen termijn bekend gemaakt worden in de bouwkundige bladen.

ART. 4. *Datum van inzending.*
De inzendingen moeten vrachtvrij zijn ingekomen vóór of op den 31ten December 1911 in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.
Op de buitenzijde van elke inzending moet vermeld staan: *Leliman Prijsvraag „Museum".*

ART. 5. *Terzijdestelling.*
Inzendingen die niet voldoen aan de bepalingen van dit programma of die, waarvan de ontwerper vóór de uitspraak der jury zijn naam op eenigerlei wijze bekend maakt, komen niet voor beoordeeling in aanmerking en worden terzijde gelegd.

ART. 6. *Eigendom.*
Alle ontwerpen blijven het eigendom van de vervaardigers.
De prijsuitschrijvers hebben echter het recht van publicatie.

ART. 7. *Verzekering.*
De inzendingen worden vanaf den dag dat zij inkomen tot aan den dag waarop zij teruggezonden worden verzekerd tegen brandschade voor een bedrag, dat gelijk is aan den uitgeloofden eersten prijs. Voor andere schade nemen de prijsvraaguitschrijvers geen risico op zich.

ART. 8. *Tentoonstelling; Terugzending.*
Gedurende een maand na openbaarmaking van de uitspraak der jury zullen alle inzendingen beschikbaar blijven om tentoongesteld te worden. Daarna zullen de inzendingen, die voor publicatie niet in aanmerking komen, vrachtvrij aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.

De Jury:

W. KROMHOUT CZN., *Voorzitter.*
K. DE BAZEL.
A. LE COMTE.
JAN STUYT
J. LIMBURG, *Secretaris.*

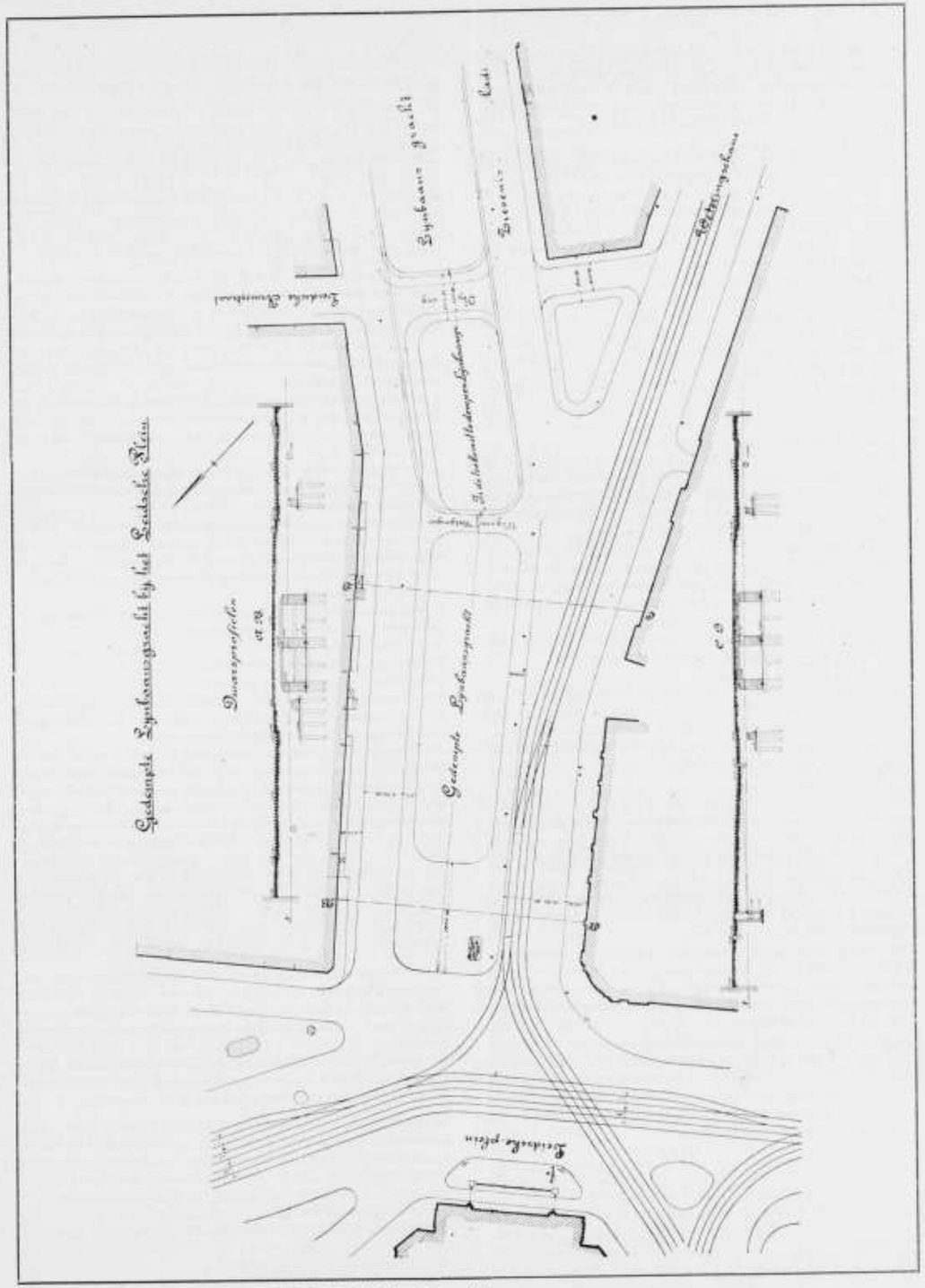
Juni 1911.

B. AFSLUITING VAN HET LEIDSCHE PLEIN TE AMSTERDAM. (Zie de situatie-teekening op blz. 291.) *)

PROGRAMMA.

ART. 1. WAT VERLANGD WORDT.
Het ontwerp omvat de aesthetische afsluiting van het Leidsche Plein en de Lijnbaansgracht te Amsterdam met plantsoen-aanleg en fontein op het gedempte en nog te dempen gedeelte dier gracht.
(Gemakhuisjes kunnen in het plan opgenomen worden, doch zijn geen vereischte.)
Het ontwerp moet voor eventueele uitvoering geschikt zijn.
De aard der gekozen bouwmaterialen moet uit de teekeningen duidelijk blijken.
Het plantsoen moet door een laag hek van het verkeer afgesloten worden.
Boombeplanting, mits niet boven het riool, is niet uitgesloten.
De bouw- en aanlegkosten mogen in hun geheel de som van *vijf-*

*) Afdrukken van de Situatieteekening, schaal 1:200 zijn tegen betaling van f 0.50 verkrijgbaar bij het Bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

SITUATIE Schaal 1 op 822; DWARSPROFIELEN Schaal 1 op 411.

tigduizend gulden (*f* 50.000) niet overschrijden. Hieronder zijn de kosten voor de demping en de rioleering van het nog te dempen gedeelte der Lijnbaansgracht *niet* begrepen; doch *wel* daarin begrepen een som van *vijfduizend gulden* (*f* 5000) voor het maken van de fundeeringswerken voor de fontein, enz.

Gevraagd worden:

a. De plattegrond van het geheele terrein met duidelijke aangifte van de soort der gekozen beplanting, op schaal 1 à 200;

b. Een lengte- en twee breedte-aanzichten, op schaal 1 à 100;

c. Een voornaam bouwkundig detail, op schaal 1 à 20;

(Een perspectivisch overzicht kan ter verduidelijking toegevoegd worden, doch wordt niet vereischt. Deze perspectief is dan te nemen van uit het op de situatie-teekening aangegeven oogpunt vóór den schouwburg.)

d. Een raming van kosten.

De teekeningen moeten in kleur uitgevoerd worden; verder wordt de behandeling ervan vrijgelaten.

De teekeningen mogen niet gerold zijn.

ART. 2. *Prijzen.*

Als eerste prijs wordt uitgeloofd een bedrag van . . *f* 250.—
„ tweede „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ 150.—
benevens een premie van . . . . . „ 100.—

ART. 3. *Motto; Correspondentie-adres.*

Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, waarin zich de naam van den ontwerper bevindt. Op de buitenzijde der enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan, en een motto dat ook voorkomt op elk der teekeningen en stukken bij de inzending behoorende.

ART. 4. *Inlichtingen.*

Inlichtingen moeten schriftelijk gevraagd worden aan den Secretaris der Jury, den heer H. J. M. Walenkamp, architect B. N. A. Plantage Muidergracht 9 te Amsterdam, uiterlijk tot vier weken na het publiceeren van het programma.

De gestelde vragen met de antwoorden zullen na dezen termijn bekend gemaakt worden in de bouwkundige bladen.

ART. 5. *Datum van Inzending.*

De inzendingen moeten vrachtvrij zijn ingekomen voor of op den 30sten November 1911 in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Op de buitenzijde van elke inzending moet vermeld staan: *Leliman-Prijsvraag „Leidsche plein"*.

ART. 6. *Terzijdestelling.*

Inzendingen die niet voldoen aan de bepalingen van dit programma of die, waarvan de ontwerper vóór de uitspraak der jury zijn naam op eenigerlei wijze bekend maakt, komen niet voor beoordeeling in aanmerking en worden terzijde gelegd.

ART. 7. *Eigendom.*

Alle ontwerpen blijven het eigendom van de vervaardigers. De prijsvraaguitschrijvers hebben echter het recht van publicatie.

ART. 8. *Verzekering.*

De inzendingen worden van af den dag dat zij inkomen tot aan den dag waarop zij teruggezonden worden verzekerd tegen brandschade voor een bedrag, dat gelijk is aan den uitgeloofden eersten prijs. Voor andere schade nemen de prijsvraaguitschrijvers geen risico op zich.

ART. 9. *Tentoonstelling; Terugzending.*

Gedurende een maand na openbaarmaking der uitspraak van de jury zullen alle inzendingen beschikbaar blijven om tentoongesteld te worden. Daarna zullen de inzendingen, die voor publicatie niet in aanmerking komen, vrachtvrij aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.

De Jury:

A. W. BOS, Directeur der Publ. Werken van Amsterdam.
LEONARD SPRINGER, Tuinarchitect te Haarlem.
H. J. M. WALENKAMP, Architect B. N. A. te Amsterdam,
Secretaris.

Juni 1911.

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP ZATERDAG 17 JUNI J.L.

DE GEWIJZIGDE STATUTEN EN ALG. HUISH. REGLEMENT. Voor nadere uitwerking en juiste redactie der aangenomen wijzigingen in Statuten en Alg. Huish. Reglement zullen deze worden overgelegd aan de Commissie tot herziening van Statuten en Alg. Huish. Reglement.

De wenschelijkheid werd gevoeld, in het Bouwkundig Weekblad nog eens duidelijk uiteen te zetten wat aard en strekking zijn der aangenomen wijzigingen en de vervorming, welke de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst hierdoor ondergaat.

ONDERWIJS-COMMISSIE. Het Hoofdbestuur achtte het wenschelijk met de benoeming dezer Commissie niet te wachten tot het oogenblik (1 Januari 1912) dat de gewijzigde Statuten en Alg. Huish. Reglement in werking treden. Meerdere onderwijsvraagstukken zijn actueel; de commissie kan haar arbeid voorbereiden tot zij in 1912 definitief wordt ingesteld. Tot haar arbeidsveld zou o. a. behooren:

a. Allereerst moet de Commissie zorgen voor de instandhouding, de verbetering en uitvoering der reeds bestaande drie examens voor Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken.

b. Vervolgens moet de Commissie zorgen, dat de Bibliotheek der Maatschappij in het bezit komt van een goed aantal leerboeken op bouwkundig gebied.

c. Het bevorderen van de litteratuur op dit gebied door steun te verleenen en aanwijzingen te geven; in het bijzonder geldt dit voor kleinere werken, daar hieraan de meeste behoefte bestaat.

d. De bestudeering en de bevordering van het bouwkundig correspondentie-onderwijs.

e. Het zoo noodig geven van adviezen aan Rijk, Gemeenten en particulieren op het gebied van technisch onderwijs.

f. Het steunen en voorbereiden van voordrachten van vooral practischen, doch ook van aesthetischen aard.

g. De bevordering van het vakonderwijs.

h. Het arangeeren en steunen van tentoonstellingen, uitsluitend van opvoedkundigen aard op bouwkunstig en bouwkundig gebied (leergangen, boeken, plaatwerken, etc.)

i. In het algemeen studie maken van het technisch onderwijs.

Het Hoofdbestuur besloot de volgende heeren te verzoeken in de commissie zitting te willen nemen, de heeren H. Bletz, architect te Weesp, onder-voorzitter van de Examen Commissie der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst; M. B. N. Bolderman, Civ. Ing. Oud-Leeraar aan de Kon. Mil. Academie te Breda; A. W. C. Dwars, Civ. Bouwk. Ing. Dir. M. T. School te Utrecht; J. Gratama, Bouwk. Ing. Alg. Secr. der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, Oud-Leeraar aan de Acad. van Beeld. Kunsten te 's Gravenhage; G. N. Itz. Bouwk. Ing. Hoogleeraar aan de Tech. Hoogeschool te Delft; en B. J. Ouëndag, architect te Amsterdam, voorzitter van de Examen Commissie der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst.

REGLEMENT BIBLIOTHEEK-COMMISSIE. Onder dezelfde omstandigheden als voor de Onderwijs-Commissie, achtte het Hoofdbestuur het raadzaam reeds nu de Bibliotheek-Commissie inwerking te doen treden; het reglment dezer Commissie werd vastgesteld.

De heeren J. H. W. Leliman en A. W. Weissman hebben de benoeming voor deze Commissie aanvaard; de Alg. Secretaris, de heer J. Gratama, is ambtshalve lid van deze commissie.

WIJZIGINGEN NAT. PRIJSVRAAGREGELEN. De door de Permanente Prijsvraagcommissie voorgestelde wijzigingen in de Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen werden besproken. Het verhengde het Hoofdbestuur dat met verschillende der door het Hoofdbestuur ingediende bezwaren door de P. P. C. rekening was gehouden.

Ten opzichte van de voorgestelde regeling betreffende het totaal der uit te loven prijzen, kon het Hoofdbestuur zich niet met het voorstel der Commissie vereenigen. De Commissie stelt voor, dat als norm voor het totaal bedrag der uit te loven prijzen voor algemeene enkelvoudige prijsvragen wordt aangenomen een som, gelijkstaande met een fractie van het volledig honorarium, dat bij vrijen opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn.

Het Hoofdbestuur achtte het niet wenschelijk, de prijzen der prijsvragen aan een norm te binden; iedere prijsvraag is een bijzonder geval, zoodat de prijzen voor elke prijsvraag verschillend moeten zijn. Daarenboven is er groot verschil in de teekeningen, die gevraagd worden; dit kan zijn een volledig stel teekeningen, met detailteekeningen, bestek en begrooting; het kan ook zijn alleen schetsteekeningen, zonder detail, enz. Om deze op gelijke wijze te honoreeren, gelijk de door de P. P. C. voorgestelde normregeling wil, is onjuist. Het Hoofdbestuur achtte het wenschelijk, dat de bepaling van het bedrag der prijzen geheel in handen zou liggen van de Perm. Prijsvr.-Commissie, die elk geval op zichzelf kan beoordeelen, waarbij zij met alle omstandigheden rekening houden.

Tevens werd bezwaar gemaakt tegen de door de P. P. C. voorgestelde clausule: „Ter bestrijding der onkosten, voortvloeiende uit de bemoeilingen der P. P. Comm., welke door een prijsvraaguitschrijver worden verlangd, zal deze laatste een voor elk geval afzonderlijk vooraf te bepalen bedrag storten in de kas der P. P. C. Indien voor een prijsvraaguitschrijving de tusschenkomst van een constitueerende vereeniging wordt verlangd, zal de prijsvraaguitschrijver de bedoelde som in de kas der vereeniging storten." Waar de prijsvraag nog niet populair in Nederland is en een bouwheer in 't algemeen er moeilijk toe overgaat een prijsvraag uit te schrijven, achtte het Hoofdbestuur bovenstaande bepaling zeer ongunstig voor het bevorderen der prijsvragen, daar de bouwheer al direct beginnen moet, vóórdat nog iets gebeurd is, een som te storten.

Het streven moet zijn, de prijsvragen meer en meer populair te doen worden. De P. P. C. maakt reclame voor de prijsvragen, zij behartigt de belangen van de architecten en moet dus door hen gehonoreerd worden. Alleen de directe onkosten, zooals reis- en verblijfkosten der P. P. C. zouden desnoods door den prijsvraagsteller betaald kunnen worden.

Ten einde een vruchtbare bespreking te verkrijgen over de voorgestelde wijzigingen, besloot het Hoofdbestuur (zoo de dien middag te houden vergadering van Architect-Leden hiermede accoord zou gaan), aan de P. P. C. voor te stellen een bijeenkomst van afgevaardigden der deelnemende vereenigingen te houden, waarop de afgevaardigden gemachtigd zouden worden naar omstandigheden te handelen, zoodat op snelle wijze een resultaat bereikt zou kunnen worden.

CONTRACT MOUTON. In verband met den datum van 1 Januari 1912, waarop het contract Mouton zou kunnen afloopen, indien het 6 maanden van te voren is opgezegd, werd door het Hoofdbestuur van gedachte gewisseld over het Bouwkundig Weekblad en het Twee-maandelijksch tijdschrift „Bouwkunst". Het Hoofdbestuur was zeer tevreden over de wijze, waarop het drukwerk verzorgd werd en over de goede samenwerking tusschen de firma Mouton en Co. en de Maatschappij, zoodat besloten werd voor te stellen van de zijde der Maatschappij het contract wederom voor 3 jaar te doen ingaan, behoudens kleine wijzigingen. Waar het Tijdschrift met zijne vele illustraties en populair gestelde artikelen tot doel heeft, ook het publiek betere begrippen van en liefde voor de bouwkunst te geven, zal getracht worden het blad op ruimere wijze onder het publiek verspreid te krijgen.

PROEF ONBRANDBAAR RIETEN DAK. Ingekomen was de opgaaf van onkosten, verbonden aan het oprichten en verbranden van een proefmisje, afgedekt met een onbrandbaar gemaakt rieten dak. Besloten werd in nadere overleg te treden met den heer Methorst, rentmeester te Zevenaar en den heer W. F. C. Schaap, Dir. Gem. Werken te Arnhem, teneinde vast te stellen waar en wanneer de proef zou plaats hebben, en over te gaan tot het oprichten van het gebouwtje.

PROVISIE ARCHITECTEN. Van den Bond van Ned. Architecten was een schrijven ontvangen met verzoek aan het Hoofdbestuur te willen medewerken om het provisie-misbruik te bestrijden. In 1909 wendde de Bond zich tot een 150 tal aannemers met een circulaire.

Het Bestuur van den Bond wenschte nu met diegenen, welke adhaesie betuigden, een overeenkomst te treffen, teneinde op de meest doeltreffende wijze het misbruik te bestrijden.

In antwoord op dit schrijven is de volgende brief verzonden:

21 Juni 1911.

Aan het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.

WelEdel Geb. Heeren,

In antwoord op Uw schrijven van 4 Juni j.l. heb ik de eer U mede te deelen, dat het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in zijne vergadering van 17 Juni j.l. uitvoerig van gedachten heeft gewisseld over het door U aangehaalde provisie-misbruik.

Algemeen werd ten zeerste betreurd, dat dergelijk misbruik bestaat, hetwelk de moreele positie van den Architect ernstig schaadt.

Maar hoewel het Hoofdbestuur het zeer waardeert, dat door Uwen Bond getracht wordt het misbruik tegen te gaan, betreurt het toch, dat U dit gedaan heeft door het zenden van de bekende circulaire aan een 150-tal leveranciers.

Het Hoofdbestuur meent, dat het niet de aangewezen weg is de hulp van leveranciers in te roepen, ten einde de gebreken onder de Architecten zelf te helpen verbeteren.

Tevens is het Hoofdbestuur van oordeel, dat het door U gebruikte middel niet voldoende tot het goede doel zal leiden.

Gaarne is echter het Hoofdbestuur genegen nader met U over dit onderwerp te confereeren, ten einde na te gaan, op welke wijze het euvel bestreden zou kunnen worden.

Met de meeste hoogachting,

Namens het Hoofdbestuur voornoemd.
J. GRATAMA, *Secretaris.*

Het overige behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN op Zaterdag 17 Juni 1910 ten 2 ure n.m. in het Gebouw der Maatschappij.

Nadat de vice-Voorzitter, de heer J. H. W. Leliman, had medegedeeld, dat de Voorzitter, de heer A. Salm GBzn., daar hij in het buitenland vertoeft, verhinderd is deze vergadering te leiden, opende hij de bijeenkomst ter bespreking van het *Concept Model Arbeidscontract*, gepubliceerd in Bouwk. Weekblad no. 45. Nadat spreker de geschiedenis van dit concept had gememoreerd, werden de algemeene besprekingen er over geopend.

De heer Weissman vroeg, of met dat concept bedoeld is een collectueele arbeidsovereenkomst met de organisaties van de Opzichters- en Teekenaarsbond? De vice-Voorzitter antwoordde hierop ontkennend, waarop de heer Weissman voorstelde met de behandeling van dit onderwerp te wachten tot 1 Januari 1912, waarna de Maatschappij in staat zal zijn als vakvereeniging op te treden en een collectief arbeidscontract af te sluiten. Dit achtte hij geheel in den lijn van den modernen tijd.

De Maatschappij moet nu niet voor den dag komen met een model arbeidsovereenkomst, dat naar willekeur door de architecten kan worden toegepast of niet; dit zal naar buiten voor de Maatschappij geen goeden indruk maken.

De vice-Voorzitter merkte op, dat al is dit contract niet bindend, het toch wenschelijk is het nu vast te stellen en in werking te doen treden. Wanneer dan het volgend jaar eventueel een collectief contract zal worden afgesloten, is het van veel nut met de ervaring, verkregen met dit contract, rekening te houden. Met deze zienswijze vereenigde zich de vergadering.

Door den heer Poggenbeek werd geïnformeerd, of het concept in handen van een jurist is gesteld. De vice-voorzitter antwoordde, dat dit niet het geval is, maar dat een schrijven van het architectlid Mr. Roosenboom was ingekomen, die verschillende juridische opmerkingen maakte.

Dit schrijven werd bij de verdere besprekingen geraadpleegd.

De heer Rood achtte het wenschelijk, dat er betreffende dit onderwerp voeling met den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond gehouden zou worden, teneinde verzekerd te zijn, dat het contract ook van die zijde wordt aanvaard. Hierop werd geantwoord, dat officieus een drietal leden van het Bestuur van den Bond kennis hebben genomen van het concept, en dat met de door hen gemaakte opmerkingen zooveel mogelijk in dit concept rekening is gehouden.

De artikelen werden hierna stuk voor stuk behandeld en meerdere kleine wijzigingen aangebracht. Daar de woorden „force majeure uitgezonderd" in art. 4 niet duidelijk van beteekenis zijn, werd op voorstel van den heer Limburg hiervoor gezet „bijzondere gevallen uitgezonderd".

Uitvoerig werd van gedachten gewisseld over de vraag, of de Opz., Teek. of Opz.-Teek. geen loon of verlofdagen in mindering zal worden gebracht op zijn verlof, bij zijn verzuim noodig bij het deelnemen aan bouwkundige examens.

Wenschten enkelen het te bevorderen, dat de Opzichter of Teekenaar deelneemt aan examens, daar studie en verhoogde ontwikkeling van den ondergeschikte ook het werk van den architect ten goede komt, aan den anderen kant waren meerderen van meening, dat de gunstige bepaling van onvermindering van verlof en behoud van salaris gedurende den tijd van het examen in de hand kan werken, dat niet voldoende voorbereid aan het examen wordt deelgenomen en de Opzichter of Teekenaar het er maar op waagt. In verband hiermede stelde de heer Weissman voor, de gunstige bepaling alleen van kracht te doen zijn, wanneer het examen met gunstig gevolg werd afgelegd.

Met groote meerderheid van stemmen werd besloten, sub e te schrappen, zoodat bij het deelnemen aan bouwkundige examens eventueel geen loon wordt betaald en het verlof met de benoodigde dagen verminderd wordt.

Daar in art. 10, Arbitrage, gesproken wordt van organisaties, waartoe partijen behooren, en het model arbeidsovereenkomst ook moet gelden voor Architecten, Opzichters of Teekenaars, die niet bij een organisatie zijn aangesloten, werd besloten de arbitrage op de gewone wijze te doen plaats hebben, namelijk elk dezer partijen wijst een arbiter aan en deze twee kiezen samen een derde. Dit artikel, zoomede de overige, zullen nader met een jurist besproken worden.

Waarschijnlijk zal ook de jurist het wenschelijk achten, dat bij een arbitrage de aanvrager verplicht is van te voren een bedrag te storten. Nu ontstond bij de aanwezigen verschil van meening hoe groot dat bedrag moet zijn. Een der leden betoogde, dat het voor Opzichters en Teekenaars bezwaarlijk is, fl. 50 te storten bij arbitrage, zooals het concept wil. Zij worden hierdoor sterk belemmerd arbitrage aan te vragen.

Een ander lid achtte dit juist een voordeel; zij zullen nu niet over een klein geschil arbitrage inroepen; wenschen zij het toch, dan kunnen zij naar hun Bond gaan en als deze het geval belangrijk vindt, zal de Bond de fl. 50 wel willen voorschieten.

Met groote meerderheid van stemmen werd besloten het te storten bedrag op fl. 50 te houden.

Het Hoofdbestuur werd opgedragen de wijzigingen nader te redigeeren en het modelcontract op te maken, waarvan art. 1 spreekt.

Het definitieve model arbeidsovereenkomst en contract zullen in het Bouwk. Weekblad gepubliceerd worden.

Hierna werden behandeld de door de *Permanente Prijsvraag Commissie voorgestelde Wijzigingen en Aanvullingen in de Alg. Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen.*

De vice-voorzitter deelde mede, dat bijna alle door de Maatsch. ingediende bezwaren waren overgenomen door de P. P. C.

Het Hoofdbestuur zou nu echter ten opzichte van het bedrag der prijzen nog verder willen gaan en stelde voor het vaststellen van de prijzen geheel te willen overlaten aan de P. P. C. (Zie verslag Hoofdbestuursvergadering hierboven). Nadat de heeren Leliman en Otten de motieven hiervoor nader te berde hadden gebracht, achtte de heer Weissman het bezwaarlijk voor de P. P. C. prijzen vast te stellen, als elke norm ontbreekt. Op deze wijze laadt de P. P. C. een groote verantwoordelijkheid op zich. Natuurlijk wordt de P. P. C. volkomen vertrouwd; maar én tegenover de architecten, èn tegenover den prijsvraaguitschrijver is eenige norm gewenscht.

Met groote meerderheid werd het voorstel van het Hoofdbestuur aangenomen.

De heer Poggenbeek zou het beter vinden, dat de Prijsvraagregelen niet voorschrijvend, maar adviseerend waren. Zij zijn nu te weinig plooibaar en laten aan weerszijden te weinig vrijheid. De vergadering vereenigde zich hiermede niet; daarenboven kon dit punt niet aan de orde gesteld worden.

Het voorstel van het Hoofdbestuur, den prijsvraaguitschrijver niet te verplichten vooraf voor de P. P. C. een bedrag te storten (zie vergad. H.-Bestuur hier boven) werd met algemeene stemmen aangenomen.

De heer Weissmann achtte het onjuist het voorstel der P. P. C. in art. 3 te lezen „De Jury zal uit een oneven getal zijn samengesteld, in den regel uit architecten, *of naar het oordeel der P. P. C. gelijk bevoegde technici.*" Spreker meende, dat wanneer die technici gelijk bevoegd zijn, het architecten zijn. Hij achtte de oude redactie beter, wat door de vergadering ook werd gevonden.

Nadat nog enkele punten besproken waren en ook het *concept Huishoudelijk Reglement der P. P. C.* was goedgekeurd, werd het Hoofdbestuur opgedragen de gemaakte opmerkingen nader uit te werken. Tevens werd het voorstel van het Hoofdbestuur, de P. P. C. te adviseeren eene vergadering van twee afgevaardigden der deelnemende vereenigingen bijeen te roepen en deze afgevaardigden een volmacht van handelen te geven, goedgekeurd.

Hierna werd de bijeenkomst gesloten.

De Alg. Secretaris.
J. GRATAMA.

OPENBAAR BOUWKUNDIG WERK DOOR PARTICULIERE ARCHITECTEN, DOOR G. VERSTEEG.

VOORDRACHT GEHOUDEN OP DE ALGEM. MEIVERGADERING DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST 30 MEI 1911.

In het jaarverslag van den B. N. A. over het jaar 1909, voorkomend in no. 10 van de mededeelingen, vindt men afgedrukt een motie, aangenomen in de vergaderingen van 16 en 23 Januari 1909, waarin de Bond de noodzakelijkheid uitspreekt, *dat de openbare bouwwerken door hoog ontwikkelde en zelfstandig werkende architecten worden ontworpen en geleid. Hebben de openbare lichamen daartoe niet de geschikte krachten, als ambtenaar in hunnen dienst, dan dienen zij voor de uitvoering tijdelijk zulke krachten aan hunne technische afdeeling te verbinden, al of niet na het uitschrijven van prijsvragen.*

In deze motie wordt dus gezegd, dat alleen bij afwezigheid van ambtenaren met voldoende architectonische ontwikkeling de openbare lichamen tijdelijk particuliere architecten in hunnen dienst behooren te nemen.

In de bij de motie behoorende toetichting wordt ook nog melding gemaakt van de uitspraak van het 7e internationale architectencongres in 1906 te Londen gehouden, dat zich in nog verder strekkenden zin over dit onderwerp uitliet; volgens de uitspraak van dit congres *behooren de belangrijke openbare werken te worden opgedragen aan particuliere architecten en niet aan ambtenaren.*

Otto Wagner betoogde op dit congres, *dat de architect-ambtenaar steeds in zijn persoonlijkheid en in zijn artisticiteit geknot zal worden door de boven hem geplaatste autoriteiten, die in artistiek opzicht leeken zijn.*

De Bond onderschrijft die conclusie van het internationale architectencongres niet en neemt aan, dat ook in ambtelijken dienst een bouwmeester voortreffelijk werk kan leveren, *doch alleen indien dien ambtenaar in zijn architectonische gedachten volkomen vrijheid gewaarborgd is, natuurlijk met inachtneming met de grenzen van materieelen aard.*

Aangezien de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zich omtrent het nu aan de orde zijnde vraagstuk nog niet heeft uitgesproken, en wij mogen aannemen, dat de bovengenoemde motie van *de* architectenorganisatie in Nederland haar niet onbekend zal zijn, ben ik zoo vrij de veronderstelling uit te spreken, dat door het op de Meivergadering in bespreking brengen van het onderwerp „*Openbaar bouwkundig werk door particuliere architecten*", het Hoofdbestuur van onze Mij. bedoeld heeft nader onder de oogen te zien de vraag of, en in hoeverre, het de voorkeur verdient particulieren architecten het ontwerpen en uitvoeren van openbare bouwwerken op te dragen.

Dit is inderdaad een zeer moeilijk en omvangrijk vraagstuk. Hoewel ik het als een groote eer beschouw de bespreking hiervan te mogen inleiden, en ik wil trachten eene zoo objectief mogelijke inleiding te geven, geeft de omstandigheid, dat ik sinds een tiental jaren het architectenvak als ambtenaar beoefen, aanleiding niet alleen mijne meening te zeggen over het al of niet wenschelijke om particuliere architecten met openbare werken te belasten, maar stel ik er tevens prijs op te mogen uiteenzetten aan welke redenen het m.i. is toe te schrijven, dat het werk van den architect-ambtenaar nog zoo weinig aan de eischen der aesthetika kan voldoen. Het is immers daardoor, dat de bespreking van dit onderwerp aan de orde gesteld is.

Voldeed het werk van den ambtenaar-architect wel aan aesthetische eischen, dan zouden nimmer stemmen zijn opgegaan om de openbare werken aan particuliere architecten op te dragen.

Van algemeen standpunt beschouwd, doet het er niet toe of een bouwkunstwerk is gemaakt door een ambtenaar-architect of door een particulier architect; m.i. kunnen beide wegen tot het doel leiden.

Het geldt hier m.i. niet de vraag welke van de twee wegen men zal inslaan, daar geen ambtenaar-architect zal beweren, dat nimmer openbare bouwwerken aan particuliere architecten behooren te worden opgedragen, terwijl omgekeerd ook geen particulier architect zal beweren dat de overheid het ook zonder ambtenaar-architecten kan stellen.

Als van zelf sprekend ligt mij als ambtenaar-architect het meest na aan het hart de weg der ambtenaar-architecten geëffend te zien, het verhoogen van het artistiek en het intellectueel peil van hunne ontwikkeling, het wegnemen van de verschillende hinderpalen voor de ontplooiing van hunne artisticiteit.

Dat het werk van den ambtenaar-architect in aesthetisch opzicht in den regel zoo bitter weinig lijkt op een kunstwerk is m.i. voor het grootste deel te wijten aan de geringe belangstelling, die de openbare lichamen voor bouwkunst aan den dag leggen.

De aandacht van onze Excellenties en Edelachtbare Heeren in onze landelijke en gemeentelijke bestuurscolleges wordt door allerlei mogelijke onderwerpen in beslag genomen. Er zijn zooveel dringende sociale nooden te lenigen, de beschikbare geldmiddelen zijn daartoe absoluut ontoereikend, zoodat de schuldenlast van het Rijk en die van de „bloeiende" gemeenten eene onrustbarende stijging vertoonen. Onze overheidspersonen verkeeren hierdoor in een weinig benijdbare positie, daar zij voortdurend leven onder den druk, die op hen wordt uitgeoefend door de voorstanders dier sociale maatregelen eenerzijds en de tegenstand, die door de z.g. bezittende klasse als reactie hierop wordt uitgeoefend.

Onze gemeentelijke overheidspersonen toonen nog te weinig het frissche optimisme, waaraan de bekende Frankfortsche opperburgemeester Adikes uiting gaf, toen hij de ingenieurs en architecten van het Verband van Duitsche Ingenieurs en Architectenvereenigingen toesprak met de woorden:

„Ik begroet U als voor de gemeentebesturen onmisbare elementen, zonder U zouden de gemeentebesturen toch niet op zulke hooge schuldenlasten kunnen bogen".

Vergelijkt men hierbij wat B. en W. van Amsterdam zeggen omtrent de quaestie Koninklijk Paleis-Raadhuis, een uiting zoo dof en een geluid zoo weinig verheffend, dat ten volle gemotiveerd was het artikel *„Den domper opgezet"*, in de N. R. C., terwijl de plaat in de Groene Amsterdammer, waarbij op de eene helft wordt voorgesteld de benauwde tegenwoordige raadzaal en op de andere helft de leegstaande zaal in het Paleis-Raadhuis, zeer duidelijk de situatie typeert.

Ik veroorloof mij deze uitweiding om aan te toonen, dat in ons land nog veel moet veranderen, voordat de overheid met opgewektheid die offers brengt op het altaar der kunst, die gebracht moeten worden. Geen geld geen Zwitsers en zoolang de overheid alles beraamt om nieuwe bouwwerken met de meest mogelijke zuinigheid op te richten, verwacht ik weinig verbetering. Het stelsel ambtenaar-architect of particulier architect legt dan maar een matig gewicht in de schaal.

De groote zuinigheid, die door de openbare lichamen betracht wordt ten opzichte van de bureau's der plaatselijke werken, waar het geldt de bouwkundige afdeeling, en vooral de lage salarieering, is van zeer grooten invloed op de kwaliteit der sollicitanten voor de bouwkundige betrekkingen, en als gevolg daarvan op die van het geleverde werk.

Gaat men eens na welke salarissen door de ambtenaar-architecten genoten worden, dan geloof ik, dat de particuliere architecten daar niet jaloersch op behoeven te zijn. Ook zij, die alleen artistiek begaafd zijn, verdienen allicht aan één werk meer dan het geheele salaris van een ambtenaar-architect en zij, die behalve artistieke ook nog commercieele kwaliteiten bezitten, lachen stellig de ambtenaar-architecten in hun vuistje uit.

Want strenger dan een eere-code waakt het toezicht van al wat aan het bouwvak verwant is over de integriteit van een ambtenaar-architect, om van de controle, die van overheidswege wordt uitgeoefend, niet te spreken.

Valt de vergelijking tusschen de salarieering van particuliere en ambtenaar-architecten niet uit ten gunste van de laatsten, nog schriller wordt het contrast als men daarbij vergelijkt den omvang van beider werkzaamheden. Ik meen niet te overdrijven met te beweren, dat zelfs de enkele particuliere architecten, die dermate met opdrachten gezegend zijn dat zij hun bestaan moeten slijten al reizend met de citybag en doorkruisend ons land tot in zijn meest afgelegen hoeken, in den regel nog niet zooveel werk uitvoeren als waartoe een ambtenaar-architect van een vooruitgaande gemeente in de laatste jaren verplicht wordt.

Bovendien ziet men meer en meer de particuliere architect zich specialiseeren. Vele bouwen niet anders dan landhuizen, andere, arbeiderswoningen, bankgebouwen, gestichten en kerken. De ambtenaar-architect van eene gemeente van niet te geringen omvang moet een manusje van alles zijn; onderwijsgebouwen, electriciteitswerken, slachthuisbouw, bureaugebouwen, museumbouw, ambtenaarswoningen, bruggen, viaducten enz. enz.

Als eerste eisch tot verbetering van het ambtenaars-architectencorps zou ik wenschen te noemen betere salarieering. Wenscht men artistiek begaafde architecten, dan moet hun salaris gebracht worden in overeenkomst met de gemiddelde verdienste der particuliere architecten. In de ambtenaarswereld, evenals in elke andere omgeving wordt men gewaardeerd naar den maatstaf van het salaris en worden de architect-ambtenaren beter bezoldigd, dan volgt hieruit in de eerste plaats, dat de overheid meer keus krijgt. Bij sollicitatie zullen artistieke krachten, die nu meer heil in de particuliere practijk zien, zich aanmelden en in de tweede plaats zal, als het salaris van den ambtenaar-architect in eene gemeente b. v. gelijk wordt aan dat van den adjunctdirecteur bij publieke werken, ook zijn aanzien in het gemeentelijk ambtenarencorps stijgen en heeft het geen zin meer den architect te plaatsen onder de hoofdleiding van den ambtenaar-civiel ingenieur.

Een tweede eisch tot verbetering is, dat voorkomen wordt de overlading met werk, waaronder vele bouwkundige gemeentebureau's gebukt gaan. Ziet men b. v. de groote bedragen, die in onze drie groote gemeenten jaarlijks aan openbare bouwwerken besteed worden en gaat men na hoe gering het getal leidende

architecten voor elk dier gemeenten is, dan kan het niet anders of de resultaten laten te wenschen over en veel te veel van het werk wordt overgelaten aan opzichters en teekenaars. Het is wel opvallend dat bij ingenieursbouwwerken, waarbij toch in den regel het werk veel minder gecompliceerd is, het aantal ingenieurs in den regel veel grooter is dan bij architectonische bouwwerken.

Dat in het buitenland de positie der ambtenaar-architecten beter is dan bij ons, mag als bekend verondersteld worden. Echter wil ik een voorbeeld, dat mij zeer getroffen heeft, onder Uwe aandacht brengen. Dit vond ik in de Bauzeitung no. 7 jaarg. 1911, het bevat een vermelding van eene oproeping voor sollicitanten in het tijdschrift l'Architecture.

„De sollicitanten moeten minstens den leeftijd van dertig jaren bereikt hebben en dien van 45 jaren niet zijn overschreden. De aanstelling loopt tot het zestigste levensjaar en de gemeente-bouwmeester zal uitsluitend voor de gemeente werkzaam zijn.

Hij ontvangt een salaris van 8000 francs voor ontwerpen, rapporten en studies, die gemaakt worden in opdracht van den burgemeester. Dit bedrag strekt tevens ter belooning voor het toezicht op de onderhoudswerken en voor de nieuwe werken, waarvan de kosten uit de jaarlijksche begrooting bestreden worden. Bovendien ontvangt hij 1½% voor de eerste 500.000 francs en 1% van het bedrag, dat daarenboven besteed wordt voor de uitvoering van ontwerpen van nieuwe projecten, waarvan de kosten bestreden worden uit geldleeningen, bijzondere belasting, subsidie of fondsen van stichtingen. Sollicitanten moeten voor 15 Februari van dit jaar, behalve hun geboortebewijs en bewijs van zedelijken levenswandel, hun diploma inzenden, evenals die van de wedstrijden, waaraan zij hebben deelgenomen en tevens vermelden, welke gebouwen zij hebben uitgevoerd. Copieën van teekeningen, der voornaamste werken moeten overgelegd worden. Sollicitanten moeten in het bezit zijn, óf van den titel „Architect diplomé par le gouvernement", óf van het diploma „Ingénieur de l'école centrale des arts et manufactures" Bij dit laatste diploma mag niet ontbreken het einddiploma der „Ecole des beaux arts".

Als men de positie der architect-ambtenaren hier te lande op overeenkomstige wijze regelt, en flinke eischen stelt, dan kan verbetering niet uitblijven en zal het bouwkundig ambtenarencorps er anders gaan uitzien en betere praestaties zullen het gevolg daarvan zijn.

Heb ik hiermede trachten te schetsen de voornaamste middelen tot verheffing van het corps ambenaar-architecten, ik meen nog even in herinnering te mogen brengen, wat Candidus in Architectura opmerkte over kunstenaar en ambtenaar, omdat ook daarin vele rechtmatige grieven van ambtenaar-architecten tot uiting komen. Candidus wijst er op, *dat in vorige eeuwen er tal van architecten geweest zijn, die, ofschoon zij als ambtenaar in dienst van de overheid stonden, zich als kunstenaar zóó onderscheiden hebben, dat het nageslacht nu nog hun naam met dankbaarheid noemt. Maar die mannen leefden in den goeden ouden tijd.*

Nemen wij b.v. eens Hendrik de Keijzer, die van 1595 tot zijn dood stads-steenhouwer van Amsterdam was. Uit zijn bewaard gebleven instructie weten wij, dat hem het ontwerpen van alle door de stad te stichten gebouwen was opgedragen. Met de uitvoering had hij slechts als stads-steenhouwer te maken. En hem werd zooveel vrijheid gelaten, dat hij niet slechts voor particulieren, maar ook voor andere steden en voor de Staten-Generaal belangrijke werken kon uitvoeren.

Alles werd vóór 1797 hier te lande in zoogenaamd „eigen beheer" uitgevoerd. In Hendrik de Keijzers tijd was het administratief bewind opgedragen aan den fabriekmeester en den onder-fabriekmeester, die, blijkens hun instructie, belast waren met den inkoop der bouwstoffen, het betalen der loonen en die alleen voor hun beheer rekenplichtig waren aan twee thesaurieren.

Doch laten wij nu eens nagaan, wat een kunstenaar zoo ondervinden, die zich te Amsterdam in de 20e eeuw tot gemeente-architect liet benoemen.

In de eerste plaats zou men hem niet zelfstandig laten werken doch hem onder den directeur der Openbare Werken stellen. Deze directeur evenwel ontvangt op zijn beurt weder bevelen van den Wethouder, belast met het beheer der Openbare Werken en deze Wethouder moet weder rekening houden met de commissie uit den Raad, welke hem in dat beheer bijstaat. Veel hoofden hebben nu eenmaal veel zinnen. En de kunstenaar, die ongetwijfeld in aesthetisch opzicht zijn eigen zin zou willen doen, zou al heel gauw bemerken, dat er baas boven baas is. Misschien zou hij, ter wille van vrouw en kroost, het hoofd in den schoot leggen, en maar prijzen wat de heeren wijzen. Daardoor zou zeker de schoonheid niet gediend worden. En of 's meesters naam, als die van Hendrik de Keijzer, nog na drie eeuwen met eere genoemd zou worden, mag al heel weinig zeker worden geacht.

In wat Candidus hier opmerkt ligt veel waars, echter zou ik hem de vraag willen stellen, welke der thans levende particuliere architecten volgens zijn meening na drie eeuwen nog met eere genoemd zullen worden?

Ik geloof, dat men dan over de aesthetische merites van al wat in dezen tijd gebouwd wordt, niet zooveel bewondering zal toonen als wij over hebben voor de kunst van de Keijzer en zijn tijdgenooten.

Er zijn teekenen, die er op wijzen, dat ook hier te lande een betere tijd komende is. Daartoe wijs ik op de sympathieke rede, gehouden door de burgemeester van Rotterdam in October ter gelegenheid van het zilveren feest van B. en V. Onder meerdere van een Hollandsch magistraat weinig gehoorde verklaringen, heeft de heer Zimmerman het volgende gezegd:

„De bouwkunst, is vóór alles een openbare kunst en kan dus geen enkel modern gemeentebestuur onverschillig laten.

Het uiterlijk der stad toch wordt door de voortbrengselen der architectuur bepaald en het uiterlijk der stad heeft op de burgerij denzelfden invloed als het innerlijke van een huis op den bewoner. Een goede, bloeiende architectuur moet derhalve in hooge mate ten goede komen aan de stad.

Het gemeentebestuur is in staat die kunst te steunen. Spreker gelooft, dat de tijd, waarin men verklaarde, dat kunst geen regeeringszaak is, dubbel en dwars tot het verleden behoort. Die steun kan geschieden door, wanneer het gemeentebestuur zelf openbare plannen sticht, zekere eischen bij den bouw te stellen, die bij de burgerij, wanneer zij bouwt, navolging kunnen vinden. Spreker is van meening, dat de gemeente zich in dat opzicht wel eenige kosten mag getroosten. De bouwkunst toch is de moeder der kunsten. Zij is de gemeene bron geweest, waaruit andere beeldende kunsten zijn voortgekomen. Evenals de gemeente de beeldende kunst steunt in haar musea, evenzeer mag door haar de ontwikkeling en bloei der bouwkunst worden bevorderd. Zoo kan het gemeentebestuur door de wijze, waarop zij den bouw der gemeenteinrichtingen laat uitvoeren, een krachtigen steun zijn voor de bouwkundige werken der particulieren in Rotterdam".

Dat de Rotterdamsche burgemeester zijne sympathie ook in daden heeft omgezet kan men besluiten uit de zeer onlangs plaats gehad hebbende benoeming van eenige jonge bouwkundige ingenieurs bij den dienst der gemeentewerken, een element, dat voor dien tijd daar gemist werd. Ook de Amsterdamsche burgemeester heeft op het elfde lustrum van Architectura gelegenheid gehad eenige woorden te spreken, die in het bijzonder voor het Genootschap vleiend waren en daarbij ervan getuigden, dat de regeering en het stadsbestuur meer en meer rekening houden met architectonische eischen.

Dat het gemeentebestuur van Amsterdam zeer onlangs den heer van der Meij, ik meen gelezen te hebben in min of meer los verband, als adviseur aan den dienst der Amsterdamsche gemeentewerken heeft verbonden, kan als een eerste, zij het ook zeer bescheiden, stap door de hoofdstad des Rijks in de goede richting gedaan, worden beschouwd. Na het ontslag van den heer Weissman is diens plaats onvervuld gebleven, wel een ongehoord staaltje van negatie van de eischen der schoone bouwkunst door een zeer hoog college.

Ook de nog niet lang geleden benoeming van een tweeden architect in dienst der gemeentewerken van s' Gravenhage duidt op verheldering van het inzicht dier stedelijke overheid in de noodzakelijkheid van de artistieke verzorging van onze residentie.

In dit verband kan ook gememoreerd worden de opdrachten door den architect Berlage voor Amsterdam en 's Gravenhage uitgevoerd.

Het zij mij, voordat ik overga tot eene nadere bespreking van de vraag in hoeverre de overheid de diensten van particuliere architecten kan inroepen, vergund eenige oogenblikken Uwe aandacht te vragen voor eene beschouwing, die door mij uit het Technische Gemeindeblatt van 5 Maart 1907 is overgenomen voor het B. W. van 3 April 1909.

In Frankfort hadden de particuliere architecten te klagen over slapte in de werkzaamheden; men verwachtte hulp van de gemeente en richtte o.a. een adres tot den raad om twee bestaande vacatures van gemeente-bouwmeester niet te vervullen. Dit feit vormde de aanleiding tot het schrijven van genoemde beschouwing, waarbij op m.i. niet onverdienstelijke wijze een en ander gezegd wordt, dat met betrekking tot het onderwerp, dat ons thans bezig houdt, wel de moeite waard is op deze plaats te herhalen.

„De vrije architect heeft de meer vrije en meer voordeelige particuliere praktijk verkozen; zijn beroep heeft ook schaduwzijden. Daalt zijn inkomen in tijden van malaise, het stijgt tot „vele malen het bedrag van het salaris van den architect-ambtenaar in de tijden waarin het vak bloeit; dan hoort men geen „klachten en de vrije architect denkt er niet aan, de gemeente „iets van zijn vermeerderd inkomen aan te bieden.

„De ambtenaar-architect heeft de weinig vrije, financieel meestal „zeer ongunstige beroepskeuze gedaan. Hij kan slechts bevrediging vinden in de ideale zijde van het beroep, n.l. de groote „bouwwerken die de gemeente in opdracht geeft.

„Financieele voordeelen levert dit weinig op; ontneemt men hem „de belangrijke opdrachten dan blijft er niet veel over om hem „te bevredigen.

„Dit zal tengevolge hebben, dat de gemeente niet velen meer bereid zal vinden, dit ondankbare en weinig verlokkende beroep „te kiezen, en het behoeft geen bewijs dat de gemeente hiervan „zelf de grootste nadeelen zal ondervinden.

„De vrije architect wenscht zijn vrije, weinig gebonden en financieel gunstige positie te behouden en daarbij ook nog zich te verzekeren van de groote gemeentebouwwerken. Het komt mij „voor dat deze wensch niet zeer bescheiden is.

„Waarom gaan de gemeenten, niettegenstaande het krachtige „ijveren van de vrije architecten er niet licht toe over hun bouw„werken aan dezen op te dragen?

„Daartoe bestaan degelijke gronden.

„Er wordt gewezen op het succes der vrije architecten bij prijs„vragen en ten onrechte wordt hierin een bewijs voor hunne be„kwaamheid gezien.

„De ambtenaar-architect mist den tijd om aan prijsvragen deel „te nemen, zijn tijd moet hij in gemeentedienst besteden — had „hij wel den tijd dan zou hij met evenveel succes kunnen mede„dingen — daar zijne opleiding niet minder is, integendeel heeft „hij meestal een staatsexamen afgelegd, dat vrij hooge eischen „stelt. Zonder nu aan die examens een bijzondere waarde toe te „kennen wil ik opmerken, dat de Staat zijn bouwkundige ambte„naren in den laatsten tijd uit de gediplomeerde ingenieurs be„noemt, en in elk geval zal hij niet de slechtste kiezen.

„Het resultaat van prijsvragen moet men ook niet overschatten, „voor de uitvoering rijpe ontwerpen ziet men er zelden onder, „hoogstens zijn het goede, voor het definitieve ontwerp bruik„bare ideeën. Prijsvraagresultaten bewijzen dus niet dat de vrije „architect in het bijzonder geschikt is, om de bouwkundige werk„zaamheden voor de gemeenten uit te voeren.

„Verder wordt voor de totstandkoming van een bouwwerk meer „gevorderd dan het ontwerp of een fraaie afbeelding, het moet „ook in onderdeelen geconstrueerd en gedetailleerd worden en „toezicht op de uitvoering behoort er ook toe.

„Op dit gebied is de ambtenaar-architect beslist de meerdere van „den vrijen architect; het Bouwbureau heeft een Corps goede, „ervaren technici met een verzekerd bestaan; deze zijn met het „werk vertrouwd en zij worden niet evenals bij den vrijen archi„tect voor elk speciaal aangesteld.

„Het gevolg is dat een in elk opzicht voortreffelijke uitvoering „van het bouwwerk verzekerd is, en daarop hebben de gemeen„ten zoowel als de staat, die het geld van de belastingbetalers „uitgeven, in het bijzonder te letten, willen zij het hun toever„trouwde geld goed besteden dan zullen de bouwwerken zoo „moeten zijn dat zij gedurende honderde jaren in stand blijven.

„Het is de gemeente bekend dat men dit met een talrijk en goed „met het werk vertrouwd corps het best bereiken kan, daarom „voorzien zij zich van bekwame ambtenaar-architecten en knappe „technici en zij zorgen dan ook dat die behoorlijk werk hebben.

„Er bestaat nog een overweging voor de gemeenten; zooals ge„zegd ziet men bij prijsvragen zelden een rijp project te voor„schijn komen; welke resultaten zullen b.v. bij een prijsvraag „voor een schoolgebouw te verwachten zijn? Slechts enkele deel„nemers aan zulk een prijsvraag zullen wel eens een dergelijke „opdracht uitgevoerd hebben, hetgeen ten gevolge heeft dat hun „ontwerpen, bij gebrek aan veelvuldige ervaring, gebreken aan„kleven.

„De ambtenaar-architecten die reeds een tiental jaren of langer „dergelijke opgaven uitwerkten, weten precies welke gebreken „zij moeten voorkomen en vermijden ze tot voordeel van de ge„meente- en rijksfinancien.

„De architect-ambtenaar heeft geen neiging om te veel op het „technisch personeel te sparen, zijn inkomen wordt daardoor niet „beïnvloed. De vrije architect stelt zich met een klein inkomen „niet tevreden, hij wil voor zijn arbeid rijkelijk beloond worden, „terwijl zijn honorarium slechts 5% van de bouwsom bedraagt, „is hij niet geneigd 4% daarvan voor uitwerking van het project „en toezicht uit te geven, een bedrag dat volgens de ervaring „voor een goede uitvoering van den bouw noodig is.

Mijne heeren, ik meen, dat hiermede voldoende het bestaansrecht van den ambtenaar-architect is aangetoond, doch wensch nog te memoreeren, dat Duitschland verschillende ambtenaar-architecten van den eersten rang kan aanwijzen, b.v. Ludwig Hoffman, den stadsbouwmeester van Berlijn, e.a. Men herinnere zich het opstel van den heer Rood over de excursie naar Dresden en Berlijn door de bouwkundige studenten, in den vorigen jaargang van ons Weekblad. Ook ons land heeft bouwkunstwerken van den eersten rang aan te wijzen, gebouwd door ambtenaar-architecten, b.v. het stationsgebouw te Haarlem van Margadant, dat m.i. wel de vergelijking met die van den Bosch en van Groningen kan doorstaan.

Zooals reeds gezegd, verdenk ik ook de particuliere architecten niet ervan, het instituut der ambtenaar-architecten te willen zien verdwijnen. Wel ligt het op den weg der architecten-organisaties er naar te streven dit instituut tot meerdere volmaking te brengen, opdat het beter dan tot nog toe aan zijne bestemming beantwoorden kan.

Nu kom ik tot de uiteenzetting van mijn standpunt ten opzichte van het vraagstuk particuliere architecten en openbare werken. Bij de bespreking van dit vraagstuk wensch ik mij niet te stellen op het standpunt van de engere belangen van den vrijen architect, daar m.i. dit voor eene objectieve beschouwing van het onderwerp niet toelaatbaar is en ook niet door u verlangd zal worden. Als men acht geeft op verschillende maatschappelijke verschijnselen, dan kan men waarnemen een streven in de ontwikkeling der Maatschappij, waarin meer en meer instellingen tot stand komen, gesticht tot nut van de gemeenschap.

Het zijn deze stichtingen, voortvloeiende uit de geestelijke stroomingen van den modernen tijd, die voor de verdere ontwikkeling van de bouwkunst van de grootste beteekenis zijn. De bouwwerken, noodig geworden ter vervulling van deze sociale behoeften, zijn het die inderdaad den stempel zullen drukken op de bouwkunst van onzen tijd en de zoo lang gewachte en vergeefs gezochte nieuwe bouwstijl zal in deze werken zich als van zelve manifesteeren. Vorige tijdperken, waarin de maatschappij een door ons te benijden eenheid van idealen te zien gaf, hebben in wonderschoone kathedralen, raadhuizen, gildehuizen en lakenhallen machtige bouwwerken nagelaten. De moderne maat-

schappij kenmerkt zich door nog uitgebreider voorziening van overheidswege in allerlei materieele en geestelijke behoeften, terwijl daarnaast de veranderde productiewijze en de samentrekking der bedrijven allerlei bouwwerken noodig maken van een omvang en beteekenis als in de vorige eeuwen niet gekend.
Het zijn de door de overheid op te richten bouwwerken, waartoe ons onderwerp zich bepaalt en nu mag het als een verblijdend verschijnsel beschouwd worden, dat meer en meer stemmen opgaan, die vragen om eene aesthetische verzorging van die bouwwerken.
Bij de opening van het nieuwe postkantoor te Londen roemde de minister de schoonheid van het gebouw en sprak deze merkwaardige woorden:
„Weelde is verkeerd, maar er is veel te zeggen voor de leer van eenvoud in het particuliere leven te hebben en pracht in het openbare leven."
Richten wij onze oogen naar Duitschland, het land, waarin de economische omwerking van de maatschappij wel het sterkst tot uiting komt, dan zien wij daar een voor Hollandsche begrippen ongekende kostbaarheid in de uitvoering van de bouwwerken, die van overheidswege gesticht worden.
Ook in ons land zal de schrielheid en bekrompenheid van de overheid overwonnen worden. De architecten zullen dit kunnen bevorderen. Er is in de laatste jaren eene grootere belangstelling voor de architectuur te bespeuren en ik meen goed te doen dankbaar te memoreeren, wat Berlage, de Bazel, Kromhout, Weissman, Leliman e.a. in dit opzicht gedaan hebben.
Dit moet nog meer algemeen worden en de architectenorganisaties kunnen niet te veel in deze richting doen.
De komende tijd zal dus, naar wij verwachten, uiterst belangrijke bouwwerken van overheidswege vereischen en kan als de opening van een nieuw kunsttijdperk beschouwd worden. Het is de taak der architectenorganisaties invloed uit te oefenen op de overheid, opdat deze in den overgangstijd, welke wij doormaken, voldoende aandacht wijden zal aan de aesthetische verzorging der openbare bouwwerken.
Op de vakgenooten, die het voorrecht hebben deel uit te maken van bestuurscolleges, gemeenteraden e. d. rust de plicht van hun invloedrijke plaats krachtig dit streven te ondersteunen.

Het Hoofdbestuur heeft mij gevraagd, of het mijn voornemen was een motie over dit onderwerp voor te stellen. Ik heb geantwoord, dat dit niet in mijne bedoeling lag. Misschien dat na de bespreking, volgend op mijne inleiding, een motie zou kunnen gesteld worden, hoewel omtrent de waarde van moties de appreciatie nog al verschillend is.
Ten einde de bespreking te vergemakkelijken, wil ik als resumé van de inleiding de volgende conclusies ter overweging geven:

De overheid zorge er voor, dat alleszins bekwame architecten — practisch zoowel als aesthetisch — in ambtelijken dienst genomen worden tot een aantal, voldoende voor den normalen gang van zaken. Zij geve dezen ambtenaren een plaats in de ambtelijke organisatie, waardoor volledige ontplooiing van hun artistiek-kunnen mogelijk wordt en een salaris, dat niet te zeer blijft onder het gemiddelde inkomen van dat der particuliere architecten waarmede hunne praestaties zijn te vergelijken.
In tijden van buitengewone drukte make de overheid gebruik van de diensten van particuliere architecten, zoo mogelijk van hen die zich bewegen op het speciale gebied der bouwwerken, welke de Gemeente behoeft.
Bouwwerken, die tot het gebied der monumentale bouwkunst gerekend kunnen worden, drage de overheid slechts op aan allereerste krachten. Zijn deze niet in ambtelijken dienst, dan geve de overheid de opdracht aan vooraanstaande particuliere architecten onder voldoende waarborgen voor degelijkheid van de constructieve uitvoering.
Kleinere gemeenten, wier financiën de aanstelling van een ambtenaar-architect niet toelaten, dragen voor nieuwe bouwwerken het maken van het ontwerp (al of niet met de uitvoering) op aan een particulier architect.
Is het voor de overheid een moeilijke vraag om over de al of niet voldoende artisticteit van hunne leidende architect-ambtenaren te beslissen, in de schoonheidscommissie kunnen de stedelijke autoriteiten een betrouwbaar raadgever vinden, terwijl lichamen als Heemschut en gewestelijke lichamen, die voor de ontsiering van stad en land waken, hun invloed bij staat, gewest en maatschappij kunnen aanwenden.
Zijn deze lichamen voor deze taak misschien nog niet berekend dan dienen zij in die richting versterkt te worden. De organisaties der architecten kunnen in dit streven een uiterst dankbaar arbeidsveld van practische beteekenis vinden.
De overheid ga niet in op door particuliere architecten ongevraagd in te dienen bouwplannen, daar dit is te beschouwen als strijdig met de waardigheid van het architectenberoep en krenkend voor den architect-ambtenaar tenzij de architectenorganisatie oordeelt, dat het openbaar belang de indiening van zulk een bouwplan wettigt.

Deze laatste conclusie heb ik gemeend niet achterwege te mogen laten, omdat m. i. de Architectenbond, door het aannemen van de navolgende motie, een minder te verdedigen standpunt in een belangrijk vraagstuk heeft ingenomen.
De Bond spreekt als zijn meening uit, dat het den architect niet geoorloofd is ongevraagd te schetsen of ontwerpen in te dienen, hetzij het in het openbaar geschiedt en een algemeen belang betreft.

Deze motie is aangenomen in de vergadering van den B. N. A. van 26 Februari 1910. Naar aanleiding daarvan heeft een bouwkundig ambtenaar in de Bouwwereld van 2 Maart d.a.v. eenige beschouwing geplaatst, waarop ik wel gaarne de aandacht wil vestigen.
De bouwkundige ambtenaar klaagt er over, dat de Bond aldus toelaatbaar maakt, *dat voor openbare gebouwen eene ongevraagde mededinging wordt opengesteld en dat de bouwkundige ambtenaren als 't ware vogelvrij worden verklaard; hij protesteert tegen het zich op deze wijze op- of indringen van den vrijen architect.*
De inzender noemt de motie van den B. N. A. *een slag voor het prestige van de bouwkundige ambtenaren.*
Ik ben het met dien onbekenden collega eens en acht ook de motie van den B.N.A. verkeerd en heb, daar verband bestaat met deze motie en het ontwerp, dat ons heden bezig houdt, gemeend, in de laatste alinea van mijne conclusies een correctief te hebben gevonden.

Volgens het voorbeeld van Cato, die in den Romeinschen senaat bij elke rede aandrong op de verwoesting van Cartbago, zou ik wenschen, dat elke voordracht voor architecten tot slot had een opwekking tot aansluiting van alle vakgenooten in een vakbond, opdat krachtiger dan thans de invloed van den architect kan inwerken op de overheid en op de groote maatschappelijke cultuur. Er is veel te doen, er moet veel gewerkt worden, slechts vereenigd is te bereiken, waar wij nu elk afzonderlijk naar streven.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

EXCURSIE NAAR HET SLOT DE HAAR OF HAARZUYLENS

op vriendelijke uitnoodiging van Dr. P. J. H. Cuijpers, naar aanleiding van de gunstige resultaten verkregen door het drogen van muren, volgens het systeem M. A. Knapen, architecte-Expert te Brussel.

Vertrek Zaterdag 24 Juni a.s. van het W.P.-station v.m.		9.22
" "	Utrecht	10.24
Aankomst te Vleuten		10.34

Wandeling naar Haarzuijlen ongeveer een half uur; gelegenheid aldaar om iets te gebruiken; waarna bezoek aan het kasteel.

Vertrek Vleuten	3.24
Aankomst Amsterdam	4.25

Introductie voor belangstellenden kan binnen een beperkt aantal worden toegestaan, mits daarvoor schriftelijk opgave met vermelding van namen geschiedt bij den secretaris hieronder vermeld, uiterlijk Donderdag 22 Juni a.s.

De Secretaris
J. BAKKER.
P. C. Hooftstraat 95.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

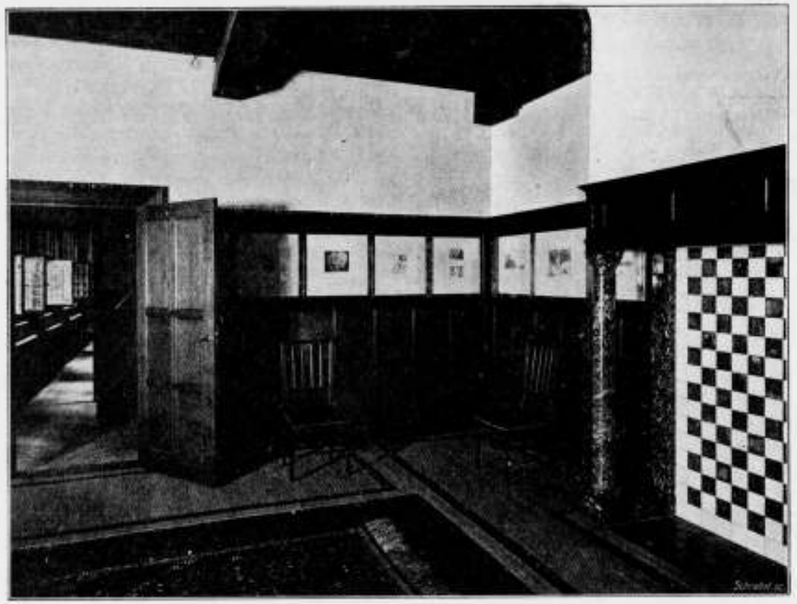
KRONIEK XXIV.

DOOR J. GRATAMA.

HET REMBRANDTHUIS.

(Vervolg en slot van pag. 282).

Op de lambrizeering van de „Sydelcaemer" hangen in verschillende lijsten etsen. Wat echter bijzonder opvalt is de schouw, recht tegenover de deur, die toch eigenlijk geen schouw is: Missend het „prachtige gebaar" van den rijken, Oud-Hollandschen schouw, is ook zijn vorm niet berekend op rook-vang, daar de boezem hiertoe veel te weinig uitsteekt.
Deze schouw-questie is wel een der ingewikkeldste problemen, ontstaan door de wijze, waarop de Bazel het Rembrandthuis inwendig behandeld heeft. Van den oorspronkelijken toestand was alleen over de duidelijke aanwijzing, dat hier een schouw was geweest; de architect wilde nu in geen geval een Oud-Hollandsche schouw namaken, maar, ben ik goed ingelicht, dan wilde hij toch het volume element der schouw, die voor den wand en de kamer een zoo belangrijke factor is, behouden. Van daar, dat hij gekomen is tot eene oplossing, die eigenlijk een schouw bedoelt en het toch niet is; een tweeslachtigheid, die zich dan ook bij den eersten indruk kenbaar maakt. Het ware misschien beter geweest, hier iets te maken, doch niet zoo zeer op een schouw lijkt; maar aan den anderen kant is het uiterst moeilijk te zeggen, wat dan wel had moeten geschieden.
In elk geval heeft deze hoogst sobere en in het geheel niet pretentieus behandelde quasi-schouw de goede eigenschap niet de vraag te doen rijzen, of dit nog een echte schouw uit Rembrandt's tijd zou zijn en blijft hij geheel in het overal gevolgde systeem, geen historischen namaak te willen.
Na de etsen bekeken te hebben, waaronder prachtstukken zijn, gaan we naar boven en hebben daarbij de gelegenheid de trapbalusters te bekijken, die, volkomen de Bazel's werk, toch zich uitstekend voegen in den toon van het geheel.
Voor aan de straat ligt de belangrijkste kamer, de „Schildercaemer", waar vroeger Rembrandts atelier was. Fraai en intiem wordt de ruimte verlicht door drie niet hooge kruisramen, en vooral is het effect bijzonder, als de luikjes voor de onderramen zijn en het straffe en klare bovenlicht binnenvalt.
In de zaal is een rondloopende lambrizeering, waarbij op gelukkige wijze in de plaats der bovenpaneelen een fries van gelijke en even hooge lijsten met etsen is aangebracht.
Deze wijze van exposeeren is rustig, daar het architectonisch geheel der wand niet verbroken wordt; de lijsten kunnen worden weggenomen en met behulp van een lift worden neergelaten in een brandvrije kluis, welke in het ruime onderhuis staat. Bijgaande afbeelding geeft een kijkje in deze kamer en laat ook een dergelijke schouw zien als in de Sijdelcaemer staat. De lambri is beschaafd van verhouding en zeer fijn van profileering. De stoere, donkere, oude balkzoldering versterkt het intieme van de ruimte.
Hoewel deze kamer geheel als museum-zaaltje spreekt en er geen enkel overblijfsel van het vroegere atelier meer aanwezig is, brengt toch de gedachte, dat hier eenmaal de groote „mystische realist", zijn visioenen van licht en donker heeft geschilderd, de bezoeker aan het peinzen en is hij verwonderd, dat in dit vertrek dat eer gedrukt dan hoog is, Rembrandt zijn schilderijen, met vaak hooge en diepe ruimten, met het „ondoorgrondelijk licht" schilderde. Maar is dit niet juist een bewijs te meer voor hen, die het nog niet weten, dat Rembrandt niet de werkelijkheid naschilderde, maar dat hij eigenlijk zich zelf schilderde, zijn eigen gedachte, zijn eigen kleuren, zijn eigen licht in de grootsche ruimten van zijne phantasie?
Tusschen de penanten der ramen zijn een drietal vitrines geplaatst met etsen; in het midden staat een tafel op een kleurig kleed. Deze meubelen, zoomede de stoelen, zijn van een beschaafde bescheidenheid en degelijkheid, die hier bijzonder goed op hare plaats zijn.
Aan de andere zijde van de traphal bevindt zich de „Kunstcaemer" welke, evenals de schilderkamer, vroeger uit twee deelen heeft bestaan, en waar de bekende rijke verzameling van Rembrandt, bevattende antiquiteiten en curiosa, gravures, teekeningen, enz. geborgen was. Op het oogenblik is de wand nog niet van een lambri voorzien en hangen op de gepleisterde muren teekeningen, vooral van de collectie Hofstede de Groot. Ook hier is de verlichting met de 3 kleine kruisramen bijzonder goed.
Op de bovenverdieping is de woning van den concierge. Gaan we ten slotte de trap af om nog een blik te slaan in de hooge kamer, gelegen achter het voorhuis en bekend als de „Agtercaemer", waar vermoedelijk Rembrandt's slaapvertrek was, nu voor vergader- en biblio-

REMBRANDTHUIS. De vroegere „Schildercaemer", nu ingericht voor tentoonstelling van etsen.

theekzaal in gebruik, een ruimte, fraai en statig van verhouding, maar ongelukkig verlicht tengevolge van een uitbouw van het belendend gebouwd, dan hebben wij vrijwel het bouw-kunstige van dit belangwekkende museum gezien.

Toch ligt het belangrijkste van dit huis niet in zijn bouwkunstigheid, maar in zijn schat van etsen, die zóó volkomen eene uiting van de grootste fantasie en van den levenden hand van Rembrandt zijn, dat, meer nog dan door diens schilderijen, meer hierdoor direct in het hart van dezen grooten en gevoeligen Mensch kijkt.

En dit is ten slotte een compliment aan den architect, die het huis ondergeschikt wist te houden aan het doel, en een waardige, zich niet opdringende omgeving heeft geschapen, waar de teeken- en graveerkunst van Rembrandt voortreffelijk tot haar recht komt.

Is dus Amsterdam hiermede een in haar soort eenig museum rijker geworden, het heeft toch ook zijne bekoring door het huis te dwalen, en zijn ruimten en verlichting te bewonderen. En dan valt het op, hoe rijk en interessant van aanleg een dergelijk huis is, hoe karakteristiek en prachtig van werking zijn ramen zijn, en hoe onze moderne huurhuizen in het algemeen bedroevend saai, grof en minderwaardig zijn.

VRAGENBUS.

Gaarne ziet de Redactie antwoorden tegemoet op de volgende vragen, welke haar door een lid gedaan zijn:

Welke firma's leveren Kalkzandsteen installaties?
Welke firma's leveren natte cement-tegel bereiding installaties? (bijv. zooals de Fransche tegels van F. Sarresa Ceste).
Welke lectuur bestaat hierover, en waar is deze verkrijgbaar?

BERICHTEN

VIe Congres Internationaler Verband für die Material-prüfungen der Technik. Het VIde Congres van het Internationaler Verband für die Material-Prüfungen der Technik zal in het begin van September 1912 te New-York en Washington plaats vinden.

De technische Wetenschappen zullen door de toegezegde mededeelingen van bevoegde zijde in hooge mate worden bevorderd. Het aangenaam verloop van het Congres is door de werkzaamheden van de Amerikaansche Vereeniging voor Materiaal-beproeving, en de ondersteuning der Amerikaansche groot-industrie gewaarborgd.

Er zullen zoodanige maatregelen getroffen worden, dat de leden ook de verhandelingen van het gelijktijdig plaats hebbende Congres voor toegepaste scheikunde kunnen bijwonen.

Dezer dagen is reeds aan de leden van het Int. Verband eene rondvraag verzonden, bevattende ongeveer de opgaaf der kosten voor de zeereis en een 14daagsch verblijf in Amerika, benevens de vraag, of al dan niet aan het Congres zal worden deelgenomen. Dit laatste geschiedt ten einde het Organisatie-Comité in staat te stellen reeds thans een overzicht over het aantal congressisten uit Europa te verkrijgen.

RECTIFICATIE.

In het vorig No. van het Bouwk. Weekblad, blz. 290, wordt vermeld het overlijden van Joh. Otren; dit moet zijn *Joh. Otzen.*

31ste JAARG. – 1 JULI 1911. – No. 26.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Tentoonstelling Dorpskerken. — Examenvragen Bouwk. Opz., Teek. en Onderbaas 1911. — J. H. Leliman—Prijsvragen. — De herbouw van Binnenwijzend. — Honorarium Gevelontwerpen. — Borgstelling en Gunning bij Publieke aanbesteding, door G. W. van Henkelom. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Over de Aesthetica der Bouwmaterialen. (Wordt vervolgd). — Na 300 jaar, door A. W. Weissman. — Warmtetransmissie van Gewapend Beton, door F. G. Unger, W. I. — Berner Conventie. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

In herinnering wordt gebracht dat de tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen enz. van Dorpskerken, gebouwd in Nederland tot aan het jaar 1800, in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, dagelijks geopend is van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.; Zondags van 10 uur v.m. tot 12 uur v.m.

EXAMENVRAGEN BOUWK. OPZICHTER, BOUWK. TEEKENAAR EN ONDERBAAS 1911.

De vragen, gesteld in het Examen tot verkrijging van het diploma van Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas), afgenomen in het jaar 1911, zijn afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, respectievelijk voor den prijs van ƒ 0.80, ƒ 0.50, en ƒ 0.50, inclusief porto-kosten voor verzending.

Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

J. H. LELIMAN PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en door het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, daartoe door een bijdrage in staat gesteld, zijn ter nagedachtenis van wijlen den heer J. H. Leliman, uitgeschreven een *Prijsvraag voor een Museum voor Moderne Kunstnijverheid* en een *Prijsvraag voor de Afsluiting van het Leidsche Plein te Amsterdam.*

De Programma's zijn afgedrukt in B. Weekblad no. 25, 1911 en zijn verder kosteloos verkrijgbaar aan het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam. Aan dit adres zijn tevens verkrijgbaar lichtdrukken van de Situatie teekening van het Leidsche Plein en omgeving, schaal 1 op 200.

DE HERBOUW VAN BINNENWIJZEND.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

22 Juni 1911.

Den Heer Burgemeester van Binnenwijzend b/ Hoorn.

HoogEdel Achtbare Heer,

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst voelt zich gedrongen U zijne oprechte deelneming te betuigen bij de groote ramp, die Zondag 18 Juni j.l. Uwe gemeente getroffen heeft en waarbij dertien boerderijen alsmede de Hervormde Kerk zijn afgebrand.

Het Hoofdbestuur twijfelt niet of de bewoners van Binnenwijzend zullen met energie deze slag te boven komen en de verwoeste panden weder opbouwen; waarbij het vertrouwt, dat hierbij niet alleen aan practische eischen maar ook aan die van den welstand zal worden voldaan.

Zooals U bekend is, is alom in Nederland het besef ontwaakt, dat het typische mooi van Nederland in Stad en Land behouden moet worden.

En waar de herbouw der verbrande perceelen in Uwe Gemeente van veel invloed is op haar karakter, zou het ten zeerste betreurd worden, indien de opbouw minder fraai werd en niet overeenkomstig de schilderachtige en aantrekkelijke schoonheid, waarom de Nederlandsche dorpen in het algemeen vermaard zijn.

Gaarne stelt het Hoofdbestuur zich beschikbaar U bij den her-

bouw, geheel kosteloos, aesthetisch advies te geven, U daarbij de verzekering gevend, dat, mocht U van deze aanbieding gebruik willen maken, het de bedoeling zou zijn bij den herbouw van eventueele plaatselijke krachten gebruik te maken, en dat het advies niet tengevolge zal hebben, dat de bebouwing duurder wordt, dan zij zoude zijn zonder dit advies.
De schoonheid van dorpshuizen zit niet in het maken van rijk versierde gevels en ingewikkelde vormen, maar in een eenvoudige architectuur, die van goede verhouding is.
Vertrouwend, dat het Hoofdbestuur in deze op Uwe krachtige medewerking kan rekenen en dat U de getroffen inwoners Uwer Gemeente van de wenschelijkheid van het bovenstaande wilt overtuigen,

Hoogachtend,

Namens het Hoofdbestuur voornoemd,
J. GRATAMA, *Secretaris.*

HONORARIUM GEVELONTWERPEN.

Het blijkt dat de honorarium-regeling voor gevelontwerpen, in December 1909 vastgesteld door de besturen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het Bestuur van de Afd. Amsterdam van genoemde Maatschappij en het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia", en meer speciaal voor Amsterdam van toepassing, niet genoeg bekend is.
Bij dezen wordt de aandacht nog eens gevestigd op deze Regelen, welke hieronder zijn afgedrukt.
Ten einde bij voorkomende gevallen een lijst te hebben van architecten, die zich voor het ontwerpen van bedoelde gevels beschikbaar stellen, heeft de Directeur van Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam zich, ter verkrijging van deze lijst om advies gewend tot de Maatschappij; in antwoord hierop is Z. Ed. toegezonden de lijst der Amsterdamsche Architect-Leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en is aan de overige bouwkundige lichamen het verzoek gericht, eveneens de lijst hunner Architect-Leden te zenden aan den Directeur van Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.
Tevens zijn de verschillende technische bladen verzocht de aandacht op genoemde Regelen te willen vestigen.

REGELEN VOOR DE BEREKENING VAN HET HONORARIUM VAN ARCHITECTEN VOOR WERKZAAMHEDEN, ZICH UITSLUITEND BEPALENDE TOT HET ONTWERPEN EN UITWERKEN VAN DE GEVELS EN HET UITWENDIGE VAN DIE GEBOUWEN, WAARVAN DE VERANTWOORDELIJKHEID VOOR DE UITVOERING BERUST BIJ DEN UITVOERDER-BOUWER. (*)

Artikel 1.
De berekening van het honorarium zal geschieden naar de belangrijkheid van het ontwerp en naar de ligging van het gebouw in de verschillende stadswijken. De werken worden daartoe verdeeld in twee klassen.
De Ie klasse. Eenvoudige bouwwerken; gewone huizen met 2 of meer bovenhuizen z.g. burgerwoningen of arbeiderswoningen met gemeenschappelijken ingang en industrieele gebouwen; alle liggende in de eenvoudigste stadsbuurten.
De 2e klasse. Gebouwen met vrije bovenhuizen of eenvoudige winkelhuizen met bovenwoningen, liggende in de betere stadsbuurten.
Voor gebouwen uit bouwkundig oogpunt van meerder belang zal het honorarium volgens afzonderlijk te maken overeenkomst geregeld worden.

Artikel 2
Als gemiddelde breedte van een gevel wordt aangenomen 7 M. of daar beneden.

Voor meerdere breedte zal het honorarium naar verhouding worden verhoogd.

Artikel 3.
Voor het maken van een potloodschets-ontwerp op een schaal van 1 à 100, desverlangd in kleuren uitgevoerd, van een teekening van den geheelen gevel met doorsneden op een schaal van 1 à 20 en van de voornaamste werk-details op ware grootte en van een beschrijving van de te bezigen materialen zal door den Architect worden gedeclareerd:
voor gebouwen in de 1e klasse. . . . . *f* 125.—
voor gebouwen in de 2e klasse . . . . . „ 200.—

Artikel 4.
Voor de levering van de in Art. 3 genoemde teekeningen zal voor hoekhuizen 1½ maal en voor vrijstaande niet aaneengesloten gebouwen zal 2 maal het honorarium bovengenoemd worden berekend.
Bij gedeeltelijke verbouwing van gevels zal voor het ontwerp het volle tarief worden berekend.

Artikel 5.
Wanneer hetzelfde type gevel zonder wijziging wordt toegepast voor meerdere gebouwen, zal het honorarium voor iederen gevel meer met 10% worden verhoogd.

Artikel 6.
De ontwerper zal op zijn teekeningen de goedkeuring van het Bouw- en Woning-Toezicht en indien dit wordt verlangd de goedkeuring van „de Commissie van advies bij de beoordeeling van bouwontwerpen ingeleverd bij aanvraag voor erfpacht of koop van Gemeenteterrein" moeten hebben verkregen alvorens het verschuldigd honorarium hem zal behoeven te worden uitbetaald.

Artikel 7.
De betaling door den lastgever van het verschuldigde honorarium aan den ontwerper zal geschieden in twee termijnen en wel: 50 % onmiddellijk, nadat de goedkeuring in Art. 6 genoemd op de teekeningen is verkregen.
50 % eveneens onmiddellijk na de inlevering van al de bescheiden in art. 3 nader omschreven.

Aldus vastgesteld,

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
A. SALM G.B.ZN., Voorzitter.
J. GRATAMA, Secretaris.

Het Bestuur van de afdeeling Amsterdam van bovengenoemde Maatschappij.
F. W. M. POGGENBEEK, Voorzitter.
A. D. N. VAN GENDT, Secretaris.

Het Bestuur van het Genootschap Architectura et Amicitia.
W. KROMHOUT Cz., Voorzitter.
G. J. RUTGERS, Secretaris.

Amsterdam, December 1909.

(*) Deze Regelen zijn voor den prijs van f 0.10 per stuk verkrijgbaar aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

BORGSTELLING EN GUNNING BIJ PUBLIEKE AANBESTEDING DOOR G. W. VAN HEUKELOM.

INLEIDING, gehouden op de Algemeene Meivergadering van Dinsdag 30 Mei.

Sinds tal van jaren gaat van den Nederlandschen Aannemersbond eene sterke actie uit tot het verkrijgen van herziening van verschillende artikelen der Administratieve Voorschriften der Rijks A. V.
Immers — bij de besteding van vele publieke te besteden werken worden deze A. V. bindend verklaard.
In den loop der tijden is — en niet alleen aan hen die zich op aannemers standpunt stellen — gebleken dat wijziging van menig artikel dier voorschriften dringend noodzakelijk is.

Tot de veranderingen die door den Aannemersbond in de allereerste plaats verlangd worden, behoorde wijziging van de wijze van Gunning en Borgstelling bij publieke besteding.
Enkele jaren geleden werd op de jaarvergadering van den Nederlandschen Aannemersbond te Nijmegen de volgende motie aangenomen:
„De vergadering, mede naar aanleiding en na kennisneming van „het rapport der Commissie, belast met het instellen van een „onderzoek naar de wijze van aanbesteden in het buitenland, „overtuigd, dat invoering der voorwaarden van gunning, zooals „deze zijn neergelegd in § 4 der Administratieve Bepalingen „van den Bond, zal kunnen strekken tot verheffing van den „Aannemersstand,
„draagt het Hoofdbestuur op overleg te plegen met verschillende „Vereenigingen van Architecten en Ingenieurs, ten einde te over„wegen welke verbeteringen in het bestaande systeem van „gunning kunnen worden aangebracht, en daaromtrent aan de „Algemeene Vergadering rapport uit te brengen."
Het was deze motie, en een nadere machtiging, die het Dagelijksch Bestuur van den Aannemersbond ontving om in overleg te treden met bovenbedoelde Vereenigingen en stappen te doen, ten einde te komen tot de instelling eener Gecombineerde Commissie van Ingenieurs, Architecten en Aannemers, tot Herziening der A. V. — die leidden tot de benoeming eener Commissie bestaande uit afgevaardigden van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en van den Nederlandschen Aannemersbond.
Deze Commissie heeft haar taak grootendeels verricht, het Concept der Algemeene Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van Besturen en Particulieren, is ter kennisneming en ter beoordeeling aan de betrokken Vereenigingen gezonden.
In dat Concept worden nieuwe Bepalingen voorgesteld ten aanzien van de Borgstelling en Gunning bij publieke Aanbesteding, en komt het ons voor, dat de nieuwe voorschriften, ontworpen na studie en onderzoek van de van verschillende zijden tegen de bestaande regelingen ontwikkelde bezwaren, oplossingen bieden, die door beide partijen — van de zijde des besteders en van die des aannemers — kunnen worden aanvaard.
De bezwaren van aannemerszijde tegen de bestaande regelingen van gunning en borgstelling aangevoerd, worden vrij volledig weergegeven in eene nota door de aannemersleden der bovengenoemde Commissie overlegd aan de andere Commissieleden.
Wij veroorloven ons de betreffende zinsneden hier te vermelden:

Gunning.
„De tijd van beraad, thans op 30 dagen gesteld, is ontegenzeggelijk te lang. Verschillende oorzaken toch kunnen in verband met het recht der Directie om het werk aan een ander dan den laagsten inschrijver op te dragen, den betrokken aannemers aanmerkelijke schade berokkenen.
Zoo is ons een geval bekend van een aannemer, die inschreef naar een belangrijk Gemeentewerk tot een bedrag van p. m. f 150000. — Hij was echter niet de laagste inschrijver en meende dus zonder bezwaar te kunnen mededingen naar een particulier werk van ongeveer den zelfden omvang. Voor dat werk was hij de laagste en het werd hem dan ook gegund. Doch wat geschiedde intusschen? Het bovenbedoelde Gemeentewerk werd niet aan den laagsten inschrijver gegund, doch eveneens aan hem opgedragen. De gelijktijdige uitvoering van twee zoo belangrijke werken convenieerde den aannemer echter niet, waarom hij dan ook aan het Gemeentebestuur in kwestie ontheffing verzocht van zijne inschrijving. Die ontheffing werd echter niet verleend, en dat nog wel niettegenstaande het van den beginne af niet het voornemen was geweest om den laagsten inschrijver met de uitvoering te belasten en dus de opvolger gemakkelijk tijdig eene waarschuwing had kunnen ontvangen.
Zoo kan het aan den anderen kant voorkomen, dat de laagste inschrijver, rekende op de gunning, niet naar andere werken zal inschrijven, terwijl hem dan niettemin het werk somwijlen toch nog ontgaat.
Verder is het gebeurd, dat het werk op den laatsten dag van den termijn van beraad werd gegund en de prijzen van sommige materialen inmiddels zoozeer waren opgeloopen, dat alleen nog slechts zonder winst of — erger nog — met verlies het werk naar behooren kon worden voltooid.
De gunning volge daarom *zoo spoedig mogelijk*, terwijl, indien reeds direct vaststaat, dat zij niet aan den laagsten inschrijver zal geschieden, de opvolgende inschrijvers daarvan direct behooren te worden verwittigd.
Intusschen achten wij het geheele tegenwoordige systeem van gunning verwerpelijk.
Zij geschiedt thans aan den inschrijver, wiens inschrijving het meest aannemelijk wordt geacht, zonder verplichting om het werk aan den laagsten inschrijver op te dragen, noch om redenen der gedane keuze te geven. Als ongeschreven regel geldt daarbij tevens, dat in het algemeen de gunning geschiedt aan den laagsten inschrijver.
Nu zou op zich zelf tegen dezen staat van zaken niet zoo groot bezwaar bestaan en kon hij zelfs juist worden geacht, indien niet in verband met het heerschende systeem der persoonlijke borgstelling, de nadruk geheel wordt gelegd op het cijfer der inschrijving en de personen der borgen, waardoor de eigenlijke aannemer geheel op den achtergrond wordt gedrongen.
Dit nu achten wij onjuist. Op den voorgrond behoort te staan de technische en financieele capaciteit van den aannemer, doch voldoet de laagste inschrijver aan de te dien aanzien te stellen eischen, dan behoort ook aan hem en niemand anders het werk te worden opgedragen.
Deze technische bekwaamheid zal moeten worden bewezen door de uitvoering van opeenvolgende werken of leveringen, hetzij voor eigen rekening, hetzij voor rekening van derden, terwijl pasbeginnende aannemers zullen moeten aantoonen, dat zij met goeden uitslag als opzichter of uitvoerder zijn werkzaam geweest.
Erkend dient echter, dat hieruit voor den laagsten inschrijver nadeelen kunnen voortvloeien. Voorkomen moet worden, dat bij de beoordeeling der technische en financieele capaciteit van den betrokken aannemer willekeur plaats vindt. Een gepasseerde, wiens goeden naam en crediet onder eene niet-gunning schade zouden kunnen lijden, moet het recht hebben zich tegen de te zijnen aanzien bestaande bezwaren te kunnen verdedigen.
Indien dan ook de Directie bezwaar heeft om het werk aan den laagsten inschrijver te gunnen, zal zij dezen o.i. daarvan in kennis behooren te stellen minstens 4 dagen voor en aleer het werk aan den eerstvolgenden inschrijver, die aan de gestelde eischen blijkt te voldoen, wordt opgedragen.
Ten bewijze der financieele soliditeit zal een waarborg moeten worden gevonden, waaraan niet de groote nadeelen der persoonlijke borgstelling kleven.
Hoewel wij die nadeelen van voldoende algemeene bekendheid achten, wenschen wij niettemin nog even nader daarop terug te komen, omdat juist hier een der meest wonde plekken van het huidige systeem van aanbesteding wordt gevonden. Immers, de persoonlijke borgstelling maakt het mogelijk, dat als 't ware iedereen naar eenig werk mede kan inschrijven, indien het hem maar gelukt een paar in de oogen der Directie aannemelijke borgen te vinden. En dat gaat gemakkelijk genoeg. Vindt men al geen collega's bereid dezen dienst te praesteeren, welnu dan zijn er leveranciers te over, die, verlokt door de zekerheid van een zoet winstje, den aannemer uit den brand helpen. Naar vakkennis of financieele draagkracht van den aannemer wordt niet of weinig meer gekeken. De borgen zijn alles, de aannemer beteekent weinig of niets en, dit wetende, ziet men als 't ware dagelijks personen zich aandienen als aannemer, die technisch noch financieel in staat zijn een werk naar den eisch uit te voeren. Natuurlijk met de noodwendig daaraan vastzittende gevolgen: minderwaardig werk en mitsdien tal van conflicten met de Directie, en, als de zaak ten slotte scheef loopt, geldelijke schade voor tal van personen, voornamelijk de leveranciers, of ook de borgen zelf, die dan het gelag betalen.

Dat hierin verandering moet komen, is de overtuiging zoowel van vele Directies (getuige het toenemen der onderhandsche aanbesteding) als van de soliede aannemers. Slechts over het *hoe* bestaat verschil van meening.
Ook in den boezem van den Nederlandschen Aannemersbond is deze zaak reeds lang aan de orde gesteld, met dit resultaat, dat men, afgescheiden van de vraag of de gewenschte verbetering niet ook langs anderen weg bereikbaar zoude zijn, in het algemeen heeft gemeend, dat radicale *afschaffing der borgstelling* aanbeveling zou verdienen om tot een beter systeem van gunning te komen. In het algemeen zou daardoor dit hoofdvoordeel worden bereikt, dat meer dan tot dusverre zal worden gelet op de technische en financieele capaciteiten van den aannemer. In dat geval zou, indien al voor den besteder eenige bijzondere zekerheid noodig mocht worden geacht, deze moeten worden gevonden in eene zoodanige regeling der termijnen van betaling, dat het nog uit te betalen deel der aanneemsom steeds voldoende waarborg geeft, dat het werk naar den eisch kan worden voltooid. En mocht bepaaldelijk borgtocht worden verlangd, dan zou o. i. zijn aan te bevelen eene regeling, ongeveer als omschreven in § 5, sub Ia—IIa der A.V. uitgegeven door de Vereeniging van Burgelijke Ingenieurs."

Hoe de Commissie over de Borgstelling geoordeeld heeft, vinden we weergegeven in § 2. Borgtocht van het meergenoemde Concept en bij die § afgedrukte toelichting, die o. i. nadere aanvulling overbodig maakt.
Eene overeenkomstige oplossing werd reeds voorgesteld in het ontwerp- Algemeen Administratieve Voorschriften, uitgegeven vanwege de Vereeniging van Burgelijke Ingenieurs dd. 1892.
Voor besteders, die bezwaar hebben tegen persoonlijke borgstelling wordt de aandacht gevestigd op alinea 12 van § 2.

Gunning.
In § 4 alinea 8 wordt de oplossing aangetroffen, die de Commissie heeft meenen te moeten voorstellen om tegemoet te komen aan het van aannemerszijde geuite bezwaar tegen het bindend zijn der inschrijvingsbiljetten gedurende een termijn van 30 dagen.
Tegen inkorting van dezen termijn voor alle inschrijvers — tot 14 dagen alsboven gesteld in de nieuwe Administratieve Voorschriften, ontworpen door Prof. Van der Kloes — bestaan overwegende bezwaren — vooral voor lichamen die na aanbesteding der werken het voorstel tot gunning aan de goedkeuring van hoogere autoriteiten moeten onderwerpen.
Wat de gunning zelve betreft, hoewel in het algemeen, bij publieke besteding, de gewoonte bestaat om aan den laagsten inschrijver het werk te gunnen, heeft de Commissie gemeend dat ter zake aan de inschrijvers meerdere zekerheid moet worden verschaft, ten minste indien voldaan wordt aan de eischen, die ten aanzien van den aannemer worden gesteld.
Het komt ons voor dat het stellen van hooge eischen, waaraan de aannemer heeft te voldoen, ten bate zal zijn, niet alleen van de besteders, die de uitvoering van hun werk aan de onbekende inschrijvers toevertrouwen, doch ook zal leiden tot verhooging van het peil van den aannemersstand. In de laatste jaren is bij de beoordeeling omtrent de gunning de persoon van den aannemer te veel op den achtergrond getreden en werd te veel waarde gehecht aan de hoedanigheid der borgen.
Er zijn aannemers ontstaan en met de uitvoering van belangrijke werken belast geworden, die ten eenenmale de technische bekwaamheid daartoe missen, die hun taak overbrachten op de schouders van onderaannemers en zelf meer den rol van kassier en materialenhandelaar speelden, en wier onvoldoende financieele kracht gesteund moest worden door de gegoedheid der borgen.
Daarom is het veel beter dat niet in derden — in de borgen — doch in de aannemers zelf de werkelijke waarborg wordt gevonden voor de juiste naleving van de te sluiten overeenkomst.
Indien de inschrijver aan behoorlijke eischen voldoet van technische bekwaamheid, geschiktheid en betrouwbaarheid en over voldoende geldmiddelen beschikt, dan bestaat er geen reden aan den laagsten inschrijver het werk niet te gunnen, tenzij de speciale aard van het werk, de werkwijze van de Directie of hare algemeene opvatting of eigenaardigheden van den besteder, de samenwerking ongewenscht zou maken, doch in zulke gevallen moet geen publieke besteding plaats vinden.
Besteders of een Directie, die zeer speciale eischen stellen, slechts aan enkele — zeer bijzondere personen — de uitvoering van hun werk durven op te dragen, moeten niet in het publiek besteden. Zij, die in § 6, alinea 2 van van het Concept, een bezwaar ontmoeten, zullen zich van publieke besteding moeten onthouden.
Soliede aannemers zullen niet betreuren, indien de publieke besteding wordt beperkt. Den inschrijvers kan niet ontzegd worden het recht om te verlangen, dat zij gevrijwaard worden tegen willekeur in de gunning. Indien zij voldoen aan de gestelde eischen — en hoe strenger deze zijn, des te beter — dan moet zekerheid bestaan dat een zeer gunstige aanbieding, indien het laagste cijfer is gegeven, wordt aanvaard.
Soms is beweerd geworden, dat de inschrijvers zich reeds voldoende voor den geleverden arbeid hebben weten te beloonen, voor allen geldt dit niet, in de eerste plaats, doch vervolgens: moet de belooning langs dezen weg den prikkel vormen om den besteder eene aanbieding te verschaffen, die van alle zijden grondig onderzocht, werkelijk een zeer gunstige prijsopgave verschaft?
Voor zeer bijzondere werken kunnen in het bestek nader omschreven worden de zeer bijzondere eischen van bekwaamheid en algemeene geschiktheid den aannemer te stellen.
Overigens zij verwezen naar § 6 en de daarbij gegeven toelichting.
De inleider zette vervolgens nader uiteen, hoe volgens zijne persoonlijke meening verbetering in de borgstelling is te brengen.
De voorkeur zou hij wenschen te geven aan zakelijke borgstelling. Het bedrag daarvan is in het bestek nader te bepalen.
In het algemeen kan met 10 pCt. van het bedrag der aannemingssom genoegen worden genomen. De betalingstermijnen behooren zoodanig te worden geregeld, dat zoo spoedig mogelijk de vereischte waarborg in het voltooide werk zelf worde gevonden en het als borgtocht gestelde bedrag den aannemer kan worden teruggeven.
De heer van Heukelom stelde de vergadering in kennis met een nieuwen vorm van borgstelling, n.l. door tusschenkomst van Maatschappijen tot Borgstelling voor Aannemers, ook met de bezwaren van de zijde dier Maatschappijen geuit tegen de Systemen van persoonlijke en zakelijke borgstelling.
De bezwaren, ingebracht tegen zakelijke borgstelling worden echter niet overwegend geacht.

Hierop volgde eenig debat.
De heer Verheul achtte het bezwaarlijk nu reeds een conclusie te nemen, daar het onderwerp niet zoo eenvoudig is als het zich laat aanhooren en men zich eerst er goed moet indenken om de voor- en nadeelen behoorlijk naar waarde te kunnen schatten. Om slechts een enkele opkomende gedachte uit te spreken vreesde spreker, dat de zakelijke borgstelling het vormen van een trust onder de kapitaalkrachtige aannemers, voor wien het stellen van zakelijke borgstelling in den regel geen bezwaar zal zijn, zal bevorderen en beginnende aannemers bemoeilijkt zullen worden in het verkrijgen van werk bij publieke inschrijving, en dat zou hij zeer betreuren.
Enkele aanwezigen meenden, dat de zakelijke borgstelling (10% van de aannemingssom) bezwaarlijk zou zijn voor kleine aannemers, die daardoor moeilijk zich kunnen opwerken.
De heer W. J. de Groot vroeg den geachten spreker, welke de reden was, dat bij voorgenomen niet-gunning van het werk aan den laagsten inschrijver deze daarvan minstens 4 dagen te voren bericht moest worden gezonden. Hij vreesde daarvan onvruchtbaar twistgeschrijf of gesprek tusschen Directie en aannemer, met al het onaangename daaraan verbonden. Hij erkende in een enkel geval het nuttige ervan, bv. als correctief voor onjuist verstrekte inlichtingen en vroeg of dit laatste bij het maken van dit voorschrift had voorgezeten.
De inleider, de vorige sprekers beantwoordend, wees erop, dat hoewel hoofdpunten uit het ontwerp adm. voorschriften en ook de algemeene geest ervan in een meer uitgebreide vergadering besproken konden worden, de juiste redactie en vorm der afzonderlijke bepalingen zich niet leenen ter behandeling in grooten kring; de arbeid der Commissie heeft twee jaar gevorderd. Samenwerking was slechts mogelijk na voorafgaande studie der verschillende punten, ook in onderlingen samenhang; van hen, die in eene vergadering aan het debat deelnemen, kan niet worden verondersteld, dat zij het geheele onderwerp voldoende beheerschen om voorschriften samen te stellen.
De termijn van 4 dagen, door den heer de Groot bedoeld, is inderdaad gesteld, om den laagsten inschrijver, wiens inschrijving niet aanvaard zal worden, de gelegenheid te geven, nadere inlichtingen te verstrekken, zich eventueel te verdedigen tegen de tegen hem gerezen bezwaren, eventueele opheldering te geven. Door de gekozen redactie der nieuwe voorschriften is de Directie vrij dien laagsten inschrijver al dan niet een onderhoud te verleenen. Toch eischt de billijkheid, indien de zaak niet geheel reddeloos voor den eventueel te weigeren inschrijver staat, om hem de gelegenheid te verschaffen tot zelfverdediging; eene ongunstige beslissing kan gepaard gaan met moreele en finantieele vernietiging van den inschrijver. Die termijn van 4 dagen is lang genoeg, vooral bij mondelinge behandeling, en kan bezwaarlijk langer gesteld worden, met het oog op den beschikbaren termijn vereischt voor informatie naar een volgenden inschrijver en het verkrijgen der goedkeuring op in te dienen voorstellen aan hoogere autoriteiten.
Ten opzichte van de bezwaren, aangevoerd tegen de zakelijke borgstelling, meende Spreker, dat voor een solied aannemer de zakelijke borgstelling niet bezwarend kan zijn: immers, een gelijk bedrag als nu reeds bij den aanvang van het werk als borgtocht wordt verlangd, zal straks in het gedeeltelijk voltooide werk gebonden zijn, door de regeling der betalingstermijnen, waarbij altijd een zeker percentage minder wordt uitgekeerd dan de waarde van het geleverde werk.
Het valt te betwijfelen of het wenschelijk is, door vergemakkelijking der borgstelling, weer aannemers te gaan fokken, wier finantieele draagkracht zoo gering is, dat zij niet aan de eischen der zakelijke borgstelling zouden kunnen voldoen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

OVER DE AESTHETICA DER BOUWMATERIALEN, IN VERBAND MET DE „HEIMATSCHUTZ"-BEWEGING, DOOR OBERBAURAT K. SCHMIDT, DRESDEN. *)

Het „Verband" van Duitsche architecten- en ingenieursvereenigingen heeft in 1908 twee verhandelingen uitgegeven over de middelen tot bevordering van het smaakvol bouwen in stad en land en over de aesthetische zijde der ingenieursbouwwerken. Hetzelfde doel beoogt als vervolg hierop de door het „Verband" verspreide verhandeling over de aesthetica der bouwmaterialen. Ook deze strijdt tegen toepassing van met het karakter van het bouwwerk strijdende middelen ter verkrijging van architectonische effecten; zonder dat zij, evenmin als de twee vorige verhandelingen, de bouwmaterialenindustrie benadeelt.
Door de in deze verhandeling gegeven adviezen op te volgen, zullen enkele der industrieën, die nu een zwaren strijd hebben te voeren, zich een nieuw afzetgebied kunnen openen.
De inhoud van deze verhandeling is met kleine weglatingen en verkortingen als volgt:

Het was vooruit te zien, dat een beweging als die van „Heimatschutz", die de eigenaardigheden en de schoonheid van onze nationale en gewestelijke cultuur in hare geschiedkundige en natuurlijke ontwikkeling wenscht te behouden — en wat nieuw gebouwd moet worden met het karakter van den landaard wil doordringen, — in veel opzichten zou stuiten op misverstand.
De meest verschillende tijdschriften bevatten artikelen waarin de grieven behandeld werden die men tegen de Heimatschutz-beweging gevoelde. Bijna voortdurend waren deze aanvallen afkomstig van industrieelen, die constateerden, dat de verkoop van enkele door hen vervaardigde bouwmaterialen verminderde, hetgeen uitsluitend aan de Heimatschutz-beweging werd toegeschreven.
Naast deze groep van belanghebbenden staan de eigenbouwers en ook wel sommige bouwheeren. In het voorschrijven van bepalingen *(tegen de ontsiering)* door het bouwtoezicht zien deze een beperking van de persoonlijke vrijheid.
Alle tegenstanders der Heimatschutz-beweging trachten de meening ingang te doen vinden, als zoude deze beweging alleen ten doel hebben het behoud van het oude, het bestrijden van het invoeren van nieuwe bouwmaterialen en in het algemeen het frontmaken tegen de eischen van den modernen tijd.
Deze tegenstand is echter absoluut ongerechtvaardigd, zij toont alleen, dat het den tegenstanders niet helder is, welk verband er bestaat tusschen den totaal-indruk van een bouwwerk en de werking van zijn materialen en kleuren.
Als een deel der groote algemeene beweging, die arbeidt voor eene harmonische samenleving, wil de Heimatschutz-beweging de waardeering bevorderen van de ongekunstelde en voorbeeldige vormen van den bouwtrant onzer voorouders, omdat het karakter van die bouwwerken ten nauwste verbonden was met de bestemming. Op deze wijze wil men terugvinden den zin voor eenvoud en doelmatigheid. De Heimatschutzbeweging wil, dat men de voortbrengselen van den menschelijken geest zoo plaatst in de natuur, dat zij er door worden omlijst en er harmonisch in passen. Men beschouwe de natuur niet bruutweg als een veld ter exploitatie van den menschelijken arbeid. Zoo mogelijk wil de Heimatschutzbeweging al het opdringende, afstootende en hinderlijke verre houden, zelfs al mochten hierdoor tijdelijk de materieele belangen van enkelen geschaad worden.
Door een gezonde verdere ontwikkeling van de inheemsche bouwvormen, die in hun verscheidenheid de ty-

*) Overgenomen uit de Deutsche Banzeitung.

pische bekoorlijkheid vormen der verschillende landen, wil de Heimatschutz-beweging de totaal-impressie van de streek in zijn schoonheid en eigenaardigheid behouden en daardoor bevorderen de liefde tot den geboortegrond en inwerken op de aanhankelijkheid tot het vaderland en tot de omgeving, waarin wij leven.

Iedere cultuurbeweging heeft nu eenmaal een zekeren tijd noodig voordat men daaromtrent een klaar begrip heeft en dit doordringt tot in de verschillende lagen van het volk.

Iedere cultuurbeweging brengt, door de nu eenmaal te betreuren onvolkomenheid van allen menschelijken arbeid, ook misverstand teweeg, dikwijls genoeg daarenboven misgrepen en hardheden. Zeker is het intusschen, dat de Heimatschutz-beweging geen modeverschijnsel is, maar wel van blijvende waarde en van voortdurende beteekenis voor ons cultuurleven.

Het bereiken van haar doel vordert echter in alle opzichten, dat men sympathie heeft voor de opgaven van onzen tijd. Veelal zal men in het belang van het algemeen, het eigenbelang moeten achterstellen, voorop zal men stellen een verdieping van de artistieke waarde toekenning van de vormen en van het materiaal. De stijl is hierbij bijna zonder invloed; want niet de motieven van een of andere bouwstijl zijn het, die de waarde van een bouwwerk in den zin der Heimatschutz-beweging uitmaken, maar wel stijgt de waarde, naarmate de rythmus zijner massaverdeeling, zijn silhouet en zijn kleur, zich aanpassen aan de omgeving.

In een oud, grauw stadsbeeld een kleurig gemetselden gevel of omgekeerd, in een op baksteenarchitectuur gestemd stadsbeeld een gepleisterden gevel te plaatsen, zal steeds een gevaarlijk experiment blijven en, zonder storing van het architectonisch evenwicht of van het schilderachtig karakter van het totaalbeeld, alleen kunnen ondernomen worden door een bouwkunstenaar, die voor de beteekenis en het wezen van dat totaal beeld, waarin het nieuwe bouwwerk zich moet voegen, het rechte begrip heeft.

Evenzeer zal het als gevaarlijk beschouwd moeten worden, als de eenheid in vormen en kleur der daken, die voor het typisch karakter van een bepaalde streek wel tot de belangrijkste deelen van de huizen gerekend kunnen worden, wordt verstoord, b.v. als zich in de leien daken van een Rijn- of Moezellandschap een helkleurig bont dak vertoont. De fout wordt grooter, als in de twee genoemde opzichten tegelijk gezondigd wordt, als dus in plaats van een gepleisterd huis met leien dak een huis wordt gebouwd met kleurige baksteengevels en met een bijzonder dak van een opvallende kleur. Dikwijls moet men tevreden zijn, als men het contrast kan verzwakken door een bouwstof te kiezen, waarvan de kleur weinig domineert, talrijke fabrikanten komen in dit opzicht reeds tegemoet aan het streven der Heimatschutzbeweging.

Dergelijke voor dezen overgangstijd onvermijdelijke compromis geven echter geen afdoende verbetering en brengen het vraagstuk niet tot een afdoende oplossing. De in eenige Duitsche bondsstaten bestaande wettelijke voorschriften tegen de ontsiering van stad en land gaan daarom in dit opzicht beduidend verder. Volgens deze voorschriften kan, met het oog op Heimatschutz of de instandhouding van monumenten, van den bouwaanvrager verlangd worden, dat hij, in plaats van de voorgenomen bouwmaterialen, andere kiest. Evenzeer kan verlangd worden, dat hij voor zijn bouwwerk een anderen vorm kiest, mits hieruit voor den aanvrager in zijn bedrijf geen nadeelen voortvloeien.

Nu bestaat het voordeel der inheemsche bouwwijze daarin, dat zij uitgaat van het eenvoudige, doelmatige en natuurlijke in materialen en in vorm en daarbij tracht naar grootere economische harmonie tusschen uiterlijke verschijning en doel, iets wat bij de tegenwoordige in zwang zijnde schematische bouwwijze zeker niet het geval is.

Ook hier bewaarheidt zich de reeds vóór 10 jaren door Prof. Henrici te Aken gedane uitspraak.

„Waar steeds oog en gemoed onaangenaam getroffen worden door het nieuwe, als het tusschen het oude ingevoegd wordt, kan men nagaan, dat bekwaamheid en goeden wil noodig zijn om den juisten toon te treffen van de omgeving, zooals die door natuur en kunst gestemd is, wil men in den waren zin van het woord „Heimatschutz" de kunst beoefenen; in den regel kan men bij nieuwe bouwwerken aantoonen, dat met minder dan de toegepaste middelen het doel der Heimatschutz-beweging beter gediend had kunnen zijn."

In het volgende zal getracht worden nader in te gaan op het verband, dat bestaat tusschen de sterkst contrasteerende bouwmaterialen en het streven van de Heimatschutz-beweging.

(Wordt vervolgd.)

NA DRIEHONDERD JAREN.

DOOR A. W. WEISSMAN.

Op den eersten Pinksterdag van het jaar 1611, die op 22 Mei viel, werd de eerste predikatie gehouden in de Zuiderkerk te Amsterdam.*) Wij vinden het ontwerp der kerk in het werk: „Architectura Moderna ofte Bouwinge onzes Tijts, inhoudende de voornaemste konstige gebouwen onzes volckrijckende Amsteldam, alle ghedaen bij den wijdtberoemden en vernuften Mr. Hendrick de Keyser, in sijn leven Dienaer en Bouwmeester der genoemde Stad."

Hendrik de Keyser was in 1595 tot stads-steenhouwer van Amsterdam benoemd. Tegelijk met hem werden Cornelis Cornelisz. Danckerts tot stads-metselaar en Hendrik Jacobsz. Staets tot stads-timmerman aangesteld.

Salomon de Bray, die den tekst der „Architectura Moderna" schreef en die zelf een bouwmeester van naam was, heeft in 1631, toen De Keyser reeds tien jaren dood was, en men ging twijfelen aan zijn auteurschap, in dit

*) Dezer dagen werd in de Zuiderkerk den dag herdacht, waarop voor 300 jaar de inwijding plaats vond. *Red.*

boek gezegd: „Onder Bouwkunst moet verstaan worden niet het Timmeren of Metselen elck alleen; ook 't Steenhouwen en Smeden en alle dergelijcken sijn geen bouwen. De samen-voegingh en gelijcke maekinge en medewercken met de anderen, bestiert door een opperste beschickinge tot een begeert eynde, is Bouwen. Degeen die met kennisse 't algemeen bestier en bewint heeft over den gantschen bouwe is een Bouw-meester of Bouwkonstenaer."

Zulk een meester nu was Hendrik de Keyser, toen hij in 1603 de Zuiderkerk te Amsterdam ontwierp en met het leiden der uitvoering van het werk begon.

„'t Is seker in dese Landen een nieuwigheydt en met recht een verwonderingh voor onse Eeuwe gheweest, weder te sien kercken bouwen, alsoo men door langheydt van tijden uyt die ghewoonte gheraeckt was. Want de nieuwlinghste kercken hier in 't ronde hadden ten minste over de hondert jaren; oock so hadde onse wreede Trouble meer kercken ghebrocken dan vermaeckt, en voorts waren een ghedeelte der oude kercken van haer ghebruyck en name berooft en verandert en tot Gast-huysen, Godts-huysen en andere Staetsche en Steetsche nootsaeckelijckheden ghebruyckt en bequaem gemaeckt. Maer naederhant heeft de welvarentheydt deser landen en sonderlinghen de aen-was van ons Volck-rijckende Amsterdam weer oorsaecke gheghéven tot kercken-meerderingh."

Zoo vermeldt De Bray, in een taal welke aan die van Pieter Corneliszoon Hooft doet denken, de redenen, die tot het bouwen der Zuiderkerk hebben geleid. En dan geeft hij een beschrijving van het gebouw.

„De Suyder-kerck is een schoon vierkantig en vast werck, met eenen grooten sierlijcken Toorn, welcke komt te staen aen den Suyd-westhoeck, ten eynde van de Westersijdelgangh. Dit werck is binnen van goeder ruymte, werdende het dack vant middelruym, 't welck sich hoogh uyt de sijdel-dacken op-heft, ghedragen van thien seer groote Pilaren, op dewelcke ook de Booghen der sijdel-ganghen, als ook mede de stijlen des middelruyms komen te rusten, sijnde alles vast en wel ghebonden versekert. In dese kercke is gheen Choor, twelck met wille is achter ghelaten, vermidts deselve bij de Gereformeerde en Openbare Godtsdienst onghebruyckelijck en ten overvloede sijn".

De Bray geeft hier aan, naar welke voorschriften Hendrik de Keyser heeft gewerkt, toen hij zijn ontwerp vervaardigde. Dat men nog aan geen nieuw, met het oog op den Protestantschen eeredienst ingericht, type van kerk dacht, is begrijpelijk. Immers in 1578 waren de oude Roomsche kerken door de Protestanten in gebruik genomen. Zij richtten het schip voor den predikdienst in, en daar zij voor het koor geen bestemming hadden, lieten zij dat ongebruikt. Zoo werd dan de nieuwe Zuiderkerk gebouwd naar het voorbeeld van het schip eener Roomsche kerk. Het koor, dat „ongebruyckelijck" was, liet men weg.

In de middeneeuwen waren in Nederland twee typen voor Roomsche kerken gevolgd. Het eene was de in steen overwelfde basiliek, het andere de kerk met beuken van gelijke hoogte en door houten gewelven gedekt. Soms ging het eene type in het andere over, daar kerken met beuken van gelijke hoogte wel in steen werden overwelfd, of basilieken, wat middenbeuk en kruisbeuk betrof, van houten gewelven voorzien werden.

Ook naderde soms het eene type het andere, wanneer de middenste der drie beuken wel de hoogste was, doch niet zóó hoog, dat er vensters in gemaakt konden worden.

Bij het ontwerpen der Zuiderkerk, waarvan 22 Augustus 1603 de eerste steen werd gelegd, heeft De Keyser zich aan den laatst beschreven vorm gehouden. Het gebouw vertoont drie beuken, die door zuilen worden gescheiden en die onder één kap zijn gebracht, zoodat de middenbeuk geen vensters heeft.

De kerk is door dezen aanleg van den aanvang af wat donker geweest, vooral omdat de vensters met gebrandschilderd glas werden gevuld. De groote kerk te Edam geeft er een denkbeeld van, hoe de Zuiderkerk zich in het begin der zeventiende eeuw vertoonde. Daar het gebouw niet op een plein kwam te staan, doch aan de westzijde door de nauwe Zandstraat begrensd werd, terwijl het aan de noordzijde door de huizen aan de Hoogstraat werd ingesloten en de Zanddwarsstraat het licht aan de zuidzijde slechts schaars toeliet, deden eigenlijk alleen de vensters aan de oostzijde, waar het kerkhof lag, dienst. Toen dit kerkhof in 1660 buiten gebruik was gesteld, werd het grootendeels met huizen betimmerd, en daarom werden de gebrandschilderde glazen verwijderd. Men wenschte liever meer licht te ontvangen, dan deze kunstwerken te behouden.

Door hare ingebouwde ligging maakt de Zuiderkerk tegenwoordig weinig indruk. Verhief de toren zich niet juist in de as van den Groeneburgwal, de kerk zou onopgemerkt blijven. Waarom in 1603 geen betere plek beschikbaar werd gesteld, weten wij niet.

De Zuiderkerk was, wat haar zijbeuken betreft, op steenen gewelven berekend en de daarvoor noodige steunbeeren springen uit de gevels naar voren. Deze, in hout uitgevoerde, gewelven zijn tongewelven, die, aan de zijde van den middenbeuk boven iederen boog door een half tongewelf worden gesneden. Bij twee der bogen van iederen zijbeuk is dit halve tongewelf tot aan de gevels doortrokken, zoodat daar kruisgewelven ontstaan zijn, die ook in de gevels door de grootere vensters te herkennen zijn.

De gewelven hebben geen ribben, doch zijn tusschen met caissons versierde gordelbogen geslagen. De zijdelingsche druk wordt aan de gevels door steunbeeren gekeerd. Men is echter, terecht, bevreesd geweest, dat de zuilen tusschen de beuken niet zwaar genoeg belast waren, om den druk van steenen gewelven te kunnen wederstaan. Is het oorspronkelijk de bedoeling geweest, de kerk als een basiliek te bouwen, en heeft men, om welke reden dan ook, dit voornemen moeten laten varen? Wij weten het niet, maar dat de bouwmeester het middel toepaste, hetwelk reeds in de vijftiende eeuw hier te lande zeer gebruikelijk was, namelijk om de zuilen door houten binten in den middenbeuk op hun plaats te hou-

DE ZUIDERKERK VAN DE Z. W. ZIJDE.
Naar een prent uit de „Architectura Moderna".

GROENBURGWAL EN ZUIDERKERKSTOREN TE AMSTERDAM.

den, wijst wel op een verandering gedurende de uitvoering van het werk. Ook in de zijbeuken zijn binten gemaakt, die, als trekankers, de zuilen aan de zware steunbeeren koppelen. In den middenbeuk zijn de binten van muurstijlen en karbeels voorzien, die op weinig fraaie wijze de kroonlijst doorsnijden. Ook hier is het tongewelf van hout.

De geheele overwelving heeft De Keyser blijkbaar naar die der Nieuwe Kerk te Amsterdam gevolgd. Doch de meesters der vijftiende eeuw waren beter met de welfkunst vertrouwd, dan die der zeventiende. Hun lichte kruis- of stergewelven op ribben lieten hun meer vrijheid, dan de zware tongewelven, naar het Romeinsche stelsel geslagen, De Keyser veroorloofden. Daarom maakte men deze van hout.

Vooral door de wijze, waarop de gevels en de toren behandeld werden, is de Zuiderkerk merkwaardig. De steunbeeren worden niet door frontalen, maar door afwisselend driehoekige en segmentvormige frontons gedekt, zooals ze sinds het begin der zestiende eeuw in Italië werden gebruikt. De traceeringen der vensters zijn niet uit spitsbogen, maar uit cirkels samengesteld. Voor de fialen kwamen vazen, bollen of balustraden in de plaats.

In het bijzonder de toren is al van ouds om zijn sierlijkheid beroemd. Of hij reeds in 1603 ontworpen werd, weten wij niet. Daar echter met de houten spits pas in 1612 werd begonnen, heeft de bouwmeester gelegenheid gehad, zijn oorspronkelijk ontwerp te herzien en te verbeteren. En daar hem in 1606 het bouwen van twee spitsen op bestaande vestingtorens, den Montalbaans- en den Haringpakkerstoren, werd opgedragen, was hij ook in staat, het effect, dat de verschillende ontwerpen in werkelijkheid maakten, te beoordeelen.

De Keyser heeft bij deze twee spitsen het stelsel gevolgd, dat Joost Jansz., gezegd Bilhamer had gekozen, toen hij in 1566 den toren der Oude Kerk te Amsterdam van een spits voorzag. De hoofdvorm is de piramide, zoodat de begrenzende lijnen niet loodrecht staan.

Anders weder was de in 1611 voltooide toren aan de zuidzijde van de Beurs. Hier waren uitsluitend loodlijnen gebruikt, en bestond de spits uit naar boven telkens kleiner wordende prismas, waarvan de onderste vierzijdig, de bovenste achtzijdig waren. Dit is dus het stelsel, waarvan de bouwmeesters der middeneeuwen zich bediend hadden.

Voor den Zuiderkerkstoren is het laatste stelsel door De Keyzer gevolgd. Op den massieven steenen onderbouw, die door een forsche lijst is afgesloten, laat hij aanstonds een achtzijdig prisma van gehouwen steen beginnen, dat, door een lijst gedekt, dien onderbouw bekroont. In vier zijden van dit prisma zijn diepe nissen gemaakt, misschien voor beelden bestemd, die echter nooit zijn uitgevoerd. Voor de vier andere zijden staan Jonische zuilen, die door hoofdgestellen aan de lijst werden verbonden, en die door vazen worden bekroond. Dit motief, aan middeneeuwsche torens, bijvoorbeeld die der Nieuwe Kerk te Delft, ontleend, is echter op volkomen oorspronkelijke wijze uitgewerkt en van een even verrassend als gelukkig effect.

De houten spits bestaat uit twee op elkander geplaatste achtzijdige prisma's. Het benedenste is door een lage piramide met den onderbouw verbonden. De als dakvensters uitgebouwde wijzerplaten, door frontons bekroond, bedekken deze piramide echter grootendeels.

Voorheen was de spits meer doorluchtig dan thans. Immers in de vakken boven de wijzerplaten bevonden zich openingen, waarin klokken hingen. Die openingen zijn dicht gemaakt in 1657 toen de toren van het tegenwoordig klokkenspel werd voorzien.

Het ontwerp van De Keyser geeft daar geen klokken, zoodat het zich meer doorluchtig voordoet. Bijzonder fraai is de overgang van de bovenste balustrade naar den toren, die door kleine luchtbogen en fialen, doch geheel in den geest der Renaissance, plaats vindt.

Als bekroning is de reeds door de Gothiek gebruikte peer gebogen. De Keyser heeft de peer tweemaal boven elkander toegepast. De onderste, massief, is door fialen, daaromheen geplaatst, versierd, zooals de spits van den toren der kleine kerk te Edam ze vertoont. De bovenste is doorluchtig en draagt het torenkruis met den haan.

De Zuiderkerkstoren is een groot meesterstuk. De kerk zelve is belangrijk als de eerste, die na de Hervorming werd gebouwd. En zoo mogen dan de Nederlandsche bouwmeesters in 1911 den kunstenaar gedenken, van wien Vondel zegt, als hij Utrecht sprekende invoert:

„Is Roome op Kaysers prat en Kayserlijcke praet,
De Kayser van de kunst is uyt mijn schoot ghebooren."

DE TOREN VAN DE ZUIDERKERK.

WARMTETRANSMISSIE VAN GEWAPEND BETON

DOOR F. G. UNGER.

(Vervolg van pag. 287).

De navolgende beschouwing geeft aan hoe men de transmissiecoefficient uit de beschikbare gegevens berekent.

Warmte plant zich door een scheidingswand voort op een wijze, overeenkomend met de verplaatsing van een vloeistof door een poreuzen wand, d. w. z. er is daartoe temperatuur(druk) verschil noodig. Hoe meer temperatuurverschil, hoe spoediger de warmte door den scheidingswand dringt, terwijl ook de geaardheid van het materiaal van den wand van direkten invloed is.

Om door een wand van een bepaald materiaal (fig. 2) per tijdseenheid (bijv. per uur) een calorie te voeren is een zeker temperatuurverschil noodig om de daarbij optredende weerstanden te overwinnen. Deze weerstanden treden op bij den overgang der warmte uit de lucht op den wand, bij de doortocht door den wand en bij de overgang van den wand in de lucht.

Zij α_1 het aantal warmte-eenheden dat per M² wandoppervlak per uur, bij 1 graad temperatuurverschil tusschen lucht en wand, van de lucht op den wand overgaat, α het aantal dat van den wand in de lucht overgaat, dan is een temperatuurverschil van $\frac{1}{\alpha_1}$ resp. $\frac{1}{\alpha}$ graad noodig om één warmte-eenheid te doen overgaan van de lucht op den wand, resp. van den wand in de lucht.

Is λ *) het aantal warmte-eenheden, dat per M², wandoppervlak. per M. wanddikte, per uur bij 1 graad temperatuurverschil door den wand heentrekt, dan is een temperatuurverschil van $\frac{1}{\lambda}$ graad noodig om één warmte-eenheid door den wand van 1 Meter dikte te voeren, en van $\frac{e}{\lambda}$ graad voor een wand van e M. dikte.

Om dus een calorie van de lucht aan de eene zijde over te brengen op de lucht aan de andere zijde is noodig een totaal temperatuurverschil van

$$\frac{1}{\alpha} + \frac{e}{\lambda} + \frac{1}{\alpha} = t \text{ graden}$$

*) Lambda.

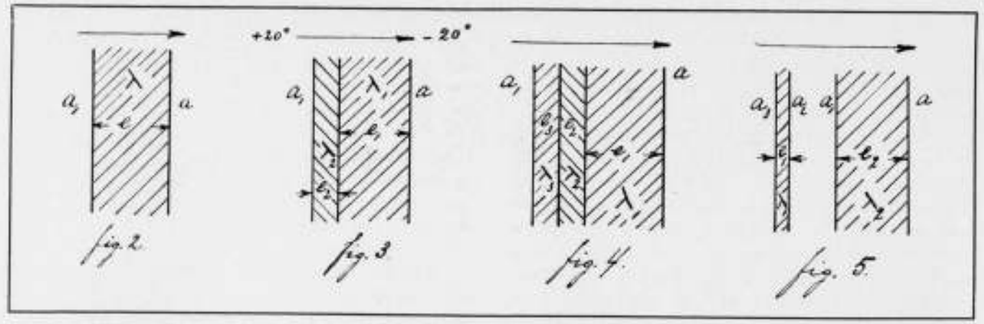

fig. 2 fig. 3 fig. 4 fig. 5

Schrijven we $t = \frac{1}{k}$ of $k = \frac{1}{t}$ dan stelt k het aantal calorieën voor dat per graad temperatuurverschil tusschen de lucht aan de eene en aan de andere zijde van den wand per M^2. wandoppervlak en per uur van lucht op lucht overgaat.
k heet transmissiecoefficient en is dus

$$\frac{1}{k} = \frac{1}{\alpha} + \frac{1}{\alpha_1} + \frac{e}{\lambda}$$

Kunnen we door proefnemingen α, α_1 en γ bepalen dan is k te berekenen.
Het moeielijkste zijn α en α_1 te bepalen.
Volgens Peclet is:
$\alpha = l + s + (0{,}0075\, l + 0{,}0056\, s)\ (\triangle - \triangle_1)$ hierin is:
l de coefficient der warmtegeleiding bij *aanraking* van lucht met een vast lichaam.
s de coefficient der warmte*straling*.
$\triangle - \triangle_1$ het temperatuurverschil tusschen het vaste lichaam en de lucht (en omgekeerd).
Hierin zijn weer het moeilijkst te bepalen l en $\triangle - \triangle_1$.
Volgens Valerius en Grashof (Theoretische Maschinen lehre 1875 bl. 944) is

$l = 4$ voor ingesloten lucht.
$= 5$ „ vrije lucht.
$= 6$ „ krachtig bewogen vrije lucht

terwijl volgens Rietchel $\triangle - \triangle_1$ voor een muur van 0,22 M. dikte 7° bedraagt bij een binnentemperatuur van + 20 C°. en een buitentemperatuur van − 20 C°.
Berekenen we volgens het bovenstaande de transmissiecoefficient van een eensteensmuur, 1 c.M. dik bepleisterd (fig. 3), waarbij voor de geleidingscoefficient van steen en pleister 0,69 en voor de stralingscoefficient 3,6 kan worden gerekend dan wordt $\frac{1}{k} = \frac{1}{\alpha} + \frac{e_1}{\lambda_1} + \frac{e_2}{\lambda_2} + \frac{1}{\alpha_1}$

$k = 1{,}825.$

Hierbij is $l = 5$ genomen aan de binnenzijde (α_1).
$l = 6$ „ „ „ buitenzijde (α).
Wordt de gepleisterde muur behangen (fig. 4) dan hebben we te rekenen met de coefficienten van papier waarvan s = 3,8 en $\lambda = 0{,}034$.
Nu krijgen we:

$$\frac{1}{k} = \frac{1}{\alpha} + \frac{e_1}{\lambda_1} + \frac{e_2}{\lambda_2} + \frac{e_3}{\lambda_3} + \frac{1}{\alpha_1}$$

waarbij l_3 is te stellen op 0,0001 M.

We vinden ook weer k = 1,825.
De invloed van het papier is dus niet merkbaar.
Brengen we het behangsel op tengelwerk aan, zoodat er een soort spouw ontstaat, terwijl de muur niet bepleisterd (fig. 5) is dan hebben we bovendien te rekenen met de overgang van de warmte in en uit de lucht van de spouw en we krijgen:

$$\frac{1}{k} = \frac{1}{\alpha} + \frac{e_1}{\lambda_1} + \frac{1}{\alpha_1} + \frac{1}{\alpha_2} + \frac{e_2}{\lambda_2} + \frac{1}{\alpha_3}$$

Nemen we voor de berekening van α, $l = 4$, $\triangle - \triangle_1 = 7$, van α_2 $l = 4$, $\triangle - \triangle_1 = 10$, van α_3 $l = 5$, $\triangle - \triangle_1 = 10$, terwijl het overige blijft als in de vorige berekening dan vinden we: k = 1,27.
Dus is volgens de berekening:
k = 1,825 voor 1 st. muur bepleisterd
k = 1,27 „ 1 „ „ met behang of tengelwerk.
De eerste coefficient is dus 43% grooter dan de tweede, een zoo groot verschil dat het, mits proefondervindelijk bewezen, bezwaarlijk als juist aan te nemen is.

(Wordt vervolgd.)

BERNER CONVENTIE (*).

Kon de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst den 11en Maart j.l. seinen aan de buitenlandsche vrienden — alle strijders voor de bescherming van de „propriété artistique" (waaronder in de eerste plaats Georges Harmand te Parijs, Avocat à la Cour, welke voortdurend ons een schat van vele documenten, schriften, vooral processtukken en vonnissen betreffende deze aangelegenheid stuurde), die ons zoo krachtig steunden in onze actie om te trachten, dat Nederland zou toetreden tot de Berner Conventie — dat de 2e Kamer zonder stemming besloten had tot deze Conventie toe te treden en dat de strijd blijkelijk *buiten* de Kamer reeds volstreden was, (waarbij dankbaar erkend mag worden de daartoe aangezochte invloedrijke hulp en steun van den Staatsraad Mr. Asser, (over wiens invloed en bemoeiingen in deze hier natuurlijk geen bijzonderheden kunnen worden medegedeeld), zoo was het een ware teleurstelling den 29en April te vernemen dat in de Eerste Kamer door eenige leden in de afdeelingen *ernstige* bedenkingen tegen het wetsontwerp werden geopperd.
Hoewel wij van hooggeplaatste zijde vernamen, dat wij ons niet al te ongerust behoefden te maken over deze gepubliceerde opmerkingen, werd toch met spanning de uitslag tegemoet gezien. Wij kunnen nu tot ons groot genoegen mededeelen, dat 22 Juni j.l. de Eerste Kamer het wetsontwerp tot toetreding van Nederland tot de Berner Conventie zonder hoofdelijke stemming heeft *aangenomen*.
Bij de beraadslagingen deelde de Minister van Buitenlandsche Zaken mede, dat het voorstel tot herziening van de Auteurswet reeds naar den Raad van State is verzonden.
De Minister deelde voorts mede, dat de Regeering voornemens is om eerst zes maanden na de indiening van de Auteurswet bij de Kamer, tot de Berner Conventie toe te treden.
Hiermede is deze quaestie niet afgeloopen. Bij het vaststellen van het wetsontwerp is nog veel te regelen en te overwegen en het mag verwacht worden, dat óók rekening zal gehouden worden met de motie aangenomen op het in April j.l. gehouden „Congrès Artistique International" te Rome, waarvan wij o. a. vermelden:
„Le Congrès: Considérant que l'Art dans ses diverses manifes„tations, reste *un*, et que les droits de l'auteur sur son oeuvre sont „et doivent être identiques, quels que soient le mérite et la des„tination de l'oeuvre.
Affirme:
„1. Qu'il ne doit être établi aucune distinction, quant à l'étendue „des droits de propriété artistique, entre les oeuvres de peinture, „de sculpture, *d'architecture*, de gravure en médailles, de gravure „et *d'art appliqué*;
„2. Que ce n'est pas *l'oeuvre* rangée dans une de ces „categories, „mais *l'Artiste-Auteur*, qui doit être envisagé par le législateur „et protégé;
„3. Que toutes les oeuvres ayant un caractère *original et personnel*, „doivent bénéficier de la même protection dans toutes les lois et „les conventions internationales;
„4. Que cette protection, qui doit être aussi étendue que possible, „ne doit résulter ni de l'insertion d'aucune formule de réserves, „ni de l'accomplissement de formalités administratives, puisqu' „elle procède du *droit naturel*;
„Demande que toutes les oeuvres artistiques bénéficient d'une „protection uniforme durant la vie de l'auteur et au minimum „cinquante ans après sa mort;
„Et souhaite l'unification du droit de tous les auteurs d'oeuvres „littéraires et artistiques sur ces bases dans le plus bref delai „possible".

S.

(*) Wegens plaatsgebrek eerst heden opgenomen.

INGEZONDEN STUKKEN

AANBESTEDING N. V. G. H. v. d. SANDT & Co. Utrecht.

Mijnheer de Redacteur!

Namens de Naaml. Venn. G. H. v. d. Sandt & Co. is ten haren kantore aan de Oudegracht in het openbaar aanbesteed den 13den Juni: Het verbouwen van de perceelen aan de Oudegracht nos. 32 en 34 alhier, onder beheer van den architect A. Jacot.
Voor deze aanbesteding, waarvoor 12 inschrijvingen waren ontvangen, hadden ingeschreven de HH. A. H. Kuiper voor f 37.220, A. E. Koudijs voor 36.780, A. M. van Geelen voor f 34.980, A. A. Simons voor f 34,956, A. de Kemp voor f 32,922, J. H. de Vos voor f 32.594, J. Kok voor f 32.223, R. H. Bredero voor f 31.935, allen alhier; W. F. J. Bollen voor 31.860, te Zwolle, J. C. Wiesman voor f 31.000, J. W. Matthijs voor 30.967, J. C. M. van Aken voor f 30.690 en H. J. A. Etmans voor f 30.450, allen alhier.
De toewijzing werd in beraad gehouden.
Wij kunnen hieraan toevoegen dat reeds den 15den Juni door den heer J. C. Wiesman een aanvang met de werkzaamheden werd gemaakt, zoodat de drie laagste inschrijvers gepasseerd werden.
Het is een bekend feit, dat volgens een ongeschreven regel van goeden trouw, bij publieke aanbestedingen, gelijk de onderhavige, het werk behoort te worden gegund aan den laagsten inschrijver. Daarop vertrouwende nemen gegadigden de dikwijls niet geringe moeite en maken zij de kosten hunner begrooting en inschrijving. Eene uitzondering op dezen regel is slechts te verdedigen voor het geval de lagere inschrijver, uit welken hoofde ook, voor het werk ongeschikt of onbekwaam is te achten. Eene dergelijke uitzondering is echter in het bovengemelde geval door niets te rechtvaardigen. Hier zijn dus aannemers gepasseerd met prima borgen, die genoeg bekend zijn, om hunne groote werken die zij daargesteld hebben. Het passeeren der lagere inschrijvers beteekent intusschen voor deze een smet op hun goeden naam en eene vernietiging van rechtmatig gewekte verwachtingen.
Door eene handelwijze als de onderhavige wordt de goede trouw met voeten getreden, en in het belang van den aannemersstand meenen wij die in het openbaar te moeten signaleeren.
Gelijk reeds gemeld, wordt bovengenoemd werk uitgevoerd onder leiding en beheer van den heer A. Jacot, architect te Amsterdam.
Onder dankzegging voor de verleende plaatsruimte.

Hoogachtend,
De Vereeniging „Unie".
Goedgekeurd bij Kon. besluit van 11 April 1888.

BERICHTEN

Ontslag Gemeente-Architect Gorkum. Op het verzoek van den heer S. Uden Masman te Ruurloo tot vernietiging of althans schorsing van het besluit van den Gemeenteraad van Gorinchem, waarbij hij ontslagen werd als gemeente-architect, is door de Regeering afwijzend beschikt.
Zal menig belangstellende deze beschikking met wrevel vernemen, vooral de Gemeente-architecten zal het bijzonder treffen, daar uit het verloop van dit geval ten duidelijkste blijkt, hoe buitengewoon zwak de rechtspositie van dezen ambtenaar is. Feitelijk zijn zij geheel overgelaten aan de macht van den Gemeenteraad. Treffend is dit bij het ontslag van den heer Uden Masman gebleken. B. en W. van Gorinchem waren tegen het ontslag, de meerderheid in den Raad er voor; een hooger college, waarvoor de Ambtenaar zich kan verdedigen bestaat er niet; een verzoek om vernietiging van het Raadsbesluit bij de Koningin is het eenige wat overblijft, maar ook hierbij wordt over den delinquent beschikt, zonder dat hij officieel gehoord wordt en zich verdedigen kan.
Zoo ergens, dan is wel hiermede een *groot vakbelang van den gemeente-architect gemoeid*, en het is te hopen, dat op de samenkomst van Directeuren, Adjuncten, enz. van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem op 13 en 14 Juli a. s. dit punt ter sprake gebracht zal worden.
Alkmaar. Dezer dagen is verschenen het voorstel van B. en W. naar aanleiding van de door het raadslid J. Pot ingebrachte grieven tegen het beleid bij de afdeeling publieke werken, meer in het beleid van den directeur den heer G. Looman. De laatste heeft terzake dier grieven een verweer geschreven, dat B. en W. bij hun voorstel overleggen en waaraan zij zich refereeren. Overigens geven zij te kennen dat de raad van hen geen rapport zal hebben te verwachten, waarin de beweringen van den heer Pot op den voet worden gevolgd, beweringen alle even vaag. En het ongeluk is, dat de heer Pot zijne beweringen tegelijk voor bewijzen houdt, omdat voor verschil van inzicht bij hem geen plaats is. Zooals bij iets begrijpt, zoo is het en al wat daar buiten gaat heet wanbeheer, en wanbeleid, onnoozelheid of grenzenlooze onbekwaamheid of eigenwijsheid. De heer Pot dwaalt dan ook in zijne meermalen uitgesproken meening, dat hij in de door hem

Meerdere berichten konden wegens plaatsgebrek niet in het vorig No. B. Weekblad opgenomen worden.

aangevangen campagne zakelijk en niet persoonlijk is. Al zijne beweringen, beschuldigingen en aantijgingen laten zich volgens B. en W. samenvatten in dit eene woord: vervolgen. Zij kunnen van dit alles slechts zeggen, dat hij zich aan grenzenlooze overdrijving schuldig maakt; dat hij slechts kwaad ziet en spreekt in en van het door hem uitgekozen slachtoffer, met volkomen negatie van het vele goede, dat den heer Looman als mensch en als ambtenaar ongetwijfeld kenmerkt. Slechts in zooverre achten B. en W. bij deze zaak het gemeentebelang betrokken, dat de heer Pot door zijn optreden een overigens zeer bruikbaar gemeente-ambtenaar, bij wien zelfs hij geen spoor van kwade trouw heeft kunnen ontdekken, voor langen tijd ongeschikt maakt zijn veel omvattende taak naar behooren te vervullen.

Na verder te hebben betoogd, dat het ten slotte de raad is die — en meer in het bijzonder hun college dat — de verantwoordelijkheid draagt voor het onderhoud en beheer der openbare gemeentewerken en dat de directeur niets anders is dan de technische adviseur, spreken zij de meening uit dat de raad en B. en W. zich desgewenscht de scherpe critiek van den heer Pot op dat beheer hebben aan te trekken. Laat het beleid bij publieke werken inderdaad zooveel te wenschen over, als de heer Pot in zijne onheusche en ongekuischte taal zou willen doen vermoeden — wat B. en W. instantelijk ontkennen — welnu dan behoort hun college in staat van beschuldiging te worden gesteld. Een critiek evenwel als door den heer Pot, in qualiteit van raadslid uitgeoefend op de verdienstelijke wijze, waarop de heer Looman als directeur der gemeentewerken B. en W. in het vervullen hunner taak ter zijde staat, is onredelijk en onrechtvaardig en mag door den raad, naar hunne meening, niet langer worden toegelaten. De heer Pot maakt misbruik van zijn lidmaatschap en de waardigheid van den raad eischt, dat daaraan een einde kome.

Alg. H. Bl.

Het Mauritshuis te 's-Gravenhage. — Het eerste gedeelte van de restauratiewerken in het Mauritshuis is thans voltooid. Men zal zich herinneren hoe de vestibule en daarboven gelegen groote trapzaal tot voor kort een vrij onoogelijk aanzien hadden; de fraaie plafonds en stucwerken waren in den loop der jaren dichtgewit, gedeeltelijk als eikenhout geverfd, de houtwerken waren overgeverfd, zoodat men nauwelijks vermoeden kon dat daaronder eikenhouten lambris verborgen waren; de wanden waren leelijk behangen en de deuropeningen vertoonden een naakte rondbooglijn, die met de rijke architectuur van de trapleuning enz. in 't geheel niet strookten.

Thans is hierin verandering gekomen. Alle stucwerken werden afgebrand en met een mat wit geverfd, dat geheel den indruk van pleisterwerk weergeeft, de reliëfs veel beter tot hun recht doet komen en zeer houdbaar is. Alle houtwerken zijn afgeloogd en blank behandeld, een geheel nieuwe lambriseering werd langs alle wanden van de trapzaal en onder de schotten aangebracht, de deuropeningen voorzien van architraven, die beter met de omgeving harmonieeren; een koperen balustrade houdt het publiek op den vereischten afstand van den wand.

Thans nu ook de wanden behangen zijn met een dieprood trijp waarop de gouden lijsten voortreffelijk uitkomen, hebben eindelijk de kunstwerken, die jaarlijks duizenden bezoekers tot hier trekken, een achtergrond en een omgeving gekregen, die ze ten volle tot hun recht doet komen. Wij hopen dat het bij deze ééne zaal niet zal blijven, want ook de andere meesterwerken, die het Mauritshuis rijk is, vragen een meerwaardigen achtergrond.

Verkeersweg Spui-Buitenhof te 's-Gravenhage. Ingediend is een wetsontwerp tot bekrachtiging van een overeenkomst, gesloten door den Staat met de gemeente 's-Gravenhage inzake verkoop en koop van terreinen aan het Buitenhof en den Hofsingel aldaar.

In de toelichting wordt medegedeeld, dat de gemeente 's-Gravenhage voor den aanleg van een nieuwen verkeersweg naar het Buitenhof de volgende rijkseigendommen noodig heeft: *a.* eene strook van het z.g. Bassecour vóór en een deel van het tegenwoordige gebouw van het departement van buitenlandsche zaken; *b.* een ander gedeelte van dat gebouw; *c.* eenige perceelen vroeger door den Staat van de firma Siemens en Halske aangekocht.

Het gemiddelde van de schattingen der onder *a.* en *b.* bedoelde rijkseigendommen vanwege den Staat en vanwege de gemeente bedraagt f 85,630. Voor de onder *c.* bedoelde rijkseigendommen zal de gemeente betalen het bedrag, indertijd door den Staat aan de firma Siemens & Halske betaald.

Een steiger ingestort. Bij den bouw van het Vredespaleis heeft een ongeval plaats gehad, dat wonder goed is afgeloopen. Door een krachtige windhoos is een van zware balken — samengehouden door ijzeren moeren en klampen — vervaardigde, ongeveer 30 à 40 Meter hooge steiger met houten binnengeraamte, welke tot verderen opbouw was geplaatst op den reeds tot ongeveer gelijke hoogte van metselwerk opgetrokken grooten hoektoren, uit zijn verband gerukt en neergesmakt. Met donderend geraas stortte het houten gevaarte naar beneden, in zijn val medesleurend, als waren 't lucifersstokjes, balken van lager staande stellingen.

Als door een wonder zijn er geen persoonlijke ongelukken te betreuren. Want op de plaats, waar de balken en het verdere hout voor het meerendeel neerploften, tusschen den toren en de teekenloods, is in den regel veel werkvolk aanwezig. Dat alles zoo goed is afgeloopen, is in de voornaamste plaats wel hieraan toe te schrijven, dat tijdens het gebeurde de regen bij stroomen neerviel, zoodat de werklieden, die op den steiger waren of ander buitenwerk verrichtten, waren gaan schuilen.

Eenige balken zijn terechtgekomen op de teekenloods. Een dezer balken sloeg op slechts een paar Meter afstand van een teekenaar door het dak tot diep in den grond.

Dadelijk na het ongeval werd er op het werk appèl gehouden over de werklieden, met de verblijdende uitkomst, dat allen ongedeerd present waren.

Het neerstorten van het enorme gevaarte veroorzaakte een geweldigen slag, welke velen in den omtrek deed toesnellen. Ook de politie was spoedig met een raderbaar ter plaatse. *N. R. Ct.*

Restauratie der St. Lebuinuskerk. Men schrijft ons uit Deventer:

Door de heeren mr. J. Acquoy en dr. M. E. Houck, resp. voorzitter en secretaris van de commissie tot restauratie der St. Lebuinuskerk worden opnieuw pogingen in het werk gesteld tot verdere restauratie der kerk.

In een circulaire, waarin voor dat doel bijdragen worden gevraagd, deelen zij mede, dat de loffelijke poging van den heer mr. H. G. Jordens om gelden bijeen te brengen ten einde de drie tegen de St. Lebuinuskerk aangebouwde huisjes tegenover het stadhuis voor afbraak aan te koopen niet het gewenschte succes heeft gehad.

De restauratie-commissie heeft daarom gemeend het verwijderen dezer ontsierende gebouwtjes in haar verdere herstellingsplannen te moeten opnemen.

De uitvoering van het oorspronkelijk werkplan, waarmede in 1905 begonnen is, zou na verloop van 10 jaren, dus in 1914, eindigen. Zooals echter bij de herstelling van dergelijke groote bouwwerken doorgaans gebeurt, is, zeggen zij, allengs ook tijdens de restauratie der St. Lebuinuskerk gebleken, dat met het oorspronkelijk geraamde bedrag, niet alle gewenschte verbeteringen kunnen worden tot stand gebracht. De raming der kostenvermeerdering wanneer de toegezegde *f* 100,000 zijn verwerkt, bedraagt *f* 46,000, waaronder is begrepen de opruiming der drie huisjes aan de Groote Kerkhof-zijde.

De commissie moet kunnen beschikken over een bedrag van *f* 23,000, rekenend op een eventueele Rijksbijdrage van 50%. Met buitengewonen klem meent de commissie op steun te mogen aandringen, omdat zij van particuliere zijde reeds toezegging heeft ontvangen voor ongeveer de helft van het gevraagde bedrag van *f* 23,000, mits de andere helft door bijdragen bijeenkomt.

Alg. H.Bl.

31ste JAARG. — 8 JULI 1911. — No. 27.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Tentoonstelling Dorpskerken. — J. H. Leliman—Prijsvragen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Over de Aesthetica der Bouwmaterialen, (vervolg en slot.) — Indrukken van Darmstadt, door F. J. Kubatz, B. I. — Merkwaardige tegenstelling van lotgevallen, door J. D. Landré Czn. — Een bouwkundige gids voor Amsterdam. — Het restaureeren van monumenten naar aanleiding van de herstelling van het Kasteel Doorwerth. — IXe Internationaal Congres voor Architecten te Rome in 1911. — Berichten. — De reorganisatie der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst 1911. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

In herinnering wordt gebracht dat de tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen enz. van Dorpskerken, gebouwd in Nederland tot aan het jaar 1800, in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, dagelijks geopend is van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.; Zondags van 10 uur v.m. tot 12 uur v.m.

J. H. LELIMAN PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en door het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, daartoe door een bijdrage in staat gesteld, zijn ter nagedachtenis van wijlen den heer J. H. Leliman, uitgeschreven een *Prijsvraag voor een Museum voor Moderne Kunstnijverheid* en een *Prijsvraag voor de Afsluiting van het Leidsche Plein te Amsterdam.*

De Programma's zijn afgedrukt in B. Weekblad no. 25, 1911 en zijn verder kosteloos verkrijgbaar aan het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam. Aan dit adres zijn tevens verkrijgbaar lichtdrukken van de Situatie teekening van het Leidsche Plein en omgeving, schaal 1 op 200.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

OVER DE AESTHETICA DER BOUWMATERIALEN, IN VERBAND MET DE „HEIMATSCHUTZ"-BEWEGING, DOOR OBERBAURAT K. SCHMIDT, DRESDEN.

(Vervolg en slot van pag. 308).

I. DAKBEDEKKING.

De vorm van het dak, soort en kleur van de dakbedekking nemen in de Heimatschutz-beweging ontegenzeggelijk een belangrijke plaats in. Niets is meer gedecideerd in de uiterlijke verschijning van een bouwwerk dan het dak. Het dak heeft op onze dorpen en onze steden zijn stempel gedrukt. Wat wij onder nationalen bouwtrant verstaan, vindt in den vorm van het dak zijn voornaamste en meest zinrijke uitdrukking.

Het Noord-Duitsche klimaat heeft steeds de steile dakvorm (zadeldak) noodig gemaakt, waarbij weder de bedekking van steen (leien of pannen) meer en meer werd toegepast, terwijl de daken met riet en met houtspaanders gedekt, door de toenemende dichtheid der bevolking, hetzij vrijwillig, hetzij ook door overdreven voorschriften ter voorkoming van brand, langzamerhand verdrongen worden.

In Beieren, ten zuiden van de Donau, ziet men naast het steile dak een vlakkere dakhelling van 1 : $2^1/_2$, waarvan de inheemsche afdekking met houtspaanders helaas meer en meer vervangen is door zinkbedekking of door pannen met groeven en sponningen.

Ongeveer in het midden van de vorige eeuw zijn de nieuwere dakbedekkingen voor de inheemsche en beproefde materialen in de plaats getreden en daarmede kwamen tegelijkertijd de gewijzigde dakvormen, waar-

door een vreemdsoortig element in onze landschappen en stadsbeelden zijn entree deed, zonder vooruitgang, in aesthetischen zin en zonder economische voordeelen aan te bieden.

In zoover als deze nieuwe dakvormen en dakbedekkingen, die in de plaats treden van de oude, toepassing vonden bij ondergeschikte bouwwerken, als loodsen en kleine schuren, was hier nog niet zooveel tegen te zeggen. Maar de systematische verdringing van het steile dak door het vlakke en de eenkleurige, glanslooze dakbedekking door helkleurige, bonte en glimmende dakbedekkingen, verhoogt de toenemende vervreemding tusschen de in ons levende herinnering aan een mooi, intiem stadsbeeld en de werkelijkheid om ons heen, evenals de toepassing van houtcementdaken, ook bij woonhuizen, waarvan het aantal ook nu nog op 9/10 van alle bouwwerken is te stellen.

Met die toenemende vervreemding gaat echter gepaard eene vermindering in de gehechtheid aan en gevoel voor de omgeving, waarin wij leven. Aan een omgeving, die voor het gevoel niets zegt, hangt ons hart niet meer; zij verliest hare aantrekkingskracht.

Alle vaderlandsliefde wortelt in de liefde voor de omgeving, waarin wij leven.

Het vraagstuk der vlakke daken geldt eigenlijk alleen voor Noord-Duitschland en enkele gedeelten van Midden-Duitschland. In Zuid-Duitschland en groote gedeelten van Midden-Duitschland, waarvan de industrieele ontwikkeling verschilt van die van het Noorden heeft de gezonde en economische zin der bevolking zich niet van het oude beproefde steile dak laten afbrengen. Het is vooral van beteekenis, dat in Beieren, zelfs voor schuren op het veld, het steile pannendak nog steeds wordt toegepast. Stellig zijn de nieuwe bouwstoffen den Zuid-Duitschen boeren niet onbekend gebleven. Men heeft hier zeker ook wel getracht hen de voordeelen daarvan duidelijk te maken, maar zij blijven de voorkeur geven aan een duurzame bedekking, die tegen het weer bestand is en waarvan het onderhoud weinig bezwaarlijk is. Men vindt dit van meer belang dan de oogenblikkelijk lage aanschaffingskosten.

In een adres, dat in Maart 1910 door de steenkolenteerindustrie aan de Pruisische volksvertegenwoordiging gericht werd, over de bepalingen omtrent de toepassing van het stroodak, werden statistische enquêtes gewenscht waaruit zou kunnen worden beoordeeld de belangrijkheid van de houtcement bedekking voor den welstand der landelijke districten en hare erkenning als het nuttigste dekmateriaal. Verder zou hieruit kunnen blijken in hoeverre de toepassing van het asphaltpapier ten gevolge gehad heeft het behoud van millioenen aan landelijke eigendommen en bespaarde brandverzekeringspremies.

Dit maakt tegenspraak noodig. Ten eerste wordt door de brandassurantie het houtcement dak niet gunstiger beoordeeld dan de pannen en leien daken. Ook zijn vele op het platte land vroeger bestaan hebbende pannenbakkerijen, kalkovens, leigroeven enz. te gronde gegaan tengevolge der concurrentie van in de nabijheid der steldelijke gasfabrieken ontstane teer- en asphaltpapierfabrieken. Deze zijn dus in elk geval niet zegenrijk geweest voor de landelijke bevolking. Verder zullen de gewenschte statistische enquêtes geen licht kunnen verschaffen, omdat de steenkolenteer-industrie niet alleen dakbedekkingmateriaal vervaardigt, maar ook isoleerpapier, isoleervilt en isoleermassa, asphaltpapier voor tijdelijke bouwwerken, keeten, tentoonstellingsgebouwen en asphaltpapier onder leien daken, altemaal materialen die door de Heimatschutz-beweging in het geheel niet getroffen worden.

Hoe zal een statistiek dit alles uit elkaar kunnen houden? Elk dak, dat niet vervaardigd wordt uit materialen, van de teerindustrie afkomstig, steunt de bedrijven, die van ouds bestaan, bevorderen een meer ruimte omsluitende dakvorm en bieden een meer soliede dakbedekking aan. Dit dient eer als een verhooging van het nationaal vermogen, dan als een verlaging daarvan beschouwd te worden.

De aanvallen van de zijde der teerindustrieelen hebben, ten opzichte van het vraagstuk der dakbedekkingen in wijde en tot nog toe niet belangstellende kringen, bijgedragen tot het vormen van een oordeel over de voor- en nadeelen, verbonden aan de toepassing van materialen, die dienen ter vervanging van die, welke vroeger uitsluitend voor dakbedekking in aanmerking kwamen. Zoo hebben de bezitters van pannen- en steenfabrieken, kalkovens en leigroeven, evenals een groot aantal bouwvakarbeiders, die door de toename van de houtcement daken hun arbeidsveld zeer ingekrompen zagen, ook den strijd aangebonden tegen de hand over hand toenemende houtcement daken. Zij genieten de ondersteuning van allen, die liefde gevoelen voor de stads- en landschapsbeelden en deze niet zonder strijd aan de vernietiging willen prijs geven.

De Zuid- en Midden-Duitsche gemeentebesturen zijn gaan inzien, welke gevaren voor de gezondheid en voor de schoonheid hen bedreigen, indien — zooals dit in Noord-Duitschland helaas reeds het geval is — het vlakke houtcement dak ook bij den woonhuisbouw zijn intocht zal doen. Men kan het steden als Dresden, München, Frankfort enz., die in het bekoorlijke en de schoonheid van hun stadsgezichten een belangrijke bron van inkomsten vinden, niet kwalijk nemen, als zij voor woonhuizen geen vlakke daken willen toelaten. Dit te minder, daar het vlakke dak juist die lagen van de bevolking benadeelt, die voor de laagste huurprijzen de hoogste verdiepingen bewonen en door het ontbreken van een goede isolatie, zooals het steile met steen gedekte dak dit aanbiedt, onmiddellijk worden blootgesteld aan den invloed der zonnestralen. Ook de geringere schoorsteenhoogte, welke bij wind en zonneschijn het rooken van den kachel ten gevolge heeft, levert bezwaren op, die dikwijls aan andere oorzaken geweten werden. Men zal hiertegen aanvoeren, dat de toepassing van isoleerende luchtlagen of wel van zolderruimten bij vlakke daken even goed mogelijk is als bij pannen daken. Daarbij vergeet men echter, dat in dit geval het veel geprezen geldelijk voordeel van het vlakke dak

verloren gaat, de kostenbesparing, komt dan niet meer in aanmerking.

Dat toepassing van vlakke daken, ook om aesthetische redenen, dient te worden nagelaten, leert een blik op talrijke troostelooze stadsgezichten in Noord-Duitschland. Men denke aan enkele wijken in Hamburg, Schwerin, Stettin, en Kolberg. In een kaal landschap zonder eenig natuurschoon, dat uitsluitend als industrieterrein zal dienen, kan men vlakke daken toepassen. Hier vereischen eigenaardige verhoudingen en veranderingen in de productie dikwijls gebouwen, die even snel weder afgebroken als gebouwd worden. Bovendien belet de roetatmosfeer van een fabriekswijk alle kleurwerking.

Ieder bouwkundige, die dit objectief beschouwt, zal in zulke gevallen besluiten tot de meest voordeelige bouwwijze en op de bouwkosten zooveel mogelijk bezuinigen. Geen dakbedekking uit de nieuwe materialen, hetzij houtcement in enkele of in dubbele laag, cementsteen, Ruberoid of Eternit kan in ons klimaat ten opzichte van duurzaamheid, bestand zijn tegen het weder, gemakkelijkheid van herstelling en verdekking op gelijken voet gesteld worden met een goed pannen- of leien dak. Nog minder vermag een dezer moderne materialen in artistiek opzicht zich als de gelijke der beproefde materialen beschouwd te zien.

In de meeste gevallen zal men ook inzien, dat bij bouwwerken van langeren duur daken uit goedkoope moderne materialen alleen in eersten aanleg billijker zijn. Rekent men echter daarbij de gekapitaliseerde onderhoudskosten, dan ziet men, dat de daken volgens de beproefde, oude constructie goedkooper zijn. Wat deze als stijlgevende factor in de bouwkunst beteekenen, de werking van vlakken en kleuren, de eigenaardige patineering, dit alles is in artistiek opzicht van het grootste belang, en verdient wel naar waarde geschat te worden. Het geelroode pannendak en het de profielwerking missende zwarte asphaltdak zijn tegenstellingen, die nimmer op een lijn te stellen zijn.

Het in Worpswede (schilder Hans am Ende) evenals in Freiburg, door de uitvinding van een landeigenaar (Gernentz), toegepaste brandvrije stroodak is ambtelijk onderzocht.

De uitslag van dit onderzoek rechtvaardigt de hoop, dat het beproefde oude dak van stroo en riet in dezen nieuwen vorm overal daar zal toegepast worden, waar dit voor het behoud van het eigenaardig karakter van het landschap niet gemist kan worden.

Door verdere ervaringen zal echter eerst kunnen blijken of het brandvrijmakend middel duurzaam is; de practische en economische voordeelen van het stroodak zijn bekend.

In elk geval verdient het streven om het landschappelijk mooie stroodak duurzaam brandvrij te maken, de warmste ondersteuning.

Om aan te toonen dat men zich in de kringen der landbouwkundigen niet alleen niet tot de tegenstanders, maar zelfs tot de voorstanders der „Heimatschutz"-beweging heeft verklaard, kan gewezen worden op de verheugende houding van het Raiffeisenverband, verder op het optreden van de „Deutsche Tagezeitung" tegen de door de teerindustrieelen ondernomen poging tot bestrijding van het stroodak. Bovendien is van zeer groote beteekenis de beschikking van den Pruisischen minister van landbouw van October 1909, waarvan de voorschriften zeer sympathiek zijn, deze ondersteunen de samenwerking van den landbouw en de Heimatschutz-beweging.

Evenzoo zullen ook de kringen der industrieelen zich meer en meer laten overtuigen, dat het nationale vermogen door het streven der Heimatschutz-beweging geendeels nadeelig wordt beïnvloed.

Uit het voorafgaande blijkt, dat de Heimatschutz-beweging niet nieuwe opvattingen, nieuwe materialen of nieuwe bouwvormen tegenwerkt, maar alleen zulke, die niet mooi zijn en verkeerd toegepast worden. Zij zijn niet mooi, zoodra zij reclameachtig zich opdringen en, zonder acht te geven op de omgeving, zich opdringen en daardoor de harmonische stemming van een landschap of stadsgezicht verbreken of wel geheel vernietigen. Verkeerd werken zij, zoodra zij iets anders willen schijnen dan zij werkelijk zijn. Een fabriek bijvoorbeeld, gebouwd in den vorm van een moskee, is en blijft als opvatting onjuist; een roodgeverfde cementdaksteen in beverstaartvorm, Eternitleien als nabootsing van gewone leien, dakspanen en bewerkte zandsteen nagemaakt door zink, deze zaken zijn alle te verwerpen. Cementdaksteenen in beverstaartvorm in hun natuurlijke kleur daarentegen zijn niet af te keuren, hoewel een andere vorm meer gewenscht is.

De Heimatschutz-beweging strijdt tegen materialen, waarvan de aanwending misleidend werkt. Zij weet, dat iedere nieuwe bouwstof, bij volledige bekendheid van den vervaardiger met de eigenschappen van het materiaal, kan leiden tot eigen vormen en een eigen toepassing. Daarom behoort het tot het arbeidsveld van de architectuur door juiste opvatting en vormgeving er voor te zorgen, dat het nieuwe materiaal in zijn karakter gehouden wordt, hetgeen als vanzelf aan de schoonheid er van ten goede komt. Maar de Heimatschutz-beweging vergete tevens niet, dat slechts een zeer gering gedeelte der bouwwerken aan artistiek gevormde bouwkundigen wordt toevertrouwd en dat verreweg de meeste bouwwerken tot stand komen alleen door de bemoeiing van den handwerksman, een omstandigheid, waaraan ook de toekomst niet veel zal verbeteren. Wijl dit zoo is en bij het hedendaagsche snelle tempo, waarin gebouwd wordt, eene intellectueele verheffing van de hedendaagsche huizenbouwers niet afgewacht kan worden, zal, waar door uitstel dagelijks het aantal wanproducten toeneemt, getracht moeten worden op de keuze der bouwstoffen invloed uit te oefenen.

Uit het voorafgaande volgt als conclusie:

De Heimatschutz-beweging zal op gronden van doelmatigheid en schoonheid bijzondere waarde toekennen aan de

oppervlakte en kleurwerking der toe te passen dakbedekkingen, evenals aan den invloed der bedekkingen op den vorm en het silhouet der daken.
Zij vestigt hiertoe in de eerste plaats de aandacht op de natuurlijke, inheemsche en beproefde materialen tegenover de materialen, die dienen ter vervanging daarvan, omdat laatstgenoemde noch in duurzaamheid en onderhoud, noch in het bestand zijn tegen weersinvloeden, met deze gelijk gesteld kunnen worden.
Zij bestrijdt verder alle door hun vorm, teekening en kleur opvallende, opdringende en de harmonische samenhang van landschappen en stadsgezichten storende bedekkingen. Kan zij de toepassing daarvan niet verhinderen, dan blijft het haar streven de wanklank, die het nieuwe materiaal in de harmonieus gestemde omgeving teweegbrengt, zooveel mogelijk te verzachten.

II. BAKSTEENBOUW OF PLEISTERWERK.

Niet minder groot van beteekenis dan de daken is in de Heimatschutz-beweging ook de werking van de materialen en de kleur der gevels. Zeer actueel is de vraag of de toepassing van onbekleed metselwerk zich al of niet met de bescherming van en de vernieuwde belangstelling in den inheemschen bouwtrant laat vereenigen en welke rol aan de gepleisterde gevels is toe te wijzen.
In levendige verhandelingen is het voor en het tegen overwogen, niet zelden zijn de meeningen scherp tegenover elkaar geplaatst en hebben zich materieele belangen verzet tegen aesthetische eischen.
In de afzonderlijke landstreken loopen de factoren die voor de beantwoording van de bovengenoemde vraag van invloed zijn zoo zeer uiteen, dat bezwaarlijk een algemeen geldende regel opgesteld kan worden. Elk geval dient voor zich behandeld met inachtneming van de plaatselijke en kunsthistorische omstandigheden en kan bezien worden van artistiek, technisch en economisch standpunt.
Wat de niet gepleisterde gevels betreft, kan gewezen worden op de minder goede eigenschappen van het tegenwoordige materiaal.
Vroeger bleef de eigenlijke metselsteen in het gezicht, terwijl tegenwoordig bekleedingssteenen, z.g. verblendsteenen, toegepast worden, die wat harder of meer gekleurd zijn en waardoor een weinig fraai en onsolied verband van halve steenen en klesoren verkregen wordt. Een terugkeer tot de oude en beproefde bouwwijze zou daarom niet alleen op artistieke gronden, maar ook uit constructief oogpunt aanbeveling verdienen.
Een groote achteruitgang is, bij toepassing van de tegenwoordige machinale verblendsteen, gelegen in de gladde oppervlakte die er onartistiek uitziet, zonder uitdrukking. Dit nadeel valt sterk in het oog, als men de bouwwerken dicht nadert. Nog belangrijker misschien is het volgende verschil tusschen het oude en het nieuwe metselwerk, dat ook op grooten afstand beschouwd het complex benadeelt, nl. de voorliefde voor roode en scherp gele kleuren en in het algemeen voor levendige, zoogenaamde reine kleuren, die onaangenaam uit de omgeving vallen. Dit gebrek wordt nog verergerd doordat men, door een zeer kunstige wijze van stoken en zorgvuldige sorteering, een gelijkheid van kleur tracht te verkrijgen, waardoor een nadeelige tegenstelling gevormd wordt tegenover de milder gekleurde oude steenen.
Het zou de industrie in genen dele schaden en het is voor het doel, dat de Heimatschutz-beweging nastreeft, dringend noodig, dat door den fabrikant minder gelet worde op de zuiverheid en de gelijkmatigheid van de kleur.
De terugkeer tot de natuurlijke handvormsteen of de overgang tot een machinaal vervaardigde steen, in de natuurlijke kleur van goede oppervlaktewerking en niet eenkleurig, moet van artistiek standpunt beslist geëischt worden.
Gewenscht is ook in vele gevallen een ander formaat in plaats van de tegenwoordige Duitsche normaalsteenen, het middeleeuwsche kloosterformaat of wel het kleinere Hollandsche formaat. Dringend gewenscht is verder voor baksteenbouwwerken een groote rust in de verschijning. In aansluiting met de oudere bouwtrant is deze gemakkelijk te verkrijgen door vermindering der meestal veel te rijkelijk en in slechten samenhang gebezigde profileering, verder door af te zien van de toepassing van steenen van verschillende kleur (rood en geel).
Wat de gepleisterde gevels betreft, zoo kan wel toegegeven worden, dat nu dit materiaal niet meer gebezigd wordt tot nabootsing van bergsteenen, dit reeds op zichzelf als een groote verbetering is te beschouwen.
Het pleisterwerk is weder tot bloei gebracht, het ontwikkelt zich op zeer verdienstelijke wijze en overeenkomstig den geest des tijds, nadat men ingezien heeft, dat de oude beproefde pleisterbekleeding van kalkmortel, op deskundige wijze toegepast, absoluut duurzaam is.
De hiernaast in toepassing gekomen kostbaarder bekleedingsmethode heeft inderdaad een grootere verscheidenheid mogelijk gemaakt, zonder dat echter de oude pleistermethode, met toepassing van op deskundige wijze gebluschte kalk en goed zand, aan waarde en beteekenis heeft verloren.
Daar de bepleistering van het metselwerk slechts een omhulsel kan zijn, is bewerking zonder voegen en eene vlakke behandeling gebiedend noodzakelijk, de constructieve samenstelling van het bouwwerk blijft daar achter verborgen, maar zij moet zich achter de omhulling doen vermoeden.
Nog een derde opvatting der gevelvlakken, de combinatie van pleisterwerk en gevoegd metselwerk, kan buiten het kader van dit opstel vallen, evenals de herleving van de terra-cotta techniek. In het algemeen kan gezegd worden, dat pleisterwerk steeds goedkooper is dan een gevoegden gevel, terwijl deze weer goedkooper is dan een gemengden bouw van berg- en baksteen.
De veronderstelling, dat pleisterwerk in ons land niet duurzaam is, kan onhoudbaar geacht worden, daar slechte resultaten meestal hun oorzaak vinden in fouten

in de mortelbereiding of in het minder zaakkundig aanbrengen van de bepleistering. Voor eene juiste vergelijking van den prijs van een gepleisterden gevel en dien van een gevoegden gevel dient men in het oog te houden, dat naar algemeen geldende begrippen, of wel volgens de wettelijke voorschriften der bouwverordening een verblendsteenbekleeding niet tot de muurdikte gerekend mag worden, hetgeen groote muurdikte en breedere fundamenten ten gevolge heeft, hetgeen verhooging van kosten voor den muur met verblendsteen bekleed beteekent.
Een conclusie der voorafgaande beschouwingen en van de gestelde eischen kan als volgt luiden:
Bij de keuze tusschen pleisterwerk of zichtbare baksteenbouw is te verkiezen de inheemsche bouwwijze, die meestal het goedkoopst en het meest practisch is.
Dit sluit de toepassing van het geïmporteerde, het van de inheemsche bouwwijze afwijkende, niet uit, speciaal niet, indien uit de toepassing daarvan economische voordeelen voortvloeien of wel door de tegenstelling met de omgeving een artistieke werking te verwachten is.
De opvolging van deze voorstellen zullen de Heimatschutz-beweging bevorderen, zonder dat een vrije ontwikkeling der moderne bouwkunst belemmerd wordt en zonder dat de te rechtvaardigen belangen van de inheemsche steen- en kalkindustrie geschaad worden.

III. NATUURSTEEN OF IMITATIE-NATUURSTEEN.

Er bestaat verder een klacht bij de groefsteenbezitters over den achteruitgang in de toepassing van den natuurlijken steen en de groote toename van den kunststeen. Anderzijds klagen de kunststeenfabrikanten over gebrek aan waardeering voor de door hem bereikte resultaten.
In een tijd, waarin zelfs het eenvoudigste woonhuis voorzien wordt van raamkozijnen van hout, is de toepassing van natuursteenen vensteromlijstingen, in onbruik geraakt, vroeger werden die aangebracht om een goede afsluiting der vensters mogelijk te maken, beter dan wel bij openingen in het metselwerk mogelijk was.
Ook is men tot het inzicht gekomen, dat het aanbrengen van lijstwerken aan de buitenzijde der vensters, overgenomen van de Italiaansche renaissance, in het bijzonder bij eenvoudige burgerwoonhuizen en landelijke architectuur, niet is in overeenstemming met de eischen, gesteld door ons klimaat en door een doelmatige en spaarzame bouwtrant.
Het is onjuist aan te nemen, dat het tegenwoordige streven voor Heimatschutz en „Denkmalpflege" als oorzaken te beschouwen zijn van de afnemende toepassing van natuursteen.
Veeleer kan men zeggen, dat de beweging, die voorstaat de toepassing van bouwmaterialen uit de onmiddellijke omgeving van het bouwwerk en die zoozeer op hare waarde schat de uitstekende bouwmaterialen als kalktufsteen, porfier, zandsteen enz., stellig aan het gebruik daarvan moet ten goede komen; daarentegen zal er door afnemen het gebruik van imitatie-materialen als kalkzandsteen en cementkunststeen.
De geringere toepassing van natuursteen ligt goeddeels ook daaraan, dat heden ten dage overvloedig worden toegepast allerlei met portland-cement samengestelde bouwstoffen, waarmede niet alleen sneller en goedkooper, maar ook, indien bekwame kunstenaars medewerken, in grooter veelzijdigheid kan worden gebouwd.
Aanvankelijk werd cement meestal tot het maken van betonfundumenten en zwaar belaste muurpijlers gebezigd. Langzamerhand ontstond een cementtechniek, die niet alleen het opgaande metselwerk verving door gewapend beton, maar ook de bergsteen verving door kunststeen. Gaf reeds de vervaardiging van fundeeringen in cementbeton, in plaats van een samenstelling uit groote stukken zandsteen, den groefbezitters aanleiding tot klagen — omdat sinds dien het minderwaardige materiaal geen afzet vond en in de groef bleef liggen waardoor de ontginning der goede materialen moeilijker en kostbaarder werd — nog grooter werden deze klachten, nu ook het opgaande metselwerk door beton vervangen wordt.
In den beginne liet men het beton niet in het gezicht treden en bekleedde men het met natuursteen, evenals metselwerk, maar spoedig ging men er toe over de beton in het gezicht te laten en het te bewerken zoodanig, dat in artistiek opzicht dit materiaal met natuursteen is gelijk te stellen.
Als de fabrikanten van cementsteenartikelen en kunststeen er zich op gaan toeleggen hun producten te doen beantwoorden aan artistieke eischen en zij aan de oppervlaktebewerking en de kleurwerking de noodige aandacht wijden, indien zij zich evenals de Zuid-Duitsche industrieelen gaan toeleggen op eene voortreffelijke bewerking van den kunststeen, dan zullen de klachten over nuchterheid, eentonigheid en kleurloosheid van de met cement vervaardigde gevels zeker meer en meer verstommen.
Het bovenstaande samengevat, kan men zeggen, dat de Heimatschutz-beweging inderdaad geen bouwstoffen uit wil sluiten, maar dat zij eischt eene verwerking van alle materialen in artistieken zin.
In de artistieke volmaking van nieuwere bouwstoffen heeft de Heimatschutz-beweging hetzelfde belang als de betreffende industrieën. Om die reden kan men het slechts toejuichen, indien de thans nog in economisch en artistiek opzicht met elkaar in strijd verkeerende belangen door een voor beide partijen aannemelijke oplossing bevredigd kunnen worden.

INDRUKKEN VAN DARMSTADT.

Door F. J. KUBATZ, Bouwk. Ingen.

Begrijpt ge, zei iemand, hoe die mensen zo klein burgerlik kunnen zijn een dergelike prachtboom om te willen hakken: alléén omdat, nu vraag ik je, hun appelbomen niet genoeg meer opleverden, ik betaal hun doch liever die paar vruchten, dan dat ik mijn boom zou moeten missen, zo'n boom vind je in heel Hessenland niet, is dat geen heerlike

DE HUWELIKSTOREN TE DARMSTADT. Arch. OLBRICH.

boom? Deze opmerking geeft een inzicht in de Darmstadtse verhoudingen.
Er is een aristokraties deel, dat droomt van meisjesdansen, vogelgefluit en bloemengeur en er is een burgerlik deel, dat werkt.
Zoowel de huweliksторen als een gebouw onder monumentencommissiebescherming is een symbool van Darmstadt, de toren echter meer.
Het was een vervelend Duits nest, ontdaan van zijn schatten: de villa's van de kunstenaarskolonie, het Messelmuseum en de Habich monumenten; zonder iets eigens of verheffends, niet eerwaardig als 't oude Amsterdam, gezellig als 't oude Delft of vroom als 't oude Brugge, zonder enige uitdrukking dan die der verveling. De kiemen voor de tegenwoordige bloei waren echter aanwezig, de verrukkelike ligging, een hof, militairen en studenten, genoeg aantrekkelikheden om een stoet rijke ambtenaren met gevolg van kunstenaars naar Darmstadt te lokken.
Zo werd het eendeels een luxe-stad waar een rijk lustleven à la Versaille mogelik is geworden, niet ontaard als daar, doch nog fris, jong en natuurlik.
Dat hinderlike kontrast met het andere deel der bevolking is echter niet weg te denken. Men mist een beschaving, die alle klassen doordringt. De kunstenaar kijkt niet naar den arbeider en hij niet naar hem. In de oude stad leeft men niet gelukkig en wordt er niet vroolik; er is ook geen behoefte aan wat beters. 't Bier is goed en de worst niet slecht.
Darmstadt is een stille onenigheid.

Darmstadt noemen en Olbrich niet roemen is een ongerijmdheid. Zonder Darmstadt misschien geen Olbrich, maar zeker zonder Olbrich geen Darmstadt.
Wonderlik zijn die gebouwen van Olbrich. Zijn toren is een eeuwig raadsel als de toren van Brugge. Niet één dag moet hij de mensen voldoen maar de lange jaren door.
Men kan uit de litteratuur en de muziek zijn eigen stemmingen zoeken of de kontrasten, waaraan men behoefte heeft; een bouwwerk echter is evenals de natuur altijd aanwezig, bij vreugde en droefheid.
Als er kermis is, tentoonstellingsfeesten, bij oproer en revolutie, als er iemand begraven wordt, nooit zal de toren storen, hij heeft een glimlach voor onze lach en een bemoediging voor onze droefheid, een vermaning voor onzen oproerigen geest.
Hoe jong nog en reeds zo een trouw vriend, dat wij vechten zouden, werkelik, zonder geschriften en betogen, eenvoudig met het geweer in de hand als men onze toren te na kwam.
't Is een wondere toren. Van verre reeds door zijn eigenaardig silhouet, dat samengaat met de golvende lijn der bomen en met de bottige omtrekken der huizenmassa's en dichtbij door zijn stoere stabiliteit.
Op de Louisenplatz bevinden zich de beide Olbrichbronnen, in het midden de grote zuil, aan weerskanten een bron, te samen één groep door de rode zandsteen, die ze bindt. Ze geven het plein iets meer dan hun eigen schoonheid: de omringende huizen hebben aan voornaamheid gewonnen en de Louisenplatz heeft een bizondere aantrekkelijkheid gekregen.
Hoeveel monumenten zijn er niet, die men weer kan verwijderen zonder een verlies te bemerken; doch dit is niet zo met deze fonteinen, die noodzakelik aan dit plein verbonden zijn, er de bekoring van uitmaken.
De liefelike bescheidenheid ervan is heerlijk; het motief: grote licht-gedragen schalen waar 't water kalm overvloeit en neervalt in fijne regen, is wel zeer eenvoudig en iedereen had 't kunnen vinden, maar alleen een kunstenaar als Olbrich had er voldoende aan.
Laat ik U nog zijn predikantenhuis noemen, misschien wel zijn zonderlingst gebouw; maar toch, weg met alle kritiek, 't is het huis van een predikant, daar kan geen dokter zelfs inwonen, geen generaal of geen minister, dat is het huis van den vertolker van het woord Gods; misschien van een gekke predikant als Gösta Berling, misschien van een dweper, van een fantast, doch in ieder geval van den overtuigde, die het niet om den brode doet maar om een heilige roeping.

MERKWAARDIGE TEGENSTELLING VAN LOTGEVALLEN.

De Aken staat daar, waar eens zich het *Paleis* van een machtig vorst verhief, thans het *Raadhuis* van eene bloeiende stad, hetwelk door praktische en kunstvolle uitbreiding tot een geheel gebracht is, dat de bewondering afdwingt van stadgenoot en vreemdeling.
Te Amsterdam daarentegen is het trotsche *Raadhuis* eener eens zoo machtige stad tot *Paleis* ingericht voor eene geliefde vorstin, voor die men zou mogen aannemen, dat men bij goeden wil en eenige offervaardigheid gemakkelijk een veel meer aan de eischen voldoend paleis zou kunnen bouwen, terwijl het tegenwoordige raadhuis, dat geacht moet worden niet in evenredigheid te staan tot de beteekenis der stad, aan een toestand herinnert, dien men zou mogen gelooven, dat Amsterdam lang te boven is. Zelfs dan, wanneer men moet toegeven, dat het oude raadhuis van 1648 niet meer toereikend is (wat zonder twijfel waar is) om aan de moderne behoeften van eene stad van c.a. ½ millioen inwoners te voldoen, zoo schijnt mij toch de oplossing niet onmogelijk, in den geest zooals zulks in vele moderne „Gross-städten" het geval is, als 't ware een Hoofd — tegelijk Representatie — Raadhuis (waartoe reeds de eenig-grootsche zaal, zooals er weinige zijn, uitlokt) er uit te maken, terwijl de verschillende takken van bestuur tendeele in de onmiddellijke nabijheid (zoo mogelijk boven- of onderaards verbonden), ten anderen deele in verschillende kleinere Raadhuizen voor bepaalde stadsgedeelten (dus gecentraliseerd) gevestigd zouden worden.
Groote steden, zooals München en andere, zijn reeds tot zulke eene inrichting (ondanks de uitbreiding van hunne raadhuizen) overgegaan; en zal zulks zich naar mijne opvatting met 't oog op de steeds toenemende afstanden en den wensch naar tijdsbesparing ook meer en meer noodig toonen.
Zoo schreef ik in den aanvang van 't jaar 1904 en wèl bij wijze van toevoeging aan een opstel over Aken, dat voor 't Bouwkundig Weekblad bestemd was, door omstandigheden echter gedeeltelijk in de pen bleef en derhalve niet in 't blad kwam. Dezer dagen bij 't ziften van papieren viel mijn oog op de letterlijk hierboven weergegeven regelen. 'k Kan niet nalaten ze te herhalen.
Wel is waar is sedert door de voor eenigen tijd ontstane beweging veel reeds anders geworden; „die Sache ist in Fluss gekommen", zooals de Duitscher zegt; daarbij is ze tegelijkertijd in goede handen, naar 'tgeen ik daarover gelezen heb. Een hoofdbezwaar schijnt echter nog steeds, zooals meestal, de finantieele oplossing te zijn. Nu meen ik echter, wat elders mooglijk is, moet 't toch ook in den regel in Holland zijn, temeer daar Amsterdam ook heden ten dage nog bloeiende en machtige koopstad, daarbij Metropole des landes is.
In dit opzicht is dikwerf eene vergelijking met elders leerrijk. Daarom zij 't mij vergund het volgend berichtje, dat ik dezer dagen las, hier weêr te geven: „Ein neues Kaiserschloss in Wiesbaden."

DE OLBRICH-BRONNEN OP DE LOUISENPLATZ TE DARMSTADT.

„In de toonaangevende kringen van Wiesbaden heeft „men 't plan, den duitschen keizer een *nieuw, modern en „komfortabel Slot (Paleis) als geschenk aantebieden.* Men „wil ter plaatse van 't tegenwoordige „Paulinenschlös„schen" een nieuw gebouw zetten, waartoe de stad het „terrein beschikbaar stelt, terwijl de bouwkosten door „partikulieren gedekt worden."
Men bedenke, wat dat wil zeggen: Wiesbaden, dat voor eenige jaren zijn eenig in zijn soort nieuw, prachtig „Kurhaus" met kolossale geldoffers gebouwd heeft, eene „Badestadt" van 115000 inwoners, welks badeleven ondanks de groote offers in de laatste jaren niet eens zeer bevredigend in finantieel opzicht was, biedt zijnen „Landsherrn" een woonplaats in zijn midden aan, waar hij zeker gaarne en zooveel hij kan, zal vertoeven.
Naar mijne opvatting „eine weitschauende Stadtpolitik", die niet alleen „nobel", maar waarschijnlijk ook zeer verstandig zal blijken te zijn.
Laat er mij nog een ander bericht aantoevoegen, dat ik onlangs bij de gelegenheid van den 90sten geboortedag van den Prinsregent van Beijeren, prins Luitpold las.
Het luidt als volgt: „München, im März 1911." „In 't „noorden van de stad werd het nieuwe „*Luitpoldpark*"

„door een' toespraak des eersten burgermeester (Ober-„bürgemeister") v. Borscht feestelijk ingewijd; dit park kostte der stad *2 Millioen* mark."
München heeft 575000 inwoners, dus ongeveer dezelfde bevolkingsgrootte als Amsterdam (als ik mij niet vergis rond 570000).
Men kan er van overtuigd zijn, dat dit eene nieuwe aantrekkelijkheid voor de „Kunststadt, das Isar-Athen", zooals men München terecht noemt zal worden. De bloei van München is hoofdzakelijk op de gezonde politiek vanaf Ludwig I tot op heden terug te voeren. Groote steden hebben groote verplichtingen tegenover zich zelf niet alleen, maar ook tegenover hunne bezoekers, die er hun geld komen verteren en met recht verlangen, dat men hun daarvoor iets buitengewoons biedt. Tenslotte nog een derde berichtje, dat eveneens in 't gebied der „Grosstadtpolitik" hoort, nl. het volgende: „Berlin, im Februar 1911. „De Keizer heeft het plan „goedgekeurd van den „Strassenkonstrukteur" Prof. „Sebald een *Keizerlijke Automobielstraatweg* van het „slot te *Berlijn* naar het slot te *Potsdam* „im Zuge der „Döberitzer Heerstrasse" te bouwen. De daarbij be-„trokken steden Berlijn, Potsdam en Spandau hebben „hunne ondersteuning toegezegd, waardoor het moge-„lijk gemaakt wordt *van Berlijn naar Potsdam in „35 minuten te komen*. Deze weg zal ook voor 't publiek „ter beschikking staan."
Men ziet, overal is men aan 't werk en wel niet alleen in de allergrootste, maar ook in middelgroote steden. Nog eens terugkomend op 't punt, waarvan ik uitging, wil ik nóg even bij Aken stilstaan. Toen ik voor ongeveer 10 jaren hierheen kwam, waren de torens van 't oude Raadhuis, den gotischen Prachtbau uit de „Reichs-städtische" tijd nog met stijgers omgeven. Men zal zich herinneren, dat de torens en het dak in 't jaar 1883 afgebrand waren. Heerlijk verrezen de nieuwe torens (om 't zinnebeeld van den phenix te gebruiken) uit de assche der vernielde oude torens.
Maar eenmaal aan 't werk gaande, wilde men niet halverwege blijven staan. Men wilde dat de stad van heden met hare toenmaals ca. 150- (thans ongeveer 165-)000 inwoners een raadhuis moest hebben, niet achterstaand bij 't „reichsstädtische" stadhuis. Men maakte daarom het oude (zooals ik in 't begin zeide oorspronkelijk paleis, „karolingische Pfalz" geweest zijnde) stadhuis tot een „*Festbau*", waarin buiten de groote ontvang- (vroeger Krönungs-) zaal, de bureaux van den Oberbürgermeister en eenige andere ruimten van belangrijke beteekenis werden ingericht. Alle verdere bureaux voor de verschillende takken van dienst werden in het eveneens in hoofdzaak gotisch karakter ontworpen „*Verwaltungsgebäude*" naar de plannen van den Akener architekt Prof. Pützer (thans te Darmstadt) ingericht. Dit bij zijne gotische vormen toch in den besten zin des woords *modern* gebouw voldoet uitstekend aan de gestelde eischen; het eenige bezwaar is dat 't reeds begint te klein te worden. Het is door een bovenstraatsche gang op werkelijk *schoone* wijze met 't oude stadhuis (Rathaus) verbonden, waardoor de administratie zeer gediend wordt, zooals ik zelf reeds ondervonden heb bij gelegenheid dat ik in beide gebouwen wezen moest.
Verder heeft Aken in zijne ingelijfde gemeenten Burtscheid en Forst nog twee bescheidenere raadhuizen, waarvan 't eerstgenoemde eveneens historische, en „künstlerische" waarde heeft.
In München licht 't geval bijna geheel zooals in Aken; ook die stad heeft zijn prachtig oud raadhuis — en wel geheel — als *Festbau* ingericht, terwijl (zooals trouwens genoegzaam bekend) het door Prof. Hauberisser gebouwde nieuwe raadhuis als „Verwaltungsgebäude" van imposante grootte en schoonheid is. Zooals bekend is, is 't in gothische architektuur opgetrokken en, al moge ook over eene zekere onrust in de zeer rijk versierde lijnen en vlakken nu en dan eens wat te zeggen zijn, het is een meesterwerk, dat tot ein „Wahrzeichen" niet alleen van de prachtige „Marienplatz" in 't bijzonder, maar van 't zeker zeer hooge eischen aan de kunst stellende München in 't algemeen geworden is. — Ook München heeft in zijne ingelijfde voorsteden (Au, Giesing, Schwabing, etc.) respektabele raadhuizen, die eene gezonde decentralisatie waarborgen.
Dat Frankfurt a|M. zijnen beroemden „Roemer", naar bekend is, weleer eveneens „Krönungsstätte deutscher Kaiser" (1531—1792) tot eenen waardigen „Rathaus-Festbau" gerestaureerd heeft en met het „Verwaltungs-Rathaus" door drie verschillende groepen, onder elkaar verbonden alhoewel niet in denzelfden stijl gehouden, een imposant en aan de praktische eischen voldoend geheel heeft geschapen, wil ik nog even aanstippen.
Thans moet ik echter afbreken met mijne beschouwingen, die zich onwillekeurig de eene na de andere aanknoopten. Slechts dat eene wil ik nog zeggen: 'k Verheug mij ongemeen, dat de oude geest van Amsterdam, van de stad, die als „Keyserin de kroon draeght van Europa", zooals Vader Vondel eens gezongen heeft, weer ontwaakt is. Moge toch na een weldadigen slaap van vele jaren een bedrijvig, een scheppend en vooruitstrevend, een grootsch gedacht en kloek uitgevoerd initiatief, dat reeds in actie is, zich handhaven, opdat niet slechts de roem, maar wat meer is ook 't geluk van Amsterdam daardoor gediend worde.
„Sij, die aen d'Aemstel en aen 't Y sich heerlijck ope doet," heeft mannen van kracht op geestelijk en stoffelijk terrein genoeg; door eendracht wordt macht geschapen. Mogen zich niet slechts de rijken van geest, en van goederen (gelukkig is 't een veelal verbonden met 't andere, waardoor de samenwerking nog meer voor de hand licht), maar mogen zich ook zoovele der bescheidenen, die toch een klaren blik hebben voor 't geen noodig is om een waardig bestaan te hebben en te behouden, *de handen ineenslaan* (zooals ze 't reeds zoo dikwijls tot zegen der algemeenheid gedaan hebben) om nevens de vele philantropische inrichtingen, die met recht den roem van Amsterdam uitmaken ook op dit „point d'honneur" dat te verkrijgen, wat de eer van Amsterdam, ja van Nederland verlangt.
In de hoofdstad *een waardig, vorstelijk verblijf voor de Koningin en de Koninklijke Familie*, waar gaarne ver-

toefd wordt gedurende de dagen van 't jaarlijksch bezoek, geschikt ook tot ontvangst van hooge gasten van 't Koninklijk Huis. Maar ook een *Stedelijk Huis*, het nog steeds in menig opzicht ongeevenaard schoone *Stadhuis op den Dam*, zoo te zeggen een „Stadtschlosz", waarin ook de stad hare feesten kan en mag vieren met hare gasten in het midden harer bevolking, waardig en welgemoed.
Tenslotte de noodige *Gebouwen voor den dienst*, eveneens waardig, maar eenvoudig, eene plaats waar evenzoo graag gewerkt wordt als op de voorbeschreven plaatsen gevierd.
Een karakteristiek Duitsch spreekwoord zegt: „Saure Wochen, frohe Feste". Door den hier uit sprekenden geest der werkzaamheid en vroolijkheid is ook Amsterdam groot geworden, daarom moge ze gerust de leuze blijven.
De wil is er, zoo schijnt 't mij toe ('k heb de aangelegenheid steeds met de grootste belangstelling gevolgd), welaan, zoo zal zich ook de weg vinden, naar het schijnt.
Wat bijv. samenwerking vermag, daarvoor heeft Duitschland in den laatsten tijd twee machtige voorbeelden gegeven, voor eenige jaren de „Zeppelinspende" en thans de „Blumentage" tenbehoeve van de weldadigheid. Kleine bedragen in grooten getale, daarbij groote bedragen in kleinen getale, — een ieder naar zijne draagkracht — tenslotte echter een groot geheel, machtig en krachtig door de eenheid. 'k Geloof, Amsterdam zal 't voorbeeld geven in Holland voor eene nationale daad, die de eer van Nederland verlangt, die 't aanzien en daarmêe ook 't welvaren van Neêrlands hoofdstad verhoogt. De woorden van Mr. J. van Lennep, die ter Gouw aan zijne kleine beschrijving van Amsterdam uit den jare 1859 liet voorafgaan, zoo vol liefde voor hunne, ook mijne geboortestad, ik mag ze wel als slot kiezen voor eene ontboezeming, die ik reeds lang op 't hart had:
Heil Amsterdam, alom bekend!
Haar voorspoed duur tot 's waerelds end!

J. D. LANDRÉ CFZN.

Aachen, 6 VI 1911

EEN BOUWKUNSTIGE GIDS VOOR AMSTERDAM.

In een particulier schrijven van onzen correspondent te Aken, den heer J. D. Landré Czn. aan de Redactie, wordt de aandacht gevestigd op de vele goede en goedkoope, geïllustreerde boekjes die over de Duitsche steden, zelfs kleinere, zijn uitgegeven, waarin de bouwwerken dier stad worden behandeld. De heer Landré vraagt of er iets dergelijks voor Amsterdam bestaat. Zoo niet, dan is het in alle opzichten wenschelijk dat hiertoe het initiatief genomen wordt.
Wij deelen deze wenschelijkheid volkomen, en lichten ter verduidelijking uit het schrijven het volgende:

Het zij mij even vergund, op iets terugtekomen, wat me te binnen schiet. Namelijk in 't Bouwk. Weekblad van 23. 1. '97 heb ik 't volgende te berde gebracht: „Dikwerf kwam de gedachte bij „mij op, of het voor A'dam en andere steden in ons land niet van „nut zou kunnen zijn, zoo eene of andere corporatie, *bijv. de „M. t. B. d. B.*, het initiatief name een dergelijk werk over „A'dam uittegeven (zooals vele Duitsche Steden dit gedaan heb-„ben onder den titel „Stadt ..... und seine Bauten"), waarin „de bouwwerken dezer stad in den uitgebreidsten zin beschre-„ven, verklaard en afgebeeld zouden moeten worden. Voor elk „ressort zou een specialiteit het referaat op zich moeten nemen. „Het geheel zou bij de eene of andere passende gelegenheid als „feestgave kunnen verschijnen en zekerlijk in stad en land van „vele zijden *een zeer goede ontvangst vinden*, die het onderne-„men materieel konde doen slagen."
Bestaat eigenlijk iets dergelijks, algemeen toegankelijks voor Amsterdam? Zelfs kleinere steden, zooals bijv. Aken, hebben zeer respektabele „Festschrifte" uitgegeven. Die van Aken verscheen in 't jaar 1900 bij gelegenheid van de 72ste, aldaar gehouden vergadering van „Deutschen Naturforscher und Aerzten".
Het zeer goed geïllustreerde en evenzoo geredigeerde, 20 op 27 cM. groote boek omvat 330 bladzijden van goed papier, dito druk en is door een groenlederen band met in gouddruk gehouden wapen versierd, ingebonden. Den vergaderden werd 't ten geschenke aangeboden; voor de overigen was het te koop. Thans is 't (geloof ik) uitverkocht; toch bezit ik tot mijne vreugde een exemplaar ervan.
Wie kent niet: „Hamburg und seine Bauten, Schafsburg und seine Bauten" en vele dergelijke meer?
Op de Tentoonstelling in Brussel trof ik aan „Amsterdam, la vie économique et sociale, les institutions hygiéniques et philanthropiques" 1910 gedrukt, 13/18 cM. in honderd bladzijden eveneens op goed papier, voorname afbeeldingen en interessanten text inhoudend. Het werd mij op mijn verzoek welwillend afgestaan en stelt in zekeren zin datgene voor, wat ik meende: *'k schat 't* in dien zin ook bepaald zeer *hoog*; wat ik er echter uit den aard der zaak niet in vind, is de „private Bautätigkeit" en een overzichtplan van de stad en hare uitbreidingen.
Als een voorbeeld voor gezonde „Verkehrspolitik" schijnt mij (buiten vele andere kostelooze of althans zeer billijke en toch goede geïllustreerde „Verkehrsbücher oder Führer") het „Sächsische Verkehrsbuch", dat ik voor eenige jaren op het „Hauptbahnhof Dresden" in het Verkehrsbüro voor 20 Pf. — 12 centen! mij verschafte. Eenige afbeeldingen zijn in kleuren; de eerste daarvan „Gezicht op Dresden" is eene reproduktie naar een aquarel van Gotthart Kuehl. Het geheel schijnt mij voortreffelijk. Zeer goed en „preiswert", (ik weet niet meer precies wat ik er voor betaalde, wellicht 5—6 Mark!) is de „Führer durch die Architektur Dresdens, Text van Prof. Dr. Schumann, herausgegeben aus Anlasz der Deutschen Bau-Ausstellung 1900a. 18/25 c.M., 110 bladzijden met een rijke keuze van plattegronden, fassaden en interieurs, met plaatsaangifte en naamopgave van de betreffende architecten; daarenboven eene stadbeschrijving en behandeling der voornaamste monumentale bouwwerken.

RESTAUREEREN VAN MONUMENTEN NAAR AANLEIDING VAN DE HERSTELLING VAN HET KASTEEL DOORWERTH. *)

Over dit onderwerp heeft de heer Jan Kalf, Secretaris der Rijks-monumenten commissie in de jaarvergadering der Mij. der Nederl. Letterkunde een voordracht gehouden, waarover de N. R. Ct. het volgende meldt:
De heer Jan Kalf, begon met er op te wijzen hoeveel er in ons land veranderd was ten opzichte van de waardeering voor oude bouwwerken sedert 1875, toen jhr. De Stuers tot referendaris voor kunsten en wetenschappen bij het ministerie van binn. z. werd aangesteld. Hij herinnert aan de bezwaren, die het toen inhad, aan de listen die men toen bedenken moest om eenig publiek persoon of eenig regeeringslichaam voor de belangen van eenig oud bouwwerk te winnen, en stelt daartegenover alles wat nu is verkregen, o. a. geregelde subsidiën, toezegging van

*) Door plaatsgebrek niet eerder opgenomen.

regeeringswege van overweging eener wettelijke bescherming van monumenten, de instelling eener inventarisatie-commissie. Dank zij vooral den onvermoeiden arbeid van De Stuers is door Nederland de idee der „monumentenzorg" in vollen omvang aanvaard.

En alsof dat vanzelf sprak is daarbij aangenomen, dat tot deze zorg in de eerste plaats het restaureeren van oude gebouwen behoort. Als een gebouw teekenen van verval vertoont, dan moet het gerestaureerd worden, ziedaar de publieke opinie, en ook die der Nederlandsche historici, van wie nog nooit een zijn stem tegen restauratie heeft doen hooren. En toch, meent spr., is elke restauratie niets minder dan de vervalsching van een historisch document! Vanwaar die tegenspraak? Waarschijnlijk omdat de geschiedkundigen zich geen rekenschap geven van wat er eigenlijk bij de restauratie met een monument gebeurt. „Restaurer un édifice", zegt Viollet-le Duc — „ce n'est pas l'entretenir, le réparer ou le refaire, c'est le rétablir dans un état complet qui peut n'avoir jamais existé à un moment donné." Zie hier kort en bondig gezegd, dat men niet een oud gebouw bewaren wil in den toestand, waarin het verkeert door het te versterken, voor verder verval te behoeden, niet aanvaarden wil wat de geschiedenis, wat „de tand des tijd" ervan heeft gemaakt, maar het met toewijding van kennis en kunst wil terugbrengen in den toestand, waarin het vroeger, of zelfs oorspronkelijk is geweest. Met enkele voorbeelden toont spr. aan hoe daardoor een sprekend historisch getuigenis verloren gaat. Zoo, als men in de kerkgevels, de nissen weer vullen gaat met de heiligenbeelden, waarvan de beeldstormers ze hadden beroofd. De krachtige taal van den geschonden gevel gaat daarbij te niet. Nog meer klemt dat bij die onderdeelen der geschiedenis, voor welke de monumenten de voornaamste bronnen zijn: de kunsthistorie in 't algemeen, die van bouw- en beeldhouwkunst in het bijzonder. Het beloop van een profiel, de vorm van een kapiteel, de traceering van een vensterharnas, zij bieden den archaeoloog zijn gegevens. Maar uitwendig knaagt de verweering, inwendig schoonheids- of practische zin der opvolgende geslachten. De restauratie verhelpt dat alles — en wischt alle herkenningssporen voor den archaeoloog weg. Het algemeen karakter van bouwwerk en sculptuur moge tamelijk wel gevolgd kunnen worden, maar het volop levende, het echte verdwijnt, de restaurateur levert geen kunst, voor elk beschadigd beeldhouwwerk dat vervangen is, komt iets dat aesthetisch waardeloos is en dat ook een aesthetische waarde verdringt.

Met enkele voorbeelden — de Bossche St. Jan, de St. Servaas te Maastricht, — toont spr. dit nader aan en wijzende op de krypten dier laatstgenoemde, op de kerk te Rolduc, op de gratelijke zalen laat hij zien hoe deze den argeloozen architectuur-historicus uit den koers moeten brengen.

De geschiedkundige zou het gruwelijke vervalsching achten een verbleekt woord in een charter uit te radeeren en door een van eigen vinding in oudschrift te vervangen. Toch is restaureeren niet anders dan stelselmatig en zoo bekwaam mogelijk verrichten van dergelijke vervalschingen!

Maar — zoo stelde spr. daar onmiddellijk tegenover, — voor een deel kan dat niet anders. Bouwwerken zijn nu eenmaal van vergankelijke materialen en wil men ze voor ondergang behoeden, dan moet men sommige vergane onderdeelen door nieuwe vervangen; voor een ander deel echter gaat men te ver, met een beroep nog wel op de historie: men wil immers de gebouwen weer maken als zij geweest zijn!

Spr. gaat de geschiedenis van dit denkbeeld, dat uit het begin der 19de eeuw dateert, na. Behoudens enkele uitzonderingen herstelde men of bouwde men aan in den stijl van den eigen tijd, onder het krachtig besef van de waarde der eigen kunst.

De hedendaagsche monumentenzorg is een kind der romantiek. Goethe was haar voorlooper, V. Hugo een harer krachtigste ijveraars. In 1830 werd voor het eerst in Frankrijk door de benoeming van Vitet tot inspecteur général des monuments historiques staatszorg voor de monumenten ingesteld. Reeds het volgend jaar verscheen een rapport over zijn werk, waarin reeds kant en klaar de boven aangehaalde restauratiegedachte is geformuleerd. Geïnspireerd door de ruïnes van het kasteel Ganzy ontwerpt hij op papier een beeld van zijn oorspronkelijken toestand. Maar 30 jaar later komt Viollet-le-Duc triomfantelijk vertellen hoe dit programma is uitgevoerd in steen, hout en ijzer voor een niet minder belangrijk kasteel, dat van Prénefonds. Bij het ontbreken van een bouwkunst met eigen karakter kwamen zoo, in de oprechte overtuiging dat zij althans het verleden konden doen herleven, schrijvers en architecten tot de uitwerking dier restauratie-idee. Van Frankrijk, ging het denkbeeld naar Engeland. Sir Gilbert Scott was hier wat Viollet-le Duc voor Frankrijk was. Duitschland en 't andere Europa volgden spoedig. Nederland eerst betrekkelijk laat onder invloed van Thym, Cuypers en de Stuers. Dat de orthodoxe restauratietheorie zoo gemakkelijk overal aanhangers vond, wordt begrijpelijk als men ziet dat men ook voor de eigen bouwwerken oude stijlvoorbeelden volgde. Toch bleef de theorie niet lang zonder tegenspraak. In Engeland kwam Ruskin er tegen op. Men denke aan zijn „Seven lamps of architecture", waarin in het welsprekend hoofdstuk: „Lamp der gedachtenis" de scherpe uiting: „Restaureeren beduidt de meest volkomen vernieling, waaruit geen overblijfselen kunnen worden bijeengegaard, en die als noodzakelijk gevolg heeft de vervalsching van 't geen, dat verwoest werd".

Een sterk bondgenoot — vervolgde de heer Kalf — kreeg Ruskin in William Morris, die vooral deed uitkomen, dat de grondgedachte van het restaureeren onjuist is, omdat, artistiek gesproken, geen arbeider zal kunnen werken in den geest van een vroegeren tijd. Op zijn initiatief werd in 1877 de „Society for the protection of ancient buildings" gesticht, als „Antirestoration-society" duidelijk gekenschetst. In dezelfde richting werkt sinds een 20-tal jaren het „comité des monuments français" met zijn tijdschrift „l'Ami des Monuments."

In Nederland heeft tegen het restaureeren in architecten-kringen wel altijd verzet bestaan. Spr. herinnert aan een rede van den architect A. W. Weissman van 25 jaar geleden, aan een adres der Mij. v. Bouwk. bij gelegenheid der restauratie der gratelijke zalen. De eerste predikte in de woestijn, bij het tweede was de remedie erger dan de kwaal. Eerst in 1910 is het restauratievraagstuk wetenschappelijk aan de orde gekomen, door de behandeling op de verg. van den N. Oudheidkundigen Bond, waar in hun adviezen èn prof. Vogelsang èn de architect Jos. Cuypers zich tegen de klassieke theorie verklaarden, en beiden het Duitsche standpunt bleken te aanvaarden.

In Duitschland was ook Viollet-le-Duc met geestdrift gevolgd tot op de jaarlijksche „Denkmalpflegetage" het restauratievraagstuk systematisch bestudeerd werd en de nieuwere opvatting zich baan brak, die nu althans vrij algemeen wordt aanvaard. Aloys Riegl zette in zijn „Der moderne Denkmalcultus" de nieuwe leer scherpzinnig uiteen. Het is in de eerste plaats het „oude" dat ons in een monument bekoort. Wat aan een monument de blijken van zijn ouderdom ontneemt, vermindert die bekoringswaarde. Dan is er de historische waarde, die ongerept moet blijven, en de schoonheidswaarde, ten slotte de praktische gebruikswaarde. De overweging van al die kanten der zaak maakt, dat elk afzonderlijk moet worden beschouwd, algemeene regels onmogelijk blijken. Anders moeten zij zijn voor „doode" monumenten, — niet meer gebruikte — anders voor „levende" als kerken en raadhuizen. Bij de laatste scheidt men herstellings- en voortbouw-werken. Wat onkunde of achteloosheid verknoeiden, moet men, zoolang er gegevens zijn daarvoor — in den ouden stijl terug brengen: dichtgemetselde ramen openen enz. zoolang maar zeker blijkt wat vroeger bestond. Maar alle voortbouw drage den stempel van eigen tijd.

Uit alles blijkt dat ook deze nieuwe leer, voorgestaan in Duitschland door Clemen, Dehio, Konrad Lange niet terugschrikt voor de „vervalschingen" door spr. in zijn aanhef gesignaleerd. Ruskins opvatting wordt overdreven geacht. Men heeft soms geen keus meer. Om het oude rechtsgebouw te Hoorn te redden moest men het afbreken en zorgvuldig met oude steen herbouwen.

Beter is dit dan het verlies van het gebouw, zooals de historicus blij is met een „vidimus" van een charter, dat zelf verdwenen is. Restaureeren is vervalschen, maar aan dat vervalschen is niet te ontkomen. Allermiust bedoelt spr. dan ook een verwijt tot hen, die onze restauraties naar de oude leer leiden. Zij deden dat in de overtuiging voortreffelijk werk te verrichten, hoezeer zij ook mede werkten dat menig gebouw historische en oudheidswaarde verloren heeft. Maar dat is niet hun schuld, maar die van de opvatting van hun tijd. Maar de nieuweren moeten trachten naar hun inzicht te gaan werken, en kunnen slechts hopen, dat zij het niet mider bekwaam zullen doen dan de bewonderenswaardige kampioenen het deden, die zij moeten bestrijden.

Bij de Doorwerthrestauratie werd opeens het theoretisch verscheiden inzicht tot een practisch verschil. Spr. gaf daarvan met tal van lichtbeelden een overzicht, waarbij hij vooral trachtte te doen uitkomen hoezeer reeds bij het stellen der eerste vraag bij een dergelijke restauratie-opgave een psychologisch verschil voor den dag komt. Hoe de een bij het zien van een leelijk aanbouwsel vraagt: „hoe krijg ik dat weg", maar de ander; „hoe is dat daar gekomen". En eindigende kwam spr. tot de meening dat een groote moeilijkheid in het restauratie-vraagstuk ten onzent is, dat de belangsteliing zich beperkt tot zoo kleinen kring, dat de historici er zich zoo vrij algemeen buiten houden. En hij kon niet beter doen dan den wensch uitspreken, dat dezen, het belang vooral voor hen en hun studie begrijpende, deze afzijdige houding meer en meer zouden laten varen.

IXe INTERNATIONAAL CONGRES VOOR ARCHITECTEN TE ROME IN 1911.

Nogmaals wordt herinnerd dat dit Congres zal gehouden worden van 2—10 October 1911.

Alleen architecten kunnen daaraan deelnemen.

De navolgende onderwerpen zijn vastgesteld ter behandeling:

1. Het gewapend beton, zijn toepassing in de verschillende landen en de mogelijkheid van zijne toepassing op artistieke werken uit technisch en decoratief oogpunt beschouwd.
2. Rechten en plichten van den architect jegens zijn lastgever.
3. Technische en artistieke opleiding, diploma van architect, uitoefening van het beroep buiten het vaderland van den architect.
4. Beschouwing over de moderne bouwkunst.
5. De uitvoering van rijks- en andere openbare bouwwerken.
6. Het nut van een bouwkundig woordenboek.
7. De buitenlandsche academies te Rome; hare geschiedenis, de studies en ontwerpen der studeerenden, invloed door die academies uitgeoefend in de landen welke zij vertegenwoordigen.
8. Reguleeringsplannen, en stedelijke artistieke verordeningen.

De deelname is bepaald op Lire 25.—, met inbegrip van het Compte rendu.

Familieleden van architecten, (waarmede bedoeld worden de echtgenoote en kinderen) betalen Lire 15.— per persoon en kunnen aan alle excursies deelnemen.

Zij die wenschen deel te nemen aan het Congres worden beleefd verzocht zich *ten spoedigste* op te geven aan den laatst ondergeteekende, aan welk adres vóór of op 31 Juli a.s. ook de antwoorden en rapporten worden ingewacht, liefst in het Fransch, betreffende de bovengenoemde 8 „thèmes". Zoodra meer gedetailleerde programma's en reglementen verkrijgbaar worden gesteld, wordt daarvan mededeeling gedaan in de bouwkundige bladen.

Het Nederlandsch Comité:

Dr. P. J. H. CUYPERS, *Voorzitter*.
H. P. BERLAGE Nz.
A. SALM G.Bzn., *Secretaris* *)

*) 26 Weesperzijde, Amsterdam.

BERICHTEN

Mechelen. Ter gelegenheid van het 22ste archeologisch congres, dat in de maand Augustus van dit jaar te Mechelen zal plaats hebben, wordt aldaar een tentoonstelling ingericht van oude Mechelsche kunstnijverheid, religieuse kunst der provincie Antwerpen en plaatselijke folklore.

Bij den secretaris van het regelingscomité, den heer C. Poupeye te Mechelen, zijn inlichtingen te verkrijgen. *Alg. H.bl.*

OFFICIËEL GEDEELTE.

DE REORGANISATIE DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST 1911.

Daar het blijkt, dat niet algemeen het doel en de beteekenis van het verstrekkend besluit, genomen op de Alg. Vergadering van 31 Mei j.l. begrepen is, geeft de Commissie van Voorbereiding de volgende toelichting:

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft in hare 31 Mei l.l. gehouden jaarlijksche Vergadering besloten tot eene, 1 Januari a. s. met het ingaan van haar 70sten jaarkring in werking tredende reorganisatie.

Deze reorganisatie is een logische voortzetting en afronding van die, welke eenige jaren te voren tot stand kwam en o. a. blijkens de vermeerderde belangstelling en het stijgende ledental, van zoo gunstigen invloed is gebleken op de gestie der Maatschappij.

Het mag op grond van die ervaring dan ook verwacht worden, dat na eenige, mogelijk onvermijdelijk blijkende strubbeling eener overgangsperiode ook de reorganisatie van 1911 van ingrijpende beteekenis zal blijken, in de eerste plaats natuurlijk voor de Maatschappij zelve, maar verder vooral ook voor het vereenigingsleven der Nederlandsche architecten in het algemeen. Immers, de bedoeling die aan de thans besloten plannen ten grondslag is gelegd, is de architecten van ons land in eene krachtige organisatie saam te vatten en aldus gehoor te geven aan een bij herhaling en ondubbelzinnig gebleken wenschelijkheid, die vrijwel algemeen werd gedeeld.

Duidelijk komt dan ook in de nieuwe statuten uit, dat de zuivere vakbelangen der architecten — zoowel die van ideëelen als van materiëelen aard — in de Maatschappij uitsluitend door hen zelf zullen worden behartigd. De in meerdere opzichten feitelijk reeds bestaande toestanden zijn daarmede in afgeronden vorm gecodificeerd en wettelijk vastgelegd.

Maar daarnevens is toch in de Maatschappij de van oudsher bestaande gelegenheid bewaard gebleven, dat ook zij, die het bouwvak niet als architekt beoefenen, tot de Mij. kunnen toetreden en haar streven steunen. De mogelijkheid blijft aldus geopend, dat belangstellenden en de beoefenaren der verschillende onderdeelen van

het bouwvak, in den ruimsten zin genomen, door onderling verkeer en vriendschappelijke uitwisseling van gedachten, een harmonieus samengaan gepaard met wederzijdsch waardeeren kunnen bevorderen.
De halfslachtige toestand, die van de vorige organisatie was blijven hangen, is nu opgeheven, door alleen aan de architekt-leden het stemrecht toe te kennen, zoodat ook zij alleen het stemrecht hebben voor het verkiezen van hen, die als bestuurders der Mij. hare belangen moeten vertegenwoordigen. Dit leidde als van zelf tot de opheffing der Commissie ter Behartiging van de Vakbelangen van den Architect, wier taak nu immers geheel is samengesmolten met die van het Hoofdbestuur, bestaande uit en uitsluitend gekozen door de Architect-leden.
Ook de nieuwe indeeling der leden en de benaming der groepen geeft een zuiver beeld van den toestand.
De Mij. wordt beheerscht door hare groep van stemgerechtigde leden, de *Architect-Leden* — welke naam burgerrecht had verkregen en aangehouden werd — en over wier toelating eene Commissie van advies dient, als waarborg voor een hoog peil dezer groep, waaraan de groep hare beteekenis zal ontleenen en dat omgekeerd aan hare leden een cachet geeft.
Daarnevens staat de groep der *Buitengewone Leden*, waartoe gerekend worden zij, die om de een of andere reden geen Architect-Lid zijn, maar wier belangen toch geacht mogen worden op meerdere punten *parallel* te loopen met die der Architect-leden. Wij teekenen hierbij aan, dat zij die den leeftijd van 26 jaren nog niet bereikten en tegen betaling der halve contributie zich bij de Mij. aansluiten, eene onderafdeeling van de groep „Buitengewone leden" vormen. Wijders is uit hen, die zich tot de Maatschappij genegen gevoelen een groep *Donateurs* gevormd; zij ontvangen de publicaties der Mij. en hebben vrijen toegang tot de bibliotheek, tentoonstellingen, Algemeene vergaderingen en excursies der Maatschappij. De Buitengewone leden, benevens de Donateurs, hebben geen stemrecht.
Deze verdeeling maakt mogelijk een zuivere groepeering der leden in hunne verhouding tot de actie en de strekking der Maatschappij.

De sinds jaren uitgesproken wensch en stellige verwachting, dat de Maatschappij zich in den boven geschetsten zin zou vervormen, is nu verwezenlijkt. Het verwijt, dat, hoewel *feitelijk* geheel ten onrechte, de besluiten en handelingen der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst niet mochten beschouwd worden als eene uiting van architecten, aangezien niet deze het uitsluitend stemrecht hadden bij de verkiezing van hen, die de Maatschappij leiden (het Hoofdbestuur) en de behartiging hunner vakbelangen niet voldoende op den voorgrond was geplaatst, heeft geen reden van bestaan meer.
Alle waarborgen zijn nu ook wettelijk geboden en in de Statuten neergeschreven, dat de zuivere belangen der architecten en der architectuur in en door de Maatschappij tot hun recht kunnen komen, dank zij de positie welke bij deze reorganisatie aan de Architect-Leden in de Maatschappij is toegekend.
De mogelijkheid is aldus geschapen tot het ontstaan in Nederland eener krachtige architecten-organisatie, welke toegerust is ook met de materieele middelen om eenerzijds haar lidmaatschap aantrekkelijk te maken en anderzijds hare meening ingang te doen vinden.
De vermeerderde contributie der Architect-leden, die billijkerwijze beantwoordt aan hunne in de Maatschappij vooropstaande positie, zal deze in staat stellen haar taak uit te breiden en in overeenstemming met de stijgende eischen te blijven vervullen.
Als onderwerpen, welke daarbij van de bijzondere zorg der Maatschappij verzekerd worden, zijn o.a. blijkens de instelling van Permanente Commissies van advies, naast de algemeene vakbelangen, aangewezen met name: de periodieken, het onderwijs en de boekerij.

Reorganisatie alleen, dat sta op den voorgrond, is niet voldoende om de Maatschappij tot meerderen bloei te brengen. Een tijdperk van ingespannen en gestadigen arbeid moet, in de eerste plaats voor het Hoofdbestuur, aanbreken, dat daarbij moet aansturen op samentrekking en ontwikkeling der beschikbare krachten.
Wanneer het zich daarbij echter gesteund weet door de belangstelling en medewerking der leden, dan zal het niet uitblijven of de zuiverder en juister toestanden, welke door de nieuwe regeling zijn in het leven geroepen, zullen een weerklank vinden in de positie der Maatschappij. Het bouwvak en hare beoefenaars zullen daarvan de goede vruchten plukken, doordien hun aanzien wordt bevestigd en hun invloed op den gang van zaken versterkt.
Het is een bestaansbelang der Nederlandsche Architecten dat zij, in eigen kring zoowel als naar buiten, eensgezind, met terzijde stelling van mogelijke verschillen van theoretischen aard — welke slechts tot verzwakkende verdeeldheid kunnen leiden — samenwerken tot verheffing van hun vak en hun stand in de algemeene opinie.
De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zal na de jongste reorganisatie met frisschen moed en krachtigen geest oprecht en naar haar beste weten trachten het hare bij te dragen ter bereiking van dit doel.

Namens de Commissie van Voorbereiding,
J. GRATAMA, *Secretaris.*

PERSONALIA

Aan de Technische Hoogeschool te Delft slaagden in het Candidaatsexamen voor Bouwkundig Ingenieur de heeren: B. Bijvoet, J. Duiker, R. L. A. Schoemaker; — in het examen voor Bouwkundig Ingenieur de heeren: J. de Bie Leuveling Tjeenk; D. Roosenburg en M. E. van de Wall.

De heer S. Uden Masman, gewezen gemeente-architect van Gorkum, is bij de gemeentewerken van Rotterdam in dienst getreden als Opzichter.

31ste JAARG. — 15 JULI 1911. — No. 28.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Tentoonstelling Dorpskerken. — J. H. Leliman Prijsvragen. — Vergadering Hoofdbestuur op 19 Juli a. s. — Otto Wagner 70 jaar. — Ontvangen boeken. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek. Rotterdamsche Parkplannen, door J. Gratama. — Stedenbouw, vervolg, door J. G. Wattjes. — Toren te Velp en twee landhuizen te Laren, Arch. A. J. Kropholler. — Warmtetransmissie van gewapend Beton, vervolg en slot, door F. G. Unger. — Over het verband tusschen den tijd van het vellen der boomen en de hoedanigheid van het hout. — Vergaderingen. — Boek- en Plaatwerken. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

In herinnering wordt gebracht, dat de tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen enz. van Dorpskerken, gebouwd in Nederland tot aan het jaar 1800, in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, dagelijks geopend is van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.; Zondags van 10 uur v.m. tot 12 uur v.m.

J. H. LELIMAN-PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en door het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, daartoe door een bijdrage in staat gesteld, zijn ter nagedachtenis van wijlen den heer J. H. Leliman, uitgeschreven een *Prijsvraag voor een Museum voor Moderne Kunstnijverheid* en een *Prijsvraag voor de Afsluiting van het Leidsche Plein te Amsterdam.*
De Programma's zijn afgedrukt in B. Weekblad no. 25, 1911 en zijn verder kosteloos verkrijgbaar aan het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam. Aan dit adres zijn tevens verkrijgbaar lichtdrukken van de Situatie-teekening van het Leidsche Plein en omgeving, schaal 1 op 200.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP WOENSDAG 19 JULI A.S. TEN 10½ URE V.M. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Op de agenda komt voor o. a.
Ingekomen stukken.
Mededeelingen van den Voorzitter.
Voorziening Vacature Commissaris leening Maatschappelijk gebouw.
Benoeming Vertegenwoordiger op het 9de Intern. Architecten-Congres te Rome.
Rapport der Vakbelangen-Commissie over concept Algem. Administr. Voorwaarden.
Model Arbeidsovereenkomst en model Arbeidscontract.
Proef brandvrij rieten dak.
Verzekering Ziekte en Ongeval Opzichters en Teekenaars.

OTTO WAGNER 70 JAAR.

Otto Wagner heeft 13 Juli jl. zijn zeventigsten verjaardag gevierd; het Hoofdbestuur heeft naar aanleiding hiervan den volgenden brief verzonden:

11 Juli 1911.

Herrn Otto Wagner
Architekt (M. D. G.) K. K. Oberbaurat
Professor an der K.K. Akademie der Bildende Künste zu Wien
Hochwohlgeboren

Wien. I. Schillerplatz 3.

Sehr geehrter Herr,

Der Vorstand der Gesellschaft zur Beförderung der Baukunst zu Amsterdam wünscht Ihnen von Herzen Glück zu der Feier Ihres 70. Geburtstages und hofft vor allem, dasz Sie diesen in Freuden und Zufriedenheit zubringen mögen. Da wir nicht daran zweifeln, dasz Ihnen bei Gelegenheit dieses Festtages nicht nur aus Ihrem Vaterland, sondern auch aus dem Ausland von allen Seiten Glückwünsche und Ehrenbezeugungen zugehen werden, ergreifen auch wir gerne die Gelegenheit um uns dessen zu erinnern, was Sie in Ihrem fruchtbaren Leben für die Baukunst getan haben.
Mit Bewunderung denken wir an Ihr groszes und vornehmes Talent, an Ihre Energie und die bahnbrechende Bedeutung ihrer

Arbeit für die moderne Zeit, sowohl als Architekt, als auch als Professor und bezeugen recht gerne, dasz auch in den Niederlanden Ihr hoher und feiner Geist gewürdigt wird. Vor allem auch Ihre Schriften, worin Sie in hervorragender Weise die Künstlerschaft des Architekten hoch halten, und ganz im modernen Leben sich bewegend, für eine harmonische und schöne architektonische Form dieses modernen Lebens Propaganda machen, ziehen auch in Holland die Aufmerksamkeit auf sich.
Wir sind stolz darauf, Sie zu den Ehren-Mitgliedern der Gesellschaft zur Beförderung der Baukunst zählen zu dürfen, und sind Ihnen für das der Gesellschaft entgegengebrachte Wohlwollen dankbar, u.a. daraus ersichtlich, dasz Sie regelmäszig Exemplare Ihrer Veröffentlichungen der Bibliothek der Gesellschaft schenken.
Im Anschlusz hieran danken wir Ihnen für das zuletzt gesandte wichtige Büchlein über „Die Grosztstadt".
Wir hoffen von Herzen, dasz Ihnen noch viele Jahre zum Heil der Baukunst und der Kultur im Allgemeinen beschieden sein möge!"

Mit aller Hochachtung
im Namen genannten Vorstandes:
A. SALM G.BZN., *Voorzitzender*.
J. GRATAMA, *Sekretär*.

ONTVANGEN BOEKEN.

De Maatschappij heeft voor hare bibliotheek de volgende boeken ontvangen:
Otto Wagner: Die Groszstadt. Uitgever Ant. Schroll en Kamp te Weenen; van den Schrijver.
The Liverpool Architectural Sketch Book. Being the Annual of the School of Architecture in the University of Liverpool. Sept. 1910; van het Consulaat der Nederlanden te Liverpool.
W. B. G. Molkenboer: Verslag van eene Studiereis 1908, in zake teekenonderwijs in Engeland, Schotland, Duitschland, Oostenrijk en Hongarije; van Z.Ex. den Minister v. Binnenl. Zaken.
Verslag omtrent Handel, Nijverheid en Scheepvaart van Nederland gedurend 1909; van het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel.
De Architect 19de Jaarg. Afl. 1 en 2; uitgave van het Genootschap Arch. et Amic.; van het Genootschap.
Prof. J. F. Klinkhamer, B. I.: Gerechtvaardigde eischen van schoonheid bij ingenieurswerken; (overdruk uit „De Ingenieur"); van den schrijver.
Mr. Dr. A. van Rijckevorsel: Verslag van een onderzoek naar de werking der ouderdomsverzekering in België; van het Min. v. Landb., Nijverh. en Handel.
Ethnographica in het museum van het Bataviaasch Gen. van Kunsten en Wetenschappen, afgebeeld door J. W. Teillers, 1910, van het Genootschap.

Verder ontvangen:
Onder Redactie van J. Godefroy: Sierkunst, uitg. Wed. J. Ahrend en Zn. te Amsterdam; — onder Redactie van Dr. H. E. Greve: De Boekzaal, maandschrift voor boeknijverheid; orgaan van de vereeniging voor openbare leeszalen in Nederland; uitg. J. Ploegsma, Zwolle; — onder redactie van H. de Boer: Kunst en Kunstleven; uitg. Harms Tiepen te 's Gravenhage; — Moderne Bauformen, Monatshefte für Architektur und Raumkunst, uitg. Hoffmannsche Buchdruckerei, Stuttgart; — A. W. Weissman: Monumentaal Nederland; uitg. Naaml. Venn. „De Tulp", Haarlem; — L. Keuller; E. La Haye en W. Sprenger: Limburgsche Bouwsteenen, overgedrukt uit: Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg; — 9 Prentbriefkaarten van de O. L. V. of Groote Kerk te Dordrecht, 1e en 2e Serie, uitg. J. van de Weg, Dordt; — Jhr. C. H. C. A. van Sijpensteijn: Oud-Nederlandsche Tuinkunst; uitg. Martinus Nijhoff, 's Gravenhage; — Dr. Hermann Muthesius: Kultuur en Kunst, (vertaald), uitg. A. H. Kruyt, A'dam; — Alg. en Intern. Tentoonstelling, Brussel, Ned. Afdeeling: Ambachts- en Nijverheidskunst; uitg. L. J. Veen, A'dam; — Kl. van Leeuwen: Werkstukken voor den Meubelmaker, 2 deelen, uitg. Wed. J. Arend en Zoon, Amsterdam; — P. J. Vaes, Werktuigk. Ing.: Graphostatica, vastheidsleer met toepassingen en opgaven ter oefening; uitg. Æ. C. Kluwer, Deventer; — P. W. Scharroo, Elementaire Berekeningen van Bouwkundige Constructies, uitg. van Mantgem en De Does, Amsterdam; — J. C. Arp: J. C. Arp's Werktuigkundig en Bouwkundig Handboek, uitg. S. L. van Looy, Amsterdam; — P. J. Vaes: De Voorstellen tot Nieuwe Regeling van het Onderwijs; uitgave Æ. C. Kluwer, Deventer; — Instituut Jacob van Campen, Amsterdam: Prospectus en Examen programma's; Verslag der Teekenschool voor Kunstambachten, Maatschappij van Nijverheid, Departement Amsterdam; — Verslag Museum en School voor Kunstnijverheid te Haarlem, 1910; — Jaarverslag 1910, Kunstnijverheidsschool „Quellinus" te Amsterdam; — Twaalfde Jaarverslag der Vereeniging ter veredeling van het ambacht; — Verslag van den Toestand van de Vereeniging „de Ambachtschool voor Alkmaar en Omstreken. Dienstjaar 1910; — M. Vrijburg, Deventer, en J. Leusen, Gorinchem: Theorie en Praktijk. Beginselen der Meetkunde, 1e en 2e deel; uitg. H. P. ter Braak, Deventer; — W. J. Heydeman: De Rekenliniaal; uitg. Wed. J. Ahrend & Zoon; — J. F. Boekholt: De Bovenbouw van Spoor- en Tramwegen met atlas; uitg. Wed. J. Ahrend & Zoon, Amsterdam; — Verslag der Staatsspoorwegen in Ned.-Ind. over 1909; — Rapport nopens den aanleg van Staatsspoorwegen in Zuid-Sumatra. Deel I, II en III; — Proeve van een wetsontwerp regelende het auteursrecht van de voortbrengselen van Kunst en Nijverheid; uitg. Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels te Amsterdam; — dito bijlage: De Berner Conventie; — Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten: Herziening der Hinderwet. Uitgave F. van Rossen, Amsterdam; — Verslag van de werkzaamheden van het Bouw- en Woningtoezicht te Zwolle over het jaar 1910; — Verslag van het Bouw- en Woningtoezicht in de gemeente Arnhem over het jaar 1910; — H. C. A. Henny en Mr. D. Hudig Jr.: Handleiding voor Woningbouwvereenigingen, uitg. Erven J. J. Tijl, Zwolle; — D. E. Wentink: Het Uitbreidingsplan en de Wijziging der Woningwet; Plattegrond van Amsterdam met adres aan den Raad der gemeente Amsterdam namens het Bestuur van den Amsterdamschen Woningraad, Amsterdam, April 1911; — S. J. Rutgers, c. i.: Een bezoek aan verschillende Cementfabrieken, uitg. F. J. Belinfante, den Haag; — P. Bakker Schut, c. i.: Waarom Loodwitverbod? uitg. P. van Rossen, A'dam; — P. Bakker Schut, c. i.: Adres in zake Steenhouwerswet, uitg. „De Arbeid", Den Haag; — Dr. Th. v. d. Waerden c.i.: Geschooldheid en Techniek; uitg. F. v. Rossen, Amsterdam; — A. ten Bosch N.Jzn. en E. F. Suringar: Eenige opmerkingen over den Bouw en het Beheer van Nederlandsche Electriciteitsfabrieken, in verband met de Jaarverslagen en Rapporten van den laatsten tijd; — Ir. Zeehandelaar J.Bz: De Sociale Beteekenis en de Bestrijding der Eng. Ziekte; uitg. Erven F. Bohn, Haarlem; — J. Grootes: Hoe gaat het Telegrafeeren?; uitg. v. Mantgem en de Does, Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XXV.

ROTTERDAMSCHE PARKPLANNEN

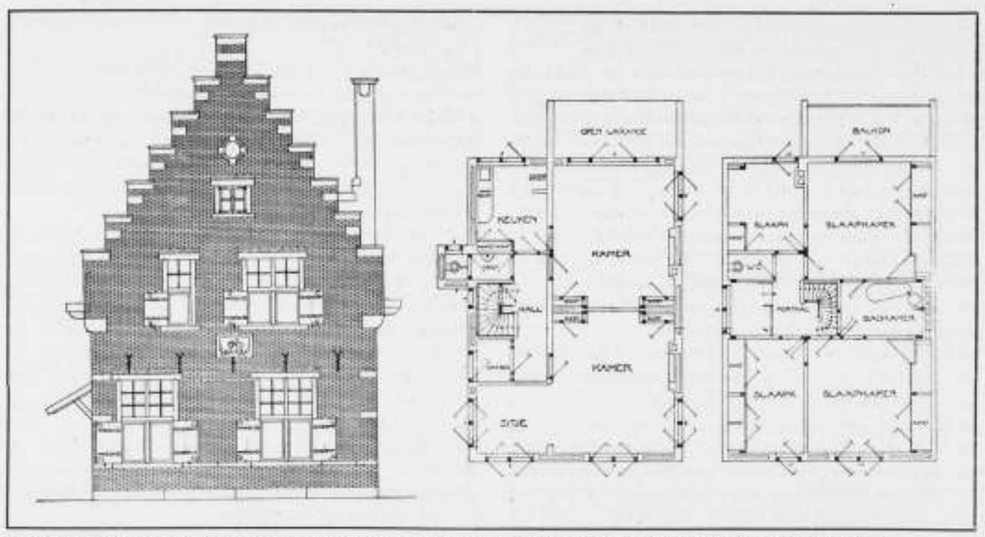
DOOR J. GRATAMA.

Dezer dagen bezocht ik Rotterdam in aangenaam gezelschap van eenige collega's uit deze stad. Het ging er eigenlijk om ons, niet Rotterdammers, de schoonheid van deze plaats, door ons in een vroolijk tafelgesprek smadelijk ontkend, te laten zien.

Nu *is* Rotterdam in meerdere gedeelten leelijk; weinigen zullen dit ontkennen. En het ongelukkige is, dat juist die plekken, waar de vreemdeling in het algemeen (van landelijke zijde de stad binnenkomend) voorbij komt, al het minst zijn. Zoo is de aankomst in het Station D. P. al bedroevend, zoowel wat station, als plein en stationsweg betreft. Het station is „berucht" om zijn onpraktische en onaestetische ligging. De aansluiting Stationsweg, Hofplein, Coolvest, is onopgelost, verward; de Coolvest biedt de mogelijkheid van een fraaien aanleg, maar is nu nog sjofel, onverzorgd en de architectuur der huizen te burgelijk, te klein. Als hier eenmaal het nieuwe Stadhuis met Postkantoor komt kan er iets goeds van gemaakt worden.
Het Plein met het Caland-monument heeft geen karakter; het heeft geen duidelijke vorm, het is zoowat een uitlooper van het Coolvest, onbestemd; het is open en ondanks het goede monument, leeg. Het lijkt toevallig bij brokjes en beetjes ontstaan, van daar volkomen gemis aan bedoeling. Hetzelfde kan gezegd worden van de buurt om het Museum Boymans, welk gebouw in het geheel niet uitkomt. Gek doet de vrij breede straat vóór het museum, dan het blok huizen, en dan het tamelijk vormenlooze plein op zij van de vischmarkt. Toevallig was een pand van het blok afgebroken en kon men zien, hoe fraai het Museum zich zou vertoonen, als dit geheele blok werd weggenomen en het Museum aan een aardig plein kwam te liggen.
Zoo zou ik door kunnen gaan; rommelig, ongeordend, onbeheerscht vertoont de stad zich op vele plaatsen. Men voelt het overal: hier is dringend noodig een klare en krachtige geest, die met veel overleg, maar doortastend, ordent, samenvoegt, groote wegen traceert, duidelijke pleinen ontwerpt en het onsamenhangende geleidelijk omzet in ruime stadsschoonheid.
En toch, soms in eens de prachtigste en ruimste gezichten. Zoo op het zelfde punt bij de vischmarkt, waar het blok huizen den beschouwer hindert, heeft hij, zich omdraaiend een heerlijk gezicht op het water van de Leuvehaven in twee richtingen.
Het water is een der schoonste factoren in Rotterdam. En goed was het dan ook van onze gastheeren gezien, ons met een motorbootje langs de havenwerken te voeren. Daar is het groot spel; daar is wel geen Rotterdamsche stadsschoonheid, maar toch iets kenmerkend Rotterdamsch mooi; daar manifesteert zich de geweldige handel in hare uitgebreidheid en bewegelijkheid; daar vertoont zich het echt Rotterdamsche in een geweldige moderne Romantiek van booten, schepen, schuitjes, elevators, machines, pakhuizen, kantoorgebouwen, in de ruimheid van lucht en water.
Blijkbaar overtuigd, dat de stad zelf, zooals ze nu is, niet al te rijk is aan fraaie aspecten, maar dat de toekomst de stad en omgeving fraai zal maken, werden wij door Kralingen (dat wel aardig is, maar toch nog niet harmonisch aan R'dam vastzit) geleid door het park naar de Kralingsche plassen. En hier ter plaatse, ingelicht door de kaart met het parkplan van B. en W. werd ik mij eerst goed bewust van het buitengemeene, het grootsche, het krachtdadige het voortreffelijke, dat dit plan kenmerkt.
Het koppelen van de utiliteit (vrijkomende grond van de aan te leggen groote haven te gebruiken voor de 6 à 7 Meter ophooging van den grond om de plas,) aan de hygiënische en ideëele behoeften der stad (aanleggen van een groot park, noodzakelijk voor een stad als Rotterdam) is logisch en gezond en getuigt van een uitmuntenden en grooten kijk op de dingen.
Het bestaande park en de plas zijn in hun huidigen toestand mooi; welk een machtige, en toch gevoelige opgaaf zal hier aan den tuin-architect gesteld worden, heel het nieuwe park (grooter dan de Scheveningsche boschjes en het Haagsche Bosch samen!) op juiste en fraaie wijze aan te leggen! In elk geval zal hij wel het bestaande hout en de schilderachtige omtreklijn en eilandjes der plassen daarbij sparen en tot voorbeeld doen strekken.
Wij verlieten het terrein onder den indruk, dat er in Rotterdam mannen zijn, meer dan in Amsterdam, die waarlijk groote gedachten hebben met den wil en doorzetting, deze te verwezenlijken.

Zaterdag en Maandag j.l. heeft de Rotterdamsche gemeenteraad het voorstel van B. en W. in behandeling genomen.
Het N. v. d. Dag geeft hiervan het volgende verkorte verslag:

Het bleek, dat alle leden het eens waren over het beginsel, dat iets grootsch op dit gebied behoort tot stand te komen. Echter deden de verschillende ingediende amendementen zien, dat verschillende leden de voorkeur gaven aan het denkbeeld om andere deelen der gemeente met dat plan te bevoorrechten, of wel in verschillende deelen der gemeente parken aan te leggen, zij het dan niet van zoo grooten omvang.
In deze zitting kwamen slechts enkelen der voorstellers van die amendementen aan het woord.
De heer Van Aalten verklaarde alleen dán zijne stem aan het voorstel van B. en W. te kunnen geven, wanneer daarin tevens werd vastgelegd, dat ook in het Zuiden een bescheiden bosch- en parkaanleg zal worden uitgevoerd.
De heer Schenkenberg van Mierop had groote financieele bezwaren, vooral wijl hij overtuigd is, dat door het nu gekozen terrein de bewoners van andere stadsgedeelten daaraan niets zullen hebben.
De heer Ferrares, gesteund door den heer Buskens, bepleitte, waarom de aanleg op zulk een uitgebreide schaal in één stadsgedeelte wordt ontraden, wijl ook andere stadsgedeelten (bepaaldelijk in het Noordwesten) daarvoor in aanmerking komen, en Burg. en Weth. worden uitgenoodigd in dien geest nadere voorstellen te doen.
De heer J. Verheul had een geheel nieuw plan, waarbij het westelijk deel van het plan van B. en W. behouden wordt, doch dit verder in westelijke richting wordt uitgebreid. De omvang van het geheel zou dan iets kleiner zijn, doch dan ook 2 à 3 millioen minder kosten.
Verscheidene leden wenschten, dat dit plan nader zou worden uitgewerkt, met een praeadvies van Burg. en Weth.
De burgemeester had daartegen ernstig bezwaar. Het zou de zaak weer maandenlang vertragen, want het plan van den heer Verheul was tot dusver nog niets anders dan een teekening, waaraan de ontwerpers zelf den naam van „ideeën-schets" gegeven hebben.
Ook de heer de Klerk was van oordeel, dat thans alleen aan de orde is het voorstel van B. en W. Indien men dat ophoudt ter

LANDHUIS TE LAREN (N. H.) Noord-gevel. Schaal 1 op 150; plan begane grond en verdieping schaal 1 op 200.
Arch. A. J. KROPHOLLER.

wille van den heer Verheul, dan zouden later weder nieuwe plannen kunnen ingediend worden.

Besloten werd de verdere behandeling van het voorstel van B. en W. Maandag voort te zetten.

Maandag middag voerden sprekers het woord ten gunste van het voorstel van B. en W., zijnde de heeren van Vessem, Spiekman, van Staveren en Diemer. Daarentegen hadden de heeren de Klerk, van der Pol en Hollander ernstige bezwaren.

De heer Nolst Trenité deed, mede namens drie andere leden, een bemiddelingsvoorstel, in dezen zin, dat besloten zou worden Burg. en Weth. te machtigen tot de aangegeven onteigening; een deel te bestemmen voor grondberging en aanleg van park en bosch; een ander deel voor grondberging met uitbreiding van park- en boschaanleg, of voor stadsuitbreiding op andere wijze; en eindelijk B. en W. uit te noodigen een onderzoek in te stellen naar de uitvoerbaarheid van de denkbeelden door de heeren Verheul en Buskens aangegeven en die in de amendementen van Aalten en van der Pol neergelegd.

Dit voorstel werd ondersteund door den heer Mees, bij wien het financieel bezwaar bleef wegen.

In de avondzitting werden de verschillende sprekers beantwoord door den wethouder, den heer van Dorp, waarna ook de burgemeester, de heer Zimmerman, nog het groote belang van het plan in bijzonderheden aantoonde.

Inmiddels waren verschillende amendementen ingetrokken of vervallen. Alleen dat van den heer Nolst Trenité c. s. was gehandhaafd.

Nadat de Raad bij stemming had uitgemaakt dat eerst over dat amendement zou gestemd worden, werd tot stemming overgegaan en werd dit amendement met 21 tegen 15 stemmen aangenomen.

Besloten is dus:

1e B. en W. te machtigen bij het Hooger Bestuur de noodige aanvraag aanhangig te maken tot onteigening van de op de teekening, behoorende bij het voorstel van B. en W., aangegeven terreinen rondom den Kralingschen Plas en van het Plaswater zelf, ten einde:

A. het terrein gelegen tusschen Schielands Boezem en het Plaswater, alsmede dat gedeelte langs de noordzijde van dat water tot aan een op de teekening aangegeven lijn te bestemmen voor grondberging en aanleg van park en bosch overeenkomstig het voorstel van B. en W.

B. het overige gedeelte te bestemmen hetzij voor grondberging met uitbreiding van den park- en boschaanleg, hetzij voor stadsuitbreiding op andere wijze;

2e B. en W. uit te noodigen een onderzoek in te stellen naar de uitvoerbaarheid van de denkbeelden door de heeren Buskens en Verheul ontwikkeld in de vergadering van 8 Juli 1911 ten opzichte van den aanleg van een park en bosch in het noord-westen der gemeente met verbindingsweg naar het oosten en den Raad zoo spoedig mogelijk van de resultaten van dat onderzoek in kennis te stellen.

Voorzichtig is de Raad; men wenscht eerst alles nog eens goed te onderzoeken en zich helder rekenschap geven van andere mogelijkheden. Dit is lofwaardig; maar toch zou het ten zeerste betreurd moeten worden, als bij te veel overleg, te veel meeningen en te veel behartiging van plaatselijke belangen, het grootsche van het plan van B. en W. ernstig geschaad werd.

STEDENBOUW.

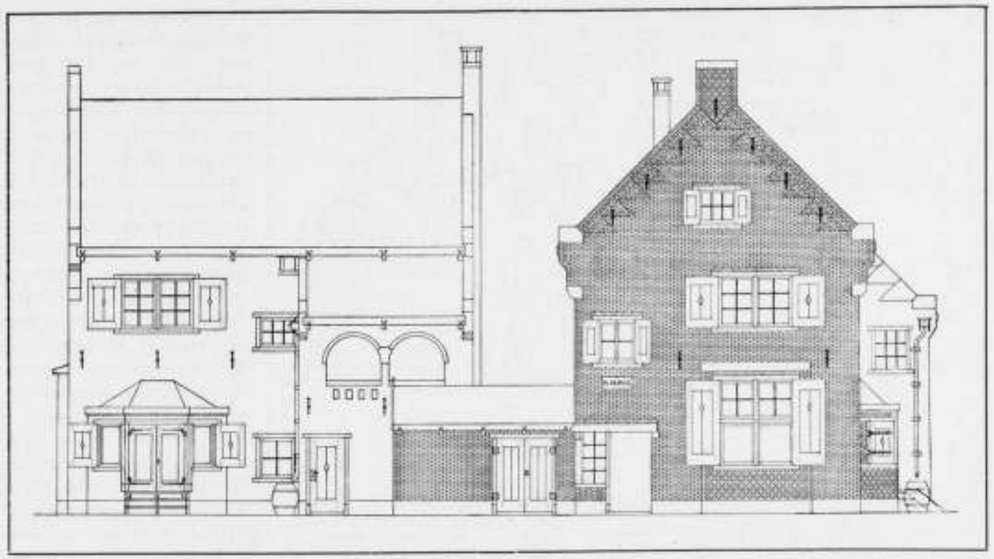
door J. G. WATTJES, Bouwk. Ingenieur.

(Vervolg van blz. 215.)

DE STRATEN.

De stadsuitbreidingen van thans dienen het verleggen van de uitmondingen der buitenwegen in de steden niet te bemoeilijken. Juist integendeel; men kan door de tegenwoordige stadsuitbreidingen in de hand werken, dat later een verbetering van de buitenwegen kan worden gemaakt, waarbij een goede verbinding van dezen met het stadsche stratennet bestaat.

Men dient dan in het uitbreidingsplan op daartoe in

LANDHUIS TE LAREN (N. H.) West- en Noord-gevel. Schaal 1 op 150. Arch. A. J. KROPHOLLER.

verband met de bestaande stad geschikte punten de aanzetten van de nieuwe buitenwegen te projecteeren. En dan liefst op een zoo duidelijke en in het oog loopende wijze, dat de latere ontwerper van de verbetering in het rijkswegennet er toe gedwongen wordt, op die aanzetten voort te bouwen, omdat dit de eenige logische oplossing van het door hem op te lossen vraagstuk zal blijken te zijn. Op eene dergelijke aanzetting van de nieuwe buitenwegen doelde ik reeds in het artikel Opmerkingen over de Uitbreiding van Amsterdam *), waarin ik de wenschelijkheid betoogde om bij deze uitbreiding nieuwe beginpunten te maken voor de wegen van de hoofdstad naar 't Gooi, naar Utrecht en naar Leiden.

Het maken van deze aanvangen van buitenwegen in de steden, die tegelijkertijd stadsstraat en intercommunale weg zullen zijn, is een hoogst interessant, moeilijk maar ook zeer dankbaar vraagstuk. Het is eene nieuwe vraag, waarvoor de stedenbouwer van vroeger niet is gesteld geweest, althans niet in den tegenwoordigen vorm. Er zijn daardoor niet veel oplossingen voorhanden, die aan de tegenwoordige behoefte voldoen. Het is een vraag, die tot nieuwe oplossingen moet aanleiding geven, die stadsgedeelten zal moeten geven die principieel van de oudere stadsgedeelten zullen verschillen.

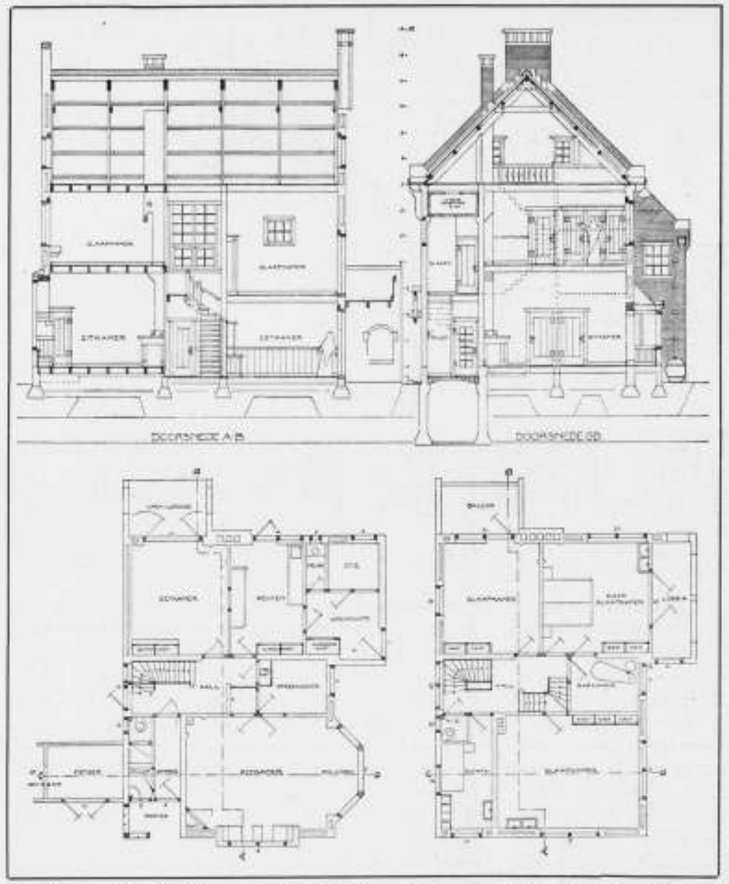
In dubbele mate stelt het moderne verkeer aan dit soort straten eischen. Zij zijn toch intercommunale wegen en moeten in deze functie een zeer snel vervoer kunnen opnemen: zij moeten geschikt zijn voor vervoer met de grootst bereikbare snelheid, niet alleen van thans maar ook van de naaste toekomst. Tevens zijn zij echter stadsstraat en zullen al heel spoedig door hun afmeting en ligging stadsverkeerstraat worden. Als zoodanig moeten zij een intens verkeer kunnen opnemen van vele en velerlei soort van voertuigen. Daar zij echter, evenals iedere straat, niet alleen voor het verkeer, maar ook als toegangsweg voor woningen dienen, zal er voor zorg gedragen moeten worden, dat het verkeer zoo weinig mogelijk de bewoonbaarheid van de straat schaadt. En ten slotte zullen deze straten tevens wandelstraten zijn, waarlangs de stadsbewoners des Zondags de stadslucht zullen ontvlieden en ieder naar de mate van zijn smaak en krachten meer of minder ver het bebouwde gedeelte achter zich laten. Als voornaamste uitgangswegen van de stad zullen zij het meest gebruikt worden om de stad voor zeer korten tijd te verlaten. Doch als de voornaamste tot buiten de stad doorloopende straten zullen zij tevens uitloopers van de stadsche bebouwing zijn. Ten allen tijde waren de buitenwegen dicht bij de steden het eerst bebouwd en zelfs ten tijde der strengere omgrenzing van het stadsgebied met muren en poorten vond men buiten de poorten bebouwing langs de buitenwegen als uitwasjes van de stad.

Die verder voortgezette bebouwing langs de buitenwegen maakt, dat het doel — buiten — langs deze wegen verder verwijderd zal zijn dan aan andere punten, waar echter dit „buiten" veelal niet begaanbaar is.

Om aan dit bezwaar zooveel mogelijk tegemoet te komen is het wenschelijk die nieuwe intercommunale straten niet al te zeer het uiterlijk van bebouwde stad te geven. Zij dienen een overgang tusschen stad en vrije natuur te vormen.

In dat verband is open bebouwing voor deze straten aan te bevelen. Open bebouwing daarbij opgevat als

*) Zie het Bouwkundig Weekblad 1909.

LANDHUIS TE LAREN (N.H.). Zie blz. 331. Plan beganegrond en verdieping en doorsneden. Schaal 1 op 200. Arch. A. J. KROPHOLLER.

zeer ruime open bebouwing, als een verzameling van buitenhuizen in tuinen en niet als een aaneenschakeling van stadshuizen, door nauwe spleten van elkaar gescheiden. Een voorschrift voor eene dergelijke zeer ruime open bebouwing, heeft ook nog dit voordeel dat daardoor het te snel bebouwen van deze straten tegengegaan wordt en daardoor de uitwassen der bebouwing langs de buitenwegen beperkt.

Toch is het ook al niet weer noodig voor ieder dezer straten open bebouwing te eischen. Dat werd licht van het goede te veel. Zooveel vraag naar landhuizen, in of nabij onze groote steden is er ten onzent niet.

Het is beter voor zeer enkele intercommunale straten werkelijk open bebouwing voor te schrijven en aan de andere gesloten bebouwing toe te laten, dan voor allen dat tusschending tusschen stads- en landhuis voor te schrijven, dat van beide soorten slechts de nadeelen bezit.

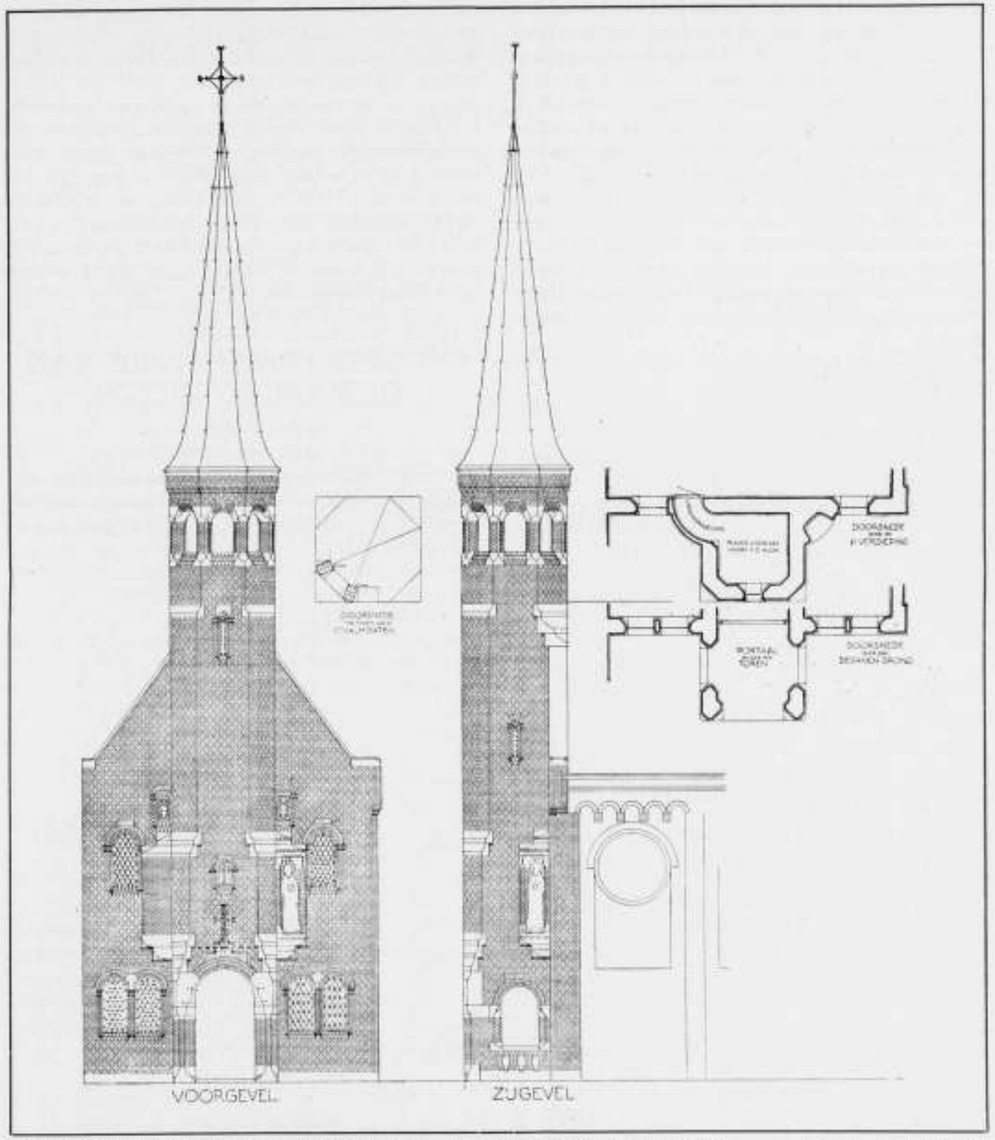
Beteugeling van de snellere bebouwing langs deze straten, waar gesloten bebouwing toegelaten is, kan men dan nog verkrijgen door zeer groote bouwblokdiepte langs deze straten te projecteeren. Wel moet worden toegegeven, dat deze laatste maatregel niet afdoende is, als niet tevens invloed op de verkaveling kan worden uitgeoefend. Immers dan zullen ondiepe terreinen langs de intercommunale straten worden verkocht en de bezwaren der diepe perceelen alleen voor rekening der parallelstraten van dezen komen.

Een bezwaar tegen den aanleg dezer aanzetten voor nieuwe buitenwegen is het, dat de invloed der stad niet verder reikt dan tot aan hare gemeentelijke grenzen. Overleg met de aangrenzende gemeenten is daarom dikwijls gewenscht ook al is daar niet veel succes van te wachten. De besturen van de meeste plattelands gemeenten, die onze groote steden begrenzen voelen en denken niet erg grootsteeds. Dat hierin een gevaar en een zeer ernstig gevaar schuilt voor de gezonde ontwikkeling onzer grootere steden, ligt voor de hand. In dit opzicht hebben vele der Brusselsche voorsteden beter hun taak als onderdeel eener groote stad begrepen, ofschoon ook daar eene administratieve scheiding van wat uit zijn aard een geheel vormt groote bezwaren heeft. Ook in Brussel, waar de opvattingen der besturen van de vroegere dorpen niet bekrompen bleven, is evenals o.a. in Londen een resultaat ontstaan: — één stad met vele besturen, — dat niet navolgenswaard is.

Het eenig geneesmiddel tegen dit kwaad is in handen van den wetgever: het tijdig en zeer afdoend verruimen van de gemeentelijke grenzen.

Zoo mogelijk behooren dus de beginpunten der nieuwe wegen reeds binnen de gemeentegrens òf definitief aan de oude buitenwegen aan te sluiten òf eene zeer goede tijdelijke verbinding met deze te hebben doch op latere verdere voortzetting te worden berekend.

(Wordt vervolgd).

TOREN VAN DE KAPEL DER EERW. ZUSTERS REDEMPT. TE VELP (N.B.) Schaal 1 op 150. Arch. A. J. KROPHOLLER.

TOREN TE VELP (N.-B.) EN TWEE LANDHUIZEN TE LAREN (N.-H.).

ARCH. A. J. KROPHOLLER.

De leden onzer Maatschappij, die de denkbeelden van den heer A. J. Kropholler kennen uit diens bijdragen in het tijdschrift „Bouwkunst" 1910, zullen zeker nieuwsgierig zijn werk van dezen jongen architect te zien.

Wij geven hierbij afbeeldingen van een toren en van twee villa's, in welke projecten duidelijk te zien is, dat deze architect ook in de praktijk zijn nieuwere inzichten volgt. Want zijn vroeger werk (zie o.a. het cafe-restaurant Palais Royal te Amsterdam) heeft samenstellingen, bijv. in de dakoplossingen, die hij nu niet meer goed zou vinden. De heer Kropholler is de eerste, om dit zelf te erkennen; en wel verre hier van eenige wispelturigheid te spreken, acht ik het integendeel een

groote verdienste van dezen jongen architect, dat hij zich ontwikkelt, dat hij zijn inzicht in het wezen der architectuur verheldert en ook dien overeenkomstig daadwerkelijk zijn eigen architectuur vervormt en verbetert. Het juiste begrip van een woonhuis, elementair en monumentaal gezien als een eenvoudige samenstelling van vier muren en een dak, dat helder en aanschouwelijk in de opstellen van den heer Kropholler spreekt, vinden wij in de landhuizen vertolkt. Verlevendigd door kleinere aanbouwen als warande, baywindow, spreken toch de vier hoofdmuren duidelijk, is de plattegrond in hoofdzaak een rechthoek, en wordt het dak in zadelvorm op de meest eenvoudige, overzichtelijke en sprekende wijze aangebracht tusschen de logisch functioneerende topgevels.

Het is beginsel-volle primitief-gezonde architectuur, met al het elementaire en groote van dien.

Eenvoudige en duidelijke samenstelling is het wachtwoord, ook voor de details als ramen, deuren, enz.

De beide landhuizen doen eenigszins aan Hollandsche Renaissance denken, vooral die met den trapgevel. Toch is het m. i. hier misplaatst van *stijl-namaak* te spreken, daar niet de Renaissance-vorm is gecopieerd, maar het logische, constructieve van de Hollandsche Vroeg-Renaissance, (eigenlijk nog Gothiek) verwant aan onze moderne begrippen, de architectuur van de beide landhuizen beheersch. In hoeverre hier misschien beter gesproken kan worden van: *over*heerscht, in hoeverre dus het beginsel te veel het scheppend gevoel bedwingt, waardoor de architectuur wel duidelijk iets principieel-bedoeld, maar nog geen goede schoonheid, geen goede harmonie tusschen het logisch-verstandelijke en het gevoelvol-schoone laat zien, zal ik niet nader behandelen. Maar een tikje te veel principe zit er onmiskenbaar in; hierdoor ontstaat zeer zeker een accent van stoerheid en grootheid, maar ook van eenige levenloosheid. Maar zoo de heer Kropholler hierin een afkeuring mocht zien zij het hem een troost te weten, dat vele der goede Hollandsche architecten dit hebben en zeer zeker de toon-aangever, H. P. Berlage Nzn.

Ten slotte kan de vraag gesteld worden of de beide landhuizen wel landelijk genoeg zijn.

De toren te Velp heeft goede eigenschappen. De teekening is strak en sober; of de slanke toren met de hooge spits hier goed zal doen, hangt van de plaatselijke omstandigheden af.

Gebouwd in zeer miskleurige waalsteen met overgangsstukken van zandsteen, zal het gevelvlak een fraai kleurenspel en een gepaste levendigheid vertoonen.

De kapel der Eerw. Zusters Redemptoristinnen te Velp (N.-Br.) bestond; de verbouwing betreft het maken van een nieuwen voorgevel met toren, welke laatste vóór de verbouwing meer terug in de kapel stond. Op verlangen van de Zusters werd de toren, ten einde het licht voor het vlak aangrenzend, linksche gebouw zoo weinig mogelijk te onderscheppen, van onderen opengewerkt en van boven afgeschuind. Van binnen werd met het oog op de plaatsing van koorbanken de toegang tot den toren op de 1ste verdieping in den hoek uitgebouwd. Een bestaand beeld, dat verplaatst moest worden werd aan de andere zijde van den toren opgesteld, tegenover den doorgang, zoodat het ten halve naar den hoofdweg gekeerd is, die langs de kapel loopt.

Ten slotte zij vermeld, dat de landhuizen gemetseld worden van miskleurige Vechtsche hand-vorm-steen; het kozijnhout is, zooals men dit vroeger maakte, van zwaar hout en weinig teruggeplaatst in de gevels, die daardoor vlakker blijven. De kozijnen worden geelachtig geschilderd, de ramen wit, de luiken groen.

Beide landhuizen liggen aan den Oud-Hilversumschen straatweg te Laren (N.-H.) vlak tegenover het station der Gooische stoomtram. J. G.

WARMTETRANSMISSIE VAN GEWAPEND BETON

DOOR F. G. UNGER.

(Vervolg en slot van blz. 312).

Recknagel heeft door proefnemingen de uitwendige totale geleidingscoëfficient (d. i. de warmteafgifte door straling en geleiding te samen) bepaald, en met behulp van deze gegevens en van de inwendige geleidingscoëfficient de eigenlijke transmissiecoëfficient berekend.

Hij stelt de volgende tabel op:

Luchtsnelheid op een afstand van ongeveer 0,3 M. van den wand in M. sec.	v = 0	1	4,5	5,5
Uitwendige totale geleidingscoëfficient	h = 6	20	30	36

Nu is

$$\underbrace{\frac{\lambda}{\delta}\left(t' - t''\right)}_{\text{warmtedoorgang}} = \underbrace{h'\left(t_i - t'\right)}_{\text{warmteopname}} = \underbrace{h''\left(t'' - t_a\right)}_{\text{warmteafgifte}}$$

Hierin λ = inwendige warmtegeleidingscoëfficient.
δ = muurdikte in M.
t' = muurtemperatuur aan de intreezijde.
t'' = „ „ „ uittreezijde.
h' = uitw. totale geleid.coëff. aan de intreezijde.
h'' = „ „ „ „ „ uittreezijde.
t_i = temperatuur der lucht „ „ intreezijde.
t_a = „ „ „ „ „ uittreezijde.

Voor een muur van 25 cM. dikte, $\lambda = 0.69$ en de lucht binnen en buiten in rust, vindt Recknagel

$$\frac{0.69}{0.25}(t' - t'') = b\,(18 - t') = b\,(t'' + 20)$$

of $t' = 8.88 \quad t'' = -1088, \quad k = 1.44$

Voor hetzelfde geval, doch bij 5,5 M. luchtsnelheid buiten vindt hij

$$\frac{0.69}{0.69}(t' - t'') = 6\,(18 - t') = 36\,(t'' + 20)$$

of $t' = 6{,}6 \quad t'' = -18.10 \quad k = 1.8$

In het laatste geval is k dus 25 % hooger.

Met behulp van de totale uitwendige en van de inwendige geleidingscoëfficienten is dus de transmissie-coëfficient gemakkelijk te berekenen. Een hoofdvoorwaarde is echter dat omtrent de uitwendige geleidingscoëfficienten betrouwbare gegevens kunnen worden verkregen.

Dat men niet van een transmissiecoëfficient als constante factor kan spreken blijkt uit de veranderlijkheid van de uitwendige en van de inwendige geleidingscoëfficient.

Zooals hiervoor is aangegeven kan de uitwendige geleidings coëfficient worden voorgesteld door de formule:

$$\alpha = l + s + (0{,}0075\,l + 0{,}0056\,s)\,(\triangle - \triangle_1)$$

Aangezien $(\triangle - \triangle_1)$ en l niet contant zijn, kan ook α dit niet zijn, doch zal α afhankelijk zijn van het temperatuur verschil tusschen wand en lucht en van de luchtbeweging. Ook de vochtigheid heeft invloed.

Zoo vond men voor een verglaasd, nat oppervlak $\alpha = 5{,}3$ en voor een zelfde droog oppervlak $\alpha = 2{,}9$.

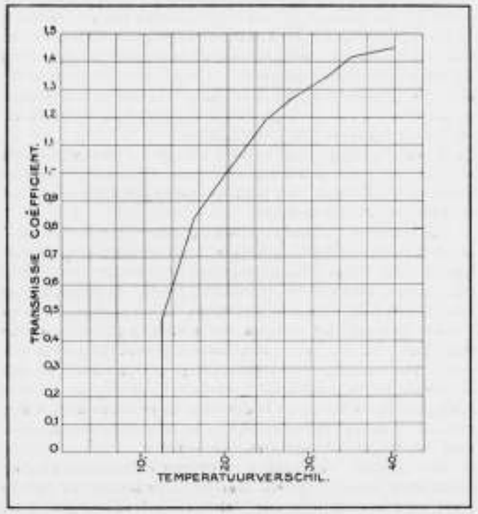
Ten slotte zij er op gewezen dat aard en kleur van het buitenoppervlak van invloed zijn op het aandeel der straling in de warmteafgifte.

Ook de inwendige geleidingscoëfficient is niet constant. Allereerst omdat vochtige wanden beter geleiden dan droge, waarbij de poriën met lucht gevuld zijn. Dit is o.a. van invloed bij het op temperatuur brengen van pas gebouwde lokaliteiten.

Volgens Nusselt is $\lambda_t = \lambda_o\left(1 + \frac{t}{273}\right)$ en ook volgens Eberle wordt de geleidingscoëfficient grooter met de toename der temperatuur.

Daarbij speelt bij poreuze wanden ook de luchtbeweging door die wanden een rol. Boven de neutrale zône *) dringt de lucht van binnen naar buiten en voert warmte mede, onder de neutrale zône gaat lucht van buiten naar binnen en deze werkt afkoelend.

Proefnemingen met toestellen voor automatische temperatuurregeling, gedaan aan de Technische Hochschule te Charlottenburg hebben tevens kunnen dienen om het veranderlijke van de transmissiecoëfficient bij verschillende temperaturen aan te toonen.

Uit bovenstaande tabel, is te zien, hoe de transmissiecoëfficient toeneemt met het temperatuurverschil.

Temp. verschil.	Transmissiecoëff. k.
12	0,474
16	0,828
20	1,032
24	1,175
28	1,275
32	1,347
36	1,413
40	1,443

Dus is k = 1,33 voor buiten − 10 C° en binnen + 20 C°, kleiner dan k = 1,48 voor buiten en binnen + 20 C°. De laatste is ruim 11 % grooter dan de tweede.

Uit het hier medegedeelde moge dus blijken, dat de waarden der transmissiecoëfficienten op vrij willekeurige wijze zijn vastgesteld en gebaseerd zijn op gegevens, ontleend aan onderzoekingen van zeer ouden datum, die van den een op den ander zijn overgegaan, zoodat de verschillende gepubliceerde coëfficienten nog geenszins als absoluut juist kunnen worden beschouwd. Alleen degelijke en talrijke proefnemingen kunnen het materiaal leveren, waarop juiste cijfers mogen worden gebaseerd.

Hier te lande steunt men in den regel op in Duitschland gebruikelijke coëfficienten, en berekent men ze o.a. voor onze muren in verhouding tot de hier gebruikelijke dikten; een zeer huiselijke manier van doen.

Noodzakelijk dienen ook voor onze bouwstoffen de transmissiecoëfficienten zoo nauwkeurig mogelijk te worden vastgesteld. Iedere architect dient deze tot zijne beschikking te hebben en daarop een berekening van de benoodigde hoeveelheid warmte te kunnen baseeren. Installeerende firma's ontleenen evenzeer hun cijfers aan bekende gegevens en het moet niet meer voorkomen dat men garantie vraagt voor te bereiken temperaturen, voor zoover dit betreft het warmteverlies door transmissie en de warmteafgifte der verwarmingstoestellen. De cijfers, waarop de berekening van het warmteverlies van een gebouw en van de warmteafgifte der toestellen berust, kunnen en moeten algemeen goed zijn, evenals zulks zijn de cijfers voor sterkteberekeningen van balken enz.

Bij deze berekening behoeft men niet angstvallig nauwkeurig te werk te gaan, zooals hiervoor reeds werd betoogd. Daartoe staan de transmissie coëfficienten nog op te willekeurigen basis evenals de toeslag die men op de berekening geeft met het oog op de ligging der lokaliteiten en het op temperatuur brengen daarvan, welk laatste men dikwijls geheel verzuimt; en welken toeslag men moet geven met het oog op de meer of mindere solide bouwwijze of het gebruik van minder deugdelijke bouwmaterialen, weet wel niemand van te voren aan te geven.

Men beperke het vragen van een garantie voor te bereiken temperaturen tot die factoren, welke werkelijk te garandeeren zijn, en make zelf een goede transmissieberekening of verlange overlegging daarvan bij de aanbieding.

*) Zie Bouwkundig Weekblad 1910 No. 6. bl. 66.

Dan behoeft men de opdracht niet te gunnen aan den installateur, die het meeste verwarmend oppervlak in zijn aanbieding belooft, of een installatie af te keuren op grond van niet bereikte temperaturen. Dan behoeft men om deze laatste reden geen installateurs publiek uit te noodigen, de mislukte installatie van een ander te verbeteren, zooals dezer dagen door een gemeentearchitect hier te lande geschiedde. Dan geeft men minder bewijs van onkunde en wordt heel wat minder geld en tijd vermorscht.
En vooral keure men een opgeleverde installatie zoo zorgvuldig mogelijk op de vastgestelde temperaturen. Wanneer men dit bij de talrijke installaties die jaarlijks worden gemaakt, zooveel mogelijk doorvoert, krijgt men de meest betrouwbare gegevens. Tot nu behoort een dergelijke keuring echter tot de groote uitzonderingen. Een goede regeling en normaliseering van een en ander is zeer gewenscht.
Den Haag. F. G. UNGER.

OVER HET VERBAND TUSSCHEN DEN TIJD VAN HET VELLEN DER BOOMEN EN DE HOEDANIGHEID VAN HET HOUT.

Vroeger werd er wel beweerd, dat men de tijd van het vellen der boomen liefst naar de schijngestalte der maan moest regelen. Niet zoo heel lang (misschien een twintig jaar geleden) werd dit zelfs nog als eene wetenschappelijke waarheid in een tijdschrift verkondigd. Het komt mij voor dat dit tegenwoordig wel tot het bijgeloof gerekend zal worden (1).
Onlangs las ik echter in het „Tijdschrift voor Tuinbouw" het onderstaande over het vellen van boomen, dat mij zeer aannemelijk toeschijnt. Namelijk dat men daarbij de tijd van het jaar wel in aanmerking moet nemen, daar dit op de deugdelijkheid van het hout van invloed is. Naar ik meen zou dit laatste ook voor bouwkundigen wel de moeite waard zijn om te onderzoeken (als het tenminste nog niet algemeen erkend is); en bovendien zou het ook, wat het eerste betreft, nl. de invloed van de maan of wel iets anders dat tot het bijgeloof gerekend kan worden, wel van belang zijn om na te gaan in hoeverre daaraan nog gehecht wordt, omdat daardoor dan bij het vellen van boomen licht vertraging zou kunnen ontstaan en het zoodoende wel zou kunnen gebeuren dat men er juist op een werkelijk minder gunstigen tijd toe over zou moeten gaan.

DE BESTE TIJD VOOR HET VELLEN VAN BOOMEN.
Door H. WITTE.

Met het vellen van boomen heeft men tweeërlei bedoeling: men wil het hout als brandstof gebruiken of als werkhout. Ook moeten zware boomen wel eens worden opgeruimd, omdat ze hier of daar in den weg staan. Dàn zijn ze gewoonlijk voor brandhout bestemd, en komt het er zoo heel veel niet op aan, wanneer ze omgehouwen worden.
Dat men het in elk geval in den winter doet, kan wel als een vaste regel beschouwd worden. Op de vraag, waarom dit daarvoor dan de beste tijd is, zal het antwoord echter zeer verschillend zijn.
Gedurende den zomer, zullen de meesten zeggen, laat men geen boomen vellen, als het juist dan om de een of andere reden niet bepaald noodzakelijk is.
Bovendien is het den meesten niet onbekend, dat het hout van in den winter gevelde boomen duurzamer is dan van die, welke men later laat vallen.
Om niet in te uitvoerige bijzonderheden te treden, bepaal ik mij hier tot de opmerking, dat er gedurende den winter wel door de wortels veel water aan stam en takken wordt toegevoerd, maar daaruit dan niet verdwijnt, terwijl het laatste gedurende den zomer op groote schaal het geval is. Dan heeft er uit de bladeren een sterke verdamping plaats, en droeg het in den winter opgetaste water veel bij niet alleen voor de bladontwikkeling in de lente en den vóórzomer, maar ook voor de vorming van een nieuwe hout en bastlaag, 't welk aanleiding geeft tot het ontstaan der z.g. jaarringen.
Hieruit volgt reeds vanzelf, dat het hout in den winter veel droger moet zijn dan later; maar er volgt ook iets anders uit, hetwelk voor de waarde van het hout als werkhout van zeer groote beteekenis is, namelijk dat het in *'t begin* van den winter het *minste* water bevat, 't welk tegen de nadering der lente zeer aanzienlijk toeneemt.
Nu mag dit, wanneer een stam voor brandhout bestemd is, er niet veel op aankomen; het zal in het laatste geval wat langer duren eer het droog is, maar dit is van geen beteekenis.
Anders echter is het met de voor technische doeleinden, inzonderheid voor bouwwerken, bestemde stammen. Kort vóór het uitbotten der knoppen is het hout van water als verzadigd, hetwelk met bijkomende omstandigheden oorzaak is, dat het hout daarvan in duurzaamheid ver achter staat bij dat van stammen, die tegen of in 't begin van den winter geveld worden.
Dit nu laat zich gemakkelijk begrijpen, maar alleen proefondervindelijke bewijzen kunnen dit begrip tot overtuiging maken.
Niet weinigen toch zijn van meening, dat het er niets op aan komt, wanneer men de boomen velt, als men het maar in den winter of vóór het ontluiken der bladeren doet, en toch komt het *er zeer wel* op aan.
Aanleiding tot dit schrijven vond ik in eene bespreking van dit onderwerp, voorkomende in het „Maandblad van de Vereeniging ter bevordering van Tuin- en Landbouw in Limburg", Nov. 1909, welk blad, vrij van alle pretentie, inderdaad zeer hartenswaardige artikelen bevat. Aan het slot van het hierbedoelde stuk wordt mededeeling gedaan van de uitkomst van proefnemingen met hout van boomen, geveld in de maanden Januari, Februari en Maart, en de uitkomsten zijn even verrassend als beslissend. Daar dit blad alleen (met enkele uitzonderingen) in handen van de leden dier Vereeniging komt, en dus aan het groote meerendeel van belanghebbenden in de andere provinciën niet bekend is, komt het mij voor, van groote beteekenis te zijn, deze uitkomsten ook in ruimeren kring bekend te maken.
Er wordt niet gezegd waar en door wien deze proeven genomen werden, wat nogal jammer is. Maar aan de zaak doet dit niets toe of af. De Redactie van dat blad is te degelijk, om er niet het volste vertrouwen in te stellen.
1o. Tot onderzoek van den invloed van den veltijd op dichtheid of poreusheid van het hout, liet men van vier gelijk opgroeiende Eikeboomen, welke achtereenvolgens op het einde van December, Januari, Februari en Maart waren geveld, op gelijke hoogte van iederen stam, een schijf, 10 c.M. dik, afnemen. Deze schijven werden gebruikt tot bodems van 4 blikken cilinders, welke ieder met 4 liters zuiver water werden gevuld. De bodem van den in December gevelden stam liet geen water door; aan het ondervlak van den in Januari gevelde bevonden zich na 48 uren eenige droppels, terwijl de bodems van de in Februari en Maart gevelde stammen respectievelijk in 48 uren de *geheele hoeveelheid water* hadden doorgelaten en opgezogen.
2o. Vier dennen, van gelijken ouderdom en naast elkander op denzelfden bodem gegroeid, werden in de achtereenvolgende maanden December, Januari, Februari en Maart omgehakt, tot balken van gelijke afmeting gezaagd en daarna op gelijke wijze gedroogd. De draagkracht van den in December gevelden boom was bijna het dubbele van die in Maart was geveld, en ook aanzienlijk meer dan die, welke in Januari en Februari geveld waren, terwijl, bij gelijke belasting, de in December gevelde 38 pCt. minder doorboog dan die in Maart was geveld.
3o. Twee stammen van deugdelijk dennehout werden, de eene in December, de andere op het eind van Februari geveld en daarna beiden in vochtige aarde gelegd. De laatste was na acht jaren geheel verrot, terwijl de andere nog bijna gaaf was.
Voor belangstellenden zijn deze uitkomsten zeker zeer interessant, maar voor belanghebbenden zijn ze meer, ze zijn van zeer groot belang. Men wachte dus niet tot ver in den winter, maar men velle de boomen reeds in 't begin daarvan; inzonderheid wanneer de stammen voor werkhout bestemd zijn.

(1) Kort nadat ik dit geschreven had, heb ik een voordracht bijgewoond voor Astrologie, waarin de spreker er o. a. op wees dat in een bepaalde streek (waar is mij ontgaan) voor den tijd van het vellen der boomen altijd de schijngehalte der maan in acht wordt genomen; hetgeen als een soort bewijs voor de juistheid der Astrologische grondstellingen werd aangehaald, welke gewoonte dus volgens hem niet op bijgeloof berust.

VERGADERINGEN

Verbond van Ned. Kunstenaarvereenigingen.
In het American-hôtel is Zaterdag 8 Juli j.l. de eerste algemeene vergadering gehouden van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen. In verband met het verslag voorkomend in de N. R. Ct. deelen wij het volgende mede:
De heer Herman Robbers leidde de vergadering en deelde bij de opening mede, dat het bestuur als volgt is samengesteld: Herman Robbers, voorzitter; Jac. van den Bosch, 1e secretaris; A. D. Loman Jr., penningmeester; C. Breitenstein, onder-voorzitter, en Joh Mutters Jr., 2e secr.-penn.
Spr. betuigde zijne erkentelijkheid voor zijne benoeming tot voorzitter. Hij verklaarde hierin een blijk van waardeering te zien voor het door de Vereeniging van Letterkundigen genomen initiatief en wenschte de verbonden vereenigingen geluk met het welslagen van het groote plan waaraan sinds geruimen tijd gewerkt is. In verband hiermede drukte spr. den wensch uit dat deze dag een eenigszins feestelijk karakter moge dragen.
Daarna werd overgegaan tot het vaststellen van statuten en huishoudelijk reglement.
De vereeniging St. Lucas stelde eenige amendementen voor. In de eerste plaats meende zij dat het juister was te spreken van Bond dan van Verbond. De vergadering bleek die meening echter niet te deelen. Dezelfde vereeniging wenschte de door de commissie van voorbereiding voorgestelde stemmingswijze te veranderen. De commissie stelde voor, aan iedere vereeniging, groot of klein, één stem te geven; de vereeniging St. Lucas amendeerde dit in dezen zin, dat er eene evenredige vertegenwoordiging zou worden ingevoerd.
Een langdurige bespreking leidde niet tot overeenstemming over de stemmingswijze en een besluit kon niet worden genomen, juist omdat de wijze van stemmen nog niet vaststond.
Het vraagstuk der stemmingswijze zal daarom in studie worden genomen door het dagelijksch bestuur, dat zich afgevaardigden uit de verschillende vereenigingen zal assameeren. Een project zal worden opgemaakt en aan de vereenigingen worden toegezonden. Daarna zal het artikel betreffende de wijze van stemmen definitief worden vastgesteld.
Alle ter vergadering vertegenwoordigde vereenigingen (een elftal) traden op deze voorwaarden tot het verbond toe; het zijn: De Bond van Nederl. Architecten te Amsterdam; Architectura et Amicitae te Amsterdam (het bestuur besluit: toetreding, moet nog in een ledenvergadering bekrachtigd worden); Arti et Industriae te 's-Gravenhage; Ned. Vereen. voor Ambachts- en Nijverheidskunst, te Amsterdam; Haagsche Kunstkring; Pulchri Studio te 's-Gravenhage; St. Lucas te Amsterdam; Moderne Kunstkring; Vereen. van Letterkundigen; Genootschap van Nederl. Componisten; Algem. Nederl. Toonkunstenaarsvereeniging, en Nederl. Toonkunstenaarsvereeniging.
De voorzitter bracht vervolgens verslag uit namens de commissie voor het kunstenaarshuis. Naar hij meedeelde, heeft zij op haar laatste vergadering besloten een zesde lid (een architect) in haar midden op te nemen speciaal voor de bouwkundige kwesties; in verband daarmede richtte zij een rondschrijven tot de Nederlandsche architecten leden der in beginsel toegetreden vereenigingen met verzoek dengene aan te wijzen die h. i. het beste voor die taak berekend was. De uitslag van deze stemming was dat zich een gelijk getal stemmen verklaarde voor de heeren Berlage en De Bazel, waarom de commissie ook haar eigen meening in de schaal kwam leggen. De heer Berlage is daarop gekozen. Deze nam zijn benoeming aan en vervaardigde een voorloopig project van het te stichten gebouw. Spr. legde er den nadruk op dat de beslissing in deze natuurlijk verblijft aan de te stichten maatschappij „Het Kunstenaarshuis" maar dat de federatie zal trachten op den bouw invloed uit te oefenen.
De heer Baanders (Architectura et Amicitia) sprak zijn leedwezen uit over de wijze waarop de commissie bij de keuze van een architect den doorslag heeft gegeven. Z. i. had een herstemming moet volgen tusschen de heeren Berlage en de Bazel. De voorzitter verklaarde het hiermede niet eens te zijn. Waar de Nederlandsche architecten blijkens hunne stemming beide mannen even geschikt achtten, mocht den anderen kunsten welke tot het verbond zijn toegetreden en welke vertegenwoordigd waren in de commissie ook een stem in het kapittel gegeven worden.
De commissie voor het kunstenaarshuis werd aangevuld met den heer W. van Booven te 's Gravenhage. In deze commissie was een vacature ontstaan door het aftreden van den heer J. Gratama, secretaris van de Maatschappij voor Bouwkunst. Waar de maatschappij niet tot het verbond is toegetreden, achtte de heer Gratama het juister, als lid van de commissie te bedanken.
De benoeming eener commissie voor het bureau voor auteursrecht werd aan het bestuur overgelaten.
Nadat de afgevaardigden gezamenlijk het noenmaal hadden gebruikt, bezochten zij het Rembrandthuis en het terrein waar het kunstenaarshuis waarschijnlijk zal verrijzen. Het is gelegen achter het Rijksmuseum, in het luxe-kwartier der stad dus.

BOEK-EN PLAATWERKEN

Ontvangen:
Van het Bureau van Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam: Beredeneerd verslag van hetgeen met betrekking tot verbetering der volkshuisvesting in de gemeente Amsterdam is verricht in het jaar 1910.
Van de Rijkscommissie, hieronder vermeld: Achtste jaarverslag der Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en Kunst. 1 Januari — 31 December 1910.
Ter recensie ontvangen:
H. P. Berlage Nzn.: Beschouwingen over Bouwkunst en hare Ontwikkeling. Uitgevers: W. L. en J. Brusse te Rotterdam.

BERICHTEN

De ontsiering der Schapenduinen te Santpoort. *) Gelukkig wordt van meerdere zijden ernstig geprotesteerd tegen de ergerlijke wijze, waarop door het bouwen van arbeiderswoningen in het Schapenduin tegenover Meerenberg de schilderachtige natuur daar volkomen wordt bedorven.
Door de heeren W. Berdenis van Berlekom, Ph. A. van Olst, en

*) Door plaatsgebrek zijn meerdere berichten niet verder opgenomen.

G. A. Zeeman, c.s. is een hernieuwd verzoek te dezer zake gericht tot de Provinciale Staten van N. Holland.
Adressanten schrijven:
„dat zij kennis namen van het advies van de Commissie van Meerenberg op de grieven in bovengemeld verzoekschrift ontwikkeld;
„dat zij zich gedrongen achten tegen dat advies met kracht op te komen;
„dat ondergeteekenden toch overtuigd blijven dat het stichten van de bewuste woningen en het ontbosschen van het terrein stelselloos en zonder vakkennis heeft plaats gehad;
„dat toch:
„*a.* noch voor het nivelleeren van het terrein, noch voor den bouw der woningen eenig advies is gevolgd van een deskundige;
„*b.* het geheele terrein nimmer in teekening is gebracht en ook geen volledig plan van bebouwing is opgemaakt, zoodat de aangevangen bebouwing nimmer kan aanpassen aan hetgeen later op het terrein zal worden gesticht noch daarmede ooit een harmonieus geheel kan uitmaken;
„*c.* totaal is verzuimd het bestaande houtgewas te sparen doch integendeelalles, noodig of onnoodig zonder onderscheid is geveld;
„*d.* voor een nieuwe beplanting tientallen van jaren noodig zijn voor te herkrijgen wat thans noodeloos is verwoest;
„*e.* de gebouwen welke thans reeds gesticht zijn, zoomede de onderlinge rangschikking daarvan zoo smakeloos is dat de mogelijkheid beslist uitgesloten is daarvan door aanplanting ooit iets te maken wat ook maar in de verste verte op een tuindorp gelijkt, laat staan, zooals in gemeld advies wordt beweerd, hetideaal van een tuindorp vrijwel nadert".
Ook de Bond „Heemschut" heeft zich met de zaak bemoeid en heeft een adres gezonden aan de Provinciale Staten van Noordholland, waarin wordt meegedeeld: dat het dagelijksch bestuur van genoemden bond een onderzoek heeft ingesteld naar aanleiding der grieven, die tegen de bebouwing, vanwege het provinciaal gesticht Meerenberg in de Schapenduinen te Santpoort ondernomen, van verschillende zijden werden ingebracht; dat bevonden is, dat deze grieven gegrond zijn, en dat door die bebouwing de schoonheid ernstig geschaad wordt. Redenen waarom adressant aan Prov. Staten verzoekt zulke maatregelen te willen nemen, als kunnen strekken om althans verdere ontsiering te voorkomen.
Het dagelijksch bestuur bovengenoemd bericht tevens dat het zich gaarne beschikbaar zal stellen om te overleggen, wat gedaan zou moeten worden, om dit doel te bereiken.

Bedreigde Monumenten. In den 7 Juli te Deventer gehouden Alg. Vergadering van den Nederl. Oudh. Bond heeft de heer Jan Kalf de aandacht gevestigd op den toren van Schoonhoven, het Kerkje te Cuyk en den toren te Zutphen.
Het Alg. Hand. Blad meldt hierover:
De heer Jan Kalf te 's Hage vestigde de aandacht op de gevaren, welke het bestaan van den toren te Schoonhoven bedreigen. Er bestaan eenige plannen tot restauratie van dit historische monument. Doch Burg. en Weth. willen den Raad doen besluiten, den toren aan de Ned. Herv. Gemeente af te staan, die kerk en toren af te breken en aanwezige kostbare stukken daaruit te verkoopen. Ook drong spr. aan op maatregelen tot behoud van het merkwaardige in het historisch kerkje te Cuyk, waaromtrent Heemschut zich nuede reeds actief betoonde. Mede wilde spr. er tegen doen waken, dat te Zutphen de bovenbouw van den toren wordt vervangen door een karakterlooze spits waartegen ook reeds freule Engelen aldaar heeft geprotesteerd. Spr. verzocht het bestuur van den Bond, zich te verzetten tegen een restauratie, die een onttakeling zou wezen.
Ten slotte stelde spreker voor de volgende motie:
„De Nederlandsche Oudheidkundige Bond, in algemeene vergadering bijeen te Deventer op 7 Juli 1911;
gezien het voorstel van Burg. en Weth. van Schoonhoven aan den Gemeenteraad gedaan om den toren der Groote Kerk af te staan aan de Ned. Hervormde Gemeente met de bedoeling, dat deze haar kerk en den toren zal sloopen;
overwegende dat het de zedelijke plicht is van de overheid om monumenten van geschiedenis en kunst in stand te houden en ongeschonden over te leveren aan het nageslacht;
overwegende dat kerk en toren van Schoonhoven belangrijke bouwwerken zijn en dat in het bijzonder de toren om den rijkdom zijner architectonische behandeling en zijn hoogst karakteristieken vorm een zeer waardevol monument en een unicum in de provincie Znid-Holland is;
spreekt zijn diepe verontwaardiging uit over het voorstel, een zoo bijzonder bouwwerk te vernielen;
en besluit zich te wenden tot den Raad van Schoonhoven opdat deze, door tot het behoud van den toren te besluiten, moge doen wat de eer der gemeente en de plicht der overheid vorderen".
Na een korte discussie werd deze motie met groote meerderheid van stemmen aangenomen.

Parklaan Haarlem. Door den Bond Heemschut is een adres gezonden aan Burgemeester en Wethouders van Haarlem, waarin er op gewezen wordt, dat opgaand geboomte een der elementen is van de schoonheid der Nederlandsche steden en betoogd wordt, dat wanneer boomen in een straat of op een gracht door ouderdom gevaarlijk dreigen te worden, slechts die welke om deze reden niet behouden kunnen blijven, dienen te worden geveld, om door jonge boomen te worden vervangen.
Het adres is gezonden, naar aanleiding van het voornemen, dat te Haarlem bestaat om alle boomen in de Parklaan te doen vellen. De Bond verzoekt, dat deze boomen behouden mogen blijven. Nu alle boomen in de Haarlemsche straten en op de Haarlemsche grachten staande, geleidelijk geveld dreigen te worden, meent de Bond, dat aan dit noodeloos opofferen van schoonheid een einde behoort te worden gemaakt. *Alg. H. Bl.*

De diefstal in de Omar-Moskee. Nog steeds houdt de ontdekking van nachtelijke opgravingen in de Omar-Moskee te Jeruzalem de gemoederen in Turkije in beweging. In opdracht van de Regeering zijn drie hooge Regeeringsambtenaren uit Haifa, Tripolis en Aleppo naar Jeruzalem gekomen, waar zij verschillende personen verhoord en eenigen hebben doen arresteeren.
Het resultaat van dit onderzoek moet den hoofdopziener van de Moskee, Sjeich Halil Aldansi zwaar belast hebben. Daarentegen schijnt de vooral onder de bevolking verspreide meening, dat ook de gouverneur van Jeruzalem meer van de zaak zou weten, ongegrond.
Men vraagt zich hier algemeen af, schrijft de correspondent van het Berliner Tageblatt te Jeruzalem, hoe de Engelsche archeologen eigenlijk op het waaghalzige denkbeeld gekomen zijn, juist deze Moskee, welke tot voor kort alleen door Europeanen kon worden bezocht met vermijding van alles, wat de fanatieke Mohammedaansche bevolking in hun overtuiging kwetsen kon, te kiezen tot het doen van nachtelijke opgravingen, zooals, naar thans gebleken is, wekenlang moet zijn geschied.
In de annalen der archeologie zoekt deze groote stoutmoedigheid haar gelijke, want het lijdt geen twijfel, of, zoo deze Europeanen bij hun werk waren verrast door geloovigen, deze laatsten niet geaarzeld zouden hebben om de indringers op staanden voet te dooden.
Het optreden der Engelsche onderzoekers laat zich alleen daardoor verklaren, dat zij werkelijk hoopten in deze moskee bijzonder waardevolle archeologische vondsten uit den Joodschen en Kanaänidischen tijd te maken, terwijl al hun pogen om langs wettelijken weg daar opgravingen te mogen doen, mislukten.
Naar men weet, worden tal van archeologische onderzoekingen in Mohammedaansche streken, daardoor onmogelijk gemaakt, dat zich op of bij de plaatsen, waar men wilde graven, een moskee, een kerkhof of iets dergelijks bevindt, waardoor de plaats „heilig" is en onaangetast moet blijven.
Van het standpunt der wetenschap is het echter begrijpelijk, dat archeologen trachten, zij het dan in het geheim deze hinderpalen te overwinnen. Het blijft nog steeds onopgehelderd of, en zoo ja, wat de Engelsche onderzoekers in de moskee hebben gevonden.
(Vad.)

31ste JAARG. – 22 JULI 1911. – No. 29.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Adres aan den Raad der Gemeente Schoonhoven. — Tentoonstelling Dorpskerken. — J. H. Leliman — Prijsvragen. — Nieuwe Leden. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Stedenbouw, door J. G. Wattjes. Slot. — De herziening der Hinderwet, door J. H. Schaad. — De invloed van gevels der huizen op de schoonheid van een stadswijk, door J. J. van Nieukerken. — Verslag van de VIIe Samenkomst van directeuren en hunne adjuncten, architecten en ingenieurs van gemeentewerken en bouw- en woningtoezicht. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden: *)

20 JULI 1911.

Aan den Raad der Gemeente Schoonhoven.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen,
Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, dat het met grooteleedwezen heeft kennis genomen van het voorstel van Burgemeester en Wethouders Uwer Gemeente aan Uwen Raad, den toren der Groote Kerk, welke eigendom der Gemeente is, af te staan aan de Nederduitsch Hervormde Gemeente; met gevolg dat kerk en toren afgebroken zullen worden, waardoor het vrijkomend terrein voor marktplaats bestemd zou worden. Voor den bouw eener nieuwe kerk zou dan van gemeentewege een subsidie van ƒ 15000,— worden geschonken.
Het Hoofdbestuur acht het niet wenschelijk op dit oogenblik de financieele zijde van dit voorstel te beoordeelen, maar spreekt de verwachting uit, dat door Uwen Raad alle krachten zullen worden ingespannen en zoo noodig een financieel offer zal worden gebracht, ten einde het fraaiste en belangrijkste monument van Schoonhoven voor ondergang te redden. De groote kerk met toren, zoo juist en karakteristiek aan de Haven, het pleintje naast de kerk en de Koestraat gelegen, is voor de stad Schoonhoven van buitengewone beteekenis.
Reeds van verre vertoont zich de monumentale, zware toren, vertegenwoordigend de stad Schoonhoven; in de stad zelf is hij in menig schilderachtig straatgezicht een prachtige factor. De toren heeft een zeer schoonen, gotischen onderbouw met stoere conterforten en met een statige, rijk bewerkte nis aan de zijde der Koestraat. De bovenbouw van de 17de eeuw met den top der 18de eeuw geven een goed voorbeeld, hoe, in verschillende tijden gebouwd, een toren toch een fraai en karakteristiek geheel kan blijven. De kerk is niet minder belangrijk. Het vroegere koor, nu afgescheiden, zoowel als het voor den dienst gebruikte schip met zijbeuken, heeft groote architectonische schoonheid en beteekenis, waartoe de merkwaardige verbouwing en verwijding van het middenschip in 1649 medewerkt.
Dat de wapenborden, de kerkmeubels — waartoe in de eerste plaats behoort het fraaie en hoogst belangrijke Heerengestoelte — en andere voorwerpen in de kerk, alleen dán volkomen hun waarde behouden, wanneer zij in de oude kerk blijven, behoeft geen nader betoog. Wanneer deze kerk en toren, zoo typisch-goed in Schoonhoven gelegen, zoo beteekenis-vol voor deze stad, en in 't algemeen van zoo groote waarde als monument van geschiedenis en kunst, zou worden afgebroken, zou niet alleen Schoonhoven, maar ook de Nederlandsche schat van fraaie gebouwen een volkomen onherstelbaar verlies lijden, en zou de afbraak — indien niet het uiterste was geprobeerd kerk en toren te behouden, en de Gemeente geen belangrijk offer had willen brengen — door het nageslacht terecht als een ergerlijk vandalisme worden gebrandmerkt.

*) Voor afbeeldingen wordt verwezen naar bijgaande losse plaat.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Uit het voorstel van B. en W., krijgt het Hoofdbestuur niet den indruk, dat het uiterste is geprobeerd, en dat de mogelijkheid van subsidies, b.v. van Rijk en Provincie nog openligt.

Maar vóór alles moet Uw Raad doordrongen zijn van de gebiedende noodzakelijkheid, toren en kerk te behouden. Het Hoofdbestuur behoeft U niet er op te wijzen, dat het huidige geslacht slechts de tijdelijke bezitter is van de monumenten, door het voorgeslacht nagelaten, en dat het de moreele plicht van ieder is, en in de eerste plaats van de Gemeente, te waken, dat de schatten ook wederom voor het nageslacht goed bewaard blijven.

Krachtig dringt het Hoofdbestuur daarom bij U er op aan, het voorstel van B. en W. te verwerpen en het daarheen te leiden, dat toren en kerk behouden blijven.

't Welk doende, enz.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

A. SALM G.BZN., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

In herinnering wordt gebracht, dat de tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen enz. van Dorpskerken, gebouwd in Nederland tot aan het jaar 1800, in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, dagelijks geopend is van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.; Zondags van 10 uur v.m. tot 12 uur v.m.

J. H. LELIMAN-PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en door het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, daartoe door een bijdrage in staat gesteld, zijn ter nagedachtenis van wijlen den heer J. H. Leliman, uitgeschreven een *Prijsvraag voor een Museum voor Moderne Kunstnijverheid* en een *Prijsvraag voor de Afsluiting van het Leidsche Plein te Amsterdam.*

De Programma's zijn afgedrukt in B. Weekblad no. 25, 1911 en zijn verder kosteloos verkrijgbaar aan het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam. Aan dit adres zijn tevens verkrijgbaar lichtdrukken van de Situatie-teekening van het Leidsche Plein en omgeving, schaal 1 op 200.

NIEUWE LEDEN.

Sedert de laatste opgave in het Bouwk. Weekblad zijn als Buitengewoon Lid tot onze Maatschappij toegetreden de Heeren:

G. Bijlsma, Gem.-Architect, Velp; H. G. Foebes, Bouwk. Teekenaar, Middelburg; F. P. Schouten, Ged. Bouwk. Opzichter, Alkmaar; N. van der Drift, Bouwkundige, den Haag; H. M. Penning, Bouwkundige, Rotterdam; J. C. Meischke, Bouwkundige, Rotterdam; W. J. Dirkmaat, Bouwkundige, Broek op Langendijk; J. R. Donker, Ged. Bouwk. Opzichter, Arnhem; J. H. Vromans, Ged. Bouwk. Opzichter, Arnhem; C. Schippers, Ged. Bouwk. Opzichter, Vlaardingen; B. I. van Milaan, Ged. Bouwk. Opzichter, Middelburg; A. J. Verbeek Lzn., Ged. Bouwk. Opzichter, Zwolle; Joh. C. Piceni, Bouwkundige, Gorssel; W. Kuyvenhoven, Ged. Bouwk.-Opzichter, Naaldwijk; A. Gerhardt, Ged. Bouwk.-Opzichter, Amsterdam; Joh. L. Pieterse, Ged. Bouwk.-Opzichter, Hansweert; G. J. van Oortmerssen, Bouwk.-Opz. Teek., den Haag; J. L. van der Pas, Ged. Bouwk.-Opzichter, Baarle-Nassau; M. J. van Goeverden, Ged. Bouwk.-Opzichter, Katwijk a/d. Rijn; J. Th. Drijvers, Ged. Bouwk.-Opzichter, Tilburg; J. Tiessen Pzn., Ged. Bouwk.-Opzichter, Ede; C. A. Blankenberg, Bouwk.-Opzichter, Amsterdam; F. A. van Oostveen, Teekenaar, Amsterdam; T. Balk, Ged. Bouwk.-Opzichter, Hoorn; J. Henner, Opzichter H. E. S. M., Leiden; W. Margadant, Bouwk.-Teekenaar, Rotterdam; Joh. G. M. van Ringelenstein, opzichter, Veenendaal; Fr. Verhagen, bouwkundige, 's Hertogenbosch; P. J. Willekes Macdonald, student T. H. school, Delft; H. van Zijll, student T.H. school, Den Haag; J. C. van den Berg, student T.H. school, Delft; D. J. van Veen, student T.H. school, Delft; W. J. Mikmak, student T.H. school, Delft; J. Loman Jr., student T.H. school, Delft; J. W. E. Buijs, student T.H. school, den Haag; H. van Halewijn, student T.H. school, Dordrecht; T. J. Rotgans, Gem. Toezichthouder, afd. Gebouwen, Amsterdam; A. J. Flink, bouwkundig-opzichter, Almelo; J. Dingemans, student T. H. S., Delft; A. F. Neijs, student T. H. S., Delft; Th. van Erkel, bouwkundige, Rotterdam; J. Arends Hz., bouwk.-teekenaar, Rotterdam; B. H. van de Heuvel, opz. 2e kl. W. en W. Ned.-Ind. Spw. Mij., Semarang; Fr. van Meeteren, bouwkundige, Amsterdam; W. A. de Jonge, bouwkundige, Goes; L. Vogelesang Jr., bouwkundige Amsterdam; G. de Wilde, Bouwkundige, Delft; H. L. Winkelman, Bouwkundige, Rotterdam; G. van Wessem Jr., Bouwk. Opzichter, Brielle; J. B. Janus, Bouwkundige, Amsterdam; N. H. Wesstra, Student T. H. school, Delft; G. P. Wijker, Bouwkundige, Amsterdam; K. Brandsma, Bouwkundige, Amsterdam; C. Korff Jr., Ged. Bouwk. Opzichter, Enkhuizen; W. v. d. Leck, Bouwk. Teekenaar, Zeist; Theo. Tromp, Bouwkundige, Alkmaar; L. B. van Gendt, Ged. Bouwk. Opzichter, Baarn; W. Broekema, Bouwk. Teekenaar, Rotterdam; Niko Eekman, Etudiant architecte à l'Académie Royale des Beaux-Arts, Brussel; H. Jonker, Bouwkundige, Epe; H. E. Suyver, Student T. H. school, Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

STEDENBOUW,

door J. G. WATTJES, Bouwk. Ingenieur.

(Vervolg van blz. 232. Slot.)

AFMETINGEN DER VERKEERSSTRATEN.

Verkeersstraten behooren dus, zooals boven werd aangetoond, zoodanig te zijn ingericht, dat men voor alle soorten van voertuigen zonder bezwaar de grootst mogelijk bereikbare snelheid kan toelaten. Om dit zonder bezwaar te kunnen doen is eene zeer groote breedte noodig. Die groote breedte, uit praktisch oogpunt noodig, doet ons oog niet prettig aan. Behalve nog dat deze groote breedte-afmeting niet harmonieert met de schaal der huizen, doet zij ons zoo een straat zien als een zeer groote leege vlakte, als een plein, dat aan twee zijden onbegrensd is. Nog onaangenamer doet dit aan, zoolang de wijk nog nieuw is en noemenswaardig verkeer zich nog niet heeft gevormd.

Camillo Sitte zegt hiervan in zijn bekend werk: „Der Städtebau:

„Wie wenig bei solchen Stadterweiterungen gerade der Verkehr eine naturgemässe Berücksichtigung fand, obwohl angeblich Alles darauf abzielen sollte, zeigt unwiderleglich die öde Menschenleere so vieler moderner Riesenplätze und Strassen im Gegensatze zu dem Gedränge in den engen Gassen der Altstädte: die Ludwigstrasse in München, der Rathhausplatz in Wien. An

DE GROOTE TOREN TE SCHOONHOVEN.

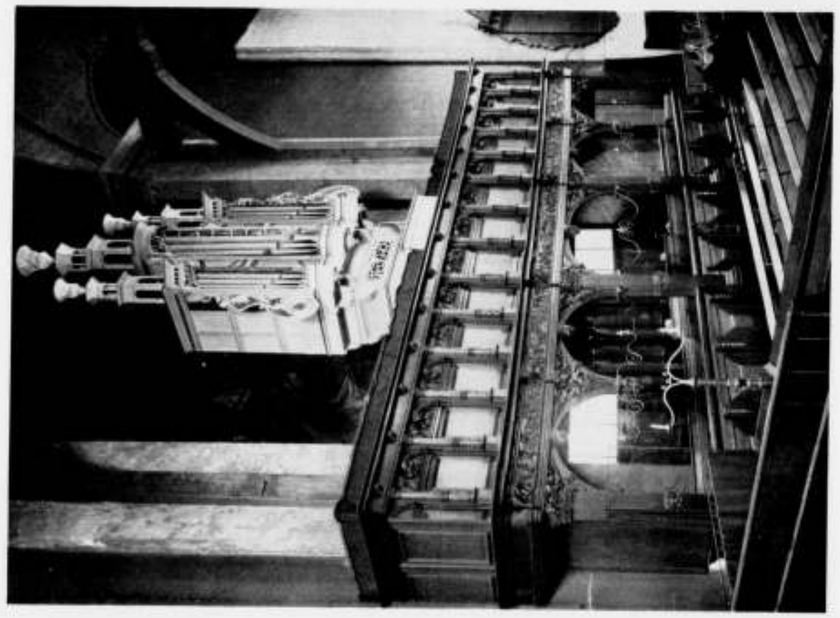
GEZICHT OP DEN TOREN VAN UIT DE KOESTRAAT.

GEZICHT OP DEN TOREN VAN UIT DE HAVENSTRAAT.

Door het voorstel van B. en W. van Schoonhoven wordt de toren met afbraak bedreigd. Welk een beteekenis de stoere en fraaie toren heeft als het karakteristieke, beheerschende motief in enkele schilderachtige straten van het stadje, toonen deze afbeeldingen genoegzaam aan. Waar door de autoriteiten nog niet alle pogingen in het werk zijn gesteld, om toren met kerk, samen het monument van Schoonhoven, te bewaren, is het niet overdreven de vernietiging van het bouwwerk „een vandalisme van de ergste soort" te noemen, gelijk Jhr. V. DE STUERS dit heeft gequalificeerd.

Het Heerengestoelte, in fijne Hollandsche Renaissance opgevat, bevat snijwerk, dat tot het allerbeste behoort, in Holland gemaakt; het stelt het geheele lijden van Christus voor. Wat te zeggen van de piëteit van een Schoonhovensch Kerkmeester der Ned. Herv. Gemeente die voorstelt dit gestoelte te verkoopen, waardoor een der schoonste en belangrijkste kerkbanken van Nederland niet alleen voor Schoonhoven, maar misschien ook voor Nederland verloren zou gaan!

der Peripherie der Städte werden neue breite Strassen angesetzt, wo sich ein dichter Verkehr niemals entwickeln kann, das alte Stadtcentrum bleibt auf unabsehbare Zeit eng".

Deze uitlating is echter niet van eenzijdigheid vrij te pleiten. De „peripherie" van eene stad blijft niet altijd peripherie. Er zijn zelfs voorbeelden te over, dat straten die in het begin van de tweede helft van de 19de eeuw aan den rand der stad zijn aangelegd, nu een vrij druk verkeer hebben.

Het moge waar zijn, dat verscheidene Duitsche steden uit grootheidswaan te wijde straten hebben gemaakt, die den indruk van leegheid geven in plaats van den beoogden indruk van grootschheid, in ons land heeft men zich aan dergelijke grootdoenerij niet bezondigd. Wij vervallen eerder in het tegenovergestelde uiterste en vatten alles te benepen, te krenterig op. Voor ons Hollanders is het dus goed, ons niet al te zeer aan deze uitspraak van Sitte te laten gelegen liggen, welke zeker niet aan ons adres gericht is geweest. Daarenboven is Sitte in zijn gerechtvaardigde afkeuring van het resultaat van den hedendaagschen stedenaanleg met zijn veroordeeling van breede straten wel wat onbillijk. Als over een vijftig jaar die thans in de peripherie aangelegde en te breede straten niet meer aan den rand der stad liggen, als in dien tijd het verkeer er in is gegroeid, als de bij den aanleg leelijk doende jonge boompjes der ringstraten tot zwaar geboomte zal zijn geworden, dan zal men reden hebben, de ontwerpers dier straten dankbaar te zijn, ook al mogen die straten in estethisch opzicht bij vele oude stadsgedeelten ten achter staan.

Wij, die voor onze oogen het stadsche verkeer gestadig zien aangroeien, die de snelheid der vervoermiddelen voortdurend zien toenemen, die doordrongen zijn van de groote hygiënische waarde van licht en van lucht, van veel licht, van zonlicht en van onbedorven lucht, wij moeten breede, zeer breede straten aanleggen, wij moeten ruime steden bouwen. Onze schoonheidszin kan en moet ons dwingen oplossingen te zoeken voor zeer wijde straten, voor ruime bebouwing en die toch op hare eigenaardige wijze even groote schoonheid bezitten als sommige nauwe oude straten en stegen. Het is een valsche schoonheidseisch, die ons zou voorschrijven de straten minder wijd te maken dan uit practische redenen voor het toekomstig verkeer moet worden noodig geacht of dan de hygiënische opvattingen van onzen tijd voorschrijven. Wij zoeken schoonheid in een verkeerde richting als wij smalle straten maken, omdat sommige onzer oude, smalle straten zoo mooi zijn. Bewondering en eerbied voor oud stads-schoon is goed maar deze mogen nooit leiden tot pogingen tot nabootsing van dat oude schoon in onzen tijd, die geheel andere eischen en opgaven stelt dan de tijd, welke die oude schoonheid voortbracht.

De neiging tot het opnieuw gebruiken van vroegere vormen, van vormen die hun tijd gehad hebben, van vormen die voortvloeiden uit andere practische eischen, uit andere materialen, dan die van onzen tijd, die neiging is de vloek geweest van de bouwkunst van de geheele 19e eeuw. Die neiging is nog een gevaar voor de gezonde ontwikkeling van onze stedenbouwkunst, evenals ze een gevaar gebleven is voor de gezonde ontwikkeling van de gewone bouwkunst.

Bij het projecteeren van het verkeersstratennet moet men niet acht slaan op de weinige verkeersbehoefte aan den uitersten rand der stad, doch men heeft rekening te houden met het verkeer, dat deze straten zullen moeten opnemen, wanneer ze niet meer aan den stadsrand liggen.

De breedte moet nu zoodanig vastgesteld worden, dat ook bij steeds toenemend verkeer geenerlei belemmering aan dit verkeer behoeft te worden in den weg gelegd, dat wil zeggen dat alle voertuigen moeten toegelaten kunnen worden en hun maximum-snelheid mogen bereiken.

Des te grooter de mazen in het verkeersstratennet, des te grooter de afmeting der verkeersstraten zal moeten zijn. En hoe grooter de afmeting der verkeersstraten is, des te beter leenen deze zich tot verkeer van alle mogelijke verschillende snelheid.

De afmeting van de mazen zal bovendien in radiale richting grooter kunnen zijn dan in de richting van den stadsrand.

De straten van radiale richting kunnen dan meer in aanmerking komen voor onderscheiding in hoofd-verkeersstraten en secundaire verkeersstraten.

Volgens dit principe ontworpen, zullen de hoofd-verkeersstraten eene zeer aanzienlijke breedte moeten verkrijgen.

Dezelfde practische overweging echter, die noodzaakt tot zeer breede straten, verlangt ook eene splitsing van de straat in verschillende deelen voor voertuigen met verschillend bereikbare snelheden. De vroegere verdeeling in rij- en voetweg, dient verder te worden voortgezet. Er kunnen afzonderlijke paden voor voetgangers, voor rijwielen, voor rijtuigen, voor auto's en voor trambanen gemaakt worden.

De wenschelijkheid dezer indeeling doet ons juist een middel aan de hand voor eene aesthetisch goede oplossing van de gestelde opgave. Wij behoeven daartoe deze verdeeling slechts duidelijk zichtbaar te laten spreken. Hiervoor zijn boomrijen het meest aangewezen middel. Zij verdeelen en binden de onderdeelen tevens tezamen terwijl ze den indruk van leege ruimte wegnemen. De al te breede straat wordt opgelost in een aantal lanen, die toch te samen meer een samenhangend geheel vormen. Deze oplossing laat verder eene zeer groote verscheidenheid toe, waardoor iedere straat zijn eigen, van de andere afwijkend uiterlijk krijgt.

De minimale breedte van een verkeersstraat wordt bepaald door de ruimte, noodig voor het vrij bewegen van 4 voertuigen vermeerderd met de breedte van 2 voetpaden. Stellen wij de per voertuig noodige vrije ruimte op 2.25 dan moet de rijweg 9 M. breed worden.

Bij het bepalen van de breedte van de voetpaden dient er op te worden gelet, dat de voetpaden in verkeersstraten voor het voetgangers-verkeer geheel en al voldoende mocten zijn. Het mag niet voorkomen dat een

gezelschap van 3 à 4 personen op het voetpad niet loopen kan, of dat de voetgangers van het trottoir af moeten stappen om elkaar voorbij te loopen.
Bij ons wordt het voetpad te veel als een veilig abri beschouwd, waar de wandelaar zich tijdelijk in veiligheid kan brengen. Door de over het algemeen te geringe afmeting der voetpaden is het bij ons gewoonte, dat de voetgangers op den rijweg loopen. Deze gewoonte is evenwel in strijd met eene goede verkeersregeling. Het is eene bemoeilijking van het rijtuigverkeer en vooral ook vormt het een groote bron van gevaar voor wielrijders. Menig ongeluk is reeds aan deze gewoonte te wijten. En het is zeer zonderling dat men steeds voortgaat de trottoirs te smal te maken. De eisch, dat het trottoir het geheele voetgangers verkeer moet kunnen opnemen, is toch voor de hand liggend genoeg. Niet alleen wandelaars doch ook kinder- en sportwagens, wagentjes voor invalieden behooren op het trottoir thuis. (Het is daarom ook onbegrijpelijk waarom bij de dwarsstraten geen afritten in de trottoirs worden gemaakt, verlagingen in de trottoirband die het verkeer van zulke wagens op het trottoir mogelijk maken en ze daardoor buiten den rijweg houden.)
Rekening houdend met deze opmerkingen zal het trottoir in verkeersstraten niet smaller dan 4 à 5 M. mogen zijn en is dus de minimale afmeting van verkeersstraten op 18 à 20 M. te stellen. Deze breedte zal echter in zeer vele gevallen niet voldoende zijn.
Als in de straat tramspoor aanwezig is, is de breedte al reeds met 5 M. te vermeerderen, terwijl het voorts wenschelijk is een spoor voor stilstaande rijtuigen te hebben waarmede weer ± 4 M. gemoeid is.
Van het midden uitgaande zijn de volgende sporen aanwezig: tramspoor, rijtuigspoor, spoor voor voorbijrijdende voertuigen, spoor voor stilstaande voertuigen ieder 2.25 à 2.50 M., trottoir 4 à 5 M. totale breedte 27 à 30 M.
De boomen kunnen hierbij staan tusschen het spoor voor stilstaande en dat voor voorbijrijdende rijtuigen. Zij verdeelen dan de wegbreedte in de eenvoudige verhouding 1 : 2 : 1. Een breedte van 27 à 35 M. is voor verkeerswegen van provinciesteden en voor de secundaire verkeersstraten in de grootere steden voldoende te achten.
In de hoofdverkeersstraten en voor de stadsche gedeelten van intercommunale wegen is meerdere verkeerssplitsing noodzakelijk. Er zullen dan wegen moeten zijn voor het automobielverkeer, het paardenverkeer, rijwielverkeer en voor voetgangers.
Het eerste, dat is het tram- en autoverkeer, kan de middenweg van 4 sporen beslaan, de voertuigen door paarden voortbewogen, twee zijlanen ieder van 2 sporen de rijwielen terweerszijden een pad van 1 spoor; twee zijwegen ieder van 2 sporen dienen om de woningen te bereiken en zijn van deze gescheiden door het 5 M. breede trottoir. De minimale breedte van een straat, de boven aangeduide verkeerssplitsing wordt 45 M. Hierbij is echter tram- en autoverkeer gecombineerd, zoodat de tramsporen niet voor de tram alleen kunnen, worden gereserveerd, doch ook moeten dienen voor het uitwijken van auto's bij het elkander voorbij rijden. Bovendien zijn alle afmetingen zoo klein mogelijk genomen. Zonder overdreven breed te worden kan bij een overeenkomstige indeeling de breedte der straat op 65 M. gesteld worden, terwijl de indeeling wordt aangeduid door 6 boomrijen. Op verschillende andere wijzen laten zich nog indeelingen tot stand brengen, terwijl ook gazonstrooken inplaats van boomen de onderdeelen kunnen scheiden.
Bij deze wegen zal het wenschelijk zijn inplaats van een spoor voor stilstaande voertuigen zijwegen op te nemen van 2 sporen, die de functie van woonstraat vervullen, welke dan de huizen toegankelijk maken. Het trottoir wordt het beste tusschen dezen rijweg en den eigenlijken verkeersweg geplaatst. Tusschen den rijweg en de huizen behoeft zich slechts een onverhoogd voetpad en de stoepen der huizen te bevinden, waardoor de rijtuigen tot onmiddellijk voor de stoepen kunnen oprijden.
In het voorgaande heb ik getracht de thans algemeen gehuldigde opvatting te weerleggen, als zou het projecteeren van straten met zeer groote breedte zoowel in esthetisch als in practisch oogpunt verkeerd zijn.
Wat betreft de meening, dat de groote breedte van de straat uit practisch oogpunt geen nut heeft, dient men vooral niet te veel waarde te hechten aan de eentonige leegte van nieuwe breede straten gedurende de eerste 20 à 25 jaren na den aanleg. Wat toch is 20 of 25 jaar in vergelijk tot den levensduur van eene stad. En de enorme verkeersuitbreiding, welke wij onder onze oogen hebben zien groeien en nog steeds zien groeien, noopt ons wel tot voorzichtigheid bij het vaststellen van de voor verkeerswegen noodig geoordeelde breedte. Wat de esthetische bezwaren betreft, geef ik toe, dat de zeer groote breedte der verkeersstraten voor het tot stand komen van mooie stadsbeelden vaak groote moeilijkheden in den weg leggen. Doch deze moeilijkheden zijn niet onoverkomelijk. Er moeten voor iederen eisch van het gebruik esthetisch goede oplossingen te vinden zijn. Dat zeer groote straatbreedte op zichzelf niet leelijk is, doch zelfs goede en grootsche stadsbeelden kan leveren bewijzen èn de Utrechtsche Maliebaan èn de Parijsche Champs des Elisées, waarvan de eerste een meer pittoreske, de laatste een meer monumentale oplossing van een zeer breede straat laat zien.
De moeilijkheid zit meer in de verhouding tusschen de groote afmeting van de straat en de afmetingen van de omgeving. Bij de zeer breede straat domineert de straat en worden de belendende huizen op het tweede plan gedrongen. De zeer breede straat vernietigt het effect, het grootsche van monumentale gebouwen. Dit wijst echter daarop, dat de combinatie van zeer groote straatbreedte en monumentaal gebouw niet deugt, maar pleit niet tegen de groote straatbreedte op zichzelf. Men kan er slechts deze conclusie uit trekken, dat ook op esthetische gronden het projecteeren van monumentale gebouwen direct aan breede verkeerswegen moet worden vermeden.
Ditzelfde volgt ook reeds in den regel uit de practische

bestemming van het monumentale gebouw. Tusschen gebouw en verkeersstraat behoeft slechts een practisch verbindend, doch voor het oog scheidend lid te worden ingeschakeld: een al of niet van den verkeersweg afgesloten plein, welks afmetingen geheel naar die van het geprojecteerde gebouw kunnen worden vastgesteld, daar zij thans van verkeerseischen geheel en al los zijn.
Overigens zijn er nog andere dingen dan huizen en het door huizen gevormde straatoppervlak, die schaal aan een bouwwerk kunnen verleenen. Immers ook in de vrije natuur kan een bouwwerk monumentaal doen. Onder meer kan boombeplanting, mits goed aangebracht, de ruimte verdeelen en daardoor aan een bouwwerk de noodige vergelijkings-maatstaf verleenen. Dit doen de boomen op het Frederiksplein te Amsterdam voor het Paleis voor Volksvlijt, welk gebouw zonder die boomen door de groote afmetingen van het Frederiksplein in het niet zou zinken en niet zoo groot als thans zou voorkomen. Dat boomrijen soms het effect van bouwwerken geheel kunnen bederven, gelijk Camillo Sitto terecht aanvoert en met voorbeelden staaft, veroordeelt niet het gegeven der boomrijen op zichzelf, doch de in verband tot de omgeving onjuiste plaatsing van boomrijen.
Heb ik mij in dit opstel hoofdzakelijk tot de verkeersstraten bepaald, in een volgend opstel over de woonstraten zal ik gelegenheid hebben naast de zeer groote afmetingen voor de verkeersstraten zeer geringe breedteafmetingen voor enkele woonstraten te bepleiten.
Ten slotte zei nog opgemerkt, dat waar de plattegrond van een eenmaal volbouwde stadswijk zoo uiterst moeilijk te wijzigen is — en dan nog slechts in zeer geringe mate — een zeer groote verantwoordelijkheid rust op den ontwerper van een stadswijk. Bij het vaststellen van het verkeersstratennet en van de breedte der verkeersstraten zal hij daarom met de meeste nauwgezetheid moeten te werk gaan en het voor en tegen van de verschillende opvattingen zeer serieus overwegen. En dan moet hij bedenken, dat het veel minder hinderlijk is, wanneer de afmeting der verkeersstraten aan den grooten kant wordt overdreven, dan wanneer, zelfs eerst na zeer geruimen tijd, de afmeting onvoldoende mocht blijken te zijn.

DE HERZIENING DER HINDERWET.

DOOR J. H. SCHAAD.

Onder de wetten, waarvan de goede naleving aan de eene zijde van het grootste nut is voor het groote publiek en die aan den anderen kant ook voor de in beperkten zin belanghebbenden, met name voor de beheerders van industrieele bedrijven in alle schakeeringen, van het grootste belang moet worden geacht, behoort voorzeker de wet tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken.
Die goede naleving liet naar het algemeen oordeel nog al wat te wenschen over.
Had de in de praktijk opgedane ervaring geleerd, dat het preventief karakter der wet, aangevuld met de bevoegdheid tot het opleggen van nieuwe voorwaarden, gunstig heeft gewerkt, minder gelukkig bleek de decentralisatie.
Vooral in de kleinere gemeenten ontbrak ten eenenmale de technische voorlichting voor de goede uitvoering noodig, al kwamen verder ook administratieve te kortkomingen niet zelden voor.
Eene herziening kon dan ook ten slotte niet uitblijven.
Een ontwerp daartoe werd reeds September 1909 aan de 2e Kamer aangeboden. Na het uitbrengen van het voorloopig verslag is het ontwerp blijkbaar op stok geraakt.
Volgens de Memorie van Toelichting beoogde deze herziening:
1e. De wet beter dan tot dusverre dienstbaar te maken aan de bestrijding van waterverontreiniging door afvalwater en afvalstoffen van industrieele ondernemingen.
2e. Het toezicht op de uitvoering te verbeteren.
3e. De industrieele ondernemingen, opgericht ten tijde, dat voor die oprichting nog geene vergunning vereischt werd, voor zoover noodig aan de bepalingen der wet te onderwerpen.
4e. Het toezicht aan den Minister van Oorlog opgedragen, eenigszins uit te breiden.
5e. Mogelijk te maken, dat eene plaatselijke verordening als bedoeld in Art. 4, 3° der wet afgekondigd wordt, indien niet in de gemeente zelve, maar in de nabijheid daarvan eene inrichting aanwezig is, waarin belanghebbenden hun bedrijf kunnen uitoefenen.
Voorts zou worden voorzien in enkele leemten en gebreken der wet, door de praktijk aan het licht gebracht.
Reeds bij het indienen van dit ontwerp stond het bij den Minister vast, dat ook de opsomming der onder de wet vallende bedrijven moest worden aangevuld.
„In de ruim dertig jaren, dat de wet in werking is, is er in de techniek zooveel gewijzigd, dat de omschrijving van de vergunningsplichtige inrichtingen op menig punt foutief is geworden en verschillende aanvullingen behoeft". Aldus schreef de Minister bij een ontwerp tot wijziging van art. 2 der wet in April 1910.
Het geschiedde niet reeds in het vroeger ontwerp omdat verschillende technische adviezen moesten ingewonnen en overwogen worden.
Ook dit ontwerp heeft het tot het Voorloopig Verslag gebracht.
Het is te verwonderen, dat tot heden zoo weinig aandacht aan deze ontwerpen is geschonken. Vooral ook waar de architecten zoo herhaaldelijk met de wet in contact komen — zeer terecht is de kennis er van opgenomen in het programma voor bouwkundig opzichter der maatschappij — is eene beschouwing van die herzieningen en wat er mede annex is in dit weekblad op hare plaats.
Met waardeering moet hier gewezen worden op het geschriftje van de Sociaal Technische Vereeniging van

Democratische Ingenieurs en Architecten over die herziening, zij het dan ook dat schrijver dezes voor de richtige uitvoering een ander inzicht zal ontvouwen.

Zeer terecht wordt in het aangehaalde geschrift vooropgesteld dat de wet met zoo weinig mogelijk formaliteiten een zoo groot mogelijke zekerheid moet bieden, dat de hinder, van bepaalde inrichtingen ondervonden, binnen enge grenzen beperkt blijve, met inachtneming zooveel mogelijk van de belangen der concessionarissen. Eerst zullen nu hier de voorgestelde wijzigingen worden nagegaan.

Het zwaartepunt daarvan is gelegen in het tegengaan van de waterverontreiniging. Was reeds eerder aangedrongen op een afzonderlijke wet daartegen, in het systeem der Hinderwet waren dergelijke bepalingen geheel op haar plaats, zoodat tegen uitbreiding in dien zin dan ook allerminst bezwaar schijnt te bestaan.

Gemakshalve zullen de voorgestelde oogmerken worden nagegaan in omgekeerde volgorde als waarin ze hiervoren in navolging der Mem. van Toel. zijn opgenoemd.

Met eene toevoeging in Art. 4 waarbij de in sub 3° genoemde inrichtingen — slachterijen en tot die rubriek behoorende — in eene gemeente ook te verbieden zijn, indien op een voor de belanghebbenden gunstig gelegen plaats in hare nabijheid een abattoir bestaat, is het 5e oogmerk bereikt. Of dit inderdaad ook zoo wezen zal wordt betwijfeld.

Het zal hier betreffen kleine gemeenten grenzend aan een groote stad met gemeentelijk slachthuis. De plaatselijke autoriteiten zullen hier veelal niet de aangewezen personen zijn om te beslissen of van de verleende bevoegdheid gebruik moet worden gemaakt. Zoo ergens zegt de S. T. V. dan past hier een optreden van Gedeputeerde Staten.

Ook het 4e oogmerk wordt bereikt door eene kleine verandering: de fabrieken en bewaarplaatsen van vuurwerken thans uitgezonderd van het toezicht door den Min. van Oorlog uitgeoefend op de inrichtingen van groep II van Art. 2 der wet worden daaronder gesteld.

Voor het 3e punt is een meer ingrijpende verandering der wetsartikelen noodig.

Het hoofd van inrichtingen, opgericht ten tijde, dat tot hare oprichting nog geen vergunning krachtens de wet of de vóór het in werking treden daarvan geldende Koninklijke Besluiten vereischt werd, wordt n.l. verplicht aan het gemeentebestuur, waarin de inrichting is gelegen, over te leggen de noodige beschrijving en teekeningen waaruit de toestand der inrichting op dat oogenblik blijkt, en welke bescheiden moeten voldoen aan de gewijzigde bepalingen voor nieuwe inrichtingen.

Het gemeentebestuur geeft onverwijld aan het hoofd der onderneming eene schriftelijke verklaring af, vermeldende op welken dag de overlegging heeft plaats gehad, aan welke verklaring gehecht wordt een door dat bestuur gewaarmerkt exemplaar van de stukken, en die van af dat oogenblik zal gelden als eene vergunning, doch slechts tot het tijdstip bij algemeenen maatregel van bestuur te bepalen.

Op deze inrichtingen wordt dan toepasselijk alles wat volgens de gewijzigde wet van kracht zou zijn op inrichtingen na hare uitvaardiging opgericht.

Voor eene uitbreiding is dus eene nieuwe vergunning noodig, nieuwe voorwaarden kunnen worden opgelegd, de inrichting komt onder toezicht van het gemeentebestuur, voor welker organen de toegang dus open moet staan, terwijl ook het niet nakomen der voorwaarden intrekking tengevolge kan hebben en zij dus geheel met de later gevestigde inrichtingen op één lijn komen te staan.

Volgt nu de verbetering van het toezicht.

Evenals tot dusverre blijft het eigenlijke toezicht opgedragen aan het gemeentebestuur en de door dat bestuur aan te wijzen gemeente-ambtenaren, aangevuld met dat uitgeoefend door de omwonenden, die klachten kunnen indienen, gelijk tot heden, doch die wat grooter zekerheid verkrijgen, dat hunne klachten met ernst zullen worden onderzocht.

Er komt echter bij, dat ook de hoofdinspecteur (en de inspecteurs) van de volksgezondheid en het districtshoofd der Arbeidsinspectie een gedeelte dier taak op zich zullen nemen.

De eerstgenoemde ambtenaren zijn er wel bij betrokken met het oog op de maatregelen tegen de waterverontreiniging, maar, zegt de Minister, nu zij er toch zijn bijgehaald kunnen zij ook andere gezondheidsbelangen doen gelden, waarom hunne bevoegdheid niet tot de reiniging van afvalwater beperkt maar over alle inrichtingen is uitgestrekt.

Het districtshoofd der arbeidsinspectie wordt thans ook daar bevoegd, waar het niet geldt fabrieken of werkplaatsen in den zin der Veiligheidswet.

Op welke wijze het toezicht zal worden uitgeoefend is het best aan te geven bij en na de opsomming van hetgeen tegen de watervervuiling gedaan zal worden en bij de behandeling van de kleinere verbeteringen der wet.

Bij algemeenen maatregel van bestuur zullen de inrichtingen worden aangewezen, voor welker oprichting bij het verzoek om vergunning, behalve de thans reeds gevorderde bescheiden, nog moet worden overgelegd eene opgave van de wijze, waarop, en de richting, waarin het afvalwater of de afvalstoffen zullen worden verwijderd, zoomede van de vermoedelijke hoeveelheid van dat afvalwater of die afvalstoffen (Art. 5ter).

Hierbij moet gevoegd worden eene opgave van de vermoedelijke samenstelling van het afvalwater of de afvalstoffen (Art. 5quater).

Deze opgave worden — tenzij daaromtrent geheimhouding gevorderd is — met de overige bescheiden ter visie gelegd.

De afkondiging van het voornemen tot oprichting moet nu ook geschieden in alle aangrenzende gemeenten en door kennisgeving in de Nederlandsche Staatscourant (Art. 6quater). Den hoofdinspecteur der volksgezondheid wordt een exemplaar der bescheiden toegezonden. Zoo ook — met uitzondering van die, welke betrekking hebben op het afvalwater — aan het districtshoofd der Arbeidsinspectie. (Art. 6bis).

In verband hiermede moeten de beschrijving en teekening, — deze laatste thans op een schaal van ten minste 1 : 100, — in viervoud worden overlegd en de verklaring omtrent de al of niet toepasselijkheid der veiligheidswet in dubbel.

De hoofdinspecteurs en de inspecteurs der volksgezondheid worden bevoegd de openbare zitting bij te wonen en kunnen, mits voor of gedurende die zitting, schriftelijk bezwaren inbrengen, die dan op de zitting worden voorgelezen en aan het proces-verbaal gehecht. (Art. 7) en zij krijgen in dat geval ook recht van beroep. Worden tegen het oprichten van deze inrichtingen bezwaren ingebracht ontleend aan vrees voor gevaar, schade of hinder als gevolg van waterverontreiniging, dan zendt het gemeentebestuur het verzoek met de bijlagen, het proces-verbaal van de gehouden openbare behandeling, en de verdere naar aanleiding van dat verzoek ingekomen schrifturen aan Ged. Staten, welke het nemen eener beslissing aan zich kunnen trekken.

De centrale gezondheidsraad dient desgevraagd aan Ged. Staten van bericht en raad.

Oordeelen Ged. Staten het onnoodig de beslissing in handen te houden, dan berichten zij dat onder terugzending van de bescheiden ten spoedigste aan het gemeentebestuur (Art. 7ter), dat dan over het verzoek kan beslissen.

Wordt door belanghebbenden aan het bestuur, dat de vergunning uitreikte, overeenkomstig Art. 17 het verzoek gedaan den concessionaris nieuwe voorwaarden op te leggen, en betreffen deze maatregelen tegen waterverontreiniging door afvalstoffen of afvalwater, dan zendt het gemeentebestuur eveneens de stukken aan Ged. Staten, welke zoo noodig de beslissing aan zich trekken één en ander overeenkomstig het hiervoren beschrevene voor nieuwe inrichtingen.

Ook voor de oudere inrichtingen, die volgens het vroeger beschrevene eene acte de présence hebben te geven, wordt, vallen zij onder de in dit verband aangewezenen, overlegging gevorderd van de bescheiden, die betrekking hebben op de samenstelling, hoeveelheid en richting van afvoer van het afvalwater. (Art. 29a.)

Ten slotte wordt ook voor het met de uitvoering der wet belaste personeel toegang geeischt tot alle erven, waarlangs water loopt, dat door afvalwater of afvalstoffen, afkomstig uit fabrieksinrichtingen, wordt verontreinigd of waarvan vermoed wordt, dat dit het geval kan zijn.

(Wordt vervolgd).

DE INVLOED VAN GEVELS DER HUIZEN OP DE SCHOONHEID VAN EEN STADSWIJK.

Dezer dagen heeft de heer J. J. van Nieukerken voor de Vereeniging: Onderneming en Vrijheid te 's Gravenhage een voordracht gehouden over bovenstaand onderwerp.

Wij lezen hierover in „De Bouwondernemer" orgaan van deze Vereeniging:

Spr. begon met te zeggen dat, toen hij van deze vereeniging een uitnoodiging kreeg, om een lezing te houden, men hem in de keuze van onderwerp wel vrij liet, maar men toch liet doorschemeren, eens graag te hooren hoe hij, spreker, dacht over de schoonheidscommissie en over het begrip schoonheid. Dit onderwerp lachte mij toe en schrikte mij af, zegt spreker; het is een gevaarlijk terrein en ik voelde niet veel lust in de klem te loopen. Toch, na over de zaak te hebben nagedacht, meen ik wel de volle verantwoordelijkheid te kunnen aanvaarden van hetgeen ik ga zeggen.

Men vergete echter niet, dat hij de jas van den architect niet kan uittrekken en dat de leden dezer vereeniging een geheel andere jas aan hebben. De architect gaat volgens eigen inzichten op kunstgebied te werk en houdt rekening met zijn roeping als zoodanig, terwijl de bouwer zich meer toelegt om voor betrekkelijk weinig geld iets goeds en voor bewoning practische huizen te bouwen. Hij wil hen graag de eer geven die hen zeker toekomt, dat zij vooral in de laatste jaren veel hebben bijgedragen in het stichten van ruime, goed van licht en lucht voorziene woningen voor weinig geld en dat uit maatschappelijk zoowel als uit hygiënisch oogpunt is geweest een zegen voor velen.

Onze standpunten zijn dus verschillend zegt spreker, een bouwer ziet door een ander oog dan een architect, hij zal dus het op de convocatie voorkomend onderwerp uit zijn eigen oogen zien en de volgende stellingen behandelen:

I. Indien kunstontwikkeling opvoedend werkt op het volk, is de plicht van de overheid kunst te bevorderen in 't algemeen en bouwkunst in het bijzonder, omdat deze kunst overal en altijd onder de oogen van het volk komt.

II. Dan is het juist gezien, dat de overheid de te stichten bouwwerken ook uit kunstoogpunt aan haar oordeel laat onderwerpen en speciaal geldt dit bouwwerken, die op de aan de overheid in eigendom toebehoorende gronden zullen worden opgericht.

III. Door dit stelsel te erkennen en toe te passen, aanvaardt echter de overheid het beginsel:

a. Dat kunst wel regeeringszaak is.

b. Dat het op haar weg ligt alles tegen te gaan wat tot ontsiering strekken kan van de stad, de wijk, de straat;

c. Dat de door haar uit te voeren bouwwerken dan ook in de eerste plaats de toets van schoonheid moeten kunnen doorstaan.

IV. In aanmerking nemende dat de gemeenschap meer kan tot stand brengen dan het individu en moet voorgaan in datgene, wat ze den burgers in het algemeen belang oplegt, mogen hoogere eischen van schoonheid gesteld worden aan de bouwwerken door de overheid (gemeente) tot stand gebracht dan aan die, welke door de burgers afzonderlijk gesticht worden.

V. Van de door de burgers te stichten gebouwen enz. mag worden gevergd:

a. Dat zij voldoen aan de eischen van schoonheid, die zich beperkt tot eenvoud in vorm, goede proporties en kleur.

b. Dat zij de omgeving niet ontsieren.

Dat de overheid sedert jaren reeds heeft ingezien, dat kunst ontwikkelend op het volk werkt, bewijzen wel de inrichtingen voor kunstonderwijs op verschillend gebied die, òf door haar zijn opgericht òf door haar worden ondersteund en niet ten onrechte. Het is niet te ontkennen, dat in vele opzichten de kunstzin van een volk gelijken tred houdt met hoogere beschaving en fijner gevoel. Wanneer men een vreemde stad bezoekt, bepaalt de ontwikkeling der kunstzin, die men waarneemt, als het ware het peil van beschaving, waarop het volk staat. Het doet ons, meer ontwikkelde menschen, leed, wanneer wij waarnemen hoe de schennende hand tracht mensch- en dierbeeld, zoowel als de ornamenten, daar waar die tot versiering aangebracht zijn, te verminken (een algemeen bekend staaltje daarvan is de baldadigheid, uitgehaald aan een nieuw gebouwde brug). Wij gevoelen, dat wij door den vreemdeling daardoor als wandalen moeten bestempeld worden en als wij nagaan hoe de weinige eerbied voor het schoone zich daarbij nog uit in het uitroeien van de heerlijke voorjaarsanemonen in het Haagsche bosch, het afscheuren van takken van boomen en planten en andere wandaden, dan dringt zich tevens de gedachte bij ons op, dat kunstzin en liefde voor het schoone nog zeer, zeer veel te wenschen overlaat bij ons volk en speciaal in de stad onzer inwoning.

Nu is er feitelijk geen algemeener kunstopvoeding dan die de bouwkunst geeft; deze kunst predikt haar leer altijd en overal. Een ieder moet naar haar luisteren, al dringt de stem ook niet altijd tot de hersenen door en daarom noemt de Franschman dat onderwijs op kunstgebied dan ook zoo pittig: het straatonderwijs, l'enseignement de la rue.

Waar nu het onderwijs moet opleiden tot maatschappelijke deugden en het meest populaire onderwijs wel is datgene wat de bouwkunst op straat aan een ieder leert, moet ieder, die het goed meent met zijn land en zijn volk, het toejuichen, dat de overheid niet alleen de beschermende hand over het goede en schoone uitstrekt, maar tevens van hare macht gebruik maakt meer kunstzin aan te kweeken, vooral daar waar zij het volle recht daartoe bezit.

Want in de eerste plaats vraagt de overheid, dat op de door haar verkochte of in erfpacht gegeven gronden zal gebouwd worden, voldoende aan zekere eischen van schoonheid en dat recht kan haar niet worden ontzegd; integendeel zouden er gronden bestaan op de voren genoemde reden om dit een plicht der overheid te noemen.

Trouwens geloof ik ook niet, dat iemand haar dit recht zou willen ontzeggen, noch aan de billijkheid van de vraag twijfelt, dat op die gronden stichtingen verrijzen, voldoende aan zekere kunstwaarde.

In hoeverre zij recht bezit ook schoonheidseischen te stellen aan bouwwerken, die op de gronden van anderen worden opgericht, laat ik in het midden, zijnde m. i. een zuiver juridische kwestie; maar na het voorgaande kunt u begrijpen, dat ik ook daarvoor wel wat voelen kan, al komt ook mijn Hollandsch gemoed, dat zooals ieder rechtgeaard Nederlander zich niet gaarne maszregeln laat, er tegen op, dat de overheid zou kunnen beletten op-en met het mijne te doen, datgene wat ik wil.

Maar toch voelen wij allen wel, dat het belang van het algemeen, ook op dat gebied, gaat boven het belang van het individu.

Intusschen heeft de overheid het zich niet gemakkelijk gemaakt met contrôle uit te oefenen op kunstgebied. Want de eerste vraag, die rijst is natuurlijk: aan welke eischen van schoonheid moeten die werken wel voldoen.

En een antwoord daarop geven is verre van gemakkelijk.

Leefde men nog in 18e en vorige eeuwen, toen één draad van kunstuiting bijna geheel Europa aaneensnoerde, toen, of baroc of renaissance of gothiek eene uiting was van den tijd, toen het eene uit het andere logisch geboren werd of ontstond tengevolge van tijdstroomingen, en dus van Noord naar Zuid alles eenzelfden geest ademde, ja dan zou men misschien eenig juist antwoord op die vraag mogelijk geweest zijn maar thans in de chaotische verwarring, die op Kunstgebied bestaat, zou men in zeker opzicht het antwoord op die vraag geen puzzle kunnen noemen.

In eene spanne tijds van 15 à 20 jaren heeft de bouwkunst doorloopen alle tijdperken vanaf de 12e eeuw tot het begin der 19e eeuw. Thans zijn we een heel eind op weg in de kunst van het Keizerrijk en we nemen daarbij ook waar de uitingen van het Chaldeeuwsch, Babylonisch, Assyrisch, Egyptisch en andere vroegere kunsttijdperken, die gebezigd in onzen tijd en overeengebracht met onze moderne eischen, de moderne bouwkunst te voorschijn riepen.

En de kunst-contrôle zal zich over al die kunstuitingen moeten uitstrekken en de schoonheid moeten beoordeelen.

En nu gaat natuurlijk de schoonheid van een stad boven die van een wijk of van een straat; en de schoonheid van een straat boven die van een huis; logisch is het dus, dat de overheid begint met het ruimste te zien; dat zij de schoonheid der wijk boven die van het huis stelt en derhalve de schoonheid van een huis, niet in harmonie met de straat, als onaesthetisch veroordeelt.

Daaruit kunnen vreemde toestanden geboren worden.

Maar het is nog al gelukkig, dat we niet wonen in een land van grootdoenerij, waar te wachten is dat al die vogels van diverse pluimage onrust zullen brengen en dat grove, zoogenaamde monumentaal bouw bij ons om den voorrang zal kampen; wij kunnen dat best aan onze buren overlaten. Te dien opzichte is het gelukkig, dat we geen aanleg hebben voor dat grootsche en dat ons daarbij ook het geld ontbreekt. Maar toch is de moeilijkheid der contrôle, waarvoor de overheid komt te staan, verre van denkbeeldig.

Stel dat in een deftige wijk als de Heeren- en Keizersgrachten te Amsterdam, Voorhout en Vijverberg te dezer stede, een huis rijk en opzichtig zal gebouwd worden; een huis op zich zelf misschien verdienstelijk en rijk, maar niettemin de mooie wijk ontsierende, wat zal de overheid dan doen? Zal zij het mooie huis weigeren, omdat het de buurt ontsiert? Zal zij weigeren villa's of huizen te laten bouwen met alle soorten van torens en erkers en topgevels naast elkander, te zamen een straat vormende zoo onrustig, zoo ellendig pretentieus, dat men een half uur zou omloopen om haar te ontgaan en waarvan een type in de buurt van de Promenade wordt aangetroffen?

Mij dunkt waar zij de beschermende hand op het gebied der schoonheid uitstrekt, zal zij eerst de straat en dan de huizen moeten beoordeelen.

Maar we zullen ons hierin niet verder verdiepen en met dankbaarheid de gedachte aanvaarden, dat de overheid hiermede heeft erkend, dat kunst wel is Regeeringszaak, derhalve dat zij zal behouden datgene wat aan onze stad zijn schoonheid geeft; dat zij hiermede heeft getuigd ook de zorgende hand uit te strekken, opdat behouden blijve hetgeen schoon is en dat zij zal weren datgene wat ontsiering van stad, wijk of straat kan bijdragen.

En als logisch gevolg mag dan ook stilzwijgend worden aangenomen, dat de overheid zal voorgaan in het stichten van bouwwerken, die in alle opzichten den toets van schoonheid doorstaan kunnen, temeer daar zij door het beginsel van kunstcontrôle op bouwwerken getoond heeft, er van doordrongen te zijn, dat kunstontwikkeling opvoedend werkt, dat het gemeentezorg is en dat de schoonheid der stad mede een bron van welvaart voor de burgerij vormt.

(Wordt vervolgd.)

VERSLAG VAN DE VIIe SAMENKOMST VAN DIRECTEUREN EN HUNNE ADJUNCTEN, ARCHITECTEN EN INGENIEURS VAN GEMEENTEWERKEN EN BOUW- EN WONINGTOEZICHT.

GEHOUDEN TE ARNHEM OP DONDERDAG 13 EN VRIJDAG 14 JULI 1911.

De heeren zijn op den morgen van den eersten dag te half elf ontvangen op het Gemeentehuis, het voormalig huis van Maarten van Rossum, het bekende Duivelshuis dat door den Architect Muysken uit- en inwendig is gerestaureerd en waarvan onlangs in „Het huis Oud en Nieuw" eene uitvoerige, rijk geïllustreerde beschrijving is verschenen.

De Burgemeester van Arnhem, Mr. A. J. A. A. Baron van Heemstra ontving de ongeveer vijftig deelnemers, aan deze samenkomst in de Raadzaal.

Hij achtte het een aangename taak de heeren hier welkom te heeten, zoowel hen, die voor de eerste maal dezen drempel overschreden, als diegenen, die vroeger in Arnhem gewoond en gewerkt hebben, of thans nog in het dienstverband der gemeente werkzaam zijn. De Burgemeester herinnerde er aan, dat het juist 25 jaar geleden is dat de heer Lindo, thans directeur van gemeente werken van 's Gravenhage, in gelijke functie te Arnhem optrad.

Voor Arnhem noemt spreker het een voorrecht, dat mannen, die hun beste krachten wijden op verschillend gemeentegebied, thans weldra de bezienswaardigheden dezer stad in oogenschouw zullen nemen. Hij wijst op de ontplooiing der gemeente als gevolg van de sociale wetgeving en wenscht de aanwezigen geluk, dat zij ambtelijk onder zulk een gesternte geboren zijn, niet meer behoeven te loopen in de voetstappen hunner voorgangers, maar door eigen bezieling hebben te creëeren het ambt, dat zij bekleeden. Spr. eindigt met den wensch, dat de dagen, te Arnhem doorgebracht, lang in aangename herinnering mogen blijven.

Op deze rede antwoordde de heer De Jongh, uit Rotterdam, die mededeelde, dat het bezoek aan Arnhem reeds lang op het programma stond, voorts wees op verschillende dingen, welke Arnhem speciaal voor de aanwezigen belangrijk maken: de stadsuitbreiding, de grondaankoopen door de gemeente, ook de aankoopen van Sonsbeek en Klarenbeek, de verschillende werken op hygiënisch gebied, rioleering, slachthuis, enz., en alles wat gedaan is in het belang der volkshuisvesting, en die eindigde met de beste wenschen uit te spreken voor den bloei der gemeente.

Daarna sprak ook de heer Lindo nog een kort woord en herdacht de aangename verhouding, waarin hij te Arnhem steeds had mogen staan tot het College van B. en W.

Nadat de eerewijn rondgediend was werden de voornaamste zalen in het raadhuis bezichtigd en begaf het gezelschap zich naar den schouwburg, waar de heer W. F. C. Schaap in den foyer een voordracht hield over de ontwikkeling van Arnhem gedurende de laatste 25 jaren.

Deze voordracht werd opgeluisterd door lichtbeelden; zij bewoog zich uit den aard der zaak op het uitgebreide gebied van den dienst der gemeentewerken, waarvan in dit tijdperk aan het hoofd gestaan hebben de heeren Lindo, Tellegen en Schaap.

In de zaal waren vele oud-Ambtenaren van de Arnhemsche Gemeentewerken aanwezig; velen er van bekleeden thans het directeurschap in andere gemeenten: M. A. C. Hartman te Delft, Beltman te Amersfoort, Brinkman Visser te Zutphen en Van Ruiven (niet aanwezig) te Dordrecht.

Vooral voor deze heeren en ook nog eenige andere ingenieurs en architecten, die vroeger aan het Arnhemsche bureau verbonden waren, riep deze lezing tal van bijzonderheden in het geheugen terug, terwijl de niet oud-Arnhemmers gelegenheid hadden kennis te maken met de wijze waarop in de afgeloopen kwarteeuw het stadje Arnhem zich tot een flinke moderne stad heeft ontwikkeld; op geen enkel gebied achterlijk kan zij vele gemeenten tot voorbeeld strekken.

Het bestek van dit verslag laat niet toe in te gaan op bijzonderheden van de rede des heeren Schaap; wellicht dat later gelegenheid bestaat daarvan een en ander in dit Weekblad te vermelden.

Aan het eind van de ochtendvergadering werd besloten de volgende, achtste, bijeenkomst te houden in Leiden.

Na het gebruik van een Noenmaal in Musus Sacrum, dat in zijn tegenwoordige gedaante dagteekent van 1888, en wel een algemeene bekendheid geniet, begaf het gezelschap zich in den namiddag met extra-trams naar den aanlegsteiger van de Stoombootonderneming „Concordia".

De Directie van deze onderneming had welwillend een boottocht aangeboden; deze attentie werd zeer gewaardeerd; op deze snikheete Zomernamiddag was een tochtje op den Rijn wel te genieten,

Na eerst een gedeelte stroomafwaarts te hebben gevaren werd gekeerd en teruggestoomd tot aan de doorgraving bij Malburgen, ter plaatse van de ontworpen handels- en industriehaven.

Aan boord waren de teekeningen van dit haven-ontwerp met de geprojecteerde spoorwegverbinding voor los- en laadgelegenheden langs de haven en de Nieuwe Rijnkade, zoodat men gelegenheid had zich een denkbeeld te vormen van de belangrijke werken die de gemeente Arnhem daar zal uitvoeren . . . indien de gemeenteraad bereid is daarvoor de noodige gelden toe te staan.

Nadat de boottocht zonder ongevallen was ten einde gebracht en de heeren zich wat verfrischt gevoelden, werden zij geleid naar de bureaux van den dienst der gemeentewerken aan de Oststraat.

Op de teekenzaal was een kleine, smaakvol gearrangeerde tentoonstelling aangericht waar men, door het bezichtigen van kaarten, teekeningen, modellen en fotografien van eigendommen der gemeente Arnhem en uitgevoerde gemeentewerken, zich verder kon voorbereiden op hetgeen later in natura zou worden bezichtigd. Men vond daar afbeeldingen van de nieuwe spoorwegviaducten, van de drie belangrijke utiliteitswerken — slachthuis — centrale en tramremise — schoolgebouwen enz. en verder vele gegevens betrekking hebbend op het beheer der landelijke eigendommen en op het gebied der ingenieurswerken, als rioleering, stratenaanleg, sluisbouwteekeningen voor de geprojecteerde brug over den Rijn, enz.

Op den zolder was saamgebracht en voor deze gelegenheid geordend een vrij volledige verzameling ven bouwmaterialen en monsters, waarvan verschillende aan de nieuwere gemeentewerken toepassing gevonden hebben.

Ook trok de aandacht een gedeeltevan een gestucadoord plafond, samengesteld uit z.g. rietmat zonder tengels, een nieuw fabricaat dat vooral ook aanbeveling verdient ter bekleeding van zolderingen van gewapend beton om de hinderlijke geluidwerking te dempen.

De drie utiliteitswerken liggen bij elkaar in het Oostelijk gedeelte der gemeente en buiten de bebouwde kom. Men stelt zich voor dit geheele stadsgedeelte, tot aan de Handels- en Industriehaven, te bestemmen voor industrieele doeleinden; reeds bevinden zich daar ook de oudere utiliteitswerken: Gasfabriek, pompstation, waterleiding, reiniging. Ook bestaan er plannen voor de overbrugging van den Rijn op deze plaats.

Van dit industrieterrein bevond zich op de zooeven genoemde tentoonstelling een fraaie teekening; in vogelvlucht, die een duidelijk overzicht gaf.

De bezichtiging van deze utiliteitswerken nam eenige uren in beslag en het zou alweder buiten het kader van dit verslag vallen om hierover iets mede te deelen. Met het slachthuis en met de Centrale hebben de lezers van dit Weekblad reeds kennis gemaakt.

Na dezen eersten welbesteden dag der samenkomst begaf het meerendeel der aanwezigen zich weder per extra tram naar het Hotel-pension Sonsbeek, waar hun een goed voorziene disch wachtte, met een bij uitstek technisch menue (in bestekvorm).

Daar is, na veel cullinair genot, veel welsprekendheid genoten en waagden de corypheen van de technische gemeentediensten zich op glad ijs door hunne oratorische talenten te toonen in toespraken, die door den wethouder van Openbare werken beantwoord werden in een toast, tintelend van humor en geest, zooals van dezen magistraat mocht worden verwacht.

Aan alles komt een einde. Ook aan de toasten aan het einde van een diner en nadat de voorzitter van de tafel een krachtig slotwoord had gesproken, begaf men zich naar de theeschenkerij, waar concert en illuminatie, aangeboden door de Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer en door den Pachter „de Naamlooze Vennootschap „Het huis ter A", honderden feestelijk gezinde Arnhemmers saamgebracht hadden.

De tweede dag.

Vrijdagmorgen ten 10 uur was het meerendeel van het gezelschap present in den foyer van den Stadsschouwburg. Wel werden in den aanvang enkelen gemist, maar het prachtige zomerweer en de genietingen van den vorigen dag maakten dit alleszins verklaarbaar.

Als eerste punt stond op het programma een voordracht van den heer J. A. Mulock Houwer, C.-B.-I., Directeur der gemeentewerken van Groningen, getiteld: *Aesthetica bij gemeentewerken.* Spr. begon met eene uiteenzetting van het begrip schoonheid en sprak dan lof van het schoone, dat de gemeente Arnhem biedt; haar parken, singels en omstreken zijn terecht alom in den lande geliefd.

Buiten de cultuur van het schoone kan het menschdom niet bestaan, het leven is een onafgebroken strijd tegen het leelijke. Spreker wijdt uit over de genoegens van het buitenleven, echter zijn het slechts weinigen die daarvan kunnen genieten, het overgroote deel der menschheid is gedwongen in de steden te leven.

Wel heeft ook de groote stad zijn schoonheidselementen; spreker geeft eene uiteenzetting van de wijze waarop die eigenaardige schoonheid zich manifesteert en citeert uit het werkje van Endell, *de Schoonheid van de groote stad.* De eischen van het moderne verkeer dragen in niet geringe mate bij tot de nivelleering en het leelijk maken van de moderne stad.

Het ergste is wellicht geleden, padvinders als Camillo Sitte en Henrici, openen nieuwe gezichtspunten en maken school.
Zoolang als de bouwwerken in de nieuwe stadswijken nog een potpourri vertoonen als thans het geval is, kan het beste plan van stadsuitbreiding niet beletten, dat er weinig fraaie stadsbeelden ontstaan. Wel het toevallige maar niet het schilderachtige der oude steden treft men in de nieuwe wijken, die met hun breede straten bouwwerken vragen van een daaraan geevenredigde schaal.
Spr. zou dan ook willen dat de aesthetische verzorging van de nieuwe stadswijken door het Bureau der gemeentewerken zal geschieden, en stelt in dit verband de vraag of het wenschelijk is aesthetische eischen te stellen, of hiervan resultaten te wachten zijn.
Deze vraag beantwoordt hij toestemmend en wijst op hetgeen Heemschut beoogt.
Vooral in directen zin kan het Bureau der gemeentewerken veel bijdragen om ontsiering van het stadsbeeld te voorkomen.
Kiosken, telefoon- en trammasten, urinoirs enz. kunnen er minder leelijk en opvallend uitzien. (Zou men niet liever trachten het aantal er van te beperken? verslaggever).
Hierna komt spr. tot een belangrijk punt in zijne rede, hij wijst er op dat de gemeenten niet steeds artistieke krachten aan hunne Bureaux verbonden hebben.
De ingenieurswerken zijn het nog, die den voorrang hebben en dit maakt dat men de ingenieur directeur maakt van het Bureau; men verzuimt daarnevens een artistieke kracht aan te stellen en laat de aesthetische verzorging, voor zoover daarvan sprake kan zijn, over aan ondergeschikte krachten. De ingenieur-chef, spreekt natuurlijk ook een woordje mee (en bederft meer dan hij goed maakt, verslaggever).
Ook in ingenieurswerken kan schoonheid liggen, maar dan dienen zij te worden ontworpen door een artistiek gevormd ingenieur; van meet af moet overleg tusschen ingenieur en architect plaats vinden, niet moet dan de Chef-ingenieur zijn knechtje-architect er bijhalen om als het werk bijna gereed is bv. bij een brug leuning en lantaarn en andere bijkomstige onderdeelen te ontwerpen of te „versieren".
Spr. zegt: *er mag in gemeentedienst niets leelijks gemaakt worden.*
Civiel-Bouwkundig-Ingenieurs acht hij de aangewezen technici voor directeur van gemeentewerken, of liever nog ingenieurs met speciale opleiding voor den dienst der gemeentewerken.
Toch zal men om het artistiek element te geven wat dit vereischt tot splitsing dienen over te gaan. Universeele genieën vindt men weinig, en zoo ze al gevonden worden zouden zij voor den dienst der gemeentewerken toch niet deugen.
Goed beschouwd is het werkzaam zijn bij dezen dienst een zeer dankbare taak. Waar toch is eene zoo groote verscheidenheid in de opgaven, bij gelijke belangwekkendheid der vraagstukken? Een ver vooruitzienden blik is noodig om den goeden greep te doen bij het projecteeren der benoodigde werken. Het is een levensquaestie voor een stad, dat de bestaansvoorwaarden zoo gunstig mogelijk zijn. De directie der gemeentewerken staat daarom voor de vraag hoe of op de beste wijze voldaan kan worden aan wat er noodig is ter wille van handel en nijverheid. Zij moet trachten de steeds zwaarder wordende eischen van het verkeer het hoofd te bieden, ten slotte moet gezorgd worden voor de volkshuisvesting en allerlei behoeften van de bevolking. Om voor deze taak berekend te zijn, kunnen onze jaarlijksche bijeenkomsten van zeer groot nut geacht worden want op geen plaats bestaat beter de gelegenheid tot uitwisseling van denkbeelden, die kunnen strekken tot verrijking van onze kennis omtrent die onderwerpen, die voor onze taak van het grootste belang zijn.

Nadat de heer Mulock Houwer zijn rede geeindigd had vond, met het oog op de weinig beschikbare tijd, geen bespreking daarvan plaats, maar werd, nadat de vergadering den spreker haar bijval getoond had, het woord gegeven aan den heer J. L. B. Keurschot. Inspecteur bij het Bouw- en woningtoezicht te Arnhem, tot het houden van eene voordracht getiteld „*Woningtoezicht*". Spr. constateert dat onder zijn gehoor zich bevinden personen meer competent dan hij, zoodat voor die heeren zijn beschouwingen weinig nieuwe gezichtspunten zouden kunnen openen. Om deze reden zal spr. zich bepalen tot eene uiteenzetting van de wijze waarop te Arnhem de dienst is georganiseerd; speciaal zal het kaartenstelsel behandeld worden.
Het woningtoezicht heeft lang niet ieders sympathie, daartoe vraagt het te groote geldelijke offers; wel is b.v. de dienst der gemeentereiniging in gelijke conditie maar deze geeft direct tastbare resultaten voor alle kringen der bevolking.
De besturende lichamen, die de voor den dienst van het Woningtoezicht noodige bedragen voteeren, hebben zelf geen belang bij dien dienst. Spr. citeert uitspraken van den 20en eeuwschen autoriteit, den heer v. d. Biezen, het bekende Kamerlid en van den 17en eeuwschen Utrechtschen burgemeester Moreelse en verwisselt deze op geestige wijze. Opgemerkt dient te worden, dat niet alle aanwezigen van deze geestigheid profiteerden; sommigen meenden inderdaad dat spr. zich vergiste, terwijl onder het gehoor ook wel heeren waren die, als spr. hen er later niet op had attent gemaakt, de verwisseling niet opgemerkt hadden. En met recht, want wat de 17e eeuwsche burgemeester verkondigde had meer van een 20e eeuwsche denkwijze terwijl men de ideën van den heer v. d. Biezen eigenlijk in de 17e eeuw zou kunnen thuis brengen.
Ook haalde spr. aan wat de heer Zimmerman, Rotterdams burgemeester, had geredevoerd bij de verwelkoming van het congres voor openbare gezondheidsregeling, dat dezen zomer is gehouden.
Wat men tegen den burgemeester van de tweede stad des rijks ook moge aanvoeren, nimmer zal men dezen magistraat een ziekelijke overdreven liefde voor het bouw- en woningtoezicht ten laste kunnen leggen.
Spr. constateert dat voorshands zij, die te Arnhem hebben te waken voor het bouw- en woningtoezicht, den vollen steun genieten van de stedelijke autoriteiten, waarvoor hij dezen hulde brengt.
De werkwijze van het Arnhemsche bureau berust op eene verdeeling van de kaart der gemeente in 10 blokken, over elk dezer heeft men een afgerond overzicht van den arbeid door de woningopnemers verricht, welke gegevens door administratief personeel worden verwerkt.
De Burgerlijke stand zorgt ervoor dat veranderingen in het aantal bewoners bij den dienst van het woningtoezicht genoteerd worden; ook de verbouwingen worden in de kaartenverzameling bijgehouden, eveneens of het perceel aan de waterleiding wordt aangesloten of dat het wordt afgesneden.
Men houdt verder aanteekeningen van het voorkomen van tuberculose in de woningen, van wat de gemeentereiniging er laat verbeteren, terwijl ook de overbevolking wordt kenbaar gemaakt.
Dit kaartenstelsel is zeer overzichtelijk. Ruitertjes aan de kaarten gehecht geven voor elk punt dat men wil nagaan een speciaal schildje te zien. Zoo ziet men in de lade met een oogopslag, want iedere woning heeft een afzonderlijke kaart, alles wat men wil weten.
De heer Keurschot heeft in de hem eigene kalme en heldere betoogtrant het den aanwezigen volledig duidelijk gemaakt op welk een uiterst zorgvuldige wijze hij zijn materiaal verzamelt, vastlegt en vooral levend houdt; men kan op zijn bureau zonder fout zien wat men van elke woning in de onderzochte stadsdeelen wenscht te weten, iedere 14 dagen wordt de kaarten voorraad bijgewerkt.
Nadat ook deze spreker den dank der vergadering had in ontvangst genomen kreeg de derde spreker het woord.
De heer M. A. Brinkman Visser C. I., sinds eenige maanden Gemeente Architect van Zutfen, daarvóór Ingenieur in algemeenen dienst bij de Arnhemsche gemeentewerken, houdt een voordracht over „*Ervaringen met verschillende soorten asphaltbestrating*".
Spr. gaf geen litteratuur uittreksels maar verhaalt van de minder

goede ervaringen in de herfst van 1909 opgedaan met een gedeelte van de asphalteering van de Roggestraat.
De omvangrijke reparatie van dit gedeelte, dat eerst 6 jaren oud was, stond bijna gelijk met een geheele vernieuwing zoodat het publiek dacht dat de leverancier de gemeente had beetgenomen.
Daar dit buiten gesloten is, heeft spr. zijn gedachten laten gaan en getracht de oorzaak van deze ongekend snelle slijtage te ontdekken. Die meent spr. gevonden te hebben in de zeer ongunstige verkeersinvloeden, immers de straat loopt daar trechtervormig uit op het Velperplein; het vrij drukke voetgangersverkeer in dit gedeelte is oorzaak van buitengewoon sterke afslijting.
Naar spr. meedeelt is in 1903 4711 M². geasphalteerd en in 1906 wederom 2200 M². terwijl in 1910 en 1911 in verband met de tramraillegging wederom belangrijke straatoppervlakken geasphalteerd werden.
Men vindt te Arnhem in hoofdzaak tegelasphalt, daarnaast granietasphalt (in bestrating met hellend oppervlak) en stampasphalt, alles ter dikte van 3 cM. Spr. gaat na of de drie bovengenoemde soorten in deugdelijkheid gelijk staan.
Van zeer slechten invloed op de 3 systemen is wel de inwerking van de pekeloplossing; deze tast de bovenste laag aan. Vooral is de hierin bij vriezend weer optredende zeer lage temperatuur noodlottig voor de straatoppervlakken, die reeds ver zijn afgesleten; dan ziet men vrij plotseling daarin groote gaten ontstaan.

Als vrucht der te Arnhem opgedane ondervinding beschouwt spr. dat men niet meer asphalttegels bezigt met afgeschuinde kanten aan de ondervlakken der tegels en waarbij dus de cement, waarin de tegels gelegd worden, niet opgezette rugjes vormt ter plaatse van de voegen der tegels en waardoor een zoo sterke aanhechting aan de beton veroorzaakt wordt, dat de tegels absoluut gedwongen worden de lineaire werking van de beton mede te maken, waardoor op bepaalde afstanden scheuren optreden in het straatoppervlak. Door de tegels te doen fabriceeren zonder deze schuine kanten hoopt men dit ernstige euvel, dat van veel nadeel is voor de asphalteering, te keeren.
De invloed van eventueel onder de betonlaag voorkomende lekken in de gasleidingen voorkomt men door afvoerbuizen.
Van zeer groot nadeel voor het asphalt is de paardenurine en wel voor de drie systemen in even groote mate.
Omtrent de chemische inwerking ven pekel op asphalt is nog niets bewezen, daar twee scheikundigen tot tegenovergestelde uitkomsten kwamen.
Spr. doet verder verschillende mededeelingen omtrent de voorwaarden van aanbesteding van asphaltbestrating en verklaart nader waarom tegelasphalt z.i. de voorkeur verdient; men is bij het aanbrengen dezer bestrating minder afhankelijk van weersinvloeden en van de meer of mindere zorgvuldigheid in de uitvoering door de werklieden.
Na 10 jaren kan de noodzakelijkheid van vernieuwing bij stampasfalt evenzeer voorkomen als bij tegelasfalt. Is de dikte verminderd tot op 1½ cM. dan dient onverwijld tot vernieuwing te worden overgegaan.
Spr. vraagt de collega's speciaal hunne aandacht te willen schenken aan de inwerking van invloeden der lage temperaturen op asphalt en spreekt de verwachting uit dat men omtrent die bevinding ook ter gelegenertijd mededeelingen zal willen doen.
De voorzitter dankt de heer Brinkman Visser onder bewijzen van instemming der vergadering.

Daarna kreeg het woord de heer H. A. Hendrix, een der directeuren van de N. V. Hollandia te Arnhem tot het geven van een beknopte uitlegging van de demonstratie, welke door hem zal plaats vinden met de nieuwe electrische tooneelverlichting in den Stadsschouwburg.
De heer Hendrix legt uit wat men in de electrotechniek verstaat onder een weerstand en toont het verschil aan tusschen het in den regel gebruikelijke systeem der spiraalvormig gewikkelde weerstanden die groote afmetingen van het complex der weerstanden met zich brengen, terwijl te Arnhem toepassing vond het zeer beknopte systeem van dr. Richter Weel te Frankfort, waarbij de wikkeling geschiedt als bij de spiraal van den horlogeveer. Dit systeem eigent zich speciaal voor de gevallen waarin men over slechts weinig ruimte beschikken kan, incasu als men in oude schouwburgen electrische tooneelverlichting moet aanbrengen.
De heer Hendrix gaf daarna eene demonstratie en toonde dat het apparaat ter in- en uitschakeling zich zeer eigent tot het verkrijgen van mooie geleidelijke overgangen van licht tot donker en andersom, terwijl ook plotseling vol licht in de kleuren of in kleurmenging kan worden verkregen.
Toen deze demonstraties geeindigd waren, betraden de gemeentetechnici de planken en gaf de Heer Hendrix aan belangstellenden nader uitlegging van de wijze waarop het toestel werkte. Na afloop daarvan werd, zeldzaam voorkomend geval, op het tooneel hartelijk geapplaudiseerd en hiermede was feitelijk het ochtendprogramma van den tweeden dag ten einde.

Zij die gerekend hadden zich nu aan het op het programma aangekondigd stevige noenmaal te goed te kunnen doen, kwamen bedrogen uit, zij moesten nog een klein uur geduld oefenen.
De heer Hofkamp, directeur van gemeentewerken te Leeuwarden, verkreeg het woord om in korte trekken te behandelen de in den laatsten tijd plaats gehad hebbende gevallen, waarbij het beleid van directeuren van gemeentewerken aan critiek werd onderworpen.
Spr. herinnert aan de te Dordrecht ingestelde commissie, aan het geval Lohman—Pott te Alkmaar, en dat te Gorinchem de directeur van Gemeentewerken, Uden Masman, ontslagen is. De bijzonderheden van deze verschillende gevallen zijn door de pers voldoende vermeld, zoodat elk gemeenteambtenaar op de hoogte kan zijn van de bejegeningen, die hun collega's hebben ondervonden.
Spr. leest voor een concept-verordening op het beheer der gemeentewerken van een niet nader te noemen gemeente, in welke verordening allerlei voor gemeenteambtenaren bezwarende bepalingen voorkomen. De heer Hofkamp dringt aan het einde van zijne mededeelingen aan op het stichten van een bond van hoofdambtenaren bij gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht.
Daarna houdt de heer van Hijlckama Vlieg, directeur van Gemeentewerken te Vlaardingen een referaat over den rechtstoestand van de gemeente-technici; de inhoud van deze voordracht kan wegens de grenzen die aan dit verslag gesteld worden thans niet behandeld worden, echter verdient zij ten volle in het Weekblad te worden afgedrukt.
Nadat nog de heeren P. Bakker Schut, Burgdorffer, e.a. het woord hadden gevoerd over het al of niet wenschelijke van de oprichting eener bond werd eene commissie benoemd, waarin de beide inleiders, de twee bovengenoemde heeren, werden benoemd en de heer van Hasselt oud-directeur van de Amsterdamsche Gemeentewerken.
Deze even onverwachte als belangrijke discussies had tengevolge, dat de voor het stevig noenmaal bestemde tijd voor een goed deel verstreken was alvorens zich het gezelschap in Musis Sacrum aan den dischschaarde. Het meerendeel der aanzittenden kon het menu niet geheel afwerken, daar de autotocht niet te zeer over tijd mocht aanvangen. Ruim 2 uur werd afgereden; het was een trotsch gezicht, een lange file van 13 auto's allen door Arnhemsche notabelen welwillend ter beschikking gesteld, opdat in den kortst mogelijken tijd de gasten een indruk zouden kunnen opdoen van hetgeen volgens het programma te bezichtigen viel.
De H.B.S. met 5-jarigen cursus (1905); de onteigening in Klarendal (1894), de school III (1906); de nieuwe arbeiderswijk op den Musschenberg. (Tuinstad-aanleg tot stand gekomen in 1910. Architecten de Roos en Overeynder te Rotterdam), de school XVI (1887), het gemeentelijk pension Monnikenhuize (1907), het park Klarenbeek met de Steenentafel (aangekocht door de gemeente in 1886), het landgoed Sonsbeek met aanplantingen (aangekocht door de gemeente in 1899), het villapark „De Braamberg" (in aanleg), de Apeldoorsche Poort (in aanbouw), de Zypendaalsche Poort (1909), de woningcomplexen der woningvereeniging „Open-

baar Belang" op Lombok werden het laatst bezichtigd en vandaar langs de Oosterbeeksche, Schelmsche en Zypendaalsche wegen naar het Hotel in het park Sonsbeek, waar de samenkomst werd ontbonden.
Over deze schitterende tocht, die ongeveer drie uren duurde, en een rijke afwisseling te zien gaf van natuurschoon en architectuur, was slechts één roep; zoo de schoone hoofdstad van Gelderland en hare ongeëvenaarde omstreken te zien is een buitengewoon genot, dat niet licht uit het geheugen zal geraken.

Gedurende den tocht werd zooveel mogelijk gelegenheid gegeven tot het bezichtigen van verschillende soorten van weg- en straatverharding, waarbij vooral de aanleg van een wegverharding in z.g. „kleinpflaster" de aandacht trok.

Arnhem, 18 Juli 1911. G. VERSTEEG.

BERICHTEN

De ontsiering der Schapenduinen. Het is verheugend te lezen, dat de commissie van advies van de Prov. Staten van Noord Holland de ontsiering der Schapenduinen erkent en voor de overige, nog te bouwen beambtewoningen voorstelt een prijsvraag uit te schrijven.
Het Alg. H. Blad bericht hierover:
De Commissie in wier handen zijn gesteld de verschillende adressen, betreffende de bebouwing van gronden op „Meerenberg" schrijft in haar rapport o.a.: „dat niet ontkennen is, dat aan het natuurschoon in de Schapenduinen reeds veel afbreuk is gedaan. Dit betreft echter nog slechts een klein gedeelte van het terrein, zoodat men dus nog niet van een ontsiering der geheele omgeving kan spreken. De Commissie is dan ook wel van gevoelen, dat, wanneer alle 70 à 80 beambtenwoningen op de thansvoorgenomen wijze zullen worden gebouwd, de bij de verschillende adressen geuite bezwaren niet van ondergeschikten aard, maar zeer overwegend zullen blijken. Wel wordt met waardeering, ook wat het æsthetisch oogpunt aangaat, erkend hetgeen door het Dagelijksch Bestuur van Meerenberg reeds is verricht door de leiding toe te vertrouwen aan twee bekwame en artistiek ontwikkelde vaklieden, die in gemeen overleg het aanvankelijk plan van bebouwing ontworpen hebben, doch hierdoor wordt niet te kort gedaan aan de feitelijke omstandigheid dat de in geenen deele meegaande houding van het Bestuur der gemeente Bloemendaal de uitvoering van dit aanvankelijk plan heeft verhinderd en alzoo het effect der gegeven adviezen grootendeels verijdeld heeft.
De commissie was dan ook van oordeel, dat het bij den bouw der 8 woningen voorloopig moet blijven. Voor de verdere bebouwing werd aanbevolen een prijsvraag uit te schrijven. Deze zou het geheele terrein van 7½ H.A. betreffen, zoowel de ambtenaarswoningen als het luxekwartier.
De meerderheid der commissie steunt dit prijsvraag-denkbeeld, de minderheid acht het zoo niet onnoodig, dan toch in geen geval noodzakelijk.
Ontzettende brand te Brakel. Zondag 9 Juli j. l. is het dorp Brakel (N. Br.) door een geweldige brand geteisterd, waarbij niet minder dan 39 huizen zijn afgebrand. Gelukkig zijn het oude Gothische kerkje, gedeeltelijk van tufsteen, en de toren gespaard gebleven.
Het N. v. d. Dag meldt hierover:
Omstreeks 2 uur ontstond de brand bij den landbouwer Hendrik Duizer aan den dijk te Brakel. Er woei een Noord-Westen wind, en, ten gevolge van de rieten bedaking en het aanwezig zijn van veel hooi, stond de woning onmiddellijk in lichtelaaie en sloegen de vlammen dadelijk over op de nevenstaande woningen. Steeds gingen er nieuwe woningen aan het branden. Om drie uur lagen 10 à 12 woningen tegen den grond; ten slotte om 7 uur waren 39 woningen afgebrand. Gewerkt werd met brandspuiten uit Brakel, Poederooien, Aalst en Zuilichem.
Behalve de 39 woningen verbrandden er zestien hooibergen, eenige varkens, konijnen en kippen.
Het meerendeel der verbrande woningen, behalve die van den dijkgraaf en nog eenige andere, was van rieten daken voorzien.
Na het 39ste perceel kwamen de woningen met pannendaken, welke echter gespaard bleven.
Vermoedelijk is de brand ontstaan door broeiing van het versche haver dat tusschen het hooi lag. Het meeste was verzekerd, maar het hooi nog niet, daar het pas aanwezig was.
Van de vijf straten zijn er twee verbrand.
Vijf jaar geleden zijn er acht woningen afgebrand, en tien jaar geleden eene straat. 55 huishoudingen zijn op het oogenblik dakloos.
Het dorp Brakel heeft eene vrij arme bevolking, het ligt in de Bommelerwaard, nabij de Maas, en telt ongeveer 1600 zielen.
Stadsbosch te Assen. De Bond Heemschut tot behoud der schoonheid van Nederland heeft bericht ontvangen, dat zijn bemoeiingen tot het ongerept laten van het stadsbosch te Assen met gunstigen uitslag zijn bekroond, daar de Provinciale Staten van Drenthe aan den gemeenteraad van Assen hebben overgelaten, de richting van de Drentsch- Friesche stoomtram te bepalen, en dit college geen stoomtram in het stadsbosch wenscht.
N.R.Ct.
Bebouwing Dam. De dagbladen melden, dat de onderhandelingen tusschen de gemeente en de combinatie, welke op het Dam-terrein, tegenover het Paleis, een groot hôtel wilde bouwen, zijn afgesprongen, zoodat voor de zooveelste maal een poging om het terrein van de hand te doen, mislukt is.
Het graf van Karel van Gelder te Arnhem. Dezer dagen is in de Groote Kerk te Arnhem in den kelder onder het grafmonument van Hertog Karel van Gelder een kistje geplaatst, waarin vervat waren de overblijfselen van het gebeente van dezen voorlaatsten Hertog van Gelre, welke gevonden zijn toen men toevallig het graf openlegde bij de werken voor de verplaatsing van het monument.
Dit monument — een marmeren praalgraf op zwart voetstuk, waarop het beeld in wapenrusting van den Hertog in wit marmer rust — stond te dicht bij het koorhek. Dank zij de schenking van een stadgenoot, kon tot eenige restaureering van de graftombe worden overgegaan, waartoe ook behoorde het verplaatsen daarvan meer naar het Oosten. Bij dat werk stiet men door een gewelf, en het bleek dat men was terechtgekomen in het graf van Hertog Karel zelf. Men vond daar de koperen doos, waarin het hart is begraven (daarheen overgebracht uit de in 1805 afgebroken Minderbroederskerk) en enkele beenderen. Dit alles is nu gesloten in een nieuw kistje, hetwelk thans in het herstelde graf is geplaatst.
De witmarmeren of albasten Apostelenbeeldjes op het voetstuk zijn onveranderd gelaten, ofschoon zij wel hier en daar geschonden zijn. Van het liggende beeld, in harnas, van den Hertog, zijn de voeten en handen hersteld. Voorts zijn de leeuwen met de wapenschilden opgeschilderd en verguld, en op het voetstuk om het liggende beeld geplaatst.
Gelijk men weet, wordt in het Rijks-museum te Amsterdam een pleisterafgietsel van het geheele grafmonument bewaard.
Op den steen, een nieuwe zerk, onder het monument, leest men: „Ingang van den grafkelder van Karel van Gelder".

31ste JAARG. – 29 JULI 1911. – No. 30

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Tentoonstelling Dorpskerken. — J. H. Leliman-Prijsvragen. — Proef onbrandbaar Rieten en Strooien dak. — Statuten Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven. — Verslag Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht Amsterdam 1910. — De herbouw van Brakel. — Verslag vergadering Hoofdbestuur 19 Juli. — Algemeene Regelen voor Arbeidscontracten tusschen architect en Ingenieur eenerzijds en Opzichter, Teekenaar of Opzichter-Teekenaar anderzijds, benevens Model Arbeidscontract. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — De Herziening der Hinderwet, door J. H. Schaad. — Aesthetica bij Gemeentewerken, door J. A. Mulock Houwer. — De invloed van gevels der huizen op de schoonheid van een stadswijk, door J. J. van Nieukerken. (Vervolg en Slot). — IXe Internationaal Architectencongres te Rome van 2—12 October 1911. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING DORPSKERKEN.

In herinnering wordt gebracht, dat de tentoonstelling van photo's, opmetingen, teekeningen enz. van Dorpskerken, gebouwd in Nederland tot aan het jaar 1800, in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, dagelijks geopend is van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.; Zondags van 10 uur v.m. tot 12 uur v.m. De tentoonstelling wordt Zaterdag 5 Augustus a. s. gesloten.

J. H. LELIMAN-PRIJSVRAGEN.

Door de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en door het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, daartoe door een bijdrage in staat gesteld, zijn ter nagedachtenis van wijlen den heer J. H. Leliman, uitgeschreven een *Prijsvraag voor een Museum voor Moderne Kunstnijverheid* en een *Prijsvraag voor de Afsluiting van het Leidsche Plein te Amsterdam.*
De Programma's zijn afgedrukt in B. Weekblad no. 25, 1911 en zijn verder kosteloos verkrijgbaar aan het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam. Aan dit adres zijn tevens verkrijgbaar lichtdrukken van de Situatie-teekening van het Leidsche Plein en omgeving, schaal 1 op 200.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

PROEF ONBRANDBAAR RIETEN- EN STROOIEN DAKEN.

Op verzoek van den heer W. F. C. Schaap, Directeur van Gemeente werken te Arnhem, heeft de Gemeente Arnhem een terrein beschikbaar gesteld voor het houden van den proef met het onbrandbaar rieten- en strooien dak. Ten einde het onderwerp nader tot uitvoering te brengen zal een Arnhemsche Commissie benoemd worden. Vermoedelijk zal in September a. s. het gebouwtje gezet worden; den geheelen winter blijft het staan, om het goed aan weer en wind blootgesteld te hebben, waarna in het voorjaar van 1912 de brandproef zal plaats vinden.
Van meerdere zijden mocht het Hoofdbestuur blijken van instemming ontvangen betreffende de wenschelijkheid een dergelijke proef te houden.

STATUTEN RAAD VAN ARBITRAGE VOOR DE BOUWBEDRIJVEN.

De nieuwe Statuten van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland zijn in werking getreden. Zij liggen op het bureau der Maatschappij voor belangstellenden ter inzage. Aan het Secretariaat van den Raad, Keizersgracht 349 te Amsterdam zijn gratis formulieren verkrijgbaar tot het aanhangig maken van geschillen.
Bij de Statuten is wederom los ingelegd de volgende **Bepaling, aanbevolen ter opneming in de bestekken.**
Alle geschillen welke ook (daaronder begrepen die, welke slechts door eene der partijen als zoodanig worden beschouwd), welke naar aanleiding van de onderwerpelijke overeenkomst van aanbesteding en aanneming, of van die welke daarvan het uitvloeisel mochten zijn, tusschen den aanbesteder of de namens hem met de leiding en het toezicht belaste personen (directie) en den aannemer mochten ontstaan, zullen alleen en uitsluitend worden onderworpen aan het oordeel van een scheidsgerecht, gekozen uit den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland, overeenkomstig de bepalingen van de Statuten van genoemden Raad. [1])
Aanbesteder en aannemer doen mitsdien afstand van hun recht

[1]) Indien partijen enkele geschillen niet aan het oordeel van het scheidsgerecht willen onderwerpen, moeten die hier ( ) uitdrukkelijk worden vermeld.

tot het inroepen der tusschenkomst van den gewonen rechter, die bij gebreke van deze overeenkomst geroepen zoude zijn over een tusschen hen gerezen geschil uitspraak te doen. [1])
Het scheidsgerecht oordeelt als goede mannen naar billijkheid, en omtrent deze arbitrage gelden verder de bepalingen voorgeschreven in de Statuten van den Raad voornoemd. Alle kosten ontstaan uit de arbitrage, het honorarium der arbiters daaronder begrepen, en ook de reis- en verblijfkosten, komen ten laste van de partij of van de partijen, welke daarvoor door het scheidsgerecht wordt of worden aangewezen en worden door het scheidsgerecht bij zijne beslissing bepaald.
Gedurende de voorbereidende maatregelen tot benoeming van het scheidsgerecht uit den Raad, en verder gedurende de behandeling van het geschil, zullen de werkzaamheden door den aannemer inmiddels worden voortgezet, bij gebreke waarvan daarin door of vanwege den aanbesteder, na aanmaning, voor rekening van den aannemer wordt voorzien, behoudens de verrekening, welke eventueel het gevolg zal zijn van de beslissing van het scheidsgerecht. Bericht per telegraaf of bij aangeteekende brief, geldt voor behoorlijke aanmaning.
De uitspraak van het scheidsgerecht geldt als een voor partijen bindend advies, en heeft de kracht van een tusschen hen gesloten overeenkomst, ook wat de kosten betreft.
In al die gevallen waarin de wet zulks gedoogt, kan de eischende partij echter, in plaats van het uitbrengen van een bindend advies te vragen, of zelfs na het uitbrengen daarvan, de tusschenkomst van den Raad inroepen ter verkrijging van eene uitspraak eenen executorialen titel opleverend.

VERSLAG GEMEENTELIJK BOUW- EN WONINGTOEZICHT TE AMSTERDAM 1910.

Van het bureau van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam heeft de Maatschappij in dank ontvangen eenige exemplaren van het: „Beredeneerd Verslag van hetgeen met betrekking tot verbetering der Volkshuisvesting in de gemeente Amsterdam is verricht in het jaar 1910"; benevens: „Mededeelingen betreffende onbewoonbaarverklaringen."
Leden der Maatschappij, die een exemplaar wenschen te bezitten, worden verzocht hiervan kennis te geven aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, waarna, zoover de voorraad strekt, het verlangde opgezonden zal worden.

DE HERBOUW VAN BRAKEL.

Door het Hoofdbestuur is het volgend schrijven verzonden:

21 Juli 1911.

Aan den Heer Burgemeester van Brakel
te Brakel.

Hoog Edel Achtbare Heer,

Met ontsteltenis heeft het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst kennis genomen van den ontzettenden ramp, die Uw dorp Zondag 16 Juli j.l. heeft getroffen en waarbij niet minder dan 39 huizen door het vuur zijn vernield.
Het Hoofdbestuur betuigt U zijne oprechte deelneming bij dezen slag, die een groot deel van Brakel heeft verwoest.
Waar ongetwijfeld Uw Gemeente spoedig met ijver den herbouw der afgebrande perceelen ter hand zal nemen, acht het Hoofdbestuur het overbodig U op de wenschelijkheid attent te maken, dat de nieuwe woningen behalve aan practische, ook aan aesthetische eischen zullen voldoen.
Het Hoofdbestuur vertrouwt, dat, overeenkomstig het algemeen verlangen de schoonheid van Stad en Land te behouden, het ook Uw wensch is, het getroffen gedeelte van Brakel in een passende architectuur te zien herrijzen.
Het Hoofdbestuur stelt zich gaarne beschikbaar U bij den herbouw kosteloos aesthetisch advies te geven, op de wijze van de z.g. Schoonheidscommissies der grootere steden.
Het geeft U de verzekering, dat dit advies niet tengevolge zal hebben, dat de bebouwing duurder wordt, dan zij zoude zijn zonder dit advies.
Hoofdzaak is, dat de huizen van goede landelijke architectuur zijn, aanpassende aan de omgeving.
Vertrouwend, dat U krachtig zult willen medewerken om het bovenstaande doel te bereiken,

Hoogachtend
Namens het Hoofdbestuur voornoemd
J. GRATAMA, Secretaris.

[1]) Indien in het vorig lid uitzonderingen zijn gemaakt, voege men hier ([2]) in „behalve voor de uitzonderingsgevallen van het voorgaande lid. De vraag of de Raad dan wel de gewone rechter bevoegd is, wordt, met uitsluiting van dezen laatsten, door het te benoemen scheidsgerecht beslist".

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP WOENSDAG 19 JULI J.L.

NIEUWE LEDEN. Op voorstel van de Commissie van Onderzoek heeft het Hoofdbestuur aangenomen als Architect-Lid, de heer A. Mondt, architect te 's Gravenhage;
als Gewoon Lid de heeren H. J. A. Jansen, handelaar in parketvloeren te Amsterdam en de firma Thunnissen en Kropman, aannemers te Nijmegen.

VERGADERING HOOFDBESTUUR. Daar de heer Schaap veelal verhinderd is Dinsdags te vergaderen, zijn de vergaderingen van het Hoofdbestuur vastgesteld op den eersten Woensdag van iedere maand, ten 10½ ure v.m.
In verband hiermede zijn de wekelijksche vergaderingen van de Commissie van Voorbereiding der Hoofdbestuursvergaderingen ook verzet van Dinsdag op Woensdag, ten 2 ure n.m.

COMMISSIE IN ZAKE DE BOUWVERORDENINGEN. Met leedwezen heeft het Hoofdbestuur kennis genomen van een schrijven van den heer J. W. C. Tellegen, waarbij deze wegens drukke werkzaamheden bedankt als lid en voorzitter van de Commissie inzake meerdere eenheid in den gedachtengang van de voorschriften op het bouwen en wonen en het geraken tot een Nederlandsche Bouwwet. De heer Schaap is verzocht de opengevallen plaats in te nemen, en heeft dit aangenomen.

ONDERWIJS-COMMISSIE. Medegedeeld wordt, dat alle heeren hunne benoeming tot lid van de Onderwijs-Commissie hebben aanvaard; de Commissie bestaat uit de heeren: H. Bletz, architect te Weesp, onder-voorzitter van de Examen Commissie der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst; M. B. N. Bolderman, Civ. Ing. Oud-Leeraar aan de Kon. Mil. Academie te Breda; A. W. C. Dwars, Civ. Bouwk. Ing. Dir. M. T. School te Utrecht; J. Gratama, Bouwk. Ing. Alg. Secr. der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, Oud-Leeraar aan de Acad. van Beeld. Kunsten te 's Gravenhage; G. N. Itz, Bouwk. Ing. Hoogleeraar aan de Tech. Hoogeschool te Delft; en B. J. Ouëndag, architect te Amsterdam, voorzitter van de Examen Commissie der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst.

LEENING COMMISSARIS. Door het overlijden van den heer J. H. Leliman, een der twee leeningcommisarissen der 4 % hypothecaire leening op het Maatschappelijk gebouw, moest in deze plaats voorzien worden. Het Hoofdbestuur heeft de heer C. Muysken hiertoe aangezocht.

MONUMENTEN-COMMISSIE. Daar het wenschelijk is bij voorkomende gevallen van voorgenomen afbraak of restauratie van monumenten van geschiedenis en kunst, zooveel mogelijk eenheid te verkrijgen in de beoordeeling van die gevallen en ook, om ten spoedigste ter plaatse een onderzoek in te stellen, is een Monumenten-Commissie benoemd, die het Hoofdbestuur van advies zal dienen.
Hierin zijn benoemd de heeren J. Gratama, Jan Stuyt en A. W. Weissman, die de benoeming hebben aangenomen.

TOREN EN KERK TE SCHOONHOVEN. De commissie, door het Hoofdbestuur benoemd ten einde ter plaatse een onderzoek in te stellen naar den toren en kerk van Schoonhoven, die B. en W. voorstellen af te breken, heeft rapport uitgebracht waarvan de conclusie is, dat toren en kerk in alle opzichten waard zijn behouden en hersteld te worden. In verband hiermede besluit het Hoofdbestuur een adres in dien zin tot den Raad der Gemeente Schoonhoven te richten. (Zie B. Weekblad 1911 no. 29 blz. 339).

DE HERBOUW VAN BRAKEL. Met het oog op de groote verwoesting in Brakel (Geld.) ten gevolge van een hevigen brand, op Zondag 16 Juli j.l. waarbij niet minder dan 39 huizen in de asch werden gelegd, besluit het Hoofdbestuur zijne diensten aan te bieden in zake aesthetisch advies bij den herbouw der perceelen, gelijk het dit ook naar aanleiding van den brand te Binnenwijzend heeft gedaan. (Zie hierboven).

PROEF ONBRANDBARE RIETEN EN STROOIEN DAK. Zie het bericht op blz. 351.

MODEL ARBEIDSOVEREENKOMST. In verband met de bemerkingen der vergadering van Architect-Leden op 17 Juni j.l. en van den heer Mr. E. H. P. Rosenboom, advocaat en proc. en Archit.-Lid der Maatschappij, is het concept model Arbeidsovereenkomst hier en daar gewijzigd en aangevuld, in verband met de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek; tevens is een model arbeidscontract opgemaakt. Deze zijn door het Hoofdbestuur besproken en goedgekeurd; zij zullen ten slotte nog eens aan de beoordeeling van den heer Rosenboom worden onderworpen.

WIJZIGINGEN NATIONALE PRIJSVRAAG-REGELEN. De voorzitter deelt een schrijven van de Permanente Prijsvraag-Commissie mede, waarin deze bericht, dat de nieuwe door de P. P.-C. voorgestelde wijzigingen in de Nationale Prijsvraag-Regelen wederom ter beoordeeling gezonden zullen worden aan de deelnemende vereenigingen.

HANDHAVING NATION. PRIJSVR. REGELEN. De Maatschappij heeft de deelnemende vereenigingen in zake Nat. Prijsvr. Regelen gevraagd of zij genegen zijn een conferentie van afgevaardigden te houden ten einde te bespreken op welke wijze de Nat. Pr. Regelen krachtig gehandhaafd kunnen worden. Dit naar aanleiding van de IJsselsteinsche prijsvraag. De Vereenigingen toonden zich gaarne bereid hiertoe mede te werken.
De Commissie van Voorbereiding is opgedragen voorstellen betreffende maatregelen te dezer zake te doen.

INTERN. KONGRESS FÜR KUNSTUNTERRICHT. DRESDEN 1912. Besloten wordt de Maatschappij te doen toetreden als lid van het IVe Internationaler Kongress für Kunstunterricht, Zeichnen und angewandte Kunst, te houden in Dresden in 1912.
Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Algemeen Secretaris
J. GRATAMA.

ALGEMEENE REGELEN VOOR ARBEIDSCONTRACTEN TUSSCHEN ARCHITECT EN INGENIEUR EENERZIJDS EN BOUWKUNDIG OPZICHTER, TEEKENAAR OF OPZICHTER-TEEKENAAR ANDERZIJDS *).

Door de Architect-leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt het wenschelijk geacht, dat voor bouwkundige opzichters, teekenaars en opzichter-teekenaars (hieronder aangeduid met O., T. en O. T.) de navolgende bepalingen betreffende de arbeidsovereenkomst zullen gelden.

ARTIKEL 1.

Schriftelijke Aanstelling.
Bij de indienstreding van den O., T. en O. T. wordt hem door den Architect een schriftelijke aanstelling, volgens bijgevoegd model, uitgereikt.
Alvorens deze schriftelijke aanstelling wordt gegeven, kan een proeftijd van ten hoogste een maand worden overeengekomen.

ARTIKEL 2.

Loon.
Het loon en het loon voor overwerk wordt uitbetaald per maand, den laatsten werkdag van iedere maand.
Voor zoover het loon *f* 100.— of minder per maand bedraagt, wordt het loon telkens na een halve maand uitbetaald.
Aan hen die in het bezit zijn van een der diploma's van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zal geen lager loon worden toegekend dan *f* 60.— per maand en aan hen, die in het bezit zijn van beide diploma's Opzichter en Teekenaar geen lager loon dan *f* 75.— per maand.

ARTIKEL 3.

Arbeidsduur.
De werktijden voor den opzichter op de bouwwerken regelen zich naar de normale werktijden der werklieden.
De werktijden op het bureau zijn tusschen 's morgens 8 en 's namiddags 6 uur; de duur er van wordt bepaald op niet meer dan 8 uur per dag.

ARTIKEL 4.

Overwerk.
Per etmaal mag, bijzondere gevallen uitgezonderd, niet meer dan drie uren en per week niet meer dan negen uren overgewerkt worden.
Indien overwerk verlangd wordt, zal daarvoor 25% boven het gewone loon per uur vergoed worden.
Voor het werken op Zondag en algemeen erkende Christelijke feestdagen en den Nieuwjaarsdag en voor nachtarbeid wordt 100% boven het gewone loon berekend. De nacht wordt beschouwd in te gaan om 10 uur 's avonds en te eindigen om 6 uur 's morgens.

ARTIKEL 5.

Verlof en geoorloofd verzuim.
Bij onafgebroken dienst van 6 maanden zal aan een O., T. of O. T. een verlof worden verleend van 4 achtereenvolgende werkdagen, met behoud van loon.
Is hij onafgebroken langer in dienst dan 6 maanden, dan zal hem per kalenderjaar een verlof van een week worden verleend met behoud van loon. Dit verlof van een week kan over verschillende tijdstippen worden verdeeld met dien verstande, dat daaronder één periode valt van 4 achtereenvolgende werkdagen.
Deze verloven zullen bij voorkeur zomers worden verleend. De regeling van den verloftijd wordt aan den Architect overgelaten.
Den O., T. of O.T. wordt geen loon of verlofdagen in mindering gebracht, bij verzuim noodig:
a. voor het uitoefenen van de kiesbevoegdheid en voor het vervullen van door de wet of overheid zonder geldelijke vergoeding opgelegde verplichtingen, die niet in zijn vrijen tijd kunnen geschieden en voor militaire dienstplichten, mits niet langer dan voor 1 dag.
b. bij sterfgeval en begrafenis van een zijner huisgenooten, of naaste bloedverwanten.
c door zijn huwelijk;
d. door bevalling van zijne echtgenoote.

ARTIKEL 6.

Doorgaan van loon bij ziekte, ongeval en overlijden.
De Architect kan, bij indiensttreding van een O., T. of O.-T.

*) Deze Algemeene Regelen (vroeger Model Arbeidsovereenkomst genoemd) zijn behandeld in de Vergadering van Architect-Leden op Dinsdag 17 Juli j.l. Met de in deze vergadering gemaakte opmerkingen is door het Hoofdbestuur rekening gehouden bij de vaststelling van bovenstaande definitieve Alg. Regelen en Model Arbeidscontract, welke zijn overeengekomstig het advies van Mr. E. H. P. Rosenboom, advocaat en procureur en Architect-Lid der Maatschappij tot bev. der Bouwkunst.
Het is de bedoeling, dat partijen het arbeidscontract teekenen en daaraan hechten een exemplaar dezer Algemeene Regelen. Die aanhechting is gewenscht ten einde gemakkelijk te kunnen bewijzen wat de Algemeene Regelen inhouden.
De Algemeene Regelen, waarbij gevoegd is het Model Arbeids-contract, zijn à f 0.10 per stuk, inclusief kosten voor verzending, verkrijgbaar bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.
Vooruitbetaling per postwissel is gewenscht.

eischen overlegging van een verklaring van zijn gezondheidstoestand door een geneesheer, binnen de laatste maand afgegeven.
Bij 3 maanden onafgebroken dienst van den O., T. of O.-T., zal, tijdens ongeschiktheid tot werken, tengevolge van ziekte, niet vallende onder de bepalingen der ongevallenwet, hem gedurende een maand $^{3}/_{4}$ van zijn volle maandloon worden uitbetaald, terwijl bij langer ongeschiktheid tot werken hem daarna nog gedurende 1 maand de helft van zijn volle maandloon zal worden toegekend, behoudens de gevallen in de wet genoemd.
Bij minder dan 3 maanden onafgebroken dienst van den O., T. of O.-T. zal in bovengenoemde gevallen gedurende 1 maand $^{3}/_{4}$ van het volle maandloon worden uitbetaald; bij langer ongeschiktheid tot werken heeft geen verdere uitbetaling meer plaats.
De ongeschiktheid tot werken zal den architect moeten blijken uit een door een geneesheer af te geven verklaring.
Bij overlijden van den gehuwden O., T. of O.-T. zal zijne weduwe of kinderen nog 1 maand salaris worden uitbetaald, te rekenen vanaf den dag van overlijden;
De O.,T. of O.T. zal bij overlijden van den architect nog 1 maand in dienst blijven bij diens plaatsvervanger te rekenen vanaf den dag van overlijden.

ARTIKEL 7.

Verzekering tegen ongevallen op in uitvoering zijnde werken.
De O., T. of O.-T., die niet onder de bepalingen der ongevallenwet valt, wordt gedurende de geldigheid van zijn aanstelling door tusschenkomst van den architect bij een soliede maatschappij tegen ongelukken, in het bedrijf voorgekomen, of ongevallen verzekerd.

ARTIKEL 8.

Vergoeding bij verhuizing.
Wanneer een O., T. of O.-T. uit den aard der werkzaamheden tijdens den duur zijner aanstelling verplicht wordt te verhuizen, zullen de kosten daarvan tot een vooraf overeentekomen bedrag door den architect vergoed worden.

ARTIKEL 9.

Opzegtermijn.
Het contract kan van beide zijden worden opgezegd, met inachtneming van een opzeggingstermijn van 1 maand, tegen den laatsten dag der maand.
Voor den O., T. of O.-T. met een salaris van f 100 of minder per maand zal de opzeggingstermijn zijn een halve maand, tenzij het plaatselijk gebruik een langeren termijn aanwijst. In dat geval geldt voor hem de termijn, dien het plaatselijk gebruik aangeeft, doch in geen geval langer dan 1 maand. Bij een opzeggingstermijn, korter dan 1 maand geschiedt de opzegging tegen den middelsten of laatsten dag der maand.
Opzegging kan van beide zijden onmiddellijk geschieden bij alle in de wet genoemde gevallen.
Van beide zijden wordt de opzegging schriftelijk ter kennis van de andere partij gebracht.

ARTIKEL 10.

Arbitrage.
Indien tusschen partijen eenig geschil mocht ontstaan over één of meerdere bepalingen in de overeenkomst omschreven, zullen partijen het geschilpunt onderwerpen aan het oordeel van een arbitrage-commissie, bestaande uit 3 personen: elk der partijen kiest een arbiter en deze twee benoemen samen een derde.
De partij, die arbitrage aanvraagt, is verplicht een bedrag van f 50, vooruit te storten bij deze commissie.
De uitspraak van het scheidsgerecht is voor partijen bindend advies, en heeft de kracht van een tusschen hen gesloten overeenkomst, ook wat de kosten betreft.
Het scheidsgerecht bepaalt wie de kosten, door het scheidsgerecht gemaakt, zullen dragen.
Een geschil wordt geacht aanwezig te zijn wanneer één der partijen dit als zoodanig beschouwt.

ALGEMEENE INSTRUCTIE VOOR DEN OPZICHTER.

1°. De Opzichter vertegenwoordigt den Architect, doch zal van die bevoegdheid slechts in zooverre gebruik maken, als hij daartoe in het algemeen of in 't bijzonder door den Architect gemachtigd is.
Als vertegenwoordigende den Architect, heeft de Opzichter dus ten opzichte van den bouw volgens dezelfde beginselen als de Architect zelf, de belangen van den bouwheer te behartigen en is gehouden:
a. Den ganschen tijd welke gearbeid wordt op het werk aanwezig te zijn.
b. Zich alleen met toestemming van den Architect elders te begeven, ook al is dit om werken op den bouw betrekking hebbende te gaan zien.
c. Buiten het hem door den aanbesteder te bepalen salaris geen belooningen, geschenken of betalingen direct of indirect te aanvaarden van personen, die met het werk in aanraking komen.
d. Den tijd gansch te besteden voor het bouwwerk.

VOOR DEN OPZICHTER-TEEKENAAR EN TEEKENAAR dient mede:

e. Bouwkundige arbeid tegen belooning voor rekening van derden in vrijen tijd is niet geoorloofd.
f. Alle geschreven stukken, teekeningen en reproducties, die in dienst van den architect gemaakt worden, zijn en blijven diens eigendom.
Zij mogen niet aan derden overgelegd of afgegeven worden of door den Opzichter, Opzichter-Teekenaar (Teekenaar) op een of andere wijze gebruikt worden.
Het maken van copieën of reproducties voor het eigen gebruik van den Opzichter-Teekenaar (Teekenaar) is niet geoorloofd.
g. Hij behoort strikte geheimhouding tegenover derden in acht te nemen omtrent alles, wat hem met betrekking tot de werkzaamheden en relaties van zijn patroon ter kennis komt.

MODEL ARBEIDSCONTRACT.

De eerste ondergeteekende ..... architect
ingenieur
wonende te ....., verklaart bij dezen
opzichter
den tweeden ondergeteekende ..... teekenaar
opz. teekenaar
wonende te ....., aantestellen, — gelijk de tweede ondergeteekende verklaart deze aanstelling aantenemen —, tot ..... met ingang van ..... op een salaris van ..... per maand, welk salaris den tweeden ondergeteekende door den eersten ondergeteekende op den eersten *en middelsten* dag van iedere maand in Hollandsch geld, *telkenmale voor de helft*, zal worden uitbetaald.
Ondergeteekenden komen overeen, dat voor dit arbeidscontract zullen gelden, als waren zij woordelijk hierin opgenomen, de hun beide bekende Algemeene Regelen voor Arbeidscontracten tusschen Architect en Ingenieur eenerzijds en Opzichter, Teekenaar en Opzichter-Teekenaars anderzijds, vastgesteld door de Architect-leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in hunne vergadering dd. 17 Juni 1911, en gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad dd. 29 Juli 1911, van welke Algemeene Regelen een door beide ondergeteekenden geteekend exemplaar aan dit contract is gehecht.

Aldus in duplo gedaan te ..... den .....
de eerste ondergeteekende:

de tweede ondergeteekende:

De in het contract cursief gedrukte woorden vervallen en moeten dus worden doorgehaald, indien het overeengekomen salaris meer dan f 100 per maand bedraagt.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE HERZIENING DER HINDERWET.

DOOR J. H. SCHAAD.

(Vervolg van blz. 345.)

De S. T. V. ziet het gebrek van deze laatste bepaling hierin, dat Ged. Staten wel de *bevoegdheid* hebben de beslissing op een verzoek aan zich te trekken, doch de waarborg, dat rekening zal worden gehouden met het oordeel van deskundigen ontbreekt, en dat evenmin een poging gedaan of in uitzicht gesteld wordt tot het vaststellen van normen, zooals voor het inwendige der fabrieken bij een besluit tot uitvoering der Veiligheidswet is geschied (blz. 16). In het Voorloopig Verslag vinden we naast dergelijke bezwaren ook deze, dat de vraag, hoe waterverontreiniging door industrieelen afval te voorkomen is, nog op verre na geene bevredigende oplossing heeft gevonden, waarom sommige leden ten aanzien van de uitwerking van de voorgestelde nieuwe bepalingen geene hooge verwachtingen koesteren.
Men wees er op dat o. a. in de veenkoloniën, waar de toestand der openbare wateren, tengevolge van vervuiling door fabrieksafval het slechtst is, door middel van deze bepalingen geen verbetering verkregen zal worden, omdat een practisch middel om het afvalwater te reinigen voor de meeste daar uitgeoefende industriën niet bekend is en de bevoegdheden voor bedoelde streek daarom ongebruikt zullen moeten blijven. Men zag daarom meer heil in een Rijksproefstation en onderzoekingsdienst om eerst de methoden tot reiniging te leeren kennen. Nu spreekt het eigenlijk haast van zelf, dat de voorgestelde bepalingen juist die onderzoekingsdienst noodig zullen maken, en dan zijn de bepalingen wel degelijk de 1e stappen in de goede richting. Bovendien is de reiniging van afvalwater dan ook niet een pas opgeworpen vraagstuk; belangrijke onderzoekingen zijn reeds gedaan met gunstige resultaten.
Nog werd in het V.V. aangevoerd dat men, zoo men de fabrikanten wil verplichten tot het maken van b.v. bevloeiingsvelden, de bevoegdheid voor hen zou moeten bestaan zoo noodig door onteigening de beschikking te krijgen over de daartoe noodige terreinen, indien deze niet bij minnelijk overleg tegen redelijke prijzen te koop zijn.
Ook werd het zoowel in het V. V. als door de S. T. V. betreurd, dat niet gelijktijdig bepalingen in het leven zijn geroepen tegen de vervuiling van openbare wateren door gemeenteriolen.
De S. T. V. vreest zelfs en niet ten onrechte, dat in kleinere gemeenten allicht de verboden directe waterlossing der fabrieken zal gaan geschieden via de gemeenteriolen en deze vrees is niet denkbeeldig.
Waar bovendien veelal èn rioolwater èn fabrieksafval reiniging behoeven is samenwerking wenschelijk waardoor de kosten voor gemeente en nijverheid geringer kunnen worden.
Algemeen schijnt men van meening, dat bepalingen ter bestrijding van de waterverontreiniging door gemeenteriolen niet passen in het systeem der Hinderwet, waarom aangedrongen wordt op een afzonderlijke wet daartegen. Dezerzijds wordt de meening voorgestaan, dat eene gemeentelijke rioleering wel degelijk eene inrichting is, die gevaar, schade of hinder kan veroorzaken in den zin der Hinderwet en in elk geval ware dit uitdrukkelijk bij die wet vast te stellen.
Zijn hier echter niet weg te nemen bezwaren aan verbonden, dan lijkt eene afzonderlijke wet, die de geheele waterverontreiniging beheerscht toch beter dan regeling dezer aangelegenheid in verschillende wetten.

Tot de verdere wijzigingen behoort de uitbreiding van het beroep, hierin bestaande dat belanghebbenden, die over bestaande inrichtingen klachten hebben ingebracht, bij de Kroon voorziening kunnen vragen tegen een besluit van het gemeentebestuur, dat in hun klacht niet voorziet. Ook kan thans intrekking eener vergunning worden gevraagd, wanneer de opgelegde voorwaarden niet worden nageleefd (Art. 20) terwijl ook, gelijk reeds vroeger aangeduid, de hoofdinsp. der volksgezondheid in beroep kan komen.
De wijze waarop in beroep wordt beschikt is onveranderd, ook thans zullen administratieve colleges over zulke speciaal technische onderwerpen eene beslissing moeten nemen.

Tot de veranderingen, welke volgens het latere afzonderlijke ontwerp in de opsomming der inrichtingen van Art. 2 zullen worden aangebracht behoort het opnemen van inrichtigen tot het verwerken van stoffen die gassen ontwikkelen, welke aan de lucht ontplofbare mengsels opleveren; die tot het zuiveren van riool- en afvalwater en de desinfectie-inrichtingen en het afzonderlijk noemen van het vervaardigen van reukwerken — die tot heden twijfelachtig onder vluchtige producten te begrijpen waren — en vischbakkerijen, terwijl eesten, die met stoom of warm water worden verhit geschrapt zijn.
In de wet zullen dus nog blijven ontbreken verschillende inrichtingen, waarvan de hinder wel onomstootelijk vaststaat, w.o. b.v. bewaarplaatsen van honden en katten, stallen, kegelbanen, laad- en losplaatsen van kalk, steenkool en andere stof verspreidende stoffen, melkinrichtingen, vroegtijdig kannen geraas. (e.d.)
Tot een der bezwaren tegen de regeling behoort wel de onmogelijke hoeveelheid papier, die voor hare uitvoering noodig is en de groote hoeveelheid werk, aan de gemeentebesturen opgedragen.
Om te beginnen mag dan worden gevraagd of de opgaven omtrent de oudere inrichtingen, alvorens de gemeentebesturen daarop de vereischte verklaring afgeven niet met den toestand ter plaatse geverifieerd moeten worden.
In de grootere gemeenten, waar thans een aan redelijke eischen beantwoordend personeel voor de technische uitvoering der wet aanwezig is, kan aan dat personeel

de controle op die opgaven worden opgedragen, doch in de kleinere gemeenten zullen opgaven inkomen, die kant noch wal raken en zeker later niet het minste houvast zullen bieden om, na de gedane opgaven aangebrachte, uitbreidingen te constateeren.
Ook voor eene behoorlijke behandeling van nieuwe aanvragen was het wel gewenscht dat hetzij in de wet, hetzij in een op grond daarvan uit te vaardigen algemeenen maatregel van bestuur werd aangegeven waaraan de teekeningen moeten voldoen en hoe de beschrijvingen moeten zijn ingericht.
Hierop wordt nog nader teruggekomen.
Voorloopig zullen wij eens opsommen, welke schrifturen alzoo noodig zijn en wat alzoo moet geschieden alvorens eene vergunning uitgereikt zal kunnen worden.
Beschouwen wij daarvoor eene inrichting vallende onder de veiligheidswet, en die afvalstoffen zal moeten lossen op een openbaar water.
I. De aanvrager zendt in:
a. zijn verzoek om vergunning;
b. de beschrijving van de inrichting, enz. *in viervoud*;
c. de plattegrondteekening en de opstanden *in viervoud*;
d. eene opgave van de wijze, waarop en de richting waarin het afvalwater zal worden verwijderd, benevens de vermoedelijke hoeveelheid, daarvan in *drievoud*;
e. eene opgave, omtrent de vermoedelijke samenstelling van dat afvalwater *in drievoud*;
f. de noodige uittreksels uit de kadastrale leggers;
h. eene verklaring, dat de inrichting onder de veiligheidswet valt, *in dubbel*.
II. Het gemeentebestuur zal:
a. Schriftelijk kennis geven van het verzoek aan de eigenaars en gebruikers van elk der perceelen, onmiddellijk grenzende aan dat, waarin de inrichting zal worden opgericht en van de gebouwen of lokalen genoemd in Art. 5. 3° der wet;
b. een exemplaar der stukken ter visie leggen, behalve die genoemd onder 1 d. en e. wanneer daaromtrent geheimhouding is verzocht;
c. het publiek van het verzoek kennis geven
1. door aanplakking op het terrein;
2. op de in de gemeente gebruikelijke wijze, dit ook in alle aangrenzende gemeenten;
3. door middel van de Ned. Staatscourant;
d. de hoofdinspecteur van de volksgezondheid eene kennisgeving zenden als genoemd onder *a*, vergezeld van een exemplaar der stukken genoemd onder I. *b*, *c*, *d* en *e*;
e. het districtshoofd der arbeidsinspectie eene kennisgeving zenden a.v. vergezeld van een exemplaar der bescheiden genoemd onder I, *b*, c en *h*.
IV. Het districtshoofd der arbeidsinspectie zal zoo spoedig mogelijk het gemeentebestuur doen weten of de inrichting zal voldoen aan de eischen, gesteld krachtens de veiligheidswet.
III. Het gemeentebestuur zal de aanvrage in openbare behandeling nemen binnen 14 dagen na de afkondiging en proces-verbaal daarvan opmaken. (Deze zitting kan ook worden bijgewoond door hoofdinspecteur en de inspecteurs der volksgezondheid en het districtshoofd der arbeidsinspectie) en een exemplaar van dat proces-verbaal zenden aan het districtshoofd der arbeidsinspectie.
V. Zijn bezwaren ingebracht met het oog op waterverontreiniging dan zal:
a. het gemeentebestuur alle bescheiden aan Ged. Staten doen toekomen;
b. deze kunnen dan advies inwinnen van den Centralen Gezondheidsraad b.v. daarover of het noodig is dat zij zelven beslissen;
c. de Centrale Gezondheidsraad zal daarop berichten dat dit b.v. niet noodig is;
d. Gedeputeerde Staten zullen dan het gemeentebestuur berichten, dat zij het nemen der beslissing niet aan zich trekken en de bescheiden terugzenden.
VI. Het gemeentebestuur zal nu:
a. binnen een maand op het verzoek beschikken;
b. 8 dagen te voren daarvan kennis geven aan den belanghebbende en aan ieder die bezwaren tegen de oprichting heeft ingebracht;
c. van de beslissing kennis geven aan den verzoeker;
d. id. door aankondiging aan het publiek;
e. binnen 2 × 24 uur afschrift van hun besluit zenden aan:
1. den hoofdinspecteur der volksgezondheid,
2. het districtshoofd der arbeidsinspectie.

Laten wij maar beschouwen, dat alle partijen zich bij die beslissing neerleggen, dan zijn de formaliteiten toch wel van dien omvang om naar vereenvoudiging uit te zien.

(Wordt vervolgd).

AESTHETICA BIJ GEMEENTEWERKEN.

door J. A. Mulock Houwer.

Voordracht gehouden op de samenkomst van directeuren en hunne adjuncten, architecten en ingenieurs van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem op 14 Juli 1911.

Welke plaats hebben wij in te ruimen voor de aesthetica bij onzen arbeid? Dit is een vraag, die nauwelijks gesteld behoeft te worden. Immers we mogen het als een axioma beschouwen, dat aan hare gebiedende eischen steeds gehoorzaamd moet worden.
Ik wil geen poging wagen om te verklaren wat die schoonheidszin is en hoe we er aan komen. Aesthetiek is trouwens een teeder onderwerp en men moet een zeer ontvankelijk gemoed hebben voor het schoone en een diepe studie van zijn wezen gemaakt hebben om daarover waardevolle beschouwingen te kunnen geven.
Voor het oogenblik is het voldoende als we slechts gevoelen, dat schoonheidszin één is met natuur.
Schoonheid is de natuur in hare oneindige verscheidenheid. Wij vinden haar in den vorm, in de evenredigheid der afmetingen, in de afwisseling der verschijning van alles wat er leeft, onverschillig of het behoort tot het dieren- of tot het plantenrijk.
Schoonheid is er in het licht des hemels, in de harmonie van kleuren waarmede de natuur prijkt, in de tegenstellingen van licht en schaduw.
Zij is nimmer afwezig in het landschap; bosschen en bergen, weiden en wateren liggen ons daardoor na aan het hart. Inderdaad het landschap heeft eene schoonheid waarvoor ieder ontvankelijk is, en waar ter wereld spreekt zulks duidelijker dan in deze stad, die door haar onvolprezen omstreken de meest gezochte lusthof is geworden van ons land.
Doch de schoonheid spreekt niet alleen tot het oog. Daar is ook een schoonheid in de harmonie der klanken, waarmede de wereld vervuld is; schoonheid in den zang der vogelen, in het suizen van den wind, in het klateren van regendroppels, in het loeien van den storm en in het rollen van den donder.
Nu zou men wel kunnen vragen of deze zoo verschillende schoonheden der natuur op zich zelf bestaan. Wij kennen ze toch alleen door den indruk die wij door middel onzer zintuigen er van krijgen.
Maar voor het practische leven beteekent deze quaestie niets. Wij hebben de schoonheid in ons gemoedsleven opgenomen, en dit gemoedsleven is immers ook een deel van het zijn. Dit gemoedsleven heeft op zijne beurt behalve de schoonheid, die het slechts voor het waarnemen had, een eigen wereld van schoonheid geschapen: de kunst.
Deze wereld heeft zich geopend voor den mensch van het eerste oogenblik af, dat hij zelf als produceerende macht is opgetreden. Steeds rijker is het gebied geworden, waarin hij zich heeft kunnen bewegen. Elke trap hooger in beschaving voert hem mede hooger in het kunstbegrip. Maar het brengt hem tevens grooter moeilijkheid in het voortbrengen van het schoone. Want terwijl de menschheid in hare kinderjaren als het ware instinctmatig voelt hoe zij moet werken in harmonie met de regelen der schoonheid, gaat die gave later voor haar verloren. Het schijnt wel of de geest zich in later tijd met zooveel en zoo velerhande zaken moet bemoeien, dat hij den speurzin er bij ingeboet heeft voor het schoone.
Hij heeft de ontvankelijkheid er voor behouden, maar hij weet niet meer hoe hij het schoone te voorschijn kan roepen.
Daarbij het product hetwelk hij te vervaardigen heeft, is oneindig veel ingewikkelder geworden dan hetgeen waarmede zijne voorouders te maken hadden. Er wordt een hooger kunstwerk van hem verwacht. Hij ziet zich daardoor genoodzaakt al zijne krachten in te spannen om iets dragelijks te produceeren.
Eenerzijds staat de menschheid met hare behoefte aan schoonheid, anderzijds de zelfde menschheid met hare gebrekkige gave om het schoone voort te brengen, daarbij nog bemoeilijkt door allerlei omstandigheden. Is hierin niet het zwak van onzen tijd gelegen?
Herhalen wij het nog eens: wij verlangen in alles het schoone. Wij verlangen het in alles wat wij zien: in ons huisraad en onze kleeding; wij kunnen niet leven als wij niet af en toe wat van de vrije natuur kunnen zien. Wij schuwen alle wanklankgevend geluid, en hunkeren naar de opwekking der muziek. Wij kunnen niet buiten de verkwikking van den geest, die ons het gesproken en geschreven woord kan verschaffen. Wij verlangen naar het schoone in onzen arbeid van welken aard die ook zijn moge, in de maatschappelijke verhoudingen, in geheel ons leven. Wij verlangen er naar, maar het wordt ons onthouden.
Het wordt althans verduisterd door het vele leelijke, dat ons omringt.
Het leven is als 't ware een aaneengeschakelde strijd geworden tegen het leelijke.
Wij moeten het leelijke wellicht ook beschouwen als een onafscheidelijk deel der natuur. Maar dan is het toch dat deel, waar wij uit onzen aard tegen opkomen.
Bepalen wij ons tot ons gebied. Hoe staat het met onze woning? Gelukkig zij, zou ik haast mogen zeggen, die op het platte land leven. Voor hen ligt althans de natuur open en elken dag kunnen zij genieten van hare rijke gaven. Zij zien haar in al hare gedaanteverwisselingen. Zij leven mede met den stand der gewassen, en als in de lente alles ontkiemt, wordt ook hun gemoed door een verhoogde levenslust doortinteld.
Voor hen vertoont het leelijke zich althans nimmer in neerdrukkenden vorm.
De meerderheid van de menschheid is echter tegenwoordig in de steden te vinden en zelfs een steeds grooter wordende meerderheid.
Nu, zij behoeft daarom nog niet beklaagd te worden. Het stadsleven toch heeft veel vóór en ook het schoonheidsgevoel kan in de stad bevredigd worden. Inderdaad kan er voor het oog in de groote stad zeer veel te genieten zijn. Ik heb daarbij niet het oog op de architectonische schoonheid in de steden vertegenwoordigd, maar in de meer algemeene schoonheid, die het wezen van iedere stad op zich zelf eigen is. Het is eene schoonheid waaraan we zoo gewend zijn, dat haar bestaan ter nauwernood tot ons bewustzijn doorgedrongen is en we in 't geheel er niet toe gekomen zijn den indruk die zij op ons maakt te analiseeren.
Belangwekkend is in dezen de studie van August Endell, die in zijn boekje „Die Schönheit der Grossen Stadt" eenige inleidende beschouwingen geeft over „de macht van het zichtbare". Vervolgens leert hij gevoelen hoeveel landschappelijke schoonheid er in iedere stad te vinden is en welk een effect er verkregen wordt door het verschil in belichting bij dag en bij nacht en in de verschillende jaargetijden. Zonneschijn, nevelen — meer of minder wazig — en regen verleenen elk aan het aspect van het stadsbeeld zijn eigenaardig karakter. Ook het vallen der duisternis en het verschijnen van het kunstlicht heeft in de stad een bijzondere bekoring. Maar eerst de volle waarde krijgt het beeld, dat straat of plein oplevert door het leven er zich in openbarende. De straat is het tooneel, hetwelk nimmer ledig is, maar waarin we voertuigen en voetgangers voortdurend door elkaar zien bewegen. Door die beweging spreekt eerst de beteekenis der straat, hare perspectivische werking wordt duidelijker en het tafereel zelf is altijd interessant. Daarbij is het nimmer hetzelfde en al naar uur en aard van den dag verandert ook de aard van de beweging.
Inderdaad als we oogen hebben om te zien dan is er veel te genieten in de stad. En daarbij kunnen dan nog komen de bijzondere schoonheden van iedere stad op zich zelf.
Daarmede zijn we beter vertrouwd, want zou er een land zijn, waarin er meer aantrekkelijke stadsgezichten te vinden zijn dan het onze?
Onwillekeurig denken we daarbij het eerst aan onze Hoofdstad met haren geheel eenigen ring van grachten. Maar ook de Residentie heeft in haar midden met de eigenaardige tegenstelling van natuurschoon en bouwkunst een hart — ik zou haast zeggen: om te stelen.
Dan, wat al moois is er te zien in de andere steden van Noord- en Zuid-Holland en Zeeland, in het Midden en Oosten van ons land. Er is zoo veel pitoresks. Het is alles zoo kleurrijk en zoo proper. Wat dat betreft, levert het een gelukkige tegenstelling op tot het buitenland, waar we ook veel schoons en veel schilderachtigs vinden, maar we dat alles veelal ontwaren in groezelige grauwheid.
Als we aan al dat schoons denken, dat ons in zoo groote verscheidenheid gegeven is, zouden we dan geen recht hebben te zeggen: gelukkig de sterveling, die in een onzer steden wonen mag?
Ongelukkig, de medaille heeft een keerzijde: Er is ook zoo heel veel leelijks in de steden. Veel van wat uit vroeger eeuwen over gebleven is tot verlustiging van het oog, komt niet meer tot zijn recht omdat het overschaduwd wordt door banaal werk uit later tijd. Brutale reclame treedt overal op den voorgrond. De centra's van het verkeer schijnen niet meer omringd door gebouwen maar door reuzen advertentiebladen. Dan, aan practische behoeften is en wordt veel schoons opgeofferd. Ter wille van het verkeer worden grachten gedempt. De pitoreske klein bouw uit het verleden moet plaats maken voor de moderne woonkazerne. Spoorwegdammen dringen zich midden door het stratennet. Voor aanleg van tramwegen moeten alle verhevenheden in de straat afgevlakt worden. Geen hooge boogbrug kan genade vinden. Achter hare moderne toevoegsels en getransformeerd door de moderne behoeften boet de oude stad meer en meer van hare oorspronkelijke aantrekkelijkheid in. En de nieuwe? Endell, die een goed oog heeft voor het leelijke zegt van Berlijn, dat men er uren in kan loopen en toch den indruk behouden altijd op dezelfde plaats te blijven. Misschien zijn de toevoegsels aan de Hollandsche steden alleen minder eentonig omdat ze minder groot zijn. Maar zeker zijn ze even als Berlijn volkomen karakter-

loos. Ze zijn dambordsgewijze aangelegd, waarbij de straten de wanden gelijken van een groote gevangenis. En inderdaad de bewoners dezer wijk gevoelen zich als gevangenen.
Het is voor hen vrij onverschillig of ze in de ééne of andere straat wonen; het is slechts de verhuizing van de eene cellengang naar de andere. En in het verblijf, dat ze in de reeks kazernes gevonden hebben, gevoelen ze meer te zijn een nummer dan een mensch. Zoo zijn de duizenden en duizenden, die aldus wonen moeten, wel misdeeld.
Zijn geluk moet de mensch in de eerste plaats kunnen vinden in zijn huisgezin. Daarom is het zooveel waard, dat de woning goed is en goed gelegen. Wat het leven voor ons is, hangt dikwerf slechts af van schijnbare kleinigheden. Van de meesten eischt het een slechts weinig onderbroken ingespannen arbeid. Voor eenigen levert die arbeid zelf voldoening op, maar voor velen is het een moeizaam zich op de been houden op den wentelenden tredmolen. Toch kunnen ook zij gelukkig zijn. Want ook voor hen kan naast den ernst het noodig opwekkende overblijven En het is juist de combinatie van lief en leed, die samen het levensgeluk vormt. Dat doet ons hechten aan het leven zelf en aan de plaats, waar wij het ondervonden hebben. Door hetgeen wij er beleven is eerst onze woning ons eigen geworden. En daarom mag de Duitscher ook zeggen: „Heimat ist erlebtes!"
Wij hebben er geen woord voor, voor dit „Heimat!" Maar we gevoelen er daarom niet minder de beteekenis van. De „Heimat" onze woning, onze straat, onze stad wordt als 't ware het kader, dat ons leven omsluit en daarmede één is. Hoe schooner deze lijst, hoe gemakkelijker wij vreugde scheppen in het leven zelve. En met de vrienden, die wij ter plaatse hebben leeren waardeeren, is onze woonplaats zelf ons als een der hunnen geworden. Wij weten zelf niet in zulk een „heim" hoeverre het ons na aan 't hart gekomen is, tot we, als onverwacht het uur van scheiding gekomen is, we bemerken moeten, dat zelfs de straatsteenen als oude bekenden ons vast schijnen te willen houden.
Maar dat is geen bevinding mogelijk voor den veroordeelde in de moderne gevangeniswijken. En onder hen zijn juist degenen, die zoo iets het meest noodig hebben. Het zijn die, op welke het eeuwig voortjagen van den tegenwoordigen tijd den zwaarsten last gelegd heeft. Die, welke door de voortdurende spanning, waaronder het leven in de groote stad hun houdt, het meest geprikkeld zijn. Zij hebben behoefte aan rust, aan zonneschijn. Maar niet aan die twee dingen alleen. Zij hebben bovenal noodig een omgeving, die hun den indruk geeft: hier is het *wel* te zijn.

Wordt vervolgd.

DE INVLOED VAN GEVELS DER HUIZEN OP DE SCHOONHEID VAN EEN STADSWIJK.

(Vervolg en slot van blz. 346).

Zou men mij nu vragen, welke schoonheidseischen in het algemeen wenschelijk te achten zijn, dan zou ik niet beter kunnen doen dan voor modellen verwijzen naar de buitengewoon mooie stadsgezichten in onze oude steden, die gevormd worden niet door gebouwen van groote beteekenis en schoonheid, maar wel door huisjes van eenvoudige opvatting, zonder eenige pretentie, logisch van opvatting en van een vorm en silhouet, die volgde uit de constructie en waarvan Amsterdam misschien in de eerste plaats een voorbeeld is. Geen rijkdom van vormen, geen mooimakerij. Integendeel eenvoud en soberheid is kenmerkend voor onze mooie oude wijken. Goede verhoudingen, juiste constructie, practische, degelijke behandeling toonen de oude gebouwen, die zulke mooie stadswijken vormen.
En het komt mij voor, dat dit ook zullen moeten zijn de gronden, waarop kunstcontrôle over te stichten bouwwerken in het algemeen wordt uitgeoefend.
Wordt dit beginsel als grondslag aangenomen, dan komt de algemeene bouwkunst in Nederland en in den Haag in het bijzonder weder in de lijn, die van oudsher door haar is gevolgd en die een stempel heeft gedrukt op onze oude steden zoo mooi, dat men te vergeefsch in het buitenland hare wedergade zoeken zal.
En nu blijve het aan de overheid, voorgelicht door hoogstaande mannen op kunstgebied over, op dezen regel uitzonderingen te maken, waar die ter verfraaiing van wijk of straat noodig blijkt. Immers het als regel aangenomen voorschrift om pleinen af te sluiten, is op zich zelf genomen louter dwaasheid, als men gemeend heeft met zulk een zoogenaamd afgesloten stadsbeeld de schoonheid te verhoogen. We hebben genoegzaam kunnen waarnemen, dat die afsluiting in het geheel geen waarborg voor schoonheid biedt. En als we onze gesloten pleinen van de laatste jaren eens goed bekijken, zal men al dadelijk bemerken, dat waar inderdaad meerdere schoonheid met die afsluiting verkregen is, de oorzaak daarvan ligt in de gebouwen met hunne silhouetten, die de afsluiting vormen en evenzeer in de open plekken met boomen en planten, die de eentoonigheid wegnemen.
De schoonheid wordt hierbij evenmin als ergens elders in een voorschrift vastgelegd.
Maar daarom ligt het dan ook wel op den weg der overheid om daar waar eenig bouwwerk een beteekenenden invloed op de schoonheid van de wijk of straat zal uitoefenen, hoogere eischen te stellen en in sommige gevallen zelfs voorwaarden van hoogere schoonheid te eischen of waar die eischen te hoog voor den burger die bouwen wil, zouden zijn, zelfs de stichting van zulke bouwwerken op zich te nemen.
En een van de meest verblijdende verschijnselen op bouwkundig gebied van de schoonheidszorg is wel dit, dat voortaan de door de overheid (de gemeente) te stichten gebouwen menschelijkerwijze gesproken aan de hoogst te stellen aesthetische eischen zullen beantwoorden. Dit toch kan aan geen twijfel onderhevig zijn, want waar de overheid vraagt dat de burgerij meewerkt de schoonheidsbeginselen meer ingang te doen vinden, zal zij zeker niet alleen niet achterblijven, maar voorgaan, door in de door haar gestichte bouwwerken een voorbeeld van schoonheid aan het volk te geven.
Met het voorschrift van schoonheidcontrôle is mede gezegd, dat het stadsschoon door haar ook als een parel van groote waarde zal bewaard worden, dat, bij de uitbreiding der stad zal worden gewaakt tegen het met alle schoonheid in strijd zijnde nivelleeren van hoogten en laagten, die zoo beteekenend kunnen medewerken een stadsdeel te versieren, dat de hand niet meer zal geslagen worden aan oude bouwwerken, om die te doen verdwijnen, dat geen grachten, die zoo ingrijpend bijdragen tot de schoonheid der stad zullen worden gedempt, tenzij daartoe inderdaad de grootste noodzakelijkheid bestaat, kortom dat de zorg der gemeente zich uitstrekken zal over al datgene wat tot de schoonheid der stad bijdraagt.
Waarlijk, het bestuur dezer gemeente komt grooten dank toe, dat zij in het belang van schoonheid en kunst voor ieder een beginsel van zooverre strekking heeft aangenomen, zij heeft hiermede wel een hobbeligen weg ingeslagen, maar wij mogen overtuigd zijn, dat zij de consequenties van dezen stap wel heeft overzien. Immers „gouverner c'est prevoir", regeeren is ook vooruitzien de gevolgen van elken stap, die gedaan wordt.
Van de gelegenheid tot debat maakte in de eerste plaats gebruik de heer A. M. van Embden, voorzitter der verfraaiings commissie, die begon met spreker dank te zeggen voor hetgeen hij heden-avond op deze vergadering heeft gesproken; wij kunnen tevreden zijn, zegt spreker. Het schoonheidsgevoel van spreker was hem wel bekend, maar toch rijst de vraag, wat is schoonheid? Dat een huis hier of daar tusschen geplakt niet op zijn plaats is, kan hij plaatsen en staat hij te dien opzichte met den heer van Nieukerken op hetzelfde standpunt, maar het begrip schoonheid, daar zit, zegt de heer van Embden, de moeilijkheid. De schoonheidscommissie zal afkeuren, wat een ander soms heel mooi vindt, en wie heeft er dan ten slotte gelijk. De overheid heeft wel het recht te zeggen dat is mooi en goed, maar moet men zich daar maar onvoorwaardelijk bij neerleggen, of is er beroep; men mag toch de vrijheid niet geheel aan banden leggen.
De heer E. J. Bloem, die thans het woord verkrijgt, zegt met genoegen en belangstelling de lezing van den heer van Nieukerken te hebben aangehoord en kan zich voor het grootste gedeelte wel met den spreker vereenigen, maar hij heeft een ander bezwaar tegen de thans bestaande schoonheidscommissie, hij is persoonlijk met de commissie in aanraking geweest en .... dat gaat niet zoo gemakkelijk.
Het betrof hier een bouwplan in een klein straatje. Grond echter, waarop door de gemeente de bepaling was gelegd, dat de schoonheidscommissie de teekeningen der te stichten gebouwen moest goedkeuren. Nu was op de door hem ingediende teekeningen door de indeeling, de harmonie van kozijnen moeilijk in overeenstemming te brengen; het gevolg is geweest, dat de teekening terug kwam met de mededeeling: afgekeurd, zonder meer. Men had blijkbaar geen rekening gehouden met hetgeen achter den gevel zat. Ten slotte, nadat spr. in de gelegenheid was gesteld geworden zijn teekening te verdedigen, werd ze ongewijzigd goedgekeurd.
De vraag is dus ook hier: wat is schoonheid? De gevel was goed geconstrueerd, goed van proportie, maar men had geen rekening gehouden met hetgeen er achter zat, conclusie dus: enkel gevel beoordeelen is onmogelijk.
De heer van Gils zegt, dat de geachte inleider heeft gezegd, dat het billijk was dat de overheid ingrijpt en dat van haar een opvoedende kracht uitgaat; goed, zegt spr., maar dan is het in de eerste plaats noodig, dat de gemeente voorgaat. Wij hebben hier in Den Haag een schoonheidscommissie; beoordeelt deze commissie nu ook wat door de gemeente zelf wordt gebouwd? Zoo ja, dan zijn er toch ook voorbeelden te noemen, dat men met het bouwen van enkele openbare gebouwen in het geheel geen rekening heeft gehouden met de omgeving. Spr. verwijst o.a. naar het gebouw der gemeentelijke duinwaterleiding en zoo zijn er meer. Houtrust en andere plaatsten, die beloven een wijk te worden als Duinoord, worden door de gemeente ontsiert met kleine gebouwtjes. Wanneer de commissie daar niet kan ingrijpen is het dan billijk particulieren te belasten en zelf hun gang te gaan; men stelt dus aan particulieren voorwaarden, die men zelf niet nakomt, daartegen heeft spr. bezwaar.
De heer van Nieukerken beantwoordde de verschillende sprekers. Den heer van Embden geeft hij gaarne toe, dat de vraag: wat is schoon, op dezelfde lijn te plaatsen is als de reeds eeuwen geleden gedane vraag „Wat is waarheid? en dat op kunstgebied de beoordeeling van schoonheid tot zoovele moeilijkheden aanleiding geeft, blijkt wel bij elke prijsvraag, elke tentoonstelling, enz. In de 17de eeuw heeft de bouwmeester van 's werelds achtste wonder, het stadhuis te Amsterdam, dit ook al ondervonden, en in deze eeuw is men eerst algemeen gekomen tot het klare besef, dat Jacob van Campen's begrip van schoonheid heel wat hooger stond dan het begrip van hen, die hem hebben belet zijn plan door te voeren.
In het geval van den heer Bloem met betrekking tot een klein bouwwerk, meent hij dat de door hem in stelling V genoemde eischen inderdaad het criterium van beoordeeling moeten zijn, trouwens heeft de gemeente dit erkend, door zooals de heer Bloem mededeelde, de gevelteekening toch goed te keuren.
Aan den heer van Gils doet spreker opmerken, dat hij niet gesproken heeft over datgene, wat de gemeente tot heden tot stand bracht, maar wel, dat na dit besluit der gemeente met zekerheid te wachten is, dat hetgeen door de gemeente zal worden gesticht, in alle opzichten zal dragen den stempel, dat de overheid in schoonheidszin voorgaat. Dat kan toch immers niet anders.
De heer J. F. L. Frowein zegt, er is gevraagd, is er geen beroep, wanneer dergelijke afkeuringen plaats hebben, zou het misschien zoo te regelen zijn, dat de gemeente boven die commissie een andere stellen zou, bij wie de hoogste uitspraak zou berusten.
De heer van Nieukerken meent, dat, wanneer zich zulk een ongelukkig geval mocht voordoen, er nog andere wegen openstaan, men zou zich gevoegelijk tot den Bond van Ned. Architecten of tot de Maatschappij Bouwkunst kunnen wenden, ook in het geval van den heer Bloem, vooral als men bijna 3 maanden moet wachten eer de commissie een besluit neemt, want in dat geval wordt men benadeeld en dan zou te dien opzichte eene vereeniging als deze zich tot de gemeente moeten wenden met verzoek dat dit voorkomen worde.
Nadat de voorzitter den heer van Nieukerken hartelijk dank gezegd heeft voor den leerzamen avond, onzen leden bezorgd, sluit hij onder dankzegging voor de opkomst, omstreeks 11 uur de vergadering.

IXE INTERNATIONAAL ARCHITECTEN CONGRES TE ROME VAN 2—12 OCTOBER 1911.

Hoewel het programma van de recepties, excursies, enz., verbonden aan het te houden Architecten Congres, niet vóór medio Augustus kan worden vastgesteld, kan ondergeteekende, naar aanleiding van de vele bij hem ingekomen vragen om inlichtingen betreffende de reisindeeling, enz., enz., voorloopig wel eenige nadere inlichtingen verschaffen.
Men vraagt hem o.a.:
Wanneer zullen de excursies plaats vinden in de omstreken van Rome?
Deze vinden plaats waarschijnlijk Vrijdag onmiddellijk na de sluiting van het Congres op 6, 11 en 12 October.
Wat wordt bedoeld met het „Rendez-Vous" te Venetië en wanneer zal dit plaats vinden?
Het rendez-vous te Venetië zal plaats vinden 13 October te 2 uur des namiddags in het Paleis van de Dogen, om de nieuw opgebouwde toren van St. Marcus te zien, die tegen dien datum gereed is.
De congressisten, die naar Florence en Ravenna wenschen te gaan, kunnen dat doen, doch om op tijd te Venetië te zijn nemen zij dan geen deel aan de excursies bovenbedoeld.
Of er gelegenheid is de Tentoonstelling te Turijn te bezoeken?
Zeer zeker, doch op de terugreis, nà het bezoek aan Venetië.
De Piermonteesche collega's van het Uitvoerend Comité zullen de congressisten ontvangen en de stad zoowel als de Tentoonstelling laten zien, even goed als de Florentijnen dit te Florence en als de Venetianen dit te Venetië zullen doen.
Op de vraag: *of Napels, Pompeï en Herculanum kunnen worden bezocht* moet opgemerkt, dat dit geheel buiten het programma ligt, m. a. w. zij die dit wenschen moeten het doen *vóór* of *tijdens* het Congres.

Voor de congressisten geven de spoorweg-maatschappijen reducties, waarschijnlijk op 8 billetten, voor de excursies, enz. Zij die daarvan willen profiteeren doen verstandig het 1e billet te benutten voor de directe reis van de grens naar Rome.

Inmiddels wacht ondergeteekende de opgaven tot deelneming aan het Congres af aan zijn adres te Amsterdam, Weesperzijde 26. Zoodra de officieele gedetailleerde programma's verschijnen, doet hij daarvan mededeeling en zendt H. H. deelnemers een officieel billet ter deelname en onderteekening toe.

De Secretaris van het Comité Permanent voor Nederland,
A. SALM G.Bzn.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAGEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM, UITGESCHREVEN IN 1911. *)

1ste Prijsvraag. *Ontwerp voor een café-restaurant met aanlegsteiger voor roei- en zeilbooten.*

Het café-restaurant met aanlegsteigers voor roei- en zeilbooten, is aan een uitgestrekte waterpartij gelegen, van een park, dat zich in de nabijheid van een groote stad bevindt.

*) Door plaatsgebrek niet eerder opgenomen.

Het beschikbare terrein is breed ± 80 M. en aan de eene zijde begrensd door een rijweg in het park en aan de andere zijde door het water. De lengte van het trapezium vormige terrein is langs het water ongeveer 150 M., terwijl de lengte langs den rijweg ongeveer 90 M. bedraagt.
De rijweg, welke ± 1.50 M. boven den waterspiegel gelegen is bestaat uit een middenpad van ± 10 M. en 2 zijpaden ter breedte van ± 3 M.
Buiten het in beslag te nemen terrein, gaan rechts en links van het café-restaurant, van af den rijweg voetpaden naar den waterkant.
De wijze van afsluiting van het terrein langs het water, wordt vrij gelaten.
Het café-restaurant dat ongeveer in den rooilijn van den rijweg gelegen is moet bevatten:
Sousterrain. Onder een gedeelte van het gebouw moet een sousterrain worden ontworpen, bevattende: een bierkelder, een wijnkelder, een provisiekelder, een kamer personeel met portaal en W. C. benevens een ruime bergplaats.
Beganegrond. Een ruime entrée met portiersloge, een groote zaal ter oppervlakte van ± 400 M², een eetzaal groot ± 100 M², een biljartzaal groot ± 100 M², een buffet met buffetkamer, kamer voor den kastelein, de noodige ruime toiletten voor Dames en Heeren, benevens een dienstingang, tevens toegang gevende voor de woning van den kastelein.
Entresol. De woning van den kastelein bestaande uit 3 kamers, W. C. en kleine bergruimte, voorts de restauratiekeuken met spoelkeuken en bergplaats servies.
Ter beschutting van den, aan het water gelegen tuin, moeten ter weerszijden van het café-restaurant flinke, ruime veranda's of galerijen gebouwd worden, welke aan de landzijde zooveel mogelijk door bosschages aan het gezicht onttrokken worden.
In den tuin moet gelegenheid zijn voor de opstelling van een orkest.
De tuin moet aan weerszijden van het café-restaurant direct vanaf den rijweg toegankelijk zijn.
Bij deze tuiningangen, moet aan de eene zijde een rijwielenbergplaats en aan de andere zijde een auto-garage, elk groot ± 50 M², worden aangebracht, terwijl in de nabijheid van elken tuiningang een buitenbuffet met kleine bergplaats moet worden ontworpen.
Ter afsluiting van de veranda's of galerijen aan de waterzijde, moeten 2 paviljoens gebouwd worden, welke elk bevatten: een bergplaats, ten dienste van de roei- en zeilvaartuigen en van buiten toegankelijk, groot ± 50 M², benevens een portaal met W.C., kleedkamer groot ± 35 M² en waschgelegenheid ± 12 M².
Langs een gedeelte van den oever moet een plankier ter breedte van ± 2 M. worden aangebracht, terwijl bovendien bij de paviljoens plankieren tot een maximum lengte van ± 25 M. in het water kunnen worden uitgebouwd, voor het aanleggen van de roei- en zeilbooten.
Gevraagd wordt te teekenen:
het plan van het geheel, met plan van het sousterrain en entresol op een schaal van 1 à 200.
Voorgevel langs den rijweg en zijgevel van het café-restaurant, voor- en zijgevel van één der paviljoens met aansluitende veranda of galerij, een lengte- en een breedtedoorsnede van het café-restaurant en van één der paviljoens, alles op een schaal van 1 à 100
Een detail van een gedeelte van den voorgevel en van de groote zaal, op de schaal van 1 à 20 en ten slotte een perspectief teekening van het geheel, vanaf het water gezien.
Uitgeloofd worden:
Een 1e prijs: zilveren medalje met getuigschrift der Vereeniging, benevens f 100.—;
Een 2e prijs: bronzen medalje met getuigschrift der Vereeniging, benevens f 50.—;
Een 3e prijs: getuigschrift der Vereeniging, benevens f 25.—.
2e Prijsvraag. *Ontwerp voor een vignet.* Men vraagt het ontwerp van een vignet voor de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, moetende dienen voor quitantiën, enveloppen, briefpapier etc. etc. en bestemd om in één kleur te worden uitgevoerd.
Het cliché zal een grootte hebben van 0.05 M., rond, vierkant of veelhoekig
Als schrift zal het ontwerp, in duidelijk leesbare letters, bevatten de naam der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" en „Rotterdam".
Overigens is de ontwerper geheel vrij.
De ontwerpen zullen worden ingezonden, geteekend in één kleur op 1½ maal bovengenoemde grootte.
Uitgeloofd worden:
Een 1e prijs: zilveren medalje met getuigschrift der Vereeniging, benevens f 50.—;
Een 2e prijs: bronzen medalje met getuigschrift der Vereeniging, benevens f 15.—;
Een 3e prijs: getuigschrift der Vereeniging.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De behandeling der teekeningen is vrij, doch moet duidelijk en nauwkeurig zijn. Zij mogen op carton opgezet, doch *niet in houten lijsten gespannen* zijn en, van de 1e prijsvraag, *geen grootere afmetingen* hebben dan 75 × 110 cM.
Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op *1 December 1911* vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1sten secretaris, *Oost-Zeedijk 229. Zij mogen niet in kisten of op andere wijze in hout verpakt worden.*
Ontwerpen na dien datum ingezonden, blijven buiten beoordeeling, tenzij aan het Bestuur afdoend kan aangetoond worden, dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied.
De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en verder vergezeld gaan van *een gesloten brief*, waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den ontwerper en van een *tweede dito*, waarin een correspondentieadres vermeld is. Op beide brieven en couverts moet het motto der teekening voorkomen.
De ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.
De Jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren:
J. W. Hanrath, Architect te Hilversum; J. P. Houtzagers, Architect, Directeur van het kunstnijverheidsmuseum, te Utrecht; A. J. Th. Kok, Architect te Rotterdam; J. P. Stok Wzn., Architect te Rotterdam; Jan Stuijt, Architect te Amsterdam; W. F. Overeijnder, Architect te Rotterdam (plaatsvervangend).
Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloofde prijzen op andere dan bovenstaande wijze te verdeelen.
De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden tot expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".
De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk, zonder dat zij gehouden zal zijn den bekroonde eenig honorarium daarvoor te betalen
De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.
De uitspraak der Jury zal door het bestuur door middel van de „N. R Ct." en de bouwkundige bladen bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het Juryrapport zal zijn gepubliceerd in de bouwkundige bladen.
De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de Algemeene Vergadering der Vereeniging, die in Januari 1912 zal worden gehouden.
De deelname aan de beantwoording der prijsvragen is voor ieder opengesteld.

Rotterdam, Juli 1911.

Namens het Bestuur,
ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*

INGEZONDEN STUKKEN

DE REORGANISATIE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST 1911.

. . . . . .
. . . . . .
't Is geen vleesch en 't is geen visch
Wie met zoo'n model gaat trouwen
Trouwt met zijn begrafenis.
Speenhof.

M. de Redacteur!

Vergun mij een enkel woord naar aanleiding van de in No. 27 van het B. W. voorkomende toelichting van de Commissie van Voorbereiding.
Het is inderdaad niet verwonderlijk dat het doel en de strekking der reorganisatie niet allen leden duidelijk is. Aan die reorganisatie toch ligt eene redeneering ten grondslag die, in zich zelf een sophisme, onmogelijk iets anders als een onduidelijk beeld kan te voorschijn roepen.
Die redeneering is: dat van de Maatschappij een krachtige *architecten*-vakvereeniging kan gemaakt worden *zonder* dat uit hare gelederen verwijderd worden al wie *niet* architect zijn. Wij laten nu een oogenblik ter zijde wat het criterium voor *den* architect dient te zijn. Zelfs bij de ruimste opvatting te dezen opzichte *blijven* lid van de Maatschappij, onder welken naam dan ook, een groot aantal die in een architectenvakbond ten eenenmale *niet* te huis behooren.
Het ontnemen aan die leden van stemrecht en alle andere mogelijke rechten verhindert niet dat zij *lid* zijn der organisatie, deel van het geheel en *daardoor* aan dat geheel het karakter van vakbond ontnemen.
En nu kan men allerlei fraaie redeneeringen opzetten om dit feit te verbloemen, als daar zijn dat de architecten belangen door architecten alleen behandeld zullen worden, dat in de statuten de waarborgen zijn opgenomen dat de architecten altijd en overal en in elk opzicht de lakens zullen uitdeelen, dat verandert allemaal niets aan de omstandigheid, dat de architecten-vakbond bestaat uit architecten en . . . anderen, en *dus* geen vakbond is.
De Maatschappij zal na hare reorganisatie in den nu voorgestelden vorm slechts een vakbond *schijnen* voor de buitenstaanders en voor dat deel der binnenstaanders, dat min of meer opzettelijk de oogen wil sluiten voor het dualisme waarop zij hinkt.
De nieuwe reorganisatie is een duplicaat van de vorige, leidende tot een even halfslachtigen toestand. Zij is alleen veel gevaarlijker omdat zij brutaalweg de vlag der vakorganisatie ontplooit en daardoor het scheppen van *zuivere* verhoudingen op architectenvakgebied, van een zuivere organisatie dus zooals de tijdsomstandigheden deze niet alleen vragen maar dringend eischen, vierkant in den weg staat, en onnoodig vertraagt.
Doch meer dan vertragen zal zij toch niet kunnen doen. Evenals van de eerste reorganisatie, ondanks alle ontkenning en tegenspraak, de voorspelling is uitgekomen dat zij wegens het ongezonde van haar grondslag spaak moest loopen, kan van *deze* reorganisatie voorspeld worden dat zij eveneens aan hare halfslachtigheid bezwijken zal.

C. N. VAN GOOR.

Geachte Heer van Goor,

Op de Alg. Meivergadering van 31 Mei j.l. heeft U herhaaldelijk uitgeroepen, dat een vakvereeniging slechts één soort leden moet hebben; op het verzoek van enkelen, U hierover nader te verklaren is U het antwoord schuldig gebleven; en de gedachte werd gewekt, dat Uwe meening betreffende dit onderwerp nog niet geheel gerijpt was; in elk geval dat U niet helder kon bewijzen, wat U zeide.
Dit was jammer, daar toen schijnbaar Uwe meening tegenover die der vergadering stond, terwijl toch *inderdaad* beide opvattingen elkaar zeer dicht naderden. Immers, U wilt in de vakvereeniging maar één soort leden; welnu in werkelijkheid, d.w.z. in het beheeren, doen en laten der Maatschappij is, absoluut genomen, ook slechts één soort leden, namelijk de Architect-Leden.
Het zij mij vergund U dit nader uiteen te zetten. De Maatschappij heeft zich in 1911 verder hervormd, niet alleen, omdat zij de vakbelangen van den architect meer wenschte behartigd te zien, dan wel omdat zij deze belangen steeds meer op den voorgrond wenschte te gaan stellen. Zooals U bekend is, heeft sedert, laten wij zeggen, de laatste 20 jaar, de Maatschappij niet anders dan in deze richting gewerkt. Oorspronkelijk in 1842 als algemeen lichaam bedoeld, hebben de architecten al spoedig de leiding genomen, hetgeen hen, overeenkomstig hun positie in de bouwkunst, toekwam. Nu is het ondoenlijk bouwkunstbelangen te scheiden van architectenbelangen; omgekeerd is er, in diepere beteekenis geen architectenbelang of het is ook, direct of indirect, een bouwkunstbelang; en zoo heeft de Maatschappij zich bemoeid met de bevordering van het vakonderwijs, met het instellen van de examens voor Opzichter, Teekenaar en Onderbaas, met de ontwikkeling van het publiek op bouwkundig gebied, met de ontwikkeling der architecten zelf, met het vaststellen der honorariumtabel (waardoor verbetering van den architectenstand en die der architectuur in het algemeen) enz. enz.
Zooals U bekend is, hebben inhet maatschappelijk leven de verschillende groepen zich nauwer aaneen gesloten in den strijd om het bestaan. En zoo kwam ook de tijd, dat de architect zijn groep moest vormen, wilde hij niet alleen staande blijven, maar ook zijne positie kunnen bevestigen en verbeteren tegen de machten om hem heen. Natuurlijk dat de Maatschappij, de vereeniging met het grootst aantal leden-architecten, ook dit gevoelde en zich hervormde; echter geleidelijk, zoodat de reorganisatie van 1908 nog overblijfselen uit de vroegere periode vertoonde. Hierdoor was eene onzuivere toestand geboren, daar o.a. het Hoofdbestuur, dat de Architect-Leden vertegenwoordigde, ook door Gewone Leden werd gekozen.
De drie jaar tusschen 1908 en 1911 heeft het inzicht doen rijpen, dat de Maatschappij uitsluitend en alleen door de Architect-Leden beheerscht moet worden, en dat zij ook volkomen de vakbelangen van den Architect moet behartigen. Zij werd in Mei 1911 vakvereeniging, omdat zij toen slechts één soort stemgerechtigde leden kreeg en *zij dus, vóór alles, de belangen van deze groep zal behartigen.*
Dit is een goede basis voor een vakvereeniging. Nu lijkt dit wat exclusief en eenzijdig, vergeleken bij vroeger. Toch is dit slechts schijnbaar; de Maatschappij heeft in de laatste jaren niet anders gedaan, en alles bekeken, behandeld, beslist en bevorderd ten bate van den architect.
Daarvoor zaten, om mee te beginnen, al sinds jaren uitsluitend architecten in het Hoofdbestuur. Maar nu moet het woord vakbelang van den architect niet te eenzijdig begrepen worden; bijv. de instelling van de examens voor Bouwkundig Opzichter, Teekenaar en Onderbaas, komt deze technici ten goede, maar *ook de architecten*, en het laatste is toch wel de reden, dat de examens zijn ingesteld; het uitgeven van een Weekblad en Tijdschrift ontwikkelt den architect en het publiek; en de bevordering van inzicht in en liefde voor bouwkunst bij den leek is een groot architectenbelang; het behouden van onde monumenten, het aanbieden van aesthetisch advies bij dorps of stads aanleg, bij restauratie, enz. is bevordering van bouwkunst, maar is tegelijk het behouden van studiemateriaal of het naar voren brengen van den werkkring van den architect.
De Maatschappij heeft nu één soort stemgerechtigde leden; de anderen, de Buitengewone Leden, hebben geen stemrecht, kunnen dus geen invloed uitoefenen op den gang van zaken, zijn dus, (in zooverre het hier gaat om al of niet zuiverheid van de vakvereeniging en behartiging van de architectenbelangen) *geen*

lid, en staan daarin volkomen gelijk met de Donateurs of abonnés van Weekblad en Tijdschrift, een catagorie door U op de Alg. Meivergadering wel bestaanbaar en nuttig geacht in de vakvereeniging. Blijft U nu nog zeggen, dat de Maatschappij bestaat uit Architect-Leden en andere leden, en dus geen vakvereeniging is, dan lijdt U aan woordenzifterij en neemt U het *woord* en niet de *werkelijkheid*.

Het wil mij echter voorkomen, dat U, gelijk ook op de Meivergadering, niet volkomen op de hoogte was van deze werkelijkheid, van de ware macht en beteekenis der groep Buitengewone Leden, en dat U bij het *woord* blijvend, terecht opmerkte, dat een vakvereeniging maar één soort leden moet hebben.

Ik hoop, dat het bovenstaande U overtuigd heeft, dat door de stemgerechtigdheid inderdaad de Maatschappij slechts één soort leden bezit, de Architect-Leden; en zij dus is: „eene zuivere organisatie, zooals de tijdsomstandigheden niet alleen vragen, maar dringend eischen."

Ik hoop het daarom, omdat U reeds in 1908 meermalen in het openbaar U verklaard heeft tegen de vakbelangen-behartiging door de Maatschappij.

Nu in 1911 doet U het weer. De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat U niet volkomen de vervorming der Maatschappij begrijpt. Toch is het voor U van belang deze te kennen, daar de basis van de hervorming der Maatschappij *dezelfde* is als die van de oprichting van den Bond: de vakvereeniging van Nederlandsche Architecten. Bij de Maatschappij is deze geleidelijk uit het voorafgaande gevormd; bij den Bond was zij direct geboren.

Zou het nu niet beter zijn, geachte Heer van Goor, het straf stellen van tegenwerpingen te laten varen, en te trachten met welwillendheid, kracht en ernstig verlangen eene goed een door allen begeerde eenheid te krijgen?

Hoogachtend

J. GRATAMA, *Redacteur*.

BERICHTEN

Roermond. Onze correspondent bericht ons: In een der lagere scholen, het nieuwe ruime gebouw aan den Minderbroederssingel wordt van 22 Juli tot 6 Augustus een Tentoonstelling van Handel, Nijverheid en Kunst gehouden. De bedoeling is in hoofdzaak om aan de Middenstanders, die hier dezer dagen congres houden, Roermonds prestatie eens te laten zien.

Uit den aard der zaak heeft een dergelijke plaatselijke expositie weinig belangrijks en ware het niet, dat er van eenige technische vakken producten tentoongesteld waren, dan zou een vermelding ervan in deze kolommen achterwege kunnen blijven.

Bij den ingang van het gebouw hangen twee plattegronden van Roermond aan den muur. Een ervan is up-to-date, de andere 100 jaar oud. Uit een vergelijking ziet men Roermonds groei. Ik weet niet, hoe deze demonstratie bedoeld is. Of er voldaanheid of ontevredenheid uit moet spreken. Mij frappeerde de uitbreiding door haar geringen omvang.

Bij de technische vakken zijn het handelaars in bouwmaterialen die de grootste ruimte innemen. Bij de Kunstnijverheid is het hier zooals van zelf spreekt de Kerkelijke Kunst. Hoewel men over het verloop van dezen tak van industrie niet zoo erg tevreden is en b.v. de Kamer van Koophandel wel eens bezorgheid te dien opzichte heeft geuit, zoekende de oorzaak ervan op de verkeerde plaats — is er toch nog veel op deze expositie gebracht en zooals niet meer behoeft gezegd, is het niet alles even mooi, wat op dit gebied geproduceerd wordt.

Bij de Steenhouwwerken en het gedreven koper zag ik echter nog smaakvolle stukken die ook van een persoonlijke opvatting getuigden. B.v. een doopvont voor de kerk te Mook dat een strengen en rationeelen vorm en een toepasselijke ornamentatie heeft. Behalve veel Kunstsmeedwerk en meubelmakersproducten zijn er nog geëxposeerd teekeningen van twee Roermondsche architecten, beide een Antwerpschen invloed verradend. De heer Fr. Dupont, architect alhier, exposeert o. a. zijn bekroond ontwerp voor een slachthuis in de Internationale Prijsvraag van het Min. van Landbouw en een Uitbreidingsplan van Antwerpen, dat eveneens een inzending op een prijsvraag blijkt te zijn. Voorts nog teekeningen van particuliere bouwwerken.

De architect Joseph Rouleau toont ons zooveel teekening als product. Hij exposeert n.l. eenige projecten van bouwwerken, uitgevoerd te Antwerpen, Brussel en hier ter stede en tevens ontwerpen voor meubels, met de uitgevoerde werkstukken erbij. Zoo staan er een slaapkamerameublement in mahonie, stijl Louis XV, een moderne eetkamer in eiken met palissander en Salonmeubels van notenhout in stijl Louis XVI.

Ten slotte is op deze tentoonstelling nog een hier ter stede druk beoefende tak van industrie vertegenwoordigd, n.l. de glasschilderkunst. En voorts de nergens ontbrekende bouwstukken van cementbeton in den vorm van beelden, balustraden en zelfs riolen en broeibakken. Ook staan er nog keurige specimen van oude houtsnijkunst, prachtige oude kasten en kerksieraden.

De kunstzaal bevat schilder- en teekenwerk van Roermondsche Kunstenaars. De zaal doet onrustig aan en geeft geen onverdeeld genot omdat er veel meer in geborgen is dan de ruimte toelaat.

De expositie is Zaterdag 22 Juli door den Commissaris der Koningin geopend. Bij deze opening wees de Eere-Voorzitter Dr. P. J. H. Cuijpers, op het nut van Coöperatie voor den Middenstand. Deze tentoonstelling werd daarom een vrucht genoemd en tevens een middel om tot hooger bloei te geraken.

De pyramiden. Het rapport is verschenen van de gecombineerde Duitsch-Italiaansch-Amerikaansche expeditie naar de pyramiden van Gizeh.

De Amerikanen, aldus het verslag van hun leider, G. A. Reisner, troffen het op hun terrein het best. Zij waren zoo gelukkig de groote koninklijke begraafplaats te ontdekken, die Cheops en zijn bouwmeesters gelijk met de pyramide volgens een vast plan aanlegden. In deze doodenstad vindt men de graven van Cheops' zonen en dochters, van voorname hovelingen enz. Het fraaiste graf was dat van een van 's konings zonen, getooid met een fijn vlakrelief in teedere kleuren beschilderd. Weldra vond men ook de begraafplaats van Chefren, den bouwer der tweede pyramide.

Ook het kerkhof, behoorende tot de derde pyramide, die van Mykerinus, werd uitgegraven. In de steengroeve, waaruit het materiaal werd gedolven, bleken de graven te liggen der doodenpriesters, in terrassen boven elkander. In de dertiende eeuw hebben Arabieren de pyramide van de granieten deksteenen beroofd om er molensteenen van te maken, de tempelruimte lag vol steenenafval. In eenige weken werd dit alles opgeruimd. Er kwamen nu kostelijke beeldhouwwerken aan het licht, waaronder een albasten beeld van Mykerinus, een der schoonste tot heden gevonden stalen van Egyptische kunst.

De vondsten in den tempel der derde pyramide waren zoo talrijk dat de middelen der expeditie geheel werden uitgeput aan vindpremies voor de koelies. Meerendeels werden de beeldhouwwerken door de Amerikanen naar hun land gebracht. De beelden dagteekenen van de vierde dynastie.

De onderzoekingen hebben bewezen, dat bij iedere pyramide een daltempel behoorde, door lanen daarmede verbonden. Men houdt nu de beroemde sfinxtempel voor de daltempel der tweede pyramide, die van Chefren. Een sfinx is niet anders dan een leeuwenfiguur met het hoofd van den regeerenden farao. De koning wordt daarmee voorgesteld als een wachter die zijn vijanden nederwerpt en van zijn territorium afhoudt. Zoo is de groote sfinx de wachter van den heiligen kring der tweede pyramide, met het hoofd van Chefren, den koning, die de pyramide bouwde en zichzelf als sfinx uit de rots liet beeldhouwen. *Alg. H. Bl.*

31ste JAARG. – 5 AUG. 1911. – No. 31

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. • H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN. • Redacteur: J. GRATAMA. •

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1–5 regels *f* 1.–, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Nieuwe Leden. — De gebrande glasvensters in de kerk te Egmond a/d Hoef. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Vakbelangen. De Rechtspositie van den Directeur van Gemeentewerken, door L. H. E. van Hylckama Vlieg. — Het glas in den Noorderkruisbeuk der St. Janskerk te Gouda, door A. W. Weissman. — De Herziening der Hinderwet, door J. H. Schaad, vervolg. — Aesthetica bij Gemeentewerken, door J. A. Mulock Houwer, slot. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Boek- en Plaatwerken. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

NIEUWE LEDEN.

Toegetreden als Kunstlievende Leden, de heeren:
B. Koker Jzn., Burgemeester van Krimpen aan de IJssel,
en H. Offerhaus, leverancier van bouwmaterialen te Rotterdam.

DE GEBRANDE GLASVENSTERS IN DE KERK DER NED. HERV. GEM. TE EGMOND A DHOEF.

De kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Egmond-Binnen en aan den Hoef hebben zich tot Hare Majesteit de Koningin gewend, ten einde Rijkssubsidie te verkrijgen voor het herstel der 11 fraaie gebrande glasvensters uit de 17e eeuw, in de kerk te Egmond aan den Hoef.

De Herv. Gemeente is klein en arm, en kan onmogelijk eene voldoende restauratie bekostigen, welker kosten geschat worden op f 3500.

Op verzoek van de kerkvoogdij heeft het Hoofdbestuur een adres van adhaesie aan H.M. de Koningin gericht, luidende als volgt:

Amsterdam, 28 Juli 1911.

Aan
Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen,
het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, dat het kennis heeft genomen van het adres, door de Kerkvoogden der Nederlandsch Hervormde Gemeente te Egmond-Binnen en -aan den Hoef tot Uwe Majesteit gericht, beleezend verzoek op de eerstvolgende Staatsbegrooting een post uit te trekken als subsidie voor herstelling der gebrande glasvensters in de Kerk der Ned. Herv. Gemeente te Egmond aan den Hoef;

dat, waar het hier geldt het behoud en in hun onden luister herstellen van elf gebrande glasvensters uit het midden der 17de eeuw, die belangrijk zijn uit een oogpunt van Geschiedenis en Kunst, het ten zeerste zou betreuren, indien deze nog langer aan verval werden blootgesteld.

Redenen, waarom het Hoofdbestuur hierin aanleiding vindt bij Uwe Majesteit eerbiedigljk het verzoek der Kerkvoogden, boven vermeld, te ondersteunen.

't welk doende, enz.

het Hoofdbestuur voornoemd,
A. SALM G.BZN., *Voorzitter*.
J. GRATAMA, *Secretaris*.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAKBELANGEN.

DE RECHTSPOSITIE VAN DEN DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN.

DOOR L. H. E. VAN HYLCKAMA VLIEG.

Voordracht gehouden op de samenkomst van directeuren en hunne adjuncten, architecten en ingenieurs van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem op 16 Juli 1911.

Een onzer tegenwoordige ministers heeft nu een jaar of acht geleden, met het heerlijk idealisme, dat hem bezielde, gepleit voor:
„de vrijheid van den arbeidenden stand".
Hij heeft op gronden van maatschappelijken, van ethischen en godsdienstigen aard, met overtuiging betoogd, dat een arbeider niet meer is de slaaf of dienstwillige

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

dienaar van zijn werkgever, maar integendeel, bij overeenkomst zich verbindende tot het doen van zekeren arbeid tegen zekere belooning, staat in de vrijheid van een contractant ter éener - tegenover een contractant ter andere zijde. En beiden, werkgever en werknemer zijn, d. w. z. behooren te zijn vrije mannen, die uit vrije keuze zich geven aan het maatschappelijk milieu, waarin ze geplaatst zijn.

Dat dit pleidooi ten behoeve van den „arbeidenden stand" werd gevoerd, is alleen te verklaren uit de veronderstelling die bij velen leeft, dat de andere standen of klassen, ook die der ingenieurs en architecten, die vrijheid reeds bezitten. Herhaaldelijk echter zijn de feiten met deze opvatting in strijd. En telkens als ter sprake komt de organisatie van den arbeid, de rechtsverhouding van ambtenaren of beambten of werklieden, hetzij in dienst van particulieren, gemeenten, provincie of rijk, worden onze gedachten weer even bepaald bij dat stukje sociaal werk, waaraan ik herinnerde.

En dit is niet maar nu en dan. Men kan bijna geen tijdschrift of dagblad ter hand nemen of de „arbeidsverhoudingen" vragen uw aandacht. Geen wonder als waar blijkt wat Walter Crane heeft gezegd: dat de toekomst ligt besloten in een notedop, nl. „de organisatie van den arbeid". Want niet alleen de handwerksman, maar ook de groote categorie van staatsburgers, die tot de ambtenaren gerekend worden, staan thans nog, bij de veelzins gedesorganiseerde maatschappelijke verhoudingen zoo als zandkorrels in de woestijn.

Het is echter verklaarbaar, dat onder de ingenieurs en architecten dit atomistisch gevoel nog niet heerscht. Zij komen, in het algemeen gesproken, voort, uit de maatschappelijke kringen, die nog geen behoefte gevoelen aan een of anderen strijdkreet. Zij behooren tot de mannen van eer, die zich niet geven tot eenigen arbeid, dan, naar zij meenen in vereeniging met eveneens „honorable men". Zij hebben geleerd en geleefd in de weldoende onderstelling, dat onder menschen van opvoeding de oude regel geldt: „een man een man, een woord een woord". Daarenboven het meerendeel hunner is of wordt geplaatst onder of naast mannen van gelijke beweging als zij en het doet deugd in sommige groote gemeenten den geest van saamgehoorigheid waar te nemen, die ambtenaren aan een tak van dienst van hoog tot laag, bezielt.

Maar toch is ook hier doorwerking van averechtsche beginselen te duchten.

Het ideaal, dat men, toegerust met de noodige kundigheden, met menschenkennis, met tact en zelfkennis, vreugde in zijn dagelijkschen arbeid zou kunnen vinden, blijkt telkens weer een illusie. Mannen van hoogen aanleg, zoowel als ambtenaren van middelmatige gaven moeten de een vroeg en de ander laat ervaren: dat de kennis niet helpt, dat toewijding bespot wordt en dat àls tact en vooral durf lang meester van het terrein doen blijven, er nog een grooten invloed aan gelukkige bijomstandigheden toekomt.

Het zal niet noodig zijn, geachte vergadering, U namen of feiten te noemen, om aan te toonen, dat het hier gezegde een juiste schets is. Voor diegenen onder ons die minder op de hoogte mochten zijn, is het voldoende te wijzen op de ervaringen van den dienst der Publieke Werken in Amsterdam, Leeuwarden, Schiedam, Enschede e. a. en last not least, in Alkmaar. Ik wil U niet ophouden met ook maar iets te verhalen van wat daar plaats greep. Ook kan voor mijn beschouwing totaal achterwege blijven de vraag, of de hoofdambtenaren ter plaatse al dan niet aanleiding gaven tot de door hen ondervonden tegenwerking. Slechts een enkele herinnering is noodig. En dan denk ik aan wat onze hooggeachte Heer Lambrechtsen van Ritthem, in het Handelsblad van November 1906 schreef naar aanleiding van den toestand aan Publieke Werken aldaar: „Hoe heeft de Gemeente den heer Schuurman behandeld, den tip-„top gentleman, bekwaam en ijverig, doch in latere „jaren geknakt door den toon tegen Publieke Werken „aangeslagen, speciaal door de wijze waarop kritiek „werd geuit? De overschrijding der begrooting van het „Wilhelmina-gasthuis was toen de genadeslag, dien „men hem toebracht; en ofschoon slechts werd uitge-„voerd wat schriftelijk was opgedragen, is er niemand „onder den storm, die opstak, opgestaan, om voor zich „op te eischen, de verantwoordelijkheid die Schuurman „slechts zeer indirect treffen kon".

De heer Lambrechtsen van Ritthem heeft toen de alom als juist erkende woorden geschreven: „Ik zou (onder „de verhoudingen van toen) wel eens vast aan de „Gemeente verbonden willen zien een hoogstaand „architect, bekwaam om een beurs, een raadhuis, een „vredespaleis te bouwen! Heden benoemd, nam hij „morgen ontslag, — ja als men de deur dicht hield, „sprong hij uit het raam!"

Dit teekende den toestand in de hoofdstad. Of er sedert verbetering kwam laat ik in het midden, wij hopen het! maar nu zien wij elders dergelijke toestanden of erger. Of vindt ge het niet schandelijk als een raadslid, als zoodanig dan toch een deel van de Gemeente vertegenwoordigend, van een hoofdambtenaar in het openbaar mag zeggen, dat hij is „onbekwaam, onwillig, onbetrouwbaar, en maar spoedigst ontslag moet nemen"? (Alkmaar).

Acht Ge het geen aanval op Uw professie, als elders het advies van een directeur wordt ter zijde gelegd, zelfs in belangrijke zaken, en geluisterd naar den eersten den besten opzichter of eigenbouwer, die door toevallige kiezersmeerderheid, b.v. raadslid of bloedverwant van een wethouder is?

Is het in 't belang van het algemeen, is het overeenkomstig de waardigheid van ons beroep, als de dienst der publieke werken telkens weer ongestraft kan worden gelasterd, door somtijds absoluut, en meestal in hooge mate onkundigen, wier eenige autoriteit hun raadslidmaatschap is?

Ik kom tot de kern van wat ik zeggen wil: de doorwerking van averechtsche beginselen en — de rechtsonzekerheid van den Gemeente-ambtenaar.

PHILIPS II MET GEMALIN. (Geknield bij den disch van het Laatste Avondmaal).

ENGELFIGUUR MET CARTOUCHE. (Rechts onderaan in het raam geplaatst).

DETAILS UIT HET HERSTELDE GLAS IN DEN NOORDER KRUISBEUK DER ST. JANSKERK TE GOUDA.

DE HEILIGE STIER VAN MYSORE.

DE TAJ MAHAL TE AGRA.
Grafmonument van Mumtaz-IMahal (gestorven 1629) gemalin van Shah Jehan.

Illustraties ontleend aan: De Wonderen der Wereld. Kunstwerken der Natuur en der Menschheid. A. W. Sijthoff's Uitg. Mij, Leiden.

Zoolang er voor de vervulling van het wethoudersambt het raadslidmaatschap, het deel hebben aan bevoegdheden eener Commissie van bijstand, enz. een zekere mate van ontwikkeling, bovenal echter van beschaving geëischt werd, is er minder klacht over onderschatting van ambtenaren en hunne diensten vernomen. Dan immers is er per se erkenning van kundigheden, waardeering van ijver en talent, hooghouden van het moeilijk ambt van Gemeente-bouwmeester te verwachten. —
Maar het snobisme deed in vele Gemeenteraden (en waar al niet) zijn intrede. Menschen die zeer geschikt fabrikant of winkelier kunnen zijn, maar van bouwkunde of architectuur slechts weten dat heden ten dage nog iedereen zich architect mag noemen, menschen die in hun min of meer gelukkige carrière nimmer geleerd hebben de waarde van elk vak te toetsen aan het oordeel van de besten in dat vak, in plaats van aan hun subjectieve meening, komen maar al te dikwijls zich zetten op de plaatsen, aan welke de ingenieur-architect ondergeschikt wordt gehouden.
Nu wil ik van den democratischen regeeringsvorm niets zeggen: maar aan gezonde democratie, waarin het volk in al zijn geledingen deel heeft aan de keuze zijner vertegenwoordigers is m. i. niet inhaerent, dat ook ieder tot elk ambt verkiesbaar zij. Het is dit averechtsch beginsel: de bijna onbegrensde mate waarin heden ten dage de eerste de beste niet alleen tot raadslid, maar ook tot commissielid, tot wethouder enz. benoemd kan worden, dat enorm schade brengt aan het ambt van den directeur van Gemeentewerken en dus in het algemeen aan het beroep van den ingenieur-architect. En er is geen kans dat in afzienbaren tijd die toestand verandert.
Nu weet ik wel, dat meerdere kennis niet steeds meer waardeering, en hooger beschaving niet altijd waarborg tegen snobisme geeft. Men heeft tijdens de crisis in Amsterdam uit zeer lezenswaardige artikelen in de N. Rott. Courant kunnen bemerken, hoe in alle kringen verontwaardiging leefde over het feit dat de dienst der publieke werken niet van Burgemeester en Wethouders den noodigen steun ontving, tegenover de herhaalde aanvallen van buiten en binnen den raad. Niet altijd dus vindt men wethouders als de Rotterdamsche, die bij zijn heengaan lof toebrengt aan „het personeel van fabricage, aan hetwelk al de eer toekomt van de voorstellen, ook van ingrijpenden aard, die door zijn bemiddeling den Raad bereikten". Zelfs leven velen onder de weinig verheffende ervaring, dat voorstellen van het personeel van fabricage" maar zelden de noodige waardeering vinden, en dat alleen wat eenig raads- of commissielid voorstelt, in 't welbegrepen belang der Gemeente wordt geacht. Uit dit alles blijkt, dat de positie van den directeur of architect van publieke werken langzamerhand dreigt een „hondenbaantje" te worden. Het foutieve beginsel, dat aan niet-deskundigen macht geeft om de daden of, voorstellen van den ingenieur-architect te veroordeelen, dit te doen in 't openbaar, in colleges die, notabene, zelf hem bij keuze als hoofd ambtenaar hebben aangesteld, en dat bovendien den aangevallene nog belet zich in het openbaar te verdedigen dit averechtsche beginsel zal zich hoe langer zoo meer wreken en ten slotte elk man van kennis en smaak, die tevens man van karakter wil zijn, absoluut weerhouden om zijn diensten aan een Gemeente te wijden!

(Wordt vervolgd).

HET GLAS IN DEN NOORDERKRUISBEUK DER ST. JANSKERK TE GOUDA.

DOOR A. W. WEISSMAN.

Uit den aard der zaak is glasschilderwerk aan veelvoudige beschadiging onderhevig. Ofschoon de Goudsche glazen steeds in hooge eer gehouden zijn, toch was ook hier af en toe herstel noodig.
Zoolang de gebroeders Crabeth leefden, die de meeste der glazen vervaardigd hebben, waren deze kunstenaars met het herstellen belast. Hun leerling Adriaan Gerritz de Vrije, daarna Alexander Westerhout en Daniël Tombergh zetten in de 17e eeuw het werk voort, dat, in de 18e eeuw, door Christoffel Pierson, Pieter Loven, Joris Loven en de gebroeders de Angelis werd vervolgd.
Men zou dus meenen, dat er voor de Goudsche glazen en hun behoud al bijzonder goed was gezorgd. Maar langzamerhand geraakte de techniek van het glasschilderen in verval. Waren de gebroeders Crabeth voortreffelijke teekenaars geweest, die bij uitnemendheid de kunst verstonden, hunne schaduwen de rijke tinten te geven, tegen welker open grein alle kleuren goed uitkomen, de latere meesters schoten in dit opzicht te kort. Hun werk wordt aanstonds zoowel aan de gebrekkige teekening als aan de harde schaduwen herkend. De herstellers hebben ook daardoor gezondigd, dat zij de stukken glas, waaraan iets ontbrak, bijschilderden en andermaal bakten, waardoor een onaangenaam rossige tint ontstond.
In de negentiende eeuw was de zorg voor de Goudsche glazen opgedragen aan huisschilders, die de gaten bijwerkten met oud glas, uit andere vensters afkomstig of tot het bijwerken in olieverf hun toevlucht namen.
Het groote venster in den noorderkruisbeuk was in 1790 door een storm zóó beschadigd, dat het bovendeel niet meer te herstellen scheen, en daarom door blank glas werd vervangen.
Dit blanke glas was zeer storend, daar pas dan geschilderde vensters den gewenschten indruk maken, wanneer geen schril licht de aandacht van den beschouwer afleidt.
Het glas was in 1557 door koning Philips II en zijn gemalin Maria van Engeland aan Dirk Crabeth besteld. De kunstenaar had beneden het Laatste Avondmaal, boven Salomo, die den Tempel inwijdt, voorgesteld. Geheel onderaan plaatste hij een cartouche met opschrift, door twee engelen geflankeerd.
Een compositie van Albrecht Dürer is door Dirk Cra-

HET HERSTELDE GLAS IN DE ST. JANSKERK TE GOUDA, IN 1557 DOOR PHILIPS II AAN DE KERK GESCHONKEN; HET IS HOOG 19.70 M., BREED 4.60 M.

beth bij het teekenen van het Laatste Avondmaal gevolgd. Philips en Maria knielen aan de linkerzijde, met hunne beschermheiligen achter zich.

Het glas is thans in de werkplaats van den heer J. L. Schouten te Delft hersteld. Daar niet slechts het carton, maar ook een teekening in kleuren uit de 17e eeuw bewaard bleef, waren zeer vertrouwbare gegevens voor die herstelling aanwezig. Doch daarenboven kwam aan het licht, dat vele stukken glas van het bovendeel, in kisten gepakt, nog aanwezig waren.

In de eerste plaats moest nu worden onderzocht, wat er van het oorspronkelijke glas nog over was, dat door de fraaie techniek en vergelijking met het carton kon worden herkend. Op een teekening van het venster werden al deze stukken aangeduid, die daarop, zonder eenige bijwerking, weder in het lood geplaatst werden. Het later aangebrachte glas werd zorgvuldig genummerd en in kisten gepakt, die in de kerk bewaard zullen worden, zoodat het ten allen tijde mogelijk zal zijn, desgewenscht het venster in den toestand van 1910 terug te brengen.

Met behulp van het carton en van de oorspronkelijke deelen uit het venster kon nu het kunstwerk weder gebracht worden in den staat, die Dirk Crabeth had bedoeld.

Ik heb herhaalde malen gelegenheid gehad, er mij van te overtuigen, met hoeveel zorg dit werk werd verricht. Door voortdurende oefening is men er in geslaagd, de techniek van Crabeth zóó nabij te komen, dat het nieuwe van het oude glas niet meer kan worden onderscheiden. En terwijl zulk een restauratie, wanneer zij op een bouwwerk, een beeldhouwwerk of een schilderstuk werd toegepast, om met Ruskin te spreken, „de geheele vernietiging van het kunstwerk zou beduiden", is dit hier niet het geval. Immers al het oude glas, van latere herstellingen afkomstig, bleef bewaard. Mocht er dus ooit een tijd komen, die de restauratie van 1911 ongedaan zou willen maken, dan zal dit kunnen geschieden.

Wat bij het beschouwen der Goudsche glazen treft, is dat zij zulk een fraai geheel vormen. Maar als men ze in de werkplaats van nabij kan zien, dan blijkt, dat aan ieder onderdeel dezelfde zorg besteed werd. De oude meesters hebben wat dicht bij het oog kwam even uitvoerig behandeld als wat er zóó ver van verwijderd zou blijven, dat de beschouwer van die uitvoerigheid nimmer iets zou bemerken.

Voorbeelden geven de ordeteekenen, die Philips en Maria dragen, en die zoowel den keten van het Gulden Vlies als dien van de Kousenband in alle bijzonderheden voorstellen. Kan men deze uitvoerigheid misschien verklaren door de aanwezigheid der figuren in het benedendeel van het venster, zulk een verklaring schiet te kort, wanneer men ziet, hoe om de zuilen in den Tempel, geheel bovenaan, uiterst fijne reliëfs zich

slingeren, die zóó hoog geplaatst zijn, dat zelfs het scherpste oog ze niet kan onderscheiden.

Eer de heer Schouten het zoover gebracht had, dat hij met kans op een goeden uitslag zich aan het herstellen der Goudsche glazen kon wagen, heeft hij heel wat proefnemingen moeten doen en de verloren gegane kunst als het ware op nieuw moeten uitvinden. Terwijl vele der glazen, die nog niet in zijn werkplaats hersteld werden, een onaangenaam, rammelend aanzien hebben, wat te wijten is aan de latere bijvoegselen, vertoonen die, welke hij onder handen heeft gehad, weder de schoone harmonie, die de zestiende eeuwsche vervaardigers hebben bedoeld en die het begrijpelijk maakt, waarom hun tijdgenooten ze zoo hebben bewonderd.

Sprak ik in 1909 in het Jaarverslag van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap den wensch uit, dat de heer Schouten door het herstellen van dit groote kruisbeukvenster in de gelegenheid mocht komen, te bewijzen, dat hij de kunst van Dirk Crabeth verstaat, het is mij een groote voldoening, dat deze wensch reeds zoo spoedig werd vervuld.

De volgende toelichting werd door den heer Schouten den 29 Juli 1911 gegeven.

„Dat het herstel van dit glas, een der uitmuntenste van Gouda's beroemde glazen, dringend noodig was, behoeft geen betoog

Aan het einde der 18e eeuw toch — 26 Mei 1790 — was door noodweer het geheele bovengedeelte, de offerande van koning Salomo (of Salomo's tempelwijding) vernietigd, evenals de architectuur tot aan de groep in het benedengedeelte (het laatste Avondmaal) benevens nog verscheidene stukken uit dit tafereel en de Cartouche.

De ramp scheen niet meer te herstellen, althans men bracht blanke ruiten aan tot waar het raam er totaal uitgeslagen was en wat er in het tafereel in het benedengedeelte verwoest werd, vulde men met nieuw werk aan. Edoch in dien tijd werd er al zeer weinig, of liever in het geheel niet aan glasschilderen gedaan, zoodat dit bijwerken al heel onbeholpen en primitief geschiedde.

Behalve de heerlijke figuren van den schenker en de schenkster van dit raam, Koning Philips II en Maria van Engeland, die bijna geheel intact waren gebleven, ontbraken aan alle figuren uit het Avondmaal, benevens aan de engelenfiguren ter weerszijden van de Cartouche, de koppen, op twee uitzonderingen na.

En wat er van het bovenraam overbleef?

Enkele voorname stukken, uit de groep werden bij elkaar geraapt en bewaard als herinnering aan het eens zoo machtige kunstwerk.

Toen nu tot herstel van het geheele raam besloten werd, deed een gelukkig toeval ons een partij glas vinden, die sedert jaren op de zolders der kerk had gelegen.

Bij deze partij, bestaande uit duizenden stukken en scherfjes glas, vermoedden wij, dat ook nog wel een en ander te vinden zou zijn uit het bovengedeelte van dit glas.

En ons vermoeden bleek waarheid te bevatten.

Toen wij deze partij glas in ons atelier kregen, begonnen wij zeer nauwkeurig stukje voor stukje na te kijken en te schiften. Het was voor ons niet moeilijk het werk van Dirk Crabeth te onderscheiden; moeilijker was het, elk stukje op zijn vroegere plaats te brengen. Eindelijk was alles uitgezocht en gerangschikt na eindeloos geduld en ingespannen zoeken en veel tijd; doch nu waren wij dan ook in het bezit van prachtige gegevens, ja, wij hadden voor elk onderdeel een antwoord op de vraag, hoe zwaar de schaduw en de tinten aangebracht moesten worden.

Van alle kleuren, op een na in vak F 8, waren nog stukken origineel glas aanwezig. Van de groep kwam weder een groot gedeelte terecht en, hoewel erg gehavend, brengen zij ons nog in verrukking door hunne fijne kleurschakeering en weergalooze pracht. Ja zelfs al die fijne loodbandjes, die de breuken samenhechten, geven een nog grootere bekoring aan het geheel. Van Salomo's gouden kleed konden wij wederom het patroon ontdekken, dat op de teekening van Lepelaer slechts met wat krabbeltjes is aangeduid en op de detailteekeningen van Crabeth eveneens niet voorkomt; dit was ook trouwens zijn gewoonte niet om te doen. Van den kop van koning Salomo vonden wij een stuk oor, voor ons evenwel aanduiding genoeg hoe de gelaatskleur en de tint van het haar was geweest.

Verder vonden wij nog verscheidene gedeelten van de architectuur, van de wolken, van de linten en van den vloer, die allen weder nauwgezet in het glas zijn opgenomen en ons overal tot leiddraad hebben gediend.

De verschillende koppen der Cherubijnen, boven in het glas, waren nog in het bezit van het Kerkbestuur, en brachten ons door hunne buitengewone schoonheid in verrukking. Heerlijk van uitdrukking, tintelend van leven, verrukken zij het oog door zuiverheid van lijn en zwierige teekening.

Nimmer hebben wij zulk stout werk aanschouwd, als in dit glas is te aanschouwen gegeven.

En mochten enkele schrijvers al de voorkeur geven aan Wouter Crabeth; wat techniek en zuiver modelé en diepte der schaduwen aangaat, is hij niet te vergelijken bij dezen reus op het gebied der glasschilderkunst.

Wars van alle schoolsheid, wat bij Wouter nog vaak het geval was, vliegt hij met zijn penseel over het glas en laat alle anderen ver achter zich.

Wonderbaar zijn de koppen der twee vrouwenfiguren in de groep toeschouwers; prachtig gekanteld, geven zij het zuiverste vleesch weer wat men zich denken kan; ongekend is de hoogte die hierin bereikt is; hoe jammer dat er zooveel van al dit schoone door de enorme hoogte verloren gaat.

De restauratie van het benedengedeelte was niet minder omvangrijk.

Van de figuren, uitgezonderd de koppen op twee na, was nog heel wat orgineel en wat er aan kleur ontbrak kon met goed gevolg aangevuld worden, aangezien er van elke kleur voldoende gegevens waren, zooals op de teekening van origineele stukken duidelijk is te zien.

De twee engelenfiguren waren ook nog tamelijk goed behouden. Evenwel, koppen en handen en stukken kleed ontbraken ook hier weder, evenals veel bij de Cartouches. Van de naamplaat zelve was een ruit in oorspronkelijken staat, dus voldoende gegevens om het karakter der letters en de tint van de fond aan te geven.

Aldus zal men bij nauwkeurige bezichtiging van de bijgaande teekening ontwaren, dat wij over meer dan voldoende gegevens konden beschikken, vooral aan de hand der teekening van LEPELAER en der oorspronkelijke Cartons van den kunstigen maker van dit glas."

DE HERZIENING DER HINDERWET.

DOOR J. H. SCHAAD.

(Vervolg van blz. 356.)

Teneinde de tegenwoordige en toekomstige werking van de wet te kunnen nagaan, kunnen wij de bezwaren in hoofdzaak onderbrengen in de volgende rubrieken:

1e gevaar voor brand en (of) ontploffing;

2e " van trillingen door bewegende machinedeelen;

3e. hinderlijke geluiden;
4e. verontreiniging der lucht door het daarin afvoeren van rook, damp en (of) stof;
5e. verontreiniging van water.
Voor zoover geen betrekking hebbende op buskruit en andere ontplofbare stoffen, waarvan het toezicht door den Minister van Oorlog wordt uitgeoefend, is het gevaar voor brand wel te voorkomen door voorschriften te geven door de gemeentebesturen.
Tegen ontploffingen (benzine bergplaatsen e.d.) kunnen ook de kleinere gemeenten zich wel wapenen door informatie bij anderen, die reeds ondervinding daarvan opdeden.
Toch levert de geschiedenis van de uitvoering der wet door de gemeentebesturen zelfs op dit betrekkelijk eenvoudige onderwerp, brandgevaar, eigenaardige staaltjes op.
In eene gemeente (van ruim 30.000 inw.) was de beoordeeling uit een oogpunt van brandgevaar opgedragen aan de brandweer. In die gemeente bleek op zeker oogenblik te bestaan — en niet aan de grens van het landelijke gedeelte, doch geheel ingesloten door de stadsbebouwing — een stoomtimmer (kisten) fabriek, zoowat geheel van hout, gedekt met asphaltpapier, waarboven weder hout, dat te drogen lag. De rookafvoer van de vuurhaard der stoommachine, welke uit den aard der zaak grootendeels met houtafval gestookt werd en dus veel vonken gaf, geschiedde voor een gedeelte door een metalen pijp bijna waterpas over den zolder loopende, waartegen — omdat zij op sommige plaatsen reeds doorgebrand was — stukken asbestvilt waren geplaatst. Toch had zoowel bij de eerste aanvrage als bij eenige latere uitbreidingen op de beschrijving gestaan: „de fabriek is van steen en met pannen gedekt." Een begin van brand in een nabijgelegen woning door binnengevlogen vonken uit de fabriek was oorzaak, dat de aandacht op den toestand gevestigd werd.

Maatregelen tegen trillingen door bewegende machinedeelen, waarbij vooral te denken aan gasmachines, zijn van te ingewikkelden aard om met gunstig gevolg door de meeste gemeentebesturen te worden vastgesteld en nagegaan.
Het trillingsvraagstuk, vooral onder invloed van den bodem, is voor elk geval op zich zelf te onderzoeken. De meest bevoegde deskundigen zijn het hierin met elkaar dikwijls niet eens.
Zoo werd door een toenmalig minister, welk de Kroon moest adviseeren op een ingesteld beroep wegens hinder door een gasmotor, een onderzoek in dat bijzondere geval opgedragen aan een paar deskundigen, die de oorzaak meenden te kunnen aanwijzen in den taaien, veerkrachtigen kleigrond, welke daartoe bijzonder geschikt werd geacht.
Bij het bekende geval der bevende huizen te Scheveningen kwamen de deskundigen echter juist tot de conclusie, dat de vaste zandbodem de groote overdrager der trillingen was.
Nu dit laatste ligt — in strijd met veler meening — dan ook voor de hand; hoe vaster de stof, hoe beter overdrager van trillingen.
In het verslag over dit onderzoek door de H.H.: H. E. de Bruin, C. P. Holst Gzn. en J. A. Lindo uitgebracht aan Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage in April 1906, komen zooveel lezenswaardige bijzonderheden voor, dat allen, die maar eenigszins met dit vraagstuk te maken hebben, de lezing er van wordt aanbevolen.
Dat een huis als een bijzonder samenstel van steen en hout vatbaar is voor trillingen van bepaalde snelheid, daarin betoogd, komt ook geheel overeen met schrijvers ervaring op dit punt.
Wat mij ook is gebleken, is dat een pas voltooid gebouw, waarvan dus de muren inwendig nog niet versteend zijn, niet zoo gemakkelijk aan trillingen gevolg geeft, dan wanneer die versteening is ingetreden. Zoo gebeurt het, dat men eerst een geruimen tijd na het in werking brengen eener machine in een nabijstaand gebouw trillingen begint waar te nemen.
Veeal — wanneer er iets tegen gedaan wordt — vergenoegt men zich met het voorschrijven van een bijzonder zwaar fondament.
Nu is met een bijzonder zwaar fondament wel wat te bereiken, maar niet alles. Het is duidelijk dat de niet geëquilibreerde bewegende deelen van den motor een moment veroorzaken b.v. M. Verder is het duidelijk dat als het fondatieblok G K.G. weegt altijd eene uitwerking te constateeren valt = M : G, eerst voor G = oneindig groot zal die uitwerking oneindig klein worden.
In het eerst aangehaalde verslag wordt gezegd, de hoogte van het fondament wordt bepaald naar de lengte der bouten, waarmede het machineframe wordt vastgezet.
Elders leest men den regel: fondamenthoogte = 4 × de zuigermiddellijn. Enkele machineleveranciers heb ik gevraagd: geef mij nu eens een empirischen regel ter bepaling van de fondeeringszwaarte, maar tot heden heb ik daarop van geen hunner een afdoend antwoord mogen ontvangen.

(Wordt vervolgd).

AESTHETICA BIJ GEMEENTEWERKEN.

door J. A. MULOCK HOUWER.

Voordracht gehouden op de samenkomst van directeuren en hunne adjuncten, architecten en ingenieurs van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem op 16 Juli 1911.

Vervolg van blz. 358. Slot.

Men zal mij wellicht voor de voeten willen werpen, dat ik met mijn donker getinte schildering niet zeer up-to-date ben. Men wil toegeven, dat er nog veel leelijks overgebleven is, maar dat is in hoofdzaak de schuld van een thans afgesloten tijdperk. Er is overal nieuw leven ontwaakt. Aan de kunst wordt thans niet meer de haar toekomende plaats misgund. En in het bijzonder in den stedenbouw mogen we ons verheugen, dank zij de aanwijzingen van enkele geniale mannen, die op het spoor der ware schoonheid gekomen te zijn.
Nu, ik zal allerminst de waarde geringschatten van de resultaten die mannen als Camillo Sitte, Henrici en anderen op dit gebied

hebben verstrekt. Daardoor hebben we althans kunnen leeren begrijpen, dat een goed stadsplan juist niet analoog is met een verzameling mooie geometrische figuren.
Maar toch als we nader op het vraagstuk ingaan bemerken we, dat met die aanwijzingen nog slechts een schemerlicht gegeven is. Immers de producten vervaardigd door talentvolle mannen, geheel in aansluiting met de nieuwe stelregels beloven geenszins allen werkelijk beter te zijn dan het werk vóór dezen geleverd. Velen schijnen wel kunstig, maar dan kunstig als labyrinthen. Er worden trouwens al ernstige aanvallen gedaan op de grondstellingen van Sitte en mijns inziens terecht.
Wij hebben dan ook te erkennen dat wij nog ver zijn van het doel, dat we zouden willen bereiken. Moderne wijken, onverschillig naar welk systeem opgebouwd, geven voor het oog doorgaans iets onbevredigends. Zij missen karakter. Zelfs in het gunstige geval, dat aan den algemeenen aanleg de noodige zorg is besteed en een deskundig toezicht elken minderwaardigen bouw geweerd heeft, komt het nooit zoo ver, dat het nieuwe een vergelijking met het oude doorstaan kan.
Nieuwe wijken maken op het oog dikwijls denzelfden ontstemmenden indruk, dien men krijgt bij het hooren eener potpourri. Het eene brok melodie volgt zonder overgang op het andere. En nu loopen die melodieën wel niet altijd zoo heel ver uit elkaar, maar passen doen zij toch ook niet. Daarbij kleeft er het hoofdgebrek aan, dat ze worden voorgedragen op de wijze van pianola muziek; de ziel is er uit, het accompagnement dreunt en de maat is altijd een fractie te snel of te langzaam.
Het is wellicht geheel onmogelijk aan nieuwe straten het aantrekkelijk karakter te geven van oude. De grootere afmetingen waarmede gewerkt moet worden zijn moeilijk te vereenigen met de oude intimiteit. Het toeval, de veel beteekenende macht, waaraan menige oude buurt haar schilderachtig karakter te danken heeft, staat niet meer ten dienste. Maar gewoonlijk is voor elk vraagstuk, ook als het van aesthetischen aard is, een oplossing te vinden. Als we de aan te leggen straat voor ons denken, dan valt aan te nemen, dat bij gegeven breedte voor het benoodigd rijvlak er een beloop voor het geheel, een profileering voor de voetpaden, een vorm van overgangsgeleden tusschen straat en bebouwing en eindelijk een wijze van bebouwing mogelijk is, waardoor we tot een goed geheel komen.
Maar het scheppen van zulk een geheel is zeker een zeer veeleischend kunstwerk.
Wij komen daar wel toe. Want het is zoo: de kunst weet geleidelijk hooger standpunt in te nemen. De architectuur wordt degelijker van karakter en bij de particuliere bouwmeesters ontwaakt de behoefte om bij hunne ontwerpen niet alleen de aandacht te wijden aan de gebouwen zelf, maar tevens aan de plaats, die zij innemen en het verband in 't oog te houden met de omgeving.
De verhooging van het peil der stadswijken, voor zoover betreft de kunstwaarde, zal echter steeds in hoofdzaak bereikt moeten worden door de zorgen van gemeentewege besteed. Zoo komen we tot het besef der beteekenis van de aesthetica bij de Gemeentewerken. Ik bedoel hiermede niet, dat deze alleen speciaal te pas komt bij den aanleg van nieuwe wijken. Ik vestigde slechts daar in de eerste plaats de aandacht op omdat ze te dezen opzichte doorgaans zoo tastbaar te kort komt.
Om nog even bij dit onderdeel stil te staan — het is duidelijk, dat met de beperkte bevoegdheid het tegenwoordig geheel buiten de macht van het gemeentetoezicht zal liggen om idealen straataanleg en daarbij passende bebouwing in alle gevallen te verkrijgen. Ik vraag me buitendien af of het wel wenschelijk is in verordeningen nieuwe reeksen van bepalingen op te nemen om de schoonheid langs den reglementairen weg te doen zegenvieren.
Beter schijnt het me, dat slechts de leidende gedachte huist bij het Bouw- en Woningtoezicht en een hoogstaand inzicht van die zijde zijn moreel overwicht doet gevoelen bij elke bouwonderneming.
Het stedenschoon is ook in ander opzicht de zorg van den dienst der Gemeentewerken.
Men moge het op prijs stellen wat in dezen van andere zijde dien ten behoeve verricht wordt. Indien Vereenigingen als „Heemschut" en andere zich beijveren om te strijden tegen ontsiering, tegen opruiming van fraaie antiquiteiten, tegen wansmaak, dan kunnen deze als te waardeeren bondgenooten beschouwd worden. Maar de directiën der Gemeentewerken zijn het, die de leiding hebben over de werken, die aan de steden haar eigenaardig karakter verleenen.
De geheele aanleg, de uitvoering van havens en andere werken ten dienste van handel, nijverheid en scheepvaart, de openbare gebouwen, de bruggen, de straten, de parken, ze zijn alle in hoofdzaak aan hunne zorgen toevertrouwd. En bij die allen hangt het van hun inzicht af, of hetgeen er gemaakt moet worden een sieraad zal worden dan wel een misstand opleveren.
Dikwerf zullen zij zich met schijnbare kleinigheden hebben te occupeeren.
Bij de bepaling van het bestratingsmateriaal b.v. zullen zij zich af moeten vragen of kleur en aard passen zal bij de omgeving. Bij de opstelling van alle mogelijke objecten, kiosken, telefoonmasten, trampalen, urinoirs, zal niet alleen de plaats maar ook de vorm een punt van ernstige studie moeten uitmaken.
Het behoeft dus waarlijk geen betoog, dat de directeur der Gemeentewerken aesthetisch goed ontwikkeld dient te zijn. En als we nu weer de vraag stellen: hoe komt hij aan die ontwikkeling, dan komen we tot een der beide woorden, die onze voorzitter bijeen gebonden had als titel voor de beschouwingen, die ik hier heden zou geven: De *bouwkunst* bij de Gemeentewerken.
De studie der bouwkunst namelijk is het speciaal, die tot verhooging van het aesthetisch gevoel leiden kan. De bouwkunst is nu eenmaal de voornaamste der beeldende kunsten, tevens de meest omvattende. Hare studie leert begrip te hebben voor verhoudingen, voor het evenwicht tusschen kracht en last, zooals dit spreken moet in den vorm. Met hare geschiedenis maken we de geheele geschiedenis der beschaving door en leeren we hoe de volkeren onder de steeds wisselende omstandigheden de middelen gevonden hadden om hunne behoeften te bevredigen. Zij heeft ons tevens hunne idealen leeren kennen en de wijze waarop zij die hebben weten te belichamen.
En vervuld van al dat schoone gaat de leerling na die studie de wereld in, bezield met liefde en eerbied voor de kunst, die hij beoefend heeft. Vol goeden moed is hij om ook eenmaal wonderschoone werken te zullen stichten. Dat is gelukkig, want inderdaad dat zelfvertrouwen is noodig om de taak aan te durven, die veelal ten slotte slechts tot teleurstelling leidt. Want de liefde voor de kunst blijft, maar daarnaast ontwikkelt zich steeds meer het gevoel van onmacht. Het is immers niet anders: de schoonheid, het ideale is onbereikbaar en wat de mensch produceert blijft doorgaans ver daar onder.
Maar in elk geval, wat op die wijze tot stand gebracht wordt, is toch ook niet zonder waarde.
Het zal ten minste beschaafd werk zijn, en met zijn mogelijke gebreken kan het den overgangsvorm vertoonen, die het voor nakomenden gemakkelijk maakt tot beter oplossing te geraken.
Maar niet altijd heeft de directeur der Gemeentewerken een dergelijk aesthetische voorstudie gemaakt. En dit is ook niet te verwonderen. Het werk, dat er bij den dienst der gemeentewerken te verrichten valt is zeer veelzijdig. Voor een groot deel is het zuiver ingenieurs werk.
Havens en kaden, bruggen, bestratingen, rioleeringen zijn alle werken, die alleen in goede handen zijn bij den ingenieur. Het zijn werken daarbij, die zooveel moeilijkheden mede brengen, dat de vervaardiging inderdaad den geheelen mensch in beslag neemt. De groote verscheidenheid in de techniek maakt de vorming van specialiteiten noodig in de verschillende onderdeelen der techniek. Men kan niet van alles op de hoogte zijn. Men kan althans voor al de technische vraagstukken, die de dienst der Gemeentewerken stellen niet zoodanig voorbereid zijn, dat men niet alleen in staat is ze behoorlijk op te lossen, maar ook in zoo kort tijdsbestek, dat de arbeidsprestatie als handelswaar gepresenteerd kan worden.
De ingenieur is daarom een man van groote beteekenis bij de

gemeentewerken. En laten we zeggen dat ook hij de schoonheid dient, want in zuiver technische werken, die hij te behandelen heeft, ligt steeds een eigen schoonheid, al is ze dan niet zoo opvallend voor het oog. Het is daarom mogelijk, dat het schoonheidsgevoel van den ontwerper bij dit soort werken wint.
Maar toch is er niet veel kans, dat hij, als hij het van nature niet is, door dezen arbeid een bijzonder kunstlievend man wordt. Integendeel de waarschijnlijkheid bestaat, dat door den hoogen ernst van de vraagstukken, waarmede hij te maken heeft, hij het werk, waarbij de aesthetica op den voorgrond treedt, als eenigszins van minder allooi gaat rekenen, als iets, dat altijd van zelf terecht komt.
Als de chef zelf niet kunstlievend is en het aesthetisch deel van het werk wordt toevertrouwd aan een ondergeschikte, dan is er zelfs groot gevaar, dat het laatste deel in het gedrang komt. Bij zulk een verhouding immers gevoelt de persoon in quaestie doorgaans zijn eigen gebrek niet. Vermoedelijk heeft hij wel eenige studie van kunst en vormen gemaakt, maar allicht is het hem uit de memorie gegaan, dat hij er een brekebeen in bleek te zijn. Later is hij er aan gewend geraakt om ook in zake kunst de lakens uit te deelen, en zoolang hij met bekwaam personeel te maken hadden, is ook alles onder zijn leiding redelijk wel uitgevallen.
De man begrijpt niet, als hij zijne plannen maakt, in hoeverre daarbij eenig kunstgevoel tepas gebracht kan worden.
Als er een brug gebouwd moet worden, dan maakt hij het plan gereed, maar tenslotte is *er* een borstwering langs te maken, wellicht een kandelaber op te plaatsen en nu wordt eerst even de architect gehaald om het zaakje op te knappen.
Als men voor het stedenschoon wil zorgen, dan moet men bij alles wat men aanvat van den aanvang af daarmede rekening houden. Elk werk moet niet alleen technisch correct zijn maar ook geheel passen bij de omgeving.
Dit is dikwerf moeilijk op te lossen en men zal het er voor over moeten hebben om het plan, als het gereed is, het nog eens en weer eens over te maken, tot men er volledig vrede mede kan hebben. De stelling moet zijn: er mag niets leelijks gemaakt worden. Dit is niets te gewaagd. Hoe bedenkelijk toch het vraagstuk ons aanvankelijk toeschijnen mag, ten slotte blijkt het steeds onnoodig om eene monstruositeit te produceeren.
Doch alweer om dat standpunt hoog te houden, moet er voldoende schoonheidsgevoel zijn bij de directie der Gemeentewerken, moet in haar technische vaardigheid en beeldende scheppingsgave vereenigd zijn. Maar terwijl ik deze bewering uitspreek maak ik mij eenigermate ongerust, dat gij mijne rede zult gaan beschouwen als een „oratio pro domo."
Wel vermoed ik, dat gij mij niet voor ijdel genoeg zult houden om me zelf voor een model-directeur te houden. Maar ik vertegenwoordig hier een bepaalde categorie wat betreft hare technische opleiding, namelijk die der civiel- en bouwkundige ingenieurs.
Nu wil ik wel eerlijk bekennen, dat mij de gecombineerde studie, zooals die vroeger aan de Polytechnische school mogelijk was, bijzonder geëigend scheen voor degenen, die zich in de richting der gemeentewerken wilden begeven. Ik acht het zelfs ernstig te betreuren, dat door de scheiding in de studiewijze gemaakt, de combinatie aan de tegenwoordige Technische Hoogeschool bijna ondoenbaar is gemaakt. Ik wil intusschen ook aannemen, dat wij indertijd ons diploma als bouwkundig, wel wat heel gemakkelijk konden verwerven. Ik wil ook gaarne nog verder gaan en erkennen, dat wat wij kennen, waar wij toe in staat zijn nu juist niet bepaald uitgerekend kan worden in verband met de voorstudie, die we vroeger gemaakt hebben en het bewijs dat we bezitten van hetgeen we vroeger eens geweten hebben. Er is daarom geen reden om te zeggen, dat de civiel-ingenieur persé minder op zijn plaats zou zijn bij de leiding der gemeente werken. Daarbij — ik heb het boven reeds gezegd — de veel omvattende techniek dwingt tot specialiseering.
De gave van den constructeur is een andere dan die van den meester in de theoretische berekeningen, en beiden zijn weer van geheel anderen aard dan die van den vormkunstenaar.
Wie van hen den voorrang toekomt bij den dienst der gemeente techniek is niet te zeggen.
Het beste is zeker om een universeel genie aan het hoofd te stellen. Maar geniën zijn schaars en als men er een gevonden had, zou het de vraag zijn of hij nog daarbij die karaktereigenschappen bezat, noodig om zich in eene positie te handhaven zoo moeilijk als men die meermalen voor den gemeentetechnicus kan maken, dank zij de onberekenbare kritiek der tallooze stuurlieden aan den wal.
In het algemeen zal men het dus met een minder groot man moeten doen. En nu zou hier de plaats zijn om de vraag te stellen of het niet overweging verdient een speciale opleiding in 't leven te roepen voor de studie der gemeentewerken. Er schijnt daartoe wel eenige aansluiting; want afgezien van de behoefte aan een studie in aesthetische richting, zou het toch ook wel gewenscht zijn dat er althans ergens onderwijs te verkrijgen was in die technische werken, waarvan de uitvoering bij de gemeente scheering en inslag vormt.
Maar ik laat dit bij een open vraag. Zooals het er nu bij staat kunnen we alleen zeggen, dat de noodzakelijkheid bestaat om zooveel mogelijk rekening te houden met eigen tekortkomingen en te trachten elkaar zoo veel mogelijk aan te vullen.
En om daartoe te komen zijn ook onze jaarlijksche bijeenkomsten zulk een niet genoeg te prijzen middel.
Als we onze taak goed aanvatten, dan is er geen meer dankbaar dan deze.
Waar toch is een zoo groote verscheidenheid bij gelijke belangwekkendheid der vraagstukken op zich zelf? Een ver vooruit ziende blik is noodig om den goeden greep te doen bij het projecteeren der benoodigde werken. Het is een levensquaestie voor een stad, dat de bestaansvoorwaarden er zoo gunstig mogelijk zijn.
De Directie der Gemeentewerken staat daarom voor de vraag hoe op de beste wijze voldaan kan worden aan wat er noodig is ter wille van handel en nijverheid. Zij moet uitvinden hoe aan de steeds bezwarender wordende eischen van het verkeer kan voldaan worden. Zij heeft de volkshuisvesting in het goede spoor te leiden, zoodat de ingezetenen in hunne stad gelukkig kunnen zijn.
Zij heeft na te gaan hoe de weiden van heden herschapen kunnen worden in havens met handelswijken, in volledige stadskwartieren, in parken.
Een nieuwe, wondere wereld kan zoodoende te voorschijn geroepen worden, door het samen gaan van techniek en kunst.
En van dit samenwerken ondervinden ook beiden op zich zelf de voordeelen. De techniek wint daarbij, omdat haar arbeid zich daardoor buiten de knellende banden der berekening verheffen kan; de kunst wint er bij omdat de techniek haar een gezonde basis geeft.
In onzen tijd tracht wel is waar de kunst niet veel anders te zijn dan geïdealiseerde constructie, doch daar de vorm-kunstenaar te ver af staat van den ingenieur, en hij zijn denken en doen niet begrijpt, schiet hij in zijn taak te kort. Hij filosofeert over het rationeele dat zijne kunst zou moeten hebben, maar hij vervalt daarbij tot gekunsteldheid, tot hinkende redeneerinkjes. Bij de Gemeentewerken is het materiaal voorhanden, zijn de groote vraagstukken daar, die in zich zelf het antwoord moeten brengen, welke kunstopvatting alleen de ware kan zijn.
Kunst en Techniek te zamen kunnen aan een stad de schoonheid geven, die zij hebben moet. De techniek heeft daarbij te beschikken over alle hulpmiddelen, die de wetenschap van onzen tijd voor haar heeft bijeengebracht.
En de kunst dient wel in de eerste plaats te zijn een ruimte kunst, die ordenend optreedt, die de massa's beheerscht, maar ook gevoel heeft voor het detail. Haar staan ten dienste bouw- en beeldhouwkunst eenerzijds, tuinkunst anderzijds.
Groen en bloemen zijn daarbij alhaast het dankbaarst onderwerp ter versiering, want zij brengen het leven in de stad. En als zij in den zomer de stad in haar feestgewaad tooien, is het alsof zij

doen voelen, dat ook de stad een eeuwige jeugd bezit. Ook bij haar is het een voortdurend worden en verworden, een telkens opnieuw ontluiken in steeds wisselende gedaante. En dat maakt ook het interessante in het beheer der steden: zij zijn niet versteend. Het is goed om de groeven van het verleden te respecteeren, maar laat men vooral zorgen voor het zich ontwikkelen der jonge loten.
Als wij onze taak overzien, dan leeren wij met vertrouwen toe te tasten. Niet angstig zullen we het oude sparen alleen omdat het oud is. Wij zullen naar het verleden moeten blijven zien omdat het rijk en leerzaam is. Maar wij hebben vooral te bedenken, dat ons werk in het heden en de toekomst ligt. En als wij dan ons onmachtig gevoelen om werken van ware schoonheid te scheppen, dan blijft ons toch de hoop, dat de tijd ons werk zal te hulp komen, dat hij daaraan nieuwe vormen zal geven en er zijn eigen kleurenschat over zal uitstorten, zoodat het mede tot een brok natuur wordt, passend in de „schoone stad", die wij zelf nog slechts als een droombeeld mochten aanschouwen.

PRYSVRAGEN

LELIMAN-PRIJSVRAGEN.

MUSEUM VOOR MODERNE KUNSTNIJVERHEID.

Aan de Jury werden de volgende vragen gesteld, die zij hieronder met haar antwoorden bekend maakt:

1. *Vr. Mogen de Kamers voor Directeur, onderdirecteur, administratie en speciale studie op een 2e verdieping geprojecteerd worden?*
Antw. Een tweede verdieping is niet gevraagd en ook niet gewenscht.
2. *Vr. Mag de gewenschte monumentale binnenhof ook overdekt zijn?*
Antw. Dit licht niet in de bedoeling.
3. *Vr. Het terrein is zeker aan alle zijden vrij?*
Antw. Ja.
4. *Vr. . . . . een vestibule met ontvangzaal, tevens garderobe in verband enz. moet dat opgevat worden als . . . . . een vestibule met ontvangzaal, waarbij garderobe in verband met enz.?*
Antw. De bedoeling is dat het complex van vestibule en ontvangzaal in verband met de monumentale trap staat.
5. *Vr. Bij Souterrain staat o.a.*
Het is wenschelijk de lokalen te rangschikken om een monumentalen binnenhof
Staat dit ook op de daarboven gelegen verdiepingen?
Antw. Een binnenhof, die niet voorkomt op de boven het Souterrain gelegen verdiepingen, is niet denkbaar.
De vraag is waarschijnlijk ontstaan door een zetfout in de overdrukken uit No. 25 van Architectura. De aangehaalde zin en de daaraan voorafgaande behooren niet meer onder het hoofd Souterrain. Zij zijn van algemeene strekking.
In het Bouwk. Weekblak van 24 Juni staat het goed.
6. *Vr. Moeten de lokalen direct aan den binnenhof grenzen?*
Antw. De inzender overwege zelf wat het beste is.

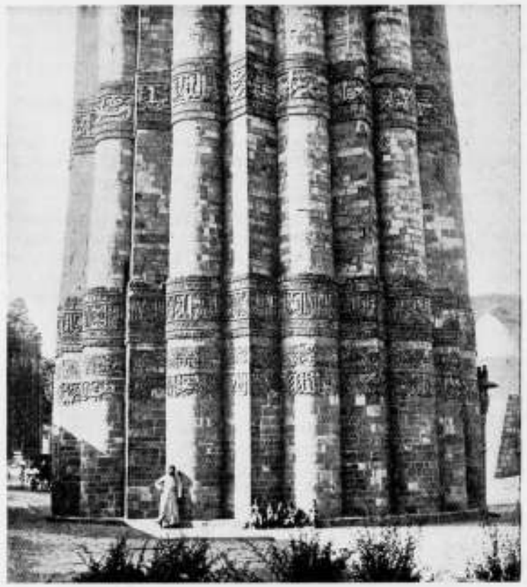
De Voorzitter der Jury,
W. KROMHOUT Czn.
De Secretaris der Jury,
J. LIMBURG.

INGEZONDEN STUKKEN

Den WelEdGeb. Heer J. GRATAMA, redacteur van het Bouwk. Weekblad.

Vergun mij een enkel wederwoord op Uw schrijven in No. 30 van het B. W.

Ik zou gaarne met de deur in huis vallen en mij bepalen tot het punt, dat de hoofdzaak der kwestie is; n.l. de basis der reorganisatie als beginsel voor eene zuivere architectenvakorganisatie, doch de vele bijkomstigheden in Uw schrijven nopen mij ook hierover het een en ander in 't midden te brengen.
Daar is dan eerst Uwe tirade over het verhandelde in de Meivergadering. De door U gewekte voorstelling is (in strijd met het door U zelf gegeven kort verslag in No. 23 van het B. W.), dat ik daar eigenlijk maar wat heb staan zwetsen over een zaak waarvan ik maar half op de hoogte was, en ten slotte met den mond vol tanden ben blijven staan.
Dat is lang niet vriendelijk van U, en ik twijfel ook of dit de indruk is, die de vergadering van het door mij gesprokene heeft gekregen. Mogelijk is die indruk bij U gewekt toen ik ten slotte (voor de derde of vierde maal) aandringende op het nemen van een principieele beslissing omtrent de vraag of de Mij. al of niet tot een architectenvakvereeniging zou worden omgevormd, belet werd om behoorlijk uit te spreken, door de gelijktijdige en herhaalde interruptie's van tenminste twee — maar ik geloof drie — bestuursleden (onder welke de man met den hamer dien hij toen *niet* gebruikte) en ik door den tijd gedrongen kort daarop de vergadering *moest* verlaten.
Ik heb in die vergadering niet anders dan dat *eene* punt behandeld en mij daarbij van dezelfde argumenten bediend als in mijn door U beantwoord schrijven in No 30 B. W. Het is wel mogelijk dat ik niet alle opmerkingen, die links en rechts in het debat geworpen zijn, heb beantwoord, maar daaruit moogt U niet besluiten dat ik eigenlijk niet wist waarover ik sprak, en althans den schijn daarvan niet wekken bij het groot aantal leden der Mij. die wel het B. W. lezen maar niet de vergadering bijwoonden.
Dat ik niet zou kunnen bewijzen wat ik beweerde??!! Mij dunkt dat niet voor een architectenvakvereeniging afzonderlijk bewezen *behoeft* te worden wat voor alle andere vakbonden als axioma geldt. Het was nooit noodig te bewijzen dat in een timmerliedenvakvereeniging slechts timmerlieden behooren, en dat een stucadoorsvereeniging uit stucadoors bestaat; waarom zou dan op dit punt voor een architectenvakvereeniging eene uitzondering gemaakt moeten worden? Het feit is zoo van zelfsprekend dat het geen bewijs behoeft, en Uwe opmerking dienaangaande gemaakt, (ik neem aan dat de door U geciteerde vraag in de vergadering is gedaan, al herinner ik er mij absolnut niets van) leidt de aandacht van de hoofdzaak af en geeft tot niets anders aanleiding dan tot tijdvermorsing en overbodig geschrijf.
Uwe poging om te bewijzen dat de Maatschappij na hare reorganisatie eigenlijk juist datgene zal zijn wat ik wensch, moet natuurlijk spaak loopen, omdat U van de verkeerde premisse uitgaat dat het beginsel, waarop de reorganisatie rust, precies hetzellde is als wat *ik* het juiste acht. U gaat zelfs zoover van te beweren dat als ik dat niet in zie, dat woordenzifterij is en ik het *woord* voor de *werkelijkheid* neem. Ik meen echter met meer grond onder de voeten te kunnen zeggen dat, indien *U* het *verschil* niet ziet, de vrees voor de aanvaarding der consequenties van de keuze van het *juiste* beginsel wel eenigszins belemmerend op Uw gezichtsvermogen moet hebben gewerkt.
Nu kan al weer de aandacht van de hoofdkwestie wel afgeleid worden door de al zoo vaak gebruikte bewering dat *nu* toch immers de architecten *alles* te vertellen zullen hebben in de Maatschappij en de andere leden niets, en het is lang niet onwaarschijnlijk dat er heel wat architecten (heele en halve) zijn die zich wat graag door die redeneering laten vangen, doch wit kan wel door allerlei redeneering zwart *schijnen*, maar zwart *zijn* kan het nooit.
Uw uitvoerige beschrijving van wat de Maatschappij in de laatste 20 jaar door maakte zal dan ook wel niet voor *mij* bestemd zijn; of gelooft U werkelijk dat ik, na 30 jaar onafgebroken een werkzaam aandeel aan het bouwkundig vereenigingsleven genomen te hebben, nu plotseling zoo'n vreemdeling in Jeruzalem geworden ben, dat ik wel zoo'n opfrisschertje noodig had, en dat **on**bekendheid met de geschiedenis der Maatschappij en de strekking der reorganisatie voorstellen, de oorzaak zijn dat ik te velde trek tegen wat ik er verkeerds en gevaarlijks in zie voor

DE VOET VAN DE KUTAB-MINARET: De versiering bestaat uit teksten uit den Koran.
Uit: De Wonderen der Wereld. Leiden A. W. Sijthoff's Uitg. Mij.

de ontwikkeling van een gezonde architecten vakorganisatie? In 1908 verzette ik mij tegen de pretentie der Maatschappij als architectenvakvereeniging te kunnen optreden, en mij werd gevraagd of ik dan niet zag dat de Maatschappij *fundamenteel* was veranderd. De reorganisatie van 1911 bewijst dat die van 1908 toch zoo fundamenteel niet was, en waar ik nu wijs op het halfslachtige in de reorganisatie wordt mij weêr dezelfde vraag gedaan, en evenals ik in 1908 of iets later een stuurman aan den wal werd genoemd ben ik *nu* een woordenzifter. Doch geachte Heer Gratama, er zal *nog* wel eens eene fundamenteele reorganisatie moeten plaats hebben, en ik hoop dat als mij dan dezelfde vraag gedaan wordt ik er bevestigend op zal kunnen antwoorden. En nu ten slotte nog de vraag, waarom altijd als ik in 't openbaar wat schrijf of spreek altijd, 't zij rechtstreeks 't zij langs een omweg de B. N. A. in 't debat wordt gebracht. Dat deed de Heer de Groot in de Meivergadering, dat doet U nu ook weêr in Uw schrijven. Ziet U dan in mij niets anders als het Bondslid, dan wil ik U ook in *die* kwaliteit als mijne meening te kennen geven dat, als de Maatschappij door hare macht den zetel, dien de B. N. A. zich stichtte, wil usurpeeren, zij dient te beginnen zich met de waardigheid te bekleeden die haar ook het *ethische* recht op dien zetel geeft, en zich niet mag tevredenstellen met den *schijn* dier waardigheid alleen.

Hoogachtend
Rotterdam 31 Juli 1911. Uw dw.
C. N. VAN GOOR.

Geachte heer VAN GOOR!

Ik haast mij u mijn leedwezen te betuigen, dat mijn antwoord op uw ingezonden stukje in Bouwk. Weekblad no. 30 voor u, volgens uw bovenstaand wederwoord, onaangenaamheden bevat; het was toch geenszins mijne bedoeling u af te beelden, alsof u op de Alg. Meivergadering j.l. „eigenlijk maar wat heeft staan zwetsen over een zaak, waarvan u maar half op de hoogte was en ten slotte met den mond vol tanden is blijven staan." Integendeel, ik ben overtuigd, dat wat door u gezegd is op die vergadering, door allen met belangstelling zal zijn aangehoord, daar u de eerste was, die de zaak principieel stelde, rechtaf op het doel en de kern afging, u niet door bijzaken liet afleiden en terecht van de vergadering een principieele beslissing verlangde op de vraag: moet de Maatschappij een vakvereeniging van architecten worden of niet.

Maar juist waar u zoo vierkant de zaak recht zette en terecht opmerkte, dat een vakvereeniging slechts één soort leden moet hebben, spijt het mij, dat, toen van minstens twee zijden geroepen werd: waarvoor is dit noodig? U een heldere uiteenzetting van uw juist inzicht niet heeft gegeven.

Hierdoor was de vergadering niet algemeen overtuigd van de noodzakelijkheid, dat een vakvereeniging slechts één soort leden moet hebben. U acht dit laatste zóó van zelf sprekend, dat het geen bewijs behoeft; toch vroegen meerderen op de vergadering om eene verklaring.

Had u toen er nader op gewezen, dat een vereeniging alleen dán een vakvereeniging is, als zij uitsluitend de belangen van één vak en één soort vakgenooten behartigt en verdedigt, zoodat er dus ook maar één soort leden kan zijn, dan had u waarschijnlijk de vragers voldoende beantwoord en was het onderwerp principieel gesteld, gelijk u het verlangde.

Maar laten wij dit persoonlijk voorval rusten; ik had het slechts gebruikt in mijn antwoord op uw stuk in Bouwk. Weekblad no. 30, om er op te wijzen, dat inderdaad de Maatschappij nu is een vakvereeniging in bovenbedoelden zin, en dat zij al sinds jaren feitelijk een vakvereeniging was, in elk geval door het streven eener vakvereeniging werd bezield en daarnaar steeds heeft gehandeld, al was ook schijnbaar de Maatschappij een gemengd gezelschap. Daartoe heb ik er op gewezen, dat voortdurend architecten in het Hoofdbestuur zaten en heb ik de werkkring der Maatschappij nader omschreven, volstrekt niet om U — die al sinds 30 jaar daadwerkelijk het bouwkundig vereenigingsleven meemaakt — te vertellen wat de Maatschappij al zoo heeft gedaan, maar om te laten uitkomen, dat zij *feitelijk niet anders gedaan heeft in de laatste jaren dan uitsluitend de vakbelangen van den architect behartigen.*

En hier draait het om. De Maatschappij is in 1908 en 1911 eigenlijk niet fundamenteel veranderd, en zoo maar in eens een vakvereeniging van architecten geworden. Al sinds jaren is dit, meer en meer bewust, voorbereid. Zij is geleidelijk aan veranderd, zooals ook de gedachten betreffende de speciale behartiging der vakbelangen van den architect in den loop der jaren geleidelijk vasteren en duidelijken vorm hebben gekregen.

Dat de Bond in het debat wordt betrokken, ligt voor de hand, daar hij hetzelfde beoogt als de Maatschappij, nam. vakvereeniging van Nederlandsche Architecten.

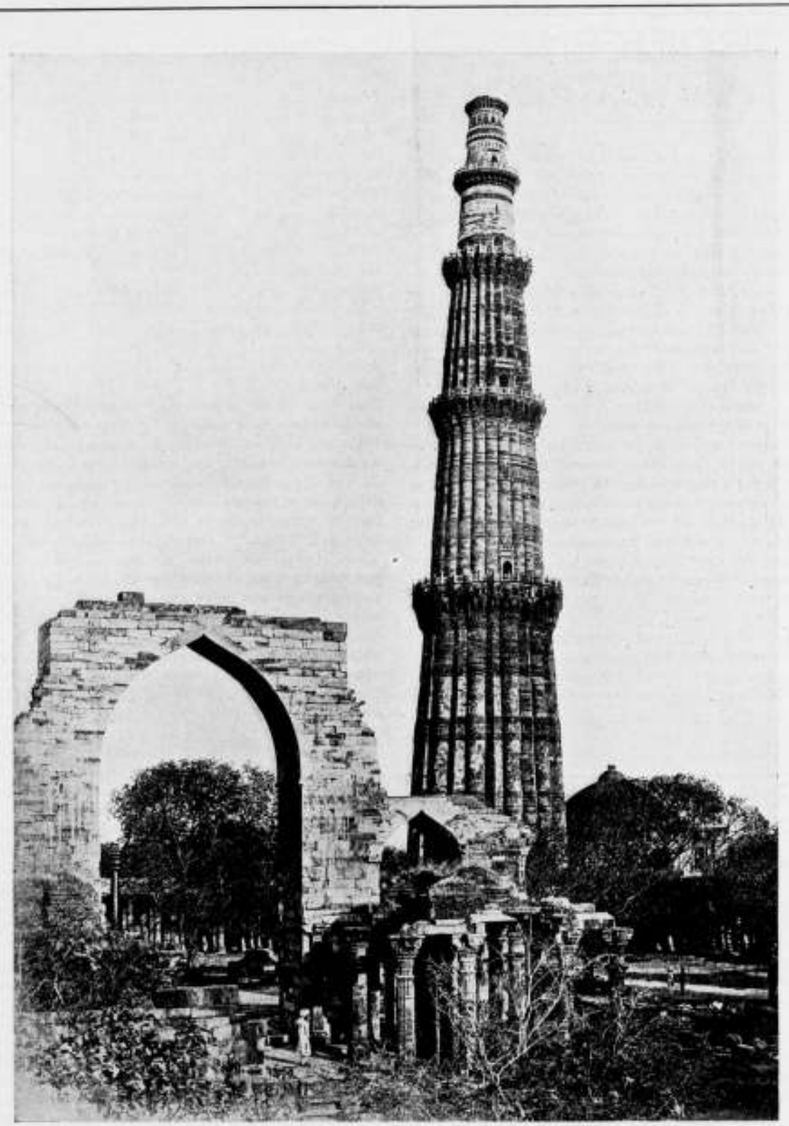
De hoofdzaak echter, geachte heer van Goor, waarom onze polemiek gaat, is: Is de Maatschappij nu een vakvereeniging of niet? Het antwoord hierop luidt m.i. nu er maar één groep stemgerechtigde leden is, ja.

Ik wil hiermede echter geenszins zeggen „dat de Mij. na hare reorganisatie eigenlijk juist datgene zal zijn wat U wenscht", of dat U de Maatschappij-vakvereeniging de ware acht. Maar U kunt m. i. niet meer volhouden, dat de Mij. *nu geen vakvereeniging is.*

Waar nu de wederzijdsche meeningen voldoende zijn uiteengezet, meen ik dat hiermede het debat als gesloten beschouwd kan worden.

Er bestaan nu twee vakvereenigingen, Bond en Maatschappij. Over de grondslagen, gewenscht voor een goede en krachtig werkende Vakvereeniging van Nederl. Architecten in onzen tijd, kan verschil van meening bestaan.

Ter wille van het hooge doel is het nu vóór alles noodzakelijk,

DE KUTAB-MINARET BIJ DELHI. Ongeveer 1238 na Chr. werd de bouw begonnen door Kutab-ud-din, als zegeteeken na de verovering van Delhi. De minaret is 75 M. hoog.
Uit: De wonderen der Wereld. Leiden A. W. Sijthoff's Uitg. Mij.

dat deze grondslagen niet alleen van uit een abstract etisch, maar ook om uit een praktisch standpunt bekeken en vastgesteld worden, opdat niet enkele, maar de groote meerderheid der Nederl. Architecten, vereenigd, samen werken tot verheffing van hun vak en stand.

En wij meenen op Uwe krachtige medewerking te mogen rekenen tot bereiking van dit doel.

Hoogachtend,
J. GRATAMA, *Redacteur.*

BOEK-EN PLAATWERKEN

Dat de bouwkunst langzamerhand door het publiek meer naar waarde wordt geschat, is voor een groot deel ook te danken aan de goede populaire, geïllustreerde en vrij goedkoope werken, die afbeeldingen en besprekingen van bouwwerken geven. Het streven, het publiek in deze op te voeden, wordt terecht door de architecten zooveel mogelijk bevorderd, en met belangstelling zullen zij kennis nemen van nieuwe uitgaven, die hiertoe medewerken. In dit verband wordt de aandacht gevestigd op: **De Wonderen der Wereld.** Kunstwerken der Natuur en der Menschheid, zooals zij thans bestaan, verzameld uit alle deelen der Wereld. Beschreven door bekende wereldreizigers en voor Nederland bewerkt door *Mr. G. Keller*. Met ongeveer 1000 illustraties. Uitgave van *A. W. Sijthoff's Uitg. Mij.*, Leiden.
Het geheel zal compleet zijn in 24 afl., groot elk 32 pag., en waarvan de prijs zeer billijk is, n.l. 45 cents.
De vier verschenen afleveringen doen zien, dat aan de bouwkunst een zeer belangrijke, haast overwegende plaats is toebedeeld. Daar de photo's doorgaans goed, typeerend genomen zijn en de clichés aan hooge eischen voldoen, (zie bijgaande afbeeldingen), terwijl voor de uitgave kunstdrukpapier is genomen, is het geheel een belangwekkend en fraai werk, niet alleen voor den leek, maar ook voor den architect van waarde. Welk een schat van, over het algemeen nog vrij onbekende, architectuur en beeldhouwwerken Azië bezit, toonen de verschenen afleveringen.
De tekst is eenvoudig en fungeert meer als korte toelichting.
Wij hopen, dat deze uitgave, die èn door zijne fraaie afbeeldingen, èn door hare goedkoopte krachtig kan medewerken voor de bevordering van belangstelling voor de bouwkunst, in veler handen zal komen. *J. G.*

BERICHTEN

Bond van Hoofdambtenaren van Publieke Werken. Zooals men weet is op de vergadering van directeuren enz: van Gemeentewerken, 13 en 14 Juli te Arnhem gehouden, een Commissie benoemd om te verzoeken of het gewenscht is een „*bond van hoofdambtenaren van publieke werken*" op te richten.
In deze Commissie zijn benoemd de heeren J. van Hasselt, oud directeur van P. W. van Amsterdam; A. C. Burgdorffer, directeur P. W. te Rotterdam; W. C. A. Hofkamp, directeur G.W. te Leeuwarden; P. Bakker Schut, ingenieur afd. Chef te 's-Gravenhage; en L. H. E. van Hylckama Vlieg directeur G. W. te Vlaardingen. In de eerstvolgende vergadering, in *Leiden* te houden zal deze Commissie verslag van haar werkzaamheden doen.
Paleis—Raadhuis Vraagstuk. De heeren Dr. P. J. H. Cuypers, H. P. Berlage Nzn., H. Brugmans en C. Muysken, leden der Raadhuis-Dam Commissie hebben bij B. en W. eene memorie ingediend naar aanleiding van de voordracht van B. en W. te dezer zake. Dit naar aanleiding van meerdere minder juiste opmerkingen en conclusies door B. en W. uit het Rapport gemaakt. Plaatsgebrek belet ons, nu uitvoeriger deze belangrijke memorie te behandelen, en hopen wij in het volgende B. Weekblad uitvoeriger er op terug te komen.
Nijmegen. Het is een opmerkelijk verschijnsel, dat zich in de laatste jaren, ondanks de dikwijls strenge voorschriften van overheidswege, meer instortingen en dergelijke catastrophen in den huizenbouw voordoen, dan in een vroegere periode. Waar de oorzaak van dit verschijnsel te vinden is, weet ik niet, maar wel vermoed ik, dat de onvoldoend practische vorming der eveneens wetenschappelijke minder goed onderlegde, selfmade bouwkundigen een ongunstige uitwerking heeft.
En tweedens ligt mogelijk eenige oorzaak in de werking der Woningwet. Minder bevoegde architecten meenen door de goedkeuring van hun plan door de Bouwpolitie de verantwoordelijkheid van zich te hebben afgeschud en bovendien met een gebrekkig toezicht bij de uitvoering te kunnen volstaan, omdat de Bouwpolitie er immers toch een wakend oog over laat gaan.
We hebben bij de lijst van huisinstortingen weer een geval te noteeren, dat zich hier ter stede voordeed. Verleden Zaterdagmiddag is in de Mariënburgstraat een fonkel nieuwe gevel met de daaraan verbonden (?) zolderingen en deel van het dak naar beneden komen vallen.
Het was een gevel volgens het beruchte puirecept. Smalle gemetselde pilasters, daarover ijzeren binten (met uitgebouwd balken); die den geheelen gevel moeten dragen met wat daar aan belasting van binnen nog op wordt bijgevoegd, door balklagen, draagbinten voor binnenmuren en tenslotte de kap met topgevels, enz.
Daarbij komt, dat in het onderhavige geval, de onderbouw oud en niet meer soliede was.
We zullen wel nadere berichten vernemen o mtrent de oorzaak, die door een deskundig onderzoek niet moeilijk is vast te stellen.
Bij een oppervlakkige beschouwing ziet men echter al dadelijk dat een onvoldoende metselspecie gebruikt is en tevens dat de ondersteuning van den gevel en de verbinding aan de belendende perceelen en den binnenbouw niet soliede was.
Wonder boven wonder zijn er bij deze instorting geen slachtoffers gevallen. De familie had den zelfden dag het pand reeds betrokken en eenige werklieden waren er nog bezig. Allen konden echter van onder de puinhoopen nog levend te voorschijn worden gehaald.
Patroonsbond van Nederlandsche Beeldhouwers. Op eene dezer dagen gehouden vergadering van Beeldhouwers, heeft zich gevormd de Patroonsbond van Nederlandsche Beeldhouwers, waarvan het Bestuur als volgt is samengesteld uit de Heeren:

M. J. Hoek, *Voorzitter*.
Aug. Alexander, *Vice-Voorzitter*.
Joh. H. Schröder, *Penningmeester*.
G. P. D. Bourgonjon, *Secretaris*.

De zetel is gevestigd te Amsterdam.
Korfoe. De opgravingen op Korfoe hebben genoeg materiaal aan het licht gebracht om een complete reconstructie mogelijk te maken van het gevelveld van den Griekschen tempel. In het midden knielt een ongeveer drie en een halven meter hooge gorgo van het Attisch type, die in de rechterhand aan de beenen een Pegasusfiguur vasthoudt. Van de rechterzijde stormt Perseus op haar toe, een figuur van belangrijk geringer afmeting. Aan beide zijden van de middelgroep ziet men een reusachtigen leeuw. In den rechtergevelhoek is Zeus in strijd met een gigant afgebeeld. Verder naar rechts schijnt nog een figuur geweest te zijn, die ontbreekt. Achter Zeus is een boom op den achtergrond gekrast. In den linker gevelhoek ziet men voor een altaargelijkend bouwwerkje een vrouwengestalte zitten met afwerend gebarende hand; daarbij staat een met de lans werpende krijger. De hoek wordt verder gevuld door de liggende figuur van een dooden man.
De figuren, die een weinig harmonisch geheel vormen, zijn in half-relief uitgevoerd. Naar den stijl te oordeelen behooren zij tot het midden der zesde eeuw vóór Christus.
Voor verdere opgravingen, waarvan men belangrijke resultaten hoopt, is onteigening noodig. *Alg. H. Bl.*
Jena. Dezer dagen is te Jena het gedenkteeken voor den natuurkundige Ernst Abbe onthuld. Het bestaat uit een door Henry van de Velde ontworpen gebouwtje, waarin een hermebeeld van den gehuldigde geplaatst is. De beeldhouwer daarvan is Max Klinger. Het gebouwtje zelf is versierd met Meunier's reliefs, de triumf van den arbeid voorstellende. *Alg. H. Bl.*

31ste JAARG. — 12 AUG. 1911. — No. 32

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. de Clercq. :: :: ::
H. v. d. Kloot Meijburg, A. Salm G.B.zn. :: ::
Redacteur: J. Gratama. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: Mouton & Co. :: :: :: Den Haag.

Abonnementsprijs: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — Advertentiën: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: Officieel Gedeelte. — Alg. September Vergadering. — Nieuwe Leden. — Examenvragen Bouwk. Opz.; Teek. en Onderbaas. — Honorariumregelen. — Algemeene Regelen voor Arbeidscontracten. — Stukken voor de Redactie. — Redactioneel Gedeelte. — Vakbelangen. De Rechtspositie van den Directeur van Gemeentewerken, door L. H. E. van Hylckama Vlieg. Slot. — De Ned. Herv. Diaconessen-inrichting te Amsterdam. Architect C. B. Posthumus Meyjes. — De Herziening der Hinderwet, door J. H. Schaad. Slot. — Een huis ingestort. — Het Paleis—Raadhuis vraagstuk. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING. In herinnering wordt gebracht art. 31 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, bepalend dat geen voorstel ter Algemeene September-Vergadering wordt behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 8 dagen vóór de vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.
De Algemeene September-Vergadering-Excursie zal plaats hebben te 's Gravenhage en is voorloopig vastgesteld op **Dinsdag 19 en Woensdag 20 September a. s.**
De Afdeeling 's Gravenhage der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is verzocht om in overleg met het Hoofdbestuur, het programma nader te regelen en vast te stellen.

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon lid de heeren: D. J. de Jong, Ged. Bouwk. Opzichter te Amsterdam; P. Reus, Ged. Bouwk. Opzichter te 's-Gravenhage; J. Ramaker, Ged. Bouwk. Opzichter te Zwolle; J. M. Wingelaar, Ged. Bouwk. Opzichter te 's-Gravenhage; K. Kroon, Ged. Bouwk. Opzichter te Nieuw-Amsterdam; Joh. F. A. van Beek, Ged. Bouwk. Opzichter te Haarlem; J. Menkveld, Ged. Bouwk. Opzichter te Winsum (Gron); P. de Regt, Ged. Bouwk. Opzichter te Colijnsplaat.
Als Kunstlievend Lid de heeren: C. G. Klaarhamer, (Fa. G. Barger & Co.) In Bouwmaterialen, te 's Gravenhage; D. W. Gijswijt, Directeur Ned. Mij v. Monierwerken „De Amstel" te Amsterdam.

EXAMENVRAGEN BOUWK. OPZICHTER, BOUWK. TEEKENAAR EN ONDERBAAS 1911. De vragen, gesteld in het Examen tot verkrijging van het diploma van Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas), afgenomen in het jaar 1911, zijn afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, respectievelijk voor den prijs van ƒ 0.80, ƒ 0.50, en ƒ 0.50, inclusief verzendingskosten.
Het bedrag moet voornit per postwissel overgemaakt worden aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

HONORARIUMREGELEN. In herinnering wordt gebracht, dat de Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van Architecten, waarbij gevoegd is een Model-contract tusschen Bouwheer en Architect, *uitsluitend* verkrijgbaar zijn bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam. De kosten bedragen f 0.15 + f 0.03 verzendingskosten; per 10 stuks f 1.25 + f 0.12½ verzendingskosten.

De Regelen voor de berekening van het Honorarium van Architecten voor de werkzaamheden, zich uitsluitend bepalende tot het ontwerpen en uitwerken van de gevels en het uitwendige van die gebouwen, waarvan de verantwoordelijkheid voor de uitvoering berust bij den Uitvoerder-Bouwer, zijn verkrijgbaar bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam, à f 0.10 per exemplaar, inclusief verzendingskosten.
Het bedrag moet vooruit per postwissel worden toegezonden.

ALGEMEENE REGELEN VOOR ARBEIDSCONTRACTEN. De Algemeene Regelen voor Arbeidscontracten tusschen Architect en Ingenieur eenerzijds en Bouwkundig Opzichter, Teekenaar of Opzichter-Teekenaar anderzijds, waarbij gevoegd is het Model Arbeids-contract, zijn à f 0.10 per exemplaar, inclusief verzendingskosten, verkrijgbaar bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam. Het bedrag moet vooruit per postwissel worden toegezonden.

STUKKEN VOOR DE REDACTIE. Voor boeken ter recensie en aanvrage voor leening van cliches moet men zich wenden tot de Redactie, Marnixstraat 402 Amsterdam en *niet* tot de Uitgevers Mouton & Co.
Stukken voor het Bouwk. Weekblad moeten uiterlijk Woensdag vóór 5 uur in het bezit der Redactie zijn, om nog in het eerstvolgend nummer te worden opgenomen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAKBELANGEN.

DE RECHTSPOSITIE VAN DEN DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN

DOOR L. H. E. VAN HYLCKAMA VLIEG.

Voordracht gehouden op de samenkomst van directeuren en hunne adjuncten, architecten en ingenieurs van Gemeentewerken en Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem op 16 Juli 1911.

(Vervolg van blz. 365. Slot.)

Ik weet zeer wel, geachte Vergadering, dat als het zoo ver gekomen zal zijn, elke Gemeente hare instructies en verordeningen zal wijzigen en brengen in een staat, die de belangen der Gemeente en die van den directeur harer openbare werken vereenigt. Maar ook weet Gij allen hoe langzaam rechtmatige verlangens en noodzakelijke regelingen uitblijven.

En met des te meer klem wil ik vragen of niet deze vergadering, 't zij dan met of zonder de twee groote vakvereenigingen: „het Koninklijk instituut van ingenieurs" en de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst", moet doen wat de belangen der Gemeenten, die van het vak en die harer beoefenaren moet ten goede komen.

Met opzet houd ik de vraag algemeen. Immers kan niemand tegenspreken dat de tegenwoordige instructies op onderscheidene punten niet deugen en dat ze dikwijls zelfs met de eerste begrippen van recht en waardigheid in strijd zijn. Misschien moet hier een enkel bewijs bijgevoegd? Welnu:

a. Volgens de instructie voor eene Gemeente moet de directeur zorg dragen, niet alleen voor de instandhouding en bruikbaarheid, maar ook voor de vrijheid en veiligheid der openbare wegen en straten, enz. Hij heeft te zorgen dat geene gronden of erven der Gemeente door onbevoegden in bezit worden genomen, te waken tegen beschadiging of verontreiniging van eigendommen der Gemeente en ook moet hij nog in *alle gevallen*, bij de instructie niet voorzien, zich gedragen naar de bevelen van Burg. en Weth.

b. Volgens de verordeningen eener andere Gemeente, is de directeur, behalve aan Burgemeester en Burg. en Weth. ook ondergeschikt (zoo staat er mijne heeren) aan de Commissie voor Gemeentewerken. Hier zorgt ook die commissie (*niet* de Directeur, deze is een nul in 't cijfer) voor het ontwerpen der plannen en voorwaarden van aanbesteding van werken voor de Gemeente.

c. Elders staat in een overigens niet slecht gestelde instructie aan het slot deze beruchte bepaling: „de directeur legt den eed of de belofte af, dat hij al de voorschriften der instructie, ook al wat daaraan *later zal worden gewijzigd* of *toegevoegd*, benevens de voorschriften van B. en W. hem *buiten de instructie om* te verstrekken, trouw en ijverig zal opvolgen. In de verordening voor de Commissie van Gemeentewerken dezer stad staat voorts de noodlottige bepaling „dat zij bevoegd is den directeur zoowel als alle verdere tot den dienst behoorende ambtenaren en werklieden, voor zich te ontbieden en van hen alle mondelinge en schriftelijke inlichtingen te vorderen, welke dezen verplicht zijn te geven!

d. In weer een andere Gemeente hebben de leden van het dagelijksch bestuur de bevoegdheid, aan het personeel der gemeentewerken opdrachten *buiten den directeur om*, te geven; slechts zijn zij verplicht deze den directeur mede te deelen. Hij zelf moet ook weer alle bevelen, al zijn ze *niet* in de instructie vermeld, van B. en W. stiptelijk opvolgen en tot slot laat deze ideaalstad hem zweren (beloven) de instructie voor hem gemaakt of *nog te maken*, steeds getrouw te zullen naleven.

Ziehier een klein tuiltje bloemen, geplukt in den tuin welken wij Gemeentebouwmeesters, moeten bearbeiden. Ik vraag U, wat bij dergelijke regeling de rechtstoestand van den ambtenaar, de vrijheid van dezen arbeider beteekent. Ik vraag of, onder deze omstandigheden, er sprake kan zijn van wat de eerst-beste arbeider tegenwoordig mag opeischen, een behoorlijk arbeidscontract. En indien men zou antwoorden dat Gemeenten of het Rijk geen dergelijk contract aangaan, omdat immers de instructies en verordeningen eenerzijds en de sollicitatien met daarop gevolgde benoeming en aanvaarding der betrekking aan den anderen kant geacht kunnen worden de wederzijdsche rechten en verplichtingen voldoende te omschrijven, dan vraag ik U of inderdaad zulks met de aangehaalde voorbeelden het geval is en of niet veelmeer elk der directeuren die 't aangaat, met handen en voeten, met hoofd en hart is overgeleverd aan een toevallig goed of slecht gezinde Raadsmeerderheid!

Ten slotte de vraag of onze vergadering iets moet en kan doen, zoo mogelijk voor hen, die thans langzaam min of meer geknakt worden, en anders toch voor de jongeren, die zich voorbereiden ons pad te volgen.

En dan meen ik bevestigend te mogen antwoorden.

Uit het voorafgaande blijkt wel dit, dat de hoofdambtenaar aan Gemeentewerken een positie bekleedt, waarin hij velerlei plichten te vervullen heeft, en geenerlei recht kan doen gelden. M. a. w. dat de rechtstoestand, waarvan de regeling reeds in 1848 door Thorbecke, *„ter wille van een deugdelijke inrichting van den publieken dienst"* werd noodig geacht heden, anno 1911 nog steeds ongeregeld is.

Men heeft aan de questie „de Gelder" te Amsterdam kunnen bemerken, dat zelfs een hoogstaand college als dat van B. en W. als zoodanig geen waarborg tegen partijdigheid geeft. Immers deed de later uit den Raad benoemde commissie en de Raad zelf op haar advies een geheel andere uitspraak als dat college. Ook geeft beroep op den Raad zelf niet per se een juist oordeel. Immers wordt b.v. heden in Alkmaar een onderzoek naar de grieven van een onnoembaar Raadslid tegen onzen collega Looman, niet opgedragen aan een commissie van deskundigen, van vakgenooten, die wat

ervaring en reputatie aangaat, daartoe aangewezen zouden zijn, maar aan een Raadscommissie, die toch stellig niet eo ipso bevoegd mag heeten dat onderzoek en een daarop te volgen uitspraak te doen.

Er blijft, zoolang wettelijke regeling ontbreekt, dan ook slechts over de mogelijkheid om door gezamenlijk willen en eensgezind kunnen, beroep te verkrijgen op een vakvereeniging of wel, wat ook mogelijk is, op een Bond van Hoofdambtenaren aan Publieke Werken.

Beroep op het oordeel van b.v. het Koninklijk Instituut van Ingenieurs ware reeds zeer gewenscht. Men kan de mogelijk minder objectieve beoordeeling van werktuigkundige en electrotechnische ingenieurs en dergelijke, elimineeren, door b.v. de afdeeling voor burgerlijke- en waterbouwkunde, meer in het bijzonder als autoriteit te erkennen.

Ook de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst lijkt zeer geschikt; maar men zou de keuze kunnen laten beinvloeden door den aard van de werken waarover verschil ontstond.

Meest van al echter schijnt deze vergadering het aangewezen lichaam, omdat stellig hier steeds de elementen aanwezig zullen zijn, die zich in allerlei bijomstandigheden kunnen indenken en weten met welke moeilijkheden men te kampen heeft. En dat deze niet weinige kunnen zijn is wel meest van al in de hoofdstad gebleken.

Ik herinner in dit verband aan wat onze heer de Groot, Amsterdam's onderdirecteur, bij het vertrek van den directeur Van Hasselt zeide: „Men heeft op vele plaatsen al sedert jaren ingezien, dat het niet aangaat de handelingen van een hoofdambtenaar, van wien men leiding verwacht, in het openbaar te bespreken, en dat buiten zijne tegenwoordigheid. Ik vrees dat nog veel met schade en schande zal moeten geleerd, eer men ook hier tot dat inzicht zal komen.

„Het is bekend", zei hij verder, „dat die aan den weg timmert het oordeel der wereld moet verdragen; en daar is niets tegen. Hij die zich daarvoor niet krachtig genoeg voelt, moet niet timmeren aan den weg. Maar wel is er zeer veel in te brengen tegen de vast ingewortelde meening, dat een directeur van publieke werken steeds zijn *eigen* werk timmert aan den weg. Want dit is een groot dwaalbegrip. En in hoeverre hij wel en wanneer hij niet zijn eigen werk geeft, ook dit blijft den ingezetenen meestal verborgen". Dezelfde spreker herinnerde er aan, dat noch de toen scheidende directeur, noch het personeel van publieke werken de openbaarheid van hun werk schuwen, ook al zijn ze zich bewust menschen te zijn met niet minder deugden en niet meer gebreken dan men in het algemeen in de maatschappij aantreft. Maar, en hierom gaat het meestal „zij wenschen dan ook de volle openbaarheid".

Het wil mij voorkomen dat velen onzer de belangen der publieke diensten en van hare hoofdambtenaren op dezelfde wijze zien en willen bevorderen en dat 't thans geen ongeschikte tijd is om daarvan te doen blijken.

Tal van vraagstukken zijn nevens de hoofdvraag om waarborg voor de rechten en vrijheden van den hoofdambtenaar aan de orde. Ik noem slechts naast de vaststelling van wel omschreven instructies en verordeningen, de regeling van salarissen, de aanstelling en den rechtstoestand van voldoende hulppersoneel, en, niet het minst, de pensioneering van onze weduwen en weezen.

Vele vakvereenigingen gingen ons voor, waar de overheid in gebreke bleef, *zelf* te streven naar sociale maatregelen, die het vak en de beoefenaars ervan, ten goede komen.

Ik hoop, dat mijn bescheiden poging om ook U èn als vakgenooten èn als ambtenaren tot solidariteit op te wekken niet geheel vruchteloos zal zijn.

7 Juli 1911.

ZUSTERHUIS EN ZIEKENHUIS VOOR DE NEDERLANDSCH HERVORMDE DIACONESSEN-INRICHTING OP HET TERREIN AAN DEN OVERTOOM TE AMSTERDAM.

Architect C. B. POSTHUMUS MEYJES.

Uit eene korte beschrijving van dit gebouw, door den heer C. B. Posthumus Meyjes geschreven en als brochure verschenen, ontleenen wij het volgende:

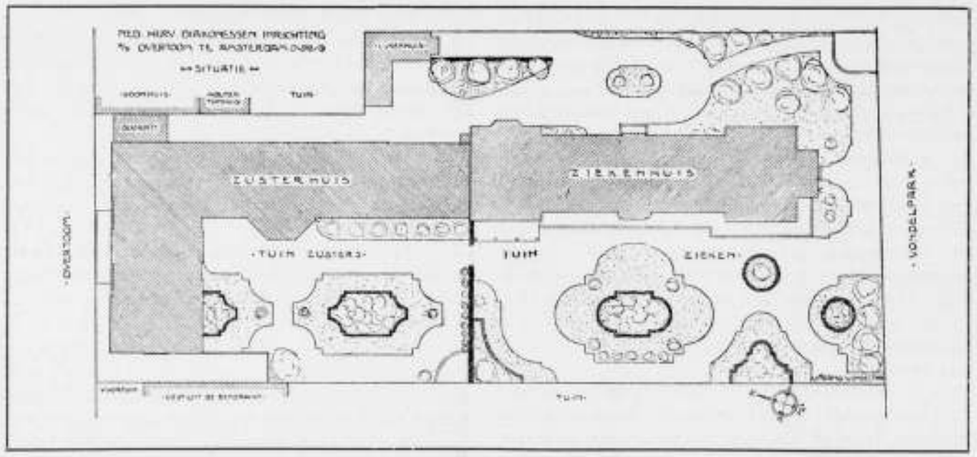
Als eerste eisch voor deze gebouwen was gesteld een Zusterhuis en Ziekenhuis als één geheel en toch ieder als afzonderlijk en van elkander gescheidene inrichting; echter om zoo economisch mogelijk in exploitatie te werken met gemeenschappelijke ménage, als keukens, kelders, centrale verwarmingsinrichtingen, enz.

Het Zusterhuis is ontworpen met den gevel aan den Overtoom, met een vleugel in den tuin, en aansluitende aan en in het verlengde van dezen vleugel zal het Ziekenhuis worden gebouwd: dit zal daardoor van drie zijden geheel open en vrij in den tuin liggen met de ziekenkamers op het Zuiden en verder rondom met een fraai uitzicht in het Vondelpark en de omliggende tuinen.

De voorgevel en de gevels in het algemeen zullen zijn eenvoudig van architectuur, in het karakter van de 18e eeuwsche huizen, zooals zij langs de Amsterdamsche grachten werden gebouwd, een stijl die aan vele stichtingen uit dien tijd zulk een ongemeen streng, van degelijken inhoud sprekend cachet gaven. Wij herinneren o. a. aan den gevel van de Brandts-stichting aan de Nieuwe Heerengracht, waar de wapens van de familie, welke de Stichting in het leven riep en bekostigde, in het fronton prijken.

Links van den gevel is door poortdeuren en een overdekten doorrit de hoofdtoegang tot het open terrein, waarop het Ziekenhuis is gebouwd, terwijl ook daar de dagelijksche toegang tot het Zusterhuis is en aldus alles, de geheele inrichting betreffende, de portiersloge moet voorbijgaan, welke in het sousterrain naast de poort is gelegen.

Het Zusterhuis nader beschouwende, treft men in het sousterrain aan alle lokaliteiten benoodigd voor

de behandeling van de wasch van Zuster- en Ziekenhuis.

Het rechtsche gedeelte van het sousterrain met afzonderlijken ingang door het hek, hetwelk het open erf rechts afsluit, is ingericht voor polikliniek. Hier zullen hulpbehoevende menschen zich kunnen aanmelden om medische hulp te ontvangen, terwijl op de uren van den dag dat de lokalen niet door de medici worden gebruikt, een wijkzuster weder allen, die zich om hulp tot haar wenden, zal steunen met raad en daad.

Op de hoofdverdieping liggen de bureaux van den directeur en van de besturende zuster. Verder bevat deze verdieping een cursuskamer voor het onderwijs aan de zusters.

Een hoofdtrap, gelegen tegenover de hoofdingang, voert naar de tweede en derde verdieping, alwaar de verschillende kamertjes zijn gelegen, waar de zusters voor zooverre zij zijn ingezegend en zooveel mogelijk ook voor de andere zusters ieder haar eigen vertrekje zullen hebben.

Van de hoofdverdieping voert een trap naar de in den vleugel gelegen zalen welke ten behoeve van al de zusters voor eetzaal en conversatiezalen zijn ingericht. Aan elkander grenzende door schuifdeuren verbonden, kunnen deze beide zalen tot één worden gemaakt, om bij de huiselijke feestjes en bij plechtige gelegenheden als verzamelplaats te worden gebruikt. Deze zalen zijn gelegen gelijk met den tuin en door openslaande deuren daarmede in onmiddellijke verbinding.

Grenzende aan deze zalen, dus gelegen tusschen het Zuster- en het Ziekenhuis, is gelijkvloersch de keukenafdeeling met alles wat daarbij behoort. Het eten behoeft dus nu niet vervoerd te worden, doch van uit de centrale keuken links naar het Zusterhuis en rechts naar het Ziekenhuis te worden gebracht.

Boven de groote zalen zijn in aansluiting met de verdiepingen van het Zusterhuis twee verdiepingen gebouwd, waarvan de eerste geheel is bestemd voor huisvesting van dames, die hetzij als oud van dagen of als zwak van gezondheid onder leiding van de diaconessen hare laatste dagen hier willen slijten of herstel willen zoeken onder genot van goede verzorging en rust. Voor iedere dame is een zitkamer en slaapkamer, terwijl een ruim terras op het zuiden aan den tuin een gemeenschappelijke plaats van rust en natuurgenot kan vormen.

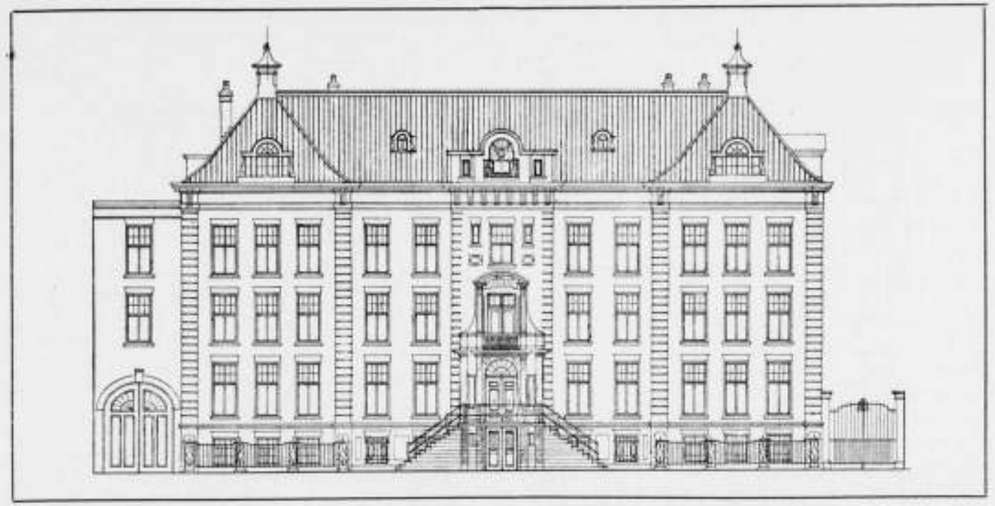
In een hoek van het terrein in het groen verscholen ligt een eenvoudig laag gebouwtje voor lijkenhuis en sectie bestemd.

Het ziekenhuis is een gebouw met beganen grond eenige treden boven den omringenden tuin en verder twee verdiepingen.

De begane grond is geheel voor vrouwelijke patienten bestemd, de Ie klasse patienten hebben afzonderlijke kamers, de IIe klasse patienten hebben vertrekken ieder met twee bedden, terwijl de IIIe klasse patienten in drie zaaltjes zullen worden verpleegd. Alle vertrekken en zalen zijn zooveel mogelijk op het zuiden en westen aan den tuin gelegen. Voor de verschillende klassen zijn afzonderlijke badkamers, retirades enz. ingericht, terwijl voor de Ie en IIe klasse patienten een gemeenschappelijk conversatiezaaltje aan het westen is gelegen.

De 1e verdieping wordt door gezonden ter been bereikt langs de ruime gemakkelijke hoofdtrap, terwijl de zieken per electrische lift worden vervoerd. Deze verdieping is bestemd voor de mannelijke patienten en ingedeeld in de verschillende klassekamers en zaaltjes, zooals de begane grond. Ook hier is voor de Ie en IIe klasse een gemeenschappelijk conversatiezaaltje. Balkons vóór de klassekamers en een ruim terras voor de IIIe klasse zaaltjes openen de gelegenheid om beschut voor den noordenwind van lucht en zon en natuur volop te genieten.

De tweede of bovenste verdieping van het ziekenhuis, eveneens per hoofdtrap en lift te bereiken, is bestemd vóór de operatieve afdeeling in den rechtervleugel, terwijl in den linkervleugel een kerkzaaltje is gelegen.

NED. HERV. DIACONESSENINRICHTING TE AMSTERDAM. Voorgevel aan den Overtoom. Schaal 1 op 250.

Verder zijn hier vier zaaltjes met dagverblijf voor kinderen en vertrekken voor kraamvrouwen.

Het geheele Ziekenhuis zal door steenen z.g. monniervloeren en trappen brandvrij worden gebouwd, terwijl door dubbele wanden en plafonds en deuren zal worden gestreefd, om de in een ziekenhuis zoo hinderlijke gehoorigheid zoo gering mogelijk te doen zijn.

DE HERZIENING DER HINDERWET.

DOOR J. H. SCHAAD.

(Vervolg van blz. 368).

Men zou dus maar in alle gevallen, waarbij eenigszins trillingen te verwachten zijn, moeten voorschrijven: de horizontale reactie van de momenten der traagheidskrachten moeten worden opgeheven door tegengewichten op de krukarm en de verticale component moet door het zwaartepunt van het fondament gaan.

Wil men de juistheid daarvan op de teekeningen nagaan dan blijkt daaruit, dat teekeningen zooals die in den regel worden ingezonden, daartoe niet kunnen dienen. Wel is bij K. B. bepaald, dat een kringetje op een teekening geen machine kan aanduiden, doch of een weigering van een gemeentebestuur om een rechthoekje met eenige uitwasjes, zooals zoo veelvuldig voorkomt, waarbij geschreven b.v. „motor" als zoodanig goed te keuren, wel gehandhaafd zal kunnen worden is twijfelachtig. Zeker is op een schaal van 1:250 geen behoorlijke teekening te maken, doch ook op 1:100 blijft dit onmogelijk. Voor eene behoorlijke beoordeeling zouden werkelijk de installatieteekeningen moeten worden overgelegd.

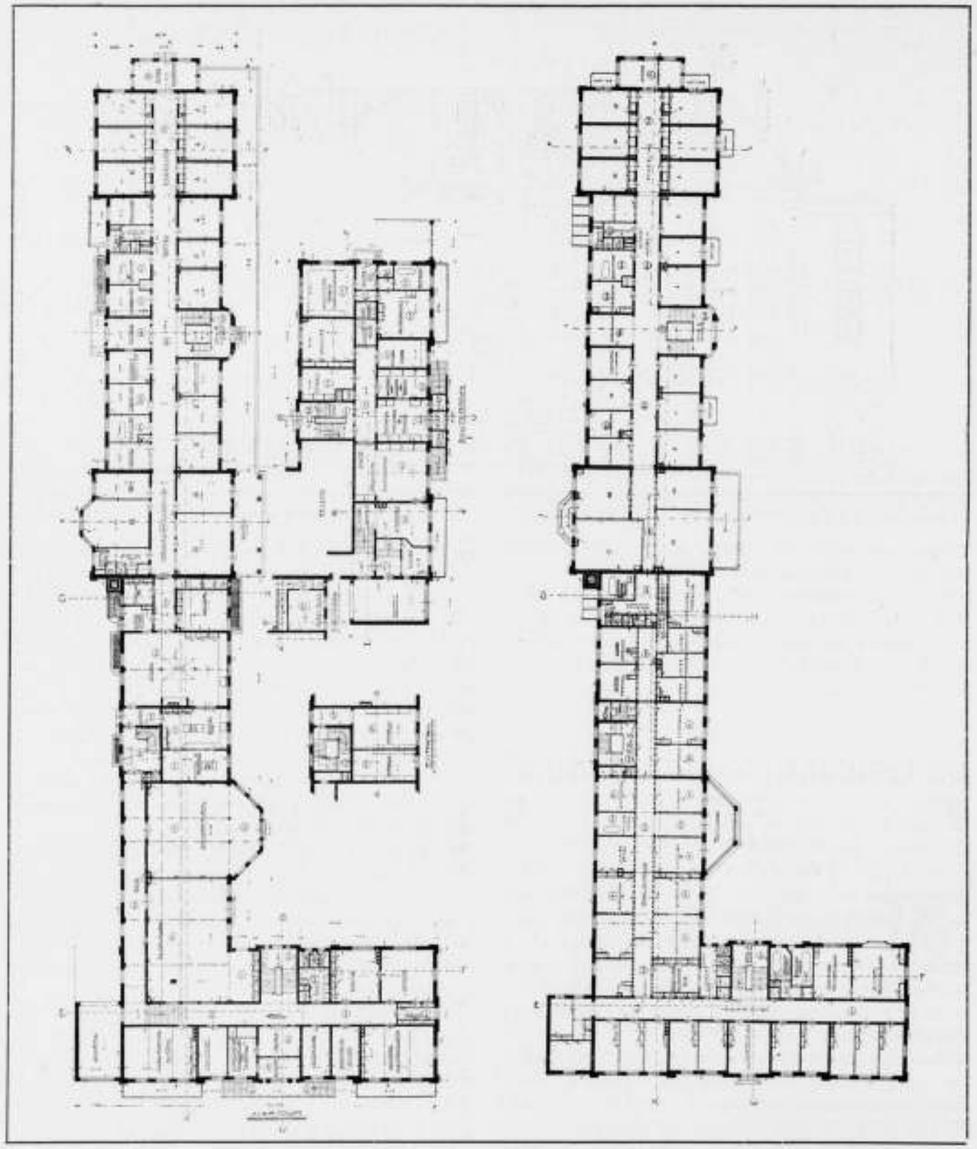
Op het punt van trillingen bestaan verder nog allerlei andere middeltjes, als isoleerlagen in het fondament, doch uit dit korte relaas blijkt wel voldoende dat bij eene overgroot aantal gemeentebesturen van eene behoorlijke beoordeeling op dit punt niets te verwachten is. Eigenlijk is zoo'n voorgeschreven zitting niets dan eene vertooning: de omwonenden komen hun vrees voor trillingen te kennen geven, zonder kennis van zaken natuurlijk, dus hun betoog raakt dikwijls kant noch wal, en de aanvrager, die meestal ook geen verstand van de zaak heeft, betoogt, dat het eene degelijke machine wordt, die niet trillen zal en het gemeentebestuur moet met die gegevens nu maar beslissen.

Van de voorlichting der volksgezondheid op dit punt behoeft men geen groote verwachtingen te koesteren, doch ook de arbeidsinspectie betreedt hierbij voor haar geheel vreemd terrein, dat buiten hare werkkring ligt en waar zij zich eerst zal moeten inwerken, misschien ten nadeele van de gewichtige belangen reeds aan haar toevertrouwd.

Ook met de hinderlijke geluiden kan het b.v. een wanhopig geval worden. Herinnerd moet hier worden b.v. aan een exhauster, waarvan waarschijnlijk de afvoerbuizen te nauw zijn, waardoor het instrument een dergelijke bromtoon voortbrengt, dat een klacht er over inderdaad zeer gerechtvaardigd zou zijn. De vraag is maar wat er tegen te doen?

Over afvoer van rook, damp of stof valt op te merken, dat er heel wat bedrijven bestaan, die wat de afvoer van stof betreft hinderlijk worden, zoodra zij machinaal geschieden en de hoeveelheid der te verwerken grondstof daardoor buiten evenredigheid toeneemt vergeleken met 't geen door handkracht geschiedde.

Juist in de klein-nijverheid worden dagelijks nieuwe machines uitgevonden en nieuwe bewerkingswijzen ingevoerd. Maar wie zal nu vooruit iets kunnen weten

NED. HERV. DIACONESSEN INRICHTING TE AMSTERDAM. Plan Begane grond en 1ste Verdieping. Schaal 1 op 500.

omtrent den hinder, welke die nieuwe machines kunnen veroorzaken?

Heel vaak wordt in de vergunningen slechts gesproken van het uitbreiden der inrichting door het bijplaatsen van een gasmotor, of ook wel van het oprichten van een gasmotor en blijven de verdere veranderingen of de verdere inrichting van het bedrijf buiten beschouwing. *) Stel nu dat men met die motor theesoorten door een gaat mengen, wat eertijds uit de hand geschiedde en volstrekt geen stof gaf, maar thans nu het mêleeren met kisten tegelijk geschiedt, zal dan de stofafvoer niet hinderlijk kunnen worden?

*) Zoo werd b.v. nog in 1905 of 1906 in eene gemeente met meer dan 30.000 inwoners eene vergunning uitgereikt voor het oprichten van een stoomwasscherij, zonder eenige nadere omschrijving.

NED. HERV. DIACONESSEN INRICHTING TE AMSTERDAM. Tuingevel. Schaal 1 op 500.

Of vergelijkt men de oude tabakseesten eens met de nieuwe roteerende eesten; bij de eerste ziet men van zand niemendal, bij de laatste komen bij de op het eesten volgende afkoeling bakken met zand voor den dag.

Over de waterverontreiniging is hiervoren genoeg aangestipt om daarover thans niet meer te zeggen. In hoofdzaak zullen daartoe de gezondheidsambtenaren gaan medewerken.

Waar thans reeds geklaagd wordt over de werking van dien dienst en dan ook een voorstel tot reorganisatie aan de Kamer is aangeboden, waarvan men echter hoort verluiden, dat het tengevolge van stille tegenwerking wel niet in behandeling zal komen, mag met recht worden gevraagd of daarmede de uitvoering der Hinderwet in het goede spoor zal kunnen worden gebracht.

Ook van eene behartiging der externe belangen door de arbeidsinspectie is niet veel heil te verwachten, die is ten volle met werk bezet.

Bij de reorganisatie van de gezondheidsdienst zal men onmiddellijk eene afzonderlijke inspectie moeten invoeren voor de uitvoering der Hinderwet; of blijken zal dat spoedig de arbeidsinspectie met ambtenaren moet worden uitgebreid. Maar dan kan er ook niet veel tegen zijn de contrôle op de uitvoering op te dragen aan een klein korps rijksinspecteurs, die speciale studie van datgene kunnen maken, dat deze wet van hen eischt, eensdeels gerugsteund door de wetenschap van het rijksproefstation voor reiniging van afvalwater, en anderdeels door de (in te voeren) industrieleeraars, en behoorlijk voor hun taak toegerust kunnen zijn.

Vooral ook uit een ander oogpunt heeft de klein-industrie de voorlichting door industrieleeraars dringend noodig. Hiermede kan dan gepaard gaan een onderzoekingstation voor machines en werktuigen voor de klein-industrie, in den geest zooals het reeds te Wageningen bestaande laboratorium voor onderzoek van landbouwwerktuigen.

Het is hier niet de plaats dieper op dit laatste punt in te gaan; in de landbouwverslagen is een en ander daarover te vinden.

Met eene d.g. organisatie en bovenal met eene omschrijving in den geest, zooals dat in de bouwverordeningen is geschied van wat de teekening en omschrijving moeten aantoonen, en de bevoegdheid van het bestuur, dat de aanvragen behandelt, om overlegging van meer of betere teekeningen te verlangen, alsvorens eene aanvrage in behandeling te nemen, zullen de omwonenden beter dan thans kunnen weten wat voor gevaar, schade of hinder hen bedreigt, en zullen de beschikkende colleges beter daartegen maatregelen kunnen beramen.

Met het oog op het groote aantal over te leggen bescheiden zou er reden bestaan, deze alle slechts in enkelvoud te eischen, en wel zoo, dat reproductie mogelijk is. In verband met het voorgevallene op die zitting zouden dan aanvullingen mogelijk moeten zijn, terwijl de afdrukken of afschriften eerst daarna worden bijgeleverd.

Zwolle, Juni 1911.

EEN HUIS INGESTORT.

Men schrijft ons uit Arnhem:

In de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* van 31 Juli, komt onder het hoofd *Een Huis ingestort*, het volgende bericht voor:

„In de Mariënburgstraat heeft hedenmiddag een ongeluk plaats gehad, dat vreeselijke gevolgen had kunnen hebben, maar wonder boven wonder vrij goed is afgeloopen. In perceel no. 4 in genoemde straat was een café gelegen van den heer Brands, dat dezer dagen van een nieuwen bovenbouw was voorzien. Heden-morgen hadden Brands en zijn gezin de nieuwe woning betrokken. Omstreeks kwart over twee uur, toen Brands en zijn vrouw in de tapkast voor aan de straat werkzaam waren en de drie kinderen van het echtpaar alsmede een nichtje en acht werklieden zich in het gebouw bevonden, deed zich plotseling een geweldig gekraak hooren, onmiddellijk gevolgd door een donderenden slag, waarbij het geheele huis instortte.

De toestand was onbeschrijflijk. Het huis, dat zooeven nog overeind had gestaan, was binnen een ondeelbaar moment een puinhoop gelijk. Alleen de tapkast bleef overeind staan, zoodat Brands en zijn vrouw geenerlei letsel bekwamen. Toen de puin- en stofwolken, welke zich meters hoog verhieven en het terrein der verschrikking in één den adem belemmerenden nevel hulden, weggetrokken waren, kreeg men een overzicht over den toestand. En welk een overzicht? Één massa steenen, balken deuren, versplinterd als waren het lucifershoutjes. En daartusschen en onder de om hulp roepende kinderen en menschen, die onder het puin bedolven waren.

Onmiddellijk schoten hulpvaardige menschen toe. Een drietal werklieden, die in de directe omgeving aan den arbeid waren, beklommen de stukken steen en hout en smaakten de voldoening de twee kleinste kinderen, een 4-jarig jongetje en een 1½-jarig meisje te redden. Het jongetje had weinig letsel bekomen, het kleine meisje was er ernstiger aan toe, had een wond aan het hoofdje en hoestte pijnlijk. Weldra verscheen meerdere hulp,

het eerst van een korporaal en een drietal soldaten der Koloniale Reserve, en men slaagde er in het andere kind van Brands en het nichtje, meisjes van resp. 9 en 14 jaar, onder de puinhoopen weg te halen. Ook zij hadden geen noemenswaardig letsel bekomen.

Achtereenvolgens werden de werklieden, die de vervulling van hun plicht wel met den dood hadden kunnen bekoopen, acht in getal, te voorschijn gebracht. Vijf van hen hadden geen letsel bekomen, twee waren licht gewond en een was er het ergste aan toe; hij had zand in de oogen en klaagde zeer over pijn in de lendenen en rug".

Verder geeft het blad nog enkele bijzonderheden omtrent het reddingswerk, die hier verkort volgen:

„Bij het reddingswerk stond het plafond nog steeds op vallen. De eerste minuten bewoog het, het hing geheel voorover en een minste opschuiving van de ijzeren constructie, die het tegenhield en nog even rustte op den rechtermuur, kon het heele gevaarte ineen doen rommelen en ook ons redders onder het puin begraven".

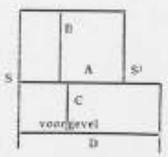
Omtrent de vermoedelijken oorzaak van het ongeluk, heet het:

„Het ongeluk is te wijten aan den onsolieden bouw; het moest gauw gaan en niet duur — een methode van werken, die veel kwaad kan stichten en reeds veroorzaakt heeft.

Bij dit huis bleken de beeren, die de hoofdbalken moesten stuiten wel hecht genoeg gebouwd, zij waren nogal dik, maar niet voldoende geankerd aan de zijmuren. Het gevolg hiervan was, dat het middengedeelte van het huis instortte, terwijl de twee zijmuren zoo goed als vrij bleven staan. Ware de bouw naar voorschrift geschied, dan hadden de zijmuren mede moeten omvallen".

Daar het hier een zeer belangrijk geval betrof, begaven wij ons Dinsdag 1 Augustus naar Nijmegen om in de Mariënburgstraat met eigen oogen te zien de rampzalige gevolgen van den revolutiebouw.

Bijgaande schets geeft ongeveer den plattengrond van het gebouw aan:

Boven een café-zaal of gelagkamer was een samenstel van ijzeren balken aangebracht om daarop de binnenmuren van de bovenwoning te kunnen bouwen. Twee gekoppelde balken A, van zeer voldoende afmeting (zijnde de „Hoofdbalken" uit het courantenbericht) rustten, zooals dit bericht luidt, op beeren (aangeduid door S en S¹); deze steunpunten zullen wel van voldoende afmetingen geweest zijn, zoodat statisch voldoende zekerheid tegen indrukking aanwezig was, maar .... het metselwerk is in elk geval zoodanig geweest, dat het steunpunt S¹ is bezweken.

Wat de oorzaak daarvan is geweest? Het is thans nog niet te te zeggen. Tusschen aannemer en principaal is een geschil gerezen, tengevolge waarvan de opruiming van het rampzalig overschot van het „cafe-restaurant" is gestaakt en wij tot heden niet in de gelegenheid waren een nader onderzoek naar de oorzaak van het bezwijken van het penant in te stellen.

Zoo spoedig als maar mogelijk is deelen wij den uitslag van dat onderzoek mede en zullen dan tevens door middel van een paar kiekjes een beeld van aard en omvang der instorting geven. Vast staat echter, dat het bezwijken van het penant S¹ het instorten van het geheele bouwwerk tengevolge heeft gehad.

De schetsteekening maakt dit alleszins begrijpelijk terwijl de foto's nader het geval demonstreeren, — toen de balken A zakten, namen zij de balken C en B mede, terwijl C op zijn beurt de balken D waarop de voorgevel rustte naar omlaag haalde. —

De achtergevel is behouden gebleven, terwijl ook balklaag en dakbedekking boven het achterste gedeelte van het gebouw op zijn plaats bleef. De z.g. tapkast bevindt zich in het rechter gedeelte aan de voorzijde en was veilig omsloten tusschen den ouden zijgevel, een ouden binnenmuur en een aanwezige balklaag.

Het Courantenbericht zegt: *het ongeluk is te wijten aan den onsolieden bouw; het moest gauw gaan en niet duur* . . . . Hoe gauw of het ging blijkt wel uit de omstandigheid dat het gezin, zijn intrek had genomen in het nog geheel onafgewerkte perceel, wanden noch plafonds waren gestucadoord!

De bewoning werd aangevangen in strijd met de Nijmeegsche bouwverordening; een bewoonbaar verklaring was niet uitgereikt.

Dit ongeval hebben wonder boven wonder geen ongevallen van blijvenden aard ten gevolge gehad; alle personen die zich in het perceel bevonden zijn gered en de beloopen kwetsuren zijn niet ernstig, zijn of kunnen genezen zoodat geen slachtoffers te betreuren zijn.

De eigenaar van het perceel beloopt een vrij groote financieele schade, daar zijn huis weer op nieuw moet herbouwd worden; de ontwerper en de uitvoerder van het bouwwerk zijn gebrandmerkt door de publieke opinie, misschien ontvangen zij nog daarenboven een gerechtelijke straf voor hun euveldaden.

Dat de in het huis aanwezige personen er allen het leven bij hebben behouden laat zich goed verklaren, als men bedenkt, dat de neergestorte ijzeren binten A, B en C op den beganen grond aangekomen als het ware een trechtervormige ijzerconstructie vormden, waarop de rest van het neerstortende gebouw bleef rusten. Aangezien geen der personen zich bevond op de plaats waar de punt van den trechtervorm steun vond, of in de onmiddellijke nabijheid van die plaats, bleven zij betrekkelijk ongedeerd en beschutte het samenstel van ijzeren binten hen voor de neervallende balklaag, waaraan zolder en plafond nog bevestigd waren, voor onzachte aanraking met kozijnen, deuren, dakhout, steenen, enz.

Gaan wij eens na in hoeverre of de in dit verband genoemde personen zijn te beschouwen als slachtoffers dan wel als roekelooze, volvoerders van zeer laakbare handelingen. Naar wij uit goede bron vernamen was het den Bouwheer-Cafehouder er om te doen voor zoo weinig mogelijk geld zijn perceel te verbouwen. Hij begon dus *niet* met te nemen een bekwaam architect, ook *niet* een bekwaam patroon-timmerman-metselaar, die een reputatie had te verliezen, maar wendde zich tot een van zijn Caféklanten, die zoo'n beetje de teekenkunst beoefende en dus in staat was te vervaardigen de door het Bouwtoezicht gevorderde teekeningen; een andere klant werd door hem belast met de uitvoering van het werk, terwijl goedkoopheidshalve de bouwheer zelf de materialen aankocht. De z. g. ondervakken als smeden, loodgieten, verven enz. werden door den bouwheer afzonderlijk opgedragen aan hen, die daarvoor in aanmerking kwamen. We kunnen vermoeden dat hij hiervoor ook niet onder de geheelonthouders gezocht zal hebben.

Deze bouwheer mag zich dus niet beklagen; de ramp die hem heeft getroffen is feitelijk zijn verdiende loon. Of de man die het plan teekende daarbij eenig toezicht op de uitvoering uitoefende is ons niet bekend; was hem dit *niet* opgedragen, en we mogen aannemen dat dit geval hier aanwezig was, daar het den bouwheer er om te doen was de kosten voor den bouw zoo veel mogelijk te beperken, dan gaat deze man vrij uit, daar de afmetingen van de samenstellende deelen voldoende waren.

Een groote verantwoordelijkheid heeft dus de z. g. uitvoerder op zich genomen, de man die waarschijnlijk voor een karig loon zonder constructief begrip, zoo slordig liet metselen dat bij zelfs verzuimde een zoo belangrijk element als dat der steunpunten van de hoofdbalken met de noodige zorg te behandelen.

Ook voor het Bouwtoezicht valt uit het gebeurde leering te trekken.

Deze ramp evenals zijne voorgangers in andere gemeenten vindt zijn oorzaak hoogstwaarschijnlijk in de slordige uitvoering van een gemetselden pijler(s).

Men kan het Bouwtoezicht nu eenmaal niet verantwoordelijk stellen voor een onvoldoende uitvoering al moge het publiek geneigd zijn het bouwtoezicht een deel van de schuld toe te schrijven. Zij die met het bouwvak bekend zijn weten beter. Om een voldoend toezicht op de bouwwerken te kunnen uitoefenen zou bij de meeste gemeentelijke bureaux het toezicht hebbend personeel sterk moeten worden uitgebreid. De geschiedenis leert echter dat rampen in hoofdzaak voorkomen bij verbouwingen of bij bouwwerken die verband houden met bestaande werken. Bij geheele nieuwbouw loopt het in den regel nog al los; wel levert de revolutiebouw voor de bewoners een voortdurende bron van onaangenaamheden op; instortingen behooren echter daar tot de zeldzaamheden, het eene hangt daar aan het andere en bij doorgaand metselwerk kan heel wat verzuimd worden voordat er calamiteit optreedt.

Het bouwtoezicht zal dus goed doen zijn aandacht in het bijzonder gevestigd te houden op de revolutiebouwers als deze gemetselde pijlers uitvoeren. Schiet voor het uitoefenen van dit toezicht de tijd te kort, dan zou men dergelijke gemetselde ondersteuningen moeten verbieden en verplichtend stellen geconstrueerd ijzeren steunpunten — van welke bepaling voor de niet-revolutiebouwers vrijstelling zou kunnen worden verleend.

Gaat men hiertoe niet over dan zullen rampen als die te Nijmegen steeds tot de mogelijkheden blijven behooren en den ambtenaren van het Bouwtoezicht steeds als het zwaard van Damocles boven het hoofd hangen.

Rampen als hier beschreven zullen misschien er een weinig toe bijdragen dat het bouwend publiek gaat inzien welke kansen op groote schade het beloopt indien aan onbevoegden opdracht tot bouwen wordt gegeven.

De Nijmeegsche cafehouder dacht al eens heel slim geweest te zijn en een buitengewoon koopje getroffen te hebben door architect en aannemer uit te schakelen en bij slot van rekening beloopt hij een schade van vele duizende guldens — daar het geheele werk opnieuw moet worden begonnen en zijn café weer geruimen tijd niet geëxploiteerd kan worden.

Voor de architecten en voor de degelijke patroons kan het gebeurde goede gevolgen hebben; ook leveren rampen als deze krachtige argumenten op voor hen die aandringen op de instelling van een architecten-examen als een eerste stap om het bouwen door onbevoegden te keeren.

Dat de ramp te Nijmegen aan dit streven bevorderlijk moge zijn!

HET PALEIS-RAADHUIS VRAAGSTUK.

Bij Raadsbesluit van 23 Febr. 1910 werd een Raadhuis-Dam Commissie ingesteld, die met bekwamen spoed een algemeen, en vooral in technische kringen zeer gunstig besproken Rapport uitbracht, waarin de Commissie betreffende het Paleis o. a. tot de conclusie komt:

Het Paleis, het oude Stadhuis aan den Dam, kan de oorspronkelijke bestemming herkrijgen; daarbij kan in alle opzichten aan de eischen van den tijd en van den dienst worden tegemoet gekomen.

Als vorstelijk verblijf voldoet het Paleis, dat een dienstgebouw en geen woning is, met het oog op de tegenwoordige eischen maar uiterst gebrekkig en kunnen de groote en rijk versierde ruimten het gemis aan comfort niet vergoeden.

De tegenwoordige toestand van bruikleen te doen voortduren is in ieder opzicht ongewenscht. Daarom moet voor het verblijf van H. M. de Koningin in de hoofdstad eene doelmatige vorstelijke woning worden ingericht. Het in alle opzichten merkwaardige historische bouwwerk, dat nu bijna het geheele jaar gesloten is, worde voor de burgerij van Amsterdam weder opengesteld.

Het Rapport is in extenso opgenomen in B. Weekblad 1910, blz. 293 e. v.

In Mei 1911 verscheen de voordracht van B. en W. over de Paleis-Raadhuis-vraag. Deze werd door pers en publiek minder gunstig ontvangen, om geen sterker woord te gebruiken. Betreurd werd het gemis aan zelfbewustheid van de bestuurderen der eerste stad van Nederland, van de groote handelsstad Amsterdam, dat uit de voordracht sprak, en waarin te veel naar de oogen van de Hooge Regeering gezien werd. Maar bijzonder treffend was de wijze, waarop in de voordracht het Rapport der Raadhuis-Dam Commissie vrij wel ter zijde werd gelegd. Op eigen houtje verklaarden B. en W. dat bij hen verschillende bezwaren waren gerezen omtrent de mogelijkheid het vroegere Raadhuis (het Paleis op den Dam) weder tot stadhuis in te richten. De uitspraak van de Raadhuis-Dam Commissie, dat het gebouw uit een oogpunt van dienst daartoe nog geschikt zoude zijn, konden zij niet dan met groote reserve aanvaarden. Zie het bericht in B. Weekblad 1911, blz. 291.

Het is alleszins begrijpelijk, dat de Commissie het hierbij niet heeft laten zitten. Dezer dagen is door de heeren P. J. H. Cuypers, H. P. Berlage Nzn., H. Brugmans en C. Muysken, leden der Raadhuis-Dam-commissie, bij B. en W. eene memorie ingediend, naar aanleiding van het door dat college over het rapport dier commissie aan den Raad uitgebrachte praeadvies.

Deze memorie luidt als volgt:

„De voordracht den 5den Mei jl. No. 524 door uw college bij den Raad van Amsterdam ingediend geeft den ondergeteekenden, leden der Raadhuis-Dam-commissie, aanleiding voor het volgende:

Het spreekt wel van zelf, dat wij ons geenszins bezwaard mogen voelen door het feit, dat het advies dier commissie, uitgebracht bij Rapport van 4 Juni 1910, door uw college, wat de hoofdzaak betreft, niet is aanvaard.

Zij was inderdaad een commissie van advies en het staat aan uw college alleen te beoordeelen in hoeverre het van dat advies gebruik kan en wil maken.

Intusschen hebben wij den indruk gekregen vooreerst, dat op eenige punten onze meening niet juist is weergegeven; ten andere dat uit ons rapport conclusies zijn getrokken, die, zoo wij zwegen, allicht als de onze zouden worden beschouwd. Om dat te voorkomen, zij het ons vergund, ons aan U overgelegd rapport nog wat nader toe te lichten en aan te vullen.

De geschiktheid van het tegenwoordige Paleis voor den modernen stadhuisdienst meenden wij door ons zeer zorgvuldig onderzoek te hebben bewezen. Dat resultaat was voor ons des te verrassender, omdat bij den aanvang van het onderzoek geen der leden op dit punt een beslist optimistische opvatting had en wij eerst tijdens de herhaalde bezichtiging van het gebouw tot ons advies zijn gekomen. Wij hebben daarbij de overtuiging gewonnen, dat niemand aan de geschiktheid van het oude Stadhuis ook voor den modernen dienst zou getwijfeld hebben, indien het niet sedert meer dan honderd jaren aan zijn duidelijke bestemming was onttrokken.

Met bevreemding vernamen wij dan ook, dat Uw College, „hoe begeerig" ook, onze conclusie „niet dan met groote reserve" kan aanvaarden.

Immers aan ons waren door Uw College alle gegevens verstrekt over de benoodigde ruimten, terwijl juist met het oog op deze zaak de Directeur der Publieke Werken in de Commissie zitting had en zij bovendien werd ter zijde gestaan door den Onderdirecteur der Publieke Werken als Secretaris.

Wanneer dus onder deze omstandigheden de Commissie kwam tot een unaniem gunstig advies, dan geeft zulk een advies waarborgen van juistheid.

Wij betreuren het dan ook levendig, dat door Uw College aan de juistheid daarvan wordt getwijfeld en er bezwaren zijn gerezen, die Uw College zich verplicht acht „ernstig onder de oogen te zien", maar die wij niet in staat zijn te weerleggen, omdat zij ons bij ons onderzoek niet zijn gebleken en door U in de voordracht niet worden vermeld.

Wij moeten dus wel volstaan met te verwijzen naar ons rapport en de daarbij gevoegde schetsteekeningen, waarop de nieuwe bestemming van alle vertrekken is aangegeven.

Nu wij dus de geschiktheid van het Paleis voor den stadhuisdienst blijven volhouden, aanvaarden wij ook niet de door Uw College gemaakte gevolgtrekking, dat ook wij eigenlijk de voorkeur zouden geven aan een nieuw stadhuis aan den O. Z. Voorburgwal boven de wederinrichting van het oude Stadhuis aan den Dam. Dit punt 4 onzer conclusie wordt thans door U naar voren geschoven, terwijl uit ons rapport toch duidelijk blijkt, dat

deze oplossing onze voorkeur niet heeft. Het springt n.l. in het oog, ook in verband met den aan ons door U verstrekten leiddraad, dat de voorstelling door Uw College op blz. 536 en 537 gegeven, geenszins de onze is; de tegenstelling, door U gemaakt tusschen twee aanhalingen uit ons rapport, bestaat in werkelijkheid niet.

De lokalen van het oude Stadhuis op den Dam voldoen, wat onderlinge ligging en geschiktheid betreft, even goed als die, welke in een nieuw te bouwen Raadhuis zouden worden ontworpen; wat in zulk een nieuw gebouw ware te maken, is reeds in het oude Raadhuis te vinden.

Geen wonder voorwaar, onze voorouders hebben het Stadhuis tot dat doel gebouwd en tot dat doel is het nog steeds, ook bij veranderde eischen, het best geschikt. *(Wordt vervolgd.)*

PRYSVRAGEN

J. H. LELIMAN-PRIJSVRAGEN.

MUSEUM VAN MODERNE KUNSTNIJVERHEID.

De Jury brengt belanghebbenden art. 4 van het Programma in herinnering. De gestelde vragen worden *uitsluitend* in de bouwkundige bladen beantwoord en geen antwoorden direct aan de vragers gezonden.

PROGRAMMA EENER PRIJSVRAAG VOOR EEN SOCIETEITSGEBOUW IN HET PARK TE ROTTERDAM.

Art. 1. Het Bestuur der Officieren-Societeit te Rotterdam schrijft een prijsvraag uit voor het maken van een ontwerp met kostenbegroting voor een Societeitsgebouw ter vervanging van het bestaande gebouw op haar terrein in het Park te Rotterdam, waarvoor de mededinging is opengesteld voor alle Rotterdamsche architecten.

Art. 2. Het gebouw moet worden gesticht op de plaats van het bestaande gebouw, nadat dit zal zijn afgebroken, welk gebouw op de bij dit programma behoorende situatieteekening is aangegeven.

De ontwerper is echter niet gehouden de grenslijnen der bestaande bebouwing te volgen.

Art. 3. De begane grond van het gebouw zal ongeveer 0.85 M. boven het bouwterrein moeten gelegen zijn. In verbinding met het gebouw moet een directe toegang tot den tuin worden geprojecteerd.

Het gebouw moet bevatten:

a. een Societeitszaal ± 120 M². aan de tuinzijde gelegen, met een of meer uitgangen naar de veranda's.

De zaal moet ruim verlicht worden.

De zaal moet van een ruim buffet, buiten de genoemde oppervlakte vallende, voorzien worden, en in verband met het buffet moet een spoelkamer van ± 10 M², oppervlakte, worden geprojecteerd, benevens een ruime bergplaats voor buffetmateriaal. Een kleine tribune, galerij of balkon in de zaal uitkomende, voor het plaatsen van een 6-tal muzikanten is zeer gewenscht;

b. twee aan deze zaal grenzende en van daaruit toegankelijke speelkamers, elk groot ± 20 M²., welke onderling door een breeden doorgang verbonden zijn, zoodat zij gezamenlijk als eene ruimte te gebruiken zijn;

c. een ruime entrée aan de achterzijde van het gebouw met vestibule, en daaraan grenzende vestiaire;

d. toiletten voor dames en heeren, welker ingangen niet onmiddellijk in elkanders nabijheid liggen. Elk toilette zal twee closets en twee handwaschgelegenheden bevatten en dat voor de heeren bovendien drie urinoirs;

e. een keuken, groot ± 16 M²., op de verdieping gelegen en door een spijzenlift met buffet of spoelkamer in verbinding te brengen;

f. een ruime bergplaats voor servies, bij de keuken gelegen;

g. een kasteleinswoning met afzonderlijken toegang van buitenaf en bevattende een ruime woonkamer, twee slaapkamers, een keukentje, trap, closet en verdere accessoires, welke woning op de verdieping gelegen moet zijn;

h. ruime veranda's met trappen naar den tuin, de westelijke veranda moet minstens 5 M. breed zijn, en de overige veranda's glasdicht of op andere wijze afsluitbaar te maken, wanneer de windrichting dit vordert;

i. een bestuurskamer met archiefkamertje eventueel op de verdieping gelegen en in dat geval te bereiken door een trap vanuit de vestibule;

k. een telefooncel begane gronds;

l. een kelder, bij voorkeur direct van buiten toegankelijk, of zoodanig gelegen, dat het inbrengen van voorraden gemakkelijk kan geschieden. In den kelder moeten de noodige wijnhokken worden aangebracht en de bierbergplaats moet gemakkelijk met het buffet in verbinding kunnen worden gebracht;

m. een kelder voor de centrale verwarmingsinstallatie met bijbehoorende kolenbergplaats, tot eene gezamenlijke oppervlakte van ± 30 M²; met schoorsteen en ventilatiekanaal tot buitendaks, en met gelegenheid om kolen direct van buitenaf binnen te brengen;

n. ruime bergplaatsen voor stoelen en tafels, waartoe eventueel de ruimte onder de veranda's of de kap boven het gebouw zijn in te richten, in welk laatste geval in een eenvoudige hijschgelegenheid moet worden voorzien.

Art. 5. Het architectonisch karakter van het gebouw moet eenvoudig zijn en zich aanpassen aan de omgeving. Kostbare materialen, of die, welke veel onderhoud vorderen, moeten zooveel mogelijk vermeden worden.

Behalve voor het gedeelte, dat de kasteleinswoning en de keuken bevat, kan eventueel van vakwerkbouw worden gebruik gemaakt.

Art. 6. Voor de uitvoering van den bouw is een bedrag van *f* 30.000.— beschikbaar. In deze som zijn begrepen de aanleg van water- en gasleiding, rioleering en alles wat tot een complete aflevering van het gebouw behoort, doch niet de installatiën voor electrische verlichting en die der centrale verwarming.

Art. 7. Verlangd worden:

a. de planteekeningen voor paalfundeering, kelder, beganen grond en verdieping, waarin de bestemming der vertrekken is ingeschreven;

b. voorgevel, achtergevel en een der zijgevels, benevens twee doorsneden, waaruit voldoende de algemeene constructie van den bouw is te onderkennen, alles op een schaal van 1 à 100;

c. een gedeelte van een der gevels en van het interieur der Societeitszaal op een schaal van 1 à 20;

d. een perspectievische schets vanuit het standpunt op de situatie met *a* aangeduid.

De onder *a*, *b* en *c* genoemde teekeningen worden verlangd in inktlijnen; de licht-openingen mogen met een vlakke tint worden aangegeven.

De onder *d* genoemde teekening kan naar keuze van den inzender worden afgewerkt;

e. een gespecificeerde raming van kosten, opgemaakt volgens de bij dit programma gevoegde lijst van eenheidsprijzen;

f. een beknopte memorie van toelichting, voornamelijk met het oog op de te gebruiken bouwstoffen.

De kosten van den bouw mogen de bovengenoemde som van *f* 30.000.— niet te boven gaan. Plannen, die naar het oordeel der jury deze som overschrijden, kunnen niet in aanmerking komen voor bekroning.

De kosten of waarde van afbraak van het bestaande gebouw moeten bij de berekening der bouwkosten buiten beschouwing blijven.

Art. 8. Uitgeloofd worden:

een eerste prijs groot	*f* 500.—.
„ tweede „ „	„ 250.—.
„ derde „ „	„ 150.—.
„ vierde „ „	„ 100.—.

Wanneer de jury oordeelt, dat geen der ingekomen plannen voor den eersten prijs in aanmerking komt, heeft zij het recht het bedrag der drie overige prijzen onder de vervaardigers der drie best geoordeelde plannen als premiën te verdeelen.

Indien geen der ingezonden plannen naar het oordeel der jury genoegzame waarde heeft om voor bekroning of premiëering in aanmerking te komen, kan zij de prijzen geheel inhouden.

Het eerst bekroonde antwoord, en die, voor welke door de vervaardigers eene andere bekroning of een premie is aanvaard, worden het eigendom van den prijsvraag-uitschrijver. *)

Art. 9. Het ligt in de bedoeling, aan den eerstbekroonde de leiding der uitvoering van den bouw op te dragen, onder de voorwaarden van de honorariumtabel der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Geen ontwerp, dat het eigendom van den prijsvraag-uitschrijver is geworden, kan door hem, buiten medewerking van den ontwerper, voor de uitvoering worden gebezigd.

Art. 10. De ontwerpen worden vrachtvrij ingewacht vóór of op den 15 September 1911 aan het adres van den heer A. van Buren, Wijnhaven No. 75*a* te Rotterdam.

Elke inzending, die niet op het gestelde tijdstip is ingezonden, zal buiten beschouwing blijven en onmiddellijk aan het correspondentie-adres worden teruggezonden.

Binnen een week na den datum van inlevering worden de motto's der ingezonden ontwerpen gepubliceerd.

De ontwerpen moeten anoniem zijn en worden ingezonden onder een kenteeken of motto.

Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of andere wijze de anonimiteit vóór de uitspraak der jury te verbreken.

Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten omslagen moeten worden gevoegd:

a. een door den ontwerper onderteekende verklaring luidende: Ondergeteekende, inzender van het ontwerp, motto: . . . . verklaart, dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is;

b. een correspondentie-adres.

Het onder *b* genoemde omslag zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend, om, wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Het schrift op de teekeningen van bijbehoorende stukken en eventueele correspondentie, mag niet zijn het handschrift van den ontwerper.

Art. 11. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken zullen na de uitspraak der jury gedurende minstens een week te Rotterdam kosteloos worden tentoongesteld, op nader aan te kondigen tijd en plaats.

Het jury-rapport zal daarbij ter lezing liggen.

De prijsvraag-uitschrijver behoudt zich het recht voor gedurende 2 maanden na de uitspraak der jury, de ontwerpen ter tentoonstelling af te staan aan bouwkundige lichamen, die daarop prijs mochten stellen.

Na het verstrijken van dien tijd zullen de ontwerpen, die niet het eigendom van den prijsvraag-uitschrijver zijn geworden, onmiddellijk aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden. De ontwerpen zullen van den dag van ontvangst tot dien van terugzending tegen alle schade worden verzekerd voor een bedrag van f 250.— elk.

Art. 12. De jury voor deze prijsvraag bestaat uit de Heeren A. van Buren en F. Koch Jr., bestuursleden van de Officieren-Societeit en P. G. Buskens, C. N. van Goor en J. Verheul Dzn., Architecten te Rotterdam, die zich blijkens de onderteekening van dit programma met de bepalingen er van hebben vereenigd.

De jury zal haar uitspraak in een rapport motiveeren en zooveel mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen ter laatste schifting gedetailleerde beschouwingen leveren. Het juryrapport zal zoo mogelijk tegelijk met de juryuitspraak, doch in elk geval vóór der opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen.

Voor het vaststellen der eindconclusie zal de jury voltallig moeten aanwezig zijn.

Bij ontstentenis van een lid der jury van zoodanigen duur, dat daardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door den prijsvraaguitschrijver in overleg met de Permanente Prijsvraag-Commissie worden benoemd.

De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de naambrief, behoorende bij het eerstbekroonde ontwerp door of namens den prijsvraag-uitschrijver in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen der naambrieven van de overige bekroonde of van eventueel gepremiëerde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury.

De inlichtingen worden slechts schriftelijk gevraagd en met de antwoorden gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad en Architectura en ter publicatie toegezonden aan de Bouwwereld en de Opmerker.

Alle correspondentie moet gericht worden tot het lid der jury, den Heer C. N. van Goor, 's-Gravendijkwal 71.

Na 15 Augustus 1911 worden geen inlichtingen meer verstrekt.

Art. 13. Voor zoover dit programma hierin niet voorziet, zullen op de prijsvraag van toepassing zijn de algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen, ingesteld door:

de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam;
het Genootschap Architectura et Amicitia, Amsterdam;
de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, Rotterdam;
den Bond van Nederlandsche Architecten, Amsterdam.

Art. 14. Het programma met situatie-teekening zal op franco aanvrage, zoolang de voorraad strekt, kosteloos verkrijgbaar zijn aan het adres van den Heer A. van Buren, Wijnhaven 75*a* te Rotterdam.

De Jury,
A. VAN BUREN.
F. KOCH JR.
P. G. BUSKENS.
C. N. VAN GOOR.
J. VERHEUL DZN.

Het Bestuur
van de Officieren-Societeit,
A. VAN BUREN, *Voorzitter*
F. HOYACK, *Secretaris*.

*) De prijzen zijn bepaald op de wijze, als aangegeven is in de nieuwe Prijsvr. Regelen, zooals die, betreffende dit punt, door de deelnemende Vereenigingen zijn vastgesteld en slechts op de definitieve onderteekening wachten. *D: Red.*

Eenheidsprijzen,

1 M³ graafwerk	f 0.40
1 heipaal, lang 16 M. met inheien	„ 16.—
1 M³ dennenhout voor fundeering	„ 35.—
1 „ cementbeton voor vloerwulven, enz	„ 12.—
1 „ metselwerk van miskl. hardgrauw en slappe cementmortel	„ 13.—
1 „ idem van klinkers in sterke cementmortel	„ 18.—
1 „ gelijkkleurig hardgrauw in slappe cementmortel	„ 18.—
1 „ vurenhout voor vloerbinten	„ 36.—
1 „ „ „ bekappingen gewoon werk	„ 40.—
1 „ grenenhout voor bekappingen	„ 55.—
1 „ „ „ kozijnen en dergelijke	„ 75.—
1 M² dakschot met tengels en latten voor dakpannen	„ 1.30
1 „ vurenhouten vloer, dik 0.035 M.	„ 1.60
1 „ „ „ „ 0.028 „	„ 1.30
1 „ Amerikaansch grenen vloeren, dik 0.035 M.	„ 2.50
1 M³ hardsteen voor gevelwerk	„ 170.—
1 „ „ „ binnenwerk	„ 200.—
1 „ zandsteen „ gewoon gevelwerk	„ 160.—
1 M² vlakke cementpleistering	„ 0.80
1 „ wit pleisterwerk	„ 0.40
1 „ plafond met riet zonder lijsten	„ 0.80
1 „ buitenverfwerk	„ 0.50
1 „ binnenverfwerk	„ 0.70
1 „ dubbel vensterglas met stoppen	„ 2.10
1 „ spiegelglas met latten	„ 10.—
100 Kg. gegoten ijzer met modelkosten	„ 14.—
100 „ getrokken balkijzer gelegd en gemenied	„ 10.—
100 „ gesmeed ijzer voor ankers en beugels, enz.	„ 15.—
100 „ lood met soldeer	„ 0.30
100 „ zink met soldeer	„ 0.45

In deze prijzen zijn begrepen alle arbeidsloonen voor gereed-

making, aanbrengen en alle hulpwerkzaamheden, winst, risico, verrekening, enz.

De volgende VRAGEN zijn gesteld:

Vraag. Moet de directe toegang tot den tuin, achter of naast het gebouw geprojecteerd worden?

Antw. De bedoelde toegang tot den tuin kan *achter* en in verbinding met dien tot het gebouw, of wel terzijde van het gebouw geprojecteerd worden.

In het oog dient echter gehouden te worden dat de toegang tot het *gebouw* (al of niet in verbinding met dien voor den tuin), zoodanig geprojecteerd moet worden, dat bezoekers die per rijtuig komen of gaan, bij het bereiken of verlaten van het gebouw zoo min mogelijk overlast van eventueele ongunstige weersgesteldheid hebben.

Vraag. Hoe of wat is de bedoeling van den zin op pag. 1 art. 3: In verbinding met het gebouw moet een directe toegang tot den tuin worden geprojecteerd?

Antw. Zie omtrent dezelfde vraag, het antwoord op de vorige vraag.

Vraag. Wat is het peil van het terrein met aangrenzenden weg en wat is het peil van den grondwaterstand?

Antw. Het peil van het bouwterrein en den aangrenzenden weg is 1.35 + R.P.

Dat van den grondwaterstand is = R.P.

Vraag. Moet er geen W.C. met urinoir zijn voor het dienstpersoneel (kellner, buffet- en kelderknecht)?

Antw. Dit is inderdaad noodig, doch verzuimd in het programma op te nemen.

Vraag. Moet in verband met het aanwezig zijn van een orkestruimte, er op gerekend worden dat de vloer van de groote zaal, ook voor dansvloer geschikt zij, (dus parketvloer of dergelijke)?

Antw. Een Amerikaansch grenenvloer met blinde vernageling is voldoende.

Vraag. Ligt er een riool in den hoofdweg van het Park langs het terrein?

Antw. Neen. De wijze van afvoer van faecaliën kan buiten beschouwing blijven. Het hemelwater kan naar den vijver geleid worden.

Namens de Jury:
C. N. VAN GOOR.

BERICHTEN

De gegoten huizen in Frankrijk. De Parijsche correspondent van het Alg. H. Bl. schrijft:

Naar ik hoor zijn hier heden, 4 Aug. de grondslagen gelegd voor de oprichting van een groote Fransche maatschappij, met een kapitaal van 3 à 4 millioen francs, die zich de exploitatie ten doel stelt van de brevetten tot het gieten van huizen volgens het systeem waarvan Santpoort de primeur gehad heeft. De heer Harms wordt Commissaire delegue, terwijl in het bestuur mede zitting zal hebben de heer W. Zeehandelaar, een sinds jaren hier gevestigd Nederlander. Voor Holland zal waarschijnlijk een afzonderlijke Maatschappij worden opgericht; voor 't overige blijft de exploitatie der brevetten in de verschillende landen bij de Fransche maatschappij gecentraliseerd.

Een van de eerste afnemers van de nieuwe maatschappij wordt vermoedelijk de bekende banden-fabrikant Michelin, die plan heeft ten behoeve van zijn werklieden bij zijn fabriek te Clermont-Ferrand een driehonderdtal huizen volgens het nieuwe systeem te laten zetten.

Schoonheidscommissie te 's-Gravenhage. Aangaande de werkzaamheden der schoonheidscommissie, het college van deskundigen, die, daartoe door B. en W. uitgenoodigd, hen zal adviseeren bij de beoordeeling van het uiterlijk aanzien van ontwerpen gebouwen en andere bouwwerken, welke aan schoonheidseischen hebben te voldoen, valt het volgende mede te deelen.

Omtrent 12 aangelegenheden werd het oordeel der commissie ingeroepen.

Behalve een, betroffen alle adviezen bebouwing op terreinen, waar de gemeente zich hetzij bij verkoopacte, hetzij op andere wijze contractueel de bevoegdheid heeft voorbehouden de teekeningen van gevels, afsluithekken, enz. bij bebouwing of verbouwing aan hare goedkeuring te doen onderwerpen.

Ofschoon het aantal der door de commissie behandelde zaken nog gering is, bleek haar reeds herhaaldelijk dat de taak, welke zij op zich heeft genomen, buitengemeen moeilijk is. Was het in sommige gevallen mogelijk door het geven van wenken de betrokken ontwerpen te brengen tot wijzigingen, waardoor verbetering van een ingediend ontwerp werd verkregen, in andere gevallen waren de ingediende ontwerpen in opzet zoo beslist onvoldoende uit aesthetisch oogpunt dat geen heil werd gezien in opmerkingen en besprekingen over detailpunten, zoodat in deze gevallen zonder meer tot niet-goedkeuring moest worden geadviseerd.

Slechts in vier gevallen, waarvan drie zaken van ondergeschikt belang betroffen, kan het advies tot ongewijzigde goedkeuring der oorspronkelijke ingediende teekeningen luiden. Waar zulks eenigszins mogelijk bleek, heeft de commissie door het geven van mondelinge of schriftelijke inlichtingen getracht de belanghebbenden voor te lichten omtrent de wijze, waarop door hen kon worden geraakt tot plannen, welke de commissie voor goedkeuring vatbaar achtte. Echter heeft de commissie gemeend, zich strikt te moeten onthouden van het verstrekken van teekeningen of schetsen aan de belanghebbenden, eenerzijds om niet de meening te doen post vatten, dat bij afkeuring van een teekening de commissie wel voor een gewijzigd ontwerp zal zorgen, anderzijds, om de belanghebbenden ertoe te leiden zich zelf beter dan tot dusverre rekenschap te geven van het aesthetisch effect der door hen ontworpen bouwwerken.

In dit verband werd door de commissie besloten, dat door de leden individueel geen adviezen zullen worden verstrekt — noch gratis, noch tegen honorarium — omtrent zaken, waaromtrent het oordeel der commissie is ingeroepen.

Een bijzondere plaats onder de behandelde zaken wordt ingenomen door het advies betreffende aanleg en bebouwing aan het Gevers-Deynootplein.

Na herhaalde overweging van deze aangelegenheid heeft de commissie gemeend B. en W. niet te mogen adviseeren tot handhaving van het oorspronkelijk door hun College aan den Raad voorgesteld plan (ontwerp-Berlage), daar zij op deze plaats en onder de gegeven omstandigheden de voorkeur geeft aan een niet gesloten plein. Aangezien het hier een zeer bijzonder geval betreft — immers een door de Gemeente zelve uit te voeren werk — heeft de commissie niet volstaan met het aangeven van het denkbeeld van de wijziging van het Gevers-Deynootplein, doch heeft zij tevens hare denkbeelden op papier gebracht. Door den samenloop van omstandigheden waren de teekeningen aan het einde van het verslag-jaar tot leedwezen der commissie nog niet gereed. *N. R. Ct.*

Graftombe te Stavenisse. Nu de fraaie kerk der Ned. Herv. Gemeente te Stavenisse — een geschenk van de familie Van der Lek de Clerq te Zierikzee — is ingewijd, zal, naar wordt medegedeeld de prachtige witmarmeren graftombe van Jeronimus van Tuyll van Serooskerke ook worden gerestaureerd op kosten der familie. Genoemd praalgraf werd gebeeldhouwd door den bekenden Rombout Verhulst op verzoek van Vrouwe Huysser, weduwé van genoemden Jeronimus, welke 22 April 1669 overleed: zijn levensgroote beeltenis en twee en dertig kwartierwapens vindt men er op. Toen de gedenkteekenen der familie Tuyll in de kerken te Stavenisse, te Kapelle en te Serooskerke op Walcheren zeer vervallen waren en met ondergang bedreigd, heeft Willem René baron van Tuyll van Serooskerke, door de commissie tot bewaring van oudheden in Zeeland opmerkzaam gemaakt, deze gedenkstukken, onder het toezicht dier commissie, door den beeldhouwer G. J. den Hollander te Middelburg doen herstellen. Uit het bericht blijkt evenwel dat te Stavenisse weder nieuwe restauratie zal noodig zijn. *Alg. H. Bl.*

31ste JAARG. — 19 AUG. 1911. — No. 33

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Alg. September Vergadering. — Nieuwe Leden. — Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Verkeersverbetering Groenmarkt en Omgeving te 's Gravenhage, door J. F. van Hoytema. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Landhuisje te Haamstee, architect Joh. Hoogenboom. — Das Freilicht-Theater, door J. D. Landré C. Fzn. — Het Paleis-Raadhuis-Vraagstuk. Slot. — Verslag van de Commissie tot onderzoek van Kalkzandsteen. — De Aannemers en de nieuwe A. V. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE SEPTEMBER VERGADERING. Met het oog op de opening der Staten-Generaal op 19 September a.s. is de Algemeene September Vergadering-Excursie verzet en **vastgesteld op Woensdag 20 September en Donderdag 21 September**.

Het is het Hoofdbestuur aangenaam te kunnen mededeelen, dat de Afd. 's-Gravenhage onzer Maatschappij zich welwillend beschikbaar heeft gesteld in overleg met het Hoofdbestuur het Programma op te stellen. Zij heeft hiertoe een Regelings-commissie benoemd, bestaande uit de heeren D. E. C. Knuttel, S. de Clercq, Z. Hoek en J. F. van Hoytema. Naar aanleiding van voorstellen, door deze Commissie gedaan, kan verwacht worden, dat het bezoek aan Den Haag aangenaam en belangwekkend zal zijn.

Op de Algemeene September Vergadering zullen in behandeling genomen worden de onderwerpen:

Bespreking 2e Concept Wijzigingen en Aanvullingen der Nationale Prijsvraag-Regelen, ingediend door de Permanente Prijsvraag-Commissie;

Programma van Eischen voor Examen B Bouwkundig Opzichter, opgesteld door de desbetreffende Commissie;

De voorgestelde Algemeene Administratieve Voorwaarden voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen door de desbetreffende commissie.

In herinnering wordt gebracht art. 31 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, bepalend dat geen voorstel ter Algemeene September-Vergadering wordt behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 8 dagen voor de vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon Lid de heeren: F. Wielsma Czn., Ged. Bouwk. Opzichter te Heerenveen en W. P. v. d. Zweep, Ged. Bouwk. Opzichter te Steenwijk.

AFDEELING 's GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. Bij de begrafenis van Jozef Israëls op 15 Augustus j.l. werd de Afdeeling vertegenwoordigd door haren Voorzitter, den heer D. E. C. Knuttel.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VERKEERSVERBETERING GROENMARKT EN OMGEVING TE 'S-GRAVENHAGE.

Door J. F. VAN HOYTEMA.

Door den heer Von Stein te 's-Gravenhage is aan de Gemeente een aanbieding gedaan, waardoor, wordt zij aangenomen, een ingrijpende wijziging in de verkeerswegen zou tot stand komen. De heer Von Stein biedt in zijn adres aan de Gemeente het recht van koop van de navolgende perceelen:

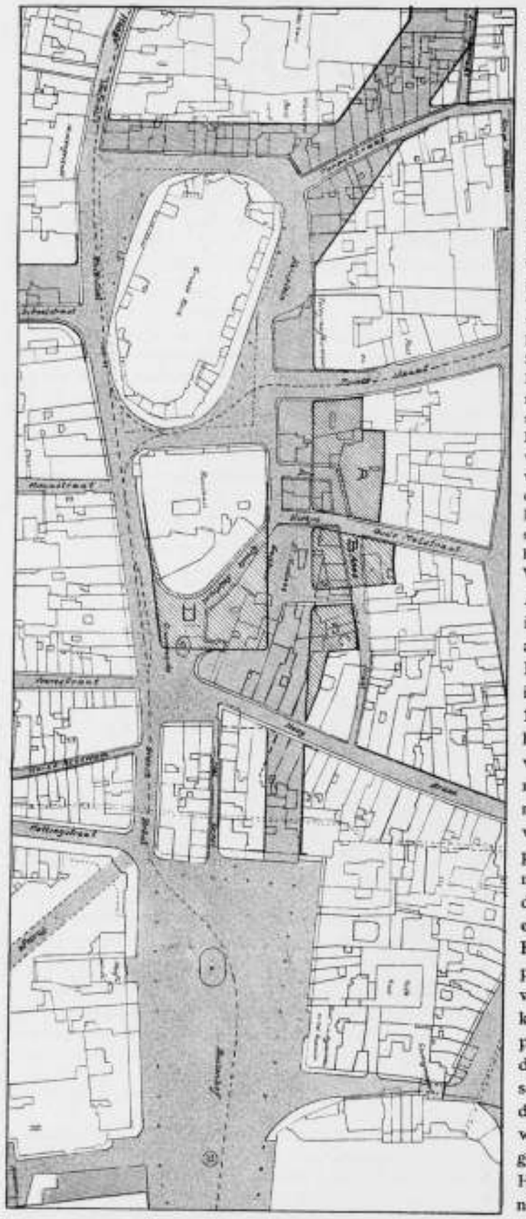
Buitenhof No. 48, 48a;
Hoogstraat No. 7, 9, 11, 2, 4, 6, 8, 10;
Annastraat No. 10, 12, 14, 17;

voor de som van f 1.252.500,— niet vrij op naam, aan huur opbrengende pl.m. f 51.800 per jaar, en op de navolgende voorwaarden:

De verkooper of order behoudt zich het recht voor den vrijkomenden grond met de opstallen gemerkt Annastraat No. 8, 10, 12, 14 (zie kaart, letter C) te koopen voor de som van f 200.000,— mits binnen zes maanden, nadat de verkeersweg gereed is, gebruik makend van dat recht.

De Maatschappij de Nederlanden is bereid, behoudens goedkeuring van commissarissen, het gebouw de Nederlanden af te

SITUATIE VERKEERSWEGVERBETERING GROENMARKT EN OMGEVING — DEN HAAG. VOORSTEL J. J. VON STEIN.

NIEUWE STRAAT. NIEUW BOUW. A-B-C-D.

HET OVERIGE GRIJS IS BESTAANDE STRAAT.

Schaal: 100 M.

breken en opnieuw op te bouwen op de aangegeven wijze op bijgaande schetskaart (zie letter B), wanneer de Gemeente de bouwkosten vergoedt, begroot op hoogstens f 250.000.—

De firma Derksen is bereid volgens gemaakte overeenkomst, de broodfabriek „De Vette Hen" af te breken en den grond te ruilen voor den grond aangegeven op bijgaande schetskaart (zie lett. B), mits de Gemeente de bouwkosten eener nieuwe fabriek vergoedt, begroot op hoogstens f 210.000,— en op de voorloopig vermelde voorwaarden in gemelde overeenkomst.

Door bovengenoemden aankoop en overeenkomst zou de gemeente in de gelegenheid zijn:

1e den aangeduiden bijna 20 M. breeden verkeersweg (zie kaart) Buitenhof—Kerkplein te kunnen maken en tevens den grond verkrijgen voor een nieuw te bouwen Raadhuis. (zie letter D.)

2e. Wanneer een 20 M. breede aansluitende verkeersweg werd gemaakt volgens bijgaande kaart Kerkplein—Elandstraat (Da Costastraat kerk R. K.), zou een verkeersweg worden verkregen Buitenhof—Kerkplein, Kerkplein—Elandstraat (R. K. Kerk) welke aan de te stellen eischen zou voldoen, daar genoemde verkeersweg Spuistraat, Prinsestraat en Piet Heinstraat zou ontlasten, door een zoo gewenschte verbinding Hollandsche spoor —, Spui — Buitenhof — Kerkplein — Elandstraat R. K. Kerk — Duinoord of — zie kaart — Kerkplein, Zuilingstraat, Krankzinnigengesticht, Noordwal, Overkluizing Westerbaenstraat, Elandstraat; met zijtak Krankzinnigengesticht, Brouwersgracht en Krankzinnigengesticht Westeinde; en verbreede Schoolstraat welke aan de te stellen eischen zou voldoen, daar genoemde verkeersweg Spuistraat, Prinsestraat, Piet Heinstraat zeker zou ontlasten.

De tramlijn 2 niet meer Varkenmarkt, Assendelftstraat, Vleerstraat, Breedstraat zou behoeven te gaan, dus die straten ontlast werden, maar nu de richting kunnen nemen Prinsegracht, Verbreede Lombardstraat, nieuwe straat, Noordwal.

Aangezien dit adres spoedig in behandeling zal komen in den Raad, knoopen wij er de volgende beschouwingen aan vast.

De grondgedachte waarvan de heer Von Stein uitgaat is, wij trachtten dit reeds vroeger aan te toonen, (B. W. 1908 No. 28) zeer juist, de noodzakelijkheid namelijk om het Buitenhof, dat door de nieuwe verkeerswegen overvuld zal worden, te ontlasten, niet door de Gravenstraat maar door een verkeersweg die in de Noordhoek uitmondt, en vervolgens door een doelmatige traceering van dezen laatsten verkeersweg een terrein te scheppen, waarop het Raadhuis kan worden uitgebreid. Het mocht den heer Von Stein gelukken alle daartoe noodige perceelen in handen te krijgen en de Nederlanden en de Vette Hen tot verbouwing over te halen.

Het valt niet te ontkennen dat door uitvoering van dit plan veel bereikt zou zijn, tenminste voor het geval de verkeersweg Kerkplein-Torenstraat verder tot stand kwam. Zonder een dergelijke doorbraak zou het geheele plan Von Stein nutteloos zijn. Laten wij de voor- en nadeelen van deze laatste verkeersdoorbraak buiten beschouwing of beter, veronderstellen wij een oogenblik dat deze aanbevelenswaard was en tot stand gebracht wordt, dan rijst de vraag of het plan V. S. niet te duur gekocht zou zijn.

Het gebouw van de Vette Hen toch is voor den weg niet noodig en dient alleen om aan de Nederlanden het terrein te verschaffen. De verbouwing van de Nederlanden zou dus kosten f 460.000 wat inderdaad belangrijk mag genoemd worden.

Voorts schijnt het dat een weg, die het beloop der Annastraat volgde zooals wij in boven aangehaald artikel uiteenzetten, veel minder kostbaar zou zijn, terwijl de hoek tusschen Hoogstraat en St. Nicolaasgasthuis strikt genomen niet noodig is en de aesthetische waarde van de verkeersweg v. Stein niet zeer hoog is aan te slaan.

In de bij het adres gevoegde toelichting becijfert adressant dat de verkregen grond voor het Raadhuis feitelijk niet meer zou kosten dan f 500.000 en wel omdat hij meent de aankoopsommen, tot een totaal van f 1.602,500, te mogen verminderen met:

a, den verkeersweg Buitenhof—Kerkplein;

b, de vergrooting der Groenmarkt;

c, de verbouwing der Vette Hen en der Nederlanden;

d, de onnoodig geworden verbreeding der Gravenstraat, vertegenwoordigende een bedrag van f 1.102,500.

Deze rekening schijnt geflatteerd want men zou nu, ware deze redeneering juist, logisch moeten besluiten dat het stukje verkeersweg Buitenhof—Prinsestraat, waarvan reeds $^1/_3$ gedeelte gemeente eigendom is, wordt aangekocht voor f 1.102,500 wat wel wat heel hoog is.

Wat ten slotte het Raadhuis betreft, hoewel wij het in beginsel blijven toejuichen wanneer het mogelijk was, het te bouwen op dezelfde plaats, lijkt het ons toch gevaarlijk een gebouw te stichten dat voor uitbreiding geen gelegenheid meer biedt en dat reeds bij den bouw te klein is te achten voor het beoogde doel; de door den Heer v. S. gedachte uitbreiding op het Weeshuisterrein schijnt mij een gebrekkige oplossing toe.

Wij wachten niet zonder spanning de beslissing van den Raad af.

GEMEENTE:	VOORGESCHREVEN MINIMUM: Straatbreedte in Meters.	Oppervlakte: Op bebouwd terrein.	Oppervlakte: Woning M².	Oppervlakte: Je vertrek M².	Hoogte in Meters: Verdrekken.	Hoogte in Meters: Doorstwering.	Hoogte in Meters: Cementraam	Inhoud privaatput in M³.	Oppervlak verhard tot opperv. vloer.	Luchtruimte per inwonend persoon: in woning.	Luchtruimte per inwonend persoon: in slaapvertrek.	Bij overtreding der voorschriften: Dagen hechtenis.	Bij overtreding der voorschriften: Guldens boeten.
Spijkenisse	—*	1/3 gebouwd	30	16	2.80	0.50	0.60	1.—	—	8	8	6	25
Hekelingen	—	1/3 id.	30	16	2.80	0.50	0.60	1.—	—	8	8	6	25
Vierpolders	7	1/2 id.	22	16	2.60	0.30	0.55	1.—	1/3	8	10	—	25
Hellevoetsluis	8 á 10	3 M. diep	30	15	3.00	0.50	0.60	3.375	1/4	10	—	—	25
Oudenhoorn	7	1/3 gebouwd	23.25	16	2.60	0.50	—	1.50	1/4	8	—	6	25
Zuidland	7	1/3 id.	23.25	16	2.60	0.50	—	1.50	1/4	8	—	6	25
Zwartewaal	7	1/2 id.	22	16	2.60	0.30	0.55	1.—	1/3	8	10	—	25
Nieuw Helvoet	7	1/3 id.	30	13.50	2.60	0.40	0.60	1.—	—	10	—	6	25
Rozenburg	10	1/3 id.	36	16	2.80	0.50	0.60	1.—	—	8	8	6	25
Nieuwenhoorn	7	1/3 id.	30	13.50	2.60	0.40	0.60	1.—	—	10	—	6	25
Heenvliet	7	1/2 id.	22	16	2.60	0.30	0.55	1.—	1/3	8	10	—	25
Rockanje	7	1/3 id.	25	13.50	2.60	0.40	0.60	1.—	—	10	—	6	25
Oostvoorne	10	1/3 id.	30	13.50	2.60	0.40	0.60	1.—	—	10	—	6	25
Abbenbroek	7	1/2 id.	22	16	2.60	0.30	0.55	1.—	1/3	8	10	—	25
Brielle	10	1/3 id.	30	14	2.80	1.—	0.60	1.20	1/4	10	8	—	40

*) Waar deze — zijn geplaats is niets voorgeschreven.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

door J. L. B. KEURSCHOT.

XXVII.

TER HERINNERING. Onze lezers zullen zich wellicht nog herinneren, dat door het hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een commissie werd benoemd, welke opdracht kreeg, te trachten wat meer eenheid van gedachtengang in onze Nederlandsche bouwverordeningen te brengen.

Meer dan eens hebben wij de noodzakelijkheid daarvan betoogd en ook thans zijn wij weer in de gelegenheid dat nog eens helder in het licht te stellen.

Ter completeering onzer verzameling mochten wij door vriendenhand ontvangen de bouwverordeningen, thans vigeerende in 15 van de 16 gemeenten, behoorende tot het ressort van de Gezondheidscommissie, zetelende te Brielle.

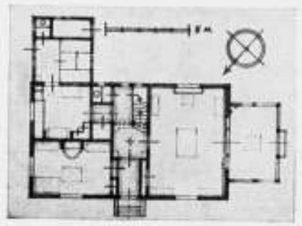
Vijftien verordeningen, dienende tot basis van werkzaamheid van *één* Gezondheidscommissie, goedgekeurd door *één* college van Gedeputeerde Staten en regelende de volkshuisvesting in vijftien gemeenten met ongeveer gelijke economische verhoudingen in *één* zelfde landstreek gelegen, wat zou logischer zijn, dan dat die verordeningen gelijk en gelijkvormig waren?

Maar ook hier is de logica ver te zoeken; ook deze vijftien bouwverordeningen geven te aanschouwen een bonte mengeling van de meest uiteenloopende voorschriften, minima en maxima, hetgeen de hier bijgaande staat zal aantoonen:

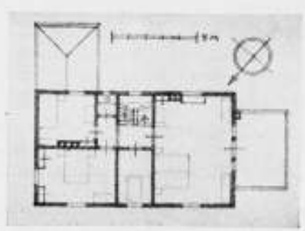
Wij moeten eerlijk bekennen — en vermoeden hetzelfde van de betrokken gemeentebesturen en van Gedepu-

teerde Staten van Zuid-Holland — dat ons thans nog niet duidelijk is, waarom

a. in Oostvoorne een straatbreedte van 10 M., in Zuidland eene van slechts 7 M. noodig is, terwijl men in Spijkenisse en Hekelingen volkomen vrij is;

b. in 9 gemeenten met een onbebouwd terrein bij elke woning ter grootte van $^1/_3$ van het bebouwde oppervlak kan worden volstaan, terwijl in 5 gemeenten de helft daarvan wordt noodig geacht;

c. in de 15 gemeenten 5 verschillende woningoppervlakten, 4 dito kamergrootten, 3 vertrekhoogten worden voorgeschreven;

d. in Brielle de zolderborstwering 2 maal de hoogte van die in Rozenburg en ruim 3 maal de hoogte van die in Abbenbroek moet bedragen;

e. 5 cM. verschil in cementraamhoogte noodig kan zijn, vooral niet als men let op de dikte van een steenlaag;

f. de inhoud van den privaatput in Hellevoetsluis ongeveer 3.5 maal grooter moet zijn dan in Abbenbroek;

g. de menschen in enkele gemeenten grooter ventileerend raamoppervlak noodig hebben dan in andere en in 7 gemeenten geheel zonder ventilatie kunnen leven;

h. de Abbenbroekers hun gezondheid niet bedreigd zien met 8 M³. luchtruimte per inwonend persoon, terwijl de Rockanjers 10 M³. ten zeerste van noode hebben en waarom ten slotte

i. Een Briellenaar zijn zonden moet boeten met *f* 40.— „*zonder*" hechtenis en een Zuidlander met *f* 25.— of 6 dagen „zitten".

Na het voorgaande zal geen nader betoog meer noodig zijn om een denkbeeld te krijgen van den overlast het bouwend publiek in die landstreek door de rijke variatie in de bouwvoorschriften aangedaan en evenmin, om te beseffen, welk een bron van last en moeite daarin voor de Gezondheidscommissie is gelegen; voor die commissie toch is het niet voldoende één bouwverordening te kennen, neen, zij moet er steeds op verdacht zijn, dat zestien artikelenbundeltjes haar lagen leggen. Bij het minste of geringste door haar te geven voorschrift, heeft zij zich vooraf af te vragen: „hoe eischt men het daar ter plaatse ook weer?"

Maar niet alleen het verschil in, ook de aard van de voorschriften maakt het dringend noodig dat de bouwverordeningen-commissie eens aan den arbeid gaat.

Zoo eischt b. v. de verordening voor de gemeente Oudenhoorn voor bestaande woningen „*zooveel mogelijk*" drinkwatervoorziening; in Heenvliet „wordt door den Raad de te volgen rooilng nader vastgesteld," als „afwijking van de door den Raad vastgestelde rooilijn wordt gewenscht"; de verordening van Hellevoetsluis regelt tevens een weinig den geslachtelijken omgang en voorkomt stellig bloedschande. Art. 51 toch luidt: „Personen van verschillende kunne, tusschen wie het huwelijk volgens art. 87 van het Burgerlijk Wetboek verboden is, mogen zich niet tegelijk in één bed, bedstede of andere slaapgelegenheid bevinden." Op welke wijze toezicht op de naleving van dit voorschrift zal worden gehouden, wordt niet vermeld en evenmin, of in den schoonmaaktijd een broer en zuster tezamen de bedstede mogen witten; in Vierpolders spot men al evenmin met de bouwvoorschriften: als daar een bestaande woning *bij het in werking treden* der verordening „niet voldoet aan een der voorschriften van de art. 39 tot en met 48" of aan „gestelde nadere eischen, wordt de eigenaar of beheerder gestraft met een geldboete van ten hoogste vijf en twintig gulden." Een aanschrijving — om den eigenaar of beheerder op zijn verzuim attent te maken — acht men overbodig.

Bij een nauwgezet ontleden der verschillende voorschriften, waren er ongetwijfeld nog wel meer bloempjes te plukken geweest, doch wij zijn van meening, dat het voorgaande voldoende is om weer eens opnieuw aan te toonen, hoe voor onze commissie de velden wit zijn om te oogsten.

Laat jeugdige voortvarendheid haar — en ook die, ingesteld door den Bond van Nederlandsche Architecten, welke tot nu toe al evenmin van zich deed spreken — daarom bezielen en nopen zeer spoedig aan den arbeid te gaan. Het vraagstuk is moeilijk en zijn oplossing staan tal van bezwaren in den weg, maar .... moeilijkheden en bezwaren zijn er niet om over te vallen, doch om ze te overwinnen.

Arnhem, Juli 1911.

LANDHUISJE TE HAAMSTEE.

(EIL. SCHOUWEN).

Dit huis is gebouwd in 1906 te Haamstee in de duinstreek van het eiland Schouwen. Het is gelegen op een zeer ruim terrein en op flinke afstand (ongeveer 30 M.) van de straatweg, reden waarom een zeer eenvoudige, dus duidelike, hoofdvorm is gekozen, die getracht is ook bij de onderdelen door te voeren, in de eerste plaats dus bij de gevels, en van zelf ook bij de planindeling.

De woonkamer met serre is ontworpen aan de zuidwestzij, werkkamer, keuken enz. aan de noordoostzij, terwijl zich op de verdieping 3 slaapkamers en een ontbijtkamertje bevinden.

De woonkamer heeft aan 3 zijden licht, dus ook uitzicht, de zon draait er dus geheel om heen en kan toch bij grote hitte, naar verkiezing door luiken worden buitengesloten, zonder de kamer in het donker te zetten.

Op verlangen van den bouwheer is de schoorsteen onder het raam gemaakt, een eenigszins gezochte inrichting, maar die van uit de kamer vrijer uitzicht geeft, dan bij 2 zijraampjes of dergelike het geval is. De uitbouw op het dak is een dienstbodekamer. Hoewel de hoogte daarvan niets meer bedraagt dan de minimum maat, die de verordening toelaat, is ze toch noch hinderlijk groot. Door verschil in kleur van het metselwerk is getracht hieraan noch zoveel mogelik tegemoet te komen.

De gevels zijn gemetseld van witte kalkzandsteen met trasraam, strekken en banden (onder en ter hoogte van de balklagen) van waalhardgrauw.

Het dak is gedekt met onverglaasde rode sluitpannen in hollandse vorm. Het zware houtwerk is roomkleurig geschilderd, het lichtere groen.

JOH. HOOGENBOOM.

DAS „FREILICHT" THEATER

door J. D. LANDRÉ C.FZN.

Ik houd 't voor waarschijnlijk, dat men ook in Holland in de laatste maanden hiervan gehoord heeft. Hoe dit ook zij, 't zij mij veroorloofd, eenige indrukken weer te geven, die mij frisch in 't geheugen liggen; wellicht dat ze dezen of genen lezer welkom zijn.

In 't Hollandsch zou ik 't liefst zeggen: het „natuurtooneel". Het is niet alleen in de vrije natuur, dat dit tooneel geschapen is, het is ook de natuurlijkste wijze, waarop de natuurlijke stemmingen worden teweeg gebracht. Laat mij daarover 't een en ander zeggen.

Aken heeft 't, naar mijne opvatting, *groote* voorrecht, sedert ongeveer een maand zulk een natuurtooneel te bezitten. Het heeft trouwens daartoe eene gelegenheid, die bijna niet beter gedacht kan worden.

Wie Aken kent, heeft zeker den *Lousberg* in de herinnering. Ten Noordwesten van de stad, die van 't westen over 't zuiden naar 't oosten door een geheel met woud bedekte heuvelrug van c.a. 330 M. + A.P. begrensd wordt, strekt zich eene liefelijke, vruchtbare, aan den gezichteinder weer in heuvels overgaande vlakte uit, de "Soers" genaamd. Doch als „Wahrzeichen" verheft zich tusschen stad en vlakte, juist naar Neerlands grens gericht, de ongeveer 230 M. boven de zee liggende „Lousberg", naar de oostzijde overgaande in de iets lagere „Salvatorberg" met de romantische, op hare oude grondvesten weder opgebouwde romaansche Salvatorkerk. In de bekende voorstelling van Merian, waarnaar ik indertijd eene voor 't Weekblad bestemde penneschets zond, is de Lousberg nog geheel kaal. Napoleon I legde den grooten weg daarop aan en liet den berg beplanten.

Aan den voet is de berg ongeveer 1500 M. lang en 500 M. breed. Op den kruin zullen deze maten ongeveer de helf bedragen; aan het zuidoostelijke einde bevindt zich een steenobelisk uit den Napoleontischen tijd. Van hier uit geniet men een overweldigend mooien blik op de stad met hare woudrijke omgeving, vooral des namiddags, wanneer de boven Holland staande zon hare guldene stralen op de rijk met torens getooide stad en het vriendelijk, golvend omringende land werpt. Van het noordwestelijk eindpunt zweeft de blik over de lachende „Soers" naar het lievelijke Limburgerland, door 't schilderachtige Geuldal van de Belgische Ardennen en den Duitschen Eifel gescheiden. Daar ligt „die Holländische Schweiz". Voorwaar, „genug des Schönen", om een bezoek aan den Lousberg volop te beloonen, ook zonder de heerlijke lommerrijke rij- en wandelwegen van den voet tot den top.

Naar den (trouwens zeer goeden) „Führer durch Aachen und Umgebung" van Prof. Dr. Savelsberg, zegt L. Börne van dit pittoreske plekje, en wel met recht: „Herrliche Landschaft; ich habe sie schöner gesehen, *nur eine solche nicht*; ein Lustwald, soweit das Auge reicht".

Weinu, midden op den kruin, geheel omgeven door naaldhout, beuken en linden, eiken, esschen en iepen, daartusschen allerhand struikgewas, op geplooiden bodem bewassen met kleurrijk gras, waarin margrietjes, boterbloemen en andere natuurkinderen hun vroolijk aangezicht toonen, daar — ligt het „*natuurtooneel*".

Het bestaat, evenals andere schouwburgen, uit *Tooneel* en *Toeschouwersruimte*. Alleen met dit onderscheid tegenover onze moderne schouwburgen, dat (evenals bij het antieke Theater) beide gedeelten onder den blooten hemel zich uitbreiden; de blauwe lucht, al dan niet bewolkt, is het vriendelijk dak, dat spelers en toeschouwers zonder eenige bedrukking dekt.

Het tooneel heeft noch gordijn, noch coulissen, noch prospect;

In de beide vorige artikelen van onzen Correspondent te Aken («Merkwaardige Tegenstelling van Lotgevallen» en «Een Bouwkundige Gids voor Amsterdam») zijn een 2-tal storende drukfouten geslopen.

Blz. 321, 1ste kolom, 16de regel v. o. staat: gecentraliseerd; moet zijn: *gedecentraliseerd*.

Blz. 323, 2de kolom, 22ste regel v. b. staat: Schafsburg; moet zijn: *Straatsburg*.

en toch is 't afgesloten, zooals men dat niet beter verlangen kan. Het heeft eene onregelmatige grondvlakte van ongeveer 25 M. in 't vierkant. Natuurlijke, statige boomgroepen sluiten 't naar links en rechts af. Eenige rotsblokken brengen verdere afwisseling in deze groepeering, tegelijk kleine heuvelen en „schluchten" (dalen) vormend, die het betreden door de spelers van de zijden naar behoefte van de speelsituatie mogelijk maken.

De achtergrond wordt ingenomen door eenig geboomte, welks kruinen de milde stralen van de avondzon genoegzaam doorlaten om spelende lichten op den voorgrond en de zich bewegende personen te werpen.

Een tempel van Grieksch-Dorisch karakter staat helder voor het sappig (en door den afstand toch stemmig) groen.

Rechts en links zijn eveneens, kleiner van afmeting, klassieke gebouwtjes in 't groen geplaatst; een steenen bank voltooit deze architektuur.

Al naar gelang van het te geven stuk worden deze ter plaatse blijvende bouwdeelen decoratief bedekt in ander karakter, bijv. noorsch, oostersch of renaissance. Enkele, eenvoudige, houten meubelen (stoelen, tafel, bank) worden naar behoefte in het zand, dat als vloer dient, neergezet. Dit geschiedt zonder eenige stoornis in de pausen of zelfs gedurende de handeling door bedienden, *in het karakter van het stuk gekleed*; hierdoor heeft 't niets opvallends. Licht en schaduw wisselen in geheel natuurlijke wijze op het tooneel.

Bij de keus van de stukken wordt er zooveel als mogelijk is op gelet, dat de lichtstemming geheel zonder kunstmatige hulpmiddelen verkregen wordt.

Een natuurlijke zonsondergang is nauwelijks te evenaren, zeker niet te overtreffen.

Wordt de schemering langzamerhand door nachtelijk donker vervangen, zoo wordt toortslicht ontsteken, wat de romantiek onder omstandigheden nog verhoogt. Gespeeld wordt (al naar gelang van het stuk) voormiddags of — en wél zulks in den regel — bij de thans nog lange dagen 's avonds van 6 uur tot 8 uur, hoogstens half negen. De pausen zijn kort; het publiek blijft op de plaatsen.

Van de toeschouwers gesproken, wil ik even enkele punten van belang behandelen. Tusschen tooneel en toeschouwers ligt eene kleine grasvlakte, anders niets. De ook hier natuurlijk noodige souffleur is achter een der genoemde decoraties of geboomte (zoo dit dicht genoeg is) verborgen, waartoe zich zoo goed gelegenheid biedt.

De toeschouwersruimte herinnert in 't bijzonder aan het antieke amphitheater; naar mijne schatting diep ongeveer 40 M., breed ca. 30 M. en biedt plaats voor ruim 300 bezoekers. Deze ruimte is in vier zoogenaamde „ringen" ingedeeld. De eerste ring bestaat uit eenvoudige banken, de tweede en derde uit banken met zitkussens en rugleuningen, de vierde uit stoelen. De *eerste* ring, die het diepst ligt, grenzende aan de het tooneel afsluitende grasvlakte, is de goedkoopste; Mk. 1.65 = ca. fl. 1 per plaats. De stoelenrijen, die als *vierde* ring het hoogst liggen, kosten per plaats: Mk. 3.30 = ca. fl. 2 (met inbegrip van belasting op publieke vermakelijkheden). In 't midden en aan de beide zijden zijn doorgangen van voldoende breedte; eveneens tusschen den derden en vierden ring, waar zich ook rechts en links de in- en uitgangen bevinden.

Op den achtergrond wordt de ruimte afgesloten door een reeds vroeger hier bestaand rondtempeltje (monopteros). Aan de zijden geven hooge boomen de gewenschte schaduwen niet alleen voor de toeschouwers, maar sluiten deze ook genoegzaam af van de omgeving buiten het theater, dat slechts door een staketsel met zaklinnen van de omringende wegen, half tusschen de boomen en heesters verscholen, is afgescheiden.

Het zou mij nu veel te ver voeren wilde ik alles aanvoeren, wat nog over de „Freilichtbühne" te zeggen is. Daarom slechts kort eenige opmerkingen, waarbij ik mij ten deele steun op de door de „Kurdirektion" uitgegeven brochure: „Freilicht- und Kurtheater" Aachen.

Het is stellig velen Hollanders, vooral kunstenaars op verschillend gebied, niet onbekend, dat reeds voor ca 15 jaren in München eene zoogenaamde „Reformbühne" werd ingericht. Het is de bekende *„Shakespeare-Bühne"*, die baanbrekend geworden is. Sedert is steeds beweging in het streven gebleven, met het tooneel meer naar het antieke voorbeeld van eenvoud terug te keeren; in tegenstelling met de eveneens zeer te waardeeren bemoeiingen der „Meiningers" door „Ausstattung und Zusammenspiel" een machtig ensemble van indrukken te verkrijgen. Lautenschläger, wiens hoogontwikkelde „Bühnenroutine" overal bekend, en ook bij den herbouw der Amsterdamsche Stadsschouwburg geraadpleegd werd, was (als ik me niet vergis) de man, die de „Shakespeare-Bühne" inrichtte. Namen als v. Possart, von Perfall, prof. Savits zijn hiermêe eng verbonden; in den jongsten tijd heeft vooral Reinhardt in Berlijn met zijne König-Oedipus-voorstellingen in 't circus Schumann nieuwe banen betreden. Düsseldorf, Keulen, Mannheim, „das Harzer Bergtheater" zijn eveneens voorbeelden van belangrijke theater-reformen. Het „Freilichttheater" in Duitschland en Zwitserland is (voor zoover ik weet) eene schepping van Rudolf Lorenz, naar wiens aanwijzingen ook het natuurtooneel op den Lousberg door de „Kurdirektion" en de technische autoriteiten werd ingericht.

'k Mag wel als bekend aannemen, dat natuurtooneelen niet alleen in de tijden der Oude, maar ook in die der Nieuwe geschiedenis steeds een rol gespeeld hebben. Aan de hoven van Versailles en Potsdam waren ze bekend en zijn in afbeeldingen voor 't nageslacht gespaard gebleven, die een hoogen dunk van de prachtlievende kunst der Bourbons en van Frederik den Grooten geven. In Zuid-Frankrijk floreert 't natuurtooneel van Orange in 't gerestaureerde Romeinsche theater. Ook in Engeland is deze nieuwe beweging niet onbekend.

Wat nu echter deze nieuwste beweging hoofdzakelijk onderscheidt van een gedeelte der voorafgegane perioden is, dat hier *in de allereerste plaats* het streven naar eenvoud voorheerscht. Dit streven is gemeenschappelijk tusschen „Shakespeare"- en „Freilichtbühne".

Het *hoofdgewicht* wordt weêr gelegd op de spelers en wel vooral op dat, wat ze *zeggen*. Natuurlijk is daarbij ook het zoogenaamde „Mimenspiel" (waarvan ik in de vertolking van Hjördis in Ibsen's „Nordische Heerfahrt" door Erna Manegg een brillant voorbeeld mocht genieten) van groot belang. Ook de costumeering is volstrekt niet onverschillig, stellig ook niet de *omgeving*. Maar toch blijft vooral de laatste min of meer *neutraal* om daardoor de *persoonlijkheid* (zonder afleiding door te veel bijwerk) op den voorgrond te brengen, te *individualiseeren*. Het geheel krijgt een *intiem* karakter, krijgt iets *vertrouwelijks*. Dat heb ik ondervonden in de reeds genoemde voorstelling van het pakkende, aan tragische en groote momenten zoo rijke werk uit Ibsen's vroegperiode: „Nordische Heerfahrt". Alhoewel een mooie zomeravond in onze streken niet onmiddellijk kan worden vergeleken met ruwe winteravonden van het Noorden, zoo paste toch de Noordsche hut goed in 't landschap, evenals de eenvoudige kostumen zich natuurlijk en schilderachtig tegen den beschreven achtergrond handhaafden. Het spel was ten deele, zooals reeds gezegd, voortreffelijk. De stemming van den avond en het aanbreken van den nacht indrukwekkend. De toortsverlichting liet der phantasie aan het tragisch slot vrije speelruimte. Eenige klokkentonen uit de verte stoorden de stemming niet, hoewel ze niet tot de voorgeschrevene antecedenten van 't stuk behoorden. Ja, zelfs het eenigszins te onpas optredende „tuf-tuf" van een „auto" vermocht ik mij in dat oogenblik als 't geluid van verwijderde zeeleeuwen voor te stellen.

Ik spreek opzettelijk hiervan, om te toonen, dat natuurlijk vele moeilijkheden kunnen ontstaan, die het natuurtooneel min of meer influenceeren. Maar men vergete ook niet, dat bij elke tooneelvoorstelling hoofdvereischte is, dat de toeschouwer en toehoorder *den goeden wil* mêebrengen om te genieten in den verhevenen zin van 't woord.

Een betrekkelijk *stille* plaats moet onder alle omstandigheden voor zulk een natuurtooneel worden uitgezocht; de omgeving — en niet alleen de onmiddellijke, maar ook de verbindende

met de stad — moet aangenaam zijn. Goede verbindingen zijn van praktisch voordeel en laten het gevoel van behagelijkheid gedurende en na de voorstelling voortbestaan. Langen tijd na slot der voorstelling bleef de stemming aanhouden, die niet gedurende het stuk door applaus gestoord werd. Geene buigingen van menschen, die even te voren hun tragisch einde naar den wil des dichters gevonden hadden. Enkel en alleen na afloop van 't geheel, dus *aan 't einde van 't stuk* eene korte en krachtige uiting van waardeering en schatting door levendig applaus. Dan stil en rustig weggaan zonder gejaag om de laatste tram te halen, zonder gedrang aan de garderobe (vestiaire), daar deze laatste overbodig is. Al te groote hoeden van de dames, die daar niet goed buiten kunnen, worden hoffelijk gedurende de voorstelling afgezet; kleinere storen weinig of niet bij den amphitheatralischen aanleg van de plaatsen. Met één woord: een bijna ongestoord genot — en dat wil wat zeggen! — Ons, modernen *cultuur*menschen doet een *natuur*genot zoo goed; laten wij dankbaar zijn waar het zich ons biedt!

Aachen, Augustus 1911.

HET PALEIS-RAADHUIS VRAAGSTUK.

Vervolg van blz. 383, Slot.

Het is waar, niet alle afdeelingen van den gemeentedienst zullen in het oude Raadhuis op den Dam kunnen worden opgenomen en dit bezwaar schijnt bij Uw College zwaar te wegen. Wij begrijpen dit echter niet. Immers het volgens overgelegd schetsplan te bouwen Raadhuis aan den O. Z. Voorburgwal, zou evenmin zooveel ruimte bieden, dat daarin alle takken van gemeentedienst konden worden ondergebracht. Dat is trouwens het geval met geen enkel nieuw stadhuis in steden van eenigen omvang. Ziet men van dezen eisch af, dan biedt het Stadhuis aan den Dam zeer veel voordeelen.

Immers, terwijl er voorheen slechts quaestie was van het onderbrengen van de kern van de secretarie in het oude Raadhuis, is het nu mogelijk gebleken niet alleen ruimte te vinden voor de tegenwoordige geheele secretarie (de afdeeling Militaire Zaken, die wij in ons rapport voorstellen in het Prinsenhof te laten, kan desgewenscht ook wel in het Stadhuis aan den Dam worden gevestigd), maar bovendien nagenoeg een geheele verdieping voor toekomstige uitbreiding te bestemmen. Het verband tusschen de afdeelingen van de secretarie onderling en met de verschillende diensten wordt ook thans reeds door de telephoon onderhouden. De telephoon moge dan geen „universeel redmiddel" zijn, de gemeente-administratie wordt er toch bij doelmatige inrichting belangrijk door vereenvoudigd en vergemakkelijkt, zooals blijkt uit de huistelephooninrichtingen van alle groote kantoren. Het bezwaar van de twee stadhuizen schijnt ons dus zeer weinig te beteekenen. Bovendien, is die voorstelling eigenlijk wel juist? Er is immers maar één Stadhuis, d i. de zetel van het gemeentebestuur, en verder tal van dienstgebouwen. Dat $\frac{5}{6}$ deel van het Prinsenhof bezet moet blijven na ingebruikneming van het oude Raadhuis, is dus in het geheel geen bezwaar. Integendeel is daaraan nog een voordeel verbonden. Want dan zou het al spoedig blijken, dat al deze diensten kunnen gevestigd blijven in de aan de Gemeente in vollen eigendom toebehoorende panden van het Prinsenhof. In dat geval zou het eigenlijke Admiraliteitsgebouw, indien dat tegen den afstand van het Paleis wordt gewenscht, weer aan het Rijk kunnen worden teruggegeven.

Daardoor zouden tevens alle vragen van eigendomsrecht worden afgesneden. Wij zijn het echter met uw college geheel eens, dat de juridische eigendomsquaestie en van het Paleis en van het Prinsenhof wel niet zal worden gesteld. Toch willen wij, wat de vraag zelve betreft, opmerken, dat het vaststaat, dat nimmer, noch in, noch na 1808 door de gemeente Amsterdam een rechtshandeling is verricht, waardoor de eigendom van het oude Stadhuis is verloren gegaan.

Even beslist als in onze meening over de geschiktheid van het Paleis als Stadhuis, blijven wij in de overtuiging over de ondoelmatigheid van het gebouw als Paleis en vooral als woning.

Uw College meent ons een oordeel daarover te kunnen ontzeggen. Wanneer wij niettemin onze ongunstige meening blijven handhaven, een meening nog versterkt door de ervaring van den laatsten tijd, dan kunnen wij daarvoor toch waarlijk wel goede gronden aanvoeren.

Is het, om slechts enkele vragen te stellen, niet ergerlijk, dat de Vierschaar, met haar onovertroffen beeldhouwwerk, moet worden gebruikt als vestiaire? Is het rationeel een corridor zoo goed en zoo kwaad als het gaat in te richten tot eetzaal?

Voldoen werkelijk de vertrekken, die tegenwoordig door de Koninklijke familie worden bewoond, aan matige eischen van comfort en hygiëne? Is een zaal als de krijgraadkamer met haar machtig gewelf wel aangewezen als algemeene slaapgelegenheid voor nestellakeien?

Is de tegenwoordige wijze van verlichting zonder bezwaar en kan een moderne verlichting niet veel veiliger worden geacht?

Voldoet de rioleering in en onder het Paleis aan de eischen der moderne hygiëne?

Is kortom de tegenwoordige toestand van het gebouw een zoodanige, dat die niet spoedig afdoende voorziening eischt?

Dat men in deze misstanden heeft bernst, kan geen argument voor de opvatting zijn, dat zij niet bestaan.

Integendeel, men heeft reeds te lang genoegen genomen met een toestand, die bij de stichting van dergelijke gebouwen niet zou worden geduld. En nu meenen wij werkelijk, dat niet alleen de Hooge Regeering deze zaken kan beoordeelen. Integendeel, wij gelooven, dat een commissie als de onze, zooals die door burgemeester en wethouders werd samengesteld, beter in staat is te beoordeelen, of een bouwwerk al of niet aan zijn bestemming voldoet, dan welke Regeering ook. Immers ook de Regeering, die dergelijke toestanden heeft bestendigd, zou toch, indien de zaak aan haar oordeel wordt onderworpen, door deskundigen moeten worden voorgelicht.

En bovendien, uit de voordracht van Uw college zelf (blz. 543 punt 2) blijkt reeds, dat dit bij de Regeering twijfel onderstelt over de doelmatigheid van het Paleis als vorstelijke woning.

Is het Paleis dus als woning ten eenenmale ongeschikt, voor representatieve doeleinden leenen zich de machtige zalen en galerijen bij uitstek; daarvoor zijn zij ook bestemd door de mannen, die het stadhuis bouwden.

En daarom èn om de Koninklijke traditie der negentiende eeuw te handhaven, meenden wij een deel van het stadhuis (de eerste verdieping aan de Damzijde) altijd, een ander deel (de Burgerzaal met aanliggende galerijen en vertrekken) bij Koninklijk bezoek te moeten uitsluiten van den secretariedienst.

Dat de verhoudingen, die dan ontstaan, met overleg zouden moeten worden geregeld, spreekt van zelf; maar ongezindheid tot overleg meenen wij noch bij de Hooge Regeering, noch bij den Raad te mogen aannemen. Naar ons plan zou de traditie der negentiende eeuw gehandhaafd blijven, maar tevens verbonden zijn aan die der zeventiende en achttiende eeuw. Uw college, dat terecht zoo zeer prijs blijkt te stellen op de handhaving der nationale traditie van onzen tijd, moge tevens een open oog hebben voor de stedelijke kracht en grootheid, die spreekt uit de majesteit van dit gebouw. Het is zeker van burgemeester en wethouders niet te veel gevraagd, dat zij de grootheid hunner voorgangers op het driekruissig kussen naar waarde weten te schatten. Het geldt hier wezenlijk geen „plaatselijke trots" alleen, maar de overtuiging, dat een burgerkapitaal, als dit behoort terug te keeren tot de stad, die het stichtte. De sterkende invloed, die dagelijks van het in eere herstelde Raadhuis op de burgerij zou uitstralen, mag evenmin worden onderschat als thans de deprimeerende druk, die uitgaat van de donkere, lage ruimte van het Prinsenhof. Het is niet een kostbare antiquiteit, die de burgerij van Amsterdam terug verlangt, maar de plaatselijke uitdrukking van een krachtig gemeentewezen, van een beteekenisvol stedeleven, dat zijn grondslag vindt in de 13e eeuw, in latere tijden tot steeds rijkere ontplooiing is gekomen en nog altijd in Nederland

de eerste plaats inneemt. Het was de commissie indertijd een voorrecht, vooral aan deze ideeële zijde van het Paleis-Raadhuis-vraagstuk uiting en klank te hebben mogen geven. Dat die klank bij Uw college zoo weinig weerklank heeft mogen vinden, betreuren wij ten zeerste; want zij kunnen niet verhelen, dat het ons pijnlijk heeft getroffen, bij Uw College zoo weinig gevoel voor dit denkbeeld te hebben aangetroffen, en zulk een miskenking van datgene wat een stad ook heden ten dage aanzien geeft. Wij willen echter deze beschouwing niet eindigen zonder ook de materieele zijde der zaak nog eens onder de oogen te hebben gezien.

Allereerst merken wij op, dat het geheele Damvraagstuk, n.l. de door ons geprojecteerde, en door den Raad vastgestelde verbouwing aan den Dam, in het nauwste verband staat met de Paleis-Raadhuis-quaestie.

Het herstelde Raadhuis, dagelijks het middelpunt van gemeenteleven, zoude den Dam een gansch ander aanzien geven dan nu het gesloten Paleis.

Zouden Burgemeester en Wethouders inderdaad gelooven, dat de oplossing der Paleis-Raadhuis-quaestie voor een spoedige en voor de gemeente voordeelige exploitatie der door dure onteigening verkregen bouwterreinen en van de daarop te stichten gebouwen aan den Dam een onverschillige zaak is? Wij zeker niet. Ongetwijfeld moet reeds nu de gedrukte toon, waarin de voordracht van Burgemeester en Wethouders is gehouden, een deprimeerenden invloed hebben op veler geloof aan de toekomst van Amsterdam. Wij vreezen daarom ernstig, dat deze voordracht, waarbij door het College van Burgemeester en Wethouders zulk een weifelend standpunt wordt ingenomen, een depreciëerenden invloed zal hebben op de Dambebouwing, die juist als geheel en in verband met de wederingebruikstelling van het historische Raadhuis is ontworpen.

Mocht de tegenwoordige toestand blijven voortduren, dan kan er geen sprake meer zijn van een exploitatie van het door u vastgestelde bebouwingsplan op de meest voordeelige wijze.

Omtrent de juistheid nu van onze raming der kosten van het bij het rapport behoorende schetsontwerp voor de bebouwing en uitbreiding van het tegenwoordige Raadhuis schijnt bij u twijfel te bestaan (pag. 542 van de voordracht). Om U van de juistheid dezer raming te overtuigen, verwijzen wij naar de door ons gemaakte begrooting ten bedrage van f 2.700.000, die in ons archief ten Raadhuize is te vinden; daarbij hebben wij natuurlijk niet het zoo weinig breede standpunt ingenomen, waarvan de uiteenzetting van Uw College blijk geeft. De bedoeling, het blijkt toch duidelijk, is om dezen bouw op een (schijnbaar) zuinige wijze te willen tot stand brengen, door o. a. een feest- of receptiezaal, die in elk nieuw raadhuis behoort, te laten vervallen. De ervaring leert intusschen telkenmale, dat juist dat bekrompen bouwen op den duur kostbaarder is dan een volledig breed opgevat in zijn geheel uitgevoerd plan.

De inrichting van het Paleis tot Raadhuis, alles, ook de restauratie daaronder begrepen, is, blijkens de in ons archief aanwezige begrooting, door ons geraamd op f 700.000. Daarbij behoeft niets te worden gevoegd, dat niet ook in het nieuw te bouwen stadhuis aan den O.Z. Voorburgwal noodig is aan meubileering enz. In het Paleis behoeft deze laatste geenszins weelderig te zijn, zooals Uw College ten onrechte meent, daar de architectuur van verreweg de meeste dienstvertrekken zeer eenvoudig is.

Het verschil ten gunste van de herkrijging van het oude Raadhuis is dus ongeveer twee millioen. Aannemende dat een half millioen zal noodig zijn om het Prinsenhof te herbouwen en te verbeteren, dan blijft er in dat geval toch nog anderhalf millioen beschikbaar voor Amsterdams aandeel in de stichting van een nieuw Koninklijk Paleis.

De bezwaren daartegen begrijpen wij niet. Want de geopperde vermoedens en veronderstelde mogelijkheden, die in de voordracht door Uw College worden te berde gebracht (pag. 539 en 540), zijn ons niet duidelijk; ons ontgaat ten eenenmale de logica, dat de verbetering van de huisvesting van het Hof, die van den bouw van een nieuw Paleis het gevolg zoude zijn, de aanleiding zou kunnen worden van een verminderd bezoek van H. M. de Koningin aan Amsterdam. En de vrees dat plechtige staatsfunctiën, als de ontvangst van vreemde Staatshoofden, in het vervolg niet meer in Amsterdam maar in den Haag, waar daartoe weinig gelegenheid bestaat, zouden plaats hebben, verklaren wij ons niet te kunnen begrijpen.

Immers het nieuwe Paleis moet gelegenheid bieden tot het houden van audiëntiën, van officieele diners, het ontvangen van vreemde Staatshoofden en hun gevolg, in het kort alle comfort bieden, dat men tegenwoordig in elk vorstelijk Paleis vindt en dat in het oude Raadhuis in het geheel niet wordt aangetroffen en onmogelijk is aan te brengen.

Het nieuwe Paleis moet bovendien gelegen zijn in een fraaien parkaanleg, die aan den Dam natuurlijk nooit is te verkrijgen; reeds dit is onzes inziens een afdoend argument tegen het gebruik van het oude Raadhuis als vorstelijk verblijf.

Eindelijk mogen wij, in verband met de hierboven door ons gestelde vragen, niet verzwijgen, dat de bestaande toestand van het oude Raadhuis binnenkort voorziening zal eischen en men binnen afzienbaren tijd zich gesteld zal zien voor de noodzakelijkheid belangrijke geldelijke offers te brengen, niet alleen ten behoeve van het Vorstelijk verblijf, maar ook voor de restauratie van het historische monument.

Immers de uitgaven, die wij voor de inrichting van het Paleis als stadhuis hebben uitgetrokken, zijn reeds nu voor een groot deel urgent te achten.

Hiermede hebben wij gezegd, wat wij meenden niet te mogen verzwijgen in het belang der zaak, die aan ons oordeel werd onderworpen en die ons zeer ter harte gaat.

De beslissing, die Burgemeester en Wethouders van den Gemeenteraad vragen, is voor Amsterdam van het meeste gewicht. Wij hebben recht te verwachten, dat zij, in afwijking van de voordracht, worde ingegeven door blijmoedig vertrouwen op de toekomst der stad, bovenal door liefde voor de grootsche tradities, waarvan Amsterdam de draagster is en als middelpunt van de nationale cultuur en als hoofdstad van den Nederlandschen staat.

VERSLAG VAN DE COMMISSIE TOT ONDERZOEK VAN KALKZANDSTEEN.

In een uitvoerig en degelijk doorwerkt Rapport heeft de Commissie tot Onderzoek van Kalkzandsteen, door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel bij beschikking van 3 Februari 1901 ingesteld, haar onderzoek en haar bevindingen neergelegd. Van alle zijden is het onderwerp bekeken en bestudeerd, zoodat hiermede een beslissend en betrouwbaar oordeel over de reeds langen tijd hangende kalkzandsteenquaestie is uitgesproken.

Het verslag behandelt de fabrikatie van kalkzandsteen: proefnemingen en beproevingen, algemeene grondslagen van den invloed van de wijze van fabrikatie op de hoedanigheid van het materiaal, resultaten der beproeving en vergelijking met die van baksteen, verkregen resultaten in verband met de wijze van fabrikatie, slotbeschouwingen en rapport betreffende het microchemisch onderzoek van kalkzandsteen. Een reeks tabellen, betreffende weerstand tegen druk, nitwendig aanzicht, opzuigen van water, weerstand tegen druk, in drogen toestand, met water, na bevriezing enz., besluit het lijvige rapport, dat in no. 2, Jaargang 1911 der Verslagen en Mededeelingen van de Afd. Handel van het Depart. van Landbouw, Nijverheid en Handel is verschenen en verkrijgbaar bij de Afd. Handel, Lange Houtstraat 36, Den Haag à f 1 per exemplaar; na overmaking van het bedrag wordt het franco toegezonden.

Belanghebbenden bevelen wij de lezing van dit verslag ten zeerste aan; in herinnering worde gebracht, dat de Commissie bestond uit de heeren: J. van Hasselt, Voorzitter; P. van der Burg, G. W. van Heukelom, G. N. Ilz, P. Kley, W. van Leenwen Jr., H. ter Meulen, J. W. C. Tellegen, H. Wortman, A. J. Kloos, Secretaris. Haar oordeel is samengevat in de volgende

SLOTBESCHOUWINGEN.

Bij de behandeling van de uitkomsten der verschillende proeven in hoofdstuk V is reeds gewezen op de waarde, welke die uitkomsten hebben voor de practijk, en wanneer deze worden samengevat, is daaruit af te leiden, dat de kalkzandsteen onder de bouwmaterialen eene belangrijke plaats kan innemen; hij bezit eigenschappen, welke hem naast den baksteen eene eervolle plaats doet bekleeden; wat niet wegneemt, dat, waar zeer hooge eischen aan een bouwwerk worden gesteld en wanneer het betreft werken, welke naar menschelijke berekening bestemd zijn gedurende eeuwen den tand des tijds te weerstaan, niet zonder meer gezegd kan worden, dat baksteen in het algemeen de voorkeur verdient, maar wel, dat er soorten van baksteen zijn, die de voorkeur verdienen, en zulks voornamelijk, omdat de tijd nog geen bepaalde uitspraak gedaan heeft omtrent de practische waarde van enkele eigenschappen van den kalkzandsteen, welke zonder meer aanleiding geven tot voorzichtigheid.

Het lijdt toch geen twijfel, dat de kalkzandsteen bij de bevriesproeven minder goede resultaten heeft gegeven dan de baksteen; wel is waar is in de praktijk van een geringen weerstand tegen den invloed van het weder alleen nog slechts gebleken bij gebouwen, waarbij deze geringere weerstand eenigermate te verklaren is, doch in hoever op den duur de minder goede weerstand tegen de bevriesproeven in betrekking staat tot de duurzaamheid in de buitenlucht is nog niet met zekerheid vast te stellen, nu gebouwen van dit materiaal van hoogen ouderdom niet bestaan.

Eene andere eigenschap van kalkzandsteen is, dat hij aangetast kan worden door zuren, terwijl daarentegen baksteen geheel tegen zuren bestand is.

Deze eigenschap van den kalkzandsteen heeft voornamelijk beteekenis voor het gebruik bij fundamenten in veenachtigen bodem en op zulke plaatsen, waar door vervuiling deze in aanraking komen met grondwater, dat zuren bevat, waarbij natuurlijk nog eene open vraag is, of de inwerking van dergelijke in den bodem aanwezige zuren overeenkomt met die, welke het gevolg is van de door de commissie voor de proefneming gebruikte.

Te meer moet met deze laatste overweging rekening gehouden worden, omdat uit de proeven is gebleken, dat mortels van 1 P.C. + 2 Z. en van 1 Sch. k. + 1½ Tr. + 2 Z. respectievelijk evenveel en sterker door de gebezigde zuren werden aangetast dan de kalkzandsteen.

Wanneer men de practijk raadpleegt, dan moge opgemerkt worden, dat te Amsterdam en te Rotterdam, waar de bodemtoestand zeer ongunstig is, bij het afbreken van oude gebouwen de fundamenten zeer dikwijls in zeer slechten toestand zijn gevonden, zóó, dat de mortel geheel vergaan is en de steenen los op elkaar liggen, maar dat zeer oude keldermuren geheel gaaf werden bevonden. Wanneer nu in aanmerking genomen wordt, dat deze keldermuren gewoonlijk gemetseld zijn in mortels, welke overeenkomst vertoonen met de hierboven genoemde, welke dus bij de inwerking van de door de commissie gebezigde zuren wel, en door het grondwater niet zijn aangetast, dan meent de commissie de meening te mogen uitspreken, dat bij het gebruik van goede kalkzandsteen de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat deze onder denzelfden invloed op den duur in goeden staat kan blijven. Een definitief oordeel kan zij echter in dezen vooralsnog niet uitspreken.

Een derde punt, dat overweging verdient, is de weerstand tegen mechanische invloeden. Kalkzandsteen bestaat uit een zeer hard materiaal, zand, waarvan de korrels door een bindmiddel worden aaneengehouden; waarbij dus zoowel de kwaliteit van het bindmiddel als de aanhechting aan de zandkorrels eene rol speelt bij den weerstand tegen mechanische invloeden

Uit de proeven van professor P. D. C. Kley is gebleken, dat in beide opzichten bij den tegenwoordigen stand der industrie groote verscheidenheid kan voorkomen, en het wil toeschijnen, dat eene zeer harde goed saamgebakken massa als harde baksteen, vooralsnog een grooteren waarborg geeft tegen dergelijke invloeden

De commissie wil hierbij nog wel in herinnering brengen de zeer verrassende uitkomsten, welke zij omtrent het weerstandsvermogen van sommige kalkzandsteensoorten in de praktijk heeft waargenomen en de zeer gunstige uitkomsten, verkregen bij de spuitproeven met een mengsel van water en zand, maar toch meent zij, dat in deze voorzichtigheid nog geboden is, en dat, waar de steen zoude moeten worden aangewend voor bestratingen, waarover zware lasten vervoerd moeten worden, of welke aan een druk voetgangersverkeer zijn blootgesteld, en ook waar de steen aan den invloed van stroomend water is blootgesteld, alleen eene langdurige ondervinding zal kunnen aantoonen, of dit materiaal daarbij op zijne plaats is.

In het algemeen wil het de commissie voorkomen, dat het zeker niet uitgesloten is, dat kalkzandsteen voor waterwerken gebezigd kan worden; zij meent echter, dat hij vooralsnog daarvoor niet het geëigende materiaal is. Niet alleen wanneer de steen daarbij blootgesteld is aan sterke strooming, maar ook wanneer hij gebezigd zoude worden voor kademuren en dergelijke, niet aan stoomend water gelegen. Bij dergelijke werken doet zich de invloed van de vorst in hoogere mate gevoelen dan bij gebouwen, vooral op de grens van water en lucht, waar de steen gewoonlijk geheel met water is doortrokken en aan den onmiddellijken invloed van vorst is blootgesteld. Ook in de bouwpractijk zouden bij zulke werken, in baksteen uitgevoerd, meerdere voorzorgen genomen worden, door het bezigen van steenen van betere kwaliteit dan bij huizenbouw.

Toch wil de commissie er op wijzen, dat het van belang is om hieromtrent een nader onderzoek in te stellen, door het inmetselen van kalkzandsteen op eenige plaatsen in een bestaand of te maken bouwwerk, b.v. eene sluis, zoodanig, dat de invloed van de verschillende omstandigheden kan worden nagegaan, en waarbij waarneming over geruimen tijd kan plaats hebben.

Eene dergelijke proef zoude ook genomen kunnen worden ten opzichte van den invloed van veenachtigen bodem. Hiervoor zoude misschien de gelegenheid bestaan bij een rijksgebouw, bij een zoodanig onderdeel, b.v. eene keldertrap, waarvan een der muren niet direct tot de fundeering van het opgaande metselwerk moet dienen, en die dan zoo ingericht zoude moeten worden, dat zonder te grooten omslag, de aan den bodem blootgestelde zijde van den muur, gecontroleerd kon worden.

Waar ten opzichte van waterwerken eene meerdere ondervinding noodig wordt geacht en voor fundamenten in veenbodem zeker voorzichtigheid is aan te bevelen, meent de commissie, dat overigens bij den huizenbouw kalkzandsteen gebezigd kan worden, waar de aard van het gebouw het gebruik van dezen steen uit een architectonisch standpunt niet verbiedt. Speciaal het maken van het z.g. trasraam, waarvoor deze steen meermalen wordt uitgesloten, schijnt aan geen bedenking onderhevig, waar gebleken is, dat deze steen veelal minder snel water opzuigt dan baksteen, en waar bij de bezichtiging van gebouwen, in welke ook voor het trasraam van dezen steen is gebruik gemaakt geen nadeelige gevolgen zijn waargenomen.

Bij de uitspraak, dat kalkzandsteen bij huizenbouw kan worden toegepast, wordt niet over het hoofd gezien, hetgeen vroeger is gezegd omtrent den mogelijken invloed van vorst. De afwezigheid van eenige aantasting bij het overgroote deel der gevels der bezichtigde gebouwen, zelfs bij die, welke gemaakt zijn van den steen, welke bij de bevriesproeven de slechtste resultaten gaf, maakt echter, dat naar de meening der commissie geen te groote vrees behoeft te bestaan, dat de invloed van de vorst zoo groot zal wezen, dat de uitsluiting van kalkzandsteen voor gevels gewettigd zou zijn.

Wanneer de commissie te dien opzichte een gunstig oordeel meent te mogen uitspreken, dan stelt zij daarbij op den voorgrond, dat dit alleen geldt voor goeden kalkzandsteen, en hierdoor komt zij tot de vraag, op welke wijze kalkzandsteen moet

worden gekeurd, en welke eischen daaraan zijn te stellen. Hierbij heeft zij het oog op den steen, te bezigen voor zulke gebouwen, waarbij de hoedanigheid van den steen van beteekenis is. Gebouwen, welke zoodanig zijn geconstrueerd, dat de steenen muren enkel dienen voor afsluiting van de ruimten, zonder dat deze muren belangrijk te dragen hebben, kunnen gebouwd worden van kalkzandsteen van zeer middelmatige hoedanigheid, evenals voor zulke gebouwen dikwijls baksteen wordt gebruikt, die zeker niet voldoet aan den eisch, welken men aan goeden baksteen zal stellen.

Het keuren van kalkzandsteen op den klank, zooals voor baksteen veelal wordt gedaan, schijnt vooralsnog niet raadzaam, nog daargelaten of deze ook voor baksteen wel steeds een goeden maatstaf geeft. Bij haar bezoek aan verschillende fabrieken werd wel waargenomen, dat van een zelfde fabrikaat een helderder klank eenige maatstaf van beoordeeling kan zijn, maar tevens bleek, dat voor eene algemeene wijze van keuring hierdoor niet de noodige waarborgen werden verkregen. Op eene der fabrieken vond de commissie steenen, welke uitmunten door een bijzonder helderen klank, terwijl bij beproeving bleek, dat deze steenen den minsten weerstand hadden van alle onderzochte monsters.

Behalve dat de kalkzandsteen voorloopig onderzocht kan worden door bezichtiging op de breuk, waarbij deze een gelijkmatige en niet losse structuur moet vertoonen, is bij het tegenwoordige standpunt de eenige betrouwbare wijze van beproeven het bepalen van den weerstand tegen druk door middel van eene pers. Uit de genomen proeven blijkt, dat met uitzondering van de laatste vijf fabrieken een gemiddelde weerstand tegen druk in drogen toestand van 200 K.G. per cM^2. voor een monster van 10 steenen kan worden verkregen. Deze weerstand tegen druk is echter in vele gevallen niet noodig, en is veel hooger dan die voor baksteen, welke voor zeer vele doeleinden in den huizenbouw wordt gebezigd, waarom het de commissie wenschelijk voorkomt, van steenen voor zulke doeleinden een lageren weerstand tegen druk te eischen, waarvoor 150 K.G. per cM^2. wordt voorgesteld. Hierbij moet er echter rekening mede gehouden worden, dat deze cijfers gemiddelden zijn uit de resultaten met 10 steenen verkregen, en dat afwijkingen naar beneden voor enkele steenen moeten worden toegelaten. Hiervoor zoude eene speling kunnen gesteld worden van 10 pCt., zoodat de geringste weerstand tegen druk van een enkelen steen in drogen toestand respectievelijk 180 en 135 K.G. per c M^2. zoude mogen bedragen.

Een maatstaf, welke ook bij keuring van steen wel mede in aanmerking wordt genomen, is de hoeveelheid water, welke bij verzadiging opgenomen wordt. Veelal wordt hiervoor bij kalkzandsteen 15 pCt. van het gewicht aangenomen. Uit tabel 1 blijkt, dat behalve Nr. 17, welke in alle opzichten een slecht resultaat gaf, en Nr. 19, alle steenen, welke hier te lande gefabriceerd worden, aan dezen eisch kunnen voldoen. Er bestaat daarom geen bezwaar tegen, dezen eisch ook hier aan te houden, ofschoon de commissie aan een dergelijk voorschrift geen te groote waarde hecht, daar, zooals reeds vroeger is opgemerkt, er weinig verband schijnt te bestaan tueschen de hoeveelheid water, welke wordt opgenomen, en de hoedanigheid van den steen. In alle gevallen sluit eene dergelijke bepaling steen als die van fabriek Nr. 17 uit.

De weerstand tegen druk in met water verzadigden toestand wijst zulke groote verschillen aan, dat het niet geraden schijnt hieromtrent vooralsnog voorschriften te maken

Evenzoo is het met de bevriesproeven, daar gebleken is, dat een groot aantal steenen niet bestand is tegen deze proef, althans op de wijze en onder de omstandigheden, zooals de beproeving heeft plaats gehad.

Bovendien is deze proef niet geschikt voor keuring van eene aangevoerde lading steen, omdat zij te veel tijd vordert.

Wel zoude de commissie in overweging geven, om in gevallen, waar groote zekerheid tegen de inwerking van de vorst wordt verlangd, alvorens besloten wordt steen van eene bepaalde fabriek te bezigen, bevriesproeven te doen verrichten, daar gebleken is, dat de steen van sommige fabrieken deze proef goed heeft doorstaan.

Als eischen aan den steen zoude de commissie daarom de volgende regelen willen stellen:

1°. De steen moet op de breuk eene gelijkmatige en niet losse structuur vertoonen.

2°. In drogen toestand moet de steen hebben den volgenden weerstand tegen druk:

a. voor 1ste kwaliteit steen, bij een monster van 10 steenen gemiddeld niet minder dan 200 K.G. per c M^2. met een minimum voor een enkelen steen van 180 K.G. per c.M^2.

b. voor 2de kwaliteit steen, als boven gemiddeld 150 K.G. per c.M^2. met een minimum van 135 K.G. per c.M^2.

3°. De steen mag na voorafgaande droging bij verzadiging met water geen grootere hoeveelheid water opnemen dan 15 pCt. van het gewicht.

Aan het einde van hare taak gekomen, meent de commissie nog eene zaak ter sprake te moeten brengen, n.l. den weerstand van den steen tegen vuur. De bedoeling is niet, om te beoordeelen of kalkzandsteen zonder gevaar kan blootgesteld worden aan den langdurigen invloed van een sterk vuur. Deze maatstaf is voor het gebruik van den steen als veilig bouwmateriaal niet de juiste. Graniet, dat zeker in bouwwerken als een uitstekend materiaal kan worden beschouwd, scheurt en valt uit elkander, wanneer het aan een hevig vuur wordt blootgesteld en in gevallen, waar men ook bij baksteenbouw vuurvasten steen zal gebruiken, is er geen enkele reden om aan te nemen, dat daar wel kalkzandsteen zou gebezigd moeten kunnen worden

De vraag is slechts, of, wanneer een uit kalkzandsteen gebouwd huis in brand raakt, de kalkzandsteen aanleiding geeft tot meerder gevaar dan bij het gebruik van een ander materiaal.

In verband met de vroeger vermelde proeven te Gross-Lichterfelde wordt te Berlijn kalkzandsteen toegelaten voor alle deelen van den huizenbouw, ook voor rookgangen en schoorsteenen, waarbij geen uitzondering wordt gemaakt voor fabrieksschoorsteenen, en naar het oordeel der commissie bestaat er geen reden, om ook hier te lande met het oog op brandgevaar dit materiaal als minderwaardig te beschouwen.

De commissie meent aan dit verslag nog eene opmerking te moeten toevoegen. Zij heeft den kalkzandsteen als bouwmateriaal beschouwd enkel van een technisch standpunt; het gebruik ervan wordt echter niet alleen hierdoor bepaald, ook het aesthetische standpunt moet daarbij in het oog gehouden worden.

En nu wil de commissie in geenen deele beweren, dat, van uit dit standpunt bezien, dit materiaal niet eene ruime toepassing zoude kunnen vinden, maar wel, dat een overwegend gebruik, in het bijzonder voor gevels, vooral in den stedenbouw niet is aan te raden. Het is uit den aard der zaak zeer moeilijk in dezen een juiste grens te trekken, maar waar de commissie in enkele steden straten heeft aangetroffen, waarin reeksen van gebouwen van dit materiaal waren opgetrokken, meent zij met het oog op het stadsschoon, dat toch zeker een algemeen belang raakt, hiertegen waarschuwend hare stem te moeten verheffen.

DE AANNEMERS EN DE NIEUWE A. V. *)

Dat de nieuwe Alg. Administratieve Voorwaarden, ontworpen door eene Commissie uit den Ned. Aannemersbond, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs (gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad 1911 no. 10, 11, 12, 13, 15 en 16), met ingenomenheid door de aannemers zouden worden begroet, is te begrijpen, daar meerdere hunner bezwaren tegen de oude A. V. in de nieuwe niet meer voorkomen.

De voorzitter van den Ned. Aannemers Bond, de heer J. N. Hendrix heeft bij de opening van de Jaarvergadering te Apeldoorn op 12 Juli j.l., volgens „De Aannemer", het volgende gezegd:

*) Door plaats gebrek niet eerder opgenomen.

„Zoo aanstonds zal bij het desbetreffende punt der Agenda, gelegenheid zijn dit samenstel van bepalingen nader onder de oogen te zien en de vraag te overwegen in hoeverre dit ontwerp aan de billijke verlangens van den Nederlandsche Aannemersbond voldoet.

Toch mag het van belang geacht worden, reeds nu de grondgedachte, waarop geheel dit ontwerp werd gebouwd, in wat scherper licht te doen treden.

Die grondgedachte is in enkele woorden saam te vatten. *„De aannemer worde beschouwd als de volkomen gelijkwaardige van den aanbesteder, zoodat het contract tusschen hem en den aanbesteder eene verhouding regelt tusschen twee gelijk berechtigde partijen".*

Tegen dit zoo juiste beginsel werd tot heden zoo vaak gezondigd. Zoo vaak kwam bij het lezen van sommige besteksbepalingen de vraag bij ons op of dan het woord Recht voor den aannemer geen beteekenis had en voor hem alleen het woord Plicht was geschreven.

Daaraan tegemoet te komen was een hoofdvoorwaarde welke gesteld moest worden aan hem die zich ging wijden aan het verbeteren der besteksvoorwaarden.

Maar er is meer. De verhouding tusschen aanbesteder en aannemer wordt verward en onzuiver gemaakt door het invoegen van een derde partij. En dit is het vooral wat in de praktijk tot zulke onmogelijke consequenties voerde.

Hoe is, in het contract van aanneming, de positie van den architect of van den ingenieur? Eigenlijk geene. In dat contract van aanneming is de directie geen partij. Formeel staat zij buiten dat contract.

De rechtsband tusschen aannemer en aanbesteder ontstaat hierdoor dat de aannemer zich verbindt tot het daarstellen van eenig werk, waartegenover de aanbesteder zich verbindt tot aanvaarden van dat werk en tot betaling der kosten daarvan.

De aanbesteder is echter geen deskundige. Hij zal niet kunnen aangeven hoe en op welke wijze hij het werk wenscht tot stand gebracht. Hij kan niet beoordeelen of de aannemer aan zijne verplichtingen voldoet; of hij het werk naar behooren uitvoert. Daartoe heeft die aanbesteder voorlichting noodig en roept hij de hulp van een deskundige architect of ingenieur in.

Ware het dat die architect slechts geroepen ware de wenschen van den aanbesteder in lijnen te vertolken, het plan van den bouw te ontwerpen en voorts slechts als raadsman van den aanbesteder te fungeeren, de verhouding zou van eenvoudigen aard kunnen blijven. Doch de taak van den architect wordt veel omvangrijker. De onbekendheid van den aanbesteder met de techniek van het bouwvak eischt van hem dat hij zich geheel doet vervangen. Dat hij een gemachtigde aanwijst die hem, tegenover den aannemer geheel vertegenwoordigt.

En nu komen de moeilijkheden. Aanstonds rijst deze vraag: Tot hoever strekt de bevoegdheid van den gemachtigde, namens den aanbesteder wijzigingen in het oorspronkelijk contract van aanneming of althans van de onderwerpelijke plannen en voorwaarden te maken? In hoeverre is de gemachtigde bevoegd zelfstandig opdrachten in verband met het contract van aanneming aan den aannemer te verstrekken?

Mijne heeren. Wij zijn mannen van de praktijk. In hoeverre naar beginselen van streng recht die verhouding tusschen aanbesteder en zijn gemachtigde moet worden opgevat, hoe ver, naar die beginselen die bevoegdheid gaat, laat ons tot op zekeren hoogte koud. Wij hebben te maken met hetgeen het werkelijke leven ons leert. En maar al te vaak zien wij dat theoriën op die rechtsbeginselen gebouwd, in de praktijk onhoudbaar blijken te zijn. Die praktijk leert ons dat bijna nooit de aanbesteder zich met de uitvoering van het werk bemoeit. Dat contact tusschen aanbesteder en aannemer nooit plaats vindt en het slechts is de directie van wie de aannemer zijne orders ontvangt.

In hoeverre nu is de aanbesteder verantwoordelijk voor hetgeen door zijn gemachtigde, de directie, aan den aannemer wordt opgedragen?

Het ontbreken van juist omschreven regelingen daaromtrent, is oorzaak geweest van een eindelooze reeks van moeilijkheden.

Bijna steeds — vooral in particuliere bestekken — vindt men de bepaling dat als directie moet worden beschouwd, de aannemer en de architect. Die beiden tezamen dus. Het is alsof de aanbesteder huiverig is een blanco mandaat aan zijn gemachtigde uit te reiken. Maar bij de uitvoering van het werk is van den aanbesteder niets te bespeuren. De architect regelt en bestelt. Hij wijzigt het bestek en de plannen naar believen. Hij draagt aan den aannemer meerdere en andere werken op. Het directie-lid „de aanbesteder" is niet te vinden. Maar nauwelijks is het werk voltooid en moet de betaling volgen, of het deskundig directielid, de architect, treedt van het tooneel en de aanbesteder verschijnt.

Dat uit die wanverhouding, zelfs bij overigens eerlijke en betrouwbare menschen — en die vormen toch gelukkig nog het overgroote deel — moeilijkheden kunnen ontstaan, spreekt vanzelf.

Deze zeer twijfelachtige bevoegdheid van de directie, deze halfslachtigheid in de verhouding tusschen aanbesteder, directie en aannemer moest verdwijnen.

Vastgesteld diende te worden dat slechts één persoon als directie bevoegd zou zijn op te treden. Duidelijk moest door den aanbesteder worden aangegeven welke persoon door hem met die bevoegdheid zou worden bekleed. En waar de juistheid van het beginsel kon worden erkend:

> „dat de aannemer in het algemeen verplicht moest geacht worden de orders dier Directie op te volgen,"

daar moest onmiddellijk daarnaast worden vastgelegd,

> „dat voor den aannemer uit het nakomen van die orders nimmer eenige aansprakelijkheid kon voortvloeien, doch integendeel de aanbesteder gehouden was te voldoen aan die verplichtingen, welke uit het geven van die orders voortvloeiden."

Dit waren dus de hoofdlijnen binnen welke de arbeid tot wijziging en herziening der A. V. zich moest bewegen.

De vraag mag thans gesteld: Geeft het rapport der gemengde commissie, het rapport dat thans voor ons ligt blijken dat die commissie dat groote beginsel voor oogen heeft gehouden?

Mijne heeren. Volmondig en met gerustheid mag ik die vraag bevestigend beantwoorden.

Natuurlijk alle menschen-werk is onvolmaakt en ook aan den arbeid dezer commissie zullen wel gebreken kleven. Maar wel mag ik de verklaring hier afleggen dat door alle leden dier commissie, zeker ook door die leden welke daarin de directie-vereenigingen vertegenwoordigden, eerlijk en loyaal gestreefd is naar gelijk recht voor beide partijen, naar erkenning van wederzijdsche rechten.

Mijne heeren. Ik herhaal „van wederzijdsche" rechten. Want daarvan hebben wij bij de beoordeeling van dit concept ons wel goed te doordringen! Wij willen een contract voor gelijk berechtigde partijen. Een contract waarin de rechten en plichten van beide groepen — aanbesteder en aannemer — zijn vastgelegd. Ook de rechten van den aannemer, zeker! maar ook zijn plichten.

Eenzijdigheid in de beoordeeling dient vermeden. Waar wij eischen erkenning van ons goed recht, daar schromen wij niet breed en loyaal te erkennen het recht van den besteder, zich te beschermen tegen kwade trouw van de zijde van den aannemer.

Alleen door ons op dat standpunt te plaatsen, zullen wij kunnen bereiken dat ons streven de waardeering blijft verdienen, welke wij in den laatsten tijd mochten ondervinden.

En dat mijne heeren is noodig om ten slotte ons einddoel te bereiken. Want men vergete toch dit niet! Willen wij ooit het concept der commissie in de praktijk zien uitgevoerd, dan hebben wij daartoe de hulp en de medewerking noodig van hen die aan de andere zijde van het terrein waarop wij onzen arbeid verrichten, zich bevinden.

Alleen met het uitspreken van wenschen in deze vergadering,

komen wij er niet. Wij hebben ook rekening te houden met de moeilijkheden welke in kringen van hen die in den regel met de directie van werken worden belast, worden ondervonden. Onzerzijds moet, zonder achterhoudendheid of omwegen, getracht worden ook aan die bezwaren tegemoet te komen.
Dan zal straks het werk der gemengde commissie inderdaad de vrucht zijn van gemeen overleg. Dan zal die arbeid den stempel dragen van een eerlijk en oprecht streven naar het vastleggen van beider rechten en plichten. Dan zullen wij kunnen verlangen dat de aldus vastgestelde voorschriften der A. V. in de praktijk zullen worden toegepast. Maar dan ook alleen zullen wij de kracht onzer organisatie mogen benutten om op ons verzoek meer nadruk te leggen, indien door verstokt vasthouden aan verouderde begrippen, ons billijk verzoek in den wind wordt geslagen en overreding niet baat.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG OFFICIEREN-SOCIETEIT TE ROTTERDAM.

Vraag. Hoe moet de in art. 3 genoemde directe toegang tot den tuin worden opgevat, enz. enz. ?
Antw. Reeds vroeger beantwoord.
Vraag. Mag de verdieping (ook de kasteleinswoning) in de kapruimte vallen, indien, waar het noodig is, alle onderdeelen der bekapping behoorlijk weggetimmerd worden ?
Antw. Hiertegen is geen bezwaar mits voldaan wordt aan de bepalingen der bouwverordening.
Vraag. Is het in *eenig* opzicht niet voldoen aan de bouwverordening reden voor de Jury om het ontwerp verder buiten beschouwing te laten, en zullen de ontwerpen aan de bouwverordening getoetst worden ?
Antw. Het laatste gedeelte van de vraag is natuurlijk met ja te beantwoorden. Op het eerste gedeelte kan noch ja noch neen geantwoord worden. Eventueele strijd met de bouwverordening zal van zoo onbeteekenenden aard, zoo gemakkelijk ter zijde te stellen en dit laatste zal van zoo weinig invloed op constructie, uiterlijk en kosten van het gebouw kunnen zijn, dat, uit dien hoofde, een ontwerp niet terzijde behoeft gesteld te worden. Doch ook het tegenovergestelde kan het geval zijn. De inzender stelle vertrouwen in het gezond verstand van de jury.
Vraag Hoe stelt de jury zich voor de begrootingen behoorlijk te controleeren, waar er slechts één zijgevel gevraagd wordt en het niet onmogelijk is, dat de beide zijgevels verschillen ?
Antw. Deze vraag zal de jury *zich zelve* te beantwoorden hebben als de ontwerpen zijn ingekomen en het gestelde geval zich voordoet.
Vraag. Kan de in art. 12 gestelde termijn voor het verstrekken van inlichtingen niet verlengd worden tot bijv. 1 September ?
Antw. De jury heeft bezwaar deze termijn officieel te verlengen.

Namens de Jury :
C. N. VAN GOOR.

BERICHTEN

Het Haagsche Schouwburgvraagstuk. *Het Vad.* verneemt, dat de schouwburgplannen van den Nederlandschen, den Oostenrijkschen en den Engelschen architect reeds onderzocht zijn door het Bouw- en Woningtoezicht en den commandant der Brandweer, die eerstdaags hun rapporten bij de commissie voor den schouwburg zullen indienen.
In deze rapporten zou — is het blad wel ingelicht — ten opzichte van de verdeeling der ruimte aan het Nederlandsche plan de voorkeur worden geschonken, maar in het algemeen schijnen de genoemde autoriteiten van oordeel te zijn dat het ter plaatse van den tegenwoordigen schouwburg beschikbare terrein toch eigenlijk geen voldoende uitgestrektheid bezit om een in alle opzichten voldoende oplossing van het schouwburg-vraagstuk mogelijk te maken.
St. Janskerk te 's Hertogenbosch. Aan het verslag betrekkelijk de herstellingen der St. Janskerk te 's Hertogenbosch in 1910, is het volgende ontleend :
De werkzaamheden aan de Noordzijde van het hoogkoor werden voortgezet en betroffen de herstelling van twee lichtvensters met hunne traceeringen, omlijstingen en balustraden, alsmede van een stel dubbele schraagbogen.
De teekeningen op 1 20 der ware grootte voor de kerkstelling van genoemd gedeelte en de omschrijving dier werken, werden in het voorjaar bij het rijk ingezonden, waarop de goedkeuring is ontvangen.
Aangaande de uitvoering dezer werken valt op te merken, dat de vervallen toestand, waarin dit gedeelte verkeerde, noodwendig aanzienlijke vernieuwingen tengevolge moet hebben ; desniettemin konden belangrijke onderdeelen, zijnde de balustraden en de ornamentale versieringen van den schraagboog, na vervanging van enkele sterk verweerde gedeelten behouden blijven en wederom ter plaatse worden aangebracht.
Van de voornaamste architectonische onderdeelen en beeldhouwwerken zijn, voor de uitvoering der herstellingswerken fotografische opnamen geschied.
De frontaalvullingen, welke de lichtvensters van het hoogkoor, aansluitende aan het noordertransept, bekronen, werden hersteld. De zorgwekkende toestand, waarin deze merkwaardige beeldwerken verkeerden, bij welke uitwendig verval met inwendige gebreken gepaard ging, noopte tot ingrijpende maatregelen om te voorkomen, dat binnen een afzienbaren tijd de vormen geheel verdwenen zouden zijn. Bij de herstelling dezer reliëfs zijn alle voorzieningen getroffen, welke voor de uitvoering van dusdanig werk noodzakelijk zijn. Na op het oorspronkelijke stuk te zijn bijgeboetseerd, waartoe de vóór ongeveer 25 jaren vervaardigde gipsafgietsels dezer beeldhouwwerken belangrijke aanwijzingen verschaften en daarna in gips te zijn afgedrukt, werden de slechte gedeelten uitgebroken en door nieuwe vervangen ; de bewerking hiervan geschiedde eveneens ter plaatse.
Een der frontaalvullingen kan, met uitzondering van enkel sterk verweerd gedeelte, behouden blijven, terwijl de andere noodwendig vernieuwd moeten worden. De afnemende stukken zijn in een der bouwloodsen opgesteld en hierdoor tegen verder verval behoed.
Tevens is een aanvang gemaakt met de vervaardiging van gipsafgietsels van alle beeldhouwwerken, welke zich aan de frontalen van het nog niet hersteld gedeelte van het kerkgebouw bevinden. Van de reeds gemaakte afdrukken zullen duplicaten ter plaatsing in het rijksmuseum te Amsterdam worden afgestaan.
Branden. Er schijnt geen zegen te rusten op enkele onzer dorpen ; eerst Binnenwijzend, daarna Brakel en nu Staphorst door een geweldigen brand geteisterd ; in deze laatste plaats zijn 16 boerderijen met de daarbij behoorende schuren en hooi- en zaadmijten een prooi der vlammen geworden. Ook te IJsselstein heeft het vuur gewoed ; met een fabriek is ook de belangrijke kerk en toren aldaar geheel uitgebrand. Deze St. Nicolaaskerk, in 1307 gebouwd, bevat het hoogst merkwaardige grafmonument uit de 14de eeuw van Gijsbrecht van IJsselstein met zijn echtgenoote Bertha Heukelom en zijn zoon Lenold van IJsselstein met zijne echtgenoote Maria van Gug van Henegouwen. Of het zwaar van den brand geleden heeft, zal nader moeten blijken.
De fraaie toren is uit 1619.

31ste JAARG. — 26 AUG 1911. — No. 34

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie : S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur : J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie : Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr. : Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers : MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS : voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN : van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD : OFFICIEEL GEDEELTE. — Alg. September Vergadering. — Nieuwe Leden. — Honor. Tabellen. — Algemeene Regelen voor Nat. Bouwk. Prijsvragen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. De nieuwe Uniegebouwen van Zuid-Afrika, door J. C. Meischke. — De graftombe te Stavenisse, door H. J. Jesse. — Een Huis ingestort, door J. H. Schaad. — Ingezonden. — Berichten. — Laatste berichten. — Programma IXe Intern. Congres van Architecten te Rome. — Personalia. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE SEPTEMBER VERGADERING. Deze vergadering met excursie is vastgesteld op **Woensdag 20 September** en **Donderdag 21 September a.s.**
Door de Regelingscommissie der Afd. 's-Gravenhage der Mij. tot bev. der Bouwkunst is in overleg met het Hoofdbestuur opgemaakt het volgende voorloopig Programma :
20 September.
pl. m. 2 uur n. m. Algemeene Vergadering, te houden in de fraaie Lairessezaal in het Gebouw der Grafelijke Zalen. In behandeling zullen genomen worden de onderwerpen :
Bespreking 2e Concept-Wijzigingen en Aanvullingen der Nationale Prijsvraag-Regelen, ingediend door de Permanente Prijsvraag-Commissie ;
Programma van Eischen voor Examen B. Bouwkundig-Opzichter, opgesteld door de desbetreffende Commissie ;
De voorgestelde Algemeene Administratieve Voorwaarden voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen door de desbetreffende Commissie, en gepubliceerd in B. Weekblad 1911 No. 10, 11, 12, 13, 15 en 16.
Vóór of na de Vergadering zal er gelegenheid zijn het gebouw der Grafelijke Zalen te bezichtigen.
pl. m. 6 uur n. m. Gemeenschappelijke maaltijd in een restaurant te of nabij Scheveningen f 2.50 per couvert ; het is de bedoeling den avond te Scheveningen door te brengen.
21 September.
pl. m. 10 uur v. m. Bezichtiging van het Vredespaleis onder leiding en met toelichting van den heer J. A. G. van der Steur.
pl. m 12 uur n. m. Gemeenschappelijke lunch in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis.
plm. 1½ uur n.m. Lezing in een der zalen van het Zuid Holl. Koffiehuis of in de Lairesse zaal. Spreker Prof. Karl Henrici, Geh. Reg. Rat. Prof. in de Architectuur aan de Tech. Hochschule te Aken, onderwerp : Steden- en parkenaanleg in het algemeen, de aanleg van het Park Zorgvliet in het bijzonder.
Na afloop: Excursie per auto met de volgende route : Afrit Tournooiveld—Voorburg—Leidsche Weg, door de buitens Pauw en Bakkershaegen—Parken Groot Haesebroek en Oud-Wassenaerbezichtiging, villa de Monchy e. a.
plm. 6½ uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in kasteel Oud-Wassenaer, f 2.50 per couvert.
plm. 10 uur n.m. Terugtocht per auto naar de stad en de treinen. De kosten van den autotocht heen en terug bedragen per persoon plm. f 2.—

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon Lid de heeren : G. W. Roelofz, Ged. Bouwk. Opzichter te Amsterdam ; W. Kuiper, Ged. Bouwk. Opzichter te Heidenschap aan de Werkum ; C. Draak, Ged. Bouwk. Opzichter te Amstelveen.

HONORARIUMREGELEN. In herinnering wordt gebracht, dat de Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van Architecten, waarbij gevoegd is een Model-contract tusschen Bouwheer en Architect, *uitsluitend* verkrijgbaar zijn bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam. De kosten bedragen f 0,15 + f 0,03 verzendingskosten ; per 10 stuks f 1,25 + f 0,12½ verzendingskosten.

De Regelen voor de berekening van het Honorarium van Architecten voor de werkzaamheden, zich uitsluitend bepalende tot het ontwerpen en uitwerken van de gevels en het uitwendige van die gebouwen, waarvan de verantwoordelijkheid voor de uitvoering berust bij den Uitvoerder-Bouwer, zijn verkrijgbaar bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam, à f 0,10 per exemplaar, inclusief verzendingskosten.
Het bedrag moet vooruit per postwissel worden toegezonden.

ALGEMEENE REGELEN VOOR ARBEIDSCONTRACTEN. De Algemeene Regelen voor Arbeidscontracten tusschen Architect en Ingenieur eenerzijds en Bouwkundig Opzichter, Teekenaar of Opzichter-Teekenaar anderzijds, waarbij gevoegd is het Model Arbeids-contract, zijn à f 0.10 per exemplaar, inclusief verzendingskosten, verkrijgbaar bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam. Het bedrag moet vooruit per postwissel worden toegezonden.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

STUKKEN VOOR DE REDACTIE. Voor boeken ter recensie en aanvrage voor leening van clichés moet men zich wenden tot de Redactie, Marnixstraat 402 Amsterdam en *niet* tot de Uitgevers Mouton & Co.
Stukken voor het Bouwk. Weekblad moeten uiterlijk Woensdag voor 5 uur in het bezit der Redactie zijn, om nog in het eerstvolgend nummer te worden opgenomen.

NATIONALE PRIJSVRAAGREGELEN.

Het Hoofdbestuur heeft van de Permanente Prijsvraag-Commissie onderstaand 2de Concept ontvangen, waarbij de Commissie rekening heeft gehouden met de wijzigingen en aanvullingen, welke de constitueerende vereenigingen ten opzichte van het 1ste Concept der Commissie hebben voorgesteld.
Daar dit 2de concept in behandeling genomen zal worden op de Algemeene Septembervergadering op 21 September a.s. te 's Gravenhage, wordt het bij deze ter kennis gebracht van de leden.
De door de P. P. C. *in* voorgestelde wijzigingen en aanvullingen zijn *cursief* gedrukt.

ALGEMEENE REGELEN VOOR NATIONALE BOUWKUNDIGE PRIJSVRAGEN.

GEWIJZIGD INGEVOLGE DE DOOR DE CONSTITUEERENDE VEREENIGINGEN GEMAAKTE OPMERKINGEN.

Hoofdstuk 1. **Algemeene Bepalingen**.
Art. 1. De prijsvragen kunnen zijn met:
a. **Algemeene Mededinging,** of
b. **Besloten Mededinging op uitnoodiging.**
Combinatie van beide stelsels is derhalve uitgesloten.
Art. 2. Bij onderwerpen van omvangrijken aard is het gewenscht de beantwoording in twee gedeelten te doen geschieden:
a. **Voorwedstrijd,** waarbij uitsluitend schetsontwerpen met, zoo noodig, globale ramingen worden gevraagd;
b. **Eindwedstrijd,** waartoe uitsluitend zij worden toegelaten, die bij den voorwedstrijd daartoe worden aangewezen.
Art. 3. (nieuw 18). Van den dag van ontvangst af tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen ontwerpen voor een in het programma te noemen bedrag, door den prijsvraag-uitschrijver tegen alle schade worden verzekerd. (Verplaatst naar hoofdstuk 4).

Hoofdstuk 2. **De permanente prijsvraagcommissie**.
Art. 4 (nieuw 3.) De permanente prijsvraagcommissie is een zelfstandig lichaam en bestaat uit drie architecten, benoemd door de bouwkundige corporaties, die deze regelen vaststelden en zich verbonden hebben de toepassing daarvan voor te staan, verder in deze regelen aangeduid met de constitueerende vereenigingen. Zij heeft tot taak te bevorderen, dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regelen worden toegepast, waartoe zij zich ter beschikking stelt van den prijsvraag-uitschrijver, en deze desgevraagd adviseert omtrent de voorbereiding der prijsvraag en de benoeming van de jury. Zij adviseert omtrent het al of niet wenschelijke van mededinging aan een uitgeschreven prijsvraag aan de constitueerde vereenigingen, die de verplichting dragen tot openbaarmaking van het advies.
De werkzaamheden en de bevoegdheid der commissie, benevens de wijze van verkiezing en het aftreden harer leden, worden geregeld bij huishoudelijk reglement, door de constitueerende vereenigingen goed te keuren. Geen lid mag langer dan drie jaren achtereen in de commissie zitting hebben.
De leden der commissie onthouden zich van mededinging in een prijsvraag, waarin op eenigerlei wijze door hen is geadviseerd.
Niet meer dan één hunner kan in een jury zitting hebben.
Ter bestrijding der onkosten, voortvloeiende uit de bemoeiingen der Permanente Prijsvraag Commissie, welke door een prijsvraag-uitschrijver verlangd worden, zal deze laatste een voor elk geval afzonderlijk vooraf te bepalen bedrag storten in de kas der P. P. C.

(De uitschrijver van een prijsvraag die te zijner voorlichting en hulp de tusschenkomst van de P. P. C. verlangt zal, ingeval de werkzaamheden der P. P. C. zich dientengevolge verder uitstrekken dan het geven van advies alleen, de daaruit voortvloeiende kosten tot een zoo mogelijk voor elk geval afzonderlijk vooraf te bepalen bedrag vergoeden.
Indien door een prijsvraag-uitschrijver de tusschenkomst van een der constitueerende vereenigingen wordt verlangd, zal de prijsvraaguitschrijver de som in de kas dier Vereeniging storten. *(zal hij in gelijke omstandigheden deze som aan die Vereeniging afdragen.)*

Hoofdstuk 3. **De Jury**.
Art. 5 (nieuw 4). De jury wordt benoemd, door den prijsvraag-uitschrijver, desverlangd geadviseerd door de permanente commissie. De jury zal in oneven getal zijn samengesteld, in den regel uit architecten of naar het oordeel der P. P. C. gelijk bevoegde technici; *(weglaten: of naar het oordeel der P. P. C. gelijkbevoegde technici);* wanneer een gemengde jury wordt gewenscht, zullen in elk geval de architecten of gelijk bevoegde technici *(weglaten: of gelijk bevoegde technici)* daarin de meerderheid vormen.
Art. 6(nieuw 5). Door het aannemen der benoeming verklaren de juryleden, dat zij noch middellijk, noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben en niet zullen deelnemen in de uitvoering van eenigen bouw, die het directe gevolg van de prijsvraag kan worden geacht te zijn.
Alle leden van de jury ontvangen van den prijsvraag-uitschrijver een vooraf te bepalen honorarium, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten; de rapporteur geniet het dubbele honorarium. De jury zal zich in overleg met en voor rekening van den prijsvraag-uitschrijver hulpkrachten kunnen assumeeren, wanneer de omvangrijkheid harer werkzaamheden daartoe aanleiding geeft.
Art. 7 (nieuw 6). De jury zal met betrekking tot den prijsvraag-uitschrijver en de mededingers alles in het werk stellen, om een regelmatig verloop der prijsvraag te verzekeren.
Art. 8 (nieuw 7). Voor zoover ontwerpen voorhanden zijn, die, aan de eischen der prijsvraag voldoen, en die op zich zelf voldoende artistieke kwaliteiten hebben, zullen de uitgeloofde prijzen aan de relatief beste ontwerpen worden toegekend. Alleen wanneer de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij een deel der voor de prijzen beschikbaar gestelde som doch niet meer dan de helft onder de beste ontwerpen verdeelen, of bij te gering gehalte de prijzen geheel inhouden. Mocht de jury bij eenig ontwerp wezenlijke afwijkingen van het programma constateeren, dan kan dat niet in aanmerking komen voor eenige bekroning.
Art. 9 (nieuw 8). De jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren en zooveel mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting, gedetailleerde beschouwingen leveren. Het jury-rapport zal zooveel mogelijk tegelijk met de jury-uitspraak, doch in elk geval vóór de opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Voor het vaststellen der eind-conclusie zal de jury voltallig moeten aanwezig zijn. Bij ontstentenis van langen duur van een lid der jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door den prijsvraag-uitschrijver worden benoemd in overleg met de permanente Commissie. Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen, als voor de gewone jury-leden.
De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de naambrief, behoorende bij het eerst bekroonde ontwerp door, of namens den prijsvraag-uitschrijver in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt. (Art. 19 verplaatst naar hoofdstuk 4).
De ontwerpen, die niet het eigendom van den prijsvraag-uitschrijver blijven, worden met de ongeopende naambrieven en

verklaringen, enz. vrachtvrij aan de correspondentie-adressen teruggezonden.
Nieuw Art. 9 (Zie oud Art. 18).

Hoofdstuk 4. **Het Programma**.
Art. 10. Het programma moet door den prijsvraag-uitschrijver in overleg met de jury worden vastgesteld en door deze zijn goedgekeurd, alvorens tot publicatie zal worden overgegaan.
Het programma zal bij voorkeur kosteloos verkrijgbaar worden gesteld.
Art. 11. Het programma moet duidelijk de bedoeling der prijsvraag uitspreken en nauwkeurig de gestelde voorwaarden omschrijven, waarbij facultatieve wenschen zooveel mogelijk vermeden dienen te worden. Indien de voorkeur voor een bepaalden stijl bestaat, of door locale omstandigheden wordt voorgeschreven, of indien een bepaalde stijl wordt uitgesloten, moet dit in het programma nader zijn vermeld. Het programma geeft voorts volledige inlichtingen omtrent terreingesteldheid, ligging, grondsoort, plaatselijke voorschriften enz.
De namen der jury-leden moeten in het programma zijn opgenomen.
Art. 12. Ter vermijding van onnoodigen arbeid en kosten, wordt het aantal der verlangde teekeningen beperkt tot hetgeen strikt noodig is om het ontwerp te kunnen beoordeelen. Details op grooter schaal dan die der ontwerp-teekeningen mogen slechts dan gevraagd worden, wanneer zij voor het begrip van bijzonder belang zijn. Indien een perspectief-teekening wordt gevraagd, moeten een of meer standpunten den mededingers worden aangegeven *(moeten een of meer standpunten in het programma of de daarbij behoorende stukken worden aangegeven).*
De teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma voorgeschreven zijn, zullen buiten beschouwing blijven en niet worden tentoongesteld. Het programma schrijft een uniforme wijze van bewerking der inzendingen voor.
Art. 13. Indien in het programma een bouwsom wordt bepaald, al of niet met aan te geven speling, zal daaraan een beslissende beteekenis worden gehecht.
Wordt een gedetailleerde begrooting gevraagd, dan moet het programma de noodige gegevens bevatten voor de uniforme bewerking, en een staat van ter plaatse geldende eenheidsprijzen bij het programma worden gevoegd.
Art. 14 (nieuw 16). Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd.
Inzenders buiten Nederland in Europa woonachtig, zijn verplicht tegelijk met de afzending van hun ontwerp, telegrafisch daarvan kennis te geven aan het adres van inlevering.
De ontwerpen van inzenders buiten Europa woonachtig, moeten op den in het programma vermelden datum van het adres der inlevering ingekomen zijn.
Elke inzending, die niet op den dag voor de sluiting der prijsvraag, in het programma vastgesteld, blijkt verzonden te zijn geweest, zal *(behoudens het in de vorige alinea bepaalde)* buiten beschouwing blijven, en onmiddellijk aan het correspondentiebureau worden teruggezonden. Binnen een week na den datum van inlevering worden de motto's gepubliceerd.
Art. 15 (nieuw 12). Het programma zal de bepaling bevatten, dat de ontwerpen anoniem moeten zijn, en moeten worden ingezonden onder een kenteeken of motto.
Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden, op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken. Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten omslagen moeten worden gevoegd:
a. een door den ontwerper onderteekende verklaring, luidende: „ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto „ . . . . " verklaart, dat dit onderwerp zijn geestelijk eigendom is.
b. Een correspondentie-adres.
Het onder b genoemde omslag zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend, om wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.
Het schrift op de teekeningen, van bijbehoorende stukken en eventueele correspondentie mag niet zijn het handschrift van den ontwerper.
Art. 16 (nieuw 15). Als norm voor het totaal bedrag der uit te loven prijzen voor algemeene enkelvoudige prijsvragen wordt aangenomen eene som gelijkstaande met een fractie van het volledige honorarium, dat bij vrije opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn volgens de hier te lande geldende honorariumregeling voor bouwkundige werkzaamheden [1]) en wel voor:
werken der eerste klasse $^1/_2$ van het honorarium;
„ „ tweede „ $^4/_7$ „ „ „
„ „ derde „ $^5/_7$ „ „ „
„ „ vierde „ van *f* 30000 en hooger $^5/_7$ van het honorarium; werken der vierde klasse van *f* 1200.— *f* 30000 $^1/_7$ van het honorarium.
(Deze normen zullen in 't algemeen als maxima gelden. De P.P.C. beoordeelt in elk geval afzonderlijk of met geringere bedragen zal kunnen worden volstaan, of dat in bizondere gevallen waarin omvangrijke werkzaamheden van de mededingers gevraagd worden, termen aanwezig zijn deze bedragen hooger te stellen).
Ingeval het bedrag der uit te loven prijzen niet is vastgesteld in overleg met de P. P. C. blijft niettemin aan haar het oordeel over de juistheid van het bedrag in verband met de klassificatie van het bouwwerk en de hoegrootheid der bouwsom.
In alle gevallen waarin geen bouwsom is aangegeven en het bedrag der prijzen niet in overleg met de P. P. C. is vastgesteld, beslist deze laatste over de juistheid van het bedrag.
Als beginsel moet worden aangenomen, dat het werk van den door de jury eerst-bekroonde onder diens leiding worde uitgevoerd, onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten.
Het bedrag der toegekende prijzen zal niet in mindering komen van het verschuldigd honorarium.
Voor het geval de prijsvraag-uitschrijver zich het recht wil voorbehouden om een ander dan het eerst-bekroonde werk te doen uitvoeren, moet het programma de voorwaarden van schadeloosstelling aan den eerst-bekroonde bevatten. Voor het geval, dat de eerst-bekroonde naar het oordeel der jury geen voldoenden waarborg kan geven, dat hij in staat is geheel zelfstandig den bouw die het onderwerp der prijsvraag was, te leiden, zal hij zich op zijne kosten, in gemeen overleg met den prijsvraag-uitschrijver, gehoord de jury, hulpkrachten toevoegen, of deze op nader overeen te komen voorwaarden, vanwege den prijsvraag-uitschrijver aanvaarden.
Bij eene prijsvraag in twee gedeelten, zal ieder mededinger, welke tot den eindwedstrijd zal worden toegelaten, een vooraf bepaald gelijk bedrag, als belooning worden toegekend, onafhankelijk van de uitgeloofde prijzen voor den eindwedstrijd.
Het totaal bedrag van beloningen en prijzen wordt vastgesteld overeenkomstig het in het begin van dit artikel bepaalde.
Aan ieder der uitgenoodigden voor den eindwedstrijd wordt door tusschenkomst van zijn correspondent zijn schetsontwerp, door de jury en den prijsvraag-uitschrijver gewaarmerkt, ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd teruggezonden met, onder verplichting van geheimhouding, de algemeene beschouwingen van de jury en datgene, wat op zijn ontwerp in 't bijzonder betrekking heeft.
De schetsontwerpen worden volledig weer gevoegd bij de zending van de ontwerpen voor den eindwedstrijd.
Uitreiking der prijzen zal geschieden binnen een maand na uitspraak der jury. Behalve de eerst-bekroonde, is geen inzender verplicht, indien hij den hem toegekenden prijs niet aanvaarden wil, zijn ontwerp af te staan.
Bij besloten prijsvragen zal iedere uitgenoodigde architect een vooraf te bepalen honorarium ontvangen; dit bedrag zal niet lager dienen te zijn dan een vierde van de som, welke bij vrije opdracht den architect als volledig honorarium zou verschuldigd zijn voor de uitvoering vaa het werk.

[1]) Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium voor architecten, ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

In een besloten prijsvraag zal de uitvoering altijd aan den eerstbekroonde worden opgedragen onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten, waarbij het bedrag aan hem, als uitgenoodigd deelnemer verschuldigd, niet in mindering wordt gebracht.
Elk prijsvraagontwerp blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, aan wien het uitsluitend recht verblijft van het ontwerp gebruik te maken en dit te publiceeren of te reproduceeren.
Art. 17. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken worden in een daarvoor passende lokaliteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig moet zijn aangekondigd, te bezoeken.
Bij prijsvraag in twee gedeelten (vóór- en eindwedstrijd) zullen de schetsontwerpen van den vóórwedstrijd eerst na de einduitspraak van de jury, tegelijk met de ontwerpen van den eindwedstrijd worden tentoongesteld, waarbij de jury-rapporten ter inzage liggen. *(De toegang tot de tentoonstelling zal voor de mededingers kosteloos zijn.)*
Nieuw Art. 18, zie oud Art. 3.
Nieuw Art. 19, zie laatste alinea van oud Art. 9.
Art. 18 (nieuw 9). Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury. Inlichtingen worden slechts schriftelijk gevraagd en door het bureau in overleg met den prijsvraaguitschrijver, gepubliceerd in de organen der constitueerende vereenigingen en ter publicatie medegedeeld aan de door de P. P. C. aan te wijzen vakbladen.
Uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Het bureau van inlichtingen wordt op een in het programma vast te stellen dag, eenigen tijd voor den datum van inlevering, gesloten.
Hoofdstuk 5. **Slotbepalingen**.
Art. 20. De Algemeene Regelen zullen om de 5 jaar worden herzien op de wijze als bij art. 12 van het Huishoudelijk Reglement voor de P. P. C. is geregeld.
Tusschentijdsche wijzigingen kunnen door de P. P. C. of een der constitueerende vereenigingen worden voorgesteld en zullen op dezelfde wijze behandeld worden.
Art. 21. De constitueerende vereenigingen en de vereenigingen die de Algemeene Regelen hebben aanvaard, verklaren dat zij als hunne meening uitspreken:
1e. dat het niet geoorloofd is, dat eenig lid zich, hetzij als lid der jury, hetzij als mededinger *(hetzij bij de samenstelling van het programma)*, zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking dezer regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk is in acht genomen.
2e. dat wanneer een der constitueerende vereenigingen of die welke deze regelen aanvaard hebben, wordt aangezocht om te dienen van advies in eene uit te schrijven prijsvraag, zij die aanvragen steeds zal behandelen in overleg met de Permanente Commissie.
3e. dat de vastgestelde regeling niet van toepassing is op studieprijsvragen, als zoodanig door bouwkundige vereenigingen, academie's, of dergelijke lichamen uitgeschreven. In twijfelachtige gevallen berust de beslissing over de vraag of eenige prijsvraag uitsluitend als studie-prijsvraag is te beschouwen, bij de Permanente Commissie, bedoeld onder Hoofdstuk 2 dezer Regelen.
Samengesteld en goedgekeurd in Juni 1910 herzien in . . . . .
1911 door de constitueerende vereenigingen zijnde:
De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.
A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*
Het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam.
H. A. J. BAANDERS, *Voorzitter.*
JAN DE MEIER, *Secretaris.*
De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
ALBERT OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*
De Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.
K. P. C. DE BAZEL, *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*

CONCEPT: HUISHOUDELIJK REGLEMENT VOOR DE PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE.

Dit concept is gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad no. 22, 1911, blz. 257 e v. Hiertegen zijn door de constitueerende vereenigingen geen bezwaren gemaakt; alleen stelt de P. P. C. voor betreffende Art. 12 (zie hieronder het cursief gedrukte):
„Het concept der voorgestelde wijzigingen wordt door de constitueerende vereenigingen behandeld en al of niet gewijzigd aan de P. P. C. teruggezonden, die met de eventueel gemaakte opmerkingen rekening houdend een nieuw concept opstelt, dat in een gecombineerde vergadering der P. P. C. met de besturen der constitueerende vereenigingen behandeld en definitief vastgesteld wordt; *(in eene vergadering der uitgebreide P. P. C. waarin door elk der besturen der constitueerende vereenigingen een zijner leden wordt afgevaardigd, behandeld en definitief vastgesteld wordt.)*

WIJZIGING DER ALGEMEENE REGELEN VOOR NATIONALE BOUWKUNDIGE PRIJSVRAGEN.

TOELICHTING DER PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE BIJ HAAR VOORSTEL TOT TEGEMOETKOMING AAN DE DOOR DE CONSTITUEERENDE VEREENIGINGEN GEOPPERDE BEZWAREN TEGEN HAAR WIJZIGINGSVOORSTELLEN DER A.R.

De Permanente Prijsvraag commissie meent te mogen constateeren dat, hoewel de Constitueerende Vereenigingen verschillende opmerkingen over de door haar voorgestelde wijzigingen maakte, deze toch niet het principe der voorstellen aantastten, doch slechts de uitwerking of toepassing daarvan.
Behalve eenige op zich zelf staande opmerkingen omtrent al of niet door de P.P.C. voor wijziging voorgedragen bepalingen der A.R., betreffende te berde gebrachte bezwaren de door de P.P.C. voorgestelde wijzigingen in de artikelen 4 (nieuw 3), 5 (nieuw 4) en 16 (nieuw 15) en zijn die bezwaren tegen elk der wijzigingen, bij alle of de meerderheid der Const. Vereenigingen van gelijke strekking.
De P.P.C. merkt hieromtrent op:
ad. art. 4 (nieuw 3):
Behalve de Bond van Nederlandsche Architecten meenden de andere Const. Vereenigingen dat het niet aanbevelenwaardig was, de onkosten die uit de werkzaamheden der P.P.C. voortvloeien, te doen dragen door de prijsvraag uitschrijvers.
De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst merkte dienaangaande op, dat de arbeid der P. P.C. strekt ten bate der architecten en ten doel heeft de prijsvragen meer populair te maken; en ook Architectura et Amicitia vreesde inpopulariteit der prijsvragen en eene onzuivere positie der P. P. C. bij handhaving der wijziging; terwijl Bouwkunst en Vriendschap slechts met de wijziging zou kunnen meegaan, wanneer zij beperkt werd voor de gevallen waarin door den prijsvraaguitschrijver omvangrijke en tijdroovende diensten van de P.P.C. zouden worden gevraagd.
De P.P.C. kan de opvatting der Mij. t. b. d. Bouwkunst en van A. et A. niet deelen. In hare toelichting op de wijzigingsvoorstellen heeft zij dienaangaande haar standpunt uiteengezet en meent dat standpunt te moeten blijven innemen. Zie B. Weekblad n°. 22, blz. 255 e.v.)
Ter nadere toelichting daarvan zou wellicht kunnen dienen, dat het niet de bedoeling der P.P.C. is dat een prijsvraaguitschrijver, *vóórdat* hij eenig advies van de P.P.C. zou kunnen ontvangen, een zekere som zou moeten storten, doch dat dit alleen dan het geval zou zijn, indien de P.P.C. zich op zijn verlangen en te zijnen gerieve met de regeling der door hem uitteschrijven prijsvraag, de samenstelling van het programma en dergelijke werkzaamheden zou belasten.
Waar uit de gemaakte opmerkingen, in 't bizonder die der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, blijkt dat deze bedoeling

DE NIEUWE UNIE GEBOUWEN TE PRETORIA.

GRAFTOMBE VAN HIERONYMUS THUYL VAN SEROOSKERKE IN DE KERK TE STAVENISSE; Beeldhouwer ROMBOUT VERHULST.

der P.P.C. niet zóó duidelijk in haar voorstel is weergegeven dat misverstand te dezen opzichte is uitgesloten, ging zij gaarne in op het voorstel van laatstgenoemde vereeniging om de redactie zoodanig te wijzigen, dat aan dat bezwaar werd tegemoet gekomen.

ad. art. 5 (nieuw 4).

Ook omtrent dit wijzigingsvoorstel waren behalve de Vereeniging Bouwkunst enVriendschap, die zich hierover niet uitliet, de verschillende Constitueerende Vereenigingen homogeen in haar bezwaren tegen het toelaten in de jury van andere technici als gelijk bevoegd met de architecten.

De P.P.C. meent eveneens, na overweging van het door de Constitueerende Vereenigingen te berde gebrachte, dat haar wijzigingsvoorstel tot minder juiste verhoudingen aanleiding zou kunnen geven en neemt dit voorstel terug, waardoor de oorspronkelijke redactie behouden blijft.

Ad. art. 16 (nieuw 15).

Door de B. N. A. en A. et A. werden geen bezwaren tegen het voorstel der P. P. C. ontwikkeld. De Maatschappij t. b. d. Bouwkunst en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap meenden echter beide, dat de door de P. P. C. gestelde normen voor het bedrag der uitteloven prijzen te hoog en met het oog op het groote verschil in arbeid dat bij prijsvragen van gelijken omvang gevorderd kan worden, niet billijk te achten waren, en stelden dienvolgens voor de vaststelling der prijzen aan de P. P. C. over te laten, B. en V. subsidiair (indien n. l. de P. P. C. die verantwoordelijkheid niet op zich zou willen nemen) de genoemde normen als maxima te beschouwen.

De P. P. C. meent naar aanleiding hiervan te moeten opmerken dat het woord: „*norm*" h.i. niet in zich sluit het begrip van: *vaste grootheid*, doch integendeel dat van een gemiddelde, dat zoowel naar boven als naar beneden overschreden kan worden; zoodat de P. P. C. daarmede rekening houdende, meent reeds de bevoegdheid te bezitten, om, indien daartoe aanleiding bestaat, geringere bedragen dan de als norm genoemden toelaatbaar te verklaren. De P. P. C. kan zich echter ook het geval denken dat de bij eenige prijsvraag van de mededingers te vragen arbeid zoo omvangrijk is, dat de gestelde normen niet voldoende zijn te achten, zoodateene overschrijding naar boven gewenscht zou zijn.

Het voorstel der Maatschappij t. b. d. Bouwkunst is naar de meening der P. P. C. niet uitvoerbaar, omdat zij niet altijd bij de *vaststelling* der prijzen geraadpleegd zal worden. Haar oordeel omtrent de *juistheid* der prijzen is echter reeds gewaarborgd bij de laatste alinea's van haar wijzigingsvoorstel van art. 16 (nieuw 15).

Ook het voorstel van B. en V. is niet aannemelijk daar, door het verklaren der normen tot maxima, eene eventueel noodig geachte verhooging van het prijzenbedrag niet meer mogelijk zal zijn.

In het algemeen zullen echter de normen wel als maxima te *beschouwen* zijn en de P. P. C. had dus geen bezwaar aan de geopperde bedenkingen tegemoet te komen door haar voorstel zoodanig aan te vullen, dat die opvatting daaruit kon blijken.

De overige door de Constitueerende Vereenigingen gemaakte opmerkingen gelden niet direct de wijzigingsvoorstellen der P. P. C., doch op zich zelf staande wenschen en redactiewijzigingen van minder ingrijpende beteekenis.

Waar de P. P. C. bij het indienen van haar wijzigingsvoorstellen van het standpunt uitging slechts die wijzigingen aan te brengen, waarvan de noodzakelijkheid *gebleken* was, en eene algeheele herziening der A. R. eerst te doen plaats hebben wanneer deze van zelve statuair aan de orde komt, meent zij slechts op die opmerkingen der Constitueerende Vereenigingen in te moeten gaan, die als werkelijk noodzakelijk zijn aan te merken.

Als zoodanig neemt zij over het voorstel van den B. N. A. om aan art. 17 de bepaling toe te voegen, dat mededingers de tentoonstelling der prijsvraag-antwoorden kosteloos moeten kunnen bezoeken.

Ook het voorstel van A. et A. tot redactie-wijziging van art. 12, alinea 1, laatste gedeelte, neemt de P. P. C. over.

Ten slotte stelt zij zelve ingevolge een desbetreffende door de Maatschappij tot bevordering d. Bouwkunst gemaakte opmerking nog voor om naar aanleiding van het gebeurde bij de IJsselsteijnsche prijsvraag aan art. 21 eenige uitbreiding te geven door niet toelaatbaar te verklaren dat een lid van een der Constitueerende Vereenigingen zich bij de *samenstelling van eenig programma* inlaat met een prijsvraag, waarbij de algemeene strekking der A.R. niet behoorlijk is in acht genomen.

De P. P. Commissie:
A. SALM G.BZN.
C. N. VAN GOOR.
P. J. DE JONGH.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE NIEUWE UNIEGEBOUWEN VAN ZUID-AFRIKA.

DOOR J. C. MEISCHKE.

Pretoria, gelegen op de Noordelijke helling van de valei, waardoor de Aapiesrivier stroomt, werd in 1855 gesticht, en vernoemd naar Martinus Wessel Pretorius, een voortrekker commandant, die tevens de eerste president van de Zuid-Afrikaansche republiek was. In 1863 werd de zetel van het Gouvernement van Potchefstroom naar Pretoria overgebracht, dat sedert dien tijd hoofdstad is gebleven. De lange, breede, door andere rechthoekig gekruiste straten, door de stichters uitgelegd, zijn later verlengd en strekken zich nu ver in 't rond uit, voerende naar de verschillende voorsteden, die hoog, tegen de omringende bergranden en erover gelegen zijn.

Pretoria's centrum is het vierkante kerkplein, waar vroeger de oude kerk stond, die afgebroken en elders door een nieuwe vervangen is.

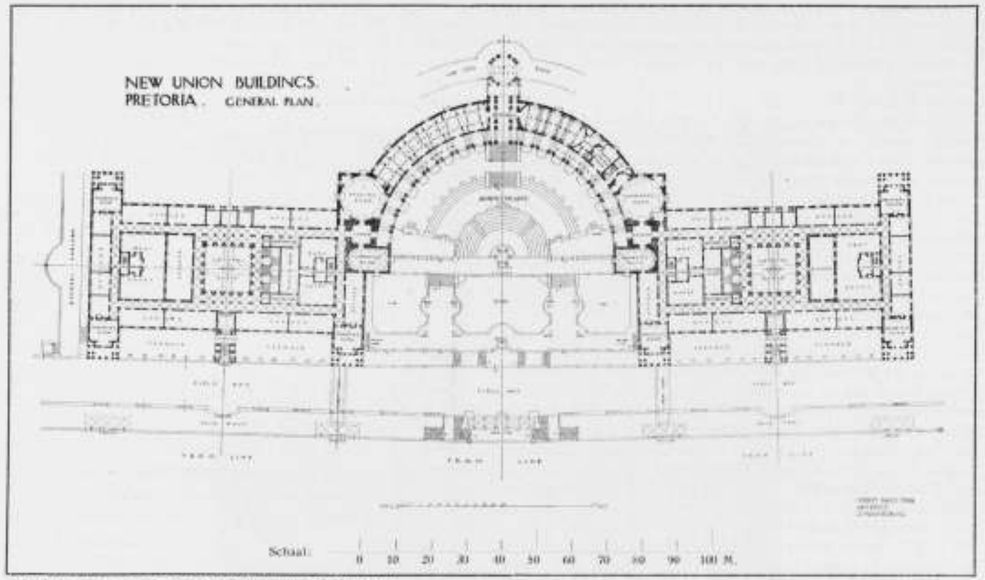
Rondom dit plein staan het Gouvernementsgebouw, het paleis van Justitie en ook het nieuwe, bijna voltooide postkantoor. Nog geen half uur van dit centrum ligt Meintjeskop, de dichtstbije en aanzienlijkste hoogte ten N.O. der stad en halfweg naar de voornaamste voorsteden.

Meintjeskop is het eind van den bergrand, welke zich Oostwaarts verliest in het plateau van Brintyrion, waar het Gouverneurshuis is en dat de toekomstige woonwijk zal zijn voor hooggeplaatste ambtenaren.

Onmiddellijk ten Westen van den Kop zijn de stadsgronden gelegen, die langzaam afhellen naar de Aapiesrivier, waarachter de Magalies bergrand in de blauwe verte verschiet. Achter Meintjeskop vele huizen als gestrooid over de vlakke velden naar Wonderboompoort.

Op deze berghelling ziet Pretoria, de administratieve hoofdstad van de Unie, de gebouwen voor de administratie benoodigd verrijzen, ruimte biedend voor ongeveer 1200 ambtenaren.

Door zijne hooge ligging zal dit nieuwe Uniepaleis overal in de stad te zien zijn en de witte massa van natuursteen zal zich scherp afteekenen tegen den groenbruinen achtergrond van den berg en zeker zal het een schoonen en waardigen indruk geven van Pretoria, als men per trein door de Fonteinen Valei de stad binnenkomt.

DE NIEUWE UNIE GEBOUWEN TE PRETORIA.

Ongeveer 300 yards ten noorden van Kerkstraat, de hoofdverkeersweg van Pretoria, ligt het natuurlijke plateau, waarop het gebouw staat ongeveer 150 vt. boven die straat en even meer dan halfweg den top.
Dit plateau is onderbroken door een kleine kloof, die zich ongeveer halfcirkelvormig verwijdt en daardoor als vanzelf den hoofdplanvorm voor de Uniegebouwen aangaf. (Zie plattegrond). Rondom deze kloof is een amphitheatre gedeelte ontworpen, geflankeerd door twee regelmatige vleugels op 't vlakkere gedeelte.
De hoek, die de hoofdassen der vleugels maken, is 176°, zoodat de hoofdgevel met de ronde lijn van den berg meebuigt.
Een weinig benoorden het snijpunt dezer assen is het middelpunt, waaruit met een inwendigen straal van 123 vt. de halfcirkelvormige middenpartij van 34 vt. diepte ontworpen is, welke een openlucht amphitheatre omsluit en aan den zuidkant een kolonnade heeft, die twee verdiepingen hoog opgaat en zoodoende een overdekten gang vormt tusschen de beide vleugels, ze tevens verbindend met de noodige achter de kolonnade gelegen vertrekken. De twee aansluitende vleugels hebben elk een breedte van 208 Eng. vt. en een lengte van 305 vt. terwijl de totaal lengte van het gebouw 915 vt. is. (± 275 M.)

Het gebogen gedeelte, dat zeer voornaam is, wordt aan de noordzijde bereikt door een bovenweg, die toegang geeft tot de eerste verdieping, waar de hoofdvertrekken en de meeste ministerskamers gelegen zijn.
De ingang hier is een, in plan cirkelvormige inrijpoort, van 36 vt. middellijn, die twaalf kolommen heeft en naar een door twee rijen kolommen verdeelde vestibule voert, die van noord naar zuid geheel open is. Vandaar ongeveer 45 vt. boven den verkeersweg aan de zuidzijde zal men kunnen genieten van het aan te leggen amphitheatre, de grasvelden, waterpartijen, wegen, terrassen met hunne trappen, den tuinaanleg naar beneden; met zijn beelden, vazen en andere ornamentale versieringen; en verder nog wordt over dit alles heen het oog geboeid door het wonderschoone van de verre heuvels, die zich in een lange rij west- en oostwaarts uitstrekken van de Fonteinen vallei en Groenkloof.
Van deze vestibule strekt zich westwaarts een bibliotheek uit, die ongeveer 40.000 deelen zal kunnen bevatten, terwijl oostwaarts, een even zoo groote ruimte beslaande een restaurant en ministerskoffiekamer met bijbehoorende dienstvertrekken, geprojecteerd zijn.
De bibliotheek, waarvan de grootste afmeting 134 vt. is bij een breedte van 29 vt., heeft een vertikale hoogte van 25 vt., waarboven koepelgewelven, evenals de pijlers die ze dragen, van beton geconstrueerd.
Door den gebogen vorm, die rijke perspectieven geeft, de warme toon van de teakhouten betimmering langs de wanden en om de pilaren, waartusschen het wit van de gebogen balustraden der galerijen speelt, is deze zaal een van de meest effektvolle van het geheele gebouw.
Het restaurant, overeenkomende met de bibliotheek, heeft door zijn gebogen eindwanden en de verdeeling door dubbelverbonden teakhouten kolommen een geheel eigen karakter, weer verschillend van dat van de koffiekamer der ministers, die door haar tongewelfzolder ing en de gezellige haard in de groote nis veel intiemer is. De kolonnade langs de zuidzijde geeft toegang tot deze vertrekken.
De dienstruimten tusschen restaurant en koffiekamer gelegen, staan door trappen en liften in verbinding met de keuken op de tweede verdieping en de theekeuken op de begane grondverdieping. Hier bevindt zich ook de ronde theekamer, die een diameter van 49 vt. heeft en met haar gewelfde, in 't midden door acht rood zandsteenen kolommen gedragen, zoldering, haar marmer mozaikvloer en de met tegels bezette wanden (on the lines of the „old" Dutch work) een waarborg belooft te zijn voor menig gezellig theeuurtje.
De gang onder de kolonnade van de eerste verdieping gelegen, geeft verbinding met de hier aanwezige kantoorruimten en het postkantoor, dat door een low level-road voor den maildienst direct bereikbaar is.
Een dubbelarmige trap voert naar de reeds vermelde eerste verdieping, waarop de verbinding met den Westervleugel een leeszaal, op die met den Oostervleugel, een vergaderzaal is, beiden inwendig rond van vorm met een diameter van 50 vt. en gedekt door een koepelgewelf, waarvan de kruin 36 vt. boven den vloer is.
De leeszaal is eenvoudig gehouden, doch de vergaderzaal is verrijkt met roodgranieten kolommen bij de nissen en de verhoogde katheder. Het witte gewelf met zijn eenvoudige ovale lichtopeningen geeft een rust boven de hooge, breed uitgevoerde betimmering, die met schildervormen en parelsnoeren in reliefsnijwerk versierd is.

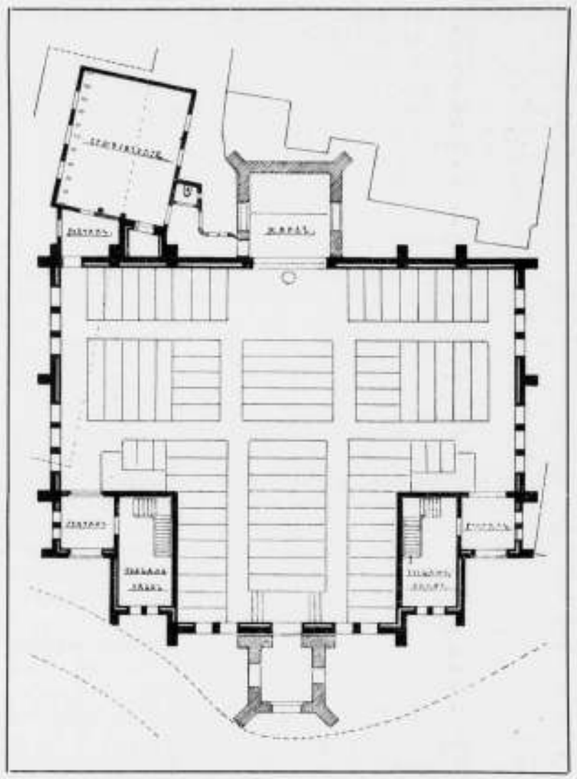
Van deze vertrekken komt men door de torens respectievelijk in de gangen van den Wester- en Oostervleugel, die congruent zijn en ieder bestaan uit:
een *Sub-Basementverdieping*, die door een tunnel van den verkeersweg toegang heeft en waarin de boekbinderij en het daartoe behoorende magazijn gelegen zijn, die hun licht ontvangen van het lager gelegen gedeelte van den Ooster- of Wester binnenplaats, die ook de gang verlicht, waaraan nog de verwarmingskamer met kolenbergplaats zijn gelegen.
Aan het einde van dezen gang gaat een goederenlift naar alle verdiepingen.
Van dit onderhuis voert een mooie granieten trap met interessante gewelven naar de *Basementverdieping*, die voornamelijk de archieven bevat, waarvan de gewone aan de buitengevels geprojecteerd zijn, waardoor ze alle staand licht ontvangen.
Slechts langs een klein deel van den noordgevel zijn kelderlichten, vanwege het hooge grondniveau daar.
Alle hebben stalen ramen, die van binnen met stalen rolblinden gesloten kunnen worden. De extra brandvrije archieven, waarvan er op iedere verdieping één is, zijn inwendig aan een van de binnenplaatsen gelegen en afgesloten met brandvrije deuren en rolluiken. Deze binnenplaatsen verlichten eveneens de rondomgaande gangen, welke in baksteen uitgevoerd zijn en overdekt met kruisgewelven van beton geconstrueerd evenals de vloeren, die dan met leiplaat bedekt zijn.
Aan de Westzijde is voor den archiefdienst een kantoor met wachtkamer, waarin een granieten trap van de begane grondverdieping beneden komt, naast een overwelfd zitje met aardig zandsteenen schouwtje met „red Dutch klompje brick" haard. *)
Op deze verdieping is voorts onder het terras van de begane grondverdieping een ruime bergplaats voor rijwielen, van af den wandelweg toegang hebbende.
De *begane grondverdieping* vertoont in plan een ⊢⊣ vorm met een middendeel van 235 × 138 vt. dat aan weerskanten afgesloten wordt door dwarseinden van 35 × 208 vt., die aan de Zuidzijde een 35 vt. breed terras insluiten. Tot dit terras geven de eindpaviljoens toegang, alsook de hoofdtrap, die van den 17 vt. lager gelegen wandelweg komt.
De hoofdmomenten in het plan zijn de paviljoens op de hoeken en de centrale binnenhof, waarvan de eersten naar buiten werken en op de eerste verdieping de kamers voor de staatsministers bevatten, ter grootte van 24 × 31 vt. met een uitbouw in een open voorhal.
Grijs granieten monolieten dragen er de zware teakhouten balken van de zoldering en maken met de hooge betimmering langs de wanden een voornaam geheel.
Eendere kamers zijn geprojecteerd in de verbinding van de vleugels met het middengedeelte, die hoewel ze de koele peristijlen missen, door hunne onmiddellijke nabijheid met het centrale gedeelte dit gemis ruimschoots vergoeden.

(Wordt vervolgd)

DE GRAFTOMBE TE STAVENISSE.

Bij het bouwen van de nieuwe kerk te Stavenisse zijn de toren en de kapel, waarin zich de tombe door Verhulst gebeeldhouwd bevindt, ongewijzigd gebleven.
Het bleek bij den bouw dat juist voor de preekstoel de gemetselde ingang was.
In den kelder stond ongeveer 50 centimeter water; juist even daarboven staat aan iederen kant op ijzeren jukken een looden kist, waarvan 't hout geheel verdwenen was en daardoor de kisten ineen gezakt waren, terwijl de beenderen, vroeger zeker reeds door de gaten in de bodems gevallen, thans boven op die looden kisten lagen.
Op 't eerste gezicht kon men aan 't monument zien, dat 't verbazend van vocht te lijden heeft, zoodat 't langzaam maar zeker tot ondergang gedoemd is, wanneer niet tijdig maatregelen genomen worden de werking van 't vocht tegen te gaan. De kapelmuren zijn van zeer zachte steen, zoodat de muren in de kapel groen zijn, tegen welke vochtige muren 't monument is op- en aangebouwd.
Bij 't maken van 't ontwerp voor de nieuwe kerk heb ik 't prachtige gezicht van uit de kerk op 't monument willen behouden, in de hoop wanneer de kerk gereed is, de kapel onder handen te nemen.

*) Een kleine roode baksteen ter grootte van 8" × 4" × 1½".

DE NIEUWE KERK TE STAVENISSE; Architect H. J. JESSE; Toren en Kapel zijn oud; in de Kapel bevindt zich de graftombe van HIERONYMUS THUYL v. SEROOSKERKE, gebeeldhouwd door ROMBOUT VERHULST.

Het gezicht is thans nog beter geworden, doordat de kerkvloer pl. m. 20 cM. hooger is gekomen en 't monument nu slechts een trede hooger ligt, terwijl een gewoon ijzer hekje vóór 't monument is weggenomen.
Het voornemen is thans de schadelijke werking van vocht tegen te gaan, door een trasraam te metselen onder het monument en de kapelmuren; de buitenmuren, die gecement zijn, een steen dik af te hakken en met harde steenen te bemetselen; inwendig de muur af te hakken en cementen; de kelder zoo mogelijk waterdicht te maken, en de houten ramen door eenvoudig glas in loodramen te vervangen.
Aan het monument zelf behoeft betrekkelijk weinig gedaan te worden, alleen al de los gelaten stukken moeten op nieuw worden bevestigd en alles natuurlijk een beetje schoon gemaakt worden. Met een en ander zal spoedig worden aangevangen.
De volgende beschrijving is ontleend aan:

ROMBOUT VERHULST, BEELDHOUWER 1624—1698. Een overzicht zijner werken, door M. van Notten met 53 lichtdrukken. Martinus Nijhoff 1907.
Gedurende de werkzaamheden aan het gedenkteeken te Aagtekerke zal Verhulst wel gedwongen zijn geweest eenigen tijd in Zeeland te vertoeven. Hierdoor en later door het voltooide gedenkteeken zelf, zal onze beeldhouwer ook in die gewesten meer bekend zijn geworden, zoodat het geen verwondering baart, dat toen Hieronymus van Thuyl van Serooskerke den 23 Aug. 1669 overleden was, door Margareta Huyssen, zijne echtgenoote, andermaal aan Verhulst de opdracht voor eene monumentale graftombe gegeven werd. Deze tombe bevindt zich in eene kapel, achter de preekstoel der kerk te Stavenisse (eiland Tholen).
Zij is uit wit marmer samengesteld en neemt eene eerste plaats in onder de zeer goede werken van onzen meester.
Volkomen uitgestrekt, het hoofd door kussens ondersteund, ligt de overledene in zijn harnas, met de ontbloote handen over het lichaam gekruist, de oogen gesloten en de mond half geopend, als ware kort te voren de laatste ademtocht kalm vergaan.
Het hoofd, eene der merkwaardige scheppingen van Verhulst, is krachtig en breed gemodelleerd. Volkomen rust kenmerkt dit werk. Twee naakte kindertjes staan achter het beeld van den overledene, één aan het voeten- en één aan het hoofdeinde. De eerste draagt de handschoenen bij het harnas behoorend, de laatste den helm.
De voorzijde van de sarcophaag is door een motief uit saam gebonden korenaren, eikenbladeren, eene sikkel en doodsbeenderen bestaande, versierd en uitvoerig en zorgvuldig gebeeldhouwd.
Op eene witmarmeren inschrift-tafel, in den muur, waartegen deze graftombe is opgericht, leest men:

(volgt latijnsch opschrift)

Hiernevens dragen vier pilasters van geaderd marmer een breed lijstwerk waarboven, behalve eenige attributen, een groot wapen van Van Thuijll en Huijssen geplaatst is.
Naast de pilasters zijn de volgende 32 wapenschilden aangebracht.

(volgen de wapenschilden)

Het blijkt, dat de tombe in 1783 nog in goeden staat verkeerde Mr. J. Verheije van Citters liet haar toen voor zijne Zelandia Illustrata afteekenen; kort daarop echter moet zij beschadigd en in een toestand van verval geraakt zijn.
Het beeld zelf was op verschillende plaatsen geschonden; de neus was beschadigd, meerdere vingers waren gebroken en de wapenrusting en wapenschilden hadden sterk geleden.
Ingevolge den wensch van Mr. W. R. Baron van Thuijl van Serooskerken en Zuijlen is het monument onder toezicht van de oudheidkundige commissie van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, op zijne kosten, door den beeldhouwer G. J. den Hollander in 1878—80 gerestaureerd. Zonder er een jaartal bij te voegen teekende Verhulst de graftombe met zijnen naam voluit op een der hoofdkussens.

De graftombe is afgebeeld op bijgaande losse plaat.

De Keet, 13 Aug. 1911.

H. J. JESSE, *Architect*

EEN HUIS INGESTORT.

Dezer dagen kreeg ik eene statische berekening in handen, waarbij de belastingen van 30 M². vloer van een vergaderzaal, even zoo groote oppervlakte zoldervloer en twee dakvlakken (pannen) in horizontale projectie ook 30 M². groot, incl. het eigen gewicht waren berekend als volgt:

52 M². natte pannen	à 50 K.G.	=	2600 K.G.
2 M³. binthout	„ 600 „	=	1200 „
2 marmeren mantels			100 „
1 M³. kaphout	à 600 „	=	600 „
Stel voor plafond			960 „
Zinken goot			35 „
1,6 M². vloer	„ 600 „	=	960 „
			6455 K.G.

Men zie de nauwkeurigheid zelfs 35 K.G. voor de zinken goot zijn niet vergeten.
Deze vloeren rusten in een muur, die op de begane grondsverdieping weggebroken en daarboven door ijzeren balken ondervangen zou worden.
Rekent men deze belastingen echter uit volgens de daarvoor gebruikelijke cijfers, dan vindt men ruim 23 000 K.G.
Het gewicht aan metselwerk was goed berekend, maar bij alle nauwkeurigheid was b. v. vergeten het eigen gewicht der ijzeren draagbalken, dat 1400 K.G. vertegenwoordigt.
Het bedoelde bouwplan en de berekening waren ontworpen door een architect, en werkelijk niet le premier venu.
Den verslaggever van het gebeurde te Nijmegen zijn wij dankbaar voor zoo spoedig een relaas.
Met de wetenschap, die al op meerjarige ervaring berust, dat gevallen als bovenomschreven schering en inslag vormen, komt het mij echter apocrief voor dat de besproken „Café-klant, die zoo'n beetje de teekenkunst beoefende" in staat was juist de behoorlijke profielen voor de samengestelde ijzerconstructie te kiezen.
Zoo op de puinhopen aangekomen heeft de verslaggever al voor zich uitgemaakt, dat de ijzeren balken van zeer voldoende afmeting waren en dat de steunpunten wel van voldoende afmetingen zullen geweest zijn.
Is dat soms uitgerekend op een „sigarenzakje" zooals een Amsterdamsch Raadslid placht te doen? Niet in het minst wil ik schrijver's conclusie in twijfel trekken, dat het ongeval te wijten is aan de slordige uitvoering van het metselwerk. Ik heb na het gelezene de meening, dat eenvondig voor en misschien wel los van de muren penantjes zijn gemetseld, waardoor het ook verklaarbaar wordt, dat in het allereerste bericht in de Nijm. Crt. van beertjes gesproken kon worden.
Maar het verslag is mij niet objectief genoeg. „Waar wij tot heden niet in de gelegenheid waren een nader onderzoek naar de oorzaak van het bezwijken van het penant in te stellen", wordt maar aangenomen, dat daarin de fout heeft gelegen.
Het niet instellen van een nader onderzoek wordt tegengehouden, doordat een geschil is gerezen tusschen aannemer en principaal tengevolge waarvan de opruiming is gestaakt.
Maar, vraag ik mij af, mag dat opruimen dan maar zoo geschieden vóór een officieel of gerechtelijk onderzoek is ingesteld, naar den omvang van de schuld, die zulke noodlottige gevolgen had kunnen hebben, en naar den persoon ten wiens rekening dit moet worden geboekt.
Aan den eenen kant wordt betoogd, dat het bouwtoezicht vrij uitgaat, aan den anderen kant wordt echter aangenomen dat zoo'n-beetje-de-teekenkunst-beoefenende-café-klant „dus" in staat is de door het bouwtoezicht gevorderde teekeningen te vervaardigen.
Mijn eerste leeraar in wiskunde was gewend „dus" in eene oplossing van vraagstukken een „stoplap" te noemen, gebruikt ter verberging van een hiaat in den gedachtengang.
Voor mij is het „dus" in dien zin een „stoplap" en deze zelf geen axioma.
Het bouwtoezicht heeft toch zeker de bevoegdheid te eischen zaakkundige teekeningen, niet maar die er zoo'n beetje naast gelegen hebben.
Ik weet, zelf bouwpolitieman, te goed hoe er soms gewerkt wordt, om aan te nemen, dat het bouwtoezicht geen verwijt kan treffen, maar kan het bewijs daarvan desgevraagd niet aan dat toezicht worden overgelaten.
Ik hoop natuurlijk voor een dergelijk geval bewaard te blijven, maar komt het ooit voor, dan hoop ik mijn apologie zelf te mogen geven en haar — althans in een vakblad — niet over te laten aan anonymus.
Het geval was even goed mogelijk, dat X vond, dat het bouwtoezicht wel schuld had, zou hij dat dan ook maar zoo neerschrijven?
Men vergete niet, dat altijd is na te gaan welke persoon of personen dat toezicht vertegenwoordigen en over die personen oordeelt men toch niet zonder onderteekening.
Naar mijne meening kan het gegeven verslag vooruitloopen aan- of influenceeren op een eventueel officieel onderzoek en zoowel ten goede als ten kwade lijkt mij dat verkeerd.
Ook met de „leering" die uit dit geval voor de ambtenaren van het bouwtoezicht getrokken wordt ben ik het niet eens.
De geschiedenis heeft mij althans niet geleerd dat d.g. calamiteiten bij voorkeur voorkomen bij verbouwingen. Trouwens waar heeft de revolutiebouw hoogtij gevierd, toch niet bij verbouwingen immers.
En dan het aanbevolen geneesmiddel: geconstrueerd ijzeren steunpunten; ik zou den revolutiebouwer daar bij voorkeur nu maar niet mede laten werken.
Wat helpt het verder als men het bouwend publiek verwijst naar den bekwamen architect, indien men er bijzegt dat het niet alle koks zijn, die lange messen dragen, en zonder aan te geven wat dan wel een kok is; het merk B. N. A. op het mes of M. t. B. d. B. ontsnapt zoo licht aan publiek's aandacht.
Ik voor mij zie het meeste heil in uitbreiding van het toezicht als het ter voorkoming van ongevallen noodig is, zoo men dit verkiest, onder betaling van bouwpolitierechten — gelijk in vele Duitsche steden — met uitgebreide en strenge bepalingen omtrent de hoedanigheid der materialen en wijze van uitvoeren — ook al komt men daardoor op den omvang der Amsterdamsche Verordening, die in vergelijking met vele buitenlandsche nog maar van geringe kloekte is — en vooral met ruim gebruikmaking van de bevoegdheid te doen sloopen, wanneer vermoeden bestaat, dat niet volgens de voorschriften is gebouwd. Als de bouwers maar weten, dat het gemeentebestuur niet aarzelt met toepassing van Art 46 Woningwet of Art. 180 Gemeentewet, zal die toepassing zelve wel tot de zeldzaamheden blijven behooren.
ZWOLLE, Aug. 1911. SCHAAD.

INGEZONDEN STUKKEN

HET ORIËNTEEREN OP SITUATIETEEKENINGEN.

Er bestaan vaste regels voor de aanduiding van de hemelstreken op situatieteekeningen. Het wil me echter voorkomen, dat deze niet algemeen bekend zijn. Daar ze bij het oriënteeren op kaarten en plattegronden evenwel van groot gemak kunnen zijn, moge ik ze hier met een enkel woord vermelden, in de hoop daarmede meer eenheid in voorstelling te verkrijgen.
1°. Het is gebruikelijk dat op een situatieteekening een noordpijl wordt geteekend.
2°. Deze noordpijl moet bij voorkeur evenwijdig loopen met de zijkanten der teekening en naar boven gericht zijn — dus van den toeschouwer af wijzen. Is het eerste echter om het formaat der teekening niet wel mogelijk, dan moet ze toch in elk geval naar boven gericht blijven, zij het dan ook onder een scherpen hoek met de zijkanten der teekening, b.v. ↗ of ↖. Nimmer mag de noordpijl naar de zijde van den toeschouwer wijzen.
3°. Bij het ontbreken van een noordpijl wordt bij situatieteekeningen aangenomen, dat de zijkanten der teekening evenwijdig loopen met den meridiaan en het noorden op de teekening recht tegenover den toeschouwer ligt.

Deze gebruiken zijn van groot nut en gemak. Ze slaan natuurlijk niet op plattegronden van gebouwen, doch uitsluitend op situatieteekeningen. En voor iemand die ze kent, geeft een zondigen tegen deze regels groote verwarring.
Waarschijnlijk ben ik niet de eenige, die — ondanks plaatselijke bekendheid — bij eersten aanblik vreemd stond tegenover de situatieteekening op blz. 388 van dit weekblad.

B. J. KERKHOF.

Tot opheldering diene, dat de situatieteekening op blz. 338 feitelijk op haar kop staat, hetgeen gemakkelijk te zien is aan de bijschriften en de letters A.B.C.D. Deze stand is gekozen ter wille van de goede plaatsing in den tekst. *De Red.*

BERICHTEN

Cursus Voortgezet en Hooger Bouwkunst onderricht van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam. Belanghebbenden worden attent gemaakt, dat de inschrijving van deelnemers voor den Cursus 1911—1912 is opengesteld tot en met 30 Augustus e.k. Inlichtingen en prospectus verstrekt op aanvrage de administratie, waartoe men zich te richten heeft tot den heer G. J. Rutgers, Admin. „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam.

Gewelfschilderijen te Enkhuizen. Met de werkzaamheden tot het ontblooten der gewelfschilderingen in de Zuiderkerk te Enkhuizen wordt geregeld voortgegaan. In verscheidene vakken zijn thans reeds de drie verflagen, die gedurende drie eeuwen de oorspronkelijke beschildering aan het oog onttrokken, verwijderd, en het blijkt, gelijk een deskundige op dit gebied, de heer Gustaaf van Kalcken te Haarlem, bewerker van het geïllustreerde Standaardwerk der Hollandsche Kerkbeschilderingen, meldt: „dat de thans ontblote 15de eeuwsche gewelfschilderingen — in de Zuider- of St. Pancraskerk — tot de oudste en merkwaardigste van ons land behooren. Met zekerheid kan thans vastgesteld worden, dat de „Boom van Jesse" zeer oorspronkelijk van teekening en meesterlijk van uitvoering is, vooral wat betreft de drapeeringen. Ik meen hier echter een andere hand uit te zien dan bij de „Geboorte van Christus", de „Maria-Boodschap" en de andere voorstellingen het geval is."
De daarvan te maken photo-types zullen hieromtrent meer zekerheid geven.
De schrijver onderstelt, dat niet alleen de gewelven, doch ook de muren en kolommen geheel beschilderd zijn geweest, zooals trouwens op sommige punten reeds gebleken is. *(Enkh. Crt.)*

Eene nieuwe steensoort ontdekt. In Oost-Vlaanderen, namelijk op het grondgebied van Erpe-Bambrugge-Erembodegem, werd bij het uitvoeren van de spoorwegbaan voor de nieuwe lijn Gent—Brussel eene merkwaardige steengroeve ontdekt, t. w. van wit arduin, veel beter dan de Fransche steen. Een vijftigtal steenkappers zijn er reeds aan het werk.
De ondernemer der statie St. Pieters—Gent neemt er zijn steen.
De groeve werd gevonden op 6 meters diepte.
Uit die groeven worden steenen gekapt waarin schelpkens en zelfs tanden te zien zijn. Op de plaats der ontdekking, komen veel nieuwsgierigen zien.
Ter plaats zegt men dat reeds geheel de steengroef aangekocht is door een groep ondernemers, die de hoedanigheid van het witte arduin zeer hoog schatten. *(H. v. A.)*

Parijs. In de Académie des Inscriptions te Parijs heeft de heer Louis Chatelain mededeelingen gedaan over de resultaten zijner tweede exploratie van de ruines te Mactar in Tunis. Zijn eerste onderzoekingen deed hij in 1909 om het geheele der vergane antieke stad te leeren overzien. Dit jaar keerde hij terug na de overblijfselen van drie belangrijke bouwwerken in de massa te hebben ontdekt: een christelijke basiliek, een markt, die een heel ander aanzien biedt dan die te Pompei of te Timgad en ten derde een uitgebreid chateau d'eau onder Marcus Aurelius gebouwd. *Alg.H.Bl.*

Bismarck-Monument bij Bingen. Over het Bismarck-monument bij Bingen is reeds veel te doen geweest. Men zal zich herinneren, dat de jury besloot een nieuwe prijsvraag uit te schrijven, waarbij de voorwaarden in zooverre verandering hadden ondergaan, dat de figuur van Bismarck meer op den voorgrond moest worden gebracht.
Had men nu maar opnieuw de mededinging vrijgelaten, dan was niets verloren geweest. Maar de mededinging is beperkt tot de twintig beeldhouwers en architecten, wier bij eerste prijsvraag ingezonden ontwerpen voor een bekroning zijn in aanmerking gebracht. Alle andere deelnemers ontevreden natuurlijk.
Deze ontevredenheid heeft uiting gevonden in een adres aan den Rijksdag, onderteekend door de voornaamste kunstenaarsvereenigingen des lands. De jury, heet het daarin in krasse bewoordingen, heeft zich door haar handelwijs incompetent getoond. Misschien zal deze subjectieve uitlating weinig indruk maken.
Meer effect echter kunnen de adressanten verwachten van dit argument: dat aanvankelijk het monumentaal karakter bij de prijsvraag op den voorgrond werd gesteld, en dat de ontwerpen van kunstenaars, die vooral de figuur van den rijkskanselier hadden relief gegeven, werden achtergesteld bij de anderen. Nu de eischen veranderd zijn, schijnt het niet meer dan billijk, het oordeel te herzien voor allen. *Alg. H.Bl.*

Vakschool-leeraren. Ter gelegenheid van de tentoonstelling van leermiddelen, modellen enz. door den „Ned. Bond van Vakschoolleeraren en -Leeraressen" in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht, wordt op 15 en 16 September a.s. een congres gehouden, georganiseerd met de volgende vereenigingen:
Vereeniging tot bevordering van de Vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland; — Vereeniging voor Teekenonderwijs; — Bond van directeuren van Ambachtsscholen in Nederland; — Bond van Hoofden van Industriescholen; — Bond van Leeraressen bij het Huishoudonderwijs; — Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid; — Alg. Ned. Vrouwenvereeniging „Tesselschade".
Op den eersten dag werden behandeld: 1°. Het meisjes-vakonderwijs; — 2°. Toepassing van leer- en hulpmiddelen ten dienste voor het vak-, hand- en vormteekenen; — 3°. Het huishoudonderwijs en de leermiddelen daarbij in gebruik.
En op den tweeden dag: 1°. Toepassing van leer- en hulpmiddelen ten dienste der theoretische vakken; — 2°. Moet men bij het onderwijs in de praktijk zooveel mogelijk of zoo weinig mogelijk gebruik maken van die werktuigen, die dienen om de vervaardiging der voorwerpen zoo eenvoudig en spoedig mogelijk te doen plaats vinden? — 3°. Toepassing van leer- en hulpmiddelen voor het onderwijs in: het kleermaken, schoenmaken, typografie, boekbinden, rietvlechten, pottenbakkerij enz.; — 4°. Het bestuur van congres en tentoonstelling of eene nader te benoemen commissie wordt opgedragen voorstellen te doen, die leiden kunnen tot het oprichten van een Schoolmuseum voor het vakonderwijs evenals dit voor het lager onderwijs bestaat.

Aken. Twee leerrijke gevallen. In de Jacobstrasse te Aken heeft men onlangs een huis afgebroken, dat voor eenige jaren nieuw gebouwd was en in de nieuwe rooilijn stond. Deze straat is schilderachtig door de onregelmatige oude rooilijn en tamelijk breed; toch had men gemeend eene nieuwe *rechte lijn* te moeten trekken. Thans is men blijkbaar daarop teruggekomen en heeft de *oude rooilijn weer in hare rechten hersteld*, zoodat voorspringende en terugspringende gedeelten ontstaan, die juist — bij goede oplossing, waarvoor blijkbaar thans zorg gedragen wordt — het eigenaardig karakter van de straat bewaren. Voor ca. 6 jaren was zoo iets wellicht nog niet mogelijk geweest.
Bij den Dom, slechts zeer kort daarvan verwijderd, stond een groot „Geschäftshaus", bijna zoo hoog als de Dom zelf. De Heeren, die indertijd hierkwamen, zullen 't zich wellicht herinneren; het stoorde zeer. De Dom werd daardoor ongemeen „beëintrachtigt", evenzoo de nauwe aansluitende straat. Dit warenhuis is thans vergroot; daarbij heeft men 't nieuwe gedeelte veel lager gemaakt en van 't oude gedeelte *2 verdiepingen afgebroken*, en

daarop 't dak er weer opgezet. 'k Stel me dat zoo voor, dat dit de voorwaarde was, waaronder de toestemming voor de uitbreiding, die tegelijk eene verkeersverbetering gebracht heeft, werd gegeven. En nu 't resultaat: niet alleen, dat de Dom thans geheel anders uitkomt door de nu verre de omgeving overtreffende hoogte, maar ook de donkere hoek, die door vroeger van twee zijde vallende schaduwen ontstond, is thans verdwenen. Ten slotte is, van den Dom komend, de blik veel schooner geworden, daar men de hooger gelegen torens van 't oude en nieuwe Raadhuis veel domineerender ziet dan te voren. Het geheel is dus eene kwestie van maatstaf.
Tevens leert 't geval, dat 't volstrekt niet noodig is, tot een algeheele „Treilegung" over te gaan, zooals men een tijd lang al te zeer gemeend heeft) om eenen gewenschten indruk van een monumentaal bouwwerk te verkrijgen. Dit heeft ons Camillo Sitte zoo overtuigend in zijn bekend boek „der Städtebau" geleerd; gelukkig heeft 't reeds veel meer „Verständnis" gevonden dan voor ettelijke jaren. Het verheugt me bijzonder door de beide meegedeelde gevallen, hierin goeds van Aken te kunnen bereiken. J. D. L. C.Fzn.

Opgravingen bij Licenza. De opgravingen, die onder leiding van prof. Pasqui bij Licenza plaats vinden om het landgoed van Horatius bloot te leggen, zijn thans zoover gevorderd, dat men eenig denkbeeld kan verkrijgen van dun vroegeren staat der woning. Van binnen moet het huis rijk versierd zijn geweest met mazaïk en schilderwerk, terwijl een zuilengalerij buitenom en een vischvijver in den grooten tuin mede tot de schoonheid van het geheel moeten hebben bijgedragen.
Men vond verschillende stukken van marmeren beelden, terwijl er waarschijnlijk nog heel wat onder den grond bedolven ligt.
Alg. H. Bl.

LAATSTE BERICHTEN.

IXe INTERNATIONAAL CONGRES VAN ARCHITECTEN. — ROME. October 1911.

PROGRAMMA.

Maandag 2 October.

9—12 uur v.m. Vergadering van het Comité Permanent en het Comité Général d'Organisation ter benoeming van een Voorzitter en ter opstelling van het programma der werkzaamheden van het Congres.
2 uur n.m. Bezoek door alle Congresleden aan de graftomben van de koningen van Italië en aan de graftomben van Raphaël in het Pantheon.
4—7 uur n.m. Bezoek aan het monument van Victor Emmanuel II.
7.30 uur n.m. Diner aangeboden door het Comité d'Organisation aan de afgevaardigden van buitenlandsche Gouvernementen en aan de leden van het Comité Permanent.
10 uur n.m. Receptie door de Vereenigingen van Artisten te Rome, in overleg met het Comité d'Organisation, van alle Congresleden in de zalen van de Associazione Artistica Internazionale.

Dinsdag 3 October.

10 uur v.m. Vergadering van de rapporteurs van de verschillende onderwerpen in het Kasteel St. Angelo.
9—12 uur v.m. Bezoek aan monumenten en tentoonstellingen.
12.30 uur v.m. Lunch aangeboden door het Comité d'Organisation aan de buitenlandsche afgevaardigden en nationale vereenigingen.
3—5 uur n.m. Opening van het Congres en Algemeene Vergadering op het Kapitool in de „hall" van Horatius en Curatius.
10 uur n.m. Receptie door den conservator in het Kapitool.

Woensdag 4 October.

9—12 uur v.m. Eerste vergadering van het Congres in het Kasteel St. Angelo voor de discussie over bepaalde onderwerpen.
12.30 uur. Vrij voor persoonlijke uitnoodigingen.
2—7 uur n.m. Bezoek aan monumenten en tentoonstellingen.

Donderdag 5 October.

9—11 uur v.m. Tweede algemeene vergadering van het Congres.
11—12 uur v.m. Lezing van Prof. Corrado Ricci, conservator van de Antiquiteiten en Schoone Kunsten op de „Imperial Fora".
2 uur n.m. Bezoek aan monumenten en tentoonstellingen.
5—8 uur. Tuinfeest te geven ter eere van het Congres.

Vrijdag 6 October.

Excursies in de omgeving naar keuze (zie prospectus). 's Avonds vrij voor recepties van architecten door buitenlandsche gezanten der verschillende landen.

Zaterdag 7 October.

9—11 uur v.m. Derde algemeene Vergadering van het Congres. Discussies en lezing door Prof. Stübben over uitbreiding van steden.
2—7 uur n.m. Bezoek aan monumenten en tentoonstellingen.
10 uur n.m. Receptie te geven ter eere van het Congres.

Zondag 8 October.

Pic-nic Ottobrata (Lunch aangeboden door het Comité d'Organisation aan alle Congresleden).
4—9 uur n.m. Receptie door den Minister van Openbaar Onderwijs in het Casino van de Villa „Borghese".

Maandag 9 October.

9—12 uur v.m. Vierde algemeene vergadering.
2—7 uur n.m. Bezoek aan monumenten en tentoonstellingen.

Dinsdag 10 October.

9—12 uur v.m. Sluitingsvergadering van het Congres.
2—7 uur n.m. Bezoek aan monumenten en tentoonstellingen.
8 uur n.m. Afscheidsdiner (kosten Frcs. 20.— per persoon).

Woensdag 11 en Donderdag 12 October.

Excursies naar keuze in de omstreken (zie prospectus).
Excursie naar Venetië.
De trein vertrekt van Rome 12 October 's avonds.

Vrijdag 13 October.

2 uur n.m. Vergadering van het Congres in het Paleis van de Dogen.
Bezoek aan de toren van de St. Marco.

Zaterdag 14 October.

Excursie naar de golf van Venetië op uitnoodiging van den Gemeenteraad van Venetië.

Zondag 15 October.

Bezoek aan monumenten.
Ten aanzien van de amusementen worden bij den aanvang van het Congres inlichtingen verstrekt. Uitnoodigingen zijn persoonlijk en Congresleden worden daarom verzocht toe te zien, dat zij de uitnoodigingskaarten tegelijk met die van het lidmaatschap ontvangen.

EXCURSIES IN DE OMSTREKEN VAN ROME.

I. *Ostia*. (25 tot 100 personen).
Kosten per persoon:
per motor „char-à-banc" (38 plaatsen) L. 14.50.
„ luxe motor L. 21.
Vertrek van Rome (Piazza Santa Apostoli) per motor ongeveer 8.30 uur v.m.
Vermouth aangeboden door het Comité „Roma al Mare".
Bezoek aan de oude stad en laatste uitbreidingen, waarna wordt overgegaan tot het gebruiken van de lunch om 12.30 aan het zeestrand.
Terugkomst te Ostia 3 uur n.m. Bezoek aan het Kasteel en het Museum.
Aankomst te Rome ongeveer 6 uur n.m.

II. *Subiaco.* (25—80 personen).
Kosten per persoon L 18.—
Vertrek van Rome (Terminus) 7.40 uur v.m.
Bezoek aan de electrische centrale.
Lunch 12.30.
Ten 2 uur met rijtuigen naar de brug van St. Marco.
Bezoek aan de kloosters van Santa Scolastica en van Speco en aan de ruines van de Villa van Nero.
Terugkomst te Rome ongeveer 8.27 uur n.m.
N.B. In bovengenoemden prijs is niet begrepen huur van muilezels of ezels (slechts ongeveer 25 beschikbaar) voor het beklimmen van de brug naar de kloosters, enz. ongeveer een half uur.

III. *Orvieto.*

Kosten per persoon L. 26.—.
Vertrek Rome (Terminus) 9 uur v.m.
Kabelspoor en omnibus van het station Orvieto naar de stad.
Bezoek aan de Kathedraal.
Lunch 12.30.
Bezoek aan de kerken St. Domenico en St. Andrea, het paleis der Popen en dat van den Kapitein van het Volk, de bron St. Patrick, het stedelijk Museum, Estrurische graftomben, enz.
Terugkomst te Rome 6.50 uur n.m.

IV. *Tivoli en Villa van Hadrian* (25 tot 150 personen).
Kosten per persoon L. 14.—.
Vertrek Rome (stoomtram Porta San Lorenzo) om 8 uur v.m.
Aankomst Villa Adriana, station 9 uur v.m., wandeling tot de Villa 15 minuten.
Aankomst per tram te Tivoli ongeveer 11.30 uur v.m.
Lunch 12. Daarna bezoek per rijtuig aan de Cascades.
Te Tivoli bezoek aan middeneeuwsche kerken en aan de Villa Este.

V. *Anagni en Ferentino.* (25 tot 50 personen).
Kosten per persoon L. 24.—.
Vertrek Rome (Terminus) 7.55 v.m.
Omnibus van Station Anagni naar de stad.
Bezoek aan de kathedraal en andere middeneeuwsche gebouwen, de muren van de Cijclopen enz.
Lunch 12 uur.
Vertrek per rijtuig naar Ferentino 1 uur n.m.
Bezoek aan de muren van de Cyclopen en Romeinsche poorten, en aan de kathedraal, de kerk Santa Maria Maggiore en alle andere middeneeuwsche kerkgebouwen.
Terug naar Anagni per rijtuig.
(Terug misschien per spoor direct naar Rome, aankomst 8.15 uur n.m.).

VI. Corneto. (25 tot 50 personen).
Kosten per persoon L. 23.—.
Vertrek van Rome (Terminus) 8.45 uur v.m.
Omnibus van het station naar de stad.
Lunch 12 uur.
Bezoek 2 uur n.m. aan het stedelijk Museum, Palazzo Vitelleschi, Cosmatische Kerk van St. Maria di Castello, Estrurische graftomben, enz.
Aankomst te Rome 9.50 uur v.m.

VII. Castelli Romani (25 tot 80 personen).
Kosten per persoon L. 15.—
Vertrek Rome (Terminus) 9 uur v.m.
Frascati. Bezoek aan de Villa's Aldobrandini, Conti, Mondragone, enz.
Naar Rocca di Papa per rijtuig.
Lunch 12.30.
Ten 1.30 uur n.m. rijtoer door Ariccia naar Genzano.
Gezicht vanuit Villa Cesarini op het meer van Nemi, vervolgens per rijtuig naar Albano.
Kasteel Gandolfo (gezicht op het meer Albano), Marino naar Grotta-ferrata. Bezoek aan de abdij.
Per rijtuig naar Frascati.
Per spoor naar Rome, aankomst 7 uur n.m.

VIII. Viterbo (25 tot 200 personen).
Kosten per persoon L. 21.—.
Vertrek Rome (nieuw Trastevere station) 7.35 uur v.m.
Rijtuigen van station Viterbo (P.R.) naar de stad.
Bezoek aan het Gemeentelijk Paleis, stedelijk Museum, kathedraal, paleis van de Popen, middeneeuwsche kerken van St Sisto, St. Giovanni in Zoccoli, della Verita, aan de St. Pellegrino, kloosters, enz.
Lunch 12 uur.
Ten 2 uur bezoek aan de 14 eeuwsche kerk St. Maria della Quercia, villa Lante, St. Bagnaia.
Terug per spoor naar Rome, aankomst 8 uur n.m.

IX. Cori, Fossanova, Ninfa. (25 tot 50 personen).
Kosten per persoon bij benadering L. 22.—.
Deze excursie zal gemaakt worden per motor; vertrek uit Rome ten 6 uur v.m. en terugkomst ongeveer 8 uur.
Cori. Bezoek aan de muren der Cyclopen, de tempel van Hercules en van Castor en Pollux, de Ponte della Catena, het klooster van St. Oliva, enz.
Fossanova. Aankomst ongeveer 12 uur (lunch) bezoek aan de abdij.
Ninfa Bezoek aan de middeneeuwsche stad en aan het Kasteel van de Caetani.
Terug over Cisterna en Velletri waar een kort oponthoud zal worden gehouden.

OPMERKINGEN.

I. Alle deze excursies zullen gemaakt worden onder leiding van de welbekende Maatschappij Chiari en Sommariva van Milaan, die daarvoor geheel verantwoordelijk zal zijn.
II. De Congresleden worden dringend verzocht om aan dit Comité het bedrag over te maken voor de excursies, waaraan zij wenschen deel te nemen, niet later dan 15 September e.k., tegelijkertijd duidelijk de juiste naam en den dag van de gekozen excursies vermeldende, b.v. aldus:

1. Ik ben voornemens aan de volgende excursies deel te nemen:

6 October	11 October	12 October
Ostia.	Anagni.	Castelli—Rome.

2. Ik ben voornemens aan de volgende excursies deel te nemen:

6 October	11 October	12 October
Viterbo.	Cori.	Corneto.

Later ingezonden opgaven zullen niet terzijde gelegd worden als er nog beschikbare plaatsen zijn.
III. Het betaalde bedrag zal slechts dàn teruggegeven worden, ingeval de Commissie niet in staat is de bedoelde excursie te doen doorgaan.

Dezelfde Maatschappij (officieele agentesse voor de Staatsspoorwegen) met bureaux te Rome op de Piazza Venezia en in het kasteel van St. Angelo, zal, op aanvraag van Congresleden, behalve de excursies gearrangeerd door het Comité van het Congres, de volgende excursies ondernemen:
1°. Rome—Napels—Pompeï—Sorrento—Capri
2°. Rome—Napels en de omstreken.
3. Rome—Florence—Venetië—Meer Garda—Milaan en de Lombardische meren.
4. Rome—Pisa—Genua—Turin.
De duur, reisgids en kosten van deze excursies zal dan ten spoedieste opgegeven worden.

REDUCTIES OP REISBILJETTEN.

Series A.
(Legitimatiebewijzen niet geeischt),
De Spoorweg Maatschappij van Puglia verleent een reductie van 50% op hare tarieven (excl. buffets) aan iedereen die in Italië reist vanaf eenige haven van Dalmatië, Montenegro, Albanië of Epirië, met retourbiljetten. Dit besluit is geldig gedurende den geheelen duur van de Tentoonstelling te Rome. Deze biljetten zijn 1 maand geldig en de reiziger kan van deze voordeelen gebruik maken zonder in het bezit te zijn van een legitimatiebewijs. De bovengenoemde Maatschappij kan alleen de geriefelijkheden op dek garandeeren voor reizigers die op de stoombooten 1e en 2e klasse reizen.

Series B.
(Voor degenen die voorzien zijn van legitimatiebewijzen vanwege het Tentoonstellings Comité).
Degenen die een legitimatiebewijs gekregen hebben, verstrekt door het Tentoonstellings Comité van Rome en Turijn (prijs L 10 50) ontvangt tevens een boekje met 8 coupons geldig voor een gelijk aantal dagen, tot gereduceerden prijs op deze Italiaansche spoorwegen, welke aan den Staat behooren.
De eerste coupon die afgescheurd moet worden, is voor het trajekt vanaf de grens tot Rome, de andere kunnen op een anderen dag naar goedvinden van den houder van het boekje, in Italië gebruikt worden.
Legitimatiebewijzen kunnen bij alle Italiaansche spoorweg agentschappen over de geheele wereld gekocht worden.
Legitimatiebewijzen te zamen met het couponboekje geven den houder ervan recht op de navolgende reducties:
1°. Een reductie van 50 % voor retourbiljetten voor excursies op de meren Garda en Maggiore.
2°. Een reductie van 50 % voor een enkele reis tusschen twee stations aan het meer Como op de stoombooten van de Dariana Maatschappij.
3°. Een reductie van 50 % op de 1e klasse biljetten voor excursies naar Napels en Pompeï op de lijnen van de Zuider Spoorweg Maatschappij.
4°. De excursionist 1e klasse heeft recht op 1 francs betaling tusschen Venetië en Chioggia op de stoombooten van de Venetiaansche Lagune Stoomvaart Maatschappij.
5e. Betaling van 6 francs voor een Cook's coupon geeft recht op een excursie naar de Vesuvius per spoorweg of kabelspoor.
6°. Een reductie van 50 % op een retourbiljet voor een excursie van uit Rome naar Civita Castellana per tram en electrische spoorweg Rome-Civita Castellana-Viterbo.
7°. Een reductie van 50 % op een retourbiljet vanaf Rome naar St. Oreste op de laatst vermelde lijn.
8°. Een betaling van 2 francs voor 1e klasse en 1.50 2e klasse voor een excursie Rome-Tivoli op de lijnen van de tram en spoorweg Rome-Milaan-Bologna voor één dag.
9°. Een betaling van 10 francs 85 c. voor een 2e klasse biljet voor 7 dagen op de lijn Rome-Tivoli van de reeds genoemde Maatschappij.
10°. Een betaling van 3 francs 50 c. 1e klasse en van 2.50 2e klasse vergunt een dag te besteden op de Tram- en Electrische spoorweglijnen naar Castelli Romani (Albano, Frascati, enz.).
11°. Een reductie van 40 % op de Stoombooten van de Stoomvaart-Maatschappij voor eene excursie (retourbiljet) Anzio-Napels.
12°. De prijs van het reisboek „Rome in 1911" is gereduceerd tot 50 c. Gewone prijs 2 francs.
13°. Een reductie van 1 franc op toegangsbewijzen voor alle voorstellingen die in het Constanzi Theater te Rome gegeven worden door de zorg van het Tentoonstellings-Comité, uitgezonderd gala- en volksvoorstellingen.
14°. Een reductie van 20% op de prijzen van de loges, „fauteuils", „fauteuils" in het Gallery- en „petits fauteuils" in Quirino-Theater te Rome.
15°. Een reductie van 25 % op de entrée biljetten voor de Tentoonstelling te Turyn.
16°. Een reductie van 20 % op de entrée biljetten voor de „Grand Cascade" op het tentoonstellingsterrein te Turyn.
17°. Hetzelfde geldt voor de Tentoonstelling van het „Palais de la Mode" te Turyn,
18°. Hetzelfde geldt voor de groote concerten in het „Palais des Fêtes" te Turyn.
19°. Een reductie van 50 % op een entrée biljet voor het „Middeneeuwsch Kasteel" te Turyn.
20°. Een reductie van 10% op de gewone toegangsprijzen voor de „Hotels Meubles" op de tentoonstelling te Turyn.
21°. Een reductie van 50 % op een toegangsbewijs voor het stedelijk Museum te Turyn.
22°. Hetzelfde geldt voor het Nationaal Museum van het „Risorgimento" te Turyn.
23°. Een reductie van 20 % op entrée biljetten voor de Theaters Alfieri, Balbo, Carignano, Politeama-Chiarella, en Vittorio Emmanuelle te Turyn.
24°. Een reductie op de entreeprijzen en voor de tribunes bij de wedrennen in het vóór- en najaar.
25°. Een reductie van 50 % op de spoorweg Turyn-Cirie-Linzo.
26°. Hetzelfde op entrée biljetten voor de Grotta dei Dossi.
27°. Een vrijkaart voor de Internationale Bloemententoonstelling te Florence.
28°. Een vrijkaart voor de Italiaansche Portretten Tentoonstelling in het Palazzo Vecchio te Florence.
Series C.
(Voorrechten die alleen aan Congresleden worden toegekend.)
Op verzoek van een lid van het Congres zal het Comité een speciale legimitatiebewijs zenden die den bezitter recht geeft op de volgende voorrechten:
1. De South Eastern and Chatam Railway geeft speciale retourbiljetten af tusschen Londen en Parijs tegen de volgende vrachtprijzen:

1e klasse £ 2 — 18 — 4.
2e „ „ 1 — 17 — 6.

2. De London, Brighton and South Coast Railway geeft retourbiljetten uit tusschen Londen en Parijs (via Newhaven en Dieppe) tegen de volgende vrachtprijzen:

1e klasse f 1 — 19 — 3
2e „ „ 1 — 10 — 3

3. De Constantinople en Salonika Spoorweg een reductie van 50 %.
4. Oriental Railway Co.: Congresleden mogen 1e klasse reizen voor 2e klasse vrachtprijzen en 2e klasse voor 3e klasse prijzen. De Jaffa—Jerusalem Spoorweg Maatschappij geeft een reductie van 50 %.
5. De Rumeensche Spoorweg Maatschappij geeft een reductie van 50 %.
6. Portugal: Koninklijke Spoorweg Maatschappij;
„ Nationale Spoorweg Maatschappij;
„ Staats Spoorweg Maatschappij;
„ Vonga Valley Spoorweg Maatschappij:
geven reductie van 50 % aan Congresleden en hun familieleden op alle deze lijnen.
7. De Heleensche Spoorweg Maatschappij geeft reductie van 50 %.
Het bovengenoemde legitimatiebewijs geeft ook gratis toegang tot de museums en galerijen van Rome, tot alle Staatsmonumenten en tot die behoorende aan de Gemeente Rome.
Het geeft den houder ook recht op alle voorrechten toegestaan door het Tentoonstellings Comité van Rome.
De Congresleden die niet kunnen of niet wenschen gebruik te maken van de reducties op de spoorwegbiljetten volgens Serie C., zullen het legitimatiebewijs bovengenoemd ontvangen met hun kaart van lidmaatschap op verzoek aan den Secretaris van het Comité te Rome.
Tengevolge overeenkomst tusschen het Tentoonstellings Comité te Rome en de Nationale Stoomvaart Maatschappij, kunnen de Congresleden een ander speciaal biljet verkrijgen voor alle internationale lijnen in connectie met deze Maatschappij, welke hen recht geeft op de zelfde reductie op vrachtprijzen als wordt toegestaan aan de Staatsbeambten die voor zaken reizen, zijnde een reductie van 60 pCt op de gewone prijzen op alle binnenlandsche Staatsspoorwegen (buffet niet inbegrepen). Dit biljet wordt toegezonden door het Comité op verzoek van de leden. Maar alle binnenlandsche reizen moeten te Napels eindigen en die op internationale lijnen te Napels, Brindisi of Ancona. Voor de terugreis is het biljet alleen geldig wanneer het door den Secretaris van het Congres of door het Tentoonstellings Comité te Rome onderteekend is.

HOTELS.

Krachtens een speciale concessie vanwege de Italiaansche Vereeniging van Hôtel eigenaren (Afd. Rome) kunnen Leden van het Architecten Congres, op vertoon van hun legitimatie bewijs, gebruik maken van de reducties in de navolgende hôtels:

CATEGORIE A.

Kamer met 1 bed 15 francs; id met 2 bedden 25 fr.

CONTINENTAL, Via Cavour, 5.
EXCELSIOR, Via Veneto, 33.
GRAND HOTEL, Piazza delle Terme.
SELECT, Via del Tritone.

CATEGORIE B.

Kamer met 1 bed 10 francs; id met 2 bedden 15 fr.

BRISTOL, Piazza Barberini.
ELISEO, Via Porta Pinciana.
HASSLER, Piazza Trinita de' Monti.
MAJESTIC, Via Veneto, 50.
MARINI, Via Tritone, 17.
MINERVA, Piazza Minerva, 69.
MODERNO, Via Marco Minghetti, 30.
PACE, Via Nazionale, 104.
PALACE, Via Veneto, 62.
QUIRINALE, Via Nationale, 7.
REALE, Via XX Settembre, 31.
REGINA, Via Veneto, 76.
RUSSIA, Via del BABUINO 9.
SPLENDIDE, Corso Umberto I, 127.

CATEGORIE C.

Kamer met 1 bed 7 francs; id. met 2 bedden 12 fr.

BEAU SEJOUR, via S. Eufemia, 19.
BEAU SITE, via Ludovisi, 45.
BOSTON, via Lombardia, 43.
EDEN, via Ludovisi, 49.
EUROPA, piazza Mignanelli, 3.
FLORA, via Veneto, 95.
HURDLE LOMI *(Pensionne)*, via Tritone, 36.
IMPERIALE, via Veneto, 24.
INGHILTERRA, via Bocca di Leone, 14.
ITALIA, via Quattro Fontane, 12.
LAURATI, via Nazionale, 154.
LONDRA, piazza di Spagna, 15.
MILANO, piazza Montecitorio, 11.
MICHEL, via Torino, 98.
PIAZZA VENEZIA *(Maison meublée)*, piazza Venezia.
PARCO, via Sallustiana, 39.
SAVOIA, via Ludovisi, 15.
WINDSOR, via Veneto, 54.

CATEGORIE D.

Kamers met 1 bed 4 francs; id. met 2 bedden 9 fr.

ALEXANDRA *(Pensione)*, via Veneto, 18.
BALVARIA, via Aliberti, 1.
BELLE VUE, via Boncompagni, 37.
BETHELL, via del Babuino, 41.
CAMPIDOGLIO, Corso Umberto I, 286.
KASTELLANI STELZER *(Pensionne)*, via Sistina, 79.
DRAGONI *(Maison meublée)*, via Tritone, 9.
HANOVER *(Pensione)*, via XX Settembre, 4.
HAYDEN *(Pensione)*, piazza Poli, 42.
MASSIMO D'AZEGLIO, via Cavour, 14.
METROPOLE, via S. Nicola Tolentino, 76.
NAZIONALE, piazza Montecitorio, 131.
PINCIO, via Gregoriana, 56.
PIAZZA COLONNA *(Maison meublée)*, via Tritone, 5.
PRATI, via Boezio.
SENATO *(Maison meublée)*, piazza della Rotonda, 73.
VILLA LUDOVISI *(Pensione)*, via Emilia, 36.
VITTORIA, via Sardegna, 34.

CATEGORIE E.

Kamer met 1 bed 4 francs; id. met 2 bedden 7 fr.

ALBIONE *(Pensione)*, via Sicilia, 164.
BELLA, id., via Babuino, 196.
BOOS, id., via del Quirinale, 45.
BRITTANIA, via Quattro Fontane, 149.
CARGIL *(Pensione)*, via Collina, 23.
CAVOUR *(Maison meublée)*, via S. Chiara, 5.
CESARI, id., via di Pietra, 89.
CENTRALE, id., piazza Rosa, 9.
COLONNA, id., via Due Macelli, 24.
COMMERCIO, id., via Dei Crociferi, 20.
GENIO, *(Maison meublée)*, via Zanardelli.
GINEVRA, via della Vite, 29.
HALLIER *(Pensione)*, via Fontanolia di Borghese, 48.
JASELLI OWEN, id., piazza Barberini, 12.
MAY, id., via Cavour, 183.
NAZIONI *(Maison meublée)*, via Bocca di Leone, 68.
NUOVA ROMA, id., via Principe Umberto, 1.
ORIENTE, piazza Poli, 7.
PACITTO *(Pensione)*, via Sistina, 85.
PIEMONTE, id., via Principe Amedeo, 42.
POSTA, *(Maison meublée)*, via del Gambero, 3.
SANTA CHIARA *(Maison meublée)*, via S. Chiara.
SOLE, id., piazza della Rotonda, 63.
SUEZ BELLAGGIO *(Pensione)*, via S. Gius. C. le Case, 75.
TORINO *(Maison meublée)*, via Principe Amedeo, 8.

Bovendien heeft de Touristen-Vereeniging (Movimento dei Forestieri) in het spoorwegstation te Rome een informatiebureau geopend waar alle vreemdelingen, Italianen of vreemden, die naar Rome komen, kosteloos hulp kunnen krijgen bij het zoeken naar logies in hôtels of bij partikulieren.
Vanaf 20 Augustus zal het Comité voortdurend een vertegenwoordiger in dit bureau hebben die geheel kosteloos te raadplegen is.
Om kamers te bespreken kunnen de leden zich rechtstreeks per brief tot de hôtels wenden of tot het bovengenoemde bureau.

Ter verzekering van een goede regeling door het Uitvoerings-Comité te Rome, is het beslist noodzakelijk dat het aantal deelnemers, waarop gerekend moet worden, zoo spoedig mogelijk bekend zij.
Beleefd en dringend verzoekt ondergeteekende dus zoo mogelijk o m g a a n d — in allen geval vóór het einde van deze maand aan zijn adres — opgave van hen die aan het Congres wenschen deel te nemen. H.H. deelnemers ontvangen daarna het officieele inschrijvingsformulier ter teekening.

De Secretaris van het Hollandsche Comité:
A. SALM G.Bzn.

26 Weesperzijde, Amsterdam.

PERSONALIA

Int. Congres van Architecten te Rotterdam.

Bij K. B. is benoemd tot vertegenwoordiger der Ned. Regeering op het in Oct. te Rome te houden Int. Congres van architecten, dr. P. J. H. Cuypers, architect der Rijksmuseumgebouwen te Amsterdam. *(St.-Ct.)*

31ste JAARG. — 2 SEPT. 1911. — No. 35

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN.
Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Alg. September Vergadering. — Aan de Architect-Leden der Maatschappij. — Vergadering Hoofdbestuur. — REDACTIONEEL GEDEELTE. De nieuwe Uniegebouwen van Zuid-Afrika, door J. C. Meischke, slot. — De Nieuwe kantoren, Magazijnen en Werkplaatsen voor R. S. Stokvis en Zn., Ltd te Rotterdam, door J. G. — Wandelingen in en om Rome. I. door A. W. Weissman. — De Excursies van het IX Int. Architecten Congres te Rome. — Nog eens de verbetering der Haagsche Verkeerswegen, door J. F. v. Hoytema. — Berichten. — Rectificatie. — Personalia. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE SEPTEMBER VERGADERING. Deze vergadering met excursie is vastgesteld op **Woensdag 20 September** en **Donderdag 21 September a.s.**
Door de Regelingscommissie der Afd. 's-Gravenhage der Mij. tot bev. der Bouwkunst is in overleg met het Hoofdbestuur opgemaakt het volgende *voorloopig* Programma:

20 September.

pl. m. 2 uur n. m. Algemeene Vergadering, te houden in de fraaie Lairessezaal in het Gebouw der Grafelijke Zalen. In behandeling zullen genomen worden de onderwerpen:
Bespreking 2e Concept-Wijzigingen en Aanvullingen der Nationale Prijsvraag-Regelen, ingediend door de Permanente Prijsvraag-Commissie;
Programma van Eischen voor Examen B. Bouwkundig-Opzichter, opgesteld door de desbetreffende Commissie;
De voorgestelde Algemeene Administratieve Voorwaarden voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen door de desbetreffende Commissie, en gepubliceerd in B. Weekblad 1911 No. 10, 11, 12, 13, 15 en 16.
Vóór of na de Vergadering zal er gelegenheid zijn het gebouw der Grafelijke Zalen te bezichtigen.
pl. m. 6 uur n. m. Gemeenschappelijke maaltijd in een restaurant te of nabij Scheveningen f 2.50 per couvert; het is de bedoeling den avond te Scheveningen door te brengen.

21 September.

plm. 10 uur v.m. Lezing in de Lairesse zaal, waarvoor gevraagd is Prof. Karl Henrici, Geh. Reg. Rat. Prof. in de Architectuur aan de Tech. Hochschule te Aken, onderwerp: Steden- en parkenaanleg in het algemeen, de aanleg van het Park Zorgvliet in het bijzonder.
pl. m. 12 uur v. m. Gemeenschappelijke lunch in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis.
pl. m. 1½ uur n. m. Bezichtiging van het Vredespaleis onder leiding van den heer J. A. G. van der Steur.
Na afloop: Excursie per auto met de volgende route: Afrit Tournooiveld—Voorburg—Leidsche Weg, door de buitens Pauw en Bakkershaegen—Parken Groot Haesebroek en Oud-Wassenaer, bezichtiging villa de Monchy e. a.
plm. 6½ uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in kasteel Oud-Wassenaer, f 2.50 per couvert.
plm. 10 uur n.m. Terugtocht per auto naar de stad en de treinen. De kosten van den autotocht heen en terug bedragen per persoon plm. f 2.—

AAN DE ARCHITECT-LEDEN DER MAATSCHAPPIJ. De Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect heeft op Zaterdag 26 Augustus j.l. te Utrecht vergaderd ter behandeling van de Concept-Herziene Algemeene Administratieve Voorschriften, samengesteld door eene Commissie ingesteld van wege de Vereenigingen:
„Vereeniging van Delftsche Ingenieurs."
„Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst".
„Nederl. Aannemersbond".
Op dit concept, waarvan de leden kennis genomen hebben door de Weekbladen 10—16 van dit jaar, zijn slechts door 2 Architect-Leden bemerkingen ingezonden.
De Commissie verzoekt alsnog den Architect-Leden, welke zich niet kunnen vereenigen met artikelen van bedoeld concept, daarvan mededeeling te doen **vóór 9 September a.s.** aan ondergeteekende.
Op de September-vergadering zullen de naar aanleiding van de concept-Voorwaarden ingekomen brieven en nota's behandeld worden.

G. VERSTEEG,
Iste Secretaris van de Vakbelangen-Commissie,
Burgemeester Weertstraat 85
Arnhem.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP WOENSDAG 6 SEPTEMBER TEN 10½ URE V. M. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ. Op de Agenda komt voor o.a.: Agenda der Algem. September-Vergadering-Excursie; 70-jarig

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

bestaan der Maatschappij op 26 Januari 1912, in verband hiermede de destijds uitgestelde tentoonstelling van Hedendaagsche Nederl. Kerkelijke Bouwkunst en Kunstnijverheid; Samenstelling Commissie van Voorbereiding; Advies inzake herbouw Brakel; Pensioneering Ambtenaar en Beambten; Congres Bouwk. element Heimatschutz; Benoeming vertegenwoordiger IXde Intern. Architecten-Congres te Rome; Proef onbrandbaar rieten en strooien dak.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE NIEUWE UNIEGEBOUWEN VAN ZUID-AFRIKA.

DOOR J. C. MEISCHKE.

(Vervolg van blz. 405, Slot).

De binnenhof, geheel inwendig, in de beide assen geplaatst, is vierkant van vorm, met een oppervlakte van 2500 vierkante voet, van boven geheel open en op iedere verdieping omringd door loggia's. Onmiddellijk aangrenzend aan een van de loggia's leidt een monumentale granieten hoofdtrap naar de verschillende verdiepingen. Aan weerszijden van de trap is een personenlift. Het geheel wordt uitgevoerd in een lichtroode gladbewerkte zandsteen. Alleen op de begane grondverdieping zijn de dubbele achter elkaar geplaatste kolommen van ongepolijst rood graniet, dat hoewel in den algemeenen toon blijvend, toch afwisseling geeft.
Daarboven worden de bogen gedragen door dubbele naast elkaar staande kolommen, terwijl op de tweede verdieping de dubbele kolommen de kroonlijst dragen waarover het met roode pannen gedekte dak ver uitsteekt.
De loggia's zijn door kruisgewelven overdekt en met roode en witte steen, zwart en wit marmer geplaveid. In het midden van den hof is een fraaie waterfontein geprojecteerd.
De hoofdingang in de as aan de Zuidzijde van den binnenhof geeft, met zijn vestibule en open portalen naar het terras, door een trap directe verbinding met den 80 vt. breeden wandelweg.
Ook aan de Noordzijde is een ingang met vestibule. Van deze ingangsportalen geven 9 vt. breede gangen toegang tot de vele kantoorlokalen, die langs de gevels gelegen zijn. Deze gangen worden verlicht en geventileerd door twee eenvoudige binnenplaatsen, waarin de lavatoryblocks zijn uitgebouwd.
De bekleeding der wanden is donkerroode warmbadsteen, die een hooge lambriseering vormt, waarboven wit gepleisterde betonkruisgewelven. De vloer,eveneens van beton, is met roode tegels binnen een leisteenrand belegd.
Het plan der twee resteerende verdiepingen, waarvan de ministerkamers met de peristijlen reeds genoemd zijn, wijkt niet af van dat van de hoofdverdieping, waarvan de groote lijnen geheel te volgen zijn. Van de hoofdtrap komt men in de loggia's rond den binnenhof, vanwaar de langsloopende gangen naar de kantoorvertrekken voeren, die alle langs de gevels liggen, behalve de typistenkamers en de reeds genoemde archiefkamers, welke aan een binnenplaats gelegen zijn.
Nemen we nu den wandelweg als grondlijn aan, dan zijn the Union Buildings tot aan de kroonlijst 61 voet hoog of 73 voet tot aan de nok, waarvan de lange horizontale lijn op de verbinding van de vleugels met amphitheatre krachtig onderbroken wordt door twee torens, die elk 150 voet omhoog rijzen en met een koepel gedekt zijn. Met uitzondering van deze torens en eenige schoorsteenen is er geene onderbreking, noch in de noklijn, noch in de kroonlijst. Beiden gaan horizontaal over de geheele gevellengte door, de groote, rustige lijn van den berg volgend.
Het dak, met roode Italiaansche pannen gedekt, steekt $4^1/_2$ voet over de gevels heen, zoodat de schaduw krachtig de eenvoudige lijn er van op het geveldak teekent, die slechts door de schaduw in de loggia's boven de hoofdingangen in de assen verbreed en door de schaduwpartijen van de peristyle afgesloten wordt.
De beide vleugels zijn architektonisch het belangrijkste. In verband met hunnen administratieven aard is de raamverdeeling eenvoudig en de enkelvoudige raamopening domineert, hoewel in zeer verscheiden vorm, terwijl de voorname vertrekken duidelijk naar buiten spreken.
De assen van het plan zijn in den gevel doorgevoerd. In den Noordgevel wordt de ramenrij boven de begane-grondverdieping gelukkig gebroken door 60 voet breede niet diepe loggia's met gekoppelde kolommen, die twee verdiepingen hoog doorgaan.
In den zuidgevel zijn de assen geteekend door de hoofdtoegangen, waar de gebogen granieten treden door den massieven terrasmuur leiden, onder een door rijzige kolommen gedragen portiek, naar het inwendige, naar den vroolijken, zonnigen binnenhof. De vele granietsoorten: zwart, grijs, rood enz. in kolommen, treden en vloeren samenwerkend met de ranke lijnen van zuilen en hoofdgestel geven aan het geheel een voornaamheid, die deze ingangen tot ware hoofdingangen maakt.
De gevels van de vleugels worden aan de einden afgesloten door vooruitkomende peristijlen, welke door hunne levendige lijnen, spel van licht en schaduw en hunne diepe tonen een gelukkige tegenstelling vormen met de ernstige rust der gevels. In plaats van muurvlak verschijnen hier op een twee verdiepingen hoogen massieven onderbouw, kolommen ter hoogte van de twee bovenverdiepingen, die aan elken kant van een vleugel een paviljoen vormen voor de kamer van een minister van staat.

Mr. Herbert Baker, de architect, is van meening dat er door de bestudeering van de bouwwijze der volkeren rond de Middellandsche Zee (waar het klimaat nagenoeg hetzelfde is als in Zuid-Afrika) een eigen Zuid-Afrikaansche architectuur zal kunnen ontstaan. Ook hijzelf heeft studiereizen in Italië en Griekenland gemaakt en in dit bouwwerk het resultaat van die studie,

zijn jarenlange praktijk in Zuid-Afrika en zijn denkbeelden vastgelegd, daarmee een type van Zuid-Afrikaansche architektuur gevend.
De stoere, ruw behakte onderbouw en de fijnere, glad bewerkte bovenbouw, de binnenhof met zijn loggia's en het ver overstekend sparrendak herinneren, maar ook slechts herinneren, aan den besten tijd van de Italiaansche Renaissance. De Jonische orde is vrij gevolgd met weglating van het fries.
De genegenheid van den architect voor de vroege Kaapsche kunst deed hem de werken van de eerste kolonisten (the „Old" Dutchmen) in de Kaapprovincie bestudeeren en hunne ideeën vindt men omgewerkt terug in betimmeringen, gesmede bovenlichten met laataarnmotief, tegelvloeren enz.

Volgens bepalingen in de bestekken moeten de materialen zooveel mogelijk Zuid-Afrikaansche zijn. Dit met het doel locale industriën te bevorderen.
Grauw Pretoria graniet wordt in groote ruwe blokken verwerkt voor het plint. Rood graniet voor kolommen enz. wordt uit de groeven te Hammanskraal, even benoorden Pretoria, verkregen. Van de groeven te Balmoral (56 mijlen ten Oosten van Pretoria aan de lijn naar Lourenco Marques gelegen) komt de witte zandsteen, die voor den verderen opbouw gebruikt wordt en tot de 1ste verdieping ruw behakt is met $^1/_4$" voegen, terwijl vandaar opwaarts het steenwerk glad bewerkt is en $^1/_8$" voegen heeft.
Van dezelfde groeven wordt ook een lichtroode zandsteen verkregen, welke met de donkerroode, die van Warmbad (ten noorden van Pretoria) komt, voor het inwendige steenwerk gebruikt wordt. Het marmer komt van Italië, ofschoon ook Zuid-Afrikaansch marmer in sommige gevallen aangewend zal worden.
De baksteen, 9" × $4^1/_2$" × 3" groot, van een harde kwaliteit, doch nog al miskleurig, wordt in de omgeving van Pretoria gebakken.
De steenbakkerîjen te Olifantsfontein (halfweg Pretoria-Johannesburg) leveren de wit en bruinverglaasde steen voor de Lavatory blocks terwijl de dakpannen, van Spaansch systeem, door de bakkerijen te Vereeniging gemaakt worden.
De leigroeven vlak bij Pretoria verschaffen de lei voor enkele trappen, lambriseeringen en vloeren.
Alle timmerwerk, kozijnen, ramen, deuren enz., wordt in teakhout uitgevoerd en wel Indisch teak, dat ook voor de parketvloeren aangewend zal worden. Voor de betimmeringen zal Rhodesia- en Matabele-teak worden verwerkt alsook Afrikaansch stinkhout van de Kaapprovincie.

Inwendig zijn het alleen de materialen en hunne tegenstelling, die den rijkdom aan het gebouw geven. In de gangen is het de kleur en toon der verschillende graniet-, steen- en marmersoorten, tegen de eenvoudige witte gewelfzolderingen, die alleen door hunne lijnen werken. In de vertrekken: de grootsche, vlakke, warme betimmering óf mystiek opgaande in de tonige balkenzoldering óf forsch doende tegen het witte coveplafond. Uitwendig wordt het aspekt van de gevels verrijkt door beeldhouwwerk, echter voornamelijk aan de torens en waarvoor £ 20.000 in de bestekken is uitgetrokken.

De Uniegebouwen zijn in twee gedeelten aanbesteed: de oosten westervleugels respectievelijk voor £ 310.500 en £ 312.000 en het amphitheatregedeelte voor £ 256..20.
Door de eigenaardige toestanden van het land is het uitgebreide personeel internationaal: alle wereldeelen en vele landen zijn vertegenwoordigd. Bovendien onderscheidt zich het werken hier van dat in Europa, door de zwarte arbeidskrachten, de kaffers, die de vaklui helpen, de materialen aanbrengen, onder toezicht van blanke voormannen werken bij steenbrekers, beton- en speciemengmachines enz., terwijl de snuggersten de handkranen bedienen.
De kaffers + 600 à 700, wonen op het terrein in groote compounds. Ze werken ongeveer 10 uur per dag, beginnen vroeger en eindigen later dan de blanke werklui, die 8 u. 40 m. per dag werken, doch 's Zaterdags slechts 4 u. 40 m., zoodoende den namiddag vrij hebben en toch 48 uur per week maken.

De hiervoor genoemde sommen zijn nog niet de totaalkosten van het gebouw, die zullen circa £ 1.130.000 beloopen, waarin dan ook begrepen is de aanleg van de terreinen rond het gebouw.
Beneden het gebouw is het terrein eerst rotsachtig en steil, waarna het langzaam afhelt naar Kerkstraat, die de stad met de voorstad verbindt.
Dit terrein nu zal volgens de plannen van den architekt uitgelegd worden met grasvelden, wegen, terrassen en trappen, welke aanleg door boomaanplanting, beeldenvazen en andere ornamentale versieringen een fraaien toegang vormen tot het hoogerliggende paleis. Van den Zuid-Westhoek van het terrein gaat buiten dezen aanleg om een tramlijn naar boven, die over den verkeersweg zal gaan. Van hier kan men door de subways direct in het gebouw komen, of langs den grootschen dubbelen trapaanleg, die naar den 20 vt. hooger gelegen wandelweg voert, het gebouw bereiken. Deze laatste weg is 80 vt. breed, heeft een lager liggend voetpad en is met een dubbele rij boomen beplant.
Voorts slingert zich nog een weg hooger om den noordkant naar de centrale statie-ingang voor den Gouverneur-generaal en ministers, welke weg verlengd naar Brintyron, naar het Gouverneurshuis leidt. Achter dezen weg rijst de dubbele top van Meintjeskop omhoog. Waarin zich nu deze bouw zoozeer onderscheidt is ten eerste de bijkans ideale gedachte, die eraan ten grondslag ligt, n.l. het regeeringsgebouw te zijn van de jonggestichte Unie van eenige provincies, die zoo groote belangen gemeen hebben: en niet alleen regeeringsgebouw, maar tevens monument van de samenwerking van geheel Zuid-Afrika, het tot stof geworden devies van de voorbijgegane Zuid-Afrikaansche Republiek: „Eendracht maakt macht."

DE NIEUWE KANTOREN, MAGAZIJNEN EN WERKPLAATSEN VAN R. S. STOKVIS & Zn. Ltd. TE ROTTERDAM.
Arch. J. VERHEUL en C. N. VAN GOOR.

De tweede bizonderheid, vooral in onzen tijd, is de reusachtige bouwsom, die men bijna ouderwetsch zou kunnen noemen en die den architect in de gelegenheid gesteld heeft zijn fantasie den vrijen teugel te vieren. De bijzonder rijke planaanleg, die hij zich daardoor kon veroorloven, vindt gelegenheid schitterend uit te komen door de gunstige gesteldheid van het terrein, dat door zijn hooge ligging en terrassenaanleg aan het gebouw de waardigheid zal geven van een Assyrisch koningspaleis, terwijl de amphitheatersgewijze middenaanleg met spreekgestoelte in het centrum zal uitnoodigen tot uitingen van volksleven als bij de Grieken.
Deze groote bouwsom is te danken aan de buitengewone bedragen, die de rijke provincie Transvaal bij haar toetreden tot de Unie, in de Uniekas heeft gestort en waarvoor zij nu in Pretoria, de administratieve hoofdstad, in tegenstelling met Kaapstad de parlementaire, een, aan het rijke Zuid-Afrika waardig, regeeringspaleis krijgt.
Pretoria, Mei 1911.

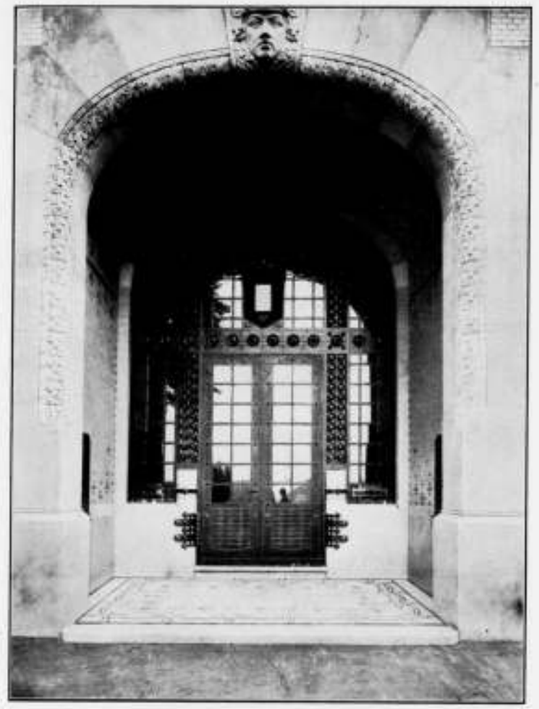
DE NIEUWE KANTOREN, MAGAZIJNEN EN WERKPLAATSEN VOOR R. S. STOKVIS & ZN. LTD. TE ROTTERDAM.

ARCHITECTEN J. VERHEUL EN C. N. VAN GOOR.

Door de gewaardeerde uitnoodiging van de heeren Stokvis aan de pers, hebben wij voor het „Bouwkundig Weekblad" een kijkje kunnen nemen in het kolossale nieuwe gebouw van de bekende Rotterdamsche zaak R. S. Stokvis & Zn. Ltd.
Kwamen wij vooral om het bouwkundig gedeelte van deze onderneming te beschouwen, en valt er ook op dat gebied veel te waardeeren, al spoedig werd bij den rondgang onze aandacht voor een belangrijk deel in beslag genomen door deze interessante uiting van grootkapitaal, wat betreft organisatie, inrichting, stapelplaats en bedrijvige werkzaamheid in groote verscheidenheid en op groote schaal.
Bijgaande plattegronden en afbeeldingen kunnen van het gebouw een denkbeeld geven. In de „Industrieele Gids", het bekende maandblad der firma, vinden wij een toelichting, waaruit het volgende is genomen:

Begrensd door den Westzeedijk, de IJzerstraat en den Ruigeplaatweg en aan de vierde zijde aangebouwd, verrijst het gebouw op een grondvlak van 74 × 107 M., dus een oppervlakte beslaande van bijna 8000 □ M.
Als vergelijking moge hier gereleveerd worden, dat de Beurs te Amsterdam 6345 M². het Koninklijk Paleis aldaar ca. 6900 M². en het Rijksmuseum, met binnenterreinen, 8450 M². grondvlak hebben, terwijl het Vredespaleis te 's Hage ca. 6000 M². en de Beurs te Brussel 3066 M². meet.
Het hoofdgebouw bestaat uit twee, in aard verschillende, deelen.
Het grootste, eigenlijke hoofdgebouw, verheft zich, vier verdiepingen hoog, op een vierkant van 74 Mtr.
Het kleinste deel, dat circa 74 × 33 Mtr. meet, is hoofdzakelijk in shedbouw opgetrokken.
De kelderverdieping is geheel ingericht voor magazijnen en werkplaatsen en bevat ook de lokalen voor de ketels der centrale verwarmings-installatie, met kolenbergplaats en die voor de distributie van de electrische energie voor de verlichting en de krachtswerktuigen, die het gebouw bevat.
De parterreverdieping heeft in het midden eene, door alle verdiepingen heengaande, overdekte binnenplaats van ongeveer 24 Mtr. in het vierkant, welke vanaf den Ruigeplaatweg direct toegankelijk is door een gang van ongeveer 4½ Mtr. breedte.
Deze binnenplaats staat door een dergelijke gang in directe verbinding met eene, eveneens overdekte binnenplaats in den shedbouw, van 15 Mtr. in het vierkant.
De goederen binnenkomende per sleeperswagen, per auto of ander vervoermiddel, worden op deze binnenplaatsen gelost en door twee electrische liften, van respectievelijk 500 en 1000 K.G. hefvermogen, gevoerd naar de verschillende verdiepingen of naar den kelder. Twee trappen leiden bovendien nog van de binnenplaats rechtstreeks naar de kelderverdieping, welke hoofdzakelijk dient voor het bergen van zware goederen, terwijl het tevens mogelijk zal zijn, door de openklappende vloerlichten langs de zijkanten van de binnenplaats, lichtere goederen langs glijplanken in den kelder te brengen.
Aan het voorgedeelte van genoemde gang aan den Ruigeplaatweg grenst links de portiersloge en rechts eene ruime rijwielbergplaats; deze beide lokalen grenzen aan de vestibules en zijn ook van uit de gang bereikbaar. Van uit de vestibules leiden trappen van enkele treden naar den verhoogden parterrevloer en de zich daar bevindende lokalen.
Deze laatste lokalen zijn, met uitzondering van een paar kantoren, een timmermanswerkplaats, eenige toiletten en garderobes, alle ingericht als monsterzalen voor de verschillende takken van bedrijf, waarin zich onze firma beweegt. Overvloedig verlicht door de groote ramen in de buitengevels, die zoodanig zijn aangebracht dat zij ook de kelders verlichten, bieden deze zalen gelegenheid, de talrijke artikelen op doeltreffende en overzichtelijke wijze uit te stallen.
Een der belangrijkste dezer zalen, wat afmetingen betreft, is die voor de machineriën, welke aan de zijde van den shedbouw is gelegen en eene oppervlakte heeft van 1375 □ Mtr. doch door de

DE NIEUWE KANTOREN, MAGAZIJNEN EN WERKPLAATSEN VAN R. S. STOKVIS & Zn. Ltd. TE ROTTERDAM.
Architecten J. VERHEUL en C. N. VAN GOOR.
HOOFDINGANG AAN DEN WESTZEEDIJK. — GEZICHT OP HET TRAPPENHUIS. — HOOFDDEUR AAN DEN RUIGEPLAATWEG.

ROME.

PIAZZA COLONNA.

FONTANA DI TREVI

FONTANA DELL ACQUA PAOLA.

FONTANA DELLE TARTARUGHE.

VEDUTA DEL FIUME.

verbindingsgang tusschen de beide binnenplaatsen, in twee deelen is gescheiden, welke deelen echter toch nog de aanzienlijke oppervlakten van respectievelijk 900 en 475 □ Mtr. beslaan. Beide lokalen zijn in de lengte door twee rijen kolommen in drie vakken verdeeld, waarvan de beide buitenste, elk ca. 9½ M. breed, van loopkranen met een hefvermogen van resp. 3000 en 10.000 K.G. voorzien zijn.

In de zooeven genoemde verbindingsgang zijn gedeelten van de wanden en van de zoldering zoodanig wegschuifbaar gemaakt, dat de loopkranen de beide gedeelten van de zaal kunnen bedienen.

Minder groot, doch niet minder belangwekkend, zijn de monsterzalen voor verlichtings- waterleiding-artikelen, waar, behalve eenige complete badkamerinrichtingen, een groot aantal etalages aangebracht zijn voor de velerlei sanitaire artikelen, vrucht van het moderne streven, om de eischen der hygiëne gepaard te doen gaan aan die van comfort en goeden smaak.

En zeker niet de minste onder de zusteren is de monsterzaal voor de verlichtingsartikelen, in hunne groote verscheidenheid, met toepassingen op het gebied van gas en electriciteit. Ook hier wordt het doel bereikt, de goede kwaliteiten der artikelen, zoowel wat vorm als bruikbaarheid aangaat, op het voordeeligst te doen uitkomen, o.a. in speciaal daarvoor in verschillende stijlen ingerichte modelkamers.

Hieraan paren zich de belangrijke monsterzaal van rijwielen met een groote verscheidenheid van onderdeelen, benevens die voor automobielen. Als laatste, doch zeker niet de minst belangrijke, bevindt zich de monsterzaal van de afdeeling IJzerwaren en Gereedschappen aan de frontzijde van het gebouw, waarin een tentoonstelling van de meest moderne gereedschappen, stoomappendages en alle artikelen op het gebied van centrale verwarming.

Behalve de reeds genoemde toegang aan den Ruigeplaatweg, voornamelijk bestemd voor de bediening der magazijnen, is de eigenlijke hoofdingang gelegen aan den Westzeedijk, deze geeft hoofdzakelijk toegang naar de kantoren.

Recht tegenover dezen ingang bevindt zich de ruime, hardsteenen hoofdtrap, omsluitende de electrische personenlift, die alle verdiepingen, met inbegrip van den kelder, bedient.

Gaan wij deze trap op, die door glas-in-lood-vensters haar licht van de groote binnenplaats ontvangt, dan bereiken wij de eerste verdieping, die geheel voor kantoren en administratie is ingericht.

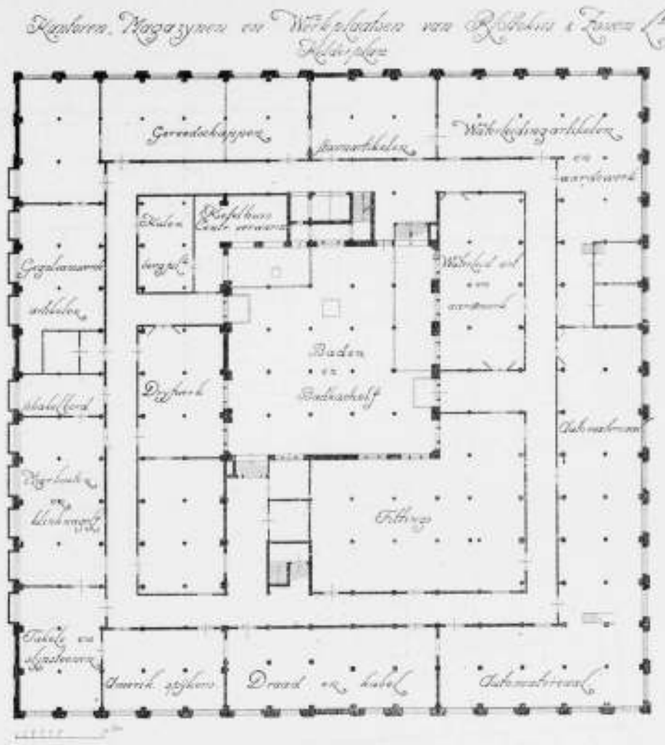
Op deze verdieping bevindt zich een in het vierkant omloopende, breede gang of corridor, die tot de aan weerszijden daarvan gelegen kantoren en andere lokaliteiten toegang geeft.

De aan de buitengevels gelegen kantoren zijn in vijf groepen verdeeld, in overeenstemming met de verschillende afdeelingen der zaak.

Elke groep bestaat met het privé-kantoor van den betreffenden directeur als millieu, uit een reeks kantoren, ingedeeld overeenkomstig de speciale behoeften van den dienst, zoomede uit een aantal wachtkamers.

De onderverdeeling der kantoren bestaat in hoofdzaak uit glaspuien, waardoor het overzicht over iedere afdeeling door de chefs, gemakkelijk gemaakt wordt. De aan de andere zijde van de gang gelegen lokalen, die van uit de groote binnenplaats en een vijftal kleinere binnenplaatsen verlicht worden, dienen tot gemeenschappelijk gebruik der afdeelingen.

Wij vinden hier: de lokalen voor de inkomende en uitgaande post, de adresseerinrichting, de bergplaatsen voor drukwerken,

de telefooncentralen, het archief, de eetzalen voor directie en personeel, met daarbij behoorende keuken, een vergaderzaal, en de noodige toiletten.

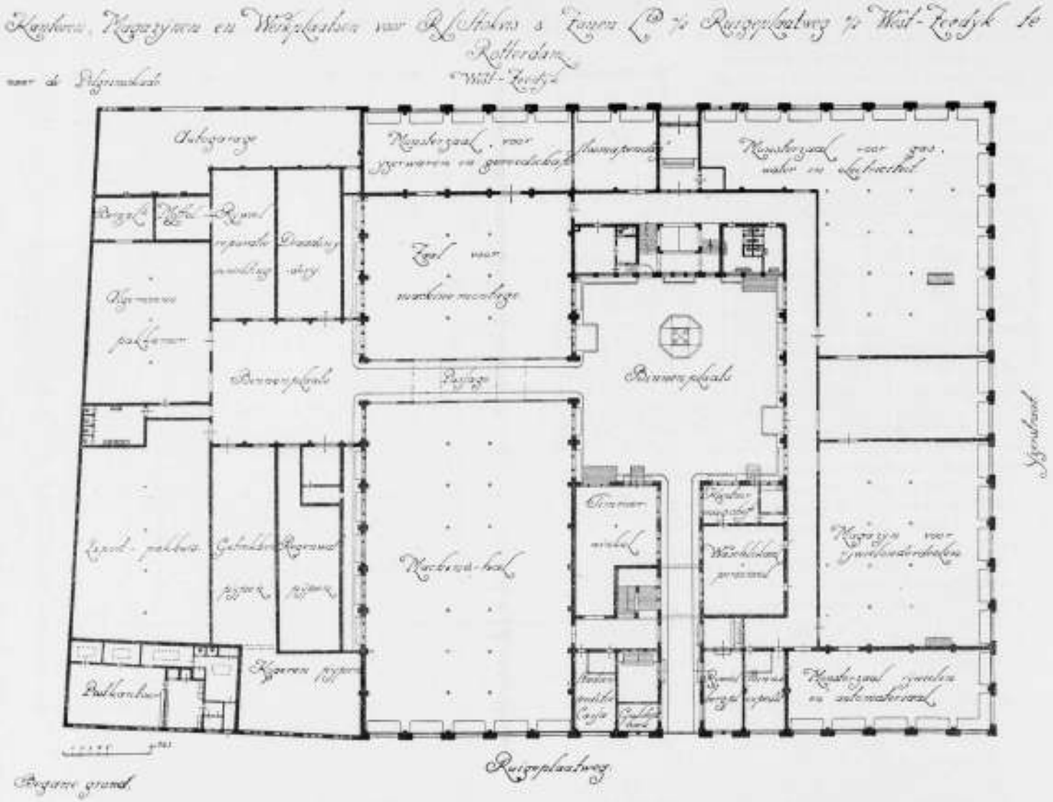
De tweede verdieping volgt in hoofdlijnen de verdeeling van de eerste. Ook hier is een omloopende gang aanwezig, toegang gevende tot de, aan weerszijden daarvan gelegen lokalen, welke alle zijn ingericht tot magazijnen.

Houten en ijzeren stellingen met gaanderijen bergen daar de artikelen van den meest verschillenden aard. Naast de voor de bouwvakken benoodigde artikelen, vindt men die voor den landbouw, voor huishoudelijk gebruik, voor de machinekamer, voor het vervoerwezen, enz. enz., in al hunne verscheidenheid, in soorten, vormen en grootten afzonderlijk opgesteld en in zoo ruime hoeveelheid aanwezig, dat aan de verstrekkende wenschen onmiddellijk en in de ruimste mate kan worden voldaan.

Zooals wij reeds bij de beschrijving van de kelderruimte gelegenheid hadden op te merken, is het gebouw van eene centrale verwarmings-installatie voorzien en wel warm-water-verwarming voor de kantoren, laagdrukstoom voor de overige lokalen. Behalve dit, is echter ook eene mechanische ventilatieinrichting voor de kantoren aanwezig, waardoor het mogelijk is, de atmosfeer daarin voortdurend zuiver te houden.

Dat eene ruime electrische verlichting is aangebracht, behoeft geen betoog.

Nog zij hier vermeld, dat de constructie van het gebouw hoofdzakelijk ijzer en steen is. De kelder in zijn geheel en alle vloeren van het gebouw zijn in gewapend beton uitgevoerd, waarover in de monsterzalen houten vloeren en in de machinezaal houtblokjes in asphalt zijn aangebracht. Kelder en tweede verdieping hebben vloeren in giet-asphalt, de gangvloeren van de parterre en van de eerste verdieping zijn met tegels belegd, terwijl in de kantoren als vloerbedekking linoleum is aangebracht, dat onmiddellijk op het beton geplakt is.

De lambrizeeringen langs gangen en trappen zijn met verglaasden steen bekleed en de trappen en bordessen, van gedeeltelijk gepolijst graniet, rusten op bogen van het zelfde materiaal. In de kantoorlokalen zijn eenvoudige, geschilderde houten lambrizeeringen aangebracht, alleen in de privé-kantoren, zoowel als in de vergaderzaal en eetzaal der directie zijn deze lambrizeeringen eenigszins bewerkelijker opgevat en in blank eiken- of gebeitst mahoniehout uitgevoerd. De wanden boven de lambrizeeringen in laatst genoemde lokalen zijn met eenvoudige stof bespannen, terwijl verder alle overige wanden wit gepleisterd zijn en voor zoover zij in gangen, vestibules en trappenhuizen uitkomen, gespat in lijmverf, waardoor een levendig aanzien verkregen is.

De gevels zijn in witten verblendsteen uitgevoerd en de penanten daarvan rusten op grijs granieten voetstukken, terwijl voor beeldhouwwerken, lijsten en afdeksteenen, Obernkirchner zandsteen is gebezigd.

De motieven en versieringen, in deze steen gehakt, zijn van de hand van den beeldhouwer Edema van der Tuuk.

De gevels van de binnenplaats zijn eveneens in witten verblendsteen uitgevoerd en deze plaats is overdekt met een gewelf van witten glasbouwsteen met goudgele versieringen. Daar deze glazen steenen hol zijn, wordt de ondragelijke warmte, die in den zomer onder een gewone glasafdekking kan heerschen, aanmerkelijk verminderd.

Een ruime auto-garage, voor de goederen-auto's, bevindt zich aan de zijde van den Westzeedijk en is alleen van daaruit toegankelijk.

Aan de zijde van den Ruigeplaatweg is, met het oog op het groote postverkeer dat in deze nieuwe handelsbuurt verwacht kan worden en niet het minst in verband met het belangrijke getal brieven en telegrammen, dat dagelijks door de firma ontvangen en verzonden wordt, in de shed een hulppost- en telegraafkantoor gevestigd, dat door het Rijk is gehuurd.

De architecten kunnen over hun werk tevreden zijn, daar architectonisch gesproken, het gebouw een goeden indruk maakt, ook in die deelen, welke meer bouwkunstig behandeld zijn en bij allen eenvoud, toch een goed karakter vertoonen. Hiertoe behooren in de eerste plaats de gevels, waarvan te zeggen is, dat zij vergeleken bij de Nederlandsche groote magazijnen een flink figuur maken. Hiertoe werkt mede, dat consequent het pijlersysteem is toegepast, waardoor een constructief karakter en flinke, zich rustig herhalende verticale hoofdlijnen worden verkregen; tegelijk eerlijkheid en onopgesmuktheid, eigenschappen welke ook in het zakelijk aangebracht en als zoodanig sprekend plat dak aanwezig zijn.

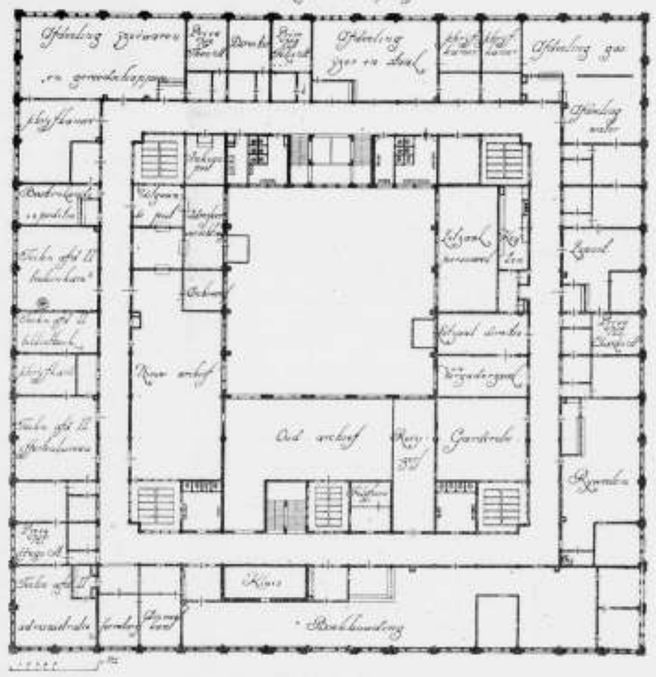
De raamgroepeering in de midden — en de zijpartijen op de 1ste en 2de verdieping werkt gunstig.

Is het inwendige uit den aard der zaak hoogst sober, toch heeft het verdienstelijke eigenschappen. Als belangrijkste zou ik willen noemen: 1ste de gunstige, heldere verlichting overal, zoowel in de hoofdgangen als in de kamers en zalen; 2de de aardige, hoewel hoogst eenvoudige architectuur van de hoofdgangen, (lichte stemming) en van de trap.

Interessant is ook het glazen gewelf boven de overdekte binnenplaats, met een spanning van ± 24 M., naar ik meen de grootste, die in Nederland met deze glassteenen is gemaakt.

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat ook een groote, nieuwe loods door de firma is gebouwd aan de Pelgrimsstraat, die een lengte heeft van 195 M. bij een breedte van 48 M.

J. G.

WANDELINGEN IN EN OM ROME. *)

DOOR A. W. WEISSMAN.

I.

Het eigenlijke middenpunt van Rome is de Piazza Colonna, een plein, dat, ofschoon niet door gebouwen van veel beteekenis omgeven, toch een indrukwekkend aanzien heeft.

De zuil, waarnaar de Piazza heet, is nog uit de oudheid afkomstig en opgericht ter eere van Marcus Aurelius.

In een spiraallijn slingeren zich de reliefs, die des keizers krijgsbedrijven verbeelden, om de schacht. Men ziet duidelijk, dat de Romeinsche kunst, toen deze zuil werd gemaakt, niet meer in het tijdperk van haar bloei was.

Aan de oostzijde van het plein loopt het Corso, eens de hoofdstraat van Rome, doch thans in de schaduw gesteld door de nieuwe boulevards, die na 1870 in het zuiden der stad werden aangelegd. Men heeft van Rome een klein Parijs willen maken, doch is daarin niet geslaagd.

Op den hoek van het Corso, aan den noordkant van het plein staat het Palazzo Chigi (men zegt „Kiesjie" in het Italiaansch!) een der talrijke verblijven, door rijke edellieden binnen Rome gebouwd. De meeste verrezen in de tweede helft van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw. De pausen verschaften aan hunne „nepoten" de rijke middelen, noodig om deze paleizen te stichten. Doch de nazaten der stichters bewonen slechts zelden nog zulk een paleis.

Het Palazzo Chigi werd in 1562 door Giacomo della Porta begonnen, doch pas in 1612 door Carlo Maderna voltooid. Dank zij de gunstige ligging is een groot deel van het paleis tegenwoordig aan winkeliers, wijnhandelaars en verzekeringsmaatschappijen verhuurd. Om aan de eischen dezer huurders te voldoen werden de gevels erg gehavend, en verloren de vensters der twee benedenste verdiepingen hunne architraven, kroonlijsten en frontons. Alleen sommige der zware ijzeren hekken bleven voor de vensters gelijkstraats in wezen. Zij herinneren aan den tijd, toen de veiligheid in de eeuwige stad veel te wenschen overliet.

De architectuur der gevels, die grootendeels bepleisterd zijn, is zeer eenvoudig. De schoonheid is alleen gezocht in de goede verhoudingen. Doch de reclameborden bederven veel. De binnenplaats is rijker, maar in tamelijk vervallen toestand, ten minste naar Nederlandsch begrip.

Sinds de zestiende eeuw hebben de pausen, wanneer althans hun regeering lang genoeg duurde, zich beijverd, Rome met gedenkteekenen te versieren, waarop hun lof in het Latijn staat uitgehouwen. Een grappenmaker dreef daar in 1570 den spot mede, door op een „gemakhuis", dat toen gebouwd was, te schrijven dat Paus Pius V dit „caccatorium" in het zooveelste jaar van zijn bewind had doen verrijzen. Maar het bekwam hem slecht, want hij werd gevat en stierf aan de galg.

Gregorius XVI, die van 1831 tot 1846 regeerde, heeft aan de Piazza Colonna een gebouw met een galerij daarvoor gesticht, dat maar weinig kunstwaarde heeft. Beneden is het als koffiehuis in gebruik, op de verdie-

*) Met het oog op het IXe Internationaal Architecten-Congres, dat van 2—10 October a. s. te Rome gehouden wordt, (voor het Programma zie B. Weekblad nº. 34, blz. 409), heeft de heer A. W. Weissman zich bereid verklaard eenige wandelingen in de Eeuwige Stad te beschrijven. Op de losse plaat zijn eenige stadsgezichten afgebeeld. DE RED.

ping vestigde een Amerikaansche levensverzekeringsmaatschappij haar kantoren.

Men behoeft zich echter niet ver van het plein te verwijderen, om belangrijker kunstwerken te zien. De nauwe Via dei Crociferi leidt naar de schoonste fontein van Rome, de Fontana di Trevi. Dit prachtig voortbrengsel van achttiende eeuwsche kunst versiert slechts een klein plein, zoodat de kolossale kom der fontein dicht de gevels der huizen nadert. Daardoor schijnen de afmetingen van het geheel nog reusachtiger, dan zij in werkelijkheid zijn. De zijgevel van het Palazzo Poli vormt den achtergrond voor de door Niccolò Salvi ontworpen compositie, die, tusschen de Korinthische pilasters, de vensters van het paleis insluit, en in het midden drie nissen vertoont. Het attiek noemt paus Clemens XII als den stichter, de fries paus Benedictus XIV als den voltooier van het werk. Met bijzonder groot meesterschap zijn de in 1762 geplaatste beelden bewerkt, die in de nissen en boven de zuilen staan, en die schitterend logenstraffen, dat de achttiende eeuw een tijdperk van verval in de kunst geweest is. Wie te Rome terug wil komen moet uit zijn hand een teug water van de fontein drinken, zeggen de *Romani di Roma*.

Door de Via delle Muratte wordt weder het Corso bereikt, dat wij thans niet zullen volgen, doch oversteken om de Piazza di Pietra op te zoeken, waar elf Korinthische zuilen uit den tijd van keizer Hadrianus, eens behoorende tot een tempel aan Neptunus gewijd, nu deel uitmaken van een gebouw, dat als beurs wordt gebruikt.

Een klein straatje doorgaand komen wij nu op de Piazza di Sant' Ignazio, waar de statige gevel der kerk, aan den H. Ignatius van Loyola gewijd, onze aandacht vraagt. De stichter van de orde der Jezuïeten werd in 1622 door paus Gregorius XV heilig verklaard en in 1626 legde kardinaal Ludovisi, een neef van dezen paus, den eersten steen der kerk. Algardi heeft het ontwerp gemaakt, en het bekende thema, om den gevel van het hooge middendeel der kerk met de lagere zijbeuken door reusachtige consoles te verbinden, op geestige wijze gevarieerd.

Van binnen is de kerk ongelooflijk rijk met marmer, stucwerk en verguldsel versierd. De beroemde Padre Pozzo heeft hier zijn kunst getoond, door het tongewelf van den middenbeuk zóó te beschilderen, alsof men in den hemel ziet, waar Ignatius in heerlijkheid wordt opgenomen. Wie zoo iets kan maken moet de doorzichtkunde wel volkomen meester zijn. Doch slechts van één standpunt natuurlijk kan men alles zóó zien als de schilder bedoeld heeft.

Op een interieur als dit werd in de negentiende eeuw geen acht geslagen, omdat men toen meende, dat het uit een tijdperk van verval afkomstig was. Maar thans wordt de Barok-kunst, waarvan Sant' Ignazio een sprekend voorbeeld geeft, weer op haar juiste waarde als volkomen uiting eener cultuur geschat.

Rome biedt sterke contrasten. In de onmiddellijke nabijheid van deze zeventiende eeuwsche kerk staat Santa Maria sopra Minerva, de eenige der stad die in Gothischen stijl werd gebouwd. De eerste steen werd 8 October 1280 gelegd. Ofschoon de kerk een basiliek is, verheft zich de middenbeuk maar weinig boven de zijbeuken, zoodat daar slechts kleine ronde vensters gemaakt konden worden, en de kerk wat donker is.

Bezienswaardig is de Cappella Caraffa, om de beroemde fresco's, die Filippino Lippi er schilderde. Bijzonder uitvoerig behandeld zijn de architectonische achtergronden en de omlijstingen, die de weelderige Renaissance van omstreeks 1500 vertoonen. Het eerste der fresco's stelt voor de overwinning door den H. Thomas Aquinos op de ketters behaald, het tweede hoe een kruisbeeld tot den heilige begint te spreken, het derde hoe de H. Thomas den stichter der kapel, Oliviero Caraffa, aan Maria aanbeveelt.

Behalve deze kapel, aan de zuidelijke zijbeuk gebouwd, bezit de kerk nog andere voortbrengselen van Florentijnsche kunst. Mino da Fiesole maakte het grafteeken voor Francesco Tornabuoni, Antonio da San Gallo de jonge is de vervaardiger van de monumenten voor de pausen Leo X en Clemens VII, beiden uit het huis Medici. Mino, de vijftiende eeuwsche meester, is vóór alles beeldhouwer en versiert, als hij bouwkundige vormen bezigt, die zóó rijk, dat de architectuur eigenlijk sculptuur wordt. Da San Gallo, die een kunstenaar der zestiende eeuw was, liet de bouwkunst de hoofdrol vervullen, en moest, voor het maken der figuren, de hulp van Raffael da Montelupo en Nanni di Baccio Bigio inroepen. Zoo ging het verband tusschen de twee kunsten verloren.

Michelangelo beitelde in 1521 het marmeren beeld van Christus, dat aan de noordzijde van het koor staat, eer als een heidensche god dan als de Verrezen Zaligmaker, dien het wil voorstellen. Het beeldhouwwerk is voortreffelijk, doch het effect wordt geschaad door een bronzen schort, dat een later geslacht heeft meenen te moeten aanbrengen, en een bronzen schoen, die een der voeten tegen de kussen der geloovigen beschermt.

Dicht bij deze kerk staat het Pantheon, een bouwwerk, zóó dikwijls afgebeeld, dat men het als een ouden bekende begroet. Het plein er voor, met een kleine fontein en eenige kiosken, heeft niets monumentaals. De zestien zuilen van het portiek zijn wel beschadigd, doch dragen nog het hoofdgestel met frontispies, die op ietwat vreemde wijze tegen een tweede frontispies eindigen. Al is de steen zwart geworden, het opschrift in de fries bleef ongeschonden.

Pas deze koepelzaal zegt ons, wat monumentaal bouwen is. Deze tempel heeft, na alles verduurd te hebben wat een gedenkteeken verduren kan, nog niets van zijn hechtheid verloren en staat daar, niet als een schilderachtige bouwval, maar als een kerk die dagelijks gebruikt wordt. Al wat men van het gebouw kon wegnemen werd weggenomen. De bronzen dakpannen, de marmeren bekleedingen verdwenen reeds in de vroege middeneeuwen, het brons van het portiek werd gebruikt om er den tabernakel voor de St. Pieterskerk van te gieten. Maar het samenstel van gebakken steen en beton heeft zoowel de vernielzucht der menschen als de elementen getart.

Van binnen is het Pantheon zeer indrukwekkend. Door een opening in den koepel valt het licht, zoodat men den blauwen hemel ziet. In een der nissen liggen de koningen van Italië begraven, in een andere rust Raffael. Gedenkteekenen herinneren aan deze beroemde mannen, die wel waard waren, een zóó grootsche begraafplaats te krijgen.

Wij hebben ons nu niet ver van de Piazza Colonna verwijderd, en toch reeds verscheidene der belangrijkste gedenkteekenen van Rome gezien. Een wandeling als deze vult een voormiddag, want wie verstandig is, overhaast zich niet. De omgeving der Piazza Colonna biedt overvloedig gelegenheid tot het versterken van den inwendigen wensch.

Des namiddags kunnen wij noordwaarts, langs het vermaarde Café Aragno het Corso opwandelen, en dan de Via Fontanella, aan de linkerzijde, inslaan, om het Palazzo Borghese te bereiken. Martino Lunghi begon in 1590 dit monumentaal gebouw, welks vensters door eenvoudige lijstwerken worden omsloten, terwijl die van de eerste verdieping daarenboven van afwisselend driehoekige en gebogen frontons zijn voorzien. Alleen de ingang met het daarboven aanwezige venster vertoonen een rijkere behandeling. De glorie van dit paleis is zijn binnenplaats, met de Dorische en Jonische arcades, die aan de eene zijde als een galerij het gezicht in den tuin openlaten. Er is in deze architectuur een zwier en tevens een beschaafde deftigheid, die den architect van heden als iets voor hem onbereikbaars voorkomt.

Gaat men een klein straatje westwaarts door, dan bereikt men den Tiber juist op het punt, waar zich het vermaarde gezicht op den Engelenburg, met den St. Pieterskoepel daarachter, vertoont. Duizende malen is dat geteekend, geschilderd en gefotografeerd. Maar de oude huizen aan de rivier zijn gesloopt, de oevers van kaden voorzien, aan den rechter oever is een nieuwe buurt verrezen, waarvan het alles behalve fraaie Paleis van Justitie de kern vormt. Bij de Engelenburg overspant een ijzeren brug met paraboolliggers den Tiber, een even weinig fraaie brug leidt naar de nieuwe buurt.

De Engelenburg is het benedenstuk van het mausoleum, dat voor keizer Hadrianus werd gesticht. De bekronende kegel is niet meer aanwezig, en in de middeneeuwen werd van het overige een kasteel gemaakt, dat in de geschiedenis van Rome een groote rol heeft vervuld. Maar nu snorren over de ijzeren brug de electrische tramwagens.

Het groote gebouw aan de overzijde van den Tiber is het hospitaal Santo Spirito, dat in het begin der dertiende eeuw door paus Innocentius III werd gesticht. In het laatst der vijftiende eeuw liet paus Sixtus IV het door Baccio Pintelli verbouwen en vergrooten. Alleen de klokkentoren, die met pilasters versierd is en door een laag pannendak wordt bekroond, is nog van dien architect afkomstig. De kerk zelve en ook het hospitaal kregen in de zeventiende eeuw hun tegenwoordige gedaante.

Waar het hospitaal staat begint de Vaticaansche wijk. Twee betrekkelijk nauwe straten, die Borgo Vecchio en Borgo Nuovo heeten, leiden naar de St. Pieterskerk.

Wij zullen daar echter niet heen gaan, doch ons zuidwaarts naar de Passeggiata Margherita wenden. In dit hoog gelegen park, dat ten deele nieuw is aangelegd, ten deele gevormd wordt door den tuin van het Palazzo Corsini, heeft men een prachtig gezicht op Rome. In de oudheid heette dit deel der stad Janiculum.

De weg leidt eerst naar het klooster Santi Onofrio, waar Torquato Tasso in 1505 stierf. De kerk verdient een bezoek om een fresco, waarschijnlijk van Lorenzo di Credi, dat Maria, door een knielend man aangebeden, voorstelt.

Twintig minuten verder bereikt men de Fontana dell' Acqua Paola, een der meest bekende fonteinen van Rome. De aanleg is grootsch, maar voldoet toch niet in elk opzicht. Domenico Fontana begon het werk, dat door Carlo Maderna in 1612 voleindigd werd. Het onderste deel, bestaande uit vijf Jonische nissen, waaruit het water te voorschijn komt, is van Fontana en zou wel voldoen, indien het niet door een attiek, dat even hoog is als de zuilen, die het dragen, bekroond werd. Dit attiek, eigenlijk een reusachtig reclamebord, moest Maderna maken, opdat Paulus V denbeschouwer kon doen weten, hoe hij in het zevende jaar van zijn pontificaat de fontein deed voleindigen. Paulus, een Borghese, verzuimde niet, zijn familiewapen, door twee engelen gehouden, op het attiek te doen plaatsen.

De architectuur van deze fontein doet zich minder ongunstig voor, sinds paus Innocentius XII er het groote bekken aan toevoegde, dat een tegenwicht geeft aan het vroegere werk.

Wat lager, den heuvel af, zien wij San Pietro in Montorio, een kerk met klooster, die Ferdinand en Isabella van Spanje in het laatst der vijftiende eeuw voor Franciscaners lieten bouwen ter plaatse waar, volgens een op niets steunende legende, Petrus gekruisigd zou zijn. Baccio Pintelli maakte het ontwerp voor de kerk, die slechts één beuk heeft, met kapellen aan de zijden en drie koornissen om een koepel geschikt. De gevel is met veel smaak gedetailleerd in de fijne Renaissance-vormen, die omstreeks 1500 te Rome in zwang waren.

Op het hoogaltaar der kerk stond weleer Raffaels Transfiguratie, waar Christus' verheerlijking op den Berg Thabor het onderwerp is. In 1786 heeft Goethe het stuk nog op zijn plaats gezien. Napoleon liet het doek naar Parijs brengen en toen het in 1814 weder te Rome terugkwam ging het naar het Vaticaan, waar het nog is.

De eerste kapel rechts is door Sebastiano del Piombo beschilderd met een geeseling van Christus, waarvoor Michelangelo de teekening heeft gemaakt. Het coloriet is evenwel dat der Venetiaansche school, waartoe Sebastiano behoorde. Andere kapellen zijn door Daniele da Volterra en Giorgio Vasari beschilderd. Fraai is het grafteeken van Giuliano da Ragusa, links van den ingang, in 1510 gemaakt. Boven het liggende beeld van den overleden aartsbisschop is Maria tusschen twee heiligen geplaatst.

Natuurlijk zoekt de architect Bramantes Tempietto, dat te vinden is op de betrekkelijk kleine binnenplaats van het klooster. Het Dorische tempeltje is rond en wordt

door een koepel gedekt. Door de beperkte ruimte, waarbinnen het gebouwtje staat, komt het niet bijzonder goed uit.
In 1502, toen Bramante het tempeltje bouwde, meende men, dat het op de plek werd opgericht, waar Petrus gekruisigd was. Sedert heeft het onderzoek geleerd, dat pas in de 15e eeuw deze plaats werd aangewezen, en dat Petrus' bloed elders gevloeid heeft. Men leidt den bezoeker van den Tempietto naar een ondergrondsche verdieping en geeft hem daar wat geel zand, dat uit een opening, met een balustrade er om heen, wordt opgeschept.
De Tempietto is zeker een correcte schepping en ook van goede verhoudingen, doch geen werk om enthousiast bij te worden.
Als men van San Pietro in Montorio, van wier voorplein weder een prachtig gezicht op Rome genoten wordt, afdaalt, komt men in Trastevere (de Italianen spreken het uit „Tra-steffere") dus genoemd omdat de wijk aan de overzijde van den Tevere of Tiber ligt. Dit is de arbeidersbuurt, waar men het Romeinsche leven van een zeer karakteristieken kant ziet.
Hier verdient de kerk van Santa Cecilia een bezoek, zoo om de mozaïeken in de koornis, waar Christus troont, met statige rijen van heiligen naast zich, als om het hoofdaltaar. De mozaïeken zijn uit de negende eeuw, de Gothische tabernakel van het hoofdaltaar werd in 1283 door Arnolfo del Cambio uit Florence voltooid. En onder dit altaar is in een nis het meesterstuk van Stefano Maderna, het liggende beeld der H. Cecilia, geplaatst. De overlevering zegt, dat het lijk der heilige, door een wonder bewaard, zóó in de katakomben werd gevonden. Maderna, die het beeld in 1603 maakte, toont zich hier een kunstenaar van ongewone gaven.
Een tweede kerk, Santa Maria in Trastevere, staat aan een klein plein. De gevel wordt doodgedrukt tusschen twee paleizen uit de 17e eeuw. Een 18e eeuwsche galerij bederft den 12e eeuwschen gevel met zijn mozaïeken geheel en al.
Gaat men binnen, dan ziet de kerk er wel schilderachtig uit met haar zoo goed mogelijk pasklaar gemaakte antieke marmeren zuilen, haar rijke 17e eeuwsche zoldering, haar 13e eeuwschen ingelegden vloer en haar mozaïeken in de koornis. Een bijzonder fraai werk van Mino da Fiesole is de marmeren tabernakel, die tot de aantrekkelijkste voortbrengselen van dezen Florentijnschen kunstenaar behoort. Hier vertoont zich de 15e eeuwsche Renaissance in al haar rijkdom.
Rome is de stad der tegenstellingen. Dit bespeurt, wie, San Francesco a Ripa binnentredend, daar te midden der armoede van Trastevere een kerk ziet, wier inwendige het kostbaarste marmer, verguldsel en schilderwerk vertoont.
Gaan wij nu den Tiber weder over, dan brengen ons de Ponte Garibaldi en de Via di Tor Argentina naar het hart der stad. Wij kunnen dan in het voorbijgaan nog de Fontana delle Tartarughe bewonderen, het sierlijke werk, dat Taddeo Landini in 1585 maakte. De jongens met hun schildpadden, die, evenals de dolfijnen, water spuwen, zijn een aardig motief. En dan denken wij aan langvervlogen tijden, toen de jury van een Nederlandsche prijsvraag aan den vervaardiger van een getrouwe kopie dezer fontein den eersten prijs schonk!

DE EXCURSIES VAN HET IXE INTERN. ARCHITECTEN-CONGRES TE ROME.

Daar de heer A. W. Weissman meermalen Rome heeft bezocht, heeft de Redactie het verzoek tot hem gericht eenige omschrijving te willen geven van de excursies van het IXde Intern. Architecten Congres te Rome, vermeld in het Programma, dat gepubliceerd is in het vorig no. van het Bouwk. Weekblad, blz. 409 e. v. In dank heeft de Redactie het volgend antwoord ontvangen:

Er is binnen Rome zooveel te zien, dat wel geen der deelnemers aan het Congres alle excursies, die in het programma zijn aangekondigd, zal willen medemaken. De opstellers van dat programma hebben dan ook slechts drie dagen voor deze uitstapjes bestemd, en vragen aan de deelnemers, om bij tijds hunne keuze te willen kenbaar maken.
Maar wat te kiezen? Ostia is het Scheveningen van Rome en zal in den smaak vallen van hen, die met het naar noordelijke begrippen bijzonder vrije „Badeleben" der Italianen nader kennis willen maken.
Reeds in Goethes tijd was deze zeehaven van Rome als plaats van vermaak bekend. Zegt niet des dichters Romeinsche geliefde, dat de kardinaal Albani haar een snoepreisje naar Ostia voorstelde. „Aber wer nicht kam war das Mädchen" besluit zij.
De tocht naar Subiaco kan worden aangeraden aan hen, die met de schoonheid der Sabijnsche bergen willen kennis maken. Doch zij is wat ver, en het is beter naar Tivoli te gaan, dat niet minder mooi is en waar men, behalve de watervallen ook nog den antieken tempel en bovenal de Villa d'Este kan bewonderen.
Orvieto is merkwaardig om zijn ligging op een hooge uit de vlakte rijzende rots, zijn vermaarde kathedraal en zijn Etruskische graven. Maar Orvieto ligt meer dan drie uur sporens van Rome, zoodat men, ten 9 uur vertrekkend, en weder om 6.50 uur terug, slechts betrekkelijk zeer kort te Ovieto kan vertoeven.
Hetzelfde bezwaar geldt ook voor Viterbo, dat met Trastevere slechts door een lijn verbonden is, welke als locaalspoor met de beruchte „trevi omnibus" geëxploiteerd wordt, die drie en een half uur noodig hebben om de 90 K.M. af te leggen. Viterbo met zijn muren en toren, zijn kerken en fonteinen en vooral het zoo prachtige Caprarola, Vignola's meesterstuk, kan men in den korten tijd, dien het programma aangeeft, en waarvan nog 2 uur door den „lunch" wordt in beslag genomen, niet zien.
Anagni en Ferentino, twee plaatsen ten zuiden van Rome gelegen, heb ik niet bezocht, ook Cori, Tossanova en Ninfa, eveneens daar in de nabijheid, ken ik niet. Corneto, aan de lijn naar Pisa, is vermaard om zijn Etruskische grafkamers.

Zeer aan te bevelen is de tocht naar de Castelli Romani. Maar hoe het mogelijk zal zijn, op één dag al de villas van Frascati, dan Roco di Papa, Arricia, het „groene" meer van Nemi, het door zijn wijn beroemde Genzano, Albano, Castel Gondolfo en Grotta Ferrata te bezoeken begrijp ik niet.
De beste keuze schijnt mij Castelli Romani, Tivoli en Orvieto.
Maar wie verstandig is maakt geen gebruik van het reisbureau Chiari, doch gaat op eigen gelegenheid naar Tivoli, Frascati en Albano. Hij is dan zeker goedkooper af, wordt niet naar de merkwaardigheden met een groote kudde gedreven, doch behoudt de vrijheid van beweging, die voor werkelijk genieten een eerste voorwaarde is.
Wie Rome nog niet kent zal wel doen, als hij slechts van 2 tot 12 October daar kan vertoeven, het grootste gedeelte van zijn tijd aan de eeuwige stad te wijden — waar nu ook belangrijke tentoonstellingen te zien zijn — en alleen enkele tochtjes in de onmiddellijke nabijheid der stad te ondernemen.

NOG EENS DE VERBETERING(?) DER HAAGSCHE VERKEERSWEGEN.

Er gebeuren toch eigenlijk vreemde dingen in Den Haag, dingen die voor ieder, die niet in de diepste geheimenissen van het stadsbestuur zijn ingewijd, geheel onbegrijpelijk zijn. Laat ons een oogenblik vergeten wat er vroeger gebeurde en ons alleen bepalen tot de meest recente gebeurtenissen, namelijk de transacties met de firma Meddens en met de Bonneterie.
Den Haag staat tegenover of beter midden in het vraagstuk der verkeerswegenverbetering, die, men is het daarmee geheel eens, dringend om oplossing vraagt. Nu is het duidelijk dat dit vraagstuk alleen dán tot een bevredigende oplossing kan geraken, wanneer allereerst de groote lijnen worden vastgesteld, opdat men wete in welke richting men moet trachten zijn doel te bereiken. Hiernaar heeft men dan ook gestreefd: groote plannen, doorsnijdingen, straten-verbreeding enz. enz. zijn of worden aan den Raad voorgelegd, en één van deze plannen, de Nieuwe Verkeersweg Spui—Buitenhof kwam tot stand. Eén punt was er echter dat de volledige uitvoering in den weg stond, n.l. de halsstarrige weigering van de firma Meddens zijn hoekhuis voor een billijken prijs te verkoopen.
Dit hoekhuis kon niet gemist worden omdat het als een massieve sta in den weg de doorgang van uit de Poten zoodanig vernauwde, dat het verkeer gestremd werd. Dit beseffend tracht de gemeente met het Rijk een contract te sluiten, waarbij het Rijk deze hoek zou onteigenen en aan de gemeente afstaan, wat noodig is voor den verkeersweg. Dat het Rijk dit stuk noodig heeft, is een verzinsel van de gemeente: hoe het zij, de Minister weigert er op in te gaan, al was het alleen maar op dezen grond dat veeleer de gemeente het initiatief moet nemen, omdat zij het beslist hebben *moet*; waarop de staat wellicht een gedeelte kan overnemen.
Hierover is de gemeente misnoegd en besluit nu om den Staat hare weigering betaald te zetten, zich zelf in den vinger te snijden en dan als het bloed vloeit te zeggen:
Ziedaar dat is uw werk. Gij dreeft mij ertoe.
Er is namelijk een voorstel door den Raad aangenomen met Meddens te contracteeren. Een gedeelte van dit gebouw wordt afgestaan aan de gemeente, de firma krijgt daarvoor echter een waardevol stukje terug aan den nieuwen verkeersweg, mag haar perceel verbouwen en ontvangt voor deze vriendelijkheid slechts *f* 214.800 schadevergoeding. Echter . . . de hoek bij de Poten de groote sta in den weg die vóór alles weg moest, blijft en is voorgoed onbetaalbaar geworden.
Dit moeilijke vraagstuk, aldus opgelost hebbende op zeer voordeelige wijze zal de gemeente zich bezighouden met de tweede verbetering.
Deze is niet minder urgent, een breede toegangsweg namelijk van Buitenhof naar Groenmarkt en de Raadhuisverbouwing op dezelfde plaats of elders.
Het in een vorig nummer besproken plan Von Stein geeft een oplossing aan de hand die, zoo vernemen wij, spoedig bij den Raad in behandeling zal komen. Afgezien van de wenschelijkheid van dit plan mag men toch aannemen, dat de Raad niet vóór de behandeling daarvan een ander plan tot uitvoering brengt n.l. de verbreeding der Gravenstraat. Wij erkennen, dat wanneer het mogelijk is van de Gravenstraat een flinken toegangsweg te maken, hiervoor veel te zeggen valt. Doch wat gebeurt? De Bonneterie heeft de Noordzijde van deze straat in handen weten te krijgen en biedt aan zijn zaak te verbouwen, en wel zoodanig, dat de Gravenstraat gemiddeld 1.25 M. breeder kan worden. Maar daarvoor moet een prijs betaald niet in geld maar in den vorm van een stuk van het Buitenhof. De Bonneterie zou het recht moeten verkrijgen, niet slechts de stoep maar nog bovendien 32 M^{2}. grond op het Buitenhof te bebouwen. Ieder die het Buitenhof kent meent natuurlijk dat de gemeenteraad dit aanbod van de hand zal wijzen. Moedwillig een dergelijke uitbouw maken aan de rooilijn van dit fraaie plein is te zeer in strijd met elk gezond begrip van stedenbouw.
Maar hij, die dit zegt, vergist zich in Den Haag. De gemeente oordeelt anders. Het kost niets, *dus* is het een voordeelige transactie en wordt het voorstel aangenomen.
Maar: wordt de verbreeding der Gravenstraat ten slotte toch niet te duur gekocht, wanneer een stuk van het Buitenhof moet worden prijsgegeven?
Voor hem die medelijden mocht hebben met die arme Bonneterie en niet begrijpt wat zij doen moet om tijdens de verbouwing haar zaak geopend te houden, moge tot troost strekken, dat de gemeente haar gaarne tegen een zekere huursom het pleintje der Driehoekjes wil afstaan voor een paar jaar, aangezien het stadhuis-vraagstuk nog wel vele jaren op een oplossing zal wachten.

V. H.

BERICHTEN

Kerkbeschilderingen. Men schrijft uit Ulrum aan de „N.R.Ct.": Dezer dagen begon men in de Hervormde kerk alhier met het doen van eenige herstellingen in het bovengedeelte. Geheel toevallig kwam er eenige beschildering voor den dag, waaraan eerst blijkbaar niet de noodige aandacht is geschonken. Later kwam men op de gedachte eens een deskundige te raadplegen, in den Rijks-architect Mulder, te 's-Gravenhage, die is overgekomen. Ziehier het resultaat van zijne onderzoekingen:

Wat de beschildering betreft: Gevonden is eene voorstelling van de Heilige Katharina, vóór het rad, waarop zij later ter dood gebracht is, en de Heilige Maagd met het kindeken Jezus. Deze beschildering vond men in de gewelfde bogen voor het koor. Hoogstwaarschijnlijk zullen ook de andere bogen beschilderd zijn.

De architect heeft den raad gegeven, door te gaan met het voorzichtig afbikken van het overgepleisterde, om later dan te kunnen vaststellen wat verder gedaan kan worden in verband met een subsidie voor de onkosten.

De indruk, dien de heer Mulder van het schilderwerk kreeg, moet uitstekend geweest zijn. Hoewel oud, is het plafond nog zeer voldoende sterk om alles bloot te halen. Ook de wanden der kerk bevatten versieringen, doch dit bepaalt zich, naar het voorloopig aanzien, tot vlakversiering. De benedenmuren zullen echter hoogstwaarschijnlijk zoodanig zijn verwaterd, dat daar niets van te maken is.

Kerkvoogden hebben besloten met het afbikken van het pleisterwerk voort te gaan en bij de Synode om subsidie te vragen, daar de kerk zelve niet bij machte is een deskundig onderzoek te bekostigen.

Een merkwaardige R.-K. Kapel. Men schrijft ons uit Kampen: Elk bouwkundige kent de vermaarde St. Nicolaas- of Bovenkerk alhier — maar weinigen weten, dat Kampen daarnaast in zijn Roomsch-Katholieke of Buitenkerk een uit architectonisch oogpunt waardevol monument bezit.

Deze Buitenkerk ligt half verscholen achter de R.-K. school, het Zustergesticht, waardoor zij niet voldoende in haar rustige voornaamheid uitkomt. Naar men vermoedt was zij oorspronkelijk een kapel, haar vorm is die van een „hallekerk" met drie even hooge beuken, kooruitbouw en transept. De altaarnissen en kooraftsluitingen zijn naar laat-Gothischen trant in plattegrond veelhoekig. Het gebouw is geheel in mooie-rooden baksteen opgetrokken, groefsteen is zuinig toegepast. De vensters hebben alle de traditioneele spitsbogen, waaruit echter de traceeringen verdwenen zijn.

Een merkwaardig onderdeel van deze kerk is de aangebouwde kapel, welke gelegen is ten Westen van het koor en ten Zuiden van het transept.

Waarvoor deze kapel oorspronkelijk diende, valt niet met zekerheid uit te maken. Sinds vele jaren doet zij echter dienst als sacristy. Zij is een bouwwerk van zeldzaam fraaie verhoudingen en heeft met haar veelhoektg plan uitgebouwde contreforten, vensters en overgebouwde groefsteenspuwers langs de dakgoot, een hoogst schilderachtig aspect, vooral wanneer men haar vanuit den tuin van het gesticht der zusters waarneemt.

Doordat men niet over voldoende geldmiddelen beschikte, bleef deze kapel jarenlang in vervallen toestand.

Een en ander betreffende het in de 14e eeuw gebouwde deel der kerk moge hier plaats vinden:

Het was is 1369, dat Rutgher Michielsz van Keulen, werkzaam aan het fraaie koor der Bovenkerk te Kampen, ook voor de Buitenkerk de plannen tot vergrooting ontwierp en uitvoerde.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat dezelfde bouwmeester toen tevens de sacristy-kapel ontwierp — de typische bouwvorm maakt dit vermoeden zelfs waarschijnlijk.

In den loop der eeuwen werd dit monument verwaarloosd en op onoordeelkundige wijze veranderd.

Nu is — dank zij het initiatief van den kunstminnenden pastoor Gerritsen en de offervaardigheid zijner parochianen — de kapel op bekwame wijze gerestaureerd. Het muurvlak is uit het raam weggebroken en daarvoor zijn weer de oorspronkelijke groefsteenstijlen en traceeringen in de plaats gekomen. Inwendig is de oude pleisterlaag der muren vervangen door een nieuwe, waarop laat-Gothisch muur- en gewelfschilderwerk is aangebracht. Boven de deur, toegang gevend tot het hoogaltaar, zien wij op een banderol de namen van de Patrones der Kerk (O. L. Vr.) en van den Bisschop. Ook van binnen is de kapel rijk van lijnen, bovendien bezit zij een fraai netgewelf.

De bovenste verdieping, welke niet is gerestaureerd, onderscheidt zich door een merkwaardig „straalgewelf".

Op dit oogenblik is men bezig, acht nieuwe vensters in en bij de altaarnissen gereed te maken, welk werk is opgedragen aan den steenhouwer De Weert alhier, die ook het steenhouwwerk van het reeds geplaatste, hierboven genoemde, venster uitvoerde.

Architect der restauratie was de heer Herm. Kroes te Amersfoort, terwijl de heeren Waterkamp te Zwolle en Gossen te Kampen het verdienstelijk uitgevoerde schilderwerk leverden. De nieuwe meubelen zijn gedeeltelijk afkomstig van den heer Bos te Kampen. Het interieur ziet er mede door zijn zeldzaam fraaie Renaissance-kast en andere passende meubelen smaakvol uit.

Met deze restauratie is een architectonisch monument van bijzondere waarde, dat door zijn geïsoleerde ligging tot heden weinig werd opgemerkt, weer gebracht in een toestand, zijn bestemming waardig.

Deskundigen, die te Kampen komen, om de St. Nicolaaskerk, het oude Stadhuis, het Gothische huis, etc. te bezoeken, zullen goed doen, zoo zij ook deze merkwaardige kapel eens gaan bezichtigen. *N.R.Ct.*

Rectificatie. Daar het Programma van het IXe Interg. Architecten congres te Rome, voorkomend onder „Laatste Berichten" in het vorig no. van het Bouwk. Weekblad niet meer gecorrigeerd kon worden, komen er enkele storende fouten in voor.

Blz. 409, 1ste kolom, 6de regel v. o. staat: Hall van Horatius en Curatius; dit moet zijn: *Zaal der Horatiërs en Curatiërs.*

Blz. 409, 2de kolom, 6de regel v. b. staat: Imperial Fora; dit moet zijn: *Keizerlijk Forum.*

Blz. 410, 1ste kolom, 12de regel v. b. staat: de brug naar de kloosters; dit moet zijn: de *berg* naar de kloosters.

Blz. 410, 1ste kolom, 20ste regel v. b. staat: het paleis der Papen; dit moet zijn: het paleis der *Pausen.*

Blz. 410, 1ste kolom, 23ste regel v. b. staat: Villa van Hadrian; dit moet zijn: Villa van *Hadrianus.*

Blz. 410, 2de kolom, 6de regel v. b. staat: paleis van de Papen; dit moet zijn; paleis der *Pausen.*

Blz. 410, 2de kolom, 30ste regel v. o. staat Castelli — Rome; dit moet zijn: *Castelli Romani.*

Blz. 412, 2de kolom, 5de regel v. o. staat: Int. Congres van Architecten te Rotterdam; dit moet zijn: te *Rome.*

In het artikel: De Aannemers en de nieuwe A. V., voorkomend in Bouwk. Weekblad no. 33, staat op blz. 397 2de kolom, 3de regel v. b.: dat als directie moet worden beschouwd, de aannemer en de architect; dit moet natuurlijk zijn: de *aanbesteder* en de architect.

In het artikel: Das „Freilicht"-Theater, voorkomend in B. Weekblad no. 33, staat op blz. 392, 1ste kolom, 25ste regel v. o.: biedt plaats voor ruim 300 bezoekers; dit moet zijn: *600* bezoekers.

Blz. 392, 2de kolom, 33ste regel v. o. staat: Mimenspiel; dit moet zijn: *Mienenspiel.*

In het bericht „Aken", B. Weekblad no. 39, bl. 409, 1ste kolom, 13de regel v. b. staat: Treilegung; dit moet zijn: *Freilegung.*

Blz. 409, 1ste kolom, 20ste regel v. b. staat: bereiken; dit moet zijn: *berichten.*

Personalia. — Aan de N. V. Oosterbeeksche Meubelfabriek: „Labor Omnia Vincit" is als architect-interieur, belast met de technische leiding, verbonden de heer H. F. Mertens, Bouwkundig Ingenieur. Voor eene beschrijving dezer fabriek met afbeeldingen verwijzen wij naar B. Weekblad no. 13 bl. 149 e. v.

31ste JAARG. — 9 SEPT. 1911. — No. 36

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Alg. September Vergadering-Excursie. — De nieuwe Statuten en Alg. Huish. Reglement. — Het Diploma van Bouwk. Opzichter en Bouwk. Teekenaar. — Installatie van de Bouwverordeningen-Commissie. — REDACTIONEEL GEDEELTE. De Schoonhovensche Kerk en Toren. — Wandelingen in en om Rome, II. door A. W. Weissman. — Verscheidenheid en Overeenstemming, door J. H. Schaad. — Een huis ingestort. — Personeel voor den dienst van den Waterstaat en B. O. W. in Ned. Indië, door J. H. Schaad. — Berichten. — Personalia. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE SEPTEMBER VERGADERING. EXCURSIE TE 's-GRAVENHAGE OP WOENSDAG 20 SEPTEMBER EN DONDERDAG 21 SEPTEMBER.

Door de Regelingscommissie der Afd. 's-Gravenhage der Mij. tot bev. der Bouwkunst is in overleg met het Hoofdbestuur opgemaakt het volgende **Programma:**

Woensdag 20 September.

1 uur n.m. Gelegenheid tot bezichtiging van de gebouwen der Grafelijke Zalen.

2 uur n.m. Algemeene Vergadering, in de Lairessezaal in het Gebouw der Grafelijke Zalen.

Agenda.

Mededeelingen van den Voorzitter.

Benoeming Eereleden.

Verkiezing Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).

Verkiezing van de Commissie van Stemopneming (zie Alg. Huish. Reglement art. 13).

Vaststelling Concept Nieuwe Statuten en Alg. Huish. Reglement, opgemaakt door de Commissie tot Herz. v. Stat. en Alg. Huish. Regl. (zie de bijlage van dit no. van het B. Weekblad).

Vaststelling 2e Concept-Wijzigingen en Aanvullingen der Nat. Prijsvraag-Regelen, ingediend door de Permanente Prijsvraag-Commissie (gepubliceerd in B. Weekblad 1911 no. 34, blz. 399 e.v.)

Bespreking van de voorgestelde Alg. Administr. Voorwaarden v. h. uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen door de desbetreffende Commissie (gepubliceerd in B. Weekblad 1911 No. 10—16).

Na afloop: Bezoek aan het strand te Scheveningen.

6½ uur n. m. Gemeenschappelijke maaltijd in het Kurhaus te Scheveningen; f 2.50 per couvert.

Donderdag 21 September.

10 uur v. m. Bezichtiging van het Vredespaleis onder leiding van den heer J. A. G. van der Steur.

Na afloop: Bezichtiging van het Park Zorgvliet.

12½ uur n. m. Gemeenschappelijke lunch in de „Promenade".

2 uur n.m. Auto-tocht; de auto's rijden van de Promenade af en nemen de route: Stadhouderslaan—Prins Mauritslaan—Lijn 10—Parkweg—Van Stolkpark—Duinweg—Nieuwe Scheveningsche weg—Witte Brug—Kanaal—Javastraat—Plein 1813—Parkstraat—Lange en Korte Voorhout—Leidsche Weg—Buiten de Pauw (waar de thee wordt aangeboden)—Buiten Backershaegen—Wandeling Jagershuis—Parken Groot Haesebroek en Oud-Wassenaer.

6½ uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in kasteel Oud-Wassenaer, f 2.50 per couvert.

10 uur n.m. Terugtocht per auto naar de stad en de treinen. De kosten van den autotocht heen en terug bedragen per persoon plm. f 2.—

Met het oog op het tijdig nemen van maatregelen is het **dringend noodzakelijk,** dat heeren deelnemers zich zoo **spoedig mogelijk** opgeven bij den heer J. F. van Hoytema, secretaris van de Regelingscommissie, Celebesstraat 30, Den Haag.

CONCEPT NIEUWE STATUTEN EN ALGEMEEN HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Het Hoofdbestuur ontving het volgend schrijven.

AMSTERDAM, 5 September 1911.

WelEdelGeboren Heeren.

De Commissie tot Herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement heeft de eer U hierbij te doen toekomen een concept gewijzigde Statuten en Alg. Huish. Reglement,[1]) door haar opgemaakt ingevolge besluit van de Algemeene Vergadering op 31 Mei 1911, waarbij tot basis heeft gediend haar Rapport (gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad No. 19, do. 13 Mei 1911) over de in haar handen gesteld concept-Wijzigingen en Aanvul-

[1]) Wegens plaatsgebrek is het concept afzonderlijk aan dit No. van het Bouwkundig Weekblad bijgevoegd.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

lingen in Statuten en Alg. Huish. Reglement, opgesteld door het Hoofdbestuur (gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad No. 17, do. 29 April 1911) en de besprekingen gevoerd op de bovenvermelde Algemeene Vergadering.
Volledigheidshalve moet worden vermeld, dat het lid onzer Commissie, dat zich niet kan vereenigen met de reorganisatie der Maatschappij, te kennen heeft gegeven aan onze werkzaamheden geen deel te kunnen nemen, welk besluit de medeleden moesten billijken.

Hoogachtend
Voor de Commissie
Mr. E. H. P. ROSENBOOM, A. L. M. B.
Advocaat en Procureur.
A. SALM G.BZN., A. L. M. B.
Rapporteurs.

HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG-OPZICHTER EN BOUWKUNDIG-TEEKENAAR.

In de Staatscourant komen de volgende oproepingen voor:

Bouwkundig-Opzichter Ned.-Indië. Ter beschikking van den gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië kunnen worden gesteld personen, die in het bezit zijn van een door de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" uitgereikt diploma van bouwkundig opzichter, ten einde voorloopig voor een tijdvak van 5 jaren met den titel van bouwkundig opzichter ter beschikking van den directeur der burgerlijke openbare werken daar te lande te worden geplaatst.
Zij zullen benoembaar zijn tot architect bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederl.-Indië, nadat zij met gunstigen uitslag het examen voor die betrekking hebben afgelegd, waaraan moet voorafgaan een voldoend examen voor opzichter bij den waterstaat.
De programma's van die examens zijn verkrijgbaar bij de afdeeling Personeel van het Ministerie van Koloniën.
De bezoldiging der bouwkundige opzichters zal bedragen f 150 's maands, met 6 driejaarlijksche verhoogingen, elk van f 25 's maands, met dien verstande, dat de eerste verhooging niet wordt verkregen dan nà het voleindigen van het 25ste levensjaar en de diensttijd vóór het bereiken van die leeftijdgrens slechts aanspraak kan geven op één verhooging.
Voor opzichters, die in het bezit zijn van het diploma van architect, bedragen de laatste 2 verhoogingen in plaats van f 25 's maand f 50 's maand.
De opzichters voeren den titel van opzichter 3e, 2e en 1e klasse, bij eene bezoldiging van respectievelijk f 150 en f 175, f 200 en f 225, f 250 en hooger.
De architecten genieten een traktement van f 400 's maands, met twee driejaarlijksche verhoogingen, elk van f 75 's maands en eene twee jaren later toe te kennen derde verhooging van f 50 's maands.
Aanmeldingen bij gezegeld adres vóór 1 October a.s. aan het Departement van Koloniën.
Aan de uitzending is verbonden: *a.* overtocht voor gouvernementsrekening als passagier 2e kl. c.q. ook voor het wettig gezin; *b.* eene gratificatie voor uitrusting van f 1000; c. eene voorloopige bezoldiging van f 60 's maands.
Voor nadere bijzonderheden zie *St. Ct.* No. 204.

Bouwkundig Teekenen Ned.-Indië. Ter beschikking van den Gouv.-Generaal van Ned.-Indië kunnen worden gesteld personen, die in het bezit zijn van een door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst uitgereikt diploma van bouwkundig teekenaar ten einde te worden benoemd tot teekenaar bij het dep. der burg. openb werken daar te lande.
De bezoldiging zal bedragen *f* 150 's maands, met 6 driejaarlijksche verhoogingen, elk van *f* 25 's maands.
Aanmeldingen bij gezegeld adres, vóór 1 Oct. a.s., aan het Dep. van Koloniën.
Aan de uitzending is verbonden:
a. overtocht voor Gouvernementsrekening als passagier 2e kl., c.q. ook voor het wettig gezin;
b. eene gratificatie voor uitrusting van *f* 1000;
c. eene voorloopige bezoldiging van *f* 60 's maands.
Voor verdere bijzonderheden zie *St. Ct.* No. 204.

Met voldoening zullen de leden onzer Maatschappij, en in de eerste plaats de heeren der Examencommissie, van het bovenstaande kennis hebben genomen, dat een succes is voor de examens der Maatschappij. Het is een bewijs te meer, hoezeer deze examens op prijs worden gesteld en zij inderdaad voorzien in de behoefte, leiding te geven bij de ontwikkeling tot Bouwkundig-Opzichter. En dat hier van *Regeeringswege* van de candidaten voor de betrekking van Bouwk.-Opzichter en Bouwk.-Teekenaar bij de Burg. Openbare Werken in Ned.-Indië het diploma der Maatschappij verlangd wordt, maakt het succes zooveel te belangrijker.

INSTALLATIE VAN DE BOUWVERORDENINGEN-COMMISSIE.

Dinsdag 5 September j.l. is de door de Maatschappij ingestelde *Commissie tot het geraken van meerdere eenheid in den gedachtegang van de voorschriften op het bouwen en wonen* geïnstalleerd, en heeft zij hare eerste besprekingen gehouden.
In herinnering worde gebracht, dat in deze Commissie zitting hebben de heeren:
W. F. C. Schaap, C. B. I., Directeur van Gemeentewerken te Arnhem, voorz.; Mr. E. H. P. Rosenboom, Architect en Advocaat en Procureur te Amsterdam, 1e secr.; J. L. B. Keurschot, Inspecteur Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem, 2e secr.; J. N. Hendrix, voorz. van den Ned. Aannemersbond, vertegenwoordigend dien bond; H. G. Jansen, Architect, vertegenwoordigend het genootschap Arch. et Amicitia; A. Keppler, C.-I. Insp. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, vertegenwoordigend de Soc. Tech. Ver. v. Democr. Ingen. en Architecten; Mr. S. L. van Lier, Commies bij Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam; J. H. de Roos, Architect te Rotterdam; C. J. Struyk, Directeur Bouw- en Woningtoezicht te Rotterdam, vertegenw. de Ver. Bouwkunst en Vriendschap; Jan Stuyt, Architect te Amsterdam; A. W. Weissman, Architect te Amsterdam, vertegenwoordigend den Bond van Ned. Architecten en J. M. A. Zoetmulder, Inspecteur der Volksgezondheid te Utrecht.
De Voorzitter van de Maatschappij, de heer A. Salm G.Bzn. installeerde de Commissie, waarbij hij ongeveer de volgende rede hield:

Mijne Heeren.

In de eerste plaats heet ik U welkom namens het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en breng reeds nù een voorloopig woord van dank, dat U bereid waart Uw benoeming in deze Commissie te aanvaarden.
Hoewel de uitvoerige naam van deze Commissie reeds het werkprogramma bevat, zij het mij vergund aan hen, die nog onbekend zijn met de beweegredenen die de Mij. deden besluiten tot de instelling dezer Commissie, een zeer korte toelichting te geven, mede ter herinnering aan hen, welke geacht kunnen worden die redenen wèl te kennen.
Eenige jaren geleden nam de Mij. zich reeds voor te trachten bij de desbetreffende autoriteiten stappen te doen ter verkrijging van wat meer uniformiteit in de verordeningen van Bouw- en Woningtoezicht der verschillende Gemeenten, door deze opgemaakt, — daartoe 22 Juni 1901 volgens de Woningwet verplicht, — en werd in het Bouwkundig Weekblad daaromtrent af en toe iets medegedeeld.
Herhaaldelijk kwamen bij de Mij. klachten in, voornamelijk van architecten die niet uitsluitend in de plaats hunner inwoning doch ook veel, of zooals enkelen, meest daarbuiten bouwden, waaruit ten duidelijkste bleek, dat waar in het eene geval te pas of te onpas enkele artikelen zonder verdere overweging gewoonweg van andere verordeningen bleken te zijn overgenomen, ongerekend of die oorspronkelijke bepalingen waren gemaakt uitsluitend voor een stad of voor een landelijke Gemeente, of rekening al of niet bleek te zijn gehouden met bestaande toestanden en omgeving, anderzijds weer eigenaardige bepalingen daaraan waren toegevoegd of wijzigingen aangebracht, die niet te verdedigen zijn.
Een M³. metselwerk of natuursteen b.v. weegt niet in alle Gemeenten hetzelfde! Toegelaten druk- en trekspanningen en toegestane vloerbelasting worden verschillend voorgeschreven; voorschriften en inzichten omtrent rioleeringen en putten loopen zeer uiteen, soms bij Gemeenten in één zelfden ressort.
Bepalingen omtrent de afmetingen van lichtkozijnen zijn dan eens in verhouding van de vloeroppervlakte van het vertrek en dán weer volgens een verhouding van het wandoppervlak.
Dergelijke bepalingen toch dienden uniform te zijn voor het geheele land, evenals dat bij onze oostelijke buren het geval is in het genre als de „Preussische Ministerial-Bestimmungen" en zouden de architecten veel onnoodige moeite, kosten en teleurstellingen besparen, daar soms terwille van dergelijke verschillende voorschriften, projecten en statische berekeningen geheel moeten worden omgewerkt. Ook H. H. Aannemers, die op plaatsen buiten hun inwoning inschrijven, bemerken daarvan ook meermalen den invloed, want er zijn bestekken waarin niet alleen is voorgeschreven zich te houden aan gemeentelijke keuren, enz., doch ook aansprakelijkheid wordt geëischt voor de naleving van *alle* en *bijzondere* bepalingen van de verordeningen van Bouw- en Woningtoezicht in *die* Gemeente, zonder verder melding te maken welke die bijzondere bepalingen wel zijn terwijl de aannemer noch tijd, noch gelegenheid heeft een onderzoek er naar in te stellen.
Ons medelid, de Heer W. F. C. Schaap, Directeur der Gemeente-Werken te Arnhem, heeft toen op zich genomen, zooals aan de lezers van het Bouwkundig Weekblad bekend is, om deze belangrijke quaestie eens flink onder de oogen te zien en hij werd daarbij krachtig geassisteerd door den Heer J. L. B Keurschot, Inspecteur Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem. Hun eerste werk was het verzamelen van materiaal en het noteeren van de grieven, waarvan uittreksels zijn gemaakt en — ter gemakkelijker overzicht — ook vergelijkende teekeningen en grafische voorstellingen van de artikelen van een 30-tal verschillende verordeningen.
Nadat alles verwerkt was, hebben de beide hierboven genoemde Heeren aan de hand van deze groote en overzichtelijke tabellen een voordracht gehouden, op de Alg. Mei-vergadering van de Mij. van 24 Mei 1910, waar die teekeningen geëxposeerd waren, op welke vergadering o. a. ook uitgenoodigd en tegenwoordig waren vele afgevaardigden van Vereenigingen en van bureaux van Bouw- en Woningtoezicht, die bij het vraagstuk betrokken zijn. De Heer Schaap deelde toen mede op welke wijze bouwverordeningen gewoonlijk tot stand komen en vastgesteld worden.
Hoe òf het concept-ontwerp door den technicus opgemaakt — wanneer de verordening tenminste niet gewoonweg gecopieerd is van een bestaande verordening — van karakter veranderd is, wanneer de jurist Commies-Redacteur, de juristen Commissieleden van de Commissie van Bijstand, idem der strafverordeningen, van de Gezondheidscommissie, van den Gemeenteraad en van de Provinciale Staten, dit hebben omgewerkt, terwijl laatstgenoemd college haar goedkeuring vaak hecht aan verordeningen, die in dezelfde artikelen groote ongemotiveerde verschillen van opvatting vertoonen.
Uit alles blijkt een groote stelselloosheid en ontbreekt alle systeem. Aan de eene zijde dus belangrijke ongemotiveerde verschillen, aan de andere zijde ongewenschte uniformiteit.
Één verordening voor het geheele land geldend is onmogelijk te concipieeren; steden en landelijke gemeenten verkeeren in verschillende condities; de finantieele draagkracht van de ingezetenen, de groote verschillen in loonen, levenswijze en behoeften, zijn even zoovele factoren, doch een *systeem*, een *eenheid van gedachte* bij het samenstellen van een bouwverordening, is wèl mogelijk en ook beslist noodzakelijk.

Aan het slot van een geanimeerd debat, dat op deze voordracht volgde, werd de volgende Bestuursmotie aangenomen:

„De Vergadering, gehoord de inleiding en de besprekingen,
„draagt het Hoofdbestuur op zich in verbinding te stellen
„met andere Vereenigingen van belanghebbenden, om
„stappen te doen tot het geraken van meerdere eenheid in
„den gedachtegang van de voorschriften op het bouwen en
„wonen en zoo mogelijk te geraken tot een Nederlandsche bouwwet."

Dit nu, Mijne Heeren, is geschied en zoo hebben wij ons daarna ook tot U met het verzoek gericht, om ons te assisteeren in het volbrengen en tot een goed einde brengen van de taak, die in de motie zoo juist omschreven is.
Uit de samenstelling van de Commissie, waarvan de Algemeen-Secretaris der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst U in kennis heeft gesteld, blijkt voorts, dat rekening is gehouden met de ook reeds in de vergadering gemaakte opmerking en in de motie vastgesteld, dat ter bereiking van een resultaat het wenschelijk is, dat verschillende Vereenigingen, in den persoon van hun afgevaardigde, daartoe mede werken.

Veel tijd is verloren gegaan tusschen het besluit om de Commissie in te stellen en de installatie daarvan. Enkele Heeren die aangezocht waren, vroegen om bedenktijd of bedankten, terwijl de datum voor de te vergadering steeds uitgesteld moest worden.
Wij hadden het voorrecht, dat de Vader der Bouwverordeningen, de Directeur van het Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, de Heer Tellegen, de uitnoodiging van het Hoofdbestuur om lid van deze Commissie te worden, hare verg. deringen te leiden en de Maatschappij te vertegenwoordigen, had aangenomen.
In overleg met hem is ons mede Architect-Lid Mr. E. H. P. Rosenboom, Advocaat en Procureur, aangezocht om de functie van 1en Secretaris te vervullen, — aangezien het den heer Tellegen niet doenlijk scheen zich ter zijde te doen staan door iemand buiten Amsterdam — waartoe de heer Rosenboom tot ons groot genoegen zich bereid heeft verklaard. Naast een bekwaam man als Uw mede Commissielid Mr. van Lier, blijft het toch van groot belang dat ook een Jurist-Architect zijn meening in Uw vergaderingen kan uiten.
Nu moet ik echter tot ons groot leedwezen U melden, dat de heer Tellegen redenen heeft gehad om op zijn besluit terug te komen vanwege de vele ambtsbezigheden, die nagenoeg al zijnen tijd in beslag nemen. Hierbij gevoegd de vele andere Commissorale werkzaamheden, heeft hij tot zijn leedwezen geen tijd meer beschikbaar en heeft het Hoofdbestuur gemeend bij hem niet meer te mogen aandringen om op de ontslagname terug te komen.
Het is wederom in overleg met den heer Tellegen, dat ons mede bestuurslid de heer Schaap verzocht werd hem te vervangen waartoe deze, al is het ook na eenige aarzeling, zich bereid heeft verklaard in het vertrouwen, dat de medeleden van de Commissie hem in deze moeilijke taak zullen steunen, en rekent hij dus op Uw aller medewerking.
Tevens is het mij aangenaam U te kunnen berichten, dat de heer Keurschot zich bereid heeft verklaard de functie van 2e Secretaris te vervullen. Het is juist met dezen functionaris dat de Voorzitter Uwer Commissie veel heeft te bespreken en te overleggen, voortdurend de notulen heeft te raadplegen, enz.
Daar het bovendien juist de heeren Schaap en Keurschot zijn, die zich zoo bijzonder in deze quaestie hebben ingewerkt, de werkzaamheden der Commissie feitelijk hebben voorbereid en een schat van materiaal verzameld, kan ik Uw Commissie slechts geluk wenschen met deze beproefde, bekende en bekwame werkkrachten.
Ten slotte rest mij U allen veel succes toe te wenschen met het groote en belangrijke werk, dat U gaat ondernemen.

Ik heb gezegd!

De Voorzitter van de Commissie, de heer W. F. C. Schaap antwoordde met enkele woorden. Namens de Commissie bedankte

hij voor de welwillende woorden, door den spreker tot haar gericht. De taak der Commissie is veel omvattend en het is niet mogelijk te zeggen wanneer zij hiermede gereed zal zijn. Maar al is het arbeidsveld uitgestrekt, toch hoopt de Commissie met bekwamen spoed het werk te volbrengen, dat zij met opgewektheid aanvaardt.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE SCHOONHOVENSCHE KERK EN TOREN.

Woensdag 30 Augustus j.l. is de Schoonhovensche torenquaestie in den Raad behandeld. [1]) Van den heer A. Dijkgraaf, een belangstellend ingezetene, die ook heeft medegewerkt om de toren en kerk te behouden, ontvangen wij het volgende verslag van de ingewikkelde discussies.

Heden middag zou over het wel en wee van onzen toren dan eindelijk de beslissing *kunnen* vallen. Kunnen vallen, want het was lang niet zeker volgens veler oordeel, dat er een bepaald besluit genomen zou worden. De vele adressen van alleszins in dezen tot oordeelen bevoegde corporaties, tal van artikelen in verschillende bladen hadden natuurlijk grooten invloed uitgeoefend, terwijl feitelijk geen enkel afgerond plan aan de discussie ten grondslag zou liggen. Nadat in een vorige raadszitting, teneinde de burgerij in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van alles wat op de zaak betrekking had en zich daaromtrent uit te spreken, de behandeling van het voorstel van B. en W. was verdaagd, zou dit nu aan het oordeel van den Raad worden onderworpen.

Tot goed begrip ga een enkel woord vooraf, alvorens wij meedeelen, wat onze vroede vaderen nu eigenlijk hadden in het midden te brengen.

Den 2den November 1907 richtten B. en W. zich tot de Regeering met het verzoek, naar aanleiding van het verzakken van den toren, van Rijkswege een onderzoek te willen doen instellen, wat ten gevolge had, dat de Rijksarchitect, de heer A. Mulder, na ontgraving van de fondamenten een rapport en teekeningen indiende, aangevende hoe in den desolaten toestand te voorzien.

De Rijksarchitect gaf daarin het hieronder volgende plan:

„Mijns inziens is het eenige afdoende om aan de oost- of hellende zijde een steunmuur te metselen, die in het midden den grooten spaarboog ondervangt, en aan de zijden in de pijlers getand, het gewicht van den toren overneemt. Het is waar, dat de kerk daardoor een plaatsruimte van plm. 15 M². verliest, en dat het doorzicht door den torenboog wordt weggenomen, doch dit zijn twee ondergeschikte zaken, waar het geldt het behoud van den monumentalen toren, die de kerk tevens tot sieraad strekt. Deze steunmuur kan door het plaatsen van een orgel of van een tribune (desverlangd) grootendeels aan het oog onttrokken worden."

Hierna werd aan den heer W. te Riele Gzn. te Deventer, op advies van den heer Mulder, opgedragen plannen te ontwerpen om tot herstel van den bouw te geraken. Na verrichte grondboringen, bood deze 4 ontwerpen aan:

Plan A. Het brengen van steunberen onder en tegen den toren, begroot op *f* 21535,37.

Plan B. Het brengen van een geheel nieuwe betonfondeering onder den geheelen toren, begroot op *f* 77066,55.

Plan C. Het afbreken en weder geheel nieuw en recht opbouwen van den toren (Nummersysteem), begroot op *f* 69346,24.

Toen deze plannen waren ingekomen, meende de door den Gemeenteraad ingestelde commissie, zich van haar taak gekweten te hebben en stelde zij het geheele dossier in handen van B. en W. Zij wees daarbij op het gevaar, dat de toren meer en meer ging opleveren en adviseerde plan A. als h. i. zeer voldoende aan te nemen.

B. en W. meenden toen op plan C. te moeten aanhouden. Doordat de heer Van Sonsbeek, Raadslid en tevens Kerkvoogd, met een nieuw plan voor den dag kwam: afbreken van kerk en toren en oprichten van een nieuw kerkgebouw, waarvoor dan de gemeente subsidie zou moeten geven, kwam er van de plannen A., B. en C. niets en stelden eindelijk B. en W. aan den Raad voor mee te werken tot het slechten van Kerk en toren, het daardoor vergrooten van het marktplein en het bouwen van een nieuw bedehuis. Daarvoor zou dan de gemeente 15 jaren lang een jaarlijksche bijdrage van *f* 1000 verleenen.

Hevig laaide van alle zijden het verzet tegen dit voorstel op en dat dit niet zonder succes gebeurde, bewees de hedenmiddag gehouden Raadszitting.

De Voorzitter, de heer Van Sloten, opende de discussies met een rede, die net sloeg op het advies en voorstel van B. en W. als een tang op een varken. De korte zin van het vrij lange betoog scheen te zijn: Ik heb slechts meegewerkt tot het uitbrengen van dit advies, omdat dit zonder mijn goedkeuring niet mogelijk was" en „door mijn mededeelingen aan de Regeering zijn de adressen enz. eigenlijk in de wereld gekomen."

Het spreekt vanzelf dat deze rede zoowel in den Raad als op de publieke tribune groote verbazing wekte. Uit deze rede zou volgen, dat het voorstel, waar het bekend is, dat één der Wethouders, de heer P. Greup er tegen was, afkomstig is van de minderheid van het College, in dezen de heer Herman A. Schreuder.

Nadere verdediging van het bewerkte voorstel werd niet gehoord van de zijde van B. en W. en allereerst kreeg nu het woord de heer *Van Sonsbeek*. Deze trachtte te betoogen, dat zijn plan, dat van B. en W. dus ongeveer, goedkooper was dan plan A. Hierover mocht hij echter niet verder spreken en na eenig geharrewar over al of niet buiten de orde zijn, eindigde hij met den raad, het bewaren van antikiteiten over te laten aan hen, die het geld er voor hebben. De Heer Sonsbeek was begonnen met zijn bevreemding uit te drukken over de houding van den Burgemeester, wat in den verderen loop der zitting nog wel eens meer gebeurde.

De Heer Den Uijl wenschte *aangetoond* te zien, dat inderdaad het bouwen goedkooper zou zijn dan het plan A.

De Heer *C. L. van Willenswaard Czn.* vraagt inlichtingen omtrent het plan Sonsbeek.

De Heer *Sonsbeek* „zal kort en bondig antwoorden". Hij zegt „hier te zitten voor den toren en niet voor de kerk."

„Geef op je 15 mille en den toren en wij zullen het centrum van de stad verfraaien." (Sic.).

De Heer *C. L. van Willenswaard Czn.* wenscht daar niet op in te gaan.

De Heer *M. Schenk* wenscht zijn stem te motiveeren. Hij zal tegen stemmen, afgaande op de adressen en de artikelen in de pers, maar wenscht toch er op te wijzen dat bij aanneming voorstel B. en W. niet alleen *f* 15000, maar ook een toren cadeau gegeven wordt, die zeker ook wel iets waard is.

De Heer G. Jan Niekerk wenscht niet eenvoudig vóór of tegen te stemmen, maar aan B. en W. op te dragen met een afgerond restauratieplan te komen. Dan kan beoordeeld worden, wat of het kosten zal en kan men kiezen uit beide voorstellen. Hij zal zich buiten stemming houden.

De Voorzitter verklaart zich daartegen. „Er zijn restauratieplannen, A. B. en C. Die zijn aangehouden, omdat de heer Van Sonsbeek met een nieuw plan kwam. De Raad droeg ons op met de Kerkvoogden in contact te treden. Uit één en ander is ons voorstel geboren. Dit is verdaagd om de stem des volks te kunnen hooren en het is beschamend, zoo weinig daarvan is gebleken. Vrijwel alle critiek is van buiten gekomen en dat is veroorzaakt door mijn waarschuwing, gericht tot de Regeering." [1])

Spreker meent, dat nu gestemd moet worden.

De Heer Schreuder, Wethouder. „B. en W. worden in al die adressen voorgesteld als vandalen. B. en W. hebben echter slechts uitvoering gegeven aan de opdracht van den Raad. Doch ook de Raad gaat vrij uit: het valt terug op de hoofden van de kerkelijke en gemeentelijke besturen, die tot bouwvallen deden worden, wat eens monumenten waren."

Met verbazing heeft spreker gehoord, dat de Burgemeester zich tot de Regeering heeft gewend. Waarom dan niet geinformeerd naar het verkrijgen van subsidie, want herhaaldelijk heeft de Raad naar dergelijke inlichtingen den wensch uitgesproken.

Over de deskundigen zal spreker zich maar niet druk maken. Waar het eene adres spreekt van overeenstemming van bouwstijl en het andere van totaal gemis daarvan, is voor hem die deskundigheid illusoir. Hij zal ook niet meestemmen en steunt het voorstel-Niekerk, omdat de plannen A., B en C. hem niet voldoen en hij alleen wil restaureeren, als het werkelijk goed gebeurt. Bovendien is nooit voldoende de financieele kwestie onder de oogen gezien en dat moet nu maar eerst eens gebeuren. Ook de heer Schreuder doet geen moeite het voorstel B. en W. te verdedigen. Men schijnt zich te schamen en zoo is het arme voorstel absoluut vaderloos.

De Heer Van Willenswaard kondigt een nieuw plan aan, doch krijgt hierover het woord niet.

De Voorzitter antwoordt den heer Schreuder, dat hij ingevolge een aanschrijving der Regeering van het jaar 1904 zich tot de Regeering gewend heeft. Het aanvragen van subsidie ligt niet op zijn weg. Dit moet de Raad doen.

Er moet gestemd worden en als de Raad het voorstel van B. en W. verwerpt, dan komen de uitgestelde plannen A. en C. weder in behandeling.

De Heer Van Sonsbeek amendeert het voorstel B. en W. Hij wenscht de *f* 15.000 inééns uit te keeren, als de nieuwe kerk voltooid is.

De Heer Den Uijl meent dat dit de Gemeente door leenen, aflossing en rente op *f* 25.000 komt.

De Heer Sonsbeek zegt dit te vragen, omdat de kerk geen middelen heeft en zij in jaarlijksche termijnen, inderdaad slechts *f* 9000 ontvangt.

De Heer Greup verklaart tegen te zullen stemmen. Terwijl de heeren Schreuder en Niekerk zich op de publieke tribune begeven en dus tengevolge van afwezigheid buiten stemming blijven, *wordt het amendement met 8 tegen en 1 voor verworpen. Onder dezelfde omstandigheden ondergaat het voorstel B. en W. hetzelfde lot.*

Nu ontstaat een verwarde discussie, waarin allerlei plannen opduiken en waarbij de heer *Niekerk o. a.* op een nieuw onderzoek aandringt. Hij wil daarvoor wel een crediet van *f* 50 toestaan aan B. en W. Blijkbaar is dit een vergissing van hem, die evenwel niet wordt hersteld. *De Voorzitter* is nu ook te vinden voor een nieuw onderzoek, terwijl *de heer Greup*, o.a. verwijzende naar de verplaatsing van den toren te Bocholt, er sterk voor is. Zoo iets wil hij onderzoeken, of ook in Schoonhoven mogelijk is. De Heer *Kortland* wil plan A. in beginsel aannemen en dan zich om subsidie wenden tot Rijk en Provincie. *De Heer van Willenswaard* komt op zijn plan terug en acht het ook bepaald noodig, eerst een plan te maken en dan om subsidie aan te kloppen. Hij meent dat de helft wel van 't Rijk te verkrijgen is. Zulks gebeurt vrijwel overal, zooals uit verschillende berichten telkens blijkt. De Heer *Van Sonsbeek* heeft ook weer een nieuw plan, dat hij voorloopig alleen aan den Voorzitter meedeelt. De Heer *Niekerk* oordeelt dat er nu zooveel plannen komen, dat het een rataplan wordt (hilariteit.)

De Heer *Schreuder* wil den Raad het beginsel doen aanvaarden, dat kerk en toren gescheiden worden, dat dus Burgerlijke en Kerkelijke gemeente niet langer met elkaar te maken hebben.

Dit komt eenigszins overeen met het plan dat geopperd is en dat sprekers volle sympathie heeft, *om den toren en het koor te restaureeren, het middenschip gedeeltelijk af te breken* en *het gerestaureerde deel als kerk te gebruiken.*" (Een toestand als de Utrechtsche Dom dus).

Het eind van de discussie is, dat aangenomen wordt de zaak te verdagen en dan te behandelen plan A. met het amendement-Kortland en verdere voorstellen (Sons-

[1]) Zie voor deze quaestie en afbeeldingen van den toren en het Heerengestoelte, Bouwk. Weekblad 1911 No. 29.

[1]) Er is wel degelijk en vrijwel de eerste critiek vernomen uit de Gemeente en ook hebben gemeentenaren zich wel tot bevoegde autoriteiten gewend. Verslaggever.

beek en Willenswaard.) Ook het voorstel-Schreuder, in-principe zich uitspreken voor scheiding van toren en kerk wordt aangenomen. [1])

Ik kan niet nalaten nog eens de aandacht er op te vestigen, dat niemand uit het college van B. en W. blijkbaar de verdediging van het voorstel op zich durfde nemen. Inderdaad een vrij zonderlinge geschiedenis!

Enfin! het ergste gevaar is voorloopig afgewend. Van den Heer Van Willenswaard kreeg ik inzage van diens voorstel, dat aldus luidt:

„In beginsel aan te nemen plan A of plan Mulder, herstelling van den toren. (Begrooting ƒ 21500). Hieraan toegevoegd restauratie van den toren, en (in overleg met kerkvoogden der Ned. Herv. kerk) herstelling en restauratie van het schip der kerk.

Toelichting.

Herstelling Toren plan Mulder	ƒ 21500.—
„ Ned. Herv. kerk	„ 3500.—
Restauratie Toren	„ 10000.—
„ Ned. Herv. kerk	„ 5000.—
	ƒ 40000.—
Subsidie Rijk op	ƒ 20000.—
„ Provincie	„ 5000.—
Bijdrage Ned. Herv. kerk	„ 5000.—
„ Gem. Schoonhoven	„ 10000.—
	ƒ 40.000.—

Met het oog op den toestand van den toren spoedeischend." Wat nogal erg goedkoop lijkt?

S. A. D.

WANDELINGEN IN EN OM ROME. [2])

DOOR A. W. WEISSMAN.

II.

De Piazza del Popolo in het noorden der stad aan het eind van het Corso gelegen, was vroeger het eerste plein van Rome, dat de binnenkomende reiziger zag. En als hij door de Porto del Popolo gegaan was, aanschouwde hij een obelisk, met daarachter twee koepelkerken, die het Corso insluiten.

Onmiddellijk tegen de poort aangebouwd is de kerk van Santa Maria del Popolo, waar de pelgrims van ouds dankten, dat zij Rome behouden bereikt hadden. Een gunstige plaats heeft de kerk niet, daar zij in een hoek van het groote plein staat. De gevel, die van 1475 dagteekent en met zes pilasters versierd is, heeft in het laatst der zestiende eeuw de barok gevormde consoles die den middenbeuk flankeeren, gekregen. De plattegrond van het gebouw vertoont den basilikalen aanleg met kruisbeuk; behalve de eigenlijke koornis zijn ook aan de einden van den kruisbeuk nissen gemaakt.

Van binnen is het gebouw rijk in den trant der zeventiende eeuw versierd. Verscheidene grafteekenen uit de vijftiende eeuw trekken de aandacht. Hun hoofdvorm is steeds een nis, waarin, dikwijls op een sierlijke sarcofaag, het beeld van den overledene rust. De omgeving der nis vormen pilasters en kroonlijsten, van arabesken en zinnebeeldige voorstellingen voorzien.

In de eerste kapel rechts vindt men twee dezer monumenten, en ook fresco's van Pinturicchio, die de velden onder het gewelf vullen. Het mooiste is wel dat, waar de heilige Hieronymus predikt in een der eigenaardige landschappen, die de meester zoo gaarne schilderde.

De volgende kapel is een kleine koepelruimte, die door Carlo Fontana in 1680 werd voltooid. Hier heeft de ten onrechte zoo lang geminachte barok-kunst een werk geleverd, dat inderdaad voortreffelijk mag worden genoemd. In de twee overige kapellen aan deze zijde heeft Pinturicchio weder zijn kunst getoond, en zijn telkens twee grafteekenen geplaatst.

Ook in den kruisbeuk, in het koor en in de kapellen aan de linkerzijde vindt men grafteekenen. De mooiste is de Cappella Chigi, een koepelruimte door Raffael ontworpen en naar zijn aanwijzingen versierd. De kapel heeft een achtkanten plattegrond. In den koepel is een mozaïek te zien, dat God den Vader tusschen engelen en de teekenen van den Dierenriem voorstelt. Raffael heeft het carton gemaakt en blijkbaar beproefd, Michelangelo nabij te komen, wat hem echter niet gelukt is.

Ofschoon de versieringen dezer kapel zeer vermaard zijn, zal, wie zich niet door den naam van Raffael laat imponeeren, zeker de fresco's van Pinturicchio in het koor meer bewonderen. De schilder heeft, tegen het gewelf, de kroning van Maria, de Evangelisten en de Kerkvaders aangebracht, maar door decoratief bijwerk de figuren van elkander gescheiden. Zoo bleef de schaal bewaard en vormen deze fresco's een voortreffelijke zolderversiering.

Op het plein teruggekomen ziet men vóór zich een nieuw doorgebroken straat, die door den Ponte Margharita met de Prati di Castello verbonden is. De naam duidt reeds aan, dat dit vroeger weiden waren, die zich ten noorden van de Engelenburg uitstrekten. Nu zijn daar nieuwe straten aangelegd, die, als een dambord ontworpen, met huizen werden bezet, welke deze wijk, aan den voet van den Vaticaanschen heuvel gelegen, tot een echte „eye-sore" maken. De hedendaagsche Italiaansche bouwkunst staat op een zeer laag peil.

Aan de oostzijde van de Piazza del Popolo verheft zich de Monte Pincio, een heuvel, die vroeger een wildernis was, doch die in 1811 op bevel van Napoleon, als een park werd aangelegd. Met veel smaak heeft de architect, die het ontwerp maakte, de bouwkunst met de natuur doen samenwerken. De terrassen worden door balustrades omgeven, zuilen en beelden zijn hier en daar als versiering opgesteld.

[1]) Hoe dit nu te rijmen is met het in de volgende vergadering ter tafel brengen van plan A, mag de koekoek weten.

[2]) Met het oog op het IXe Intern. Architecten-congres te Rome van 2—10 October a.s. (voor het Programma zie Bouwkundig Weekblad No. 34 blz. 409) heeft de heer A. W. Weissman zich bereid verklaard eenige wandelingen in de Eeuwige Stad te beschrijven. Op de losse plaat staan eenige afbeeldingen, betrekking hebbend op deze tweede wandeling.

ROME. S. MARIA DEL POPOLO. GRAF VAN CHR. DE ROVERE.
Naar eene teekening van H. P. BERLAGE N.ZN.

PIAZZA DEL POPOLO.

ROME. DE VILLA MEDICI UIT DEN TUIN GEZIEN.

ROME. KOOR VAN SANTA PRASSEDE.

ROME. MONTE PINCIO.

Van het bovenste terras geniet men het beroemde gezicht op Rome, dat vooral onvergetelijk is, als de zon in het westen achter den koepel van St. Pieter ondergaat. Zondag is er 's namiddags een muziekuitvoering op den Pincio, en dan loopt Rome's bevolking er heen. Alle rijtuigen en autos der stad schijnen dan in beslag genomen om menschen naar den Pincio te vervoeren. Men ziet daar dan de laatste dames- en heerenmodes, doch in het overdrevene en opzichtige.

Aan den oostkant van den Pincio, buiten de muren der stad, ligt de Villa Borghese, die, nadat de laatste afstammeling van dit roemruchtig geslacht haar aan het rijk moest verkoopen, Villa Umberto Primo heet. Vroeger was haar ingang uitsluitend buiten de Porta del Popolo, doch nu is zij ook over een brug van den Pincio te bereiken.

De muren van Rome worden altijd nog in stand gehouden, niet om de eeuwige stad te kunnen verdedigen, maar vanwege de stedelijke accijnzen. Wij zullen thans de Villa niet bezoeken, doch binnen de muren blijven en den Pincio aan de zuidzijde verlaten. Dan komen wij aan de vermaarde Villa Medici, waar de Fransche Staat de winnaars van den Prix de Rome huisvesting geeft.

Aan de zijde der straat doet het paleis der villa wat streng; het is, alsof Annibale Lippi den voorbijganger geen rijke architectuur gunde. Om te zien, wat de Villa Medici is moet men den tuin binnengaan, waar Woensdag en Zaterdag het publiek toegang heeft. De gevel die op dien tuin uitkomt is van een galerij voorzien, waar de Jonische orde met festoenen versierd werd, zoodat het geheel rijk en vroolijk zich voordoet. Overigens prijkt de gevel met antieke reliëfs, borstbeelden en nissen, zoodat een bijzonder fraai geheel ontstond. Het gebouw staat aan de zuidzijde van den prachtig aangelegden tuin, waaruit men weder een heerlijk gezicht op Rome heeft, vooral van het terras.

Op Zondagnamiddag is het de gewoonte der Romeinen, als zij den Pincio bezoeken, ook Santa Trinita di Monti binnen te gaan, om de nonnen de vespers te hooren zingen. Deze kerk bevat ook het vermaarde fresco van

ROME. DE SPAANSCHE TRAP MET SANTA TRINITA DEI MONTI.

Daniele da Volterra, de afneming van het kruis, dat Rubens tot zijn schilderij in de kathedraal te Antwerpen heeft geinspireerd.

De architect zal echter deze kerk het meest bewonderen als de bekroning der monumentale trap, die naar de Piazza di Spagna afdaalt. Bij dit achttiende eeuwsche werk is op meesterlijke wijze gebruik gemaakt van de ongelijkheden, die het terrein opleverde, om door terrassen, balustrades, obelisken en vazen een even monumentaal als decoratief effect te bereiken. Innocentius XIII, die dit werk door Alessandro Specchi liet uitvoeren, heeft Rome een zijner schoonste gedenkteekenen geschonken.

De trap is meestal gestoffeerd met modellen voor schilders en beeldhouwers, die hier als het ware een beurs hebben. Aan den voet is een fontein van Bernini geplaatst, die den vorm van een schip heeft, en waaromheen de bloemenmarkt gehouden wordt.

Wij zijn hier in de deftigste buurt van Rome. Door de Via Sistina bereiken wij de Piazza Barberini, waar al weder een fontein van Bernini, een triton, die op een schelp blaast, is opgesteld. Dit plein is een der drukste van de stad, ofschoon het vroeger in een landelijke buurt lag, toen het spoorwegstation er nog niet was. De Piazza di Cappucini, die langzaam omhoog gaat, vormt één geheel met de Piazza Barberini. Hier heeft kardinaal Antonio Barberini sedert 1624 een klooster met kerk voor de Capucijnen laten bouwen. De kerk is naar het type van Sant' Ignazio ontworpen. Voor het hoofdaltaar ligt de stichter begraven, die als grafschrift koos: „Hier ligt stof, asch en verder niets". De andere kloosterlingen zijn onder de kerk bijgezet, maar niet begraven. Wie wat zenuwachtig is moet hun uitgedroogde lijken, in pijen gehuld en de tot ornamenten gerangschikte doodshoofden en beenderen maar niet gaan zien. Hun zullen de schilderijen in de kerk, die tot de beste werken van Guido Reni, Pietro da Cortona en Domenichino gerekend worden, meer voldoen.

Het Palazzo Barberini is een schepping van Bernini en met zijn prachtig park doet het eer aan een villa denken. Mooi van aanleg is de vestibule, waar door zuilen

en nissen een geheel werd verkregen, dat een zeer hoogen dunk geeft van Bernini's talent. Vooral de doorkijk naar den tuin, waar een fontein is aangebracht, leert den hedendaagschen bouwmeester, hoe de kunstenaars uit den Baroktijd natuur en architectuur met elkander wisten te doen samenwerken.

Het paleis bevat een verzameling van schilderijen, waaronder enkele goede. Voor den architect zijn echter de zalen der eerste verdieping belangrijker, die echter alleen bezichtigd kunnen worden, wanneer de Spaansche gezant, die het paleis bewoont, afwezig is.

De Via delle Quattro Fontane, die haar naam draagt naar vier fonteinen, door Sixtus V om een klein plein aangelegd, lag, eer het spoorwegstation er was, vrijwel aan het einde der bebouwde kom van Rome. Verder, naar het noordoosten zag men slechts villa's.

Het mooiste was de Villa Ludovisi, wier gronden echter nu door straten worden ingenomen. Hier zijn de duurste hôtels van Rome verrezen, als Hôtel Imperial, Majestic Hôtel, Hôtel Windsor, Savoy Hôtel, Eden Hôtel en hoe zij meer heeten mogen. Aan den ouden toestand herinneren alleen het Palazzo Piombino, de Villa Malta, waar nu de oud-kanselier Von Bulow woont, en de Villa Bonaparte.

Het pleintje der Quattro Fontane is merkwaardig om de kerk San Carlo, die Borromini daar bouwde. Het terrein was zeer onregelmatig, en de moeilijkheid, daaraan verbonden loste de ontwerper meesterlijk op, door den plattegrond ovaal te maken, en aan de beide korte zijden halfronde, aan de beide lange zijden daarentegen segmentvormige nissen toe te voegen. De gebogen lijnen van het plan ziet men ook in den gevel. Ofschoon de kerk maar klein is, schijnt zij vrij aanzienlijk van afmeting. Bij de schrijvers over kunst is zij niet in aanzien, doch wie haar bezoekt zal Borromini's talent waardeeren.

Van denzelfden meester is ook Sant'Andrea delle Fratte, die ten noordwesten der Piazza Barberini zich verheft, en die in haar koepel en klokkentoren eigenaardige proeven van zijn kunst bezit. De koepel vertoont in zijn plattegrond in- en uitbuigende lijnen, de toren heeft een vierkant benedendeel en een ronde lantaarn met zeer geestige bekroning, waarbij cherubijnen als hermen gebruikt zijn.

Men kan van de Piazza delle Quattro Fontane rechts naar het Quirinaal, links naar de Porta Pia gaan, door welke de Italiaansche troepen 20 September 1870 Rome binnentrokken. Daarom heet de straat, die er heen leidt, nu Via Venti Settembre. Zij is pas sinds 1890 bebouwd, want vroeger werd de weg ingesloten door tuinen, die de terrein-exploitatie heeft doen verdwijnen. Toch ziet men ook hier merkwaardige gedenkteekenen, zooals de kerk van Santa Susanna, het eerste werk van Carlo Maderna, in 1600 begonnen. De bouwmeester heeft, wat den gevel betreft, het voorbeeld, dat Giacomo della Porta bij San Luigi dei Francesi gaf, slechts in hoofdlijnen gevolgd, doch door festoenen, schilden, gebroken frontons boven de nissen en een balustrade boven het frontispies aan het geheel een meer decoratief karakter gegeven.

Iets verder verheft zich Santa Maria della Vittoria, een kerk, in 1620 begonnen, wier interieur verbazend rijk is. In een der linkerzijkapellen is Bernini's meesterwerk, het visioen der H. Theresia, te zien. Men heeft den kunstenaar verweten, dat hij meer de aardsche dan de goddelijke liefde heeft wedergegeven. De kanselier de Brosse zei al: „Si l'amour divin est ainsi, je m'y connais". Maar wat is Bernini toch een virtuoos met zijn beitel!

Dat niet alle meesters uit den Baroktijd evenveel talent bezaten, bewijst de Fontana dell' Acqua Felice. Domenico Fontana heeft hier hetzelfde motief gebruikt, als aan de Acqua Paola. Maar het reusachtige opschriftbord werkt nog ongunstiger en de figuur van Mozes is een parodie op Michel Angelo's beeld.

Waar deze fontein staat, begonnen de Thermen van Diocletianus, die zich tot het spoorwegstation uitstrekten. De fundeeringen zitten nog in den grond. De groote exedra is nog kenbaar in het halfcirkelvormige plein, waar de Via Nazionale begint, die het station met de Piazza Venezia verbindt.

Wat er in de zestiende eeuw nog van de Thermen overeind stond, werd tot een Karthuizer klooster ingericht. Paus Pius IV belastte Michel-angelo met dit werk. De kloosterkerk, Santa Maria degli Angeli, is een zaal uit de Thermen, die door dezen meester werd hersteld. Zij bestaat uit drie reusachtige overwelfde traveeën met composiet zuilen langs de muren, en maakt door haar afmetingen een grootschen indruk. Jammer is het, dat de achttiende eeuw, daarmede niet tevreden, de middenste travee naar twee zijden uitbreidde en het koor naar de dus verkregen ruimte aan de oostzijde verplaatste.

Een deel van het klooster is nu het Musco delle Terme, een der meest belangrijke verzamelingen van Rome. Wij zullen daar echter niet binnengaan, doch de Via Torino inslaan, die naar Santa Maria Maggiore leidt. Deze kerk, ook wel Lieve Vrouw ter Sneeuw geheeten, naar het wonder, waaraan zij gezegd wordt, haar stichting te danken, is een der zeven hoofdkerken van Rome. De andere zes zijn San Pietro in Vaticano, San Giovanni in Laterano, San Paolo fuori le mura, San Lorenzo fuori le mura, Santa Croce in Gerusalemme en San Sebastiano.

Van deze zijde komend zien wij het koor der basiliek, waartoe een reusachtige trap toegang geeft. De groote pilasterorde, waarmede de gevels prijken, is door Domenico Fontana ontworpen, die sinds 1586 de kerk verbouwde, en er de linksche koepelzaal, waar Sixtus V begraven ligt, aan toevoegde. De rechtsche kapel, eveneens door een koepel gedekt, liet Paulus V door Flaminio Ponzio bouwen, die in 1611 met het werk begon.

De voorgevel der kerk werd door Ferdinando Fuga in 1743 voltooid en is goed van verhoudingen. Doch de zijvleugels konden tot een paleis behooren, waarvan de middenpartij, met haar loge, den monumentalen ingang kon vormen. Zag men niet de 12e eeuwsche klokkentoren, dan zou iedere gedachte aan een kerk uitgesloten zijn.

Van binnen is de basiliek zeer indrukwekkend; haar bijzonder breede middenbeuk wordt van de zijbeuken door Jonische zuilen gescheiden, de rijke zoldering met caissons is een werk der zestiende eeuw. De kapel van Fontana vertoont zich van binnen als een ruimte, rijker en beter van verhoudingen, dan men van dezen bouwmeester, die meestal wat nuchter in zijn opvattingen is, zou verwachten. Ponzio heeft dan ook dit interieur in de andere kapel vrijwel gevolgd. Sixtus V ligt onder een wel wat al te pompeus monument begraven. Alle rijkdom van den Barokstijl is bij het versieren der kapel van Paulus V toegepast; Guido Reni schilderde de frescos.

In dit gedeelte van Rome bevinden zich de meeste Oud-Christelijke kerken. De kleine basiliek van Santa Pudenziana in de Via Urbana, noordwestelijk van Santa Maria Maggiore, verdient een bezoek om het mozaïek in de koornis, een zeldzaam werk uit de vierde eeuw, ofschoon het bouwwerk door een restauratie bedorven is. Het mozaïek vertoont de zinnebeelden der Evangelisten, zwevend om het kruis, dat op Golgotha staat. Achter dezen berg zijn eigenaardige gebouwen zichtbaar. Daarvoor is een binnenplein afgebeeld, dat door booggalerijen, met pannen gedekt, wordt omsloten, en waar Christus met de apostelen zittend zijn voorgesteld Dit mozaïek is het oudste van Rome.

Een andere Oud-Christelijke basiliek hier in de buurt, doch meer in het zuiden, is Santa Prassede, beroemd om een reliek, dat zij bevat. De ingang, in een onaanzienlijke straat, ligt naast den kruisbeuk der kerk, die, uit de negende eeuw afkomstig, tusschen de beuken afwisselend pijlers en zuilen heeft.

Het hoofdaltaar is van een baldakijn uit de achttiende eeuw voorzien, dat met de marmerbekleeding der koornis en de mozaïeken zeer goed overeenstemt. Die mozaïeken kunnen natuurlijk niet ouder zijn dan de kerk, doch hebben veel overeenkomst met de vorige. Boven de koornis, aan den triomfboog, is het Hemelsch Jerusalem, met het Lam Gods, in de nis Christus door heiligen omgeven, voorgesteld.

De kapel van San Zeno, waar het reliek, de bekroning der zuil, welke bij het geeselen van Christus gediend heeft, bewaard wordt, is geheel met mozaïeken versierd, die zeer merkwaardig zijn.

Nu brengt ons de Via Cavour naar de basiliek van San Pietro in Vincoli, gesticht ter plaatse waar Petrus door den engel uit zijn gevangenschap werd bevrijd. Het gebouw is weinig belangrijk, maar dankt zijn vermaardheid aan het grafteeken voor paus Julius II, door Michelangelo gemaakt, en in den kruisbeuk opgesteld, waar de overledene echter niet rust, daar hij in de St. Pieterskerk begraven werd.

Wat in San Pietro in Vincoli te zien is zijn slechts fragmenten van het grafteeken, die hier in 1545 werden geplaatst. Wat Michelangelo had willen maken, is te zien op de teekening in de Uffizi. Dat de tegenwoordige opstelling door Michelangelo zou zijn geschied, valt niet wel aan te nemen. De beroemde Mozes zou zich beter voordoen, als hij niet, evenals Rachel en Lea, door de voetstukken, consoles en borstbeelden daarnaast, werd ingesloten. Deze drie beelden alleen zijn door Michelangelo gemaakt. Het overige is van Marco del Bosco en Raffaele da Montelupo. De vier voetstukken, welke niets dragen dan consoles, de kriebelige arabesken der pilasters, de zoetelijke borstbeelden, die de kroonlijst dragen, maar vooral de figuur van den paus, die op weinig fraaie wijze tusschen de pilasters op een sarcofaag ligt, zijn bepaald hinderlijk.

Wij bevinden ons nu in de nabijheid der voornaamste overblijfselen van het antieke Rome, doch zullen dit op onze wandelingen niet bezoeken. Ieder, die te Rome komt, gaat naar het Forum en naar den Palatijnschen heuvel. De reisgidsen geven hier voldoende geleide, en mij zou het te ver voeren, wanneer ik mijn lezers daar brengen wilde.

Ik moet eerlijk erkennen, dat de overblijfselen van dat antieke Rome mij geen grooten indruk gegeven hebben. Zeker, het Colosseum, de Basiliek van Constantijn en nog enkele andere werken zijn nog zóó bewaard, dat men zich van de oorspronkelijke gedaante een goede voorstelling kan maken, maar overigens zeggen mij zuilstompen, overblijfselen van muren en vloeren zoo weinig, dat zelfs mijn levendigste verbeelding mij niet onder een bepaalden indruk kan brengen.

VERSCHEIDENHEID EN OVEREENSTEMMING.

QUI TROP EMBRASSE MAL ETREINT.

Het tooneel stelt voor een commissiekamer in het Raadhuis te Brielle, klein garnizoen- en visscherijstadje aan de Oude Maas (3876 inw.).

Eenige heeren zijn ter vergadering bijeen; wij herkennen in hen den voorzitter en de leden van de Gezondheidscommissie, zetelend te Brielle, onder wier ressort 16 gemeenten behooren. Verscheiden zaken zijn te behandelen geweest; de gemeentebesturen veroorloven zich de vrijheid alle bouwaanvragen aan de Gez. Comm. ter adviseering op te zenden.

Een der deskundige leden. Ja, mijnheer de voorzitter, 't is een moeielijk geval. Die bouwer te Hekelingen (965 inw.) wil nu een nieuwe straat aanleggen, maar nu weten wij toch verdraaid niet, welke breedte die zal verkrijgen, dat gemeentebestuur heeft maar wat gemaakt van zijn bouwverordening, er staat niets van voorgeschreven.

De voorzitter. Maar dat is nog niets bij het plan van die bouwmaatschappij te Hellevoetsluis (4289 inw.), die wil me een straat aanleggen, aan de eene zijde breed 10, en aan de andere zijde breed 8 M., het staat zoo in de bouwverordening, beweren zij.

Het andere deskundige lid. Ja, ja, wij moeten maar zien, dat wij in die verschillende verordeningen den weg vinden; de logica is ver te zoeken in die bonte mengeling van de meest uiteenloopende voorschriften.

Zoo worden nog eenige uren zwoegend doorgebracht; het zal ons dus niet verwonderen, dat de heeren blij zijn de vergadering te kunnen sluiten en een oogenblikje verademing te vinden onder een whiskey-soda in de societeit.

Daar klampt hen waarachtig aan de ambtenaar van het openbaar ministerie. Men ziet reeds aan zijn gezicht, dat hij niet bijster goed te spreken is. „'t Is me wat mooi's hier, met al die verschillende voorschriften, daar heb ik me de vorige week tegen een kerel uit Zuidland *f* 25 boete of 6 dagen hechtenis geeischt, omdat hij zonder bouwvergunning een villa had opgericht; deze week krijg ik nogmaals zoo'n misdadiger, en natuurlijk eisch ik weer dezelfde punitatie, maar o, wee, achteraf blijkt het een Briellenaar te zijn, zoodat ik als maximum maar *f* 40 boete had mogen eischen. Het is wel waar, dat de strafbedreiging al in de Woningwet staat, voor zoover het geen facultatieve voorschriften betreft, en ik weet ook wel, dat mijn kantonrechter toen niet meer oplegt dan *f* 5 boete, maar met zoo'n hoogen eisch krijg je nog eens een pluim in het Bouwkundig Weekblad, zooals onlangs mijn collega te Arnhem".

Maar *badinage a part*,

Met veel belangstelling heb ik indertijd kennis genomen van de instelling der Commissie waarop in „Sociale Hygiëne en Techniek XXVII" [1]) gezinspeeld werd.

Zoo spoedig echter werd gesproken als behoorende tot de taak dier Commissie te komen tot een ontwerp voor een Nederlandsche bouwwet is veel van mijn verwachting te loor gegaan. Niet omdat ik meen, dat meer overeenstemming in de verscheidenheid, niet te bereiken zou zijn. Maar een groot aantal fouten en leemten in de tegenwoordige verordeningen zijn juist toe te schrijven aan het klakkeloos overnemen van voorschriften door de gemeenten van elkaar en van de indertijd door het Bureau voor Staats- en Administratiefrechtelijke adviezen uitgegeven Leiddraad bij het samenstellen van eene verordening, als bedoeld in art. 1 der Woningwet, zonder dat rekening werd gehouden met de plaatselijke omstandigheden en behoeften.

Ik heb het altijd betreurd, dat de samenstellers dier leiddraad geen oog hebben gehad voor de behoeften van gemeenten van verschillende grootte, en naar mijne meening slechts op stadsgemeenten met b.v. 10—40 duizend inwoners hebben gelet.

Aan de eene zijde meen ik, dat veel meer eenheid in de verordeningen betracht kan worden en dan zou ik die willen zoeken in gelijke administratieve bepalingen, gelijke kwaliteits eischen voor de materialen, gelijke soliditeit voor de onderdeelen en bovenal eene gelijke indeeling, zoodat men eene willekeurige verordening ter hand nemend weet, waar men een bepaald voorschrift kan vinden.

Er zijn verordeningen b.v. de Zwolsche, waarin men niets kan vinden dan door haar geheel te doorlezen, en waar men na 1 jaar gebruik nog niets van onthouden heeft, al telt zij dan maar 95 artikelen, en er zijn daarentegen andere, b.v. de om zijne uitgebreidheid zoo gewraakte Amsterdamsche, waarvan ik na een even lang gebruik zelfs de cijfers der artikelen kende.

Maar in de verste verte zou ik geen gelijk- en gelijkvormigheid willen voorstaan, gelijk in boven aangehaald artikel als een ideaal wordt voorgesteld.

Ook afgescheiden van dit verschil van inzicht, mag men van de 15 opgenoemde gemeenten, maar zoo aannemen, dat de bevolking ongeveer in dezelfde economische verhoudingen verkeert.

Rangschikken wij de gemeenten eens naar het zielenaantal dan krijgen wij deze volgorde.

Hellevoetsluis	4289	12 %
Brielle	3876	14 %
Nieuw-Helvoet	2509	18 %
Rockanje	2337	14 %
Oostvoorne	2264	14 %
Spijkenisse	2196	15 %
Rozenburg	2191	16 %
Zuidland	1873	12 %
Nieuwenhoorn	1774	16 %
Heenvliet	1219	18 %
Oudenhoorn	1011	14 %
Hekelingen	96[illegible]	16 %
Vierpolders	764	17 %
Abbenbroek	706	16 %
Zwarte Waal	702	15 %

Het 2e cijfer geeft aan het percentage kiezers, waaruit waarschijnlijk al direct een verschil van welstand der bewoners valt af te leiden.

Overigens treffen wij er onder aan kleine garnizoensstadjes, visschersplaatsjes en landbouwdorpen.

Het behoeft toch geen betoog, dat eene verordening, die voor de eerste 2 goed is, voor de laatsten niet is te gebruiken.

Bepalen wij ons tot het voorschrift van de straatbreedte, dan treffen wij bij volgns. 1, 2, 5 en 6, dat zijn de beide stadjes, het badplaatsje en Rozenburg 10 M. aan, de overige volstaan met 7 M., behalve 2, welker bestuur zoo logisch is geweest te meenen, dat er geen straat wordt aangelegd.

Eigenlijk hadden alle dit voorschrift wel kunnen missen, straten worden daar immers niet aangelegd; het is een evenement als er eens een enkel nieuw huis wordt gezet. Er stond echter in de wet, dat voorschriften moeten worden gegeven omtrent de plaatsing van de gebouwen t o van elkander en daaruit vloeide voort, dat eene straatbreedte werd voorgeschreven.

Zoo kan men voor veel verschillen de oorzaak opzoeken en doet men zulks dan zal men al wel spoedig inzien, dat gelijk- en gelijkvormigheid niet eens iets is, dat nagestreefd, veel minder, dat bereikt zou moeten worden.

Zwolle, Aug. 1911. SCHAAD.

[1]) Zie bouwk. Weekbl. No. 33 van 19 Aug. j.l.

HET INGESTORTE HUIS IN DE MARIËNBURGSTRAAT TE NIJMEGEN.

EEN HUIS INGESTORT.

Men schrijft ons uit Arnhem:

Blijkens zijn artikeltje in het *Bouwkundig Weekblad* van 26 Aug. j.l. is de heer Schaad een weinig boos op *ons* omdat wij *wel*, — op den Inspecteur der Bouwpolitie te Nijmegen omdat die *niet* een beschrijving gaf van oorzaak en gevolgen der instorting van het in aanbouw zijnde huis aldaar. Wat ons betreft, wij vergeven hem die gemoedsstemming gaarne; wat wij hem echter nog niet zoo direct vergeven is zijn verzekering — zij het ook in anderewoorden — „als 't mij overkomt, zal ik het beter doen!"

Want van die verzekering gelooven wij voorshands niets; immers het instorten van een huis te Nijmegen bracht den heer Schaad in Zwolle zoodanig in de war, dat hij aan de meest voor de hand liggende handeling onzerzijds, n.l. met den Inspecteur der Bouwpolitie te spreken, vóór wij het verslag onzer bevindingen aanvingen, niet heeft gedacht.

En heusch, wij hebben met dien inspecteur gesproken en wisten daardoor alles — ook zonder het „versleten" sigarenzakje — wat de heer Schaad meende, dat wij *niet* wisten en dat hem zijn ondoordacht stukje deed schrijven.

Ondoordacht, zeker — want als hij ook maar even had overwogen, dat wij ons niet konden en mochten tevreden stellen met een blik op de puinhoopen, doch ter bevoegder plaatse om inlichtingen behoorden te gaan, dan verviel toch elken grond voor zijn stukje. Welnu, als het instorten van een huis te Nijmegen hem reeds zóó confuus maakt, wij vragen: „hoe zal 's heeren Schaad's apologie met betrekking tot het instorten van een huis in ..... *Zwolle* er dan wel uitzien?"

Wat aangaat onze anonymiteit, die wenschen wij voor dit speciale geval en om goede redenen, nog te handhaven, hoewel wij ons al zeer weinig van dien maatregel bedienen.

* * *

Ingevolge onze belofte in het *Bouwkundig Weekblad* van 12 Aug. j.l., No. 32, geven wij thans een kiekje van de catastrophe, waaruit duidelijk de door ons beschreven trechtervorm blijkt en zullen tevens de oorzaak van de instorting mededeelen. Het steunpunt S[1] (zie schetsje in genoemd *B. W.*), de pilaster, is bezweken; het nieuwe metselwerk van dezen pilaster was onvoldoende in den bestaanden zijmuur verbonden en kon tengevolge daarvan op ongeveer 1.50 M. uit den vloer binnenwaarts afwijken en doorbreken. De gekoppelde balken A verloren daarmede een van hun steunpunten, hetwelk een algeheele instorting tengevolge moest hebben.

Ter voorkoming van eventueel misverstand, deelen wij thans maar onmiddellijk mede, dat wij wederom iets verder zijn geweest dan de puinhoopen.

PERSONEEL VOOR DEN DIENST VAN DEN WATERSTAAT EN DE B. O. W. IN NED. INDIË.

vergenomen uit de Javabode, heeft in de groote pers een berichtje de rondte gedaan volgens hetwelk de N. I. regeering in overleg zou zijn getreden met den Minister van Koloniën omtrent de maatregelen, welke te nemen zijn, om te voorzien in het steeds stijgend gebrek aan ingenieurs voor den waterstaatsdienst aldaar. Het aantal vacatures, dat op het oogenblik in het korps bestaat, is reeds gestegen tot over de dertig.

Het voornemen zou nu zijn om het aanvangstraktement der adspirant-ingenieurs te verhoogen van *f* 250 tot *f* 350.—, en van de ingenieurs van *f* 350 tot 400, 's maands.

Maar ook dan blijft volgens de Javabode, het een groote vraag of dat voldoende is om de Nederlandsche ingenieurs herwaarts te lokken.

Uit dien hoofde moet zijn voorgesteld te trachten gediplomeerde

technici van vreemden landaard, bij voorkeur Duitschers en Denen, te krijgen en deze voor 5 jaren aan te stellen als tijdelijk ingenieur.
Ook de verkrijging van een voldoend aantal opzichters en architecten gaat met moeielijkheden gepaard, doordat een groot aantal, omdat zij elders meer geld kunnen verdienen, spoedig 's lands dienst verlaten.
Ik geloof dat vele met mij over een dg. bericht nog al verwonderd hebben opgekeken.
Aan de activiteit van den Hollander om in den vreemde eene positie te veroveren kan het niet liggen, dagelijks leest men benoemingen van technici naar alle oorden der wereld.
Maar in gemoede kan men toch ook niet zeggen, dat de bezoldingen en de verdere vergoedingen te gering zijn.
Dat men met een aanvangstractement van *f* 250.— niet kan rondkomen, is toch zeker niet waar, althans de pas aankomende officieren genieten niet meer (*f* 175.— tractement en *f* 75 vergoeding voor huishuur).
Het voorstel vreemdelingen in dienst te nemen lijkt mij al het meest ongeschikt.
Mij dunkt, dat men den weg op moet bij den aanvang der ingenieursstudie reeds studenten aan te nemen voor den dienst in N.I. met eene behoorlijke studietoelage, waardoor men onbemiddelde jongelui de gelegenheid opent hunne krachten aan 's lands dienst te wijden.
Zoo'n toelage zou b.v. *f* 1000 per jaar moeten bedragen, dus zou voor elk een *f* 5000 kosten, aangenomen dat deze jongelui in den daarvoor bestemden tijd afstudeeren.
Deze regeling zou het voordeel opleveren, dat men voor hen zou kunnen invoeren een afz. examen, waarbij zoowel van de c.i. als van de b.i. studie tot zijn recht kwam, terwijl tevens nadruk gelegd kon worden op Indische materialen en bouwwijzen en wat aan kennis van taal, land en volk van den Archipel worden gedaan.
Eene andere oplossing zou kunnen zijn, dat men voor goed onderlegde opzichters een afz. admissieexamen instelde, dat bevoegdheid gaf voor den Indischen dienst ingenieursexamen te doen.
Een vreemdeling weet toch b.v. niets van onze geschiedenis, letterkunde, staatsinrichting enz., die vakken konden dus al direct voor den Hollandschen opzichter worden geschrapt; verder zou warenkennis, algem. geschiedenis en een paar moderne talen kunnen vallen, zoodat slechts kennis van 1 moderne taal, maar deze dan ook zeer goed, werd verlangd:
Voor de opzichters zou mogelijk al veel zijn gewonnen door verbetering van de positie der architecten, met uitbreiding van hun aantal en van hun werkkring, liefst met vermindering van het aantal ingenieurs.
Ook voor opzichters zou eene betere gelegenheid tot opleiding moeten bestaan.
Er zouden b.v. beurzen of studietoelagen beschikbaar moeten zijn aan de middelbare technische school voor de bouwkunde te Utrecht.
Nog eene oplossing zou zijn de bestaande opleiding van genieopzichters dienstbaar te maken aan die voor den waterstaat Indië.
Waterstaat en genie loopen niet zoover uiteen, dat dit niet mogelijk zou zijn.
Is het een bezwaar burgerjongelui tot dien militairen cursus toe te laten, welnu zij kunnen zich als milicien bij het wapen der genie laten indeelen, met de verplichting het eerst tot militie-onderofficier te brengen alvorens de opleiding tot opzichter te mogen volgen.
Mij dunkt zoo'n poosje genist zijn, doet geen kwaad voor opzichters, die op wie weet, welke buitenposten werkzaam gesteld worden, terwijl als vergoeding voor het genotene allicht van hunne diensten gebruik gemaakt kan worden tegen een buitenlandschen vijand.
Deze overdenkingen worden de bevoegde autoriteiten wel aanbevolen.
Augustus 1911. SCHAAD.

BERICHTEN

Glasramen Vredespaleis. Aan den heer A. le Comte, directeur van het museum van Meerten, te Delft, is opgedragen de ontwerpen te maken voor de zeven ramen in gebrand glas voor het Vredespaleis, het geschenk van Nederland aan de Carnegie-Stichting.
Dekkersduin. De vereenigingen die Haghe, Bouwkunst, afdeeling den Haag, Alg. Ned. Verbond, afdeeling den Haag; Ned. Ver. Schoonheid in opvoeding en onderwijs, afdeeling den Haag; Arti et Industriæ; Haagsche Kunstkring; Pulchri Studia; Scheveningens Belang; Vreemdelingenverkeer, afdeeling den Haag; Centraal Bureau voor Vreemdelingenverkeer; Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen; Kunst aan Allen, hebben instemming betuigd met het adres aan den raad, ingezonden door de afdeeling 's Gravenhage der Ned. Natuurhistorische Vereeniging betreffende het behoud van Dekkersduin. Alg. H. Bl.

PERSONALIA

V. G. A. BOSCH. †

Den 3en September j.l. overleed op zijn landgoed „Seldensate" bij Middelrode in Noord-Brabant de heer V. G. A. Bosch.
In 1879 afgestudeerd als Bouwkundig Ingenieur vestigde hij zich te Arnhem als architect en voerde als zoodanig verschillende werken uit.
Na eenigen tijd trad hij uit de practijk om zitting te nemen in verschillende bestuurslichamen en commissiën, waarbij die van technisch en aesthetisch karakter zeker zijn meeste belangstelling hadden.
Hij was o. a. lid van het bestuur van de Ambachtsschool; van Artibus Sacrum; van de Woningvereeniging Openbaar Belang; van het Genootschap Kunstoefening; van de Commissie tot bewaring van gedenkstukken van Geschiedenis en Kunst; voorts was hij jarenlang voorzitter van de afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, terwijl hij mede zitting had in haar Hoofdbestuur.
Korten tijd was hij lid van den Arnhemschen Gemeenteraad, maar ondanks den geringen duur van dat lidmaatschap mocht hij toch de voldoening smaken, een groot aandeel te hebben gehad in de goede restauratie van het oude huis van Maarten van Rossen, het zoogenaamde Duivelshuis, welke restauratie werd opgedragen aan den heer Muijsken.
Hoewel hij door zijn minder goeden gezondheidstoestand genoodzaakt was, zich meer en meer aan allerlei functies te onttrekken, toch mocht de onlangs ingestelde Schoonheidscommissie het zich tot een voorrecht rekenen, hem als haren Voorzitter te zien optreden.
In den korten tijd van hare werkzaamheid is door hem te dien opzichte veel gepresteerd; de heer Bosch was een man met een scherpen blik op de architectonische waarde van een project of gebouw, met grooten kunstzin en uitnemend karakter, alle eigenschappen welke zijn gemis zeer zullen doen gevoelen.
Met hem is dan ook heengegaan een man, wiens verlies door allen die hem hebben gekend, ten diepste zal worden betreurd.
W. F. C. SCHAAP.

Naar verluidt is de Heer J. F. van Hoytema B. I. benoemd tot Bouwkundig Ingenieur Burgelijke Openbare Werken in Nederl. Indië.

CONCEPT NIEUWE STATUTEN EN ALGEMEEN HUISHOUDELIJK REGLEMENT, opgesteld door de Commissie tot Herziening van Stat. en Alg. Huish. Reglement — ingevolge besluit der Algemeene Vergadering op 31 Mei 1911 — en te behandelen op de Algemeene Vergadering van 20 September a.s. te 's Gravenhage.

CONCEPT-STATUTEN

ZETEL, DOEL EN MIDDELEN.

ART. 1. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, opgericht in 1842 en gevestigd te Amsterdam, stelt zich ten doel de vakbelangen van den architect voor te staan, de beoefening en kennis van en het onderwijs in de bouwkunst, benevens de algemeene belangen harer beoefenaars te bevorderen.
Onder bouwkunst wordt in deze Statuten verstaan het bouwvak in den uitgebreidsten, zoowel artistieken als technischen zin des woords, en alle aanverwante vakken.

ART. 2. De middelen waardoor de Maatschappij haar doel tracht te bereiken zijn in hoofdzaak:
1. Het nemen van leiding en het geven van advies bij de behandeling van actueele vraagstukken, de belangen der bouwkunst of harer beoefenaars rakende.
2. Het houden van vergaderingen.
3. Het uitgeven of doen uitgeven van een vakblad voor de beoefenaars der bouwkunst: Het Orgaan van de Maatschappij.
4. Het uitgeven of doen uitgeven van andere periodieken en werken van bouwkunstigen aard, benevens het steunen of aanmoedigen van dergelijke uitgaven.
5. Het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst.
6. Het houden van examens en het instellen van diploma's.
7. Het bevorderen der oprichting en het behartigen der belangen van Afdeelingen en Correspondentschappen.
8. Het vormen eener bibliotheek en het verzamelen van bouwkundige voorwerpen.
9. Het uitschrijven van prijsvragen.
10. Het houden van tentoonstellingen.
11. Het uitgeven van bekroonde ontwerpen en verhandelingen.
12. Het doen opmeten en in teekening brengen van bouwwerken en onderdeelen daarvan.
13. Het samenwerken met vereenigingen, die gelijksoortige doeleinden beoogen.

LEDEN.

ART. 3. De Maatschappij bestaat uit:
Eereleden, ... (E. L. M. B.)
Eerecorrespondenten . . . . . (E. C. M. B.)
Architect-Leden, ... (A. L. M. B.)
Buitengewone Leden, ...
Donateurs . . . . . .
Als Eereleden kunnen in aanmerking komen personen, in of buiten Nederland woonachtig, die de Bouwkunst bevorderen of zich jegens de Maatschappij bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt.
Als Eerecorrespondenten komen in aanmerking personen buiten Nederland woonachtig, aan wie niet dezelfde rechten kunnen worden toegekend als aan de Eereleden, doch wien de Maatschappij wegens hunne verdiensten op bouwkundig gebied of wegens bewezen diensten aan de Maatschappij, een onderscheiding wenscht toe te kennen.
Eereleden en Eerecorrespondenten worden benoemd door de Algemeene Vergadering op voorstel van het Hoofdbestuur of van minstens 25 stemgerechtigde Leden.
Om Architect-Lid te worden moet men óf een diploma bezitten als architect of Bouwkundig Ingenieur óf zonder dit diploma blijken geven deugdelijk werk in het architectenvak te hebben tot stand gebracht. In beide gevallen is het een vereischte, dat de kandidaten gedurende drie jaren, hetzij als architect, hetzij in openbaren of particulieren dienst, het vak praktisch hebben uitgeoefend en den ouderdom van 26 jaren hebben bereikt.
De tijd besteed aan de werkzaamheid in de praktijk gedurende de studie voor het verkrijgen van een diploma zal bij den voormelden tijd van drie jaren in rekening komen.
Architecten welke tevens het bedrijf van aannemer uitoefenen kunnen geen Architect-Lid zijn.
Om Architect-Lid te worden moet men door 2 Architect-Leden aan de nader te noemen Commissie van Onderzoek worden voorgedragen. Deze Commissie doet een voordracht aan het Hoofdbestuur, dat over het al of niet aannemen van het aspirant Lid beslist.
De namen der nieuw toegetreden leden worden met die hunner voorstellers gepubliceerd in het Orgaan van de Maatschappij.
Buitengewone Leden zijn in de eerste plaats de studeerenden voor Architect en Bouwkundig Ingenieur. Verder in het algemeen zij, die de Bouwkunst in den meest uitgebreiden zin van het woord genomen, of aanverwante vakken beoefenen of beoefend hebben, hetzij als Directie, gemachtigde of vertegenwoordiger daarvan, of wel hare belangen hebben te behartigen en daarbij niet het Aannemersbedrijf uit oefenen, als b. v. Ingenieurs, Genie Officieren, Chefs de bureaux, Bouwkundigen, Bouwkundige Opzichters en Teekenaars.
Buitengewone Leden moeten minstens den leeftijd van 19 jaar hebben bereikt.
Buitengewone leden die den leeftijd van 26 jaar nog niet zijn ingetreden betalen halve contributie.
Buitengewone Leden in het bezit van het diploma . . . . . ingesteld ingevolge besluit van de Algemeene Vergadering van . . . . . Bouwkundig Opzichters, in het bezit van het Diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891 en Bouwkundig Teekenaars, in het bezit van het diploma der Maatschappij ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 27 September 1907, die onafgebroken Buitengewoon Lid der Maatschappij geweest zijn, kunnen op aanvrage tot hun dertigste jaar van bovenstaande uitzonderingsbepaling gebruik maken.
Om Buitengewoon Lid te worden moet men worden voorgesteld door 2 Architect- of Buitengewone Leden aan het Hoofdbestuur, dat over het al of niet aannemen van het aspirant Buitengewoon Lid beslist.

Behoort bij het Bouwkundig Weekblad van 9 Sept. 1911. No. 36.

Donateurs zijn zij die zich uit belangstelling of wegens de desbetreffende voordeelen, bij A. H. R. bepaald, bij de Maatschappij willen aansluiten en de uitgaven van de Maatschappij wenschen te bezitten.
Bouwkundige Vereenigingen, inrichtingen van Onderwijs, Colleges en andere lichamen van bouwkundigen aard kunnen als donateur worden aangenomen.

ART. 4. Eereleden hebben dezelfde rechten als Architect-Leden.
Eerecorrespondenten ontvangen de uitgaven der Maatschappij, bedoeld bij Art. 25 sub 4.
Uitsluitend aan Architect-Leden is het stemrecht toegekend, behoudens de bijzondere bepalingen daaromtrent in het Algemeen Huishoudelijk Reglement voorkomende.
Alleen Architect-Leden hebben het recht candidaten voor het Hoofdbestuur te stellen, uit welke candidaten door de Architect-Leden het Hoofdbestuur gekozen wordt.
Alleen Architect-Leden kunnen leden van het Hoofdbestuur zijn.
Uitsluitend Architect-Leden kunnen leden voor de Commissie van Onderzoek, voor de Commissie van Arbitrage en voor de Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement zijn.
De Architect-Leden kunnen aizonderlijk vergaderen en worden daartoe opgeroepen door het Hoofdbestuur, hetwelk deze vergaderingen leidt en zulk eene vergadering moet uitschrijven, indien minstens 10 Architect-Leden daartoe het met redenen omkleed verzoek indienen.
De Algemeene Vergaderingen zijn ook toegankelijk voor de Buitengewone Leden en Donateurs.
Alle leden, zoo ook de Donateurs, hebben vrijen toegang tot de bibliotheek, de verzamelingen en de tentoonstellingen, door de Maatschappij georganiseerd, en kunnen aan de excursies deelnemen.
Zij ontvangen de uitgaven der Maatschappij, die bij Algemeen Huishoudelijk Reglement daarvoor zijn aangewezen.
De contributies der Leden en de bijdragen der Donateurs worden geregeld bij Algemeen Huishoudelijk Reglement.

ART. 5. Het lidmaatschap eindigt door opzegging, welke vóór den 1sten Januari van elk jaar schriftelijk moet geschieden. Wanneer vóór den 1sten Januari het lidmaatschap niet schriftelijk is opgezegd, loopt het voor een volgend jaar door.
Ingeval, niettegenstaande herhaalde aanmaning, een lid gedurende drie maanden na den vervaltermijn der contributie nalatig blijft in het betalen daarvan, kan het Hoofdbestuur hem royeeren.
Ingeval een lid zich schuldig maakt aan handelingen strijdig met het doel of de waardigheid der Maatschappij, kan zulk een lid door het Hoofdbestuur voor een bepaalden tijd — hoogstens voor een jaar — worden geschorst of geroyeerd met beroep op de Algemeene Vergadering. Over het royement moet binnen één jaar worden beslist. Heeft de schorsing een jaar voortgeduurd, zonder dat binnen dien tijd het royement is gevolgd, dan is de schorsing vanzelf opgeheven.
Geschorste of geroyeerde leden verbeuren de betaalde contributiën.

HOOFDBESTUUR.

ART. 6. Het Hoofdbestuur bestaat uit 9 leden. Leden eener firma of bloed- en aanverwanten tot in den derden graad, mogen niet tegelijkertijd zitting hebben in het Hoofdbestuur.

ART. 7. Het Hoofdbestuur, dat de Maatschappij in en buiten rechten vertegenwoordigt, heeft de dagelijksche leiding van zaken en het beheer van de geldmiddelen en de verdere eigendommen der Maatschappij.

ART. 8. Benoeming, bevoegdheid en aftreden van het Hoofdbestuur worden nader geregeld bij Algemeen Huishoudelijk Reglement.

ART. 9. Het Hoofdbestuur wordt bijgestaan door een Algemeen Secretaris, een Redacteur en zoo noodig door één of meer beambten.
De Algemeene Secretaris is ambtshalve Architect-Lid. Zijne functie kan met die van Redacteur vereenigd zijn.
Voor den Algemeenen Secretaris, den Redacteur en de beambten gelden wat betreft benoeming, ontslag, instructies, salaris en eventueele uit te keeren jaargelden of pensioenen de daarop betrekking hebbende bepalingen van het Algemeen Huishoudelijk Reglement.

COMMISSIËN.

ART. 10. De vaste Commissiën der Maatschappij zijn:
a) De Commissie van Onderzoek.
b) De Commissie van Financiën.
c) De Commissie van Redactie.
d) De Commissie van Onderwijs.
e) De Bibliotheek Commissie en
f) de Commissie van Arbitrage.
Tot de tijdelijke Commissiën behooren:
g) De Commissie van Stemopneming bij het verkiezen van Leden voor het Hoofdbestuur.
h) De Commissie tot het nazien der Rekening en Verantwoording van het Hoofdbestuur.
i) De Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement.
Het Hoofdbestuur regelt voor zooveel noodig met inachtneming van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement nader de taak dezer Commissiën bij reglement.

AFDEELINGEN, CORRESPONDENTSCHAPPEN EN SAMENWERKENDE VEREENIGINGEN.

ART. 11. De Maatschappij erkent Afdeelingen, die gevestigd kunnen zijn, hetzij in Nederland, hetzij in de Koloniën en Bezittingen. De Afdeelingen der Maatschappij worden genoemd naar de plaatsen harer vestiging.
De Afdeelingen worden vertegenwoordigd door eenen Raad der Afdeelingen, wiens samenstelling en werkzaamheid nader in het Algemeen Huishoudelijk Reglement zijn geregeld.
De Algemeene Secretaris der Maatschappij is ambtshalve Secretaris van dezen Raad.
Afdeelingen kunnen niet zonder goedvinden van het Hoofdbestuur worden in het leven geroepen, terwijl een getal van minstens acht Architect-Leden der Maatschappij vereischt wordt om een Afdeeling te vormen. Met toestemming van het Hoofdbestuur kunnen echter Afdeelingen aanvankelijk met minder dan 8 Leden worden opgericht. Het Hoofdbestuur bepaalt het ressort van elke Afdeeling. Samenvoeging van eenige plaatsen tot eene Afdeeling is geoorloofd.

Reeds bestaande lichamen kunnen door het Hoofdbestuur als Afdeelingen der Maatschappij worden erkend met behoud van hun naam, wanneer er in elk dier lichamen onder hunne leden minstens acht Architect-Leden der Maatschappij zijn.

ART. 12. De Afdeelingen worden bestuurd naar haar eigen Statuten of Reglementen, die niet in strijd mogen zijn met de Statuten en Reglementen van de Maatschappij en aan het Hoofdbestuur ter kennisname en goedkeuring moeten worden toegezonden.
In die Statuten of Reglementen moet worden bepaald, dat de Afdeeling of haar Bestuur geen besluiten mag nemen of handelingen mag verrichten, welke strijdig zijn met de besluiten of handelingen van een Algemeene Vergadering der Maatschappij, van eene vergadering der Architect-Leden, evenzoo dat vergaderingen der Afdeelingen, waar zaken de Maatschappij betreffende worden behandeld, toegankelijk zijn voor alle Architect-leden der Maatschappij, die onder het ressort der Afdeelingen behooren.
Die leden moeten worden opgeroepen tot het bijwonen van zulke vergaderingen.

ART. 13. Uitsluitend Architect-Leden van de Maatschappij zijn verkiesbaar tot Voorzitter en Secretaris eener Afdeeling. Met goedvinden van het Hoofdbestuur kan echter als Secretaris een Buitengewoon Lid of Donateur worden benoemd.

ART. 14. De Afdeelingen hebben het recht naast de leden der Maatschappij Afdeelingsleden aan te nemen. Deze laatsten hebben geen stemrecht in zaken de Maatschappij betreffende.

ART. 15. De Afdeelingen zijn vrij in haar financieel beheer. Alleen dan wanneer deze uitsluitend bestaan uit leden der Maatschappij, ontvangen zij na gedane aanvrage aan het Hoofdbestuur uit de kas der Maatschappij eene geldelijke toelage voor elk lid.

ART. 16. Iedere Afdeeling zendt jaarlijks vóór den 1sten April aan het Hoofdbestuur een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling.
In plaatsen, niet ressorteerende onder eene Afdeeling, kan een Lid-Correspondent door het Hoofdbestuur benoemd worden zooveel mogelijk moet getracht worden dat in alle plaatsen waar, zonder dat er eene Afdeeling der Maatschappij bestaat, belangstelling op bouwkundig gebied wordt aangetroffen, een Lid-Correspondent is aangewezen.
Zulke Correspondenten behartigen en bevorderen zooveel mogelijk de belangen der Maatschappij in de plaats van hun inwoning en de verder onder het Correspondentschap ressorteerende gemeenten.
Het Hoofdbestuur verdeelt voor zooveel noodig Nederland en de koloniën en bezittingen in Correspondentschappen. Deze indeeling met de namen der Correspondenten wordt jaarlijks door het Hoofdbestuur aan de Afdeelingsbesturen en Correspondenten medegedeeld.

ART. 17. Het Hoofdbestuur kan Vereenigingen, die gelijksoortige doeleinden beoogen, als samenwerkende vereenigingen erkennen, met welke niet alleen de Maatschappij zelve, doch ook hare Afdeelingen kunnen samengaan.

PRIJSVRAGEN.

ART. 18. Het Hoofdbestuur is bevoegd jaarlijks een of meer prijsvragen uit te schrijven volgens de bepalingen van het Algemeen Huishoudelijk Reglement.

ART. 19. Ten hoogste om de vijf jaar kan een Eereprijsvraag worden uitgeschreven, die den naam van „Eereprijsvraag Godefroy" draagt. De daarvoor uit te loven prijs of prijzen worden betaald uit een fonds, waarvoor de Maatschappij jaarlijks ten minste f 25.— bijdraagt.

PERIODIEKEN EN WERKEN DOOR DE MAATSCHAPPIJ UIT TE GEVEN.

ART. 20. Bij algemeen Huishoudelijk Reglement wordt bepaald, welke periodieken en werken van bouwkunstigen aard, behalve die bedoeld in art. 2 dezer Statuten, door of van wege de Maatschappij zullen worden uitgegeven, en worden nadere regelen omtrent deze uitgaven gesteld.

ART. 21. De Maatschappij erkent geene werken als door of vanwege haar uitgegeven, dan die, welke voorzien zijn van haar stempel.

VERGADERINGEN.

ART. 22. Ieder jaar worden Algemeene Vergaderingen gehouden; haar aantal wordt bij Algemeen Huishoudelijk Reglement bepaald.
Één daarvan wordt in de maand Mei te Amsterdam gehouden en is in het bijzonder voor huishoudelijke zaken bestemd.
De plaatsen waar de andere Algemeene Vergaderingen der Maatschappij gehouden worden, zullen door het Hoofdbestuur, na overleg met den Raad der Afdeelingen, vastgesteld worden. Ook daar waar geen Afdeeling der Maatschappij gevestigd is, kan eene Vergadering gehouden worden.
De Algemeene Mei-Vergadering wordt voorafgegaan door eene Vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur. Ook op andere tijdstippen kan eene Vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur gehouden worden, doch alleen wanneer het Hoofdbestuur of minstens de helft der Afdeelingen zulks noodig oordeelt.
De oproepingen tot al deze vergaderingen geschieden door het Hoofdbestuur; den leden wordt in het Orgaan der Maatschappij mededeeling van de aanstaande vergaderingen gedaan.

ART. 23. Het Hoofdbestuur heeft de bevoegdheid andere Algemeene Vergaderingen dan de hierboven genoemde te beleggen.
Op voorstel van 50 stemgerechtigde Leden of den Raad der Afdeelingen schrijft het Hoofdbestuur eene Buitengewone Algemeene Vergadering uit.
Het voorstel moet de redenen waarom deze verlangd wordt duidelijk omschrijven.
Het Hoofdbestuur geeft binnen een maand aan dit voorstel gevolg.

ART. 24. Alle Besluiten worden genomen met meerderheid van stemmen, tenzij Statuten of Reglementen het tegendeel vaststellen. Blanco stemmen tellen voor de berekening der meerderheid niet mee.

Staken de stemmen over eenig voorstel, zaken betreffende, dan heeft de Voorzitter een beslissende stem; geldt het personen, dan beslist, na twee vrije stemmingen en eene herstemming het lot, alles tenzij Statuten of Reglementen het tegendeel bepalen.

ART. 25. De Vergaderingen worden nader geregeld in het Algemeen Huishoudelijk Reglement.

TENTOONSTELLINGEN.

ART. 26. Ieder jaar wordt minstens één tentoonstelling van bouwkundigen aard gehouden.

BIBLIOTHEEK.

ART. 27. De bibliotheek en de verzamelingen der Maatschappij worden door de Bibliotheek-Commissie beheerd, volgens regelen door het Hoofdbestuur vast te stellen. Van deze Commissie is de Algemeene Secretaris ambtshalve lid.

VEREENIGINGSJAAR.

ART. 28. Het vereenigingsjaar begint den 1sten Januari en eindigt den laatsten December.

STATUTEN-HERZIENING.

ART. 29. Voorstellen tot wijziging dezer Statuten worden òf door het Hoofdbestuur aan de orde gesteld òf door minstens 25 Architect-Leden. Deze voorstellen worden schriftelijk ingediend en van eene toelichting voorzien en, wanneer deze niet van het Hoofdbestuur uitgaan, minstens twee maanden vóór hunne behandeling ter vergadering bij het Hoofdbestuur ingediend.
Zij worden in den regel op de Algemeene Mei-vergadering behandeld.
De voorstellen tot Statutenwijziging worden met de toelichting zoo spoedig mogelijk in handen gesteld van de te benoemen Commissie tot Statuten-herziening en eene maand vóór de Algemeene Vergadering, waarop zij zullen worden besproken, in het Orgaan der Maatschappij gepubliceerd. Ook het rapport der Commissie met — eventueel — een advies en nadere voorstellen van het Hoofdbestuur, worden zoo spoedig mogelijk, maar in ieder geval eene week vóór de Algemeene Vergadering, op dezelfde wijze bekend gemaakt.
Bij de beraadslagingen over deze voorgestelde veranderingen kunnen nadere wijzigingen, die met de reeds aangekondigde in verband staan, worden voorgesteld, welke alsdan onmiddellijk onderwerp van beraadslaging uitmaken.
Bij verschil van meening, of er al dan niet zoodanig verband bestaat, beslist de Vergadering bij meerderheid van stemmen.
De voorgestelde veranderingen moeten om aangenomen te zijn door een meerderheid van minstens $^3/_4$ der uitgebrachte stemmen zijn goedgekeurd.

ONTBINDING.

ART. 30. De Maatschappij kan niet ontbonden worden, dan na een besluit van eene met dat doel belegde Algemeene Vergadering. Op het voorstel tot ontbinding is het vorig artikel toepasselijk met dien verstande, dat een in handen stellen van de Commissie tot Statuten-herziening onnoodig, een advies van het Hoofdbestuur daarentegen verplicht is. Wanneer tot ontbinding besloten is, wordt bij gewone meerderheid omtrent de bezittingen der Maatschappij een besluit genomen met inachtneming van art. 1702 Burgerlijk Wetboek. In geval van ontbinding der Maatschappij kunnen de bezittingen verdeeld worden onder de leden, terwijl bij zulk eene verdeeling Architect-Leden en Buitengewone Leden in verhouding van hunne contributie in aanmerking komen.

INWERKINGTREDING.

ART. 31. Deze Statuten treden in werking 1 Januari 1912.

OVERGANGSBEPALING.

Bij de inwerkingtreding van deze Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement vastgesteld ter Algemeene Septembervergadering in 1911, treedt het tegenwoordig Hoofdbestuur, zijnde niet gekozen door uitsluitend Architect-Leden collectief af. Het zal in October 1911 een verkiezing uitschrijven voor het kiezen van een nieuw Hoofdbestuur.

Vastgesteld op de Algemeene Vergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst van 18 September 1908 en herzien op de Algemeene Vergadering van genoemde Maatschappij op 8 Februari 1910 en 20 September 1911.

Het Hoofdbestuur van de
Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

A. SALM G.Bzn., Voorzitter.
J. H. W. LELIMAN, Vice-Voorzitter.
S. DE CLERCQ.
L. C. DUMONT.
J. LIMBURG.
A. OTTEN.
B. J. OUENDAG.
W. F. C. SCHAAP.
JAN STUYT.

J. GRATAMA, Algemeen Secretaris.

INHOUD

Zetel, Doel en Middelen . . . . . blz.
Leden . . . . . „
Hoofdbestuur . . . . . „
Commissiën . . . . . „
Afdeelingen, Correspondentschappen en samenwerkende Vereenigingen . . . . . „
Prijsvragen . . . . . „
Periodieken en Werken . . . . . „
Vergaderingen . . . . . „
Tentoonstellingen . . . . . „
Bibliotheek . . . . . „
Vereenigingsjaar . . . . . „
Statutenherziening . . . . . „
Ontbinding . . . . . „
Inwerkingtreding . . . . . „
Overgangsbepaling . . . . . „

CONCEPT ALGEMEEN HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

LEDEN.

ART. 1. De voordracht tot toelating als Architect-Lid of Buitengewoon Lid geschiedt door een bij den Algemeenen Secretaris verkrijgbaar formulier, in te vullen met duidelijke opgave van naam, voornamen, maatschappelijke betrekking, datum en jaar van geboorte en woonplaats van den candidaat, welk formulier behoorlijk geteekend aan den Algemeenen Secretaris moet worden teruggezonden. Door dezen wordt het formulier voor Architect-Leden aan de Commissie van Onderzoek en voor Buitengewone Leden aan het Hoofdbestuur ter hand gesteld. De Commissie van Onderzoek brengt aan het Hoofdbestuur rapport uit, zooals omschreven is in de Statuten.
Wie lid is geworden, ontvangt eene kennisgeving daarvan door of namens het Hoofdbestuur, zoomede een exemplaar van de Statuten, het Algemeen Huishoudelijk Reglement, de Ledenlijst der Maatschappij, en den Catalogus van de Bibliotheek.
Indien een Adspirant niet als Lid kan worden aangenomen, wordt hiervan kennis gegeven aan de twee leden, welke hem hebben voorgesteld. Van de veranderingen in de Ledenlijst der Maatschappij wordt jaarlijks vóór de Algemeene Meivergadering opgave gedaan aan de leden.

ART. 2. De contributie bedraagt per jaar:
voor de Architect-Leden f 20.—;
voor de Buitengewone Leden f 15.—, terwijl zij die hun 26e jaar nog niet zijn ingetreden, de helft of f 7.50 betalen.
De bijdrage bedraagt per jaar voor Donateurs minstens f 15.—.
De Eereleden en Eerecorrespondenten betalen geen contributie.
De contributie, moet, telkens voor de helft vóór den 15den Februari en den 15den Augustus van het loopende jaar op eene door, of namens de Commissie van Financiën door het gedelegeerd lid onderteekende kwitantie worden voldaan. Deze kwitantie geldt voor het betrekkelijk half jaar als bewijs van lidmaatschap. Den Leden en Donateurs, die nalatig zijn in het betalen der contributie of bijdragen, worden gedurende den tijd dezer nalatigheid de uitgaven der Maatschappij niet toegezonden. De leden buitenslands gevestigd betalen de contributie van een geheel jaar vooruit.

ART. 3. In het algemeen is, op welk tijdstip het lidmaatschap ook aanvangt, de contributie voor het geheele jaar verschuldigd. Zij echter, die in de tweede helft des jaars als lid worden aangenomen, betalen slechts een half jaar contributie. Zij ontvangen toch de door of vanwege de Maatschappij in dat jaar reeds uitgegeven werken en periodieken, voor zoover de voorraad strekt, op dezelfde voorwaarden als de overige leden, doch het Orgaan der Maatschappij alleen na verkrijging van het lidmaatschap.

HOOFDBESTUUR.

ART. 4. De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het Orgaan van de Maatschappij door minstens 10 Architect-Leden, of door een wettige vergadering van de Architect-Leden eener Afdeeling, tevens Leden der Maatschappij speciaal tot dat doel geconvoceerd.
Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden vóór het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het Orgaan der Maatschappij.
De namen der candidaat gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn, voor de candidaatstelling bepaald, eerst verschijnend nummer van het Orgaan der Maatschappij. De candidaat gestelden, die binnen een week na deze publicatie, niet schriftelijk aan den Secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het Orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het Orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen. Alleen zij, die op de lijst der candidaten voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking. Zijn er niet meer candidaten, dan er open plaatsen zijn, dan zijn zij gekozen. Is dit geval niet aanwezig, dan wordt aan de stemgerechtigde leden uiterlijk 14 dagen vóór den dag dezer verkiezing een stembillet gezonden; zij leveren dit in behoorlijk gesloten omslag in bij den Algemeenen Secretaris der Maatschappij, minstens eene week voor de Algemeene Vergadering in het Maatschappelijk Gebouw te Amsterdam.
Deze omslag behoeft niet verzegeld te worden, maar mag niet van een naam, firmastempels of initialen voorzien zijn.
De Algemeene Secretaris stelt deze stembiljetten ongeopend in handen van de Commissie van Stemopneming bij het verkiezen van Leden voor het Hoofdbestuur, welke Commissie over den uitslag der stemming verslag uitbrengt op de Algemeene vergadering. Dit verslag wordt door het Hoofdbestuur bekend gemaakt in het orgaan van de Maatschappij.
Zij, die de meeste stemmen op zich vereenigd hebben, zijn verkozen; bij gelijk aantal stemmen beslist het lot.
De Voorzitter wordt benoemd door de Algemeene Vergadering uit het voltallig Hoofdbestuur. Hij bekleedt die functie tot de eerstvolgende Algemeene Meivergadering.
Is het Hoofdbestuur niet voltallig, dan kan zoo noodig een tijdelijk voorzitter worden benoemd.
Drie leden, waaronder de Voorzitter of de Vice-Voorzitter, moeten hun woonplaats hebben ter plaatse waar de Maatschappij volgens art. 1 dezer Statuten haren zetel heeft.

ART. 5. Telken jare, te beginnen met 1913, treden op den dag der Algemeene Meivergadering drie Hoofdbestuursleden volgens rooster af, en zijn slechts voor de eerste maal herkiesbaar.

ART. 6. Wanneer eene tusschentijdsche vacature ontstaat, heeft de verkiezing van een nieuw Hoofdbestuurslid plaats binnen twee maanden en op de boven omschreven wijze. De nieuwe functionaris treedt in den rooster op de plaats van zijn voorganger.

ART. 7. Het Hoofdbestuur heeft het recht subsidiën te verstrekken voor het nemen van proeven, het doen van onderzoekingen, het uitgeven van geschriften en plaatwerken en het op andere wijze bevorderen van de bouwkunst.

ART. 8. Het Hoofdbestuur regelt en verdeelt de werkzaam-

heden onderling volgens een Huishoudelijk Reglement, door het Hoofdbestuur vastgesteld.

ART. 9. Het Hoofdbestuur vergadert in den regel 1 maal per maand; voor het bijwonen van eene vergadering wordt aan die Hoofdbestuursleden, welke niet ter plaatse der vergadering wonen, eene vergoeding voor reis- en verblijfkosten uitgekeerd.

ART. 10. Een beknopt overzicht van het verhandelde op de Hoofdbestuursvergadering wordt, voor zoover daartoe geschikt, in het eerstvolgende nummer van het Orgaan der Maatschappij gepubliceerd met vermelding van de namen der Leden van het Hoofdbestuur die de betreffende Vergadering bijwoonden en mede werkten tot de genomen besluiten.

ART. 11. De Algemeene Secretaris en de Redacteur worden benoemd en ontslagen door de Algemeene Vergadering. De benoeming geschiedt op voordracht van het Hoofdbestuur. Het Hoofdbestuur is bevoegd deze ambtenaren te schorsen en brengt zulk eene schorsing zoo spoedig mogelijk ter kennis van de Algemeene Vergadering.
Het Hoofdbestuur is bevoegd de beambten aan te stellen en te ontslaan. Bij ontslag hebben die beambten evenwel beroep op de Algemeene Vergadering.
Het Hoofdbestuur bepaalt met welke werkzaamheden de Algemeene Secretaris, de Redacteur en de beambten zullen worden belast en draagt voor de juiste uitvoering daarvan de verantwoordelijkheid.
De instructies voor den Algemeenen Secretaris, den Redacteur en de beambten zijn bij afzonderlijk Reglement, door het Hoofdbestuur vastgesteld, geregeld.
Het salaris der ambtenaren en beambten wordt ieder jaar in de begrooting genoemd.
Het Hoofdbestuur heeft zich aan die bedragen te houden.

COMMISSIËN.

ART. 12. a. De Commissie van Onderzoek, die over de toelating van aspirant Architect-Leden voordrachten aan het Hoofdbestuur doet, bestaat uit drie leden, door en uit de Architect-Leden te kiezen op een Algemeene Vergadering uit een voordracht van dubbeltallen, door het Hoofdbestuur opgemaakt.
Elk jaar treedt op den dag der Algemeene Mei-vergadering het Commissielid, dat het langst zitting heeft gehad, af en is niet onmiddellijk herkiesbaar.
b. De Commissie van Financiën bestaat uit 4 leden, waarvan ten minste 2 Hoofdbestuursleden, terwijl de overige leden A. L. moeten zijn. Verlies van het Hoofdbestuurslidmaatschap brengt niet mede, dat men ophoudt lid der Commissie te zijn.
De Commissie adviseert het Hoofdbestuur omtrent het financieel beheer der Maatschappij, beheert namens het Hoofdbestuur de gelden der Maatschappij of draagt dit beheer, voor zoover zij dit wenschelijk acht, over aan den Algemeenen Secretaris, over wiens geldelijk beheer zij contrôle uitoefent.
De Commissie vergadert maandelijks. De Algemeene Secretaris woont als regel de vergaderingen der Commissie bij.
De Commissie wordt gekozen door het Hoofdbestuur binnen eene maand na de daarvoor in aanmerking komende Mei-vergadering.
Een der leden van de Commissie is meer in het bijzonder belast met de organisatie van de Permanente Expositie in het Maatschappelijk gebouw.
De Commissie treedt om de 3 jaar op den dag van verkiezing der nieuwe Commissieleden, voor het eerst in 1912, in haar geheel af, doch is herkiesbaar.
Tot uitgaven niet bij de begrooting toegestaan, noch tot overschrijding van eenigen post der begrooting wordt overgegaan, dan na ingewonnen advies van de Commissie van Financiën, van welke Commissie ook het advies moet worden ingewonnen, alvorens overeenkomsten worden gesloten, waaraan eenigszins belangrijke geldelijke gevolgen voor de Maatschappij verbonden zijn.
c. De Commissie van Redactie bestaat uit drie leden, waarvan minstens 2 Architect-Leden, terwijl het derde lid óf Architect-Lid óf Buitengewoon Lid moet zijn. Deze Commissie wordt op een Algemeene Vergadering gekozen uit een voordracht van dubbeltallen, opgemaakt door het Hoofdbestuur; zij treedt ieder jaar in haar geheel op den dag der Algemeene Meivergadering af, doch is herkiesbaar. De Commissie vergadert zoo noodig wekelijks in het Maatschappelijk Gebouw.
De voordrachten van het Hoofdbestuur, waarvan in dit artikel sprake is, worden minstens eene maand vóór de verkiezing in het Orgaan van de Maatschappij gepubliceerd.
d. De Commissie van Onderwijs behartigt het bouwkundig en bouwkunstig onderwijs in den ruimsten zin van het woord. Zij bestaat uit 5 leden, waarvan ten minste 3 Architect-Leden moeten zijn en de overige twee Architect-Leden of Buitengewone Leden kunnen zijn. De Commissie wordt gekozen door het Hoofdbestuur binnen een maand na de daarvoor in aanmerking komende Alg. Meivergadering. De Commissie treedt ieder jaar op den dag van verkiezing van nieuwe Commissieleden volgens rooster af, met dien verstande, dat na het eerste en het tweede jaar 2 leden aftreden en na het 3de jaar 1 lid. De leden zijn direct herkiesbaar.
e. De Bibliotheek-Commissie adviseert het Hoofdbestuur omtrent het beheer der Bibliotheek en omtrent het aanschaffen van nieuwe boeken en plaatwerken, en verleent hare medewerking bij de inrichting van de bibliotheek en hare verzamelingen. Zij bestaat uit 4 leden, waarvan 2 Architect-Leden moeten zijn en het 3de lid Architect-Lid, Buitengewoon Lid of Donateur kan zijn, terwijl de Algemeene Secretaris ambtshalve lid der Commissie is.
De Commissie wordt gekozen door het Hoofdbestuur binnen een maand na de daarvoor in aanmerking komende Alg. Meivergadering. De Commissie treedt om de 3 jaar op den dag van verkiezing der nieuwe Commissieleden, voor het eerst in 1915 in haar geheel, af, doch is herkiesbaar.
f. De Commissie van Arbitrage, ingesteld ter beslechting van gerezen geschillen tusschen den architect en zijn opdrachtgever, diens erfgenamen of rechtverkrijgenden, bestaat uit 6 leden, door en uit de Architect-Leden te kiezen. De Commissie treedt om de 3 jaar op den dag der Algemeene Mei-vergadering, voor het eerst in 1912, in haar geheel af, met dien verstande, dat de aftredende Commissieleden ten aanzien der voor hen aanhangige geschillen hunne bevoegdheid behouden. De Commissie is herkiesbaar.

Omtrent de candidaatstelling voor deze Commissie is het A.H.R. art. 4, 1e alinea, toepasselijk. Zijn er niet meer candidaten gesteld dan er plaatsen zijn, dan zijn de gestelde candidaten gekozen; in het tegenovergestelde geval wordt tot stemming overgegaan.
De taak dezer Commissie is nader geregeld in de Regelen voor berekening en uitbetaling van het Honorarium van Architecten.
g. De Commissie van Stemopneming bij het verkiezen van Leden voor het Hoofdbestuur en **h.** de Commissie tot het nazien der rekening en verantwoording van het Hoofdbestuur bestaan ieder uit 3 Architect-Leden, benoemd op en door de Algemeene Septembervergadering.
De Commissie van Stemopneming heeft een dag vóór de verkiezing zitting in het Maatschappelijk Gebouw en doet haar verslag schriftelijk aan het Hoofdbestuur.
i. De Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement bestaat uit 5 of meer Architect-Leden te benoemen door het Hoofdbestuur wanneer herziening aan de orde wordt gesteld.

ART. 13. Commissiën, voor zoover niet geëischt door Statuten of Algemeen Huishoudelijk Reglement, kunnen worden benoemd door de Algemeene Vergadering of door het Hoofdbestuur.

Bij tusschentijdsche vacaturen in een der bovengenoemde Commissiën heeft het Hoofdbestuur het recht een plaatsvervangend lid aan te wijzen, dat zitting heeft tot aan de desbetreffende verkiezing op de eerstvolgende Algemeene Vergadering.

ART. 14. De reis- en verblijfkosten der Commissiën komen ten laste der Maatschappij.

AFDEELINGEN EN SAMENWERKENDE VEREENIGINGEN.

ART. 15. De Raad der Afdeelingen wordt gevormd door de Voorzitters en Secretarissen der Afdeelingen of hunne plaatsvervangers. Vereenigingen, door het Hoofdbestuur als samenwerkende vereenigingen erkend, kunnen twee harer Bestuursleden, mits stemgerechtigde leden der Maatschappij, afvaardigen naar den Raad der Afdeelingen.
Deze Raad bespreekt de belangen der Afdeelingen en samenwerkende vereenigingen ten opzichte van de Maatschappij en de belangen der Afdeelingen en samenwerkende vereenigingen onderling.

ART. 16. De Raad der Afdeelingen vergadert zelfstandig, wanneer minstens de helft der Afdeelingen zulks noodig oordeelen. De Afdeeling, die in dezen het initiatief neemt, stelt de andere Afdeelingen en samenwerkende Vereenigingen onder behoorlijke motiveering in kennis met de onderwerpen, die zij behandeld wenscht te zien en roept, mits daarna voldaan is aan het bepaalde volgens de eerste alinea van dit artikel, de Vergadering bijeen.
Bij stemming brengt iedere ter vergadering vertegenwoordigde Afdeeling of samenwerkende vereeniging één stem uit.
De werkzaamheden ter vergadering worden geregeld volgens een reglement, dat door het Hoofdbestuur moet zijn goedgekeurd.

ART. 17. De reis- en verblijfkosten van de leden van den Raad der Afdeelingen komen niet ten laste der Maatschappij.

ART. 18. De toelagen aan de Afdeelingen bedoeld in Art. 15 van de Statuten moeten jaarlijks vóór de maand April worden aangevraagd en worden door het Hoofdbestuur, na advies van de Commissie van Financiën, vastgesteld. De toelage bedraagt minstens f 1.— per lid.

PRIJSVRAGEN.

ART. 19. Wanneer het Hoofdbestuur aangezocht wordt door Corporaties of particulieren om behulpzaam te zijn bij het uitschrijven van prijsvragen, zoo wordt daarbij in acht genomen hetgeen de Internationale en Nationale Prijsvraagregelen (resp. vastgesteld op het VIII Internationaal Architecten Congres te Weenen in 1907 en door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Architectura et Amicitia, Bouwkunst en Vriendschap en den Bond van Nederlandsche Architecten in 1911) aanbevelen of voorschrijven.

ART. 20. Bij studie-prijsvragen door het Hoofdbestuur uit te schrijven, stelt dit de onderwerpen vast, benoemt de Jury, stelt na overleg met deze het programma op en bepaalt welke prijzen zullen worden uitgeloofd; de Jury heeft zich te houden aan de door het Hoofdbestuur op te stellen prijsvraagregelen.

ART. 21. De uit te loven prijzen bestaan in gouden, verguld zilveren, zilveren of bronzen medailles of andere onderscheidingen, naarmate zulks bij het uitschrijven der prijsvraag door het Hoofdbestuur bepaald wordt. De prijzen worden uitgereikt met een getuigschrift der Maatschappij.

ART. 22. Reis- en verblijfkosten der Juryleden komen ten laste van de Maatschappij.

PERIODIEKEN EN WERKEN DOOR DE MAATSCHAPPIJ UIT TE GEVEN.

ART. 23. De periodieke uitgaven der Maatschappij worden geredigeerd door een Redacteur, onder toezicht en medewerking van de Commissie van Redactie.
In overleg en onder goedkeuring van het Hoofdbestuur kunnen door de Redactie correspondentschappen worden ingesteld.

ART. 24. De in het vorige art. genoemde periodieke uitgaven der Maatschappij zijn:
a) Het Bouwkundig Weekblad,
b) Het Bouwkundig Tijdschrift.
Het Bouwkundig Weekblad is het actueele vakblad, tevens Orgaan der Maatschappij. Het is bestemd om de vrije uiting van gedachten te bevorderen over de vakbelangen van den architect en over alle onderwerpen die kunst en technische wetenschappen, zoomede de techniek en oeconomie van het bouwvak en de maatschappelijke belangen van zijn beoefenaars raken en dient voorts ter publicatie van alle officieele mededeelingen, aankondigingen, verslagen, enz. betreffende de Maatschappij, hare Afdeelingen en Correspondentschappen.
Het Bouwkundig Tijdschrift is bestemd voor verhandelingen

van meer blijvende waarde dan het Weekblad bevat, zoowel op aesthetisch als op technisch gebied.

ART. 25. Het Hoofdbestuur heeft de bevoegdheid bovendien werken van bouwkundigen aard door of vanwege de Maatschappij te doen uitgeven.

ART. 26. De Nederlandsche Eereleden, de Architect-Leden, de Buitengewone Leden en de Donateurs, ontvangen kosteloos het Weekblad en het Tijdschrift.
De Buitenlandsche Eereleden en de Correspondenten ontvangen het Tijdschrift en die uitgaven, die het Hoofdbestuur daartoe zal aanwijzen.
Het Hoofdbestuur bepaalt welke andere uitgaven gratis aan de Architect-Leden of Buitengewone Leden (welke f 15.— contributie betalen) en de Donateurs zullen worden verstrekt en bepaalt den prijs der niet gratis te verstrekken uitgaven.

ART. 27. De geleverde bijdragen voor de periodieke uitgaven worden gehonoreerd volgens een honorariumtabel door het Hoofdbestuur opgemaakt.

VERGADERINGEN.

ART. 28. Door de Maatschappij worden ieder jaar minstens 2 Algemeene Vergaderingen gehouden, waarvan een in Mei en een in September. Aan de laatste wordt zoo mogelijk eene excursie verbonden. Een bepaalde plaats is voor de Algemeene Vergadering niet voorgeschreven, behalve voor de Algemeene Meivergadering, welke te Amsterdam moet worden gehouden.

ART. 29. De vergaderingen zijn bestemd voor het houden van voordrachten en voor het behandelen van vraagstukken, die in den ruimsten zin de vakbelangen, de bouwkunst of aanverwante vakken en hunne beoefenaars betreffen, alsmede tot het afdoen van huishoudelijke aangelegenheden.

ART. 30. Tot het houden van voordrachten of het doen van mededeelingen wordt in de eerste plaats aan hen het woord verleend, die vooraf aan den Voorzitter hun voornemen daartoe hebben te kennen gegeven en wel naar orde van den tijd der kennisgeving. De Voorzitter heeft echter het recht deze orde te wijzigen en ook de voordrachten en mededeelingen, zoo de vergadering er te zeer door verlengd zou worden, uit te stellen tot de eerstvolgende Algemeene Vergadering of daarvoor eene Buitengewone Algemeene Vergadering te beleggen.

ART. 31. Geen voorstel wordt ter Algemeene Meivergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.
Voor de overige vergaderingen is deze termijn acht dagen met handhaving der overige vereischten van indiening.
Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er voor zijn om een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergaderingen zullen worden behandeld, met de toelichting en, zoo noodig, een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het Orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

ART. 32. Ieder lid, dat de vergadering komt bijwonen, zet zijn handteekening in een register.

ART. 33. Ieder Architect- of Buitengewoon Lid heeft het recht om iemand in de vergadering te introduceeren. Het Hoofdbestuur en de Besturen der Afdeelingen kunnen ook leden van andere technische of artistieke vereenigingen, alsmede andere personen, in Nederland gevestigd, eenmaal 's jaars in de Vergadering toelaten. Hiervan wordt aanteekening gehouden in een Introductieboek.

ART. 34. In de Algemeene Mei-Vergadering wordt de hieronder vermelde volgorde in acht genomen:
1. Verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen; desgewenscht bespreking van dit Verslag.
2. Verslag over het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur.
3. Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Hoofdbestuursleden.
4. Benoeming door den Voorzitter eener Commissie van Stemopneming — Stembureau — van drie leden ter Vergadering aanwezig.
5. Verkiezing van den Voorzitter van het Hoofdbestuur.
6. Rapport van de Commissie tot het nazien der rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar.
7. Verslag van de Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij.
8. Uitloting van aandeelen in de geldleeningen der Maatschappij.
9. Behandeling en vaststelling van de begrooting over het loopende jaar.
10. Verkiezing van leden in de Commissie van Onderzoek en in de Commissie van Redactie.
11. Mededeeling der conclusiën van de rapporten van beoordeelaars der prijsvragen.
12. Uitreiken van prijzen.
13. Bespreking van en stemming over ingekomen voorstellen.
14. Mededeelingen van wege het Hoofdbestuur omtrent het standpunt dat de Maatschappij inneemt ten opzichte van actueele vraagstukken, betrekking hebbende op het beroep van den architect en de Bouwkunst. Overzicht van de vraagstukken, welke in het loopende jaar behandeld zullen worden en het eventueel benoemen van Commissiën tot het geven van praeadvies.
15. Bespreking van hetgeen verder ter tafel wordt gebracht.

TENTOONSTELLINGEN.

ART. 35. De regeling der tentoonstellingen berust bij het Hoofdbestuur, hetwelk prijzen kan beschikbaar stellen voor verdienstelijke inzendingen.

REGLEMENTSHERZIENING.

ART. 36. Op herziening van het Algemeen Huishoudelijk Reglement is art. 29 der Statuten van toepassing, met dien verstande, dat in plaats van „Commissie tot Statutenherziening" gelezen wordt „Commissie tot herziening van het Algemeen Huishoudelijk Reglement" en dat voor aanneming van wijzigingen de gewone meerderheid voldoende is.
Om de vijf jaar, voor de eerste maal bij den aanvang van het jaar 1916 wordt in eene vergadering van het Hoofdbestuur expresselijk de vraag overwogen of er reden is een herziening van het Algemeen Huishoudelijk Reglement voor te stellen.

INWERKINGTREDING.

ART. 37. Dit Algemeen Huishoudelijk Reglement treedt in werking 1 Januari 1912.

OVERGANGSBEPALINGEN.

ART. 38. Waar roosters moeten worden opgemaakt ter regeling der aftreding van Commissie-leden zal dit voor de eerste keer door loting worden bepaald.
De tegenwoordige Kunstlievende Leden, die *f* 5.— betalen *blijven f* 5.— betalen en ontvangen wat zij op het oogenblik ontvangen. Hetzelfde betreft de Kunstlievende Leden die *f* 15.— betalen.

Aldus vastgesteld op de Algemeene Vergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst van 18 September 1908 en herzien in de Algemeene Vergadering van genoemde Maatschappij op 6 Februari 1910 en 20 September 1911.

Het Hoofdbestuur van de
Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

A. SALM G.Bzn., Voorzitter.
J. H. W. LELIMAN, Vice-Voorzitter.
S. DE CLERCQ.
L. C. DUMONT.
J. LIMBURG.
A. OTTEN.
B. J. OUËNDAG.
W. F. C. SCHAAP.
JAN STUYT.

J. GRATAMA, Algemeen Secretaris.

INHOUD

Leden . . . . . blz.
Hoofdbestuur . . . . . "
Commissiën . . . . . "
Afdeelingen en samenwerkende Vereenigingen . . . "
Prijsvragen . . . . . "
Periodieken en Werken door de Mij. uit te geven . "
Vergaderingen . . . . . "
Tentoonstellingen . . . . . "
Reglementsherziening . . . . . "
Inwerkingtreding . . . . . "
Overgangsbepalingen . . . . . "

31ste JAARG. – 16 SEPT. 1911 – No. 37

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Alg. September Vergadering-Excursie. — Alg. Administr. Voorwaarden. — Proef onbrandbaar rieten en strooien dak. — Conferentie Bouwk. Element-Heimatschutz. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Opwekking. — Wandelingen in en om Rome, III. door A. W. Weissman. — De Utrechtsche Tentoonstelling, door G. Versteeeg. — Commissie van advies in zake de bebouwing van Gemeente Bouwterreinen te Amsterdam. — Internationale Prijskamp monument-Bern. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE SEPTEMBER VERGADERING-EXCURSIE TE 's-GRAVENHAGE OP WOENSDAG 20 SEPTEMBER EN DONDERDAG 21 SEPTEMBER.

Programma:

Woensdag 20 September.

1 uur n.m. Gelegenheid tot bezichtiging van de gebouwen der Grafelijke Zalen.

2 uur n.m. Algemeene Vergadering, in de Lairessezaal in het Gebouw der Grafelijke Zalen.

Agenda.

Mededeelingen van den Voorzitter
Benoeming Eereleden
Verkiezing Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).
Verkiezing van de Commissie van Stemopneming (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).
Vaststelling Concept Nieuwe Statuten en Alg. Huish. Reglement, opgemaakt door de Commissie tot Herz. v. Stat. en Alg. Huish. Regl. (zie de bijlage van B. Weekblad No. 36, 1911).
Vaststelling 2e Concept-Wijzigingen en Aanvullingen der Nat. Prijsvraag-Regelen, ingediend door de Permanente Prijsvraag-Commissie (gepubliceerd in B. Weekblad 1911 no. 34, blz. 399 e.v.)
Bespreking van de voorgestelde Alg. Administr. Voorwaarden v. h. uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen door de desbetreffende Commissie (gepubliceerd in B. Weekblad 1911 No. 10—16).

Na afloop: Bezoek aan het strand te Scheveningen.

6½ uur n. m. Gemeenschappelijke maaltijd in het Kurhaus te Scheveningen; f 2.50 per couvert.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Donderdag 21 September.

10 uur v. m. Bezichtiging van het Vredespalcis onder leiding van den heer J. A. G. van der Steur.

Na afloop: Bezichtiging van het Park Zorgvliet.

12½ uur n. m. Gemeenschappelijke lunch in de „Promenade", f 1.— per couvert.

2 uur n.m. Auto-tocht: de auto's rijden van de Promenade af en nemen de route: Stadhouderslaan—Prins Mauritslaan—Lijn 10—Parkweg—Van Stolkpark—Duinweg—Nieuwe Scheveningsche weg—Witte Brug—Kanaal—Javastraat—Plein 1813—Parkstraat—Lange en Korte Voorhout—Leidsche Weg—Buiten de Pauw (waar de thee wordt aangeboden)—Buiten Backershaegen—Wandeling Jagershuis—Parken Groot Haesebroek en Oud-Wassenaer.

6½ uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in kasteel Oud-Wassenaer, f 2.50 per couvert.

10 uur n.m. Terugtocht per auto naar de stad en de treinen. De kosten van den autotocht heen en terug bedragen per persoon plm. f 2.—

Met het oog op het tijdig nemen van maatregelen is het **dringend noodzakelijk,** dat heeren deelnemers zich zoo **spoedig mogelijk, uiterlijk Maandag 18 September,** opgeven bij den heer J. F. van Hoytema, secretaris van de Regelingscommissie, Celebesstraat 30, Den Haag.

HERZIENING ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN.

De Commissie tot behartiging van de Vakbelangen van den Architect heeft de eer mede te deelen, dat naar aanleiding van haar verzoek, dato 22 April en 2 September 1911, (zie Bouwkundig Weekblad No.'s 16 en 35) om in kennis te mogen worden gesteld van bemerkingen welke de Architect-Leden meenen te moeten maken op het concept van de Commissie van Afgevaardigden van de „Vereeniging van Delftsche Ingenieurs", „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst" en van den „Aannemersbond", gepubliceerd in de Bouwkundige Weekbladen No.'s 10—16, de navolgende opmerkingen door haar zijn ontvangen:

Het blijkt dat in hoofdzaak HH. opmerkers zich kunnen vereenigen met de in het ontwerp neergelegde hoofdbeginselen en het is juist uit belangstelling voor deze belangrijke materie, dat zij nog het volgende wenschen op te merken, t. w.:

Ia. § 2. Borgtocht.

De algeheele afschaffing van persoonlijken borgtocht wordt ontraden, (ofschoon wel het algemeen streven daartoe leidt). Daardoor wordt immers den pas afgesneden aan jonge krachten met vakkennis, doch met klein kapitaal. Indien een jong aannemer zich vestigt, gaan zijn spaarduiten meestal aan materiaal en verdere installatie-kosten op en dan zou bij zonder persoonlijken borgtocht uitgesloten zijn om een of ander werk aan te nemen. Met maatschappijen die berg blijven, worden zij duurder geholpen dan door persoonlijke borgen.
Behalve leveranciers (dit is sterk te ontraden) treden toch veel collega's en vroegere patroons op.

b. De toelichting tot deze § geeft uitvoerig de redenen aan waarom de voorkeur gegeven is aan „zakelijken" borgtocht in plaats van aan de thans gebruikelijke methode van „persoonlijke" borgstelling.
Toch moet gevreesd, dat men verkeerd zal uitkomen, indien men meent dat hierdoor niet meer zal kunnen worden voorkomen wat als een der groote nadeelen van de huidige regeling wordt genoemd, dat n l. „als 't ware iedereen naar een werk kan inschrijven".
Integendeel! Vooral wanneer, zooals de Commissie wil, „maatschappijen welke daarvan hun bedrijf maken" als borg worden aangenomen, zal niet meer „als 't ware", maar zal inderdaad „iedereen" naar de aanneming van een werk kunnen mededingen.
Risico is immers zoo goed als uitgesloten (ten minste voor de borgblijvende Maatschappij) zoodat credietbanken (al of niet in verbinding staande met groote leveranciers) tegen een kleine commissie, borgtochten zullen willen stellen voor zoo goed als ieder die daarom vraagt.
Een tweede nadeel van „zakelijken" borgtocht tegenover „persoonlijken" zal aan den dag treden bij eventueele onstentenis (b.v. door overlijden) van den aannemer.
Bij persoonlijke borgstelling treedt de borg in zoo'n geval in de plaats van den aannemer en kan het werk dan vrijwel ongestoord worden voortgezet. Vooral indien als borg aannemers worden gesteld, heeft dit systeem onmiskenbare voordeelen; óók, en niet het minst, voor de nabestaanden van den aannemer. (zie ook de opmerkingen bij de §§ 48 en 49).

II. § 6. Gunning.

In deze § regelende de „Gunning" dient nog een bepaling te worden ingelascht, die aan den aanbesteder het recht geeft het werk aan géén der inschrijvers (zelfs uitgenoodigden) te gunnen.
Zooals § 6 thans wordt voorgesteld, zou de besteder steeds verplicht zijn het werk aan een der inschrijvers te gunnen, óók, indien door veranderde omstandigheden of door belangrijke overschrijding van de begrooting de uitvoering moet worden uit- of afgesteld; hetgeen toch niet in de bedoeling kan liggen.

III. § 9. Verplichtingen van den Besteder. Deze § regelende de „verplichtingen van den Besteder" zal — indien ongewijzigd gehandhaafd — aanleiding kunnen geven tot chicanes van aannemers die vreezen niet op tijd te kunnen opleveren.
Niets zal dan eenvoudiger zijn dan „alle gegevens die voor eene behoorlijke samenstelling der werken noodig zijn" onmiddellijk na de gunning van den aanbesteder te „verzoeken" en — indien aan dat verzoek natuurlijk dan nog niet kan worden voldaan — (men denke b.v. aan details van binnenbetimmeringen, gebrand glas en d.g.l.) den besteder in gebreke te stellen om zich van verantwoording voor te late oplevering ontslagen te krijgen: misschien nog wel schadevergoeding te vragen voor het te laat verstrekken van de noodige gegevens.
Eene bepaling, die de beslissing omtrent de vraag *welke* gegevens op een zeker oogenblik noodig zijn en door den aannemer gevorderd kunnen worden, uit de handen van den aannemer neemt en brengt bij de directie, is hier zeker noodig.

IV. § 8. Overdracht van het werk.

Bij het verbod tot overdracht van het werk aan een ander, zonder schriftelijke machtiging van den aanbesteder, dient gevoegd te worden een verbod tot overdracht van een of meer gedeelten (onderdeelen) aan een of meer anderen, zonder schriftelijke machtiging der Directie.

V. § 10. Directie.

De 3e alinea van deze § behoort alleen thuis in bestekken van die werken, waarvan de Directie door Ambtenaren wordt gevormd, omdat b. v. door verplaatsing, verandering van de personen, die de directie vormen, niet is uitgesloten. Voor werken, opgedragen aan particuliere directies, behoort deze alinea te worden uitgeschakeld, omdat de particuliere ingenieur of architect, *deze* A. V. in het bestek van kracht verklarende, door deze bepaling tegenover den aanbesteder in een zeer vreemde positie zou kunnen komen.

VI. § 23. Termijnsverlenging.

De 6e alinea van deze § regelende het recht op termijnsverlenging bij werkstakingen enz., zal tot veel moeilijkheden aanleiding kunnen geven. Behalve de reeds door den heer Keppler onder het motto „Op sleeptouw" aangevoerde bezwaren, kan nog gewezen op de mogelijkheid, dat een aannemer, vreezende te laat te zullen opleveren, door allerlei middelen eene werkstaking kan provoceeren. Indien b. v. het timmerwerk te laat gereed zou komen, kan hij door de metselaars tot staking te drijven, gedurende deze metselaarsstaking het timmerwerk bijwerken, en dus toch — dank zij de termijnsverlenging — boete wegens te late levering ontgaan.
Arbitrage, zooals ook door den heer Keppler wordt voorgestaan, over de vraag of een werkstaking of uitsluiting recht geeft op termijnsverlenging, moet in ieder geval worden toegelaten en niet imperatief worden voorgeschreven, dat daardoor recht op verlenging ontstaat.

VII. § 25. Opneming.

De 4e alinea van deze § verdient op prijs te worden gesteld; echter zou om de bedoeling te verduidelijken en traineeren bij het afmaken te voorkomen, *niet* moeten worden gezegd, dat het gereedmaken binnen 14 dagen *geschiedt*, terwijl de kosten een bedrag van niet *minstens*, doch *hoogstens* f 100.— niet overschrijden mogen.

VIII. § 26. Betaling.

Alinea 4 dezer § zal niet steeds toepassing kunnen vinden.
Men denke b. v. aan betalingen door woningbouwvereenigingen, die in hunne betalingen afhankelijk zijn van de Rijksuitkeeringen.

IXa. § 44. Schade.

Van deze § zouden alinea 7 en 8 kunnen vervallen. In ieder geval zou bij alinea 7 moeten gevoegd worden, bouwstoffen *op het terrein aanwezig*.

b. Verduidelijking behoeft de 1e alinea, om vast te leggen, dat stormschade aan in aanbouw zijnde of nog niet opgeleverde bouwwerken in ieder geval voor rekening en risico van den aannemer is.
De aannemer toch is de eenige, die dergelijke schade kan voorkomen, door voldoende maatregelen daartegen. Ofschoon onvoldoende schoren of vastzetten van nog niet voldoende bevestigde deelen en dergelijke, wel onder de in § 1, voorziene „nalatigheid" van den aannemer te brengen zal zijn, geeft misschien alinea 8, waarin wordt verlangd, dat de aannemer aantoont, dat hij „alle middelen waarover hij had te beschikken" heeft aangewend om schade te voorkomen, aanleiding tot moeilijkheden. Indien b.v. bij een opkomenden storm op *dat* oogenblik niet voldoende schoormateriaal ter beschikking van den aannemer is om schade te voorkomen, is dat niet ter beschikking zijn het gevolg van niet tijdige voorziening door den aannemer, zoodat de schade dan toch voor zijne rekening moet komen. Wellicht is door het in één § behandelde der schaderegeling bij waterstaat en bouwwerken deze § minder duidelijk geworden, en zou aanvulling in bovengenoemden zin wenschelijk zijn.

Xa. § 45. Aansprakelijkheid van den Aannemer.

Zou het niet noodig zijn aan alinea 1 toe te voegen „indien bewezen kan worden, dat alles naar de voorschriften geschied is?"

b. De 1e alinea beperkt den duur van de aansprakelijkheid des aannemers tot de eindoplevering. Ofschoon in 't algemeen veel voor dit standpunt te zeggen valt, geeft de toelichting reeds de mogelijkheid toe, dat de aannemer langer zedelijk aansprakelijk kan zijn, door de toevoeging van de zinsnede, „althans indien de uitvoering naar den eisch geschiedde". Hoe nu, indien na de oplevering blijkt, dat de uitvoering niet naar den eisch geschiedde, terwijl dit feit niet vóór de oplevering is kunnen geconstateerd worden en van de slechte uitvoering schade het gevolg is? De mogelijkheid van een dergelijk geval is niet uitgesloten.

XI. § 48. In gebreke blijven van den Aannemer.

§ 49. Onvermogen of overlijden van den Aannemer.

In verband met de gemaakte opmerkingen bij § 2, laatste alinea, blijkt dat deze §§ voor dat geval een verbazend omslachtig en tijdroovende oplossing geven.

Ter herinnering diene, dat op de a.s. Algemeene Septembervergadering de Heeren, welke deze opmerkingen maakten, in de gelegenheid gesteld zullen worden die nader mondeling toe te lichten.

Voorts werd nog onderstaand schrijven ontvangen van de Sociaal Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten:

12 September 1911.

Aan
Het Hoofdbestuur van de Maatschappij
tot Bevordering der Bouwkunst.
Amsterdam.

Mijne Heeren.

Bij de publicatie in het Bouwkundig Weekblad van het ontwerp „Algemeene Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren", werd verzocht eventueele opmerkingen of beschouwingen te doen toekomen aan den Heer G. Versteeg te Arnhem, en wel vóór 1 Mei 1911.
Daar wij door toevallige omstandigheden dezen termijn moesten laten verstrijken, zijn wij zoo vrij ons direct tot Uw Hoofdbestuur te wenden met de mededeeling, dat ons Bestuur met belangstelling van de ontworpen „Algemeene Administratieve Voorschriften" heeft kennis genomen, doch gaarne eene opmerking zou willen maken ten aanzien van een bepaald punt, en wel punt 6 van par. 23.
Het wil ons Bestuur voorkomen, dat door deze bepaling, zooals zij is geredigeerd, eenzijdig stelling wordt genomen bij te verwachten arbeidsconflicten. Door toch de in deze zinsnede bedoelde werkstakingen en uitsluitingen van te voren als overmacht te qualificeeren, en er het recht op termijnverlenging aan te verbinden, wordt den werknemers de strijd belangrijk verzwaard, daar de geldelijke nadeelen van de staking of uitsluiting dan bijna geheel op laatstgenoemden drukken.
Wij kunnen ons voorstellen, dat van de zijde van den Ned. Aannemersbond tegen de voorgestelde bepaling volstrekt geen bezwaren zullen worden geopperd, daar zijne leden er het grootste belang bij hebben, haar algemeen erkend te zien. Uwe Maatschappij echter, zoowel als de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, achten wij aangewezen om in kwesties als deze het strikt onpartijdige standpunt te kiezen. Daarom meenen wij goed te doen aan Uwe Maatschappij en aan laatstgenoemde Vereeniging als onze meening te doen kennen, dat het juister is, in elk bijzonder geval, waarin de aannemer van een werk vertraging ondervindt door werkstakingen of uitsluitingen, en de Directie daarin geen reden tot termijnsverlenging ziet, door arbitrage te doen uitmaken of de aannemer mede schuldig is aan het arbeidsconflikt of niet. Zoo ja, dan mag van termijnsverlenging op dezen grond o.i. geen sprake zijn.
Het komt ons ook voor, dat de bepaling, in dezen zin gewijzigd, meer in overeenstemming zal zijn met den geest van de laatste alinea der toelichting, welke door de samenstellers van het ontwerp zelven daarbij wordt gegeven. De reserve toch, in die toelichting gemaakt, dat het niet de bedoeling is „bij elk geschil" tusschen den aannemer en zijne werklieden een recht op termijnsverlenging toe te kennen, komt in het artikel zelf volstrekt niet tot haar recht.
Buitendien is deze bepaling naar onze meening, afgescheiden van alle sociale overwegingen, van het standpunt der Directie zeer bedenkelijk, aangezien de aannemer slechts een staking heeft te *provoceeren*, indien hij niet wenscht te vervallen in een boete wegens termijnsoverschrijding.
Wij verzoeken U beleefd deze onze meening aan de leden van Uwe Maatschappij kenbaar te maken, opdat zij bij de behandeling van het concept door hen kan worden overwogen.
Inmiddels teekenen wij met hoogachting:

Het Bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging
van Democratische Ingenieurs en Architecten.

Namens het Bestuur:

P. BAKKER SCHUT, *Voorzitter*
W. VAN MANEN, *Secretaris.*

PROEF ONBRANDBAAR RIETEN- EN STROOIEN DAK.

Het bestuur van de Afdeeling Arnhem van de Mij. t. bev. d. Bouwkunst heeft nadere voorbereidingen gedaan in zake de proef met het onbrandbaar rieten- en strooien dak, en heeft zich tot verschillende instellingen, vereenigingen, autoriteiten en andere belanghebbenden gewend, ten einde financieelen steun te verkrijgen voor de proef.
Met erkentelijkheid deelt het Hoofdbestuur mede, dat het Genootschap Architectura et Amicitia een bedrag van *f* 60 heeft beschikbaar gesteld.
Daar de proef te Arnhem gehouden zal worden, dank zij een terrein door de gemeente Arnhem bereidwillig hiervoor afgestaan, is het wenschelijk een hoofdzakelijk Arnhemsche Commissie van Voorbereiding te benoemen, en heeft het Hoofdbestuur de volgende heeren gevraagd in deze Commissie zitting te willen nemen: G. André de la Porte, assuradeur te Arnhem; J. P. van Lonkhuyzen, directeur der Ned. Heide-Maatschappij; W. Methorst, rentmeester te Zevenaar; R. P. J. Tutein Nolthenius, C. I. Oud-Hoofdingenieur van den Rijks-Waterstaat te Arnhem; A. Salm G.Bzn., architect, voorzitter van de Maatschappij tot Bev. d. Bouwkunst te Amsterdam; W. F. C. Schaap, C. B. I., dir. gemeente Werken te Arnhem en Voorzitter van de Afd. Arnhem v. d. Mij. t. bev. d. Bouwkunst en D. W. P. Wisboom, C. I., Wethouder te Arnhem.

CONFERENTIE BOUWKUNDIG ELEMENT HEIMATSCHUTZ.

Door de Heimatschutz Commissie der Maatschappij, bestaande uit de heeren S. de Clercq, J. Gratama, H. v. d. Kloot Meyburg en J. H. W. Leliman, is overeenkomstig haar voorstel, gepubliceerd in B. Weekblad 1910, No. 50, blz. 592 een Concept-Programma opgesteld voor de in December 1911 te houden Conferentie over het Bouwkundig Element in de Heimatschutz.
Het Hoofdbestuur heeft met belangstelling van dit concept kennis genomen en kan er zich mede vereenigen.
Spoedig zullen afgevaardigden van deelnemende bouwkundige vereenigingen uitgenoodigd worden bijeen te komen, teneinde de voorbereiding nader te bespreken, zoodat binnenkort het volledig programma gepubliceerd zal worden.

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP WOENSDAG 6 SEPTEMBER.

V. G. A. Bosch †. Met groot leedwezen wordt kennis genomen van het bericht van het overlijden van den heer V. G. A. Bosch, Bouwk. Ingen.; de voorzitter herdenkt de warme belangstelling door wijlen den heer Bosch steeds voor de Maatschappij betoond en zijne vele verdiensten, vooral toen hij Hoofdbestuurder

van de Maatschappij was en voorzitter van de Afd. Arnhem der Maatschappij. Maar ook wegens zijn aangenaam en vriendschappelijk karakter zal het heengaan van den heer Bosch ter zeerste worden betreurd.

NIEUWE LEDEN. Op voorstel van de Commissie van onderzoek zijn aangenomen:
als Architect Lid de heeren Chr. van Amstel, architect te Amsterdam en R. J. Hoogeveen, architect te Rotterdam;
als gewoon Lid, de heer W. C. Muhlhaus, Dir. N. V. Electro-Techn. Bur. v.h. H. en J. v. d. Wall Bake, en de Nederl. Heide-Maatschappij te Utrecht.
als Buitengewoon Lid, de heeren Joh. J. Wirz, Bouwk. Teekenaar te Roermond, M. Vermouten, Bouwk. Teekenaar te Roermond en C. van de Leide, Ged. Bouwk. Opzichter te Amsterdam.

SAMENWERKING BOND V. NED. ARCH. EN MAATSCHAPPIJ. Door het Hoofdbestuur is het verzoek gericht aan het Bestuur van den Bond van Ned. Architecten te willen bevorderen, dat een gemengde Commissie benoemd worde, waarin zoowel afgevaardigden van den Bond als van de Maatij. zitting hebben en welke commissie tot taak zal hebben te onderzoeken op welke wijze Bond en Maatij. nauwer kunnen samenwerken of meer in het algemeen eenheid te bereiken is in het vakvereenigingsleven der Ned. Architecten. Met ingenomenheid ontving het Hoofdbestuur ten antwoord, dat het Bondsbestuur gaarne genegen is hiertoe mede te werken, en dat het in de eerstvolgende vergadering van den Bond het onderwerp ter sprake zal brengen.

CONFERENTIE BOUWKUNDIG ELEMENT HEIMATSCHUTZ. Zie het officieele bericht hierboven.

PROEF ONBRANDBAAR RIETEN- EN STROOIENDAK. Zie het officieele bericht hierboven.

TENTOONSTELLING HEDENDAAGSCHE KERKEL. BOUWK. EN KUNSTNIJVERHEID. De heer Jan Stuyt, voorzitter van de commissie tot voorbereiding dezer tentoonstelling, geeft een overzicht van wat deze tentoonstelling zou kunnen worden en vraagt ten slotte, of het Hoofdbestuur een crediet van f 2000 hiervoor kan toestaan.
Daar dit geld niet beschikbaar gesteld kan worden, besluit het Hoofdbestuur van het houden dezer tentoonstelling af te zien, en zal getracht worden het 70-jarig bestaan der Maatschappij, op 26 Januari 1912, op andere wijze te vieren. Overwogen wordt, of de viering niet op de Algemeene Meivergadering in 1912 kan plaats hebben.

LEENING COMMISSARIS 4% HYP. LEENING. Met ingenomenheid wordt door het Hoofdbestuur kennis genomen van een schrijven van den heer C. Muysken, waarbij deze verklaart bereid te zijn op te treden als leening-commissaris voor de 4 % hypoth. leening op het Maatschappelijk gebouw.

PENSIONNEERING AMBTENAREN EN BEAMBTEN DER MAATSCHAPPIJ. De pensionneering voor den Alg. Secretaris-Redacteur, den Klerk en den Concierge der Maatschappij, waartoe op de begrooting 1911 gelden zijn beschikbaar gesteld, is geregeld en vastgesteld; de verzekering heeft plaats bij de Maatschappij de Nederlanden van 1845.

HERBOUW BRAKEL. De Voorzitter deelt mede, dat de Burgemeester van Brakel — ingevolge het verzoek door de heeren J. H. W. Leliman en J. Gratama, afgevaardigden van het Hoofdbestuur, bij hun bezoek aan Brakel — de ontwerpteekeningen voor de te herbouwen perceelen heeft overgezonden; door den heer Leliman zijn hierop eenige voorstellen tot wijzigingen gedaan. Aan de Commissie van Voorbereiding wordt de verdere afwikkeling van deze zaak overgelaten.

CONGRES LEERMIDDELEN VAKONDERWIJS. Daar de heer A. W. C. Dwars, Dir. der M. T. School te Utrecht, tot zijn leedwezen geen gevolg kan geven aan het verzoek van het Hoofdbestuur, de Maatschappij op het Congres, uitgeschreven door den Ned. Bond van Vakschoolleeraren en leeraressen te Utrecht, te vertegenwoordigen, wordt besloten den heer G. Versteeg, Onderdir. van Gem. Werken te Utrecht en lid van de Examen-Commissie onzer Maatschappij hiervoor te vragen. De heer Versteeg heeft de benoeming aangenomen.

INTERN. ARCH. CONGRES TE ROME. De Secretaris der Hollandsche Sectie van het Comité Perman. Internat. des Architectes verzoekt de Maatschappij als lid van het congres toe te treden en een afgevaardigde te benoemen.
Het Hoofdbestuur keurt goed, dat de Maatschappij lid van het Congres wordt; van het benoemen van een afgevaardigde wordt afgezien, daar hiervoor geen gelden beschikbaar zijn.

BEBOUWING DAM TE ZAANDAM. De heer Alb. Otten deelt mede, dat het aardige Damplein te Zaandam gevaar loopt behouwd te worden, en wel op minder fraaie wijze, en toont dit met eene situatieteekening nader aan. Hij acht het wenschelijk dat de Maatschappij zal trachten dit te voorkomen, of wel bij de bebouwing leiding zal geven.
Aan de Commissie van Voorbereiding wordt opgedragen met den heer Otten samen een nader onderzoek ter plaatse in te stellen.

BOUWEN DOOR NED. HEIDE MAATSCHAPPIJ. Aan deze Maatschappij was door het Hoofdbestuur in overweging gegeven op haar vergadering op 6 September te behandelen het onderwerp: aesthetische eischen aan landelijke gebouwen te stellen.
Hierop is geantwoord, dat de agenda voor deze vergadering reeds was vastgesteld en geen nieuwe punten er aan konden worden toegevoegd; de Maats. gaf echter de verzekering dat zij er steeds naar streefde ook de aesthetische zijde van het landelijk bouwen te behartigen en verzocht het Hoofdbestuur te zijner tijd met de verkregen resultaten kennis te komen maken. Gaarne zal het Hoofdbestuur aan dit verzoek gehoor geven.

De Algem. Secretaris,
J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

OPWEKKING.

Waarde lezer,
Heeft u ook het twijfelachtig genoegen, de heeren van de Regelings-Commissie voor de a.s. September-vergadering der Maatschappij in den Haag eenigszins te kennen? Ik hoop voor u van niet; want zoo ja dan zult ge even als ik, er niet aan hebben kunnen ontkomen, door hen lichtelijk „gemassregelt" te worden, met het oog op de dagen die komen zullen.
Zoo zit ik, door hun toedoen dezen Zondag gekluisterd, om een „opwekking" aan de leden der Mij. te schrijven, om straks in grooten getale naar den Haag op te trekken, terwijl rust, gezelligheid en zonneschijn mij tot heel andere dingen lokken.
Ik begin dus met d' oprechten drang: Komt allen naar den Haag! — maar ik zeg er direct bij: Wacht u, wacht u voor die Commissie: zij staat voor niets, voor niets!

Laet jck dan mijn ooghe weijden
Over d' een' off d' ander kant,
'K vinder altijdt-groene weijden
Met gestichten omgeplant;
Yemandt sal mij connen toonen
Off meer huijsen off meer houts.
Maer waer sachmen oyt bewonen
Soo veel Stadts jn zoo veel wouts?

Batave Tempe. CONSTANTIJN HUIJGENS.

Zooals u ziet, waarde lezer, deed ik, wat men doet in uren van „heilig-moeten": men zoekt om steun; — en ten opzichte van den Haag vroeg ik aan Constantijn, of hij niet hier of daar een gedachte had neergeschreven, die als „gevleugeld" woord mij, allermodernst, als passagier kon medevoeren naar hooger sferen, om vandaar uit, den Haag te bezien met al haar lucht- en zee- en land-kasteelen.
En daar ga ik nu (gelukkig niet met dien Huygens van 't slingerwerk, doch met Constantijn) eerst langzaam, dan sneller, vrij van aardsche banden, omhoog — omhoog! Krachtig snort de motor-van-verwachting, het hoogtestuur-van-geestdrift gericht naar de luchtkasteelen.

Tot de luchtkasteelen van den Haag, ik zie ze duidelijk en in grooten getale opdoemen,
behoort: een Raadhuis van onzen tijd, overzichtelijk, ruim, aus-einem-Guss; — èn, steunt de Raad de breede plannen van B. en W. — dan zou bij de antieke juweeltjes, een groot en helder juweel worden ingevoegd in de snoer van gemeentelijke bouwwerken. Natuurlijk, om de harmonie der snoer niet te verbreken kan dit juweel niet vlak *naast* d'ouden van zoozeer ander gehalte worden gerijd, doch op eenigen afstand; —
Tot de luchtkasteelen behoort voorloopig ook, de lang niet breede boulevards, die verkeersverbeteringen moeten worden voor grooten toekomst: —
behoort, niet de boulevard die welhaast (!) van Kapelsbrug naar 't Buitenhof zal voeren, doch wèl de daarlangs zich strekkende gevel van het nu te kleine gebouw der volksvertegenwoordiging. Dat het zich toch uitbreide in zoodanige schoone situatie dat stad en land zich niet behoeven te schamen voor nazaat òf voor vreemdeling; —
behoort, die verkeersweg die ons zal brengen van Buitenhof naar Plaats zóó, dat de schoonheid van de Hofstad daar ter plaatse ongerept blijft; —
behoort, een schouwburg naar den eisch des tijds, op een ruime plek en behoort het behoud van de tegenwoordige agade, zonder dat daarachter comedie wordt gespeeld; —
behoort, de opheffing der kazernes in 't centrum der stad, en de bevordering van sportterreinen aan de grenzen ervan; —
behoort, sinds langen (en korten) tijds een koningspaleis „elders" dan tusschen bank-, schilderij-, meubele. a. firma's; —
behoort, een Scheveningsch hoofdplein, aan den voet van het Badhuis, ànders dan 't kermistenten-boeltje van tegenwoordig;
behoort, ... behoort, ... behoort, ...

Met een snelle en korte virage, richt ik mij tot de zeekasteelen, die niet zoo schoon en talrijk zijn als hun luchtcollegas. Ik voel aan de motor-van-verwachting iets als van ongewisheid, die echter slechts van tijdelijken aard blijkt, — ook mijn hoogtestuur-van-geestdrift weigert en dwingt mij tot een korte vol-plané.

Behalve de notedopjes waarmede aan 't strand de kleine kinderen spelen, en de kleine kleuterscheepjes waarmede de groote kinderen om de Pier heen spelevaren, — zijn het vooral de zeekasteeltjes, die in de bommenhaven liggen opgeborgen, die mijn aandacht trekken. Ik geloof niet dat ze behooren tot de deugdelijkste zeekasteelen ze worden wat oud al, — en de loggers, die zeewaardiger zijn, die, die liggen in den Nieuwen Waterweg, niet hier!

Snel weer een wending! De motor-van-verwachting zet weer aan met volle regelmaat, het hoogtestuur van geestdrift luistert met alle nauwgezetheid naar mijn ups-and-down's! Naar boven! naar boven!! Daar wacht mij de ongekende emotie de aloude vredesengel te ontmoeten zwevende boven den Haag. Ze beweegt zich wat ouderwetsch en langzaam op haar vlerkjes (de vredesbeweging gàat langzaam), doch ze heeft nog juist den tijd, mijn voortsnellende motor overbazuinende, mij toe te roepen:
„Let op 't Landkasteel van den vrede, benede, benede!!
En warempel, daar ligt het, het Vredespaleis, de statige straks 84 M. hooge spits, hoewel nog omsteigerd, boort zich reeds hoog in 't azuur. . . .
Zou ik over 't algemeen de leuze zijn toegedaan: Hier beneden is het niet; hier moet ik toch een uitzondering maken en toegeven 't is er wèl! Zou ik landen hier? Neen, laat ik nog wachten tot 21 September!
Voor U, buitenstaander, technicus, esteticus, kunstfanaticus wellicht, is er natuurlijk geen onderwerp schooner dan deze landkasteelen. Mijn aandacht eenmaal op deze groep gevallen, moet ik U melden dat mijn pen niet bij machte is, dit onderwerp naar waarde te behandelen. Ik wendde mij tot de Redactie, om eenige prentjes van deze landkasteelen groot en klein toe te voegen; — doch waarlijk ik adviseer U meer nog: gaat dat zien, gaat dat zien!
Onder de groote noem ik U nog eens het paleis van den vrede; ik raad U toch zóó aan, deze gelegenheid te baat te nemen om te zien hoe het is, hoe het wordt. Blijft de „schoenmaker" ook wat veel bij zijn leest te Rijssel, ge zult er een collega aantreffen: „vanwien, totwien, en bijwien al deze dingen zijn."
Daar zijn nog meer terreinen en kasteelen; Zorghvliet, Gr. Hæsebroek, O. Wassenaar, — en zonder nu te veel te willen vooruitloopen op de dingen die komen zullen, wil ik U wel zeggen dat op die buurten voornoemden Constanstijn doelde, toen hij verder schreef:

'Tjs te langh op straet gepraet,
Daer zoo dichten huijs van Boomen
Daer zoo zoeten weijde staet.

Voor allen ontsloten zijn de hekwerken van voorheen, geopend de lanen, bereikbaar de landouwen, genietelijk: lommer, uitzicht, landlijk schoon! — en op 't lieflijkst komen de nieuwe bouwwerken uit tegen de oude boomen.
Een tweetal collega's, zija hoeksteen en wouterman van deze exploitaties voor hof en huis en haard, — zóó, dat

men onwillekeurig denkt aan den Markies van Carabas, die ook, volgens de gelaarsde kat, alle terreinen zoover het oog reikte, Zijn kon noemen.
Doch niet alleen zij, ook andere collega's bouwen daar voor toestroomenden van heinde en ver kleine landkasteelen in wezen niet achterstaande bij de grooteren — allen te vereenigen onder de leuze: My home, is my castle!
Het oudste aller Haagsche kasteelen, staat, ge weet het allen (niet in 't minst door de treflijke uitgaven onzer Mij. speciaal daarover) op 't Binnenhof en 't is in dat gebouwen-complex dat, door vriendelijke bemiddeling, de September-vergadering zelf zal kunnen plaats hebben. Het zal lang niet zonder charme zijn dat vergaderen,(sic) doch waarschijnlijk aangenamer nog onder deskundige leiding te dwalen door verschillende zalen, elk zoo anders van indruk,elk met zoo'n afwijkend verleden, zoowel op historisch als op bouwkundig gebied!

Ik meen genoeg te hebben geschreven, genoeg te hebben opgewekt! Ik zet de motor-van-verwachting stop, en stel het hoogtestuur-der-geestdrift buiten gebruik, — totdat gij allen, allen gestroomd zijt naar de Residentie: om dan *uwe* verwachtingen te zien verwezenlijkt, en *uwe* geestdrift te zien ontbrand. Ik daal in zweefvlucht op 't eilandje in den Vijver, vanwaar ik u dit bericht zend. Mocht het u niet geheel bevredigen, wil dit wijten aan den ooievaar aldaar, die mij afleidt met de opmerking dat hij, behalve op 't Haagsche eiland en 't Haagsche wapen ook weer meer in de Haagsche woningen wil worden toegelaten. Ik heb hem aangeraden, — om van hem af te zijn, — zich te wenden tot de Commissie van Vakbelangen van de Maatschappij, waaronder dit woningvraagstuk volkomen ressorteert.
Mijn leidsman verdwijnt weer in hooger regionen; doch roept mij nog als slotwoord toe, déze woorden, mede den Haag betreffende, en waarmede ik gaarne eindig:

„Laet ons sijnen roem ontsluijten
„En besluijten" . . . . . .

September 1911. Q.

WANDELINGEN IN EN OM ROME. *)

DOOR A. W. WEISSMAN.

III.

Hebben wij tot dusverre slechts in Rome gewandeld, nu zullen wij de poorten uitgaan, en wel het eerst de Porta San Pancrazio opzoeken, die van Trastevere naar buiten leidt. Wij kunnen op de Piazza di Venezia, welke wij later zullen bezoeken, lijn 3 van de electrische tram nemen, die ons wel niet naar de poort, maar toch een heel eind ver brengt. Voor den stadsmuur stappen wij uit, en klimmen dan langs de Villa Sciarra, San Pietro in Montorio en de Acqua Paola naar de poort, die de hoogstgelegene der stad is.
Wij moeten voor dezen tocht een Maandag of Vrijdag namiddag kiezen, daar alleen dan de Villa Pamphili, welke wij bezoeken willen, voor het publiek geopend is. Camillo Pamphili, een neef van Innocentius X, heeft deze villa in 1650 doen aanleggen. Het geslacht is uitgestorven, en nu behoort het buitenverblijf aan dat der Doria's. Alessandro Algardi is de ontwerper. Door een soort van triumfboog komt men op een terras, dat naar den particulieren tuin toegang geeft, die voor het publiek gesloten is. In zijn belangwekkende studie over Italiaansche villa's zegt de heer J. H. W. Leliman van deze schepping het volgende:
„Door een barokke poort betreedt men een geometrisch aangelegd en door hagen ingedeeld voorplein. Aan het eind daarvan verrijst het casino, twee verdiepingen hoog en door een belvedere bekroond. Pilasters geven aan het geheel een sterk sprekende loodrechte verdeeling. De behandeling der onderdeelen, schoon rijk, is onrustig, ten gevolge eener overladen versiering met reliëfs, beelden en dergelijken, gedeeltelijk antiek, gedeeltelijk eigen werk van den beeldhouwer-architect. Naast de beide zijfronten leiden trappen naar een dieper gelegen bloementerras. Aan deze zijde vertoont het casino drie verdiepingen, en maakt het nog weelderiger indruk. Breede trappen brengen den bezoeker van dit terras naar een siertuin. De prachtige waterwerken, die door de Acqua Paola worden gevoed, zijn deels architectonisch-plastisch, deels meer naturalistisch uit rotsblokken opgebouwd en hebben de bestemming, een doorkijk te verlevendigen. Van oudsher beroemd door hare onvergelijkelijk schoone ligging, is deze villa een der weinige van Rome, wier pracht ongerept bleef."
Als wij van het heerlijke uitzicht op den koepel van Sint Pieter en den Monte Mario naar hartelust hebben genoten gaan wij door Trastevere terug, doch nu niet den Ponte Garibaldi over. Aan den Tiber gekomen zien wij een vloot van zeeschepen en stoombooten liggen, die de kustvaart uitoefenen. Daarachter vertoont zich de Ponte Rotto, de gebroken brug, in de 17e en 18e eeuw zoo vaak geschilderd en geteekend. Het is de antieke Pons Aemilius, die in 1598, nadat zij zeventien eeuwen bestaan had, door een overstrooming verscheidene pijlers verloor. De brug is nu hersteld, doordat men met een ijzeren overspanning het gat heeft gedicht.
Wie den Ponte Rotto overgaat ziet aan de oostzijde der rivier de Piazza Bocca della Verità. Een fraaie fontein, met twee tritons, versiert dit plein. Met den ronden antieken tempel daarbij vormt deze fontein een der meest bekende gezichten van Rome.
Wij zijn hier in de buurt van het Kapitool, en bereiken door de Via Bocca della Verità en de Via Tor di Specchi de Piazza d'Araceli, vanwaar de trappen naar

*) Met het oog op het IXe Int. Architecten Congres te Rome van 2—10 October a.s. (voor het Programma zie Bouwk. Weekblad No. 34, blz. 409) heeft de eer A. W. Weissman zich bereid verklaard eenige wandelingen in de Eeuwige Stad te beschrijven. Op de losse plaat staan eenige afbeeldingen, die betrekking hebben op deze derde wandeling.

In Park Gr. Haesebroek. Arch. n. Hoek en Wouters.

In Park. Gr. Haesebroek. Arch. n Hoek en Wouters.

In Park Gr. Haesebroek. Arch. J. Limburg. B. I.

In Park Gr. Haesebroek. Arch. S. de Clercq.

In Witte-Brug-Kwartier. Arch. J. A. G. van der Steur. B. I.

In Park Oud-Wassenaar. Arch. A. Broese van Groenau. B. I.

*) In verband met deze en de volgende afbeeldingen zie het Programma van de Algemeene September Vergadering-Excursie op blz. 437.

Bijvoegsel bij het Bouwkundig Weekblad van 16 September 1911, No. 37

VILLA TE SCHEVENINGEN. Arch. B. SMITS EN FELS.

VILLA TE SCHEVENINGEN. Arch. B. SMITS EN FELS.

KANTOORGEBOUW NIJHOFF,LANGE VOORHOUT, DEN HAAG. Arch. J. LIMBURG. B. I.

WOONHUIS IN HET BEZUIDENHOUT-KWARTIER, DEN HAAG. Arch. S. DE CLERCQ.

KASTEEL OUD-WASSENAER

Architect: C. MUYSKEN. Gebouwd 1876—1879.

DE VOORGEVEL.

DE HALL.

ROME. VILLA DORIA PAMPHILI.

ROME. PIAZZA NAVONA.

ROME. HET KAPITOOL.

den Kapitolijnschen heuvel opstijgen. Dit plein, hetwelk een zeer eigenaardigen vorm heeft, is door de Via Araceli met het Corso Vittorio Emanuele verbonden, en waar de twee straten bij elkander komen ziet men weder een klein plein, de Piazza del Gesù.

Deze aaneenschakeling van straten en pleinen levert, met het Kapitool op den achtergrond, een zeer fraai „stadsbeeld".

Toen ik voor het eerst te Rome was zag de omgeving van het Kapitool er anders uit, dan nu. Oostelijk van de Piazza d'Araceli vond men toen nauwe straten, die tegen den heuvel omhoog gingen en waarboven de kerk Santa Maria Araceli uitstak. Van de Piazza di Venezia was deze buurt afgescheiden door een voorspringenden vleugel, die tot het paleis van dien naam behoorde. Die vleugel en de geheele buurt zijn afgebroken om ruimte te verkrijgen voor het gedenkteeken, dat ter herinnering aan het totstandkomen der Italiaansche eenheid zou worden opgericht.

Dat gedenkteeken, op de hoogte, juist in de as van het Corso, heeft een zeer gunstige plaats. Ik heb het niet voltooid gezien, maar toen ik de laatste maal te Rome was scheen het toch al ver gevorderd. Het werk kan mijns inziens het best worden vergeleken met het Justitiepaleis te Brussel, daar het dezelfde deugden en gebreken vertoont. De groote afmetingen maken indruk, doch de detailleering getuigt niet van een fijnen smaak. Misschien geven de beeldhouwwerken, die ik nog niet ter plaatse zag, eenige vergoeding voor wat er aan de architectuur ontbreekt. Als beeldhouwers weten de moderne Italianen soms nog wel eens iets goeds te maken.

Het gedenkteeken heeft in het Kapitool een gevaarlijke nabuurschap. Hier is Michelangelo aan het werk geweest. Boven, ter weerszijden der monumentale trap, plaatste hij de antieke beelden van Castor en Pollux, in het midden het eveneens antieke bronzen ruiterstandbeeld van keizer Marcus Aurelius. Als achtergrond ordonneerde hij het Senatorenpaleis, nu het Stadhuis van Rome, met links het Kapitolijnsche Museum en rechts het Paleis der Conservatoren. De architectuur dezer gebouwen is groot gehouden door het toepassen eener pilasterorde die de volle hoogte der gevels heeft.

Wij zullen de Kapitolijnsche musea niet binnengaan, en ook het Stadhuis onbezocht laten. Doch de kerk van Santa Maria Araceli, die langs een steenen trap van ongeveer honderd vijf en twintig treden bereikt wordt, vraagt onze aandacht, niet om haar onvoltooid gebleven gevel, maar om de fresco's, welke Pinturicchio in een der zuidelijke kapellen schilderde. Voor deze kerk der Franciscanen heeft de meester tafereelen uit het leven van San Bernardino da Siena, die in 1421 op het Kapitool zijn vermaarde boetpredikaties hield, gekozen. De figuren hebben die verheven rust, welke Pinturicchio zoo goed wist weder te geven. In de voorstellingen is iets naïfs; de schilder heeft geen oogenblik getwijfeld aan de wonderen, die zijn heilige verricht. De achtergronden zijn òf zonnige landschappen, òf rijke architectonische composities.

PIAZZA BOCCA DELLA VERITA.

Gaan wij de trap weder af, en het plein over, dan kunnen wij in de beroemde Jezuïetenkerk, il Gesù, een gansch andere kunst zien. Giacomo Barozzi da Vignola heeft het ontwerp vervaardigd. Giacomo della Porta voegde den gevel aan de kerk toe.

Door dit werk heeft Vignola op de architectuur der zeventiende eeuw niet minder invloed uitgeoefend dan door zijn ordenboek. Want de plattegrond, één beuk, die in een koornis eindigt en geflankeerd wordt door kapellen, die ook het kruis vormen, waaruit de koepel voortkomt, is het voorbeeld geweest voor vrijwel alle latere kerken.

Bij het beoordeelen van het inwendige dient te worden bedacht, dat Vignola een veel soberder versiering bedoeld heeft, dan de 17e eeuw aanbracht.

Ziet men de kerk van buiten, dan treft het, dat de zijgevel aan de breede Via del Plebicito zoo uiterst sober is behandeld en weinig verband houdt met den voorgevel. Maar dit is een eigenaardigheid van alle Italiaansche kerken. De voorgevel, van Della Porta, maakt met zijn twee rijen van Korinthische pilasters een strengen, echt monumentalen indruk. Boven de drie deuren ziet men, heel bescheiden, de festoenen, die in de latere bouwkunst zulk een groote rol zouden gaan vervullen. Er is aan den gevel slechts één Barok-motief namelijk de twee in elkander geschoven frontispiesen boven den ingang. De bovenste nissen en de acroteriën missen de beeldgroepen, waarvoor zij blijkbaar werden bestemd. De groote consoles aan de twee zijden dienen om de steunbeeren te verbergen, die op de scheidingsmuren der kapellen zijn geplaatst, om den druk van het tongewelf boven den middenbeuk op te vangen.

Van binnen ziet men niets dan marmer, vergulдsel en schilderwerk. Maar het interieur, dat dikwijls veroordeeld is, maakt op den onbevangen beschouwer een grootsch effect. Verrassend is het eerst langzamerhand zichtbaar worden van den koepel, die van bijzonder gelukkige verhoudingen is. Het betrekkelijk strenge hoofdaltaar, waar de pracht slechts in de kostbaarheid der materialen gezocht is, prijkt met een reusachtig beeld van Christus. Veel rijker is het altaar van den H. Ignatius, in den noorderkruisbeuk.

Men heeft de kerk slechts binnen te gaan, om aanstonds te bemerken, dat ook de 17e eeuw kunstenaars van groot talent heeft gehad.
Tegenover den zijgevel van den Gesù staan verschillende paleizen, waarvan vooral het Palazzo Altieri wel verdient, dat men het binnengaat, om de grootsche binnenplaats en de prachtige hoofdtrap.
Volgen wij nu het Corso Vittorio Emanuele dan zien wij weldra den koepel van Sant' Andrea della Valle, een kerk, die hetzelfde systeem van den Gesù heeft. Vroeger had dit gebouw van binnen een betrekkelijk sober karakter, waardoor de fresco's, die Domenichino op de pendentiefs onder den koepel schilderde, zeer goed uitkwamen. Sinds eenige jaren echter laat een Romeinsch edelman de geheele kerk beschilderen en vergulden.
Sant' Andrea della Valle is de kerk der Theatiners, een orde, die in 1524 door San Gaetano werd gesticht.
De architect, die hier wandelt, ziet nu aan de overzijde een hem zeer bekend gebouw, het Palazzo Massimi alle Colonne, door Baldassare Peruzzi ontworpen. Vroeger stond de gevel aan een nauwe, kromme straat en toen moet hij beter voldaan hebben dan nu aan het breede Corso. Het open portiek met zuilen lijkt thans wat nietig in verhouding tot de omgeving. Het paleis mag van binnen niet worden bezichtigd, alleen de binnenplaatsen zijn toegankelijk, en men bemerkt daar niets van de onregelmatigheid, die het terrein had, zoodat Peruzzi den plattegrond meesterlijk heeft ontworpen.
De eenvoudige details zijn beschaafd. Om de groote binnenplaats zijn galerijen gemaakt, wier tongewelven door de hoofdgestellen van Dorische zuilen gedragen worden, en zich door langwerpige vensters naar buiten openen.
Tegenover dit gebouw staat het Palazzo Linotte, ook van Peruzzi, welks gevel ten deele rustiekwerk vertoont, terwijl de vensters door frontons bekroond worden. Nu komt de vermaarde Cancelleria, een paleis, dat de kerk San Lorenzo in Damaso omsluit. Van buiten is dit niet te zien, want de architectuur, rustiekwerk met Korintische pilasters op de beide bovenste verdiepingen, zet zich ook waar de kerk is voort. Maar Vignola heeft een fraai portaal voor de kerk gemaakt, die daaraan te herkennen is. Bramante, die de Cancelleria ontwierp, toen hij nog te Milaan werkzaam was, heeft zich voor dezen gevel, 90 M. lang en 25 M. hoog, van te fijne details bediend. Vooral de kroonlijst heeft te geringe afmetingen.
Wat zulk een lijst moest wezen toont ons het Palazzo Farnese, dat wij over het Campo di Fiori bereiken, waar Giordano Bruno in 1600 als ketter werd verbrand. Nu ziet zijn bronzen beeld op de bloemenverkoopsters neer. Dit plein staat in verbinding met de Piazza Farnese, waar zich het paleis van dien naam verheft, dat geheel vrij staat, doch aan drie zijden door betrekkelijk nauwe straten wordt begrensd. Daarom maakt alleen de gevel aan het plein den gewenschten indruk. De architectuur van Antonio da San Gallo de jonge is wel deftig, doch de herhaling van de zuiltjes met het fronton aan ieder venster is wat eentonig. De middenpartij schijnt door het rustieke portaal en de daarboven gemaakte loggia niet genoeg beteekenis te hebben. Maar de kroonlijst van Michelangelo geeft het geheel iets zeer indrukwekkends.
De vertrekken van het paleis zijn niet toegankelijk, maar de binnenplaats kan men bezoeken. De galerijen daaromheen zijn al van ouds beroemd; het is echter jammer, dat de meeste bogen zijn dichtgemetseld, waardoor de architectuur niet meer het effect maakt, door de ontwerpers beoogd.
Michelangelo had bedoeld, nog een tweede binnenplaats, tot aan den Tiber, te maken en die, door een brug over de rivier, met de Villa Farnesina aan de overzijde te verbinden. Maar dit grootsche ontwerp is niet uitgevoerd.
Dicht hierbij staat het bekende Palazzo Spada alla Regola, waarvan de binnenplaats met stucwerk uit de zestiende eeuw is versierd. Boven de galerij ziet men een pui met antieke jachttafereelen, om de vensters festoenen en hermen die meesterlijk zijn geboetseerd.
Wij gaan nu de Via Giulia in, waaraan deze paleizen van achteren uitkomen, en die evenwijdig aan den Tiber loopt. In deze straat vinden wij Sant'Eligio, een kerk, naar het ontwerp van Raffael gebouwd, op kosten van het goudsmidsgild. Het gebouw is maar klein en vierkant, met een koepel in het midden. In de zeventiende eeuw werd de gevel verbouwd.
Uit denzelfden tijd, het begin der zestiende eeuw, is een meer noordelijk staande kerk, die van San Giovanni dei Fiorentini, afkomstig. Haar plattegrond vertoont een Latijnsch kruis met koepel. De gevel, door Alessandro Galilei ontworpen, is in de achttiende eeuw aan de kerk toegevoegd.
Wij richten nu onze schreden naar het oosten en bereiken langs het Corso Vittorio Emanuele de Chiesa Nuova of Nieuwe Kerk, zooals Santa Maria della Vallicella meestal genoemd wordt. Dit is de kerk van San Filippo Neri, den stichter der orde van de Oratorianen. Martino Lunghi heeft den gevel ontworpen, die de volle hoogte van den middenbeuk heeft, en dus aan de twee zijden eigenlijk in het geheel geen verbandt houdt met de lagere zijbeuken. De afdekking vertoont een kolossaal frontispies. Van binnen is de kerk door een in 1895 gemaakte versiering er niet mooier op geworden.
De straat ten zuiden van deze kerk leidt ons naar de Piazza della Pace, zoo genoemd naar de kerk van dien naam, Santa Maria della Pace, een voortbrengsel der vijftiende eeuw. Zij bestaat uit een achtkante koepelruimte met rechthoekige kapellen er om heen en een schip met twee gewelfvakken. Pietro Berettini da Cortona voorzag de kerk van haar gevel, die zóó in den smaak viel, dat Paus Alexander VII in 1559 bij breve verbood, haar ooit te veranderen. Die gevel bestaat uit een halfrond Dorisch portaal, met Composiet pilasters daarboven, die twee in elkander geschoven frontons dragen. De Capella Chigi bevat de beroemde fresco's van Raffael, die de vier Sibyllen voorstellen.
Tegenover deze kerk staat Santa Maria dell 'Anima, die haar oorsprong dankt aan een stichting van een

burger van Dordrecht, welke hier in 1350 een gasthuis voor pelgrims vestigde. De tegenwoordige kerk is in 1500 begonnen en heeft drie beuken van gelijke hoogte met zijkapellen. Terwijl de zijbeuken kruisgewelven bezitten is de middenbeuk met een tongewelf gedekt. Het lange koor heeft slechts één beuk. Giuliano da San Gallo heeft den fraaien gevel ontworpen:
In de kerk ziet men links het grafteeken van den kardinaal Willem Enkevoort uit Utrecht, die in 1534 gestorven is. Hij bekostigde het grafteeken voor Paus Hadrianus VI, dat eerst in de oude St. Pieterskerk geplaatst, na het afbreken van dit gebouw aan de rechterzijde van het koor van Santa Maria dell' Anima werd opgesteld.
Baldassare Peruzzi, die het ontwierp, heeft zich aan den van ouds gebruikelijken vorm der nis gehouden, doch die door Composiet-zuilen geflankeerd, waartusschen telkens weder twee nissen boven elkander zijn aangebracht. In de middenste nis rust het beeld van den overledene op een sarcofaag. De vier nissen aan de zijden zijn gevuld met fraaie beelden der hoofddeugden. Onder den sarcofaag bevindt zich een reliëf, dat Christus' intocht te Jeruzalem voorstelt.
Wij hebben, als wij deze kerk verlaten, een der meest bekende pleinen van Rome in onze onmiddellijke nabijheid, namelijk de Piazza Navona, die nu Circo Agonale heet. Dit lange en betrekkelijk smalle plein prijkt met drie fonteinen. De zuidelijkste is van Giacomo della Porta, en verbeeldt Neptunus, door Tritons omgeven, de noordelijkste is modern. In het midden ziet men de zeer decoratieve fontein van Bernini. Aan den voet van een obelisk zitten vier forsche mansfiguren die de Donau, den Nijl, de Ganges en de Rio de la Plata, toen de grootste rivieren, die men kende, verzinnelijken. Aan de westzijde van het plein verheft zich het Palazzo Pamphili, en daarnaast de kerk Sant' Agnese, beide door Carlo Rainaldi voor Paus Innocentius X gebouwd. De gevel der kerk is echter van Borromini, en al beweert men, dat Bernini's beeld van den Nijl zich de oogen bedekt, omdat die gevel zoo leelijk is, de onpartijdige beschouwer zal anders oordeelen. De gevel met zijn twee torens en den koepel daarachter is een grootsche compositie, waarbij, door het gebruiken van een gebogenlijn voor den plattegrond, een eigenaardig effect is verkregen.
Het plein is het middenpunt van een aantal straten, die een waren doolhof vormen. Wenden wij ons oostwaarts, dan zien wij het Palazzo Madama, waar tegenwoordig de Italiaansche Senaat zetelt. Dit paleis draagt zijn naam naar Margaretha van Parma, die het bewoonde, eer zij naar de Nederlanden ging. De architectuur is tamelijk eenvoudig, en van binnen werd het gebouw in verband met zijn tegenwoordige bestemming, gemoderniseerd. Belangrijker is de kerk San Luigi dei Francesi aan de overzijde, welke door Giacomo della Porta in 1589 werd voltooid, en dikwijls nagevolgd is. Het systeem van den gevel is dat van den Gesù, door denzelfden meester ontworpen, maar de groote consoles aan de beide zijden ontbreken, daar de muren hier de volle hoogte hebben. In een der rechtsche kapellen ziet men een kopie door Guido Reni van Raffaels Santa Cecilia te Bologna, en fresco's van Domenichino.
Noordelijk van hier vinden wij de kerk van Sant' Agostino, in de vijftiende eeuw als basiliek met kruisgewelven en koepel gebouwd. Hier is een mooie groep van Andrea Sansavino, in 1512 gemaakt, te zien, doch de talrijke ex.-voto's, waarmede de vereersters dezer „Madonna del Parto" haar voorzien hebben, beletten het genieten van het kunstwerk, dat groote waarde bezit. Ook een fresco van Raffael, de profeet Jesaja, in navolging van Michelangelo geschilderd, bezit de kerk.
Gaan wij nu zuidwaarts, dan bereiken wij de Sapienza, de Universiteit van Rome, door Giacomo della Porta in strengen stijl gebouwd. Betreden wij het groote binnenplein, dan vertoont zich de kerk Sant' Ivo, die van Borromini is; de plattegrond is een driehoek met nissen, de koepel rust op een trommel, in plan uit zes cirkelsegmenten samengesteld en door een schroefvormig gewonden spits bekroond. Het geheel is even rijk als schilderachtig.
Het Corso Vittorio Emanuele is nu niet ver. Met lijn 5 der electrische tram bereiken wij weder de Piazza Venezia, en verbazen er ons over, dat men, ter wille van het monument der Italiaansche eenheid, niet slechts een deel van het Palazzo di Venezia heeft gesloopt, doch dit 15e eeuwsche gebouw aan de overzijde heeft gecopieerd, om er beneden een koffiehuis, boven een verzekeringsmaatschappij in te huisvesten.
Velen, die Rome van vroeger kennen, en het oude klooster van Araceli als bekroning van het Kapitool in de as van het Corso zich herinneren, zullen vreemd opzien, wanneer zij het groote monument, daarvoor in de plaats gekomen, aanschouwen.

DE UTRECHTSCHE TENTOONSTELLING.

In het „Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen" te Utrecht wordt van 9—18 September een tentoonstelling gehouden van gereedschappen, materialen, modellen en leermiddelen ten dienste van het vak- en teekenonderwijs, industrie en huishoudonderwijs. Het hoofddoel van deze tentoonstelling, georganiseerd door den Nederlandschen Bond van Vakschoolleeraren en leeraressen, is een beeld te geven van de bestaande leermiddelen en hulpmiddelen, niet alleen die welke in den handel zijn, doch ook die welke door het personeel van de scholen zelve zijn vervaardigd.
De feestelijke opening van de tentoonstelling had plaats in de Groote Zaal van het gebouw; de heer C. Henke, voorzitter van het Bondsbestuur, begroette den heer De Groot, Inspecteur van het M. O., vertegenwoordiger van den Minister van Binnenlandsche Zaken, de aanwezige leden van het Dagelijks Bestuur van de Gemeente Utrecht, verder autoriteiten en afgevaardigden van verschillende maatschappijen en vereenigingen.
De voorzitter constateerde dat de docenten der vakscholen sinds lang de behoefte gevoelden aan werkelijk goede leermiddelen, zoodat deze tentoonstelling, die de gelegenheid biedt om kennis te maken met de middelen, die het onderwijs zoo bevattelijk en vruchtdragend als mogelijk is maken, door de leeraren en leeraressen zal worden gewaardeerd.
Na een woord van dank aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, B. en W. van Utrecht, mr. Smeenge en aan allen die de tentoonstelling mogelijk gemaakt hadden, en niet het minst

aan den Inspecteur De Groot, verkreeg deze vervolgens het woord om de openingsrede uit te spreken.
De heer De Groot, gaf de verzekering dat de Minister van Binnenlandsche Zaken veel belangstelling heeft voor het vakonderwijs hetgeen ook blijkt uit de belangrijke bedragen die jaarlijks daarvoor worden uitgegeven. De inspecteur noemde het houden van deze tentoonstelling *het inluiden van de tweede periode op het gebied van het vakonderwijs.*
De eerste periode was het tijdperk waarin gewerkt werd om de scholen tot stand te brengen; in de laatste jaren is de bloei zeer toegenomen. Spr. wijst er op dat het Vakonderwijs als een geheel nieuwe instelling zich zelfstandig heeft moeten ontwikkelen, hetgeen vooral merkbaar was aan de leerkrachten.
In den beginne moest men meermalen van ongeschoolde krachten gebruik maken, van menschen uit de practijk, die zoo in de theorie werden overgeplaatst.
Spr. hoopt dat thans de tweede periode in het vakonderwijs zal bloeien, na den tijd, die bij elk groeiend organisme voorkomt, waarin de valsche loten worden afgesneden.
In die tweede periode zal de onderwijsmethode de grootste belangstelling vragen; de modellen en leermiddelen spelen hierbij een voorname rol.
De Inspecteur sprak de hoop uit dat onder hoogeren zegen deze tentoonstelling vrucht zal voortbrengen voor het Vakonderwijs en verklaarde, namens den Minister van Binnenlandsche Zaken de tentoonstelling voor geopend.
Daarna sprak Mr. D. Ragay eene gelukwensch uit aan het tentoonstellingsbestuur; hij wees op het groote nut van Vakonderwijs, vooral voor jongelieden die op inrichtingen voor Hooger- en Middelbaaronderwijs niet mee kunnen.
(Dat soort van jongelieden zal toch zeker bij het Vakonderwijs ook niet de eerepalm wegdragen! verslaggever).
De voorzitter bedankte beide sprekers en de directeur van het zangkoor „Orpheus" dat vooral tot de feestelijkheid van de opening veel had bijgedragen.

De tentoonstelling geeft ook voor architecten, bouwkundigen en allen die de bouwvakken beoefenen, veel te zien. Het onderwijs in de bouwvakken neemt onder het vakonderwijs een zeer belangrijke plaats in en dat drukt van zelf een stempel op de tentoonstelling. Denkt men de afdeelingen voor de andere vakken weg, dan blijft er een voor bouwkundigen zeer beziens waardige vaktentoonstelling over; daarnaast vormt uit den aard der zaak de expositie der leerboeken, teekenbehoeften enz. een belangrijk onderdeel der tentoonstelling.
De niet-bouwkundige vakken exposeeren ook veel dat de moeite waard is; echter meenen we voor dit verslag met eene verkorte opsomming te kunnen volstaan.
Zoo is bijvoorbeeld in zaal 4 eene collectie beziens waardigheden ter opluistering afgestaan door het Staatsboschbeheer, waarbij gedemonstreerd de insecten schadelijk voor het naaldhout- en verder dat ons land uitstekend timmerhout oplevert. Dan in de groote Concertzaal eene expositie van de Nederlandsche Heidemaatschappij te Utrecht, ook zich op het gebied van de boschcultuur bewegend.
Zaal 12 is geheel gevuld met werkstukken en teekeningen van de Haarlemsche Kunstnijverheidsschool. Deze hoogst artistieke onderwijsinrichting handhaaft hier hare gunstige reputatie; een uitgebreide collectie metaalwerken, in geel- en roodkoper en tin, koperen platen met graveurstudies en veel emaillewerk, beeldhouwwerk in hout, boetseerwerk en verder massa's teekenwerk.
Als algemeene indruk bleef, dat de Haarlemsche kunstnijverheidsschool met vasten schred voortgaat in de moderne richting, en dat de bereikte resultaten het voortgaan in die richting alleszins wettigen.
De kunstnijveraars houden langer stand dan de bouwkunstbeoefenaars die, enkelen uitgezonderd, de moderne richting, waar wij nog slechts eenige jaren geleden zooveel van verwachtten, zijn ontrouw geworden.
Zaal 10 wordt ingenomen door het kleermakersvakonderwijs men kan daar zien hoe onze toekomstige snijders gedrild worden; de anatomischen bouw van het menschelijk lichaam wordt niet gespaard, terwijl zij tevens leeren, hun cliënten, die een abnormalen bouw hebben, door middel van watten wat op te calefateren.
In Zaal 11 kan men zien dat de vakschool der behangerspatroons een hoogst nuttige aanvulling vormt voor de ambachtsscholen, waar, zooals bekend is, voor de jeugdige behangers en stoffeerders nog niet wordt gezorgd.
In Zaal 14 is het bezichtigen van de stand der heeren Van der Burg en Muls te Rotterdam zeer leerzaam voor hen, die zich van het schildersvak willen op de hoogte stellen; ook zij die daarmede niet onbekend zijn zullen er tal van nieuwe gereedschappen en hulpmiddelen kunnen vinden.
Zaal 9 is gewijd aan de belangen van het huishoudonderwijs; een kaart van Nederland toont aan in welke mate dit onderwijs in de verschillende steden van ons land wordt gegeven. Architecten, die schoolgebouwen voor dit onderwijs hebben te ontwerpen, kunnen in dit lokaal een en ander vinden dat hun interesseert.
Tot de, voor het doel van deze tentoonstelling, zeer waardevolle inzendingen moeten gerekend worden de diverse leergangen ontworpen door leeraren aan de ambachtsscholen. Het zijn deze leergangen die ons laten zien in hoeverre het ambachtsonderwijs zich blijft bepalen tot *zijn eigenlijke taak nl. het opleiden van ambachtslieden*, en in hoeverre het van den rechten weg afdwaalt *door te worden een opleidingsinstituut voor 2e en 3e rangs architectuur.*
De grenzen aan dit verslag gesteld laten niet toe hierop momenteel verder in te gaan, hoewel het hier een punt betreft dat wel de aandacht der architecten verdient.
In zaal 14 een groote inzending van de firma N. Alta te Amsterdam met smidsvuren voor ambachtsscholen (en ook voor groote werkplaatsen) omdat de geheele smederijruimte overzichtelijk blijft en tegelijkertijd uitmuntend geventileerd wordt. een schoorsteen, waarin alle ondergrondsche rookkanalen uitmonden, zorgt voor den afvoer van alle vuren. Ook laat deze firma zien hoe door haar de ventilatie en verwarmingsinrichting van oorlogsschepen en fabrieken is uitgevoerd.
In deze zelfde zaal geeft de stand van Eile en Ruygers te Rotterdam een mooie collectie gereedschapsstaal, gereedschappen, enz., waarbij ook voor den architect wel wat te zien is.
Het zou te eentonig worden, indien getracht werd eene opsomming te geven van wat de diverse ambachtsscholen te zien geven, de bezichtiging van zulke exposities is wel de moeite waard, maar al willen we er de beteekenis niet van onderschatten, eene beschrijving zou te taai worden.
Even willen we nog vermelden de inzending van de in 1910 opgerichte ambachtsschool te Gouda, waarvan directeur is de in bouwkundige kringen wel bekende heer P. A. Schroot.
Deze inzending vult bijna de geheele zaal 3 en trekt zeer de aandacht, omdat het zoo'n voortreffelijk beeld geeft van het pottebakkersbedrijf, dat aan de ambachtsschool wordt onderwezen.

De lichtbeeldenvereeniging te Amsterdam moge niet vergeten worden; deze beoogt het gebruik van lichtbeelden bij het teekenonderwijs meer algemeen te doen worden; series lichtbeelden op het gebied van kunst en techniek toonen welke nuttige leermiddelen de lantaarnplaatjes voor de tegenwoordige docenten zijn kunnen.

Een bezoek aan deze tentoonstelling, die zooals gezegd tot 18 September geopend blijft, kunnen wij den lezers van dit Weekblad ten zeerste aanraden. Hoewel het geheele gebouw voor Kunsten en Wetenschappen door deze tentoonstelling wordt ingenomen, wordt de bezichtiging zeer vergemakkelijkt door de uitstekende catalogus die, met teekening van plattegrond voorzien, zeer gemakkelijk de weg wijst door de 5 beneden- en 7 bovenzalen.

G. VERSTEEG.

De heer G. Versteeg, door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot afgevaardigde der Maatschappij benoemd voor het Congres

dat op Vrijdag en Zaterdag 15 en 16 September ter gelegenheid van de tentoonstelling zal worden gehouden, zal in het volgend Weekblad een verslag van dit congres geven.

COMMISSIE VAN ADVIES IN ZAKE DE BEBOUWING VAN GEMEENTE BOUWTERREINEN TE AMSTERDAM.

GEVELONTWERPEN VOOR EIGENBOUWERS.

Het komt herhaaldelijk voor, dat eigenbouwers, wier plannen door onze Commissie werden afgekeurd, den Directeur van het Bouw- en Woningtoezicht de vraag stellen: „tot wien zij zich voor het verkrijgen van een gevelontwerp kunnen wenden, met meerdere kans, dat het nieuw in te dienen plan niet weder zal worden afgekeurd".
Het beantwoorden van dergelijke vragen is voor den betrokken ambtenaar zeer moeilijk, omdat bij het noemen van namen allicht aan bevoorrechting gedacht wordt en uitteraard te voren nimmer te waarborgen is dat eenig project geene bezwaren bij onze commissie zal vinden.
Om deze redenen werd dit vraagstuk in eene vergadering onzer Commissie ter tafel gebracht en kwam zij tot de conclusie, dat het best aan de vragers tegemoet te komen is, door aan het bureau van het Bouw- en Woningtoezicht een lijst te deponeeren, waarop voorkomen namen van architecten, die zich voor dergelijk werk beschikbaar stellen; van welke lijst dan de vrager inzage nemen kan en eene keuze doen, zonder dat in het minst invloed op de keuze wordt geoefend en evenmin de gedachte gewekt, dat nu onvoorwaardelijke goedkeuring van een nieuw project verzekerd is.
Om nu tot het samenstellen van een dergelijke lijst te kunnen geraken; noodigt onze Commissie de *Amsterdamsche architecten*, die zich willen belasten met het ontwerpen en detailleeren van het uitwendige van door eigenbouwers te stichten bouwwerken, uit; schriftelijk het verzoek tot haar te richten, hun naam op bovenbedoelde lijst te plaatsen.
Het is bekend dat voor dergelijke werkzaamheden in 1909 door de twee Amsterdamsche Bouwkundige vereenigingen een speciaal tarief werd vastgesteld.

Amsterdam, September 1911.

De Commissie van advies in zake de bebouwing van gemeente bouwterreinen te Amsterdam,

A. SALM G.Bzn, Voorzitter.
K. P. C. DE BAZEL.
H. P. BERLAGE Nzn.
J. H. W. LELIMAN.
M. J. E. LIPPITS.
F. W. M. POGGENBEEK.

INTERNATIONALE PRIJSKAMP VOOR L'ERECTION D'UN MONUMENT COMMÉMORATIF DE LA FONDATION DE L'UNION TÉLÉGRAPHIQUE INTERNATIONALE.

Van goed ingelichte zijde vernemen wij het volgende: Het was voor de Juryleden eene groote voldoening dat voor den tweeden prijskamp niet alleen meer ontwerpen — namelijk 108 — waren ingezonden maar vooral dat de ingezonden modellen in het algemeen een veel gunstiger indruk maakten door de betere opvatting en de hoogere kunstwaarde van de maquetten, zoodat men kan zeggen dat deze tweede prijskamp volkomen aan het doel beantwoordde.

De *eerste prijs*, waarbij tevens aan den Ontwerper de uitvoering is opgedragen, is toegekend aan: Giuseppe Romagnoli van Bologna;
de *2de prijs* ontvangt 6000 franken en werd behaald door: Cavaliere Guido Bianzoni van Turijn;
de *3de prijs* Alvis de Beule en Valentin Weierwick, beiden te Gent (in samenwerking) 5000 franken;
de *4de prijs* Josef Müllner te Weenen, 4000 franken.
Verder heeft de Jury *tegemoetkomings-prijzen* van 1250 franken kunnen toekennen aan elk der volgende inzenders:
1. Wilhelm Pipping en Jozef Möst beiden te Keulen (in samenwerking).
2. Henri Crenier te Parijs.
3. Ernest Dubois en Rene Batonillard beiden te Parijs (in samenwerking).
4. Prof. Hubert Nätzer en Paul Pfann te München (in samenwerking).

De Ontwerpen (maquetten) zullen tot 30 September e.k. tentoongesteld blijven in de stedelijke Rijkschool te Bern.

De Jury bestond uit de volgende Heeren:
1. Eugène Jost, architecte à Lausanne, Président.
2. Louis Benois, Prof. d'Architecture et Architecte de la cour Impériale St. Petersbourg.
3. Pierre Breuer, Prof. de Sculpture à l'Academie Royale de Berlin.
4. David Calandra, statuaire et Académicien de Turin.
5. Dr. P. J. H. Cuypers, Architecte des Musées, Membre de l'Institut de France à Amsterdam.
6. Sir George Frampton, Académicien à Londres.
7. Colonel Emile Frey, conseiller fédéral, Directeur du Bureau international de l'Union télégraphique à Berne.
8. Edmond Hellmer, Professeur Architecte à l'Académie Impériale à Vienne.
9. Jean Horvai, sculpteur à Budapest.
10. M. Injalbert, statuaire, membre de l'Institut de France, à Paris.
11. Jean Theodore Lundberg, Sculpteur, Prof. de modelage à l'Ecole royale des Beaux-Arts à Stockholm.
12. J. D. Ramalho Ortigao, membre de merite de l'Académie des Beaux-Arts à Lisbonne, Directeur de la Bibliotheque d'Ajada.

Eene som van fr. 170.000,— is voor de oprichting van het monument, door de gezamenlijke staten, die den Bond vormen, beschikbaar gesteld. In deze som zijn de noodige vrachtprijzen voor het aanvoeren der materialen en de volledige fundamenten ter hoogte van den voet van het monument niet begrepen, daar deze door den Zwitserschen Bondsraad zullen gedragen worden.

INGEZONDEN STUKKEN

EEN HUIS INGESTORT.

Geachte Heer Redacteur.

Er is eene wijze van polemiek voeren, die de aandacht van de zaak afleidt en op de personen richt. De methode, die men in volksvergaderingen maar al te vaak ziet toepassen. Wie de lachers op zijn hand heeft treedt als overwinnaar uit het krijt. Zelfs lichamelijke hoedanigheden van een tegenstander n'importe quoi kunnen daarbij dienst doen.
Uw geachte onbekende uit Ah. doet desgelijks. De hr. Schaad was boos en zóó confuus toen hij zijn tegenartikel „een huis ingestort" schreef.
Niets is echter minder waar.
Waarom en op wien boos. Moet men a priori boos zijn, alvorens te laten blijken, dat men 't met 'n ander niet eens is.

Hij is niettemin wat gelukkig met de verzekering, dat hem zijn vermeende booze gemoedsstemming vergeven wordt, doch hij zou toch liever hebben, dat men zijne verzekeringen — zij het ook in andere woorden — niet omdraait of anders voorstelt dan ze er staan. M.a.w. ik zal het zelf doen is nog niet synoniem met: ik zal het beter doen; misschien brengt hij het er wel slechter af, maar zeker meer objectief.

En welke reden zou er voor hem kunnen bestaan zóó confuus te zijn. Integendeel een moest het schrijven in weekbl. No. 32 geruststellend werken, op zijn geschokt gemoed.

X. gaat nu in op dat „sigarenzakje", zoekt daarin zelfs de reden, die hem tot schrijven noopte, zoo iets als een mop dus, die hij poogde te tappen.

Maar waarde onbekende, hoe rijmt zich dat met zijne boosheid. Is dit nu eene handigheid om de hoofdzaak weg te werken of is dit naïviteit?

De caféklant, die wel niet tot de geheelonthouders zou behooren (d. w. z. — in dit verband toch zeker —, die nog al een „goede" klant was), zoowat de teekenkunst beoefende en „dus" in staat was de door het bouwtoezicht geëischte teekeningen te vervaardigen, en die dan bovendien de juiste ijzerprofilen en opleggingen weet te kiezen, die kwam hem wel wat ongelooflijk voor.

En verder wraakte hij het, dat een onbekende, zonder eenig zweem van bewijs aan te voeren, maar uitmaakt het bouwtoezicht is al of niet iets te verwijten. Hij vraagt daarom, als X. tot eene tegengestelde conclusie was gekomen, was die dan ook maar zoo neergeschreven?

Natuurlijk onderstelde hij, dat uw verslaggever het versleten sigarenzakje kende, anders toch had de aanhaling geen zin, hoewel de wenk tot voorzichtigheid in het oordeelen blijkbaar niet begrepen is.

Nu blijkt, dat uw verslaggever zijn collega uit Nm. vooraf gesproken had en daardoor alles wist, ware als stelligheid aan te voeren geweest, wat als waarschijnlijk in het betoog voorkwam.

Met het voorrecht van ter bevoegder plaatse inlichtingen te kunnen verkrijgen, had de beschrijving er naar zijne bescheiden meening heel anders kunnen uitzien.

Verder wil hij maar liever niet op de zaak ingaan. Alleen hoopt hij, dat uw verslaggever niet zoo ondoordacht als verdediger en leeraar van bouwpolitieambtenaren meer zal optreden, terwijl hij reeds bij voorbaat verzekert noch op het persoonlijke door X er in gemengd, noch op de zaak zelve meer in te gaan, de anonymiteit kan daardoor in het belang der zaak blijven gehandhaafd.

Uwe dw.

Zl. 10 Septr. J. H. SCHAAD.

BERICHTEN

De St. Jacobskerk te Vlissingen. Nu de eerste schrik van den grooten brand, die deze kerk en toren geheel verwoestte, voorbij is, worden ernstig plannen beraamd, om tot spoedigen herbouw over te gaan en het laat zich aanzien, dat, als de plannen tot herbouw met behulp van Rijk, Gemeente en Particulieren verwezenlijkt kunnen worden, de oude kerk op waardige wijze vervangen wordt.

De oude kerk was slecht onderhouden en verkeerde in een jammerlijken toestand; in de Midd. Ct. schrijft de heer v. Brucken Fock hierover. Het onderste gedeelte van den toren — zegt hij — was tot op een hoogte van ± 20 M. met Portland-cement behandeld; de Westelijke topgevel en de gevel van het Noordelijk transept waren met dezelfde specie besmeerd; de fraaie, met gestyleerde koolbladeren rijk versierde kolommen waren zorgvuldig gewit en gekalkt; zoowel het Noordelijk als het Zuidelijk dwarsschip waren door muren van het schip der kerk gescheiden; veel van het aanwezige eikenhout was geverfd, moderne aanbouwsels, zooals de kosterswoning, ontsierden het geheel, en tot overmaat van ramp waren de spitsboogramen, voor zoover zij niet waren dichtgemetseld, voorzien van ijzeren raamlijsten in plaats van de daarbij behoorende 14e eeuwsche steenen venstertraceeringen. Kortom, het gebouw was treurig mishandeld, en deze toestand was dan ook oorzaak, dat de Vereeniging „Nehalennia" zich onlangs wendde tot Jhr. Mr. Victor de Stuers, met verzoek zijne medewerking te willen verleenen, ten einde te geraken tot een restauratie van het gehavende bouwwerk.

Haarlem. Op zijn adres aan burgemeester en wethouders van Haarlem in zake de wenschelijkheid, hoog opgaand geboomte zooveel mogelijk in het belang van het stadsschoon te behouden, ontving de bond Heemschut als antwoord, dat dit college aan den inhoud van het adres aandacht heeft geschonken en dat de boomen aan de Parklaan niet zullen worden geveld.

Nijmegen. Onze Correspondent schrijft: Hier bestaan voor 1912 wederom tentoonstellingsplannen. Zeer veelzijdig schijnt deze attractie voor vreemdelingen te zullen worden, we hoorden noemen afdeelingen voor sport, bloemen, schilderijen en vee.

En voor architecten zal er mede veel schoons te zien zijn:

Heidelberg zal tijdelijk en gedeeltelijk aan den linker-Waaloever bij het Valkhof verrijzen. Het grootsche denkbeeld is als volgt: een hoofdgebouw op het Kelfkensbosch, een nabootsing van Alt-Heidelberg op het lage deel van het Valkhof en een fragment van het Heidelberger Schloss in het Hunerpark.

Gaat dat zien! Gaat dat zien!

De St. Quirinus-kerk te Halsteren. De Gemeenteraad van Halsteren heeft besloten zich tot het Rijk en de Provincie te wenden om subsidie voor de restauratie en inrichting van het kerkgebouw voor gemeente-doeleinden volgens de plannen van Jos Cuypers.

De gemeente wil 40% bijdragen in de kosten, mits het overige door Rijk en Provincie worde bijgedragen. Alzoo zou het fraaie Gothische Kerkgebouw der eudheid aan de hand des sloopers worden onttrokken en voor de provincie Noord-Brabant een monument voor het nageslacht behouden blijven. *Alg. H. Bl.*

Een nieuwe uitvinding. Door den ingenieur van het waterschap Schouwen, jhr. De Muralt te Zierikzee, reeds bekend door verschillende vindingen op het gebied van zeeweringen, is een nieuw toestel bedacht en in toepassing gebracht om het waterbeloop van een dijk zonder afdamming droog te leggen. Het toestel bestaat uit een op eigenaardige wijze geconstrueerd schip dat tegen den oever wordt gevaren. Het toestel is in België bij een kanaalwerk met succes in toepassing gebracht.

Prijsvraag Monument Maceo. Blijkens bij de Regeering ontvangen bericht is eene internationale prijsvraag uitgeschreven voor de oprichting, in de stad Havana, van een monument ter gedachtenis aan den generaal Antonio Maceo. De Cubaansche legatie hier te lande ('s-Gravenhage, Parkstraat 106) verstrekt dagelijks van 4 tot 5 uur alle verlangde inlichtingen.

De bouwvallen van Sennessa. In de bouwvallen van Sennassa, een in de oudheid om haar geneeskrachtige bronnen vermaarde stad in de Campagna, is een marmeren beeld gevonden, een uit de zee opstijgende Venus. Het moet een werk zijn van voortreffelijke qualiteiten; de kop en de armen ontbreken. De torsa is geplaatst in het nationaal museum te Napels.

Alg. H. Bl.

PERSONALIA

Dezer dagen overleed de heer *Emiel Thielens*, een zeer bekend architect te Antwerpen, die in Antwerpen veel heeft gebouwd. Zijn architectuur kenmerkte zich doorgaans door goede verhouding en fijne beschaving, ondanks den rijkdom van aspect, bij onze Zuidelijke buren gewild.

De overledene was Oud-Voorzitter van de Kon. Maatschappij der Bouwmeesters te Antwerpen, en Architect-Lid onzer Maatschappij. Hij werd begraven te Mortsel.

31ste JAARG. – 23 SEPT. 1911. – No. 38

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. v. d. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: REDACTIONEEL GEDEELTE. Spits of Peperbus op den Toren van de St. Walburgskerk te Zutphen, door J. Gimberg. — Wandelingen in en om Rome. IV. door A. W. Weissman. — Het Nieuwe Raadhuis van Rotterdam. — Verslag Congres voor Vakonderwijs, door G. Versteeg. — IXe Internationaal Congres van Architecten. — Prijsvragen. — Berichten. — Personalia. — Laatste Berichten, Officieel Gedeelte. — Kort Verslag der Alg. September-Vergadering.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

SPITS OF PEPERBUS OP DEN TOREN DER ST. WALBURGSKERK TE ZUTPHEN?

door J. GIMBERG.

Nu de toren der St. Walburgskerk alhier gerestaureerd wordt, is er strijd ontstaan over de vraag, of de renaissance-bekroning, alias peperbus, op dien toren blijven staan dan wel afgebroken en, in overeenstemming met den stijl van den onderbouw, vervangen moet worden door eene Gotische spits. [1]) Het sein tot dien strijd gaf de dezen zomer te Deventer gehouden algemeene vergadering van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

De heer J. Kalf deelde daar n.l. mee, dat de peperbus op den St. Walburgstoren afgebroken en in plaats daarvan eene Gotische spits zou gezet worden. De heer Kalf keurde zoo'n restauratie af, aangezien de Bond de meening is toegedaan, dat men bij de restauratie van een gebouw moet uitgaan van de idee, om dat gebouw als document, als oorkonde van kunstuitingen uit vroegere tijdperken te behouden.

Schrijver dezes deelde op die vergadering evenwel mee, dat de peperbus niet afgebroken werd en de heer Kalf dus verkeerd was ingelicht.

Kort na deze vergadering plaatste de heer Hekman in het bouwkundig weekblad „De Opmerker" van 22 Juli 1911 een artikel, waarin hij o.a. schrijft:

„Maar, enfin, hij (de heer Kalf n.l.) werd ook al weer gerust gesteld door den heer Gimberg, de man van menschenheugénis [1]) (iets waarop ik later terugkom), want: „de plannen zijn gewijzigd en de aloude peperbus blijft bestaan."

Aldus, wordt daar aan den secretaris der Rijkscommissie tot behoud van oude Monumenten, waar dus het Rijk ook hier toezicht heeft, voorgelegd een plan, dat dan geheel om die Rijkscommissie is heengegaan.

Is men bij zulk werk zoo lichtvaardig tot handelen bevoegd?

Geeft de Staat zoo klakkeloos hare subsidie?"

De heer Hekman zegt hier eene grove onwaarheid.

Immers op de vergadering van den Bond werd noch door mij noch door iemand anders een plan overgelegd, dat om die rijkscommissie (lees restauratiecommissie te Zutphen) moest heengaan. De Bond mist trouwens de bevoegdheid, om dat te doen.

Zooals bijna van zelf spreekt, heeft de restauratiecommissie het oordeel van Dr. Cuypers gevolgd, die den Minister van Binnenl. Zaken geadviseerd heeft, om de peperbus niet af te breken.

De heer Hekman voegt bij zijn opstel twee schetsen, één van den toren na 1633 en één, die den waarschijn-

[1]) Op Palmzondag (10 April) 1446 sloeg de bliksem in den toren, waardoor hij voor een groot deel afbrandde.
Eerst in April 1482 begon men hem weder op te bouwen; in 1484 werd zijne spits met leien gedekt. Op den 29sten Maart 1600 werd de toren opnieuw door den bliksem getroffen, waardoor hij tot aan het steenwerk afbrandde. Eerst in 1633 begon men aan den herbouw. Toen werd in plaats van eene spits de peperbus op den toren gezet, welke in 1637 met koper werd bekleed.

[1]) De reden, waarom mij de heer Hekman „een man van menschenheugenis" noemt, is een gevolg van het niet begrijpen, van hetgeen ik in mijn boekje over de St. Walburgskerk op blz. 6 over conterforts zeg, welke „sedert menschenheugenis geen beelden meer droegen".

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

DE ST. WALBURGSKERK TE ZUTPHEN.

lijken toestand van den toren in 1484 heet voor te stellen, toen deze eene spits had.
Naar laatst genoemde schets zou hij den toren gerestaureerd wenschen te zien. Om den voet van de spits heeft hij hoektorentjes geteekend.
En uit de constructie van de bovenhoeken èn uit eene schets van den toren [1]) vóór 1600 blijkt evenwel duidelijk, dat om de spits nimmer hoektorentjes gestaan hebben. De schets van den heer Hekman heeft dus voor eene restauratie geene waarde.
De Zutphensche Courant van 25 Juli j.l. gaf een kort overzicht van het opstel van den heer Hekman, hetgeen freule Engelen in dat zelfde blad [2]) aanleiding gaf, om er op te wijzen, dat van vele onzer Gotische kerken, ook al hebben ze laatgotische of renaissance toevoegsels toch eene groote bekoring uitgaat en dat juist deze toevoegsels eene Gotische kerk vaak tot een mooi en karakteristiek geheel maken.
Ook wees zij er op, dat het document, het echte, al is het gehavend, toch verre te verkiezen is boven het document, dat met nieuwe stukken is hersteld. Daarom, zegt zij, heeft de peperbus recht van bestaan. Daarop kwamen in de Zutphensche Courant van 10 Aug. jl. twee ingezonden stukken voor, één van den heer Hekman als antwoord op het boven genoemd artikel van freule Engelen en één van den heer H. M. Werner, die, na herinnerd te hebben, dat freule Engelen de bus wil behouden, omdat die als het ware met den toren is saamgegroeid, vraagt, of men dan maar bij restauratie „alles (moet) laten voortbestaan, wat niet-kenners en knoeiers er later bij- en aangebouwd hebben, doch dat er in 't geheel niet bijbehoort?"
De heer Werner zou dus ook willen, dat men de beide zijbeuken en den kooromgang der St. Walburgskerk afbrak, omdat die een anderen stijl hebben dan de oorspronkelijke kerk, waaromheen zij gebouwd zijn?
Ik geloof stellig, dat de heer Werner voor deze konsekwente toepassing van zijne idee aangaande restaureeren niet te vinden zou zijn.
Ten slotte zou de heer Werner de beide teekeningen van den heer Hekman, behoorlijk vergroot, overal in de stad willen laten aanplakken, voorts in alle boekwinkels, café's enz. ter bezichtiging stellen en dan daarna bij wijze van referendum eene stemming houden van alle Zutphensche ingezetenen, mannen en vrouwen, boven de 12, 14 of 16 jaar, om zich uit te spreken over „bus" of „spits". Wat dan zou gebeuren, voorspelt de heer Werner in het volgende rijmpje:

„Ach, arme peperbus, wat zoudt ge treurig vallen!
Dat's duidelijk en klaar:
'k Hoor op uw uitvaart reeds de feestbazuinen schallen
Van Zutphens burgerschaar!"

Gesteld evenwel, dat deze voorspelling van den heer Werner zou uitkomen, dan volgt daaruit immers nog niet, dat het vonnis over de bus rechtvaardig zou zijn geveld!
Na het ingezonden stuk van den heer Werner verscheen in de Zutphensche Courant van 16 Augustus j.l. een artikel van den architect M. A. van Nieukerken, die er aan herinnert, dat zeer vele kerken niet in eenzelfden stijl zijn opgebouwd.
„Wie zal er over denken", zegt de heer Van Nieukerken zeer terecht, „die gedeelten, die dus langzamerhand ten gevolge van omstandigheden òf aangebouwd òf gewijzigd zijn, te sloopen en te vervangen door hetgeen men vermoedt, dat men met den oorspronkelijken bouw gemaakt zou hebben.
Wie zal de dikwijls zoo mooie ingangpoortjes, die in opvolgende kunsttijdperken aan oude kerken zijn aangebouwd, willen laten verdwijnen?"
Even terecht wijst de heer Van Nieukerken er op, dat als men spreekt van piëteit, men dezelfde piëteit jegens de peperbus aan den dag moet leggen als jegens den Gotischen onderbouw van den toren.
De heer Werner verdedigde daarna in de Zutphensche Courant van 22 Aug. j.l. nog eens nader zijn standpunt en.... en nu hoopten velen, dat de gemoederen — de zaak was immers aan alle kanten bekeken — tot rust zouden komen.
Die hoop is evenwel ijdel gebleken; want thans heeft de heer Hekman eene brochure uitgegeven, waarin hij zegt verplicht te zijn „den lezer nader in te lichten omtrent het stijl en restauratiebegrip aan den St. Walburg Toren, hopende dat Zutphen als één man pal komt te staan vóór de spits."
Ook in deze brochure moet de peperbus het ontgelden en.... de Renaissance, waarover wij dezen onzin te lezen krijgen:
„De Renaisseance, zij is het navolgen der Grieksche en Romeinsche bouworde, een heidennavolging dus, voortgesproten in het oude Italië, en met onzuivere winden naar deze gewesten overgewaaid. De Romaansche en Gothische stijl zijn de ware vertolkingen van het Christelijk geloof".... enz. enz.
Als de heer Van Nieukerken vraagt, waarom de peperbus moet wijken voor eene Gotische spits, antwoordt de heer Hekman o. a: „Omdat zij is een grootheidvervormsel van Grieken en Romeinen, renaisseance in de lijnrechte tegenstelling der Gothiek, deze het tijdperk der beschavende samenleving, gene de Heidensche vormelijke stijfheid."
Ik doe hier deze aanhalingen, om den lezer zelf te laten zien, dat de heer Hekman schrijft over een onderwerp, waarvan hij zelfs het abc. nog niet kent.
Ten bewijze daarvan nog het volgende. De heer Van Nieukerken schreef (zie hierboven): „Wie zal de dikwijls zoo mooie ingangpoortjes, die in opvolgende kunsttijdperken aan oude kerken zijn aangebouwd, willen laten verdwijnen?"
De heer Hekman antwoordt daarop:
„Schrijver vindt Renaisseance-ingangen aan Middeleeuwsche kerken zoo mooi, kijk s. v. p. eens naar het Zuider-Portaal der Broederenkerk te dezer stede."
Als men nu weet, dat aan bedoelden ingang reeds met één oogopslag is te zien, dat hij niet in renaissance-stijl is gebouwd, maar in tegendeel een leelijk product is van de wansmaak uit ongeveer de helft der vorige eeuw, dan komt 's heeren Hekmans stijlenkennis wel helder aan het licht!
En zoo iemand schrijft over de restauratie van den toren der St. Walburgskerk! Men moet maar durven!

[1]) Zie de plaat bij Tadama, tegenover blz. 242; eene reproductie daarvan komt voor in het Bouwkundig Tijdschrift, van 1899, waarin de heer Tutein Nolthenius een opstel over „Oud-Zutphen" plaatste.
[2]) Het nummer van 8 Aug. j.l.

DE ST. WALBURGSKERK TE ZUTPHEN.

WANDELINGEN IN EN OM ROME. *)

DOOR A. W. WEISSMAN.

IV.

Wij zullen nu het zuiden van Rome bezoeken en onze schreden het eerst richten naar de basiliek van San Clemente, of, als wij de electrische tram nemen willen, ons door lijn 16 tot de Via Labicana laten brengen.
Het is geen mooie buurt, die wij hier zien. Zij dagteekent uit de eerste jaren na 1870, toen de bouwspeculatie te Rome begon. Maar vele huizen zijn, uit geldgebrek, onvoltooid gebleven, wat niet belet, dat zij toch bewoond worden.
De tegenwoordige basiliek van San Clemente is niet de oorspronkelijke, daar deze in de elfde eeuw door de Noormannen werd verwoest. Doch de oude kerk werd niet afgebroken, want de nieuwe kwam op haar te staan. Thans is de oude kerk weder toegankelijk, en men kan haar bezichtigen. Het is er evenwel zóó donker, dat de fresco's op de muren geschilderd bij het kaarslicht van den sagrestano moeten worden bekeken.
De kerk daarboven, ofschoon pas uit de 12e eeuw, is een zeer goed voorbeeld van een basiliek. Vóór den hoofdingang is een atrium aanwezig, met een put in het midden. De kerk zelve, met drie beuken, is nog ingericht als in den Oud-Christelijken tijd; lage marmeren borstweringen omgeven de ruimte voor de geestelijken. Het altaar staat niet in de koornis.
In de latere middeneeuwen werd een gedeelte van den zuidelijken zijbeuk als kapel ingericht en met fresco's versierd. Bijzonder fraai is de kruisiging van Masolino, die vroeger aan Masaccio werd toegeschreven. De zonderlinge hoofddeksels der figuren zijn een eigenaardigheid van dezen schilder.
Voor beoefenaars der bouwkunst is de hier dichtbij staande kerk Santi Quattro Coronati merkwaardig, daar deze vier gekroonden met de H. Barbara van ouds hun patronen waren.
Langs de Via San Giovanni gaan wij nu naar het Lateraan, en komen eerst op de Piazza di San Giovanni in Laterano. Wij zien hier de noordzijde der basiliek, die haar koor naar het westen keert. Sixtus V liet door Domenico Fontana tegen de kerk een paleis bouwen, het Palazzo Laterano, een der grootste gebouwen van Rome. Fontana heeft zich geïnspireerd op het Palazzo Farnese, en de zalen om een vierkante binnenplaats gerangschikt. Aan de zuidzijde ziet men de zeer monumentaal opgevatte trap. Het in het paleis gevestigde museum laten wij onbezocht.
Noordwestelijk van de kerk, door galerijen ermede ver-

*) Met het oog op het IXe Int. Architecten Congres te Rome van 2—10 October a.s. (voor het Programma zie Bouwk. Weekblad No. 34, blz. 409) heeft de heer A. W. Weissman zich bereid verklaard eenige wandelingen in de Eeuwige Stad te beschrijven.

ROME. SAN GIOVANNI IN LATERANO.

ROME. PORTA SAN GIOVANNI.

bonden, vinden wij het Baptisterium, de oudste doopkapel die bestaat, daar zij uit de vijfde eeuw afkomstig is. De plattegrond is een achthoek, met een hoog middendeel, dat door zuilen van een trans wordt gescheiden. De koepel is uit den tijd der Renaissance. Door bronzen deuren, ten deele nog antiek, komt men in verschillende kleine kapellen, waarvan die, aan San Venanzio gewijd, het oudste Christelijke mozaïek bevat. Het karakter der ornamenten is nog volkomen Romeinsch, doch enkele zinnebeelden wijzen op het Christendom.

Wij zouden nu, door den noorderzijbeuk, de basiliek kunnen binnentreden, doch gaan liever naar de Piazza di Porta San Giovanni, die door den stadsmuur met de poort en, heel in de verte, door Santa Croce in Gerusalemme begrensd wordt. Men heeft hier een prachtig gezicht op de Sabijnsche en Albaneesche bergen.

De gevel van San Giovanni in Laterano (zie afb.), „de moeder en het hoofd der kerken in de geheele Christenheid", de basiliek welke de kathedraal der pausen is, heeft in 1734 een verbouwing ondergaan naar het ontwerp van Alessandro Galilei, die zich hier een kunstenaar van groot talent heeft getoond. Het systeem is hetzelfde als dat der St. Pieterskerk, maar de gebreken die Maderna's werk aankleven werden vermeden. Tusschen de reusachtige composiet-pilasters zijn sober gedetailleerde openingen gemaakt, boven de kroonlijst ziet men een attiek, dat, in het midden, tegen een frontispies met een top daarboven aansluit. Met zijn reusachtige bekronende beelden is deze gevel, die men ver uit de Campagna ziet, een der meest indrukwekkende van Rome.

De basiliek zelf, die vijf beuken telt, heeft nog den fraaien ingelegden vloer uit de vijftiende eeuw, doch in 1650 liet Innocentius X door Borromini het inwendige in Barokstijl veranderen. Clemens XII, die ook den gevel liet bouwen, voegde aan de zuidoostzijde der basiliek de Capella Corsini toe, die eveneens door Galilei is ontworpen, en op één lijn met de kapellen van Santa Maria Maggiore mag worden gesteld.

Sixtus V liet door Fontana de sierlijke loggia aan de noordzijde maken. Ook Leo XIII heeft de basiliek doen veranderen, door de koornis met trans, die Leo I in 450 had gebouwd, te laten sloopen, en een nieuw koor, veel dieper dan het oude, daarvoor in de plaats te laten bouwen. In de koornis zijn de mozaieken van omstreeks 1300 weder aangebracht. Boven de zuidelijke deur naast het koor heeft Leo XIII zijn grafteeken laten maken, doch tot dusver is zijn stoffelijk overschot er niet bijgezet.

Aan de noordzijde van het plein ziet men eenige overblijfselen van het vroegere paleis der pausen, namelijk de nis van de groote eetzaal en de paleiskapel, nu Cappella Sancta Sanctorum, uit de dertiende eeuw. Daartegenaangebouwd is de Scala santa, de trap uit het huis van Pontius Pilatus, die men slechts geknield mag beklimmen. Voor de trap is een vestibule uit de 16e eeuw.

Wij gaan nu de Porta San Giovanni (zie afb.) uit, en zien, ten westen daarvan de antieke poort, die vóór 1574, toen de nieuwe gebouwd werd, van deze zijde toegang naar de stad gaf. De weg waarop wij gaan is de Via Appia Nuova. Hier zijn tal van osteria's, waar de „vini di castelli" geschonken worden. Vooral die op den hoek der Via delle Cave is vermaard, niet slechts om den wijn, maar ook om het prachtige uitzicht. In October worden hier Zondags en Donderdags de „Ottobrate" gevierd, de feesten van den jongen wijn. Dan moet men naar de „Faccia fresca", de „acqua santa", den „Tavolato" of de Mezza Via" gaan om het Romeinsche leven te zien. Men kan hier ook per electrische tram heengaan, en dan, den weg rechts volgend, naar de oude Via Appia wandelen), (zie afb.), waar de Katakomben zijn. Die onderaardsche graven zijn wel bezienswaardig, doch wij zullen er niet in afdalen, maar de oude Romeinsche heirbaan blijven volgen, om een denkbeeld van de Campagna te krijgen. Op deze wandeling, langs pijnboomen en bouwvallen, kunnen wij het grafteeken van Cecilia Metella bezichtigen (zie afb.), dat uit den Romeinschen tijd afkomstig, in de middeleeuwen tot een kasteel verbouwd werd. Hier begint het mooiste gedeelte der Via Appia, en is het vulkanische heuvelland, dat in de verte door de bergen van Albano begrensd wordt, overal met overblijfselen van antieke monumenten bezaaid.

ROME. DE VIA APPIA.

ROME. GRAFTEEKEN VAN CECILIA METELLA.

Een andere belangwekkende wandeling begint bij de Porta San Paolo. Gaat men van deze poort stadwaarts langs den Viale di Porta San Paolo dan komt men in de Passeggiata Archeologica, het Oudheidkundige Park, dat bij het Kapitool begint en zich tot de Porta San Sebastiano uitstrekt. Dit park omvat het grootste deel van het antieke Rome en hier worden geleidelijk alle gebouwen gesloopt voor zoover zij niet van oud-Romeinschen oorsprong zijn. Een moderne park-aanleg met zeer breede wegen komt daarvoor in de plaats. Voor dit alles worden reusachtige sommen uitgegeven, doch al zullen de oudheidkundigen juichen om wat plaats vindt, wie de schoonheid liefheeft zal deze werkzaamheden betreuren. Want tal van aardige kiekjes, veel mooi oud boomgewas, en allerlei oude gebouwtjes zijn aan de liefhebberij der archeologen opgeofferd. Een paar villa's, die als oasen in de woestijn van den Palatijnschen heuvel waren, zullen weldra verdwenen zijn, en dan ziet men overal fundamenten van baksteen en beton, de eenige overblijfselen van de paleizen der Romeinsche keizers.

Vroeger waren de kerken, die hier stonden, als het ware één met hun omgeving. Maar nu vragen Santi Giovanni e Paolo, San Gregorio Magno, Santi Cosmo e Damiano en de overige gebouwen uit den Christelijken tijd als het ware vergiffenis voor hunne aanwezigheid.

Keeren wij nu naar de Porta San Paolo terug. Hier vinden wij de antieke Piramide van Cestius en daarachter het schilderachtig gelegen Protestantsche kerkhof met zijn cypressen, welker zwart scherp tegen den blauwen hemel afsteekt.

Buiten de poort is elk huis een „antica osteria", en na een kwartier gaans zien wij, heel prozaisch, een spoorweg-viaduct. *(Wordt vervolgd)*

HET NIEUWE RAADHUIS VAN ROTTERDAM.

Burgemeester en Wethouders van Rotterdam hebben bij den Gemeenteraad een voorstel ingediend betreffende de wijze, waarop de architect voor den bouw van het nieuwe Raadhuis zal worden aangewezen. Het voorstel is voor de bouwkundige wereld van veel beteekenis, niet alleen omdat het hier geldt het tot stand komen van een zoo groot en monumentaal bouwwerk, als in lange tijden niet in Nederland is gezet, maar ook omdat het uitvoerig toegelicht voorstel in den breede behandelt de voor- en nadeelen verbonden aan het uitschrijven van een publieke prijsvraag in deze. Van verschillende zijden (vooral door de bouwkundige vereenigingen) is in der tijd aangedrongen op een publieke prijsvraag; hiertegenover stond de meening van enkele toonaangevende autoriteiten, die de bezwaren van een dergelijke prijsvraag naar voren brachten.

Men kan uit het voorstel van B. en W. zeer goed merken, dat de gezonden adressen en de verschillende stukken in dag- en technische bladen niet onopgemerkt aan B. en W. en vooral aan de Commissie van voorbereiding van den Raadhuisbouw, (*) zijn voorbijgegaan.

B. en W. vinden dat de deugd in het midden ligt; niet een opdracht aan één persoon, noch een publieke prijsvraag, maar een besloten prijsvraag is hun conclusie.

Er is veel voor en veel tegen deze zienswijze te zeggen; laten wij echter lezen wat B. en W. zelf schrijven in hun voorstel, daar inderdaad het vraagstuk van alle kanten door hen wordt bekeken.

In herinnering worde gebracht, dat aan prof. Evers was opgedragen het maken van een voor-ontwerp, dat zou kunnen dienen tot grondslag voor een eventueele prijsvraag; B. en W. wenschten echter het recht voor te behouden, indien door hen gewenscht, het project zelf voor uitvoering aan te wijzen.

Bij het ontwerp moest rekening gehouden worden met den uitgebreiden dienst der gemeentelijke administratie, waarbij mogelijkheid van uitbreiding en met het representatieve en waardige, dat een Stadhuis voor Rotterdam moet kenmerken.

Voldoening aan dien tweeledigen eisch, zoowel als de ligging en vorm van het terrein, hebben er Professor Evers toe geleid om eene indeeling aan te geven in twee gedeelten, gescheiden door eene binnenplaats en zoodanig verdeeld, dat men verkrijgt een voorbouw aan de zijde van den Coolsingel, die het representatieve gedeelte omvat en waaraan dus zoowel uitwendig als inwendig hoogere architectonische en decoratieve eischen mogen worden gesteld, terwijl zich dan daaraan in eenvoudiger bouworde kan aansluiten het achtergedeelte, dat meer uitsluitend voor de dienstbureaux is bestemd.

Het middengedeelte van den voorbouw wordt gevormd door eene ruime vestibule met trapopgangen, die toegankelijk zullen

(*) In de Raadhuisbouw-Commissie hadden zitting behalve de Burgemeester en de Wethouders van de afdeelingen plaatselijke werken en financiën, de heeren Van Vessem, Verheul en Buskens, aangewezen door den Raad en voorts de Secretaris der Gemeente en de Directeuren van Gemeentewerken en Bouwpolitie, terwijl als secretaris aan de Commissie was toegevoegd de Hoofdambtenaar Mr. Lagt.

zijn zoowel uit de voorzijde aan den Coolsingel als uit een door het gebouw in de richting Zuid-Noord langs de binnenplaats heengaande doorrit, en waarlangs men de hoofdverdieping en de in een torenbouw overgaande halruimte bereikt, die aan alle zijden door de hoofdvertrekken wordt omgeven.
Volgens het ontwerp zal men aan de achterzijde van die torenhal en uitkomende aan de binnenplaats verkrijgen de vergaderzaal van den Gemeenteraad en aan weerszijden daarvan de noodige ruimte voor leeszaal en verder toebehooren. Om de hal zijn verder gegroepeerd de vergaderkamer van het College van Burgemeester en Wethouders en de grootere zalen voor trouwplechtigheden en voor receptiegelegenheid, welke laatste in het nieuwe gebouw niet mag ontbreken en die uit den aard der zaak aan de Coolvestzijde is gedacht. Terzijde van dat middengedeelte, dat ter verkrijging van de vereischte hoogte over twee verdiepingen doorgaat, krijgt men op den naar de zijde van het van Hogendorpsplein gerichten hoek van het gebouw de kamer van den Burgemeester, terwijl zich daaraan en aan de vertrekken aan de overzijde zullen aansluiten de kamers voor Wethouders, waarvoor de juiste plaats eerst nader in verband met de indeeling van de bureauruimte zal zijn te kiezen, alsmede die bureauruimte zelve.
Voor het meerendeel van de bureaux zal men eenvoudige, gemakkelijk toegankelijke en ruim verlichte vertrekken behoeven, bij voorkeur van dezelfde breedte-afmeting. Eenheid van breedte-afmeting toch is van groot belang, opdat men bij toekomstige behoefte aan uitbreiding, die zich voor een afzonderlijke afdeeling mocht voordoen, zonder bezwaar tot verschikking en verwisseling van bureaux kan geraken. Wat betreft de lengte-afmetingen zal het streven in het algemeen gericht moeten zijn op de verkrijging van groote vertrekken, waarin het personeel onder de leiding van de chefs bijeen is en waarvan men door gebruikmaking van verplaatsbare schotten de indeeling naar omstandigheden zal kunnen wijzigen.
Het zooeven gezegde geldt voor een groot deel van de bureaux; voor de overige en met name voor de afdeeling bevolking en voor nog twee andere afdeelingen zal men een groote halruimte behoeven. Aan de hand der hem door den Secretaris der Gemeente na overleg met de verschillende Hoofdambtenaren ter Secretarie verstrekte gegevens, is door Prof. Evers zeer in het licht gesteld, dat de ontwerper van het definitieve gebouw inzonderheid de vraag zal hebben op te lossen, op welke wijze voor die groote hal in het nieuwe gebouw de ruimte wordt gevonden. Zelf heeft ZHGel. ook daarvoor de oplossing aangegeven; Volgens zijn ontwerp zal die hal gevonden worden in het achtergedeelte van het gebouw op de benedenverdieping en zal zij, zoowel langs de zijkanten als langs de achterzijde en de binnenplaats, omgeven zijn door vertrekken van de gewone afmetingen, waardoor men in staat is de bovenverdiepingen op te trekken met uitsparing van de binnenruimte, waaruit de hal haar bovenlicht ontvangt.
In die halruimte kan vooreerst worden ondergebracht het bevolkingsbureau, zoodanig dat aldaar naar berekening voor jaren ruimte voor bijplaatsing van kaartenbakken overblijft. Gerekend is op eene zooveel mogelijk vierkante ruimte — welke vorm voor economisch werken gewenscht is — terwijl deze aan alle kanten wordt omgeven door gangen, waarlangs het publiek zich kan bewegen en tot de loketten toegang heeft. In de halruimte blijft plaats over voor twee andere afdeelingen, te weten voor het bureau, waar de betaling van de inkomstenbelasting en van enkele andere belastingen plaats heeft en verder voor het bureau voor inschrijving van leerlingen op de openbare scholen, beide afdeelingen die mede met druk bezoek van publiek te doen hebben en waarvoor de ligging op de benedenverdieping daarom waarde heeft.
Het groote voordeel van het samenbrengen van de drie bedoelde afdeelingen in die ééne groote halruimte ligt hierin, dat indien te eeniger tijd het bureau van bevolking meer ruimte behoeft, men een dier afdeelingen kan laten wijken. Aan te nemen valt, dat de Gemeente tegen den tijd, waarop dit zich voordoet, de vrije beschikking over het Doelenterrein zal hebben verkregen. Professor Evers heeft daarom met voordacht zijn ontwerp in dier voege opgemaakt — hetgeen ook voor het definitieve ontwerp als eisch zal moeten worden gesteld — dat men tot uitbreiding in de richting van het Doelenterrein in staat is.
Wij behoeven na de bespreking van dit onderdeel, dat van belang was omdat de inrichting dier halruimte de indeeling van het gebouw in bijzondere mate beheerscht, bij de groepeering der verdere bureaux niet uitvoerig stil te staan. Genoeg zij het te vermelden, dat er op gerekend is om verder in de benedenverdieping onder te brengen de afdeeling militaire zaken en dat aldaar overigens de ruimte voor trouw- en vergaderzalen, de gelegenheid ook tot het houden van de loting voor de militie, tot het bergen van rijwielen en tot het onderbrengen van een politiepost zal worden gevonden. Op de eerste en tweede verdieping — het middengedeelte van den voorbouw gaat, zooals wij reeds opmerkten, over twee verdiepingen door — zal langs de zijgevels en aan weerszijden van het achtergebouw voor de bureaux alle ruimte beschikbaar zijn, die naar behoefte kan worden vergroot. Gerekend is op de noodige toegangen, liften en verdere accessoires, terwijl eindelijk de ruimte voor berging van archief aanvankelijk mede op de bovenverdieping is gedacht en het verder in de bedoeling zou liggen om op diezelfde verdieping te verschaffen een of meer vertrekken, alwaar aan het personeel de gelegenheid tot het gebruiken van het koffiemaal zal kunnen worden gegeven.

Overleg is gepleegd met den Rijksbouwmeester, die met het ontwerpen van het gebouw voor den Rijkspost- en telegraafdienst bezig is, teneinde zich daardoor zooveel mogelijk van de meest gewenschte rooiing en de plaatsing der beide gebouwen ten opzichte van elkaar rekenschap te geven. Gebleken is daarbij, dat voor het bedoelde Rijksgebouw op eene gevelbreedte van 65 Meter wordt gerekend. Voor het Raadhuis kan in verband daarmede de breedte 85 Meter bedragen. Daarbij blijft aan den Doelenkant een 6 Meter wijde doorgang open, die zich door de naar binnen loopende grenslijn van het Doelenterrein sterk naar achteren verwijdt, terwijl het gebouw aan de andere zijde door een 16 Meter breede straat van het Post- en telegraafkantoor wordt gescheiden en alzoo, hetgeen voor het aanzien natuurlijk van belang is, geheel vrij komt te staan. Ter verhooging van het perspectivisch aanzicht is er daarbij door professor Evers op gerekend, dat de 35 Meter breede middenbouw, die de vestibule en officieele ontvangzaal omvat, 4 Meter buiten den verderen gevel vooruitspringt. Door dien vooruitsprong wordt de lange gevellijn onderbroken en het aanzien verhoogd, terwijl dit vooruitkomen als vanzelf ook in den gevel de inwendige indeeling tot uitdrukking brengt.
De rooilijn is dusdanig aangenomen, dat de breedte van den Coolsingel daarbij omstreeks 50 M. blijft bedragen.
De diepte van het ontworpen Raadhuis zal, ongerekend de voorsprongen — ook op de beide hoeken aan weerszijden komt het gebouw iets vooruit — 101 meter zijn. Het ligt in de bedoeling de open ruimte achter het gebouw af te sluiten, waardoor de achtergevel komt te liggen aan een afgesloten plaats, hetgeen de rust in het gebouw zal bevorderen, terwijl zoodoende tevens de achtergevels van de huizen aan het Haagsche Veer aan het oog worden onttrokken. Ter weerszijden van die open plaats zijn ruime ingangen ontworpen, die tot het bureau van bevolking en de verder in het achtergebouw onder te brengen afdeelingen toegang verleenen.
De inrichting eindelijk van de centrale verwarming stelt men zich voor buiten het gebouw te plaatsen en daartoe van een der belendende panden aan de achterzijde gebruik te maken.
Voor de beoordeeling, inzonderheid van die van de kosten, was de beschikking over gevelteekeningen vereischt; Prof. Evers heeft daarom aan zijn plan van indeeling toegevoegd verschillende gevel- en perspectiefteekeningen.
Gemeend wordt dat de beschikbare ruimte als voor jaren toereikende mag worden beschouwd.

Door Prof. Evers, die bij zijn arbeid voortdurend ter zijde is gestaan door een daartoe door den Directeur der Gemeentewerken aangewezen bouwkundige der Gemeente, is in overleg met dezen tevens opgemaakt de raming van de aan zijn ontwerp verbonden kosten, die de Raadhuis-commissie tot de conclusie leidt, dat men voor den gewenschten bouw een crediet van 3½ à 4 millioen gulden beschikbaar zal moeten stellen.
Lettende op de gebouwen hier en ginds in ons land uit de 17e en 18e eeuw, particuliere woonhuizen zoowel als openbare gebouwen, die van den voornamen kunstzin van dien tijd nog heden sprekende getuigen zijn, houdt prof. Evers zich overtuigd — alhoewel dit bij het programma van eischen niet tot voorwaarde behoeft te worden gemaakt — dat men voor den voorgevel van een monumentaal gebouw, zooals het Raadhuis behoort te zijn, ook in onze dagen op het gebruik van natuursteen is aangewezen.
Met die opvatting stemt de Raadhuis-commissie in. Betreffende bezuiniging meent zij, dat op het voor- of hoofdgebouw in geen geval zal kunnen worden bespaard. „Misplaatste zuinigheid moet hier", zoo schrijft de Commissie, „zijn uitgesloten, en besparing b.v. op het gebruik van natuursteen, door imitatie of minder „kunstvolle afwerking, waardoor het werk slechts kan lijden, kan niet in aanmerking komen."
Op den achterbouw, die zonder eenige weelde of pretentie is opgezet, wordt op zichzelf evenmin bezuiniging mogelijk geacht.
Door enkele afdeelingen buiten het gebouw te houden, zouden de bouwkosten met f 425.000 kunnen worden verlaagd. Na op de hieraan verbonden bezwaren gewezen te hebben, en te hebben berekend dat feitelijk slechts *f* 30.000 hiermede zoude zijn uitgespaard, en veel ongerief zouden veroorzaken, raden B. en W. aan deze bezuiniging niet in te voeren.

B. en W. zich met volle overtuiging vereenigende met het advies van de Commissie om het opgemaakte voor-ontwerp tot grondslag voor de definitieve beslissing te nemen, bespreken dan de vraag: *op welke wijze men, gebruik makende van het door Prof.* Evers *opgemaakte voor-ontwerp,* tot het definitieve plan zal geraken.
De Commissie voor den Raadhuisbouw heeft hierover de volgende meening:
„Terwijl eenerzijds, zonder dat alsnog een bepaalde naam genoemd werd, de wenschelijkheid werd betoogd om aan een „architect van groote reputatie de directe opdracht te geven, „werd anderzijds het idee van een prijsvraag krachtig verdedigd, „zoowel in zijn meest ruimen zin, als in den meer beperkten „vorm van uitnoodiging tot een zeker aantal bouwkundigen te „richten, om een ontwerp in te zenden.
„Ten voordeele van de directe opdracht werd voornamelijk aangevoerd, dat de samenwerking met hen van wie de opdracht „uitgaat een veel intiemere kan zijn, wanneer aan een bepaald „persoon de opdracht wordt gegeven, dan wanneer een prijs„vraag wordt uitgeschreven. In het laatste geval toch bepaalt „zich het contact tot den inhoud van het program, terwijl nader „overleg met de „bouwheeren" à priori is uitgesloten. Ditzelfde „geldt tot op zekere hoogte van het zoo gewenschte overleg met „den Rijksbouwmeester, die op het aangrenzend terrein het post„kantoor heeft te bouwen. Voor besprekingen met een bepaalden „architect zal deze titularis toegankelijk zijn, terwijl samen„spreking met al degenen, die aan een prijsvraag deelnemen, „uitgesloten is.
„Vooral bij een gebouw als een Raadhuis, zoo werd aangevoerd, „een dienstgebouw met zeer bijzondere eischen, is de samen„werking met degenen, die de opdracht geven, een zaak van groot „gewicht, grooter dan bij een Kerk, een Schouwburg, e. d., waar „niet met zoo bijzondere eischen valt rekening te houden. Zoo„min als men woningen of kantoren het onderwerp van prijsvra„gen maakt, even ongeschikt is daarvoor de raadhuisbouw.
„Daarbij komt nog dat de architect, aan wien de bouw wordt op„gedragen, voortdurend met de Directie voor Gemeentewerken „overleg heeft te plegen. Ook deze overweging maakt het wen„schelijk de keuze geheel in de hand te houden en dus niet aan „de uitspraak van een jury toe te vertrouwen.
„Draagt men nu aan een eminent man, die door hetgeen hij reeds „eerder bouwde, heeft getoond tot iets groots in staat te zijn, op „het definitieve plan te maken, dan heeft men reeds tevoren „waarborgen, welke bij een prijsvraag ontbreken. De uitvoering „van dit grootsche werk, die men met volle vertrouwen aan hem, „op wien de keuze valt, zal kunnen overlaten, zal de kroon zetten op een levenstaak. De wetenschap, dat men zich een monument sticht, naast het eervolle van de keuze, zal er toe leiden, „dat de geroepene alles geeft wat in hem is en dat men alzoo „vertrouwen mag op werk van groote waarde.
„Bovendien werd gevreesd, dat onze meest op den voorgrond „tredende en dus ook meest in beslag genomen architecten, niet „den tijd zouden kunnen en willen beschikbaar stellen voor het „opmaken van een prijsvraagontwerp, zulks met de kans dat „hun arbeid zonder eenige belooning zou blijven. Werd die vrees „bewaarheid, dan zou men juist niet over de *beste* bouwkundige „krachten ten behoeve van het Rotterdamsche Stadhuis de beschikking hebben. Gewezen werd ook nog op de teleurstelling, „wrijving en vertraging bij zoo menige prijsvraag, laatstelijk nog „bij die voor het Vredespaleis ondervonden, een gevolg o.m. van „het feit dat een programma van eischen nimmer zóó nauwkeurig is op te stellen, dat niet de mededingers — buiten aanraking „met den uitschrijver van de prijsvraag en onbekend met de bij„zondere voorwaarden waaraan de bouw moet voldoen — zich „menige vrijheid in plaatsing, indeeling, versiering en afwerking „kunnen veroorloven, die primo de ontwerpen moeilijk vergelijkbaar maakt, secundo de kosten van de meest aantrekkelijke „dikwijls boven het beschikbaar bedrag opvoert en tertio bij na„genoeg alle wijzigingen noodig maakt.
„Tenslotte werd nog aangevoerd, dat wanneer men een jury „samenstelt ter beoordeeling van een prijsvraag, deze hier te „lande een aantal van de beste krachten buiten staat stelt mede „te dingen, architecten op wier ontwerpen men juist prijs stelt.
„De vraag is of er dus, bij het betrekkelijk geringe aantal bekwame bouwmeesters, voldoende arbeid zal worden geleverd „om daaruit eene keuze te doen. Wijst men daarentegen zelfstandig een hoogstaand man aan dan heeft men waarborg van „goed werk.

„Tegenover een en ander werd ook de open prijsvraag uitvoerig „verdedigd.
„Van oordeel, dat men bij keuze van één man, op grond van diens „vroegere goede werken en goeden naam, te groot risico loopt „geen eminent werk te krijgen, werd er bovendien nog op gewezen, dat het de vraag is of men onder de Nederlandsche „architecten iemand zou vinden, die soortgelijk werk heeft uitgevoerd en van wien dus vaststaat, dat hij tot iets dergelijks in „staat is. De bouw van een Raadhuis voor Rotterdam is niet een „werk, zooals er dagelijks voorkomen, doch iets zeer exceptioneels en bezwaarlijk is eenig werk, door thans levende architecten uitgevoerd, daarmede te vergelijken.
„Doch ook overigens, zoo meenden de voorstanders van een „open prijsvraag, is het de vrije concurrentie, die het doen moet. „De wetenschap, dat ook anderen geven wat zij kunnen, spoort „een ieder, die deelneemt, aan, het uiterste te geven wat hij kan. „Ook krachten, die voor aanwijzing of uitnoodiging tot mededinging niet of nog niet in aanmerking komen, staat het vrij hun „geestesarbeid in te zenden: niet zelden is onder dezulken iets „uitstekends voor den dag te komen! Mocht de bekroning ten „deel vallen aan iemand, wien de uitvoering bezwaarlijk kan „worden toevertrouwd, dan nog is daaraan tegemoet te komen „door voor zoodanig geval in het program voor de prijsvraag „regelingen op te nemen, zoodat men vrij is den onervarene „andere krachten voor de uitvoering ter zijde te stellen. Alleen „door zulk een prijsvraag uit te schrijven, meenden sommige „leden, krijgt men eene ruime keuze van goede plannen, in verschillende opvattingen, verschillende stijlen. Daaruit doet de „jury, die door het Gemeentebestuur uit deskundigen en leeken

„wordt samengesteld, en dus ook wel het woord zal laten aan hen, „die in het bijzonder de inwendige in richting van het gebouw „kunnen beoordeelen, de keuze.
„Omwerking van een bekroond plan, tengevolge van nader over„leg tusschen bouwheer en bouwmeester, is bovendien geenszins „uitgesloten, zoodat de invloed van eerstbedoelde ook hier vol„doende verzekerd is.
„Zijn er prijsvragen geëindigd met eene mislukking, dan heeft „zulks naar het gevoelen der voorstanders, veelal gelegen in het „ontbreken van een goed avant-project. Zoodanig voor-ontwerp „is te onzer beschikking in het werk van Professor Evers en „daarop voortbouwende kan h.i. van mislukking geen sprake zijn.

„Werd, zooals U uit het bovenstaande zal kunnen zijn gebleken, „door een deel der Commissie de opdracht aan één architect, „door een ander deel de open prijsvraag verdedigd, de meerder„heid meende tenslotte, dat noch in de eene, noch in de andere „richting de juiste weg moest zijn te vinden.
„Terwijl kennelijk het overgroote aantal leden huiverig was „op het denkbeeld van opdracht aan één bepaald persoon in te „gaan en zulks voornamelijk, omdat men van oordeel was, dat „het gevaar dat de gekozene niet aan de verwachting zou beant„woorden te groot is en in ieder geval eene keuze uit meerdere „ontwerpen uit verschillende bron de voorkeur moest verdie„nen, vond ook de algeheele vrijheid van concurrentie geen „voldoenden steun.
„Als argument daartegen heeft — behalve het hiervoren gele„verde betoog — ook gegolden de vrees, dat men tenslotte toch „gebonden zou kunnen zijn aan den ontwerper van het met den „eersten prijs bekroonde plan en deze zou kunnen blijken voor „de uitvoering niet de noodige ervaring of praktische kennis te „bezitten.
„De vrijheid, om ook tenslotte nog naar goedvinden te besluiten, „die de meerderheid meende dat het Gemeentebestuur zich on„der geen vorm kan laten ontnemen, loopt ernstig gevaar, wan„neer tot een algemeene prijsvraag mocht worden besloten.
„In elk geval zullen de zeer strenge voorschriften, die vanwege „den bond der architecten voor „nationale bouwkundige prijs„vragen" ten deze vastgesteld zijn of vastgesteld staan te worden, „niet onwaarschijnlijk moeilijkheden in het leven roepen, waar „het Gemeentebestuur van Rotterdam zich bezwaarlijk van te „voren zal kunnen onderwerpen aan het resultaat van een prijs„vraag, zóó dat in werkelijkheid de mogelijkheid, om een ander „dan den bekroonde met de uitvoering te belasten is uitgesloten, „zij het ook dat hem zoo noodig hulpkrachten kunnen worden „toegevoegd."
„Zoodanige vrijheidsbeperking kan het Gemeentebestuur, ware „het alleen met het oog op de absolute vrijheid, welke de Ge„meenteraad moet behouden om in hoogste instantie volkomen „onafhankelijk te beslissen, niet aanvaarden.
„Naast de vrees, dat een prijsvraag als bedoeld niet tot het ge„wenschte resultaat zal leiden en tot moeilijkheden van allerlei „aard aanleiding zou geven, gaf het bovenstaande den doorslag.
„Bleef dus over de besloten prijsvraag, de prijsvraag waaraan „zij alleen kunnen deelnemen, die daartoe worden uitgenoodigd.
„De Commissie is tot het besluit gekomen, dat haar advies in die „richting zal moeten luiden. Zij meent met overtuiging het uit„schrijven van een besloten prijsvraag, ter verkrijging van een „alleszins goed bouwplan, te moeten aanbevelen, doch zou „eenigszins willen afwijken van den gewonen vorm. Wordt toch, „naar hetgeen in het algemeen onder besloten prijsvraag wordt „begrepen, voor enkele uitgenoodigden een wedstrijd om prijzen „opengesteld, dan zullen daaraan h. i. vele van de bezwaren „kleven, die het uitschrijven van een open prijsvraag niet ge„wenscht doen zijn.
„De Commissie geeft U derhalve in overweging te bevorderen, „dat tot een nader te bepalen aantal Nederlandsche architecten „de uitnoodiging worde gericht een plan voor den bouw van het „nieuwe Raadhuis in te zenden. Prijzen love men niet uit, doch „aan ieder hunner worde, wanneer hij aan het verzoek, over„eenkomstig het vast te stellen programma, gevolg geeft, een „vooraf te bepalen vast en gelijk honorarium toegekend. Daar„tegenover blijft het Gemeentebestuur, dat den eigendom der „ontwerpen verkrijgt, vrij, al of niet op één daarvan zijne keuze „voor uitvoering te bepalen.
„In verband hiermede worde der Commissie opgedragen Uw „College te adviseeren omtrent de samenstelling eener studie, „wier hoofdtaak zal zijn de ontwerpen te beoordeelen en daaruit „een of meer ter uitvoering aan te bevelen. Zij zal bovendien „omtrent de definitieve samenstelling van het programma en de „uit te noodigen architecten advies kunnen uitbrengen.
„Op deze wijze wordt tegemoet gekomen aan de bezwaren, zoo„wel die tegen de opdracht aan één architect, als die tegen een „algemeene prijsvraag gelden.
„Wordt immers aan den eenen kant de keuze door uitnoodiging „van een aantal bouwkundigen verruimd en dus het risico van „onvoldoende werk verminderd, aan den anderen kant blijft „men volkomen vrij in de opdracht en het Gemeentebestuur is „aan niemand gebonden, al zal naar alle waarschijnlijkheid de „opdracht aan den ontwerper van het beste plan kunnen ge„schieden, omdat de uitnoodiging alleen zal uitgaan tot hen in „wie men vol vertrouwen heeft, ook wat aangaat eventueele „executie van hun plan.
„Uitgenoodigd worden in dit geval slechts mannen van gezag in „de bouwkunde, mannen die reeds elders hunnen sporen ver„dienden, voor wie de uitnoodiging reeds een erkenning hun„ner verdiensten is en voor wie eventueel de opdracht tot den „bouw van dit grootsche werk de kroon vormt op hun levens„arbeid. Tevens spoort hen de wetenschap, dat zij zullen moeten „concurreeren met andere mannen van naam aan, hun uiterste „krachten in te spannen, alles te geven wat in hen is. Hunne be„looning staat te voren vast, ook voor het geval dat hun de bouw „niet wordt opgedragen.
„Samenstelling eener jury schijnt de Commissie zonder schade „voor de concurrentie mogelijk, ook wat de bouwkundige leden „betreft, omdat van meerdere personen van beteekenis bekend „is, dat zij een uitnoodiging tot deelneming aan de prijsvraag niet „wenschen, zich op het „actieve" gebied der architectuur niet „meer bewegen en dus voor de jury beschikbaar blijven. Boven„dien is niet uitgesloten, dat daarin een enkele bekende buiten„zitting neemt".

B. en W. vereenigen zich geheel met dit voorstel, en deelen ver der mede, dat zij van Prof. Evers de bereidverklaring ontvangen hebben zijn voor-ontwerp, wat het schema ván planindeeling betreft, ter beschikking van de uit te noodigen bouwkundigen te stellen, waardoor het groote voordeel wordt verkregen, dat deze daarmede hun nut kunnen doen en zoodoende de Gemeente zelve van den arbeid van Professor Evers het ruimste profijt hebbe. Z.H.Gel. heeft daaraan zijnerzijds alleen den begrijpelijken wensch verbonden, dat ook hij, al zal dit voor hem natuurlijk geen nieuwe opdracht of uitnoodiging in zich sluiten, mede in de gelegenheid zij om zijn gereedliggende voor-ontwerpen, of desverkiezende een nog eenigszins omgewerkt ontwerp, aan de beoordeeling der jury te onderwerpen. Hierdoor zullen B. en W. Prof. Evers als lid van de jury moeten moeten missen.
Omtrent de samenstelling van de jury stellen zij zich voor, zich nader met de Commissie te beraden, terwijl zij voor de keuze en de bepaling van het aantal der uit te noodigen architecten mede met de jury zelve overleg zullen moeten plegen. Een cijfer van de kosten, die de aanbevolen weg aan uitbetaling van honorarium zal medebrengen, kunnen zij in verband daarmede niet noemen. Ook de formeele aanwijzing van het voor den bouw vereischte crediet, waartoe zij de Commissie voor de financiën zouden hebben te raadplegen, is als gevolg daarvan niet mogelijk en zij vleien zich daarom, dat met de mededeeling, dat met een crediet van $3^1/_2$ tot uiterlijk 4 millioen zal kunnen worden volstaan, door den Raad genoegen kan worden genomen.

B. en W. stellen derhalve de Gemeenteraad voor:
1°. te besluiten dat de Raadhuisbouw zal plaats hebben in den

omvang als volgens het ontwerp van Professor Evers mogelijk is gebleken en ons te machtigen om in nader overleg met de Raadhuis-commissie en met de door ons te benoemen jury over te gaan tot het richten van uitnoodigingen aan bouwmeesters, in voege als hierboven nader is uiteengezet;
2°. ons te machtigen den bouw te doen uitvoeren overeenkomstig het op die wijze te verkrijgen ontwerp, mits daardoor een niet hooger bedrag dan $3^1/_2$ à 4 millioen wordt vereischt.

CONGRES VOOR VAKONDERWIJS TER GELEGENHEID VAN DE TENTOONSTELLING TE UTRECHT.

Toen mij door het Hoofdbestuur werd verzocht de Maatschappij te vertegenwoordigen op het Congres voor Vakonderwijs, dat op 15 en 16 September te Utrecht is gehouden, heb ik aan dit verzoek gaarne voldaan; de tijd op dit Congres doorgebracht heb ik mij niet berouwd daar de meeste onderwerpen, behalve dat zij speciaal van belang waren voor de vakleeraren ook een bijzonder belangrijken algemeen maatschappelijken kant lieten zien. Niet het minst ook voor den architect van belang.
Aan het verzoek van den redacteur om van dit Congres een verslag te willen maken voor het Weekblad, wil ik dan ook gaarne voldoen. Ik wil er echter dadelijk op laten volgen dat een verslag van dit congres, dat ook maar eenigszins aanspraak op volledigheid zou kunnen maken, te veel plaats van het Weekblad zou innemen. Daarom zal ik mij beperken tot het weergeven van de voornaamste punten en den indruk dien het Congres op mij gemaakt heeft (*).
In de eerste plaats dient vermeld dat aan dit congres hebben deelgenomen de volgende vereenigingen:
Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor Handwerkslieden in Nederland.
Vereeniging van Teekenonderwijs.
Bond van directeuren van Ambachtsscholen in Nederland.
Bond van hoofden van industriescholen.
Bond van leeraressen bij het huishoudonderwijs.
Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid, en Algem. Nederl. Vrouwenvereeniging Tesselschade.
Het Bestuur van het Congres bestond uit de heeren:
C. Menke, Voorzitter; W. Nooteboom, Penningmeester en H. Bucker, Secretaris, Frederik Hendrikstraat 188, Amsterdam. Eere voorzitter was de Minister van Binnenlandsche zaken, Mr. Th. Heemskerk, Voorzitter Mr. H. Smeenge, Voorzitter van de Vereeniging tot bevordering van de Vakopleiding voor Handwerkslieden in Nederland, het bekende lid van de 2e Kamer, terwijl een lange lijst van klinkende namen gevormd werd door het Eere-Comité. Gedurende beide dagen waren de bezoekers van het Congres zoo talrijk dat, bijna voortdurend, de Concertzaal van het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen was gevuld — het getal der deelnemers, hoofdzakelijk leeraren bij het vakonderwijs — kan op ongeveer vijfhonderd geschat worden; natuurlijk wisselden de bezoekers naar den aard der onderwerpen; den middag van den eersten dag was het dameselement overheerschend.
De heer C. Menke, Voorzitter van het Congresbestuur dankte de regeering, welke blijk geeft veel voor het vakonderwijs te gevoelen hetgeen thans weder blijkt door de afvaardiging van den heer De Groot, Inspecteur van het M. O. Spr. sprak het vertrouwen uit in het slagen van het Congres waartoe hij de vertegenwoordigers van de verschillende richtingen aanspoorde tot samenwerking.
Mr. H. Smeenge hield vervolgens een openingsrede en schetste daarin wat door den Staat ten behoeve van het vakonderwijs is gedaan; werd in 1898 op de Staatsbegrooting daarvoor f 70.000 uitgetrokken, die van het loopende jaar geeft aan plm. f 600.000 voor een totaal van 57 scholen. Het doel van de tentoonstelling voor vakonderwijs was tweeledig: 1°. den leeraren en leeraressen te laten zien welke hulpmiddelen er zijn; 2°. te laten zien welk belangrijk studiemateriaal te vinden is in de door de docenten in hun vrijen tijd ontworpen leergangen. Verder zal de tentoonstelling in breeden kring belangstelling wekken voor het vakonderwijs.
Spr. betreurt het dat de Regeering nog niet heeft gezorgd voor de pensioeneering van de docenten der vakscholen, waaraan is te verbinden weduwen- en weezenpensioen, opdat inderdaad met hart en ziel de docent zich voor zijn taak kan geven. Spr. voelt er veel voor dat in navolging van het bestaande schoolmuseum een vakschoolmuseum zal worden opgericht. Een dergelijke instelling zou enorm veel nut kunnen stichten.
Nadat de heer Smeenge dit congres voor geopend verklaard had, werd op zijn voorstel de commissie van voorbereiding als congresbureau aangewezen.
De rij der sprekers werd geopend door den heer H. J. Boot, leeraar aan de M. T. S. en de Burgeravondschool te Utrecht, met het onderwerp: *„Het vorm- en vakteekenen aan ambachts- en vakteekenscholen."* Spr. acht het vormteekenen voor den a. s. vakman belangrijker dan het teekenen naar voorwerpen en gipsmodellen.
Het bestudeeren van de dingen uit de natuur dwingt tot opmerken, leidt tot studie van plant- en dierkunde, anatomie enz., het leervak „fraaie handwerken" gaat dan ook op vele meisjesscholen met deze opvatting van teekenen samen.
Het zwartbordteekenen ook door de leerlingen is volgens spreker, een hulpmiddel om vaardig te leeren schetsen en om spoediger vormenkennis te krijgen. Door het grondtype van het te schetsen voorwerp tot een meetkunstig verdeelschema terug te brengen houdt de leerling den vorm beter in het geheugen.
Met enkele voorbeelden op het bord liet spr. zien hoe naar zijne meening het bordteekenen moet worden opgevat.
Alleen lijnornament, d. i. ornament waarbij niet van motieven uit de natuur gebruik gemaakt wordt, acht spr. niet voldoende voor vakscholen.
Het ornament ontwikkeld naar de motieven uit de natuur acht hij beter geschikt voor deze leerlingen terwijl hij ornament gecomposeerd uit samenstelling van lijnen en aan de natuur ontleende motieven te moeilijk vond. Men zal vooral met deze leerlingen niet buiten de elementaire begrippen der ornament-compositie gaan. Spr. betreurt het dat er nog scholen te vinden zijn, welke waarschijnlijk uit effectbejag op tentoonstellingen, deze begrippen opvoeren, ver boven de bevatting der leerlingen.

De namiddag van den eersten congresdag was gewijd aan het vakonderwijs voor meisjes.
Mej. Ida Heyermans, leerares te Rotterdam *sprak over: het meisjesvakonderwijs.* Door haar is wel de meest welsprekende redevoering van het geheele congres gehouden, met groote aandacht werd deze redenaarster gevolgd, de toejuichingen aan het slot harer voordracht namen den vorm aan eener ovatie. Terecht volle was deze verdiend, want met den gloed eener innige overtuiging werd door spr. opgekomen voor alles waarin het meisjesvakonderwijs ten achterstond bij dat voor jongens. Hoewel ook dat vakonderwijs niet goed kan gegeven worden omdat de kinderen te jong op de scholen komen. Vóór het 14e jaar moet geen kind er toegelaten kunnen worden, omdat de ontwikkeling van het 12-jarige kind nog te gering is; het lager onderwijs is ten eenenmale onvoldoende, het laat het volkskind te vroeg los. Kwam het kind pas op 14-jarigen leeftijd op de vakscholen, dan zou er dadelijk met meer ernst het eigenlijke vak geleerd kunnen worden, zou de theoretische vorming zich kunnen bepalen tot wat ontwikkelend aanvullingsonderwijs en zouden er geen kinderen op te jonge leeftijd in de werkplaatsen komen. Spr. dringt er op aan dat de bestaande vakscholen veranderd zullen

(*) Een zeer uitgebreid verslag van dit Congres bevat o.a. de N. R. C. van 15—16—17 Sept. 1911.

worden in staats- of gemeentescholen vooral met het oog op de pensioenregeling der docenten en een betere regeling der salarissen.
De heer De Groot verschilde op enkele punten met spreekster; wel zou hij het met haar eens kunnen zijn als wij stonden voor een nieuwe inrichting der maatschappij, maar waar wij met bestaande toestanden hebben rekening te houden, moet veel in haar betoog als te idealistisch worden aangemerkt.
Mej. Heijermans wees in haar beantwoording er op dat zij voor de vervulling van haar wenschen geen tijd heeft genoemd en dat rijk en gemeente nog heel wat meer moeten geven willen de meisjesvakscholen ingericht kunnen worden zooals dit behoort. Had de heer De Groot opgemerkt dat de scholen van het particulier initiatief veel voor hebben op die van overheidswege opgericht, vreesde de inspecteur te groote uniformiteit, spreekster deelde die vrees niet. Zij zag best kans eene Commissie samen te stellen die eene regeling zou kunnen ontwerpen waarbij de mogelijkheid zou blijven bestaan om de leerplannen in te richten voor elke school naar de plaatselijke behoeften. De hoofdzaak is dat de overheid er voor zorgt dat het geld beschikbaar gesteld wordt, de tegenwoordige besturen zouden als commissies van toezicht nuttig kunnen blijven en waken tegen de doodende uniformiteit waarvoor de heer De Groot bij Staats- en Gemeentescholen vreesde.
De nu volgende voordracht van Mej. H. M. S. J. de Holl, directrice van de Industrie- en Huishoudschool te Amersfoort, over *„Het Huishoudonderwijs en de leermiddelen daarbij in gebruik"* bewoog zich meer speciaal op het terrein van de vakleerares, zoodat afgezien kan worden van verdere vermelding hiervan. Alleen was voor den architect van belang te hooren constateeren van hoe groot belang spr. de inrichting achtte van het gebouw waarin het vakonderwijs wordt gegeven.
Het is goed dat dit eens in het openbaar gezegd wordt, want in den regel zijn de besturen van vakscholen van meening dat in de eerste plaats op het gebouw kan worden bezuinigd, men kan dit die besturen niet altijd euvel duiden, want vooral bij de oprichting is het moeilijk het geld bijeen te krijgen.
Spr. constateerde dat het gebouw zelf een der eerste leermiddelen is te noemen: le moeten de lesonderwerpen: verlichting, verwarming, luchtverversching, vloerafwerking en bedekking, voorziening van water, afvoer van afvalproducten, inrichting van keuken, woon en slaapvertrekken, e. d. door hetgeen in de school aanwezig is, toegelicht en geïllustreerd kunnen worden; 2e moet het een belangrijken steun vormen bij de opvoeding der leerlingen.
Zwakheid ligt in een opvoeding, welke alleen het verkeerde afkeurt. Kracht gaat uit van een opvoeding, welke de leergragen met het goede omringt. Vinden wij stofbestrijding doelmatig, dan moet het gebouw zoodanig ingericht en onderhouden worden, dat de theorie levende waarheid wordt.

DE TWEEDE DAG.

De Heer H. P. Priester, directeur van de Burgeravondschool te Leeuwarden, heeft de volgende stellingen verdedigd.
I. *Met het onderwijs der gewone lagere school, zonder meer, is de toekomstige ambachtsman niet voldoende toegerust voor het maatschappelijk leven.*
II. *Voortgezet onderwijs, zooals dat aan de meeste ambachtsscholen in Nederland gegeven wordt, vult dit tekort niet voldoende aan.*
III. *Verlenging van den leerplichtigen leeftijd, meer waarborgen, dat ook voor de leerlingen van de ambachtsscholen het voortgezet onderwijs goed tot zijn recht komt, daarnaar dient in het belang van onze toekomstige ambachtslieden te worden gestreefd.*
De ambachtsscholen in Nederland, zei spr., doen te weinig aan het voortgezet onderwijs; gemiddeld slechts 5 uur per week, d.i. in drie jaar maar het $^{1}/_{3}$ van het aantal uren, dat de jongen les zou krijgen, als hij een jaar langer naar school ging; daarbij komt dat soms door onbevoegden wordt les gegeven.
Het streven om voor alles de praktijk in het oog te houden, maakt het onderwijs wel eens onpractisch. Spr. becritiseerde in dit verband het bekende werkje over voortgezet onderwijs aan de ambachtsscholen van den heer van Essen, de directeur van de Utrechtsche ambachtsschool. Spr. concludeerde daarom tot verlenging van den leerplichtigen leeftijd, b.v. met één jaar, daarna voortgezet onderwijs aan de ambachtsschool gedurende 8 uur per week.
Het voortgezet onderwijs is voor de jongens der ambachtsschool: eindonderwijs, dit houdt men vooral in het oog.
Na afloop van den cursus krijgen ze nog meer teekenles; de practijk moeten ze in winkel of op karwij voornamelijk leeren, maar het voortgezet onderwijs vormt hun gansch geestelijke bagage voor de levensreis.
De heer Huizer (Onderwijzersgenootschap) verwachtte beter resultaten van het lager onderwijs bij inkrimping van het leerplan, en wilde vooral onderwijs geven in algemeene kennis (Denemarken).
De heer Kl. de Vries (Volksonderwijs), onderstreepte het betoog van den inleider, en wilde het vakonderwijs op later leeftijd dan nu laten aanvangen, nu lijden de Vakscholen door het tweeledig karakter van het onderwijs. Vervolgens behandelde heer A. W. Barten, directeur van de Vakschool van de typografie te Utrecht het onderwerp: *„Typografisch vakonderwijs en de daarbij behoorende leermiddelen"*. Daar dit onderwerp buiten de sfeer van ons orgaan valt, zullen wij volstaan met de vermelding dat door spr. o.a. werd gepleit voor uitbreiding van dit vakonderwijs, daartoe de bestaande ambachtsscholen uit te breiden is wel het eenvoudigste middel, Rotterdam en den Haag zullen daarmede aanvangen.
Na de middagpauze behandelde de heer H. van Aarts het onderwerp *„Moet men bij het onderwijs in de praktijk, zooveel of zoo weinig mogelijk gebruik maken van die werktuigen, die dienen om de vervaardiging van de voorwerpen zoo eenvoudig en spoedig mogelijk te doen plaats vinden?"*
De firma Stork te Hengelo en de Nederl. fabriek te Amsterdam werden als voorbeelden gesteld.
Het antwoord kan kort zijn, nml. dat bij het onderwijs op de school zoo weinig mogelijk gebruik gemaakt moet worden van werktuigen; Onderwijs in draaien, schaven, fraisen, enz. is op de school moeilijk te geven, terwijl de leerling later in de werkplaats komend weinig meer behoeft te vijlen, hakken, of ander bankwerk verrichten omdat de snelle ontwikkeling van de nijverheid en steeds scherper wordende concurrentie daarheen leidt dat alles zooveel mogelijk machinaal geschiedt.
Over deze inleiding werd geen debat gevoerd, Spr. had slechts weinig tijd gehad om zijne inleiding te prepareeren, hieraan zal het wel liggen dat hij, zelf bedrijfsleider in de Nederl. fabriek te Amsterdam, wel wat subjectief bleef in de behandeling van zijn onderwerp door uitsluitend het oog te richten op de grootindustrie. Het onderwerp is intusschen belangrijk genoeg om nader beschouwd te worden, waartoe de voorzitter dan ook adviseerde.
Vervolgens hield de heer W. Bogtman, leeraar aan de ambachtsschool te Haarlem, een inleiding over het onderwerp:
De invloed van de modellen en leermiddelen op het handteekenonderwijs aan ambachtsscholen.
Spr. keurde af dat allerlei onbevoegden in dit vak lesgeven, terwijl ook de appreciatie ervan nogal uiteenloopt, getuige de verschillende aantallen lesuren die de roosters der verschillende scholen aanwijzen.
De oorsprong van veel willekeur is ontstaan door het overigens zeer prijzenswaardig beginsel, het vakteekenen in verband te brengen met het vak van den leerling. Het gebruik van instrumenten was bij dit onderwijs toegestaan, waardoor de beteekenis van het handteekenen inderdaad verloren gaat.
De onderwerpen die geteekend worden zijn hoofdzaak, de teekenoefening bijzaak, dit is het zoogenaamde vormteekenen.
De eerste inleider over teekenonderwijs de heer Boot, gaf omtrent het woord vormteekenen een geheel andere definitie dan de heer W. Bogtman. Beide sprekers bezigden veelvuldig de woorden vormteekenen en handteekenen, dit maakte het volgen

en vergelijken hunner redeneering uiterst moeilijk; de sprekers zelf hadden daar hinder van, hetgeen ten duidelijkste bleek toen de heer Boot met den heer Bogtman in debat kwam.
Algemeen werd verwacht dat de sprekers stelsels tegenover elkaar zouden plaatsen; ten slotte bleek dat beide inleiders het vrij met elkaar eens waren, daar beiden niet exclusief waren en het goede in elkaars stelsels apprecieerden. Het zal intusschen niet geheel onnoodig zijn, dat eens wordt uitgemaakt wat men onder vormteekenen en wat onder handteekenen te verstaan heeft.
Het verschil in standpunt der beide sprekers was, als wij het goed begrepen, dat de heer Boot veel heil verwacht van het schetsen van plantornament liefst met krijt op het zwarte bord om de schetswaarde te bevorderen, hij wil allerlei bladvormen veelvuldig laten teekenen, opdat de teekenaar met deze vormen vertrouwd raakt, en den normalen vorm van allerlei bladtypen uit het hoofd leert schetsen.
De heer Bogtman daarentegen, bracht meer naar voren het perspectivisch handteekenen van lichamen, hij wil het gevoel voor goede vormen en verhoudingen meer in de vakteekenles ontwikkelen en wel meer of minder, naarmate het vak van den leerling meer of minder decoratief is, dit is dan het „vormteekenen" dat eigenlijk rechtstreeks behoort tot het vakteekenen.
Platen en schetsen voor het eigenlijke handteekenen, dat geheel zonder hulpmiddelen als liniaal, driehoek en passer behoort te geschieden, kunnen betrekking hebben op het ambacht.
De heer Besseling betoogde ten slotte dat vormteekenen op de ambachtsscholen niet thuis behoort, deze heer was, naar het mij voorkwam het slachtoffer van de begripsverwarring die ontstaat door het niet voldoende belijnd zijn van het begrip „Vormteekenen."
Als laatste onderwerp werd op dit congres ingeleid *Eerste hulp bij ongelukken op vakscholen*, door dr. J. H. G. Carstens te Utrecht.
Spr. ontwikkelde de navolgende stellingen.
1e Kennis van eerste hulp bij ongelukken is noodig voor iederen mensch.
2e die kennis heeft bijzondere waarde voor leeraars en leeraressen bij het vakonderwijs.
3e Onderwijs in de eerste hulp bij ongelukken, dient opgenomen te worden in het leerplan der vakscholen.
Deze stellingen vonden geen bestrijding.
Ten slotte kwam in behandeling het voorstel van het Congresbestuur om op de vergaderingen van de verschillende vereenigingen te overwegen of oprichting van een schoolmuseum voor vakonderwijs gewenscht is.
De voorzitter, de heer Menke gaf een korte toelichting tot dit voorstel, waarin hij betoogde de noodzakelijkheid van een dergelijk museum dat uit den aard der zaak tevens een museum voor de klein-industrie kan worden. De heer Meyer, directeur van het Nederl. Schoolmuseum wees er op, dat daarin ook leermiddelen voor Middelbaar en Hoogeronderwijs te vinden zijn, zoodat dit niet uitsluitend voor het lager onderwijs dienstig is.
Het congres vereenigde zich met de voorgestelde opdracht aan het Bestuur om voorbereidende stappen te doen, welke leiden kunnen tot de oprichting van een schoolmuseum voor vakonderwijs.
De heer De Groot, inspecteur M.O., verkreeg daarna het woord, om namens den minister dank te zeggen aan allen, die tot het welslagen van het Congres hebben medegewerkt. Belangrijke punten zijn behandeld, welke voor de toekomst van groot belang zijn. We behoeven slechts te denken aan de wettelijke regeling van het Vakonderwijs, *de regeering houdt zich ernstig met dit onderwerp bezig, daarbij komt ook de wettelijke regeling van het leerlingwezen aan de orde.*
De heer Menke sloot daarna het Congres. Allereerst dankte hij den Minister van Binnenlandsche Zaken voor den door dezen verleenden steun en voor zijn uitnemende vertegenwoordiging op dit Congres in den persoon van den Heer De Groot, de ziel van ons Vakonderwijs. Spr. dankte ten slotte allen, zoowel personen als Vereenigingen, die tot het slagen van het Congres hebben samengewerkt.

ARNHEM, 18-9 1911. G. VERSTEEG.

IXe INTERNATIONAAL CONGRES VAN ARCHITECTEN. ROME, October 1911.

Lijst van Deelnemers.

Dr. P. J. H. CUYPERS, Architect der Rijks-Museum-gebouwen, Afgevaardigde van de Nederlandsche Regeering, Voorzitter v. d. Hollandsche Sectie v. h. Comité Permanent Intern. des Architectes, te Roermond
Prof. HENRI EVERS, Architect, Hoogleeraar en Afgevaardigde van de Nederlandsche Regeering v. d. Technische Hoogeschool, te Delft.
J. GRATAMA, Ingenieur-Architect, Afgevaardigde v. d. Mij. tot Bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.
DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, te Amsterdam.
A. SALM G.B.zn., Architect, Voorzitter v. d. Mij. tot Bevordering der Bouwkunst, Secretaris-Penningmeester v. d. Hollandsche Sectie v. h. Comité Permanent Intern. des Architectes, te Amsterdam.
G. VAN ARKEL, Architect, te Amsterdam.
JB. VAN DEN BAN, Architect, te Haarlem.
F. J. C. J. VAN BEERS, Architect, te Rotterdam.

PRYSVRAGEN

OFFICIEREN SOCIETEIT.

Op de prijsvraag voor een societeitsgebouw in het Park alhier, uitgeschreven door het bestuur van de Officieren-Societeit, zijn ingekomen 26 antwoorden, onder de motto's: Lelie, Homo sum, Solutie, Sub sole nihil perfectum, Slamat Djalan, Krabbels, A. J. S. Klarinet, 30,000. De goede gedachte, A in cirkel (geteekend), Beaumont, C. Park in driehoek (geteekend), Idée Tabe, Zonnetij, Tollens, R. O. S., O. S. in cirkel (geteekend), Lumen, 30 M. in rechthoek (geteekend), E, D. In gebreken, Driehoek in cirkel (geteekend).
De jury, bestaande uit de h.h. A. van Buren, F. Koch jr., J. Verheul Dz., P. G. Buskens en C. N. van Goor, heeft gisteren een begin gemaakt met de beoordeeling van de ingekomen antwoorden.

BERICHTEN

Heimatschutz op Walcheren. Opgericht is de Vereeniging: „Nehaleunia", tot instandhouding en bevordering van Walcheren's natuur en stedenschoon.
Het onstaan van dergelijke vereenigingen is met vreugde te begroeten, daar zij plaatselijk krachtig kunnen medewerken tot behoud van Hollands schoon.
Wij wenschen de vereeniging veel succes toe.
Uit een door haar verspreide circulaire ontleenen wij het volgende:
Het eiland Walcheren, eenmaal een heerlijke lusthof (in het begin der 18e eeuw telde het niet minder dan 120 kasteelen en buitenplaatsen) heeft in den loop der vorige eeuw van zijn vroegeren luister veel zien verdwijnen.
Hoewel het verlies van al dat schoon niet genoeg te betreuren valt, is het toch een genoegen te kunnen constateeren, dat Walcheren, ondanks alles, rijker aan merkwaardigheden is, dan eenige andere streek in ons land: behalve de overblijfselen der oude bouwkunst dragen hiertoe in niet geringe mate bij de aardige boerenwoningen met haar roode daakjes en kleurige luikjes, de boerentuinen en -karretjes, de smalle wegen, aan beide zijden begroeid met doornhaag, struikgewas en boomenrij, alles te zamen reeds een zóó typisch geheel uitmakend, dat het voor inwoner en vreemdeling een blijvend genot is, terwijl dan ten slotte de schilderachtige kleederdracht der plattelandsbevolking, die nergens ter wereld haars gelijke vindt, op alles de kroon zet.
Dit eigenaardige geheel wordt echter door de alles gelijkmakende moderne strooming ernstig bedreigd: karakterlooze, dikwijls

wanstaltige huisjes, in aaneengesloten rijen oprijzend langs de straatwegen, verdringen het aardige Walchersche woningtype; de smaakvolle boerendracht wordt meer en meer verwisseld met de gewone burgerkleedij; de boomen langs erven en wegen worden gerooid en meestal niet door nieuwe vervangen — kortom Walcheren verliest op het platteland wel is waar zeer langzaam, doch in de nabijheid der steden en zich belangrijk uitbreidende dorpen uiterst snel, zijn karakter en zijn bekoring. In verband met het bovenstaande is te Middelburg opgericht een Vereeniging, ten doel hebbende het specifiek Walchersche karakter zooveel mogelijk te behouden, Walcheren's natuur- en stadsschoon te beschermen en te vermeerderen, de sloopingvan de hier nog bestaande buitenplaatsen te verhoeden, den afbraak van oude, stijlvolle gebouwen tegen te gaan, en in alle gevallen, waar natuur- of ander schoon dreigt vernietigd te worden, door woord en daad hier tegen op te komen.

M. O. Teekenacten. In het gebouw van het Instituut voor teekenonderwijs „Emulation" te 's Gravenhage, Willem de Zwijgerlaan No. 30, zal a.s. Maandagavond 25 Sept. om 7 uur door een leeraar M. O. eene lezing worden gehouden over de nieuwe Middelb. Onderw. Teekenacten M^a tot en met M^k.

De bespreking heeft ten doel eene gedetailleerde uiteenzetting te geven van de vereischten, zooals die voor elke acte in 't bijzonder, zoowel mondeling als schriftelijk, gesteld worden.

Deze lezing is vrij toegankelijk voor leeraren, a.s. leeraren en leeraressen, teekenaars en voor hen, die eene acte door zelfstudie wenschen te behalen.

PERSONALIA

Benoemd tot Bouwkundig Ingenieur bij de Gemeentewerken te Enschedé, in verband met den bouw van een nieuw Raadhuis en andere gebouwen aldaar, de heer W. K. de Wijs, B. I. te Rotterdam.

LAATSTE BERICHTEN.

KORT VERSLAG DER ALG. SEPTEMBER-VERGADERING.

Excursie der Maatschappij tot Bevorder. der Bouwkunst.

De Algemeene September-vergadering van de Maatschappij tot Bevordering d. Bouwkunst heeft plaats gehad in de Lairessezaal van het gebouw der Grafelijke zalen te 's-Gravenhage, door den Minister van Waterstaat hiertoe beschikbaar gesteld.

Voor den aanvang van de vergadering werd den leden de gelegenheid geboden het merkwaardige gebouw te bezichtigen, waarvan dankbaar gebruik werd gemaakt.

Aan de vergadering namen een 80-tal leden deel, onder leiding van den voorzitter der Maatschappij, den heer A. Salm G.Bzn.

Op voorstel van het hoofdbestuur werden met applaus een 4-tal Eereleden benoemd, die zich in zake de toetreding van Nederland tot de Berner Conventie (waarbij ook is opgenomen het auteursrecht voor bouwkunst) bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt. De namen zullen later gepubliceerd worden.

In de Commissie voor rekening en verantwoording werden gekozen de heeren W. J. de Groot, D. E. C. Knuttel en I. H. J. van Lunteren; in de commissie voor stemopneming de heeren A. Broese van Groenou, W. P. C. Knuttel en J. J. van Noppen.

Hierna werd overgegaan tot de vaststelling der nieuwe Statuten en van het Alg. Huish. Reglement der Maatschappij, die ingevolge het besluit der laatste algemeene Meivergadering de wenschelijkheid had uitgesproken, zich te vervormen tot een volkomen vakvereeniging van architecten.

Met overgroote meerderheid van stemmen werden deze nieuwe statuten en het alg. huish. reglement aangenomen. Als een der belangrijkste en meest principieele punten die vastgesteld werden, moet genoemd worden de bepaling, dat architecten, welke tevens het bedrijf van aannemer uitoefenen, geen architect-lid kunnen zijn.

De indeeling der leden is nu als volgt: stemgerechtigde leden, genaamd architect-leden; verder buitengewone leden, zonder stemrecht, waartoe gerekend worden de studeerenden voor architect of bouwkundig ingenieur en verder in het algemeen zij, die de bouwkunst in den meest uitgebreiden zin van het woord genomen of aanverwante vakken beoefenen, hetzij als directie, gemachtigde of vertegenwoordiger (bijv. ingenieurs, genie-officieren, chefs de bureau, opzichters, teekenaars) en ten slotte de groep donateurs.

Hierop volgde een geanimeerde discussie over de voorgestelde algemeene administratieve voorwaarden voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen door de commissie uit de Ver. van Delftsche ingenieurs, Maatij. tot bevordering der Bouwkunst en Nederl. Aannemersbond. Algemeen werd de groote belangrijkheid van deze materie voor de architecten ingezien en gewenscht werd het concept rijpelijk te bestudeeren, te meer daar door meer dan een der aanwezigen gemeend werd, dat op enkele punten de belangen van den aannemer te veel en van den architect te weinig tot hun recht kwamen.

Daar ook de Bond van Nederl. Architecten dit onderwerp in studie heeft genomen, werd besloten met den Bond in contact te treden, teneinde door een gemeenschappelijke commissie het concept nader te doen onderzoeken.

Ten slotte werden de concept-wijzigingen en aanvullingen der nationale prijsvraag-regelen, ingediend door de permanente prijsvraag-commissie, goedgekeurd. Daar het zich laat aanzien, dat de overige deelnemende bouwkundige vereenigingen dit concept zullen goedkeuren, mag verwacht worden, dat spoedig de definitieve prijsvraagregelen zijn vastgesteld. Deze herziene regelen sluiten beter aan bij de eischen der praktijk en geven den prijsvraaguitschrijver meer recht van medespreken, zoodat kans bestaat, dat hierdoor de prijsvragen meer populair zullen worden in ons land dan zij tot heden zijn.

Na afloop werd een bezoek aan Scheveningen gebracht, waarna een geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd plaats vond in het Kurhaus.

Donderdag 21 Sept. was het weer aanvankelijk minder goed, zoodat in den regen de deelnemers aan de excursie samen kwamen, tegen 10 uur, op den Scheveningschen weg om het Vredespaleis te bezichtigen. Daar het aantal belangstellende ± 90 bedroeg, had de rondgang in 4 groepen plaats. Al spoedig klaarde het weer op, en bleef het den geheelen dag verder fraai.

De tijd belet ons, nu reeds meer uitvoerig de verschillende punten van het aantrekkelijk programma van deze zeer geslaagde excursie te beschrijven.

Na afloop van de bezichtiging van het belangwekkende Vredespaleis, werd een kort bezoek gebracht aan Park Zorgvliet, waarna de opgewekte gemeenschappelijke lunch in de Promenade plaats vond.

Een 20 tal auto's voerden hierop de deelnemers door het villa kwartier van Scheveningen, dan door den Haag en eindelijk over den Leidschen Weg naar het buiten de Pauw, waar het bestuur der Expl. Mij. „Park Groot-Haesebroek en Oud-Wassenaar" de excursie ontving en de eerewijn aanbood. Het fraaie buiten met zijn prachtig geboomte in herfsttooi, en vooral de bekoorlijke rozentuin trok zeer de aandacht. Hierna werd de tocht voortgezet door de buitens de Horst, waarvoor speciale vergunning van H. M. de Koningin was verkregen, en waar het Jachthuis, dat inwendig rijke betimmeringen bezit bekeken werd. Over Raephorst, Backershaegen en Oud-Wassenaar werd het kasteel Oud-Wassenaar bereikt, nu hotel-restaurant. Onderweg was gelegenheid, voltooide of in aanbouw zijnde villas door collegas gebouwd te bezichtigen. In Oud-Wassenaar had de geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd plaats, waarbij menige toespraak werd gehouden. Na den maaltijd werden de deelnemers verrast door eene electrische illuminatie ter eere der Mij. v. Bouwkunst, aangeboden door de regelings-commissie.

Om halftien werd de terugtocht per auto naar Den Haag en de treinen ondernomen, en eindigde hiermede de aangename excursie.

31ste JAARG. — 30 SEPT. 1911. — No. 39

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: Ter herinnering aan V. G. A. Bosch, door G. Versteeg. OFFICIEEL GEDEELTE. Donateurs. — Bemerkingen Concept Alg. Adm. Voorwaarden. — Bouwverordeningen Commissie. — Verslag Algem. September Vergadering excursie. — REDACTIONEEL GEDEELTE. De St. Quirinuskerk te Halsteren, door H. v. D. Kloot Meyburg. — Wandelingen in en om Rome, door H. W. Weissman. — Prijsvragen. — Berichten.

TER HERINNERING AAN V. G. A. BOSCH B. I.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Zooals aan de lezers van dit Weekblad reeds bekend is gemaakt door een bericht in het nummer van 9 September, is den 3 September op zijn landgoed Zeldensate overleden de heer V. G. A. Bosch, bouwkundig ingenieur te Arnhem.

Dat het Weekblad nu een beeltenis van den overledene kan geven, zal door een grooten kring van onze Maatschappij-leden wel gewaardeerd worden. De heer V. G. A. Bosch toch was voor velen van hen een goede bekende, tot voor eenige jaren was hij lid van het Hoofdbestuur; waarin hij de Arnhemsche afdeeling vertegenwoordigde.

Hoewel het niet tot mijn competentie behoort den heer V. G. A. Bosch te herdenken voor wat hij als Hoofdbestuurslid voor de Maatschappij gedaan heeft, mag ik toch wel in herinnering brengen, dat in de jaren, voorafgaand aan de reorganisatie van de Maatschappij, de heer V. G. A. Bosch als voorzitter van de Arnhemsche afdeeling het trait d'union vormde tusschen die afdeeling en het Hoofdbestuur. Duurde het tot 1908, voordat de Arnhemsche actie meer openlijk aan het daglicht trad, reeds lang daarvoor smeulde in den boezem dier afdeeling een verzet tegen de verouderde toestanden in de Maatschappij. Het ronde karakter van den Arnhemschen afdeelingsvoorzitter was zeer bevorderlijk aan eene gezonde ontwikkeling der denkbeelden van de opponeerende leden dier afdeeling. De heer Bosch had een open oog voor de belangen der Maatschappij; hij was een der weinige Hoofdbestuurders van het oude regime, die zich niet verzet hebben tegen de actie der op verjonging aansturende leden zijner afdeeling.

Als zijne groote verdienste mag worden aangemerkt, dat hij als voorzitter bij de leden der Arnhemsche afdeeling een warme belangstelling en groote toegenegenheid voor de Maatschappij wist te onderhouden.

Het gevolg hiervan was, dat de ontevredenheid met de verouderde toestanden niet ontaardde in onverschilligheid voor de Maatschappij. Integendeel, die ontevredenheid leidde tot een krachtige actie, die haar bekroning gevonden heeft in de dit jaar voltooide reorganisatie.

Onder het voorzitterschap van den heer Bosch heeft de Arnhemsche afdeeling zich ontwikkeld tot een krachtig en actief lichaam, waarvan de vergaderingen en de excursies zich kenmerkten door een aangenamen toon. De joviale en toch steeds zeer correcte wijze, waarop de heer Bosch de bijeenkomsten leidde, waren hierop van zeer weldadigen invloed. Als voorzitter wist hij zich te beperken, verviel nimmer in breedsprakigheid, oefende een krachtige leiding bij de bespreking en wist steeds een kort en helder résumé van het besprokene te geven. De bezoekers der afdeelingsvergaderingen en zij die als spreker optraden, zoowel als de heeren, die de afdeeling op hare excursies rondleidden, zullen zeer zeker een sympathieke herinnering aan de nagedachtenis van den heer Bosch behouden en instemmen met de hulde bij de teraardebestelling te Berlicum gebracht, toen bloemen werden gelegd op het graf van het eerelid van de afdeeling Arnhem, door den heer Mr. C. J. Baron van Tuyll van Serooskerken, oud-bestuurslid.

Zij, die het kunstleven in een provinciestad kennen, weten van hoe groot belang het is, als 'er in zoo'n milieu iemand van invloed is, die zich daarvoor wil interesseeren. Als het kunstleven in Arnhem van eene beteekenis geweest is, grooter dan in andere provinciesteden, dan kunnen wij den heer Bosch daarvoor dankbaar zijn, want op schier elk gebied der kunst wist hij krachtig te steunen. In het bestuur van Caecilea, de vereeniging, die jaarlijks een achttal concerten van het Amsterdamsche orkest onder leiding van Mengelberg gaf, waardeerde men zeer zijn medewerking.

In het totstandkomen van de driejaarlijksche (nu vierjaarlijksche) tentoonstellingen van levende meesters in Arnhem nam hij een zeer werkzaam aandeel en tot het laatst bleef hij tot het slagen van die tentoonstellingen meewerken. Daarnaast was de heer V. G. A. Bosch voorzitter van Artibus Sacrum, de vereeniging, die door het houden van maandelijksche exposities belangstelling wekt voor de beeldende kunsten en de kunstnijverheid.

Als lid van de Commissie tot het bewaren en verzamelen van voorwerpen van geschiedenis en kunst voerde hij het beheer over het Arnhemsch museum, dat nu nog gevestigd is boven de stadswaag, maar eerstdaags naar een waardiger behuizing zal worden overgebracht.

Dat Arnhem zijn oude kunstvoorwerpen en alles, wat voor de geschiedenis der stad van beteekenis is, zoo langen tijd heeft opgeborgen in een veel te beperkte ruimte, belette den heer Bosch niet, om steeds zijn beste krachten te geven aan het uitbreiden der verzameling en de vertrekken boven de Waag vol te stoppen, zoo vol, dat men wel eens vreesde voor de stabiliteit van balklaag en vloer.

Hij drong er steeds op aan, dat met den bouw van het Gemeentelijk Verhuellmuseum nu eindelijk eens een begin gemaakt zou worden, en het was zijn vaste voornemen om, als dat museum er eenmaal zou zijn, zich uitsluitend aan de inrichting daarvan te wijden. Als over eenige jaren dit museum gebouwd is, dan zal daarin menig kunstvoorwerp zijn aan te wijzen, dat de gemeente Arnhem door de bemiddeling van den heer Bosch heeft verworven.

Behalve in bovengenoemde vereenigingen maakte de heer Bosch tot voor enkele jaren deel uit van het bestuur der vereenigingen de Ambachtsschool en van Openbaar Belang, een lichaam, dat voor de Volkshuisvesting in Arnhem veel heeft gedaan.

Slechts korten tijd was de overledene lid van den Arnhemschen gemeenteraad. In dien tijd moest het raadhuis, het bekende huis van Maarten van Rossum, worden gerestaureerd en uitgebreid. Het is de blijvende verdienste van den heer V. G. A. Bosch den raad te hebben doen besluiten om aan den architect Muysken dit werk op te dragen.

Dat het gemeentebestuur van Arnhem gehuisvest is op zoo waardige wijze als thans het geval is, dankt het inderdaad aan den heer Bosch. Want er was reeds een project voor de inwendige verbouwing opgemaakt. Daar men aan gemeentewerken over geen krachten voor dit werk beschikte, had men een decoratieschilder met het ontwerp daarvan belast.

Toen B. en W. van Arnhem sedert kort besloten tot het instellen van een schoonheidscommissie, na het succesvolle optreden van den heer Weissman in de afdeeling Arnhem der Mij., was de heer Bosch als bouwkundig ingenieur, die geen practijk uitoefende en man van goeden smaak, aangewezen om daarin als voorzitter op te treden.

Dat de heer V. G. A. Bosch geen practijk heeft uitgeoefend vindt zijn oorzaak in den voortreffelijken staat zijner financiën, die hij, onder al zijn goede zorgen voor het kunstleven, allerminst verwaarloosde. Hierdoor was hij onafhankelijk, kon zonder aanzien des persoons handelen, zooals hij noodig vond en zich tevens de luxe permitteeren zijn leven aangenaam in te richten. En nu zal er wel niemand gevonden worden, die uit pure liefhebberij het architectenvak uitoefent; de heer Bosch liet dit dan ook wijselijk aan zijn minder met aardsche goederen gezegende collega's over, iets wat zij hem nimmer ten kwade duidden.

Nadat de heer Bosch in 1879 afstudeerde, was hij enkele jaren als opzichter bij de restauratiewerken van het Binnenhof werkzaam. In dien tijd volgde hij nog de lessen van Le Comte, waaruit blijkt, dat de kunstnijverheid hem toen reeds aantrok; daarna vestigde hij zich als architect te Arnhem.

Slechts korten tijd hield dit Bureau stand; de heer Bosch was zoo wijs in te zien, dat een gefortuneerd en levenslustig man het leven aangenamer kan doorbrengen dan over de teekenplank.

Al heeft de heer Bosch weinig practisch gewerkt, toch bezat hij een zeer ontwikkelden smaak, een scherpen blik op kunstzaken en faalde hij niet in de appreciatie der artistieke waarde van de meest uiteenloopende onderwerpen. Dit gaf zijn woord gezag en maakte zijn omgang leerzaam.

Zijn uitnemend karakter en aangename vormen maakten den heer V. G. A. Bosch tot een beteekenend en gaarne gezien man in de vele kringen, waarin hij verkeerde.

Zijn heengaan is een verlies voor Arnhem.

Arnhem, September 1911. G. VERSTEEG.

OFFICIEEL GEDEELTE.

DONATEURS.

Door de haast, waarmede bij het ter perse gaan van het Weekblad van Zaterdag 23 Sept. het kort Verslag der Alg. September vergadering der Maatschappij, gehouden 20 en 21 September j.l. is samengesteld, is verzuimd nader te omschrijven, uit welke personen en lichamen de groep Donateurs zal bestaan. (zie blz. 460, 2de kolom, 9de regel v.b.). Daar hieruit misverstand zou kunnen ontstaan, wordt in herinnering gebracht, dat de splitsing der leden der Maatschappij in 2 groepen is geschied: tot hen, die het bouwvak van de zijde der directie beoefenen, behooren de Architect-Leden en de Buitengewone-Leden; tot hen, die het bouwvak van den uitvoerenden kant beoefenen, behooren de Donateurs.

In verband hiermede wordt het grootste gedeelte der huidige Gewone Leden in deze groep overgezet, voor zoover zij niet overgaan in de nieuwe groep Buitengewone Leden; terwijl verder in de groep Donateurs ook geplaatst worden de Bouwkundige Vereenigingen, Inrichtingen van Onderwijs, Colleges en andere Lichamen; benevens zij, die zich uit belangstelling of wegens de desbetreffende voordeelen bij Alg. Huish. Reglement bepaald, bij de Maatschappij willen aansluiten en de uitgaven der Maatschappij wenschen te bezitten. Tot deze voordeelen behooren: het deelnemen aan de Algem. Vergaderingen en de Excursies; vrije toegang tot de bibliotheek, de verzamelingen en de tentoonstellingen der Maatschappij.

BEMERKINGEN CONCEPT ALG. ADM. VOORWAARDEN.

Bij de Commissie tot behartiging van de Vakbelangen van den Architect zijn eenige bemerkingen ingekomen, welke wij alsnog hierbij publiceeren, ten einde deze ter kennis te brengen van de leden.

§ 2. 7. De verkoop van de stukken heeft wel 't voordeel, dat ze weg zijn, voordat ze nog meer dalen, maar de mogelijke schade voor den besteder blijft bestaan, want de borgtocht (i. c. de opbrengst) is te laag. Hierin is niet voorzien.

§ 6. 4. De tijd van 4 dagen is zeer kort. De afgewezen aannemer, of liever inschrijver heeft geen tijd om: zijn schriftelijke afwijzing te ontvangen, nadere bewijzen voor zijn geschiktheid bijeen te brengen, en ze te verzenden aan den besteder, die ze nog binnen die 4 dagen ontvangen moet. *8* dagen komt mij beter voor.

§ 14. „Schadevergoeding geëvenredigd aan de waarde van het gevondene" is een zeer vage uitdrukking, waarschijnlijk een gevolg van de moeilijkheid, een *goede* bepaling te geven. De beoordeeling van de evenredigheid door vinder en betaler zal nog al eens verschillen.

§ 17. Wanneer het terrein — zoo daar intusschen geen veranderingen aan worden uitgevoerd — den inschrijvers bij de aanwijzing is getoond, moet dit voldoende zijn als aanvulling van het bestek. Hierop is in § 17 niet gewezen. Men kan 't terrein niet in alle puntjes gaan omschrijven.

§ 20. In 3 en 4 is geen rekening gehouden met de beperking in punt 2 genoemd: „tenzij de schorsing is bevolen" enz.

§ 36. 4. Tusschen „al dan niet voldoen" en „aan de in het bestek gestelde eischen", behoort m. i. ingevoegd te worden „voor het doel, waarvoor ze bestemd zijn, en".

Bijv.: Een kromdradig stuk hout kan aan de algemeene besteks-eischen niet voldoen, maar voor een of ander onderdeel het eenige bruikbare zijn.

§ 46. 3. Mondelinge mededeeling in 't bijzijn van 2 getuigen moet mogelijk blijven(1) voor 't geval 't schrijven, verzenden en ontvangen te lang ophoudt in 't belang van 't werk. Daar een termijn genoemd moet worden, moet ook tijd voor ontvangst van 't aangeteekende stuk gelaten worden. Dit kan alles te lang duren.

§ 49. De besteder moet het recht hebben, *onmiddellijk* te beslissen en kennis te geven, dat hij 't werk *niet* door curator of erfgenamen wenscht te doen voortzetten, maar door een ander, om schade door tijdverlies te voorkomen; want van schadevergoeding in dat geval aan den aanbesteder is geen sprake, hoewel 't bijv. een winkelier wellicht duizenden kan schelen, of zijn winkel 10 dagen vroeger of later kan geopend worden. Hij moet dus *niet* eerst geduldig 14 dagen op een beslissing van curator of erfgenamen behoeven te wachten.

In 't algemeen is schadevergoeding *aan* den aannemer schering en inslag, maar komt die *door* den aannemer vrij sporadisch voor.

Bovenstaande wordt de Commissie ter Behartiging der Vakbeliging in overweging gegeven (2).

BOUWVERORDERINGEN COMMISSIE.

Zooals in het *Bouwkundig Weekblad* reeds is medegedeeld, is de Commissie, wie opgedragen is een onderzoek naar de mogelijkheid van eenheid van gedachtengang in de voorschriften op het bouwen en wonen in de verschillende gemeenten in ons land, geïnstalleerd en heeft zij haar eerste bijeenkomst gehouden.

In deze bijeenkomst heeft zij besloten, zich te splitsen in drie sub-commissiën, wie elk een deel van het vraagstuk ter bestudeering werd opgedragen.

Er werd gevormd één sub-commissie voor de meer eigenaardig tot de constructie behoorende voorschriften; één voor de hygiënische en één voor de juridische.

In eerstgenoemde namen zitting de heeren *Keppler, Stuyt, Hendrix* en *Jansen*; in de tweede de heeren *Schaap, de Roos, Zoetmulder* en *Keurschot* en in de derde de heeren *Rosenboom, van Lier, Weissman* en *Struyk*.

Besloten werd tenslotte de werkzaamheden met zoodanigen spoed voort te zetten, dat de commissie op 1 Mei 1912 met haar onderzoek gereed zal zijn.

Tot allen, wien ten aanzien van bouw- of woningvoorschriften in binnen- of buitenland iets merkwaardigs bekend is, richt de Commissie met deze het beleefd verzoek, dat schriftelijk te willen mededeelen aan haar 2den Secretaris:

J. L. B. Keurschot, van Pallandtstraat No 13, Arnhem.

VERSLAG DER ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, OP WOENSDAG 20 EN DONDERDAG 21 SEPTEMBER 1911.

Woensdag 20 September.

Op het Binnenhof te 's Gravenhage komen tegen één uur de leden der Maatschappij bijeen, ten einde gebruik te maken van de geboden gelegenheid tot bezichtiging van de gebouwen der Grafelijke Zalen. Dank zij de bemoeiingen der regelings-commissie,

(1) Of persoonlijk aan den aannemer aangeboden en door hem (of gemachtigde) voor gezien geteekende mededeeling.

(2) Deze Commissie moge bij de behandeling der A. A. V. zijn en blijven de Commissie ter behartiging van de vakbelangen van den *architect*, en niet die van den *aannemer*. Ik vrees, dat bij de samenstelling de Aannemersbond wat al te veel invloed heeft gehad. Wij moeten op een voet van *gelijkheid* komen, maar niet ons omgekeerd „aan handen en voeten gebonden" aan den aannemer overleveren, zooals hij tot nu toe was.

is het interessante complex gebouwen voor dit doel open gesteld, en een groote schaar deelnemers maakt den rondgang door de verschillende zalen mede. Vooral in de Groote Zaal wordt lang vertoefd; zij is dan ook verreweg de belangrijkste en een aandachtig beschouwen overwaard. Zelfs al heeft men deze zaal meer dan eens betreden, toch blijft zij imponeeren bij een hernieuwd bezoek.

Er is grootsche schoonheid in deze ruimte, voortspruitend uit de duidelijk en krachtig sprekende samenstelling van het geheel: muren en overspanning. De kap, constructief, van zwaar eikenhout, vertoont in haar tallooze sparren, gordingen en schoorstukken een rijkdom, een levendigheid, een veerkracht en toch een stoerheid, die aantrekkelijk is om te zien, en die de bloote zakelijkheid van constructie veredelt en verhoogt tot een rijk en levendig sprekend organisme. Het geheim van haar bekoring is, dat niets onlogisch is of overbodig schijnt te zijn aangebracht. Hierdoor blijft de „moreele" waarde van deze architectuur ongerept. Als in alle goede middeleeuwsche architectuur, is hier van de constructie zelve iets moois gemaakt; en, hoog-op rijzend boven de grijze muren, is de kap het beheerschend element in de zaal.

In de Rolzaal wacht de Commissie van Voorbereiding, bestaande uit de heeren D. E. C. Knuttel, J. F. van Hoytema, S. de Clercq en Z. Hoek de deelnemers op, en worden de kaarten uitgereikt voor de verschillende onderdeelen van de excursie; waardoor op de meest handige wijze de verrekening van de kosten plaats vindt. Ten slotte verzamelen een 80-tal leden zich in de fraaie Lairesse-zaal, waar de Algemeene September-vergadering gehouden wordt, dank zij de bemoeiingen der Regelings-Commissie door Z. E. den Minister van Waterstaat welwillend voor dit doel beschikbaar gesteld. (*)

De voorzitter, de heer A. Salm G.Bzn., opent de vergadering met een woord van welkom, zich verheugend over de flinke opkomst der leden. Spreker stelt het bijzonder op prijs, dat de Maatschappij in deze waardige Lairesse zaal vergadert en brengt hulde aan de hooge autoriteiten, die de Maatschappij daartoe in de gelegenheid hebben gesteld en aan de Regelingscommissie. Hopend, dat ook de besluiten, welke genomen zullen worden, in overeenstemming met de waardigheid dezer omgeving zullen zijn, deelt de Voorzitter mede, dat het Hoofdbestuur voorstelt tot Eerelid der Maatschappij te benoemen: Z. E. Mr. Th. Heemskerk, Minister van Binnenlandsche Zaken; Z. E. Jhr. Mr. R. de Marees van Swinderen, Minister van Buitenlandsche Zaken; Z. E. Mr. T. M. C. Asser, Minister van Staat en Lid van den Raad van State en den heer Georges Harmand te Parijs, Avocat à la Cour, Membre du Conseil judiciaire de la Société Centrale et de la Société de Défence mutuelle, ten einde hiermede hulde te brengen aan de vele verdiensten van deze heeren, bij de aansluiting van Nederland aan de Berner Conventie.

Spreker herinnert er aan, dat de Maatschappij steeds krachtig tot deze aansluiting heeft medegewerkt en noemt o.a. haar optreden in 1889, door het indienen van een adres bij den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken inzake het plagiaat Raadhuis Woerden—Noordwijk; haar steunen van de actie, aangevangen door Arti et Amicitia in 1904 en het zelfstandig adres van de Maatschappij wederom aan H.M. de Koningin, zoomede dit jaar het hernieuwd adres aan H.M., omdat de vorige onbeantwoord waren gebleven; inmiddels werden alle voorbeelden van plagiaat verzameld.

Met groote ingenomenheid werd in 1908 inmiddels kennis genomen van het feit, dat de Regeering blijk gaf van hare belangstelling, door afgevaardigden te zenden naar de conferentie te Berlijn, nam. de heeren Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke, raadadviseur aan het Ministerie van Justitie, Directeur van het Bureau voor den Industrieelen Eigendom; Mr. L. J. Plemp van Duiveland, Hoofdredacteur van „de Nieuwe Courant"; Herman Robbers, Letterkundige en W. P. van Stockum, uitgever te 's Gravenhage, welke heeren mededeelden, dat door de Regeering de toetreding in gunstige overweging werd genomen.

Het is vooral de heer Asser, die de zaak zeer genegen was en krachtigen invloed ten goede heeft uitgeoefend.

Georges Harmand is hier minder bekend; hij is sedert een 35 jaar de kampvechter voor de „propriété artistique" en ontbreekt op geen der architectencongressen, teneinde steeds dit punt te verdedigen. Hij was het, die de Maatschappij een schat van documenten stuurde, wetten, brochures, een 30-tal comptes-rendus van diverse congressen, processtukken en vonnissen betreffende deze materie.

Ten slotte is zoowel in de Tweede als in de Eerste Kamer de toetreding tot de Berner Conventie aangenomen en, zooals in de verslagen stond „zonder slag of stoot. Blijkbaar was de strijd buiten de Kamers reeds gestreden!", welke opmerking meer zegt dan lange betoogen. Heeft Z. E. de Minister van Binnenlandsche Zaken de goede zaak zeer gesteund, Z. E. de Minister van Buitenlandsche Zaken heeft het onderwerp krachtig verdedigd.

Met een krachtig applaus wordt het voorstel van het Hoofdbestuur aangenomen.

Hierna wordt overgegaan tot de verkiezing van de Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording, waarin benoemd worden de heeren W. J. de Groot, D. E. C. Knuttel en J. H. J. van Lunteren; de beide eerste heeren, ter vergadering aanwezig, nemen de benoeming aan.

In de Commissie van Stemopneming worden gekozen de heeren A. Broese van Groenou, W. P. C. Knuttel en J. J. van Noppen.

Aan de orde is vervolgens de vaststelling van het concept nieuwe Statuten en Alg. Huish. Reglement, opgemaakt door de Commissie tot herziening van Statuten en Alg. Huish. Reglement.

De voorzitter brengt in herinnering, dat het concept los bijgevoegd is aan het Bouwkundig Weekblad no. 36, 1911; er staat echter abusievelijk in vermeld: te behandelen op de Algemeene Septembervergadering; dit moet zijn: vast te stellen op deze vergadering, overeenkomstig het besluit van de Algemeene Mei-vergadering in Mei 1911, waarbij de voorstellen van het Hoofdbestuur tot wijziging en aanvulling der Statuten en Alg. Huish. Reglement en bloc waren aangenomen, en het Hoofdbestuur werd opgedragen den definitieven vorm voor de artikelen vast te stellen. Het Hoofdbestuur heeft hieraan voldaan en de bemoeiingen der Commissie tot Herziening van Statuten en Alg. Huish. Reglement hiervoor ingeroepen.

Het Hoofdbestuur acht het wenschelijk op enkele belangrijke punten de speciale aandacht te vestigen, en in de eerste plaats op de bepaling: Architecten, welke tevens het bedrijf van aannemer uitoefenen, kunnen geen Architect-Lid zijn. Dit is overeenkomstig het beginsel van een vakvereeniging van architecten.

De vraag doet zich hierbij voor, wat men hier onder aannemer te verstaan heeft, en in hoeverre deze bepaling van terugwerkende kracht zal zijn.

Er zijn in de Maatschappij enkele leden, die architect zijn en daarbij tegelijk aannemer; het Hoofdbestuur stelt voor deze niet als Architect-Lid te behouden maar deze met de andere heeren aannemers over te zetten in de groep Donateurs. Er zijn echter ook enkele leden, die architect zijn en daarbij een timmermanswinkel of metselaarszaak hebben, en niet in concurrentie op bestedingen inschrijven; die dus niet de aannemerij in vollen omvang uitoefenen, maar meer optreden als uitvoerder van eigen werk. Het Hoofdbestuur stelt voor deze categorie in het vervolg evenzoo bij de groep Donateurs te plaatsen, doch huidige leden van deze categorie, aangezien het slechts enkele zijn, bij deze splitsing als Architect-Lid te behouden.

Op de vraag van den heer D. E. C. Knuttel, of deze opvatting alleen geldt voor den architect-timmerman of architect-metselaar, en niet voor den architect, die een ander bouwvak uitoefent, en op den vraag van den heer Rood, in welke rubriek de architect-makelaar moet opgenomen worden, antwoordt de voorzitter, dat het moeilijk is een algemeene en vaste omschrijving te geven, wie van deze categoriën wel en wie niet Architect-Lid zullen zijn. Het beginsel is echter, dat niet als Architect-Lid behouden kan

(*) Voor uitvoerige beschrijving en afbeeldingen van de gebouwen der Grafelijke Zalen verwijzen wij naar het desbetreffend Plaatwerk, uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, en dat, vertegenwoordigend een handelswaarde van f 15 ongebonden en f 18 gebonden, voor de leden der Maatschappij verkrijgbaar is gesteld voor respectievelijk f 1.35 en f 4.35, na toezending van een postwissel aan het bureau der Maatschappij.

blijven hij, die nu eens als architect optreedt en dan weer onder een anderen architect als aannemer werkt; die dus nu eens gelijk belanghebbende en dan weer anders belanghebbende of tegenpartij is. Dit moet noodwendig ongezonde toestanden geven, die niet in een vakvereeniging van architecten kan worden toegelaten. Het zal verder de taak der Commissie van Onderzoek zijn, ieder geval op zich zelf te onderzoeken en daarover aan het Hoofdbestuur rapport uit te brengen.

De heer J. J. van Nieukerken kan zich met dit voorstel niet vereenigen, en acht het zeer onlogisch. Waarom moet de architect-timmerman, de architect-metselaar, de architect-makelaar, de architect-lood- en zinkwerker, wel Architect-Lid blijven en de architect-aannemer niet? Waar is het juiste onderscheid? Het komt spreker voor, dat deze splitsing zeer willekeurig is. Wil men een zuiveren toestand verkrijgen, goed, maar dan moeten alle architect-bouwvakbeoefenaars uit de groep der Architect-Leden gezet worden. Wil men dit niet, dan ook den breeden weg bewandeld en moet ook de architect-aannemer Architect-Lid blijven.

De voorzitter merkt hiertegen op, dat men wel goed op de speciaal Hollandsche toestanden moet letten. Wanneer men te exclusief scheidt, zou men een vakvereeniging van slechts weinige architecten krijgen, die zeker niet namens de Nederlandsche architecten in het algemeen kan optreden. Het zal juist goed zijn, voorloopig althans, de eischen niet te hoog te stellen, ten einde in den breede de architecten te vereenigen, om daardoor den geheelen stand te kunnen verheffen.

Ten slotte constateert spreker, dat het beginsel reeds op de Algemeene Mei-vergadering is aangenomen en er dus geen reden is er weer op terug te komen.

De heer W. J. de Groot meent, dat het geheele onderwerp buiten de orde gaat. In 1908 heeft de splitsing der leden plaats gehad. Dat de kwestie architect-aannemer op de j.l. gehouden Algemeene Mei-vergadering is behandeld, is spreker niet bekend. Alleen is op die vergadering besloten door het Hoofdbestuur vormelijk te doen vast stellen, wat toen in beginsel is aangenomen.

Hiertegen merkt de heer Versteeg op, dat het te behandelen concept een logisch uitvloeisel is van dit vormelijk vast stellen, en dat hiertoe behoort de kwestie architect-aannemer. Dit is dus eenigzins een novum, en wordt nu in behandeling gegeven.

De heer van Nieukerken constateert een misverstand. Als werkelijk de kwestie in de vorige Algemeene Mei-vergadering in beginsel is aangenomen, dan is het nu buiten de orde er op terug te komen. Hij zal er dus niet meer over spreken, maar alleen den nadruk er op leggen, dat het voorstel van het Hoofdbestuur een inconsequentie bevat, die heel gevaarlijk van aard is, en niet goed voor de Maatschappij zal zijn. Daarenboven ligt er iets zeer onbillijks in, sommige leden willekeurig het stemrecht te ontnemen.

Nadat de heer Leliman nog eens heeft doen uitkomen, dat in beginsel de hervorming tot vakvereeniging is aangenomen op de Algemeene Mei-vergadering en het voorstel van het Hoofdbestuur een direct gevolg daarvan is, waarbij getracht moet worden niet te streng te schiften, opdat de vakvereeniging in staat blijve krachtdadig voor hare belangen te kunnen opkomen, en nadat de heer Limburg betoogd heeft, dat wil de Maatschappij vakvereeniging van architecten worden, dan moeten de aannemers niet in de stemgerechtigde groep der Architect-Leden voorkomen, betreurt de heer J. Verheul het voorstel van het Hoofdbestuur. Hij acht het onbillijk den architect, die ook wel eens aanneemt, niet als Architect-Lid toe te laten, terwijl de architect-timmerman Architect-Lid blijft. Z. i. is er maar één goede oplossing, d. i. alle Architect-Leden behouden, die er nu zijn.

De heer B. Hooykaas zegt een amphibie te zijn, nam. metselaar en architect tegelijk. Hij kan zich voorstellen, dat het streven is op den duur alleen architecten in de groep der Architect-Leden te verkrijgen, maar zou het onbillijk achten als bij den overgang de oude architect-metselaarsbazen niet blijven mogen.

Nadat de voorzitter er nog eens op gewezen heeft, dat het de bedoeling is, alleen de architect-aannemers en niet de architect-vakbeoefenaars over te plaatsen in de groep der Donateurs, en de heer Meyerink opmerkt, dat de aannemers-architecten van zelf wel zullen gaan voelen, dat zij in de vakvereeniginggroep der Architect-Leden niet kunnen meepraten over de belangen van den architect, stelt de heer G. W. van Heukelom de vraag, hoe gehandeld zal worden met den ingenieur-architect, die groote werken ontwerpt, in concurrentie treedt met anderen, en zelf die werken uitvoert. Hij zou het ten zeerste betreuren, wanneer deze niet toegelaten werden tot den groep der Architect-Leden.

Als antwoord hierop deelt de heer Versteeg mede, dat het criterium ligt in de vraag: of een dergelijk persoon werkt onder directie van anderen of niet.

De heer Otten acht het ondenkbaar, een vakvereeniging van architecten te verkrijgen, waarin ook aannemers stemgerechtigd lid zijn, en zou er sterk voor zijn in elk geval te weeren als Architect-Lid zij, die architect zijn en tegelijk lid van den Ned. Aannemersbond.

Nadat de heer van Nieukerken er den nadruk op heeft gelegd, dat, al wordt het voorstel van het Hoofdbestuur aangenomen, de Maatschappij toch z. i. nog geen vakvereeniging is geworden, wordt in stemming gebracht de bepaling: Architecten, welke tevens het bedrijf van aannemer uitoefenen, kunnen geen Architect-Lid zijn.

Deze wordt met algemeene stemmen aangenomen; alleen de heer v. Nieukerken stemt tegen.

Daarna wordt gestemd over het voorstel, deze bepaling van terugwerkende kracht te doen zijn voor architect-aannemers, doch als overgangsbepaling niet voor architect-bouwvakbeoefenaars, hoewel deze categorie in het vervolg niet als Architect-Lid zal worden aangenomen.

Dit voorstel wordt aangenomen met groote meerderheid van stemmen; 11 stemmen tegen, waaronder die van den heer V. Nieukerken.

Hierna wordt aangenomen aan art. 5 der Statuten toe te voegen: De leden verklaren bij het aanvaarden van het lidmaatschap, dat zij zich onderwerpen aan de bepalingen, vervat in de Statuten en het Alg. Huish. Reglement en aan die besluiten op Algemeene Vergaderingen genomen, welke daartoe aangewezen worden. Rekening zal verder gehouden worden met enkele opmerkingen betreffende de redactie, enz.

Onder applaus werden ten slotte de nieuwe Statuten en Alg. Huish. Reglement vastgesteld.

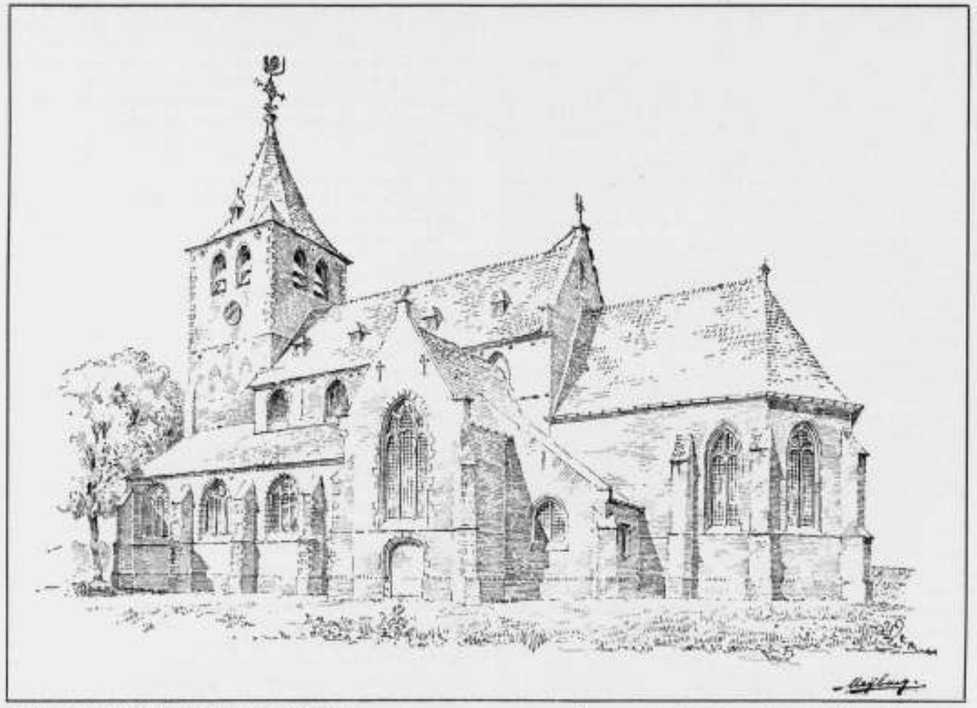
Aan de orde is hierna de vaststelling 2de Concepten, Wijzigingen en Aanvullingen der Nat. Prijsvraag Regelen, ingediend door de Perm. Prijsvraag Commissie, welke zonder discussie en bloc worden aangenomen. (*Wordt vervolgd*).

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE ST. QUIRINUSKERK TE HALSTEREN

DOOR HERM. V. D. KLOOT MEYBURG.

Een paar weken geleden bezocht ik het dorp Halsteren, in Noord-Brabant, om de in den laatsten tijd zooveel besproken kerk eens te bezichtigen. Halsteren, een dorp als zoovele anderen, is weinig belangrijk maar dankt zijn vermaardheid aan het bezit van een fraai, middeleeuwsch kerkgebouw. Dit gebouw, van basiliekalen aanleg met lagen dwarsbeuk en half achthoekig afgesloten koor, verheft zich zeer schilderachtig op het hoogste gedeelte van het dorp, in de bocht van de hooge dorpstraat, waardoor het niet alleen als 't ware het dorp en de omtrek

DE ST. QUIRINUSKERK TE HALSTEREN. Naar een teekening van H. v. d. Kloot Meyburg.

beheerscht, doch tevens een mooie afsluiting vormt van den langen, vrij eentonigen straatweg.
De afmetingen van het gebouw zijn niet onaanzienlijk; evenwel niet van dien aard, dat de rust en het evenwicht in het dorpsbeeld er door worden verstoord. Integendeel, er heerscht volkomen harmonie tusschen het kerkgebouw en de omringende, bescheiden dorpshuisjes, waarbij de aard van het materiaal, baksteen spaarzaam afgewisseld met natuursteen, een niet onbeteekenende factor vormt. De onmiskenbare monumentaliteit van het gebouw berust dan ook niet zoozeer op de afmetingen of materialen, alswel op de goede verhoudingen der massa's en de juiste schaal en behandeling der onderdeelen. Duidelijk en eerlijk doen de verschillende elementen zich kennen, terwijl de eigenaardige groepeering, vooral aan de Zuidzijde, met den typischen aanbouw, het geheel een schilderachtig karakter verleent. Dit bedehuis oefent dan ook op den aanschouwer een groote, blijvende bekoring. Het spreekt van de ernst van een onwankelbaar geloof, gepaard aan kinderlijk vertrouwen en ongeveinsde bescheidenheid, een uitdrukking veler onzer oude dorpskerken eigen, waardoor deze zich onderscheiden van onze groote stadskerken, die meer een indruk geven van macht en waardigheid. Ook de toren, bij vele kerken in Brabant vaak van overdreven afmetingen, is niet hooger dan strikt noodzakelijk en verheft zijn eenvoudig gesloten silhouet slechts even boven de boomen, die het gebouw ten deele omgeven. Men kan het gebouw aanzien dat het met de tijden is mee gegroeid; er behoeft geen bijzondere studie toe om vast te stellen, dat het herhaaldelijk is verbouwd en gewijzigd. De kern van den bouw, vermoedelijk gevormd door een laag schip met niet zeer hoogen toren, schijnt in de 14e eeuw door zijschepen en een dwarsbeuk te zijn vergroot. Het koor dagteekent uit 1457; althans op een gedenksteen in een der contraforten leest men in Gothische letters: „desen choer was ghemaect int jaer os herr doen men screef dusent vier hondert en sueve en viftich." In de tweede helft der 16e eeuw onderging de kerk een groote verbouwing; het middenschip werd toen verhoogd, waardoor ook de toren een wijziging moest ondergaan. Zooals nog duidelijk te zien is, werden de oude galmgaten dicht gemetseld, de toren met een verdieping, voorzien van nieuwe galmgaten, verhoogd en met een spits bekroond. Na de reformatie ging de kerk over in handen der Hervormden en bleef in ongeschonden toestand tot het jaar 1747, toen zij door krijgsgeweld gedeeltelijk werd vernield. Liefdadige ingezetenen brachten het noodige bijeen om de kerk te herstellen. Bij die gelegenheid moeten ook de daken vernieuwd zijn, die echter niet in den ouden toestand werden teruggebracht, doch een flauwere helling verkregen.
Thans is voor het kerkgebouw een nieuwe periode aan-

DE ST. QUIRINUSKERK TE HALSTEREN. Naar eene teekening van H. v. d. Kloot Meyburg.

gebroken, een periode van groote beteekenis omdat over het al of niet voortbestaan van dit gebouw moet worden beslist. 't Schijnt ongeloofelijk, niettemin is het een feit, dat er ernstig aan wordt gedacht — althans aan gedacht is — dit fraaie monument, historisch document, om met den Heer Kalf te spreken, aan sloopers handen prijs te geven. Het kerkbestuur heeft namelijk een terrein aangekocht, waarop een nieuwe, en naar ik gaarne wil aannemen, veel mooiere kerk, staat te verrijzen, zoodat de oude kerk zal worden ontruimd en . . . dus maar moet worden afgebroken! (?)

Toch kan men zich moeilijk voorstellen, dat in den jare 1911 nog zoo'n vandalisme mogelijk zal blijken. 't Geen te Schoonhoven is geschied geeft moed te veronderstellen, dat men voor de verantwoordelijkheid van zulk een daad zal terugdeinzen. Want onverantwoordelijk zou het zijn een gebouw van zulk een groote schoonheidswaarde, dat door het voorgeslacht met zooveel liefde is behandeld, waaraan bij herhaling belangrijke sommen zijn ten koste gelegd, nu met ruwe hand, zonder de minste noodzakelijkheid te vernietigen. Was het gebouw in een toestand van groote bouwvalligheid, of was de waarde alleen in het oud-zijn gelegen, dan ware zoo'n voornemen nog te begrijpen — hoewel nog geenszins altijd te billijken —, maar, waar de algemeene toestand, zoowel van kerk als toren nog zeer gunstig is, zou het de scherpste afkeuring verdienen het doodvonnis uit te spreken en te voltrekken. Doch, zooals ik reeds te kennen gaf, ik geloof niet dat het zoover zal komen, te meer omdat de Minister er ten zeerste op aangedrongen heeft dat het Gemeentebestuur alles in 't werk zal stellen om dit monumentaal gebouw, om zijn oudheid, zijne schilderachtige ligging en zijn historische herinneringen zoo geroemd, voor het nageslacht te behouden. En het Gemeentebestuur, met den wakkeren Burgemeester aan 't hoofd, is alleszins genegen aan dien wensch tegemoet te komen. Er bestaat namelijk plan om het kerkgebouw na een restauratie in te richten tot . . . . Gemeentehuis! Misschien klinkt het wel wat vreemd, dat een kerk in Gemeentehuis zal worden getransformeerd; 't ligt meer voor de hand en zou ook wenschelijker zijn de kerk als *kerk* te behouden. Maar nu dit laatste uitgesloten schijnt, mag de voorgestelde oplossing niet verwerpelijk worden geacht, als tot dien prijs het behoud van het gebouw kan worden verzekerd.

Uitwendig zal er zoo goed als niets aan behoeven te worden veranderd, behoudens dan een restauratie die, naar te wenschen is, binnen de meest enge grenzen zal worden beperkt en zich hoofdzakelijk tot „herstellen" zal bepalen. In verband met deze voorgestelde wijziging zal de dichtgemetselde ingang in den Zuidelijken transeptgevel in den vroegeren toestand worden teruggebracht om de hoofdingang tot het Gemeentehuis te worden. Deze toegang zal dan voeren naar een ruime halle, thans het schip der kerk, waarvan de vloer, evenals die der overige ruimten, ongeveer één Meter zal worden verhoogd. Tusschen de kolommen en tusschen het schip en het koor zullen separaties worden aangebracht ter verkrijging van de benoodigde localiteiten. Het koor zal als raadzaal dienen; in de Zuiderbeuk komen de Secretarie, de Burgemeesterskamer en andere vertrekken. In de Noordelijke zijbeuk dacht men een conciergewoning onder te brengen, terwijl de toren, met zijn zware muren een zeer geschikte gelegenheid biedt tot het tijdelijk huisvesten van arrestanten.

Mits met tact behandeld, en dat is van den Heer Jos. Cuypers, die het ontwerp van dezen ombouw vervaardigde, wel te verwachten, kan de voorgestelde indeeling tot typische oplossingen leiden, die de bedenkingen tegen de onttrekking van het gebouw aan zijn oorspronkelijke en logische bestemming aan te voeren, veel kunnen matigen en verzachten. Misschien zal het daardoor ook gemakkelijker vallen zich te verzoenen met de tegenstrijdigheid, die noodwendig tusschen het in- en uitwendige moet ontstaan en te beamen, dat de instandhouding van het gebouw ten slotte niet te duur is gekocht. *)

WANDELINGEN IN EN OM ROME.

DOOR A. W. WEISSMAN.

IV.

Slot van blz. 453.

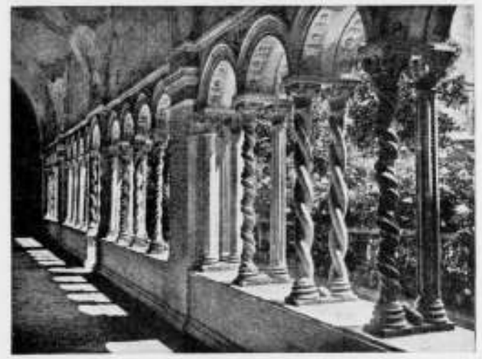
Eindelijk komt de basiliek van San Paolo fuori le mura in het gezicht, de grootste van Rome. Door de onvoorzichtigheid van loodgieters, die op het dak werkten, is zij 11 Juli 1823 verbrand, juist toen Paus Pius VII, die als Benedictijn het klooster bij de basiliek bewoond had, op zijn sterfbed lag. Leo XII, zijn opvolger, gaf last het gebouw te herstellen. Het heeft tot 1854 geduurd eer het werk gereed was. (Afb. 1). Wanneer men bedenkt, in welken tijd de vernieuwing plaats vond, begrijpt men, dat op de details wel eenige aanmerking te maken valt. Maar de grootscheid van het interieur is gebleven. De breedte van den middenbeuk is grooter dan die der St. Pieterskerk en aan wederszijden zijn twee beuken aangebracht. Vele der zuilen zijn nog de oude; de nieuwe werden van den Simplon naar Rome vervoerd. Overal is gepolijst marmer, mozaïek en verguldsel aangebracht, waardoor het geheel misschien wat al te rijk en te glimmend is, daar zelfs de vloer gepolijst werd. Boven de zuilen der drie middenste beuken zijn, in mozaïek, de medaillonportretten van alle pausen aangebracht.

De mozaïek-versiering van den triumfboog is uit de vijfde eeuw. Zij verbeeldt, in het midden, Christus, omgeven door de zinnebeelden der evangelisten en de vierentwintig ouderlingen der Openbaring van Johannes, het bijbelboek, dat door de oude Christenen bij voorkeur geïllustreerd werd.

*) In herinnering wordt gebracht het bericht op blz. 448, waar gemeld wordt, dat de Gemeenteraad van Halsteren heeft besloten zich tot het Rijk en de Provincie te wenden om subsidie voor de restauratie en inrichting van het Kerkgebouw voor Gemeentedoeleinden, volgens de plannen van Jos. Cuypers. De Gemeente zal 40 % bijdragen in de kosten mits het overige door Rijk en Provincie worde bijgedragen.

ROME. SAN PAOLO VAN BINNEN. AFB. 1.

ROME. KLOOSTERGANG BIJ SAN PAOLO. AFB. 2.

In den middenbeuk der oude basiliek waren rondboogvensters, en een open kap vormde de bedekking. Bij de herstelling zijn vierkante vensters gemaakt en is een zeer rijke zoldering aangebracht.

Als men uit deze kerk in den kloostergang komt, een voortbrengsel der 13e eeuw (afb. 2), ziet men het onderscheid tusschen oud en nieuw werk. Hier zijn alle zuiltjes verschillend, soms gecanneleerd, soms schroefvormig gewonden, en ieder kapiteel is een kunststuk op zich zelf.

Zooveel liefde voor hun werk hebben de herstellers der kerk in de 19e eeuw niet getoond.

Even voorbij San Paolo deelt zich de weg in twee wegen. Slaan wij den linkschen in, dan hebben wij een fraai gezicht op de Campagna, en bereiken weldra de Abbadia delle Tre Fontane, waar nu Trappisten gevestigd zijn. Die kloosterlingen hebben een chocolade-fabriek, en oefenen den landbouw uit. Eigenaardig is het, dat een gedeelte van het klooster als gevangenis dient. Men komt door een poort in den schaduwrijken kloostertuin, waar de chocolade en ook andere dingen verkocht worden. Een pater brengt den bezoeker eerst naar de kerk Santi Vicenzo ed Anastasio, een basiliek uit de tiende eeuw met een galerij er voor. Dan wordt de kerk Santa Maria Scala Celi bezocht, die rechts van de andere staat. Zij is rond en in 1590 door Giacomo della Porta ontworpen, die ook de derde kerk, San Paolo alle Tre Fontane, gebouwd heeft. De legende zegt, dat hier Paulus onthoofd is, en dat zijn hoofd, toen het drie maal de aarde raakte, drie fonteinen deed ontspringen.

De tocht naar deze abdij is ongeveer een uur gaans. Wie niet zoover buiten de muren wandelen wil, kan de Porta San Lorenzo uitgaan, om de kerk San Lorenzo fuori le mura en het Campo Verano te bezoeken. Een tramlijn, links van het station afrijdend, gaat er heen. Het Campo Verano is het kerkhof van Rome en San Lorenzo een der zeven hoofdkerken, zoodat daar altijd veel bezoekers zijn. San Lorenzo heeft nog haar ouden klokkentoren, en bestaat eigenlijk uit twee basilieken (afb. 3). De oostelijke is de oudste en heeft drie beuken, welke door antieke gecanneleerde Korinthische zuilen van lichtgeel marmer gescheiden worden. Zij werd in de 6e eeuw gebouwd, en heeft galerijen boven de zijbeuken. In de vroegere voorhal dezer basiliek, die Pius IX had laten opgraven en herstellen, is deze paus begraven. De kerkvorst had begeerd, in Santa Maria Maggiore te worden bijgezet, doch de Italiaansche regeering verbood dit, omdat deze basiliek binnen de muren der stad staat. Toen werd San Lorenzo gekozen, waar Pius nu in een sarkofaag van wit marmer rust. Leo XIII is nog niet in San Giovanni in Laterano bijgezet, doch zijn stoffelijk overschot bevindt zich nog altijd in een nis der St. Pieterskerk. De sarkofaag van Pius IX is betrekkelijk eenvoudig; zij heeft geen opschrift, dat den roem van den overledene vermeldt, zooals dit op de andere monumenten der Pausen voorkomt. Men leest er slechts op, dat hier het stoffelijk overschot, „ossa et Cineres" van Paus Pius IX begraven ligt. Onder het jaar van geboorte en sterven staat de bede „bid voor hem." Den gelooviгen was die eenvoud niet naar den zin. Zij brachten vier millioen lire bijeen, en lieten de geheele omgeving met mozaïeken, schilderwerk en gebrand glas versieren.

Het was goed bedoeld, maar de rijkdom is niet evenredig aan de kunstwaarde.

Het westelijk deel van San Lorenzo is uit de 13e eeuw; het ligt hooger, dan het overige der basiliek en is met moderne fresco's versierd, die niet veel te beteekenen hebben. Maar met belangstelling zal de bezoeker den marmeren zetel, den predikstoel en den luchter beschouwen, die in de 12e eeuw door de Cosmaten met mozaïek werden ingelegd. Ook bij San Lorenzo is een kloostergang aanwezig; het kerkhof met zijn cypressen is vermaard om het prachtige uitzicht op de Campagna dat men er heeft.

Buiten de Porta Pia is een nieuwe buurt ontstaan, die, al kan zij nu juist niet op groote schoonheid bogen, toch zich minder armelijk voordoet, dan de wijken, die buiten de andere poorten werden aangelegd. De poort is naar een ontwerp van Michelangelo gebouwd en vertoont de eigenaardige vormen, die men ook aan de werken van Hendrik de Keijser ziet.

ROME. SAN LORENZO. AFB. 3.

Vroeger zag men hier de tuinen der Villa Patrizi, die echter reeds sinds langen tijd als bouwterrein zijn verkocht. Het casino bestaat nog en dient nu als Ministerie van Openbare Werken. Iets verder staat een moderne Gothische kerk, met een vrouwenklooster er bij, en wie — zooals de Duitschers — te Rome Münchener of Pilsener bier wil drinken, kan zich daaraan in den Pozzo di San Patrizio te goed doen.

Als wij, links, den Viale della Regina inslaan komen wij de vermaarde Villa Albani, die in de 18e eeuw werd aangelegd, en thans behoort aan Prins Borghese, wiens financiën in zeer slechten staat zijn, zoodat weldra ook dit beroemde buitenverblijf als bouwterrein zal worden verkocht. Een tweede bezitting van dezen vorst is de Villa Torlonia, rechts van de Via Nomentana, die wat verder van de Porta Pia gelegen, voorloopig nog minder aantrekkelijk voor de speculatie is, doch binnen eenige jaren zeker ook in exploitatie zal worden gebracht.

Na ruim een kwartier gaans bereiken wij de basiliek van Sant' Agnese fuori le mura. Deze kerk is nog uit den tijd van Constantijn den grooten afkomstig, doch later zeer verbouwd. In het vrouwenklooster daarbij worden de witte soutanes voor den Paus en de palliën voor de aartsbisschoppen uit wol van lammeren, die in de basiliek gewijd zijn, vervaardigd. Als de stichteres der basiliek geldt de H. Constantia, die in de ronde doopkapel naast de kerk begraven werd. Die doopkapel, met middenkoepel en trans, heeft gekoppelde Korinthische zuilen en bezit nog mozaïeken uit de vierde eeuw, die de tongewelven van den trans versieren, en die geen enkel Christelijk zinnebeeld vertoonen.

De basiliek zelf ligt in de diepte; zij heeft drie beuken en galerijen, die door antieke marmeren zuilen worden gedragen. De zoldering is uit de zeventiende eeuw, doch het mozaïek in de apsis, dat de H. Agnes tusschen twee Pausen voorstelt, werd in de zevende eeuw gemaakt.

Voorbij deze basiliek heeft de weg nog zijn oud landelijk karakter, met osteria's, uit wier tuinen men het gezicht op de omgeving kan genieten.

Een zeer aangename wandeling kan men ook buiten de Porta del Popolo doen. Men volgt eerst de Via Flaminia en na tien minuten een zijweg, die naar de Villa di Papa Giulio leidt. Deze fraaie schepping van Vignola is wel wat erg vervallen, daar zij al in de zeventiende eeuw als hospitaal en kazerne moest dienen, maar toch is het wel de moeite waard, het buitenverblijf van den prachtlievenden Julius III te bezoeken. Zeer fraai zijn de terrassen met waterwerken aan de voorzijde. Het gebouw dient nu als museum van voorhistorische oudheden, en in de zalen bleven de fresco's bewaard.

In de omgeving van deze villa wordt de tentoonstelling gehouden, en dus zal wel ieder, die dit jaar naar Rome gaat, haar zien. Vroeger lag zij eenzaam en verlaten als een betooverd kasteel, en wie, na haar verlaten te hebben, zijn wandeling tusschen de muren der tuinen van de Monti Parioli voortzette, kon zich verbeelden, dat hij in den tijd leefde, toen Goethe hier van de schoonheid der natuur genoot. De Via dell' Arco oscuro brengt ons naar den Tiber, in welks nabijheid wij de Acqua Acetosa vinden, welker koolzuurhoudend water zeer goed smaakt. Het brongebouw is door Bernini in 1661 ontworpen.

Gaan wij nu westwaarts langs den Tiberdijk, dan kunnen wij een der fraaiste gezichten op den koepel van St. Pieter genieten. Geheel Rome is verscholen, en alleen Michelangelo's meesterstuk rijst uit het groen.

Weldra vertoont zich rechts de Ponte Molle, die in 109 vóór Christus werd gebouwd, en nog ten deele antiek is. Hier versloeg Constantijn in 312 Maxentius. Pius VII heeft in 1805 de brug in haar tegenwoordigen staat laten brengen.

Gaan wij de brug over, en hebben wij voor onzen tocht een Zaterdag gekozen, dan kunnen wij de Villa Madama bezoeken, die, prachtig op de hoogte gelegen, al even vervallen is als de Villa di Papa Giulio. De Villa Madama draagt haar naam weder naar Margaretha van Parma, die haar echter niet heeft laten aanleggen, daar Clemens VII, toen hij nog kardinaal was, haar omstreeks 1520 begon.

Raffael is de ontwerper geweest. De plattegrond van het huis vertoont een groote middenhal, een prachtige vestibule, een ronde binnenplaats en een loggia. In den tuin is alles verwilderd, hetwelk een onbeschrijfelijk mooi gezicht geeft. Ook het stucwerk in de fresco's hebben veel geleden, doch in hun vervallen toestand toont de oude schoonheid zich toch.

Als wij de Villa Madama verlaten hebben en den weg rechts inslaan, komen wij aan het Vaticaan. Hier kunnen wij een goed onderhouden villa zien, wanneer het ons gelukt is, van Monsignore Misciatelli, Sottoprefetto dei Santissimi Palazzi, een permesso te krijgen, dat toegang geeft tot de tuinen van het Vaticaan.

Die villa is de door Pirro Ligorio van 1555 tot 1560 gebouwde Villa Pia, (afb. 4) dus genoemd naar haar stichter, paus Pius IV. Deze villa, die slechts een deel der tuinen van het Vaticaan inneemt, is niet groot, doch zij wordt terecht beschouwd als het type van dien tijd.

Wien het gelukt, ook in het casino te worden toegelaten, kan de zolder- en muurschilderingen van Federico

ROME. VILLA PIA. AFB. 4.

Zuccheri, Baroccio, Santi di Tito en Schavione bewonderen. Doch ook wie niet naar binnen mag gaan, vindt in de tuinen en de gevels van het gebouw en zijn loggia zijn gading. En het prachtige gezicht op den koepel van St. Pieter heeft men in ieder geval.

Het zou mij te ver voeren, mijn lezers ook in St. Pieter en het Vaticaan rond te leiden. Mijn program omvat daarenboven slechts enkele wandelingen in en om Rome.

Wie naar de St. Pieterskerk gaat moet niet verzuimen, in de sacristie bij Monsignore de Bisagno een permesso te vragen om de Grotte Vaticane, de onderaardsche St. Pieterskerk, die nu electrisch verlicht zijn, te kunnen bezoeken. Men neemt met dit permesso een biljet in de voorzaal der St. Pieterskerk.

Vroeger ging men naar de Sixtijnsche kapel, naar de Loggie en naar de Pinacoteca langs de Scala Regia, de vermaarde trap van Bernini. Deze trap is tegenwoordig echter alleen voor de bezoekers van het Pauselijk hof toegankelijk. De toeristen hebben nu hun eigen toegang aan de westzijde van het Vaticaan, en komen eerst in de nieuwe Pinacoteca, die gelijkstraats gelegen is, terwijl de vroegere in bovenvertrekken gehuisvest was.

Wie aan het einde van zijn bezoek aan de antieken, in de Galleria Lapidaria is gekomen, kan, Dinsdags en Donderdags, het Appartamento Borgia bezoeken, waar de fresco's van Pinturicchio, na drie en een halve eeuw onzichtbaar gebleven te zijn, thans weder in hun vollen luister stralen.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG OFFICIERENSOCIETEIT.

De jury voor de prijsvraag voor een nieuw societeitsgebouw in het Park te Rotterdam heeft de volgende prijzen toegekend:
den eersten prijs, f 500, aan het ontwerp ingezonden onder motto: „Solutie", vervaardigd door Melchior Vermeer Dzn. en D. A. Vermeer Jr.;
den tweeden prijs, f 250, aan het ontwerp ingezonden onder motto: „D.", vervaardigd door W. Stok Jr.;
den derden prijs, f 150, aan het ontwerp ingezonden onder motto: „Beaumont", vervaardigd door R. J. Hoogeveen, en
den vierden prijs, f 100, aan het ontwerp ingezonden onder motto: „Homo sum", vervaardigd door B. Bunrman, allen te Rotterdam.
De antwoorden zullen op nader aan te kondigen data publiek worden tentoongesteld in het gebouw der Academie.

PRIJSVRAGEN BOUW REGEERINGSPALEIS EN STRATENAANLEG TE MONTEVIDEO.

De Min. van Landb. brengt ter kennis, dat blijkens bericht van H. M. gezant van Buenos-Aires door de Uruguaysche Regeering twee intern. prijsvragen zijn uitgeschreven; de eene betreffende den bouw van een regeeringspaleis te Montevideo, de andere voor den aanleg van boulevards en pleinen aldaar.
Een ex. van de voorwaarden dier prijsvragen (in de Spaansche taal) ligt aan de afd. Handel van het Dep. van Landb. (Lange Houtstraat 36, 's-Gravenhage), ter inzage, waar tevens een plattegrond der stad Montevideo wordt verwacht.
Uit de voorwaarden blijkt o.a., dat ontwerpen van buitenlandsche deelnemers bij de Uruguaysche gezantschappen worden ingewacht tot 16 Jan. e. k.

Aan de twee bekroonde ontwerpen voor een regeeringspaleis worden prijzen van ondersch. 10,000 en 4000 pesos toegekend, terwijl prijzen van 5000, 3000 en 2000 pesos zijn uitgeloofd voor den aanleg van straten en pleinen. *(St.-Ct.)*

BERICHTEN

Kerk en toren te Schoonhoven. In de dezer dagen gehouden zitting van den raad der gemeente Schoonhoven werd mededeeling gedaan van een ingekomen brief van den ingenieur Albert Marglia te Brussel, waarin deze te kennen geeft, na een ingesteld onderzoek tot de overtuiging te zijn gekomen dat het, zeer wel mogelijk is, den veelbesproken toren recht te zetten, en hij gaarne bereid is dienaangaande nadere plannen in te dienen.
De heer C. L. van Willenswaard achtte het noodig, voordat een beslissing werd genomen, eerst het advies in te winnen van den rijksarchitect voor de monumenten, den heer A. Mulder.
De voorzitter antwoordde, dat B. en W. zulks ook voornemens zijn.
De heer P. van Sonsbeek drong er nogmaals op aan te trachten den toren aan het rijk geheel kosteloos af te staan.
Na eenige discussie besloot de raad, B. en W. te machtigen, in nader overleg met voornoemden ingenieur te treden. *Alg. H. Bl.*

Paleis-Raadhuis Vraagstuk. Door den Bond van Nederlandsche Architecten is het volgende adres verzonden:

Aan den Gemeenteraad van Amsterdam.

De Bond van Nederlandsche Architecten, kennis genomen hebbende van de voordracht van Burgemeester en Wethouders in zake Paleis-Raadhuis.
Richt tot U met den meesten aandrang het verzoek te willen besluiten; dat Burgemeester en Wethouders worden uitgenoodigd, zich tot 's Lands Regeering te wenden;
1e. met de mededeeling dat het een ernstig verlangen van Amsterdams Bestuur en Burgerij, alsmede van velen in den lande is, dat het Paleis aan den Dam weder aan zijn bestemming als Raadhuis zal worden teruggegeven;
2e. met het verzoek, dat de Regeering er toe besluite aan de verwezenlijking van dien wensch mede te werken;
3e. met de verzekering van zoodanigen steun voor de stichting van een nieuw Koninklijk verblijf, als Uwe Vergadering besluiten zal daarvoor beschikbaar te stellen.

K. P. C. de Bazel, *Voorzitter.*
C. N. van Goor, *Je Secretaris.*

Herbouw St. Jacobskerk te Vlissingen. De wederopbouw en restauratie der afgebrande St. Jacobskerk te Vlissingen is opgedragen aan den heer J. F. L. Frowein, architect te 's-Gravenhage.

Voorzorgsmaatregelen bij brandgevaar. De Haarl. Ct. schrijft:
Een ingezonden stukje van onzen stadgenoot G. v. K. in de N. R. Ct., waarin naar aanleiding van den kerkbrand te Vlissingen, de wijze van werken van loodgieters op daken van kerkgebouwen wordt afgekeurd en een middel wordt aangegeven om brandgevaar te voorkomen, heeft ons bewogen eens na te gaan welke voorschriften worden gevolgd door loodgieters werkzaam op kerkgebouwen hier.
Het is ons gebleken dat het voorstel van den heer v. K., om de gloeiende soldeerbouten aan een touw op te trekken, al is het in alle gevallen veel beter dan vuur op de daken te gebruiken, toch nog niet genoeg veiligheid geeft.
Want bij het naar boven halen van den gloeienden bout kan deze toch nog in aanraking komen met hout of tegen steigerbalken enz. stooten en gevaar voor brand opleveren. Dit toch is nog gebleken voor eenige jaren in de Groote Kerk bij het orgel, waar tijdens de werkzaamheden bij het soldeeren de bout vermoedelijk in aanraking is gekomen met hout, hetwelk dra vlam vatte; het toen niet onmiddellijk aanwezig zijn van water had het gevolg dat een belangrijk stuk van het dak verbrandde.

Bij de kerkgebouwen der Ned. Hervormde Gemeente zijn daarna de volgende voorschriften gegeven:
Steeds wordt vooraf aan den koster mededeeling gedaan dat er gesoldeerd zal worden.
Nimmer mag vuur worden gebruikt op de gebouwen en de bouten worden gloeiend gemaakt in een vuur beneden op de straat.
Is de bout gloeiend, dan wordt deze in een gesloten ijzeren bak gelegd en omhoog gehaald.
Vervolgens moeten steeds bij zulke werkzaamheden 2 emmers met water en 1 emmer met zand aanwezig zijn. Mocht er toch nog brand ontstaan dan kunnen deze onmiddellijk dienen tot blusschen.
De loodgieters mogen zich niet van die plaats verwijderen tot eenige uren na afloop der werkzaamheden.
Zelfs moet er een loodgieter aanwezig blijven tijdens den schaftijd en mag 2 uren voor het eindigen van den werktijd niet meer met soldeerbouten gewerkt worden.
Door deze maatregelen is het bijna niet denkbaar dat nog brand zou kunnen ontstaan door smeulen.
Indien de instructies als hier aangegeven trouw worden opgevolgd, kan een onheil als te Vlissingen voorgekomen wel als buitengesloten zijn te beschouwen.
Of deze instructies ook gelden bij de andere kerkgebouwen en stadsgebouwen is ons niet bekend. Mochten deze maatregelen niet zijn genomen, dan kan dit allicht een aanwijzing zijn om zooveel mogelijk deze na te volgen.

Het wereldtelegraafmonument te Bern. De uitslag van de Internationale prijsvraag voor dit monument is medegedeeld in het B. Weekblad, no. 37 blz. 447. De N. R. Ct. bericht hieromtrent nog nader:
Van de 106 mededingers heeft de beeldhouwer Rogmanoli te Bologne den eersten prijs en de opdracht tot uitvoering van het werk verkregen. Rogmanoli heeft bij zijn ontwerp de volgende beschrijving gevoegd: „het monument bestaat uit een figuurlijk gedeelte in brons en een architectonisch gedeelte in steen. De beteekenis van het figuurlijk gedeelte kan ongeveer in de woorden worden samengevat: de internationale telegrafie vereenigt de zielen der volken. Bij de materieele voorstelling van de typen der verschillende rassen heb ik er de voorkeur aan gegeven, de gemeenschappelijke gevoelens op den voorgrond te stellen, omdat deze in de natuur der menschen liggen. Het kwam mij ook voor, dat op deze wijze het ontwerp, zonder aan duidelijkheid te verliezen, aan poëtische uitdrukking evenals aan plastisch effekt wint. Ik wilde herinneren aan de stichting der telegraaf-unie, doordat ik de namen van de 20 staten, die de stichting hebben volbracht, aan de zijde van de centrale figuur, die de telegrafie in den geest en de Unie in uitdrukking voorstelt, ingegraveerd heb. De keerzijde heb ik vrijgelaten, om plaats te winnen voor een uitvoerige beschrijving van de gebeurtenis. Aan het voetstuk heb ik een relief aangebracht, waarbij de draden en de isolatoren op de beteekenis wijzen. Het monument is in het front en aan de achterzijde van twee bronnen omgeven, waardoor de noodige harmonie met het plein, waarop het te staan komt, zou zijn verkregen. Het monument heeft een doorsnede van 13 meter en een hoogte van 6 meter."
Het monument zal op het Helvetia-plein vóór het Berner Landsmuseum aan den rechter oever van de Aar opgericht worden.

Aya Sofiakerk. De Italiaansche architect Marangoni, naar Constantinopel geroepen om den toestand der beroemde Aya Sofiakerk te onderzoeken, heeft een vervorming van den grooten koepel geconstateerd. Het is een wonder, dat het gewelf nog niet is ingestort. Marangoni stelt voor een internationale commissie van architecten met de maatregelen tot behoud van het gebouw te belasten. *Alg. H. Bl.*

31ste JAARG. – 7 OCT. 1911. – No. 40

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. de Clercq, H. v. d. Kloot Meijburg, A. Salm G.B.zn., Redacteur: J. Gratama.
Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: Mouton & Co. Den Haag.

Abonnementsprijs: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — Advertentiën: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: Officieel Gedeelte. Verslag Alg. September-Vergadering-Excursie. Vervolg. — Redactioneel Gedeelte. Een belangrijke aesthetische kwestie, door J. H. Schaad — Nederlandsche kunstenaars in den vreemde, door Jac. v. Gils. Het Rotterdamsche Raadhuis. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERSLAG DER ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, OP WOENSDAG 20 EN DONDERDAG 21 SEPTEMBER 1911.

Vervolg van blz. 465.

Volgens de Agenda is daarna aan de orde de bespreking van het Concept gewijzigde Algemeene Administratieve Voorwaarden voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van besturen en particulieren, ontworpen door een Commissie ingesteld vanwege de Vereenigingen: Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, te 's Gravenhage, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam, en den Nederlandschen Aannemers Bond, te Amsterdam.
De Voorzitter leidt het onderwerp aldus in:
Dit concept is door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in handen gesteld van de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect; van deze werd daaromtrent een praeadvies ingewacht.
Ten dienste voor het uitbrengen van dit praeadvies verscheen een oproep in het Bouwkundig Weekblad met verzoek aan de Architect-Leden, wanneer zij eventueel bemerkingen op sommige artikelen hadden, deze aan den 1en Secretaris der Vakbelangen Commissie op te geven.
Slechts 2 leden der Commissie hadden hun beschouwingen op schrift gesteld, terwijl slechts één Architect-Lid aan den oproep gehoor gaf.
Is het gebrek aan belangstelling; of mag daaruit worden afgeleid, dat, waar eerstgenoemde heeren het eens zijn met de hoofdbeginselen in het concept neergelegd, de andere heeren leden met het geheel instemmen?
Neen, want ik mag niet verhelen, dat opmerkingen mij ter kennis zijn gebracht, behelzende, dat volgens het oordeel van sommige leden, in de Commissie, die de A.V. samenstelde, de afgevaardigden van den Aannemers Bond de afgevaardigden der andere Vereenigingen „opsleeptouw" hebben genomen, en het concept uitsluitend in het voordeel van heeren Aannemers is opgemaakt; zoodat de belangen van den Architect niet alleen slecht behartigd zijn geworden, doch zelfs ten achter zijn gesteld, terwijl ook de samenstelling van de Commissie en de wijze waarop deze haar mandaat vervuld heeft, gehekeld werd, waarbij uitgegaan werd van veronderstellingen, die inmiddels bleken geheel onjuist te zijn.
Om nu heeren opmerkers alsnog in de gelegenheid te stellen hun bezwaren aan de Vakbelangen Commissie kenbaar te maken, besloot deze op haar 26 Augustus Ll. te Utrecht gehouden vergadering, dat de oproep in het B. Weekblad nog eens zou worden herhaald, terwijl dan op de Algemeene September-Vergadering gelegenheid zou zijn de artikelen, waaromtrent opmerkingen zijn gemaakt, nader persoonlijk te doen toelichten. Dit nu veronderstellen wij dat zoo aanstonds zal geschieden, want ook de herhaalde oproep bleef onbeantwoord.
In die zelfde Commissie vergadering is tevens besloten, dat voor het opstellen van een rapport niet alleen rekening zou worden gehouden met de eventueele discussiën van de Algemeene September-Vergadering, doch dat daarna nog getracht zal worden voeling te verkrijgen met de Commissie van den *Bond van Nederlandsche Architecten*, die eveneens een concept ontwerp Algemeene Administratieve Voorwaarden heeft opgesteld, teneinde daarna een en ander nader te bespreken. Het resultaat van dat gemeen overleg zal dan aan het Hoofdbestuur gerapporteerd worden, dat dit dan, al of niet gewijzigd, door kan zenden aan de Commissie van Afgevaardigden uit de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en den Nederlandschen Aannemers Bond. Aan deze Commissie zal verzocht worden bij het opstellen van het definitief ontwerp met de opmerkingen rekening te houden, evenals dat geschieden zal met de opmerkingen van den Ned. Aannemers Bond e.a. Alvorens een oordeel uit te spreken over het door deze gecombineerde Commissie van Afgevaardigden ontworpen Concept (dat afgedrukt werd ter kennisname voor heeren Leden in de Bouwkundige Weekbladen Nos. 10—16, dato 11 Maart—22 April 1911,) is het noodig, dat heeren beoordeelaars nog eens in het kort herinnerd worden aan alles, wat aan de herziening vooraf is gegaan, hoe en waarom de Commissie tot stand is gekomen, op welks stand-

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

punt de afgevaardigden zich moesten plaatsen en welke taak zij zich stelden bij het aanvaarden van het hoogst belangrijk werk.

In de inleiding van het U aangeboden Concept zijn daaromtrent mededeelingen gedaan, doch het is mij gebleken, dat zelfs zij, (waarvan verondersteld mag worden dat zij behoortijk nota hebben genomen van het Concept) bij het uiten van hun bemerkingen dat uitgangspunt uit het oog hebben verloren.

Algemeene Voorwaarden zijn oorspronkelijk opgemaakt door Directies, en het Rijk zoowel als de particuliere Directies hebben bij het samenstellen daarvan blijkbaar getracht deze zóó in te richten, dat zij noch hun opdrachtgever — resp. uitbesteder — schade noch risico loopen; zoo moet b.v. alles geleverd worden, wat tot de goede oplevering behoort, al staat het ook niet precies beschreven en al staat het ook niet precies op de bestekteekening. *)

Heeft de architect, die vanaf de eerste schets tot het publiceeren van zijn geesteskind natuurlijk geheel op de hoogte is van het ontwerp, geen tijd gehad of verzuimd de noodige informatie te nemen voor de uitvoering, of vergeten enkele onderdeelen nader te bestudeeren, te beschrijven of in teekening te brengen, dan moet de aannemer, die geheel vreemd voor teekeningen en bestek staat en in een meestal onmogelijk kort tijdsbestek daarvan een begrooting moet maken, later maar de abuizen voor eigen rekening herstellen, en vergeten posten zonder vergoeding bijleveren, enz. Alle risico tijdens de uitvoering van het werk, voorkomende ongelukken, tegenslagen en rampen, 't is gewoonlijk alles voor rekening van den aannemer, zonder dat verder onderzocht wordt of de aannemer die rampen had kunnen voorkomen, of dat deze menschelijkerwijze hadden kunnen geschieden.

Tallooze voorbeelden zou ik kunnen aanhalen in dit genre. Zonder geacht te worden allen en alles over één kam te willen scheren, mag geconstateerd worden, dat er hoogst onbillijke Algemeene Voorwaarden en Bestekken bestaan en het is daarom ook zeer begrijpelijk, dat in aannemerskringen daarover „gemopperd" wordt.

Niettemin is het wel een merkwaardig feit, en ik stel er prijs op dit te vermelden, dat sommige Directies, architecten en ingenieurs, de onbillijkheid hebben ingezien, en dat *die* het zijn geweest, welke het allereerst daarop openlijk de aandacht hebben gevestigd; terwijl de aannemers zelf, eerst na zich georganiseerd te hebben, voor hun goed recht opkwamen (en dit steeds deden en doen op een waardige wijze).

Als boven gezegd, uit architecten-kringen kwam het eerste openlijk verzet tegen de Rijks Algemeene Voorwaarden, welke de Provinciale- en Gemeente Besturen, zoomede de meeste architecten in hunnen Bestekken aanhaalden.

Het was in 1884 dat ons Eerelid, de tegenwoordige Directeur der Gemeente Werken te Utrecht, destijds architect te Utrecht, de Heer F. J. Nieuwenhuis, in een lezing voor de Afdeeling Rotterdam der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, getiteld *„Beschouwingen omtrent het aanbesteden van werken"* den strijd tegen de A. V. van Waterstaat (1882) aanbond.

Hoe onder het régime van die A. V. de positie eens aannemers was volgens het oordeel van dien *architect*, wordt in de volgende citaten aangegeven op een wijze, die aan duidelijkheid zeer weinig te wenschen overlaat. De Heer Nieuwenhuis zeide:

„Een aannemer moet zich meestal overgeven, om het zoo eens „uit te drukken, met gebonden handen en voeten, het hoofd in „een strop, waarvan de besteder of diens deskundige (Directie) „maar het eind behoeft aan te halen om hem meer of minder te „worgen.

„Alle rechten worden hem ontzegd; uitdrukkelijk moet hij verklaren afstand te doen van de bescherming, hem door de gewone „wet gewaarborgd. Alle formaliteiten, die de wet tegenover ieder „ander verlangt, worden hem geweigerd. In alle twijfelachtige „gevallen maakt zijn tegenpartij in den regel de zaak uit, natuurlijk zelden in zijn voordeel. Alle mogelijke ongelukken worden „op hem geladen; twijfelachtige constructiën mag hij slechts op „zijne kosten verbeteren, en dat dikwijls nog niet eens altijd; „alle schaden, te lijden door onvoldoende besteksbepalingen, „onderzoek, samenstelling of wat ook, zullen op hem lasten; en „daarmede niet genoeg, ook alle schaden door natuurmachten „(dijkvallen uitgezonderd) aangebracht, waar toch meestal „niemand iets voor kan doen, worden ook nog op de schou„ders van dien arme gewenteld; en dat niet alleen door parti„culieren, die alleen voor eigen belang werkzaam zijn, neen, de „Staat, de Provincie en het Gemeentebestuur, zij handelen niet „anders."

En nadat de schrijver dezen toestand door tal van aanhalingen uit de A. V. van 1882 heeft aangetoond, zegt hij tenslotte:

„Bij zulk eene honende, onbillijke behandeling van de eene „zijde kan men vragen: Welk een zedelijke band blijft er nu over „voor een aannemer tot eerlijkheid in de nakoming van het „Bestek?

„Zelf op de onbeschaamdste, meest onredelijke wijze tot zondenbok gemaakt voor alle feilen en tekortkomingen van den aan„besteder of diens deskundigen; persoonlijk en geldelijk verant„woordelijk gesteld voor uitvoeringen, die hij moet uitvoeren „volgens hem gegeven teekeningen en aanwijzingen, waarvan „iedere afwijking met geldkortingen gestraft wordt; verantwoor„delijk gesteld voor alle rampen, die het gevolg zijn van natuur„machten en andere omstandigheden, die niet in zijn macht liggen „en die toch billijkerwijze behoorden gedragen te worden door „dengene, voor wien het werk gemaakt wordt, verlangt men nog „dat die man zal zijn eerlijk en ter goeder trouw. Het is of men „zeggen wil, zie ik ben wel niet eerlijk, maar zijt Gij het nu, dan „komt alles toch goed terecht; en men verliest geheel en al uit het „oog, dat, hoe onteerender de behandeling is die men een mensch „doet ondergaan, zooveel te hooger de winst moet zijn, daaraan „verbonden, zal men zich vrijwillig aan zulk eene behandeling „bloot stellen.

„Nu geef ik toe, dat het hoogst gevaarlijk zoude zijn, wanneer een „enkel deskundige op eenmaal de bedoelde bepalingen zou „willen opheffen, omdat alle toestanden nu eenmaal daarop in„gericht zijn en de proefnemer waarschijnlijk de dupe van zijn „goed vertrouwen zou worden; maar het is een groote leugen te „verklaren, dat genoemde bepalingen noodig zouden geworden „zijn ter beteugeling van bedriegelijke handelingen van de eene „zijde alleen. Beide partijen hebben schuld, maar ik geloof, dat „de grootste schuld ligt aan de *zijde van de Bestekmakers!*"

Omstreeks dienzelfden tijd werd in de 35ste Algemeene Vergadering der „Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerkersnijverheid" in beginsel aangenomen, dat bij aanbestedingen:

1. niet alle geschillen door het Rijk zouden worden beslist;
2. geen onbillijk risico op den aannemer zou worden geschoven;
3. de rechten van aannemers en leveranciers zoo min mogelijk zouden worden verkort of miskend, daar de bescherming van nijverheid en industrie evenzeer tot de verplichtingen van den Staat behoort als het waken voor de goede uitvoering van werken te zijnen dienste en de Staat zich op andere wijze van deze goede uitvoering kan verzekeren.

Eerst in 1886 traden de aannemers zelf meer op den voorgrond. De Aannemers societeiten *„De Vereeniging"* en *„Eenheid"*, benevens de Vereeniging *„Amstels Bouwkring"*, allen te Amsterdam gevestigd, wendden zich tot de Kamer van Koophandel aldaar en vestigden de aandacht der leden èn op het besluit der „Vereeniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid" èn op de lezing van den Heer Nieuwenhuis, terwijl zij verzochten de noodige stappen te doen, om te kunnen komen tot opheffing der grieven, die tegen de A. V. van Waterstaat bestonden. Men wenschte de volgende veranderingen:

1. den aannemer worden al zijne hem bij de wet toegekende rechten gewaarborgd;
2. de aannemer worde niet aansprakelijk gesteld voor schaden, ontstaan uit fouten of onvolledigheden in de plannen, voorgeschreven materialen of gebruik daarvan, wanneer deze plannen niet door hem zelf zijn ingeleverd;
3. de aannemer worde ontheven van verantwoordelijkheid voor schaden, toegebracht door oorzaken, die menschelijkerwijze niet in zijne handen liggen;
4. de eindbeslissing bij geschillen worde niet gelegd in handen van één der partijen alleen, zooals bij het beroep op den Minister het geval is;
5. meer rekening worde gehouden met de gebreken van natuurlijke materialen in dien zin, dat geen overdreven eischen worden gesteld voor het gebruik dier materialen; alleen schadelijke of gebrekkige materialen worden geweerd en, waar materiaal zonder gebreken absoluut verlangd wordt, moet zulks zeer bepaald in een bestek worden aangewezen, zoodat daarop vooraf gerekend kan worden;
6. afgaan van het wel niet absoluut, maar toch feitelijk bestaande recht van den laagsten inschrijver om deswege het werk te verkrijgen, maar evenals bij particulieren koop, aanbod en aanbieder in direct verband met elkander te beschouwen;
7. wijziging in het omschrijven der bestekken, zoodanig, dat zoo weinig mogelijk aan schatting behoeft te worden overgelaten, dat duidelijk de bedoeling van den ontwerper in allen deele blijke, ook onder overlegging van de daartoe noodige details, modellen als anderszins; over het algemeen geen verplichtingen op te leggen, waarvan hij den aard en de strekking niet volkomen kan begrijpen.

In een uitvoerig adres aan den toenmaligen Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, waarin de Kamer verklaarde zich in hoofdzaak met deze bezwaren te kunnen vereenigen, vroeg zij wijziging der A. V.

Onderwijl was nog van andere zeer invloedrijke zijde een soort votum van afkeuring tegen de toenmalige redactie der A. V. verschenen. De „Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs" toch benoemde in hare Algemeene Vergadering van 27 Augustus 1887 eene Commissie bestaande uit de Heeren A. Deking Dura, D. E. C. Knuttel, A. A. Bekaar, J. van Hasselt en R. P. J. Tutein Nolthenius, ten einde Algemeene Administratieve Voorschriften voor het uitvoeren en onderhouden van werken ten behoeve van particulieren en besturen te ontwerpen. Deze A. V., waaraan inderdaad eene juiste en zeer billijke en rechtvaardige opvatting ook van de positie des aannemers ten grondslag ligt, kwamen den 18den Juli 1891 tot stand.

Waren zoo de geldende A. V. èn van de zijde der Directies èn van die der aannemers te licht bevonden, ook een stem uit de rechtsgeleerde wereld kwam nog dit koor versterken, toen in 1890 van de hand van den Amsterdamschen advocaat, Mr. Egbert J. C. Goseling eene brochure verscheen, waarin de schrijver eene zeer scherpe kritiek leverde op de A. V. van Waterstaat 1882, en waarin hij als zijn oordeel uitsprak, dat bij eene wijziging hoofdzakelijk op de volgende punten diende te worden gelet:

1. dat in de gewijzigde Algemeene Voorschriften geen risico's op de schouders van den aannemer worden gelegd voor de schaden, ontstaan uit rampen, die hij niet kon voorzien of overzien, en hij dus ook ook niet in zijn macht heeft of kon voorkomen;
2. dat daarin geen speelruimte wordt gelaten aan den aanbesteder om den aannemer te kunnen noodzaken tot het verrichten van werkzaamheden, die niet duidelijk in het bestek en de A.V. staan omschreven, maar dat de aannemer vooraf weet, waartoe hij zich verbindt en wat men van hem kan vorderen;
3. dat de betaling van het boven de aanneming verrichte werk den aannemer zij verzekerd, en niet langer door het maken van allerlei onderscheiding tusschen meer en minder werk, buitengewoon werk, enz.: de aannnemer voortdurend in onzekerheid verkeert tot welke van die categorieën die werkzaamheden door den aanbesteder zullen worden gebracht, en of hij al dan niet schriftelijk bewijs daarvoor zal moeten overleggen. De Staat geve hierbij het goede voorbeeld en verklare, dat art 1646 B.W. geheel buiten toepassing wordt gesteld; (*)
4. dat de aannemer niet wordt overgelaten aan de macht en de willekeur van den aanbesteder; dat niet langer de aanbesteder is rechter in eigen zaak, maar dat over de verschillen, van welken aard ook, die tusschen de ingenieurs (of architecten) of bij hunne afwezigheid tusschen de opzichters en de aannemers, over het werk zelf of over een der bepalingen van het bestek of der voorwaarden ontstaan, hetzij de rechter, hetzij arbiters (technici) zullen hebben te oordeelen en te beslissen.

Zoo kan — men mag aannemen onder den druk der bovengenoemde protesten — den 3den September 1892 een wijziging van de Administratieve Bepalingen der A. V. van Waterstaat 1882 tot stand, en zag in verband daarmede in 1895 (12 December) eene nieuwe uitgave dier A V. het licht. Deze wijziging van 1892 was, het worde erkend, een stap in de goede richting, doch ook niet meer; de verbetering bestond in hoofdzaak hierin, dat den aannemer bij geschil in 4 gevallen het recht werd toegestaan de beslissing eener Commissie van Advies in te roepen.

De Nederlandsche Aannemersbond, opgericht den 14den November 1895, vond dan ook aanstonds aanleiding om eene actie aan te vangen, welke zou kunnen leiden tot — zooals zijne Statuten het zeer duidelijk aangaven en nog aangeven — *het verkrijgen eener billijke redactie der thans op de uitvoering van werken van toepassing zijnde Algemeene Voorwaarden en Administratieve Bepalingen.*

Reeds de eerste Jaarvergadering van den Bond besloot tot het zenden van een adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in welks conclusies er bij de Kamer op werd aangedrongen om:

1. H.H.E.E. de Ministers er op te willen wijzen hoe zonderling een feit het is, dat, waar de aanbestedingen, welke van hunne Departementen uitgaan, toch allen geacht worden te zijn die van het *Rijk*, er in de Administratieve Voorschriften der A. V., welke op die aanbestedingen van toepassing zijn, niet alleen een groot verschil bestaat, maar dat zij ook in menige bepaling eene verouderde willekeur aantoonen, die niet vereenigbaar is met de groote beginselen, welke aan den modernen Staat, diens wetgeving en administratief beheer moeten ten grondslag liggen.
2. H.H.E.E. dringend uit te noodigen eene Commissie, waarin ook de aannemer een plaats erlangt, te willen benoemen, welker taak het zal zijn de 4 genoemde A.V. nauwkeurig te herzien, deze zooveel mogelijk met elkander in overeenstemming te brengen en desbetreffende den Hoofden der genoemde Departementen voorstellen te doen.

Dit adres, den 7den October 1896 verzonden, waaraan van verschillende zijden adhaesie werd betuigd, had slechts dit vrijwel negatieve resultaat, dat de Minister van Waterstaat in eene Nota aan de Kamer verklaarde, dat:

1. de Minister voor zijn Departement — Waterstaat — eene wijziging der Algemeene Voorwaarden, aldaar van toepassing, vooralsnog niet noodzakelijk oordeelde;
2. de A.V. van het Departement van Justitie bij beschikking van 22 Augustus 1896 zijn gewijzigd in den zin van die van het Departement van Waterstaat;
3. Z.E. de Minister van Oorlog het vooralsnog niet dringend noodig oordeelde om het beginsel van arbitrage in de A.V. omtrent de uitvoering van werken onder beheer van zijn Departement onmiddellijk over te nemen, maar dat hij het beter achtte daarmede te wachten totdat daaromtrent meer ervaring is opgedaan, ten einde bij eene eventueele herziening der A.V. dit in ernstige overweging te nemen. Dat echter bij beschikking van 17

*) Bedoeld wordt:
§463. De aannemer heeft de teekeningen met het bestek te vergelijken, de maten te controleeren, het ontbrekende bij te leveren en voorts het werk bij onvoldoende beschrijving zoodanig te verrichten, als de aard van dat werk zulks vereischt.
§443. Evenmin ontvangt de aannemer vergoeding voor *onvoorziene* uitgaven of uitvoeringen, die te beschouwen zijn als een noodzakelijk gevolg van de uitvoering der werken zelve en van het behoorlijk gebruik der bouwstoffen.

(*) B. W. art. 1646.
Indien de bouwmeester of aannemer op zich genomen heeft om een gebouw bij aanneming te maken, volgens een bestek met den eigenaar van den grond beraamd en vastgesteld, kan hij geen vermeerdering van den prijs vorderen, noch onder voorwendsel van vermeerdering der dagloonen of bouwstoffen, noch onder dat van gemaakte veranderingen of bijvoegselen, die niet in het bestek begrepen zijn, indien die veranderingen of vergrootingen niet schriftelijk zijn ingewilligd en over derzelver prijs met den eigenaar geen overeenkomst is getroffen.

Maart 1907 is benoemd eene Commissie van Genie-officieren om de A.V. te herzien, aan welke Commissie is opgedragen hierbij zooveel doenlijk rekening te houden met het bekende adres van den Nederlandschen Aannemersbond, terwijl daarbij vooral in ernstige overweging moet worden genomen, in hoeverre in de Voorwaarden bepalingen kunnen worden opgenomen omtrent de toepassing van het stelsel van arbitrage; en

4. Z. E. de Minister van Binnenlandsche Zaken van oordeel is, dat, wijl wat zijn Departement betreft, zich bij de toepassing der daarvoor thans geldende Algemeene Bepalingen tot nogtoe in de praktijk geen bezwaren hebben voorgedaan, er geen aanleiding bestaat om een ander stelsel dan het thans bestaande in te voeren.

Weinig voldaan met dit resultaat, volgde 1 Juni 1897 een nader adres, dat door de ontbinding der Kamer niet in behandeling kwam, en op 16 November van dat jaar een derde adres, waarin met klem werd aangedrongen het daarheen te willen leiden, dat alsnog gevolg werd gegeven aan het verzoek, neergelegd in de conclusie van het adres van 7 October 1896.

Dit adres bleef niet zonder resultaat; 10 Mei 1898 verscheen een rapport der Commissie van Onderzoek uit de Kamer, welke als conclusie van haar uitvoerig verslag voorstelt, dat de Kamer zal besluiten:

1. den Heer Minister van Waterstaat dank te zeggen voor de verstrekte inlichtingen;

2. te verklaren:

a. dat het wenschelijk is dat er eenheid zij in de verschillende Algemeene Voorwaarden, Voorschriften en Bepalingen ten aanzien van de rechtsverhouding tusschen den aanbesteder en den aannemer of leverancier;

b. dat er bij deze voorschriften van den aannemer of leverancier geen afstand — noch uitdrukkelijk, noch impliciet — gevorderd worde van zijn recht om de beslissing in te roepen, hetzij van den rechter, hetzij van arbiters: dit laatste in den geest, zooals zulks in art. 21 van de A. V. voor het Departement van Marine is voorgeschreven;

3. afschriften van dit verslag te zenden aan de H.H. Ministers van Oorlog, van Binnenlandsche Zaken, van Koloniën, van Waterstaat, Handel en Nijverheid en van Marine.

Naar aanleiding van deze conclusie verscheen ruim een jaar later eene nadere Nota van den Minister van Waterstaat, waarin aan de Kamer officieel mededeeling werd gedaan, dat de §§ 495, 496 en 497 der A. V. van Waterstaat waren gewijzigd, in hoofdzaak in dien zin, dat arbitrage voortaan ook zou worden toegestaan in geval van geschil over de *verrekening van meer en minder werk* en over de *gevolgen van schorsing of staking van het werk*.

Dit recht van den aannemer werd door de Hoofden van alle Departementen erkend, terwijl de Minister verder nog verklaarde, eveneens in overleg met zijne ambtgenooten, dat voortaan in de A. V. van *alle* Departementen de navolgende beginselen zouden gelden:

„Den aannemer worde niet, in den vorm van inlichtingen enz., „meer opgelegd, dan waarvoor hij schriftelijk overeenkomt.

„De werktermijnen mogen niet willekeurig of onwillekeurig door „de Directie worden verkort.

„Het risico der aanneming vangt eerst aan met den dag van „aanvang van het werk.

„Termijnsverlenging voor de omstandigheden, die, hoewel zij „niet als force majeure aangemerkt kunnen worden, echter buiten den schuld van den aannemer zijn, worden zooveel mogelijk „toegestaan.

„Het tijdstip der opneming van geleverd werk mag niet afhankelijk zijn van het welmeenen der Directie.

„De tariefsprijzen moeten, zoo zij geen voldoende, billijke „maatstaf voor de verrekening meer opleveren, kunnen worden „herzien. *(Hierbij worde in aanmerking genomen, dat de verrekening soms geruimen tijd na de vaststelling van het tarief geschiedt).* De geldelijke gevolgen van schorsing en staking der „werken behooren niet voor rekening van den aannemer te „komen.

„Schade, ontstaan door buitengewone omstandigheden, buiten „den wil van den aannemer, behoort, mits eene gepaste werk„wijze is gevolgd, hem te worden vergoed.

„De aannemer behoort het recht te hebben betaling te vorderen „als hij meent dat het werk of de levering daartoe, volgens het „contract, voldoende gevorderd is.

„Schade door vertraging in de betaling, als gevolg van admini„stratieve bezwaren enz., die niet door den aannemer kan wor„den voorkomen, behoort niet door hem te worden geleden.

„Al deze beginselen hebben ten doel vermindering van het „risico van den aannemer of leverancier en derhalve vermindering der oorzaken van geschil".

De thans van kracht zijnde verschillende A. V., met name die van Waterstaat 1901, dragen van dit resultaat de sporen. Op het standpunt van deze A. V. is de Regeering sedert blijven staan. Een nieuw adres aan de Tweede Kamer in 1902, om in de A. V. de bepaling te doen opnemen, dat *alle* geschillen door arbitrage zullen worden beslecht, bleef zonder resultaat; een dito in 1903 eveneens, terwijl ook de benoeming eener Commissie tot herziening der verschillende A. V., als bedoeld bij het hiervoren genoemde adres van 7 October 1896, nog steeds op zich laat wachten.

Parallel aan de actie van den Aannemersbond ten opzichte der Rijks A. V. loopt eene beweging van gelijke strekking bij Provinciale, Gemeentelijke en particuliere Directies, eene beweging, welke, reeds in 1896 aangevangen, van tijd tot tijd werd herhaald en ook thans nog — zoo noodig — telkens wordt voortgezet.

Wat hare resultaten betreft, zij het voldoende er aan te herinneren dat verschillende Provinciale en Gemeentebesturen o.m. arbitrage voor alle geschillen toestonden en zich ook in andere opzichten op een billijkheidsstandpunt plaatsten; dat anderen niet verder zijn gegaan dan tot toepassing der A. V. van 1895 of van 1901, terwijl eene derde categorie hardnekkig een verouderd standpunt blijft innemen.

Ten aanzien der particuliere Directies mag gezegd, dat, al zijn er ook nu nog velen, die het oude régime blijven huldigen, toch allengs meerderen hunner aan de wenschen van den Nederlandschen Aannemersbond gevolg hebben gegeven, zoowel aan die inzake arbitrage als ten aanzien van vele andere belangrijke punten, de overeenkomst van aanneming betreffende.

Ook van hunne Vereenigingen wordt in het algemeen veel medewerking ondervonden. Reeds in 1898 werd in eene vergadering der „Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs" de onderstaande conclusie aangenomen:

„de billijkheid vordert, dat bij het aannemingscontract de „rechtsgelijkheid van besteder en aannemer worde erkend en „bij voorkomende geschillen de beslissing niet aan den besteder „verblijve".

terwijl een jaar later de afdeeling Amsterdam van de „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst" in eene motie de wenschelijkheid uitsprak:

„dat in de bestekken worde opgenomen algeheele arbitrage, „zoowel voor levering als voor uitvoering".

Van uniformiteit — het behoeft eigenlijk wel geen afzonderlijke vermelding en volgt ook uit het boven aangevoerde — is echter nog volstrekt geen sprake.

Intusschen was de Nederlandsche Aannemersbond ook in eigen kring werkzaam met betrekking tot de herziening der A.V.

In den boezem der Afdeelingen en van het Hoofdbestuur werd daarvan eene studie gemaakt, welke arbeid heeft geleid tot de publiceering van eene „Proeve van Herziening" of „Ontwerp Administratieve Bepalingen", waarin verschillende desiderata van den Bond werden neergelegd.

En ten slotte kan nog worden vermeld, dat op onderscheidene tijdstippen zoowel van de zijde van het Hoofdbestuur als door de Afdeelings-besturen bij de verschillende Directies werd aangedrongen op wijziging of billijker uitlegging van verschillende bepalingen van A. V. of bestek, nu eens met meer, dan eens met minder of wel zonder resultaat.

Het zou te ver voeren te dezen aanzien in bijzonderheden te treden; de afzonderlijke feiten kunnen zonder bezwaar met stilzwijgen worden voorbijgegaan, daar de aanleiding tot dergelijke acties nog dagelijks terugkeert. Zij vindt haar grond in de onbillijke besteksbepalingen of in onbillijke toepassing dier bepalingen.

De noodzakelijkheid van het voeren van zoodanige acties bewijst intusschen op overtuigende wijze, hoe gewenscht het is verbetering en eenheid te brengen in het bepalingen-complex, waarmede Directies en aannemer bij de uitvoering van werken te maken hebben.

Resumeerende, mogen wij dus constateeren, dat er wat de Rijks A. V. betreft, in beginsel, met name ten aanzien van het arbitragevraagstuk, alsmede op enkele andere punten een niet onbelangrijke vooruitgang is verkregen, welke zijn uitdrukking vindt in de A. V. van Waterstaat 1901. Bij Provinciale, Gemeentelijke en Particuliere Directies zien wij eenerzijds eveneens een zich verder baanbreken van het arbitrage beginsel — hier en daar zelfs in geheel onbelemmerde toepassing — en verbetering der besteksbepalingen in het algemeen, doch ook anderzijds een niet medegaan met den tijd, eene ontzettende achterlijkheid en bekrompenheid, blijkende uit de toepassing der A. V. van 1882 en 1885 en soms nog van vroegeren datum.

(Bedriegen wij ons niet, dan worden zelfs in sommige bestekken, uitgaande van het Departement van Binnenlandsche Zaken de A. V. van 1876 van toepassing verklaard).

In één woord dus, een groote verscheidenheid van opvattingen en bepalingen, waaraan de idee van eenheid ten eenenmale vreemd blijft.

Het historisch overzicht kan hiermede besloten worden; rest nog in herinnering te brengen hoe onze Commissie ontstaan is.

Het was de aanneming eener motie ter Jaarvergadering van den Nederlandschen Aannemersbond te Nijmegen, luidende:

„De vergadering, mede naar aanleiding en na kennisneming van „het rapport der Commissie, belast met het instellen van een „onderzoek naar de wijze van aanbesteden in het buitenland, „overtuigd, dat invoering der voorwaarden van gunning, zooals „deze zijn neergelegd in § 4 der Administratieve Bepalingen „van den Bond, zal kunnen strekken tot verheffing van den aan„nemersstand,

„draagt het Hoofdbestuur op overleg te plegen met verschillende „Vereenigingen van Architecten en Ingenieurs, ten einde te „overwegen welke verbeteringen in het bestaande systeem van „gunning kunnen worden aangebracht,

„en daaromtrent aan de Algemeene Vergadering rapport uit te „brengen."

De uitvoering van dit besluit ondervond — ook in verband met de loopende onderhandelingen en besprekingen inzake de oprichting van den Raad van Arbitrage — eenige vertraging, totdat in den loop van 1907 het Dagelijksch Bestuur van den Bond nader gemachtigd werd stappen te doen, ten einde te komen tot de instelling eener *gecombineerde Commissie van Ingenieurs, Architecten en Aannemers tot herziening der A. V.*

De „Vereeniging van Delftsche Ingenieurs" en de „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst" bleken in beginsel tot overleg aanstonds bereid.

Eerstgenoemde Vereeniging nam op verzoek van den Nederlandschen Aannemersbond het initiatief en reeds spoedig was de Commissie ingesteld.

Het Bestuur van de Delftsche Ingenieurs benoemde de heeren A. Deking Dura en J. van Hasselt, beide heeren welke reeds vanaf 1891 mede hadden gewerkt Algemeene Administratieve Voorschriften voor het Uitvoeren en Onderhouden van Werken ten behoeve van Besturen en Particulieren te ontwerpen.

De Maatschappij wees ook 2 leden aan, twee leden van het Hoofdbestuur, de heeren G. W. van Heukelom en A. Salm GBzn., terwijl de heeren J. N. Hendrix en W. de Vlugt den Nederlandschen Aannemersbond vertegenwoordigden.

Alvorens aan den arbeid te gaan, werd aan de afgevaardigden van den Nederlandschen Aannemersbond verzocht om in een Nota de door hen gewenschte wijzigingen kenbaar te maken om bij herziening der betreffende artikelen daarmede rekening te houden, waaraan voldaan werd.

Als uitgangspunt werd vastgesteld, dat:

„De aannemer worde beschouwd als de volkomen gelijkwaar„dige van den aanbesteder, zoodat het contract tusschen hem en „den aanbesteder eene verhouding regelt tusschen twee gelijk „berechtigde partijen".

In aansluiting daaraan viel nog een voorname factor te regelen. De aanbesteder sluit een contract met den aannemer volgens Bestek, Algemeene Voorwaarden en Teekeningen. In dat bestek is sprake van een partij, die in het contract niet genoemd is, n.l. architect of ingenieur, de gemachtigde van den aanbesteder, de Directie, en die gemeenlijk de orders aan den aannemer geeft en wiens positie eveneens geregeld dient te worden.

In hoeverre is nu de aanbesteder verantwoordelijk voor hetgeen door de Directie of weder door haar vertegenwoordiger of vertegenwoordigers aan den aannemer wordt opgedragen: wijzigingen in bestek en teekeningen, opdracht van meerder werk enz., enz.? Vast diende te worden gesteld, dat slechts één persoon als Directie bevoegd zou zijn op te treden.

Duidelijk moest door den aanbesteder worden aangegeven welke persoon door hem met die bevoegdheid zou worden bekleed. En waar de juistheid van het beginsel kon worden erkend:

„dat de aannemer in het algemeen verplicht moest geacht worden „de orders dier Directie op te volgen,"

daar moest onmiddellijk daarnaast worden vastgelegd:

„dat voor den aannemer uit het nakomen van die orders nimmer „eenige aansprakelijkheid kon voortvloeien, doch integendeel „de aanbesteder gehouden was te voldoen aan die verplichtin„gen, welke uit het geven van die orders voortvloeiden."

Bij de samenstelling van het nieuwe ontwerp is dit standpunt steeds gehandhaafd, terwijl met deze zelfde gegevens onze rechtskundige adviseur Mr. de Ranitz de Commissie terzijde heeft gestaan en het heele concept vóór het gepubliceerd werd, na heeft gezien en, waar noodig, gewijzigd.

Volmaakt is niemand, de Commissie in het allerminst en deze is gaarne bereid om de bemerkingen, die gemaakt worden, nader te overleggen en te bespreken om daarna het definitief ontwerp op te kunnen maken, dat zoodanig zal moeten zijn, dat het in de praktijk algemeen zal kunnen worden toegepast.

Heeren aannemers hebben bereids hunne bemerkingen gezonden, de Delftsche ingenieurs hebben zich nog niet uitgesproken; wij zullen nu gaarne kennis nemen van de bemerkingen der architecten.

Het spreekt van zelf, dat het geheele concept niet artikelsgewijze kan behandeld worden en wij zullen ons moeten beperken tot de meer principieele verschilpunten, terwijl verder de ondergeschikte detailquesties aan de Commissie ter afdoening kunnen worden doorgezonden, en vertrouw ik dat de vergadering het daarmede eens zal zijn.

Gaarne zou de Voorzitter hierop het woord geven aan den heer de Roos, het Architect-Lid dat verschillende bemerkingen maakte, doch deze heeft zich schriftelijk laten verontschuldigen en was verhinderd de Vergadering bij te wonen. De heer Otten zal echter een voorstel zijnerzijds aan de Vergadering doen.

Deze, daartoe aanstonds bereid, verklaart, dat de heer de Roos voorstelt het concept Adm. Voorschriften te renvoyeeren aan het Bestuur, ten einde — al of niet rekening houdende met de gemaakte opmerkingen — in ieder geval in samenwerking met den Bond van Nederl. Architecten en de reeds in de zaak gemoeide Aannemersbond en Delftsche Ingenieurs het concept te herzien, en verder het H. Bestuur te machtigen datgene te doen, wat ter zake zal blijken noodig te zijn om zoo spoedig mogelijk tot vaststelling van deze Voorschriften te geraken.

De heer Otten waarschuwt verder tegen overhaasting is deze. Het is niet wenschelijk haastig dit ontwerp te bespreken en aan te nemen; het zoo juist door den Voorzitter gesprokene zou spreker nog eens ernstig willen bestudeeren, en daarom stelt hij voor het in zijn geheel op te nemen in het verslag van deze vergadering in het Bouwk. Weekblad.

Ook de heer Posthumus Meyjes acht het onderwerp van te veel belang, om spoedig afgedaan te worden. Het wil spreker voorkomen, dat bij deze nieuwe A. V. wel wat te zeer de invloed der aannemers te merken is; vandaar dat de belangen der architecten niet altijd voldoende erin behartigd worden. Er is voor de architecten iets slaps in Zeker, de A. V. moeten herzien worden, maar tegen vele punten heeft spreker ernstige bedenkingen.

Gelijk ook de Commissie van Vakbelangen voorstelt, zou spreker het goed vinden contact in deze te zoeken met den Bond van Ned. Architecten en door een gezamenlijke Commissie het concept A. V. alsnog nader te doen onderzoeken.

De voorzitter stelt voor, zoo tot het instellen eener dergelijke commissie besloten wordt, ook de Delftsche Ingenieurs in de Commissie uit te noodigen, waarop de heer Versteeg opmerkt, dat dit niet zou zijn overeenkomstig het besluit van de laatste vergadering der Vakbelangen Commissie, nam. om de A.V. uitsluitend door de architecten te doen onderzoeken.

De heer v. Heukelom, verklarend het absoluut eens te zijn met de voorgestelde A. V., deelt mede, dat het geheel onjuist is, het voor te stellen als of de architecten in de commissie op sleeptouw zijn genomen door de aannemers. Hij is gevoelig getroffen voor de woorden „slappe houding" van den heer Posthumus Meijjes; een dergelijke algemeene critiek zegt niets; zoo spoedig gepresiceerd in de artikelen zelf wordt aangewezen, wat het slappe er van is, is spreker genegen er op te antwoorden. Wordt er een commissie benoemd, dan stelt de heer van Heukelom er prijs op, dat er ook in zitting zullen nemen de 2 afgevaardigden van de Mij. welke mede in de commissie voor de herziening der A. V. hebben gezeten, de heer A. Salm G.Bzn. en spreker. Ten slotte verzoekt spreker wel te bedenken, dat de A. V. niet alleen de belangen van den architect, maar ook die van den aannemer moeten behartigen.

De heer Posthumus Meijjes blijft bij zijne meening, dat deze A.V. slap zijn voor de architecten, en wel speciaal voor de particuliere architecten. De heer van Heukelom neemt het standpunt in van den ambtenaar-architect; maar dat is heel anders dan dat van den vrijen architect. Deze laatste categorie komt in de A. V. niet tot haar recht. Spreker is er ook tegen, dat in de commissie door hem bedoeld, ingenieurs zitting zullen nemen. De A. V. moeten geheel door de architecten zelf grondig worden onderzocht.

De heer van Nieukerken zou zich wel in het algemeen met de A. V. kunnen vereenigen; echter zijn deze zeer bezwaarlijk voor architecten, die werken met kleine aannemers, welke chicanes maken. Zou het niet mogelijk zijn deze A.V. in boekvorm gedrukt den leden toe te zenden; deze kunnen hunne opmerkingen er bij zetten en zoo het stuk terugzenden aan den Algem. Secretaris, waarna de artikelen behandeld kunnen worden in een Alg. Vergadering. De A. V. zijn al wel gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad, maar deze wijze van publiceeren is niet handig om een overzicht te krijgen en ongeschikt voor het maken van aanteekeningen.

Nadat de heer van Heukelom nog opmerkt, dat artikelgewijze behandeling in een Algemeene Vergadering een groote verwarring zal geven, brengt de heer Meyerink hulde aan de commissie, die deze A. V. heeft opgesteld. Toch valt niet te ontkennen, dat de architecten er gegronde bezwaren tegen hebben; en verkeerd is het z. i. dat ook arbitrage mogelijk is voor kleine gevallen. Beter ware te voorkomen dat voor gevallen, die betreffen bijv. minder dan f 500, geen arbitrage mogelijk is.

De heer J. Verheul ondersteunt het voorstel Posthumus Meijjes; de heer Otten betoogt nog eens de wenschelijkheid, vooral contact met den Bond v. Ned. Architecten in deze te verkrijgen, daar de Bond het onderwerp ook in studie heeft genomen, en wel de A. V. van prof. v. d. Kloes. Voorkomen moet worden dat meer dan één A. V. wordt vastgesteld.

De heer W. J. de Groot acht het instellen eener nieuwe Commissie overbodig; de Maatschappij heeft hare 2 vertrouwensmannen benoemd bij de samenstelling van deze A. V. en dat is voldoende. En waarom aansluiting bij den Bond? Waarom dan ook niet aansluiting met andere vereenigingen, als bijv. de Soc. Tech. Ver. v. democr. Ing. en Architecten? Spreker is er voor, dit onderwerp van de zijde der Maatschappij te doen behandelen.

Nadat de Voorzitter nogmaals heeft aangetoond, dat de Commissie voor deze A.V. steeds onafhankelijk heeft geoordeeld, en er van een overheersching van aannemerszijde geen sprake is geweest, betoogt de heer de Groot, dat alleen dán een nuttig en spoedig effect bereikt kan worden, als de 2 groepen: architecten en aannemers zich onderling verstaan, zoodat in een Commissie voor nadere bestudeering ook de aannemers zitting moeten hebben.

Hiertegen komt de heer Versteeg op; het geldt hier een groot vakbelang, en dit moeten de architecten in hun eigen kring behartigen.

De heer v. Heukelom deelt mede, dat, toen de Commissie voor deze A.V. benoemd werd, de Bond van Nederl. Architecten nog niet bestond. Toen de eerste vergadering der Commissie gehouden werd, was de Bond opgericht; en op deze vergadering is toen van de zijde der aannemers de vraag gesteld, of ook deze Bond niet in de Commissie vertegenwoordigd moest zijn. De Commissie was toen echter van meening, dat, waar er naast 2 aannemers en 2 ingenieurs reeds 2 architecten zitting hadden in de Commissie, het niet wenschelijk was de Commissie uit te breiden. Hieruit blijkt echter wel, dat de aannemers geen bezwaar hadden tegen meer architecten in de Commissie. Spreker geeft de verzekering, dat steeds de elementen in de Commissie hun zelfstandig karakter hebben behouden. Spreker zou zich kunnen vereenigen met het instellen eener Commissie, als door den heer Posthumus Meyjes bedoeld, bestaande uit 6 leden, zijnde de afgevaardigden der Maatschappij in de Commissie, die het concept A.V. heeft opgesteld, 2 afgevaardigden van den Bond en 2 afgevaardigden van de Maatschappij.

Nadat de voorzitter opmerkt, dat dus de Vakbelangen Commissie in deze verder van haar taak ontheven zal worden, wordt in stemming gebracht het voorstel: samenwerking met den Bond v. Ned. Arch. te zoeken ten einde door een gecombineerde Commissie de A. V. nader te doen onderzoeken, welke Commissie zal zijn samengesteld, als door den heer v. Heukelom nader is voorgesteld.

Met algemeene stemmen wordt dit voorstel aangenomen, waarna de vergadering wordt gesloten, onder dankzegging voor de goede opkomst.

Hierna verspreidden de leden zich, om zich te hereenigen aan den gemeenschappelijken maaltijd in het Kurhaus te Scheveningen.

Wordt vervolgd.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

EEN BELANGRIJKE AESTETISCHE KWESTIE.

DOOR J. H. SCHAAD.

Er valt tegenwoordig gelukkig een oplevend kunstgevoel te constateeren. Meer en meer worden wij ons bewust, dat — om het maar eens klassiek uit te drukken — „een mensch bij brood alleen niet leven kan".

Waar de enkeling weinig vermag en slechts in vereeniging kracht ligt, is het niet te verwonderen, dat de bewustwording van het bovengenoemde zich uitdrukte in het ontstaan van verschillende vereenigingen. Hoe ver in werking en doel b.v. ook uit elkaar gaande — men denke hier aan de Vereeniging tot bevordering der Schoonheid bij het Onderwijs, en de Ver. tot behoud van Natuurmonumenten — een gemeenschappelijk streven is toch in alle te onderkennen.

Meer in 't bijzonder voor het bewaren en verzorgen van de uitingen der bouwkunst zorgt de Rijkscommissie voor de monumenten voor geschiedenis en kunst, terwijl ook de bond Heemschut *) hierop het oog gevestigd houdt.

Bij het stichten van nieuwe bouwwerken staat men grootendeels machteloos tegen de zich in eindelooze wanstaltigheden manifesteerende werkdadigheden van den mensch.

Enkele gemeentebesturen, die het bouwgrondvraagstuk in hunne gemeente beheerschen hebben getracht en met succes, aestetische bepalingen in de verkoopvoorwaarden van hunne bouwgrondstukken op te nemen.

Ook kan met vrucht in die richting worden gewerkt bij het aanvaarden van gronden bestemd tot openbaren weg, indien dit op zoodanige wijze in de gemeentelijke bouwverordening is geregeld.

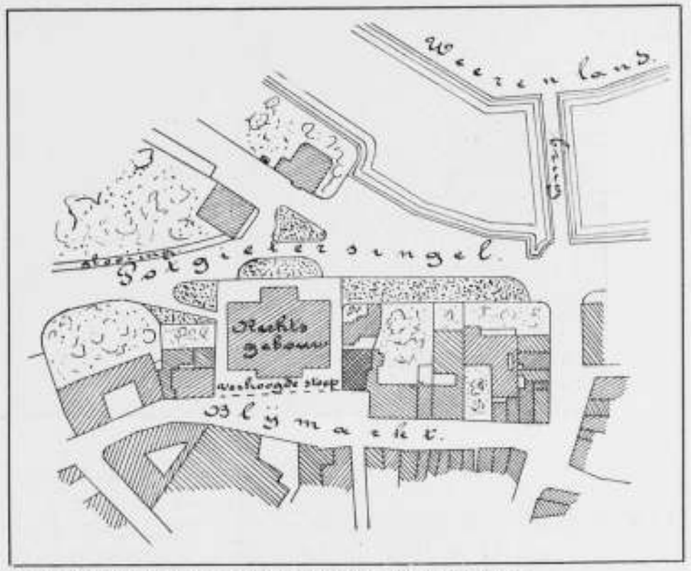

Fig. 1. SITUATIE VAN HET GERECHTSGEBOUW TE ZWOLLE.
Schaal 1 op 1875.

Dit betreft dan echter altijd bouw in nieuwe stadsgedeelten. Tegen de ontsiering van de meest schilderachtige oude stadsgedeelten, door het op de meest in het oogloopende plaats stichten van een gebouw, louter bestemd om tot reclame te dienen, staat het meest welwillende gemeentebestuur machteloos.

Het is niet te verwonderen, dat in verschillende kunstgenootschappen stemmen zijn opgegaan, die het recht eischen, dat de overheid uit overwegingen van welstand vergunning tot bouwen kunne weigeren. Een aestetische paragraaf in de bouwverordeningen. Toch moeten de bezwaren hiertegen niet worden onderschat, niet het minst voor wat aangaat het vinden van beoordeelaars voor hun taak berekend.

Hoe vaak toch vinden waardevolle moderne kunstuitingen geen genade in de oogen van velen, verstard in oude begrippen en vastgegroeid in verkeerde opleiding, omdat het nieuwe hen als iets onbegrepens voorbijgaat. Hebben wij dus daareven geconstateerd, dat de gemeentebesturen machteloos staan, toch is dit weder betrekkelijk. Bij een goed geredigeerde bouwverordening zal allicht in de oude stadsgedeelten een bouwwerk van eenigen omvang niet tot stand kunnen komen, zonder dat door Burgemeester en Wethouders van één of meer voorschriften dier verordening vrijstelling moet worden verleend.

Nu is alles te zeggen voor een standpunt, waarbij men als volgt redeneert.

Op gronden van welstand zal een bepaald voorgenomen bouwplan een toestand in het leven roepen, die jaren bejammerd zal worden; het plan is slechts uitvoerbaar, indien van een bepaalde verbodsbepaling vrijstelling wordt verleend; blijft dit achterwege, dan is het plan onuitvoerbaar. Welnu, de weg is dus de vrijstelling te weigeren en daarmede tevens de vergunning tot bouwen.

Een dergelijk geval doet zich hier thans voor te Zwolle, en zeker mag worden geacht, dat ook elders in den lande deze kwestie de belangstelling zal trekken, die zij verdient. Aldaar zou door het Departement van Justitie worden gesticht een gebouw, bestemd tot bewaring van de notarieele en rechterlijke archieven en van die van den burgerlijken stand. Hiertoe was door het Rijk aangekocht een terrein — bebouwd met een stalgebouw — nabij het Rechtsgebouw aan de Blijmarkt.

Eene vergunning tot bouwen werd Maart j.l. aangevraagd.

Figuur 1 geeft de situatie van de omgeving aan. Hierop is reeds dadelijk te zien, met welk een eigenaardig stadsgedeelte wij hier te doen hebben. De eigenaardige verloopende rooilijnen, de grootte van sommige perceelen, de strooken stadsplantsoen (als gestippelde velden aangegeven) en de van de straat af zichtbare huistuinen (met streepen en stippels aangegeven) duiden wel aan dat dit geen alledaagsch hoekje vormt.

*) De naam lijkt mij niet gelukkig gekozen. Het woord heem of heim kennen wij in onze taal nog uitsluitend in den laatsten vorm: in plaatsnamen Sassenheim, Diepenheim en in heimwee. Ook schut in de beteekenis, welke er in heemschut aan moet worden toegekend is uit het spraakgebruik verdwenen. Zijn afkomst blijft het woord door de onhollandsche samenvoeging te veel verraden.

Fig. 2. GEZICHT OP HET GERECHTSGEBOUW EN OMGEVING TE ZWOLLE, VAN AF HET KLEIN-WEEZENLAND.

Het Rechtsgebouw in den officieelen stijl van na de restauratie van ons vaderland als onafhankelijken staat — al moge dan een Grieksche kolonnade, gedekt met zink met roeflatten aanvechtbaar zijn — is hier niet misplaatst en kan wel imponeeren.

Ter nadere kennismaking wordt hierbij afgedrukt een gezicht van af de overzijde van den Singel (fig. 2). Het aardige gebouwtje onmiddellijk naast het Rechtsgebouw is de woning, bewoond door Dr. Schoengen, den bekenden rijksarchivaris; het daarnaast gelegen huis met grooten achtertuin, behoort den oud-Commissaris der Koningin Mr. Lyclama à Nyeholt.

Wanneer wij ons nu eenige voorstelling van dit plekje kunnen maken, volgen hierbij de gevels van het gebouw, dat de Staat der Nederlanden ter plaatse dacht te doen verrijzen en waarvan het gemeentebestuur met ontzetting kennis genomen heeft (fig. 3 en 4).

Men behoeft inderdaad niet veeleischend te zijn om te begrijpen, dat zoo'n gebouw op die plaats een ramp moet worden genoemd.

Het gemeentebestuur meende zich dan ook te moeten wenden tot den Minister met verzoek een wijziging van het bouwplan wel in overweging te moeten nemen.

Een onderhoud met 's Ministers deskundige werd gevraagd en toegestaan. Dit onderhoud tusschen gemeentebestuur en den Hoofdingenieur der gevangenissen en gerechtsgebouwen had evenwel niet het gewenschte resultaat.

Toch voelde men wel aan het Departement, dat er op grond der bouwverordening tegen het plan bezwaren waren in te brengen.

Het grondstuk zou nl. over de geheele diepte worden bebouwd. Voor nieuwbouw is in de Zwolsche bouwverordening voorgeschreven 6 M. vrije ruimte achter den achtergevel; bij herbouw geldt dit voorschrift eveneens, tenzij het oude gebouw er reeds niet aan voldeed, in welk geval gelden de voorschriften door Burgemeester en Wethouders vast te stellen, echter met de 6 M. bovengenoemd als maximum.

Over deze kwestie was bij het gehouden onderhoud niet gerept; het gemeentebestuur heeft verzocht b.v. een zichtbaar dak te willen aanbrengen en eene betere geveldetailleering door te voeren.

Er is heel wat heen en weergeschreven, totdat eindelijk een ander plan inkwam, waarvan ook weder de gevels worden bijgevoegd (fig. 5 en 6). In dit stadium had ook de bond Heemschut zich tot den Minister gewend, bij adres, dat de groote pers heeft overgenomen, en dat — hetzij niet verzwegen — niet erg gelukkig was gesteld, ja min of meer tactisch een fout kan worden genoemd.

Voor wie het niet gelezen heeft, wordt het nogmaals hierbij als bijlage (I) afgedrukt. Mogelijk heeft dit adres toch den stoot gegeven tot het in zee zenden van het nieuwe plan.

Het heeft er wel wat van, alsof men te 's Hage heeft gedacht: zij hebben gaarne een zichtbaar dak; welnu zij zullen een zichtbaar dak hebben.

Er behoort begrijpelijkerwijze heel wat toe eer een college van Burgemeester en Wethouders besluit een verzoek van het Rijk af te wijzen. Toch hebben B. en W. van Zwolle zich niet laten weerhouden daartoe over te gaan.

Eer daartoe de juiste woordformule was gevonden is nog al wat gedelibereerd, wat ook te wijten was aan de redactie der verordening.

Het is daarom, dat het besluit in afschrift hieraan wordt toegevoegd. (bijlage II).

Het gebouw staat of valt met de ontworpen verbindingsgang met het Rechtsgebouw en juist deze verbinding is geprojecteerd op de strook, waarvan het onbebouwd blijven kan worden geëischt.

Het is dus niet te verwonderen, dat de Minister bij den Raad in beroep is gekomen tegen B. en W's besluit.

De behandeling en bespreking tot hiertoe binnenkamers gevoerd is hiermede ook in 't openbaar mogelijk geworden, zoodat de publieke opinie er zich over kan uitspreken.

In het bezwaarschrift, wordt de nadruk gelegd op de onverplichte tegemoetkoming aan de wenschen van het gemeentebestuur, die reeds zoo ver ging als met de waardigheid van den Staat was overeen te brengen.

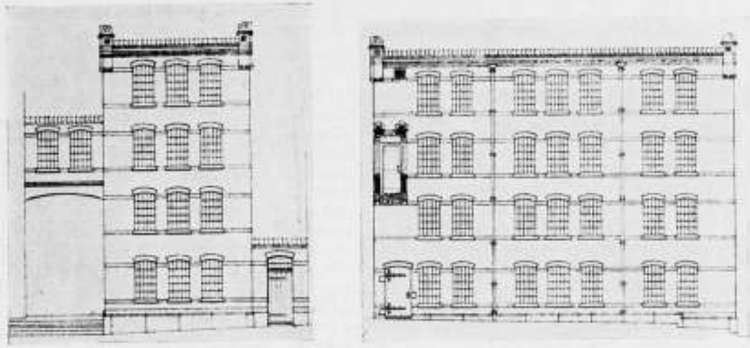

Fig. 3 en 4. HET ARCHIEFGEBOUW TE ZWOLLE. 1ste PLAN.
Gevel aan de Blijmarkt en gevel evenwijdig met het Gerechtsgebouw. Schaal 1 op 220.

Maar houdt dan die waardigheid in geen enkel opzicht verband met het gebouw, dat de Staat voor haren dienst doet verrijzen?

Met recht mag worden gevraagd: is zonder te hooge kosten verbetering van het project mogelijk, en dan moet een bevestigend antwoord volgen.

Terzijde van het gebouw blijft n.l. een breede gang boven de begane grondsverdieping open; neemt men de bovenste verdieping van het gebouw af, en verbreedt men dit over die open gleuf, dan wordt de hoogte met $^1/_4$ verminderd en de breedte van den voorgevel met $^1/_3$ vergroot, waarmede een veel gunstiger verhouding voor die beide afmetingen ontstaat.

Worden nu de ramen wat meer gegroepeerd, en wordt verschil gebracht in elke rij, waardoor het stapel-maar-op-idee vervalt, b.v. door de onderste rij in een plint in zwaarte evenredig met het gebouw op te nemen en de bovenste door een rondloopende band te dekken, dan is een geheel ander aanzicht mogelijk.

Met vrucht zou hier ook gebruik kunnen worden gemaakt van de raamconstructie in beton (waarvan eene beschrijving zal worden opgenomen in het a.s. B. Weekblad) in plaats van de ijzeren raamconstructie.

Blijft men achter eenige meters van den terreingrens af, dan zijn ook daar lichtopeningen aan te brengen, wat het gezicht van af het punt op fig. 2 ingenomen aanmerkelijk ten goede komt, vooral ook door de verlaging met eene verdieping. Hoe thans dit stadsgezicht zal bederven door het gezicht op een boven alles uitstekende steenklomp, kan men zich maar al te goed voorstellen.

De hier voorgestelde oplossing is slechts een korte schets om eenigszins de gedachten te bepalen. Te hopen is nu maar, dat de Raad met het besluit van B. en W. instemt, hoewel daarmede het laatste woord nog niet gesproken zal zijn. Aan voorspellingen in dit opzicht wil ik mij — als zijnde geheel van juridischen aard — hier maar niet wagen.

Sept. '11.

BIJLAGE I.

Aan Zijne Excellentie
den Minister van Justitie te 's Gravenhage.

Het bestuur van den bond „Heemschut" tot bescherming der schoonheid in Nederland, heeft vernomen, dat vanwege Uwer Excellenties departement op de Blijmarkt te Zwolle een gebouw voor het rechterlijk archief zal worden gesticht, welk bouwwerk blijkens de ontwerpen daarvoor gemaakt, geheel het karakter van een pakhuis met een plat dak zal verkrijgen, waarom het, ook door zijne groote hoogte, de bestaande omgeving zal ontsieren. Het bestuur is er van overtuigd, dat het voldoende zal zijn, de aandacht van Uwe Excellentie op deze zaak te vestigen, om te voorkomen, dat deze ontsiering zal plaats vinden, en verklaart zich, indien Uwe Excellentie dit mocht wenschen, gaarne bereid, om aan te geven, hoe een archiefgebouw zou kunnen worden gemaakt, dat beter dan het thans ontworpene, in de omgeving past.

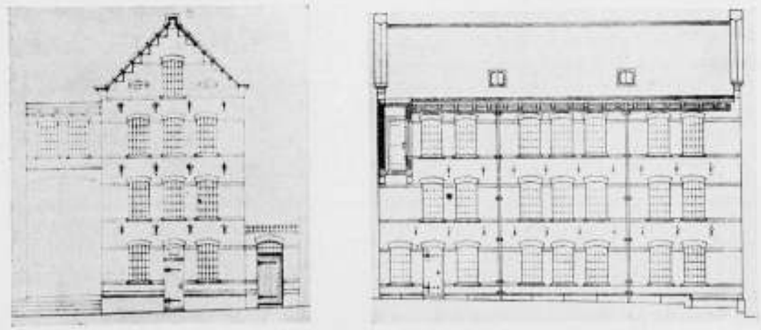

Fig. 5 en 6. HET ARCHIEFGEBOUW TE ZWOLLE. 2de PLAN.
Gevel aan de Blijmarkt en gevel evenwijdig aan het Gerechtsgebouw. Schaal 1 op 220.

BIJLAGE II.

3e Afdeeling. Zwolle, 2 Augustus 1911.
N°. 1681.
Bouw- en Woningtoezicht.

Burgemeester en Wethouders van Zwolle.
Gezien een verzoek van Zijne Excellentie den Minister van Justitie d.d. 7 Juli 1911, 4e Afd. N°. 533, om vergunning te verleenen tot den bouw van een brandvrij archiefgebouw bij het Rechtsgebouw alhier, op het perceel kadastraal bekend in Sectie F N°. 4789.
Overwegende dat in dezen sprake is van geheele vernieuwing in den zin, aan deze woorden gehecht in Art. 11, al. 1 der bouwverordening voor deze gemeente;
Overwegende dat derhalve van toepassing is Art. 15, al. 2 der bouwverordening, en, aangezien het gebouw dat geheel vernieuwd wordt, niet aan het voorschrift van al. 1 van genoemd art. voldeed, door hen nadere eischen kunnen worden gesteld ten opzichte van de diepte van het bij het gebouw behoorend stuk grond, hetwelk vrij achter den achtergevel moet blijven liggen;
Hebben besloten:
1e aan adressant te kennen te geven dat door hen als nadere eisch ten opzichte der diepte van het bij het gebouw behoorend stuk grond, hetwelk vrij achter den achtergevel moet blijven liggen, wordt gesteld, dat deze diepte wordt bepaald op 6 Meter, met dien verstande, dat deze eisch niet zal gelden, zoo de hoogte van het op het bedoeld stuk grond te stellen gedeelte van het op te richten gebouw die van het thans daarop staande gebouwsgedeelte niet zal overtreffen;
2e adressant uit te noodigen, nieuwe teekeningen, waarbij met het sub 1 bepaalde is rekening gehouden, bij dit college in te dienen, onder mededeeling, dat van den gestelden naderen eisch binnen een maand na dagteekening van dit besluit bij den gemeenteraad in beroep kan worden gekomen;
3e aangezien op de overgelegde teekeningen, die aan het sub 1 bepaalde niet voldoen, geen vergunning tot bouwen kan worden verleend, de beslissing op adressant's verzoek aan te houden, tot aan de sub 2 bedoelde uitnoodiging gevolg gegeven of de aldaar vermelde termijn van beroep is verstreken.

Afschrift.. enz.

Burgemeester en Wethouders,
(volgen de handteekeningen).

HOLLANDSCHE KUNSTENAARS IN DEN VREEMDE.

Zij die Duitschland bezoeken en o. a. Hagen in W., moeten niet verzuimen het Osthaus Museum aldaar te bezichtigen. Zelden zag ik fraaier arrangement dan hier; de uitstalling is er voortreffelijk en van opeenstapeling is geen sprake. Voor den Directeur van het stedelijk museum te R'dam den Heer Hoynck van Papendrecht, die in eene veel te kleine behuizing verplicht is alles opeen te stapelen, moet eene rangschikking zooals te Hagen als om van te smullen zijn.
De Heer Carl Osthaus is een rijk man, die alles doet om in zijn stad den kunstzin aan te wakkeren.
Hij zoekt daarbij ook vooral in Holland en weet kunstenaars als Lauweriks, Thorn Prikker e.a. tot zich te trekken en hun opdrachten te verschaffen.
Zijn museum is gebouwd door den Belg v. d. Velde, wat nu juist niet de gelukkigste keuze geweest is. De Heer Osthaus heeft dit zeker al spoedig ingezien, want de voordrachtzaal bij het museum is later gebouwd door Prof. Behrens en steekt gunstig af bij het museum. De villa van Osthaus is eveneens door v. d. Velde gebouwd en moet 300.000 Mark gekost hebben! In de omgeving van dit huis, gelegen op een berg, worden thans op de gronden van Osthaus verschillende villa's gebouwd en is o.a. als voorwaarde Lauweriks als de architect aangewezen.
Deze architectuur, mooi van verhouding, is evenwel van eenige gezochtheid m. i. niet geheel vrij te pleiten, ofschoon zeer persoonlijk. Thorn Prikker bewoont er een villa van. Den berg afdalende, vindt men er woningen voor gegoede arbeiders, ontworpen door Prof. Riemerschmid uit München en van een zeer fraai aanzien.
Op deze wijze tracht de Heer Osthaus en met hem velen in Duitschland, goede kunstkrachten op te sporen en hun de gelegenheid te geven hunne talenten te ontplooien, wat hun in eigen vaderland niet mooglijk scheen.
Thorn Prikker en Lauweriks denken er ten minste niet aan naar Holland weêr te keeren en schijnen over Duitschland ten opzichte van de kunst „begeesterd" te zijn. Ik bezocht den Heer Thorn Prikker te Neuss, waar hij juist bezig was met de beschildering van het koor eener Kapel in het R. K. Gezellenhuis aldaar. Ook Duitschland geeft ten dezen opzichte een prachtig voorbeeld. Groote kunstschilders namelijk beoefenen wederom de zoolang verwaarloosde decoratieve schildering van gebouwen, terwijl het palet meestal slechts armoede en miskenning voor velen te weeg brengt, en b.v. onze kerken nu dikwijls versierd worden door ondergeschikten, of knechten, die voor dergelijk werk ongeschikt zijn. De Heer Thorn Prikker wilde dan ook niet dat aan de hoofdbeschildering van het Koor één knecht zijne hand uitstak!
En wat heeft onze Derkinderen op dat gebied hier te lande te versieren gekregen?
Het eigenaardige van het geval te Neuss echter is, dat het R. K. Gezellenhuis ontworpen is door Prof. Behrens, versierd door Thorn Prikker en het koperwerk vervaardigd door X, die geen van allen Katholiek zijn en de opdracht hen geworden is door den Eerw. Rector van het gesticht!! De heer Prikker zeide mij dat men daar niet op let en slechts kunst gevraagd wordt. Daarbij komt nog, dat de stichting niet veel geld bezit. De heer Th. Prikker prees ook zeer de sociale werking van deze stichting, die jongelui voor zeer weinig geld, goede verzorging en velerlei ontspanning wil verschaffen om hen zoodoende van grove vertering en wereldsche verleiding terug te houden. De bediening geschiedt door R. K. Zusters.
Of de bestuurders van gestichten in Nederland in de meeste gevallen op de eerste plaats vragen of hun architect naast soliditeit ook kunst te geven weet, nog afgezien van dit meer Duitsche geval, laat ik ter beantwoording aan den lezer over! Hoe dit zij, het gezellenhuis te Neuss is in zijn eenvoud zóó fraai, dat het niet anders kan of het zal op de daar vertoevende jongelui een beschavenden invloed uitoefenen. En deze eigenschap is niet gering. Van eene verhouding, eene versiering als in bedoeld gebouw moet grooten invloed uitgaan op de kunst- en geestesontwikkeling der daar vertoevenden. Men ziet dit in Duitschland blijkbaar duidelijk in. Vandaar die enorme vooruitgang op kunstgebied in dat land. Men beseft en voelt dit hulpmiddel daar bijna reeds algemeen, terwijl hier te lande zelfs de meer ontwikkelden er nog geen *begrip* van schijnen te hebben, *enkele* uitzonderingen daargelaten.
Ik eindig met den wensch, dat men in Nederland spoedig zal gaan inzien, dat Duitschland bezig is onze beste krachten tot zich te trekken omdat de meer gegoeden hen niet in de gelegenheid stellen hier hun bestaan te vinden.
Want de goede krachten zijn hier veel aanwezig en van natura kan al wat Duitsch is onmogelijk den echten Nederlander aantrekken. Moet Duitschland dan pronken met het bezit van den geestesrijkdom onzer beste kunstenaars?

JAC. V. GILS.

HET ROTTERDAMSCHE RAADHUIS.

Door de Permanente Prijsvraag-Commissie is het volgende adres ingediend:

Aan den Gemeenteraad van Rotterdam.

Edelachtbare Heeren,

De Permanente Prijsvraag-Commissie handelende in opdracht van:
De *Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst* te Amsterdam.
De *Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap* te Rotterdam, en
Den Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.
Kennis genomen hebbende van het voorstel van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam, in zake den bouw van een nieuw raadhuis aldaar; neemt bij deze de vrijheid zich naar aanleiding daarvan tot Uw College te wenden met eenige opmerkingen, die zij in Uwe welwillende overweging aanbeveelt.
Geruimen tijd geleden hadden bovengenoemde Vereenigingen de eer zich tot U te wenden met het verzoek, het daarheen te willen leiden dat voor den bouw van het raadhuis een algemeene nationale prijsvraag werd uitgeschreven.
Het behoeft dienvolgens geen betoog dat zij gaarne hadden gezien, dat op hun verzoek eene gunstige beschikking ware genomen, doch nu dit niet is geschied en Burgemeester en Wethouders en de Raadhuiscommissie, in den breede de bezwaren hebben ontwikkeld die h.i. tegen eene algemeene prijsvraag zijn in te brengen, zij het de Permanente Prijsvraag-Commissie vergund hare meening daar tegenover te stellen.
Waar genoemde college's in hunne beschouwingen een parallel trekken tusschen de voor- en nadeelen aan het uitschrijven van prijsvragen en het geven van een directe opdracht aan een enkel architect verbonden, rijst de vraag of niet met eenige voorliefde de voordeelen der directe opdracht en de nadeelen van het prijsvraagstelsel in het licht worden gesteld.
Ten voordeele van directe opdracht wordt b.v. aangevoerd: dat de samenwerking met hen, van wie de opdracht uitgaat, een veel intiemere kan zijn, dan bij het uitschrijven van een prijsvraag. Dit betoog zou juist zijn, indien na de inlevering van het prijsvraagantwoord, het overleg tusschen opdrachtgever en bekroond architect ophield, doch het tegendeel is waar, eerst dan *begint* het intieme overleg dat het definitieve ontwerp doet ontstaan, evenals dit ook bij vrije opdracht eerst beginnen kan wanneer de opdracht verkrijgende architect zijn op algemeene gegevens gebaseerd schets-ontwerp heeft opgemaakt.
Bij de redeneering van Burgemeester en Wethouders wordt het karakter en het doel van een prijsvraag miskend. Dat doel is *niet* en *kan* niet zijn om een in *al* zijn onderdeelen afgewerkt project, gereed voor aanbesteding, te verkrijgen, doch om in groote lijnen de best mogelijke dispositie voor een bepaald geval te verkrijgen, wat alleen mogelijk is bij *vergelijking* van verschillende oplossingen door verschillende personen op *denzelfden* basis gegeven. Hetzelfde geldt i.c. ook voor het gewenschte overleg met den Rijksbouwmeester die op het aangrenzend terrein het postkantoor heeft te bouwen.
Ook met dezen titularis begint een intiem overleg eerst na de opdracht aan den eventueel in den prijsvraag bekroonde.
Door niets wordt verder gestaafd de bewering dat een raadhuis geen onderwerp voor een prijsvraag zou zijn. De menigvuldige raadhuizen in het buitenland, die alleu als gevolg van prijsvragen gebouwd werden, zijn het sprekendste bewijs voor het tegendeel, wij noemen slechts Leipzig, Hamburg, Wiesbaden, Charlottenburg, Dresden, Cassel, Londen, enz. enz. Volmaakt onbegrijpelijk is de uitspraak dat om deze reden het oordeel over het raadhuisplan niet aan eene (deskundige) jury moet worden toevertrouwd, doch in eigen (niet-deskundige) handen gehouden moet worden. Naast een object ten dienste der stadsadministratie dient toch het te stichten gebouw *ook* een product van bouwkunst te zijn, en wel een dat voor reeksen van geslachten zal hebben te getuigen van het peil waarop die kunst als nationale uiting in het begin der twintigste eeuw hier te lande stond, en het oor deel *hierover* komt ten slotte den architect toe.
Er is geen enkele reden om aan te nemen dat een jury waarin naast de deskundige aesthetici ook zitting hebben, zij die op de hoogte zijn van de eischen door de stadsadministratie gesteld, geen juist oordeel zou hebben of dat dit oordeel persé achter zou staan bij dat van het College van Burgemeester en Wethouders of van den Raad.
Evenmin is het duidelijk waarom bij directe opdracht wel en bij indirecte opdracht, na *bekroning* in een prijsvraag, *niet* verwacht mag worden dat de architect het beste wat in hem is zou geven bij de conceptie en de uitvoering van zijn geesteskind, en waarom een architect van goede reputatie en erkende bekwaamheden, zulk een taak als bekroning van zijn bouwkunstenaarsloopbaan beschouwend, zich meer in zou spannen dan hij, die met een frissche scheppingskracht bezield, onderworpen aan de prikkeling, die elke wedstrijd in zich draagt, zich met geestdrift zet aan de oplossing van het vraagstuk dat de prijsvraag hem biedt, met het ideaal voor oogen zich wellicht het lang begeerde *fundament* voor een eervolle loopbaan te stichten.
Kan de Permanente Prijsvraag-Commissie dan niet aanvaarden de argumentatie, die Burgemeester en Wethouders tot hun conclusie leidde, zoo erkent zij ten volle het recht en den plicht van dat College, om, te rade gaande met zijn verantwoordelijkheidsgevoel, de keus te doen die het meent dat het best tot de verwezenlijking der raadhuisplannen zal leiden, mits daarbij ruimte gelaten worde aan voorlichting door der zake bevoegden op die punten, waar uitteraard een college van Burgemeester en Wethouders niet zelfstandig oordeelen *kan*.
Waar nu Burgemeester en Wethouders ten slotte gemeend hebben met een concreet voorstel voor een *besloten* prijsvraag te moeten komen, meent de P. P. C. ook niet verder op het uitschrijven van een *algemeene* prijsvraag te moeten aandringen, doch zich te moeten bepalen tot het toetsen van dat voorstel aan de Algemeene Regelen voor het uitschrijven van nationale bouwkundige prijsvragen, die nu definitief door de bouwkundige vereenigingen zijn vastgesteld en aan welker bepalingen alle leden dier vereenigingen moreel zijn gebonden.
Bij de bestudeering van het voorstel, treft in de eerste plaats de minutieuse voorbereiding van het voor Rotterdam zoo belangrijke vraagstuk.
Zoo ooit, dan is het zeker na zulk eene voorbereiding, dat het mogelijk zal zijn een programma voor een prijsvraag op te maken, dat niet reeds in zich zelve de bron tot teleurstelling bevat, zooals zoo vaak tot nadeel van het aanzien dat prijsvragen hier te lande genieten, het geval was.
Uit de zeer bevoegde handen van Prof. Evers en het langdurig

en herhaalde overleg dat tusschen hem en de vertegenwoordigers der gemeente heeft plaats gehad, kan een plan zijn voortgekomen, dat in allen deele doorwerkt, en in bizondere mate geschikt kan zijn om tot grondslag voor een prijsvraag-programma te dienen.
Het komt de P. P. C. voor, dat daarmede dan ook bereikt moet worden geacht het doel, dat bij het geven van die opdracht aan Prof. Evers beoogd werd.
Uit het voorstel van Burgemeester en Wethouders meent echter de P. P. C. te moeten opmaken, dat, dat College verder wenscht te gaan en dit plan niet alleen wenscht te gebruiken als grondslag voor het prijsvraag*programma*, doch ook als grondslag voor de door de uit te noodigen architecten te maken plannen *zelve*, en zij meent dat hierin een gevaar gelegen kan zijn.
Zonder eenerzijds de waarde van een zoodanigen leiddraad voor de mededingende architecten te onderschatten, wordt daardoor andererzijds een band aan hunne vrije fantasie aangelegd, die het vinden van wellicht nog betere en vernuftiger oplossingen dan in het plan van Prof. Evers zijn belichaamd, in den weg staat. Hierdoor kan een deel van het nut, dat men zich voorstelt uit de in 't leven te roepen concurrentie te trekken, verloren gaan. In ieder geval zou de P. P. C. het verstrekken van het schetsontwerp van prof. Evers aan de mededingende architecten willen beperkt zien tot de eenvoudigste lijnenschets, en daarvan bepaald uitsluiten alles wat betrekking heeft op het meer representatieve gedeelte van het Raadhuis, opdat voor *dat* deel tenminste eene werkelijke vrije concurrentie in 't leven werd geroepen.
Evenmin kan de P. P. C. medegaan met de beschouwingen van B. en W. en de Raadhuis-Commissie, waar deze, zonder het te kiezen materiaal voor de facaden bepaald te noemen, toch de richting aangeven, waarin gekozen behoort te worden.
Zij meent op te mogen merken, dat het begrip van monumentaliteit beslist *niet* gebonden is aan eenig materiaal en dat het in 't bijzonder niet juist gezien is om het gebruik van het bij uitstek nationale materiaal, den baksteen, den roem van Holland tot een te ondergeschikte plaats terug te dringen.
Ook de wijze waarop de prijsvraag zal worden afgewikkeld, is aan bedenking onderhevig met name de wijze waarop de beoordeeling der ontwerpen zal worden geregeld en waarop zal worden beslist omtrent de uitvoering.
Betwijfeld mag worden of architecten gevonden zullen worden, die, moreel onderworpen als zij zijn, aan de regelen op prijsvraaggebied, die zij zelve hebben helpen in 't leven roepen, zich onder die voorwaarden tot mededinging of voor het jurylidmaatschap zullen laten vinden.
Wanneer toch ten slotte een juryuitspraak en een eerst aangewezen plan eenvoudig door leekenuitspraak, in tegenovergestelden zin ter zijde kan geschoven worden, dan heeft zulk een juryuitspraak geen waarde voor den mededinger en vervalt daarmede voor hem den eenigen waarborg voor een juiste berechting van zijn zaak.
Kan bij eene algemeene prijsvraag de prijsvraaguitschrijver zich onder zekere voorwaarden het recht voorbehouden, om een ander dan den eerst-bekroonde met de uitvoering van den bouw te belasten, dan heeft dat eenigen zin, omdat hij door de vrije mededinging geen invloed op de keuze der mededingers heeft gehad, doch bij besloten mededinging ligt in de uitnoodiging daartoe het bewijs, dat de prijsvraaguitschrijver den uitgenoodigde ten volle competent voor de taak acht, en kunnen er geen termen zijn, den eerstaangewezene te passeeren.
Volkomen begrijpelijk is het, dat het Gemeentebestuur in laatste instantie beslist omtrent de opdracht van het werk, doch den mededingers behoort meerdere zekerheid verschaft te worden, dat niet willekeurig de eerstaangewezene op zijde zal worden gezet en met zijn plan zal worden gehandeld, zonder dat hij daarop eenigen invloed kan uitoefenen.
Ten slotte moet de P.P.C. hare bevreemding uitspreken over de intentie van B. en W., om ook Prof. Evers gelegenheid te geven, ook al is het niet als uitgenoodigde, deel te nemen aan den wedstrijd, aan welker voorbereiding hij zulk een ruim aandeel nam.

Overbodig is het te zeggen, dat daardoor de concurrentie in hooge mate onzuiver wordt gemaakt, doch bovendien kan het ook Prof. Evers niet onbekend zijn, dat dit te eenen male in strijd zou zijn met den geest, die bij de samenstelling der algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen voorzat, en die zoowel aan juryleden als aan de leden der P. P. C. en aan ieder, die een werkzaam aandeel aan de voorbereiding of berechting van een prijsvraag deelneemt, de mededinging in die prijsvraag verbiedt.
Op grond van het aangevoerde neemt de P. P. C. de vrijheid, Uw College zeer dringend te verzoeken het daarheen te leiden, dat bij de behandeling van het voorstel van Burgemeester en Wethouders aan de geopperde bezwaren worde tegemoet gekomen.
Met verschuldigde hoogachting.

De Permanente Prijsvraag-Commissie.

A. SALM G.Bzn.
Voorzitter der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Voorzitter.

C. N. VAN GOOR,
1e Secretaris van den Bond van Nederlandsche Architecten, Secretaris.

PAUL J. DE JONGH,
2e Secretaris van den Bond van Nederlandsche Architecten, Penningmeester.

Rotterdam, Amsterdam, 1 October 1911.

BERICHTEN

HET ROTTERDAMSCHE RAADHUIS.

Het Genootschap „Architectura et Amicitiae" heeft in zijn vergadering van 4 October j.l. besloten een adhaesiebetuiging met het adres der Permanente Prijsvraag-Commissie, zie blz. 483 aan den Rotterdamschen Gemeenteraad in te zenden.

De Rotterdamsche Raad heeft in zijn vergadering van 5 October aangenomen het voorstel van Burgemeester en Wethouders luidende: te besluiten, dat de Raadhuisbouw zal plaats hebben in den omvang als volgens het ontwerp van prof. Evers mogelijk is gebleken en Burgemeester en Wethouders te machtigen om in nader overleg met de Raadhuis-Commissie met de door Burgemeester en Wethouders te benoemen Jury over te gaan tot het richten van uitnoodigingen aan Bouwmeesters, in voege als in het voorstel is uiteengezet.
Betreffende het 2e voorstel van Burgemeester en Wethouders, luidende: Burgemeester en Wethouders te machtigen, den bouw te doen uitvoeren overeenkomstig het op die wijze te verkrijgen ontwerp, mits daarvoor een niet hooger bedrag dan $3^1/_2$ à 4 millioen gulden wordt vereischt, is de volgende motie-Van Aalten aangenomen:
De Raad, van oordeel dat tot een machtiging van Burgemeester en Wethouders om den Raadhuisbouw overeenkomstig een bepaald ontwerp te doen uitvoeren eerst behoort besloten te worden, nadat aan den Raad het oordeel der te benoemen Jury over de in te dienen definitieve ontwerpen zal bekend zijn,
besluit de behandeling van punt 2 van het voorstel van Burgemeester en Wethouders te verdagen.

31ste JAARG. – 14 OCT. 1911. – No. 41

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Het Burgerwoonhuis. — Verslag Alg. September-Vergadering Excursie. — Verslag Vergadering Afd. Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Glasbeton- vloer- en daklichten. — De Restauratie van de Bôrô-Boedoer, door Sch. — Prijsvragen. — Berichten. — Boek- en Plaatwerken. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HET BURGERWOONHUIS. In herinnering wordt gebracht, dat de Commissie van Redactie van den heer J. H. W. Leliman de zeer gewaardeerde toezegging ontvangen heeft, dat deze genegen is eene studie over „het Burgerwoonhuis in Nederland van af zijn ontstaan tot 1800" te publiceeren. Hiertoe is in het Bouwk. Weekblad van 1910 herhaaldelijk een verzoek gericht aan de leden, *mededeeling te willen doen of nadere inlichtingen te willen verschaffen over gebouwen, interieurs of details, die de leden meenen dat voor bedoelde studie van belang kunnen zijn.* Daar tot nog toe hieraan weinig gevolg is gegeven, en het in de bedoeling ligt in het begin van 1912 deze studie, zoo mogelijk, te publiceeren, herhalen wij bij deze bovenstaand verzoek, in de hoop, dat de leden alsnog willen medewerken, en gegevens (*welke desnoods korte aanwijzingen kunnen zijn*) willen opzenden aan den Redacteur van „Bouwkunst", J. Gratama, Marnixstraat 402, Amsterdam.
Ter verduidelijking zij gezegd, dat niet bedoeld wordt de boerenwoning en ook niet het grootere heerenhuis, doch de woning van den middenstand.

VERSLAG DER ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, OP WOENSDAG 20 EN DONDERDAG 21 SEPTEMBER 1911.

Vervolg van blz. 478. *(Slot).*

Donderdag 21 September. Tegen 10 uur verzamelden zich een 90-tal deelnemers voor de omheining van het Vredespaleis, ten einde van de zeer gewaardeerde gelegenheid gebruik te maken, het in aanbouw zijnde Vredespaleis, onder leiding van den heer J. A. G. van der Steur, te bezichtigen. Daar het aantal deelnemers groot was, werden zij in 4 groepen verdeeld, en werd elk een kaartje met het nummer van zijn groep uitgereikt. Hierdoor was het mogelijk geworden, dat de bezichtiging goed geregeld geschiedde.
Het weer was den geheelen ochtend al dreigend geweest; om 10 uur viel een geweldige plasregen, zoodat de deelnemers zich haastig spoedden naar het ruime voormalige buitenhuis, dat nu ingericht is als bureau voor den bouw van het vredespaleis.
Hier werden zij ontvangen door den heer van der Steur, die, alvorens den eersten rondgang te leiden, de aandacht vestigde op eene tentoonstelling van ontwerpen, schetsen, teekeningen, modellen en fragmenten, betreffende den bouw, door hem in een der zalen van het bureau gearrangeerd. Deze tentoonstelling viel in den smaak, daar zij een uitmuntende gelegenheid den deelnemers bood, zich eerst goed voor te bereiden, alvorens zij het bouwwerk zelf gingen bezichtigen. Behalve de plannen en perspectivische schetsen van de hand van den heer v. d. Steur en zijne medewerkers, en den leden onzer Maatschappij bekend uit de tentoonstelling tijdens de Meivergadering in 1909, waren ontwerpen voor gebrand glas, voor de fontein op de binnenplaats en voor tallooze versieringen en interessante architectuurfragmenten aanwezig.
Gelukkig klaarde het weer wat op, zoodat de eerste rondgang plaats kon vinden.
Hoewel het nog moeilijk valt, nu reeds een oordeel over dit groote en belangwekkende bouwwerk uit te spreken, aangezien op verscheidene plaatsen het steigerwerk het uit- en inwendige bedekt, kan toch reeds de algeheele massa van gebouw en torens gezien, en een globaal denkbeeld van de architectuurbehandeling gevormd worden. Vooral was dit mogelijk aan den achtergevel, die, dank zij de gewaardeerde zorgen van den heer v. d. Steur, van steigerwerk ontbloot was en een nadere beschouwing van de architectuur mogelijk maakte.
Is het inwendige nog vrij wel geheel onaangekleed, de cour is wat de gevels betreft, bijkans geheel af. Het echt Hollandsche materiaal, terra-cotta, is hier op rijke en ruime wijze aangebracht.
Wij hopen later, wanneer het gebouw voltooid zal zijn, uitvoeriger op dit bouwwerk terug te komen.
Aan den heer v. d. Steur, die zich de moeite heeft getroost om telkenmale opnieuw de aan de beurt zijnde groep deelnemers rond te leiden, komt hiermede den hartelijken dank toe van allen, die op zoo'n voortreffelijke en aangename wijze in de gelegenheid zijn geweest het groote en interessante bouwwerk te beschouwen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Nadat verschillende excursionisten een wandeling door het Park Zorgvliet hadden gemaakt, vereenigden allen zich in de „Promenade", waar opgewekt de gemeenschappelijke maaltijd gebruikt werd. Dank zij de voortreffelijke bemoeiingen van de Regelings-Commissie, liep deze lunch vlot van stapel en werden tegen 2 uur de 20-tal auto's, welke in een lange file voor het restaurant wachtten, bestegen. In een matig tempo werd het villa-kwartier te Scheveningen omtrek van Stolkpark, doorgereden en vervolgens over den nieuwen Scheveningschen Weg, Wittebrug, Kanaal, Javastraat, Parkstraat, Lange en Korte Voorhout naar den Leidschen weg.

Gelukkig hield het weer zich goed, zoodat deze tocht en niet het minst het gedeelte Leidsche weg met zijn fraaie natuur, geslaagd genoemd mag worden.

Op „De Pauw" werd uitgestapt, en verzamelden de deelnemers zich op het overdekte terras, waar het bestuur der Expl.-Mij.: „Park Groot-Haesebroek en Oud-Wassenaar" vertegenwoordigd was en bij monde van zijnen President-Commissaris, den heer H. H. J. A. van der Star de excursionisten verwelkomde en hen de eerewijn aanbood. Met een hartelijk woord antwoordde de voorzitter onzer Maatschappij, de heer A. Salm GBzn.

Een fraai uitzicht op den Leidschen weg wordt van af het terras genoten. Aan weerskanten het hooge geboomte van het park, met de prachtige tinten van den herfst getooid, terwijl rechtuit een boeiend vergezicht zich vertoont over glasvlakte en weiden. Het landhuis, gebouwd in het midden der 19de eeuw, heeft eigenaardige Grieksche bijvoegselen uit denzelfden tijd en doet een navolging der Schinkel-richting vermoeden.

Zoo trekken een kuip en 2 leeuwen van marmer, voor het huis geplaatst, de aandacht; evenzoo een peristyle, aaast het gebouw.

Nadat de photograaf, die uit Den Haag was meegenomen, een paar opnamen van het gezelschap, opgesteld voor „De Pauw" had genomen[1]), werd een bezoek gebracht aan den rozentuin, die door zijn schoonheid verrast. Tamelijk uitgestrekt, geheel omgeven door een laube van baksteenen pijlers met houten liggers, begroeid en behangen met wilde wingerd, rossig, goudgeel of diep groen van kleur; hier en daar een wit Grieksch tempeltje, terwijl het geheel afgesloten wordt door een ring van hoog opgaand geboomte. Deze tuin, half verwaarloosd en wild gegroeid, beschenen door het rijke licht der namiddagzon, bezit een groote bekoorlijkheid. En werd algemeen gehoopt, dat de Expl. Maatij. het daarheen zal leiden, dat het buiten „de Pauw" zoo ongeschonden mogelijk bewaard zal blijven, vooral het verdwijnen van dezen fraaien en zeldzamen rozentuin zou ten zeerste bejammerd worden [2]).

Nadat ook hier, voor een der tempeltjes, het gezelschap gephotografeerd was,[1]) werd de auto-tocht voortgezet en een rondrit door dit buiten en het buiten „Backershaegen" gemaakt. Het is niet algemeen bekend, dat deze buitens, buitengewoon fraai zijn en prachtige lanen en boomen bezitten. Hun rustige voornaamheid doet weldadig aan en het is zeker te hopen, dat ook ons nageslacht hiervan nog zal kunnen genieten.

Over de landelijke Horstlaan, die behalve op mooie boompartijen ook het uitzicht biedt op de heerlijke, echt Hollandsche weiden, werd het jachthuis Ter Horst bereikt. Dit huis, van buiten in 19de-eeuwsche Gothiek een 30 jaar geleden opgetrokken voor Prins Hendrik, en van binnen door den antiquair Theunissen geheel in Hollandsche Renaissance behandeld, werd door de excursionisten ook inwendig bekeken, waartoe H. M. de Koningin speciale vergunning had verleend.

Over Raephorst ging de tocht terug om ten slotte bij het kasteel Oud Wassenaar uit te stappen. Onder weg was er gelegenheid voltooide, of in aanbouw zijnde villa's van collega's te bezichtigen.

Om half zeven had de gemeenschappelijke maaltijd aan den feestelijk versierden disch in Oud-Wassenaar plaats. Een opgewekte stemming heerschte aan tafel. Van de vele toespraken, die gehouden werden, vermelden wij die, welke door den Voorzitter onzer Maatschappij gehouden werd op de hooge beschermvrouwen der Maatschappij, H. M. de Koningin en H. M. de Koningin-Moeder, en op de gasten, van het Hoofdbestuur, de heeren v. d. Star, v. d. Well, Wouters en v. Doorn, respectievelijk pres.-commissaris, commissaris, directeur en adviseur voor het electrisch bedrijf van de Exploitatie Maatschappij, hen dankend voor hunne gastvrijheid en hetgeen zij verder voor het welslagen der excursie gedaan hadden. Gaf een luid applaus blijk van instemming, niet minder hartelijk was de instemming van het gezelschap, toen de Voorzitter aan de andere gasten, namelijk de Regelings-commissie, bestaande uit de heeren D. E. C. Knuttel, J. F. van Hoytema, S. de Clercq en Z. Hoek, een warm woord van lof toesprak voor de uitstekende wijze, waarop die excursie geregeld was.

Na afloop van het diner werden de leden aangenaam verrast door een electrische illuminatie ter eere der Maatschappij van Bouwkunst, aangeboden door de Regelingscommissie's en waarbij de heer v. Doorn assistentie verleende.

Om halftien werd de autotocht naar Den Haag en de treinen ondernomen, en eindigde hiermede de excursie, die algemeen geslaagd geoordeeld werd.

De Algemeene Secretaris:
J. GRATAMA.

Aan de September-Vergadering-Excursie namen deel de heeren: W. F. Abeling; L. van Ameyden van Duym; G. van Arkel; W. van den Berg; B. van Bilderbeek; M. B. N. Bolderman; J. J. L. Bourdrez; W. C. Braat; J. J. Brandes; W. C. Brouwer; Arn. A. M. Bruning; P. G. Buskens; E. Caron; S. de Clercq; H. J. Dammerman Jr.; J. C. C. van Dorsser S.Czn.; L. C. Dumont; F. H. van Etteger; Henri Evers; C. W. Finke; W. Fontein; J. D. Gantvoort; Joh. J. Gort Jr.; J. Gratama; W. J. de Groot; M. A. C. Hartman; G. W. v. Heukelom; Z. Hoek; J. Hoogenboom; B. Hooijkaas Jr.; J. F. van Hoytema; C. A. Huijgen; C. Huygen Az.; P. M. A. Huurman; B. J. Kerkhof; C. Th. Kibbeling; P. Kleiweg Dyserinck; H. van der Kloot Meyburg; D. E. C. Knuttel; W. P. C. Knuttel; C. L. de Koning; L. J. P. Kooken; A. Kool; H. H. Kramer; J. Krap; J. C. Kropman; F. J. Kubatz; M. E. Kuiler; Tj. Kuijpers; A. van der Lee; Oscar Leeuw; J. H. W. Leliman; J. Limburg; J. B. van Loghem; D. J. van Loo; I. H. J. van Lunteren; O. M. Meek; H. Menalda van Schouwenburg; H. N. J. G. Menges; H. F. Mertens; W. C. Metzelaar; M. M. Meijerink; J. G. Michielse; A. Mulder JHz.; J. A. Mulock Houwer; P. Musley; Joh. Mutters Jr.; J. J. van Nieukerken; F. M. Nieuwerkerk; Alb. Otten; B. J. Ouëndag; R. Pisa; F. W. M. Poggenbeek; C. B. Posthumus Meijjes; P. Reus; Sim. Rinses; Joh. G. Robbers; E. M. Rood; A. H. van Rood; J. Th. van Rossum; F. G. C. Rothuizen; G. C. Rothuizen; A. Salm G.Bzn; J. L. Schouten; R. Schüngel; L. Simons; G. Stapensea; Ch. Steffens; Jan Stuyt; C. Swartbol; P. A. Timmers; N. Tinbergen; J. H. Tonnaer; W. Uytenhoudt; K. Verburgh; C. Verheul Dz.; D. Verheul Jr.; J. Verheul Dz.; W. Verschoor Jr.; G. Versteeg; W. de Vrind Jr.; H. Wakkie; P. A. Weeldenburg; J. Th. Wouters; A. Wijn; L. Zwiers.

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

VERSLAG DER VERGADERING GEHOUDEN OP WOENSDAG 4 OCTOBER J.L. 'SAVONDS 8 UUR IN HET RESTAURANT-NOBLE.

De voorzitter, de Heer W. F. C. Schaap, opent deze eerste bijeenkomst in dit vergadersaisoen, en heet de aanwezigen welkom. In het bijzonder werd dank gebracht aan de verschillende uit-

[1]) De photo is groot: 29—22 cM.; afdrukken zijn verkrijgbaar bij den fotograaf C. J. de Gilde, Zoutmanstraat 47, Den Haag, na overmaking van een postwissel groot f 1.—
De photo van «de Pauw" is scherper, maar minder aardig van compositie dan die in den rozentuin.

[2]) De bladen melddden dezer dagen:
Sedert Backershagen en Huis de Pauw, onder Wassenaar, van de erfgenamen der familie von Wied in handen zijn overgegaan van een combinatie van particulieren, is er een plan opgemaakt, volgens hetwelk Backershagen niet tot villapark wordt ingericht, doch in 4 perceelen zal worden verdeeld, om elk op zich zelf voor buitenplaats te kunnen dienen. Omtrent de bestemming van het Huis de Pauw, omliggend park en terrein is nog niets vastgesteld.

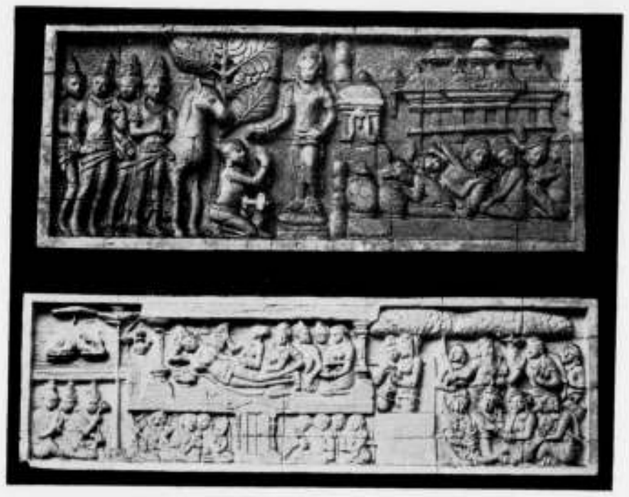
DE DEELNEMERS AAN DE EXCURSIE DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, gehouden 21 September j. l. in den Rozentuin van het Buiten „DE PAUW".

Afb. 4. Tempeltje met Banâspatikop.

Afb. 6. Tjandi Prambanan.
Slangenkop onder het altaar.

Afb. 7 en 8. Reliefs van den Bôrô Boedoer.
Vertrek van Siddhârta uit het paleis zijns Vaders.
De Geboorte van den Buddhisatva

genoodigden, die zoo welwillend waren deze bijeenkomst bij te wonen. Ofschoon de te houden mededeelingen der sprekers van dezen avond wel het meeste daartoe zal hebben bijgedragen, spreekt er toch ook eenige belangstelling voor de Afdeeling uit. Vooral ter wille der uitgenoodigden, stelt de Voorzitter voor het lezen van ingekomen stukken en notulen uit te stellen tot eene volgende vergadering, daar de meer intieme aangelegenheden onzer Afdeeling onze uitgenoodigden niet interesseeren. Echter meent de Voorzitter hierop eene uitzondering te moeten maken. Het is U allen bekend, zoo spreekt de Voorzitter ongeveer, en al onze leden zullen met droefenis hebben vernomen, dat onze oud-Voorzitter en eerelid, de Heer V. G. A. Bosch, B. I. door den dood werd weggenomen. Ik wil hier niet in den breede uitweiden over de verdiensten van den Heer Bosch. In het orgaan der Mij. t. b. d. Bouwk. heeft ons medelid, de Heer Versteeg, de kwaliteiten van den overledene uitvoerig en op uitnemende wijze geschetst. Ik wil mij meer tot onze Afdeeling en stad bepalen. Hij was voor ons een waardig en begaafd Voorzitter en meer dan belangstellend lid. Het bouwkundig leven in onze stad heeft in hem veel verloren. Hij zal bij ons steeds in sympathieke herinnering blijven.
Het bestuur onzer Afd., overtuigd van de algemeene deelneming der leden, meende zich bij de ter aardbestelling te moeten doen vertegenwoordigen, en was zoo gelukkig haar medelid, de Heer Baron van Tuyl van Serooskerken daartoe bereid te vinden, die namens de Afd. een krans op het graf heeft neergelegd.
Van Vrouwe Donairiere Bosch mocht het bestuur eene dankbetuiging voor deze attentie ontvangen.
Alsnu werd door den voorzitter het woord gegeven aan de Heeren, die zoo welwillend waren dezen avond tot ons te komen tot het houden van eene voordracht.

Eerst hield Dr. Alph. Steger, Privaat Docent a.d. Technische Hoogeschool te Delft eene lezing over brandgevaarlijke, vluchtige vloeistoffen.
Ter verklaring van de termen „brandgevaarlijk" en „vluchtig" begon spreker met mede te deelen, dat niet alle stoffen bij de temperaturen, die gewoonlijk in onze omgeving heerschen, voldoende verdampen om tot een merkbare hoeveelheid met lucht gemengd te worden. Vele stoffen echter als aether, zwavelkoolstof, spiritus, benzine doen dat wel. En omdat deze allen ook de eigenschap hebben zich met de zuurstof van de lucht te verbinden, mits daartoe, althans op een enkel punt, voldoende verhit, daarom hebben wij in deze ook gevaarsmomenten, waartegen men zich dient te wapenen.
Zich beperkende tot de benzine, wees spreker op een omstandigheid, die de aanwezigheid van de damp dikwijls verbergt, n.l. dat de benzinedamp zwaarder is dan de lucht. Hierdoor zal men op zekere hoogte in het vertrek de benzine dikwijls niet ruiken, terwijl ze toch aanwezig is en als een slang als het ware over den grond kruipen, plotseling op grooten afstand door een of andere warmtebron, een haardvuur, een petroleumkachel of iets dergelijks wordt ontstoken. Met een proef werd dit toegelicht. Zóó kwamen ook groote branden, als die der petroleumtanks te Antwerpen in 1907, dikwijls aan. Spreker demonstreerde het vreeselijke effect van zulke branden aan de hand van eenige lantaarnplaatjes van het ongeluk te Antwerpen, de geweldige catastrophe te Blexen en die van den benzinebrand te Rummelsburg bij Berlijn.
Intusschen, de verbranding kan in plaats van aan de open lucht, ook in een gesloten vat geschieden; en wanneer dan de wanden van het vat niet sterk genoeg zijn om aan den plotseling ontstanen druk weerstand te bieden, dan krijgt men een explosie.
Een lijst van dergelijke explosies uit de laatste 18 maanden zou spreker kunnen voorlezen, een lijst van explosies bij benzinemotoren, vliegmachines, bestuurbare luchtballons, bij kelders waarin brandgevaarlijke vloeistoffen worden bewaard e.d. doch de lugubre opsomming daarvan, acht spreker te weinig opwekkend voor dezen avond.
Men heeft getracht zulke explosies te voorkomen door de mond der voorraadvaten te voorzien van een metaalgaas. Het beginsel daarvan lichtte spreker toe met een proef en een toepassing demonstreerde spreker door een mengsel van aetherdamp en lucht met een lont aan te steken en te laten zien dat hetzelfde mengsel door een mijnlamp van Davy niet werd ontstoken.
Doch een metaalgaas beveiligt niet wanneer het gloeiend wordt, noch ook bij sterken wind of wanneer enkele mazen gescheurd zijn, zooals toch zoo gemakkelijk kan gebeuren.
Dat middel is dus niet afdoende.
Met een enkel woord voert spreker aan het beginsel van de H.H. Martini & Hüneke, die vermijden, dat de damp der brandgevaarlijke, vloeistoffen met lucht in aanraking komt en daardoor de verbranding of explosie onmogelijk maken. Doch daarover zal de Heer van Ittersum aanstonds nader spreken. Hierna sprak Dr. Steger uitvoerig over het z.g. explosiegebied. Door middel van een graphische voorstelling maakte hij duidelijk, dat elk brandbaar gas en elke brandbare damp slechts in bepaalde mengverhoudingen met lucht explosief zijn. Het gevaarlijke van de benzinedamp nu is, dat maar heel weinig met lucht gemengd behoeft te zijn om binnen het explosie gebied te zijn gekomen, waardoor deze vloeistof tot de zeer gevaarlijke moet worden gestempeld.
Dat door diffusie de zware benzinedamp zich langzaam homogeen met de lucht mengt, zoodat toch na eenigen tijd op den grond gemorste benzine zich in de hoogere luchtlagen bevindt en daar dus kan worden ontstoken, toonde spreker duidelijk met een daartoe door hem bedachte proef aan.
Ten slotte werd nog uitvoerig stilgestaan bij het verschijnsel van de explosiesnelheid. Het kan n.l. in de praktijk gemakkelijk geschieden, dat een explosief damp-luchtmengsel niet wordt ontstoken, zelfs al brandt het aan de lucht. Dit komt omdat de voortplantingssnelheid van de explosie dan kleiner is dan de snelheid, waarmede het explosieve damp-luchtmengsel naar de vlam wordt gezogen. Immers die twee zijn in richting elkander tegengestelde.
Niet zoodra vermindert echter de aanvoersnelheid van het explosieve mengsel of houdt zij, bij ontstentenis van brandbare damp, geheel op, of de explosiesnelheid wint het en de vlam slaat door alle leidingen heen terug naar het voorraadvat, waarop een heftige explosie kan volgen.
Ook dit verschijnsel, dat bij het in voorraad houden van vaten met brandgevaarlijke vloeistoffen, in geval van brand aanleiding kan geven tot ontploffingen werd met een voorbeeld verduidelijkt.
Met een kort slotwoord sloot spreker zijn rede, die door de aanwezigen met aandacht werd gevolgd.
Na de pauze kreeg de heer van Ittersum het woord. Spreker bracht in herinnering, dat Dr. Steger in zijn rede er op gewezen had, dat een explosie der gassen van brandgevaarlijke, vluchtige vloeistoffen slechts mogelijk is bij vermenging dezer gassen met zuurstof of lucht, en dat, waar dit laatste toevoegsel ontbreekt, een ontbranding der gassen buitengesloten is. Wanneer men nu, in plaats van lucht een ander, geen zuurstof bevattend gas, toevoert, zoo is een explosie niet mogelijk; bij de volgende proef werd dit toegelicht. Een glazen flesch, gedeeltelijk gevuld met benzine was afgedekt door koolzuurgas. Door een krachtigen ruhmkorff werd een electrische stroom opgewekt, die, tusschen twee koperen spitsen boven de vloeistof geplaatst, een reeks sterke electrische vonken deed overspringen, zonder dat eenige explosie volgde. Hieruit bleek ten duidelijkste, dat het zich aldaar bevindende gasmengsel geheel ongevaarlijk was.
Ten einde te doen zien, dat zich in de flesch werkelijk benzine bevond, werd een stukje watten met de zich daarin bevindende vloeistof gedrenkt en aangestoken.
Spreker vestigde de aandacht er op, hoe Dr. Steger gewezen had op een mogelijke diffusie van gas met lucht en dat dus gezorgd moet worden, dat deze niet plaats kan hebben. Ook behooren de leidingen zoodanig ingericht te zijn, dat in geval van breuk geen gevaar kan ontstaan. Het systeem Martini & Hüneke voorziet in dit alles. *)

*) Voor afbeeldingen en overige toelichting zie B. Weekblad 1910, no. 3, blz. 33 e. v.

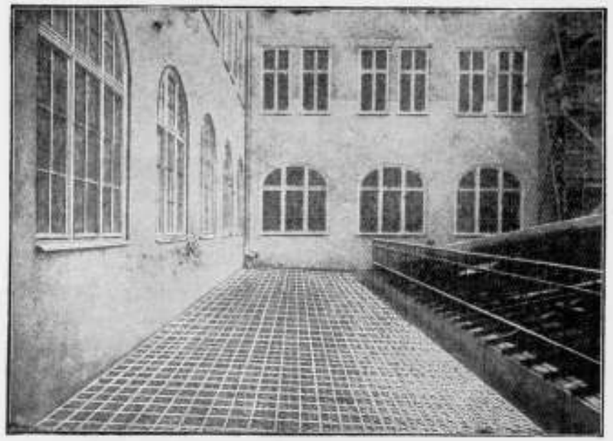

Fig. 1. GLASBETON-VLOER IN HET KEIZERLIJK POSTKANTOOR TE BERLIJN.

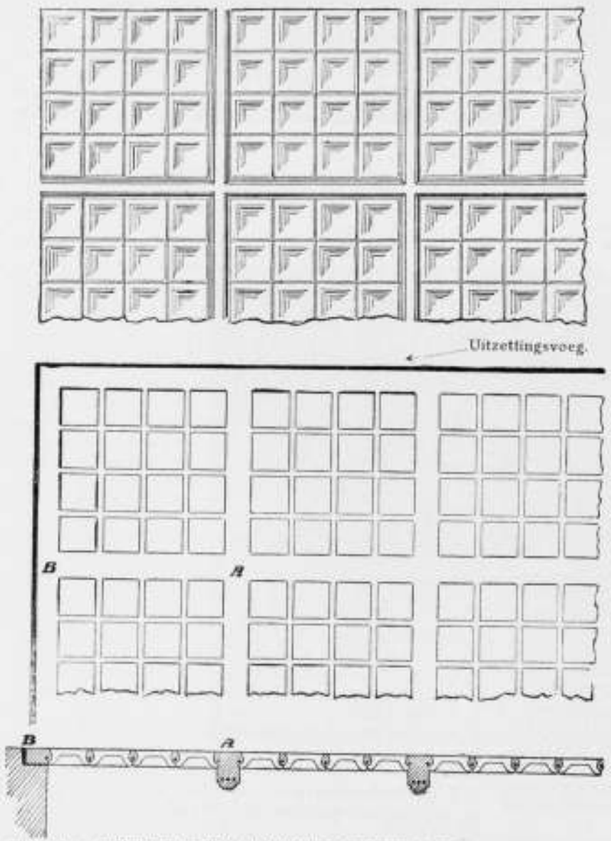

Fig. 2, 3 en 4. DEEL VAN EEN GLASBETON-BOVENLICHT. Onderaanzicht, bovenaanzicht en doorsnede.

Ten eerste worden beschermende gassen toegevoerd.
Ten tweede zijn de leidingen veilig ook bij breuk.
Ten derde voorkomen diffusieafsluiters de diffusie van lucht en gassen en
Ten vierde voorkomt een behoorlijke isolatie van het reservoir de verhitting van de vloeistof door brand.
Dit zijn de middelen, die toegepast worden om den opslag, het verwerken en het vervoer van brandgevaarlijke, vluchtige vloeistoffen ongevaarlijk te maken. Evenwel moeten zij, om er aan te voldoen, aan de volgende eischen beantwoorden.
Ten eerste moet de installatie automatisch zijn, d. w. z. de veiligheidselementen moeten werken onafhankelijk van den wil van den arbeider.
Ten tweede moet de installatie vrij zijn van alle mechanismen, die in geval van gevaar zouden kunnen weigeren.
Ten derde moet de installatie controleerbaar zijn.
Op welke wijze wordt nu door het systeem Martini & Hüneke een en ander bereikt?
Door een projectie op een scherm wordt een teekening vertoond, waarbij een reservoir, half gevuld met vloeistof wordt voorgesteld. Door een pijp wordt koolzuur of stikstof toegevoerd en wel onder zoodanigen druk, dat de vloeistof omhoog gedreven kan worden door de pijpleiding. De tapleiding buiten het reservoir is omgeven door een tweede buis, terwijl de ruimte tusschen de binnen- en buitenpijp in verbinding gebracht was met de gasruimte van het reservoir. Door een lek in de buitenpijp zou de gasdruk afblazen en het tappen dus onmogelijk worden. Bij een lek in de binnenpijp alleen, zou de druk op de zich in de binnenpijp bevindende vloeistofkolom gelijk worden aan den druk op de vloeistofspiegel in het reservoir en de eerste dus terugstroomen in het reservoir. Bij een doorsnijding van beide pijpen tegelijk zou natuurlijk de gasdruk weder afblazen en tappen onmogelijk worden.
Om de werking te demonstreeren werd verder vertoond een vat, gedeeltelijk gevuld met roodgekleurde vloeistof. Door middel van een koolzuurcylinder kon druk gegeven worden op deze vloeistof, welke omhoog gevoerd werd door dubbele pijpen naar een kraan. Een deel dezer dubbele pijpen was van glas vervaardigd. De stroomende vloeistof was goed zichtbaar door de rooden kleur in de binnenpijp. Met een tang werd vervolgens de buitenpijp stuk geknepen en zag men duidelijk hoe de vloeistof in de binnenpijp dadelijk ophield met stroomen.
Vervolgens werd wederom een projectie vertoond van een z. g. gewone B-Installatie. Hierbij werd erop gewezen, dat aan al de voorwaarden, vroeger genoemd, voldaan was. De, in een koolzuurcylinder onder hoogen druk staande gassen, werden door een pijpleiding gevoerd naar een reduceerafsluiter, alwaar de zeer hooge druk in een zeer lagen veranderd wordt. Vanaf dezen reduceerafsluiter wordt het gas gevoerd in het reservoir en druk wordt nu gegeven om de vloeistof omhoog te voeren in de tapleiding. De tapleiding, dubbelwandig

zijnde, is dus veilig, ook in geval deze lek wordt. Alle pijpleidingen eindigen in diffusieafsluiters, terwijl het reservoir zelf onder den grond was geplaatst; een aarddekking van 60 cM. is reeds voldoende om absolute beveiliging tegen verhitting van de vloeistof, ook bij den felsten brand te verkrijgen.
Deze beveiligingsmaatregelen voldoen ook volkomen aan den eisch, dat zij automatisch zijn en onafhankelijk van den wil van den arbeider. Ook zijn zij vrij van mechanismen, die in geval van gevaar zouden kunnen weigeren, terwijl ten allen tijde geconstateerd kan worden, dat de installatie in orde is, aangezien bij het minste defect het tappen onmogelijk wordt, zonder dat daarom nog eenig gevaar ontstaat.
Vervolgens wordt een projectie gegeven van een diffusie-afsluiter. Hierbij bleek, dat de gassen, alvorens in het reservoir te treden, door een vloeistofkolom heengedrukt moesten worden. Aangezien nu, in geval van een defectraken der buizen, de lucht van het inwendige van het reservoir afgesloten is door middel van deze vloeistofkolom en de lucht geen druk ontwikkelt, zoo is diffusie onmogelijk.
Daarna worden verschillende projecties gegeven, voorstellende installaties, ingericht om de getapte hoeveelheden vloeistof te meten; om verschillende vloeistoffen in een gecombineerde installatie onder te brengen, zooals bij drogisterijen noodzakelijk is; van een tankwagen, eveneens veilig gesteld volgens systeem Martini & Hüneke.
Daarop kwam het tankschip aan de beurt, waarbij door spreker een stuk wordt voorgelezen uit de Staatscourant, inhoudende een Koninklijk Besluit van 17 Maart 1910, waarbij, als gevolg van een internationale overeenkomst, gesloten tusschen de Rijnoeverstaten, tankschepen op den Rijn met eigen kracht mogen varen, mits gebruikmakende van verbrandingsmotoren en onder voorwaarde, dat de voor het aanloopen benoodigde benzine volgens het systeem Martini & Hüneke veilig gesteld wordt.
Daarna wordt een veilig gesteld motorbootje, voorzien van een Kromhoutmotor op het doek geprojecteerd en verklaard.
Vervolgens een veiliggestelde automobiel, een dito vliegmachine en eindelijk het bestuurbare luchtschip de „Suchard", hetwelk het volgend voorjaar van de Canarische eilanden naar Amerika zal varen.
Van de volgende rubriek, n.l. het verwerken der brandgevaarlijke vluchtige vloeistoffen, zooals chemische fabrieken, kan spreker tot zijn leedwezen slechts één voorbeeld aangeven, aangezien de inrichting van chemische fabrieken in den regel geheim is. Alleen de chemische wasscherijen zijn gemeen goed geworden, en worden daarvan een tweetal plaatjes vertoond.
Ten slotte werd nog een projectie gegeven van den grooten brand, die in 1906 het groote graanmagazijn en tevens garage van de Berliner Omnibusgesellschafft (Victoriaspeicher) verwoest heeft. Onder dit gebouw was opgelegd 120.000 liter benzine volgens het systeem M. en H. Alles verbrandde, maar van de benzine ging geen druppel verloren.
Spreker wees er verder op, hoe beweerd wordt, dat groote tanks, zooals die in gebruik zijn bij de petroleum- en benzinehandel in het groot, niet veilig gesteld konden worden. Dit is een dwaling. Alleen is het noodzakelijk, dat tegen zeer lagen prijs groote hoeveelheden indifferent gas beschikbaar zijn. Welnu, de Maatschappij vervaardigt een machine, waarmede een mengsel van 88 % stikstof en 12 % koolzuur voor minder dan 1 cent per M^3. vervaardigd kan worden. Natuurlijk zijn hier bij weer andere eischen voor het bedrijf, dan bij de gewone opslagplaatsen, maar

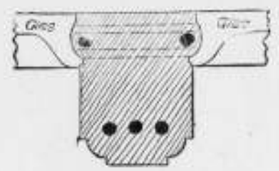

Fig. 3. Detail A. van fig. 2. Balk uit gewapend beton.

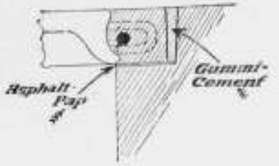

Fig. 4. Detail van fig. 2. Uitzettingsvoeg aan den rand.

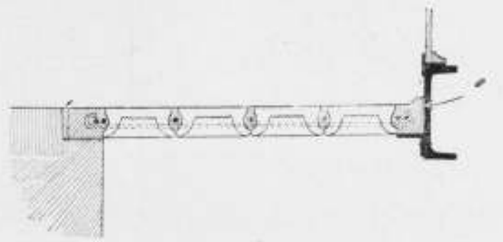

Fig. 5. Doorsnede van een kelderlicht aan de straat.

de bezwaren zijn overwogen en de toepassing is mogelijk.
Spreker zeide vervolgens, dat het doel is geweest duidelijk te maken, dat het systeem Martini & Hüneke een nieuwe tak der veiligheidstechniek heeft doen ontstaan en niet aangezien moet worden als uitsluitend een toepassing van dubbele pijpen en indifferente gassen, maar meer beschouwd moet worden als een nieuwe wetenschap.
De Overheid stelt daarom zooveel vertrouwen in het systeem, omdat verder toezicht van hare zijde vrijwel overbodig wordt. Bij een defect toch zal de eigenaar, omdat hij niet kan voortwerken, vanzelf verplicht zijn bij den installateur te komen om reparatie te verkrijgen.
Spreker wijst er verder op, hoe het Internationale Brandweercongres te Brussel gehouden van 27 Juli — 1 Augustus 1910 grootendeels handelde over de brandgevaarlijke, vluchtige vloeistoffen en het systeem Martini & Hüneke. Genoemd congres nam met algemeene stemmen het volgende besluit aan:
a. dat het transport en de opslag van brandgevaarlijke vloeistoffen slechts in daarvoor geschikte metalen vaten mag geschieden en dat tot dit doel niet metalen vaten formeel verboden behooren te worden,
b. dat daar, waar de hoeveelheid het voor het kleinbedrijf vast te stellen maximum overschrijdt en de opslag niet in de open lucht en in voldoende beveiligde en geisoleerde ruimte plaats heeft, door de overheid voor den opslag van brandgevaarlijke vluchtige vloeistoffen voorgeschreven behoort te worden een systeem, waarvan de veiligheidselementen functioneeren, onafhankelijk van de oplettendheid der arbeiders, dus automatisch zijn en vrij van mechanismen die in geval van gevaar kunnen weigeren.
c. dat het systeem Martini & Hüneke aan al deze voorwaarden volkomen voldoet.
Bovendien schonk de Fédération Royale des Corps de Sapeurs-Pompiers de Belgique als hooge uitzondering een gouden medaille aan den uitvinder, terwijl ook de tentoonstelling van Milaan een grand prix en twee gouden medailles toekende.
Ten slotte wijst spreker er op, hoe de gevaren voor menschen en eigendommen steeds grooter worden en hoe deze geheel voorkomen kunnen worden door toepassing van het systeem Martini & Hüneke.

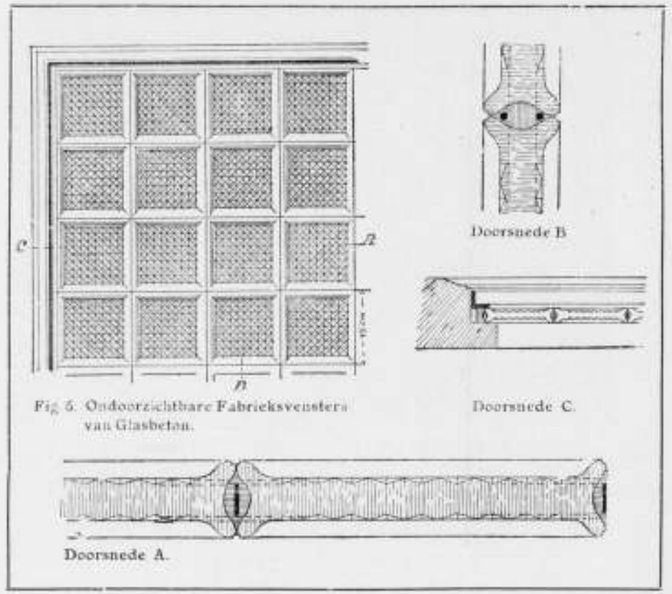

Fig. 5. Ondoorzichtbare Fabrieksvensters van Glasbeton.

Ook deze rede werd met belangstelling door de aanwezigen gevolgd. De verschillende proeven en ook de lichtbeelden werkten mede om het gesproken woord te bewijzen en te illustreeren. De voorzitter was zeker de tolk der gansche vergadering toen hij beide sprekers dank zegde, voor datgene wat zij de Afd. dezen avond op zoo aangename en duidelijke wijze mededeelden.

ALBERT COOL,
Secretaris.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

GLASBETON-VLOER- EN DAKLICHTEN.

De tot heden gebruikelijke bovenlichten bestaan uit ruiten, gevat in giet- of smeedijzeren ramen. Deze constructie heeft verschillende nadeelen.

De ongelijke uitzetting van ijzer en glas doet in dit laatste, vooral boven verwarmde ruimten, die bovendien des winters nog met sneeuw bedekt kunnen zijn, spanningen ontstaan, welke al spoedig vernieling der ruiten tengevolge hebben.

Bestaat de raamconstructie uit smeedijzer, dan komt er nog bij, dat gemakkelijk lichte doorbuigingen der ramen kunnen optreden.

Aan de bovenvlakte der glasplaten ontstaan daardoor drukspanningen, die veelal aan die zijde het bekende afschilferen doen ontstaan.

Een ander bezwaar, ook voor staande ramen en daklichten is het roesten van het ijzer, waardoor dit geregeld nagezien en telkenmale overgeverfd dient te worden.

De roeden onderscheppen door hun onvermijdelijken vorm veel licht.

De brandvrijheid van gebouwen van d.g. ramen voorzien is nog vrijwel illusoir, daar de ijzeren ramen natuurlijk al evenmin tegen vuur bestand zijn als de ruiten. Aan al deze bezwaren wordt tegemoet gekomen door een sedert korten tijd ingevoerde [1]) constructie, waarbij de roeden van betonijzer worden vervaardigd.

De dragende ijzerdeelen zijn hierbij geheel door cement omgeven. Het vormen van roest wordt dus voorkomen. De glasplaten hebben zoodanigen vorm, dat zij aan de onderzijde de roeden geheel omsluiten, zoodat het raam aan die zijde een geheel aangesloten glasvak vormt, dat gemakkelijk te reinigen is. Dit laatste maakt de constructie bijzonder geschikt waar gevaar voor het verzamelen van smetstof kan ontstaan, zooals in ziekenhuizen, alsook voor ruimten en lokalen, waar zuurhoudende dampen ontwikkeld worden.

Het spreekt van zelf, dat deze constructie veel grootere zekerheid tegen brand biedt, dan alle andere gebruikelijke raamconstructies.

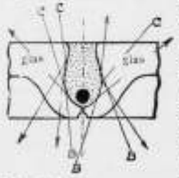

Fig. 8.

Uit den bijzonderen vorm vloeien nog de volgende voordeelen voort. Een groot aantal lichtstralen, die bij vroegere constructies verloren gingen, dringen nu nog in het te verlichten vertrek door (fig. 8). Aan de andere zijde wordt het licht, van af de binnenzijde gezien, zoodanig gereflecteerd, dat de cementvoegen onzichtbaar blijven.

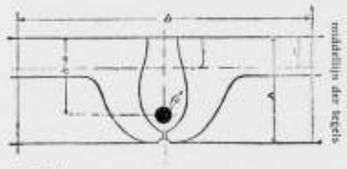

Fig. 9.

De buitenvlakte der ramen ligt in vloeren en daken met deze vlakken gelijk. Zij vormen dus geen hoeken, waarin sneeuw en regen zich kunnen verzamelen en aanleiding tot lekkage geven.

Bij werken in betonijzer kunnen de ramen door dezelfde werklieden worden uitgevoerd, die het overige werk samenstellen. De moeielijkheid van het ingrijpen van verschillende leveranciers of uitvoerders wordt dus vermeden.

Bij het aanbrengen worden de ruiten om de ijzerstaven geplaatst en daarna de cementbeton (het beste 1 dl. cement op 2 dl. zand) in de voegen gestampt of gegoten. Voor fabrieksvensters e.d. worden ook ruiten gemaakt, die de betonijzerroeden aan beide zijden omsluiten. Fig. 7 toont een venster in glasbeton in verband met baksteen van verdienstelijke architectuur, en met buitengemeen stevig raamkarakter.

Bij de *berekening van het draagvermogen* der constructie wordt alleen rekening gehouden met de betonijzerstaven, en deze geschiedt dan ook als voor gewone betonijzerbalken.

Bij aanname eener belasting inc. eigen gewicht van 300 KG. per M², worden gevonden de volgende waarden van eenige grootheden, die daarbij te pas komen.

Voor raamtegels met b = 15 cM. (zie fig. 9).

Lengte der roeden in M.	Wapening staaf. diameter in mM.	Wapening staaf. doorsnede in cM².	Doorbuigend moment	Waarde voor X	Druk in de beton σ_b	Trek in het ijzer σ_y	Afschuiving in de beton V
0.60	6	0.28	405	1.05	14	400	3.9
0.75	7	0.38	640	1.20	20	470	4.3
0.90	8	0.5	900	1.33	25	500	4.5
1.05	10	0.78	1240	1.58	30	460	4.3
1.20	12	1.13	1620	1.81	35	430	4.2
1.35	12	1.13	2060	1.81	45	550	4.75

Beproevingen tot aan de breuk uitgevoerd in het Koninklijk Proefstation der Berlijnsche Technische Hoogeschool geven verrassend hooge uitkomsten, terwijl gegoten roeden aanmerkelijk sterker bleken dan gestampt. Dat ook uit een architectonisch oogpunt met dit materiaal wel wat te bereiken is toont afbeelding 10.

SCHAAD.

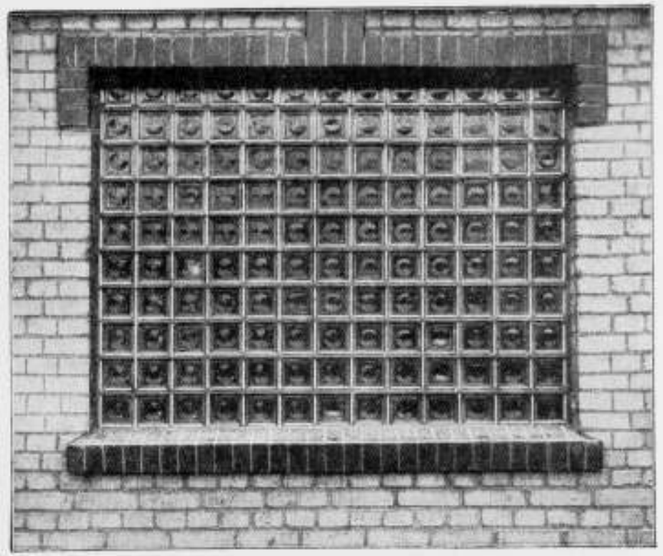

Fig. 7. FABRIEKSVENSTER VAN GLASBETON.

DE RESTAURATIE VAN DE BORO-BOEDOER.

Voor eenigen tijd gaf de Javabode een drietal artikelen over bovengenoemd onderwerp.

Hieraan en aan eenige aanteekeningen over dat bouwwerk, die reeds gernimen tijd op publicatie wachten, wordt het volgende ontleend:

Dit belangrijk werk, dat na voltooiing ongetwijfeld de aandacht van geleerden, kunstenaars en wijsgeeren over de geheele wereld zal trekken, is sedert een viertal jaren in Midden-Java ondernomen.

Het is thans die voltooiing nabij. Nog weinige maanden slechts moet er gewerkt, betrekkelijk nog slechts weinige steenen behoeven er op elkander gelegd te worden en dan zal het werk gereed zijn, zal de groote arbeid van de restauratie van de Boro-Boedoer zijn beëindigd.

Dat zal een glorie voor Nederlandsch-Indië beteekenen.

Gelijk bekend is komen op geheel Java, min of meer verspreid oude bouwwerken voor.

Twee streken zijn aan te wijzen, waarbij dat voorkomen meer frequent is.

De eene streek is die ten Zd. van Semarang, om in het Djieng gebergte, zijnde ter plaatse van het oude rijk Mataram; de andere ligt ten Zd. van de Solorivier tot- en langs de straat van Madoera, waar o.a. het rijk Madjopahit zich bevond.

Van al deze monumenten is de overweldigend grootsche ruine van de Boro-Boedoer het meest bekende; geen reiziger van beteekenis bezoekt Java of hij laat zich brengen naar den wonderen steenhoop, ruine van een der grootste, schoonste en meest belangwekkende bouwwerken op aarde.

De Boro-Boedoer ligt in het dal van den Progo en wel in een rechte lijn met de Tjandi (= tempel) Mendoet en de Tjandi Pawon.

Oneigenlijk spreekt men van den Boro-Boedoer meest als van een tempelruine; het is echter geen tempel maar een graftmonument (Stoepa).

Volgens den volksmond moeten de drie opgenoemde bouwwerken door een onderaardschen gang verbonden zijn geweest. Daarvan is tot heden echter niets gebleken.

Dit is al weder tout comme chez nous: ook ten onzent bestaat geen oude burcht of oud klooster of het volksgeloof dicht er onderaardsche gangen en gewelven aan toe.

In groote trekken bestaat de Boro-Boedoer, gelijk bekend, uit 4 rondgaande galerijen van in hoofdzaak kwadratischen vorm, waarboven 3 ronde plateaux en bekroond door een nog nader te beschrijven middenstuk.

De toegang tot elke galerij geschiedt door een poort, waaronder de trap doorloopt.

In afb. 1 is een vierde gedeelte van het grondvlak voorgesteld, terwijl afb. 2 een halve doorsnede aangeeft, waarop de hoofdafmetingen vermeld staan.

[1]) n. l. door de Naaml. Venn. Nederl.-Amerik. Handels-Maatschappij, voorheen Williams & Co., Witte Huis Rotterdam. Filiaal te Amsterdam, Utrechtsche Dwarsstraat.

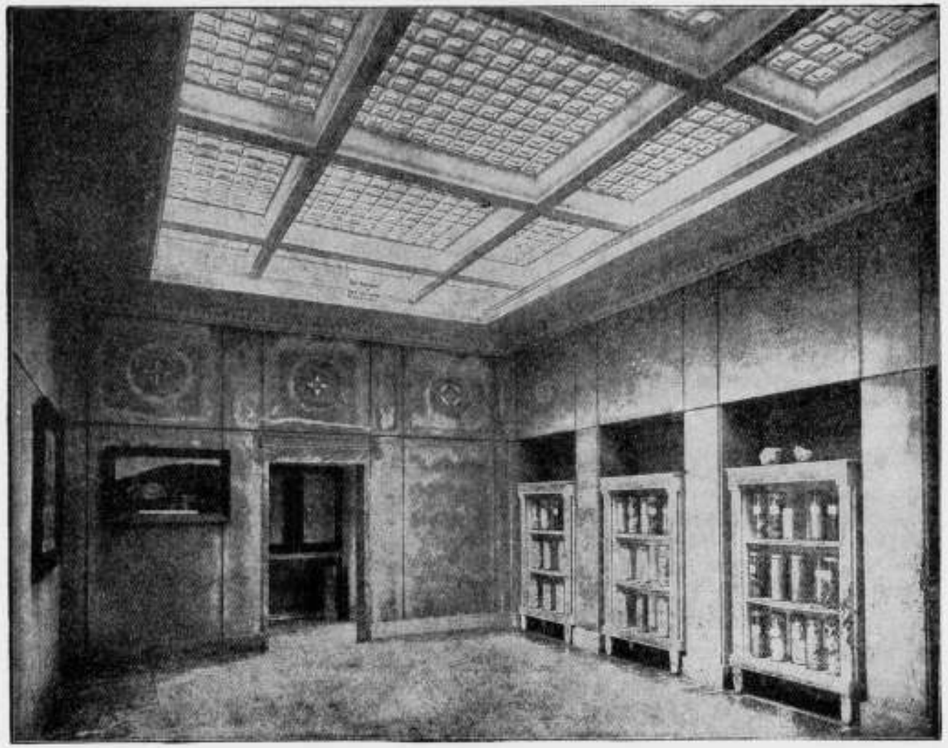
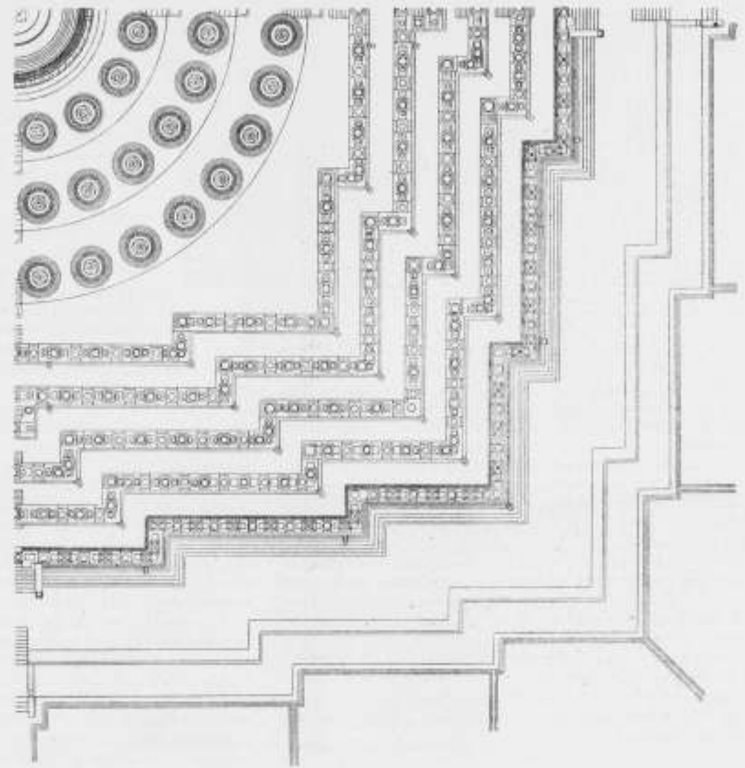

Fig. 10. INTERIEUR MET GLASBETONDAK, ontworpen door Prof. BEHRENS te Berlijn.

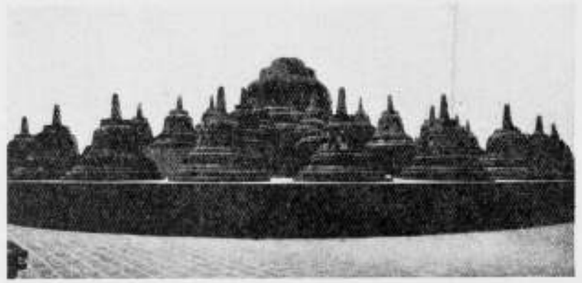
De toegangstrappen bevinden zich, gelijk op afb. 1 is aangegeven op het midden van de zijden, d.i. op de 4 hoofdwindstreken.
De galerijen zijn voorzien van nissen, in welke beelden zijn geplaatst in verschillende meditatie houdingen.
Elke houding heeft zijn eigenaardige beteekenis; zoo is die, waarbij een hand plat tegen de knie gehouden wordt, eene aanduiding van het oproepen van getuigen (om het Buddhi zijn van den voorgestelden persoon te bewijzen); die waarbij de haaks gebogen vingers der beide handen gereed staan in elkaar te grijpen, geeft aan dat over het verband van oorzaak en gevolg, d.i. den kringloop der dingen, wordt nagedacht.
Ook de wanden der galerijen dragen reliefvoorstellingen uit het leven van Buddha.
Het beeldhouwwerk is met een klassieke voornaamheid uitgevoerd en dat wel in een steen van buitengewone hardheid, een soort lava-trachiet.
Het versieren geschiedde waarschijnlijk nadat de steenen in het werk waren gebracht, waardoor verklaarbaar is waarom de aansluitingsnaden vaak dwars door een gelaat loopen.
Bij het opeenstapelen werd een soort trasmortel als bindmiddel gebruikt.
Op de plateaux treft men aan z.g.n. dagobs, d. z. een soort opengewerkte klokken of helmen, de wand is à jour bewerkt, waaronder een Boeddhabeeld is geplaatst, dat dus van buiten af zichtbaar is.
De hoofddagob, welke het geheel bekroont, is gesloten en bevat 2 boven elkaar gelegen ruimten. De kleinere dagobs staan in 3 kringen van achtereenvolgens 16, 24 en 36 stuks om den groote gegroepeerd. Afb. 3 vertoont een fotografische opname van deze plateaux.

Twee versieringsmotieven komen in de oude Indische bouwkunst algemeen voor. De eerste is een Banâspatikop (Banâspati is de zoon van Shiva = de Verdelger, en stelt de Tijd voor). Een voorbeeld daarvan wordt op afb. 4 voorgesteld.
Het andere is een Makarafiguur. Makara is het rijdier van Kama (= de God der liefde en van den hartstocht); het wordt voorgesteld als hebbende een visch- of slangenlijf met een olifantskop, waarvan de slurf dikwijls tot een ander beest is vervormd, terwijl de geopende muil vaak weder een ander attribuut draagt.
De wanden van de hoofdtrappen eindigen in d.g. Makarafiguren, als op afb. 5 worden weergegeven (naar gipsafgietsels).
Heel vaak komen beide motieven boven tempelingangen gecombineerd voor. De beteekenis daarvan moet dan zijn, dat hij, die den tempel binnentreedt buiten den tijd en den hartstocht moet staan.
Veelvuldig worden ook arabesken toegepast, die dan meestal bestaan uit vervormingen van het woordteeken S-hri (= heilig). Ook de slang speelt natuurlijk een grooten rol. Afb. 6 geeft hiervan een voorbeeld, aangetroffen aan de Tjandi Prambanan dragende de Mahadeva. Het is een prachtig staal der Indische beeldhouwkunst; vooral de decoratieve behandeling der lippen verdient bijzondere aandacht.
Van de reliëfs die de muurvlakken der gaanderijen versieren worden er hier twee weergegeven.
Op afb. 8 is voorgesteld de geboorte van den Buddhisatva als Gautama (= prins) Siddhârtha. Koningin Maya sluimert op haar pronkbed, waarbij eenige bedienden wacht houden en haar koelte toewaaien. Rechts in den bovenhoek komt de Buddhisatva in de gestalte van een jongen olifant (Een olifant geeft altijd wijsheid te kennen) op lotuskussens gedragen, onder een pajoeng aandraven.
Ingang van tuin en paleis worden bewaakt door zwaar gewapende Ksattryas (= krijgsknechten).
Op de verandah van de slaapkamer staan 2 vrouwen. Rechts in den benedenhoek zitten 3 personen in allen eerbied en beschouwing van een reuzenlotus, die uit de onderwereld opschiet en doordringt tot in Brahma's hemel. Op dezen lotus staat een nap, bevattende de essence van alle kwaad, welk vergift de Buddhisatva, alvorens geboren te worden, om al het geschapene een gunst te bewijzen, opdrinkt, daarmede alle wezens verlossend van hun lijden.
Volgens de leer der Buddhisten viel dit tijdstip voor op 624 v. Chr. Afb. 8 stelt voor het vertrek van Siddhârta uit het paleis zijns vaders, koning Çuddhodana, nadat bij zich zijn roeping is bewust geworden. Het moment vertoont den prins zijn koetsier Chandaka lastgevend zijn rijpaard te zadelen, welke laatste smeekt dien last niet te behoeven uit te voeren en van het voornemen tot vertrek af te zien.
Waarschijnlijk is het dat ook in de Indische bouwkunst, die zich over zoo'n grooten tijdkring uitstrekt, tijdperken te onderscheiden zijn, waarin wellicht op hunne wijze van klassiek en renaissance kan gesproken worden.

Afb. 1 en 2. 1/4 Plattegrond en 1/2 Doorsnede der Bôrô-Boedoer.

Nederland nu heeft dezen beschreven schat van gebeeldhouwden steen, die met de heerschappij over dit land aan zijn zorg was toevertrouwd, behoed voor verval, er het voortbestaan van verzekerd. Het heeft in dit opzicht zijn plicht zoowel tegenover het voorgeslacht, van 't welk het die wonderen erfde, als tegenover het nageslacht, vervuld; en daarbij heeft het een tot onherkenbaar wordens toe afbrokkelend kunstwerk voor een deel zijn oorspronkelijken vorm weten terug te geven.
Dat moet onze regeering en hem, wien zij het werk opdroeg, tot eer strekken.
Omtrent de geschiedenis van de restauratie valt nog het volgende op te merken.
In 1886 ontdekte de hoofdingenieur IJzerman, dat de oorspronkelijke voet van de Bôrô-Boedoer een geheel anderen opzet had dan de toen waarneembare. Het bleek, dat achter de steenmassa van het onderste, breede terras de monumentaal geprojecteerde voet der stoepa doorliep, eindigend in een hoog plint, versierd met beeldhouwwerken. De heer IJzerman onderstelde, dat de oorspronkelijke voet te zwak was; dat de bouwmeesters, toen

Afb. 3. Bôrô-Boedoer. Plateau's met dagobs.

het monument verbouwd was, een begin van verzakking hebben waargenomen en toen de reusachtige aanstapeling hebben aangebracht als versterking. Bij het in 1900 ingestelde fundeeringsonderzoek bleek deze onderstelling juist te zijn.

In 1890 werd door het gouvernement een bedrag van f 9000 beschikbaar gesteld, om den oorspronkelijken voet te ontblooten en de reliëfs te fotografeeren. Uit den aard der zaak geschiedde dit volgens een systematisch werkplan, waarbij telkens slechts een gedeelte werd gedeblayeerd, opgenomen, en vervolgens weder dichtgedekt, alvorens de naastliggende stukken onder handen te nemen. De cliché's werden vervaardigd door den Djokja'schen fotograaf Cephas. Het bleek, dat dit gedeelte versierd was met 160 reliëfs, die alle voortreffelijk behouden waren gebleven. Een gedeelte droeg korte inscripties in oud-Javaansche karakters; deze legenden waren in hoofdzaak een korte aanduiding van hetgeen het reliëf zelf te aanschouwen gaf en bevestigden het mahayanistisch karakter van den bouw, doch verspreidden overigens niet meer licht.

In 1890 werden eindelijk maatregelen genomen om te overwegen, wat er gedaan diende te worden voor de instandhouding van het bouwwerk.

Nadat steenen en aarde weder waren teruggelegd en de aarde dit merkwaardige geheim uit Java's pre-historischen tijd opnieuw te bewaren had gekregen, bleef de Bôrô-Boedoer liggen voor wat zij was tot 1900 toe.

In 1900 werd door Gouverneur-Generaal Rooseboom een bezoek aan de Bôrô-Boedoer gebracht.

De overtuiging, dat er iets gedaan moest worden om het bouwwerk tegen verval te behoeden, deed hem een commissie benoemen, met dr. Brandes als voorzitter en den heer Van de Kamer en den genie-officier Van Erp als leden, uit wier rapport in 1902 bleek, dat de heer Van Erp en dr. Brandes van meening waren, dat men alleen moest trachten het monument in zijn toenmaligen staat te bewaren, waartoe vooral een behoorlijke waterafvoer noodzakelijk zou wezen. De heer Van de Kamer wenschte bovendien een ijzeren overkapping gemaakt te zien.

Op de begrooting voor 1905 werd f 48.000 uitgetrokken voor werken in den geest van het advies Van Erp-Brandes. Door den dood van dr. Brandes kon kapitein Van Erp echter eerst in Augustus 1907 een begin maken met den arbeid hem toevertrouwd. Hij begon ter regeling van den waterafvoer met de noodige ontgravingswerken ter blootlegging van het tempelplein en stuitte daarbij op een reusachtige massa steenen materiaal, daar vermoedelijk beland in den tijd van Cornelius. Deze vondst gaf hem aanleiding een verandering in het oorspronkelijk plan voor te stellen, waarvoor de regeering bleek te vinden te zijn; bij de begrooting van 1910 werd een som van f 34.000 voor de uitvoering der nieuwe plannen beschikbaar gesteld.

Die plannen beheisden in hoofdzaak het teruggeven, voor zoover dit mogelijk zou blijken, aan de Bôrô Boedoer van het oorspronkelijk silhouet. Daartoe zouden alle nissen van den hoogsten gaanderijmuur benevens die, gelegen op de diagonalen van den tempel, worden gerestaureerd; voorts alle dagobs op de cirkelvormige terrassen, inclusief den, het geheel bekronenden hoofddagob. Verder zouden ook de overige nissen langs de zijden der vierkante terrassen worden hersteld, voor zoover het materiaal daarvoor te vinden was, — voornamelijk alweer die, welke op de uitsprongen lagen.

Dit werk nu is het, 't welk de heer Van Erp thans zoo goed als tot een eind heeft gebracht; een werk, van welks voltooiing en slagen een ieder, die thans de Bôrô-Boedoer bezoekt, zich overtuigen kan.

De restauratie was door dit werkplan aan bepaalde grenzen gebonden. Zij is thans, gelijk gezegd, zoo goed als afgeloopen en de heer Van Erp vertrekt over eenige maanden naar Nederland, wanneer hij het uitvoerige verslag van zijn werkzaamheden zal hebben samengesteld.

Op de begrooting voor 1912 zal een bedrag van f 25.000 worden uitgetrokken, als eersten termijn van een vermoedelijk totaal bedrag van circa f 50.000 voor de samenstelling en uitgave eener nieuwe Bôrô-Boedoer-monografie, waarin de resultaten zullen worden gepubliceerd van de fotografische opnamen, met een archeologische en een bouwkundige beschrijving van het monument.

Over de hoofddagob lezen wij wijders nog, dat in het opgebarsten gewelf scheef, half weggezakt tusschen het puin, een Buddhabeeld stond, 't welk ontegenzeggelijk als het voornaamste, het heiligste van den bouw was beschouwd.

Dit beeld, niet grooter dan de andere beelden van dhyani-Buddha's, welke in nissen en andere dagobs in zulk een overstelpend groot aantal op de Bôrô-Boedoer te vinden zijn, vertoonde — wij hebben natuurlijk niet de pretentie hier iets nieuws te vertellen, de zaak is sedert lang en genoegzaam bekend — de zeer merkwaardige eigenaardigheid van niet geheel afgewerkt te zijn. Terwijl andere Buddha-beelden van het heiligdom, zonder onderscheid, al moge het eene ook mooier zijn dan het andere, met zorg zijn afgewerkt (in den omtrek van den tempel vond men enkele beelden, die om de een of andere reden gebrekkige bewerking, enz., waren afgekeurd, wat op een effectieve kunstcontrôle wijst!), zijn van dit beeld, het heilige bij uitnemendheid, de kruin, de handen en de beenen slechts in ruwe trekken, aangegeven.

Tal van onderstellingen zijn ten deze gangbaar of mogelijk. De meest prozaische maar tevens wel de onwaarschijnlijkste, welke in verband hiermede werd geopperd, is wel, dat de bouwlieden van den tempel, omdat het beeld toch in een gesloten koepel voor goed aan het oog der wereld zou worden onttrokken, het niet de moeite waard zouden gevonden hebben, dit tot in bijzonderheden af te werken. Waar echter de geheele bouw getuigt van de groote piëteit dier bouwlieden, alles in den bouw zijn eigenaardig symbolische beteekenis bezit, wijzend op den ernst, waarop alles tot in de onderdeelen was overdacht, en tevens de vele beelden van Buddhi's op den tempel aangebracht, alle volmaakt afgewerkt zijn, daar laat het zich niet gevoegelijk onderstellen, dat, impieus en slordig, ter wille van een belachelijk kleine economie, het allerhoogste en heiligste van het heiligdom, bij wijze van een „'t komt er toch niet op aan", van een niet geheel afgewerkt beeld zou zijn voorzien.

Een andere onderstelling, een veel waarschijnlijkere, steunt op de verheven gedachte, dat het allerhoogste beginsel niet door menschenhand aftebeelden is en dat niet afgewerkt zijn van het beeld daarvan het symbool moet wezen. Voor de Israëlieten was Jawhè letterlijk de Onuitsprekelijke; de bouwmeesters van de Bôrô-Boedoer zouden hier een gelijksoortige gedachte hebben willen wedergeven.

Gelijk wij zeiden, lag het beeld vroeger half verzonken tusschen het puin van den dagob.

De fundamenten waren blijkbaar door schatgravers opgebroken en het beeld was dientengevolge weggezakt. Bij de restauratie werd het van onder het puin te voorschijn gehaald en naar beneden gebracht. Hier staat het nog, hoewel de groote dagob weer geheel opgebouwd en gesloten is. Het had in de bedoeling van den heer Van Erp gelegen het beeld zijn vroegere plaats binnen den gesloten dagob te hergeven, maar aangezien het bestuur van het Bataviasch Genootschap het wenschelijker vond, dat het ter beschikking zou blijven van de geleerde wereld die het, voor het geval het weder in den koepel werd opgeborgen, niet meer tot een voorwerp van studie zou kunnen maken, vermocht hij zijn van veel piëteit voor zijn werk getuigend voornemen niet ten uitvoer te brengen.

De groote dagob, hoewel geheel gerestaureerd, is thans ledig. Het beeld staat beneden in de werkplaats — terwijl het in de bedoeling ligt er een geschikte plaats op het tempelplein voor in te richten.

Of de tempelroovers, die de dagobs hebben opengebroken, daar iets van waarde hebben gevonden, is niet bekend. Onwaarschijnlijk is het niet, dat zij daar werkelijk buit hebben behaald, want vaak werden in soortgelijke buddhistische heiligdommen voorwerpen van waarde verborgen.

Indien er ooit onder den dagob schatten hebben gelegen, dan zijn die er sedert lang reeds uitgehaald.

Een andere vraag is, of onder dien dagob ook, b. v. in een daaronder dieper in den heuvel doordringende schacht, Buddha- reliquieën waren verborgen. Om dit vraagstuk op te lossen, heeft de heer Van Erp tot zekere diepte onder den dagob gegraven — maar geen spoor van een bewaarplaats werd door hem gevonden.

Dat de Bôrô-Boedoer nog geheimen voor ons zou verbergen, is dus niet te onderstellen.

De aandacht behoort ten slotte nog gevestigd te worden op een ander resultaat der restauratie.

Wij bedoelen het completeeren van sprekende reliefs van de balustraden met steenen, die bij de ontgraving te voorschijn kwamen.

Voornamelijk in de serie der balustrade van de eerste gaanderij waren de uitkomsten verblijdend. Tal van incomplete tableaux konden worden vervolledigd; ettelijke zelfs geheel verloren tafereelen konden worden herplaatst, wel niet altijd geheel compleet, doch toch zóó volledig, dat zij voor den archeoloog leesbaar werden.

Dit resultaat trekt uit den aard der zaak minder de aandacht der niet geleerde bezoekers; maar voor de archeologische wetenschap is het van groot belang, dat menige verloren schakel werd teruggevonden.

Dr. J. K. de Cock te Maastricht schrijft naar aanleiding van het probleem van het onvoltooide Boeddha-beeld in de N. R. Ct. o. a. het volgende:

Misschien zal het sommigen interesseeren dat er in het Bulletin de l'Ecole française d'Extrême Orient, Tome III, p. 78—80, een artikeltje over dit onderwerp voorkomt van den archeoloog A. Foucher, die van het probleem de volgende eenvoudige verklaring aan de hand doet. De Chineesche pelgrim Hinen-Thsang, die 629—645 in Voor-Indië de heilige plaatsen van het Buddhisme bezocht, vertelt dat er zich in den beroemden Mahabodhitempel, dicht bij Gaya, opgericht naast den heiligen boom, waaronder den Meester de verlichting ten deel viel, een beeld bevond van den Buddha, dat niet voltooid was. Een Tibetaansch geschiedschrijver weet hetzelfde te verhalen. We weten verder dat de Meester er voorgesteld moet zijn geweest in de zoogenaamde bhûmisparça-houding, d. w. z. met gekruiste beenen neerzittend, de linkerhand in den schoot en met de afhangende rechterhand den grond rakend. Het Javaansche beeld nu vertoont dezelfde houding en is eveneens onafgewerkt. Deze twee punten van overeenkomst doen Foucher de veronderstelling opperen dat de incomplete Buddha van de Bôrô-Boedoer niets anders is, of althans wil zijn, dan een copie van dien te Gaya, die, in den tijd dat de Bôrô-Boedoer gebouwd werd, waarschijnlijk 850—900, het meest vereerde Buddha-beeld in Indië was, terwijl de Mahabodhi-tempel van alle Buddhistische bedevaartplaatsen de meeste bezoekers trok.

SCH.

Afb. 5. Bôrô-Boedoer. Makarafiguur.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG TECHNISCHE HOOGESCHOOL.

De afdeeling der algemeene wetenschappen van de Technische Hoogeschool te Delft heeft de volgende bouwkundige prijsvraag uitgeschreven voor ingeschrevenen aan de T. H. School:

Men verlangt een teekening van een interieur van een Nederlandsche kerk, gebouwd vóór 1500, uit te voeren als aquarel, pen-, potlood-, crayon- of pastelteekening, naar keuze van den inzender.

Voor het vervaardigen der perspectivische teekening mag geen gebruik gemaakt worden van constructieve of photografische hulpmiddelen.

De antwoorden moeten vóór of op 31 October 1912 worden toegezonden aan den secretaris van den Senaat der Technische Hoogeschool.

De afdeeling zal 8 Januari 1913 haar oordeel over de ingekomen antwoorden openbaar maken.

BOEK-EN PLAATWERKEN

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft de volgende boeken ontvangen:

Dr. H. Wefers Bettink, Oud-Hoogleeraar, Loodwit; uitg. F. v. Rossen; — The American Institute of Architects, Quarterly Bulletin April 1911; Annuary for 1911; Proceeding of The Forty-Fourth Annual Convention 1910; — Dr. A. von Zahn, Ontleedkundig Handboekje; uitg. J. A. Sleeswijk; — Bouw- en Woningtoezicht, Gem. Amsterdam, Jaarverslag 1910; — Brandweer Gem. Amsterdam, Jaarverslag 1910; — Techn. Hochschule, Hannover, Programma 1911—1912; — C. W. Nijhoff, Een bezoek aan Schoonhoven; overdruk uit Architectura; — R. S. Stokvis & Zn. Ltd., De Industrieele Gids, 4e jaargang no. 1; — Afd. Handel, Dep. v. L., N. en Handel, Verslag van de Commissie tot Onderzoek van Kalkzandsteen; — W. A. C. Hofkamp, Dir. Gem. werken Leeuwarden, De toren „de Oldehove" te Leeuwarden en zijne Geschiedenis; uitg. Meijer en Schaafsma; — Bouwkunst en Vriendschap, Jaarverslag 1910; — Henri Evers, De Architectuur

in hare Hoofdtijdperken, deel II afl. 9; uitg. L. J. Veen; — C. P. van Hoek, Bibliotheek voor schilders no. 1 (Handleiding voor het Huisschilderen), uitg. van Mantgem en de Does; — Arti et Amicitiae, Verslag 1910; Afd. Handel, Dep. v. L., N. en Handel, Verslagen en Mededeelingen van de Afd. Handel, jaargang 1911 no. 4; — W. Schlusen & Co., Crittall Metals Casements; — Centraal Bureau voor de Statistiek, Maandschrift jaargang 6, afl. 8; — Centraal Bureau voor de Statistiek, Bijvoegsel overzicht betreffende loonen en arbeidsduur schilders, stucadoors en witters in bouwbedrijven; — C. P. van Hoek, Waarom geen Loodwitverbod? uitg. F. v. Rossen; — C. B. Posthumus Meijjes, Korte beschrijving van het te bouwen Zusterhuis en Ziekenhuis van de Ned. Herv. Diac.-Inrichting te Amsterdam; — Ned. Cement-Syndicaat, Geknoei bij den Cementhandel; Normen van Portland-Cement van December 1909; Kunst Portland-Cement en zijn surrogaten; — Adriaan Moen, Het gerest. gebrandschilderde Glas in den Noorder-Kruisbeuk der Groote of St. Janskerk te Gouda.

BERICHTEN

Heemschut. Het bestuur van den Bond Heemschut, tot bescherming der schoonheid van Nederland, heeft zich tot den minister van waterstaat gewend met het verzoek, de Electrische Spoorwegmaatschappij te willen gelasten, de ergerniswekkende reclameborden, welke die Maatschappij dezer dagen tegen de palen van de electrische leiding op den rijksweg tusschen Amsterdam en Haarlem heeft doen plaatsen, te laten verwijderen.

Het Rijksmuseum ontsierd. In Architectura komt het volgende bericht van zeer goed ingelichte zijde voor:

Naar men uit goede bron verneemt, word een van de schoonste bouwwerken uit den tegenwoordigen tijd wederom ernstig bedreigd. Wederom!; want het is niet de eerste maal dat men zonder slag of stoot een aanbouw aan het Rijks-Museum heeft geduld. Dat het tijd wordt hier ernstig in te grijpen om te trachten te verhinderen dat meerdere uitbreiding van aanbouwen plaats heeft, is wel de plicht van elk die prijs stelt niet alleen op oude, doch ook op hedendaagsche monumenten. De quæstie is deze:

Het plan bestaat den aanbouw voor de verzameling „Moderne Kunst", welke reeds zoo'n afschrikwekkend voorbeeld van uitbreiding is, en een groot deel van het Museum aan het oog onttrekt, uit te breiden in Noordelijke richting, zoodat ook een der zijvleugels, die langs de Jan Luijkenstraat, gezien van het Museumplein, aan het oog onttrokken zal worden, benevens de zuidelijke topgevel van dien vleugel. Nood breekt echter wetten! en zoo zal men zien dat men voor eene collectie schilderijen, welke men even goed overal elders kan plaatsen, een onzer hedendaagsche monumenten zal gaan opofferen! Neemt men daarbij nog in aanmerking dat men om die uitbreiding te volvoeren, al de pas keurig opgestelde fragmenten van de Nieuwe Zijds Kapel zal moeten loopen en op een andere plek wederom zal moeten opstellen, dan blijkt hier tevens uit, dat er vrij roekeloos met de rijksmiddelen wordt omgesprongen. Aanbeveling zou het daarom verdienen om hiertegen een ernstig protest ter gelegenertijd aan de bevoegde autoriteiten te doen toekomen, opdat onze nakomelingschap ons niet die miskenning behoeft toe te schrijven, waarvoor wij hen zoo menigmaal hebben aansprakelijk gesteld, en dat ons niet het verwijt treffe, dat wij de Oude Monumenten weliswaar beschermden, doch voor die onzer tijdgenooten geen oog hadden, en niet wisten te waardeeren. Door deze waarschuwing de aandacht te trekken van de steeds zoo actief optredende Genootschappen is het doel van deze regelen.

Heimatschutz. Duitsche en Oostenrijksche belangstellenden in plaatsbescherming zijn in grooten getale vergaderd geweest te Salzburg, van 13 tot 15 September. Men heeft daarbij gesproken over hetgeen reeds is tot stand gebracht en over het nog wenschelijke. Daarbij werd door prof. Schultze te Naumburg gewezen op de noodzakelijkheid, het oude en het nieuwe goed uit elkander te houden en niet door overmatigen zorg voor het bestaande de schepping van eigen kunst te belemmeren.

Prof. Gurlitt uit Dresden sprak over de ontvolking der stadscentra, die meer en meer door de bewoners verlaten worden, terwijl de oude huizen dienst doen voor kantoren, winkels enz. Daarbij neemt het verkeer overdag enorm toe. De behoefte aan breedere wegen doet zich gevoelen, en men is geneigd de oude gebouwen, toch niet meer zoo geschikt voor het doel waar zij thans voor gebruikt worden, op te ruimen, hetgeen een ontaarding van het stadsbeeld ten gevolge heeft.

Het redmiddel ziet de hoogleeraar in een doelmatige regeling van het verkeer, gelijk het te Londen met succes wordt toegepast. Gebroken moet worden met het stelsel, waarbij het onderling verkeer der randgedeelten eener groote stad plaats heeft door de binnenstad. Zoo worden de enge straten noodeloos met verkeer belast. De uitbreiding dient berekend te zijn op een direct verkeer der buitenwijken met elkander.

Interessant was de uiteenzetting van prof. Swoboda te Weenen over de verhouding van de katholieke kerk en de Heimatschutzbeweging. De kerk is deze beweging zeer wel gezind en verschillende harer instellingen werken in gelijke richting. De kerk bewaart hare eigendommen en houdt ze in stand omdat ze gewijd zijn. Zij erkent niet een bepaalden stijl, maar alle stijlen zijn haar gelijk, hoewel zij hecht aan voortzetting der traditie. Doel van de kerk is, hare gebouwen en bezittingen te bewaren in bruikbaren staat. Wanneer het gebouw niet meer bruikbaar is of bruikbaar kan gemaakt worden, offert de kerk het op. Dan kan geen „Heimatschutz"-beweging er meer iets aan verhelpen. Sinds de negende eeuw bestaat een telkens weder (tot 1869) vernieuwd verbod om kerkelijk goed te vervreemden. Een reeds in den oud-christelijken tijd gegeven wet schrijft voor dat aan iederen priester bij de wijding de beteekenis der kerkelijke monumenten wordt duidelijk gemaakt, waarbij hem op het hart wordt gedrukt, tot instandhouding mede te werken. Eindelijk heeft het concilie van Trente voorschriften gegeven, betreffende de voor den dienst noodzakelijke herstellingen en veranderingen.

Zoo vullen dus de kerkelijke reglementen op gelukkige wijze de beginselen der monumentenbescherming aan, zij het ook dat de kerk de bruikbaarheid der gebouwen en gereedschappen op den voorgrond blijft stellen.

Prof. Dehio te Straatsburg, eindelijk, waarschuwde tegen de te groote centralisatie in musea. Een museum moet eerst gebouwd worden wanneer de voorwerpen er zijn; de collectie moet langzamerhand ontstaan. Ieder kunstvoorwerp verliest iets van zijn waarde wanneer het onttrokken wordt aan de omgeving waar het ontstond. Daarom handelt men verkeerd en in strijd met de Heimatschutz-beginselen door uit den vreemde kunstwerken weg te koopen en die te plaatsen in een hun niet passende omgeving. *Alg. H. Bl.*

Emailleeren. In de School voor Kunstnijverheid Haarlem zal de cursus voor het emailleeren dezen winter worden geopend. De directeur der school heeft daartoe, als leerkracht, eene zeer bekwame, practische, geoefende emailleuse weten te vinden, mejuffrouw Sofie Sander, te Weenen, oud-leerlinge der Kunstnijverheidschool aldaar en die door eene veeljarige praktijk het emailleervak geheel in hare macht heeft.

De cursus zal gedurende zes achtereenvolgende maanden gegeven worden.

Ook leerlingen, die geen verdere lessen der School voor Kunstnijverheid wenschen te volgen, kunnen zich voor dezen cursus aanmelden, mits zij reeds eenigszins in de artistieke metaalbewerking geoefend zijn.

De directeur der school is gaarne bereid daaromtrent nadere inlichtingen te verschaffen.

31ste JAARG. – 21 OCT. 1911. – No. 42

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1–5 regels ƒ 1.–, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Conferentie Bouwkundig Element „Heimatschutz" — REDACTIONEEL GEDEELTE. De bebouwing van het Damplein te Zaandam, door J. G. — Bij de teekening der Ned. Herv. kerk te Bloemendaal. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Ontsiering, door A. W. Weissman. — De Bouwbedrijven in 1910. — Hoe sterven onze Monumenten? — Vergaderingen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

De volgende lichamen: de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; — het Genootschap: Architectura et Amicitia; — de Vereeniging: Bouwkunst en Vriendschap; — de Bond van Nederlandsche Architecten en de Bond Heemschut, hebben op initiatief van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het voornemen te houden eene CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

Het **DOEL** van deze conferentie is op populaire wijze in de breede kringen van hen, die bouwen, die bouwkundig onderwijs geven of die in het algemeen bij de bouwkunst betrokken zijn, propaganda te maken voor de beweging tegen de ontsiering van ons land, in het bijzonder wat de architectuur betreft; na te gaan, welke plaats de architect in deze beweging moet innemen, om ten slotte een goede oplossing van het vraagstuk vast te stellen, dienstig voor autoriteiten in stad en land, voor het vakonderwijs en voor andere belanghebbenden en belangstellenden, zoodat de liefde voor de schoonheid van Nederland ook op dit gebied aangewakkerd en in goede banen geleid wordt.

Voor de Conferentie zijn de volgende **VOORDRACHTEN** toegezegd:

„OORSPRONG EN OVERZICHT VAN DE „HEIMATSCHUTZ" BEWEGING IN HET BUITENLAND EN IN ONS LAND, EN HETGEEN REEDS TOT STAND IS GEBRACHT, door den heer J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingenieur.

BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON IN VERBAND MET HET RECHT OP BEHOUD DER OUDE MONUMENTEN, door den heer JAN KALF, Kunsthistoricus.

BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON EN DE ONTWIKKELING DER MODERNE BOUWKUNST, door den heer J. GRATAMA, Bouwk. Ingenieur.

DE AESTHETISCHE EISCHEN AAN UTILITEITS-BOUWWERKEN TE STELLEN, door den heer J. F. KLINKHAMER, Bouwk. Ingenieur, Hoogleeraar in de Architectuur aan de Techn. Hoogeschool te Delft.

In verband hiermede zal een TENTOONSTELLING VAN AFBEELDINGEN VAN UTILITEITSBOUWWERKEN IN HOLLAND EN DUITSCHLAND gehouden worden, waartoe o. a. de beschikking is verkregen over de Wanderausstellung van het Deutsche Museum für Kunst in Handel und Gewerbe, Hagen i. W. getiteld: *Ingenieur-Architektur* (Industriebauten van Behrens, Beutinger, Erlwein, Riemerschmid, Poelzig, Taut, Wagner, van de Velde e. a.)

LANDELIJKE ARCHITECTUUR, door den heer K. P. C. DE BAZEL, architect.

DE EISCHEN AAN LANDELIJKE UITBREIDINGSPLANNEN TE STELLEN, door den heer J. G. WATTJES, Bouwk.-Ingenieur.

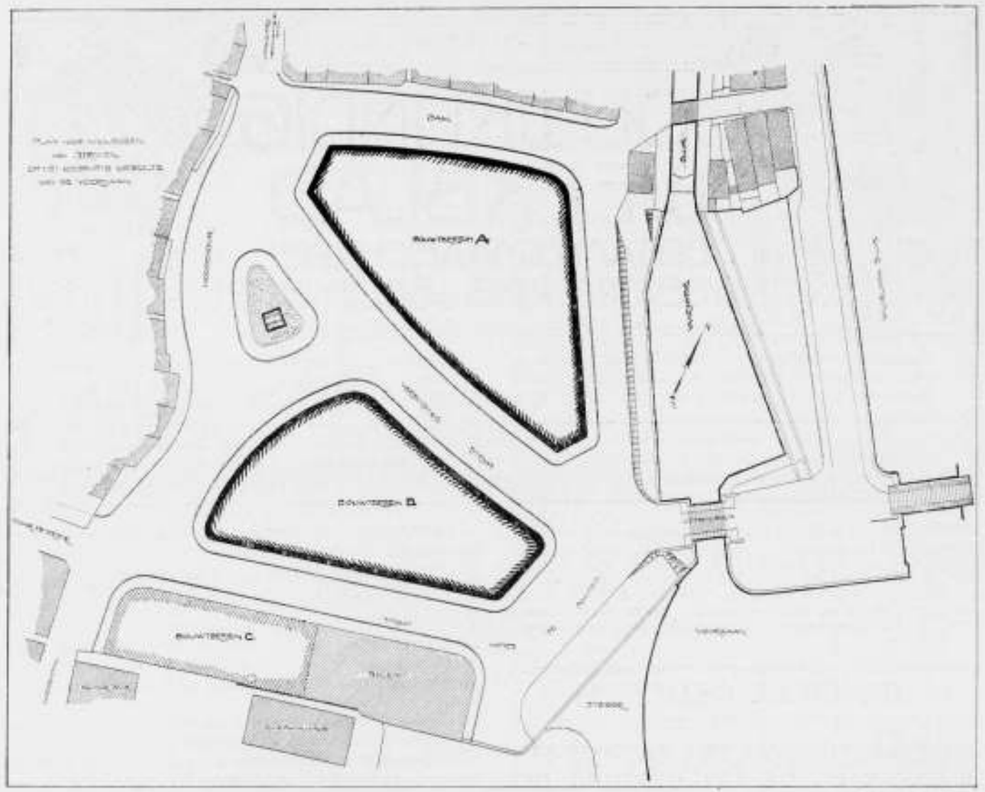
MIDDELEN TOT BEVORDERING VAN HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON. Overzicht, betreffende wettelijke regeling, onderwijs, permanent advies-bureau, enz.

Dit overzicht wordt gegeven voor Duitsche toestanden door den heer FR. KOCH, Geschäftsführer des Bundes Heimatschutz in Duitschland; voor Nederlandsche toestanden door den heer HERM. VAN DER KLOOT MEYBURG, architect, Hoofdleeraar in de Bouwkunst aan de Acad. v. Beeld. Kunsten te 's-Gravenhage.

Het is de bedoeling, dat de Conferentie 2 dagen zal duren en in de 2de helft van December 1911 zal plaats hebben in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Aan de Conferentie kunnen deelnemen de leden der bovengenoemde 5 vereenigingen, van de overige Bouwkundige Vereenigingen en van de Vereenigingen van Ingenieurs; verder zij, die betrokken zijn bij of deel uitmaken van de verschillende Bouwkundige Onderwijs-inrichtingen, en van die Instellingen, Corporaties, Colleges, welke in het onderwerp belang stellen; benevens door de Donateurs.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

PLAN 1. PLAN VOOR AANLEG VAN STRATEN EN BEBOUWING OP HET GEDEMPTE GEDEELTE VAN DE VOORZAAN TE ZAANDAM, vastgesteld door den Gemeenteraad. Schaal 1 op 1000.

De **CONTRIBUTIE** bedraagt:
Voor Deelnemers, f 2.50.
Voor deelnemende Vereenigingen, Corporaties, Colleges *), enz., die dan het recht hebben twee afgevaardigden te zenden, f 5.—.
Voor Donateurs, minstens f 10.—.

Het voornemen bestaat van de Conferentie een **UITVOERIG EN GEILLUSTREERD VERSLAG** uit te geven, dat den deelnemers *kosteloos* zal worden toegezonden, en in den boekhandel, als propaganda middel, verkrijgbaar zal worden gesteld.

Vertrouwend, dat de leden der bovengenoemde Vereenigingen en de overige belangstellenden sympathie voor het doel dezer Conferentie gevoelen en ook door hen het groote nut wordt ingezien, dat een vruchtbare bespreking van genoemd onderwerp moet hebben voor het bevorderen van Nederlands schoonheid in het algemeen, hebben wij de eer hen te verzoeken aan de Conferentie deel te nemen, en zal het door ons op hoogen prijs gesteld worden, indien zij door een subsidie willen mede helpen ter bestrijding van de belangrijke onkosten, aan de Conferentie verbonden, of als deelnemer willen toetreden, op de wijze als bij de contributies is aangegeven.

(*) Speciaal zij gewezen op het nut, dat deze Conferentie ook voor de Directies der Gemeentewerken heeft.

DE COMMISSIE VAN VOORBEREIDING:

J. H. W. Leliman, *Voorzitter*.
J. Gratama, *Secretaris*. Marnixstraat 402, Amsterdam.
S. de Clercq.
Herm. v. d. Kloot Meyburg.
} Voor: de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Jan de Meijer.
J. Roosing Jr., *2de Secretaris*.
} Voor het Genootschap: Architectura et Amicitia.

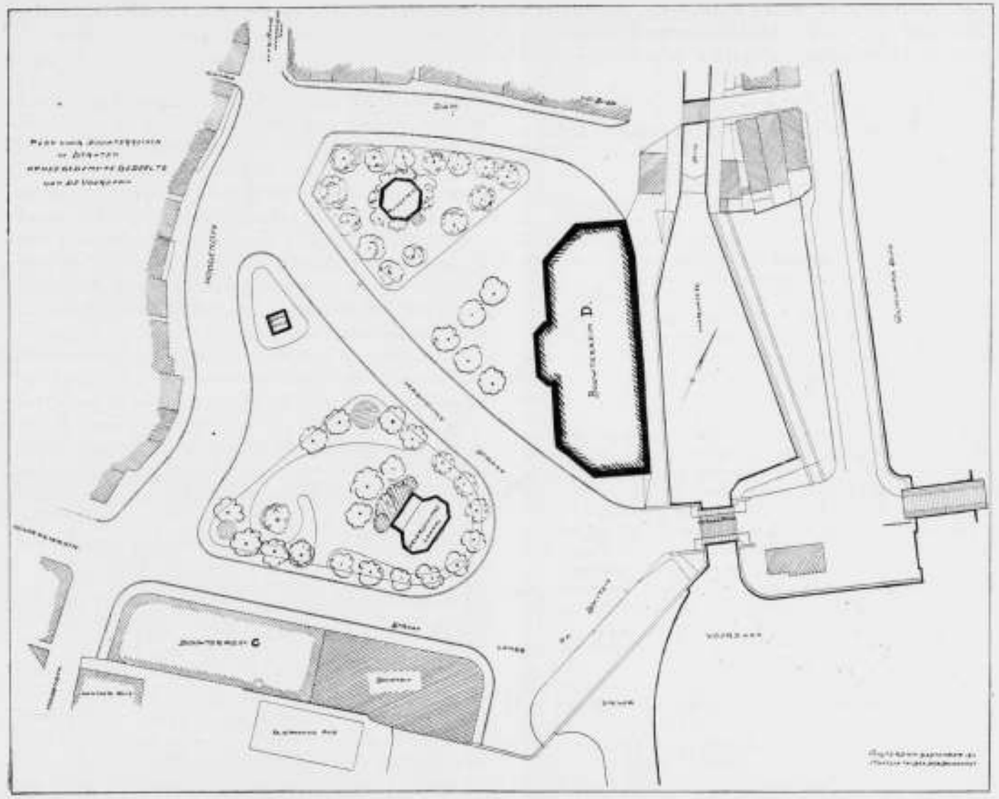
Alb. Otten.
J. P. Stok Wzn.
} Voor de Vereeniging: Bouwkunst en Vriendschap.

H. P. Berlage Nzn.
Paul J. de Jongh, *Vice-Voorzitter*.
} Voor den Bond van Nederlandsche Architecten.

G. A. Pos.
A. W. Weissman, *Penningmeester*.
} Voor den Bond Heenschut.

AMSTERDAM, Datum Poststempel.

N. B. Met het oog op de Tentoonstelling van Afbeeldingen van

PLAN 2. VERBETERD PLAN, INGEDIEND DOOR HET HOOFDBESTUUR DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. Schaal 1 op 1000.

Utiliteits-bouwwerken in Nederland worden allen, die duidelijke photo's of andere afbeeldingen van dergelijke bouwwerken, welke goed en die welke minder goed bij de omgeving aansluiten of deze ontsieren, bezitten, verzocht deze voor genoemd doel ter leen af te staan en op te zenden aan den Secretaris der Commissie van Voorbereiding, Marnixstraat 402 Amsterdam.
Eveneens zal het op prijs gesteld worden, indien mededeelingen omtrent plaats en aard van bouwwerken, als boven bedoeld aan den Secretaris worden gedaan.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE BEBOUWING VAN HET DAMPLEIN TE ZAANDAM.

Door de totstandkoming van de Wilhelminasluis te Zaandam in 1903 werd de verbindingsweg tusschen de beide helften dezer gemeente Oostzijde-Zuiddijk en Westzijde-Hoogendijk) geheel onvoldoende, zoodat dan ook noodzakelijk werd bevonden een gedeelte van de Voorzaan te dempen. Hierop zouden dan betere en ruimere verkeerswegen worden aangelegd, terwijl het overige der verkregen gronden voor bouwterrein zou worden uitgegeven.
De demping heeft plaats gehad; en, vrijwel toevallig, is hiermede een plein ontstaan, dat er nu reeds aardig uitziet, maar dat bij een eenigszins zorgvuldige bebouwing tot een alleszins goed en fraai plein gevormd kan worden.
Natuurlijk zijn er liefhebbers, die in dit centrum, dit hart van Zaandam gaarne willen bouwen; maar eveneens is het begrijpelijk, dat er Zaandammers zijn, o.a. de Vereeniging voor Vreemdelingen Verkeer aldaar, die het plein een waardig karakter willen geven, en het onbebouwd wenschen.
De gemeenteraad heeft in deze een beslissing genomen, en wel, dat het Damplein bebouwd zal worden, overeenkomstig eene indeeling, afgebeeld in plan 1.
Het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, van een en ander kennis genomen hebbend, betreurde het ten zeerste dat Zaandam deze zeldzame gelegenheid ter verkrijging van een fraai en practisch plein niet had aangegrepen en dat een bebouwing was voorgesteld, die het geheele plein

doet verdwijnen en weinig aesthetische waarde heeft. Het heeft zich daarom tot den Gemeenteraad met een verbeterd plan gewend, zie plan 2, en met onderstaand adres:

16 October 1911.

Aan den Gemeenteraad van Zaandam te Zaandam.

Edelachtbare Heeren,

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen,
het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, dat het met leedwezen heeft kennis genomen van het besluit tot verkoop of uitgifte in erfpacht van de bouwterreinen A. en B., voorkomende op het plan voor den aanleg van straten op het gedempte gedeelte van de Voorzaan.
Is door de demping van de Voorzaan een goede verbinding verkregen tusschen de Oost- en Westzijde Uwer Gemeente, tevens is daardoor ontstaan een plein van ruime afmeting, dat straks, na wederopbouw der afgebrande panden en bebouwing van het terrein C. aan drie zijden is afgesloten en daardoor, met het standbeeld van Czaar Peter de Groote, zelfs reeds nu een aangenaam geheel vormend.
Ten zeerste zou moeten worden betreurd, dat een zooveel mogelijk volbouwen, dit reeds nu zoo fraaie plein zou doen verdwijnen, terwijl een goede oplossing door afsluiting van de vierde zijde van het plein zoo voor de hand ligt.
Wel is waar zal het daardoor te vormen bouwblok, op de hier bijgevoegde teekening als D. aangegeven, slechts ongeveer een derde gedeelte groot zijn van de terreinen A. en B. U bekend, en daardoor eenige financieele opoffering van de Gemeente vragen, doch de voordeelen van practischen en aesthetischen aard zijn zoo groot, dat wij vertrouwen, dat dit financieele offer geen belangrijk gewicht in den schaal zal leggen.
Aan vier zijden bebouwd, zal de Dam een afgesloten en goed architectonisch geheel vormen.
Aan de zijde van de Voorzaan, ter plaatse waar de steiger gelegen is, heeft men bovendien den mooien doorkijk van de Dam op de Voorzaan en de fraaie sluiswachterswoning en in tegenovergestelde richting het aangename aspect, dat de passagiers der aankomende booten alsdan genieten. Reeds nu is het te zien, bij het ontschepen van somtijds 800 passagiers tegelijk, dat de punt van bouwblok B. te dicht bij den steiger is geprojecteerd en dat voor ontvangst van zulk een talrijke schare alleen een fraai en ruim plein de gewenschte gelegenheid biedt voor aankomst en verspreiding der reizigers in eene welvarende Gemeente als de Uwe. Een muziektent zal op het plein goed op haar plaats zijn, terwijl een ververschingslokaal van zelf daar gewenscht is.
Ten slotte moet wel in aanmerking genomen worden, dat het vele jaren zal duren, alvorens de perceelen A. en B. bebouwd zijn, en dat daartegenover te verwachten is, dat in afzienbaren tijd het bouwterrein D., zooveel gunstiger gelegen, voor zooveel hoogeren prijs van de hand zal zijn gezet.
Redenen, waarom het Hoofdbestuur met aandrang U in overweging geeft, het daarheen te leiden, dat de bebouwing van het plein geschiedt in den geest, als in de hierbijgaande teekening met D. is aangegeven.

't welk doende, enz.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
A. SALM, G.Bzn., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

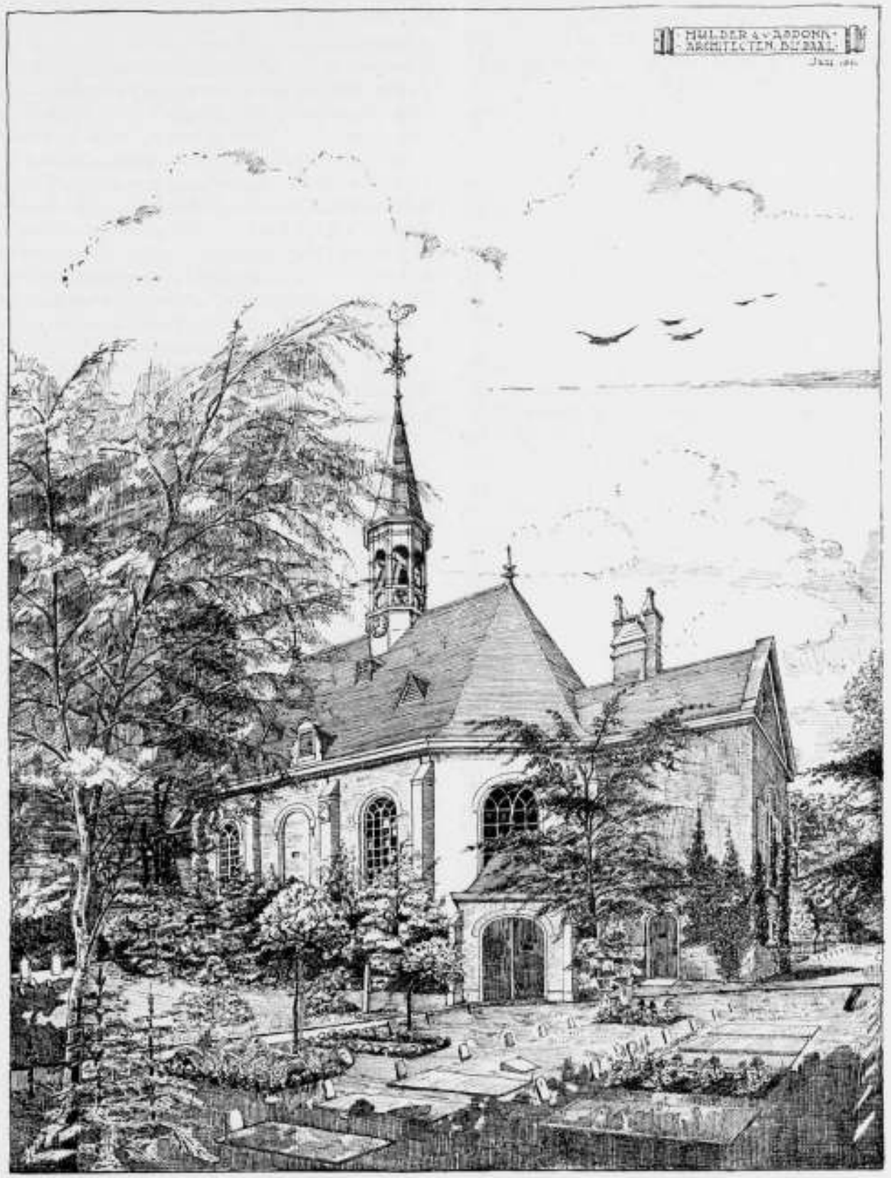
Plan 1 is zeer zeker aan bedenking onderhevig. Het eenige goede is de aanleg der verkeerswegen. Maar de bouwblokken A. en B. in vreemden plantsoenvorm ontworpen, zullen een povere vervanging van het open Damplein zijn. Bij vergelijking van plan 1 met plan 2, valt te meer op de kleinheid en ongelukkige vorm der 2 pleinen (een bij den steiger en een bij het standbeeld) van plan 1. Plan 1 heeft geen karakter, daar het een verbrokkeling vertoont van te kleine straten en te klein en slecht gevormde pleinen.
Het pleintje bij het standbeeld is eigenlijk geen plein en geen straat; geen plein, omdat het te veel overheerscht wordt door de 3 er op uitmondende straten, geen straat omdat het de allures van een plein aanneemt. Neemt men hierbij de geringe afmetingen van dit plein in aanmerking (gemiddeld 45 M) en het geheel nog gebroken door het standbeeld in het midden, dan is dit wel het tegenovergestelde van een fraai en ruim centrum, dat niet overbodig is als plaats van aankomst van soms 800 passagiers, en dat in zijn flinkheid de trots van Zaandam zal zijn.
Ten tweede moet worden opgemerkt, dat de bouwblokken A. en B. èn slecht van vorm voor practische bebouwing, èn te klein zijn. Denkt men aan de bouwverordening, die voorschrijft dat van elk perceel $^1/_3$ gedeelte onbebouwd moet blijven, en dat het te betwijfelen is, of steeds eerste klas oordeelkundige vakmannen gevraagd zullen worden voor de uitteraard moeilijke bebouwing, dan is het vrij zeker, dat de bebouwing volgens plan 1 een klein en onbelangrijk karakter zal hebben.

De Gemeenteraad heeft nog geen terrein afgestaan; het is dus nog niet te laat om tot andere gedachten te komen.
En wij meenen met aandrang de gemeente Zaandam te moeten waarschuwen niet over te gaan tot de vastgestelde bebouwing, die, eenmaal uitgevoerd, een mislukking zal zijn en voor eeuwen een ongelukkige toestand geschapen zal hebben.
De Gemeenteraad toont voor de schoonheid van Zaandam te voelen; immers hij heeft bepaald dat de architectuur der perceelen, die op het Damplein zullen verrijzen, aan B. en W. ter beoordeeling moet worden overgelegd.
Welnu, laat de Raad en Zaandam nog wat verder en ruimer kijken; laten zij beseffen, dat, waar het hier de belangrijkste plek der gemeente betreft, niet klein en niet bekrompen gehandeld moet worden, en dat hier een flink plein, op juiste wijze aangebouwd, de eenige goede oplossing is.

J. G.

BIJ DE TEEKENING VAN DE NED. HERV. KERK TE BLOEMENDAAL.

Hierbij het kerkje der Ned. Herv. Gemeente te Bloemendaal met een stukje van de omgeving.
Wel een van de schilderachtigste plekjes van Bloemendaal. Het kerkje ligt daar zoo rustig tusschen de beplanting, 't lijkt of het er mee opgegroeid is.
't Geheel is afgesloten met een eenvoudig ijzeren hek, waar binnen hoog geboomte, zoodat van buiten het kerkje bijna geheel aan het oog wordt onttrokken.

NED. HERV. KERK TE BLOEMENDAAL.

Treedt men door een der hekjes binnen, dan ziet men het kerkje te midden van de beplanting en het kerkhof. In bonte mengeling en toch harmonisch staat daar jasmijn, meidoorn, hulst, roos en bruine beukeboompjes dooréén, afgesloten door de hooge boomen.
Ds. Steinfort, die tusschen 1849—1853 een groot gedeelte dezer beplanting aanbracht, is wel gelukkig geweest met de keuze van zijn hout- en struikgewas.
Het kerkje zelf is geheel opgetrokken (1637) in baksteen Rijnvorm en platvol gevoegd. Geen natuursteen voor versiering is aangebracht. Het geheele gebouw is afgesloten met een rondgaande houten kroonlijst. Voor 1895 was het dak afgedekt met pannen en in dat jaar vervangen door leien.
Het hooge dak met in het midden het sierlijke torentje doet aangenaam aan. Het torentje is afgedekt met lood en voorzien van een goed gesmeed kruis met windvaan. De makelaars zijn voorzien van fraai gedreven looden pinacles.
In de boogvensters vindt men nog slechts 3 geschilderde glas in loodramen: de andere zijn helaas verdwenen.
Treedt men het kerkje binnen, zoo vindt men daar mooie eikenhouten beuken, eikenhouten preekstoel, koperen lessenaar en koperen koorhekken en in den wand naast den preekstoel in gemetselde gedenksteenen. Vóór 1895 waren eikenhouten banken, preekstoel enz. bedekt met een laag verf, gelukkig is deze in dat jaar verwijderd.
Diegenen, welke belang stellen in de Kerkgeschiedenis van Bloemendaal, raden wij aan te lezen „Kerkgeschiedenis eener Dorpsgemeente" (Bloemendaal) bij H. D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem.

MULDER EN V. ASDONK.

Bloemendaal, Augustus 1911.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

door J. L. B. KEURSCHOT.

XXVIII.

DE WONINGWET. In Léon's Rechtspraak 3e druk, deel IV is als 4e aflevering verschenen „De Woningwet", een bundeltje rechterlijke uitspraken en administratieve beslissingen. Het geheel is bewerkt en de stof verzameld door Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk, Commies bij het Departement van Justitie, de schrijver van het ook in deze kolommen besproken werk „Practijk der Woningwet".
Evenals met het schrijven van laatstgenoemd werk heeft de heer de Jong van Beek en Donk ook met de bewerking van bovengenoemde 4e aflevering van Léon's verzameling hen, die geroepen zijn toe te zien op de naleving der voorschriften op de volkshuisvesting, goede diensten bewezen.
Het verzamelen van alle belangrijke rechterlijke en administratieve beslissingen door ons zelf, tusschen den dagelijkschen arbeid door en met behulp van dagbladen en tijdschriften, kan in geen enkel opzicht op volledigheid aanspraak maken; wij voor ons althans willen gaarne bekennen, dat de verzameling van Mr. de Jong van Beek en Donk zeer vele beslissingen bevatte, die wij niet kenden.
Geen wonder dus, dat wij het boekje groote waarde toekennen en er van overtuigd zijn, dat het bij voortduring zal worden geraadpleegd. Vooral zij, die dagelijks staan voor de toepassing van de bouw en woonvoorschriften en daardoor telkens worden geplaatst voor gevallen, waarin een beslissing te nemen vaak zoo uitermate moeilijk is, zullen dikwijls naar het boekje van Mr. de Jong van Beek en Donk grijpen.
Wij zullen thans eenige der belangrijkste beslissingen in het werkje verzameld, hier laten volgen:
In de bouw- en bewoningsverordening van de gemeente Tietjerksteradeel was voorgeschreven een minimumhoogte der woonvertrekken van 2.60 M. tusschen bovenkant vloer en onderkant zolder, terwijl de minimum dikte der buitenmuren op 0.11 M. was bepaald. Gedeputeerde Staten van Friesland onthielden aan die verordening hun goedkeuring, omdat „dergelijke voorschriften geen voldoenden waarborg geven, dat slechts woningen zullen worden gebouwd, die aan redelijke eischen beantwoorden". En bij Koninklijk Besluit van 24 Januari 1905, werd bedoeld besluit van Gedeputeerden gehandhaafd.
Evenzoo werd bij Koninklijk Besluit van 12 December 1905 een besluit der Friesche Gedeputeerden gehandhaafd, waarbij aan de bouw- en bewoningsverordening van Ooststellingwerf de goedkeuring werd onthouden, omdat de minimum oppervlakte van het woonvertrek slechts 14 M², bedroeg; de minimum hoogte er van slechts 2.60 M. en de minimale dikte der buitenmuren slechts op 0.11 M. was bepaald.
Verder vinden wij in het boekje een Kon. besluit van juist omgekeerde strekking; wij bedoelen het besluit van 11 December 1905, waarbij werd gehandhaafd een besluit, weder van Gedeputeerden van Friesland, waarbij de bouw- en bewoningsverordening van Aengwirden niet werd goedgekeurd, omdat de daarin gestelde eischen te bezwarend waren en de hooge bouwkosten in vele gevallen zouden doen afzien van het bouwen van arbeiderswoningen.
Waar wij nu de voorschriften kennen, door het naleven waarvan „niet slechts woningen zouden worden gesticht, die aan redelijke eischen beantwoorden" (zie Kon. besluiten van 24 Januari en 12 December 1905) daar interesseeren ons die „bezwarende voorschriften" natuurlijk zeer. Welnu die bezwarende voorschriften zijn: minimum aantal kamers 3; minimum hoogte der kamers 3.10 M. en minimum breedte der gang 1.10 M.".
Ware het niet, dat wij ons in dit opstel tot taak hebben gesteld, de waarde van de verzameling beslissingen aan te toonen, we zouden ons laten verlokken tot critiek op de besluiten van Gedeputeerde Staten van Friesland; we zouden om te beginnen met een reeks vragen, allereerst deze willen stellen: „hoe kunnen in de plattenland's gemeente Aengwirden de voorschriften, die een woning enkele M². grooter maken, (de voorschriften der 3 kamers en der 1.10 M. breede gang) zoo bezwarend zijn?" Als men in het veen is, ziet men op geen turfje, maar . . . . . we zouden niet critiseeren.
Laten wij daarom de beslissingenreeks vervolgen. Zoo maakte de Hooge Raad op 11 April 1910 uit, dat onder „vernieuwing voor een gedeelte" in de voorschriften eener bouwverordening, evenals in art. 3 lid 1 der Woningwet moet worden verstaan een min of meer ingrijpende verbouwing, waaronder niet te begrijpen is het aanbrengen van een nieuwen vloer in een vertrek."
De Rechtbank te Leeuwarden besliste op 3 Mei 1911, dat „de gemeenteraad ook na de inwerking-treding der Woningwet bevoegd is, bepalingen vast te stellen ten aanzien van bestaande, niet onder het eerste lid van art. 3 begrepen woningen betreffende andere als de in art. 3 lid 1, sub e. — j. vermelde punten."
De bekendheid met dergelijke beslissingen is — men voelt dat direct — voor het publiek van groot belang. Bij beslissing van den Hoogen Raad werd op 17 April 1905 uitgemaakt, dat „niet slechts voor het oprichten van een *tot woning* bestaand gebouw, maar voor het oprichten van *elk gebouw* in het algemeen noodig is de schriftelijke vergunning van Burgemeester en Wethouders," terwijl de Rechtbank te Tiel op 28 Maart 1907 „een steenen schuur lang 7 M. breed 5½ M. en hoog 2.50 M. een „gebouw" in den gewonen zin des woords" noemde. „De Woningwet omschrijft niet, wat zij onder een „gebouw" verstaat, zoodat aan dit woord zijn gewone taalkundige beteekenis zal moeten worden toegekend, waaronder niet vallen getimmerten van geringe afmetingen, als „een kooi, een hok, een bergplaats en dergelijke zaken" voor wie oprichting blijkens de geschiedenis der wet dan ook terecht is verklaard, dat geen vergunning van Burgemeester en Wethouders wordt vereischt. Wanneer echter de voormelde getimmerten grootere afmetingen aannemen, b.v. het gemaakte houten getimmerte wordt ingericht voor varkensstal en tot plaatsing eener schaafbank, kan op grond van de samenstelling en afmetingen terecht door den judex facti worden aangenomen, dat opgericht is een „gebouw" voor welks oprichting voorafgaande vergunning van Burgemeester en Wethouders wordt vereischt," — aldus luidt een beslissing van den Hoogen Raad van 2 Mei 1910.

(Wordt vervolgd).

ONTSIERING*).

DOOR A. W. WEISSMAN.

Het is haast een halve eeuw geleden, dat Mr. J. van Lennep en J. ter Gouw hun boek „De Uithangteekens, in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd" het licht deden zien. Dat werk geeft een overzicht van de reclame hier te lande sedert de vroegste tijden.
Die reclame strekte oudtijds niet tot ontsiering, want zij bleef binnen zeer enge grenzen. Zoo was het al in de zeer vroege middeneeuwen gebruikelijk een groene krans uit te hangen, om den reiziger of voorbijganger aan te wijzen, dat hij een teug ter verkwikking kon krijgen. Het gebruik heeft zich nog gehandhaafd in de buurt van Weenen, waar znlk een krans ieder najaar de herberg aandnidt, waar de jonge wijn, de „*heurige*", wordt geschonken.
Maar zelfs deze reclame werd niet algemeen goedgekeurd, want ons spreekwoord „goede wijn behoeft geen krans" is al heel oud.
In de vroege middeneeuwen, toen de steden nog niet ontstaan waren en er buiten de kasteelen geen veiligheid te vinden was, nam, wie reisde, bij voorkeur zijn intrek in een kasteel of klooster. Toen later binnen de steden herbergen ontstonden, bleef de waard den naam van kastelein houden, al was hij geen kasteelheer meer.
Waren vorsten of edelen op reis, dan lieten zij hun wapenschild ophangen voor de herbergen, waar zij hun intrek namen en plaatsten daarbij hun schildwacht.
In de vijftiende eeuw nam het aanzien der Nederlandsche steden zeer toe en de bevolking wies. Het aantal dergenen, die een zelfde nering dreven, werd grooter, de herbergen werden talrijker en men vond in de steden meer ambachtswerkplaatsen dan vroeger. Zoo kwamen de neringdoenden, de herbergiers en de ambachtslieden er toe, om zich door bijzondere uithangende teekens van elkander te onderscheiden.
Aan borden met letters beschilderd, die tegenwoordig als reclame het meest gezocht zijn, dacht men toen nog niet. Al konden velen in de vijftiende eeuw lezen en schrijven, het getal van hen, die ongeletterd waren, bleef groot. Daarom gaf men aan gebeeldhouwde of geschilderde uithangteekens de voorkeur. De apotheker hing een gaper uit, de herbergier een krans of een kan, de bakker een krakeling en zoo voort.
Maar bovendien werden ook door de regeeringspersonen en de aanzienlijke kooplieden uithangteekens gebezigd, die de tegenwoordig gebruikelijke nummering der huizen voorafgingen.
Zoo hing in de Warmoesstraat te Amsterdam „de gulden hand" uit, waaraan een steeg nog de herinnering bewaart. En om de vele gelijknamige bewoners eener stad van elkander te onderscheiden, noemde men hen naar het uithangteeken van hun huis. Iedere zoon van iemand die Jan heette, heette Jansen, en om al die Jan Jansens uit elkander te houden, voegde men bij hun naam dien van hun uithangteeken. Zoo zijn tal van Nederlandsche geslachtsnamen ontstaan.
Al spoedig werd ook van de uithangteekens voor reclame gebruik gemaakt. Om de opmerkzaamheid der voorbijgangers tot zich te trekken wedijverden de winkeliers met elkander in het vergrooten en het voor uitbrengen hunner houten borden en andere uithangteekens. Dit was den stadsbesturen niet naar den zin, en spoedig gingen zij keuren maken, welke deze reclame binnen zekere perken hield.
In de vijftiende eeuw begon men de huizen hier te lande van luifels te voorzien, die dienden om de uitgestalde koopwaren tegen zon en regen te beschermen. Die luifels, eerst gedekt met riet of stroo, hadden later een bedekking van geteerde en gepekte planken. In 1616 werd dit laatste echter te Amsterdam door de regeering verboden.
Ook omtrent die luifels werden in de steden keuren gemaakt. Te Amsterdam werd in 1565 bepaald, dat zij minstens acht voeten boven de straat moesten zijn en niet meer dan „zeven vierendeel van twee Amsterdamsche ellen" mochten uitsteken. Op de voorzijde van deze luifels werden nu de reclames geschilderd, die meestal in dichtmaat gesteld waren.
Van Lennep en Ter Gouw geven tal van deze oude reclames, die wel is waar als dichtwerk geen groote waarde hebben, maar die dikwijls een aardig kijkje gunnen op de zeden en gewoonten van weleer.
De luifels begonnen in de achttiende eeuw langzamerhand te verdwijnen, daar men ze, bij het verbouwen der gevels niet vernieuwde. In 1795 werden ook de uithangborden minder algemeen, omdat alle „die aan oude, schadelijke en afgodische denkbeelden" herinnerden of in „die gelukkige tijden van zegepraal der

*) Voordracht, gehouden door den heer A. W. Weissman op de Algem. Vergadering van den Bond Heemschut op 26 Mei 1911.

vrijheid als merkteekenen van slavernij" konden worden beschouwd, moesten worden weggenomen. Koning Lodewijk Napoleon bepaalde, dat alleen uithangborden „tegen de muren der huizen gehecht" mochten worden gebezigd. En toen Nederland bij Frankrijk werd gevoegd, was „ieder ingezetene die iets op zijn gevel wilde doen schilderen, verplicht, vooraf aan het bureau van politie op te geven, de teekens, figuren, zinnebeelden en opschriften, welke hij wilde tentoonstellen". Pas wanneer deze door de regeering waren goedgekeurd, werd vergunning tot het schilderen gegeven.

Te Amsterdam werden in 1854 door het stadsbestuur alle luifels en uithangborden verboden. De Verordening op het bouwen en sloopen van 10 Juli 1861 handhaafde dit verbod niet alleen, maar strekte het ook uit tot „rolzeilen, winkelkasten, getimmerten en vaste voorwerpen, onder welke benaming ook, aan de gevels of zijmuren langs den openbaren weg binnen de gemeente aangebracht".

Latere verordeningen gingen zelfs zoo ver, ook de stoepen te verbieden, wat het verdwijnen van vele dezer voor Amsterdam zoo karakteristieke bouwdeelen ten gevolge had.

Van Lennep en Ter Gouw betreurden het dat Burgemeester en Wethouders van Amsterdam bevoegd waren „last te geven, dat alle buiten de gevels uitstekende werken ingekort, verplaatst, anders ingericht of geheel weggenomen moesten worden." Deze schrijvers merkten spottend op: „Zoodra hier te lande eindelijk de zoo lang gezochte spel-eenparigheid zal gevonden zijn, zal het mogelijk ook nuttig geoordeeld worden, iemand aan te stellen, om te zorgen, dat geen uithangborden meer tegen den goeden smaak zondigen".

Het valt niet te ontkennen, dat de uniformiteit, die in 1861 het ideaal scheen, een zeer bedenkelijken kant heeft gehad. Maar daartegenover staat, dat de bepalingen van toen toch tegen overdreven zucht tot reclame nuttig zouden hebben kunnen werken. De moderne reclame was echter een halve eeuw geleden nog in haar kindsheid, althans bij ons te lande. Maar in het buitenland waren de winkeliers er toen reeds mede begonnen. John Ruskin had al getoornd tegen de neringdoenden van Engeland, die hunne winkelpuien lieten versieren met vormen, ontleend aan tempels en koninklijke paleizen, die in reusachtige vergulde letters hun namen op hun gevels lieten aanbrengen. Hij wenschte, dat hem de macht gegeven ware, al die reclame-bouwkunst, al die vergulde en gekleurde opschriften te doen verdwijnen, opdat het debiet van deze winkeliers in het vervolg alleen zou afhangen van de deugdelijkheid hunner waren.

Wat zou Ruskin wel gezegd hebben, als hij een hedendaagsche stad had kunnen zien? Niet alleen de winkeliers trachten daar door in het oog vallende gevels en opschriften de aandacht te trekken, maar ook zij, die de een of andere waar in het groot vervaardigen, maken reclame. Dit reclame maken is van Amerikaanschen oorsprong, en was hier van te voren niet bekend. Daar er schaften aan besteed worden schijnen deze reclames wel aan haar doel te beantwoorden. Dat doel is, hem, die de reclame maakt, zooveel mogelijk klanten te bezorgen.

Werden vroeger alleen schuttingen met reclames beplakt, weldra werden ook de gevels der huizen zelf er mede bedekt. Vooral hoekgebouwen, die in het oog vielen, zag men met allerlei aankondigingen beschilderen. Een paar typische voorbeelden zijn hier te Amsterdam op den hoek van de Kalverstraat en den Singel en op den hoek van de Keizersgracht en de Westermarkt te vinden. In de meest schreeuwende kleuren ziet men daar reclames van allerlei ondernemingen, die aan de eigenaars der huizen een zekere som betaald hebben, om ze er te mogen doen aanbrengen.

Dat twee fraaie Amsterdamsche stadsgezichten door deze zucht naar winst bedorven worden zal ieder erkennen. Ook voor de omwonenden is het niet aangenaam, die schrille kleuren voortdurend te moeten zien en voortdurend aan de voortreffelijkheid van het een of ander voortbrengsel te worden herinnerd. Wie zijn gevel voor zulke reclames beschikbaar stelt, maakt misbruik van het hem toekomende eigendomsrecht.

Wordt vervolgd.

DE BOUWBEDRIJVEN IN 1910. *)

Dezer dagen is verschenen het Verslag omtrent Handel, Nijverheid en Scheepvaart van Nederland gedurende 1910, uitgebracht door Afdeeling Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Evenals in voorgaande jaren heeft de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, op verzoek van Afd. Handel een Rapport uitgebracht omtrent de bouwbedrijvigheid in Nederland in 1910, in zoover deze de werkkring van den architect betreft. De Afdeelingen der Maatschappij hebben hierbij hare zeer gewaardeerde hulp verleend bij het verzamelen der gegevens.

Afd. Handel heeft dit Rapport verwerkt en in haar Verslag komt het volgende voor betreffende:

BOUWVAKKEN.

Over het algemeen was het jaar 1910 niet ongunstig voor het bouwbedrijf en viel er weder eenige meerdere levendigheid te constateeren. Intusschen houdt het bouwbedrijf zóó nauw verband met plaatselijke toestanden, dat de berichten uit verschillende plaatsen des lands zeer uiteenloopen. Zoo werd bericht van méér opdrachten dan in 1909 uit Aerdenhout, Bloemendaal, Delft, 's Gravenhage, Groningen, Heemstede, Kampen, Laren, Blaricum, Leiden, Rotterdam, Tilburg; minder opdrachten werden verstrekt te Amsterdam, Breda, Dordrecht, Haarlem, Nijmegen, Roosendaal (N.-Br.), Utrecht en Winterswijk.

Wat Amsterdam betreft, was van grooten invloed de langdurige staking van grondwerkers, metselaars en opperlieden, waarvan reeds in het vorig jaarverslag werd melding gemaakt. Tengevolge dier staking lag daar ter plaatse het bouwbedrijf de eerste zeven maanden van het jaar nagenoeg stil.

Daar tegenover staat, dat na afloop der staking in de tweede helft van het jaar eene buitengewone levendigheid in het bouwbedrijf intrad, die tal van werklieden van buiten naar de hoofdstad lokte.

De nieuwe aanbouw omvatte vrijwel alle soorten van gebouwen: heerenhuizen, villa's, winkelhuizen (ook verbouwing van woonhuizen tot winkelhuizen), magazijnen, pakhuizen, fabrieken, arbeiderswoningen.

Ook met betrekking tot 1910 werd weder melding gemaakt van ruimen aanbouw van arbeiderswoningen, o. a. door vereenigingen voor huisvesting, terwijl in tegenstelling met 1909 uit verschillende plaatsen bericht werd over den grooteren omvang van den speculatiebouw.

Ofschoon voor verschillende materialen eenigszins hoogere prijzen moesten worden betaald dan in 1909 (de prijsschommelingen voor éénzelfde artikel zijn echter in verschillende plaatsen des lands dikwijls zeer verschillend), kan toch worden aangenomen, dat de veranderingen in de prijzen der materialen geen merkbaren invloed op de bouwbedrijvigheid hebben uitgeoefend.

Ten aanzien van den invloed van kartellen op den handel in bouwmaterialen wordt evenals ten vorigen jare slechts melding gemaakt van het Nederlandsch Cementsyndicaat en het Stahlwerksverband. Zooals reeds in het vorig verslag werd gezegd, wordt de invloed van het Cementsyndicaat veel minder hinderlijk gevoeld dan vóór eenige jaren, terwijl daarentegen de handel in profielijzer nog geheel afhankelijk blijft van het Stahlwerksverband.

Ook in 1910 kwamen geen geheel nieuwe bouwmaterialen in gebruik; opnieuw werd echter melding gemaakt van de reeds in het vorig verslag besproken toenemende toepassing van sommige, eerst in de laatste jaren in zwang gekomen bouwmaterialen, zooals métal déployé, Brücknerplaten enz. voor wandconstructies, haringgraatstaal voor brandvrije plafonds en omkleeding van ijzeren balken, Siegwartbalken, Herbstbalken, houtgraniet, eterniet, cocoliet, kurksteen, draadglas. Opnieuw werd gewezen op het toenemende gebruik van gewapend beton o.a. ook voor vloeren en kapconstructies, zoodat ook de houthandel daarvan nadeelige invloed ondervindt.

Omtrent de kwaliteit der bouwmaterialen werden over het algemeen geen klachten vernomen; niettemin werd van verschillende zijden weder aangedrongen op voorziening van Regeeringswege in de keuring van materialen door het oprichten van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen; van andere zijde werd daarentegen opnieuw betoogd, dat particuliere instellingen ten deze voldoende in de behoefte kunnen voorzien.

De reeds in het vorig jaarverslag vermelde wensch van architecten, dat maatregelen genomen mochten worden tegen het nabootsen van gevelontwerpen door speculatiebouwers, werd opnieuw vernomen.

Ook in 1910 was de verhouding tusschen de architecten (directie) en de aannemers van bouwwerken algemeen goed. Omtrent splitsing van bestekken werden dezelfde opmerkingen vernomen als ten vorigen jare. Vermeld werd, dat bij vele directies eene neiging merkbaar is om aanbestedingen, waar zulks mogelijk is, z. g. ondershands te doen plaats hebben, ten einde zoodoende tot betere en solieder uitvoering te geraken, aangezien zij dan van te voren een keuze hebben uit eene groep van haar bekende, betrouwbare vakmenschen.

Wat werkstakingen betreft was 1910 een rustig jaar; behalve te Amsterdam kwamen werkstakingen of uitsluitingen van beteekenis niet voor. Kleine werkstakingen van korteren duur en weinig belang, vonden plaats te Delft, 's Gravenhage en Groningen. Van de werkstaking onder de grondwerkers, metselaars en opperlieden te Amsterdam werd reeds in het vorig jaarverslag melding gemaakt; deze staking, gevolgd door eene uitsluiting, die alle patroons- en werkliedenvereenigingen in die vakken in den strijd betrok, heeft gedurende het eerste halfjaar 1910 een zeer storenden invloed uitgeoefend op den gang van zaken in het bouwbedrijf te Amsterdam, dat daardoor zoo goed als geheel werd stopgezet. Deze staking eindigde ten slotte met eene volkomen overwinning der patroons. De opmerking werd gemaakt, dat niettemin de toestand te Amsterdam wat de arbeidsverhoudingen betreft, zoomin voor patroons als voor werklieden nog rooskleurig is te noemen, aangezien, naar het schijnt, ondanks het bestaan eener collectieve arbeidsovereenkomst, de goede gang van zaken in de bouwvakken daar ter stede nog steeds voor een goed deel afhankelijk is van een groep werklieden in het grondwerkers-, heiers-, metselaars- en opperliedenvak, die van geene overeenkomst met de werkgevers willen weten en die telkens weer ook de goedgezinde, contractueel met de patroons verbonden werklieden in een conflict weten te betrekken.

Het vereischte aantal werkkrachten was vrijwel overal en te allen tijde beschikbaar, waarbij eveneens in den regel een voldoend aantal bekwame werklieden te verkrijgen was. Als plaatselijke uitzonderingen moeten b. v. Amsterdam, Haarlem en Laren—Blaricum worden genoemd: eerstgenoemde plaats wegens den trek van werklieden naar Amsterdam in verband met het tekort aan arbeidskrachten aldaar.

Wat werkloosheid betreft, werd vermeld, dat 1910 gunstig afstak bij 1909; behoudens de altijd en overal in meerdere of mindere mate voorkomende seizoen-slapte, kwam werkloosheid, naar men bericht, in de meeste plaatsen niet en nergens in ernstige mate voor, zelfs niet daar waar over buitengewone slapte in het bedrijf werd geklaagd. Als plaatsen waar van eenige werkloosheid gesproken kan worden, worden genoemd Dordrecht, 's Gravenhage, Groningen, Hilversum en Winterswijk.

Evenals ten vorigen jare, konden ook in 1910 architecten steeds in ruimer mate over hulpperseneel beschikken; naar de meening van vele architecten moet er eenige werkloosheid onder deze technici heerschen. Opnieuw werd de meening uitgesproken, dat dit personeel vaak niet voldoende onderlegd is; men acht in het algemeen de opleiding niet voldoende geregeld en betere voorziening daarin wenschelijk. De aandacht werd er op gevestigd, dat door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst examens ingesteld zijn ter verkrijging van het diploma van bouwkundig opzichter en teekenaar en uitvoerder van bouwwerken, waardoor, naar men meent, aan de vorming van zulke personen reeds in groote mate leiding wordt gegeven.

Omtrent CEMENTIJZER vermeldt het Rapport:

Over het algemeen genomen, is de gang van zaken in de industrie van het maken van werken in gewapend beton gedurende 1910 bevredigend geweest. Eene uitzondering op dezen gunstigen toestand valt echter te maken voor die ondernemingen, welke in het bijzonder op Amsterdam zijn aangewezen. Ten gevolge van de werkstaking en de uitsluiting in de bouwvakken aldaar, lag ook deze industrie in de hoofdstad in de eerste maanden van het jaar vrijwel stil, terwijl na afloop daarvan alles zoo overhaast moest worden uitgevoerd, dat niet voldoende werklieden waren te krijgen. De gedwongen rust in de eerste maanden was ook daardoor kostbaar, omdat de betaling van het vaste personeel, al was daarvoor niet voldoende werk, toch doorging.

De prijzen der grondstoffen waren in vergelijking met het vorige jaar nog gunstiger; met name waren staafijzer en cement laag in prijs.

Onder den druk der groote concurrentie op dit gebied bleven intusschen de prijzen, welke voor cement-ijzerwerken bedongen konden worden, bij voortduring zeer onbevredigend; deze omstandigheid, gevoegd bij hoogere kosten van werkloon, maakte, dat de financieele resultaten van dit bedrijf geen verbetering ondergingen.

Bezwaren werden geuit over al te zware eischen, welke het bouwtoezicht in vele gemeenten stelt, dikwijls worden (naar men meent: overdreven) uitgebreide teekeningen en berekeningen geeischt, welke veel tijd, geld en personeel vorderen.

Vermeld zij ten slotte nog, dat deze industrie hier te lande thans óók omvat de vervaardiging van z.g. Siegwartbalken, zijnde cement-ijzeren holle balken.

HOE STERVEN ONZE MONUMENTEN?

Zij, die liefde hebben voor de oude schoonheid en de schoone oudheid van onze monumenten, zullen met belangstelling en instemming kennis hebben genomen van het volgende tweetal ingezonden stukken in de N. R. Ct. welke door plaatsgebrek zijn blijven liggen, maar die wij toch belangrijk genoeg achten om alsnog op te nemen. Wordt het langzamerhand niet meer dan tijd, dat er eens paal en perk gesteld wordt aan het grondig bederven en verknoeien van het waarlijk authentieke en schoone van onze oude gebouwen, die met de grondige restauraties „sterven" of „blind" worden, gelijk Rodin het terecht uitdrukt?

Hoe een monument verknoeid wordt. Toen het in 1907 bekend werd dat het oude Sint-Pieters- en Blocklandtsgasthuis te Amersfoort (deze stichting is een oudemannen- en vrouwenhuis) zou gesloopt worden om voor een nieuw gebouw plaats te maken, kwam al wat in Nederland in het behoud van oude gebouwen belang stelt in het geweer. De Utrechtsche Provinciale Monumenten-commissie, de Rijkscommissie voor de Monumenten, de Oudheidkundige Bond en tal van andere corporaties en personen wendden zich tot de Regenten van het gasthuis met het verzoek, althans het merkwaardigste deel van het oude gebouwen-complex, de kapel en het daarbij aansluitende z.g. mannendeel, te behouden. Het Departement van Binnenlandsche zaken steunde deze pogingen, door uitzicht te openen op een Rijkssubsidie voor de noodige herstelling der te conserveeren gedeelten en zoo slaagde men er gelukkig in, dank zij het goede inzicht en de piëteit der Regenten, het allerbelangrijkste monument voor ondergang te behouden.

„Allerbelangrijkst" is inderdaad een niet te krachtig woord, waar het geldt het eenige vrijwel intact bewaard-gebleven laatmiddeleeuwsche gasthuis van ons land.

Dit gasthuis — aan zijn tegenwoordigen naam gekomen doordat in 1804 het St.-Pietersgasthuis met de Blocklandsstichting ver-

*) Door plaatsgebrek niet eerder opgenomen.

eenigd werd — was een gebouw, dat in 1531 was ontstaan door de vergrooting van het in 1390 gestichte St. Pietersgasthuis. Het eigenlijk gasthuis bestond uit een voor de vrouwen bestemde rechthoekige zaal — het z.g. vrouwendeel — in welks verlengde een twee traveeën diepe, met drie zijden van een achthoek gesloten kapel stond, bij welker noorderwand, rechthoekig op haar as, een tweede langwerpige zaal, het z.g. mannendeel aansloot. In deze laatste zaal stonden nog tegen de lange wanden, de rijen bedsteden met eiken kleerkisten er vóór, die fraai kleuren op den met roode plaveien belegden vloer. De zoldering dezer zaal was vernieuwd, maar de schinkels van het oorspronkelijke houten tongewelf waren boven dit nieuwe plafond bewaard, zoodat met geringe moeite het oude interieur hersteld zou kunnen worden.

De kapel, wier westelijke travee met een lateren muur van het vrouwendeel was gescheiden, verkeerde in nog gaven staat. Wel waren enkele harer vensters gedicht, doch zij had de oude gemetselde kruisgewelven bewaard, wier ribben rusten op geestig gebeeldhouwde kraagsteentjes. Uitwendig echter was zij zeer ontsierd, doordien men haar zuiderwand, langs de straat, geportlandcementeerd had. Te oordeelen naar haar stijl dagteekende de kapel vermoedelijk uit de vijftiende eeuw. Het vrouwendeel was vermoedelijk ouder dan het mannendeel, dat blijkens een dichtgemetseld venster in den kapelwand, waartegen deze aansluit, later was gebouwd, en toonde toch nog de vormen der laat-gothiek, zoodat het vermoedelijk is ontstaan bij de ons bekende vergrooting van het gasthuis in 1531.

Gelijk ik reeds zeide, moest, met het oog op het nieuwe gebouw, het vrouwendeel worden afgebroken. Dit geschiedde en men besloot de overblijvende kapel met het mannendeel in te richten tot een soort gasthuismuseum. De oude slaapzaal der mannen zou daarvan het pièce de résistance vormen, tal van oude voorwerpen en bouwfragmenten uit de gesloopte resten van het gasthuis konden verder een opmerkelijk geheel helpen vormen.

Het heeft intusschen tot dit jaar geduurd, voor men met de restauratie van het gebouw kon beginnen. Bij afbraak van den muur, die de kapel vroeger van het vrouwendeel scheidde, kwamen toen overblijfselen voor den dag van een fraai renaissance houten hek en in de kapel vond men restes van eenvoudige ornamentale beschildering, kortom de eerste werkzaamheden beloofden het beste.

Maar toen ik dezer dagen nog eens langs het gebouw liep, zag ik dat men aan den zuidelijken buitenmuur der kapel bezig was daarvan de cementlaag te verwijderen en het gaf mij den indruk dat men hierbij te werk ging zonder genoeg besef van verantwoordelijkheid.

Het is bekend, dat cement zich soms zoo vast met baksteen verbindt, dat een goede cementlaag bezwaarlijk anders dan door afkappen kan verwijderd worden.

Als dit werk met zorg is gebeurd, is de vrijkomende baksteen, desnoods met een frijnslag wat opgeknapt en met tusschen voeging van de ontbrekende steenen toonbaar. Aanvankelijk schijnt men hier ook voorzichtig te hebben gewerkt, de bovenste baksteenlagen althans van den gecementeerden muur zien er tamelijk goed uit. Maar men heeft dit blijkbaar te tijdroovend gevonden en is er toen toe overgegaan van den geheelen muur en zijn beeren, behalve het cement, een halve steen af te kappen. Zelfs de fraai geprofileerde waterlijst, waarvan ik enkele stukken nog volkomen gaaf onder de cement van daan zag komen, wordt geheel weggeslagen. De bedoeling is verder inkassingen in het oude werk te maken en den geheelen muur dan met een nieuwe halve steen te bekleeden!

Dat de fraaie gloed van den prachtigen rooden baksteen zoo verloren gaat, dat in plaats van het mooie oude metselwerk met al zijn toevalligheden, dan het doodsche werk komt der leelijke, planlooze moderne steen, schijnt niemand te hinderen. . .

Mijn protest komt te laat om in dit geval nog tot voorkoming der verknoeiing te kunnen leiden, maar het zal allicht kunnen dienen om de aandacht te vestigen op een gevaar, dat ook andere monumenten bedreigt, die eene z.g. restauratie, die meer op een vandalisme gelijkt, ondergaan. Dat zulk knoeiwerk blijkbaar kan geschieden bij eene restauratie, die met subsidie en onder toezicht van het rijk geschiedt, noopt te meer tot waakzaamheid.

Amersfoort, 8 September 1911. W. CROOCKEWIT W.A.z.

M. de Redacteur.

In de N. R. C. van Zaterdag 9 Sept. komt een ingezonden stuk voor met bovengenoemd opschrift van den heer W. Croockewit Wzn. te Amersfoort.

Aan het slot daarvan zegt hij o.a.:

„Mijn protest tegen de onoordeelkundige herstelling der kapel van het oude St. Pietersgasthuis komt te laat om in dit geval nog tot voorkoming der verknoeiing te kunnen leiden, maar het zal allicht kunnen dienen om de aandacht te vestigen op een gevaar, dat ook andere monumenten bedreigt, die eene z.g. restauratie, die meer op een vandalisme gelijkt, ondergaan. Dat zulk knoeiwerk blijkbaar kan geschieden bij eene restauratie, die met subsidie en onder toezicht van het rijk geschiedt, noopt te meer tot waakzaamheid".

De kreet van den heer Croockewit komt te laat, is reeds meermalen gehoord, doch had zonder ophouden moeten weerklinken. Op de vergadering van den Oudh. bond te Gouda, onlangs nog in een gesprek met Jhr. Victor de Stuers en in tijdschriften, heb ik steeds luide beweerd dat het bij de herstelling van monumenten m.i. er niet alleen om gaat wat en hoe hersteld zal worden, maar meer nog om het w i e herstelt, en of de man alleszins berekend is voor zijne taak.

Hadde men daarop meer gelet dan waren duizenden guldens bespaard, monumenten dikwijls niet verknoeid en de strooming tegen elk herstel had niet het succes gevonden, dat thans wordt ingeoogst. Maar wat gebeurt ook nu nog. De eigenaren der gebouwen stellen of kiezen hun architect voor de herstelling en vragen of weten meestal niet of deze berekend is voor zijne belangrijke taak, of hij tijd en gelegenheid heeft om zich ten volle aan dit werk te kunnen wijden (uitzonderingen natuurlijk daargelaten). Zoo komt het, dat om uit honderden, slechts eenige voorbeelden te noemen, de St. Laurenskerk alhier uitwendig verknoeid is, aan den toren te Zalt-Bommel voor duizenden vermorst, wat thans moet worden goedgemaakt, de kerk te Oirschot veel van haar karakter verloren heeft, het stadhuis te Gouda geheel bedorven is, enz. enz. alles tengevolge van onoordeelkundige herstelling door menschen, die meenden dat architect zijn alléén bestaat in het solide samenstellen van verbindingen en niet begrijpen, dat daarnaast ook kunstenaarsaspiratiën behooren te fungeeren, noodig om te voelen den polsslag van het leven, die door alle bouwgeledingen behoort te tintelen.

Hoogachtend,
Rotterdam, 11 Sept. 1911. Uw d. dienaar
JAC. v. GILS.

VERGADERINGEN

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Bovengenoemde bond hield Dinsdag 17 October j.l. in het „American-hotel" eene vergadering, onder leiding van den voorzitter, den heer K. P. C. de Bazel.

Deze herinnerde bij de opening aan een onaangename en aan een verblijdende gebeurtenis van de laatste dagen. De eerste was: de mislukking van de poging om een architectonische afdeeling op de „Vierjaarlijksche" te verkrijgen; de tweede het voorstel van drie Amsterdamsche Raadsleden inzake de Paleis-Raadhuis-quaestie (om bij de Regeering aan te dringen op afstand van het Kon. Paleis ten einde dit tot Raadhuis in te richten en drie millioen gulden beschikbaar te stellen voor den bouw van een nieuw Koninklijk Paleis).

Die laatste mededeeling werd met applaus ontvangen.

De heer Ingenohl deed het voorstel aan de drie Raadsleden een betuiging van adhaesie te zenden, welk voorstel aan het eind der agenda behandeld zal worden.

In behandeling kwam een concept-adres aan den Gemeenteraad inzake den bouw van een Koloniaal Instituut, in welk adres den Raad verzocht werd aan het voorstel-Boissevain c s. (bouw niet op de voormalige Oosterbegraafplaats, maar op een nader aan te wijzen terrein in het uitbreidingsplan Zuid), de voorkeur te geven boven dat van B. en W. Ter toelichting werd aangevoerd: 1o. dat een monumentaal gebouw, als de vereeniging „Koloniaal Instituut" beoogt, een geschikt uitgangspunt zou zijn voor de bebouwing in 't plan-Zuid; 2o. dat aldaar een grooter terrein zou kunnen beschikbaar worden gesteld dan de Oosterbegraafplaats biedt, en 3o. dat de uitvoering van het uitbreidingsplan-Zuid aanmerkelijk bespoedigd zou worden, door den bouw van het Koloniaal Instituut aldaar.

Bij de discussie over dit adres werd betoogd, dat als men het Kol. Instituut niet in het uitbreidingsplan-Zuid wenscht, maar 't in de nabijheid van „Artis" begeert, het plan van den architect Walenkamp de eenig mogelijke oplossing zou zijn. Men weet, dat de heer Walenkamp het Instituut wil plaatsen in het Oosterpark, en wel zoo, dat de geheele begraafplaats intact blijft en zou dienen als een mooie toegangslaan tot de gebouwen van het Kol. Instituut.

Het concept-adres werd ten slotte met nagenoeg algemeene stemmen goedgekeurd, nadat de heer Berlage erop had gewezen dat het uitbreidingsplan-Zuid (afgescheiden van deze quaestie) wijziging moet ondergaan, een meening, welke nog aan het adres werd toegevoegd.

Aan de orde kwam een voorstel der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst tot het benoemen van een commissie van zes leden uit de Maatschappij en den Bond van Nederlandsche Architecten tot het onderzoek der mogelijkheid van nader samengaan der beide vereenigingen.

Over de wenschelijkheid van het benoemen van een zoodanige commissie was men 't algemeen eens, zoodat tot de benoeming van de drie door den bond aan te wijzen leden der commissie werd overgegaan.

Als zoodanig werden gekozen de heeren: C. N. van Goor, Jos. Ingenohl en Ant. J. Joling.

Tot leden der commissie tot het onderzoeken van de verschillende aanhangige ontwerpen tot wijziging der algemeene voorschriften werden aangewezen de hh. P. J. Houtzagers, D. A. N. Margadant en H. G. Jansen.

In behandeling kwam thans de definitieve vaststelling der gewijzigde Algemeene regelen voor Nationale prijsvragen.

Op voorstel van den heer A. W. Weismann keurde de vergadering deze algemeene regelen goed.

Besloten werd het protest van het Bestuur van het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen tegen de in de vorige vergadering van den Bond aangenomen motie in zake het referendum tot het kiezen van een architect voor het Kunstenaarshuis, te beantwoorden, waarin de Bond zijn standpunt handhaaft.

Bij de rondvraag bracht de heer A. W. Weismann de Rotterdamsche prijsvraag voor den bouw van een nieuw Raadhuis te Rotterdam ter sprake. Hij herinnerde er aan dat de vaststelling van de regelen voor nationale prijsvragen, door de samenwerking van alle bouwkundige vereenigingen in het land is tot stand gekomen. Spr. betreurt 't daarom dat de Rotterdamsche Gemeenteraad daarmede absoluut geen rekening heeft gehouden . . . . .

De Voorzitter merkt op dat hem ter oore is gekomen dat zulks wèl het geval is geweest in de geheime Raadszitting, waarop de heer Weismann antwoordt dat men alleen heeft te letten op wat in de openbare vergaderingen van Gemeenteraden wordt gesproken en daàr heeft men de wenschen der bouwkundigen totaal genegeerd. Spr. doet nu de vraag: welke de houding der Nederlandsche architecten moet zijn als straks de gemeentelijke prijsvraag van Rotterdam er is en dan blijkt dat zij niet in overeenstemming is met de eischen voor prijsvragen, in de „Algemeene regelen" gesteld?

In de toelichting deed de heer Weismann uitkomen dat hij nu niet sprak met het oog bepaaldelijk op de Rotterdamsche prijsvraag, in het algemeen; daarna wees hij er op dat volgens de Permanente-Prijsvraag-Commissie, de leden van den Bond verplicht zijn zich aan de eigen prijsvraagregeling te houden. Dat brengt hen in een minder gunstige conditie dan de buitenstaanders, die wèl aan zulk een afwijkende prijsvraag mededoen?

Van verschillende zijden werd opgemerkt dat ieder, die met de regeling accoord gaat, zich moreel gebonden zal achten niet mede te doen. Aangezien zich echter een geval van een prijsvraag als nu bedoeld werd er nog niet was, besloot de vergadering op de zaak niet verder in te gaan.

Met betrekking tot het voorstel-Ingenohl om adhesie te betuigen aan het amendement van de raadsleden Lambrechtsen van Ritthem c. s. inzake de Paleis-Raadhuisquaestie, besloot de vergadering dat niet te doen met een adres, daar de Bond zich reeds zelf in dien geest tot den Raad heeft gewend. Echter bracht de vergadering hulde aan het initiatief van de heeren Lambrechtsen c. s.

Na nog eenige huishoudelijke besprekingen werd de vergadering gesloten.

BERICHTEN

Tentoonstelling van de „Moderne Kunstkring" te Amsterdam. Een merkwaardige internationale Schilderkunst tentoonstelling wordt op het oogenblik in het Stedelijk Museum te Amsterdam gehouden, namelijk eene van de werken van de „aller modernste" schilders.

Deze uiting, die een gevolg is van het neo-impressiomisme, nog gedeeltelijk vastzit aan het kleur-ontleedende pointilleeren en zich kenmerkt door brutale, maar niet altijd harde kleuren, door een hevig effect in het algemeen, heeft veel lof-gezwaai maar nog meer lach en hoon geoogst. Het is dan ook alleszins begrijpelijk, dat bezoekers, meenend schilderijen in den gangbaren zin van toon, atmosfeer, fraaie kleurencombinatie, stofuitdrukking enz. te zien, min of meer geïrriteerd worden door de hier geëxposeerde stukken, die vrijwel geen der genoemde eigenschappen bezitten en vooral, in het algemeen genomen, geen atmospheer hebben.

Men doet dan ook verstandig, deze beschilderde docken niet als schilderijen te beschouwen, maar meer als *decoratief schilderwerk*. En in dezen zin is het meerendeel van deze stukken begrijpelijk en genietbaar, ja heeft het soms bijzonder goede eigenschappen. Het frissche, het sterk-kleurige en het gestyleerde, het groots gehoudene in de elementaire behandeling der onderwerpen wekken de gedachte aan reclameplaat, mosaiek, gebrandschilderd tegelpatroon en wandbeschildering.

En daarom is er aan deze tentoonstelling een kant, die ook voor de architecten van veel waarde is, nam. de decoratieve kant, waarop door de pers nog te weinig de aandacht is gevestigd.

Zou het niet merkwaardig zijn, als het naturalistisch-impressionisme (Maris, Breitner) zich door het neo-impressionisme heen geleidelijk aan vervormde tot een kleur-krachtige en levende vlakschildering, welke ook van andere zijde, namelijk door de moderne, intellectueele beweging in bouw- en meubelkunst gevraagd en gewenscht wordt?

Plaatsgebrek belet ons, hierop nader in te gaan; wij hopen er echter spoedig op terug te komen, en bevelen ondertusschen deze bijzondere tentoonstelling, die tot 5 Nov. a. s. geopend blijft, ook den architecten aan. J. G.

Paleis-Raadhuis. Men weet, dat in de voordracht van B. en W. in zake de Paleis-Raadhuisquæstie wordt voorgesteld, dat de Raad zich tot den Minister van Binnenlandsche Zaken zal wenden met de vraag of de Regeering bereid is er toe mede te werken, dat het Koninklijk Paleis aan Amsterdam zal worden teruggegeven, ten einde tot Raadhuis te worden ingericht.

Door de Raadsleden Lambrechtsen van Ritthem, Scheltema en Zwart is daarop het volgende amendement ingediend:

In de voordracht van B. en W.:
Te lezen in stede van de woorden: „zich tot den Minister van Binnenlandsche Zaken te wenden met de vraag, enz.: zich tot den Minister van Binnenlandsche Zaken te wenden met de mededeeling, dat de Raad der gemeente Amsterdam op zeer hoogen prijs zoude stellen het nemen van maatregelen, waardoor het Koninklijk Paleis op den Dam voor zijne oorspronkelijke bestemming kunne beschikbaar komen en met de vraag, of de Regeering bereid is, aan de vervulling van dien wensch hare medewerking te verleenen, onder bereidverklaring van de zijde van den Raad, in de stichting van een waardig nieuw Koninklijk verblijf binnen de gemeente Amsterdam bij te dragen een som van drie millioen gulden."

Rijks-Academie van Beeldende Kunsten. Zij, die zich interesseeren voor de Rijks-academie van Beeldende Kunsten, en in de eerste plaats zijn ijverigen Directeur, den heer A. J. Derkinderen, zullen met belangstelling in de Staatsbegrooting van 1912 gelezen hebben, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken zich tot het Gemeentebestuur van Amsterdam heeft gewend om zoo mogelijk tot overeenstemming te geraken omtrent vergrooting van het bestaande gebouw voor de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam op door aankoop te verkrijgen terrein; tevens is f 1000 uitgetrokken voor meerdere verwarming en verlichting van het bestaande gebouw.
Wij vragen hierbij: Wanneer zullen er toch eens betere tijden aanbreken voor deze academie, die in haar opzet en in haar bedoeling een allereerste en toonaangevende positie mocht innemen in het onderricht in de Beeldende Kunsten in Nederland, maar die, door onvoldoenden financieëlen steun, te veel lam geslagen wordt?
De mededeeling in de Staatsbegrooting is weinig bemoedigend. Reeds verleden jaar hebben de adviseurs der Regeering verbetering van het bestaande gebouw onvoldoende geacht, in verband waarmede de Regeering met het College van B. en W. te Amsterdam in onderhandeling is getreden over de mogelijke verplaatsing van de instelling naar een nieuw te stichten gebouw. Een nieuw en flink opgezet gebouw lijkt ons in deze de eenig goede en waardige oplossing.
Aan- en bijbouwen bij het bestaande verouderde en weinig-æsthetische gebouw is half werk, en ten slotte geld verkwisten.
De Minister toont goeden wil; laat nu de reorganisatie der Academie (waartoe in de eerste plaats betere lokaliteiten worden vereischt) op ruime schaal kunnen plaats hebben, zoodat ook eindelijk! de bouwkunst in den Cursus een juiste plaats te midden harer zusterkunsten kan innemen.

Het oude Beursterrein te Amsterdam. Uit het afdeelingsverslag van den Gemeenteraad, in zake het onderzoek de gemeentebegrooting-1912, blijkt, dat vele leden geïnformeerd hebben „of B. en W. den Raad nu eens niet konden mededeelen, hoe de de stand van zaken is met de voorgenomen bebouwing van het voormalig Beursterrein, dat aan de directie van de magazijnen „De Bijenkorf" is verkocht".
Wij vernemen thans, dat een maatschappij opgericht is, de exploitatie van „De Bijenkorf" ten doel hebbend. De firma Tietz, die groote zaken te Keulen en te Brussel heeft, is er bij geïnteresseerd. Het voornemen bestaat op het oude beursterrein aan het Damrak een zeer groot monumentaal gebouw te doen verrijzen. De plannen daarvoor zijn reeds door de betrokken autoriteiten goedgekeurd en nog in deze maand hoopt men met den bouw een aanvang te maken.
Architect is de heer J. A. van Straaten. *Alg. H. Bl.*

Bond tot bescherming der schoonheid van 's-Gravenhage. De heeren mr. A. Ferf (voorz.), Jan Kalf, S. de Clercq, J. H. van Barkom en dr. H. E. van Gelder (secret.) hebben, als daartoe gemachtigde door de op 3 Juni ll. gehouden vergadering van afgevaardigden van 12 Haagsche vereenigingen, de statuten en het huish. reglement ontworpen van den Bond tot bescherming der schoonheid van 's-Gravenhage. Zij roepen nu de aangesloten vereenigingen en ook die welke zij meenen dat alsnog tot den bond wenschen toe te treden, op tot een algemeene vergadering welke op Zaterdag 28 October des namiddags te halftwee in het Zuid-Hollandsch Koffiehuis, zal gehouden worden ter vaststelling van statuten en reglement en tevens voor: verkiezing van 5 leden van het bestuur om op de statuten de Koninklijke goedkeuring aan te vragen met machtiging om eventueele redactiewijzigingen in verband met die goedkeuring aan te brengen; aansluiting bij den bond Heemschut; bespreking van propagandamaatregelen; rondvraag. *N. Crt.*

Commissie Leerlingwezen. De „Commissie Leerlingwezen", benoemd door de „Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland", heeft eene circulaire met vragenlijst (*) verzonden, respectievelijk aan:
1o. de in ons land bestaande patroons- en werkliedenorganisaties, bonden en vereenigingen op het gebied van handel, nijverheid en onderwijs, aan de Kamers van Arbeid, inspecteurs van den arbeid, directeuren van gemeentewerken, ingenieurs, fabrikanten, enz.;
2o. de directies der in ons land zijnde ambachts-, vak-, industrie-, huishoud- en kunstnijverheidscholen, rijkslandbouwwinterscholen, rijkstuinbouwwinterscholen, visscherij- en zeevaartscholen;
3o. de directies der avondvak- en burgeravondscholen.
Blijkens deze circulaire, is deze commissie benoemd omdat de Ineenschakelingscommissie in haar „Rapport" de regeling van het leerlingwezen niet heeft behandeld en de dagvakscholen onmogelijk alle leerlingen, nog minder alle vakken kunnen bereiken. Zij heeft in opdracht aan bovengenoemde vereeniging voorstellen te doen, ten einde zoo mogelijk te kunnen geraken tot een wettelijke regeling van het leerlingwezen.
Zal de commmissie praktisch bruikbare voorstellen kunnen doen, dan is het in de eerste plaats noodig, dat zij beschikken kan over de noodige gegevens omtrent datgene, wat door het particulier initiatief werd gedaan, opdat rekening gehouden kan worden met de reeds in de practijk opgedane ervaring.
Daar het voor de commissie van zeer groote waarde is, de meening te kennen van de verschillende belanghebbenden — zoowel werkgevers als werknemers — omtrent een regeling van het leerlingwezen, heeft zij deze enquête ondernomen.
De commissie is samengesteld als volgt: H. J. C. Haver, te Amsterdam, *voorzitter*; J. A. van Doornen, te Arnhem; Anna Polak, te 's-Gravenhage; J. G. Spandaw te Assen; C. A. Welcker de Wit, te Oosterbeek; M. D. Wittop Koning, te Bussum; A. F. van Zwet, te Deventer; F. E. Elsen, (Huygenspark 39), te 's-Gravenhage, *secretaris*.

Betonwerken en de storm. Men schrijft ons van bevoegde zijde:
Werd door velen nog getwijfeld aan de sterkte van gewapend beton voor zeeweringen, na den hevigen storm van 30 Sept. j. l. heeft dit materiaal voor zeeweringen het burgerrecht verkregen. Aan het waterschap Schouwen en aan tal van andere polders in Zeeland zijn vele basaltglooiïngen totaal uiteengeslagen.
De betonwerken zijn overal absoluut ongedeerd gebleven, niettegenstaande zij speciaal waren aangelegd op zwaar aangevallen plaatsen. Zoo aan het Noorderstrand van Schouwen hebben de bazalthoofden en glooiïngen veel geleden. De *duizenden* M², in betonglooiïng waren ongedeerd. Ook aan den z. g. Langendijk aan Noord-Schouwen een van de meest aangevallen dijken van Zeeland, heeft het beton niets geleden, niettegenstaande groote steenen elders weggeslagen, er op gebeukt hebben.
De dijksverhoogingen in Zeeland, na 1906 met aarde aangelegd, hebben zeer veel geleden. De nieuwe grond is op vele dijken tot op het oude beloop weggevlogen en al het werk is vernietigd.
Intusschen zijn alle dijkverhoogingen in *beton* uitgevoerd, n. l. met dijkmuren *op den dijk*, alle ongedeerd, zoowel op Schouwen-Duiveland als op Beveland en elders. *Alg. H. Bl.*

(*) Exemplaren van deze circulaire-vragenlijsten zijn verkrijgbaar bij het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

31ste JAARG. — 28 OCT. 1911. — No. 43

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.
Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Hoofdbestuursvergadering op 1 Nov. a s. — Afd. Amsterdam der Maatschappij. Adres in zake het Koloniaal Instituut. — Afd. Utrecht der Maatschappij; vergadering op 26 Sept. jl. — Afd. Utrecht der Maatschappij; vergadering op 10 Oct. jl. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek. De bouwkunst op de Vierjaarlijksche te Amsterdam door de Schilderkunst op zijde gezet; door J. Gratama. — De St. Willibrordus te Klein Zundert; arch. Jos. Th. J. Cuypers en Jan Stuyt. — Ontsiering, door A. W. Weissman, Slot. — Het slot Doornenburg in verval. — Het Koloniaal Instituut te Amsterdam. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP WOENSDAG 1 NOVEMBER 1911, TEN 10½ URE V.M. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Op de AGENDA komt voor o. a.:

Ingekomen stukken.
Mededeelingen van den Voorzitter.
Herziening Ledenlijst.
Concept statuten en Alg. Huish. Regl.
Reglement Commissie van Onderzoek.
Viering 70 jarig bestaan der Maatschappij te laten samenvallen met de Algemeene Meivergadering 1912.
Benoeming Eerecorrespondenten.
Indeeling Nederland in correspondentschappen.
De „Vierjaarlijksche" te Amsterdam.
Handhaving der Nat. Prijsvr. Regelen.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

KOLONIAAL INSTITUUT.

Door het Bestuur der Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst werd in hare vergadering van 24 Oct. besloten een adres aan den Gemeenteraad van Amsterdam te zenden naar aanleiding der voordracht van B. en W. in zake den bouw van een Koloniaal Instituut.
Daarin wordt gezegd, dat het terrein voor het Instituut bestemd, het overschot is van het voormalige Muiderbosch, hetwelk door zijn onregelmatigen vorm slechts het plaatsen van een gebouw ter oppervlakte van 4000 M², zooals de voordracht bedoelt, toelaat, wanneer dat gebouw 100 M. lang en 40 M. breed wordt. — Immers het gebouw zal in de as van de Muiderpoort moeten worden geplaatst en niet buiten de thans bestaande rooilijn mogen uitsteken. — In dit geval zal echter de afstand tusschen het reeds gebouwde Anatomisch Laboratorium en het te stichten Koloniaal Instituut beslist onvoldoende worden, terwijl dat Instituut genoegzaam geen vóórterrein zal kunnen verkrijgen en ook het hoog opgaande geboomte op de Oude Oosterbegraafplaats, vanaf de stadszijde, geheel aan het gezicht zal worden onttrokken. — Daarenboven is adressant het volkomen eens met B. en W., die het verdwijnen van het Muiderbosch betreuren.
Daarom meent het Bestuur, dat daar het in de voordracht bedoelde terrein zoo ongunstig is, de stichting van dit monument aldaar ten zeerste moet worden ontraden.
Nu dezer dagen bekend geworden is, dat de Gemeente Amsterdam eigenaresse werd van den voormaligen Parkschouwburg, terwijl zij reeds het aangrenzende terrein bezit, heeft zij de beschikking over een plek grond, waarop een gebouw als het bedoelde uitstekend zou kunnen worden geplaatst, omdat de ligging onmiddellijk aan een breed water een zeer fraaie architectonische oplossing mogelijk maakt. Bovendien heeft dit terrein in de nabijheid der tuinen van Natura Artis Magistra gelegen, een oppervlakte van ongeveer 1½ Hectare, terwijl de grond die in de eerste 13 jaar voor het bouwen nabij de Oude Oosterbegraafplaats beschikbaar is, slechts ongeveer de helft beslaat.
Het Bestuur vestigt daarom met den meesten aandrang de aandacht van den Raad op het terrein aan de Nieuwen Heerengracht, verzoekt een onderzoek naar de geschiktheid te laten doen, en geeft in overweging de behandeling der voordracht aan te houden tot dit onderzoek zal hebben plaats gehad.

Amsterdam, 25 October 1911.

J. BAKKER,
Secretaris.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

AFDEELING UTRECHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

BUITENGEWONE VERGADERING OP DINSDAG 26 SEPTEMBER des avonds ten acht ure in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen.

Aanwezig waren 16 leden.

De waarnemend voorzitter, de Heer De Graaf, opent de vergadering en na voorlezing en goedkeuring der notulen der vorige vergadering, werden achtereenvolgens de ingekomen stukken behandeld, waaronder een schrijven van den Heer W. van Veen, Voorzitter der afdeeling, inhoudende de mededeeling, dat hij door vertrek naar elders, genoodzaakt is voor zijne functie te bedanken, doch dat hij lid blijft der afdeeling.

Naar aanleiding dezer mededeeling brengt de wnd. voorzitter in herinnering den belangrijken arbeid en de werkkracht, die de heer van Veen ten dienste der Afdeeling besteedde. Het toenemend aantal leden gedurende zijne leiding gaf hiervan wel het bewijs. In deze vergadering worden twee architectleden der Maatschappij lid der afdeeling, terwijl na ballotage nog drie nieuwe leden worden aangenomen.

Vervolgens komt punt 3: Benoeming voorzitter, in behandeling. Het Bestuur vermeende, hoewel de leden volkomen vrij blijven hunne kandidaten voor te stellen, een drietal te moeten formeeren, waaruit de Heer A. W. C. Dwars met overgroote meerderheid wordt gekozen. De Secretaris wordt verzocht hiervan verslag te doen en den Heer Dwars uit te noodigen te willen mededeelen, of deze de benoeming al dan niet zou willen aanvaarden.

Hierna volgt punt 4: Uitbreiding van het Bestuur.

Dit voorstel wordt door den Heer Kuiler nader toegelicht en na eenige bespreking door de leden aangenomen, zoodat eene wijziging van het huishoudelijk reglement aan het Hoofdbestuur zal worden aangevraagd.

Punt 5. De wenschelijkheid voor 't vervolg een vragenbus in dienst te stellen, wordt toegelicht door den Secretaris. Het blijkt dat de Afdeeling zulk een vragenbus bezit, doch dat deze den laatsten tijd buiten dienst is gesteld. De vergadering keurt het voorstel goed en voor 't vervolg zal dus voor leden gelegenheid zijn vragen omtrent verschillende onderwerpen of zaken te stellen, zonder gehouden te zijn daarbij hunne namen op te geven. Het bestuur zal echter steeds hebben te waken dat wel zaken, doch geene personeele belangen in behandeling komen.

VERGADERING MET INTRODUCTIE OP DINSDAG 10 OCTOBER des avonds ten half acht ure in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen. De vergadering werd bezocht door dertig leden en 23 introducés.

Door ontstentenis van den waarnemend voorzitter werd de bijeenkomst geopend door den Secretaris, die den aanwezigen, in het bijzonder den heer A. W. C. Dwars het welkom toeriep. Hij bracht verder hulde aan den Heer W. van Veen, oud-voorzitter, en achtte het een voorrecht, namens de afdeeling den Heer Dwars te danken, dat hij de benoeming als voorzitter heeft willen aanvaarden. Hij moge verwachten dat de leden in het algemeen en het Bestuur in 't bijzonder zullen medewerken, de taak die de Heer Dwars op zich nam, te vergemakkelijken, zoodat deze een dankbare taak zal vinden in het behartigen der belangen der Maatschappij, die der Afdeeling in het bijzonder.

De Heer Dwars aanvaardde daarna de leiding van de vergadering, na vooraf den Secretaris dank te hebben gezegd.

Te acht uur trad als spreker op Dr. Steyn van Amsterdam, privaatdocent in explosiestoffen aan de Technische Hoogeschool te Delft, die eene met proeven en lichtbeelden verduidelijkte voordracht hield over het gebruik van brandgevaarlijke vluchtige producten en de gevaren daaraan verbonden.

Na de pauze gaf de Heer W. H. A. C. Baron van Ittersum, directeur der Mij tot installatie van onontplofbare tanks, systeem Martini en Hüneke, eene nadere verklaring van dit systeem, daarbij vooral bij technische bijzonderheden lang stil staande.

Een breedvoerig verslag van een dergelijke voordracht is geplaatst in het Bouwkundig Weekblad no. 41 van 4 Oct.

Ten half elf ure werd na een kort woord van dank door den Heer Dwars de vergadering gesloten.

Bij het verlaten van het gebouw werd den leden een prospectus over bovengenoemd onderwerp aangeboden.

De Secretaris,
M. E. KUILER.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XXVI.

DOOR J. GRATAMA.

DE BOUWKUNST OP DE VIERJAARLIJKSCHE TE AMSTERDAM DOOR DE SCHILDERKUNST OP ZIJDE GEZET. Toen de Gemeenteraad van Amsterdam op aandrang van de beeldende kunstenaars, waaronder ook de architecten, besloten had wederom de Vierjaarlijksche Tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters te Amsterdam te houden, en wel in 1912, werd dit bericht in de kunstkringen met vreugde begroet, en niet het minst door de architecten.

Echter blijkt, dat de laatsten zich verheugd hadden met een doode musch, en dat de schilders door een ongehoorde suprematie, door een volkomen oncollegiale incorrectheid, ja door een soort brute meerderheidsmacht het den architecten eenvoudig onmogelijk hebben gemaakt naar behooren te exposeeren, weshalve de architect-leden der Regelings-Commissie natuurlijk hun ontslag hebben genomen.

Alvorens hierop nader in te gaan, is het wenschelijk een kort overzicht van het gebeurde te geven.

Het officieel programma van de Tentoonstelling vermeldt o. a. het volgende:

De tentoonstelling, te houden in het Stedelijk Museum te Amsterdam, zal worden geopend 13 April 1912 en gesloten 8 Juni 1912 (behoudens de bevoegdheid van het Gemeentebestuur haren duur met ten hoogste 5 weken te verlengen) en omvat kunstwerken op het gebied van de schilder-, teeken- en grafische kunst, de beeldhouw- en de bouwkunst, vervaardigd zoowel door buitenlandsche als door Nederlandsche beeldende kunstenaars.

De tentoonstelling is verdeeld in 4 hoofdgroepen: A. schilder-, aquarel- en pastelkunst. B. Grafische kunst en teekeningen in zwart en wit. C. Beeldhouwkunst. D. Bouwkunst.

Tot „groep D." worden toegelaten:

a. Afbeeldingen van gebouwen of onderdeelen daarvan, uitgevoerd in het tijdperk van 1900—1912 of die nog in uitvoering zijn, doch alleen wanneer die weergeven het meest belangrijke en karakteristieke, een beslist sprekende kunstuiting zijn en geen gewoon „alledaagsch" beroepswerk.

b. Opnemingen van monumenten en de projekten ter restauratie, belangrijk voor de ontwikkeling der bouwkunst.

c. Studiën en architectonische schetsen, waarbij ook gerekend kunnen worden onderwerpen betreffende stedenbouw, als stadsplannen, stadspleinen, enz.

Plattegronden worden alleen toegelaten, wanneer die op zeer verkleinde schaal worden toegevoegd. Bij uitzondering zullen foto's worden aangenomen, wanneer dezen diene ter nadere toelichting van het ontwerp. Ook maquettes en decoratieve werken ter verduidelijking en verfraaiing van het geheel of van de deelen zullen worden aangenomen.

De regelings-commissie vormt de jury van toelating; voor groep D. (bouwkunst) bestaande uit de heeren K. P. C. de Bazel, H. P. Berlage Nz. en A. Salm G.Bzn.

Door het Gemeentebestuur van Amsterdam worden uitgeloofd, voor groep D. 2 gouden, 1 zilveren en 1 bronzen medaille.

Bovendien zijn (voor alle groepen samen) twee gouden medailles beschikbaar gesteld, één door H. M. de Koningin en één door H. M. de Koningin-Moeder, voor het beste kunstwerk van een buitenlandsch en een Nederlandsch kunstenaar.

Zooals men ziet, een aantrekkelijk en belangrijk programma voor de bouwkunst. Geeft de keuze der architect-leden van deze Commissie reeds een goede waarborg voor een met zorg en kennis gekozen en goed ingerichte tentoonstelling, de plannen dezer heeren, om te trachten ook het werk van meerdere toonaangevende buitenlandsche architecten te exposeeren, zouden ongetwijfeld medewerken om de Afd. Bouwkunst op deze tentoonstelling een zeer belangrijke plaats te doen innemen. *)

Maar men had buiten de groote bevoorrechting der schilderkunst boven de bouwkunst gerekend. De architect-leden wisten natuurlijk niet, dat, waar eenmaal vastgesteld was, dat de Vierjaarlijksche zou plaats hebben in het Stedelijk Museum, de Schilders-leden der Regelings-commissie hun groep zouden uitbreiden zonder blijkbaar eenige rekening te houden met een billijke verdeeling der ruimte voor de overige groepen, in casu de bouwkunst. Een blik op het lichtelijk pralende communiqué in het Alg. H. Bl. van 16 Oct. jl. is in deze leerzaam. Men duizelt als men leest, dat voor de afdeelingen schilder- aquarel- en pastelkunst, voor de grafische kunsten en teekeningen in zwart en wit toezeggingen zijn gedaan door, en onderhandelingen met goed gevolg gedaan zijn met België, Denemarken, Duitschland, Engeland, Frankrijk, Hongarije, Italië, Japan, Noorwegen, Oostenrijk, Rusland, Servië, Spanje, Zweden enz.; volgen reeksen namen van verzamelaars en van al die Belgische, Duitsche, Engelsche enz. enz. schilders en teekenaars; waarna ten slotte wordt medegedeeld, dat ruim 60 van de voornaamste Belgische, Fransche, Italiaansche en Duitsche beeldhouwers zijn uitgenoodigd, en verwacht worden werken van eersterang meesters, o. a. Italianen als Calandra, Canonica, enz., Belgen als Démaré, Laga, Lambeau, Minne, enz., Franschen als Blondat, Bouchard, Dampt, enz., Duitschers als . . . enz. enz.

Oef! Wat een tentoonstelling! De lezer is paf, en juist in dezen toestand is hij genoeg „bewerkt" om zich willig over te geven aan de daarop volgende passage van het communiqué:

„In verband met deze buitengewone belangstelling door de buitenlandsche beeldende kunstenaars en corporatiën betoond, een belangstelling, die de stoutste verwachtingen van de tentoonstellings-commissie verre overtreft en derhalve niet voorzien is kunnen worden, dreigt het Stedelijk Museum te klein te zullen worden om de „Vierjaarlijksche" in haar geheel onder te brengen. Het is daarom met den besten wil niet doenlijk gebleken om voor de afdeeling bouwkunst voldoende ruimte te reserveeren, welke geschikt kan worden geacht om ook maar een eenigszins behoorlijke internationale expositie der architectuur onder te brengen, zoodat de leden-architecten in eene algemeene vergadering der regelings-commissie, den 12 October ten Stadhuize gehouden, onder præsidium van den burgemeester, verklaarden te moeten persisteeren bij hun besluit om hun mandaat neer te leggen en — door den drang der omstandigheden daartoe genoopt, — er in te berusten dat de afdeeling Bouwkunst dit maal bij de Vierjaarlijksche niet zou worden opgenomen".

De tendens ligt te dik op dit schijnbaar onschuldig bericht, om den lezer niet direct te doen vermoeden, dat hier eenige „onzuiverheden" moesten worden weg gewerkt. Wij wenschen de afdeeling schilderkunst een groot succes toe, en te waardeeren is, dat zij persoonlijk veel moeite heeft gedaan om belangwekkende buitenlanders te doen exposeeren. Maar deze ijver mag niet *te* ver gaan, zoodat ten slotte „deze belangstelling de stoutste verwachtingen verre overtreft," en, zegt het communiqué er dood leuk bij, „niet voorzien is kunnen worden." Dit geeft een eigenaardig beeld van het optreden der schilders-commissie leden, die bij wijze van spreken, maar raak gevraagd hebben, hoe meer hoe liever, zonder rekening te houden met de beschikbare ruimte, in dien zin, dat ten slotte de schilders zooveel plaats noodig hadden, dat . . . . zij hun expositie zouden verminderen? neen, dat eene andere afdeeling, de bouwkunst, dan maar eenvoudig veel minder plaats moest hebben, of achteraf gezet, beneden!

Ziedaar de toestand. Dat de architect-leden er in „berust" zouden hebben, dat de afd. Bouwkunst ditmaal niet bij de Vierjaarlijksche kan worden opgenomen, gelijk in bovengemeld communiqué staat, is natuurlijk onjuist, en ook niet van de 3 vertegenwoordigers der architecten te verwachten. Een zuiverder verslag, uit zeer goede bron, van hetgeen in die bewuste vergadering ten stadhuize op 12 Oct. j.l. is besproken geeft de N. R. Ct. als volgt:

De voorzitter gaf allereerst het woord aan de architecten. De heer Salm namens hen sprekende, gaf een uiteenzetting van het geheele verloop der handelingen van de Bouwkunstcommissie, daarbij eenige misvattingen, die uit een schrijven van het permanent comité aan den burgemeester en in afschrift den leden gezonden, zouden kunnen worden opgevat, terecht zettende.

Het bleek dat aan de onderhandelingen een 12-tal bijeenkomsten, waarvan vier met het permanent comité, waren gewijd; dat aanvankelijk door de Bouwkunstcommissie pl.m. $^1/_6$ der geheele tentoonstellingsruimte op de eerste verdieping van het Stedelijk Museum werd verlangd, dat hun slechts $^1/_{10}$ gedeelte dier ruimte werd aangeboden en ten slotte slechts voor hen beschikbaar waren een drietal niet aaneengesloten ruimten op de parterre-verdieping, die door hen voor het doel niet geschikt werden geacht.

Dat zij toen, als tusschenvoorstel hebben gevraagd een ruimte ongeveer overeenkomende met $^1/_8$ der geheele tentoonstellingsruimte zijnde de 8 kabinetten aan den voorgevel en daarbij de daartusschen gelegen portalen, welke het permanent comité niet voor tentoonstelruimten, maar voor administratieve doeleinden bestemd had.

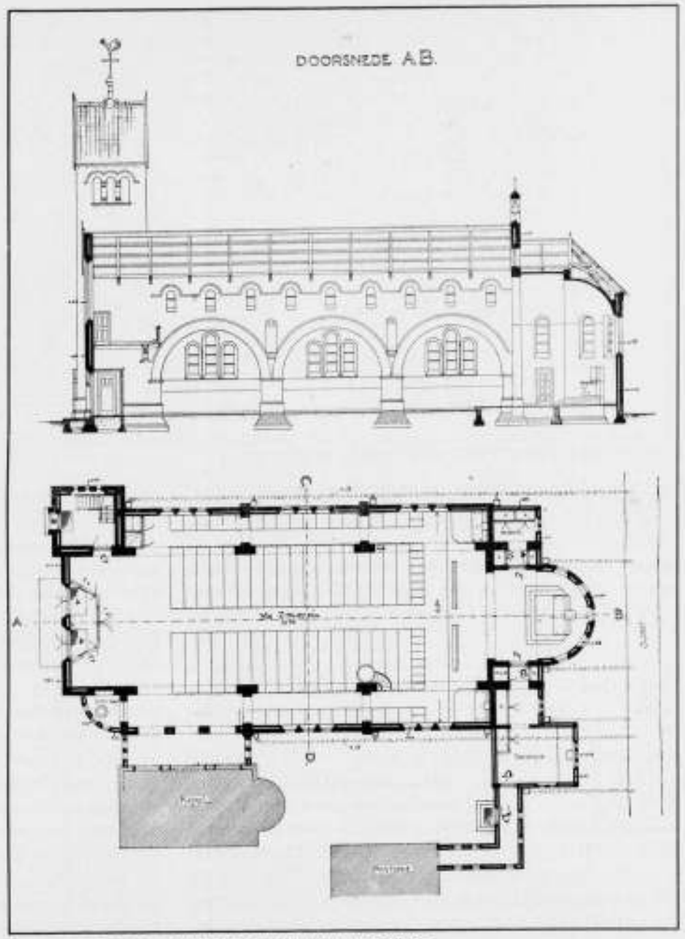
Dat zij meenden bij dezen wensch te moeten blijven en zij, toen hun door het permanent comité is medegedeeld, dat deze wensch niet vervuld kon worden, hun ontslag hebben aangeboden.

*) Dat er ook in de bouwkundige vereenigingen veel belangstelling voor deze Vierjaarlijksche was, blijkt wel o. a. daaruit, dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst bereid was een tweetal medailles uit te loven.

Na verschillende besprekingen en wederzijdsche toelichting, waarbij de burgemeester alle moeite deed een bevredigende oplossing te vinden, is de vraag in stemming gebracht of de middenruimte aan de Bouwkunst-afdeeling kon worden afgestaan. De uitslag was, dat met 6 stemmen voor, 8 tegen en 2 blanco werd beslist dat dit niet zou geschieden.
Daarmede was het pleit beslist, dat aan de komende vierjaarlijksche geen afdeeling Bouwkunst verbonden zou zijn, aangezien, zooals de burgemeester zeide, het wel bezwaarlijk zou wezen een nieuwe commissie te vinden, die bereid zou zijn met minder ruimte genoegen te nemen.
De voorzitter vroeg den architecten nog, lid van de regelingscommissie te blijven, ook al zou geen afdeeling Bouwkunst worden ingericht. De heeren zeiden dit in beraad te willen houden en het antwoord schriftelijk te zullen mededeelen.

Vermeld zij, dat de Architect-Commissieleden hierna schriftelijk hun ontslag-aanvraag gehandhaafd hebben. Zij hebben zich, aan verdere medewerking onttrokken, wat een „protest" is en het tegenovergestelde van „berusting".
Wij kunnen niet anders dan de handelwijze van onze collega's volkomen billijken. Zij vroegen $^1/_6$ gedeelte der geheele tentoonstellingsruimte op de eerste verdieping (de hoofd- en beste ruimte voor dergelijke expositie) en konden slechts $^1/_{10}$ gedeelte krijgen. Hieruit blijkt wel de buitensporige overheersching van de schilderkunst over de bouwkunst volgens de interpretatie van de bedoeling der Vierjaarlijksche door de tegenwoordige Regelings-Commissie, waarin de schilders, (waaronder, eigenaardig, geen decoratieve, architecturale schilders) verre de overhand hebben *).
Hierna werd den architecten aangeboden een drietal zalen op de parterre, zijnde de groote, donkere tuinzaal, die geen behoorlijken toegang heeft, en waar de beeldhouwers vroeger exposeerden, doch deze als expositiezaal geheel ongeschikt verklaren, en de *daar niet direct aan grenzende* twee lokalen van het Schutterij-museum. Afgezien nog van het feit, dat er geen voldoende gelden beschikbaar zouden zijn om deze lokaliteiten ook maar eenigszins geschikt te maken voor de bouwkunst-expositie, werd deze ruimte als geheel onvoldoende van de hand gewezen.
Daarop volgde het aanbod: op de verdieping en hoekpaviljoen met één kabinetten-reeks, ongeveer $^1/_{10}$ van de expositie-ruimte aldaar; dit was veel aannemelijker, doch het aangebodene was geheel onvoldoende wat de ruimte betreft.
De architecten vroegen toen het hoekpaviljoen te ruilen met de andere kabinettenreeks en daaraan toe te voegen de, zooals hen medegedeeld was, voor lunchroom bestemde ruimte (een groot portaal, dat zich achter de loggia van den voorgevel bevindt en nimmer gebruikt wordt) met nog 2 portaalruimten. Dit werd, zooals boven bericht is, geweigerd, met de motiveering, dat nu deze ruimte o.a. bestemd was voor het ontvangen van H. M. de Koningin, wanneer deze eventueel de tentoonstelling zou bezoeken. In de Eerezaal, waar vroeger dergelijke ontvangsten plaats vonden, kan dit nu niet geschieden, daar de beeldhouwers hier exposeeren en, de den architecten zoo „ridderlijk" aangeboden groote zaal op de parterre kan daarvoor ook niet ingericht worden. (Deze zaal zou dan eigenlijk alleen goed zijn om de architectuur tentoonstelling op te bergen!) Het woord lunchroom is daarna niet meer gebruikt. Verder moet die portaalruimte dienen voor conversatiezaal, voor Jury-vergaderingen, enz. wat ons overbodig lijkt, aangezien er in het museum zelf typische zalen genoeg voorhanden zijn voor dergelijke doeleinden. De Permanente Regelingscommissie vergaderde zelf immers meermalen in een dezer gezellige, in historischen stijl behandelde zalen!
En misschien zou ook nog wel op een andere plaats goede gelegenheid gevonden kunnen worden om, bij „eventueel" bezoek van de Koninklijke Familie, voor receptie te dienen.
Wij zullen dit niet nader onderzoeken, daar het ter zake niets doet. Zelfs al zou gemeld portaal onontbeerlijk zijn voor genoemde doeleinden, dan is dit *nog* allerminst een reden, den architecten een in verhouding tot de geheele expositie veel te kleine ruimte, nam. ongeveer $^1/_{10}$, af te staan!
Het is dan ook alleszins juist, dat de Architect-Commissie-leden, geen kans ziende in de beschikbaar gestelde ruimte een waardige architectuur-tentoonstelling te organiseeren, de architectuur geen ondergeschikte rol heeft willen doen spelen in deze internationale tentoonstelling, dat zij niet de verantwoordelijkheid wilden dragen, waar den exposanten een dergelijke uit de route gelegen of benepen ruimte zou moeten worden aangeboden, en zij hun ontslag gehandhaafd hebben, in welk ontslag zij nadrukkelijk verklaren, dat zij dit uittreden niet beschouwd willen zien als een ingrijpen in het beginsel, van de vierjaarlijksche, hetwelk bepaalt, dat aan deze tentoonstelling een Afdeeling Bouwkunst verbonden behoort te zijn.
Op prijs moet worden gesteld, dat de voorzitter, de Burgemeester van Amsterdam, gepoogt heeft de aftredende architecten alsnog voor de Regelings-Commissie te behouden al hadden deze ook geen bepaald mandaat te vervullen. Na gehouden beraad meenden deze, begrijpelijkerwijze, daarvoor te moeten bedanken.
Het voorbarig communiqué in de dagbladen, afkomstig van de Permanente Regelings-Commissie, dat de leden van de Afd. Bouwkunst niet konden besluiten tot een afzonderlijke Bouwkunsttentoonstelling in 1913, heeft alleen betrekking op officieuse besprekingen in een bijeenkomst met drie leden van de Regelings-commissie, die een dergelijke schikking voorstelden, doch een dusdanig voorstel is niet officieel aan de orde gesteld in de vergadering, waarin besloten werd, *dat ditmaal de Bouwkunst-afdeeling van het Programma zal worden afgevoerd, nu deze in verhouding tot de andere kunsten haar aandeel niet kon verkrijgen van de aanwezige goede expositieruimte.*

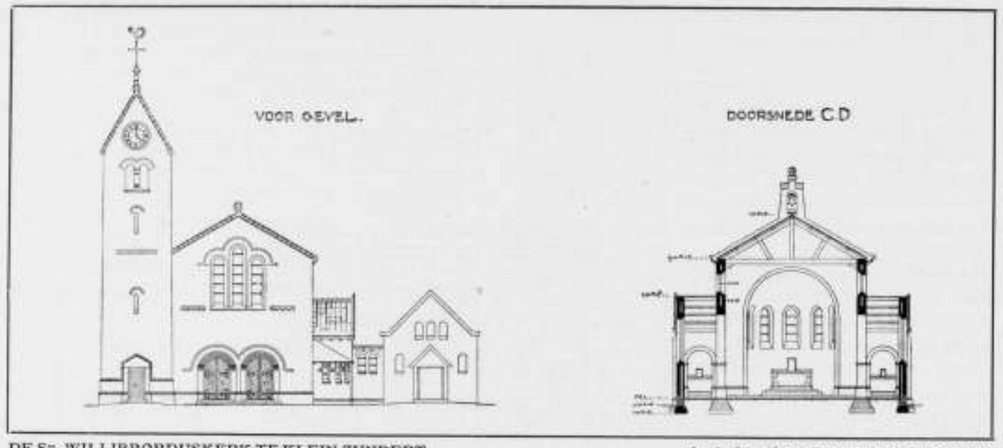
*) De Commissie bestaat uit de heeren:
Jhr. Mr. Dr. A. Roëll, Burgemeester van Amsterdam, *Voorzitter*. Prof. C. L. Dake, *Vice-Voorzitter*. C. W. H. Baard, Conservator van het Sted. Museum, *Secretaris*. Mevrouw Th. van Duyl—Schwartze, N. Bastert, K. P. C. de Bazel, H. P. Berlage, C. Breitenstein, H. J. Haverman, Abr. Hesselink, Prof. Bart van Hove, J. S. H. Kever, E. W. Moes, Gerard Muller, T. Hart Nibbrig, A. Salm GBzn., L. W. van Soest, J. C. Veldheer, Ch. van Wijk.

DE ST. WILLIBRORDUSKERK TE KLEIN ZUNDERT.
Langsdoorsnede en Plattegrond. Arch. Jos. Th. J. Cuypers en Jan Stuyt.

Of het wenschelijk is, in 1913 een aparte tentoonstelling van bouwkunst, aangevuld met kunstnijverheid en decoratieve schilderkunst, in het Stedelijk Museum te houden, zal eventueel nader door de bouwkundige vereenigingen onderzocht dienen te worden.
Dit heeft echter met de plaats gehad hebbende onrechtmatige bevoorrechting der schilderkunst niets te maken.
Waar het Programma dezer Vierjaarlijksche zoo duidelijk de hoofdgroepen schilderkunst, grafische kunst, beeldhouwkunst en bouwkunst noemt, is het een ongehoorde onrechtvaardigheid de bouwkunst maar in den hoek te duwen, omdat de schilderkunst zich veel te veel heeft uitgebreid, ja „de stoutste verwachtingen van de tentoonstellings-commissie overtreft" (welk een goede organisatie als er meer wordt ingezonden, dan men eigenlijk verwacht!)
Wij zouden het hierbij kunnen laten, ware het niet, dat de heer L. C. Dake (die voorzitter van de Perm. Reg. Commissie is) officieus in de Telegraaf van 17 Oct. j.l. het noodig heeft gevonden de Regelings Commissie te verdedigen. Over hetgeen hij betreffende het conflict zelf zegt, zullen we zwijgen, daar het vol schromelijke overdrijvingen en onjuistheden zit (o.a. zegt hij, dat de afd. bouwkunst haar programma alleen had kunnen verwezenlijken, als zij had kunnen beschikken over tien maal de ruimte, die zij eischte).
Ook willen wij niet ingaan op de dwaze opmerking, dat „de architecten eeuwig er op gesteld waren om met schilders etc. samen te exposeeren, misschien vreezende, dat zij anders hun kunst in het gedrang zouden zien geraken."
Maar wel moet de aandacht er op gevestigd worden, dat de heer Dake in genoemd artikel zijn meening te kennen geeft, dat een bouwkunst expositie niet geschikt is voor het groote publiek; waarmede hij dus, in verband met het voorafgaande van zijn artikel zoo wat te kennen wil geven, dat de bouwkunst niet thuis hoort bij de Vierjaarlijksche.
En hiermede doet iemand, die voorzitter der Perm. Regelings-Commissie is, al heel in-correct; hij *heeft niet te* beoordeelen of een tentoonstelling van bouwkunst al of niet geschikt is voor het groote publiek; hij heeft slechts het Programma van de Vierjaarlijksche te handhaven, welk Programma de bouwkunst tot een *hoofdgroep* rekent; en als voorzitter heeft hij *ook de belangen der andere groepen* te behartigen.
Het is dan ook voor ons, architecten, ten zeerste te hopen, dat bij een volgende Vierjaarlijksche te Amsterdam in de Permanente Regelings-commissie vooral personen benoemd zullen worden, die blijk gegeven hebben een ruimen en goeden kijk, niet alleen op hun eigen groep, maar ook op de andere hoofdgroepen te hebben, opdat de juiste onderlinge samenwerking en een *billijke* verdeeling der goede, beschikbare ruimte bevorderd worde.

Of wil men eigenlijk van de Vierjaarlijksche uitsluitend een tentoonstelling van schilderijen, grafische kunst en

DE ST. WILLIBRORDUSKERK TE KLEIN ZUNDERT.

Arch Jos. Th. J. Cuypers en Jan Stuyt.

beelden maken, en moet het gebeurde als een noodzakelijke hoewel hoogst unfaire en oncollegiale handeling beschouwd worden?
Goed, dat men er dan ook rond voor uit kome, dan weten de architecten ten minste waar tegen zij den strijd te voeren zullen hebben.

St. WILLIBRORDUS TE KLEIN ZUNDERT.

Wanneer men gesteld wordt voor de vraag om voor een goed twintig duizend gulden een Parochiekerk te bouwen, die ruimte moet bieden voor ± 300 zitplaatsen zullen de gedachten zich onwillekeurig richten tot die poëtische, bescheiden dorpskerkjes uit vroegere perioden, die in ons land en daarbuiten gelukkig nog in zoo grooten getale worden aangetroffen. En deze overwegingen behoeven nog geen vrees voor slaafsche navolging in zich te sluiten, want bij nader inzien zullen die oude landelijke heiligdommen in meer dan een opzicht blijken voor de tegenwoordige eischen onpraktisch te zijn. Wel mag, dunkt mij, de bouwmeester trachten de devote stemming, de poësie van dat oude in zijn nieuwe schepping over te brengen en deze zooveel doenlijk te vereenigen met de eischen, door de praktijk aan een hedendaagsch kerkgebouw gesteld.
Die eischen zijn thans wel te resumeeren in het zooveel mogelijk onbelemmerd gezicht op het altaar vanaf alle plaatsen, die de kerk aanbiedt.
Dit waren de leidende gedachten, die tot het hierbij gereproduceerde ontwerp der St. Willibrordus kerk te Klein Zundert hebben gevoerd.
De kerk vertoont een middenschip met zijbeuken, terwijl aan de eene zijde van het middenschip de altaarnis en aan de andere zijde het ingangsportaal zich bevindt.
De middenschipsmuur rust wederzijds op drie groote bogen, zoodat in de geheele kerk zich slechts vier pijlers bevinden, waardoor het onbelemmerd gezicht op het altaar tamelijk wel is bereikt. Om in de zijgevels eenigermate speling aan te brengen is de zijbeuk niet met een lessenaarsdak overdekt, doch zijn de verschillende travéen overspannen door zadeldaken, waarvan de richting loodrecht staat op de lange as van de kerk.
Hierdoor vertoont de zijgevel drie topgevels, terwijl ook voor het interieur eene aangename afwisseling is verkregen, daar de oploopende daken in de zijbeuken in 't gezicht zijn gebleven.
Ook de spanten en het dak van het middenschip zijn van binnen geheel in 't gezicht.
Heeft dus de kerk een houten bedekking, voor het Priesterkoor en de altaarnis zijn gewelven gemetseld van drijfsteen teneinde hier over het meest waardige deel van de kerk een meer monumentale afsluiting te hebben.
De klokketoren is ter zijde geplaatst, waardoor deze zonder al te hoog te worden opgevoerd, toch een zekere rijzigheid verkrijgt, daar de hoogte voor het oog thans reeds van af de zijbeuken en de schipgoot wordt gemeten, terwijl zij anders van af de nok van het middenschip pas zou beginnen mee te tellen.
De kerk is van geelgrijze baksteen gemetseld en met roode pannen gedekt. Van binnen is zij geheel gepleisterd en voorloopig in effen tinten gesausd.

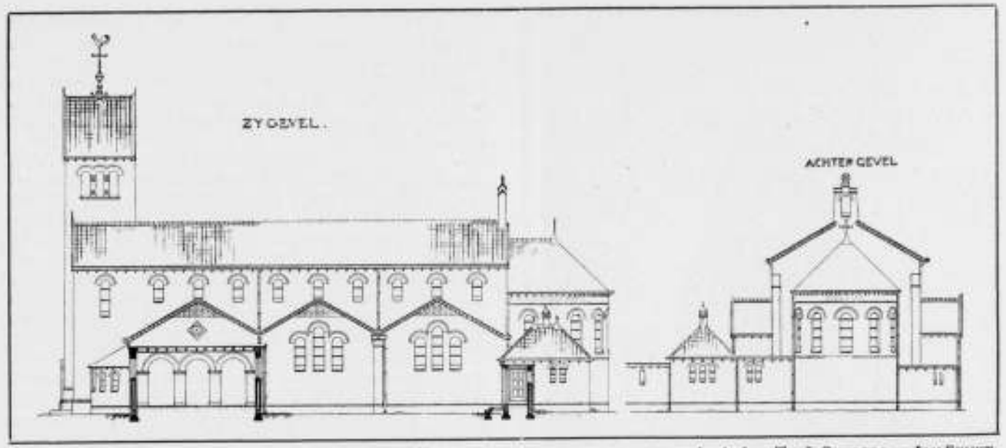
Jan Stuyt.

ONTSIERING.

Door A. W. Weissman.

Vervolg van blz. 504 (slot).

Niet minder hinderlijk zijn de reclames buiten de steden. Overal, waar verwacht kan worden, dat de schoone natuur publiek zal lokken, worden reclameborden geplaatst om den volke kond te doen, dat X zijn eigen cacao de beste vindt, of dat Y de voortreffelijke zeep maakt. Die reclameborden worden dan opgericht op gronden, die voor wei- of bouwland gebruikt worden, doch wier eigenaars, al weder tegen betaling, tot de plaatsing vergunning geven. Ook dit is een misbruik maken van eigendomsrecht. Vooral

DE ST. WILLIBRORDUSKERK TE KLEIN ZUNDERT.

Arch. Jos. Th. J. Cuypers en Jan Stuyt.

moet worden betreurd, dat kunstnijverheids-werkplaatsen, die bedoelen, den smaak van het publiek te verheffen, meenen zich door zulke reclames aan te bevelen.
Het moet, natuurlijk, ieder veroorloofd blijven, op zijn nering of bedrijf de aandacht te vestigen, doch alleen onder het beding, dat hij het op gepaste wijze doe en zekere grenzen niet overschrijde. Wie een winkel heeft, zal boven de pui daarvan zijn naam doen schilderen, hij zal, door een uithangbord, klanten trachten te lokken. Doch vooral zal hij, door een zoo smakelijk mogelijke uitstalling, de koopers tot binnentreden willen nopen. Die uitstalling is wel het beste middel voor den winkelier, om zijn doel te bereiken. Immers, hij weet, dat die hem meer klanten zal bezorgen, dan de uithangborden of opschriften. Een reclame, op deze wijze ingericht, blijft binnen de perken, die de goede smaak stelt.
Anders wordt het echter, wanneer iemand van den eigenaar van een huis het recht verwerft, daarop met reusachtige letters en schrille kleuren een reclame te doen schilderen. De eigenaar van dat huis maakt dan misbruik van zijn eigendomsrecht. Immers dat huis is wel bestemd om bewoond te worden, zijn muren dienen om de bewoners tegen koude, zon en regen te beschermen, doch zijn niet gebouwd, om, door schreeuwende beschildering, de omwonenden te hinderen en een stadsgezicht te bederven.
Erger nog is het, wanneer door reclameborden landschappen worden ontsierd, wat vooral langs spoorwegen meer en meer geschiedt.
Waarom worden al die leelijke reclames gemaakt? Omdat het publiek er blijkbaar naar kijkt en zij dus aan haar doel beantwoorden. Wanneer algemeen werd ingezien, hoe hinderlijk de ontsiering van stad en land is, dan zou de ergernis, door zulke reclames gewekt, ze al heel spoedig van zelf doen verdwijnen.
Er begint wel eenige verandering te komen. Dat „Heemschut" reeds dadelijk bij zijn oprichting den steun van velen mocht ontvangen, bewijst, dat het getal van hen, die zich aan de ontsierende reclames ergeren, grooter is dan werd gedacht.
Nederland is misschien het schoonste land der wereld. Meer en meer wordt het door vreemdelingen bezocht, die er niet heen gaan, om de mooiste punten door reclames bedorven te zien, doch die er alleen komen om van de eigenaardige schoonheid te genieten. Zij bezoeken niet slechts de musea, doch gaan ook naar de aardige steden en dorpen.
Dat men de reizigers ziet bewijzen de Vereenigingen ter bevordering van het Vreemdelingenverkeer, die overal bestaan. Deze vereenigingen zouden zeer veel kunnen doen, om de ontsiering van de stad of de streek, waar zij werkzaam zijn, tegen te gaan.
Wettelijke bepalingen zouden natuurlijk meer uitwerken, maar zoolang deze er niet zijn, zou men althans van de verschillende besturen mogen verwachten, dat zij niet tot het plaatsen van ontsierende reclames medewerken, door te weigeren, openbare eigendommen voor dat doel af te staan. De geldelijke bate, die door dat afstaan verkregen wordt, zou men dan missen doch aan de andere zijde door het geven van een goed voorbeeld nut stichten.
De openbare meening dient zich met nadruk tegen het ontsieren door reclames te verzetten. Is het niet hinderlijk, dat een monumentaal gebouw gelijk het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam in zijn effect door de daartegen aangebrachte reclameborden ten zeerste geschaad wordt? Maakt het niet een bedroevenden indruk, wanneer de reiziger, over de zee Enkhuizen naderend, het prachtige gezicht op de stad bedorven ziet door de reusachtige reclames, die op de zeewering geschilderd zijn? En hoe worden niet fraaie landschappen ontsierd door de borden, welke daar door reclamemakers zijn nedergezet!
Niet altijd zijn het opschriften, waardoor reclame gemaakt wordt. Al wat in het oog valt is daarvoor dienstig. Zoo verminkte Alcibiades zijn hond om de aandacht van zijn Atheensche medeburgers te trekken.
Dit was een onschuldige reclame vergeleken bij die, welke men tegenwoordig ziet gebruiken. Zoo staat er ergens te Amsterdam een winkel, welks eigenaar den geheelen gevel met schuine strepen in schrille kleuren heeft laten verven.
Een tijd lang heeft zich de bouwkunst, of wat daar dan voor door wilde gaan, in dienst der reclame gesteld. Zij bedacht den zoogenaamden „vermicellistijl", die alles wat recht was vermeed en door de grilligste bochten en de meest ongewone samenstellingen van lijnen en kleuren den beschouwer wilde verbazen en zoo haar doel, reclame te maken, bereikte. Die „vermicellistijl" heeft, gelukkig, al weder afgedaan, maar zijn voortbrengselen ontsieren nog menige stad.
Waren vroeger onze stations oncoglijke gebouwen, in de laatste vijf en twintig jaar is dat anders geworden en is heel wat geld en kunst aangewend, om ze tot een hooger peil op te voeren. Doch de indruk, die deze stations maken, wordt bedorven door de reclames, welke er op de meest brutale wijze in zijn aangebracht. Zoo neemt de eene hand weg wat de andere gaf.
De reclame doet veel tot ontsiering tegenwoordig, doch ook op andere wijze wordt er gezondigd. Hoe menig stadsgezicht is niet voor goed geschonden omdat de eigenaar van een huis of zijn architect het in hun hoofd kregen, nu eens iets extra-mooi te bouwen! Een van de meest treffende voorbeelden van zulk een ontsiering vindt men te Brugge, waar overigens veel gedaan wordt om het oude en schilderachtige karakter der stad te behouden. Wie daar geweest is herinnert zich op het plein, naar Jan van Eyck gedoopt, den gevel in een soort van Moorschen

DE ST. WILLIBRORDUSKERK TE KLEIN ZUNDERT.

trant van verglaasde steenen in de meest schreeuwende kleuren opgetrokken. Die gevel vloekt met de omgeving, die zulk een rustig, intiem karakter heeft.

Is het voorbeeld te Brugge al bijzonder sprekend, men kan ook in Nederlandsche steden, niet minder schilderachtig dan de Vlaamsche,er genoeg vinden.Men behoeft aan architecten niet als eisch te stellen dat zij, in de twintigste eeuw bouwend, de vormen van lang vervlogen tijden zullen nabootsen. Zulk een nabootsing is vaak beproefd, doch uit den aard der zaak niet geslaagd. De architect van heden mag gerust zijn eigen lied zingen, zoo hij daartoe in staat is; maar hij mo.t zorgen, geen dissonanten met wat zijn voorgangers laten hooren, te verwekken.

Te Gouda kon men zich tot voor korten tijd verlustingen in een stadsgezicht, zooals het in Nederland schaars zijn wedergade had. Een stille gracht op den voorgrond, dan, ter wederzijde daarvan, een paar markthallen, op den achtergrond wat huizen, met de toren der St. Janskerk er boven uit stekend. Nu wordt de achtergrond ingenomen door een dier hard-gele winkelpaleizen, welke tegenwoordig als bijster modern gelden, maar die overal uit den toon vallen. Zeker, de oude huisjes konden niet altijd blijven staan. Maar waarvoor was het noodig, ze door een zoo schreeuwend bouwwerk te vervangen?

Wie dezer dagen te Hoorn kwam zal hebben gezien, dat een gebouw, naast het fraaie St. Jansgasthuis van 1565, gesloopt is. Wat zal er voor het afgebroken huis in de plaats komen? Laten wij er het beste van hopen, maar wat in de laatste jaren op de Groote Noord, in de buurt van de zoo schilderachtige Noorderkerk gebouwd werd, stemt niet zeer bemoedigend. Al de buitensporigheden van een bouwtrant, die in de groote steden reeds lang in onbruik is geraakt, zijn daar te zien.

Een architeet behoort een kunstenaar, dus iemand die fijn voelt, te zijn. Waren er meer kunstenaars onder onze architecten, dan zou hun werk zich beter in de omgeving, waarvoor het bestemd is, voegen. Bij het onderwijs in de bouwkunst heeft men te zeer aan het bouwwerk op zich zelf aandacht gewijd en te vaak vergeten, dat ook de omgeving, waarin hij moet komen, een grooten invloed heeft.

Vooral in een schoone landelijke omgeving heeft, wie bouwt, geen gemakkelijke taak. Immers hij dient te zorgen, dat zijn werk met die omgeving één geheel vormt, en dit is slechts mogelijk, wanneer de ontwerper van alle buitenissigheden zich wil spenen en zijn werk volkomen ondergeschikt aan de omgeving wil houden.

Bij de oude boerenwoningen, die in iedere streek van ons land een bepaald type vertoonen, dat door een overlevering, die eeuwen gewerkt heeft, is ontstaan, wordt aan het hier gestelde vereischte voldaan. Daarom lijken ons die oude huizen zoo schilderachtig, zoo als het ware van zelf sprekend.

Maar toen, tusschen 1850 en 1875, de welvaart der landlieden toenam, toen zij zagen, wat er in de steden gebouwd werd, waren zij met hunne oude woningen niet meer tevreden, en als zij ze lieten vernieuwen, moesten er „versierselen" aan komen. Om de vensters werden lijsten van portlandcement getrokken, ornamenten van terra-cotta werden overal aangebracht, en geen boeiing mocht meer worden gemaakt, tenzij de figuurgang daaraan een zoogenaamd „Zwitsersche" versiering had toegevoegd. Zoo vertoonden zich immers de „villa's", die de stedelingen lieten bouwen en waarom zou de boerenwoning daarbij achterstaan? De negentiende eeuw is de eeuw der wetenschap geweest, en zij heeft de kunst verwaarloosd. Was de achttiende eeuw nog een geheel, daar beschaving, gewoonten, kleeding, kunst en wetenschap met elkander in harmonie waren, de negentiende heeft slechts de wetenschap weten te ontwikkelen, doch overigens geen cultuur gehad. Daardoor is ook geen stijl ontstaan, gelijk alle vroegere tijdperken dien hebben gekend. Bij de groote menigte ging het gevoel voor schoonheid in het dagelijksch leven vrijwel verloren, en zij, die kunst waardeerden, meenden dat die kunst iets geheel op zich zelf staand was. Alleen schilderijen en beeldhouwwerken golden nog als kunst. De bouwkunst, die toch de oudste van alle kunsten is, werd van haar voetstuk afgehaald, en als een onderdeel der ingenieur-wetenschap aangemerkt.

Is het dan te verwonderen, dat het begrip van kunst in het dagelijksch leven, het besef, dat schoonheid overal kan zijn, verloren is gegaan?

Sedert een vijftiental jaren is echter een kentering waar te nemen. Men begint, zij het ook slechts langzaam, weder oog te krijgen voor de schoonheid, die overal aanwezig kan zijn, die overal aanwezig was, eer de negentiende eeuw haar wandalenwerk begon.

Men begint weder te erkennen, dat tal van fraaie oude bouwwerken noodeloos zijn gesloopt of verminkt, dat tal van landschappen zijn geschonden, dat aan de niets ontziende reclame paal en perk moet worden gesteld.

Mochten, bijvoorbeeld, een dertig jaar geleden, geen protesten baten, als onze gemeentebesturen,ter wille van wat zij de eischen van het verkeer noemden, mooie grachten door demping in doode straten veranderden, thans zou de openbare meening zich met zooveel kracht tegen een dergelijk voornemen verzetten, dat het niet tot uitvoering te brengen ware.

Liet men vroeger, als een stad uitbreiding behoefde, de ingenieurs de vervelende rechthoekige plattegronden ontwerpen, die bij het verkoopen van bouwgrond de meeste winstbeloofden, nu worden reeds kunstenaars met dit werk belast. Mocht, tot voor korten tijd, ieder overal bouwen laten, wat hij wilde, als hij slechts zorgde, de betrekkelijk weinige bepalingen, die de gemeentelijke verordeningen op het stuk van bouwen bevatten, na te leven, nu wordt ook hier en daar met de eischen der schoonheid rekening gehouden Schoonheidscommissies zorgen nu, althans in enkele groote gemeenten, voor de esthetische belangen

van het openbare leven, die tot voor weinig jaren vrijwel verwaarloosd werden.

Ook het Rijk besteedt aan zijn bouwwerken meer zorg dan vóór 1875 geschiedde en zoo zou er dus in menig opzicht reden tot tevredenheid kunnen zijn ware het niet, dat de goede voorbeelden nog zoo betrekkelijk weinig navolging vinden. Wat in de kleinere gemeenten gedaan wordt laat dikwijls veel te wenschen over. Tusschen aardige bouwwerken uit het verledene ziet men daar vaak weinig fraaie hedendaagsche scheppingen verrijzen. Niet opzettelijk zijn die gebouwen zoo leelijk geworden, maar alleen omdat de ontwerper, ofschoon hij zijn beste beentje voorzette, ze niet smaakvoller wist te maken.

Het onderwijs in de bouwkunst is lange jaren in ons land onvoldoende geweest, en dit heeft tengevolge gehad, dat het aantal van hen, die wezenlijk bouwkunstenaar mogen genoemd worden, zeer klein is. Het publiek, dat een architect niet naar zijn gaven als kunstenaar beoordeelt en voorloopig ook niet beoordeelen kan, acht dikwijls een bouwmeester om eigenschappen, die met kunst niets te maken hebben.

Langzamerhand zal de opleiding der architecten wel verbeteren en zullen bij hen, die met het ontwerpen van gebouwen belast worden, betere begrippen omtrent wat gepast en wat niet gepast is, meer algemeen worden.

Dit zal tot het verbeteren van het aanzien onzer steden en dorpen leiden, mits althans het publiek meer ontvankelijk voor schoonheid worde. Een gelukkig verschijnsel is het ongetwijfeld, dat reeds een Vereeniging werkzaam is, die aan de schoonheid in opvoeding en onderwijs haar plaats wenscht te geven. Wanneer de kinderen reeds van het begin af aan op wat schoon is gewezen zijn, dan 'zullen zij, volwassen' geworden, aan het leelijke zich ergeren, en mede kunnen helpen, om heel wat ontsiering tegen te gaan.

Doch in den eersten tijd zal er nog een harde strijd tegen de ontsiering moeten worden gestreden. „Heemschut" wenscht allen, die aan dien strijd willen deelnemen, onder zijn vaan te vereenigen. Reeds is gebleken, dat het getal dezer strijders aanzienlijk is. Met vereende krachten zullen zij moeten optrekken, om overal, waar ontsiering dreigt, die te voorkomen. Van groot nut zullen vooral de verkenners zijn, die bij tijds aanwijzen, waar de vijand zich vertoont.

Laat ons hopen, dat menige overwinning bovochten moge worden. Maar laat ons niet wanhopen, als soms het gevecht onbeslist blijft, of wij zelfs, door overmacht gedwongen, moeten terugtrekken.

Wij strijden voor een goede zaak en ten slotte zal de zege aan ons blijven.

24 Mei 1911.

HET SLOT DOORNENBURG IN VERVAL.

In het Weekblad van 17 Juni LL. is een uittreksel opgenomen van de in het Mei-nummer van het *Huis Oud en Nieuw* door den heer D. J. van de Ven gegeven beschrijving van het Kasteel Doornenburg.

In de Juni aflevering van het *Huis Oud en Nieuw* vervolgt deze heer zijne beschrijving op blz. 163—178.

Het artikel is verlucht door vele clichés; de eerste geeft eene reproductie te zien naar eene teekening van H. Spilman, van het hoofdgebouw van het slot Doornenburg in 1732, welk cliché hierbij wordt afgedrukt. Deze afbeelding geeft een goed denkbeeld van de verwoesting waaraan het bouwwerk ten prooi geweest is; voor de vergelijking daarvan dient de tweede afbeelding: de ruines van het Hoofdgebouw met Brug en Kapel, naar een foto van 1910 genomen.

De heer van de Ven verhaalt vervolgens eenige historische bijzonderheden van Doornenburg en daalt af tot zelfs in de grijze oudheid. Wij zullen ons echter hierin niet verdiepen.

Hierna volgt een beschrijving van een tocht door de verschillende ruimten van het kasteel, die thans gedeeltelijk als werk- en bergplaatsen dienst doen.

INTERIEUR VAN DE ST. WILLIBRORDUSKERK TE KLEIN ZUNDERT.

Bij den ingang ligt een boek ter teekening. Uit de vele handteekeningen blijkt dat er nog wel belangstelling voor den Doornenburg bestaat.

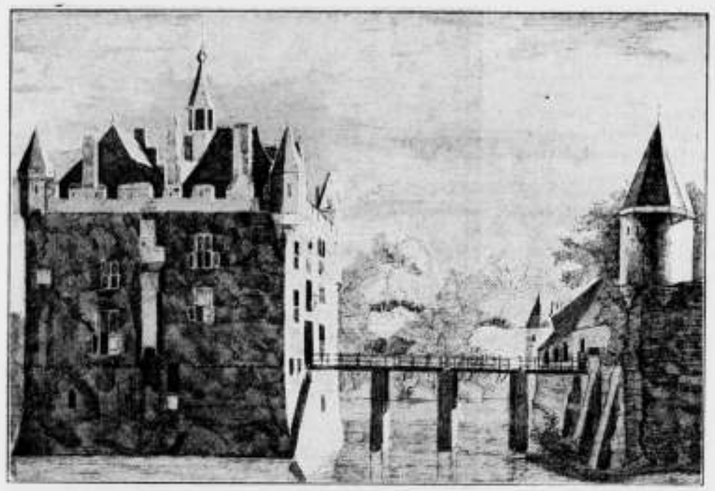
In het onderaardsche Doornenburg heerscht eene ontzettende vuile haveloosheid. Ook hiervan is een foto van de keuken met enorme schouw in het artikel afgedrukt, (zie de hierbij gaande afbeelding) deze overweldige ruimte is de moeite der bezichtiging overwaard. Lager dan de keuken ligt de kelderruimte onder groote zalen, eveneens met kruisbooggewelven — de heer van de Ven veronderstelt dat dit de verblijfplaats van krijgsvolk geweest is; in de muren zijn nog diepe (flambouwen) gaten. Van het onderaardsche Doornenburg is bij het artikel gevoegd een plattegrondteekening; evenzoo van de eerste verdieping.

Aan het eind van de hal geeft een deur toegang tot de ridderzaal, welke later in tweeën is gedeeld, en de geheele Zuidzijde van het slot inneemt. In deze zaal herinneren nog enkele overblijfselen aan de tijden, toen de van Amstels van Mijnden het slot bewoonden; dit geslacht kwam in 1592 in het bezit van den Doornenburg. De stucplafonds, waarvan clichés zijn afgedrukt, zijn het voornamelijk die aan dit geslacht herinneren. Zij zijn grof van uitvoering en kunnen niet op den naam van kunstwerken aanspraak maken.

Het middenstuk van 't plafond der ridderzaal vertoont heer Gijsbrecht in 13 eeuwsche kleeding op een strijdros. De beide nevenstukken vertoonen monogrammen G. V. A., welk ook zijn aangebracht in 't plafond van de nevenzaal.

In de groote ridderzaal vindt men nog een schouw met een grijs schoorsteenstuk, een allegorische voorstelling in een omlijsting van eikenhout in Louis XV stijl; in de nevenzaal vindt men nog een niet onaardig Louis XVI schouwtje.

De Gobelins in deze zalen zijn in 1865 daaruit verwijderd; nog hangt er een wapenbord met de 32 Kwartieren van Anton van Amstel van Mijnden en zijn vrouw Elisabeth van Zuylen van Nijevelt; dit dagteekent van 1660, een afbeelding daarvan is in het artikel opgenomen.

HET HOOFDGEBOUW VAN HET SLOT DOORNENBURG IN 1732, MET BRUG EN KAPEL, gezien van de Oostzijde. Copie naar eene Teekening van H. SPILMAN. *)

In het jaar 1660 heeft het 14e eeuwsche Doornenburg ingrijpende restauraties ondergaan.

Aan het einde van de hal, naast de toegang tot de ridderzaal ligt de trap, die naar de bovenverdiepingen voert. Die bovenzalen zijn hol en verlaten; weinig interessants is er te zien, wind en regen kunnen er vrij binnen treden. Voorzichtig moet men loopen over de planken, die hier en daar over de wrakke vloeren gelegd zijn; vele vertrekken zijn zelfs voor de meestdurvende kasteelbezoekers onbereikbaar. . . .

Even ontredderd als de vertrekken op de verdieping is het dak; de aardige torentjes zijn alle onder sloopershanden gevallen en 't nu vierkante bouwwerk met het pannendak maakt een doodschen indruk.

De familie van der Heijden, die sedert 20 September 1880 voor f 85.000 eigenaar van den Doornenburg is, woonde op Baak of Suideras in de Graafschap en de tegenwoordige Vrouwe van Doornenburg heeft op het landgoed Suideras een modern huis laten bouwen, zoodat de Doornenburg door deze familie wel nooit meer bewoond zal worden.

Voor verdere bijzonderheden raden wij de lezing van het opstel des heeren van der Ven ten zeerste aan.

Wel is hetgeen hij van den Doornenburg vertelt niet bemoedigend; het geheele opstel is feitelijk een doorloopende opsomming van het diepe verval, waarin de Doornenburg is verzonken.

De heer van der Ven weet echter dit onderwerp zoo te behandelen, dat het de aandacht van den lezer blijft trekken en dit is op zich zelf beschouwd een bijzondere kunst.

Het onderwerp is met opzet geschikt gemaakt om ook door niet bouwkundigen ter hand genomen te worden, daardoor kan het in breeden kring de belangstelling voor den Doornenburg verlevendigen.

Sinds de Betuwsche stoomtram het bereiken van den Doornenburg zeer gemakkelijk maakt, zullen vele lezers allicht door het verhaal van den heer van der Ven er toe gebracht worden op hun zomeruitstapje dit verlaten slot eens te gaan zien.

En van de belangstelling der ontwikkelde leeken kan een groote invloed uitgaan, moge op den duur die belangstelling zoo groot worden dat het gevolg zal zijn, dat maatregelen genomen worden om aan het verval paal en perk te stellen.

De belangrijkheid van Doornenburg is niet gelegen in hetgeen er nog aan zuivere bouwkunst te zien is; dit wordt uit de beschrijving en de afbeeldingen volkomen duidelijk. De belangrijkheid van Doornenburg bestaat in den grootschen opzet van den aanleg van voorburg, poortgebouw, verdedigingstorens, hangtorens, walmuren en wat verder tot den compleeten aanleg van eene middeneeuwsche burcht behoorde en waarvan de Doornenburg ook in zijn huidigen vorm ons nog een goed denkbeeld geeft.

De heer van de Ven heeft allen, die het verval van de gedenkstukken uit ons verleden ter harte gaat, zeer door zijn arbeid verplicht. Als voor de Doornenburg nog eens betere tijden aanbreken, dan is het ook zeker voor een deel zijn werk.

G. VERSTEEG.

*) Clichés welwillend ter leen afgestaan door de Redactie van „Het Huis Oud en Nieuw".

HET KOLONIAAL INSTITUUT TE AMSTERDAM.

De Gemeenteraad van Amsterdam heeft 25 October j.l. een hoogst belangrijk besluit genomen, namelijk is met 26 tegen 13 stemmen de voordracht van B. en W. aangenomen, *zoodat het Koloniaal Instituut haar plaats zal krijgen op de voormalige Oosterbegraafplaats.*

Ter herinnering diene, ook de voordracht van B. en W. is om aan de vereeniging „Koloniaal Instituut" den grond van de voormalige Oosterbegraafplaats af te staan voor de oprichting van gebouwen en tevens om gelden beschikbaar te stellen ter gemoetkoming in de bouw- en exploitatiekosten.

De raad van beheer van het Instituut heeft in de eerste plaats op het oog een instelling voor tropische en scheepshygiëne, die zich zeer goed zou kunnen aansluiten aan het hygiënisch laboratorium der Universiteit, dat gaandeweg veel te klein is geworden en niet meer voldoet aan de eischen, die aan zoodanig instituut behooren te worden gesteld.

De raad van beheer deed daarom het volgende verzoek:

1°. Voor de oprichting van het hoofdgebouw en de later te stichten bijgebouwen wordt door de gemeente aan het Instituut afgestaan een terrein, hetwelk voor het beoogde doel geschikt kan worden geacht;

2o. In de bouwkosten van het hoofdgebouw, die, bij een oppervlakte van 4000 à 5000 vierk. M., geraamd worden op f 1,500,000, worde door de gemeente bijgedragen 20 pCt. tot een maximum van f 300,000; waartegenover de vereeniging zich verplicht, om voor de oprichtingskosten van een nieuw hygiënisch laboratorium, dat tevens ruimte zou bieden voor het instituut voor tropische en scheepshygiëne, welke kosten, grosso modo, kunnen worden gesteld op f 300,000, bij te dragen een som van f 100,000;

3o. In de exploitatiekosten van het Koloniaal Instituut, geraamd op f 118,000 's jaars — waaronder begrepen een bedrag van ruim f 18,000 voor de exploitatie van het instituut voor tropische- en scheepshygiëne, — welke, naar de vereeniging zich voorstelt, voor 25 pCt. uit eigen middelen zullen kunnen worden gedekt, terwijl zij voornemens is, aan het rijk een jaarlijksch subsidie van f 60,000 te vragen, zijnde 50 pCt. der exploitatiekosten, worde door de gemeente 25 pCt. bijgedragen, tot een bedrag van hoogstens f 30,000.

B. en W. stellen voor dit drieledige verzoek in te willigen.

In het hoofdgebouw zullen een plaats verkrijgen:

a. het Handelsmuseum, waarvan de kern zal worden verstrekt door het bestaande Koloniaal Museum te Haarlem.

b. het Ethnographisch Museum, waarheen al dadelijk zal worden overgebracht de bestaande Ethnographische verzameling van het Genootschap Natura Artis Magistra;

c. de boekerijen van het Instituut en de aangesloten vereenigingen;

d. de laboratoria;

terwijl het verschillende grootere en kleinere lokalen, bestemd voor vergaderingen, cursussen, tentoonstellingen, dienstruimte, archief, enz. zal moeten bevatten.

IN HET ONDERAARDSCHE DOORNENBURG. De Keuken. *)

Het eenige terrein, dat, èn wat ligging èn wat oppervlakte aangaat, aan de eischen der vereeniging voldoet, is het terrein der in 1894 gesloten Oosterbegraafplaats nabij de Muiderpoort, zoodat B. en W., hoezeer 't ook hun leed doet dit stukje bosch ten deele te moeten opofferen, voorstellen, het aan de vereeniging in erfpacht af te staan, tegen een canon van f 1.— per jaar. Tot deze beslissing — zoo zeggen zij — heeft niet weinig bijgedragen de overweging, dat slechts een betrekkelijk klein deel van het terrein door een of meer gebouwen zal worden ingenomen en de raad van beheer zich bereid heeft verklaard, het terrein, voor zoover het niet wordt bebouwd, behoudens een eventueel tijdelijk gebruik voor tentoonstelling e.d., op hare kosten als park aan te leggen, te bewaken en als wandelplaats voor het publiek open te stellen.

Hierbij kwamen in behandeling:

Voorstel van de raadsleden Boissevain, Den Hertog, Scheltema, Schoch en Sutorius, houdende uitnoodiging aan B. en W., om met de Vereeniging „Koloniaal Instituut" in nader overleg te treden omtrent een terrein in de „uitbreiding-zuid".

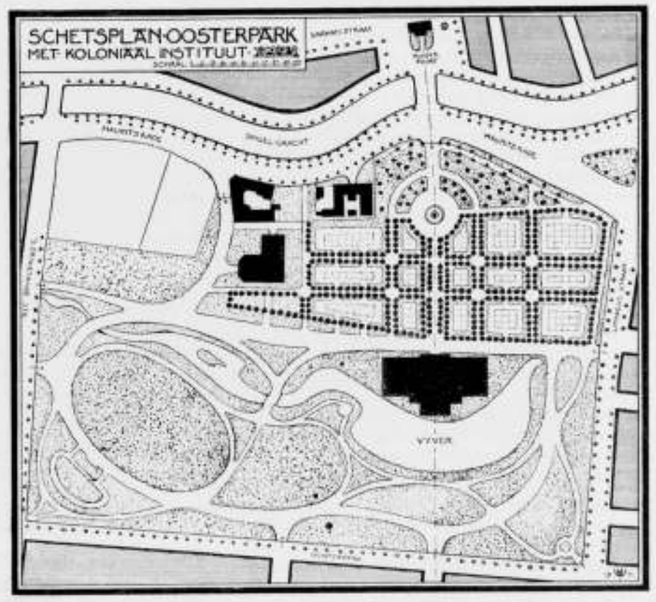
Gaarne wordt door hen erkend, dat de desbetreffende voorstellen van B. en W. warme sympathie verdienen en ook over het algemeen eene gunstige oplossing geven aan de bovengestelde vraag.

Slechts op één punt achten zij die voorstellen minder gelukkig en wel ten aanzien van de keuze van het beschikbaar te stellen terrein. Een afstaan van de oude Oosterbegraafplaats voor het door de Vereeniging „Koloniaal Instituut" voorgestane doel, achten zij, afgescheiden van de vraag, of het terrein de Vereeniging op den duur zou bevredigen, zeer bepaaldelijk in strijd met het gemeentebelang, om de volgende redenen:

1°. Dringt hoe langer hoe meer het bewustzijn door, dat het gemeentebestuur heeft te bevorderen de toetreding van licht enlucht in de verschillende stadsgedeelten en in verband daarmede er naar heeft te streven, om daarvoor in aanmerking komende, in de kom van de gemeente gelegen, onbebouwde, terreinen ook onbebouwd te laten en voor plantsoen of park in te richten. Vereeniging van de oude Oosterbegraafplaats met het Oosterpark staat dan ook reeds sedert jaren op het programma. Daarmede zou in strijd zijn eene uitgifte van de oude Oosterbegraafplaats aan de Vereeniging „Koloniaal Instituut".

2°. Bezit de gemeente in de oude Oosterbegraafplaats een terrein vol natuurschoon, waaraan Amsterdam nog veel te arm is.

3°. Zal bij een groot deel van de bevolking een bezwaar van ethischen aard waarde hebben, dat ul. na zoo korten tijd — de begraafplaats is eerst 17 jaren gesloten — de graven worden ge-

PLAN VOOR DE PLAATSING VAN HET KOLONIAAL INSTITUUT van den architect H. J. M. WALENKAMP.

SINT PETRUS AAN HET HEILIG AVONDMAAL. Ontwerp-teekening van J. TH. TOOROP voor een fresco-schildering in de St. Antoniuskerk te Zürich.
Deze teekening is aanwezig op de tentoonstelling van de Moderne Kunstkring in het Stedelijk Museum te Amsterdam, welke 5 Nov. a. s. sluit. Deze tentoonstelling van de „allermodernste" schilders is vooral ook voor architecten belangrijk, daar deze schilderrichting kan leiden tot een interessante en bruikbare decoratieve schilderkunst.

ruimd van zoovelen, wier gedachtenis nog voortleeft bij het tegenwoordige geslacht, in alle kringen der maatschappij

4°. Voor de Vereeniging „Koloniaal Instituut" kan de verkrijging van het voorgestelde terrein slechts van belang zijn, indien geen beter terrein voor haar ware aan te wijzen. Een groot praktisch bezwaar zal zich bij de minste uitbreiding doen gevoelen in de omstandigheid, dat het voor eene harmonische bebouwing meest geschikte gedeelte van de oude Oosterbegraafplaats wordt ingenomen door de eigen graven, die het geheele middenstuk van het terrein innemen.

De voorstellers der motie meenen, dat aan de Vereeniging een veel beter terrein kan worden aangewezen in de „uitbreiding-zuid" en dat daarmede een groot gemeentebelang betrokken is:

1o. Zal in de „uitbreiding-zuid" op onbekrompen wijze terrein voor de stichting kunnen worden afgestaan,

2o. Met eene monumentale stichting, als van de Vereeniging verwacht mag worden, zal in het toekomstige stadsgedeelte „Zuid" een centrum worden verkregen, waaromheen allengs voorname gebouwen of villa's zullen verrijzen.

3o. Zal de bebouwing van de „uitbreiding-zuid" door den bouw van eene dergelijke stichting aldaar aanmerkelijk worden bespoedigd, waardoor een niet te onderschatten financieel voordeel voor de gemeente zal worden verkregen.

Dit zijn wel de belangrijkste punten van de kwestie, en zou de strijd gevoerd worden tusschen: plaatsing op de voormalige Oosterbegraafplaats of in het uitbreidingsplan „Zuid".

Natuurlijk deed dit geval architecten naar de teeken- of naar de schrijfpen grijpen. De heer H. J. M. Walenkamp publiceerde al spoedig een interessante oplossing, welke hierbij gereproduceerd wordt en waarin getracht is het behoud van het aspect der oude beplanting op de Oosterbegraafplaats te verzekeren; terwijl de vijver van het Oosterpark benut is, om den Z. O. gevel van het Instituut fraai te doen uitkomen.

Het zal den heer Walenkamp aangenaam zijn dat de Gemeenteraad de Oosterbegraafplaats als bouwterrein heeft aangewezen, hoewel de plaatsing op dit terrein nog in geenen deele is aangegeven.

Wij sluiten ons aan bij den heer W. die in deze aandringt op het uitschrijven van een publieke, nationale prijsvraag.

De meening onder de architecten, betreffende het meest wenschelijke terrein om het Instituut te plaatsen, was zeer verschillend.

Steunde het Genootschap Architectura et Amicitia het plan van B. en W., de Bond van Nederlandsche Architecten stond meer aan de zijde van het voorstel Boissevain c.s. (Het Instituut in uitbreidingsplan „Zuid"), terwijl de Afd. Amsterdam der Mij. t. Bevordering der Bouwkunst de voorkeur schonk aan het terrein van de voormalige Park-Schouwburg.

De terreinkeuze is nu gevestigd; nu de vraag, hoe het Instituut het beste daar te zetten.

Hierover spoedig meer.

BERICHTEN.

Prijsvraag Rotterdamsche Officieren Societeit. De ontwerpen ingezonden op de prijsvraag Rotterdamsche Officieren Societeit worden van Maandag 30 October tot en met Woensdag 8 November geëxposeerd in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstr. 402, Amsterdam, van 10 uur v.m. — 5 uur n.m.; ook Zondags. Toegang vrij.

Wandelingen aan de Overzijde van het IJ. Naar men weet, werd aan de overzijde van het IJ reeds in het vorig jaar met een parkaanleg begonnen langs het Noord-Hollandsch Kanaal. Een strook gronds langs den oostenlijken kanaaloever, ongeveer 10 H.A. groot, werd daartoe opgehoogd met van de door opspuiting aangeplempte gronden in den Nieuwendammerham. De beplanting heeft een zeer bevredigend resultaat gehad, zoodat thans reeds een goed plantsoen werd verkregen. Aan de overzijde van het kanaal in den Buiksloterham, is ook reeds zulk een parkaanleg geprojecteerd, ter grootte van het Vondelpark, doch het kan nog langen tijd duren eer daar met de beplanting kan worden begonnen. Niet alleen moet eerst terreinophooging plaats hebben, doch bovendien zal de uitvoering der zeer voorloopige plannen gelijken tred houden met de stadsuitbreiding aldaar en de exploitatie der gronden in den Buiksloterhampolder.

Binnen kort kan — in de begrootingsstukken is er reeds op gewezen — bij den Raad de indiening worden verwacht eener voordracht, waarin een nieuwe beplanting aan de overzijde van het IJ wordt voorgesteld. Het ligt n.l. in de bedoeling op de beschikbare terreinen in den Nieuwendammerham, achter de voor industrieterreinen aangewezen gronden, een beplanting van licht opgaand hout aan te leggen. Niet zoo zeer dus een bosch van zwaar loofhout, doch een zoogenaamd „hakbosch". Reeds werd een proefaanplant ondernomen en daarbij is gebleken, dat tal van houtsoorten er flink wilden gedijen. De wegen worden geprojecteerd in aansluiting met die van de Volewijkslanden en het Volewijkspark. De oppervlakte van de te verkrijgen beplanting zal aanvankelijk ongeveer 30 H.A. beslaan.

Juist de aanleg van „hakbosch" maakt het gemakkelijk om later zoo noodig aan gedeelten van het terrein een andere bestemming te geven.

Alg. H. Bl.

VILLA OP HET MUSEUMTERREIN TE AMSTERDAM — Architect ED. CUYPERS.

WOONKAMER. VILLA OP HET MUSEUMTERREIN TE AMSTERDAM. Archt. ED. CUYPERS.

31ste JAARG. – 4 NOV. 1911. – No. 44

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Verkiezing Hoofdbestuur. — Afd. 's Gravenhage van de Mij t. bev. d. Bouwkunst. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Villa op het Museum terrein te Amsterdam. Arch. Ed. Cuypers. — Monumentenzorg en Musea, door G. Dehio. — Restauratie der Ned. Herv. Kerk te Roermond, door D. Boer. — Protestantsche Kerkgebouwen. – De Toren de Oldehove te Leeuwarden. — Berichten. — Personalia. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

Naar aanleiding van de overgangsbepaling in de Concept Statuten, welke op de Alg. Sept. vergadering op 20 Sept. j. l. zijn aangenomen, deelt het Hoofdbestuur mede, dat de verkiezing van het nieuwe Hoofdbestuur uitgeschreven zal worden, zoo spoedig de leden in de nieuwe groepen definitief zijn overgebracht; dit laatste wacht op den datum van inwerking treden der nieuwe Statuten en Alg. Huish. Reglement, vastgesteld op 1 Januari 1912.

AFDEELING 's-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

VERGADERING met damesintroductie te houden op Maandag 20 Nov. 1911 ten 8 ure in zaal I van het café-Restaurant, Hollandais-Groenmarkt.
Lezing met lichtbeelden van Prof. W. Vogelsang te Utrecht.
Onderwerp: *De ontwikkeling der tuinbouwkunst.*

De Secretaris,
J. F. VAN HOYTEMA,
30 Celebesstraat.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VILLA OP HET MUSEUM-TERREIN TE AMSTERDAM.

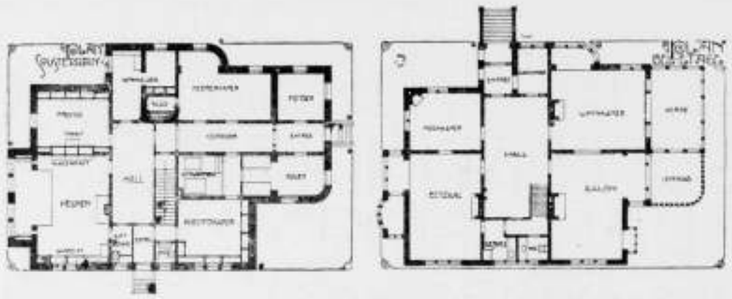
ARCHITECT: ED. CUYPERS.

Hierbij de plattegronden en afbeeldingen van een villa op het Museum-terrein te Amsterdam, gebouwd door den architect Ed. Cuypers; de fraaie clichés, welwillend ter leen afgestaan door de Redactie van het Huis Oud en Nieuw zijn duidelijk en maken een beschrijving verder overbodig.

Van de rijkbehandelde interieurs worden hierbij alleen de woonkamers afgebeeld. Tot toelichting diene het volgende:

Deze woonkamer, op de bel-étage gelegen is een ruim vertrek, met een kleinen erkervormigen uitbouw, dat men van uit de hal bereikt en aansluit aan de salon en de serre. De betimmering van de lambriseering met deuren en van het plafond is groen geschilderd, bij vlakke, goudgele wanden en plafondvakken van gebroken witten toon. Op een vlak grijs kleed met losse karpetten, waarvan de hoofdtint geel is met kleurigen, versierden rand, staan de donker mahoniehouten meubelen, die deels met groen leder, deels met groene gestreepte trijp overtrokken zijn. De lange, recht afhangende schuifgordijnen voor de vensters en den glaswand, die dit vertrek van de serre scheidt, zijn van goudgelen stof gemaakt, met applicatie van galons. In het midden van den wand, aan de zijde van de hal, is een eenvoudig gedetailleerde schouw even naar voren uitgebouwd. De streng gehouden schoorsteenmantel is opgesteld uit groen, Siberisch marmer en van binnen met vuurvaste tegels bekleed. Om den schoorsteenboezem, boven het marmer van den schouw, is eene kleine betimmering aangebracht, met een geëmailleerd koperen klokje en plankjes voor snuisterijen en met electrische wandlampjes aan weerszijden. De haardopening wordt boven gedeeltelijk afgedekt door een koperen rookkap en beneden ingenomen door een gesmeed ijzeren vuurkorfje met koperen banden en aschlade. Voor dezen vuurkorf loopt een koperen voetenstang, die op het marmer is vastgezet.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

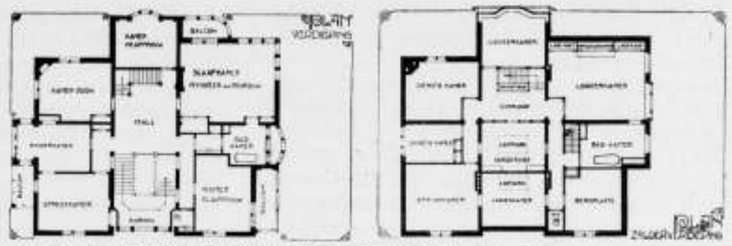
VILLA OP HET MUSEUMTERREIN TE AMSTERDAM. Arch. Ed. Cuypers.

MONUMENTENZORG EN MUSEA.

door G. Dehio.

Op den 12den dag voor „Denkmalpflege und Heimatschutz", onlangs te Salzburg gehouden, heeft G. Dehio een voordracht gehouden over Monumentenzorg en Musea, wier beider belangen niet altijd samen gaan. Vooral wat hij over musea zegt is, ook voor Nederlandsche toestanden, de overdenking ten zeerste waard.
Uit de Kunstkronik vertalen wij het volgende verslag.

Monumenten en musea zijn geboren bondgenooten. Dat schijnt eene van zelf sprekende, geen nadere verklaring eischende waarheid te zijn. Maar het is ook onder goede bondgenooten veroorloofd, de wederzijdsche verhouding van tijd tot tijd aan de proef te onderwerpen, of zij daadwerkelijk dàt presteert, wat zij naar hare bedoeling moet presteeren.
Wij willen van begin af aan dit helder voor oogen hebben: de bondgenooten zijn van nature zeer ongelijk bedeeld. De monumentenzorg, het jongste lid der onder den algemeenen naam kunstzorg saamgevatte pogingen, gaat van een eenvoudige grondgedachte uit en volgt een enkel doel; in het moderne museum wordt een zeer oude verzamelgeest voortgezet.
Tradities en motieven van allerlei soort vindt men daar te zamen. De monumentenzorg verdedigt, de verzamelzucht grijpt om zich heen.
De monumentenzorg beschouwt het afzonderlijke kunstwerk als een onscheidbaar deel van een historisch gegroeid kultuurorganisme en terwille hiervan, niet zoo zeer wegens een verwacht ästhetisch voordeel, behoedt en verzorgt zij het; het verzamelwezen heeft met ontwortelde gewassen te doen, met deelen die van hun lichaam gescheiden zijn en naar goeddunken in nieuwe verbindingen gebracht worden; het wil vermeerderen, bezitten en genieten; het maakt het kunstwerk tot koopwaar, tot buit. De eerste verzamelaars van vreemde en oude kunst, van wie wij meer weten, waren de zelf geen kunst voortbrengende Romeinen en wij weten ook, hoe zij daarbij te werk gingen.
Rome werd rijk door plundering der provincies. Zeggen wij in plaats van plundering gebruikmaking van materieel overwicht, dan moeten wij bekennen, dat de Romeinsche methoden tot op den huidigen dag niet uitgestorven zijn.
Thans heeft de 19e eeuw voor de eerste maal een hem tot roem strekkende poging gedaan met het oude privaatrechtelijke en individualistische systeem te breken. Het verdedigde voor de eerste maal de gedachte: *Kunstverzamelingen hebben een openbaar belang te dienen.*
Zal dan deze ongelijkheid eeuwig bestaan blijven, de alleen door neveneigenschappen te voorschijn geroepen ongelijkheid tusschen de werken der Dicht- en Toonkunst aan de eene, der Beeldhouwkunst aan de andere zijde? *Gene* behooren, zoodra hun schepper hen publiceert, niemand meer en daarom aan allen; *deze* blijven opgesloten in den kooi van het privaateigendomsrecht en de bezitter kan daarmee doen en laten wat hij wil, tot in de uiterste en absurdste consequenties. Bij een beeld is immers niet anders dan bij een gedicht of een muziekstuk, het wezenlijk de kunstenaarsidee en niet de lichamelijke substantie. Kan een hooger ontwikkelde kultuur het dulden, dat ideeën volgens eigendomsrecht behandeld worden? Zijn nog andere dan bloot technisch-materieele gronden er voor aan te voeren, dat een schilderij van Dürer niet evenzoo onbeperkt de geheele natie toebehoort, als een gedicht van Goethe, een melodie van Mozart? En is niet oude, een afgesloten levensproces toebehoorende kunst inderdaad iets anders dan de heden ontstane kunst, die eerst nog haar historisch bestaansrecht zoeken moet? Wellicht komen wij in de toekomst nog daartoe, voor alle oude kunst een verjaringstermijn van het privaateigendom aan te nemen, na afloop waarvan zij in gemeenbezit overgaat. Dat zou ongetwijfeld het logisch einddoel zijn .....
Maar niemand behoeft te vreezen. De wereldloop is niet steeds logisch; daartegen is overal dáárvoor gezorgd, dat de boomen niet in den hemel groeien.
In ieder geval zijn wij van dit einddoel, of wij het nu al vreezen of wenschen, aardig ver verwijderd. Intusschen ook zonder radikalisme blijft ons een groot veld over, om de grondbeginselen van het openbaar belang dieper te doordenken en krachtiger te bevorderen. Hier is het, waar de gedachte der monumentenzorg met het museumwezen samenkomt.
Wanneer het openbaar belang reeds daarmee volkomen was gediend, dat het Museum voor iedereen tot gemakkelijker gebruik open zou staan, dàn inderdaad waren wij reeds aan het doel. Een openbaar belang bestaat voor allen ook daarin, *wat* en *hoe* verzameld wordt. Hier, waar het theoretisch aangenomen bondgenootschap aan den dag moet komen, kan de monumentenzorg niet altijd zeggen: bij de musea is alles goed. De oorzaak hiervan zie ik voornamelijk in twee

VILLA OP HET MUSEUMTERREIN TE AMSTERDAM. Arch. Ed. Cuypers.

hindernissen. De eene is het voortdurende, heden meer dan ooit toegepaste private verzamelen en de hiervan onafscheidelijke kunsthandel. De andere zijn de openbare musea met internationaal program. In beide vormen heeft het verzamelwezen — ik ben de laatste dit te bekennen — de monumentenzorg bij gelegenheid gewichtige diensten bewezen, maar zonder het bewust te bedoelen; in principe staan zij buiten de monumentenzorg, zijn dikwijls hare directe tegenstanders. Zij *behoeden* niet (wat toch de eerste wet van monumentenzorg is) de historische toestand, het historische milieu, maar zij leven van hare vernietiging; anders zouden zij in 't geheel niet kunnen groeien. Hun bloote bestaan werkt reeds als de magneetberg der Sage. Laten wij eerlijk zijn!
Wat beteekent het dan, wanneer wij met pathos voor ons eigen land bescherming der monumenten en der schoonheid in stad en land proclameeren en in één adem door onze verzamelaars loven, die de bezittingen van vreemde volkeren rooven en dezen dat aandoen, wat wij voor ons verwenschen? Inkonsekwentie is toch wel een al te zwakke naam daarvoor. En noodwendig heeft zij hare gevolgen.
Ieder van U kent den wilden konkurrentiestrijd in het internationale koop- en verzamelwezen, waardoor de kunsterfenis der eeuwen hoe langer hoe sneller uit hare natuurlijke omgeving wordt weggedrukt, in deelen gesplitst en door elkaar geworpen.
Ja, wij kunnen ons over een gebeurtenis, zoo nieuw als de roof der Mona Lisa, in het geheel niet verwonderen. Er moest onvermijdelijk daaruit iets voortkomen.
Wij weten uit de politieke geschiedenis, dat in tijden van heftig opgezweepte politieke hartstochten, ergens eene misdaad, een moord gebeurt.
Evenzoo is het hier. Wanneer de vereering voor het edelste, de vereering voor de kunst bevangen wordt door oververhitte zucht naar bezit, dan treden ontaardingsverschijnselen in alle mogelijke vormen op.
De alledaagsche kleine trucs van handelaren en de Mona Lisa-roof zijn sporten van een en denzelfden ladder. Of de ontvoering van een kunstwerk door roof of door koop gebeurt, is slechts eene juridische onderscheiding; voor de nationale monumentenzorg is het hetzelfde — *verlies* is *verlies*. Wij in Duitschland gevoelden ons tegenover het buitenland sinds langen tijd in lijdelijke zekerheid; maar toch alleen, omdat Duitsche kunst in het buitenland wordt geringschat en daarom weinig begeerd. Wanneer thans bij gelegenheid de spies omgekeerd werd, zouden wij ons hierover niet moeten verwonderen. En ten slotte behoort ook dit tot het heerschende systeem, dat Duitsche museum-direkteuren, zij het ook onder het weeklagen der getroffen monumentenzorg, in Duitsche landen hunne rondgang maken en de hun smakelijk toeschijnende rozijnen uit de koek kunnen plukken naar het recht van den sterkste, d. w. z. van den betaling-krachtige.
Ja, het is niet anders; bij het eng contact der Europeesche kultuurvolken kunnen de weldaden der monumentenzorg nooit eenzijdig genoten worden. Het is niet mogelijk, te huis deugdzaam te blijven in monumentenzorg, wanneer men daarbuiten met geluk en behagen daartegen zondigt.
De hedendaagsche levende kunst het gaan naar het buitenland te willen verbieden, zou onzinnig zijn. Iets geheel anders is het met de oude kunst. Hare werken zijn niet meer alleen kunstwerken, maar monumenten! Een volk, dat niet in staat is te verhoeden, dat de kristallen neerslag uit het beste zieleleven zijner voorgangers den meestbiedende verkocht wordt, zulk een volk vernedert en verminkt zich zelf.
Is het verstandig, een ander volk daartoe te verleiden? Volken met een overvloeiend rijke kunst uit hun verleden, als Italianen en Nederlanders, kunnen een lichte aderlating verdragen, zonder er veel van te bemerken. Maar tegenwoordig heeft de jacht naar vreemde kunstvoorwerpen een omvang gekregen, die gewoonweg kultuurvijandig dreigt te worden. Het is hoog tijd, dat het historische kunstbezit van Europa tot rust komt. Dit is een zóó boven alles uitstekend belang, dat wij ook van onze openbare musea, en juist van haar het eerst, beperking moeten verlangen. Anders komen wij nooit uit den *Circulus vitiosus*.

Maar er is nog een andere oorzaak, die in het fijnste wezen der kunst zelf wortelt, zoodat ik gelooven moet, dat voor de musea — tenminste voor zoover het de internationale kunst betreft — de beste tijd voorbij is. Zij hebben het beste geleverd, ten tijde dat Europa ons nog groot toescheen, toen het reizen nog zeldzaam was. Heden geldt het als een waarheid, waaraan niemand meer twijfelt: Wanneer men den dichter wil verstaan, moet men naar des dichters land gaan. Dat is de sleutel tot alle kunstkennis. Musea zijn herbaria. Herbaria zijn nuttig; maar men laat ze liggen, wanneer men de levende planten kan zien, met hare buren, hare wortels, hare atmosfeer.
De natuurlijke verhouding is toch niet deze, dat wij de monumenten tot ons trekken, maar dat wij tot haar gaan.
In dezen zin hebben de musea — ik sprak steeds van

die met internationaal program — hare sterksten antagonisten in de spoorwegen gevonden, en wij zullen op deze daarom niet boos zijn.
De musea zijn zoowel gevolg als oorzaak van een groot kwaad, n.l. de verscheuring der banden tusschen vervoerbare en monumentale kunst.
Het gevolg is, dat de groote massa van de beteekenis van dit verband niets meer weet. Men wil van de oude kunst wel kennis nemen, maar men wil dat gemakkelijk doen. Eenige uren in een museum door te brengen is veel gemakkelijker dan monumentale kunst op te zoeken. Men heeft in weinige oogenblikken een menigte dingen gezien — heeft men ook hun kunstzin begrepen? Het publiek kent immers ook de tegenwoordige kunst alleen uit de barbaarsche instelling der tentoonstellingen; het vindt het geheel natuurlijk, ook oude kunst in dezen vorm te bezien. Ja het beschouwt het als het meest eervolle geluk voor een oud kunstwerk, wanneer het den loop van zijn noodlot in de haven van een museum eindigt. Wellicht reikt deze meening nog verder als wij ons hier willen bekennen.
Wat beteekent het dan voor een kunstwerk opgenomen te worden in een museum? In de eerste plaats een zeer goede materieele bewaring en zorg. Is daarmee echter reeds alles gered, wat zijne waarde uitmaakt? Een kunstwerk is slechts technisch een in zichzelf afgesloten volledig iets, geestelijk is het met honderd draden aan de omgeving verbonden, waarin en waarmee het eens was geschapen. Deze — kan men niet mede verplanten. Wij zien in een museum het kunstwerk scherper, duidelijker dan in zijn oorspronkelijken toestand, maar wij zien het niet juister; meestal reeds niet juister met ons physiek oog, nooit met ons geestelijk oog; want er ontbreken alle opwekkers der zoo noodzakelijke fantaisie-associaties; er ontbreken onmisbare verbindingswaarden. Slechts enkele werken van zeer sterke individueele kracht behouden wel overal iets dwingends; eene Sixtijnsche Madonna doet, waar zij ook is, hare omgeving vergeten. Maar van hoe vele kunstwerken kan men dat zeggen? Wanneer b.v. uit een Elzasser klooster een grafsteen gesleept wordt naar een Noorduitsch museum, een grafsteen, welker absolute kunstwaarde slechts matig is, maar die door de aan haar verbonden herinneringen nog vol leven is, wat blijft van haar over? Ik behoef in deze vergadering de gedachte niet verder uit te werken, want ik ben zeker, niet weersproken te worden, wanneer ik zeg: Iedere ontvreemding van een kunstwerk uit zijn omgeving beteekent een waardeverlies. Deze kan naar den aard en graad van het werk zeer verschillend zijn; maar *iets* waardeverlies is er altijd. En dikwijls genoeg heet dat heel eenvoudig:

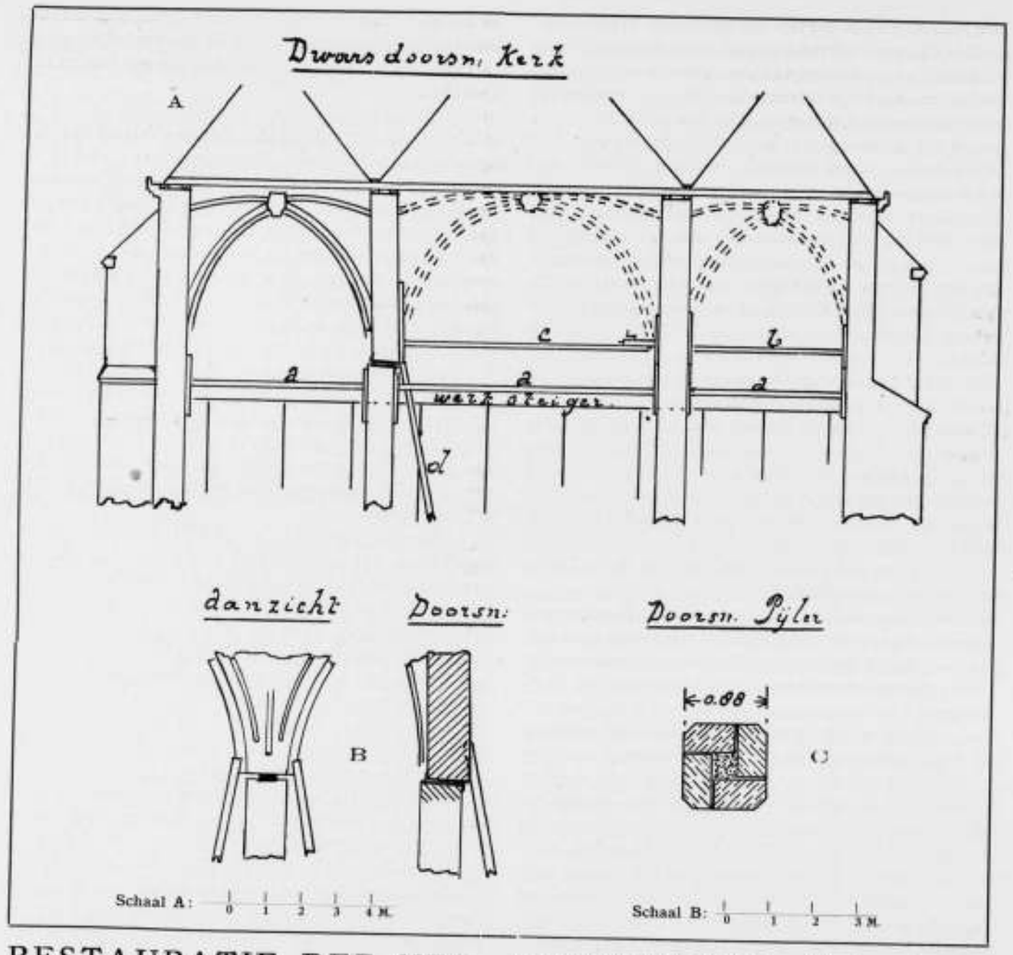
„Zum Teufel ist der Spiritus,
Das Phlegma ist geblieben."

Mijne Heeren! De achter ons liggende twaalf dagen voor monumentenzorg hebben eene duidelijk getuigenis daarvan afgelegd, dat in onze beschouwingen over de verhouding van het tegenwoordig geslacht tot de kunstnalatenschap van het verleden een grondige verandering heeft plaats gehad. Wij meten de waarde van een oud kunstwerk niet meer alleen naar de grootheid van genoegen, die wij van haar ontvangen. Wij hebben erkend, dat het buiten zijne ästhetische en antiquarische eigenschappen nog andere bezit; wij vatten die allen in één woord „monument" te zamen. Een eenvoudige zin die echter zeer verstrekkende consequenties heeft. Hoe verhouden onze musea zich daartegenover? Zij staan nog geheel in den ban der oude beschouwing, die toonaangevenden het meest bewonderden. Zij beschouwen nog altijd het geheele rijk der oude kunst als een vrij goed, dat aan iedereen behoort, die het verstand en de energie heeft, om het in bezit te nemen. En het publiek leeft nog steeds in de veronderstelling, dat het ideaal moet zijn: gevulde en schitterende musea, zooveel als mogelijk is. Niets is teekenender, dan dat altijd in gelijken adem gezegd wordt: „musea en theaters". Hier blijft nog zeer veel te doen om tot opheldering te komen. In betrekking tot de monumentale kunst hebben ook reeds velen eenigermate begrepen, waar het op aankomt. In betrekking tot de verplaatsbare voorwerpen is hun geweten nog niet ontwaakt en kan ik niet anders zeggen, dan dat de musea daaraan mede schuldig zijn. Het publiek moet leeren inzien, dat men deze door de kunst-verzamelijver van de 17e en 18e eeuw verkregen schatkamers zeer goed buitengewoon kostbaar kan maken en toch tegelijk moet erkennen, dat de grondgedachte, waaruit zij zijn outstaan, niet meer de on e mag zijn. Met hun glans te wedijveren, is in dezen zin een valsche eer. Wij moeten hen als afgesloten beschavingen beschouwen.
Niemand moet verwachten, dat een grondige hervorming in een enkele dag verwezenlijkt kan worden. Dat zij eenmaal komen moet is heden reeds de overtuiging niet slechts van enkelen.

Zal ons museumwezen een nieuwe ontwikkeling beleven, zoo moet de fundamenteele stelling daarvan luiden: *Musea hebben geen zelfstandig doel, musea zijn deelen van het algemeene systeem der monumentenzorg.* Daarmee zullen zij al het toevallige en willekeurige van zich ontdoen. Het museum zal er niet eerst zijn, om daarna in de geheele wereld rond te doen speuren, wat men aan kostbaars en merkwaardigs daarin kan brengen. Musea zullen niet meer gemaakt worden; zij zullen *ontstaan;* ontstaan, wanneer een inhoud aanwezig is, welke hare bescherming verlangt. De logisch bepaalde inhoud wordt door de plaatselijke kunstgeschiedenis gegeven. De mobile kunst moet zoo dicht mogelijk bij de monumentale kunst, onder welks dak zij eenmaal geboren was, behouden blijven. Onze huizen en raadhuizen zijn voor een groot deel geledigd, gezuiverd, maar men zal toch slechts *een* huis verder behoeven te gaan om terug te vinden, wat haar eens versierde en verlevendigde. Een museum moet individualiteit bezitten en wel die zijner omgeving. De Duitsche kunstgeschiedenis is doorgaans particularistisch verloopen. Dus moeten ook de Duitsche kunstmusea particularistisch zijn.

Wij hadden niet en hebben ook heden niet een kultuurhoofdstad, een Parijs. Het tegenwoordige leven brengt reeds voldoende nivileerende tendenzen met zich mede; het historische beeld der menigvuldigheid, die eens ons leven eigenaardig en rijk maakte, willen wij ten minste geheel in haar verband en onverdeeld bewaren.
Mijne heeren! Een redenaar van den tweeden dag eener vergadering doet er goed aan, kort te zijn. Ik heb mijn thema slechts aphoristisch kunnen behandelen. Doch ik hoop, dat het innerlijke mijner gedachten U niet ontgaan zal zijn. Zoo mag ik dan, zonder U nog verder voor te bereiden, mijne thesis stellen. Zij kan slechts luiden: Wat wij op het oogenblik het meeste noodig hebben, is *versterking der lands en provinciale Musea.*
Hier zou ik gaarne willen invoegen en snel behandelen, dat natuurlijk de groote gemeentemusea hieronder begrepen zijn. Daartegen de erg kleine, veelal in kerkelijken of wereldlijken hand, bieden ons niet genoeg zekerheid. Op zaakkundige leiding kan bij hen slechts bij uitzondering gerekend worden, ook de zekerheid naar buiten laat te wenschen over; ja er zijn tot in den laatsten tijd voorbeelden bekend, dat zij door aanbiedingen niet alleen van den kunsthandel, doch ook direct van de groote musea in verzoeking gebracht worden.
Men moet ze, omdat ze er nu eenmaal zijn, onder een liefdevol maar flink toezicht stellen. Het beste geschiedt dit van de zijde der provinciale musea. Deze musea zijn geheel van de gedachte van de monumentenzorg doordrongen. Tot heden zijn zij, wij moeten het helaas zeggen, eenigszins bleeke schaduwplanten. Het publiek, door de glans van de groote algemeene musea der hoofdsteden op zijwegen gebracht, weet niet precies, waarin hare bizondere waarde ligt. Ook zij zelf zijn menigmaal ontrouw geworden, doordat zij van de hoofdmusea allerlei afval van minderwaardige internationale kunst hebben opgenomen. Zij moeten zich van deze schadelijke verrijking ten spoedigste bevrijden en niets anders willen zijn, als wat haar naam zegt; lands en provinciale musea, in strenge begrenzing, maar ook met volle kracht. Natuurlijk hebben zij hiertoe financieelen steun noodig, en evenzeer noodzakelijk zou zijn een nauwkeurig doorgevoerde trust van de musea onderling. Met deze beide middelen *moet* het gelukken, de kunsthandel in zijne schadelijke werkingen te verlammen.
Ik ontken niet, dat naast de provinciale musea ook voor een algemeen Duitsch Centraalmuseum nog reden en plaats over is — beter gezegd, zou zijn geweest.
Toen voor zestig jaar het Germaansche Museum in Nürnberg gesticht werd, lag iets dergelijks ook in de bedoeling. Het oogenblik was gunstig. Bij de toenmalige verwaarloozing en slechts te groote bewegelijkheid van onze verplaatsbare monumenten had iets belangrijks geleverd kunnen worden. Echter het oneindig uitgestrekte kultuurgeschiedkundige programma leidde niet tot een concentratie van de slechts matige middelen op de kunstafdeeling. Sedert heeft men naar krachten gezocht dit in te halen. Over 't geheel echter reeds te laat. Het oogenblik is voorbij. Wanneer men niet met de erkende grondbeginselen van de monumentenzorg in tegenspraak wil komen, kan men heden nog slechts nasprokkelen.

Het doel van de monumentenzorg en daarmee ook van de musea is echter niet daarmede uitgeput, dat zij de monumenten voor ondergang of vernietiging bewaren, maar de monumenten moeten in het algemeene bewustzijn levendig worden; dàt alleen geeft een grond van rechtvaardigheid voor de vele offers, die de monumentenzorg verlangt. Voor dit doel kunnen de musea bijzonder nuttige werktuigen worden. Mijn wensch en raad is: *Men houde bij de provinciale musea regelmatige leercursussen.* Ik denk hierbij niet aan speciaalcursussen voor de monumentenzorg, maar aan een populair kunstgeschiedkundig onderwijs met speciale toepassing voor het vaderland. Zij moesten toehoorders van iederen ouderdom en ieder geslacht vereenigen. Excursies zouden gehouden moeten worden. Ik erken dankbaar dat een dergelijk onderwijs hier en daar reeds vrijwillig gegeven wordt.
Een algemeen verplichte instelling zou hieruit moeten voorkomen. Dit zoude ook de beste oplossing zijn van een vraag, die reeds in samenhang met iets anders dikwijls gesteld is, ik meen de vraag, op welke wijze de kunstgeschiedenis voor het hoogere schoolonderricht vruchtbaar te maken zou zijn. Ik ben hier vóór, al is het ook binnen zeer bepaalde grenzen. Het is duidelijk, dat niet met de vorming van de leerlingen, maar met die van de leeraren moet worden begonnen. De overladen Universiteitstijd kan door vele oorzaken daarvoor niet in aanmerking komen. Daarentegen zou zeer goed uitvoerbaar zijn, dat ieder Gymnasium en iedere Hoogere Burgerschool eenige van hare leeraren aanwees, om in enkele vacantieweken de cursussen, waarvan ik spreek, mee te maken. Zij zouden op deze wijze ten eerste het landschap van hun omgeving en dan dat van de naburige plaatsen in verband met hunne monumenten leeren kennen. Zij zouden verder met hunne scholieren excursies gaan maken. Het is toch al te gek en helaas echt Duitsch, dat onze regeeringen hunne leeraren naar Italië, Griekenland en Klein-Azië zenden, maar of zij Duitschland, de Duitsche kust, de Duitsche historische plekken kennen, daarnaar vraagt niemand, en daarvoor zijn geen reisbeurzen en is geen leiding. Monumentenzorg, musea en onderwijs moeten een levendig geheel gaan vormen; op dit terrein is nog oneindig veel te doen. Het gemeenschappelijk doel is, in het bewustzijn van het Duitsche volk, de Duitsche kunst op de haar toekomende plaats te stellen. Heelemaal niet om haar te verheerlijken, slechts om haar te *begrijpen*, als een stuk van ons zelf.
Juist opgevat, kan ook het kleine groot zijn en daarom raad ik nog eens aan: versterken wij onze provinciale musea.

RESTAURATIE DER NED. HERV. KERK TE ROERMOND.

Bij het restaureeren der Ned. Herv. Kerk te Roermond in 1907, welke door ondergeteekende als opzichter werd uitgevoerd onder hoofdleiding van Dr. Cuypers, moesten de 2 pijlers bij den ouden hoofdingang Westeindgevel (die bij een vorige gelegenheid in metselsteen waren opgetrokken, de Zuidelijke tot aan de muurplaat, de Noordelijke tot aan de geboorte der gewelven, in vorm en afmeting afwijkende van de 6 daaropvolgende pijlers welke in Namensche steen zijn gemetseld) worden weggebroken en weer in Namensche steen worden opgetrokken, zooals ze oorspronkelijk geheel of gedeeltelijk ook geweest zijn, te oordeelen naar nog zichtbare sporen van het oude overgebleven onderdeel.

Van het middenschip waren de 4 eerste, en van den Zuidzijbeuk de 2 eerste kruisgewelven weggevallen, en van den Noordzijbeuk de 2 eerste kruisgewelven ontzet en gescheurd; bovendien was het bovenmetselwerk van den muur tusschen midden- en Zuidzijbeuk, van af den Westzijgevel tot aan ongeveer den 2en pijler geheel weggevallen; en de dracht voor gootplaat tijdelijk verkregen door 2 × 2 eikenhouten ribben dragende in Westeindgevel en gemetselden pijler voor het eerste vak en in genoemden pijler en het metselwerk boven pijler 2 voor het 2e vak.

Alvorens met het wegbreken der genoemde pijlers kon begonnen worden, moest aan de Noordzij de boog, zie B, bij zijn geboorte en aan de Zuidzij de muurplaat en de 4 bovengenoemde drachtribben ondervangen worden met lange zware stempels, waarna het wegbreken plaats had.

Bij het weder opmetselen in natuursteen, waarbij iedere laag uit 4 stukken Namensche steen (zie C) met cementspecie gemetseld en met cementbeton gevuld werd, en in verband verspringend, met laagdiktes van 30 à 35 c.M. wat natuurlijk loodrecht boven den bestaanden grondslag geschiedde, bleek het dat bij den Noordelijken pijler het bovenwerk (de geboorte van den spitsboog) ± 18 c.M. zuidwaarts was uitgeweken, waardoor die voornoemde ontzetting der beide gewelven ontstaan was.

Deze pijler werd op enkele c.M. na opgemetseld tot tegen het oude metselwerk.

De Zuidelijke pijler werd op gelijke wijze opgemetseld, de formeels voor de spitsbogen werden gesteld en de bogen met bovenliggend metselwerk opgemetseld tot aan de muurplaat en verbonden in den Westeindgevel en in het staande gebleven metselwerk boven pijler 2.

Bij den Noordelijken pijler was nu nevenstaande stand verkregen; zie fig. B.

Het gold hier het metselwerk afbreken, waarbij we het dan te kwaad zouden krijgen met de beide aanliggende (hoewel ontzette) kruisgewelven, of wel te trachten het uitgeweken metselwerk op zijn vorige plaats terug te brengen.

Na overlegging tusschen aannemer en opzichter werd tot het laatste besloten.

Ten einde dit ten uitvoer te brengen, werden 2 vlakke ijzeren platen genomen, lang ± 90 cM. breed ± 40 cM. en dik 10 à 12 m.M., waarvan de beide elkander rakende vlakken goed besmeerd werden met potlood en zeep; hierna werden het ondervlak der onderliggende en het bovenvlak der bovenste met sterke cementspecie over de geheele oppervlakte goed uitgevuld en gelegd met eenige klimming Noordwaarts.

Nadat dit werk de noodige dagen gestaan had voor voldoende opstijving, werden horizontale stempels aangebracht om het gemaakte werk op zijn plaats te houden volgens fig. A.

In de eerste plaats moest gezorgd worden, dat de nieuwe pijlers onwrikbaar gesteund werden door de buitenmuren met beeren, waarbij de stempels op ± 50 cM. onder het nieuw opgemetseld boveneinde werden aangebracht; zie *a*. Hetzelfde geschiedde in den middenbeuk en in den Zuidzijbeuk.

Daarna werden in den Zuidzijbeuk 2 stempels ter hoogte van ± 50 cM. boven de breuk geplaatst, beide op gelijke hoogte, zie *a*, en ± 40 cM. uit elkander, en in het middenschip 2 dommekrachten geplaatst op dezelfde hoogte, met lange stempels tusschen de klauwen der winden en het om te brengen muurvak, zie *c*.

Bovendien werd onder het om te brengen bovendeel der muur een lange aanwinnende schoorstempel *d* geplaatst op een plaat op den beganen grond, die met een langen koevoet kon worden opgezet.

Na de dragende stempels (vóór het wegbreken der oude gemetselde pijlers reeds geplaatst) een weinig gelost te hebben, werden de beide dommekrachten — tot een gemaakt met hunne lange stempels door touwwindingen — flink aangedraaid en daarna de schoorstempel een weinig schokkende aangezet, waarbij er werking kwam in het bovendeel der muur, hetwelk iets werd omgezet in de verlangde richting; dit werd meerdere malen herhaald, totdat men meende op te merken, dat er spanning kwam in de aanliggende kruisgewelfribben. Deze werden nu omzichtig in 't midden wat opgezet, waarbij de in de gewelven aanwezige scheuren, die vooraf van tusschen gevallen vuil gezuiverd waren, nauwer begonnen te worden.

Dit telkens herhalende werd de omzetting doorgevoerd, tot we ons doel bereikt hadden en de gewelfscheuren ongeveer dicht waren.

Hierna werd de ruimte tusschen het nieuwe metselwerk van den pijler en het oude van den muur (bezijden de vroeger genoemde ijzeren platen) met cementbeton gevuld en stevig aangezet, zoodat na eenige dagen van opstijving de stempels konden worden weggenomen, en bleef het werk staan.

Roermond, Aug. 1911. D. BOER.
Bouw- en Waterbouwk.

PROTESTANTSCHE KERKGEBOUWEN.

Onlangs las ik in de Gr. w. iets over Protestantsche kerkgebouwen, dat mij merkwaardig genoeg voorkwam, om verder onder de aandacht van H.H. architecten te brengen.

„De eerste, die beproefde in het bouwen van protestantsche kerken systeem te brengen, was de stadsarchitect van Ulm, Joseph Furttenbach. Hij liet over het onderwerp een geschrift van zijne hand verschijnen, dat in het Christliches Kunstblatt van 1885 werd afgedrukt.

Hij verwierp het denkbeeld van eene kostbare kerk, en hij wilde een doelmatig gebouw. Op dien grond beval hij aan een niet gewelfd dak met het oog op het gevaar van het galmen onder hooge gewelven. Ook wilde hij geen pilaren, die het gezicht der gemeente belemmeren.

Voorts verdienen vermelding de projecten van Leonhard Christoph Sturm uit Schwerin, die in het begin der 18e eeuw (hij stierf in 1729) een paar geschriften over protestantsche kerken in het licht gaf, waarin hij verschillende plannen ontwikkelde.

Hij ging uit van de gedachte dat de roomsche bouworde voor den protestantschen eeredienst volkomen ongeschikt is. De vele kerkbezoekers moeten den prediker kunnen hooren en zien, zoodat hunne plaatsen onmogelijk op den vlakken grond kunnen gevonden worden. Hij ontwerpt nu uit dat oogpunt onderscheidene plannen en komt tot het kwadraat, den rechthoek, den cirkel, den achthoek en zelfs den driehoek als grondfiguur.

Byzonder aanbevelenswaardig acht hij den vorm van den winkelhaak, in welks open ruimte de pastorie wordt gebouwd, zoodat kerk en pastorie te samen een kwadraat vormen, dat in het midden door den toren wordt gekroond. Dan wil hij, wat het inwendige der kerk betreft in den éénen hoek den kansel en de avondmaalstafel plaatsen en aan den éénen kant de banken voor de mannen, aan den anderen kant die voor de vrouwen.

Tegenover den kansel brengt hij dan eene verheven gaanderij voor den regeerenden vorst en dienst familie.

Nog dient vermeld G. Bähr die tot de eerste helft der 18e en K. F. Schinkel, die tot de eerste helft der 19e eeuw behoort.

Aan hetgeen na hen op het punt van protestantschen kerkbouw werd geleverd, herkend men zonder veel moeite, dat genoemde architecten niet te vergeefs gearbeid hebben.

Veel kerken zijn gebouwd in den vorm van eenen rechthoek. In dien rechthoek zijn dan zooveel doenlijk pilaren vermeden en dikwerf galerijen aangebracht. De weinige pilaren zijn dan in den regel slank en dienen om de galerijen te dragen.

In ons land is menige kerk gebouwd in den rechthoekigen vorm met den kansel in een van de lange zijden.

Het streven om eene zoo groot mogelijke schaar rondom den kansel te vereenigen heeft uiting gevonden in den z.g. centraalbouw, die in kruiskerken, koepelkerken, en veelhoekige kerken toepassing heeft gevonden. Men noemt en roemt in dit opzicht

zeer de Frauenkirche te Dresden, die in 1738 werd voltooid, na eenen bouwtijd van 12 jaren. Haar bouwmeester was Georg Bähr en zij is door deskundigen geprezen als een blijvend en aan het volmaakte grenzend type van protestantschen kerkbouw. In den laatsten tijd is echter de kritiek op dit grootsch en kostbaar werk zeer scherp geweest.

Op het gebied van den protestantschen kerkbouw hebben zich in Duitschland bijzonder onderscheiden de bouwmeesters Karl Friedrich Schinkel en Eduard Kurbiauch en de predikant Preuss uit Knobelsdorf in Silezië, Friedrich Wilhelm IV en de bouwmeester Jozias van Bunsen, deze gaven den stoot tot eenen terugkeer tot de oude basiliek, en onder engelschen invloed ging men weer gothische kerken bouwen ook voor den protestantschen eeredienst bijv. de Nicolaikerk in Hamburg, die in 1842 door brand werd vernield Vele architecten maakten zich in deze richting weer verdienstelijk, en men slaagde er bijna in aan de gothiek weder de alleenheerschappij te verzekeren.

Verschillende duitsche vereenigingen voor Christelijke kunst hielden zich ook ernstig met protestantschen kerkbouw bezig. Zij komen in hoofdzaak hierop neer, dat geëischt worden: de richting naar het oosten, de langwerpige vierhoek, de gothische stijl, duurzaam materiaal en afwezigheid van bedriegelijke opsiering, de hoofdingang in het westen, een toren, verhoogd koor, de kansel op de plaats der vereeniging van koor en schip, het orgel in het westen en in de onmiddellijke nabijheid daarvan de voorzanger en het zangerskoor, galerijen, zoo noodig aldus aan te brengen, dat zij niet het vrije overzicht over de kerk beletten enz.

In menig opzicht vormt met deze regelen eene tegenstelling het program door den predikant Veesenmeijer te Wiesbaden opgesteld voor den bouw eener kerk in die gemeente. Dit program wil aan de kerk het karakter geven van een gebouw tot samenkomst van de Gemeente; elke scheiding moet vermeden worden als in strijd met het denkbeeld van het algemeen priesterschap der geloovigen; de kansel moet staan achter de avondsmaaltafel en wel zóó dat alle gezichtslijnen daarop gericht zijn. Ook moet de gemeente het gezicht hebben op het orgel en de verhevenheid voor de zangers.

Heel veel verder is men nog niet gekomen, en sedert den aanvang der Hervorming is dit vraagstuk onder de Protestanten aan de orde gebleven. Aan de hand van deskundigen wordt vervolgens een overzicht gegeven van den stand van het vraagstuk, en wordt er de nadruk op gelegd, dat het zeker bij den protestanten kerkbouw niet uit het oog mag verloren gaan.

Dit is als volgt:

Tot de formeele vragen, die omtrent den kerkbouw gedaan worden en door velen van hoog gewicht worden gerekend, behoort deze: naar welke windstreken eene kerk moet gericht zijn, of, in technische termen uitgedrukt, of eene protestantsche kerk georienteerd moet zijn of niet.

De stand van de meeste onzer oude kerken doet zien, dat de vraag van vroegere geslachten van gewicht is geweest. Men weet dat bij oude kerken de ligging zoo was gekozen, dat het koor in het oosten kwam te liggen en de toren derhalve, die zich tegenover het koor bevond, in het westen. Tot verklaring daarvan moeten wij eenen heelen tijd terug gaan. Echter is hetgeen men in den ouden tijd voorstond, niet beslissend voor tegenwoordige *protestantsche* kerkgebouwen. Rietschil haalt in zijn: „Liturgik" het voorbeeld aan van de Hervormingskerk te Wiesbaden, waar, in verband met de plaatselijke omstandigheden, dit streven naar orienteering ernstigen misstand en ongerief heeft in *het leven* geroepen.

Wat de *plaats* aangaat waar men protestantsche kerkgebouwen wil doen verrijzen, zij opgemerkt, dat het protestantsche beginsel in geen geval een groot plein voor het kerkgebouw eischt, waar dit afgezonderd staat van alle andere gebouwen. De R. K. die eene *priesterkerk* is, zondert zich natuurlijk van alles af, wat aan het dagelijksch leven en streven herinnert. De priester staat evenmin te midden van als naast de leeken. Hij acht zich boven de leeken en hun gewone leven. Dit drukt zich ook zinnebeeldig in zijn kerk uit, zooveel de omstandigheden zulks veroorloven.

Daar het Protestantisme, dat in menig opzicht lijnrecht tegenover deze beschouwingen staat, geroepen is, uitdrukking te geven aan het denkbeeld eener *priesterlijke Gemeente* als kern eener volkskerk, heeft het volstrekt geen bezwaar de protestantsche kerk te doen verrijzen te midden van woningen als een heiligdom, eene plaats der afzondering en der wijding, die, gelijk de Christus en de gemeente zelve, een opgericht teeken is voor de eeuwige dingen te midden van de woeling en den strijd van het dagelijksch leven.

Ten opzichte van den bouwstijl houden wij het er voor, dat men te streven heeft naar eenheid, doch zonder de voorkeur te geven aan eenige bouworde, die vroeger dagen ons hebben overgeleverd. De kerken der Hervorming hebben nu eenmaal aan andere behoeften te voldoen dan die, welke in hoofdzaak aan den eeredienst zijn gewijd. Bij de protestanten staat de prediking op den voorgrond en niet de cultus of de liturgische handeling. Ook moeten de gothische en de romaansche bouworde, uit praktisch oogpunt, vooral om haar zuilen, minder aanbevelenswaardig worden geacht.

Voorts moet natuurlijk rekening gehouden worden met de omgeving en het karakter, dat in het algemeen stad of dorp draagt, waar men eene kerk wil doen verrijzen.

Het kerkgebouw mag zich niet voordoen als iets *toevalligs*, *vreemds* of *gewilds* in de omgeving, waar het verrijst. Ook heeft men er op te letten, dat de bouwstijl zelf niet in tegenspraak komt met de bestemming van het gebouw.

Bij den Renaissanse en Barockstijl is het gevaar niet uitgesloten, dat het kerkgebouw iets luchtigs of wereldsch zou krijgen, hetgeen met den ernst van eene plaats voor de Christelijke godsdienstoefening in strijd zou zijn. Dit doet schade aan de stemming, daar het lichtelijk aanleiding geeft tot afleiding en verstrooiing van gedachten.

Wij laten het vraagstuk van torens, orgel, gaanderijen, kerkverwarming onbesproken, doch geven ten slotte aan de hand van Prof. Kruijf's Handboek der Liturgie het een en ander van kerkenbouw in Nederland. Met de Hervorming kwamen vele roomsche kerken in handen van Protestanten, die haar inrichtten naar hunne behoeften, maar tegelijk eenen last op de schouders legden van het nageslacht, die wel eens heel zwaar heeft gedrukt en zulks nog doet. In onze dagen n. l. zijn die gebouwen gekomen tot een eerbiedwaardigen ouderdom, die de sloopende kracht des tijds op tastbare wijze vertoont. De kosten, aan haar onderhoud verbonden, gaan dikwijls den inhoud der kas, hiervoor bestemd, ver te boven.

De nieuwe kerken, door de Protestanten voor hunnen eeredienst in de eerste eeuw na de Hervorming gebouwd, vertoonen niet iets eigenaardigs, dat zuiver protestantsch heeten mag.

Zij sluiten zich in den regel bij den bouwtrant der middeleeuwen aan, doch zijn niet stevig van stijl en gewoonlijk, in overeenstemming met den geest der tijden, koud van toon en alles behalve weelderig.

Toch mogen met eere worden genoemd de kerken door H. de Keijzer voor de Amsterdamsche gemeente gebouwd, onder welke de Zuider- en de Westerkerk vooraan staan. Met de Noorder- en Oosterkerk werden zij gebouwd tusschen 1603 en 1669. Als koepelkerk verdient vermelding de Nieuwe Luthersche kerk te Amsterdam, in 1668 voltooid en gedacht door den architect A. Dorsman.

De 18e eeuw leverde op dit gebied weinig, en eerst uit de tweede helft der 19e kan gewag gemaakt worden van ontwaakt, oorspronkelijk leven.

Wat de *eerste* helft der 19e eeuw aangaat nemen wij hier eene noot aan uit Prof. Kruijf's Liturgiek (M 210): „voor eene goede halve eeuw, toen nog wel bedacht werd welke enorme goederen de Staat van de kerk genaast had, gaf de Regeering nog nu en dan bijdragen voor den bouw van protestantsche kerken, mits de plannen door de ambtenaren van den Waterstaat werden goedgekeurd, ook wel uitgevoerd. 't Was een goedkoope, neutrale stijl, die bij den naam paste, zoodat men naar het bekende anagram op „Waterstaat" soms vragen moest: wat staat er?"

Van den herlevenden kunstzin en het streven om aan de protestantsche kerkgebouwen een eigen karakter te geven, getuigen de Zuiderkerk te Rotterdam, een gotische centraalbouw van den bouwmeester van Dam en in 1849 voltooid.

Eene vrij groote rij van kerken zou hier kunnen worden genoemd o. a. de kerk te Hoorn (Muijsken), de Koepelkerk te Amsterdam (van Beek) de kerk te Katwijk (Jesse), de Zuiderkerk te 's Gravenhage (Croisset van Uchelen en Ehnle) die te Apeldoorn (J. Verheul Dz.) de Regentessekerk in den Haag (van denzelfden). En, om de rij te besluiten, noemen wij nog de jongste van alle: de Nieuwe kerk te Utrecht (Posthumus Meijes).

Wie met deze gebouwen kennis maakt zal bij veel verschil toch deze overeenkomst vinden, dat de bouwmeesters er niet naar hebben gestreefd, geheel met het verleden te breken, doch ook aan den anderen kantiets eigens te geven, iets dat zich aan den Protestantschen geest aanpast, en de eischen der kunst en die der practische bruikbaarheid niet aan elkander opoffert. Eigenaardig is het op te merken, hoe menigmaal de nuchtere protestantsche zin zich uitspreekt, terwijl toch niet wordt te kort gedaan aan de verheven bestemming, waaraan het kerkgebouw werd gewijd.

Ook in den Nederlandschen kerkbouw is het gebleken, dat het Protestantisme leeft en uit eigene kracht op dit punt voortbrengselen heeft aan te wijzen, die dichterlijke schoonheid aan doelmatigheid weet te paren."

W. D. J.

SINT PAULUS, PREDIKEND VOOR DE GRIEKEN. Ontwerp-teekening van J. Th. Toorop, op de tentoonstelling van de „Moderne Kunstkring" in het Stedelijk Museum te Amsterdam, welke Zondagmiddag 5 November gesloten wordt. Wij geven hierbij nog eene afbeelding van het geëxposeerde werk van Toorop, waaruit kan blijken, dat deze Tentoonstelling ook voor architecten van belang is. Trouwens, het geheele werk van dezen modernen kunstkring heeft een eigenaardig, meer of min decoratief, geestelijk karakter, dat voor de moderne vlakschilderkunst van veel waarde kan worden en voor de architecturale schilderkunst van veel meer beteekenis is dan het hieraan voorafgaande impressionisme.

DE TOREN „DE OLDEHOVE" TE LEEUWARDEN.

Door den heer W. C. A. Hofkamp, directeur der Gemeentewerken te Leeuwarden is een aardig boekje geschreven over: De Toren „de Oldehove" te Leeuwarden en zijn Geschiedenis, naar aanleiding van de in 1910—1911 daaraan verrichte herstellingen en daarbij aan het licht gekomen bijzonderheden. Uitgegeven door Meijer en Schaafsma te Leeuwarden, en met vele illustraties verrijkt, waarvan hierbij eenige worden gegeven, geeft het geheel een duidelijk en aantrekkelijk beeld van dit oude monument; de prijs van het boekje is f 1.—.

Wij hopen, dat de uitgave in veler handen zal komen, waardoor de auteur het succes zal hebben dat hem toekomt, nm. het succes krachtig medegewerkt te hebben tot vermeerdering der belangstelling voor de merkwaardige, scheeve steenen kolos van Leeuwarden.

De heer Hofkamp heeft een aangename stijl, en heel het boekje getuigt van groote kennis van en liefde voor „de Oldehove", die langen tijd schromelijk verwaarloosd, ja meermalen met ondergang bedreigd, nu echter na een stevige restauratie voor langen duur behouden is gebleven.

De auteur behandelt zijn onderwerp zeer uitvoerig, zoowel geschiedkundig als technisch, waarbij tal van merkwaardige bijzonderheden vermeld worden. Tot deze behoort zeker wel in de eerste plaats de scheeve stand van den toren, welke duidelijk te zien is op bijgaande afb. van den toren, in verband met het vertikaal hangend latten-kruis.

Bij contract tusschen het stedelijk bestuur van Leeuwarden en de kerkvoogden van Oldehove c.s. met meester Jacob van Aaken in 1529, werd de laatste als bouwmeester aangewezen van de nieuwe domkerk met hoogen toren, welke groot van opzet zou zijn, in navolging van Groningen, dat van 1469—1482 zijn 333 voet hooge Martinitoren had gebouwd.

Helaas is de toren te Leeuwarden nooit voltooid, wat o.a. wel tot reden zal hebben, dat de toren al begon te verzakken toen hij nog maar 10 M. hoog was.

Merkwaardig is de wijze, waarop van Aaken getracht heeft de toren een flinke fundeering te geven, nam. door het aanbrengen van *betonlagen*. Bij het onderzoek werden deze eerst aangezien voor resten van kalk en puin, bij 't bouwen overgebleven, tot welke veronderstelling een mengsel van kalk en steenstukken alle aanleiding gaf; maar toen de bovenste laag werd doorgebroken en verder werd gegraven, bleek het, dat er ongeveer een 12 tal zulke lagen, afwisselend bestaande uit beton en uit zeer vaste klei, tezamen tot een totale hoogte van 1.15 M., niet alleen buiten, maar ook onder den toren lagen, zoowel Oostelijk als Westelijk, alwaar, om de daar bestaande scheuren te dichten, gegraven was.

Op bijgaande afbeelding zijn duidelijk deze lagen te zien, maar tevens is er op na te gaan, hoe de toren niet gelijkmatig op deze

DE OLDEHOVE TE LEEUWARDEN van het Noordwesten gezien.
(Ontleend aan het desbetreffend boekje geschreven door den heer W. C. A. HOFKAMP en uitgegeven door MEIJER EN SCHAAFSMA te Leeuwarden).

fundeering is blijven rusten, maar er aan een zijde vooral is doorgezakt, waarbij de geweldige scheuren in het metselwerk zijn ontstaan.
Van Aaken heeft de grond tot op ± 1.30 M. diepte ontgraven, waarbij hij tevens een wel is waar dunne maar toch homogene kleilaag verwijderde, en heeft toen zijn afwisselende lagen gelegd, klei en beton. Men zou zeggen, dat hij zijn tijd vooruit was, nu wij tegenwoordig veel fundeeringen maken van gewapend beton. Maar zijn beton miste bewapening, en hij kon slechts beschikken over gewone kalk, die in den grond al heel weinig vastheid beloofde. De auteur weet geen verklaring voor deze eigenaardige fundeering te geven, maar constateert, dat de bouwmeester een zacht kussen gemaakt heeft, dat hem nog verder van de wijs heeft gebracht, dan wanneer hij onmiddellijk op de dunne kleilaag was gaan bouwen. In beide gevallen moest hij verzakking krijgen; maar aan de naar beneden omgebogen lagen is duidelijk na te gaan, hoe de toren door het kussen is heengegaan en dit ook heeft meegenomen.

Ten gevolge van het scheefzakken scheurde de toren over zijn volle hoogte in Oost- en Westgevel. Reeds tijdens den bouw heeft men getracht dit tegen te gaan, door n.l. ter hoogte van de oude klokkestoel in de muren rondgaande eiken balken, dik 30,30 cM., in te metselen, die op de hoeken door ijzeren stroppen aan elkander verbonden waren. Echter was dit niet duurzaam, daar het hout verteerde door worm en het ijzer verroestte. Verder werden raam en poortopeningen dichtgemetseld, voor steun, maar dit geschiedde niet altijd met beleid.
Het is eigenlijk een voortdurend tobben met den toren geweest en steeds waren herstellingen noodig.
Eenige jaren geleden gingen dan ook stemmen op, de kolos maar af te breken. Gelukkig is dit vandalisme verijdeld. Want al is de toren niet af, en al staat hij scheef, hij is toch én bouwkundig én historisch van veel waarde, en behoort tot de belangrijkste monumenten van Leeuwarden.
Wij moeten ons beperken, en verwijzen den belangstellenden lezer naar het boekje zelf, waarin ook van de aangebrachte herstellingen, het aanbrengen der ankers, het volspuiten van het muurwerk met cementspecie, enz., uitvoerige en interessante mededeelingen worden gedaan.

J. G.

BERICHTEN.

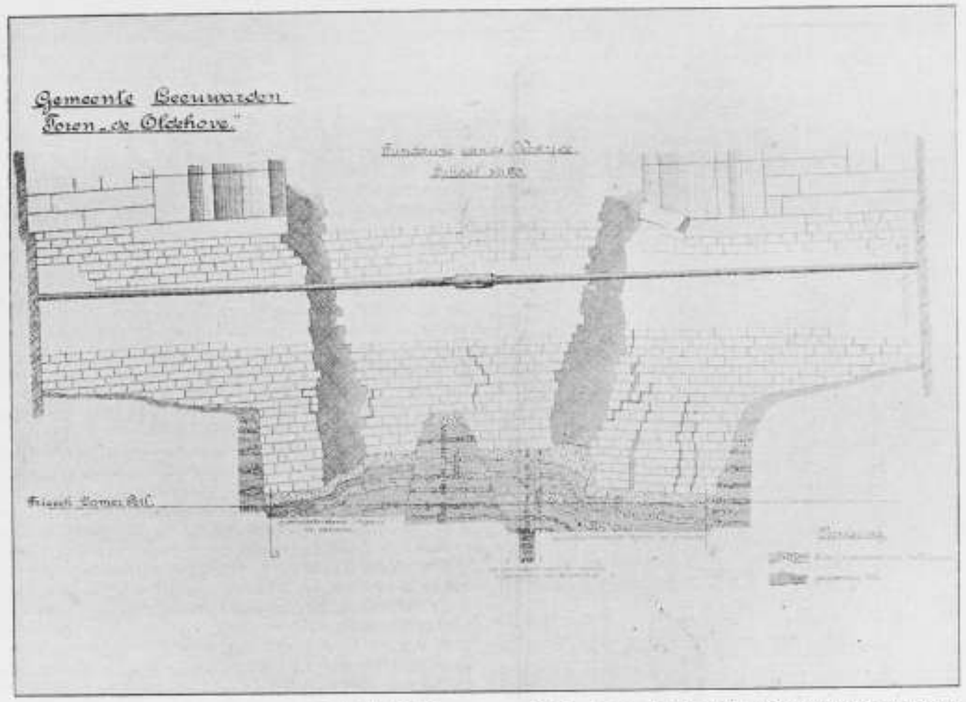
De tentoonstelling van de Ontwerpen, ingezonden op de Prijsvraag voor de Officieren Societeit te Rotterdam, in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam, **blijft geopend tot en met 8 November a.s.** Dagelijks, ook Zondags, geopend van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m. Toegang vrij.

De Ambachtelijke Zuiverheid der Monumentale Schilderkunst. Van het Genootschap „Architectura et Amicitia", ontvingen wij onderstaand bericht, dat wij gaarne plaatsen:

AMSTERDAM, October 1911.

L. S.

Woensdagavond 11 October j.l. heeft de heer Huib Luns op de ledenvergadering van het genootschap, „Architectura et Amicitia" een voordracht gehouden over „Decoratieve Schilderkust en Puvis de Chavannes".
Bij een korte gedachtenwisseling, welke naar aanleiding van deze voordracht werd gehouden, verzocht de heer Roland Holst aan het Bestuur het iniatief te nemen voor eene bijeenkomst van architecten en schilders, waarin het tot een uitspraak kon komen over de ambachtelijke zuiverheid der monumentale schilderkunst. Deze bijeenkomst is nu vastgesteld op 15den November e.k., 's avonds 8.30 uur in „Parkzicht", Hobbemastraat, Amsterdam. De heer Roland Holst zal de bespreking inleiden.
Met het oog op het te wachten debat heeft het Bestuur gemeend goed te doen, den heer Roland Holst te verzoeken een thesis van

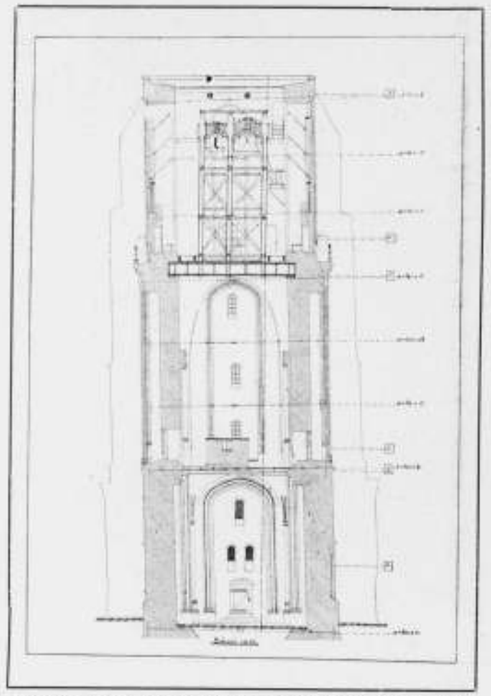
VOET VAN DE OLDEHOVE AAN DE WESTZIJDE.

(Ontleend aan het boekje, geschreven door den heer W. C. A. HOFKAMP).

het te behandelen onderwerp op te stellen, aan welk verzoek de heer Roland Holst zoo vriendelijk is geweest te voldoen.
Zijn thesis luidt aldus:
„Overtuigd zijnde, dat een innige samenwerking van architectuur en monumentale schilderkunst, zooals deze begeerd en verwacht wordt, slechts alleen dan is te bereiken, wanneer de schilderingen, die een gebouw versieren, worden uitgevoerd in strikt ambachtelijke zuiverheid, dat is te zeggen wanneer zij worden vervaardigd ter plaatse in den meest direkten band, dus met de omringende architectuur, waarvan zij een versierend deel hebben uit te maken,
noodigt spreker allen uit, die hetzij rechtstreeks of zijdelings, daarop invloed kunnen uitoefenen dit zuiver werkbeginsel te steunen; ter wille van de architectuur, zoowel als van de monumentale schilderkust".
Het Bestuur spreekt de verwachting uit, dat werkelijk zij, die op 't bovenstaande invloed kunnen uitoefenen, van onze uitnoodiging tot bijwoning van deze bespreking zullen gebruik maken, om haar zoo vruchtbaar mogelijk te doen zijn.

Het Genootschap „Architectura et Amicitia"
H. A. J. BAANDERS, *Voorzitter.*
JAN DE MEIER, *Iste Secretaris.*

Een belangrijke aesthetische kwestie te Zwolle. Ten vervolge op het artikel in het Bouwkundig Weekblad van 7 Oct. j.l. kunnen wij melden, dat het adres van den Minister van Justitie, waarin deze in beroep komt tegen de beslissing van B. en W. te Zwolle, door den Raad in handen is gesteld van een 2de Commissie om van Rapport te dienen. In dit Rapport waardeert de Commissie de moeite, welke B. en W. zich getroost hebben, om tot eene voor den welstand in de gemeente gunstige oplossing te komen, doch de meerderheid is van oordeel, dat men eene bepaling der bouwverordering ter voorkoming van slechts die minder gewenschte toestanden kon toepassen, met het oog op welke de bepaling geschreven is.
Eene bepaling die B. en W. machtigt om op overwegingen van aesthetischen aard het verkrijgen eener vergunning te bemoeilijken, vindt men in de betrekkelijke verordening niet, en naar de meening van deze leden mag men dan ook aan dit doel geen ander voorschrift dienstbaar maken. Eene minderheid is van tegenovergesteld gevoelen.
Resumeerende komt de meerderheid der commissie tot de conclusie, dat alsnog de gevraagde vergunning moet worden verleend volgens de plannen, ingezonden den 7 Juli 1911. (Zie B. Weekblad 1911, blz. 981, fig. 5 en 6).
Zonder discussie heeft de Raad zich hiermede vereenigd.
Oneerlijke concurrentie. Reeds sedert geruimen tijd is bij het gemeentebestuur van Dordrecht een plan aanhangig tot verbouw van het bestaande of den bouw van een nieuw Ziekenhuis. Van den verbouw is door Regenten afgezien; zij raden aan tot den nieuwbouw over te gaan, welke pl. m. *f* 300,000 zal kosten, met welk bedrag de Gemeenteraad zich in beginsel had vereenigd. Indertijd zou voor dezen bouw een prijsvraag worden uitgeschreven; maar het door den Raad toegestane crediet hiervoor, was niet overeenkomstig de toen geldende Nationale Prijsvraag Regelen, zoodat van de prijsvraag werd afgezien, ook al, zooals de Dordtsche Courant van 1 Oct. j. l. meldt, „omdat een architect, die den bouw van een groot ziekenhuis te Utrecht in uitvoering had, *zijn diensten voorloopig kosteloos aanbood* (curs. van ons). Dit is een eigenaardig geval. Wat beteekent dit: in uitvoering hebben? Beteekent dit misschien, dat deze architect niet als architect, maar als opzichter bij den bouw van het groote ziekenhuis te Utrecht fungeert?
Ons is bekend, dat een paar bekwame Dordsche architecten ook hunne diensten aan de Regenten hadden aangeboden, en wel,

VERTICALE DOORSNEDE VAN DE OLDEHOVE, gemaakt na de uitvoering der herstellingswerken met de Verankering.

zooals het behoort, tegen betaling van de te leveren diensten volgens de Honorariumtabel der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Heeren Regenten hebben echter deze diensten afgewezen, en maar al te gretig het kostelooze aanbod aanvaard.
Merkwaardig is, dat in het Rapport van de Regenten aan B. en W. de naam van dezen „kosteloozen" architect, ondanks zijne buitengewone welwillendheid, zelfs niet genoemd wordt.
Er blijkt hieruit weer eens te meer, hoe weinig zelfs in sommige beschaafde kringen, de juiste beteekenis van den architect begrepen wordt, en hoe gering het gevoel van verantwoordelijkheid is, door hij een zoo belangrijk gebouw als dit ziekenhuis, zoowel in practisch als aesthetisch opzicht, een „kosteloozen" architect te nemen, tot welke handelwijze uit den aard der zaak goede en degelijke architecten zich niet leenen.
En het resultaat van den bouw (middelmatig of slecht werk) en het prestige van den architect, worden door dergelijke practijken ten zeerste geschaad.
Het wordt hoog tijd, dat van overheidswege de architectuur en het architecten-vak beschermd wordt, daar beide van groote sociale beteekenis zijn, en dat aan oneerlijke concurrentie en het gebeunhaas een eind komt. Een krachtige vakvereeniging van architecten kan hier veel tot stand brengen; en het is een verblijdend verschijnsel dat de tijden blijken hiervoor rijp te zijn.

Een museum van middeleeuwsche kunst te Haarlem. De heer Gustaaf van Kalcken te Haarlem heeft de stad zijner inwoning verrijkt met een klein, maar zeer kostelijk museum van middeleeuwsche kunst. In het gebouw in de Jansstraat, waar de ateliers van den heer Van Kalcken zijn, die hij onder den naam van Eccles Art drijft, is een ruimte ingericht voor het museum, dat naar den eigenaar van de hier bijeengebrachte kostbaarheden Museum-Van Stolk is genoemd. Want het is den heer Van Kalcken gelukt dien heer, die in Den Haag woont, te bewegen zijn collectie, die een fabelachtige waarde moeten vertegenwoordigen, af te staan, om haar als Museum voor Middeleeuwsche kunst dienstbaar te maken aan de studie van dit kunsttijdperk.
Onder de verzameling zijn beelden, schilderstukken, gebrandschilderde kerkramen, tapijten en preciosa van kleineren omvang, alle afkomstig uit het tijdvak van de 9de tot de 16e eeuw.
Dezer dagen is het museum voor het publiek geopend.

Christelijke Kunst. Door de Société de Saint Jean te Parijs wordt, gedurende November en December aanstaande, eene internationale tentoonstelling van moderne Christelijke kunst gehouden, onder patronaat van den Union Centrale des Arts Décoratifs, in het Pavillon de Marsan (Louvre).
De tentoonstelling zal omvatten werken van Christelijke schilderkunst, teekeningen, gravures, boekversiering, beeldhouwwerk, bouwkunst, decoratieve kunst, glasschildering, mozaïek, meubelen, goudsmee- en borduurwerk, dienstig tot den katholieken eeredienst of behoorend in een bedehuis.
Tot commissaris voor Nederland is benoemd de heer Jan Brom, kunstdrijver-goudsmid te Utrecht.
Aan de tentoonstelling wordt o.a. deelgenomen door de heeren Jos. Th. J. Cuypers, Frits Geuer, Jan Stuijt, Jan Toorop, Eloy Brom, Jan Dunselman.

Bond „Schoonheid van 's-Gravenhage." De statuten van dezen Bond zijn vastgesteld. Als doel van den Bond werd aangenomen de samenwerking te bevorderen van alle vereenigingen en afdeelingen van vereenigingen, die waken voor het behoud van het eigenaardig schoon der stad en hare onmiddellijke omgeving, zoowel van bouwkundigen, van historischen als van natuurlijken aard.
Uitdrukkelijk werd geconstateerd dat de bedoeling is de zelfstandigheid der aangesloten vereenigingen onaangetast te laten, ook bij eventueel te voeren acties. Elke aangesloten vereeniging zal, zoo een actie wenschelijk schijnt die binnen den kring harer bemoeiingen valt, tot die actie worden aangespoord en deze zelfstandig kunnen voeren, liefst na raadpleging van het Dag. Bestuur en de Bond als zoodanig zal dan die actie, om deze meer kracht bij te zetten, bij instemming, steunen.
Tot leden van het dagelijksch bestuur werden gekozen de heeren D. E. C. Knuttel, Jan Kalf, J. H. van Burkom, dr. H. E. van Gelder en P. E. van Leeuwen.
Besloten werd tot aansluiting bij den Bond „Heemschut".
Getracht zal worden een rijk geïllustreerd propagandaboekje uit te geven.

Prijsvraag Bismarck-Monument bij Bingen. Bij herhaling hebben wij melding gemaakt van het eigenaardig verloop der prijsvraag voor het Bismarck-monument bij Bingen. De jury heeft het protest der architecten en beeldhouwers, die aan de eerste competitie hebben meegedaan en zich nu van de tweede uitgesloten zien, niettegenstaande het programma principieel is gewijzigd, afgewezen.
Men spreekt nu van het uitlokken eener gerechtelijke uitspraak. Een der afgewezen architecten zou een vordering instellen tegen de jury wegens in zijn belangen geleden nadeel, en de organisatie zijner vakgenoten zou hem in staat stellen tot in de hoogste instantie te doen vonnis wijzen. De zaak is voor het prijsvraagwezen van principieel belang. *Alg. H. Bl.*

PERSONALIA

In de Arnhemsche „Schoonheidscommissie is benoemd in plaats van wijlen den heer V. G. A. Bosch, de heer P. J. W. J. van den Burgh, Bouwk. Ingenieur te Renkum.

31ste JAARG. – 11 NOV. 1911. – No. 45

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1, —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Nieuwe Leden. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur op 1 Nov. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam. — Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek. Nog eens de 4 jaarlijksche en de bouwkunst, door J. Gratama. — Ziekenhuis te Zevenaar, arch. A. J. Joling. — Prijsvragen. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

NIEUWE LEDEN.

Op advies van de Commissie van Onderzoek zijn door het Hoofdbestuur aangenomen:
als Architect-Lid, de heer E. de Zeeuw, Gemeente-architect te Apeldoorn;
als Gewoon Lid, de heer T. Buitink, Huis- en Decoratieschilder te Amsterdam, en de Kon. Rotterdamsche Betonijzer Maatschappij. Tevens zijn door het Hoofdbestuur aangenomen, als Buitengewoon Lid, de heeren C. v. d. Linde, Ged. Bouwk. Opzichter te Amsterdam, Joh. J. Werz, Bouwk. Teekenaar te Roermond, M. Vermooten, Bouwk. Teekenaar te Roermond, W. v. d. Hoff, Bouwk. Teekenaar te Amsterdam;
en als Kunstlievend Lid de firma Wed. C. Lindenaar Jr., glasetserij te Amsterdam.

VERSLAG DER HOOFDBESTUURSVERGADERING OP WOENSDAG 1 NOVEMBER. j. l.

Daar de voorzitter, de heer A. Salm G.Bzn. wegens ongesteldheid verhinderd is aanwezig te zijn, wordt de vergadering geleid door den vice-voorzitter, den heer J. H. W. Leliman.

COMMISSIE MAATSCHAPPIJ — BOND. Inzake de commissie, welke tot taak zal hebben te onderzoeken, welke de meest gewenschte verhouding zal zijn tusschen Maatschappij en Bond en na te gaan, op welke wijze de twee vereenigingen, Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en Bond van Nederlandsche Architecten, eventueel nader zouden kunnen samengaan, of meer in het algemeen eenheid te bereiken zou zijn in het vakvereenigingsleven der Nederlandsche Architecten (welke commissie op initiatief van de Maatschappij in het leven is geroepen) zijn door den Bond als leden aangewezen de heeren J. Ingenohl, A. J. Joling en C. N. van Goor.
Van de zijde der Maatschappij heeft het Hoofdbestuur benoemd de heeren J. H. W. Leliman, G. Versteeg en J. A. G. van der Steur, welke de benoeming hebben aangenomen.

ZEVENTIG-JARIG BESTAAN DER MAATSCHAPPIJ. Besloten wordt de herdenking van den datum, die valt op den 26en Januari 1912, te doen samenvallen met de Alg. Meivergadering in 1912. Plannen tot viering van dit feest worden overwogen; pogingen, met uitzicht op succes, worden gedaan om ook de humoristische zijde op het feest tot uiting te doen komen.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE AMSTERDAM. In de Commissie van Advies bij de beoordeeling van bouwontwerpen, ingeleverd bij aanvraag voor erfpacht of koop van gemeenteterreinen te Amsterdam, is op 1 November volgens rooster afgetreden de heer A. Salm GBzn., die niet onmiddellijk herkiesbaar is. In diens plaats wordt door het Hoofdbestuur benoemd de heer B. J. Ouëndag.

ONDERWIJSCOMMISSIE. De installatie van deze commissie der Maatschappij, waarin zitting hebben de heeren H. Bletz, M. B. N. Bolderman, A. W. C. Dwars, J. Gratama, G. N. Itz en B. J. Ouëndag, heeft den 25en October j.l. plaats gehad, waarna de commissie hare werkzaamheden heeft aangevangen. Tot voorzitter werd benoemd de heer B. J. Ouëndag, tot secretaris de heer J. Gratama.

DINER EXAMINATOREN. De vice-voorzitter deelt mede, dat het diner der heeren leden van de Examencommissie 1911, hetwelk door de treurige omstandigheden van een der commissieleden in April was uitgesteld, den 25en October heeft plaats gehad.

CONFERENTIE BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND. De voorzitter der Commissie van Voorbereiding, de heer J. H. W. Leliman, deelt mede, dat de drie bouwkundige lichamen en de Bond „Heemschut" gaarne bereid waren om met de Maatschappij samen de Conferentie uit te schrijven. Een vergadering van afgevaardigden dezer lichamen heeft plaats gehad den 12en October j.l. Een Commissie van Voorbereiding is benoemd, waarin bovengenoemde vereenigingen vertegenwoordigd zijn. Op ruime schaal is een circulaire tot deelname verzonden aan Gemeentebesturen, Bouwkundige Vereenigingen, Oudheidkundige Vereenigingen, Kunstvereenigingen, Vereen. voor Vreemdelingenverkeer, particulieren, enz.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Afgewacht zal worden, welke financieele steun verkregen zal worden, waarna de conferentie meer definitief in onderdeelen vastgesteld wordt.

CONTRACT MOUTON. Besproken wordt het concept-contract Mouton, opgesteld door de Commissie van Financiën, met welk concept de firma Mouton & Co. accoord gaat. Behoudens enkele ondergeschikte wijzigingen, wordt het contract goedgekeurd en vastgesteld.

SEPTEMBER-EXCURSIE 1911. De Regelings-commissie uit de Afdeeling 's Gravenhage der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst deelt mede, dat de September-excursie een tekort van f 138 heeft opgeleverd, hetgeen voor een groot deel te wijten is aan den autotocht, welke uitgebreid moest worden door het bedanken van den spreker, prof. Henrici.
De Afd. is bereid hiervan f 50 te betalen; de Commissie verzocht de Maatschappij het overige voor hare rekening te willen nemen. Hoewel betreurend, dat een vrij belangrijk tekort is ontstaan overweegt het Hoofdbestuur, dat de gelden tot het welslagen der feesten hebben bijgedragen, en besluit aan het verzoek te voldoen, onder dankzegging aan de Afdeeling voor den gewaardeerden financieelen steun van f 50.

AFD. UTRECHT. Van het bestuur der Afd. Utrecht der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst is het verzoek ontvangen, goed te keuren, het voorstel tot uitbreiding van het aantal bestuursleden der Afd. en deze te brengen op minstens 7 leden, terwijl thans het bestuur bestaat uit 5 leden. De wenschelijkheid is gebleken in het vervolg meer steun te hebben bij eventueele vervanging van een der bestuursleden. Het Hoofdbestuur heeft tegen dit verzoek geen bezwaar.

NATIONALE PRIJSVRAAG REGELEN. Het volgende schrijven is ontvangen:

Aan het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

WelEdelGeboren Heeren!

De Permanente Prijsvraag Commissie heeft bij deze de eer U het navolgende onder de aandacht te brengen.
Bij de voorbereiding voor het afdrukken der definitief vastgestelde Algemeene Regelen is de P.P.C. gestuit op het bezwaar, dat voor het bepalen der bedragen van de uit te loven prijzen de als grondslag dienende Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium voor Architecten, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, niet op voldoende wijze regelt het honorarium voor bouwwerken, waarvan de bouwsom hooger is dan *f* 240.000.—.
Dit kan bij *letterlijke* toepassing der tabel bij groote bouwsommen aanleiding geven, dat de bedragen voor de uit te loven prijzen onevenredig hoog te noemen zijn.
Toegepast b.v. op de in Rotterdam te wachten „besloten prijsvraag voor het Raadhuis", waarvoor een bouwsom van 3 à 4 millioen wordt beschikbaar gesteld, zoude bij letterlijke toepassing der tabel een bedrag van 150 à 200 mille aan prijzen en aan elk der uitgenoodigden een bedrag van 37, à 50 mille moeten worden toegekend, wat wel nimmer juist of billijk te achten zal zijn!
Om hierin te voorzien komt het de P.P.C. het eenvoudigst voor om aan Art. 16 toe te voegen wat in bijgaand concept is aangegeven. Waar Uwe Vereeniging ongetwijfeld overtuigd zal zijn van de noodzakelijkheid dezer toevoeging — die het beginsel der Algemeene Regelen ongerept laat — meent de P.P.C. die toevoeging in de Algemeene Regelen alsnog te moeten opnemen, doch stelt zij er prijs op Uw Bestuur vóór het definitief afdrukken, daarmede in kennis te stellen. Hoogachtend,

A. SALM G.Bzn., *Voorz. P.P.C.*

Bovenbedoelde toevoegingen hebben betrekking op Art. 16, waarbij *a* achter „honorarium" worde gelezen: *met dien verstande, dat bij bouwsommen gaande boven het in de tabel voorkomende maximum de beoordeeling van het bedrag der uit te loven prijzen bij de P. P. C. berust b. Achter „besloten prijsvragen": met inachtneming van het in het slot van alinea 1 van dat Art. gemaakte voorbehoud.*

Het Hoofdbestuur kan zich hiermede vereenigen.

DE VIERJAARLIJKSCHE TE AMSTERDAM EN DE BOUWKUNST. Ten zeerste wordt door het Hoofdbestuur betreurd de wijze, waarop de meerderheid der Regelingscommissie voor de Vierjaarlijksche tentoonstelling van werken van levende meesters te Amsterdam, de bouwkunst door de schilderkunst op zijde is gezet, zoodat de architect-leden dezer Commissie zich genoodzaakt hebben gezien uit de Commissie te treden.
Besloten wordt te trachten een protest-adres ter bestemder plaatse in te dienen, onderteekend door de gezamenlijke bouwkundige vereenigingen.

PERMANENT COMITÉ VAN VERTEGENWOORDIGING DER BOUWK. LICHAMEN. Door den heer Jan Stuyt is ingediend het voorstel:
Het Hoofdbestuur van de Mij. t. bev. d. bouwkunst neme het initiatief tot het instellen van een Permanent Comité van vertegenwoordiging der Bouwkundige Vereenigingen. Dit Comité worde samengesteld uit 2 of meer afgevaardigden van alle Bouwkundige Vereenigingen in Nederland. Aan dit Comité is opgedragen de behandeling van alle openbare zaken tot de Bouwkunst in betrekking staande.
De heer Stuyt licht dit voorstel nader toe. Er zijn meerdere bouwkundige vereenigingen in ons land, gemengde- en vakvereenigingen, die gemeenschappelijke belangen hebben. Een groote, algemeene vereeniging te verkrijgen die alle omvat is ten minste op dit oogenblik uitgesloten.
Om nu toch invloed te kunnen uitoefenen en leiding te geven aan de geheele professie als zoodanig, is het wenschelijk een Permanent Comité als boven omschreven, in het leven te roepen.
Het Hoofdbestuur, erkennend het belang van het voorstel, acht echter de behandeling ontijdig, aangezien eerst afgewacht moet worden, welke resultaten de besprekingen tusschen Maatij. en Bond betreffende sameawerking zullen hebben.
Met deze zienswijze vereenigt zich de heer Stuyt.

UITBREIDING RIJKSGEBOUWEN te 'S GRAVENHAGE. De aandacht wordt er op gevestigd, dat bij de voorgenomen uitbreiding der Rijksgebouwen aan de Zuidzijde van het Binnenhof te 's Gravenhage, er veel kans bestaat dat het perceel Meddens niet onteigend zal worden, het stuk dat juist het meest noodig is om aan de Rijksgebouwen een gevel aan de Kapelsbrug en aan den nieuwen verkeersweg te kunnen geven. Blijft het perceel Meddens bestaan, dan zou een voor 's Landsgebouwen onwaardige toestand geschapen worden.
Het Hoofdbestuur besluit door middel van een adres, ter bestemder plaatse ingediend, aan te dringen op een goede, architectonische oplossing, overeenkomstig het belang en de beteekenis der Rijksgebouwen.

NED. VER. v. IJZERHANDELAREN. Het bestuur dezer vereeniging deelt mede, dat in de Algem. Vergadering der Vereeniging besloten is ter kennis te brengen van het Hoofdbestuur der Mij. t. bev. d. Bouwkunst: „De Vereeniging behoudt zich het recht voor bij den Bond van Nederlandsche Architecten die architecten, welke zelf provisie aannemen, te signaleeren."
Dit bericht wordt voor kennisgeving aangenomen.

NED. VER. VAN ADVISEERENDE ELECTROTECHNISCHE INGENIEURS. Van het bestuur dier vereeniging is een schrijven ontvangen, waarin de wenschelijkheid wordt betoogd, door de verschillende deskundige vereenigingen een bespreking te doen houden over de vraag der samenwerking en de voorwaarden waarop, tusschen genoemde ingenieurs en architecten, en over andere punten, vermeld in de brochure der Vereeniging, genaamd: „Een Pleidooi".
Het Hoofdbestuur is van meening, dat dit onderwerp zich beter leent voor bespreking in de Afdeelingen der Maatschappij en is derhalve het bestuur der Vereeniging in overweging gegeven zich tot genoemde Afdeelingen te wenden.

Het preadvies van het Hoofdbestuur over dit onderwerp is vermeld in onderstaand antwoord aan het bestuur der Vereeniging.

Aan het Bestuur der Ned. Vereen. van Adviseerende Electrotechnische Ingenieurs te Utrecht.

Mijne Heeren!
In antwoord op Uw schrijven van 16 October j.l. en in vervolg op ons schrijven van 26 October j.l., heb ik de eer U mede te deelen, dat het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in zijne vergadering van 1 November j.l. Uwe brochure „Een pleidooi" nader heeft besproken. Het Hoofbestuur is van meening, dat de door U aangevoerde motiveering in hare algemeenheid geen voldoende reden kan zijn om aan het verzoek, aan het slot van Uw brochure [1]) vermeld, te voldoen. Ieder architect moet voor elk geval beoordeelen, hoe hij in deze moet handelen.

Hoogachtend
Voor het Hoofdbestuur voornoemd,
J. GRATAMA,
Secretaris.

NEDERLANDSCHE GRÈSBUIZEN. Van de N. V. „De Nederl. Grèsbuizen-industrie te Deventer is een schrijven ontvangen, waarin bescherming gevraagd wordt voor de Nederl. buizen industrie in verband met oneerlijke Duitsche concurrentie.
Besloten wordt dit verzoek aan de leden der Maatschappij door middel van het Bouwkundig Weekblad kenbaar te maken. Zie onder Berichten.
Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

631e Algemeene Vergadering gehouden op Donderdag 2 Nov. 's avonds ten 8 ure in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402. De vergadering werd geleid door den voorzitter, den Heer F. W. M. Poggenbeek, die de aanwezigen welkom heette in de nieuw begonnen wintercampagne en aanspoorde tot medewerking der leden en het toonen, door ijverige opkomst, van belangstelling voor de Afdeeling.
Na lezing en goedkeuring der notulen besprak de Voorzitter nog even een ingekomen schrijven van den Heer J. H. W. Leliman, mede tot opwekking voor deelname aan den leescirkel.
Alsnu werd overgegaan tot benoeming van een lid in de Commissie van Advies bij de beoordeeling van bouwontwerpen bij aanvraag van Gemeenteterreinen voor erfpacht of koop, aangezien de Heer J.H.W. Leliman volgens rooster met 1 Nov. moest aftreden en volgens Art. 3 der Instructie voor genoemde Commissie niet onmiddellijk herkiesbaar is.
De Voorzitter deed mededeeling, dat het Bestuur voorstelde aan de vergadering in deze vacature te voorzien door benoeming van den Heer A. W. Weissman, architect alhier, waarmede de vergadering door applaus toonde in te stemmen. De Heer A. W. Weissman ter vergadering aanwezig, verklaarde zich op verzoek van den Voorzitter bereid deze benoeming te aanvaarden.
Alsnu werd het woord gegeven aan den Heer A. W. Weissman, die een voordracht hield over „Herinneringen aan Rome" en daarbij een fraaie collectie lichtbeelden ter verduidelijking van zijne zeer interessante voordracht op het doek projecteerde. Spreker gaf tevens vele technische toelichtingen ten beste en de talrijke aanwezigen, waaronder ook vele dames, bleven de voordracht met groote belangstelling volgen.
Een hartelijk applaus en welgemeende dankwoorden van den Voorzitter waren dan ook zeker de tolk van de vergadering, zoodat bleek hoezeer deze voordracht op prijs gesteld werd.

[1]) Een exemplaar van deze brochure ligt voor belangstellenden ter inzage op het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

De Heer J. H. W. Leliman had de wanden der zaal doen prijken met een keurige verzameling foto's van Rome, welke in de pauze een aangename afwisseling bood, en waarvoor hem eveneens door den Voorzitter werd dank gezegd.

Nog werd door den Voorzitter de mededeeling gedaan, dat de Heer D. W. Hinse, Arch. Lid der Maatschappij ook als Lid der Afdeeling was toegetreden.
Niets meer aan de orde zijnde werd de vrij geanimeerde vergadering gesloten.

De Secretaris,
J. BAKKER.

ALGEMEENE REGELEN VOOR NATIONALE BOUWKUNDIGE PRIJSVRAGEN. (*)

HOOFDSTUK I.

Algemeene Bepalingen.

Art. 1. De prijsvragen kunnen zijn met:
a. **Algemeene Mededinging,** of
b. **Besloten Mededinging op uitnoodiging.**
Combinatie van beide stelsels is derhalve uitgesloten.
Art. 2. Bij onderwerpen van omvangrijken aard is het gewenscht, de beantwoording in twee gedeelten te doen geschieden:
a. **Voorwedstrijd,** waarbij uitsluitend schetsontwerpen met, zoo noodig, globale ramingen worden gevraagd;
b **Eindwedstrijd,** waartoe uitsluitend zij worden toegelaten, die bij den voorwedstrijd daartoe worden aangewezen.

HOOFDSTUK II.

De Permanente Prijsvraagcommissie.

Art. 3. De permanente prijsvraagcommissie is een zelfstandig lichaam en bestaat uit drie architecten, benoemd door de bouwkundige corporaties, die deze regelen vaststelden en zich verbonden hebben de toepassing daarvan voor te staan, verder in deze regelen aangeduid met: *„de constitueerende vereenigingen".*
Zij heeft tot taak te bevorderen, dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regelen worden toegepast, waartoe zij zich ter beschikking stelt van den prijsvraag-uitschrijver, en deze desgevraagd adviseert omtrent de voorbereiding der prijsvraag en de benoeming van de jury. Zij adviseert omtrent het al of niet wenschelijke van mededinging aan een uitgeschreven prijsvraag aan de constitueerende vereenigingen, die de verplichting dragen tot openbaarmaking van het advies.
De werkzaamheden en de bevoegdheid der commissie, benevens de wijze van verkiezing en het aftreden harer leden, worden geregeld bij huishoudelijk reglement, door de constitueerende vereenigingen goed te keuren. Geen lid mag langer dan drie jaren achtereen in de commissie zitting hebben.
De leden der commissie onthouden zich van mededinging in een prijsvraag, waarin op eenigerlei wijze door hen is geadviseerd. Niet meer dan één hunner kan in een jury zitting hebben.
De uitschrijver van een prijsvraag die te zijner voorlichting en hulp de tusschenkomst van de Commissie verlangt zal, ingeval de werkzaamheden der Commissie zich dientengevolge verder uitstrekken dan het geven van advies alleen, de daaruit voortvloeiende kosten tot een, zoo mogelijk voor elk geval afzonderlijk, vooraf te bepalen bedrag vergoeden.
Indien door een prijsvraag-uitschrijver de tusschenkomst van een der constitueerende vereenigingen wordt verlangd, zal hij in gelijke omstandigheden deze som aan die vereeniging afdragen.

(*) Deze zijn de nieuwe Regelen, zooals zij zijn gewijzigd en ten slotte vastgesteld door de deelnemende Bouwkundige vereenigingen. Exemplaren van deze Regelen benevens van het Huishoudelijk Reglement voor de P. P. C. zijn voor belanghebbenden verkrijgbaar bij het bureau der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 Amsterdam.
Het Huishoudelijk Reglement voor de Permanente Prijsvraag Commissie wordt opgenomen in het volgend No. van het Bouwk. Weekblad.

HOOFDSTUK III.

De Jury.

Art. 4. De jury wordt benoemd, door den prijsvraag-uitschrijver, desverlangd geadviseerd door de permanente commissie. De jury zal in oneven getal zijn samengesteld, in den regel uit architecten; wanneer een gemengde jury wordt gewenscht, zullen in elk geval de architecten daarin de meerderheid vormen.

Art. 5. Door het aannemen der benoeming verklaren de juryleden, dat zij noch middellijk, noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben en niet zullen deelnemen in de uitvoering van eenigen bouw, die het directe gevolg van de prijsvraag kan worden geacht te zijn.

Alle leden van de jury ontvangen van den prijsvraag-uitschrijver een vooraf te bepalen honorarium, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten; de rapporteur geniet het dubbele honorarium. De jury zal zich in overleg met en voor rekening van den prijsvraag-uitschrijver hulpkrachten kunnen assumeeren, wanneer de omvangrijkheid harer werkzaamheden daartoe aanleiding geeft.

Art. 6. De jury zal met betrekking tot den prijsvraag-uitschrijver en de mededingers alles in het werk stellen, om een regelmatig verloop der prijsvraag te verzekeren.

Art. 7. Voor zoover ontwerpen voorhanden zijn, die, aan de eischen der prijsvraag voldoen, en die op zich zelf voldoende artistieke kwaliteiten hebben, zullen de uitgeloofde prijzen aan de relatief beste ontwerpen worden toegekend. Alleen wanneer de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij een deel der voor de prijzen beschikbaar gestelde som, doch niet meer dan de helft, onder de beste ontwerpen verdeelen, of bij te gering gehalte de prijzen geheel inhouden. Mocht de jury bij eenig ontwerp wezenlijke afwijkingen van het programma constateeren, dan kan dat niet in aanmerking komen voor eenige bekroning.

Art. 8. De jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren en zooveel mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting, gedetailleerde beschouwingen leveren. Het jury-rapport zal zooveel mogelijk tegelijk met de jury-uitspraak, doch in elk geval vóór de opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Voor het vaststellen der eind-conclusie zal de jury voltallig moeten aanwezig zijn. Bij ontstentenis van langen duur van een lid der jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door den prijsvraag uitschrijver worden benoemd desverlangd in overleg met de permanente commissie.

Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen, als voor de gewone jury-leden.

De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de naambrief, behoorende bij het eerst bekroonde ontwerp door, of namens den prijsvraag-uitschrijver in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

Art. 9. Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury. Inlichtingen worden slechts schriftelijk gevraagd en door het bureau in overleg met den prijsvraaguitschrijver, gepubliceerd in de organen der constitueerende vereenigingen en ter publicatie medegedeeld aan de door de permanente commissie aan te wijzen vakbladen.

Uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Het bureau van inlichtingen wordt op een in het programma vast te stellen dag, eenigen tijd vóór den datum van inlevering gesloten.

HOOFDSTUK IV.

Het Programma.

Art. 10. Het programma moet door den prijsvraag-uitschrijver in overleg met de jury worden vastgesteld en door deze zijn goedgekeurd, alvorens tot publicatie zal worden overgegaan. Het programma zal bij voorkeur kosteloos verkrijgbaar worden gesteld.

Art. 11. Het programma moet duidelijk de bedoeling der prijsvraag uitspreken en nauwkeurig de gestelde voorwaarden omschrijven, waarbij facultatieve wenschen zooveel mogelijk vermeden dienen te worden. Indien de voorkeur voor een bepaalden stijl bestaat, of door locale omstandigheden wordt voorgeschreven, of indien een bepaalde stijl wordt uitgesloten, moet dit in het programma nader zijn vermeld. Het programma geeft voorts volledige inlichtingen omtrent terreingesteldheid, ligging, grondsoort, plaatselijke voorschriften enz.

De namen der jury-leden moeten in het programma zijn opgenomen.

Art. 12. Ter vermijding van onnoodigen arbeid en kosten, wordt het aantal der verlangde teekeningen beperkt tot hetgeen strikt noodig is om het ontwerp te kunnen beoordeelen. Détails op grooter schaal dan die der ontwerp-teekeningen mogen slechts dan gevraagd worden, wanneer zij voor het begrip van bijzonder belang zijn. Indien een perspectief-teekening wordt gevraagd, moeten een of meer standpunten in het programma of de daarbij behoorende stukken worden aangegeven.

De teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma voorgeschreven zijn, zullen buiten beschouwing blijven en niet worden tentoongesteld. Het programma schrijft een uniforme wijze van bewerking der inzendingen voor.

Art. 13. Het programma zal de bepaling bevatten, dat de ontwerpen anoniem moeten zijn, en moeten worden ingezonden onder een kenteeken of motto.

Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden, op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken. Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten omslagen moeten worden gevoegd:

a. een door den ontwerper onderteekende verklaring, luidende: „ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto „ . . . ." verklaart, dat dit onderwerp zijn geestelijk eigendom is.

b. Een correspondentie-adres.

Het onder b genoemde omslag zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend, om wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Het schrift op de teekeningen, van bijbehoorende stukken en eventueele correspondentie mag niet zijn het handschrift van den ontwerper.

Art. 14. Indien in het programma een bouwsom wordt bepaald, al of niet met aan te geven speling, zal daaraan een beslissende beteekenis worden gehecht.

Wordt een gedetailleerde begrooting gevraagd, dan moet het programma de noodige gegevens bevatten voor de uniforme bewerking en een staat van ter plaatse geldende eenheidsprijzen bij het programma worden gevoegd.

Art. 15. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overlegd.

Inzenders buiten Nederland in Europa woonachtig, zijn verplicht tegelijk met de afzending van hun ontwerp, telegrafisch daarvan kennis te geven aan het adres van inlevering.

De ontwerpen van inzenders buiten Europa woonachtig, moeten op den in het programma vermelden datum aan het adres der inlevering ingekomen zijn.

Elke inzending, die niet op den dag voor de sluiting der prijsvraag, in het programma vastgesteld, blijkt verzonden te zijn geweest, zal, behoudens het in de vorige alinea bepaalde, buiten beschouwing blijven, en onmiddellijk aan het correspondentie-adres worden teruggezonden. Binnen een week na den datum van inlevering worden de motto's gepubliceerd.

Art. 16. Als norm voor het totaal bedrag der uit te loven prijzen voor algemeene enkelvoudige prijsvragen wordt aangenomen eene som gelijkstaande met een fractie van het volledige honorarium, dat bij vrije opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn volgens de hier te lande geldende honorarium-

regeling voor bouwkundige werkzaamheden [1]) en wel voor:

werken der eerste klasse $^1/_2$ van het honorarium;
" " tweede " $^2/_3$ " " "
" " derde " $^5/_6$ " " "
" " vierde " van ƒ 30000 en hooger $^1/_1$ van het honorarium; werken der vierde klasse van ƒ 1200.— ƒ 30000 $^1/_1$ van het honorarium, met dien verstande dat bij bouwsommen gaande boven het in de tabel voorkomende maximum het oordeel over de juistheid van het bedrag der uit te loven prijzen bij de permanente commissie berust.

Deze normen zullen in 't algemeen als maxima gelden; de permanente commissie beoordeelt in elk geval afzonderlijk of met geringere bedragen zal kunnen worden volstaan, of dat in bizondere gevallen waarin omvangrijke werkzaamheden van de mededingers gevraagd worden, termen aanwezig zijn deze bedragen hooger te stellen.

Ingeval het bedrag der uit te loven prijzen niet is vastgesteld in overleg met de permanente commissie blijft niettemin aan haar het oordeel over de juistheid van het bedrag in verband met de klassificatie van het bouwwerk en de hoegrootheid der bouwsom.

In alle gevallen waarin geen bouwsom is aangegeven en het bedrag der prijzen niet in overleg met de permanente commissie is vastgesteld, beslist deze laatste over de juistheid van het bedrag.

Het bedrag der toegekende prijzen zal niet in mindering komen van het verschuldigd honorarium.

Als beginsel moet worden aangenomen, dat het werk van den door de jury eerst-bekroonde onder diens leiding worde uitgevoerd, onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten.

Voor het geval de prijsvraag-uitschrijver zich het recht wil voorbehouden om een ander dan het eerst-bekroonde werk te doen uitvoeren, moet het programma de voorwaarden van schadeloosstelling aan den eerst-bekroonde bevatten. Voor het geval, dat de eerst-bekroonde naar het oordeel der jury geen voldoenden waarborg kan geven, dat hij in staat is geheel zelfstandig den bouw die het onderwerp der prijsvraag was, te leiden, zal hij zich op zijne kosten, in gemeen overleg met den prijsvraag-uitschrijver, gehoord de jury, hulpkrachten toevoegen, of deze op nader overeen te komen voorwaarden, vanwege den prijsvraag-uitschrijver aanvaarden.

Bij eene prijsvraag in twee gedeelten, zal ieder mededinger, welke tot den eindwedstrijd zal worden toegelaten, een vooraf bepaald gelijk bedrag, als belooning worden toegekend, onafhankelijk van de uitgeloofde prijzen voor den eindwedstrijd.

Het totaal bedrag van belooningen en prijzen wordt vastgesteld overeenkomstig het in het begin van dit artikel bepaalde.

Aan ieder der uitgenoodigden voor den eindwedstrijd wordt door tusschenkomst van zijn correspondent zijn schetsontwerp, door de jury en den prijsvraag-uitschrijver gewaarmerkt, ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd teruggezonden met, onder verplichting van geheimhouding, de algemeene beschouwingen van de jury en datgene, wat op zijn ontwerp in 't bijzonder betrekking heeft.

De schetsontwerpen worden volledig weer gevoegd bij de zending van de ontwerpen voor den eindwedstrijd.

Uitreiking der prijzen zal geschieden binnen een maand na uitspraak der jury. Behalve de eerst-bekroonde, is geen inzender verplicht, indien hij den hem toegekenden prijs niet aanvaarden wil, zijn ontwerp af te staan.

Bij besloten prijsvragen zal iedere uitgenoodigde architect een vooraf te bepalen honorarium ontvangen; dit bedrag zal niet lager dienen te zijn dan een vierde van de som, welke bij vrije opdracht den architect als volledig honorarium zou verschuldigd zijn voor de uitvoering van het werk, met inachtneming van het in het slot van alinea 1 van dit art. gemaakte voorbehoud.

In een besloten prijsvraag zal de uitvoering altijd aan den eerst-bekroonde worden opgedragen onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten, waarbij het bedrag aan hem, als uitgenoodigd deelnemer verschuldigd, niet in mindering wordt gebracht.

Elk prijsvraagontwerp blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, aan wien het uitsluitend recht verblijft van het ontwerp gebruik te maken en dit te publiceeren of te reproduceeren.

Art. 17. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken worden in een daarvoor passende lokaliteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig moet zijn aangekondigd, te bezoeken.

Bij een prijsvraag in twee gedeelten, vóór- en eindwedstrijd, zullen de schetsontwerpen van den vóórwedstrijd eerst na de eindwedstrijd worden tentoongesteld, waarbij de jury-rapporten ter inzage liggen.

De toegang tot de tentoonstelling zal voor de mededingers kosteloos zijn.

Art. 18. Van den dag van ontvangst af tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen ontwerpen voor een in het programma te noemen bedrag, door den prijsvraag-uitschrijver tegen alle schade worden verzekerd.

Art. 19. Alle ontwerpen, behalve het eerstbekroonde dat het eigendom van den prijsvraaguitschrijver blijft, worden met de ongeopende naambrieven en verklaringen, enz. vrachtvrij aan de correspondentie-adressen teruggezonden.

HOOFDSTUK V.

Slotbepalingen.

Art. 20. De Algemeene Regelen zullen om de 5 jaar worden herzien op de wijze als bij art. 12 van het Huishoudelijk Reglement voor de permanente commissie is geregeld.

Tusschentijdsche wijzigingen kunnen door de permanente commissie of een der constitueerende vereenigingen worden voorgesteld en zullen op dezelfde wijze behandeld worden.

Art. 21. De constitueerende vereenigingen die de Algemeene Regelen hebben aanvaard, verklaren dat zij als hunne meening uitspreken:

1e. dat het niet geoorloofd is, dat eenig lid zich, hetzij als lid der jury, hetzij als mededinger, hetzij bij de samenstelling van het programma, zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking deze regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk is in acht genomen.

2e. dat wanneer een der constitueerende vereenigingen of die welke deze regelen aanvaard hebben, wordt aangezocht om te dienen van advies in eene uit te schrijven prijsvraag, zij die aanvragen steeds zal behandelen in overleg met de permanente commissie.

3e. dat de vastgestelde regeling niet van toepassing is op studieprijsvragen, als zoodanig door bouwkundige vereenigingen, academie's, of dergelijke lichamen uitgeschreven. In twijfelachtige gevallen berust de beslissing over de vraag of eenige prijsvraag uitsluitend als studie-prijsvraag is te beschouwen, bij de permanente commissie.

Samengesteld en goedgekeurd in Juni 1910, herzien in October 1911 door de constitueerende vereenigingen, zijnde:

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.
A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

Het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam.
H. A. J. BAANDERS, *Voorzitter.*
JAN DE MEIJER, *Secretaris.*

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
ALBERT OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*

De Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.
K. P. C. DE BAZEL., *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*

[1]) Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium voor architecten, ingesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XXVII.

DOOR J. GRATAMA.

NOG EENS DE VIERJAARLIJKSCHE EN DE BOUWKUNST. Bij de behandeling in den Gemeenteraad van Amsterdam van den post van f 17.000, te bestemmen voor de Vierjaarlijksche stedelijke tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters in 1912, heeft de heer C. B. Posthumus Meijjes op duidelijke wijze zijn afkeuring te kennen gegeven over de achteruitzetting der bouwkunst op deze tentoonstelling.

De N. R. Ct. geeft hiervan het volgende verslag, dat, naar ons van goed ingelichte zijde wordt medegedeeld, het gesprokene goed weergeeft:

Spreker wilde een woord van protest doen hooren tegen de omstandigheid dat de schilders hunne afdeeling zóó hebben uitgebreid, dat er geen voldoende plaats open bleef voor de beoefenaars der bouwkunst, hoewel toch deze tentoonstelling vier hoofdafdeelingen zou hebben. De bouwkunst is bij deze gelegenheid op ergerlijke wijze achteruit gezet.

De Voorzitter noemde deze opmerkingen onjuist. De tentoonstelling zou niet vier hoofdafdeelingen hebben, maar één hoofdafdeeling: de schilderkunst, en drie bij-afdeelingen. Overigens wees spr. erop, dat eene beduidende ruimte voor de bouwkundigen werd gereserveerd, waarvan deze echter geen gebruik wilden maken.

De heer Posthumus Meijjes bleef volhouden dat de architecten feitelijk uit het Stedelijk Museum zijn gedrongen door een groote massa schilders, welke van overal zijn „bijeengebracht". Overigens merkte hij op dat de „Vierjaarlijksche" niet is eene tentoonstelling van schilders, maar van levende meesters, dus ook van bouwkundigen.

Wij waardeeren het, dat de heer Meijjes voor de bouwkunst is opgekomen; en al heeft zijn protest geen direct succes gehad, toch is het goed dat in de Raadzaal een krachtig woord gezegd is tegen het onwettig machtsmisbruik der schildersmeerderheid in de Regelingscommissie voor deze tentoonstelling.

Terecht heeft de heer Meyjes opgemerkt, dat de Vierjaarlijksche wil geven, volgens haar titel, het werk van levende *meesters*, niet alleen van levende schilders, maar ook van levende architecten, en beriep hij er zich op, dat de Vierjaarlijksche (volgens haar programma) vier hoofdgroepen zou hebben. Bij deze *hoofdgroepen is onder D de bouwkunst aangewezen.*

Het antwoord van den Burgemeester, Algemeen Voorzitter der Regelings-commissie is zwak en minder juist. Dat de tentoonstelling niet vier hoofdafdeelingen zou hebben maar één hoofdafdeeling: de schilderkunst en drie bij-afdeelingen, wordt nergens in het programma vermeld, ja is strijdig met de zeer duidelijke bepaling van vier hoofdafdeelingen, met name genoemd. Wij moeten dus aannemen, dat de Burgemeester zich vergist heeft, en dat hij daardoor, wat erger is, den Raad een verkeerde voorstelling van het officieel vastgestelde programma heeft gegeven.

Er is hieraan voor de architecten een belangrijke kant. Indien indertijd bij de besprekingen tot weder invoering der 4-jaarlijksche te Amsterdam vermeld was, dat er slechts één hoofdgroep zou zijn, schilderkunst en de andere kunsten bijgroepen zouden zijn, dan is het nog zeer de vraag, of de architecten genegen zouden zijn geweest, hun kunst als bijgroep behandeld te zien, en is het zeer waarschijnlijk, dat zij voor die „eer" bedankt zouden hebben.

Echter, het officieele Programma erkende de bouwkunst naast de schilderkunst als een hoofdgroep. Op dien basis hebben de architecten hun toestemming gegeven, en het gaat niet aan, nu achteraf de schilders heel veel ruimte noodig hebben, maar te doen, alsof de bouwkunst een bijgroep is. Dat dit onjuist is, behoeft geen nader betoog. En afgezien van de vraag, of bouwkunst al of niet geschikt is voor expositie, *blijft* deze onwettigheid bestaan.

De ondergrond van deze kwestie is eigenlijk: dat er nog veel schilders zijn die denken, gelijk ook een belangrijk deel van het publiek het nog doet, dat architectuurafbeeldingen niet geschikt zijn voor expositie.

De schuld hiervan ligt niet bij de architectuur, maar bij de schilders, die de architectuur niet begrijpen. Zij behooren meerendeels tot hen, die het losse wandschilderij, het geheel op zich zelf staande kunstwerk maken en die geen inzicht hebben in, ja vaak vijandig staan tegenover de monumentale vlakschilderkunst, welke zich aansluit bij de ruimte, de architectuur, er om heen. Het is begrijpelijk, dat de zuiver persoonlijke schilderkunst, welke tot heden overheerschte, samen te vatten in het impressionisme en zijn nabloei, in overeenstemming met het nu nog overheerschend individualisme der menschen, niet meewerkt om de bouwkunst, die in de algemeenheid wortelt, te doen begrijpen. Evenzeer is het begrijpelijk, dat de sterk individualistische tijd, die nu langzaam kentert tot een meer sociale, niet de meest vruchtbare voor goede architectuur is.

Maar juist het feit, dat allerwegen het verlangen naar cultuur ontwaakt, dat er getracht wordt eenheid in de beeldende kunsten te verkrijgen, en de architectuur in plaats van een leege, bloot-uiterlijke namaak van vroegere, schoone vormen een rationeele basis verkrijgt, een innerlijke waarachtigheid en een juiste aansluiting bij de moderne behoeften der maatschappij; het feit, dat begaafde mannen als Derkinderen, Roland Holst, Toorop e. a. de hooge waarde van de monumentale wand-schilderkunst gaan inzien en met succes toepassen, dat feit wijst er voldoende op, dat er een hoogst belangrijke strooming zich baan breekt in onze schilderkunst, welke strooming, vreemd genoeg! door geen enkele harer kunstenaars in de Regelings-Commissie der 4 jaarlijksche is vertegenwoordigd!

De betere architecten, geleid door het moderne inzicht en door het verlangen hun kunst te doen begrijpen door het publiek, het publiek op te voeden en te wijzen op de hooge belangrijkheid der bouwkunst als sociale kunst, te wijzen op stedenschoonheid, architectuur,

ZIEKENHUIS TE ZEVENAAR EN HET ALTAAR IN DE KAPEL.
Arch. A. J. JOLING.

HET WEST-FRIESCHE MUSEUM TE HOORN.

DE TOREN TE VLEDDER.

(Zie de Berichten.)

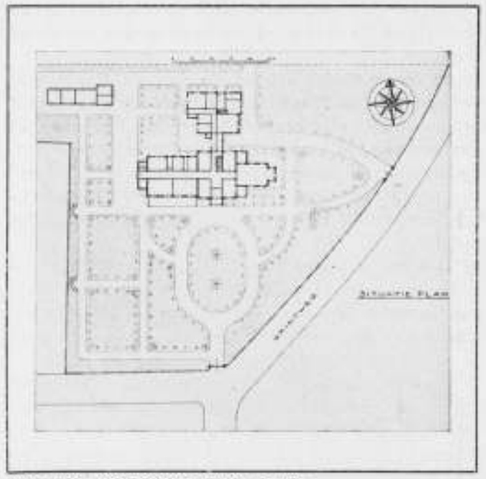
ruimtekunst, interieurkunst, grijpen natuurlijk gretig de gelegenheid aan het publiek te ontwikkelen door tentoonstellingen, en juist tentoonstellingen, die oo'k schilderkunst geven, teneinde propaganda te maken voor den gewenschten samengang en eenheid der beeldende kunsten.
En al is het begrijpelijk, dat de oudere schilderschool met hare losse schilderijen, uit een natuurlijke behoudzucht de nieuwe, zich ontwikkelende vlakschilderkunst, waaraan onafscheidelijk de bouwkunst verbonden is, terug wil dringen, zelfs in letterlijken zin op de 4 jaarlijksche, dit neemt niet weg, dat het van eenzijdige voorkeur en gebrek aan algemeen inzicht getuigt, wanneer op een internationale tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters een zoo belangrijke, moderne richting als de vlakschilderkunst en de geheele kunstgroep architectuur, niet vertegenwoordigd zijn.
Dat architectuur-tentoonstellingen onbegrijpelijk zijn voor het publiek, zooals soms gezegd wordt, is onjuist. Zij trekken minder de aandacht van het grove publiek dan de meer direct begrijpelijke schilderkunstexposities. Maar talrijke architectuurtentoonstellingen in den vreemde en ten onzent, vooral uit den lateren tijd, bewijzen wel degelijk, dat het betere publiek gaarne zijn bouwkunstig inzicht verheldert of verbetert. En mogen de vroegere tentoonstellingen, met veel projectie-teekeningen al eens te zeer vakkundig zijn gebleken, de voortreffelijke photo's tegenwoordig, zoowel van het uitwendige als van het inwendige der gebouwen, kunnen den leek een voldoende afbeelding van de werkelijkheid geven, zoodat zeer zeker een juist aangepakte architectuur-tentoonstelling krachtig meewerkt tot bouwkunstige ontwikkeling van het publiek.
Te hopen is het, dat over eenigen tijd in het stedelijke Museum de architectuur samen met de aanverwante kunsten in de gelegenheid zullen zijn, op ruime schaal te kunnen toonen, recht te hebben op exposities en de belangstelling van het publiek te kunnen wekken.

ZIEKENHUIS „CONSOLATIO AFFLICTORUM" TE ZEVENAAR.

„Wo die Luft nicht hin kommt, da kommt der Artz hin".
KNEIPP.

De student, die na volbrachte studie de academiestad verlatende, zich als jong medicus in een dorp of kleine stad ten platte lande gaat vestigen, moet zijn illusie om de gedurende zijn studietijd opgedane kennis practisch te kunnen toepassen, wel gevoelig tegengewerkt zien, doordat hij in zijn nieuwe omgeving juist datgene mist, hetwelk hij leerde, dat op de eerste plaats noodzakelijk is, om het gewenschte succes bij een toegepaste geneesmethode te verkrijgen n.l. een modern ingericht ziekenhuis.
Een ziekenhuis toch is het onmisbare hulpmiddel in dienst der therapie, omdat orde en reinheid, licht en lucht als eerste eischen bij den bouw op den voorgrond staan.
In de groote steden hebben steeds inrichtingen voor het opnemen en behandelen der lijdende menschheid bestaan, en uitgebreide gebouwencomplexen uit den laatsten tijd bewijzen welke enorme plannen verwezentlijkt zijn om ten opzichte der moderne ziekenverpleging het meest volledige te bezitten. Het platteland echter bleef nog verstoken van deze hoogst noodige inrichting.
Er is echter een strooming werkzaam, welke het voor en tegen van het vraagstuk „Kleine Ziekenhuizen" zaakkundig onder de oogen ziende, de zaak in gunstigen zin schijnt te zullen oplossen, want allengs worden meer ziekenhuizen ten platte lande gesticht.
In een klein boekje *„De Kleine Ziekenhuizen"* door den Directeur-Geneesheer aan de Vrouwen-kliniek der Rijks-Universiteit te Utrecht, den Zeergel. Heer J. L. C. Wortman geschreven en het vorige jaar bij F. van Rossen uitgegeven, zegt de schrijver in het voorwoord van dit zeer lezenswaardige beknopte boekje over dit onderwerp: — „Langzaam maar zeker wint ook in Nederland de overtuiging veld, dat de geneeskunst, wil zij haar krachtigste kunst-hulp bieden, daartoe een inrichting behoeft met de middelen dier kunst uitgerust: *een ziekenhuis*.
Die behoefte inderdaad onafhankelijk van plaats, zoowel voor dicht als schaarsbevolkte omgeving bestaande is te dringender, naarmate zij door meerdere gevoeld wordt. Daarom zijn de centra van ons land in de voorziening dier behoefte voorgegaan en volgen de excentrische kringen.
Sinds eenige jaren gaat de oprichting van kleine ziekenhuizen in sneller tempo voort, en ongetwijfeld zal de naderende ziekteverzekeringswet dit tempo nog verhaasten".

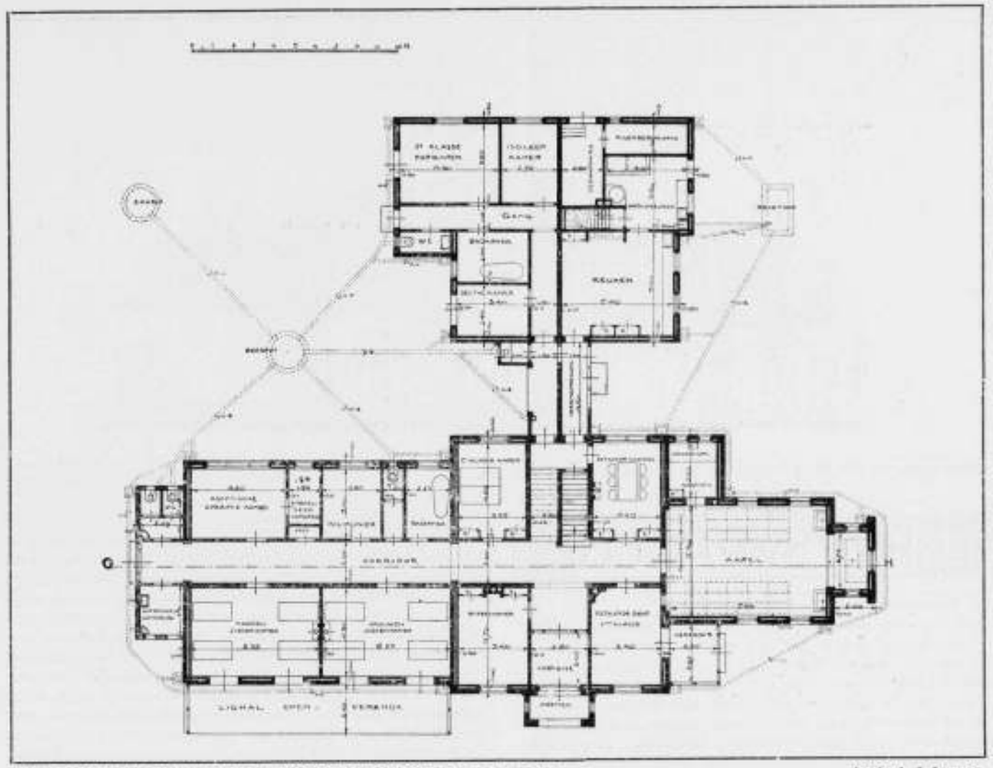
Het vraagstuk om voor bescheiden middelen een ziekenhuis te bouwen brengt zijne eigenaardige moeilijkheden mede. Bij groote inrichtingen heeft men de beschikking over ruime terreinen en groote bouwsommen, waardoor een grootsch plan met ideale groepeering en indeeling der gebouwen kan worden verkregen, waarbij dan de onderdeelen, als: paviljoens voor de verschillende ziekten; administratiegebouw; keukens en wasscherijen, kapel of kerk, badhuis e.d. alle in apparte gebouwen kunnen worden ondergebracht; welke gebouwen dan onderling door corridors verbonden een volledigen en gemakkelijken dienst waarborgen.
Een klein ziekenhuis met beperkte middelen daarentegen kan niet die volkomen inrichting hebben, welke de groote bezitten. De verschillen echter zullen slechts kwantitatieve en geen kwalitatieve behoeven te zijn.
Van daar de moeilijkheid om de verschillende onderdeelen, ieder naar hunne eischen in een compacten vorm te brengen, waardoor een ziekenhuis wordt verkregen welke minstens evenveel genezingskans voor zijne patienten waarborgt als het groote aan hunne lijders biedt.

ZIEKENHUIS TE ZEVENAAR. Situatie.

Een opdracht om een ontwerp voor een dergelijk ziekenhuis te maken verkreeg ik in 1907 voor de gemeente Zevenaar met + 5000 inwoners, met het gevolg dat aldaar in 1908 een ziekenhuis is gebouwd, waarvan de plattegrond en foto afbeeldingen, welke hierbij gevoegd zijn, mogen doen zien dat het best mogelijk is voor zeer beperkte geldmiddelen een modern ingericht ziekenhuis te bouwen, welke den medicus en verplegers in staat stellen, om hun werk met goede hoop op succes te kunnen verrichten, en voorts kan dienen om aan de bezoekers en aan de naar huis terugkeerende herstelde patienten, aan wie verteld is van licht en lucht van *„tocht"* en open ramen, te wijzen hoe een woning moet worden behandeld en hoe reinheid en zindelijkheid de eerste voorwaarden zijn zoowel tot herstel bij ziekten als tot behoud der gezondheid.
Deze stichting kan dan ook worden beschouwd als het vraagstuk „Ziekenhuis ten platte lande" een stap nader tot de gewenschte verwezenlijking te hebben gebracht. Ten aanzien hiervan schrijft de practiseerende arts van dit ziekenhuis, de heer J. G. A. Honig te Zevenaar in zijn eerste jaarverslag 1909: ..... „wanneer we dan zien, hoe het ziekenhuis in onze gemeente in den korten tijd van zijn bestaan reeds zooveel gedaan heeft, om de moderne begrippen van ziekenverpleging ingang te doen vinden, dan heeft het daardoor alleen reeds bewezen, dat het ziekenhuis ten platte lande niet meer gemist kan (of mag(?) worden".

Bij ziekenhuisbouw zullen de twee algemeen bekende stelsels nl. het corridor- en paviljoensysteem in de meeste gevallen hunne toepassing vinden. Voor een klein ziekenhuis echter, zijn beide ongeschikt en leent zich hiervoor het gemengde systeem het beste. Dit is dan ook hier toegepast, daar eenerzijds de groote zalen aan den hoofdcorridor liggende meer het corridorsysteem en door het apparte gebouw voor isoleer- en klassepatienten het paviljoensysteem is vertegenwoordigd.
Het gebouw bevat ruimte voor 28 zieken, ongerekend een appart houten barakgebouw voor 8 tot 12 bedden, hetwelk echter als later bijgebouwd en ook in gewone gevallen onnoodig niet in dezen bouw is begrepen.
De indeeling is in hoofdzaak als volgt: Onder de gemetselde tochtvrije portiek den hoofdingang ingaande, komt men in de vestibule waarin tochtpui. Links een ruime spreekkamer en rechts van de vestibule een 1ste klas patientkamer met warande, met den toegang van uit de hoofdgang. Aan de zuidzijde van deze 2 meter breede hoofdgang liggen twee patientenkamers ieder voor 6 bedden, een voor mannen en de andere voor vrouwen bestemd. Hiertegenover op de noordzijde, de operatiekamer met steriliseer kamertje, polikliniek tevens antiseptische operatiekamer; voorts badkamer, waschkamer en privaten, terwijl nog een patiëntenkamer 2de klas en de eetkamer der zusters verpleegsters naast de hoofdtrap zijn gelegen. Langs de zonzijde over de geheele lengte der beide ziekenkamers is een aan de beide einden door glazen puien afgesloten lighal aangebouwd. Met het oog op het overwegend aantal Katholieke inwoners is een kleine bidkapel met altaarnis aan het ziekenhuis toegevoegd.
Terzijde van den ruimen steenen trap voert een gang naar twee deuren, toegang gevende naar een appart gelegen gebouw door corridors verbonden met het ziekenhuis. Door een eensteensmuur is dit gebouw streng in tweeën gescheiden. Het rechtergedeelte is voor huishoudelijk gebruik ingericht en bevat keuken en waschkeuken, kelders, verwarmingslokaal en brandstoffen bergplaats met apparte toegangen. In een der kelders staan twee waterreservoirs met verhoogden luchtdruk voor de koudwaterleiding.
Het linkergedeelte is als isoleergebouw bestemd, en bevat daarom isoleerkamer en patiëntenkamer met apparte badkamer en W.C. en eindelijk een sectiekamertje. Het onderbrengen van de keukens enz. in een appart gebouw geeft den waarborg, dat in het ziekenhuis geen last wordt ondervonden van keukenlucht of hinderlijke dampen, welke b.v. door groente koken kunnen ontstaan.
De verdieping van het voorgebouw bevat een kinderziekenkamer, twee klasse patiënten kamers en voorts een strijk- en linnenkamer, terwijl boven het lage gedeelte op den zolder de slaapplaatsen der zusters hun plaats verkregen. Achter en bezijden het hoofdgebouw aan de westzijde bevinden zich nog twee bijgebouwen; een voor de reeds genoemde barak met 8 bedden, dit met het oog op eventueel van Duitschland hier over de grenzen komende zieke landverhuizers; en het andere voor schuurtje en bergplaats, waarbij een gedeelte voor desinfectie, verder een lijkenkamer, en een lokaal voor het toestel tot het ontwikkelen van ærogeengas. Wat het uiterlijk der gebouwen aangaat heeft de gedachte voorgezeten dat, waar medici en verpleegsters alles doen om den zieken het lijden zooveel mogelijk te verzachten, ook de architekt het zijne kan aanwenden door het gestichtachtige karakter, hetgeen tot nu toe het

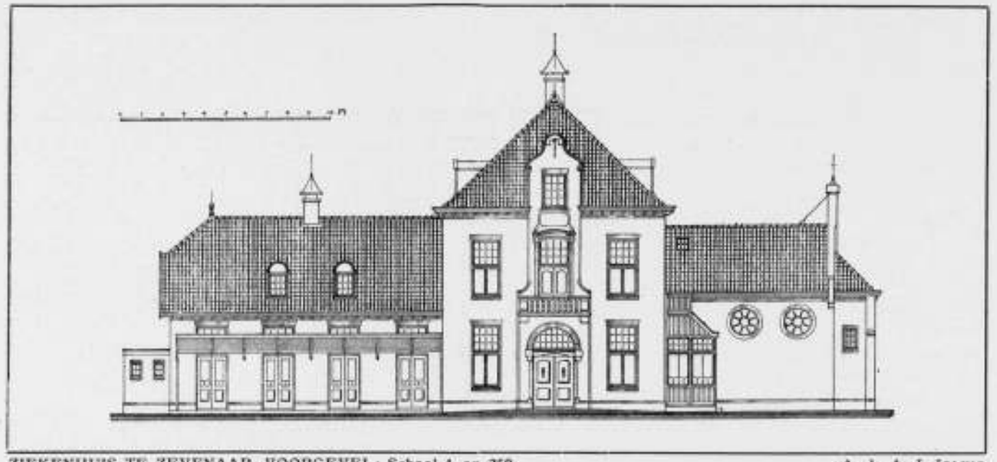

ZIEKENHUIS TE ZEVENAAR. PLAN BEGANEGROND; Schaal 1 op 250. Arch. A. J. JOLING.

eenig gangbare scheen, daaraan te ontnemen en een meer intiem huiselijk aanzien der gebouwen daarvoor in de plaats te stellen. Daarom zijn de gevels in een moderne opvatting van den 18 Eeuwschen bouwtrant opgetrokken en hebben zóó, omgeven door een moestuin een vriendelijk landelijk aanzien.

Het ziekenhuis heeft centrale verwarming tot welken aanleg onder de uitvoering van den bouw werd besloten, zoodat de op de bijgaande ontwerp teekeningen, aangegevene inrichtingen van kachelverwarming niet zijn uitgevoerd; verder koud- en warmwaterleiding met apparte inrichting voor zomer- en winterbedrijf, voorts eigen gasverlichting — de gemeente zelf brandt nog de aartsvaderlijke petroleum — en closets met rioleering met waterspoeling. Overigens is het voorzien van alle moderne technische hulpmiddelen, welke voor den dienst noodzakelijk zijn, en het gebouw op de benaming van „modern ingericht" ten volle aanspraak mag doen maken. Een der vele tot nu toe geopperde bezwaren tegen het bouwen van kleine ziekenhuizen was, dat de hooge kosten voor bouw en inrichting een sluitend boek der exploitatie in den weg stonden. Daarom moest een goedkoope bouw op den voorgrond staan. Zonder nu aan de noodzakelijke hechtheid en soliditeit eenig offer te brengen is zoowel in- als uitwendig de hoogst mogelijke zuinigheid betracht.
De gebouwen zijn opgetrokken in waalsteen, de buiten muren spouw bewerkt. Hard- en zandsteen zijn spaarzaam voor dorpels en inwaterende vlakken, stoep- en balkonzerken toegepast. De hoofdtrap is gemetseld van comblancienne marmeren treden dik 6 cM. en stootborden van gepolijst hardsteen. De stijle dakvlakken zijn met rood verglaasde pannen, en de vlakken daken met mastiek gedekt. De vloeren van ziekenzalen, operatie-, bad- en verdere dienstkamers, voorts gangen, keukens enz. zijn van terrazzo en in de hoeken rond bewerkt.
De totale bouwkosten hebben bedragen de som van rond *f* 34800.—. Hierin zijn begrepen alle kosten van centrale verwarming, warm- en koudwaterleiding, verlichting met aerogeengas, de sanitaire artikelen benevens de honoraria voor architect en dagelijksch opzichter.
Amsterdam den 29 October 1911.

A. J. JOLING, *Architect.*

ZIEKENHUIS TE ZEVENAAR. VOORGEVEL; Schaal 1 op 250. Arch. A. J. JOLING.

PRYSVRAGEN

De Rotterdamsche Raadhuisbouw.
Naar wij vernemen is de jury, die hare medewerking zal verleenen bij het vaststellen der voorwaarden, waarop eenige architecten zullen worden uitgenoodigd tot het inzenden van ontwerpen voor den bouw van het nieuwe raadhuis te Rotterdam en die de ingekomen ontwerpen zal hebben te beoordeelen, onder voorzitterschap van den burgemeester, samengesteld uit den directeur der gemeentewerken aldaar, den directeur der bouwpolitie aldaar en de architecten: Jos. Th. J. Cuypers, Civ. Bouwk. Ing. te Amsterdam, D. E. C. Knuttel, Civ. Bouwk. Ing., Rijksbouwmeester te 's Gravenhage, J. H. W. Leliman, Bouwk. Ing. te Amsterdam, C. Muysken, Arch.-Ing. te Baarn, A. Salm G.Bzn., voorzitter der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam en J. P. Stok te Rotterdam.

BERICHTEN

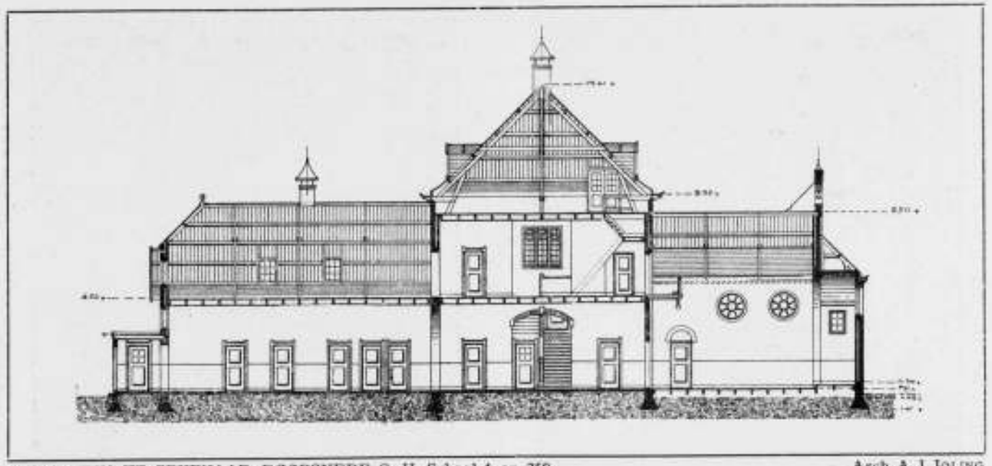
Afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Vergadering met dames introductie, te houden op Maandag 20 November 1911 ten 8 ure in zaal 1 van het café-restaurant Hollandais, Groenmarkt. Lezing met lichtbeelden van Prof. W. Vogelsang te Utrecht.
Onderwerp: **De ontwikkeling der Tuinbouwkunst**
Introductiekaarten worden op aanvrage gaarne verstrekt door den w. n. secretaris, den heer S. de Clercq, Nassau Dillenburgstraat 19, Den Haag.

Prijsvragen Kon. Ned. Landbouwvereeniging. Naar wij vernemen heeft het Dagelijksch Bestuur der Koninklijke Nederlandsche Landbouwvereeniging het voornemen om ter gelegenheid van de in 1913 te 's Gravenhage te houden Nationale en Internationale Landbouwtentoonstelling een tweetal prijsvragen uit te schrijven, n l. een voor ontwerpen van boerderijen op heideontginningen en een voor ontwerpen van woningen voor landarbeiders met klein grondgebruik.

De Nederlandsche buizenindustrie. De N. V. De Nederlandsche Gresbuizen-industrie klaagt over oneerlijke concurrentie van Duitschland en doet een beroep op de Nederlandsche architecten.

Wij ontleenen aan haar schrijven het volgende:
Onze Nederlandsche buizenindustrie heeft zich in de laatste 20 jaren zoozeer ontwikkeld, dat ze in staat is, zoowel wat hare qualiteiten als wat de prijzen aangaat het hoofd te bieden aan elke buitenlandsche concurrentie. Zoolang dan ook die concurrentie een strijd was met gelijke wapenen, heeft de Nederlandsche buizenindustrie nooit verzocht om eenige bescherming.
In den jongsten tijd is echter die strijd niet meer eerlijk. Gesteund door syndicaten, leveren de buitenlandsche, vooral de Duitsche fabrieken hun overproductie zelfs met verlies naar ons land en noodzaken onze fabrieken daardoor tegen prijzen te verkoopen die geen winst overlaten.
De Duitsche syndicaten limiteeren den afzet in Duitschland zelf, m.a.w. ze bepalen de hoeveelheden, die elke fabriek in Duitschland mag leveren. Het spreekt van zelf, dat daardoor in Duitschland de prijzen omhoog gaan en door hooge invoerrechten hoog worden gehouden.
Maar nu spreekt het ook van zelf, dat iedere fabrikant zooveel mogelijk zijn fabriek zal willen „ausnützen", d.w.z. zooveel zal fabriceeren als hij kan. Daardoor toch verdeelen zich de algemeene productiekosten over een grootere productie en fabriceert dus de fabrikant voordeelig. Het gevolg van die massaproductie is echter, dat iedere fabriek meer maakt, dan ze volgens de syndicaatsbepalingen in Duitschland mag plaatsen, dat er dus „overproductie" ontstaat, die in Duitschland niet mag worden geplaatst, en die dus weg moet. Waarheen? Natuurlijk naar het land waarin men nagenoeg vrijen invoer heeft, dat is naar Nederland.
En tegen welken prijs? Tegen kostprijs, desnoods onder kostprijs, want bij de overproductie is de hoofdzaak, dat ze geplaatst wordt en de tweede vraag tegen welken prijs, daar de massaproductie in verband met de hooge binnenlandsche prijzen samenwerken om ook bij lagen prijs der overproductie toch een goede transactie te maken.
Voegt men nu bij bovenstaand nog het feit, dat Duitschland voor ons een speciaal dunwandig (en daardoor onsterk) fabrikaat maakt, om in de transportkosten te bezuinigen, welk fabrikaat hier grif geaccepteerd wordt, dan behoeft het nauwelijks meer betoog, dat de Nederlandschen buizenindustrie een crisis doorleeft, waarin ze met vrijmoedigheid een beroep mag doen op de Nederlandsche architecten, met vrijmoedigheid, omdat ze weet, dat de qualiteit harer fabrikaten dat beroep wettigt [1]).

[1]) Onze industrie telt onder hare afnemers tal van groote en kleinere gemeenten, de beide groote spoorwegmaatschappijen enz. enz. terwijl als resultaat van een vergelijkende beproeving door de Gemeente Amsterdam begin 1911 gehouden, kan worden medegedeeld, dat daarbij Duitsche buizen, wijd 30 c.M. een belasting uithielden van ruim 3000 KG. en de onzen bij 10000 zegge tien duizend KG. bezweken.

ZIEKENHUIS TE ZEVENAAR. DOORSNEDE G. H. Schaal 1 op 250. Arch. A. J. JOLING.

En wanneer ze dat doet, doet ze het in dezen vorm, dat ze U met aandrang verzoekt, in uwe bestekken te willen voorschrijven het gebruik van Nederlandsche gresbuizen, en in allen gevalle een bepaalde minimumwanddikte te eischen, volgende uit de formule $= \frac{1}{20} D + 1$ c.M., waarin d de wanddikte en D de inwendige diameter van de buis is.

Verhooging prijzen in bestekken voor Zink en Loodwerken.
De Loodgieters Patroonsvereeniging Eensgezindheid, te Amsterdam verzoekt de architecten onderstaande Staat van Eenheidsprijzen van die zaken, welke zij meenen dat voor prijs verhooging in aanmerking komen, in ernstige overweging te willen nemen bij het opmaken der Eenheidsprijzen, welke in bestekken worden gesteld:

STAAT VAN EENHEIDSPRIJZEN vermeld in de Algemeene Bepalingen en Eenheidsprijzen 1911, toepasselijk op de werken van den dienst der publieke werken der Gemeente Amsterdam.

Nummer van het Tarief	OMSCHRIJVING.	Eenheid van het Tarief.	Te verhoogen met
	Materialen met inbegrip van arbeidsloon.		
117	Plaatlood met 't noodige soldeer en spijker . . . . . per K.G.	ƒ 0.32	
118	Lood voor pijpen, pompen, privaattrechters, stortbakken enz. met 't noodige soldeer . . . „ „	„ 0.40	
120	Zink voor goten en platten met soldeer . . . . . „ „	„ 0.50	
121	Zink voor schoorsteen en andere pijpen met soldeer . . . . „ „	„ 0.65	10 %
122	Zink voor ramen, ventilatietoestellen, toestellen voor rookverdrijving . . . . . „ „	„ 0.85	
123	Zink voor driehoekige tochtschotjes bij tuimelramen . . „ „	„ 0.70	
125	Gietlood voor het vastgieten van ijzer en steenhouwwerken, raamgewichten enz . . . . „ „	„ 0.25	
126	Soldeer aan loodwerken als overigens geen lood wordt bijgeleverd . . . . . „ „	„ 1.—	Te stellen op ƒ 1.50
127	Soldeer aan zinkwerken als overigens geen zink wordt bijgeleverd . . . . . „ „	„ 2.—	„ 3.—
	Levering materialen zonder arbeidsloon.		
377	Zink . . . . . per K.G.	ƒ 0.40	ƒ 0.45
373	Zinksoldeer (met brandstof) . . „ „	„ 0.90	„ 1.50
379	Loodsoldeer „ „ . . . „ „	„ 0.80	„ 1.05
395	Arbeidsloon te verhoogen met het percentage, hetwelk den aannemer volgens gebruik wordt toegekend.		

Het West-Friesch Museum te Hoorn gerestaureerd. Men heeft het loffelijke streven gehad, den fraaien, rijkbewerkten gevel, wiens architecturale behandeling zeldzaam is, en die sterk verweerde, voor de stad te willen behouden; maar men heeft daartoe den geheelen gevel, al de Namensche steen en al het beeldhouwwerk geheel en al *vernieuwd*. Ziet hier wederom een geval, waarbij de vraag gewettigd is, of een dergelijke copie van een gevel wel wenschelijk is. Een vraag, die wij hopen dat ook de architecten spoedig nader onder de oogen zullen zien.
In het Alg. H. Bl. vinden wij de volgende bijzonderheden vermeld:
Voor heel wat verschillende doeleinden is dit gebouw reeds gebruikt. Zoo zag de Proost van West-Friesland, die volgens een privilege aan Hoorn verleend, in deze stad moest wonen, in het begin der 15e eeuw dit gebouw als zijn verblijf aangewezen. De naam „Proostenhuis", nu nog wel gebruikt en de Proostensteeg, naast het Museum, herinneren ons nog aan dit verblijf van dezen hoogen geestelijke.
De Gecommitteerde Raden van West-Friesland kozen dit gebouw in 1573 voor hun vergaderingen. Het Proostenhuis werd dus Staten-College.
Nog later werd het de zetel der Arrondissementsrechtbank. Vele inwoners van Hoorn spreken dan ook niet van „het Museum" maar van het Tribunaal. Toen in 1877 de rechtbank echter werd verplaatst naar Alkmaar, kwam het gebouw weer leeg, doch spoedig werden eenige lokalen in gebruik genomen door het hoofdbureau voor den aanleg van de spoorweglijn Zaandam-Enkhuizen, terwijl het in 1878 grootendeels tot museum werd ingericht. Een gedeelte is in gebruik genomen door het Kantongerecht.
De merkwaardige gevel van het gebouw is opgetrokken van hardsteen; de ramen der benedenverdieping worden ingesloten

ZIEKENHUIS TE ZEVENAAR. KINDERZAAL.

KAPEL.

door 4 Toscaansche pilasters, die der tweede verdieping door vier Dorische. De bovenste twee verdiepingen prijken met twee Jonische en twee Corinthische pilasters. Op de hoeken der uitstekende kroonlijsten zijn leeuwen geplaatst die de wapens van Hoorn, Alkmaar, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medemblik en Purmerend houden. In het bovenste gedeelte van den gevel zien we het wapen van Prins Willem V, vastgehouden door twee krijgslieden, terwijl lager het wapen van West-Friesland prijkt. Deze gevel nu is geheel afgebroken geweest. De Namensche steen had zoodanig geleden, dat een restauratie meer dan noodig was. Al deze steen is vervangen door nieuw hardsteen; ook het beeldhouwwerk is vernieuwd. Alles is echter in de oorspronkelijke vormen uitgevoerd. De leeuwen zijn schoongemaakt en van de verflaag, door een onartistiek voorgeslacht er op aangebracht, ontdaan. De wapens zijn opnieuw gepolychromeerd. Een groote verandering ten goede is nog aangebracht. De groote ramen n. l., die het massale, ouderwetsche gebouw ontsierden, zijn vervangen door in lood gevatte kleine ruitjes, gelijk aan die, welke het gebouw oorspronkelijk sierden, terwijl ze door luiken, met zandlooperschildering, zijn afgesloten.

Bij de restauratie kwam men tot de ontdekking, dat het in den bovengevel geplaatste wapen was bedekt met een ijzeren plaat waarop het wapen van Oranje-Nassau was geschilderd. Bij het afschroeven van die plaat kwam een zeer geschonden gebeeldhouwd wapen te voorschijn, dat bleek, dat van Prins Willem II te zijn en dat nu, opnieuw gebeeldhouwd, den bovengevel siert. Aan deze restauratie was een verbouwing van het innerlijke verbonden, die de bruikbaarheid van het gebouw als museum zeer heeft verhoogd.

De belichting is in de eerste plaats oneindig veel beter, dan ze vroeger was, terwijl door het in gebruik kunnen nemen van de 3e verdieping zooveel ruimte is gewonnen, dat alles veel beter kon worden gerangschikt en geordend.

Toren te Vledder. Sedert eenige jaren is noodzakelijk gebleken de herstelling aan den 14de-eeuwschen toren in het hoofddorp der gemeente Vledder (Dr.) — Dank zij de subsidie van Rijk en Provincie zal het werk spoedig, onder beheer van den architect J. van Houten, een aanvang nemen. — De kerk, bij een brand in 1621 gedeeltelijk ingestort, werd herbouwd, in 1820 verbouwd en bestaat thans uit een één-beukig schip uit het eerste kwart van de 15de eeuw, met vlakke houten zoldering en een koor uit de 2de helft der 15de eeuw, gesloten met een steenen kruisgewelf en met netgewelf in de sluiting. — Op het dak is een gesmeed ijzeren kruis uit de 16de eeuw. De preekstoel is uit de 18de eeuw.

Nieuwe werken van J. H. de Groot. Van den Heer J. H. de Groot is ter perse een werk over „Vormharmonie". Een deeltje over „Kleurharmonie", dat gelijktijdig als onderdeel van het eerste moest verschijnen, is reeds afgedrukt en verkrijgbaar.

Wereldtelegraafmonument. Tegen de uitspraak van de internationale jury in den wedstrijd voor een wereldtelegraafmonument te Bern is uit de jury zelf protest voortgekomen. Prof. Edmund Helmer (Weenen) achtte het onvereenigbaar met zijn kunstenaarsopvatting en geweten zich stilzwijgend te onderwerpen aan de uitspraak van de meerderheid der jury en teekende tegen de genomen besluiten verzet aan. Drie andere leden van de jury en wel prof. Breuer (Berlijn), prof. Benois (St. Petersburg) en Jean Horvai (Boedapest) hebben zich bij dit protest aangesloten. De jury bestond uit 12 leden. *N. R. Ct.*

PERSONALIA

De heer S. Uden Masman, oud-gemeente architect van Gorinchem, is benoemd tot Directeur van Gemeentewerken van Buitenzorg (Java).

RECTIFICATIE. De wijze, waarop van Aaken den grond heeft ontgraven voor aanleg van de eigenaardige klei-beton fundeering voor „De Oldehove" (zie blz. 530, 1ste kolom 15de regel v. o.) is niet geheel juist vermeld. Gelieve te lezen: Van Aaken heeft de terp, waarop de toren verrijzen moest, doorgegraven, tot bij den vroeger opgebrachten grond verwijderd had en de zeer vaste kleilaag, welke plm. 1.30 M. dik is, had bereikt. Op deze dunne, maar zeer homogeene kleilaag heeft hij zijn afwisselende lagen gelegd, klei en beton. Enz.

31ste JAARG. – 18 NOV. 1911. – No. 46

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, :: :: ::
H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Conferentie Bouwk. Element Heemschut. — Huishoudelijk Reglement voor de Permanente Prijsvraag-Commissie. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Berlijnse Indrukken door H. T. Karsten. — Een „Denkschrift" van den Bond van Duitsche Architecten: de architect in het hedendaagsche Duitsche Bouwbedrijf. — Klein pflasterwegen, door B. J. Kerkhof. — Sociale Hygiëne en Techniek. De Woningwet, slot, door J. L. B. Keurschot. — Prijsvragen. — Boek- en Plaatwerken. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

Hiermede brengen wij den leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in herinnering, dat de volgende lichamen: de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; — het Genootschap Architectura et Amicitia; — de Vereeniging: Bouwkunst en Vriendschap; — de Bond van Nederlandsche Architecten en de Bond Heemschut, op initiatief van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het voornemen hebben te houden eene CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND, waarover in B. Weekblad N°. 42, blz. 497 nadere inlichtingen zijn gegeven.

Voor de Conferentie zijn de volgende **VOORDRACHTEN** toegezegd:

„OORSPRONG EN OVERZICHT VAN DE „HEIMATSCHUTZ" BEWEGING IN HET BUITENLAND EN IN ONS LAND, EN HETGEEN REEDS TOT STAND IS GEBRACHT, door den heer A. W. Weissman, Arcl.itect, Secretaris van den Bond „Heemschut".*)

BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON IN VERBAND MET HET RECHT OP BEHOUD DER OUDE MONUMENTEN, door den heer JAN KALF, Kunsthistoricus.

BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON EN DE ONTWIKKELING DER MODERNE BOUWKUNST, door den heer J. GRATAMA, Bouwkundig Ingenieur.

*) Daar de heer J. H. W. Leliman door omstandigheden verhinderd is, deze voordracht te houden, is de heer A. W. Weissman hiertoe aangezocht en heeft deze zich bereid verklaard.

DE AESTHETISCHE EISCHEN AAN UTILITEITS-BOUWWERKEN TE STELLEN, door den heer J. F. KLINKHAMER, Bouwk. Ingenieur, Hoogleeraar in de Architectuur aan de Techn. Hoogeschool te Delft.

In verband hiermede zal een **TENTOONSTELLING** VAN AFBEELDINGEN VAN UTILITEITS-BOUWWERKEN IN HOLLAND EN DUITSCHLAND gehouden worden, waartoe o.a. de beschikking is gekregen over de Wanderausstellung van het Deutsche Museum für Kunst in Handel und Gewerbe, Hagen i. W. getiteld: INGENIEUR-ARCHITEKTUR (Industriebauten van Behrens, Beutinger, Erlwein, Riemerschmid, Poelzig, Taut, Wagner, v. d. Velde e. a.)

LANDELIJKE ARCHITECTUUR, door den heer K. P. C. DE BAZEL, architect.

DE EISCHEN AAN LANDELIJKE UITBREIDINGSPLANNEN TE STELLEN, door den heer J. G. WATTJES, Bouwk.-Ingenieur.

MIDDELEN TOT BEVORDERING VAN HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON. — Overzicht, betreffende wettelijke regeling, onderwijs, permanent advies-bureau, enz.

Dit overzicht wordt gegeven voor Duitsche toestanden door den heer FR. KOCH Geschäftsführer des Bundes Heimatschutz in Duitschland; voor Nederlandsche toestanden door den heer HERM. VAN DER KLOOT MEIJBURG, architect, Hoofdleeraar in de Bouwkunst aan de Acad. v. Beeld. Kunsten te 's-Gravenhage.

Het is de bedoeling, dat de Conferentie 2 dagen zal duren en in de 2de helft van December 1911 zal plaats hebben in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkust, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Aan de Conferentie kunnen deelnemen de leden der bovengenoemde 5 vereenigingen, van de overige Bouwkundige Vereenigingen, en van de Vereenigingen van Ingenieurs; verder zij, die betrokken zijn bij of deel uitmaken van de verschillende Bouwkundige Onderwijs-inrichtingen, en van die Instellingen, Corporaties, Colleges, welke in het onderwerp belang stellen; benevens door de Donateurs.

De **CONTRIBUTIE** bedraagt:
Voor Deelnemers, f 2.50.
Voor deelnemende Vereenigingen, Corporaties, Colleges*), enz.

*) Speciaal zij gewezen op het nut, dat deze Conferentie ook voor de Directies der Gemeentewerken heeft.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

die dan het recht hebben twee afgevaardigden te zenden, f 5.—; Voor Donateurs, minstens f 10.—.

Het voornemen bestaat van de Conferentie een **UITVOERIG GEILLUSTREERD VERSLAG** uit te geven, dat den deelnemers *kosteloos* zal worden toegezonden, en in den boekhandel, als propagandamiddel, verkrijgbaar zal worden gesteld.

Vertrouwend, dat de leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst sympathie voor het doel dezer Conferentie gevoelen, doen wij bij deze een krachtig beroep op hunne medewerking en noodigen hen uit **aan de Conferentie deel te nemen,** en zich **spoedig hiervoor te willen opgeven** bij den Secretaris van de Commissie van Voorbereiding, opdat in verband met de financiën, de Conferentie spoedig definitief vastgesteld en geregeld kan worden.

Voor de Commissie van Voorbereiding.
J. H. W. LELIMAN,
Voorzitter.
J. GRATAMA,
Secretaris.

Marnixstraat 402, Amsterdam.

N.B. Met het oog op de Tentoonstelling van Afbeeldingen van Utiliteits-bouwwerken in Nederland worden allen, die duidelijke **photo's of andere afbeeldingen** van dergelijke bouwwerken, welke goed en die welke minder goed bij de omgeving aansluiten of deze ontsieren, bezitten, verzocht deze voor genoemd doel ter leen af te staan en op te zenden aan den Secretaris der Commissie van Voorbereiding, Marnixstraat 402 Amsterdam.
Eveneens zal het op prijs gesteld worden, indien **mededeelingen** omtrent plaats en aard van bouwwerken, als boven bedoeld aan den Secretaris worden gedaan.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT VOOR DE PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE

bedoeld bij art. 3 der Algemeene Regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen *) ingesteld door:

De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

Het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam.

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.

Den Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.

In dit reglement respectievelijk aangeduid met *„de Algemeene regelen* en *de constitueerende vereenigingen*".

Art. 1. De Commissie heeft volgens art. 3 der „algemeene regelen" tot taak te bevorderen dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regelen worden toegepast.
In 't bijzonder is zij gehouden:
1°. Het ter algemeene kennis brengen der *„algemeene regelen*", met name bij die lichamen en personen op wier weg het ligt prijsvragen uit te schrijven.
2°. Kennis te nemen van de programma's der prijsvragen welker uitschrijving haar ter kennis komen, deze aan de algemeene regelen te toetsen en eventueel zich te richten tot de(n) prijsvraaguitschrijver(ster) indien het programma daar aanleiding toe geeft.
3°. Hare bemiddeling aan te bieden daar waar het te haren kennis komt dat een prijsvraag zal worden uitgeschreven en de aandacht op de algemeene regelen te vestigen, en in verband daarmede hare diensten te geven waar deze gevraagd worden.
4°. Gemotiveerd advies te geven aan de constitueerende vereenigingen omtrent de al of niet wenschelijkheid der medewerking aan die prijsvragen.
5°. Materiaal te verzamelen, waardoor de kennis van wat op prijsvraaggebied voorvalt, vermeerderd kan worden.

Art. 2. De Commissie heeft de bevoegdheid te bepalen wat als een prijsvraag in den zin als in de algemeene regelen bedoeld, is te beschouwen.
Indien in eenig prijsvraag programma bepalingen voorkomen die, hoewel in strijd met den letter der algemeene regelen, naar het oordeel der Commissie niet strijden tegen den geest ervan of tegen de bedoeling die bij de samenstelling der regelen heeft voorgezeten, of wanneer de letterlijke toepassing der regelen tot onnoodigen omslag en kosten voor den prijsvraaguitschrijver zouden kunnen leiden, heeft de Commissie de bevoegdheid bij haar advies daarmede rekening te houden, en eventueel tot modificatie op ondergeschikte punten in de toepassing der regelen te adviseeren.

Art. 3. De Commissie bestaat volgens art. 3 der „algemeene regelen" uit 3 leden van welke telken jare één lid aftreedt, dat herkiesbaar is, met dien verstande dat geen lid langer dan drie achtereenvolgende jaren zitting kan hebben.
Het werkjaar van de Commissie loopt van 1 Januari tot 31 December.

Art. 4. Bij de verkiezing der leden van de Commissie is de oudste der constitueerende vereenigingen belast met de regeling dier aangelegenheid en de zorg voor de daaruit voortvloeiende kennisgevingen aan de andere constitueerende vereenigingen en de Commissie met inachtneming van het verder in dit artikel bepaalde. Voor de verkiezing van een 't zij periodiek of tusschentijds aftredend lid beveelt de Commissie een candidaat aan en geeft daarvan kennis aan de constitueerende vereenigingen.
Indien deze den aanbevolen candidaat overnemen of zelfstandig een candidaat stellen, geven zij daarvan kennis aan de oudste der constitueerende vereenigingen binnen twee weken nadat hen de aanbeveling der Commissie bereikte.
Uit de candidaten wordt bij gewone meerderheid het lid gekozen. Bij een gelijk aantal stemmen op meerdere candidaten beslist het lot.
Wanneer de Commissie in haar geheel aftreedt dan geeft zij daarvan kennis aan de constitueerende vereenigingen en zal de verkiezing eener nieuwe commissie plaats hebben op de volgende wijze:
Elke vereeniging kiest binnen twee weken na ontvangst van bovenbedoelde kennisgeving drie candidaten en geeft daarvan kennis aan de oudste der constitueerende vereenigingen. De 3 candidaten welke de meeste stemmen, doch minstens de volstrekte meerderheid hebben verkregen, zijn gekozen. Bij gelijk aantal stemmen op meerdere candidaten beslist het lot. Mocht geen der candidaten de volstrekte meerderheid hebben verkregen, dan wordt bij gewone meerderheid door de vereenigingen gekozen uit de zes candidaten die de meeste stemmen verwierven. Elk lid der Commissie blijft in functie tot zijn opvolger heeft zitting genomen.

Art. 5. De Commissie regelt en verdeelt onderling de werkzaamheden.

Art. 6. De voorzitter leidt de vergaderingen, welke door hem in overleg met de beide andere commissieleden worden belegd; hij onderteekent met den secretaris de daarvoor in aanmerking komende stukken.

Art. 7. De secretaris houdt aanteekening van het verhandelde in de vergaderingen, voert in overleg met den voorzitter de correspondentie, en maakt jaarlijks een verslag op van de werkzaamheden der Commissie, waarvan een exemplaar aan elk der constitueerende vereenigingen wordt gezonden.
Hij bewaart alle ingekomen en houdt copie der uitgaande stukken, en is belast met de zorg voor alles wat tot het archief der Commissie kan geacht worden te behooren.

Art. 8. De penningmeester beheert de aan de Commissie toevertrouwde gelden, doet alle betalingen en geeft jaarlijks rekening en verantwoording van zijn gehouden beheer, dat voor zijne décharge de goedkeuring der besturen van de constitueerende vereenigingen moet hebben.

*) Gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad van 11 Nov. 1911, blz. 535 e.v.

Art. 9. De Commissie vergadert zoo dikwijls zij dit noodig oordeelt, doch minstens één per jaar voor de vaststelling van haar jaarverslag, de jaarrekening en de regeling der aftreding.
Deze vergadering wordt gehouden in de maand November van elk jaar; binnen 2 weken na die vergadering moeten de stukken in de vorige alinea genoemd, ter kennis der constitueerende vereenigingen zijn gebracht.
Indien binnen een maand na ontvangst der stukken, door de constitueerende vereenigingen geen aanmerkingen daarop zijn gemaakt, worden zij geacht goedgekeurd te zijn.

Art. 10. Voor het nemen van een besluit moet de Commissie voltallig zijn. Stemming over personen heeft met gesloten briefjes, over zaken, mondeling plaats.

Art. 11. De onkosten der Commissie worden bestreden uit:
De bedragen bedoeld in art. 3 laatste alinea der Algemeene Regelen, door de prijsvraaguitschrijvende lichamen of personen, die zij van advies diende in haar kas te storten.
Ingeval door een prijsvraaguitschrijver de bemiddeling eener constitueerende vereeniging is ingeroepen, zal het bedrag dat na aftrek der door die vereeniging gemaakte onkosten van de door den prijsvraaguitschrijver gestorte som mocht overblijven, gestort worden in de kas der Commissie.
Voorzoover deze bedragen niet toereikend zijn, worden de onkosten der Commissie gelijkelijk gedragen door de constitueerende vereenigingen.
De directe bemoeiingen der Commissie wanneer door een prijsvraaguitschrijver van hare diensten wordt gebruik gemaakt zullen worden vergoed volgens de honorarium-tabel voor bouwkundige werkzaamheden van de M. t. b. d. Bouwkunst.
De kosten door de leden der Commissie te maken voor het bijwonen der vergaderingen enz. worden uit de kas vergoed en wel de reiskosten volgens de eerste klasse.

Art. 12. Indien de herziening der algemeene regelen, bedoeld bij art. 20 daarvan, wordt ondernomen, dan zal deze worden voorbereid en geleid door de Commissie welke daartoe tijdelijk wordt uitgebreid met 4 leden waartoe elk der constitueerende vereenigingen een harer bestuursleden aanwijst.
Het concept der voorgestelde wijzigingen wordt door de constitueerende vereenigingen behandeld en al of niet gewijzigd aan de Commissie teruggezonden die met de eventueel gemaakte opmerkingen rekening houdend een nieuw concept opstelt dat in eene vergadering der uitgebreide Commissie behandeld en definitief vastgesteld wordt.

Art. 13. Het reglement wordt om de drie jaar herzien door de Commissie. Tusschentijdsche wijzigingen kunnen op voorstel der Commissie of een of meer der constitueerende vereenigingen worden aangebracht en behoeven om van kracht te zijn de goedkeuring der constitueerende vereenigingen.

Aldus opgemaakt in de vergadering der Permanente Prijsvraag-Commissie van 27 *April* 1911.

A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*
PAUL J. DE JONGH, *Penningmeester.*

Goedgekeurd door:

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

Het Genootschap „Architectura et Amicitia".
H. A. J. BAANDERS, *Voorzitter.*
JAN DE MEIJER, *Secretaris.*

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap".
ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*

Den Bond van Nederlandsche Architecten.
K. P. C. DE BAZEL, *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BERLIJNSE INDRUKKEN.

DOOR H. T. KARSTEN.

OVER ENKELE TENTOONSTELLINGEN. De meest belangwekkende methode, de kunst van een milieu, van een periode, te volgen, is te trachten haar te zien als één grote beweging, allicht niet zonder komplikaties noch innerliken tegenspraak, maar ook daarin met begrijpbaren, zij 't niet altijd nawijsbaren samenhang; als, niet een willekeurig en verwarrend komplex van individuele grillen of buitenmenselike noodzakelikheden, veel meer als een, zo al overweldigend veelzijdig toch niet ongeordend, produkt, bepaald gevolg, van bepaalde oorzaken: van 't maatschappelik gebeuren, dat de mogelikheden stelt, de behoeften scherpt, en de geesten mee-vormt, van volkskarakter en individuele talenten, die, gewekt, 't algemene verbiezonderd uitbeelden, er al de roerende onvolmaaktheid en het boeiende of afstotende der nationaliteit en der persoonlikheid in leggen. Geen land in onzen tijd, dat zo tot deze beschouwingswijze uitlokt, als Duitsland: als in een open boek kunnen wij hier lezen de hevige inwerking, en de terugwerking en weder-inwerking van maatschappij en kunst, de onderlinge afhankelikheid der kunst-vakken, de vorming der gevoelens, hun ontwikkeling, — sommiger ondergang, al reeds. Voorbereid door een ongelofelik snelle ekonomiese ontwikkeling, ontkiemd in, door den nieuwen tijd gerevolutioneerde hoofden, opgevoed door menigen goeden of remmenden buitenlandsen invloed, is de moderne gedachte in de beeldende kunsten, vóór alles in de onvrije, d. i. in de meest sociale, in twintig jaren tot algemeen goed in brede kringen geworden; hoeft zij niet meer voor verdringing te vrezen, al is een voortdurende strijd voor verbreiding en verdieping nog nodig.
En wanneer ik tot onderwerp van dezen brief dan koos de indrukken van enkele tentoonstellingen, van de straat, ook is dat niet zonder verband met die beschouwingen. De moderne Duitse architektuur is nu wat in een periode van minder snellen voortgang; het is niet zo sterk als bij ons, — maar het is toch onmiskenbaar. Enkele zeer gevaarlike invloeden: Schulze-Naumburg met zijn biedermeyer, ja, zijn na-biedermeyer werk, dat, door de oppervlakkige aantrekkelikheid een mode voor de wat modern-doende upper-ten wordt, de Müncheners, met hun au-fond zo on-moderne romantiek en gemoedelikheid, worden gelukkig door dien van het beste in het laatste decennium gemaakte werk, van Messel, Schmitz, Behrens voldoende tegengewerkt; en al wordt er, wat minder dan vroeger, aan groote architektuur belangrijks tot stand gebracht, de ontwikkeling staat niet stil: het werk der middelmatigen wordt met bedachtzamer snelheid dan de groten konden volhouden, maar onophoudelik beter, en op menig ander gebied wordt aan de uiterlike kultuur sterk en met lust

gewerkt. Dit laatste aan enkele voorbeelden te laten zien, is mijne bedoeling met dezen brief.

Wanneer ik dan met enkele beschouwingen over de zomer-tentoonstellingen in de „Secession" en over de „Grosse Berliner Kunstausstellung" (beide meest schilderijen, teekeningen, een weinig sculptuur, in de laatste ook, zeer onvolledig, wat architectuur) aanvang, moet ik juist voor deze gebieden restrikties op de bovenstaande beweringen maken. De schilderkunst, minder sociaal als zij is, staat hier verder dan de andere beeldende van de nieuwe gedachte, van de behoefte naar typiese expressie, tezamen-vattende behandeling, strenge organisatie af: de anarchie, van het impressionisme kenmerk, is allerminst overwonnen. In zekeren zin is dat goed: wellicht wordt slechts daar die, desnoods tot op het blazé-worden totale, dóórwerking op de kleur geleerd, en die meesterschap in de verfbehandeling verkregen, welke men hier zo algemeen mist, — uitzonderingen daargelaten, wordt er hier, platweg, technies, zeer slecht geschilderd. Toch is het merkwaardig — ik wil natuurlik niet met de kritiek van zuiver schilderkundig standpunt doorgaan — dat vele verschijnselen wijzen op een, voorlopig nog slechts zelden tot uiting komende, ontwikkeling van de dekoratieve en de monumentale schilderij en schildering; vooral in de appreciaties en de uitgesproken verwachting der kritici en veler schilders zelve blijkt dit. In de „Secession" had de Zwitser Ferd. Hodler de ereplaats: zijn onomwonden blijkende richting naar het monumentale en architektoniese vinden algemeen, en steeds op deze tentoonstellingen, bijval en belangstelling. Jammer genoeg is zijn werk ongelijkmatig en zeer onrijp: bij uitwerking der dikwijls prachtig gevoelde gedachte, lijkt de intellectuële overweging sterker dan de artistieke intuïtie geweest te zijn, en verliest het beeld aan frisheid niet alleen, maar tevens aan diepte en van-zelf-sprekendheid. Ook tot de jongste franse impressionisten, met hun uitgesproken zin voor vereenvoudiging, stylering en typering, voelen deze kringen onder de schilders zich zeer sterk aangetrokken, zonder dat evenwel bij henzelf een sterke ontwikkeling in dien zin te bespeuren valt. Men zou kunnen verwachten dat wellicht uit de meer akademiese van de „Grosse Berliner", eerder een poging daartoe zou kunnen uitgaan; al zijn dat juist meestal de konservatieven, de daardoor juist sterker traditie, *schijnt* een overgang naar de moderne architectoniese schilderij minder groot te doen zijn. Inderdaad waren daar enkele gebonden en monumentaal bedoelde doeken te zien, — maar het bleken slechts pogingen, en onbelangrijke: de reinigende revolutionering, door het Impressionisme, blijkt toch beter voorbereiding, — zij maakt de geesten meer ontvankelik, voor de nieuwe gedachten, al leiden die, uiterlik, tot weer het tegendeel. Uiterlik, — innerlik is één onmisbare kwaliteit bij menig goed modern duitsch schilder reeds aanwezig: den zin voor het boven-alles belangrijke van de verzuivering, de intensivering der expressie, — positieve ontkenning van elk naturalisme.

En al is ongetwijfeld goeds in wording, zo vinden de noord-duitsche architekten, hoezeer dit begrijpelijkerwijze ook verlangd wordt, niet de mannen, noch zelfs één man, in staat zulk werk te maken. Von Hoffman mag genoemd, maar zijn werk is toch niet sterk, niet gróót genoeg . . .

De beeldhouwkunst, waar het materiaal een zékere vasthéid en gebondenheid toch meest eisen bleef, staat de architectuur hier bij zeer veel nader — al huist zij zusterlik met de ongebonden schilderkunst samen. De architekten vonden mannen als Ign. Taschner, Aug. Gaul, Georg Wrba e. a. in staat en bereid met hen te werken; een werkelik grootse monumentaliteit is op dit gebied nog niet bereikt, wel daarentegen, vooral door Messel en Hoffmann een zeer innige samenstemming tussen beide kunsten, die veel belooft. Zelfs het werk van de vrijer-scheppenden, als van Kolbe, heeft in tegenstelling met dat van de schilders — een tegenstelling die we trouwens bij Rodin, die in de „Secession" zelden mankeert, tegenover zijn tijdgenoten eveneens zien —, en met veel hollandse arbeid, toch ook meer de vaster, toevalligheden-mijdende materiaal-behandeling, de synthetiese, eenvoudige beweging, die voor architektoniese skulptuur éérste voorwaarden zijn.

Aanzienlik verder in deze ontwikkeling zijn andere, nádere verwanten, van de schilderkunst gevorderd, — die dan ook meer direkt maatschappelik zijn: de prentkunst, en de reklamekunst. Door de Simplicissimus is de duitse moderne prentkunst wereldbekend. Harder en grover dan de franse, van techniek als van geest en geestigheden, is zij dikwijls breder in de behandeling zoals in de gedachte en buit zij de techniese mogelikheden veel typieser uit: niet anders dan bij haar zal men ooit kunnen vinden, dat de reproduktie sterker spreekt dan het origineel. Zij staat de reklamekunst van dezen tijd zeer na; en deze is weer een van de moderne duitse krachtproefjes, die eerbied afdwingen: in enkele jaren tijds is hierin uitmuntends bereikt. Tentoonstellingen zijn om dit te tonen niet nodig: uit den aard der bestemming kan men op straat, in de stations der „Untergrund", waar dikwijls een paar ogenblikken gewacht worden moet, in de kranten, ja waar al niet, tot de beste produkten dezer wederom uitermate sociale kunst zien en bestuderen. Bij de kleurige groote reklameplaat denken wij voor allen aan Bernhard, die, werkend in een door de meeste schilders natuurlik lichtelijk veracht vak, de eerzucht vervuld kan weten, dat zijn werk het meest gezien, en — bekeken wordt, bekeken doorgaans met genoegen. Ook de andere modernen gaan meest in dezelfde richting: het tot het uiterste vereenvoudigen en vertyperen van den vorm, — het, zo mogelik zoeken van een pikant en toch ondubbelzinnig, pakkend symbool, anders van breed ornament, neutraal maar niet oninteressant, — een juiste groepering van de letters, tot het hoognodige beperkt, maar dan sprekend, — alles eerst tot z'n recht gebracht door de aanwending van uiterst sterke kleuren, natuurlik in grote vlakken, met zorg tegen elkaar in evenwicht gebracht, maar toch zonder schijn van weifeling gedurfd en raak neergezet. Het strak-glanzende van den druk, hoort er bij: — zo kreeg men dit werk, waarvan zelfs kleine exemplaren een onmiskenbaren monumentaliteit hebben, en zonder enige schreeuwerigheid toch hun bestemming uitstekend vervullen. Het onmiddelike vaderschap der economiese ontwikkeling ten opzichte dezer jonge kunst, behoeft nauweliks betoogd; en hare goede eigenschappen, — de breedheid, de optimistiese, hoekige krachtigheid — heeft ze van niemand vreemds.

De vele firma's, die goeden krachten voor dit doel opdrachten geven, (werkelik niet alleen uit kunstzin!) beperken zich natuurlik niet tot straatreklame: met genoegen ziet men dikwijls de kleine annoncetjes aan, die men thuis gestuurd krijgt, — men kan er niet altijd toe komen ze als een vodje weg te gooien, al is de zakelike inhoud ten hoogste oninteressant. En men went er aan, de vele advertentiebladzijden der kranten even door te zien —; hoe dikwijls hebben Deutzsch of Aug. Haidduk voor een of andere klerenwinkel, voor het Kaufhaus des Westens of zo, niet met 'n paar schrappen 'n aardige silhouet getekend, 'n snaaks modefiguurtje, 'n mal meneertje? De brave, naarstiglik adverterende hollandse winkelier doet daar nog niet aan; het is in onze grote bladen *niet anders* dan men hier nog slechts *óók wel* ziet: konventionele poppetjes nooit tot opmerkzaamheid uitlokkend, — misschien dat Rotterdammer en Handelsblad er ook te deftig voor zouden zijn: zij maken tegenover de beste duitse kranten op mij altijd een indruk van uiterste maar geesteloze degelikheid, — even lofwaardig als onuitstaanbaar.

Ik begeef mij hier op gevaarlike zijwegen, waarvan ik snel terug moet treden, maar ik zal mij toch de vrijheid veroorloven, niet onmiddelik tot beschouwingen van de abstrakte kunst over te gaan: een enkel woord volge over een andere vorm van reklame, die hier tegenwoordig door kunstenaars wordt geleid en met belangstelling gevolgd: de winkel-uitstalling.

(Wordt vervolgd).

EEN „DENKSCHRIFT" VAN DEN BOND VAN DUITSCHE ARCHITECTEN.

DE ARCHITECT IN HET HEDENDAAGSCHE DUITSCHE BOUWBEDRIJF.

(Uit de Deutsche Bauzeitung).

De sinds 1903 bestaande Bond van Duitsche Architecten, die op heden 500 leden telt, over geheel Duitschland verspreid *), acht zich geroepen, optredend als vertegenwoordiger van allen, die het vrije architectenberoep uitoefenen, de navolgende korte beschouwing te geven omtrent de op bouwkundig gebied heerschende toestanden en verhoudingen.

Vooropgesteld dient te worden, dat onder architect niet wordt verstaan iedereen, die zich thans naar het heerschend spraakgebruik zoo gelieft te noemen, niet de bouwkundige of de patroon in een der bouwvakken en zeer zeker niet de bouwondernemer, die, welk beroep hij ook vroeger heeft uitgeoefend, op zijn adreskaart met voorliefde zich, zonder eenig recht, als architect presenteert.

Wij noemen slechts architecten, naar de heldere conclusie van het internationale architectencongres in 1908 te Weenen:

De vrije zelfstandig scheppende bouwkunstenaar, arbeidende voor een honorarium, berekend naar de daarvoor geldende regeling, als vertrouwensman en gevolmachtigde optredend voor zijn principaal; volgens een bepaalde opdracht is hij belast met de leiding en de uitvoering van het bouwwerk; in geen enkel opzicht als ondernemer optredend of als stille vennoot, deel uitmakend van een onderneming, winst makend uit bouwwerken. *)

In Duitschland wordt het bouwvak, tot schade der kunst, beheerscht eenerzijds door de bouwambachten en bouwondernemers, anderszijds door de ambtenaar-architecten.

De particulier, die zich een huis wil laten bouwen, wendt zich tot den bouwondernemer, al of niet ter zake kundig, omdat hij meent op deze wijze het meest geschikt en op de meest voordeelige wijze zijn doel te bereiken, anderzijds draagt het rijk en de gemeente het bouwen van openbare bouwwerken op aan de ambtenaar-architecten. Voor het publiek is de architect thans nog een overbodig iets, een luxe-bouwmeester, omdat hij afzonderlijk gehonoreerd moet worden.

Men meent projecten, begrootingen en alle bij de uitvoering van een bouwwerk noodige technische arbeid van den bouwondernemer gratis te verkrijgen, omdat deze die niet afzonderlijk in rekening brengt en men heeft geen vermoeden hoe duur men wel het gemis van een onafhankelijke deskundige leiding bij den bouw moet betalen. Ook de eerlijkste en degelijkste patroon, metselaar of timmerman, blijft steeds bouwondernemer, wien men het niet ten kwade mag duiden, dat hij voor zijn arbeid den hoogsten prijs bedingen wil. De particulier wil nog steeds niet inzien, dat hij veel beter zijn belangen zou kunnen toevertrouwen aan den architect, die, gelijk de advocaat voor juridische aangelegenheden, voor hem kan optreden tegenover aannemer, bouwtoezicht en — wat ten slotte wel van overwegende beteekenis is — ook het artistieke element niet verwaarloost. Zoo ontstaan dan de huizen onzer Duitsche steden thans nog onder de heerschappij van de alleen practisch in het ambacht geoefende en dikwijls de kunst minder goed gezinde bouwondernemers. De vreemdeling, die de reinheid en het goede plaveisel onzer straten roemt, evenals de meest voorbeeldige inrichting van het toe-

*) De Bond van Nederlandsche Architecten telt ongeveer 50 leden. De verhouding van het aantal leden der beide bonden komt dus vrijwel overeen met die van de bevolkingscijfers van Nederland en Duitschland.

*) De cursiveering is van den vertaler.

zicht op het verkeer, de openbare gezondheidsdienst, de volksopvoeding en het stadsbestuur, moet meestal te vaak rechtmatig klagen over het gebrek aan smaak in het uiterlijke en het gebrek aan werkelijk degelijk comfort, dat zich in de inrichting onzer woningen openbaart. De architect is bij het maken van de lange gevelrijen onzer steden zoo goed als uitgeschakeld; slechts een klein gebied is hem toegewezen in den bouw van rijke villa's, vele groote zakenhuizen en kleine woonhuizen voor den intellectueelen middenstand, die de waarde erkent van den architectenarbeid zelfs voor eenvoudige opgaven en ook den deskundigen technischen raadsman, den vertrouwensman op bouwkundig gebied, niet wil ontberen.

Bijna nog slechter als bij den particulieren bouw ziet het er voor de architecten uit met betrekking tot hetgeen gebouwd wordt voor staat en gemeente.

Hier verslechtert het uitzicht voor ons beroep zich elk jaar meer, daar het meer en meer gebruikelijk wordt, dat bestuurslichamen van kleine zoowel als van groote gemeenten, hunne bouwwerken door vast aangestelde architecten laten ontwerpen en uitvoeren. Wij mogen het wel onomwonden zeggen, dat wij het in het geheele Duitsche rijk steeds toenemend aantal ambtenaar-architecten in rijks-, kerkelijken en gemeentedienst beschouwen als de hoofdoorzaak van den druk, waaronder de ontwikkeling der bouwkunst, evenzeer als de architectenstand verkeert. Het is toch reeds zoover gekomen, dat van de kolossale bouwbedrijvigheid van staat, provincie en gemeente slechts bij uitzondering een opgave aan de vrije architecten ten deel valt en wij stellen de vraag of het rijk en de gemeentebesturen goed doen door hun voorgaan, stelselmatig of minstens klaar bewust, een onderdrukking van den vrijen architectenstand in de hand te werken.

Na grondig zaakkundig onderzoek van alle hier in het spel komende factoren moet de onpartijdige deskundige in het bouwbedrijf niet alleen uit artistieke, maar ook uit economische overwegingen tot de overtuiging komen, dat een systematische beperking van het aantal ambtenaar-architecten zou zijn in het belang van den vrijen architectenstand en evenzeer zou strekken tot bevordering van de bouwkunst,

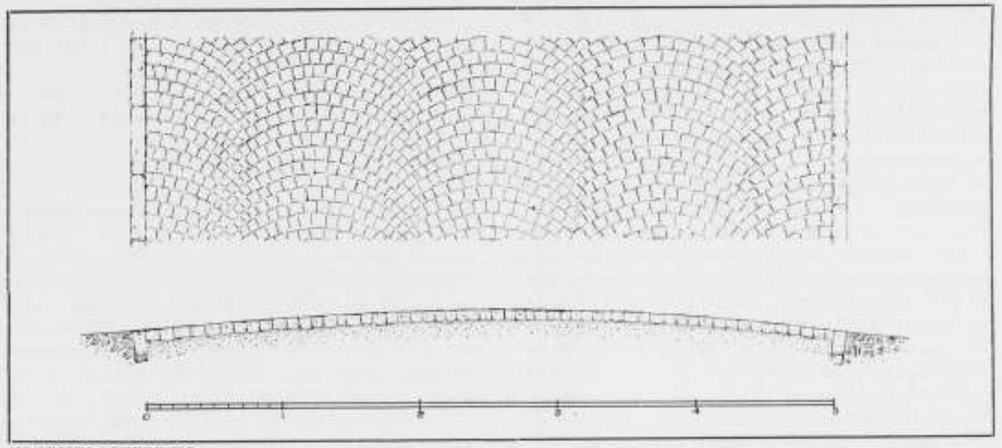
Al gebiedt de eerlijkheid toe te geven, dat een rij architecten van beteekenis als beambte van staat en gemeente waardige en doelmatige openbare gebouwen hebben tot stand gebracht, toch mogen wij in het algemeen genomen niet bijzonder trotsch zijn op de artistieke scheppingen van onze ambtenaar-architecten. De in frisscher atmosfeer en in stalende vrije concurrentie scheppende vrije architect tot medewerking uit te noodigen, ware ongetwijfeld in het belang der nationale monumentale kunst ten zeerste te wenschen.

Nog op grond van andere overwegingen verdient dit aanbeveling. Duitschland verkeert in een tijdperk van reusachtige economische ontwikkeling, hiertoe behoort noodwendig ook een krachtige zelfbewuste, een eigen kunst voortbrengende, stand van bouwkunstenaars.

Hoe zal deze tot stand komen, zonder dat zijn beste krachten deel kunnen nemen aan de groote bouwkundige opgaven van staat en gemeente. Onze Duitsche architecten hebben in internationale wedstrijden menigen prijs veroverd en bij vele gelegenheden bewezen, dat onze vrije bouwkunst in de eerste rij staat, des te meer is het bedroevend om te zien, hoe velen onzer beste kunstenaars in hun land met de handen overelkaar moeten zitten, terwijl een stroom van waardevolle opgaven, zoo recht zonder vreugde en zonder passie, op de bouwbureau's van rijk en gemeente worden uitgewerkt.

Vergeten wij niet, dat de bouwkunstenaar bovendien de krachtigste vertegenwoordiger en bevorderaar der kunstnijverheid is, het vak, dat in de toekomst een bron van welstand moet worden, herinneren wij ons, dat de Fransche architect als pionier van de kunstnijverheid van zijn land de wereld veroverde; laat men daarom tijdig de artistiek werkende vrije architecten in de gelegenheid stellen hun krachten te ontplooien in het scheppen van beteekenende opgaven. De ambtenaar-architect wordt het vrije industrieele scheppen zeer door de ambtelijke ketenen belemmerd; zelfs onder gunstige voorwaarden, met een artistieke begaafdheid en ernstig willen moet hij wel vroeg of laat ondergaan in den tredmolen van den dagelijkschen dienst. Alleen in een vrije omgeving en in een steeds vernieuwden wedstrijd vermag de kunst, tot zegen van het volk, als kultuurdraagster nieuwe hoogten bestijgen. Alleen reeds op grond van deze overweging zal men het aantal ambtenaar-architecten beperken.

In dezen tijd van geldelijken nood van het rijk en van de verschillende staten, waar op elk bestuursgebied tot spaarzaamheid gemaand wordt, zullen nog met meer indruk economische overwegingen pleiten tegen de onbeperkte overheersching der tegenwoordige ambtenaar-architecten. Naar de ten dienste staande gegevens hebben de rijksarchitecten en in het bijzonder de stedelijke architecten voor de uitwerking der ontwerpen hunner bouwwerken, zoowel als voor de leiding van den bouw, veel hooger bedragen noodig dan de vrije, architecten voor een gelijke arbeidsprestatien ontvangen, gerekend naar de geldende honorariumtabel. Het komt ons voor dat dit reeds blijkt uit de gebruikelijke wijze van begrooten der directies. Verrassend is dit niet, als men bedenkt, hoe moeilijk of de volle uitnutting der krachten van dit bijna niet te overziene beambtenpersoneel is. De door de afmattende verplichtingen van zijn dienst in beslag genomen chef van het bouwdepartement is weinig in de gelegenheid zijn helpers tot de hoogste arbeidsprestatie aan te zetten; ook is hij in de keuze van bruikbare helpers bijna nooit vrij, daar hij met vast aangestelde technici moet arbeiden. Het is daarom onze zekere en goed gegrondveste overtuiging, dat de staat en de gemeenten het best zouden doen op grooter schaal dan thans geschiedt, het ontwerpen over te laten aan vrije architecten, zooals dit ook bij enkele besturen met succes gebeurt (b.v. bij de staatsgebouwen van het koninkrijk Saksen) en bij andere (Hanzestadt Lubeck) in overweging is. Men komt overal tot de

KLEINPFLASTERWEG.

overtuiging, dat onze staat lijdt onder de toenemende bureaucratie en staatsmannen van beteekenis hebben onlangs uitgesproken, dat het een opgave van onzen tijd is te beproeven weder uit den ambtenarenstand te geraken.

Wij zijn aan het slot van onze uiteenzettingen, die slechts de voornaamste punten hebben kunnen aanroeren, zonder op belangrijke vragen nader in te gaan, daar zij slechts bedoelden te zijn een eerste poging om zich met deze bedenkelijke zijden van het bouwbedrijf van rijk en gemeente in te laten en de hier aangeroerde vragen te onderwerpen aan een nauwkeurige objectieve beschouwing ten nutte onzer nationale bouwkunst.

KLEINPFLASTERWEGEN.

DOOR B. J. KERKHOF.

Kleinpflaster is — ook al blijkens den naam — een Duitsch bestratingssysteem. Aanvankelijk door onze oostelijke naburen als trottoir- en perronbestrating toegepast, heeft het baan gebroken en wordt het nu ook voor straten en buitenwegen al veelvuldig gebruikt.

In de laatste jaren is het hier en daar in Holland ook reeds aangelegd en het laat zich aanzien, dat het nog meer verwerkt zal worden, nu zich leveranciers van natuursteen op den invoer van de hiervoor in aanmerking komende materialen zijn gaan toeleggen en de prijzen dientengevolge gedaald zijn.

Het Kleinpflaster (wie heeft er beter Hollandsch woord voor dan kleinplaveisel?) heeft dan ook vele goede eigenschappen, zoowel uit technisch als uit hygiënisch oogpunt. Goed toegepast is het sterker dan de klinker- en macadamwegen en eveneens duurzamer dan wegen, bestraat met eenig ander gebakken materiaal. Voorts is het stofvrij, hetgeen voor straten en buitenwegen bij steden een zeer belangrijke factor is en, hoewel niet van een soliditeit als de keiwegen, is het toch een zeer deugdelijke bestrating en daarbij minder kostbaar en aangenamer te berijden dan de keiwegen, omdat het rijvlak elastischer en vlakker is.

De sterkte van dit soort bestrating hangt trouwens zeer af van den onderbouw van den weg en daarvan tevens de prijs.

Over het algemeen kan gezegd worden, dat Kleinpflaster geschikt is voor wegen met een middelmatig verkeer en daaronder zijn de meeste verkeerswegen te rangschikken. Het is belangrijk duurder dan een bestrating met klinkers of een deklaag van steenslag, maar heeft boven deze ook veel voordeelen, inzonderheid door de zeer lage onderhoudskosten. Bij goeden aanleg vraagt het n.l. zeer weinig onderhoud, terwijl tevens een niet gering te schatten voordeel is, dat het — evenmin als goede keiwegen — door periodieke herstellingen verkeersbelemmeringen veroorzaakt.

Kleinpflaster wordt gemaakt van kleine stukken natuursteen, die ongeveer kubusvormig, een zijde van 6 à 10 cM. hebben. Ze zijn niet volkomen regelmatig van vorm en worden in zand gestraat. Het verband, waarin ze gelegd worden, is een der kenmerkende eigenschappen van het systeem. Bij de bestrating worden n. l. langs- en dwarsvoegen vermeden, door de steenen volgens cirkelvormige lijnen te zetten, op de wijze, zooals in bijgaande figuur is voorgesteld.

Het is duidelijk, dat een dergelijk verband uit constructief oogpunt het voordeel heeft, dat het inrijden van sporen tot zekere hoogte voorkomen wordt, omdat zich eigenlijk geen richting in de voegen vertoont. Daarom heeft het bij kruisstraten en op pleinen dezelfde voordeelen, die in zulke gevallen het keperverband boven het gewone rechthoekige halfsteensverband bezit.

De steentjes hebben voor het vormen der gebogen lagen in horizontale projectie eenigszins den trapeziumvorm en ter verkrijging van de tonrondte in het wegvlak in verticalen zin, den vorm van een afgeknotte pyramide. Voor het leggen dezer bestrating heeft men

uit den aard der zaak deskundige werklieden noodig en het succes van dit systeem hangt zelfs voor een groot deel van de uitvoering af. Kleinpflaster moet vastaaneengesloten gestraat worden, opdat het tusschen de zware kantsteenen a. h. w. een gewelf vorme, dat den druk van zware lasten, behalve naar beneden, naar de zijden overbrengt.

En hierin ligt wel een groot voordeel van dit systeem: het zal bij een soliede kantlagenconstructie ook reeds bij een minder sterke fundeering goede resultaten opleveren, omdat het deskundig aangelegd, als een gewelf den druk van zware lasten verdeelt op beide kantlagen en den ondergrond van de bestrating, terwijl het door de hoedanigheid van het gebezigde materiaal zwaren druk kan weerstaan en wegens het verband weinig aanleiding geeft tot het vormen van sporen.

Als kleinpflasterwegen niet tusschen goten, verhoogde trottoirs of andere vaste werken opgesloten worden, moet men, evenals op de figuur is aangegeven, zware kantlagen aanbrengen en in elk geval steenen met een breed zijdelingsch vlak, bijv. lang 50, breed 10 en hoog 30 à 40 cM.

De steenen worden in zand gestraat, nagestampten met zand ingeveegd. Na voltooiing wordt de bestrating met een dun laagje zand bedekt, dat er eenige dagen op blijft liggen.

Bij verkeer van eenige beteekenis is een fundeering onder het Kleinpflaster noodzakelijk. Men kan dit dikwijls eenvoudig en zeer deugdelijk bereiken, als een oude grind- of steenslagweg verbeterd moet worden; men heeft dan een solieden steun voor de kantsteenen en in het zand, dat voor de bestrating noodig is, een tusschenlaag, die voldoende veerkracht aan het dek geeft om de zware schokken bij het verkeer te verzachten, terwijl de oude weg een degelijke fundeering is en bij het vervoer van zware lasten geschikt is, verticale belasting op te nemen.

Waar echter een oude en versleten steenslag- of grindweg meestal niet onder een behoorlijk profiel zal liggen en zeker niet voldoende tonrondte zal bezitten, is een bewerking der oude deklaag dikwijls wel noodig. In de meeste gevallen zal men de oppervlakte over ± 5 cM. moeten losploegen en met het loskomende materiaal het vereischte profiel eerst moeten aanbrengen. Terwijl het bij groote aanvullingen noodig zal kunnen zijn, deze eerst wat aan te stampen of in te walsen om ongelijke inklinking te voorkomen. Want het is duidelijk, dat aan de zandlaag, die voor het zetten van het Kleinpflaster noodig is, zooveel mogelijk een gelijke dikte gegeven moet worden.

Bij het aanleggen van een nieuwen kleinpflasterweg zal de fundeering naar den aard van het te verwachten verkeer bepaald moeten worden. Zoo zal bij licht verkeer, bijv. van rijtuigen en niet te zware automobielen, een grondslag van zand, een degelijke kantlagenconstructie en een flinke tonrondte een fundeering zelfs geheel weggelaten kunnen worden. Bij zwaar en druk verkeer is deze evenwel noodzakelijk.

Ze is te maken van hetzelfde materiaal in den vorm van grootere en onregelmatige stukken, gevlijd en nagestampt, en ook in den vorm van groven steenslag en dan ingewalst. Ook zullen twee vlijlagen van puin- of één vlijlaag, waarover een laag geklopte puin, die dan ingewalst moet worden, in vele gevallen een goede fundeering kunnen vormen. De duurste, maar tevens degelijkste fundeering is zeker wel een betonlaag; men heeft deze ook reeds voor dit doel aangewend en dan ter dikte van 10 à 20 cM. Soms zijn veldkeien (kooten) met een ingewalste laag grind te prefereeren.

Bij een keuze heeft men, behalve op de plaatselijke eenheidsprijzen, te letten op de eischen, die er, mede met het oog op den grondslag, aan gesteld kunnen worden. In plaats van de fundeering in te walsen kan men deze ook een tijdlang aan het verkeer blootstellen.

Het aangewezen materiaal voor Kleinpflaster schijnt Grauwacker steen te zijn. Ze is sterk en duurzaam, wordt niet glad en is niet te hoog in prijs. Bovendien wordt ze in het gewenschte formaat en pasklaar voor dit soort in den handel gebracht. Wel wordt in Hannover, de Rijnprovincie en Westfalen ook veel Kleinpflaster van graniet en basalt gemaakt, maar behalve den hoogeren prijs hebben deze materialen nog het bezwaar van glad worden na eenig gebruik.

Grauwacker steen wordt gevonden in het Zevengebergte op de grenzen van het basaltgebied en langs den Rijn van Bonn tot Keulen. Ze behoort tot de kiezelzure zandsteenen en is ook als Duitsche grès in den handel bekend.

Over de vindplaatsen en deugdelijkheidsproeven van dit materiaal en prijzen van aanleg en onderhoud van Kleinpflaster binnenkort in een volgend artikel.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

door J. L. B. KEURSCHOT.

XXIX.

(Vervolg van blz. 503, en slot).

DE WONINGWET. Ingevolge onze belofte in het vorige opstel gedaan, zullen wij thans nog eenige der belangrijkste rechterlijke uitspraken en administratieve beslissingen uit het nieuwe werkje van Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk laten volgen.

„Het afbreken van fundamenten van een vroeger gebouw en het vervangen van deze door nieuwe, mitsdien het maken van nieuwe fundamenten van een gebouw, maakt deel uit van de oprichting van een gebouw, waarvoor dus noodig is de schriftelijke vergunning van Burgemeester en Wethouders", aldus luidde de uitspraak van den Hoogen Raad van 17 April 1905.

„Van gedeeltelijke vernieuwing kan sprake zijn, ook zonder dat verandering in een der constructieve elementen van het gebouw plaats heeft. Ook het in een gebouw nieuw inrichten van vertrekken moet aangemerkt worden als het voor een gedeelte vernieuwen van

dit gebouw", aldus besliste eveneens ons hoogste rechterlijke college op 24 Juni 1907.

Uit de door ons aangehaalde beslissingen van den Hoogen Raad, welke het gevolg zijn van vonnissen inzake art. 5 der Woningwet, blijkt — en dit zij met vreugde geconstateerd — dat genoemd college niet dan onbeteekenende werken zonder vergunning van Burgemeester en Wethouders wil laten uitvoeren. Ook uit een besluit van eenigszins andere beteekenis blijkt dit; wij bedoelen het besluit van den Hoogen Raad van 19 October 1908 hetwelk luidde: „De woorden laatstelijk niet als woning gebezigd" in art. 5 lid 1 sub *b*, moeten zóó worden opgevat, dat, afgezien van eenige bestemming, reeds door het enkele *feit* van het *gebruik* van een gebouw anders dan tot woning de vergunning van Burgemeester en Wethouders vereischt wordt om het daarna tot woning in gebruik te nemen of te geven."

Een dergelijke jurisprudentie zijn wij — inzake sociale wetgeving althans — van onze rechterlijke colleges niet gewoon. Onder de beslissingen, steunende op art. 5 der Woningwet en waarvan Mr. de Jong van Beek en Donk gewaagt, zijn er ook eenigen, ten aanzien van welke men vraagt: hoe kon een zoodanige beslissing worden uitgelokt? Curiositeitshalve zullen we er een aanhalen en wel, het Koninklijk besluit van 28 Maart 1907, houdende vernietiging van een Raadsbesluit van den gemeenteraad van Vianen. Vol verbazing leest men in die beslissing: „De gemeenteraad is niet bevoegd vergunning te verleenen tot bouwen in strijd met de bouwverordening." Een gewoon mensch zegt: nog al logisch! — aan den gemeenteraad van Vianen echter is die logica toch blijkbaar voorbij gegaan.

In zake art. 6 der Woningwet vinden wij een beslissing, betrekking hebbende op ons eigen terrein van werkzaamheid. Bij Koninklijk besluit van 5 Augustus 1909 werd met vernietiging van een besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland alsnog goedkeuring verleend aan de Arnhemsche bouwverordening. In dat K. B. heette het: „De gemeenteraad is bevoegd bij de verordening, houdende vaststelling van voorschriften betreffende de in art. 3, lid 1, sub a—j genoemde *onderwerpen*, aan B. en W. de bevoegdheid te verleenen nadere eischen vast te stellen ten opzichte van een dier bepaaldelijk aangewezen *onderwerpen*, ook waar het betreft bepaalde *punten*, waaromtrent in die verordedening in het geheel geen voorschriften voorkomen."

Ter toelichting van het onverklaarbare, doch door de Regeering gelukkig niet als juist erkende standpunt van Gedeputeerden, kunnen wij nog mededeelen, dat de door dezelfde Gedeputeerden *wel* goedgekeurde bouwverordening van Nijmegen vele bepalingen bevatte van gelijke strekking als die, op grond waarvan aan de onze de goedkeuring werd onthouden.

Omtrent de activiteit van vele gemeentebesturen, waar het geldt de toepassing van sociale maatregelen, doet het schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 30 December 1904 een boekje open. Gelijk men weet, vangt art. 8 der Woningwet aldus aan: „I. Indien binnen drie jaren na het in werking treden dezer wet geen voorschriften, als bedoeld in art. 1 en goedgekeurd overeenkomstig art. 7 tot stand zijn gekomen, noodigen Gedeputeerde Staten Burgemeester en Wethouders uit zoodanige voorschriften te ontwerpen en binnen een bepaalden termijn bij hen in te zenden."

Welnu, de wet heet: wet van den 22sten Juni 1901 en in het zooeven genoemde ministerieele schrijven van 30 December 1904, dus ongeveer 3½ jaar later leest men: „Met het oog op de Wijzigingswet van 2 Januari 1905 worden Gedeputeerde Staten verzocht tot de gemeenteraden de dringende aanbeveling te richten om de nog ontbrekende verordeningen als bedoeld in art. 1 der Woningwet tijdig aan Gedeputeerde Staten te zenden."

Wat men noemt: bekwamen spoed, hebben sommige edelachtbare heeren dus al weinig betracht.

Met betrekking tot art. 18 der Woningwet, besloten Gedeputeerde Staten van Groningen tegenover den Gemeenteraad van Noorddijk, dat „ook een onbewoonde woning voor onbewoonbaarverklaring vatbaar (is)."

Wij hebben vroeger al eens aangetoond, dat in de verschillende bouwvoorschriften in ons land zoo weinig eenheid van gedachtengang is; ook in de beslissingen van de verschillende colleges van Gedeputeerde Staten zoekt men die eenheid vruchteloos. Straalde uit het zooeven aangehaalde besluit van het Groningsche college een vrij radicale geest, een weinig anders is het gesteld met het volgende besluit van Gedeputeerden van Zuid-Holland, tegenover den raad der gemeente Hendrik-Ido-Ambacht: „Indien woningen niet zonder verbouwing ter bewoning geschikt zijn en niet dan door afbraak tot op de fundamenten voor bewoning geschikt kunnen worden gemaakt, moeten de woningen krachtens de wet onbewoonbaar worden verklaard". Immers in sterkere mate als het Groningsche besluit de opruiming van krotten vergemakkelijkt, belemmert de Zuid-Hollandsche beslissing dien zegenrijken arbeid.

O, eenheid van gedachtengang, waar zijt gij? — Zelfs een Diogenes' talenten zouden hier te kort schieten, maar .... we zouden niet in critische beschouwingen treden omtrent de beslissingen zelf.

Ook om de wetskennis van vele gemeentebesturen aan te toonen, bevatten de door Mr. de Jong van Beek en Donk verzamelde beslissingen aardige voorbeelden. Zoo b.v. het besluit van Gedeputeerden van Zuid-Holland van 27 Maart 1905, tegenover den Gemeenteraad van Zevenhuizen: „Door een woning onbewoonbaar te verklaren krachtens art. 18 lid 1 beslist de raad tevens, dat die woning niet door het aanbrengen van verbeteringen in bewoonbaren staat kan worden gebracht, zoodat aan een onbewoonbaarverklaringsbesluit niet kan worden toegevoegd een termijn, binnen welken de eigenaar het perceel òf bewoonbaar te maken òf af te breken heeft." De Zevenhuizensche vroedschap was dus al heel slecht op de hoogte van art. 18 der Woningwet. De vroedschap van Barendrecht wilde het college van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland blijkbaar verlokken tot een daad, in strijd met art. 19 lid 4 der Wet, welk lid aangeeft dat dat college binnen zes weken be-

slist in een aanvrage om voorziening. Althans bij besluit van 27 April 1909 werd genoemden Raad medegedeeld dat „blijkens de duidelijke woorden van art. 19 lid 4 aanhouding der beslissing niet mogelijk (is)."

Om te besluiten nog een paar Koninklijke besluiten, welke met elkaar in strijd zijn:

1e. Van 25 Januari 1905, waarbij aan de gemeente Enschede bouwverbod (als bedoeld in art. 27 der Woningwet) werd onthouden: „Van de bevoegdheid tot een bouwverbod kan door den gemeenteraad geen gebruik worden gemaakt om tot *verbreeding* van enkele thans *reeds bestaande straten* te geraken, maar slechts om de stelselmatige bebouwing te bevorderen van buiten of binnen de kom der gemeente gelegen aaneengesloten stukken hoofdzakelijk onbebouwden grond, welke als bouwterrein voor den geheel nieuwen aanleg van een straat, een gracht of een plein in aanmerking komen."

2e. Van 7 Januari 1907, waarbij alsnog goedkeuring wordt verleend aan het bouwverbod der gemeente Enschede: „Onder aanleg van een straat" is de aanleg zoowel van het geheel van een verkeersweg als van een gedeelte daarvan begrepen en dit artikel kan dus mede toepassing vinden ten behoeve van verbreeding van een *reeds bestaande straat*."

Wij zullen het bij deze aanhalingen laten, omdat daaruit voldoende zal zijn gebleken, welk een groote waarde het boekje met beslissingen heeft. Onze meening althans is, dat Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk een woord van hulde toekomt, voor het verzamelen en rangschikken dier beslissingen, waarmede hij den strijders voor een betere volkshuisvesting een belangrijken dienst heeft bewezen.

Arnhem, Nov. 1911.

PRYSVRAGEN

„St. Cassianus", Vereeniging tot drankbestrijding bij het Onderwijs en de Opvoeding, schrijft eene **Prijsvraag** uit voor een **Reclameplaat, Prentbriefkaart en Sluitzegel.**

PROGRAMMA.

I. Gevraagd wordt eene teekening voor een reclameplaat groot 0.60 M. bij 1 M., geschikt voor lithografische reproductie in kleurendruk, de kleuren naast elkaar.

II. De compositie moet zoodanig zijn opgevat dat hiervan op kleine schaal een reproductie mogelijk is voor prentbriefkaart of sluitzegel.

a. voor een prentbriefkaart, 9 bij 12 cM., en

b. voor een sluitzegel, ongeveer 3 bij 4 cM. (naar verkiezing rond of vierkant).

III. Op de plaat moet met groote, duidelijk leesbare letters de naam en omschrijving der Vereeniging te lezen zijn, nl.: St. Cassianus, Vereeniging tot Drankbestrijding bij het Onderwijs en de Opvoeding te 's-Bosch.

IV. De plaat moet zoo pakkend mogelijk weergeven het doel en streven der Vereeniging: inwerken op ouders, opvoeders en kinderen tot wering van het drankgebruik door het kind, bescherming van het kind tegen drinkgewoonten en drinkdwang.

V. De mededinging staat open voor alle Nederlanders.

VI. Alle ontwerpen worden franco ingewacht aan het adres van Jan Dunselman, Middenweg 46, Watergraafsmeer, vóór of op 1 Februari 1912. Zij mogen geene handteekening dragen, doch moeten voorzien zijn van een motto en vergezeld zijn van een gesloten naambrief, waarin tevens het adres wordt opgegeven, aan hetwelk niet-bekroonde ontwerpen kunnen worden geretourneerd. Dit zal geschieden franco binnen twee maanden na de uitspraak der Jury. Het bekroonde en de met premies vereerde ontwerpen blijven eigendom der Vereeniging, welke daardoor het uitsluitend recht van reproductie en uitgave verkrijgt. Aan de vervaardigers dezer ontwerpen wordt, in overleg met de Jury, gelegenheid gegeven om hunne handteekening alsnog op hunne ontwerpen te plaatsen.

VII. Er wordt uitgeloofd een 1e prijs ten bedrage van f 100.—, en twee premies, respectievelijk van 60 en 40 Gulden, uit te keeren binnen eene maand na toekenning door de Jury.

VIII. Aan de Jury is het oordeel voorbehouden, of eventueel geen der ontwerpen in aanmerking komt voor den eersten prijs, en in dat geval zullen de gelden door haar naar goedvinden en billijkheid in premies worden verdeeld.

IX. De ingekomen ontwerpen zullen gedurende een week worden tentoongesteld en het juryrapport ter inzage liggen in de zaal van den heer L. Rooswinkel, 's Hertogenbosch.

Namens de Vereeniging,
Prof. L. VAN AKEN.

De Jury,
JAN DUNSELMAN.
HUIB LUNS.
JAN STUYT.

Heeswijk, November 1911.

Exemplaren van dit programma zijn verkrijgbaar bij Prof. L. van Aken, Abdij van Berne te Heeswijk.

BOEK-EN PLAATWERKEN

„Moderne Bauformen", uitgave van Julius Hoffmann, Stuttgart, gaat voort belangrijk werk van Duitsche architecten te publiceeren. Het is een keurige uitgave handig van formaat; de prijs is, voor het buitenland 30 Mark, vertegenwoordiger voor Nederland is de firma de Wed. J. Ahrend en Zn. te Amsterdam. Het tijdschrift streeft er niet naar, werk van allerlei architecten door elkaar te geven (wat vermoeiend werkt, en waardoor het lastig wordt zich een juist beeld van de waarde van ieder architect afzonderlijk te vormen) maar zooveel mogelijk de publicatie als Sonderheft te behandelen, waardoor veel werk van een architect tegelijk afgebeeld wordt. Duitschland met zijn krachtige ontwikkeling, zijn durf en zijn vermogen om aan te pakken, zijn jonge zich vormende cultuur, is voor ons Hollanders, die zich, soms te veel, bij het oude willen aansluiten, een hoogst belangrijk land, en zijn bouwkunst een studie overwaard.

Als altijd, zijn ook de nieuwe afl. 7, 8, 9 en 10, welke voor mij liggen, rijk geïllustreerd en is deze uitgave voor alles een plaatwerk; de tekst is bescheiden.

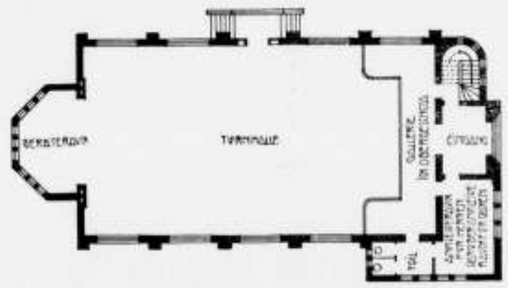
Hoewel veel typisch, en soms zeer goed, Duitsch werk afgebeeld is, laten wij ons verleiden op bijgaande losse plaat een gymnastieklokaal te Grevesmühlen i. M. over te nemen, wiens architectuur, Duitsch, toch zeer aan de Hollandsche verwant is, en goede eigenschappen bezit.

Hieruit moge te meer blijken, boezeer een studie der Duitsche architectuur voor ons van beteekenis is.

De talrijke kunstenaars, wier architectuur of interieurs hier afgebeeld zijn, alle te noemen, ligt niet in de bedoeling. Onder het vele belangrijke zij vermeld: een stationsgebouw te Worpsmede, van den bekenden H. Vogeler, naar ik meen ook schilder, met een belangwekkende toepassing van landelijke vormen, verder een woonhuis te Hannover, van prof. H. v. d. Velde, terwijl afl. 11 geheel gewijd is aan den bekenden Fritz Schuhmacher, te Hamburg.

GYMNASTIEKGEBOUW TE GREVESMÜHLEN i. M. Architecten: GLOGNER EN VERMEHREN te LÜBECK.
Plattegrond schaal 1 op 300.
Uit: MODERNE BAUFORMEN Xe Jaargang, Afl. 7. Verlag JULIUS HOFFMANN, Stuttgart.

GYMNASTIEKGEBOUW TE GREVESMÜHLEN i. M.
Architecten: GLOGNER EN VERMEHREN te LÜBECK.
Uit: MODERNE BAUFORMEN, Xde Jaargang, Afl. 7. Verlag JULIUS HOFFMANN, Stuttgart.

BERICHTEN.

De groote club te Amsterdam. *) In verband met de verbreeding van de Paleisstraat ten koste van het gebouw van de Groote Club, is het noodig dat een nieuw Clubgebouw wordt gebouwd. Een vroeger besluit, om een besloten prijsvraag daartoe uit te schrijven, werd met instemming der leden ingetrokken en in diezelfde vergadering werd besloten om den bouw van de nieuwe sociëteit, welke weer op den hoek van de Kalverstraat en de dan verbreede Paleisstraat verrijzen zal, op te dragen aan den heer Th. G. Schill, ingenieur-architect te Baarn.

De President, Mr. Phillips, gaat nu met den heer Schill naar Engeland om een studie te maken van clubgebouwen.

Waar wij ons medelid gelukwenschen met de opdracht voor dit belangrijk werk, kunnen wij toch niet nalaten te verklaren, dat de leden een besluit hebben genomen, dat om principieele redenen moet worden afgekeurd.

Ter herinnering diene, dat de heer Ed. Cuypers destijds in opdracht van de Groote Club en de Societeit „Doctrina et Amicitia" een zeer uitvoerig ontwerp had gemaakt, toegelicht zelfs met verschillende perspectivische binnenaanzichten met de volledige meubileering. * *)

Toen de fusie tusschen deze beide Sociëteiten evenwel niet tot stand kwam, kon het ontwerp niet worden uitgevoerd. Het was een groote teleurstelling voor den ontwerper, doch daar viel nu eenmaal niets aan te doen.

Nu op andere wijze de bouw van een clubhuis door de Groote Club weer aan de orde is gesteld, lag het natuurlijk voor de hand, dat de heer Cuypers daarmede belast zou worden (te meer omdat deze voor al zijn geleverden arbeid eigenlijk — naar wij van een clublid vernamen — niet gehonoreerd is, doch slechts eenige tegemoetkoming ontving voor gemaakte onkosten).

Dit nu geschiedde blijkbaar niet en werd een onderhandsche prijsvraag in het uitzicht gesteld.

Hoewel minder aangenaam voor den Heer Cuypers, zou dit besluit uit het oogpunt der leden misschien toch nog begrijpelijk en verdedigbaar kunnen zijn en is juist een prijsvraag ook het middel voor de prijsvraaguitschrijvers om meer dan één denkbeeld te verkrijgen tegen eene billijke, doch in verhouding tot den velen geleverden arbeid, zeer matige vergoeding.

De oorspronkelijke ontwerper zou dan op deze wijze ten minste nog een *„kansje"* hebben gehad!

Het blijkt evenwel, dat de leden, hoe onverklaarbaar dit ook moge zijn, een besluit hebben genomen waarbij geen rekening werd gehouden met vroegere verstrekte opdrachten aan den Heer Cuypers, noch met vroegere door dezen ingediende ontwerpen, noch in aanmerking werd genomen dat die arbeid niet eens behoorlijk gehonoreerd is geworden, en hem zelfs niet eens de gelegenheid werd geboden om, al is het dan ook „in concurrentie" een ontwerp te leveren.

Het is deze wijze van handelen die niet anders dan gelaakt kan worden en welke wij niet verwachten van hen, die tot dit besluit medewerkten.

Het is ons niet bekend of het denkbeeld ter sprake is gebracht om het werk aan de beide architecten op te dragen. Dit zou nog een oplossing zijn geweest, waarbij voldaan had kunnen worden aan de verschillende stroomingen onder de leden.

HET VOORMALIG BEURSGEBOUW TE VLISSINGEN.

Het voormalige Beursgebouw te Vlissingen met ondergang bedreigd. Vlissingen, dat reeds veel van zijn oude belangwekkende gebouwen heeft moeten verliezen in den loop der tijden, heeft nu te meer de plicht te trachte : te behouden, wat door het vuur of door nog schadelijker, afbraakzucht gespaard is. Het is een gelukkig verschijnsel dat meer en meer de belangstelling, ook van het publiek gewekt is voor de historische en kunstvolle overblijfselen van vroegere tijden, en dat men gaat begrijpen, dat het een verplichting is voor ieder, en in de eerste plaats voor Gemeentebestuur en autoriteiten te waken, dat de belangrijke en wondervolle erfenis, door het voorgeslacht nagelaten, met piëteit behandeld wordt, om haar weer over te dragen aan het nageslacht. Terecht wordt ingezien, dat men slechts de tijdelijke bezitter is van deze schatten.

Toch is deze opvatting nog niet algemeen erkend, en wordt nog menig belangrijk oud gebouw met ondergang bedreigd. Een dergelijk geval doet zich nu voor met het voormalig Beursgebouw te Vlissingen.

Eigenaar hiervan is de Coöp. Verbruiksvereeniging „Eigen Hulp", bij wier bestuur het voornemen bestaat het aardige torentje (zie bijgaande afb.) af te breken, het leiendak weg te nemen, in de plaats hiervan een nieuwe verdieping aan te brengen, en het geheel met een plat dak af te dekken!! Grondiger vernieling van de schoonheid van dit gebouw is niet denkbaar. Want deze schoonheid bestaat hoofdzakelijk uit het aardig silhouet van de gelukkige massaverdeeling van gevel, dak en torentje.

De oorspronkelijke toestand is, volgens de beschrijving van B. von Brucken Fock in de „Vliss. Crt." als volgt geweest.

De bovenverdieping uit baksteen opgetrokken, versierd met natuursteenen hoekstukken, rust op zeven arduinsteenen kolommen, die aldus een overdekte galerij vormen, waaronder de kooplieden tegen den regen beschermd zijn. Vijf kruiskozijnen, met in lood gevatte ruitjes, de onderste gedeelten door luiken afgesloten, verlichten de bovenverdieping. Ter weerszijden van het middelste raam bevinden zich de wapens van Zeeland en Vlissingen, in zandsteen uitgehakt. Boven de door gebeeldhouwde consoles geschraagde dakgoot verheffen zich twee fraaie Neptunus- en Mercuriusbeelden. Het hooge leien dak is verlevendigd door drie dakvensters, terwijl het sierlijke torentje het geheel bekroont.

Deze toestand bleef vrijwel, totdat „Eigen Hulp" in 1880 het gebouw in onderdeelen grovelijk ontsierde: de kolonnade werd weggebroken, een winkelpui kwam er voor in de plaats. De kruisramen werden vervangen door hooge ramen, die te groot van schaal zijn, ook wat de onderverdeeling in roetjes betreft en het fijne en intieme van de architectuur wegnemen; de gevel werd gecement, waardoor de kleurwaarde verdween, een dakvenster werd weggenomen, evenzoo de beelden Neptunus en Mercurius.

*)Wegens plaatsgebrek eerst heden geplaatst.
* *) En later gepubliceerd in «Het Huis".

„Eigen Hulp" wil nu aan het mishandelde gebouw den nekslag geven, door er een verdieping op te zetten, deze plat af te dekken en het torentje af te breken.
Gelukkig wordt van meerdere zijden tegen dit wandalisme geprotesteerd; o.a. door den Bond Heemschut en door de Ver. Nehalennia.
Wij hopen dat deze protesten het gebouwtje, dat al is het verminkt, toch nog in historischen en bouwkunstigen zin belangrijk is, zullen redden. J. G.

Bond van Nederlandsche architecten. Aan den Minister van binnenlandsche zaken is het volgende adres gericht:
De Bond van Nederlandsche Architecten, met bevreemding en leedwezen gezien hebbende, dat bij de oproeping voor sollicitanten naar de betrekking van adjunct-rijksbouwmeester, het bezit van het diploma als bouwkundig ingenieur der Technische Hoogeschool verplichtend werd gesteld, meent Uwe Excellentie er met nadruk op te moeten wijzen:
dat hiermit volgt zeer direct en niet gemotiveerd privilege voor hen die de Technische Hoogeschool hebben kunnen bezoeken en eene achteruitstelling van hen die dit niet konden doen;
dat dit niet gemotiveerd is zoolang er geen wettelijke bevoegdheidseischen voor de uitoefening van het vak worden gesteld;
het onderwijs nog niet dienovereenkomstig is geregeld, in de praktische opleiding nog niet officieel wordt voorzien en mitsdien vele andere opleidingswijzen tot zeer doeltreffend resultaat leiden;
dat dit laatste bewezen wordt door vele eminente bouwmeesters wier werken zoowel van theoretische bekwaamheid als van praktische ervaring getuigen, terwijl met rede betwijfeld mag worden of de gegradueerden reeds in eenigerlei opzicht hebben uitgemunt boven de in de praktijk van het vak gevormden;
dat de regeering zulks, niet ten onrechte, zelf heeft erkend door, zelfs nog in den laatsten tijd, niet gediplomeerden tot regeeringsbouwmeester te benoemen:
dat er in het belang der ontwikkeling van onze vaderlandsche bouwkunst alles voor te zeggen is, — en dat de spontaneiteit aan de beoefening van een kunstvak eigen eischt, dat het teeken van bekwaamheid niet alleen in een diploma gezocht wordt;
dat het daarenboven minder gewenscht is, hen, die door maatschappelijke omstandigheden niet in de gelegenheid waren te studeeren en door grootere inspanning zich dezelfde bekwaamheden en tevens meerder geoefendheid eigen maakten, aldus achteruit te stellen, terwijl hunne toelating zeker in 's lands belang te achten is.
Redenen waarom de Bond van Nederlandsche architen Uwe Excellentie met den meesten aandrang verzoekt alsnog sollicitanten te willen toelaten of oproepen, die eventueel niet in het bezit van het gevraagde diploma mochten zijn.

Middelbaar Technische School te 's-Gravenhage. De commissie tot onderzoek naar de wenschelijkheid van oprichting van een Middelbaar Technische School te 's-Gravenhage heeft in haar jongste vergadering de resultaten van het ingestelde onderzoek behandeld. Het uitvoerend comité, bestaande uit de heeren J. F. van Hoytema, M. Vryenhoek en J. W. Blom, respectievelijk gedelegeerden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, van den Algem. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond en van de Vereeniging tot Bevordering van het M. T. O. te 's-Gravenhage heeft een uitvoerig rapport samengesteld, naar aanleiding van de onder de technici gehouden enquête naar de wijze van opleiding, in verband ook met de vraag, in welke inrichtingen van onderwijs de opleiding is genoten.
De commissie besloot, nu de wenschelijkheid van de oprichting van een Middelbaar Technische school te 's-Gravenhage op grond van de belangrijke gegevens, welke het onderzoek heeft opgeleverd, gebleken was, het uitvoerend comité te machtigen, een concept-leerplan te ontwerpen, overeenkomende met de eischen, welke aan een Middelbaar Technische School kunnen worden gesteld.
Verder is besloten het rapport over het ingestelde onderzoek bekend te maken, wanneer het leerplan door de commissie definitief is vastgesteld.

De commissie bestaat thans uit vertegenwoordigers van de volgende vereenigingen: afd. „Architectuur" van den Haagschen Kunstkring, afd. 's-Gravenhage van de „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst", Bouwkundige Vereeniging „Onderneming en Vrijheid", Vereeniging „De Nijverheid", (afd. van den Ned. Aannemersbond), „Vereeniging tot Bevordering van het M.T.O. te 's-Gravenhage, „Arti et Industriae", afd. 's-Gravenhage van den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, afd. 's-Gravenhage van den Bond van Technici.

Heemschut. Heemschut heeft, naar aanleiding van een bericht, dat de fraaie opgaande boomen, welke de oude dorpskerk te Ridderkerk omgeven en met dit gebouw een schilderachtig geheel vormen, zouden worden geveld, zich per adres tot den raad dier gemeente gewend, om er op aan te dringen, die boomen te behouden.

Walcheren's Stedenschoon. Voor de vereeniging „Nehalennia", vereeniging tot instandhouding en bevordering van Walcheren's natuur- en stedenschoon, trad dezer dagen te Middelburg als spreker op de heer A. W. Weissman te Haarlem, secretaris van den Bond „Heemschut".
Het Alg. H. Bl. bericht hierover: De heer Weissman besprak o. a. de restauratie van het stadhuis te Middelburg. Hij noemde het een verkeerde manier van restaureeren de wijze, waarop de voorgevel van dit historisch monument wordt hersteld.
De gevel is geheel vernieuwd en daarmede nog niet geheel tevreden heeft men hem voorzien van een borstwering tegen het dak aan die daar vroeger nooit heeft bestaan. De heer Weissman waardeert de goede bedoeling en den ijver, waarvan deze restauratie getuigt. Maar als hij nu op de Groote Markt te Middelburg staat, dan ziet hij een gevel, die de schijn wil wekken uit het begin der 16e eeuw te dagteekenen, ofschoon hij omstreeks 1900 gemaakt is, gelijk ieder bewoner van Middelburg weet.
Aan dien gevel kan niets meer verbeterd worden. De oostelijke gevel met den fraaien hoektoren zijn echter nog niet onderhanden genomen. Hier kan het nieuwe stelsel nog worden gevolgd, dat voorschrijft aan wat bestaat zoo min mogelijk te raken en slechts datgene te verwijderen, wat niet meer behouden kan worden.
Ook besprak de heer Weissman o. a. nog de kerkbrand te Vlissingen. Hij noemde het verbranden van toren en kerk een onherstelbare ramp, want wat de 14e eeuw was begonnen en andere eeuwen hadden voortgezet, kan de 20e eeuw nu eenmaal niet meer te voorschijn roepen. Hoeveel vlijt, hoeveel goeden smaak, hoeveel geld men ook aan het wederopbouwen van de Groote Kerk en den St. Jacobstoren wil besteden —, de spits, waar de groote De Ruyter als jongen in klom, krijgt men niet terug en de kerk, waar zoovele geslachten hun godsdienstoefeningen hebben gehouden, evenmin.
Het beste is, volgens de heer Weissman, te doen wat vorige geslachten gedaan hebben, als rampen als deze hen bezochten. Zij herstelden de schade in de kunststaat in eigen tijd. Zoo ook toen in het begin der 18e eeuw de spits van den toren te Middelburg verbrandde. Men doet nu anders. Nauwelijks 8 weken is het geleden dat de toren te Vlissingen verbrandde, of het herstellen in de oude gedaante is reeds aanbesteed. Dat haastige spoed zelden goed gaat, heeft men blijkbaar over het hoofd gezien. Gelukkig bleek uit het bestek, dat men van het idee om de spits van gewapend beton te doen vervaardigen, is afgestapt. Het bestek wijst echter ook uit, dat men den steenen romp wil laten staan, zooals hij door de onkunde en wansmaak der 19-eeuwsche timmerlieden is gebracht. De heer Weissman hoopt van harte, dat men tot de erkenning zal komen, dat dit niet mag en dat, desnoods met een bijdrage van Rijkswege, die toren weer ontdaan zal worden van wat tot zijn ontsiering geschiedde.
Ook de afgebrande kerk te Vlissingen was in de 19e eeuw door stukadoors en timmerlieden jammerlijk ontsierd.
De heer Weissman heeft een nooge dunk van de bekwaamheid van hem aan wiens ervarenheid men het herbouwen van de kerk heeft toevertrouwd, dat hij deze ontsieringen zal doen verdwijnen, voor zoover het vuur ze heeft gespaard.

31ste JAARG. – 25 NOV 1911. – No. 47

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN.. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Adres in zake Voormalig Beursgebouw te Vlissingen. — Vergadering Afd. 's Gravenhage. — Vergadering Afd. Utrecht. REDACTIONEEL GEDEELTE. Berlijnsche indrukken; slot door H. T. Karsten. — Een Denkschrift van den Bond voor Duitsche Architecten. — Brieven uit Goes. Gewapend-beton zeeweringen, door K. — De Nederl. Herv. kerk te Gennep, door P. v. d. Weiden. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ADRES IN ZAKE HET VOORMALIG BEURSGEBOUW TE VLISSINGEN.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres ingediend:

17 November 1911.

Aan
het Bestuur der Verbruiksvereeniging „Eigen Hulp"
te Vlissingen.

WelEdele Heeren,

Wij hebben vernomen, dat bij U het voornemen bestaat Uw perceel, het voormalig beursgebouw te Vlissingen, te verbouwen, naar aanleiding van de schade, die het van den storm geleden heeft, welke verbouwing zou bestaan in het afbreken van het torentje en van het dak, om in de plaats hiervan een nieuwe, plat afgedekte verdieping aan te brengen.
Ten zeerste dringen wij er bij U op aan, dat U niet zult overgaan tot deze totale vernieling van het historische en architectonisch belangrijke gebouw, dat, hoewel in enkele onderdeelen eenigszins bedorven, toch in zijn geheel, bekroond door het aardige torentje, zeer gelukkig van verhouding is.
Wij vertrouwen dan ook, dat U deze gelegenheid zult willen aangrijpen om het gebouw met piëteit te doen herstellen, ten einde een der interessante gebouwen van Vlissingen, ook voor het nageslacht, te behouden.

Met de meeste hoogachting.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot
Bevordering der Bouwkunst:
A. SALM GBZN., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op 20 November j.l. Causerie met lichtbeelden over de ontwikkeling der tuinkunst door Prof. Vogelsang uit Utrecht. De voorzitter de heer D. E. C. Knuttel opende, de door talrijke dames-introducées opgeluisterde vergadering, met een tweetal huishoudelijke opmerkingen. Ten eerste vermeldde hij het vertrek van den heer J. F. van Hoytema, B. I., den volijvergen secretaris onzer Afdeeling, ter vervulling van een gewichtige landsbetrekking in onze Oost. Noode zullen we hem missen, doch niettemin wenschen wij hem een gelukkige toekomst, en hopen daarvan in onze periodieken af en toe de resultaten onder oogen te krijgen. Ten tweede sprak de voorzitter over de aansluiting onzer Afdeeling bij den Bond ter bescherming van de Schoonheid van 's Gravenhage; de contributie hiervoor is f 5.— en de entrée f 10.—. Daar het met het oog op den tijd moeilijk was een ledenvergadering bijeen te roepen, heeft het bestuur gemeend op instemming te mogen rekenen toen het zich namens de Afdeeling aansloot, wetende hoezeer bij onzen werkkring behoort die Schoonheid van 's Gravenhage te bevorderen.
Daarna werd het woord gegeven aan Prof. Vogelsang, die in een boeiende voordracht, opgehelderd door fraaie lichtbeelden, ons van de ontwikkeling der tuinkunst vanaf „het-voorheen" naar „het-thans" een klare voorstelling heeft gegeven. Bij de inleiding verklaarde spreker dat de veelomvattende stof niet in vollen omvang kon worden behandeld; hoe hij deze allereerst beperkte in dien zin dat alleen de kunst- en niet de botanische-elementen zouden worden behandeld, evenmin de moestuin, het volkspark enz. — en ten tweede beperkte in chronologie, weshalve de voorklassieke en klassieke tuinen zouden blijven rusten, en de tuin in de Middeleeuwen als uitgangspunt zou worden genomen.
Hij ontwikkelde de elementen dier omtuiningen (Zaun) in de Middeleeuwen, die bij de moestuin der vroegste kloosters zich ontwikkelde en daarnaast zich een eigen bestaan wist te verzekeren. Eerst uitsluitend gazon zonder paden met kleine sprankelende bloempjes en eenige hooge planten langs de randen, daarna in roostervormige perk-indeeling, een en ander zonder partij te trekken van hekwerken, banken, putten als decoratieve elementen. Daarna, onder invloed van het Zuiden en het Oosten, de wil om de natuur te ordenen, te schikken, dienstbaar te maken aan de schoonheidseischen, dus het plaatsen van een symmetrisch watervlak in 't centrum van het gazon, het toepassen

van hekwerken in donker rood, of goud. Toen het ontluiken der Renaissance, evenzeer met buitenlandsche invloeden eerst aarzelend, daarna beslist voerende naar den geometrischen tuin, in Italië ontstaan en in hoofdzaak berekend op grootsch decor, en op aanzicht van bovenaf bij terrasvormigen aanleg. Deze tuinen ondergingen vervormingen waar de eischen van 't land en de aard van den ontwerper de Italiaansche factoren maar ten deele vermochten te verwerken (o.a. die van Vredeman de Vries).
Directer wordt de invloed van den Franschen tuin onder Lodewijk XIV, min of meer ten onrechte, omdat zoowel de afmetingen van terrein, als de omvang der kosten, een navolging onmogelijk — en een verkleining min of meer dwaas deden zijn.
Ook de vervolgen in de 18de eeuw hoewel dikwijls niet zonder charme in het milieu van hun tijd, met het décor van tijdgenooten, wisten zich in Holland slechts op matige wijze te ontwikkelen. In verband hiermede werd ingelascht dat de Hollandsche tuin als zoodanig geen wereldbeheerschende beteekenis heeft gehad, hoezeer ze voor detailstudie natuurlijk van belang blijft. Volgt de tuin van de Lodewijk XVI, die in natuurlijke nabootsing van de natuur, natuurlijk onnatuurlijk worden moest, het was toen dat men enkele uren van den dag het eenvoudig landleven serieuselijk (?!) wenschte te beoefenen: de tuin kreeg iets quasi-toevalligs. Dit principe werd later weer voortgezet onder invloed van het Rousseau-tijdperk, in de bevallige tuinen met vriendschaps tempeltjes, heuvel-en-dal-nabootsing, rustieke bruggen, enz. om onder te gaan in de sentimentaliteit van b.v. grafmonumenten en ander décor, berekend op maneschijn e.a. teedere effecten.
In den laatsten tijd, na een pooze dat de Engelsche tuin (eigenlijk het park) ongeschikt was gebleken voor de kleine oppervlakte van stads- en huurtuinen en ontaardde in peer-, nier- en andere vormen als toepassing voor gazons en perken, — een herleving, een vrijere behandeling van den tuin naar den aard van de omgeving: bij de cottage de impressionistische Englishborder, bij het strakke landhuis de geometische tuin, bij de grootschere tuinen de Engelsche parkvoorbeelden aanhoudende. Het is gansch niet uitgesloten dat met artistieken kijk, frisschen durf, en fijn gevoel op deze wijze het gebruik van het gansche palet waarover de tuinkunst beschikt tot een gezonde en doeltreffende periode van deze kunst in de naaste toekomst leiden zal; — waarvoor zij alleszins geschikt en zeer zeker waardig is.
Een luid applaus, een hartelijk dankwoord en tot wederziens; — en deze belangwekkende avond behoorde weer tot het verleden.

De waarnemende Secretaris,
S. DE CLERCQ.

AFDEELING UTRECHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Dinsdag 14 November 1911 in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen des avonds te 8 uur.
Na opening van de vergadering door den voorzitter doet deze voorlezing van de mededeeling van net overlijden van den Heer Jacobus Theodorus Kok. Hij spreekt daarna een waardeerend woord over den overledene en noemde hem een typische welbekende bouwkundige hier ter stede, roemde hem in zijn ambt als oud-hoofdopzichter der Gemeentewerken als een hoogst bekwaam practisch man, die wist zich in alle omstandigheden te schikken en vraagstukken op te lossen in 't belang van zijn dienst. Kok was een vraagbaak voor velen. Bijna van de oprichting der afdeeling was hij een ijverig lid, tevens penningmeester. Dat de afdeeling zijne verdienste wist te waardeeren, bleek daaruit, dat men hem tot eerelid benoemde.
Hierna werd overgegaan tot het voorlezen der notulen der twee jongste vergaderingen, welke na goedkeuring werden geteekend. Voor uitbreiding van het bestuur van vijf op zeven leden vereenigden de Heeren J. P. C. Grolman en W. J. M. v. d. Wijnpersse de meeste stemmen op zich, zoodat deze werden gekozen.
Na ballotage werden drie nieuwe leden aangenomen.
Een ingekomen schrijven van de Commissie van voorbereiding tot het houden van een conferentie over het bouwkundig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland, georganiseerd door de lichamen: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Genootschap Architectura et Amicitia, Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, Bond van Nederlandsche Architecten en Bond Heemschut, werd behandeld.
Het doel van deze conferentie is, op populaire wijze en in breede kringen van hen die bouwen, die bouwkundig onderwijs geven of die in 't algemeen bij de bouwkunst betrokken zijn, propaganda te maken tegen de ontsiering van ons land, in het bijzonder, wat de architectuur betreft, na te gaan, welke plaats de architect in deze beweging moet innemen, om ten slotte eene goede oplossing van het vraagstuk vast te stellen, dienstig voor autoriteiten in stad en land, voor het vakonderwijs en voor andere belanghebbenden en belangstellenden, zoodat de liefde voor de schoonheid van Nederland ook op dit gebied aangewakkerd en in goede banen geleid wordt.
Door de afdeeling werd besloten van de uitnoodiging gebruik te maken en door het geven van eene bijdrage mede te werken tot het instandkomen, terwijl later zal worden besloten in hoeverre de afdeeling zich zal doen vertegenwoordigen.
Nog was ingekomen een verzoek van eene zustervereeniging uit Mechelen om adhaesie te willen betuigen aan hun protest tegen het voornemen om het z.g. Belfort en de Reuzenhallen te ombouwen. Besloten werd dit protest te steunen.
Mededeeling werd gedaan, dat 24 November een excursie zal worden gemaakt naar de nieuwgebouwde geniekazernen, waar de Heer van der Steur, Kapitein der genie, toelichtingen zal geven omtrent de eischen gesteld voor den kazernebouw (paviljoenbouw). Na eene causerie over het onderwerp „Profileering" door den Heer de Graaf, werd na een woord van dank door den voorzitter de vergadering circa half elf gesloten.

De Secretaris.
M. E. KUILER.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BERLIJNSE INDRUKKEN.

DOOR H. T. KARSTEN.

Vervolg van blz. 549. Slot.

Met evenveel besef voor de kommerciële waarde ener in alle opzichten goede étalage, als voor de pædagogiese, — en deze naar beide zijden, voor winkelier en publiek — is hier in de laatste jaren, voornamelik door Frau Oppler-Legband een die de leiding van kleine vakschool met een kursus van enkele maanden op dat gebied heeft met veel ijver aan een hervorming gewerkt, die reeds veelvuldige resultaten gaf. Niet alleen in Berlijn, ook in de provincie wordt, met behulp meest van de afdelingen van den „Deutschen Werkbund", onder de winkeliers propaganda gemaakt; men tracht er een over te halen, zijn uitstalkasten eens door iemand van de school te laten in orde maken ... Er is veel weerstand te overwinnen; het was kostelik de elegante Frau Oppler-Legband op de laatste jaarvergadering van den Werkbund te horen vertellen, hoe zij door een varkensslager in Dessau uit zijn winkel was gegooid, omdat hij haar werk belachelik en een vernedering voor zijn uitnemende kostelike waar vond ... Maar de resultaten van een „Schaufenster-Wettbewerb," als in Groot-Berlijn gedurende vier dagen in Oktober werd gehouden, bewijzen den grooten vooruitgang. Het wordt eigenlijk dan pas duidelik, hoe enorm veel aardiger en mooier onze winkelstraten zouden kunnen zijn, als raam aan raam met wat meer zin voor lijn en kleur, met wat meer begrip voor het essentiële werden behandeld. Natuurlik geven de fraaiste waren de fraaiste étalage; vele uitstallingen van zijden stoffen: zo maar enkele mooie lappen, in twee kleuren, van elk een paar tinten of weefsels, zonder affektatie over 'n standaard gehangen, 'n goede achtergrond — hoofdzaak! —, vele zulke waren een lust voor de ogen. Maar ook met stapelwaren werden aardige effekten bereikt: Tietz had een raam met levensmiddelen, van alles en nog wat, maar goed gerangschikt, met gebruikmaking van de gewone verzendingsverpakking, soms: aardappelen in hun manden, thee in z'n kisten; als middelpunt een enorme oranje meloen, groot als een biervaatje, tronende zo niet boven een „parterre de princes" dan boven een van princesseboontjes en zo voorts. De avondverlichting, van zo enorm veel belang, is reeds langeren tijd beter: naast het diffuze bovenlicht, o.a. bij Wertheim door Messel toegepast, en dat altijd weer mooi doet, 't sterke maar geheél verborgen zijlicht, dat een toneel-achtige werking geeft. Het is trouwens merkwaardig, niet het minst uit 't oogpunt der veldwinnende algemene stijleénheid hier, hoezeer in menige étalage, in kleurschikking, in 't algemene affekt, een invloed van het moderne toneel, vooral van Reinhardt dan, te bespeuren viel. Dat dit jaar voor het eerst veel donkergekleurde, vooral zwarte fonds gebruikt zijn — er werden zo de mooiste effekten bereikt — hangt ongetwijfeld daarmede samen: het is een typies Reinhardt's effekt, schelverlichte personen voor een volmaakt in duister gehuld fond te laten spelen.
Wanneer ik mij zou laten verleiden, ook over deze toneelkultuur krities te spreken, mocht gij wellicht van mij verwachten de opmerking, zo in het algemeen, dat de moderne duitser zich nog wel eens tot te hevige expressie, tot extra vagantie verleiden laat. In de beeldende, gebonden kunsten is de tijd daarvan nog niet geheél voorbij; de mannen met meer ervaring en breder kunnen hebben de fout overwonnen: wanneer zij iets maken, dat van de verte wat buitenissig lijkt, is er — nu van de laatste jaren gesproken — toch zelden meer veel redeloosheid en willekeur in te vinden. Maar onder het leger artiesten van minder en minsten rang, die geroepen worden vorm te geven aan al de duizend dingen van luxe of dageliks gebruik, die toch ook eens ontworpen moeten worden, zijn er, naast wijzer gewordene, nog vele die geen maat weten te houden, die, onverfijnd als zij zijn, pas kracht en expressie in iets kunnen leggen door het grof en overdreven te maken. De laatste auto-tentoonstelling, die voor de talloze leken-bezoekers vooral een van wagenwerk was, [1]) gaf daarvan prachtige voorbeelden: nu de aardige torpedo-vorm van den open auto, even prakties als expressief, een nieuw perspectief opende ook voor de gesloten carrosserie, zijn de merkwaardigste pogingen gedaan om de ranke vlugheid, het typiese projektielachtige van den een op den ander over te brengen — waardoor gesloten modellen zijn gemaakt, met niets anders te vergelijken dan met een onderzeese boot op peu's, voorzien van een koelradiator in plaats van een torpedo-lanceer buis ... Maar meer geëquilibreerde ontwerpers waren er in geslaagd, met geen andere middelen gewoonlik dan het afpassen van gelukkige verhoudingen, het even welven van het dak in langsrichting, het afronden van alle hoeken, te komen tot een uiterst esthetiès wagentype met de uitdrukking van kracht, vroeger reeds bereikt, verenigende die van gladde snelheid, soepele onwederstaanbaarheid, geraffineerd comfort; een prachtige nerveuze en toch spierkrachtige elegantie, als van een gespannen arm, was soms het resultaat.
Maar aan den anderen kant zijn er nog brede kringen in Duitsland, niet of nauwelijks beroerd door de beginselen, die elk modern denkende als van-zelf-sprekend voorop stelt: een treurig beeld daarvan gaf een, zeer officieel gepatroniseerde en gehuisveste tentoonstelling van „het duitsche tapijt",[1]) waar, in overgrote meerderheid, niet dan machinale kopiën van oosterse voorbeelden waren te zien; het weinige oorspronkelike werk was van artistiek geringe kwaliteit. Even belicht zo een gebeurtenis, hoe zeer wij nog in een periode van strijd, zelfs om verbreiding van de alleréérste beginselen, staan, hoe zeer de achterlikheid in den politieken bovenbouw van dat land, zich weerspiegelt in ene der smaak harer instandhouders.
Ik wil niet met dit pessimisme eindigen. Mij rest, gelukkig, nog enkele woorden te zeggen over een tentoonstelling van glasschilderkunst, georganiseerd door den exclusiven „Künstlerbund für Glasmalerei u. Glasmosaiek",[2]) die een verheffen van de speciaal hier biezonder verminkte en afgestompte glasschilderkunst-en-techniek (niet te scheiden!) bedoelt, en daartoe zich met bepaalde, goedgezinde firma's in verbinding heeft gesteld. De mogelikheid van een ontwikkeling der schilderkunst in dekoratieve richting, boven betoogd, was hier tot zekere hoogte vervuld: van de Berlijners waren vroegere vrije schilders, vooral Max Pechstein, wiens onvrij schilderwerk overigens ook nog al genoemd wordt, degenen, die de meeste opmerkzaamheid trokken. In het algemeen viel te waarderen een ontwikkeld kompositie-talent, een zeer gelukkige toepassing van het hier in de laatste jaren zo sterk opgekomen grillige ornament, als geheel gesloten en bijna vlak werkend; een gebruiken van sterke en diepe kleuren, zonder overdaad en met juiste climax. Een zeer goed figuur maakte het werk van J. Thorn Prikker, sedert een jaar wonende te Hagen in Westfalen — in den kring van den maecenas Karl Ost-

[1]) Midden Oktober, Zoölog. Garten.

[1]) Deutsche Teppich Ausstellung, Oktober, Abgeordneten haus.
[2]) September, Kunsthandel Keller und Reiner.

haus, een even fijnzinnig als aktief kunstbeschermer — met fragmenten van een enorm venster voor het station te Hagen. De kompositie der bijna tweemaal levensgrote figuren hoorde onder het beste wat er was; zonder enig ornament werd een groote vastheid bereikt, enkel door een systematiese lijnvoering en een monumentale typering; maar de expressie der figuren — de werking van het geheel was niet wel te beoordeelen — leek niet machtig genoeg, en de kleur wat mat, wat zwak. Zeer vielen mij tegen de eveneens aanwezige weense mozaïeken van glas en majolika, met reliëfwerking; naar de afbeeldingen lijken zij belangwekkend; maar ze zijn als geheel niet anders te genieten, dan door intellectuele fijnproeverij van geraffineerde effektjes. Het moderne duitse werk — ik reken dat van Thorn Prikker, zoals hij zelf zou doen, daar bepaaldelik onder — maakt, met al zijn onvolmaaktheid en gebrek aan equilibre in veel opzichten dan toch een indruk van krachtiger gezondheid en verblijdende ontwikkelings mogelijkheid; dit zij gezegd als samenvatting niet alleen van de laatste, maar van al de boven weergegeven indrukken.

Nikolassee, Nov. '11.

EEN „DENKSCHRIFT" VAN DEN BOND VAN DUITSCHE ARCHITECTEN.

ANTWOORD VAN DE VEREENIGING VAN HOOGERE TECHNISCHE STAATSAMBTENAREN VAN HET KONINKRIJK BEIEREN.

(Uit de Deutsche Bauzeitung.)

Onder den titel: „De architect in het hedendaagsche Duitsche bouwbedrijf", verscheen voor korten tijd een „Denkschrift" van den Bond van Duitsche architecten. *)

Ieder zakelijk denkend architect zal instemmen met de daarin vermelde bemoeiingen van den Bond, welke er op gericht zijn om den invloed van den architectenstand op het particuliere bouwbedrijf te versterken.

„In ideale opvatting van het beroep zal de architect den bouwheer adviseeren en daarbij waken voor zijn financieele belangen." Doch wie is „architect?" Na de definitie van het in 1908 te Weenen gehouden internationale architectencongres alleen de vrije zelfstandig scheppende bouwkunstenaar. Zooals deze verklaring luidt is alleen de bouwkunstenaar, die voor zijn arbeidsprestatie procentueel naar de honorariumtabel gehonoreerd wordt, gerechtigd tot het voeren van den architectentitel. Aldus wordt de vast bezoldigde ambtenaar-architect van den architectenstand uitgesloten. Dat deze beschouwing in den Bond van Duitsche architecten gedeeld wordt, volgt uit de voor de bouwkundige beambten van den staat gekozen betiteling van „bouwmeester". Deze opvatting kan niet onweersproken blijven.

De prestaties der bouwkundige rijksbeambten — want alleen de prestaties kunnen wezenlijk recht geven op het voeren van den niet wettelijk beschermden architectentitel — doen in het algemeen niet onder, voor zoover het Beiersche toestanden betreft, voor de „in frissche atmosfeer en in stalenden wedstrijd scheppende bouwkunstenaars"; de door de Beiersche staatsambtenaren, in het bijzonder de jonge generatie, ontworpen gebouwen kunnen, wat betreft het artistiek gedeelte, zeer wel gesteld worden naast de werken der „vrije architecten". Het ligt niet in de bedoeling tegen te spreken, dat menig rijksgebouw mist het architectonisch fijngevoelige, doch dit gebrek valt meer op als het een rijksgebouw betreft, dat veel meer onderworpen is aan vrije kritiek dan particuliere bouwwerken, en tot kritiek in kunstzaken meent iedereen zich tegenwoordig gerechtigd, in het bijzonder als het openbare gebouwen betreft. Ook van de vrije architecten - niet alleen van den zich „architect" noemenden bouwondernemer, maar ook van de, naar de opvatting van den Bond, tot het voeren van dezen titel alleen gerechtigde bouwkunstenaren, zijn bouwwerken aan te wijzen, die in geenen deele op een hoog artistiek peil staan. Zij hebben echter het voordeel, dat zij wegzinken in de groote massa der alledaagsche bouwwerken en wegens hun privaat karakter weinig aanleiding tot kritiek geven.

Dat in Beieren de vrije architecten „slechts met groote uitzondering" een opgave van de „geweldige bouwbedrijvigheid van den staat" te beurt valt, is in strijd met de werkelijkheid. De voorbeelden, waarin aan vrije architecten opdrachten voor staatsgebouwen werden verstrekt, in het bijzonder voor de groote opgaven der monumentale bouwkunst, zijn in Beieren zoo talrijk en zoo bekend dat het onnoodig is ze alle op te noemen. Jaarlijks toch schrijft de staat een aantal prijsvragen uit, tot het verkrijgen van ontwerpen voor openbare gebouwen, onder de leden der architectenvereenigingen, waarvan „vrije architecten" zoowel als bouwkundige staatsambtenaren in grooten getale lid zijn. De uitslag van deze prijsopgaven levert echter het bewijs, dat de met de particuliere architecten in vrije concurrentie tredende bouwkundige staatsambtenaren in artistiek opzicht niet minderwaardig zijn, daar onder de bekroonden in de eerste plaats zeer veel staatsarchitecten voorkomen, welke die arbeid bovendien buiten hun ambtelijken werktijd hebben verricht.

De klacht, dat de „bouwkundige ambtenaar tot schade der kunst" in den staat heerscht en de eisch, dat een inkrimping van de rijksbouwbureau's ten gunste van de „vrije architecten" op grond van artistieke overwegingen behoort plaats te vinden, is dan ook voor Beieren niet gemotiveerd.

Maar ook van zuiver economisch standpunt is deze eisch niet te rechtvaardigen. De veelsoortigheid der speciale opgaven, welke aan de bouwdepartementen gesteld worden, zal niet verder worden aangetoond. Deze behooren voor het grootste deel tot een gebied, dat den „vrijen architecten" volledig vreemd is en dat zij ook volgens het „Denkschrift" niet wenschen te betreden. Alleen zal nader beschouwd worden of het ontwerpen en uitwerken der projecten voor die staatsgebouwen, welke wel door de vrije architecten begeerd worden, voordeelig zou zijn. Bij de eigenaardigheid in de opgaven dezer gebouwen, die samenhangen met de vervulling van allerlei eischen, die het organisme van den staat stelt, kan een vlotte wijze van ontwerpen eerst dan verwacht worden, als de architect zeer nauwkeurig op de hoogte van die eischen is. Dat bereikt men eerst na langjarige dagelijksche aanraking met alle takken van dienst, die hiervoor in aanmerking komen. Dat de vrije architect in dit opzicht tegenover de architecten van den staat in minder gunstige positie verkeert, ligt wel voor de hand. Den laatsten gelukt het in de meeste gevallen, door hun kennis der speciale verhoudingen, reeds bij het eerste of tweede ontwerp, het gestelde vraagstuk tot een oplossing te brengen, terwijl de eerste vaak vele ontwerpen moet maken voor aan alle eischen van den dienst op een doeltreffende wijze is voldaan. Deze, door vrije architecten vervaardigde ontwerpen, zullen dan naar de honorariumregeling door den staat betaald moeten worden. Deze verplichting heeft de staat niet te vervullen tegenover zijn ambtenaren, daar deze de ontwerpen vervaardigen en gelijktijdig den tot hun dagelijkschen dienst behoorenden arbeid verrichten, zoodat hetgeen op deze wijze voor het maken der ontwerpen betaald wordt in het niet zinkt tegenover het honorarium, dat de staat aan de vrije architecten zou moeten uitkeeren.

Juist overwegingen van economischen aard zijn het dus, die den staat nopen vast bezoldigde architecten met het ontwerpen zijner bouwwerken te belasten.

Dat de Beiersche staat, door het geven van opdrachten aan vrije architecten inderdaad tot dusver geen gunstige ervaringen verkregen heeft, wat de economische zijde van het vraagstuk betreft, zij hier in het voorbijgaan vermeld. Wat verder de kosten van het hulppersoneel betreft, de staat trekt van dit personeel profijt, zoover als dit mogelijk is zonder te kort te doen aan de op sociaal gebied te stellen eischen.

Een kleiner aantal ambtenaren en minder hulpkrachten aan te stellen als b. v. in Beieren op de meeste bureau's het geval is, is met inachtneming van die eischen, ondenkbaar. Daarentegen is de op enkele bureau's van particuliere architecten regelmatig voorkomende overmatige belasting der hulpkrachten bekend, hoezeer dit ook van sociaal standpunt is af te keuren. De staat zou zeer rechtmatig kritiek kunnen verwachten, als hij zijn arbeidskrachten op even „rücksichtsloser" wijze wilde exploiteeren als de vrije architect, evenzeer zou dit het geval zijn, indien hij dit systeem in de hand werkte door aan vrije architecten meer werk op te dragen. Toegegeven wordt, dat de ambtenaar-architect in de keuze zijner hulpkrachten niet vrij is, maar wel is hij in de gelegenheid de bruikbare krachten blijvend aan zich te binden, terwijl de particuliere architect bij tijdelijk gebrek aan werk genoodzaakt is ook de zeer bruikbare hulpkrachten te ontslaan.

Kan de weg, die de Bond van Duitsche architecten met zijn „Denkschrift" heeft ingeslagen, geacht worden juist te zijn en naar een goed resultaat te leiden? Wij zijn zoo vrij dit te ontkennen.

Dat vele particuliere architecten werkeloos zijn en een kommervol bestaan lijden, vindt niet zijn oorzaak in „de steeds groeiende bouwbureaux van den staat"; de wortel van het kwaad ligt ergens anders, namenlijk in de overvoering van het architectenberoep. Dit heeft tengevolge dat, bij het naar verhouding geringe aantal ambtenaar-architecten dat de staat vereischt, het aantal architecten buiten ambtelijken dienst, de vrije architecten, van jaar tot jaar toeneemt.

ANTWOORD VAN DE BEROEPSVERTEGENWOORDIGING DER HOOGERE SAKSISCHE RIJKSBOUWKUNDIGE AMBTENAREN.

De Bond van Duitsche Architecten (B. D. A.) heeft zich, als de aangewezen vertegenwoordiger van den stand der vrije particuliere architecten gedrongen gevoeld een „Denkschrift": „De architect in het hedendaagsche Duitsche bouwbedrijf", het licht te doen zien en komt hierin tot de navolgende conclusie:

„Na grondig zaakkundig onderzoek van alle hier in het spel komende factoren moet de onpartijdige deskundige in het bouwbedrijf niet alleen uit artistieke, maar ook uit economische overwegingen tot de overtuiging komen, dat een systematische beperking van het aantal ambtenaar-architecten zou zijn in het belang van den vrijen architectenstand en evenzeer zou strekken tot bevordering der bouwkunst".

De B. D. A. zegt in zijn brochure verder:

„Het is daarom onze zekere en goed gegrondveste overtuiging, dat de staat en de gemeenten het best zouden doen op grooter schaal dan thans geschiedt, het ontwerpen over te laten aan vrije architecten, zooals dit ook bij enkele besturen met succes gebeurt (b. v. bij de staatsgebouwen van het koninkrijk Saksen) en bij andere (Hanzestadt Lubeck) in overweging is. Men komt overal tot de overtuiging, dat onze staat lijdt onder de toenemende bureaucratie en staatsmannen van beteekenis hebben onlangs uitgesproken, dat het een opgave van onzen tijd is te beproeven weder uit den ambtenarenstand te geraken".

De hierin gedane verwijzing naar de staatsgebouwen in het koninkrijk Saksen laat, in verband met den verderen inhoud van de betreffende brochure, ruimte voor de opvatting, dat het opdragen van enkele werken door den Saksischen staat aan particuliere architecten zijn aanleiding vond in het ontbreken van artistieke begaafdheden en gemis aan practischen zin bij de bouwkundige beambten. Daar zulk een aanduiding niet overeenkomstig is met den werkelijken toestand, ja een glad verkeerde voorstelling van zaken geeft, voelt de „beroepsvertegenwoordiging der hoogere Saksische

*) Herhaald gepubliceerd in B. Weekblad no. 46, blz. 549 e. v.

Rijksbouwkundigen" zich gedrongen de navolgende bestrijding en een juiste voorstelling van de feiten het licht te doen zien.

Dat eenige opdrachten door het koninkrijk Saksen niet aan het daarvoor aangewezen Rijksbouwdepartement zijn opgedragen, maar aan particuliere architecten, is, naar medegedeeld kan worden op grond van ter bevoegde plaatse ingewonnen mededeelingen, alleen geschied om de vrije architecten, wier beteekenis voor het economische en het artistieke leven door de landsregeering niet ontkend wordt, in het aanzien, dat hun stand geniet en ook financieel te steunen; in enkele gevallen om bouwmeesters van naam als leeraren in de bouwkunst te kunnen benoemen en te behouden.

De hoogere Rijksbouwkundigen, wien deze dankbare opgaven daardoor zijn ontgaan, zijn in het belang der kunst hiertegen niet in verzet gekomen, hoe zwaar dit gemis, bij de toch niet al te rijkelijke artistieke bouwopdrachten door den staat, den artistiek begaafden ambtenaar-architecten ook viel.

Indien echter uit het uitblijven van protest, conclusies worden getrokken ten aanzien van de geschiktheid der ambtenaar-architecten tot artistieken arbeid, kan men het hen niet ten kwade duiden, dat zij tot bescherming van het aanzien van hun stand, zullen trachten invloed uit te oefenen om herhaling van hetgeen heeft plaatsgevonden te beperken of voor goed onmogelijk te maken.

In economisch opzicht heeft de Saksische staat bij het opdracht geven aan particuliere architecten tot het projecteeren en leiden van staatsbouwwerken, bijna in alle gevallen grootere kosten dan indien hij den Rijksbouwkundige de opdracht had gegeven. Dit kan aangetoond worden.

Naar de laagste klasse van de honorariumtabel van het Verbond van Duitsche Ingenieurs- en Architectenvereenigingen bedraagt het architectenhonorarium voor monumentale bouwwerken, als waarvan hier sprake is, bij aanname van een bouwsom tusschen 100.000 Mk. en 400.000 Mk., zonder hierop toepasselijk te verklaren groep II en III van de tabel, ongeveer 4-5 % der bouwsom. Hierbij zijn niet geteld de z.g. „bijkomende kosten" (2 van de tabel) b.v. de kosten voor bodemonderzoek, teekeningen voor verwarmings- en electrische installaties, voor het toezicht op den bouw, d. w. z. het salaris van den hoofdopzichter, opzichter en kalkpikeur, de kosten van inrichting en onderhouden van een bouwbureau, de reproductie van teekeningen en schrifturen, de opmetingen voor den afrekeningsstaat, de statische en andere speciale berekeningen, reiskosten, revisie- en inventaristeekeningen.

Deze laatstgenoemde onkosten, die bij openbare gebouwen ten gevolge van de hooge technische en hygienische eischen niet zoo gering kunnen zijn als bij de particuliere bouwwerken, voeren, zooals de ervaring aantoont, de totaalkosten voor het projecteeren en de bouwleiding van staatsgebouwen door particuliere architecten beduidend hooger op dan de genoemde klasse der honorariumtabel aangeeft en dan de niet deskundige aanneemt, die gewoonlijk denkt, dat alleen de kosten van het zuivere architectenhonorarium voldaan moeten worden.

Daartegenover leert de statistiek, dat bij opdracht aan het Rijksdepartement de kosten van het maken van het plan en de leiding van den bouw vrijwel stationnair zijn en een bedrag van 4 % der bouwsom niet overtreffen. Hierbij zijn dan de gezamelijke hier bovengenoemde onkosten, en van zelf sprekend ook de salarissen der beambten, gerekend. Dat tot het verkrijgen van een dermate gunstig resultaat ook een volkomen voor zijn taak berekend technisch personeel noodig is, is onbetwistbaar; des te meer spreekt dit, daar het staatsapparaat geneigd is voor de beambten meer bureautijd voor dit speciale werk te noteeren dan voor de niet-beambten.

Natuurlijk moeten zulke berekeningen zich bepalen tot die gebouwen, welke door een afzonderlijke groep ambtenaren worden uitgevoerd (onder een speciale bouwleiding), daar zich een juiste splitsing der kosten niet laat doorvoeren als de bouwleidende beambten naast hun arbeid aan nieuwe bouwwerken, niet tot deze gebouwen behoorende, loopende bureauwerkzaamheden verrichten.

Als de B. D. A. meent, dat de juistheid van zijn beschouwing reeds blijkt uit de gewone begrootingen der bouwwerken, dan kan zijn vergissing niet anders te verklaren zijn dan in ongeoefendheid in het juiste lezen van dergelijke begrootingen.

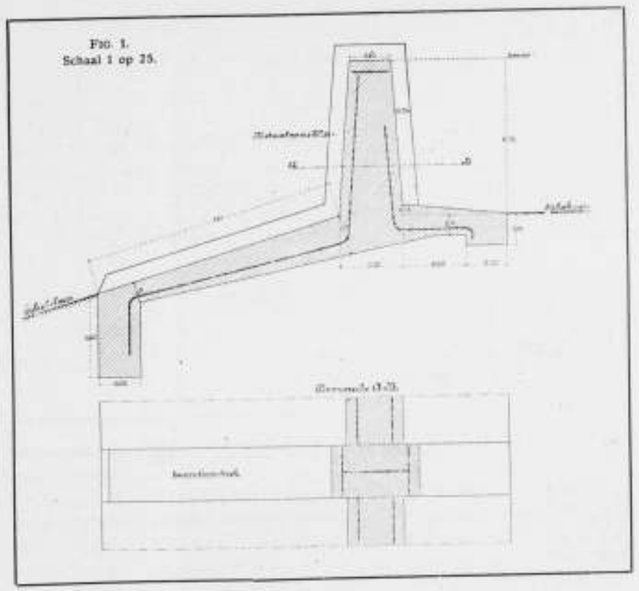
Dat het door den B. D. A. vermeende resultaat bij het opdracht geven aan particuliere architecten van rijksbouwwerken, zoover dit het Saksisch Bouwdepartement betreft, niet is toe te schrijven aan overwegingen van economischen aard, mag na de gegeven verklaring aan geen twijfel onderhevig zijn; de B. D. A. zal, als hij deze uitspraak nog verder wil handhaven, er niet buiten kunnen het cijfermateriaal te publiceeren, waarop zijne veronderstelling steunde.

Nu wat de artistieke zijde van het vraagstuk betreft. Reeds hebben de Beiersche Rijksbouwkundige ambtenaren in hunne bestrijding op treffende wijze er op gewezen, dat ieder zich het recht toekent, ja, als belastingbetaler zich verplicht gevoelt, Staatsbouwwerken te kritiseeren; dat de oogen van het publiek meer rusten op deze gebouwen dan op particuliere bouwwerken en iedere fout, iedere smakeloosheid in het eerste geval veel harder be- en veroordeeld wordt dan in het tweede. Bovendien verkeert men nog te veel in de meening, dat alle bouwwerken van den staat, dus ook stationsgebouwen, bruggen enz. door ambtenaar-architecten gebouwd of minstens beïnvloed zijn, iets wat tot nog toe alleen voor Beieren geldt. Overigens geeft de B. D. A. zelf toe, dat een rij van vooraanstaande bouwmeesters, die als ambtenaar in dienst zijn van staat of gemeente, in alle streken van Duitschland waardige doelmatige gebouwen hebben opgericht.

Dat wil met weinig woorden zeggen: Door Rijksbouwmeesters worden soms goede, somtijds slechte bouwwerken ontworpen. Datzelfde kan ook wel van de particuliere architecten gezegd worden, want dat alle leelijke particuliere gebouwen op rekening der „bouw-

ondernemers, de bestrijders van het schoone", te stellen zijn, zal de B. D. A. niet willen veronderstellen en nog minder kunnen aantoonen.

Of een kunstwerk ontstaan zal, hangt ten slotte toch alleen daarvan af, of de ontwerper kunstenaar is of dat hij dit niet is; het doet er niet toe of het een hoog of laag geplaatst ambtenaar dan wel een vrije architect is. Niet een diploma van de Hoogeschool, evenmin een bewijs van Bondslidmaatschap, alleen *zijn werk* is het, waaraan men den kunstenaar kent. Als de B. D. A. nu gelooft, dat „een vrij en individueel werken den ambtenaar bouwkundige moeilijk gemaakt wordt door de kluisters van zijn ambt, zoo zelfs, dat hem dit gansch onmogelijk wordt, dat hij zelfs onder gunstige voorwaarden met goeden aanleg en ernstig willen, wel vroeg of laat ondergaat in den dagelijkschen sleur, dan kan toegegeven worden, dat dit *kan* plaats vinden, niet echter dat dit plaats vinden *moet*. Daarbij blijft het de vraag of de in materieel opzicht vaa zijn opdrachtgever, de „bouwheer", meer afhankelijk particuliere architect, werkelijk de „vrije" en de door den staat voor het leven vast aangestelde, van zijn chefs materieel geheel en al onafhankelijke en door hen niet afzetbare ambtenaarbouwkundige, in werkelijkheid de „onvrije" kunstenaar is. Ook in dit opzicht zal wel de persoonlijkheid zelf het criterium vormen; er zullen naast vrije steeds niet vrije particuliere architecten zijn, die hunne artistieke overtuiging ten offer brengen aan een minder edele luim van den bouwheer en naast onvrije steeds vrije ambtenaren, die hun artistieke overtuiging weten door te zetten, trots ambtelijke kluisters. Daarmede is niet gezegd, dat de ambtenaar-bouwkundigen deze „ambtelijke kluisters" in het belang van den staat en de discipline beslist noodig achten. Zij zijn integendeel vast er van overtuigd, dat het land, in welks bouwdepartement een frissche wind waait, welks bouwkundige ambtenaren vrij en niet gekluisterd kunnen scheppen, een blijvend nuttig effect in zijn cultuur daaruit zal trekken, eensdeels door de prestaties zijner ambtenaars, anderdeels door hun tevredenheid.

Fig. 1.
Schaal 1 op 25.

De particuliere architect kent geen „ambtelijke ketenen". Dat kan zijn. Zijn ketenen worden gesmeed door den strijd om het bestaan. Het is nu niet begrijpelijk, dat de particuliere architect door zijn ketenen „gestaald" wordt, terwijl de ambtenaar-architect door de zijne zoogenaamd „verdrukt" moet worden.

De architect-ambtenaar strijdt, als hij strijdt, in de meeste gevallen uit overtuiging en voor zijn kunst; de particuliere architect moet, het is niet tegen te spreken, vaak, slechts al te vaak, voor zijn brood strijden.

De levensstrijd van de meerderheid der particuliere architecten wordt niet lichter, indien enkele groote opdrachten van den staat in handen komen van, in elk geval slechts enkele, zonder deze toch reeds rijkelijk beklante particuliere architecten; want dat bij de „industrialiseering" van den architectenstand deze opgaven regelmatig in de ateliers van eenig groote „architectenfirma's" komen, is toch voldoende bekend.

De artistiek begaafde bouwkundige ambtenaren zullen het in een staatsdienst zonder artistieken arbeid niet al te lang uithouden. Door hun overgaan in de rijen der particuliere architecten helpen zij ten slotte de concurrentiestrijd daarvan verscherpen en of de door de overblijvende, minder artistiek aangelegde ambtenaren, geadviseerde bestuurslichamen voor hun bouwwerken dan juist de artistiek meest begaafde particuliere architecten weten te vinden, is meer dan twijfelachtig.

Tot nu is wel steeds de artistiek begaafde ambtenaar-architect de beste pleitbezorger geweest, zoowel voor de kunst als voor de particuliere bouwkunstenaars. Toen de B. D. A. werd gesticht, wilde hij niet alleen een bond der laatstgenoemde zijn, niet een Bond van Duitsche particuliere architecten maar een bond van alle bouwkunstenaars.

Waarom wil de Bond van Duitsche Architecten nu zijn doelwit lager stellen? Onze vaderlandsche kunst wordt niet gediend door tweedracht te brengen in de rijen der architecten, in plaats van ze te vereenigen tot een strijd tegen de kunstelooze massa.

Moge de B. D. A., nog voor het te laat is, zich zijn eerste breed opgevat en hoog gesteld doel herinneren!

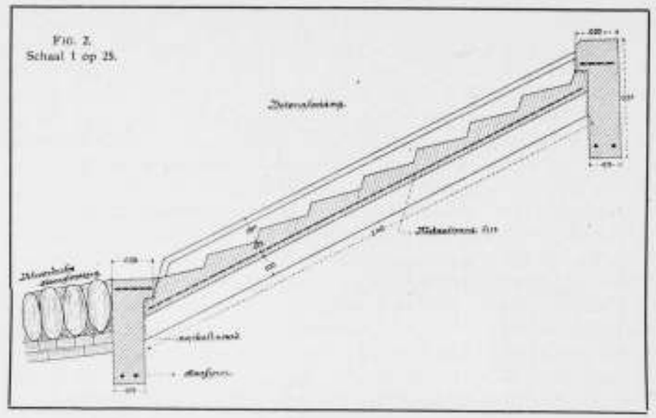

Fig. 2.
Schaal 1 op 25.

BRIEVEN UIT GOES.

GEWAPEND-BETON ZEEWERINGEN. Zooals zeker bijna alle lezers dezer brieven bekend zal zijn, heeft de hevige storm, die Zeeland's kusten in den avond en nacht van 30 Sept. l.l. zoo onbarmhartig teisterde, en waardoor de zeeweringen zooveel hebben geleden, het minst kwaad kunnen doen aan de glooiingen van gewapend beton.

Dit materiaal heeft thans overtuigend bewezen aan de kracht der zee weerstand te kunnen bieden en de schade, die nog aan het gewapend beton is aangebracht is zóó gering, dat deze in vergelijking met de enorme schade aan de zeeweringen van Vilvoordsche en Lessinesche steen ontstaan, eenvoudig niet in aanmerking komt. Zelfs basaltglooiïngen werden bij dezen storm uit elkander geslagen; het gewapend beton daarentegen bood — ook op zeer gevaarlijk gelegen punten — afdoende weerstand.

In Zeeland wordt het gewapend beton voor zeeweringen steeds meer toegepast. De man, die 't eerst doordrongen was van de bruikbaarheid van dit materiaal voor genoemd doel, en die door toepassingen in de practijk op overtuigende wijze het eerst die bruikbaarheid aantoonde, is — zooals algemeen bekend is — de Ingenieur van het waterschap Schouwen, de heer Jhr. De Muralt te Zierikzee. Zijn naam is voorgoed aan het gebruik van het gewapend beton voor dergelijke werken verbonden en nog steeds is hij onvermoeid bezig, dit materiaal voor allerlei andere doeleinden op waterbouwkundig gebied bruikbaar te maken.

Ettelijke jaren zijn al weder verloopen sinds voor het eerst van gewapend beton gebruik gemaakt werd voor zeeweringen. En zooals dat bij ons Hollanders steeds is — en er is wel wat voor te zeggen — men begroette ook hier in Zeeland het materiaal met eenig wantrouwen; men vond het wel mooi, doch — hoe zou het zich houden, als storm en golfslag hun kracht er op zouden uitoefenen, en ook, zou het wel duurzaam zijn?

En nu heeft men dienaangaande ervaring, een ervaring die over 't algemeen de verwachtingen heeft overtroffen. Gebleken is toch dat het weerstandsvermogen van gewapend beton tegen zware stormen als nu weer op 30 September l.l., door geen ander tot dusver gebruikt materiaal, wordt geëvenaard. Wat verder de duurzaamheid en het weerstandsvermogen tegen afslijting betreft, kunnen we nog moeilijk een vergelijking maken met de sinds zooveel tientallen van jaren gebruikte steensoorten voor zeeweringen, doch reeds thans mag met eenigen grond worden verwacht en vermoed, dat ook wat genoemde kwaliteiten betreft, het gewapend beton zeker niet zal achterstaan.

En wat ten slotte van zeer groot belang is — het materiaal is over 't algemeen goedkooper dan elk ander materiaal dat gebruikt wordt, en zeker belangrijk goedkooper dan uitvoering in basalt.

Zooals reeds gezegd, is het waterschap Schouwen heel ons land en ook het overig deel van Zeeland voorgegaan in het toepassen van gewapend-beton-constructies voor zeeweringen. En al is die toepassing nog verre van algemeen, ook op Zuid-Beveland wordt steeds meer van genoemd materiaal gebruik gemaakt. Nu zal dit laatste niemand verwonderen als ik mededeel, dat de waterbouwkundige ambtenaren van den grooten Polder „de Breede watering bewesten Ierseke" en van den „Wilhelmina- en Oost-Bevelandspolder" leerlingen zijn van den Heer de Muralt.

Vooral in den Polder „de Breede watering bewesten Ierseke" — een der grootste polders van Zuid-Beveland — werd het gewapend beton reeds op ruime schaal toegepast voor zeeweringen en dijksverhoogingen, en nog heel wat grooter plannen, dan tot dusver met dit materiaal werden uitgevoerd, zijn voor de eerstvolgende jaren in voorbereiding.

En gelet op de zeer gunstige resultaten met het gewapend beton tot dusver verkregen, kan dit geen verwondering baren. Laat ik ter illustratie slechts even dit mogen medeelen, dat de bewuste storm op 30 Sept. l.l. in dien polder een schade heeft berokkend, die globaal is berekend op *f* 90.000, hoofdzakelijk aan zeeweringen, en dat de zeeweringen in gewapend beton zoo goed als niets hebben geleden.

Een juist voltooid gedeelte glooiing van den Wilhelminapolder, lang 200 Meter, heeft van denzelfden storm niet de minste schade ondervonden, terwijl een daaraan grenzende glooiing van Vilvoordsche steen, aan de gemeente Goes behoorende, geheel uit elkander werd geslagen. En zelfs een gedeelte betonglooiing aan de buitenhaven der gemeente Goes, dat in uitvoering was, waaraan voet-, dek- en tusschenlijsten nog geheel ontbraken en waarvan de platen dus nog geheel onbeschermd en open lagen, waar bovendien nog één dag vóór den storm druk aan gewerkt was, werd wel eenigzins beschadigd, doch de aangerichte schade was nog

met weinig kosten te herstellen. En deze in uitvoering zijnde glooiing grensde ook onmiddellijk aan de geheel uit elkander geslagen Vilvoorsche glooiing. Bij de hiernevens gereproduceerde figuren nog de volgende toelichting.

Figuur 1 geeft de doorsneden van een dijksverhooging in gewapend beton van den Polder „de Breede Watering". Bij den watervloed in Maart 1906, die ook Zuid-Beveland's kusten zoo geteisterd heeft, bleek verhooging van tal van dijken langs de Schelde beslist noodzakelijk. Gevolg daarvan is ook geweest, dat dergelijke betonmuren aangebracht zijn vanaf Kattendijke tot Ierseke langs de Oosterschelde. Deze muren wisselen naar gelang der noodzakelijkheid, in hoogte. De betonmuren hebben op afstanden van 3.50 Meter losse tusschenstukken, breed of dik 25 cM. en overigens buiten de muren en voetplaten zooveel uitstekend, als de figuur duidelijk aangeeft. Bij den jongsten storm hebben de muren niet noemenswaard geleden.

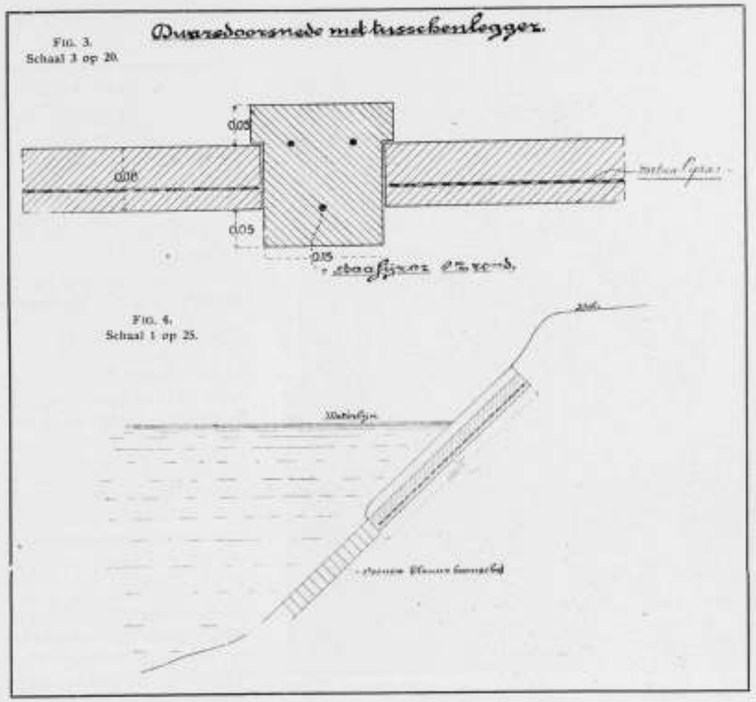

Fig. 3.
Schaal 3 op 20.

Fig. 4.
Schaal 1 op 25.

Figuur 2 geeft de doorsnede van de reeds genoemde betonglooiing in den Wilhelminapolder. De eigenlijke betonplaten zijn opgesloten tusschen zware voet- en deklijsten, terwijl op afstanden van 2.40 Meter hellende tusschenlijsten zijn aangebracht, breed 15 cM. en gemiddeld 10 cM. dieper dan de onderkant en ook 10 cM. hooger dan de bovenkant der platen. De platen liggen los tusschen de verschillende lijsten, zoodat eenige werking geen schade kan veroorzaken. Heel de glooiing ligt op een puinvloer.

De kosten dezer glooiing verhouden zich ongeveer tot die eener van basaltzetsteen, diep 20—25 cM., als 4 tot 5. Om zelfs de minste verbinding tusschen de platen en lijsten te voorkomen is hier zeer dun asphaltpapier tusschen de naden of aansluitingen aangebracht. Beslist noodzakelijk acht ik dit niet; indien toch de platen behoorlijk verhard zijn vóór de dek- en tusschenlijsten worden gelegd, kan van een stevige verbinding geen sprake zijn; mocht nog eenige verbinding tot stand komen, dan zal die bij de minste werking toch weer verbroken worden.

In figuur 3 en 4 is aangegeven een gedeelte bekleeding van de boorden der binnenhaven van de gemeente Goes, uitgevoerd door den gemeente-architect.

De havenboorden van deze ongeveer 4500 Meter lange binnenhaven zijn bekleed met blauwe boomsche steenen, vastgezet in vetten schorgrond. Het water in de binnenhaven is steeds op een vast peil, dus op eenzelfde hoogte; de golfslag, veroorzaakt door stoom- en motorbooten, maakt, dat die steenbekleeding elk jaar opnieuw moet worden nagezien en hersteld, welke herstelling nog al belangrijke kosten met zich mede brengt.

Nu zijn in den loop der laatste jaren enkele honderde vierkante Meter steenbekleeding vervangen door een bekleeding met platen, groot ± 1 M², dik 8 à 10 cM., van gewapend en ongewapend beton, welke platen van verschillende firma's werden betrokken. Deze proeven voldeden wel, doch waren duur; de kosten kwamen op minstens *f* 3.50 per M².

Dit jaar nu werd ± 100 M². steenbekleeding vervangen door een zeer eenvoudige, op het werk zelve en in eigen beheer uitgevoerde glooiing van gewapend beton, volgens de figuren 3 en 4. De platen dik 8 cM., zijn 1 Meter hoog en 2.40 M. lang, telkens gescheiden door tusschenlijsten, breed 15 cM. en hoog 18 cM.; de platen gewapend met metaalgaas no. 14 en de lijsten met staafijzer $\frac{8}{10}$ rond.

De betonglooiïng rust op het ondergedeelte der steenbekleeding en is van boven tegen den wal met vetten schorgrond toegesloten.

Met inbegrip van wegbreken der oude steenbekleeding, alle materialen en werkloonen, kosten van mallen, enz. bedroegen de kosten dezer glooiïng slechts *f* 2.10 per M².; een prijs derhalve, die zeer gering genoemd mag

DE NED. HERVORMDE KERK TE GENNEP.

worden, terwijl toch zeer deugdelijk werk is verkregen, waarbij alle verder onderhoud is buitengesloten. Het ligt dan thans ook in de bedoeling van het gemeentebestuur van Goes, op ruimer schaal in de eerstvolgende jaren deze verbetering ter hand te nemen; een flinke post is reeds op de begrooting voor 1912 uitgetrokken en goedgekeurd.

Het gewapend beton is een materiaal, waarvan de deugdelijke eigenschappen steeds meer en meer blijken, en dat tot steeds meerdere doeleinden kan worden gebruikt. Ernstige bestudeering van dit materiaal is dan ook onze plicht.

GOES, November 1911. R.

DE NEDERLANDSCH HERVORMDE KERK TE GENNEP.

De Nederlandsch Hervormde Kerk te Gennep werd gebouwd in het jaar 1652.

Zij heeft den vorm van een langwerpig vierkant; aan de voorgevelzijde is in het midden een portaal, waar naast bergruimten en trap; boven die ruimten is de gaanderij gelegen, waarop ook het orgel is geplaatst.

Aan den tegenover gelegen wand staat de preekstoel; de ramen bevinden zich in de zijmuren.

Het wapen boven den ingang is dat van de familie Van Dedem van Driesberg, die zich zeer voor de kerk interesseerde.

Uit de archieven blijkt verder dat de kerk in het jaar 1762 door de Franschen in bezit werd genomen en gebruikt voor magazijn, doch na een jaar werd zij weer aan de kerkelijke gemeente teruggegeven.

De kerk was vochtig en het pleisterwerk zeer gehavend, terwijl het metselwerk, speciaal dat van den voorgevel, sterk was ingekankerd.

De kerkelijke fondsen waren geheel ontoereikend om tot restauratie van een en ander te kunnen overgaan; het is toen door het krachtig initiatief van den toenmaals in Gennep geplaatsten predikant Ds. Dingemans gelukt, een zoodanige subsidie van de Generale kas, de Provincie Limburg en van de Gustaaf Adolf vereeniging te verkrijgen, dat het bedrag ad *f* 3400, voor de restauratie noodig, geheel werd gedekt.

In het jaar 1902 werden toen de noodige werkzaamheden uitgevoerd, die bestonden in:

1e. Het aanbrengen ter hoogte van den beganen grond onder alle buitenmuren van een isoleerlaag tegen het optrekken van vocht; deze laag bestond uit daartoe bijzonder geprepareerd dubbel asphaltpapier, een materiaal dat in Duitschland algemeen als z.g. trasraam wordt gebruikt.

De buitenmuren werden bij gedeelten van 1.50 M. geheel door gekapt, en nadat in de opening de isoleerlaag op een laag portlandcementspecie was aangebracht, werd deze met stroomlagen van klinkers in portlandcementspecie weder aangewerkt.

2e. De voorgevel werd over een dikte van 1 en $^1/_2$ steen dik, in verband uitgehakt, en daarna met grijskleurige klinkers in portlandcement weer bezet.

3e. Het binnenpleisterwerk werd geheel afgehakt en de muren op nieuw bepleisterd met een specie bestaande uit:

1 deel portlandcement,
1 deel schelpkalk,
4 deelen scherpzand.

Voor het afschuren werd fijn zand gebruikt.

4e. Het gewoon wit glas in de ramen werd vervangen door kathedraalglas in lood.

Door een en ander heeft de aardige gevel zijn goed aanzien herkregen, is de kerk inwendig goed droog geworden, en is door het aanbrengen van kathedraalglas en het verwijderen van de vochtige witkalklaag der binnenmuren, een waardig rustige toon in de kerk verkregen.

Door particuliere bijdragen is later nog een eenvoudig ijzeren hek langs het voorpleintje geplaatst kunnen worden.

Gennep, Mei 1911. P. VAN DER WEIDEN.

BERICHTEN

Hoe de nieuwe Schouwburg te 's-Gravenhage tot stand komt. Betreffende de voorbereiding van den bouw van een nieuwen schouwburg in Den Haag brengen wij het volgende in herinnering:

In zijne vergadering van 3 October 1910 heeft de gemeenteraad van 's Gravenhage aan de schouwburgcommissie een crediet van f 5000.— verleend, ten einde, ter oplossing van de vraag, in hoeverre het mogelijk zoude zijn op de plaats van den bestaanden schouwburg met toevoeging van het aangrenzend gemeentegebouw, een schouwburg te stichten voor ongeveer 1200 personen, door een drietal architecten, en wel: een Nederlandsch architect, zoo mogelijk aan te wijzen door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, en voorts een Oostenrijkschen en een Engelschen architect, beiden ervaren in schouwburgbouw, schetsontwerpen te laten opmaken.

De commissie heeft zich allereerst gewend tot genoemd Hoofdbestuur met verzoek, den Nederlandschen architect te willen aanwijzen, die z.i. voor zoodanige opdracht het meest in aanmerking moest komen en bereid ware haar te aanvaarden.

Het Hoofdbestuur, betreurend dat de Raad geen gehoor had gegeven aan het adres van het Hoofdbestuur, waarbij het er op aandrong, dat uitsluitend Nederlandsche architecten gevraagd zouden worden voor het maken van de verlangde schets ontwerpen; overwegend, dat meerdere architecten in Nederland bevoegd zijn een schetsontwerp te maken voor den Schouwburg; verder overwegend, dat op een wijze, grievende voor de Nederlandsche architecten krachtens Raadsbesluit getracht werd schetsontwerpen te verkrijgen, besloot, dat het niet kon en ook niet wenschte te voldoen aan het verzoek der Commissie.

De Commissie heeft daarna uitgenoodigd den Nederlandschen bouwmeester van den „Grooten Schouwburg" te Rotterdam, den heer J. Verheul Dzn., aldaar, voorts de Oostenrijksche firma Fellner & Helmer te Weenen en de Engelsche firma Frank Matcham & Co., te Londen. De eerstgenoemde had bezwaar, de opdracht te aanvaarden; de beide anderen antwoordden toestemmend.

De Commissie heeft, in verband met het bezwaar van den heer Verheul, Burgemeester en Wethouders in overweging gegeven, om den Directeur der Gemeentewerken op te dragen, haar zoo mogelijk het verlangde derde schetsplan te verschaffen, welk voorstel er toe heeft geleid, dat die hoofdambtenaar den tot zijnen dienst behoorenden architect den heer J. J. Gort Jr., daarmede heeft belast.

De drie uitgenoodigden hebben hunne plannen ingediend.

De firma Fellner & Helmer heeft zich, zooals volgens de opdracht voldoende was, bepaald tot het inleveren van schetsteekeningen, de firma Frank Matcham & Co. heeft bovendien gevelteekeningen overgelegd, terwijl de genoemde Gemeentearchitect twee schetsplannen heeft gemaakt, één gemerkt A., waarbij de bestaande schouwburggevel wordt behouden, en één gemerkt B., waarbij een nieuwe gevel is gedacht, beide met gevelontwerpen, een en ander voor een schouwburg c.a. op het hierboven vermeld terrein, vergroot met de oppervlakte van het inmiddels voor dat doel aangekocht perceel Schouwburgstraat no. 6.

Bovendien ontving de Commissie door bemiddeling van Burgemeester en Wethouders een door den architect M. Kuijper te 's Gravenhage ingezonden ontwerp.

De Commissie heeft over deze vijf schets-ontwerpen het oordeel gevraagd van den Directeur der Gemeentewerken, van den Directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht en den Commandant der Brandweer en van den Concessionaris van den Schouwburg, den Heer K. F. van Bijlevelt.

De door die deskundigen geopperde bedenkingen hebben het, der Commissie in de maand September l.l. ontvallen lid, den Heer W. B. van Liefland, aanleiding gegeven, om een studieontwerp op te maken, dat aan die bedenkingen grootendeels tegemoet komt.

De Commissie, erkentelijk voor den belangrijken steun, sedert den aanvang harer werkzaamheden van dat lid ondervonden, heeft over dit laatste ontwerp nader de adviezen ingewonnen van den Commandant der Brandweer en van den heer Van Bijleveldt. De Commissie is op grond van bovengenoemde stukken van oordeel, dat het mogelijk is, op de plaats van den bestaanden schouwburg, met bijvoeging der genoemde perceelen, de verlangde schouwburg te stichten.

Zij acht dan ook thans den tijd gekomen, om tot het doen opmaken van een volledig ontwerp met begrooting over te gaan.

Daar de heer Van Liefland de hoofdtrekken van zijn studie-ontwerp heeft ontleend aan het ontwerp Fellner & Helmer, heeft de Commissie de eer den Raad in overweging te geven:

haar te machtigen, om met de firma Fellner & Helmer in onderhandeling te treden over het, in overleg met de Directie der Gemeentewerken, opmaken van een definitief ontwerp voor een nieuwen schouwburg, waarbij rekening is te houden met de mede naar aanleiding van het ontwerp-Fellner & Helmer ingekomen rapporten en het in verband daarmede door den heer Van Liefland opgemaakt studie-ontwerp.

Dat deze gang van zaken geen waarborgen voor een goed resultaat biedt, is duidelijk. Immers, de schouwburg-commissie, die hier als Jury voor bouwkundige ontwerpen optreedt is technisch en aesthetisch niet bevoegd tot oordeelen, daar zij niet uit deskundigen bestaat, de heer van Liefland, inmiddels uit de commissie getreden, was de eenige architect er in!

Natuurlijk dat over een dergelijke wijze van handelen vooral in architecten kringen groote ontstemming is gewekt.

Het is een goede gedachte geweest van den Haagschen correspondent der N. Rott. Crt., van eene dergelijke voorbereiding van een der belangrijkste nieuwe gebouwen te 's Gravenhage, waarbij een niet deskundige commissie als jury optreedt, het oordeel van enkele Haagsche architecten te vragen. Van de gepubliceerde antwoorden vermelden wij de volgende:

De heer J. Limburg schrijft:

„Wat ik denk over de beoordeeling van de schouwburgplannen door de Schouwburgcommissie? Ge behoeft deze vraag niet aan architecten te stellen. Ze is van algemeene strekking. Vraag aan ieder, wien ge wilt, of hij het raadzaam vindt dat voortaan de schilderijen op de vierjaarlijksche, de antwoorden op de prijsvragen van de medische faculteiten, de legermanoeuvres, door leeken beoordeeld worden. En let op de expressie van zijn gelaat. En tracht dan aan uzelven niet te twijfelen.

„Waar men al niet toe komen kan. De raad achtte de Nederlandsche architecten niet bekwaam genoeg tot het maken der schouwburgplannen, maar diezelfde raad achtte 5 Nederlandsche leeken wel bekwaam genoeg tot beoordeeling van een arbeid, die, volgens hem, voor de vakmannen te zwaar was.

„Maar dat de beoordeeling zoo zou geschieden hebben de inzenders voorzit geweten. De schuld is bij hen. Zij hadden zich er niet toe moeten leenen tegen een honorarium dat, in verhouding tot wat het moest zijn, gelijk staat met een fooi, plannen in te leveren waarvan zij wisten, dat zij niet in handen gesteld zouden worden van tot oordeelen bevoegden".

De heer Johs. Mutters Jr. gaf als zijn oordeel, dat een schouwburg-commissie, wil zij met succes bij den Raad kunnen optreden, een rapport van een jury moet kunnen overleggen dat het gekozen ontwerp geheel esthetisch en constructief voldoet aan de eischen voor een modernen schouwburg voor de residentie als ook dat op die plaats een waardig gebouw voor onze stad verkregen kan worden.

De wijze waarop het thans ingediende voorstel tot den raad was gekomen, had zijn instemming dan ook niet.

Doordien hij zelf een ontwerp gemaakt heeft voor een nieuwbouw op de plek, waar de schouwburg thans staat, is hij door dit tot de conclusie gebracht dat nooit een schouwburg de residentie waardig, daar te maken is.

Een openbaar gebouw in de residentie dient niet tusschen huizen in te staan. Vooral geen schouwburg. Het bevreemdt hem dat de uitgenoodigde architecten niet tot gelijke slotsom gekomen waren.

De heer S. de Clercq:

„Naar mijne meening is reeds, de niet voldoend gemotiveerde uitnoodiging van juist deze deelnemers, niet breed gedacht. Evenmin komt het mij voor, dat tot het welslagen der plannen bevorderlijk is dat gemist wordt een technisch-estetische jury.

waarvoor de Schouwburg-commissie zelf. zich allerminst zal willen uitgeven. Zou bovendien nog, in plaats van een der deelnemers in vertrouwen te nemen, een soort combinatieplan uit de ingezonden ontwerpen worden gemaakt, (welke kans niet schijnt uitgesloten), dan geloof ik niet dat het resultaat vrij zal kunnen blijven van de bedroevende gevolgen van zulk een zonderlingen opzet."

De heer J. J. van Nieukerke:

De gronden, waarom buitenlandsche architecten zijn uitgenoodigd, moeten zijn, dat in Holland geen architecten gevonden worden, die reeds schouwburgen hebben gebouwd en daarin zoo doorkneed zijn, als de uitgenoodigden. Is het noodig gebleken, buitenlandsche specialiteiten uit te noodigen, wanneer er buitengewone bouwwerken moeten worden tot stand gebracht? Hebben de uitgenoodigden ook niet eens hun eersten schouwburg gebouwd? Had Garnier, vóór hij de Parijsche Opera zette, reeds veel schouwburgen gemaakt? Was dat niet zijn eerste? Bestaat niet de gelegenheid voor den Hollandschen architect, die een dergelijke opdracht krijgt, zich volkomen op de hoogte te stellen met schouwburgen en al wat daaronder behoort? Ons althans werd in het buitenland altijd bereidwillig gelegenheid gegeven, bestaande werken tot in onderdeelen te zien, en ook de Parijsche Opera bezochten wij indertijd tot in alle onderdeelen. Waarom moest nu de Hollandsche architect worden achtergesteld? Waarom moet buitenlandsche kunst en speciaal bouwkunst nog meer worden geïmporteerd dan thans reeds het geval is? Is het noodig, dat Nederland buitenlandsche moderne kunst binnenhaalt om tot voorbeeld te strekken? Is het wenschelijk en getuigend van liefde voor vaderlandsche kunst en kunstnijverheidsontwikkeling, dat de overheid groote kunstwerken doet bouwen door buitenlanders? Is het niet krenkend voor Holland, dat de overheid voorgaat, een brevet van onbekwaamheid aan den Hollandschen bouwmeester uit te reiken door hem voor dit bouwwerk te desavoueeren? Staan de Hollandsche bouwmeesters in het buitenland zoo laag aangeschreven, dat zij dit verdienen? Is de oud-Hollandsche kunst van de 16e af tot het einde van de 18e eeuw groot geworden door hulp van de overheid of omdat de overheid ook toen eigen landgenooten passeerde? Heeft men er al veel succes mee gehad, buitenlandsche bouwmeesters in Holland te laten werken? Zijn zij ook wel goed bekend met de Hollandsche eigenaardigheden?

Al deze en nog veel meer vragen rezen bij mij op, toen ik het besluit van de Haagsche schouwburgcommissie las. Hetantwoord moet de gemeenteraad geven.

Alle antwoorden zijn eensluidend in hun afkeuring, en wij scharen ons geheel aan de zijde van deze Haagsche architecten.

Tentoonstelling oud-Grieksche en Romeinsche Kunstnijverheid. Naar wij vernemen, zal in het gebouw der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam van 4 December tot 4 Januari e. k. eene tentoonstelling worden gehouden van oud-Grieksche en Romeinsche kunstnijverheid.

Dit is de eerste tentoonstelling van dien aard in ons land. Een twintigtal verzamelaars, allen Nederlanders, hebben inzendingen toegezegd.

Voor de inrichting der tentoonstelling vond het bestuur welwillenden steun bij den heer C. W. Lunsingh Scheurleer te 's-Gravenhage, terwijl de heer A. D. van Kerkwijk, directeur van het Koninklijk Penningkabinet, de installatie en beschrijving der munten op zich heeft genomen.

De expositie zal een vrij volledig overzicht geven van de ontwikkeling der Grieksche en Romeinsche Kunstnijverheid tusschen circa 1200 v. Chr. en de derde eeuw na het begin onzer jaartelling.

Prijskamp beeldhouwkunst. De jury, benoemd door de commissie van toezicht op de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, heeft verslag uitgebracht aangaande den in 1911 gehouden prijskamp in de beeldhouwkunst.

Zij heeft den gouden eerepenning waardig gekeurd aan den heer Th. van Reyn, geboren te Breda, en den zilveren aan den heer H. L. Krop, geboren te Steenwijk.

Bij Kon. besluit is toegekend aan Theodoor van Reyn de gouden en aan Hildebrand Lucien Krop de zilveren eerepenning, en is aan Th. van Reyn, voor het tijdvak van 1 December 1911 tot 30 November 1912, een jaargeld van ƒ 1200 verleend, bestemd om hem in de gelegenheid te stellen zich in de beeldhouwkunst te volmaken. *(St. Ct.)*

H. P. Berlage te New-York. De Correspondent te New-York van de *N. Rott. Crt.* schrijft d.d. 8 November:

Onze landgenoot, de bouwmeester H. P. Berlage, is hier gisteren aangekomen. Zijn faam was hem vooruitgesneld, want zoodra was de „Noorddam" niet vastgemeerd, of een troepje New-Yorksche journalisten ging de loopplank op, om onzen landgenoot te interviewen. Hij was echter de laatste om te denken dat de belangstelling hem gold, en ging dus bescheidenlijk naar de douanebeambten. De verslaggevers wisten hem spoedig te vinden, en toen begon de echte Amerikaansche ondervragerij. Wat Berlage wel dacht van de groote huizen, welke hij bij het inkomen van de haven had gezien? Of hij niet vond dat de Amerikaansche bouwmeesters genieën waren? Wat zijn eigen bouwmeesterlijke inzichten waren? Of hij niet de bouwmeester van het „Diamantwerkers-paleis" in Amsterdam was? Enz. enz. Nadat die ondervragerij was afgeloopen (een de verslaggevers schreef dat bijna alle openbare gebouwen in Nederland van den laatsten tijd door Berlage zijn gebouwd, een ding, dat deze overijverige reporter uit zijn duim zoog), waarbij Berlage voor zoover het de Amerikaansche bouwkunst betrof, waarvan hij toch nog zoo weinig had gezien, zich zeer gereserveerd uitliet, werd hij aan het onvermijdelijk kiek-proces onderworpen.

Wij zijn daarna met den heer Berlage aan den wandel gegaan, en hebben hem, op echt Amerikaansche wijze, in een paar uren alle in New-York bestaande bouw-climaxen eens vluchtig laten zien. Wij zullen later wel eens mededeelen wat Berlage's indrukken waren. Dit mogen wij thans wel zeggen: dat de Amerikaansche bouwstijlen in Berlage geen onverdeeld en vurig bewonderaar hebben gevonden.

Toen hij in zijn hotel was teruggekomen, maakten weer vele verslaggevers hun opwachting. Daaronder was een vrouwelijke collega, die kwam vernemen of de bouwmeester soms een voorstander of bestrijder was van . . . vrouwenkiesrecht.

„Heemschut". Het dagelijksch bestuur van den Bond „Heemschut" heeft aan den Raad der Gemeente Alkmaar een adres gezonden met het verzoek, geen reclames op het zoo schilderachtig Waagplein toe te laten, daar deze tot ontsiering zouden strekken. Ook aan den Raad der gemeente Vlissingen, die 31 October 1911 gemeentegrond beschikbaar stelde voor het plaatsen van een reclamebord, werd een adres gericht, waarin gewezen wordt op de ontsiering, die daarvan het gevolg zal zijn. Verzocht wordt in het vervolg geen gemeente-eigendommen voor reclame-doeleinden af te staan, om zoodoende zoowel aan andere gemeenten als aan particulieren een goed voorbeeld te geven.

Ziekenhuisbouw te Dordrecht. De heer Jan Stuivinga, architect te Zeist schrijft ons:

In *De Bouwwereld* las ik een uit uw blad overgenomen bericht inzake Ziekenhuisbouw te Dordrecht onder het hoofd „Oneerlijke concurrentie".

Waar door mij een ziekenhuis in Utrecht gebouwd zal worden, zou men mij daarin kunnen verdenken. Waar ik er geheel buiten sta, wilt u dit in uw blad wel even vermelden teneinde misverstand te voorkomen?

PERSONALIA

Bij den dienst der Gemeentewerken te Batavia zijn benoemd: als Adjunct-Directeur de heer D. Bolhuis, gemeentearchitect te Winschoten en als Opzichters en Teekenaars de heeren v. d. Schuit Jr. te Roermond; Bruins te Usquert (Gron.); Rooyakkers te Deurne en Baas te Haarlem.

31ste JAARG. – 2 DEC. 1911. – No. 48

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. v. d. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN. :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Vergadering Hoofdbestuur. — Uitbreiding Gebouw der Tweede Kamer. — Vergadering der Afd. Groningen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek. Een „prachtig" affiche voor de Vierjaarlijksche te Amsterdam, door J. Gratama. — Iets over den bouw van het Woonhuis van den Nederlandschen gezant te Peking, door Joh. G. Robbers, B. I. — Park Zorgvliet, door S. de Clercq. — Sociale Hygiène en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Vergaderingen. Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP WOENSDAG 6 DECEMBER TEN 10½ URE V.M. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Op de agenda komt voor o.a.:
Ingekomen stukken.
Mededeelingen van den Voorzitter.
Uitloting 4 aandeelen der 3% leening.
Statuten en Alg. Huish. Reglement.
Herziening ledenlijst.
Reglement Commissie van Onderzoek.
Indeeling Nederland in Correspondentschappen.
Ingekomen klacht betreffende provisiemisbruik, met verzoek van te treffen maatregelen.
Maatregelen tegen het nemen van provisie door architecten.
Maatregelen tot handhaving der Nationale Prijsvraag Regelen.
Proef onbrandbaar rieten en strooien dak.
Rapport Bouwbedrijven in 1911.
Opwekking deelname aan de Conferentie Bouwkundig Element Heimatzschutz.

UITBREIDING GEBOUW DER TWEEDE KAMER.

In zake de uitbreiding van het Gebouw der Volksvertegenwoordiging, in verband met de verruiming van de Kapelsbrug te 's Gravenhage, heeft het Hoofdbestuur het volgende adres ingediend:

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

dat het met veel instemming heeft kennis genomen, dat in zake de ruim opgevatte uitbreiding van de Gebouwen ter huisvesting van Uw College, welke gelegen zullen zijn langs den vastgestelden nieuwen verkeersweg en het Hofspui, meerdere Leden van Uw College, blijkens de Afdeelingsverslagen van de Waterstaatsbegrooting voor 1913, krachtig hebben aangedrongen op een waardige en afdoende oplossing van dit vraagstuk, waartoe ook behoort de verkrijging van de resteerende terreinen bij de Kapelsbrug;

dat, waar het hier betreft de huisvesting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal overeenkomstig de eischen des tijds, het Hoofdbestuur zich volkomen vereenigt met de meening, dat, ook in bouwkunstigen zin, de waardigheid van den Staat een afronding van het complex en de verkrijging van de terreinen bovenbedoeld, vraagt;

dat, wanneer de onderhandelingen over deze verkrijging ontijdig zijn afgebroken, zooals verluidt, het Hoofdbestuur Uw College dringend in overweging geeft, alsnog te willen bevorderen, dat het complex Landsgebouwen, dank zij de verkrijging der terreinen van de Kapelsbrug, zich ook daar ter plaatse waardig zal kunnen vertoonen.

't Welk doende, enz.

voor het Hoofdbestuur voornoemd:
A. SALM G.Bzn.,
Voorzitter,
J. GRATAMA,
Secretaris.

AFDEELING GRONINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Op 25 November heeft de afdeeling Groningen hare eerste bijeenkomst in dit seizoen gehouden. Zooals in de laatste jaren gebruikelijk is geweest, gaf de voorzitter in deze vergadering eenige beschouwingen ten beste in verband met indrukken dezen zomer op verschillende wijze opgedaan.

Spreker begon daarbij met in herinnering te brengen de reorganisatie der Maatschappij, tot stand gebracht in de laatste Meivergadering, eene reorganisatie, waarmede spreker in geenen deele sympathiseerde. Uitvoerig stond hij stil bij de verschillende bedenkingen, waartoe de herschepping tot vakbond aanleiding geeft. Terwijl het voor de Maatschappij aangewezen was om zooveel mogelijk allen, die belang stellen in de bouwkunst, tot zich

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

te trekken, stoot zij ieder af, die niet in den door haar bedoelden zin voor architect gelden.
Ook voor de afdeeling is de reorganisatie te betreuren. Deze wordt er door in ernstige moeilijkheden gebracht.
Alleen omdat spreker het vermoeden had, dat de tegenwoordige beweging slechts het karakter eener tijdelijke afdwaling had, beveelt hij aan toch de Maatschappij zoo mogelijk trouw te blijven.
De voorzitter ging daarna door met eenige beschouwingen te geven over het klassicisme in de bouwkunst. Aanleiding daartoe had hij gevonden in eene uiteenzetting van het klassicisme in het algemeen, voorkomende in de rede door Dr. H. Ph. Boissevain gehouden bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Universiteit te Amsterdam. Hij volgde daarbij den invloed der Grieksch-Romeinsche kunst op den bouwstijl van af het ontstaan der Renaissance om ten slotte tot de conclusie te komen, dat ook voor onzen tijd het klassicisme nog van groote beteekenis is.
Een merkwaardig verschijnsel scheen het hem, dat in den stedenbouw ook het klassieke principe weer op den voorgrond treedt. Brinckmann bepleit in zijne studie „Deutsche Stadtbaukunst in der Vergangenheit" terugkeer in dien geest. Ook Mawson kan zich niet vereenigen met het historiseerende genre.
De bezichtiging van het werk van laatstgenoemde „civic art" gaf aanleiding de aandacht te schenken aan het daarin voorkomend ontwerp van den auteur voor den tuinaanleg bij het Vredes-paleis.
Dit laatste onderwerp bracht den spreker onwillekeurig tot de September-vergadering, waaraan hij mede nog eenige woorden wijdde.
Het bleek bij de discussie, die hierna volgde, dat de geheele vergadering de wijzigingen in de Statuten der Maatschappij gebracht evenzeer betreurde als de Voorzitter. Het voortbestaan der afdeeling op den bestaanden voet werd onmogelijk geacht. Ook voor haar werd een reorganisatie noodig geoordeeld, maar ernstig werd betwijfeld of daarbij de band met de Maatschappij behouden zou kunnen blijven. Besloten werd dit vraagstuk in de volgende vergadering aan de orde te stellen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XXVIII

DOOR J. GRATAMA.

EEN „PRACHTIG" AFFICHE VOOR DE „VIERJAARLIJKSCHE" TE AMSTERDAM. De Vierjaarlijksche tentoonstelling van kunstwerken van levende Meesters, welke in 1912 te Amsterdam gehouden zal worden, is een dankbaar onderwerp om in een affiche te worden vertolkt. Ten eerste kan de ruim opgevatte bedoeling, namelijk een overzicht te geven van wat in de laatste jaren in de cultuurlanden van Europa op het gebied der beeldende kunsten is gewrocht, een modern en begaafd sierkunstenaar een krachtige en hooge inspiratie geven; ten tweede heeft de moderne decoratieve kunst in Nederland vele knappe beoefenaars, zoodat met recht iets goeds verwacht kon worden van de affiche voor deze tentoonstelling.
Ik geef U echter te raden, wat de Regelingscommissie die, let wel, voor het overgroot gedeelte uit kunstenaars bestaat, bij meerderheid van stemmen besloten heeft, als affiche te gebruiken; en op welke wijze zij — met voorbijgaan van de goede reclameplaat-kunst in ons land, ja met negeering van heel de jonge en krachtig opbloeiende hedendaagsche decoratieve kunst — als iets origineels, als een geniale vinding den fijnen kunstgeesten waardig, de Vierjaarlijksche in haar affiche zal doen vertegenwoordigen . . . ,
Gij raadt het niet! Het lijkt ongelooflijk, ja, het *is* ongelooflijk, maar toch wordt het mij van de meest betrouwbare zijden verzekerd: het affiche zal bevatten . . . . . een sepiateekeningetje van Rembrandt, flink vergroot, waaromheen het opschrift?!

Waarde lezer, als gij van Uw lachen bedaard zijt, laten wij het dan met elkaar eens zijn, dat dit geval is om te lachen, wanneer het niet zoo treurig ware!
Laten wij ons eens even goed rekenschap geven van een dergelijk affiche:
Ten eerste is het bedroevend, dat de kunstenaarsleden van de Regelingscommissie op deze wijze Rembrandt's kunst schenden. Het bedoelde sepia-teekeningetje stelt voor de Westertoren te Amsterdam, en is, naar ik schat, ± 10 bij 15 cM. groot; het behoort tot de fijn gevoelde, intieme teekeningetjes van Rembrandt, zooals hij deze gewoonlijk maakte; het heeft natuurlijk in geen enkel opzicht iets van een decoratieve plaat, en wordt bij de voorgenomen aansprakelijke vergrooting, als kunstwerk geheel van karakter gewijzigd.
Men moet al heel weinig kunstbegrip, beter gezegd, kunstgevoel en het daarbij passend gebrek aan eerbied voor Rembrandt hebben, om zoo iets goed te keuren.
Ten tweede is een dergelijk affiche het tegenovergestelde van een goede, stijlvolle vlakversiering, het tegenovergestelde dus van een goed affiche. Om een impressionistisch schetsje van Rembrandt, dat uit zijn aard realistisch is in den zin van niet-gestyleerd, voor een vlak versiering te gebruiken, is principieel onjuist, en in hoogeren zin volkomen onartistiek. Het is haast ongelooflijk, dat de Regelingscommissie blijkbaar zelfs het bestaan eener gezonde, krachtige, moderne reclameplaat-kunst niet kent, of de waarde ervan niet begrijpt. Waarom zelf gemodderd op een gebied, dat men niet meester is, en waarom niet een der bekwame Nederlandsche sierkunstenaars gevraagd, zooals bijv. Roland Holst, die met zijn fraaie en goed opgevatte reclame-platen voor Marsias, Lucifer, enz. terecht zoo veel eer heeft behaald?
Ten derde zou het voor een Stedelijke, Internationale Kunst-tentoonstelling waardiger zijn, geen affiche te nemen, dat bestaat uit een, op de een of andere fotografische wijze verkregen, vergrooting. Een openlijk en algemeen bekeken plaat als een affiche is, moet, vooral waar het hier een zoo belangrijke *kunst*-tentoonstelling betreft, zelf een *kunstwerk* van beteekenis zijn; en in verband hiermede moet ook een kunstvol procédé worden uitgekozen, bijv. lithografie, door den ontwerper *zelf* geteekend.
Ten vierde is het volkomen onbegrijpelijk, waarom deze *moderne* en internationale tentoonstelling als reclame een teekening van *Rembrandt* moet hebben?!

Wij achten het overbodig, meerdere kritiek te geven op een dergelijk affiche, dat zijn ontstaan te danken heeft aan het Dagelijksch Comité van de Reg. Comm., bestaande uit de heeren C. L. Dake, C. W. H. Baard, Abr.

HET WOONHUIS VAN DEN NEDERLANDSCHEN GEZANT TE PEKING.
Architect JOH. G. ROBBERS.

HET BOUWTERREIN. Links op den achtergrond het dubbel woonhuis voor den Secretaris-Tolk en den Kommandant.

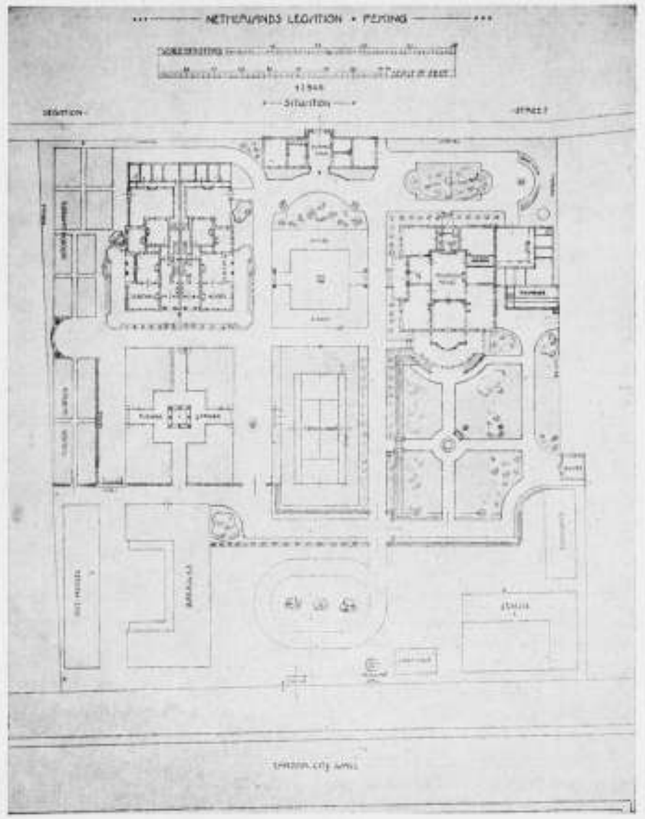
HET BOUWTERREIN VAN DE ANDERE ZIJDE GEZIEN. Links het Chineesche gebouwtje bewoond door den Architect.

HET WOONHUIS VAN DEN NEDERLANDSCHEN GEZANT TE PEKING.
Architect JOH. G. ROBBERS.

Hesselink, E. W. Moes en Gerard Muller. Te hopen is, dat alsnog een andere wijze gevolgd zal worden, om tot een goed affiche te geraken. Want anders zal deze Rembrandtplaat door velen bespot worden, en in de eerste plaats door ons, architecten, die daartoe vooral recht hebben. Immers, dank zij de overheerschende macht van de impressionistische schilders in de Regelingscommissie zijn de architecten uit deze Vierjaarlijksche gedreven.
En het is voor de architecten nu een voldoening dat de schilders, met hun affiche een ongehoorde blunder dreigen te begaan, welke blunder door de architecten, zoo zij nog in de Commissie zaten, zeker met alle kracht zou zijn tegengehouden.
Eerlijkheidshalve zij vermeld, dat een zeer sterke minderheid in de Commissie tegen dit affiche was.

Èn uit het brute en onrechtmatige optreden der Commissie tegen de bouwkunst, èn uit genoemd affiche blijkt ten duidelijkste, dat er meerdere personen in de Commissie zitten, die voor hun taak ongeschikt blijken te zijn. Aan deze Vierjaarlijksche is weinig meer te veranderen; maar wij dringen er ten sterkste op aan, dat bij een volgende Vierjaarlijksche deze personen uit de Regelingscommissie geweerd zullen worden.

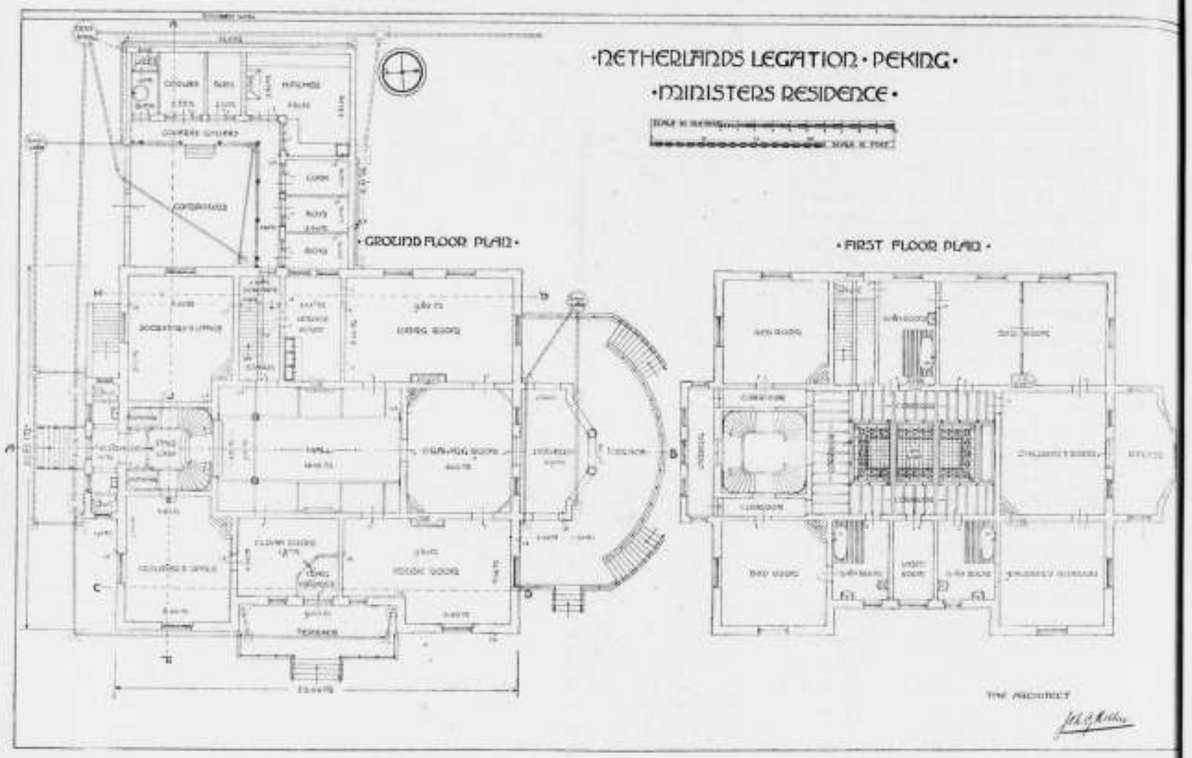

SITUATIE VAN DE NEDERL. LEGATIE GEBOUWEN.

IETS OVER DEN BOUW VAN HET WOONHUIS VAN DEN NEDERLANDSCHEN GEZANT TE PEKING.

door JOH. G. ROBBERS. *B.I.*

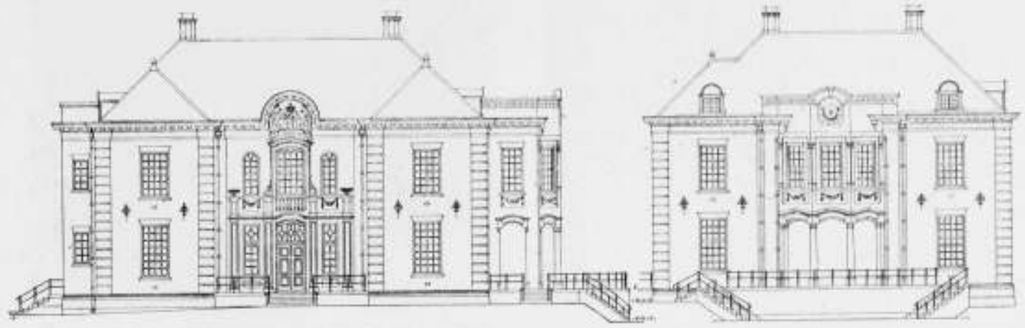
Begin April 1907 vertrok ik naar Peking, onder mijn arm een fonkelnieuwe stukkentasch, waarin de waardevolle dokumenten van den verdienstelijken genie-kaptein Proper: planteekeningen, tot-in-finesses-gespecificeerde begrooting en uitgebreide nota's van toelichting voor een complex van gebouwen op het Nederlandsch gezantschapsterrein te Peking, door dezen heer in 1901 aldaar vervaardigd en sindsdien voor een deel uitgevoerd naar op dit projekt gebaseerde nieuwe teekeningen van de Engelsche architecten Adams & Knowles, gevestigd te Tientsin.
Gewacht werd nog steeds met de uitvoering van het woonhuis voor den gezant en het poortgebouwtje, dat toegang moest geven tot het legatie-terrein, waarvoor ook de heer Dr. P. H. J. Cuypers een plan met begrooting gemaakt had, waarvan men echter meende te moeten afzien om de te groote kosten.
Met de opdracht nu deze zaak zoo spoedig mogelijk op te gaan knappen werd mij alleen als eisch gesteld de kosten der uitvoering van dit gebouw, — naar een voorloopig door den minister van buitenlandsche zaken goedgekeurd schetsje van mijzelf —, te doen blijven onder de voor dezen bouw beschikbare som geld, te weten *f* 120.000.—, overschot van de door het Chineesche gouvernement betaalde schadeloosstelling voor de door ons tijdens den Bokseropstand van 1900 geleden materieele verliezen.
— Wat ik vond, toen ik eind Mei 1907 op ons legatieterrein arriveerde? De twee hierbij gereproduceerde photo's geven er een goed idee van.
Het oordeel over de architectuur van het dubbel-woonhuis, — bedoeld voor den secretaris-tolk der legatie en den kommandant van de legatiewacht, eertijds gevormd door 40 en allengs minder mariniers, tot de wacht ge-

HET WOONHUIS VAN DEN NEDERL. GEZANT TE PEKING. Architect JOH. G. ROBBERS.
Plan beganegrond en verdieping. Schaal 1 op 300.

heel opgeheven werd in Mei van het vorig jaar —, ik laat dit gaarne aan de lezers van dit artikel over; begrijpelijk is het, naar ik hoop, dat ik voor het maken van het definitief projekt voor het woonhuis van den gezant en het poortgebouwtje besloot mijn eigen weg te gaan.

Of ik nu maar dadelijk aan den slag kon gaan en aan mijn bestekteekeningen beginnen? Geenszins! Om te beginnen moest een van de vijf op ons terrein nog aanwezige Chineesche huisjes, die eertijds deel uitmaakten van een grooten tempelaanleg en reeds bewoond geweest door verschillende heeren van het Nederlandsch legatiepersoneel, maar weer geheel vervuild, gereinigd worden van stof en schorpioenen en inwendig in orde gebracht om mij een werkkamer en een slaapkamer te verschaffen, een voorproefje van Chineesche bedrijvigheid. Eenmaal echter daar geinstalleerd, voelde ik mij een heer in dit aardige eigen huisje. In dien tusschentijd kon ik mij wat inleven in de toestanden en orienteeren op eigen terrein. Dagelijks, in den namiddag, dronk ik thee met den zoon van den Chineeschen schrijver onzer legatie, — een intelligent uitziend jongmensch, dat echter niets dan zijn eigen taal kon spreken, — met het doel te trachten wat van de Chineesche taal te leeren. Het duurde echter lang eer mijn oor eenigszins gewend was aan de alervreemdste klanken, die ik te hooren kreeg, en veel moest met gebaren en met papier en potlood gewerkt worden, eer ik enkele woorden na kon zeggen, er de beteekenis van vattend. Bijzonder animeerend werkte echter dit eerste begrip, en veel plezier heb ik beleefd van de ongeveer een driekwart jaar voortgezette „lessen". — Waartoe ik mij die moeite gaf? Wel, wie zei mij dat de aannemer van het werk geen Chinees zou worden, al had ik, naast een zevental Chineezen, een drietal Europeesche aannemers van Peking, Tientsin en Tsingtau op het oog? — Mijn raadslieden in zake de aannemingskwestie, in zake de voor mijn gebouw te gebruiken materialen, (die ik èn om de geringere kosten, èn om de merkwaardigheid liever uit de omgeving van Peking betrok dan uit Europa), en in zake de wijze waarop het bestek, in 't Engelsch, in elkaar te zetten, vond ik hoofdzakelijk in een Amerikaansch civiel-ingenieur, die voor het Chineesche gouvernement het nieuwe Wai-Woe-Poe-gebouw (departement van buitenlandsche zaken) onderhanden had, in een Captain van de Royal Engineers, architect van kazernes en een hospitaal voor de Engelsche soldaten, en in een Duitsch opzichter van de internationale gemeentewerken in het gezantschapskwartier. In den heer de

HET WOONHUIS VAN DEN NEDERL. GEZANT TE PEKING. Voorgevel en rechter zijgevel. Architect JOH. G. ROBBERS.

Waele, een ingenieur, die de kort van te voren voltooide Belgische legatiegebouwen naar de plannen van zijn vader, architect te Brussel, uitgevoerd had, en den titel van vice-consul van België droeg, vond ik weinig steun, — hij was meer met hart en ziel vice-consul dan bouwmeester.

Wat de keuze dier materialen betreft, zoo was ik voor den baksteen op het Chineesche fabrikaat aangewezen, een fabrikaat, dat in kwaliteit nog achterstaat bij het minst bruikbare „rood" van de Waal. Het is dan ook algemeen gebruikelijk bij de Europeanen in Peking de baksteengevels geheel te verven, de voegen opnieuw uit te hakken en in te vullen met een papier-maché-achtige massa, tot smalle, rolronde voegjes verwerkt. Dit was evenzoo gebeurd met de gevels van de andere huizen op ons terrein, maar mij beviel de oranje-roode kleur en die kinderachtige voegjes niet bijster.

In een steenbakkerij te Chang-Hsin-Tien, een dorp in de buurt van Peking, waarvan een Oostenrijker de eigenaar is, liet ik probeeren of niet een beter resultaat te bereiken was door de steenen langer in den oven te laten dan gewoonte was, en werkelijk: dit lukte. Er kwamen zelfs steenen uit den oven, die bijna klinker-hard waren en blauwachtig-rood als sommig Hollandsch fabrikaat, en ik kontrakteerde nu met den fabrikant mij het benoodigde aantal dezer steenen tegen een overeengekomen prijs (: 14.50 mex. de 1000 = ± f 17.50) te leveren, te beginnen met Maart 1908. — Deze zelfde fabrikant bakte ook Bouletpannen, maar aangezien ik voor mijn daken leien prefereerde, trachtte ik deze te krijgen. En ook dat gelukte; weliswaar waren ze minder dun dan de leien, die de Belgische legatie uit België komen liet, maar zij betaalde dan ook veel meer en had bovendien nog de ergenis meer gebroken dan heel aan te krijgen.

Met de manier waarop ik aan het graniet voor sokkel, stoepen, terrassen, raamdorpels en afdeksteenen kwam, bofte ik buitengemeen. Juist zou n.l. een brug in het legatiekwartier, waarvan het bovenste bruggedek uit eeuwenoud licht-geel graniet bestond, verlaagd worden, en aangezien deze brug eigendom van de internationale gemeente in dat kwartier is, kon ik 90 M³, van dit graniet bemachtigen voor de luttele som van $ 16. — mex. de M³. Bovendien was die brug niet ver van onze legatie verwijderd, zoodat ook de kosten van aanvoer gering waren. En juist deze kosten vormen doorgaans de groote factor in de prijzen van Chineesche bouwstoffen, daar het vervoer meestal op zeer primitieve wijze, — op zware karren, door muilezels getrokken, of op kameelruggen —, en langs zeer slechte wegen geschieden moet. Een treurige ondervinding omtrent dit laatste feit deed ik later op, toen het witte marmer, — of eigenlijk een steensoort, die het midden houdt tusschen kalksteen en marmer —, zich maanden lang wachten liet, en ik de belangrijkste stukken van de gevels niet opbouwen kon zonder dit materiaal. De wegen buiten Peking waren door de hevige regens, dat jaar reeds vroeg aangevangen, (— de eigenlijke regentijd is Juli en Augustus —), zóó onbegaanbaar geworden, dat het vervoer totaal onmogelijk was.

— Vond ik mijn natuurlijke- en baksteen al ter plaatse, voor het hout moest ik naar het buitenland, en een der laatste dagen voor de inlevering der biljetten door de uitgenoodigde aannemers, veranderde ik het voor het meerendeel in het bestek voorgeschreven „Choe-Moe", een inlandsch houtsoort, in teak-hout (— van Saigon —), terwijl voor balken, vloeren, kaphout, enz. Oregon pine voorgeschreven bleef, en voor vijf parketvloeren Japansch-eiken. — Het maken der houten rolluiken voor de ramen, zoo gewenscht om de felle winterkou buiten te houden en 's zomers als jalousie dienst te doen. — de maxima en minima temperaturen in Peking bedragen ± 115° en 0° Fahrenheit —, dorst ik echter ter plaatse niet aan, en liet deze dus uit Holland komen, van de firma Janssen Wayers te Tilburg.

Laat ik hier maar dadelijk een lijstje laten volgen van de zaken, die ik verder uit Europa komen liet:

Gegoten ijzeren stoephekken, gesmeed ijzeren geveleankers, kapstokken en een haard, een gepolychromeerd

HET STAMPEN VAN HET „CHINESE CONCRETE".

KAMEELEN, GEBRUIKT VOOR DEN AANVOER VAN ENKELE MATERIALEN.

koperen Nederlandsch wapen en een koperen kroon voor electrisch licht, van de firma Braat te Delft.
Glas-in-lood, hoofdzakelijk voor het bovenlicht in het plafond van de hal, van Gips te 's-Gravenhage.
Centrale verwarmingsmaterialen van de firma Huygen & Wessel te Rotterdam.
Electrischlichtkronen van de firma Stokvis te Arnhem.
Deur- en vensterbeslagen van de firma Zaeckel & Achenbach te Lübeck.
IJzeren binten en waterleidingsmaterialen van de firma Schwarzkopf & Co., importeurs te Tsingtau (— hoofdplaats van de Duitsche nederzetting in Kiautschou —).
Materialen voor de electrisch licht-aanleg van de firma Arnhold, Karberg & Co. importeurs te Tientsin en Peking.
Als dakbedekkingsmateriaal voor het poortgebouwtje en de ten Oosten aan het woonhuis gebouwde bedienden-verblijven koos ik Chineesche roode en zwarte dakpannetjes, die als oud-Hollandsche pannen hol en dol over elkaar gelegd worden, echter geen neuzen hebben, waarmee ze aan latten opgehangen kunnen worden, en op een echt Chineesche manier op het dakbeschot „geplakt" worden met een dikke pap van kalk en vette aarde en gehakt stroo.
Wat de grondstoffen voor de mortelbereiding betreft, zoo vond ik die allen plaatselijk in goed-te-gebruiken rivierzand, een zeer hydraulische steenkalk, en cement, gefabriceerd te Tangshan.
Toen ik bestek en teekeningen gereed had en tot aanbesteding kon overgaan, waartoe ik zeven mij aanbevolen Chineezen en drie Europeanen uitgenoodigd had, was het resultaat dier ondershandsche aanbesteding dat de heer Brunner, Oostenrijker te Tientsin en Peking gevestigd, de laagste inschrijver was met een bedrag van 39150 Taels, en aangezien ik zeer goede informaties omtrent dezen aannemer gekregen had, — die o.a. ook de Oostenrijksche en Russische gezantschapsgebouwen gezet had —, droeg ik hem den bouw op. Dat mij de aanstelling door den heer Brunner van een Europeesch opzichter-uitvoerder, een landgenoot van hem, ook zeer toelachte, wil ik wel bekennen. Toch was degeen, die na Brunner het meest in aanmerking kwam om het werk te krijgen, èn om zijn capaciteiten als aannemer van Europeesch werk, èn om zijn niet te gek-hooge inschrijving (41500 Taels), de Chinees Soen-Koeo-Nan, die echter, als de meesten van die Chineesche aannemers, geen woord van een vreemde taal kende. De Duitscher Schmidt van Tsingtau scheen een slaatje te willen slaan uit een opdracht van de „Hohe Königlich Niederländische Gesandtschaft," en vroeg . . . . . 64600 Taels.
Begin April 1908 begonnen wij met de ontgravingen voor de fundeering van het huis en tegelijkertijd met de gedeeltelijke afbraak van het Chineesche huisje, dat de manschappen van de wacht aan het oude toegangspoortje tot het legatieterrein herbergde, en den bouw van het nieuwe in den weg stond. Alhoewel ik reeds vermoed had oude fundeeringsmuren van de op dat gedeelte van ons terrein gestaan hebbende groote Chineesche tempel te zullen moeten verwijderen, — nooit had ik gedacht dat dit met zóóveel moeite gepaard zou gaan. De wijze van fundeeren zooals de Chineezen dit doen en eeuwenlang deden, om haar deugdelijkheid door alle in China bouwende Europeanen overgenomen, is het meest curieuse wat ik van de Chineesche bouwerij ken: Een mengsel van aarde (grond) en kalk, — in een volume verhouding van 2 op 1 —, wordt in een laag van ± 25 c.M. dikte uitgespreid in de fundeeringssloovenen onder voortdurende besprenkeling met water aangestampt tot ze ten slotte een dikte behoudt van 10 à 15 c.M. Daarop komt een tweede en een derde laag, en soms nog meer lagen van de zelfde dikte. Deze substantie waaraan de Engelschen den naam geven van „Chinese concrete" verhardt binnen korten tijd tot een zeer harde massa, en de stukken, waartoe een leger van koelies de bovengenoemde oude fundaties met veel moeite verbrokkelden, geleken, op de breuk bezien, meer op graniet dan op iets anders. Had ik in die dagen van de Duitsche gezantschapswacht hulp kunnen krijgen om de boel met behulp van dynamiet op te ruimen, ik had het stellig gedaan en mij het tijdverlies door het moeizame stukhakken met houweel bespaard. De kaptein, die hiertoe zijn toestemmig moest geven, was echter afwezig.

Bij die graverij werden nog op verschillende plaatsen beenderen gevonden, waarschijnlijk overblijfsels van de op deze plaats in 1900 gevallen boksers. De koelies waren slechts met veel moeite te bewegen die beenderen op te ruimen, — ze waren er doodsbang voor en dorsten ze niet met de handen beet te pakken.
— U nu van meet af aan den geheelen uit- en inwendigen bouw te beschrijven, — u te vertellen van de appreciatie, die ik voor veel accuratesse, vlug begrip en gewilligheid, door enkelen der Chineesche werklui getoond, hebben kon en van mijn ergenis over de eigenzinnigheid, domheid en vieze slordigheid van 't grootste deel van hen — u een beeld op te hangen van de misère, die ik ondervond bij de montage van de centrale verwarmingsinstallatie, (helaas koos ik een warmwaterverwarming, een slechte keus met het oog op de kolossale winterkou, die ontijdig vele radiatoren en buizen deed springen,) — of wel van den jammerlijken staat, waarin ik enkele leveranties uit Holland ontving (met name het glas-in-lood; wat kunnen ze daar handig pakken bij Gips!) — mij dunkt ik moet dit nalaten om niet de kans te loopen u schromelijk te vervelen. Van enkele werkwijzen wil ik u nog wat vertellen, — de bij dit artikel opgenomen foto's moeten dan de rest maar doen.
In het metselaarsvak hebben de Chineezen nooit uitgemunt, waarschijnlijk omdat de houtbouw een veel grootere rol speelt in hun eigen architectuur. Hun gereedschappen zijn onvoldoende, en ze zijn er niet toe te bewegen die door Europeesche te vervangen. Stelt men zulke in hun handen, dan zijn ze na een paar dagen zoogenaamd kapot of verloren. 't Eenige, wat mij gelukt is hen te leeren, is het metselen langs den draad en met profielen, en later het gebruik van den voegspijker, [waarvan ik een aantal liet vervaardigen]. De messen, die ik hen verstrekte tot het knippen der voegen van het poortgebouwtje werden „verloren" en ik was, gelukkig niet tegen mijn zin, genoodzaakt de muren van het woonhuis platvol te doen voegen. Ook het goede metselverband was iets, wat er moeilijk bij hen inging. Wat ik echter in hun werkwijze niet tegen ging, integendeel in de hand werkte, was het aangieten van de baksteenlagen met een dun vloeibare mortelpap, niettegenstaande ze in een bed van dikke mortel gelegd werden. Dit gaf wel een vrij vieze smeerboel langs den binnenkant der muren, — voor den buitenkant werd zoo goed mogelijk gewaakt —, maar kwam zeer te gemoet aan het in de zomerhitte al te snelle drogen.
Wat het beeldhouwwerk in steen betreft, zoo werd daarvoor eerst een model in hout gesneden, dat, na genoeg overeenstemming met de teekening vertoond te hebben, zéér precies door de bekwame, maar langzaam werkende steenhouwers in het marmer geimiteerd werd. Die teekeningen, die tallooze details, ik moest ze allen zelf maken. Europeesche hulp daarvoor, uit Tientsin of Shanghai, had waarschijnlijk zeer duur betaald moeten worden. Ik probeerde het een poosje met een jong Chineesje, pas van een Engelsche missie-school, maar een bruikbaar teekenaartje van hem te maken zou mij alleen

HET POORTGEBOUWTJE TOEGANG GEVENDE TOT HET TERREIN DER NEDERL. LEGATIEGEBOUWEN.
(terreinzijde).

reeds al mijn tijd gekost hebben, en dus moest ik hem na een maand weer laten gaan.
Aangaande de versiering der wanden en plafonds van het interieur moest ik afzien van ingewikkelde ornamenten in pleisterwerk en gips. Wat ik in dien geest deed aanbrengen werd dus alles in hout gesneden en geverfd. De wanden werden, boven de lambrizeeringen in teak-hout, [— welke in de muziek- en ontvangkamer wit geverfd werd —], behandeld met waterverven, om mogelijk later tot onder de houten lijsten, waardoor zij in vakken verdeeld werden, met zijde bespannen te worden.
Ook als ververs munten de Chineezen anders niet uit. Liefst vermijden zij het gebruik van kwasten en wrijven de verven met een soort vaatdoekje, tot een rolletje ineengefrommeld, of met de vlakke hand op het houtwerk. Herhaaldelijk kwam dit voor als de opzichter en ik beiden even de hielen gelicht hadden.
Wat de watervoorziening betreft, zoo wordt dit uit een op ons terrein geboorde artesische put, door middel van een zuig- en perspomp, gedreven door een electrische motor, naar een grooten tank op den zolder van het nieuwe huis gebracht, van waaruit de verdeeling naar de verschillende tappunten in de verschillende huizen en in den tuin, — waar 5 hydranten aangebracht werden —, plaats heeft. Die tuin is op mijn initiatief aangelegd; ik vermoedde dat nooit van eenigen systematischen aanleg zou komen, indien dit overgelaten werd aan de opvolgende bewoners van ons gezantschapsterrein. Wie zou de kosten van $ 2500.— mex. (= ± ƒ 2750.— in dien tijd), waarin begrepen de waterleiding in den tuin en de plantenkas in den Z.O.-hoek van het nieuwe huis, op zich genomen hebben? Gelukkig dus maar dat ik van den minister van buitenlandsche zaken toestemming voor den aanleg ontving.
's Winters wordt het water in den tank door middel van daarin geblazen stoom, ontwikkeld door een daartoe in het sousterrain opgestelden stoomketel, verwarmd; hierdoor wordt ook de bevriezing van het water in de buizen voorkomen. Bij elk bad staat bovendien

een met kolen te stoken geiser, teneinde zich 's zomers ook warm badwater te kunnen verschaffen.
De electrische lichtstroom komt van een Europeesche Centrale in de gezantschapswijk. Een tijdlang zijn wij aangesloten geweest aan de Chineesche electrische Centrale, (waar een Europeaan bedrijfsingenieur is; tot het voorjaar van 1910 was dit een Hollander, de heer Van Assum, helaas in April van dat jaar te Peking gestorven), maar hun prijzen waren duurder dan van de Europeesche Centrale.
Indien ik u nu nog vertel dat het totaal der bouwsom, met inbegrip van den tuinaanleg, eenige haarden en alle electrische lichtkronen, etc. ± *f* 95000.— heeft bedragen, waardoor nog zoo'n aanzienlijke som van de beschikbare gelden overbleef dat aan meubileering door het Rijk gedacht kon worden, — die meubels werden deels in Tientsin gemaakt in Brunners werkplaatsen, en kwamen deels uit Holland —, en dat ik, toen ik in Juni van het vorig jaar Peking verliet, het huis bewoond door den gezant heb achtergelaten, dan meen ik hiermee aan het einde te zijn van mijn relaas, waarmee ik reeds te lang uw tijd in beslag nam.

Den Haag, October 1911.

PARK ZORGVLIET.

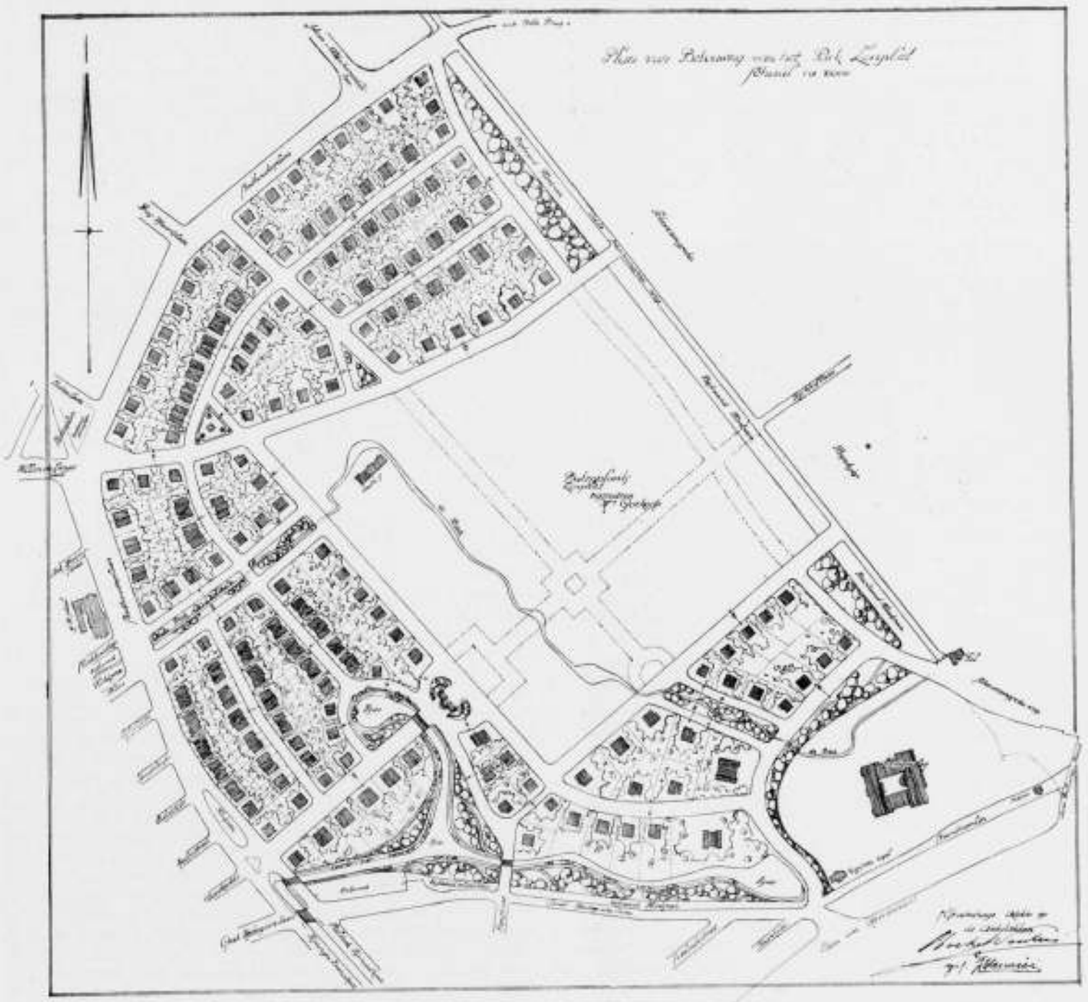
MEMORIE VAN TOELICHTING tot het Plan van Bebouwing van het Park „ZORGVLIET" te 's-Gravenhage.
Bij het ontwerpen van het plan, volgens bijgaande teekening, is het door den Gemeenteraad goedgekeurde Uitbreidingsplan van *'s Gravenhage*, als grondslag aangehouden, met inachtneming tevens van de door Burgemeester en Wethouders uitgebrachte en door den Gemeenteraad goedgekeurde antwoorden op het door de Maatschappij „Het Park Zorgvliet" ingediende bezwaarschrift tegen het Uitbreidingsplan, welke antwoorden zijn opgenomen Sub I in N°. 603 van de Bijlagen van de Handelingen van den Gemeenteraad van 1911.
In overeenstemming met de door Burgemeester en Wethouders in hun antwoord, Sub I ad 1um en 2um van bovengenoemde Bijlage, herhaalde meening van den Heer Berlage, is *„een open bebouwing op ruime schaal, zoodat de stichting van een monumentaal Villapark het einddoel moet zijn"* bij dit plan geheel in het oog gehouden.
De hoofdwegen van het Uitbreidingsplan zijn zooveel mogelijk behouden, de uit aesthetisch oogpunt wenschelijk geachte, daarin gebrachte wijzigingen, waarbij ook de economie van exploitatie in het oog is gehouden, werden bovendien noodzakelijk door:

1°. het intact houden van het aan Mr. A. E. H. Goekoop behoorende middengedeelte van „Zorgvliet", waarmede in het uitbreidingsplan niet geheel rekening is gehouden;
2°. den aanleg van wegen *onmiddellijk grenzende* aan 3 zijden van dat middengedeelte, welke wegen in het Uitbreidingsplan *op die plaats niet* voorkomen, doch waarvan de aanleg door Burgemeester en Wethouders, in hun bovengenoemd antwoord, ad 3um (3e alinea), als mogelijk in het vooruitzicht wordt gesteld;
3°. het om haar natuurschoon noodig geachte behouden blijven van de Beek met den aanleg van plantsoen ter wederzijden, en het behoud van eenige daarbij bestaande fraaie boomgroepen, speciaal in het gedeelte bij het Vredespaleis, welk een en ander, als middengedeelte van de betrokken hoofdwegen, van zelf de richting van die wegen aangeeft;
4°. de opschuiving N.-O.-waarts van een der hoofdwegen, teneinde er voor te zorgen, dat de uit de Prins Mauritslaan komende N.-W.-winden, niet onbelemmerd in dien hoofdweg kunnen doordringen.

Bij het projecteeren van de wegen is door de ontwerpers, in overeenstemming met de daarvoor door de Directie der Gemeentewerken gegeven aanwijzigingen, er naar gestreefd, de bestaande hoogten en laagten van het terrein zoo min mogelijk te veranderen. Na de goedkeuring van het plan kunnen de hellingen van de wegen nader in overleg met de Gemeente worden vastgesteld.
De secundaire wegen zijn ontworpen zooals voor het verkrijgen van behoorlijk verband tusschen de wegen en van een practische verkaveling in villaterreinen noodig werd geacht. In afwijking van het Uitbreidingsplan is, mede om het onderling verband tusschen de secundaire wegen niet te verbreken, het sportterrein vervangen door twee blokken villaterrein.
Voor verharding van de wegen zou, met het oog op het karakter van villapark, ongetwijfeld een z.g. mac-adam bedekking, ook van de rijpaden, het meest wenschelijk zijn. Evenwel heeft deze, voor de rijpaden, het bezwaar van stofvorming in den zomer en van slikvorming in den winter.
Na rijpe overweging wordt daarom voor alle hoofd- en secundaire wegen, in de rijpaden bestrating met Waalklinkers en in de trottoirs verharding met mac-adam, afgesloten door hardsteenen of granieten trottoirbanden, voorgesteld.
Keibestrating wordt, om het geraas door rijtuigen, waar *rustig* wonen in een villapark een der hoofdvereischten is, absoluut ongeschikt geacht, en is bovendien in dit plan niet noodig, omdat geen der wegen het hoofdverkeer opneemt, dat door de omliggende wegen (Scheveningsche Weg, Stadhouderslaan, Laan van Meerdervoort) wordt geleid.

Op alle wegen van het plan is een boombeplanting van 2 rijen en zijn voortuinen van 8 M. diepte, aan beide zijden van die wegen ontworpen. Door deze voortuinen wordt tusschen de rooilijnen van de *bebouwing* overal een verbreeding met 16 Meter van de wegen verkregen, waardoor zoowel de wegen van 14 M. breedte (met inbegrip van de voortuinen 30 M. breed), evenals de breedere wegen, met 2 rijen boomen beplant kunnen worden.

Wegen van 20 M. breedte bevatten 2 bestrate rijpaden, breed 4.25 M.; 2 mac-adam trottoirs, breed 3 M.; een met laag gewas beplant middengedeelte breed 5.50 M., bestaande voorloopig uit 2 rijen beplanting met een tusschenpad van 2.50 M. breedte, dat, in afwachting van latere bestemming als tramweg van het geheele middengedeelte, voorloopig voor wielrijderspad bestemd kan worden.
Wegen van 14 M. breedte bevatten een bestraat zijpad, breed 8 M. met twee mac-adam trottoirs elk breed 3 M.
De hoofdwegen langs de Beek hebben een totale breedte van 50 M., zijnde dezelfde breedte als die tusschen de rooilijnen van Waldeck-Pyrmontkade en Koningin Emmakade. Zij bestaan uit een beplant middengedeelte, waarin de Beek, te zamen met deze breed 27 M., 2 bestrate rijpaden breed 6 M., 2 mac-adam trottoirs langs het beplante middengedeelte, elk breed 2.50 M., en 2 dito trottoirs langs de voortuinen, elk breed 3 M.
De breedte van laatstgenoemde wegen wordt, met inbegrip van de voortuinen, 66 M. (het Stadhoudersplein is 70 M. breed); hierdoor kan een zeer schoon effect worden bereikt.
De teekening van de wegenprofielen strekt tot toelichting van het bovenstaande.
Ter verzekering van de instandhouding van de Beek en den vijver als open water, is het gewenscht, dat de Gemeente de verplichting op zich neemt die waterpartijen nimmer te doen dempen, noch overkluizen.
Langs den vijver zijn aan beide zijden voetpaden in den plantsoenaanleg ontworpen, om het water te kunnen bereiken. Hiervan is bij de langs den vijver gelegen Villaterreinen, grenzende met de achterzijden aan de Groot Hertoginnelaan, tusschen Banstraat en Laan van Meerdervoort, afgeweken. Een publiek voetpad langs dat gedeelte van den vijver, zou belemmerend zijn voor het vrij en ongestoord gebruik van die Villaterreinen en zou, het æsthetisch effect bepaald verstoren, daarentegen zal dat

effect zeer verhoogd worden door voor die Villaterreinen den bestaanden glacisvormigen afloop naar den kant van het water te behouden, waarvoor bij de exploitatie zal worden gezorgd. Aan de Gemeente kan evenwel het recht worden verleend tot het betreden van een strook van die Villaterreinen, van voldoende breedte ter bereiking van het water.

De over den vijver te bouwen bruggen worden gedacht te maken van gewapend beton. Ondergeteekenden wenschen het architectonisch deel van het ontwerp dier bruggen, in overleg met de hierna te noemen Commissie van advies aan te geven.

Voor het geheele plan is bebouwing met villa's ontworpen, op het hoekpunt aan de Stadhouderslaan bij den Scheveningschen weg wenschen ondergeteekenden voor den bouw van een hotel-restaurant gelegenheid te geven.

De onderlinge afstand tusschen de *enkele* villa's, is gedacht te bepalen op minstens 20 M., een gedeelte van het plan geeft gelegenheid tot bebouwing met *dubbele* en *drievoudige* villa's, waarbij gerekend is op een onderlingen afstand van minstens 15 M. voor de dubbele en van 10 M. voor de drievoudige villa's.

De diepte der ontworpen bouwblokken is zóó ruim genomen dat tusschen de achterzijden der villa's een groote afstand wordt verkregen; bij de hier ter stede bestaande villabebouwing is dit niet altijd in het oog gehouden.

Voor bijgebouwen als garages, stallen, enz., wenschen ondergeteekenden de bepaling te maken, dat die gebouwen op een diepte van minstens 30 M. uit de rooilijn van den weg moeten worden gebouwd.

De bebouwing met enkele, dubbele en drievoudige villa's is uit den aard der zaak in het plan willekeurig aangegeven. Bij de exploitatie van het plan wordt het recht voorbehouden ten deze vrij te blijven.

Voor plantsoenaanleg is, zooals de teekening aantoont, in ruime mate gezorgd. In samenwerking met de Beek en den vijver, en aansluitende aan de beplanting van de wegen en villaterreinen — voor welke laatstgenoemden de bepaling zal worden gemaakt, dat de bestaande boomen niet dan met toestemming van het Bestuur van de Maatschappij mogen worden gerooid — zal de plantsoenaanleg ongetwijfeld een zeer schoon en rijk effect bereiken. Tot het verleenen van die toestemming zal niet worden overgegaan dan nadat de noodzakelijkheid daarvan zal zijn gebleken. De bepaling omtrent het rooien van de boomen wenschen ondergeteekenden, bij de opheffing van het bestaan van de Maatschappij, als een erfdienstbaarheid ten behoeve van de wegen, op de villaterreinen te zien gevestigd.

De geheele oppervlakte van het bouwplan is 558298 M².

Hiervan is ingenomen door:

Villaterreinen	± 363122 M².	
Wegen	+ 113110 „	195176 M².
Plantsoen	± 67240 „	
Water	14826 „	
Totaal	558298 M².	

Hieruit blijkt dat de gezamelijke oppervlakte wegen, plantsoen en water (195176 M²), het 1/3 gedeelte (186133 M².) van de totaaloppervlakte van 558298 M²., met 8710 M². overschrijdt, waarvoor in verband met Art. 27 der Woningwet, 9043 × stel *f* 20.—, als waarde van het bouwterrein, *f* 180860.— door de Gemeente zou zijn te betalen; ondergeteekenden zijn evenwel genegen met een vergoeding van *f* 150.000.— door de Gemeente, genoegen te nemen.

Ter verzekering van een aan de eischen van schoonheid beantwoordende bebouwing, zal een commissie van advies, bestaande uit Architect-leden van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst worden benoemd, ter beoordeeling van de bouwkundige waarde van alle villa-ontwerpen en zal een prijsvraag worden uitgeschreven ter bekroning van de schoonste gevelontwerpen.

Een aanzienlijke vermeerdering van kosten voor de Gemeente, zou het gevolg zijn van het in het Uitbreidingsplan ontworpen Sportterrein. Dit terrein ter oppervlakte van ongeveer 28360 M², zou tegen den prijs van f 20.— per M². door de Gemeente zijn aan te koopen.

Bij het samenstellen van het plan is om deze reden en ook, zooals boven reeds is opgemerkt, omdat het onderling verband tusschen de wegen zou worden verbroken, het sportterrein door twee blokken villaterrein vervangen.

Hierbij is nog buiten beschouwing gelaten de vraag, of het reeds bestaande, op niet verren afstand gelegen sportterein, het maken van nog een sportterrein hier ter plaatse, niet overbodig maakt.

Ten slotte moge er hier de aandacht op gevestigd worden, dat door de bemoeiingen en ondergeteekenden, nu, eindelijk, het tot stand komen van een aan hooge eischen voldoend villapark „Zorgvliet", kan worden verkregen en verzekerd; doch dat de mogelijkheid daarvan, waarschijnlijk weer voor langen tijd zal zijn uitgesloten, wanneer de goedkeuring van dit plan door den Gemeenteraad onverhoopt niet vóór 15 December a.s. kan geschieden, omdat het door ondergeteekenden gevormde Consortium, zich niet langer dan tot dien datum financieel aan de zaak heeft verbonden.

Dientengevolge zouden ondergeteekenden niet meer in de mogelijkheid zijn zich voor de uitvoering van het plan te verbinden, waardoor het vooruitzicht op den aanleg van het villapark „Zorgvliet" in hetzelfde stadium van onzekerheid zou terugkeeren, waarin het zich nog steeds, tot op dit oogenblik, bevindt.

Z. HOEK en J. TH. WOUTERS,
Architecten.

'S-GRAVENHAGE, 7 November 1911.

BEBAUUNGSPLAN FÜR DEN PARK ZORGVLIET IN 'S-GRAVENHAGE.

Erläuterungsbericht. Der vorliegende Bebauungsplan, an welchem der Unterzeichnete im Auftrage der Direktion der *„Neuen Gesellschaft Zorgvliet"* die Ehre hatte mitzuwirken, umfaszt das Gebiet, welches von dem Oude Scheveningsche Weg, der Stadhouderslaan, der Groot-Hertoginnelaan und dem Grundstück des Vredespaleis umgrenzt wird und den herschaftlichen Park Zorgvliet in sich einschlieszt.

Als Unterlagen dienten:

Der vom Architekt Berlage verfaszte generelle Bebauungsplan der Auszenbezirke von 's-Gravenhage und einige mir vorgelegten Spezialpläne des inredestehenden Geländes.

Als festliegend waren zu betrachten:

1. Die an den Grenzen des Zorgvliet-Parkes herumlaufenden Straszen,
2. Die Strasze welche westseitig das Vredespaleis umzieht und einen schönbewaldeten Schutzstreifen an dessen Grenzen beläszt,
3. Ist die Gesellschaft kontraktlich verpflichtet den, an zwei Stellen das Projektgebiet durchquerenden „Beek" in seinen natürlichen schlängelnden Lauf zu belassen.

Ferner wurde aus einem der mir vorgelegten Entwürfe die Abtrennung eines bewaldeten Geländestreifens übernommen, der zur Verbreiterung des an dem Ouden Scheveningschen Weg sich hinziehenden Grundstreifens dient und bewirken wird, dasz der vollkommen landschaftliche Eindruck, den man beim Begehen des Scheveningschen Weg empfängt, vollkommen gewahrt bleibt.

Bezirkstellung. Das Bebauungsgebiet wird durch die in den Richtungen der Willem de Zwijgerlaan und der Danckertstraat projektierten Querstrassen, in 3 Teile zerlegt, die im Plan mit *Bezirk I, II und III* bezeichnet sind. Die beiden äuszern Bezirke I u III sind zu hochherrschaftlichem Villenanbau in *vollkommen offener* Bauweise ansersehen, und der mittlere Bezirk II zu einem Anbau in halboffner Bauweise, bei der mehrere, aber höchstens 3Villen. zu geschlossenen Gruppen vereinigt werden können.

Es soll mit dieser Verteilung den verschiedenartigen Bedürfnissen und Wünschen des bauenden Publikums rechnung getragen und zugleich erstrebt werden, dasz jeder Bezirk einen einheitlichen, seinem Wesen und seiner Bestimmung entsprechenden Charakter trage.

Die Lage der erstgenannten Querstrasse entspricht annähernd der des mir vorgelegten Planes, jedoch ist eine kleine Verschiebung nach Söden vorgenommen, weil die Willem de Zwijgerlaan, deren Verlängerung sie nunmehr bildet, sich mehr bei dem Zorgvliet-plan anschlieszt als der Statenlaan, der gegenüber sie im erstgenannten Plan mündet.

Zur Gewinnung rechtwinklicher Baublockecken, und um auch der Verkehrsrichtung der Statenlaan gerecht zu werden, erweitert sich diese Querstrasse an ihrer Einmündung in die Stadhouderslaan, wodurch zugleich ihre Verkehrsbedeutung recht angenfällig wird.

Bei der an zweiter Stelle genannten Querstrasse in Richtung der Danckertstraat, kommt jetzt die Verkehrsbedeutung noch wenig in Betracht, da sie gegen den Park Zorgvliet totläuft Wenn dieser jedoch in späterer Zeit einmal aufgeteilt werden sollte, was doch mindestens im Bereich der Möglichkeit liegt, dann erscheint die geradlinige Weiterführung dieser Strasse, bis zum Oude Scheveningsche weg, wie sie *in dem von Berlage entworfenen und vom Gemeinderat generell genehmigten Stadtplan* vorgesehen ist, als das Natürliche und Richtige, und dann wird sie zu einer wichtigen Verkehrsader werden, für welche die im vorliegenden Plane der Gesellschaft gewählte gerade Linienführung besser passen wird, als die in anderen mir vorgelegten Plänen vorkommende Form eines gewundenen und verzweigten Parkweges.

Zur Ueberwindung der an der Parkgrenze vorhandenen Höhenunterschiede im Terrain ist an ihrem Ende eine, mit der Ueberbrückung des Vijvers in architektonische Beziehung gebrachte — etwa mit einem Denkmalbrunnen zu zierende — Rampenanlage geplant, die dem Bilde der Strasse einen wirkungsvollen Abschluss geben soll.

Der Besprechung der übrigen neuprojektierten Strassenzüge möge die zuvorgenannte Bezirkstellung zu grunde gelegt werden, jedoch sei vorausgeschickt dasz überall ein klarer, übersichtlicher, den Bedürfnissen des Verkehres nach alle Richtungen gerecht werdender Organismus des Strassennetzes, *ferner* eine für den Anbau zweckmäszige Gestaltung des zwischen den Strassen verbleibenden Baulandes, *drittens* die möglichste Schonung schöner Baumbestände erstrebt, und dasz *schliezlich* die gute Raumwirking der Strassen mit wechselvollen Perspectiven an keiner Stelle auszer Acht gelassen wurde.

Es wurde dabei der Erfahrung Rechnung getragen, dasz sich das Strassenbild um so schöner gestalten wird, je zweckmäsziger und ruhevoller die einzelnen Häuser und Villengruppen sich stellen lassen, und dasz hierfür zu starke Strassenkrümmungen keineswegs als vorteilhaft anzusehen sind, denn für alle Gebäude, die an den convexen Seiten der krummen Strassen errichtet werden, ergiebt sich sowohl für den Anblick als auch für den Ausblick eine ungünstige Stellung.

Auch für den im Wachsen begriffenen Auto-verkehr bringen die vielvach gekrümmten Strassen manche Uebelstände und Gefahren mit sich.

Die Strassen im Bezirk I. Die, auch in anderen mir vorgelegten Plänen enthaltene 20 M. breite Querstrasse ist beibehalten, jedoch etwas nach N.O. verschoben. Dies geschah um ihr Schutz gegen den aus der Prins Mauritslaan strömenden Nordwestwind zu gewähren, und um den, im groszzügigen Plane von Berlage zum Ausdruck gebrachten Gedanken einer den Park Zorgvliet in der Längsrichtung durchziehenden Hauptstrasse wieder aufzunehmen. In seiner Richtung auf den Friedenspalast, dürfte ein solcher Strassenzug in fernerer Zukunft eine hervorragende Bedeutung gewinnen. Er lässt die schönsten Bestände des herrlichen Parkes, die das alte Herrenhaus umgeben, unberührt, wird aber einen wundervollen Einblick in dieselben gewähren. Dabei gilt natürlich als feste Voraussetzung, dasz diese Bestände, die als ein wahres Kleinod im Herzen der Stadt zu werten sind, auf alle Zeit erhalten bleiben.

Im übrigen sollte der Bezirk I zu einem ruhevollen Wohnviertel werden, und befreit bleiben wird von lebhaftem Durchgangsverkehr, der hier nichts zu suchen hat, und der durch die Strassen, welche um ihn herumführen, vollkommen befriedigt wird. Dies ist der Plangedanke dessen Verwirklichung durch die Lage der übrigen Strassen erstrebt wurde. Eine Aufteilung wie sie die mir vorgelegten Pläne aufweisen, erscheint aus Gründen der Rentabilität unannehmbar, denn bei ihr könnte von einer befriedigenden Gestaltung der Einzelgrundstücke nicht die Rede sein.

Die einen Kreisabschnitt bildende Diagonalstrasse würde zur Folge haben, dasz fast alle Baugrundstücke ein Keilförmige Figur und zum Teil eine Tiefe bekämen die weit über das Bedürfnis hinausginge, wodurch ihr Wert wesentlich herabgedruckt werden würde.

Die Baumbestände im Bezirk I sind gröszenteils nicht besonders schön und der Schonung wert *wo es sich hier doch nicht um die Anlage eines Waldparkes sondern um die eines Villenviertels handelt, in welchem die Architektur und schön gepflechten Hausgärten das Hauptwort zu reden haben werden.* Nur einzelne Bäume sind hier vorhanden, deren Verschwinden zu bedauern wäre. Diese befinden sich aber auszerhalb der geplanten Strassenflächen, und die Gesellschaft wird es sich angelegen sein lassen die Parzellierungen so vorzunehmen, dasz die besseren Baumexemplare und Baumgruppen als Schmuck der Privatgärten und zugleich zur Bereicherung des Strassenbildes bestehen bleiben können.

Die Einführung zweier kleinerer dreieckiger Zierplätze wird ein Weiteres dazu beitragen um das Durchwandern dieses Viertels genuszreich werden zu lassen.

Die Strassen im Bezirk II. Im Bezirk II tritt zu der schon besprochenen Querstrasse in der Richtung der Danckertstraat noch eine zweite Querstrasse, welche zweiarmig den „Beek" in sich schlieszt, hinzu. Zwar ist, wie schon bemerkt, die Gesellschaft dem jetzigen Besitzer von Zorgvliet gegenüber, kontraktlich verpflichtet den gewundenen Lauf des Baches bestehen zu lassen, es sei jedoch bemerkt, dasz nach Ansicht des Unterzeichneten, es schöner wäre und dem Charakter des Groszstadt mehr entspräche wenn der Wasserlauf begradigt und verbreitert würde.

Die inrede stehende Querstrasse hat, obwohl sie die Fortsetzung des Stadhoudersplein bildet, keine nennenswerte Verkehrsbedeutung, da sie gegen den Park totläuft. Die ihr gegebene Breite von 50 M. ist demnach reichlich bemessen und dürfte bei dem Anbau mit voraussichtlich nur niedrigen Häusern, ohne Schädigung einer wohltuend geschlossenen Raumwirkung, nicht gröszer gewählt werden.

Sportplatz. Sowohl in Plan von Berlage als in den anderen mir vorgelegten Plänen ist der Nördliche Teil des Bezirkes II zur Anlage eines groszen Sportplatzes ansersehen. Der Gesellschaft würde die Ausführung dieses Gedankens willkommen sein. Es dürfte jedoch in Frage zu stellen sein, ob der teure Ankauf dieses Platzes zu Sportzwecken zu rechtfertigen wäre, da sich bereits in der Nähe ein groszer Sportplatz befindet, der voraussichtlich auf absehbare Zeit den Bedürfnissen Genüge leisten wird.

Die Strassen im Bezirk III. Durch den Vijver, den in seiner gewundenen Gestalt dieses Viertel in sich schlieszt, und durch die Höhenunterschiede, die diesem Terrain eigen sind, ergiebt sich für die Bebauung des Bezirkes III ein ausgeprägt landschaftlicher Charakter.

Es wäre jedoch verfehlt mit den Strassenzügen jeder kleinen Unregelmäszigkeit des Terrains mit übertriebenen Krümmungen folgen zu wollen, wie dies in einigen der mir vorgelegten Pläne anscheinend beabsichtigt ist Dadurch würde alle Groszzügigkeit der Anlage verloren gehen, würden recht unglücklich gestaltete Bauflächen entstehen und würde eine Verlängerung der Strassenlinien bewirkt, die mit einem Verlust an Terrain für schöne Gartenanlagen gleichbedeutend sein würde.

Im vorliegenden Plan der Gesellschaft ist versucht einen guten Mittelweg einzuschlagen und neben der Berücksichtigung der Unregelmäszigkeit des Terrains doch eine gute Uebersichtlichkeit und Schlankheit in den Strassenzügen aufrecht zu erhalten.

Als wichtige Verkehrslinie ist der Strassenzug in Fortsetzung der Banstraat anzusprechen, und ist aus einem der mir vorgelegten Plänen mit nur geringer Abweichung in der Linienführung übernommen worden. Desgleichen der kleine Verbindungsweg, der

bald hinter der Brücke abzweigt und für Fuszgänger eine wesentliche Verkürzung der Verkehrsbewegung in nordöstlicher Richtung erbringen wird.

Der Vijver. Der Vijver, nebst dem ihn an der Groot Hertoginnelaan begleitenden Parkstreifen, wird an die Stadt abzutreten und der öffentlichen Obhut zu unterstellen sein.
Es ist aber, nach Ansicht des Unterzeichneten, nicht erforderlich auch an der Nordostseite des Vijvers einen öffentlichen Weg entlang zu führen, um damit eine fühlbare Begrenzung der demnächst städtischen Anlage zu markieren.
Solcher Weg würde nicht zur Verschönerung der Anlage beitragen; für den öffentlichen Verkehr ist er entbehrlich, und es wird der Anblick von der gegenüberliegenden seite an Reiz gewinnen, wenn schön gepflechte Gärten bis unmittelbar an das Wasser heranreichen.
Für die Stadt kann höchstens das Interesse vorliegen jederzeit an das Ufer herankommen zu können zum Zwecke der Instandhaltung des Uferrandes und der Reinhaltung der Wasserfläche. Hierzu wird es aber genügen wenn den Käufern der an den Vijver grenzenden Grundstüke die Verpflichtung auferlegt wird jederzeit den städtischen Arbeiter die zutritt zum Ufer zu gestatten, und die Gesellschaft wird gern bereit sein eine derartige Bedingung in die Kaufverträge aufzunehmen.
Um willkürlichen Veränderungen in der Uferlinie vorzubeugen, wird es genügen die Ufergrenzen durch feste Steine zu markieren.

Schluszwort. Mit der Umwandlung des jetzt ziemlich wüst und ungepflegt daliegenden Wald- und Buschgeländes in ein der Residenzstadt zu höchster Zierde gereichendes Villenviertel, hat die Gesellschaft eine grosze und verantwortungsvolle Aufgabe übernommen. Sie wird diese nur dann in voll befriedigender Weise lösen können, wenn die Rentabilität des Unternehmens sicher gestellt wird dadurch, dasz neben der Befolgung bewährter künstlerischer Grundsätze auch ein haushälterisches Umgehen mit dem wertvollen Grund und Boden nicht auszer Acht gelassen bleibt.
Der vorliegende Plan sucht in beiden Richtungen den Forderungen gerecht zu werden, die an einen guten Bebauungsplan zu stellen sind.

(gez.) Dr. Ingr. KARL HENRICI,
Professor der Architektur
an der Kngl. Techn. Hochschule in Aachen.

Men verzocht mij, en nog wel op korten termijn, met een enkel woord het nieuwe bebouwingsplan voor het Haagsche Park Zorgvliet bij de lezers van het Bouwkundig Weekblad in te willen leiden. Dit nu zou niet gemakkelijk zijn, wanneer ik niet als grondslag de hiervoor afgedrukte stukken mocht overdrukken ter ondersteuning bij een meer diepgaande beschouwing, dan de enkele opmerkingen hier voorgeven te zijn.
Voor hen die zich daartoe niet geroepen gevoelen dit overzichtelijk beschouwinkje.
Niet zal ik aanvangen met een geheele kroniek van de geschiedenis van Zorgvliet, want, beginnende met een van de eerste bezitters, n.l. vader Cats, zou ik niet kunnen nalaten menige leerrijke strophe uit zijn rijmen aan te halen, ten volle toepasselijk op het wèl en wee van dit park. In het eerste 2-tal eeuwen hoofdzakelijk wèl, heeft het wee de jongste 2 decennièn gekenmerkt.
Hoe zal onze beschouwing zijn van het plan, zooals het nu voor ons ligt?
Om dit te beoordeelen moeten we toch eerst de dichtst bijzijnde mijlpalen speuren van den weg, waarlangs dit plan tot ons is gekomen.

Behalve een reeks van ontwerpen, waarop ook af en toe in de stukken wordt gewezen, bestond er in hoofdzaak het plan Berlage. Dit plan was zeker lang niet verwerpelijk voor den buitenstaander, doch voor den exploitant des te meer. Wanneer de belangstellende lezer het Uitbreidingsplan-Berlage van den Haag nagaat (zie dubbel aflevering Tweemaandelijksch Tijdschrift Bouwkunst) dan zal hem dat ten volle duidelijk zijn. Sympathiek zwenken of strekken zich de wegen langs dun-gestrooide losse bebouwing, ook enkele meer monumentale gebouwen en een sportterrein zijn daar gedacht.
Indien echter de grondprijs-specialist de mogelijkheid der exploitatie overwoog dan werd het hem, ook zonder toepassing der aloude beginselen van over-over-overwinst, bang te moede. Waar zouden de koopers vandaan moeten komen, die zulke terreinen wenschten tegen zoo hoogen prijs, — nu Wassenaar reeds zoovele Hagenaars tot zich trekt? Een bevredigend antwoord kon niet worden gegeven, het doode punt was bereikt; want de gemeente, slechts dit plan eischende voor uitvoering, zou de onderneming weigerachtig vinden; en de exploitante, een ander plan ter goedkeuring eischende, zou de gemeente zien weigeren. En, hoezeer de gemeente op den duur aan het langste einde zou hebben getrokken, dit zou niet zonder slachtoffers hebben kunnen geschieden, hetgeen, vooral nu de gemeente zich het Park vroeger liet ontglippen, niet haar doel mag zijn.
Het voorloopige plan Berlage was goed, doch de omstandigheden beslisten, dat het slechts een schakel zou zijn tusschen verleden en toekomst. Zoo immers wijzigen zich steeds plannen voor stadsuitbreiding, ja zelfs moeten zij deswegen elke 10 jaren worden herzien.
Vóór 15 December staat nu de beslissing voor de deur, of het bovengenoemde doode punt zal worden verlaten en nieuw leven zal volgen. Wordt het plan zooals nu ter tafel gebracht goedgekeurd, dan zal volgens de inzenders, de gemeenschap en particulier meer genieten van Zorgvliet dan ooit het geval was, dan zullen schoonheid en nuttigheid elkaar de hand reiken — *zooniet*, dàn???

Nu eenige beschouwingen los van verleden, heden en toekomst over het plan zelf.
Allereerst de groote schaduwzijden die onafscheidelijk zijn van het gegeven.
De vorm van Zorgvliet, — hare halfcirkelvormige omgrenzing, vastgelegd door Groot-Hertoginne- en Stadhouderslaan en het schoonste gedeelte van Zorgvliet, haar ongeveer vierkante kern, vastgelegd door het privé-bezit van den Heer Mr. Goekoop — vormt *het* hoofdbezwaar.
Wie uwer voelt niet de ondankbare opgave deze vreemdsoortige gordel om die kern, een gordel die halfronde en vierkante omgrenzingen heeft, te moeten bestemmen voor stratentraceering en bebouwing? Welk een vraagstuk, men behoeft zich maar een oogenblik de vrije beschikking over het geheel voor te stellen om daarvan overtuigd te worden.

Alle kunstenaars die zich dan ook met dit bebouwingsplan hebben beziggehouden, zijn op dit bezwaar gestuit, ook zij die dit plan inzonden. Aangewezen is hier door de kern eenige rechte hoofdlijnen te trekken (verlengde van Kerkhoflaan en richting evenwijdig Scheveningschen weg) doch wat te doen met de Beek-straten die, in den gordel loopende naar het centrum, daarin toch estetisch behooren te worden opgelost? Hoe te doen met de kern-begrenzende straten die, wèl logisch doch niet vrij-gedacht ontstaan, later moeilijk met de middenpartij zijn te vereenigen? En welke zekerheid bestaat er, dat aan de bestemming over de kern mag worden vóórbeschikt?
A plus forte raison geldt deze schaduwzijde voor den overblijvenden gordel, zich alreeds daarin uitende dat ze in 3 wijken (Bezirke) is verdeeld, — wijken die wel is waar op verscheiden wijze en daardoor afwisselend zijn opgelost, maar die er op duiden, dat van een hoogere eenheid geen sprake kan zijn.
Hiermede zijn de mij opvallende schaduwzijden genoemd, waarbij ik duidelijkheidshalve nog toevoeg dat zij onafgescheiden en onoplosbaar aan het wezen van dit vraagstuk gebonden zijn; en den stempel drukken op welk plan van traceering van welken genialen stedebouwer dan ook.

De lichtzijden van het ingezonden ontwerp zijn echter velen, zij zijn bevorderd zoowel door de voor-ontwerpen, als door het juiste inzicht van de exploitante om Prof. Henrici's scherpziend oog, nog eens over de kwestie te laten weiden. Een handelwijze getuigend van groote tact tevens is er in gelegen hem te hebben geraadpleegd, omdat terecht een wereldroem van dezen stedenkenner uitgaat. Blijft het ook jammer dat Nederland, door de weinige oefening die het op dit gebied kan bieden, niet zulk een man herbergt, — dit mag ons niet doen verkleinen de verdienste van hen die hebben ingezien dat zonder de toevlucht tot eenigen modernen specialist, een onderwerp van *die* beteekenis niet mag worden beslist. Leven we niet in een eeuw van specialisten? Vernevelen niet de grenzen nu buitenlanders hier, en Nederlanders in 't buitenland worden geroepen, naar gelang hunner speciale begaafdheid?
Zoo is het m. i. niet zonder goeden uitslag getracht, in dit gedeelte van Zorgvliet zooveel mogelijk schoons te leggen, als er onder de gegeven omstandigheden in te leggen valt.
De bouwblokken zijn gunstig, diep en niet te veel doorsneden; de straten gescheiden in verkeers- en woonstraten zijn afwisselend van lijn en breedte en voor zoover mogelijk is de aansluiting met de omliggende wijken verkregen op doeltreffende wijze, de waterpartijen van vijver en beek brengen afwisseling evenals het peilverschil der terreingesteldheid en het behouden van belangrijke boomgroepen.
En, moge ook al de regen van huisjes op de bouwblokken van het plan neergedaald, wat zonderling lijken, men heeft rekening te houden, dat ook hier en daar grootere stukken ineens zullen worden verkocht aan particulieren *) (met verbod om ooit weer te parcelleeren? het ware te wenschen!) zoodat een afwisselende en waarschijnlijk hier en daar monumentale bebouwing niet is uitgesloten. Te waardeeren valt tevens dat de woningplannen wat hun estetiek aangaat zullen staan onder gebod van goedkeuring door een jury, waardoor al te onschuldige, al te woeste, of al te gewetenlooze vakgenooten eenigermate tot de orde kunnen worden geroepen. Voegt men daar nog aan toe een soort wedstrijd voor het schoonste bouwwerk dan moet men toegeven, dat de exploitante ver is van het type grondspeculant, zooals dat vroeger optrad, niet verder denkende dan àan, en ziende in eigen beurze.
De korte tijdruimte mij slechts gegeven ter kennisneming van de plannen vóór het ter perse gaan van deze inleiding, doet mij de hoop uitspreken dat ik mij niet bedrieg in mijn oordeel: dat hier niet zonder succès opgelost is een, hoe verleidelijk ook, toch zeker tevens min of meer ondankbare, opgave — een alleszins beziens-waardig geheel te ontwerpen. Zoodat ik hoop, dat binnen niet al te langen tijd de werkelijkheid nog moge overtreffen de verwachtingen naar aanleiding van deze plannen, niet alleen door mij, gekoesterd — en dus inderdaad hier de „zorg" zal „gevloden" zijn.
30 Nov. 1911. S. DE CLERCQ.

*) Zooals nu reeds blijkt uit het geprojecteerde restaurant hoek Scheveningsche weg-Stadhouderslaan.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

door J. L. B. KEURSCHOT.

XXX.

Woningtoezicht, in verband met de beteekenis van de verbetering der volkshuisvesting. Over dit onderwerp hadden wij het genoegen op Vrijdag 24 November j.l. in een buitengewone vergadering van de afdeeling Arnhem van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond een rede uit te spreken. Het verslag van die rede in de plaatselijke bladen hebben wij voor zooveel noodig aangevuld, om het hier thans te laten volgen:
Als men wil spreken over de verbetering van de volkshuisvesting, aldus ving spreker aan, dan moet men wel stilstaan bij een voornaam middel, dat tot verbetering kan leiden, en wel het woningtoezicht.
Het woningtoezicht is een sanitaire dienst, die echter veel ten achter staat bij de andere sanitaire diensten, als gemeentereiniging, slachthuis, gezondheidsdienst, ontsmettingsdienst enz. Deze laatste worden meer in het algemeen beoefend, terwijl het woningtoezicht niet zoozeer aller aandacht trekt, ja juist het meest optreedt in de arbeiderswijken.
Het woningtoezicht belast zich met de verbetering van woningtoestanden, waar dit noodig is en het spreekt daardoor van zelf, dat het in de eerste plaats zich beweegt in de arbeiderswijken. Voorts heeft het woning-

toezicht dit tegen, dat een dergelijke dienst geen winst afwerpt, geen penning in de gemeentekas brengt, integendeel veel geld eischt, vooral als deze goed is ingericht en met succes wil werkzaam zijn.
De andere sanitaire diensten treden op in de geheele bevolking: rijk en arm ziet en ondervindt hunne goede werking en tevens leveren zij ook eenige baten op; de liefde behoeft daar niet geheel van een zijde, n.l. van de gemeente te komen.
Het woningtoezicht bepaalt zich in hoofdzaak tot de arbeiderswijken en tot de arbeidersklasse. Dat deze dienst echter niet onbeteekenend, ja zelfs van veel beteekenis is, zal niemand, die ook maar eenigszins met de zaak op de hoogte is, willen tegenspreken.
Spr. citeert een artikel van zijn hand uit het „Bouwkundig Weekblad", waarin hij getracht heeft de antithese vast te stellen tusschen krotten en gezonde woningen.
Het hoofddoel van het woningtoezicht is dan ook wel: bescherming van de krotbewoners tegen het woningkapitaal. Vroeger was het krotbezit geen gevaar, doch na het in werking treden van Woningwet en het woningtoezicht is het iets anders geworden. Om thans uit die krotten nog 10, 15 of 20 % winst te maken, gaat niet zoo gemakkelijk meer en men is bevreesd geworden, dat het geld in gevaar komt.
Om aan te toonen, welk een reuzenkapitaal evenwel nog in arbeiderswoningen is gestoken, geeft spreker een reeks van cijfers, ontleend aan de verslagen van het woningonderzoek te Dordrecht, Delft, Arnhem; aan dat van de woningtelling te Amsterdam, enz.
Zoo bestonden in Amsterdam in 1909 nog 22000 één-kamerwoningen allen bewoond door meer dan zes personen; te Arnhem bleken bij het onderzoek van het woningtoezicht in Klarenbeek aanwezig te zijn 1958 woningen, waarvan 1083 beneden f 2 weekhuur blijven.
Na de inwerkingtreding van de Woningwet en door de waakzaamheid van het woningtoezicht is het woningkapitaal geen rustig bezit meer.
Hoewel degelijk door de woningwet de schrik is gekomen onder de huiseigenaren, bewijst spr. met iets voor te lezen uit een rede van het Eerste Kamerlid, den heer Van den Biesen, den pleitbezorger der huiseigenaren, waarin de Woningwet de schrik der huiseigenaren wordt genoemd, en de woningtoezicht-ambtenaren „dwarskijkers" heeten.
Met cijfers toont spr. aan, hoe in Amsterdam door het woning-toezicht, talrijke krotten moesten worden afgebroken, waarvoor betere woningen werden gebouwd, zoodat ook het gemiddeld aantal bewoners per huis langzamerhand minder wordt.
Ook de vooraan-staande mannen erkennen thans de uitstekende resultaten van het woningtoezicht; helaas moet ook worden erkend, dat er nog vele gemeentebesturen zijn, die door onwil en onkunde de verbetering der volkshuisvesting tegengaan.
Toch is deze dienst voor de volksgezondheid van het grootste belang, vooral ook met het oog op de sterfte en niet het minst op de kindersterfte.
Een onderzoek in Bremen b.v. toonde aan, dat de zuigelingensterfte aldaar van 1886 tot 1900 gemiddeld bedroeg 27.8 in een armenwijk, tegen gemiddeld 17.8 in een gegoeden-wijk.
Over het tijdvak 1901—1910 bedroeg de sterfte per 10.000 levend geborenen in het eerste levensjaar in de drie volgende, even talrijke groepen: rijk = 489; middenstand = 909; arbeiders = 2558.
In Amsterdam beliepen de sterftecijfers over de geheele bevolking en per 1000 in 1908 = 13.28; in 1907 = 13.40; in 1906 = 13.69; in 1905 = 13.84 en in 1904 = 15.12.
Nu is het verre van mij — aldus spr. — om de daling van het sterftecijfer naarmate de woningtoestand beter is en wordt, geheel op rekening van Woningwet en woningtoezicht te zetten; de *algeheele* sociale verheffing heeft dat gedaan.

(Wordt vervolgd).

VERGADERINGEN

BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

In een der zalen van American-Hotel te Amsterdam was dezer dagen door het bestuur van den Bond van Nederlandsche architecten eene vergadering belegd met fabrikanten en leveranciers van bouwartikelen, ten einde van gedachte te wisselen over de middelen die zouden kunnen worden aangewend ter bestrijding van het *provisie misbruik*, d. i. het bedingen door en het aanbieden of geven van provisie aan architecten over leverantiën of werken, die onder hun beheer worden gedaan of uitgevoerd.
Ruim 60 firma's hadden, ingevolge de tot hun door den B. N. A. gerichte circulaires, sympathie betuigd met het streven van den Bond en de wenschelijkheid der bestrijding van het kwaad erkend, en een 30-tal hunner was ter vergadering verschenen om met het bestuur van den Bond overleg te plegen.
Uit de gedachtenwisseling bleek, dat het misbruik in veelerlei vormen en nuances bestaat, en dat de aanwezigen zonder onderscheid de onzuiverheid der uit het misbruik voortvloeiende verhoudingen betreurden. Niettemin werd de moeilijkheid om tot doeltreffende maatregelen te komen niet voorbij gezien, gegeven de verscheidenheid der vormen waaronder zich het euvel openbaart en de gerechtvaardigde vrees van den leverancier om zich te benadeelen in zijne zaken, wanneer hij met het misbruik breekt, zonder de zekerheid te hebben, dat ook zijne concurrenten dit doen. Eenerzijds werd gemeend, dat slechts heil te verwachten was van eene actie van de architecten *alleen*, die enkel door gemeenschappelijk optreden hunner organisaties te verkrijgen zou zijn; anderzijds werd betoogd, dat de steun der leveranciers, bij voorkeur georganiseerd, bij die actie onmisbaar was te achten. De groote meerderheid der aanwezigen was van de laatste meening en besloten werd, dat tot de verschillende vereenigingen van leveranciers het verzoek gericht zal worden tot het instellen van een onderzoek bij de aangeslotenen naar den aard en omvang van het misbruik, om daardoor in het bezit van feitenmateriaal te komen, en daarna te trachten die vereenigingen in eene federatie saam te brengen met het doel, het aanbieden of geven van provisie door de aangeslotenen te verbieden en strafbaar te stellen. Het signaleeren van hen, die zich aan het misbruik schuldig maken, werd daarbij wenschelijk geacht.

31ste JAARG. – 9 DEC. 1911. – No. 49

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ** :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Conferentie Bouwkunstig Element Heimatschutz. — REDACTIONEEL GEDEELTE. De wettelijke bescherming van het architecten beroep in Amerika. — Landhuis te Bosch en Duin. Arch. J. Verheul Dzn. — Klein-Woningbouw in verkeerde banen. — Over Middelbaar technisch onderwijs, door G. Versteeg. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

Deze Conferentie zal gehouden worden den **28 en 29 December a. s.** in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam. Het officieel programma zal spoedig medegedeeld worden.
In herinnering wordt gebracht, dat de volgende **VOORDRACHTEN** zijn toegezegd:

„OORSPRONG EN OVERZICHT VAN DE „HEIMATSCHUTZ" BEWEGING IN HET BUITENLAND EN IN ONS LAND, EN HETGEEN REEDS TOT STAND IS GEBRACHT, door den heer A. W. Weissman, Architect, Secretaris van den Bond „Heemschut".

BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON IN VERBAND MET HET RECHT OP BEHOUD DER OUDE MONUMENTEN, door den heer JAN KALF, Kunsthistoricus.

BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON EN DE ONTWIKKELING DER MODERNE BOUWKUNST, door den heer J. GRATAMA, Bouwkundig Ingenieur.

DE AESTHETISCHE EISCHEN AAN UTILITEITS-BOUWWERKEN TE STELLEN, door den heer J. F. KLINKHAMER, Bouwk. Ingenieur, Hoogleeraar in de Architectuur aan de Techn. Hoogeschool te Delft.
In verband hiermede zal een **TENTOONSTELLING** VAN AFBEELDINGEN VAN UTILITEITS-BOUWWERKEN IN HOLLAND EN DUITSCHLAND gehouden worden, waartoe o.a. de beschikking is gekregen over de Wanderausstellung van het Deutsche Museum für Kunst in Handel und Gewerbe, Hagen i. W. getiteld: INGENIEUR-ARCHITEKTUR (Industriebauten van Behrens, Beutinger, Erlwein, Riemerschmid, Poelzig, Taut, Wagner, v. d. Velde e.a.).

LANDELIJKE ARCHITECTUUR, door den heer K. P. C. DE BAZEL, architect.

DE EISCHEN AAN LANDELIJKE UITBREIDINGSPLANNEN TE STELLEN, door den heer J. G. WATTJES, Bouwk.-Ingenieur.

MIDDELEN TOT BEVORDERING VAN HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON. — Overzicht, betreffende wettelijke regeling, onderwijs, permanent advies-bureau, enz.

Dit overzicht wordt gegeven voor Duitsche toestanden door den heer FR. KOCH Geschäftsführer des Bundes Heimatschutz in Duitschland; voor Nederlandsche toestanden door den heer HERM. VAN DER KLOOT MEIJBURG, architect, Hoofdleeraar in de Bouwkunst aan de Acad. v. Beeld. Kunsten te 's-Gravenhage.

De **CONTRIBUTIE** bedraagt:
Voor Deelnemers, f 2.50.
Voor deelnemende Vereenigingen, Corporaties, Colleges*), enz., die dan het recht hebben twee afgevaardigden te zenden, f 5.—;
Voor Donateurs, minstens f 10.—.

Van de Conferentie wordt een **UITVOERIG GEILLUSTREERD VERSLAG** uitgegeven, dat den deelnemers *kosteloos* zal worden toegezonden.

Zij die aan deze Conferentie wenschen deel te nemen, worden verzocht **SPOEDIG ZICH OP TE GEVEN** bij den Secretaris van de Commissie van voorbereiding.

Voor de Commissie van Voorbereiding.
J. H. W. LELIMAN,
Voorzitter.
J. GRATAMA,
Secretaris.

Marnixstraat 402, Amsterdam.

N.B. Met het oog op de Tentoonstelling van Afbeeldingen van Utiliteits-bouwwerken in Nederland worden allen, die duidelijke

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

photo's of andere afbeeldingen van dergelijke bouwwerken, welke goed en die welke minder goed bij de omgeving aansluiten of deze ontsieren, bezitten, verzocht deze voor genoemd doel ter leen af te staan en op te zenden aan den Secretaris der Commissie van Voorbereiding, Marnixstraat 402, Amsterdam.
Eveneens zal het op prijs gesteld worden, indien **mededeelingen** omtrent plaats en aard van bouwwerken, als boven bedoeld aan den Secretaris worden gedaan.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE WETTELIJKE BESCHERMING VAN HET ARCHITECTENBEROEP IN AMERIKA.

DOOR F. RUD. VOGEL, Hannover.

(Uit de Deutsche Bauzeitung.)

In de meeste Staten van Noord-Amerika wordt het architectenberoep wettelijk beschermd. Tot het voeren van den titel van architect of tot het uitoefenen van het architectenberoep zijn slechts zij bevoegd, aan wie deze titel op grond van bijzondere bepalingen is toegekend.
Daar in Duitschland (en niet minder in Nederland, Vert.) de architectenstand ook van een wettelijke regeling heil verwacht en het beroep beschermd wenscht, evenals dat van advocaat en geneesheer, kan het zijn nut hebben de Amerikaansche regeling eens na te gaan; wellicht geeft zij eenige aanwijzing in de richting, die kan ingeslagen worden om het gewenschte doel te bereiken. Van bijzonder belang is de regeling in de meeste Westelijke staten van Noord-Amerika; het zal voldoende zijn als wij ons tot een enkel voorbeeld bepalen en wel tot de regeling, zooals deze in den staat Illinois sinds 1897 bestaat.
Vooral door de reusachtige vlucht, welke Chicago in de laatste tien jaren genomen had, was in het bouwvak een zeer ongeregelde toestand ontstaan. De positie der eigenlijke architecten was door de ondernemers, welke zich als architect opwierpen, zoodanig overvleugeld, dat de eersten zich genoodzaakt zagen hier tegen op te komen en bij de regeering aan te dringen op de invoering van wettelijke bepalingen tot bescherming van den titel en van de beroepsuitoefening der architecten. Het is noodig hieraan toe te voegen, dat de maatschappelijke positie en het aanzien der architecten in de Vereenigde Staten ten allen tijde beduidend beter geweest zijn dan in Duitschland en wel om de eenvoudige reden, dat daar steeds eene duidelijke scheiding tusschen architect en ondernemer bestaan heeft.
De architect behoorde tot de intellectueele standen: hij was uitsluitend op hoofdarbeid aangewezen en het was in strijd met de opvatting van het architectenberoep om door middel van ondernemerswinst in zijn levensonderhoud te voorzien. Dat deze scheiding tusschen ondernemers en architecten in het geheele Oosten der V. S. gold, maakte het voor den staat Illinois gemakkelijker eene wettelijke regeling te treffen; men erkende daardoor des te eer het billijke van zoodanigen maatregel.
Men ging nu als volgt te werk: van de zijde van den staat werd eene commissie van onderzoek ingesteld, aan welke de opdracht verstrekt werd in de eerste plaats wettelijke bepalingen te concipieeren, uit te werken, de invoering der wet te regelen en een wakend oog te houden op haar toepassing.
Wat de bepalingen betreft, zij handelden:
1. Over het vaststellen, wanneer en onder welke voorwaarden de titel van geconcessioneerd architect gegeven werd.
2. Over het vaststellen van de vergoeding, die aan den staat betaald moest worden voor het recht om den titel te voeren.
3. Onder welke omstandigheden de titel en de vergunning tot het uitoefenen van het architectenberoep zouden zijn in te trekken.
4. Over het aanleggen van ambtelijke registers.
5. Over de uiterlijke kenteekenen van het verleenen van de concessie.
6. Over strafbepalingen tegen handelingen, die in strijd zijn met de voorschriften enz.

Het belangrijkste deel van de in Juni 1897 uitgevaardigde wet is de definitie welke van het begrip „architect" gegeven wordt.
Volgens haar woordelijken inhoud is deze:
„Iedere persoon, die volgens zijn beroep zich bezig houdt met het voor andere ontwerpen van plannen en het leiden van de uitvoering van bouwwerken, hetzij dit oprichting, vergrooting of verandering betreft en waarvan de uitvoering aan derden opgedragen wordt, moet als architect beschouwd worden en is verplicht in overeenstemming met deze bepalingen te handelen. Daarmede is niet uitgesloten, dat teekenaars, studenten, opzichters, uitvoerders en andere employé's van den geconcessioneerden architect gemachtigd zullen zijn om in opdracht en onder instructie, controle en toezicht van hun chef zulke werkzaamheden uitoefenen. Ook niet, dat dergelijke personen, in loondienst van den bouwheer, zulke werkzaamheden uitvoeren, mits dit onder de controle en leiding van den geconcessioneerden architect geschiedt, welke de projecten met begrooting voor den bouw geleverd heeft. Uit deze wet volgt niet, dat andere personen, timmer- of metselaarsbazen, verhinderd worden, ontwerpen en begrootingen te maken en de hoofdleiding te voeren, waar het bouwwerken betreft, die door hen zelf of hun ondergeschikten uitgevoerd worden. Ook valt de civiel-ingenieur, als hij ontwerpt, teekent of de uitvoering van een bouwwerk leidt, onder bovenstaande wet en wordt dan als architect beschouwd."
De vraag, op welke wijze de titel van architect verworven zou kunnen worden, werd opgelost door in hoofdzaak 3 groepen van personen te onderscheiden:
a. Die architecten, welke vóór het van kracht zijn der wet reeds als zelfstandige architecten in den staat Illinois practisch werkzaam waren.
b. Die, welke pas van de Hoogeschool of de technische school kwamen; insgelijks leerlingen en teekenaars van architecten-bureau's met langjarige praktijk; verder practische uitvoerders van bouwwerken, vervolgens architecten, die zich na lange werkzaamheid teruggetrokken hadden, maar mochten wenschen hunne werkzaamheden weer op te nemen; ten slotte zelfstandige architecten in andere staten, die in Illinois werkzaam zouden willen zijn.
c. Studenten eener technische hoogeschool of technicum, die eerst na het van kracht zijn der wet hunne studiën voltooid hebben.

De eerste groep architecten kreeg de concessie krachtens het inleveren van eene beschrijving van de wijze, waarop zij zich gevormd hadden en van eenige afbeeldingen (photografische opnamen van uitgevoerde bouwwerken), welke bij het verzoek om concessie moesten worden gevoegd. Voor het toelichten hiervan en voor het ophelderen van eventueele twijfelachtige punten moesten de betreffende architecten voor de commissie van onderzoek verschijnen.
Degenen, die tot groep *b* en *c* behoorden, moesten zich aan een bijzonder examen onderwerpen met uitzondering van die in groep *b* het laatst genoemd zijn, welke als groep *a* behandeld werden, zonder dat ze persoonlijk voor de commissie behoefden te verschijnen. Het examen voor groep *c* kwam later te vervallen, nadat de commissie van onderzoek zich op verschillende hoogescholen van de betrouwbaarheid der eindrapporten genoegzaam overtuigd had. Die rapporten werden erkend als zijnde van dezelfde rechten en slechts in bijzondere gevallen vond een, vooral met het oog op het practisch werkzaam zijn, na-examen plaats.

Op de andere bepalingen van de wet nader in te gaan zou hier te ver voeren. Het zij slechts vermeld, dat over de geconcessioneerde architecten een ambtelijk register gehouden wordt. Om op deze lijst geplaatst te worden moet een bedrag van *f* 60.— en voor de voortzetting daarin eene jaarlijksche uitkeering van *f* 12.— betaald worden. Tot uiterlijke kenteekenen zijner ontwerpen moet iedere geconcessioneerde architect een ambtelijk stempel aanschaffen met naam of firmanaam, terwijl het randschrift boven, de woorden: „Staat Illinois", onder, de woorden: „Geconcessioneerd architect", vertoont. Dit stempel, dat niet van gummi mag zijn, wordt op alle teekeningen en geschriften geslagen, die uit het bureau van den architect komen. Wie zich den titel van architect aanmatigt of een overeenkomstig werk uitvoert zonder in het ambtelijk register opgeteekend te zijn, wordt beboet met *f* 120—*f* 1200.—
De geheele in- en doorvoering van deze wet tot bescherming van den titel en het architectenberoep en het toezicht houden op de naleving ervan, heeft zich op zulk een eenvoudige wijze toegedragen en is zoo voortreffelijk gebleken, dat weinig reclames inkwamen. De wet bepaalde duidelijk, dat zij van af een bepaalden datum slechts diegenen toestond den titel van architect te voeren en het architectenberoep uit te oefenen, welke in het register der geconcessioneerde architecten opgenomen en door publicatie in de dagbladen en vaktijdschriften als zoodanig bekend werden gemaakt en dat op straffe aan geen ander deze titel of beroepsuitoefening wettig is toegestaan. De termijn was lang genoeg gesteld om iedereen gelegenheid en tijd te geven, deze concessie te verkrijgen. Wie uit onwetendheid dit verzuimde of om ontbrekende bekwaamheid teruggewezen was en niettegenstaande dat tegen de wet handelde door het zich toeeigenen van den titel of door de uitoefening van het architectenberoep, werd gestraft en ieder beroep op vroegere betrekkingen afgewezen. Tegelijkertijd werd in de bouwverordening van Chicago, waar over het $^{2}/_{3}$ deel der geconcessioneerde architecten zijn standplaats heeft, de bepaling opgenomen, dat in het vervolg alle ingediende verzoekschriften en plannen voor het geven van bouwvergunningen voor gebouwen van een zekeren rang den stempel en het zegel van een door den staat geconcessioneerden architect moeten dragen. Onder geen omstandigheden wordt anders de vergunning tot oprichting of verandering van bouwwerken gegeven.
Vatten we nu nog eens de rechten en plichten tezamen, welke volgens deze wet eenerzijds tot de bevoegdheid van den architect, anderzijds tot die van den ondernemer behooren, dan blijkt hieruit het volgende:
De architect draagt den titel als zoodanig en mag, als het betreft bouwwerken voor rekening van anderen, deze slechts door ondernemers laten uitvoeren; hij mag dus slechts bij bouwwerken, die hij voor eigen rekening uitvoert, zelf als ondernemer optreden. Van dit laatste recht zal in de toekomst steeds minder gebruik worden gemaakt, daar het den architect, die zich volop aan zijn beroep wijdt, aan tijd ontbreken zal, om op het afzonderlijk gebied des ondernemers met evenveel succes werkzaam te zijn als deze, die dit tot hun eigenlijk beroep gemaakt hebben, en daardoor in staat zijn een werk op de voordeeligste wijze uit te voeren.
De ondernemer mag alle soorten van bouwwerken uitvoeren, ook zulke, waarvan hij zelf de plannen gemaakt heeft, als hem door het bouwtoezicht de bouwvergunning verstrekt wordt. Maar ook dit geval zal hoe langer hoe minder voorkomen, daar hij bij zijn van geheel anderen aard zijnde hoofdbezigheden de geoefendheid in het ontwerpen enz. verliezen zal; *daarbij mist hij de bevoegdheid, zich architect te noemen.* Op deze wijze ontstaat eene duidelijke scheiding tusschen bouwondernemers en architecten, die beiden tot voordeel strekt. Den architect vallen alle ontwerpen, den bouwondernemer alle uitvoeringen ten deel; ieder zal uit wel begrepen eigenbelang zich tot eigen gebied bepalen om des te degelijker zijn vak te kunnen uitoefenen.
Na bovenstaande uitvoerige behandeling van de op onze hedendaagsche toestanden zeer gelijkende Amerikaansche verhoudingen, ligt de weg, die moet ingeslagen worden, zeer duidelijk voor ons. Natuurlijk kan de alleenstaande in dit geval niets doen, maar eene spoedige samensluiting van alle duitsche (en ook Nederlandsche, Vert.) architecten is noodig. In de eerste plaats samensluiting van plaatselijke vereenigingen, die zich dan tot eene gemeenschappelijke vertegen-

LANDHUIS TE BOSCH EN DUIN. ARCH. J. VERHEUL DZN.

woordiging van den architectenstand kunnen verbinden. Door deze moet de noodige stappen bij de regeering worden gedaan, om eene wettelijke bescherming van het architectenberoep in het leven te roepen. Hiermede moet gepaard gaan krachtig volgehouden voorlichting van het groote publiek, opdat dit bekend raakt met de intellectueele waarde van den architect.

In de hoop, dat deze oproeping niet ongehoord wegsterve, drukken wij dat deel der architecten, dat tot nu toe niet heeft kunnen besluiten afstand te doen van de winsten, verkregen door aanneming van bouwwerken of door eigen ondernemingen, dringend op het hart, in het belang der goede zaak, de vraag over de scheiding van architect en ondernemer ook eens van de ideële zijde te beschouwen. Zij mogen overtuigd zijn dat, indien eene zuivere scheiding tusschen eigenbouwers en aannemers eenerzijds en de architecten anderzijds mocht ontstaan, deze laatsten in de uitoefening hunner eigenlijke beroepswerkzaamheden eene even goede maatschappelijke positie zullen verkrijgen als de advocaat of de geneesheer.

LANDHUIS TE BOSCH EN DUIN.

Architect J. VERHEUL DZN.

Het landhuis is gebouwd voor den heer Jac. van Vollenhoven te Bosch en Duin (bij Zeist). Zoowel uit- als inwendig is de architectuur eenvoudig gehouden. De gevels zijn hoofdzakelijk opgetrokken van kleurigen gevel klinker, welke fraai van toon is; het dak is bedekt met verglaasde roode pannen.

De aannemingssom bedroeg ± f 22.000; aannemer was de heer P. C. van Es te Zeist.

KLEIN-WONINGBOUW IN VERKEERDE BANEN.

Bij verschillende gelegenheden heeft men de wenschelijkheid uitgesproken, dat de architect weder de leiding in handen moet hebben bij het bouwen van de verschillende soorten van huurwoningen — ook voor de kleinere huren — zooals die in de verschillende steden en streken van het land noodig zijn. Als uitvloeisel van dien wensch kan worden beschouwd de goed geslaagde prijsvraag voor het ontwerpen van eengezinswerkmanswoningen uitgeschreven door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en die voor een verdiepingshuis door de Afdeeling Amsterdam dier Maatschappij. Zoo acht men het ook een verblijdend verschijnsel, dat de bouw met steun volgens de bepalingen der Woningwet als regel geschiedt naar plannen door een architect ontworpen. Dat men zich over de volgens dien weg bereikte resultaten nu niet zonder voorbehoud mag verheugen bewijzen b.v. vele uitgevoerde plannen, als zijn weer te vinden in een tijdens de laatste Brusselsche tentoonstelling door de Commissie, bedoeld in Art. 35 der Woningwet, uitgegeven verzameling van alle met rijkssteun tot stand gekomen woningcomplexen.

Ook langs anderen weg kunnen hierdoor op den langen duur en in de toekomst misstanden ontstaan. In één onzer provinciale hoofdsteden heeft het bouwbedrijf in coöperatieven geest d.i. zoo, dat de bewoners later eigenaar worden, een grooten vlucht genomen.

Deze bedrijvigheid heeft zelfs zoo'n omvang bereikt, dat de eigen bouwerij zoo goed als stopgezet is.

Hadden vroeger de werkbazen en aannemers de gewoonte 's winters — ook om hun personeel aan den arbeid te houden — wat nieuwe woningen te bouwen, van wege de concurrentie der vereenigingen durven zij dit niet meer te doen.

Het gewone verloop bij zoo'n bouw gaat aldus.

De eigenaar van een terrein, dat naar diens meening geschikt is om als bouwterrein aan de markt te komen laat door een der ter plaatse gevestigde architecten, dikwijls met een notaris als tusschenpersoon, een verkavelingsplan gereed maken, en zoo noodig vergunning vragen voor straataanleg. Bij de verkaveling wordt natuurlijk in de plaats gelet op een zoo hoog mogelijke opbrengst van den grond.

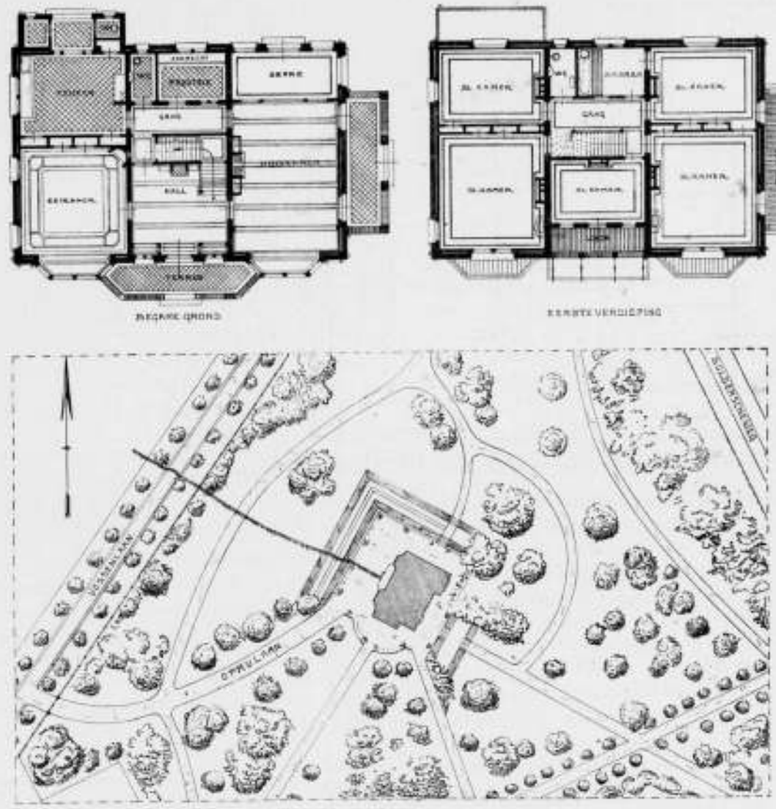
Dikwijls, zoo er nog geen vereeniging van gegadigden geformeerd is, wordt de architect voorloopig kooper van eenige combinaties van bouwgrondstukken. Binnen korten tijd daarna kan men in een plaatselijk dagblad een advertentie aantreffen, waarbij gegadigden voor het lidmaatschap van een of meer op te richten coöperatieve bouw-vereenigingen worden verzocht zich aan te melden.

Niet lang daarna is de vereeniging geconstitueerd en wordt natuurlijk aan den promotor-architect het maken der bouwplannen opgedragen.

De noodige gelden worden geplaatst als obligatiën bij enkele hout- en steenleveranciers en verder worden de meer gegoeden in de gemeente afgeloopen met het verzoek één of meer schuldbekentenissen te aanvaarden.

Het totaal aantal woningen in de laatste jaren aldus tot stand gekomen loopt in de honderden.

Nu komen wij aan de kardinale gebreken van dezen opzet, nog afgescheiden daarvan, dat de architect in velerlei andere functies optreedt, die niet des architects zijn.

LANDHUIS TE BOSCH EN DUIN. Plattegronden. Schaal 1 op 250. ARCH. J. VERHEUL DZN.

De toekomstige bewoners worden natuurlijk enthousiast door het vooruitzicht later een eigen huis te hebben, dat slechts door geringe wekelijksche afbetalingen wordt verkregen.

Wordt echter aan het slot de rekening opgemaakt, dan valt dat in den regel zeer tegen. De bouw is door allerlei omstandigheden duur, de grondprijzen zijn hoog, de zuivere huur bereikt daardoor allicht een hooger bedrag, dan de menschen voordien aan huishuur besteden. Dan komt daar nog bij de verplichte aflossing, die b.v. een *f* 0,50 per week moet bedragen. Vervolgens kunnen zij in zoo'n nieuw huis, dat later hun eigendom wordt, niet altijd hun oude meubeltjes gebruiken, in elk geval moet er wat nieuws worden aangeschaft, waartoe dikwijls schuld gemaakt. Kortom na een kort poosje bemerken de slachtoffers, dat zij toch in verband met hun veelal bescheiden inkomen, op veel te hooge lasten zitten.

Men kan verder wel nagaan, dat het onbezwaarde eigendom voorloopig een kasteel op de maan is. Wat zal men opschieten met f 26 rente en aflossing per jaar.

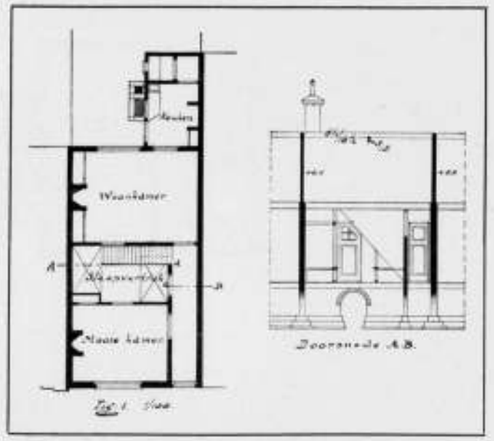
De eerste bouwers van dit soort hebben betrekkelijk een zwijntje gehad, het terrein was niet te duur en de bouwkosten aanmerkelijk lager dan thans.

Een bouwgrondstuk voor 1 woning doet thans *f* 600.—, d. i. f 5 à f 6 per M², hierbij de bouwkosten varieerend van *f* 1900—*f* 2200, de onkosten e. d., waaruit wel is na te gaan, wanneer zoo'n aangegane schuld zal afgelost zijn.

Nog bedenkelijker is, dat op den bouw op alle mogelijke manieren moet worden bezuinigd, zoodat de ontwerper van alle kanten gebonden is en zelfs oplossingen moet zoeken, die hij als technicus zal moeten afkeuren.

Zoo is een gebrek de indeeling der woningen.

Fig. 1 geeft een plattegrond aan van een veel gebruikt type. Aan een z.gen. mooi-kamertje is de slaapgelegenheid opgeofferd. Men zie maar eens dat alkoofje; van uit de beide bedsteden kunnen de er in verblijvenden elkaar de hand reiken. De ventilatie geschiedt door een raampje naar de gang van het huis. Vooral de bedstede half onder de zoldertrap is geen bijnijdenswaardige ligplaats. Nu is het bijzondere, dat in de plaatselijke bouwverordening voorgeschreven is, dat elk woonvertrek, slaapvertrek en keuken zoodanig ingericht wordt, dat het *voldoende* licht en lucht kan ontvangen van buiten of uit een aangrenzende, *niet voor benoeming bestemde, ruim verlichte en goed geventileerde ruimte*, ver-

KLEIN WONINGBOUW. Fig. 1 en 2. Schaal 1 op 200.

der is daarbij de oppervlakte aan lichtkozijnen en lantaarns op $^1/_5$ van de oppervlakte van het vertrek voorgeschreven.

Op grond dier bepalingen had het type dus zonder twijfel geweerd kunnen worden.

Op de doorsnede, fig. 2 komt de ongunstige plaats der bedsteden nog beter uit. Ook is daaróp te zien de onvoldoende dikte der bouwmuren op de zolderverdieping, vooral bedenkend, dat er zoo een tiental woningen naast elkaar staan en op die halfsteensmuurtjes de platbalken vergaard worden.

De gebruikelijke afdekking is n.l. plat, al of niet aan de straatzijde met een dakschild.

Op den zolder liggen nog 1 of 2 slaapvertrekken; de gehoorigheid is, gelijk te begrijpen valt, somtijds meer dan hinderlijk.

Ook deze muurdikte is in strijd met de letter der verordening. Verkeerde interprétatie heeft deze gebreken zoo doen inburgeren, dat aan het thans beletten niet te denken valt.

De inrichtingen tot afvoer van huis- en hemelwater, en van drekstoffen — indien geen tonnenprivaten worden gemaakt — zijn zoo, (zie fig. 3) dat daaraan gebreken niet kunnen uitblijven tegen den tijd, dat de afzonderlijke eigenaars de vrije hand over hun bezit zullen hebben verkregen; als de een $^1/_2$ beerput, en een ander $^1/_4$ à $^1/_8$ van een aansluiting op het gemeenteriool zal bezitten, terwijl de leidingen om zoo weinig mogelijk aansluitingen op dat riool te maken zeer gecompliceerd geworden zijn, met te veel kolkjes, kruisingen van riooltakken over elkaar heen en wat dies meer zij.

Hoe vervolgens het uiterlijk aanzien wordt van een straat met deze aaneengeregen blokken, onder een daklijn en met braaf verschillende kleuren, wordt aan het voorstellingsvermogen van den lezer overgelaten.

OBSERVER.

OVER MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS

DOOR G. VERSTEEG.

Voordracht gehouden te Arnhem op 23 Nov. 1911 in eene Vergadering van de Vereeniging Handel en Nijverheid.

Toen mij dezen zomer door den Voorzitter van de Vereeniging Handel en Nijverheid werd gevraagd eene lezing te houden over M. T. O. heb ik niet geaarzeld mij hiervoor beschikbaar te stellen. Niet omdat eene behandeling van dit onderwerp voor U nog vele nieuwe gezichtspunten zal kunnen opleveren — daartoe is reeds te veel door mannen van allerlei richting en zienswijze over dit onderwerp gesproken en geschreven — maar wel om de belangstelling voor dit zeer belangrijke onderwerp levendig te houden.

Reeds geruimen tijd bestond in deze gemeente belangstelling voor M. T. O. Het zij mij vergund een kort overzicht te geven van datgene, waarin die belangstelling zich in het openbaar heeft geuit.

Den 16^{en} November 1906 kwamen afgevaardigden bijeen van vier plaatselijke afdeelingen van vereenigingen, waarin georganiseerd zijn aannemers, architecten, opzichters, teekenaars en andere technici, met het doel te spreken over: de verbetering van technisch onderwijs voor bouwkundigen.

De door twee achtereenvolgende ministers gedane voorstellen tot het stichten van inrichtingen voor M. T. O. hadden bij de Tweede Kamer geen goed onthaal gevonden; daarom meenden genoemde vereenigingen, dat eene voorziening in dit onderwijs van rijkswege bespoedigd zou kunnen worden, indien plaatselijke belangstelling getoond werd.

De samenstelling van de vier bouwkundige vereenigingen had het resultaat, dat den 9^{en} Juli 1907 tot den raad dezer gemeente het verzoek gericht werd tot stichting van een school voor M. T. O. over te gaan.

Volgens de memorie van toelichting, bij dit verzoekschrift gevoegd, dacht men zich twee halfjaarlijksche cursussen, elk van drie jaren, voor vijf avonden per week en den Zaterdagmiddag. De kosten daarvan werden geraamd op f 5000 per jaar voor beide cursussen. B. en W. vroegen voorlichting aan den Inspecteur van het Middelbaar Onderwijs, den heer de Groot, en stelden diens rapport met het verzoekschrift en de memorie van toelichting in handen van het Bestuur der gemeentelijke Avondschool voor Handwerkslieden. Den 24^{en} Juli 1909, *dus twee jaren na indiening van het verzoekschrift*, ontvingen de vier vereenigingen van B. en W. een schrijven met het rapport van den heer de Groot en van het bestuur der Avondschool, welk bestuur terecht de meening was toegedaan, dat de gewenschte cursussen niet thuis behoorden aan de Avondschool voor Handwerkslieden, terwijl de heer de Groot oordeelde, dat de ontwerpers van de cursussen bij de samenstelling van het leerplan een wel wat te optimistischen kijk getoond hadden, wat betreft het bevattingsvermogen der leerlingen.

De Inspecteur verwachtte meer heil van winterdagsemester-cursussen.

De commissie, samengesteld uit vertegenwoordigers der vier vereenigingen, toog na kennisneming der beide rapporten, weder aan den arbeid, echter nu versterkt door de toetreding van het departement van Arnhem van de Maatschappij tot bevordering der Nijverheid. Deze versterking werd gezocht, voornamelijk omdat er in de gemeente stemmen opgingen, die er iets onbillijks in vonden, dat M. T. O. alleen voor bouwkundigen zou verstrekt worden.

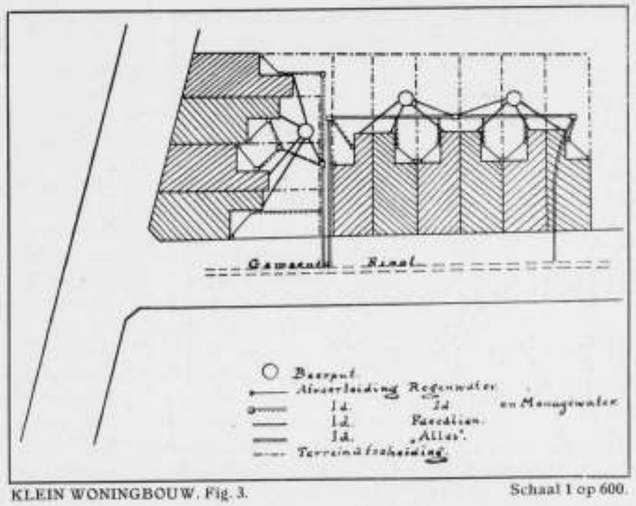
Nadat de heer de Groot aan eenige leden van de Commissie zijn meening over de inrichting der Arnhemsche cursussen nog eens mondeling had kenbaar gemaakt, werd een nieuw leerplan ontworpen. Hierbij werden nu ook opgenomen electrotechniek en werktuigkunde, zoodat het exclusief bouwkundig karakter van het oorspronkelijke plan verlaten werd; behalve de Zaterdag werd ook de Woensdagmiddag in den leerrooster opgenomen.

Een en ander leidde er toe, dat het bedrag van *f* 5000, waarop de kosten in 1907 geraamd waren, nu meer dan het dubbele bleken te bedragen, mede door het in dienst stellen van meerdere assistenten voor de teekenoefeningen, die men zich voorstelde overdag in het winterhalfjaar te geven. Ook het lager ramen der leergelden was op deze begrooting van nadeeligen invloed. Ik wil er nog even op wijzen dat door de combinatie van bouwkunde, werktuigkunde en electrotechniek, de kosten zoo hoog geloopen zijn en dat nog wel bij een driejarigen cursus, terwijl in het leerplan behoorend bij het oorspronkelijke adres van 1907 een 6-jarige Cursus was uitgewerkt.

Op het voetspoor van andere gemeenten wendde de commissie zich tot het bestuur van het hierter stede nog steeds bestaande Genootschap Kunstoefening, met het resultaat, dat dit college zich er voor verklaarde Kunstoefening te willen reorganiseeren tot eene M. T. S. Dit bestuur wendde zich den 1en September 1911 met een schrijven tot B. en W., waarin het mededeelde, dat het Genootschap Kunstoefening optrad in plaats van de vereenigingen, waaraan het schrijven van B. en W. van 24 Juli 1909 gericht was.

Het bedrag, dat Kunstoefening voor de reorganisatie tot M. T. S. noodig had, werd geraamd op f 11500. Van de gemeente werd gevraagd f 4000, terwijl van den Minister van Binnenlandsche Zaken gevraagd was f 6500, van de provincie Gelderland verwachtte men de te kort komende f 1000.

In de raadszitting van 6 Februari van dit jaar werd het adres van Kunstoefening behandeld. Bekend was, dat de Minister de verhooging der rijkssubsidie aan Kunstoefening met f 6500 niet aan de Tweede Kamer had voorgesteld, dat dientengevolge de Provinciale Staten ook de f 1000 niet zouden verstrekken. B. en W. adviseerden daarom afwijzend te beschikken.

KLEIN WONINGBOUW. Fig. 3. Schaal 1 op 600.

De heer Roskam, medeoprichter van de M. T. S. van den Nederlandschen Aannemersbond te Utrecht, pleitte voor het van gemeentewege in het leven roepen van een cursus, die zou opleiden voor de Utrechtsche inrichting.

De heer baron van Tuyll van Serooskerken schetste hoezeer het noodzakelijk is, dat er ten minste iets tot stand komt, dat lijkt op een M. T. S. en verwachtte, dat Kunstoefening nu voor den dag zal komen met een goedkooper plan, voorloopig van een f 2000 à f 3000. Steun van rijk en provincie kan dan op den duur niet uitblijven, ook de Ambachtsschool is klein begonnen.

De heer Goedhart wees op de sympathie, die allerwegen voor het streven bestaat. Rijkssubsidie, nu onthouden, kan op een volgend jaar z. i. wellicht verleend worden; ook de f 17500 voor de Utrechtsche school wilde de Minister aanvankelijk niet op de begrooting brengen. De heer Portheine A. L. M. B. was dezelfde meening toegedaan en vereenigde zich met het hoofdbezwaar van den Minister n.l., *dat niet een dagcursus was ontworpen*.

De wethouder van Nispen sloot zich aan bij de meening van het raadslid Portheine, n.l. dat voor een dagcursus wel rijkssubsidie zal verkregen worden. De wethouder verwachtte een voorstel van den heer Roskam over het geheele nieuwe denkbeeld, n.l. hier ter stede te stichten een opleidingscursus voor de M. T. S. te Utrecht. Mocht rijkssubsidie voor een Arnhemsche M. T. S. verkregen worden, dan zullen B. en W. den raad voorstellen gemeentesubsidie te verleenen. De voorstanders van M. T. O. weten nu sinds Februari, dat zoowel B. en W. als de gemeenteraad willen steunen.

Alle begin is moeilijk. 16 November 1906 kwamen voor het eerst de afgevaardigden van de vier vereenigingen bijeen om te beraadslagen welken weg ingeslagen zou

moeten worden om te komen tot eene M. T. S. voor Arnhem, 23 November 1911 zijn we hier bijeen en constateeren, dat in de afgeloopen vijf jaar bereikt is .... eene verklaring van B. en W. en van den Raad dezer gemeente, dat steun gegeven zal worden, indien men komt met een plan, dat ook den bijval van den Minister kan verwerven.

Men weet, dat de Inspecteur van het M. O., de heer de Groot, goed M. T. O. alleen mogelijk acht, indien dit gegeven wordt in dag-semester cursussen en daar zonder de krachtige hulp van dezen Inspecteur alle verdere moeite te vergeefs geacht kan worden, zal de Vereeniging Kunstoefening hoe eer hoe beter zich tot de rijksregeering hebben te wenden met een plan tot het oprichten van eene M. T. S., waar het onderwijs overdag wordt gegeven.

Het tekort van f 11500 zal dan wel hooger worden, maar men zal hiervan den vereenigingen, die gedurende een vijfjarig tijdvak te vergeefs getracht hebben een avondcursus te verkrijgen, er allerminst een verwijt van kunnen maken. Zij zijn nu genoodzaakt met duurdere plannen te komen, want een dagcursus zal noodwendig meer kosten dan een avondcursus.

Maar zal men vragen, kan het geheel nieuwe plan van den heer Roskam niet voor minder geld toch een bevredigend resultaat geven? Deze heer is lid van het Hoofdbestuur van den Nederlandschen Aannemersbond en Aannemers toonen nog al eens, dat zij een practischen kijk op de dingen hebben.

Het denkbeeld, dat den heer Roskam voor oogen zweefde toen door hem in den raad gepleit werd voor het stichten van een cursus ter opleiding voor de Utrechtsche M. T. S., is, hoewel reeds negen maanden verloopen zijn, nog niet tot een concreet voorstel ontwikkeld; het is echter voor het doel, dat wij trachten te bereiken, niet gewenscht een bespreking van dit denkbeeld langer uit te stellen.

(Wordt vervolgd).

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

door J. L. B. KEURSCHOT.

XXX.

Vervolg van bladz. 582. Slot.

Maar toch speelt de verbetering der volkshuisvesting daarin een zeer voorname rol. In Liverpool b.v. heeft men na 1864 ongeveer 10 millioen gulden besteed aan het opruimen van krotten en bouwen van goede woningen, terwijl — en dat is toch teekenend — de sterfte in dat tijdvak tot op ongeveer de helft verminderde; het aantal politie-overtredingen en gevallen van dronkenschap nam mede ontzaglijk af. Teekenend is ook, dat uit gegevens, door de Haagsche Gezondheidscommissie verzameld in een rapport over „De sterfte, in verband met voedingswijze en sociale omstandigheden" blijkt, dat in ons land de sterfte per duizend zielen van 1840 tot 1900 daalde van 25.56 tot 18.67 en van 1900 tot 1911 van 18.67 tot 13.57. In *60* jaren *vóór* de Woningwet daalde het sterftecijfer dus met 6.89, in *11* jaren *na* die wet met 5.10 per duizend zielen.

De zuigelingensterfte per 100 levend geborenen daalde van 1870 tot 1900 van 20.24 tot 15.96 en van 1900 tot 1911 van 15,96 tot 10.78. In *40* jaren *vóór* de Woningwet daalde dit sterftecijfer dus slechts met 4.28, in *11* jaren *na* de wet zelfs met 5.18 per 100 zuigelingen.

Ook wijzen de landen met bekend slechte woningtoestanden veel hoogere sterftecijfers aan, dan die waar die toestanden intensief worden verbeterd; van 1901 tot 1905 was het sterftecijfer in Rusland per 1000 zielen = 32,1; in Hongarije = 26.2; in Spanje = 26.1; in Italië = 21.9; daarentegen in Engeland = 16; in Zweden = 15.5; in Denemarken = 14.7; in Noorwegen = 14.6. Deze cijfers — meent spr. — wijzen op succesvollen arbeid, waarvoor den dienst van het woningtoezicht meer waardeering toekomt.

Niet alleen echter, dat krottenkapitaal in den tegenwoordigen tijd geen rustig bezit meer is, maar ook wordt van overheidswege de gelegenheid, om zulk bezit te verkrijgen, veelvuldig weggenomen; ook dat is een reden, waarom wij „dwarskijkers" zijn. De Engelsche gemeenten b. v. hebben na 1890 ruim 72 millioen gulden uitgegeven voor afbraak van krotten en 50 millioen gulden voor aanbouw van nieuwe woningen. Op 31 December 1909 was in Amsterdam door verschillende bouwvereenigingen reeds verbouwd, of krachtens artikel 31 der Woningwet aangevraagd 3.385.000 gulden; in 42 andere gemeenten in ons land 3.000.000 gulden.

In Arnhem zijn door „Volkshuisvesting" reeds voorschotten verkregen van f 195.000 en f 468.000, terwijl door „Die goede Woningh" een bedrag van f 142.500 is aangevraagd. Van 1899 tot 1909 zijn in onze gemeente door het gemeentebestuur opgekocht slechte woningen, die sedert zijn afgebroken of verbeterd, tot een bedrag van f 773,992.35, dat is gemiddeld per jaar f 70,362.94.

Als men nu nog overweegt, de reusachtige kapitalen door de Arnhemsche woningvereeniging „Openbaar Belang" onder krachtigen steun van het gemeentebestuur aan de verbetering der volkshuisvesting besteed, dan zal het duidelijk zijn, dat de arbeidersklasse in Arnhem in gunstiger toestand verkeert, wat betreft de huisvesting, dan in vele andere plaatsen. Wat hier voor de volkshuisvesting is gedaan, is nog in geen plaats in ons land gedaan. Ook het woningtoezicht is hier als in geen andere stad van Nederland.

Spr. brengt dan ook een woord van warme hulde aan het gemeentebestuur.

Thans zal spreker nog een beeld geven van de wijze, waarop het woningtoezicht de zoo ontelbare misstanden opruimt; hij leest daartoe voor een aanschrijving, ingevolge art. 14 en 16 der Woningwet tot den huiseigenaar X gericht, en waarin opgesomd zijn de verbeteringen, die aan zijn woning moeten worden aangebracht; voorts wijst hij er op, dat gedurende het jaar 1910 te Arnhem b.v. 107 woningen van goed drinkwater — ter vervanging van afgekeurd pompwater — werden voorzien; dat bij minnelijke schikking aan 266 woningen meer of minder belangrijke verbeteringen werden aangebracht.

De Rotterdamsche Gezondheidscommissie b.v. behandelde in 1908 ruim 2000 klachten met betrekking tot woningen. Defecten aan faecaliën- en vuilwaterloozingen; stank; vochtigheid; ongedierte, ziedaar de meest voorkomende gebreken, waarin thans door het woningtoezicht wordt voorzien, doch die vroeger den eigenaren „onbekend" bleven en een verwoestenden invloed op de volksgezondheid uitoefenden; de straks geciteerde cijfers leveren het bewijs.

Na al het voorgaande, na de genoemde feiten en cijfers, zal spr.'s bewering in den aanvang van zijn rede geuit, dat Woningwet en woningtoezicht nog lang niet zonder gemengde gevoelens worden begroet, niet meer aan bedenking onderhevig zijn.

Nog eens haalt spr. een uitspraak van het Kamerlid van den Biesen aan, doch daarnevens stelt hij een rede van den Burgemeester van Utrecht in 1664, den heer Moreelse, die toen reeds sprak over woningverbetering. Dan wijst hij er op, hoe gunstig de rede van dien Burgemeester in 1664 afsteekt bij die van een Kamerlid in de twintigste eeuw, die het woningtoezicht een gevaar durft te noemen.

De Utrechtsche burgemeester, die reeds in 1664 als zijn meening uitsprak, „dat omtrent de Oude Gracht soodanigen toevloet van menschen is geweest, dat aldaer soo enge en benoude straetjens zijn gemaekt, als in een wel-gereguleerde Stadt niet en behooren gheleden te worden"; de heer Mr. van den Biesen, die in 1909 in ons hoogste regeeringscollege zonder eenige reserve uitriep: „Wat hebben ze gebaat, al die veranderingen en verbeteringen? Is het geslacht zooveel verbeterd? Kent gij het schilderij van Kenau Hasselaar? Wat een reuzin! Kent gij het schilderij van Kaat Mossel? Wat een vrouwelijke Simson! En dan scheele Bet en lange Trien! Zij blazen de juffertjes van thans omver!"

Een „vooruitgang" dus in 245 jaren, die niet te loochenen valt.

Spr. is thans genaderd tot — en zal daarmede zijn rede besluiten — de verklaring van de kaartotheek van den dienst van het Arnhemsche woningtoezicht, tot den feitelijken grondslag van dien dienst.

Om het woningtoezicht met vrucht te kunnen doen plaats hebben, werd, zoodra de Raad daarvoor een bedrag van f 12.000 had gevoteerd, een aanvang gemaakt met een onderzoek der bestaande woningen. Dat onderzoek is dus niet in de eerste plaats noodig — zooals velen meenen — om de woningtoestanden te leeren kennen; voor die kennis is een paar jaren ervaring in den regel reeds voldoende. Neen, zulk een onderzoek moet den basis vormen van een organisatie, die ook *na* het onderzoek een voortdurend overzicht van de woningmarkt geeft.

De resultaten van het onderzoek worden verzameld op kaarten (voor elke woning een afzonderlijk dossier) en door periodieke opgaven van het bureau bevolking, de waterleiding-maatschappij, de gezondheidscommissie, de vereeniging tot bestrijding der tuberculose en door de eigen gegevens van het woningtoezicht zelf, worden die gegevens wekelijks herzien en met den momenteelen toestand in overeenstemming gebracht. Als het onderzoek is afgeloopen, zal aan het bureau een nauwkeurige beschrijving zijn van alle huizen, niet alleen wat betreft ligging, grootte, bouw, enz., maar ook omtrent alle kleine bijzonderheden, die voor een huurder of kooper van zeer veel belang zijn. Het systeem is zoo practisch en tevens eenvoudig ingericht, dat men ieder dadelijk alles zal kunnen meedeelen wat hij omtrent een woning wenscht te weten.

Nu reeds wordt er — voor zoover het onderzoek reeds heeft plaats gehad — gebruik van gemaakt door hen, die arbeiderswoningen willen koopen.

Het groote belang van een goed ingericht woningtoezicht springt dadelijk in het oog. Men weet dan of er woningnood is, of er gebrek is aan een zeker soort van woningen, of er in bepaalde buurten overbevolking is, enz.

Nog op andere wijze zal het woningtoezicht gunstige resultaten kunnen opleveren, b.v. met het oog op besmettelijke ziekten. In Engeland is n.l. geconstateerd, dat in sommige plaatsen in dezelfde huizen steeds weer gevallen van besmettelijke ziekten voorkwamen. In Rotterdam moet ook iets dergelijks zijn gebleken, in een gedeelte van Kralingen zou in bepaalde wijken steeds weer tuberculose voorkomen.

In deze richting wordt ook hier ter stede een onderzoek ingesteld. Mocht blijken, dat ook hier in bepaalde woningen steeds weer besmettelijke ziekten voorkomen, dan zal zulk een woning aan een nauwkeurig onderzoek moeten worden onderworpen, of misschien hier of daar door een gebrek aan de afvoerbuizen voor de faecaliën of anderszins een broeinest voor bacteriën zich bevindt.

Spr. meent thans, hoewel zeer bekort, een overzicht te hebben gegeven van het woningtoezicht. Hij hoopt te hebben duidelijk gemaakt, dat dit toezicht, al is het er in hoofdzaak voor het armere deel der bevolking, toch aller sympathie verdient.

Met een woord van dank van den voorzitter, wordt hierna de vergadering gesloten.

PRYSVRAGEN

Vereeniging „Ons Huis" te Rotterdam.

PRIJSVRAAG VOOR ONTWERPEN VAN ARBEIDERSWONING-MEUBILEERINGEN.

Het Bestuur der Vereeniging „Ons Huis" te Rotterdam is voornemens in de maanden Mei en Juni 1912 een tentoonstelling te houden van meubileeringen voor arbeiderswoningen, waartoe het o. m. twee woningtypen wenscht te doen opstellen en meubileeren.

Teneinde de belangstelling voor *goede* arbeiderswoning-meubileeringen op te wekken en te trachten aan te toonen, dat zonder groote kosten toch goede, behaaglijke en degelijke woninginrichtingen te verkrijgen zijn, heeft het Bestuur besloten een prijsvraag uit te schrijven voor de inrichting en meubileering

van twee arbeiderswoningtypen, waarvan de plattegrond-teekening op aanvraag kosteloos wordt verstrekt.

Omschrijving.

Het kleine woningtype bevat: woonkamer ± 3,50 × 4,20 M.; slaapkamertje ± 2,50 × 3,50 M.; keuken ± 1,90 × 3,50 M., en gang.
Het groote woningtype bevat: woonkamer ± 3,85 × 4,20 M.; ontvangkamer ± 3,60 × 4,35 M.; groote slaapkamer ± 2,15 × 3,25 M.; kleine slaapkamer ± 1,85 × 3,85 M.; keuken ± 1,90 × 3,25 M., en gang.
De hoogte der verdieping bedraagt ± 3 M.
Het aantal en de aard der meubelen, alsmede de keuze en bewerking van het materiaal worden vrij gelaten. Het geheele ameublement, met inbegrip van kachels, wandversieringen, lampen, vloerbekleeding, gordijnen enz., doch met uitzondering van bedden- en linnengoed, servies, keukenfornuis, potten en pannen, zal voor de kleine woning hoogstens f 300.— en voor de groote woning hoogstens f 450.— verkoopsprijs mogen bedragen.

Teekeningen

Gevraagd worden:

I. Op een schaal van 1 à 20:
   a. Een plattegrond-teekening, waarop de plaatsing der meubelen is aangeduid.
   b. Een teekening in kleur van een of meer der voornaamste wanden. (De afmeting en vorm van de deuren, ramen en schoorsteenen worden vrijgelaten).
II. Op een schaal van 1 à 10:
   De meubelen.
III. Op ware grootte:

Eenige belangrijke details, waaruit vorm en constructie moeten blijken.
De teekeningen moeten vergezeld gaan van een beschrijving van de keuze der materialen, stoffen, kleuren, enz., alsmede van een gedetailleerde kostenbegrooting.

Algemeene bepalingen

De mededinging staat open voor alle Nederlanders.
De ontwerpen moeten uiterlijk 15 Februari 1912 franco worden ingeleverd aan het bureau van den Directeur van *„Ons Huis"*, Gouvernestraat 133, te Rotterdam.
Voor alle overige bepalingen gelden die, welke zijn vervat in de „Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen".
De ontwerpen met bijbehoorende stukken zullen ter beoordeeling in handen worden gesteld van een Jury, bestaande uit de Heeren:
K. P. C. DE BAZEL, architect, Bussum.
H. P. BERLAGE NZN., architect, Amsterdam.
HERM. VAN DER KLOOT MEIJBRUG, architect, Hoofdleeraar a. d. Academie v. Beeldende Kunsten, 's Gravenhage.
KL. VAN LEEUWEN, Kunstnijvere, Amsterdam.
C. W. NIJHOFF, Directeur der Kunstnijverheidsschool, „Quellinus", Amsterdam.

De ontwerpen moeten anoniem zijn en worden ingezonden onder een kenteeken of motto.
De straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of ander wijze de anonimiteit vóór de uitspraak van de Jury te verbreken.
Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten omslagen moeten worden gevoegd:
a. een door den ontwerper onderteekende verklaring, luidende: „Ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto ..... verklaart, dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is:
b. een correspondentie-adres.
Het onder *b.* genoemde omslag zal vóór de uitspraak der Jury door haar mogen worden geopend, om, wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden. Elk omslag zal gemerkt moeten zijn met het motto. Het schrift op de teekeningen, van bijbehoorende stukken en van eventueele correspondentie, mag niet zijn het handschrift van den ontwerper.
Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken worden in een der lokaliteiten van het gebouw der Vereeniging gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig zal worden aangekondigd, te bezoeken. Na afloop der tentoonstelling worden de inzendingen, uitgezonderd de bekroonden, aan het correspondentie-adres teruggezonden.
Van den dag van ontvangst af tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen ontwerpen tegen alle schade verzekerd zijn tot een bedrag van f 120.— voor het kleine, en van f 150.— voor het groote woningtype.
Vragen om inlichtingen moeten vóór 15 Januari schriftelijk worden gericht aan de Jury, adres voormeld bureau, en worden geldend en bindend zoodra zij met de antwoorden in een of meer bouwkundige bladen zullen verschenen zijn.

Bekroningen

Voor ieder der beide typen van woninginrichting zullen *twee prijzen* worden beschikbaar gesteld, te weten:
voor het kleine woningtype een eerste prijs van f 80.— en een tweede van f 40.—;
voor het groote woningtype een eerste prijs van f 100.— en een tweede van f 50.—.
Bovendien is het de bedoeling aan de eerst-bekroonden de leiding op te dragen van de inrichting der woning en de uitvoering der daarvoor bestemde meubelen door een meubelfabriek, aan te wijzen door de Tentoonstellings-commissie, in overleg met de Jury en de eerst-bekroonden. Voor deze leiding en het vervaardigen der detail-teekeningen zullen de eerst-bekroonden door de prijsvraag-uitschrijfster worden gehonoreerd met een bedrag van f 120.— voor het kleine en van f 150.— voor het groote woningtype. Alle hiertoe te leveren teekeningen met bijbehoorende stukken worden het eigendom van de prijsvraag-uitschrijfster, die daarmede tevens het recht verkrijgt desverkiezend de meubelen op groote schaal te doen reproduceeren.
Mocht de Jury van oordeel zijn, dat geen der ingekomen ontwerpen aan de gestelde eischen voldoet, dan heeft zij het recht de prijzen geheel of gedeeltelijk in te houden of op een andere wijze te verdeelen.

Voor het Bestuur van *„Ons Huis"*.
A. DE KOE, Directeur.

ROTTERDAM, November 1911.

J. H. LELIMAN — PRIJSVRAAG B.

Afsluiting van het Leidsche Plein. — Ingekomen elf ontwerpen onder de navolgende motto's: No. 1, Benares, twee teekeningen; no. 2, Tijdgeest, drie teekeningen; no. 3, Eenvoud, vijf teekeningen; no. 4, Silhouet, vijf teekeningen; no. 5 en 5a, Polyhymnia, vier teekeningen; no. 6, Doornroosje, twee teekeningen; no. 7, Van Water tot Land, drie teekeningen; no. 8, Wetering, twee teekeningen; no. 9, J. H. Leliman in memoriam, drie teekeningen; no. 10, Kijktuin, drie teekeningen; no. 11, Walda, vier teekeningen.

INGEZONDEN STUKKEN

Aan den Wel Ed. Heer Joh. G. Robbers
Bouwk.-Ingenieur.

Geachte Heer.

In uw schrijven over den bouw van het Woonhuis voor den Nederlandschen Gezant te Peking komt voor:
Wat kunnen ze daar handig pakken bij Gips!
Ja mijnheer Robbers, dat kunnen ze zeker, als de vakken glas in lood, maar handig zijn. Het is voor de goede overkomst gewenscht dat:

1°. De vakken glas in lood ongeveer de helft kleiner moeten zijn dan de door U opgegeven maten; door mij was hier niets aan te veranderen, de onderverdeeling was door U voorgeschreven en gemaakt.
Dat bij kleinere maten de overkomst zekerder is kan ik U schriftelijk van drie Indische zendingen laten zien.
2°. Dat men de kisten met glas in lood, niet laat vallen.
Dit is met een der kisten gebeurd. Zelfs indien mate dat de lading door de binnenkist is heengedrongen.
Was de binnenkist heel gebleven, dan waren de ruiten aan den kant waar de kist opgevallen is, door den grooten schok toch verbrijzeld.
Niettegenstaande deze oorzaak ligt volgens U toch de schuld bij den Fabrikant door zijn onhandig pakken.
Toen de breuk van het glas gemaakt moest worden bestelde U mij de opnieuw gesneden stukken glas als postpakketten te verzenden via Rusland, daar eene zeezending te veel tijd vorderde.
Over deze zending was u zeer ontstemd en u voegde mij laatst toe, dat ik ook deze zending in dubbele kisten had moeten verzenden.
Maar nu de praktische uitvoering.
De zwaarte van een postpakket mag de 5 K.G. niet overschrijden.
Ik heb toen laten maken kistjes, houtdikte van de kop 6 à 7 mM. en de zijden 4 à 5 mM. tot een gewicht van ± 2 K.G., om nog 3 K.G. laadruimte over te houden.
Enkele soorten der stukken waren te groot voor deze kistjes, zoodat wij hiervoor drie sigarenkistjes moesten gebruiken.
Door 't noodzakelijk aanwenden van licht hout en de ruwe behandeling is deze zending jammerlijk aangekomen.
Jammer dat U ook in uwe beschrijving niet hebt opgenomen dat het draadglas met duizenden scheuren is aangekomen, zoodat eene tweede zending noodig was; doch deze glaszending kwam niet uit 't achterlijk Holland.
Men berekent gewoonlijk 5 à 10 % breuk voor eene glaszending naar Indië en ik heb het bij de laatste drie zendingen naar Indië van 60 M², 20 M². en 10 M². glas in lood gebracht tot breuk van enkele stukken glas, doch dit komt door eene fatsoenlijke behandeling der kisten en het handige pakken.
Met dank voor de verleende plaatsruimte.

Hoogachtend,

Uw dw. dn.
J. W. GIPS.
Fabrikant van geschilderd en gekleurd Glas in lood.

BERICHTEN

Studie-Tentoonstelling van Bouwmaterialen. Gezien het feit, dat op de gehouden examens der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst het vak: „Kennis van Bouwmaterialen" in het algemeen niet geheel voldoende door de Candidaten gekend werd, en niet steeds voldoende gelegenheid blijkt te zijn voor de candidaten om zich in dit vak te bekwamen, wijzen wij belangstellenden er op, dat in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, een permanente Studie-Tentoonstelling van Bouwmaterialen wordt gehouden, welke speciaal voor dit doel is ingesteld en waarvan dagelijks, (behalve op Zon- en Feestdagen) van 10 v. m. tot 5 uur n.m. kosteloos door belangstellenden gebruik gemaakt kan worden.

Een belangrijk geval van Arbitrage. In een tusschen een aanbesteder en aannemer gerezen geschil, naar aanleiding van een klacht van den aannemer over het niet verschaffen van teekeningen en opgaven door de directie, het daardoor niet geregeld kunnen voortwerken, de daaruit ontstane vertraging in de oplevering van het werk, de overschrijding van den opleveringstermijn, en de schadevergoeding door den aannemer dienvolgens van den aanbesteder gevorderd, werd door, volgens de A. V. benoemde arbiters, de heeren J. N. Hendrix, W. C. Metzelaar en A. Deking Dura, beslissing gegeven.
Mr. Egb. Goseling publiceert dit belangrijke arbitrage geval in „De Aannemer" van 28 Nov. 1911.
Wij juichen het toe dat dergelijke, voor de architecten zoo belangrijke kwesties, uitvoerig gepubliceerd worden, waardoor de noodige aandacht er op valt; maar wij meenen, waar het hier om een arbitrair geval gaat, als zaak het persoonlijke van zeer bijkomstige waarde is, en er zeer zeker weinig of geen reden is de namen van de betrokken personen te publiceeren.
Wij achten dit te meer bedenkelijk, aangezien een dergelijke publicatie van zijn naam voor de verliezende partij noodeloos onaangenaam is; en juist het vertrouwelijk karakter der arbitrage ernstig hiermede geschaad wordt.
Wij hopen dan ook, dat de namen der betrokken personen in het vervolg niet meer vermeld zullen worden.
Plaatsgebrek belet ons, de vele belangrijke punten van deze beslissing te behandelen; maar op een zeer belangrijke passage van de uitspraak vestigen wij de aandacht. Zij luidt:
„Overwegende, dat, waar door de directie den aannemer verweten wordt, veel tijd te hebben verloren met „venten", dit dezen niet ten kwade mag worden geduid, waar hij het werk voor een geringen prijs heeft aangenomen; dat dit laatste aan den besteder een voordeel van eenige duizenden guldens heeft opgeleverd, waartegen hij de kans op een minder vlotte, solide en coulante uitvoering op den koop had toe te nemen, te meer waar hij zich tegen de laatste had kunnen vrijwaren door gebruik te maken van zijne bevoegdheid om het werk aan een ander dan den minsten inschrijver op te dragen, zoodat de lage inschrijving zeker niet van de zijde van besteder of directie aan den aannemer mag worden verweten."
„De Bouwwereld", dit arbitrage geval besprekend, zegt terecht hierbij:
De architekt doet wèl zich dit goed in het oor te knoopen en zich dus bij de keuze van zijn aannemer vooral niet te storen aan de gebruikelijke protesten wanneer hij het waagt den minsten inschrijver of zelfs de minste inschrijvers over te slaan indien hem dat gewenscht voorkomt. Immers duidelijk is hier uitgesproken dat drie te goeder naam en faam bekende deskundigen, het er over eens zijn dat: alle waar niet behoeft te zijn naar den eisch, maar alleen naar zijn geld. Trekt men de consequentie der verkondigde leer, dan zou het den aannemer die geen kans ziet om met zijn inschrijvingssom uit te komen en uit den treure blijft „venten", dit niet ten kwade moge worden geduid. 't geen in dit verband niet anders kan beteekenen dan dat hem recht zou geven op verlenging van zijn termijn. Niet alleen moet de directie minder vlotte en coulante uitvoering gedoogen, maar bovendien de kans op eene minder solide uitvoering heeft zij op den koop toe te nemen!
De Directie komt bij deze jurisdictie van drie kanten — dus steeds — in de klem:
òf zij gaat uit van het standpunt dat de aannemer ongeacht zijn inschrijvingssom verplicht is het werk uit te voeren overeenkomstig alle billijke eischen en dan veroordeelt de arbitrage den aanbesteder — die zijne „schade" kan verhalen op de Directie;
òf, zij legt zich neer bij die minder vlotte, solide en coulante uitvoering en is dan direct blootgesteld aan de bemerkingen van zijn lastgever, die natuurlijk het standpunt zal innemen dat de directie jegens hem aansprakelijk blijft en dat zij van den aannemer, die voor een door hem zelf bepaald bedrag zekere vooraf bekende verplichtingen op zich neemt, niets wezenlijks door de vingers mag zien;
òf zij adviseert den aanbesteder, ongeacht de kans het bij de aannemers te verderven, een aannemer te kiezen die voor een ruim bedrag inschrijft — 't geen deze waarschijnlijk niet doet, wanneer het eerst de 5e of 6e van onder af is. En dan zijn de poppen eerst recht aan het dansen.
In elk geval is deze sententie een gevoelige slag voor het stelsel der publieke besteding en zelfs der besteding in het algemeen. Ieder aannemer zou er zich op kunnen beroepen, bij eenige tegenvaller of misrekening
Begin en einde der sententie kloppen bovendien niet met elkander. Niet de lage inschrijving als zoodanig werd — zooals aan het

slot staat — in den aanhef den aannemer verweten, maar wel dat hij om zijne misrekening goed te maken met „venten" tijd verknoeit die hij niet missen kan om aan zijne verplichtingen te voldoen. Dit laatste goedkeurend zegt de arbitrage-commissie dus o. i. dat het finantieel belang van den aannemer praedomineert.

Memorie van Antwoord van den Minister van Binnenlandsche Zaken. Staatsbegrooting 1912. De volgende belangrijke onderwerpen komen hierin voor:

Paleis te Amsterdam. De onderhavige aangelegenheid verkeert niet in een stadium, waarin de minister zijn gevoelen zou kunnen mededeelen.

Omtrent *'s Rijks Academie van Beeldende Kunsten* zal de Minister spoedig krachtig optreden, zoodra overeenstemming is verkregen met het gemeentebestuur van Amsterdam. Is de bedoelde verbetering van het gebouw tot stand gekomen, dan kan ook in de noodzakelijke uitbreiding der leerkrachten worden voorzien.

Eenige leden der 2e Kamer zouden het betreuren, indien de voorgenomen uitbreiding tot stand kwam, aangezien zij een algeheele vernieuwing van het onpractische gebouw onvermijdelijk achten. Ook de Minister zou een meer radicale oplossing verkiezen, maar de finantieele eischen zijn hiertoe een beletsel.

Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam. Het licht in de bedoeling de voorgenomen reorganisatie der Academie, wanneer de aangevraagde subsidiën worden toegestaan, in den loop van 1912 haar beslag te doen krijgen. De daartoe noodige maatregelen zijn thans reeds in voorbereiding. Gedurende den cursus 1911.12 zal nog een indeeling in drie klassen worden gevolgd.

De meening, dat de *avondcursus bouwkunst-onderricht „Architectura et Amicitia"* geen goede resultaten oplevert, kan niet anders dan op gebrekkige gegevens berusten; de cursus is eerst sedert een winterhalfjaar volgens den oorspronkelijken voet voltooid.

De rapporten zijn zeer gunstig.

Behoud van monumenten. De Min. zal de aandacht van de gemeentebesturen (naar aanleiding van den brand te Vlissingen) vestigen op de wenschelijkheid, om bij gemeenteverordening maatregelen voor te schrijven, welke ten doel hebben brandgevaar te voorkomen in al die gevallen, waarin zoodanig gevaar te duchten is, inzonderheid als aan daken of goten met vuur of met benzine moet worden gewerkt, waardoor herhaling van dergelijke rampen zal worden tegengegaan.

Maatregelen zijn genomen ter beveiliging van den *Kloostergang* te *Utrecht* en tot voorkoming van herhaling der beschadigingen.

Omtrent het *monument* van *Menno van Coehoorn* te Wyckel in Friesland zal een onderzoek worden ingesteld.

Het subsidie voor de *restauratie der Luthersche Kerk* te *'s-Gravenhage* wordt in de Memorie nader verdedigd, waarna in uitvoeriger beschouwing getreden wordt omtrent de restauratie van de *Groote* of *St. Jacobskerk* aldaar. Dat de termijn van 15 à 16 jaren voor de restauratie van een zoo omvangrijk gebouw als het hier geldt buitensporig zou zijn, kan de Min. niet toegeven. Voor de restauratie van andere kerkgebouwen, in de memorie nader genoemd, waren de termijnen van 20 tot 52 jaren.

De Minister is in beginsel bereid de restauratie der door brand getroffen Groote Kerk te Vlissingen spoedig te steunen. Voor 't oogenblik is deze zaak voor eene beslissing niet rijp. Indien de middelen het zullen toelaten zal een Rijkssubsidie te dezer zake hetzij bij suppl. begrooting voor 1912, hetzij bij de ontwerp begrooting 1913, kunnen worden aangevraagd.

De toestand der lands geldmiddelen heeft den Minister op dit oogenblik moeten terughouden van steun voor de restauratie der kerken te Zuidbroek, te Spijk en te Oud-Vossemeer; van de R.K. Kerk te Harderwijk en van den toren te Deurne.

Herbouw St. Jacobstoren te Vlissingen. In de dezer dagen gehouden vergadering van den Raad der gemeente Vlissingen werd door verschillende leden met het oog op het voorstel de herbouw van den toren in gewapend beton te doen geschieden, waarbij echter uitwendig de oude vorm kan worden nagemaakt, in twijfel getrokken of wel reeds voldoende door de ondervinding geleerd is, dat beton voor zulk een gebouw geschikt is, terwijl ook in verband met het plan, om subsidie van het rijk te vragen voor de restauratie van den torenschacht, de vraag werd gesteld, of het rijk met deze wijze van herbouw wel genoegen neemt.

De wethouder van fabricage, de heer J.G. van Niftrik, verdedigde ten krachtigste het voorstel van B. en W., in het bijzonder op grond van de, volgens spreker, groote wenschelijkheid, om, waar dit, in tegenstelling met vroegere eeuwen, mogelijk is, thans onbrandbaar materieel te gebruiken, waardoor voorkomen wordt, dat, indien weer brand mocht ontstaan, een tweede instorting grooter onheil zou veroorzaken, dan thans het geval was. Mocht het rijk om genoemde reden subsidie weigeren, waarmede ook de rijksbouwmeester Muller gedreigd heeft, dan zal de wethouder zich daar gaarne bij neerleggen, overtuigd, dan toch in het belang der gemeente te hebben gehandeld.

De heer van Niftrik noemde verschillende deskundigen, die herbouw met beton aanbevelen, wat niet belette, dat de heer Staverman de wenschelijkheid beoogde, ook eens de meening van tegenstanders te hooren, waarna op diens voorstel met 9 tegen 6 stemmen, besloten werd, de beslissing aan te houden.

Bebouwing Zorgvliet. Naar men bericht hebben de heeren prof. Henri Evers, hoogleeraar in de architectuur aan de Technische Hoogeschool te Delft; de rijksbouwmeester D. E. C. Knuttel, bouwkundig civiel-ingenieur, en de architect-ingenieur J. Limburg, zich in beginsel bereid verklaard zitting te nemen in de commissie van advies in zake beoordeeling der bouwkundige waarde van de villa-ontwerpen voor de bebouwing van „Het Park Zorgvliet", indien de Gemeenteraad van 's-Gravenhage het ingezonden plan aanneemt.

Een nieuw Koninklijk Paleis? In den Haagschen Gemeenteraad heeft de heer E. Deen voorgesteld:

1. het voorstel betreffende het plan tot bebouwing van het park Zorgvliet voorloopig aan te houden;
2. B. en W. uit te noodigen zich te vergewissen, of H. M. de Koningin bereid is het Koninklijk Paleis in het Noordeinde met de aangrenzende gebouwen en terreinen in het belang van een doelmatige oplossing van het raadhuisvraagstuk aan de Gemeente 's-Gravenhage af te staan, zoo de gemeente in samenwerking met het Rijk, en onder goedkeuring van Hare Majesteit, er in mocht slagen de beschikking te krijgen over een gedeelte van het park Zorgvliet, om ter plaatse een nieuw Koninklijk Paleis te stichten.
3. B. en W. te verzoeken stappen te doen, maatregelen te beramen en onderhandelingen te voeren, welke kunnen leiden tot een oplossing in deze richting van het paleis-vraagstuk.

Ontsiering van het Engelsche landschap. De Surrey County Council heeft een verordering uitgevaardigd — die thans aan de bekrachtiging van den minisier van binnenlandsche zaken is onderworpen — waarbij het verboden wordt in landelijke districten op van openbare wegen (ook waterwegen) zichtbare plaatsen reclameborden e.d. op te stellen, welke het landschap kunnen ontsieren. Met belangstelling ziet men in Engeland uit naar de beslissing van den minister, daar bij een bekrachtiging van de verordening hoogstwaarschijnlijk ook andere graafschappen het voorbeeld van Surrey zullen volgen. Er zijn in Engeland blijkbaar ook velen, die zich ergeren aan de toenemende ontsiering van het landschap door allerlei reclame-middelen, zooals wij helaas ook in ons land in den laatsten tijd meer en meer kunnen waarnemen. *Alg. H. Bl.*

RECTIFICATIE.

In Kroniek XXVIII is een storende fout geslopen. Op blz. 570, 2de kolom, 21ste regel van boven staat:

. . . en wordt bij de voorgenomen *aansprakelijke* vergrooting, als kunstwerk geheel van karakter gewijzigd.

Gelieve hiervoor te lezen:

. . . en wordt bij de voorgenomen *aanmerkelijke* vergrooting enz.

31ste JAARG. — 16 DEC. 1911. — No. 50

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Uitloting 4 aandeelen der 3 % leening. — Adres in zake de Vierjaarlijksche te Amsterdam. — Adres aan den Raad der Gemeente Vlissingen. — Adres aan den Kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente te Vlissingen. — Adres in zake de oude kapel op de kade te Veere. — Verslag van de Hoofdbestuursvergadering op 6 December. — Rapport der Commissie van Voorbereiding van het Examen Hoofdopzichter. — Verslag vergadering Afd. Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Herbouw St. Jacobstoren te Vlissingen, door R. — Conferentie Bouwk. Element Heimatschutz. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

UITLOTING 3 % OBLIGATIE-LEENING. Van deze leening werden uitgeloot de nos. 29, 45, 127 en 128. De uitgelote aandeelen zijn direct betaalbaar bij de firma J. A. Matthes & Co. Singel 320, te Amsterdam.

ADRES IN ZAKE DE VIERJAARLIJKSCHE. Door de vier bouwkundige vereenigingen is het volgende adres ingediend:

11 December 1911.

Aan Burgemeester en Wethouders der Gemeente Amsterdam.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen, de bouwkundige lichamen:

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam,
Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam,
Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rottterdam, en
Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam,

dat zij met leedwezen vernomen hebben, dat door de Regelingscommissie voor de Stedelijke Internationale Tentoonstelling van Kunstwerken van levende Meesters, te houden te Amsterdam in het Stedelijk Museum in 1912, ten gevolge van de onevenredig groote eischen van de Afdeeling Schilderkunst, geen voldoende, goede ruimte voor de Afdeeling Bouwkunst is beschikbaar gesteld; zoodat de Architect-Leden dezer Commissie terecht hun mandaat hebben neergelegd en dus verondersteld mag worden, dat de bouwkunst op deze tentoonstelling niet vertegenwoordigd zal zijn;

dat een dergelijke verdringing van de bouwkunst door de schilderkunst in strijd is met het door U vastgestelde programma voor de Vierjaarlijksche, waarin onder de vier met name genoemde hoofdgroepen, de Bouwkunst voorkomt;

dat adressanten het zeer op prijs stellen, dat ook door U blijkens genoemd programma wordt erkend, dat te dezer zake de bouwkunst als gelijkwaardige van de andere deelnemende kunsten moet worden beschouwd;

dat zij het gebeurde te meer betreuren, daar de Vierjaarlijksche volgens hare bedoeling eene ruim opgevatte, internationale tentoonstelling van werken van schilderkunst, beeldbouwkunst en bouwkunst is, en dus eene uitnemende gelegenheid biedt om aan te toonen in hoeverre het mogelijk en gewenscht is, de kunsten met elkander te doen samengaan en te doen streven naar die harmonische en vruchtbare eenheid, waardoor zij elkaar steunen en hare juiste en meest belangrijke plaats kunnen innemen in het maatschappelijk leven;

dat de teekenen des tijds er op wijzen, dat een dergelijk verlangen naar eenheid meer en meer wordt gevoeld, en ook in de schilderkunst eene belangrijke strooming bestaat, welke direct verband houdt met de bouwkunst;

dat de Vierjaarlijksche, die volgens hare breede en belangrijke opzet een overzicht wil geven van de ontwikkeling der beeldende kunsten in onzen tijd, nu op belangrijke wijze incompleet en eenzijdig zal zijn, aangezien de Hoofdgroep Bouwkunst zal ontbreken, waardoor tevens de monumentale schilder- en beeldhouwkunst minder goed tot haar recht kunnen komen;

dat adressanten wenschen te protesteeren tegen de wel eens geuitte meening, al zouden architectuur-tentoonstellingen geen reden van bestaan hebben. Het succes van meerdere architectuur-tentoonstellingen van den laatsten tijd in den vreemde en ten onzent, aantrekkelijk en populair behandeld, bewijst, dat wel degelijk dergelijke tentoonstellingen door het publiek worden gewaardeerd en vruchtbaar werken. Mogen vroegere tentoonstellingen met veel bouwkundige teekeningen soms grootendeels vakkundig zijn geweest en als zoodanig ook bedoeld, de modellen, perspectief-teekeningen en voortreffelijke photo's van tegenwoordig zijn een uitstekend hulpmiddel om den leek een voldoend begrip van de werkelijkheid te geven. Een juist ingerichte architectuur-tentoonstelling biedt eene goede gelegenheid de liefde voor en inzicht in architectuur bij het publiek te ontwikkelen.

Redenen, waarom adressanten vertrouwen, dat ook door U de billijkheid van hunnen grief wordt ingezien, en zij meenen op

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Uwen steun te mogen rekenen, wanneer te zijner tijd aan Uw College het verzoek zal worden gedaan, compensatie te geven aan de Afdeeling Bouwkunst voor het thans geleden verlies.
Met nadruk wijzen adressanten er echter op, dat door eene te geven compensatie niet wordt aangetast het beginsel, dat voor het vervolg de Bouwkunst eene Afdeeling vormt van de te houden Vierjaarlijksche Tentoonstellingen.

't Welk doende, enz.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

Het Bestuur van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap,

ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*

Het Bestuur van het Genootschap Architectura et Amicitia.

H. A. J. BAANDERS, *Voorzitter*
JAN DE MEYER, *Secretaris.*

Het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten.

K. P. C. DE BAZEL, *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*

ADRES IN ZAKE DEN HERBOUW VAN DEN TOREN DER ST. JABOBSKERK TE VLISSINGEN. Door het Hoofdbestuur is het volgende adres ingediend:

12 December. 1911.

Aan den Raad der Gemeente Vlissingen.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
dat het met belangstelling heeft kennis genomen van Uwe plannen voor den herbouw van den toren der St. Jacobskerk te Vlissingen, dat het echter van meening is, dat een herbouw, die, gelijk Uw voornemen is, een copie van den ouden toren zal zijn, niet de meest wenschelijke is, te meer daar door U getracht wordt de torenspits brandvrij te maken met behulp van moderne materialen, welke materialen echter in een goede architectuur een eigen vormspraak eischen;
dat het in verband hiermede U in overweging geeft de torenbekroning te doen zijn een vrije schepping van een Nederlandschen Bouwkunstenaar, waardoor onze eigen tijd terecht tot uiting komt en de voor een kunstwerk zoo gewenschte vrijheid aan den kunstenaar wordt gelaten; een wijze van handelen, ook in vroegere tijden gevolgd, toen o. a. Renaissance-spitsen op Gothische onderbouwen werden gezet, dat voor een fraai geheel van kerk en toren het wenschelijk is, dat het ontwerp voor beide van een en denzelfde kunstenaarshand zal zijn, en in verband hiermede ook de herbouw der kerk een vrije schepping, desgewenscht op de bestaande overblijfselen, dient te zijn, zoodat aan den kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente te Vlissingen ook in dezen geest is geadviseerd.
Redenen waarom het Hoofdbestuur U ernstig in overweging geeft het daarheen te leiden, dat de nieuwe spits zal worden opgetrokken in den zin als boven is omschreven

't welk doende, enz.

Het Hoofdbestuur voornoemd,
A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

ADRES IN ZAKE DEN HERBOUW VAN DE ST. JACOBSKERK TE VLISSINGEN. Door het Hoofdbestuur is het volgend schrijven verzonden.

12 December 1911.

Aan den Kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente te Vlissingen.

WelEerwaarde en Eerwaarde Heeren.

Daartoe in de gelegenheid gesteld, hebben wij met belangstelling kennis genomen van den voorgenomen herbouw der St. Jacobskerk te Vlissingen, door U met lofwaardigen ijver ter hand genomen, gesteund door den milden toevoer der gelden, die den herbouw mogelijk maken.
Volkomen respecteerende Uwe gevoelens, die hebben geleid tot Uw besluit om deze herbouw te doen zijn een getrouwe copie van de oude kerk, achten wij ons toch verplicht U mede te deelen, dat wij een dergelijken herbouw minder wenschelijk achten, en dat wij de voorkeur zouden geven aan een vrije schepping — desgewenscht met gebruikmaking der bestaande overblijfselen — door een Nederlandschen Bouwkunstenaar.
Het zal niet noodig zijn, U er opmerkzaam op te maken, dat een copie van het oude toch niet het oude zelf, met al zijn historische eigenschappen en herinneringen, is, en dat zelfs de juistheid der copie soms niet kan worden vastgesteld door het ontbreken der volkomen betrouwbare gegevens.
Wanneer U de geschiedenis nagaat, zult U bemerken, dat na een verwoestenden brand, bijna steeds de kerken naar den trant des tijds werden herbouwd.
Dit standpunt achten wij juist, daar het aan het levende geslacht gelegenheid geeft de gevoelens van zijnen eigenen tijd in bouwkunst te vertolken.
Ten einde een fraai geheel van kerk en toren te verkrijgen, is het bovendien wenschelijk, dat het ontwerp voor beide van een en dezelfde kunstenaarshand is, en in verband hiermede moet ook de herbouw van de spits van den toren een vrije schepping zijn.
Aan den Gemeenteraad van Vlissingen hebben wij ook in dezen zin geadviseerd.
Wij geven het bovenstaande U ernstig in overweging en vertrouwen, dat U wilt bevorderen, dat de herbouw van de kerk en den toren zal geschieden in den zin als bovenbedoeld.

Met de meeste hoogachting

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

A. SALM G.Bzn. *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

ADRES INZAKE DE VOORGENOMEN AFBRAAK VAN DE OUDE R. KATH. KAPEL TE VEERE. Door het Hoofdbestuur is het volgend schrijven verzonden:

9 December 1911.

Aan
Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid, Monseigneur Callier, Bisschop van Haarlem, te Haarlem.

Monseigneur,

Met leedwezen heeft het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst kennis genomen van het voornemen, de oude Roomsch Katholieke kapel op de kade te Veere af te breken, ten einde een nieuwe kapel daar ter plaatse te doen bouwen.
Het Hoofdbestuur is overtuigd, dat ook U de verplichting voelt, dat slechts in het uiterste geval mag worden overgegaan tot het doen verdwijnen van monumenten van geschiedenis en kunst, zelfs al zijn deze bescheiden, en dat in dit geval afbraak te meer betreurd zou moeten worden, zoo het ontworpen nieuwe gebouw niet aan redelijk te stellen aesthetische eischen voldoet.
Met instemming heeft het Hoofdbestuur kennis genomen van het adres der Vereeniging „Nehalennia" te dezer zake tot U gericht, zoodat het Hoofdbestuur de verwachting uitspreekt, dat U het daarheen zult willen leiden, dat de oude kapel hersteld wordt, of dat, zoo nieuwbouw onvermijdelijk blijkt, deze goed van architectuur zal zijn, in harmonie met de fraaie en belangwekkende omgeving.
Met de meeste hoogachting,

Het Hoofdbestuur voornoemd,
A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP WOENSDAG 6 DECEMBER.

STATUTEN EN ALG. HUISH. REGLEMENT. De redactie- en andere kleine wijzigingen in Statuten en Alg. Huish. Reglement, gevolg van de besluiten der Alg. September-Vergadering j.l. te dezer zake, werden goedgekeurd en vastgesteld, zoodat de nieuwe Statuten en Alg. Huish. Reglement nu worden afgedrukt en begin Januari 1912 worden toegezonden aan de Leden en de Donateurs.

HERZIENING LEDENLIJST. Ingevolge het besluit der j.l. gehouden Alg. September-vergadering worden die Architect-Leden, welke tevens het bedrijf van aannemer uitoefenen, overgeplaatst in de groep der Donateurs, in welke groep ook overgeplaatst worden die Gewone Leden, welke niet aan den kant der directie staan.
In verband hiermede werd een concept herziene Ledenlijst behandeld, en ten slotte de nieuwe indeeling vastgesteld, zoodat begin Januari 1912 de nieuwe Ledenlijst den Leden en Donateurs zal worden toegezonden.

REGLEMENT COMMISSIE VAN ONDERZOEK. Een Concept Reglement voor de Commissie van Onderzoek, waarin o.a. nader omschreven wordt de basis waarop de toelating van een Candidaat tot het Architect-Lidmaatschap door de Commissie van Onderzoek beoordeeld moet worden, werd behandeld en daarna vastgesteld.

COMMISSIE SAMENGAAN BOND EN MAATSCHAPPIJ. Daar een der leden dezer Commissie niet voor Januari 1912 aan de vergaderingen dezer Commissie kan deel nemen, is de installatie der Commissie voorloopig uitgesteld.

INDEELING NEDERLAND IN CORRESPONDENTSCHAPPEN. In beginsel werd besloten te trachten voor de verschillende plaatsen het correspondentschap voor het Maatschappij met het correspondentschap voor het Bouwk. Weekblad zooveel doenlijk in één persoon te vereenigen. Tevens zullen maatregelen genomen worden, om het aantal correspondenten uit te breiden, ten einde de Maatschappij in alle deelen van het land te doen vertegenwoordigen.

RAPPORT COMMISSIE VAN VOORBEREIDING VOOR HET EXAMEN B. BOUWKUNDIG-OPZICHTER. De heer Salm, lid dezer Commissie, lichtte het ingekomen Rapport toe. De Commissie is tot de conclusie gekomen dat het wenschelijk is, een zelfstandig Examen in te stellen, en wel voor *Hoofdopzichter*. Besloten werd het Rapport af te drukken in het Bouwkundig Weekblad (zie blz. 598).

COMMISSIE TOT HERZIENING DER A.V. In aansluiting aan het besluit der Alg. September-vergadering der Maatschappij op 20 September j.l. heeft het Hoofdbestuur zich tot den Bond van Nederlandsche Architecten gewend met verzoek, er toe mede te werken, dat het concept nieuwe A.V. bestudeerd zal worden door een speciale architecten-commissie, waarin de Maatschappij en de Bond ieder door twee leden vertegenwoordigd zouden zijn. De Bond heeft zich hiertoe bereid verklaard en heeft aangewezen de heeren P. J. Houtzagers en H. G Jansen; het Hoofdbestuur had benoemd de heeren C. B. Posthumes Meyjes en J. Herm. de Roos, die de benoeming hebben aanvaard. De Commissie bestaat dus uit bovengenoemde 4 heeren en de heeren G. W. van Heukelom en A. Salm G.Bzn. de twee afgevaardigden der Maatschappij in de Commissie die het concept A.V. heeft opgesteld.
De opmerkingen dezer Commissie zullen vóór 1 Januari 1912 worden opgezonden aan de Commissie tot Herziening der A. V.

COMMISSIE RECHTSPOSITIE VAN DEN ARCHITECT. Door den heer J. H. W. Leliman was het volgende voorstel ingediend:
„Het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, overwegende dat het een urgent vakbelang is het vraagstuk van de rechtspositie van den architect in zijn vollen omvang in studie te nemen, besluit in zijne vergadering van 6 Dec. 1911 tot het benoemen eener Commissie van drie leden uit zijn midden, met het recht van assumptie, ten einde:
a. uiterlijk 1 Mei 1912 een definitief of voorloopig, gemotiveerd rapport uit te brengen omtrent de rechtspositie van den architect met betrekking tot zijne cliënten, zijn personeel en de uitvoerders,
b. een volledig stel contracten en formulieren te ontwerpen, waardoor de wederzijdsche rechten, verplichtingen en aansprakelijkheden voortvloeiende uit de usances, 's lands wetten en de overeenkomsten betreffende arbitrage, honorariumregeling, arbeidsvoorwaarden, enz. worden vastgelegd.
c. Zulke maatregelen voor te stellen als verder kunnen dienen om de rechtspositie van den architect te kunnen verbeteren en bevestigen, daarbij in het bijzonder overwegende de instelling eener algemeene arbitrage-regeling van verschillen tusschen architect en cliënt."
Het Hoofdbestuur nam met veel belangstelling van dit voorstel kennis, en gevoelde met den heer Leliman de wenschelijkheid, dat goede modellen en regelen worden vastgesteld voor de verschillende gevallen, waarin de architect betreffende zijne rechtspositie of zijne verantwoordelijkheid betrokken is. Het nut van deze modellen zal van waarde zijn voor de architecten der groote steden, maar in de eerste plaats voldoen in een behoefte, die vooral de architecten der kleinere steden en van het platteland te dezer zake gevoelen.
Nadere voorbereidingen om tot het gewenschte doel te geraken werden getroffen.

PROVISIE MISBRUIK. Ingekomen was een klacht betreffende een ernstig misbruik van provisie-nemen door een architect, met verzoek aan het Hoofdbestuur maatregelen te willen treffen, dat deze architect uit de ledenlijst der Maatschappij geschrapt zal worden.
Het Hoofdbestuur, overtuigd van den ernst van deze aanklacht, besloot een nader onderzoek in te stellen.

MAATREGELEN TOT HET TEGENGAAN VAN HET NEMEN VAN PROVISIE DOOR ARCHITECTEN. Daar het Hoofdbestuur zich niet kan vereenigen met de anderzijds gevolgde methode tot bestrijding van het nemen van provisie door architecten, waarbij de hulp van leveranciers in deze actie is ingeroepen, zal de Maatschappij binnenkort een zelfstandige actie beginnen.

TENTOONSTELLING SPAENDONCK TE AMSTERDAM. Naar aanleiding van deze tentoonstelling heeft het Hoofdbestuur het volgend schrijven verzonden:

30 November 1911

Den WelEdel Geb. Heer AUG. J. C. SPAENDONCK
Architect
te Amsterdam.

WelEdel Geb. Heer,

Naar aanleiding van Uwe tentoonstelling van architectonische teekeningen in de provisioneele uitstalkast van de „Witte Bioscoop" op het Damrak alhier, betreurt het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst het, dat U in een dergelijke omgeving, welke geen waardige plaats is om architectonische teekeningen aan het publiek te vertoonen, Uwe expositie houdt, te meer daar U gemeend heeft bij Uwen naam Uwen titel van Architect-Lid der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst duidelijk te moeten vermelden.

Voor het Hoofdbestuur voornoemd.
J. GRATAMA. *Secretaris.*

HERBOUW KERK TE VLISSINGEN. Door een der leden van het College van Notabelen te Vlissingen, die de herbouw van de kerk te Vlissingen bevorderen, werd het Hoofdbestuur attent gemaakt op het voornemen, het ronde tongewelf, in 1839 in de kerk aangebracht, bij den herbouw wederom te doen aanbrengen. Schrijver achtte dit niet stijlvol en verzocht het Hoofdbestuur hiertegen te ageeren.
Het Hoofdbestuur heeft hierover gehoord de door de Maatschappij ingestelde Commissie voor de Oude Monumenten, welke van meening was, dat ronde tongewelven, hoewel bij uitzondering, voorkomen in Gothische kerken. In dien zin zal geantwoord worden.
Het Hoofdbestuur was verder te dezer zake van meening, dat het niet wenschelijk is, den herbouw te doen zijn een copie van de oude kerk, en de toren in zijn oude gedaante weder op te bouwen, en het gaf de voorkeur aan een vrije schepping op hetgeen van kerk en toren is overgebleven; hierbij zal het vooral van waarde zijn, dat het ontwerp van toren en kerk van een hand is.

Besloten werd tot het gemeentebestuur voor den toren en tot den kerkeraad voor de kerk in bovenbedoelden zin een schrijven te richten. (zie blz. 596).

R. KATH. KAPEL TE VEERE. Naar aanleiding van de berichten in zake het voornemen om de Roomsch-Kathol. Kapel op de kade te Veere af te breken en een nieuwe kapel te doen bouwen, (welker architectuur niet aan redelijk te stellen aesthetische eischen voldoet) besloot het Hoofdbestuur zich tot den bisschop van Haarlem te wenden, met verzoek de oude kapel te behouden, of te bevorderen, dat de nieuwe goed van architectuur zij. (Zie blz. 596).

PRIJSVRAAG GEDENKRAAM UNIVERSITEITSGEBOUW TE GRONINGEN. Naar aanleiding van de tentoonstelling van de ingekomen ontwerpen op de prijsvraag voor het ontwerp van een gedenkraam in het Universiteitsgebouw te Groningen, aldaar gehouden, heeft het Hoofdbestuur zich met het college van curatoren in verbinding gesteld ten einde te trachten deze tentoonstelling ook in het gebouw der Maatschappij te doen plaats hebben. Het laat zich aanzien, dat op dit verzoek goedgunstig zal worden beslist.

DE ALG. NED. OPZ. EN TECHN. BOND EN DE DUURTE DER LEVENSMIDDELEN. Van het bestuur van den Algem. Nederl. Opzichters en Teekenaarsbond is een schrijven ontvangen, waarin het wijst op de duurte der eerste levensbehoeften, zoodat allerwegen in den lande door de werknemers getracht wordt een toeslag op de salarissen te verkrijgen. Met tabellen wijst het Bondsbestuur de prijsverhooging der verschillende levensmiddelen aan; en het eindigt met het verzoek, het daarheen te willen leiden dat, waar reeds vele werkgevers en gemeentebesturen hun ondergeschikten een toeslag gaven, ook de Opzichters en Teekenaars in dienst van de leden der Maatschappij tot bev. der Bouwkunst in het genot worden gesteld van een toeslag op het salaris, welke toeslag wordt voorgesteld te doen bedragen 20% van het salaris.
Het Hoofdbestuur besloot het verzoek van het Bondsbestuur te publiceeren in het B. Weekblad, hetgeen hierbij is geschied.

RAPPORT DER COMMISSIE VAN VOORBEREIDING VAN HET EXAMEN HOOFDOPZICHTER.

AMSTERDAM, 5 December 1911.

Aan het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

WelEdelGeboren Heeren.

Als resultaat der gehouden besprekingen in een 8-tal vergaderingen heeft de Commissie de eer U het navolgende te rapporteeren:
Allereerst nam de Commissie voor de goede orde kennis van de toelichtingen van het aan Uw Hoofdbestuur gericht schrijven van den Algemeenen Opzichters en Teekenaars Bond, waarbij deze, ingevolge verkregen machtiging van de „Bekwaamheidsacte Commissie", de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verzoekt over te gaan tot de instelling van een examen voor Diploma B. (Hoofdopzichters en Chefs-de-bureau).
Ter herinnering daaraan diene onderstaand afschrift:

„Het komt der Commissie gewenscht voor, dat Uw bond zich tot
„de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wendt met het
„verzoek, ... over te willen gaan tot instelling van een exa-
„men voor diploma B. (Hoofdopzichters en Chefs-de-bureau).
„Ten aanzien van dit verzoek, meenen wij te kunnen aanvoeren,
„dat de moderne techniek en de eischen die het moderne leven
„aan het bouwen en wonen stelt, dagelijks meer de behoefte aan
„practisch zoowel als theoretisch zeer bekwame technici doet
„gevoelen.
„Aan leiders van groote en ingewikkelde bouwwerken, ingewik-
„keld niet alleen als bouwwerk maar ook wegens de toepassing
„van ontelbare moderne materialen en modern comfort, alsmede
„leiders van groote architecten- en ingenieursbureaux, wel het
„is overbekend, dat aan zoodanig bekwame opzichters en teeke-
„naars zeer groote behoefte bestaat, terwijl voor de technici,
„welke zich in die richting wenschen te ontwikkelen en te be-
„kwamen, elke leiddraad, elk gegeven, elke richting ontbreekt.
„Om dien toestand niet langer te bestendigen, doch de technici,
„die zich capaciteiten en eigenschappen wenschen eigen te ma-
„ken noodig voor het met vrucht optreden als hoofdopzichter en
„chef-de-bureau, daarbij leiding en richting te geven, dat is het,
„wat bij dit ons streven voor zit."
Verder werd overeengekomen, dat bij het opstellen van het Programma van Eischen voor dit diploma het voorloopig Programma, opgemaakt door de „Bekwaamheidsacte Commissie", en gepubliceerd in het Bouwkundig Weekblad, No. 47, 19 November 1910, als leiddraad zou dienen.
Uit de gevoerde discussies bleek het inmiddels aan de Commissie, dat het onmogelijk is om één Programma te ontwerpen voor „Hoofdopzichter en Chef-de-bureau".
Bij nader inzien zult ook U dit moeten toestemmen, want het zijn immers toch 2 absoluut verschillende functionarissen!
De Hoofdopzichter is meer de praktijk-man, de praktische technicus, terwijl aan den „bureau-man (de Chef-de-bureau) naast technische kennis meer artistieke eischen gesteld zullen worden.
Het is hier in het bijzonder, dat onderscheid moet gemaakt tusschen den bouwkundige en den bouwkunstenaar!
Het gevolg daarvan is, dat, wanneer *verschillende* eischen gesteld worden, dan ook *verschillende* examens noodig zullen zijn!
De bezwaren verbonden aan het uitbreiden der examens met al den aankleve van dien, werden daarna besproken. Als zoodanig noemen wij o. a.: de vele H.H. examinatoren tegenover misschien een betrekkelijk zeer klein getal candidaten en de hierdoor veroorzaakte, zeer groote onkosten.
Ter vereenvoudiging zou men dan misschien een Programma van Eischen kunnen opstellen, dat tot zekere hoogte voor beide rubrieken geheel *hetzelfde* zal zijn, doch dat zich verder splitsen moet, ter voldoening eenerzijds aan de speciale eischen waaraan een Hoofdopzichter heeft te voldoen, en anderzijds in verband met de speciale eischen welke men aan een Chef-de-bureau moet stellen.
In verband hiermede werden verschillende voorstellen gedaan en besproken.
Één der voorstellen was het volgende:
In aanmerking nemende, dat de Candidaat Opzichter B. slechts toegelaten kon worden, wanneer hij het Diploma A. heeft behaald, welnu, in de veronderstelling dat de Chef-de-bureau meer uit den bureau-man, (den bouwkundig teekenaar) zal voortkomen, is het dan niet het eenvoudigst, dat de gediplomeerde Bouwkundig Teekenaar de toevoeging van A. ontvangt, om in qualiteit van hoogere ontwikkeling tot het examen B. (Chef-de-bureau) te kunnen worden toegelaten?
Het antwoord daarop moest ontkennend luiden. Immers in aanmerking moet worden genomen, dat het wenschelijk zou zijn, dat die Bouwkundig Teekenaar B. ook de technische kennis bezit van den Opzichter B., (doch zou voor hem zoo noodig de praktische eischen van leider of uitvoerder van werk lager gesteld kunnen worden), doch *minstens* die van Opzichter A. dient te bezitten.
Dus: Candidaat *Hoofdopzichter* kan slechts zijn een gediplomeerde Opzichter A.,
terwijl de Candidaat *Chef-de-bureau* zoowel het diploma Bouwkundig Teekenaar A. als dat van Opzichter A., moet verworven hebben.
Bij nader overleg bleek voorts, dat een dusdanig voorstel toch ook niet de gewenschte oplossing kan zijn, vooral wanneer in aanmerking wordt genomen, dat later wellicht nog een Architectenexamen zal moeten worden ingesteld.
De examen-eischen toch voor den Architect zouden dan weder belangrijk verzwaard moeten worden en ten slotte niet veel verschillen van die voor de Bouwk. Ingenieurs te Delft.
Aangezien het een overwegend bezwaar is om, ten minste op het oogenblik, verschillende examens in te stellen, zoo geeft de Commissie U in overweging één en een geheel op zich zelf staand examen in te stellen, en wel een „Hoofdopzichters Examen",

waartoe een *ieder* kan worden toegelaten. Dit is daarom gewenscht omdat niet alle candidaten gelegenheid zullen hebben gehad het Opzichters-en Teekenaar-examen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst af te leggen en ook slechts enkelen in de gelegenheid zijn om de lessen aan een Middelbare Technische School te volgen.
Zij die op andere wijze opgeleid werden of zich gevormd hebben, moeten óók in de gelegenheid worden gesteld het diploma voor deze hoogere graad te verwerven, terwijl wellicht vrijstellingen zullen kunnen worden verleend — nader in het Programma op te nemen — aan hen, die reeds diploma's bezitten.
Dit programma zou als basis en als overgang kunnen dienen voor het Programma van Eischen voor Chef-de-bureau (Architect).
Van dit standpunt uitgaande meende de Commissie zich nú reeds een goede voorstelling te maken, hoe het *uitgebreid* Hoofdopzichters Programma: Chef-de-bureau (Architect) zou moeten worden vastgesteld, opdat men voor den Hoofdopzichter geen te zware eischen gaat stellen en een latere uitbreiding onmogelijk zou worden, zonder ongeveer de Delftsche eischen over te nemen.
Aldus geschiedde, waarbij, behalve het concept van de Bekwaamheidsacte Commissie, ook de bestaande Programma's van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en het leerplan van de Middelbare Technische School te Utrecht, werden geraad pleegd.
Nadat dit „uitgebreid-Programma" was opgemaakt, werd hierin datgene geschrapt, wat niet noodig werd geoordeeld voor het gewenscht diploma, en volgt hieronder het

CONCEPT-PROGRAM „HOOFDOPZICHTER".

Voor gemakkelijk overzicht gaat een inhoudsopgave vooraf.

INHOUD VAN HET PROGRAMMA VAN EISCHEN.

I. BOUWMATERIALEN.
II. BURGERLIJKE BOUWKUNDE.
A. Grondwerken en Fundeeringen.
B. Steenconstructie.
Metselwerken.
Natuursteen.
C. Beton en Beton-ijzerwerken.
D. Houtconstructie.
E. IJzerconstructie.
F. Dakbedekking.
G. Stucadoor-, Schilder- en Behangwerken.
H. Vloer- en Wandbekleedingen.
I. Leidingen.
K. Verwarming, verlichting, enz.
III. WEG- EN WATERBOUWKUNDE.
IV. TAALKENNIS.
V. WISKUNDE.
1. Rekenen.
2. Algebra.
3. Meetkunde.
4. Beschrijvende Meetkunde.
VI. GRAFOSTATICA.
VII. STATISCHE BEREKENINGEN.
VIII. LANDMETEN EN WATERPASSEN.
IX. BOUWADMINISTRATIE, enz.
X. BESTEKKEN, BEGROOTINGEN, enz.
XI. GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST.
XII. HANDTEEKENEN, enz.
XIII. SOCIALE WETGEVING, enz.
XIV. HULP BIJ ONGELUKKEN, enz.
XV. PRACTISCHE BEKWAAMHEID.
XVI. SLOTBEPALING.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

PROGRAMMA VAN EISCHEN VOOR HET EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN HOOFDOPZICHTER, in te stellen door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

I. BOUWMATERIALEN.

Grondige kennis van bouwmaterialen, hunne voornaamste eigenschappen, deugden en gebreken, benevens van de toepassing en het verwerken derzelve in de Burgerlijke Bouwkunde.
Betreffende deze materialen wordt verder gevraagd:
bekendheid met de herkomst, winning en vervaardiging, met de wijze waarop zij in den handel voorkomen of verkrijgbaar zijn, gebruikelijke afmetingen en inzicht in de wijze van onderzoek naar de hoedanigheid.

II. BURGERLIJKE BOUWKUNDE.

A. Grondwerken en Fundeeringen.
Grondige kennis van grondwerken en de verschillende typen van fundeeringen, keuze daarvan in verband met grondgesteldheid en omstandigheden. Uitvoeringswijze en de daarbij te gebruiken werktuigen en hulpmiddelen.

B. Steenconstructie.
Metselwerken.
Grondige kennis van alle metselwerken, die in de Burgerlijke Bouwkunde voor de uitvoering van verschillende bouwwerken noodig zijn.
Natuursteen.
Grondige kennis van de samenstellingen van natuursteen en van natuursteen met baksteen, van de verschillende toepassingen en van de uitvoering.

C Beton en Beton-ijzerwerken.
Kennis van de samenstelling en uitvoering van beton en beton-ijzerwerken.

D Houtconstructie.
Grondige kennis van de samenstelling en uitvoering van de verschillende houtconstructies, welke bij gebouwen voorkomen, ook in verband met andere materialen.

B. IJzerconstructie.
Kennis van de samenstelling en uitvoering van constructies uit te voeren in ijzer in zijn functie van hoofd- en hulpmateriaal (verankeringen, enz.).
Grondige kennis van hang- en sluitwerk en andere kramerij.

F. Dakbedekking.
Grondige kennis van: verschillende dakbedekkingen, hare samenstelling en uitvoering, van doorbrekingen van het dak in verband met de bedekkingen en van de daarbij behoorende waterdichte aansluitingen.

G. Stucadoor-, Schilder- en Behangwerken.
Kennis van de samenstelling en uitvoering van stucadoor-, schilder- en behangwerken.

H. Vloer- en Wandbekleedingen.
Kennis van de wijzen van bekleeding van vloeren en wanden en de uitvoering daarvan.

I. Leidingen.
Grondige kennis van de soorten, samenstelling en uitvoering van: verschillende inrichtingen tot het *verzamelen*, zoomede van de verschillende soorten van leidingen tot *afvoeren* van huis-, hemel-, fabriekswater en faecaliën.

K. Verwarming, Verlichting, enz.
Kennis van het aanleggen van gas- en waterleidingen.
Bekendheid met verschillende systemen van centrale verwarming en ventilatie-inrichtingen, met den aanleg daarvan, zoo ook, wat dat laatste betreft, van warmwaterverzorging, electrische verlichting, electrische schellen, telefonen, spreekbuizen, bliksemafleiders en lift installaties.

III. WEG- EN WATERBOUWKUNDE.
Eenige kennis van het ontwerpen en aanleggen van wegen, bestratingen en rioleeringen.
Bekendheid met de samenstelling en uitvoering van eenvoudige beschoeiingen, kleine grondkeerende muren.
Van den candidaat wordt voorts geëischt de redengevende verklaring van alle constructies, genoemd onder Hoofdstuk II en III.
Het onderzoek naar de kennis van het onder sub I genoemde geschiedt mondeling. De kennis van de onder sub II en III ge-

noemde vakken moet blijken uit door den candidaat te maken teekeningen (zoo noodig met schriftelijke toelichting) en verder uit mondeling of (en) schriftelijk te beantwoorden vragen, toe te lichten met schetsen.

IV. TAALKENNIS.
Het maken van een opstel of rapport in de Nederlandsche taal over een bouwkundig onderwerp. Het opstel moet helder en beknopt zijn, zonder storende taal- en stijlfouten, terwijl op duidelijk schrift zal gelet worden.

V. WISKUNDE.
1. Rekenen.
Kennis van het metrieke stelsel van maten en gewichten; kennis van die oude en buitenlandsche maten, welke nog in het bouwvak gebruikelijk zijn.
2. Algebra.
a. De hoofdbewerkingen met geheele, gebroken en wortelvormen. Vergelijkingen van den eersten graad. Eenvoudige vergelijkingen van den tweeden graad met één onbekende.
b. Het gebruik van de rekenschuif.
3. Meetkunde.
a. Vlakke Meetkunde, kennis van de hoofdeigenschappen van den driehoek, veelhoek en cirkel, welke blijken moet uit de bedrevenheid in de oplossing van practisch gestelde meetkunstige vraagstukken.
b. Stereometrie. Bedrevenheid in de oplossing van practisch gestelde vraagstukken over inhouden en oppervlakken van lichamen.
4. Beschrijvende Meetkunde.
Projectie. Ontwikkeling van de oppervlakken van eenvoudige lichamen, doorsnijding van eenvoudige lichamen, de scheeve projectie; een en ander in verband met bouwkundige onderwerpen.

VI. GRAFOSTATICA.
Kennis der algemeene krachtenleer. Evenwicht van krachten in een plat vlak. Evenwicht van vaste lichamen onder de werking der zwaartekracht. Bepaling van het zwaartepunt.
Bepaling van buigingsmomenten en afschuivende krachten voor liggers onder de werking van gelijkmatige belasting of geconcentreerde lasten onder de volgende omstandigheden:
a. aan één uiteinde ingeklemd.
b. op twee punten opgelegd, met of zonder vrij uitstekende einden. Analytische contrôle der bovenbedoelde buigingsmomenten.
Grafische bepaling van de staafkrachten van een statisch bepaald vakwerk, met rustige belasting en winddruk.
Analytische contrôle der staafkrachten.

VII. STATISCHE BEREKENINGEN.
Kennis der beginselen van de elasticiteitsleer, tot goed begrip van spanningen, vormveranderingen en het verband tusschen beide.
Vaardigheid in het berekenen met gebruik van een Vademecum van: afmetingen voor homogeen materiaal in geval van uitrekking, samendrukking, afschuiving, enkelvoudige buiging, zamengestelde buiging en knik.
Weerstand van hout, steen en ijzer in het algemeen.
Verlangd wordt vaardigheid in de berekening van:
opleggingen, centrisch en excentrisch belaste kolommen, klinkverbindingen, liggers met gelijkmatige belasting of geconcentreerde lasten onder de volgende omstandigheden: eenzijdig ingeklemd, op twee punten vrij opgelegd (met of zonder overstekende einden). Inzicht in de druk- en momenten-verdeeling in liggers, over drie of meer steunpunten doorgaande en in de algemeene zamenstelling van eenvoudige bouwkundige constructies.
Beton-ijzer. Vaardigheid in het contrôleeren van ingediende ontwerpen omtrent kolommen, platen en T-balken.

VIII. LANDMETEN EN WATERPASSEN.
Kennis van: de directe meting van afstanden met de daarvoor meest gebruikelijke instrumenten, (uitgezonderd optische afstandmeters), équerre, prisma's en spiegelkruis.
Inrichting, onderzoek en gebruik van bovengenoemde instrumenten. Uitzetten van rechte en gebogen lijnen, opmeten en in teekening brengen van terreinen met zich daarop bevindende gebouwen enz.; uitzetten van bouwwerken; kennis van inrichting, onderzoek en regeling van équerre divisée, hoekwaterpasinstrument en theodoliet en van het gebruik in verband met het opmeten van terreinen. Berekening van eenvoudige terreinoppervlakten.
Kennis van inrichting, onderzoek, regeling en gebruik van waterpasinstrumenten; het verrichten van een waterpassing, het maken van eenvoudige hoogtekaarten.

IX. BOUWADMINISTRATIE, ENZ.
Kennis van de beginselen van eenvoudige administratie.
Eenvoudige boekhouding, het houden van dagboek, week- en dagstaten en loonlijsten.
Verrekenen van meer en minder werk.
Bekendheid met in den handel voorkomende gebruiken en vormen.
Het opmaken van prijsaanvragen en van leveringscontracten.
Bekendheid met gebruikelijke formulieren en het invullen daarvan.

X. BESTEKKEN, BEGROOTINGEN, ENZ.
Kennis van de inrichting van bestekken.
Het uittrekken van hoeveelheden en het maken van materiaalstaten.
Het schatten van werkloonen van onderdeelen, het berekenen van eenheidsprijzen en het opmaken van begrootingen.

XI. GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST.
Algemeen inzicht in de constructie en versiering van de voornaamste bouwstijlen.

XII. HANDTEEKENEN, ENZ.
Schetsen van een bouwonderdeel of eenvoudig ornament naar de natuur en van een decoratief vlak-ornament naar een gegeven schets; het laatste in kleuren (door den candidaat te kiezen) uit te voeren.

XIII. SOCIALE WETGEVING, ENZ.
Kennis van de bouwwetgeving volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek. Bekendheid met de Algemeene Voorschriften (A. V.) voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder het beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, vastgesteld 1 Febr. 1901. Bekendheid met de voorschriften omtrent het bouwen, opgenomen in de Drank-, de Veiligheids- en de Hinderwet.

XIV. HULP BIJ ONGELUKKEN.
Kennis van het verstrekken van de eerste hulp bij ongelukken en van de maatregelen ter voorkoming van beroepsziekten.

XV. PRACTISCHE BEKWAAMHEID.
Bekwaamheid wordt geëischt in het timmer- of het metselvak, waarvan getuigschriften zijn over te leggen, gewaarmerkt door leermeester of patroon.
De candidaat moet de schriftelijke bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens twee jaren met vrucht op bouwwerken practisch werkzaam is geweest; hetzij als werkman, onderbaas of adjunct-opzichter en daarna nog gedurende twee jaren als opzichter.

XVI. SLOTBEPALINGEN.
De candidaat moet vóór den 1sten Maart van het jaar, waarin hij examen wenscht te doen, den leeftijd van 26 jaar hebben bereikt, om tot het examen te kunnen worden toegelaten.
Ieder der candidaten moet, alvorens tot het examen toegelaten te worden, bij den Secretaris der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst eene som van ƒ 15.— storten.
Het onderzoek duurt zes dagen voor iedere candidaat en is verdeeld in schriftelijk en mondeling examen, en teekenen.
Het examen zal worden afgenomen in de maand 19 , in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, te Amsterdam.

De datum van het examen zal minstens een maand te voren worden bekend gemaakt.
De commissie voor het examen zal eveneens een maand vóór het examen worden bekend gemaakt.
Voor dit examen worden geen vrijstellingen verleend.
Een candidaat kan niet meer dan 3 keer aan hetzelfde examen deelnemen.

DeCommissie meent, dat het niet noodig is alle artikelen uitvoerig toe te lichten en bepaalt zich daarom tot een paar opmerkingen:
Waar bij het programma voor den Opzichter „e e n i g e kennis" werd gevraagd, wordt nu van diezelfde zaken „g r o n d i g e kennis" geeischt en werden natuurlijk ook de andere eischen verzwaard, terwijl nieuwe daaraan werden toegevoegd, o.a. Weg- en Waterbouwkunde, en Grafostatica. Eenvoudigheidshalve is ook niet telkens een onnoodigen te zeer gedetailleerde opsomming van bouwonderdeelen gegeven. Noch voor de Candidaten, noch voor Heeren Examinatoren is dit noodig, terwijl allicht het een of ander onderdeel aan de aandacht ontsnapt, hetgeen maar aanleiding kan geven tot questies bij het afnemen van het examen.
Wat betreft het niet toestaan van vrijstellingen voor diplomabezitters van de andere examens, zij opgemerkt, dat wanneer de gediplomeerde opzichter b.v. zijn zaken goed kent, het voor deze geen bezwaar zal zijn om wederom gehoord te worden, te meer daar het blijken zal of de tijd in de praktijk doorgebracht na het 1e afgelegd examen vruchtdragend is geweest.
Is hij een of ander vergeten of wanneer bij het afgelegd Opzichters examen gebleken is, dat de candidaat wat zwak was op sommige punten, dan is het noodig, dat hij opnieuw geëxamineerd wordt.

H. H. opstellers van dit concept hebben zich ook een voorstelling gemaakt op welke wijze geëxamineerd zou worden en kwam het van zelf ter sprake, of het niet wenschelijk zou zijn om instructies voor H.H. examinatoren op te stellen.
Dit is evenwel onnoodig nu de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst het voorrecht heeft van een Commissie van Onderwijs te bezitten, waarin ook 2 leden onzer Commissie zitting hebben.
Deze Commissie toch zal in het vervolg de examens voorbereiden en o.a. ook de examinatoren instrueeren.

Volledigheidshalve wil de Commissie U nog mededeelen, dat in het uitgebreid-Programma opgenomen waren de vakken: „Natuur- en Scheikunde" en aldus geformuleerd:

VIII. NATUUR- EN SCHEIKUNDE.
Natuurkunde.
Kennis van evenwicht en van eenvoudige bewegingsverschijnselen van vaste, vloeibare en gasvormige lichamen, voor zoover de kennis daarvan voor den bouwkundige van practisch nut is.
Warmte. Kennis van de verschijnselen ten gevolge van aanvoeren of onttrekken van warmte aan vaste, vloeibare en gasvormige lichamen (uitzetting, smelting, verdamping); eenvoudige toepassingen in de Bouwkunde.
Magnetisme en electriciteit. Grondbegrippen van magnetisme, statische en dynamische electriciteit. Eenvoudige toepassingen in de Bouwkunde.
Geluid. Kennis van de voortplanting en van de terugkaatsing van het gelnid; de hinder, die daardoor veroorzaakt kan worden en de middelen, die deze hinder beperken.
Licht. Kennis van de voortplanting, terugkaatsing en breking van het licht. Toepassing op de instrumenten voor landmeten en waterpassen.
Eenvoudige toepassingen in de Bouwkunde.
Scheikunde.
Grondbeginselen der anorganische scheikunde, voornamelijk voor zoover ze betrekking hebben op de chemie der bouwstoffen.
Wordt voor den Hoofdopzichter:
ad I. BOUWMATERIALEN.
voldoende :acht *„Bekendheid* met de herkomst, winning en vervaardiging", zoo wordt voor den Chef-de-bureau (Architect) *„Kennis* geeischt van, enz."
ad III. WEG- EN WATERBOUWKUNDE.
wordt aangevuld met „Bekendheid met de samenstelling en uitvoering van eenvoudige houten en steenen bruggen en duikers.
ad IV. TAALKENNIS.
met: „Het weergeven in duidelijk Hollandsch van den inhoud van een onderwerp in een der 3 moderne talen (ter keuze van den candidaat), waarbij het gebruik van een woordenboek wordt toegestaan.
ad V. WISKUNDE.
ad sub (Algebra) b.: Het gebruik van logarithmen, de rekenschuif, kennis van het ontstaan en gebruik van grafische voorstelling.
ad sub (Meetkunde) a.: De woorden: driehoek, veelhoek en cirkel worden vervangen door de uitdrukking: kennis van de hoofdeigenschappen van de vlakke meetkunde.
Voorts is in het *uitgebreid* programma onder dit hoofd opgenomen:

4. *Goniometrie en Trigonometrie.*
Goniometrische verhoudingen der hoeken in de 4 quadranten.
Goniometrische verhoudingen van sommen en verschillen van hoeken.
Trigonometrie van den rechthoekigen driehoek.

ad. VII. STATISCHE BEREKENINGEN.
Waar voor den Hoofdopzichter gevraagd werd „Inzicht in de druk- en momenten-verdeeling in liggers over 3 of meer steunpunten doorgaande, enz." is de redactie van het uitgebreid Programma: „Verlangd wordt vaardigheid in de berekening van: opleggingen, centrisch en excentrisch belaste kolommen, klinkverbindingen, liggers met gelijkmatige belasting of geconcentreerde lasten onder de volgende omstandigheden: eenzijdig ingeklemd, op twee punten vrij opgelegd (met of zonder overstekende einden), met constant traagheidsmoment doorgaande over drie of meer steunpunten met behulp van de vergelijking van Clapeyron, bouwkundige samenstelling van eenvoudigen aard (als onderdeelen van vakwerken enz.".

De Commissie meent, dat: wanneer dit „uitgebreide Programma" voor den Bouwkundige, aangevuld met de esthetische voorwaarden waaruit blijken moet de aanleg en ontwikkeling van den bouwkunstenaar, en gelet op den leeftijd van den candidaat en de gelegenheid voor praktische ondervinding op te doen, enz. dat dit de eischen zijn, welke men den Architect kan stellen.
Zij die aan deze exameneischen hebben voldaan, zijn dan wel geen „Bouwkundige Ingenieurs" zooals Delft die aflevert, doch, in afwachting van een eigen praktijk zal dit Architecten-diploma voor zijnen bezitter een goede introductie zijn om te solliciteeren als „Chef-de-bureau", en is het standpunt niet meer te verdedigen, dat deze gediplomeerden ten achter zouden staan bij de bij keuze langzamerhand bevorderde teekenaar of opzichter.
De Commissie zal het zeer toejuichen, wanneer de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst het initiatief neemt tot het instellen van Architecten-examens, hoewel ze zich niet ontveinst, dat, zal van zulk examen kracht uitgaan door het verleenen van Diploma's — want dit is toch de bedoeling, zoodat er een waarborg kan zijn, dat alle beunhazerij in de professie geweerd kan worden — dit examen dan misschien een „Staats-Examen" moet wezen.

De Commissie,

was get. A. SALM G.Bzn.,
Voorzitter-rapporteur.
" " A. W. C. DWARS.
" " B. J. OUËNDAG.
" " W. F. C. SCHAAP.
" " B. W. WIERINK.

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Verslag der vergadering gehouden op Woensdag 6 December j.l. in het Restaurant „Noble".

De voorzitter opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom. De Notulen worden gelezen en goedgekeurd. De ingekomen stukken geven geen aanleiding tot bijzondere besprekingen en worden voor het meerendeel voor kennisgeving aangenomen. Van het genootschap Artibus-Sacrum is een schrijven ontvangen, dat de Heer G. Versteeg, adj. Directeur der Gemeentewerken te Arnhem op 14 Dec. a.s. voor het genootschap hoopt op te treden met eene lezing over Arnhemsche Bouwkunst, bij welke lezing de leden der Afdeeling door het Genootschapsbestuur worden uitgenoodigd. In verband met de van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst ontvangen uitnoodiging tot deelneming aan de Conferentie over het Bouwkunstig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland, deelt de voorzitter eenige bijzonderheden mede ter toelichting van de circulaire welke in verband met deze uitnoodiging werd ontvangen en welke circulaire door den secretaris aan de vergadering werd voorgelezen. De vergadering gaat accoord met het bestuursvoorstel om de Afdeeling op het congres te doen vertegenwoordigen.

Alsnu is aan de orde ballotage van nieuwe leden, n.l. van de H.H. G. C. Bremer, H. F. Mertens, F. J. Kubatz, allen B. I. en den Heer J. v/d Kaa, C. I. welke Heeren met algemeene stemmen als lid worden toegelaten. De heer Mertens, die hierop binnenkomt, wordt door den voorzitter welkom geheeten als lid der Afdeeling. Aan de andere Heeren zal door den secretaris kennis worden gegeven, dat ze als lid zijn toegelaten. Op eene vraag van den voorzitter aan den Heer Mertens, of deze voornemens is het congres over het Bouwk. Elem. b d bescherming der schoonheid van Nederland bij te wonen, wordt door dezen toestemmend geantwoord, waarop aan genoemden Heer verzocht wordt de Afd. alsdan op het congres te vertegenwoordigen en zitting te willen nemen in het Comité de Patronage, aan welk verzoek de Heer Mertens bereid is te voldoen. Een schrijven met bijlagen van de Vereen. van Advis. Electr. techn. Ingenieurs wordt in handen gesteld van eene commissie bestaande uit de H. H. Versteeg, Honing en Mertens, welke daarover zullen raporteeren op eene volgende vergadering.

De begrooting over 1912 wordt thans behandeld en goedgekeurd. In verband met de behandelde begrooting merkt de Heer Versteeg op, dat waar de Afdeeling bijdraagt aan de vereeniging tot Restauratie der Groote of St. Eusebiuskerk het op de weg der Afd. zou liggen zich tot het Bestuur der vereeniging te wenden, met het verzoek bij de vervulling der vacature in dat Bestuur, ontstaan door het overlijden van den Heer V. G. A. Bosch, rekening te houden met het Bouwkunstig element in de Comm.

Er wordt besloten, dat het bestuur der Afd. hieraan zal voldoen, temeer daar eenige geruchten, welke in verband met de restauratie het bestuur ter oore kwamen, er op wijzen, dat aanvulling met een ferm deskundig lid in genoemd college geen overbodige weelde mag heeten.

De Voorzitter meent dat het thans het geschikte oogenblik is te wijzen op de omstandigheid, dat de heer Bosch ook zitting had in de commissie ter verzekering van eene goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Arnhem. Evenals bij het bestuur der Kerkrestauratie zou er bij het Gemeentebestuur door de Afdeeling kunnen worden aangedrongen om bij de keuze uit de voordracht welke de Museum-commissie aan B. en W. zal aanbieden, rekening te houden met het bouwkunstig element. Aldus wordt besloten.

Alsnu is aan de orde de verkiezing van twee bestuursleden. Aftredenden zijn de HH. Schaap en Welsing. De heer Schaap wordt met bijna algemeene stemmen herkozen, terwijl na eenige herstemmingen de heer Mertens als plaatsvervanger van den heer Welsing wordt aangewezen. Beide heeren laten zich de benoeming welgevallen, terwijl de vergadering daarna de heer W. F. C. Schaap weder tot voorzitter der Afd. verkiest. Beiden worden met hunne benoeming geluk gewenscht.

Op verzoek van den Voorzitter deelt de heer Versteeg den korten inhoud mede van zijne lezing over Middelbaar Technisch Onderwijs, gehouden voor de Vereen. Handel en Nijverheid te Arnhem. Daar deze lezing geheel in het Bouwk. Weekblad wordt opgenomen, kunnen de mededeelingen van den heer Versteeg hier gevoegelijk achterwege blijven. Naar aanleiding van het gesprokene door den heer Versteeg ontspon zich eene zeer geanimeerde discussie over de meeste gewenschte inrichting en het meest verkiezelijk leerplan eener Middelbare Techn. School, zal deze aan het doel beantwoorden. Zij, die hierover het woord voerden, waren van oordeel dat het leerplan zóó dient te zijn ingericht, dat de leerlingen gelegenheid hebben b.v. gedurende de zomermaanden zich praktisch te bekwamen. Blijkt het onder de studie dat er onder de leerlingen jongelui zijn die bepaald uitmunten, dan moeten die na volbrachte studie aan de M.T. S. zich begeven naar eene academie, om b.v. tot architect te worden opgeleid.

Men meende te moeten waarschuwen voor inrichtingen, waar men zonder het te willen Ingenieurs 2e of 3e rang kweekt.

Op voorstel van den heer Versteeg wordt aan den secretaris verzocht op eene eerstvolgende vergadering eens mede te deelen het verhandelde op de jongste Algemeene Meivergadering der Maatschappij, speciaal datgene wat betrekking heeft op de steeds voortschrijdende reorganisatie in de Maatschappij, opdat de Afd. zich ook eens kan uitspreken hoe of voortaan hare houding ten opzichte der Maatschappij zal moeten zijn, zooals men dat, blijkens het jongste verslag, ook in de Afd. Groningen heeft behandeld. Niets meer aan de orde zijnde sluit de voorzitter deze zeer geanimeerde vergadering.

De Secretaris,
ALBERT KOOL.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HERBOUW ST. JACOBSTOREN TE VLISSINGEN.

Zooals een ieder weet, werden onlangs, door de treurige onvoorzichtigheid van den loodgieter, de St. Jacobskerk en toren te Vlissingen een prooi der vlammen. En hierdoor verdween weder een kostbaar historisch monument, waaraan in 't bijzonder de inwoners van Vlissingen — vooral wat de toren betreft — zeer gehecht waren, doch dat ook bekend was in- en beteekenis had voor ons geheele land.

Men heeft in Vlissingen echter niet bij de pakken neergezeten. De herbouw van het kerkgebouw — onder deskundige leiding van den architect Frowein van 's Gravenhage — werd reeds aanbesteed, terwijl voor den herbouw van den toren — waarvoor de plannen werden opgemaakt door den Gemeente-bouwmeester — eveneens een aanbesteding plaats had, doch waarvan de gunning tot dusver nog uitbleef.

Die plannen deden zien, dat men den ouden vorm van den toren wenschte te behouden. Gelet nu op de eigenaardige geschiedenis van dezen toren, waaraan onafscheidelijk de naam van de Ruyter verbonden is, en de eigenaardige bekoring, die daarom deze toren had voor de inwoners van Vlissingen en de vele vreemdelingen, die deze stad bezoeken, is het te begrijpen en ook eenigszins te verdedigen, dat men vasthoudt aan dien ouden vorm. En wanneer straks een gedenksteen duidelijk de geschiedenis van den laatsten brand vermeldt, en daarbij aangeeft, dat in den jare 1912 de toren herbouwd werd in oorspronkelijken vorm, dan is daar — ook al gaat men van 't principe uit, dat in 't algemeen een bouwwerk de vormen moet vertoonen van den tijd, die het zag ontstaan wel iets voor te zeggen.

Mits dan echter die herbouw plaats heeft onder leiding van iemand, die volkomen bevoegd is een dergelijke herstelling uit te voeren.

Nu schijnt het echter, dat de plannen dienaangaande wel tot eenigen twijfel aanleiding gaven. Immers het bestuur van het genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam deed — volgens de vakbladen — het volgend adres aan den Raad der gemeente Vlissingen toekomen:

„dat het kennis genomen heeft van de teekening en het bestek, waarnaar het herbouwen van den St.-Jacobstoren te Vlissingen, die door brand verwoest werd, zal plaats vinden;

„dat daarbij gebleken is, hoe niet werd voldaan aan den eisch, tegenwoordig zoo goed als voorheen gesteld, dat het bouwwerk de vormen van den tijd, die het zag ontstaan, in dit geval dus die van de 20ste eeuw, moet vertoonen;

„dat het bestuur voornoemd, nu het voornemen bestaat — vermoedelijk wegens de geschiedkundige herinnering, aan den toren verbonden — hem weder in den vorigen vorm te herstellen, toch van meening is, dat die herstelling slechts dán een bevredigde uitkomst zal hebben, wanneer de leiding daarvan wordt toevertrouwd aan iemand, die van het herstellen van oude bouwwerken een bepaalde studie heeft gemaakt;

„dat de teekening en het bestek aan het bestuur voornoemd de overtuiging hebben gegeven, dat deze stukken niet door een der zake kundig architect zijn gemaakt;

„redenen waarom het bestuur voornoemd in het belang van het gedenkteeken alsnog uwen Raad verzoekt, voor zulk een deskundige leiding te willen zorgen."

Nu is het mij niet mogelijk te oordeelen over de al of niet gegrondheid van dit adres, omdat de herbouwplannen mij onbekend zijn. Wel echter wil ik even de aandacht vestigen op de eigenaardige wijze, waarop B. en W. van Vlissingen in hun advies aan den Raad, de aandacht van de zaak, waarom het in dit adres gaat — *de bevoegde wijze van herstellen* — trachten af te leiden.

Volgens de stukken aan den Raad — opgenomen in de Middelburgsche Courant van 30 November l.l. — adviseeren zij tot het voor kennisgeving aannemen van bedoeld adres en geven daarbij de volgende toelichting:

Tevens leggen zij over een aan de vergadering gericht schrijven van het genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam, blijkens het verslag van de vergadering van dat Genootschap, geconcipieerd door den architect Weissman. Deze beweert dat hij kennis heeft genomen van de teekening en het bestek waarnaar de herbouw zal plaats hebben en dat hem daaruit gebleken is dat de toren niet de 20ste eeuwsche vorm zal vertoonen en aangezien de heer Weissman zulks wel wenschelijk acht, geeft hij in overweging de leiding van den herbouw toe te vertrouwen aan iemand die wel 20ste eeuwsche vormen aan onzen toren wil geven.

Burg. en Weth. zijn echter om deze redenen van meening, dat het wenschelijk is, dat de nieuwe toren uitwendig een trouw evenbeeld zij van den verbranden toren en stellen daarom voor het adres van „Architectura et Amicitia" voor kennisgeving aan te nemen.

In hoeverre dit nu „handigheid" of „niet begrijpen van de zaak" is, laat ik geheel in 't midden. Immers het adres van A. et A. vraagt niet om de leiding van den bouw aan iemand toe te vertrouwen, die 20ste eeuwsche vormen toe zal passen. Het adres spreekt eerst het principe uit, dat bouwwerken in 't algemeen de vormen zullen vertoonen van den tijd, waarin ze ontstaan, doch verder, dat, nu het voornemen bestaat in den oorspronkelijken vorm te herstellen, de deskundige leiding toevertrouwd zal worden aan iemand, die van het herstellen van oude bouwwerken een bepaalde studie heeft gemaakt.

Verdere commentaar is m. i. overbodig. De toelichting van B. en W. geeft wel een interressanten kijk op de wijze, waarop met bedoeld adres is omgesprongen, of ook, hoe een dergelijk hoogstaand College niet de minste notie heeft van architectonische zaken.

En dat ook de raadsleden de zaak òf niet hebben begrepen, òf hebben „doodgezwegen", blijkt uit het verslag der Raadsvergadering van Vrijdag 1 December, welk verslag is opgenomen in de Middelburgsche Courant van Maandag 4 December, in welke raadsvergadering over heel het bewuste adres geen woord is gewisseld.

Zooals ik reeds neerschreef, kan ik mij met een herbouw in oorspronkelijken vorm — mits onder goede leiding — om de bijzondere omstandigheden hier aanwezig — wel vereenigen; ik voel er zelfs zeer veel voor.

In Vlissingen gaat men echter m. i. den verkeerden weg op.

We hebben gezien hoe met het adres van A. et A. omgesprongen is. Nog eigenaardiger zijn de verdere plannen van B. en W.

Gelijk ik hierboven mededeelde, is de uitvoering volgens de opgemaakte plannen reeds aanbesteed voor f 39.400. Tevens werden echter door B. en W. enkele betonijzerfabrikanten uitgenoodigd plannen in te dienen voor een herbouw in gewapend beton en gevolg hiervan was een laagste prijsopgave van de N. V. Beton-Maatschappij, voorheen P. Bourdrez te 's Gravenhage van f 35.500.

En nu stelt genoemd College aan den Raad voor tot een herbouw in gewapend Beton te besluiten, en wel met de volgende toelichting: (zie Middel. Cour. van 30 Nov. l.l.)

Waar nu de tegenwoordige techniek Burg. en Weth. in staat stelt den toren van onbrandbaar materiaal op te bouwen, dringen zij er met den meesten ernst op aan om dat materiaal toe te passen. Het door hen bedoelde materiaal is gewapend beton. Gewapend beton is om meer dan één reden hier het aangewezen materiaal. Zooals zij boven mededeelden, was de torenschacht eertijds inwendig versterkt door een geraamte van zware eiken balken, welk geraamte waarschijnlijk is aangebracht bij het bouwen van de spits.

Burg. en Weth. stellen voor dit eikenhouten geraamte te vervangen door een versterking van gewapend beton en daartoe in de hoeken der torenschacht aan te brengen opgaande stijlen van gewapend beton, welke rusten op een grondplaat die over de geheele inwendige doorsnede van den toren is aangebracht. Deze stijlen over de geheele lengte te verbinden met wanden van gewapend beton van 8 cM. dikte en op de verdiepingen en den top van de schacht door zware vloeren. Hierdoor zal de schacht in verticale en in horizontale richting zóó sterk worden dat bij een

torenspits eveneens van gewapend cement, zal kunnen dragen. Zij voegen hierbij de inschrijvingen voor den herbouw van den toren, waaruit blijkt, dat de laagste inschrijving voor een houten toren is van de heeren Van Dun & Vaessen te Vucht, voor een som van f 39 400, en die voor een toren van gewapend beton van de N. V. Beton Maatschappij voorheen P. Bourdrez te 's-Gravenhage, voor een som van f 35.550. Zij wijzen er op, dat groote bouwwerken van gewapend beton zijn tot stand gebracht en leggen hierbij van eenige gebouwen afbeeldingen over, zoodat niet aan de uitvoerbaarheid van hun plan behoeft te worden getwijfeld. Buitendien is de N. V. Beton Maatschappij bereid een garantie van 10 jaar te geven.

Uit deze toelichting blijkt dus, dat eerst de torenschacht (het bestaande ondergedeelte) zal worden versterkt in gewapend beton; dat verder de stijlen, het geheele raamwerk, de wanden en ook de spits van cementijzer zullen worden geconstrueerd en dat vermoedelijk — want dit staat *niet* in de toelichting — heel dit moderne materiaal zal worden bekleed met materialen bij den „ouden vorm" behoorende.

En nu wordt het mij te machtig. Een toren van uiterst modern materieel met een oud kleed omhangen. Bij zulke plannen kan ik me voorstellen, dat het adres van A. et A. niet begrepen is.

Herbouw in „ouden vorm", in historischen stijl, heeft altijd zijn eigenaardige bezwaren. Een tijd geleden zag ik bij zoo'n herbouw moerbinten namaken van 2 vuren platen 8 × 28 cM., op kleinen afstand van elkander gelegd, welke dan later bekleed werden met 2 cM. dikke eikenhouten plankjes en waardoor een balk 25 × 30 cM. werd geïmiteerd, en ik vond dit erg. Maar dergelijke opvattingen halen toch niet, bij wat nu in Vlissingen wellicht zal worden vertoond.

En wat mij nu weer zoo bijzonder heeft getroffen in het raadsverslag uit de Middelb. Courant, is dit, dat men „het honderd uit" geredeneerd heeft over de al of niet groote soliditeit van het gewapend beton, maar dat niet één der raadsleden heeft gevoeld, dat een dergelijke samenvoeging van oud en nieuw tegen alles ingaat; dat een dergelijke herbouw in ouden vorm blijk geeft van zeer eigenaardige, zeer vreemde opvattingen omtrent restaureeren.

Gelukkig is het besluit nog niet gevallen. Men kon het in den Vlissingschen Raad niet eens worden omtrent de deugdelijkheid van gewapend beton voor torenwerk; de beslissing werd aangehouden en B. en W. werden uitgenoodigd nog nadere informatiën dienaangaande in te winnen.

Laten we hopen, dat men te Vlissingen nog tot andere gedachten zal komen. Wil men restaureeren in „ouden vorm" — goed, maar dan ook een herbouw op dezelfde wijze, als onze vroegere bouwmeesters dit gedaan zouden hebben.

Bovendien, laat men voorzichtig zijn.

Men wil n.l. ook gaarne de eigenlijke torenschacht, het bestaande muurwerk, restaureeren, en omdat daarvoor de noodige finantiën moeilijk te vinden zijn, zal men een rijkssubsidie vragen. Het voorstel van B. en W. aan den Raad dienaangaande, wordt als volgt toegelicht:

Zij hebben tevens een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheid tot restauratie van de torenschacht, die van onderen bepleisterd is en van boven omkast met waalsteen. Het is hen reeds gebleken dat hiermede vrij belangrijke kosten zullen gemoeid zijn, waarvan nog een gespecificeerde begrooting zal worden opgemaakt. Hierin vinden zij aanleiding voor te stellen hen te machtigen om voor dit doel een Rijkssubsidie aan te vragen. Dit werk is echter geheel onafhankelijk van den herbouw van de spits en de inwendige versterking van de torenschacht.

En nu zou het zeer goed kunnen zijn, dat indien op zoo'n eigenaardige wijze met den bovenbouw wordt omgesprongen, als hierboven door mij is toegelicht, het Rijk zich van de restauratie van het ondergedeelte niet zeer veel zou aantrekken.

In het belang der zaak meende ik op een en ander de aandacht te moeten vestigen. R.

NASCHRIFT.

Hoewel wij in hoofdzaak het volkomen eens zijn met bovenstaande beschouwingen, meenen wij toch, dat een vrije schepping voor kerk en toren, des gewenscht met gebruikmaking van de bestaande overblijfselen, in deze aanbeveling verdient en sluiten wij ons aan bij het adres van het Hoofdbestuur der Mij. t. bev. d. Bouwkunst, zie blz. 596. De Red.

CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

TE HOUDEN OP 28 EN 29 DECEMBER 1911 IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, MARNIXSTRAAT 402, georganiseerd door de lichamen Bond Heemschut; Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; Genootschap Architectura et Amicitia; Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, en Bond van Nederlandsche Architecten.

EERELEDEN:

Mr. Th. Heemskerk, Minister van Binnenlandsche Zaken.
Mr. Dr. W. F. van Leeuwen, Commissaris der Koningin voor de Provincie Noord-Holland.
Jhr. Mr. A. Roëll, Burgemeester van Amsterdam.

COMITÉ DE PATRONAGE.

Afgevaardigden van:
Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling Groningen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling Haarlem en Omstreken van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling Utrecht van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
De Friesche Bouwkring te Leeuwarden.
Nederlandsche Vereeniging tot Bevordering van Kunstnijverheid: Arti et industria te 's Gravenhage.
Haagsche Kunstkring, Afdeeling Bouwkunst.
Vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst te Leiden.

Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage.

Technische Hoogeschool, Afdeeling Bouwkunst te Delft.
Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.
Academie van Beeldende Kunsten, te 's Gravenhage.
Academie Minerva te Groningen.

Middelbare Technische School voor de Bouwkunde te Utrecht.
Afdeeling Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht van het Genootschap Architectura et Amicitia.
Koninklijke Militaire Academie te Breda.
Kunstnijverheidschool Quellinus te Amsterdam.
Museum van Kunstnijverheid te Haarlem.
Bond van Directeuren van Ambachtsscholen in Nederland te Amsterdam.
Vereeniging tot Bevordering van de Vakopleiding voor Handwerkslieden in Nederland, te Amsterdam.

Koninklijke Nederlandsche Landbouwvereeniging te 's-Gravenhage.
Nederlandsche Heide-Maatschappij te Utrecht.
Rijks-Hooger Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen.

Nederlandsche Journalisten Kring te Rotterdam.
Nationale Bond voor Vreemdelingen Verkeer in Nederland, te Utrecht.

COMMISSIE VAN VOORBEREIDING.

J. H. W. Leliman, *Voorzitter.*
J. Gratama, *Secretaris.*
Marnixstraat 402, Amsterdam.
S. de Clercq.
Herm. v. d. Kloot Meyburg. — Voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Jan de Meyer.
J. Roosing Jr., *2de Secretaris.* — Voor het Genootschap: Architectura et Amicitia.

Alb. Otten.
J. P. Stok Wzn. — Voor de Vereeniging: Bouwkunst en Vriendschap.

H. P. Berlage Nzn.
Paul J. de Jongh, *Vice-Voorzitter.* — Voor den Bond van Nederlandsche Architecten.

G. A. Pos.
A. W. Weissman, *Penningmeester.* — Voor den Bond Heemschut.

PROGRAMMA:

Maandag 28 December.

2 uur n.m. Ontvangst van de deelnemers; opening van de Tentoonstelling van afbeeldingen van Utiliteitswerken in Nederland en Duitschland.

Gelegenheid ter bezichtiging van de Tentoonstelling van Litteratuur op het gebied van het Bouwkunstig Element der Heimatschutz, gearrangeerd door den heer Allert de Lange, Boekhandelaar te Amsterdam.

3 uur n.m. Opening van de Conferentie.
Voordracht met lichtbeelden van den heer A. W. Weissman, Architect, Secretaris van den Bond „Heemschut", over: Oorsprong en overzicht van de Heimatschutz-beweging in het buitenland en in ons land, en hetgeen reeds tot stand is gebracht.

8 uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer Jan Kalf, Kunsthistoricus, over: Bescherming van Stads- en Landelijk Schoon in verband met het recht op behoud der oude monumenten.

9 uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer Jan Gratama, Bouwk. Ingenieur, over: Bescherming van Stads- en Landelijk Schoon in verband met de ontwikkeling der moderne bouwkunst.

Vrijdag 29 December.

10 uur v.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer K. P. C. de Bazel, Architect, over:
Landelijke architectuur.

11 uur v.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer J. G. Wattjes, Bouwk. Ingenieur, over:
De eischen aan landelijke uitbreidingsplannen te stellen.

2 uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer J. F. Klinkhamer, Bouwk. Ingenieur, Hoogleeraar in de Architectuur aan de Techn. Hoogeschool te Delft, over:
De aesthetische eischen aan utiliteitsbouwwerken te stellen.

3 uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer Fritz Koch, Geschäftsführer des Bundes Heimatschutz in Duitschland, over: Middelen in Duitschland gebruikt tot bevordering van het bouwkunstig element bij de bescherming van stads- en landelijk schoon.

4 uur n.m. Voordracht van den heer Herm. van der Kloot Meijburg, Architect, Hoofdleeraar in de bouwkunst aan de Acad. van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage, over:

Middelen voor Nederland dienstig, ter bevordering van het Bouwkunstig Element bij de bescherming van Stads- en Landelijk schoon.

5 uur n.m. Sluiting van de Conferentie.

6 uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd, à f 3.— per couvert, in Bracks Doelen Hotel in de Doelenstraat te Amsterdam.

MEDEDEELINGEN.

Zij, die aan den **gemeenschappelijken maaltijd** wenschen deel te nemen, worden verzocht **uiterlijk 25 December 1911** hiervan bericht te zenden aan het bureau der Conferentie, Marnixstraat 402, Amsterdam, aan welk adres ook alle **Correspondentie** moet worden gericht.

Over de **contributies en donaties,** voor zoover deze nog niet zijn ontvangen, zal vóór 22 December worden beschikt per postwisselformulier, toegezonden door het bureau der Conferentie.

In herinnering wordt verder gebracht.

Het **DOEL** van deze conferentie is, op populaire wijze in de breede kringen van hen, die bouwen, die bouwkundig onderwijs geven of die in het algemeen bij de bouwkunst betrokken zijn, propaganda te maken voor de beweging tegen de ontsiering van ons land, in het bijzonder wat de architectuur betreft.

Aan de Conferentie kunnen deelnemen de leden der bovengenoemde 5 vereenigingen, van de overige Bouwkundige Vereenigingen, en van de Vereenigingen van Ingenieurs; verder zij, die betrokken zijn bij of deel uitmaken van de verschillende Bouwkundige Onderwijs-inrichtingen, en van die instellingen, Corporaties, Colleges, welke in het onderwerp belang stellen; benevens door de Donateurs.

De **CONTRIBUTIE** bedraagt:
Voor Deelnemers, f 2.50.
Voor deelnemende Vereenigingen, Corporaties, Colleges, enz., die dan het recht hebben twee afgevaardigden te zenden, f 5.—;
Voor Donateurs (die dezelfde rechten hebben als deelnemers) minstens f 10.—.

Van de Conferentie wordt een **UITVOERIG GEILLUSTREERD VERSLAG** uitgegeven, dat den deelnemers *kosteloos* zal worden toegezonden, en in den boekhandel, als propagandamiddel, verkrijgbaar zal worden gesteld.

Zij die aan deze Conferentie wenschen deel te nemen, worden verzocht **SPOEDIG ZICH OP TE GEVEN** bij den Secretaris van de Commissie van Voorbereiding.

Voor de Commissie van Voorbereiding.
J. H. W. Leliman,
Voorzitter.
J. Gratama,
Secretaris.
Marnixstraat 402, Amsterdam.

INGEZONDEN STUKKEN

Aan
den WelEd. Heer J. W. Gips,
Fabrikant van geschilderd en gekleurd glas in lood.

Geachte Heer!

In antwoord op uw aan mij gericht schrijven in het Bouwkundig Weekblad van 9 Dec. j.l., waarin u twee voorwaarden voor goede overkomst van glas-in-lood opsomt, meen ik er u op te moeten wijzen:

1°. Dat u in uw brief aan mij van 26 Febr. 1908 zelf de raad gaf het legraam voor het hal-bovenlicht zóó te verdeelen dat de vakken een grooten vierkanten meter zouden beslaan, waaraan ik mij ook gehouden heb: 12 van de 18 vakken waren zelfs nog iets kleiner dan één M².

2°. Dat u alleen dán zoudt kunnen beweren dat men een der kisten heeft laten vallen, als u hen op de reis den Haag—Peking vergezeld hadt, en een dergelijk ongeval, — waarvan mij niets bekend is, — met eigen oogen hadt kunnen constateeren.

Wat betreft de verpakking in sigarenkistjes, zoo zal ongetwijfeld een ieder inzien dat dit niet de allergewenschte verpakking is voor glas, dat van Holland naar Peking gezonden moet worden, en had ik geenszins aangedrongen op groote beperking van het aantal postpakketten.

Het is echter in het geheel niet mijn bedoeling geweest uw pakkerij aan de kaak te stellen, en ik haalde er den toestand, waarin ik het glas-in-lood ontving, alleen bij om met voorbeelden te kunnen wijzen op de moeilijkheden, die men bij het bouwen in den vreemde ondervindt.

Het spijt mij vergeten te hebben melding te maken van het kapot ontvangen draadglas uit Duitschland; het ontvangen van een tweede zending daarvan, in ongeschonden staat, heeft hier waarschijnlijk schuld aan.

Volkomen juist is het dat men als regel het vrachtgoed op de mailbooten naar China zeer onfatsoenlijk behandelt, waarbij nog komt dat het eenige keeren overgeladen moet worden, eer het Peking per trein bereikt.

Ik meende u echter hierop voldoende gewezen te hebben. Zeer veel genoegen deed het mij te vernemen, dat u steeds veel succes hadt van uwe zendingen naar Nederlandsch-Indië, en gaarne wensch ik u ook voor het vervolg hetzelfde succes toe.

Hoogachtend,

Uw dienstwillige
JOH. G. ROBBERS.

U, mijnheer de redacteur, mijn beleefden dank voor de verleende plaatsruimte.

ZWOLLE, 12 Dec. 1911.

Geachte Heer Redacteur.

Ter wille van een overeenkomst, welke misschien tot verkeerde gevolgtrekkingen zou kunnen leiden, zou ik langs dezen weg wel willen vragen of de inzender van het artikel „Klein-woningbouw in verkeerde banen" bouwk. weekbl. van 9 Dec. j.l. mij zijn naamkaartje zou willen toezenden.

Met beleefden dank
J. H. SCHAAD.
Inspecteur Bouw- en Woningtoezicht.

BERICHTEN

Heemschut. Het volgend adres werd aan den Gemeenteraad van Haarlem gezonden:

„Het Dagelijksch Bestuur van den Bond Heemschut tot behoud der schoonheid van Nederland ontving van zijn correspondent te Haarlem bericht, dat aan uwen Raad door B. en W. toestemming wordt verzocht, om meer dan honderd boomen in uwe Gemeente of in den aan haar toebehoorenden Hout te doen vellen.

„Daar reeds sedert een reeks van jaren zulk vellen op groote schaal in uwe Gemeente en in den Hout heeft plaats gevonden, waardoor Haarlem, eens door zijn hoogopgaand geboomte een der schilderachtigste steden van ons land, een groot deel van zijn schoonheid verloren heeft, zou het Dagelijksch Bestuur voornoemd zijn plicht verzaken, indien het zich niet tot uwen Raad richtte, om hem te verzoeken slechts die boomen te laten vellen, welke onmogelijk behouden kunnen worden.

„Hoogopgaand geboomte toch is een der voornaamste elementen van de schoonheid onzer Hollandsche steden. Als men dat geboomte doet verdwijnen, wordt aan die schoonheid een schade toegebracht, die pas nu lange jaren weder eenigszins kan zijn goedgemaakt.

„Wie de Oude en de Nieuwe Gracht, wie de Dreef, den Hout en de Bolwerken te Haarlem gekend heeft, eer daar op groote schaal boomen werden geveld, zal moeten erkennen, dat de schoonheid van vroeger verdwenen is.

„Dezen zomer heeft het Dagelijksch Bestuur van Heemschut zich reeds tot B. en W. uwer Gemeente gewend, om op het behoud van hoogopgaand geboomte aan te dringen. Het van welwillendheid getuigend antwoord, dat op dit verzoek onder dagteekening van 5 September 1911 werd ontvangen, doet het Dagelijksch Bestuur de verwachting koesteren, dat ook Uwe Raad het zijne zal willen doen om het hoogopgaand geboomte van Haarlem zooveel mogelijk te behouden."

Tot den Raad der Gemeente Amersfoort werd het volgend adres gericht.

„Het Dagelijksch Bestuur van den Bond Heemschut tot behoud der schoonheid van Nederland, heeft van zijn correspondent te Amersfoort bericht ontvangen, dat eenige ingezetenen uwer Gemeente tot Uwen Raad het verzoek hebben gericht, de Binnen Kamppoort af te breken."

„Daar deze poort, een gedenkstuk uit de middeneeuwen, zeer veel tot de schoonheid uwer gemeente bijdraagt, zou het zeer te betreuren zijn, wanneer zij verdween.

„Daarom richt het Dagelijksch Bestuur voornoemd zich met den meesten aandrang tot uwen Raad, om hem te verzoeken, bedoelde poort niet te doen sloopen, door haar te behouden, zoo noodig door behoorlijk herstel, nog voor lange jaren een sieraad van Amersfoort te doen zijn."

Beton-ijzerbouw. Namens de Zuid-Hollandsche Bierbrouwerij te 's-Gravenhage, werd door de Architecten Joh. Mutters Jr. en H. J. Dammerman Jr. aan de „N. V. Nederlandsche Beton-ijzerbouw", Directeur L. A. Sanders te Amsterdam, opgedragen het maken van den geheelen opbouw in betonijzer van het Grand-Hotel „Central" te 's-Gravenhage.

Naar wij vernemen wordt dit gebouw vanaf de fundeering tot de kap geheel van betonijzer gebouwd en is dit het grootste werk, dat tot nu toe te 's-Gravenhage in betonijzer werd gemaakt.

Het wordt dus als het ware een geheel gegoten hotel, een monoliet van gewapend beton.

PERSONALIA

H. DAUMET. †

Bij het ter perse gaan van het B. Weekblad ontvangen wij bericht van het overlijden van het Eerelid der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, den bekenden Franschen Architect H. Daumet, Membre de l'Institut, Ancien Président de la Société Centrale des Architectes de France, Président du Comité Permanent International des Architectes.

31ste JAARG. – 23 DEC. 1911. – No. 51

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. :: :: ::
H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN., :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Conferentie Bouwk. Element Heemschut. — Vergad. Hoofdbestuur. — 1ste Jaarverslag Perm. Prijsvr. Commissie. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Een interessante brochure van Otto Wagner. — Over Middelbaar Technisch Onderwijs, door G. Versteeg. Vervolg. — Nehalennia. — Prijsvragen. — Vergaderingen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

TE HOUDEN OP **28** EN **29** DECEMBER 1911 IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, MARNIXSTRAAT 402, georganiseerd door de lichamen BOND HEEMSCHUT; MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST; GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA; VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP, en BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Tot ons genoegen kunnen wij mededeelen, dat er veel belangstelling bestaat voor deze conferentie, zoodat een groot aantal deelnemers, uit de verschillende kringen van belangstellenden, zich reeds heeft opgegeven.

In herinnering worde gebracht, dat als volgt is samengesteld het

PROGRAMMA:

Donderdag 28 December.

2 uur n.m. ONTVANGST van de deelnemers; opening van de TENTOONSTELLING VAN AFBEELDINGEN VAN UTILITEITSWERKEN IN NEDERLAND EN DUITSCHLAND.

Gelegenheid ter bezichtiging van de TENTOONSTELLING VAN LITTERATUUR OP HET GEBIED VAN HET BOUWKUNSTIG ELEMENT DER HEIMATSCHUTZ, gearrangeerd door den heer ALBERT DE LANGE, Boekhandelaar te Amsterdam.

3 uur n.m. OPENING van de Conferentie.
Voordracht met lichtbeelden van den heer A. W. WEISSMAN, Architect, Secretaris van den Bond „Heemschut", over:
OORSPRONG EN OVERZICHT VAN DE HEIMATSCHUTZ-BEWEGING IN HET BUITENLAND EN IN ONS LAND, EN HETGEEN REEDS TOT STAND IS GEBRACHT.

8 uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer JAN KALF, Kunsthistoricus, over: BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON IN VERBAND MET HET RECHT OP BEHOUD DER OUDE MONUMENTEN.

9 uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer JAN GRATAMA, Bouwk. Ingenieur, over: BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON IN VERBAND MET DE ONTWIKKELING DER MODERNE BOUWKUNST.

Vrijdag 29 December.

10 uur v.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer K. P. C. DE BAZEL, Architect, over:
LANDELIJKE ARCHITECTUUR.

11 uur v.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer J. G. WATTJES, Bouwk. Ingenieur, over:
DE EISCHEN AAN LANDELIJKE UITBREIDINGSPLANNEN TE STELLEN.

2 uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer J. F. KLINKHAMER, Bouwk. Ingenieur, Hoogleeraar in de Architectuur aan de Techn. Hoogeschool te Delft, over:
DE AESTHETISCHE EISCHEN AAN UTILITEITSBOUWWERKEN TE STELLEN.

3 uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer FRITZ KOCH, Geschäftsführer des Bundes Heimatschutz in Duitschland, over: MIDDELEN IN DUITSCHLAND GEBRUIKT TOT BEVORDERING VAN HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON.

4 uur n.m. Voordracht van den heer HERM. VAN DER KLOOT MEIJBURG, Architect, Hoofdleeraar in de bouwkunst aan de Acad. van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage, over:
MIDDELEN, VOOR NEDERLAND DIENSTIG, TER BEVORDERING VAN HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING VAN STADS- EN LANDELIJK SCHOON.

5 uur n.m. SLUITING van de Conferentie.

6 uur n.m. GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD, à f 3.— per couvert, in Bracks Doelen Hotel in de Doelenstraat te Amsterdam.

Zij, die aan den **gemeenschappelijken maaltijd** wenschen deel te nemen, worden verzocht **uiterlijk 25 December 1911** hiervan

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

bericht te zenden aan het bureau der Conferentie, Marnixstraat 402. Amsterdam, aan welk adres ook alle **Correspondentie** moet worden gericht.

Aan de Conferentie kunnen deelnemen de leden der bovengenoemde 5 vereenigingen, van de overige Bouwkundige Vereenigingen, en van de Vereenigingen van Ingenieurs; verder zij, die betrokken zijn bij of deel uitmaken van de verschillende Bouwkundige Onderwijs-inrichtingen, en van die instellingen, Corporaties, Colleges, welke in het onderwerp belang stellen; benevens door de Donateurs.

De **CONTRIBUTIE** bedraagt:
Voor Deelnemers, f 2.50.
Voor deelnemende Vereenigingen, Corporaties, Colleges, enz., die dan het recht hebben twee afgevaardigden te zenden, f 5.—;
Voor Donateurs (die dezelfde rechten hebben als deelnemers) minstens f 10.—.

Van de Conferentie wordt een **UITVOERIG GEILLUSTREERD VERSLAG** uitgegeven, dat den deelnemers *kosteloos* zal worden toegezonden, en in den boekhandel, als propagandamiddel, verkrijgbaar zal worden gesteld.

Zij die aan deze Conferentie wenschen deel te nemen en zich nog niet hebben aangemeld, worden verzocht **ZICH ZOO SPOEDIG MOGELIJK, UITERLIJK 25 DECEMBER, OP TE GEVEN** bij den Secretaris van de Commissie van Voorbereiding.

Voor de Commissie van Voorbereiding
J. H. W. LELIMAN,
Voorzitter.
J. GRATAMA,
Secretaris.

Marnixstraat 402, Amsterdam.

DE A. S. HOOFDBESTUURSVERGADERING,

welke plaats zou moeten hebben op Woensdag 3 Januari a.s., is met het oog op werkzaamheden van het bureau der Maatschappij o. a. in zake de Conferentie Bouwk. Element Heemschut, verzet op **Woensdag 10 Januuri** ten 10½ uur v. m. in het gebouw der Maatschappij.

1E JAARVERSLAG DER PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE.

Aan
de Constitueerende Vereenigingen.

M.M.

De Permanente Prijsvraagcommissie heeft de eer U bij deze voor de eerste maal verslag uit te brengen van hare werkzaamheden over het afgeloopen jaar, doch alvorens daartoe over te gaan meent zij een oogenblik stil te mogen staan bij datgene, wat als de aanleidende oorzaak van haar ontstaan is te beschouwen.
Het ligt niet in hare bedoeling zich daarbij in uitvoerige historische beschouwingen omtrent het prijsvraagwezen in 't algemeen te verdiepen, doch slechts in 't kort den loop der gebeurtenissen na te gaan die de naaste aanleiding tot het in 't leven roepen der algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen zijn te achten, tot welker instandhouding en toepassing de Permanente prijsvraag commissie werd geroepen en naar vermogen heeft te waken.
Even oud als het uitschrijven van prijsvragen is, zijn de betuigingen van ontevredenheid — 't zij van prijsvraagnitschrijvers, 't zij van mededingers, 't zij van derden — die bijna elke afloop eener prijsvraag in zijn gevolg heeft. Slechts zeer zelden is de instemming, met een jury oordeel algemeen, doch daarentegen treffen haar zeer vaak verwijten over de ten uitvoerlegging van haar taak, die van zeer weinig waardeering zoo, niet erger, voor den dikwijls omvangrijken en moeielijken arbeid, dien zij presteerde, getuigen. Wij kunnen in de bouwkundige periodieken zoover teruggaan als we willen, immer vinden we meer of minder scherpe afkeuringen over de, naar aanleiding van een prijsvraag verschenen juryrapporten, en dit niet alleen van hen, die zich bij zulk een prijsvraag benadeeld of verontachtzaamd achtten, doch ook van buitenstaanders die onpartijdiger oordeelend, gedurig aandringen op het volgen van meer vaste regelen bij het uitschrijven en beoordeelen van prijsvragen, opdat de wederzijdsche rechten en verplichtingen van prijsvraaguitschrijvers en mededingers beter gewaarborgd worden.
Zonder twijfel werd die wensch naar vaste regelen in de eerste plaats gevoed door de gedachte, daardoor paal en perk te kunnen stellen aan het misbruik, dat door menig prijsvraaguitschrijver van een prijsvraag gemaakt werd om, òf zonder, òf met een minimum van vergoeding zich ontwerpen voor een of ander bouwwerk of eenig ander object te verschaffen; maar andererzijds ook lag aan die wensch de bedoeling ten grondslag om hen, wier werkkracht op deze wijze misbruikt werd, tegen zich zelve te beschermen en ten slotte om beide partijen, maar ook de jury, houvast te geven voor hunne handelingen.
Vaak toch werden met de beste bedoelingen en schijnbaar met de meeste zorg voorbereide prijsvragen uitgeschreven, die achteraf toch bleken niet gelukt te zijn, omdat noch prijsvraaguitschrijver, noch mededingers, noch jury een tegenwicht in vast omlijnde regelen vonden voor hunne subjectieve opvattingen omtrent hunne rechten en plichten.
Een der eerste pogingen om te trachten hier te lande eenige orde in deze materie te brengen mogen we zien in een artikel van den Heer A. W. Weissman in „de Opmerker" No. 1 van 1883, waarin schrijver een aantal eischen opsomt die bij het uitschrijven van prijsvragen in acht genomen dienen te worden. In datzelfde jaar hield de Heer J. H. Leliman in het Genootschap Architectura et Amicitia een voordracht over prijsvragen, waarbij deze meer gepreciseerd dergelijke eischen formuleerde en sedert dien is het onderwerp met korter of langer tusschenpoozen aan de orde van den dag gebleven, en telkens wanneer belangrijke prijsvragen werden uitgeschreven ter sprake gebracht.
De kolommen der bouwkundige bladen getuigen van een voortschrijdende belangstelling in het prijsvraagwezen, vermoedelijk ook wel gevoed door de resultaten die met name in Duitschland en Oostenrijk met prijsvragen werden verkregen.
In 1884 werd meer definitief een vorm gegeven aan de eischen waaraan prijsvragen hadden te voldoen.
Het was de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst die eene reeks eischen daartoe opstelde, welke zonder veel comentaar door de bouwkundigen werden aanvaard, doch die nog te onvolledig waren, en te weinig een officieel karakter droegen om als een vast richtsnoer bij het uitschrijven van prijsvragen ook door prijsvraaguitschrijvers te worden aanvaard.
Het duurde daarna tot 1906 dat het vraagstuk der prijsvraagregelen weer meer principieel aan de orde werd gesteld.
Het minder verkwikkelijke verloop der Vredes-paleisprijsvraag vestigde de aandacht meer intens op de wenschelijkheid van algemeene regelen voor het uitschrijven en berechten van bouwkundige prijsvragen, zoowel nationale als internationale, en in verband daarmede wist het Genootschap Architectura et Amicitia te bewerken, dat aan het voorloopig programma van het Architecten congres, dat jaar te Londen te houden, als 10de vraagpunt werd toegevoegd:
„De organisatie van internationale bouwkundige prijsvragen."
In de vergadering van 24 Januari 1906 van dit Genootschap werd het onderwerp ingeleid door den Heer P. J. de Jongh, welke vergadering daarop het navolgende besluit nam:
De vergadering, overtuigd van de noodzakelijkheid om over te gaan tot de uitvoering van de door het Genootschap in 1905 gestelde conclusies ten aanzien van het vaststellen van *algemeene regelen* voor het uitschrijven van bouwkundige prijsvragen, noodigt het bestuur van A. et A. uit eene *commissie* te benoemen, samengesteld uit *drie* gewone leden en *twee* bestuursleden,
en deze commissie op te dragen:
a. het in *algemeene trekken* vaststellen van *grondslagen*, waarop de regeling van elke prijsvraag dient te zijn gebaseerd.

b. deze grondslagen na goedkeuring der vergadering vóór den gestelden datum van 30 April a.s. in te dienen bij het comité van het *7de Internationaal Architecten-Congres*, dit jaar te Londen te houden;
c. volgens de onder *b* genoemde grondslagen te ontwerpen en ter goedkeuring aan de vergadering voor te leggen, een *ontwerpregeling* tot in onderdeelen ten dienste van het uitschrijven van openbare en besloten nationale bouwkundige prijsvragen;
d. advies uit te brengen omtrent de wijze waarop uitvoering aan de vastgestelde regeling moet worden gegeven.
De ingevolge dit besluit benoemde Commissie, bestaande uit de Heeren Jos. Th. J. Cuypers, W. Kromhout Czn., J. H. W. Leliman uit de leden en H. P. Berlage en Paul J. de Jongh uit het bestuur van A. et A., kon haar concept reeds in de vergadering van 14 April 1906 ter tafel brengen en zag dit bijna ongewijzigd aangenomen, terwijl besloten werd het aan het Comité van het Architecten Congres te Londen toe te zenden.
Bij de behandeling van dit en andere op hetzelfde onderwerp betrekking hebbende voorstellen door het Congres, werd door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam eene motie voorgesteld en aangenomen van den volgenden inhoud.
„La proposition de la Societé Architectura et Amicitia d'Amsterdam presentée au VII Congres International des Architectes, demandant d'obtenir une plus grande extension, le Bureau du VII. Congres international des architectes choisira une commission préparatoire dans laquelle la Société Architectura et Amicitia d'Amsterdam sera représentée. Cette Commission se composera de sept membres."
Het Weener Congres stelde daarna op den basis van het voorstel van Architectura et Amicitia algemeene regelen op in den weinig bindenden vorm van „recommandations" concernant les concours publics internationaux d'architecture.
Architectura et Amicitia meende toen dat de tijd gekomen was om algemeene regelen voor *nationale* prijsvragen te concipieeren en stelde de afwikkeling dezer aangelegenheid in handen eener Commissie bestaande uit de Heeren W. Kromhout Czn., J. H. W. Leliman en P. J. de Jongh, die in Mei 1909 een conceptvoorstel aan de verschillende bouwkundige vereenigingen aanbood met daaraan gepaard verzoek om eventueele opmerkingen ter kennis der Commissie te brengen.
Een ingevolge de gemaakte bemerkingen opgesteld 2e concept bereikte de Vereenigingen in Augustus 1909 met een verzoek om afgevaardigden te benoemen, ten einde in gemeen overleg die regelen definitief vast te stellen.
Benoemd werden: door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst de Heeren A. Salm G.Bzn. en J. Limburg; door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap de Heeren H. van der Kloot Meyburg en C. N. van Goor en door den Bond van Nederlandsche Architecten de Heeren K. P. C. de Bazel en Jos. Th. J. Cuijpers, terwijt voor Architectura de bovengenoemde Heeren optraden.
Na verscheidene bijeenkomsten dezer Commissie, waarin een groot verschil van inzicht, omtrent de eischen in de regelen vast te leggen, bleek, werd door haar wederom een concept geformuleerd, dat opnieuw in de verschillende vereenigingen behandeld, en daarna door de Commissie in Mei 1910 definitief werd vastgesteld.
Nadat hiermede voor het eerst officieel, algemeene regelen waren ingesteld, werd de in deze regelen voorgeschreven Permanente Prijsvraag-Commissie benoemd, waartoe door de verschillende Vereenigingen werden aangewezen: de Heeren A. Salm G.Bzn., Paul J. de Jongh en C. N. van Goor, die als zoodanig op den 11 Februari 1911 door den Voorzitter van Architectura et Amicitia, den Heer Baanders werden geinstalleerd.
En hiermede wordt het gebied der geschiedenis van de *toepassing* der Algemeene Regelen betreden en vangt het eigenlijk verslag der werkzaamheid van de Permanente Prijsvraag-Commissie aan.
Spoedig bleek dat de Algemeene Regelen aan 't zelfde euvel leden, waaraan alle wetten en verordeningen, die voor 't eerst eene materie regelen, mank gaan, n.l. dat niet in alle denkbare gevallen die zich voor zouden kunnen doen, voorzien werd, zoodat de wenschelijkheid werd gevoeld om eenige bepalingen, die bij de toepassing der regelen tot moeilijkheden hadden aanleiding gegeven, te herzien.
Aan de Permanente Prijsvraag Commissie werd opgedragen voorstellen tot wijziging en voor een huishoudelijk reglement te formuleeren.
Deze voorstellen werden door haar den 1en Mei 1911 bij de constitueerende Vereenigingen ingediend, die daarover hunne opmerkingen ten beste gaven, waarna de Commissie, daarmede rekening houdende, gewijzigde voorstellen ontwierp, die ten slotte door de constitueerende Vereenigingen werden goedgekeurd en het aanzijn gaven aan de algemeene regelen in hun tegenwoordigen vorm.

De verdere werkzaamheden der Commissie bestonden in:
1e het toetsen van verschillende prijsvraag programma's aan de algemeene regelen en het uitbrengen van rapport daarover aan de constitueerende Vereenigingen. Als zoodanig zijn te noemen:
a. De prijsvraag voor den bouw van arbeiderswoningen, uitgeschreven door de *IJsselsteinsche Bouwmaatschappij* te IJsselstein. Na correspondentie met genoemd bestuur bleek dit niet genegen die wijzigingen in het programma der prijsvraag aan te brengen, die de P. P. C. noodzakelijk achtte om de mededinging aan die prijsvraag aan te bevelen, zoodat zij deze moest ontraden.
b. De prijsvraag voor eene kantoorinrichting uitgeschreven door „'t *Woonhuis*", waarop, na eenige op voorstel der P. P. C. aangebrachte wijzigingen in het programma, gunstig kon worden geadviseerd.
c. De prijsvraag voor de verkaveling van het terrein der villa Wyckerveld te Meerssen, uitgeschreven door de erven Regout. De herhaalde pogingen der Commissie om wijziging te verkrijgen voor een aantal bepalingen, die in strijd waren te achten met de algemeene regelen, mochten niet slagen, zoodat zij zich verplicht zag de deelneming aan de prijsvraag te ontraden.
d. De prijsvraag voor het meubileeren van arbeiderswoningen, uitgeschreven door de Vereeniging „*Ons Huis*" te Rotterdam. Na wijziging in het programma overeenkomstig het advies der P. P. C. kon zij de deelneming aan de prijsvraag aanbevelen.
e. De prijsvragen voor een woning voor landarbeiders met klein grondgebruik en voor boerderijen op heide-ontginningen, uitgeschreven door de Koninklijke Nederlandsche Landbouw-vereeniging.
De gedachtewisseling over de onder *e* genoemde prijsvraag is nog in gang.
De adviezen *b*, *d* en *e* genoemd werden verstrekt op verzoek der prijsvraaguitschrijvers.
2e het ingevolge desbetreffend verzoek, verleenen van hulp bij de samenstelling van het programma, de benoeming der jury enz. voor een prijsvraag voor een nieuw Societeitsgebouw van de Officieren Societeit te Rotterdam, welke prijsvraag een gunstig verloop had en leidde tot opdracht aan den eerstbekroonde van den bouw.
3e het zenden van een adres, in opdracht der constitueerende Vereenigingen, aan den gemeenteraad van Rotterdam ter zake van het voornemen van het dagelijksch bestuur dier gemeente een besloten prijsvraag voor een raadhuis uit te schrijven, van welk adres U indertijd een exemplaar werd toegezonden.
Door de Commissie werden exemplaren der algemeene regelen gezonden aan de besturen van alle gemeenten met meer dan 6000 zielen.

Samenstelling en aftreding der Commissie.

De Commissie constitueerde zich na hare benoeming als volgt:

A. SALM G.Bzn., *Voorzitter*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris*
P. J. DE JONGH, *Penningmeester.*

De rooster van aftreding werd door loting vastgesteld als volgt:

P. J. DE JONGH, in 1913
A. SALM G.Bzn., „ 1914
C. N. VAN GOOR, „ 1915.

In beginsel werd door de leden der Commissie onderling overeen gekomen zich, na periodieke aftreding, niet herkiesbaar te stellen opdat de wijziging in de samenstelling der Commissie geleidelijk plaats zou vinden.
Om echter in den eersten tijd eenige continuïteit in die samenstelling te behouden, werd bij schrijven van 1 Mei 1911 aan de constitueerende Vereenigingen voorgesteld de drie jaar, die een lid in de Commissie zitting mag hebben, eerst te doen beginnen, nadat de wijzigingen in de algemeene regelen en het huishoudelijk reglement definitief zouden zijn vastgesteld, hetwelk practisch daarop neerkomt dat in 1912 geen aftreding plaats heeft.
Vastgesteld in de vergadering der Permanente Prijsvraag Commissie van 24 November 1911.

(w. g.) A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*
P. J. DE JONGH, *Penningmeester.*

AMSTERDAM, 1 December 1911.

REKENING over 1911.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Van het Bestuur van de Officieren-Sociëteit te Rotterdam, wegens verstrekte adviezen	*f* 50.—	Omslagen en briefhoofden	*f* 10.15
Door de Const. Ver. aan te vullen tekort (art. 11 Huish. Regl.)	„ 64.11	Copieboek	„ 1.65
		Copieerwerk	„ 31.50
		Lokaalhuur enz. voor conferenties	„ 3.50
		Drukkosten van 500 ex. der Alg. Regelen	„ 20.61
		Reiskosten ten behoeve van de gewone Commissievergaderingen	„ 27.—
		Porto's, telegrammen etc.	„ 19.70
Totaal . . .	*f* 114.11	Totaal . . .	*f* 114.11

De Penningmeester,
(w. g.): PAUL J. DE JONGH.

DE NAT. PRIJSVR. REGELEN VERKRIJGBAAR.

De Permanente Prijsvraag Commissie deelt mede, dat de Algemeene Regelen op franco aanvrage verkrijgbaar zijn bij den Secretaris der Commissie, den heer C. N. van Goor, 's Gravendijkwal 71, Rotterdam, tegen betaling van f 0.25 per exemplaar.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

EEN INTERESSANTE BROCHURE VAN OTTO WAGNER.

ZUR KUNSTFÖRDERUNG. EIN MAHNWORT.

Door plaatsgebrek en behandeling van meerdere onderwerpen, die actueel waren, is de bespreking van deze brochure eenigen tijd onderbroken. Wij meenen echter, dat de belangrijkheid van de door Wagner behandelde stof, en de frissche, ingrijpende, en van zooveel kunst-liefde getuigende denkbeelden van den auteur over het bouwkunstig middelbaar en hooger onderricht wettigen, dat wij met de vermelding van het belangrijkste van deze brochure voortgaan, in vervolg op het medegedeelde in Bouwk. Weekblad no. 9.
Ons geheel schoolwezen, zegt Wagner, baseert zich, om zoo te zeggen, op één enkele menschelijke eigenschap, n.l. op het geheugen. Het natuurlijk gevolg hiervan is, dat de kwaliteit van de ontwikkelde jeugd met deze eigenschap gelijken tred houdt, zoodat deze wijze van ontwikkeling tot een huldiging van den onjuisten zin: „Weten is macht" moet leiden, terwijl deze huldiging echter den zin: „Kunnen is macht" toekomt.
Onze zuiver wetenschappelijke en litteraire methode van opvoeding maakt het den ontwikkelde heden ten dage buitengewoon moeilijk, een gezonde en ware verhouding tot de beeldende kunsten te verkrijgen. De bijna algemeene indolentie voor kunst-kwesties; het gebruiken van den naam kunstenaar op andere gebieden; de onverschilligheid, ja zelfs de haat, waarmede de verhevenste scheppingen ontvangen worden, wanneer het konventioneele gebruik het nu eens niet voorschrijft, ze schijnbaar te bewonderen; de radeloosheid van de besten, zelfs van het volk tegenover het nieuwe; de lichtzinnigheid, waarmede ieder de hem betreffende kunstvragen oplost, met het gevolg, dat bijna alle desbetreffende afdeelingen van Staats-, Provinciaal en Gemeentebestuur aan de kunst dan ook geringe waarde toekennen, dat alles hangt nauw samen en beteekent wederom, ook nationaal-economisch genomen, een beklagenswaardig verlies aan ongebruikte volkskracht. En toch, hoe meer in het onderwijs gepoogd wordt, iedere daling van het ontwikkelingsniveau te vermijden, des te dringender heeft het de hulp van de kunst noodig, het eenige middel, dat het ten dienste staat om aan de quantiteit van het geleerde, door het wetenschappelijk onderwijs in het volk overgebracht, ook wat kultuur, die aan de quantiteit eerst waarde geeft, toe te voegen.
De genoemde feiten hebben allereerst tot resultaat, dat wij bij ons op allerlei gebied de overschatting van den wetende en de onderschatting van den kunnende moeten waarnemen.
Zal daarom in het belang van de omwisseling der waarden en hoofdzakelijk in het belang der kunst orde geschapen worden, dan is het noodig, dat de reorganisatie der scholen reeds op dat oogenblik begint, waarop de leerlingen hiervoor nog gevoelig zijn, dus in het 10e tot 11e levensjaar, dat is bij het begin der middelbare school.
Maar het betreft hier niet slechts het bijvoegen van het kunstonderricht aan de tot heden gebruikte methode der geheugen-oefeningen. Men kan gerust zeggen, dat door een niet-oefenen der latente krachten de eenzijdigheid van den scholier, dus diens minderwaardigheid, wordt bevorderd, welke minderwaardigheid bij den scholier weder iedere vreugde voor het opnemen van andere vakken verzwakt. De te verwachten vruchten verkregen door de aangegeven methode, lijken echter kostbaar genoeg, om het doel van het streven in deze richting te leiden, en in plaats van slechts doodende geheugen-oefening, de vindingrijkheid van den geest, de vaardigheid van de handen en de verzorging van het lichaam bij de algemeene school ontwikkeling te bevorderen.

Eene opvoeding tot kunstenaar is zeker niet mogelijk; wel kan echter, zooals reeds gezegd is, eene algemeene kunstopvoeding plaats vinden. Eene dergelijke, meer algemeene, vrijere en levendiger opvoeding, welke ook die tot de kunst in zich zou moeten opnemen, heeft niet alleen tot doel, den kunst-zin bij de jeugd te wekken, en daardoor het kunst-oordeel van het individu te doen rijpen, maar hoofdzakelijk ook de moeilijkheden bij de keuze van het beroep weg te nemen en het verborgen deel van de volkskracht aan den staat dienstbaar te maken. Zij moet dus een grooter aantal individuen dan heden het geval is met een meer omvattende ontwikkeling in een juist spoor leiden en aan de tallooze takken der industrie, der nijverheid en van het handwerk en ten slotte van de kunst als kracht toevoegen.
De natuurlijke begaafdheid van het individu speelt bij de waardebepaling van den scholier zeer zeker de hoofdrol; en deze vertoont zich aan den directen beschouwer, den leeraar, in den leeftijd der jeugd van 10 tot 14 jaar, dus in de eerste helft der middelbare scholen, tamelijk duidelijk; dit zal vooral het geval zijn, wanneer niet alleen het geheugen, maar ook de geest en het lichaam, dus oog en hand, geoefend worden.
Wagner wijst er dan op, dat van zelf hieruit een scheiding van de middelbare scholen in een lagere en een hoogere volgt.
De lagere middelbare school zou niet alleen ten doel hebben de natuurlijke bekwaamheden van den scholier te wekken, maar zij zou het ook mogelijk maken de scholieren voor de hoogere middelbare scholen naar hoedanigheden te sorteeren, opdat deze volgens hunne bekwaamheid in de volgende 4 hoogere midd. scholen (welke natuurlijk in verband met hare studievakken straalvormig moeten worden uitgebreid) opgenomen kunnen worden.
Deze 4 scholen zullen aan haar doel, de scholieren voor de hoogeschool op te leiden, reeds daarom op gunstiger wijze beantwoorden dan het tot heden het geval is, daar de scholieren, door de lagere midd. scholen voorbereid en in vakscholen ingedeeld, sneller hun einddoel kunnen bereiken.
Dan bespreekt Wagner de voordeelen, die deze decentralisatie der vakscholen met zich mede brengt; zoo, dat de moeilijkheid der beroepskeuze hiermede verdwijnt; de ontlaste hoogere midd. school biedt de mogelijkheid ons huidig uitgebreid weten te verbinden zich een waardevolle, gunstige lichamelijke ontwikkeling. Lust en kracht tot scheppen, individualiteit, smaak, gevoel voor kunst, teekenvaardigheid, ruim denken, handigheid etc. zijn dingen, welke de scholier slechts door inkrimping van de verstandsoefeningen kan bereiken.
Natuurlijk moet zich onder de vakscholen der hoogere midd. school ook een vakschool voor kunst bevinden. De laatste stap bij de kunst-ontwikkeling is, als bij de andere vakscholen, de hoogeschool.
Na gewezen te hebben op het huidige, tamelijk groote gebrek aan ontwikkeling der bezoekers der algemeene kunstscholen, stelt Wagner voor, naast andere, nog de volgende thema's in het leerplan dezer hoogere middelbare scholen in te voegen:
Hedendaagsche kunst en kunstambachten,
Kunstgeschiedenis,
Literatuur (kunsttijdschriften),
Teekenen (konstruktie),
Materialenkennis en -behandeling,
Aanschouwelijk onderwijs,
Excursies (lichamelijke oefeningen, marcheeren),
Ontwikkeling van het eergevoel,
Moderne talen.
De hoogere middelbare kunstscholen omvatten natuurlijk geen eigenlijke kunstvakken; bij de behandeling der schilder-, beeldhouw- of bouwkunst dienen deze niet afzonderlijk, doch onder het algemeene begrip „kunst" met de scholieren besproken en de oefeningen dienovereenkomstig geregeld te worden.
Een scheiding vindt eerst plaats bij intreding der kunsthoogeschool, in dit geval de meester-scholen der akademie. Zooals van zelf spreekt is de toegang tot laatstgenoemde scholen van de uitspraak der leidende leeraren afhankelijk, zoodat daar de laatste schifting der kunstdiscipelen plaats vindt.

Met de schoolvraag staat die der leerkrachten in nauw verband. Het is zeker, dat de Staat, aan zijn kunstleerkrachten de hoogste eischen moet stellen.
Daar kunst niet geleerd kan worden, en het alleen op de buitengewone voortreffelijkheid van den leeraar aankomt, zoo dient bij de keuze der kunstleerkrachten erop gelet te worden, dat deze tot de allerbeste behooren. De uitspraak: deze of die leent zich voor leeraar, blijft, voor een meesterschool als anderszins, een frase. Welk een groote waarde de keuze der juiste persoonlijkheid als leerkracht bezit, toont in Oostenrijk het zeer opvallende voorbeeld der benoeming van Hoffmann en Moser als leeraren aan de Kunstgewerbeschule. Deze beide meesters waren binnen buitengewoon korten tijd in staat, Oostenrijks kunstambachten tot de, ook door het buitenland erkende, artistiek eerste plaats op te heffen; en dit ekonomisch zoo belangrijke gevolg zou zeker nog grooter geweest zijn, indien het geheele, vóór jaren door schrijver gedane voorstel, om Josef M. Olbrich en Adolf Böhm te benoemen, geaccepteerd was geworden.
Aangezien het van ambtswege niet mogelijk is, de hoedanigheid, de toekomstige werkzaamheid en de scheppingsgrens van een kunstenaar te beoordeelen — de kunstenaarskwaliteiten zijn doorgaans van moeilijk te bepalen, zeer uiteenloopende grootten — zoo zal zich het Staatsbestuur bij benoemingen van kunstenaars steeds in een hoogst onzekere positie bevinden. Deze positie wordt nog hachelijker, als de bron, uit welke het Staatsbestuur zijn artistieke overtuiging putten moet, niet steeds dezelfde frischheid behoudt.
Daarom wordt gevraagd, een middel te bedenken, hetwelk dit mogelijk maakt. De juistheid der keuze bij de benoeming van een kunstenaar als leeraar kan door toepassing van het door schrijver dezes voor een

tiental jaren gedane voorstal een beduidende stap nader gebracht worden tot verwezenlijking. Dit voorstel beoogt, de kunstleerkrachten slechts voor den tijd van vijf jaar aan te stellen. Na verstrijken van dezen termijn staat het natuurlijk het Staatsbestuur vrij, een herbenoeming voor de volgende vijf jaar te doen plaats hebben. Is een dergelijke opvatting ten opzichte van alle hoogeschool-leerkrachten aanbevelenswaardig, voor de kunst-hoogescholen vormt dit een onafwijsbaren eisch. Het is duidelijk, dat door een dergelijke bezieling, welke voortdurend opnieuw wordt opgewekt, de beste resultaten moeten verkregen worden, en ook de aangeduide officieele waardemeter zal door een dusdanige behandeling onberispelijk funktioneeren. Bij de keuze van kunstkrachten houdt de zaak juist op, een onderwijs-aangelegenheid te zijn, en wordt een kunst-vraag. Er was tot heden slechts gelegenheid over de school te spreken, zooals zij *zijn zal*, niet zooals zij *is*. Derhalve zij aan dit hoofdstuk over de Reorganisatie der Kunstscholen nog een en ander toegevoegd, betrekking hebbende op datgene, wat de bevordering der kunst in ongunstigen zin beïnvloedt. Het betreft de Schule für Baukunst aan de Technische Hochschule. Deze laatstgenoemde inrichting streeft naar een uitbreiding van het leerplan in dien zin, dat een nieuwe leerstoel voor de bouwkunst zal geschapen worden, om daardoor dezen kunsttak nog meer naar zich toe te trekken. In dit voornemen ligt een eminent gevaar voor de kunst.

Dit gevaar bestaat in het volgende en moet, om het beter te onderscheiden, hier een weinig uitgebreid behandeld worden.

Het is een niet te logenen feit, dat onze openbare gebouwen, welke hun ontstaan aan zoogenaamde bouwambtenaren te danken hebben, aan hun doel vrijwel beantwoorden. Ook zijn de konstrukties ongetwijfeld juist berekend, terwijl kontrôle over de uitvoering nauwkeurig heeft plaatsgevonden. Van een voorbeeldige monumentale opvatting, scheppenden geest, artistieke gemoedsaandoening, karaktistiek en waardigheid der uiterlijke verschijning of van de individualiteit des kunstenaars is aan deze bouwwerken al weinig te ontdekken. Ja, de algemeene ambtelijke onbekwaamheid en de onverschilligheid, waarmede dergelijke aangelegenheden behandeld worden, gaat zóóver, dat men in den laatsten tijd herhaaldelijk gelegenheid had op te merken, hoe de uitvoerende bouwk. opzichter of de metselaar of een of andere aannemersfirma als schepper van het bouwwerk werden genoemd en de schepper geheel verzwegen werd. Vraagt men zich af, wat de oorzaak is van dit, voor de kunst deprimeerende verschijnsel, dan is het antwoord, dat de door ministeriën, gemeenten en corporatiën voorbereide, ten deele goede en grootsche besluiten, wanneer de verwezenlijking uitvoering van bouwwerken noodzakelijk maakt, deze opgedragen worden aan de betreffende bouw-ambtenaren, welke zich, trots totale artistieke onbekwaamheid en trots algeheele terzijdestelling hunner verplichting, de kunst te bevorderen, gerechtigd oordeelen, zulke werken uit te voeren, of zich ten behoeve daarvan door onrijpe, bouwkunstig gevormde „jongelingen" — die na de uitvoering van het werk gewoonlijk weder van het tooneel verdwijnen — „versterken".

(Slot volgt.)

OVER MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS

DOOR G. VERSTEEG.

Voordracht gehouden te Arnhem op 23 Nov. 1911 in eene Vergadering van de Vereeniging Handel en Nijverheid.

Vervolg van bladz. 590.

Hetgeen de heer Roskam wenscht zal stellig zeer toegejuicht worden door allen, die het wel meenen met de M. T. S. te Utrecht, daar deze door den Nederlandschen Aannemersbond met krachtige subsidie in het leven geroepen inrichting, naar het jaarverslag luidt, er veel hinder van ondervindt, dat haar leerlingen met zoo ongelijke ontwikkeling op die school aankomen.

Maar afgescheiden van de moeielijkheden welke men te Utrecht ondervindt, is het een eisch der noodzakelijkheid, dat men begint met het oprichten van een cursus, waarop de verschillende jongelieden, waarvoor men M.T.O. verlangt, een vóóropleiding kunnen ontvangen, die hen in staat stelt het eigenlijke M.T.O. met vrucht te kunnen volgen.

De heer Roskam zal de eerste zijn dit toe te geven; ik behoef er slechts aan te herinneren, dat genoemde heer destijds, als afgevaardigde van de afdeeling Arnhem van den Nederlandschen Aannemersbond, deel uitgemaakt heeft van de commissie, die de memorie van toelichting met leerplan samenstelde, behoorend bij het in 1907 aan den raad gerichte adres.

In het genoemde leerplan waren twee cursussen, elk van drie jaar, opgenomen. Het onderwijs in twee leerjaren van den eersten cursus was in hoofdzaak gericht op het op één gelijke basis brengen van de te verwachten leerlingen.

Nu vijf jaren verloopen zijn, kan het wellicht blijken, dat de onderwijsvakken van den op te richten voorbereidenden cursus, geleerd de ondervindingen die men te Utrecht verkregen heeft, eenigszins meer uitgebreid zullen opgevat moeten worden, zelfs zóó, dat oo'k hiervoor een dagcursus gedurende twee winter semesters gewenscht kan blijken.

Men houde echter wel in het oog, dat de leerlingen dan slechts een voorbereidenden cursus gevolgd hebben, zoodat het eigenlijk M.T.O. daarna dient te volgen. *Twee jaren na het oprichten van den voorbereidenden cursus* zal een Arnhemsche M.T.S. gereed moeten zijn, opdat de jongelieden zich hier ter stede verder kunnen bekwamen. Enkelen zullen maar naar Utrecht kunnen gaan, want men houde dit vooral in het oog: *Het toelatingsexamen is vergelijkend en de M. T. S. van den Nederlandschen Aannemersbond kan slechts 28 leerlingen per semestercursus opnemen.*

Voor Arnhem en onmiddellijke omgeving is noodig een voorbereidende cursus en een M.T.S. van, ik meen veilig te kunnen zeggen, vier semesters. Hoe de inrichting daarvan gedacht is, wat de vermoedelijke kosten daarvan zullen zijn, wat er op onderwezen zal worden, hoeveel leerlingen er verwacht kunnen worden, enz. enz., het ligt niet op mijn weg U hiervan een exposé te geven.

Het zij mij vergund thans U een en ander mede te deelen omtrent de in ons land gevoerde actie voor M.T.O. Daarbij zal zich van zelve de gelegenheid voordoen U een naderen kijk op dit onderwijs te geven, te belichten het standpunt, dat ten opzichte van het onderwijs ingenomen wordt en wat niet het minst belangrijk is, U mededeelen, wat reeds hier en daar is tot stand gekomen.

Hieruit zal U blijken, dat Arnhem niet kan wachten, totdat nog weer een vijfjarig tijdvak zal zijn verstreken na het indienen van het eerste adres voor eene M. T. S. te dezer stede. Het verheugt mij in deze zaal zoovele leden te zien van het dagelijksch bestuur en van den raad onzer gemeente, want hun tegenwoordigheid is het bewijs, dat zij belang stellen in het M.T.O. Wel was dit te verwachten na de groote sympathie, welke voor dit onderwijs gebleken is in de raadszitting van Februari, maar .... wij beleven dure tijden, de belastingen stijgen en bij de behandeling van de jongste gemeentebegrooting is door B. en W. gezegd, „dat door hen niet ontkent kan worden, dat de financieele toestand van deze gemeente geen reden tot bezorgdheid geeft."

Dit zegt ook, dat B. en W. van de luxe stad Arnhem den druk der tijden voelen en slechts er toe over kunnen gaan de ingezetenen meer te belasten, indien zij overtuigd zijn, dat langer uitstel de vitale belangen der gemeente zouden schaden.

Mijne heeren, ik meen inderdaad, dat dit het gevolg zal zijn van langer talmen met het stichten van cursussen voor M. T. O. in de hoofdstad van Gelderland. Het M. T. O. is bij uitstek een belang van den technischen en industrieelen middenstand: duidelijker dan vijf jaren geleden ziet men dit thans in.

Het zij mij vergund eenige aandacht van U te vragen voor de geschiedenis van het M. T. O., zij het dan ook zeer verkort.

In het weekblad de Opmerker, op blz. 11 jaargang 1903, vond ik een overzicht van 6 kolommen, waarin het standpunt vermeld werd dat, ten opzichte van de voornaamste punten, door de verschillende vereenigingen toen reeds werd ingenomen.

In de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs werd in 1895 de wenschelijkheid van minstens één M. T. S. per provincie behandeld.

„Lager onderwijs tot het 14e jaar, daarna in de practijk tot het 17e jaar, met voorbereidend onderwijs op een avondschool, dan een twee-, hoogstens driejarigen cursus op een M.T.S. om eindelijk voorzien van een diploma als opzichter of werkmeester voor goed de practijk in te gaan."

Dit is de slotsom van de Nota van den heer Huet, destijds hoogleeraar aan de P. S., een der eersten, die in ons land voor M. T. O. gearbeid heeft.

In de Ingenieur van 29 Maart 1902 vindt men het rapport Kon. Instituut van Ingenieurs over Middelbaar TechnischOnderwijs, waarin het volgende gezegd wordt

„Voor jongelieden, die zich willen wijden aan de techniek, met het doel daarin „als toezichthebbende" een nuttige en eervolle plaats te bekleeden, is de gelegenheid om behoorlijk onderlegd de practijk in te gaan, zeer beperkt.

De tegenwoordige technische ambtenaren zijn grootendeels gevormd op het werk en op de teekenkamers en nu moge voor vlugge koppen die opleiding, geholpen door privaatles en eigen studie, voldoende zijn, getuige de goede krachten, welke daaronder worden aangetroffen, voor hen die slechts over middelmatige vermogens beschikken is de weg te lang en te moeilijk.

Onderwijs is noodig, omdat slechts weinigen in staat zijn zich autodidactisch te vormen en het moet klassikaal zijn, niet alleen omdat zulks goedkooper is dan privaat onderricht, maar bovenal omdat zulk onderwijs meer vormende kracht heeft en onderwijzer en leerling meer trekt dan het andere.

Uwe Commissie wenscht de H.B.S. met 3-j. c. als voorbereidende school tot het Middelbaar Technisch Onderwijs.

Leerkrachten voor de zuiver theoretische vakken zijn aan de H.B.S. voorhanden en voor de technische vakken zouden vermoedelijk leerkrachten kunnen worden gevonden onder de in elke gemeente aanwezige ingenieurs en architecten, die tegen behoorlijke bezoldiging wel eenige uren 's weeks zullen kunnen afzonderen".

In zijne te Arnhem gehouden lezing oordeelde de heer Kerkhof, C. B. I., een voorbereidende school noodig voor meer algemeen ontwikkeld onderwijs. De duur werd op twee jaar gesteld en daarna nog twee jaren M. T. O.

De heer Enno van Gelder, Directeur van de Machinistenschool te Amsterdam, in de Ingenieur van 1906, zich verklarend tegen een centrale H. T. S., meent dat een middelbare technische school moet beantwoorden aan de navolgende eischen:

„1e. Moet bedacht worden, dat dit onderwijs moet gegeven worden aan een soort personen, die hooger eischen stellen kunnen en moeten dan door ambachtsonderwijs, herhalingsonderwijs, burgeravondscholen en avondteekenscholen kunnen worden bevredigd, terwijl deze personen echter niet bemiddeld genoeg zijn om ver van hun woonplaats een eenigszins langdurige studie door te maken. Het moeten geen studenten worden als aan de T.H.S., maar het zijn ook geen jongens van de ambachtsschool. Daar zij, als assistent van den ingenieur, verder boven de werklieden staan dan de bazen, maatschappelijk ook hooger dienen te staan, dient ook een meer algemeene ontwikkeling bij hun opleiding den grond aan te geven, en moeten zij ook uit een andere klasse der maatschappij voortkomen, dan werklieden en bazen.

2e. Moet bedacht worden, dat deze personen gewoonlijk reeds verder onderwijs hebben genoten dan wat op de gewone lagere school wordt gegeven, en zij hun beroep niet kiezen op hun 12e, maar eerder op hun 15e of 16e jaar. Zij zijn gelijk te stellen met de jongelui, die, na het verlaten der school voor U.L.O. of de H.B.S. (3-jarige) nog een of twee jaar handelsonderwijs genieten, waartoe hun tegenwoordig in (helaas nog maar enkele) steden gelegenheid wordt gegeven.

Om deze redenen moet het M.T.O. ook niet aan een centrale school gegeven, maar den weg gevolgd worden, die gebleken is bij land- en tuinbouwonderwijs, dat men ook tot middelbaar technisch onderwijs kan rekenen, de geschikste te zijn, n.l. meerdere scholen in verschillende deelen van het land en die aan-

sluitend op de 3de klasse H.B.S. De opheffing van de Centrale Tuinbouwschool te Wageningen (die nu bij de Hoogere Landbouwschool als afdeeling voor hoogeren tuinbouw is ingedeeld) en het oprichten van scholen te Naaldwijk, Boskoop, enz. is gevolg van deze juist gebleken richting.
In deze richting moet voor het M.T.O. worden voortgegaan. Op zooveel mogelijk verschillende plaatsen van het land moet de gelegenheid worden opengesteld om M.T.O. te krijgen en ik blijf bij de door mij steeds verkondigde meening [1]), dat de minst kostbare en de meest practische oplossing is deze scholen te verbinden aan H.B.Scholen met 3-j. c., evenals dit thans reeds geschiedt met de Handelsklassen en zooals in de Nederl. School voor Handel en Nijverheid te Enschede een beproefd voorbeeld is gesteld.
De afdeeling Technische School aan de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam is met succes van ditzelfde principe uitgegaan, al is, wat ook daar niet noodig is, de school niet verbonden aan een H.B.S. Ook de Academie van B.K. en T.W. te Rotterdam is op dezen voet ingericht, wat haar dagcursussen betreft.
Wat ligt nu mijns inziens op den weg der tegenwoordige regeering, die zeker den dringenden eisch tot regeling van het M.T.O. niet zal kunnen weerstaan? Naar mijn bescheiden meening het volgende:
1e. ruime subsidieering van die scholen, die reeds op goeden voet zijn ingericht, n.l. de Nederlandsche School voor Handel en Nijverheid te Enschede, de Technische School der Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam en de Academie v. B.K. en T.W. te Rotterdam, ten einde die scholen in staat te stellen zich volledíger te ontwikkelen dan thans, op de beste leerkrachten de hand te leggen, die voor het onderwijs aan die scholen noodig zijn en zich de werktuigen en de hulpmiddelen aan te schaffen voor het onderwijs benoodigd;
2e. in andere nijverheidscentra van ons land aan bestaande H.B. Scholen met 3-j. c. technische, of wil men het noemen vakscholen, te verbinden of waar die burgerscholen niet bestaan, scholen op te richten met driejarigen cursus, overeenkomende met de H.B. Scholen met 3-j. en na het derde jaar splitsing in een afdeeling voor handel en een voor de techniek en dan bij voorkeur de techniek van de in de plaats en hare omgeving heerschende industrie;
en wellicht 3e. de inspectie op het M.T.O. uit te breiden met een inspecteur M.T.O., evenals nu reeds bestaat een inspectie voor het ambachtsonderwijs".

Men houde wel in het oog, dat de heer Enno van Gelder W.I. is. Wat voor de groote industrieele bedrijven opgaat kan voor het bouwvak wellicht bezwaren opleveren, omdat dit nog ten opzichte van de groot-industrieele bedrijfsvormen in een minder gevorderde phase verkeert. Het is de vraag of wel ooit de bouwbedrijven tot een zoodanige ontwikkelingsphase zullen kunnen geraken, (de gegoten huizen zullen nog niet zoo gauw algemeen worden).
Men ziet uit het voorafgaande, dat in de kringen der ingenieurs veel waarde wordt gehecht aan eene organisatie van het M.T.S., waarbij een ruime mate van algemeen ontwikkelend onderwijs voorafgaat aan het eigenlijke vakonderwijs op de M.T.S.
Toen de heer Enno van Gelder op de Mei-vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam de stelling verdedigde, dat in het M.T.O. de theorie moet voorafgaan aan de practijk, konden de architecten en ook de heer De Groot zich met deze stelling niet vereenigen. De volgende conclusie werd aangenomen:
„De vergadering spreekt als hare overtuiging uit, dat, ten minste wat de bouwvakken betreft, zij zich *niet* vereenigt met de opvatting van den inleider, doch integendeel het wenschelijk acht om als minimum een paar jaar werken in de practijk, in de werkplaats of op de bouwwerken te doen voorafgaan aan de opleiding in de theoretische vakken, die een Middelbare Technische School kan onderwijzen".
Ook het congres ter bespreking van het T.O. in 1908 te Amsterdam gehouden, heeft zich uitgesproken, dat practijk vooraf moet gaan aan het volgen van de M.T.S.
Als men de op dit congres gehouden besprekingen volgt, dan blijkt wel, dat de strijd over de vraag de practijk beoefenen vóór de M.T.S. of de M.T.S. direct volgend op de H.B.S. met 3-j. c. een der moeilijkste punten aanroert.
Algemeen was men het er over eens, dat een hoeveelheid kennis, als verkregen kan worden op een H.B.S. met 3-j. c. vereischt wordt om met vrucht de M.T.S. te kunnen volgen. De heeren Cuypers en Schaap vonden practijk vóór de M.T.S. volstrekt noodig, de heer Mulock Houwer gaf niet veel om zoo'n vleugje practijk vóór de M.T.S. Hier waren dus drie C.B.I., mannen die volkomen tot oordeelen bevoegd zijn, het oneens op dit cardinale punt.
Ik voel mij niet geroepen in deze vraag een gedecideerd standpunt in te nemen, voor beide meeningen is veel te zeggen; ik wil echter over dit onderdeel niet besluiten alvorens nog een vraag, die, ik weet niet meer door wien, gedaan is aan Uw oordeel te onderwerpen: waar voor den arbeider zoowel als voor den ingenieur het algemeen ontwikkelend onderwijs direct voorafgaat aan het vakonderwijs, waarom moet dan te dien opzichte een uitzondering gemaakt worden voor den opzichter?
Op het congres voor M.T.O., waarvan ik zooeven sprak, was niet vertegenwoordigd de A.N.O. en T.B. De Bond van Technici, die het initiatief tot dit congres genomen had, vond het waarschijnlijk genoeglijker zonder de leden van deze concurreerende vereeniging te congresseeren.
De A.N.O. en T.B. neemt ten opzichte van de vraag, die ook dit congres zoo lang heeft bezig gehouden, een standpunt in, waarvoor m.i. veel te zeggen is en daarom is het jammer, dat die Bond niet aan het congres heeft kunnen deelnemen. In een bij de drukkerij „Vooruitgang" te Amsterdam in 1907 verschenen rapport in zake het oprichten eener T.S. heeft eene commissie uit de Amsterdamsche afdeeling van den A.N.O. en T.B. beschouwingen neergelegd, die dit standpunt uiteenzetten.
In dit rapport komen de volgende zinsneden voor:

Dr. Kuyper heeft in de „memorie van toelichting op het wetsontwerp voor stichting eener centrale middelbare technische school" een plan ter opleiding van technici ontwikkeld.
Het komt in ruwe trekken hierop neer, dat a.s. technici eerst een vijfjarige practijk zullen opdoen om daarna twee jaar een M.T. school te bezoeken, waar zij theoretische kennis zullen verwerven.
Dit stelsel vindt aanhangers, o.a. in den Inspecteur van het Ambachtsonderwijs, den Bond van Technici, den maker van het rapport omtrent een Techn. school voor den Aannemersbond en meerderen.

Schoolkennis is opgestapelde kennis.
Dat directe vervanging van dit onderwijsstelsel door een ander niet mogelijk is, is te begrijpen. Maar verwacht zou toch mogen worden, dat bij regeling van een nieuwe materie, zooals het M.T.O. hier te lande er een is, frissche moderne ideeën richting zouden geven en in vervulling zouden gaan.
Echter de beide stelsels verraden nog geheel en al den sleur van het klakkeloos volgen van den ouden weg. Volgens het eene stelsel wordt op eenige jaren practijk een dosis theoretische kennis gestapeld, volgens het andere hetzelfde op een zekere hoeveelheid algemeene ontwikkeling. Bij beide wordt gestapeld en de jongeman mag na het beëindigen zijner studiën beginnen met te trachten de meegekregen portie kennis te mengen en de bekwaamheid te verkrijgen, noodig voor het practische leven. Want hij heeft aan de theoretische kennis zelve niets; deze verkrijgt slechts waarde, wanneer zij tot iets wezenlijks omgezet kan worden. In het leven komt het er op aan om iets tot stand te brengen, komt het aan op doen, op practische kennis. De theoretische kennis dient, om de practische te verbreeden. Dit resultaat wordt slechts verkregen, wanneer beide innig vermengd worden. Dat mengen nu, het moeilijkste werk, wordt overgelaten aan den jongeman zelf; hij moet het doen zonder eenige leiding.
Kan aan een school dat mengen plaats hebben?
Neen! De school staat buiten het practische leven en slechts in het laatste is practische kennis op te doen. Aan een M.T. school kan geen practijk onderwezen worden. Schoolsche practijk is minder dan surrogaat. Want wat is de practijk van den technicus. Moet hij ambachtsman zijn? Moet de technicus het handwerk verstaan, om, zooals sommigen willen, in staat te zijn den onbekwamen arbeider het werk voor te doen? In dat geval heeft de bouwkundige b.v. aan timmeren niet genoeg, zijn handvaardigheid zou dan wel onbegrensd mogen zijn. Moet men een stuk werk kunnen maken, om het te kunnen beoordeelen? Wie zal het durven beweren?
Een ambacht te kunnen uitoefenen is voor een technicus niet noodzakelijk, waarmee natuurlijk nog niet gezegd is, dat het niet wenschelijk is. De practijk van den technicus bestaat niet in mechanischen arbeid, noch uitsluitend in het beoordeelen van vervaardigd werk. Zijn arbeid, in het groot gezien, bestaat in het zoodanig regelen van het werk, dat het goedkoopste maar tevens het beste resultaat bereikt wordt.
Van den teekenaar, nietwaar, mag verlangd worden, dat hij bij het ontwerpen en detailleeren rekening houdt met het materiaal en verkwisting niet in de hand werkt. De opzichter en de uitvoerder moeten zorg dragen voor een goed geregelde, geleidelijke en tevens spoedige uitvoering van het werk. De technicus moet hebben een zeker flair om bij gerezen moeilijkheden, spoedig een juiste oplossing aan te wijzen.
Organiseeren, maar ook leiden is zijn taak.
De technicus, over werklieden gesteld, moet zijn gezag niet behoeven te handhaven door bedreiging of vreesaanjaging, ontneming van broodwinning of opleggen van straffen. Wanneer hij zijn macht niet ontleent aan innerlijke eigenschappen, is hij spoedig een verloren man.
De praktijk van de technici steunt op aanleg en ervaring.
Geen enkele school kan dat geven.
Om dit alles gronden wij de vrees, dat de leerlingen eener M.T. school, gebaseerd op een der genoemde stelsels, na afloop hunner studie, niet voldoende voorbereid zullen zijn voor de taak, die hun wacht.
Er is één goede technische opleiding mogelijk: dat is die, welke plaats heeft door en in de praktijk, het is die, waar de practische en theoretische vorming elkaar aanvullen en steunen, waar practijk en theorie een innigen samenhang vertoonen.
Men kan zich de opleiding als volgt voorstellen:
De jongen komt, na behoorlijk onderwijs genoten te hebben, op 14- à 15-jarigen leeftijd bij een vak. Blijkt hij, na verloop van tijd, de benoodigde eigenschappen te bezitten, dan wordt hij voor technicus opgeleid. Hij blijft arbeid verrichten, b.v. eerst in de werkplaats of op het werk; later op een teekenbureau, en ontvangt tevens het noodige onderwijs ter verkrijging zijner theoretische kennis. Geen onderbreking dus van zijn practische vorming door eenige jaren school-loopen.
Eene opleiding in den geest als nu reeds aan de Staatsmijnen wordt gegeven. Daar gaat de a.s. opzichter drie dagen in de mijn en de overige dagen der week krijgt hij theoretisch onderricht.
Wij verlangen een soortgelijke opleiding, eene dus, waarbij de practische en theoretische vorming tegelijkertijd plaats hebben.
Tot heden is van opleiding geen sprake, laat staan dus van de door ons verlangde. Die zullen we eerst verkrijgen, wanneer onze Bond zooveel macht verkregen heeft, dat hij ons medezeggingschap in het bedrijf kan waarborgen.
Wij moeten ons voorloopig met minder behelpen en aansturen op eene regeling, die in de eerste behoefte aan opleiding voorziet en als overgangsmaatregel gebruikt kan worden. Maar zal de a.s. technicus zoo goed mogelijk voorbereid worden voor de taak, die hem in het leven wacht, dan dient als eisch gesteld, dat het M.T.O. zoodanig geregeld zij, dat de practische vorming niet onderbroken worde".

Ik zou onvolledig zijn, indien niet in het kort gememoreerd werd de propagande door den Bond van Technici reeds sinds een tiental jaren voor het M.T.O. gemaakt, hoewel het m.i. betreurd moet worden, dat door de leiders van dien Bond te veel gearbeid is in de richting van één groote centrale M.T.S.
Reeds in 1902 verscheen het rapport van eene commissie uit den Bond van Technici met de conclusie:
„Het M.T.O. moet *niet* de richting uit om alleen *zeer* begaafden vooruit te helpen, meerdere technische scholen werd onnoodig geacht, slechts met één school te beginnen."
Dit standpunt is feitelijk tot op heden nog niet door den B.v.T. verlaten, hoewel niet meer met zooveel vuur gepropageerd na het échec, dat tot tweemaal toe een wetsvoorstel, tot stichting van een groote M.T.S. van staatswege, geleden heeft.
Vrijwel is men het er thans in de kringen der belanghebbenden en belangstellenden over eens, dat in elke provincie een of meer M.T.S. verre de voorkeur verdienen boven een of enkele groote inrichtingen.
Ik wil U niet vermoeien met een herinnering aan den vaak vinnigen strijd, die over dit punt gevoerd is, een strijd, die thans is gestreden. Als een zegenrijk gevolg kunnen wij constateeren, dat thans allerwegen getracht wordt plaatselijke inrichtingen in het leven te roepen.
Het zij mij vergund een korte opsomming te geven van hetgeen in verschillende gemeenten reeds is bereikt of in voorbereiding is. Hieraan dient vooraf te gaan eene herinnering aan de beide regeeringsontwerpen voor een centrale M.T.S.
Dr. A. Kuyper toonde spoedig na zijn optreden als Minister van B.Z. in 1910 groote belangstelling voor het technisch vakonderwijs.

(Wordt vervolgd).

[1]) De resultaten eener enquete, door het Bestuur der Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam gehouden bij toongevende industrieelen, ingenieurs en anderen, hebben deze meening in alle opzichten gestaafd.

Eenvoudige woning, dringt zich niet op aan het oog en past uitstekend in de landelijke omgeving.

Met tegeltjes, pinakels, cementbanden en helgekleurd glas versierden topgevel met gebroken dak. Verstoort de rust van de dorpsomgeving; is opvallend en niet in overeenstemming met het dorpskarakter.

„NEHALENNIA".

Deze Vereeniging tot instandhouding en bevordering van Walcheren's natuur- en stedenschoon, onlangs opgericht, betoont een lofwaardigen ijver om haar doel te bereiken. Heeft zij in zake het Waaggebouw te Vlissingen een verdienstelijke actie tot behoud van dit aardige gebouw gevoerd, dezer dagen heeft zij een circulaire verspreid van den volgenden inhoud:

„Bij aanbouw van nieuwe woningen in de dorpen en langs de wegen van ons eiland, wordt het eenvoudige, Walchersche woningtype (een sober baksteenen huis, waarvan de ramen voorzien zijn van openslaande groen-en-wit geschilderde luiken) zeer weinig meer gevolgd.
In de plaats daarvan verrijzen tegenwoordig huizen met onevenredige verdeelingen, waarvan de gevels bestreken zijn met hel wit geschilderde cement-banden; gekleurde tegeltjes bevinden zich boven de ramen, terwijl op alle mogelijke plaatsen versierselen zijn aangebracht.
Bont gekleurd glas bevindt zich niet zelden in het bovenste gedeelte der glasruiten; meermalen worden gevels geheel gecement en hierin ornamenten gekrast, of wel „voegen", ten einde het te laten voorkomen, alsof de muren uit natuursteen waren opgebouwd.
Vooral de nieuwere topgevels hebben allen eenvoud verloren: behalve den bovengenoemden opschik vertoonen deze ook wel torenvormige zuiltjes, pinakels enz., terwijl het minder fraaie gebroken dak veelvuldig wordt toegepast.
Dit alles valt te betreuren.
De schoonheid der huizen toch zit niet in het maken van rijk versierde gevels en ingewikkelde vormen, doch in een eenvoudige architectuur, die goed van verhouding is en welke zich moet aanpassen aan de omgeving.
Mogen gekleurde tegeltjes groote diensten kunnen bewijzen bij de bekleeding van gangen, keukens enz., aan gevels, hetzij onder ontlastingsbogen of boven deuren, kunnen zij bezwaarlijk van eenig nut zijn. Gewone gebakken steen bewijst dezelfde, zoo niet betere diensten. Waarom dan toch deze doellooze voorwerpen aangebracht? Zij kosten slechts geld, dienen tot niets en hebben geen zin.
Hetzelfde geldt voor alle andere „versierselen". Zij zijn niet op hun plaats en niet in overeenstemming met den eenvoud der landelijke omgeving.
In verband met het vorenstaande noodigen wij U, heeren timmerlieden en metselaars, beleefd uit:
Verleent ons uwe medewerking tot het behoud van het Walchersche woning-type.
Zoekt den rijkhom uwer huizen in hechtheid van materiaal, en juistheid van vormen, doch niet in het aanbrengen van versierselen, welke in architectenkringen reeds lang hebben afgedaan.
Bouwt eenvoudig, doch smaakvol; overlaadt uwe gevels niet met onnoodigen opschik.
Dekt uwe daken met roode pannen; deze steken prachtig af tegen het groen der omgeving en vertoonen na verloop van tijd fraaie kleurschakeeringen, terwijl de blauw-zwarte pannen eentonig en doodsch zijn en blijven.
Handhaaft aan uwe nieuwe woningen de groen-en-wit geschilderde luiken, welke nergens zoo algemeen als op Walcheren worden gevonden en dus een eigenaardigheid van dit eiland vormen.
Denkt niet, dat luiken aan de ramen en roode dakpannen „onderwetsch" en „uit de mode" zijn. Integendeel. Ziet de nieuwe villa's, die allerwegen in ons land verrijzen, ook in uwe onmiddellijke omgeving.
Mocht gij moeilijkheden ondervinden bij de oplossing van een gevel of geveltop, wendt U tot den heer Directeur der Ambachtsschool te Middelburg.
Deze zal U kosteloos alle gevraagde inlichtingen verschaffen, terwijl teekeningen van eenvoudige, smaakvolle huizen, zoowel in opstand als in plattegrond, te uwer beschikking liggen."

Tot zoover de circulaire.
Hoewel wij sympathiseeren met dit streven, en Nehalennia succes toewenschen in haren strijd tegen de ontsiering van Walcheren achten wij de laatste zin van deze circulaire niet zonder bedenking. Immers door het kosteloos verschaffen van teekeningen van huizen wordt den architect een gedeelte van zijn arbeid ontnomen.
Mag, bij alle waardeering van de goede bedoeling, dit gesanctioneerd worden?

J. G.

PRYSVRAGEN

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

De ingekomen ontwerpen naar aanleiding van de prijsvragen dit jaar door Bouwkunst en Vriendschap uitgeschreven, werden 13 dezer beoordeeld.
Gevraagd was,
1e. Een ontwerp voor een cafe-restaurant met aanlegsteigers voor roei- en zeilbooten, gelegen in een park aan een plas.
2e. Een ontwerp voor een „Vignet" voor de Vereeniging.
De Jury bestaande uit de Heeren J. Hanrath, P. J. Houtzagers, J. Th. Kok, W. F. Overeijnder en Jan Stuyt, kenden, voor het cafe-restaurant den 1e prijs toe aan het ontwerp motto „Roemah makan" ingezonden door den Heer L. Streefkerk, Amsterdam. 2e prijs motto. B. en V. (in cirkel geteekend) ingezonden door den Heer C. Hoogeveen, Rotterdam. 3e prijs motto. Ster in cirkel (geteekend) ingezonden door den Heer B. v. d. Lecq, Rotterdam. Aan géén der ontwerpen voor een vignet kon een der uitgeloofde prijzen worden toegekend. De Jury besloot echter aan elk der motto's „Corry" en „Labour", de helft der premie aan den 1en prijs verbonden aan te bieden en aan het motto „de bloeiende boom" een premie.
Als inzenders maakten zich respectievelijk bekend de Heeren L. Groen te Alkmaar, D. J. van Bergeren en D. J. v. d. Laan te Rotterdam.

PRIJSVRAAG ARBEIDERSWONING-MEUBILEERINGEN van „Ons Huis" te Rotterdam.

De Directeur van „Ons Huis" maakt bij deze, namens de Jury, de volgende ingekomen vragen en daarop gegeven antwoorden bekend:

Vraag 1. Is het geoorloofd in het grootere woningtype die deur der slaapkamer, welke is aangebracht in den rechtschen wand te verplaatsen in de richting van de keuken, met het oog op plaatsing van het bed?
Antwoord: Daartegen bestaat geen bezwaar.

Vraag 2. Moet de kleine slaapkamer van het groote woningtype als logeer-, of als kinderkamer opgevat worden?
Antwoord: Bij voorkeur als slaapkamer voor huisgenooten.

Vraag 3. Wordt ten aanzien der meubelen een gespecificeerde prijsopgaaf verlangd van elk onderdeel?
Antwoord: Omtrent elk meubel wordt gespecificeerde opgaaf verlangd, zoowel ter beoordeeling van de prijzen, als opdat elk meubel afzonderlijk verkocht kan worden.

Verder ingekomen de volgende *vragen*.
4. Wat is de bedoeling van den doorloop tusschen keuken en woonkamer van het kleine type?
5. Is dit een tijdelijke doorgang, zoodat in werkelijkheid een kast gemaakt moet worden? Of is dit slechts een portaaltje?
6. Mogen er vaste kasten voor hang- en legkast ontworpen worden?
7. Is het verplichtend de schoorsteenen in den hoek te plaatsen?
8. Voor het slaapkamer-ameublement moet zeker op een tweepersoons-ledikant gerekend worden?

Antwoorden.
Vragen 4 en 5. De doorgang tusschen kamer en keuken in het kleine woningtype is, evenals sommige andere doorgangen, slechts tijdelijk en zal in werkelijkheid vervallen.

Vraag 6. Vaste kasten, alsmede trap, W.C. enz., zijn gemakshalve niet in het tentoonstellingsplan opgenomen, doch zullen in werkelijkheid niet mogen ontbreken.

Vraag 7. De schoorsteenen mogen verplaatst worden.

Vraag 8. De afmeting der ledikanten wordt vrijgelaten.

A. DE KOE, *Directeur.*

VERGADERINGEN

WERDEN UND WACHSEN VON DORF UND STADT.

Dezer dagen werd in een der gehoorzalen van de Technische Hoogeschool te Aken op uitnoodiging van de Stedelijke Regeering aldaar door „Regieringsbaumeister" Lange uit Berlijn een voordracht gehouden over dit thema, laat me dus zeggen over: Groei en bloei van dorp en stad.—
De zeer belangwekkende, met uitstekende lichtbeelden toegelichte, door een zeer talrijk aantal heeren en dames bezochte voordracht werd aan 't eind met sterk applaus beloond. —
Hier in 't kort den *inhoud.*
Inleidend wees de spreker er op, dat naar berekening der bevolkingsdichtheid der aarde, ongeveer *vier* menschen op een quadraatkilometer treffen. Natuurlijk echter is deze dichtheid zeer verschillend, zoo bijv. wonen in China zelfs wel 100 menschen op dezelfde oppervlakte. In Duitschland kan men ongeveer 50 rekenen, wat ca hetzelfde is, alsof op iederen vierkanten kilometer 5 huizen stonden, waarbij ieder huis 10 bewoners telde. — Doch dit is theorie; in de werkelijkheid ziet de indeeling natuurlijk heel anders uit. Oorzaken: Gezelligheidsdrijfveer in 't karakter der menschen, zoowel als in 't dieren- en plantenrijk. Vruchtbaarheidsgraad van den bodem, klimaat, verkeersmogelijkheid. Vroeger viel als gewicht nog zeer in de schaal: Beschutting tegen vijandelijke overvallingen door mensch en dier.
Meer nog dan dit alles was van invloed dat, wat we „Kultuur" noemen. Zoodra de landbouwende bevolking (de „boerenstand" dus) niet meer alles, wat deze noodig had, ter plaatse kon vervaardigen, ontstond de „handwerkersstand". Daardoor werden nieuwe groepen in 't leven geroepen, temeer daar als natuurlijk gevolg ook de „koopmansstand" noodig werd. De beide laatste groepen vormden in tegenstelling met 't „platteland" en de „dorpen", de „*steden*".
Bij deze speelde de geographische ligging, goede verbinding te land en te water („zooals trouwens nog *heden* in de grootste mate!") een zeer groote rol. Groote steden ontstonden onder de vele kleine; de belangrijkste in de middeleeuwen waren Rome, Parijs, Keulen. Groot reeds waren deze steden door kultuur, bezit en rijkdom, het zielental daarentegen steeg nauwelijks boven de 30.000!
Geheel anders werd echter dit, toen wat men noemt, de *industrie* zich meer en meer ontwikkelde. Groote massa's van menschen werden daardoor noodig op betrekkelijk kleine ruimte.
Terwijl voor de oudere steden het „slavische dorp" ongeveer als oorspronkelijke type kan gelden, waarbij de *kerk* het geestelijke en burgerlijke middelpunt van 't geheel uitmaakte, ontstond thans een veel meer omvattend geheel. In de eerste plaats het *stadhuis*, dan de buurten met de woningen der *patriziers*, der vermogenden; en voorts de uitgebreide buurten der *handwerkers*, der kleinere kooplieden en der groote massa, die het *volk* heet. Gemeenschappelijk was de *Markt*, waaraan de geestelijke en wereldlijke bouwwerken van beteekenis stonden.
Hier ontwikkelde zich het verkeer der „*stedelingen*" en der op geregelde tijden de stad bezoekende „*buitenlui*". De stad van de Middeleeuwen en de Renaissance met insluiting van den Barok-tijd. Hoe schoon, hoe natuurlijk, hoe praktisch en men kan gerust zeggen (voor toenmalige eischen), hoe gezond waren die oude steden. Zouden ze ons toch anders niet nog heden in 't algemeen als *voorbeeld* kunnen dienen? Eenige goede Duitsche en Hollandsche voorbeelden werden door den spreker in lichtbeeld getoond. Interessant was ook de vergelijking tusschen Parijs links van de Seine en Keulen, bepaald verrassend overeenstemmend ten opzichte van de groote gezichtspunten. Idyllisch werkte eene

historische afdeeling van Berlijn uit de beroemde kollektie van Merian.

Met 't begin van de 19de eeuw en vooral in de 2e helft daarvan verandert dit beeld meer en meer, tenslotte meest *zeer ten nadeele* van de steden. Zonder vooruitziende plannen werd haastig gebouwd om de verschillende industrieën en de daarbij noodige werkkrachten onder dak te brengen. De aanleg der *spoorwegen* was van den grootsten invloed. Aan des sprekers woorden wil ik hier toevoegen, „dat bijv. in Aken de vroeger „voornaamste straat (Jülich-Cölnerstrasse), waar de *Post* aan„kwam en de groote hotels waren (bijv. de beroemde „Kaiser„liche Krone") thans geheel dit karakter verloren heeft. Niet „meer 't Noorden, maar 't Zuiden der stad is hiervoor in de plaats „getreden; daar ligt „der Hauptbahnhof". Hoevele voorbeelden laten zich hiervoor, ook in Holland aanhalen!

Op vele plaatsen ging 't *karakter* der steden, dat niet alleen door de omwalling en ommanteling, maar ook door de *logische* gedachte, die ten *grondslag* lag, was ontstaan, geheel wëer *verloren*. Enkele, nieuwere steden hebben zelfs dientengevolge in 't geheel geen karakter; slim zijn vooral in dit opzicht de meeste zoogenaamde *industriesteden* er aan toe.

In West Duitschland bijv. München-Gladbach, Rheydt, Hamborn, Oberhausen en gedeeltelijk Keulen. Nog slimmer staat 't in dat opzicht met Berlijn (wat natuurlijk is door de geweldige, rapide uitbreiding) en vooral met vele Amerikaansche steden. Ook in Engeland zijn vele dergelijke afschrikwekkende voorbeelden.

Doch de *reactie* bleef gelukkig niet uit. Ze ging uit van Engeland, vond wëerklank in Duitschland en breidt zich langzamerhand verder over de beschaafde wereld uit. De spreker noemde Hellerau, Nürnberg (Gartenstadt-project Riemerschied, dat ongemeen aantrekkelijk is met zijn „Marktplatz" in den goeden ouden zin). Essen (dat door de „Krupp'sche Anlagen" eene zeer gunstige uitzondering maakt op de zooeven genoemde industriesteden), Hannover, Königsberg, Dresden en sedert de laatste jaren, Berlijn.

In Amerika is 't Chicago te noemen, in Engeland Letchworth, Port Sunlicht e.a.m.

Mij zij 't vergund, hier nog in te lasschen:

„München en Ulm, en er op te wijzen, dat in *Holland* (getuige 't „aanstaande congres ter beschutting van Nëerlands schoonheid!) „zich reeds vele teekenen van nieuw, gezond leven bemerkbaar „maken. Gelukkig, want veel, zeer veel staat hierbij op 't spel. „Naar mijne opvatting niet slechts de schoonheid, maar ook de „welvaart, de weerbaarheid (gezonde levenswijze in steden met „licht en lucht!), de ideale eigenschappen, *de deugden van 't volk*."

Doch thans weer ter zake: Men heeft eindelijk weer open oog gekregen voor 't *schoone* en *goede* onzer oude steden. Men kan en mag die natuurlijk *niet copiëeren*, want er zijn geheel andere factoren opgetreden tegenover vroeger. De *hoofdeischen* zijn echter dezelfde gebleven (natuurlijk is de maatstaf in vele opzichten anders geworden): *verkeer*; hier is vooral 't gebied der *groote* eischen, *financies*, het teëre en toch zoo zware punt: *gezondheid*, een der eerste en ten deele moeilijkste eischen; *gezelligheid* (wohnlichkeit), goede, prettige bewoonbaarheid; *schoonheid*, met den vorigen eisch eng verbonden.

Wordt vervolgd.

BERICHTEN

Een Amerikaansch Pompeji. In de Nieuwe Wereld is kortgeleden een Mexicaansche stad ontdekt, die in lang vervlogen tijden onder de lava van een vulkaan bedolven is geworden en door den ontdekker, professor William Niven, lid der academie van wetenschappen te New-York, een „Amerikaansch Pompeji" wordt genoemd. Prof. Niven was in staat een huis, waarvan de inboedel volkomen bewaard gebleven is, terwijl de daarombeen liggende beenderresten bij het aanraken tot stof werden, nauwkeurig te onderzoeken, waarbij bleek, dat het aan een goudsmid moest hebben toebehoord.

Eerst werd de schoorsteen en een smeltoven te voorschijn gebracht, vervolgens de werkplaats met ruim 200 kleimodellen, en goudwaren, die precies den vorm der modellen hadden. Bijzonder opvallend is de gelijkenis met de producten der Aziatische cultuur. Zoo vond prof. Niven een godenbeeld, dat metgekruiste beenen als een Boeddha neergezeten is. Andere werken doen sterk denken aan de oud Egyptische kunst.

De wanden van het huis waren met schilderingen bedekt, die wonderlijk goed bewaard zijn gebleven, wat blijkbaar aan een waslaag moet toegeschreven worden, waarmede zij bedekt zijn. De kleuren zien er volkomen frisch uit, en de teekening is duidelijk te onderscheiden. Alle woonkamers van het huis hebben beschilderde wanden en de hoofdkleuren daarvan zijn rood, blauw, geel, groen en zwart. Een der vertrekken toont aan alle vier wanden beelden, die blijkbaar de levensgeschiedenis van een herder voorstellen.

Prof. Niven schat deze onderdom van de door hem ontdekte cultuur op verscheiden duizenden jaren en vermoedt, dat zij gelijktijdig was met de periode van Ninive's bloei, ja misschien nog ouder." *(De Ned.)*

Heemschut. Naar aanleiding van zijn adres aan den minister van waterstaat, waarin de aandacht gevestigd werd op de ontsierende reclameborden, door de Electrische Spoorwegmaatschappij aangebracht aan de masten der electrische geleidingen langs den spoorweg tusschen Amsterdam en Haarlem, ontving de Bond „Heemschut" van den Commissaris der Koningin in Noord-Holland bericht, dat de Electrische Spoorwegmaatschappij is aangeschreven, die borden ten spoedigste te verwijderen.

Het oordeel van Max Klinger over prijsvragen. In de N.R.Ct. kwam eenigen tijd geleden het volgende oordeel voor van den bekenden Duitschen modernen schilder-beeldhouwer Max Klinger, over de waarde van prijsvragen:

Men heeft in Duitschland nauwelijks een publieke prijsvraag van eenig belang op het gebied van Beeldende Kunst of Max Klinger zit in de jury. Dat is al jaren lang zoo en het ligt voor de hand dat de nadenkende kunstenaar in dit emplooi allengs een zekere ervaring heeft opgedaan. Nu werd hij onlangs weer aangezocht om zitting te nemen in een jury die de reclamebiljetontwerpen voor de „Internationale Buchausstellung Leipzig 1913" zou hebben te beoordeelen. Bij die gelegenheid liet hij zich over het karakter van zulke prijsvragen op merkwaardige wijze uit.

Klinger zegt:

„De ondervindingen op het gebied van prijsvragen zijn in de laatste jaren zeer afschrikwekkend. Juist op het gebied van aanplakbiljetten heeft men niettegenstaande belangrijke prijzen (6000 en 10,000 mark) eenvoudig miserabele ondervindingen opgedaan, b.v. bij de Bismarck-prijsvraag voor aanplakbiljetten en bij het aanplakbiljet voor de tentoonstelling van Hygiëne. In beide gevallen moesten de uitgeloofde prijzen worden uitgedeeld, hoewel wij allen vonden, dat wij 500—600 mark gaven voor dingen, die geen 10 mark waard waren. En bovendien bleek nog bij beide wedstrijden, dat de bekroonde teekeningen ten deele plagiaten waren. Men greep in beide gevallen het middel aan van een tweede, beperkte prijsvraag met uitnoodigingen en betaling van ieder ontwerp. Het resultaat was zeer matig." Klinger stelt voor: Of een beperkte prijsvraag met open vizier, waarbij ieder wordt betaald met verdubbelden of verdriedubbelden prijs voor het bekroonde ontwerp, of een direkte opdracht van 5000 tot 6000 mark aan een erkend kunstenaar met de verplichting zijn naam zichtbaar aan te brengen. Klinger sluit zijn uiteenzettingen: „Betere kunstenaars wier hand men in hun werk zou herkennen, doen in het geheel niet aan zulke prijsvragen mee, daarentegen wel een menigte leerlingen van academies, kunst- en kunstnijverheidscholen, die naar beproefde regels en patronen goedkoop en vlug een paar prijzen van 100 mark in hun zak steken."

31ste JAARG. — 30 DEC. 1911. — No. 52

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Examens der Maatschappij. — Reis- en Verblijfkosten H. Bestuur en Commissiën. — Contributie Buitenl. Leden. — Afd. 's Gravenhage der Maatschappij. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek. De Amsterdamsche Poort te Haarlem en het moderne verkeer, door J. Gratama. — Over Middelbaar Tech. Onderwijs, door G. Versteeg. Slot. — Een interessante brochure van Otto Wagner; Slot. — Schoonheidscommissie te Rotterdam. — Vergaderingen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST IN HET JAAR 1912.

Op Maandag 26 Februari en volgende dagen zal worden afgenomen het *examen voor het Diploma van Bouwkundig Opzichter*, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891, herzien op de Algemeene Vergadering van 27 September 1907 en goedgekeurd bij ministerieele beschikking.

Op Maandag 18 Maart en volgende dagen zal worden afgenomen het *examen voor het Diploma van Bouwkundig Teekenaar*, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering van 27 September 1907, en goedgekeurd bij ministerieele beschikking.

Op Maandag 25 Maart en volgende dagen zal worden afgenomen het *examen voor het Diploma van Uitvoerder van bouwwerken (Onderbaas)*, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering van 23 September 1909 en goedgekeurd bij ministerieele beschikking.

De examens worden afgenomen in het gebouw van genoemde Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam en moeten zij, die deze, of een dezer examens wenschen af te leggen daarvan schriftelijk mededeeling doen *vóór 15 Januari 1912* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

De candidaten zullen in groepen worden ingedeeld en zal aan hen, die zich hebben aangemeld, tijdig alle vereischte inlichtingen worden verstrekt. Eerst na afloop van alle examens wordt de uitslag bekend gemaakt.

Namens het Hoofdbestuur der Maatschappij
tot Bevordering der Bouwkunst,
J. GRATAMA, *Secretaris*.

REIS- EN VERBLIJFKOSTEN HOOFDBESTUUR EN COMMISSIELEDEN OVER 1911.

Met het oog op het afsluiten van de boeken worden heeren Hoofdbestuursleden en leden der verschillende Commissiën beleefd verzocht *uiterlijk Donderdag 4 Januari 1912* hunne declaratiën in te dienen aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

CONTRIBUTIE BUITENLANDSCHE LEDEN.

De leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, buitenslands gevestigd, worden er aan herinnerd, dat zij, volgens art. 2 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement *de contributie van een geheel jaar vooruit moeten betalen*; zij worden dus verzocht hun postwissel *ten spoedigste* op te zenden aan het bureau der Maatschappij Marnixstraat 402, Amsterdam.

Pro Memorie diene, dat de contributie bedraagt voor Architect-Lid f 20.—, voor Buitengewoon Lid f 15.— of f 7.50 en voor Donateurs f 15.— of f 5.—.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

In hare vergadering van Vrijdag 22 December in het Zuid Holl. Koffiehuis heeft de Afdeeling het volgende bestuur gekozen:

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

D. E. C. Knuttel, C. B. I., herbenoemd als president.
J. A. G. van der Steur, B. I., vice-president.
Joh. G. Robbers, B. I., Secretaris.
S. de Clercq, vice-secretaris.
J. J. L. Bourdrez, C. B. I., penningmeester.
H. Fels, commissaris.
J. J. Gort Jr., bibliothecaris.
Zoowel de rekening en verantwoording 1911 als de begrooting 1912 werden goedgekeurd, onder speciale dankzegging aan den penningmeester.
In de Haagsche Commissie voor verkrijging van Midd. Technisch Onderwijs werd in stede van den afgetreden voorzitter, den heer J. F. van Hoytema B. I., door het bestuur benoemd de heer J. J. L. Bourdrez, C. B. I.

Na deze huishoudelijke bezigheden werd het woord gegeven aan den Heer J. W. Braat Jr., tot het houden van zijn causerie met lichtbeelden over Centrale Verwarming, waarbij vele wandplaten en enkele monsters van onderdeelen de zaal sierden. Spreker ving aan met de verschillende soorten van centrale verwarming uiteen te zetten, hare voor- en nadeelen in 't licht stellende. Daarna daalde hij in details van de montage af, het gebruik der onderdeelen, ketels, buizen, enz., en de eischen in lateren tijd gesteld door afstands-thermometers, zelf-registreerende thermometers, enz.
Na de pauze, waarin de onderdeelen werden bezichtigd, ging spreker over tot de behandeling van grootere plannen, eerst die van Hofburg te Weenen, van Reichstagsgebouw in Berlijn, van Raadhuis in Antwerpen, e. a. grootere gebouwen, om daarna te bespreken de grootere inrichtingen onder eigen naam geïnstalleerd: Vredespaleis, Landsdrukkerij, Kazernementen der Koloniale Reserve, enz. Waar bij zulke gebouwen ook de reiniging van de lucht en de ventilatie, een groote rol speelde, was het belangwekkend van de verschillende systemen, daarbij met of zonder succes toegepast, kennis te nemen. Dat men hier met een specialisten-vak te doen heeft, waarbij de architect dikwijls meer naast dan boven den installateur zou moeten staan, werd door den inleider in 't licht gesteld. Terwijl zijn collega Slotboom aan het einde van de causerie den spreker dankte, dat hij de wetenschappelijke factor van hun beroep op den voorgrond had doen treden, daarbij tevens erop wijzende dat de moeilijkheden van de techniek slechts lichtelijk door hem aangeduid, een zoodanigen omvang hadden, dat men alleszins het recht had, niet van een ondergeschikte doch van een medewerker van den bouwmeester te spreken.
Grooten dank werd bovendien gebracht door den voorzitter, die niet alleen enkele zijner reisherinneringen met den spreker nog weer eens de revue had zien passeeren, doch tevens zijn overtuiging had zien bevestigd hoe moeilijk het verwarmings- en ventilatie-vak was, en hoezeer het toe te juichen is, dat de mannen als de heer Braat tevens zorgen voor den bloei eener Hollandsche industrie, die allengs de buitenlanders (die hier uitsluitend tot voor een 10-tal jaren werkzaam waren) door uitnemende installaties weer naar eigen bodem terug wijst.
Daarna vroeg de heer Robbers het woord, onder breede motiveering inleidende een motie; als volgt: „De Afdeeling 's-Graven-„hage van de Mij. t. Bev. d. Bouwk.; dezen zomer met verwon-„dering kennis genomen hebbende van het eigenmachtig besluit „den 30en Mei j.l. door het Hoofdbestuur van de Mij. genomen, „de Mij. niet te doen toetreden tot het Verbond van Ned. Kunste-„naars Vereen., en van meening dat toetreding zéér gewenscht „is, verzoekt het Hoofdbestuur van de Mij. beleefd, de andere „Afdeelingen van de Mij. te willen uitnoodigen, zoo spoedig „mogelijk hunne meening in dezen uit te spreken; óf het onder-„werp: „aansluiting van de Mij. bij het Verbond", reeds vóór de „a.s. Algemeene Vergadering van de Mij. onder alle architect-„leden in stemming te brengen, ten einde de toetreding aan de „Mij. tot het Verbond, zooveel mogelijk te bespoedigen".
De voorzitter was van meening, en de vergadering stemde daarmede in, dat op dit oogenblik de vergadering der afdeeling moeilijk een conclusie hierover kon nemen, doch zeide een behandeling op de bestuursvergadering en daarna op de a.s. ledenvergadering toe.
Hierna werd de vergadering gesloten.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK XXIX

DOOR J. GRATAMA.

DE AMSTERDAMSCHE POORT TE HAARLEM EN HET MODERNE VERKEER. Het toenemende verkeer van Amsterdam naar Haarlem en omgekeerd over den straatweg, vooral door de automobielen, maakt het noodzakelijk dat een breedere brug dan de bestaande, maar er vlak bij aangebracht wordt. In verband hiermede komt de bekende, fraaie Amsterdamsche Poort in een eigenaardige positie, door dat haar doorgangsruimte te klein is voor het nieuwe doel. Wat moet er nu met deze poort gebeuren? De 4 hierbij gaande afbeeldingen, naar schetsen van den heer A. W. Weissman, voorkomende in de Opr. Haarl. Courant, geven even zoo vele oplossingen van het inderdaad ingewikkelde vraagstuk aan.
Dat men dit zeldzame en schoone bouwwerk der laatgothiek wil bewaren, spreekt in den tegenwoordigen tijd, gelukkig, van zelf. Maar bewaren en bewaren zijn twee.
Het plan van B. en W. neemt een breed standpunt in. Het behoudt het bouwwerk geheel en uitsluitend als monument en laat het aan het water staan. Zijn functie als doorgang wordt echter weggenomen. Maar is dit in het gegeven geval zoo onjuist? De eisch is: een ruime, moderne, breede verkeersweg. De poort, wier vormen zijn gebaseerd op nauwen toegang en verdediging, en die eerst goed in functie is, als verdedigingsgebouwen of wallen bij hem aansluiten, heeft in den tegenwoordigen tijd in alle opzichten zijn verdedigingsfunctie verloren. Het nieuwe verkeer ontneemt hem nu zijn laatste functie, den doorgang. Men mag dit betreuren, maar men heeft het te aanvaarden. De poort wordt nu geheel en al een monument, in hooge mate nog interessant om zijn historische en bouwkunstige bekoring, maar zonder eenig verband meer met het moderne leven. En nu vind ik iets eenvoudigs en zuivers in het plan van B. en W., die dezen toestand volkomen accepteeren.
De drie andere oplossingen schipperen allemaal, en doen pogingen, zoo goed en zoo kwaad het gaat, de poort toch nog als doorgang te gebruiken. Zij trachten iets van de middeleeuwen nog te koppelen aan het heden. Het gevoeligst in deze is het plan—Dumont, daar hierbij de oude poort nog geheel in zijn ouden toestand blijft, met de smalle brug er voor. Maar de breede nieuwe verkeersweg doet te teer het gezochte, het met opzet gewilde spreken.
Het plan Lasschuit hinkt op twee gedachten.

Met het eene toren-been op de brug, in het moderne leven, met het andere toren-been in zijn ouden historischen toestand. Hoezeer ook hier getracht is het idee doorgang te redden, wordt toch deze illusie vernietigd door den breeden verkeersweg rechts. Dit plan is het meest weifelend en m. i. het minst aanbevelingswaard. Blijft ten slotte over het plan Weissman, dat radicaal is, maar ook radicaal onjuist. Hier worden de middeleeuwen midden op den modernen verkeersweg geplaatst als een pièce de milieu, èn in archeologischen èn in poëtischen zin een verkrachting van het middeneeuwsch sentiment, en daarenboven een geheel ongewenschte en ongemotiveerde sta in den weg, welks oude poortopening, geflankeerd door *twee* breede verkeerswegen links en rechts heelemaal geen illusie meer heeft. Alles bij elkaar genomen, acht ik het plan B. en W. het beste van de vier.

OVER MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS

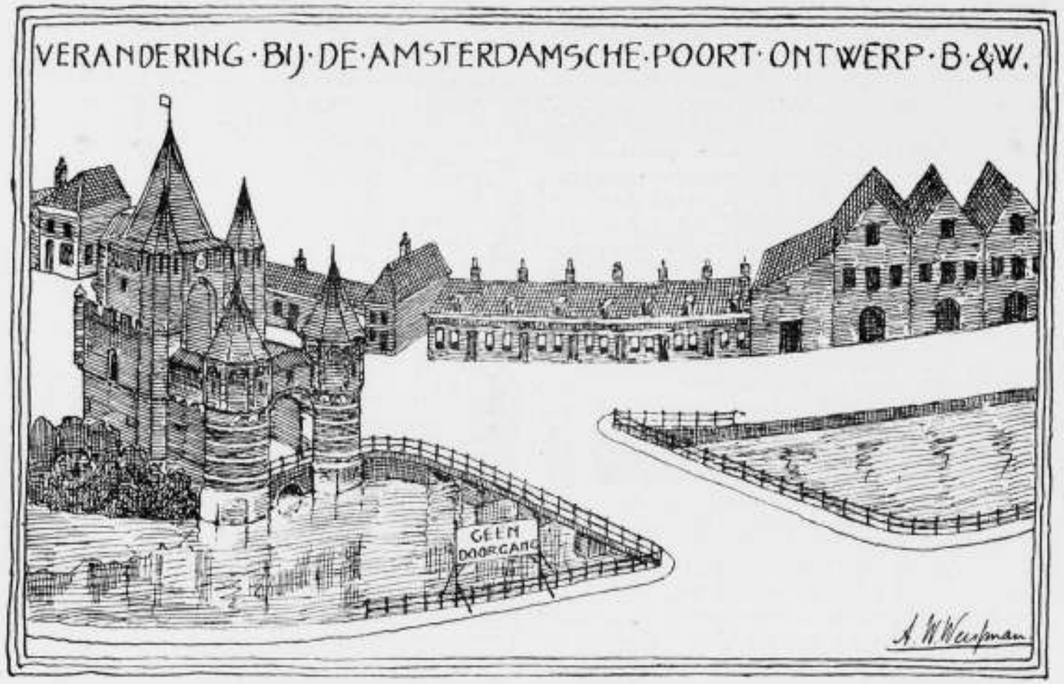
DOOR G. VERSTEEG.

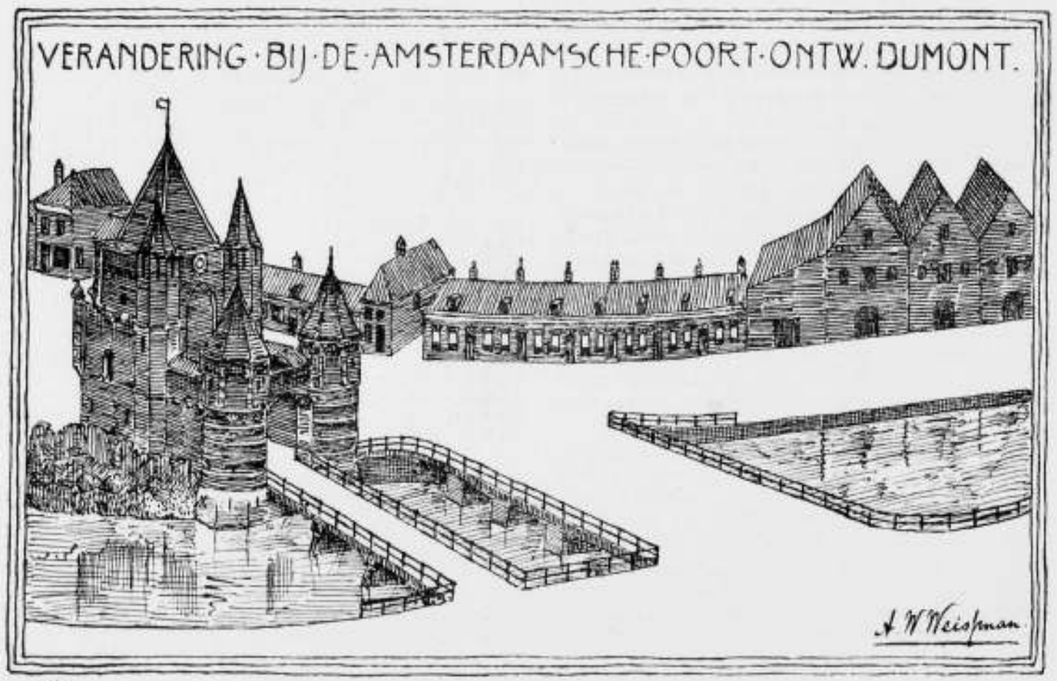
Voordracht gehouden te Arnhem op 23 Nov. 1911 in eene Vergadering van de Vereeniging Handel en Nijverheid.

Vervolg van bladz. 615. Slot.

De zorg der regeering heeft zich voor dien slechts bepaald tot hooger en lager technisch (vak)onderwijs. Het onderwijs voor den technischen middenstand was echter in ons land onbekend. Bestonden er al enkele uitzonderingen, voor werktuigkunde en textielnijverheid voor het groot aantal dergenen, die tot de bouwnijverheid behooren, was de gelegenheid om dit onderwijs te krijgen, vrijwel uitgesloten.
Toch werd de groote noodzakelijkheid van dat onderwijs zoo dringend gevoeld, vooral door den technischen middenstand zelf.
Reeds in de staatsbegrooting voor 1903 waren gelden uitgetrokken voor een op te richten technicum. Hoewel destijds ook door mij in het Bouwkundig Weekblad aangedrongen is op een adres van het Hoofdbestuur tegen de centralisatie van het M. T. O., vraag ik toch eenige oogenblikken Uwe belangstelling voor enkele belangrijke gedeelten uit de memorie van toelichting, waarin door Dr. Kuyper op uitnemende wijze een en ander gezegd wordt over het onderwerp, dat ons thans bezig houdt.

„Allengs heeft zich de overtuiging gevestigd, dat ook het technische onderwijs in drie trappen behoort op te treden, niet oneigenaardig voorgesteld als de drieërlei onderscheiden opleiding van de soldaten, de onderofficieren en officieren der nijverheid. Er moet gelegenheid bestaan voor wie „skilled labourer" wil worden om zich hiervoor theoretisch en practisch te bekwamen; hiertoe zal moeten dienen de school van voortgezet lager onderwijs, de teekenschool, de ambachtsschool met de industrieschool. Gelegenheid tot ontwikkeling op breeder schaal zal geopend moeten worden voor wat men in Engeland de „foreman" noemt, hier in den ruimsten zin genomen. En afgescheiden hiervan zal ook op dit terrein wetenschappelijk onderzoek noodig zijn, in verband met een hooger technisch onderwijs voor hen die zich aan de wetenschappelijke beoefening der technische vakken willen wijden en zelfstandig als leiders der industrieele beweging zullen optreden. Dienovereenkomstig zal zich het technisch onderwijs in het drieërlei karakter van het lager, middelbaar en hooger onderwijs hebben aan te dienen, en het is het middelbaar technisch onderwijs, dat in bovenbedoeld Technicum zijn steunpunt zal moeten vinden. Wel wordt niet voorbijgezien, dat te Enschede voor de textielnijverheid en te Amsterdam in de Machinistenschool reeds inrichtingen bestaan, waaraan het middelbaar karakter niet geheel kan ontzegd worden, maar zal Nederland op technisch gebied niet te zeer bij het buitenland ten achter blijven, dan mag niet langer getoeld met het in leven roepen van een inrichting, die aan de middenklasse van personen, die tusschen de werklieden en de wetenschappelijk gevormden instaan, een gelegenheid tot volledige en deugdelijke opleiding biedt, geheel op de hoogte van onzen tijd. De wijdstrijd op technisch gebied tusschen de onderscheidene volkeren wordt al meer zóó scherp, dat de nationale kracht en het nationale weerstandsvermogen van een volk daalt, zoodat wie vooruit wil, buitenafde opleiding moet gaan zoeken, die op eigen bodem niet te vinden is. Dat de uitgaven, vereischt om tot het bezit van een deugdelijk middelbaar technisch onderwijs te geraken, hoog zullen loopen, wordt niet verheeld, doch dit zal slechts een nabetaling zijn van wat men vroeger uit verkeerd begrepen zuinigheid uitspaarde. Karigheid in deze zou slechts het vervallen in een tweede fout zijn bij het verzuim in het verleden; iets, waartegen men des te ernstiger op zijn hoede heeft te zijn, daar de uitgaven voor het technisch onderwijs het eigenaardige hebben, dat zij in veel hooger mate dan het onderwijs van algemeene vorming der voortbrengingskracht der natie, en daarmede haar kapitaalwaarde verhoogen.
De gewone vakschool, de school voor hoogere vakontwikkeling en de universiteiten hebben een verleden van eeuwen achter zich. Het vakonderwijs is van betrekkelijk nog zeer jonge dagteekening en houdt verband met de afschaffing van het gildewezen.
De inrichting van het vakonderwijs, dat cameleontisch van natuur en nog van jonge ontwikkeling is in de verschillende landen, loopt zeer uiteen, terwijl volksschool, gymnasium en universiteit in de verschillende landen sterk op elkaar gelijken.
Zij, die de ontwikkeling van het vak verder hebben te brengen, en bij de uitoefening van het vak in zijn hoogere vormen scheppend hebben op te treden, moeten hunne opleiding kunnen vinden aan de technische hoogeschool. En allen, die tusschen de werklieden en de hoogere leiders instaan, zelfstandig met uitvoering en met leiding van werklieden zullen belast zijn, moeten de voor hen noodige opleiding kunnen vinden bij de middelbare vakschool. Uitzonderingen op dezen regel zijn er, maar zij geldt absoluut voor die vakken, welke de overgroote meerderheid van personen gebruiken, die daardoor het rijkst in hunne deelen ontwikkeld zijn en juist hierdoor de verst voortgezette indeeling bij het onderwijs toelaten, met name het bouwvak en het machinevak.
In engeren zin is toch onder technisch onderwijs te verstaan de opleiding in zoodanig complex van kundigheden en vaardigheden als in staat stelt onze kennis van de natuur toe te passen op een geheele groep van verwante bedrijven.
De opzichter is niet uitsluitend de persoon, die toezicht houdt op de uitvoering van het werk; hij moet ook zijn de practisch en theoretisch gevormde helper van den architect, den ingenieur of den aannemer, de man die de denkbeelden van den meester weet te volgen en kan uitwerken, en niet te zeer ingewikkelde gevallen moet hij zelfstandig kunnen behandelen.
Hoofdvraag daarentegen is, hoe tot de gewenschte opleiding te geraken van hen, die het timmeren, metselen, smeden, machinebankwerken, meubelmaken, schilderen, behangen, enz. onderwijzen zullen. Geeft het onderwijs derzulken niet anders en

VERANDERING · BIJ · DE · AMSTERDAMSCHE · POORT · ONTWERP · B & W.
GEEN DOORGANG
A. W. Weissman

VERANDERING · BIJ · DE · AMSTERDAMSCHE · POORT · ONTW. DUMONT.
A. W. Weissman

VERANDERING · BIJ · DE AMSTERDAMSCHE · POORT · PLAN · LASSCHUIT
A. W. Weissman

VERANDERING · BIJ · DE · AMSTERDAMSCHE · POORT · PLAN · WEISSMAN ·
A. W. Weissman

niets beters dan ook op den winkel of op het karwei in het ambacht zelf valt te leeren, dan vervangt het wel den winkel, maar laat het ambacht op de hoogte waarop het is, en brengt het niet verder. Zal dit hooge doel bereikt worden, dan moet de vakonderwijzer op deze scholen hooger staan dan de gewone meester op het ambacht; hooger niet door onpractische geleerdheid, maar behalve door algemeene ontwikkeling vooral door klaarder en vollediger kennis en kunde van zijn vak. Hiervoor nu zal het volgen van een twee- of driejarigen leergang op de centrale school uitnemend dienst kunnen doen.

Bij Koninklijke boodschap van 2 Mei 1904 werd aan de Tweede Kamer der Staten Generaal ter overweging aangeboden een ontwerp van wet tot verhooging en wijziging van Hoofdstuk V der staatsbegrooting van het dienstjaar 1904, en werd als eerste termijn voor den bouw eener Middelbare Technische School, waarvan de totaalkosten ruim één millioen zouden bedragen, een bedrag van f 100.000 gevraagd. De school zou gevestigd worden te Haarlem en omvatten drie leergangen, n.l. bouwkunde, werktuigkunde en electrotechniek.

Echter, nadat in 1905 het ministerie-Kuyper was afgetreden, werd door het volgende ministerie het wetsontwerp tot stichting der Middelbare Technische School ingetrokken.

Onder minister Rink, mede ijverig voorstander van het middelbaar technisch onderwijs, scheen de zaak in een nog verder stadium te geraken.

De Machinistenschool te Amsterdam werd bij de staatsbegrooting van 1908 aangewezen als de zetel van de school met een rijkssubsidie van f 50.000 per jaar (totale kosten f 125.000). Het ministerie Rink trad af en ook nu raakte een tweede wetsontwerp in de prullemand.

De mannen der praktijk, die de leiding hebben in den Ned. Aannemersbond, en met name aan het bestuur, de heeren J. N. Hendrix, het bekende lid van den Amsterdamschen gemeenteraad, voorzitter en de heer W. de Vlugt, secretaris, begon de lust te ontbreken al de kansen van het middelbaar technisch onderwijs afhankelijk te stellen van de ups and downs in het ministerieel leven. Vroeger was reeds door den bond aan een speciale commissie opgedragen te bestudeeren, hoe of de oplossing van het vraagstuk diende te worden geregeld, in de jaarvergadering van 1903 had de Bond zich daaromtrent uitgesproken.

In 1908 besloot de bond over te gaan tot het sluiten van een geldleening, groot f 160.000 en tot het stichten van een M. T. S. te Utrecht over te gaan, terwijl een jaarlijksche bijdrage van f 1.000 verleend werd.

De inkomsten van de school geraamd op f 30.000 zouden gevormd worden door de navolgende subsidies, f 17.500 van het Rijk; f 2.500 van de Provincie; f 9.000 van de gemeente Utrecht, terwijl de Aannemersbond f 1.000 per jaar zou bijdragen.

Den 12en September 1910 werd de school door Minister Talma geopend, zij is begonnen met 41 leerlingen, waaronder 14 voor de afdeeling waterbouwkunde, de leeftijd varieert van 16 tot 22 jaar, zes leerlingen kwamen uit Gelderland.

In het eerste jaarverslag wordt reeds geklaagd, dat bij een vrij groot aantal leerlingen de vorderingen niet evenredig waren aan hun ijver, hetgeen geweten moet worden aan onvoldoende vooropleiding. Deze zijn dan ook in een afzonderlijke klasse vereenigd, 19 leerlingen hebben de H. B. S. met 3-j. c. bezocht of M. U. L. O. genoten. De uitgaven voor het eerste jaar bedroegen f 28.727. De school kan per semester 28 leerlingen opnemen, er zijn 5 semesters, dus is er voor 140 leerlingen plaats.

Het tweede jaar zullen de uitgaven wel stijgen tot f 35.000, daar de salarissen der leeraren in het 2e jaar op het volle bedrag gesteld moeten worden. We zullen hopen, dat op den duur met f 35.000 per jaar kan worden volstaan, iets wat moeilijk is aan te nemen. Elke leerling zal dan kosten f 35.000 : 140 = f 250.— f 100 schoolgeld per jaar blijft door Staat, Gemeente en Provincie per leerling f 150 bij te passen, een bedrag, dat niet tegenvalt. Maar.... dan moet men elk half jaar met 28 nieuwe leerlingen kunnen beginnen. Als ik goed ben ingelicht, heeft men in Februari voor het 2e semester slechts 21 leerlingen kunnen toelaten.

Alvorens van de door den Aannemersbond gestichte school af te stappen, wil ik er op wijzen, dat het beheer van die school op den duur wel eens zou kunnen blijken niet te zijn in de handen, waarin het behoort.

Voor f 1000 per jaar geven rijk, gemeente en provincie aan den Aannemersbond in handen het beheer over een inrichting tot opleiding van bouwkundigen. Op den duur zal het niet onmogelijk zijn, dat de organisaties van architecten en ingenieurs een deel der medezeggingschap over deze inrichting gaan opeischen.

Ware het een aannemersschool, dan zou de zaak in orde zijn. Het onderwijs in de architectuur neemt echter daarvoor een te belangrijke plaats op het leerplan in.

Zooals U bekend zal zijn is dit jaar ook te Dordrecht reeds een M. T. S. geopend. De Memorie van Toelichting op de staatsbegrooting voor 1912 zegt van deze school het volgende:

„De school beoogt in een driejarigen cursus opleiding te geven voor scheepsbouwkundigen, werktuigkundigen en suikertechnici. Zoowel jongelieden, die in hoofdzaak theoretische vooropleiding genoten als oud-leerlingen van ambachtsscholen en burgeravondscholen en zij, die reeds eenige jaren in de practijk werkzaam zijn geweest zullen na het met goed gevolg afleggen van een examen toegang tot de school verkrijgen. Aanvankelijk zullen deze beide groepen, op gelijke wijze als aan de middelbare technische school te Amsterdam zal worden ingevoerd, met het oog op de ongelijksoortige vooropleiding, afzonderlijk onderwijs ontvangen om gedurende den verderen studietijd samen te gaan.

In de kosten van bouw en inrichting, op ruim *f* 200.000 geschat, zal geheel door particulieren worden voorzien. De gemeente heeft een terrein ter waarde van *f* 20.000 beschikbaar gesteld en zal bovendien een jaarlijksche subsidie van *f* 5000 geven De exploitatiekosten der school worden geraamd op ruim *f* 50.000, waarvan *f* 34.000 noodig voor salarissen.

Voor studiebeurzen aan mingegoede leerlingen is een bedrag van *f* 6000 uitgetrokken, terwijl nog een post van *f* 2200 op de begrooting der uitgaven is gebracht om het ondernemen van excursies met de leerlingen mogelijk te maken.

Bij de inkomsten is behalve het aangevraagde Rijkssubsidie en een Provinciaal subsidie van *f* 5000, geraamd aan schoolgelden *f* 15.000 en aan contributiën voor de leden der vereeniging *f* 4500.

De Minister is van oordeel, dat zoodanige middelbare technische school te Dordrecht met zijn nijvere omgeving en scheepswerven van groot nut zal zijn. Het particulier initiatief kwam hier zeer krachtig tot uiting, terwijl ook de plaatselijke overheid op onbekrompen wijze de zaak helpt bevorderen. Op grond van het medegedeelde wordt een Rijkssubsidie van *f* 20.000 voor deze school voorgesteld."

Het schoolgeld bedraagt *f* 75 per half jaar, zoodat ook deze school gedacht is voor ± 150 leerlingen.

Het totaal der salarissen van de leeraren bedraagt ongeveer het dubbele van de Utrechtsche school, terwijl het schoolgeld te Dordrecht *f* 50 per jaar meer bedraagt.

Men kan uit de begrooting voor de Dordsche school de conclusie trekken, dat het M.T.O. voor bouwkundigen ongeveer de helft kost van dat voor werktuigkundigen, hetgeen voor een deel ook aan de kostbare laboratoria zal toe te schrijven zijn.

Het kan u uit de courantenberichten bekend zijn, dat in Rotterdam de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen zal gereorganiseerd worden.

De memorie van toelichting op het betreffende begrootingshoofdstuk voor het volgende jaar deelt het volgende mede:

„In het Academiegebouw met bijgebouwen zal voortaan uitsluitend het middelbaar technisch- en kunstonderwijs worden gegeven. Het overige onderwijs zal in drie nieuwe avondteekenscholen, gelegen in verschillende deelen der stad, worden verzorgd. Het leerplan van deze teekenscholen is zoodanig ingericht, dat het aansluit aan het middelbaar technisch onderwijs.

Het middelbaar technisch onderwijs zal omvatten een machinistencursus, opleiding voor bouw- en waterbouwkundigen, van werktuig-, bouw- en scheepsbouwkundigen en van electrotechnici. Het kunstonderwijs omvat beeldende kunst, bouwkunst en kunstnijverheid.

De jaarlijksche kosten van de eigenlijke Academie worden geraamd op *f* 144.000, die voor de drie teekenscholen te zamen op ruim *f* 40.000.

Behalve het Rijkssubsidie van *f* 40.000 voor de Academie wordt bij artikel 129 nog een subsidie van *f* 15.000 voor bovenbedoelde teekenscholen voorgesteld.

Het provinciaal subsidie wordt geraamd voor de academie op *f* 20.700, voor de teekenscholen op *f* 6.712.

De gemeente zal alsdan nog aan de vier inrichtingen te zamen ongeveer *f* 75.000 hebben ten koste te leggen."

Ook 's-Hertogenbosch is Arnhem vooruitgegaan. De staatsbegrooting voor 1912 bevat reeds een bedrag van *f* 12.000 voor de grootsche plannen, welke in die gemeente weldra tot uitvoering zullen geraken.

Het Bossche gemeentebestuur zal een groot gebouw stichten, waarin plaats zal zijn voor een ambachtsschool, een burgeravondschool, een middelbare vakschool, een M. T. S., een teekenschool en een school voor nuttige en beeldende kunsten. De globale kosten der stichting zullen *f* 294.500 bedragen.

De jaarlijksche uitgaven zullen bedragen *f* 80.687.50, waarvan *f* 36.000 door het rijk, *f* 9.000 door de provincie, het resteerende door de gemeente bij te dragen. Tevens stelt de gemeente het terrein voor het bouwen van de school beschikbaar.

De middelbare vakschool is bestemd voor leerlingen, die de ambachtsschool hebben afgewerkt of de burgeravondschool hebben gevolgd en zich verder wenschen te bekwamen of zich voor het middelbaar technisch onderwijs wenschen voor te bereiden, de leerlingen, die van de H. B. S. komen leeren in de practijk.

Wat het leerplan betreft heeft de commissie de voorstellen der ineenschakelingscommissie gevolgd.

Alles wat ik gedurende de laatste dagen heb onder de oogen gehad nog eens overwegend komt het mij voor, dat de gemeente Arnhem veel leering kan trekken van de 's-Hertogenbossche plannen. Achteraf gezien wil het mij voorkomen dat de Arnhemsche commissie wat te bescheiden geweest is in haar opzet, het is gebleken, dat men daarin ook te bescheiden kan zijn. Wij hebben nu vijf jaren getracht een M. T. S.-inrichtfng op een koopje te krijgen en hebben ons nog niet over de resultaten te verheugen, terwijl de voorbeelden van andere gemeenten daar zijn om ons te leeren dat de regeering wel genegen is steun te verschaffen, mits van een breed opgezet plan wordt uitgegaan.

In Arnhem bestaat een ambachtsschool en een gemeentelijke avondschool voor handwerkslieden, die elk per jaar ongeveer *f* 16.000 aan de gemeente kosten, daarnaast het genootschap Kunstoefening, dat per jaar een subsidie geniet van *f* 4.000. Dit maakt te zamen *f* 36.000 per jaar, terwijl de gemeente 's-Hertogenbosch, die de helft kleiner is, een ongeveer gelijk bedrag uit zal gaan geven voor lager, middelbaar technisch onderwijs en voor het onderwijs in de nuttige en schoone kunsten.

De gemeente Arnhem zal dus nog wel een flink bedrag voor M. T. O. uit kunnen geven, als het gemeentebestuur ernstig overtuigd is van het nut van M. T. O. Wat het Rijk voor den Bosch wil doen zal het ook voor Arnhem niet kunnen weigeren.

Arnhem, de metropolis van het Oosten van Nederland, neemt ten opzichte van het M.T.O. in ons land een zeer achterlijke positie in. Al bezitten verschillende steden van ons land nog geen M.T.S., toch vindt men in vele plaatsen inrichtingen, die dit gemis eenigszins vergoeden. Ik wijs daartoe op Groningen met de instelling Minerva, Sneek met een uitstekende cursus voor voortgezet technisch onderwijs, Leiden met Mathesis Scientiarum Genetrix, Haarlem met de School voor Kunstnijverheid, terwijl Amsterdam, Rotterdam en den Haag hunne Academie voor Teekenonderricht bezitten. Hier niets van dien aard.

De school van het Genootschap Kunstoefening was in vroeger jaren eene inrichting, die eenigermate gelijk te stellen was met de zooeven door mij genoemde; oude stadgenooten weten daar meer van. Toen was er een cursus voor bouwkunstonderwijs en werden er medailles toegekend aan de beste leerlingen. Van dat alles is weinig overgebleven. Kunstoefening leidt een kwijnend bestaan, het uiterlijk van het gebouw verraadt dit reeds en als men er binnen gaat wordt de indruk niet beter. Een paar goede teekenklassen vindt men er, maar verder worden des avonds de zalen gevuld met jongens, die algemeen ontwikkelend onderwijs ontberen.

Het dient overweging, welk gedeelte van die leerlingen op de gemeentelijke avondschool en welk gedeelte op de herhalingsscholen thuis hoort.

Ik zal hier niet verder over uitweiden, reeds te veel is van Uwe aandacht gevergd, daarom wil ik besluiten met de, m. i. hoog noodige, tot stand koming van een M.T.S. in deze gemeente krachtig in Uwe belangstelling aan te bevelen.
Ik dank U voor Uwe aandacht en het bestuur van de Vereeniging Handel en Nijverheid voor het door haar genomen initiatief tot behandeling van het vraagstuk M.T.O.
De leden van den gemeenteraad en het dagelijksch bestuur onzer gemeente, die gezorgd hebben dat Arnhem een bouwverordening en een Schoonheidscommissie bezit, die gaarne zien dat industrieelen zich hier vestigen en die zelf tal van technische bedrijven beheeren, zullen wel in de eerste plaats het nut van M.T.O. inzien.
Ik ben er ten zeerste van overtuigd, dat deze heeren wel gefundeerde voorstellen, die bij de regeering een goed onthaal kunnen vinden, gaarne zullen steunen.
Ik hoop, dat het Bestuur van Kunstoefening spoedig zal komen met uitgewerkte plannen voor:
1e. Een voorbereidende school, als door den heer Roskam in den raad genoemd;
2e. Een M.T.S. met vier wintersemester-cursussen;
3e. Een technische avondschool voor jongelieden, die de M.T.S. niet kunnen bezoeken, zooals er drie te Rotterdam en een in den Bosch opgericht zal worden en zooals ook op het programma staat van de Haagsche commissie voor M.T.O.

EEN INTERESSANTE BROCHURE VAN OTTO WAGNER.

ZUR KUNSTFÖRDERUNG. EIN MAHNWORT.

Vervolg van blz. 612. Slot.

De hoofdoorzaak van dit, voor de kunst zoo treurige verschijnsel ligt grootendeels daarin, dat aan de K.k. Technische Hochschule „bouwkunstenaren" van den tweeden graad — uit welke zich de bouw-ambtenaren rekruteeren — gekweekt worden, en dat daar, behalve de technische wetenschappen waarover ieder bouwkunstenaar beschikken moet, tevens „bouw*kunst*" onderwezen wordt. De grootste fout, die daaromtrent gemaakt wordt, is weder het gevolg van de omstandigheid, dat het aan de Technische Hochschule *iederen* toehoorder veroorloofd is zich voor de „bouwkunst" te laten inschrijven, terwijl de Hochschule für Baukunst, de Akademie, van het juiste grondbeginsel uitgaat alleen zulke leerlingen toe te laten, die de noodige geschiktheid hiertoe bezitten, en waarvan alzoo te verwachten is, dat zij werkelijke kunstenaren worden. De beide scholen, de Bankunstschule der Akademie en die der Technische Hochschule vertegenwoordigen alzoo twee, geheel verschillende principen. Het is duidelijk, dat slechts een dezer principen juist kan zijn. Als vaststaand dient aangenomen te worden, dat een aangeleerde kunst geen kunst is, en elk ingrijpen van gevormde niet-kunstenaars de kunst benadeelen moet. Deze benadeeling zal echter nog grooter zijn, als de afgestudeerden der Technische Hochschule door titels, als „diplom. Architekt", Architekt-Doktor", enz., den leeken als van hoogere orde toeschijnen, en aan hen artistieke kwaliteiten worden toegekend, die zij in het geheel niet bezitten. Twee dingen worden uit deze beschouwing bijzonder duidelijk; ten eerste, daß het onderwijs in bouwkunst tot het gebied der kunst gerekend moet worden, dus aan de Akademie thuis behoort, en ten tweede, dat, wijl er slechts aangeboren en geen aangeleerde kunst bestaat, het niet iedereen vrijstaat, bouwkunstenaar te worden.
Er zij hier gedacht aan een licht te wederleggen tegenwerping, die door de betreffende scholen kan worden gemaakt. De invoering der „Baukunstschule" en haar nevenvakken aan de Technische Hochschule werd o. a. daardoor gemotiveerd, dat de gevormde technici de bouwkunstige vormen zoover dienen te beheerschen, dat het hun mogelijk is, de hen in de toekomst opgedragen, laten wij zeggen „utiliteits-bouwwerken", ook esthetisch" te behandelen. Deze motiveering wordt van zelf ontzenuwd, aangezien een „beetje" kunst onbestaanbaar is, en dergelijke „bouwkunstig" gevormde scholieren onmogelijk in staat zijn de grens te bepalen, tot welke hun kunnen reikt, en daardoor ongetwijfeld geneigd zullen zijn tot betreding van het kunstgebied, waarvoor te meer aanleiding bestaat, daar meerderen tegelijk van de school in het utiliteitsbouwvak worden gedrongen. Van artistiek standpunt kan echter met apodictische zekerheid gezegd worden, dat wachthuisjes, kleine remisen, enz. esthetisch beter zullen zijn, wanneer de uitvoerende ingenieur in de bouwkunst in het geheel niet gegrasduind heeft; echter geschiedt dit laatste juist door het tegenwoordig leerplan, waarin bepaaldelijk het eclecticisme nagestreefd wordt. Het streven der Baukunstschule der Technische Hochschule is dus niet daarop gericht, de bouwkunst te verheffen, maar de technici een algemeene vormenkennis in te pompen: een handelwijze, welke met kunst in het geheel niets te maken heeft, ja de kunst direkt benadeelt.
Het gevolg van deze omstandigheid dwingt eindelijk tot de erkenning, dat het geregelde numerieke overwicht van de voor het allergrootste deel niet-kunstenaar zijnde architecten, welke uit de „Baukunstschule" der Technische Hochschule voortkomen, de werkelijke kunstenaars, alzoo de architecten, welke de Baukunstschule der Akademie afstudeerden, ten slotte totaal zouden dooddrukken, en dat derhalve deze leermethode in het belang van de kunst zoo fel mogelijk bestreden moet worden. Dat wij op grond hiervan ook van een werkelijke architecten-misère kunnen spreken, zij slechts terloops vermeld.
Het verkeerde en gevaarlijke vaarwater, waarin wij drijven en dat ons kunstschip zeker op klippen zal doen stooten, wordt heden reeds door vele aanwijzingen waarneembaar. Instituten, die zonder rekening te houden met de kunst, geschapen werden en ook heden nog geschapen worden, wijzen voldoende daarop. Zoo is bijv. van het standpunt der kunst een Ingenieurs- en Architecten-Vereeniging ondenkbaar, evengoed als een Ingenieurschule met een in de derde plaats genoemde Schule für Hochbau en „Architektur", zooals zij door de 5e Österreichischen Ingenieur- und „Architekten"-Tage" verlangd worden. Het begrip Hochbau is van dat der bouwkunst niet te scheiden, het woord architectuur beduidt in dit geval de tectonische vormgeving aller tijden, en dient eigenlijk stijl-architectuur te heeten. Van scheppende kunst is geen sprake, en woord, begrip, streven en doel wijzen slechts daarop, dat de kunst alleen als nevenvak in aanmerking komt. De bouwkunstenaar moet volgens onze huidige begrippen zooveel mogelijk technicus zijn, en konstruktie en materiaal beheerschen. De ingenieur, de technicus, kan daarentegen, trots alle vorming, geen kunstenaar worden; wij hebben alzoo met geheel verschillende factoren te doen. Waarom azijn en olie, die zich niet met elkaar kunnen vereenigen, te vermengen? De architect en de ingenieur kunnen zeer goed naast elkander werken. De architect en de ingenieur zijn echter zeker niet in staat, in alle vakgebieden der ingenieurswetenschappen zadelvast te zitten. Ook deze omstandigheid wijst dus op een decentralisatie. Waarom moet nu de kunst, die steeds de eerste plaats moet innemen, aan het sleeptouw der ingenieurswetenschappen hangen? De kunst als kunstfactor zal zeker, gelijk sedert eeuwen, de wetenschap volledig erkennen, de wetenschap echter niet de kunst. Het plaatsen van de wetenschap boven de kunst, gelijk dit heden helaas het geval is, moet tot verval der kunst voeren. Er op wijzend, dat de bouwkunst steeds de leidster der kunst was en is, zegt Wagner: Er moet ook uitdrukking gegeven worden aan de overtuiging, dat het beschikkingsrecht over groote openbare middelen bepaalde culturale verplichtingen oplegt. De bedenking, dat het in de meeste gevallen niet om luxe maar om utiliteits-bouwwerken handelt, staat tegenover de opmerking, dat de kunst van onzen tijd er ver van verwijderd is, de onverbiddelijke vorderingen van het practische leven als hindernissen te beschouwen, maar zal juist daaruit de sterkste en vruchtbaarste inspiraties ontvangen. Het moet derhalve hier met apodictische stelligheid worden uitgesproken, dat een werkelijk kunstwerk niet meer behoeft te kosten dan een slecht werk, dat echter het eerste als voorbeeld, alzoo tot welzijn des volks is, terwijl het laatste direkt tot verval der kunst voert, en dus met een benadeeling der volkswelvaart gelijkstaat.
De bovenvermelde voorstellen, weder een soort noodkreet, zijn niet alleen bij ons, maar twee jaren later ook in Beieren in vruchtbaren bodem gevallen, en hebben door het eigenhandig schrijven van Z. K. H. den Prinsregent Luitpold, in November van het jaar 1901, weerklank gevonden. Dit schrijven had ten doel, door een commissie, welke meerendeels uit kunstenaars bestaat, vast te stellen, op welke wijze aan de bevrediging der staatsbehoeften door oprichting van monumentale bouwwerken kan worden voldoen, waarbij tevens het doel, de reserveering van bouwterreinen, het zich voegen in het stadsbeeld en de artistieke zijde van zulke plannen reeds lang te voren in hoofdtrekken overwogen kunnen worden. Bovendien beheeld zich Z. K. H. voor, aan dergelijke commissies alle gelijksoortige vraagstukken in de grootere steden van Beieren toe te vertrouwen.
Juist wijl het publiek voor technisch weten en kunnen veel meer belangstelling koestert dan voor bouwkunst, moet het staatsbeheer voor de uitingen van het hoogste menschelijk kunnen, de kunst en in de eerste plaats de bouwkunst, iedere gelegenheid te baat nemen, beschermend en leidend op te treden. Er ligt derhalve in de aangevoerde, van een ruimen blik getuigende maatregelen zeker ook een buitengewoon dankbaar veld open voor de werkzaamheid van het staatsbeheer ten opzichte der kunstbevordering.
De verzuimen, welke men bij ons daaromtrent reeds maakte, zijn ernstig en talrijk. Er zij hier alleen op de onvoldoendheid en op het ontbreken der vereischte representatie van al onze ministeriegebouwen, (zij zijn bijna alle in erbarmelijke huurkazernen ondergebracht) en op het ontbreken van zoovele, culturaal noodzakelijke ambtsgebouwen, zalen, tentoonstellingshallen, enz. gewezen. Ja het ontbreekt zelfs niet aan de eclatantste voorbeelden voor deze bewering; zoo kan als kras voorbeeld het arbeitsministerie vermeld worden, welks naam reeds aan een waardig representatief huis doet denken, doch dat evenwel op boven aangegeven wijze ingericht werd. Tentoonstellingen en ook kunst-tentoonstellingen worden ondergebracht in de gebouwen van het Gartenbau-Gesellschaft, zoodat over een zijn of niet-zijn van de door tentoonstellingen beoogde cultuurverheffing de waard, die deze lokalen pachtte, zijn doorgaans zeer duur machtswoord uitspreekt.
De in dit geschrift aangevoerde samenstelling en kwalifikatie der kunstbevorderende personen, van onze, op onjuiste basis gebouwde schoolsystemen, de onbekwaamheid van het publiek en der staats- en gemeente-besturen, om juiste artistieke oordeelen te vellen, rechtvaardigen de hierboven aangevoerde opmerkingen over kunstverzorging.
Het eruptieve optreden van geheel veranderde artistieke opvattingen, en de drang, zich van het eclecticisme der laatste tientallen jaren te bevrijden, hebben een strijd doen ontbranden, waaraan kunstenaars zoowel als leeken deelnamen. Het ligt iederen waren kunstenaar verre, van het staatsbestuur, zelfs heden nog, de inname van een standpunt ten opzichte van dit vraagstuk te verlangen. In geen geval echter mag het de voortzetting van dezen strijd, naar welke richting ook, bezweren, en gewis zal het moeten toegeven, dat deze strijd, zoolang de verhoudingen als heden zijn, op zakelijk gebied en uitsluitend door de tegenstelling der arbeidsprestaties moet uitgevochten worden. Het is daarom volkomen gerechtvaardigd van het staatsbestuur te verlangen, dat het bevordert, dat deze kunst-ontwikkeling niemand direct belemmerend in den weg treedt. Als een direkte hinderpaal van den zakelijken wedstrijd moet het evenwel aangezien worden wanneer een vertegenwoordiger van een rijks- of kunst-instituut, een leek nl., op een vergadering verkondigt: „Er bestaat geen moderne kunst, alleen de kopie heeft reden van bestaan!" Deze uitspraak bewijst, dat de betreffende functionaris zijn roepinggeheel verkeerd begrijpt, indien hij meent een beweging te moeten keeren, die hij, als nietschepper, uitsluitend te bestudeeren en waar te nemen had. De strikte loochening eener kunst van onzen tijd moet den wrevel opwekken van iederen kunstenaar, die een werkzaam aandeel daaraan heeft, daar zij toch niets anders is, dan een vuistslag in het aangezicht der kunst. Het ontstane verschil vond haar ambtelijke afdoening op deze wijze, dat de kunstenaar den volgenden dag verzocht werd, de corporatie van zijn tegenwoordigheid te bevrijden, terwijl de betreffende functionaris, „tot welzijn van de kunst", tot voor korten tijd nog zijn ambt waarnam.
Dezelfde zal nu echter zeer verwonderd zijn over de werking der kunst van onzen tijd.

Het thema „bouwkunstige prijsvragen" dient hier met enkele woorden te worden toegelicht.
Artistieke prijsvragen zijn ideale middelen voor de bevordering der kunst. Als de meeste idealen, zijn ook deze, vooral heden ten dage, onbereikbaar. De oorzaak van die onmogelijkheid is een zeer nabijliggende. Het doel van iedere kunstprijsvraag is natuurlijk, een eerste-klasse kunstwerk te verkrijgen. Zulke te verwachten eerste-klasse kunstwerken eischen in de eerste plaats eerste-klasse kunstenaars en wel als leden der jury. Men werpe hier niet tegen, dat jury-leden van dergelijke kwaliteiten bij bouwkunstige prijsvragen de praktische aangelegenheden niet in het oog zullen houden, daar juist het omgekeerde het geval is, en de meest beteekenende kunstenaar zeker de grootste waarde zal hechten aan karakteristiek en doelmatigheid van het betreffende bouwwerk. Hoe kan echter een kunst-oordeel juist zijn, wanneer van huis uit jury-leden gekozen worden, welker volste en innigste overtuiging bijv. een negatie van elke vruchtbare, artistieke schepping is, en welker uitspraak zich daarom in den regel achter het schild der paragraaf-uitlegging verbergt, om de ontbrekende, onzekere of valsch artistieke gevoelens te bedekken, inplaats, zooals het zijn moest, de artistieke kwaliteit van het werk als gewichtigste eigenschap te beschouwen.
Gewoonlijk zijn reeds de uitschrijvingen van bouwkunstige prijsvragen erop gericht, aan dergelijke, alzoo gewis niet onbedenkelijke en in geen geval ideale resultaten den voorrang te schenken of gaan zulke uitschrijvingen zelfs nog een stap verder en komen, zooals dit onlangs bij een niet-officiëele prijsvraag het geval was, tot een nieuwe oplossing van dergelijke kunst-aangelegenheden nl. tot een confessioneele prijsvraag.
Wanneer hier niet, op de maatregelen van enkele corporaties voor het behoud van monumentale bouwwerken nader wordt ingegaan, zoo kan toch met genoegen geconstateerd worden, dat door het krachtige optreden van enkele kunstenaars reeds een aanzienlijke schrede voorwaarts gedaan is.
Is aan de restauratie van monumenten hierdoor een zeer behartigingswaardige regel voorgeschreven, zoo zij toch betreffende de archeologie, en wel die soort, welke in praktijk gebracht wordt, er op gewezen, dat men niet ontkennen kan, dat de sommen, die het onderwijs-departement hiervoor gebruikt, met aanmerkelijk rijkere gevolgen aan de levende kunst besteed konden worden.
Betreffende deze aangelegenheid kan ook gewezen worden op de beduidende offers, welke voor uitgravingen en blootleggingen, wier wetenschappelijke waarde gewis niet tegen te spreken is, worden gebracht, waarbij echter moet worden opgemerkt, dat deze pogingen onder den dekmantel der kunst voortleven, doch voor de kunst nauwelijks eenige waarde bezitten.

In zake de groote onverschilligheid van publiek en overheid voor den bouwkunstenaar vertelt Wagner het volgende: Een groot technisch werk, dat vele miljoenen kostte, werd in Weenen en

omgeving uitgevoerd en voltooid. Dit werk was in hoofdzaak een technische prestatie, doch de aanzienlijke bouwwerken eischten artistieke hulp, waartoe dan ook een bouwkunstenaar benoemd werd, welke zijn opdracht, zooals de missieven en uitspraken der autoriteiten bewezen, op uitnemende wijze vervulde. Het grootendeels voltooide werk werd door den keizer bezichtigd, waartoe men een Donau-tocht organiseerde. Voor dezen Donau-tocht werden alle deelnemers, alzoo de geheele commissie, de vertegenwoordigers der overheden, de technici, de ondernemers, ja zelfs de werkbazen, tezamen circa 150 personen, uitgenoodigd; de architect en zijn artistieke hulp echter niet. Bij den Donau-tocht werden den keizer de verschillende objecten getoond, en daar de objecten der ingenieurs grootendeels onder den grond liggen, waren het de bouwwerken, welke bezien en geloofd werden. Van alle personen, die aan Z.M. voorgesteld werden, maakte er geen enkele melding van de architecten, zoodat Z.M. feitelijk ten deele onjuist werd ingelicht. Na afloop van dezen tocht besloot de deelhebbende, niet uitgenoodigde en daarover met recht verwonderde bouwkunstenaar, aangezien hij door verschillende opmerkingen van buiten deze zaak staande personen daartoe gedwongen was, een adres met toelichting aan het ministerie te richten en overhandigde dit persoonlijk aan den minister. Deze zag zich na doorlezing genoodzaakt te zeggen: „Dat is wel erg; ik verzoek u dit hier te laten".
Resultaat: Geen antwoord! Ten slotte kwam de bouwkunstenaar tot de ervaring, dat men zijn adres helaas vergeten had.

Het oordeel, dat het publiek over het werk van Kleint, volgens Wagner onbetwist de grootste levende kunstenaar, velde, is een meer dan drastisch voorbeeld ervoor, dat iedere artistieke beoordeeling van kunstwerken door het publiek en zelfs door het gros der kunstenaars-tijdgenooten, vooral in den tegenwoordigen kampstrijd, totaal uitgesloten is, en dat alzoo een werkelijke bevordering der kunst juist heden ten dage sterker erop aandringt, een desbetreffende verandering tot stand te brengen, de ordelooze toestand te verhelderen en de kunstbevordering aan die personen over te laten, die van de kunst werkelijk iets begrijpen, wijl in het tegengestelde geval slechts kunstbenadeeling te verwachten is.

Als resultaat van zijne beschouwingen, doet Wagner eenige voorstellen, die de kunstbevordering een eind op den goeden weg kunnen brengen.
Deze voorstellen luiden:
Inzake het kunst-bureau:
1. Er moet een kunst-bureau worden opgericht. Dit dient aan het Ministerie voor Eeredienst en Onderwijs onderworpen te zijn.
2. Alle, de kunst betreffende handelingen van het staatsbestuur moeten aan het kunst-bureau worden opgedragen.
3. Dit kunst-bureau bedient zich, tot oplossing van alle artistieke vraagstukken, van een kunst-commissie.
4. In deze kunst-commissie worden alleen voortreffelijke, uitvoerende kunstenaars voor een driejaarlijksche periode benoemd.
5. De kunst-commissie vult zich aan door keuze bij geheime stemming; de medededen zijn herkiesbaar.
6. De tenuitvoerbrenging van groote rijksbouwwerken, rijksopdrachten voor bouw-, schilder- en beeldhouwwerken, de aankoop van kunstwerken, zoowel als de benoeming van kunstleerkrachten vereischen de goedkeuring der kunst-commissie.
7. Alle kunstscholen des rijks ressorteeren, voor zoover het artistieke gedeelte betreft, onder het kunst-bureau.
8. Iedere artistieke vertegenwoordiging naar buiten vereischt de goedkeuring van het kunst-bureau.
9. Archeologische pogingen, restauratie en conserveering van monumentale bouwwerken, enz. vallen onder het ressort van het kunst-bureau.
10. De onderbrenging der publieke diensten dient als kunstvraagstuk te worden opgevat, en moet dan ook door het kunst-bureau behandeld worden.
(Het is gewenscht, dat het beambtenkorps, dat met de uitvoering van de besluiten der kunst-commissie belast is, zooveel mogelijk constant blijft.)

Inzake de kunstscholen:
1. Een reorganisatie van het algemeene onderwijs dient nagestreefd te worden. Onder de op te richten hoogere middelbare scholen dient ook een algemeene kunstschool te zijn.
2. De academie der beeldende kunsten (hoogeschool) bestaat slechts uit meesterscholen.
3. De duur van een cursus aan een meesterschool wordt op 3, eventueel 4 jaar vastgesteld.
4. Over de opname der leerlingen heeft alleen de meester der school te beslissen.
5. Stipendia, prijzen, enz. zijn slechts aan de meesterscholen te verkrijgen. De meester van iedere school heeft hierover het uitsluitend beschikkingsrecht.
Inzake de leerkrachten:
1. Alle kunstenaars, welke voor het leeraars-ambt in aanmerking komen, worden voor een periode van 5 jaar benoemd. Een vernieuwing dezer benoeming vindt van 5 tot 5 jaar plaats.
2. De benoeming van een kunstenaar voor het leeraars-ambt kan alleen op voorstel der kunst-commissie geschieden.
3. De leerkrachten der academie staan in rang der 6e tot 4e klasse.
Inzake de huisvesting:
1. Voor de academie met haar meesterscholen moeten geschikte gebouwen in paviljoen-systeem worden opgericht.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE TE ROTTERDAM (*).

Door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam is het volgende adres ingediend:

Aan
den Gemeenteraad van Rotterdam.

Geeft met hoogachting te kennen, de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam:
dat zij met leedwezen heeft kennis genomen van het voorstel van Burgemeester en Wethouders tot verkoop van gronden aan den Schiedamscheweg, zonder dat daarbij eenigen eisch werd gesteld betreffende het uiterlijk aanzien der te stichten gebouwen;
dat daarentegen met groote waardeering werd opgemerkt, dat uit den Raad tegen het ontbreken van dergelijke eischen met nadruk werd opgekomen, tengevolge waarvan de behandeling van bedoeld voorstel voorloopig werd uitgesteld;
dat de juistheid van de motiveering van het ontbreken der welstands-eischen o. i. aan ernstigen twijfel onderhevig is, waar als voornaamste motief werd aangevoerd, dat het stellen daarvan den te bedingen prijs zou drukken of het bouwen van goedkoope woningen zou belemmeren;
dat toch bezwaarlijk kan worden aangenomen, dat op gronden van ± *f* 30.— à *f* 40.— per M². bepaald goedkoope woningen (als blijkbaar bedoeld) zullen worden gesticht, terwijl ten overvloede vaststaat, dat het voldoen aan eischen van welstand volstrekt gééne meerdere kosten behoeft mede te brengen;
dat de proefneming aan het begin van den Schiedamscheweg (ofschoon door het bepaald voorschrijven van een zekeren bouwstijl als proef niet geheel zuiver) heeft aangetoond, dat het stellen van zekere eischen aan het uitwendige der te stichten huizen goede resultaten geeft, zooals trouwens ook in Amsterdam, Den Haag en Arnhem is gebleken;
dat het algemeen belang ongetwijfeld vraagt krachtig de verbetering en veraangenaming van Rotterdam als woonstad te bevorderen, hetgeen o. i. onder anderen kan geschieden door het stellen van eischen aan het uiterlijk der, op gemeentegronden, te stichten gebouwen;
dat in de eerste plaats daarvoor in aanmerking komen hoofdwegen als de onderhavige;
dat, op boven aangevoerde gronden, adressante Uwen Raad eerbiedig in overweging geeft, géén terrein te verkoopen zonder daarbij als voorwaarde te stellen, dat „het uiterlijk aanzien der te stichten gebouwen zal hebben te voldoen aan eischen van welstand, ter beoordeeling van Burgemeester en Wethouders";
en verder, onder toezending van een afdruk van het adres der Vereeniging aan Burgemeester en Wethouders van 4 Januari dezes jaars, in overweging geeft, het College van Burgemeester en Wethouders in dezen te doen bijstaan door een Commissie van deskundigen (Schoonheidscommissie), die ter zake zal hebben te adviseeren.

't welk doende,

de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap.

ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *le Secretaris.*

Rotterdam, 15 December 1911.

Aan
Wel Edelachtbare Heeren Burgemeester en Wethouders van Rotterdam.

Geeft met hoogachting te kennen, de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" alhier:
dat in de Ledenvergadering van 13 December met groote belangstelling is kennis genomen van de „Voorwaarden voor den verkoop van Gemeentegronden aan den Schiedamscheweg, enz.";
dat toch onder deze voorwaarden, onder 6*g* eischen worden gesteld betreffende het uiterlijk aanzien der, op deze terreinen te stichten gebouwen;
dat het stellen van dergelijke voorwaarden, als eene voortgezette poging om tot eene meer aesthetische bebouwing van gemeentegronden te geraken, ten zeerste wordt toegejuicht en hoogelijk wordt gewaardeerd;
dat echter de ondervinding sinds 1890, vanaf welk jaar dergelijke bepalingen werden gemaakt, o. a. voor de bebouwing aan de Maaskade W.Z. en de Gedempte Westerhaven, heeft aangetoond, dat met het stellen van deze eischen *alleen* het doel niet ten volle wordt bereikt;
dat immers sindsdien, en thans in 't bijzonder, behoefte blijkt te bestaan, aan de instelling, van een adviseerend lichaam, aan hetwelk de beoordeeling van de inkomende plannen kan worden opgedragen;
dat langjarige ervaring te Amsterdam heeft geleerd, dat de arbeid van een lichaam als boven bedoeld (Schoonheidscommissie) een uitmuntenden invloed heeft op het uiterlijk aanzien niet alleen van gebouwen op gemeentegrond gesticht, doch ook door het goede voorbeeld op particuliere terreinen, en daardoor de meest grove uitingen worden voorkomen;
dat thans, ook door Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage de behoefte aan een dergelijke Commissie is erkend, en op initiatief van dat College door den Gemeenteraad een Schoonheidscommissie is in 't leven geroepen, welk voorbeeld door de Gemeente Arnhem staat gevolgd te worden;
dat de samenstelling van eene dergelijke commissie van advies in zaken de schoonheid betreffende, voor deze Gemeente, wellicht zou kunnen geschieden door de benoeming door Uw College van 2 leden, en van 1 lid door ieder der volgende Besturen of Vereenigingen: n.l. het Bestuur van de Academie van B. K. en T. W., het Bestuur van den „Rotterdamschen Kunstkring" en de adresseerende Vereeniging; welke Besturen of Vereenigingen o. i. zeker gaarne bereid zullen worden gevonden tot medewerking;
dat mitsdien de Vereeniging de eer heeft Uw College in welwillende overweging te geven te bevorderen de instelling van een Commissie van Advies in zake het uiterlijk aanzien van gebouwen en andere bouwwerken, die aan schoon heids-eischen hebben te voldoen.

't welk doende,

(*w. g.*) ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
(„) J. HERMAN DE ROOS, *le Secretaris.*

Rotterdam, 4 Januari 1911.

(*) Door plaatsgebrek niet eerder opgenomen.

VERGADERINGEN

WERDEN UND WACHSEN VON DORF UND STADT.

Vervolg van bladz. 618. Slot.

We hebben gehoord, dat de oude steden in 't algemeen goed aan deze eischen voldeden. Men denke slechts aan de vele *tuinen in* de stad.
„Hierbij denk ik onwillekeurig aan mijne Amsterdamsche jeugd „terug: zijn mooie tuinen, is gezonderen aanleg denkbaar als deze „bestaat (of liever bestond, want helaas is ook daarvan veel „later min of meer bebouwd) dan tusschen de huizenblokken der Heeren- en Keizersgrachten!?"
De *harmonie*, zoo zegt „Baumeister Lange", der *oude* steden bestaat i. d. R. *niet* bij de *nieuwe*; veelal tengevolge van de noodzakelijkheid, overhaast te handelen. Nu we dit hebben ingezien, moeten we (en in *dit* geval zoo snel mogelijk), den *verkeerden weg verlaten* (dus zelfs omkeeren, waar geen andere uitweg is) en trachten, *den goeden weg weêr te vinden*. De voorbeelden, die hiervoor genoemd zijn, mogen ons als leiddraad dienen.
Laat ons tenslotte de *noodigste eischen* nagaan. *Haastige* spoed kan veel bederven; *bekwame* spoed is hier beter; eerst wegen, dan wagen! Zoeken we *in ieder* geval aan de *eischen van 't verkeer* (en wel in *vooruitzienden* zin!) te voldoen. Doorbraken, nieuwe spoor- en tramwegen, zelfs „Hochbahnen" en ondertunnelingen zijn bij *groote* steden i. d. R. onvermijdelijk. Voor 't verkeer van levensmiddelen, koopwaren en industrie moet gezorgd worden op eene wijze, die aan de eischen niet alleen van heden, maar ook van de naaste toekomst (ca. 100 jaren) mag verwacht worden te voldoen. *'t Personenverkeer* is zooveel als mogelijk van 't zooeven genoemde *huishoudelijke* verkeer (in beider voordeel!) aftescheiden en verbinding alleen daar te zoeken, waar beide van elkaar afhankelijk zijn, bijv. op *gedecentraliseerde markten*. *Spaarzaam*, maar *niet kleingeestig* worde met de beschikbare middelen omgegaan. **Groen**, speelplaatsen, parkaanleg worde geschapen; vooral ook *bestaand groen gehandhaafd!* N. B. „ik voor mij houd dit laatste voor zoo belangrijk, „dat ik hieraan wenschte toetevoegen: „Daarbij moeten *strenge* „voorschriften het publiek belang beschutten tegen al te egoïs„tische persoonlijke neigingen, uit ieder vlekje grond, zooveel „als mogelijk geld te slaan!"
Verder zweerde spreker: De gezelligheid en de schoonheid tenslotte moeten van de stad *dat* maken, wat de Duitscher zoo treffend noemt „die *Heimat*"
Een bewijs ervoor, hoezeer ook wij, moderne menschen, hieraan behoefte hebben, is dat juist bij de genoemde „Stadterweiterungs"-plannen (*Groß-Berlin*, Eberstadt u. Möhring, Jansen); voorts *München*, Berlepsch-Valendas; *Nürnberg*, Riemerschmid; om slechts eenige voorbeelden te noemen) louter *kleinere* steden op zich zelf om de bestaande *groote* stad gedacht zijn, door goede verkeersmiddelen daarmee en met elkaar *verbonden*, maar door *„Wald- en Wiesengürtel"* (men denke ook aan Weenen) onderling gescheiden.
Dus eigenlijk niet zoozeer vergrooting der tendeele reeds te groote steden, maar aanleg van gezonde, vriendelijke, goed bereikbare *voorsteden*. Met één woord: *Decentralisatie*.
Niet enkel nuchter mogen de gedachten zijn, van welke uitgegaan wordt, ze moeten ook van *schoonheid* en *vreugde* getuigen.
Men ziet (laat me dit hier nog invlechten) *„Kunst wordt meer en meer regeeringszaak"*, ook hierin denkt men thans anders dan „voor ca 25 jaren. Maar ik ga verder: „kunst is ook *persoonlijke* „zaak. Men moet *opvoedend* in de eerste plaats werkzaam zijn. „Liefde en achting voor de omgevende natuur wekken; de juiste „maat zoeken te vinden tusschen geestelijke en lichamelijke op„voeding, de *kunst des levens*, de *vreugde des bestaans* trachten „op te wekken, te behouden en te sterken".

Tenslotte voeg ik nog het resumé bij van „Baumeister Lange's" voordracht.
Noodig zijn, opdat de steden werkelijk plaatsen van arbeid, kultuur en vreugde, dus waarachtige „Heimatstätten" zijn:
1. Vervooruitziende, stedelijke bouwplannen.
2. Langzame, welbewuste uitvoering met behulp van bestaand en te *vermeerderen* stedelijk grondbezit.
3. Bevordering van 't genootschapswezen (bouwvereenigingen, tegelijk spaarkassen); verbetering der bouwvoorschriften; „Bau-„beratungsstellen" (plaatsen van raadpleging, op vele plaatsen „in Duitschland, bijv. ook hier te Aken ingevoerd; dit ter ver-„klaring)"; Indeeling der grondstukken in *overeenstemming* met de stedelijke plannen.
4. Inlichten van het groote publiek: Formuleeren van *idealen*, waarnaar te streven is en voordurend invloed uitoefenen op alle factoren, die in beschouwing komen, opdat een ieder en een iegelijk tenslotte er van doordrongen zij, dat de ware *vrijheid* die is, welke zich *zonder dwong* in dienst van *'t algemeen belang* stelt. „Moge dit streven alom ingang vinden, niet overhaast en opper-„vlakkig, maar langzaam, grondig en zeker; echte kultuur, „menschen en volkeren nader tot elkaar te brengen tot zegen „der menschheid.

J. D. LANDRÉ C. Fzn.

Aken, 20 Dec. 1911.

BERICHTEN

Het „prachtige" affiche voor de Vierjaarlijksche te Amsterdam. Zooals den lezer bekend is, zal deze affiche bestaan uit een vergrooting van een sepiateekeningetje van Rembrandt, de Westertoren te Amsterdam voorstellend, waaromheen het opschrift. Van vele zijden is dit onwaardige en onstijlvolle product der Regelings commissie aangevallen. Ook de Ned. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst heeft een protest doen hooren, en zou zeker in deze vereeniging, die ook de moderne sierkunstenaars onder hare leden telt, en die in ons land, maar ook in het buitenland de moderne Nederlandsche ambachts- en nijverheidskunst haren uitmuntenden naam gaf, in de eerste plaats gewettigd zijn, op te komen tegen de volkomen negeering van de moderne reclame-plaatkunst door de commissie der Vierjaarlijksche.
Het adres dezer Vereeniging luidt:

Aan de Commissie van Voorbereiding
voor de Vierjaarlijksche tentoonstelling te
Amsterdam.

WeledelGeb. Heeren.

Het Bestuur der Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst,
vernomen hebbende uit de dagbladen, dat bij Uwe commissie het plan voorzit de affiche voor „de vierjaarlijksche" van 1912 te doen bestaan uit eene vergrooting van één van Rembrandts teekeningen, waaromheen het opschrift;
vermeenende,
dat eene affiche op eene dergelijke wijze verkregen geen aanspraak mag maken op een behoorlijke, in de lijn van onzen tijd vallende, oplossing;
dat een dergelijk affiche, aankondigend eene zoo bij uitstek belangrijke internationale tentoonstelling van kunstwerken, behoort te spreken van de hooge artistieke ontwikkeling en het kunnen van de Nederlandsche sierkunstenaars;
dat deze kunstenaars afdoende hebben bewezen in staat te zijn een onderwerp als hier geboden op alleszins waardige wijze te vertolken;
wendt zich tot Uwe college met het beleefd doch dringend ververzoek alsnog ertoe te besluiten, dat óf door middel van eene prijsvraag óf door opdracht aan een erkend bekwaam modern sierkunstenaar een affiche worde verkregen, dat de a.s. vierjaarlijksche op volkomen waardige wijze zal aankondigen, en dat vertolken zal de krachtige en hooge inspiratie, waartoe deze tentoonstelling aanleiding geeft.

Namens het Bestuur der Nederlandsche
Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst:
JAC. VAN DEN BOSCH, *Voorzitter.*
L. ZWIERS, *Secretaris.*

Amsterdam, 22 December 1911.

Kerkbrand. De heer Ad. Mulder schrijft in het „Bulletin van den Oudh. Bond" over den brand in de kerk te IJselstein:
„Van al het ameublement zijn de vier koperen kronen en de lezenaars gered, eveneens de fraaie eikenhouten tafel, waarvan het gerucht ging, dat het vorige kerkbestuur jarenlang deze vruchteloos te koop heeft aangeboden. Hulde moet gebracht worden aan het beleid der kloeke mannen die, in de uren des gevaars, kalm en rustig de kroonarmen los maakten en deze met den middenstang uit het brandende gebouw, zonder de minste schade te veroorzaken, wisten te verwijderen. Ook hebben zij gepoogd door vereende krachten de zerk van het 14de eeuwsche monument te lichten en te verplaatsen, doch zonder gevolg. Aan diezelfde personen zou het ook stellig gelukt zijn de praalgraven te redden, indien zij op de gedachte waren gekomen de tombes met een laag zand of aarde af te dekken. Wanneer zij een 20 of 30-tal emmers aarde, die immer in de nabijheid te vinden is, tegen en over de tombes hadden uitgestort, dan had de beschadiging, zoo niet geheel, toch in geenendeele zoo belangrijk kunnen zijn als nu het geval is, daar de aarde den val der zware voorwerpen breekt en de hitte van den vuurgloed tegenhoudt, zoodat een praalgraf of zerk, met aarde gedekt (hoe meer natuurlijk hoe beter) voor een groot deel tegen beschadiging is gevrijwaard.
„ . . . . De IJselsteinsche toren is op dezelfde wijze in brand geraakt als de toren te Kamerik en als zoovele andere voor deze. Vuurvonken werden door de galmgaten geworpen; op den vloer van den klokkenzolder lag een flinke hoeveelheid droge takken, door nestelende vogels daarheen gebracht, welk hout met die vonken in aanraking komende in een oogwenk een zoodanigen vuurgloed verwekte, dat aan blusschen niet meer gedacht kon worden. Het ware te wenschen, dat elk bestuur, aan wiens zorg een toren is toevertrouwd, er voor zorgde, dat alle openingen, ook de galmgaten, zorgvuldig met fijn vlechtdraad werden afgesloten, opdat het aanbrengen van brandbare stoffen voor eens en voor altijd werd belemmerd."

Vondst van Hindoe-oudheden. Op de onderneming Tjebonga, dicht bij Djokja, zijn de overblijfselen gevonden van een Shiwaitisch monument. Zij kwamen aan het licht bij het afgraven van een veld dat diep bedolven lag onder een laag vulcanisch zand. De grondslagen werden ontdekt van een tempelje 6 meter in het vierkant, en van een kleiner bouwsel daarnaast. Halverwege in- halverwege buiten den put midden in het tempelje gegraven, lag een Ganeca-beeld, waarvan de twee achterste armen waren afgebroken, maar dat overigens slechts in zeer geringe mate is geschonden, en dat zeer levendig van uitdrukking is, in gelaat en handen. De urn in den put verborgen, was ongeschonden, maar de inhoud, die vermoedelijk bestaan heeft uit de gouden en zilveren plantjes en de edelsteenen der „Zeven schatten" verdwenen.
De kop van den visch-olifant die de trap versierde, en de ornamenten die rondom het voetstuk van den tempel hebben gelooopen zijn zorgvuldig bewerkt, in een stijl door een kenner van Hindoe-kunst voor eenigzins boersch verklaard. Er wordt verder gezocht.